SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

MAY YAYINLARI

YAYIMLAYAN

Mehmet Ali **YALÇIN**

YÖNETEN

Şükran **KURDAKUL**

TEKNİK YÖNETMENLER

Tomurcuk **ERZİK** — İsfendiyar **ERZİK**

YAZARLAR

S. Günay **AKARSU**, Eleştirmen. (Tiyatro) — Faik **AKÇAY**, Yazar - Öğretmen. (Kent Sorunları) — Dç. Sina **AKŞİN**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üycsi. (Tarih) — Feriha **AKTAN**, Yazar. (Edebiyat) — Dündar **AKÜNAL**, Yazar. (Dergiler) — Erdal **ALOVA**, Şair Yazar. (Edebiyat) — Muzaffer **ARABUL**, Şair - Yazar (Dergiler) — Prof. Oğuz **ARI**, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Kentleşme) — Osman Saffet **AROLAT**, Yazar. (Kurumlar, Dâvalar) — Hilmi **ARTAN**, Yazar. (Kişiler, Kurumlar) — Dç. Toktamış **ATEŞ**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Kemalizm) — Cengiz **BEKTAŞ**, Yüksek Mimar Şair. (Mimarî) — Dç. Korkut **BORATAV**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Ekonomi) — Ender Kamil **BOYACI**, Hukukçu Yazar, (Genel Konular) — Eray **CANBERK**, Şair - Yazar (Edebiyat) — Adnan **CEMGİL** Yazar. (Genel Konular) — Ahmet **CEYHAN**, Yazar, (Genel Konular) — Hasan **ÇAKIR**, Yüksek Mimar (Kurumlar) — Tevfik **ÇAVDAR**, Yazar, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı. (Tarih) — Ali **ÇİÇEKLİ**, Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Nabi **DİNÇER**, Yazar, Devlet Planlama Teşkilâtı Eski Uzmanı. (Kurumlar) — Kamil **ERDEHA**, Yazar Hukukçu. Mülkiyeliler Birliği II. Başkanı. (Kişiler, Kurumlar) — Şakir **EROĞLU**, Araştırmacı. (Türk Sanat Müziği) — Mustafa **GEBZELİ**, Yazar. (Genel Konular) — Alim **GÜNEY**, Yazar. (Bale) — Fulya **GÜRSES**, Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Hasan Basri **GÜRSES**, Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Cengiz **GÜNDOĞDU**, Yazar. (Genel Konular) — Şükrü **HANİOĞLU**, Yazar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Aydın **HATİBOĞLU**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Rasih Nuri **İLERİ**, Yazar. (Tarih) — Alpay **KABACALI**, Yazar. (Genel Konular) — Arslan Başer **KAFAOĞLU**, Ekonomist. (Türkiye'de Enflasyon) — Dr. Dora **KALKAN**, (Tıp Konuları) — Serhat **KESTEL**, Yazar - Öğretmen. (Edebiyat) — Hasan **KIYAFET**, Yazar - Öğretmen. (Öğretmen Kuruluşları) — M. Sabri **KOZ**, Yazar Öğretmen. (Edebiyat) — Necdet **KURDAKUL**, Yazar. (Tarih) — Şükran **KURDAKUL**, Yazar, (Edebiyat, Genel Konular) Necati **MERT**, Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Ziya **METİN**, Eleştirmen. (Sinema) — Prof. Berna **MORAN**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi. (Edebiyat) — Seyyit **NEZİR**, Yazar - Öğretmen. (Edebiyat, Genel Konular) — Prof. Özdemir **NUTKU**, (Tiyatro, Genel Konular) — İlber **ORTAYLI**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Celal **ÖZCAN**, Yazar - Öğretmen. (Eğitim) — Kemal **ÖZER**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Semih **POROY**, Karikatürcü. (Karikatürcüler) — Tekin **SÖNMEZ**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Faruk **SÖNMEZOĞLU**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Y. Öğretim Üyesi. (Kıbrıs Sorunları) — Kemal **SÜLKER**, Yazar, Disk Eski Genel Sekreteri. (Sendika, Sendikacılar) — Süreyya **ŞAİRGİL**, Yazar, (Tarih) — Ayten **ŞAN**, Kütüphanecilik Uzmanı, (Bibliyografya) — Orhan **TAYLAN**, Yazar - Ressam. (Resim, Yontu) — Rekin **TEKSOY**, Eleştirmen. (Sinema) — Ö.F. **TOPRAK**, Şair - Yazar (Edebiyat) — Dr. Zafer **TOPRAK**, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Siyasal Partiler) — Ali **TURGAN**, Yazar - Hukukçu. (Genel Konular) — İbrahim **TÜRK**, Yazar - Hukukçu. (Yasalar) — Yücel **YAMAN**, Yazar. (Genel Konular) — Cemil **YENER**, Yazar - Araştırmacı. (Tasavvuf) — Dr. Çetin **YETKİN**, Hukukçu. (Tarih) — Prof. Dr. Sait Ali **YÜKSEL**, Ticari İlimler Akademisi Öğretim Üyesi, (Bankacılık).

Fotoğraflarda: May Yayınları, Cumhuriyet, Demokrat, Politika Gazeteleri ile Zihni Anadol, Rasih Nuri İleri ve Asiye Eliçin'in arşivlerinden yararlanılmıştır.

Tomurcuk Matbaasında dizilip basılmıştır.
Yayın hakkı : (Copyright) Mehmet Ali Yalçın, May Yayınları, Babıâli caddesi 19, Cağaloğlu, İstanbul.
Tel. : 27 71 61
Yıl 1980

SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Altıncı cilt

MAY YAYINLARI

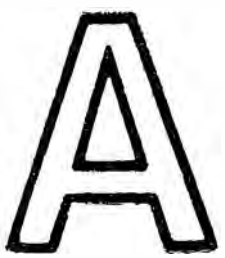

A. Tibet, eski Cermen, Habeş v.b.'larının dışında Türk ve öteki Alfabe sistemlerinin ilk harfi. Milattan önce iki bin yılda Doğu Akdeniz bölgesinde kullanılan değişik türlerdeki yazı sistemlerinden yararlanan Fenikeliler Sami Alfabesindeki «a»yı «akrofoni»ye (harflerin evrimlenmesini, adlandırma ve kullanılma biçimlerini belirleyen ilkeye) uyarak oluşturdular. Girit ve Mısır yazı sistemlerinde öküz başı ile gösterilen «a», Fenikelilerce olduğu gibi alındı. Bu dilde öküze «alf» denildiğinden simgedeki «alf» İbranicede «aleph», arapçada «elif», Yunancada «alpha» olarak kullanıldı. Daha sonra Batı Yunan alfabesinden latinceye geçti. Eski Türkler, yazı sistemlerine göre «a» harfinin çeşitli biçimlerini kullanıyorlardı. Türkçe alfabelerde nasıl türediği sorusunu değişik kuramlarla yanıtlayan araştırmacılar, «a»nın hece yazısı esasından başkalaştığı olasılığı üzerinde birleşmişlerdir.

«a» ortakdamar seslisidir. Ses doğal olarak çıkarıldığında ses yolunun açıklığı sonuncu aşamaya ulaşır. Ağız açılır, soluk hiçbir engele uğramaz. Ve ağız boşluğunda «a»ya özgü seslemeyi oluşturur. Öteki Türk diyaleklerinde değişik biçimlerde söylenir. Anadolu Türkçesinde «a» orta uzunluktadır. Sesin çıkarılma evresindeki değişikliklere göre «alçak», «geniş», «açık», «düz» olarak uitelenmiştir. Türkçenin çeşitli lehçelerinde «sert - yumuşak - sessiz» ayrımı olduğunu kanıtlayan örnekler vardır.

(Yakutça «at»; «Divanü Lûgat - it - Türk» te «aat»; bizde «ad - isim»; Çuvaşça «yat» kullanılmaktadır.) «Türk Ansiklopedisi».

«a» farsça ve arapça kökenli sözcüklerde değişik anlamlarda kullanılmasına karşın «a» seslerinin imladaki değişik belirleniş biçimlerinde kesinliğe varılmamıştır. Ses gereği sözcük uzun okunması gereken «a»lardan oluşuyorsa —çoğun anlam değişeceği için— «â» işareti ile belirtilerek kullanılır.

(amin = özellikleri ve kuruluşları bakımından amonyağa benzer bir takım cisimlerin cins adı. Türk Dil Kurumu [TDK] Sözlüğü, 1974).

(âmin = Tanrı kabul etsin aynı yapıt.)

(âşık = bir kimseye ya da bir şeye karşı güçlü sevgi besleyen.)

(aşık = ayak bileğindeki küçük kemikler.)

Eski şiirimizde şair kendi adının sonuna ekleyerek kullandığı zaman ey anlamına gelir.

«Gelmez keder cefâ - yi felekten Neşatiyâ
Ol rind - i aşka kim ola câm - ı Cem âşina»

«Sabitâ dildâde çok olduğıyçün n'eylesün
Cümlenin itmâm - ı kârın iltizâm etmek de güç»

Anlamı güçlendirme amaciyle yinelenen sözcükler arasında da kullanıldığı görülür : *«leb - â - leb».*

Beğenme, şaşma, öfkelenme, üzüntü duyguları bildirir :

«A, ne güzel..»
«A, sen gidiyor musun?»
«Aaa, ne çabuk gidiyorsun..»

Uyarma, kabul etmeme, sitem gibi düşünceler anlatır :

«A birader, öyle»
«A kızım, böyle de sokağa çıkılır mı?»
«A çocuk, rahat dursan a..»

Söylenilen şeyin olağan ya da açık olduğunu anlatır :

«Çocuktur oynar a..»
«Tatil günüdür yatar a..»

a dergisi (15 ocak - 1956/haziran - 1960) 29 sayı çıktı. Sahibi ve yazı işleri yönetmeni Edip Özyörük. Amacı, kişi özgürlüklerinin baskı altında tutulmasına karşı çıkma olarak belirtilmiştir. Genel çizgisine Demokrat Partinin iktidar dönemindeki temel hakları hiçe sayan politikasına tepki egemendir. 1950 - 60 döneminde Varoluşçuluk akımının etkisinde kaldığı kabul edilen genç edebiyatçılardan Demir Özlü, Kemal Özer, Adnan Özyalçıner, Cemal Süreyya, Ülkü Tamer, Doğan Hızlan, Önay Sözer, Hilmi Yavuz, Erdal Öz, Konur Ertop, Ergin Günçe derginin başlıca yazarları olarak görünmüştür. 27 mayıs 1960 hareketinden sonraki ilk sayısı *«Özgürlük Armağanı»* olarak adlandırılmış ve Cemal Gürsel *(Gençliğe Söylev)*, Demir Özlü *(Atatürk Diyor ki)*, Fazıl Hüsnü Dağlarca *(Bir Asker)*, *(Aydınlık Günlere Önsöz)*, Konur Ertop *(Devrimin Dili ne Olmalıdır)*' un yazıları, şiirleriyle çıkmıştır.

ABACI Necati (Mut - 1958). Karikatürcü. Orta öğrenimini Malatya Lisesi'nde tamamladık-

tan sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü'ne girdi. Birçok sergi ve yarışmalara katıldı. İki karikatür yarışmasında başarı ödülleri aldı.

ABACI Tahir (İstanbul - 1951). Şair, öykücü. Orta öğrenimini Malatya Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı (1978). İlk yazıları Malatya'da çıkan gazete ve dergilerde yayımlandı. Sonra *«Yeni Dergi»*, *«Yansıma»*, kendi yayını, *«Yarına Doğru»*, *«Milliyet Sanat»* dergilerinde yazdı. *«Yarına Doğru»*da çıkan bir yazı nedeniyle yargılandı, beraat etti. 12 mart döneminde Devlet Terörü'ne uğrayan genç aydınların yaşam kesitlerinden kaynaklanan öykülerinin yanısıra sesini sosyalist dünya görüşüne bağlı temalardan alan şiirler yazdı. İlk yapıtlarıyle 1970'den sonra ortaya çıkan kuşağın verimli kalemlerinden biri olarak göründü. İki kitabı var : *Gelin Ömrümüz* (öyküler 1976), *Odaları Utandıran Dağlar* (1978).

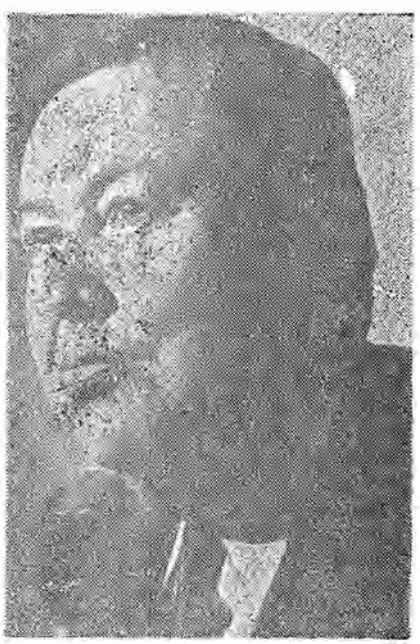

Yavuz Abadan

ABADAN Yavuz (Eskişehir - 1905/Ankara 1967). Bilim adamı. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski dekanlarından. Orta öğreniminl Eskişehir, Konya ve İstanbul Erkek Liselerinde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Devlet hesabına, Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Doktora Bölümü'nde okudu. *«Devlet Başkanlığının Durumu Hakkında Almanya ve Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Kanunlarına Dayanılarak Mukayeseli Bir İncelemes»* adlı teziyle doktorasını verdi. Ülkeye dönünce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne doçent olarak atandı. Medeni hukuk, Hukuk Başlangıcı, Hukuk Tarihi, Hukuk Felsefesi okuttu. 1942'de profesör oldu. Eskişehir'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1943 - 46). Yeniden milletvekili seçilmemesi üzerine Siyasal Bilgiler Okulu Amme ve Medeni Hukuk profesörlüklerine atanan Abadan, 21 Mayıs 1952'de —fakülte olan okulun— dekanlığına seçildi. Bu görevi sürdürürken Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 147'lerle birlikte Milli Birlik Komitesi'nce görevden alınması üzerine bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyeliği etti. Ülkeye dönerek eski haklarını aldı. Hukuk Fakültesi'nde Amme hukuku ve Devlet felsefesi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde Devrim tarihi dersleri okuttu.

Uluslararası ilişkilerde de konuşmaları, yayınları ile etkili olan Yavuz Abadan'ın, meslektaşları tarafından «kamu hukukumuza ve siyasi bilimimize esaslı katkılarda bulunduğu, demokrasinin ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin savunucusu, öğreticisi, yapıcısı» olduğu kabul edilir.

Başlıca Yapıtları: Hukuk Başlangıç ve Tarihi (1935), *Hukuk Felsefesi* (1938), *Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık* (1938), *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri* (1952), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (Bahri Savcı ile birlikte, 1959), *Mustafa Kemal ve Çetecilik* (1964).

ABADAN (Unat), Nermin (Viyana - 1921) : Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden. Profesör. Kontenjan senatörü (1978). İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi (1944). SBF amme idaresi asistanı (1953) olarak başladığı öğretim üyeliği görevinde doçentliğe (1958), profesörlüğe (1966) yükseldi. Ankara Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri ile Eskişehir İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi'nde kamu hukuku ve kamu yönetimi ile ilgili dersler okuttu. Antidemokratik yasalara ve yasa tasarılarına karşı ilerici kamuoyunun açtığı kampanyalarda etkin bir rol oynadı. Temel hak ve özgürlükleri sınırlayan (Nizamı Koruma Kanunu tasarısı gibi) yasa tasarılarının Anayasaya aykırılığını belirterek kamuoyu oluşturulmasında katkıda bulundu. Türk Siyasi İlimler Derneği'nde çalıştı. CHP Kadın Kolları temsilcisi olarak, CHP Parti Meclisine «ortanın solu»nu savunanlar grubundan seçildi (1966 - 1968). Eski DP'lilerin affına ilişkin yasa konusunda İnönü'nün tutumunu beğenmeyerek Parti Meclisinden istifa etti (1969).

N. Abadan «Türkiye'nin kurtuluş yolu otoriter sistemlerde değildir. Kurtuluş sosyal adaleti daha yaygınlaştıran ama bireysel özgürlükleri de yanıtlayabilen bir dengededir... Özellikle elde edilen özgürlüklerden asla korkulmamalıdır. 1961 Anayasasını «lüks» saymak, insafsızlıktır. Hâlâ filmlerin bile sansür edilebildiği bir ülkede, varolan özgürlükleri çok görmemek gerekir. Türkiye'deki aksayan parlamenter sistemin bir özelliği de vergi yasası gibi toplum için önemli bulunan konularda son derece ağır davranırken, bazen kolaylıkla Anayasa değişikliğine yönelebilmesidir. Oysa, 1971 sonrasında yapıldığı gibi Anayasa değişiklikleri çoğu kez ancak yüzeysel çözümler getirmektedir... İki büyük partinin (AP - CHP) birleşmesi değil ama, birbirlerine yardımcı olmayı öğrenmeleri sözkonusu edilebilir. Şiddetli bir kutuplaşmaya gerek yoktur. İktidar ile muhalefet arasında ancak tek bir sandalya farkının oluştuğu İsveç'teki hoşgörü ortamı, Türkiye için de ilginç bir örnek olmalıdır. Ara rejim söylentileri, ülkede yine bir «Fantoma» gibi dolaşmaktadır. Bu yol da topluma hiçbir çözüm getirmez.» görüşündedir.

Çeşitli dergi ve gazetelerde (*Ulus, Milliyet* vb.) kamu yönetimi ve kamu hukuku konularında yüzlerce yazısını yayımlayan Abadan Unat'ın, *«Yeşil Göller Diyarı»*, *«Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları»*, *«Bürokrasi»*, *«Batı Almanya'da Sosyal Politika, Batı Almanya'da Türk İşçileri ve sorunları»*, *«1965 Seçimlerinin Tahlili»*, *«Arbeitsplatz Avrupa»* adlı yapıtları vardır. Yirmi yıla yakın bir süreden beri yurtdışındaki Türk İşçileri ve işçi çocukları konularında yaptığı çalışmalar ve Türk - Alman kültürel ilişkilerine katkıları nedeniyle Federal Almanya hükümetince Grosses Verdienstkreuz adlı «büyük liyakat nişanı» verildi (Ekim 1979).

ABALIOĞLU Doğan Nadi (İstanbul - 1913 / Londra - 1969) Gazeteci. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptıktan sonra Lozan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi (1937). Yurda dönüşünde *Cumhuriyet* gazetesinde gazeteciliğe başladı. Kısa bir süre *Tasvir* (1946-47) gazetesinde de yazı yazdı. Alaycı ve eleştirici bir üslupla yazdığı fıkralarıyla ün yaptı. *Bir Dakika* (1957) adlı tek kitabında fıkralarını topladı. ►

(E.C.)

ABALIOĞLU Nadir Nadi (Fethiye - 1908) Gazeteci, Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptıktan sonra Lozan Üniversitesi Toplumsal Bilimler bölümünde okudu. Yurda dönüşünde *Cumhuriyet* gazetesinde fık-

Nadir Nadi Abalıoğlu

ra yazmaya başladı ve kısa bir süre de toplumbilim öğretmenliği yaptı (1938 - 41). Yunus Nadi'nin (babası) ölümünden sonra *Cumhuriyet* gazetesinin başyazarlığını üslendi. İlk fıkralarını *Sokakta Gürültü Var* (1943) adlı kitapta topladı. Siyasal görüşlerindeki dalgalanmalar doğal olarak yazılarında da yansımıştır. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'ya karşı yakınlık duymuş, daha sonra DP'nin yanında yer alarak bu partiden Muğla Milletvekili seçilmiştir (1950 - 54). Daha sonra CHP'ni destekleyen yazılar yazmıştır. 1960'dan bu yana yazılarında Atatürkçü dünya görüşünün temel ilkelerini benimseyen, çoğulcu demokrasinin kurallarını ülkemize yerleştirmeye çalışan, sağduyuyu siyasal ortama egemen kılmayı amaçlayan bir yazar olarak belirmektedir. *Uyarmalar* (1961), *27 Mayıs'tan 12 Mart'a* (1971), *İki Sovyet Rusya* (1967 - Gezi notları), *Sil Baştan* (1975), adlı yapıtlarından başka, Atatürk'ün ölümünden 1960'lara kadarki dönemin bazı olaylarını bir anı içtenliğiyle anlatan ve bu olaylara ışık tutan *Perde Aralığından* (1965) adlı bir kitabı daha vardır.

(E.C.)

Doğan Nadi Abalıoğlu
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

ABALIOĞLU Yunus Nadi (Fethiye - 1880 / İsviçre - 1945) Gazeteci. Galatasaray Sultanîsi'nde öğrenim gördükten sonra Hukuk Mektebi'ne gitti. Gazeteciliğe *Malûmat* gazetesinde başladı (1900). Siyasal sürgün olarak Midilli adasında kaldı. *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazı yazdı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişki kurdu ve bu kuruluşun organı olan *Rumeli* (Selânik) gazetesinde başyazarlık yaptı. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Aydın milletvekili olarak bulundu. *Yeni Gün* (1918) gazetesini kurdu ve İngiliz siyasetine karşı tavır aldı. Baskılar artınca Ankara'ya geçerek *Yeni Gün*'ü burada yayımlamayı sürdürdü. TBMM'nde Muğla milletvekili oldu (1920). Cumhuriyetin ilânından sonra hükûmeti desteklemek amacıyla, 7 Mayıs 1924'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Cumhuriyet* gazetesini kurdu. Ölümüne kadar gazetenin başyazarlığını yaptı ve 6. seçim dönemine kadar milletvekilliğini sürdürdü.

Yunus Nadi ilk yazılarından başlayarak toplumsal alanda ve dil alanında yenileşme düşüncesini savunmuştur. *Rumeli ve Yeni Gün* gazetelerinde görüşleri bu doğrultuda olan yazarlara yer vermiştir. *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmani* (1908) adlı yapıtı bu düşüncelerini yansıtır. Kurtuluş Savaşı yıllarında ve hemen ardından özellikle Hilâfet kurumunun yeni Türk toplumunda yeri olmadığını savunması öteden beri oluşturduğu düşüncenin doğal sonucudur. Kendi düşüncelerinin Atatürkçü görüşte somutlaşması ve uygulanmaya konması bu görüşü benimsemesine yol açmıştır. *Cumhuriyet* gazetesini anti - komünist, ve dinde yobazlığa karşı bir çizgide yürütmüştür.

Başlıca yapıtları: Graf Zeplin ile Havada (1930) ve ölümünden sonra yayınlanan *Ankara'nın İlk Günleri* (1955), *Babıâli'nin Milli Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal'i Tevkif etmek Teşebbüsü* (1955), *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti* (1955), *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar* (1955).

(E.C.)

YUNUS NADİ'nin
Komünizm Anlayışı

«Hangi ilim Diksiyonerini açıp bakarsanız MARKSİZM denilen sosyal usulün tarifini gördükten sonra, bunun tatbik kabiliyetine karşı izhar edilmiş bir şüpheyi de açık olarak bulur veya hissedersiniz. Ruslar, ilk defa olarak, koca bir kıtada bu sosyal metodu teoriden çıkararak pratiğ yani fiiliyata kalbetmek istemişlerdir. Burada, sıra, felsefeden ziyade işindi ve işin en çok kısmını toprak meselesi teşkil ediyordu. Onlar bunu şöyle halletmişlerdir: a) Küçük ve orta çiftçilerin üzerinde çalıştıkları top-

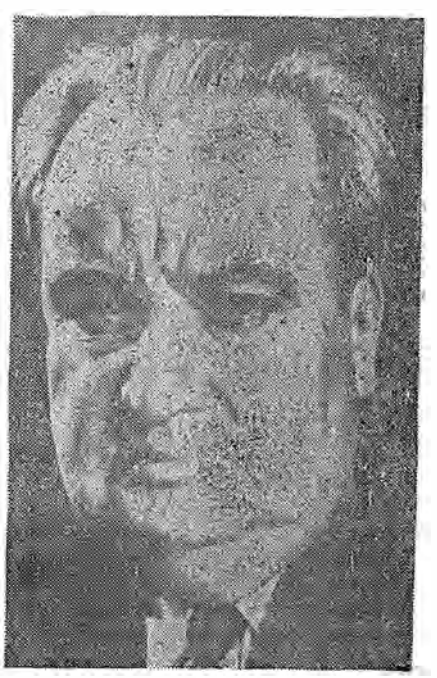

Yunus Nadi Abalıoğlu

rakları aynen kendilerinde bırakmak; b) Çar ve ailesinden itibaren büyük senyörlere ait geniş toprakları da halka dağıtıp bölüştürmek. Mülkiyete ait toprak davası dinlenmese bile, şu çözüm tarzı, görünüşte MARKSİZM PRENSİPLERİ'ne uyamaz. Fakat, pratikte, hâlen yapılabilecek şeyin de bundan ibaret olduğu şüphe götürmez.

«Karl Marks'ın prensipleri memleketten memlekete aynen ve harfiyyen yani tıpatıp ve harfi harfine uygulanır formüller değildir. Siyasi milliyet esaslarına muarız olan Enternasyonalin bu uluslararası ruhuna taarruz etmiş olmayalım. Taarruz etmiş olmaksızın, komünizmin her memlekete tatbik veçhinde bir nevi milliyetin tecelli ve temayüzünü zaruri görmekle hata olunamaz, kanaatindeyiz. Lenin yoldaş, lisanların ayrılığı bedahatine dayanarak, milletlere özellik tanımakta yerden göğe kadar haklıdır..

«Demek oluyor ki, dünyada bir kere alelıtlak bir komünizm vardır. Bu komünizm bütün milletleri, mesela, emperyalizm ve kapitalizm afetlerine muaraza gibi umumi fikirler altında toplayabilir. İkinci safha olarak, bir de, bu komünizmin memleketten memlekete az çok farklı bir veçhi tatbiki, bir uygulama biçimi vardır. Bu da ilmî esasların, o memleketlerdeki icaplarına göre, incelenmesiyle uzlaştırılıp toplanmasından meydana gelir. Bu itibarla nevâbâ müstakil bir Türk komünizmi vardır ve olacaktır. Adına Bolşeviklik denilen bir Rus komünizmi olduğu gibi..»

Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı, sf. 433 - 434, K. Sadi, May Yayınları, 1975

Sait Faik Abasıyanık

ABASIYANIK Sait Faik (Adapazarı 1906 / İstanbul - 11 Mayıs 1954) Öykücü. Orta öğrenimini Bursa Erkek Lisesi'nde tamamladı (1928). Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu (1928 - 1930). Üç yıl kadar da Fransa'da (Grenobl) edebiyat öğrenimi gördü. Ülkeye dönünce bir süre babasının Yağ İskelesi'nde kurduğu ticarethanede çalıştı. Bir kaç dönem Halıcıoğlu Ermeni Yetim Okulu'nda Türkçe gurup dersleri okuttu. Kısa bir süre de *Haber* gazetesinde adliye muhabirliği yaptı (1942). Anasının sağladığı sınırlı olanaklarla yaşamaya razı olarak kendisini edebiyata verdi. Yaşamının kalan yıllarını Burgaz Adasında geçirdi. Amerika'daki Mark Twain Derneği'ne fahri üye seçildi (1953). Ölümünden sonra annesinin Darüşşafaka Cemiyeti'ne bağışladığı Burgaz adasındaki evi bu kurum tarafından Sait Faik Müzesi yapıldı ve adına bir öykü armağanı konuldu.

Sait Faik'in ilk öyküsü *Milliyet* gazetesinin sanat sayfasında çıkmıştı. Sonraki ürünlerini *«Varlık»* (1934 - 35 yıllarında 11 öykü), *«Ağaç»* (1936) dergilerinde yayımladı. Yeni edebiyat hareketinin mücadele evrelerinde önemli yerleri olan *«Servet-i fünün - Uyanış»*, *«Ses - Yeni Ses»* (1939 - 40), *«İşte»* (1944), *«Yürüyüş»* (1942 - 44), *«Gün»*, (1946), *«Yaprak»* (1949 - 50), *«Yenilik»* (1952 - 54) dergilerinde de yazdı. 1940'da *Şahmerdan* kitabında yer alan *Çelme* adlı öyküsünden dolayı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. Beraat etti. 1944'te, yıllar sonra *«Bir Takım İnsanlar»* adı ile yeniden çıkan *«Medar-ı Maişat Motoru»* adlı romanı toplatılmıştı.

Sait Faik'in sanatında ilk aşama olarak sayabileceğimiz *Semaver, Sarnıç, Şahmerdan* kitaplarını oluşturan öyküler 1934 - 39 yıllarının ürünleridir. İlk kitaba aldığı öykülerin arasında *İpekli Mendil, Bohça, Semaver, Düğün Gecesi* gibi daha başlangıç evresinde, sanatçı kişiliğini ortaya koyan yapıtlar vardır. Öykücülüğünün daha ilk aşamalarında Sait Faik'i kendisinden öncekilerden ayıran özellikler şöyle sıralanabilir :

1 — Toplumdan soyutlanmayan insanın doğadan da soyutlanmaması, 2 — Geleneksel olay öyküsünün genellikle zorunlu bıraktığı tehlikelerden uzak kalarak, kişilerle olay arasında doğal, yerinde ve kuşku uyandırmayan birliktelikler yaratması, 3 — Toplumun değişik tabakalarındaki insanların (kasaba eşrafının, küçük burjuvaların, balıkçıların) yanısıra kendiliğinden sınıf olma düzeyindeki emekçilerin, birey olarak, yaşamın gerçekliği içinde verilmesi.

Denilebilir ki, Sait Faik'in öykülerinde kişiler, hangi sınıf ve tabakanın kişileri olurlarsa olsunlar toplumdan ve doğadan soyutlanmamışlardır. Öyküye temel olan konuyu sorunsal düzeye götürmekten kesinlikle kaçınır Sait Faik. Asıl sorunu konuyla ilişkisi olan insanı yaratacak öğeleri bulup çıkartmaktır. Belki, öyküsünün oluşum aşamasında konudan çok kişilerle ilgilenmekte, onların kişiliklerini aydınlığa çıkaran öğelerden etkilenmektedir. Kimi, toplumsal olguların yörüngesinde ortaya konur bu öğeler. Kimi, bireysel duyarlıklarından, çoğun da yaşamın olağan durumlarından kaynaklanır. Böylece kişiler, edimleri, ahlâkları, gizleri, sevecenlikleri, yapmak istedikleri, yapamadıkları, güçleri güçsüzlükleriyle toplumsal olguya bağlı nedenlerden ötürü durumlarının insanları olarak görünürler. Yazar olguyu belli uyarı sözcükleriyle düşündürmeyi bize bırakırken, kişilerinin şiirini tüm olanaklarıyle vermeye çalışır.

«Ali semaveri içinde ne ıztırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi.»

«Ali semaveri içinde ne ıztırap, ne grev, ne de patron olan bir fabrikaya benzetirdi.»

«Kıymettar elleri, salep fincanlarını kucaklayan burunları nezleli, kafaları grevli, ıztıraplı, pirinç bir semaver gibi tüten, sarışın ameleler..»

Semaver öyküsünden aldığımız bu çok kısa bölümlerde «kıymettar eller, fabrika, patron, kafaları grevli» vb. sözcükleri yarattığı çağrışımlarla toplumsal olguları düşünmemizde etken olurlar. Öte yandan toplumun dışa vuran özelliklerini ortam çizimlerinde yansıtmaya özen gösterir Sait Faik. Bu nedenle köy, kent, kasaba, deniz kıyısı «motif» olmaktan çıkar, toplumsal olguyu düşüncemizde geliştirmemize yardım eden öğelerden biri durumuna gelir. Kişilerin iç dünyalarıysa Sait Faik öyküsünde rastlantıyla yansıtılıyor gibidir. Sanatçı kimi üç beş sözcük, kimi bir iki satırla kişiliğin şiirini koyar ortaya. Usumuzda genişleyerek yeni boyutlar kazanan bu yansımalar yer yer kapitalizmin değiştirdiği ve değiştiremediği insanlara özgü simgeler taşımaktadır. Yer yer de insanların yazgılarına sinmiş durumların dramatik öğeleriyle donanmıştır.

Sait Faik öyküsünde insanın araç durumuna geldiği söylenemez. Her kişinin ken-

Sait Faik Burgaz'da Bir Balıkçıyla

dine özgülüğü, ya doğasal güzellikler özümsenerek, ya toplumsal çirkinlikler içinden arındırılarak verilmiştir. Kişilerin etkilerini olayla aralarındaki olağanüstü, abartılmış, kuşku uyandırıcı ilişkilerle sağlamaya çalışmadığı için, onların *kendileri gibi* olmalarına büyük özen gösterir Sait Faik. Bu nedenle olay, ikincil olay örgüsü düzeni bulunmaz onun öykülerinde. Birinci kişi, kimi kez birinci kişi olarak bir durumu yaşar; çağrışımları, anıları, iyi kötü yanlariyle ortaya çıkar. Ender olarak olay, kendi yaşamını sürdüren bir kişinin karşısına çıkmış gibi doğallık içinde görünür. Kişinin yaşantısı daha çok içsel durumlarla birlikte gelişir. Bu nedenle ikinci kişiler de genellikle önemli sayıda değildirler.

Sait Faik'in öykülerini ilk yayımladığı evrede özellikle büyük kentlerde nicel olarak işçi sınıfında artış görünür Artık «kenar mahalle» Hüseyin Rahmi'nin, F. Celalettin'in öykülerinde rastladığımız ortam olmaktan çıkmış, giderek işçi mahallesi görünümü almıştır. Ancak, henüz emek - sermaye çelişkisinin yaratacağı değişimler yaşanmamaktadır. Emeğin gücü nitel güce dönüşmemiştir. Böyle bir ortamda Sait Faik'in ilk üç öykü kitabında yer yer kendiliğinden sınıf olma düzeyinde kalmış emekçiler, yaşamın gerçekliği içinde çıkarlar karşımıza. Yazar, İşçi sınıfının bireylerini getirirken de, daha önce belirttiğimiz konumsal özelliklerinden saptırmaz öyküsünü. Ancak emek - sermaye çelişkisini vansıtmak değil, sermaye egemenliğinin değiştirdiği insana ilişkin durumları vermektir. *Semaver, İpekli Mendil, Şahmerdan, Öpücü Ahmet, Bir Takım İnsanlar, Beyaz Pantolon* v.b. öykülerinde kişilerin konumları, duyarlıkları, düşünüş biçimleri, yaşadıkları durumlar karşısındaki davranışları ile, o aşamada durağan ve o aşamada «imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle» ilkesinin geçerli sayılmak istendiği seçkinler egemenliğine başkaldıramayan bir toplumun emekçileridir.

Sait Faik'in 1940 - 52 yılları arasında çıkan *Lüzumsuz Adam, Havada Bulut, Mahalle Kahvesi, Havuz Başı, Son Kuşlar* adlı yapıtlarını oluşturan öyküler temelde önceliklerle aynı özellikleri taşırlar. Belirgin değişiklik, bu döneminde sanatçının içtenlikle kendini de ortaya koymasıdır. Birçok öyküsünde kendine ilişkin sorunları, bunalımları, duyarlıkları, açmaza düşmeleri verirken toplumsal görünüşün biriktirdiği öfkeyi de gizlemez Sait Faik. Bu onun kapitalizmin yarattığı sahteliklerin, çirkinliklerin üstüne yürüyüş biçimidir; başkaldırısıdır.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı bunalımların oluşturduğu, sınıf değiştirme isterisine tutulmuş azgın bir orta tabaka ile kendine güveni artan burjuvazinin çirkinleştirdiği toplum, sanatçının gözünde görülüp geçilen bir tablo olmaktan çıkmıştır artık. Kuşağının öteki kimi sanatçıları gibi onun da yazgısı umutlarda ve tepkilerde görünmektedir.

Öte yandan bozuk düzenin, yaşamını ve ahlâkını çarpıtıp bozduğu tabandaki insanlar Sait Faik öyküsünde haklılık haksızlık, iyilik kötülük kavramlarına bağlı bir atmos-

Burgaz, 1950. Peride ve Efser'in evi önünde. Bir mutlu şölen anısı. Birinci planda, soldan sağa : Münevver, Nüzım, Sait Faik; İkinci planda : Efser ve Peride Celâl.

fer içinde verilmişlerdir. Kuşkusuz açık bir değer ölçütü olarak belirmez bu durum. Sanatçı, tabana en yakın kesimdeki insanların yaşamlarını etkileyen olumsuzlukları işlerken, yer yer kendine özgü vurgulara başvurur. Toplumsal olgulara dikkati çekmek ister. Bu tür öykülerinde kişileri yaşamlarının önemli kesitlerini anlatarak somutlamaya çalışırken, geleneksel öykü örgüsüne yaklaşır. Olayı etkisizleştirmez, aksine belirginleştirir, kişinin yaşamına bağlar.

Sait Faik öyküsünün bir önemli özelliği de kendisine ilişkin duyguların, değişmelerin ağaçlarla, kuşlarla denizle yaşama özleminin ağır basmasıdır. Savaşın iki yönlü etkisinin söz konusu olduğu bu evrede okumuş orta tabaka karanlığı, karaborsayı, sefaleti görmüş, en önemlisi yıllarca sıkıyönetim koşullarında yaşamak zorunda kalmıştı. Kişinin iç dünyasında ağırlığını duyuran bu etkiler aynı zamanda insansallığı köreltme tehlikesi taşıyordu. Sait Faik bu sorunlar karmaşasında özellikle haklılık, haksızlık kavramlarına bağlı olan doğrularından sapmayarak, insansallığı köreltme tehlikesi taşıyan herşeyin uzağında kalmaya baktı. Kentten uzaklaştığı evrelerin öykülerinde çiçek, ağaç, böcek, kuş, balık, deniz gibi yalnızlık giderme araçlarına simgesel değerler kazandırdı. Hastalığının ilerlediği evrede, birkaç öyküsünde artık yaşamının süreceğinden umudu kesen kişinin, kendisini kurcalamaya başladığı, tadamadığı mutlulukların özlemini duyarak bu özlemin altında kaldığı söylenebilir. Ölümünden iki ay önce yayımlanan *Alemdağ'da Var Bir Yılan* (1954) kitabındaki üç dört öyküde bu içtenlikler, yer yer kendini açıklamaya, yer yer de sürrealizme götürmüştür.

Yapıtları : (Öykü Kitapları) *Semaver* (1936), *Sarnıç* (1939), *Şahmerdan* (1940), *Lüzumsuz Adam* (1948), *Mahalle Kahvesi* (1950), *Havada Bulut* (1951), *Kumpanya* (1951), *Havuz Başı* (1952), *Son Kuşlar* (1952), *Alemdağ'da Var Bir Yılan* (1954), *Az Şekerli* (1954), *Tünel'deki Çocuk* (1955), *Mahkeme Kapısı* (1956), (Romanları) *Medar-i Maişet Motoru*, (1944), (sonraki baskıları *Bir Takım İnsanlar* adiyle), *Kayıp Aranıyor* (1953). (Tek Şiir Kitabı) *Şimdi Sevişme Vakti* (1953).

Şükran Kurdakul

SAİT FAİK'in bir öyküsü

BİRTAKIM İNSANLAR

Gece. Saat on ikiyi geçiyor. Taksimde saatin altında tramvay bekliyorum. Öyle olmasa bu kadar ince eleyip sık dokumaya lüzum görmez; vakit gece yarısını geçmişti, derdim.

Epey oluyor. Baharın bu soğuk günlerinde, şu devam eden kıştan bir buz gibi gece, hatırıma geliyor. O zamanlar daha bahardan haber bile yoktu. Şimdi ne kadar olsa sis ve yağmurun hatta soğuğun içinde insanı şaşırtan ve başını döndüren bir koku var. O zamanlar daha Camlı köşkün camlarını ve hanende ilânlarının mavi ışığını üşüterek geçen buz gibi bir rüzgâr esiyordu. Benimle beraber belki ona yakın insan, gördükleri her hangi bir filmin rüyasını ayakta görüyor ve yataklarının ümit, haval, güzel günler veyahut uykusuz, muharabeli geceler, sığınaklar düşündüren ılıklığına bir an evvel kavuşmak için bir türlü gözükmiyen tramvaya sabırsızlanıyorlardı. Ağzımdan su buharı fışkırıyor. Birbirleriyle konuşanların arasında bir sis tabakası seriliyordu. Yatak şimdi bütün insanlar için, ekmek kadar azizdir. Yatak bir sevgili, yatak hâtıra, yatak çocukluk, güzel rüya, yatak bir bahar, bir deniz kenarı, bir ekzotik memleket, bu saniyede insana dostlarım yatak ne değildir ki...

Burnum yastıkta, yorganım ağzım hizasında, kirpi gibi büzülmüşüm; dalmak üzereyim: Bir şeyler, bir takım kuşlar tüylerini döküyor, bir ılık su damlıyor, içimi yıkayan bir çeşme var...

Tramvay hâlâ yok. Biraz daha yerimde yatağımı uykuyu düşünsem, belki de uyuyuvereceğim. Donmak üzere olan insanların tatlılığını içimde duymağa başladım. «Bari gideyim şu açık pastahanede bir ıhlamur içeyim de sonra yatarım» dedim. Bir iki adım atmamıştım ki önüme bir adam dikildi. Rüzgârdan yalnız bir karartı gördüm. Sonra yüzüme doğru bir hortumdan çıkar gibi bir duman yayıldı : Adam konuşuyordu. Tatlı, munis bir Anadolu şivesiyle :

— Ağabey, dedi, buradan bana benzer bir takım adamlar geçti mi?

Paltomun yakası içinde yarı yarıya kaybolmuş kafamı çıkardım. Kafamı bir iki defa salladım. Soğuğa alışmamış, mukavete hazırlanmış gibiydim. Kulaklarımı keskin bir rüzgâr ısırdı. Adama baktım:

Bana benzer adamlar... Bütün insanlar birbirine aşağı yukarı benzemez mi? Bana benzer adamlar, ne demekti?

Evet, adamın hakkı vardı. Ona benzer adamlar, ötekilerinden kolaylıkla ayrılabilirdi. Kış günü bir şehirde insanlar palto, şapka giyer, ayaklarında fotinler vardır. Belki paltolarının renkleri, şapkalarının kurdelâları ve alamerikan, vahut alaturka şapkalariyle birbirlerinden ayrılabilirler, icabederse.

Bu adamın ne paltosu, ne şapkası ne de ayakkapları vardı. Buna mukabil sırtında mor, pamukları yer yer, parça parça dökülen bir hırkası, belinde ipi, ayağında yazlık tüy gibi bir pantalonu ve ayaklarında da yine iplerle bağlanmış çuvalı...

Yüzü tatlı esmer renkli idi. Sakalı uzamış Yirmi beş, otuz yaşlarında gözüküyordu. Yalnız gözlerinde büyük, korkak, acele bir şeyler vardı. Acaba, dedim, bir esrarkeş midir?

O devam etti:

— Benim gibi ağabey, dedi. (Üstünü başını gösterdi). İşte bu biçim adamlar görmedin mi? Bazıları şu yoldan geleceklerdi. Bir takımları da (Taksim sinemasının aşağısındaki yolu göstererek) : Şu yokuştan çıkacaklardı.

İşi kısa kesmek istedim. Meçhul, karanlık, dalgada bir kafada her türlü hayaller dolaşabilir, neme lâzım...

— Görmedim vallahi! dedim.

— Allah Allah! dedi. İmkânı yok. Muhakkak geçmişlerdir. Ben yolda biraz eğlendim. Onları kaybettim. Yoksa gelmemelerine imkân yok.

— Nedir bu adamlar canım? diye sabırsızlık ve merakla sordum.

Kafamın içinde esrarengiz, büyülü, garip hikâyeler canlandı. Hattâ daha ileriye giderek başka ve daha tuhaf şeyler düşündüm. Adamın afyonlu kafasına girmiş gibi oluyordum.

— Ağabey, biz, dedi, Tophane'deki sabahçı kahvelerinde yatarız. Hepimiz hamal, uşak gibi herifleriz. Ama namusumuzla yaşıyoruz. Ne yapalım? Beş on para kazanırız. Geceleri de kahveciye beş kuruş verir, bir köşede uyuruz. Ne yapalım? Otellere para mı dayanır? En aşağısı otuz kuruş. Otuz kuruşla iki gün geçimimiz var...

Ha! Bu akşam polisler geldiler. Sabahçı kahvelerinde yatmak yasakmış. Hepimizi çıkardılar. Biz de hep birlik olduk. Gidelim valiye çıkalım; uyandıralım, derdimizi anlatalım, de-

dik. İşte bir takımı şu yokuştan bir takımı da arkadan geldiler. Demek görmedin ağabey.

— Görmedim, dedim. Nerelisin sen?

Gözleri çakmak çakmaktı:

— Zonguldaklı bey ağabey.

Gece yarısı, bu soğukta valiye gideceklerine başka bir koğuş bulmak, daha olmazsa polisler gittikten sonra kahveciye zorla kapıyı açtırmak mümkündü. Valiye kadar çıkmağı akıl edemezler. Bu muhakkak bir esrarkeştir, dedim.

— Ne ise, ben yukarıya doğru bir hızlanayım, belki geçmişlerdir de sen görmemişsindir dedi ve hafif hafif serpen karın içine karıştı gitti.

Tramvay gelmişti. Atladım. Tam yedek subay mektebinin önünde bir takım adamlar gidiyordu. Fakat camlar o kadar buz tutmuştu ki göremeyince tramvaydan atladım.

Belki seksene yakın insandı. Aralarında çok gençleri bile vardı. Büyük adımlarla gayet ciddi yüzlerle yürüyorlardı. Önde gidenlerin halinde daha büyük bir vaziyet vardı. Daha ciddî idiler. Tek tük geçenler durup onlara bakıyorlardı. Fakat onlar hiç kimseye bakmıyorlardı. Yalnız en önde gidenler bağıra bağıra konuşuyorlardı. Vali ile nasıl konuşacaklarını talim ediyorlardı. Kıyafetlerine baktım. Evet, benim mor pamuk hırkalı ve keten pantolonlu adamın hakkı vardı; onun gibi bir takım adamlar gidiyorlardı. Kulaklarımda genç Zonguldaklının:

— Canım benim gibi adamlar bey ağabey, dediği zamanki hali geliyordu.

Yatağım, tramvay beklediğim dakikalardaki o munis halini kaybetmişti artık. Ne şu, ne buydu. Bir yataktı. İçinde yatabildiğim için mesut değildim.

Sabahçı kahvelerini kapamadan evvel bir kaç tane gece barınma evine şiddetle ihtiyacı olan İstanbul şehrinin kışı bazan ne kadar uzun, ne kadar uzun ve bitmez tükenmez bir âfettir; bilen bilir.

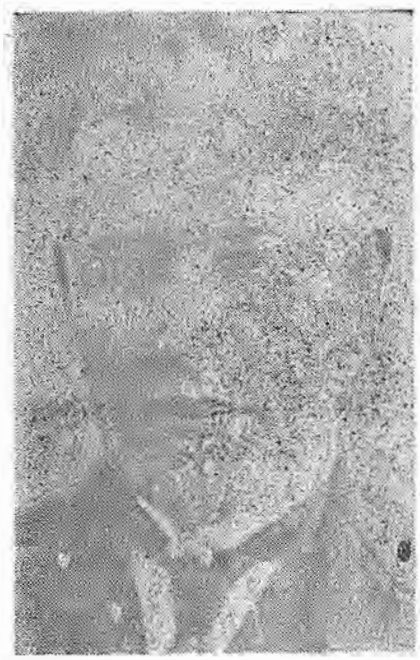

Abdullah Cevdet

Abdullah Cevdet (Arapkir - 1869 / İstanbul - 1932) yazar, şair. Orta öğrenimini Elaziz Askerî Rüştiyesi ile Kuleli İdadisi (lise)nde, yüksek öğrenimi Askerî Tıbbiye Okulu'nda tamamladı. Gülhane Hastahanesi'nde göz hastalıkları uzmanlığı çalışmalarını sürdürürken saltçı İktidara karşı gizli eylemlerde bulunduğu savı ile, Trablus, Merkez hastahanesi göz hekimliğine gönderildi (1895). Buradan Fizan'e sürgün edileceği kaygısiyle Avrupa'ya kaçtı. Cenevre'de *«Osmanlı»* gazetesini çıkardı. Bir süre sonra Viyana Elçiliği hekimliğine atandı. Yöneticilerle anlaşamadığı için yeniden kalebentliğe mahkûm edildi. Bir yıl Cenevre'de beş yıl kadar da Mısır'da kaldı. II. meşrutiyetin ilânından uzun süre sonra (1910) İstanbul'a gelerek *«İçtihat»* dergisini çıkarmaya başladı. Sıhhıye Umum Müdürlüğü görevinde bulunduğu mütareke yıllarında, kurtuluş savaşına karşı eylemler gösteren İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne girdiği söylenmektedir.

Politik yaşamında tutarlı bir yol izlemediği kabul edilen Abdullah Cevdet, çevirmen, edebiyatçı ve yazar olarak döneminin başlıca isimlerinden biridir. W. Shakespeare'in *Jül Sezar*, *Hamlet*, *Makbet*, *Kral Lir*; Gustave Le Bon'un, *«Les lois psychologique de l'evolution des peuples»* (Ruh-ül Akvam); Dozy'nin *İslamlık Tarihi* adlı yapıtları en ünlü çevirileri arasında anılabilir. Dergisinde ve kitaplarında 1915'lerde latin harfleri kullandığı, batı klasiklerini çevirdiği için adı batıcılık akımına bağlı kalemler arasında anılan Abdullah Cevdet, Le Bon'un bireyi ön plana alan görüşlerinin etkisinde kalmış ve düşünürün «melezleşme» kuramını benimsemiştir. Yirmi sekiz yıl yayımlamayı başardığı dergisi *«İçtihat»*ta çıkan makaleleri arasında, «Kapital olmazsa işçi işsiz kalır. İşçi olmayınca kapitalin meyveleri derlenemez. Bizde büyük kapitalistlerin sermayeleri işçiye dağıtılsa ancak iki günlük kahve ve bira masrafları karşılanabilir. Diyelim ki, büyük kapitalistlerin sermayelerini işçiye dağıttık. Bu sermaye birkaç günde erir gider..» *(İctihad.* sayı: 143, 10 Şubat 1922) biçiminde bilim dışı savlarla Marksist öğretinin karşısına çıktığı görülür. Şair olarak yaşadığı dönemin şiir hareketleri içinde önemli bir yeri olduğu söylenemez.

Başlıca Yapıtları: Fizyolocya-i Tefekkür (1892), *Fünun ve Felsefe* (1906), *Gizli Figanlar* (şiirler, 1906), *Kahriyat* (şiirler, 1906), *Cihânı İslâma Dair bir Nazar-ı Tarihî ve Felsefî* (1922), *Karlı Dağdan Ses* (şiirler, 1931), *Düşünen Musiki* (şiirler, (1931).

Abdullah Zühtü Gazeteci, yazar (1869 - 1928). İstanbul'da doğdu. Öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptı. Gazetecilik mesleğini seçti. II. Meşrutiyetten sonra *Yeni Gazete*'yi kurdu. Gazetesinde İttihat ve Terakki'ye muhalefet ediyor, bir yandan da halkın günlük beğeni düzeyinde romanlar yazıyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya geçmemiş; aksine Damad Ferid'in sadrazamlık döneminde Matmuat Umum Müdürlüğü yapmıştı (1920). Ahmet Emin Yalman anılarında, Abdullah Zühtü'nün çıkardığı *Yeni Gazete*'de, yabancı parasının büyük rol oynadığını belirterek şöyle yazar: «İngiliz sefaretinin ortalığı bulandırma hareketinde büyük rol oynayan baştercüman ve yardımcısı, Reuter Ajansı muhabiri Ren-

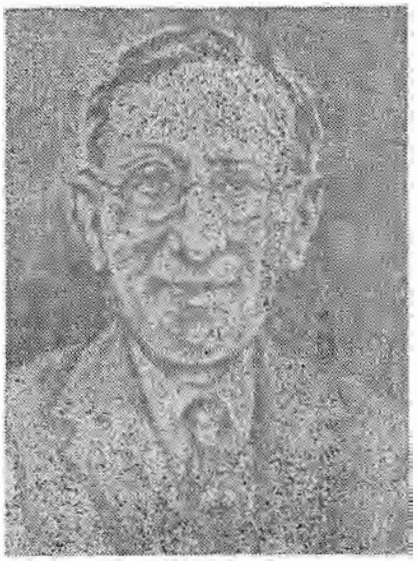

Abdullah Zühtü

dall, Times muhabiri Graves, sık sık gazeteye uğruyordu. Abdullah Zühtü ile siyasi muharrir Saffeti Ziya ile uzun uzun konuşmalar yapıyorlardı. Bu arada Kamil Paşa'nın İngiliz siyasetine ateşli bir şekilde bağlı olan oğlu Amiral Said Paşa da buhranlı günlerde matbaaya geliyordu. Bu benim aldığım intiba, gazetenin, zamanına göre, hem İngilizlerden, hem de Avusturyalılardan para aldığı yolundaydı.»

(A.C.)

Abdurrahman Hoca (? / İstanbul - 1601) 16. yüzyılın ünlü düşünürlerinden Abdurrahman Hoca, (Nadajlı Sarı Abdurrahman diye de bilinir) islama aykırı düşüncelerinden dolayı, 1601 yılında İstanbul'da idam edildi.

Doğum tarihi bilinmeyen Abdurrahman Hoca, dönemin ünlü Behram Kethuda Medresesinin müderrislerindendir. Ölümden sonra dirilişe, cennete, cehenneme inanmıyordu. Abdurrahman Hoca evrende her şeyin doğa yasalarına göre olup bittiğini, evrenin ise yaratılmayıp, öncesiz ve sonsuz olduğunu savunuyordu. Bu düşünceleriyle islam inançlarına karşı çıkan Abdurrahman Hoca, dinsizlik suçlamasıyla zamanın yöneticilerine ihbar edildi. Bu ihbar sonucu, Divan-ı hümayunda, Rumeli kazaskeri Eh-i zade efendi ile Anadolu kazaskeri Esat efendi tarafından yargılandı. Yargılama sırasında Abdurrahman Hoca, kıyamet gününe, dirilişe, cennet ve cehenneme inanmadığını söylediği gibi, şüphelerinin nedenlerini de açıkladı. Bunun üstüne «Göklerin, yerin yaratıcısı, bunlar gibi yenisini yaratamaz mı? Evet yaratır. Odur bilgin yaratıcı *(Kur'an Yasin Suresi)* ayetlerine ne dersin?» diye soruldu. Abdurrahman Hoca, «Olabilir ama, gerçek değil» dedi. Abdurrahman Hoca'ya ikinci olarak «Yeryüzü başkalaşıp, değiştiği bir günde, gökler dahi değişende, bir olan, hakim olan Tanrı katında toplanacaklar. İşte o gün günahlı olanları zincirlerde görürsün *(Kur'an Ráad Suresi)*. Hayır, Allaha tap, şükredici kişilerden olasın. Hakkıyla Allahı saymadılar, yeryüzünün hepsi —kıyamet günü— O'nun avucundadır. O'nun kudretiyle, gökler de dürülmüştür, O kutsaldır eş koştukları nesneden, O çok yücedir. Sur üfürülünce —Allahın dilediğinden başka— gökler de, yerde de olan çarpılır, sonra yine üfürünce, hemen kalkıp bakarlar. *(Kur'an Zümer Süresi)* buna ne dersin?» denildi. Abdurrahman Hoca, «Başka türlü de yorumlanabilir, ama murad burda söylenendir» dedi. Son olarak «Bilir misin kıyameti sen? İşte o gün insanlar dağılmış pervaneyi. Dağlar dahi atılmış, kabartılmış yünü andıracaktır *(Kur'an Kárla Suresi)* buna ne dersin?» diye soruldu. Abdurrahman Hoca, şu karşılığı verdi. «Dağlar gibi adamlar da bu evrende perişan olurlar» Kuran, müslümana göre, kesin açık doğruları bildirir. Kuran'daki ayetlerden alınmış bu sorulara, bir müslümanın «Evet, inanırım, doğrudur» şeklinde karşılık vermesi gerekir. Oysa Abdurrahman Hoca, bu ayetlerin başka türlü de yorumlanabileceğini, cennete, cehenneme, ölümden sonra dirilişe inanmadığını söyledi. Baskılara karşı düşüncelerini de değiştirmeyince 1601 yılında idam edildi. Abdurrahman Hoca'nın idamını sadrazam Tırnakçı Hasan Paşa'ya bildiren Anadolu kazaskeri Esat efendi «Müslümanlar elinden, islam dini de dilinden kurtuldu» dedi.

(Kur'an-ı Kerim Çev. Besim Atalay). İstanbul 1912.

(C.G.)

Abdurrahman Şeref

Abdurrahman Şeref. Eğitimci. Tarihçi. (1853 /1926). İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Eyüp Rüştiyesi (Ortaokulu) ve Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1873). Bir süre İstanbul liselerinde tarih öğretmenliği etti (1873-78). Mülkiye Mektebi'nde coğrafya okuttu. Uzun süre (on altı yıl) bu okulun müdürlüğü görevinde bulundu (1892 1907). Darülfünün Edebiyat Fakültesinde tarih hocalığı yaptı. II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra «Defteri Hâkaani Nazırlığı»na atandı. Bir süre sonra Padişah tarafından Âyan Meclisi üyeliğine getirildi (16 Aralık 1908). Maarif (1909 - 1913), Evkaf (1918) nazırlıkları, Şurayı Devlet (danıştay) başkanlığı yaptı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. döneminde İstanbul'dan Milletvekili seçilerek, en yaşlı üye niteliğiyle ilk oturumunda başkanlık etti.

Son Osmanlı vak'anüvisi (tarih - yazıcısı) olarak bilinen Abdurrahman Şeref'in yapıtlarında gerçeğe aykırı saptamalar yapılmadığında birleşilmiştir. A.Ş. olguları genellikle devlet yönetiminde ağırlığı olan sadrazam, nazır gibi kişilerin yaşamlarına bağlayarak sergiler. Yer yer sergilemekle de yetinmediği «idealist tarih anlayışı» açısından değerlendirme ve eleştirmeler yaptığı söylenebilir. Çoğun yargılarında öznellikten kurtulduğu da araştırmacılarca kabul edilmiştir. Bu nedenle, Tanzimat sonrası düşün hareketlerinin bilinmesinde katkısı vardır. Özellikle I. Meşrutiyet Anayasasını genel hukuk ilkeleri açısından çözümlemeleri 1876 - 1908 dönemlerinin mâli sorunlarına ilişkin yazıları, dolaylı yoldan, İmparatorluğun yarı sömürge koşullarına düştüğü dönemin eleştirisi sayılabilir.

Abdurrahman Şeref, T.B.M.M.'nin 29 Ekim 1923 günkü oturumundan önce toplanan «Müdafa-i Hukuk Grupu»nda söz alarak konuşmasını şu tümcelerle bitirmiştir:

«Hükümet şekillerini saymaya lüzum yoktur. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sorunuz bu Cumhuriyet'tir. Doğan çocuğun adıdır. Amma bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin?.»

Başlıca Yapıtları: Fezleke-i Tarihi Düveli İslâmiye (1885), *Târih-i Devlet-i Osmâniye* (2 cilt, yedi kez basıldı, 1893), *Fezleke-i Târih-i Devlet-i Osmâniye* (1899, on iki kez basıldı). *İlm-i Ahlâk* (1900, yedi kez basıldı), *Sultan Abdülhamid'i saniye dair* (Ahmet Refik Altınay'la birlikte, 1918), *Tarih Müsahabeleri* (1923, yeni harflerle ve günümüz diliyle bas. 1978), *Târih-i Asr-ı Hâzır* (Darülfünün ders notları, 1915).

(A.C.)

ABDURRAMAN Şeref'ten bir seçme

ABDÜLHAMİT DÖNEMİNİN MALİ DURUMU ÜZERİNE

Devletin topladığı altı vergi gelirine karşılık gösterilen Osmanlı Devletinin borçlarının ödenmesi için, yeni bir kuruluş meydana getirildi. Adı sonradan Osmanlı Düyun-u Umumiyesi (Osmanlı Genel Borçları) olan bu kuruluşa Osmanlı devletinin

birleştirilen borç taksitlerinin ödenmesinde görev verildi. O zaman genel borçlar yönetiminin kurulmasına karşı çıkanlar oldu. Bununla beraber II. Abdülhamid döneminde mâli zorluklar yurt içinde sürdüğü halde genel borçlar kuruluşunun kurulması sayesinde dışarıdan hiçbir sızıltıya meydan verilmediği inkâr edilmez bir gerçektir.

II. Abdülhamid döneminde bütçe dengesizliğinin sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Memurlara yılda altı aylık (o bile çok zorluklarla) maaş verilebiliyordu. Yurdun gelişmesine, ilerlemesine yardımcı olacak önemli kuruluşlar savsaklanmıştı. Söz gelişi düzenlenen bütçeler duyurulmaz, eski fikirli bazı devlet adamları, «mâli hesaplar, konular devletin gizli işlerindendir, onu gazetelerde yayınlayıp da bakkala çakkala bildirmek doğru değildir» inanışını ileri sürerlerdi.

Abdülaziz'in yağlıboya tablosu

Abdülaziz. Osmanlı Padişahlarından (1861 / 1876). İstanbul'da doğdu (1830). II. Sultan Mahmud'la Pertevniyal Sultanın oğludur. Otuzbir yaşında tahta çıktı. Kendisinden önce batılılaşma hareketleri başlamış, Tanzimat Fermanında çoğunluğu müslüman olmayan halkların oluşturduğu ticaret burjuvazisine geniş ölçüde haklar tanınmıştı. Özellikle İngiliz Osmanlı Ticaret antlaşması (1838) nedeniyle gümrük kapılarının aralanması sonucu el tezgâhlarına dayanan küçük yerli endüstri çökme düzeyine inmişti. Buna karşılık dış borçlanmalar alabildiğine artıyordu. Balkan ülkeleri halkları ulus olma savaşımına yönelik başkaldırmalar örgütlüyorlardı. A'nın Padişahlık döneminde Âli Paşa sadrazam, Fuad Paşa hariciye nazırı olarak görev yaptılar. Daha sonra Mahmud Nedim Paşa sadrazamlığa getirildi. Nedir ki iç ve dış politikada görünüşü kurtaracak kadar bile uyum söz konusu değildi. Savurganlık alabildiğine artmış, bu nedenle okumuş orta tabakanın savaşımcı kanadı Bâbıali'ye karşı başkaldırma ortamı bulmuştu. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa Paris'ten A'ya muhalefet eden düşün adamlarını destekliyordu. Babıali ise bu muhalefeti ancak, «Matbuat Nizamnamesi» «Âli Kararname» gibi, baskı önlemleriyle susturma yolları aramakta, gazete kapatma, sürgüne gönderme, besleme yöntemleriyle ayakta durmaya çalışmaktaydı. Oysa baskılar bu savaşımcı düşün adamları (bkz. Yeni Osmanlılar) yurt dışına çıkmaya yöneltiyor. bu kez Ziya Paşa'ların, Ali Suavi'lerin, Namık Kemal'lerin Paris'te, Londra'da yayımlayıp hazırladıkları organlar ülkeye gönderiliyordu. Bu yıllarda çıkan «*İnkılap*» (1870) adlı gazeteden aldığımız şu bölümü okuyalım:

Padişah çıldırdı. İşi gücü pehlivan güreştirmek, zuhuri kolu oynatmak, koç döğüştürmek, ceddi âlâsının sandukasına astığı Osmanlı Nişanını —ki mükâfat ve iftihar nişanı olacaktır— koçların ve zuhuri kolu maskaralarının boynuna boynuzlarına takmak.. zavallı deli. Hainler elinde zulüm ve fesat aleti olmuş.. Hilâfeti sakat ve halli vaciptir.»

Yeni Osmanlılar güçlendikçe devletin ilmiyye ve kalemiyye kesiminde huzursuzluk artıyordu. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, muhalefetin devlet organlarını sarmasını önleyecek güçte olmadığı gibi, Rusya yanlısı dış politikası ile alacaklı batı kapitalizmi-

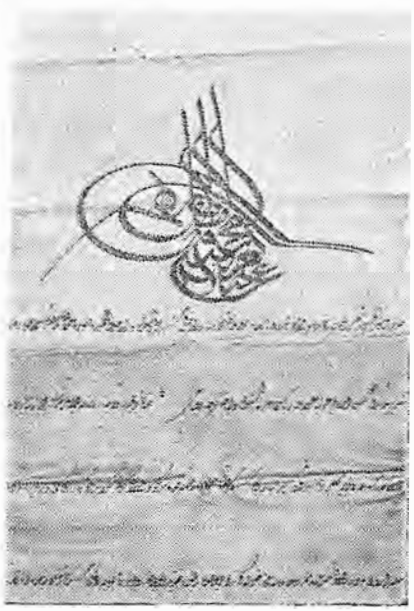

Abdülaziz'in tuğrası

ni karşısında bulmuştu. Bir evre geldi ki, Padişah iç ve dış baskılara dayanamayarak Mahmud Nedim Paşa'yı görevinden aldı, Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirerek durumu kurtarmaya çalıştı. A. gerçekte bu atamayla sonunun başlangıcına imza atmış oluyordu. Yeni sadrazam Mithat ve Hüseyin Avni Paşalarla Şeyhülislam Hayrullah efendiyi göreve getirmiş yüksek yönetim kadrosunda padişahı azlettirecek yetki güçlerinde birliktelik sağlamıştı. Bu güç uzun sürmeden, İngiltere'nin açık desteğiyle I. Meşrutiyeti ilân ederek (bkz. I. Meşrutiyet) A'yı tahtan indirdi (27 Mayıs 1876).

Abdülaziz'in dış gezilere (Mısır, Fransa, İngiltere) eğilimi; ok, cirit, güreş, nişan talimi, horoz döğüşü v.b. spor oyunlarına merakı vardı. Dîvan-ı Muhasebat (sayıştay), Şûray-ı Devlet (danıştay) gibi kurumlarla İngiliz sermayesinin tam egemen olduğu «Şirket-i Maliye-I Osmanlı Bankası» onun döneminde açılmıştır.

Abdülhalim Memduh (İstanbul - 1866 / İngiltere - 1905) şair ve yazar. Hukuk Mektebinde okudu. Bitirmeden Hariciye Nezaretine girdi. Bir yandan da *«Mizan»* gazetesine yazıyordu. Bu nedenle Abdülhamid II. yönetimince sürgün edildi. Sürgün yeri Bitlis'ten kaçarak beş yıl Fransa'da yaşadı (1900, 1905). İngiltere'de öldü. Abdülhalim Memduh'un *«Tarih-i Edebiyatı Osmaniye»* (1888) adlı yapıtı bu alanda yayımlanmış ilk kitaplar arasında sayılır. Yazar birinci bölümde görüşlerini açıklamış, ikinci bölümde divan, üçüncü bölümde «Tanzimat» sonrası edebiyatçıları ve yenileşen edebiyatımızı (Devr-i Teceddüd) vermiştir. Yaşadığı dönemde bir önemli hizmeti de Türkçe şiirlerden oluşturduğu bir *antolojiyi* Fransızcaya çevirerek yayımlamasıdır. Aruz ve hece ile yazılmış şiirlerinin yanısıra *Nalan*, *Bedriye*, *Ümitsiz Mülakat* adlı oyunları var.

Abdülhamid II. Osmanlı Padişahlarından (1842/1918). İstanbul'da doğdu. Babası Abdülmecid, annesi Çerkes asıllı olduğu söylenen, Tirimüjgân cariyedir. Annesinin erken ölümü nedeniyle Pertevniyal Sultan tarafından korunmasına karşın iyi eğitim görme olanağı bulamadı. Yetiştiği, uzun yıllar Padişahlık ettiği XIX. yüzyılın daha ilk yarısında İmparatorluk gelişmekte olan kapitalizmin pazarı durumuna gelmiş, özellikle İngiliz - Osmanlı Ticaret Antlaşması (1838)ndan sonra yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletme ayrıcalıkları batılı şirketlere verilmişti. Devlet bütçesi, borç ve faiz ödeme yükümlülüğü altındaydı. Batı kapitalizmi İlman burjuvazisiyle birlikte bürokrasiyi egemenliğine alarak yeni olanaklar elde etmişti. Abdülhamid II., en azından İngilizlerin onayı ile asker - sivil bürokrasinin ilan etmeyi başardığı I. Meşrutiyete ve anayasaya bağlı kalacağına inandırarak tahta çıkmayı başardı. Bürokrasinin en güçlü temsilcileri Rüştü, Mithat, Ziya paşalar, Namık Kemal gibi düşün, politika adamları anayasa hazırlanırken görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Abdülhamid II. önce, meşrutiyetçilerin aralarındaki anlaşmazlıktan yararlanarak güç kazanmasını bildi. Sonra anayasaya ısrarla, zabıtanın tahkikatı sonucu hükümetin güven ve emniyetini bozdukları sabit olan kişilerin İstanbul'dan uzaklaştırılması yolundaki yetkinin Padişaha tanınması hükmünü öngören 113. maddenin konulmasını istedi. Namık Kemal ve arkadaşlarının, tutucu kesime karşı kullanılacağı düşünüsü ile, «devletin hukukunu koruma» gerekçesine dayanarak kabul etmeleri üzerine daha da güç

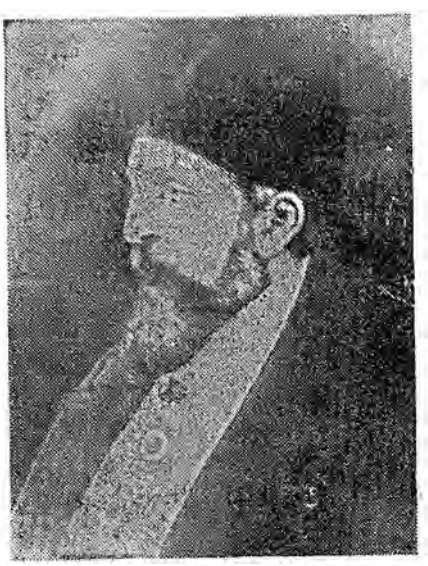

Abdülhamit II

kazandı. (Şükran Kurdakul, Namık Kemal sf. 19. 1977) Çok geçmeden de Mithat Paşa ile Namık Kemal'i tutuklattı. Meclisi kapattı.

Abdülhamid II.'nin otuz üç yıl süren padişahlık döneminde, kendisinden önce batı kapitalizminin dümen suyuna alınan İmparatorluk siyasal anlamda bağımsızlığına gölge düşüren yaptırımlarla «yarı sömürge» durumuna getirilmiştir. Özellikle Muharrem Kararnamesi (20 aralık 1881) ile alacaklı ülkelere Düyun-u Umumiye'yi kurma ayrıcalığı vermiş, 1886 - 1908 yıllarında on bir kez yeniden borçlanmış, borçlanmalara karşılık yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletme haklarını İngiliz, Fransız Alman şirket ve bankalarına bırakmıştır. Döneminde Osmanlı Bankası'na olağanüstü yetkiler tanıyarak, neredeyse, devlet maliyesinin yabancı uzmanlarca denetlenmesine olanak tanıyan kararlar almıştır. Fransızlar Tunus'u (1881), İngilizler Mısır'ı (1882), Bulgarlar Doğu Trakya'yı (1885) bu dönemde ele geçirmişlerdir.

Abdülhamid II.'nin iplerini elinde tutmayı başardığı saltçı rejimin iç bağdaşıkları bürokrasi, büyük toprak sahipleri, müslüman din adamları, özellikle yüzyılın başında yabancı sermayenin yerli ortağı durumuna gelmiştir. Düyun-u Umumiye'de, Demiryolları ve Rejî yönetiminde çalışma olanağı verilerek bağımlı duruma getirilen okumuşlar, yarışma ve rekabet halindeki dış kapitalin girişimlerinde sarayla birlikte oldular.

XIX, yüzyılın son, XX. yüzyılın ilk yıllarında Alman tekelleriyle İngiliz - Fransız sermayesi arasındaki savaşım demiryolları yapımı alanına kaydı ve Deutsche Bank'ın yengisiyle sonuçlandı. Abdülhamid II.'nin son yıllarında Alman tekelleri çeşitli kesimlere 1 milyon mark dolaylarında yatırım yaptılar.

İç ve dış egemenleri birleştirmede büyük beceri gösteren Abdülhamid II. içerde iktidarını besleyen güçleri dengede tutabilmek için iki yöntem izliyordu : ödül ve ceza verme.. Ödülle bağlayamadığı öğelere sürgün, hapis, ölüm cezaları uygulamak.

Tüm yönetimin iplerini elinde tutabilmek için geniş bir muhbir kadrosu oluşturmuş Halit Ziya Uşaklıgil'in de belirttiği gibi, «Ülkenin her yerindeki casuslara cömertçe yiyecek, para, rütbe» dağıtmak egemenliğinin simgelerinden biri durumuna gelmişti.

Bu türden önlemlerin yetmediği yerde ceza başlıyordu. «Hamidiye Alayları» gibi özel askerî birlikler oluşturuluyor, ders programlarının kesin denetiminin yetmediği aşamada okullar kapatılıyor, soylularla şehzadeler ayrı sınıflarda öğrenim görüyorlardı. Basın amansızca sansür ediliyordu.

Tüm bu özene karşın, Abdülhamid II. gelişmekte olan asker sivil orta tabakanın özgürlükçü burjuva demokrasisine bağlı öğelerinin iktidarına karşı genel muhalefetini ve savaşımını önleyemedi. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sürekli savaşımları sonucu ikinci kez Anayasayı ilan etmek zorunda kaldı (temmuz 1908). 31 mart ayaklanmasının bastırılmasından sonra da olayların düzenleyicisi olduğu kabul edilerek tahttan indirildi, Selanik'te Alatini köşkünde oturmaya zorunlu tutuldu.

Balkan ülkeleriyle savaş çıkması üzerine İstanbul'a getirilerek, ölümüne kadar yaşadığı, Beylerbeyi sarayına yerleştirilmiştir.

Ahmet Ceyhan

ABDÜLHAMİD II. üzerine

«Memlekette ne kadar süregen hastalık varsa, umumî teşkilatında hususi noktalarında, yapısında, ku-

ruluşunda, yürüyüşünde, uçuruma doğru giden aksaya aksaya yuvarlanışında, ne kadar sebep toplanmışsa hepsi o adamın şahsında birikmişti. O bir çeşit illet kaynağı diye biliniyordu ki etrafına dalga dalga, türlü türlü hastalıkların zehirle dolu havasını savuruyordu. Böyle düşünmekte, memleketin dışında ve içinde, iman eden bir fikir vardı. Memleket hiç şüphe yok, düğüm düğüm üzerine örülmüş bir iplik yumağı halindeydi, bütün düğümleri çözülecek meselelerden meydana gelen bir yumak ki, ele alınınca neresinden başlamak lâzım geleceğinde, bu birbirine dolaşmış ipliklerin ucunu nereden kurtarmak mümkün olacağında hayal gücünün olanca faraziyeleri iflas ederdi. Ve sonunda bir çözüm bulunamayınca bütün öteki düğümlerin bağlı olduğu bir düğümün, tek bir esas düğümün varlığına, ve bunun da ancak ve ancak Abdülhamid'den başka biri olmadığına mail bir inanış vardı».

Halid Ziya Uşaklıgil - Kırk Yıl, 582

□

«Padişahın bütün yakınları ve Saraya girmiş kişilerde, aynı şekilde ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerde şu yada bu ölçüde, yüksek mevkiler işgal ederler. Bu bürokrasinin tepesinde, padişahın bizzat kendisi, kişisel gelirlerini arttırmanın yollarını arar. Abdülhamid geleneksel Osmanlı mülkiyet rejiminde miri araziye hükümdarın özel mülkiyetinin birbirine karışmış olmasından yararlanarak iltizama verilen miri toprakların gelirini kendi adına toplatır ve gene, Mezepotamyadaki petrol yataklarının bulunduğu araziyi kendi üzerine geçirir. Kurnazlığı kadar, çabuk da kanan bir mizaca sahip olmasıyla da tanınan Abdülhamid, nazırları hem dehşete salar: hem de kişisel rejim dediğimiz iktidar biçimlerinde kural olduğu üzere, bürokratları tek tek felaketlere uğratsa bile, toplu halde onların kolayca dümen suyuna girer.

Stefanos yerasimos-Az-gelişmişlik sürecindeki Türkiye, cilt 2 - sf. 938

ABDÜLHAMİD II'nin hal'i fetvası

Abdülhamit II'nin fetvası

Abdülmecid. Osmanlı Padişahlarından (1823/1861). İstanbul'da doğdu. Babası Mahmud II., annesi Bezmiâlem Sultan'dır. 16 yaşında tahta çıktığı için devlet, Sadrazam Hüsrev Paşa ile Hariciye nazırlığına getirilen Mustafa Reşit Paşa tarafından yönetiliyordu. Padişah olduğu yıl, Nizip dolaylarında yapılan savaşta ordu, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerine yenilmişti. Batı, özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında daha önce imzalanan Hünkâr İskelesi antlaşması uyarınca, Çar Nikola'nın yardım gerekçesiyle, İstanbul'a inmesinden korkuyordu. Nedir ki İngiliz büyük burjuvazisi, Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırısından bir yıl önce imzalatmayı başardığı Osmanlı - İngiliz Ticaret antlaşması (1838) ndan ötürü kendi çıkarlarını güvence altına almıştı. Bu nedenle İngiltere, hem Rusya, hem - Mısır üzerinde amaçlar besleyen - Fransa karşısında zayıf durumda değildi. Hünkâr İskelesi antlaşmasının yerine geçerli olduğu kabul edilen Boğazlar Antlasması bir bakıma bu güçlülüğün İngiltere leyhine siyasal ifadesi sayılabilir.

Devletin geleceğini ilgilendiren tüm konularda Padişahın Mustafa Reşit Paşa'ya, onun da batı kapitalizmine teslim olması sonucu Abdülmecid döneminde Gülhane Hattı Hümayunu ile yabancı uyruklu ticaret burjuvazisine yeni ayrıcalıklar verildiği bilinmektedir. Gerçekte, Padişah, daha 1535'lerde batıya verilen ödünlerin son halkası olan bu antlaşmaların bir aşama sonra memleketin bağımsızlığına gölge düşürecek nitelikte tehlikeler taşıdığını kavrayacak bilinç düzeyinde değildi. Olsa bile, Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu sosyo - ekonomik koşullar durumu değiştirmeye elverişli nitelikte değildi. 1846'da sadrazamlığa getirilen Mustafa Reşit Paşa tam yetkiyle devlet yönetimine egemen oldu. Batılılaşma olarak adlandırılan yenilikçi girişimler sürdürülürken Padişahın görevleri simgesel bir tören adamı çerçevesinde kalıyordu. Ayrıca özel yasamında kadına ve içkiye çok fazla düşkün olan Abdülmecit, bu nedenlerle de görev ve yetkilerini kullanmaya yanaşmadı. Dolmabahçe Sarayı, Hırkai Şerif Camii, Topkapı Sarayı'nda Yeni Köşk gibi yapıtlar onun döneminde yapılmıştır. Nedir ki, bu işlerin yapımı için gereken harcamalar batı kapitalizminin verdiği borçlarla karşılanıyor, Abdülmecid'in kişisel zevkleri uğruna da su gibi para harcanıyordu. Halk durumdan hoşnut değildi ve yer yer karışıklıklar çıkıyordu. Cizre'de, Eflak, Boğdan'da ayaklanmalar oldu. Kuleli Vak'ası olarak adlandırılan olay da bu dönemde Padişahın düşürülmesi yolunda sonuçsuz kalan bir girişimdir.

(A.C.)

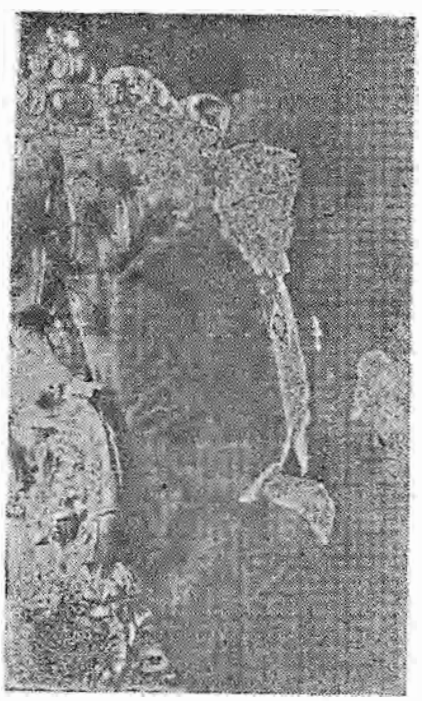

Abdülmecit Efendi

Abidin Nesimi (bkz. Fatinoğlu, Abidin Nesimi).

ACAR Kuzgun (1928 - 1976) İstanbullu bürokrat bir aileden gelen Kuzgun Acar, 1948-1953 yılları arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi heykel bölümünde çalıştı. 1961 yılında Paris Genç Sanatçılar Biennale'inde birinci ödül alarak ün kazandı. Bir süre Paris'te çalışıp sergiler açtıktan sonra yurda döndü. Çiviler, teller ve çeşitli metallerle yaptığı kaynak çalışmalarının coşkulu, devinimli düzenlemeleriyle Türk heykelciliğinin en cesur ve yenilikçi öncüleri arasında yer aldı. Tanınmış Yapıtları arasında Ankara - Kızılay - Gökdelen dış yüzeyinde bronz düzenleme, Gönen - Maden - İş Eğitim Sitesi dış yüzeyinde karışık metal düzenleme ve İstanbul - Manifaturacılar Çarşısı dış yüzeyinde bronz düzenleme sayılmalıdır.

İlerici ve cesur sanatçı tutumu ile olduğu kadar renkli ve kültürlü kişiliğiyle de geniş saygınlık kazanan Kuzgun Acar, resmi çevreler ve onlara yakın sanatçılar tarafından sürekli olarak yalıtlandı, bu yüzden de geçinebilmek için el ustalığıyla ilgili çok çeşitli işlere girip çıktı. 1976 kışında, yine güç koşullar altında bir arkadaşının atölyesinde yeni bir heykele başlamak üzere iken geçirdiği kaza sonucunda öldü.

Orhan Taylan

ACAROĞLU Türker (Razgrad [Bulgaristan] 1915) İlkokulu ve ortaokulu doğduğu kentte okudu. Bir süre *Deliorman* (Sofya) gazetesinde çalıştı (1930) ve daha sonra Türkiye'ye göç etti. Balıkesir ve Adana Erkek Öğretmen okullarında okudu (1937). Bir yıl kadar ilkokul öğretmenliğinden sonra yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1940). Karaköse (1940), Sarıkamış (1943) ve Ankara'da (1943 - 1950) ortaokul Türkçe öğretmenliği yaptı. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin Kütüphanecilik Kurslarını izledikten sonra Milli Kütüphane'nin kuruluşunda görev aldı. 1950 - 52 yılları arasında Paris'de kütüphanecilikle ilgili çalışmalar yaptı ve yurda dönüşünde Derleme Müdürlüğünde, Biblivografya Enstitüsünün kuruluşunda çalıştı. Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü görevinden emekliye ayrıldı (1974).

Acaroğlu özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazdığı kitap tanıtma yazılarıyla dikkati çekti. Bu yazılarda belgeci bir tavırla ve nesnel verilere dayanılarak yapıt ve özellikle de yazar üzerinde durulduğu göze çarpar. Yapıtın çözümlenmesi yerine genel anlamda tanıtılması, yazarı üzerine tümleyici ve belgeleyici bilgiler verilmesi Acaroğlu'nun ayırıcı özelliğidir. Eski ve yeni Bulgar edebiyatı konusunda yaptığı uzmanca çalışmalarda da bu özellik belirgindir.

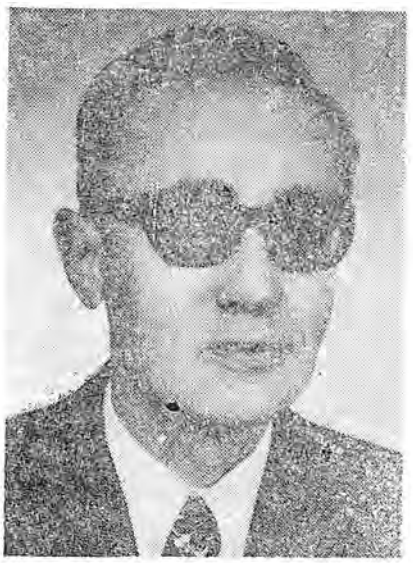

Türker Acaroğlu

Başlıca yapıtları : Bibliyografya *İstanbul Üniversitesi Bibliyografyası* 1936 - 46 (A. Ötüken'le) (1947) - *Türk Tarihinin Bibliyografya Kaynakları* (1954) - *Türk Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası* (F. Ozan'la) (1972). *Sözlük : Şair ve Yazarların Hayatları ve Eserleri* (1963) - *Edebi Eserler Sözlüğü* (1965) - *Ozanlar ve Yazarlar* (1967) - Seçki *Çocuk Şiirleri Antolojisi* (1944) *Dünya Çocuk Masalları* (1946) - *Bulgar Hikâyeleri Antolojisi* (1967). Ayrıca Bulgarca'dan çevirileri de vardır.

ACUDOĞU Ratip Aşir (1898 - 1957) Cumhuriyet döneminin ilk heykelcilerindendir. 1918'de «Sanayii Nefise Mektebi Alisi Heykel Şubesi»ne girdi, kısa bir süre sonra 1920'de Almanyaya, oradan da Fransaya geçerek ünlü heykelcilerle çalıştı. Sağlam tekniğine karşın sanatında özgün ve verimli olamayan Acudoğu 1932'de, o yılların İtalya ve Almanyasında gelişen tutucu akımlardan esinlenerek yaptığı Menemen - Kubilay anıtı ile önem kazandı.

(O.T.)

ACUNER Ekrem (Tokat - 1916) Milli Birlik Komitesi üyesi, Tabiî senatör, Emekli Kurmay Albay.

Harbokulunu bitirdi (1935). 27 Mayıs hareketine katılarak MBK üyesi oldu (27.5.1960 25.10.1961). Milli Birlik Komitesi genel sekreter yardımcısı görevinde bulundu. Komitenin 23'ler kanadındandır. MBK'nin sona ermesinden sonra Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü. Adı, çeşitli cunta ve ihtilâl söylentilerine karıştı. İhtilâlci bir gizli örgüt kurmakla suçlandırılarak dokunulmazlığı kaldırıldı (12.12.1968). Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru üzerine bu karar iptal edildi (2.1.1969). J. Alb. Memduh Çelen ve Em. Alb. Yaşar Başaran ile birlikte bir ihtilal hazırlayarak AP hükümetini devirmek istediği iddiasiyle ikinci kez dokunulmazlığı kaldırıldı (17.7.1970). Bu olay üzerine Millî Birlik Grubu üyeliğinden istifa etti (24.11.1970). Anayasa mahkemesinin dokunulmazlığının kaldırılması kararını iptal etmesine üzerine MBG'na döndü. Hâlen Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu üyesidir.

Ekrem Acuner

ACUNTAŞ Hüseyin (Manavgat, Side - 1948). Karikatürcü. Başkent Gazetecilik Yüksek Okulunu bitirdi. Bir Ankara gazetesinde ilk kez 1965'te çizgileri yayımlandı. Çeşitli gazete ve dergilerde grafiker - karikatürcü olarak çalışan Acuntaş, Ankara'da *«Olay»* gazetesinde Yazı İşleri Müdürlüğü'nde de bulundu.

ADA Ahmet (Ceyhan - 1947) Yazar. Ceyhan Lisesi'nde okurken II. sınıftan ayrılmak zorunda kaldı. Yaşamını kazanmak için kol emekçiliğine başladı. *«Yeni Dergi»*, *«Yansıma»*, *«Yeni Adımlar»*, *«Türk Dili»* dergilerinde başladığı eleştiri yazılarını *«Türkiye Yazıları»*, *«Somut»*, *«Felsefe»* dergilerinde sürdürüyor.

ADA İhsan (Rodos - 1921). Gazeteci, eski milletvekillerinden. Orta öğrenimini Adana Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1945). Mesleğe öğrenciyken *«Vatan»* gazetesinde muhabir olarak başladı (1943). Köşe yazarlığı, yazı işleri müdürlüğü yaptı. Sonra *«Ulus»* ve *«Tanin»*de genel yayım müdürlüğü görevinde bulundu (1958 - 59).

İhsan Ada

Hatay'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1957). İstanbul Gazeteciler Sendikası'nın genel başkanlığını yaptığı dönemde ceza yasasının anti - demokratik maddelerine karşı savaşım yürüttü. 1969'lardan sonra politikadan da gazetecilikten de çekildi.

Adalet Fermanı. Padişah Ahmet I. (1603 - 1617)'in beylerbeyleri, beyler ve voyvodaların, reayadan fazla haksız vergi, ribahurların (faizcilerin) aşırı kârla tefecilik yapmalarını önleme amaciyle yayımladığı ferman, 1609 yılında yayınlanan fermanda yetkili devlet memurlarının halkı haraca kesenlere göz yumdukları ya da onlarla birlik olup yasa dışı vergiler topladıkları anlatılır. Reayanın, zorunlu olarak üzerinde çalıştığı toprağı bırakıp kaçtığı vurgulanarak, bu tür baskıların yasaklandığı, uymayanların kim ve hangi rütbede olurlarsa olsunlar cezalandırılacakları belirtilir.

Adalet Partisi 27 Mayıs hareketinden ve DP'nin kapatılmasından sonra, Adalet Partisi, DP'nin oylarına sahip çıkmak ve onun mirasçısı olmak amacıyla 13 Şubat 1961'de kurulmuştur. Kurucular şunlardır : Ragıp Gümüşpala, Necmi Ökten, Tahsin Demiray, Şinasi Osma, Muhtar Yazır, Kamuran Evliyaoğlu, Cevdet Perin, İhsan Önal, Mehmet Yorgancıoğlu, Emin Acar. Ap'nin kuruluşuyla birlikte DP'nin «devamı» olduğu inancı kamuoyunda hemen oluşmuştur.

27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığına getirilen ve 2 Ağustos 1960'da emekliye sevkedilen Emekli Org. Ragıp Gümüşpala Parti'nin ilk genel başkanı seçilmiştir. A.P. kuruluşundan hemen sonra bütün ülke çapında örgütlenebilmiştir. Aslında, kapatılan DP' nin il ve ilçe örgütlerindeki tabelâlar AP adıyla tekrar yerine asılarak örgütlenme yapılmıştır.

AP'nin ilk sloganları «Anayasaya Hayır» ve «Eski DP'lilerin Affı»dır. 1961 genel seçimlerinde AP, oyların % 34,8'ini alarak Millet Meclisinde 158, Senato'da 71 üyelik kazanmıştır. Ragıp Gümüşpala'nın hükümet dışında kaldığı birinci İnönü Koalisyonuna katılan AP, 31 Mayıs 1962'de «Af sorunu» yüzünden İnönü'nün istifasiyle muhalefete geçmiştir. 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü üzerine 2. Büyük Kongreye kadar başkanvekilliği görevini Dr. Sadettin Bilgiç yürütmüş, 29 Kasım 1964'de Süleyman Demirel AP genel başkanlığına seçilmiştir. Kısa bir süre sonra da, AP diğer partilerle (CKMP - YTP) anlaşarak üçüncü İnönü koalisyon hükümetini 1965 bütçe oylamasında düşürmüş, AP - YTP - CKMP koalisyonuna (Suat Hayri Ürgüplü hükümetine) katılmıştır. Bu hükümette Süleyman Demirel başbakan yardımcısı idi.

1965 genel seçimlerinde geçerli oyların % 52,9'unu alarak 240 milletvekilliğini kazanan AP, tek başına iktidara gelmiş, 1961 yılından sonra ilk kez bir tek parti hükümeti kurulabilmiştir. AP çoğunluğu, 1965 - 1969 döneminde 1961 Anayasası ile bu devletin yönetilemeyeceği ve Meclislerde 2/3 çoğunluk sağladıkları takdirde Anayasayı değiştirecekleri tezlerini işlemiş, Millî Bakiye seçim kanununu da değiştirip, büyük partilere avantaj sağlayan D'hondt sistemini getiren bir yeni seçim kanunu çıkarmıştır. 1969 seçimlerinde de oyların % 46,5'unu alan AP, seçim sistemi sayesinde 256 milletvekili çıkarıp yine tek başına iktidarda kalmıştır.

1969 yılına kadar sermayenin çeşitli kesimleriyle AP'nin kurduğu ittifak, 1969 seçimlerinden sonra bozulmuş, tercihini tekelci - büyük sermayeden yana koyan AP lideri Demirel ve çevresine karşı, tekel dışı sermayeden tepkiler gelmeye başlamıştır. İlk olarak Konya Bağımsız Milletvekili Necmettin Erbakan, 1970'de Millî Nizam Partisini kurmuştur Erbakan, 1969 seçimlerinde AP genel merkezince veto edilmişti. Öte yandan büyük toprak ağalarının ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını gözeten ve (41'ler) diye bilinen bir grup, önce 1970 bütçe oylamasında muhalefet partileriyle birlikte AP'nin bütçe tasarısına kırmızı oy vererek, ikinci Demirel hükümetinin çekilmesine yol açmışlar, aynı yıl içinde AP'den ayrılarak 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti'yi kurmuşlardır.

Üçüncü Demirel kabinesi, Birlik Partisinden transfer edilen milletvekillerinin oylarıyla 1970 Mart'ında az bir çoğunluğa dayanarak kurulmuşsa da, AP eski gücünü yitirmiştir. 1970 yılında Türkiye'de toplumun çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler, huzursuzluk ve ekonomik bunalımın boyutlarının büyümesi, işçi sınıfından gelen keskin ve yoğun tepkiler, özellikle büyük sermaye çevrelerini son derecede rahatsız etmiştir. Demirel ekibinin uyguladığı politikayı ve aldığı önlemleri yeterli bulmayan büyük sermayenin bir kanadı, 12 Mart 1971'de Demirel'in düşürülmesini onaylamışlardır.

Kendisine «Yüksek Komuta Heyeti» denen bir grup, 12 Mart 1971'de rejimin tehlikeye düştüğü gerekçesiyle bir muhtıra dayatınca Demirel istifa edip çekilmiştir. Buna rağmen AP, 12 Mart dönemi hükümetlerine sürekli bakan vererek katılmıştır. 1965 - 1971 döneminde AP'nin sermaye hesabına yapamadıkları, 1971 1973 döneminde gerçekleştirilmiştir. Birinci ve ikinci Erim kabinelerine, Melen kabinesine bakan veren AP, 12 Mart döneminin sonunda MGP (CGP) ile bir koalisyon kurmuştur (Naim Talu hükümeti).

12 Mart rejimi, parlamento çatısı altında en büyük desteği AP'den görmüştür. 1971 - 1973 döneminin uygulamalarında AP'nin büyük payı vardır. 12 Mart döneminde aşınan AP, 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde bir milyondan çok oy kaybederek, geçerli oyların ancak % 29,8'ini aldı ve 149 milletvekili çıkarabildi. Demirel, «millet bize muhalefet görevi verdi» demişse de, 1974'de kurulan CHP - MSP koalisyonunun aynı yıl içinde dağılmasından sonra bir «sağ cephe» hükümeti kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Sadi Irmak'ın 1974 Kasımında kurduğu ve güvenoyu alamadığı kabineden sonra, Demirel, CGP ve MHP ile anlaşarak Milliyetçi Cephe' nin oluşturulması için faaliyete geçmiş ve MSP'yi de cepheye katmasına karşın, güvenilir bir çoğunluğun sağlanabilmesi için Demokratik Parti'yi parçalayarak Saadettin Bilgiç ve arkadaşlarını elde etmiş ve nihayet 31 Mart 1975'de AP - MSP - CGP - MHP ortaklığı (Milliyetçi Cephe) kurulmuş ve bu hükümet 12 Nisan 1975'de 222 oyla güvenoyu almıştır.

12 Mart rejiminden sonra daha sağa kaymış olan AP, «komünizme ve sola karşı cephe» kurduktan sonra, ülkeyi bir terör dalgası sarmış, o tarihten bugüne kadar binlerce kişi terör olaylarında öldürülmüştür. Birinci Cephe'nin Haziran 1977'de sona ermesinden sonra, AP, faşizme açılmaya devam etmiş ve 1977 Temmuzunda «İkinci M.C.» kurulmuştur. İkinci M.C. 1977 yerel seçimlerinden sonra AP'den 11 milletvekilinin ayrılması ile Millet Meclisinde azınlığa düşmüş ve 31 Aralık 1977'de gensoru ile düşürülmüştür.

AP, 1978 - 79 yıllarında «ana muhalefet partisi» rolündedir.

1962 yılında yapılan birinci AP kongresi dışındaki tüm kongrelerde Demirel, rakipsiz başkan olmuştur. AP, başka sağcı partileri

eriterek büyümeyi bir taktik haline getirmiştir : CKMP - YTP - TBP ve DP, AP tarafından eritilmişlerdir.

1971 rejiminden sonra, sermayenin çeşitli kesimleriyle tekrar ittifak kurmaya çalışan AP, 1977 genel seçimlerinde oyların ancak % 37'sini alabilmiş ve eski gücüne erişemediğini göstermiştir : Gücünü yitirdikçe, klâsik merkez - sağ partisi kimliğini de yitiren AP, 1978'de yapılan 9. büyük kongresinde faşizme yandaş olduğu konusunda kanıt sayılabilecek kararlar almıştır.

İlk döneminde klâsik sağcı bir parti kimliğinde görünen AP, eski DP'yi hatırlatır biçimde köylülüğü ve diğer bazı halk katmanlarını da yanına katarak iktidar olmuş, ancak kapitalizmin giderek tekelleşmesi ve tekellerin büyük boyutlara erişmesi ile sermayenin çeşitli kesimleri arasındaki ittifakın da sona ermesiyle gücünü yitirmiştir.

Siyasal alanda, 1961 Anayasasında yapılan değişikliklerden sonra dahi, yine de bu Anayasa ile devlet yönetiminin mümkün olmadığını, hükümete daha geniş olanak ve yetkiler tanınması görüşünü savunan AP, totaliter - otoriter bir yönetim biçimine, Menderesvârî bir meclis diktasına taraftardır. Ancak oy çokluğunu yitirdiği için diğer sağcı partilerle koalisyonlar kurulması ve «komünizme ve sola karşı cephe kurulması» yöntemini geliştirmektedir. AP'nin siyasal alanda hedefi, 1965'lerdeki durumuna geri dönebilmek, sağdaki oyların ezici çoğunluğunu alarak tek başına iktidara gelebilmektir.

Ekonomik alanda, kalkınmanın özel teşebbüsle gerçekleşebileceğini savunan AP, plânlı bir kalkınma ekonomisinden yana olmakla birlikte dış ekonomik yardımlar ve yabancı sermayenin gücünün de kalkınmada kullanılmasından yanadır. «Büyük Türkiye» sloganını benimseyen AP, sermayenin dışa bağımlı sanayi kesimine dayanmaktadır. AP'nin milliyetçiliği, soğuk savaş döneminden kalma askeri paktlara Türkiye'nin teslim edilmesine ve yabancı sermayenin Türkiye'deki gücünü mümkün olduğunca arttırmaya engel olmayıp, bu milliyetçilik, soğuk savaş döneminden kalma kaba bir «anti - komünizm» in anlatımından başka bir anlam taşımamaktadır.

AP'nin bugüne kadar katıldığı seçimlerde aldığı oylar ve kazandığı üyelikler şöyledir :

Millet Meclisi, 1961 3.527.435 (% 34,8) 158 MV. 1965 4.921.235 (% 52,9) 240 MV. 1969 : 4.229.712 (% 46,5) : 256 MV. 1973 3.197.897 (% 29,8) - 149 MV. 1977 : 5.457.649 oy (% 36.9) - 189 MV.

Senato : 1961 : 3.560.675 oy (% 34,5) 71 sen. 1964 : 1.385.655 (% 50,3) : 31 sen. 1966 : 1.688.316 (% 56,9) - 35 sen. 1968 1.656.802 (% 49,9) : 38 sen. 1973 1.300.801 (% 31) 22 sen. 1975 2.147.026 (% 40,8) 27 sen. 1977 : 1.832.436 (% 38,2) 21 sen.

Ender Kamil Boyacı

A.P. Programı Üzerine

Programının I. maddesiyle amacını, «Türkiye'yi hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh, hür bir ülkesi haline getirmek», yani çağdaş Batı kapitalist toplumlarını model almak şeklinde saptayan A.P. «Batılı manada demokratik düzeni insan şeref ve haysiyetine yaraşır, vatandaşın düşünce, hareket ve vicdan hürriyetine saygılı, beşeri refah ve saadeti en tesirli şekilde gerçekleştiren, faziletkar (erdemli), en ileri ve mükemmel bir cemiyet düzeni» olarak tanımlamaktadır.

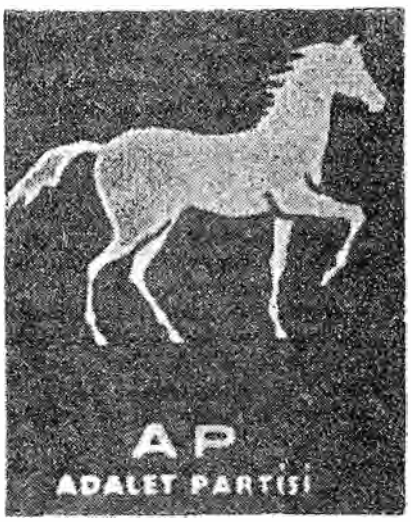

Adalet Partisi amblemi

İnsan özgürlüğünü sosyal refah bağlamı içinde değil klasik liberal doktrinin öngördüğü gibi her türlü denetim ve korumadan bağımsız, soyut planda ele alacak, modern Batı toplumlarından da geri bir anlayışı dile getiren bu ilke aslında Türkiye'de giderek gelişmekte olan kent ve kır burjuvazisinin ideolojisidir.

Bu bakımdan «fert haklarının ve temel hürriyetlerinin gerçekleşmesi, korunması için devamlı bir şekilde gayret ve çaba gösterilmesi, uyanık bulunulması (mad. 3)» gereğiyle «Cemiyetin nüvesini teşkil eden aile müessesesine (kurumuna) ve mülkiyet haklarına saygı gösteren, şahsi teşebbüse ilerleme yollarını açık tutan, Batılı demokratik düzenin temel müesseselerini teminat altında bulundurmak (mad. 4)» kararı, söz konusu kişisel «özgürlükten mülkiyet hakları ve kişisel girişkenliğin hukuksal garantisinin anlaşıldığını göstermektedir.

A.P. programı, liberal doktrinine uygun olarak bu düzenin, «cemiyet ahengini (uyumunu) ve muvazenesini (dengesini) korumaya müsait (elverişli), içtimai kutuplaşmaları ortadan kaldırmaya yarayan bir nizam olduğu ve cemiyette aşırı servet ve gelir farklarının meydana çıkmasıyla belirecek kutuplaşmaların hür iktisat düzenini ortadan kaldırmadan, demokratik müesseseleri zedelemeden, sosyal güvenlik kurumlarıyla önlenebileceği, (mad. 5)» tezini savunmaktadır.

Bu yüzdendir ki toplumdaki sınıf ayrımlarını tanımayarak «vatandaşı vatandaşa düşman etmeye ve memleketin bütünlüğünü parçalamaya çalışan, cemiyetin çeşitli kanatlarını ve tabakalarını birbiri aleyhine çevirmeye» çalışan «aşırı cereyanlarla (akımlarla) en tesirli bir şekilde mücadeleyi zaruri bir mesuliyet (sorumluluk)» saymış (mad. 8) ve «milletin bütünlüğünü ve beraberliğini sağlamak» amacında olan bir milliyetçilik görüşü geliştirmiştir (mad. 11).

Bununla birlikte kişisel özgürlük ve girişkenlikliğe tanıdığı her türlü kamusal karışma, güdüleme ve denetimden bağımsızlıkla, sosyal çatışkanlığı önlemek şöyle dursun adı geçen sosyal güvenlik kurumlarını da bu temelden ve etkinlikten yoksun bırakmıştır. Gerçekten bilindiği gibi, klasik kapitalist ülkelerin, sosyal refah devletine dönüşmesi, çeşitli nedenlerle liberalizmin en temel öğelerinden kişisel girişkenlik, özel mülkiyet, serbest rekabet v.b. ilkelerinin kısıtlanması ve sınırlandırılması ile olmuş, sınıflar arasında beliren çıkar çatışkanlığı ve bir patlamaya elverişli dengesizlikler —yine kapitalizmi sürdürmek amaciyle— örneğin, büyük endüstri ve kamu hizmet kesimlerinde hükümetlerin özel girişkenliği, mülkiyet ve rekabeti ortadan kaldırarak bizzat mülk sahibi durumuna geçmesiyle azaltılabilmiştir. Dolayısiyle adı geçen ilke-

lere kutsallık ve dokunulmazlık özelliği kazandıran A.P.'nin 6. ve 7. maddelerinde ilan ettiği refah devleti amacını gerçekleştirme olanağından yoksun olduğu açıktır.

Tersine, «Demokratik düzenin ayrılmaz bir parçası hür iktisat düzeni ve özel teşebbüs sistemine olan inancımız, bu sistemin yalnız hürriyet alanında değil, toplum refahı ve iktisadi kalkınma bahsinde de en başarılı ve en müessir (etkili) bir sistem olmasından ileri gelmektedir. İktisadi refah ve verimin, ancak ferdi kabiliyet ve gayreti değerlendiren, onu teşvik eden hür bir iktisat düzeninde gerçekleştirilebileceğine ve sürekli bir şekilde devam ettirilebileceği» «madde 13» maddesiyle A.P. liberal ekonomi düzeni ve özel girişkenliği demokrasi ve kalkınmanın temeli olarak ele almış ve liberalizmin bu en eski ilkesini en aşırı şekliyle formüllendirilmiştir.

Bu nedenledir ki, «iktisadi refah ve kurtuluşumuzun başlıca anahtarı», «devlet faaliyetlerinin ve yatırımlarının desteğiyle, özel teşebbüs faaliyetinin azami haddine (en yüksek noktasına) çıkarak, milli kaynaklarımızı kullanma hedeflerine yönelmesi (mad. 14)» ve «fertlerin ve vatandaşlarımızın kazanma, çalışma ve mülk edinme arzularına geniş imkânların açılması (mad. 15)» olarak tanımlanmış, klâsik «bırakınız yapsınlar» —Gerçekten bu, A. Smith'in, toplumda işleyen kanunların, doğada olduğu gibi, kendiliğinden işlemeye bırakılmaları halinde, sonucun maksimum (en yüksek) verimlilik ve sosyal refah olacağı tezidir ki ekonomik süreç ve olgular tarafından yanlışlanmıştır.— doktrininin olduğu gibi tekrarlanması şeklinde «iktisadi kalkınma hamlesine katılan vatandaşlarımızın elde ettiği kâr ve kazançların bütün çalışan zümreleri ve Devleti, aynı zamanda ve müşterek olarak (ortaklaşa) faydalandıran bir başarı olacağına» inanılmıştır (mad. 15).

Bu bakımdan devletin ekonomik hayata müdahale yetkisi en aza indirilmiş ve «iktisadi kalkınmada devlet teşebbüsü», «ferdi teşebbüsü kıskanan ve ona sahip çıkan menfi (olumsuz), kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopollerin (tekellerin) kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen, ferdi teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona yardımcı olan, teknik bilgi, ferdi imkânları aşan sermaye ve yüksek risk icabettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak (mad. 17)» kabul edilmiştir. Devlete, özel girişkenliğin yardımcısı olma görevini yükleyen bu anlayış, bu nitelikleri taşımayan devlet kuruluşlarının «milli kalkınma hareketini yavaşlatan unsurlar» olduğu gerekçesiyle, örtük olarak, tasfiyelerini önermiştir.

Buna karşılık, bir «plân içinde tesbit edilen hedeflerin özel sektör için zorlayıcı değil, yol gösterici mahiyette olması» gereğinden hareketle, «müteşebbislerin çeşitli alanlarda alınacak, faiz, yatırım indirimi, vergi muafiyeti, ucuz ve bedava arsa, bol ve ucuz enerji, bina temini, ami yardım ve sübvansiyonlar, farklı masraf ve tarifeler, teknik yardımlar gibi özendirici tedbirler yoluyle teşvik edilmesi gerekli (mad. 28)» görülmüştür.

Görüldüğü gibi, özel girişkenliğe sonsuz ufuklar açan bu program, D.P. programından belli bakımlardan ayrılarak kalkınmada salt tarıma dayanmak yerine ekonomik kesimler arası bir denge yaratmak, yani endüstri burjuvazisini de bu olanaklardan aynı ölçüde yararlandırmak istemiştir.

Muzaffer Sencer Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, 1974

Ademi Merkeziyyetçilik. Bireysel girişimlerin toplumsal yarar haline gelebilmesi için liberalizmin kişilere tanıdığı özel girişim haklarının güvence altına alınmasını öngören Prens Sabahattin'in merkezden yönetime karşı geliştirmeye çalıştığı anlayış. Merkezden yönetim, monarşiye karşı yönetim biçimlerinde de tüm sorumlulukları elinde tuttuğundan dolayı tekelci, tekelci olduğundan conformist'tir. Bu nedenle Anayasanın illerin yönetim biçimlerine ilişkin 108. maddesindeki «yetkilerin genişletilmesi, görevlerin ayrılması» hükmüne dayanarak yönetim il genel meclislerinin mutlak sorumluluğuna bırakılmalıdır.

İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı yazarlar, İmparatorluğun bünyesindeki Türk olmayan öğelerin çıkarlarına uygun bularak özerklik biçiminde kabul edebilecekleri yargısı ile ademi merkeziyetçi görüşlerin karşısına çıkmışlardır.

(A.C.)

Adımlar, düşün dergisi (mayıs 1943 - nisan 1944). 12 sayı çıktı. «Sahibi ve neşriyat müdürü» : Dr. Behice Sadık Boran. İlk sayıda «*Adımlar*» başlıklı yazıda derginin amacı belirtilirken, yirminci yüzyılın değişme ve savaşım yüzyılı olduğu vurgulanmış, ulusal devrimin ileri hamlelerinin ulaştığı yoldan ilerleyerek ışıklı, tekniği ve kültürü yüksek yarınlara varma istenci üzerinde durulmuştur. Batı, doğu, insan, çağdaş insancılık (humanizma), sanat, sorunlarının tartışıldığı yazıda «felsefe, cemiyet, teknik ve kültür anlayışında her türlü ikiliğin (düalizmin) çürük ve hatalı» bulunduğu ifade edilmiştir. İlk

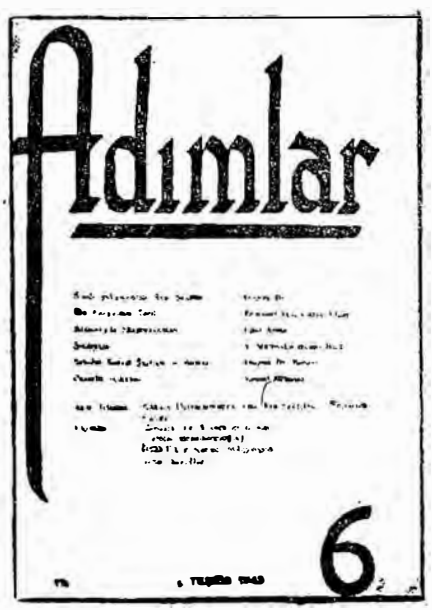

Behice Boran'ın Adımlar dergisi

sayısında Niyazi Ağırnaslı *(Millet Sevgisi)*, Walt Whitman *(Açık Yolun Türküsü)*, Nermin Menemencioğlu *(Bu Harp Yıllarında Fransız Şiiri)*, Behice S. Boran *(İlim ve Cemiyet)*, Liko Amara *(Musiki ve Cemiyet)*, Muzaffer Şerif Başoğlu *(İnsan ve İçtimaî Nizam)*, Bekir Sıtkı Kunt *(Beşibirlik)*'un yazı, şiir ve öykülerinin bulunduğu dergide Prof. Hilmi Ziya Ülken, Yunus Kazım Köni, Dr. Ziya Oykut *(Fransız İnkılabı*, sayı 4), Rıfat Ilgaz, Kemal Bilbaşar, Zeki Baştımar *(Büyük Türk Hümanisti Tevfik Fikret*, sayı 8), Halil Aytekin, Nabi Dinçer, Burhan Arpad, Rasih Gürhan, Suat Taşer, Hüsamettin Bozok, Sabahattin Ali *(Portakal öyküsü*, sayı 11), Orhan Kemal *(Uyku Öyküsü*, sayı 12) v.b.'larının şiir, öykü ve araştırma

yazılarına rastlanır. Adımlar'ın «**Hümanizma** *Sayısı*» olarak adlandırılan 8. sayısında Doç. Dr. Behice Sadık Boran *«Hümanizmanın Sosyal Şartları»* konusunu işlerken hümanizmanın doğuşunu tarihsel boyutları içinde ele almakta ve şöyle yazmaktadır.

«.. hakikî hümanizmanın basit ve alelade bir an'ane tekrarcılığından, önceki devirlerin eskimiş ve kıymetini kaybetmiş çerçevesinden çıkarak karşılanması, bugünkü insanlığın mustarip olduğu şartlara amansız bir cephe kurması icap eder. Yabancıların istilası altında kalan milletlerin maddi ve kültürel kurtuluş ve istiklallerini sağlayan, çok sıkı bir iş bölümü ile fertlerin şahsiyet ve kabiliyetlerini öldüren iktisadî soygun şartlarına karşı fertlerin siyasî ve iktisadî eşitliğini tekeffül eden ırk, milliyet, din farkı gözetmeksizin bütün insanların siyasî hürriyet ve müsaviliğini kabul eden bir zemin üzerinde yürümesi lâzım gelir?»

Prof. Muzaffer Şerif Başoğlu'nun faşist öğretinin dayanakları sayılan ırkçılık ve üstün insan kuramını mahkûm eden yazılarının da yayımlandığı *Adımlar*'ın, Tek Parti döneminin ilerici, yönlendirici dergileri arasında bilimsel ağırlığı ile kendine özgü yeri olduğu kabul edilir.

(Ş.K.)

«ADIMLAR» dergisinin sunu yazısı'ndan

Tarihin seyri içinde, zamanlarına göre, insanımn addi ve manevî gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyeti ile yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik hamlelerine hayranız. Bunlar bütün milletlerin, bütün insanlığın kıymet hazinesidir. Tarih boyunca gelen, durmıyan ve her yeni nesille zenginleşecek olan bu hakikî kıymet hazinesiyle insanlığımızın kıymetlendiğine inanıyoruz. Bu hakikî humanizmaya bağlılığımızla biz de humanistiz. Bu hakikî humanizma ile millî kültür bağlılığı birbirinin zıttı değildir. Bu humanizma içinde biz de varız.

Fakat, bugün garpta kendine «humanizma» adını veren ve yukarıda ana çizgileriyle belirttiğimiz mânadan ayrı ve dar mâna taşıyan sarih bir ceryan vardır. Avrupa'da ve Amerika'da bu «humanist» ler ve «yeni humanist» ler (neo - humanist) ler kültür ve insan kemalinin yalnız geçmişte, eski Yunanda, eski Romada, Rönesansta bulunduğuna inanan insanlardır. Bunların mümessillerine büyük, fakat izahı güç olmıyan sebeplerden dolayı umumiyetle insan ilimlerinde geri kalmış olan, dünya üniversitelerinde de rastlıyoruz. Bunlar, kemâle, olgunluğa varmak için, hattâ bugünün yeni istikametlerini bırakmak pahasına olarak, mâziye dönmek, onlar gibi yaşamak, onlar gibi duymak iddiasını güden mâzi düşkünleridir. Bu cereyana mensup olan insanlar arasında zamanımızın makina, endüstri medeniyetinin insan ruhunu bozduğuna inanan mürteci insanlar da vardır. Bunların terbiyecileri arasında, mekteplerde bugünün ihtiyaçlarından doğan faaliyetlerin, bilhassa teknik faaliyetlerin, aleyhtarı olanlar vardır, insanın zekâ ve şahsiyet olgunluğuna, teknik öğretim ihmal edilerek, yalnız lâtince yolu ile varılacağına inananlar vardır. Halbuki biz, yirminci asır yıllarının kültür sahasındaki başarılarına da ve makinanın (iyi plânlaştığı takdirde) insanı şimdiye kadar görülmemiş derecelerde yükselteceğine inanıyoruz. Yarının, milletimiz ve insanlık için dünden daha parlak imkânlara gebe olduğuna inanıyoruz.

Bununla, geçmişin büyük kültür, sanat ve fikir eserlerini inkâr ediyor değiliz. Bilâkis milletimizin ve dünyanın büyük eserleri olmadan, Yunus, Nasrettin Hoca, Sinan, Fuzulî, Fikret, Homeros, Eflâtun, Aristo, Virgil, Geordano Bruno, Galile, Newton, Shakespeare, Goethe, Tolstoy illâ... gelmeden bugüne gelemezdik diyoruz. Tam vatandaş ve insan olarak genişlemek, yükselmek için bunlarla genişlemek, bunlarla yükselmek lâzımdır, diyoruz. Fakat bugünü inkâr ederek, bugünü hor görerek değil... Evvelâ bugünü içten duyduktan, bugünün hamlelerini kavradıktan, bugünün iştiyaklarını sezdikten sonradır ki bunu gerçek olarak başarabiliriz. Böyle anlaşılırsa, geçmiş, ölü bir yük olmaktan çıkar, yeni hamlelerimizin bir kaynağı olur. Biz geçmişe bugünden bakıyoruz; geçmişi bugünün binbir tecrübeden sonra elde edilmiş gözlükleri ile görüyoruz. Geçmiş, ileri gidişimiz üzerine yüklenen bir yük, bizi geriye çeken bir engel olduğu zaman onu tereddütsüz sırtımızdan atarız. Biz kültür sahasında inkılâpçılığı bu mânada anlıyoruz.

ADIVAR Adnan Yazar, düşün adamı (1881/1 temmuz 1955). Gelibolu'da doğdu. Yüksek öğrenimini Tıbbiye Mektebi'nde tamamladıktan sonra (1905), Abdülhamid II.'in baskı döneminde yetişen birçok genç aydın gibi Avrupa'ya kaçtı; bir süre Almanya'da kalarak Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde asistanlık görevinde bulundu.

II. Meşrutiyetin ilânı üzerine (1908) yurda dönüşünden kısa süre sonra Tıbbiye Mektebi'ne profesörlük görevine atandı. Hilâliahmer (Kızılay) müfetişi olarak 1. Dünya Savaşına katıldı. Daha sonra İstanbul'dan milletvekili seçilerek son Osmanlı Meb'usan Meclisine girdi. Mütarekede şair Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura v.b. ile birlikte Milli Türk Fırkası'nın kurucuları arasına katıldı.

Eşi romancı Halide Edip'le birlikte Ankara'ya geçince milletvekili seçilerek önce Sıhhiye, sonra Dahiliye Vekilliklerinde ve Meclis İkinci Reisliği'nde bulundu. Cumhuriyetin ilânından sonra Mustafa Kemal Paşanın siyasal görüşleriyle bağdaşamadığı için muhalefete geçen yakın arkadaşları Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy'la birlikte Terakkiperler Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. (17 Kasım 1924) Programının ikinci maddesinde liberalizme bağlılık ifade edilen bu partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra yurt dışına çıkarak uzun yıllar (1926 - 1939) İngiltere'de ve Fransa'da yaşadı. Paris Doğu Dilleri Okulunda 8 yıl Türkçe öğretmenliği yaptı. Yurda dönünce *İslam Ansiklopedisi* yazı kurulu başkanlığına atandı, ölümüne kadar bu görevde kaldı.

«İdealist tarih» anlayışını yöntem olarak benimsemesine karşın, yapıtlarında olayları ve kişileri nesnellikle yansıttığında birleşilen Adnan Adıvar, özellikle *«Osmanlı Türklerinde İlim»* (1. bas. 1940), *«Tarih Boyunca İlim ve Din»* (1944 - 1970) adlı kitaplarında hukuk, dil, tarih, teknik alanlarda bilimsel gelişmeye katkısı olan kişileri değerlendirirken, yer yer onların siyasal iktidarla ilişkilerini de yansıtmıştır. Yazılarındaysa, biçimsel demokrasi ilkelerine bağlılık birincil ilke olarak görünmektedir.

Yapıtları : Felsefe Meseleleri (B. Russel'dan çeviri, 1935), *Faust Tahlil Tecrübesi*, (1939), *Osmanlı Türklerinde İlim* (1940, 1943 1970), *Tarih Boyunca İlim ve Din* (iki cilt 1944 - 1970), *Dur, Düşün* (Denemeler, 1950). Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinde ve *Yeni Ufuklar* dergisinde denemeler, düşün yazıları yayımlanmıştır.

►

(Ş.K.)

ADIVAR Halide Edip (İstanbul - 1884 / İstanbul - 1964). Romancı. Öğrenimini Üsküdar Amerikan Koleji'nde tamamladı. Dönemin tanınmış kişilerinden toplumbilim, felsefe, matematik dersleri alarak yetişti. Matematikçi Salih Zeki ile evlendi (1901). Eşinden ayrılınca (1910), İstanbul Kız Lisesi'nde; Öğretmen Okulu'nda tarih, pedagoji öğretmenliği etti. Türk Ocağı'na girdi (1911). Dünya Savaşı yıllarında Suriye'ye giderek Lübnan ve Şam'da kız okulları genel müfettişliği yaptı (1916). Doktor Adnan (Adıvar)la evlendi (1917). İstanbul'a dönüşünde Ziya Gökalp, Fuad Köprülü, Hamdullah Suphi, M. Emin Yurdakul'la birlikte «Türk Ocağı»nın «Hars ve İlim» kuruluna seçildi; Darülfünun Batı Edebiyatı hocalığına atandı (1918). Bir yandan da Robert Kolej'de eğitim işleriyle uğraşıyordu. Mütarekede Yahya Kemal'in de belirttiği gibi, «Wilson prensipleri ve Amerikan mandası» için toplantılar düzenlemeye, Amerikan Cumhurbaşkanının barış önerilerine tek kurtuluş yolu gücü kazandırmaya çalıştı (Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler* sf. 38, 1968). Yıllar sonra *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesisleri* (1956) adlı kitabında bu konuya değinecek ve şöyle yazacaktır.

«Dünyanın bu kargaşalık günlerinde, bu mütareke esnasında Amerikan Cumhurreisi

Adnan Adıvar

Halide Edip Adıvar

Wilson'un meşhur olan on dört maddesi bir ümit meş'alesi gibi göründü. 1918 çok garip bir yıldır. Avrupa'nın dolambaçlı ve Makyevelvari siyasetine karşı bütün dünyada âdeta bir tiksinme hâsıl olmuştu. Dünya efkârında gizli muahedeler, istilâ emellerine bağlı, bir gün yapılıp ertesi gün bozulan anlaşmalar birer tehlike işareti manası almıştı. İşte Wilson'un «milletler hakkı» mevzuuna dayanan maddeleri bu tehlike işaretlerine karşı birer teminat gibi göründü. Wilson'un, Türkiye'de Türklerin ekseriyette olduğu yerlerde Türk hâkimiyetini sarahatle tanıyan ifadesi yepyeni bir dünya görüşü idi».

Daha sonra, 1. Dünya Savaşından yengin olarak çıkan devletlerin, «Wilson Prensipleri»ne uymamaları üzerine, bunların «hiç bir maddî kıymeti kalmadığı» görüşüne varan Halide Edib, İstanbul'da düzenlenen, İzmir'in işgalini protesto mitingleri'ne katıldı (mayıs 1919). Kocasiyle Birlikte Anadolu'ya geçerek (mayıs 1920) Kurtuluş Savaşında çeşitli görevler aldı. (Yaşamının bu evresi *Türkün Ateşle İmtihanı* kitabında anlatılır). Cumhuriyetin ilânından sonra eşi Dr. Adnan'ın Rauf (Orbay), Kâzım Karabekir, Ali Fuad (Cebesoy)la birlikte kurucuları arasında bulunduğu «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın kapatılması üzerine yurt dışına çıktı (1925). Uzun süre Fransa ve İngiltere'de yaşadı. Amerika'da Colombia Üniversitesi'nde (1931 - 32). Hindistan'da Delhi İslâm Üniversitesinde (1935) misafir profesör olarak çalıştı. Ülkeye dönüşünden kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne profesör olarak atandı (1940). İzmir'den milletvekili seçildi (1950 - 54). Politikadan çekilerek Üniversitedeki görevine döndü. İstanbul'da öldü (9 ocak 1964).

Halide Edip, edebiyat dünyasında ilkin *«Tanin»* gazetesinde Halide Salih imzasiyle yayımladığı hikâyelerle girmişti. Sonra *«Şehbal»*, *«Büyük Mecmua»*, *«Musavver Muhit»*, *«Resimli Kitap»* dergilerinde yazdı. O da kimi çağdaşları gibi, «Edebiyat-ı Cedide» beğenisine uyarak «mensur şiir» türünde örnekler veriyor, hikâyelerinde genç kadın psikolojisine dayanan konuları işlemeye özen gösteriyordu. İlk hikâyelerini topladığı *Harap Mâbetler* (1910)le, ilk romanı *Seviye Talip* (1910) büyük ilgiyle karşılanmış, yazarın «Türkçe edebiyat lisanında birçok keşifler icad ettiği» (Yakup Kadri), «Türkçenin en güzel üslûbuna ulaştığı» (Yahya Kemal) ileri sürülmüştü.

Kurtuluş Savaşı yıllarına değin *«Türk Yurdu»*, *«Yeni Mecmua»*, *«Dergâh»* dergilerinde çıkan yazılarının yanısıra, beş roman yayımlayarak dönemin verimli kalemleri arasına girdi. *Ateşten Gömlek* (1922), *Vurun Kahpeye* (1924) gibi savaşı işleyen romanlariyle ünü ve etkisi daha da yaygınlaştı. Ülke dışında bulunduğu yılların ürünü olan ilkin İngilizce yazılarak *«The Clown and His Daughter - Soytarının Kızı»* adiyle Londra'da yayınlanan *Sinekli Bakkal* ise C.H.P. Roman armağanı kazandı (1942).

SANATI

Hikâyeleri: Halide Edib'in ilk kitabı *Harap Mâbetler*'de topladığı hikâyeler, kendini arama evresindeki bir yazarın ürünleridir. Bunların belli bir teknik erişkenliğe ulaştıkları söylenemez. Kocalariyle ruhsal ve cinsel uyuşmazlık içinde oldukları halde yaşamalarını sürdüren eşler (İsterik), üvey analar (Analık Duyguları), değişik yaş evrelerindeki aşkların etkisinde kalan huzursuz kadınlar... hikâyelerin başlıca kişileri olarak görünür. Yazar, romanlarındaki gibi, genellikle kadın kişilerin çizimine, onların iç dünyalarını yansıtmaya özen gösterir. Erkek kişiler —çok genel çizgileriyle verildiğinden— cansızdırlar. Kimi hikâyeler birinci kişi ağzından kurulmuş, kimileri günlük biçiminde yazılmıştır. Yazarın, sözcük dünyası zengin değildir. Bu nedenle «ruh», «kalbim», gibi bolca kullanılan sözcüklerin

anlatımı tekdüzeliğe sokarken, hikâyenin ufuklarını da sınırladığı görülür. Yazar, kadınca duyarlığın egemen olduğu tümceler içinde —kimi çağdaşları gibi— «Edebiyat-ı Cedîde» tamlamalarına düşkündür. «Dialog»a yok denecek kadar az yer verildiğinden kişiler, ruhsal çözümlemelerle yansıtılmaya çalışılır. Bunların çoğu zayıftır.

1. Dünya Savaşı sonrasının ürünü olan *Dağa Çıkan Kurt* (1922) da topladığı hikâyelerdeyse Halide Edib'in topluma açıldığı, dönemin sorunlarına bağlı konular içinde değişik kişileri işlediği görülür. Tekniği, yetkinleşmiş, sözcük dünyası zenginleşmiştir. Hikâyesine getirdiği kişilerin ayrı ayrı belirmesine özen gösterdiği söylenebilir. Çevre belirtmelerini, araç, toplum ve doğa ilişkilerini yansıtmada, yer ve doğa betimlemelerinde beceri kazanmıştır. Yer yer «Dialog» kullanarak kişilerin durum ve davranışlarına etkinlik vermede başarılıdır. Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin yansıtılmaya çalışıldığı bu hikâyeler, Ömer Seyfettin hikâyesinin değişik yönlerde zenginleşmesi sayılabilir.

ROMANLARI:

Halide Edib'in romanlarının —değişik dönemlerinde kişiliğini etkileyen— bireysel ve toplumsal olaylara bağlı konular çevresinde geliştiğini söyleyebiliriz.

İlk eşinden ayrılarak meslek ve eylem kadını olduğu 1910 - 17 yıllarında yazar, II. Meşrutiyet düşün hayatına katıldığı halde, dünyaya kadınlık duygularının koşulladığı bir perspektiften bakar. Bu nedenle *Seviye Talip, Handan, Mevut Hüküm* romanlarında kişiliğini kabul ettirmek isteyen kadının sorunları işlenir. Hiç kuşkusuz burjuvalaşma düzeyindeki varlıklı allenin, genç kızlığında müzik, yabancı dil dersleriyle yetiştirilen kadın tipidir bu. Genellikle, erkeklerin eski toplumun geleneklerini sürdürme eğilimleri karşısında kimliğinin bilincine varan kadını serbest bırakılmış duyguları, aşkları, tutkularıyle ön plâna geçmiş görürüz. Bu romanların kadın kişileri geleneklerle birlikte yasalara da başkaldırarak yüzyılların biriktirdiği b hıncı yaşar gibidirler.

Örneğin *Seviye Talip*'teki Macide, «Aşk en yüksek nikâhtır. İki kişiyi ondan başka birşey bağlayamaz.» (3. bas. sf. 46) diye konuşabilir. Handan, kendisini seven adamı, siyasal amaçlariyle bile paylaşmak istemeyen bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Bu romanlar, batı ülkelerine gidip gelebilen erkek ve kadınların yaşamları çevresinde kurulmuştur.

Halide Edib'in yaşamındaki ikinci dönem, eşi Dr. Adnan (Adıvar)la birlikte Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldığı 1920 - 23 yıllarıdır. Bu yıllarda yazarın, dünya görüşü değilse bile, yaşama, bakışı değişmiş, çeşitli sınıf ve tabakalardan gelen kişilikleri tanımanın yarattığı somutluğa kavuşmuştur. Bu nedenle *Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye* romanlarında Kurtuluş Savaşı ve savaşı yaşayan insan ön plandadır.

«Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın İstiklâl Mahkemesi tarafından kapatılması üzerine ülke dışına çıkan yazar, *Sinekli Bakkal, Tatarcık, Sonsuz Panayır* v.b. romanlarında çocukluğu ve ilk gençliğinde yaşadığı dönemin özellikleri içindeki insanı yansıtmaya çalışır.

Halide Edip Adıvar gençliğinde

Handan : Kocası evlilik dışı ilişkileri alışkanlık haline getiren okumuş bir kadının (Handan) duygularını bastırması sonucu sağlıklı durumunu yitirmesi, ölüme kadar sürüklenmesi olayını konu olarak işleyen bu roman mektup biçiminde yazılmıştır. Başlıca kişileri Handan, kocası (Hüsnü Paşa), genç kızlığındaki aşkı (Nazım), yeğeni (Neriman) ve (Refik Cemal)'dir. Kolej bitirdiği halde özel öğrenimle yetiştirilen Handan, Abdülhamid yönetimiyle mücadele ülküsüne bağlı, sosyalist eğilimli bir aydın olan Nazım'ı sevdiği halde —başka hiçbir tutkuyla paylaşılmak istemediğinden— evlenmeyi kabul etmemiştir. Yıllar sonra, yeğeninin eşi Refik Cemal'de —bir hapishanede intihar eden— Nazım'ın kişiliğini görerek gizli bir sevgiyi yaşar. Ne ki bir süre sonra yakalandığı bir beyin hastalığı bilinç altında sakladığı şeylerin meydana çıkmasına yol açmış, erdemle tutku arasında uzun bocalamalar sonunda genç kadın ölüme kadar sürüklenmiştir.

Halide Edib'in kişiliğini arama döneminin en başarılı ürünü sayılan Handan'ın belirgin özellikleri şöyle saptanabilir:

1 — Romanın yan olaylar örgüsü, kuşkuyla karşılanacak raslantılara dayanarak kurulmuştur. Kişiler, inandırıcı olmayan bu olaylar içinde yapay niteliklerle ortaya çıkarlar. Ya müzik, felsefe, edebiyat, resim eğitiminden geçmiş çok yetkin insanlardır; ya da aynı çevrede yetiştikleri halde bu gibi yeteneklerden tamamen yoksundurlar.

Davranışlarında çelişkiler görülür. Örneğin sosyalist bir aydın, zorbalık yönetimine karşı bir mücadele adamı olarak tanıtılan Nazım (11. bas. sf. 58) sık sık romantiklere özgü davranışlarda bulunur (sf. 65). «İngiliz at kostümü ve çizmeleriyle» gezilere çıkar (sf. 43). Bir yandan amaçları uğruna ölümü bile göze alan bir eylem adamı kimliğinde çizilirken, sevdiği kadını «kaybetmek boşluğunun yanında kutsal amacının da» yaşamadığını (sf. 67) söyleyecek kadar güçsüz görünür.

2 — Handan'da yer ve zaman belirtmelerinin açıklık kazandığı söylenemez. Bir çok yer sadece adı ile geçer; kimi mektuplarda dönemin koşullarına yüzeysel biçimde değinilse bile (sf. 24) Abdülhamid yönetiminin insanını bulma olanağı yoktur.

3 — Romanda bölüm yerine geçen mektupların, Neriman'ınkiler dışında kime ait olursa olsun, aynı tümce yapısını ve aynı üslup özelliklerini taşıdığı görülür. Yazarın 1918'de Rusen Eşref'le konuşurken (*Diyorlar ki* 2. bas. 1972, sf. 158) belirttiği gibi, çalakalem yazılmış, üzerinde gereği kadar durulmamış izlenimi uyandıran bölümler çoktur.

Ateşten Gözlek : İstanbul'lu bir aydının (Peyami) anı defteri olarak sunulan bu roman ayrı başlıklar taşıyan onüç bölümden oluşur. Romanın ilk bölümlerinde İzmir'in işgalinin yarattığı duyarlık, İstanbul'daki direnç eylemleri sergilenir. Kocası ve çocuğu Yunanlılar tarafından öldürülen genç bir kadın (Ayşe) İzmir'den gelmiş, akrabası Peyami'nin evine yerleşmiştir. Bir süre sonra Peyami, arkadaşı Binbaşı İhsan ve Ayşe Kurtuluş Savaşına katılma amaciyle Anadolu'ya geçerler. Cephede hastabakıcı olarak görev alan Ayşe, Binbaşı İhsan'ı sevmekte ama zafere kadar evlenmeyi düşünmemektedir. Sakarya savaşmalarında Binbaşı İhsan ile Ayşe şehit düşer; Peyami de başından ve bacaklarından yaralanır. Bir süre sonra Ankara'da hastahanede ölür.

1 — Halide Edib'in romancılığında bir aşama olarak kabul edilen *Ateşten Gömlek*'in ilk bölümleri İstanbul'da geçer. Romanın

ilk sayfalarında kişiler tanıtılırken İngiliz uçaklarının saldırısı gibi olağanüstü olaylar başariyle yansıtılır. (sf. 20) Ayrıca İstanbul'un iki yakasında yaşıyan insanların dünya görüşleri belirtilmek istenir :

«İstanbul'un bir yanı kangren olmuş bir milletin kalbi gibi cerahat saçarak akıyor, bir yanı genç, olmayacak hayallere iman etmiş, yepyeni çocuklar gibi konuşuyor, bütün caniyle bu yeni ve gelecek dünya ve rüyasiyle yaşıyor.» (II. bas. sf. 25).

«Bütün Şişli. Salime hanım başta olmak üzere İstanbul kadınlığının yapacağı propagandaya darbe indirmek için sinirleri koparacak gibi, gergin beklerdi.» (sf. 26)

«Köprünün öbür yakasında da bir hanım çalışması vardır, orada daha genç, daha yeni bir kadın unsuru, darülfünunlular, genç öğretmenler, genç şairler çalışır.» (sf. 26)

İstanbul'lu vatanseverlerin düzenledikleri Sultanahmet mitingi gibi direnç hareketlerinin verildiği bu bölümlerde (sf. 32) yazar, Ali Kemal, Mehmet Emin (Yurdakul) v.b. yaşamış kişileri de anar.

2 — Peyami ile Ayşe'nin Anadolu'ya kaçmalarının öyküsü olan 6. bölümden sonra roman savaş ortamında gelişmeye başlar. Bu bölümlerde gözlemlerini etkili biçimde kullanan bir romanciyle karşılaşırız. Doğallığın sınırlarını aşmayan olaylar içinde kişiler en belirgin özellikleriyle somutlanmıştır.

«..Hepsinin boğazından beline kadar fişekleri var, kuşaklarında tabanca ve bıçak asılı. Hepsi ayaklarının altında zemberek varmış gibi yere dokunur dokunmaz ayakları sıçrıyor, tüfeklerini bazan omuzlarında, bazan başlarında sallayarak gidiyorlar. Hepsinin gözleri ateşli, fakat geldikleri sınıflar ayrı idi.» (sf. 59)

Yer yer konunun akışını bozmayan kısa çevre betimlemeleri, dialoglar Halide Edib romanının oluşma aşamasına ulaştığını gösterecek düzeydedir (sf. 78, 81, 83, 84)

3 — Konya yöresinde bir bucak merkezinde ulusal kuvvetlere başkaldırma olayının sergilenişi (sf. 98 - 99), Sakarya savaşmaları (bölüm XII.) Binbaşı İhsan'la Ayşe'nin ölümleri aynı güçle yansıtılmıştır. Romanın başlıca kişileri Ayşe, Peyami, Binbaşı İhsan'ın iç dünyaları gereken ölçüyü aşmayan çözümlemelerle verilirken bunların savaş içindeki inanmış insana özgü davranışları abartılarak gerçekten uzaklaşılmamıştır.

Sinekli Bakkal: Aksaray'da Sineklibakkal mahallesinde yaşayan İnsanların sergilendiği bu roman, II. Abdülhamid'in son saltanat yıllarında geçer. Mahalle İmamının kızı (Emine) babasının istememesine karşın ortaoyuncu ve bakkal Tevfik'le evlenmiştir. Kısa bir süre sonra kocasiyle anlaşamayarak kızı (Rabia) ile birlikte babasının yanına döner. İmam, olağanüstü ses yeteneğinin olduğunu gördüğü Rabia'yı yetiştirir, hafız ve mevlûthan yapar. Aynı semtte oturan Abdülhamid'in zaptiye nazırı Selim Paşa'nın karısı Rabia'yla ilgilenmektedir. Bu ilgi sonucu dostlarından mevlevi şeyhi Vehbi efendiden musiki dersi almasını sağlamıştır. Bu arada bir oyunda eski karısını taklit ettiği için İstanbul dışına sürülen Tevfik, affedilerek dönmüştür. Rabia dedesinden ayrılarak babasının yanına gelir. Bir süre sonra Selim Paşa'nın —Genç Türklerle birlikte çalışan— oğlu Hilmi ve Avrupa'dan gönderilen gazeteleri postahaneden alırken yakalanan Tevfik, Şam'a sürülürler. Rabia ünlü bir mevlûthan olmuştur. Daha önce Selimpaşa konağından tanıdığı İtalyan müzisyen Peregrini ile müslüman olması koşuluyle evlenir; ondan bir çocuğu olur. Oğlunun sürgüne gönderilişinden sonra Paşa, zaptiye nazırlığından çekilmiş, konağının bir bölümünde sade bir hayat yaşamaya başlamıştır. Meşrutiyetin ilân edilmesi üzerine sürgünden dönen Tevfik hürriyet kahramanı olarak karşılanır. Sineklibakkal'ın sürüp giden yaşamına karışır.

Eski düzenin, konak ve yalı çevresinde kümelenen soylular, sarayda görevli kişiler ve onların hizmetindekilerin yaşamaları, davranışlariyle sergilendiği romanın belirgin özelliği toplumsal olaylardan soyutlanmamasıdır. Halide Edip, Rabia'nın çocukluğu, ilk gençliği evresindeki gelişmelerle birlikte hem İstanbul'un tabana yakın bir kesimini, hem de Osmanlı egemen sınıfını yansıtabilmiştir.

1 — Bu sınıfın önemli bireylerinden biri olan Selim Paşa Padişahla devlet kavramını birleştiren bir «sâdık bende», bir eski dönem adamıdır. Padişahın güvenliği sözkonusu olunca elçileri bile falakaya yatırmaktan çekinmeyeceğini söyleyecek kadar devlet-padişah kavramına «adeta mistik» bir heyecanla bağlı görünür. (32. bas. sf. 122) Ona göre «fert bir buğday tanesi, hükümet ve devlet bir değirmen»dir. Devlet ve hükümet, «her taneyi ezer, istediği şekle sokar. Ne var ki batıyı taklide başlayalı» «çürük düşüncelerini mal etmeye yeltenell bu hikmet» unutulmuştur. Oysa «Genç Türkler» bile iktidara gelse kendileri kadar, belki kendilerinden de fazla bireyi ezmek zorunda kalacaklardır. (sf. 139)

Nedir ki, oğlunun «Genç Türkler»le birlikte çalıştığını öğrenmesi, hele Tevfik'in işkenceye karşın, direncini koruyarak oğlunu ele vermemesi Selim Paşa'yı hem kendi görevi, hem bireysel bilinç konusunda düşünmeye zorlar. Sert olmasına gene serttir ama içinden, inancından çok şey yitirmiştir. Giderek yönetimden çekilme aşamasına geldiği zaman eski Zaptiye nazırı kimliğini «dar kafalı, aptal, yarı makine bir esir» biçiminde görmeye başlar. Devleti ve padişahı «kâinata hâkim kudretin ancak bir toplamı» olarak kabul eder. Oysa artık o evrenin kendisine inanmakta özgürlüğüne ulaştığını sanmaktadır. Padişaha hizmet ettikçe elde edilebilecek olan dünya nimetlerinden uzaklaşarak selamlığı kapatır, cariyeleri uşakları serbest bırakır. Konağın bir bölümünü kiraya vermeyi tasarlar. Çözülmeyen, sürekli olan gerçeğe, Sinekli Bakkal halkının arasına katılmaya çalışır.

2 — Romanın eski düzenin dar kalıpları içine sığmayan kişileri arasında «Genç Türkler» vardır. Selim Paşa'nın oğlu Hilmi babasının yüzüne karşı, «Padişahın zulmüne isyan neden bir suç olsun?», «Sizin suçlu saydığınız adamlar da sizi suçlu sayabilirler.» (Sf. 138) biçiminde konuşurken çevresel etkilerden sıyrılmış ussal bir inanma düzeyine varmıştır. Tevfik, gözpatlatan namiyle ünsalan polis Muzaffer'in işkencesine boyun eğmez. Vehbi efendi, Peregrini'yi sorularıyle sıkıştırırken halk ve egemen sınıflar kavramlarının bilincinde olduğunu gösterir:

«— Altı yıldır tanışıyoruz» der Peregrini'ye, «kimsin nesin bilmiyorum. Bir anladığım şey, hayatını kazanmak için çalışmak zorundaki sınıftan olmadığın.

— Çok ferasetlisin, yani beni işsiz güçsüz, şımarık bir asılzade sınıfından sayıyorsun.

— Sınıfınızın belirtileri her memlekette bir. İstediğiniz şeyi, pahasına bakmadan elde etmek isteyen bir sınıf..» (sf. 156)

Rabia ile dinini değiştirdikten sonra evlendiği Peregrini - Osman arasında büyük tartışma, kocasının Selim Paşa'nın selamlığını kiralamak istemesi üzerine patlar. Sinekli Bakkal'ın kızı kocasının cariye tutmak, yeni eşyalar almak biçimindeki isteklerini öğrenince öfkelenmiş, onu yabancı gibi görmeye başlamıştır. Tartışmanın en yüksek düzeyinde Rabia'nın eski alışkanlıklara, geleneklere bağlı bir tutucu olmadığı, dünyayı ve olayları kendi sınıfsal bilincinin ışığında değerlendirdiği belirir:

«— Sen iki gözüm, konaklarda yaşamaya alışık bir kız almalıydın. Ben oturduğum yerden şuradan şuraya gitmem anlaşıldı mı?

— Anlaşıldı küçük hanım. Sen konak denilen şeyin benim gözümde yeri var sanıyorsun, yanılıyorsun. Bu selâmlık bizim uşak dairesi..

Sustu.. Nasıl oluyor da o da bir mahalle delikanlısı gibi âdeta övünüyordu.

Rabia bir kat daha kızdı. Sesi bir perde daha yükseldi:

— Daha âlâ ya.. Olduğun yerden neye çıktın? Seni asilzade bey.. Mirasyedi bey. Bana şimdi de firengistandaki konaklarınla mı övüneceksin? Herşeyi alınlarının teriyle kazanan adamlar arasında senin işin ne? Sen, sen, bizden olmak için kırk fırın ekmek yemen gerek.. Seni zıpçıktı, mirasyedi.

Rabia'nın son sözleri bir yılan zehiri gibi Osman'ın suratına fırlıyor. Rabia'ya göre kültür, medeniyet, memleket, ırk ayrımı, bir dinden olanlar için bir hiç. Fakat sınıf farkı.. Buna kuduruyordu..» (sf. 265 - 266)

Rabia doğal olarak çocukken gördüğü dinsel eğitimin etkisi altındadır ama kişiliğinde yer eden asıl belirleyici güç yaşadığı çevreden, bu çevreyi yaratan iç ve dış koşullardan kaynaklanır. Bu nedenle dedesi imamın ölümü üzerine evin onarılması söz konusu olduğu zaman, kocasından alafrangalıkta hiç değilse ölçülü olmasını ister. Bir taassup değil güzellik ölçüsü, beğeni sorunudur bu. Kocası ile aralarında sürüp giden doğu ve batı ayrılığı davasıdır. (sf. 277)

Nedir ki doğunun alışılmış düzeninden de nefret etmektedir Rabia. Konağı ve yalıyı besleyen kaynaklarla kadının egemen çevrelere satılma geleneğinin temelinde yatan toplumsal nedenleri öğrendikçe «esaret»in bilincine varır. (sf. 291) Düzene değil, Sinekli Bakkal'a bağlıdır o. «Sinekli Bakkal» ona aşkından da hatta dininden de güçlü görünür. Kökleri oradadır. Oradan koparsa öksüz bir ot gibi kuruyacağını sanır. (sf. 204)

3 — Sinekli Bakkal'ın kişilerinin belli bir süreç içinde toplumla birlikte değişmeleri romanın gelişmesi içinde olağan biçimde verilir. Yazar kişilerin bilinmedik yönlerinin kalmamasına özen gösterir. Yan olaylarla kişiler arasında rastlantıların bolca olmasına karşın olaylar gerçek dışı izlenimi bırakmazlar. Kimi vesilelerle töresel özelliklerin yansıtılmak istendiği kesimlerdeyse (sf. 71, 182, 184) aynı doğallıkla karşılaşma olanağı yoktur. Bu durum, Sinekli Bakkal üzerindeki eleştirilerde özellikle belirtilmiştir.

SANAT VE DİL GÖRÜŞLERİ

Haide Edib, kimi konuşmalarında, bir romancıda gerekli gördüğü başlıca nitelikleri belirtirken deney - gözlem - duygu ve yetenek üzerinde önemle durur. Romancı, ancak bu yeteneklerle yaşamı kavrayabilecek, kavrayışını ölçülü bir sentez haline dönüştürmekle de başarıya ulaşacaktır. Kalıplaşmış düşüncelere ve yalnız bireysel duygulara kapılan sanatçı şair olur ama romancı olamaz. Yaşamın çeşitli evrelerini anlatmak zorunda olan romancının en önemli sorunuysa olayları nesnel biçimde görebilmektir. Bunun için de hiçbir etkiyle sınırlanmaması gerekir. Yalnız kendi duygularını ele alarak yazmak, bir çeşit «maskeli biografi» yazmak demektir.

Kurtuluş Savaşı yıllarına değin romanlarında kadın erkek cinsiyet kavgalarına önem veren Halide Edip savaş içinde kendisinden ve yetiştiği burjuva çevresinden uzaklaşarak yaşama açılmış, değişik sınıf ve tabakalardan gelen insanları görmesini, yansıtmasını öğrenmiştir. İstanbul'un bilmediği fukara semtlerini, kenar mahallelerini gezerek halkı tanımaya çalışması da aynı nedene bağlıdır.

Şükran Kurdakul

Afife (İstanbul 1902 / 1941) Oyuncu. Sahneye ilk çıkan müslüman kızı olması bakımından tarihe geçmiştir. 10 Kasım 1918'de Afife ile birlikte Behire, Memduha, Beyza, Refika adlı genç kızlar Darülbedayi kursuna girmiş, ötekiler bırakmış Afife ile Refika stajyer kadrosuna geçmişlerdi. İkisi de sahneye çıkmamıştı, Refika suflör olarak çalışıyordu. Asıl adı Jale olan Afife 1920 yılına gelene değin de sahneye çıkamadı. 1920'de Hüseyin Suat (Yalçın)'ın *Yamalar* adlı oyununda oynayacak olan Eliza Binemeciyan, Avrupa'ya gidince ister istemez Afife göreve çağrıldı. Afife Kadıköy'de Apollon tiyatrosunda ilk kez sahneye çıktı. Sonra oynadığı *Tatlı Sır* ve *Odalık* oyunlarında polis baskısına ve kavuşturmasına uğradı. Oyunlar bir süre yasaklandı. Sonunda zamanın İçişleri Bakanlığı'nın gönderdiği bir genelge ile müslüman kadınların sahneye çıkması da yasaklandı. Afife Darülbedayi'den çıkarıldı (1921). Buna karşın çeşitli özel tiyatrolarda her türlü baskıya göğüs gererek oynamayı sürdürdü. Böylece onu izleyen müslüman kadın oyunculara örnek oldu.

(E.A.)

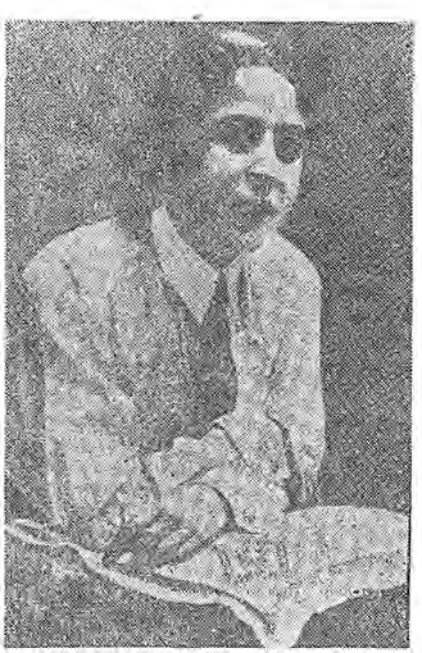

Sahneye ilk çıkan müslüman kız : Afife

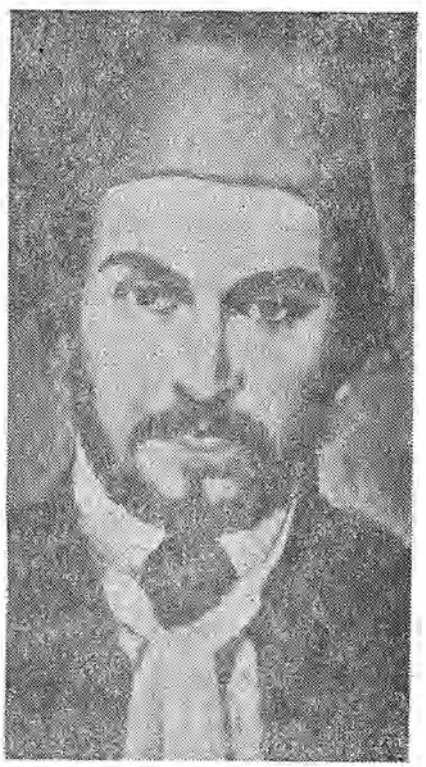

Agâh Efendi

Agâh Efendi, gazeteci (1832 / 1885). İstanbul'da doğdu. Tıbbiye Mektebi'nin hazırlık sınıflarında okuduktan sonra Tercüme Odası'na girdi. Paris Elçiliği kâtipliği, Rumeli Ordusu başmütercimliği görevlerinde bulundu. Şinasi ile birlikte ilk özel gazete sayılan *«Tercüman-ı Ahval»*i yayımladı (21 Ekim 1860) Divan-ı Muhasebat (sayıştay) üyeliği, Posta nazırlığı yaptı. Tarihimizde ilk kez posta pulu çıkararak kullanımını sağladı. Saltçı iktidara karşı meşrutiyet düşünüsünü savunanlarla birlikte gizli hareketlere katıldığından görevinden uzaklaştırılınca Fransa'ya kaçtı (31 Mayıs 1867). Orada Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa v.b. ile

birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yöneticileri arasına katıldı Bağışlanarak ülkeye dönünce (1871) İzmir mutasarrıflığı ve Şûrayi Devlet (danıştay) üyeliği görevlerinde bulundu. Abdülhamid II'nin padişahlık döneminde Bursa ve Ankara'da sürgün tutuldu (1878 - 84). Yeniden bağışlanarak Rodos, Midilli mutasarrıflıklarına gönderildi. Atina Büyükelçisiyken öldü.

(Ş.K.)

Agora Antik çağ uygarlığında toplumsal eylemlerin ve alım satımın yapıldığı alan.

Ağaç, düşün ve sanat dergisi (14 Mart 1936 / temmuz 1936) 17 sayı çıktı. Aylık. «sahibi»: Necip Fazıl Kısakürek. «Umumi Neşriyat Müdürü»: Halil Vedat Fıratlı. İlk sayısında Necip Fazıl *(Yolculuk şiiri)*, Ahmet Kutsi Tecer *(Yağmur Duası şiiri)*, Mustafa Şekip Tunç *(Sanat Dünyası)*, Abdülhak Şinasi Hisar *(Benzeyişlerimiz)*, Burhan Toprak *(Romanımızın Hali)*, Fikret Adil *(Şarlo ve Son Filmi)*, Sabahattin Ali *(Kafa Kâğıdı öyküsü)*'nin yazıları, şiirleriyle çıkan dergide Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhib Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Asaf Halet Çelebi, Sabahattin Eyüboğlu v.b. önemli kalemler yazdılar. Necip Fazıl'ın özellikle *(Alafsız Dünya*, sayı 2) ve *(Manzara* sayı 3-9) adlı yazılarında mistik eğilimleri, yakın tarih görüşü, idealizm anlayışı biçimlenmiştir, denilebilir. *«Ağaç»*, 1930'dan sonraki edebiyat hareketleri içinde, Bergson'cu görüşlerin ağır bastığı daha çok, «yazarların kişilikleriyle değer ve etkinlik kazanan» dergilerden biridir.

(Ş.K.)

AĞAOĞLU Adalet (Nallıhan 1929) Oyun yazarı, hikâyeci, romancı ve çevirmen Orta öğrenimini Ankara Kız Lisesi'nde yaptıktan sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1950). Ankara Radyosu'nda dramaturgluk, Radyo Tiyatrosu Müdürlüğü, TRT kurulunda da program uzmanlığı yaptı (1951 1971). Sanat yaşamına şiirle başladı (1948). İlk tiyatro denemesi *Bir Piyes Yazalım* (S. Uzgören'le) adlı oyundur. *Evcilik Oyunu, Sınırlarda, Çardaki Çatlak, Kendini Yazan Şarkı* gibi oyunları çeşitli sahnelerde oynandı. Jean Anouilh, Armand Salacrou ve Bertolt Brecht'ten oyun çevirileri yaptı. İlk romanı *Ölmeye Yatmak* 1973'de, ilk hikâye kitabı *Yüksek Gerilim* 1974'de yayımlandı ve 1975 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. *Üç Oyun* adlı yapıtıyla 1974 TDK Oyun Ödülü'nü aldı. Yapıtlarında, sermaye düzeni ve kent-soylulaşma süreci içindeki toplumun bireylerinin bocalamalarını, direnişlerini, çözülüşlerini, yeni düzene ayak uyduruşlarını zaman zaman

Adalet Ağaoğlu

gülmeceye yaklaşan bir tavırla işler. Yergi ve eleştiri öğelerini yerinde kullanması, iyi gözlemlenmiş ayrıntıları değerlendirmesi anlatımına yoğunluk getirir. Buna karşılık ruhsal çözümlemeleri anlık olaylarla yansıtması, özellikle romanlarında sık sık baş vurduğu geri-dönüş yöntemi, iç-konuşmalarla olaylara ve durumlara getirdiği açıklık akıcı bir anlatıma ulaşmasını sağlar. Yaşantı birikimleriyle oluşturduğu ve pekiştirdiği bir gerçekçiliği vardır. Değişen toplumda bireyin acılı ve dokunaklı durumu, insan ilişkileri bu gerçekçiliğe insancıl bir nitelik kazandırır. Sağlıksız, temelsiz ve belli bir dünya görüşüne dayanmayan toplumsal değişimlerin ve yenileşmelerin bireylerde yarattığı karmaşayı ve değerler yitimini kıyasıya eleştiren Ağaoğlu bireyi yaşadığı ortamın içinde tutar ve soyutlamaz. Bütün bunlara karşılık temel çelişkilerden çok kurulu düzenin çelişkilerini gün ışığına çıkarıp eleştirir. İlk oyunlarında da bu anlayış içinde ele alınmış kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumu gibi konuları işlemiştir. Oyunları epik tiyatro anlayışı çizgisindedir. Son yapıtlarında ve özellikle de *Bir Düğün Gecesi*'nde (1979) ülkemizin 1970 sonrası toplumsal çalkantılarına eleştirel gerçekçilikten çözümleyici gerçekçiliğe doğru giden bir bakışla yaklaştığı görülmektedir. Oyunlarının çoğu kitap olarak yayımlanmıştır. Ayrıca *«Fikrimin İnce Gülü»* (Roman) (1976), *Sessizliğin İlk Sesi* (Hikâyeler) (1978) adlı yapıtları da vardır.

Eray Canberk

AĞAOĞLU Ahmet Düşün ve devlet adamı (1869 / 1939). Azerbeycan'ın Şusa kasabasında doğdu. Orta öğrenimini Tiflis Lisesi'nde (1887), yüksek öğrenimini Paris Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Sorbonne'un tarih ve filoloji bölümlerinde okudu. Memleketine dönünce öğretmenlik, yazarlık yaptı. Kendi yayımı *«İrşad»* ve *«Terakki»* gazetelerinde (1894 - 1908) Azerî Türklerinin haklarını savundu; aynı amaçla *«Difai»* adlı gizli bir dernek kurdu.

II. Meşrutiyetten sonra Türkiye'ye gelen A. Maarif müfettişliği, Darülfünun'da hocalık yaptı (1912). İttihat ve Terakki Partisi'nin adayı olarak Afyon'dan milletvekili seçildi. II. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Sovyet devriminin ilk yıllarında, bağımsız Azerî devleti kurma girişimlerini desteklemek üzere gönderilen orduya danışman olarak katıldı (1918). Dönüşünde İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. (1919 21). Serbest bırakılınca Anadolu'ya geçti. Matbuat Umum Müdürlüğü'ne atandı. Milletvekilliğine seçildi Ankara Hukuk Fakültesi'nde «Esasi Hukuk» okuttu. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Fethi Bey (Okyar) ve arkadaşlariyle birlikte Serbest Fırka'nın kurucuları arasına katıldı. İstanbul'da *«Akın»* (1933) gazetesini çıkardı. Parti kapatılınca siyasal yaşamdan çekildi. *Kültür Haftası* (1936), *«Cumhuriyet»*, *«İnsan»* dergi ve gazetelerinde yazdı.

Ahmet Ağaoğlu'nun düşün yaşamının ilk dönemi ulusçuluk akımının düşünsel ve eylemsel etkisinin yaşama geçtiği yıllarda başlar. Kurucuları arasında bulunduğu Türk Derneği (1908), Türk Yurdu Cemiyeti (1917), Türk Ocakları gibi akımın öğretim

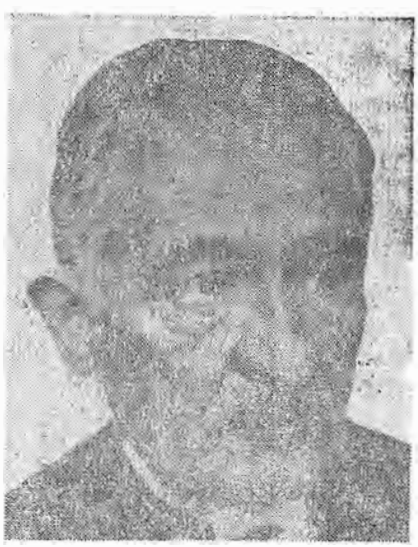

Ahmet Ağaoğlu

kurumları sayılabilecek yetiştirme odaklarında çalışmış, özellikle *«Türk Yurdu»* dergisinde çıkan yazılarında çağdaş islâmcılarla, ulusçular arasındaki çelişkilere değinerek dinden kaynaklanan ilkelerin halifeler döneminde bile müslüman ülkeler arasındaki savaşları önleyemediğini vurgulayarak, islâmlığın, çağdaş akımlar karşısında işlevini yitirişinde —parçalanışında— ulusculuğun neden olmadığı görüşünü savundu.

Üç Medeniyet (1920) adlı kitabında birey olmak, vatandaşlık kavramlarından yola çıkarak siyasal, ekonomik ve kültür alanlarındaki gelişmelerin dinsel uygarlıkları çökerttiğini yazıyor, Budha ve İslâm uygarlıklarına bağlılıkları devam edecek olan ulusların varlıklarını yitireceğini ileri sürüyordu. *«Hakimiyet-i Milliye»* gazetesindeki yazılarında «duyguyla doğulu, kafa ile batılı, kültürde Türk İslâm, uygarlık yönünden Avrupalı» biçiminde ilkeleri sloganlaştırmaya çalışan A'nın *Devlet ve Fert* (1933) kitabı liberalizm, devletçilik ve sosyalizm üzerindeki görüşlerine dayanarak Kadroculuğun eleştirisidir, denilebilir.

Sosyalizmin, sonuna kadar ahenkli, kendisiyle çelişmeyen bir öğreti olduğunu kabul eden A. Kadroculların sosyalizmden birşeyler ödünç alarak, onun mantıksal tutarlılığını bozduklarını, faşizm-sosyalizm karması niteliğinde bir anlayışa yöneldiklerini yazar. Gerçekte, İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Beyin görüşlerine yaklaşacak kadar liberalizme bağlı olan A. «..Fakir bir memlekette devletin ilerde kullanabileceği sermaye ve bilgiyi ancak serbest teşebbüs sağlayabilir» kanısındadır. Nedir ki devletçiliği C.H.P.'nin Esas Teşkilât Kanunu (Anayasa)na geçirdiği «Devlet yalnız ferdin yetişemediği ve yapamadığı şeyleri yapar..» biçiminde anladığını ifade etmektedir.

Ağaoğlu'nun yazılarında «kemalist, inkılapçı ve devletçi» olduğunu belirtmesine karşın temelde liberalizme dayanan bir düzen düşünüsünü benimsediği yolundaki görüşler genellik kazanmıştır.

Başlıca Yapıtları: Üç Medeniyet (1920), *Hindistan ve İngiltere* (1927), *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1931), *Devlet ve Fert* (1933), *Ben Neyim* (1939), *Türk Hukuk Tarihi* (1941), *Türk Teşkilatı Esasiyesi* (1941), *Gönülsüz Olmaz, İhtilal mi, İnkılap mı?* (1942), *Serbest Fırka Hâtıralar* (1950).

(Ş.K.)

•

Anılarda AHMET AĞAOĞLU

«..Gerginlik başlarını Merkez-i Umumiye bağlamış Türkçülerle, hiç İttihatçı olmamış ve olmağa lüzum görmeyen Türkçüler arasında idi. Halide Edip Hanım Merkezî Umumî'den ve hükümetten soğuduğu için, ikinci hizbin başına geçmiş bir tavırda duruyordu. Kavga şiddetlendi, Ağaoğlu Ahmet Bey, çirkinliğinin tesiri hâlâ üzerimde olan bir cümleyle, orada hazır bulunanlara ne kadar emniyet edeceğini bilmediğini çünkü ona göre, İttihatçı olmayan bir insanın milliyetperver ve Türkçü olamıyacağını sedîd bir demogoklukla dermeyân etti. Hepsinin arasında ne şedîd, ne de mûtedil, hiçbir zaman İttihatçı olmamış ben vardım; ayağa kalktım. «Efendiler ben İttihatçı değilim, lâkin kendi düşündüğüme göre, Türkçüyüm; galiba siz de beni öyle bildiğiniz için, hiç intizâr etmediğim halde, dâvet ettiniz, geldim. Davet ettiğiniz insanlara emniyet edip etmemek bahsini çıkarmak ne Türk, ne de insan şiârıdır» dedim ve kapıdan çıktım.»

Yahya Kemal Beyatlı
(Siyasî ve Edebî Portreler, 1968)

□

«Bence Ağaoğlu'nun bu iki memleket (Azerbeycan ve Türkiye) dahilindeki fikrî ve ameli faaliyetini birbirinden ayırt etmek icabeder. Çünkü merhum Azerilerce başka, Türkiye Matbuatınca ise başka noktalardan tanınmıştır. Birinci Azeri muhiti üstadın Türkiye'deki faaliyetini bir dereceye kadar takip ettiği halde, Türkiye muhiti onun Azerî Türkleri sahasındaki faalyietinden tamamiyle habersizdir. Ona göre, onu daha fazla doğduğu ülkedeki faaliveti bakımından tahlil etmek lâzımdır.

Ağaoğlu merhum tepeden tırnağa bir Azerî Türkü olarak yaşamış, düşünmüş ve söylemiştir. Hatta ölünceye kadar şivesini bile değiştirmemiştir. Her mecliste fikirlerini ve tenkitlerini söylemekten çekinmemiştir. Her daim kendisini hür ve serbest hissetmiş, ölümünün yaklaştığını hissettiği anda dahi kendi fıtrî zekâsını ve nüktesini kaybetmemiştir. Azarî Türklerinin dediği gibi kişi gibi doğmuş kişi gibi de ölmüştür.

Ahmet Caferoğlu
(Oluş Dergisi, sayı 24, - 1939)

•

AĞAOĞLU Samet (Kafkasya - 1909) : Siyaset adamı, yazar. Meşrutiyet dönemi Türkçülerinden Ağaoğlu Ahmet'in oğludur. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. Strasbourg'a gidcrek uzmanlık eğitimi gördü. Türkiye'ye dönünce Ekonomi ve Ticaret Bakanlıklarında çalıştı (1933 - 1946). Demokrat Parti'ye girerek siyasal yaşama atıldı (1946) ve avukatlığa başladı. 1947 - 1960 arasında DP'nin genel idare kurulu üyeliğinde bulundu. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde Manisa'dan milletvekili oldu; Menderes kabinelerinde Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı (1950 - 52), Çalışma Bakanı (1952 - 53), İşletmeler Bakanı (1956 - 57), Devlet

Samet Ağaoğlu

Bakanı (1957 - 58) olarak görev aldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra Yassıada'da yargılandı, ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı (1961). Af yasasıyla serbest bırakıldı (1964).

Öyküleri *Strasbourg Hatıraları* (1945), *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Katırın Ölümü* (1965), *Hücredeki Adam* (1965); anıları *Babamdan Hatıralar* (1939), *Babamın Arkadaşları* (1958), *Aşina Yüzler* (1965), *Arkadaşım Menderes* (1968), *Marmara'da Bir Ada* (1972); adlı kitaplarında toplandı. *Kuvayı Milliye Ruhu* (1944), *Demokrat Parti'nin*

Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru (1972) adlarını taşıyan siyasal - tarihsel içerikli kitapları yayımlandı.

Öykülerinde gerçekle gerçek dışını iç içe yansıtarak aşırı duygulu, kuruntulu, korku ve bunalımlar içinde yaşayan az rastlanır kişileri canlandırır. Gerek ele aldığı temalar, gerekse işlediği tipler yönünden Dostoyevski etkileri taşıdığı belirtilmiştir. Kimi öyküleri kendi yaşamından ve aile çevresinden *(Büyük Aile, Zürriyet* vb.) yada yakından tanıdığı kişilerden *(Öğretmen Gafur)* izler taşımaktadır.

Kuruluşundan 27 Mayıs'a değin Demokrat Parti'de etkin görevler üstlenen Ağaoğlu, bu partinin «halk hakimiyeti şuuru uyandırmak» için çalıştığını ve bu nedenle «yüzyıllar boyu devletin halk gözünde en değişmez sembolü sayılan kırbacı parçaladığını» öne sürer. Ona göre, Osmanlı devletinin saray ve Babıâli'si yerine geçmiş olan CHP yöneticileri görevden uzaklaşınca DP, «devlet halkın içinden çıkar, halkın isteklerine göre hareket eder, halkın hayrına çalışır» düşüncesini aşılamaya yönelmiştir. Bu nedenle DP'nin iktidara gelişi, ülkemizde geniş anlamıyla «ilk sosyalist hareket sayılabilir.» «Ceberrut devlet - Halk» karşıtlığına dayanan bu teori, tefeci, ağa ve komprador egemenliğini güçlendiren DP iktidarının devletçiliğe ve toprak reformuna karşı çıkmasının nedenlerini açıklayamamaktadır.

Alpay Kabacalı

AĞAOĞLU Tektaş (İstanbul-1934) Yazar. Çevirmen. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Merkez Yürütme Kurulu Üyelerinden. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Lisesinde, (1951), yüksek öğrenimini İngiltere'de Oxford Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamladı (1956). Yazın dünyasına *Ölümden Hayata* (1956) adlı öykü kitabı ile girdi. Sonra çalışmalarını çeviri alanında yoğunlaştırdı. Dostoyevski, Şolohov, Remark v.b.'nin yapıtlarını çevirdi. Marks ve Engels'den seçerek derlediği *Politika ve Felsefe* adlı yapıtı 142. maddeye aykırı görülerek tutuklandı. 7,5 yıla hüküm giydi (1973). Beş ay tutuklu kaldı. Dava temyiz aşamasındayken af yasasıyla düştü. 1975'de *«Gerçek»* gazetesi sorumlu müdürüyken 12 Mart dönemi Sıkıyönetim mahkemesi kararlarına ilişkin bir yazı nedeniyle bir yıla hüküm giydi (1975).

Tektaş Ağaoğlu

«Ant», «Cumhuriyet», «Yeni Ortam» (1967 - 73) dergi ve gazetelerinde sosyalist savaşımın genel ve güncel sorunlarını inceledi. T.S.İ.P.'in Merkez Yürütme Kurulu'na üye seçildi. Partinin organları olan *«İlke», «Kitle», «Birlik», «Gerçek»* gazete ve dergilerinde yazdı (1974 - 79).

Ağırlık Kulesi (dayanma kulesi) : Büyük kubbelerin yanlara doğru yaptıkları itkileri karşılayarak, açılmaya engel olan kule biçimli yapı ögesi.

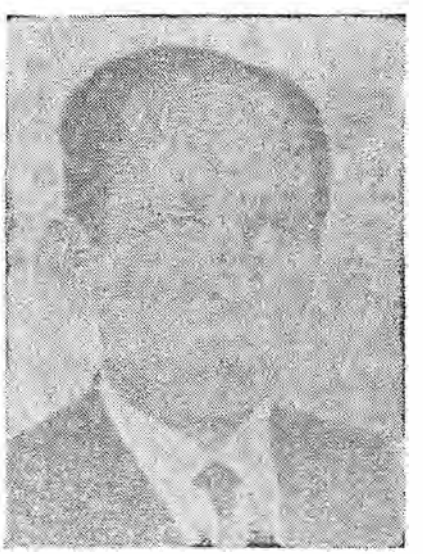

Niyazi Ağırnaslı

AĞIRNASLI Niyazi (Kayseri-1917). Politikacı, hukukçu. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra uzun yıllar serbest avukatlık yaptı. Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden 1961 yılında (Ankara Senatörü) seçildi. 1962 kasımında bu partiden ayrılarak, 1963 yılı Şubatında T.İ.P.'ne girdi. Ağırnaslı'nın bu katılışının Türkiye İşçi Partisi ve siyasal tarihimizde önemli bir yeri vardır. Ağırnaslı, TİP'e anti - demokratik yasaların iptal edilerek kaldırılması için Anayasa Mahkemesine başvurmak olanağını kazandırdığı gibi, Parti'ye ve sosyalist harekete meşruiyet kazandırmak yolunda katkıda bulunmuştur.

Daha sonra TİP genel yönetim kurulu üyeliği ve Ankara il başkanlığı görevinde bulunmuş, partinin geliştiği yıllarda il başkanlığını yetenekle yürütmüştür. Kuram yönünden düşün yaşamımıza bir katkısı bulunmadığı kabul edilen Agırnaslı, yönetme ve örgütleme yeteneklerine sahip olarak tanınmıştır. Aybar - Boran yönetimi ile uyuşmazlığa düşmesi sonucunda onur kuruluna verilmesi üzerine TİP dışında kalmıştır. Yön hareketine katkısı olan kişilerden biri olarak tanınır.

Ağırnaslı, 1977 - 78 yıllarında Çağdaş Hukukçular Derneği başkanlığında bulunmuş ve son olarak da Türkiye Emekçi Partisinin desteğiyle 1979 üçte bir senato yenileme seçimlerinde İstanbul'dan adaylığını koymuş, seçimi kazanamamıştır.

Ağıt. Bir kimsenin ölümünden sonra duyulan acıyı belirten manzum söz. Genellikle keder ifade eden ezgilere uydurularak söylenir. Kimi bölgelerde ağıt yerine sayı kurmak, ağlamak deyimleri kullanılır. Daha çok, Orta, Kuzey ve Güney Anadolu bölgelerinde tören biçiminde yapılmaktadır. Çukurova-Toroslar yöresinde törene hastanın ölüme en yakın olduğu aşamada, can çekişirken başlanır. Hastanın son nefesine değin hoca kur'an okur. Ölüm durumunda ölenin yakınları bohçasını önlerine koyarak sıra ile ağıtı söylerler. Sivas yöresinde ise tören cenazenin kalkmasından sonra yedi gün kadar sürdürülür. Ölen, çocuk yaşlarındaysa ağıt ninni özelliğinde yakılmıştır. Değişik kaynaklarda ağıt törenlerinin Hun ve Göktürk gibi eski Türk boylarında da var olduğu belirtilmiştir. *«Divan-ü Lûğat-it-Türk»*te Kaşgarlı Mahmud «yuğ» olarak adlandırdığı ağıt törenlerini anlatmaktadır. Günümüzde halk ozanlarının ve şairlerin sevdikleri toplum adamları adına da yazdıkları ağıtlar vardır. «Ağıt» eski edebiyatta «mersiye» olarak geçer. «Bahar idi, ona kuşlar okurdu mersiyeler» (Tevfik Fikret).

AĞIT'a bir örnek

İBRAHİM KAYPAKKAYA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ ÜZERİNE ANASININ YAKTIĞI AĞITTAN BİR BÖLÜM

Benim yavrum ezelinden gülmemiş
Okumuş da muradına ermemiş ermemiş

Yaralı gövdene kurban olurum
Kafirin sürüsü de aman vermemiş vermemiş oy

Ben de senin yollarına ölürüm kurban olurum sana neferim

Yavrumun yaresi de hançer yaresi yaresi
Ağlayan ağlayana da annesi, annesi oy
Vurmayın kafirler de lise hocası, hocası
Yaralı gövdene kurban olurum
Ben de senin yollarına ölürüm, kuzum

Tunceli derler adını duydum, adını duydum
Bir yiğit vurmuşlar da komşular duyun, duyun
Babasına annesine tel vuruk, tel vuruk
Yiğit boylarına da kurban olurum
Ben de senin yollarına ölürüm kuzum

Arayı arayı da seni bulmuşlar bulmuşlar
Getirmişler de bir dergaha koymuşlar koymuşlar, kuzum, kuzum
Yavrumu da işkenceye almışlar almışlar
Yaralı gövdene kurban olurum, olurum
Ben de senin yollarına ölürüm
nelerim kuzum, civan boylu kuzum kurban olduğum kuzum

Bahar gelmiş de herkes gülüp oynuyor, oynuyor
Benim yorgun göynüm de hiç durmuyor, durmuyor
Posta gözlüyom da mektup çıkmıyor çıkmıyor
Yaralı gövdene kurban olurum, olurum
Ben de senin kuzum yollarına ölürüm, kuzum

Ahali Cumhuriyet Fırkası. «Serbest fırka»nın kuruluşuna izin verildiği evrede Adana'da eski Müdafa-i Hukukçu'lardan Abdülkadir Kemali (Orhan Kemal'in babasıdır) Beyin başkanlığında kurulan parti. Maraş ve kimi güney ilçelerinde birkaç şube açabilen Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın yayın organı Abdülkadir Kemali'nin çıkarmakta olduğu *Tolcsöz* gazetesidir. Gazete kimi yazılardan ötürü 30 aralık 1930'da kapatılmış, sorumlu olarak hükümeti protesto eden Kemali Bey altı ay hapse mahkum edilmiştir. Programında özellikle Anayasaya aykırı yasalar üzerinde duran Ahali Cumhuriyet Fırkası, 21 ocak 1930'da Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

(A.C.)

Ahali Fırkası, II. Meşrutiyet hareketinden sonra İktidara geçen İttihat ve Terakki Fırkası'ndan kopan kimi milletvekillerinin kurduğu siyasal parti. Gümülcine milletvekili İsmail Beyin başkanlığında Karesi milletvekili Vasfi, Trablusgarp milletvekili Ferhad, Erzurum milletvekili Şevket, Burdur milletvekili Ömer Lütfi, Konya milletvekili Zeynelabidin, Tokat milletvekili Mustafa Sabri, Karahisar milletvekili Fevzi, Sivas milletvekili Şükrü beylerin kurucuları arasına katıldığı partinin programında, özellikle yasaların gücü üzerinde durulmuş, anayasanın (kanuni esasinin) korunmasına son derecede özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. 21 şubat 1910 tarihinde resmen çalışmaya başlayan «Ahali Fırkası» üyesi milletvekilleri «Mebusan Meclisi»nde sert bir muhalefet düzeyinde görünmesine karşın, yeni seçimler yaklaşınca partinin başkanı Gümülcine milletvekili İsmail Beyin imzası ile yayımlanan bir bildiriyle dönemin ana muhalefet partisi sayılan «Hürriyet ve İtilaf Fırkası»na katıldıklarını kamuoyuna açıklamışlardır.

(A.C.)

Ahali İktisat Fırkası. Mütareke dönemi siyasal partilerinden. Kasım 1918'de kuruldu. Kurucuları ve üyeleri arasında büyük çoğunluğu İstanbul tacirlerinin oluşturduğu Parti'nin örgütlenme çabaları sonuç vermemiş, 1919 seçimlerinde başarı kazanamamıştır. Yayın organı *«Ticaret-i Umumiye»* adlı gazetedir. Yöneticileri arasında Ahmet Hamdi (Başar) gibi Cumhuriyet döneminde ün kazanan liberalizm yanlısı düşün adamları da vardır.

AHISKALI Yusuf (Trabzon-1909) Şair, öykücü. Orta öğretimini İstanbul'da Ticaret Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Ticaret Okulu (1934)nda tamamladı. Uzun süre gümrük müfettişliği yaptı. İlk yazılarını Trabzon'da çıkan *«Hak»* gazetesinde «Çağlayan» takma adı ile yayımlayan Ahıskalı 1938'de *«Ses»* dergisini çıkardı. Daha sonra yönetimindeki haftalık *«Ses»*, *«Yeni Ses»* (1946 - 52). *Güleryüz* (1960) dergilerinde 1940 kuşağının belli kalemleriyle birlikte sosyalist gerçekçi edebiyat doğrultusunda savaşım verdi.

Başlıca Yapıtları : Bizden İyileri (öyküler, 1940), *Koca Karının İki Oğlu* (öyküler, 1941), *Yedeksubayın Aşkı* (öyküler, 1944), *Hitabe* (şiirler, 1945), *İstanbul Destanı* (1953), *Harp Sonrası - Hapishanelerin Destanı* (şiirler, 1960), *Sosyalizmin Gelişme Yılı 1946* (1968), *Yeni İnsanlık Bilim ve Bildirisi* (1970), *Duvarların Ötesi* (şiirler, 1972), *Şiirlerle Nasrettin Hoca* (1977), *Savaş Çocuğu* (çocuk öykü ve şiir, 1979).

Ahiler XIII. yüzyılda Abbasi Halifesi Nasır Dirillah (1180 - 1225)ın meslek niteliği kazandırdığı Fütüvvet (sözlük anlamı gençlik, delikanlılık, civanmertlik) örgütlerinde zayıfları koruma ilkesine bağlı olduğu ileri sürülen kişiler. Ahilik, XIII. yüzyılın ilk yarısında Selçuk devletinin güçlenmesi, kentlerde ticaret ilişkilerinin toplumsal ağırlık kazanmasiyle kurumlaşmıştır. İbni Batuta'ya göre zorbalığa karşı toplumsal adalet ve yardım sağlama amaçlariyle Antalya, Burdur, Gülhisar, Ladik, Milas, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa v.b. il ve ilçelerde devlete yardımcı örgütler olarak görünürler. Anadoluda kardeşler yada civanmertler sözcükleriyle ünlenen Ahilerin, Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında önemli işlevleri olduğu da kabul edilmiştir. Devlet otoritesinin henüz sağlanamadığı evrelerde Sıvas ve Ankara yörelerinde, Ahi örgütleri

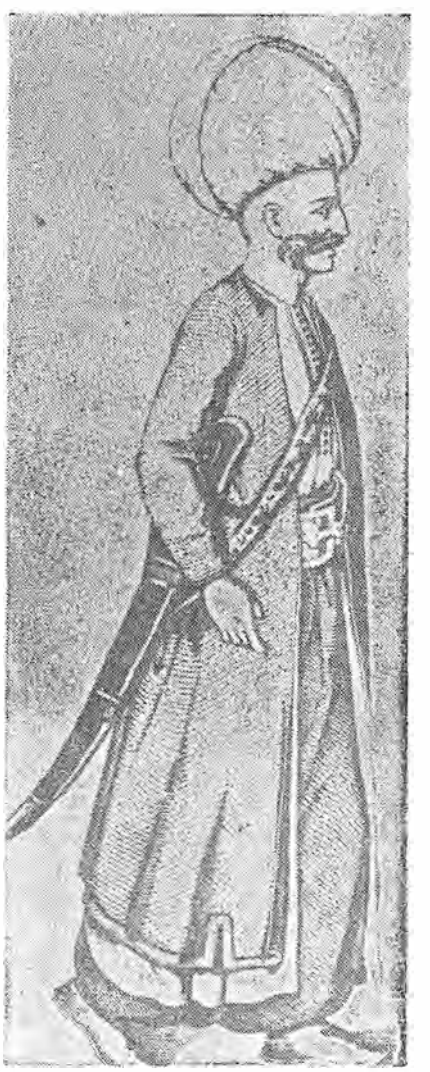

Ahi kıyafeti

kurulu düzene bağlı temel ilkelerin, gelenek ve göreneklerin savunucusu olmuşlardır. Prof. Köprülü, Ahi örgütlerinin bir çeşit «korporasyon» niteliğinde olduğu görüşündedir. Ve yöneticilerinin «en fazla sermaye sahibi» olanlardan oluştuğunu ileri sürer.

Ahi örgütlerinin emek ile sermaye arasındaki çelişki ve savaşımlarda sermayeye karşı «O devrin sosyal nizamı aleyhinde harekette bulunulmasına» engel olan kendilerine özgü ilke ve kurallara, iç yasalara bağlanması bu nedenledir. «Kısmen tasavvuf, kısmen kahramanlık geleneklerinden» oluşan bu örgütlerde patron ile emekçi arasındaki ilişkilerin şeyh ile müridleri arasındaki ilişkilere benzediği ileri sürülmektedir. Nitekim bu özellikleri onların giderek devletle bütünleşmeleri sonucunu yaratmıştır. «Düzme Mustafa» olayında Bursa'yı saldırıdan kurtaran Ahilerdir.

Ahiler, Fütüvvet şalvarı giyerler, başlarında —tepesinde bir arşın kadar uzunlukta bir şerid bulunan— serpuşlar taşırlardı. Törenlerde silahlarla donanmış olarak geçerlerdi.

(A.C.)

Ahmedi (1334/Amasya - 1413). Divan Şairi. Asıl adı Taceddin İbrahim'dir. İlk gençliğinde Anadolu'da (Kütahya'da sanılıyor) yetişti, daha sonra Mısır'a giderek dönemin ünlü eğitim kurumlarında Şeyh Ekmeleddin'in öğrencisi oldu. Dönüşünde Germiyan beylerinden Süleyman Şah'tan yakınlık gördü; bir süre Kütahya'da yaşadı. Bayezit I.'in oğlu Süleyman I.'in Anadolu'ya geçip egemenliğini kabul ettirdiği yıllarda (1403 - 1410) Bursa'ya yerleşerek şair Ahmedi Dai ile birlikte padişahın çevresinde bulundu. Süleyman I.'in ölümünden sonraki şehzadeler arasındaki kavga yıllarını (1410 - 1413) Amasya'da geçirdi; orada divan katipliği görevindeyken öldü.

Yapıtları : İskender - name. Büyük İskender'i konu alan 8250 beyitlik mesnevi. Eserin sonunda İran'daki geleneğe uyularak Osmanlı Tarihi üzerine vekayiname niteliğinde bir bölüm vardır. *Cemşid-ü Hurşid.* Konusu bir aşk hikâyesi olan 5 bin beyitlik bir mesnevi. Ayrıca *Tarvih al-arvah* adlı 10.000 beyitlik başka bir mesnevisiyle sözlük biçiminde yazılan farsça *Mirkatü'l Edep*'i vardır.

(Ş.K.)

Ahmet I. Osmanlı Padişahlarından (1590/1617). Manisa'da doğdu. Mehmet III.'ün oğludur. Babasının ölümünde 14 yaşındaydı. Tahta çıktıktan sonra sünnet edildi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520 - 1566) bozulmaya başlayan toprak rejimi babasının padişahlık yıllarında yeni toplumsal sorunlar ortaya çıkarmıştı. Ülkenin çoğu bölgesinde sancak beyleri, beylerbeyleri, voyvodalar, reayanın toprağı bırakıp kaçmasına yol açacak kadar baskı düzeni yaratmışlardı. Hesapsız vergi alınıyor, «kan-öşrü» bahanesiyle davarlar yağma ediliyordu.

Ahmet I. devlet yönetiminde deneylendikçe, devlet erki adına yönetimdeki güçlerin yarattıkları zorbalığı önleme amacıyle 1609'da bir ferman yayımlamıştır. Bu fermanda özellikle üst kademelerin tutumunu, «Her diyarda Beylerbeyi ve Sancak Beyi nasbolunup herbirine müstakil hâs'lar tayin olunmaktan murad, Vilayet üzerine çıkup mal mülk toplayıp vilayeti viran eylemek için değildir.» Biçiminde tümcelerle yerilmekte, para karşılığı, reayaya zülm eden eşkiyalara serbestlik tanındığı ileri sürülmektedir. Yasalar işlemez duruma getirilmiş, ribahurlar (faizciler) denetlenmedikleri için, bin verip beş - altı yüz faiz alma olanağını yaratmışlardır. Öte yandan mala karşı önceden para verme «selem» yolu açılmış, böylece başta ribahurlar olmak üzere kapıkulları reayanın toprağını ele geçirme olanağını bulmuştur. Ahmet I. «Adalet fermanı», «adaletname-i Hümayun» olarak adlandırdığı buyruğunda bu tür eylemlerin kesinlikle yasaklandığını, uymayanların cezalandırılacağını bildirmektedir.

14 yıl süren padişahlık döneminde, tahta çıkan şehzadelerin kardeşlerini öldürmeleri geleneğini kaldırmak için, hayatta olan padişah oğullarının en büyüğünün veliaht olması usulünü yürürlüğe koymuştur. Anadolu'daki başkaldırıları bastırma görevini —öldürdüğü kişileri kuyulara doldurttuğundan— «Kuyucu» olarak adlandırılan Murat Paşa'ya veren Ahmet I.'dir.

(A.C.)

Ahmet Arif (Diyarbakır - 1925) Şair. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yüksek öğrenimini sürdürürken ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı (1950). İşkence gördü. Öğrenimi yarıda kaldı. Bir süre plan ve kopya teknisyeni olarak çalıştı. 1952'de, Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, v.b. ile birlikte tutuklanarak Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönetme savı ile yargılandı. İki yıla hüküm giydi. Cezayı bitirip serbest bırakılınca Ankara'ya yerleşti. Çeşitli gazetelerde sekreterlik, yazarlık yaptı.

«Millet» dergisinde yayımlanan *«Yollarda»* adlı şiirle yazın dünyasına giren Ahmet Arif, *«İnkılapçı Gençlik», «Meydan»* (1944-48) dergilerindeki ilk dönem ürünleriyle adını duyurdu. Sonra *«Yeryüzü»*, (1951 - 52), *«Beraber»* (1952 - 53), *«Seçilmiş Hikâyeler», «Yeni Ufuklar», «Kaynak»* (1954 - 58) dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanındı.

Ahmet Arif'in tek kitabı *«Hasretinden Prangalar Eskittim»* (1968), II. Dünya Savaşından sonra dış kapitalizmle tam bütünleşmeye başlayan kent ve kır burjuvazisinin görülmemiş hızla kendini büyütürken küçük burjuvazinin sınıf değiştirme tutkusuna kapıldığı dönemde yazılmıştı. Bilimsel sosyalist eylem ve kuram adamları büyük baskı altındaydılar. Okumuşların çoğunluğu siyasal iktidarlara (CHP ve DP iktidarlarına) bağlı kurumlarda kümelenmişlerdi. Bu nedenle kişilikleri Nazım Hikmet'ten sonraki dönemde beliren öteki gerçekçi şairlerin yaratıları gibi Ahmet Arif'in şiirleri de —dergilerde yayımlandığı yıllar— gizli sansürün etki alanını aşma olanağını bulamadı.

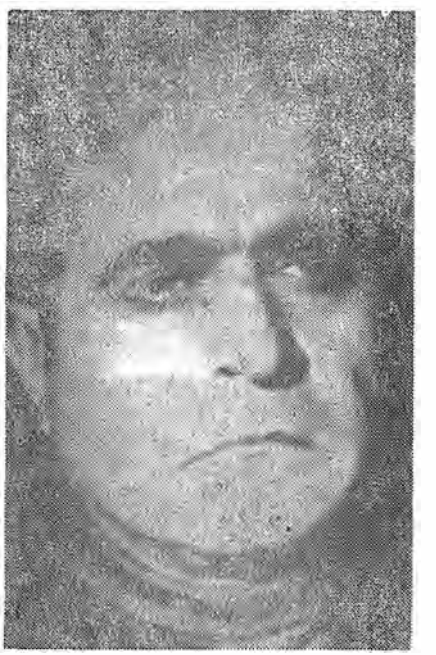

Ahmet Arif

Oysa dönemin ağrısı bu şiirlerde özümsenmişti. İşçi sınıfının dünya görüşünü benimseyen şair karanlıkları, zulmü, işkenceyi, hapishaneyi yaşamış, duyarlığında biriktirdiği öfkeyi dizelere dönüştürmüştü. Sesi vardı Ahmet Arif'in. Değişik. Acılı. Yüzyılların ağırlığını sırtında taşımaktan yorgun düşen Anadolu insanının türkülerini çağrıştıran. Dokusu vardı. Bir yanı divan şiiri ustalarının çiçeklemelerine dayanır. Etki gücü, hesap sorma gücü, içtenlikle inanmışlığın birleşme gücü, kendisinden önce gelen sosyalist gerçekçilerin deneylerinden yararlanma gücü vardı. Tüm bu güçlerin belirlediği, yol verdiği biçimsel gücü vardı. Bu değişik şiir dünyası, özellikle 1965'ten sonra kendilerini işçi sınıfının ideolojisiyle yandaş gören okumuşların duyarlığı ile birleşti. Geniş yankı yarattı. Çeşitli müzik anlayışlarıyle bestelendi. Dönemin ses gücü niteliği kazandı.

AHMET

Yazın dünyasında ilk kez, cesaretle, gizli sansürün görmezlikten gelerek adını, yapıtlarını silmeye, unutturmaya çalıştığı şairlerden biri olan Ahmet Arif için şu yargıları ileri sürdü

Özellikle imge konusunda yaptığı sıçrama onu bugünkü şiiri hazırlayanlardan biri yapmıştır. Zaten birçok yeni şairin onun etkisinden geçmesi de bunu gösteriyor. Sadece bu bakımdan bile *«Hasretinden Prangalar Eskittim»*, geç kalmış bir kitap değildir. Bir de şu bakımdan geç kalmış bir yapıt değildir «Hasretinden Prangalar Eskittim» Yaşsız bir şiirdir Ahmed Arif'in şiiri. Günün değil, çağın değil, çağların «aktüalite»siyle doludur «Künyesi çizileli» kimbilir kaç yıldız uçmuştur. Dirsek teması içinde bulunduğu köylülerin, yürüyerek gezdiği kasabaların arasından. Tarihi kalın çizgilerle görmeyi sever. Tarihi ve uygarlığı. Yalnız, *«Diyarbekir Kalesinden Notlar* ve *Adiloş Bebenin Ninnisi*»nde daha güncel bir tavrı var (sanıyorum, en son yazdığı şiirdir bu). *«Otuz Üç Kurşun»*'da da biraz öyle. Bir yerde Tarihten önce yaşamış bir ozan konuşuyor sanırsınız, başka bir yerde en genç kuşağın bir verimi karşısında gibisinizdir. Bu bakımdan elli yıl sonra da yayımlansaydı aynı ilgiyi görecek, sevilecekti bence. (Papirüs, sayı 31, 28.1.1969)

AHMET ARİF'TEN Şiirler

UNUTAMADIĞIM

AÇARDIN,
Yalnızlığımda
Mavi ve yeşil,
Açardın.
Tavşan kanı, kınalı - berrak.
Yenerdim acıları, kahpelikleri...

Gitmek,
Gözlerinde gitmek sürgüne.
Yatmak,
Gözlerinde yatmak zindanı.
Gözlerin hani?

«To be or not to be» değil.
«Cogito ergo sum» hiç değil..
Asıl iş anlamak kaçınılmaz'ı,
Durdurulmaz çığı
Sonsuz akımı.

İçmek,
Gözlerinde içmek ayışığını.
Varmak,
Gözlerinde vurmak can tılsımına.
Gözlerin hani?

Canımın gizlisinde bir cân idin ki
Kan değil, sevdamız akardı geceye,
Sıktıkça cellâd,
Kemendi...

Duymak,
Gözlerinde duymak üç - ağaçları
Susmak,
Gözlerinde susmak,
Ustura gibi...
Gözlerin hani?

ADİLOŞ BEBENİN NİNNİSİ

Doğdun,
Üç gün aç tuttuk
Üç gün meme vermedik sana
Adiloş Bebem,
Hasta düşmeyesin diye,
Töremiz böyle diye,
Saldır şimdi memeye,
Saldır da büyü...

Bunlar,
Engerekler ve çıyanlardır,
Bunlar,
Aşımıza, ekmeğimize
Göz koyanlardır,
Tanı bunları,
Tanı da büyü...

Bu namustur
Künyemize kazılmış,
Bu da sabır
Ağulardan süzülmüş
Sarıl bunlara
Sarıl da büyü...

Ahmet Anzavur : (? / 15. Nisan 1921). Kendisini tanıyanların betimlediklerine göre, siyah ve seyrek sakallı, dik bıyıklı, esmer çehreli, korkunç gözlü olan Anzavur, prototip bir karşı devrimcidir. Cahildir, fakat olağanüstü cesur, hırslı ve inatçıdır. Din kisvesi altında esrarengiz bir kimliğe bürünmekten hoşlanır. Çevresini etkilemek için, cephede kurşunlar altında sessizce oturmaktan çekinmez. «Kuran», «Ferman», «İman» gibi sözcükleri büyük bir beceri ile kullanmasını bilir. Çevresine yüksekten bakar. Ona karşı yansız kalınmaz. Ya ona düşman olunur, kızılır ya da yarı peygamber gözüyle bakılır. Çevresi üzerindeki bu büyük etkisi dolayısıyla, kuvayı milliyeyi bastırmak için bir ara Damat Ferit'in ve İngilizlerin büyük umudu olmuştur.

Ahmet Anzavur'un ataları soylu birer çerkez beyi idiler. Anzavuroğlu ailesi Kafkasya'dan göç ederek Balıkesir dolaylarına yerleşmiş ve diğer çerkez beyleri gibi Saray'a kız vererek o çevreyle de yakın ilişki kurmuştu. Ailenin bu hizmetine karşılık, cahil bir kişi olmasına bakılmayarak, Ahmet Anzavur Jandarma Subayı yapılmıştı. Gözü pek bir kişi olduğundan bu meslekte kısa sürede sivrilmiş, Çakırcalı Mehmet Efe gibi eşkiyaların izlenmesinde ve bastırılmasında önemli rol oynamıştı. Ancak Enver Paşa'nın orduda yaptığı düzenleme sonucunda, hem alaylı olması, hem de çeşitli yolsuz işlere adının karışmış bulunması dolayısıyla emekliye sepkedildi. İttihatçılara düşmanlığının nedeni budur. Anzavur, Birinci Dünya Savaşını, emekli binbaşı olarak, Biga'da at yetiştirmekle geçirdi. Fakat onun gönlünde yatan aslan, İttihatçıları ezmek, hilafetçi ve şeriatçı güçlerin başına geçerek memleketi yönetmekti. Bırakışma (Mütareke) ile birlikte Anzavur'un düşlerini gerçekleştirecek koşullar oluşmaya başladı. İttihatçılar iktidarı terketmişlerdi. Boğazlara egemen olan İngilizler, bu egemenliklerini başları ağrımadan sürdürmek için Boğazlar çevresinde tampon bölgeler yaratmak istiyorlardı. Bu amaca ulaşmak için kullanmak is-

tedikleri araçlar, yerli işbirlikçileri ve ingiliz altınları idi. Diğer yandan, sadece kendi saltanatını sürdürmek dışında bir kaygısı bulunmayan Padişah Vahidettin, güvencesini Saray'a çıkarlarıyla sımsıkı bağlı kişileri işbaşına getirmekte görüyordu. İngilizlerin çıkarları ile Vahidettin'in istekleri bir noktada kesiştiklerinden Anzavur üzerinde anlaşmaları çok kolay oldu. Çünkü Anzavur, Çerkez eşrafından bir kişi olarak Çerkezler üzerinde geniş etkisi olan, ayni zamanda Saray'a bağlılığı dolayısıyla hilâfetci - şeriatcı bir düzeni savunan, İttihatcı düşmanı bir karşı devrimci idi.

İzmit, Adapazarı ve Hendek yörelerinde önemli ölçüde Çerkez toplulukları yaşıyordu. İngilizlerin, tampon bölge kurmak istedikleri yerlerden biri de İzmit sancağı idi. Geri kalmış ve yarı sömürge durumunda bulunan ülkelerde egemen iç ve dış güçler bir kişi üzerinde birleşirlerse, o kişiye yükselme yolu açılır. İşte Anzavur'a da iktidar yolu böyle açıldı ve 22 nisan 1919 tarihinde mutasarrıf vekili olarak İzmit sancağına atandı. Ancak İzmit'de dingin bir yaşam vardı. Şehrin ileri gelen İttihatçıları yakalanmış, Türk - Müslüman eşraf bir bekleme dönemine girmişti. Anzavur gibi içi içine sığmayan, kendisinin bir misyonu, alınacak bir intikamı olduğuna inanmış kişiler için İzmit mutasarrıflığının çekici bir yönü yoktu.

Bu sırada İzmir'in yunanlılar tarafından işgali (15. Mayıs 1919) ve bunlara karşı yer yer direnme örgütlerinin kurulmaya başlanması, Ege bölgesini birdenbire ön plana çıkarmıştı. Anzavur, İngilizlere ve Padişaha bağlılığını ancak böyle bir bölgede gösterebilir, yeteneklerinin ne denli üstün olduğunu orada kanıtlayabilirdi. Bunun için tez elden Balıkesir mutasarrıflığını istedi (Haziran 1919). Ancak 1919 yılının haziran ayındaki ulusal örgütlenmenin boyutları İngilizleri ve Padişahı rahatsız edecek boyutlara erişmemiş olduğundan, bu atama gerçekleşemedi. Ama ağustos ayında durum değişmişti. Doğuda Erzurum (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) batıda Balıkesir (26 Temmuz 1919) Kongreleri yapılmış, ulusal direnme, bilinçli bir örgütlenme yoluna girmişti. Bu örgütlenmenin tehlikeli bir büyüklük kazanmadan ezilmesinde sayısız yarar vardı. Anzavur, böyle bir görev için yanıp tutuşuyordu. Böyle bir görevi yüklenmek üzere 10 Ağustos 1919 tarihinde İzmit mutasarrıflığı görevinden ayrılarak İstanbul'a gitti. İngilizlerden para, padişahtan ferman alarak Bandırma - Gönen - Susurluk yöresine geldi. Çerkez ve diğer etnik gruplarla ilişki kurdu. Artık bir elinde Kuran, diğer elinde Ferman, göğsünde iman ve cebinde ingiliz altını taşıyordu.

İlk ayaklanmayı 21 Ekim 1919'da başlattı. **(Birinci Anzavur Ayaklanması)**. Bu ayaklanma 16 Kasım 1919'da bastırıldı. Anzavur kaçtı. Efendilerinden aldığı buyruk üzerine yeniden geri geldi. Bu kez daha güçlü olarak ikinci ayaklanmayı başlattı. **(İkinci Anzavur Ayaklanması,** 16 Şubat 1920). İlk günlerde parlak başarılar sağladı. Akbaş kahramanı Köprülülü Hamdi ve yarbay Rahmi beyleri şehid etti. Bölgeye egemen oldu. Kuvayı milliyeyi böyle perişan etmesinden dolayı Padişah Vahidettin tarafından kendisine Mir-i miran (üçüncü dereceden mülki paşalık) rütbesi verildi. (11 Nisan 1920). Ve böylece çerkez soylusu, emekli jandarma binbaşısı Ahmet Anzavur, «**Kuvay-ı Muhammediye Reis-i mulıteremi mücahid-i muazzam Ahmet Anzavur Paşa Hazretleri**» oldu.

Ancak her zehirin bir panzehiri bulunur. Anzavur'un da belalısı Çerkez Ethem Beydi. Çerkez Ethem, ilk Anzavur ayaklanmasını çabucak bastırdığı gibi, 16 Nisan 1920 tarihinde Anzavur güçlerini perişan etti. Anzavur, yaralı olarak bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a kaçtı (19 Nisan 1920).

Fakat Anzavur, bu gibi yenilgilerden yılacak, cesaretini yitirecek insan değildi. İstanbul'a gelince, Damat Ferit ile uzun bir görüşme yaptı (26 Nisan 1920). Sadrazam Damat Ferit, bu tarihte bütün gücünü **Kuvay-ı İnzibatiye**'nin oluşturmasına harcıyordu. Bu yeni askeri güçle kuvayı milliye üzerine sefer eylemeyi, Ankara'yı ele geçirerek ulusal direnmenin kökünü kazımayı düşünüyordu. Damat Ferit'in bu düşünü Kuvay-ı İnzibatiyeden önce Anzavur neye gerçekleştiremesindi? Bunun için sadr razamdan olağanüstü yetkiler aldı ve mayıs/1920 başında İzmit'e geldi. Topladığı birliklerle kuvayı milliyeyi yenerek Adapazarı'nı işgal etti (10 Mayıs 1920). Bu başarıdan aldığı güçle Ankara'yı fethetmek üzere yola çıktı. Fakat Gevye boğazı savaşlarında yenildi. Atından düşerek yaralandı ve tekrar İstanbul'a kaçtı (23 Mayıs 1920).

Anzavur, İstanbul'da tedavi gördükten sonra Biga dolaylarına döndü. Tam bir İngiliz casusu gibi çalışmaya başladı. Yeni görevi ulusal çeteleri İngilizlere gammazlamaktı. Onun evliyalığına inanmış müritleri de çevresinden eksik olmuyordu. Artık dönüşü olmayan bir yola girmişti. Bütün yazgısını, İngilizlere ve Padişaha bağlamıştı. 1920 yılı böyle geçti. 1921 yılında ulusal güçlerin kazandığı birinci ve ikinci İnönü yengileri İngilizlerin de, padişahın da süngüsünü düşürmüş, Anzavur gittiği yolda yapayalnız kalmıştı. Yerli işbirlikçi olmanın beklenilen sonu gelip çatmıştı. 1921 yılı Şubat ayı sonunda Eskişehir İstiklâl Mahkemesi, hakkında idam kararı verdi. Çok can yakmış olan Anzavur, ulusal çeteler tarafından Karabiga dolaylarında pusuya düşürülerek öldürüldü. (15 Nisan 1921)

Kamil Erdeha

Ahmet Cevdet

Ahmet Cevdet (? - 1861 / Ankara - 1935) Gazeteci, yazar. Yüksek öğrenimini Hukuk ve Mülkiye Mektebi'nde tamamladı. «*Sabah*» ve «*Tercüman-ı Hakikat*» gazetelerinde yayımladığı çevirilerle basın dünyasına girdi. Sonra «*İkdam*» gazetesini çıkardı (1897). Bu evrede Abdülhamid II.'nin saltçı iktidarını desteklemek için elinden geleni yaptıysa da, bir dizgi yanlışı nedeniyle gazetesi kapatıldı. On yıl İsviçre'de yaşayan Ahmet Cevdet, oradan yazdığı mektuplarla tanınmıştı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ülkeye döndü. Bu evrede de «Sosyalizm zenginlik hazineleri taşıyan Avrupa ülkelerinin mikrobu demektir. Bu mikrobu bize de aşılamak isteyen sosyalizmin elebaşıları gaflet içindedirler.» biçiminde yüzeysel görüşlerle grev, sendika, işçi klüplerine karşı yazılar yayımladı. Cumhuriyetten sonra delege olarak katıldığı Birinci Basın Kurultayı'nın (1935) üçüncü günü öldü.

Ahmet Cevdet Paşa (Bulgaristan. Lefçe - 1822 / İstanbul 1895) Tarihçi. İlk ve orta öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a geldi; medrese öğrenimini sürdürürken Ahmet Murat Molla Tekkesinde farsça öğrendi ve «mesnevihanlık» icazeti aldı. Topçu Harbiye (mühendishane) öğretmenlerinden matematik, cebir, geometri, coğrafya okudu. (1839 - 45) Kısa süre kadılık ve müderrislik yaptıktan sonra Maarif Meclisi üyeliği, Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) müdürlüğü (1850), Encümen-i Daniş üyeliği (1851), Vak'anüvistlik (1855),

Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliği ve Arazi Komisyonu Reisliği ,1857) görevlerinde bulundu. 1865'ten sonra vezir rütbesiyle Halep, Bursa, Maraş, Yanya valiliklerine gönderildi. Birkaç kez Adliye, Marif, Evkaf nazırlıkları yaptı, Devlet Şûrası Başkan yardımcılığına seçildi. Bir hafta kadar da Nazırlar Heyeti Başkanlığına getirildi.

Ahmet Cevdet Paşa

1855'te vak'anüvistlik görevi verilen Cevdet Paşa, İmparatorluğun 1774 - 1825 yılları arasında yaşadığı olayları kaleme alırken Montesquieu (1689 - 1755), Michelet (1798 - 1874) gibi Fransız tarihçilerinin getirdikleri yöntemleri uygulama çabası göstermiştir. Yalnız gözlemlerle yetinmeyerek, olayların hem doğrusunu araştırmış, hem nedenleri ve sonuçları üzerinde değerlendirmeler, karşılaştırmalar yaparak sentezci tarih anlayışına doğru önemli adımlar atmıştır. Yapıtının giriş bölümünde İmparatorluğun yükseliş, duraklama çöküş dönemlerinde dayandığı sınıf ve tabakaların durumlarını incelemesi, ilgi düştükçe Avrupa devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini söz konusu etmesi tarih anlayışının yenilikçi yönleri olarak kabul edilir.

Fuad Paşa ile birlikte yazdığı *Kavaid-i Osmaniye* ile, geleneksel dil yapısını kırmayı düşünmeden Osmanlı dilinin kurallarını saptayarak Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşmuş üç yönlü bir dilbilgisi yazmıştı. *«Tezâkir-i Cevdet»* siyasal anılarını içeriyordu. Önemli çalışmalarından biri de İslâm hukuku kurallarına göre hazırlanmış ve Medeni Kanunun kabul edildiği Cumhuriyet dönemine kadar geçerli olan *«Mecelle»* nin hazırlanmasındaki katkısıdır.

Başlıca Yapıtları : Kavaid-i Osmaniye (1851, sadeleşmiş basımı Kavaid-i Türkiye adı ile, 1873), *Belâgat-i Osmaniye* (Osmanlı Edebiyat Bilgileri, 1881), *Tarihi Cevdet* (12 cilt, 1854 - 1885), *Kısas-ı Embiya* (Peygamberler Tarihi, 12 cilt, 1874 - 1888), *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* (2 bas. 1889 - 1890).

Ahmet Dâi XIV., XV. yüzyıl divan şairi (? — ?). Bayezid I. (1389 - 1402) oğlu Süleyman'ın Edirne'deki emirliği sırasında (1402 - 1410) çevresinde aldığı bilgin ve şairlerin en ünlülerinden sayılır. Murat II. (1421 - 1451) ye hocalık ettiği ve kadılıklarda bulunduğu da söylenir. Hafız-î İsfahani'den çevirdiği *Kitab-üs-şifa fi ahâdis-il Mustafa* adlı eseri tıp alanında da çalıştığını gösterir. *Ukud-ül cevahir* adını verdiği küçük manzum sözlüğü, türkçe ve farsça divanları vardır. En önemli eseri *Çeng-name* mesnevi biçiminde yazılmıştır. Anadolu türkçesini yazı diline uygulama çabasiyle döneminin dil beğenisini aştığı söylenir.

Ahmet Fakih (? - 1221) Şair. Selçuklular döneminde Konya'ya Horasan'dan geldiği bilinmektedir. Medrese öğrenimi gördü, tasavvuf ve fıkıh okudu. Mevlânâ'nın babası Muhammed Bahaeddin Veled'in (ölm. 12 Ocak 1231) müritliğini yaptığı söylenir. Anadolu Türkçesinin en eski yapıtlarından biri olan 87 beyitlik *Çarhnamesi* kaside biçiminde yazılmıştır. İlk kez Mehmet Fuat (Köprülü) tarafından bulunan *Çarhname* (1926) de aruz ölçüsü kullanılmış, geçici dünyada kalıcı olmayan heveslere kapılmamak yolunda öğütler verilmiştir. Prof. Hasibe Mazioğlu'nun Londra'da bulduğu *«Kitabu Evsaf-ı Mesâcidi'ş - Şerife»* kitabında nazım diliyle Şam, Kudüs, Mekke Medine kentlerinden izlenimlerini yansıtır

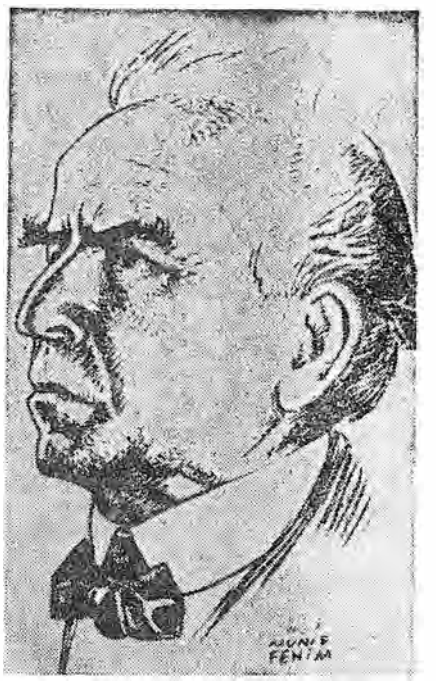

Ahmet Fehim

Ahmet Fehim (İstanbul 1857 / İstanbul 1930) İlk tiyatro oyuncularımızdan. Kısa bir öğrenimden sonra Tophane fabrikasında tornacılık öğrenmiş, sanayi mektebinde torna öğretmenliği yapmıştır. Genç yaşta tiyatroyla ilgilenmeye başlamış, ilk olarak Gedikpaşa tiyatrosunda *Sağırlar* adlı bir oyunla sahneye çıkmıştır. Sonra Fasülyaciyan topluluğu ile Bursa'ya gitmiş, orada Ahmet Vefik Paşa'nın koruması ve denetimindeki tiyatroda kendini göstermiştir. En çok Molière uyarlamalarındaki rolleriyle ün yapmıştır. Bursa dönüşü kendi adına kurduğu topluluklarla bütün Anadolu'yu dolaşmış, sonra da Manakyan'ın Osmanlı Dram Kumpanyası'na girmiştir. 1908 Meşrutiyet'inden sonra gene kendi adına topluluklarla turneler yapmış, 1914'de Antonie'in isteği üzerine Darülbedayi'de komedi öğretmenliğine başlamıştır. 26 Ocak'da Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin desteğiyle 50. yıl jübilesi yapılmıştır. 1917 yılında başlayan sinema çalışmalarına da katılmış, çeşitli filimlerde oynamıştır. *Vakit* gazetesinde daha sonra da kitap olarak (1977) yayımlanan anıları bir dönemin tiyatro dünyasını anlatması bakımından bir belge özelliğindedir.

(G.A.)

Ahmet Haşim (Bağdat - 1884 / İstanbul 1933). Fizan Mutasarrıfı Arif Hikmet beyin oğludur. 12 yaşlarında annesinin ölümü

üzerine babasıyle birlikte İstanbul'a geldi. Bir yıl kadar Nümune-i Terakki Mektebi'nde okudu; sonra Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray) geçti. (1896) Orta öğrenimini bu okulda tamamladı. (1907) Kısa bir süre Tütün Reji İdaresinde çalıştıktan sonra Maliye Nezaretinde mütercimlik görevinde bulundu. (1912 - 1914) Dört savaş yılını yedek subay olarak ordu saflarında geçirdi. Yeniden sivil hayata dönünce iki yıl kadar işsiz kaldı; ancak 1920'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde estetik öğretmenliğine atandı. Son görevleri, Düyun-u Umumiye İdaresinde ve Osmanlı Bankasında memurluk, *Akşam* gazetesinde fıkra yazarlığıdır.

İlk şiirlerini *«Mecmua-i Edebiye»*de yayımlayan Ahmet Haşim, hazırlık evresi sayılabilecek olan 1900 - 1921 yıllarında *«Âşiyan»* (1908), *«Musavver Muhit»* (1908), *«Rebab»* (1911 - 13), *«Servet-i fünun»* (1909 - 11), *«Resimli Kitap»* (1908) dergilerinde yazdı. Çoğunluğunu *Göl Saatleri* (1921) kitabına düzelterek aldığı bu şiirler *«Dergâh»* dergisinde Nurullah Ata (Ataç), Abdülhak Şinasi ve Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) nin övgüleriyle karşılanmış, başkaca bir hareket uyandırmamıştı. Tevfik Fikret ve Cenab Şehabettin etkilerinin sürdüğü bu döneminden sonra Ahmet Haşim'de de —Genç Kalemler hareketine uzak durmalarına karşın— eserlerinde sadeleşme ilkelerini uygulayan şair ve yazarların etkisiyle şiir dilini Türkçeleştirme eğilimleri görüldü. Yakup Kadri ve Yahya Kemal ile Birlikte «manevi yöneticiler»i arasında bulunduğu *«Dergâh»* dergisinde çıkan *«Bir Günün Sonunda« Arzu»* (Sayı; 1, 15 Nisan 1921) şiirinde bu eğilim açıkça görülüyor. *Göl Saatleri*'ndeki parçalarında kullandığı ikili, üçlü tamlamalara benzer «Servetifünun»ca heveslere kapılmıyordu. Sonradan *Piyâle* (1926) de toplayacağı bu dönem şiirlerinden *(Mukaddime, Ölmek, Merdiven, Parıltı, Havuz, Şafakta, Bülbül) «Dergâh»*ta; *(Orman, Karanfil, Karanlık), «Yeni Mecmua»*da; *(Rûhum, Çıktığın Geceler, Sensiz Hazan, Hasta İken, Çöller), «Resimli Kitap»*ta yayımlandı.

Yedi Meşalecilerle yakın ilişkiler kurduğu yıllarda *«Akşam»* ve *«Dergâh»*ta çıkan makalelerini *Gurabahâne-i Lâklakan* (1928) fıkralarını *Bize Göre* (1928), ilkin *«Milliyet» «Mülkiye»* gazete ve dergilerinde gezi anılarını, *Frankfurt Seyahatnamesi* (1933) adlı kitaplarında topladı.

Ahmet Haşim şiirinin oluşumu üç evrede gelişme göstermiştir:

1 — 1908'e kadar süren ilk gençlik deneyleri,

2 — *Göl Saatleri* kitabında topladığı şiirler (1909 - 1921).

3 — *Piyâle.*

1 — Bu evrede Haşim, özellikle «benim için kudurmuş bir deniz karşısında kayalar üzerinde yükselen altından bir ışık ve altından bir kuledir.» biçiminde sözlerle nitelediği Tevfik Fikret ile; «Bizanslı bir mozaik ustasıdır ki, bütün hüneri parmaklarının ucunda bulunur.» *(Diyorlar ki,* sf. 259, 2. bas. 1922) diye övdüğü Cenab Şehabettin'in etkisindedir. Abdülhak Şinasi'nin deyişiyle Şeyh Galib ve Hamid'in şiir bölgesi içinde Fransız senbolistlerini ustası olarak kabul eder (Abdülhak Şinasi, *Varlık* Dergisi, 15 Haziran 1934). 1926'da düzelterek *Piyale*'ye aldığı bu şiirlerde akşam, güneş, kış, bahar gibi doğaya ilişkin temaların yanısıra yaşanmamış aşkların, gerçek olmayan sevgilerin şiirlerini yazmaya heveslenir: *(Hayal-i Aşkım, Perî-î Bahar, Gözlerinin İlhamı).* Dörtlük ve sonnet biçiminde olanların yanısıra, «müstezat»lar ve beyit düzeninde kuruluşlar da vardır. «Servet-i fünun» beğenisinin egemen olduğu ağdalı şiir dili dizelerin genel havasına yapma çiçekler görünüşü verir.

«Bu kavs-i sîm-ü harîrin ki altı asr evvel
Bir ufk-u sâkine doğmuştu pür-hev,
pür-emel.»
(Bayrak)

Buluş yüzeysel, duyarlık içtenlikten yoksun olduğundan etkisiz şiirlerdir bunlar. «Bir çiçek gördüğüm zaman güzelim» (Hayal-i Aşkım) gibi nasılsa Türkçe söylenmiş dizelerde şiirsel öğelerin yokluğunu meydana çıkaran ilkellik açıktır. Şair, henüz kendi sözcüklerini bulamamıştır. Bir yandan,

«Kırdığın, sonra attığın ey mahl
O, benim aşkımın hâyalidir, ahl»

biçiminde dizelerle Hamid'in kötü kopyalarını çoğaltırken, bir yandan Fikret'in söyleyiş özelliklerine öykündüğü görülür.

2 — *Göl Saatleri*'nde 9'u dörtlük, 9'u serbest müstezat olmak üzere 34 şiiri vardır. Olgunluk yaşları ürünleri sayılabilecek olan bu evre şiirlerinde dilini bozan tamlamalardan gene kurtulamamış ama kendine özgü söyleyiş olanaklarını bulamamış olmasına karşın, neyl söyleyeceğinin bilincine varmıştır. Tekrara düşmekten bile korkmadan gözlerini doğaya çevirerek, yakaladığı izlenimleri sevdiği sözcüklerle boyamayı amaçlar.

«Yeşil sular», «altın ufuklar», «gümüş kayalar», «pür-hayal leylekler», «altın ziya», «kanlı ziya», biçiminde tamlamalarla «kuşlar»a bağlı çeşitlemeler şiirine egemen olur. «Siyah Kuşlar», «Karanlıkta Beyaz Kuşlar», «Yarasalar», «Kuğular», «Mehtapta Leylekler» gibi şiirlerinde kendisinden önce söylenmemiş dizeler ve-

«Gurûb-u hûn ile perverde-rûh olan kuşlar
Kızıl kamışlara, yâkût âba konmuşlar.»
(Siyah Kuşlar)

Ahmet Haşim Ölüm yatağında

«Ah o kuşlar ki şimdi bî-hareket
Suların âteşinde sallanıyor.»
(Batan Ayın Kenarında Satırlar)

«Döner bu sâhil-i neyliye gölgeden kuşlar,
Ağızlarında güneşten birer kızıl dür-ü nâp.»
(Akşam)

Görüldüğü gibi dili gene eski, özellikle müstezatlarında gene Fikret'in tekniğl egemendir.

«Ah, gitmez mi kimsesiz, sassiz Yollar.
Ah gitmez mi hatt-ı sâkitiniz.»
(Yollar)

Bu evresinde Henri de Regnier (1864 - 1936), Charles Baudelaire (1821 - 1867), Paul Verlaine (1844 - 1896), Stephan Mallarmé (1842 - 1898) gibi Fransız şairlerini tanıyıp sevmesine karşın *Göl Saatleri*'ndeki şiirlerinde sembolizmden çok empresyonist (izlenimci) eğilimler egemendir.

Nitekim *Diyorlar ki*'de Ruşen Eşref'in sorularına karşı görüşlerini açıklarken sembolizmden söz açmamış. «Benim istediğim sanat mananın ve ahengin birbiri içinde eriyip kaynaşmasından meydana gelen sanattır.» (sf. 265. 2. bas. 1972) düşünüsünü ileri sürerek öz ve biçim beraberliği zorunluğuna dikkati çekmiştir

— *Piyale* ve sonrası Haşim'in kendi şair yapısı ile kimi Fransız şairlerinde örneklerini bulduğu sembolist şiir ilkelerini uygulamaya çalıştığı dönemdir

Bu dönem şiirlerinin en belirgin özellikleri şöyle saptanabilir:

1 — Dil beğenisi değişmiştir. Yahya Kemal gibi onun da yaşayan Türkçe sözcükleri kullanmaya başladığı görülür.

2 — Eski şiirlerindeki dağınıklık, ayrıntılara daima yerine yoğunluk kazanma kaygısı sezilir. Bu nedenle kısa şiirler yazar.

3 — Aruz ölçüsünün tekdüze uyumunu aşan ses açılmaları yaratabilmiş, yakışıksız imalelere başvurmaktan uzaklaşarak, sözcüğün işlevini göz önünde tutmaya özen göstermiştir.

4 — Bu döneminde de doğaya bağlı duyarlıkları, çağrışımların gücüne dayanan bir çarpıcılık içinde vermeye çalışır.

Haşim'in şiir dünyası, doğayla kendisi arasında bütünleşme isteğinin belli zaman ve yer sınırları içinde yansımasından doğar. Özellikle akşam ve gece saatlerindeki izlenimleriyle göller, ağaçlar, ırmaklar, kuşlar bu dünyanın yaşatılmak istenen başlıca öğeleridir. Kendi ruh hallerine göre bunlara değişik nitelikler kazandırır. Kendisini onlarda yansıtmaya çalışırken, onlarla kendisi arasında yaklaşma noktaları arar. Daha örice de değindiğimiz gibi, tekbaşınalık, boşlukta kalmışlık nevrozunun başvurduğu umar yoludur bu. Çıkmazdan ancak bu yolla kurtulacaktır.

Başka insanların hayatlarında görülen duyarlılıkların hemen hemen tümünden uzak kaldığı için, elindeki tek olanak sessiz ve insan hareketinden bağımsız olan bir dünya varsayımıdır. Böyle bir dünyada düşünmekten çok yaşamaya bakar Haşim. Ne olursa olsun, hangi felsefeye dayanırsa dayansın düşünmekten kaçıyor gibidir. Bu nedenle yarattığı evren, insansız, durgun saatler evrenidir; ve genellikle akşamın, gecenin adamı olarak yaşar.

Şükran Kurdakul

AHMET HAŞİM'den seçmeler

SONBAHAR

Bir taraf bahçe bir tarafta dere,
Gel uzan sevgilim, benimle yere,
Suyu yâkûta döndüren bu hazân
Bizi gark eyliyor düşüncelere...

YARI YOL

Nasıl istersen öyle dinle, bakın
Dalların zirvesindeyiz ancak,
Yarı yoldan ziyâde yerden uzak.
Yarı yoldan ziyâde mâha yakın.

BÜLBÜL

Bir gamlı hazânın seherinde
Israra ne hâcet yine bülbül
Bil kalbimizin bahçelerinde
Can verdi senin söylediğin gül.

Savrulmada gül şimdi havâda,
Gün doğmada bir başka ziyâda...

KARANİL

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre alevdir bu karanfil,
Rûhum acısından bunu bildi.

Düştükçe vurulmuş gibi yer yer,
Kızgın kokusundan kelebekler,
Gönlüm ona pervâne kesildi.

BİR GÜNÜN SONUNDA ARZU

Yorgun gözümün halkalarında
Güller gibi feer oldu nümâyân,
Güller gibi.. Sonsuz, iri güller,
Güller ki kamıştan daha nâlân
Gün doğdu yazık arkalarında!

Altın kulelerden yine kuşlar
Tekrârını ömrün eder ilân,
Kuşlar mıdır onlar ki her akşam
Âlemlerimizden sefer eyler?

Akşam, yine akşam, yine akşam,
Bir sırma kemerdir suya baksam,
Akşam, yine akşam, yine akşam,
Göllerde bu dem bir kamış olsam!

AHMET HAŞİM
Üzerine

«Ahmet Haşim'in şiirlerinden bahsederken, bu şiirin yalnız göze görünmez unsurlarının değil, fakat görüldüğü madde ve asıl malzemesi olan lisanın da bugün kısmen geçmiş ve eskimiş olduğunu söylememeğe imkân yoktur. Hele «Şiiri Kamerin çok güzel bazı parçaları bu yüzden tamamen eskimiştir. Şairin en canlı manzumeleri en sade lisanla yazılmış en olgun ve güzel olan, sonuncularıdır. Ahmet Haşim şiirin tercüme olabileceğine hiç inanmazdı. Bu itibarla yazık ki, eserinin bir kısmının artık kaybolduğuna inanmak lâzım gelecektir».

Abdülhak Şinasi Hisar

Ne yazık ki okuyamayacağız artık o büyük şairi. Bizler de öldükten sonra Göl Saatleri'ni, Piyâle'yi belki kimse açmayacak. Dilini anlamayacaklar da onun için. O halde !« Durur menatık-i dûşize-i tahayyülde «Bugün hangi genç zevk alabilir bundan? Yarınkiler büsbütün yadırgayacak, çevirmeğe de gelmez, bir şey kalmaz o zaman.»

Nurulah ATAÇ

«İki serseri var
Birinci serseri

Köprü altında yatar
Sularda yıldızları sayar geceleri..

İki serseri var,
İkinci serseri

Atlas yakalı sarhoş sofralarında
Bağdatlı bir dilencinin çaldığı sazdır.
Fransız emperyalizminin
İdare meclisinde ayvazdır.»

Nazım Hikmet

Ahmet Mithat Efendi'nin gençliği

Ahmet Mithat (İstanbul 1844 / İstanbul 1912) Romancı Küçük yaşta, babasının ölümü üzerine bir aktarın yanına çırak verildi. Bir süre sonra üvey ağabeyinin bulunduğu Vidin'e gönderildi. Orada ilköğrenimine başladı (1853). Ağabeyi, görevi gereği İstanbul'a dönünce, Tophane Sıbyan Mektebi'ne girdi (1859); Niş'e atanınca da Nış Rüştiyesinde okuma fırsatı bularak ortaöğrenimini tamamladı (1863). Tuna Vilâyetî Mektubî Kalemi'nde memuriyete başladı. Doğu kültürü üzerindeki çalışmalarıyle birlikte Fransızca dersi aldığı bu yıllar, bir yandan da *«Tuna»* gazetesinde yazılar yayımlıyordu. Bu yazılarıyle Tuna Valisi olan Mithat Paşa'nın ilgisini kazandı, Sandık Eminliği görevine getirildi. Paşa Bağdat Valiliği'ne atanınca onu da birlikte götürdü (1869). Orada Vilâyete bağlı *«Zevra»* adlı gazetenin yayımını sürdürürken ilk kitapları olan *Hace-i Evvel* ile *Kıssadan Hisse*'yi çıkardı. Ağabeyinin ölümü üzerine ailesini geçindirebilmek amacıyle İstanbul'a geldi (1871). Evinde küçük bir basımevi kurarak gazeteciliğe, yayımcılığa başladı. Bir yandan da *«Ceride-i Askeriyye»* ve *«Basiret»* gazetelerine makaleler yazıyordu. *«Dağarcık»*, *«Kırk Anbar»* dergileriyle *«Devir»* ve *«Bedir»* gazetelerini bu yıllarda yayımlamıştır (1873 - 76). Abdülaziz'in Meşrutiyet yöntemini benimseyen aydınları çeşitli baskı yöntemleriyle sindirmek istediği bu yıllarda, o da *«Dağarcık»*ta yayımlanan bir yazısından ötürü Rodos'a sürgün edildi (1873 - 76). Meşrutiyetin ilânıyle İstanbul'a döndükten bir süre sonra da tahta çıkan Abdülhamid II.'yi kuşkulandıracak hareketlerden uzak kaldı. Giderek, bu padişahın 33 yıl süren döneminde *«Takvim-i Vekayi»* ve Matbaa-i Âmire Müdürlüğü (1877), Karantina Başkâtipliği (1885), Meclis-i Umur-i Sıhhıye İkinci Reisliği (1895) görevlerinde bulundu, *«Tercüman-ı Hakikat»* gazetesini çıkarmaya başladı (27 Haziran 1878). İkinci Meşrutiyet'ten sonra da İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde ve Darülfünun'da tarih ve felsefe öğretmenliği yaptı (1908 - 1912). Roman türündeki ilk çalışmalara Rodos'ta sürgün bulunduğu yıllarda başlayan Ahmet Mithat, 1874 - 1908 yılları arasında her türe örnek gösterilebilecek olan 28 roman yazmıştır. Serüven *(Hasan Mellah)*, gezi *(Âcaib-i Âlem)*, korku *(Çengi)*, Tarih *(Arnavutlar - Solyotlar)* bunlar arasındadır. Ayrıca duygusal *(Yeryüzünde Bir Melek)* ve gerçekçi *(Henüz 17 Yaşında)* romanları da vardır. Ahmet Mithat Tiyatro yazarlığı da yapmıştır. Güllü Agop Tiyatrosu'nun kuruluşu sırasında Osmanlı Tiyatrosu'nun çevresinde toplananlara katıldı. Onlarla birlikte çalışıp ilk oyunu olan *Eyvah*'ın oynanmasına katkıda bulundu (30. 3.1873). Bu oyundan iki gün sonra Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* adlı oyunu oynanınca tiyatro kapatıldı. Arkadaşlarıyla sürgüne gönderildi. Bir süre sonra İstanbul'a dönerek öteki yazı çalışmaları yanında gene tiyatroyla da ilgilendi. Başyazarı olduğu *«Tercüman-ı Hakikat»* gazetesinde kampanya açtı. Yeni Tiyatro adını taşıyan toplulukta *Çengi* adlı oyunu oynandı (30.10.1884). *Çerkes Özdenleri* adlı oyunu da aynı yıl sahnelendi. Bu oyun saraya jurnal edilince Gedikpaşa Tiyatrosu kapatıldı. Başka oyunları da vardır. Oyunlarında da öteki yazılarında olduğu gibi eğitimi, ders vermeyi öne almış, ancak ilkel bir halkçılıktan öteye geçememiştir. Kendi başaramasa da tiyatronun seyircıyl değiştirici, bilinçlendirici etkisini sezinlemesi önemlidir. Dil konusunda «Bir kelimenin Türkçesi, fakat maruf olan Türkçesi varsa, onun yerine Arapça ve Acemce bir söz kullanılmasa, lisanımızın sadeliği bir kat daha artar...» biçiminde görüşler ileri sürdüğü halde, yine de sadeleşme amacına uygun bir yazı dili kuramamış, genellikle ifade edildiği gibi, anlatım yönünden orta bir güzellik çizgisine ulaşmıştır. Kimi romanında betimlemelerde, kimi romanında gerçek yaşamdan yansıttığı tiplerin çiziminde, diyalogların kuruluşunda belli bir başarı göstermişse de hiç bir romanında öz ve biçim yönlerinden ortalama bir düzeyi tutturamamıştır (Cevdet Kudret). Yaşamı boyunca matematik, fizik, kimya, ekonomi, felsefe, tarih, hukuk ve eğitim üzerine yüzlerce makale yazan, çeviriler yapan yazarın, kendine özgü kişiliğiyle halkın okuma alışkanlığı kazanmasında büyük işlevi vardır.

Başlıca Yapıtları: Kıssadan Hisse (hikâye, 1870/71), *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye Hikemiyyâtının Ahkâmını Tasvir* (1874 / 75) (Roman): *Hasan Mellâh* —yahut— *Sır İçinde Esrar*, (1874/75), *Hüseyin Fellâh* (1874/75), *Dünyaya İkinci Geliş* —yahut— *İstanbul'da Neler Olmuş* (1874

/ 75), *Felatun Bey ile Rakım Efendi* (1875, 1966 [basıma hazırlayan Sacit Erkan], *Karı Koca Masalı* (1875), *Paris'te Bir Türk* (1876) *Süleyman Musuli* (1877, Musullu Süleyman adıyle günümüz Türkçesine aktarılmış bas. 1971), *Çengi* (1877), *Yer Yüzünde Bir Melek* (1878/79), *Henüz 17 Yaşında* (1880/81), (1949 [basıma hazırlayan Hakkı Tarık Us]), *Karnaval* (1880/81), *Vahi* (1881/82), *Acâib-i Âlem* 1881/82), *Dürdane Hanım* (1881/82;) (1948 [basıma hazırlayan Hakkı Tarık Us]), *Cellât* (1884), *Esrar-ı Cinâyât* (1883/84), *Hayret* (1884/85), *Haydut Montari* (1887), *Arnavutlar-Solyotlar* (1887 1888), *Demir Bey* —yahut— *İnkişaf-i Esrar* (1887 - 1888), *Gürcü Kızı Yahut İntikam* (1888 - 1889), *Müşâhedât* (1890 91, *Papazdaki Esrar* (1890 - 91, *Hayal ve Hakikat* (1891 - 1892), *Ahmet Metin ve Şirzad* (1891 - 1892), *Taaffüf* (1895 - 1896) *Gönüllü* (1896 - 1897), *Eski Mektuplar* (1897 - 1898), *Jön Türk* (1908).

(Ş.K.)

Ahmet Hikmet Müftüoğlu (İstanbul - 1870 / İstanbul 1927) yazar. öykücü. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde tamamladı. (1888) Hariciye Nezareti'ne girerek Poti, Pire, Marsilya, Kerç konsolosluklarında (1888 - 1895), Nezaret Umur-ı Şehbenderiye kalemi mümeyyizliği görevlerinde bulundu. (1895 - 1908). Uzun süre Galatasaray'daki edebiyat öğretmenliğinden sonra Darülfünün Alman ve Fransız edebiyatları müderrisliğine atandı. (1910 1912). Balkan ve 1. Dünya Savaşı yıllarında Peşte'de başkonsolosluk yaptı. (1912 1918). Bir süre de Peşte, Viyana ve Berlin'de dış işlerine bağlı komisyon başkanlığında bulundu. Cumhuriyetten sonra kısa süre Halifelik Başmabeyinciliği, Hariciye Vekaleti, Umur-i Şehbenderiye ve Ticariye Müdürlüğü ve müsteşarlığı yaptı. (1924 1926) Son görevi Anadolu Bağdat demiryolları İdare Meclisi üyeliğidir.

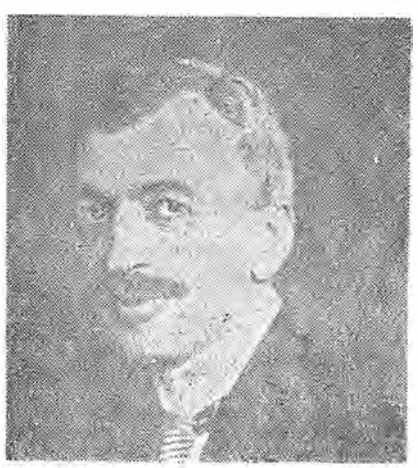

Ahmet Hikmet Müftüoğlu

Hazine-i Fünun (ilk hikâyesi *Tercih-i Vecih* 1893) ve *Servet-i Fünun* (1895 ten sonra) dergilerinde yayımladığı hikâyelerle tanındı. Bu döneminde «şairane» betimlemelere aşırı eğilim duydu; yabancı sözlüklerle süslü üsluba özenen Edebiyat-ı Cedide'nin öteki yazarlarından ayrı bir özellik göstermedi. Cevdet Kudret'in belirttiği gibi «mensur şiir» havası taşıyan bu hikâyelerde doğa ve kişi betimlemeleri, olay, ruh hallerinin anlatılması söz kalabalığı arasında arka planda kaldı.

II. Meşrutiyet'ten sonra Ulusal Edebiyat akımının amaçlarını benimseyerek, *Türk Yurdu* dergisinde yazdı. *İnkılab-ı Lisan* adlı yazısında, Cenab Şehabettin gibi, Servet-i Fünun anlayışında ısrar eden eski arkadaşlarının görüşlerine karşı dilde özleşme ilkelerini savundu. Ne var ki, bu döneminde de yazdığı hikâyelerde isim ve sıfat tamlamalarından temizlediği dilini bu kez de hiç alışılmamış öztürkçe sözcüklerle bezeyerek gene süslü anlatım merakından kurtulamadı.

Yapıtları: Hâristan ve Gülistan (hikâyeler 1901), 3. bas. 1969), *Gönül Hanım* (roman, *Tasvir-i Efkâr* Gazetesinde tefrika edildi. 1.2.1920 — 20.3.1920)

Ahmet Naim (ÇILADIR; İstanbul 1904 / Zonguldak - 1967) Öykücü. Eyüpsultan Reşadiye İlkokulu'ndan sonra hayata atılmak zorunda kaldı. Çeşitli beden işleri arasında kendi kendini yetiştirmesini bildiği gibi Fransızca da öğrendi. Daha sonra Zonguldak Ticaret Odası'nda, Ereğli Kömürleri İşletmesi'nde çalıştı. Bu işletmenin İstatistik Şefi iken emekliye ayrıldı (1957). Zonguldak'ta öldü. *«Yeni Adam»*, *«Yedigün»*, *«Yurt ve Dünya»*, *«Doğu»* (Zonguldak) dergilerinde (1935 - 1944) çıkan hikâyeleriyle tanınmasına karşın sağlığında kitap olarak çıkan çalışmaları *Define* ve *Uzun Mehmet* adlı iki küçük oyunla *Bir Müstemlekenin Tarihi* ve *Zonguldak Kömür Havzası* adlı iki sosyo-ekonomik incelemesidir (1934 - 1938). Tutuklanmasıyla sonuçlanan sosyalist dünya görüşü doğrultusundaki eylemleri (1938), bir oğlunun ölümü ötekinin de sağırlaşmasıyla sonuçlanan ailevi acılar ve maden ocaklarında her gün karşılaşılan ölümler onun bürokrasiyi acımasız eleştiren ve ölüm temasını işleyen hikâyeler yazmasının başlıca nedenleri oldu. Ayrıca örgüsü klasik olmakla birlikte tutarlı bakışı ve dikkatli gözlemi ile iş, emek, hayvan ve doğa sevgisini yücelten a-ğa baskısını, boş inançları ve ilkel davranışları yeren kusursuz hikâyeler de yazdı. Asıl önemi ise Zonguldak kömür ocaklarında emeğin nasıl sömürüldüğünü ve çalışma koşullarının çağdışılığını anlatan hikâyeleri edebiyatımıza ilk kez katmasıyladır. Fakat bu hikâyelerin dergilerde kalması ve çok azının ancak ölümünden sonra derlenip kitap haline getirilmesi hem adının yaygınlaşmasını engelledi hem de Zonguldak gerçeğinin ortaya çıkmasını ve edebiyatımızı etkilemesini geciktirdi.

Yapıtları: Kuduz Düğünü (hikâyeler, 1968), *Bir Yudum Soluk* (röportaj, 1971).

Necati Mert

Ahmet Paşa (Bursa ? / Bursa - 1497). Divan şairi. Bursalı Kazasker Veliyüddin efendinin oğludur. Çocukluğunda güçlü bir öğrenim görerek ilmiyye sınıfına geçti. müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi görevlerde bulundu. Fatih Sultan Mehmet'in sevgisini kazanarak vezir rütbesi aldı (1451). Bir süre sonra gözden düşünce kapatıldığı zindandan padişaha sunduğu Kaside'nin hoşa gitmesiyle ölümden kurtularak mütevellilikle Bursa'ya gönderildi. Bayezit II. döneminde (1481) getirildiği Sancak Beyliği görevindeyken öldü.

Ahmet Paşa, kimi araştırıcılar tarafından divan şiirine getirdiği olanaklar ve kusursuz, uyumlu söyleyişi göz önünde tutularak Baki'ye kadar süren döneme damgasını basan bir şair olarak kabul edilmiştir. Ne var ki, bu görüşlerin karşısında, Abdülbaki Gölpınarlı gibi, Latifi'nin Ahmet Paşa üzerindeki «İran şairlerinden aldığı mazmunları Türkçe sözlerden elbise giydirip her anlamı Türk güzeli biçiminde gösteren bir yakıştırmacı» olduğu kanısını paylaşanlar da vardır. Nurulah Ataç ise İran'ın en büyük şairlerinden esinlenerek «türkçenin zevkine uygun yeni bir dil kurduğu, büyük şairlerle düşe kalka dil zevki edindiği» görüşündedir. Divanı basılmıştır. (haz. Prof. Ali Nihat Tarlan, 1966).

(Ş.K.)

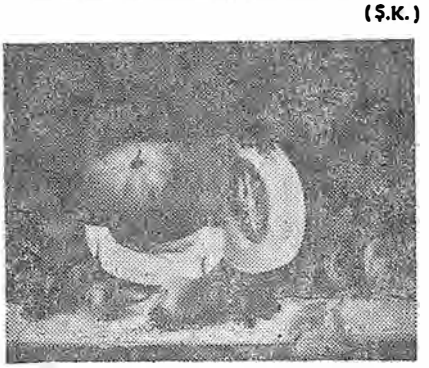

Şeker Ahmet Paşa'nın bir natürmort'u

AHMET PAŞA, Şeker (1841 - 1907): Asıl adı

Ahmet Ali Paşa'dır. Batılı resim anlayışının ülkemizdeki öncülerindendir. Henüz tıbbiyede öğrenci iken resme olan yeteneği ile dikkati çekerek 1862'de Parise eğitime gönderildi. O yılların önde gelen sanatçıları Corot ve Courbet'nin çalışmaları ile yakından ilgilendi. Paris Komünü ve onu izleyen olaylar üzerine 1871'de İstanbula döndü. Sanatçı kişiliği ile Sultan Abdülaziz'i etkileyerek gerek onun da resim çalışmasına, gerekse ünlü yabancı ressamlardan bir koleksiyon yapmasına katkıda bulundu. Akademik bir anlayışla çalıştığı eserlerinin hemen tümü doğa betimlemeleri ve natürmortlardır.

(O.T.)

Ahmet Rasim (İstanbul 1864 / İstanbul 1932) Yazar Sorumsuz bir baba ile çalışkan bir annenin oğlu olarak yoksullukla boğuşa boğuşa mahalle mekteplerinde başlayan öğrenimini Darüşşafaka'da sürdürdü, burayı bitirince (1883) Posta Telgraf Nezareti'ne memur olarak girdi. Çok kısa süren (1883 - 1884) memurluğu sırasında gazetelere yazılar da yazıyordu. Yaşamını da daha sonra bu yoldan, basından kazandı. Bir dönem İstanbul milletvekili oldu (1927 - 1932). Heybeliada'da öldü. Darüşşafaka'daki öğrenciliği sırasında saraya muhalif şair ve yazarlarımızla Fransız romantiklerine ilgi duyarak ve onlara özenip şiir yazarak başlayan A. Rasim, edebiyatçılığa daha sonra hikâye, tarih, anı, fıkra, makale, eleştiri, monografi gibi yazının her alanına yayıldı. «Okuyucuya fayda» ilkesiyle ve çalakalem yazarak Ahmet Mithat tarzını izledi. Hem bu tarzın hem de batının romantik serüven romanlarının olumsuz etkisiyle hikâye ve romanda başarılı olmadıysa da gazetecik kişiliğinden ve renkli yaşamından çıkardığı fıkra ve anılarında çok canlı ve rahattır. Okulları, basın, düşün ve sanat çevresini, eğlence yerlerini, kadın - erkek ilişkilerini, Şehzadebaşı ramazanlarını, belediye hizmetlerindeki aksaklıkları anlattığı bu tür yazılarında her ne kadar hükümete, saraya ters düşmemiş, sınırlı taşlama yapmışsa da yine bu tür yazılarıyla konuşma dilinin kısa, canlı, hareketli ilk başarılı örneklerini vermiştir. Fakat konuşma dilini başarıyla kullanmasına, geleneksel temaşa verimlerimize hayran olmasına karşın sanat sistematik düşünememesinden dolayı Osmanlı sınıf jargonunu övmüş, bazı güncel tartışmalarda da Muallim Naci yanında yer almıştır.

Başlıca Yapıtları: Resimli ve Haritalı Tarih-i Osman-i (4 cilt, 1910 - 1912), *Ramazan Sohbetleri* (1913 1967), *İki Hatırat Üç Şahsiyet* (1916 1976), *Fuhş-i Atik* (2 cilt, 1922 - 1958), *Muharrir Şair Edip* (1924), *Muharrir Bu Ya* (1927 - 1969), *Falaka* (1927 - 1969).

Necati Mert

Ahmet Rasim

Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticilerinden düşün ve eylem adamı. (1859 - 1930) İstanbul'da doğdu. Abdülhamid II. döneminde sürgün edildiği Ilgın (Konya)da aslen Ayan Meclisi üyelerinden Ali Beyin oğludur. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Fransa'da Griyyon kentinde Ziraat Fakültesi'nde tamamladı. Ülkeye dönünce bir süre Tarım Bakanlığında çalıştı. Tarımsal kesimin sorunlarına önemli bir katkıda bulunamayacağı kanısı ile görevinden ayrılarak öğretmenlik mesleğine geçti. Bursa İdadisi (lise) müdürlüğü ve maarif müdürlüğü yaptı. Büyük Fransız devriminin 100. yıldönümü nedeniyle Paris'te açılan sergide bulunmak üzere gönderilince bu kez sosyo - politik çalışmalar yapmaya başladı. Abdülhamid II.'ye başvurarak yeniden anayasal rejime dönülmesi için raporlar yazıyor, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir düzen kurulması yolunda istemde bulunuyordu. 1889'da İstanbul'da İttihad-ı Osmanî-Osmanlı Birliği» adıyle kurulan örgütün kimi üyeleriyle ilişki kurarak gizli «Genç Türk» örgütlerinin «İttihat ve Terakki» adıyle birleşmesi yolunda çaba gösterdi. Bu evresinde Paris'te Aguste Comte'un öncülüğünü yaptığı pozitivizme bağlı çetelerle ilişki kurmuş, akımın «ordre et progrés» (düzen ve ilerleme) sözcükleriyle simgelenen ilkelerini benimsemişti. Doğa bilimleri yadsımamakla birlikte, burjuva düzeninin yıkılmayacağı düşünüsüne kuram değeri vermeye çalışarak kapitalizmin sürüp gideceği yolundaki görüşlere inanan Comte'çuların oluşturduğu *«Revue Occidentale»* gazetesinde yazan Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris gurupunun öncüsü durumuna geldi. Gurubun organı sayılan *«Meşveret»* (1895) gazetesini çıkardı. Prens Sabahattin'le birlikte, Paris'te Türk, Ermeni, Rum, Kürt, Arnavut, Çerkes, Yahudi delegelerden oluşan «Osmanlı Liberalleri Kongresi» (4 - 9 Şubat 1902) nin toplanmasına katkıda bulundu. İttihat ve Terakki'nin gizli olarak seçilen ilk Merkezî Umumi üyeleri arasına girdi (1908).

II. Meşrutiyetin ilânından sonra ülkeye dönünce İstanbul milletvekilliğine ve Meclis başkanlığına seçildi. İttihat ve Terakki Partisi'nin öteki yöneticileriyle görüş ayrılıkları kesinleşince yönetim kadrosundan uzaklaştırılmış, Âyan Meclisi üyeliğine seçilmişti. I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Padişah Mehmet Vahidettin'in güvenini kazanarak Âyan Meclisi'nin başkanlığına da getirildi. Nedir ki bu aşamada sadrazam olmak için gizli - açık girişimlerde bulunduğundan bu görevinden uzaklaştırıldı. Yeniden Fransa'ya gitti. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden sonra İstanbula döndü.

Ahmet Rızanın özellikle *«Meşveret»* gazetesinde yayımladığı yazıların dönemin gerektirdiği koşullara uymadığı ve pozitivist görüşlere kapılması nedeniyle eleştiriye uğradığı, iktidara geçmeden önce de İttihatçılar arasında düşün ayrılıklarına yol açtığında birleşilmiştir.

(A.C.)

AHMET RIZA
Üzerine
Sovyet Bilim
Adamlarının
Görüşü

Jön Türk hareketinin birçok militanı, Rus devrimi söz konusu edildiğinde, ülkeyi bir iç savaşa sürükleyen, çarizme karşı silahlı bir mücadeleyi örnek almamak gerektiğine değinmişlerdir. Örneğin Ahmet Rıza «Meşveret»te,

«Rusya'daki o korkunç iç savaştan» esinlenmenin ve bu deneyi Türkiye'de uygulamaya çalışmanın gereksiz olduğunu yazıyordu. Ahmet Rıza'nın bu fikri, kuşkusuz onun despotizmle savaşta kuvvete başvurmama ilkesiyle —sonraları başlayan devrimci olayların baskısı ile vazgeçmek zorunda kaldığı bu ilkeyle— ilişkilidir. Ancak Ahmet Rıza'nın bu görüşleri, kuramsal birer ilkeden başka birşey değildir. Jön Türk hareketinin, meşrutiyetçi özgürlükleri barışçıl yollardan elde edilebileceklerine gitgide daha çok ümit besleyen ılımlı kanadı, feodal padişah rejimine karşı verilecek bir devrim savaşından yana değildi. Onların Rus devrimine değğin idealleri, kuşkusuz ne Moskova'nın barikat savaşları, ne de «Potomkin» zırhlısının ayaklanmasıydı. Çarın «özgürlükler» ve devlet dumasına değğin bildirisiydi onları çeken.

Yuriy Aşatoviç petrosyan
Çev. M. Beyhan-Ayşe Hacıçasanoğlu

Ahmet Rıza

Ahmet Samim (Prizren - 1884 / İstanbul 1910). Yazar. gazeteci. İlk öğrenimini Fatihte, orta öğrenimini Galatasaray Lisesi ile Robert Kolej'de tamamladı. Bir süre Reji İdaresi'nde memurluk yaptı. II. Meşrutiyetin ilânından sonra gazeteciliğe başladı. «Fecr-i Ati» edebiyat hareketine katıldı. Ahrar Partisinin organı *«Osmanlı»* *«Saday-ı Millet»*, kendi yayımı *«Hilâl»* gazetelerinde yazdı. İngiliz yanlısı olduğu söylenen Ahmet Samim, Alman yanlısı İttihat ve Terakki Partisini eleştirirken sıkıyönetim harp divanlarında uygulanan işkence usullerine ilişkin belgeleri açıkladığı ve Soma Bandırma demiryolu ayrıcalığını eleştirdiğinden öldürüldüğü kabul edilir. Ölümünden önce İç İşleri Bakanlığınca valilik önerisini reddettiği bilinmektedir. Ölümü üzerine geniş ölçüde yayın yapan tek gazete Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın organı *İştirak* (sayı: 16, 17, 12, 13 haziran 1910) «Divan-ı Harbî Örfî» tarafından kapatılmıştır.

Ahmet Samim

AHMET SAMİM'in Öldürülmesi Üzerine

«Birşeyler yazacak, suçu işleyenin hükûmet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da sıkıyönetimin, divanı harplerin, kısacası hem askerî hem sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bir sırada bildiri basmak bizi idama kadar götürebilirdi; fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek kürek (hayat boyu hapis) ile kurtulabilirdik. Peki öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de gazeteci olması gerekiyordu.

Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi, gazetesinin adı İştirak.

Hilmi bunu kabul etti. Gazeteyi ben doldurdum. Katil karşısında susan mebuslara Türkçe gazetelere atıp tutmuştum. Şunu da söylemiştim: «Şehrimizde Alman, İngiliz, Fransız, Rum ve Ermeni dilleriyle çıkan gazteler olaydan uzun uzadıya bahsederek hükümeti göreve çağırdılar. Sütunlarını siyah çizgiler arasına aldılar. Türk gazeteleri basının onurunu sefil derecelere indirdiler.»

«İştirak» gazetesinin o sayısı, hükümet toplama kararı verip harekete geçinceye kadar satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, satış rekoru kıran bu gazete oldu.»

Refik Halid Karay (1952)

Ahmet Şuâyip (İstanbul 1876 / İstanbul 1910). Yazar. Düşün adamı. İlk öğrenimini Fatih Rüştiyesi'nde, orta öğrenimini Vefa İdaisi (lise)nde, yüksek öğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamladı. İlk yazıları *«Servet-i fünun»* dergisinde «*Hayat ve Kitaplar*», *«Esmar-i Matbuat - Basının Verimleri»* genel başlıkları altında yayımlandı. Bir süre Hukuk Mektebi'nde «İdare Hukuku» dersleri verdi. «Cemiyeti Rüsumiye» üyeliğine getirildi. İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Sayıştay savcılığı görevlerinde de bulundu.

Çok genç yaşta ölen Ahmet Şuayip, *Hayat ve Kitaplar*'da batının ünlü düşün adamlarından Alman tarihçileri Mommsen, Karsten, Nebühr; Fransız hukukçusu Paul Hériot v.b. kişiliklerin yanısıra Gustave Flaubert gibi romancılar üzerine inceleme araştırma niteliğinde tanıtıcı yazılar yayımladı. Önemli araştırması *Taine* (Hippolyt Adolphe, 1828 - 1898) üzerine yazı dizisidir. *(Servet-i fünun* sayı 500 - 513). Ahmet Şuayip bu yazılarında Taine'in aşılmış olduğu görüşünü savunur. Toplumbilim alanında gerçekçi görüşün kurucusu olduğunu kabul ettiği Durkheim (Emile, 1858 - 1917)i anar. XIX. yüzyıl düşün akımlarını tanıtmaya çalışırken özellikle po-

Ahmet Şuayp

zitivizmin üzerinde durur.

1908'den hemen sonra Rıza Tevfik ve Maliye nazırlarından Mehmet Cavit'le birlikte çıkardıkları *«Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaîye»* liberal düşünceler savunulmuş, marksist öğretiye karşı yazılar yayımlanmıştır. Tek yapıtı *Hayat ve Kitaplar»* (1901, 1909) dır.

Ahmet Vefik Paşa (İstanbul - 1823 / İstanbul - 1891) Yazar, çevirmen, devlet adamı.

Elçilikte görevli bulunan babası Ruhiddin efendiyle birlikte üç yıl kadar Paris'te kaldığından öğrenimini bir Fransız lisesinde yapma olanağı buldu (1834 - 1837). Yurda dönüşlerinde, genç yaşta, Tercüme Odasına girdi. Daha sonra Londra Elçilik Katipliği (1840), Tahran (1851), Paris (1860) elçilikleri, Sadaret Müsteşarlığı (1871), Maarif Nazırlığı (1872) Meb'usan Meclisi Reisliği (1877) görevlerinde bulundu. Rusya ile savaşın en karışık günlerinde Sadrazamlığa getirildi. (4. Şubat 1878). Dört ay içinde azledilerek, bir süre sonra Bursa Valiliği'ne atandı (şubat 1879). Üç yıl kadar sonra ikinci kez getirildiği Sadrazamlıktan üç gün sonra yine Abdülhamid II. tarafından yeniden azledildi.

Dilimiz üzerine ilk önemli çalışmalardan birini yaparak ***Lehçe-i Osmani*** adlı sözlüğü (1445 sf. ilk b. 1876 - 2. b. 1888) hazırlayan Ahmet Vefik Paşa eserin önyazısında Türkçenin bağımsız bir dil olduğunu savunmuş ve türkçe sözlükleri ayrı ayrı yayımlamıştır. Ayrıca Ebülgazi Bahadır Han'ın (1603 - 1663) ***Şecere-i Türk*** adlı tarihini Çağatayca'dan batı türkçesine çevirmiş, Türk dilinin büyük savaşçılarından Ali Şîr Nevai'nin ***Mahbubulâlub***'ini bastırmıştır.

Fezleke-i Tarihi Osmanlı adlı okul kitabında ise, batı ülkelerinde okutulan kitapların hazırlanma yöntemlerini uygulamış, Osmanlı tarihini kuruluş, gelişme ilerleme ve çöküş açılarından evrelere ayırarak incelemiştir. Her evrenin sonunda, devlet örgütleri ve uygarlık konularında verdiği bilgilerle Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın belirttiği gibi, daha sonra gelen tarihçilere birleştirim yönünden ışık tutmuştur.

Dil ve tarih alanlarındaki çalışmalarının yanısıra Molière'den yaptığı çeviri ve adaptasyonlarla tiyatromuzun kuruluşuna katkılarda bulunmuş, bu oyunlarda gününün dil anlayışını, aşarak büyük ölçüde türkçe sözcük kullanmıştır. ***Zor Nikahı***'ndaki konuşmaların 1869 yılında yazıldığını göz önünde tutmak Vefik Paşa'nın ekinimize açtığı pencerenin önemini belirtmeye yeterlidir.

Bursa Valiliği sırasında kurduğu tiyatro ile dört yıl boyunca (1874-1882) halkta tiyatro beğenisinin yaratılmasına, kökleşmesine çalışmış, düşünce ve inançlarını yaşama geçirme eyleminin olumlu bir deneyini de göstermiştir.

Başlıca Yapıtları: Zor Nikahı (1869), ***Zoraki Tabip*** (1869, 1927, 1933, 1940), v.b. tarihlerde yeni baskıları yapıldı. ***Yorgaki Dandini*** (1869, 1927) ***Dekbazlık, Meraki, Azarya,*** Adapte ve çeviri 16 oyunu M. Nihat Özön tarafından yayımlandı: ***Moliere'den Ahmet Vefik Paşa külliyatı*** (4 cilt, 1933).

(Ş.K.)

Ahmet Vefik Paşa

Ahmet Yesevi (Türkistan / Yesi ? Yesi 1166) şair. Buhara medreselerinde yetişti, ilkin dönemin ünlü hocalarından Arslan Babadan ders gördü. Daha sonra mutasavvıf Yusuf-ü Hemedani'nin tekkesine girerek, «icazet» aldı. Memleketine dönünce, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadoluda Bektaşilik, Haydarilik gibi tarikatların doğmasına yol açan, ***Yesevi*** tarikatını kurdu.

Hakaniye türkçesiyle yazan Yesevi'nin manzumelerinde öğretisini yaymak amacının ağır bastığı görülür. Bu nedenle oldukça temiz diline karşın genellikle kuru ve didaktik bir havası vardır. Yine de öğretisine bağlı olan, hayranlık duyan halk tarafından benimsenen bu manzumeler özellikle Özbek Türkleri arasında etkilerini uzun süre korumuş, ölümünden sonra ***Divan-ı Hikmet*** adı verilerek birleştirilmiştir. Ünü Azerbeycan'a ve Anadolu'ya yayılan Yesevi'nin halifelerinden Süleyman Ata, pîrinin manzumelerine öykünerek tasavvufu yaymaya çalışmıştır.

Aile, mevsimlik dergi (nisan 1947 - kasım 1952) 22 sayı çıktı. «Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden»: Vedat Nedim Tör. Çıkaran Yapı ve Kredi Bankası. Ik kez bir banka sermayesiyle çıkarılan bu dergide eski ve yeni edebiyatın ünlü kalemlerinin birleştirildiği görülür. Ataç, Halide Edip Adıvar, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Yahya Kemal ***(Rindlerin Akşamı,*** sayı 1), ***(Hayal şehir*** sayı 2). ***(Sessiz Gemi,*** sayı 3), Cahit Sıtkı, Fazıl Hüsnü. Oktay Rıfat, Orhan Veli, Attila İlhan v.b.'nin yazıları şiirlerinin yanısıra dergide edebiyat dışı konularda da yazılar çıkmıştır.

A. Kadir (İstanbul - 1917) Şair. Orta öğrenimini Kuleli Askeri Lisesi'nde yaptıktan sonra Kara Harb Okulu'ndayken **Harb Okulu Olayları**'na (1938) karıştığı gerekçesiyle okuldan uzaklaştırıldı ve yargılanarak hüküm giydi. İlk şiir kitabı ***Tebliğ*** (1943) toplatıldı ve kendisi sürgün edildi. İstanbul'a dönünce (1947) birçok yayınevinde düzeltici olarak çalışarak yaşamını sürdürdü. İlk şiirlerini takma adla ***Yeni Edebiyat*** (1940-41) dergisinde yayımladı. ***Yeni Ses, Yürüyüş, Yığın, Yeryüzü, Beraber, Yeditepe, Şairler Yaprağı, Dönem, Gelecek, Sanat Emeği, Militan, Felsefe Dergisi*** gibi dergilerde şiirleri çıktı. A. Kadir'in yaşam çizgisi tam bir koşutluk içindedir. Toplumcu-gerçekçi dünya görüşünü benimsediği için uğradığı siyasal baskılar, özgürlük ve ekmek için yaptığı savaşım, ödünsüz yaşantısı olduğu gibi şiirine yansımıştır. Bozuk düzene kafa tutan, diklenen tavrı zaman zaman alayla karışık bir aldırmazlığa dönüşür. Bu «halk adamı» olma özelliği şiir di-

linde de vardır. Dili bu nedenle kuru ve katıdır ama taşıdığı umut ve insancılıkla bu olumsuzluk belli bir ölçüde silinir. Nazım Hikmet şiirinin çizgisi içinde olmakla birlikte kendine özgü bir şiir oluşturarak toplumcu-gerçekçi şiirin bir başka kaynağı durumuna gelmiştir. Yaşantıdan gelen, yaşantıdan kazanılan kuramlarla yaratır şiirini. Bu açıdan her söylendiğinin bir gerçekliği ve doğruluğu vardır ve bunlar yaşarlık içindedirler.

A. Kadirin ilk şiir kitabı *Teblig*'de İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımların etkisiyle savaşa karşı şiirler, yoksul ve emekçi halkı anlatan şiirler ve yurt sevgisini, arkadaş sevgisini anlatan şiirler vardır. İkinci kitabı *Hoş Geldin Halil İbrahim*'de (1959) hemen hemen tek başına yaşama

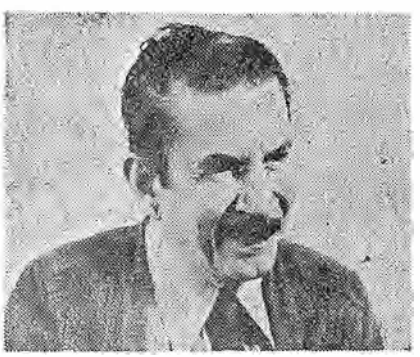

A. Kadir

savaşı vermek, siyasal baskılara göğüs germek zorunda olan bireyin daha doğrusu sanatçının duygulu, alıngan, içli şiirleri yer alır. Daha sonraki kitapları *Dört Pencere* (1962) ve *Mutlu Olmak Varken* (Bütün şiirleri) (1968) adlarını taşır. *Dört Pencere*'deki şiirlerinde öz ve biçim yönünden bir değişime girdiği, evrensele doğru açıldığı, toplumsal sorunlara siyasal açıdan baktığı görülür. Mevlâna, Ömer Hayyam, Tevfik Fikret, Homeros ve Eluard gibi insancıl, derilikli, yoğun ve tutarlı dünya görüşüne sahip şairleri günümüz Türkçe'sine aktarması kendi şiiri ve Türk şiiri açısından önemli bir olgudur. Demokrasi ve özgürlük için savaşım veren dünya şairlerinin şiirlerinden seçip (başka şair ve çevirmenlerle birlikte) yaptığı *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri* (I. cilt 1973 - II. cilt 1975) adlı seçkiler de hemen hemen benzersiz ürünlerdir. Bunlardan başka *Vietnam Şiiri* (Afşar Timuçin'le birlikte) (1973), *Filistin Şiiri* (Afşar Timuçin'le birlikte) (1974), *Portekiz Sömürgeleri Şiiri* (Afşar Timuçin'le birlikte) (1975), *Seçme Şiirler* Paul Eluard (Asım Bezirci'yle birlikte) (1961), *Halkın Ekmeği* / Bertolt Brecht (Asım Bezirci'yle birlikte) (1972), *Makinaların Türküsü* / Bertolt Brecht (Gülen Fındıklı'yla birlikte) (1979). Gibi kitapları hazırlamıştır. Azra Erhat ile birlikte yaptığı Homeros'tan *İlyada* (1958), çevirisi Habip Edip Törehan Bilim (1959) ve TDK Çeviri ödüllerini (1961) almıştır. A. Kadir'in öteki kitapları şunlardır: *Bugünün Diliyle Mevlâna* (1955), *Bugünün Diliyle Hayyam* (1964), *Eski Çağlar Tarihi* / Tevfik Fikret (1965), *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret* (1967), *Odysseia / Homeros* (Azra Erhat'la birlikte) (1970), *(1938 Harb Okulu Olayı ve Nazım Hikmet* (Anılar) (1966), *Sovyet Rusya'da Onbeş Gün* (Gezi) (1978).

Eray Canberk

Aka Gündüz (Selânik 1886 / Ankara, 7 Kasım 1958) Roman yazarı, Asıl adı Enis Avni'dir. İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdi, Harb Okulundaki öğrenimini, hastalanınca yarıda bıraktı. Pariste üç yıl hukuk ve güzel sanatlar eğitimi gördü. Ateşli bir yaradılışı vardı, yurda dönünce, bir olay üzerine Selânik'e sürüldü. 31 mart 1909'da Hareket ordusu ile birlikte İstanbul'a geldi. Bir süre gazetecilik yaptı. 1919'da İstanbul'a giren İngilizler, Malta'ya sürgüne gönderdikleri aydınlar arasına onu da kattılar. Malta dönüşü, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya geçti. Anadolu halkını yüreklendiren öyküler, romanlar yazdı. 1932 ile 1946 arasında Ankara mil-

Aka Gündüz

letvekilliği yaptı.

Aka Gündüz, Selânik'te *Çocuk Bahçesi* (1905), *Genç Kalemler* dergilerinde ulusal edebiyat akımına katıldıktan sonra tanınmaya başladı. Özellikle harf devriminden sonra, kitapları daha çok okunur oldu. Hemen her kitabında, Anadolu halkının acı yazgısını dile getirdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın öne çıkardığı kadın kahramanların ağzından, «Yeni Türkiye» gerçeğini tanıtmaya çalıştı. *İki Süngü Arasında, Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanları, uzun süre, yeni kuşaklarca çok sevilerek okundu.

Başlıca yapıtları : Şiir kitabı: *Bozgun* (1913), Öykü kitapları: *Türk Kalbi* (1913) *Kurbağacık* (1919), *Bu Toprağın Kızları* (1927), *Hayattan Hikâyeler* (1928), Oyunları: *Muhterem Katil* (1914), *Yarim Osman* (1933), *Mavi Yıldırım* (1934). Romanları: *Dikmen Yıldızı* (1928), *Odun Kokusu* (1928), *Tang Tango* (1928), *Bir Şoförün Gizli Defteri* (1928), *İki Süngü Arasında* (1929), *Üvey Ana* (1933), *Aşkın Temizi* (1937), *Zekeriya Sofrası* (1938), *Mezar Kazıcılar* (1939), *Yayla Kızı* (1940), *Eğer Aşk* (1946), *Bir Kızın Masalı* (1954).

(Ö.F.T.)

AKAD Lütfi (İstanbul 1916) Film yönetmeni. Jeanne d'Arc Fransız okulunda, Galatasaray Lisesinde okudu. Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunu bitirdi. Bir süre Osmanlı Bankasında çalıştı. Muhasebeci olarak girdiği Erman Kardeşler firmasında, Seyfi Havaeri'nin yarım bıraktığı *Damga* adlı filmin eksik sahnelerini tamamlayarak yönetmenliğe başladı (1948). Bunu, Halide Edip Adıvar'ın, Kurtuluş Savaşını konu edinen aynı romanından uyarladığı *Vurun Kahpeye* (1949) izledi. Senaryosunu Osman Seden'le birlikte hazırladığı ve Marcel Carné'nin *Son Ümit* (Le jour se lève)inden esinlenen *Kanun Namına* (1952) ise, o zamana değin Türkiye sinemasına egemen olan tiyatro etkisinden arınmış sinema diliyle, tiyatrocu olmayan oyuncuların başarılı yönetimiyle dikkati çekti. Daha sonraki filmlerinde de *(Altı Ölü Var*, 1953; *Beyaz Mendil*, 1955; *Yalnızlar Rıhtımı*, 1959) Akad, düzgün bir sinema diline, başarılı konu ve oyuncu seçimine ve sahne düzenlemesine dayanan yapıtlar verdi. Bir süre sinemadan uzak kaldıktan sonra, Yılmaz Güney'in bir öyküsünden uyarladığı *Hudutların Kanunu* (1966). güneydoğu Anadolu'daki kaçakçılık sorununa eğildi. Son yıllarda gerçekleştirdiği *Gelin* (1973), *Diiğün* (1973), ve *Diyet* (1974) üçlüsü ise, kırsal kesimden büyük kente göçü, köy insanlarının işçi sınıfına katılma sürecini, sınıfsal bilinçleşme evrimini konu edinirler. Muhsin Ertuğrul'u izleyen ve, sinemayı tiyatro etkisinden arındırmanın bilincine ulaşan yönetmenler kuşağından sonra gelen Akad'ın, sinema dili-

Lütfi Akad
(Cumhuriyet gazetesi arşivinden)

nin ilk önemli örneklerini vermeyi başardığı ve kendisinden sonra gelen kuşağı etkilediği kuşkusuzdur. Önemli yapıtlarında, yer yer yerli sinemanın kalıplarına bağlı kalmasına, şematik ve kimi kez ağır bir anlatımla yetinmesine karşın, Akad'ın bu filmlerinin sinemamız tarihinde önemli bir yeri vardır. TRT kurumu için Ömer Seyfettin'in öykülerinden *(Topuz, Ferman, Pembe İncili Kaftan, Diyet)* uyarladığı televizyon filimleri ise, yönetmenin ustalığıyla çelişen başarısız ürünlerdir.

Başlıca filimleri: Vurun Kahpeye (1949); *Lüküs Hayat* (1951); *Altı Ölü Var* (1953); *Katil* (1953); *Çalsın Sazlar Oynasın Kızlar* (1953); *Beyaz Mendil* (1955); *Görünmeyen Adam İstanbul'da* (1955); *Ak Altın* (1957); *Yalnızlar Rıhtımı* (1959); *Cilâlı İbo'nun Çilesi* (1959); *Yangın Var* (1960); *Üç Tekerlekli Bisiklet* (Memduh Ün ile birlikte, 1962); *Tanrının Bağışı Orman* (belge filmi, 1963); *Sırat Köprüsü* (1966); *Hudutların Kanunu* (1966); *Kızılırmak - Karakoyun* (1967); *Ana* (1967) *Kurbanlık Katil* (1967); *Vesikalı Yarim* (1968); *Kader Böyle İstedi* (1968); *Seninle Ölmek İstiyorum* (1969); *Bir Teselli Ver* (1971); *Irmak* (1972); *Yaralı Kurt* (1972); *Gökçeçiçek* (1973); *Gelin* (1973); *Düğün* (1974); *Diyet* (1974):

Rekin Teksoy

AKAL Haşmet (1915 1967) 1940 kuşağının önde gelen ressamlarındandır. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünde Leopold Levy'nin öğrencisi olarak yetiştikten sonra 1940 yılında, çoğu aynı atölyeden yetişmiş ilerici eğilimli genç ressamlarla «Yeniler» gurubunu oluşturdu. «Yeniler» gurubu, çoğunluğu Akademinin tutucu hocalarından oluşan ve batılı akımları izleyen «D» gurubuna karşı resimde toplumsal sorunların irdelenmesi gereğini savunun bir almaşık işlevini üstleniyordu.

Haşmet Akal, ilerici ve eleştirici tutumu ile olduğu kadar resimlerinde yer alan konularla da egemen çevreleri büyük ölçüde tedirgin etti. Devlet Resim ve Heykel Müzesinde yapıtları bulunmasına karşın, egemen çevrelere yakın sanatçılar tarafından adı resmi kaynaklardan özenle yokedilmiştir.

(O.T.)

AKALIN Besim Ömer (Paşa) (1862 - 1940) 1885 yılında Askeri Tıbbiyeden diploma alan Akalın Kadın - doğum konusunu ilk kez başlı başına ele alan ve bunun bir uzmanlık dalı haline dönüşmesini sağlıyan kişidir. Sıhhat Umum Müdürlüğü, Tıp Fakültesi Reisliği, Türkiye'nin ilk Darülfünün e-

Besim Ömer Akalın

mlni, Tıp Fakültesi hocalığı yapan Akalın yarım asır hocalık yapmış binlerce ebe yetiştirmiştir. Yurt dışı kongrelerinde doğumla ilgili pek çok bildiri sunmuştur. Hilali Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin kurucusu olan Akalın, uzun yıllar bu cemiyetlerin yönetiminde bulunmuştur.

50'yi aşkın eserleri arasında *Tenasül, kısırlık ve iktidarsızlık deniz banyoları, su tedavisi, şişmanlık, zayıflık, çocuklara aş, veba, Doğururken ve doğumdan sonra, çocuk sihhati, Ebelik, İlk imdat, verem tehlikesi, nüfus siyaseti, anne olacaklara ve annelere, doğum tarihi, kadın hastalıkları ve onlardan korunma, Türk çocuğu yaşamalıdır, Türk çocuğu nasıl yaşamalıdır*, gibi medikal ve mediko sosyal konular da vardır. *«İkdam», «Servet», «Servet-i Fünun», «Cumhuriyet», «Akşam», «Tan», «Son Posta»* gibi gazetelere değişik konularda yazılar yazmıştır.

(Dr. D. K.)

AKALAN Ayperi (Ankara - 1928) Tiyatro eleştirmeni. Orta öğreniminl Erenköy Kız Lisesi'nde tamamladıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümünü bitirdi (1951). Tiyatroyla da ilgilenerek *Akis, Milliyet, Gençlik, Yön, Oyun, Devrim* (1954-1971) gazete ve dergilerinde tiyatro eleştirileri, tiyatro yazıları yayımladı. Toplumcu dünya görüşüne bağlı kalarak tiyatro sorunları üzerine eğildi. Eleştirilerinde de aynı özelliği korudu.

(G.A.)

AKAN Mehmet (Urfa - 1939) Tiyatro oyuncu ve yazarı. Urfa'nın Birecik ilçesinde doğdu. İTÜ Makina Fakültesi son sınıfa kadar okudu. Çeşitli amatör tiyatro topluluklarında çalıştıktan sonra 1959 yılında Genç Oyuncular topluluğuna katıldı. Aynı yıllarda özel bir bale okulunda ve Devrim Ocakları Halk Oyunları topluluğunda dans çalışmalarını sürdürdü. 1962'ye dek Genç Oyuncuların oynadığı tüm oyunlarda oyuncu, yönetmen, yazar ve koreograf olarak çalıştı. 1962 yılında Gülriz Sururi Engin Cezzar tiyatrosu topluluğunun oynadığı Leonit Andreyev'in *«Aklın Oyunu»* ile profesyonel oyunculuğa başladı. Bu toplulukta dört yıl oyuncu, yönetmen ve koreograf olarak çalıştı. 1969 yılında altı arkadaşıyla birlikte Dostlar Tiyatrosunu kurdu. On yıl süreyle bu toplulukta oyuncu, yazar, yönetmen ve koreograf olarak çalıştı. 1974'de Çekoslovakya'ya gitti. Bruno Devlet Tiyatrosunda sahnelenen *Keşanlı Ali Destanı* müzikalinin koreografisini yaptı.

Yazdığı Oyunlar: Kiraz Çiçek Açıyor Aykırı Dal Üstüne (Genç Oyuncular'da oynandı), *Akçagüler İle Karagülmez* (Genç Oyuncular'da oynandı), *Ham Hum Şaralop*

(Ulvi Uraz Tiyatrosunda Oynandı), *Analık Davası* (B. Brecht'ten uyarlama) (Dostlar Tiyatrosunda Oynandı), *Şeyh BEDREDDİN* (Oynadığı Oyunlardan Bazıları: *Çürük Elma:* Atila Alpöge (Genç Oyuncular), *Keşanlı Ali Destanı* - Haldun Taner (Sururi Cezzar topluluğu), *Direklerarasında* - Refik Erduran (Sururi Cezzar topluluğu), *Teneke* - Yaşar Kemal (Sururi Cezzar topluluğu), *Rosenbergler Ölmemeli* Alain Decaux (Dostlar Tiyatrosu), *Abdülcanbaz* - Turhan Selçuk (Dostlar Tiyatrosu), *Şili'de Av* Orhan Asena (Dostlar Tiyatrosu), *Alpagut Olayı* - Haşmet Zeybek ve Dostlar Tiyatrosu, *Düşmanlar* Maxim Gorki (Dostlar Tiyatrosu).

(G.A.)

AKAR Kemal (Usturuba - Yugoslavya - 1947) Sendikacı. 1964'te işçi olarak yaşamını kazanmaya başlıyan Akar, otel, lokanta ve eğlence yerleri işçileri arasında örgütcülüğü ve işverenlere karşı işçi haklarını savunmada gösterdiği başarı üzerine Oleyis'in Marmara Bölgesi Şubesi Başkanı seçildi. DİSK'in 1977 erkene alınmış genel kurulunda DİSK'in Denetim Kurulu'na seçildi. Sendikacılıkta uzlaşmacılığı şiddetle reddeden. sınıf ve kitle sendikacılığının etkin savunucularından olan Akar, işverenlerin katı tutumları karşısında cesaretle grev kararı alınmasından yana oldu ve önemli turistik otellerde grev isteyen işçilerin temsilcisi olarak bu istekleri destekledi ve grevleri yönetti. Oleyis genel merkezinin yönetimini eleştiren işçi sınıfının ancak kendi elleriyle ve çabalarıyla kurtulacağını ve sosyalizmin tek amaç olduğunu belirten konuşmaları ile dikkatleri üstüne çekti.

Kemal Akar'ın dünya'ya bakış açısı Türkiye Oleyis Sendikası'nın Marmara Bölge Şubesi 4. Genel Kurulu'nda şöyle özetlendi:

«Kapitalizm tekelleşip emperyalist aşamaya geldikten sonra, dünyayı her yönden baskı altına alma istemine ve çabasına da hız vermiştir. Ekonomik, sosyal, siyasal, askerî, kültürel, ideolojik yönden bir saldırı dönemi açılmış, sömürü bunun doğal sonucu da baskı ve zulüm artmıştır. Ancak kapitalizm emperyalist aşamaya geldikten sonra girdiği ilk buhranda 1917'de büyük bir darbe yiyerek çıkmış ve her buhran emperyalist kapitalist sisteme yeni darbeler indirerek bu günlere gelinmiştir. Bugün dünya sosyalist sisteminin yeni kazanımlar elde ettiği 20. yüzyılın son çeyreği yaşanmaktadır.

Yapılan bütün silahlanma, casusluk, provokasyon, adam satın alma işlemlerine rağmen, hatta Almanya, İtalya, Portekiz, İspanya gibi tarihe geçmiş faşizm denemelerine rağmen kapitalist emperyalist sistemin gerilemesi durdurulamamaktadır Kapitalist Emperyalist sistemin yaşamın her alanında gerilemesinin temelinde yatan gerçek, kapitalizmin iç yapısıdır. Bu yapının zorunlu sonucu olarak bugün emperyalist sistem:

İşsizlik, önü alınmayan fiat artışları, ekonomik durgunluk diye özetlenebilecek üç hastalığı en uç boyutlarda yaşamaktadır. Böylece, kapitalizmin, sosyalist üretim biçimine ve ilişkilerine göre teorik olarak da daha geri bir düzeyde kaldığı belgelenmektedir.

Son yıllarda çok gelişmiş kapitalist ülkelerde sınaî üretimi önemli düşüşler göstermiştir. Buna karşılık sosyalist sistemde sınaî üretim artarken, gayrı safi yurtiçi hasıla ve ihracat da artış göstermiştir.

Bugün, sosyalizmin çeşitli evrelerinde bulunan sosyalist ülkeler topluluğu, yaşamın her alanında kapitalist ülkelerle büyük bir rekabet içerisindedir. İlerleyen yıllar dengenin giderek sosyalist sistem yararına değiştiğini göstermektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin grafiği, bu üstünlüğün belirleyici unsurudur».

Kemal Sülker

Günay Akarsu

AKARSU S. Günay (İstanbul 1933) Tiyatro yazarı, eleştirmeni. Orta öğrenimini Anadolu'nun çeşitli kentlerinde sürdürüp Ankara'da tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre bu fakültede asistanlık yaptı. Şimdi resmi bir kurumda mühendislik yapıyor. Öğrenciyken başladığı tiyatro çalışmalarına hiç ara vermedi. Amatör olarak oyunculuk, rejisörlük topluluk yönetmenliği yaptı. İzmir'de ve sonra İstanbul'da Merhaba adlı birer topluluk kurdu; bu topluluklarla emekçi ve işçilere yönelik tiyatro çalışmaları konusunda uygulamalar, araştırmalar yaptı.

İlk tiyatro yazısı *Yelken* dergisinde yayımlandı (1958). Daha sonra *Ataç, Forum, Varlık, Yeditepe Akis, Yeni a, Yansıma* vb. dergilerinde Cemil Sait Barlas'ın yönetimindeki *Son Havadis* gazetesinde, *Milliyet, Demokrat İzmir, Yeni Ortam, Vatan, Politika* gazetelerinde yazdı. Şimdi *Cumhuriyet*'in tiyatro eleştirmeni. Yazılarını kitap haline getirmedi. Toplumcu dünya görüşüne bağlı kalarak bu görüşün tiyatro alanındaki uygulaması üzerinde durdu. Bu anlayışın öncülerinden Bertolt Brecht'in Türkiye'de tanıtılıp yaygınlaşmasına emek verenler arasında yer aldı.

Yayımcılık çalışmalarına 27 Mayıs 1960'dan sonra TMGT (Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı)nın yayın organı Gençlik dergisini yöneterek başladı. Nurten Tuç'la birlikte İzlem Yayınevi'ni kurdu. 17 Nisan 1962. Bu yayınevinde *Oyun* adlı aylık bir tiyatro dergisi çıkardı (1963 1966). Sonra *Tiyatro 70* dergisini 12 sayı yönetti. Çeşitli yayınevlerinde ansiklopedik yayımların başında bulundu. 1979 Martından beri *Oyun* dergisini yeniden çıkarıyor.

Akbaba Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon tarafından kurulan mizah dergisi (1922-28 Aralık 1977). Başlangıçta haftada iki sayı, sonradan haftada bir çıkan *Akbaba* önceleri Yusuf Ziya Ortaç, onun ölümünden sonra (1967) oğlu Ergin Ortaç yönetiminde yayımlandı. 1930'da Serbest Fırka'ya, 1949'da Demokrat Parti'ye karşı çıktığı için okur desteğini yitiren ve bu nedenle yayınına ara vermek zorunda kalan, 27 Mayıs 1960'dan sonra aynı nedenle sarsıntı geçiren dergi, 12 mart döneminden sonra gelişen mizah anlayışına ayak uyduramadığından 28 Aralık 1977'de çıkan sayısıyla yayınına son verdi. Osman Cemal Kaygılı'dan İbrahim Alaattin Gövsa'ya, Ercüment Ekrem Talu'dan Aziz Nesin'e değin pek çok mizah yazarına; Münif Fehimden Ali Ulvi'ye, Ramiz'den Oğuz Aral'a değin uzanan karikatürcülere sayfalarında yer veren *Akbaba*, bu yönüyle seçkinleşti ve Cumhuriyet dönemi mizahçılarını yetiştiren bir okul işlevi gördü. Elli beş yıllık yaşamı süresince yayın çizgisinde birtakım değişimler gösteren dergi, başlangıçta İstanbul salon

Yusuf Ziya Ortaç'ın Akbaba'sının başlığı

esprilerini yansıtan bir çizgideyken, Türkiye'nin toplumsal gelişim doğrultusuna koşut olarak, daha halkça espirilere yer verir oldu. Ancak, bütünsel açıdan bakılınca, hemen her döneminde halkın mizah beğenisini tam anlamıyla yansıtmaktan uzak kalarak «aydın mizahı» denilebilecek bir anlayışın izleyicisi oldu.

(A.K.)

Akbaba Gezetesi

AKBAL Oktay (İstanbul 1923) Hikâyeci, romancı ve yazar. Orta öğrenimini İstanbul'da İstiklâl Lisesi'nde yaptıktan sonra bir süre Hukuk ve Edebiyat fakültelerinde okudu. *Servetifünun / Uyanış* dergisinde (1943-44). MEB Tercüme Bürosu'nda (1947-51). *Vatan* (1951-59), ve *Barış* gazetelerinde (1972) çalıştı. 1969'dan bu yana *Cumhuriyet* gazetesinde fıkra yazarlığı yapıyor. İlk hikâye ve şiirleri 1937'de yayımlanmaya başladı. Sanat eleştirmeni gazeteci olarak ilk yazıları 1951 ve fıkra yazarı olarak da 1956'da *Vatan* gazetesinde çıktı. Hikâyelerini genel olarak *Büyük Doğu*, *Sanat ve Edebiyat Gazetesi*, *Yenilik*, *Gün*, *Yirminci Asır*, *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde yayımladı. Akbal'ın hikâyelerinde genellikle orta tabaka insanı söz konusudur. Kurulu düzen içinde sıkışıp kalmış, geçmiş günlerine özlem duyan, bireysel ve umutsuz çıkışlar yapan kahramanları vardır. Büyülü ve düşsel bir büyük kent (İstanbul) içinde yaşayan, kendini kabul ettirmekten çok kabul edilmesini bekleyen kırgın bir aydın olarak kendi özyaşamını hikâyeleştirdiği görülür. Bu tavrıyla Sabahattin Ali ve Sait Faik hikâyeciliğinin yanı sıra üçüncü ve özgün bir hikâyecilik anlayışını geliştirmeyi başarmıştır Kısa hareketli ve anlatımcı cümlelerden oluşan bir dili vardır. Devrik cümleleri sık sık kullanmaktan kaçınmaz ve bu kullanım kendisine bir çeşit biçim de kazandırmıştır. Anılar, iç-konuşmalar ve düşlerle ana temayı süsleyip zenginleştirir. Romanlarında da aynı yöntemlere başvurur.

Akbal bir gazete yazarı olarak insancıl ve sağduyuludur. Ne var ki bu nitelikler zaman zaman duygulu ve kırılgan ruh yapısının egemenliğine girer. Bu açıdan sorunları zaman zaman ahlakçı bir tutumla, temelden olmayan bir tutumla çözümlemeye çalışır.

Akbal'ın başlıca yapıtları şunlardır: *Önce Ekmekler Bozuldu* (Hikâyeler) (1946), *Aşksız İnsanlar* (Hikâyeler) (1949), *Garipler Sokağı* (Roman) (1950), *Bizans Definesi* (Hikâyeler (1953), *Bulutun Rengi* (Hikâyeler) (1954), *Suçumuz İnsan Olmak* (Roman) (1957/1958 TDK Roman Ödülü), *Berber Aynası* (Hikâyeler) (1958/1959 Sait Faik Hikâye Armağanı). *Şair Dostlarım* (Anılar İzlenimler) (1964), *Yalnızlık Bana Yasak* (Hikâyeler) (1967), *Dost Kitaplar* (1967), *Günlerde* (Günce) (1968), *Konumuz Edebiyat* (Denemeler) (1968), *Yazmak Yaşamak* (1970), *Ölümsüz Oyun* (1974), *İnsan Bir Ormandır* (Roman) (1975), *İlkyaz Devrimi* (1977), *Temmuz Serçesi* (Denemeler - Söyleşiler).

Eray Canberk

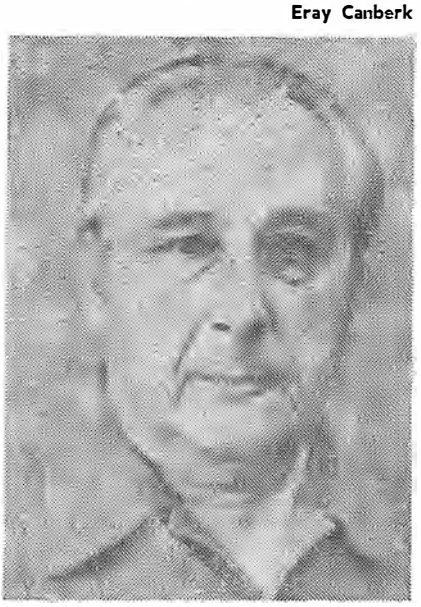

Oktay Akbal

Akbank 1948 yılında Adana'da kurulan Akbank, önce bölgesel bir banka görünümünde ortaya çıkmış, ancak kısa bir süre sonra ülke çapında yayılarak, merkezini de daha sonra İstanbul'a taşımıştır.

Akbank Adana'lı ve Kayseri'li sermayeciler tarafından kurulmuş, adı da bu iki şehrin baş harflerinden oluşturulmuştur. Bankanın 83 kişilik kurucu paydaşları Sabancı, Sapmaz, Has, Yazfan, Öçgür ve Tekin ailelerinden oluşmaktadır. Ödenmiş sermaye ve yedek akçeleri tutarı 1,5 milyar lirayı aşan bankanın sermayesinin % 81'i Sabancı Holding ve Sabancı ailesine aittir. Bu oran Sapmaz Holding'le birlikte % 94'ü bulmaktadır. Batı kapitalizminin sermayeyi temsil eden bankaların büyük yatırım kuruluşlarına egemen olmaları uygulamalarının aksine, Türkiye'deki bankaların aile holdinglerinin eline geçme sürecinin ilgi çekici örneklerinden biri de Akbank'tır. Akbank ticaret bankalarındaki mevduatın % 22'sini toplamış ve ticaret bankaları toplam kredilerinin de % 19,3'ünü dağıtmıştır. Akbank'ın çalıştırma (istihdam)daki oran bakımından toplam ticaret bankaları içindeki payı % 16,6'dır. Şûbe sayısı 566'yı (ticaret bankaları toplam şûbe sayısının % 17,8'ini) bulan Akbank'ın ticaret bankalarının (1978) toplam kârları içindeki payı % 18 dolayındadır. 1979 yılı başında katılımlarının (iştirâklerinin) tutarı 1,7 milyar lirayı bulan Akbank'ın kaynakları toplamı 66,7 milyar lira dolayındadır. Akbank'ın Almanya, ABD'de Kıbrıs'ta yurtdışı temsilcilikleri de bulunmaktadır.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Akbaş Baskını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaya başlamadığı evrede ulusal direnç hareketlerine bağlı güçlerin gerçekleştirdiği başarılı eylemlerden biri. 15 şubat mayıs 1915'te İzmir'i işgal eden Yunanlılara karşı Balıkesir cephesini 61. Tümen tutuyordu. Tümenin komutanı Albay Kazım (Özalp) Beydi. Balıkesir'de örgütlenen Redd-i İlhak Cemiyeti'nin «milli mücadele» ülküsünde birleştirici çalışmalara başlamasına karşın tümenin araç gereç ve silahlı asker gücü zayıftı. Bu evrede Redd-i İlhak örgütünün yöneticilerinden biri olan Kaymakam Hamdi Bey ile Kazım Bey durum saptaması yaptılar. Mondros bırakışması gereğince Osmanlı Ordusundan toplanan bir kısım silah ve cephane Gelibolu yöresindeki Akbaş cephaneliğine depo edilmişti. Cephanelik, Bağlaşık (İtilâf) Devletleri askerlerinin koruması altında idi. Bu depodaki silâh ve cephaneler, Kızılordu'ya karşı savaşan işbirlikçi Danikin veya Wrangel ordularına verilmek üzere Rusya'ya gönderilecekti. Bunun için de bir gemi gelmiş,

Gelibolu'da bekliyordu. İşte bu silâh ve cephaneler acaba Anadolu'ya kaçırılamaz mıydı? Tümen kumandanı albay Kâzım bey, Hamdi beyi bu işle görevlendirdi.

Hamdi bey, 12 ocak 1920 günü Balıkesir'den hareketle Balya'ya geldi. Oradaki kuvayı milliye örgütüyle görüştü. 13 ocakta Gönen'e hareket etti. Burada üç gün kalarak bozulmuş olan iç güvenliği sağladı. 18 ocakta Biga'ya geldi. Biga'da Kara Hasan çetesi devlet içinde devletti. Kır bekçiliği adıyla kurduğu örgütle halkı soyuyor ve titretiyordu. Hamdi bey, 22 ocakta Kara Hasan'ı tutuklayarak hapse attı, böylece kuvayı milliyenin gücünü kanıtladı. Bu arada kuvayı milliyeci, eski «Teşkilât-ı Mahsusa»cı Drama'lı Rıza beyi, inceleme yapmak, gerekli bilgileri toplamak üzere Akbaş'a göndermişti. İstenilen bilgiler geldikten sonra Biga'dan Lâpseki'ye gitti. Oradaki Akbaş baskınının planlarını hazırladı.

1920 yılının ocak ayının 26'ncı gününü 27'nci güne bağlayan gece sallarla Rumeli kıyısına geçildi. Muhabere hatları kesildi, nöbetçi Fransız erleri tutuklandı. Bütün gece insan üstü bir güçle çalışılarak silâhların tümü, cephanenin de bir kısmı Anadolu yakasına geçirildi. (Aşağı yukarı 8 bin Rus tüfengi, milyonlarca fişek ve beş yüze yakın top mermisi.) Bu silâh ve cephaneler iç kısma taşınarak güvenlik altına alındıktan sonra tutuklu Fransız erleri geri gönderildi. Kurtuluş savaşı tarihimize *«Akbaş baskını»* olarak geçen bu olayın dışta ve içte büyük yankıları oldu. Bağlaşık (İtilâf) devletler İstanbul hükümetini şiddetle protesto ettiler. İngilizler Bandırma'ya asker çıkardı. İçde ise büyük sevinç uyandırdı. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, 29 ocakta yaptığı bir genelge ile olayı bütün yurda duyurdu ve baskını gerçekleştirenleri kutladı.

Kamil Erdeha

AKÇAM Dursun (Ardahan Ölçek köyü 1930): Öykücü, romancı. Cılavuz Köy Enstitüsü'nde okudu (1950), yüksek öğrenimini —bir süre ilkokul öğretmenliğinden sonra— Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünde tamamladı (1956). Ardahan Ortaokulu, Kırıkkale Lisesi Ankara Demirlibahçe Ortaokulunda Türkçe öğretmenliği yaptı (1957 1969). Türkiye Öğretmenler Sendikası kapatılınca (1971), sendikanın yöneticilerinden olan Akçam, bir süre resmi görevinden uzaklaştırıldı, sonra Atatürk Lisesi'ne atandı (1974). *Milliyet* Gazetesinin açtığı yarışmada, *Analarımız* adlı röportajı ile birincilik ödülü aldı (1962). Roman, öykü ve röportajlarında Kuzeydoğu Anadolu'nun köy ve kasaba yaşamını, çelişkilerini ve çevre sorunlarını etkin ve yalın olarak sergileyen Akçam, kırsal kesimin daha çok ezilmiş kadınını, kentlere göçen, yabancı ülkelere giden, çıkış yolu arayan ve direnen insanlarının acılı sesini, özleşen Türkçe ile Yöresel Halk dilini tümleyen bir ustadır.

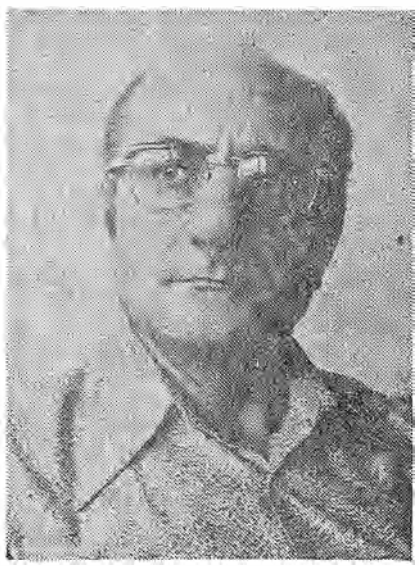

Dursun Akçam

Yapıtları: Analar ve Çocuklar (köy notları, 1964-1973), *Maral* (öyküler, 1964), *Doğunun Çilesi* (inceleme, 1966), *Ölü Ekmeği* (öyküler, 1969), *Taş Çorbası* (öyküler, 1970), *Köyden İndim Şehire* (öyküler, 1973), *Sünnet Partisi* (oyun, 1974), 12. Antalya Festivali Sanat Ödülünü *Haley* öyküsüyle Akçam kazandı (1975), *Kanlıderenin Kurtları* (roman, 1976 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü), *Kan Çiçekleri* (öyküler, 1977), *Kafkas Kızı* (öyküler, 1978).

(F.A.)

Akçe Osmanlı mâli sisteminde para rejiminin temel öğesi, birimi. Gümüşten yapılmaktaydı. İlk Osmanlı akçesinin 100 dirhem gümüşten 269 akçe hesabiyle kesildiği bilinmektedir. 1431'de bir filoru altına 35 akçe değer biçilmişse de (Prof. Mustafa Akdağ), daha sonra değişen ekonomik koşullar sonucu devletin «cedit akçe yeni akçe» sürerken gümüş miktarını azaltması «kırkık akçe» ya da başka maden katanak «maşuş» akçe çıkarması para dengesinde olumsuz değişmeler yaratmıştı. Beyazıt II döneminden (1481 1512) itibaren akçenin gümüş miktarı sürekli olarak azaltılarak çıkarıldı. 1581 tarihinde yüz dirhem gümüşten 400 - 426; Kanuni Süleyman'ın ilk tahta çıktığı yıl (1520) 100 dirhem gümüşten 457; II. Selim döneminde (1566 - 1574) 490 - 533; Murat III. döneminde (1574 - 1595) 533 - 800 akçe kesildi. Doğal olarak akçenin değeri azaldıkça altın karşısında da değeri düşüyordu. XV. yüzyılın ilk yarısında 35 akçeye alınan bir altun 1590'da 128 akçeye alınabilir duruma gelmişti. Bu olumsuz değişimlerden zarar gören katman —devlet vergiyi tartılmış halis akçe olarak tahsil ettiğinden— kırsal kesimde çalışan köylü vergi yükümlüsüydü.

(A.C.)

Akçura Yusuf, düşün adamı, profesör (1876 1935) Rusya'da Simbrist'te doğdu. Orta öğrenimini Bursa Askerî Lisesi'nde yüksek öğrenimini Harbiye Mektebi'nde tamamladı (1896). Harp Akademisi'nde okurken, o evrede gizli çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgisi olduğu savı ile Fizan'a sürüldü. Sürgün yerinden Fransa'ya kaçtı. Paris'te **Ecole des Sciences Politiques**'te okudu. Meşrutiyet ilân edilinceye kadar Rusya'da öğretmenlik, gazetecilik etti. İstanbul'a dönüşünde Darülfünun'a müderris olarak atandı. Türk Derneği (1908), Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Türk Ocağı (1911) gibi dönemin ulusçuluk akımını yaşama geçirmek isteyen derneklerinin kurucuları arasına katıldı. *«Türk Yurdu»* dergisini yayımladı. Mütareke yıllarında Dr. Adnan (Adıvar), Mehmet Emin (Yurdakul) v.b. ile birlikte Milli Türk Fırkası'nı kurdu. Anadoluya geçti. Bir süre «Telif ve Tercüme Heyeti» üyeliği etti. (1921 - 23). İstanbul'dan milletvekili seçildi (1923). Türk Tarih Kurumu başkanlığı (1932), siyasal tarih pro-

Yusuf Akçura

fesörlüğü görevlerinde bulundu. Kars milletvekiliyken öldü.

Yusuf Akçura, Paris'te *«Şuray-ı Ümmet»*, *«Meşveret»* gibi gazetelerde yayımladığı makalelerle tanınmıştı. Asıl ününü sağlayan *«Türk»* (Kahire, 1904) gazetesinde çıkan *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı yazısıdır. Bu uzun yazıda Akçura, Ahmet Rıza'nın Osmanlı Birliği (Pan-Ottomanizm), Mehmet Murat'ın İslâm Birliği (Pan - İslâmizm) yolundaki görüşlerine karşı Türk Birliği (Pan - Türkizm) düşüncesini savunur. Türkiye'ye geldikten sonra 1. Dünya Savaşı'na kadar süren evrede, İttihat ve Terakki iktidarınca da desteklenen, «Türkleri aynı amaç ve ülkü çevresinde birleştirme» düşünüsünü benimseyenlerin başında yer almıştır. Düşün yaşamında ilk önemli değişiklik 1. Dünya Savaşı yenilgisinden sonradır. Bu evrede, «Turancılığın Osmanlı emperyalizmi olduğunu» ileri sürmüş, eski görüşlerine yeni yorumlar aramıştır. Yusuf Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi sınıf ve katmanlardan oluştuğu sorusunu yanıtlamaya çalışırken büyük iş adamları, arazî ve emlâk sahipleri ve yönetici kesimin çıkar ortaklığını vurgulamakta, burjuvazi olarak nitelediği bu öğeleri Abdülhamid II. döneminin yarattığını ileri sürmektedir. Önemli yapıtlarından *«Muasır Avrupa'da Siyasî ve İçtimaî Fikir Cereyanları»* (1926) adlı kitapta özgürlük, eşitlik, insan hakları ve sosyalizme ilişkin sorunları işlerken İnsan hakları bildirgesinin gerçek bir eşitlik sağlayamadığını yazar. Asıl eşitliğin ekonomik fırsat eşitliği ile gerçekleşeceğini savunan Marks'çı görüşlere yaklaşır.

Başlıca Yapıtları: Üç Tarz-ı Siyaset (1911, yeni harflerle 1976), *Siyaset ve İktisat* (1924), *Muasır Avrupada Siyasi ve İçtimai Fikir Cereyanları* (1926).

(Ş.K.)

Mustafa Akdağ

AKDAĞ Mustafa (1913 1972) Prof. Dr. Boğazlıyan'da doğdu. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre Kars Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaptı. Bitirdiği fakültede «ilmî yardımcılık» görevinde bulunurken doktorasını vererek «Edebiyat doktoru» ünvanını aldı (1945). Fakülteden ayrılmak zorunda bırakılan Akdağ (1947) bir süre Gazi Eğitim Enstitüsü'nde asistanlık ve Diyarbakır Öğretmen Okulu'nda tarih öğretmenliği etti. Bir yandan öğretmen-

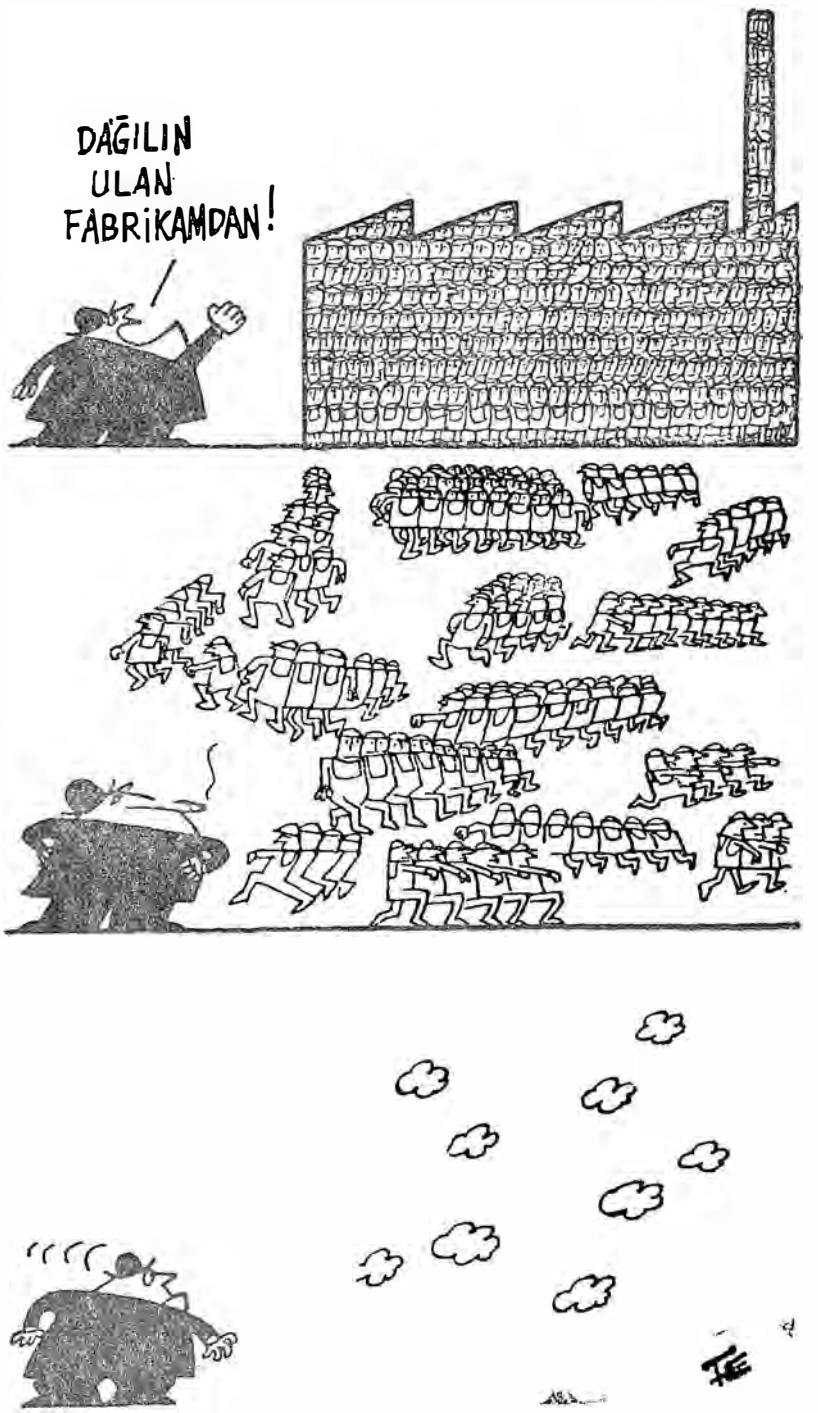

Ferruh Doğan'dan bir karikatür

(Maddesi arka sayfada)

lik görevini sürdürürken, bir yandan da doçentlik sınavlarına hazırlanıyordu. *!Celâli Fikreti»*, (1597 - 1603) adlı tezi ile doçent olarak Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Kürsüsüne atandı (1951). Aynı kürsüde profesör olarak görevini sürdürürken «12 Mart» döneminde tutuklandı. Serbest bırakıldığı evrede kalp krizi sonucu öldü.

Yapıtları: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası» (ilkin Celâli İsyanları adiyle çıkan bu yapıt genişletilerek öğrencisi Dr. Musa Çadırcı tarafından basıma hazırlandı, 1975).

AKDAĞ Tevfik (İzmir - 1932) Şair. Orta öğrenimini İzmir İnönü lisesinde (1951), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesinde tamamladı. (1958). Askerlik görevinden sonra Akbank müfettişi oldu. İlk şiirlerini *millkiye, Kaynak, Şairler Yaprağı, Yeditepe* (1953 - 1955) dergilerinde yayımlayan Akdağ, daha sonra *Pazar Postası, Yelken, Ataç, Papiriis, Soyut, Türkiye Yazıları* dergilerinde yazdı. Kısa süre Ankara'da *Şimdilik* adlı bir dergi (1955) yayımladı.

Yapıtları: Lacivert Kanatlı Bir Kuş·tur Gece (1969).

Ferruh Doğan Akdilek

AKDİLEK Ferruh Doğan (İstanbul 1932). Karikatürcü. İlk karikatürü 1945'te *Şaka* dergisinde yayımlandı. Hukuk Fakültesi'nden ayrılan Ferruh Doğan; daha sonra *Doğan Kardeş, Pazar Postası, Hafta, Yeditepe, 41 Buçuk, Dolmuş, Kim, Tef, Taş - Karikatür, Akbaba* ve *Ant* dergilerinde; *Cumhuriyet, Milliyet, Yeni İstanbul, Vatan, Akşam, Dünya* ve *Ulus* gazetelerinde çalıştı.

Erişilen Köy albiimü (1955) Türk Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı görüldüğü savı ile yargılandı. Beraat etti. Yazısız karikatürün gerçek ustalarından olan Ferruh Doğan, 1955'te Gazeteciler Sendikası «Birincilik ve İkincilik» ödüllerini aldı. İtalya Bordighera'da bazı Türk karikatürcüleri ile birlikte Senato Ödülünü paylaştı (1962). Yugoslavya Üsküp'te (1969), İtalya Marostica'da (1970) ve yine Yugoslavya Bosnasaray'da (1972) Özel Ödül'ler kazandı. İtalya Bordighera'daki karikatür yarışmalarında 1971de Üçüncülük, 1972'de Regione Liguria, 1973'te Altın Palmiye - Birincilik Ödül'lerini aldı. Belçika Knokke Heist'ta Birincilik (1972), Yugoslavya Üsküp'te İkincilik (1972), İtalya Bologna'da Birincilik (1973), İtalya Telontino'da ise Onur Diploması almağa hak kazandı.

Birçok yabancı ülkelerde yapıtları yayımlanan sanatçının bazı karikatürleri, İtalya Tolentino'daki Uluslararası Mizah Müzesi'ne kabul edilmiştir.

Çizgili Diinya, Sergi ve *Politika* adlı karikatür albümleri vardır.

(S.P.)

AKGÜN Nahit Ulvi (Milas 1918) Şair Orta öğrenimini İzmir II. (Namık Kemal) Lisesi'nde (1940), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Fakültesi'nde tamamladı (1948). Uzun yıllar felsefe öğretmenliği etti. İlk şiiri İzmir'de yayımlanan *«Akın»* gazetesinde çıkmıştı. Uzun süre hece ölçüsüyle yazdı. Asıl bilinçli çalışmalarını yeni şiir akımına koşut olan örneklerinde gösterdi. *«servet-i fünün Uyanış», «Kovan», «Fikirler», «Varlık», «Türk Dili»* dergilerinde yayımladığı bu tür şiirlerinde kurulu düzenden rahatsız olan bir duyarlığın egemen olduğu görülür. Sevi şiirlerinde bile kendisiyle toplum arasındaki kopukluğu yansıtan Nahit Ulvi, özellikle 1946 - 50 evresinde toplumun değişik kesimlerinde yaşayan insanlara özgü sorunları işlemiştir. Ayrıntılardan arınmış, temiz, incelikli buluşları ve içtenliği ile «Yeni Şiir» hareketi içinde kendine özgü bir yeri vardır.

Şiir Kitapları: Üç Gönül, Leyla (1937), *Irgat* (1942), *Sebep* (Mehmet Serpin'le birlikte, 1945), *Birisi* (1955, 62), *Karanlıkta Bir Ağaç* (1960), *Gerçek Düş* (1965), *Evren Türküsü* (1966, Türk Dil Kurumu Armağanı kazandı), *Ağaçlar Uyanınca*, (1971).

AKI Niyazi (Kayalar 1913) Yazar, araştırmacı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. (1940) lise ve yüksek okullarda öğretmenlik ve okutmanlık yaptı. İstanbul'da doktorasını verdi (1956). Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne öğretim görevlisi (1961), doçent (1964). Yeni Türk Edebiyatı profesörü (1970 - 1975) oldu. *Ülkü, İstanbul, Bilgi, Ölçü, Akis, Yeditepe* ve *Yeni Edebiyat* dergilerinde telif ve çeviri incelemeleri yayımlandı.

Başlıca Yapıtları: Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1960), *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi* (1963). *Çağdaş Türk Tiyatrosu'na Toplu Bakış* (1923'ten 1967'ye kadar, 1968).

Bedii Faik Akın

AKİN Bedii Faik (Bandırma - 1921) Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini İstanbul Kabataş Lisesi'nde tamamladıktan sonra (1940) bir süre Tıp Fakültesi'nde okudu; bir süre de tütün ticareti yaptı. 1945 te ilkin *Tasvir* gazetesinde fıkra yazarlığına başladı. Daha sonra *Tan, Milliyet, Yeni İstanbul, Ulus* gazetelerinde yazdı (1945 - 1952). Faik Rıfkı Atay'la birlikte *«Diinya»* gazetesini kurdu, yönetti. Demokrat Parti'nin iktidar döneminde anayasal hakların gerçekleşmesini isteyenler doğrultusunda savaşım verdi. 27 Mayıs 1960'dan sonra Millî Birlik Komitesi'ne yandaş tutum aldı. Bir ara 22 Şubat eylemini destekleyen Avni Doğan gibi C.H.P.'li yöneticilere yakınlaştı. Sonra sosyal adalet yanlısı çevrelere karşı yazılar yayımladı. Gazetesini satarak A.P. yanlısı *Son Havadis*'de yazmaya başladı.

Yapıtları: Efendime Söyliyeyim (Fık-

ralar, 1953), *Yabancı* (Roman, 1954), *Sam Amcanın Evinde* (Gezi Notları, 1954), *Bir Garip Ada* (Gezi Notları, 1958), *O Biçim* (1958), *İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci* (Röportaj, 1967), *Rusyadan* (Gezi Notları, 1968).

AKIN (Cankoçak) Gülten (Yozgat 1933) Şair. Orta öğrenimini Ankara Kız Lisesi'nde yaptıktan sonra A.Ü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1955). Kaymakam olan eşiyle birlikte Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşırken yardımcı öğretmenlik ve avukatlık yaptı. Daha sonra Türk Dil Kurumu'nda çalışmaya başladı (1972). İlk şiirleri *Son Haber* (1951), *Hisar*, *Türk Dili*, *Mülkiye* ve *Varlık*'ta yayımlandı. 1955'de *Varlık* dergisinin düzenlediği şiir yarışmasını kazandı (Teoman Karahun'la birlikte). İlk şiir kitabı *Rüzgâr Saati*'nde (1956) insancıl ve sevecen ama insanlarla daha yeterince ilişki kuramamış, genç kız tedirginliğini bilinçle yaşayan bir şair görünümündedir. Anlatımı yalın ve yapmacıksızdır. *Kestim Kara Saçlarımı* (1960) anlatım ve içerik yönünden daha karmaşık, daha bilinçli ve kişiliklidir. Toplumsal sorunlara ve özellikle de toplumumuzun kadın sorunları

Cankoçak Gülten Akın

üzerine eğilen, belirleyici olmaktan çok saptayıcı, çözümleyici olmaktan çok yorumlayıcı bir şiir anlayışının ürünüdür bu kitap. Ayrıca İki Yeni akımının ve Behçet Necatigil'in etkileri de görülür. *Sığda* (1964) (TDK 1965 Şiir Ödülü) adını taşıyan kitapta da Akın eski çizgisini sürdürür. Anlatımda ustalığı artmış, İkinci Yeni'nin öz anlayışından uzaklaşmıştır. *Kırmızı Karanfil*'de (1971) insancıl, sevecen ve özgeci tavrı toplumcu gerçekçi bir dünya görüşünün ilkeleri doğrultusundadır. Akın'ın topluma ve dünyaya açıldığı değişen şiir sözcüğünden de anlaşılır. Artık şiirinde emekçiler, işçiler, köylüler, kentsoylular bütün yaşamlarıyla, edimleriyle, savaşımlarıyla yer alırlar. *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (1972) (TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışması başarı ödülü). *Ağıtlar ve Türküler* (1976) (1977 Yeditepe Şiir Armağanı) dünya görüşü belirginleşmiş devrimci bir şairin ustalık denemeleridir. Yine de duygulu, sevecen ve yapmacıksız bir söyleyiş ve zaman zaman beliren kadınca bir öfke Akın'ın belirgin özelliği olarak şiirlerinde kendini belli eder. Gülten Akın kısa oyunlar ve çocuk kitapları da yazmıştır. 1960'dan sonra şiirleri genellikle *Türk Dili*, *Forum*, *Yön*, *Değişim*, *Soyut*, *Dönem*, *Papirüs*, *Şiir Sanatı* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

(E.C.)

GÜLTEN AKIN'dan Bir Şiir

KADIN OLANIN TÜRKÜSÜ

Git oldu can, sürgün geldi dayandı
Sürgün yine geldi dayandı
Kitapları topladım, çocukları giydirdim
Hadi de doğrulalım Dranazın karına

Biz nereye düşeriz, halk fakir fıkara
Her bahar, her yaz gurbette
Sılaya dönmesi olur velâkin
Ne sılamız belli, ne gurbetimiz
Çiğdemi Ardahan yaylalarında
Nergisi Sinopta
Vanda koparmışsak sarı gülü
Portakal kokusu Kumlucadan gelir
Karıştırdık sıla nere, gurbet hangisi
Bizim gibi gurbetçi görülmemiştir

Git oldu can, sürgün geldi dayandı
Diktiğin fidanlar sen olmayanda
Yel vura ırgalana, gün vura duldalana büyüyecek
Yasa şu ki ekinler yürüyecek
Bebek dillenecek, güçsüz hallanacak
Sis kalkacak İsfendiyar başından

Selâm olsun bizden önce geçene
Selâm olsun dosta, hasa, çile çekene
Selâm olsun dayanana, düşene
Yüreğim yürektir, bakma gözüm yaşına

Git oldu can, sürgün geldi dayandı
Sorulmasın vatanımız ilimiz.

AKIN İlhan (İzmir 1927) Yazar. Profesör. Orta öğrenimini Taksim Lisesi'nde. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1950) L'institud des Hautes Etudes Internationales'i bitirdikten sonra (1955) Hukuk Fakültesi'nde Devletler Umumi Hukuk asistanı, doçenti (1958) profesörü oldu.

Bilimsel çalışmalarının yanısıra *Dünya* gazetesindeki yazılarıyle (1960 - 63) tanınan Akın, *Devlet Doktrinleri* (1962) adlı inceleme kitabiyle 1963 Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü kazandı.

AKINCI Gündüz (Çoruh 1914) Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Bursa Lisesi'nde (1934) yüksek öğrenimini; Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü de tamamladıktan (1938) sonra bir süre edebiyat öğretmenliği yaptı. Yeni Türk Edebiyatı asistanı olarak, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne girdi. Doçent (1954) ve profesör oldu (1962). Bir yıl kadar da Erzurum Üniversitesinde Fen ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde bulundu. Şimdi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Yeni Türk Edebiyatı Profesörü.

Yapıtları: Abdülhak Hamit Tarhan (inceleme, 1955, Türk Dil Kurumu Bilim armağanı, 1954), *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi* (inceleme, 1961), *Batıya Yönelirken Şinasi* (1962, 1966). *Türk Fransız Kültür İlişkileri.*

AKINCI Mehmet (Turhal 1932). Sendikacı

1948 de işçiliğe başlıyan Akıncı sendikacılık yaşamına Ankara Elektrik ve Havagazı İşçileri Sendikası'nda başladı, bu örgütün genel sekreterliğine getirildi. Sonra petro kimya işkolunda işçiliğe devam etti. DİSK'in gelişmelerini izleyen ve Akıncı'nın malî sekreteri bulunduğu Petkim-İş Sendikası Ocak 1975 te DİSK'e katılınca ötedenberi bulunduğu DİSK içinde birlik ilkesinin gerçekleşmesinde etkin oldu. Ancak 1979 da yapılan sendika kongresinde yeni bir tutum izleyen genel kurulda sendika yönetiminden uzaklaştırıldı.

(K.S.)

AKINCIOĞLU M. Niyazi (Bursa 1916 / Ankara 1 Şubat 1979) Günümüz ozanlarından ve avukat. Bursa Lisesini (1938), İstanbul Hukuk Fakültesi'ni (1943) bitirdi. Ölümüne değin Kırklareli'nde avukatlık yaptı. 1950'de 141 ve 142'ye aykırı hareketten, altı ay kadar cezaevinde kaldı.

1940 ile 1945 arasında yayınladığı şiirlerde, Divan şiirinin bazı deyimlerini, dizelerine değerli taşlar gibi yerleştirdi. *Sirkeci, Bursa, Edirne* başlıklı şiirleri ile ün yaptı. 1940 Toplumcu ozanları içindeki önemli yerine karşın 1950'den sonra, hemen hemen hiç şiir yayınlamadı.

1938'de, Halk şiiri ağzı ile söylediği, ilk gençlik denemelerini getiren kitabı *Haykırışlar*'dan sonra, kitap çıkarmadı. M. Niyazi Akıncıoğlu, toplumcu gerçekçi akım doğrultusunda gelişen şiirimiz içinde bir kaç güzel özel örneği ile belleklerde yaşayacak bir ozandır **(Ö.F.T.)**

M. NİYAZİ AKINCIOĞLU'ndan bir şiir

İTİRAF-I AŞK

Kınalı parmakların değmesin yarama:
merhem urulur gibi, sarılır gibi değil.
Bir ecel teridir döktüğüm;
ve kara sevdalısıdır yarim, sevdiğim:
— Telli çeviren gibi boynumda,
taze bir somun gibi koynumda
taşıdığım —

Çamur Şevketlerin, Cideli'lerin.
Senin, onlardan sonra geliyor yerin,
darılma sakın.
Sen, hem bana yakın
hem uzaktasın.

Bir başka hava koklamaktayım:
masmavi bir gök altında
katıksız ve hilesiz.
Bir başka hava ki bu:
Öldüresiye güzel, kızlığı bozulmadık.
Turna gözü gibi duru
ve aydınlık

Sıktığım eller başkadır:
Buğday ekmeği,
inayış tezeği kokar.
Katran kokar,
barut kokar,
kan kokar.

Bahtını dünyamızın
şahadet parmağı çizecektir onların,
dizbağları çözüldüğü gün
tankların, orduların.
Ve çekel ve övendire ve saban
yollara döküldüğü gün,
anam kına yaksın ellerine
ve ninem saçlarına.
Anla kim yarim, sevdiğim:
Sedd-i Çin ayırır seni benden,
beni senden

Bir karayeldir esen
başımda deli deli;
yıldız rüzgârı değil..
Eğil,
yarim, sevdiğim:
Bu yeni aşkımın önünde eğil!

Akif Paşa (Yozgat 1787 / İskenderiye 1845). Divan Şairi. Doğduğu şehirde özel öğrenim gördükten sonra bir süre Çapanoğlu Süleyman beyin divanında kâtiplik yaptı. Daha sonra İstanbul'a gelerek Divanı Hümayun Kâtipliğinde bulundu. Önemli memuriyetlerde çalıştı. Vezir rütbesiyle Hariciye Nazırlığı ve Mülkiye Nazırlıklarına getirildi. (1835 1837) Tanzimat Fermanı'ndaki ilkelere benzer hükümler ilân etmek isteyen Mahmud II. yi, padişahlık hukukunun sınırlanacağı gerekçesiyle önlediği söylenir. Abdülbaki Gölpınarlı ve Prof. Ali Nihat Tarlan, yenilikçi edebiyat akımından yana olduğu savına karşıdırlar. Namık Kemal de *Bahârı Danış* özyazısında dilimizde bir çığır açmak istediğini ama en özen gösterdiği eserinde bile acem geleneklerinin arkasından gittiğini belirtir. Adem Kasidesi ve torununun ölümü üzerine hece ölçüsüyle yazdığı Mersiye en bilinen şiirleri arasındadır.

Yapıtları : Şeyh Müştaka Mektup, Tabsıra.

Akis Haftalık siyaset dergisi (15 Mayıs 1954 / 31 Aralık 1967). Amerika'da yayımlanan *Time* dergisi örnek alınarak Metin Toker yönetiminde hazırlanan *akis*, siyasal olaylara geniş yer verme, ekonomi, dış basın, spor, sanat vb. gibi konularda uzman kişilerce düzenlenmiş güncel yazılar sunma amacı güden, siyasal dergicilik alanında yenilik getiren bir dergiydi. Başlangıçta kısa bir süre Demokrat Parti'yi desteklediyse de 1954 seçimlerinden sonra iktidar partisine karşı çıkan, CHP'yi destekleyen yayın organları arasında yer aldı. Demokrat Parti yöneticilerinin basına karşı hırçın tutumları, basın özgürlüğünün kısıtlı oluşu ve yargıç güvencesinin sağlanmamış olması nedeniyle *Akis*'in yazar yada yöneticileri (Metin Toker, Cüneyt Arcayürek, Kurtul Altuğ, Yusuf Ziya Ademhan, Süleyman Ege vb.) devlet büyüklerini küçük düşürdükleri gerekçesiyle tutuklandılar. Meclis'te basını denetlemek amacıyla kurulan ünlü Tahkikat Komisyonu, basımeviyle birlikte dergiyi kapattı. 27 Mayıs'tan sonra bir süre

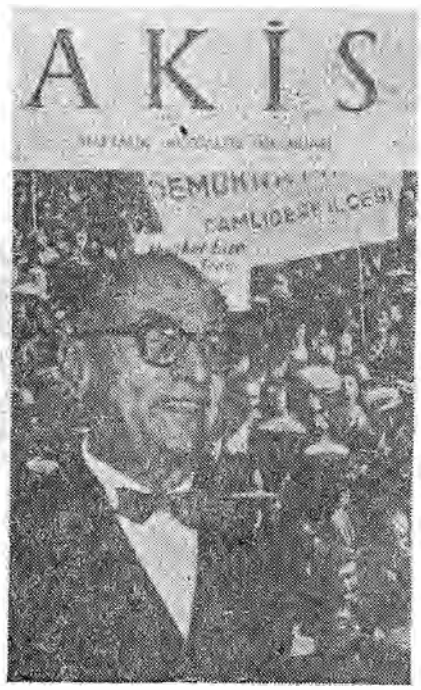

Akis Dergisi

çin tirajını önemli ölçüde artıran *Akis*, çok geçmeden 1950'li yıllardaki etkinliğini ve okur desteğini yitirdi. Siyasal olaylara ağırlık veren ve bunları daha önce denenmemiş bir biçimde, sonradan «Akis üslubu» diye anılacak bir anlatımla aktaran, bu yönüyle de Türk basınına yenilik getiren *Akis*'in asıl işlevi, 1961 Anayasasına girecek kimi ilkelerin savunucusu olmasındadır. Kapanmasının nedeni ise toplumsal gelişme doğrultusuna ayak uyduramamasıdır. **(A.K.)**

Akif Paşa

AKKAN Oğuz (İstanbul - 1931). Yayımcı. Orta öğrenimini Beyoğlu Erkek Lisesi'nde (1949), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde (1955) tamamladı. Kısa süre avukatlık yaptıktan sonra gazeteciliğe başladı. «*Havadis*» (1956), «*Yeni Sabah*» (1957), «*Akşam*» (1961 - 65) gazetelerinde yazarlık, genel yayım müdürlüğü yaptı. Beyrut, Kıbrıs, Çin röportajlariyle tanındı.

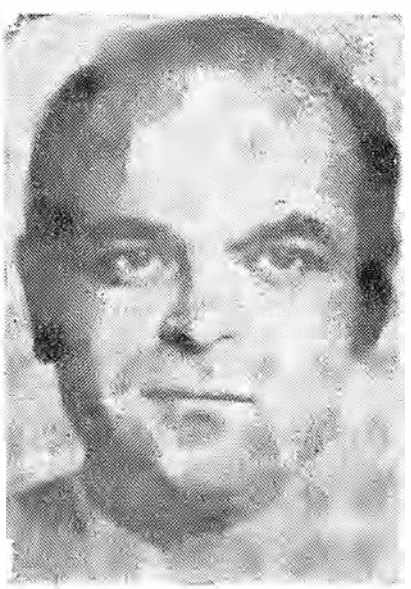

Oğuz Akkan

Cem yayınevi'ni kurdu (1964). Özellikle Nâzım Hikmet, Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu, Bekir Yıldız, Faz.l Hüsnü Dağlarca v.b. çağdaş yazarların yapıtlarını yayımladı.

AKKOÇ Kemal (Erzincan - 1949). Karikatürcü. Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Bölümünü bitirdi. Yüksek öğrenimi boyunca fuarlarda portre karikatür çizerek geçimini sağladı. Erzurum ve Bursa'da sergiler açtı. 1975 de İtalya'da Vercelli Kenti Uluslararası Yarışmasında «Başarı Ödülü kazandı.

AKKOYUNLU Fazıl (Yozgat 1914 / Ankara 1976) Millî Birlik Komitesi üyesi (27 Mayıs 13 Kasım 1960). Emekli Piyade Yarbay, 14'ler grubundan. Harbokulunu bitirdi (1936). Genelkurmay Başkanlığı Kışla Komutanlığı Harekât Eğitim Subayı iken, 27 Mayıs hareketine katıldı ve MBK'ne girdi. MBK içinde ki anlaşmazlıkla Türkeş grubunda yer aldı. MBK'nin feshedilmesi ve 14'lerin sürülmesi olayında, emekliye ayrılarak Kabil Büyükelçiliği müşavirliğine gönderildi. Sürgünden Türkiye'ye döndüğü yıl (1963), 20 - 21 Mayıs olaylarına karıştığı gerekçesiyle Türkeş, Özdağ ve Baykal'la birlikte tutuklanan TCK. 171. Md. ihlâl suçlamasiyle yargılandı. Yargılama sonunda beraat etti. (5.9.1963). Türkeş'le birlikte CKMP'ye katıldı (19.6.1965). Etkin bir politik yaşam sürdüremedi.

Fazıl Akkoyunlu
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

AKNAR Hamdi Suat (1873 / 1936) 1899 yılında Askeri Tıbbiye Mektebini bitirdikten sonra Almanya'ya gönderilmiş ve Anatomi Patoloji uzmanı olarak yurda dönmüştür. Mülki Tıbbiye'ye Anotomi ve Anatomi Patoloji hocası olarak geçen ve 1933 üniversite reformuna kadar patoloji hocalığı yapan Aknar'ın *Hücreler, Urların Gelişimi, Deri Patolojisi* gibi konularda 3 kitabı vardır. Bunlar ülkemizde ilk defa yazılan konular olmakla birlikte yabancı literatüre geçecek kadar da değerli yapıtlar arasında sayılır. Patolojik hücreler ve kanserle de ilgilenen, Aknar Kızılay Kanser Laboratuarı ve Kanserle Mücadele Cemiyetini kurmuştur.

(Dr. D K.)

AKSAL Sabahattin Kudret (İstanbul - 1920) Şair, oyun yazarı, hikâyeci ve denemeci. Ortaöğrenimini İstanbul Işık Lilesi'nde yaptıktan sonra bir süre Hukuk Fakültesi'ne gitti ve daha sonra İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1943). Bir süre felsefe öğretmenliği, Çalışma Bakanlığı müfettişliği yaptı. 1951'den sonra İstanbul Belediyesi'ne bağlı kuruluşlarda müfettiş, Konservatuvar Müdürlüğü, Şehir Tiyatrosu Müdürlüğü, Yazı İşleri Müdürlüğü, Konservatuvar öğretmenliği gibi görevlerde bulunarak buradan emekli oldu (1977). İlk şiirleri *Varlık* (1938), *İnsan* (1938) ve *Oluş* (1939) dergilerinde yayımlandı. Daha sonra oyun (1947) ve hikâye (1952) alanlarında da ürün vermeye başladı. Şiir-

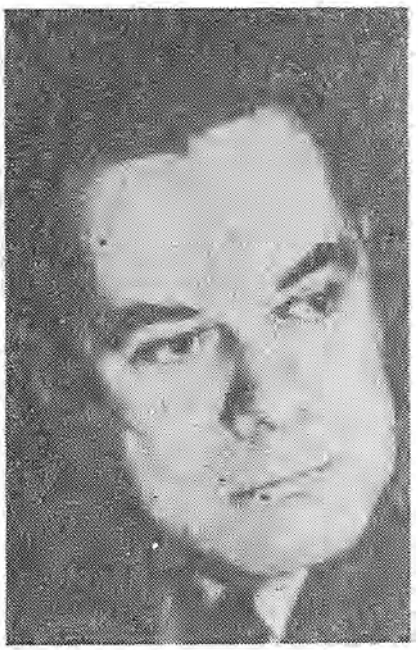

Sabahattin Kudret Aksal

lerinde başlangıçta günlük yaşantıyı, günlük kaygıları ve küçük, sıradan sevinçleri işledi. Kısa ve tanımlayıcı şiirlerin yanı sıra doğa, eşya betimleyici şiirler yazdı. Daha ilk şiirlerinde bir biçim kaygısı, denge, ölçü ve uyak özeni görülür. 1970 sonrası şiirlerinde bu kaygı ve özen belirli bir biçim içinde yerini sağlamlamıştır. Aksal'ın çıkışında **Garip Akımı**'nın etkileri görülebilir ama bu etkiler hızla yerini bir anlamda gizemci bir görüşle insanı, evreni ve doğayı çözümlemeye çalışan bir anlayışa bırakmıştır. Bu çözümleyici bakış karmaşık, yoğun ve sorun niteliğindeki konuları sıradan, güncelik ve yalın olay ve olgular içinde yakalar. Bu açıdan Sabahattin Kudret'in şiiri alışılmış anlamda felsefeci bir şiir değildir. Şiirlerdeki kelime zenginliği ve dil yalınlığı da bu durumun bir kanıtıdır. Düşünce yazılarından da anlaşılacağı gibi Aksal için şiirin kendisi bir sorundur. Şiir sanatının ne olup ne olmadığını kendi şiirini yaratarak bulmaya çabalar. Kuramsal açıdan şiir sanatı üzerinde durur. Bütün bunlar şiirine de yansır ve Aksal'a **Garip Akımı** ve **İkinci Yeni** dışında üzgün bir yer açar. Şiir bireysel bir olgudur. Aksal için ve **kendinde** bir sanattır. Oyunlarına da şair ve öykücü kişiliğinin yansıdığı kabul edilmiştir.

Başlıca şiir kitapları: Şarkılı Kahve (1944), *Gün Işığı* (1953), *Duru Gök* (1958), *Bir Sabah Uyanmak* (1962), *Elinle* (1962), *Eşik* (1970), *Çizgi* (1976), *Şiirler* (Bütün kitapları 1979). Paul Eluard'dan yaptığı şiir çevirilerini *Ağızda Bir Sevi* (1964) adlı kitapta topladı. *Gazoz Ağacı* (1954), (1954 Sait Faik Hikâye Ödülü'nü Haldun Taner'le bölüştü) ve *Yaralı Hayvan* (1956) (1957 TDK Sanat Armağanı) adlı hikâye kitapları vardır.

Oyunları: Evin Üstündeki Bulut (1948), *Şakacı* (1950), *Bir Odada Üç Ayna* (1956), *Tersine Dönen Şemsiye* (1958), *Kahvede Şenlik Var* (1965), (1965 - 66 Ankara Sanat Sevenler Derneği En İyi Oyun Yazarı Ödülü), *Kral Üşümesi* (1969). *Sonsuzluk Kitabevi ya da Kuyruklu Yıldız* (1969), *Bay Hiç* (1969). Oyun ve hikâyelerinde çeneliikle büyük kent insanının yaşadığı karmaşayı, insanların küçük ilişkiler içindeki yaşamlarını, içtensizleri anlatır. Aksal uzun süredir hikâyeden uzaklaşmıştır. Şiir, oyun sanatı üzerine yazılarını ve bazı anılarını *Geçmişle Gelecek* (1978) adlı yapıtta toplamıştır

Eray Canberk

AKSEL Malik (1903) Gençlik yıllarında sözü edilen bir ressam olarak folklorik temalar üzerinde çalışan Malik Aksel, giderek araştırmacı yanıyla önem kazandı. «Anadolu Halk Resimleri» ve «Türklerde dini resimler» adlı kitapları, çalışmalarının önde gelenlerindendir.

(O.T.)

Malik Aksel'in «Oturan Kızlar» resmi

AKSOY Alaattin (1942) Gerçekçi ressamlar arasında önde gelenlerdendir. Güzel Sanatlar Akademisini bitirdikten sonra Fransada uzmanlık çalışmaları yapan Aksoy 1976'dan bu yana aynı okulda öğretim üyesidir.

(O.T.)

AKSOY Erol (1935 Bayındır) Yazar ve oyuncu. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Enstitüsü'nü bitirmiş, çeşitli amatör tiyatro çalışmaları yapmıştır. Daha sonra Devlet Konservatuvarı'nı bitirerek Devlet Tiyatrosu'na girmiştir. 1967 yılında *Milliyet* gazetesinin düzenlediği Karagöz oyunu yarışmasında üçüncü olmuş, *Gelin Çıkmazı* adlı TV oyunu ise TRT 1970 sanat ödüllerinde büyük ödülü kazanmıştır. *Otlak* adlı oyunu Ankara Sanat Tiyatrosu'nda oynanmıştır.

(G.A.)

AKSOY Fahir (Bkn. Naif Resim).

(O.T.)

AKSOY Mehmet (1939) Toplumcu gerçekçi heykelcilik anlayışının önde gelen temsilcisidir. 1967'de Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümünü bitiren M. Aksoy, 1971 - 1978 yılları arasında Batı Berlin'de uzmanlık çalışmaları yaptıktan sonra yurda dönerek aynı okulda öğretim üyesi oldu. Heykellerinde sağlam tekniği, özlü ve güçlü anlatımıyla tanınır.

(O.T.)

AKSOY Muammer (İbradı 1917). Anayasa Hukuku profesörlerinden. Yazar, Milletvekili. Yüksek öğrenimini İstanbul ve Zürih Üniversiteleri hukuk fakültelerinde tamamladı. Zürih'te doktorasını verdi. Uzun yıllar, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa Hukuku okuttu. 27 Mayıs 1960'dan sonra toplanan Kurucu Meclis'e üye seçildi. Anayasa Komisyonu'nda çalıştı. Sosyalist Kültür Derneği Merkez yürütme kurulu üyeliği (1962), Türk Hukuk Kurumu başkanlığı görevlerinde bulundu. C.H.P. İstanbul listesinden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1977).

1960 - 1969 döneminde *«Forum»*, *«Yön»*, *«Cumhuriyet»* v.b. dergi ve gazetelerdeki yazılariyle de tanınan Aksoy'un birincil önem taşıyan ulusal sorunlarımızın kamuoyuna mal olmasında büyük katkısı vardır. Özellikle petrol konusundaki sürekli çalışmalariyle dış kapitalin bu alandaki sömürü çarkını açığa çıkarmış, petrol yasasının hükümlerini tartışarak anayasaya aykırı gördüğü maddelere dikkati çekmiştir. Katıldığı açık oturumlarda, konferanslarında, yazılarında sosyal devlet kavramını işleyerek anayasamızın sosyalizme açık olduğu görüşünü savunmuştur.

Başlıca Yapıtlar: Kötü Durumlu Ev-

lilik Dışı Çocuklar (1943), *Partizan Radyo ve D.P.* (1960), *Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Seçimi ve bunun ortaya çıkardığı Kamu hukuku meseleleri* (1962), *Türkiye'nin Petrol Faciası ve Çıkar Yol* (1965), *Başbakanın Parlamentoca Denetlenmesi ve Anayasanın 132. Maddesi* (1970), *Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi* (cil I, II. 1975), *Sosyalist Enternasyonal ve C.H.P.* (1977).

Prof. Dr. MUAMMER AKSOY'dan bir seçme

DEMOKRASİNİN AKİBETİ

AP yöneticilerinin iktidara gelebilmek için başvurmaktan kaçınmadığı gayrî meşrû silâhlardan biri de, «memleketin siyasî ve iktisadî bağımsızlığı için mücadele etmeği» yani milliyetçiliğin en ciddî anlamda uygulanışını, «hatka, memlekete ihanet ve Rusya'nın emellerine hizmet etme» olarak damgalamak suretiyle kavramları tersine çevirmekten bile kaçınmamalarıdır. Bu konuda şirretliğin ve memleket yararına sırt çevirmenin son haddine varabilen AP yöneticileri, Türk tarihinde eşine pek az rastlanır bir pervasızlıkla, yabancı bir memleketin ve yabancı şirketlerin çıkarını Türkiye'nin yararından üstün tutan bir davranışı israrla ve inatla savunmaktan ve her gün yeni yeni örneklerle Türkiye'nin sömürülmesine yardımcı olmaktan dehşet duymamaktadırlar. Tam aksine, Amerikalıların çıkarını desteklemek için, her sınırı aşan bir cüretle, yeni yeni tedbirler ve metodlar keşfedilmektedir.

Buna karşılık olarak da, Amerikan resmî makamları Amerikan gizli teşkilâtı (CIA) ve Amerikan Şirketleri AP'nin iktidara gelmesi ve iktidarda kalması amacıyla bağımsızlıkla bağdaşmıyacak müdahalelere dahi cüret etmektedirler. Yabancı petrol şirketleri, maddi manevi bütün yardımlarla AP'nin yanında ve bazen içindedir. Genel Başkanlık seçimlerine bile burnunu sokmakta, parayla ve sahte vesikalarla parti içi ve partiler arasındaki seçimleri etkileme yoluna gitmektedirler. Bu gibi destekler, çeşitli bakımlardan geri kalmış bir memlekette, —kısa süreler için— yardımı kabul eden partinin lehine sonuçlar doğurabilir, amma milletin ilişkilerden şüphesi kalmadığı zamanda da, bir partinin mahvolmasına sebep olur. Hele o yabancı devlet, benimsediği aşırı bencil dış politika sonucunda, damgalanmış bir devlet olarak, milli egemenliğine son derece düşkün kumanda altında yaşamaya tarihi boyunca asla razı olmamış (bu gibi çabaları nefretle reddetmiş) bir Türkiye'de, kendi evinde imiş gibi hareket etme hakkına sahip bulunduğu vehmine kendisini kaptırmış olursa... Ve ona bu yetkiyi, Türkiye'nin vaktiyle iş başına gelmiş ve sonradan hukuk dışı olduğu resmen tescil edilmiş bulunan sorumsuz bir iktidar - millet ce meçhul bir takım anlaşmalar sonunda tanınmış (daha doğrusu tanımak istemiş) olursa..

Özet: İçişlerimize müdahalenin, «değiştirilecek genel müdürleri tesbit», «Hükûmet düşürülmesini destekleme», «iktidar partisi genel başkanı seçimini idare» ve «Amerika'ya sempatik görülmeyen siyaset ve fikir adamlarının tasfiye listesini hazırlama» derecesine kadar götüren yoğunlukta gerçekleşmesinde beis görmeyen iktidar partilerinin, bir memlekette, ne demokratik düzenden yana olmalarına ve ne de demokratik düzenin baş şartı (havası) olan hürriyet düzenine ve milli bağımsızlığa bekçilik edebilmelerine imkân vardır. İşte içine girmiş olduğumuz, bu «Türk ve Amerikan kavramlarının birbirine karışmış olması devri», demokrasimizin soysuzlaşmasında ve bir çıkmaza saplanmasında çok büyük bir paya sahip bulunmaktadır.

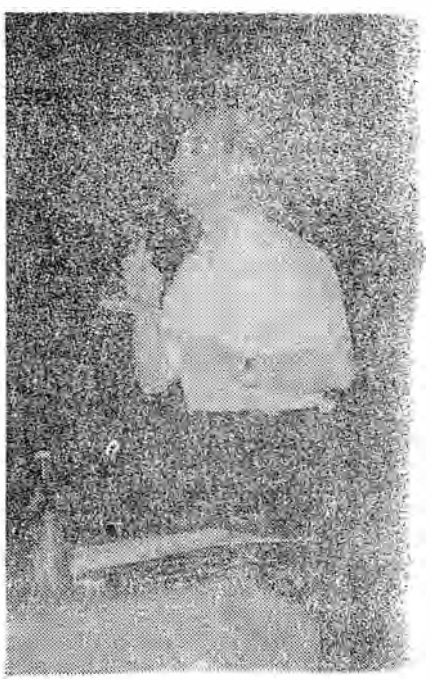

Muammer Aksoy

AKSOY Orhan (İzmir 1950) İlk çizgileri 1966 da *«Demokrat İzmir»*de yayınlandı. Bir süre *«İzmir Ekspres»* gazetesinde çalıştı. 1976'da Nasreddin Hoca Uluslararası Karikatür Yarışmasında «DİSK Özel ödülü» aldı. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Yarışmasıyla, Halk Sağlığı yarışmalarında özel ödüller aldı. Aksoy, serbest çizer olarak İzmir'de çalışmalarını sürdürmektedir.

AKSOY Ömer Asım (Gaziantep 1898) Yazar. dilci. Orta öğrenimini doğduğu şehirde, yüksek öğrenimini, —uzun süre öğretmenlikten sonra— İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1928) Bir süre savcılık yaptı, milletvekili seçildi. Avukatlığı ve öğretmenliğinin yanısıra *Türk Dili* dergisinde yayımladığı yazılarla tanındı. Dilimizin özleşme akımı içinde verimli kalemlerinden biri oldu. Uzun süre Türk Dil Kurumu genel yazmanlığı yaptı.

Başlıca Yapıtları: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (D. Dilçin'le birlikte 4 Cilt, 1943 - 1957), *Derleme Sözlüğü* (1952 - 1957), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (1965), *Dil Üzerine Düşünceler, Düzeltmeler* (1962 - 1964), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (1968 - 1970), *Özleştirme Durdurulamaz* (1969).

Refet Aksoylu

AKSOYLU Refet (İstanbul 1921) Millî

Birlik Komitesi üyesi (1960 - 61). Tabiî Senatör (1961), Emekli Kurmay Yarbay Harbokulunu bitirdi (1942). 30 üyeli ikinci ihtilâl komitesine katıldı (1956). Bu komite 1957 Ağustosunda dağıldıktan sonra, 27 Mayıs hareketine katılarak MBK üyesi oldu. Komitenin İktisat Komisyonunda görev yaptı. MBK'nin sona ermesinden sonra Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubunda yasama çalışmalarını sürdürdü.

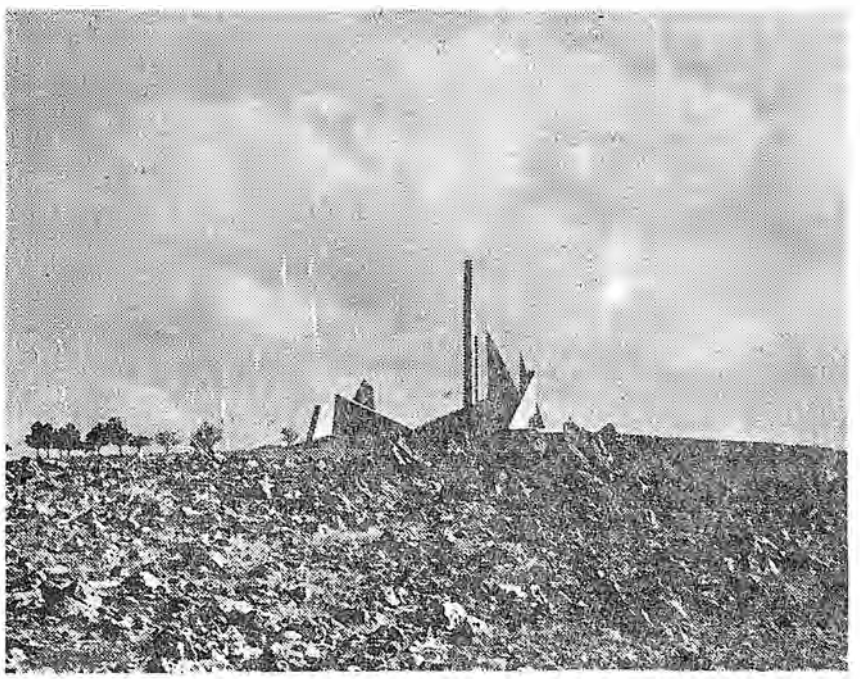

Dumlupınar Zafer Anıtı - 1963 - (Levent Aksüt)

AKSÜT Levent (1930 İstanbul) Türkiyeli mimar. 1953'de İstanbul Teknik Üniversitesini bitirdi. 1955'den beri Yaşar Marulyalı ile birlikte bağımsız mimarlık işliği yürütüyorlar. 1969 yılında Uluslararası Londra İslam Kültür Merkezi yarışmasında ikinci ödülü aldılar. Uygulanmış önemli yapıtları arasında en bilineni ***Dumlupınar Zafer Anıtı ve Tesisleri***'dir. (1963)

Akşam, günlük siyasal gazete (İstanbul 1919). Kurucuları: Kâzım Şinasi (Dersan), Necmettin Sadık (Sadak), Falih Rıfkı (Atay), Ali Naci (Karacan). Mütareke koşulları içinde bile Kurtuluş Savaşı ülküsüne bağlı ilerici güçlere yandaş oldu. Bu evrede küçük boy ve tek yaprak çıkıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziya Gökalp, Sadrettin Celal (Antel), Mehmet Ali Aynî Vehbi Sarıdal toplumbilim; Nurullah Ataç, Muhsin Ertuğrul tiyatroya ilişkin konularda yazdılar. Falih Rıfkı ve Ali Naci'nin ayrılmasından sonra gazete Necmettin Sadık ve Kâzım Şinasi'nin yönetiminde çıktı. 1930'lardan sonra Vâla Nûrettin, Burhan Felek, Hüseyin Cahit Yalçın, Abidin Daver, Orhan selim takma adiyle Nazım Hikmet Akşam'ın yazı kadrosunu oluşturdular. Necmettin Sadık uzun süre başyazarlığını yaptı. Gazete 9 Haziran 1957'den sonra sabahları çıkmaya başladı. Malik Yolaç ve ortaklarının satın almasiyle İzmir, Adana, Ankara basımı sağlandı. Bir ara tirajı 200 bini aşarak ülkenin üçüncü çok satışlı gazetesi durumuna geldi. Bu evresinde Çetin Altan, İlhami Soysal gibi solcu yazarlar, Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Suat Yalaz, Ratip Tahir Burak gibi çizerler ***Akşam***'ın kadrolarını oluşturuyordu. 1965'ten sonra Malik Yolaç'ın, yeğeni Nur Öktem'e, devrettiği gazete siyasal iktidarın sürekli baskısına uğradı. Yazarları, yazı işleri müdürleri hakkında 142 ve benzeri maddelerden davalar açıldı. 12 Mart döneminde sahipleri Akşam'ı Türk-İş'e sattılar. Gazetenin son otuz yıllık yaşamında genel yayın müdürleri arasında Hıfzı Topuz, Oğuz Akkan, Doğan Can, Doğan Özgüden, Doğan Koloğlu adları anılmalıdır.

Muzaffer Arabul

AKŞİN Sina (Lahey - 1937) Tarihçi. Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyelerinden. Yazar. Orta öğrenimini Robert Kolej'de (1955), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1959). İki yıl Amerika'da Tufts Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler konusunda yüksek lisans öğrenimi gördü. Ülkeye dönüşünde Robert Kolej Yük k Okulu'nda öğretim üyeliği yaptı (1961 67). Askerliği sırasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde ***Otuz Bir Mart*** konulu son Çağ teziyle doktorasını verdi (1968). ***Otuz Bir Mart*** konulu teziyle de doçent oldu. 1969'dan bu yana Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

İlk yazılarını «*a*», «*Eylem*» ve «*Devrim*» dergilerinde yayımlayan Sina Akşin, daha sonra «*Toplum ve Bilim*», «*Köken*», «*Somut*», «*Siyasal Bilgiler Fakültesi*» dergilerinde yazdı. ***Otuz Bir Mart*** (1971 - 73), ***İstanbul Hükümetleri*** ve ***Milli Mücadele*** (1976) adlı yapıtları var.

AKŞİT Şevki (Çatalca-1921/İstanbul-1975). Bilimsel sosyalist eylem adamı. Türkiye Gençler Derneği'nin genel başkanlarından. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okurken öğrenci hareketlerine katıldı. Demokrat, solcu, sosyalist gençlerden oluşan Türkiye Gençler Derneği'nin örgütlenmesinde görev aldı. Başkan seçildi (1947). T.G.D.'de cumhuriyetçiliğe aykırı eylemde bulunduğu saviyle tutuklandı (ağustos 1948 - kasım 1948). Beraat etti. Fakülteyi bitirme olanağını bulamadan İstanbul'a yerleşti. İşportacılık yaparak yaşamını

Akşam Gazetesi'nin İlk sayısı

sürdürdü (1950 - 51). İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği hakkında açılan dâva nedeniyle içeriye alındı (nisan - haziran 1951). Serbest bırakıldıktan bir süre sonra da Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği saviyle tutuklandı (1 kasım 1951). Yedi yıla hüküm giydi.

İlk yazılarını Mustafa Demirci takma adiyle *«Eylem»* ve *«Yön»* dergilerinde yayımlayan Şevki Akşit 1966'dan sonra *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Bu dergide çıkan yazılarında «Milli Demokratik Devrim» görüşünü benimsedi. 12 mart döneminde «Haziran Hareketi» dâvası nedeniyle, gizli yaşadı. Ölümünden kısa süre önce Mihri Belli, Vecdi Özgüner, Şaban Ormanlar v.b. ile birlikte Türkiye Emekçi Partisi'ni kurdu.

ŞEVKİ AKŞİT'in Son Mesajı

Binlerce insan devrim uğruna ölür. Bu ölenler devrimin hakiki gerçekleştiricileridirler. Eğer o insanlar devrim uğruna ölümü göze almamış olsalar, devrim mevrim de olmayacaktır. Halbuki o adı sanı pek bilinmeyen insanlar ölürler, ismi cismi ortadan kalkar, ve devrim olur. Buna nankör iş dedik. Ama doğru mu söyledik? Bilmiyorum, demek lâzım mı, değil mi? Oradaki ölmek aslında en yüce en şerefli iş. Ama bir bakıma da nankör iş. Adın duyulmayacak sanın duyulmayacak. Devrim olacak ve sen birşey yapmamış gibi olacaksın. Ön planda olanlar devrimi yapmış gibi görünecek. Oysa ölümü göze alanlar ve ölenler olmasaydı devrim başarılmayacaktı. Biz böyle bir devrim aşamasında olmıyabiliriz. Ama her devrimci delikanlı, ufak şeylerde olsun, tarihi olaylarda olsun nankör işlerin gönüllüsü olmalıdır. Budur hakiki devrimci tutum.

Emekçi. mart 1975

AKTAY Salih Zeki (Isparta, Şarkikaraağaç 1896 / İstanbul - 1971). Şair. Orta öğrenimini Konya idadisi'nde tamamladı (1914). Afyon Ticaret Lisesi'nde müdürlük, İstanbul'un çeşitli liselerinde öğretmenlik yaptı. *«Türk Yurdu»*, *«Yeni Mecmua»* ve *«İçtihat»* dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanınan Salih Zeki, hece ölçüsüyle değişik konular arayan bir şair kimliğinde göründü. Yunan mitolojisinden esinlenmeye çalışıyor, belli sözcüklerin çağrışım gücüne dayanarak özgün olmak istiyordu. Ne ki, Türkçenin gizli gücünü dizelere yansıtma becerisi olmayan, ancak orta ölçüdeki tekniğiyle —çok yazmasına ve yayımlamasına karşın— değişik bir estetik yaratamadı. «Akşamın fâni renkleri», «Rüyâlı beldeler», «hicran sesi», «Nârin sebûlar», «ilâhi gözler» gibi klişeleşmiş buluşlara bağlı şiir düzeyinde, biçim yönünden de başarılı dizeler kuramadı. Genellikle, «bilemez - silemez», «coştuğum - koştuğum», «gitsem - etsem», «gersem - versem», «andım - sandım» örneklerinde görülen uyaklar kullanarak şiirinin iç yapısını da etkileyen yetersizliklerden arındığı söylenemez; yüzeysellik, şiirinin genel havasına egemendir. Nedir ki çağdaşı şairlerde ortak özellik olarak karşılaştığımız kolaya kaçmalarına, Orhan Burian'ın deyişiyle, «heyecan sığlıkları»na yol açan «nazım aksaklıklarına» karşın değişik temalar aramadaki gözüpekliği kimi ürünlerinde yer yer özgün buluşlara ve anlatım olanaklarına ön olmuştur :

Şiir Kitapları: Persefon (1930), *Asya Şarkıları* (1933), *Pınar* (1936), *Rüzgâr* (1938), *Lâton* (1964), *Titan* (1966).

(Ş.K.)

AKTİMUR Cazim (Kandiya, Girit - 1902). Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Girit'te tamamladı. Cumhuriyet'in ilanından sonra ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşti. İlk kez 1925'te tutuklandı. Hüküm giydi. 1930 ve 1931 yıllarında, «komünizm leyhinde faaliyette bulunduğu» savı ile iki kez daha tutuklandı. Toplam dört yıla hüküm giydi. 1933'te af yasası ile serbest bırakılınca İzmir'de ticaret yaparak yaşamını sürdürmeye başladı. Demokrat Parti'nin ilk iktidar evresinde Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile tutuklandı. 8 yıla hüküm giydi (1952) Harbiye, Adana, İmralı cezaevlerinde yattı. İki yıl sekiz ay Yozgat'ta sürgün yaşadı.

AKTULGALI Mustafa (İstanbul - 1946). Sendikacı. Keramik - İş Sendikası Genel Başkanı ve DİSK Yürütme Kurulu üyesi. Yeniden kurulan TİP'te görev aldı. İşçiliğe Akfil mensucat fabrikasında başladı (1962). (1968-70) yılları arasında değişik işyerlerinde çalışırken sendika temsilcisi, baştemsilci seçildi, gerek metal işkolunda, gerekse seramik dalında sendikal ilkelere dayalı çalışmalarıyla kendini tanıttı. Bir ara Tekel anbalaj fabrikasına girince Tekgıda - İş sendikası'nın 7. No şube sekreterliğini yaptı. Sendikal mücadelede Türk - İş yapısı içinde kalmanın işçi sınıfına getirmekte olduğu zararı görerek ilerici sendikacılığın temsilcisi olan DİSK'e yatkın çalışmaları yüzünden tartışma sonucunda tutuklandı (1973 Ağustos). Ağır Ceza Mahkemesinde 16 yıl hapse mahkum oldu, genel aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştu (28 Mayıs 1974).

Artık rahatlıkla ilerici sendikalar safında yer alacaktı ve bu nedenle Keramik - İş sendikasına girdi, organizatörlük yaparak işçilerin DİSK yapısı içinde yer almalarını sağladı. Sendikanın 2. Olağan Genel Kurulunda (1974) Genel Sekreterliğe seçildi, 1975 de ise Genel Başkan oldu. DİSK'in 6. Genel Kurulunda (Aralık 1977) DİSK Yürütme Kuruluna seçildi.

Aktulgalı, işçilere bilinç veren yazılarını, Keramik - İş adını taşıyan sendika gazetesinde yazmaya önem verdi. Bir yazısında şunları açıkladı

«İşverenlerin ücret artışları ile ilgili iddiaları ne olursa olsun, bugün işçi sınıfı toplu iş sözleşmeleri ile alınan ve «astronomik rakamlarmış» gibi gösterilmeye çalışılan ücret artışları ile hayat pahalılığı karşısında hiçbir şey yapamamanın bilincindedir.

İşçi sınıfının ekonomik mücadelesini veren sendikalar ne denli güçlü olurlarsa olsunlar, kapitalist sistemde ücreti tayin edici olanlar sermaye sınıfıdır. İşverenler ve onların iktidarı ücretlerle verdiklerini çok rahat şekilde fiat oyunları ile almaktadırlar. Sermaye sınıfı için asıl sorun ücret artışları değildir. Onlar için asıl sorun olan işçi sınıfının giderek bilinçlenmesi, kendi ideolojisi doğrultusunda politize olmasıdır. Sermaye sınıfının asıl önüne geçmek istediği şey işçi sınıfının muslukla meşgul olmaktan ayrılıp vana'ya yönelmesidir. Bunun için ücret artışlarını bahane ederek işçi sınıfının demokratik hak ve taleplerinin önüne geçmek istemektedirler.»

Aktulgalı bunları belirttikten sonra asıl önemli olanı şöyle tanımladı :

«Kalıcı çözümler bulabilmemizin politik mücadeleden geçeceğini bilir, kendi partimizde de bu mücadelemizi veririz.» (Mart 1976 Keramik - İş).

Sendika ve siyaset konuşunda görüşünü şöyle saptadı: «Tek başına ekonomik müca-

dele yetmez. Çünkü, ekonomik mücadelede kazanılan her zafer, yenilginin başlangıcından başka bir şey değildir. Ekonomik zaferler geçicidir. Kalıcı değil. Kalıcı mücadele siyasal mücadeledir. Siyasal zaferler işçi sınıfının iktidar yolununun kilometre taşlarıdır. Bu yolda bu taşları devamlı olarak dikmek ve bu yolu aşmak gerekir. O kitapta böyle yazar ve bunun için dönmektedir dünya.» (Nisan 1976). Bu inançta olduğu için devrimci sendikaları kapatmayı amaçlıyan siyasî amaçlı bir Sendikalar Kanunu'nu değiştirme girişimi olunca 15/16 Haziran 1970'de Cevizli, Kartal ve çevresinde 7000 işçinin bu arada Tekel işyeri işçilerinin işçi eylemine katılmalarını başarıyla sağladı. Bu olay Türk - İş üyesi Tekgıda - İş'e bağlı Marmara Bölgesi yöneticilerince ağır şekilde suçlamalarına hedef olmasına yol açtı. Zaten davranışlarından kuşkulanan sarı sendikacılar, Aktulgalı'nın tekel ve basın işçilerini DİSK'e kanalize edecek yöndeki konuşmaları ve etkilemeleri üzerine onu sendika Onur Kuruluna verme kararı almıştı. Mustafa Aktulgalı bunlara aldırmadan işçileri bilinçlendirme çabalarını sürdürdü, bunun «cezası»nı çektikten sonra Keramik İş Sendikasını devrimci yolda yüceltici çalışmalarını sürdürdü. Keramik-İş'in yayın organı *Keramik - İş* gazetesini önemli bir eğitim ve bilinçlendirme aracı yapmayı başardı.

Kemal Sülker

AKTUNÇ Hulki (İstanbul - 1949). Yazar, öykücü. Orta öğrenimini askeri liselerde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Bitirmeden ayrıldı. Hazırlanma döneminde *Meydan Larousse* Ansiklopedisi'nde çalıştı. «Metin yazarlığı» yaptı *«Soyut»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Yeni Dergi»*, *«Papirüs»*, yönetimine katıldı, *«Türkiye Defteri»* dergilerinde yazdı. Kuşağının toplumsal sorunlara bağlı acılarını bilen, yaşayan, bu acıları duyarlığında biriktiren bir yazar olarak göründü. Tekniğe, yapıya özen gösterdi. Yer yer soyutlamalardan yararlanarak özgünlükler aradı.

Yapıtları : Gidenler Dönmeyenler (1976, Türk Dil Kurumu 1977 Öykü Ödülü), *Kurtarılmış Haziran* (1977).

AKÜLKE Ali İhsan (Diyarbakır - 1952) Karikatürcü. Grafik öğrenimi yapan Akülke, karikatüre 1973'te başlamış; yurt içi ve yurt dışında sergi ve yarışmalara katılmıştır.

AKYOL Ercan (Yugoslavya, Üsküp - 1953) Karikatürcü. Karikatürleri 1970'ten başlayarak *«Papağan»*, *«Ustura»*, *«Yeni a»*, *«Özgür İnsan»*, *«Ayrıntılı Haber»*, ve *Çivi*, gibi yayın organlarında basıldı.

Birleşik Karikatürcüler Grubu ile karma

Ercan Akyol

sergilere katılan Akyol, grafik öğrenimi görmektedir. 1974'te İtalya Marostica'da ödül kazanmıştır.

AKYÜZ Abdükerim İstanbul 1921), Sendikacı. İstanbul'da lise öğrenimini yaptıktan sonra Askerî Tersanelerde çalışmaya başladı, bu sırada kurulan işyeri sendikalarına girdi ve kendini göstererek üst bir örgüt olan Türkiye Askerî İşyerleri İşçi Sendikalar Federasyonu'nda Genel Sekreterliğe seçildi. Sonra 'Deniz - Ulaş - İş Federasyonu'nun oluşumuna katıldı ve bu örgütün de genel sekreteri oldu. 1960-27 Mayısını izleyen dönemde Kurucu Meclis'e ayrılan altı kişilik işçi kontenjanı seçiminde aday gösterilenler arasına seçilmeyi başardı ve Kurucu Meclis'e girdi. Sendikalara grev hakkının ve toplu sözleşme yapma yetkisinin tanınması üzerine büyük bir ilgi uyandıran sendikacılık döneminde doklarda, ve denizciliğin çeşitli dallarında çalışan işçiler arasında başlıyan yerel örgütlenme aşamasında federasyonun genel kurullarında karşılıklı suçlamalar ve ayrı ayrı kongrelere gidilmesi olumsuzlukları arasında federasyon yönetiminde kalma savaşımında bir grup olarak mahkemelerde iktidarı kazanma uğraşı verdi ve federasyonda yenik düştü.

(K.S.)

AKYÜZ Ali Kâmi (Mekke - 1873 / Ankara - 1945) Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini İstanbul Darüşşefeka Lisesi'nde tamamladı (1891). Bir süre memurluk etti. Sonra öğretmen olarak İstanbul liselerinde çalıştı. Yirmi yıl, bitirdiği okulda öğretmenlik, müdürlük etti (1920, 1939). İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. (1939) Bu görevi dolayısiyle yerleştiği Ankara'da öldü. Edebiyat dünyasına şiirle girmiş, asıl ününü Goethe, Gustave Flaubert, Tolstoy, Benjamin Constant v.b. ustaların Werther, Kroyçer Sonat, Madame Bovary v.b. romanlarının çevirileriyle yapmıştı. Bir ara *«Gündüz»* dergisini yayımladı. (1936 1939).

AKYÜZ Kenan (Yanya - 1911 -) Edebiyat tarihçisi, yazar. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. On yıl kadar edebiyat öğretmenliği etti. Sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atandı (1944), 1954'den sonra bu fakültede profesör olarak çalıştı.

Başlıca yapıtları: *Tevfik Fikret* (doktora tezi, 1947), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (inceleme - antoloji), *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar* (1964), *Encümeni Danış* (1975).

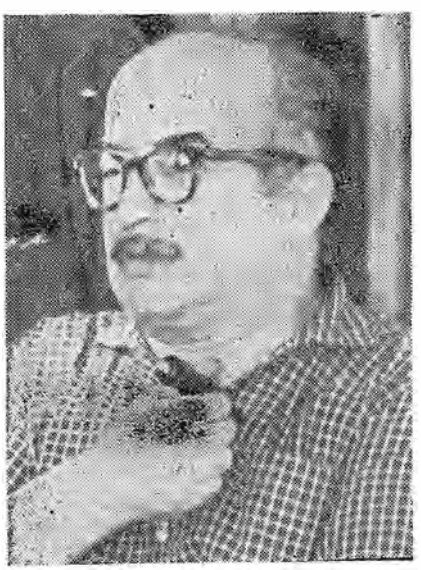

Tahir Alangu

ALANGU Tahir (İstanbul 1916 / İstanbul - 1973). Edebiyat Tarihçisi. eleştirmen. İlkokulu Nişantaşı Sultanisi ve Anamur'da okudu, Kabataş Lisesini bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Askerlikten sonra, Yozgat Lisesi, Kepirtepe ve Ortaklar Köy Enstitülerinde, Van, Erzincan, Pertevniyal ve Galatasaray Liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı.

Yazarlığa şiirle başladı ilk şiirl 1936'da *Gündüz* dergisinde yayınlandı. 1941 - 42 yıllarında *Yeni Türk* ve *Yurt* dergilerinde folklor yazıları yazdı. 1943'ten sonra edebiyat tarihi çalışmaları *Değirmen* ve *Tarihten Sesler* dergilerinde çıkmaya başladı. 1956'dan sonra günümüz edebiyatının sorunları, hikâye ve roman konularında inceleme ve eleştiri yazıları *Yenilik, Yeditepe, Dost, Kim, Ataç, May* dergileri ile *Vatan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yer aldı.

Türk Masallarının İç Yapısı ve Kahramanlar konulu tezinden başka masal konusunda *Billur Köşk* (1961), *Keloğlan Masalları* (1967) adlı kitapları yayınlanmıştır. *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı* (1943) ve *Numuneleri Fin Destanı Kalevela* konusunda incelemeleri 1945'de yayınlanmış, *Sait Faik İçin* (1956), *Ataç'a Saygı* (1959) adlı anma kitaplarının yanı sıra *Ömer Seyfettin* (1968) adlı zengin belgelere dayanan bir de biografik romanı kitap halinde çıkmıştır.

1958 yılında yayınlanan *Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi* ile 1959 ile 1965 yılları arasında üç cilt olarak yayınlanan ve 1919 - 1950 yılları arasındaki hikâyeciliğimiz ve romancılığımızı konu alan *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* adlı değerli bir inceleme - antoloji yapıtı bu konuda kaynak kitap niteliğindedir.

Alangu'nun İsrailli yazar Agnon'dan yaptığı iki çeviri de çalışmaları arasında yer almaktadır.

19 Haziran 1973'de İstanbul'da bir kalp krizi sonunda öldü.

Aydın Hatiboğlu

Alaşehir Kongresi, Ege bölgesi il ve ilçelerinde kurulan savunma örgütlerinin kurtuluş savaşına yönelik direnç hareketlerinin temel ilkelerini, sevk ve yönetim yollarını saptama amaciyle topladıkları ulusal kongre. 16 Ağustos 1919 günü Alaşehir'de eşraftan Mustafa Beyin salonunda açılmış, 10 günlük çalışmadan sonra, 25 Ağustos 1919 günü, yetkilerini kongrece seçilmiş bir «Heyet-i Temsiliye»ye vererek kapanmıştır.

Balıkesir delegesi Hacim Muhittin (Çarıklı) beyin başkan, Alaşehir Kuvvayı Milliye Komutanı paşazade Mustafa, Uşak delegesi İbrahim beylerin II. başkanlığı yönetiminde yürütülen kongreye Ege bölgesi il ve ilçelerinin büyük çoğunluğunca seçilen delegeler katılmış, kurtuluş savaşına yönelik savunma örgütlerinin birleştirilmesi yolunda temel kurallar ve hareket programı saptanmıştır. Genel kuralları 26 maddede toplanarak açıklanan bu programda, ulusal hareketin tek amacının 1500 yıldır Türklerin vatanı olan topraklardan Yunanlıların atılması ülküsünde, siyasal partl ayrımı gözetmeksizin birleşilerek (5. madde) ulusal savaş süresince Yunanlılarla hiçbir koşul altında görüşmeye oturulmaması gerektiği (23. madde) öngörülmüştür. Kongre, çalışmaları sonunda, «Örgütlenme kadrosu», «Kuvvayı Milliye Müfettişliği Vazifeleri Hakkında Talimat», «Heyet-i Merkeziye Talimatnamesi», «I. Saruhan Millî Alayının Teşkilâtı» üzerine saptadığı maddelerde komutası altındaki silahlı güçlerin yönetimini kurala bağlayan kararlar almıştır. Bu gibi kararların, daha sonra yayımlanan bildiride de açıkladığı gibi, Alaşehir Kongresinin ulusal erk adına hareket ederek yasama organı sorumluluğunu üzerine almaktan çekinmediğini göstermesi yönünden taşıdığı önem büyüktür. Kongre, «Heyeti Temsiliye» yi asker toplamak, kurulmuş ve kurulacak birliklere komutan atamak yetkilerini verdiği gibi, vergi anlamı taşıyacak paraların alınması, gelir ve gider bütçesi düzenlenmesi gibi görevlerle de yükümlemiştir. «Heyeti Merkeziye Talimatnamesi»nde her ilçeden on bin lira alınması yolunda (madde 9) görev belirlenmesi, örgütlenmenin içeriğini göstermesi bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

Tüm kongre heyetini oluşturan delegelerce ayrı ayrı imzalanarak İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya hükümetleri siyasal temsilciliklerine gönderilen 25 Ağustos 1919 tarihli nota devrim tarihimizin önemli belgelerinden biridir:

«Vatanlarını kurtarmak için silahının kudretinden çok, sevgisinin temizliği ve kutsallığına güvenen Türkler (işgaller karşısında) doğal olarak derhal harekete geçtiler ve düşmanlarını atalarından miras kalan topraklarından atıncaya kadar savaşıma; ve kadın ve çocuk bir tek Türk kalıncaya kadar ölmeye, geri dönülmez bir kesinlikle ant içtiler. İşte Bandırma'da Eğridir ve Karahisar'a kadar yürekleri aynı kutsal amaç için çarpan.. Türkler yurtlarını tertemiz ufuklarını Yunan'ın mazlum kanları akıtan bayrağından kurtarıncaya kadar ulusal savaşa kesinlikle azmetmişler, bu amaca varmak için her türlü engele karşı koymaya karar vermişlerdir.»

Alaşehir Kongresi'nce seçilen «Heyeti Temsiliye», bölgede I. Büyük Millet Meclisi seçimlerini sonuçlandırdıktan sonra tarihe mal olmuştur.

Ahmet Ceyhan

ALATUR Çelik (1930, Ayvalık) Türkiyeli mimar. 1954'de İTÜ'yü bitirdi. 1957 - 59 arasında Paris Şehircilik Enstitüsünde eğitim gördü. 1964'e dek Fransa'da çalıştı. 1964' denberi Türkiye'de çalışıyor.

Önemli Yapıtları: T. İş Bankası Yelkenkaya Dinlenme Köyü (1967, Darıca), *Başak Sigorta Anonim Şirketi Dinlenme Köyü* (1971, Tekirdağ).

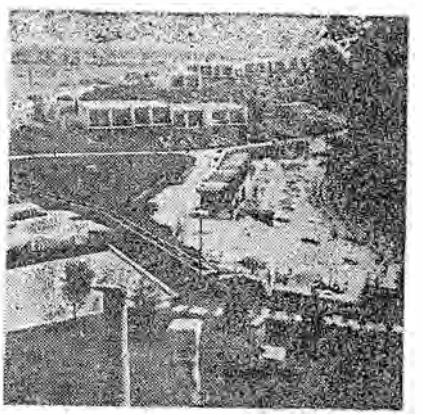

Çelik Alatur (Yelkenkaya dinlenme Köyü 1967)

Alem (bkn. Ayça).

Alemdar. Günlük siyasal gazete. (İstanbul 1912 - ?) Refi Cevad (Ulunay) ın sorumluluğunda çıktı. İttihat ve Terakki iktidarına karşı politika izliyordu. Bu nedenle, sıkıyönetim komutanlıklarınca birkaç kez kapatıldı. Cumartesi günleri edebiyat eki verilen gazetede Halit Fahri ve dönemin öteki genç şairleri yazdılar. Sedat Simavi karikatür çizdi. Mütareke yıllarında Anadoluda Kurtuluş Savaşını örgütleyen vatanseverlere karşı yayın yapan, işbirlikçi hükümet yanlısı gazetelerden biridir.

Alemdar Vakası (1808) Yenilikçi bir padişah olan III. Selim'in çeşitli alanlardaki «ıslahat» hareketleri, çıkarları zedelenenlerle yobazlar tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Sürekli ve etkili bir propagandayla hem kamuoyunda hem de kimi çevrelerde padişaha karşı bir hava yaratıldı. Bu sıralarda Rusya'da Bender ve Hotin'i ele geçirmişlerdi. Bütün bunlardan sonra başgösteren Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Yeniçeriler de katıldılar. Sonunda III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa geçirildi. Nizam-ı Cedit örgütü dağıtılarak yeniçerilik yeniden kuruldu.

Rusçuk'ta bulunan Alemdar Mustafa Paşa, çevresine toplanan ve «Rusçuk yârânı» diye anılan kimi ilerigelenler (rical) ile görüştükten sonra, Nizam-ı Cedit örgütünün dağıtılması sırasında kendisine sığınanları ve Rumeli askerlerini toplayarak İstanbul'a geldi. Amacı III. Selim'i yeniden tahta çıkarmaktı. Onun tahttan uzaklaştırılmasına yol açan Kabakçı Mustafa'yı Kavak'ta Ali Ağa adında bir kimse aracılığıyla ortadan kaldırdıktan sonra Saray'a baskın düzenle-

diyse de bu baskın sırasında III. Selim, IV. Mustafa'nın buyruğuyla boğduruldu. Bunun üzerine tahta II. Mahmut çıkarıldı. Alemdar Mustafa Paşa da sadrazamlığa getirildi. Olaydan sonra «âyan» adı verilen derbeylerinin düzenleyip yeni padişaha onaylattırdıkları «**Sened-i İttifak**», Osmanlı tarihinde daha önce benzerine rastlanmamış bir «haklar belgesi»ydi: Padişah, salt (mutlak) egemenliğinden derbeyleri yararına ödün veriyor ve bu yazılı belgeye de geçmiş bulunuyordu.

Bu dönemde, IV. Mustafa zamanında hortlayan Yeniçeri Ocağına dokunulmamakla birlikte, Nizam-ı Cedit'in yerine Sekban-ı Cedit kuruldu. Gerek bu yeni örgütün yeniçerilerce hoşnutsuzlukla karşılanması, gerekse Rusçuk yârânı'nın İstanbul'da eğlence düşkünlüğüyle tanınmaları gibi nedenler, yeniçerilerin bir kez daha ayaklanmasına yol açtı ve tarihe «Alemdar Vakası» adıyla geçen olay yer aldı:

Yeniçeriler, sadrazamlığa geçişinin üçüncü ayında, Alemdar Mustafa Paşa'nın Bâbıâli'deki sadrazamlık konutunu kuşattılar. Kendilerine öğüt vermek isteyen Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'yı öldürdükten sonra çevredeki kuru otları Sadarat Kethudası odasının altına yığarak ateşe verdiler. Ateş büyüyünce tüfek atmaya, çevredeki han ve dükkânlardan çıkan sekbanları öldürmeye başladılar. Alemdar Mustafa Paşa, kuşatmanın daraldığını anlayınca, yanında bulunan cariyelerin dışarıya çıkarılmasını istedi; onlar çıkarıldıktan sonra teslim olacağını bildirdi. Bu isteği yerine getirilince, teslim olacağını söyleyerek çağırttığı 42. Bölük odabaşısını bir kurşunla öldürdü. Bundan sonra yeniçeriler kubenin üstüne çıkıp çatıyı deldiler. Mustafa Paşa kurtuluş umudu kalmadığını anlayınca, barut mahzenini ateşledi ve birkaç yüz yeniçeriyle birlikte havaya uçtu. Savunması sabahtan ertesi günün ikindi vaktine değin sürmüştü. Olaydan sonra Sekban-ı Cedit örgütü ortadan kaldırıldı. Yeniçerilik ancak on sekiz yıl sonra, 1826'da tarihe karışacaktı.

Alpay Kabacalı

ALEV Orhan (Eskişehir - 1950) Karikatürcü. Kimya Fakültesi'nde öğrenimini sürdüren sanatçı, 1975'ten beri karikatür çizmekte, yapıtları «*Gırgır*» gülmece dergisinde düzenli olarak yayımlanmaktadır.

Alfabe, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ndeki tanıma göre, «Bir dilin seslerini gösteren harflerin kararlaşmış bir sıraya göre dizilmiş takımı». Kullanılan harf ve işaretlerin tümünü anlatan sözcük. Yunan alfabesinin ilk iki harfi «alfa» ve «beta»dan oluşmuştur. Danimarkalı Thomsen'de yapılan çözümlemeler sonucu Orhun ırmağı yöresinde bulunan yazıtların en eski Türk yazıları (Göktürk yazıları) olduğu anlaşılmıştır. Araştırmacılar, Türklerin eski çağlardan günümüze değin sekiz çeşit alfabe kullandıklarını kanıtlamaktadırlar. Brahmi, Mani, Gotik, Islav, Gürcü, Ermeni alfabeleri Türk boylarının kullandıkları alfabeler arasındadır. En uzun süre kullanılan arap alfabesi (Elifba) dir. 1928'de Latin kökenli alfabenin kabulü ile değiştirilmiştir.

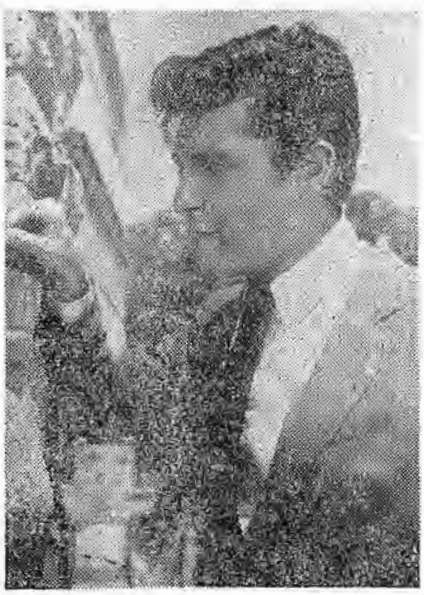

Beklan Algan
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

ALGAN Beklan (Erzurum 1933) Sahneye koyucu ve oyuncu. 1952 yılında Robert Kolej'i bitirdikten sonra Amerika'da tiyatro öğrenimi gördü. Döndükten sonra İ.B. Şehir Tiyatrosu'na girip oyunculuk ve yönetmenlik yapmaya başladı. Sonra yalnız yönetmenliğe yöneldi. *Tarla Kuşu* (1961), *Sinekler*, *Macbeth* rejileriyle dikkati çekti. Bertolt Brecht'in ünlü oyunu *Sezuan'ın İyi İnsanı*'nı da Şehir Tiyatrosu'nda sahneledi (1964). Bu oyun Türkiye'de profesyonel bir sahnede sergilenen ilk Brecht oyunuydu. Gösteri gericilerin baskınına uğradı. Oyun bir süre kaldırıldı. Bilirkişi raporu oyunda suç öğesi bulmayınca ve kamuoyunun etkisiyle oyuna tekrar başlandı. 1966 yılında Muhsin Ertuğrul başında bulunduğu İ.B. Şehir Tiyatrosundan uzaklaştırılınca tiyatroda yeniliği ve ilerlediliği savunan birçok gençle birlikte Beklan Algan ile oyuncu eşi Ayla Algan da Şehir Tiyatrosu'ndan ayrıldılar. Hoca'ları Muhsin Ertuğrul ile birlikte LCC adlı özel bir eğitim kurumunun tiyatro bölümünde görev aldılar. Beklan Algan burada sahnelediği Peter Weiss'in kısa adıyla *Marat - Sade* adlı oyunundaki rejisiyle denemeci, yenilikçi bir yönetmen olduğunu kanıtladı. Sonra Bakırköy Halkevi'nde metnini yeniden yazdığı *Hamlet 70* adlı oyunda, Grup Oyuncular'da Ali Taygun'la birlikte *Müfettiş*'te denemelerini sürdürdü. Sonra İ.B. Şehir Tiyatrosu'na döndü. Özden çok biçime önem veren denemeleri yüzünden fazla etkin olamadı.

(G.A.)

Âli (Gelibolu - 1541 / Cidde - 1600). Tarihçi. Şam, Erzurum, Bağdat, Amasya'da defterdarlık görevlerinde bulundu. Cidde Mutasarrıfıyken öldü. Manzum eserleri de bulunan Ali Mustafa'nın en önemli eseri iki cildi Arap, öteki iki cildi Mogolların ve Türklerin tarihini yansıtan dört ciltlik *Künhul'Ahbar*'dır. Cevdet Paşaya (1822 1895) kadar yaşayan öteki tarihçiler gibi değerlendirme, karşılaştırma, yorum yöntemlerinden yararlanmayan, ya duymamaya ya da betimlemeye dayanan bir anlayışla, genelikle yansıtma çerçevesinde kaldığı halde anlaşılır bir anlatım kurabilmiştir. İbnül-Emin Mahmut Kemal İnal tarafından baskıya hazırlanan *Menakıb-i Hünerveran* adlı eserinde ise aynı anlatım özelliği içinde yaşadığı dönemin ünlü hattat'ları, mücellit ve tezhipçilerinin (yaldızlama) yaşamları ve sanatları üzerine bilgi verir.

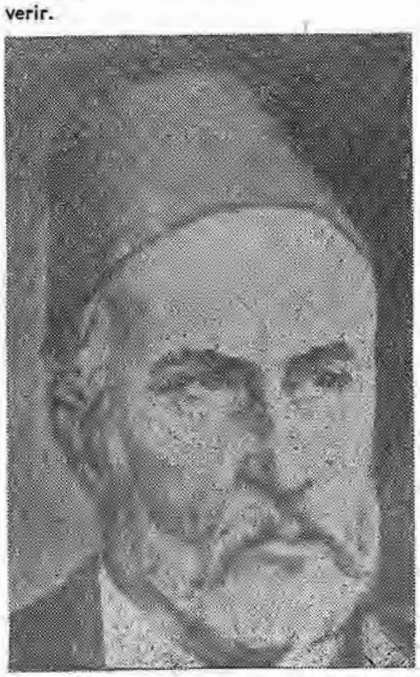

Basiretçi Ali Efendi

Ali (Basiretçi) (İstanbul - **1938 / İstanbul** 1910): Gazeteci. Yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi elde edilnilememiştir. *İstanbul'da*

Elli Yıllık Önemli Olaylar adlı yapıtındaki bilgilere göre, 1866'da gazete çıkarma «imtiyaz»ı almak üzere Hariciye Nezaretine başvurdu; Girit'te karışıklıklar olduğu gerekçesiyle isteği iki yıl sonra yerine getirildi. 1868'de gazete yayımlama izniyle birlikte 300 altın yardım verildi. Haftada dört gün, küçük boy dört sayfalık *Basiret* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetesinden dolayı Basiretçi Ali adıyla tanındı. Gazetesinde Ahmet Mithat, Ali Suavi gibi yazarlara yer verdi. 1870 - 1871 Fransız - Alman savaşında Almanya'yı destekledi. Bu ülkenin savaşı kazanmasından sonra Alman Elçiliği kendisine 500 Frank vererek Bismarck adına Prusya'ya çağırdı. Berlin'de 29 gün kalarak Bismarck'la görüşen Basiretçi Ali'ye «gazetesinin savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı» bir baskı makinası armağan edildi. Bu makine, gazetesinin boyunu büyütmesini ve sayfa düzeninde yenilik yapmasını sağladı. Abdülaziz'in saltanatı döneminde çeşitli baskılarla karşılaştı; *Basiret*'teki bir yazıda zaptiyenin (güvenlik güçlerinin) aşağılandığı gerekçesiyle Zaptiye Heyeti mahkemesinde yargılanarak doksan altı gün hapsedildi. Gazetede Ali Suavi'nin yazılarının yayımlanacağı yolunda bir duyurunun yer alması nedeniyle, Sultan Murat'ı tahta çıkarmak amacıyla Çırağan Sarayı baskınını düzenleyen Ali Suavi'nin öldürülmesinin ertesi günü tutuklandı; beş buçuk ay süren tutukluluk döneminden sonra Kudüs'e sürgün edildi (1878). İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra İstanbul'a dönerek *Basiret*'i yeniden çıkardıysa da gazetesi bu ikinci dönemde fazla yaşamadı.

Anılarını ve çağının olaylarını sergileyen *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme* (1910) adlı yapıtı dili yalınlaştırılarak yeniden yayımlandı. (*İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, 1976). *Yıldız'ın Hatası* adlı yapıtı Latin harfleriyle basılmadı.

(A.K.)

Âli Bey (İstanbul ? / 1899) Tanzimat dönemi oyun yazarı, devlet adamı. Özel ders alıp Fransızca öğrendiği için Babıâli Tercüme Odası'na memur olarak girdi. Çeşitli yerlerde çalıştıktan sonra müfettişlik ve valilik yaptı. Düyunuumumiye direktörlüğüne kadar yükseldi. Bu yüzden direktör Âli Bey diye anılmıştır. İlk yazılarını *Diyojen* (1869 - 1872) adlı mizah dergisinde yayımladı. İstanbul'da bulunduğu sıralarda Güllü Agop Efendi'nin Gedikpaşa tiyatrosunda uyarladığı ya da kendi yazdığı oyunları oynattı. Bu oyunların sahnelenmesinde de yardımcı oldu, çoğunluğu Ermeni olan oyuncuların konuşmalarını düzeltmeye çalıştı. Memur olduğu zaman oyunlarında «Bir Zat» takma adını kullanmıştır. Tanzimat döneminin genellikle Batı'ya benzemeye çalışan eğilimi içinde Batı'daki gibi tiyatro yapılmasına çaba harcamıştır. Özellikle Moliere'in *Scapen'in Dolapları* adlı güldürüsünden yola çıkarak neredeyse yeniden yazdığı *Ayyar Hamza* uyarlaması ile başarı kazanmıştır. Öteki oyunlarında da aynı yöntemi izlemiş, yazdığı oyunları Batı oyunlarının modeline uydurmaya çalışmıştır. Ancak başarılı bir uyarlama gerçekleştirebilmiş, bu yüzden Türkiye tiyatrosunda uzun süre etkili olmuştur.

Direktör Ali Bey

Yapıtlarından bazıları: Kokona Yatıyor (1870), *Ayyar Hamza* (uyarlama 1871), *Misafiri İstiskal* (1872), *Seyahat Iurnali* (1897), *Letafet* (Operet 1897). geçen güldürü sözcüklerinden oluşan *Lehcetü'l Hakayık* (oyunlarında sözlük 1896).

(G.A.)

Ali Cevdet (1899 / Sovyetler Birliği - 1973). Bilimsel sosyalist eylem ve kuram adamı. İstanbul'da Baytar Mektebi'nin ilk sınıfından ikinci sınıfa birincilikle geçmesi üzerine devletçe veterinerlik öğrenimi için Almanya'ya gönderildi. (1917). Orada Ethem Nejat, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Namık İsmail, Nizamettin Ali vb. oluşan solcu guruba katıldı. Mütareke yıllarında ödeneklerin kesilmesi üzerine ülkeye döndü (1919). İstanbul'da *«Kurtuluş»*, *«Aydınlık»* ve «Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 'TİÇSF) çevrelerinde çalıştı. Partinin Türkiye İşçi Derneği ile birlikte seçimlerde ortak hareket etme konusunda düzenlediği hazırlık toplantısına katıldı (24 ekim 1919). Türkiye İşçi Derneği'nin, dönemin solcu partl ve kuruluşlarına gönderdiği çağrı üzerine Mürettipler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkalarının delegelerinden oluşan konferansta tüm işçi örgütlerinin aynı hedeflere yönelik olarak birleşmesi gerektiğini savundu. 1 Mayıs 1923'te TİÇSF, adına yayımlanıp dağıtılan bildiri

Ali Cevdet ve Dr. Şefik Hüsnü (Değmer)

nedeniyle Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Ali (Ediz). Sadrettin Celal vb. ile birlikte mahkemeye verildi, ülke dışına çıktığından yargılanamadı. 1925 tutuklamalarında da Almanya'da bulunuyordu. Dr. Şefik Hüsnü'nün belirttiğine göre. «Berlin'den yurda dönmeyerek Sovyetler Birliği'ne sığındı. Moskova Üniversitesi'nde profesör oldu.» (anan, Ali Cevdet'in kimliği üzerindeki bilgileri derlerken yararlandığımız, Mete Tunçay *Türkiye'de Sol Akımlar*, sf. 189) *«Aydınlık»* dergisinde yayımladığı yazılarda *«Türkiye ve İçtimâi Hareket»* (sayı 7, temmuz 1922), *«Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Vaziyeti»* (sayı 8 - 9, 20 ağustos - 20 eylül 1922) ekonomik ve toplumsal sorunları sınıfsal açıdan inceleyen Ali Cevdet özellikle işçi sınıfının kendi sınıf bilincine sahip çıkarak «ziraî proleterya ve yarım proleteryanın da iştirakini temin etmek suretiyle» birleşme aşamasına ulaşacağını belirtti. «Aydınlık Külliyatı» arasında çıkan *«Sermayedarlık Nizam-ı İçtimâisi»*, *«İş ücreti ve İşsizlik Buhranı»* adlı kitapçıklarının yanısıra *«Komünizm Elifbası»* adlı çeviri yapıtı hazırlayıp yayımlamıştı. Dr. Şefik Hüsnü'nün önsözünde Fransızca basımı ile karşılaştırdığını belirttiği bu kitapta *«Komünizm ve Proleterya Diktatörlüğü»*, *«Sermayedarlığın Tekâmülü»*, *«İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller»* bölümlerinde komünist düzenin nitelikleri, komünist toplumda yönetim, komünist toplum düzeninde üretim güçlerinin evrimi, iktidarın ele geçirilmesi, Komünist Partisi ve kapitalist toplumda sınıflar konuları işlenmektedir.

(Ş.K.)

Ali Galip Olayı İstanbul hükümetinin Sivas kongresini dağıtma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama girişimi olarak özetlenebilen, doğurduğu sonuçlar önemli olan olaylar. Kahramanı Harput valisi Ali Galip beydir.

Ali Galip bey, Kayseri'de doğmuştur. (1871) Feyzioğulları ailesinden Emin efendinin oğludur. 1895'de Harbiye'yi bitirmiş, kurmay sınıfına ayrılmış, 1897'de kurmay yüzbaşı olmuştur. 1900'de kolağalığa, 1901'de binbaşılığa, 1908'de yarbaylığa yükseltilmiştir. Yarbay rütbesinde alay kumandanlığı yaparken 14 nisan 1911 tarihinde ordudan ayrıldı. 5 Nisan 1912'de Kayseri'den milletvekili seçildi. Ancak bu meclis çok kısa ömürlü olduğundan milletvekilliği 23 temmuz 1912 tarihinde son buldu. Bundan sonra ticarete atıldı ve şehirler arası taşımacılık yaptı. Bırakışma (Mütareke) döneminden kurulan Birinci Damat Ferit hükümetince Elazığ (Mamuretülaziz Harput) valiliğine atandı (Mayıs, 1919). Maiyetiyle birlikte, 23 haziran 1919'da Sivas'a geldi. Bir iki gün sonra Sivas'a gelmesi beklenen Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması için Sivas valisini sıkıştırdıysa da sonuç alamadı. 27 haziran 1919'da Sivas'da Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede milli mücadele lehine çalışacağına söz verdi, fakat sözünde durmayarak Elazığ'a gitti. Bunun üzerine Mustafa Kemal kendisini öldürtmeye kalktı, fakat bu girişim Kâzım Karabekir tarafından önlendi.

İstanbul hükümeti, Erzurum kongresini önleyememişti. Fakat gitgide kendisi için tehlikeli boyutlara ulaşan milli mücadele hareketini boğmak için 4 eylül 1919'da toplanacak olan Sivas kongresini dağıtmaya, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamaya kesin kararlıydı. Ne var ki bu işi en iyi başarma durumunda olan Sivas valisi Reşit Paşa (1868 - 1924) görevi kabul etmemişti. Sivas'taki üçüncü kolordu kumandanı zaten hükümetin buyruğunu dinlemiyordu. Erzurum ve Ankara valileri bu iş için yaşlı ve pasif idiler. Tek aday olarak Ali Galip ortadaydı. İstanbul hükümeti, 30 ağustos 1919'da bu görevi kabul etmesi için Ali Galip beye öneride bulundu. Ali Galip de, biraz nazlandıktan sonra rütbe ve para karşılığında bu görevi kabul edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine, sonradan Yüzellilikler listesine girecek olan Dahiliye nazırı Adil bey ile Harbiye nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından bir plan hazırlandı. Bu plana göre Sivas valisi Reşit Paşa görevinden alınacak, Ali Galip, Sivas valisi ve kolordu kumandanı sıfat ve yetkisini taşıyarak, bir bahane ile Elazığ'dan ayrılacak, Malatya'ya gelecek. Aşiretlerden sağladığı silâhlı kuvvetlerle Sivas'ı basacak, kongreyi dağıtacak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklayarak İstanbul'a gönderecek. Bu plan gayet gizli tutulacak.

Bu planın uygulanmasıyla ilgili olarak, Dahiliye Nazırı Adil ile Ali Galip arasında telgrafla yazışmalar başladı. Ali Galip'in istekleri bitmiyor, Dahiliye Nazırının da sabrı tükeniyordu. Sonuçta Ali Galip, Dahiliye nazırının üstelemesine dayanamayarak Elazığ'dan ayrıldı ve 6 eylülde Malatya'ya geldi. Orada oyalanmaya başladı. O tarihte Malatya mutasarrıfı, sonradan Yüzellilikler listesinde yer alacak olan Bedirhanlı kürt aşiretinden Halil Râmi idi. İngilizlerin kışkırtmasıyla onların istekleri doğrultusunda bir Kürt ayaklanmasını başlatmak istiyordu. Ali Galip'in sıfatından ve Sivas kongresini dağıtma planından bu biçimde yararlanmayı düşünüyordu.

Ne var ki bütün bu girişimlerden Mustafa Kemal, İstanbul hükümeti ile Ali Galip arasındaki yazışmaları Sivas telgrafhanesinden ele geçirerek, haberli olmuştu. Hemen karşı önlemler almaya girişti. Malatya üzerine kuvvet göndertti. Telaşa kapılan Ali Galip ve Halil Râmi Kâhta'ya doğru kaçtılar. Kâhta'da Halil Râmi'nin önergesi üzerine ayaklanmaya girişmek için Kürt aşiretleri toplanmaya başlamıştı. Beklemediği bir sonuçla karşılaşan Ali Galip, böyle bir ayaklanmaya karşı kesin tutum aldı, oradan ayrılarak Urfa üzerinden Haleb'e geldi. Mustafa Kemal de, bir yandan 13 üncü kolordu birliklerinin harekete geçmesini sağlarken, diğer yandan etkili Kürt aşiret reislerinden oluşturduğu bir öğütçü kurulu göndererek Kürt ayaklanmasını önledi.

Ali Galip, Halep'ten İstanbul'a geldi. Kurtuluş savaşından sonra Kürt ayaklanmasına yardımcı olduğu savıyla Adapazarı Harp Divanında yargılandı ve temize çıktı. Fakat milli mücadeleye karşı tutumu yüzünden Yüzellilikler listesinin 39 uncu sırasında «Harput Valilerinden Ali Galip» olarak yer aldı, yurt dışına çıkarıldı. Romanya'ya gitti. Orada at ticareti yaparak geçinmeye çalıştı. Yurt dışında öldü.

Ali Galip, çok konuşan, ağzı kalabalık, ama az iş gören bir kişi idi. Sivas kongresini dağıtmak için hiç bir ciddi girişimde bulunmamış, fakat şu veya bu nedenle kongre dağılacak olursa parsayı toplamak için gerekli sahne düzenini hazırlamıştır. Nitekim kongrenin dağılmayacağını, Mustafa Kemal'in de üzerine yürüyeceğini anlayınca esenliği kaçmakta bulmuştur.

Ali Galip olayı, sonradan başlayacak olan iç ayaklanmalar yanında devede kulak gibidir. Bu olayda ne bir silâh patlamış, ne de kimsenin burnu kanamıştır. Mustafa Kemal de olayı öğrenince, gücünün yettiği ölçüde —ki o tarihte gücü çok az şeye yetiyordu.— önlemler almış, ama kongreyi bu olaydan haberli kılma gereğini bile duymamıştı. Şu halde bu basit olaydan neden bu kadar çok söz edilmektedir?

Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılırken (16 mayıs 1919) Damat Ferit hükümetinin «gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet» içinde bulunduğunu biliyor, ama buna üç beş ülkü arkadaşı dışında kimseyi inandıramıyordu. İstanbul hükümeti ile Ali Galip arasındaki Sivas kongresini dağıtmaya ilişkin yazışmaları ele geçirince, ince bir kurmay zekâsıyla bunları değerlendirdi. Bu belgeleri Damat Ferit hükümetinin hıyanetine kanıt olarak kullandı. Bunda büyük başarı sağladı. Kısa süre içinde her ilde amacı ve stratejisi belli bir milli mücadele kadrosu yarattı. Bu kadronun iki haftalık savaşımı, Damat Ferit hükümetinin düşmesini sağladı (30 eylül 1919). Bu düşüş, milli mücadele için iki sonuç verdi. Birincisi «Türk Kurtuluş Savaşı» adını bütün dünyaya duyur-

du. İkincisi bu savaşın en büyük liderinin Mustafa Kemal olduğu kabul edildi.

İşte Ali Galip Olayı, Mustafa Kemal'in dehası sayesinde böyle *hayırlı sonuçlar* doğurmuştur.

Kâmil Erdeha

Ali Haydar (Mihaliç 1836 - İstanbul 1914) Tanzimat döneminin oyun yazarı. Devlet memurlukları yaptı, bir süre Paris'te kaldı. İlk manzum oyun yazarlarımızdan olması bakımından önemlidir. Oyunları Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* (1859)dan sonra kitap olarak basılan ilk oyunlarımızdır. *Sergüzeşt-i Perviz* (1866) ve *İkinci Ersar* (1866) adlı trajedileri Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Bir de *Rüya Oyunu* adlı manzum bir komedisini bastırmıştır (1875).

(G.A.)

Ali, Hüseyinoğlu Türkiyeli mimar (XIV - XV. yy) Bursa'daki *Yıldırım Bayezid türbesi*'nin mimarı.

Âli İktisat Meclisi. Celal Bayar'ın İktisat vekilliğine atandığı evrede büyük endüstri kuruluşları ile ilgili sorunları tartışmak, amaçları yönlendirmek üzere toplanan kurul. (Ocak 1933) Çalışmaları sonunda meclis adına yayımlanan raporda devletin özel girişimci kişi ve kurumlara her alanı açık bırakması gerektiği belirtilmekte ve kendi öncülüğü ya da katkısı ile oluşacak sanayi hareketlerinde, kuruluşların kökleşip belirli ve güvenilir «kâr getirme» aşamasına geldikleri zaman «hususî müteşebbislere» (özel sektöre) mal edilmesi istenmektedir.

Âli Kararname. Abdülaziz'in padişahlık döneminde (1861 1876) yayımlanan Matbuat Nizamnamesinin taşıdığı hükümlerle yetinmeyen hükümetin yeni yasaklar getiren yetki kararnamesi (1867). *«Muhbir»* gazetesinin Girit sorununa ilişkin yayımında «Meclisi Milli»nin açılması yolundaki yazı nedeniyle iktidar hem gazeteyi kapatmış, hem «geçici olarak» kaydıyle bu kararnameyi açıklamıştır. Âli kararnameye göre, genel ülke çıkarlarına aykırı aşırılıklar, devleti eleştirenler, bir takım zararlı fikirleri ve yalan haberleri yazanlar, hakkında asayiş ve düzenin korunması, genel kurallara uymayan gazetelerin devlete, tüm ulusa dokunacak zararlarının önlenmesi için «Matbuat Nizamnamesi» dışında önleyici önlemler alınması öngörülmüştür.

Geçici olarak «kaydiye» çıkarılmasına karşın Âli Kararname 1909'a kadar yürürlükte kalmış ve getirdiği hükümlere dayanılarak yalnız 1871 74 yıllarında *«Diyojen»*, *«İbret»*, *«İbretnûmayı alem»* (gülmece dergisi), *«Letâifi Âsar»*, *«Hadika»*, *«Basiret»*, *«Hülâsa-i Efkâr»*, *«Şark ve Hayal»* dergi ve gazeteleri birkaç kez kapatılmıştır.

Ali Kemal, yazar, mütareke döneminde dahiliye nazırı (1867 - 1922). İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Mülkiye Mektebi'nin İdadi (lise) bölümünde tamamladıktan sonra bir yıl kadar Paris ve Cenevre'de kaldı. Fransızcasını ilerletti. Dönüşünde Mülkiye Mektebi'nin yüksek bölümü'nde okurken Haleb'e sürgün edildi (1889). Orada bir süre Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği ettikten sonra Fransa'ya kaçtı (1894). Affa uğrayarak Brüksel Elçiliği II.

Ali Kemal

Kâtiplik görevi verildi. 1906'da Mısır'a geçti. Meşrutiyet ilânına kadar orada yaşadı. II. Meşrutiyet ilân edilince ülkeye döndü. Mülkiye Mektebi'nde tarih okuttu. Bir yandan da *«İkdam»* gazetesinde siyasal yazılar yayımlıyordu. 31 Mart olaylarından sonra öğretmenlik görevinden alındı. Hürriyet ve İtilaf Fıkrası'na girerek, Partinin yandaşı sayılan *«Peyam-ı Sabah»* gazetesini çıkarmaya başladı. Mütareke yıllarında Damad Ferid Paşa kabinesinde dahiliye nazırı olarak görev aldı. Gazetesinde Kurtuluş Savaşına karşı yazılar yayımlıyor, illere gönderdiği genelgelerde, Yunan ordusuna karşı savunma örgütleri kurma girişiminde bulunan vatanseverlerin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerini istiyordu. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmelerini sevinçle karşılayan yazılar yayımlamış, Yahya Kemal (Beyatlı) in belirttiğine göre «Kuvâyı İnzibatiyye» adlı Halife ordusunun oluştuğu günlerde ulusal harekete saldıran ihanet kuvvetinin hem kumandanı, hem kurmay başkanı gibi durum almıştı. Sevr antlaşmasının imzalandığı günkü yazısında bile ulusal güçleri kınayan yazılar yayımlamaktan çekinmedi. İşbirlikçi tutumunu sürdürdü. İstanbul'un Kurtuluş Orduları tarafından alınışından önce (18 Kasım 1922) «Mim Mim Teşkilâtı»na bağlı kişiler tarafından İzmit'e kaçırıldı. Yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilirken halk tarafından linç edildi.

Başlıca Yapıtları: Paris Müsahabeleri (3 cilt. 1889), *Bir Safha-i Tarih* (1913), *Çölde Bir Sergüzeşt* (1913), *Tarih-i Siyasi* (1918), *Raşit, Şair mi? Müverrih mi?* (1919).

(Ş.K.)

Ali Kuşçu (? - / İstanbul 1474). Astronom. İlk öğrenimini Semerkand'da yaptı. Dönemin bilginlerinden Kadızade ile Uluğ beyden matematik ve astronomi dersleri aldı. Kirman'da öğrenimini tamamladığı yıllar *«Hall-ül-eşkâl-ül-kamer»* adlı kitapçığı yazdı. Semerkant'a dönüşünde, hocası kadızadenin ölümü üzerine Rasathaneye müdür olarak atandı. Koruyucusu Uluğ Bey öldürülünce Tebriz'e giderek Akkoyunluların hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayına girdi. Elçi olarak İstanbul'a gönderildiğinde, sınırda törenle karşılandı. Ayasofya medresesesi müderisliğine tandı.

Ali Kuşçu'nun kelama vel lisaniyata ilişkin yapıtları arasında *Nasirettin-i Tûsi'nin «Tecrid-ül, Kelâm»* adlı yapıtına yazdığı açıklama ile *«Unkud-üz-zevair fi nazm-il-cevahir»* bilinmektedir. Matematik ve astronomi dallarında farsça *«Rısaletü fi'l-hey'e»* en ünlü yapıtıdır. Daha sonra yazarı tarafından arapçaya çevrilmiş gökci-

Ali Kuşçu

simlerinin dünyaya uzaklıkları üzerine bir bölüm konarak «Fethiye» adiyle Fatih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Araştırmacıların sav başlarının ispatını vermesi yönünden bilime büyük katkısı olduğunu belirttikleri *«Uluğ Bey Zic»*ine yazdığı açıklaması ve *«Mahbub-ül-hamail fi keşf-il-mesail»* adlı ansiklopedik çalışması vardır.

Ali Namık (İstanbul 1885 / İstanbul 1953). Yazar, düşün adamı. Âyan reisi Küçük Sait Paşa'nın oğludur. Özel öğrenim görerek yetiştirildi. Fransızca öğrendi. II. Meşrutiyet ilânına kadar Devlet Şûrası'nda (danıştay) çalıştı. Özellikle Fransız düşün ve edebiyat hareketlerini izledi. Jaurès'i okudu. Etkisi altında kaldı. İstanbul'da Fransızca olarak yayımladığı *Vérité, Justice, Bonté» (Hakikat, Adalet, İyilik,* 1918) adlı yapıtının bir bölümü, *«Le Sosyalizm en Turquie» (Türkiye'de Sosyalizm)* adını taşıyordu. Bu bölümde temel hak ve özgürlükler konusunu işleyerek anayasanın getirdiği güvenceleri yaşama geçirecek güçler üzerinde durdu. Fransa'da ve İngiltere'de sosyalist ve İşçi partilerinin güçlendiklerini, oy sandıklarında alınan sonuçların sosyalizmin yükselişine tanıklık ettiğini yazdı. Kitabında Marksizmin temel düşünüsü olan sınıf savaşımının ülke koşullarına uymadığını belirten Ali Namık'ın görüşleri aşağıdaki satırlarla yansıtılabilir:

«Sosyalizme diş bilemiyelim. Aksine ona inanalım. Ona iman edelim. Ona umut bağlayalım. Sosyalizmin başarısızlığı, insan zekâsının başarısızlığı olacaktır. Zira bugün insanların umudunun en yüksek zirvesinde görünen ancak sosyalizmdir. Günün birinde zincirleri parçalayacak ve insanlığı esaretten kurtaracak olan odur. Yığınların daha yüksek bir hayat, tam bir adalet özleyişini gerçekleştirecek olan odur. Yarınki sitede hüküm sürecek olan odur. Sosyalist doktrinine güvenelim.» (A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı,* sf. 18 - 19).

(A.C.)

Âli Paşa, Mehmet Emin. Osmanlı sadrazamlarından (? / 1871). İstanbul'da doğdu. Bir süre Medrese öğrenimi gördü. İcazet almadan yarıda bırakarak Dîvan-ı Humâyun Kalemi'ne girdi (1830). Çok geçmeden çalışkanlığı nedeniyle Tercüme Odası'na verildi (1833). Düzenli biçimde Fransızca öğrenme olanağı buldu. II. başkâtiplikle Viyana Elçiliğine gönderildi. Mustafa Reşit Paşa'nın güvenini kazanarak Londra Büyükelçiliğine atandı (1841 - 44). Daha sonra Hariciye Nazırlığına getirilen Mustafa Reşit'in danışmanlığını yaptı. Paşa sadrazam olunca Hariciye nazırlığına (1846), Abdülaziz'in Padişahlığı döneminde sadrazamlığa getirildi (1861).

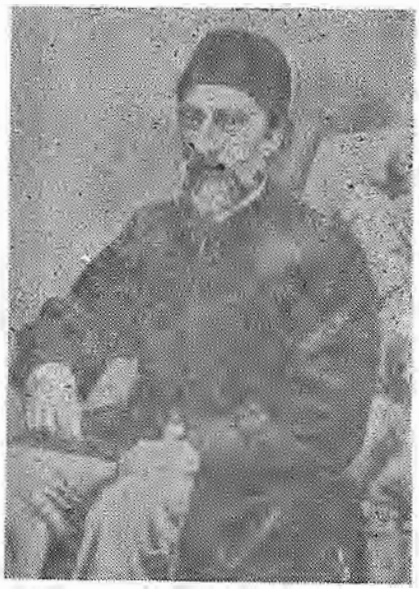

Ali Paşa

Beş kez sadrazam, yedi kez hariciye nazırlığı yapan Ali Paşa, batılılaşma olarak tanımlanan dönemin başlıca kilit adamlarından biri sayılır. İdealist tarih anlayışına bağlı, sorunlara yüzeysel ve salt güncel politika olguları açısından bakan düşün adamları örneğin Paris Kongresi'nde (25 Mart 1856 oturumu) kapitülasyonların kaldırılması yolundaki önerisini önemsemişlerdir. Prof. Cemil Bilsel, bir yazısında, «..Ali Paşa malûm olan kudretiyle, inceliğiyle ve uzak görürlüğü ile nasıl oldu da, ne kapitülasyonları kaldırmağa, ne de müdahaleyi gidermeğe götüren bir yol bulamadı?» diye sorar. Oysa dış borçlanmalarla imparatorluğu batı kapitalizminin egemenliğine sokan Ali Paşa'ların karşısına Yeni Osmanlılar, dönemlerinde daha gerçekçi sorularla çıkmışlardır.

«..Bu seneye kadar yalan yanlış senede bir kere bir umumi muvazene defteri neşrolunurken, şimdiki maliye nazırının memuriyetinden sonra o dahi çıkarılmaz oldu. Bu cihetle zikrolunan 40 milyon lira ne itabara ve ne lüzuma mebni (dayanarak) hesap ve sarfolundu. Ve birkaç sene zarfında şu kadar milyonlar nereye gitti. Âli ve Fuad paşalardan başka kimsenin malûmu değildir.» *(Tanzimat,* sf. 833, Maarif vekâleti y. 1940).

Öte yandan resmî tarihçilerin «ölçülü ve ağırbaşlı olarak Fransa'nın siyasetini esas tuttuğunu» yazdıkları Âli Paşa, döneminde, Fransızların ülkeye yatırdıkları sermayelerini güvence altında tutmak için Rusya'dan gelebilecek saldırıya karşı yüzeysel bir dostluk politikası güttükleri kabul edilmelidir.

İstanbul'da *La Turqie* gibi bir Fransız gazetesini besleyecek kadar Napeleon III.'e bağlı bir devlet adamı olan Ali Paşa'yı, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar doğrudan karşısına almış, devleti hem batı ülkelerinin uydusu durumuna düşüren dışa bağımlı ekonomi politikası nedeniyle, hem halkın tepkisine yol açan kopyacılığa yol açması nedeniyle kıyasıya eleştirmiştir.

(A.C.)

Ali Reşad (1877/1929). Prof. Tarihçi Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Orta öğrenimini «Medrese-i Edebiyye» ve İstanbul İdadisi (lise)nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1897), Devlet hizmetine girdi. Mercan, İstanbul, Vefa, Kabataş, Galatasaray liselerinde tarih öğretmenliği etti (1897 - 1909). Bir süre İstanbul Maarif müdürlüğü görevinde bulundu. Maarif, Telif ve Tercüme Meclisi üyelikleri yaptı. Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde ortaçağ tarihi okuttu. Yüksek Öğrenim genel müdürlüğü, Maarif Vekaleti müsteşarlığı görevleri arasındadır (1919 - 1921).

Cumhuriyetten sonra, Edebiyat Fakültesi'ndeki tarih müderrisliği (profesörlüğü) görevini sürdürürken öldü.

Başlıca Yapıtları : Türkiye ve Tanzimat (Ed. Engelhardt'dan çeviri, 1912), *Devlet-i Osmaniye Asr-ı Hâzır Tarihi* (1912), *Avrupa ile Münâsebâtımız Nokta-i Nazarından Târihi Osmani* (1913), *Asr-ı Hazır Tarihi* (1914), *Kapitülasyonlar Tarihi* (menşei, asılları, 1914), *Mufassal, Musavver Fransa İhtilali Kebir Tarihi* (1915), *Faşizm* (1923).

Ali Rıza Hoca'nın bir yapıtı: Manzara

Ali Rıza Hoca (1864 - 1935) Batılı resim anlayışının ülkemizdeki öncüleri arasında yer alan Hoca Ali Rıza, 19.'cu yüzyıl'da egemen olan doğalcı akımın izleyicilerindendir. Döneminin hemen bütün ressamları gibi subay

kökenli olan sanatçı, özellikle manzara çalışmalarının başarısı ile tanınır.

(O.T.)

Ali Rıza Hoca

Ali Suavi Yazar, düşün ve eylem adamı (1837 - 20 mayıs 1878). İstanbul'da Cerrahpaşa'da doğdu. Davutpaşa iskele Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, iki üç yıl Dersaadet Yoklaması Kalemi'nde çalıştı. Bir yıl kadar Bursa Rüştiye Mektebi'nde yardımcı öğretmenlik yaptı. Buradan Simav'a geçerek Koşulu Medresesi'nde öğrenim gördü. Sofya'daki Ticaret Mahkemesi Reisliği ile, Filibe Tahrirat Müdürlüğü görevleri bu öğrenimi tamamladıktan sonradır.

İstanbul'a dönünce Şehzade Camiinde ders vermeye, «*Muhbir*» (1866) gazetesine yazmaya başlayan Ali Suavi, yazılarından birinde, «millet meclisi usulünün tervici» deyimini kullandığı için Kastamonu'ya sürgün edildi. Bir süre sonra Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımı ile sürgün yerinden Fransa'ya kaçtı (1867). Orada, aralarında Namık Kemal, Ziya Paşa, Agâh Efendinin de bulunduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yönetim kuruluna seçildi. «*Ulûm*» gazetesini çıkardı (ilk sayı 26 temmuz 1869). *Kamusü'l-Ulûm ve'l Maarif* adlı ansiklopediyi yayımladı. Birinci Mesrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a döndü. Abdülhamid II.'nin tahta çıkışından (31 ağustos 1876) sonra öteki aydınlar gibi kovuşturmaya uğrayarak, daha önce getirildiği Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü görevinden alındı. Bir süre Abdülhamid II.'ye yaklaştığı söylenmesine karşın gizli bir cemiyet kurarak (Üsküdar Cemiyeti) padişahı tahttan indirme hazırlıklarına girişti. Çırağan Sarayı önünde Beşiktaş Merkez Komutanı (muhafızı) 7 - 8 Hasan Paşa tarafından sopa ile öldürüldü.

Elli yıllık yaşamı içinde yüzü aşkın kitapçık, araştırma yazısı, makale yazan Ali Suavi «*Hive*», «*Türk*» adlı yapıtlarında, öteki Yeni Osmanlılar gibi, din, saltçı iktidar, dil, tarih, ekonomi, batı - doğu gibi sorunları gündemine almış, medreseden yetişmesine karşın medrese kafasının skolastik sınırlarını aşabilmiştir. Özellikle eğitim sorunlarına ilişkin yazılarında medreselerle yetinilmemesi düşünüsünü ileri sürmekte, geometri, astronomi, Tıp bilimleri için ayrı okullar açılmasını, Batı ülkelerindeki gibi akademiler kurulmasını öngörmektedir. Ali Suavi'nin islâmcılıkla batıcılık arasında çelişme değil tamamlama olduğu düşünüsünde olduğunu yazan araştırmacılar vardır. (Hilmi Ziya Ülken)

Öte yandan namaz sûrelerinin bile Türkçeye çevrilmesi gerektiğini yazan Ali Suavi «halifelik» kurumunu da eleştirmiş, «*İslâm devletlerinde siyasî kudret*» adlı yazısında Peygamberin vekil bırakmadığı savını ileri sürmüştür. Teokratik devlet görünüşünü de benimsemez. «İslâm devleti ruhâni olmadığı gibi mutlakiyet de yoktur..» diye yazar. Tek-

Ali Suavi

kelere, zaviyelere karşıdır. Resim yapılmasını yasaklayan tek bir âyet ve hadîs bulunmadığını birkaç kez yinelemiştir. Türkçenin gelişmesi konusunda «Bir dil ne kadar çok kelimeyi özümser ve kendine mal ederse o kadar zenginleşir.» Görüşünden hareket ederek sözcüğün dilin yapısına göre biçimlenmesi gerektiğini savunurken («chemin de fer» «demiryolu») gibi benimsemelerle somut örnekler verir. Ali Şîr Nevâi (1441 - 1501)nin «*Muhakemet ül Lûgateyn*» (Veled Çelebi bas. 1900, İshak Rafet Işıtman bas. 1941) adlı yapıtında Türkçe ile farsçanın karşılaştırılarak Türkçenin zenginliğinin kanıtlandığını ilk kez yazan o'dur.

Ali Suavi'nin uğraştığı konulardan biri de «faiz» sorunudur. Kur'andan âyetler vererek, faizin haram olmadığı görüşünü savunur. Borç (istikraz) ve kira (isticar) olmadan ticaret yaşamının yürüyemeceğini anlatmaya ülke ekonomisinde paranın işlevi üzerinde düşündürmeye çalışır. «İslahat nedir diye bize sorarlarsa Türkistan, kendi parasını kendi sandığına yatırmak yolunu tutmalı» diye yazar.

Fransa'da parlamentarizm, özellikle komün hareketine ilişkin yazılarından, işçi, sömürü, sermaye kavramları üzerinde hiç düşünmediği anlaşılan Ali Suavi'nin, dil ve tarih konularındaki yazılarıyle kendisinden sonra gelen kuşakları etkilediği kabul edilmiştir.

«Ey, siz adalet isteyenler, eğer siz salyangozlar gibi boş kafayla dolaşmak istiyorsanız despotlar size hiç bir zaman başınızı kaldırma izni vermezler. Sizler köleslniz. Ancak, kılıca sarılır ve şeref meydanında varlığınızı gösterirseniz, despotlara karşı koyabilirsiniz. Siz insansınız ve özgürsünüz. Ey insanlar sizler ne zamandır, Mehdi'nin ortaya çıkacağına ve sizi kurtacağına inanıyorsunuz? Kuşkudan ve sorumluluktan uzak kişilerin, sizden elde ettikleri kazancı yadsıyacaklarını ve sizi kayıracaklarını mı sanıyorsunuz?» biçiminde savaşım çağrıları yapan Ali Suavi ölümüne neden olan eylem adamı kimliğiyle düşün adamı kimliğini birleştirmiştir.

Şükran Kurdakul

Ali Şefkati (? / Paris - 1896). Jön Türklerden, gazeteci, düşün adamı. İzmir'de Gümrük memurluğu yapan Reşid Efendi'nin oğludur. «Şûrayı Devlet» (Danıştay) Tanzimat Dairesi'nde çalışırken saltçı iktidara karşı kurulan gizli komitelerden birine girdi. Ali Suavi'nin Çırağan Sarayını basma girişiminden sonra örgütün ortaya çıkarılması üzerine Avrupaya kaçtı. Bir süre İtalya'ya yerleşerek Napoli'de «*İstikbal*» (1879) gazetesini yayımladı. Bu gazetedeki yazılarından ötürü Abdülhamid II. yargıçları tarafından sürekli sürgün cezasına hüküm giydi; rütbesi alınarak mallarına el konuldu.

ALİŞAN İsmail Hakkı (1879/1944). Yazar ve çevirmen. İstanbulda doğdu. Orta öğ-

renimini Feyziye Rüştiyesi (ortaokulu) ve Mülkiye'nin İdadi (lise) bölümünde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1889). Hariciye Vekâleti Konsolosluk İşleri Dairesi'nde devlet hizmetine girdi. Marsilya, Münih başkonsoloslukları görevinde bulundu. Damad Ferid hükümeti döneminde görevlerinden azledildi. Cumhuriyetten sonra yeniden memurluğa alındı. 1925'de emekliye ayrıldı. İlk yazılarını *«Nahl-i Emel» (Ülkü Fidanı)* dergisinde yayımlayan Alişan, daha sonra dönemin önemli edebiyat organlarından olduğu kabul edilen *«Mektep»* dergisini çıkardı (1890). Çağdaşlarınca, «memleketimizde garazkârlıkla, târizlerden bulunmaktan ibaret olan tenkid usulünde» yeni bir «çığır» açtığı kabul edilmiş, özellikle biyografi alanında batı yöntemleri uygulayarak bu daldaki çalışmalara öncülük etmiştir. Döneminde ilgiyle okunan roman çevirileri de vardır.

Başlıca Yapıtları: Müntehabat-ı Terâcim-i Meşâhir (İbrahim Fehim'le beraber, 1891), *Ahmet Mithat Efendi* (1892), *Recâizade Ekrem Bey* (1892), *Cevdet Paşa* (1892), *Sevdâi Hazan Yahud Tahassür* (roman, 1892), *Şemseddün Sâmi* (1895), *Muasır Şairlerimiz* (1895), *Muallim Naci Efendi* (1895).

Ekrem Alican

ALİCAN Ekrem (Adapazarı - 1916) Politikacı. Yeni Türkiye Partisi genel başkanlarından. Orta öğrenimini İstanbul Şişli Terakki Lisesi'nde (1934), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Okulu'nda (1937) tamamladı. Maliye Bakanlığı Hazine Umum müdürlüğü'nde devlet hizmetine girdi. İngiltere'ye gönderildi. Londra'da İktisat Fakültesi'nde okurken II. Dünya Savaşının çıkması üzerine ülkeye döndü. Askerliğinden sonra müfettiş muavinliği sınavını kazandı (1943). Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında müfettişlikten ve devlet hizmetinden ayrılarak politikaya atıldı (1947). Kocaeli'nden milletvekili seçildi (1950). Celal Bayar - Adnan Menderes yönetiminin parti diktasına dönüşmesi üzerine D.P.'den ayrılarak Hürriyet Partisi kurucuları arasına katıldı (1956). 27 mayıs 1960 hareketinden sonra oluşan ilk kabineye Maliye Bakanı olarak alındı. Kurucu Meclise üye seçildi. Kimi liberal eğilimli yandaşları ve emekli subaylarla birlikte Yeni Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1961). Genel başkanlığa seçildi. 1961 seçimlerinde yeniden parlamentoya girdi. C.H.P. ile Y.T.P.'nin kurduğu ortak hükümette başbakan yardımcılığı yaptı. 1969'da politikadan ayrıldı.

Ali Şir Nevâi (Herat - 1441 / Herat - 1501) Şair. Timur soyundan Uygur kabilesine bağlı Kiçkine Bahşi adlı bir beyin oğludur. Babasından kalan büyük servete sahip olduğundan, Divan beyliğine, naipliğe kadar yükseldiği halde, devlet görevlerinde bulunmasından ötürü maaş almadı. Yetiştiği çevre kendisine çağının prensleriyle yakın arkadaşlıklar kurması olanağını sağladı. Süt kardeşi olduğu Horasan Sultanı Hüseyin Baykara'nın mühürdarlığını yaptı, genç yaştan itibaren serüven dolu bir yaşamı oldu, pek çok savaşa girdi.

Ali Şir Nevai evlenmediği için romantik bir aşk adamı kişiliği ile, politikacı, devlet adamı, düşünür kişiliklerini birlikte sürdürdü. Servetinin yarattığı olanakları, hem toplumsal kurumlar açmak, hem sanatçılara yardımcı olmak yolunda kullandı.

Arapça ve Farsça bilgisi, bu dillerin edebiyat yapıtlarının inceliklerine inecek kadar derindi. Kültür açısından bilinçli bir ulusçu olarak ulaştığı yeri, tek bir Türk dilinin egemenliği adına yaptığı çalışmalarla sağlamıştır. Bu konudaki düşünceleri çok açıktı:

«Türkün zavallı ve bilgisiz gençleri güzel sanarak Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. Bir insan etraflı ve iyi düşününce Türkçede bu kadar genişlikler, incelikler, derinlikler ve zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin ve sanat göstermenin daha kolay, daha beğenilir olacağını anlar. Ben Türk olduğum için Türkçenin övgülerinde aşırı gittiğim, Farsçayla az ilgim olduğu için bu dilin geriliklerini belirtmek istediğim sanılmasın. Farsçayı incelemekte hiç kimse benim kadar derinleşmemiştir.

Yapıtları: On bin beyitlik Türkçe divanı (Hazain-ül Maani), çocukluktan ihtiyarlığa kadar bütün yaşayış felsefesini çerir, yaşamın şiirini tema olarak işler. Beş mesneviden oluşan *Hamse*, *Hayret-ül Ebrat* adlı tasavvufi hikâyeleri ve aruz ölçüsü üzerine *Mizal-ül Evzan* adlı bir incelemesi vardır. Farsça ve Türkçe üzerine karşılaştırmalı bir inceleme olan *Muhakemetü'l Lugateyn*'in iki kez basıldı. (Veled Çelebi tar. 1900, Ishak Rafet Işıtmantar. 1941). Bütün eserleri Agah Sırrı Levent tarafından basıma hazırlandı. I. *Sanatı ve Kişiliği*, 1965. II. *Divanlar*, 1966. III. *Hamse*, 1967. IV. *Öteki 17 eseri*, 1968.

(Ş.K.)

Ali Şir Nevaî

ALİ TURAN Hüseyinzade (Bakû, Salyan-1864/ İstanbul - 1942). Düşün adamı. Yüksek öğrenimini Petersburg Üniversitesi Fizik - Matematik Bölümü'nde tamamladı (1889), Sonra İstanbul'da Tıbbiye Mektebini bitirdi, Türk - Yunan savaşına hekim olarak katıldı. Savaşın bitiminde Tıbbiye Mektebi'nde öğretim üyeliği yaparken gizli çalışan İttihat ve Terakki örgütüne katıldığı polisçe anlaşıldığından Kafkasya'ya kaçmak zorunda kaldı. Orada *«Hayat»* ve *«Füyüzat»* dergilerini çıkardı. Meşrutiyet ilanından hemen sonra İstanbul'a geldi. İttihat ve Terakki Partisi'nin merkez yönetiminde görev aldı (1910 - 18). Tıbbiye Mektebi'ndeki öğretim üyeliği görevine —Cumhuriyet döneminde— emekli oluncaya kadar devam etti.

Tiflis'te bulunduğu yıllar yayımladığı dergilerdeki yazılarında özellikle çağdaşlaşma sorunlarına değinen Dr. Hüseyinzade Ali Turan Türklük, Türklerin bilimler karşısındaki tutumları, dil sorunları üzerinde durmuş, Türk kültürünün kaynağını hümanizmadan aldığı görüşünü savunmuştur.

(Ş.K.)

ALİUSTAOĞLU Aydın (Giresun-1935). Karikatürcü. Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. *«Doğan Kardeş,» «Yeni Sabah», «Pardon», «Akbaba», «Günaydın», «Cumhuriyet»*'de çalıştı. *«Gırgır»* dergisinde okuyucu portreleri çizmektedir. Aliustaoğlu, 1959'da Güzel Sanatlar genel müdürlüğü yarışmasında birincilik ve üçüncülük ödüllerini, Türkiye Spor Yazarları Derneği Yarışmasında da iki kez ikincilik bir kez de üçüncülük ödülü almıştır.

Alınlık (Fr. Fronton, İng. Pediment, Alm. Giebelfeld. Antik çağ yapılarının iki eğimli çatılarının iki yandaki boşluklarını kapatan üçgen biçimli bölümler.

Şadi Alkılıç

ALKILIÇ Şadi (İstanbul - 1916) Yazar. Orta öğrenimini Kuleli Askerî Lisesi'nde tamamladı (1934 - 35). Harpokulu'nun son sınıfındayken Nazım Hikmet, A. Kadir, Ömer, Deniz Galip Arda v.b. birlikte tutuklanarak okuldan çıkarıldı. Uzun süre Millî Savunma Bakanlığı'na olan «mecburi hizmet» yükümlülüğü karşılığında askerlik ettikten sonra İstanbul Belediyesi'nde resmi göreve başladı (1940). Sonra Sağlık Bakanlığına geçti. Bakanlığın İkmal Depoları müdürüyken *«Cumhuriyet»* gazetesinin *«Sosyalizm Nedir?»* konulu yarışmasına katıldı. Büyük Jüri'ye verilmeden önce gazetede yayımlanan yazısı Türk Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı görülerek yargılandı. Uzun süre düşün ve hukuk çevrelerinin ilgisini çeken bu davada İtalyan Cumhurbaşkanı Saragat, gibi dünyaca tanınmış sosyalistlerin görüşlerine başvuruldu. Prof. Hüseyin Nail Kubalı. Prof. Bahri Savcı gibi bilim adamları yazıda 142. maddenin yasak saydığı suç öğeleri bulunmadığını belirttiler. Davaya bakan Ağır ceza mahkemesi sonuçta beraat kararı verdi. Kararın Yargıtay Ceza Dairesi'nce bozulması üzerine İstanbul 3. Ağır Ceza Mahkemesi'nin başkanı Uluer Yüceöz ve üyelerinden İsmet Peksoy kendilerini red kararı alarak şu gerekçeyi yazdılar :

«Suç konusu yazının bilirkişi tetkikatına dahi lüzum hissedilmeksizin doğrudan doğruya açıkça ve hiçbir tereddüde mahal bırakılmayacak şekilde komünizm propagandasını kapsağının delili olarak kabulü, delil müessesesini inkar ve mahkemenin tekdir hakkına taarruz teşkil etmektedir. Yargıtay'ın bu yolda bir mutalaayı ihtiva eden bozma ilamının, adeta bir mahkûmiyet hükmün manasını taşıdığı görülmektedir.»

Daha sonra İstanbul 5. Ağır Ceza Mahkemesi'nce yargılanan Şadi Alkılıç 4 yıl 3 aya hüküm giyerek (24 aralık 1962) cezaevine alındı. Birkaç kez sağlık kurulu raporu ile «izinli» çıkarıldığından cezasının bitimi 11 mayıs 1971'e kadar sürdü. 12 mart döneminde Dr. Nihat Sargın, Harun Karadeniz,. Doçent Çetin Özek, Vedat Günyol, Aydın Engin v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (T.K.P.) davasına alınarak ayrıca tutuklanan Şadi Alkılıç'ın 1934'te *«Çırpınışlar»* adlı bir şiir kitabı yayımlanmıştı. *«Bir Elde Bayrak, Bir Elde Kitap»* (1960) adlı yapıtından başka 1971'de cezaevi izlenimlerini yansıtan yüze yakın yazısı *«Akşam»* (1971) gazetesinde yer aldı.

(A.C.)

ALOVA Erdal (Ankara - 1952) Şair. Orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra bir süre Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde okudu, bitirmeden ayrıldı. *«Yeni Dergi»*de yayımlamaya başladığı ilk şiirlerinde 1970 kuşağının ortak dil ve temaları egemen görünüdü. Sonra *«Militan»* ve *«Sanat Emeği»* dergilerinde yazdı. *«Politika»*nın sanat sayfasını yönetti. Sosyalist gerçekçi şiir geleneğine koşut ürünleriyle değişik temaları işlerken, genç yaşına karşın düşün ve duyarlık birikimlerini beceriyle sese dönüştürmesini bilen bir şair kimliği kazandı.

Erdal Alova

Hasan Basri Alp

ALP Hasan Basri (Niksar - 1912 / İstanbul - 1945). Billmsel sosyalist eylem adamı. Şair, yazar. Orta öğrenimini parasız yatılı olarak Sıvas Lisesi'nde tamamladı. Bir süre Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde okudu. Bitirmeden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçti. «Çaloğlu» takma adiyle dönemin ilerici dergilerinde özellikle *«Ses»* ve *«Yürüyüş»*te (1940 - 44) yazdı. Nazım Hikmet'ten sonra gelen genç kuşağın ortak temalarına eğilim duymasına karşın kimi şiirlerinde kendine özgü söyleyiş özellikleri yaratmayı başarmıştı. 1944'te İleri Gençler Birliği adiyle gizli örgüt kurma savı ile Mihri Belli, Nuri İyem, Yusuf Atılgan Dr. Müeyyet Boratav, İsmet Selimoğlu, Tayyar Uslu v.b. ile birlikte, tutuklandığı zaman İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde öldürüldü. (20 ocak 1945)

Hasan Basri Alp'in Şiirlerinden Bir Örnek

MAHSUL

En güzel, en olgun, en harikulada
Meyvesini versin diye toprak
Hiçbir emek esirgenmedi ondan
Ne zindan, ne temerküz kampları
Ne duvar diplerinde kurşunlanmak
Ter, gözyaşı ve kanla suladık onu
Dökecek yeryüzüne tam ve olgun
mahsulünü
Toprak nankör değildir
Utandırmaz insanoğlunu.

ALP Sezer (İzmit - 1955). Karikatürcü. Sinema yazarlığı ve gazetecilik yaptı. 1969'da karikatüre ve pandomime başladı. Makale Çizgiler adıyla İzmit'te bir de sergi açan Alp, 1971'de altı arkadaşıyla Kocaeli Karikatürcüler Grubu'nu kurdu.

Yerel gazetelerde, *«Çağdaş Mizah»*, *«Politika»*, *«Çuval»*, *«Gırgır»*, *«Barış»* ve demokratik bazı kuruluların yayınlarında çizdi. *Urzica* (Romanya) dergisinde de yapıtları yayımlandı.

ALPDÜNDAR Mehmet (Trabzon - 1928) Sendikacı. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Başkanı ve Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Kısaca DİSK)'in kurucularından. Türk - İş üyesi sendikanın başkanı iken Ereğli Kömür İşletmeleri işçilerinin haklarını korumada gösterdiği uyanıklık yüzünden gerici delegelerin oyunu ile Başkanlıktan düşürüldü, bunun üzerine bağımsız Türkiye Maden İşçileri Sendikası'nı kurarak işçi sınıfının çıkarlarını gözetmeye çalıştı. 5000 işçinin liyakat zammı'nın dağıtımındaki haksızlık nedeniyle hem İşvereni, hem Türk - İş üyesi sendika yöneticilerini protesto için işçilerin ocaklara inmeyişi (9 Mart 1965) çatışmaya yol açınca tutucu ve çıkarcı çevrelerce Alpdündar suçlandı, mahkemeye verildi. DİSK 1967'de kurulurken sendikasını bu ilerici harekete katmayı başardı. Ancak Zonguldak'ta yaşaması polltik çevrelerce engellendi ve ancak sendikacılık yapmamak koşuluyla İstanbul'da iş bulması olanağı sağlanacağı açıklandı. Alpdündar, tutucu baskı gruplarının ölüm tehditleri nedeniyle İstanbul'a yerleşti, DİSK'te geri alanda görev yaptı, konut kooperatifi konusunda hizmet verdi.

(K.S.)

ALPMAN Nazım (İstanbul - 1952). Karikatürcü. Haydarpaşa Sanat Enstitüsü Tesviye bölümünü bitiren Alpman, bir elektrik fabrikasında işçi olarak çalışmakta ve *«Maden - İş»* dergisinde karikatürlerini yayınlamaktadır.

ALPÖGE Attila (İstanbul - 1935) Oyun yazarı. Orta öğrenimini Galatasaray'da tamamladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. (1961). *İstanbul, Diyelim, Pazar Postası, Oyun, Tiyatro 70* dergilerinde yazıları ve çevirileri yayımlandı. Teknik Üniversite Tiyatrosu'nun kuruluşuna katıldı; sonra arkadaşlarıyla birlikte Türkiye tiyatro tarihinde önemli bir dönemeç olan amatör Genç Oyuncular topluluğunu kurdu ve bu topluluğun yöneticilerinden biri oldu. Bu topluluğun elbirlikçi çalışmayla yürüttüğü oyun sahnelemelerinde yazar, yönetmen olarak görev aldı. Bu oyunlar arasında *Tavtati Kütüpati* (bas. 1959) ve *Vatandaş Oyunu* (oynanışı ve basılışı 1962) sayılabilir. Aynı toplulukta kendi yazdığı *Çürük Elma*'yı sahneye koydu. Bu oyun amatör tiyatrolarda çeşitli yerlerde oynanmıştır. Bir süre Amerika Birleşik Devletleri'nde mühendis olarak çalıştı. Dönüşünde yeni kurulan Dostlar Tiyatrosu'nun ilk oyununu yazdı *Ha Me Ka Ha Ha Pe* (1969). Şimdi İstanbul Belediyesi'nde mühendislik yapıyor.

(G.A.)

ALPTEKİN Mahmut (Denizli - 1940) Şair, yazar. Orta öğrenimini Akşehir Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Bursa Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. Bir süre Karaman ve Çatalca'da Türkçe öğretmenliği etti. TRT İstanbul Radyosu'na program yapımcısı olarak girdi (1970). *«Cumhuriyet»* ve *«Akşam»* gazetelerinde çıkan inceleme - röportajları ile de tanınan Alptekin bu türdeki çalışmalarını *«Cumhuriyete Kan Verenler»* adlı kitapta topladı. *Öteki yapıtları, «Öykü Ustası Sait Faik»* (inceleme, 1974, 1976). *«Sonbahar Durağı»* (şiirler, 1969), *«Atatürk'e Şiirler»* (1969) adlarını taşıyor.

ALSAN Necip (İstanbul - 1918). Yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1940). Askerliğinden sonra avukatlık mesleğini seçti. İlk yazılarını, yönetimine katıldığı, *«Beş Sanat»* (1950) dergisinde yayımladı. Sonra, *«Yeditepe»*, *«Esi»*, *«Yelken»*, özellikle *«Varlık»* dergilerinde yazdı. İncelemelerinde *(Yunus Emre, Yelken* dergisi, 1959) tarihsel maddeci yöntemi benimseyen Alsan, Eflatun üzerine hazırladığı kitapla Türk Dil Kurumu Ödülü kazanmıştı (1963), Bu daldaki *öteki yapıtları; «Çağımızı Hazırlayan Düşünce»* (1967), *«Eylem ve Düşünce Açısından Çağımız* (1969) adlarını taşıyor. Bir de romanı var *«Onlar Ermiş Muradına»* (1957).

ALTAN Çetin (İstanbul-1927). Romancı, oyun ve fıkra yazarı. İstanbul eski milletvekillerinden. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Avukatlık stajını da bitirmesine karşın, öğrenciyken başladığı gazetecilik mesleğini sürdürmeyi yeğledi. Yazın dünyasına şiir ve küçük düzyazı parçalariyle girmiş. *«Yeni Adam»*, *«Çınaraltı»*, *«İstanbul»* (1943 - 45) dergilerinde yayımlanan ilk denemelerini *«Üçüncü Mevki»* (1946) adlı kitapta toplamıştı. Sonra başta fıkra olmak üzere her türden yazılariyle dönemin en verimli kalemlerinden biri olarak göründü. *«Yeni Gazete»*, *«Milliyet»*, *«Akşam»*, *«Politika»*, yeniden *«Milliyet»* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. Özellikle *«Akşam»*da yazdığı yıllar (1964 - 69) geniş yığınlara ülke ve dünya olaylarını nesnel biçimde yansıtıyor, kent ve kır emekçilerinin sınıf bilinci kazanması için çaba gösteriyordu. Bu

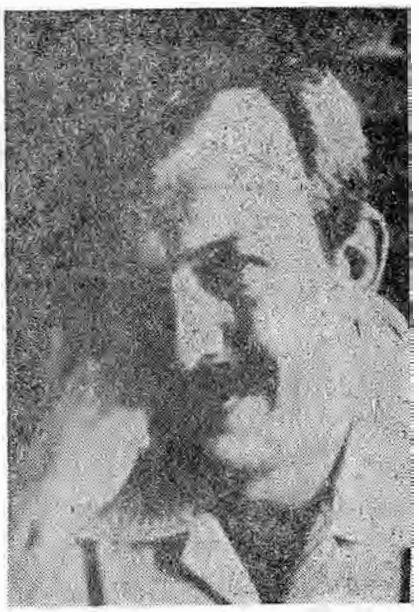

Çetin Altan

nedenle başta 142. olmak üzere ceza yasasının birçok maddesine aykırı hareket ettiği savı ile sık sık koğuşturmaya uğradı, yargılandı, 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi (TİP) listesine bağımsız olarak alındı ve İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Bu evrede sosyalizmin işçi sınıfı ideolojisi olduğu gerçeğine koşut yazıları —ve saflarına katıldığı TİP'in sözcüsü olarak— Mecliste yaptığı konuşmalarla çoşku öğesi oldu. Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran-Sadun Aren'in oluşturduğu muhalefette etkin rol oynamasına karşın «Emek gurubu»na katılmayarak, Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *«Devrim»* gazetesinde parlamento dışı muhalefeti oluşturan asker - sivil öğelere koşut düşün düzeyinde yazılar yayımladı. 12 mart döneminde hükme bağlanan birkaç davası dolayısiyle uzun süre Bayrampaşa cezaevinde yattı. Sağlığı bozulduğu için Cumhurbaşkanı tarafından affedilerek serbest bırakıldı.

Çetin Altan romancı olarak okumuş bireylerin çevresinde kalmayı sevmiştir. Geriye ya da ileriye doğru toplumsal değişiklikler, baskılar karşısında tam özgürlük arayan insanın iç dünyasına çıkan labirentlerde dolaşırken özellikle cinsel psikozlarını en belirleyici etken olarak gösterir. Belki bu nedenle tipleştirmeye çalıştığı kişiler toplum ve sorunları karşısında ancak kendilerine tutunmayı başarırlar. Güçlü müdürler, güçsüz müdürler belirgin değildir. Yer yer kişilerin açmazlarını ortaya koymak için konulmuş izlenimini veren olaylar ve raslantılar romanlarının çizgisine zararlı olur

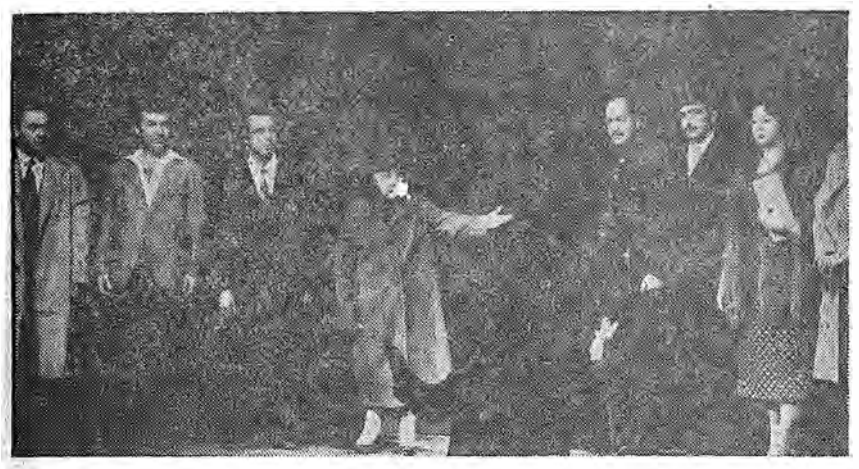

Çetin Altan'ın «Suçlular» adlı oyunundan bir görünüm

Çetin Altan romancılık yanında oyun da yazmış oyunları çeşitli tiyatrolarda oynanmış, kitap haline getirilmiştir. Oyunları, toplumsal gelişme içinde aldığı yere burada sürdürdüğü mücadeleye paralel bir değişim gösterir. İlk oyunlarında bozuk toplum yapısından etkilenerek sağlıklı olmaktan çıkmış bireylerin oluşturduğu ailelerin eleştirisini yapar.

İçinde yaşadıkları ekonomik yapı elbette bireyleri de etkileyecektir. Bu bireylerin kurduğu ailelerin de sağlıklı, huzur içinde olması beklenemez. Üstelik kişiler, her gün her an bu bozuk düzenin bir dişlisiyle ister istemez ilişkiye girerler. Son oyunu *Islıkçı*'da ise daha bir durgunlaşmış, topluma küsmüş görünür. Toplumla bağını, iletişimini koparmış ya da kuramamış olanların bile toplumu etkilediğini, ama bu etkilenmenin pek de olumlu olamıyacağını anlatır.

Başlıca Yapıtları : (Romanları) *Büyük Gözaltı* (1972), *Bir Avuç Gökyüzü* (1974), *Viski* (1975), *Bir Yumak İnsan* (1977), (Basılmış Oyunlar :) *Çemberler* (1964), *Mor Defter* (1965), *Suçlular* (1965). *Dilekçe ve Tahtırevalli* (1966). (Seçilmiş fıkralarından oluşan kitapları :) *Taş* (1964), *Sömürgecilerle Savaş* (1965), *Onlar Uyanırken* (1967), *Geçip Giderken* (1968), *Kopuk Kopuk* (1970), *Suçlanan Yazılar* (1970), *Kahrolsun Komünizm Diye Diye* (1976), *Nar Çiçekleri* (1976).

ALTAN Özdemir (1931) Resminde fantastik kurguculuğu ile önde yer alan yenilikçi sanatçılarımızdandır. Sağlam tekniği ve titiz işçiliği ile tanınan Özdemir Altan, Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyelerindendir.

(O.T.)

ALTAY M. Zati (Sıvas - 1949). Karikatürcü. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Medyum doktorluk öğrenimi gördü.Bazı karikatürleri *Homongolos* adlı bir tıbbî güldürü dergisinde yayımlandı. Ankara ve Erzurum'da iki kişisel sergi açmıştır.

Halen Almanya'da bulunan Altay, Konstans'ta Karagöz - Hacivat ağırlıklı bir karikatür sergisi de düzenledi.

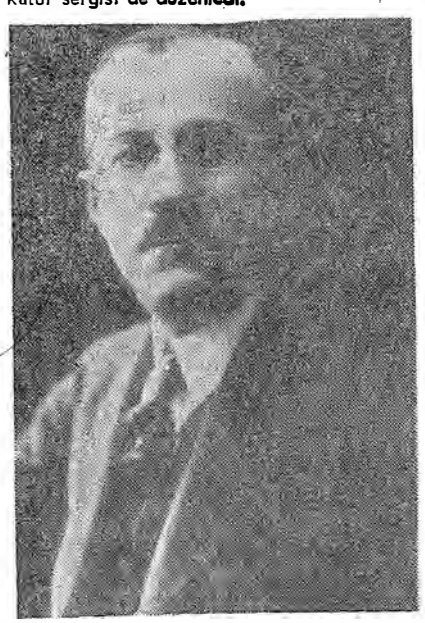

Ahmet Refik Altınay

ALTINAY Ahmet Refik (İstanbul-1880/İstanbul - 1937) Tarihçi. Harbiye Mektebi'ni bitirdikten (1898) sonra Askerî Rüştiye'de coğrafya, Harbiye Mektebi'nde Fransızca ve tarih öğretmenliği yaptı (1902). Gözlerinin rahatsızlığı dolayısıyla Balkan Savaşı sonlarında emekliye ayrıldıysa da (1912). Birinci Dünya Savaşı'nda yüzbaşı olarak çeşitli görevlerde bulundu. Mütarekede (1918). İstanbul Darülfünun Tarih Müderrisliğine atandı, üniversite kurulana kadar da (1933) bu görevde kaldı. İstanbul'da öldü. Daha kuruluşunda (1909). Tarih-i Osmanî Encümeni'ne seçilen Ahmet Refik'in tarihi uğraş edinmesi Charles Seignobos'un «Medeniyet Tarihi» adlı yapıtını okuduktan sonradır. Ahmet Refik'in bu yapıtı dilimize de çevirmesi (1912), çevirdiği yıl ayrıca Paris'e gidip tarihçi Ernest Laviss ve Seignobos'la görüşüp Paris Hazine-i Evrakı hakkında bilgi alması ve dönüşünde de Osmanlı Hazine-i Evrakı üstüne tarih metotlarına uygun olarak eğilmesi resmî vakanüvis tarihçiliğinin yerine kurulan modern tarihçiliğin ilk çalışmalarıdır. Ahmet Refik modern tarihçiliğin kuruculuğu yanında *«İkdam»*, *«Yeni Mecmua»*, *«Akşam»*, *«Cumhuriyet»* gibi gazete ve dergilerde Osmanlı tarihinin çeşitli kişileri, olayları, dönemleri ve Osmanlı tarihçileri üstüne yazdığı araştırma, makale ve monografilerde nükteli ve yalın anlatımıyla tarihi edebiyata yaklaştırmış ve halkta tarih bilincinin uyanmasını, tarih sevgisinin yayılmasını da sağlamıştır.

Başlıca Yapıtları : Lâle Devri (1912, 1932, 1963), *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı* (1914), *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı* (1921), *Alimler ve Sanatkârlar* (1922), *Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı* (1931), *Turhan Valide* (1931), *Viyana Önünde Türkler* (1931), *Tarih ve Müverrihler* (1932).

Necati Mert

ALTINEL İhsan (Sinop - 1916). Sendikacı. Eyüp (İstanbul) Çikvaşvili Mensucat Fabrikasında işçi olarak çalışırken 1949'da CHP iktidarına karşı DP'yi tutarak, iktidar eğilimli işçi sendikasından ayrıldı, Hür Mensucat İşçileri Sendikasını kurdu, başkan seçildi. Kongrede grev hakını savunarak Çalışma Bakanlığına telgraf gönderilmesini sağladığı için o zamanki Sendikalar Yasasına göre «politikayla uğraştığı» gerekçesiyle sendikası kapatıldı, hakkında koğuşturma açıldı. Ancak Demokrat Parti 1950 seçimlerinde kendisini İstanbul'dan milletvekili adayı gösterdi ve 14 Mayıs'ta milletvekili seçilerek politikaya atıldı. IX. Dönem milletvekili olarak işçiler ve sendikalarla yakın ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. 1954'te parlamento yaşamı sona erince iş alanına atıldı, 1960'dan sonra Adalet Partisinde ilçe yönetiminde görev aldı.

(K.S.)

ALTINEL Sabri (Susurluk - 1926) Şair. Orta öğrenimini Balıkesir Lisesi'nde, (1945) yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı

Bölümü'nde tamamladı (1949). Yedek subaylık görevinden sonra öğretmenlik mesleğini seçti. *Kaynak* dergisinde (Balıkesir, 1943 - 44) çıkan ilk şiirinden sonra *Genç Nesil, Sanat ve Edebiyat* (1947), *Edebiyat Dünyası, Yağmur ve Toprak* (1948) dergilerinde yazan Altınel, şiirin «bir yaşama anlayışı» olduğu görüşünden hareket ederek ilk deneylerinde bile gençliğe özgü oyun heveslerine kapılmadı, sabırlı bir mısra işçisinin parmaklarından çıktığı sezilen şiirlerle göründü. Daha sonra *Kaynak, Yeryüzü, Yeditepe, Yeni Ufuklar* dergilerinde (1950 - 1955) çıkan bu ilk dönem ürünleri *İnsanın Değeri* kitabında toplanmıştır.

1958 den sonra şiirini değiştirdiği *Yücel, Yeni Ufuklar, Yelken, Yeditepe* dergilerinde yayımladığı örneklerle değişik bir anlatım düzeyine varmak için çaba harcadığı görüldü. Yalnızlığı, içine kapanan bir halkın çağlar boyu sürüp giden acısını işlerken bireysel ve toplumsal tepkileri özümlemede güç raslanır bir düzeye ulaştı. *Ataç, Yelken, Yapraklar* (1961 - 1964) da yayımladığı *Yaban Yazıları* ise «Altınel'in durmadan arayan, kendini tazeleyen ve geliştiren bir cins sanatçı olduğunu gösteren şiirler» den (Asım Bezirci) sayıldı.

Yapıtları: İnsanın Değeri (1955), *Kıraçlar* (1959)

SABRİ ALTINEL'den Şiir

IPISSIZ

Şimdi nasıl da uzaklardasın benden
Üşümüş bir kan gibi damlıyorsun geceme
Bu alçak karanlıklardan beni bekleme
Bir sınırdayım delinmiş ellerimden

Toprağın hüzünü dinamitlerin attığı
Yaşamış ağır elleri işçilerin
Kanı bu namusun alınterinin
En güzel yerinden vurmuşlar insanı

Ne şanlar aradım ne keyif ne dinlenme
Yaşadım hep onurunu insan doğmanın

Dibinden bu yangın yangın karanlığın
Ipıssız ikimiz yapayalnızız Türkiye

Bu eski bir sonbahara bakan pencerelerin
Açlıklar kıvranıyordu camlarında
Yılan ıslıkları çağdan çağa
Sömürenlerin haydutların katillerin

Kim bu, kimm? Kimler sesleniyor sana
Kimler tüketmiş emiyor kemiklerini
Kendi sesinden ürktüğün geceleri
Umutların Türkiyem düşer yanına

Altıok, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 11 Mayıs 1931'de toplanan 3. Kurultayı'nda kabul edilen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık ilkelerinin simgesi. Partinin 4. Kurultayı'ndan sonra başta Malatya Milletvekili İsmet İnönü olmak üzere bir çok milletvekilinin önergeleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek anayasanın ikinci maddesine geçtl (5 Şubat 1937). Çok partili düzene geçilmesi üzerine anayasadan çıkarılan altı ilkeyl belirleyen oklar Cumhuriyet Halk Partisi'nin bayrağında simgelenmiştir.

ALTIOK Metin (İzmir - 1940) Şair ve ressam. İlk, orta ve Lise'yi Karşıyaka'da bitirdi. Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesl Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nü (1973) tamamladı.

1968 yılından bu yana 6 kişisel resim sergisi açtı. Karma resim sergilerine katıldı. Yazın dünyasına şiirle giren Metin Altıok; *«Yansıma», «Dost», «Yeni A», «Soyut», «Türk Dili», «Oluşum», «Köken», «Halk Oyu», «Türkiye Yazıları»* (1974 - 1979) dergilerinde şiir, felsefe ve estetik sorunlarını irdeleyen yazılar yazdı. Şiirleriyle kendini arayan bir çabanın içinde görünen Metin Altıok, bir yanıyla «İkinci Yeni» akımının kendine özgü Imge kuruluşlarından da yararlandı. Genellikle kısa dizelerle örgülediği şiirine, sözcük birimleriyle yeni anlamlar kazandırma yöntemini denedi. Şiirlerinde, derinlik araştıran söyleme biçimleriyle büyük işler yapma savını bir kıyıya koyan yalın şiirler üretme çalışkanlığı içinde görüldü.

Yapıtları: Gezgin (şiir. 1976), *Yerleşik Yabancı* (şiir, 1978).

(T.S.)

6 - 7 Eylül olayları: 6 - 7 Eylül 1955 gecesi İstanbul ve İzmir'de yakma, yağma, yıkma, öldürme biçimlerinde gerçekleşen ve azınlıkları hedef alan şovenist gerici olaylar dizisi; DP iktidarının Kıbrıs anlaşmazlığında Türk görüşünü ağır bastırmak için İstanbul ve İzmir halkını Rum azınlığa karşı saldırıda bulunmağa kışkırttığı eylemler; bir tür pogrom (bir ulusal azınlığa ya da bir halk topluluğuna karşı yağma, talan ve kitlesel cinayetlerle birlikte girişilen gerici - şovenist hareket).

6 - 7 Eylül olaylarının başlama nedenleri, Kıbrıs sorunu ve Türkiye'nin ekonomik - toplumsal bunalımıdır. Kıbrıs 1978'den sonra İngilizlerin işgaline girmiş, 1923'de resmen İngiltere'ye bağlanmıştı. Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları sürecinde, Kıbrıs'ın da bağımsızlığına kavuşması gündeme geldiğinde, ABD ve İngiltere emperyalistleri, Kıbrıs'ın askerlerden ve üslerden arınmış, Türk ve Rum halklarının kardeşçe bir arada yaşayacakları bağımsız bir devlet statüsüne kavuşmaması için çeşitli düzenler ve plânlar hazırlamışlardı. 1950'den sonra faşist Grivas çeteleri (EOKA) ile bir yandan Kıbrıs Türk toplumuna dehşet saçılırken, öte yandan TMT ve Volkan gibi faşist çeteler de Kıbrıs Rum toplumuna saldırılarak iki cemaatin arası açıldığı gibi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören Enosis politikası, ABD ve İngiliz emperyalistlerince kışkırtılıyordu. Bu dönemde (1950-55) ABD ve İngiltere emperyalistleri, Atina ve Ankara'daki ABD uydusu hükümetler, Kıbrıs emekçi halkının, ilerici güçlerin ortak örgütü AKEL çevresinde kenetlenerek iktidara gelmesini, adanın bağımsızlığına kavuşarak NATO çerçevesi dışına çıkmasını önleme çabası içinde oldular. Menderes hükümeti «Kıbrıs Türktür, Türk Kalacaktır» gibi ilhakçı - şoven belgilerle bilinçsiz halkı sokaklara dökerek, Türkiye'nin ağırlaşan iç bunalımına örtü çekeceğini hesap ederek, Kıbrıs sorununu kendi politikasının bir varyantı biçiminde ele aldı. Yunanistan hükümeti de, adayı ilhak için BM nezdinde girişimlerde bulundu, kandırılmış yığınları meydanlara yığarak «seferberlik» açtı. Menderes hükümeti, 1954'de kamuoyunu bu sorun için seferber etmeyi henüz düşünmüyordu. An-

cak ertesi yıl Kıbrıs'ta terör olayları artınca, ABD ve İngiliz emperyalistlerinin de özendirmesiyle, Kıbrıs sorununun bir yanı ve söz sahibi olmak durumunda bulunduğunu bildirerek Menderes hükümeti devreye girdi. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs sorununda bir konferansa çağırdı (1955 Haziranı). Menderes çağrıyı kabul etti ve Yunanistan'a sert bir nota vererek. Kıbrıs konusundaki kışkırtmalara son verilmesini istedi. İngiliz Uluslar Topluluğunun bir iç sorunu gibi görünen Kıbrıs sorunu, böylece birkaç ay içinde uluslararası bir soruna dönüştürüldü.

Kıbrıs sorununun çözümü için Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmeler Londra'da başladı (27.8.1955). Bu görüşmelerin başlamasından üç gün önce Menderes «Kıbrıs'taki kardeşlerimizin yakın günlerde umumî bir tecavüz tehlikesi karşısında bulunduğundan» resmen söz etti. Bu hemen hemen savaştan söz eden bir «alârm» işareti oldu. İç ve dış politikada son derece gergin bir hava yaratıldı. Londra konferansında Türkiye ve Yunanistan sözcüleri, Adanın ilhakını istediler. Türkiye'de kamuoyunun dikkatl tamamiyle bu görüşmelere çevrildi. Güdümlü basın da bu konuda durmadan kışkırtıcı yayınlar yapıyordu. Kıbrıs sorununu Türkiye emekçi halkının çıkarlarını baltalamak için Istismar eden DP iktidarı, faşist şovenist çevrelere birtakım dernekler de kurdurtmuş ya da kurulmasını özendirmiş, «Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti»; «Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti», «Kıbrıs Koruma Cemiyeti», «Kıbrıs Türktür Derneği» v.b. faşist şovenist kuruluşlar aracılığıyla toplumda faşizan şoven milliyetçi bir atmosfer yaratarak halkın hoşnutsuzluğunu başka kanallara akıtmaya çabaladı. Yine DP'nin harekete getirmesiyle 4 Eylül 1955 günü Kıbrıs'lı Türkler Londra'da, Kıbrıs konferansını etkilemek amacıyla gösteriler yaptılar. Halkın sinirlerinin yeterince gerildiği görüşüne varan Menderes - Bayar ikilisi, güya konferans sonuçlarını etkilemek için Türkiye'de de Yunanistan ve Rumlar aleyhinde bir gösteri düzenletmeyi uygun buldular. Daha sonra ileri sürüldüğüne göre Milli Emniyet ajanlarından O.E. Selânik'e gönderildi. Başka bir sava göre de Selânikteki Türk konsolosu ile orada okuyan bir Türk öğrenci Türkiye'de halkın (!) galeyanına yol açacak olayları başlatmayı üstlendiler. Atatürk'ün doğduğu ve o sırada müze olarak korunan eve bomba atıldı (6 Eylül 1955). Aynı gün Mithat Perin'in yönettiği İstanbul *Ekspres* gazetesi ile *Hürriyet* gazetesinde Atatürk'ün Selânik'te doğduğu eve bomba atılarak Yunanlılar tarafından tahrip edildiği haberi başlıklarda verildi. Kamuoyu iyice elektriklendi. Aynı gün öğleden sonra DP'nin denetleyip güttüğü şoven - milliyetçi bir bölüm yüksek öğrenim gençliği bir gösteri düzenledi. Akşam üzeri, aniden, her yanda olaylar başlatıldı. İstanbul'un her yanında Rumlara ait dükkânlar ve evler tahrip ve yağma edilmeye başlandı. Sözümona halkın galeyanı olarak başlayan eylemler, çapulculuğa ve kundakçılığa dönüştü. Çapul ve kundak olaylarını yönetenler, bizzat iktidarın polisleri ve Demokrat Parti ilçe - ocak ve bucak başkanlarıydı. Rumların dükkânlarına, evlerine ve hatta kiliseleriyle mezarlıklarına bile saldırıldı. İzmir'de de Yunan konsolosluğu ve İzmir Fuarı'ndaki Yunan Pavyonu ateşe verildi. Olaylar geceyarısından sonraya kadar sürdü ve ancak ordu birliklerinin müdahalesiyle bastırılabildi. Bu arada binlerce dükkân tahrip ve yağma edilmiş, evlere saldırılmış, kiliseler yakılmış, görülmemiş bir vahşet örneği DP iktidarı tarafından düzenlenmiş ve Türkiye devletinin prestiji dünya kamuoyu önünde sıfıra indirilmişti.

Bu yağma ve vahşet gecesi, Nazi Almanyası'nda, Hitler'in yahudilerin dükkânlarını, evlerini ve tapınaklarını yakıp yıktırdığı ve Yahudileri toplama kamplarına doldurduğu Berlin'deki «Kristaller Gecesi» (9 - 10 Kasım 1938) ile karşılaştırılabilecek ölçülere vardı. Daha sonraları İstanbul'da bu olayları yöneten bir kaymakam ile emniyet amirinin o gecenin yağma ve talan paralarıyla apartmanlar diktirdikleri, DP'nin il - ilçe - ocak - bucak başkan ve yöneticilerinin emrindeki işsiz, güçsüz, lumpen - serseri takımının mağazalardan, evlerden, kuyumcu dükkânlarından, para, altın ve mücevherat kaldırdıkları, emniyet mensuplarının ve başta İstanbul valisi olmak üzere DP'li sorumluların «o geceye özgü soygun ve yağma plânları» hazırladıkları, daha sonra da ilân edilen sıkıyönetimin yöneticilerinin bazılarının sabıkalı gangsterlerle elele vererek zenginleştikleri o günün anıları arasındadır (H. İ. Dinamo, *6 - 7 Eylül Kasırgası*, 84 - 85).

Bizzat Menderes - Bayar ve İçişleri Bakanı Namık Gedik triosunun başlarının altından çıkan 6 - 7 Eylül olaylarından hemen sonra, İstanbul ve İzmir'de, 9 Eylül'de de Ankara'da olmak üzere üç ilde sıkıyönetim ilân edildi ve DP'nin ezici çoğunluğa sahip olduğu o günün TBMM'i bu kararı onayladı (12.9.1955). Sıkıyönetimin ilân nedeni olarak da «vatandaşları tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerine karşı koymak suretiyle girişilen toplu hareketlerin âmme huzur ve asayişini ihlâl edecek istidat göstermesi» ileri sürüldü. Bu ilân nedeni, Anayasal nedenlerden hiçbirine uymuyordu. Sıkıyönetim süresi de gösterilmemişti, 6 - 7 Eylül gecesi Bayar ve Menderes tarafından hiçbir bakanın katılması olmadan trende (Eskişehir yakınlarında) ilân edilmişti. Bütün sıkıyönetim kararnameleri hemen ertesi günü *Resmî Gazete*'de yayınlandıkları halde, bu kararname ancak 12 Eylül 1955 tarihli *Resmî gazete* ile yayınlanabildi. Yâni sıkıyönetim ilânı için neden olarak gösterilen eylemler, Anayasal nedenlerden hiçbirine uymuyordu.

6 - 7 Eylül yağmasında, 5538 ev ve dükkân yakılıp, yıkılmış ve yağmalanmıştı. Toplam maddî zarar, o zamanki parayla, birkaç yüz milyon liraydı. Bu zararın 60 milyon lirasının hükümetçe ödenmesi 6684 sayılı yasayla kabul edildi. (28.2.1956) Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıklarını hedef alan bu eylemi düzenleyen Menderes iktidarı, artan ekonomik bunalımdan dolayı halkın beliren büyük hoşnutsuzluğunu önlemek, hoşnutsuzluğu böyle bir güvenlik sübabı ile boşaltmak, «sınıfsal düşmanlık» yerine «ulus düşmanlığı»nı koyarak emekçi halkın sınıf bilincinin köreltilmesini sağlamak amacını da güdüyordu.

Olaylardan hemen sonra DP hükümeti, «mutadı üzerine» suçu «komünistlerin» üzerine yıkmaya çalıştı. Fuat Köprülü, Mecliste yaptığı konuşmada bu görüşü savundu (12 Eylül 1955). Hatta DP hükümeti daha da ileri giderek Emniyet'te dosyası bulunan bir çok solcuyu elinde en ufak bir kanıt olmamasına rağmen hemen tutuklattırarak, sorgusuz sualsiz aylarca hapiste tuttu. Hapse atılanlar arasında, Hasan İzzettin Dinamo, Aziz Nesin, Faik Muzaffer Amaç, Hamdi Şamilof, Kemal Tahir, Doktor Boratav kardeşler, Arslan Kaynardağ, Asım Bezirci, Emin Sekün, Hadi Malkoç, İsmet Selimoğlu, Recep Yelkenkaya, vb. topu topu elli iki kişi «İstanbul'u bir uçtan bir uca yakıp yıkan komünistler(!) «olarak hapse sokulmuşlardı. Vâlâ Nurettin, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Nurettin Aknoz'a Harbiye'de tutuklu bulunan elli iki kişiyi ne yapacaklarını sorunca Aknoz «İstanbul'u yaktıran o heriflerdir. Hepsine müstahak oldukları cezayı verdireceğim. On - on beşini salandıracağım, geri kalanını da yirmişer - otuzar yılla zindanda çürüteceğim» yanıtını vermişti (Dinamo, s. 38)

Öte yandan, ABD emperyalistlerinin askerî ve ekonomik yardım(!) vermek için bir ülkede «komünizm tehlikesi»bulunmasını şart koşması karşısında, DP iktidarı, emekçilerin çıkarlarını savunan her eylem ve düşünceye komünist damgası vurarak Türkiye'nin büyük bir «komünizm tehdidi»

altında olduğu izlenimini de yaratmaya çalışmıştır. Siyasal nedenlerle DP iktidarı zamanında mahkûm edilenlerin sayısı 13.500'dür. DP, 6 - 7 Eylül olaylarının komünistler tarafından düzenlendiğini iddia ederek, kesilen Amerikan yardımını yine başlatmayı hesaplıyordu. 1954'den sonra Türkiye'nin içine girdiği ağır bunalımda ihracat olanakları daralmış, kötü hava koşulları yüzünden tarım ürünleri rekoltesi düşmüş, fiatlardaki artış son hızına ulaşmış, ithalâttaki daralma nedeniyle de önemli ihtiyaç maddeleri karaborsaya düşmüş, ABD kredileri de kesilmişti. DP iktidarı 6 - 7 Eylül olaylarından sonra Türkiye'nin büyük bir komünizm tehdidi altında olduğunu kanıtlayarak ABD'den yardım koparmak amacıyla ABD'den bir «uzman» getirtti. Ancak Amerikalı «uzman» olayların komünistlerce düzenlenmiş olamayacağını belirterek, «komünistler eğer iddia ettiğiniz kadar kuvvetli olsalardı, dükkân tahrip edeceklerine doğrudan doğruya ihtilâl yaparlardı» diyerek DP'nin idialarını reddetti.

«Kıbrıs Türktür» adlı dernekte bazı CHP'lilerin de yer aldığını bilen DP, olayların CHP tarafından da düzenlenmiş olabileceğini göstermeye çalıştı. İçlerinde Orhan Birgit'in de bulunduğu Kıbrıs Türktür Derneği'nin bazı yöneticileri Harbiye'ye (daha elverişli koşullarda) hapsedildi. Derneğe nasılsa girmiş bir ünlü Rum vatandaş da DP iktidarı tarafından ağır işkencelerden geçirilerek hayasızca işlemlere uğradı. Eğer bu Rum vatandaşın 6 - 7 Eylül olaylarını düzenleyenler arasında bulunduğu kanıtlanacak olursa, DP, o zaman da İstanbul'un Rum ve gayrimüslim azınlık semtlerini yıktırıp yaktıranların yine Rumlar, yâni Makarios karşıtı Rumlar olduklarını tanıtlamış olacaktı. Kısacası, DP, işlediği suçun büyüklüğü karşısında, işlenen suçu örtbas etmek, solcuları, CHP'lileri zindanlara doldurmak ve bazı vatandaşlara da görülmemiş işkenceler yaparak suçu bunların üzerine yıkmak çabasına girmişti.

Zafer gazetesi «Müessif hadisenin tahrikçilerinden İstanbul'da 43 kızıl yakalandı» haberini de veriyordu (12 Eylül 1955).

27 Mayıs hareketinden sonra, DP iktidarının yargılanıp mahkûm edildiği Yüksek Adalet Divanında (Yassıada mahkemelerinde), 6 - 7 Eylül olaylarını başlatan bomba atma ve yağma eylemlerinin bizzat Menderes ve Bayar tarafından düzenlenip yönetildiği, Fatin Rüştü Zorlu'nun da Londra'dan Menderes'e telefon ederek «görüşmelerdeki durumu bakımından» azıcık faaliyet «göstermenin yararlı olacağını» bildirdiği ve polisin de göstericilerin yakma ve yıkma eylemlerini durdurmamak için emir aldığı tüm kanıtlarıyla belgelendi. DP iktidarının, Kıbrıs konusunda güya ödün verecek bir durumda olmadığı, kamuoyunun bu konuda kendisine büyük bir baskı yaptığı yolunda dünya kamuoyunda bir izlenim yaratabilme çabaları 6 - 7 Eylül faciasına neden olmuştu. Olayların hazırlandığı 6 Eylül günü Bayar ve Menderes'in saat 20'ye kadar İstanbul'da kalmaları, ancak akşam üzeri bütün yağma ve yıkma hazırlık plânları tamamlandıktan, her semtin DP'li militanları grup grup Beyoğlu'na, Samatya'ya, Yedikule'ye, Adalar'a Tarabya'ya gönderilip hazırlandıktan sonra, Ankara'ya hareket etmeleri, olaylar sırasında polisin başlangıçta tamamiyle hareketsiz kalması, olayların örtbas edilmesi için gösterilen olağanüstü çabalar, olaylardan sonra polis ekiplerinin sözde yağmacıları bulmak, yağmalanan eşyaları ortaya çıkarmak için fakir fukara semtlerine baskınlar yaparak bu evlerden eşya kaldırmaları vb. olayların tamamiyle DP'nin büyük başları tarafından düzenlenip yönetildiğini gösterdi. Celâl Bayar'ın eski yaveri Refik Tulga, Bayar ve Menderes'in bu gösterilerden haberdar olduklarını Yassıada duruşmalarındaki tanıklığında belirtti. İstanbul Rum Ortodoks Patriği de bu mahkemelerde yaptığı tanıklıkta, resmî memurların olaylardan önce kendisini ziyaret ederek ufak bir nümayiş yapılacağını, ama kimsenin kılına dokunulmayacağını bildirdiklerini söyledi. Menderes'in olayların DP Meclis grubu tarafından tartışılmasını baskı altında tutarak olayların içinde kendi parmağı olduğunu gizlediği de ortaya çıktı. Menderes ve Zorlu, 6 - 7 Eylül olaylarındaki suçlarından dolayı Yüksek Adalet Divanınca mahkûm edildi. Bayar, Köprülü ve Vali Gökay ise delil yetersizliğinden beraat ettiler.

6 - 7 Eylül olaylarıyla ilgisi bulunduğu iddiasiyle tutuklanan yüzlerce kişinin sorgulamalarında hiçbir ipucu ve kanıt elde edilememesi de olayın tam anlamiyle Reichstag Yangını (27 Şubat 1933) tipinde bir oyun olduğunu açığa vurdu. İktidarın baskısıyla olay hakkında Meclis soruşturması açılması engellendi. Hükümetin verdiği tek biçimsel ödün, zamanın İçişleri Bakanı Namık Gedik'in istifası oldu (10 Eylül 1955).

Zamanın Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes'in eski büyükelçilerden Mahmut Dikerdem'e anlattığına göre, «DP'nin içine düştüğü bu kötü durumdan tek kurtuluş çaresi olarak, bütün suçu komünistlerin üstüne yıkıp işlerinden bırakışını köprü üzerinde sallandırmak» öngörülmüştü. (Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, s. 137). Fuat Köprülü (Başbakan Yardımcısı) ise «Hükümetin böyle bir hâdisenin vukubulacağından haberi vardı. Fakat gününü, saatini tâyinde yanıldık, bir baskına mâruz kaldık» diyor ve Meclis kürsüsünden olaylarla ilgili görülen dört bin kişinin tutuklandığını açıklıyordu. Köprülü «Mahdut sayıda da olsa, komünist teşkilâtının bu işde mühim bir rol oynadığı» iddiasını kürsüden yineliyordu. Menderes ise, olayların ulaştığı büyük boyutlar karşısında perişan bir durumda çıktığı Meclis kürsüsünden şunları söyledi: «Şeytan, rahmanî (Tanrıya mensup) bir kılığa girerek karşımıza çıktı. Hâdisenin başlangıcı çok nezih idi ve talebe nümayişi mahiyetini gösteriyordu. Fakat daha sonra bu nümayiş tahripkâr bir mahiyet almaya başladı. Buna bir baskın demek daha doğru olur. Bu hareket düpedüz bir komünist hareket olsaydı, Kıbrıs hâdisesiyle bir alâkası olmasaydı, zabıta kendisinden beklenen vazifeyi görmekte bir an dahi tereddüt göstermeyecekti.» (*Yıllarboyu* Tarih Dergisi, Şubat 1979, s. 29).

İnönü, CHP'nin uzunca süren muhalefet eylemsizliğini sona erdiren bir çıkış yaparak, yazılarıyla ve konuşmalariyla 6 - 7 Eylül olaylarının nedenlerinin ve sorumlularının saptanması için ağırlığını koydu. Olayları bir «millî felâket» olarak niteleyen İnönü, «6 - 7 Evlül hadiselerinin çok hazin tarafı tecavüz edenlerin coşkun hissiyatı ile kendini kaybetmişler halinde değil, âdeta hiç bir mâni karşısında bulunmayan, rahatlık ve kolaylık içinde işlerini gören insanlar olarak görünmeleridir... kayıplarımız asıl mânevi cihetten pek ağırdır. Vatandaşın el sürülmez hakları, kanun himayesi, Hukuk devleti gibi mefhumlarda ağır sarsıntılar geçirdik. Bu hareketler vatanı cehennem kılan, Türk milletini medeniyet ailesinde lekelemek isteyen teşebbüslerdir... Meydana çıkacak hakikatlerin Büyük Millet Meclisi'ni ve büyük milletimizi hakkı ile aydınlatmasını Örfî İdareden mesul olan şerefli askerlerimizden kesin olarak bekleriz. Hakikatlerin ne kadar acı, hatta ne kadar utandırıcı olsa bile olduğu gibi gösterilmesi büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresidir. Asil milletimize karşı şeref borcu ancak bu şekilde ödenebilecektir...» (12 Eylül 1955) diyordu.

İnönü, 13 Eylül 1955 tarihli TBMM olağanüstü toplantısında da Köprülü ve Menderes'in olayların başlayacağından bilgileri bulunduğunun saptandığını, TBMM'nin olayların içyüzünü ortaya çıkarmak için toplantılarını sürdürmesi gerektiğini söyledi. *Ulus* gazetesine yazdığı bir başmakale ile de 6 - 7 Eylül olaylarıyla iç ve dış politikanın önemli bir aşamaya girdiğini ve bunun yarattığı hastalıkların tamamiyle kavranmadığını açıkladı (19 Eylül 1955). İnönü, Dördüncü Menderes hükümetinin oluşturulması sırasında da, Mecliste 6 - 7 Eylül olaylarının

Yunanistan için olağanüstü bir fırsat yarattığından, 28 Ağustos'ta Kıbrıs'ta katliam söylentileriyle itibarı sarsılmış bulunan Yunanistan'ın bu olayları bahane ederek hükümeti 6 - 7 Eylül olaylarının yükü altında bıraktığından, oysa Yunan hükümetinin kendi ülkesinde bu tip olayları önleyecek bütün önlemleri aldığından söz etti (16 Aralık 1955). Menderes, Örfi İdare ilân ederek halkı habersiz bırakmış, TBMM'ne bilgi vermemiş, Yunanlıların istediği «manevî tâmir» (tarziye) için 24 Ekim 1955'de İzmir'de fevkalâde tarziye merasimi yapılarak, M. Çavuşoğlu tarafından Yunan bayrağı çekilmiştir.

İnönü, «6 - 7 Eylül hâdiselerinin asıl mesullerinin süratle takibi yerine, içlerinde pek çoğu tabiatile masum olan binlerce vatandaşı hapisde çürütmek de yanlıştır. Bunlar adalet gayretleri değil, zararlı siyasi gayretlerdir.. Ankara'da Örfi İdare ilân olunmasındaki siyasî maksadın muhalif partilerin siyasî faaliyetine ve 6 - 7 Eylül hâdiseleri üzerinde kimsenin durmasına imkân bırakmamak olduğu anlaşılmıştır. Örfi İdare Komutanı, askerî hâkimlere doğru zannettiği cezaları hükmetmeleri için emir veremez. Hâkimlerin tahliye kararı verdiklerini alakoyamaz. Örfi İdare elinde mevkuf bulunan binlerce vatandaş, en iptidaî insanlık ve hukuk şartlarından mahrumdurlar. İşittiğimize göre, cinnet ve intiharlar oluyor... Büyük Millet Meclisi'nden bir komisyonun, mevkufların hallerini teftiş ve tahkik etmesine acele olarak lüzum vardır...» diyerek 6 - 7 Eylülde DP iktidarının kendi suçunu örtbas etmek için hapse attırdığı tutukluların kurtarılması gereğine değindi. *(Muhalefette İsmet İnönü.* Derleyen: Sabahat Erdemir, C. I, s. 333 - 350).

İnönü'nün ağırlığını koymasından sonra, 6 - 7 Eylül'de tutuklanan vatandaşlar birer - ikişer serbest bırakıldı, DP'nin bunları «sallandırmak» tasarısı suya düştü. Tutukluların belirttiklerine göre, İnönü'nün Mecliste bu konunun üzerine gitmesi, DP'nin tasarılarını bozmuş, kendi canlarını kurtarmıştı.

6 - 7 Eylül olaylarından sonra ilân edilen Sıkıyönetim önemli sonuçlar getirdi. Sıkıyönetim komutanları İstanbul'da Korg. Nurettin Aknoz, İzmir'de Korg. Cemal Gürsel ve Ankara'da da Gnl. Hamit Bingöl, idiler. Aknoz, 279 gün süren Sıkıyönetim döneminde İstanbul'da 15 gazete kapattı. Ankara'da da *Ulus*, *Hürriyet*, *Hergün* gazeteleri yasaklandı. Böylece muhalefetin «hesabını» gördüklerine inanan Menderes - Bayar kliği, 6 - 7 Eylül olaylarının DP'yi parçaladığını gördüler: Sıkıyönetim altında Ankara'da yapılan DP'nin iV. ve son büyük kongresinde DP içindeki muhalefet yatıştırılamadı. Yine sıkıyönetim altında yapılan belediye seçimleri (13 Kasım 1955) DP'nin biçimsel demokrasiyi bile yoketmeye kararlı olduğunu gösterdi. CHP ve CMP seçimi boykot ettiler, DP de oy kaybetti. Sıkıyönetim sürerken, 6 - 7 Eylül rezaleti DP içinde bardağı taşıran bir damla oldu: DP grubunda bakanlar gensoru ile birer birer düşürüldüler (29 Kasım 1955). Menderes'e sıra gelince, hükümetin düşmesi ve Menderes'in güvenoyu almasına karar verildi. Bu karar, DPnin ve Menderes'in de sonunu belirledi. DP'nin barışçı ve olağan yollardan iktidardan düşürülmesi ve tekrar seçim yoluyla iktidara gelebilmesi yolu kapandı. Hükümet düştükten sonra, Bayar tekrar Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirdi.

6 7 Eylül olaylarından sonra ilân edilen sıkıyönetim koşullarında, DP'nin adalet aygıtına, üniversiteye, sendikalara, muhalefet partilerine karşı diktatörce önlemler almaya giriştiği görüldü. 6 - 7 Eylül sıkıyönetimi, işbirlikçi burjuvazinin, ABD denetimi ve yardımı ile kurmak istediği sivil - faşist bir diktatörlük rejiminin provası oldu.

6 - 7 Eylül olayları, DP'nin diktatörlüğe kaymasının başlangıcıdır. Aynı zamanda parçalanarak nicelik ve nitelik olarak zayıflaması, muhalefetin güçlenmesi, 1950'den bu yana etkin muhalefet olamayan CHP'nin güçlenmesi bu olayları izlemiştir.

Ender Kâmil Boyacı

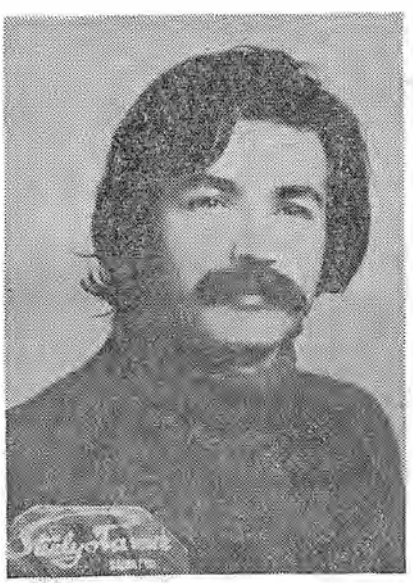

Hikmet Altınkaynak

ALTINKAYNAK Hikmet (Niğde-1945). Yazar. eleştirmen. Orta öğrenimini Ankara Öğretmen Okulu'nda tamamladı. Bitlis, Çanakkale, Rize, İstanbul'da öğretmenlik etti. *«Yeni Gün»*, *«Yeditepe»*, *«Yeni Halkçı»* (1967), *«Yansıma»*, *«Yeni a»*, *«Yeni Ortam»*, *«Yeni Dünya»*, *«Militan»* (1970 74), *«Cumhuriyet»* (1975 - 79) dergi ve gazetelerinde yayımladığı kitap, değerlendirme, eleştiri ve inceleme yazılarıyle tanındı. *«Eleştiri»* (1979) dergisini çıkardı. Sosyalist gerçekçi akıma bağlı eleştiri anlayışına koşut çalışmalarında özellikle öykü ve şiir dallarındaki gelişim çizgilerini saptarken nesnel ölçütlere özen gösterdi. *«Edebiyatımızda 1940 Kuşağı»* (1977) adlı inceleme kitabı var.

(A.C.)

ALTUĞ Mehmet (Ordu - 1957) Karikatürcü. Tıp öğrencisi. İlk karikatürü 1975'te yayımlandı. Yurt içi ve dışı birçok yarışmaya katıldı. Nasreddin Hoca karikatür yarışmalarında 1977'de Özel Ödül, 1979'da Büyük Ödül kazandı. 1976 ve 1978 yıllarında katıldığı türlü yarışmalarda ise iki ödül almıştır. İki arkadaşıyla hazırladığı bir çizgi film ile Balkan Kısa Film Şenliği Jenerik dalında da ödül aldı (1979).

ALUS Sermet Muhtar (İstanbul - 1877 / İstanbul 1952) Romancı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yüksek öğrenimini, Hukuk Mektebi'nde tamamladı (1910). Arkadaşlarıyle birlikte çıkardığı *«Elüfürük»* adlı gülmece dergisinde yazarlığa başladı (1908) *«Akşam»*, *«Son Posta»*, *«Vakit»*, *«Cumhuriyet»*, *«Yedigün»*, *«Yeni Mecmua»* v.b. dergi ve gazetelerinde romanları, İstanbul yaşamı ile ilgili anlatıları, anıları yayımlandı. Eski yaşamın geleneklerini, kişilerini değişik, canlı üslubu ile yansıtarak Ahmet Rasim Hüseyin Rahmi geleneğini sürdürdüğü kabul edildi. Kitap olarak basılan romanları arasında en ünlüleri *Kıvırcık Paşa* (1933), *Pembe Maşlahlı Hanım* (1933), *Harp Zenginin Gelini* (1934), *Eski Çapkın Anlatıyor* (1944)'dur.

AMAÇ Faik Muzaffer (Uluborlu 1915 / İstanbul - 1978). Hukukçu, yazar. 1937'de Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirip bir süre aynı fakültede Psikoloji ve pedagoji asistanlığı, daha sonra Adana, Antakya, Zonguldak, Erzurum ve Diyarbakır Liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. 1946'da da İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Demokrat ve ilerici bir insan olan Amaç, 1947 yılında Diyarbakır'da öğretmenken, gerici bir komplo ile Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraat etmiş, ancak bu olaydan

sonra öğretmenliği bırakarak avukatlığa başlamıştır. 1954 yılında İstanbul'a gelen Amaç, burada serbest avukatlık yaparken 6 - 7 Eylül 1955 olayları nedeniyle «olayın tahrikçilerinden» biri olduğu idiasıyle zamanın iktidarı tarafından gözaltına alınmış ve dört ay bir hücrede sorgusuz sualsiz tutulduktan sonra mahkeme huzuruna bile çağrılmadan tahliye edilmiştir.

1961 - 1964 yıllarında Orman idaresi avukatlığı görevi ile Sındırgı'da bulunan Amaç, 1964'de bu görevinden istifa etmek zorunda bırakılmış ve yine İstanbul'a dönmüştür.

16 Haziran ve 12 Mart dönemi sıkıyönetim mahkemelerinde bir kısım sanıkların avukatı olarak yaptığı savunmalarla ve yayınlarıyla Türk hukuk tarihine geçen Amaç, 12 Mart döneminde askerî mahkemeye hakaret iddiasiyle tutuklanarak 17 ay hapis cezasına mahkûm edilmişti.

Yaşamı boyunca adalet ve hukukun gerçekleşmesi için mücadele veren Faik Muzaffer Amaç, 9 Mart 1978 günü bir trafik kazasında öldü.

Başlıca Yapıtları: «Lâiklik İlkesi Sanık Sandalyesinde», «Komünist Öğretmen Davası», «Milli Emniyet Dosyası», «Çayan Dâvası», «Dâva Askeri Yargıtayda». adlarını taşıyor.

FAİK MUZAFFER AMAÇ'ın

İstanbul Barosu Başkanlığına verdiği

17 Ocak 1956 tarihli dilekçe:

«Yanlışlıkla değil, kasıtlı olarak mağdur edilmiş bir kimseyim. Avukat olduğum, yâni hukuk bilgisine sahip bulunduğum halde, memlekete henüz hukukî devlet rejimi kurulmamış olduğu için beni kasden mağdur edenlerden Adalet huzurunda hesap soramıyorum.

«Bugünkü şartlar dahilinde ben kendi hukukumu müdafaa imkânından mahrum edilmiş iken, avukat olarak başkalarının hakkını korumak iddiasında bulunmayı gülünç sayıyorum.

«Bunun için Levhadan kaydımın silinmesini istiyorum...»

Baro Yönetim Kurulu'nun 25 Ocak 1956 gün ve 122 sayılı yanıtı:

«17.1.1956 günlü dilekçe ile Baromuz Reisliğine yapmış olduğunuz müracaatın 19.1.1956 günlü oturumda incelenmesi sonunda adınızın Levhadan silinmesine karar verilmiştir.

«Aramızdan ayrıldığınızdan ötürü duyduğumuz tessürü Baro ve şahsım adına bildirir, bu vesile ile saygılarımı sunarım.

Başkan Abdurrahman Yola..»

Bu konuya BÜLENT ECEVİT 6 Mart 1956 günlü *ULUS* gazetesinin üçüncü sayfasındaki GÜNÜN IŞIĞINDA sütununda SIKIYÖNETİM VE İNSAN HAKLARI başlığı altında şöyle dokunmuştur:

«Tanımadığımız bir avukat'an gazeteye bir mektup geldi. Kendi hakkını bile koruyabilmekten ümit kestiği için avukatlık mesleğini bıraktığını yazıyordu.

«6/7 Eylül hâdiselerinden hemen sonra bu avukatı bir gece, gelip evinden almışlar. Şiltesi bile olmayan bir hücreye kapatmış, kimse ile konuşmasına izin vermemişler. Tevkif edildiğini ancak yirmi gün sonra öğrenebilmiş. Üç ay sonunda serbest bırakıldığı zamansa ne tevkifinin, ne serbest bırakıldığının sebebini biliyormuş.

«Üzerine almış olduğu davaların bu yüzden yarım kaldığını, müvekkillerinin yüzlerine bakamaz olduğunu söyleyen avukat: Ben ki, diyordu, bu memlekette kendi hakkımı bile savunmaktan acizim, ne cesaretle artık kendimde başkalarının haklarını savunma ye kisini görebilir, ne cesaretle avukatlık mesleğine devam edebilirim?

«6/7 Eylül'den sonraki aylar içinde İstanbul'da bu avukatın başına gelenlerden de acı şeyler gelmiş olabilir. Ama, en açık hakları koruyamamak gibi aciz içinde mesleğini bırakmak zorunda kalan bir avukatın dertlenişi, bir bakıma, hakları tanınmaz olmuş bütün insanların dertlerini özetliyor sayılır...»

(Faik Muzaffer Amaç'ın Millî Emniyet Dosyası kitabından alınmıştır.)

Amasya Kararları Rauf, M. Kemal, A. Fuat

Amasya Kararları. Kurtuluş Savaşı'nın ilk örgütlenme aşamasında, 21 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşları Ali Fuad (Cebesoy), Rauf (Orbay), Rafet (Bele)nin Sivas kongresi toplanması yolunda aldığı kararlar. Samsun'da 3. Ordu müfettişi olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da 20. Kolordu komutanı Ali Fuad (Cebesoy) ile 3. kolordu komutanı Rafet (Bele) ile Rauf (Orbay) beye gönderdiği çağrı üzerine 19 Haziran günü başlayan toplantı sonunda imzalanan belge şöyledir:

«I — Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir. Başkent (İstanbul) İtilaf devletlerinin etki ve denetimi altında bulunduğundan üzerinde taşıdığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu

durum, ulusumuzun aşağı düzeyde kalması sonucu doğurmaktadır. Ulusun bağımsızlığını, yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Ulusun durumunu göz önünde tutmak ve haklı sesini dünyaya duyurabilmek için, her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun yaratılması gerekir. Bunun için gelen öneri ve istekler üzerine Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla tüm illerin livasında parti ayrılıkları dikkate alınmaksızın güçlü ve ulusun güvenini kazanmış üç kişinin hızla yola çıkarılması gerekmektedir. Her olasılığa karşı bunun ulusal bir sır olarak gizli tutulması ve gerekli görülen yerlerde seyahatin isim değiştirilerek yapılması.

2 — Doğu illeri adına 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılan kongre için sözü geçen illerin «Müdafa-I Hukuk-I Milliye» ve «Redd-i İlhak» cemiyetlerinden seçilmiş üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O zamana kadar öteki illerimizin delegeleri de Sivas'a ulaşabileceklerinden, Erzurum Kongresinin üyeleri de uygun görecekleri zamanda genel toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3 — Yukarıdaki maddelere göre delegeler «Müdafa-I Hukuk» ve «Redd-i İlhak» cemiyetleri ve belediyeler tarafından seçilecektir.

4 — Bu kararların uygulanmasına 3. Ordu Müfetişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu komutan vekili Miralay Cevdet ve 3. Kolordu komutan vekili Miralay, Refet Bey, Canlık Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu komutanı Miralay Selahattin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, öbür asker ve sivil kişiler.

5 — «Redd-i İlhak» ve «Müdafa-i Hukuk-i Milliye» cemiyetlerinin verecekleri telgrafların telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmemesi, PTT Genel Müdürlüğünden örgüte bildirilmiştir. Bu husus, kesinlikle reddedilerek, haberleşmenin serbestçe sağlanması için tezahüratta bulunularak haberleşme sağlanacak ve sağlanıncaya kadar tezahüratta bulunulacaktır.

6 — Askerî ve ulusal örgüt hiçbir surette kaldırılmayacaktır. Komuta hiçbir surette terk başkalarına bırakılmayacaktır. Vatanın herhangi bir köşesinden yeniden gözükebilecek düşman harekâtı ile ordu ilgilenecek ve duruma göre ülkenin savunmasına ortak olarak geçilecektir. Bu nedenle komutanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir Silah ve gereç kesin olarak elden çıkarılmayacaktır.»

(A.C.)

Amele Fırkası Mütareke döneminde kurulup örgütlenemeyen siyasal partilerden. Sosyalist düşün ve eylem alanında adları bilinmeyen kimselerin öncülüğünde kurulan parti özellikle «amele hayatı kesif olan Ereğli havzası»nda çalışmalarını sürdüreceğini bildirmekte, programında «amele ile sermayedar arasında münasebeti tanzim» amacını öngörmektedir.

AMELE Teali Cemiyeti (İstanbul 1924): Bol bol cemiyet kurulabildiği o yılda işçilerin örgütlenmesi çeşitli politik ve ideolojik çalkantı nedeniyle sağlıklı bir yapıya kavuşturulamıyordu. Bir kısım ilerici, sosyalist kişiler Dr. Refik İsmail'in başkanlığında toplanarak dağılan Amele Birliği yerine 12 Ağustos 1824 Cuma günü açılış töreni yapılarak çalışmalarına başladı. Ardeşenli Abdullah (Abdi Recep de deniliyordu) açış konuşması yaparken cemiyetin politika ile uğraşamayacağını belirtti. Oysa Amele Teali Cemiyeti (ATC), Dr. Şefik Hüsnü Deymer etkisindeki *Aydınlık* dergisi çevresinde toplananların ikinci halkasını teşkil edenlerle birlikte karar veriyordu. Örneğin ATC umumî kâtibi Abdi Recep, Dr. Şefik Hüsnü'nün güvendikleri ve işbirliği yaptığı işçilerdendi. Cemiyet, işçi sınıfı içinde hızlı bir örgütlenmeyi basardı. İşkoluna göre örgütlenme ilkesini benimsediği için bir çok grupları sosyalizmi amaçlıyan bir anlayış doğrultusunda örgütleyebildi. Kürkçüler Kapısı'nda, Şirketi Hayriye işçilerini; Dolmabahçe grupunda, Gaz şirketi işçilerini derleyip toparladı.

ATC, işçiye doğru haber iletmek ve görüşlerini duyurmak amacıyla *«Emek»* adıyla bir gazete yayımlamaya yöneldi, ayrıca sanat yoluyla etki yapabilmek için *«Amele Sahnesi»* adıyla bir temsil grubu oluşturdu. Nitekim 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı cemiyet merkezinde kutlarken Amele Sahnesi de *Aydınlık* Grup yazarlarının hazırladığı bir piyesi sahneye koydu. ATC'nin iktidarca önemsenmemesi ve varlığına son verilmesi gereğine inanılması Adalet Bakanlığı'nın hazırladığı Mesai Kanunu (İş Kanunu) tasarısı hakkında karşı tasarı hazırlaması oldu (Nisan 1925). ATC pek çok işçi grupunu bir araya getiren bir kongre toplamayı başardı. Berber, fırıncı, kunduracı gibi az işçi ile yürütülen işyerlerini de içine almayı amaçlıyan Mesai Kanunu pek çok önem verilen bir tasarı oldu. ATC, bu tasarının bir oyalama aracı olduğunu düşünmeden aşırı derecede önemsediği için otuz bin kadar işçiyi temsil eden 150 delege tasarının aksak taraflarını, eksik yanlarını gerekçeli olarak hazırlayacak bir komite de seçtiler ve Komite, kongre niteliğindeki toplantıda dile getirilen görüşleri içeren gerekçeli tasarı eleştirisini Meclis Başkanlığına gönderdiler. O dönemin en önde gelen işçi toplulukları olan Anadolu - Bağdat Şömendöfercileri, Tahmil Tahliye işçileri, Tramvay işçileri, Cibali tütün işçileri, Şark Şömendöfer işçileri, Zeytinburnu imalâtı harbiye işçileri, Feshane dokuma işçileri, Şirketi Hayriye memuiyn ve müstahdemleri vb. ATC'nin çağırısına uydu.

Şeyh Said isyanı başlayınca Türkiye Amele Teali Cemiyeti şeklinde genişlemiş bir örgüt olan ATC Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e ve Başbakan İsmet Paşaya telgraflar çekerek kara kuvvetin başının ezilmesini sevinçle karşıladı ve cumhuriyet düzenini savundu. Cumhurbaşkanına gönderilen telgrafta, Riyaseticumhur Başkâtibi Mehmet Tevfik Bey şu yanıtı verdi:

«Şeyh Said'in derdest (ele geçirilmesi) münasebetiyle izhar buyurulan (açıklanan) hissiyat-ı vatanperveraneden (Vatansever duygulardan) mütevellit (doğan) teşekkürlerinin zat-ı âlilerini (yüksek kişiliğinize) tebliğini Reisicumhur hazretleri bendenizi memur buyurmuşlardır, efendim.»

Ne var ki, Şeyh Said ayaklanması üzerine 4 Mart 1341 (1925) te yayınlanan Takrir-i Sükûn Kanunu üzerine ATC kapatıldı (Bakanlar Kurulu Kararı).

Zaten Ankara İstiklâl Mahkemesi, bu yasa üzerine tutukladığı 38 kişiyi sorguya çekerken ATC adına Dr. Şefik Hüsnü'nün hazırladığı 1 Mayıs broşürü, ATC kâtibi umumisi (Genel Sekreteri) Abdi Recep'ce de incelenmiş ve kapağındaki «Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz» şiarı o gün için koğuşturmaya neden olabilir diye çıkarılmıştı. Ancak 1 Mayıs nedeniyle cemiyet merkezinde orak çekiçli bayrak bulunması da suç öğesi gösterilerek ATC genel sekreteri Abdi Recep, onbeş yıl, Şevki ve elektrikçi Nuri de yedi yıl hapse mahkûm edildiler.

Kemal Sülker

AMELE TEALİ CEMİYETİ'nin 1 Mayıs kitapçığından..

«Memleketimizde 1 Mayıs diğer memleketlere nazaran çok yenidir. 1919 senesinden sonra cihanşümûl bir mahiyet alan amele hareketleri bizde de tesirini göstermeğe başladı, ve amele teşkilâtları, sendikalar vücuda geldi. Daha evvel 1906 - 1909 - 1910 tarihlerinde 1 Mayısın Rum, Ermeni, hattâ bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'id edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kâğıthane âlemlerinden başka bir şey değildi. Harp

esnasında bir şey yapmak imkânı olmamıştı. Asıl bizde 1 Mayıs 1922 senesinde şuurlu bir mahiyet almıştır. O sene, İstanbul, İzmir, Ankara.. gibi mühim şehirlerde kitlevi hareketler olmuş, mitingler yapılmış, İstanbul'da İ ilâf işgaline rağmen Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçi Sosyalist Partisi gibi teşkilâtlar, büyük caddelerde —Türkiye'de ilk defa olarak— Enternasyonal Marşı söyliyerek meçmişler, Hürryet-i Ebediye Tepesi'nde ve Kâğıthane'de amele menaatini müdafaa eden inkılâpçı nutuklar söylenmiş ve Kâğıthane'de işçilere bir çok Beyannameler dağıtılmıştır.

1923 senesinde 1 Mayıs, İstanbul'da birçok işçilerin ve ameleci münevverlerin tevkif ve hapsedilmelerile hususî bir mahiyet almıştır. Sokak nümayişleri olmamış, ancak Çırpıcı'da bir bayram halinde tes'id edilmiştir. Yine bu 1 Mayısta, İstanbul'un her tarafında bir çok Beyannameler dağıtılmıştır.

İzmir'de, Ankara'da, Adapazarı'nda, bilhassa memleketin en şuurlu işçileri olan İmalât-ı Harbiye işçileri içtimalar yapmışlar, nutuklar söylemişler, amele piyesleri temsil etmişlerdir.

1924 senesi 1 Mayıs'ında İstanbul'da hemen hemen hiç bir şey yapılmamıştır. Sokaklarda tezahürat menedildiği gibi, Amele Birliği Merkezi'nde yapılmak istenen resm-i kabule de mümanaat edilmiş, Enternasyonal Marşı çaldırılmamıştır. Amele tarafından neşredilen *(Çelik Kol)* gazetesi toplattırılmış, *Aydınlık* mecmuası idarehanesi teharri edilmiştir.

Bu seneki 1 Mayıs diğer vilâyetlerde, İstanbul'dan daha iyi yapılmıştır. Ankara'da içtimalar yapılmış, amele marşları söylenmiş, amele piyesleri temsil edilmiş ve şehir dahilinde tezahüratta bulunulmuştur. İzmir ve Adapazarı işçileri de 1 Mayısı canlı bir surette yapmışlardır.

İşte hülâsaten, bizde 1 Mayısın tarihçesi...»

Mayıs Bir Nedir? (1925 Bugünkü dille yayımlayan, Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları 1975).

AMERİKAN MANDASI. İstiklâl Savaşı günlerinde Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu Amerika Birleşik Devletleri'nin denetimi ve yönetimi altına girmekte görenlerin savundukları görüş. İtilâf devletlerinin 1918 zaferi, onların Almanya ve Osmanlı devleti gibi yenik devletlerin sahibi bulundukları bazı araziden yoksun bırakmak konusundaki istekleri uluslararası manda (mandat) sistemi denilen kurumun doğmasına neden oldu. Milletler Cemiyeti Misakının 22. maddesinde bu konuda bir formül vardı. Buna göre «manda, bir devlete bazı görevlerin yürütülmesi için Milletler Cemiyetinin denetim yaptırımı altında belirli bir yetkinin verilmesinden ibaret olup, savaşın (1914 - 18 savaşı) sonucunda önceleri kendilerini yönetmiş devletlerin egemenliğinden çıkarak, modern toplumun koşulları içinde kendi kendilerini yönetmek yeteneğini henüz kazanamamış halkların oturduğu sömürge ve araziler uluslararası mandanın konusunu oluşturmaktaydı. Savaştan sonra Suriye ve Lübnan Fransa mandasına; Irak, Filistin, Ürdün, Togo, Tanganika İngiltere mandasına verilmişti.

1919 yılında «Türkiye'nin kurtuluşu» için üç ayrı görüş vardı: a Padişah ve çevresi kadere rıza göstermekten ve imparatorluktan ne kurtarılabilirse kabul etmekten başka çare görmüyor, kurtarılabilecek olanın korunması için de İngiliz himayesini zorunlu koşul sayıyorlardı, b — Mustafa Kemal ve arkadaşları, ulusal bağımsızlık savaşı verilmesi ve mütareke günündeki sınırlar içinde ulusal bir devlet kurulmasını öneriyorlardı, c — Aydın geçinen ve «miliyetçi» olduklarını iddia eden üçüncü bir grup, sözde bir üçüncü görüş biçimini savunuyorlardı. Bunlar Amerikan mandası taraftarlarıydı, «Türkiye'nin kurtuluşunun» tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Manda fikri, ulusal kurtuluş savaşını sabote etmek bakımından büyük bir tehlike oluşturuyordu. Mandacılara göre, emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak olanaklarımız yoktu; hristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle güçlü devletler tarafından yapılacak sürekli baskı ve karışmalara «küçük ve zayıf bir Türkiye devleti» karşı koyamayacaktı; modern bir millet ve devlet haline gelebilmek için gerekli para, ihtisas ve kudrete sahip değildik, böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın yeteneği yaratabilir, Filipinler buna canlı bir örnektir; dış rekabetleri Türkiye'den uzaklaştıracak bir koruyucu gerekli olup, bu da ancak Avrupa dışında Avrupa devletlerinden güçlü bir devlet olabilir; Amerika, sömürgeci bir devlet değildir, diğer belâları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalınır ve onunla uğraşmak daha kolay olur; Amerikan yönetim mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. ABD, çeşitli tür ve dinde bulunan insanları uyum içinde bir arada tutabilirdi.

Mandacılar, bu suretle memleketin parçalanmasının önüne geçilebileceği gibi, bunların çoğu, manda rejiminde Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik haklarından fazla bir şey yitirilmeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarda yine bağımsız bir devlet gibi temsil edileceği, içişlerini istediği gibi yönetebileceği ve ABD'nin sadece Türkiye'yi koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu! O sıralarda Türkiye'de, Osmanlı devletinin siyasal sorunlarını yerinde incelemek için bulunan bir «Amerikan Tetkik Heyeti» de vardı. Heyet, Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar, Sivas Kongresi yapılıncaya kadar Tetkik Heyetini İstanbul'da tutmaya çalıştılar. Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal'in önderliğinin kabul edilmesi nedeniyle, Mandacılar Mustafa Kemal'i etkilemeye çalışmak istiyorlardı. Mandacılar Sivas Kongresi, Amerikan mandasını isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki mandacı aydınlarla aynı düşüncede olduğunu Amerikalılara göstermiş olacaklar ve Türkiye'nin manda yönetimine girmesi ABD'de kabul edilebilecekti!

Amerikan mandası taraftarları arasında önde gelen isimler, Albay Kara Vasıf, Bekir Sami, Halide Edip Adıvar, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey (Orbay)dır. Bunlardan başka Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşat Hikmet Bey, Câmi Bey, Reşit Sadi Bey, Esat Paşa gibi pek çok kimse Amerikan mandası taraftarı olarak tanınıyorlardı. Manda taraftarları, Sivas Kongresi arifesinde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'e baskı yapmaya başladılar ve Sivas Kongresinden Amerikan mandasının kabulü yönünde bir karar çıkmasını beklediler. Bunların hesaplarına göre, bu kadar siyaset adamı ünlü paşalar, değerli aydınlar Amerikan mandası fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal ve Sivas Kongresi de bunlara uyacaktı! Sivas Kongresi açıldıktan sonra mandacılardan bazıları, Mister Brown adında bir gazeteciyi manda konusunda Mustafa Kemal'i ikna için Sivas'a getirdiler. Sivas Kongresinde Vasıf Bey, Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa, Refet Bey (Refet Paşa Bele), Amerikan mandası yanlısı konuşmalar yaptılar. Rauf Bey de Erzurum Kongresinin kararları arasında (Madde 7) mandacılık fikrinin kabul edildiğine dair bir madde bulunduğunu ileri sürdü. Oysa Erzurum Kongresinin kararları arasında «Manda ve himaye kabul edilmez» tarzında 6. madde bulunuyordu. Mandacılar Sivas Kongresinde kesin bir yenilgiye **uğradılar.**

Amerikan mandacıları daha sonra, 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda siyaset sahnesine yeniden çıktılar. TCP'nin kapatılması üzerine, uzun

yıllar «uykuya» yatan mandacılara bekledikleri fırsat, 1945 sonrasında Türkiye'nin ABD'nin uydusu haline sokulması sürecinin başlamasıyla geldi. CHP'nin 1945 sonrası iktidarı ve DP'nin 1950 - 60 dönemi, Sivas Kongresi'nde mahkûm edilen Amerikan mandacılığının siyasal iktidar katında benimsenmesini gösterdi. «Türkiye'yi küçük bir Amerika yapmak» arzusunda olan «modern mandacılar» 1945 sonrasında hem CHP ve hem de DP saflarında bulunuyordu.

Ender Kâmil Boyacı

Amfiteatro

(Bkn Basamaklı Tiyatro)

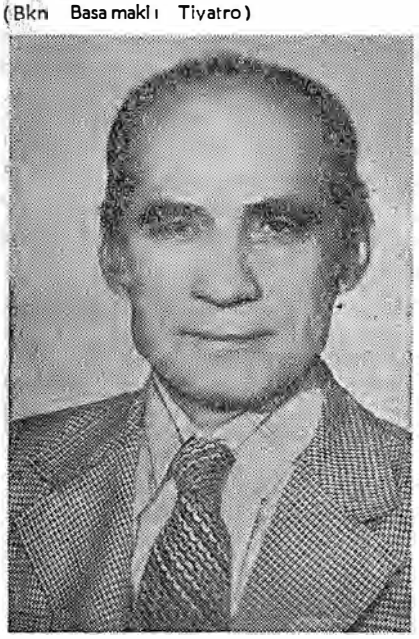

Zihni Turgay Anadol

ANADOL Zihni (Devrek - 1918). Bilimsel sosyalist eylem adamı, şair. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı (1940). Yetiştiği yıllar, gizli olarak çalışan Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin denetimindeki yayın organlarını okuyarak bilinçlendi. Edebiyata, özellikle şiire eğilim duydu. Kütahya'da arkadaşları ile birlikte anti - faşist toplantılar düzenlemekten sanık olarak yargılandı. 141. maddeye aykırı hareket ettiği savı ile 6 aya hüküm giydi. Cezasını bitirip çıktıktan sonra Ankara'ya yerleşti. Bu kez Reşat Fuat Baraner ve arkadaşları ile birlikte tutuklandı. Yine 141. maddeye aykırı eylemlerde bulunduğundan dolayı Ankara Askerî Ceza Mahkemesi'nce 3,5 yıla hüküm giydi. Er olarak askerliğini yaptı. 1950'den sonra Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve arkadaşları ile birlikte Vatan Partisi'ni kurup yönetmekten 18 ay tutuklu kaldı. (1957 58). 1953'te yöneticilerinden biri olduğu İstanbul İnşaat İşleri Sendikası aleyhine açılan dava dolayısiyle de yedi ay tutuklanmış beraat etmişti. Şimdi Türkiye Emekçi Partisi (TEP) yöneticilerindendir.

Anadolu, bilim ve edebiyat dergisi (nisan 1924 - 1925). Aylık. 12 sayı çıktı. Sahibi Mehmet Halit (Bayrı). «Mes'ul Müdür»: Haydar Necip, Sunu yazısında amacı «bir Anadolu ilmi ve bir Anadoluculuk mesleği vücuda getirmektir. İtiraf edelim ki, doğup büyüdüğümüz yurdu lâyıkiyle tanımıyoruz. Bu yurdun mâzisine, tarihine vâkıf olmadığım gibi, şimdiki vaziyetinden, binaenaleyh istikbalinden de bî-haberiz. Anadolu mecmuası, bütün anâsır ve teferruatı ile işte bu medeniyeti ve onu ibdâ edenleri evvelâ kendimize, sonra bir ilim halinde herkese göstermek niyetindedir» biçiminde özetlenen dergide Ahmet Refik (Altınay), Hilmi Ziya (Ülken), Necmettin Halit (Onan), Ahmet Hamdi (Tanpınar), Reşat Şemsettin (Sirar). Yahya Kemal (Beyatlı), Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), Necip Fazıl (Kısakürek) v.b. ünlü kalemlerin yazıları, şiirleri görü-

Anadolu Bağdat Demiryolları Asya'nın sömürüye açık topraklarını Alman emperyalizmine ulaştıran bir araçtı. 19. yüzyılda bu demiryolları inşa edilmiş ve Almanya'ya çok geniş ekonomik ufuklar sağladığı gibi, Osmanlı imparatorluğunu da Alman emperyalizminin pençesine düşürüyordu. Bu demiryollarının bir başka işlevi de bu bölgelerdeki İngiliz emperyalizminin dokunulmazlığını tehdit etmekti. Abdülhamit II, Berlin'den Bağdat'a kadar uzanan ve Türkiye'deki bölümüne Anadolu - Bağdat demiryolları denilen bu demiryolunun imtiyazını verirken, imparatorluğun en zengin bölgelerini Almanya'ya ipotek etmiş oldu. Abdülhamid, demiryolları yapımı ile devlet otoritesinin ülkesinin en ücra köşelerine kadar götürülebileceğini sanıyordu. Öte yandan İmparatorluğun politik durumunun da İngiltere'ye karşı kullanılabilecek bir dengenin sağlanmak istenmesi, bu imtiyazın verilmesinde rol oynamıştır.

Almanların Türk demiryolu sistemiyle ilgilenmeleri 1890'dan sonraya rastlar. O tarihlerde Stuttgard'daki «Württembergische Vereinsbank»ın temsilcisi Dr. Alfred Von Kaulla, Osmanlı Ordusuna «Mauser» tüfeklerini satmak için Türkiye'ye gelmişti. O sırada Osmanlı imparatorluğundaki demiryolu ulaşım imkânlarıyla da yakından ilgilendi. Almanya'ya döndükten sonra bu konuda çeşitli temaslar yaparak Deutsche Bank'ın yönetim müdürü Dr. George Von Siemens'in geniş yardımlarıyla bir sendika kurdu: «Le société du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie». Bu sendika Türkiye'de faaliyete geçen ilk Alman demiryolu şirketidir.

Zamanla İsviçre'deki «Die Bank für Orientalischen Elsenbahnen» Deutsche Bank'ın Yakındoğudaki demiryolu girişimlerinin holdingi haline getirilmiştir. Bu şirketin inşaatına başladığı Haydarpaşa Eskişehir Ankara demiryolunun yapımı 1893'de bitmiştir. Bu hattın açılmasından sonra Almanlar Bağdat'a erişecek bir demiryolunu düşünmeye başladılar. Sultan'ın yukarda belirtilen nedenlerden ötürü kendilerini desteklenmesi bu düşüncenin gelişimini sağlamıştır. İlk tren Ankara'ya girdikten hemen sonra bir Alman mühendislik grubu, Türkiye'ye gelerek Nafia Bakanlığında Bağdat hattı ile ilgili ilk çalışmalara girişmişlerdi. Bu gruba Nafia Bakanlığından ikî, genelkurmaydan da bir subay katılarak yapılan ön incelemelerde bulunmuşlardır. Eskişehir - Konya demiryolu hattının imtiyazı Anadolu **Demiryolları Şirketi»ne** verildi (15.2.1893). 1896'da ilk tren Konya'ya girdi. 1899'un son aylarında Bağdat hattının yaratacağı ekonomik ve stratejik imkânları incelemek amacıyla bir Alman heyeti İstanbul'a geldi. Bu heyetin çalışmalarına Nafia Bakanlığının bir temsilcisi de katıldı. Bağdat Demiryolunun arkasında yatan, «Drang Nach Osten» kavramı, emperyalist Alman imparatorluğunun Doğu'da yayılma politikasıdır. Bağdat demiryolunun yapımına karar verildiği yıl, Osmanlı topraklarında demiryollarının «440 km. si İngiliz, 1266 km. si Fransız ve 1020 km. si de Alman demiryollarıdır. İmtiyazın Almanlara verildiğine ilişkin bir İrade-i Saniye yayınlandı (18 Mart 1902). Bundan bir yıl kadar sonra da yayınlanan bir kanunla Bağdat Demiryolları Şirketi oluşturuldu (3 Mart 1903). Osmanlı hükümeti imtiyaz sahiplerine görülmemiş ölçüde geniş haklar tanıdı. Demiryolu inşaat ve işletmesinde kullanılacak hazine toprakları bedava verildi, hazinenin arazisinden çıkarılacak, kum, balast vs. için para istenmiyordu, demiryolu için gerekli kereste ve tahta ihtiyacı devlet ormanlarından bedava sağlanıyordu, demiryolunun iki yanına 20'şer km.'lik arazi içindeki bütün madenlerin işletme hakkı parasız olarak şirkete devrediliyordu, şirkete demiryolu boyunca arkeolojik kazı yapma izni veriliyordu, imtiyazın süresi boyunca şirket demiryolunun geçtiği topraklardan sağlayacağı gelirlerden ötürü vergilerden ve resimlerden muaf tutuluyordu. Bağdat Demiryolları Şirketi, malî ve idarî yönlerden tanınan diğer bazı yetkililerle, bağımsız bir devlet görünümü kazandı.

Yatırım kaynağını sağlamak amacıyla Alman, Fransız ve İngiliz bankerleri arasın-

da bir andlaşma yapıldı: Alman kontrolü altında uluslararası nitelikte bir Osmanlı teşebbüsü oluştu. Şirket, ilk olarak demiryolunu Konya'dan 200 km. uzaktaki Bulgurlu'ya kadar uzattı (23 Ekim 1904). Bulgurlu Halep bölümünün inşası için 1908 yılına kadar beklendi. Meclis-i Mebusanın açılmasından sonra (1908) Bağdat demiryoluna karşı iç muhalefet büyüdü. Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey, anti-emperyalist nitelikte söylevleri ile bu demiryolunun arkasında emperyalist çıkarların yattığını belirtti ve «Bu demiryolu ancak otokrat ve hilekâr bir hükümetin yönetimi altında gerçekleşebilmiş, siyasî ve ekonomik anlamda bir ejderhadır. Bu ejderhanın, ne olursa olsun, Yeni Türkiye'de yeri yoktur.» dedi. Sonraları Maliye Bakanı olan ünlü «Cavit Bey» de aynı yönde konuşmalar yapmıştır. Cavit Bey'in Almanların yaptığı Bağdat demiryoluna İngiltere adına karşı çıktığı sanılmaktadır. Bağdat demiryoluna İngiliz, Fransız ve Rus muhalefeti giderek büyürken, Radek «Bağdat Demiryolu Alman kapitalist-lik emperyalizminin ilk büyük zaferidir» teşhisini koydu. Emperyalist güçler Bağdat hattı ile ilgili olarak birçok andlaşmalar yaptılar ve Osmanlı devleti, her andlaşmadan sonra emperyalistler lehine yeni ödünler vermek zorunda bırakıldı. 1910'dan sonra Bağdat demiryolu üzerindeki emperyalist pazarlıklar daha da arttı. 1910 Kasımında Potsdam'da buluşan Çar II. Nikola ile II. Wilhelm, Rusların İran üzerinde bazı haklar elde etmesine karşılık, Almanların Bağdat hattı imtiyazını tanıyan bir anlaşma yaptılar. Fransa ile Almanya arasında Osmanlı devletinin paylaşılmasına ilişkin 15 Şubat 1914 tarihli gizli anlaşmada da Anadolu - Bağdat demiryollarının geçtiği alanlar Alman nüfuz bölgesi olarak tanındı. Osmanlı hükümeti de Bağdat Demiryolları konusunda İngiltere ile anlaştı. Hattın bitim noktası Basra olarak saptandı ve Basra Bağdat hattının işletilmesi imtiyazi İngiltere'ye verildi. Son olarak İngiltere ve Almanya 15 Haziran 1914'de yaptıkları gizli bir anlaşmada, Bağdat Hattı Almanların, Basra Körfezi ise İngilizlerin nüfuz bölgesinde bırakıldı. Savaş yıllarında hattın yapımına hız verildi. İngiliz ordularının Haleb'e girmesinden birkaç gün önce, Amanos tünelleri bitti ve tren Haleb'e ulaştı (1918). Bu hattın Bağdat'a kadar ulaşması, bu bölgenin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından ayrılmasından sonradır. Cavit Bey'in deyişiyle «Bağdat demiryolu Türkiye'nin siyasî hayatını zehirlemiştir. Eğer bu hattın imtiyazı yabancı sermayedarlara verilmemiş olsaydı, devrim hükümeti (Meşrutiyet hükümetleri) karşılaştığı siyasî ve ekonomik sorunları daha kolaylıkla çözebilirdi.»

Anadolu Bağdat demiryolları ayrıcalıkları 99 yıl süreyle verilmiş olmakla birlikte sözleşmelerde 30. yıldan sonra hükümetin satın alma hakkı tanınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Cumhuriyet hükümeti, ayrıcalığa taraf olan şirketlerden demiryollarının satın alma girişiminde bulunmuş, 10 Aralık 1928'de varılan anlaşma uyarınca taksitlerle ödenmek üzere 30.748.472 İsviçre Frangı karşılığında satın alınarak Türkiye demiryolları ulusallaştırılmıştır.

Ender Kâmil Boyacı

Sovyetler Birliği'nin Görüşü

Sömürgelere ilişkin olaylar açısından alabildiğine zengin geçen 1928 yılı boyunca, Alman emperyalizminin İstanbul - Bağdat demiryolu hattı imtiyazını elde etmek üzere giriştiği ilk çabalara da tanıklık ediyoruz. Alman emperyalizmi, bu girişim sayesinde Türk İmparatorluğu'nu daima eli altında kalacak uslu bir alet haline sokabileceği umudundaydı.

Daha 1882 yılında Deutsche Bank, Boğaz'ın Asya kıyısı üzerindeki Haydarpaşa'dan Marmara denizi kıyısındaki İzmit limanına uzanan küçük bir demir yolu hattını satın almış bulunmaktaydı Türk devlet hazinesinden. Banka ayrıca, Türk hükümetinden. bu hattın İzmit'ten Ankara'ya kadar uzatılması için gerekli onayı da elde etmişti.

Osmanlı hükümetiyle pazarlığı sonuçlandırmadan önce, şansölyenin bu konudaki fikrini de almak istemişti Deutsche Bank: Bismarck, verdiği cevapta, tasarlanan girişime hiç bir itirazı olmadığını. ama hiç bir özel yardımda da bulunmayacağını bildirmekteydi. Çünkü Alman şansölyesi, hükümetinin Türkiye sorunlarında çıkar gözetmez görünmesi gerektiğine inanmaktaydı : Ona göre Almanya, ancak böyle bir tavır takındığı takdirde, öbür devletlerin Yakın Doğu'daki rekabetinden büyük çapta yarar sağlayabilirdi.

Belgelerden de anlaşıldığı kadarıyle Türkiye'deki bu demir yolu imtiyazına o kadar az önem veriyordu ki Bismarck, Deutsche Bank'ın girişimini bir kaç gün sonra unutup gitmişti bile. Buna karşılık imparator Wilhelm II, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na açılmasına büyük ilgi beslemekteydi. Hükümdarın daha veliahtlığı zamanında yakın ilişki kurmuş bulunduğu askerî çevreler, Rusya ile bir savaşın kaçınılmaz olduğu fikrindeydiler. Ve generallerinin çoğu gibi Wilhelm II de, Osmanlı İmparatorluğu'nun böyle bir savaşta Almanya safında yer almasının büyük bir önem taşıyacağına inanmaktaydı.

İşte bu koşullar altında, Türkiye'de yapılacak demiryolları Almanya için sadece ekonomik bakımdan değil, aynı zamanda askeri ve siyasal bakımdan da büyük bir önem kazanmaktadır.

1893 yılının şubat ayında Osmanlı sultanı, Deutsche Bank tarafından kurulmuş olan Anadolu Demir Yolları Kumpanyası'na, İzmir - Ankara hattı üzerindeki Eskişehir'den Konya'ya kadar uzanan bir hattın imtiyazını da vermişti. Rusya, Fransa ve İngiltere, hemen Türk İmparatoruna başvurmuş ve bu yeni imtiyazın, İzmir-Aydın demiryolu hattını işletmekte olan İngiliz Kumpanyası'nın çıkarlarını baltalayacağını ileri sürmüştür. Ne var ki Almanya, rakiplerinin bu konudaki direncini kırmayı başaracaktır. Nitekim Berlin hükümeti, Mısır'daki büyük parasal yatırımları desteklememekle tehdit etmiştir, Büyük Britanya Kabinesini. Bu da İngiliz hükümetini, Osmanlı İmparatorluğu tarafından zorlayacaktır.

Eskişehir'i Konya'ya bağlayan demiryolu hattı 1896 yılında tamamlanmıştır. Ve bu andan itibaren artık Almanya'nın Yakındoğu'da çıkar sahibi olmadığını söylemek, yalancılıktır. Gerçekten de Alman emperyalizmi, Türkiye'yi bir Alman sömürgesi haline getirmek için bütün gücünü açıkça seferber etmiş bulunmaktadır.

Anadolu Beylikleri. Anadolu Selçuk Devletinin yıkılışını izleyen yıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşan küçük, büyük beyliklere verilen ad.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra çeşitli Türk aşiretleri Büyük Selçuk Devletinin batı sınırlarına yerleştirilmişlerdi. Uzun sü-

1311 - 1320 de Anadolu Beylikleri

re Bizans'a karşı savaş güvencesi alarak, merkezî yönetime bağlı bulunan bu aşiretler, XIII. yüzyıl sonlarında, devletin zayıflaması nedeniyle, bağımsız hareket etmeye başladılar. Bizans'ın askerî güçlerini doğudan batıya çekmesi de «uç beylikleri» olarak nitelenen Türk aşiretlerinin batıya yayılmasını kolaylaştırmış, denetimleri altındaki toprakların büyümesine yol açmıştı.

Bu gelişmeler, giderek, her birini ayrı ayrı boyların oluşturduğu bu aşiretlerin bulundukları kesimde egemenliklerini ortaya koymalariyle sonuçlandı. Ve XIII. yüzyıl sonuyle XVI. yüzyıl arasında, belli sınırlar içinde yirmi beylik kuruldu. Kuruluş aşamaları göz önünde tutularak bu beylikler şöyle sıralanabilir:

1 — Menteşeoğulları beyliği (başkenti: Milet «Balat ve Beçin»).

2 — Karamanoğları beyliği (başkenti: Lârende).

3 — Sahipataoğuları beyliği (başkenti: Afyonkarahisar).

4 — Süleymanpervaneoğulları beyliği (başkenti: Sinop).

5 — Süleymanpervaneoğulları beyliği (başkent: Kastamonu).

6 — Garmiyanoğulları beyliği (başkent: Kütahya).

7 — İnançoğulları beyliği (başkent: Ladik ve Denizli).

8 — Eşrefoğulları beyliği (Başkent: Beyşehir).

9 — Osmanoğulları beyliği (başkent: Bilecik ve Bursa).

10 — Candaroğulları beyliği (başkent: Kastamonu)

11 — Hamisoğulları beyliği (başkent: Eğridir ve Antalya).

12 — Karesioğulları beyliği (başkent: Balıkesir)

13 — Saruhanoğuları bayiliği (başkent: Manisa).

14 — Aydınoğulları beyliği (başkent: Birgi).

15 — Ertana beyliği (başkent: Kayseri ve Sivas).

16 — Dulkadiroğulları beyliği (başkent: Elbistan Maraş).

17 — Ramazanoğulları beyliği (başkent: Adana).

18 — Kadı Burhaneddin Beyliği (başkent: Kayseri ve Sivas).

19 — İzmiroğulları beyliği (başkent: İzmir).

20 — Alâiye beyliği (başkent: Alâiye).

İlhanlı egemenliğinin çökmesi ve baskı gücünü yitirmesinden sonra beylikler yayılmaya, işgal ettikleri kentlerde merkezleşmeye başladılar. Osmanlılar, Aydın Saruhan, Menteşe ve Karesi oğulları beylikleri kara ve deniz seferleriyle topraklarını genişletme olanağı bulduılar. Özellikle Osmanlılar kısa süre içinde hristiyan öğeler karşısında yeniler kazanması öteki beyliklerin halkları üzerinde etkili oldu. Bu etki Anadolu'da Osmanlı beyliğinden yana olanlarla olmayanların iki güç çevresinde toplanmasına yol açtı. Sonuçta, Osmanlılarla Karaman oğulları güçlendiler. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid döneminde Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Candar oğullarının egemenliklerine son verildi. Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402) sonucu Yıldırım'ın Timur'a yenilmesi üzerine bağımsızlıklarına kavuşan beylikler Çelebi Mehmet ve Murat II. dönemlerinde yeniden Osmanlı egemenliğine bağlandılar.

İbn. Fazlulahü'l Ömeri 1332 yıllarında Anadolu'daki beyliklerin nüfuslarını şöyle vermiştir (anan Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, sf. 179).

Osmanoğulları:	1.030.000
Karasioğulları:	250.000
Karamanoğulları:	750.000
Germiyanoğulları:	800.000
Aydınoğulları:	700.000
Candaroğulları:	420.000
Hamidoğulları:	680.000
Saruhanoğulları:	280.000
Menteşoğuları:	170.000
İnançoğulları:	100.000
Eşrefoğulları:	70.000
Gazi Çelebi (Sinop):	70.000

Ahmet Ceyhan

Anadolu Beylikler Dönemi Mimarlığı
(Bkn. Türkiye Mimarlığı)

Anadolu Kadınları Müdafaa-I Hukuk Cemiyeti. Kurtuluş Savaşı ülküsünü yaşama geçirme amacı ile kurulan kadın derneği. Kasım 1919'da Sivas'ta çalışmaya başlamış, daha sonra başka il ve ilçelerde şubeleri açılmıştır. Derneğin, 28 Kasım 1919'da Sivas'ta düzenlediği toplantıda Anadolu kadınları, haksız işgallere boyun eğmeyeceklerini, tam bağımsızlık yolunda erkeklerlyle aynı safta savaşma kararında olduklarını açıklamışlardır.

Anadolu Selçukluları. - (1071 - 1308) yılları arasında, ikiyüz yılı aşkın Anadolu'yu Türkleştirerek yeni bir uygarlık yaratan Selçuk Türkleri'ne verilen ad. Anadolu Selçuklularının ikiyüz yıllık devlet olma dönemini siyasal ve sosyal yönlerden ikiye ayırarak incelemek gerekir.

1 — Siyasal yönden Anadolu Selçukluları — Üç bölümü kapsar: A - Anadolu'ya çıkış ve yayılış. B Yükseliş. C - Çöküş.

A — Anadolu'ya çıkış ve yayılışı: (1071 - 1157). Malazgirt meydan savaşında Bizans ordularını (26 Ağustos 1071) yenilgiye uğratan «Büyük Selçuklu Hakanı» Alp-Arslan, Anadolu'da Ege, Marmara yörelerine kadar yayılma emrini Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a verdi; kendisi Malazgirt zaferinden bir yıl sonra suikast sonucu öldürüldü. Büyük Selçuk Devleti'ne bağlı olmak üzere, **Anadolu Selçuklular Devleti'nin** ilk kurucusu, Kutalmışoğlu Süleyman Şah

-ns ıl yıl sü- Süleyman Şah'ın dokuz yıl sü- (1074). ren liderliğinde Bizans'lılarla zaferle so- nuçlanan sırasiyle şu savaşlar yapıldı: 1 — Kayseri Savaşı ile Orta Anadolu'ya egemen olundu. 2 — İzmit yolunda Bizanslı kuvvetler yenilgiye uğratıldı (1073). Ayni tarihte Artuk Bey kuvvetleri Amasya ve Yeşilırmak çevresini fetetti. 4 — Süleyman Şah, Güney'e indi, Birecik'te karargâhını kurdu, Antakya Meydan Savaşı kazanıldı (1074). 5 — Ayni yıl, Artuk Bey, Kelkid yörelerini aldı. 6 — Mengüç Bey, Erzincan çevresini fethetti. 7 — Ebul Kasım Bey. Erzurum ve Çorum yörelerini elde etti. 8 — Melik Mansur ise, karargâhını Kütahya'da kurdu, Ege'ye doğru ilerledi. 9 — Atsız Bey, Suriye kıyılarını ve Akâ limanını fetetti. 10 — Antakya haraca bağlandı ve Kuzey Suriye'ye egemen olundu (1076). Bu yıl içinde Artuk Bey kuvvetleri tarafından Arabistan'da Ahsâ, Küveyt, Bahreyn ve Necdi fetedildi. 11 — Gümüştekin Bey, Urfa ve Antep yörelerini tamamladı (1077). Bu sırada Süleyman Şah Konya'yı zabteddi; ve hemen kardeşi Melik Mansur ile Üsküdar'ı alarak, İstanbul Boğazı'na eriştiler. 12 — Bu tarihte Melik Mansur, kardeşi Süleyman Şah'a karşı çıktı; Bizans'lılarla birlik oldu. Şah, durumu bağlı oldukları Büyük Selçuk Hakanı Melik Şah'a bildirdi. Melik Şah, Porsuk Bey kumandasında yardımcı bir ordu gönderdi. İki tarafın Türklerden oluşan orduları karşılaştı; fakat askerler birbirleriyle çarpışmadılar, anlaşma üzerine Melik Mansur ile Porsuk Bey teke tek döğüştüler. Mansur döğüşte yenilerek öldürüldü, mesele de böylece halledildi. (Bu durum, Anadolu'da ilk defa iki Türk ordusunun karşı karşıya gelmesidir.) 13 — Büyük hakan, ikinci derecede amcası olan Süleyman Şah'a pek güvenirdi. Onun başarıları karşısında kendisine Baş-komutanlık yetkilerini kâfi görmedi ve Anadolu Hakanlığı'nı bir fermanla verdi (1077); baskent Konya idi. 14 — Akdeniz, Ege ve Karadeniz'e birçok noktalarda erişildi (1079). 15 — Güney Marmara kıyıları, Üsküdar ve Kadıköy dahil İstanbul'un Anadolu yakası fetedildi (1080). 16 — Baskent bu tarihte İznik'e nakledildi; ve Boğaz'da bir gümrük idaresi kuruldu. 17 — Aynı yıl Kapudağ yarımadası ve Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyıları fetedildi. 18 — Danişmend Bey, Malatya'yı aldı ve Malatya Kayseri yöreleri tamamiyle zabdedildi (1084). Ayni yıl Sinop limanı alındı. 19 — Dış Antakya zabdedildi (18 Aralık 1084). 20 — İç Antakya kal'ası ise 12 Ocak 1085'te elde edildi. 21 — Ayni yıl, Maraş dışında, bütün Hatay ve İskenderun yöreleri; Maraş, Elbistan, Göksu, Besni kal'aleriyle Malatya fetedildi. 22 — Süleyman Şah ölünce yerine Kutalmışoğlu Melik Davud geçti (1086 - 1092). 23 — Melik Davud'dan sonra I. Kılınç Arslan başa geçti. 24 — Kılınç Arslan döneminin en önemli olayı, «Birinci haçseferi»dir (1096 - 1099). İznik meydan savaşında Türk ordusu Haçlı ordusunun onda biri kadar idi. Kılınç Arslan düşmana karşı gerilla savaşı vererek Eskişehir'e kadar çekildi ve buradaki meydan savaşında da Haçlılara büyük kayıplar verdirdi (30 Haziran 1097) ve tekrar çekilerek gerilla savaşlarına ağırlık verdi. Bir taraftan da Bizans'lılarla savaşmaktaydı. İzmir ve Ege kıyıları, Bizans'lılar tarafından geri alındı. Haçlılar Antakya'yı kuşattılar (21 Ekim 1097). Antakya 2 Haziran 1098 de düştü ve bu sıralarda Mısır'daki Fatimîler elinde bulunan Kudüs de Haçlı ordularının eline geçti. Birinci Haçlılar seferinde bu ordulara gerilla savaşlariyle 500 bin asker kaybettiren I. Kılınç Arslan, Temmuz 1107 de nehirde boğularak öldü. 25 — Kılınç Arslan'ın yerine Kutbeddin Melik Şah geçti (1107 - 1116); bunun da ölümünden sonra, I. Rükkeddin Mesut, Hakan oldu (1116 - 1155). I. Rükneddin Mesut döneminin en önemli olayı, İkinci Haçlı Seferleridir (1147 - 1149). Bu sefer, Almanya İmparatoru III. Kontrat ile Fransa Kralı VII. Douis tarafından tertip edildi. 7J bin kişilik ilk orduları Konya ovasında I. Sultan Mesut tarafından imha edildi. İkinci 151 bin kişilik ordu Toros geçitlerinde büyük yenilgiye uğratıldı; haçlılar Antalya'ya sığındılar. 26 — I. Rükneddin Mesut'un ölümüyle Anadolu Selçukluların Ön Asya'ya çıkış ve yerleşim dönemi de, sona eriyordu.

B — Yükseliş: Doğu'daki Büyük Selçuk Devleti, Sultan Sancar'ın 29.4.1157 gününde ölümüyle sona erdi. Büyük hakanlık tâcı o devrin Irak, Suriye vesair Selçuklu devletlerinden çok daha kudretli olan Anadolu Selçukluları'na geldi. Bu dönem imparatorluk dönemi olup, 1243 yılında Moğol'lara karşı Köse-dağ bozgunu ile sona erdi; yavaş yavaş Moğol egemenliği altına düşürüldü. Daha sonra da, yavaş yavaş İlhanlılara bağlanılan küçük «Beylik»lere bölünüldü. En sonunda bu «Beylik»ler Osmanlı'lar tarafından birarsya getirilerek, Anadolu'da ikinci Türk Devleti kurulmuş oluyordu. İkinci dönemin ilk lideri, II. İzzeddin Kılınç Arslan'dır; babasının yerine 1155 de geçti ve 1157 de Sancar'ın ölümüvle Anadolu Selçuklu Devleti tamamlvle bağımsız bir devlet olma hâlini aldı. Bu yükseliş devrinde kayda değer olaylar sunlardır: 1 — 1157'de Antep tekrar elde edildi. Ayni yıl Eskişehir yörelerinde Bizans ordusu yenilgiye uğratıldı ve barış yapıldı. Barış 1176 ya kadar sürdü. Bu tarihten sonra Ege kıyılarına kadar Türk akınları zaman zaman birbirini izledi. 2 — Eylül 1176 da Bizans ordusuyle Türkler Eğridir gölünün kuzeyinde, Miryokefalon mevkiinde karşılaştılar; Bizans ordusu imhâ edildi. Bu zaferle Anadolu Selçukluları, 1071 Malazgirt zaferinden yüzbeş yıl sonra Orta ve Doğu Anadolu'ya tümüyle sahip oluyorlardı. 3 — Gerek II. Kılınç Arslan'ın, Bizanslılara karşı Miryokefalon zaferi ve gerekse Selâhaddin-I Eyyûbî'nin, Mısır'daki Fatimî devletine nihayet vererek ayni zamanda Kudüs'ü lâtinlerin elinden almış olması Almanya, Fransa ve İngiltere'ye üçüncü haçlılar seferini hazırlatmıya neden oldu. (1189 - 1192). Bu sefer, başarılı olamadı; Alman imparatoru, nehirde boğulup ölünce yenilgiye uğramaktan kurtulamıyan haçlı orduları geri döndüler. 4 — II. İzzeddin Kılınç Arslan ölünce yerine onbir oğlundan en küçüğü olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti; dört yıl tahtta kaldı, kendisini bertaraf eden kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah, yerine geçti ve sekiz yıl tahtta kaldı. Yerine oğlu III. İzzeddin Kılınç Arslan, çok küçük yaşta tahta geçirildi ise de, bir yıllık saltanattan sonra 1205'de amcası I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürtülerek, Keyhüsrev ikinci defa tahta sahip oldu. Kendisinin Bizans'lılarla savaşta iken ölümü üzerine yerine oğulları I. İzzeddin Keykâvus (1211 - 1219) ve sonra I. Alâeddin Keykûbat (1219 - 1237) geçti. Bu son iki sultan dönemindeki yıllar, Anadolu Selçuk uygarlığının en yüksek devrini oluşturdu. 5 — I. İzzeddin Keykâvus devrinde Ermeni Krallığı, Trabzon Rum İmparatorluğu Selçuklulara tâbi oldular. İznik'teki Bizans İmparatorluğu ile barış yapıldı. En önemli fetih, Sinop'un elde edilişi oldu ve Sutlan, Malatya yakınlarında öldü (1219). 6 — I. Alâeddin Keykûbat yirmisekiz yaşındaydı. Ölümü 30 Mayıs 1237 dedir. Anadolu Selçuklularının en üstün Sultanı olarak tanınır. Zamanında Alanya (Alâiye) fetedildi. Doğu'da başlıyan Moğol tehlikesine karşı şehir kal'alarını kuvvetlendirerek önlemler aldı. Kırım seferi başarılı oldu. Kırım'a Türk memurları ve tüccarı gönderildi. 7 — Klikya seferiyle Ermeni Krallığı egemenlik altına alındı. Silifke ve Anamur'a kadar Akdeniz kıyıları ele geçirildi (1226). 8 — Erzincan seferinden sonra Trabzon seferine çıkıldı. Trabzon İmparatorluğu vergiye bağlandı (1228). 9 — Doğuda Moğol tazyiki ile Batı'ya gelen Türkistan orduları ve lideri Harzem Şah, Alâeddin'in öğütlerine aldırış etmediğinden, Erzincan civarında iki tarafın orduları karşılaştı. Bu meydana savaşında Türkistan orduları bozuldu. Harzem Şah, Azerbeycan'a

çekilmek zorunda kaldı. (Bu karşılaşma, Türklerin birbirleriyle ikinci büyük karşılaşmalarıdır.) (10.8.1230). 10 — Moğollar, Harzemşah'ları yenerek Azerbeycan ve İran'ı elde ettiler ve Anadolu Selçukluları ile komşu oldular. Keykûbat'ın yerinde politikasiyle, Moğollarla iyi geçinme olanakları bulundu. 11 — Mısır'daki Eyyubî İmparatorluğu yüzbin kişilik bir ordu ile Anadolu'ya yürüdü ve Toroslarda Selçuklu Türk ordusuna yenildi (1234). Keykûbat Suriye seferine çıkmaya hazırlanırken, Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü verdiği ziyafette zehirlenerek öldü (1237).

C — Çöküş — Birinci dönem: 1 — II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237 –1246), babasının vasiyetine uyulmayarak, devlet ileri gelenlerinin oybirliği ile onüç yaşında tahta geçirildi. (Necip Asım ve Mehmet Arif, Osmanlı tarihi Cild: I, s. 444) Yirmiiki yaşında öldü. Zamanında babasından devraldığı imparatorluğa Suriye'de bağlandı; Şam'da, kendi adına «Hutbe» okundu (1240). 2 — Sultan, babasının itimadına erişmemiş olan devlet adamlarından «Sadeddin Köpek» in etkisi altında kaldı. Bu adamın telkinleriyle birtakım siyasî oyun ve saray dalaverelerine girişti. Başta, ana ayrı kardeşleri İzzeddin Kılınç Arslan ile Rükneddin Süleyman'ı, analarıyle birlikte öldürttü. Halk buna karşı hoşnutsuzluğa kapıldı. Eyaletlerdeki vâliler, merkez divanlarını oluşturan devlet adamları kişisel çıkarlarını ön plâna alarak, idare ile halk arasında aşılması olanaksız boşluklar meydana geldi ve bu suretle 1241 - 1242 yılları arasında kendini gösteren «Babâî» ayaklanması (Bk. Babâî ayaklanması maddesine) daha çok, doğu sınırlarında yerleşmiş olan Moğol ordularına, Anadolu'ya taarruz cesaretini verdi. 3 — Nitekim, sınırlardaki Moğol kuvvetleri, Baycu Moran komutasında bir deneme girişimiyle Erzurum'u kuşattı, kenti yağmalattı; olayı duyan Suryı, Konya'dan ayrıldı (1242). 4 — 19 yaşında bulunan Sultan, seksen bin kişilik bir ordu ile Sivas'a geldi. Tecrübeli komutanlarının savaş öğüdlerini, Saray dalkavuklarının etkisiyle dinlemiyerek. Moğol kuvvetlerine karşı taarruza geçti. Ordusunun öncülerinin bozulmasiyle esas kuvvetlerinin de yenilgiye uğradığını sanan II. Gıyaseddin, mevkiini terkederek Konya'ya kaçtı. Başsız kalan ordu tek silâh kullanmadan paniğe kapıldı, dağıldı. Moğol ordusu, savaşa girişmeden bırakılmış silâh ve savaş araçlarını, tek kişi bulunmıyan muazzam ordugâhı elde etti (3 Temmuz 1243 Kösedağı Meydan Savaşı). 5 — II. Gıyaseddin'in veziri Mühezibeddin Ali, Amasya'da kaldı; Moğol komutanına, Selçuklu ordusunun savaştaki durumunun komutanlar arasında bir anlaşmazlık sonucu olduğunu, yüzbin kişilik Selçuklu ordusunun ayakta bulunduğunu izah ederek kendisini ikna etti ve bu suretle biraz da Anadolu Selçuklularının kudretinden çekinerek Baycu Noyan, eski yerlerine çekildi.

İkinci dönem: (1246 - 1308) yılları arası çöküşün ikinci dönemini oluşturur; bu devirde sırasiyle şu kişiler tahta geçtiler: II. İzzeddin Keykâvus (1246 - 1261); IV. Rükneddin Kılınç Arslan (1261 - 1266); III. Gıyaseddin Keyhusrev (1266 - 1281); II. Gıyaseddin Mesut (1281 - 1297); III. Alâeddin Keykubâd (1297 - 1302); ve tekrar II. Gıyaseddin Mesut (1302 - 1308). Altmış yıl içinde Moğolların devamlı tazyikleri ve 1256'da Konya'yı zabdederek, Selçukluları (gittikçe ağırlaşan) vergilere bağlıyarak çekilmelerinden sonra Selçuklu Hânedanı artık belini doğrultamadı. Özelikle Anadolu, muhtelif beyliklere bölündü ve beyliklerin çoğu Moğol idaresi altında ve Moğolları tutmakta idiler. Nitekim, Moğollara karşı ayaklanmayı tasarlayan ve Mısır'daki Memlûk sultanı Türk asıllı Baybars'tan yardım sağlayan Niğde Beylerbeyi Hatiroğlu ile Diyar-ı Bekir'de Beylerbeyi Baycar'ın Moğol ve Selçuklulara karşı askerî hareketi başarılı olmadı (1277). Çünkü diğer beylikler Moğollara bağlı bulunduklarından bu askerî hareketi desteklemediler; Baybars'da, Kayseriye kadar geldiği halde, yardımdan vaz geçince, Hatiroğlu yakalanarak Selçuk ve Moğol güçbirliği ile ölüme mahkûm edildi. (Ord. Prof. Zeki Velîdi, Umumî Türk Tarihine giriş, II. baskı 1970, s. 235 ve Müneccimbaşı tarihi, İsmail Erünsal çevirisi, 1001 Temel eser, Cild: I, s. 53). Selçukluların çöküş döneminde Babâî ayaklanmasiyle bu Hatiroğlu askerî harekâtı karşılaştırıldığında, o devrin Anadolu halkının sosyal ve dinsel durumu açıkça ortaya çıkar: Babâî ayaklanması çok geniş bir ilgi görmüş ve kırsal bölge halkı Türkmenler tarafından sonuna kadar desteklenmişti. Hatiroğlu harekâtında ise halkın desteğinin yeterli olmadığı anlaşılıyor. (İbn. Bibl, s. 290). Bu açık çelişkinin nedenini Anadolu halkının sosyolojik ve kültürel durumunda aramalıdır: Ayaklanmanın ilkinde, lider mevkiinde bulunan «Baba İshak», Konya'ya karşı ekonomik bir sefâlete düşmüş olan halkı peşinde sürüklerken yararlandığı en etkili faktör «Bâtınî» ilkeleri idi. Oysa Hatiroğlu'nun başkaldırdığı tarihlerde Selçuklu Anadolusu 1242'lerden çok daha siyasal, ekonomik zorluklar içerisindeydi. Kırsal bölgede yaşayan halk çok daha sefâlet içerisinde merkezden tamamiyle kopmuş durumdaydı. (Prof. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, C: I, s. 50'den itibaren).

Buna rağmen Türkiye'yi Moğolların istilâsından ve Moğollarla işbirlikçi Selçuklu hânedanından kurtarmaya çalışan Hatiroğlu, kırsal bölge halkı tarafından desteklenmediği anlaşılmaktadır. Bu olay açıkça gösterir ki, daha o zamanlarda Anadolu'da «Türkmen babaları»nın nüfûzu çok büyüktür ve kırsal bölge halkı tamamiyle bu «baba»ların etkisi altındadır. Kent ve köy halkı ise zaten mevlevî dervişlerinin etkileri altında zulmü, istilâyı simgeleyen Moğollara ve sonra da ilhanlara karşı çıkma düşünceleri bile yoktu. Mevlâna Celâleddin-i Rumî «Moğollarla hoş geçinme yollarını arayıp bulmuş ve istilâcılarla işbirliği yapan Muhiddin Pervâne ile iyi münasebetler kurmuş»tur. (İslâm ansiklopedisi, C, 10, s. 407, 1966) Hele İlhanlı'lar sonradan müslümanlığı da kabul edince, Selçuklu hânedanı tamamiyle çöküp yok oluyor yerine 1335 yıllarına kadar sürecek olan İlhanlı'ların siyasal devri başlıyordu.

II — Sosyal yönden Anadolu Selçukluları:

Anadolu Selçuklularının sosyal yaşamı, idarî ve kültürel yönleriyle incelendiğinde karşımıza, Orta - Çağ Müslüman - Türk devletlerine özgü (Dualizm) çıkar. Bu ikilik; aslında Orta - Asya Oğuz boy'larından Anadolu'ya gelen müslüman türklerin etkisi altında girmiş oldukları dinsel kültürün zorlamalariyle kendini göstermektedir. Örneğin, kent ve köylerde yerleşen Türk'lerin daha çok (Mevlevîlik) gibi tariykatların etkisi altında yüzeyde de kalmış olsa, karakterini kaybetmekte olduğunu; buna karşılık kırsal bölge halkının ise (Türkmen babaları)nın etkisiyle töre ve geleneklerini, dillerini koruduklarını görüyoruz. Bu ikilik, selçuklu idaresini, hukukunu, kültürünü, ekonomisini etkilemiş durumdadır. Bu nedenlerle Selçuklu devlet kurumunu ve bu kurumun temel yapılarını gözden geçirirken, tarihsel yönden henüz bir perde arkasında gizli kalmakta devam eden hukuk, ekonomi ve kültürünü de eldeki kaynaklara göre aydınlığa kavuşturmak gerekir. Selçuklu devleti şu iki temel öğeden oluşur : 1 — İdarî teşkilât; 2 — Halk.

1 — İdârî teşkilât: a — Hükümdar ve saray. b — Eyâlet veya vilâyetler. c — Yargıçlar, memur ve askerler olmak üzere üç kısımda oluşmuştur. **2 — Halk** ise, yerleşik ve göçer halk olmak üzere iki realiteden ibarettir.

1 — İdarî teşkilât: a — Hükümdar ve saray: Yukarıda saydığımız nedenlerle bir yönden idare edilen halk üzerinde mutlak yetkisi vardı. Buna rağmen hükümdar ve saray, örneğin İran'da ve Bizans'da olduğu gibi katı bir mutlaklyyet içinde sayılamaz-

dı. Özellikle yüksek idare sistemi, hernekadar Bizans egemenliğinde Surye ve Mısır'da Rumca; Sâsânî memleketlerinde Pehlevîce tutulan genel hesap defterleri için kullanılan «Dîvân» (Bk. Ord. Prof. M. Fuad Köprülü ve W. Barthold, İslâm medeniyeti tarihi, 3. Basım 1973, s. 115) esasına dayanmakta ise de, Anadolu Selçuklularında dîvan, iki şekilde idi: Biri, idarenin en yüksek başkanı olan ve (Sâhib-i Azam) denilen Vezir'in başkanlığında memleket idaresini yürüten dîvân idi ki, buna arada hükümdar başkanlık ettiğinde (Dîvân Hâs) ismini alırdı. Bu dîvân'da askerî, adlî, dahilî ve malî işler görüldüğünden dört kısma ayrılmıştı. Herbir şube günümüzün bakanlıklarına, dîvan'da bakanlar kuruluna benzemektedir. (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 1, 3. basım 1972. s. 30) Diğer dîvân ise, (Dîvân-ı âm) idi ki, Selçuk toplumunu oluşturan aşiret ve kabilelerin temsilcilerinden meydana gelirdi. (Mâvardî, Al - Ahkâm al -Sultâniye, Mısır basımı 1298, s. 193 - 4; zikreden: Ord. Prof. Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine giriş, II. Basım 1970, s. 220 - 112) b — **Eyâlet veya vilâyetler:** Devlet eyâlet veya vâlilikler ve deniz kıyılarındaki beldeler olmak üzere bir idarî sisteme bağlanmıştı. Valiler veya Melik'ler hükümdara veya saraya mensub i'timat edilir kişilerden seçilmekteydi. Devletin bu teşkilâtını, eski Türk geleneklerinden olan memleketi (Doğu) ve (Batı) olarak iki kısma ayırma ve her kısmın başına bir prens'in atanması sistemine benzetmemek gerekir. Kılınç Arslan II. Yaşlılık döneminde ülkeyi onbir eyâlete ayırarak bunların herbirinin başına bir oğlunu atamış olması ve sonradan eyâlet sayısının muhtelif fetihlerle yirmiye çıkmış olması da, idarî bir teşkilât sisteminden başka birşey değildir. Bu eyâlet veya vilâyetlerde sivil idare merkez dîvân teşkilâtına benzer küçük çapta divanlar, vâli veya meliklerin başkanlığında iş görmekteydi. Askerî işleri ise, doğrudan doğruya merkeze bağlı olan (Subaşı)lar görürlerdi. Deniz kıyısı memleketlerde de (Melik-üs-sevâhil), (Emir-üs-sevâhil) ünvanları verilmiş olan bir nevî valiler idare sahibi idiler. Ayrıca, tecrübe sahibi ve bilgili (Atabeg) denilen kumandan veya ileri gelen kimseler de eyâletlerde valilere yardımcı olurlardı.

c — **Yargıçlar, memurlar ve askerler:** Merkez ve eyâletlerde uygulanan hukuk sisteminin (Fıkh)a müstenit olduğu (Fıkh maddesine bakınız) bu devre âit ilk kaynaklardan olan Aksaraylı (Kerimüddin Mahmud)un «Selçuklu devletleri tarihi»nden anlaşıldığı gibi, kendisinden önce Gıyaseddin II. devrine kadar yaşamış olan (İbn Babi)nin Selçuknâme'sinden de anlaşılmaktadır. Örneğin heriki müellif de, (Müstevfî Necibüddin), (Abdülhamidoğlu Kıvamüddin), (Kadı Leşker gibi) (Hanefî) hukukcu ve din adamlarından söz etmektedirler. (Aksaraylı), ayrıca 1265 yıllarında sırf sevab işlemek için halkın davalarına bakan (Taceddin Mûtez)e işaret etmektedir. (İbn Bibi, M. Nuri Gençosman çevirisi, s. 269; Aksaraylı M. Nuri Gençosman çevirisi, s. 160 ve 202, 203). Aksaraylı Kerimeddin, çöküş döneminin huzursuzluğundan söz ederken «Kaadıasker Hüsameddin Şam'a göçtü. Huzur ve rahattan eser kalmıyan baba yurdlarından gurbet diyarına yüz çevirdiler» (S. 203) derken «Kaadıasker»lik müessesesinin Anadolu Selçuklularında bulunduğuna dolayisiyle işaret etmiş oluyordu. Merkez ve eyâletlerde adlî durum bu merkezde iken, kırsal bölgelerde yaşayan göçer Türklerde ise, ihtilâfların (Töre) ve (Gelenek) lerle halledilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Memurlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin Başbakanlarından (Nizam-ül Mülk) ün teşebüsü ile Bağdad'da kurulmuş olan ve dünyada ilk üniversite olarak kabul edilen (Nizamiye Medresesi) (Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, islâm düşüncesi, 1946, s. 357) esasında kurulmuş olan medreselerden yetişmekteydiler. (İslâm Ansiklopedisi, s. 409) **Askerler:** Merkez ve eyâletlerde ödev alan kimselerden oluşmustu. Askerlik Anadolu Selçuklularında bir kere yurd ödevi olarak yapılan bir işdi: esasını diğer eski Türk devletlerinde göründüğü gibi (Tımar - İkta) ve maaşlı asker oluştururdu. Ayrıca gerekdiğinde yardımcı gönüllü kuvvetlerden başka ücretli (Cerehur) asker de bulundurulurdu. Maaşlı asker merkezde hükümdarın maiyetinde toplanmıştı. (Tımar)lı asker ise iki sınıf idi: Biri, doğrudan doğruya kendisine âit (Tımar)ı olan asker; diğeri de Ümera'ya verilen, (Tımar - İkta) nedeniyle yetiştirilmek zorunda bulunan askerdi ki, bunlar ayni zamanda aşiyret kuvvetlerini de teşkil ederlerdi. Devletin bütün askerî işleri merkezde bulunan (Dîvân-ı ârız)da görülürdü. (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 1, 3. basım 1972, s. 31 - 32) Eyâletlerde ise askerî işler, doğrudan doğruya merkezdeki dîvâna bağlı olan (Subaşı)lar tarafından görülürdü. Ve bu subaşılar vâlilere karşı bağımsız idiler. 2 — **Halk:** 1071 Malazgirt zaferivle Anadolu'ya ayak basan Türkler, özellikle Büyük Selçuk İmparatorluğu'nun himayesinde sistematik bir şekilde Doğu'dan Batı'ya doğru yayılma olanaklarını bulmuşlardı. Bu yayılma ve yerleşimde Selçukluların güttüğü «İskân» politikası, ayni boylara mensup oldukları Asya'dan gelen aşiyretleri birbirlerinden ayırd ederek, Anadolu'nun emniyet altına alınması gereken bölgelerine yerleştirilmeleri şeklindeydi. (Bu mecburî iskân politikası sonradan Osmanlılarda, fethedilen yeni ülkelere Türk aşiyretlerinin yerleştirilmesi şekline dönüşmüştür). 1332 Tarihi itibariyle muhtelif Türk Beyliklerinde (5020000) kişi kadar insan yaşamaktaydı. (İbn. Fazullah Ömerî'den naklen Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 2, s. 179). Bu insanların Batı Türkistan taraflarından gelenleri tarım işlerivle meşkul olduklarından köylerde yerleşmişlerdi. (Ord. Prof. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, A. Basım, 1972, s. 99). Daha çok hayvancılıkla uğraşanlar ise kırsal bölgelerde gezici Türkmenlerden oluşmaktaydı. (Necdet Kurdakul, Yütün yönleriyle Bedreddîn, s. 2 - 8). Kent ve kasabalarda orta ve küçük ölçüde alış veriş yapan tüccarlar, çeşitli esnaf, küçük zanaat erbabı kendi aralarında teşkilâtlanmışlardı. Bu teşkilâtlar (Ahîlik) uhuvvetleri şeklindeydi. Köylerde yaşayan halkın işlediği toprakla olan hukukî ilyisi (Tımarlı) sistemine göre idi. Hükûmetin himayesi altında köylü vergisini vermekte ve geçimini sağlamakta idi. (İslâm Ansiklopedisi, s. 401). Köylerde zenginleşmiş **köy ağalarına kentlerde de nüfûzlu** âilelere rastlanmaktaydı. Ancak köylü, şehirli, göcebe Türk halkını etkisi altına alan müesseseler, daha çok dinsel idi. Kent ve köylerde (Hanefî mezhebi) ile bu mezhebe bağlı tarivkatların göçebeler arasında ise Alevî Türkmen Babaları'nın etkileri çok geniş bovutlara erişmiş idi. Türkler, müslüman olmıyan yerli halkla (Ermeni, Rum) uyumlu bir şekilde yaşamaktavdılar. Aralarında bir ihtilâf ve savaş görülmemiştir Arab ve İran sehirlerinde yaşayan Türkler kolayca ana dillerini kavbederek Türklüklerini kavbederlerken Anadolu'da Hristiyanlar karşısında bu tehlike kendini göstermemiştir ki, her iki yönden de birbirine zıt olarak, İslâm dini büyük rol oynamıştır. (Ord. Prof. Zeki Velidî, s. 217) **Ekonomi ve ticaret:** Selçuklu hükümdarlarının ülke sınırlarını askerî güçle genişletmeğe önem vermelerinde, özellikle ekonomik ve ticarî faktörlerin ön plânda geldiği anlaşılmaktadır. Küçük Ermenistan ve Trabzon Rum Devleti'ne karşı açılan seferlerde başlıca âmil bu iktisadî zarûretler olduğu gibi, Alâeddin Keykûbad'ın daha büyük bir teşebbüsü olan (Suğdak) seferi de bu münasebetle olmuştur. (Prof. Osman Turan, Aksaraylı Mehmed Oğlu Kerîmüddin Mahmud'un Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları tarihi, tıpkı basım 1944, Önsöz, s. 22). Ayni zamanda gerek dahilde kentler arasında ve gerekse yabancı memleketler ile girişi-

len münasebetlerde temel ilke ekonomi ve ticaret idi Bu amaçla Limanlar ile Anadolu ilçelerinde bağlantılar kurmak üzere işlek ticarî yollar yapılmış (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı İmparatorluğu. s. 28) ve bu yollarda asâyiş dikkatle sağlanmıştı. Batı'dan Doğu'ya gidip gelen ticaret kervanlarının Istirahatlerini ve her türlü gereksinmelerini kolayca sağlamaları için, han ve kervansaraylar yapıldı. İlk defa II. Kılınç Arslan tarafından inşaa edilmeğe başlanılan Sultan Han ve kervansarayların adedi (96) yı bulmaktadır ki, bunlardan elllsekiz adedinin plânları mevcuttur. (Yılmaz Öztuna, Türkiye tarihi, C. 2, s. 234) Haçlılar seferleri nedeniyle bozulan Akdeniz ve Mısır ticaret yolları yerine Kılınç Arslan II. zamanından itibaren Anadolu ve büyük kentleri kıt'alar arası transit merkezleri hâline geldi. (İslâm ansiklopedisi, s. 402) I. Keykûbad zamanında Antalya ve Alaiye limanları ve çevreleri ile Sinop limanı muntazam yollarla birleştirildi ve bu suretle Mısır ile Rusya arasındaki ticaretin transit yolları hâline getirildi. Dünya ticaretini elinde tutan İtalya'nın muhtelif cumhuriyetleriyle ticarî münasebetlere girişildi. İlk ticarî imtiyazlar, özellikle I. Keykûbad'ın Venediklilere vermiş olduğu birtakım hak'larla oluşturulmuş oldu. Örneğin, günümüze kadar gelen 1220 tarihli bir fermanla, ilk Venedik Elçisi'nin Konya'ya gönderildiği; Venedikli tâcirlere, hiçbir resme (Vergi)ye tâbi olmadan kıymetli taşlar, inciler. sikke hâlinde olsun veya olmasın gümüş ve altın ve bir de buğday ithal etmelerine müsaade edildiği; sair emtiadan yalnız % 2 gümrük resmi alındığı; yerli ve yabancı tâcirlerin can ve mal emniyetinin sağlandığı; Venediklilerle sair yabancı tâcirler arasındaki hukukî ihtilâfların kendi aralarında halli; cezaî işlerde ise Selçuklu Kadıların davaya bakma selâhiyetlerinin mevcudiyeti görülmektedir. (Ord. Prof. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, s. 104) Rubrouk 1255'de Karakurum'dan dönerken Konya'da rastladığı Venedikli ve Cenevizli tâcirlerin Anadolu'dan tuz ihracı tekelini almış olduklarını bildirmektedir. (Köprülü, ayni eser, s. 105). İlk altın para da Kılınç Arslan II. zamanında bastırıldı. (Behzad Butak, XI - XIII. Yüzyıllarda resimli Türk paralar E 1 - 2 İstanbul 1950)

Kültür hayatı: Anadolu Selçukluları, özellikle yükselme döneminde İran kültürünün etkisi altına girdi. Selçuklu hakanları bu dönemde ilk olarak «Keyhüsrev», «Keykâvus», «Keykûbad» gibi İranlılara özel ünvanları kullanmıya başladılar. Çocuklarına Arabça ve farsça eğitim gördürdüler. Resmî yazışma dili önceleri Arabça iken sonradan Farsça olduğu gibi bu dil ile konuşulmaktaydı. İran'dan, Horasan'dan, Irak'tan Anadolu'ya dâvet edilen (Necip Asım ve Mehmet Arif, Osmanlı tarihi, c. 1. 1335, s. 276) zamanın bilim ve edebiyat adamlarının İran kültürünün Anadolu Selçuklularında egemen olmasında büyük etki ve roleri olmuştur. Fakat bunlara rağmen (Sultan)lar, felsefe ve bilim alanında geniş bir hoşgörü ve özgürlük düşüncesine sahip idiler. Nitekim, II. İzzeddin Kılınç Arslan zamanında Azerbeycan'dan Anadolu'ya gelen Türk felsefecisi (Şahabeddin Sühreverdi Maktûl), Kılınç Arslan'dan büyük bir kabul gördü. Ve genç filozof, temel ilkelerini kendisinin kurduğu (İşrakîyun) felsefesinin görüşlerini Selçuklu Anadolusunda kolayca yaymak olanağını bulmuştu. (Sühreverdi) ye göre felsefenin hareket noktası, «Mükâşefe» (Arabca keşif sözcüğünden gelir) dir. Buna kendisinden sonra gelenler «Felsefe-i zevkiye» de demişlerdir. Bu felsefeye göre, «Akıl» veya «Görüş» yolu insanı gerçeğe götürmez. Gerçek, bizzat yaşamakla idrâk edilir ki, ulaştığı nokta «ilâhî nurlar» telâkkisidir. Bu nedenle «Alem - evren», «Nûr'ül envâr yani Allah'dan insana çevrilen nûr'un gittikçe daha mükemmelleşmesinden ibarettir ki, bu bakımdan mutasavvıflardan ayrılır. İnsanı ve insan mutluluğunu felsefesine temel olarak alan Sühreverdi, görüşlerini anlatmış olduğu önemli yapıtlarından biri olan (Pertevnâme) sini, II. Kılınç Arslan'ın oğlu (Berkyaruk)a; ikinci yapıtı (Elvâh-ı imâdiye)sini de Harput Emîri İmadeddin Karaarslan adına Farsça yazmıştı. Alâeddin Keykûbad I. in meşhur komutanlarından Kemalüddin Kamyâr'ın felsefesi de Sühreverdi'nin etkisi altındaydı. Her iki felsefecinin şu karşılıklı söyleyişleri. Sühreverdi'nin Suriyeye gidişinde Haleb'de ora ulemasının gammazlamasiyle Selâhaddin-i Eyyubî tarafından sihirbazlıkla suçlanarak (33) yaşındayken öldürülmüş olması olayı karşısında, çok önem taşır: Sührevedi, «Ey dost, parlayan bir şûle gördün mü ki, / Gönülleri yaktıktan sonra gizlenir; / Işığı belirdiği zaman bizi zevk âlemine uçurur, / Yanar, kaybolur, kaçar, dağılır.» Kemalüddin; «Ey dost, çakan, kaybolan şimşekler gördün mü ki, / Parladığı zaman akıllara şaşkınlık verir, / Erir, yağdırır, yakar, mahvolur; / Görünür, parlar, boşanır ve geçer?»

(İbn Bibi Farsça muhtasar *Selçuknâmesi*nden, M. Nuri Gençosman, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, 1941, s. 196, 197) Sührevedi görüş ve felsefî fikirlerini Selçuklu Anadolusunda hiçbir engel görmeden yayabildiği halde, Haleb'de (1191)'de idâm ediliyordu. (Prof. Hilmi Ziya Ülken, *İslâm düşüncesi*, s. 306'dan itibaren) I. Alâeddin Keykûbad döneminde Anadolu'ya gelerek yerleşmiş olan Muhyiddin Arabî'nin «Vahded-i vücûd» felsefesini, Sühreverdi'nin yolunu açmış olduğu vâdide daha katı bir islâmcı olarak yayarken (Bk. Muhyiddin-i Arabî maddesine), yine devrin Sultanı Keykûbad I. tarafından hoşnudlukla karşılanmakta ve filozof himaye görmekteydi. Alâeddin Keykûbad I. in çok açık ve ileri fikirli bir kimse olduğu bir taraftan Muhyiddin-î Arabî gibi bir filozofu himâye ederken yine kendi devrinde Anadolu'ya gelerek yerleşmiş olan Mevlâna Celâleddin Rumî, Necmüddin Dâye, Seyyid Burhaneddin, Muhakkik-i Tirmizî gibi mutasavvıflara ve nihayet Muhyiddin-i Arabî'nin yetiştirdiği Şeyh Sadrüddin Konevî'ye de ayni itibarı gösterip onları himâye etmesinden kolayca anlaşılmaktadır. Mevlâna (1207 1273) gerek Mesnevî'sini ve gerekse diğer yapıtlarını: Divân-ı kebîr, Fih-i mâfih, Mektûbat, Meclis-i sebâ'yı yine farsça yazmıştır. Düşünüp hissetiklerini «Türkçe» ile ifade edemiyeceği kaygısında olduğu anlaşılan Mevlâna yapıtlarını farsça verirken bir taraftan da *Fih-i Mâfih*'inde Anadolu ülkesinde hâkim olan cehâletten şikâyet ediyordu. (Ord. Prof. Zeki Velîdi, *ayni eser*, s. 221). *Oğlu Sultan Veled* Ise (1231 - 1312), açıkca anadili Türkçeyi ince tâbirleri ifade olanaksızlığı ile suçluyordu. (İslâm ansiklopedisl, s. 407). Fakat buna rağmen, farsça yazmış olduğu mesnevî tarzındaki (İntihâ-i nâme), (İbtidâ-nâme), (Rubâb - nâme) adlı yapıtlarında bol miktarda Türkçe şiirlere de rastlanmaktadır. Ayni zamanda yine farsça (Maarif) adlı bir düz - yazı yapıtiyle bir de Dîvân'a sahip olan Sultan Veled, yüksek tabakaya hitab eden (Mevlevîlik) in ayni zamanda halk arasında da tutunabilmesini sağlamak amacı ile yazılmış olan Türkçe şiirleri «Kaba, ibtidaî (ilkel) bir dil, zihaflar ve imâlelerle dolu çok sakat, ilkel bir nazımla» yazılmış olduğu kabul edilir. (Ord. Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ki mutasavvıflar*, ikinci basım 1966. s. 202 - 203). Anadolu Selçukluları adına kaleme alınan tarihlerin de tümü farsça idi: Mehmet Râvendi'nin *Râhat's-sudûr Âyetu's-sudûr;* Kaadı Burhaneddin Anevî'nin *Enîs'l - kulûb;* İbn. Bibi'nin *El-Avâmiru'l-Alâiyye*'si ile *Selçuknâme;* ve Aksaraylı Kerümeddin Mahmud'un *Müsamerat - al - ahyar* adlı tarihleri o devrin farsça yazılmış yapıtlarına birer örnektir. Anadolu Selçuklularına bir taraftan İran kültürü, öbür yönden de Sultan Veledle raks ve âyin şekline giren tasavvufun görkemli gösterişi etken olurken, ebedî zevk yönünden hâkim sınıflardan tamamiyle ayrı olan bir göçebe halk bulunuyordu. (Zeki Velîdi, ayni eser, s. 220). Ayni

zamanda Selçuklular devrindeki Anadolu, Arab ve Acem harslarından alınmış gibi görünen dışa ait bir cilâ altında belki biraz ilkel fakat tamamiyle millî, samimî, geniş bir hayat geçiriyordu. Seyhun kıyılarından kalkıp Anadolu'ya gelen Türkmenler için o devir, bir «Alpler» devri yâni bir destan aşırı Idi. Hazret-i Ali'nin savaşlarını anlatan Seyyâd İsa'ya ait *Salsâl-nâme;* 1245'de İbn Alâ tarafından yazılan *Dânişmend-nâme Battalnâme* gibi Türkçe yapıtlar halk arasında okunanlardı. (Yılmaz Öztuna, ayni eser, s. 244) Beri tarafta Sakarya kıyılarında yaşayan Yunus Emre (1240 - 1320) doğduğu tarihte Şam'da ölen Muhyididn-i Arabî'nin «Vahded-i vücûd» felsefesi etkisinde öz - türkçe nefes, ilâhi ve şiirlerini söylemekte veya yazmaktaydı. Nihayet. 13 Mayıs 1277 gününde III. Giyaseddin Keyhüsrev'i mağlûb ederek Konya'ya giren Karamanoğlu Mehmed Bey ile kendisini II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olarak gösteren ve dervişlik yolunu tutan (Cimri) (İbn. Bibi, s. 292) nin kuvvetleri iç kaleyi de alarak ayni gün şu fermânı yayınlıyorlardı: «**Bugünden sonra divânda, dergâhda, barigâhda, meclisde, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmıyacaktır.**» Karamanoğlu Mehmed Bey'in imzasını taşıyan bu fermanla Türkçe, yabancı dilleri sürüp dışarı atıyor ve bu suretle üçyüz yıla yakın bir süre devam eden Selçuklu Anadolusu'nda yabancı ve Türk kültürü arasında ikili bir yaşantının yansıması ortadan kalkıyordu. **Necdet Kurdakul**

Anadolu Selçukluları Dönemi Mimarlığı

(Bkn. Türkiye Mimarlığı)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaya başlamadan önceki evrede Kurtuluş Savaşı'na yönelik sivil ve asker güçleri birleştirmek amacı ile kurulan dernek.

Sevr antlaşmasının öngördüğü koşulları Osmanlı iktidarına ve yabancı işgal kuvvetlerine karşın tanımayan Türkiye halkı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birleşerek red-i ilhak cemiyetleri kuruyor, asker sivil orta tabakanın öncülüğünde toplanan kongrelerde Türk ve dünya kamuoyuna işgallerin kabul edilmeyeceği bildiriliyordu. Erzurum, Balıkesir, Alaşehir kongrelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmaya başlayan (4 Eylül 1919) Sivas Kongresi'nin 11 Eylüldeki son oturumunda aldığı önemli kararlardan biri ülke düzeyindeki tüm savunma güçlerini bir merkezde toplama kararıdır. Bu amaçla kongreye katılan tüm delegeler, «Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»nin tüzüğünü esas alarak hazırlanan yeni kuruluşun tüzüğünü onaylamış ve örgüte «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» adı verilmiştir.

Sivas valiliğine verilen bildirgede, «Anadolu ve Rumeli'de müteşekkil bilumum Müdafa-i Hukuk vesair millî ve vatanî cemiyetlerle Redd-i İlhak heyetlerinin 4 Eylül 1919 tarihinde aktettikleri umumî kongre kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında Osmanlı çıkarlarını müdafaa etmek üzere» birleştikleri bildirilmektedir.

«Heyeti Temsiliye» bu örgütün yürütme organıdır ve kongre kararlarının ışığı altında hükümet yetkilerini kullanmış, şubelerine bağlı olan kuvayı milliye milisleriyle ordu birliklerini birleştirerek askerî güce sahip olmuştur. Üyeler Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Hoca Raif, Şeyh Feyzi Efendiler; Rıfat Bey, Hoca Bey, Hüsrev, Mazhar Müfit Bey, Hakkı Behic Bey, Hüsrev Sami Bey. Mustafa Efendidir.

«Heyeti Temsiliye»nin politikasına temel olarak aldığı ilke tam bağımsız Türkiye'dir. Daha Erzurum Kongresi'nde «Ya İstiklâl.. Ya ölüm..» değişmez kuralı ile dünyaya ilân edilen kararın bilincine varamayan kimi delegelerin Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandası yolundaki istekleri büyük çoğunlukça reddedilmiş ve Müdafaa-i Hukuk Programı'nın 2. maddesinde açık ve seçik olarak «her türlü işgal ve müdahalenin» tanınmayacağı belirtilmiştir.

Kapitalizmin işgal kuvvetlerine karşı boyun eğen Osmanlı iktidarı karşısında alınacak durumu saptayan 4. maddede ise «Hükümetin tazyik karşısında vatanın herhangi bir parçasını terk ihmal zorunda kaldığı anlaşıldığı takdirde» «Heyeti Temsiliye'ye siyasi, idari, askeri alanda gereken tüm yetkiler tanınmıştır.

Bu yetkilerle yükümlenen «Heyeti Temsiliye», Sevr antlaşmasını imzalamakla emperyalizme boyun eğen Osmanlı iktidarı ile ilişkilerini tüzüğünün ana ilkelerine göre ve ilk siyasal eylem olarak Damat Ferid Paşa kabinesini tanımadığını kamuoyuna bildirdi.

(A.C.)

Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının Halk Fırkası içine alındığını bildiren tamim

Bilumum vilayat Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezlerine, intihabat münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından neşrolunan umdeleri havi beyannamede bahsedildiği veçhile Halk Fırkası teşekkül etmiştir. Meclisteki Halk Fırkası gurupu, fırka nizamnamesini teşkil etmiştir. Ve mezkûr nizamname ahkâmına tevfikan Riyaseti Umumiyeye fırkanın müessisi bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri intihap olunmuştur. Müşarünileyh hazretlerinin ahiren Riyaseti Cumhur intihap edilmiş olmalarından Fırka Reisi Umumiliği vazifesini fiilen ifaya âcizlerine tevkil buyurmuşlardır.

Bütün vatan için halâsı istiklâl getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sulh devrinin feyizli inkişafatını temine sarfı mesai eylemek üzere bugünden Halk Fırkası'na inkılâp edecek ve cemiyetin bütün idare heyetleri Halk Fırkası idare heyetleri ünvanı ile vazifeye devam edeceklerdir.

İşte maruzatımın vusulünün ve bilumum fırka teşkilâtına tamimen iblâğ olunduğunun iş'arını rica ederim. Vatanın necatı gayri mümkün zannolunduğu yeis anlarında Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, Türk tarihinin timsali gibi ayaklandı. Ve muhali, mesut ve kat'i bir zafere kalbetti. Bütün cihanın, siyasî, içtimaî, iktisadî müşkülât içinde çırpındığı bir devirde Türkiye'nin sulh hayatını nasıl yaşayacağına ve gayri kabili ihtiham zannolunan müşkülâtı nasıl yeneceğine bütün dünya imtihan nazari ile bakıyor.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası ünvanı altında müstakbel büyük zaferini aynı katiyeyyet ve hamasetle istihsal etmeğe muktedirdir. Bunu fiilen ve âsarı ile ispat edecektir. Bu hamaseti katiyeye ve samimiye ile dünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bugünkü Halk Fırkası heyetleriyle ifayı vazifeye başlıyorum.

20 Teşrinsani 1923
Halk Fırkası Reisi Umumi Vekili
İsmet

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupu. Birinci Büyük Millet Meclisl'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı milletvekilerinin oluşturduğu grup. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ilân edilen «Misak-ı Millî» ilkelerine sadık kalacak-

larına and içen milletvekilleri Mustafa Kemal (Atatürk)ün öngördüğü politikayı izlemek amaciyle aralarında anlaşarak bir program hazırlamışlardı. Bu harekete yandaş olan 133 milletvekili 10 Mayıs 1921'de toplanarak grup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçtiler. Meclis içinde de dışında da siyasal öngörülerini belirleyen tüzük ve programı onayladılar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupu, Cumhuriyet Halk Partisi kuruluncaya kadar parti disiplini içinde hareket etti.

Anayasa. Anayasa teriminin bugünkü hukuk ve politikadaki kökeni batı dilleridir. Anayasalı ilk devletler olan İngiltere, ABD ve Fransa'da «contitution» sözcüğü, hem «kuruluş» ve «örgüt» anlamına gelmekte ve hem de «Devlet idaresiyle ilgili üst hukuk kuralları»nı anlatmaktadır. Türkçede ise «constitution» karşılığı, bazen «esas teşkilât», bazan da «Anayasa» terimi kullanılmaktadır. «Esas teşkilât» terimi Devletin daha çok maddî yapısı (Devlette siyasal düzenin dayanağını oluşturan yönetsel ve siyasal personel ile kurumlar) için kullanılmakta, Anayasa terimi ile de bu personel ve kurumları harekete geçiren hukuk kuralları anlatılmaktadır.

ayasa, yalnız devletlerin temel yapılarını, örgütlenmelerini ve işleyiş kurallarını göstermekle kalmaz, aynı zamanda çıkarılacak yasaların uymak zorunda oldukları temel ilkeleri de saptar. Bu temel ilkeler ise, yurtdaşların temel hak ve özgürlükleri için yapılan uğraşıların sonucunda belirmiştir. Bir devletin anayasası, vatandaşların temel haklarını ve özgürlüklerini koruyan başlıca belgedir. Ne var ki, bir devletin kuruluşuyla, genel yapısıyla ilgili işleyiş kuralları, vatandaşlarının temel hak ve özgürlükleri, hep «Anayasa» adını taşıyan bir tek metinde gösterilmez, hatta bazen ortada «Anayasa» adını taşıyan bir metinde gösterilmez, hatta bazen ortada «Anayasa» adını taşıyan bir metin, yazılı bir belge bile bulunmayabilir.

Anayasa terimine çok geniş bir anlam da verilmemelidir. Çünkü anayasa terimi çok geniş anlamda alındığı takdirde, en ilkelinden en gelişmişine kadar ayrımsız her siyasal topluluğun bir anayasası bulunduğunun kabulü gerekecektir. Oysa, anayasa kavramı ve teriml tarihin her çağında varolmuş değildir. Anayasa kavramına rastlamak için Yeniçağın sonuna kadar çıkmak ve hükümdarların sınırsız iktidarlarına karşı liberal rejimlerin ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. Yeniçağın sonlarında, hükümdarların ve aristokratların keyfi hareketlerini ve sınırsız iktidarlarını sınırlamak için, mutlak monarşi rejimlerine karşı girişilen kitle eylemleri, egemenliği hükümdarın kişiliğinden alarak ulusa mâletmiş ve «ulusal egemenlik» kavramı belirmiştir. Bu aşamada, artık mutlak monarşilerde olduğu gibi egemenliğin sahibi ile siyasal iktidarı kullanan kimseler, aynı kişi (hükümdar) değildir: Egemenliğin sahibi (ulus, ya da ulusun somutlaştığı kabul edilen devlet) ile siyasal iktidarı kullanan gerçek kişiler (hükümet edenler) bu şekilde birbirlerinden ayrılınca, hükümet edenler artık kendilerine ait bir hakkı değil, fakat başkasına (ulusa) ait bir yetkiyi kullanacaklardır. Ancak bunun için de bir vekillik verme (tevkil) işlemi gereklidir. Bu durumdan birtakım sonuçlar doğar: Birincisi, hükümet edenler insansal bir hukuki statü (Anayasa) gereği işbaşına gelmelidirler. İkincisi, hükümet edenler bütün yetkilerini bu hukuki statüden (Anayasadan) aldıklarına göre, bu statüde kendilerine tanınmamış bir yetkiyi kullanamazlar. Üçüncüsü de, hükümet edenler faaliyetlerinden dolayı sorumludurlar. Kısacası, Anayasa, insansal bir hukukî statüdür kl, bu kanal ile siyasal iktidar onun aslî sahibi olan Devletten, onu kullanacak olan gerçek kişilere (yâni hükümet edenlere) geçmektedir.

Anayasa, sanayi devrimi sonucunda kapitalizmin ve burjuvazinin gelişmesi ve burjuvazinin iktidara katılma uğraşılarına halk yığınlarını destek olarak katma sürecinde belirmiş, ortaya çıkan düzenler yalnızca burjuvazinin işine yaramıştır. Bunun için burjuvazinin klâsik demokrasisindeki anayasa ile «Marksist demokrasilerin» anayasa anlayışı farklıdır. Marksizm, bireyin korunmasını «devlete karşı» düşünülmesi gereken bir sorun olarak görmemekte, özgürlüklerin toplumdaki yapısal değişiklikler yoluyla yaratılması ve artan ve giderek daha iyi dağılan bir üretim sayesinde oluşturulması, «özgürlük» kavramına karşı «özgürleştirme» (liberation) kavramının geliştirilmesi esasına dayanır. Marksist demokrasilerde, anayasalar bireyin özgürleştirilmesi için emekçi sınıflar elindeki devlet gücünün ağır basmasının birer belgesidir. Bu nedenle, toplumu sınıfsızlaştırma amacına yönelik marksist anayasalar, iktidarı sınırlandırmaya, güçleri ayırmaya, değil, emekçi sınıf iktidarının bütünlüğüne dayanır.

Anayasalar. Devletin temeli sayılabilecek bir yazılı kurallar bütünü meydana getirmek ve böylece yöneticilerin keyfî davranışlarını önlemek düşüncesi, daha çok 18. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'daki salt yetkili (mutlak monarşik) hükümdarlara karşı, yükselen burjuvazinin ve desteğini sağladıkları halk yığınlarının uğraşılarından doğmuş, 1789 Fransız burjuva devrimi ile güç kazanmıştır.

Anayasalar, yazılı ve yazılı olmayan Anayasalar olarak iki büyük grupta toplanmaktadır. Yazılı olmayan Anayasalar İngiltere dışta kalmak üzere, bugün bütün diğer ülkelerde eski değer ve önemini yitirmiştir. İngiltere'de 1215 tarihli Magna Charta (Büyük Ferman) ile başlayan anayasacılık, andlaşmalar, fermanlar ve bazı yasalar ile gelişmiş, bir ara Cromwell döneminde (1653'de) 42 maddelik yazılı ve cumhuriyetçi bir Anayasa (İnstrument of Government) meydana getirilmiş ise de, 1660 yılında krallığın yeniden kurulmasından sonra, yine yazılı olmayan (teamüli) anayasa düzenine geri dönülmüştür.

Yazılı anayasa sistemi ise, ilk defa 1787'de Federal Anayasa ile Amerika Birleşik Devletleri'nde ve onu izleyen 1789 burjuva devriminden sonra 1791 Anayasası ile Fransa'da uygulanmaya başlanmıştır. Hukuk devleti görüşünün ve burjuva parlamenter demokratik sistemin gelişmesi ile başlayan anayasacılık hareketleri, 19. yüzyılda Avrupa ülkelerini sarmış, bu gelişme hareketine en geç katılmış olan Avrupa ülkeleri içinde Osmanlı devleti önce 1876'da ve sonra tekrar 1908'de Maklenburg Dükalığı 1919'da, Macaristan ise ancak 1949'da yazılı Anayasa sistemini kabul etmişlerdir. Bugün İngiltere dışında tüm gelişmiş dünya devletlerinin sistemi, yazılı Anayasa sistemidir.

Osmanlı, İmparatorluğunda Kanun-i Esasî (Anayasa) kavramı ile «Meşrutiyet» kavramları aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet, «şart»a bağlanmış, sınırlandırılmış, kısıtlanmış yönetim düzeni demektir. Osmanlı İmparatorluğundaki meşrutiyet hareketleri, batıdaki Anayasacılık hareketlerinin birer yansıması sayılabilir: Osmanlı devletinde gelişmiş bir burjuva sınıfı bulunmadığı için feodaliteyi yıkacak, mutlak monarşiyi meşruti monarşiye ya da cumhuriyete dönüştürecek güçler Avrupa'dan sonra ortaya çıkmıştır. Birinci Meşrutiyet, devlet memurluğundan (bürokrasiden) yetişme bir avuç insanın, yarı - sömürge durumuna dönüşen, çöken «devleti kurtarmak» için düşünebildikleri ve Batıdan aktardıkları formüllerle oluşturulmuş ve 1293 (1876) Anayasası, 1830 Belçika anayasası örnek alınarak hazırlanarak ilân edilmişti. Bu anayasa, tam bir parlamenter sistem (parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet ve hükümeti düşürebilecek bir parlamento ile belli koşullarda parlamentoyu dağıtarak seçimleri yaptıracak bir hükümet düzeni) getirmiş değildir. Bu yoldaki en esaslı çaba ancak 1908'den sonra 1909'da 1293 (1876)

Kanuni Esasisinde yapılan değişikliklerden sonra ortaya çıkmıştır.

Parlamenter sistemi Osmanlı devletinde yerleştirme çabaları, imparatorluğun yıkılmasından sonra bitince, Millî Mücadele (İstiklâl Savaşı) anayasacılık açısından yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Hükümdarlı, parlamentolu (çift meclisli) bir meşrutî sistem yerine, doğrudan doğruya meclis üstünlüğüne dayanan bir ihtilâl yönetimi (Büyük Millet Meclisi hükümeti) dönemi başlamış, bu yönetim biçimini düzenleyen ilk Anayasa da 20 Ocak 1921 tarihli «Teşkilât-i Esasiye Kanunu» olmuştur. Cumhuriyetin ilânı üzerine, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistemi bağdaştırmaya yönelik 20 Nisan 1924 Anayasası yürürlüğe sokulmuştur. 1924 Anayasası, hem tek şef tek parti döneminde ve hem de 1945 sonrasındaki çok partili dönemde uygulanabilmiştir. Bu anayasa, temel hak ve özgürlükler için güvenceler getirmemesi ve meclisteki çoğunluk partisine diktatörce yetkiler verebilmesi nedeniyle çok partili demokrasi deneyinin iflası olan 1960 hareketinden sonra kaldırılmıştır.

Türkiye'deki son anayasa, 1961 Anayasası'dır. Bu anayasa, çok partili rejim deneyinin 27 Mayısta iflasından ve çağdaş Avrupa'daki gelişmelerden alınan derslerle hazırlanmıştır. Ne var kl, bu anayasadaki ekonomik ve sosyal haklar, temel haklar 1971 değişiklikleriyle geriletilerek sınırlandırılmış, anayasa özgünlüğünü yitirmiştir.

KÜBA CUMHURİYETİ ANAYASASI
BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜ

BİZ,

Atalarımızın yaratıcı çalışma ve mücadelecilik, kararlılık, kahramanlık ve fedakârlık geleneklerinin;

Boyun eğmenin kökünü kazımayı yeğleyen yerlilerin;

Efendilerine başkaldıran kölelerin;

Ulusal bilinci ve Kübalıların bağımsız bir vatan ve özgürlük için ateşli arzusunu uyaranların;

1868'de İspanyol sömürgeciliğine karşı bağımsızlık savaşlarını başlatan yurtseverlerin ve 1895'in sonlarından bu yana kendilerini 1898'in zaferine, Yankee emperyalizminin askerî müdahale ve işgalinin gasbettiği zafere götürenlerin;

Emperyalist egemenlik, politik ahlâksızlık, halkın hak ve özgürlüklerinin bulunmamasına, işsizliğe ve kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı elli yıldan fazladır mücadele eden işçilerin, köylülerin, öğrencilerin ve aydınların;

İşçilerin ve köylülerin ilk örgütlerini yükselten, birleştiren ve geliştiren, sosyalist düşünceleri yayan ve ilk Marksist ve Marksist - Leninist hareketlerin temellerini atanların;

Öğrettikleri damarlarına işlemiş, bizi halkın devrimci Ocak zaferine götüren, Marti'nin doğumunun 100. yıldönümü kuşağının öncü üyelerinin;

Yaşamları pahasına devrimi savunarak onun sağlamlaşmasında katkısı bulunanların;

Mirasçıları ve sürdürücüleri,

KÜBA YURTDAŞLARI;

Marksizm - Leninizmin utkan öğretisinin rehberliğinde;

KENDİMİZİ,

Proleter enternasyonalizmi üzerine, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin kardeşçe dostluğu, yardımı, işbirliği ve Lâtin Amerika ve dünya halklarının ve işçilerinin dayanışması temeline dayandırarak;

Ve bütün devrimci güçlerin ve halkın bütünleşmesiyle kanıtlanmış, tam ulusal bağımsızlığı kazanan, devrimci iktidarı kuran, demokratik değişiklikleri yürüten, sosyalizmin kuruluşunu başlatan, Fidel Castro'nun önderliğinde ve sosyalizmin kuruluşunu komünist toplumu kurma hedefi ile birlikte sürdüren Komünist Partisi'nin yönetiminde Moncada ve Granma Sierra ve Giron'un utkan devrimini ilerleterek;

İnsanın insan tarafından sömürüldüğü bütün rejimlerin, sömürülenin aşağılanmasına ve sömürenlerin de insanın doğasının alçalmasına neden olduğunun;

İnsanın her türlü sömürücü biçiminden —Kölelik, angarya ve kapitalizm— kurtarılması halinde ve ancak sosyalizm ve komünizm altında tam insan onurunu kazanabileceğini; ve

Devrimimizin, ülkenin ve Kübalıların onurunu yükselteceğinin FARKINDAYIZ;

Son kazanımda; Cumhuriyet yasalarının yasası ile ilgili olarak, Josè Marti'nin güçlü bir arzu ile belirttiği,

«Cumhuriyetimizin temel yasasının, Kübalıların, tüm insanlık onuruna armağanı olmasını istiyorum.»

Biçimindeki amacımızı BEYAN;

VE

Aşağıdaki Anayasayı, referandumda serbest oyumuzla

KABUL EDİYORUZ.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ ANAYASASI
ÖNSÖZÜ

Başında V.İ. Lenin'in bulunduğu Komünist Partisi'nin yönetiminde Rusya işçileri ve köylüleri tarafından gerçekleştirilen Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, kaptalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin egemenliğine son verdi, ezgi zincirlerini parçaladı ve başlıca ödevi devrimci kazanımların korunması, sosyalizmin ve komünizmin kurulması olan yeni tip devlet, Sovyet Devletini kurdu. İnsanlığın kapitalizmden sosyalizme dünya çapında tarihsel geçişi başladı.

İç savaşta zafer kazanan ve emperyalist müdahalevi geri püskürten Sovyet egemenliği, çok derin sosyo - ekonomik değişiklikler gerçekleştirdi, insanın insan tarafından sömürülmesine, sınıfsal çelişkilere ve ulusal düşmanlığa ebediyen son verdi. Sovyet Cumhuriyetlerinin S.S.C.Birliğinde bir araya gelmesi sosyalizmin kuruluşunda ülke halklarının gücünü ve olanaklarını artırdı. Üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyet, emekçi kitleleri için gerçek demokrasi kökleşti. İnsanlık tarihinde ilk kez sosyalist toplum kurulmuş oldu.

Sovyet halkının ve Büyük Anayurt Savaşı'nda tarihsel zafer kazanan Silâhlı Kuvvteleri'nin sönmez kahramanlığı sosyalizmin gücünün parlak bir belirtisi olmuştur. Bu zafer, SSCB'nin uluslararası mevzilerini güçlendirdi, tüm dünyada sosyalizm, ulusal kurtuluş, demokrasi ve barış güçlerinin büyümesi için yeni, elverişli olanaklar sağladı.

Yaratıcı çalışmalarını sürdüren Sovyetler Birliği emekçileri hızlı ve çok yönlü gelişimini, sosyalist düzenin mükemmelleşmesini sağladılar. İşçi sınıfı, kolbozcu köylüler ve halkçı

aydınlar arasındaki birlik, SSCB ulusları ve halk toplulukları arasındaki dostluk güçlendi. Başlıca gücün işçi sınıfı olduğu Sovyet toplumunun sosyo - politik ve ideolojik birliği oluştu. Sovyet Devleti proleterya diktatoryası görevlerini gerçekleştirerek genel halk devletine dönüştü. Tüm halkın öncüsü olan Komünist Partisi'nin yönetici rolü arttı.

SSCB'de gelişmiş sosyalist toplum kurulmuş bulunuyor, Sosyalizmin kendi temeli üzerinde gelişmekte olduğu bu aşamada yeni düzenin yaratıcı güçleri, sosyalist yaşantı tarzının üstünlükleri daha tam olarak ortaya çıkmakta, emekçiler büyük devrim kazanımlarının sonuçlarından daha genişçe yararlanmaktadırlar.

Bu, güçlü üretim güçlerinin, ileri bilim ve tekniğin kurulduğu, halk refahının devamlı olarak artığı, kişinin her bakımdan gelişmesi için giderek daha elverişli koşulların oluştuğu bir toplumdur.

Bu, tüm sınıfların ve sosyal katmanların birbirlerine yaklaşması, bütün ulusların ve halk topluluklarının hukukî ve gerçek eşitliği, onların kardeşçe işbirliği temelinde yeni, tarihsel bir insan topluluğu olan Sovyet Halkının oluştuğu olgun sosyalist toplumsal ilişkiler toplumudur.

Bu, yurtsever ve enternasyonalist olan emekçilerin yüksek örgütlülük ilerici fikirlilik ve bilinçlilik toplumudur.

Bu, bütün yurttaşların her bir yurttaşın yararına ve her yurttaşın da bütününün yararına özen göstermesinin bir yaşam kuralı olduğu bir toplumdur.

Bu, politik sistemiyle tüm toplum işlerinin etkin yönetimini, emekçilerin devlet yaşamına giderek daha aktif katılışını, yurttaşların gerçek hak ve özgürlüklerinin onların toplum önündeki görev ve sorumluluklariyle uyumunu sağlayan gerçek bir demokrasi toplumudur.

Gelişmiş sosyalist toplum, komünizme kötüren yolda doğal bir aşamadır.

Sovyet devletinin en yüce amacı, toplumsal komünist kendi kendini yönetimin geliştiği sınıfsız komünist toplumu kurmaktır. Sosyalist genel halk devletinin başlıca görevleri, komünizmin maddi - teknik temelini kurmak, sosyalist toplumsal ilişkileri mükemmelleştirmek ve bu ilişkileri komünist ilişkilere dönüştürmek, komünist toplum insanını eğitmek, emekçilerin maddi ve kültürel yaşam düzeyini yükseltmek, ülkenin güvenliğini sağlamak barışın güçlenmesine ve uluslararası işbirliğinin gelişmesine yardım etmektir.

Sovyet halkı,

Bilimsel komünizmi rehber edinerek ve devrimci geleneklerine bağlılığını sürdürerek,

Sosyalizmin yüce sosyo - ekonomik ve politik kazanımlarına dayanarak,

Sosyalist demokrasinin daha da gelişmesine çalışarak,

Dünya sosyalizm sisteminin bir bileşim öğesi olan SSCB'nin uluslararası durumunu gözönünde bulundurarak ve enternasyonal sorumluluğunun bilincini kavrayarak,

1918 ilk Sovyet Anayasası'nın, 1924 SSCB Anayasası'nın ve 1936 SSCB Anayasası'nın düşünce ve ilkelerinin sürekliliğini koruyarak,

SSCB toplumsal düzeninin ve politikasının esaslarını sağlama bağlıyor, yurttaşların haklarını, özgürlüklerini ve görevlerini, sosyalist genel halk devletinin örgütlenme ilkelerini ve amaçlarını saptıyor ve onları bu Anayasa'da ilân ediyor.

Anayasalarımız Osmanlı devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde bellibaşlı beş anayasacılık hareketi görülmektedir. 1876 (1293), 1909 (1325), 1921, 1924 ve 1961.

Bunlardan 1876 Anayasası «1293 Kanun-u Esasisi» adını taşımaktadır. Bu anayasa ile padişahın yetkilerini kısıtlamak, yürütme organının gücü karşısına Meclis-i Mebusanın ağırlığını koymak ve bazı temel hak ve özgürlükler garanti altına alınmak istenmiştir. 1876 Anayasası, o zamanki Belçika (1831) ve Fransız (1852) anayasalarından örnek alınarak hazırlanmıştır. Ahmet Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından hazırlanan orijinal metin, II. Abdülhamit tarafından değiştirilmiş, ıslahat ve tanzimat fermanlarında olduğu gibi bir hattı hümayunla yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasa tam meşrutî bir sistem getirememiştir. Türkiye'de ilk parlamento bu anayasa ile gerçekleştirilmiştir : Meclis-i Umumî adındaki parlemento Heyet-i Âyan (Senato) ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclislidir. Âyan Meclisinin üyelerini padişah ve Mebusan meclisinin üyelerini de iki dereceli bir seçimle halk seçmekteydi. Padişah parlamentoyu toplantıya çağırmak ve dağıtmak gibi güçlü yetkilerle donatılmış, hükümetin parlamento önünde sorumlu olması ilkesi de açıkça düzenlenmemiştir. Bu anayasada politik sorumluluk mekanizması yoktur. Bakanların ceza sorumlulukları ve yargılama usulleri ile ilgili hükümler vardır. Sadrazam (yürütme organının başı) padişahca güvenilen kişiler arasından seçilmekte, bakanlar da padişahın iradesiyle göreve gelmekte ve padişahça görevinden alınabilmektedir. 1876 Anayasası, devletin monarşik ve dinsel karakterini de değiştirmemiştir. Saltanatın Osmanlı sülalesine ait olduğu belirtildiği gibi, padişah kutsal ve sorumsuz kılınmıştır. Devletin dininin İslâm olduğu da vurgulanmakta ve kanunların dinsel kurallara uygunluğunun gözetilmesi Âyan Meclisine görev olarak verilmektedir.

1876 Anyasasında, daha önce çeşitli padişah fermanlariyle ilân edilmiş olan bazı klâsik haklar ve özgürlükler (yasalar önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, basın özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, dilekçe hakkı, eğitim özgürlüğü, kamu hizmetlerine girebilmede eşitlik hakkı, mal güvencesi, angarya ve işkence yasağı, vergilerin ancak kanunla konulması gibi) tanınmakta ise de, anayasanın 113. maddesi, hükümetin güvenliğini bozdukları polis soruşturmasiyle sabit olanların ülke dışına sürülmesi yetkisini padişaha vererek, bütün özgürlükleri bir anda silebilecek bir hüküm içermektedir. Nitekim, II. Abdülhamit, bu maddeye dayanarak Mithat Paşa'yı sürgün edip öldürtmüştür. Yine II. Abdülhamit, Anayasanın kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak 1878 yılında Meclis-i Umumîyi süresiz olarak kapatmış ve Anayasayı fiilen ortadan kaldırmıştır.

İttihat ve Terakki örgütünün başı çektiği II. Meşrutiyet hareketi ile 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konduğu görülmektedir. Padişah, bir fermanla Meclis-i Mebusanı toplantıya çağırmıştır. 1909 yılındaki 31 Mart olayından sonra, Abdülhamit'in yerini alan V. Mehmet Reşat döneminde (1909 Ağustosunda) 1293 Kanunî Esasisinin birçok maddesi değiştirilerek ve yeni maddeler konarak tam bir parlamenter biçime sokulmuştur. En önemli sayılabilecek değişiklik, Meclis-i Mebusana karşı Heyet-i Vükelâ sorumluluğunun düzenlenmesi ile ilgilidir. Padişahın Meclisi fesih yetkisi de daraltılmıştır. Parlamento üyelerinin yasa önerme yetkileri üzerindeki padişahın denetim hakkı da daraltıldığı gibi, 113. maddedeki sürgün yetkisi de kaldırılmıştır. Ayrıca haberleşmenin gizliliği hakkı, toplanma ve dernek kurma hakı konularında Anayasaya ek maddeler konulmuştur. Ne var ki, Osmanlı ülkesinin ve toplumun o günkü koşulları, parlamenter rejimin tam anlamiyle işlemesine engel olmuş, İttihat ve Terakki partisinin diktası oluşmuştur. Belirli bir parti ideolojisiyle ve bu ideolojiye dayanarak gerçek bir parlamenter mekanizma

mayla sınav veren sorumlu siyasiler o dönemde yoktur. İttihatçılar, ünlü Babıali Baskını (23 Ocak 1913) ile bir hükümet darbesi yaparak tek parti diktatörlüğü kurmuşlar, parlamento denetimini yok etmişlerdir. Nitekim 1. Dünya savaşına girildiği sırada parlamento kapalı tutulmuş, Mebusan Meclisi ancak 1914 Aralığında tekrar toplanabilmiştir. Parlamentonun savaş döneminde hiçbir ciddî denetlemede bulunamadığı da görülmüştür. Meclisi mebusan, İttihatçı hükümetin politikasını onaylamaktan başka bir şey yapamamıştır.

1920 yılında TBMM'nin açılmasiyle Türkiye anayasacılık hareketleri tarihinde önemli bir aşama da başlamıştır : TBMM, yalnız yasama yetkisini kullanan basit bir parlamento olmakla kalmamış, bütün yetkileri elinde toplayan bir kuruluş olmuştur. Yürütme gücünü kullanacak olanlar, TBMM adına, onun bir «vekili» sıfatiyle iş göreceklerdir. Vekilleri teker teker meclis seçecektir. Daha sonra (Kasım 1920'de) seçim için adayların TBMM başkanı tarafından gösterilmesi esası getirilmiştir. 8 Temmuz 1922'de yine her vekilin tek tek TBMM tarafından seçilmesi hakkında bir yasa çıkmıştır.

Ankara'da yeni ve ayrı bir devlet kurulmasının somut belgesi, 20 Ocak 1921 tarihli «Teşkilât-I Esasiye Kanunu»dur. Bu kanun, eylemli örgütlenişi hukuksallaştıran bir belge olduğu gibi, egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait oluşu gibi önemli bir ilkeyi de getirmiştir. Aynı kanun, yürütme gücü ile yasama yetkisinin ulusun biricik ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde «tecelli» etiğini ve toplandığını açıklamakta, Türkiye Devletinin TBMM tarafından yönetildiğini ve hükümetin «Büyük Millet Meclisi hükümeti» adını taşıdığını vurgulamaktadır. 1921 Anayasası, bir «halk hükümeti» kurmak konusunda ileri hükümler getirmiştir. Kuşku yok ki, bu «halk hükümeti» kurma çabasında 1917 Büyük Ekim - Kasım devrimi sonrasının Sovyetler Cumhuriyetinin verdiği esin de bulunmaktadır. Nitekim, Anayasanın 11. maddesinde «Vilâyet Şûraları» ve 18. maddede de «Nahiye Şûrası» eğitim, sağlık, ekonomi, bayındırlık, sosyal yardım gibi işlerde yetkili kılınmakta ve vilayet şuralarının vilâyetler halkınca seçilmiş üyelerden oluşacağı ve vilâyet şurasının üyeleri içinden bir başkan ve şube başkanları seçeceği, yürütme gücünün sürekli olan bu kurulda bulunacağı, valilerin BMM hükümetince atanacağı, valinin yalnız devletin genel görevleriyle yerel görevler arasında karşıtlık çıktığında müdahale edebileceği kabul edilmektedir (md. 13 - 14). Kurtuluş Savaşı günlerinde Vilâyet Şûraları ve Nahiye Şûraları hakkındaki demokratik kurallar yaşama geçirilememiştir.

1921 Anayasası, «güçlerin birliği» ilkesini kabul etmektedir. 9. madde Meclis başkanının aynı zamanda vekiller heyetinin de doğal başkanı olduğunu kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşı günlerinde «güçler birliği» ve «meclisin üstünlüğü» ilkeleri şiddetle savunulmuştur. Hattâ İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunda bile yargı yetkisi TBMM'ne ait sayılmış; güçler ayrılığı sistemi halkları oyalamak, parlamentoların yanında hükümdarları da yerlerinde tutmak için bulunmuş bir ehven-i şer çözüm sayılarak kabul edilmemiştir.

23 esas ve bir de yürürlük maddesinden ibaret olan 1921 Anayasası, temel hak ve özgürlükler konusunda hükümler taşımamaktadır. Çünkü, yürürlük maddesinde de gösterildiği gibi «gayenin elde edilmesine kadar» yürürlükte kalacaktır. «Gaye» olarak da «saltanat ve hilâfet makamlarının yabancı esirliğinden kurtarılması» Mustafa Kemal'ce anlatılmıştır (24 Nisan 1920). Yâni 1876 Kanuni Esasisinin, 1921 Anayasasına aykırı olmayan bölümleri yürürlükte sayılmaktadır. Millî Mücadele günlerinin devlet düzeninin kendinden önceki bütün Osmanlı biçimlerinden daha demokratik olduğu kuşkusuzdur, ama, bu demokratikliğin çok da önemsenmemesi ve bu devlet düzeninde karizmatik kişiliği bulunan otoriter bir önderin oynadığı büyük rolün unutulmaması da gerekmektedir. 1921 Anayasasının getirdiği anayasal düzen, Fransız ihtilâlinin Convention dönemindeki sisteme benzer bir «meclis hükümeti» sistemi olmaktadır. Bu Anayasal düzen, «bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme» cephe alan ulusal kurtuluş hareketinin düzenidir.

İlk TBMM, 1 Nisan 1923'de dağılmış, onun yerini alan ikinci TBMM 1921 Anayasasının bazı hükümlerini değiştirerek Cumhuriyeti ilân etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihli değişiklik yasası, Türkiye devletinin hükümet seçimini Cumhuriyet olarak saptadıktan sonra, devlet başkanının Türkiye Reisicumhuru olduğunu belirtmekte ve Reisicumhurun Meclis üyeleri arasından bir Başvekil seçeceğini ve öbür vekillerin başvekilce meclis üyeleri içinden seçildikten sonra, vekiller heyetinin tümünün reisicumhurca meclisin onayına sunulacağını ve reisicumhurun devlet başkanı sıfatiyle, gerek gördükçe Meclise ve Vekiller Heyetine başkanlık edebileceğini kabul etmektedir. Köklü bir Anayasa değişikliği yapılmadan, güçler birliği ve meclisin üstünlüğü ilkeleri kaldırılmaksızın, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte iki başlı bir yürütme organı ortaya çıkmıştır : Cumhurbaşkanı ve onun yanında Meclisçe uygun bulunan bir başvekil.

Anayasacılık hareketlerimiz içinde önemli yeri bulunan 1924 Anayasası, İkinci TBMM'ce kabul edilmeden önce, TBMM, laiklik ilkesini getiren Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) yasası ile Halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına dair yasayı çıkarmıştır. Bundan sonra çıkarılan 1924 Anayasası, 1920'lerin ulusal kurtuluş gelenekleriyle, parlamenter mekanizmanın kaynaştırıldığı yarı - parlamenter bir sistem getirmektedir. 27 Mayıs 1960 hareketiyle kaldırılan bu anayasa Ahkâmı Esasiye, Vazifei Teşrilye, Vazifei İcraiye, Kuvvei Kazaiye, Türklerin Hukuku Ammesi, Mevaddı Müteferrika (Vilâyet, Memurin, Umuru Maliye, Teşkilati Esasiye kanununa ait zevabıt) başlıklı 6 fasıldan ve 105 maddeden oluşmaktadır. Ahkâmı Esasiye (Ana hükümler) faslında 8 madde halinde yeni devletin özellikleri belirtilmektedir : Buna göre, Türkiye devletinin bir cumhuriyet olduğu, yani bütün organların seçimle işbaşına geleceği, hükümdarlığın tanınmadığı vurgulandıktan sonra, ikinci maddede devletin dininin İslâm dini, resmî dilin Türkçe ve başkentin Ankara olduğu gösterilmekteydi. 1928 yılında bu maddede yapılan değişiklikle devletin dininin İslâm olduğu esası Anayasadan çıkarılmış ve nihayet 1937 yılında devletin, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve İnkılâpçı karakterde olduğu Anayasaya geçirilmiştir. 1924 yılında ortam, henüz laiklik ilkesinin Anayasaya konmasına elverişli değildi. Buna rağmen 1924 - 1928 döneminde Meclisten dinî karakterli yasalar çıkmamıştır.

1924 Anayasası, egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğunu kabul ettikten sonra, ulusu ancak TBBM'nin temsil edeceğini ve ulus adına egemenlik hakkını yalnız onun kullanacağını göstermiştir. Yasama yetkisi ile yürütme gücünün BMM'de toplandığını kabul eden Anayasa, Meclisin yasama yetkisini bizzat kendisinin, yürütme yetkisini de kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Bakanlar Kurulu eliyle kullanacağını belirlemiştir. Meclis'in hükümeti her zaman denetleyip düşürebilme yetkisine sahip olduğu da gösterilmiştir. Yargılama hakkı, ulus adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır.

1924 Anayasasına göre TBMM, egemenliği kullanan organlardan biri değil, egemenliği kullanan tek organdır. Yasama kavramına girmeyen birçok yetki TBMM'ne verilmiştir. Yeni Anayasa, ihtilâl döneminin (1919 - 1923) özeliklerini taşıyan tek meclisli bir sistemi sürdürmüştür. Parlamentonun yürütme organınca feshedilmesi olanağı vermeyen 1924 Anayasası, seçim sistemi bakımından herhangi bir ilke getirmemiştir. Seçimlerin biçimi özel bir yasayla saptanacaktır.

1924 Anayasası, yasama - yürütme ilişkileri açısından parlamenter nitelikli bir mekanizme kurmuştur. Cumhurbaşkanı, sorum-

luluk yüklenmemiş olup, çıkacak bütün kararların başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanması şart koşulmuş, bakanlar kurulu hükümetin genel politikasından birlikte ve kendi yetkileri içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden tekbaşına sorumlu kılınmıştır. Cumhurbaşkanının yasalara karşı «geciktirici bir veto» kullanma hakkı vardır. (Uygulamada cumhurbaşkanları bu haklarını kullanmaya gerek duymamışlardır). 1924 Anayasası, cumhurbaşkanlığı görev süresini TBMM'nin görev süresine bağlayarak, Meclisle devlet başkanı arasında yakınlık kurmuştur.

1924 Anayasası, yargı hakkının ulus adına, usulüne ve kanuna göre kurulmuş bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı esasını getirmişse de, mahkemelerin bağımsızlığı ve bunu sağlayacak yargıç güvencesi gibi konular Anayasada düzenlenmiş değildir. Yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek açısından yargısal denetime de yer verilmemiştir.

1924 Anayasası, 1876 Kanunu Esasisi gibi klasik hak ve özgürlükleri bir liste halinde tanımakta ve saymaktadır. Anayasada ekonomik ve toplumsal haklara yer verilmemiştir. Özgürlük anlayışı, bütün klâsikliğiyle Fransız ihtilâli dönemini anımsatmaktadır Özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüklerinin sınırıdır. 1924 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencelerini getirmeyerek, bu özgürlüklerin sınırlarının belirlenmesini siyasal iktidarlara havale etmiştir. Bu nedenle 1924 Anayasasında gösterilen hak ve özgürlüklerin kapsam ve içeriği, zamanın siyasal iktidarının insafına terk edilmiştir.

1924'den 1960'a kadar olan dönemde, 1924 Anayasası, özgün metniyle kalmamış, birçok değişiklikler geçirmiştir. 1928 değişikliği ile devletin resmî dininin İslâm dini olduğuna ve TBMM'nin şerî hükümlerin yerine getirmesine ilişkin yetkisi bulunduğuna dair maddeler ile dinsel yemin biçimi kaldırılmış; 1934 değişikliğiyle kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilirken, seçmen yaşı 18'den 22'ye yükseltilmiştir. 1937 değişikliğiyle CHP'nin «altı ok»u devletin temel nitelikleri olarak Anayasaya alınmaktadır Bu dönem (1935'ler) faşist modele uygun biçimde «Parti - Devlet» birlik ve bütünlüğünün kurulmaya çalışıldığı bir dönemdir. 1937'de yapılan bir başka değişiklik ile çiftçiyi topraklandırmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılıklarının taksitle ödenmesi olanağı getirilmektedir. 1931 ve 1937 yıllarında yapılan diğer bazı değişiklikler bütçe tarihi, tarikatların yasaklanması, siyasal müsteşarlıkların kurulup kaldırılması konularındadır. Son olarak 1945 yılında Anayasanın dili arılaştırılmış, anlam ve kavramda değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş; 1952 yılında ise DP iktidarı tarafından eski metin ihya edilmiştir. Anyasada çok partili siyasal yaşama geçilirken yapılması gerekli bazı değişiklikler ise ele alınmamıştır.

Yürürlükteki egemenlik anlayışına uygun bir şekilde seçimle işbaşına gelmiş, ama kendi temeli sayılan Anayasayı metnini değiştirmeden bozduğu için sosyolojik anlamda bile, hukuksal anlamda meşruluğunu yitiren DP iktidarının devrilmesiyle sonuçlanan 27 Mayıs hareketinin ilk eylemlerinden biri «Geçici bir Anayasa» hazırlatmak olmuştur. Anayasacılık hareketleri içinde 27 Mayıs dönemi, olağanüstü bir geçiş dönemi olarak ele alınabilir.

12 Haziran 1960 tarihli geçici bir yasa ile 1924 Anayasasından bazı hükümler kaldırılarak ve bazı hükümler de değiştirilerek TBMM'nin yerine Millî Birlik Komitesi konulmaktadır. MBK başkanı, aynı zamanda devlet başkanıdır. MBK, yürütme yetkisini devlet başkanınca atanan ve komitece uygun bulunan Bakanlar Kurulu eliyle, yasama yetkisini ise bizzat kullanacaktı. Ayrıca düşük iktidar mensuplarını yargılamak üzere bir de Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulmaktadır.

MBK, 13 Kasım 1960'da devlet başkanınca feshedilmiş ve 14'ler diye bilinen Türkeş grubu Komiteden uzaklaştırılarak, ikinci bir MBK oluşturulmuştur. İkinci MBK, bir Kurucu Meclis kurularak orada bir Anayasa hazırlanmasını ve bu Anayasanın halkoyuna sunulmasını sağlamıştır.

6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis'in açılmasiyle birlikte yasama yetkisi artık MBK'den Kurucu Meclise geçmektedir. Kurucu Meclis, 23 kişilik MBK ile Temsilciler Meclisinden oluşmaktadır. İki meclisli bir parlamentoyu andıran bu düzende MBK'nin bakanları atamak yetkisi kalmaktadır. Temsilciler meclisi Anayasa ile seçim yasalarını çıkartmak konularında yetkili olmaktadır. Kurucu Meclis, 27 Mayıs 1961'de yeni anayasayı kabul etti. Toplumun sorunlarına iki meclisli parlamento, Anayasa mahkemesi, yargıç güvencesi gibi çözümlerle cevap verilen dönem bitmiş, ekonomik ve toplumsal konulardaki görüş ayrılıkları başlamıştır. Sağ - sol kutuplaşması 1961'in Temsilciler Meclisindeki Anayasa görüşmelerinde başlamış sayılabilir.

9 Temmuz 1961'de oylamaya katılanların % 61,5'u tarafından kabul edilen yeni Anayasa, TBMM'nin seçilmesini, toplanmasını zorunlu kılıyordu. TBMM seçimleri 15 Ekim 1961'de yapıldı ve 25 Ekim 1961 günü toplanan TBMM, MBK rejimine son vermiş bulundu.

1961 Anayasası, 27 Mayıs hareketinden sonra Türkiye'nin rejim sorunları bakımından düşünülebilen ve en fazla rağbet bulan çözümleri biraraya getirmiştir. Yeni Anayasa, önceki Anayasalara oranla oldukça uzundur. 157 esas ve 11 geçici olmak üzere 168 maddeden ibarettir.

1961 Anayasasının bir başka özelliği de «Başlangıç» bölümüdür. Bu bölüm, Anayasa metnine dahildir. Anayasa, Genel esaslar, Temel Haklar ve Ödevler, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler ve Son Hükümler olmak üzere altı kısımdan oluşmuştur.

Başlangıç bölümünde 27 Mayıs hareketinin meşruluğu tescil edilip Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu yitirmiş bir iktidara karşı direnme hakkının varlığı kabul edilmekte, Ernest Renan'ın «ulus tanımı»ndan hareketle Türk ulusu «bütün fertleri, kaderde, kıvançta, tasada ortak ve bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafından toplanmış» sosyolojik bir varlık olarak tanımlanmakta ve yurtta - cihanda sulh ilkesi doğrulandıktan sonra, millî mücadele ruhuna ulusal egemenliğine ve Atatürk devrimlerine bağlılık ilkeleri saptanmakta, Anayasanın amacı, insan hak ve özgürlüklerini, ulusal dayanışmayı, sosyal adaleti, bireyin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve güvence altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak olarak gösterildikten sonra, Anayasanın asıl güvencesinin vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı İnancı ile özgürlüğe, adalete ve fazilete âşık evlâtlarının uyanık bekçiliğine Anayasa emanet edilmektedir

1961 Anayasasının kurduğu devlet, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir. 1924 Anayasasındaki «milliyetçi» devlet, yerini «millî» (ulusal) devlet kavramına bırakmıştır. Türk milliyetçiliği, başlangıç bölümünde «milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilmek» olarak tanımlanmış, şoven - ırkçı, gerici bir milliyetçilik anlayışı Anayasa yapıcılar tarafından reddedilmiştir. Ayrıca Anayasanın 54. maddesinde Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk sayılmıştır. Böylece Anayasanın dil, din, ırk ve kan esasları-

na dayanan gerici Anayasanın «millî devlet» kavramının, «ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün» olarak tanımlanan Türkiye Devleti kavramının tek yapılı, federal olmayan bir devlet yapısını tanımlamak için kullanıldığı da bilinmelidir. «Ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bir bütün» olmak kavramının sınıfsal savaşımın yasaklanmasına dayanak yapılması olanaksızdır.

1961 Anayasasının karakterini belirlediği devletin «demokratikliği» iktidarın seçimlerle belli olması, Anayasal organların seçimlerle işbaşına gelmesi esasını gösterir. Burada Cumhuriyet ve demokratiklik kavramları kaynağını ulustan almayan bir devlet başkanlığı da reddeder niteliktedir

1961 Anayasası, «egemenlik kayıtsız şartsız Türk miletinindir» hükmünü koyduktan sonra, 1924 Anayasasından ayrılarak, milletin, egemenliğini, ancak TBMM eliyle değil, «Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle» kullanacağını öngörmüştür. TBMM, egemenliği millet adına kullanan tek organ durumundan uzaklaştırılmıştır. Bu 1950 - 60 döneminin bir izi olup, genel oya ve genel oydan çıkan TBMM'ne karşı bir güvensizliğin anlatımıdır. Bununla birlikte seçimle işbaşına gelecek organlar için genel ve eşit oy hakkının kullanılması ve seçimlerin serbest, eşit, gizli ve tek dereceli oy esasına dayanması esası muhafaza edilmiştir. Egemenliği kullanması öngörülen organların bir bölümünün genel oyun dışında tutulduğu görülmektedir.

Anayasa, yasama «yetki»sini TBMM'ne vermiş olup bu yetkinin devredilemeyeceğini kabul etmiştir. Yetki, bir kişinin yapıp yapmamakta serbest bulunduğu işlemleri anlatır. Oysa, yürütme «görev» olarak kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunca yerine getirilecektir. Yürütme organı, üstten aldığı emirle bağlıdır ve kanunların emirlerini yerine getirmek zorundadır. 1961 Anayasası, 1924 Anayasasında yer almayan bazı kayıtlar da getirmiştir Buna göre egemenliğin kullanılması hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye ve sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.

1961 Anayasanın en önemli bir özelliği yargı organlarına verdiği büyük önem ve siyasal partileri güvence altına alması olmuştur. «Kişinin hakları ve ödevleri» başlığını taşıyan bölümde, kişi dokunulmazlığının, özel hayatın gizliliğinin, konut dokunulmazlığının, haberleşmenin gizliliğinin, basın özgürlüğünün, kişi güvenliğinin ancak Anayasada sayılan belirli durumların varlığı halinde bağımsız mahkemelerin kararı ile kaldırılabileceği, bunun dışında siyasal iktidarın keyfi karışmalarının yasaklandığı görüldüğü gibi, hiç kimsenin tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamayacağı, mahkemelerin bağımsız olduğu, yargıçların güvenceye sahip bulunduğu, bunun için Yüksek Hâkimler Kurulu oluşturulacağı, siyasal iktidarların etkilerinden yargıçların korunacağı kabul edilmiş ve en önemlisi, TBMM'den çıkan yasaların Anayasaya uygunluğunun denetimi görevi, bir yargı organına (Anayasa mahkemesine) verilmiştir. Ayrıca idarenin hiçbir eylem ve işleminin hiçbir halde, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamayacağı da kabul edilerek, yargısal denetim, yasama ve yürütme organlarının her türlü işleminde gerekli kılınmıştır.

Siyasal partileri ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez ögeleri sayan 1961 Anayasası, Siyasal partilerin tüzüklerinin, programlarının, eylemlerinin insanın hak ve özgürlüklerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmezliği ilkelerine uymaması durumunda Anayasa mahkemesince kapatılacağını öngörmüştür. Siyasal Partilerin denetimi ve partilerin ceza yargılaması Anayasa Mahkemesine verilmiş bir ödevdir. Anayasanın 57. maddesine açıklık getirmek amacıyla çıkartılan Siyasal Partiler Yasasının Anayasada olmayan yasaklar koymasına karşılık, Anayasa, sosyalist ve komünist partilerin serbestçe kurulup faaliyet göstermesine engel olacak hükümler taşımaktadır. Anayasanın adı ne olursa olsun faşist örgütlenmeleri yasakladığı, ancak sosyalist ve komünist partilerin kurulmasına yasak koymadığı, KP.'sine konan yasağın sadece Siyasal Partiler Yasasında olduğu görülmektedir.

1961 Anayasasının bir başka önemli özelliği de, tanımladığı devlet yapısının karakteristiği içinde «hukuk devleti» özelliğine yer vermesidir. Hukuk devleti, burada yönetilenlere hukuk güveni sağlayan devlet düzeni ya da devlet etkinliklerinin (işlem ve eylemlerinin) takdirî ve keyfî kurallara değil, hukuk kurallarına bağlı olması anlamındadır. Hukuk kuralları ise en başta Anayasa ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Anayasaya uygun yasalardır. Hukuk devleti ilkesi, yürütme ve yasama organlarını hukuk kurallarıyla bağlı kılmak ve sınırlamak amacına yöneliktir. 1961 Anayasasının yargı organlarına verdiği önem burada da karşımıza çıkıyor Hukuk devleti ilkesini uygulayacak olanlar, yargıçlardır. Bunun için, hukuk düzenini, olabildiğince, sınıf egemenliği ögelerinden ayıklayabilmek, geçmişin sınıf egemenliği içerikli hukuk ve yasa kurallarını kaldırmak gerekmektedir. Bunun için de çok üstün nitelikte bir yargıçlar topluluğunun yetişmesi gerekmektedir.

Hukuk devleti ilkesinin gerekleri olarak, a) Temel hakların güven altında bulunması, b) Yasama organından çıkan yasalarda Anayasaya uygunluğun sağlanması, c) Yasaların genel oluşuna dikkat edilmesi, ç) Yönetimde hukuka bağlılığın sağlanması, d) İktidarın Anayasa yoluyla sınırlanması, koşulları kabul edilmektedir.

1961 Anayasası devletin nitelikleri arasında saydığı «lâiklik» ilkesini, birçok başka Anayasa hükmünün de konusu yapmıştır. Örneğin, Diyanet işleri başkanlığı anayasal bir kurum olarak devletin yönetim mekanizması içine alınmış, vicdan ve dini inanç ve kanat hürriyeti anayasa güvencesi altına alındığı gibi, dinî âyin ve törenler de anayasa güvencesi altındadır. Din eğitimi de kişilerin isteğine bağlı kılınmıştır. Dinsel kurallara dayanan devlet düzeninin savunulması da yasaklanmıştır. Bundan başka «Devrim Yasaları» denilen sekiz yasanın Anayasaya aykırılığının ileri sürülmesi yasaklanmıştır.

1961 Anayasasına yeni giren ve çevresinde büyük tartışmaların yapıldığı bir başka ilke «sosyal devlet» ilkesidir. Sosyal devlet ilkesi, paylaşılan ulusal gelirden herkese yeterli bir payın düşebilmesi için, mutlaka ulusal sermaye birikimine ve hızlı kalkınmaya önem veren bir politikayla yaşama geçirilebilir. Sosyal devlet ilkesinin uzantıları olarak, sosyal güvenlik hakkı, kalkınma plânlarının yapılması, toplumu eğitimlerdeki politikalara açık bir Anayasa esprisi de Anayasada yer almaktadır. Yurtdaşlara asgarî bir yaşayış düzeyi sağlamayı amaçlayan devlet, sosyal güvenlik, sosyal sigortalar ve yardımlar ile ilgili kurumları oluşturmak zorundadır.

1961 Anayasası genel hükümlerden sonra, kişinin hakları ve ödevleri (Madde 14 - 34), sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler (Md. 35 - 53) ve siyasal haklar ve ödevler (Md. 54 - 62) başlıklı bölümleri düzenlemiştir.

Bu hak ve ödevler arasında basın özgürlüğüne ayrılmış hükümlerin olağanüstü uzun olduğu, yine kişi güvenliği ile ilgili 30. maddenin bir kanun kadar uzun tutulduğu görülmektedir. Ceza hukuku açısından büyük önem taşıyan ilkeler de 31 - 34. maddelerdedir. 1961 Anayasasının 11. maddesi temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağını öngördükten sonra, 124. maddede sıkıyönetim rejiminde özgürlüklerin kısıtlanma ve durdurulmasının sınırının kanunla gösterileceğini belirterek bir açık kapı bırakmaktadır Eski (1924) Anayasası 86. maddede sıkıyönetimin kişi ve konut dokunulmazlığını, basın, haberleşme, dernek ve ortaklık (şirket) özgürlüklerinin

geçici olarak askıya alınması olduğunu belirterek, sınırlanabilecek özgürlükleri belirtmişti.

1961 Anayasası, aileyi toplumun temeli saymakta ve ailenin, ananın ve çocuğun korunması için devlete ödevler yüklemektedir. 1961 Anayasasında, mülkiyet ve miras hakları kişi özgürlükleri arasında değil, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümündedir. Mülkiyet hakkı, sosyal bir hak olarak ele alınmakta ve bu hakkın kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağı vurgulanmaktadır. Anayasa, eski Anayasadan farklı olarak çalışma ve sözleşme özgürlüğü, ekonomik ve toplumsal yaşamın düzeni, çalışma hak ve ödevi, çalışma koşulları, dinlenme hakkı, ücrette adalet sağlanması, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakları, sağlık hakkı konularını oldukça ayrıntılı olarak düzenlemiş, bunun yanısıra devletin ekonomik ve toplumsal ödevlerinin sınırı olarak da ekonomik gelişme ve malî kaynakların yeterliği gösterilmiştir.

Anayasaya göre, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması Anayasanın özüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla olabilirdi.

1961 Anayasası yapıldığında, anayasa klâsik parlamenter bir sisteme dayanıyor ve 1920 - 1921 - 1924 geleneğini sürdürüyordu. Anayasa, yasama organını Millet Meclisi ve Senato olmak üzere iki meclisten kurmuştur. Bazı belirli durumlarda bu iki meclis birlikte toplanarak karar alırlar (savaş durumu, sıkıyönetimin onaylanması, bakanların Yüce Divana gönderilmeleri, Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi). Millet Meclisi 450, Senato ise seçimle gelen 150, Cumhurbaşkanınca seçilen 15 ve eski MBK üyeleriyle eski Cumhurbaşkanlarından oluşmaktadır. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl için, senato üyeleri ise 6 yıl için seçilirler. Parlamento seçimleri için uygulanacak seçim sistemi Anayasada gösterilmeyip bu konu yasaların düzenlemesine bırakılmıştır.

1961 Anayasası, parlamento üyeleri için «emirle bağlı vekilik» kuramını değil, «temsil» kuramını benimsemektedir. Üyeler için yasama sorumsuzluğu 79. maddede ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Parlamentonun yetkileri 1924 Anayasasına göre daha dardır. Örneğin, kanunları yorumlamak yetkisi parlamentodan alınmıştır. İki meclisin karşılıklı durumu ise 92. maddede ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. İki meclis arasında tam bir eşitlik sözkonusu olmayıp son söz Millet Meclisindedir.

Cumhurbaşkanının yasaları geri çevirme yetkisi 1924 Anayasasından farklı olmayıp, geciktirici bir veto hakkı vardır.

1961 Anayasası, hükümetin parlamento tarafından denetlenmesi için soru, genel görüşme, meclis soruşturması ve meclis araştırması ve yalnız Millet Meclisine ait olmak üzere gensoru yetkisini düzenlemiştir. Gensoru bir tür güven oylaması niteliğindedir ve hükümeti güvenoyu yoluyla düşürmek yetkisi de yalnız Millet Meclisine aittir.

1961 Anayasası, yürütme organı konusunda da bir yenilik getirmiyor. Burada da yürütme, yasamanın bir «türevi» durumundadır. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulundan oluşan yürütmenin ana ögeleri, herhangi bir parlamenter sistemdeki gibidir.

Cumhurbaşkanı, TBMM'nin 40 yaşını bitirmiş yüksek öğrenim görmüş üyeleri arasından seçilmektedir. 1924 Anayasası, yüksek öğrenim görmüş olma koşulu aramıyordu. Anayasa 97. maddesinde Cumhurbaşkanının yetkilerini ve görevlerini saymaktadır. Bunlar sembolik yetki ve görevlerdir, cumhurbaşkanının sorumsuz olduğu, bütün kararlarının başbakan ve ilgili bakanlar tarafından imzalanacağı da belirtilmektedir.

Bakanlar Kurulunun oluşturulması bakımından bir yenilik, TBMM üyeleri dışından bakan atanabilmesi olanağının getirilmesidir. Yürütme organının yasama organını dağıtarak seçime götürmesi olanağı, ancak gensoru ve güvenoylaması işlemleri sonucunda 18 aylık süre içinde Bakanlar Kurulunun iki defa düşmesi ve üçüncü kez güvensizlik oyu verilmesi olasılığına bağlanmıştır. Yürütmenin parlamentoyu feshi, son derece zor olup, 18 yıllık uygulamada bunun yaşama geçirildiğini görmek mümkün olmamıştır.

Yürütme organının içindeki bazı kuruluşlar (başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Özerk Kuruluşlar, genel yönetim, yerinden yönetim, Devlet Plânlama örgütü, kamusal ekonomik işlerin yönetimi) Anayasa tarafından düzenlenmiştir.

Yürütme organının düzenleme yetkisi olarak da, tüzükler, yönetmelikler ve Bakanlar Kurulu kararnameleri çıkarmak yetkileri tanınmıştır.

Yeni Anayasa ile en fazla yüceltilen yetki ve organ, yargı yetkisi ve yargı organları olmuştur. Mahkemelerin bağımsızlığı, yargı güvencesi, tüm kararların gerekçeli olması gereğinin belirtilmesi ve 1961'e kadar «ihmal edilmiş» askerî yargı organlarının üye çoğunluğunun yargıç niteliği taşıyan kişilerden oluşturulması zorunluğu konması önemli hükümlerdir. Asıl büyük bir yenilik, yargıçların özlük işleri konusunda karar almak üzere Yüksek Hâkimler Kurulu oluşturulmasıdır. Anayasa, yüksek mahkemeleri tek tek saymış, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ve Uyuşmazlık mahkemesi ile Anayasa mahkemesi konularında ayrıntılı hükümler getirmiştir. Anayasaya bu konuda yöneltilen bir eleştiri, fiilen var olan ve giderilmesi gereken yargının çok başlılığının giderilmemesi ve yargının birliğinin sağlanamamasıdır.

1961 Anayasasına egemen olan espri, parlamentoda belirecek çoğunluklara karşı duyulan çekingenlik, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün tam anlamiyle güvence altına alınamamasıdır. Anayasa. 1961 Kurucu Meclisine egemen olan küçük burjuvazinin, bürokrasinin damgasını taşıyan bir denge belgesidir. Kendisini «hakem» olarak gören küçük burjuvazinin kurmak istediği yapı, II. Dünya Savaşı sonrasının soğuk savaş günlerinden kalma Bonn Anayasasının kayıtlamalarından esinlenerek getirilen bazı hükümlerle baştan zedelenmiştir.

1961 Anayasası, orman suçları için genel af çıkarılmasını engelleyen 131. madde değişikliği ile ilk olarak 1970 yılında değiştirilmiş, 1971 yılında 12 mart rejimi döneminde geriye dönük ve özgürlükleri kısıtlamayı amaçlayan diğer değişiklikler bunu izlemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin özünü tahribe yönelik II. madde değişikliği başta olmak üzere, özel hayatın korunması, vicdan ve din hüriyeti, basın hüriyeti, basın hakkı, dernek kurma hakkı, kişi güvenliği, doğal yargıç ilkesi, kamulaştırma, sendika kurma hakkı, vatan hizmeti, vergi ödevi, TBMM'de hükümetin denetim yolları, Yürütme organı içindeki bazı kurumlar (Başkomutanlık, genelkurmay başkanlığı ve milli güvenlik kurulu) yönetim işlemi ve eylemlerinin yargısal denetime bağlı tutulması, memurların sendikalara girmesi, üniversite özerkliği, radyo, televizyon ve haber ajanslarının statüleri, sıkıyönetim ve savaş durumu, silâhlı kuvvetlerin mallarının denetlenmesi, yargıçlık ve savcılık ve askeri yargı, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu, Anayasa mahkemesi ile ilgili maddelerde (ezici çoğunluğu geriye dönük) değişiklikler yapılmış, ayrıca Anayasaya geçici 12.20. maddeler (9 geçici madde) eklenmiştir. 1971 rejimi, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının genel ahlakın ve genel sağlığın korunması gibi lastikli kavramlarla özgürlük ve hakların sınırlandırılmasını kabule yönelik hükümleri Anayasaya sokmuştur. Anayasaya aykırı «yasalar»ın iptali yerine, Anayasa mevzuata uygun duruma getirilmiştir. Yürütme organına ağırlık veren 1971 değişiklikleri, faşizan ve militarist bir yönde yapılmıştır.

1971 değişiklikleri ile de yetinilmeyerek, 1973 yılında Anayasanın 30. (kişi güvenliği ve süresi ile ilgili) maddesi, 57. (siyasal partilerin denetimi ile ilgili) maddesi, Devlet Gü-

venlik Mahkemeleri adıyla siyasal ve olağan üstü merciler kuran 136. madde değişikliği, askerî mahkemelerde savaş halinde üye çoğunluğunun yargıç olması gereğini kaldıran 138. madde değişikliği, Anayasa mahkemesinin parti kapatma davalarında yargılama usulüne ilişkin 148. madde değişikliği yapılmış, ayrıca anayasaya geçici 21. ve 22. maddeler eklenmiştir.

Toplumsal dinamizm, 1971 değişiklikleri ile amaçlanan geriye dönüş çabalarının beyhudeliğini kanıtlamıştır. 1961 Anayasası, 12 Mart faşistlerinin zoruyla değiştirilmiş biçimiyle tutuculuğun ve gericiliğin aracı olarak kullanılmayacak bir yapıdadır. Yerleşik soygun ve sömürü düzeninin değiştirilmemesini amaçlayan bir hukuksal çerçeve koymak isteyen 1971 rejimi sahipleri, 1971 öncesindeki toplumsal olayların suçlusu olarak 1961 anayasasının özgürlükler düzenini göstermişlerdi. Yapılan bunca değişikliğe rağmen olaylarının önünün alınamaması, Anayasayı gerici bir kalıp içinde dondurma çabalarının boşluğunu kanıtlamaktadır. Ne var ki, Anayasanın 1971-1973 değişikliklerinden sonra bugünkü biçimiyle, toplumu kapitalist olmayan bir düzene doğru değiştirmenin aracı olarak kullanılma olanakları da çok sınırlanmış bulunmaktadır. Türkiye, Anayasa kurumları ve Anayasal kurallar yoluyla sağlanılmağa çalışılan yapay bir toplumsal dengeden uzaklaşarak sanayileşmenin ve yapısal değişmelerin getirdiği yeni bir toplumsal güçler dengesine doğru kaymaktadır.

Ender Kamil Boyacı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

Kanun No : 334 **Kabul tarihi : 9/7/1961**

BAŞLANGIÇ

Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplıyan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve;

«Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesinin, Millî Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabûl ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adâlete ve fazilete âşık evlâtlarının uyanık bekçiliğine emanet eder.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASA TASARISI VE ANAYASA KOMİSYONU RAPORU

T.C.
Temsilciler Meclisi
Anayasa Komisyonu
Esas No. :
Karar No. : 27

9.3.1961

TEMSİLCİLER MECLİSİ YÜKSEK BAŞKANLIĞINA

13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanun ve Temsilciler Meclisi İçtüzüğüne göre, yeni Anayasa tasarısını hazırlamakla görevli Komisyonumuz, 9 Ocak 1961 tarihinden itibaren, Alt komisyonlar ve Redaksiyon Komitesi toplantıları hariç, kırk bir toplantı yaparak, devamlı çalışmalar sonunda, Temsilciler Meclisi İçtüzüğünün 13 ncü maddesinin âmir hükmüne göre hazırlayıp karara bağlamış bulunmaktadır. Tasarının genel gerekçesiyle madde gerekçeleri aşağıdadır.

GENEL GEREKÇE

Kurucu Meclisin kabulüne hürriyetsever Türk halkının tasvibine sunulan bu tasarı, iki yüz yıla yaklaşan demokratik siyasî gelişmemizin Çağdaş Batı Demokrasisi esaslarına uygun sonucunu ve Anayasa Tarihimizde dördüncü yazılı Anayasamızı teşkil etmektedir.

I

TARİHİ GELİŞME

1. TARİHÇE :

Batı'nın demokratik gelişmelerine katılışımız ıslahat hareketleriyle başlamış ve tarihimiz içinde, kesintili olmakla beraber sürekli bir seyir takibetmiştir. Mutlak hükümdar iktidarının sınırlanması teşebbüsleri, bizde Batıya nazaran geç başlamıştır. Halife Sultanın iktidarını kayıtlayan, ilk metin 1807 «Senedi İtifak»ıdır. Tanzimat hareketinin ise, Devletin siyasî yapısında esaslı bir değişme gayesini güttüğü ve insan hak ve hürriyetlerine içinde bulunduğu çağın değerini verdiği görülür. 1868 de «Büyük Şûrayı Devlet» in kuruluşu, pek yetersiz de olsa, bir parlemento hazırlığını ifade ettiği gibi, aynı tarihli «Teşkilâtı Vilâyet Nizamnamesi» de seçim prensibini, mahallî idareler yoluyla, İmparatorluğun idârî yapısına sokmuştur. İlk yazılı Anayasamızı teşkil eden 1876 Kanunu Esasîsi, Batı anayasalarındaki örneklere uygun bir şekilde anayasa müeseselerinin kuruluşu, aralarındaki münasebetler ve Devlet karşısında kişi hak ve hüriyetleri tanımını getirmiştir. Ancak, Meclisi Mebusanın varlığını ve hak ve hürriyetleri teminat altına alamadığı için, Padişah, kendisine tanınan yetkilerden faydalanmasını bilmiş ve birinci Meşrutiyet kısa bir süre sonra, yerini otuz yıllık bir istibdad idaresine bırakarak taribin malı olmuştur.

Yarım yüz yıla yakın bir zaman devam eden bu istibdat sistemi, memleket içinde ve dışında gelişen Jön Türk mücadelesi sonunda hürriyetçi gelişmelerimizin sayılı merhalelerinden biri olan İkinci Meşrutiyete ulaşmıştır. 1876 Kanunu Esasisi 1909 da ve 1914 te olmak üzere iki defa değiştirilmiş ve Anayasayı çiğnemiş olan fiilî mutlak hükümranlık sistemi, yerini parlamenter bir monarşiye terk etmiştir. İlk defa olarak, hürriyetler Anayasa teminatına bağlanmıştır. Fakat iç ve dış sebeplerin baskısı altında pek çabuk bozulan siyasî iktidar, Meclis

içindeki çoğunluğu muhafaza edebilmek kaygusu ile, her türlü antidemokratik tedbire başvurarak fiilen bir tek parti tahakkümü kurmuş ve sonunda büyük ümitler bağlanan İkinci Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşının kaderine terk edilmiştir. Rejimin teokratik monarşi karakteri, bu suretle, 1876 dan 1920 ye kadar devam etmiştir.

Teokratik monarşi kadrosu dışında lâik, millî hakimiyete dayanan yeni bir devletin kurulması, Birinci Dünya Savaşı sonunda tarihî bir zorunluk olarak ortaya çıkmış ve Türk Devriminin eseri olmuştur. Türkler, millî irade esasına dayanan ve millî misak hudutları içinde bağımsız bir vatan ve demokratik bir Devlet kurma hakkını, kollektif bir hürriyet mücadelesi olan Müdafaayi Hukuk hareketiyle kullanmışlardır. 1920 de kurulan T.B.M.M., millî temsili gerçekleştirmiş ve 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile ikinci yazılı Anayasamızın yapıcısı olmuştur. Tarihimizin buhranlı bir devrinde yapılmış olan bu Anayasa, temsilî rejimin bir tatbik şekli olan Meclis Hükümeti sistemini kurmuştur. T.B.M.M. yasama ve yürütme yetkilerini, büyük bir titizlikle, kendisinde toplamıştır. 1921 Anayasasındaki bâzı noksanlıklar ve kurduğu sistemin normale yönelmiş bir rejimin işleyişini güçleştirmesi 1923 değişikliğini getirmiş ve fakat Meclis Hükümeti sisteminden uzaklaşılmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti rejiminin T.B.M.M. Hükümetinin yerine geçmesinden kısa bir süre sonra, yeni şartlara uygun bir Anayasa hazırlığına girişilmiş ve üçüncü yazılı Anayasamız 1924 te vücuda getirilmiştir. Böylece 1876 metni tamamen kaldırılmış, 1921 metninin noksanları tamamlanmış, Heyeti Umumiye kararları ile düzenlenmiş bazı hususlar da yeni Anayasada yer almıştır. Devrimci bir Devletin şartlarına uygun bu kısa metin, sosyal ve siyasî hayatın düzenleyicisi olmuş ve demokratik, lâik ve devrimci gelişmelere uygun olarak çeşitli tarihlerde değişikliğe uğramıştır. 1924 Anayasasının parlamantarizme kaydığı ileri sürülmüşse de, kuvvetler karışımına dayanan bir Meclis hükümranlığı muhafaza ettiği de bir vakıadır. Bu metnin kurduğu sistemi bozan ve başarısızlığa götüren âmillerin başında seçim usulünü zikretmek gerekir. Gerçekten, değişen Devlet ve Hükümet şekillerine ve devrim hareketlerine rağmen, seçim sistemi 1876 tarihli İntihabı Mebusan Kanununun kabul etmiş olduğu âdi çoğunluk sistemine ve bunun tatbikatına dayanan şekli ile muhafaza edilmiştir. Çok partili hayatın yerleşmesinden itibaren bu sistemin adaletsizliği belirmiş ve ezici bir çoğunluğu kazanan partilerin T.B.M.M. ne hâkimiyeti önlenememiştir. 1924 Anayasasının kurmuş olduğu kuvvetler karışımı sisteminin siyasî hayatın buhranlarını karşılayamadığını da bu arada ifade etmek gerekir. Durum bu haliyle zamanımıza intikâl etmiştir.

2. YENİ BİR ANAYASA YAPILMASINI GEREKTİREN SEBEPLER :

1945 yılında, çok partili siyasî hayatın kurulmasından bugüne kadar tatbik edilmiş olan seçim kanunlarının eksikleri ve büyük seçim bölgeli, liste usulü, tek turlu, âdi çoğunluk usulünün doğurduğu adaletsiz sonuçlar, değişik muhalefetler tarafından devamlı olarak şikâyet konusu yapılmış ve siyasî buhranın önde gelen âmilleri arasında ileri sürülmüştür. 1946 yılından itibaren seçim âmeliyelerinin temel prensiplerinin değiştirilmesi yoluna gidilmiş, fakat âdi çoğunluk usulü ipka edilmiştir. 1954 ve 1957 de değiştirilmiş bulunan 1950 Tarihli Milletvekilleri Seçim Kanunu, seçimler üzerinde siyasî iktidarın baskısını artırmış, muhalefeti tamamen zor durumda bırakmış ve Hükümetin T.B.M.M. nde ezici bir çoğunluk sağlamasını mümkün kılmıştır. 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun Meclis Hükümeti sistemine dayanışı; yasama organının kazaî mürakebeden yoksun oluşu; Meclisteki ezici çoğunluğuna dayanan siyasî iktidarın memlekette tam bir tahakküm kurması sonucunu doğurmuş ve halk oyunun teşekülüne yarıyan müesseseler işlemez bir hale getirilmiştir. Bu sure'le demokratik gelişme esas yolundan sapmıştır. İktidar partisinin, grupuna dayanarak, herhalde mevkiini muhafaza etmek istemesi, hem Anayasanın sisteminden hem Batı Demokrasisi prensiplerinden, hem de Türk Devriminin dayandığı ilkelerden ve bu ilkelere dayanan millî bir politika takibinden kendisini tamamen uzaklaştırmıştır.

Anayasa sisteminden ve Batı Demokrasisinin ilkelerinden ayrılış iki noktada kendisini göstermiştir. Birincisi çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği kanaatinde birleşmedir ki, bu, azınlığın hakir görülmesine kadar gitmiştir. İkincisi, halkoyunu meydana getiren ve açıklayan müesseselerin işleyişine engel olunup, hak ve hürriyetlere ağır darbeler vurulmasıdır. Muhalefetin inkârı, siyasî partilerin teşkilâtlanma, çalışma ve gelişmelerinin engellenişi basın hürriyetinin hukukî ve iktisadî tedbirlerle kayıtlanışı; Devlet Radyosu ve kanun dışı yollarla desteklenen gazeteler ve yayın yasakları ile halkoyunun yanlış yola sevkedilmesi; adalet üzerine ağır baskı; memurlara tatbik edilen rejim, sosyal ve ekonomik hayatın her alanına yayılmış partizan davranışlar, nihayet türlü kanunlarla vatandaşların temel haklarının kayıtlanması ve baltalanması Anayasa ve Batı Demokrasisi ilkelerinden ayrılışın başlıca tezahürlerini teşkil etmiştir. İktidar bir taraftan da Türk Devriminin esaslarından ayrılmış, devrimlere karşı çevrelerin oylarını kazanmak amacıyla devrimler inkâr edilmiştir.

27 Mayıs 1960 İhtilâli öncesinde siyasî ve sosyal hayatımızda şu hususlar kesin birer ihtiyaç halinde belirmiş bulunuyordu: Millî temsil müessesesini ıslah etmek ve siyasî iktidarın seçimlerden gelecek siyasî müesseler ve organlar yoluyla icrasını sağlamak; siyasî iktidarı hem modern devletin gerekleri, hem de iktisadî ve sosyal kalkınmayı tahakkuk ettirme zorunda bulunan bir toplum isterlerine göre faal, dinamik ve müessir bir kuruluş olarak sağlamak, siyasî iktidarın icrasını hukuk devletinin gereklerine uygun siyasî ve hukukî bir kontrol altında bulundurmak; halkoyunun siyasî iktidar üzerindeki kontrolunu da gerçekleştirmek.

Milletçe bir meşru müdafaa ve ihtilâl hakkının kullanılması, bir yandan İnkılâp prensiplerine dönüşün, bir yandan yukarda yazılı esaslar daireside bir hukuk Devletinin kuruluşu yolunda aşağıda sunulmuş olan yeni bir Anayasasının yapılışının sebebi olmuştur.

3. YENİ ANAYASANIN HAZIRLANIŞI:

Yeni bir Anayasanın hazırlık çalışmalarına başlaması, Millî Birlik Komitesince 27 Mayıs İhtilâlinin ilk saatlerinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden davet edilen 7 öğretim üyesine tevdi edilmişti. Daha sonra Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinin üç öğretim üyesinin de katıldığı Anayasa Komisyonu derhal çalışmaya başlamıştır. Hazırladığı Öntasarıyı 15 Ekim 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesine teslim etmiştir. Üyelerin muhalefet şerhleri daha sonra gönderilmiştir.

İstanbul Komisyonu, çalışmalarına bir Anayasa anketi hazırlamakla başlamıştır. Çeşitli siyasî, meslekî ve sair teşekküllerin, üniversite öğretim üyelerinin, gazetecilerin ve fikir adamlarının görüşlerini bu yoldan elde etmiştir. Ayrıca her vatandaş anket sorularını elde edebilmek ve yeni Anayasa hakkında

fikirlerini bildirmek imkânına sahip olmuştur. Komisyon gerekli gördüğü alanlarda uzmanların bilgilerine başvurmuştur. Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de kısa bir süre içinde, gerekçeleriyle birlikte, bir Anayasa tasarısı hazırlamış ve Türk seçim sistemi hakkındaki tekliflerini de bu metne eklemiştir. İstanbul Komisyonu çalışmaları sırasında bir taraftan anket cevaplarını tasnif ve değerlendirme yoluna gitmiş, bir taraftan da dünya anayasaları üzerinde mukayeseli incelemeye başvurmuştur. Bilhassa İtalya ve Batı Almanya gibi dikta rejimlerinden henüz kurtulmuş ve batı demokrasisine dayanan bir rejim kurmuş olan Devlet anayasalarından faydalanılmıştır. Mukayeseli inceleme sırf metinlere inhisar etmemiş, fakat tatbikat da göz önünde bulundurulmuştur.

Bu tasarıyı hazırlamakla görevlendirilmiş olan Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu da ilk toplantısında verdiği karar gereğince, İstanbul Komisyonu'nca hazırlanmış olan Öntasarıyı etüd metni, Siyasal Bilgiler tasarısını da yardımcı metin olarak kabul etmiştir. Ayrıca bütün dünya Anayasa sistemlerini ve tatbikatını yeniden gözden geçirmiştir. 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunundan da daimî surette faydalanmış ve bu kanunun günün ihtiyaçlarına cevap verebilen hükümlerini muhafaza etmiştir.

Bütün bu çalışmaların Türkiye'nin gerçekleriyle bağdaştırılması yönüne gidilmiş ve geride bırakılan devrenin demokratik siyasi hayatı zedelemiş ve hürriyetleri ortadan kaldırırcasına tahdidetmiş olduğu gözden uzak bulundurulmamış ve böyle bir durumun geriye dönmemesi isteği bilhasa çalışmalara hâkim olmuştur. Yeni metnin memleketimiz için anlaşılır, ihtiyaçlarımıza uygun, fazla tafsilât ve teferruatı ihtiva etmiyen bir metin olması bilhassa düşünülmüştür. Bu bakımdan Anayasanın sadece belli organların kuruluşu ve münasebetlerini tesbitle yetinen bir metin olması istenmemiş, fakat belli ideolojik esasları, geniş bir hürriyetler bölümünü ihtiva etmesi lüzumu da nazara alınmıştır. 7 Ocak 1961 de çalışmalarına başlamış olan Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu aşağıda esasları özetlenen tasarı metnini 9 Mart 1961 tarihinde Temsilciler Meclisi Başkanlığına sunmuştur.

II

GENEL ESASLAR

1. EGEMENLİK (HÂKİMİYET) VE SİYASİ İKTİDAR :

Tasarının 4 ncü maddesi, Türk Devriminin temel bir siyaset kuralı haline gelmiş olan Millî Hâkimiyet prensibini teyid etmekte, bu suretle Türkiye Cumhuriyetinin temelinde var olan bir prensibi devam ettirmiş olmaktadır. Millî Hâkimiyet, millet varlığının bir iradesidir. Siyasî iktidara gelince, Anayasada yazılı şartlar içinde, hükümet edenlerin, belli organlar tarafından kullanılan yetkilerdir. Bu yetkiler Devletin idaresini sağlamak için emirler ve yasaklar koymak ve bunlara riayet ettirme vasıtalarını ihtiva eder. Fakat, Milletin, egemenliğe kayıtsız ve şartsız sahibolmasına karşılık, siyasî iktidar, hükümet edenlerin malı olmadığı gibi, kullanılması da birtakım kayıt ve şartlara bağlıdır. Tasarının 4, 5, 6, 7 nci maddelerinde bu modern ayırım açıkça belirtilmiştir.

Demokratik rejimlerde siyasî iktidar, seçim yoliyle kurulur. Bu sebeple tasarı millet iradesinin en geniş şekilde, hür ve her türlü tesir ve şüpheden uzak olarak tecellisini sağlayacak hükümleri ihtiva etmektedir.

Gerçekten seçimlerin her safhasında bağımsız hâkimlerin denetine verilmesi ve Yüksek Seçim Kurulunun bir Anayasa müessesesi haline getirilmesi, seçimler esnasında geçici bir karma Bakanlar Kurulu kurulması bu amaca yönelmektedir.

2. TEMSİLİ REJİM VE PARLAMENTER HÜKÜMET

Tasarıda millî hâkimiyetin kullanılış şekillerinden olan temsilî rejim üzerinde karar kılındığı görülür. Böylece doğrudan ve yarı doğrudan demokrasi şekilleri (referandum, halkın kanun teklifi, halkın vetosu) kabul de edilmemiştir. Temsilî rejimin vücut verdiği hükümet sistemleri arasında bir tercih yapılmış ve kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan parlamenter sistem benimsenmiştir.

Temsilî rejim, Anayasa tarihimizde 1876 dan bugüne kadar memleketimizin içinde bulunduğu şartlara göre uygulama alanı bulmuştur. Parlamenter sisteme gelince, bu da İkinci Meşrutiyet değişikliği ile, yakın tarihimizde, talihsiz ve parti tahakkümüne kurban giden mahdut bir uygulama imkânı bulmuştur. Fakat 1920 de kurulan T.B.M.M. Hükümeti rejimi, 1923 tadilâtı ve 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun bu sistemi bir tarafa bırakarak, tarihî, bir reaksiyon halinde ve devrimin icaplarına uygun bir şekilde teşriî meclisin üstünlüğünü ifade eden bir meclis hükümeti sistemi (konvansiyonel sistem) kurmuşlardır. Fakat bu rejim, bir meclis hâkimiyetini vücuda getirmekten ziyade tatbikatta Anayasanın ruhuna tamamen aykırı bir icra üstünlüğünü tesis etmekte gecikmemiştir.

Bu tasarıda benimsenmiş olan parlamenter rejim, millî hâkimiyete dayanan Devletimizin tarihinde tamamen bir yenilik ifade eder. Zira Meclis Hükümetinin dayandığı kuvvetler karışımını değil yumuşak bir, kuvvetler ayırımını esas almıştır. Bugünün açısından bakıldığı zaman, tasarının kurmuş olduğu hükümet sisteminin demokrasiyi gerçekleştirecek ve halk iradesini en iyi aksettirecek bir mekânizma olarak benimsediği görülür.

3. DEMOKRATİK VE LÂİK CUMHURİYET PRENSİBİ

1921 metninin bâzı maddelerini değiştiren 1923 tarihli Kanunun birinci maddesi, Cumhuriyeti, Türkiye Devletinin Hükümet şekli olarak kabul etmiştir. 1924 metni ise, birinci maddesinde, Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğunu ifade etmiştir. Bu maddenin müzakereleri sırasında Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbata Muharriri ifade ettiğini ve bundan bilhassa demokratik bir cumhuriyeti kasdetiğini anlatmak istemiştir. Komisyon, Türk Devriminin gerçek bir ifade olan bu kurucu hükmü aynen ve tasarının ilk maddesi olarak muhafaza etmiş. Dokuzuncu madde ile de Cumhuriyetin tadil edilmezliği hükmünü koymuştur. Bu suretle, bu Anayasa ile kurulacak siyasî sistemin büyük bir devrim hareketinin müspet ve medenî eseri olan, Türkiye Cumhuriyetinin devam etmekte olduğu gösterilmek istenmiştir.

Lâiklik ilkesine gelince; Türk Devriminin temel ilkelerinden biri ve demokratik bir zaruretin de ifadesi olan lâiklik, bir devrim ilkesi olarak devam etmektedir. Nitekim tasarı, din istismarını önleyici tedbirler alınmasını sağlıyan hükmü ile, lâiklik esasını devam ettirmekte ve bu hususu temin etmiş bulunan İnkilâp kanunlarını da korumuş ve değerlendirmiş bulunmaktadır.

III.

İKTİDARIN YAPISI

Tasarı, Cumhuriyetin temel kuruluşunu üç kısımda mü-

talâa etmiş ve her alana dâhil kuvvetler arasındaki ilgileri de tesbit etmiştir.

1. YASAMA

Maddelerin özel gerekçelerinde de görüleceği gibi, yasama aslî ve genel (mukaddes olmıyan) bir yetkidir. Bu yetki doğrudan doğruya T.B.M.M. ne aittir. T.B.M.M., Anayasanın çizdiği sınırlar içinde kalmak şartıyla, gerekli gördüğü bir alanı düzenliyebilir. TB..M.M., Türk Devriminden almış olduğu ismini muhafaza etmekte, fakat bu isim altında iki Meclisi kapsamaktadır. Yenilik, genel seçimle kurulan Cumhuriyet Meclisindedir. Cumhuriyet Meclisinin kurulması, demokratik düzenin bir teminatı ve memleketimizdeki siyasî buhranın hal çarelerinden biri olarak ileri sürülmüştür. Cumhuriyet Meclisi, iki Meclis sisteminin, bilhasa federal yapıda olmıyan devletlerdeki tatbikatına uygun olarak, birinci Meclisle farklı yetkilere sahip kılınmıştır. Bu meclisin Hükümetin teşkilinde ve sorumluluğunun tesbitinde yetkisi olmamasına rağmen; soru, genel görüşme ve Meclis tahkikatı gibi parlamenter kontrol vasıtalarını kullanarak Hükümetin denetlenmesinde rolü kabul edilmiştir. Kanunların yapılmasına katılmakta, nihaî kararda müessir olmaktadır. Yapısıdaki ve kuruluşundaki farklılıklardan dolayı bir istikrar unsuru hüviyetini taşımaktadır.

2. YÜRÜTME :

İktidar yapısının temel unsurlarından birisi de yürütmedir. Yürütme, esas itibariyle yasamanın gösterdiği alanda hareket eden tâbî organdır. Parlamenter sistemlerde olduğu gibi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan ibaret olmak üzere iki yönlüdür. Cumhurbaşkanının siyasî yetkileri, 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanundaki Devlet Başkanının yetkilerinden bâzı farklılıklar göstermektedir. T.B.M.M. tarafından ve özel bir çoğunlukla seçilmesi, üst üste iki defa seçilmemesi, görev süresinde partisi ile ilgisinin kesilmesi, seçim ile Meclis üyeliğinin sona ermesi süresinin bitiminde Cumhuriyet Meclisinin tabiî üyesi olması, Cumhuriyet Meclisine ve bâzı organlara üye seçmesi gibi yetkileri dolayısı ile siyasî münasebetler alanında bir denge unsuru olmasını sağlamaktadır. O, bu yetkilerle siyasî münasebetler alanında bir muvazene unsuru olma vasfını kazanmıştır. Bir başbakanın sevk ve idaresindeki Bakanlar Kurulu ise, Yasama Organının çizdiği hukukî alan içerisinde Hükûmet etme fonksiyonunu faal ve müessir bir şekilde yürütecek bir organ seviyesine çıkarmıştır.

Yasama ile yürütme arasında karşılıklı ilgiler kurulmuş ve belirtildiği gibi yumuşak bir kuvvetler ayrılığı tesis edilmiştir. Bu münasebetler Millet Meclisinin Bakanlar Kurulunu, güven oyu vermemek suretiyle düşürebilmesi, Bakanlar Kurulunun da, buna karşı ve muayyen şartlar altında Millet Meclisinin yenilenmesini istiyebilmesidir.

3. YARGI :

Hukuk Devletinin temel unsuru bütün Devlet faaliyetlerinin hukuk kurallarına uygun olmasıdır. Bu uygunluğu sağlıyacak makamlar yargı organlarıdır. Tasarı bütün Devlet faaliyetlerini kaideler hierarşisi içinde kazaî murakebeye tâbi tutmuş bulunmaktadır.

Yasama organının faaliyetleri yeni kurulan Anayasa Mahkemesinin kazaî denetimi altındadır. Bu denetimin müessiriyetini sağlamak için ilgililere tanınan iptal dâvası yetkisi yanında, defi yoluyla murakabe imkânı da açık bırakılmıştır.

Tasarının 113 üncü maddesi de kazaî denetimi bütün idarî eylem ve işlemlere teşmil etmek suretiyle Devlet faaliyetlerinin kazaî denetim sistemini tamamlamaktadır.

Kazaî denetimi yapacak organların bağımsızlığı bu denetimin ciddiyet ve müessiriyetinin şartıdır. Bu bakımdan, hâkimler ve mahkemeler üzerinde her çeşit tesirleri bertaraf edici hükümler tasarıya konulmuş, mahkemeler yürütme ve yasama organı karşısında tamamiyle bağımsız hale getirilmiş, hâkimlerin her türlü hakları teminat altına alınmış ve bu maksatla bir «Yüksek Hâkimler Şûrası» kurulmuştur.

Tasarı, Yüksek Mahkemelerimizi Anayasa organları haline getirmektedir. Anayasa Mahkemesi yanında, Yargıtay, Danıştay ve Askerî Yargıtay, tasarının kabul ettiği üç kaza sisteminin en yüksek organı olmak üzere Anayasada yer almıştır. Bunlar arasında doğabilecek görev uyuşmazlıklarını çözecek olan Uyuşmazlık Mahkemesi de sistemdeki yerini bulmuş olmaktadır.

Her üç kaza sisteminin hususiyeleri göz önünde bulundurularak ayrı tanzimlere tâbi tutulması uygun görülmüştür. Bu bakımdan Yargıtayla Yüksek Hâkimler Kurulu arasında bir bağ tesis edilmiş, Danıştayın bağımsızlığı teminatı ise idarî rejimin ve idarî yargının hususiyetleri göz önünde bulundurularak farklı esaslara bağlanmıştır. Ayrıca idarî alt mahkemeler tesisi imkânları da açık bırakılmıştır.

Askerî yargıtay, ve askerî yargı hizmetin icapları ile, yargı görevinin gereklerini telif esasına göre tanzim olunmuştur.

IV.

HÜRRİYETLER REJİMİ

1. Kişi hakları ve ödevleri. Kişi hakları, Anayasa Tarihimizde uzun bir gelişmenin ulaştığı bir merhalenin ifadesidir. Bu tasarıda, genel mahiyetiyle, kişi hakları iktidarı sınırlayıcı bir demokratik prensip olarak yer almaktadır. Gerçekten, siyasî iktidar karşısında ferdin serbest kalacağı ve siyasî iktidarın müdahale edemiyeceği maddî ve mânevi alanlar, bugün artık tartışılması bile mümkün olmıyan bir gerçektir. Tasarının özelliklerinden birisi, siyasî iktidarın sınırı olan bu kişi ve hak ve hürriyetlerinin kendi sınırlarının tâyini, kanun koyucunun takdirine mutlak olarak bırakılmamıştır, kanun koyucunun, hüriyetleri tanziminin sınırını esas itibariyle Anayasanın kensi tâyin etmiştir. Anayasa bir yandan geniş bir kişi hak ve hürriyetleri listesi tanzim etmiş, bir yandan da kanun koyucunun bunları, hangi ahvalde, hangi mülâhazalarla ne ölçüde sınırlayabileceğini işaret etmiştir. Ve nihayet, bu sınırlamanın, her hal ve kârda, hürriyet ve hakkın özünü tehlikeye sokacak noktaya kadar inemez.

2. Demokratik siyasî hayat kavramı ile ilgili haklar ve hürriyetler: Tasarının yeni ve temel vasıflarından birisi, şüphesiz, demokratik siyasî hayat kavramına açıkça yer vermiş olmasıdır; siyasî hayat, siyasî kuvvetlerin açık ve serbestçe hareket imkânını bulacakları bir ortamdır. Siyasî hayatın demokratik olabilmesi için, iktidarın karşısında halkın fikrini, reaksiyonlarını kısa bir deyimle umumî efkârı açıklayacak, ortaya çıkaracak, kanalize edecek vasıta ve müesseselerin bir hürriyet iklimi içinde çalışabilmeleri; bu vasıta ve müesseseler üzerinde siyasî iktidarın baskısı, vesayeti veya tekelinin olmamasıdır. Bu fasıldaki siyasî haklar önce, siyasî iktidarı halkın serbest rızasına halkın muvafakatına dayatmaktadır. Siyasî haklar, bu suretle, kişi hakları bölümünde zikrolunan haklarla bir-

likte Türkiye'deki siyasî rejimi, kaynağını halktan alan bir umumî efkâr rejimi haline getirmektedir. Siyasî partilerin kuruluş, işleyişleriyle ilgili hükümlerle bunların ister iktidarda, ister muhalefette bulunsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları olduğunu belirten esaslar; dernek kurma ve toplantı hürriyetleri, basın hürriyeti ve bilhassa siyasî haklar bu maksadı temine elverişli bir şekilde sevkedilmiştir.

3. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler: Batı demokrasisi, hürriyetçi yollarla, daha fazla hürriyet elde etme rejimidir. Çağımızın karmaşık sosyal ve iktisadî dünyası içinde daha fazla hürriyet ise, iktisadî ve sosyal bakımdan zayıf olan kişileri, grupları korumak bunların maddî ve manevî varlıkları geliştirme şartlarını hazırlamak ve bunlara klâsik kişi hak ve hürriyetleri yanında iktisadi ve sosyal haklar tanınmakla kalabilir. Zamanımızın demokratik devleti bu ödeve sahiptir. Devlet hayatı içinde, bu himayenin ve hizmetlerin sağlanmasını, bu alandaki engellerin kaldırılmasını istemek de sosyal bir haktır. Türkiye'de, çağdaş bir demokrasinin gereklerini yerine getirmek için bu yolda yürümek zorundadır.

Tasarı, sosyal ve iktisadî haklar bölümü, kişinin, aile ve meslek grupu gibi kategorilerin göreceği ve talebedeceği himayelerin nelerden ibaret olduğunu belirtmektedir. Çünkü tasarı, kişinin yalnız hürriyete değil, sosyete içinde bir iktisadi ünite olarak varlığını devam ettirmeye de haklı olduğunu kabul etmektedir. Tasarı, bu fasılda tanıdığı ve sağladığı iktisadi ve sosyal haklarla sosyal adaleti gerçekleştirme amacını da gütmüştür. Bu cümleden olmak üzere, Türkiye'deki iktisadi ve sosyal münasebetler alanında tek başına veya bir meslek grupu içinde yer alan insana; çalışabildiği müddetçe kabiliyet ve bilgisine göre bir iş ve meslek edinme hakkı; bir meslek işinde gelişme ve ilerleme hakkı, gördüğü işe karşılık haklı ve âdil bir ücret alma imkânı; işini ve mesleğini maddî ve manevî gücünü, sıhhatini koruyacak, israf olunmaktan alıkoyacak şartlar içinde görme hakkı; kendi elinde olmıyan sebeplerle işini göremiyecek hale geldiği zaman yapabileceği bir yeni işe intibak etmek imkânı; keza, elinde olmıyan sebeplerle çalışamıyacak bir hale geldiği zaman da kendisini ve ailesini sefalete düşmekten koruyacak garantiler elde etmek hakkı; iş ve meslekî menfaatlerini mensubolduğu grup içinde ve bu grup ile beraber diğer gruplara karşı koruma hakkı gibi imkânlar geniş ölçülerde tanınmıştır. Nihayet, bizzat aile olarak, bir meslek olarak bâzı sosyal müesseseler de himaye edilmiştir. Hülâsa insana ve onun içinde bulunduğu türlü gruplara böyle imkânlar tanınmıştır. Devlete de bu hususta bir ödev ve onu yerine getirmek üzere de sosyal ve iktisadî bakımdan teşkilâtlanma vecibesi yüklenmiştir. Fakat yine zamanımızın bir gereği ve gerçeği olarak iktisaden az gelişmiş bir memleket olan Türkiye bakımından bir zaruretle karşılaşılmaktadır: Yüz yılların ihmali sonunda gelişememiş olan sosyal ve iktisadî yapımızı kalkındırma. Bu da iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma yoliyle Devlete bir ödev olarak yüklenmiştir. Devlet, bu geniş kalkınma politikasını millî olarak yüklenmiştir. Devlet, bu geniş kalkınma politikasını milli tasarrufu artırmak gibi, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yönelmek suretiyle plânlama zorundadır. Bu görevini yerine getirebilmesi için de Devletin gerekli yetkiler ve hareket serbestliği ile teçhiz edilmesi sonucu ile karşılaşılır. Devlet, bunu, demokratik usullerle, demokrasi müesseselerini zedelemeden yapmak zorundadır, bu suretle bir hürriyet ve kalkınma sentezinin gerçekleştirilmesi Türk toplumunun temel meselesi olarak tasarıda ortaya konmuştur. Bu sosyal meselenin mesut bir şekilde çözümü demokrasinin gerçek teminatı olacaktır. Bu sentez, nazik denge ve kontrol organlarına dayanan parlameter rejim mekanizması sayesinde gerçekleştirilecektir. Bir taraftan Batı dünyasını olgunlaştıran siyasî gelenek terk edilmiyecek, bir taraftan da millî ihtiyaçlar bir plâna bağlanacaktır. Türk demokrasisinin temel unsurları bu sentezde saklıdır. Ferdi mülkiyet, özel teşebbüs, aile gibi esaslar toplumsal değerleri içinde düzenlenmiştir. Bilhassa çalışmanın değerlendirilmesi ve toplumda gerçek yerini alması Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

4. Hürriyetlerin teminatı: Tasarıda, memleketimizin son yıllar içinde uğradığı Anayasa inhiraflarını önleyici ve hürriyetlerin teminatını teşkil edici tedbirler de yer almıştır.

Tasarı, rejimin demokrasiden bir inhiraf yapmaması, hürriyetlerin tecavüze uğramaması için, önce, rejimin müdir prensiplerini genel hükümler kısmında zikredilmiştir. Sonra da, bütün Anayasanın içinde yer alan esasların bir dokunulmazlık bir ihlâl edilmezlik ile tahkimi yoluna gitmiştir. Bu tahkim «Anayasanın üstünlüğü» prensibini kabul etmekle müeyyideye bağlanmıştır.

Tasarı, hürriyetlerin tecavüze uğramamasını sağlama noktasından hassasiyet göstermiştir. Bu maksatla, bir yandan Devletin her türlü idarî tasarrufları geliştirilmiş bir kazai kontrole tâbi tutulmuştur. Öte yandan da, bizzat yasama organının Anayasanın koyduğu sınırların dışına çıkmamasını, Anayasa Mahkemesiyle sağlamak istemiştir. Bu konuda bilhassa üzerine dayanılan fikir, hürriyetlerin tanzimcisi olan yasama organının, bu tanzim işinde, hürriyetlerin özünü tehlikeye düşürmiyecek bir sınır ile çevrili kalması fikridir. Bahis konusu Anayasa Mahkemesi vasıtasiyle yasama organı, onun içinde hâkim durumda bulunan çoğunlukların iktidarı, başka bir deyimle doğrudan doğruya bizzat siyasî iktidar sınırlanmış olmaktadır.

Bir başka açıdan bakıldığı zaman tasarı hürriyetlerin ve demokrasi düzeninin teminatını üniversite, radyo - televizyon, ajans gibi muhtar müesseselerin sosyal yapı içinde yer almasında görmüştür. Ayrıca mahallî idareleri muhtar bir müessese hüviyetine kavuşturması ve muhtar kamu tüzel kişilikleri ihdası da hürriyetlerin ve demokratik düzenin teminat bütününü tamamlayıcı sayılmıştır.

Nihayet bu tasarı, gerek siyasî haklar ve siyasî müesseseler alanında koyduğu hükümlerle, gerek siyasi teşkilâtın kuruluş ve işleyişi hususunda getirdiği kaidelerle siyasi oluşu bir aleniyet içinde cereyan etmeye sevk etmiştir.

Bu aleniyet içinde bir muhalefet müessesesinin mevcudoluşu ve bir fonksiyon görmeye imkânlı kılınışı, hürriyetlerin teorik ve hukuki teminatı yanında, bütün Anayasa düzeninin ve hürriyetlerinin nihai ve pek müessir bir teminatı olmuştur.

Anayasa Mahkemesi, Yasaların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasa ve Anayasa değişikliklerinin de Anayasada gösterilen koşullara uygunluğunu denetlemekle görevli ve yetkili yüksek mahkeme.

Anayasa Mahkemesinin temel görevi ve işlevi, yasaların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini yürütmektir. Bu denetim, alt kademedeki bir hukuk kuralının onun üstündeki bir hukuk kuralına uygun olup olmadığını, Anayasa kuralının yasa tarafından bozulup bozulmadığının incelenmesi, bozulmuşsa yaptırmanın saptanmasıdır. Yargısal denetim, yargıçların bağımsızlığı, yargı denetiminin bağlı olduğu usul kurallarının teknik karakteri ve ciddiyeti bakımından siyasal bir organ (örneğin, ikin-

ci meclis senato, anayasa komitesi vb.) tarafından yapılan denetimle karşılaştırılamayacak derecede güvencelidir.

Anayasa Mahkemesi, yasaların Anayasaya uygunluğunu, iptal davası açılması ve diğer mahkemelerin görülmekte olan bir davada uygulanacak bir yasanın hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu kanısının ciddî olarak bulunması üzerine aykırılık savının Anayasa mahkemesine getirilmesi biçimlerinde denetler.

Anayasa Mahkemesi, her ülkede bulunmamaktadır. Bazı ülkelerde yasaların Anayasa uygunluğunun denetlenmesi, adlî yargı örgütünün en yüksek kademedeki mahkemesine, Federal Mahkemeye veya Yargıtay'a verilmiş bir görevdir. İsviçre Federal Mahkemesi 1874'den beri bu yetkiyi kullanmaktadır. Bazı anayasalar (Küba 1934, Kolombiya 1886, Haiti 1918, Venezüela 1931-1947, Romanya 1923) dava yoluyla denetimi en yüksek adlî yargı mercilerine vermiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra kabul edilen Anayasalarda, bu denetim bu maksatla kurulmuş mahkemelere (Anayasa Mahkemelerine) verilmiş bir görev ve yetki olarak ele alınmıştır: 1920 Avusturya, 1920 Çekoslovakya, 1931 İspanya, 1948 İtalya ve 1961 Türkiye Anayasası bu yöntemi kabul etmiştir. Yine 1949 tarihli Federal Almanya anayasası da bir Anayasa Mahkemesinin kurulmasını kabul etmiştir.

Anayasa mahkemesi, sosyalist blok ülkelerinde, marksist demokrasilerde bulunmaktadır. Yalnız, son yıllarda Yugoslavya'da yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere bir Anayasa Mahkemesi kurulduğu görülmektedir. Marksist demokrasilerde, sosyalist kuruluşun tamamlanışı ve sosyalizmden komünizme tedricî geçiş dönemi sıralarındaki sosyalist hukukun, emekçilerin devleti tarafından yasalaştırılan, saptanan ve sosyalist ilişkileri ve komünist bir toplumun kurulmasını geliştirmek, güçlendirmek ve korumak amacıyla işçi sınıfı tarafından ve komünist partisinin önderliği altında yönetilen halkın iradesini dile getiren bir normlar sistemi olduğu kabul edilmektedir. Anayasalar, marksist demokrasilerde iktidarı sınırlandırmaya, güçleri (yasama yürütme - yargı) ayırmaya değil, emekçi sınıfların iktidarının bütünlüğüne dayanır ve yurttaşların özgürleştirilmesi için emekçi sınıflar elindeki devlet gücünün ağır basmasının birer belgesidir. Yine marksist demokrasilerde, parlamento ne kadar halkçı ise bir yasa hükmünün Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir organın (Anayasa Mahkemesinin) kurulmasının o kadar sakıncalı olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu görüşe göre, Anayasa mahkemesinin parlamentoyu denetleme yetkisi varsa, bu yetki antimedokratiktir, halk egemenliğinin en yüksek organı olan Millet Meclisinin üstünlüğü ilkesinin bir ihlâlini, bu ilkeye bir saldırıyı oluşturur. En üst düzeyde kesin kararlar veren bir «yabancı iktidar» bu sayede, kabul ettiği yasalardan birinin Anayasaya aykırı olduğuna karar vermek suretiyle halk egemenliğini temsil eden organın iradesini etkisiz bırakabilecektir. Sosyalist ülkelerin anayasal sistemleri, bu temel ilkeden hareket ederek, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir organın varlığını kabul etmezler. Yasa tasarılarının genel halk tartışmasına sunulması, meclisler arasında anlaşmazlık çıkarsa sorunun genel halk oylamasına (referandum) sunulması, anayasa uygunluğun en yüksek iktidar organı (SSCB'de Yüksek Sovyet Predizyumu) tarafından denetlenmesi ve yine en yüksek iktidar organının yasaları yorumlaması gibi yöntemler, mahkemelerin bir yasanın açık ve kesin hükmünü Anayasanın ışığı altında uygulamak ve yorumlamak ödeviyle görevli kılınmış olmaları sosyalist ülkelerde «Anayasaya aykırı yasa» çıkarılması olasılığını ve olanağını ortadan kaldırmaktadır. Yine sosyalist ülkelerde «Yüce Divan» benzeri bir kuruluş olarak da Anayasa mahkemesi tipinde bir organ yoktur. Bunun yerine o ülkedeki en yüksek merkezî iktidar organı vardır. SSCB'de SSCB Yüksek Sovyet Predizyumu ve SSCB Yüksek Sovyeti gibi organların Bakanlardan hesap sorduğu ve Yüksek Predizyumun onayı ile milletvekilinin sorguya çekilip, tutuklanabildiği ya da cezalandırıldığı esası kabul edilmiştir.

Burjuva demokratik parlamenter rejimlerde Anayasa mahkemesi, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlediği gibi, ayrıca bazı durumlarda ve bazı ülkelerde Yüce Divan yetkisiyle donatılmıştır: İtalya'da ve Türkiye'de olduğu gibi, 1961 Anayasasına göre Anayasa mahkemesi, Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanın sözcüsünü, Askerî Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini, görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatiyle yargılar ve Anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirir. Siyasal Partilerin belli durumlarda yargılanıp kapatılması yetkisi de Anayasa Mahkemesine tanınmıştır. Bu durumlarda Anayasa Mahkemesi, «ceza yargılaması» yapmaktadır.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nde dava açma hakkı, Cumhurbaşkanına, yasama meclislerindeki siyasal parti gruplarına, TBMM'de grubu bulunan siyasal partilerle, milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların en az % 10'unu kazanmış siyasal partilere, yasama meclislerinden birinin üye tam sayısının en az 1/6'sına, (kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda) Yüksek Hakimler Kurulu'na, Yargıtay'a, Danıştay'a, Askerî Yargıtay'a, Üniversitelere tanınmıştır. 1971'den önce TBMM'de üyesi bulunan her parti iptal davası açabiliyordu. İptal davası açma hakkı 1971 değişikliği ile sınırlandırılmış bulunmaktadır. Dava süresi iptali istenen yasanın veya içtüzüğün Resmi Gazetede yayımından itibaren 90 gündür. Anayasa aykırılığı saptanan yasa veya içtüzük hükmü hakkında iptal kararı verilir ve hüküm gerekçeli kararın Resmi Gazetede yayımı tarihinde yürürlükten kalkar. Anayasa mahkemesinin kararları kesindir. Kararlar gerekçesi yazılmadan açıklanamaz ve iptal kararı geriye yürümez. Diğer mahkemelerden gelen iptal istemi üzerine verilen kararlar ise olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı olarak verilebilir. Anayasa mahkemesi kararları, yasama, yürütme, yargı organlarını ve yönetimi, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.

Ender Kâmil Boyacı

ANDAŞ Ertan (İzmir - 1939), Sendikacı. 11 yaşında tütün işkolunda çalışmaya başladı, ağır sömürü koşulları içinde pişerek 1956 da sendikanın önemini kavradı ve işkolundaki sendikaya girdi, kısa sürede işçiler arasında sevildi, konuşmaları onu sendikalar arası toplantılarda yönetici olma niteliğiyle tanıttı ve 1957 de İzmir İşçi Sendikaları Birliği kongresinde sekreterliğe getirildi. Askerliğini bitirip İzmir'e döndükten sonra Belediye Fuar Turizm Müdürlüğünde işe girdi, 1961 de Türk-İş'le Alman Sendikalar Birliği'nin yaptığı bir anlaşmadan yararlanarak sendikacılık öğrenimi için Almanya'ya gitti ve bir yıl Sendikacılık Koleji'nde eğitim gördü, dil öğrenimi kurslarına katıldı. Başarıyla koleji bitirince Alman Genel Hizmetler Sendikası'nın Sosyal Demokrat Gençlik şubesinde sendika pratiğini geliştirdi.

Türkiye'ye döndükten sonra İzmir Belediyesi'nde çalışan işçilerin birliğini sağlama tutkusuyla çalıştı. Genel - İş Sendikası Federasyonu 17 sendikadan oluşmuş, ayrıca 3 ayrı işkolu sendikası kurulmuştu. Bu örgütlerin birleştirilmesi çalışmalarında bulundu ve federatif örgütlenme yerine Türkiye tipi sendikacılığın bu işkolunda da geçerli bulunduğunu savunanlar arasında yer alarak 1962 de Genel - İş Sendikası şube ilkesine dayalı Türkiye sendikası olarak kuruldu ve sendikanın İzmir Bölge Temsilcisi

Yardımcılığına getirildi. 1963 Kongresinde de Genel Başkanvekili oldu. Beş yıl sonra Genel-İş'in Genel Sekreterliği'ne seçildi, 1977 yılı sonunda yapılan DİSK 6. Kongresinde DİSK Yönetim Kuruluna getirildi. Örgütlemedeki başarısı, konuşmalarındaki mantık gücü, pek çok kritik sendika kongresinde Kongre Başkanlığına seçilmesine neden oldu. Sınıf ve kitle sendikacılığı ilkesini savunan ve bu yolda Genel-İş Sendikası'nda Genel Başkan Abdulah Baştürk'le birlikte Türkiye'nin ancak sosyalist bir sistemin uygulanmasıyla kalkınabileceğini belirten Andaş, Genel İş'in Türk İş Konfederasyonu'ndan ayrılışını ve DİSK'e katılma gereğini anlatmada başarılı oldu. Genel İş böylece 5 Haziran 1976 Genel Kurulu'nda DİSK'e katılmayı başardı.

Kemal Sülker

Metin And
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

AND Metin (1927 - İstanbul) Tiyatro yazarı. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Lonra'da iki yıl eğitim gördü. Tiyatro ve sahne sanatlarının ilgisinin yoğunlaşması üzerine 1956'da Rockefeller Vakfı'nın bursuyla A.B.D. ve Avrupa'da tiyatro ve bale konularında incelemeler yaptı. Çeşitli çağrı ve burslar kanalıyla Avrupa'nın değişik ülkeleri yanında Rusya, Orta Doğu ve Hindistan'da gösteri sanatlarını gözlemledi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'nde doktora vererek öğretim görevlisi oldu.

İlk olarak *Forum* dergisinde yazarlığa başladı (1956). Bir süre bu dergiyi ve yayınlarını yönetti. *Değişim*, *Dost*, *Oyun*, *Türk Dili* vb. gibi yerli ve yabancı dergilere yazdı. 1957'den sonra uzun bir süre *Ulus* gazetesinde tiyatro ve bale eleştirmenliği yaptı. *Vatan*, *Milliyet* gibi gazetelerde de eleştiriler, incelemeler yayınladı. Tiyatronun tarihini ve gelişimini irdeleyen kitaplarıyla araştırıcı, inceleyici kişiliği öne geçti. Türkiye tiyatrosunun tarihini derinlemesine araştıran ve şimdiye değin eksik bırakılmış alanı dolduran kitapları önemlidir. Tiyatroyu, toplumsal koşulların fonksiyonu olarak ele almayıp maddesel koşullarından soyutlamasına karşın araştırma ve incelemeleri tiyatromuzun geçmişiyle üzerinde durmaya değer köprüleri sergiler.

Yapıtları: Gönlü Yüce Türk (1958), *Kırk Gün Kırk Gece* (1959), *Dances of Anatolian Turkey* (1959), *Bizans Tiyatrosu* (1962), *Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu* (1962), *Dionisos Ve Anadolu Köylüsü* (1962), *Ataç Tiyatroda* (1963), *A History of Theatr and Popular Entertainment in Turkey* (1964), *Türk Köylü Dansları* (1964), *Geleneksel Türk Tiyatrosu* (1969), *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi* (1970), *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu* (1971), *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* (1972), *50 Yılın Türk Tiyatrosu* (1973), *Tiyatro Kılavuzu* (1973), *Oyun ve Büğü* (1974), *Osmanlı Tiyatrosu* (1976), *Türkiye'de ve Dünyada Gölge Oyunu* (1977). **(G.A.)**

ANDAK Selmi (İzmir - 1921). Yazar, eleştirmen. Orta öğrenimini bitirdikten sonra Fransaya gitti. Paris'te Ecole Normale de Musique'den Sertifika aldı «*Yeni Sabah*»'ta gazeteciliğe başladı. «*Akşam*», «*Tercüman*», «*Cumhuriyet*» gazetelerinde resim, müzik, tiyatro eleştirileri yazdı. Şarkı besteleriyle Apollonia, Altın Örfe, ve TRT Eurovision yarışmalarında ödüller kazandı.

Selmi Andak
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

ANDAY Melih Cevdet (İstanbul - 1915). Orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesinde tamamladı (1936). Bir süre Belçika'da sosyoloji öğrenimi gördü. II. Dünya Savaşının çıkması üzerine ülkeye döndü. Milli Eğitim Bakanlığı Yayım Müdürlüğü'nde çalıştı. Gazetecilik, fıkra yazarlığı, çevirmenlik, öğretmenlik etti.

Melih Cevdet Anday

Melih Cevdet'in «*Varlık*» dergisinde yayımlandığı ilk şiirlerinde (1936 - 37) arkadaşları Orhan Veli ve Oktay Rıfat gibi dönemin ortak beğenisini simgeleyen sözcüklerle çalıştığı söylenebilir. O da «mavi iklimlerde» dal dal erguvan açan rüyalar» biçiminde duyarlıkları yansıtmaya çalışırken, kendi yaşamından, deneylerinden kaynaklanmadığını düşündüren söyleyişlere öykünmüş, yer yer gizemcilere özgü, «ruh, huzur, zaman, ömür, dua» v.b., dizeyle birlikte çağdaş insanın doğal çağrışımlarının da önünü kesen sözcükleri severek kullanmıştır. Bir iki yıllık bir geçiş evresinden sonra ölçü ve uyak kurallarına boyun eğmeyen şiirlerdeyse özgün temalarla birlikte sözcüklerin kapsam alanlarının çok genişlediği yapıtlar veren Anday alışılmış duyarlıkların da dışına çıkar. «Mızıka» çocukla birlikte unutulmaz bir acıyı, evin Emniyet Sandığı'na rehin edilmesi acısını çağrıştırmakta, o gizli ve unutulmamış hüznü başarı ile yansıtmakadır. Bu evresinin ilk ürünlerinden itibaren dünyayı ve insanları bulunduğu gerçeklik içinde görür Melih Cevdet. Şaşkınlığını çabuk bilince dönüştürmüş, durmadan tanım aramaya başlamıştır. Garip'in çıkışından çok önce «*Oluş*» dergisinde yayımladığı yazıda (18 haziran 1938) «Sanatın insanların çok yönlü maddi ilişkilerinden, geçinme biçiminden ve yaşadıkları dönemin

kaçınılmaz «tazyikinden» ileri geldiği» yolundaki düşünülerini doğrular gibidir.

«Birinci Harb-i Umumide doğmuşum
Bizim hesabı kesmek için
İkincisine ne lüzum vardı?»

Dünyayı saran ölüm fırtınası karşısında, yoksulluk, haksızlık, yalan karşısında, onun da arkadaşları gibi sık sık ince yergiye başvurduğu görülür. Garip'ten çok sonra Rahatı Kaçan Ağaç gibi uyak kullanılarak geleneksel denge anlayışının sağlanmak istediği bir şiirde bile kendini ince yergi kullanmaktan alamaz.

«Ona bir kitap vereceğim
Rahatını kaçırmak için
Bir öğrene görsün aşkı
Ağacı o zaman seyredin.»

Öte yandan çelişkileri sergileme, yergi, alay gibi yan olanaklardan toplumsal sorunlara bağlı konuları işlerken yararlanmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bir bölüğü *«Yaprak»* dergisi çıkarken (1947 - 49) yazılan ***Telgrafhane***'yi oluşturan şiirlerin büyük çoğunluğunun bu olanaklara dayanarak kurulmuş olması raslantı değildir.

Şinanay, Gökyüzü Haritası, Düzenli Dünya, Medeniyet Ahlakı, Tarih Okurken v.b. parçalarda dil alabildiğince yalınlaşmış, büyük kent insanının konuşma dilindeki deyimlerden de yararlanılmıştır. Bu tür şiirlerinde, «kimi zaman realiteyi anlamamızın en göze çarpan belirtisi» olarak tanımladığı güncele yaklaşmaktan çekinmemiştir.

Tohum ve ***Telgrafhane*** gibi bu evrenin iki önemli şiiri ise, şairin, hem içerik, hem biçim yönünden kendini sınırlamadığını, değişik yönlere kaymak istediğini kanıtlamaktadır. Memleketin, insanların, dünyanın sorumluluğunu bilincinde duyan şair kişinin yansıtıldığı ***Telgrafhane***'de yer yer uyağa başvurulurken, «ıssız bir telgrafhane», «Bir sis çanı gibi» biçiminde özgün benzetilere de yasak konulmamıştır. Dokuz hece ölçüsüne uyarak yazılan ***Tohum*** ise beşer dizelik beşer bölümden oluşur. Her bölümün dokusunda uyağın büyük işlevi vardır. Toprakaltı direnç hareketlerini simgelediğini düşünebileceğimiz bu şiirde tohum - bitki süreci evrimin doğal aşamaları içinde verilir; şairin duygusallığa kapıldığı bölümlerde bile denge en ufak bir sarsıntı geçirmez.

«Hey gücüne kurban olduğum
Dağ taş dinlemezim hey man
Göster o gül yüzünü göster
Önce yeşil yeşil bak tohum
Sonra sarı sarı gülüver.»

Genel özellikleri bakımından şairin 1940-52 yıllarında kazandığı deneylerin bileşkesi olarak kabul edebileceğimiz şiirlerden oluşan Yan Yana'da dörtlü kuruluşların belirgin biçimde çoğaldığı görülür. ***Gelecek***, ***Hiroşima***, ***Faltaşı***, ***Güzel Düş*** (iki dörtlük), ***Anı*** (altı dörtlük) adlı parçalarda geleneksel biçimlere eğilim ağır basmış, şiirlerin dokusuna uyaklar egemen olmuştur.

Bu şiirlerde inceyergi ile lirizm, yer yer çoşku yan yanadır. Sözcüklerde değişme başlamış, ağaç, çiçek, deniz, bitki v.b.'larının yanısıra çağ, barış, dünya, yeryüzü, doğa, düşünme gibi kavramlar kullanılır olmuştur. Bu değişmeyi şairin «belli bir düşünce üzerinde araştırma yaparken güzel biçimleri yakalama» isteğinin ilk önemli aşaması olarak düşünebiliriz.

Kolları Bağlı Odiseus'un 1 ve 2. bölümlerindeki parçaların geleneksel şiir koşulları göz önüne alınarak kurulması da gene denge kaygısına bağlanabilir. Kişinin doğa, kendisi ve toplum karşısındaki yabancılaşmasının işlendiği bu uzun şiirde Melih Cevdet'in yeni bir döneme girdiğini kanıtlayan başlıca değişiklikler şöyle saptanabilir.

1 — Sınıfsal etkilerle sıkıştırılan insanın günlük yaşamına değgin sorunları yansıtan sözcük ve deyimler yerine kavramlar, soyut sözcükler kullanmak,

2 — Yer yer «tahta bir at gibi» biçiminde benzetilerle ve «bulut tapınağı», «acıkmış bir güneş», «tanrısal uyku», «görünmez ışın», «mermer yaz yağmuru» biçiminde özgün tamlamalarla şiiri zenginleştirmeye çalışmak,

3 — Uyağa başvurmak. Dizede iç uyum ve belli ses düzeyleri yaratmaya çalışmak,

4 — «Duyular eski ağaçlarımdı benim», «us iki akımlıdır» türünden tanımlar yapmak,

5 — Düşünle söyleyiş arasında denge arayarak, doğa ile insan arasındaki yakınlığı belirtmek için resimler çizerek, yer yer «ben» dolaylarında dolaşarak insancıl bir düşün ortamında sarsıntıya yol açabilecek öğelerden yararlanmak.

Kolları Bağlı Odiseus'ta gördüğümüz bu özellikleri «Göçebe Denizin Üstünde»yi oluşturan şiirlerde daha belirgin ve gelişmiş olarak buluruz. Melih Cevdet'in son döneminde yayımladığı bu kitabında Garip döneminde yansıdığı birçok öğe yanında özellikle benzeti şiirlerin çatısına egemen olacak ölçüde kullanılmıştır.

Şiir Kitapları : Garip (Orhan Veli ve Oktay Rifat'la birlikte 1941), ***Rahatı Kaçan Ağaç*** (1946, 1961), ***Telgrafhane*** (1952, 1964), ***Yan Yana*** (1946, Türk Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı görülerek kovuşturma açıldı; toplandı. Beraat etti), ***Kolları Bağlı Odysseus*** (1963), ***Göçebe Denizin Üstünde*** (1970), ***Teknenin Ölümü*** (1975), ***Sözcükler*** (1978).

Diğer Kitapları : Doğu - Batı (denemeler, 1961), ***Konuşarak*** (denemeler, 1964), ***Aylaklar*** (roman, 1965), ***Sovyet Rusya***, ***Azerbeycan***, ***Özbekistan***, ***Bulgaristan***, ***Macaristan*** (gezi notları, 1965), ***Gelişen Komedya*** (tiyatro yazıları, 1965), ***Mikado'nun Çöpleri*** (oyun, 1967), ***Gizli Emir*** (roman, TRT 1970 Roman Başarı Ödülü, 1970), ***İsa'nın Giincesi*** (roman, 1974), ***Raziye*** (roman, 1975), ***Dört Oyun*** (1972).

MELİH CEVDET ANDAY'dan İki Şiir

YILDIZLAR

Gözkapağı bir yeryüzünün
Deniz, kıyıya vurur belleğimde,
Belki yağmur yağar gündüzün
Ama demişler hani, toprak nerde?

En çabuk ormanı unuttum
Meğer ben bir ormanmışım eskiden
Düş'müşüm de meğer düş görüyorum,
Öteki berikiymişim ben.

Gece ölülerin anı gülüdür,
Ay unutulmuş ilk gününde,
Ama bize de bir gök verilirse
Bakarsın yıldızlar görünür.

SEVİNCİM

Seni dün gördüm pencerende
Sevincim hiç yoktan sabah ki ağrır
Ya seni, ya dün, ya pencerede.

Aynı kentte yaşadığımızı biliyorum
Seni gördükçe pencerede
Hem seni, hem dün, hem pencerede.

Sevincim hiç yoktan pencerede
Bir kent ki ağrıdıkça ağrır
Hep seni, hep dün, hep pencerede.

Aynı kentte yaşadığımızı biliyorum
Sevincim ağrıdıkça pencerede.

Ankara Antlaşması. 20 ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Fransa Cumhuriyeti hükûmetinin aralarındaki savaş durumuna son verdiklerini bildiren siyasal belge. II. İnönü savaşının kazanılmasını izleyen günlerde Fransız Dış İşleri Bakanı Franklen Buyyon Ankara'ya gelmiş (9 haziran 1921), Dış İşleri bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ile görüşmelere başlamıştı. İleri sürülen barış önerileri karşısında Türkiye'nin görüşü «Eski Osmanlı Devletinin yerine yeni bir Türkiye devleti vardır. Bu devletin taşıdığı siyasal ve hukuksal yetkileri tanımak gerekir. Sevr antlaşması bizi ilgilendirmez» temeline dayanıyordu.

Görüşmelerde Fransız temsilcileri özellikle eski sermaye yatırımları ve kapitülasyon ayrıcalıklarının geçerliliği üzerinde durdular. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararımızı şöyle somutladı

«İstiklali tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin asıl ruhudur. Bunda başarı kazanacağımıza inanç ve imanımız vardır. Biz yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Alim, cahil, istisnasız tekmil milletin fertleri, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta tam istiklalimizin temini ve idamesidir.»

Sakarya Meydan Savaşı'nın da utkuyla sonuçlanması üzerine Fransa hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ileri sürdüğü koşullara koşut olarak Ankara'da antlaşmayı imzalamayı kabul etti.

Antlaşmasının ilk maddesine göre Türkiye ile Fransa arasındaki savaşın son bulduğu belirtiliyor, öteki maddelerdeyse Adana bölgesinin Fransız askerleri tarafından boşaltılması kabul ediliyordu. İskenderun ve yöresi özel bir yönetim koşulu ile Fransızlara bırakılmış ancak Türk dilinin resmi mahiyette kabul edilmesi kararlaştırılmıştı.

Ankara antlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti güneydoğu kesimindeki silahlı güçlerini batı cephesine alma olanağını da bulmuştur.

(A.C.)

ANKARA ANTLAŞMASI KONUSUNDA SOVYET GÖRÜŞÜ

Yunanlıların Sakarya'da, tam üç hafta süren bir boğuşmadan sonra Korkunç bir bozguna uğrayarak başıbozuk bir halde geri çekilmelerinden sonra, 20 Ekim 1921 günü Franklin-Bouillon, Ankara hükümetiyle bir anlaşma imzalamıştır. İki ülke arasındaki savaş haline hemen son verilmesi, Fransız birliklerinin işgal altında tuttukları Adana bölgesinden çekilmesi, Fransa'ya Türk demiryolları üzerinde belirli ödünler verilmesi gibi temel hükümlerin yer aldığı bu anlaşmayı yaptıktan sonra birtakım oyunlara girişti Fransız diplomatı :

Amacına ulaşabilmek için rüşvet ve pohpoh dahil bütün yollara başvuran Franklin-Bouillon'a göre, Mustafa Kemal Türkiyesi Sovyet Rusya ile olan bağlarını hemen koparmalıydı; çünkü bu dostluk, yeni Türk-Fransız anlaşmasının ruhuna aykırı düşüyordu. Ayrıca Fransız diplomatı, Irak'ta İngilizlere karşı başgösteren karışıklıkları el altından desteklemelerini öğütlemekteydi Türklere; çünkü Yakın Doğu'da başgösterecek bu türden kargaşalıklar, Londra'yı daha uzlaşmacı davranmağa zorlayabilirdi.

Ankara anlaşması, Büyük Britanya'da ciddi bir hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Lord Curzon Fransa'yı, bu tek yanlı anlaşmayla daha önce İngiltere ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmasının yükümlerini çiğnemek ve İngiliz orduları tarafından fethedilmiş toprakları Türklere peşkeş çekmekle suçluyordu. Fransız diplomasisinin cevabı ise, söz konusu anlaşmanın hiç bir şekilde Büyük Britanya'yı hedef almayıp sadece Türk-Fransız ilişkierinil yeni bir düzene soktuğu şeklinde idi.

Versay sisteminin ilk çatlakları gittikçe biraz daha belirginlik kazanmaktaydı.

Ansiklopedi Türkiye'de, «çeşitli bilgileri yada belirli bir uzmanlık, bilim dalıyla ilgili bilgileri belirli bir yönteme göre derleyen yapıt»lar olan ansiklopediler üzerinde batılı anlamda çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarından sonra başlar. Bu tür yayınların Tanzimattan önceki en önemli örneği, Kâtip Çelebi'nin (1609 - 1657) üç yüz kadar kitabı tanıtıp yorumlayan *Keşfü Zünun*'udur. Tanzimattan sonra hazırlanan ansiklopedi niteliğindeki yapıtların başlıcaları ise şunlardır: Ahmet Rıfat Efendinin kimya, makine vb. gibi alanlardaki gelişmelere de yer veren *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*'si; biyografya ansiklopedisi niteliğinde iki yapıt: Mehmet Süreyya Beyin *Sicill-i Osmanî*'si ve Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri;* Şemsettin Sami'nin doğu ve batı tarih coğrafyasını kapsamasına çaba gösterdiği altı ciltlik *Kamus-ül Âlâm*'ı.

Ansiklopedi çalışmalarına Cumhuriyetin ilânından, özellikle Lâtin harflerinin alınmasından sonra hız verilir. İlk ciddi yapıt, Cumhuriyet gazetesinin yayımladığı *Hayat Ansiklopedisi*'dir (1932 - 1936). ABD'de yayımlanan *Compton's Picture Encyclopedia*'nın ana maddelerine Türkiye ile ilgili ek maddeler katılarak hazırlanır. İbrahim Alaattin Gövsa da *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* (1933 - 1938) ve *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1945) ile bu alana katkıda bulunan öncülerdendir. Fuat Köprülü'nün hazırladığı *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* (1935), değerli bir yapıt olmakla birlikte ilk fasikülde kalır. Milli Eğitim Bakanlığı, 1939 yılında *İslam Ansiklopedisi*'ni, 1943 yılında *İnönü Ansiklopedisi*'ni (sonraki adı *Türk Ansiklopedisi)* yayımlamaya girişir. Bunlar geniş oylumlu çağdaş yapıtlar olarak planlanırsa da sonraki yıllarda iktidarların kültür politikaları nedeniyle hem birtakım yanlışlarla hem de gecikerek, dolayısıyla ilk ciltleri eskiyerek yayımlanır ve bir türlü tamamlanamaz. 1979 yılında bu ansiklopedilerin bundan böyle Kültür Bakanlığı tarafından çıkarılacağı açıklanır. Genel ansiklopedi alanında en büyük girişim, Fransa'da çıkan *Grand Larousse*'un, birçok maddelerinin çevrilmesi ve Türkiye ile ilgili ek maddeler eklenmesiyle, *Meydan - Larousse* adı altında yayımlanması olur (12 cilt: 1969 - 1973, 13. ek cilt: 1976). Özel konulu ansiklopedilerin başlıcaları Celal Esat Arseven'in *Sanat Ansiklopedisi* (15 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı, 1943 - 1954), Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* (11 cilt, 1958 - 1973), *Türkiye 1923 - 1973 Ansiklopedisi* (4 cilt, Kaynak Kitaplar, 1975), *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi* (4 cilt. çeviri. Gelişim Yayınları, 1975) dir.

Konularına sosyalist dünya görüşü açısından yaklaşan ansiklopedi niteliğindeki yayınlara ülkemizde son yıllarda rastlanmaya başlanır. Bunların belli başlıları *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü* (Atilla Tokatlı, 1. cilt, 1975), *Materyalist Felsefe Sözlüğü* (M. Rosenthal P. Yudin'den çev: Aziz Çalışlar, 1972), *Ansiklopedik Sosyalizm Sözlüğü* (Orhan Suda, 1976), *Marksist Ekonomi Sözlüğü* (Maurice Bouvier - Ajam, Jesus Ibarrola ve Nicolas Pasquarelli'den çev: B. Aren İ. Yasar, 1977) ve *Gerçekçi Tiyatro Söz-*

lüğü (Aziz Çalışlar, 1978) dür.

Alpay Kabacalı

Ant, Düşün ve Sanat dergisi (15 Mart 1945 - Ağustos 1945) 10 sayı çıktı. Onbeş günlük «İmtiyaz sahibi»: Hakkı Bigeç. «Neşriyat Müdürü»: Ulviye Uysal. İlk sayısında Rüştü Şardağ *(Edebiyat ve Halk)*, İlhan Başgöz *(Nedim'de Halk Edebiyatının İzleri)*, Suat Taşer, v.b.'larının yazı ve şiirlerinin yer aldığı derginin sonraki sayılarında Behice Boran, Nusret Hızır, Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref, Hüsamettin Bozok, Kemal Bilbaşar, Niyazi Berkes, Enver Gökçe, Ömer Faruk Toprak, Arif Barikat (Damar), İlhan Berk yazdılar. Nusret Hızır *«Tehlikeli Felsefeler»* (sayı: 7) başlıklı yazısında Nazizmin düşünüş alanında kendine dayanak ararken Nietzsche'nin «insan-üstü» kuramına bağlandığını belirtiyor, Alman düşünürün görüşlerinin «demokrasi düşmanı bir rejime ideoloji olarak biçilmiş kaftan» gibi oturduğunu ifade ediyordu. Sosyalist gerçekçi akıma inanmış olan 1940 kuşağının, savaş sonrası ortamda anti-faşist coşkulardan kaynaklanan şiirlerinin yer aldığı Ant dergisinde, Aragon gibi çağdaş Fransız şiirinin öncüleri tanıtılırken, halk edebiyatımız üzerine özgün inceleme yazıları da çıktı. Derginin sürekli yazan kalemleri arasında görünen Behice Boran faşizmi yargılayan makalelerinden birinde şu gerçekleri vurgular:

«Büyük sermayenin tazyiki altında içtimaî ve iktisadi mevkiini kaybetmemekte olan ve büsbütün kaybedeceğinden korkan orta tabakalar ve maceracı, dejenere unsurlar, siyasî gruplaşmalar ve hareketler halinde belirgin faşist gelişmeleri desteklediler. Bu hareketlere yem oldular. Büyük sermaye grupları ve onlara alet olan devlet teşekkülleri halktan gelen inkılapçı hamleyi önlemek üzere bu faşist hareketleri körüklediler ve nihayet zamanı gelince, mensuplarını getirip devlet sandalyesine oturttular.» (sayı: 9).

Kısa yaşamına ve Tek Parti döneminin kısıtlı koşullarına karşın «Ant» Marksist öğretiyi özümseyen kafaların yazıları, edebiyat ürünleriyle sosyalist savaşım tarihimizde yeri olan dergilerden biridir.

(Ş.K.)

Ant İstanbul'da çıkan sosyalist dergi (3 Ocak 1967 / 21 Nisan 1970 arasında haftalık olarak 173 sayı, Mayıs 1970 / Nisan 1972 arasında aylık olarak 12 sayı). Yaşar Kemal, Fethi Naci ve Doğan Özgüden tarafından kurulan **Ant,** Doğan Özgüden yönetiminde yayımlandı. «Bağımsızlık ve sosyal adalet için» sloganıyla yayına giren derginin «Niçin Ant?» başlıklı ilk yazısında Türkiye'deki egemen sınıfların halkın son zamanlardaki büyük uyanışına karşı bir cephe oluşturdukları; sosyalizmin her an ve her yerde komprador kapitalizmine karşı savaşım vermek zorunda bulunduğu; sosyalist gelişme doğrultusunun er geç demokratik yollarla baskıları aşacağı belirtiliyor; derginin sosyal adaletten ve bağımsızlıktan yana, sömürüye ve emperyalizme karşı olduğu açıklanıyordu. İlk sayıda Nadir Nadi, Yaşar Kemal, Çetin Altan, Fethi Naci, Refik Erduran, İdris Küçükömer, Mahmut Makal, Aziz Nesin, Selahattin Hilav, Mehmed Kemal, Kemal Sülker, Hüseyin Baş ve Memet Fuat'ın yazıları yer alıyor; böylece dergi geniş bir sol kesimin desteğini sağlamış bulunuyordu. Giderek daha dar bir kadroyla daha çarpıcı yayınlar yapmaya yönelen *Ant* Türkiye İşçi Partisi'nin eylem ve ideolojisini desteklediğini açıkladı. Devrimci kuramla pratiğin birleşmesini öneren dergide özellikle ABD'nin başını çektiği uluslararası emperyalizm ve kapitalizme karşı çıkıldı; Adalet Partisi'nin başında bulunduğu iktidar ile TİP dışındaki partiler şiddetle eleştirildi. Tüm eleştiriler temelde rejime ve düzene yöneliyor; TİP'in öncülüğünde demokratik yoldan düzen değişikliğine gidilmesi gereği vurgulanıyordu. Bu yayınlardan dolayı açılan davalarda dergi yazarlarıyla sorumlu müdürleri için istenen hapis cezaları toplamı yüzyıllarla ölçülecek kadar arttı ve 12 Mart döneminde yerine getirildi: Derginin üç sorumlu Müdürü, Yaşar Uçar, Alpay Kabacalı ve Osman S. Arolat cezaevlerine alındılar. Prof. J. M. Landau'ya göre, «yetkililerin sık sık dava açmaları, yargı organlarının da hapis ve para cezaları vermeleri olguları, Düzen'i telâşlandırmakta *Ant*'ın yeterince şiddetli bir etki yarattığını göstermektedir.»

Türkiye İşçi Partisi içinde tartışmalar başlayınca TİP Genel Başkanı Aybar'a karşı çıkan grubu destekleyen *Ant*, 1969 güzünden başlayarak daha radikal bir yayın çizgisi izledi: Sosyalistleri «ideoloji ve örgüt birliği»ne çağıran 6 Ocak 1970 tarihli sayısında «Devrimciliğin ölçüsü, kitlelerle beraber, onlardan öğrenerek, onlara öğreterek eylemde bulunmaktır. Devrimcinin görevi devrim yapmaktır», görüşüne yer veriyordu. Bu sayıdan sonra sürekli olarak «pasifizm değil eylem», «devrimci çabamızı işçi - köylü yığınlara yöneltelim» gibi sloganlara ağırlık veren dergi, 1970 Mayısından sonra aylık «sosyalist teori ve eylem dergisi» olarak yayınını sürdürdü ve «kesintisiz devrim» sürecine girildiğini, sosyalistlerin «devrimci demokratik halk iktidarı»nı gerçekleştirme savaşımı vermeleri gerektiğini öne sürdü. 12 Mart döneminin ilk ayında yayınına son verdi (Nisan 1971).

(A.K.)

ANTEL Sadrettin Celal (İstanbul'- 1891 / İstanbul - 1954). Yazar, eğitbilimcilimci. Öğrenimini Paris'te St. Clond Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Sorbonne'de tamamladı. Ülkeye dönünce Adana Öğretmen Okulu müdürlüğüne atandı. İstanbul Kız ve Erkek liselerinde felsefe, eğitbilim, psikoloji okuttu. Bu evresinde Fuad Köprülü ile birlikte G. Le Bon ve Jhon Dewey'nin yapıtlarını çevirdi. *«Muallim»* dergisinde yazdı. Daha sonra, Dr. Şefik Hüsnü (Deymer) ve arkadaşlarının çıkardığı *«Aydınlık»* dergisinde eğitim, toplumbilim konularında inceleme araştırma yazıları yayımlamaya başladı.

Sadrettin Celal Antel

«Harsçılar ve Biz, sayı, 1», *«Cihan Harbi ve Edebiyat*, sayı. 2», *«Harsçılar ve Terbiye*, sayı. 3», *«Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm*, sayı. 4», *«Sendika Nedir?*, sayı. 8», *«BİR Mayıs*, sayı. 15», *«Viladimir İliç Ulyanof Lenin*, sayı. 20», *«Sınıf Terbiyesi mi İnsanî Terbiye mi?*, sayı 22», *«Marksizm Karşısında Burjuva İlmi*, sayı. 28»,

«Harsçılar ve Biz» adlı yazısında Ziya Gökalp'in Durkheim'e dayanan görüşlerini eleştiriyor, bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels'in toplumların tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olduğu yolundaki görüşlerini vurguluyordu. Aynı evrede *«Akşam»* gazetesinde yayımladığı *«İlmî Bahisler»* genel başlığı altındaki yazısında *(Sosyalizmin Tekâmülü»* (3 Mart 1921), *«Hayali Sosyalizm»* (5 Mart 1921) sosyalist öğretiye ilişkin sorunları inceledi.

Faşizm üstüne bir incelemesinde *(Aydınlık*, sayı 18, Ekim 1923) faşizmin İtalya'da proleterya hareketine ihanet eden kimi sendikacılar, anarşistler ve sosyalistlerden kaynaklandığını belirten Antel, faşizmin proleteryaya karşı burjuvazinin özel bir saldırısı olduğu yargısını ileri sürerek, çöküş döneminde egemen sınıfların iktidarda kalmaları için örgütlendikleri vurucu güç olduğunu yazar.

Antel, ilk kez Dr. Şefik Hüsnü, Ali

Cevdet, Hasan Ali (Ediz), Hüseyin Vasıf'la birlikte 1 Mayıs 1923 günü dağıtılan bir bildiri nedeniyle tutuklanmış, «Hıyaneti Vataniye» yasası uyarınca yargılanmaları mümkün görülmediğinden serbest bırakılmıştı. İkinci kez tutuklanmasında (1 Mayıs 1925) yargılama sonucu 7 yıla hüküm giymiş —18 ay cezaevinde kaldıktan sonra 29 Ekim 1926'da tüm siyasal mahkûmlar için çıkarılan af yasasından yarlanarak— serbest bırakılmıştır.

Yeniden Eğitim Bakanlığı'na başvurarak Çamlıca Kız Lisesi Müdürlüğüne atanması bu olaydan sonradır (1927). Daha sonra politikadan uzak durmuş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagoji Kürsüsü'ne profesör olarak getirilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında «Tan» gazetesinde «Anten» takma adı ile Sovyetler Birliği'nin dış politikasını övücü nitelikte makaleler yayımlayan Sadrettin Celal, sağcı öğrencilerin aleyhinde gösteri yapması nedeniyle Bakanlık emrine alınmış (1944). Kararın Danıştay'ca iptal edilmesi üzerine kürsüsüne dönmüştür.

Başlıca yapıtları: «Pedagoji», «Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği», «Test Usulü Maarifimiz ve Meseleleri», «Terbiyede Ölçü»'dür. *Aydınlık Külliyatı* adiyle yayımlanan kitapçıklar arasında *«Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm», «İçtimaî Mesele ve Islahatçılar», «Sosyalizm ve Tekâmülü», «Sendika Meseleleri»* anılabilir.

(A.C.)

«Anthmios, Tralleis (Aydın) li (VI. yy.) Mimar, matematikçi. 531 de yanan *Ayasofya Kilisesi*'nin yapımını yönetmekle görevlendirildi. Tasarımı yaptı, temelini attı, bitiremeden öldü. Yapımı 532 de başlamış olan yapıtı Miletos'lu İsidoros bitirdi.

APAYDIN Orhan (Aydın - 1926). Hukukçu, yazar. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1948). Avukatlık mesleğini seçti. Fakültenin son sınıflarında okurken *«Vakit»* gazetelerinde ilk yazılarını yayımlamış (1945 - 46), Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştı (1946). Sonra yönetimine katıldığı *«Yeniden Doğuş»* (1945-50) dergisinde çıkan düşün ve sanat yazıları ile tanındı. (1945-50). Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında *«Dünya»* ve *«Milliyet»* gazetelerinde yazan Apaydın, 1951'de Türk Ceza Yasası'nın 141 ve 142. maddelerinde hükümetçe öngörülen değişikliğe karşı çıktı. D.P.'nin temel hak ve özgürlükler karşısındaki çağ dışı tutumunu eleştirdi. 27 Mayıs 1960'dan sonra Adnan Menderes hakkında açılan davalarda savunma avukatlığını

Orhan Apaydın

üstlendi. Aydın'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1961). Adalet Partisi'nin izlediği politikayla bağdaşamadı. Ayrıldı (Eylül 1962). Bağımsız milletvekili olarak görevini sürdürdü. Kimi antidemokratik yasaların kaldırılması yolunda gösterilen çabalara katıldı; işçi haklarını güvence altına alan yasaların çıkarılmasını destekledi.

1965 seçimlerinde, A.P.'nin yabancı petrol şirketleriyle yakın ilişkilerini kamu oyuna duyurdu. Özellikle *«Cumhuriyet»* gazetesinde yayımladığı yazılarda ileri, demokrat, işçi ve emekçi sınıfların sorunlarını çözmeye yönelik etkili bir hukuk adamı kimliğinde göründü. İki kez İstanbul Barosu başkanlığına seçildi (1976, 1978). Baro aracılığı ile Avrupa İnsan Hakları Merkezi'nin İstanbul'da kurucuları arasında yer aldı. *Türk - İş'in Politik Yönü* (1969), *Kim Öldürüyor, Niçin Öldürüyor* (1978) adlı kitapları var.

APAYDIN Talip (Polatlı 1926) Yazar, şair. Çiftçiler Köy Enstitüsü (1943), Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü (1946) ve Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümünde öğrenim gördü. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Düşüncelerinden dolayı bir ara Milli Eğitim Bakanlığı buyruğuna alınarak öğretmenlik yapması engellenen Apaydın, aynı nedenle yedeksubaylık görevine engel olunduğundan, askerliğini kimi Köy Enstitüsü çıkışlılarla birlikte çavuş olarak çeşitli sürgün alaylarında tamamladı.

Şiir ve öykülerini Köy Enstitüleri Dergisi'nde yayımlayarak (1945) yazın yaşamına atıldı. İlk kitabı köy notlarından oluşan *Bozkırda Günler* (1952), ikinci kitabı şiirlerini derleyen *Susuzluk* (1956)'tu. Sonradan roman ve öyküye yöneldi. *Sarı Traktör* (1958), *Yarbükü* (1959), *Ortakçılar* (1964), *Define* (1970). *Yoz Davar* (1972), *Toz Duman İçinde* (1973), *Tütün Yorgunu* (1975, Madaralı Roman Armağanı) adlı romanları ve *Ateş Düşünce* (1967), *Karşı Yakadaki Cennet* (1972) adlı iki öykü kitabı yayımlandı.

İçinden çıktığı köyün, köylünün güç koşullar altındaki yaşamını, olanaksızlıklarını, arayışlarını gerçekçi bir bakış açısıyla ve yarınlara umudu vurgulayarak anlatır. Köy Enstitülü yazarlar kuşağı içinde öz - biçim dengesine ulaşma yolundaki çabalarıyla seçkinleşen Apaydın, insansal ilişkileri herhangi bir abartmaya yönelmeden, ince bir gözlemcilikle yansıtır. Edebiyatımızın «roman çağı»nı yaşadığı inancıyla roman çalışmalarını hızlandırmış; ilkel üretim aracından makineli üretime geçiş *(Sarı Traktör)*, çeşitli tarım sorunları *(Yarbükü)*, gurbetçilik, ortakçılık, Köy Enstitüleri *(Ortakçılar)*, define arama umut ve tutkusuyla bunun sonuçları *(Define)*, köylü hayvan ilişkileri, çobanlık *(Yoz Davar)* gibi köy sorunlarını işlemiştir.

(A.K.)

AR Cezmi (1901 - 1977). Görüntü yönetmeni. İstanbul'da doğdu. 1922 yılında kurulan Kemal Filmin haber filimlerini *(İşgal Ordusunun Gidişi, Refet Paşanın Karşılanışı* vb.) çekerek sinemaya başladı. Yine aynı yıl Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *İstanbul'da Bir Faciayı Aşk*'ın görüntü yönetmenliğini yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar sinemaya eğemen olan Muhsin Ertuğrul'un filmlerinin büyük bir çoğunluğunun *(Ateşten Gömlek*, 1923; *Ankara Postası*, 1928; *Bir Millet Uyanıyor*, 1932; *Bataklı Damın Kızı Aysel*, 1933; *Şehvet Kurbanı*, 1940; *Halıcı Kız*, 1953 vb). görüntü yönetmenliğini yaptı.

ARABACIOĞLU Bülent (Eskişehir - 1950). Karikatürcü. Harita Mühendisliği öğrenimi yaptı. İlk karikatürü 1971'de *Papağan*'da yayımlandı. Almanya'nın bazı dergilerinde karikatürleri basıldı. *«Hürriyet», «Milliyet»*, gazetelerinde ve *«Çarşaf»* dergisinde uzun süre çalıştı. Bazı iç ve dış karma sergilere katılan sanatçı, çizgi film çalışmaları da yapmaktadır.

ARABUL Muzaffer (İstanbul 1917). Şair, araştırmacı. Orta öğrenimini İstanbul'da Pertevniyal Lisesinde yaptıktan sonra bir süre İ.Ü. Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Daha sonra Tapu ve Kadastro memuru olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çalıştı. 1952'de T.C.K.'nun 141. maddesine ay-

kırı eylemde bulunmaktan tutuklandı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra (1955) şir-

Muzaffer Arabul

ketlerde, *Akşam* gazetesinde çalıştı ve emekli oldu (1971). Şimdi kendi adına kur duğu reklam şirketinde çalışmakta. İlk şiirleri *Yücel* dergisinde çıktı. Siyasal baskılar nedeniyle uzun süre şiir yayımlamadı ve daha sonra *Türk Solu, Sesimiz, Güney, Soyut* gibi dergilerde, *Yenigün* (Ankara) gazetesinde şiir ve yazıları yayımlandı. Şiirleri toplumcu gerçekçi şiirimizin geleneği içinde olaya ve anlatıcılığa ağırlık veren kesimde yer alır. Tek şiirin bütünlüğü içinde doğa sevgisi, insan sevgisi, siyasal tavır, küskünlük, baş kaldırı ana temaları yer alır, Arabul'un *Sana Ne Olmuş* (1962), *İnsana Saygı* (1964), *İğri Tahtalar* (1966), *Eski Bir Çağ* (1969), *Tam Güneşin Altı* (1973), *Ertelenmiş Şarkılar* (1977) adlı şiir kitapları ve dört ciltlik *Çakrazlar* (1. cilt / 1969) adlı bir de romanı vardır. Şeyhülislâm Ebussuut'un *Duaname*'sinden yapılan fetva seçmelerini ve bir inceleme yazısını içeren *Fetvalar* (1978), kendi gazete yazılarını, çevirilerini ve Ziya Gökalp, Sadrettin Celâl, Mehmet Ali Ayni'nin yazılarından günümüz diline aktarmaları içeren *Toplumsal Eylem* (1978) adlı kitaplar da düzyazı çalışmalarıdır.

(E.C.)

Muzaffer Arabul'dan Şiirler

SÖYLÜYORUM

Günlük kırımı, savaşı,
Pis kurşunu, yalanı,
Hücreyi, mahzeni, küçük evi,
Birikmiş acıyı, birikmiş kini,
Aç sevgiyi söylüyorum.

Vurgun adaleti,
Yüreği, direnci, öfkeyi,
Canlı halkı söylüyorum.

Çalgılar yaptım öd ağacından,
Kırılmaz, yeni.

Çağın aydınlığını, insanı söylüyorum.

Alanda, açık havada göz önünde
Sıcaklığını övüyorum, güzelliğini.

Yol kesen alçaklık,
Bağışlamam yalnız seni.
Kavurucu yasanı takmam.

BÜYÜDÜKÇE

Görmek, duymak, yürümek kadar,
Aziz olan sevgi,
Ateşi güzelliğin,
Alevi dalın.

Ne kaldı şurda,
Delmeye karanlığı?
Elleri insanın,
Yüreği, alnı.

Büyüdükçe güneş hevengi,
Uzanır yokluğuna,
Eski duvar,
Yorulmuş tanrıların.

Ey mavi tezgâh,
Bin renkli halı.

ARAD Agop (1913) Güzel Sanatlar Akademisinde Leopold Levy ve İbrahim Çallının öğrencisi olarak çalışan Agop Arad, 1940 yılında, ilerici bir girişim olan «Yeniler» gurubuna katılmış, gurubun aynı yıl düzenlediği «Liman» sergisinde yer aldı. Yapıtlarında halkın günlük yaşamına sade ve içten yaklaşımıyla tanınır.

(O.T.)

ARAL Oğuz (Silivri - 1936) Karikatürist. Bir süre Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. 1950 den beri çizgilerini yayınlamaktadır. *«Hafta», «Son Telgraf», «Gece Postası», «Her Gün», «Milliyet», «Vatan», «Spor», «Yeni Sabah», «Akşam», «Cumhuriyet»,*

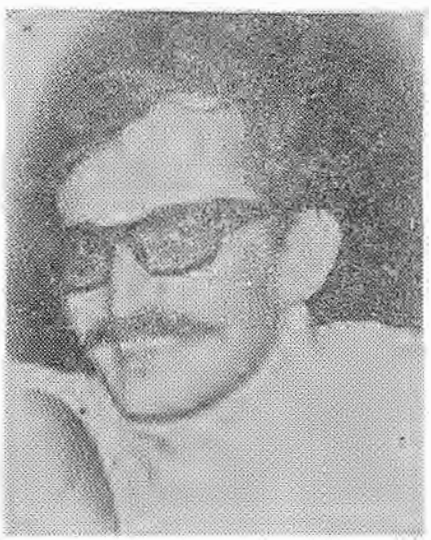

Oğuz Aral

«Günaydın», «Son», «Gün» gazetelerinde ve 1950 den sonra yayınlanan mizah dergilerinde çizdi. Şimdi *Gırgır* dergisi mizah yönetmeni olarak çalışmaktadır. Aral'ın, *Hayk Mammer, Köstebek Hüsnü, Utanmaz Adam, Vites Mahmut, Hafiyesi Mahmut ve Avanak Avni* gibi «Karikatür Roman» tipleri vardır. İlk çizgi yıllarında çoğunlukla yazısız karikatürler çizen Aral, 1970 sonrası mizah dergiciliği sırasında yazılı karikatüre yönelmiş ve bu yönde birçok genç karikatürcü yetiştirmiştir. Aral'a

Agop Arad

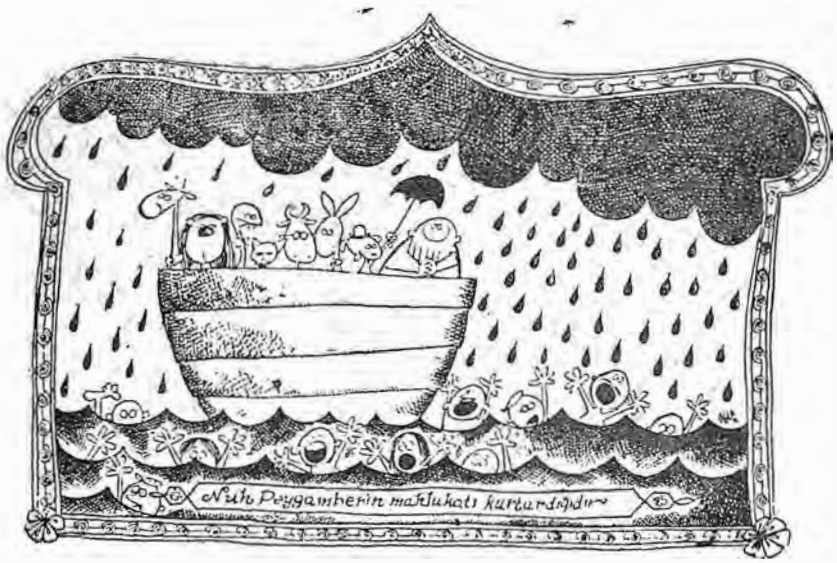

Oğuz Aral'dan bir karikatür

göre; yazısız karikatür izleyiciye bilmece çözdürmekle eşdeğerdir. Bundan kurtulmak ve izleyiciye hazır karikatür sunmak için, yazıdan geniş biçimde yararlanılmalıdır. Sanatçı çizgi çalışmalarının yanı sıra «sözsüz oyun» tiyatrosu kurmuş ve 1960 - 64 yılları arasında amatö gösteriler düzenlemiştir.

Oğuz Aral'ın *Koca Yusuf*, *Bu Şehr-i Stambul*, *Direklerarası* ve *Ağustos Boceği* ile *Karınca* gibi çizgi film çalışmaları vardır.

(S.P.)

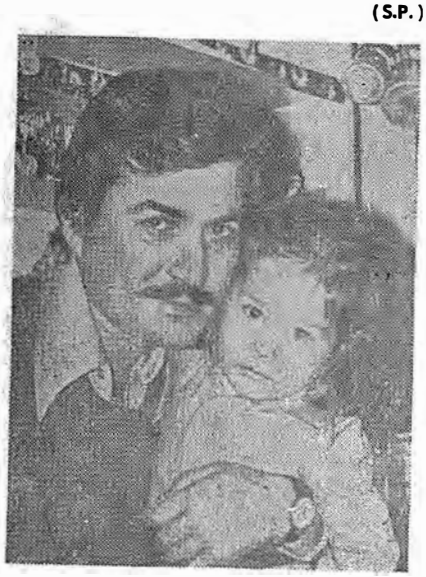

Tekin Aral

ARAL Tekin (İstanbul - 1941) Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Darüşşafaka Lisesi'nde yaptı. Çalışma yaşamına 1956 da *«Dolmuş»* dergisinde başladı. Sonra, *«Vatan»*, *«Yeni Sabah»*, *«Akşam»* ,*«Kudret»*, *«Yeni Tanin»* gazeteleri ile *«Tef»* *«Taş»*, *«Taş-Karikatür»* dergilerinde çizgilerini yayınladı. Şimdi, *«Günaydın»*, *«Gırgır»* ve *«Fırt»* dergilerinde çalışmakta *«Fırt»* Dergisi'ni yönetmektedir. Çizgi filim çalışmaları da yapıyor.

ARAS Tevfik Rüştü (Çanakkale - 1883 / İstanbul 1972): Devlet ve siyaset adamı. Yüksek öğrenimini Beyrut Tıbbiyesinde tamamladı. İzmir, Selanik ve İstanbul'da askeri hekimlik yaptı. Genç yaşında siyasete atılarak İttihat ve Terakki Fırkasına girdi; Meclis-i Sıhhi-i Âli (Yüksek Sağlık Kurulu) üyeliğine getirildi. Mustafa Kemal'le Selanik'te başlayan arkadaşlığı, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Menteşe livası (Muğla) milletvekili olarak girince sürdü. Bir ara Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde bulundu. Mustafa Kemal'in buyruğuyla resmi Türkiye Komünist Fırkası kurucuları arasına katıldı (1920). Rus Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne ilk büyükelçi olarak atanan Ali Fuat Paşayla (Cebesoy) Moskova'ya giden kurulda Fuat (Carım) ve İsmail Suphi (soysallı) ile birlikte yer aldı. Ancak Komintern bu partiyi ciddi bulmadığından önerisini de geri çevirdi. Tevfik Rüştü ise Mustafa Kemal'in Kızılordu Komutanlığına getirilmesini savunmaktaydı.

1923'te İzmir Milletvekili oldu; 1925'de kurulan İsmet Paşa kabinesinin Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Bu görevi İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine (1938), milletvekilliği 1939'a değin sürdü. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Celal Bayar'ı Başbakanlığa atayan İnönü, öteden beri Sovyet dış politikasına yakın bulduğu ve bu nedenle kimi anlaşmazlıklara düştüğü Aras'ın yeni kabinede görev almasını istemedi. 1939'da Londra Büyükelçiliği'ne atandı, 1943'de emekliye ayrıldı.

Aras, Sovyet dostluğunun Türkiye açısından önemini kavramış, barıştan yana, özellikle Balkanlardaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi yolunda uğraş veren bir Dışişleri Bakanıydı. Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov'un çağrısıyla üç kez Sovyetler Birliği'ne giderek iki ülke arasındaki temelleri Lenin'le Mustafa Kemal tarafından atılmış dostluğun gelişmesini amaçlayan görüşmelere katıldı; Türkiye'yi birçok uluslararası önemli toplantıda başarıyla temsil etti. Özellikle Milletler Cemiyeti'ndeki silahsızlanma ve saldırının yasaklanması çalışmalarındaki önerileriyle, 1933 Haziranında Londra'da toplanan Dünya Ekonomi Konferansı'ndaki girişimleriyle büyük devletlerin küçükler üzerinde egemenlik sağlama tutumlarının engellenmesinde etkinlik gösterdi.

İnönü'yle aralarındaki sürtüşme nede-

Tekin Aral'dan bir karikatür

Tevfik Rüştü Aras

niyle 1946'dan sonra Demokrat Parti'yi destekleyen ve *Tan* başta olmak üzere çeşitli gazetelerde makaleler yayımlayan Aras, 1952 - 1959 arasında İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. 27 Mayıs'tan sonra, İnönü'nün başkanlığı döneminde Yeni Türkiye Partisi'ne katıldı.

Görüşlerim adlı iki ciltlik yapıtında (1945, 1968) Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemin başlıca anılarıyla siyasal konulardaki yazıları yer aldı. Bakanlığı sırasındaki söylevleri *Lozan'ın İzlerinde On Yıl* adlı Fransızcası da yayımlanan kitapta toplandı. Uluslararası Diplomasi Akademisi yayını olan *Dictionnaire Diplomatique*'teki (Diplomasi Ansiklopedisi) «*Türkiye'nin Dış Politikası*» maddesini yazdı.

Alpay Kabacalı

Arasta Sıra dükkânlar, üstü kapalı çarşı. Genellikle bir orta yolun iki yanında dükkânlardan oluşur.

ARAYICI Oktay (1936 - Rize) Oyun yazarı. Orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi (1961). 1964 yılından beri TRT'de çalışıyor. İlk oyunu *Dışarda Yağmur Var*, İ.Ü.T.B. tiyatrosunda oynandı (1960). Cahit Atay'ın *Sultan Gelin* adlı oyununa bağlı bir dramaturji çalışması 1964'de İzmit Şehir Tiyatrosu'nda sahnelendi. *İkinci Hedef* adlı film senaryosu, 1970 yılında *Cumhuriyet* gazetesi Yunus Nadi Ödülü'nü kazandı. *Seferi Ramazan Bey'in Nafile Dünyası* adlı oyunu Ankara Sanat Tiyatrosu'nda 1971'de sahnelendi. *At Gözlüğü* adlı özgün TV film senaryosu 1978'de ekrana getirildi ve 1979'da kitap olarak basıldı. *Bir Ölümün Toplumsal Anatomisi* 1978'de Devlet Tiyatrosu'nda oynandı. Ayrıca, *İşsiz Yurttaşın Belalı Rüyası* ve *Soygun* adlı skeçleri vardır (Devekuşu Kabare T. 1973).

Ürünlerinde toplumun çözümlemesi ve eleştirisi belirgindir. Cumhuriyet dönemiyle başlayan toplumsal değişimin sosyo-ekonomik ve psiko-sosyal yapısını tarihsel temellerinden koparmaksızın inceler. İçinde yaşadığımız toplumun, özellikle Cumhuriyetten sonra hazırlanan değişimini ve bu değişimin çeşitli sosyal yapılara yansımasını incelemiştir. İncelemesini, çağdaş, devrimci bir görüşe dayanarak geliştirir. Oyunları bu açıdan bakınca gerçekçidir, ancak her birinde ironi de yadsınamaz bir niteliktir. Gözlemlerini ve görüşlerini tiyatroya aktarırken seyircinin, halkın yatkın olduğu biçimleri, geleneksel seyirlik oyunlarımızı hiç gözden uzak tutmaz. Ancak bunları belli kalıplara oturtarak aynen uygulamaz, yeni çözümlemeler arar.

Seferi Ramazan Bey'in Nafile Dünyası 1971 Ankara Sanat Severler Derneği Ödülü'nü, *At Gözlüğü* seneryosu 1978 TV muhabirliği ödülünü, *Bir Ölümün Toplumsal Anatomisi* ile 78'in hem Avni Dilligil ödülünü hem de Türk Dil Kurumu Ödülü'nü kazanmıştır.

(G.A.)

Arazi Kanunu: 23 Şevval 1274 (1858) tarihli «Arazi Kanunu», Abdülmecid'in padişahlığı zamanında çıkarılmıştır. Kanun bir «Mukaddeme» ile üç «Bab»dan oluşmuştur. Mukaddeme (7) madde ve metin ile birlikte (132) maddeden ibarettir. Kanunun yedi maddelik «Mukaddeme»sinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut toprağın muhtelif hukuksal nevîlerini saptamıştır. Birinci madde, aynen şöyledir: «Memâlik-i devlet-I âliye'de olan arazi (5) kısımdır. Kısm-ievvel (Arazi-i memlûke) yâni ber veçhi mülkiyet tasarruf olunan yerlerdir Kısm-sânî (Arazi-i emîriye)dir. Kısm-ı sâlis (Arazi-I mevkufe)dir. Kısm-ı râbi (Arazi-i metrûke)dir. Kısm-ı hâmis (Arazi-i mevât)tir.» Diğer altı madde yukarıda gösterilen beş nevî arazinin târifini yapar. Bu târiflere göre birinci nevî arazi, özellikle kent ve kasaba ve köylerde oturulacak bina ve bina yapımına elverişli arsaların özel mülkiyete konu olanlardır. İkinci nevî arazi ise, yüksek mülkiyeti denilebilen (Rakabe)si, (Beytulmal)a yâni bugünkü deyimle hususi hukuka konu olmıyan devlet mallarına âit olan arazidir ki, bu nevî arazinin tarıma elverişli olması şarttır. Üçüncü nevî arazi, vakıf arazidir. Dördüncü nevî arazi yollar, meydanlar köylerde harman, kışlak, mer'a gibi arazidir, kimsenin malı değildir. Beşinci nevî arazi ise ölü arazidir. Yâni kıraç arazi anlamındadır. Kanunun üç (Bab)ının taşıdığı hükümler ayni kanunun (7)inci maddesinde şöyle ifade edilmiştir «Madde: 7 — İşbu kanunname-i arazi üç baba taksim olunmuştur. Bab-ı evvel, arazi-i emriye beyanındadır. Bab-ı sâni, arazi-i metrûke ile ara-i-i mevat beyanında olup bu babda cibâl-I mübaheden mübah dağlar yâni halkın ağaç kesmeğe hakkı olan dağlar anlamına dahî bahdolunacaktır. Bab-ı sâlis, müteferrikat beyanındadır.» Arazi kanunu birinci maddesi hükmünden anlaşılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda (Şeriat) hukukundan ayrı olarak örf ve geleneklere uygunluğu düşünülebilen Padişah kanunnâmelerinin de benimsediği toprak rejiminin esası olan arazi nevîlerini kabul etmiştir. Bu suretle fıkıh ile Arazi kanunu, arazi konusunda, (İkilik)i sürdürmüştür. Ancak, Arazi kanunu İmparatorluğun toprak rejimini kabul etmiş ise de, sonradan birçok maddeleri değiştirilmiş (Tâdile uğramış)tır. Örneğin bu kanunun 96 ve 97 inci maddeleri hükmünce arazi-i metrûke üzerinde bina vesaire inşaası yasaklanmış iken 1886 yılında yayınlanan bir tâlimatnâme ile bu nevî arazi üzerinde inşaat yapılmasına göçmenler için izin verilmiştir Bir diğer önemli değişiklik ise, toprak rejiminin karakterini ortadan kaldırmıştır. Bu değişiklik, kanunun 115 inci maddesi hükmüdür. Bu madde hükmüne göre, mîri arazinin işletilmesi hakkına sahip olan yâni tarıma elverişli olup yüksek mülkiyeti Devlete âit bulunan arazinin mutasarrıfı olan kimsenin borçları için bu arazi haczedilemez ve satılamaz iken, 27 Şaban 1286 tarihli bir tüzük (Nizamnâme) ile bu kayıt kaldırılmıştır. Bu gibi örnekler de gösteriyor ki, Arazi kanunu, eski toprak rejimini kabul etmiş olmasına rağmen, sonraları birçok hükümlerinin değiştirilerek rejimin hukuksal yönden de dejenere edilmesinde bir basamak olmuştur. Kanunun önemli bâzı hükümleri şunlardı: Halk mübah sayılan dağlardaki ormanlardan İstediği gibi ağaç kesmek hakkına sahip idiler (Madde: 104). Eğer toprak altında bulunan mâdenler mîrı arazi, ve tahsisat kabilinden olan vakıf arazide bulunmuş ise devlete âittir. Ölü ve terk edilmiş arazide bulunan mâdenlerin beşte biri devlete gerisi bulana âitti. Mülk arazide bulunan mâdenlerin tamamı sahibine âit idi (Madde: 107). Her kim izin alarak deryadan bir

mahallî üç yıl içerisinde doldurursa doldurduğu yer kendisine âit olurdu. İzinsiz doldurulan yerler devlet tarafından satılır idi (Madde: 132). Tanzimattan önce sipahilere vesaireye tahsis olunup hasse denilen çiftlikler mîri arazi mahiyetinde görülmüştü (Madde: 129). Kanunda yabancılara arazi edinme hakkı (110) ve (111) inci maddelerinde dolaylı da olsa verilmemişti. Kanunun muhtelif maddeleri zaman zaman tadile uğradıktan sonra şimdiki medenî kanununun mer'iyyet ve uygulanma şekli hakkındaki kanunun 43 üncü maddesiyle tamamiyle ortadan kaldırılmıştır.

Necdet Kurdakul

ARBAŞ Avni (1919) 1940'larda ilerici ressamlar arasında yer almasına karşın 1946'da kazandığı bir bursla Fransaya giden Avni Arbaş, giderek eğilimlerini değiştirmiş bir sanatçımızdır. Pariste yaşayan Türk sanatçıları arasında duyarlı çalışmaları ile tanınır.

(O.T.)

ARCAN, İsmail Galip (İstanbul 1894 / İstanbul - 1974). Tiyatro sanatçısı. İstanbul'un Üsküdar semtinde doğdu. Babası Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden Ahmet İzzet bey, anası eski mutasarrıflardan Batumlu Şevki beyin kızı Nafia hanımdır. Üsküdar'daki «Ravza-i Terakki» okulunda ilk öğrenimini yapan sanatçı, daha sonra Soğukçeşme Askeri Rüştiyesinde okudu. Küçük yaşlarda şiire ve edebiyata merak saran İ. Galip, 1908 yılında, yakın arkadaşı M. Ertuğrul ile birlikte, o sırada adını duyuran «Burhaneddin Kumpanyası»na başvurdu, ancak bu topluluğa alınmadı. Bundan sonra «Mürebbi-i Hissiyat» topluluğuna girmek istediyse de bu da başarısızlıkla son buldu. 1909 yılının başlarında, Üsküdar'da Ramazan gösterilerini hazırlayan Ahmet Fehim Efendi'ye başvuran sanatçı, bu kez topluluğa kabul olundu. Ahmet Vefik Paşa'nın *Tabib-i Aşk* komedyasında küçük bir rolle sahne yaşamına ayağını attı. Arkasından, üç gün sonra Namık Kemal'in *Akif Bey* oyununda oldukça önemli bir rolde başarılı oldu.

Sanatçının o dönemde saygı duyduğu üç oyuncu vardı: Ahmet Fehim, Vahram Papazyan ve Raşit Rıza. Bunların etkisi altında kendini yetiştirmeye başladı. 1910 yılında, Burhaneddin (Tepsi) yurt dışına bir turne düzenledi. Selanik turnesinde sanatçı, *Dreyfus Faciası* adlı oyunda baş role çıktı ve çok beğenildi.

1914 yılında, Darülbedayi kurulunca, o da bu kuruma ilk başvuranlardan biri oldu ve sınavı başararak M. Ertuğrul ile aynı yıl Darülbedayi'ye girdi. Savaş yılları, bu ilk tiyatro okulunun öğretimini aksatınca tiyatroyu bırakmadı, oldukça iyi bildiği Fransızcasını ilerletmek ve tiyatro alanında görgüsünü arttırmak için 1921 yılının Temmuz ayında vapurla Paris'e gitti. Bu ilk gidişinde birbuçuk yıl Paris'te kaldı. «Comédie Française» ve «Odeon» tiyatrolarına girebilmesinde Antoine ona yardımcı oldu. Birbuçuk yıl sonra İstanbul'a döndüğünde Raşit Rıza'nın topluluğuna girdi. Burada çalışarak biraz para arttırdıktan sonra 1923 yılının başlarında yeniden Paris'e gitti ve bu kez iki yıl kaldı. 1925 yılının başında, M. Ertuğrul'un Şehzadebaşı Ferrah Tiyatrosu'nda kurduğu topluluğa katıldı. Topluluk dağıldıktan sonra yeniden yurt dışına giden İ. Galip, bir süre de Berlin'de kalarak Alman tiyatrosunu izledi.

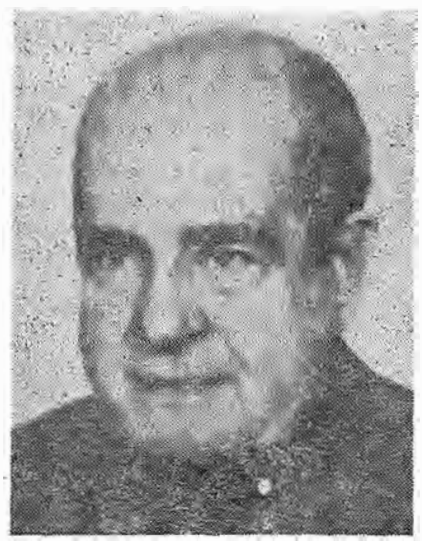

İsmail Galip Arcan

Tiyatrodaki rolleri hep komedyalarda idi. 1927'den başlayarak ciddi oyunlarda da baş rollere çıkmaya başladı ve aynı ölçüde başarılı oldu. Rolünü ayrıntılarla, ama büyük bir ekonomi ile canlandırışı onun usta bir oyuncu olduğunu kanıtlıyordu. Diksiyonu en iyi oyunculardan biri olarak, tamamlanmış bir büyük oyuncu örneği idi sanatçı.

İ. Galip Arcan'ın Shakespeare'den Molière'e, Guitry'den Lenormand'a kadar yetmişin üstünde çevirisi vardır. Yüzyirminin üstünde radyo oyunu yazmış olan sanatçı bunların büyük bir bölümünü de yönetmiştir. Onun yaratısı olan Habibe Molla adlı halk tipi uzun bir süre dinleyicilerin sevgilisi olmuştur. Çok sayıda tiyatro yazısı olan İ. Galip'in bugün bile değerini yitirmeyen iki kitabı da vardır: bunlar *Tiyatroda Diksiyon* (1947) ve *Tiyatroda Makyaj* (1941) adlı yapıtlarıdır.

Altmışbeş yıllık sanat yaşamının son oyunu Friedrich Dürrenmatt'ın *Büyük Romulus* adlı yapıtında Antikacı rolü oldu. Bir süreden beri geçirmekte olduğu kalp rahatsızlığı yüzünden son yıllarında sahneye çıkamadı. İ. Galip Arcan, 8 Ağustos 1974 günü öldü.

Prof. Özdemir Nutku

AREL Bülent (İstanbul - 1919). Bestecl. Öğrenimini Ankara Devlet Konservatuarı Bestecilik Orkestra yöneticiliği Bölümü'nde tamamladı. Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuarı ve İstanbul Belediyesi Konservatuarı'nda müzik öğretmenliği etti. Amerika'da Columbia Elektronik Müzik Merkezi'nde deneysel müzik eğitimi gördü. İlk yapıtları arasında *Üç Senfoni* (1951, 52, 53), *Bremen Mızıkacıları* (1957), İlhan Berk'in Şiirleri Üzerine *Beş Sonnet* anılabilir. Elektronik müzik alanındaki bestelerinden en ünlüsü Kafka'nın *Duruşma* adlı oyunu için müzik'tir.

AREL Hüseyin Sadettin (İstanbul 1880 / (İstanbul 1955). Besteci. Yüksek öğrenimini İstanbul Darülfünün'u Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Yargıçlık (1909), adliye müfettişliği (1911), Devlet Şûrası üyeliği, daire başkanlığı (1915) görevlerinde bulundu. Serbest avukatlık yaptı «*Şehbal*» (1908) ve «*Türklük*» (1939) dergilerini çıkardı. Türk Hukukçular ve Flarmeni derneklerinin kurucuları arasına katıldı. İstanbul Konservatuarı'nda başkanlık etti (1943 48), Türk musikisinin çağdaşlaşması yolunda büyük çaba gösterdi (bkz. Türk Sanat Musikisi), «*Armoni Dersleri*», «*Kontrpuan Dersleri*», «*Füg Dersleri*», «*Eski Musiki Tarihi*», «*Prozodi Dersleri*» adlı yapıtları var.

AREL Ruhi (1880 - 1931) Cumhuriyet dönemi öncesinin ilk halkçı, gerçekçi ressamı. 1900 yılında bahriye mektebini gemi mühendisi olarak bitirip 1909'da kazandığı bir bursla Parise giderek beş yıl resim çalıştı. 1914'te döndükten sonra bir süre savaş manzaraları, daha sonra giderek «Yazmacı köylü kadını», «Taşocağında çalışanlar», «Muhacir Kadın» gibi konular üzerine yoğunlaştı. Anadolu halı ve işleme sanatlarındaki tadı yağlıboya resme taşımayı başarmış bir usta olarak tanınan Ruhi, yağlıboya ressamlığında batılı bir akımı ya da ressamı izlemeksizin özgün ve yerel bir olgunluğa ulaşmış az sayıda ressamlarımızdan biridir. 1914'te kurulan ilk ressamlar örgütü «Osmanlı Ressamlar Cemiyeti»nin kurucularındandır.

(O.T.)

AREN Sadun (Erzurum - 1922) Düşün ve ey-

lem adamı, profesör. Orta öğrenimini Eskişehir Lisesi'nde (1940), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Okulu'nda tamamladı (1944) Maliye Bakanlığı'nda stajyer memur olarak çalıştığı sırada bitirdiği okulun asistanlık sınavlarını kazandı (1945), doçentliğe (1950) yükseltildi. Bilgi ve görgü arttırımı için İngiltere'ye gönderildi (1951). Bu evrede Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Reşat Fuad Baraner, Zeki Baştımar ve arkadaşlarınca örgütlendiği savı ile geniş tutuklamalara neden olan Türkiye Komünist Partisi (T.K.P.) davasında yönetici olarak suçlandı. 1956'da ülkeye dönünce yargılandı, beraat etti. Bir süre Maliye Meslek Okulu'nda öğretmenlik ettikten sonra yeniden Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görevine atandı; profesörlüğe yükseldi (1958), 27 Mayıs 1960'dan hemen sonra Devlet Planlama Teşkilâtı'nda müşavirlik yaptı (Eylül 1960, 62), Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Daha sonra Türkiye İşçi Partisi'ne girdi. Bu partinin İzmir'de toplanan I. Büyük Kongresi'nde Genel Yönetim Kurulu; Malatya'da toplanan II. Kongresinde Merkez Yürütme Kurulu üyeliklerine seçildi (1966).

1965 Genel seçimlerinde T.İ.P.'nin İstanbul listesinden parlamentoya giren Aren, 1960'dan sonra «*Yön*», «*Vatan*», —yönetimine katıldığı— «*Sosyal Adalet*», «*Emek*» dergi ve gazetelerinde yazmış, Behice Boran ve arkadaşlariyle birlikte Ahmet Ali Aybar'ı genel başkanlıktan uzaklaştırmak için parti içi mücadelede «emek grubunu» oluşturmuştu. 1970 kongresinde Siyasal Partiler Yasası'na aykırı eylemde bulunulduğu savı ile T.İ.P.'nin kapatılmasından sonra öteki yöneticilerle birlikte tutuklandı. 12 Mart dönemi Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanarak 12 yıla hüküm giydi. Af yasası ile serbest bırakıldıktan sonra (1974) Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'te uzman olarak çalıştı. Bu evrede özellikle «*Politika*» gazetesinde yazdı.

Demokrat Parti'nin baskı döneminde ülkeye dönüşünden sonra yeniden öğretim üyeliği görevine atanan Sadun Aren, bu dönemde daha çok mâli konulara ilişkin çalışmalar yapmış, özellikle Dr. E. Kunow'dan «*Birleşik Amerika'da ve Türkiye'de Mukayeseli Mahalli İdareler Maliyesi ile İlgili Meseleler*» (1956), «*Türkiye'de Büẗçenin Hızlanışı*» (1956), *Araştırma El Kitabı*» (1956) gibi kitapçıklar çevirmiştir. 27 Mayıs'tan sonra —Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalıştığı yıllar— ilk kez «*Yön*» dergisinde yayımladığı yazılarında «Devrimcilik», «Demokrasi ve Sosyalizm», «Müşterek Pazar Meselesi», «Devletçilik» gibi konulara değindiği görülür. Bu evrede, «Atatürk devrimleri, toplum hayatının çeşitli yanlarını ilgilendiren bir seri yenilikleri» kapsadığı görüşünden hareket ederek, «saltanatın ilgası», «tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması», «batı saat ayarının» ve «soyadı kanununun» kabul edilmesi gibi, «devrimlerimizin müşterek taraflarını teşkil eden» temel niteliklerin «Türkiye'yi muasır medeniyet seviyesine en kısa zamanda ulaştırma çabasının tezahürleri» olduğunu yazar. Devrimcilik nedir? Devrimci kimdir? sorularına «Bugün daha alışık olduğumuz bir deyişle devrimci Türk toplumunun hızla kalkınmasını isteyen ve bunun için çaba sarfeden kimsedir.» biçiminde yanıtlar. (*Yön*, 14 Kasım 1962) Demokrasi ve Sosyalizm üzerine görüşlerini yazarken, «her türlü sömürücülüğe karşı olmak ve bu usulü ortadan kaldırmağa savaşmak» gibi genellemelerle yetinir. Türkiye İşçi Partisi'ne girmesinden sonraki yazılarında Anayasa ve parlamenter düzenin muhafaza edilerek kalkınma olanağı bulunduğu, «Büyük emekçi kütlelerini temsil eden partinin siyasal güç haline gelmesi için» koşulların elverişli olduğu yolundaki düşüncelere katıldığı görülür. 1968'den sonra özellikle «*Emek*» dergisinde çıkan yazılarında bilimsel sosyalist kuramın dayandığı kavram ve terimler belirleyici öğe durumuna gelmiştir.

Yapıtları: İstihdam, Para ve İktisadi Politika (1960), *Yatırım İndirimi ve İktisadi Politika* (1963), *Umumî İktisat Ders Notu* (1963), *İktisada Başlangıç* (1965), *100 Soruda Ekonomi El Kitabı* (1968).

(Ş.K.)

ARI Ali Rıza (Serez 1895 / İstanbul 1970) İstanbul eski milletvekillerinden. Lise öğreniminden sonra Paris'te Teknik Okulu'nu bitirerek makine ve elektrik teknisyeni oldu, İstanbulda Silâhtarağa elektrik Fabrikası'nda ustabaşı olarak görev yaparken CHP ye girdi ve etkin çalışmalar yaptı. 1946 da İstanbul'da yapılan ara seçimlerinde CHP bir sosyal politika olarak işçilere yönelmeye karar verdiği için milletvekili adayları arasında Ali Rıza Arı'yı bir işçi adayı olarak seçime sokma kararı aldı ve Arı, VIII. dönem milletvekili olarak Meclis'e girdi. CHP'nin daha çok sosyal demokrat bir nitelik kazanmasına çalıştı, İstanbul Sosyal İşler Komitesi'nde sendikacılarla iyi bir diyaloğ kurdu, 1950 sonrası Kurultay'ında CHP'nin grev hakkını savunması ve programına alması çalışmalarında etkin oldu.

Özellikle İstanbul İşçi Sendikalarının yöneticileriyle yakın ilişkiler kurarak yeni işçi konularının Meclis'te dile getirilmesine ve işçi başvuruların Ankara'da Bakanlıklarda Izlenmesine önem verdi, kendisini sevdirdi, 1970'de tutulduğu hastalıktan kurtulamayarak İstanbul'da öldü.

(K.S.)

ARIBURNU Orhon Murat (İstanbul 1918) Şair ve sinema oyuncusu. Ortaöğrenimini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptıktan sonra İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi (1938). Bir süre Edebiyat Fakültesi'ne devam etti. Çeşitli işlerde çalıstıktan sonra oyuncu, yönetmen ve yazar olarak sinema dünyasına girdi (1946). Şiirleri genellikle *Garip Akımı* etkisinde yazılmıştır. Alaycı, iğneleyici ve eleştirici bir havaları vardır. Buluşa ve şaşırtıcılığa dayanan bir anlatım ağır basar. Toplumsal yergiye varan şiirlerinde de bu hava görülür. İlk şiirleri *Servetifünun - Uyanış* ve *Yeni Ses* (1936 - 40) dergilerinde yayımlanan Arıburnu'nun *Kovan* (1940) adlı bir şiir kitabı, *İnsan Gürültüye Gitmese* (1972) adlı bir de oyunu vardır. *Varlık, Kaynak, Küçük Dergi, Yeditepe* gibi dergilerde şiirleri yayımlanmıştır. Son şiirleri *Gelecek* (1971) dergisinde görülüyordu.

(E.C.)

Orhan Arıburnu'ndan Şiirler

KASAP

İşlerin yolunda gidiyor kasap
İşlerin yolunda
Satırın saldırman belinde
Elin hayvanı emrinde
Yere yatırıp biçersin
Çengele geçirip yüzersin

Mal derdinde kasap
Can derdinde koyun
Ne çirkin oyun
Ne berbat kafiye

CANDARMA

Ankaranın yolları asfalt
Candarma
Ne olur dinle beni
Çözüver sallansın ellerim
Vur mavzerin boynuma
Dilersen bağdaş kur omzuma
Candarma
Sevdiğin Kezbanlar aşkına
Ne olur dinle beni
Göreyim sallanan ellerimi.
Ankaranın yolları asfalt
Candarma.

MAHKÛMLAR

Ekseriya sabaha karşı
Kurşuna dizilir mahkûmlar
Bir sünger taşına döner
Anne sütünden yapılan heykel

Bari şu trampetler çalmasa
İnsan gürültüye gitmese

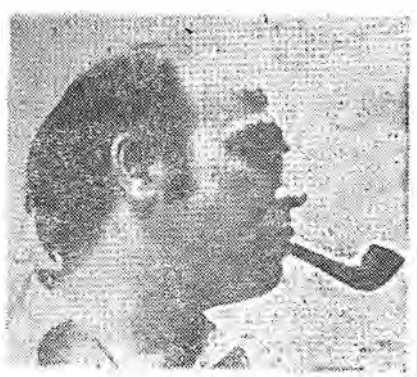

Tümer Argın

ARGIN Tümer (Niğde - 1935) Karikatürcü Karikatüre 1960'da başladı. *«Ulus»*, *«Öncü»*, *«Adalet»* ve *«Akbaba»* gibi yayın organlarında çalıştı. Halen *«Milliyet»* gazetesinde karikatür ve desen çizmektedir.

ARIĞ Cemal (Elbistan - 1960). Karikatürcü Orta öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Karikatüre 1975'te başlayan sanatçının ilk karikatürü *Hey* dergisinde yayımlanmıştır. 1978'de Halk Sağlığı ve Çevre konularında düzenlenen iki ayrı yarışmada Başarı Ödül'leri kazanmıştır.

Cemal Arığ bazı sergilere katılmıştır; mizah dergilerinde karikatürleri yayımlanmaktadır.

ARISOY Sunullah (Şile-1925). Şair, yazar Haydarpaşa Lisesi'nde okurken öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı (1942). Sümerbank Genel Müdürlüğü'nde Ticaret Şefliği, Yayın Uzmanlığı görevlerinde bulundu. Emekliye ayrıldıktan sonra (1969) bir süre Ankara'da basımevi müdürlüğü yaptı. İlk şiiri *Yücel* dergisinde çıkan Arısoy, daha sonra başta *Varlık*, *Türk Dili*, *Dost*, *Pazar Postası*, *Akis* dergilerinde, *Ulus* gazetesinde yazdı. Uzun süre Ankara televizyonunda «Çağdaş Türk Edebiyatından Örnekler» adlı bir program düzenledi.

Yapıtları Garipler Treni (şiirler, 1948), *Muhteşem Kavga* (şiirler, 1951), *Mustafa Kemal Türküsü* (şiirler, 1953), *Deste* (Yeni Türk Şiiri Antolojisi, 1953) *Yaban Mavisi* (şiirler 1956), *Karapürçek* (roman 1958), *Dışa Vuran Karanlık* (şiirler, 1961) *Tedirginin Biri* (uzun hikâye, (1962), *Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi* (1967), *Yanlış Yaşadık* (şiirler, 1970).

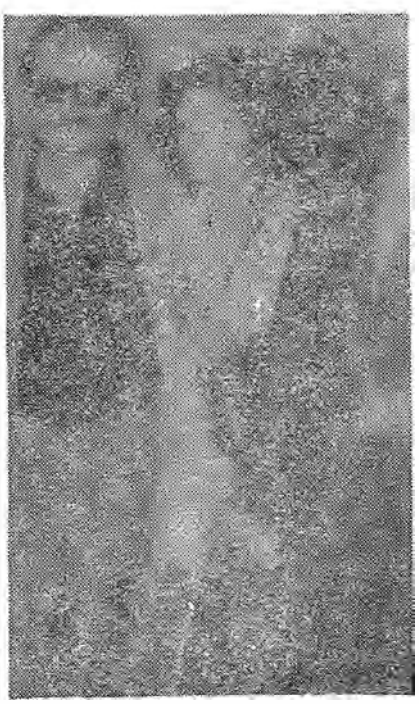

Sunullah Arısoy

(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

ARIT Aydın (İstanbul - 1928) Oyun yazarı. Bir süre Amerikan Koleji'nde okuduktan sonra Amerika'ya gitti. Yurda dönünce çok çeşitli işlerde çalıştı. 1958'de öykü ile yazarlığa başladı, sonra oyun yazarlığına geçti. İki de romanı vardır. Oyunları: *Bekri Bira İçmezdi*. *Akbaba*, *Bir Parmak Bal*, *Aya Bir Yolcu*, *Beşgen*, *Asayiş Berkemal*, *Uçamayan Kuşlar Tutulur*. Bunlardan kimi Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir.

ARIK Remzi Oğuz (Kozan 1898/Adana 1954): Yazar, siyaset adamı, arkeoloji profesörü. İstanbul Öğretmen Okulunu ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Fransa'da, Sorbonne Üniversitesinde klasik arkeoloji öğrenimi gördükten sonra Louvre Arkeoloji Okulunda doktora verdi. Türkiye'ye dönünce (1931) çeşitli müze ve kazıların yönetiminde çalıştı. 1939'da Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde arkeoloji profesörü oldu, İlahiyat Fakültesinde sanat tarihi ve dinler tarihi dersleri verdi. 1950'de Demokrat Parti'den Seyhan milletvekili seçildiyse de ertesi yıl bir anlaşmazlık nedeniyle partisinden ayrıldı, arkadaşlarıyla Türkiye Köylü Partisi'ni kurdu (1953).

Dergâh, *Anadolu Mecmuası* gibi yayın organlarında savunulan «Anadoluculuk» düşününü benimseyen Arık, görüşlerini başta (1942 - 1944'de Hüseyin Avni Göktürk'le birlikte çıkardığı) *Millet* dergisi olmak üzere çeşitli yayın organlarında yer alan makalelerinde, mesleğiyle ilgili kimi yapıtlarının önsözünde, *Millet ve Tarih Şuuru* (1948) adlı yapıtında açıkladı. Ölümünden sonra makaleleri *İdeal ve İdeoloji* (1955), *Coğrafyadan Vatana* (1956), *Veraset ve Cemiyet* (1957), *Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz* (1958) adlı kitaplarda toplandı. Milliyetçiler Derneği de *Remzi Oğuz Arık* adını taşıyan bir kitap yayımladı.

Arık, tüm ideolojilerin üstünde ulus ülküsünün bulunduğuna inanır. Ona göre Birinci Dünya Savaşı, İslamcılık, Turancılık ve Osmanlıcılık akımlarının belini bükmüş, Türkiye kendi kendine yönelmiştir. Bu nedenle günümüzün ülküsü gerçekliklerle örülmüştür. Bütün Türklerin kurtulması için Anadolu'nun bağımsız, güçlü kalmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. İnsanlık ülküsüne ancak çıkarsız bir yurt sevgisi yoluyla ulaşılabilir. Ulusçuluk İnsanlığın en hayırlı, en olumlu, özellikle en büyük çabalarının anası, kaynağıdır. Bu da ulusçuluk ideolojisini dinamik bir

öğe olarak yaşama geçirmeyi gerektirmektedir.

(A.K.)

Remzi Oğuz Arık

Arkad (İtalyanca **arco, arcata,** yay'dan) Aralarındaki açıklığın üst bölümü yay biçiminde olan sütun ya da direkler topluluğu.

ARKAN Seyfi (1904/1966 İstanbul) Mimar. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisini birincilikle bitirdi. Milli Eğitim Bakanlığı sınavını kazanarak Berlin'e gitti. Ünlü alman mimarı Poelzig'in yanında çalıştı. yurda döndü. DGSA de Kent Tasarımı Öğretmeni oldu. Biryandan da bağımsız mimar olarak çalışmağa başladı. O yıl, Çankaya Dış Konuklar Köşkü (Hariciye Köşkü) yarışmasını kazandı. Yapısıyla Atatürk'e kendini sevdirdi. Florya Deniz Köşkü (1934 - 35), Genel Yazmanlık (Umumi Katiplik), Konut Subaylığı (Yaverlik), Başbakanlık köşklerini yaptı. Bu yapılar Türkiye'deki çağdaş mimarlığın ilk örnekleri arasındadır. Yapıtlarını çalışmasını pek beğenen Atatürk Ona **Arkan** soyadını verdi.

Yarışmalarında birincilik aldığı, tümü uygulanmış yapıtları arasında en önemlileri şunlardır : *İller Bankası Genel Müdürlük Yapısı* (1936 - 37, uluslararası yarışma), *Tahran Büyükelçilik Yapısı* (1937 - 38), *İstanbul Yolcu Salonu* (1938 - 39, uluslararası yarışma), *Gümrük ve Tekel Bakanlığı* (1934 - 35, uluslararası yarışma, *İstanbul Bankası Genel Müdürlük Yapısı* (1953). Öteki önemli yapıları da şunlardır *Üçler Apartmanı* (Ayazpaşa, İstanbul), *İzmit, Adana halkevleri, Üzülmez, Kozlu, Kılıç işçi konutları, Çankaya'da Pembe Köşk* (1936). Arkan eşçağ avrupa mimarlığının etkilerini taşımıştır; ancak gene de 1930'ların Türkiyesinde ileriye ışık tutacak örnekler, araştırmalar gerçekleştirmeyi başarmıştır.

(C.B.)

ARKAYIN Tufan (İzmir - 1955). Karikatürcü. Orta öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'ne girdi. Yurt içi ve dışında bazı yarışmalara katıldı.

1978'de Halk Sağlığı karikatür yarışmasında Başarı Ödülü kazanan sanatçının bir yapıtı da Tolentino Mizah Müzesi'ne alındı.

ARKIN Adnan (İstanbul - 1911). Sendikacı. Harbokulu'nu bitiren ve ordu'dan ayrıldıktan sonra sivil hayata dönen Arkın elektrik teknisiyenidir. Sendikal alanda ilk olarak PTT ve Bilumum Haberleşme Vasıtaları İşçileri Sendikasını kurdu ve başkanlığa seçilerek çalıştı. Bu arada Türkiye Maden - İş Sendikası yöneitcileriyle tanışınca bu sendikaya girdi, örgütlenme işlerinde çalıştı teknisyen ve şöfor olarak hizmet verdi. 1961 de Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu sırasında kurucular arasında yer aldı, partinin Onur Kurulu'na seçildi. 1965 genel seçimlerinde TİP'in milletvekili adayı olmak için önseçimlere katıldı, başarılı olamadı ve sonra emekli işçi olarak yaşadı. Adnan Arkın, partide aktif görev almadıysa da partinin amaçlarına aykırı çıkan bir kaç kurucuyu onaylamadı, kendi yaşam doğrultusunda topluma hizmet etti.

(K.S.)

AROLAT Ali Mümtaz (İstanbul-1897/İstanbul-1967). Şair. Orta öğrenimini Galatasaray ve Ticaret liselerinde tamamladıktan sonra bankacılık mesleğini seçti. Uzun yıllar Türkiye, İş Bankası'nda çalıştı. Emekli olmadan önce bu bankanın Muhasebe müdür muavinliğini yapıyordu.

«Şair» (1918 - 19), *«Nedim»* (1919) dergilerinde çıkan ilk şiirleriyle mütareke döneminin edebiyat çevrelerine kendini kabul ettiren Ali Mümtaz, daha sonra *«Dergâh»* (1921 - 23) dergisinin öne çıkardığı şairlerin başında göründü. 45 şiir yayımladığı bu derginin öncülerinden sayılan Yahya Kemal'in güvenini kazandı. Genellikle doğa ve çevre ilişkileri içindeki insana bağlı duyarlıkları işlerken hece ölçüsü içinde hem dengeli, hem değişik bir ses yaratabilmişti. Bu yönüyle *«Pınar»* adlı şiiri için, «âdeta bir akarsu mûsikisi» diyen Yahya Kemal'in «yeni zevk ve tahassüs» getirdiğini söylediği şairler arasında sayıldı. Ne ki, Cumhuriyetten sonra kendini yenileyemedi. *«Milli Mecmua»* (1925 - 27) ve *«Varlık»*ta yayımladığı kimi şiirlerde *(İlham*, sayı 32, 1 kasım 1934, *Son Mevsim*, sayı 43, 9 mayıs 1935) «serbest nazım» deneyleri yaparak yeni ses olanakları araştırdı Başaramayınca uzun yıllar suskunluğa gömüldü.

«Hayal iklimleri», «ölgün kızıllık», «altın şafak». «kimsesiz gönüller», «solgun yanaklar» (Bir gemi Yelken Açtı), «altın çiçekler», «ölmüş sular» (Havuz) biçiminde tamlamaları severek kullandığını gördüğümüz Ali Mümtaz'ın doğadan esinlenerek bir düş dünyası kurmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Belki bu nedenle sürekli bir uzaklaşma isteği dışa vurur. Salt doğayı yansıttığı şiirlerindeyse, yer yer Ahmet Haşim'in bakışı egemendir.

«Kaç fıskiyenin bu ince uzun
Suları, bükülmüş altın çiçekler
Halinde bu ölgün, sessiz havuzun
Üstünde sessizce dökülecekler.»

(Havuz)

Ali Mümtaz'ın, kendisine karşın, gerçeği gerçek olarak kabul ettiği yerde buluşlarıyla hem özgünlük, hem güzellik kazanan dizeleri bu tür şiirlerinin arasına sıkışmış gibidir.

Şiir Kitapları : Bir Gemi Yelken Açtı (1926), *Hayal İkliminden Dönen Diyor ki* (1960).

(Ş.K.)

AROLAT Osman Saffet (Ankara - 1942): Gazeteci ve yazar. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da, yüksek öğrenimini İstanbul'da İktisat Fakültesi Gazetecilik Okulunda yaptı. 1962'de *Öncü* gazetesinde amatör olarak çalışmaya başladı, 1967'de *Ant* dergisinde yayımlanan röportajları ile profesyonel gazetecilğe geçti, 1969 - 70 arasında *Ant*'ın yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Daha sonra *Ortam* ve *Yeni Ortam* dergilerinde yazı işleri müdürü olarak çalıştı. İSTA ve BETA Haber Ajanslarının kurucuları arasında yer aldı. Şimdi Türk Haberler Ajansı'nda haberler müdürü.

Ant dergisindeki sorumlu müdürlüğü sırasında 140 yıl hapis cezası istemiyle yargılanan Arolat, Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı yazılar yayımlaclığı gerekçesiyle 22,5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ayrıca siyasal etkinliklerinden dolayı 2,5 yıla hüküm giydi. 1971 - 1974 arasında üç yıl cezaevinde kaldı. 1974'de Uluslararası Af örgütü (Amnesty International) tarafından «Yılın mahkûmu» ilan edildi.

Sosyalist dünya görüşüyle kaleme aldığı yazıları çeşitli yayın organlarında yayımlanan Arolat, 1971 TRT Yarışmalarında *«Gençlik»* konulu bilimsel araştırma dalında mansiyon, Arkın Çocuk Şiiri Yarışmasında (1974) birincilik, *Milliyet Sanat Dergisi*'nin Film Öyküsü Yarışmasında (1978) mansiyon kazandı.

ARPAD Burhan (Mudanya - 1910): Yazar, çevirmen. İlköğrenimini Rehber-i Tahsil Numu-

ne Mektebi'nde, orta öğrenimini Ticaret Mektebi'nde tamamladı. Tekel Tütün Fabrikasında ve özel şirketlerde memurluk yaptı. Konularını toplum gerçeklerinden alan öyküleri ve çağdaş Avusturya ve Alman edebiyatlarından yaptığı çevirilerle tanındı. Özellikle Remarque, Anna Seghers, Thomas Mann, Dimitır Dimov gibi antifaşist ve toplumcu yazarların yapıtlarını dilimize kazandırdı. Çeşitli gazetelerde çalışan Arpad, Türk Bulgar ilişkilerlni geliştirmesinden ötürü Cyril ve Mathius ödülünü aldı (1976).

Yapıtları: Şehir 9 Tablo, Dolayısıyle, Son Perde, Taşı Toprağı Altun, Yeditepe Olayları, Direklerarası, Alnımdaki Bıçak Yarası, Tunadan Şimale Avrupa, Perde Arkası, Uçuş Günlüğü, İlk Gece, Gezi Günlüğü (Türk Dil Kurumu Ödülü 1963), *Avusturya Günlüğü, Operet 8 Tablo, Oyun 6 Tablo, Hesaplaşma* (1976).

(F.A.)

Burhan Arpad

ARSAL Dr. Orhan Nurullah (İstanbul - 1905/İstanbul - 1973). Politikacı, hukukçu. Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten (1931) sonra uzun süre İstanbul'da serbest avukat olarak çalıştı. 1956 - 58 yıllarında İstanbul Barosu başkanlığı görevinde bulundu. «*Aydabir*», «*İnsan*» dergilerinde yazdı. Demokrat Partinin muhalefette olduğu yıllar, İstanbul İl örgütünde bulunmuş 1950 seçimlerinde adaylığı veto edildiğinden ayrılarak Üzeyir Kuran, İbrahim Güzelce v.b. birlikte Demokrat İşçi Partisi'ni kurmuştu. 1960'dan sonra on üç sendikacı tarafından oluşturulan Türkiye İşçi Partisi'genel sekreterliğine getirildi (1962 - 64). Bu partinin İzmir'de toplanan ilk büyük kongresinde Genel Yönetim Kuruluna ancak yedek üye seçilmesi üzerine T.İ.P'den ayrılarak Türkiye Birlik Partisi'ne katıldı. 1969 yılında bu partinin genel başkan yardımcısı olan Arsal, TBP tüzük ve program değişiklik tasarısı hazırlamış, «Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazası ile kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tuttuğu» savı ile 1971-1973 olağanüstü rejim döneminde Sıkıyönetim Mahkemesine verilmiş, dava sonuçlanmadan ölmüştür (28 mart 1973).

ARSAL Sadri Maksudi (Kazan-1880/İstanbul-1957) Tarihçi ve hukukçu. Rusya'da öğrenim gördükten sonra Fransa'ya giderek Paris Hukuk Fakültesi ile Sorbonne Üniersitesi'nin Edebiyat ve Sosyoloji Bölümlerini bitirdi (1906). Rusya'ya döndü ve Çarlık Duma'sına (Meclisine) Kazan ili temsilcisi olarak girdi. 1917'deki Büyük Ekim Devriminden sonra Kazan dolayında kurulan özerk İdil - Ural Türk devletinde ilk cumhurbaşkanı oldu. 1918'de Finlandiya'ya, daha sonra da Fransa'ya geçerek Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı Slav Ülkeleri Enstitüsü'nde Türk tarihi dersleri verdi. Cumhuriyetten sonra Ankara'ya gelerek Hukuk Fakültesinde öğretim üyesi oldu. 1930'da Şebinkarahisar, 1934'te Giresun milletvekilliğine getirildi. 1939'da İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde tarih profesörlüğüne atanan Arsal, daha sonra Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde hukuk tarih ve felsefesi dersleri verdi, ordinaryüs profesörlüğe getirlidi. 1950 seçimlerinde Ankara'dan milletvekili oldu.

Arsal'ın *başlıca yapıtları: Türk Dili İçin* (1930), *İskitler - Sakalar* (1934), *Hukuk Tarihi Dersleri* (1942), *Umumi Hukuk Tarihi* (1942), *Hukuk Felsefesi* (1946), *Türk Tarihi ve Hukuku* (1947) ve *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (1955)'dır. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu)'nin oluşturulduğu yıllarda dil ve tarih çalışmalarına katılan Arsal, önsözünü Mustafa Kemal'in yazdığı *Türk Dili İçin* adlı yapıtında dil özleşmesini ve dil akademisi kurulması gerektiğini savunmuş; «Türk ırkının yaşaması, ortak bir uygarlık oluşturması için önde gelen yapılacak işlerden birincisi öz Türkçe bir yazı dili yaratmaktır,» yargısına varmıştı. Ancak, türetilen kimi sözcüklerin yanlış olduğunu öne sürmesi nedeniyle kimi yöneticilerle anlaşmazlığa düştü ve dil çalışmalarına son verdi. Tarihle ilgili yapıtlarında Türkçü ve İslamcı akımları birleştirerek Türklerin İslamdan önceki geçmişleri ve uygarlıklarıyla övünmeleri gerektiğini, İslamın Türklerl «bedeviyyet» halinde bulmadığını ve Türklerin Müslümanlığı tutsak bir kavim olarak kabul etmediklerini; kendi törelerine, devlet şekillerine geleneklerine sahip yönetici bir kavim olarak bu dini benimsediklerini öne sürer

(A.K.)

ARSLAN Celal Esat (İstanbul-1875/İstanbul-1971). Yazar, sanat tarihçisi. Orta öğrenimini Güzel Sanatlar Akademisi'nde, yüksek öğrenimini Harb Okulu'nda tamamladı. II. Meşrutiyetin ilanında ordudan ayrıldı. Salah Cimcoz ile birlikte *Kalem* adlı gülmece dergisini çıkardı. Bu dönemde gene Salah Cimcoz'la birlikte yazdıkları *Selim-i Sâlis* (III. Selim) adlı oyunu ile ün yaptı. Cumhuriyetten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne profesör oldu (1924 - 41). Resim, arkeoloji ve mimarlık alanlarında çalıştı. *Sanat Ansiklopedisi*'ni hazırlayıp yayımladı (1943 - 1954).

ASLAN Yusuf (Yozgat - Kuşsaray - 1947/Ankara - 1972). Eylem adamı. Yüksek öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yaparken anti - emperyalist öğrenci hareketlerine katıldı. Cyrus Vance'ın Türkiye'ye gelişini protesto edenlerle birlikte tutuklandı. Bu evrede ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü'ne üye olarak örgütlü çalışma içine girdi. Rektörlük önünde, CİA ajanı olarak bilinen A.B.D. büyük elçisi Commer'in arabasını yakma nedeniyle 9,5 ay tutuklu kaldı (1969). Çıkınca AİD deposunu yakması nedeniyle işkence gördü. Araştırmacıların belirttiklerine göre Filistin'deki El Fetih kamplarına gitti. Ülkeye dönüşünde, yargılama aşamasında kurucularından biri olduğunu kabul ettiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) örgütünü oluşturduğu ge-

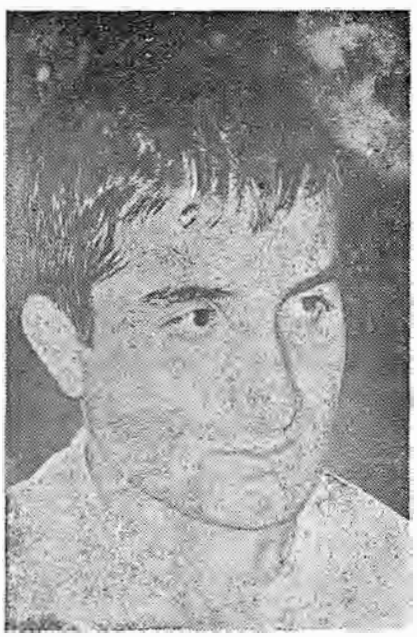

Yusuf Aslan

rekçesiyle idam cezasına mahkûm edildi. Meclis'te karar onaylandıktan sonra 6 mayıs 1972 günü yaşamına son verildi. İdam sehpasında: «Ben şahsi hiçbir çıkar gözetmeksizin, halkımın mutluluğu ve bağımsızlığı için savaştım. Bu bayrağı bu ana kadar, şerefle taşıdım. Bundan sonra bu bayrağı Türkiye halkına emanet ediyorum. Yaşasın işçiler, köylüler ve yaşasın devrimciler. Kahrolsun faşizm» diye haykırdığını yazdılar. (Nihat Behram, *Darağacında Üç Fidan* 1976).

YALNIZ DEĞİLLER

Saydam ve ıslak ölüm
eğer boyunlarına geçirilen ilmikten
gökten bir fırtınayı koparır gibi
koparacaksa ciğerlerini
nefesimi onlara vereceğim
oyarak kirpiklerimle dünyada
acıya ve öfkeye dair bütün görüntüleri

Urgan
demir yollarında
fabrikalarda
gün boyunca çığlığın dinmediği
pamuk seline yaprak yaprak dökülen
şehrin uzak semtlerine doluşan işçilerin
tütünde
zeytinde
fındıkta
çam denizinde ormanların
ve verimsiz düzlüklerinde kurak toprağın
açlığın can çekişini
tırnakla
terle
susturmaya çalışan yoksul köylerin
gözlerinde parlamaya başlayan
umut için düğümlendi

Saydam ve ıslak ölüm
eğer boyunlarına geçirilen düğümden
dökecekse körlerin alfabesini
yumruğumu onlara vereceğim
yaşayan yumruğumu
ağzımı onlara vereceğim
yeryüzünün bütün mert ölüleri için
toplayarak kanlı kelimeleri

Nihat Behram

ARSLAN Yüksel (1933) Gerçeküstücü eğilimli bir ressam olarak tanındıktan sonra Parise giderek orada yerleşen Yüksel Arslan, avrupada güncel akımların etkisinden uzak durabilmiş sanatçılarımızdandır. 1975 yılında Karl Marks'ın *Kapital*'i üzerine yaptığı çalışmalardan oluşan 30 resimlik bir dizi, kitap olarak Fransada basıldı. «Kapital'in güncelleştirilmesi» ve koşut konular üzerinde yoğunlaşan Yüksel Arslan yapıtlarındaki olgun ve titiz İşçilikle de tanınmıştır.

(O.T.)

ARTAM Nurettin (İstanbul - 1900 / Ankara - 1958). Yazar, Şair. Öğrenimini İstanbul Sultani'sinde tamamladıktan sonra I. Dünya savaşına katıldı. İstanbul'da ve Ankara'da lise İngilizce ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir süre de Basın - Yayın Genel Müdürlüğü'nde propaganda ve kitaplık bölümlerinde çalıştı. Toplu İğne imzası ile *Vakit* ve *Ulus* gazetelerinde yayımladığı fıkralarının yanısıra uzun süre Ankara Radyosunun «Radyo Gazetesi» programını düzenledi.

Başlıca Yapıtları: Boş Saatlerde (düzyazılar, 1953), *Varım Yoğum ve Seccade* (şiirler, 1946).

ARU Kemal Ahmet (1912 İstanbul, Türkiyeli mimar). Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık bölümünü bitirdi. Teknik Üniversitede Kent Tasarımı Kürsüsü profesörü, *Birinci ve dördüncü levent sitelerinin* (1948 - 1957) tasarım ve uygulamalarını yaptı.

Âsaf (İstanbul - 1853/Brüksel - 1903). Divan şairi. Asıl adı Mahmud'tur. Abdülmecid'in kızı Saliha Sultan'la evlendiğinden Damad Mahmut Paşa olarak tanındı. Vezir, Adliye Nazırı, Devlet Şûrası üyeliği gibi önemli görevlerde bulundu (1877 - 1899). Abdülhamid II.'nin baskı rejimine dayanamayarak Avrupaya kaçtı, bir süre Londra ve Paris'te yaşadı. Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'nde fahri başkanlık yaptı. Brüksel'de öldükten 5 yıl sonra kemikleri İstanbul'a getirilerek Eyüpsultan mezarlığına gömüldü. Divan şiir'inde bir aşama sayılacak ölçüde olmasa bile çok duygulu gazellerinde ustaca kurulmuş bir dil örgüsü vardır.

Nurettin Artam
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

ASAF Hale (1905 - 1938) Cumhuriyet dönemi Türk resminin genç izlenimci kuşağındandır. 1914'te kurulmuş olan Ressamlar Cemiyeti'ne almaşık olarak 1928'de kurulan «müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği» içinde yer alan Hale Asaf kuşağının tek kadın ressamı. Sonradan Parise yerleşerek hocası Matisse'in izinde ressamlığı sürdürmeye çalışan sanatçı, orada yoksulluk içinde öldü.

(O.T.)

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye : Türkçe anlamı, «Muhammed'in zafere ulaşmış askerleri», kısa şekliyle «zafere ulaşmış askerler» anlamına gelir. II. Mahmut (1808 - 1839) Yeniçeri Ocağını «Vaka-i Hayriye» eylemi ile ortadan kaldırdıktan (1826) sonra, «batılı anlamda», çağdaş Avrupa ordularının düzeninde, günün gereklerine göre eğitilip yetiştirilecek başka bir askerlik örgütü kurdu. Bu örgütü desteklemek, özendirmek için de «yeni ordu»ya «Asâkir-i Mansure-i Muhammediye» adını verdi. II. Mahmut her geçen gün gerileyen, zayıflayan Osmanlı devletinin güçlenmesi için merkezî hükümetin kuvvetlenmesi ve bunun için de hükümdara bağlı güçlü bir ordu kurmayı düşündü. Mutlak ve merkezî bir hükümet oluşturmaya çalışan II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını dağıttıktan sonra, vilâyetlerde türeyen ve kendisine başkaldıran

derebeylerıyle karşı karşıya geldi. Yeni ordu örgütü, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ilk olarak 1829 Osmanlı - Rus savaşında yeni ve denenmemiş olduğundan yenilgiye uğradı. Bunun ardından Halep ve Konya Savaşlarında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'yi yenilgiye uğrattı (1831). Osmanlı devletinin güçlü bir ordusunun bulunmayışı, II. Mahmut'un Çar Nikola tarafından yapılan yardım öneriSini kabul ederek Hünkâr İskelesi Andlaşması'nı imzalamasına neden oldu (1833). II. Mahmut ile İbrahim Paşa görüşmeleri olumlu sonuç vermeyince, bu kez de Nizip'de Osmanlı - Mısır orduları savaşında (1839) yeni ordu örgütü yenildi. Osmanlı devleti, ordusunun bulunmaması nedeniyle Avrupa devletlerinin ortak koruması altına girmek zorunda kaldı (1841). Yeni ordunun eğitimi için Avrupa'dan subaylar getirildi. Yeni askerî eğitim kurumları açıldı. Alınan dış borçların bir bölümü ile yeni ordu donatıldı. Ancak donatım gereçleri ve araçları Avrupa'dan borçla satın alındığından, Osmanlı devletinin dış ticaret dengesi bozuldu. Osmanlı devletinin yıkılmasınadek bu ordunun bütün araç ve gereçleri, eğitimi için gerekli personel Avrupa'dan getirildi. Bazı tarihçiler, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'yi bugünkü Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin öncülü sayarlar. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması, Osmanlı toplumunun feodal yapısının yıkılmasında önemli bir adım olmuştur. Bu yeni ordunun kurulmasından sonra, Batıcılık ve Batılılaşma akımları Osmanlı devletinde gelişmiş, yeniden düzenleme ve çağdaşlaştırma çabaları başlamıştır.

(E.K.B.)

ASENA Orhan (Diyarbakır - 1922). Oyun yazarı. Orta öğrenimini Diyarbakır Lisesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakülte'sini bitirdi (1945). Hükümet doktorluğu yaptı, sonra çocuk hastalıkları uzmanı oldu. Bir süre doktor olarak Almanya'da çalıştı. Ankara'ya yerleşti. Yazına şiirle başladı. İlk şiirleri *Yaratış*, *İstanbul* dergilerinde (1943 - 1944) sonra *Varlık*, *Hisar* dergilerinde yayımlandı, kitaplar çıkardı *Şiirler ve Masal* (1941), *Kıt Kanaat* (1957). İlk oyunu *Tanrılar ve İnsanlar* 1954 - 55 tiyatro döneminde Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oynandı. Sonra *Korku* (1956, *Hurrem Sultan* (1960), *Yalan* (1962), *Garipdede Çıkmazı*, *Kocaoğlan* (1962), *Gecenin Sonu* (1964), *Kapılar* (1963), *Tohum ve Toprak* (1964), *Fadik Kız* (1968), *Toroslardan öteye*, *Kurtlar*, *Kralın Düşü*, *Murtaza* adlı romanın oyunlaştırılması, *Bir Kadın Üzerine Çeşitlemeler*, *El Kapısı*, *Sığırlar Söğüşmesi*, *Şimavnalı Şeyh Bedrettin*, (1969), *Atçalı Kel Mehmet* (1970), *16 Mart 1920* (1974), *Şili'de Av* (1975), *Ölü Kentin Nabzı* (1978), *Çıkmazlarda* (1979) oyunlarının çoğu hem birçok ödenekli, özel tiyatroda oynandı, hem kitap olarak basıldı.

Yayımlanan oyunları *Korku*, *Tanrılar ve İnsanlar* (1959), *Hurrem Sultan* (1960), *Kocaoğlan* (1962), *Yalan* (1962), *Kapılar* (1963), *Tohum ve Yaprak* (1964), *Şili'de Av* (1977), *Ölü Kentin Nabzı* (1978).

Oyunları ile bazı ödüller de kazanan Orhan Asena çok değişik konuları ele almıştır. Kimi oyunu, bireyleri merkez alarak tarihî gerçekleri anlatır. Kimi oyunlarında da güncel olaylardan yola çıkar, koşulları irdeler. Ne var kî her oyununda genel bir eleştiri, başkaldırı vardır. Bu başkaldırıyı bireysel boyutların üzerine çıkarıp nesnel koşullara bağlamadığı için belirli bir bütünlükten yoksun kalır. Buna karşılık gittikçe gelişen oyun yazma ustalığı, onu günümüzün önde gelen oyun yazarları arasına rahatça almaya yeterlidir.

(G.A.)

Askerî Nigehban Cemiyeti : Mütareke döneminde İstanbul'da Ulusal Kurtuluş Savaşına karşı olan bazı subayların kurduğu bir örgüt (1919). Bu örgütün başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı ordudan çıkarılmış Erkanıharp Miralayı Refik, Halâskâr Grubundın Binbaşı Kemal, Bandırma eski Sevkiyat Reisi Topçu Binbaşılarından Hakkı, Erkânıharp Binbaşılarından Nevres bey gibi kötülükleri nedeniyle ordudan çıkarılmış ya da emekliye ayrılmış kimseler ile ahlâksızlıklarıyla tanınmış belirli sayıdaki kişilerdi. Örgütün başındakilerinden Kiraz Hamdi Paşa, Vahdettin'in yâverlerindendir. Yine bu örgüttekilerden Nevres, Birinci Dünya Savaşı yıllarında (Rıza Nur'un anlatımına göre) Miralay Sadık hainiyle birlikte Mısır'da İngilizler hesabına casusluk yapan bir örgüt kurmuştu (Yakın Tarihimiz, C. III, s. 117). Bu örgüt, *İkdam* gazetesinin 23 Eylül 1919 gün ve 8123 sayılı nüshasında bir muhtıra yayınladı. Bu muhtırayla Askerî Nigehban Cemiyeti, kendilerine «vatan ve milletin nigehbanı» süsü ü vermek istiyordu. (Nigehban Bekçi, gözcü). Cevat Paşa'nın (Em. Org. Cevat Çobanlı - 1870/1938). Harbiye Nazırlığı zamanında, bu örgüt hakkında koğusturmaya b şlanmış, hükümetin değişmesi üzerine koğusturmanın arkası kesilmiştir. Bu örgütün varlığı ve etkinlikleri ordu mensuplarının sinirlerini bozuyordu. Askerî Nigehban Cemiyeti'nin dağıtılıp mensuplarının cezalandırılması için, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'e yapılan başvurular üzerine, Mustafa Kemal, Cevat Paşa'dan sonraki Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya Sivas'tan bir mesaj göndererek «bu membaı fesadın kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şediden tecziyelerini ve icraatın orduya tamiminı» rica etti (12 Ekim 1919) (Nutuk, 11. Basım, s. 235 - 236, Vesika no 150). Cemal Paşa iki gün sonra gönderdiği mesajda, «Bu kat'î mukarrerdir» diyerek istenileni yapacağını bildirdi. Cemal Paşa'dan gelen şifreli mesaj bütün orduya (kolordu komutanlıklarına) Mustafa Kemal'ce bildirildi (15 Ekim 1919). Ancak Cemal Paşa'nın Askerî Nigehban Cemiyeti üyelerine karşı herhangi bir cezai işlem yaptığı görülmedi. Askerî Nigehban Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının bir uzantısı, 1912'de İttihat - Terakki hükümetini deviren «Halaskâr Zabitan» örgütünün kötü bir kopyasıydı. Bu örgütün arkasında İngiliz emperyalistleri vardı. Amaçları, ulusal kurtuluş mücadelesini yürüten askerî kadrolara karşı, subayları ve generalleri kışkırtıp Heyet-i Temsiliye'yi etkisiz kılmaktı. «Muhtıra» yayınlamak biçimindeki «eylem», bu örgütle siyasal tarihimize girmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin Anadoluda etkinliği kesinlikle sağlamasından sonra, bu örgüt dağılıp yok olmuştur.

(E.K.B.)

Hayati Asılyazıcı

ASILYAZICI Hayati (Arhavi - 1931). Tiyatro yazarı. Orta öğrenimini Kastamonu Lisesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelip Hukuk Fakültesi'ne girdi. Fakülteyi bitirmeden ayrılıp gazeteciliğe başladı. *Kim*, *Hür Vatan*, *Hareket* dergi ve gazetelerinin yazarlığını, yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Daha çok sanat ve özellikle tiyatro konusunda yazılarıyla kendini duyurdu. *Dünya* (1963), *Akşam*, *Ortam*, *Yeni Ortam*, *Vatan*, dergi ve gazetelerinin sanat sayfalarını yönettl, sanat, tiyatro yazılarını yazdı. Bir süre *Dünya* gazetesinde gene tiyatro yazıları yayımladı (1979). Si-

nan Yayınevi'ni kurup yönetti (1970). İstanbul Belediyesi Sanat Danışmanlığına, sonra Muhsin Ertuğrul'un ayrılmasından beri boş bulunan İ. B. Şehir Tiyatrosu Genel Sanat Yönetmenliği'ne atandı (1978). Özellikle bu ikinci atama sonrasındaki yönetimi yüzünden sürekli tartışmalara neden oldu.

Yazılarında, eleştirilerinde genellikle toplumcu dünya görüşüne bağlı kalmaya özen göstermiştir. Birçok sosyalist ülkede tiyatro, bale konusunda incelemeler yapmış, bu gezi izlenimlerini dizi yazılarla aktarmıştır.

(G.A.)

ASLAN Mehmet (Eşme - 1945). Karikatürcü. Önce İlköğretmen Okulu'nu bitirerek ilkokul öğretmenliği, daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümünü okuyup resim öğretmenliği yapmağa başladı. Bu sıralarda yağlı boya, baskı resim ve karikatür de çalışıyordu.

Samsun'da resim öğretmenliği yapan sanatçı, birçok sergiye katılmış, 1978'de Halk Sağlığı karikatür yarışması'nda Özel Ödül almıştır.

ASLIER Mustafa (1926) Özgün baskı resimleriyle, günümüz sanatçıları arasında önde gelenlerdendir. Çalışmaları ustalıklı ve deneyli işçilikleriyle ayırdedilir. Aslıer, Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu öğretim üyelerindendir.

(O.T.)

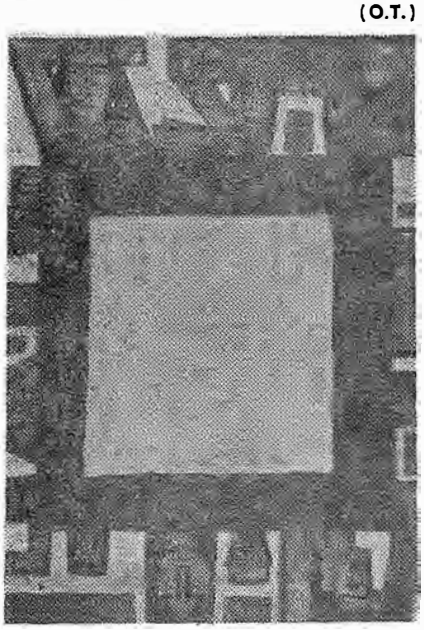

Aslıer'in ağaç gravürü (1966)

Aster - İş Sendikası (16 Haziran 1975). Askerî Tersane ve Askerî İşyerlerindeki işçilerin kurduğu bu sendika Olağanüstü genel kurulunu toplayarak (29 Ağustos 1976) DİSK'e katılma kararı aldı, DİSK Yönetim Kurulu da Aster - İş'i üyeliğe kabul etti (10.9.1976). Genel başkan Ayhan Dümen, Olağanüstü kongrede şöyle demişti «İşçi sınıfımızın mücadele bayrağı DİSK'in saflarında yükselecek ve ülkemizde işçi sınıfı mutlaka sömürüye son verecektir. DİSK'e katılma kararı alıyoruz. Bu türkiye'de askerî işkolundaki ilk devrimci sendikanın yürekli bir kararıdır. Bu karar işkolumuzdaki işçi kardeşlerimizin hak ve çıkarlarının en iyi biçimde alınması ve korunmasına yöneliktir. Bu kararı alacak güce Taşkızak, Gölcük, Tuzla ve Mersin işyerlerindeki üyelerimizin yiğit ve kararlı mücadelesi ile eriştik.

Aster - İş'in yöneticileri (1977) şunlardır Genelbaşkan Ayhan Dümen, Genel sekreter Ali Kınalı, Genel Başkanvekilleri Birol Naz, Mustafa Yalçın, Necati Bereket. Metin Eraslan ve Yaşar Sirmen.

(K.S.)

ASUTAY Burhanettin (İzmir-1917). Sendikacı. Orta öğrenimi olan Asutay, işçilik hayatında tutunamadı ve İzmir'de fayton sürücülüğü yaptı, 1947'den sonra başlıyan sendikacılık alanında Sürücüler Sendikası'nı kurarak adını duyurdu. Bu arada Ege Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu'nun kuruluşunda görev aldı ve yöneticilik yaptı. CHP ilçelerinde çok partili yaşam döneminde kendini gösterdi, Türk-İş'in kuruluşuna katıldı ve İzmir işçilerini temsilen İşçi Sigortaları Kurumu Genel Kurallarına katılarak sosyal sigortaların yanlış politikasını eleştirdi. Konuşmalarında fıkralar anlatarak dinleyicileri etkilemeyi bildi. Türk-İş Konfederasyonu Başkanvekili olarak görev yaptı ve İzmir'den milletvekili seçilerek III. dönem Millet Meclisi çalışmalarına katıldı, ancak 274 sayılı Sendikalar Yasası'nı değiştirmeyi amaçlıyan ve DİSK'in kapatılmasını öngören tasarının aşırı ölçülerde savunuculuğunu yaptıktan sonra CHP Meclis ve Senato Grupları tasarıya karşı Anayasa Mahkemesinde dava açılmasına karar verince Asutay CHP'den çekildi, sonra tekrar girdi, tekrar ayrıldı ve AP.'de yer aldı. Bu tavrı, işçilerin dikkatinden kaçmadı ve Asutay işçi sınıfının haklarını savunanlar arasındaki saygın yerini yitirdi.

(K.S.)

ASYA, Arif Nihat (Çatalca - 1904 / Ankara 1975). Şair, yazar. Orta öğrenimini Kastamonu Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunda tamamladı. (1927) 23 yıl öğretmen olarak çeşitli illerde ve Kıbrıs'ta bulundu. 1950-54 döneminde milletvekili oldu. 1962 de öğretmenlikten emekliye ayrıldı. *Yeni İstanbul* ve Babıâlî'de *Sabah* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

Eski beğeniye bağlı olduğu kabul edilen şiirlerinde tutucu eğilimleri egemendir. Yazar olarak 1960 sonrası gelişmelerinde anayasacı güçlerin karşısında görünmüştür.

Yapıtları: Heykeltraş (şiirler, 1924), *Yaştığımın Rüyası* (şiirler, 1930) *Âyetler* (nesir, şiir 1936, 1937), *Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor* (şiirler, 1946, 3. b. 1967), *Kanatlar ve Gagalar* (özdeyişler, 1946. 1965), *Rubaiyyat-ı Arif* (1956), *Kubbe-i Hadra* (Mevlâna üzerine şiirler, 1956), *Kökler ve Dallar* (şiirler, 1964), *Kıbrıs Rubaileri* (1964, 1967), *Nisan* (rubailer, 1964), *Enikli Kapı* (nesirler, 1964), *Emzikler* (şiirler, 1964), *Kova Burcu* (rubailer, 1967), *Dualar ve Âminler* (şiirler, 1967), *Avrupa'dan rubailer* (1969), *Kundaklar* (şiirler, 1969).

Âşar. Osmanlı İmparatorluğunda üründen alınan vergi, ürün vergisi. Onda bir oranında alındığı için «öşür» olarak da anılmaktadır. Öteki İslâm ülkelerinde olduğu gibi Selçuklular ve Osmanlılar da toprak ürünlerinden öşür almayı yasa hükmüne bağlamıştır. Onda bir oranında alınması gereken bu vergi in devletin sıkıntıya düştüğü dönemlerde beşte bire kadar yükseltilmesi dirlik sahiplerinin kendi çıkarlarını kollama yolları bulmaları, paranın karıştırılarak (tağşiş edilerek) değerden düşürüldüğü zamanlarda daha çok vergi ödeme yükümlülüğü v.b. nedenlerle tarımsal kesimde çalışanların kentlere göçmelerine, giderek Osmanlı toprak rejiminin bozulmasına yol açmıştır.

Toprak rejiminin belirli biçimde değişmesinden sonra ise. XVII. yüzyıldan itibaren devlet tüm gelir getiren kaynaklarda olduğu gibi âşar vergisini de mültezimlere (sözlük anlamı kesenekçi, kesimci) belirli bedeller karşılığında satmaya başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren bu usulün kırsal kesimde yarattığı sıkıntıları bozuculuğu son Osmanlı vak'anüvisti olarak Abdurrahmen Şeref şöyle anlatır:

«Mültezim bir yılın çıkarına sahip olduğundan geleceğin düşünmeksizin çiftçiyi soyar soğana çevirir ve geleceğin kaynağını, verimini kurutmaktan çekinmezdi. Öncelikle halktan bir yerine iki alınır, şikâyetçi olununca hükümetler mültezimden yana olduğundan, genellikle hak almak mümkün olmaz ve şikâyetçilere «Allaha şikâyet ederek» ağlamaktan başka çare kalmazdı. İkinci olarak öşür bedelinin alınabilmesi için köylünün çiftine çubuğuna varıncaya kadar tarım avadanlıkları sattırıldığından köylü ertesi sene ekip biçemez ve bu nedenden dolayı memleket gelirince noksanlık meydana gelirdi.»

İltizam usulü 18 şubat 1856'da, âşar vergisi Cumhuriyet döneminde TBMM'ce 17 Şubat 1925'de çıkarılan yasa ile kaldırılmıştır.

(A.C.)

Aşevi (Osm. İmaret) Yoksullara, medrese öğrencilerine, ekmek, yemek dağıtılan yer, bu iş için yapılmış yapı.

AŞÇIOĞLU Reşit (Rodos - 1931) Yazar. İlk ve ortaokulu Rodos'ta okudu. Türkiye'ye göçmen olarak geldi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra B.B.C.'nin açtığı sınavlarda başarı kazanarak görevle 5 yıl Londra'da kaldı. «*Yeni Gazete*», «*Politika*» ve «*Cumhuriyet*» gazetesindeki yazılarıyla tanındı. «*Uluslararası Rüşvet Yılı*» adlı kitabı var.

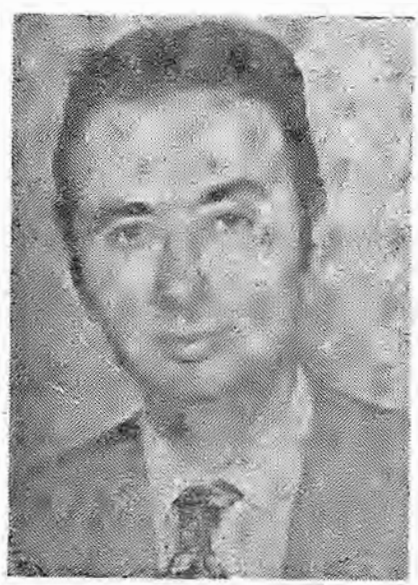

Reşit Aşçıoğlu

Aşık Çelebi (? 1520 / Üsküp - 1572). Divan şairi. Bilgin. Asıl adı Pir Mehmet'tir. Çocukluğu Prizren (Rumeli) de geçti. Bir süre Bursa'da mütevellilik yaptıktan sonra Silivri, Serfiçe, Priştine kadılıklarında bulundu; Üsküp kadısıyken öldü.

Âşık Çelebi'nin en ünlü eseri XVI. yüzyıl şairleri üzerinde ayrıntılı bilgi ve değerlendirmelerin bulunduğu *Me-şair-üş-şüera* adlı tezkiresidir. Şairlerin adlarına göre belli bir düzen içinde hazırlanan bu tezkerenin yazma nüshası Fatih Millet Kütüphanesi müzesindedir. *Meşâiru'ş Şuarâ* adını taşıyan yapıt Londra'da bastırıldı (1974). Ayrıca Gazali, Hüseyin Vaiz, İbni Teymiye vb. bilginlerin eserlerini türkçeye çevirmiştir. *Divanı* ve *Şehrengiz-i Bursa* adlı eseri basılmadı.

Âşık Çelebi kendi adını taşıyan teskirede

Âşık Hasan XVII. yüzyıl halk şairlerinden (? ?). II. Viyana kuşatmasından (1683) sonraki geri çekilmeyi, Eğri ve Estergon kalelerinin kaybedilişini işleyen şiirleri yüzyılın ikinci yarısından yaşadığını göstermektedir. Mustafa I.. döneminde ordudan emekliye ayrılarak (1695) Tamaşvar dolaylarında bir köye çekildiği biliniyor.

Âşık Hasan'ın günümüzde de okunan şiirlerinde, geleneklerin çizdiği koşullanmalar korkusuzca yerilerek, toplumun aykırı güçleri sert taşlamalarla gün yüzüne çıkarılmıştır Özgün buluşları, benzetileri ve kusursuz coşkun söyleyişi ile halk şiirimizin büyük ustaları çizgisine ulaşan bir şair olduğu söylenebilir.

Aşık İhsani (Diyarbakır 1930) Ailesinin kökeni İran Azerbeycanı'na dayanır. Başlangıçta saz şairi geleneği içinde, kadın - erkek arasındaki sevgiyi işleyen şiirler yazdı. Daha sonra yine saz şairi geleneğine uygun bir biçimde toplumsal içerikli, düzeni ve yönetimi eleştiren şiirleriyle dikkati çekti. Ülkemizin 1960 sonrası siyasal ve toplumsal değimlerini bir halk ozanı olarak yansıtmaya çalıştı. Bu arada çeşitli nedenlerle tutuklandı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Ağalı Dünya* (1964), *Yazacağım* (1966), *Bakalım Hele* (1967), *Bak Tarlanın Taşına* (1974), *Vur Ağanın Başına* (1975), Aşık İhsani üzerine yazılan başlıca kitaplar da şunlardır: *Aşık İhsani Kimdir?* (Ayhan Yetkiner) (1967). *Sahte Ozanlar Aşık İhsani ve Ali İzzet'in İçyüzü* (Tahir Kutsi Makal) (1969), *Dünden Bugüne Aşık İhsani* (Sinem Bacı) (1976). Aşık İhsani toplumsal içerikli şiirler yazan halk ozanlarının bazılarını *Ozan Dolu Anadolu* (1973) adlı bir seçkide topladı.

(E.C.)

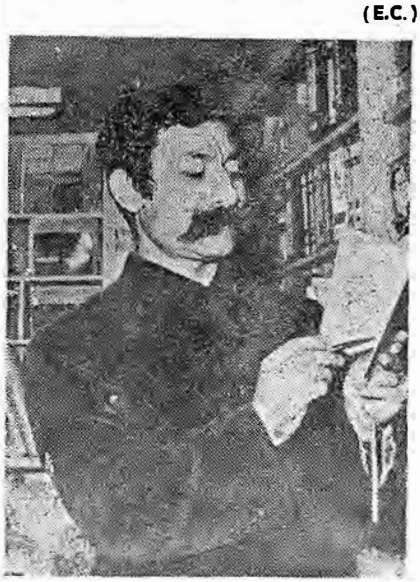

Aşık İhsani

Âşık İhsani'den bir şiir

BİZ VARIZ

Biz varız be aha dostlar biz varız
Diyar diyar belde belde biz varız
Alın terimizin başı ucunda
Nöbet nöbet akıl elde biz varız.

Özgür düşüncede arınmış günde
Teknik bilim savaşında en önde
Kökü kanlı toprakların üstünde
Yedi açan kızıl gülde biz varız.

Bizleriz adına emekçi denen
Sermaye gücünü sırt üstü yenen
Altı kıta dört bucakta söylenen
Şarkı türkü gibi dilde biz varız.

Öküzü sabanı duvara asan
Ağayı patronun üstüne kusan
Makinaya geçip düğmeye basan
Cıvıl cıvıl köyde ilde biz varız.

Genç ihtiyar sarı siyah beyaz ten
Birleşip çağını ileri iten
Bir uçtan bir uca haber ileten
Kalem kalem bakır telde biz varız.

Dünyaya dar diyen fezaya taşan
Ay'ı durak eden yıldıza koşan
Pırıl pırıl ak sulara kavuşan
Yapı yapı kumlu çölde biz varız.

Sınır, sınıf ayırımı dışında
Dinli dinsiz birleşmenin peşinde
Güneşin altında suyun başında
Yemişi bol olan dalda biz varız.

Öbek öbek tarlalara doluşan
Emeğini aracısız bölüşen
Ak petekte nakış nakış çalışan
Arı gibi sarı balda biz varız.

Adım adım omuz omuz yan yana
Varmak için yaşamanın tadına
Yeryüzünü sosyalizmin adına
Zaptetmeye giden yolda biz varız!

Âşık Paşa (Kırşehir 1272 / Kırşehir 1332) Şair. Selçuk Devleti'nin son döneminde Konya'da Emirlik görevinde bulunan mutasarrıf Baba İlyas'ın torunudur. Asıl adı Ali'dir. Paşa sözcüğü «ilk» anlamına kullanılmaktadır.

Çocukluğunda babası Muhlis Paşa tarafından yetiştirilen Âşık Paşa, hem hece, hem aruz ölçülerini uygulayarak divan ve halk şiirine örnek olacak ürünler verdi. Mevlâna'nın etkisiyle yazdığı *Garib-nâme* (1329) adlı mesnevisiyle Mevlût yazarı Süleyman Çelebi'yi etkiledi. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde Yunus'un etkisinde kaldı. Çok iyi Farsça ve İbrani'ce bildiği halde «Türk diline kimseler bakmaz idi — Türklere hergiz gönül akmaz idi — Türk dahi bilmez idi bu dilleri — ince yolu olan ulu menzilleri» örneğinde görüldüğü gibi Türkçeye çok bağlıydı. Tasavvufa inanan şairin Bayramî'ler tarafından çok okunduğu söylenir.

Agah Sırrı Levent *(Fakr-name, Vasf-ı Hal, Hikâye, Kimya Risalesi)* adlarında dört mesnevisini (1953, 1954), *Garib-name* dışındaki şiirlerini de A. Gölpınarlı *Türkiyat* Mecmuası'nda (C.V. 1935, S. 87-100) yayımladılar.

Âşıkpazade (Amasya 1393 İstanbul 1481) Âşık Paşa'nın oğlunun torunu olan Derviş Ahmet Âşıki yetiştiği yıllar Mecitözü'ne bağlı Elvan Çelebi köyündeki tekkede öğrenim gördü. Üsküp Sancakbeyi İshak Beyin yanında görev aldı. Hacca gitti (1436). Sırp (1437), Macaristan ve Kosova savaşlarına (1448) katıldı. Âşıkpaşazade, İstanbul'a yerleştiği yaşlılık yıllarında döneminde yaşayan «mutasavvıf mücahitler»in görüşlerini yansıtması yönünden önemli sayılan tarihini yazmaya başladı (1476). Zaman sıra göz önünde tutularak yazılan yapıtta döneminin olayları konuşma diline yakın bir üslupla veriyor, yer yer manzum parçalarla anlatım zenginleştirilmek isteniyordu. Osmanlıların ilk tarihlerinden biri olarak kabul edilen *Âşıkpaşazade Tarihi* ilk kez İstanbul'da (1914), daha sonra Almanca bir önyazı ile Leipzig'te (1928) basıldı. Yeni Türk alfabesiyle yapılan son basımı Nihal Atsız tarafından hazırlandı (1970). Ahmet Refik Altınay'ın yaşamı ve düşün dünyasına katkısını anlatan bir başvuru kitabı var: *Âşıkpaşazade* (1933)

Âşık Ömer (? — 1707). Şair. 1651'de yazıldığı saptanan (Prof. Pertev N. Boratav) bir şiirindeki «Vatanı aslimiz Aydın ilidir» mısraına dayanarak Aydın'da doğduğu ileri sürülmektedir. Dinsel olmayan halk şiiri türünün en güçlü temsilcilerinden biri sayılan Âşık Ömer'in Mehmet IV. (1648-1687), Ahmet II. (1691 1695), Mustafa II. (1695-1703) dönemlerinde katıldığı savaşlardan esinlenerek yazdığı şiirler değişik çevrelerce benimsendi. Aruz ölçüsü ile yazdığı kaside, gazel ve mürabba'larda başarı gösterememesine karşılık hece ile yazdığı koşma ve semâilerde hem söyleyiş yönünden, hem öz yönünden özgün bir şiir yarattı. Şiirleri Saadettin Nüzhet tarafından düzenlenen *(Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri,* (1935) adlı kitapta yayımlandı.

Âşık Veysel (Sivas, Şarkışla 1894 / Sivas, Şarkışla - 1973) Ozan. Çiftçi çocuğu olan Âşık Veysel, yedi yaşındayken çiçek hastalığı sonucu gözleri kör olunca, babası ona avunması için bir saz almıştı. Böylece saza ve şiire ilgisi arttı. Özel derslerle de şiir ve müzik alanında gelişme gösterdi. 1919 yılında mutsuz bir evlilik yaptı, iki çocuğu öldü, karısı da onu terketti. Anasını, babasını da yitiren Veysel, çileli yaşantısında sevgili sazı ile yalnız kaldı. İkinci evliliğinden ise altı çocuğu, yirmiye yakın torunu oldu.

Âşık Veysel, 1931'de Sivas'ta düzenlenen «Halk Şairleri Bayramı»na katılmasıyle tanınmağa başladı. 1933'de, Cumhureyetin onuncu yılı dönümünde Atatürk için söylediği: «Türkiye'nin ihyası Hazreti Gazi» dizeleriyle başlayan şiirinin yayınlanmasından sonra Ankara ve İstanbul radyolarında kendine özgü sesi ve sazı ile okuduğu şiirlerinden sonra üne kavuştu. Ahmet Kutsi Tecer ile tanışması gelişmesinde rol oynadı 1965 yılında, Anadilimize ve ulusal birliğimiza yaptığı hizmetlerinden ötürü devlet kendisine aylık bağladı.

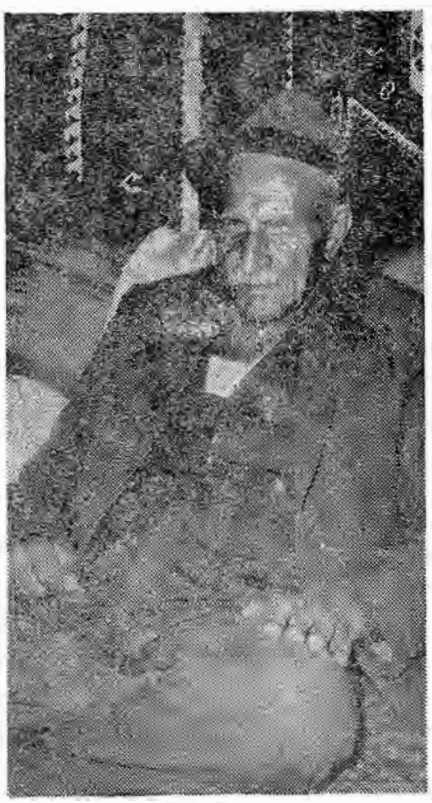

Aşık Veysel

(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

Âşık Veysel'in türkülerinin çoğu plaklara alınmıştır. Basılmış şiir kitapları: *Deyişler* (1944), *Sazımdan Sesler* (1950), *Dostlar Beni Unutmasın* (1970). Şiirleri Tanrı, kader, iyilik, doğruluk, varlık, yokluk, doğa, sevi, vatan, ulus gibi konuları içerir.

Aşık Veysel Karısıyla
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

Veysel bütün bu konulara büyük bir rahatlık ve içtenlikle eğilmesini bilmiştir. Hepsini güçlü bir duyarlılıkla dile getirir. Zengin ve aydınlık bir iç dünyası vardır. Gözleri içindedir sanki ve oradan dış dünyaya ışık saçar. Çağın tüm gerçeklerini dizelerinde yaşatır. Güzel ve arı bir Türkçe ile halkça düşünüp konuşur. «Türkü» geleneğinin özüne bağlıdır ama arada bu gelenekten koparak yeni bir yol bulmağa çalışmıştır. İlerici ve devrimcidir.

Veysel'in bilime inancı sonsuzdur. Bilimsel çalışmayla ilerleneceği bilincine varmıştır. Şöyle seslenir:

Devri Cumhuriyet asırı yirmi
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş
Dünya ayaklanmış aya gidiyor
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Halkevlerini köy enstitülerini över, ilerlememizde bunların gerekliliğini belirtir. Veysel'de, içten bir Tanrı sevgisi vardır. Ama genede yer yer haksızlıklardan, kötülüklerden ötürü suçlar onu. Bir sır perdesi altında kalmasına kızar. Dünyanın kötüye doğru değiştiğini içinden duyarak bir çeşit karamsarlığa düşer. Bunu tek bir dize ile özetler:

Dünya geniş idi şimdi daraldı.

Ve şu öğüdü verir:

Bu kahpe dünyanın sonu vefasız
Beş günlük ömrünü geçir kavgasız

Veysel, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin savunucusudur. Toplumdaki dengesizlikler onu üzer. Servet edinmenin anlamsız olduğuna inanır:

Ne var ise sende bende
Aynı varlık her bedende
Yarın mezara girende
Sen toksun da ben aç mıyım?

Âşık Veysel'de aşk da başlı başına bir konudur. Tüm çıkarlardan uzak, temiz bir aşktır bu. Sürekli özlem içindedir. Doğa sevgisi ise o kadar güçlüdür ki sazında, bir kemançada, bir kavalda bile ağaçların sesini duyar gibidir. Tüm çiftçiler gibi toprağa bağlıdır. Dörtlükleri:

Benim sadık yarim kara topraktır.

Dizeleriyle biter, ünlü *«Kara Toprak»* şiirinin.

Mustafa Kemal Atatürk'e son derece bağlı olan Veysel, vatan ve yurt sevgisini de çok ustaca dile getirmiştir:

Vatan bizim, ülke bizim, el bizim
Emin ol ki her çalışan kol bizim
Ayyıldızlı bayrak bizim, mal bizim
Söyle Veysel öğünerek, överek.

Âşık Veysel barışçıdır. Savaşın yersizliğine inanır. Savaşsız bir dünya özler.

Sarhat Kestel

Âşık Veysel'den Şiirler

BİZİM ELLER YAYLASINA GÖÇTÜ MÜ

Arzusun çektiğim Beserek dağı
Elvan elvan çiçeklerin açtı mı
Çevre yanın güzellerin otağı
Bizim eller yaylasına göçtü mü

Güney tarafında Kurban Pınarı
Kalktı mı mezarlı boyunun karı
Garip öter meşeliğin kuşları
Yavru şahin yuvasından uçtu mu

Doğusu Beyyurdu Şahinkayası
Batısı Aşılık taşır boyası
Üçoluk'tan Türkme mayası
Sultan Sulağı'ndan suyun içti mi

Yeşil atlas giymiş dağlar süslenmiş
Mescit köyü eteğine yaslanmış
Şeme dağı duman olmuş puslanmış
Sivralan'a nuru rahmet saçtı mı

Zaman gelip göçler geri dönerken
Güzellerin yaylasından inerken
Dilberler doldurup bade sunarken
Veysel Şatır hatırlara düştü mü

GARİP BÜLBÜL GİBİ AH Ü ZÂR ETME

Ben gidersem sazım sen kal dünyada
Gizli sırlarımı âşikâr etme
Lal olsun dillerin söyleme yâda
Garip bülbiil gibi ah ü zâr etme

Gizli dertlerimi sana anlattım
Çalıştım sesimi sesine kattım
Bebe gibi kollarımda yavlattım
Hayali hatır et beni unutma

Bahçede dut iken bilmezdin sazı
Bülbül konar mıydı dalına bazı
Hangi kuştan aldın sen bu avazı
Söyle doğrusunu gel inkâr etme

Benim her derdime ortak sen oldun
Ağlarsam ağladın gülersem güldün
Sazım bu sözleri turnadan m'aldın
Pençe vurup sarı teli sızlatma

Ay geçer yıl geçer uzarsa ara
Giyin kara libas yaslan duvara
Yanından göğsünden açılır yara
Yâr gelmezse yaraların elletme

Sen petek misali Veysel de arı
İnleşir beraber yapardık balı
Ben bir insanoğlu ben bir dut dalı
Ben babamı sen ustanı unutma

AŞKUN Vehbi Cem (Sivas 1909 / 1978). Araştırmacı, şair. İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdikten (1930) sonra Merzifon'da yedi yıl ilk okul öğretmenliği yaptı. 1936-1937 ders döneminde Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girerek yüksek öğrenimini bu okulda tamamladı.

Uzun yıllar orta okul ve liselerde edebiyat öğretmenliği görevinde bulunan Aşkun şiir, hikâye ve roman türlerindeki çalışmalarının yanısıra halk ozanları, folklor ve tarih araştırmaları alanlarında başarılı eserler vermiştir. Özelikle Sıvas Folkloru ve ve Sıvas Kongresi geniş ilgiyle karşılanan kitapları arasındadır.

Başlıca Yapıtları: Duyuşlar (şiirler, 1936), *Merzifon Şairleri* (1937), *Sıvas Folkloru* (iki Cilt 1941 1943). *Yayladan Sesler* (şiirler, 1943), *Aşık Ruhsati* (inceleme. 1945), *Sivas Şairleri* (1948), *Öksüz Yusuf* (hikâyeler, 1958), *Kader* (roman, 1962), *Geçmiş Günler* (şiirler, 1962), *Ölümsüz Atamız* (şiirler, 1963), *Sivas Sultanı Kadı Burhanettin* (1964).

ATA Turhan (İskenderun - 1942) Bank - Sen'in Yürütme Kurulu üyesi ve Toplu sözleşme Dairesi Başkanıdır. Daha önce Oyak Ordu Pazarları Başkanlığında görev yapan Ata, 1968'de sendikal mücadeleye katıldı, işyeri işçi temsilcisi, Baştemsilci (1969) oldu, bir süre sonra Teknik - İş Sendikasının kurulmasına katıldı, Genel Yönetim Kuruluna seçildi, 1973 genel kurulunda da aynı örgütün Yürütme Kurulu üyesi oldu, Eğitim ve Yayın dalının sekreterliğini yürüttü. Teknik - İş'in DİSK'e katılması yolunda uğraş verdi, sonunda bu örgütün Genel Başkanlığına getirildi. DİSK'in aynı işkolundaki sendikaları birleştirme ilkesine uyarak Teknik - İş'in Bank - Sen'e katılmasını kabul etti, bu kez Bank - Sen'in Yürütme Kuruluna seçildi, Bank - Sen'in 1979 Genel Kurulunda aynı görevi korudu.

ATABEK Erdal (Adapazarı - 1930). Doktor, Türk Tabipler Birliği Genel Başkanlarından. Yazar. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde (1948), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı (1955) İstanbul Sosyal Sigortalar Hastahanesi'nde İç Hastalıkları dalında uzmanlık sınavı verdi (1962). Paşabahçe Sosyal Sigortalar Hastahanesi'nde iç hastalıkları uzmanlığı (1962-71), Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü (1974 - 75), Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarlığı (1975), Sosyal Sigortalar İstanbul Hastahanesi Sağlık Kurulu Başkanlığı (1975) görevlerinde bulundu. Türkiye'de sağlık sorunlarını toplumbilimsel yöntemlere koşut olarak ele alan yazılarını *«Milliyet»* ve *«Cumhuriyet»* (1966), T.T.B. organı *«Toplum ve Bilim»* (1976) gazete ve dergilerinde yayımlayan Atabek genel ve güncel konularda sosyal devlet anlayışının sorumluluğunu vurguladı. Koruyucu hizmetlere önem verilmesi «pratisyen hekimliğe dayalı sosyalleşmenin» etkin ve yaygın uygulanması yolunda kamuoyu oluşturmaya çalıştı. 1966'da seçildiği Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Erdal Atabek

Ataç, düşün ve edebiyat dergisi (15 mayıs 1962-l ekim 1964) 30 sayı çıktı. Sahibi: Şükran Kurdakul. «Yazı İşleri Müdürü»: Afşar Timuçin. Aylık, ilk sayısında Nurullah Ataç, Necip Alsan, Özdemir Asaf, Sabri Altınel, Melih Cevdet Anday, Berin Taşan, Aydın Hatipoğlu, Rekin Teksoy, Emel Dilman, Coşkun Zengin, S. Günay Akarsu, Necati Cumalı, Bertolt Brecht, Metin Erksan Ayşegül Günkut'un yazı şiir ve konuşmalarının yer aldığı derginin sunu yazısında Şükran Kurdakul şöyle diyordu: «Azınlıkta bile olsa, gücünü yaşayan gerçeklerden alan sanat, düşünceye kilit vuran ortaçağ kabadayılarının dayanmaya çalıştığı felsefenin ipliğini pazara çıkarmıştır. Düşünceyi insan onuruna aykırı yönlere çekmek isteyen, çağımızın modern kiliselerinin dayandığı bütün arka güçleri de yıkacak olan yine sanattır. Dergi, bu bilince bağlı aşamaları arayan aydınlar için çıkıyor.» Ataç dergisinin *«Sosyalizmin Meseleleri»* (hazırlayan: Adnan Benk) ne ayrılan 6 sayısında Lenin'den Jean Jaures'e kadar ünlü Marksist kuramcıların yazılarından çeviriler yayımlandı. *«Çağdaş İnsancılık»* özel sayısı ise (1 Aralık 1962) ceza yasasının 142. maddesine aykırı yazılar bulunduğu savı ile koğuşturmaya uğradı. Özel sayıyı hazırlayan Adnan Benk ile yazı işleri sorumlusu Afşar Timuçin tutuklandılar. Dergi bir yıl sonra beraat etti. *«Ataç»*ta sürekli yazan kalemler arasında Melih Cevdet Anday, Attila İlhan, Asım Bezirci, Ö.F. Toprak, Samim Kocagöz, Hasan Hüseyin, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ceyhun Atuf Kansu, Aydın Hatipoğlu adları anılabilir.

ATAÇ Nurullah (İstanbul 1898 Ankara, 17 Mayıs 1957): Dilci, deneme ve eleştirme yazarı. İlkokulu Selânik'te bitirdikten sonra, dört yıl kadar Galatasaray Lisesi'nde eğitim gördü. Yarım kalan lise öğreniminden sonra İsviçre'ye gitti, orada belli bir öğrenim görmediyse de, Fransızcasını ilerletti ve batı edebiyatını öğrendi (1917 - 1919). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi derslerini (1922) bir süre izledi ise de, oradan fazla yararlanamadı. Bütün bu yarım kalan öğrenimlerin içinden geçerken, çok okuyarak, Batı kültürünü öğrenerek, kendi kendisini yetiştirmekte başarı kazandı. Açılan sınavı vererek ortaokul Fransızca öğretmenliği için yeterlik belgesi aldı. İstanbul ve Ankara'da Lise Fransızca öğretmenliği, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda okutmanlık yaptı (1930 - 1940). Basın-Yayın Genel Müdürlüğünde ve Cumhurbaşkanlığında çevirmenlik görevlerinde bulundu (1940 - 1952). Ölümüne değin Türk Dil Kurumu Yayın Kolu Başkanıydı (1951 1957).

Ataç, yazı yaşamına, 1921'de Yahya Kemal ve arkadaşlarının çıkardığı *Dergâh* dergisinde şiir yayınlayarak başladı. Sürekli olarak, sırasıyla *Akşam, Ulus, Haber, Cumhuriyet, Son Havadis* Gazetelerinde yazıları çıktı. Dergilerde yazdıysa da, daha çok gazetelerin dil ve edebiyat yazarı olarak görünmüştür.

Nurullah Ataç

Başlangıçta eleştirme yazıları yazan Ataç, sonradan öznel görüşlerini yansıtan, izlenimci bir deneme yazarı olarak kişiliğini çizmiştir. Yaşadığı dönemde, bazı ileri gö-

rüşleri destekleyen bir yazar gibi görünmesine karşılık, edebiyatta Batı hayranlığını, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Fransız ozanlarına öykünen ozanlarımızı, çok öven yazılar yazmakla, onları yanlışa düşürmüştür. Bunun sonucu olarak, bir yanılgı şiiri olan Garip hareketi, Cumhuriyet şiiri içinde ilk yerleri alır gibi gösterilmiştir. Orhan Veli şiiri, bir atılımı başlatması açısından, önemli gibi görünür ama, büyük ölçüde bir yanılgının devineği olduğu bir gerçektir. Bu konu irdelenirse, Ataç'ın Cumhuriyet Halk Partisi'nin sanat politikasını tek başına saptadığı anlaşılır. Oysa onun karşısında sosyalist bir şiir akımı, sosyalist bir şiir okulu kendi kendini yaratıyordu. Sol şiirin dünya görüşünden bakılırsa, Ataç'ın yazılarındaki içerik, bugün epeyce gerilerde kalmıştır ve elbette eskimiştir. Ama, bir «tek seçici» gibi bir dönemde çok etkili olduğu da yadsınamaz. Ataç'ı, «bütün yazılarında, duygular yerine, geniş ölçüde aklın egemenliğine yer verdi» diye tanıtanlar vardır. Oysa bu görüşün tam tersini yapmıştır. Duygularının esiri olarak, yargılar vermiştir. Bazı yanlışlarına karşın, Ataç'ın en önemli yanı, «dilciliği»dir ve bu yanı ilerde daha iyi anlaşılacaktır.

Hemen hepsi de deneme türünde olan *yapıtları : Günlerin Getirdiği* (1946), *Karalama Defteri* (1952), *Sözden Söze* (1952), *Ararken* (1954), *Diyelim* (1954), *Söz Arasında* (1957), *Okuruma Mektuplar* (1958), *Günce* (1960), *Prospero ile Caliban* (1961), *Söyleyişler* (Dil üzerine, 1962). *Söyleyişler* (1964), *Günce I, II* (1972).

Ataç'ın günlük biçiminde olan yazılarının birçoğu, deneme anlatımı içinde gösterilebilir. Ataç'ın dilciliği yanında, öbür önemli yanı çevirmenliğidir. Stendhal, Laclos, Lukianos, Plautus, Terentius gibi yazarlardan elli kadar çeviri yapmıştır.

Ölümünden sonra Ataç üzerine yayınlanmış kitaplar: Tahir Alangu, *Ataç'a saygı* (1959), Yılmaz Çolpan, *Ataç'ın sözcükleri* (1963), Metin And, *Ataç tiyatroda* (1963), Saadet Ulçugür, *Nurullah Ataç, hayatı, sanatı, eserleri* (1964), *Ölümünün 10. yıldönümünde Ataç'ı anış* (TDK yayını, 1968) Mehmet Salihoğlu, *Ataç'la gelen* (1968), Asım Bezirci, *Nurullah Ataç, eleştiri anlayışı, ve yazıları* (1968).

Ömer Faruk Toprak

Nurullah Ataç'tan
Düşünceler

DOĞRUYU SÖYLEMEK

Her doğruyu söylemeğe gelmezmiş, bir takım doğruları yaymamak, çokluktan kamudan gizlemek gerekmiş.. Peki ama bir doğruyu söylememek, gizlemek, yayılmasını önlemeğe çalışmak o doğrunun yerinde duran yalanı sürdürmek demektir. Yalanın yalan olduğunu bilerek gene sürmesine bırakmağa hakkınız var mıdır? Bazı yalanlar kutsalmış, onlara dokunmağa gelmezmiş. Birşeyin yalan olduğunu anladık mı kutsallığına artık inanmıyoruz demektir; bunun içi «kutsal yalan» sözü bir şeyin, hem köşeli, hem yuvarlak, hem katı hem de biçimsiz olduğunu söylemek gibi bir saçmadır. Ama duygularını birer düşünce saymaktan çekinmiyenler böyle saçmalarla kolayca bağdaşabiliyor.

Bir takım doğruların gizlenmesi gerektiğini ileri sürmek eski kibarlık, asillik aristocratie düşüncesinin bir kalıntısıdır. Bir yanda büyükler, kibarlar, damarlarında mavi kan akanlar var, onlar doğruları bilebilirler, onların bilmesinden bir kötülük gelmez; ama küçüklere, kibar olmıyanlara, kölelere sakın açmayın. Öyledir kişioğlu, kendisi için ille bir takım ayrıcalıklar ister. Eski acunun kibarlığı, aristokrat'lığı yıkıldı ama onun yerine aydınları türedi.

Bir kişi olarak ilk ödevimiz, yalan olduğunu anladığımız düşüncelerden benzerlerimizi, yani bütün kişileri kurtarmağa çalışmaktır. «Ben bunun yalan olduğunu biliyorum, ben buna inanmıyorum ama kamunun bu bağlar altında kalması, onun anlamaması daha iyi olur» diyen kimse öğrendiği, anladığı doğrulara lâyık olmıyan kimsedir. İnandığı birşey yoktur onun; bir şeyin ne doğru olduğunu düşünür, ne de yalan olduğunu. Ancak kendini düşünür, kedini büyük görmek için bir çıkar yol arar.

Her doğru söylenebilir, her doğru söylenmelidir, yoksa çevremizi aldatıyoruz, çevremize yalan yayıyoruz demektir...

ATAKLI Mucip (Erzurum - 1919) Millî Birlik Komitesi üyesi, tabiî senatör, Emekli Tuğgeneral. Maltepe Askerî Lisesini (1938), Harbokulunu (1940) bitirdi. Eskişehir Hava Okulunda öğrenim görerek pilot oldu (1942). Harb Akademisine girerek (1946) buradan Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Harb Akademisinde Hava Tabiyesi ve Hava Stratejisi dersleri okuttu. Yarbay olduktan sonra da yine Harb Akademisinde öğretmenlik yaptı. Kurmay Albaylığa yükseldi (1958). Harb Akademisinde görevli bulunduğu evrede 27 Mayıs hareketine katıldı, *Cumhuriyet* gazetesindeki açıklamalarına göre ihtilâli plânlayan 8'li grup içinde yer aldı. Komitenin Güvenlik Komisyonunda çalıştı. MBK'nin sona ermesinden sonra Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu üyesi olarak yasama çalışmaları sürdürdü (1961). İnönü koalisyonları döneminde Millî Devrim Ordusu adlı ihtilâlci bir örgütle ilişkili olduğu, bu örgütün kurucuları arasında bulunduğu ileri sürüldü. Ataklı'dan emir aldıkları öne sürülen 11 havacı subayın ordudan çıkarılması üzerine zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel ile çatıştı (1962). İnönü'ye De Gaulle yetkileri verilmesi ve hukukî bir ihtilâl yapılması yoluyla varolan bunalımın çözülmesini savundu (1963). MBG üyesi Senatodaki konuşmaları ve parlamento dışındaki etkinlikleri ile tanındı. Hükümeti devirmeyi amaçlayan ihtilâlci bir gizli örgüt kurmakla suçlanarak dokunulmazlığı (Acuner, Okan, Karaman ve Özkaya ile birlikte) kaldırıldı (12. 12. 1968). Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru üzerine bu karar iptal edildi (2.1.1969). Ataklı, hâlen tabiî senatör olarak yasama görevini sürdürüyor. 27 Mayıs Millî Devrim Derneği'nde ve Devrimci Güçbirliği (Dev-Güç) örgütünde gö-

Mucip Ataklı

revler aldı. «*Türk Solu*» dergisinde yazılar yazdı.

ATALAY Besim (Uşak - 1882 / 1965). Yazar. Dilci. Öğrenimini İstanbul Darülmuallimin (öğretmenlik okulu) de tamamladı (1919). Çeşitli illerde öğretmenlik ve Maarif Mü- (öğretmenlik okulu) de tamamladı (1910). Kurtuluş savaşında Silifke'de ve Uşak'ta millî mücadele örgütlerine katıldı, 1. Büyük Millet Meclisine Kütahya milletvekili olarak girdi. (1920) 1946'ya kadar milletvekilliği yaptı. Daha sonra Türk Dil Kurumu'nda ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde görev aldı. Türk dili üzerindeki çalışmalarıyla özleşme akımına katkıda bulundu.

Başlıca Yapıtları: Türk Zaferine Armağan, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Bektaşilik ve Edebiyatı, Türk Dil Kuralları Türkçemizde Men-Man, Türk Dilinde Ekler ve Kökler (Divan-ı Lugat-i Türk çevirisi.)

ATAMAN Sadi Yaver (Safranbolu 1906) Halkbilimi uzmanı. Öğrenimini Darülelhan ve Konservatuar'da tamamladı (1930). Bir süre öğretmenlik ve Ankara Radyosu'nda halk müziği uzmanlığı etti. Karabük'te Belediye başkanlığı görevinde bulundu (1942-47). İstanbul'da Bayezit, Kumkapı belediye müdürlükleri yaptıktan sonra İstanbul Radyosu'na geçti. Halk müziği yayınlarını düzenledi. Folklor Derneği'ne başkan seçildi.

Başlıca Yapıtları: Safranbolu düğünleri oyun ve türküleri (1936), *Halk sazları ve yerli musikiciler* (1938), *Halk musikisinde seslilik ve koro* (1941), *Halk musikisinde pentatonizme* (1941), *Halk türkülerinde ve oyunlarında dramatik ve temsili unsurlar* (1943), *Halk müziğinde mizah ve espri* (1943), *Köylerde ortaoyunu ve tiyatro* (1943), *Dağcıl saz şairlerinin hür fikirleri yaymadaki rolleri* (1944), *Karaoğlan ve dağ olur meşelerde* (1943), *Âşık Nailî* (1945), *Müzik folklorumuzdan örnekler* (1945), *Bu toprağın sesi, memleket havaları* (1953), *Esnaf türküleri* (1954), *Dümbüllü İsmail Efendi* (1974), *100 Türk halk oyunu* (1975).

ATAÖV Tükkaya (Gelibolu 1932). Düşün adamı, profesör. Orta ve yüksek öğrenimini Robert Kolej'de tamamladı. New York Üniversitesinde «İktisat Master»i, Syracuse Üniversitesinde «Milletlerarası Münasebetler Mester»i ve «Siyasi İlimler Doktorası» yaptı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Doçent, profesör oldu. «*Yön*», «*Vatan*», «*Akşam*», «*Milliyet*», «*Politika*» v.b. dergi ve gazetelerde uluslararası ilişkiler konularında yazılar, dizi yazılar yayımladı.

Başlıca Yapıtları: Sovyet Rusya'da İşçilerin Bugünkü Durumu; İşçinin Parti, Devlet ve Sendikalarla Münasebeti (1960), *Sovyetler Birliği Devlet İdaresi* (1961), *Sovyet Dış Politikasının Ana Çizgileri* (doçentlik tezi), *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu* (1968), *Nazım Hikmet'in Hasreti* (1976).

ATATÜRK Mustafa Kemal (Selânik - 1881 / İstanbul 10 Kasım 1938). Anafartalar ve Kurtuluş Savaşları komutanı, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı, kuruluşuna Büyük katkıda bulunduğu Türkiye Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı. Babası, evkaf katipliği, rüsumat memurluğu gibi görevlerle devlet hizmetinde bulunan Ali Rıza Efendi, annesi Zubeyde hanımdır. Orta öğrenimini Selânik Askerî Rüştiyesi (1895) ile Manastır Askerî İdadisi'nde (1899), yüksek öğrenimini Harp Okulu'nda tamamladı (1902). Kurmay sınıflarına ayrılarak üç yıl daha öğrenim gördü. Bu okulu bitirince kurmay yüzbaşı rütbesiyle karargahı Şam'da bulunan V. Ordu emrine verildi (1905).

Mustafa Kemal'in öğrenim dönemi Abdülhamid II.'nin saltçı iktidarının son yıllarına rastlar. Zorbalık rejiminin toplumsal yaşamın tüm kesimlerinde egemenliğini sürdürmeye çalıştığı bu yıllar asker - sivil tüm

Mustafa Kemal

öğrenim kurumları özenle denetim altında tutulmakta, saray, geleceğini tehdit eden en küçük kıpırdanışlara bile değişik baskı yöntemleri uygulamaktadır. Nedir ki özellikle, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye gibi yüksek okullarda okuyan orta tabakanın çocuklarının gizli direniş yuvaları oluşturmalarına engel olamamaktadır.

Mustafa Kemal'in öğrenim dönemi asker ve sivil orta tabakanın, Abdülhamid II.'nin saltçı iktidarı ile, gizli açık savaşımlarını yoğunlaştırdığı yıllara rastlar. Bu nedenle zorbalık rejimi toplumsal yaşamın tüm kesimlerinde egemenliğini sürdürebilmek için, özellikle öğrenim kurumlarını denetim altında tutmakta, doğrudan saraya bağlı «gizli polis» örgütleri kullanarak yüksek okullarda direniş yuvaları oluşmasını önlemeye çalışmaktadır. Oysa «İttihat ve Terakki Cemiyeti» okumuş kesimin büyük çoğunluğunu ya gizli örgütlerine almış, ya da ilkeleri doğrultusunda çalışma ortamı yaratmıştı. Mustafa Kemal kurmay sınıflarındayken, saltçı iktidara karşı olan öteki arkadaşları ile birlikte, Harp Okulu öğrencisini bilinçlendirmeye yönelik çalışmalara katıldı; öğrenci arasında dağıtılan bir gazetenin yönetiminde çalıştı (1902). Okulu bitirdiği evredeyse İstanbul'da bulunduğu kısa süre içinde çalışmaları genişletmek amacı ile, arkadaşları ile birlikte tuttukları apartman katında siyasal toplantılar düzenledikleri gerekçesiyle tutuklandı. Birkaç ay cezaevinde tutulduktan sonra, Harbiye Mektebi Müdürü Rıza Paşa'nın araya girmesiyle, serbest bırakılarak Şam'a gönderildi. Burada arkadaş olduğu siyasal sürgünlerden Tıbbiye Mektebi öğrencisi Mustafa'nın aracılığı ile meşrutiyet yanlısı aydınlarla tanışma olanağı buldu. Bir süre sonra özgürlük savaşımı yolunda örgütlenme düşünüşünde birleşerek gizli «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti»ni kurdular. Örgütün Beyrut, Yafa ve Kudüs'te kolları oluştu. Daha sonra Abdülamid'in saltçı iktidarına karşı çalışmaların merkezi sayılan Selânik'teki ihtilâlcilerle ilişki kurma amaciyle Mustafa Kemal, başkasına ait olan bir izin belgesiyle Mısır ve Yunanistan yoluyla Selânik'e gitti.

Bu aşamadaki girişimlerini, yıllar sonra, kendisi şöyle anlatır:

«Bu tezkereye göre mezunen İzmir'e gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğunun ortaya çıkacağından emindim. Fakat o sırada Selânik'te topçu müfettişi bulunan Şükrü Paşa'nın gayet vatanperver bir kişi olduğunu anlatıyorlardı. Kendisine bir mektup yazdım. Kendimi ve amacımızı az çok anlattım. Bu amaçların süratli yapılması ve gerçekleştirilmesi Makedonya'ya gitmeme bağlıydı. Onun vasıfları hakkında duyduklarım doğruysa yardımcı olmasını rica ettim. Doğrudan doğruya karşılık vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun Selânik'e gidersem işi temin edeceğini bir araciyle bana bildirdi. Tezkereyi cebimize koyduk. Makedonya'ya gitmek üzere hareket ettim. Hareketten sonra meselenin meydana çıkması ihtimaline karşı izimi kaybettirmek için önce Mısır'a, sonra Yunanistan'a gittim. Şayet bir bilgi olursa oralardan geçerken Yafa'dan bildireceklerdi. Hiç bir şey yazmadılar. Sonunda Selânike gittim. Bir gece Şükrü Paşayı gördüm. Benimle ilişki kurmaktan ürküyordu. Ben ciddi bir dayanak noktası bulunmadan dört ay kadar Selânik'te kaldım. Bu sırada mektep müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami gibi arkadaşlara amacımı anlattım. «Hürriyet Cemiyetl»nin bir şubesini kurdum.»

Dört ay kadar sonra Yafa'ya dönerek Akabe savaşına katılan Mustafa Kemal, kolağası olur olmaz, Suriye'de üç yıl kaldığı gerekçesiyle Makedonya'daki III. Ordu emrine atanması için başvurmuş, ordu komutanının ilgisiyle Selanik'te Müşürlik Erkânı Harbiyesi'nde alıkonulmuştu (Eylül 1907). Meşrutiyet yanlılarının başkenti sayılabilecek olan Selanik bu evrede son girişimlerin hazırlığı içinde görünüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti asker-sivil orta tabakanın büyük çoğunluğunu örgütlemiş, bir kanadı İngilizlerle, bir kanadı Almanlarla uyum sağlayarak Abdülhamid II.'ye karşın meclislerin açılması için gereken müdahaleye elverişli koşulu beklemekteydi. Mustafa Kemal 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilân edildiği zaman İttihat ve Terakki'nin İçindeydi. Ve saltçı iktidarın etkisiz bırakıldığı bu günlerde belirlenmesi gereken iç ve dış politik çizgi üzerine yakın çevresinde, cemiyetin kongrelerinde görüşlerini açıklıyordu. Özellikle ordunun mümkün olan hızla politikadan çekilmesi konusundaki uyarıları sonuç vermeyince kendisi kışlasına dönerek askerlik alanındaki çalışmalarını yoğunlaştırdı. Alman Generali Litzmann'ın Piyade Talimatnamesi'nin uygulanmasına yardımcı nitelikteki, «Takımın Muharebe Talimi» adlı yapıtının çevirisi ile Süvari Bölük Alay-Liva (tuğay) Talim ve Manevraları üzerindeki kitabının yayımlanması bu yıllara rastlar.

Meşrutiyetin ilk yıllarında, İttihadı Millî Fırkası ve *Volkan* gazetesi çevresinde örgütlenenlerin başlattığı 31 Mart 1909 ayaklanmasını bastırmak üzere oluşturulan «Hareket Ordusu»nun hazırlanması için görev alanlar arasında Mustafa Kemal de vardı. Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a giren bu ordunun bir süre kurmay başkanlığını da yapmış, olaylar yatışınca İstanbul'da Genel Kurmay Dairesi'ne alınmıştı. Bu evrede İtalyanların Trablus'a çıkmaları üzerine Mısır yoluyle Bingazi'ye geçerek Tobruk dolaylarında yapılan savaşlarda başarı kazandı, binbaşılığa yükseltildi (1912). İstanbul'a döndüğünde Balkan ülkeleriyle üç cephede başlayan savaş sonucu Selanik düşmüş, Bulgarlar Bolayır Çatalca hattına kadar ilerlemişlerdi. Mustafa Kemal bu kez Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Hareket Şube Müdürlüğü göreviyle Gelibolu'ya gönderildi. Savaşa katılan Balkan ülkelerinin birbirleriyle çatışmaya başladığı aşamada Kurmay başkanlığını yaptığı Bolayır kolordusu Edirne'yi alma başarısı gösterdi.

Bu aşamada İttihat ve Terakki yöneticileri Bâbıâli'yi basarak (23 Ocak 1913) bir hükûmet darbesi yaptılar. Sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa getirildi. Parti yöneticileri özellikle Talat, Enver ve Cemal Paşaların Almanya yanlısı politikaları bağımlılık biçiminde gelişmeye başladı. Devlet yönetiminde Alman uzmanlar, orduda Alman generaller denetim organlarının başına geçirildiler. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra İttihat ve Terakki Anayasa dışı önlemlere başvurdu. Sıkıyönetim ilân ederek kendilerine muhalif yazarları, parti yöneticilerini sürgüne gönderdi. Sivil ve askerî örgütlerin, kendisine yandaş olmadığını düşündüğü, ileri gelenlerini temizlemeye çalıştı. Saraya damat girerek iki üç yıl içinde binbaşılıktan paşalığa ve Harbiye nazırlığı görevine yükselme olanağı bulan Enver Paşa Alman sermayesinin en güvenilir kilit adamlarından biri olarak görünüyordu.

Enver Paşa ve öteki yöneticiler, gerçekte Alman kapitalizmi ile Fransız ve İngiliz kapitalizmi arasındaki çelişki sonucu patlayan 1. Dünya Savaşı'na girmeyi kabul etmekle Deutsche Bank genel kurmayının planlarını uygulamış oldular. Bu evrede Sofya'da askerî ateşe olarak tutulan Mustafa Kemal cephede görev İstemek için başvurduğu Harbiye nezaretinden olumsuz yanıt alıyor, her yanıt alışından kısa bir süre sonra yeniden cepheye git-mek istediği yolunda yeni bir başvuruda bulunuyordu. Sonunda İngilizlerin Çanakkale savaşlarını başlattıkları evrede Tekirdağ yöresinde oluşturulması kararlaştırılan bir tümenin komutanlığına atandı (2 Şubat 1915). Tümenin kuruluş hazırlıklarını kısa sürede tamamlayarak karargâhını düşmanın saldırıya geçmesi olasılığı bulunun Kabatepe - Maydos yöresindeki 7 - 8 kilometrelik bölgeye yerleştirdi. Nedir ki cephe komutanlığının Anafartalar ve Ece Limanını savunma görevini başka bir tümene vermesi üzerine karargahını gerideki Bilgalı köyüne çekti. İngilizlerin ağır bastığı itilaf devletleri (İngiliz, Fransız, İtalyan) ordularının 25 Nisan 1915 günü

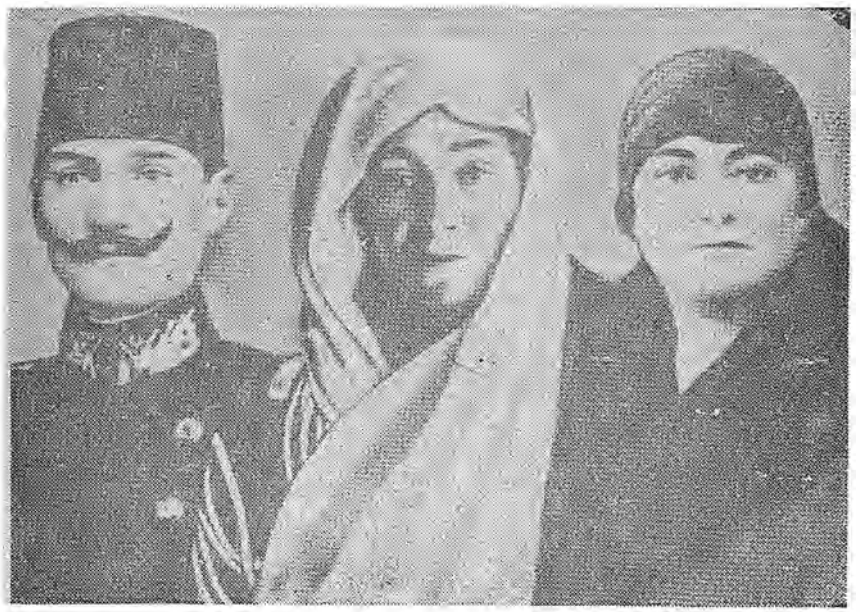

Mustafa Kemal annesi ve kızkardeşi Makbule hanımla beraber

Arıburnu kesiminden yaptıkları ilk büyük çıkartma hareketi başlayınca, komutanlığın emrini beklemeden tümeni savaş bölgesine götürerek düşmanı, toprağa bastığı yerde durdurma planı uyguladı. Beş gün süren savaşlar sonucu silah ve insan sayısı yönünden üstün olan saldırgan güçler adım atma olanağı bulamadılar. II. Dünya Savaşı'nda Bahriye Nazırı olarak İngiliz kabinesinde bulunan W. Churchille'in anılarında, «Türkler canlarını verdiler, vatanlarının topraklarından bir karış bile vermediler..» diye yazdığı bu çetin, amansız savunmayı Mustafa Kemal gerçekte «taarruz»la kazanmıştı. Bu kesimdeki büyük direnci kıramayacağını anlayınca, düşmanın daha genel bir saldırı için savaşmayı kestiği günlerde Mustafa Kemal albaylığa yükseltildi (1 Haziran 1915).

İtilaf devletleri bu başarısızlıktan sonra ağustosun ilk haftasında bu kez yaklaşık 100 bin kişilik bir orduyla Anafartalar kesimine saldırdılar. Albay Mustafa Kemal saldırının ilk saatlerinde kendisine ordu komutanı yetkileri verilen ünlü Alman Generali Liman Von Sanders'le telefon konuşması yaptı. Özellikle cephedeki birliklerin emir ve komuta zinciri açısından kaygı verecek biçimde bulunduklarını belirtti. Von Sanders'in :

«Peki hiç çare kalmadı mı?»

na karşılık verdiği yanıt şöyleydi:

«Tüm güçlerin komutama verilmesinden başka çare yok..»

«Çok gelmez mi?»

«Az gelir..»

Düşmanın saldırıya geçtiği 8-9 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Anafartalar Cephe Komutanlığına getirilmiş, saat 4'te Conkbayır'da tutunmaya çalışan General Kichener'in komuta ettiği 100 bin kişilik orduya saldırı emri vermişti. Tarihe Anafartalar Savaşı olarak geçen Conkbayır çıkartması korkunç muharebelere sahne oldu. Türk birliklerinin komutanları neferleriyle yan yana saldırganların tutunmaya çalıştıkları ilk hatlarda süngü süngüye boğuştular. Emperyalizmin silah gücü, gördüğü büyük direnç karşısında amacına ulaşamadı. Gelibolu Yarımadası'ndan çekildi. Conbayır'da, bir merminin göğsündeki saati parçalamasiyle belki ölümden kurtulan Mustafa Kemal, bir süre Edirne'de bulunduktan sonra Doğu cephesine atanarak Mirlivalığa yükseltildi (1 Haziran 1916).

Doğu Cephesinde Enver Paşa'nın Sarıkamış'ta uğradığı yenilgi sonucu Ruslar Bitlis ve Muş'a kadar gelmişlerdi. Mustafa Kemal XVI. Kolordu Komutanı olarak değişik taktikler uyguladığı savaşlarla Bitlis'i ve Muş'u geri aldı. Bu başarısından sonra Filistin Cephesinde VII. Ordunun komutanlığına getirildi (5 Temmuz 1977). VII. Ordu karargâhı Halep'te bulunan Alman Generali Falkenhayn komutasındaki «Yıldırım Orduları» grupuna bağlıydı. Irak'ta İngilizlere karşı yeni bir hareket amaciyle Alman Genel Kurmayının öngördüğü plan uyarınca hazırlanan bu ordunun konumunu ve tasarlanan savaşı Mustafa Kemal kesinlikle yanlış buluyordu. Görüşünü İsmet (İnönü) beyle birlikte bir rapor hazırlayarak Harbiye Nezareti'ne bildirdiyse de ileri sürdükleri savları göz önünde tutmadılar. Kayıtsız koşulsuz Alman generallerinin emrine girmiş görünen Enver Paşa, VII. Orduyu savaş hattına sürmek istedi. Mustafa Kemal durumun tehlikesini anlatmayı başaramadığını anlayınca görevini komutan vekiline bıraktı; II. Orduya atanması emrini de almayarak izinli sayıldı. Ekim 1917'de İstanbul'a döndü.

İstanbul'dayken o evrede veliaht olan Mehmet Vahdettin'le birlikte Genel Karargâhı ziyaret amacı ile Almanya'ya çağrıldı. Bu gezideki temaslarında —artık kaderi belirmeye başlayan— savaş üzerindeki görüşlerini anlatmaya çalıştı. Dönüşünde hastalandığı için bu kez Viyana'ya ve Karlsbad'a gitti. Tedavide bulunduğu sırada, Falkenhayn —başarısızlıkları nedeniyle— Yıldırım Orduları komutanlığından alınmış, yerine Liman Von Sanders getirilmişti. Yine ülke dışında bulunduğu günler Sultan Reşat ölmüş yerine Mehmet Vahdettin tahta çıkmıştı.

Yeni Padişah Mustafa Kemal'i İstanbul'a çağırtarak VII. Orduya komuta etmesini istedi. Gerçekte bu cephede de savaşın sonu gelmişti. Gene de üstün İngiliz kuvvetleri tarafından çevrilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan VII. ve II. orduları başarılı taktikleriyle geri çekmeyi başaran Mustafa Kemal, Mondros silah bırakımının imzalanmasından (30 Ekim 1918) yedi gün sonra Yıldırım Ordularının dağıtıldığı gerekçesiyle İstanbul'a istendi.

Bu sonuç aynı zamanda Alman kapitalizminin dümen suyundan savaşa giren İttihat ve Terakki'nin asker-sivil yönetici ve ideolog kadrosunun yenilgisi demekti. Mustafa Kemal ulus olma sürecinin bu en duyarlı döneminde, II. Meşrutiyet ilânından sonra tehlikeli biçimde geliştirilen ırkçı ve turancı akımların belirlediği ideolojinin dışında kalmıştır. II. Meşrutiyet yılları onun askerlik bilgisine dayanarak barışta ve savaşta kendisini kanıtlama, ortaya koyma yılları sayılabilir.

Mütarekedeyse artık asker-sivil orta tabakanın tanıdığı Anafartalar kahramanıdır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a döndükten sonraki ilişkilerinde kişiliğine güven kazandıran bu önemli özellik, yakın ve uzak gelecek üzerine koyduğu «teşhis»lerle aydın kesimi

inandırmakta, 1908'den önce Abdülhamid II. nin saltçı baskı rejiminden yılmayan savaşımcı kuşağı bu kez Kurtuluş Savaşı ülküsünde birleştirmeye çalışmaktadır.

Mustafa Kemal, Türkiye halkının Osmanlılık kavramından ayrı bir gerçek olduğunun bilincine varan ilk aydınlardan biriydi kuşkusuz. Bu nedenle imparatorluğu oluşturan öteki halklar gibi Anadolu insanlarının da dış ve iç düşmana karşı bağımsız bir ülke için savaşacağına inanıyordu. İstanbul'daki İngiliz, Amerikan himayesinin gerçekleşmesi yolunda örgütlenen bir kısım okumuşlarla Damad Ferid Paşa hükümetinin politikasına karşın bu inanç oluşum halindeki ulusal burjuvaziyle toprak sahiplerinin istemlerine aykırı düşmedi.

Mustafa Kemal, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgalinden dört gün sonra Samsun'a çıktığı zaman (19 Mayıs 1919) altı ay geçirdiği İstanbul'da, aydınların büyük çoğunluğu ile aynı dili konuştuğunun bilincinde olmalıydı. İlkin bir yandan önemli görevlerde bulunan en yakın arkadaşlariyle bu bilinç düzeyinde ilişkiler kurarak Padişahın isteminden ayrı bir örgütlenme için gerekli hazırlıklara başladı. Öte yandan ülkenin içine düştüğü güç koşullardan çıkabilmek için iç ve dış bağdaşıklar aradı.

Kurtuluş Savaşı öncesinde Anadolu yarı feodal üretim ilişkilerinin belirlediği geri bir tarım ekonomisinin egemenliği altındaydı. 1915 sanayii sayımlarına göre sermayesinin yüzde seksen beşini hristiyan azınlıklarla yabancıların denetlediği 284 iş yerinde 14.179 işçi çalışıyor, 31.626 köyde 500'den az insan yaşıyordu. Kent ve kasaba düzeyinde ekonomi, tüccar-tefeci sermaye egemenliğinde görünüyordu. Ufak bir azınlığın yararına işleyen kredi mekanizması tefeci sermayeyi besler nitelikteydi. Çoğu kez belirtildiği gibi, feodal ağalar, tacirler, tefeciler ve zayıf sanayiciler dönemin egemen sınıflarını oluşturuyordu. Öte yandan Mondros silah bırakımı koşullarına uyularak ordu birlikleri terhis edilerek silah altında 50 bin asker bırakıldığı için özellikle yönetim asker kanadının yetki alanı daralmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bu durumda sivil ve asker yöneticilerin yanısıra ağalar, kasaba eşrafı ve aşiret reisleriyle ulusal örgütlerin oluşma aşamasında somut ilişkiler aradı.

Büyük Nutku'nda Samsun'a çıktığı günlerdeki siyasal durumu kendisi aşağıda okuyacağımız özellikleri vurgulayarak anlatır:

«Osmanlı devletinin içinde bulunduğu topluluk genel savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir «ateş kes..» anlaşması imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları boyunca ulus yorgun ve yoksul durumda. Ulusu ve yurdu genel savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek yurttan kaçmışlar.

Padişah ve halife olan Vahdettin soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta. Damat Ferid Paşanın başkanlığındaki hükümet güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.. İtilaf devletleri, ateş kes anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilaf donanmaları ve askeri İstanbul'da. Adana iline Fransızlar, Urfa-Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon ile Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve memurları ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin uygun bulmasiyle Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka yurdun dört bucağında hristiyan azınlıkları gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çalışıyorlar.»

Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki III. Kolordunun karargâhı Sivas'ta, XV. Kolordunun karargâhı Erzurum'da bulunuyordu. III. Kolordu komutanı Albay Rafet (Bele), XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Göreve başlar başlamaz Refet Beyi, Samsun'a (Canik sancağına) mutasarrıf olarak atadı. Sonra Kâzım Karabekir Paşayla birlikte, Trakya'da I. Kolordu Komutanı Caffer Tayyar, Konya'da ordu müfettişi Mersinli Cemal paşalara, çektiği telgraflarda, «Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdan vazifemizi yakından, beraber çalışarak en iyi biçimde başarmak mümkün olacağı kanısiyle» görevi kabul ettiğini bildirerek, Havsa'ya geçti (25 Mayıs 1919). Burada eşrafla ve halkla ilişkiler kurmaya çalıştı. Kâzım Karabekir Paşaya çektiği telgrafta, durum mahkemesi yaparken, İtilaf devletlerinin Ege ve Akdeniz'de yaptıkları gibi Samsun ve Trabzon v.b. Karadeniz kıyı kentlerine çıkacakları düşünüsünde olduğunu belirtiyor ve şunları yazıyordu:

«Ermenis n hülyası gerçek alana yakınlaştırılmak istenerek ulusal hayatımıza ölüm darbesinin indirilmesi ihtimali vardır. Tahtı işgalde bulunan Hilafet makamı ve merkezi hükümete İtilaf temsilcilerinden adeta esir muamelesi gören hükümetin işittirdiği ses bizlere bulunduğumuz elîm vaziyeti ihsas etti. Milletin esirlikten kurtarılması egemen ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimli ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan «müdafaai hukuk» ve istiklale sevk ile mümkün olacaktır. Sivil yönetimdeki güvenilir kişilerle el ele vererek istiklalimizin müdafaası emrinde gerekli örgütlenmeyi, zorunlu sayıyorum. Bu durum, ihtisası dolayısiyle biz askerlerin vatan sevgilerinin sorumluluğundadır.

«./. Çıkan yalnız Yunan kuvvetleri olursa halk ve askeri kuvvetlerimizle uzaklaştırma çaresine başvurulabilir. Öteki İtilaf devletlerinin birlikleri olursa... mitingler ve tezahürat ile milli protestolar yapılabilir Fakat bu kuvvetlerin içerilere sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istila etmelerine karşı tabiatiyle halk ve asker tekvücut olarak fiilen silahla istiklali savunmaya uğraşacaktır.

«./. Ermenistan ve Gürcistan cihetlerinden vukubulabilecek tecavüzlerin gözönünde tutularak başlıca istikametlerin Gerilla tarzında müdafaası hususunun.., temini.» (29 Mayıs 1919)

Mustafa Kemal Paşa Havza'da 12 Haziran 1919'a kadar kaldı. Müftü Hacı Tevfik Efendi başkanlığında Amasya'dan gelen kurulla birlikte, Suluova yoluyle Amasya'ya geçti. Burada Belediye balkonundan halka, ulusal direnç hareketine çağrı konuşması yaptı. Bu konuşmada diyordu ki:

«Amasyalılar!.. Padişah ve hükümet, itilaf devletlerinin elinde esirdir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim.

Amasyalılar,

Düşmanlarımızın Samsun'dan yapacakları herhangi bir çıkartma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı çekerek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz.»

Sonra Amasya müftüsü ve öteki din adamlariyle eşraftan kişilerin öncülüğünde «Müdafaa-i Hukuk» örgütü kurularak 22 kişinin imzasiyle İstanbul'a çekilen telgrafta Amasyalıların ülkenin bağımsızlığı yolunda Mustafa Kemal Paşa çevresinde birleştikleri bildirildi. Ve Rauf Bey, Ali Fuad Paşa, Albay Refet Beyin katıldığı toplantılarda Kurtuluş Savaşı tarihine «Amasya Kararları» olarak geçen kararlar alınarak halkın seçeceği delegelerden oluşacak bir Kongrenin Erzurum'da toplanması öngörüldü.

Amasya'dan Tokat yoluyle Sivas'a geçen Mustafa Kemal Paşa, orada İstanbul hükümeti adına İç İşleri Bakanı Ali Kemal'in 26.6.1919 tarihinde yayımladığı genelgeyle görevine son verildiğini öğrendi. Harbiye Nezaretine ve Padişaha görevden çekildiğini bildirerek durumuna hukuksal bir nitelik a-

Mustafa Kemal
Kocatepe'de

rama zorunluğu duydu. Bu kaygılarını Büyük Nutuk'ta şöyle belirtir:

«Anadoluya gireli bir ay olmuştu. Millet mümkün olduğu kadar aydınlatılmıştı. Uyanıklığa davet edilmişti. Milli teşkilât fikri yayılmaya başlamıştı. Genel durumu ise artık bir kumandan sıfatiyla yürütmeye, yönetmeye imkân kalmamıştı. İstanbul'dan yapılan davete itaat etmemek ve oraya gitmemekle beraber, milli teşkilât ve hareketin yönetimine de devam etmekte olduğuma göre, şahsen bir âsi durumuna geçmiş olduğuma şüphe edilemez. Bunun için bu teşebbüslerin ve icraatın bir an evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılıp, bütün milletin birlik ve beraberliğini sağlayacak ve temsil edecek bir heyet namına olması lâzımdı.»

Bu durum 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde sağlanarak hareket Mustafa Kemal Paşa'nın istediği doğrultuda siyasal ve hukuksal içerik kazandı. Kongre, kendi içinden bir temsil heyeti «Heyet-i Temsiliye» seçti ve yetkilerini Mustafa Kemal, Rauf Bey, eski milletvekilleri Raif, İzzet, Servet, Sadullah beylerle nakşibendi şeyhi Fevzi ve Mutki aşireti reisi Hacı Musa efendilerden oluşan bu kurula devretti. Ayrıca aldığı kararlarla manda ve himayenin kabul olunmayacağı, Millet Meclisi'nin derhal toplanması, İstanbul hükümeti vatanın istiklalini sağlayamadığı takdirde, bu maksadı sağlamak için kurulacak olan geçici hükümetin bir milli kongre tarafından seçilmesi, kongre toplanmış değilse seçimin «Temsil Heyeti»nce yapılması yolunda kararlar alınmış, ulusal bağımsızlık kavramı ile ulusal irade kavramı vurgulanmıştı.

Doçent Taner Timur, Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde oluşturmaya çalıştığı dış politikanın dayandığı ilkeleri şöyle anlatır:

«Rusya'da 1917 ekiminde sosyalist devrim başarıya ulaşınca, batı emperyalizminin temel hedefi kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği.

Rusya'da ulusararası kapitalizme ciddi bir tehdit teşkil eden yeni rejimin yıkılması veya hiç değilse kuşatılarak tecrit edilmesi gerekmektedir. Buna, özellikle Doğu Akdenizi kontrol eden İngiltere'nin ihtiyacı vardır. Batı devletleri Türkiye sorununu ise şöyle halletmişlerdir: Emperyalizmin jandarma kuvveti olan Yunan ordusu Anadolu'daki asi kuvvetleri bastıracak ve Türkiye paylaşılacaktır. Ancak bu arada Anadolu ile Bolşevik devletleri sınırlarını kapamak gerekmektedir. Bu görevi de I. Dünya Savaşı

sonunda, başta İngiltere olmak üzere batılı müttefiklerin kurdukları tampon devletler (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) göreceklerdir. Böylece Kafkasya yolu kapanınca da Anadolu ihtilâli kolay bastırılacaktır.

Emperyalizmin bu planı, Millî Mücadelemizin stratejik ve taktik olanaklarını da açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu olanakları Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat 1920 de Millî Mücadele liderlerine gönderdiği bir mesajda olağanüstü bir açık görüşlülükle ortaya koyuyor. Şimdi bu çok önemli belgeye dayanarak millî mücadelemizin temel stratejisini teşkil eden Atatürk'ün görüşlerini inceleyelim. Atatürk'e göre, «Bolşeviklerle temas eden millet ya sosyal veya politik bir hareket birliğine veya onun seline silâhla muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini seçmemiz gerekmektedir ki, Müttefik Devletlerin bizim Bolşeviklere karşı silâhlı mukavemetimizi ümit edebilmeleri için bir çok fedakârlıklarda bulunmaları ve en azından bir yıldanberi geçici işgal altında bulundurdukları Arap olmayan bölgeleri bize geri vermeleri gerekir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı fedakârlıklar gerektiren böyle bir sonuca ancak kesin bir zorunluk altına karar verebileceklerdir. Ve bugün İtilâf Devletlerinin kendilerini böyle bir zorunluluğa mahkûm görmedikleri apaçıktır». (Metnin bütünü için bk. R.N. İleri, Atatürk ve Komünizm, May Yayınları, İstanbul, 1970, s. 36.) Tam aksine, batılı müttefikler «bizi kahretmeğe ve bu yüzden herşeyden önce bütün mukavemet nedenlerimizi kırmağa» karar vermişlerdir. Bunun kesin tedbiri Türkiye'yi her taraftan kuşatmaktır. Oysa Türkiye esasen her taraftan kuşatılmıştır. Tek açık kapı, Bolşeviklerle sınırımızı teşkil eden Kafkasya yoludur. «Bu durum karşısında İtilaf Devletleri Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kesmek planını bulmuşlardır. Azerbeycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Şimali Kafkasya hükümetlerinin istiklâllerini tasdik ederek onları celbettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir oldu bitti haline sokmak için onları her yoldan kışkırtmakta ve pekiştirmektedirler. Bundan başka, bizzat kuvvet yollamaya da başlamışlardır ki, bu kuvvet etkisi ile hem Bolşeviklerle çarpışmayı süratlendirmek ve hem de Kafkas milletlerinin Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temaslarını önlemek ve kontrol etmek fikrindedirler» (İbid. s. 37.) Bu plan başarıya ulaşırsa, «Anadolu Türkleri İtilâf Devletleri subayları kumandası altında sömürge askeri olarak ordular teşkil edecek, hem Kafkasya milletlerinin İtilâf Devletleri itaatinde tutulması ve hem bolşevik istilasının durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir» (İbid. s. 38). Atatürk emperyalistlerin planını böylece açıkladıktan sonra, sunları ilâve etmektedir. «Bu plânın açıklanması bize düşen tedbirleri ve görevleri göstermektedir Bu tedbirler aşağıdadır Doğu cephesinde resmî ve resmî olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak sığınağa başlamak, yerli Kafkas hükûmetleriyle ve özellikle Azerbeycan ve Dağıstan islâm hükûmetleri ile acele olarak ilişki kurarak itilâf plânına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmağa karar verdikleri halde taarruz hareketimizi birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içeride milli teşkilâtı son derece genişletmek ve güçlendirmek ve silah, cephane ve malzememizi vermemek için silah kullanmaktır. En önemli görev ise İtilaf Devletlerinin zaman kazanmasına meydan vermemek ve onların maskesini atıp memleketin bütün mukavemet unsurlarını birleştirecek elverişli fırsat vermesine zorlamaktır.»

Bütün bu fikirleri şöyle özetleyebiliriz: Atatürk stratejisini İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanma fikri üzerine kurmuştur. Kendisi için asıl amaç, Anadolu'da bağımsız bir Türk devleti kurmaktır.» (Türk Devrimi ve Sonrası, sf. 29-32).

Erzurum Kongresi'nin çalışmaları biter bitmez Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a döndü (2 eylül 1919). Dönüşünden iki gün sonra açılan Sivas Kongresi'nde de —Amerikan mandası yanlılarının muhalefetlerine karşın— başkanlığa yine Mustafa Kemal Paşa seçildi. Kongrenin çalışmaları yedi gün sürmüş, sonuç bildirgesinde, Erzurum'da olduğu gibi Misak-ı Milli (ulusal antlaşma) esasları dünyaya ilân edilmişti. «Millî istiklâlin sağlanması, saltanat ve hilafet makamının dokunulmazlığı için kuvva-yı milliyeyi âmil ve milli iradeyi egemen kılmak» esası dayanan bildirgede, ulusal iradeye bağlı olarak meclisin toplanması öngörülüyor, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu bildiriliyordu. Kongrenin seçtiği «Heyeti Temsiliye»nin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. O da kongre biter bitmez valiliklere gönderdiği genelgede, Türk halkı ile Osmanlı iktidarı arasındaki resmi bağlantıların sona erdiğini belirterek ulusun mücadele hakkına engel olacakların cezalandırılmasını istedi.

Aynı evrede «Heyeti Temsiliye Reisi» olarak tüm gücünü Sadrazamın düşürülmesi amacına yöneltti. Damad Ferid düşürülmeli, «Meb'usan Meclisi» toplanmalıydı. Bu politik saldırı bir ay içinde olumlu sonuç vermiş, işbirlikçi hükûmet çekilerek yerine birinci Ferik Ali Rıza Paşa kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. Kuruluşunu izleyen günlerde yeni hükümet Bahriye Nazırlığına getirilen Salih Paşa'yı Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. Üç gün süren (20-22 Ekim 1919) görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, ulusal Kurtuluş Savaşını hazırlama evresindeki güçler adına aşağıdaki taleplerde bulundu:

1. Himaye ya da manda adiyle yabancı egemenliğinin kabul edilmemesi.

2. İtilaf devletlerinde Osmanlı devletine yapılacak her türlü barış görüşmeleri çağrısına «Heyeti Temsiliye»nin onaylayacağı kişilerin gönderilmesinin kabulü.

3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Cemiyeti'nin hukuksal varlığının devletçe tanınması;

4. Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasındaki sakıncaların değerlendirilmesi.

Nedir ki bu talepler doğrultusunda hiçbir olumlu eylemde bulunmayan hükümet, Meclisi de İstanbul'da toplayarak işgalci güçlerin denetimi altında çalışmak zorunda bırakmıştı. Buna karşın Meclis gene de Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan «Misak-ı Millî» (ulusal antlaşma)da öngörülen ilkeleri kabul ve ilân ettiğini bildirdi (28 Ocak 1920). İşgalci güçler bu karardan sonra Meclis'in çalışmalarına müdahale ederek başkanın tutuklanmasını istediler. Ali Rıza Paşa görevinden ayrıldı (3 Mart 1920) Saray, kabineyi kurmaya yeniden Damad Ferid Paşa'yı görevlendirdi. 9 Mart'ta ise İtilaf devletleri Mondros silah bırakımı antlaşması hükümlerinden yararlanarak İstanbul'un önemli kesimlerini, özellikle tüm resmî dairelerle karakolları denetim altına aldılar. Kimi düşün adamlariyle milletvekilleri, gazeteciler Malta Adası'na sürgün edildi. Öte yandan Yunanlılar Şubat ayı sonunda Ege bölgesine yeniden asker çıkardı.

Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya yerleşmişti. Nedir ki, Bolu, Gerede, Kızılcahamam ve dolaylarında yerel başkaldırmaların arkası kesilmiyordu. Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın, başkaldırıcılar üzerine gönderdiği birlikler sonuç alamamış, Hendek'te pusuya düşürülmüştü. Mustafa Kemal Ankara'yı dolayısiyle kendi karargâhını savunacak silah ve asker gücünden yoksundu. Bu evrede Refet (Bele) Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği 120 kişilik birlik, başkaldırıcılara karşı tek güvence olmuştu. Bu birliğin komutanı olan Şerif Güralp, Kurtuluş Savaşı anılarında, karşılaştığı kosulları şöyle anlatır:

«Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Zi-

Atatürk çeşitli dönemlerinde

raat Bankası Mektebi binasına gittim. Paşanın kapısını vurarak içeri girdim. Paşa ile İsmet Bey (İnönü) dar, çıplak, tahta bir kanepenin üstüne yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selamlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemal, birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştı. Şaşırdım. Fakat o bağırdı.

— Bırak şimdi bunları. Şurada üç kişiyiz. Ne yapacağız, onu düşünelim...

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırmıştım. Bu telâşın sebebini anlıyamıyordum. Ankaradaydık. Milli Mücadelenin merkezindeydik. Düşman karşısında değildik ki.. Birkaç cümle konuşur konuşmaz İsmet Bey bana hemen şu emrini verdi:

— Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Hemen tahkimata başlıyacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşam üzeri tahkimatı teftiş edeceğim!

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi? Peki ama, kime karşı, niçin:

Hemen tahkimata giriştik. Akşam üzeri İsmet Bey geldi. Siperleri inceden inceye tetkik etti. Ateş istikametlerini, görüş sahalarını inceledi. Yapılanları beğendi. Sonra emrini verdi:

— Hemen nöbetçilerini çıkar. Çok dik. katli oll

Akşam kararıp da gece basınca bu telâşların sebepleri anlaşıldı. Bulunduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silâh sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimler. di? Niçin ateş ediyorlardı? Bunları anlamak, inip araştırmak da mümkün değil. di. O gece sabaha kadar, Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç defa kucağında flintasiyle, gündüz kıyafetiyle kendini binadan dışarıya ve kazdığımız siperlere attığını gördüm.

Ama birkaç gün sonra iş daha sıkıştı. Karargâhtaki bu tehlikeli duruma bakmıyarak bana, kuvvetimin yarısını alıp, hemen batıda görünen Ayaş tepelerine, isyancılara karşı harekete geçmem emredildi.»

Şerif Güralp'in belirttiği gibi, son derecede güç koşullara göğüs gerilmesi gereken bu evrede Mustafa Kemal Paşa'nın tüm umutlarını yitirdiği zamanlar oldu. Sonradan Hâkiyimet-i Milliye gazetesine verdiği demeçte (23 Nisan 1921) diyordu ki

«Mesuliyeti diğer bir arkadaşa tevdi ederek köşeyi nisyan ve inzivaya (unutulacağı bir köşeye ve yalnızlığa) çekilmenin muvafık olacağını düşündüm. Ve bu fikrimi o zamanlar temasta bulunduğum çalışma arkadaşlarımın hepsine açık ve kesin bir lisanla bildirdim. Fakat arkadaşlarım, böyle bir hareketin, düşmanların niyet ve isteklerini yerine getirmekten başka bir netice vermeyeceği iddiasında bulundular.» (anan Ş. Süreyya Aydemir, Tek Adam, cilt I. sf. 250)

Bu her gün değişen ruhsal durumların gel-git'i içinde olmasına karşın 19 Mart 1920'de bağımsız Türkiye devletinin kurulmasında birincil görev ve yetki alacak Meclisin Ankara'da toplanması yolunda hazırlıklara girişilmesini asker ve sivil yöneticilere bildirdi.

Genelgede İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgali nedeniyle Meclisin göreve devam olanağını göremediğini hükümete bildirerek dağıldığı açıklanmakta bu duyurumda «Millet tarafından fevkalâde selahiyetlere, haiz bir Meclisin Ankara'da toplanması»nın zorunlu görüldüğü bildirilmektedir.

Seçimlerin en son 15 gün içinde çoğunluğun Ankara'da toplanmasını temin edebilmek üzere tamamlanması ve sonuçların üyelerin adları ile birlikte «Heyeti Temsiliye»ye gönderilmesi istenmektedir.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi 115 üyenin katılımı ile en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Beyin başkanlığında açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ikinci günkü oturumda söz aldı. Konuşmasında ordudan ayrılma zorunluğu ile ulusun içinde bir savaşçı olarak çalışma gerektiğinin nedenlerini anlattı.

«Hayat ve şahsiyetim kendi malî olan necip milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife, milli iradeye itaat etmeyi herşeyin üstünde görmekti. Bunun üzerine yaptığım bir genelge ile kat'i sözümü verdim. Bu tamin son cümleleri şuydu:

Geçirdiğimiz şu hayat ve ölüm günlerinde, umum millete her taraftaki âmel ve tezahürat iletemine azmedilen milli istiklalimiz uğrunda, bütün mevcudiyetimle çalışacağımı temin eylerim. Bu mukaddes emel uğrunda, milletle beraber, nihayetine kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veriyorum.»

Hazır bulunanların oy birliği ile Meclis Başkanlığı'na seçildikten sonra hükümetin oluşturulması konusundaki düşüncelerini belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Meclisin varlığı, herşeyden önce meşruluk ve sorumluluk kazanmasını kanıtlıyordu. Demek ki yüksek Mecliste birleşen ulusun yüce iradesine dayanmak suretiyle meşruluğun ve yasallığın işlere egemen kılınması zorunlu olmaktaydı. Ulusun vicdanı da Meclisin yapısında birleştiğinden, kendisine bağlı ve kendi içinden çıkacak olan bir kurulun (o gürikü deyimiyle İcra Vekilleri Heyetinin) işleri yürütmesi zorunluluğu vardı. Mustafa Kemal, bu zorunluğu hukuksal açıdan değerlendirirken şöyle konuştu:

«— Saltanatta, hilâfet ve saltanat makamlarının ayrılması kabil değil. Halife sıfatiyle Padişah, bütün İslam âleminin de reisi. Binaenaleyh, Anadolu'da ona bu sıfatlariyle naiplik edecek bir hükümdar kaymakamı değil, geçici olsa bile bir hükümet reisi tanımak lâzım.

— Hükümet reissiz hükümette ise, muvazene noktası yok demektir.

— Hûlasa artık milli iradeyi, bilfiil vatanın mukadderatına el koymuş saymak şarttır.

— Günün birinde Hilafet ve saltanat makamı, her türlü esaret kaydından, baskı ve ikrahtan kurtularak tamamen hür olursa, yani padişahımız kendini milletin kucağında gördüğü gün, o makamların vaziyetini gene Meclisiniz kanunlarla tayin eder.»

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisindeki ilk konuşmasında görüşlerini açıklarken kimi üyelerin İstanbul'la, Padişahla ilişki kurmak ve anlaşma yolları aramak gerektiğine inandıklarını biliyordu. Sonuçta ateş çemberi içinde Büyük Millet Meclisini oluşturan kişiler, kendi kişiliklerinde ulusal iradenin gerçekten yansıdığına inanarak içlerinden bir hükümet oluşturdular. Başbakanlığa Rauf Orbay getirildi. Mustafa Kemal de bu hükümetin doğal başkanı oldu. Nedir ki, İstanbul bu gelişmeler karşısında boş durmadı. Emperyalist orduların silahlarının gölgesinde bir yandan saraya bağlı din adamlarından «fetva»lar alıp Anadolu insanının din duygularını sömürerek Kurtuluş Savaşı hareketini baltalamaya çalıştı. Öte yandan vicdanlarını İngiliz altınlarının koşulladığı Harp divanlarına Mustafa Kemal ve arkadaşları için idam kararları çıkartarak hareketin yöneticilerini arkadan vurmayı denedi.

Nedir ki, tüm engellemelere Adapazarı, Düzce, Bolu dolaylarında yaratılan başkaldırılara, İngilizlerle birlikte örgütlenen «Kuvayı İnzibatiye» gibi paralı askerlerden oluşmuş gerici bir orduya karşın, hareket rayına oturmuştu. Yürüyordu. Büyük Millet Meclisi yayınladığı bildiride Türkiye halkının temalcleki tüm isteklerini dile getirerek tek işgalci asker kalmayana kadar emperyalizmle savaşacağını dünyaya duyururken, Damad Ferid Paşa hükümeti Sevr antlaşmasını imzaladı (10 Ağustos 1920).

Osmanlı Devletini haritadan silecek olan bu antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra T.B.M.M.'ne bağlı doğu orduları ermenilerle süregelen çarpışmalarda başarılı sonuçlar aldılar. 10-13 Ocak 1921'de İnönü ve dolaylarında gerek ordunun gerekse Ankara'nın geleceğe umutla bakmasına yol açacak savaşmalar oldu. Batı cephesi gücüne inandı. II. İnönü savaşmaları. Yunanlıların geri çekilmesiyle sonuçlanmış Kütahya - Eskişehir savaşmaları ise (10 Temmuz 1921 26 Temmuz 1921) batı ordularımız Sakarya'nın doğusuna kadar geri çekilmişti.

Bu durum Mecliste uzun tartışmalara neden oldu. Kimi milletvekilleri Mustafa Kemal Paşayı ordunun başında sorumluluk almaması yönünden eleştiriyorlardı. Çoğunluk bu eleştirileri göz önüne alarak başkomutanlık görevini üstlenmesini önerdiler. Mustafa Kemal Paşa beliren yeni koşulları Nutuk'ta şöyle anlatır:

«... üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık katına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına,

Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddî ve manevî gücünün en kısa zamanda artırılıp pekişti-

10 Kasım 1938 saat dokuzu beş geçiyor

rilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerini fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece ulusal egemenliğin en gerçek bir kulu olduğumu, bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.

4 ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Baylar, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek öneride bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Hemen karşı çıkışlar başladı. «Biz kez, başkomutanlık sanını veremeyiz. O, Büyük Millet Meclisinin özündedir. Başkomutanlık vekili, denilmelidir.» dediler.

İkinci olarak da: «Meclisin yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi, hiç bir zaman söz konusu olamaz.»

Ben, padişah ve halifelerce verilegelmiş eski bir sanı takınamayacağını; yapacağım görev fiilen başkomutanlık iken bu sanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclisin anladığı ve belirttiği gibi, olağanüstü olduğuna göre, benim yürütümlerimin ve alacağım kararların da olağanüstü olması gerekeceği kuşku götürmezdi. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve sert olarak yürütmek ve uygulamak zorunluğu vardı. Bakanlar Kurulundan, Meclisten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olamayabilirdi. Bütün ülkeyi ve ülkenin bütün kaynaklarını ilgilendirmesi gereken buyruklarım ve bildirilerim için her işin bakanından ya da Bakanlar Kurulundan onay ve izin almak benim yapacağım başkomutanlıktan umulan yararları sağlayamazdı. Onun için, sınırsız ve şartsız olarak buyruk verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisinin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için, zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada direndim.

Selâhattin Bey ve Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri Meclisin, yetkisini bir kişiye vermekle işlemez hale geleceğini, ulustan aldığı vekilliği başkasına verme yetkisi bulunmadığını, aslına bakılırsa orduya komutanlık edecek kişiye Meclis yetkisinin verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bunun gerekli olmadığını söylediler. Meclisin yetkisini kullanabilecek bir kişiye milletvekillerinin kişisel olarak belki güvenemeyeceklerini söyleyenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiç birine karşı olmadığını; hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclisin bu noktayı çok dikkatle ve önemle mütalâa ve incelemesini söyledim Yalnız, kendi başından korkanların kaygılarına yer olmadığını belirttim. 4 ağustosta bu konuda bir karara varılamadı. Görüşme, 5 ağustos 1921 günü de sürdü. O gün, kimi milletvekillerinin duraksamalarının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi Meclisin herhangi bir biçim ve yolla iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfe göre, yasa dışı işlem yapılmasıydı

Bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamada bulunduktan sonra yapılacak yasaya da bunlarla ilgili bağlayıcı hükümler konulmasının uygun olduğunu söyledim ve vermiş olduğum önergeyi buna uygun maddeler haline getirerek, bir tasarı olmak üzere Meclise sundum. İşte bu tasarının maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana başkomutanlık verilmesiyle ilgili olan yetki şuydu:

Başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir.

Bu maddeye göre benim vereceğim buyruklar yasa olacaktı.

Baylar, bu değerlemeden dolayı: «Meclisin bana gösterdiği inan ve güvene yaraşır olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım » dedikten sonra Meclisten bazı dileklerde bulundum. Meselâ: Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan Fevzi Paşa hazretlerinin yalnız genelkurmayın işleriyle uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığında bulunan Refet Paşanın Millî Savunma Bakanlığına getirilmesi ve yerine bir başkasının seçilmesi gibi..

Özellikle Meclisin ve Bakanlar Kurulunun, içeriye ve dışarıya karşı sakin ve çok güçlü bir durum ve görünüşte kalmasının önemli olduğunu ve ufak tefek nedenlerle Bakanlar Kurulunu sarsmanın uygun olmadığını belirttim. Yasa önerisi, o gün açık oturumda okundu ve gerekli görüşüldü ve milletvekillerinin adları birer birer okunarak oya sunuldu. Oybirliğiyle kabul edildi.

Bunun üzerine verdiğim kısa bir söylevin bir iki cümlesini yeniden bildirmeme izin vermenizi rica ederim. O cümleler şun-

lardı:

Baylar, boynu bükük ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları yüzdeyüz yeneceğimize olan inan ve güvenim, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüksek kurulunuza karşı bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim.

Sayın baylar, başkomutanlığı fiilen üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım. Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığının tümü ile başkomutanlık karargâhını kurdum. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının çalışmalarını başkomutanlık katında birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu ilgilendiren işlerle öbür bakanlıkların başkomut nlıktan buyruk alarak yürütmek zorunda oldukları işlerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir yazı işleri örgütü kurdum.

Ankara'da bulunduğum sürece, yalnız, ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulmasıyle ilgili tedbirleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştım.

Bu sözünü ettiğim şeyleri sağlamak için iki gün içinde 7 ve 8 ağustos 1921 günlerinde, «Ulusal Vergi Buyruğu» adı altında yaptığım genel bildirimlerin her birinden kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılması için ne denli küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini anlatabilmek için bunları, bilginize sunmayı değer görürüm

1 sayılı buyruğumla, her ilçede birer «Ulusal Vergi Kurulu» kurdum. Bu kurullarca toplanan şeylerin ordunun çeşitli bölümlerinde dağıtımını düzenledim.

2 sayılı buyruğuma göre, yurtta her ev, birer kat çamaşır birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Ulusal Vergi Kuruluna verecekti.

3 sayılı buyruğumla, tüccar ve halk elinde bulunan çamasırlık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyen, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganlardan yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

4 sayılı buyruğumla, eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mumların da yine yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

5 sayılı buyruğumla, ordu için halktan alınan taşıtlardan geriye kalanlarının da ayda bir kez parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa dek askerî ulaştırma işlerinde çalıştırılmasını zorunlu kıldım.

6 sayılı buyruğumla, ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün iyesiz mallara el koydum.

7 sayılı buyruğumla, halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde hükümete verilmesini istedim.

8 sayılı buyruğumla benzin, vakum, gres yağı, donyağı, saatçı ve tabanyağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcısı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tek, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve zaçyağının yüzde kırkına el koydum.

9 sayılı buyruğumla, demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacılar ile bunların ilişkilerinin iş çıkarma güçlerinin; kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyle sayılarının ve durumlarının saptanmasını sağladım.

10 sayılı buyruğumla, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının bütün donatımı ve hayvanlarıyle birlikte; binek hayvanları, top çeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydum.»

Olağanüstü yetkiler alarak başkomutanlık görevini üstlenen Mustafa Kemal Paşa, 15 ağustos 1921'de Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ile birlikte Polatlı'ya gitti. İki gün geçmeden Yunanlılar tüm cephe boyunca saldırıya geçtiler. Savaşma 100 kilometrelik cephe boyunca 22 gün sürdü. Meydan Savaşına 55.000 tüfek, 241 makinalı tüfek ve 164 topla katılabilen Büyük Millet Meclisi orduları silah ve gereç yönünden birkaç katı donatıma sahip bulunan 75 bin kişilik yunan gücüyle karşılaştı. Başkomutan, karargâhını Malıköy İstasyonu yöresinde Alagöz köyünde kurmuştu. Özellikle ilk üç gün saldırı karşısında ordumuz büyük direnç gösterdi. Atından düştüğü için kaburga kemikleri zedelenen Mustafa Kemal, savaşmayı uzun süre sedyeden izlemiş, «Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır..» ilkesine uyulmasını isteyerek esnek bir savunma taktiği uygulamıştı. 31 ağustos akşamı yunan saldırısı gücünü yitirdi. Eylülün ilk haftasında çekilmeye başladılar. 10 eylülde ordumuz saldırıya geçerek üç gün boyunca süren savaşlar sonucu yunanlılar Sakaryanın batısına, Eskişehir - Afyon'un doğusuna çekilmek zorunda kaldı. Milli Mücadele'nin bu en önemli utkusu kazanılınca Meclis Mustafa Kemal Paşa'ya müşirlik (mareşallik) rütbesini ve Gazi şanını **verdi.**

Bu utkuyla T.B.M.M. hükümetinin siyasal gücü somutlandı. Fransızlar önerilerimizi kabul ederek Ankara antlaşmasını imzaladılar. Sovyetler Birliğinin yardımları gerçekleşti. Mustafa Kemal Paşa, 11 ay süren hazırlık döneminde ordunun donatımı kadar eğitimine de önem verdi. Çalışmalarını Meclisten bile gizli tuttu. Son darbeyi vurmak için geçilmesi gereken süreçte ordunun gereksinmelerini karşılama yolunda gerçek seferberliğin denetçisi, izleyicisi oldu. 29/30 Ağustos 1922 - 9 eylül 1922 arasındaki savaşmalarda da (bkn. Büyük Taarruz) komutanlık, sevk ve yönetim gücünü bir kez daha kanıtlayarak emperyalizmin uç bölüğü görevini üstlenmiş olan yunan ordularını kesin yeniliye uğrattı.

Büyük utkudan sonra İtilaf devletleri 28 ekim 1922'de bir nota vererek T.B.M.M. hükümetini, Padişah hükûmeti ile birlikte, Lozan'da toplanması kararlaştırılan barış konferansına çağırdılar Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa da Meclise başvurarak İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki ikiliğin kaldırıldığını, Barış konferansında izlenecek politikanın saptanması için tam yetkili bir temsilcinin gönderilmesini istedi. Bu ikili çağrı üzerine Mustafa Kemal Paşa Meclis'te söz aldı (1 kasım 1922). Osmanlı saltanatının kaldırılması aşamasına gelindiğini anlatmaya çalıştı. Muhalifleri, sorunu parlamento oyunlarına getirme çabası içindeydiler. Bunun üzerine hukuksal yetkilerini aşma düzeyinde bir konuşma yaptı.

Diyordu ki

«Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ile tartışma ile verilmez. Egemenlik ve saltanat, kuvvetle kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla, Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. 600 yıldan beri egemenliklerini sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini bildirerek egemenlik ve saltanatını isyan ederek kendi eline fiilen almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Bahis konusu olan millete saltanatını ve egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii karşılarsa fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulü çerçevesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.»

13 ocak 1923'ten 24 mart 1923'e kadar uzun bir ülke gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'li zengin iş adamı Muammer Beyin kızı Latife hanımla evlenmiş (29 ocak 1922), «İzmir İktisat Kongresi»nin açış ko-

nuşmasını yapmıştı (17 şubat 1923). Bu konuşmada özellikle XX. yüzyılın ekonomi çağı olduğunu vurguluyor, özellikle Osmanlı padişahlarının batılı ülkelere verdikleri ayrıcalıklarla borçlanma politikalarını eleştirerek ekonomik bağımsızlık ve siyasal bağımsızlık kavramlarını şöyle somutluyordu

«... Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi vesaire hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebiler üzerindeki kaza hakkından mahrumdur. O devlete müstakil denemez.

«İstiklâl-i tam (tam bağımsızlık) için iki düstur var Milli hâkimiyet, iktisadi hâkimiyet ile sağlamlaştırılmalıdır Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kağıt üzerindeki düsturlarla arzu ve hırslarla husul bulamaz (oluşamaz). Bunların tam gerçekleşmesini temin için tek kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle taçlandırılmazsa semere, netice kalıcı olamaz »

«Efendiler iktisat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir. Çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var Kanunlarımıza riayet şartı ile ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Mâzide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.»

Konuşmasında, Lozan Barış müzakerelerine değinerek İtilaf devletlerinin Türkiye'nin hukuksal varlığını kabul zorunda olduklarını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa daha sonra toplumu oluşturan sınıf ve katmanlar üzerindeki görüşlerini açıkladı

«Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden (birbirinden) ayrılır. Sınıf halinde değil, aksine varlıkları çalışma toplamı birbirine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada geçimlerini yükseltmeye çalışan çiftçilerdir, sanatkarlardır, tüccarlardır. Ve ameledir Bunların hangisi öteknin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin ötekine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkar edebilir? Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır.» (A. Gündüz Ökçün, İzmir İktisat Kongresi, sf. 248 - 256, 1. bas. 1968).

Daha sonra «İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz.» biçiminde belgilenecek olan bu görüşler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Mahmud Celal (Bayar), Yunus Nadi, İsmet Paşa (İnönü), Kılıç Ali v.b. 1930'a kadar yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk anonim şirketlerinde kurucu, hisse sahibi, yönetim kurulu üyesi olarak görev almışlardı. Kayın pederi Muammer Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya Türk iş adamlarına örnek olacak tecimsel girişimlerde bulunmayı önermişti. Bu konuda Celal Bayar şu bilgileri vermektedir :

«Uşakizade Muammer Bey.. Gazi'nin ve kendilerinin 250 bin liralarının bulunduğunu bununla ithalat ve ihracat işleri yapmak istediklerini, fakat Gazi hazretlerinin kendisine, «Bir kere Celal Beye sorunuz..» dediğini söyledi. İthalat ve ihracat işlerinin çok riskli olabileceğini.. sonra Gazi'nin bu gibi işlere isminin karışmaması gerektiğini düşündüm... Bu 250 bin lira ile 1 milyon sermayeli bir banka kurulmasını, bunun aslında bir amme hizmeti olacağını düşündüm, bu telkini Muammer Beye yaptım. (anan, D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni sf. 180).

Mustafa Kemal Paşa İzmir İktisat Kongresi'ni açtıktan sonra sürdürdüğü Anadolu gezisinde özellikle eşraf, küçük esnaf ve tacirlerle yaptığı konuşmalarda da sınıf kavramı üzerinde durdu. Balıkesirde Paşa Camiinde yaptığı konuşmayı anlatan Ceyhun Atuf Kansu, bu konudaki görüşlerini şöyle yansıtır

«Bu ulusun siyasal partilerden çok canı yanmıştır. Şunu söyleyeyim ki çeşitli ülkelerde partiler ne olursa olsun ekonomik amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Neden ki, o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarını korumak için kurulan siyasal bir partiye karşılık öteki sınıfın çıkarını savunmak amacıyle başka bir parti ortaya çıkar. Pek doğaldır bu. Sözde bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıf varmış gibi kurulan siyasal partiler yüzünden tanığı olduğumuz sonuçlar ortada.» Bu yargıyı verdikten sonra, Atatürk «Bir kez halkımızı gözden geçirelim.» Diyerek, halk yapısını «çiftçi, çoban, sanatçılar, kasaba tüccarları, işçiler, aydınlar ve din bilginleri, din adamları» altında toplar. Küçük çiftçilere karşı büyük toprak sahipleri, büyük çiftlik sahipleri var mıdır? Atatürk'e göre yoktur. Kasaba tüccarlarının dışında, büyük kapitalistler, büyük parama'cılar var mıdır. Atatürk'e göre yoktur. Hele, toplumumuzda işçi sınıfı denilecek bir sınıf gelişmemiştir. Küçük, ilkel işliklerde çalışan yirmi bin emekçi vardır. Bunlar fabrika işçisi, endüstri işçisi değildirler. Neden ki, Türkiye'de çağdaş endüstri yoktur. Türkiye endüstri devrimi çağını yaşamamıştır. Halk kavramını ulus kavramında birleştirerek. Mustafa Kemal şöyle der : «İşte ben ulusumuzu böyle görüyorum. Öyle ise çeşitli meslek erlerinin çıkarları birbirlerine bağlı, kaynaşık olduğundan onları sınıflara ayırmak olanağı yoktur ve hepsi birden halkı oluşturur.» (Türk Dili, kasım 1970).

Bu gezisinde aynı zamanda meclisin yeni seçimlerle kendi kendisini yenilemek zorunda olduğunu halka anlatan Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya dönünce, yeni seçimlere ilişkin yasaların Meclisten geçmesine katkıda bulundu (1 nisan 1923). Bu evrede, ilkin, «Egemenlik ulusundur», «Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka hiçbir makam ulusal yazgıya egemen olamaz..», «Saltanatın kaldırılmasına ilişkin karar değişmez ilkemizdir.» «Yasaların düzenlenmesinde, her çeşit örgütlenmede, genel eğitimde, ekonomide, ulusal egemenlik kuralları içinde hareket edilecektir.» v.b. kuralları içeren «dokuz ilkeyi açıkladı. Sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurdu. Yeni seçimlerin sonuçlanması ile oluşan II. Meclis'te yeniden başkanlığa seçildi. 29 ekim 1923 günü Büyük Millet Meclisi'nin hükümet biçiminin Cumhuriyet olması yolundaki kararından sonra da büyük çoğunlukla cumhurbaşkanlığına getirildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanon beş yıl sürmüş, bu dönemde halifeliğin kaldırılması ile laiklik yolunda yapılan büyük hamle ile birlikte şapka, harf değişimi, yurttaşlık vb. yasalarla devlet yeniden örgütlenme olanağı bulmuştur (bkn. Kemalizm). Yine bu dönemde Türk dili, Türk tarihi çalışmalarına büyük önem verilmiş, bu iki daldaki çabalar devletçe yönlendirilerek kurumlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, C.H.P.'nin 15 ekim 1927'de toplanan kurultayında 36 saat süreyle «Büyük Nutku»nu okumuş, 19 mayıs 1919 - ekim 1927 tarihleri arasındaki toplumsal siyasal olguların yanısıra ordunun örgütlenmesi ve savaş konularında bilgi vermiştir. Soyadı yasasının çıkması üzerine Meclis'çe kendisine «Atatürk» soyadı verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde, «Yurtta barış, cihanda barış» ilkesine koşut olarak biçimlendirdiği dış politikasında barışçı amaçları yaşama geçirmeye çalışan Mustafa Kemal Atatürk, Balkan antantı (1934) ile Sadabat Paktı (1937)nın oluşmasında birincil düzeyde katkıda bulunmuştur.

Ağustos 1938'te ilerlediği saptanan karaciğer hastalığını yenemeyerek tüm çabalara karşın 10 kasım 1938 günü, dokuzu beş geçe ölmüştür.

Ahmet Ceyhan

Ataullah Şanizade (? - 1771/Tire - 1826) Bilgin. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra Süleymaniye Medresesi'nde okudu (1786). Mühendishaneye girdi. Geometri, astronomi dallarında eğitim gördü. Müderrislik (1791),

vak'anüvistlik yaptı (1819). Bilim adamlarının toplandığı Tefsir-i mevakib çevirmeni İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısına devam ettiği için, Bektaşi olduğu ileri sürülerek Tire'ye sürgün edildi.

Orada öldü. ***Başlıca yapıtları :*** ***Miyâr-ül-etibbâ*** (İstanbul, 1819) : Bu kitap. Viyana'lı Prof. von Stoerck'in ***Medizinisch-praktischer Unterricht für die Feld und Landwunar te der österreichischen Staaten*** (Viyana 1776) adlı yapıtın Bartolameo de Battisti di San Giorgis tarafından İtalyanca'ya ***Istruzione medico-practica ad uso dei chirurghi civili e militari*** (Venedik 1778) adiyle yapılan çevirisinden dilimize kazandırılmıştır. ***Mir'ât-ül-ebdân fî teşrib-il-a'zâ-il-insan*** (yazılışı 1815; bas. 1819) Teşrihe ait olan ve kimden çevrildiği bilinmeyen bu yapıt da ***Mi'yâr-ül-etibbâ*** ile bir arada basılmıştır; ***usul-üt-tabîa-yâr-ül-etibbâ*** (1815): fizyolojiye ait olan bu yapıt ***Mi'yâr-ül-etibbâ*** ile bir arada basılmıştır; ***Kavânîn-i cerrabîn*** (Mısır, 1828), ***Müfredat-ı ec a-yı tıbbiye.***

ATAY Cahit (Çorum - 1925) Oyun yazarı. Öğrenimini lisede yarım bırakarak bir yandan kendini yetiştirirken bir yandan da çeşitli işlerde çalışmak zorunda kaldı. Köy öğretmenliği, demiryolculuk, meteorluk... gibi. En son resmi bir kuruluşta desinatör olarak çalışma sürecini tamamlayıp emekli oldu. Bir yandan da 25 yaşına kadar oyunculuk yaptığını anlatır. Radyofonik oyunlar da yazdı. Asıl yerini köy ve kasaba gerçeklerini yansıtan sahne oyunlarıyla sağladı. 1960 - 1970 yıllarında Türkiye tiyatrosunun bol işlediği konularda köy gerçekleri. Atay bu akım içinde özgün oyunlar yazdı. Köyde, kasabada yaşayan insanların karşılaşıp bilinçsizlikleri yüzünden aşamadıkları ağa baskısı, sömürülme, kan davası, yanlış ve çağ dışı kalmış gelenekler, toprak, su paylaşımının ortaya çıkardığı bunalımlar onun oyunlarında yalın, espirili bir anlatım buldu. Yapıtları gözlem sınırında kalmakla birlikte, durumu sergilemesi bakımından taşlama ve eleştirme işlevi de yüklendi. Türkiye tiyatro tarihinde köy gerçeklerini yansıtma dönemi diyebileceğimiz bu dönemin önemli ve ünlü yazarlarındandır.

Oyunları : Pervaneler (1959), ***Pusuda*** (1961), ***Sahuldeki Kanape*** (1961), ***Hamdi ve Hamdi*** (1962), ***Karaların Memetleri*** (1962), ***Ana Hanım, Kız Hanım*** (1964), ***Ormanda*** (1964), ***Sultan Gelin*** (1965), ***Kırlangıçlar*** (1966), ***Palabıyık*** (1967), ***Gültepe Oyunları*** (1968).

Oyunlarının hemen tamamı oynanmış, çoğu da çeşitli baskılarla kitap haline getirilmiştir. Özellikle ***Pusuda*** bir dönem Türkiye'nin her yerinde amatör toplulukları mutlaka sahnelediği oyun olmuştur.

(G.A.)

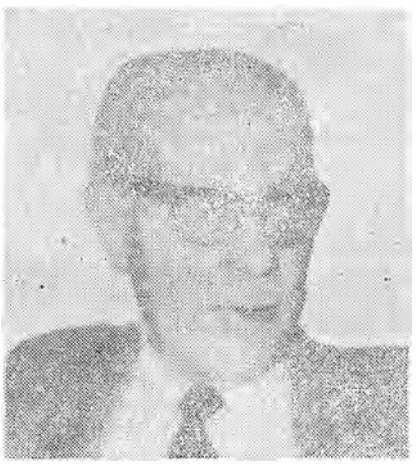

Falih Rıfkı Atay

ATAY Falih Rıfkı (İstanbul - 1894/İstanbul - 1971) Yazar. Mercan İdadisini ve İstanbul Üniversitesi çclebiyat Fakültesini bitirdi. Sadaret ve Dahiliye Nezareti kalemlerinde çalıştı (1913 - 14). Birinci Dünya Savaşına yedeksubay olarak katıldı, Suriye'ye gitti. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın özel kalem memuru oldu. Savaşın son yılında Cemal Bahriye Nazırlığına getirilince Falih Rıfkı'yı bakanlığının özel kalemine müdür yardımcısı olarak aldı. Bir süre de Heybeliada Çarkçı Mektebinde Türkçe öğretmenliği yaptı. Birkaç arkadaşıyla birlikte çıkardıkları ***Akşam*** gazetesinde (1918) Kurtuluş Savaşını destekleyen yazılar yayımlaması nedeniyle Harp Divanı'na verilerek idam isteğiyle yargılandı. İnönü Savaşlarının kazanılmasından sonra divanın tutumunu değiştirmesi yüzünden kurtulunca Anadolu'ya geçti. Bolu ve Ankara milletvekilliklerinde bulundu (1922 - 1950); ***Hakimiyet-i Milliye, Milliyet, Ulus*** gazetelerinin başyazarlığını yaptı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra İstanbul'da ***Dünya*** gazetesini kurdu (1952). İleriki yıllarda hisselerinin tümü Bedii Faik'e geçecek olan bu gazetede ölünceye değin başyazılar ve haftalık söyleşiler yayımladı.

Atay'ın ***başlıca yapıtları :*** Güncel yazılardan derlemeler ***Eski Saat*** (1933), ***Niçin Kurtulmamak*** (1953), ***Çile*** (1955), ***İnanç*** (1965), ***Kurtuluş*** (1966), ***Pazar Konuşmaları*** (1966), ***Bayrak*** (1970). Gezi yazıları ***Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya*** (1930), ***Deniz Aşırı*** (1931), ***Yeni Rusya*** (1931), ***Moskova - Roma*** (1932), ***Bizim Akdeniz*** (1934), ***Taymis Kıyıları*** (1934), ***Tuna Kıyıları*** (1938), ***Hind*** (1944). ***Yolcu Defteri*** (1946), ***Gezerek Gördüklerim*** (1970). Anı kitapları ***Ateş ve Güneş*** (1918), ***Atatürk'ün Bana Anlattıkları*** (1955), ***Mustafa Kemal'in Mütarelce Defteri*** (1955), ***Çankaya*** (1961), ***Batış Yılları*** (1963), ***Atatürk'ün Hatıraları*** (1965), ***Atatürk Ne İdi*** (1968).

Falih Rıfkı'nın ilk yazıları (1910), ***Servetifunun*** dergisinin gençlere ayrılan sayfalarında çıktı. Bunlar, Fecriati edebiyatının etkilerini taşıyordu. Aynı dönemde birkaç manzumesi de yayımlandı. 1912'de ***Tanin***'de gazeteciliğe başlayınca İstanbul mektupları, köşe yazıları, röportajlar kaleme aldı. 1912 - 23 arası çeşitli dergilerde —hece ölçüsüyle yazılmış manzumelerle öyküler de içinde— çeşitli türlerde yazdı.

Falih Rıfkı'ya ***Hakimiyet-i Milliye*** ile ***Ulus***'taki köşe yazıları ün kazandırdı. Sağlam bir Türkçenin duru ama ustalıklı bir anlatımla birleştiği bu yazılarda Osmanlı devletinden genç Cumhuriyete geçişin ortaya getirdiği sorunları sergiliyor; Mustafa Kemal'in reformlarını ve batılaşmayı savunuyordu. Kısa sayılacak bir dönemde önemli olaylar içinde yaşamış, bu olaylarda etkin rol oynayan kişilerin yanında bulunmuş bir yazarın konularını canalıcı noktalarından yakalayarak keskin gözlem gücü ve sağlam bir üslupla işlemesi, dönemin basın yaşamı açısından da bir yenilik, bir «çeşni», bir renklilikti. Birbiri ardı sıra yayımlanan gezi yazıları da ***(Faşist Roma..., Deniz Aşırı, Yeni Rusya, Moskova - Roma;*** [1930 - 32]) Cumhuriyet döneminin bu türdeki ilk özgün örnekleri niteliğindeydi. ***Roman*** (1932) adlı yapıtında ise denenmemiş bir teknik kullanarak reformlar sonrasının toplumsal eleştirisini yapıyordu. Olay ve sorunlara iktidardaki CHP'nin görüşleri açısından bakan usta bir polemikçi kimliğiyle ***Ulus***'taki başyazılarını sürdüren Atay, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra çıkardığı ***Dünya*** gazetesinde de aynı çizgiyi izledi.

1960'lı yıllarda Türkiye'de toplumsal bilinçlenme hızlanırken Atay'ın kalemini sermaye partileri hizmetine verdiği, savunduğu birçok ilkeden uzaklaştığı görüldü. Artık «Atatürkçülük» adına emperyalistlerin ve çıkarcılar koalisyonunun yanında yer alıyordu. Bu nedenle ***Dünya***, varlığını ancak ilan geliriyle sürdürebilen bir gazeteye dönüştü ve Atay'ın ölümünden birkaç yıl sonra Bedii Faik tarafından bir işaclamına satıldı.

Alpay Kabacalı

ATAY Oğuz (İstanbul - 1934/İstanbul - 1978) Öykücü, romancı. Orta öğrenimini Ankara Maarif Koleji'nde (1952), yüksek öğrenimini, İstanbul Teknik Üniversite İnşaat Fakültesi'nde tamamladı (1957). Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde öğretim üyeliği etti. İlk romanı ***«Tutunamayanlar»*** basılmadan önce TRT Roman başarı ödülü kazanmıştı. 1971'den sonra ***«Yeni Dergi», «Soyut»*** v.b. dergilerde öyküleri, yazıları yayımlandı.

Oğuz Atay

Oğuz Atay'ın öykü ve roman kişileri, içyaşam sorunları, toplumsal bunalımlardan kaynaklanan, orta tabakanın okumuş bireyleridir. Bunalımın vurguladığı sorunlardan çok yarattığı olumsuzluklara kapılıp giden kişilerin ele alındığı ***Tutunamayanlar***'da ince yergi ve taşlama öğelerinin egemen olduğu söylenebilir. Yazar yer yer alaya alma uğruna, yapıtın bütününü zedeleyebilecek ayrıntıları kullanarak, bayalığa düşmeden küçük burjuva dünyasını oluşturan değerlerin karşısına çıkar. Ama bu karşı çıkışın temelinde bir acı vardır. Bu acının ve umutsuzluğun egemen olduğu kesimlerde, tutunamayanların tarihsel yazgılarının değişebileceği umudunu vermez Atay.

Tehlikeli Oyunlar'daysa daha geniş bir dünyanın kişileri, bu dünyaya özgü somut gerçeklik içinde çıkar karşımıza. Acıları ölüm gibi değişmeyen gerçeklere bağlanmış, insanın kendilerinin değişmez olduğuna inanmışlardır. Her iki yapıtında da Oğuz Atay'ın zorunlu yaşamsal ilişkilerden soyutlayarak dar bir dünyaya çektiği insanları, Belki genel özelliklerinin çok ötesindeki yönleriyle yansıtabilmek için romanlarında alışılmış kuralların dışına çıktığı görülür. Bu nedenle makale, şiir, anı, oyun biçimindeki yazın olanaklarıyle tekniği zorlayarak okuru şaşırttığı söylenebilir. Prof. Mustafa İnan'ın yaşam öyküsünü sergilediği *«otobiyografik»* romanındaysa bu tür zorlamalara başvurmaya gerek görmemiştir.

(Ş.K.)

ATEŞ Ahmet (Gaziantep - 1916 / İstanbul - 1968) Yazar, araştırmacı. Birecik'in Ağacaköyünde doğdu. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1939). Bitirdiği bölümde, Prof. Helmut Ritter'in asistanlığını yaptı. (27.2.-1939 - 1943), doçent (1943) ve profesör (1953) oldu.

Şarkiyat Enstitüsü müdürü, kuruluşundan itibaren yazdığı İslam Ansiklopedisi yazı kurulunun «murahhas müdürü», «Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyesi olan Prof. Ateş, 5 mart 1957'de İran liyakat madalyası Sipas (Şükran) nişanını almıştı. Bilimsel araştırmaları, ***Türkiyat*** Mecmuası, *Türk Dili, Belleten Tarih, İslâm İlimleri Enstitüsü, Şarkiyat, Türk Kültürü,* Türk Dili Araştırmaları *Oriens, Arc Orientalis, Macalla-i Danişkada-i Adabiyat* dergilerinde çıktı.

Başlıca Yapıtları : Tercüman-ül-Belaga, Sinbad - name, Farsça Grameri, Arapça dilbilgisi.

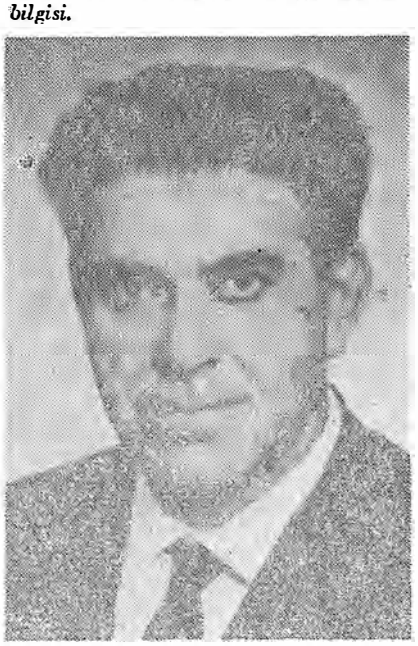

Ahmet Ateş

ATEŞ Kemal (Kaman - 1946). Yazar, öykücü. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı. İki yıl edebiyat öğretmenliğinden sonra bitirdiği fakülteye Türkçe Kompozisyon okutmanı olarak atandı. *«Yansıma», «Varlık», «Türk Dili»* v.b. dergilerde öykülerinin yanısıra deneme ve eleştiri yazıları da

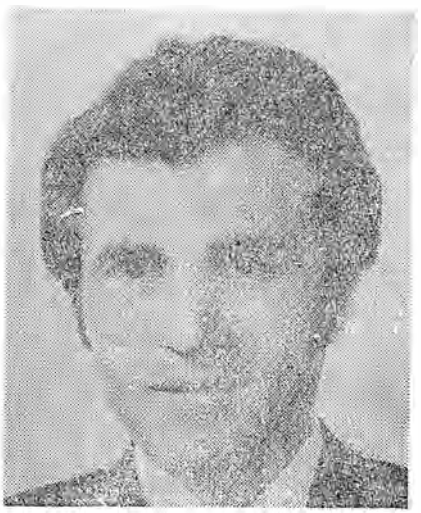

Kemal Ateş

yayınladı. Çoğunlukla 1970 sonrasının tarihlerini taşıyan öykülerinde gecekondu insanlarını yansıtırken kendine özgü teknikler kurmayı başardı. Bu öykülerinden oluşan tek kitabı *«Çürük Kapı»* (1978) adını taşıyor.

ATEŞ Toktamış (İstanbul - 1944). Yazar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden. Orta öğrenimini Avusturya Orta Okulu (Sangt Georg) ve Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı (1967). Bitirdiği fakültede Siyaset İlmi Kürsüsü'nde asistanlığa başladı (1967). *«Kuruluş Dönemi Osmanlı Toplumunda Siyasal İktidarın Yapısı»* konulu teziyle doktora sınavını verdi (1969). *«Demokrasi Teorisi Kavram, Tarihsel Süreç - İlkeler»* başlıklı teziyle doçent oldu (1975).

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsünde ve bu fakülteye bağlı Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsünde ve Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışan Doç. Ateş; Harp Akademileri, Millî Güvenlik Akademisi gibi askeri kurumlarda da öğretim üyeliği yapmış, değişik işçi sendikalarında sürekli eğitim çalışmalarına katılmış ve düzenlemiştir.

Cumhuriyet, Milliyet, Vatan vb. gibi gündelik gazetelerin yanısıra çeşitli dergilere de yazan Doç. Ateş'in *«Kapıkulu Kavramının Dünü ve Bugünü»* (1975), *«Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt»* (1978), *«İktisat Fakültesi Öğrencilerinin Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Araştırma Değerlendirmesi»* (1978) vb. gibi makalelerinin yanısıra; bellibaşlı çalışma-

ları arasında «*Siyasal Tarih Ders Notları*» (1969), «*Demokrasi*» (1976), ve «*Türk Devrim Tarihi*» (1979) sayılabilir.

ATILAL İbrahim (Dırama 1920). Sendikacı. Ailesiyle birlikte göç ettiği İstanbul'da ilk okulu bitirdi. Tütün işçiliği yapmaya başladı. 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin yandaş örgütlerinden biri olarak kabul edilen Tütün İşçileri Sendikasına girdi. Sıkıyönetim Komutanlığınca sosyalist partilerle sendikaların kapatılmasından sonra arkadaşlarıyle birlikte tütün işkolunda çalışanları yeni bir sendika çevresinde toplamayı başardı. Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında grev hakkı istemi doğrultusunda sınıf savaşımı veren bu sendikanın başkanlığını yaptı. 1951'de Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuad Baraner, Zeki Baştımar v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile yargılandı. Beş yıla hüküm giydi. Cezasını bitirip serbest bırakılınca cilt işçiliği yapmaya başladı. Basın-İş sendikasına üye oldu. Bu sendikanın yönetim kuruluna seçildi. Son görevinden emekliye ayrıldı.

ATILGAN Behcet (Kırklareli - 1913). Sendikacı. İşçi Sendikalarının sınırlı yetkilerle kurulduğu ve politika yapma yasağı konulduğu 1947 - 1950 dönemindeki kısıtlı özgürlük ortamında Nisan 1950'de Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1947'de kurulan sendikalar «sınıf» gerçeğini çoğunlukla yadsırken, «işçilerin sınıf haklarını ve meslek menfaatlarını korumak ve bunlara daha geniş haklar ve menfaatlar sağlamak, işçi haklarını ve menfaatlarını kısıtlayan hükümlerin kanunlardan çıkarılmasına ve yerlerine, bunları genişletici hükümler konulmasına çalışmak hükmünü de Tüzüğünde amaç maddelerinin başında belirtti. Atılgan, cemiyetin gelişmesi için çalışırken bazı gazetelere ve dergilere amaçlarını ve etkinliklerini anlatan yazılarda yazdı.

(K.S.)

ATILGAN Yusuf (Manisa 1921). Öykücü, romancı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1944). Bir süre öğretmenlik yaptı. Sonra Manisa'nın Hacırahmanlı Köyü'nde çiftçilikle uğraştı.

İlk romanı *Aylak Adam* (1. bas. 1959)da tek kişinin yaşamından kesitler alınmış, bu kişinin yalnızlığı, bunalımları, kendisine ters düşen değerler ortasındaki huzursuzluğu işlenmiştir. Hiç değilse yaşamının bir yılında çalışmadan ev, meyhane v.b giderlerini karşılama olanağına sahip bulunan «C»'nin kimliğinde, Behçet Necatigil'in deyişiyle «nevrastenik» bir tiple karşılaşırız. Yazar, yıllar sonra yayımladığı ikinci romanında bu kez, ruhsal yapısı cinsel dürtülerin tam egemenliğine giren bir kişiyi (Zebercet) tipleştirmeye çalışmıştır. Yayımlandıkları evrede geniş yankılar uyandıran romanlarından ilki, ***Cumhuriyet*** Gazetesi'nin düzenlediği Yunus Nadi Roman Yarışması'nda ikincilik kazanmıştı. Özellikle «*a*» dergisinde (1959) çıkan öykülerinden oluşan bir de öykü kitabı var: «*Bodur Minareden Öte*» (1960).

(Ş.K.)

Âti. Günlük, siyasal gazete. Bkn. *İleri*.

ATSIZ Hüseyin Nihal (İstanbul 1905 / İstanbul 11 Aralık 1975) Yazar, düşünür. Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gördü. Türkiyat Enstitüsünde asistanliğa başladıysa da (1931),

Nihal Atsız

(Cumhuriyet Gazetesi Arşivinden)

çıkardığı ***Atsız Mecmua***'da ırkçılığı savunması nedeniyle Malatya Ortaokulu öğretmenliğine atandı. Edirne Lisesinde, İstanbul Deniz Gedikli Okulunda ve Haydarpaşa Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapan Atsız, görüşleri yüzünden birkaç kez bakanlık buyruğuna alındı. Süleymaniye Kütüphanesi Tasnif Komisyonu üyesiyken emekliye ayrıldı. 3 Mayıs 1944'de yirmi iki arkadaşıyla birlikte tutuklanarak «Irkçılık Turancılık davası»nda yargılandıysa da dava aklamayla sonuçlandı. Aynı gerekçeyle, yazılarından dolayı birkaç kez mahkemeye verildi ve 1973 yılında Ceza Yasasının 142/3. maddesinde öngörülen «Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazası ile kaldırmayı hedef tutma» suçundan dolayı cezaevine alındı. Cezası, yaşlılığı nedeniyle Cumhurbaşkanınca bağışlandı (1974).

Irkçı-Turancı görüşlerini, çıkardığı *Atsız Mecmua* (1931-32, 17 sayı), *Orkun* (1933-34, 9 sayı), *Orkun* (1952-, 66 sayı), *Ötüken* (1964-75) dergilerinde savundu. Bunlardan bir bölüğü *Türk Ülküsü* adlı kitapta (1956) toplandı. Aynı görüşle kaleme alınmış öyküler (kitaplaşmadı), manzumeler (*Yolların Sonu*, 1946), romanlar *Bozkurtların Ölümü*, (1944), *Bozkurtlar Diriliyor*, (1949), *Deli Kurt*, (1958), *Ruh Adam*, (1973), tarih ve edebiyat incelemeleri *Edirneli Nazmi*, (1934), *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, (1935), *Dokuzboy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, (1939), *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, (1960), *Türk Tarihinde Meseleler*, (1966) vb. yayımladı.

Atsız, Türkçülük Turancılık ütopyasını sistemli bir biçimde değil, bu akımı benimsetme ya da taraflılarını yüreklendirme amacı güden makalelerinde ortaya koyar. Ona göre, «Türkçülük, büyük Türkelinde, Türk uyruğunun kayıtsız şartsız hâkimiyeti ve bağımsızlığı ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür. Bu ülkü, geçmişte birkaç kez gerçekleşmişti. Büyük Türkçülük ülküsü ve onanı ile yetişen gençlik sayesinde yarın yeniden gerçek olacaktır.» Atsız, Türkçülüğün şu dört kaynaktan geldiğini savunur: 1. Kökü çok eski olan ve Türk uruğunun şuuraltında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçilik, 2. Tanzimat'tan sonra, Avrupa'daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilik hareketi, 3. Devletimizin içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla doğan tepki, 4. Türklerin iki yüzyıldan beri çektikleri büyük sıkıntılar. Gerek Türk tarihinin gelişim çizgisi, gerekse dünyanın siyasal konjoktörü. «Turancılık ülküsü»nün gerçekleşmesine olanak verecek bir doğrultudadır. Atsız'a göre, Türkçülük ülküsünün temelleri insanın yapısında, özellikle ruhsal yaratılışında bulunmaktadır: «İnsanı hayvandan ayıran özelliklerden en başta gelenleri utanma, ülküye bağlanma ve bir iman ve fikir etrafında ölebilme hasletleridir. Utanan insan suç işlemekten ve ayıplanmaktan sakınır. Ülküye bağlanan insan maddi sıkıntılara, fedakârlıklara şikâyetsiz katlanır. Bir iman ve fikir uğrunda ölen insan da kendisinden sonra geleceklerin terbiyesinde olağanüstü rol oynar. Bunların madde ile ilgisi yoktur.»

1944'deki «Irkçılık Turancılık Davası»nda şimdiki MHP lideri Alparslan Türkeş'le birlikte yargılanmış olan Atsız, günümüz Türkiye'sinin en güncel konularından biri olan «Ülkücü terörizmi»nin düşünsel temellerini hazırlayanların başında gelmektedir.

(A.K.)

Atsız Mecmua, Düşün dergisi (15 mayıs 1931 -25 eylül 1932) 17 sayı çıktı. Aylık, «Sahibi ve Mesul Müdürü» : Hüseyin Nihal (Atsız). İlk sayısındaki «Kuş Bakışı» başlıklı sunu yazısında derginin amacı şöyle anla-

tılır: «Bu mecmua halkın içine girecek, onun ıztırabını ve sefaletine katılarak, köylümüzü ve köylerimizi kurtarmaya ve yükseltmeye çalışacak gençlerin mecmuası olacaktır. Turancılıktan Anadoluculuğa ve Maksizmden Faşizme kadar hangi içtimaî akideye temayül edersek edelim, üzerinde çalışılacak bir saha vardır: Anadolu. Yükselmesi, artması ve kuvvetlenmesi lazım gelen bir kütle vardır: Türk köyü ve Türk köylüsü.» Zeki Velidi Togan, Abdülkadir (İnan), Nihat Sami (Banarlı), Orhan Şaik (Gökyay), M. Fuat (Köprülü)'ın yanısıra Sabahattin Ali, Pertev Nail (Boratav), Abdülbaki (Gölpınarlı)'nin de yazılarının yer aldığı dergide özellikle dil, edebiyat, folklor araştırmaları konularının önde geldiği görülür.

Avam Âmme sözcüğünün çoğulu. Halkın büyük kısmı, «havas» karşıtı anlamında kullanılır. Havas, «okumuşlar» anlamındadır. Bu avam-havas ayrımı, Osmanlı devletinin *Tanzimat döneminden kalmadır.* O dönemde Batı taklitçisi, uydu-Batıcılık yanlısı bir avuç bürokrat aydına «havas» denirken, bunların dışında kalan büyük halk yığınlarına «avam» denilmiştir.

Avam Fırkası (Osmanlı Hürriyetperver). *Mütareke döneminin siyasal partilerinden.* Kasım 1918'de Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Kadri beyler tarafından kuruldu. Ali Fethi'nin eski bir İttihat ve Terakki Fırkası yöneticisi olması nedeniyle bu Partinin —İnfisah kongresi»nden önce kurulmasına karşın— devamı sayıldı. «Minber» gazetesinin desteklediği «Avam Fırkası» kurulduğu yıl kendi kendini kapatma kararı aldı. Başkan ve kimi üyeleri «millî mücadele»ye katılmak üzere Anadolu'ya geçtiler.

Avam Fırkası (radikal). Mütareke döneminin siyasal partilerinden. 5 kasım 1918'de Mevlânazade Rıfat (başkan), Emin Ali, Mazlum, Mehmet Faik, *Müdafaa* gazetesi yazar ve yönetmeni Ragıp beyler tarafından kuruldu. Dönemin siyasal yaşamında önemli işlev ve etkisi olmadı.

Avarız-ı Divâniye. Osmanlı İmparatorluğunda kentli ya da köylü ev, tarla, han, hamam v.b. taşınmaz mallara sahip olan erkeklerden alınan olağanüstü vergi. «Tekâlifi Divaniye» olarak da adlandırılan bu vergiye göre belirlenen yükümlülere «avarız hanesi» denilmekteydi. Dokuz erkek bir «avarız hanesi» olarak göz önünde tutulmuş, her dönemde değişik bölgelere göre değişik ölçülerde oran saptanmıştı. Yavuz Selim'in Mısır seferine hazırlandığı evrede (1516) Balıkesir ve dolaylarına 10 - 12 akçe: Kanuni Süleyman'ın padişahlık yıllarında aynı bölgeye 30 akçe salma çıkarılmıştı. Murat III. döneminde (1574 1595) İran ve Avusturya savaşlarının başladığı yıllar her yıla «mahsup edilmek» üzere «tahsil» olunduğundan, öteki vergiler gibi olağan yükümlülük biçimine dönüştü. Avarız-ı Divâniye vergisi kimi değişiklik Tanzimat dönemine kadar sürmüştür.

AVCI Ferit (Artvin, Murgul - 1954). Karikatürcü. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümünü bitirdi.

1975'te karikatüre başlayan sanatçı, birçok yurt içi sergiye katıldı Bir şirkette grafiker olarak çalışan Avcı, İşçi Kültür Derneği'nin bir karikatür yarışmasında birincilik kazandı. Bazı sendika dergilerinde çizgi çalışmalarını sürdürüyor.

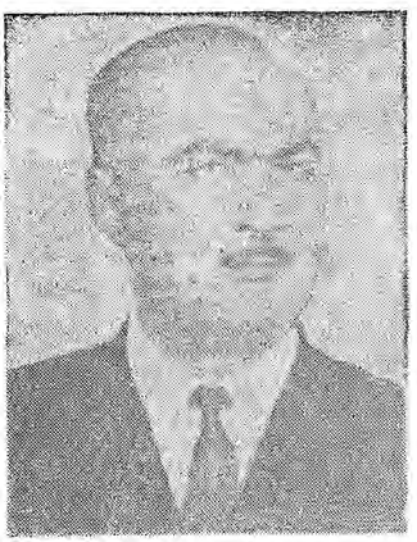

Sabit Osman Avcı

AVCI Sabit Osman (Artvin 1921). Millet Meclisi eski başkanlarından Yüksek öğrenimini Orman Fakültesi'nde tamamladı Çeşitli illerde orman işletme müdürlüğü görevinde bulundu. Adalet Partisi saflarında politikaya atıldı. 1961'de Artvin'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Köy İşleri, Orman, Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanlığı yaptı 3. dönemde Millet Meclisi başkanlığına seçildi.

AVCIOĞLU Doğan (Bursa - 1926). Yazar, düşün adamı. Yüksek öğrenimini Fransa'da siyasal bilgiler ve ekonomi dallarında yaptı. Ülkeye dönünce bir süre Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde asistanlık etti (1956). Demokrat Partinin meclis diktası girişimlerine karşı savaşım döneminde *«Ulus», «Akis»* dergi ve gazetelerinde yazdığı yazılarla tanındı. Aynı dönem C.H.P'nin araştırma bürosu'nda çalıştı. 27 Mayıs 1960'dan sonra Kurucu Meclis'e üye seçildi. Bir süre de Türk-

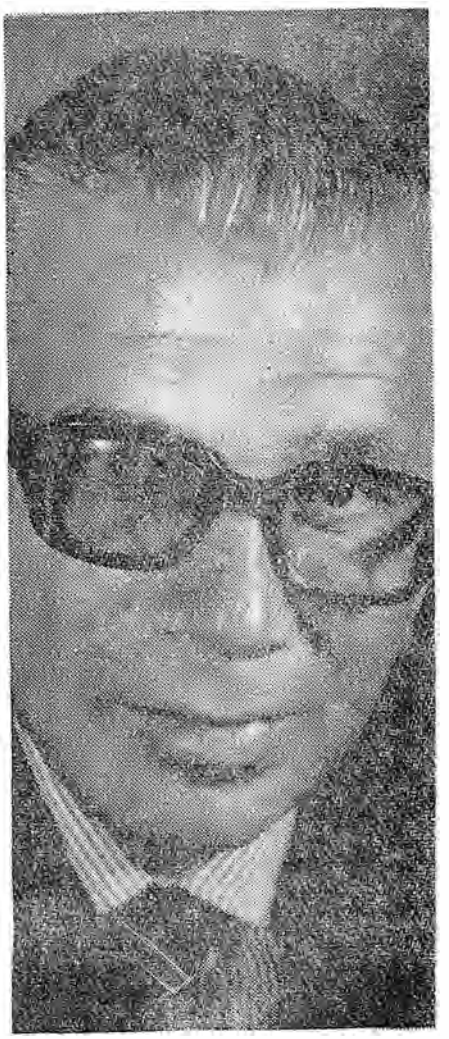

Doğan Avcıoğlu

İş'in Araştırma Merkezi müdürlüğü görevinde bulundu. Cemal Reşit Eyüboğlu ve Mümtaz Soysal ile birlikte *«Yön»* dergisini kurdu. Sürekli başyazarlığını yaptığı bu dergide asker-sivil orta tabakanın «reformcu» kanadını kemalist ideolojiden kaynaklanan sol bir çizgide birleştirmeye çalıştı. Yazılarında ırkçı ve turancı görüşlere kesinlikle karşı çıkarak gerici cephenin sosyal adalet düşünüsünü boğmaya çalıştığını vurguladı. Genellikle, «Türkiye, orduya dayanarak ve ordunun desteğiyle gericiliği ve gericileri yenmesini bilecektir» (Yön, 21 şubat 1962) görüşünden hareket ederek 27 mayıs sonrası düşün ve eylem ortamında kendisini gösteren «21 şubat» ve «21 mayıs» gibi darbe girişimlerine kuramsal olarak yandaş göründü. Temelde, «tek kalkınma yönteminin sosyalizm» olduğunu belirtiyor, emperyaliz-

me karşı tam bağımsızlık ilkesini savunuyordu.

Sosyalist Kültür Derneği'nin oluşumuna da büyük ka kısı olan Avcıoğlu'nun özellikle 1963'lerden sonraki yazılarında «Millî demokratik devrim» tezini benimseyen Mihri Belli gibi kimi eski sosyalistlerle aynı çizgide birleştiği söylenebilir. Bu evrede genel yayın müdürlüğünü ve başyazarlığını yaptığı *«Devrim»* dergisinde «parlamento vitrinli faşizm» kavramını ileri sürerek, «parlamento dışı muhalefet»i kemalist ideoloji ilkeleri etrafında birleştirmeye çalışır, «Bağımsızlık içinde, devrim yoluyle düzen değişikliğini gerçekleştirmek ve kısa sürede çağdaş uygarlığa ulaşmak» biçiminde özetlediği Kemalizmin üst yapıda esaslı değişiklikler gerçekleştirmesine karşın devrimi alt yapıya indiremediğini belirtmekte ve feodalizmi kökünden tasfiye edecek bir toprak devriminin, kurtuluş savaşının feodal ve yarı feodal zümrelerle birlikte yapılması nedeniyle, başarılamadığını yazmaktadır. Aynı nedenle, «Atatürk'ün devrimleri gerçekleştirme aracı olarak kurduğu parti (C.H.P.) halkın değil eşrafın partisi haline gelmiş» bu yüzden kısa sürede tutucu nitelik kazanmıştır.» Bu ve benzeri tarihsel koşullardan ötürü «alt yapı devrimlerinin başarılamayışı Kemalist tezin bugün için de geçerli olduğu gerçeğini değiştirmez.» *(Devrim,* 11 kasım 1969).

Birkaç kez «Orduyu başkaldırmaya teşvik» savı ile koğuşturmaya uğrayan Avcıoğlu, 12 mart döneminde Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu ve arkadaşları ile birlikte tutuklanmış, dava sonunda beraat etmişti.

Yapıtları: Türkiye'nin Düzeni (1968-Cumhuriyet Gazetesi Yunus Nadi Armağanı 1969), *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* (1969) *Devrim Üzerine* (1971), *Milli Kurtuluş Tarihi* (üç kitap, 1974).

(Ş.K.)

Doğan Avcıoğlu'ndan Seçmeler

SOSYALİZMDEN ÖNCE ATATÜRKÇÜLÜK

Türkiye, kalkınma ve Batılılaşmanın ve hattâ milletçe varolabilmenin tek şartı olarak, kapitalist olmayan ve demokratik reformlarla desteklenen halkçı ve devletçi bir politikaya dört ell sarılmak zorundadır. Ağaların ekonomik ve politik gücünü kıracak ve köylünün kurtuluşunu sağlayacak ve tarımı sanayiin yiyecek ambarı, bankası ve pazarı haline getirecek şekilde bir toprak reformunun yapılması dış ticaret ve malî kurumların devlteleştirilmesi, ekonomiyi Milletlerarası kapitalizmin peyki olmaktan kurtaracak tedbirlerin alınması millî sanayiin Milletlerarası kapitalizme karşı korunması, müesir bir plânlamaya dayanan ileri devletçi ve halkçı bir politikanın uygulaması, halk çocuklarına en geniş imkânları verecek demokratik bir eğitim reformunun sahneye konması, sendikacılığın geliştirilmesi ve siyasî iktidarı bugünkü statükocu hâkim sınıfların tekelinden kurtaracak diğer demokratik reformların gerçekleştirilmesi gibi hayatî reformlar, çağdaş uygarlığa hızla erişmeyi hedef tutan Atatürkçü bir programın vazgeçilmez maddeleridir. 27 Mayısçı dinamik kuvvetler, böyle bir programın hasreti içindedir.

Bu proğramı en geniş bir sosyal temel üzerine oturtmak, gerçekçiliğin icabıdır. Atatürk çeşitli sosyal sınıflarda derin izler bırakmış büyük bir insandır. Bu sebeple Atatürkçü bir politika, bugünkü Atatürkçülüğe aykırı gidişin yarattığı bıkkınlık ve sosyal infilâk ihtimallerinin uzak görüşlü çevrelerde yarattığı haklı endişe gözönünde tutulursa, zümre çıkarlarını ikinci plâna iterek, çeşitli sosyal tabakalarda beklenmedik destekler bulabilir. Memur burjuvazisinin dinamik unsurları, Atatürkçü aydınlar, küçük esnaf, sayıca az da olda Milletlerarası kapitalizmle çatışma halindeki millî sanayiciler (Ünilever, Chrysler, Eternit ve petrol şirketleri ile bu tip çatışmalar görülmüştü.) Atatürkçü bir programın uygulanmasında ileri gidişin temel unsuru olan işçilerimizin safında yer alabilirler.

Böyle bir toplanış, sadece ciddî bir toprak reformu fikri etrafında bile gerçekleştirilebilse, reform, köylü ve işçi ittifakının temellerini atarak, hızlı sanayileşmeyi kolaylaştırarak ve siyasî iktidarın ağaların elinden kurtulmasını sağlayarak işçi sınıfının ve bütün ilerici kuvvetlerin güçlenmesine yol açacaktır.

(Yön, 10 Nisan 1963)

Avlu (lat, Atrium, Yun. Aula, Fr. Atrium, Alm. Aula). Bir yapının ortasında, önünde, yanında arkasında, duvarlarla çevrili, üstü açık yer, alan.

Türkiye evinde avlu, bütün günlük yaşamın içinde yer alabildiği bir alandır. Eski Roma evinde, çevresinde odaların yer aldığı, ortasında havuz bulunan, orta avluya Atrium denilirdi. Atriumlu ev Akdeniz çevresinin geliştirdiği bir örnektir.

Avni (Yenişehir 1827 / İstanbul 1883) Divan Şairi. Asıl adı Hüseyin'dir. Babası Ebubekir Paşa ve Tuncala mutasarrıfı Abdurrahman Sami Paşa'dan özel öğrenim görerek yetişti. Divan Katipliği göreviyle Vidin'de, Bağdat'ta (1859), Tahrir-i Emlak Komisyonu'nda görevli olarak Gelibolu'da, Bidayet Mahkemesi üyeliği ile İstanbul'da bulundu. XIX. yüzyıl divan edebiyatının en güçlü şairi sayılan Avni, rahat ve güzel söyleyişiyle, yaşadığı dönemde yenilikçi edebiyat adamlarının da benimsediği bir şair oldu. Basılmış *Divan*'ı (1889) ve *Mesnevî terciimesi* vardır.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) (CECA EGKS); Avrupa'lı politikacılar, dünya savaşlarının genellikle Almanya - Fransa çelişkisinden çıktığını gördüler ve bu savaşların gerçek nedenini oluşturan ekonomik rekabetin, barış içinde özel bir düzene kavuşturulması gereğini farkettiler. Hele bu iki ülkenin demir ve çelik üretimi belirli bir ortak organın denetimi altına alınabilirse, savaşlara malzeme yollayan kaynağın kesin olarak kurutulmuş olacağı düşünüldü. Bütün bu genel saptamalara karşın, AKÇT'nin kuruluşunda Almanların bir başka yönlü çabaları, Ruhr bölgesine demir-çelik üretimi için konulmuş bulunan işgal güçlerinin denetimine bu amaçla son verme doğrultusunda idi.

Kurulan Kömür-Çelik Topluluğunun koyduğu ilkeleri uygulamak üzere bir «yüksek merci» kurulması öngörülüyordu. «Yüksek merci»'in kar rları, üye ülkelerin meclislerinin ayrıca onay ve kabulüne gerek kalmadan doğrudan doğruya uygulanabilecekti. Buna göre demir - çelik gibi çok sınırlı bir alanda da olsa yeni kuruluş ilk kez olarak uluslarüstü bir organ (supranational) ile donatılıyordu.

Kömür Çelik Topluluğunun verdiği bu olumlu örnek, 2. dünya savaşının hemen arkasında Birleşik Avrupa Devletleri

için gerekli girişimlerin zamanının geldiği izlenimini bıraktı.

Kömür Çelik Topluluğu'nun olumlu ve cesaretlendirici deneyleri; Altıları, 1955'te Messina'da bir konferansta toplanarak, Avrupa için bütün ekonomik alanları kapsayan daha geniş bir birliğin kuruluş tasarısını hazırlamaya yöneltti; ancak bu çabalardan doğan AET, çok daha büyük sorunlarla başetmek zorunda kaldı.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Avrupa Yatırım Bankası AET'nu kuran Roma antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle (1958) birlikte, tüzel kişiliği bulunan bir Finansal kurum olarak Avrupa Yatırım Bankası da kuruluşunu tamamlamıştır. AET üyesi 9 ülkenin (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Hollanda, Danimarka, İrlanda ve Lüksemburg'un) —finansal güç ve büyüklüklerine göre— koydukları 2 milyarı aşkın dolarlık sermaye ile kurulmuş bulunan Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa piyasalarından tahvil çıkarma yoluyla da kaynak sağlayabilmektedir. Bankanın görevleri; bölgesel kalkınma kredileri açmak, ortak amaçlı projeleri finanse etmek ve sanayide yapı değişikliği kredileri vermektir. Ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklı ülkeler arasında kurulan gümrük birliklerinin, sermayelerin gelişmiş bölgelerde toplanması ve gümrük birliği öncesi gelişmişlik farklarının böylelikle daha da artması sonucunu doğuracağını öngören kurama karşı bir önlem ve araç olmak üzere de Avrupa Yatırım Bankası'na işlevler yüklenmiştir. Bununla birlikte gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki farkları düzenleyici ve ayarlayıcı fonksiyon üstlenecek bir bankanın yapısının çok değişik olması gerekiyordu. Oysa Avrupa Yatırım Bankasının daha faaliyetinin başında az gelişmiş ülke ve bölgelere kredi dağıtımındaki tutumu, «hassas bir bankacı şöhreti»ne ulaşma çabası içinde olmuştur. Ayrıca kredi verilişlerinde AET organları kadar ayrıca üye ülkeler de ortak karar verme olanaklarını elden kaçırmak istemediklerinden, bankanın uygulaması karışık bir bürokrasi ile donatılmıştır. Sonra da, sorunun büyüklüğü karşısında bankaya bu amaç için ayrılmış bulunan yatırım fonunun son derece yetersiz oluşu dikkatleri çekmektedir.

Öte yandan bankanın kuruluşundaki başlıca etken; AET'nin kuruluşuyla eski sömürge bağlarını koparmak istemeyen üye ülkeler bakımından, Afrika'daki kolonial ilişkilerini sürdürmede parasal bir çekicilik ve sömürüye yeni görünüm bulma çabalarıydı. Bunu çeşitli kredilere katılma paylarında da görmek, olanaklıdır. Afrika'lı eski sömürgelerine Avrupa Yatırım Bankası kanalıyla açılacak kredilerin temel ağırlığını Fransa üstlenmiştir. Öte yandan AET ile Türkiye'nin ortak üyeliğini öngören Ankara anlaşmasının eki olan mali protokolün gerektirdiği finansal fonların derlenmesi bakımından da, Türkiye ile en yoğun dış ticaret ilişkileri içinde bulunan Almanya en yüksek katkıyı yükümlenmiştir.

Avrupa Yatırım Bankası, I. Mali protokol uyarınca ortak üyeliğin ilk 5 yılı için Türkiye'ye 175 milyon dolarlık kredi açmış ve 1974 yılı sonuna kadar bu kredinin tamamı ödenmiştir. 1976 yılında sona eren II. Malî Protokol uyarınca da Türkiye 220 milyon dolar kredi almıştır. Bugün yürürlükte olan III. Malî protokoldür ve o da, 5 yıl için geçerlidir. Avrupa Yatırım Bankası açacağı kredilerin koşulu olarak, ihale yapılması durumunda; bu ihalelere AET uyruklularının serbestçe katılabilmelerini ve kredilerden Türkiye'deki yerli ve yabancı firmaların eşit olarak yararlanabilmelerini öngörmektedir. Malî protokollerin bir başka ilgi çekici koşulu da, açılacak yatırım kredilerinin donanım ve makina dışalımında kullanılması durumunda, bunların dış alımlarının sadece AET ülkelerinden yapılabilmesidir.

Bankanın organları; en üst organ olarak üye ülke Maliye bakanlarından oluşan «Guvernörler konseyi», sermaye paylarına göre üye ülkelerce seçilen yönetim kurulu, genel müdürlük ve denetleme komitesi biçiminde sıralanabilir.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

AY Behzat (Mersin 1936) Romancı, hikâyeci ve yazar. Köy Enstitüsü'nden yetişen yazarlardandır. Düziçi Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra çeşitli yerlerde ilkokul öğretmenliği yaptı. Daha sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümünü bitirdi ve özellikle Doğu illerinde ilkokul öğretmeni, gezici başöğretmen ve müfettiş olarak çalıştı. Haydarpaşa Lisesi (İstanbul) rehber uzman öğretmeniyken emekli oldu (1979) İlk yazıları 1953'lerde yayımlanmaya başladı. *Varlık, Yelken, İmece, Yön, Türk Solu, Yansıma* gibi dergilerde, *Cumhuriyet, Vatan, Akşam* gibi gazetelerde yazıları çıktı. Köy izlenimlerini ve gezilerini *Köyden Geliyorum* (1961) ve *Gündoğusu* (1970) adlı kitaplarda topladı. Toprağı kendine yetmeyen, tarımın makinalaşması sonucu ırgatlık yapma olanağından da yoksun kalan köylünün kente göç etme serüvenini işlediği *Dor Ali* (1966) adlı romanından sonra daha çok özyaşamından kaynaklanan ve toplumumuzdaki öğretmenin sorunlarını, çatışmalarını ve çıkmazlarını konu alan *Sis İçinde* (1973) ve *Sürgün* (1975) adlı romanları yayımlandı Köy kökenli aydınların kent yaşantısı içindeki bunalımlarını ruh çözümlemeleriyle vermesi, zaman zaman alaycı anlatımı, içkiyi ve cinselliğin ağır bastığı sevgiyi bir çözüm ya da sığınak gibi ele alması belirgin özelikleridir. Hikâyelerini *Başkanın Ankara Dönüşü* (1961) adlı kitapta toplamıştır.

(E.C.)

AY Lütfi (İstanbul 1911) Tiyatro eleştirmeni ve oyun çeviricisi. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yüksek öğrenimini de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dil ve Edebiyatı bölümünde tamamladı (1949). Çeşitli resmi kurumlarda çalıştıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme bürosunda çevirmenlik, Devlet Tiyatrosu Edebi Heyet Raportörlüğü, Genel Sekreterliği yaptı. Devlet Konservatuvarı'nda tiyatro tarihi okuttu. Gençliğinden beri tiyatroya ilgi duymuş, bir ara Raşit Rıza'nın Türk Tiyatrosu'nda, sonra Darülbedayi'de sahneye çıkmıştır, *Ulus* (1943 1954), *Halkçı, Cumhuriyet, Vatan, Akis, Türk Dili* dergi ve gazetelerinde çeşitli zamanlarda tiyatro eleştirmeleri yazmış değişik yazarlardan yirmiye yakın oyunu Türkçeye çevirmiştir. Yazdığı zamanlar, ortamın alışılmış yargılarının dışına çıkamamış, eleştiride özgün ve ileri bir varlık gösterememiştir.

(G.A.)

Âyan. Osmanlı İmparatorluk düzeninde önde gelen toplumsal katman. Genellikle «Âyan ü eşraf» olarak kullanılan deyimin belirttiği kimseler, Prof. Mustafa Akdağ'ın deyişiyle doğuşları itibariyle gerçekleyin hükümet kapısından geliyorlardı. Geçmişte ya vezir ya da subaşı, sancakbeyi, kadı, müderris v.b. görevlerde bulunmuş olanların biriktirdikleri servetler (han, hamam, dükkân, bağ, bahçe gibi taşınmaz mallar ve vakıfların mütevelliliği) kendilerinden sonra gelen kuşaklara da yararlanma olanağı verdiğinden bu katman kent ve kasabaların güçlü kişilerinden oluştu. Başlangıçta devletin temsilcilerine karşı halk temsilcileri sayıldılar. (Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı). Halk oyu ile seçilerek, seçimleri fermanla onaylanıyor. «âyanı vilayet ve iş erleri» adını alıyorlardı XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yönetimde ağırlıkları görülmeye başladı. Özellikle vergi toplama yetkilerinin yanısıra yönetime ilişkin ayrıcalıklar aldılar. Merkezdeki otorite zayıfladıkça valilerle âyan arasında çıkar çatışması ve uyumu görüldü. Uyum, âyanın verdiği rüşvetlerle sağlanıyor bu rüşvetin faturaşını ise halk ödüyordu. Giderek başkentin de valilerin de onayı alınmaksızın âyanın sahip olduğu yetki ve ayrıcalıklar babadan oğula geçmeye başladı. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde

Anadolu ve Rumelide maliye, askerlik ve siyasette âyanların gücü belirleyici güç durumuna geldi. Yozgat, Çorum, Kayseri, Ankara Tokat ve Amasya dolaylarında Çapanoğulları; Manisa, İzmir, Aydın bölgesinde Karaosmanoğulları; Rumeli'de, Rusçuk, Tırnova, Hazergrad'da Tirisnikli İsmail; Serez ve Drama kesiminde Serezli İsmail; Gümülcine'de Tokatçıklı Süleyman; Silistre'de Yılkoğlu Süleyman büyük ün ve nüfuz kazandılar. Nizam-ı Cedit'in oluşturulduğu evrede Yeniçeri ağalarından birinin ordunun başkomutanı olan sadrazamı azlederek başkent üzerine yürüme girişimini âyandan Alemdar Mustafa Paşa önledi. Ve selim III. tarafından sadrazamlığa getirildi.

(A.C.)

Âyan (Heyeti) İlk Osmanlı Kanun-i Esasi'si (Anayasası) uyarınca oluşturulan «Meclis-i Umumi»nin iki kurulundan biri. «Heyet-i Âyan». Yaşamları boyunca görevde kalma koşulu ile Padişah tarafından seçilen üyelerden oluşturulmuştur. Yasaya göre âyan üyeleri, «Meclis-i Umumi»nin milletvekili üyelerinin üç bir sayısı göz önünde tutularak (madde. 60) kırk yaşını geçmiş devlet adamları arasından seçiliyordu. Kanuni Esasi, âyan üyeliğine nazırlık, valilik, ordu komutanlığı, elçilik, kazazkerlik, patriklik, hahambaşılık v.b. görevlerde bulunmuş kimselerin seçilmesi gerektiğini özellikle belirtmişti (madde. 62).

Âyan heyeti, her yıl kasım ayı başında çağrısız toplanacak, (madde 43) Padişahın iradesiyle açılacak ve mart ayı başında yine Padişah iradesiyle kapanacaktı. Heyetin Meb'usan Meclisi'nden geçen yasa tasarılarını onaylama ya da değiştirilmesi isteği ile geri çevirme yetkisi yanında yeni yasa tasarıları da verme hakkı vardı.

İlk Âyan Heyeti 19 mart 1877 günü Padişah Abdülhamit II. tarafından toplantıya çağrılmış ve başkanlığa Server Paşa atanmıştı. Meb'usan Meclisi'nin dağıtılması üzerine âyan da 1908'e kadar görev yapmayan bir kurul durumunda kaldı. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine, yaşayan üç üyesine yenileri eklenerek 17 aralık 1908'den İstanbul'un işgaline kadar (16 mart 1920) çalışmalarını sürdürdü.

Meb'usan Meclisi'nin kendi kendisini dağıtması üzerine Anadolu'da yeni bir Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturma çabası içinde bulunan ulusalcı güçler tarafından varlığı kabul edilmedi.

(A.C.)

Aya Stefanos Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasında imzalanan barış belgesi (3 mart 1878) Londra Protokolünün Osmanlı Devletince redderilmesi üzerine Rusya ile başlayan savaşta, Osmanlı orduları —Gazi Osman Paşa'nın ünlü savunmasına karşın— Plevne'nin düşmesiyle (10 aralık 1877) çözülmeye başlamıştı. Ruslar Balkanlara doğru ilerlemeye başladılar. Şıpka'da Süleyman Paşa'nın savunması da kanlı savaşmalar sonucu çözülünce Rus orduları Edirne'ye girdiler. (22 ocak 1878). Öte yandan Kars düşmüş (18 kasım 1877), Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın savunduğu Erzurum sarılmıştı. Yenilginin nedenini savaşın Yıldız Sarayından yönetilmesine bağlayanlar vardır. Bu sonucu alan Ruslar hazırladıkları barış tasarısını batılı ülkelerin onayına gönderdiler. Tasarının temel hükümleri şu önerileri kapsıyordu.

1 — İstanbul Konferansının öngördüğü sınırlar içinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun metbuluğu altında bir Bulgar Prensliğinin kurulması.

2 — Bosna ile Hersek'e özerklik sağlanması ve Viyana hükümeti istediği takdirde bu illerin Avusturya yönetimi altına alınması.

3 — Sırbistan'la Karadağ'a ve Dobruca şekli altında Romanya'ya tam bağımsızlık tanınması.

4 — Kars, Batum, Ardahan ve Doğu Beyazıt'ın Rusya'ya verilmesi.

5 — Osmanl İmparatorluğu'nca Rusya'ya belli bir savaş tazminatının ödenmesi.

6 — Rus gemilerinin her seferinde Padişahtan özel izin alınarak geçmelerinin sağlanması.

24 aralık 1878'de, Osmanlı Hükümeti, İngiltere'den barışın sağlanması yolunda ilgisini istemiş, bir süre sonra da Rus orduları başkomutanlığına «ateş kes» için başvurmuştu (8 ocak 1878). Silah bırakımından sonra Rus İmparatorluğunun yayılma politikasının savunucularından Kont İgnatiyev'in, Abdülhamid II'nin temsil ettiği saltçı Osmanlı İktidarına kabul etttirdiği antlaşmanın hükümleri şöyle özetlenebilir:

Osmanlı İmparatorluğu, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın egemenliğini tanıyacak, Bulgaristan'ın Osmanlı devletine vergi veren ayrıcalıklı bir prenslik olmasını kabul edecektir. Bulgar Prensi halk tarafından seçilecek, bu seçimi batılı devletlerin tanımasından sonra Osmanlı devleti de onaylayacaktır. Bulgar ordusu oluşuncaya kadar 50.000 Rus askeri Bulgaristan'da kalacaktır.

Tuna nehri kıyılarındaki tüm savaş kaleleri yıkılacak ve nehirde savaş gemisi bulunmayacaktır.

Rusya'nın istediği 1.410.000.000 rubble savaş tazminatını Osmanlı devleti ödemekle yükümlü olacaktır Rusya bu paranın 1.000.000.000 rublesini almamak karşılığında Ardahan, Kars, Batum ve Bayazıt'ı istemiş ve Abdülhamid II bu koşulu da kabul etmiştir.

Antlaşma Osmanlı devleti adına dış işleri bakanı Saffet Paşa ile Berlin büyük elçisi Sadullah Paşa, Rusya adına İgnatiyev ile Nelidov imzalamışlardır. Başta İngiltere olmak üzere batılı devletler Aya Stefanos antlaşmasının getirdiği hükümleri çok ağır bulduklarını belirtmişler Paris antlaşmasını imzalayan devletlerin Berlin'de toplanarak yeni öneriler çerçevesinde birleşmesi gerektiğine karar vermişlerdir. (Bkz. Berlin Antlaşması) Abdülhamid II ise Rusya'nın yeni bir saldırısı karşısında yalnız kalmama gerekçesiyle —Kıbrıs'ı bırakma karşılığında— İngiltere ile dostluk antlaşması yaptırmıştır (4 haziran 1978).

Ahmet Ceyhan

AYATAÇ Mustafa (1927) İçten ve çoşkulu resimleriyle özgün bir ilerici tavır taşıyan Mustafa Ayataç, dünya devrimci resminin ve özellikle Meksika sanatının deneyimini anadolulu duyarlığı ile özümseme yolunda çalışmalar yapan tutkulu bir sanatçıdır.

(O.T.)

AYBAR, Mehmet Ali (İstanbul - 1910) Yazar, Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanlarından, İstanbul milletvekillerinden. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1936). Bir süre Fransa'da okudu. II Dünya Savaşında Paris'in düşmesi üzerine ülkeye döndü Hukuk Fakültesi'nde asistanlık ve Devletlar Hukuku doçentliği yaptı. «*Vatan*», «*Gün*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı yazılardan dolayı, fakültedeki görevine son verildi. Naci Sadullah ve Şerif Hulusi (Kurbanoğlu) ile birlikte «*Hür*» ve «*Zincirli Hürriyet*» adlı haftalık siyasal gazeteleri çıkardı; bu gazetelerin başyazılarını yazdı. C.H.P.'nin son iktidar döneminde, kimi yazıları hakkında açılan dâvalardan yargılanarak 3 yıl 8 aya hüküm giydi. İstanbul ve Nevşehir cezaevlerinde yattı. 1950'de çıkarılan af yasası uyarınca cezasını bitirmeden «tahliye» edildi. Demokrat Parti'nin baskı döneminde avukatlık yaparak yaşamını sürdürdü. «*Nuhun Gemisi*» adlı gülmece dergisinde siyasal, «*Yeditepe*» ve «*Beraber*» dergilerinde —Tahsin Hüsnü takma adiyle— sanat ve toplum-bilimsel yazılar yazdı. 27 mayıs 1960'dan sonra kimi sendika yöneticileri tarafından

Mehmet Ali Aybar

kurulan Türkiye İşçi Partisi (T.İ.P.)'nin genel başkanlığına getirildi. 1963, 1966 ve 1968 kongrelerinden sonra görev verilen Genel Yönetim Kurullarınca üç kez genel başkanlığa seçildi. Partinin katıldığı 1965 ve 1969 seçimlerinde İstanbul'dan aday gösterilerek parlamentoya girdi. Kasım 1969'da Behice Boran - Sadun Aren ve arkadaşlarının oluşturdukları «Emek Gurupu»na karşı «mücadeleye devam edebilme gerekçesiyle genel başkanlıktan, daha sonra da partiden istifa etti.

12 Mart döneminde Mecliste bağımsız İstanbul milletvekili olarak görevini sürdüren Aybar, Nihat Erim'in oluşturduğu hükümete güven oyu vermiş, sonraki seçimlerde yeniden seçilma olanağı bulamamıştı. 30 mayıs 1975'te, kimi eski T.İ.P.'lilerle birlikte Sosyalist Devrim Partisi'ni kurdu ve partinin 1979 kongresine kadar genel başkanlığını yaptı. 14 ekim 1979 Senato üçtebir yenileme seçimlerinde İstanbul'dan adaylığını koydu, kazanamadı.

Mehmet Ali Aybar, *«Vatan»* gazetesinde yayımladığı ilk yazılarında (1945) demokrasinin biçimselliği nedeniyle birçok ülkede kamusal haklara gölge düşürüldüğünü bu nedenle bireylerin savaşım yetenekleriyle kişiliklerini geliştirme olanağı bulamadıklarını ileri sürerek gerçekçi ve somut hakların yaşama geçirilmesi için savaşım zorunluluğu üstünde durur. Aynı evrede *«Gün»* *«Doğruyol»* (Kayseri), *«Gerçek»* gazete ve dergilerinde ise anayasal haklar, kapitalizm sosyalizm sorunlarına ilişkin görüşlerini yazar. «Kapitalist rejimlerin» çökeceğini ve emeğinin hakkını alan insanların «gerçek ürriyete ve gerçek eşitliğe kavuşacaklarına» olan inancını belirtir, *(Gün* ekim 1946). Kendi yayımladığı *«Hür»* ve *«Zincirli Hürriyet»* gazetelerinde C.H.P. iktidarı ile A.B.D. arasındaki yakınlaşmayı eleştirerek «istiklâl savaşları Türkiye'sine yaraşır bir iş politakasının yaşama geçmesini isteyerek «Amerikan yardımı karşısında bulunmanın» her Türk için kutsal bir görev olduğunu belirtir.

Yedi yılı aşkın süre T.İ.P.'nin genel başkanı olduğu dönemdeki konuşmalarında, yazılarında faşizm, özgürlük, anayasa, anayasal haklar, ortak pazar, A.B.D. emperyalizmi, sosyalizm konularında görüşlerini açıklarken bireyle toplum ilişkilerinde uyum aramak zorunluğu üstünde durmuş, emekçi sınıfların yaşamın her kesiminde söz ve karar sahibi olmaları düşünüsünü işlemiştir. 1965'ten sonra ise sık sık Türkiye'deki sosyalizm savaşımının **özelliklerini tartıştığı** görülür. Ülkede sosyalist örgütlenmenin başlangıç tarihini, İştirakçi Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Partisi'nin kuruluş tarihi olan 1910'lara bağlayarak Meşrutiyet, Mütareke, Tek Parti ve Demokrat Parti dönemlerindeki sosyalist, bilimsel sosyalist hareketleri şöyle değerlendirir:

«Bilindiği gibi Türkiye'de ilk sosyalist parti 1910'da kurulmuştur. Şu halde bizde sosyalizmin politik bir hareket olarak 56 yıllık bir geçmişi vardır. Bu 56 yılda sosyalist adlı birçok parti kuruldu. Dünden bugüne uzanan ve yarım yüzyıllık dikenli yolda Türkiye İşçi Partisi son merhaleyi teşkil etmektedir. Bu bakımdan Türkiye İşçi Partisi'nin temsil ettiği sosyalizmi, 56 yıllık mazisi olan Türkiye sosyalizm hareketinin tarihi planda bir devamı saymak elbette doğrudur. Fakat bu tarihi teselsülü organik bir teselsül şeklinde değerlendirmek ve Türkiye İşçi Partisi'ni Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın ve daha sonraki sosyalist kuruluşların devamı olarak görmek, herhalde yanlıştır. Türkiye İşçi Partisi yepyeni bir kuruluştur. Kuruluş şekli bakımından olsun, kurucularının şahısları bakımından olsun, programı ve tüzüğü bakımından olsun, eskiye bağlanması mümkün olmayan bir kuruluştur. Bizce eski sosyalist partiler, hata ve sevapları ile devirlerini kapamışlardır. Bunlar memleketimizin, bugüne göre değişik olan şartları içinde faaliyet göstermişlerdir. Başarıları da, başarısızlıkları da artık tarihe mal olmuştur. Türkiye İşçi Partisi'ni bu maziye organik bir şekilde bağlamaya çalışmak nasıl yersiz bir gayretse Partimizi artık maziye mal olmuş hareketlerin yeniden denenebileceği bir ortam saymak da boş bir hayaldir?» (5 kasım 1966'da toplanan T.İ.P. kongresine gönderdiği mesaj).

Bağımsızlık kavramı ile enternasyonalizm kavramlarını bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels'in öğretilerinde koydukları ilkelerden soyutlayarak anlayan Mehmet Ali Aybar, özellikle 1969'dan sonraki yazı ve konuşmalarında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin dayandığı Marksist - Leninist ilkelere karşı öznel tavır almaya başlamış, sosyalist, komünist partilerin bağımsızlığı ve her ülkenin kendine özgü koşullarına koşut sosyalizm kurma, konularına ilişkin görüşlerini işlerken bilimsel sosyalizmin öğretisel gerçeklerine ters düşen yargılar vermiştir. 1945-67 yıllarındaki yazılariyle konuşmalarından oluşan *«Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm»* (1968); 12 mart dönemindeki yazılariyle konuşmalarından oluşan *«12 Mart'tan Sonra»* adlı yapıtları var. **(Ş.K.)**

Mehmet Ali Aybar'ın «Faşizm» Üstüne Görüşleri...

Tehlikenin adını koyalım: FAŞİZM. Faşizmi bir bakıma şimdi içinde bulunduğumuz şartların benzeri şartlar doğurmuştur. Ne zaman emekçi halk yığınları kapkara bir yoksulluğa düşmüşlerse ve ne zaman işçi sınıfı halk yığınlarına çıkış yollarını gösterememiş, onları dolayında toplayamamışsa, orta tabakaların umutsuzluğu ile beslenen, akla değil, kaba duygulara hitaben saldırgan ideoloji ortaya çıkmıştır.

Faşizmi tek partili, tek şef idaresi olarak tanımlamak eksik ve aldatıcıdır. Faşizm türlü biçimler alabilir. Nasıl ki, biz faşizmin tek partili biçimini de, çok partili biçimini de yaşadık. Faşizm, işçi sınıfının halk yığınlarının bir bağımsız politik kuvvet olarak ortaya çıkmasına karşı koyan hükümet şeklidir. Toplumun, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel hayatını sermayeci sınıfın tekeline veren bir rejimdir faşizm.

Faşizm ister istemez saldırgandır. İnsanlar arasında çetin ayrımlar gösterir. Kimi insanı doğuştan üstün, kimini de doğuşta aşağı sayar. Irk ve kan asaleti iddiasındadır. Aşağı ırktan ve kandan saydıklarını köleleştirmek amacını güder. İçeride işçi sınıfını azınlıkları, dışarıda başka milletleri köleleştirir. Faşizm harpçıdır, Harbin üstün ırkı yücelttiği kanısındadır. Bütün bunlardan dolayı faşizm zorbalığa, teröre dayanır. Faşizm gizli polisin, hafiyelerin, cinayetlerin rejimidir.»

Bağımsızlık - Demokrasi - Sosyalizm (sf. 227, 1968)

Ayça (Osm. alem, Fr. épi faitage, İng. topraffer, Alm. Giebellahre) Minarede külâhın tepesine, camide ana kubbenin en üst yerine takılan metal tepelik.

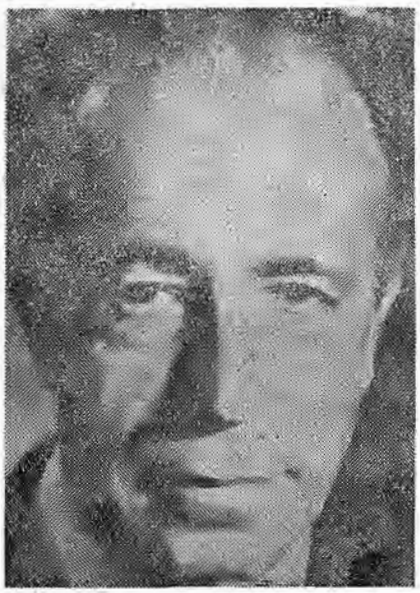

Necmi Rıza Ayça

AYÇA, Necmi Rıza (Yugoslavya, Priştine 1912). Karikatürcü. 1945'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi *Akbaba'da* karikatüre başladı (1936).

«Karikatür», «Şaka», «Papağan», «Bonbon» dergilerinde çalıştı. Almanya magazinlerinde da karikatürleri sürekli olarak basılan Necmi Rıza, 1949 - 1960 döneminde her yıl düzenli olarak albüm çıkarmıştır. Türkiye karikatürünün Cemal Nadir izleri taşıyan en tipik örneklerindendir.

Ayda Bir, düşün ve sanat dergisi (1 eylül 1935 - 1 kasım 1936) 15 sayı çıktı. Kurucuları: Orhan Seyfi Orhon - Yusuf Ziya Ortaç. Bir akıma ya da ideolojiye bağlanmayarak döneminin ünlü kalemlerini bir araya getirmeye çalışan derginin ilk sayısında Abidin Daver, Naci Sadullah, Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Rey, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet, Orhan Seyfi Orhon, Nurullah Ataç, Halit Fahri Ozansoy, Peyami Safa'nın yazı ve şiirleri yer almıştır.

Aydede. Gülmece dergisi. İki dönem yayımlandı. Birinci dönem (ilk sayı 2 ocak 1922) 90 sayı çıktı. Sahibi ve başyazarı Refik Halid (Karay)dır. Yazarın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, Kurtuluş Savaşına karşı yazıları nedeniyle 150'liklerden biri olarak yurt dışına sürgün edilmesi üzerine kapandı.

— Ankara'nın havası gittikçe zehirleniyormuş!..
— Tabii... Binlerce politikacı var!..

Necmi Rıza Ayça'nın bir karikatürü

Bu dönemde Orhan Seyfi (Orhon). Halil Nihat (Boztepe), Yusuf Ziya (Ortaç), Fazıl Ahmet (Aykaç), Osman Cemal (Kaygılı), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Reşat Nuri (Güntekin) v.b. larının yazıları, yergi-manzumeleri görülür.

Refik Halid'in affa uğrayıp ülkeye dönüşünden sonra yeniden çıkardığı derginin ilk sayısı (8 mayıs 1948) tarihini taşır. Bu dönemde Ertuğrul Şevket, Fazıl Ahmet Aykaç, Adalet Cimcoz, Melih Cevdet Anday, Ercüment Ekrem Talu, Fikret Adil dergide yazan başlıca kalemler arasındadır.

AYDEMİR Aydın (Beypazarı 1932) Yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. Orta okul ve liselerde öğretmenlik yöneticilik yaptı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)nın kurucuları arasına katıldı ve sendikanın ilk genel sekreterliği görevine getirildi. (1965). 12 mart döneminde TÖS'ün kapatılması üzerine arkadaşlarıyle birlikte TÖB-DER'in örgütlenmesinde de görev alan Aydemir'in çeviri yapıtlarının yanısıra Nazım Hikmet'in kız kardeşi ile birlikte hazırladığı iki kitabı var.

AYDEMİR Şevket Süreyya (Edirne - 1897 / Ankara 25.4.1976) : Yazar, düşün adamı Edirne Rüştiyesi ile Öğretmen Okulunu bitirdi. Birinci Dünya Savaşında Kafkasya cephesindeki çarpışmalara katıldı, yaralandı. «Turan ülküsü»yle gittiği Azerbeycan'da Marksist öğretiyi benimseyerek Mustafa Suphi'nin kurduğu Türkiye Komünist Partisi'ne girdi, Bakû'da toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na Azerbeycan delegesi olarak katıldı. Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra Ahmet Cevat (Emre), Nazım Hikmet ve Valâ Nurettin'le birlikte Moskova'ya giderek Şark Üniversitesi'nin Ekonomi Bölümünü bitirdi (1923). Türkiye'ye dönünce (1924) gizli Türkiye Komünist Partisi'nin yöneticileri arasında yer aldı ve parti organı *Aydınlık* dergisinin kadrosuna katıldı. 1925 Şubatında Doğu Anadolu'da başgösteren Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu uyarınca kurulan İstiklâl Mahkemelerinden birinde, Ankara İstiklâl Mahkemesinde «komünistlik propagandası yapmak suretiyle iç güvenliği bozmak ve hükümet şeklini değiştirmeye yönelik eylemlerde bulunmak» suçuyla tutuklanıp yargılanan (1925 Tevkifatı) solcu bir grup içerisinde yer alarak 10 yıla hüküm giydi. 1926 yılı Cumhuriyet Bayramında, Bakanlar Kurulu kararıyla öteki solcularla birlikte serbest bırakıldı. Afyon Cezaevinde yatarken üzerinde çalıştığı bir raporun Maarif Vekâletince olumlu karşılanması üzerine, cezaevinden çıkınca iktidar çevresiyle ilişki kurdu ve bundan sonra, kendi deyişiyle, gücünü Atatürk inkılâplarına adadı. Ticaret Lisesi ve Ankara İktisat Müdürlüğü (1928 - 1939), İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı (1939 1947), Umumi Murakabe Heyeti üyeliği (1947 1951), görevlerinde bulundu.

Aydınlık dergisinde Marksizmi savunan, Sovyet devrimini öven Aydemir, yazı yaşamının ikinci döneminde «Atatürk İnkılâpları»na ideolojik bir yön vermeye yönelen, «tezadsız bir millet» yaratma amacı güden

Şevket Süreyya Aydemir 1926'da Afyon cezaevinde

Kadro dergisinin kurucuları arasına katıldı ve dergideki başyazılarıyla *«İnkılâp ve Kadro»* adlı kitabında toplanmıştır. 1932, dili yalınlaştırılmış 2. bas. 1968) «Kadro Hareketi»nin (Kadro maddesine bakınız) baş mimarı oldu.

Yaşam öyküsünü *Suyu Arayan Adam* adlı kitabında (1961) anlatan Aydemir, 1960'tan sonra, solun yeniden canlanışı içinde *Yön* dergisinde yazdı; *Yön* ve *Devrim* dergilerinde savunulan sol anlayış üzerinde bir ölçüde etkide bulundu. Özellikle Türkiye sosyalizminin «Kadrocu» yorumunu yaparak, düşünür yetiştirmemesini, bu etkinliğin en büyük «zaafı» olarak gördü. Bu dönemde yazdığı *Toprak Uyanırsa* adlı ütopik köy romanı (1963), olumlu - olumsuz birçok eleştirinin konusu oldu. En çok okunan yapıtları, on ciltlik biyografik tarih kitapları oldu: *Tek Adam* (3 cilt, 1963 1965), *İkinci Adam* (3 cilt, 1966 - 1968), *Menderes'in Dramı* (1969), *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa* (3 cilt, 1970-1972). Kimi yazıları *Kahramanlar Doğmalıydı* (1964) ve *İhtilâlin Mantığı* (1976) adlı kitaplarında topladı. «Üç ihtilâl yada üç devrim»in, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşıyla Sovyet ve Çin devrimlerinin çağımıza katkılarını incelemeyi amaçlayan ve yarım kalan *Kırmızı Mektuplar*'ı ölümünden sonra yayımladı (1979).

(A.K.)

AYDEMİR Talat (1917 - 1963) Emekli albay, ihtilâlc 1917'de İstanbul'da doğdu. 1938'de Harbokulunu bitirdikten sonra çeşitli askerî birlik ve kurumlarda çalıştı. 1954'den sonra DP'nin diktatörlük rejimine kaymasiyle birlikte başlayan cuntasal örgütlenmelere katıldı. 1956'da kurulan komitede görev aldı. 1958'de Kurmay Albaylığa yükseldi. 1959 yılında Kore'ye gitti ve 1960 Haziranına kadar orada kaldı Kore'de kaldığı için 1959'da kurulan Milli Birlik Komitesine giremedi. Yurda döndükten sonra Milî Birlik Komitesi tarafından Harbokulu Komutanlığına atandı. Bu görevde iken, askerî bir darbe hazırladığı ve 22 Şubat 1963 günü eyleme geçtiği gerekçesiyle görevinden alınarak emekliye sevk edildi. 1960 yılında MBK'den tasfiye edilen 14'lerin 1962-63 yıllarında Türkiye'ye dönmeye başlamaları üzerine yeni bir cunta örgütlenmesi girişimine başladı. 20-21 Mayıs 1963 günü başlayan başkaldırı girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Talat Aydemir ve arkadaşlarının girişimlerini zamanın hükümetine Arslanlar Türkeş ihbar etmişti. T. Aydemir Sıkıyönetim mahkemesince yapılan yargılaması sonunda ölüm cezasına çarptırıldı, 5 Temmuz 1964 günü idam edildi.

Talât Aydemir

Aydemir, 27 Mayıstan sonra beklenen reformların yapılmayışı üzerine başlayan hoşnutsuzluk ve 27 Mayıs hareketine karşı olan grupların toparlanmaları sürecinde eyleme geçmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan her iki ihtilâl hareketinin hedefi, Meclis, hükümet ve siyasal partilerdi. Aydemir'in amacı, hükümeti devirmek, meclisi dağıtmak ve siyasal partileri kapattıktan sonra ekonomik ve toplumsal reformları yapmaktı. Ancak 22 şubat ve 21 mayıs hareketi, belli bir subay topluluğunun dar çevresi içinde kalmış, geniş halk yığınlarının desteğinden, toplumsal dayanaktan, belli bir ideolojik görüşten ve belirli bir proğramdan yoksundu. Her iki harekette de, şoven milliyetçi-faşizan eğilimli bazı kimseler de bulunuyordu. *«Yön»* dergisi, *«Dünya»* gazetesi ve kimi C.H.P.'li parlamenterler dışında İlerici aydınlar, işçi sınıfının bilinçli kesimi bu darbelerin başarıya ulaşması halinde, temel hak ve özgürlüklerin kaldırılarak, sosyalist ve ilerici-demokrat harekete ağır darbeler indirileceği kuşkusuyla 22 Şubat ve 21 mayıs hareketlerini desteklememişlerdir. Başarısız kalmalarına rağmen Aydemir'in önderliğineki her iki darbe girişimi, hükümetin ve burjuva partilerinin saygınlığını önemli ölçüde sarsmıştı. Nitekim özellikle 1964'den sonra, işçi sınıfı, ilericl aydınlar, gençlik ve genç subaylar arasında antiemperyalist bir hareket güçlenmiştir. Aydemir hakkında yazılan yapıtlar. *Geliyorum Diyen İhtilâl* (Can Kaya İsen), *Aydemir'in Hâtıraları*, *Aydemir konuşuyor.*

(E.K.B.)

AYDIN Süreyya (Erzurum - 1957) Karikatürcü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Y. Okulunu bitirdi. 1976'da çizmeğe başladı. *«Özgür Toplum»* ve *«Köy-Koop»* dergilerinde çalıştı; bazı sergi ve yarışmalara katıldı 1978 Nasreddin Hoca yarışmasında Özel Ödül kazanan Aydın, halen Norveç'te öğrenim görmektedir.

Aydınlık (1 Haziran 1921 / 18 Şubat 1925) Düşün dergisi. Mes'ul Müdür: Sadrettin Celal. 31 sayı çıktı. İlk sayısında Sadrettin Celal *(Harsçılar ve Biz)*, Dr. Şefik Hüsnü *(Bizde İçtimai Sınıflar)*, Nizamettin Ali *(Türkiye'de Felsefenin Sefaleti)*, Cevad Abdi *(Tarihi Materyalizm)*'nin yazıları; Şefik Hüsnü'nün «Jan dö Sen Peri»den, Leman Sadrettin'in «Malsel Kapl»den çevirdikleri *«Sayha-i Beşer»*, *«Çan Kuleleri»* şiirleri yayımlandı. Sadrettin Celal *«Harsçılar ve Biz»* yazısında Türkçülerin, özellikle Ziya Gökalp'in tanımladığı biçimde bir ulusun varolmadığı görüşünü savunuyor, bilimsel sosyalizmin kurucuları K. Marx ve F. Engels'in «insan cemiyetlerinin ve tarihsel olayların objektif tetkikleri sonucunda» insan toplumlarının tarihlerinin sınıf mücadelesine dayandığını ortaya koyduklarını vurguluyordu. Dergide Dr. Şefik Hüsnü, [*Türkiye'de İçtimai Sınıflar*, (sayı. 17), *Türkiye'de İnkılâbın Lüzumu*, (sayı 4), *Türkiye'de İnkılâbın Şekli*, (sayı 5), *Türk Aydınları*, (sayı 10), *Türk Köylüsünün Kurtulusu*, (sayı 29)] v.b. yazılarında ülkenin XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren girdiği süreçte hızla burjuva, küçük burjuva ve proleteryanın oluştuğunu belirtti. Batı ülkelerinde olduğu gibi sınıfsal ilişkilerde durumun ezilenler yararına değişmesi gerektiğini, bunun içinde işçi sınıfının kendi ideolojisine koşut biçimde örgütlenmesinden başka yol bulunmadığını yazdı.

بوتون دونیا ایشچیلری برله شیکز!

آیدینلق

فوق العاده عمله نسخه‌سی

پاطرونلره قارشی یاپیلان هر غره‌وده عمله

دائما حقلیدر!

آغلامایان

چوجوغه‌مه

ویرمزلر!!

زمانده یاپیلان غره‌و عمله‌نك الك کسکین

سلاحیدر!

Aydınlık'ın «Fevkalade Amele Nüshası»

Dergide İzmir İktisat Kongresi, işçi birliklerinin kuruluşu v.b. önemli güncel konulara değinen yazılar, [(Selim Necati, *İstanbul Umum Amele Birliği*, sayı. 13), (Abdullah Vehbi *Türkiye İşçi Fırkasının esbab-ı teşekkülü*, sayı 13), (Dr. Şefik Hüsnü, *İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü Sınıfların Mevkii*, sayı. 13), (Mehmet Vehbi, *İçtimai Sınıflar Fırkaların Teşekkülünde En Mühim Amildir*, sayı. 14)] ağırlık kazandı. Ayrıca 12. sayıdan sonra *Komünist Beyannamesi* adı ile *Manifesto* (çev. Şefik Hüsnü) yayımlandı. Gençliğe ayrılan 31. sayıda ise Nazım Hikmet, Kerim Sadi, Burhan Asaf (Belge), Tuğrul Vecdi, Memduh Necdet v.b. genç kalemlerin yazıları şiirlerine yer verildi.

Aydınlık dergisi, ayrıca «Amele meselelerine hasredilmiş Fevkalâde» sayılarında *(Cumhuriyet Hükümetinin Amele Siyaseti*, Dr. Şefik Hüsnü), *(Türkiye'de Amele Sınıfı Tarihinde Hazin Bir Hatıra* sayı 1), *(Kimlere Amele Derler?* sayı 2), *(Zamanında Yapılan Grev Amelenin En Keskin Silahıdır...* sayı 5), v.b. yazılar ve haberlerle işçi sınıfının güncel sorunlarına eğildi; örgütlenme, birleşme, hukuksal haklara sahip çıkma konularında aydınlatıcı bilgiler verdi.

Öte yandan dergi, *«Aydınlık Külliyatı»* adı ile on üç kitapçık ve kitap çıkardı. Ali Cevdet *(Sermayedarlar Nizamı İçtimaisi)*, Sadrettin Celal *(Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm)*, Sadrettin Celal *(Sosyalizm ve Tekâmülü)*, Ali Cevdet *(İş Ücreti ve İşsizlik)*, Sadrettin Celal *(Sendika Meseleleri)*, Dr. Şefik Hüsnü *(Türkiye'de İçtimai İnkılap)*, Sadrettin Celal *(İçtimai Mesele ve İslahatçılar)*, O. Varga *(İnhitat Devrinde Köylü Sınıfının Vazifesi)*. K. Marx ve F. Engels *(Komünist Beyannamesi* - çev. Dr. Şefik Hüsnü), *(Lenin ve Leninizm, Grev Nedir Amele Nasıl Fırka Teşkil Eder?)*, Ali Cevdet'in hazırladığı *(Komünizmin Elifbası)*.

Komintern'in Moskova'da toplanan V. Kongresi'nde (17 haziran - 8 temmuz 1924) Okrayna delegesi Manuilski, Komünist Partisi organı olarak nitelediği Aydınlık dergisinde çıkan kimi yazılarda ulusal burjuvazinin gelişmesine yandaş tutum alınmasını eleştirmişti (Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1908 - 1925, sf. 177 - 178). Dr. Şefik Hüsnü ise, *«Türk Köylüsünün Kurtuluşu»* (Aydınlık sayı. 29, 1 kanunsani 1925) başlıklı yazısında küçük ve orta sermayedarların yabancı sermaye ile ortaklık kurması ve birleşmesinin kaçınılmaz olduğunu bu nedenle bu sınıf ve katmanlara dayanan *hükümetlerin son çözümlemede* emperyalizmle uzlaşma durumunda kalacağını belirterek görüşlerini netleştirdi.

Aydınlık dergisi, 12 mart 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatıldı. Kimi yazarları ülke dışına çıktılar. Kimi yazarları İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak çeşitli cezalara hüküm giydiler.

(Ş.K.)

Aydınlık. Sosyalist Dergi. Sahibi: Kurucular adına Münir Tolga. Sorumlu yazı işleri müdürü: Vahap Erdoğdu. İlk sayısında (1 kasım 1968) *«Aydınlık* Dergisi Kurucuları» imzası ile yayımlanan yazıda derginin çıkış nedenleri anlatılırken Üniversitelerde «burjuva öğretim kadrolarına devrimci niteliğini kaybetmiş burjuva ideolojisinin tahrip ettiği fikir kırıntılarını genç dimağlara ak-

tarma görevi» verildiğinden ülkede gerçek bir bilimsel tartışma ortamı yaratılması zorunluluğuna değinilmiş, bu görevi gerçekleştirmek için derginin çaba göstereceği belirtilmiştir. Aydınlık dergisinin bir görevi de «Millî demokratik devrim mücadelesine öncülük edecek «sosyalist militanların kendi ideolojileriyle teçhiz» edilmesidir.

Derginin ilk sayısında *«Çekoslovakya'da Sosyalizm ve Karşı Devrim»* (Vahap Erdoğdu), *«Dünya, Türkiye ve Devrimci Mücadele»* (Aydınlık); II. sayısında *«Türklüğün İstikametleri* (Mustafa Suphi),» *«Genel Olarak Sosyal Sınıflar»* (Dr. Hikmet Kıvılcımlı),» *«Devrimci Teorik Eğitim»* (Şahin Alpay) yazıları yayımlanmıştır.

Derginin 3. yılında (ocak 1970) kurucuları arasında görüş ayrılıkları belirmiş, bu kez *«Proleter Devrimci Aydınlık»* dergisini çıkaranlar adına Doğu Perinçek ve Şahin Alpay öteki Aydınlık'çıları «sol sapma içinde» olmakla, Mihri Belli de P.D. Aydınlık'çıları «sağ sapma içinde» bulunmakla suçlamıştır.

Hikmet Altınkaynak

Aydınlık. Günlük siyasal gazete. 20 Mart 1978 de yayımlanmaya başladı. Sahibi: Ferit İlsever. Yazı İşleri Müdürü, Mehmet Atabek. Haber ve makaleler sorumlu müdürü. S. Aydoğan Büyüközden çıktığı gün «Yolumuz Aydınlıktır - Gelecek Aydınlıktır» başlıklı yazıda, özellikle «sosyal emperyalist olarak» nitelediği Sovyeter Birliği'ne karşı politika izleneceği belirtilmekte, «Aydınlık kapıları Rusya'ya açma politikasına karşı koyacaktır. Demirel'lerin başlattığı bu politikayı bugün Ecevit devam ettireceğini söylüyor. Rusya ile bir saldırmazlık paktı ya da siyasal işbirliği bölgesi imzalanması hem halkımızın, hem de bütün dünya halklarının zararınadır.» biçiminde görüş bildirilmektedir.

Doğu Perinçek, Doğan Yurdakul, Çiğdem Kömürcüoğlu, Necati Güngör'ün sürekli olarak yazdığı *«Aydınlık»* gazetesinde 12 mart dönemine ilişkin dizi yazıları, gizli kalmış olguların açıklamalarına geniş yer verildi.

Aydınlık Bir yapının ortasına düşen bölümlerin (oda, mutfak, yıkanma yeri, vs.) ışık ve hava almaları için çatıdan, gerekli kata dek bırakılan boşluk, ışık bacası.

Aydınlıkların en az büyüklükleri, yönetmeliklere, yapı yüksekliklerine, buradan yararlanacak bölümlerin sayılarına göre belirlenmiştir.

AYDINOĞLU Üner (İstanbul 1937). Karikatürcü. Bazı sergi ve yarışmalara katılmış olan sanatçının, *«Akbaba»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»*, *«Ustura»*, *«Bonbon»*, *«Toplum»*, *«Cumhuriyet»*, *«Son Posta»*, *«Yeni İstanbul»* ve *«Gün»* gibi çeşitli gazete ve dergilerde aralıklarla karikatürleri yayımlandı.

Fazıl Ahmet Aykaç

AYKAÇ Fazıl Ahmet (İstanbul 1884 / İstanbul 1967). Şair, yazar. Orta öğrenimini Fransız Lisesi'nde tamamladıktan sonra dışardan sınava girerek Paris Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi. Uzun yıllar Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Galatasaray'da Erkek Öğretmen Okulu'nda edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı. Elâzığ milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1927 1938). Fer Âti edebiyat akımının başarı gösteremeyen şairlerinden biri olan Aykaç, genellikle eski beğeni biçimleriyle düzenlediği taşlama manzumeleriyle tanındı ve sevildi.

Başlıca Yapıtları: Divançe-i Fazıl (şiirler, 1913), *Herman Sonu* (şiirler, 1919), *Kırpıntı* (1924), *Şeytan Diyor ki:* (düzyazılar, 1927) *Tarih Dersi* (1928).

AYKANAT Ahmet (Alaşehir-1950). Karikatürcü. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra felsefe fakültesine girdi. Pek çok uluslararası sergi ve yarışmaya katıldı. 1973'te Akşehir gençlerarası karikatür yarışmasında —Alper Uygur'la birlikte— birincilik ödülünü aldı.

AYNİ Mehmet Ali Yazar, düşün adamı (1869 1945). Serfiçe'de doğdu. Orta öğrenimini Selânik'te yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1888). Öğretmenlik, maarif müdürlüğü, mutasarrıflık, valilik görevlerinde bulundu. Darülfünunda tasavvuf tarihi, felsefe tarihi, genel felsefe dersleri verdi. Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı.

Döneminde özellikle felsefe, felsefe tarihi dallarında yapılan çeviriler üzerine eleştiri yazılarıyle tanınan M. A. Aynî'nin *«Şeyh Ekberi Niçin Severim»* adlı kitabı ile tasavvufa bağlandığı kabul edilmiştir. (H. Z. Ülken) inanç adamlarının yaşam öyküleri ve görüşlerini verdiği kitaplarında tarikatları, mistikliğin kaynaklarında gelenekleri yansıtmakla yetinmiştir.

Başlıca Yapıtları: Hüccetü'l İslâm (1907), *İlim ve Felsefe* (1913), *Tasavvuf Tarihi* (1922), *İbni Sina'da Tasavvuf* (1922), *Hacı Bayram Veli* (1924), *Türk Ahlakçıları* (1939), *Milliyetçilik* (1944).

Mehmet Ali Aynî

Ayrıntı (detay, Osm. teferruat; Fr. de'tail; İng. detail; alm. Einzeleit). Bir bütünün, kendisini bütünleyen parçalarından her biri. Yapının yapılış yönteminin açıklanması için uygulama çizimlerinden ayrıca, daha küçük ölçeklerde (1/20, 1/10, 1/5, 1/2, 1/1 gibi) yapılmış çizimler. Bu çizimlere göre yapılan yapı ögelerinin ya da yapı ögelerinin ilişkilerinin kendileri.

AYTEKİN Enver (Siirt - 1927) Orta öğrenimini Diyarbakır Lisesinde tamamladı (1945). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okudu. Fakülte'de öğrenciyken Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile ilgili görülerek dönemin sıkıyönetim komutanlığınca iki ay gözetim altına alındı (1946). Nazım Hikmet adına İstanbul'da düzenlenen Çiçek Plas toplantısına katılması nedeniyle Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı

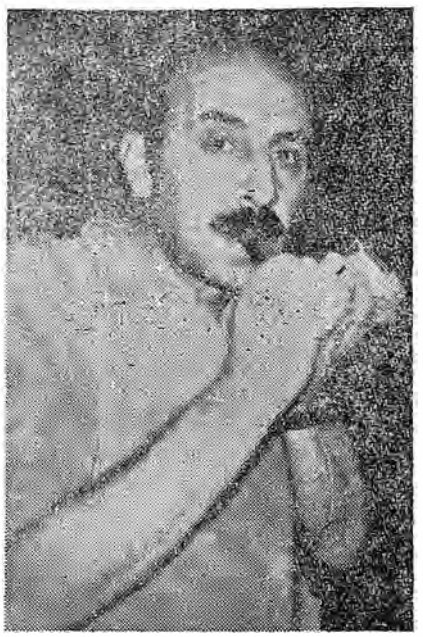

Enver Aytekin

eylemde bulunduğu öne sürülerek tutuklandı. (Mayıs - Ekim 1950). Musa Anter, Edip Karahan, Ziya Şerefhanoğlu, v.b. başkalarıyla birlikte bu kez 125. maddeyi «ihlâl» savı ile yargılandı. Bir yıl tutuklu kaldı, beraat etti (1963). *«Hür Gençlik»* (1946-48), *«Dicle - Fırat»* (1963) dergilerinde «Ahmet Botanlı» takma adıyla yazan Aytekin, Düşün Yayınevi (1954-55). *Tanin* gazetesi'nde (1961) yönetici olarak çalıştı. Haftalık *«Sosyal Adalet»* gazetesinin yönetimine katıldı. Özellikle Marksist klasik yapıtlardan oluşan «Sosyal Yayınlar» yayınevi'ni kurdu (1962).

AYTEKİN Halil (Hacıbektaş - 1913 / Ankara 1973). Yazar, öykücü. Orta öğrenimini Öğretmen Okulu'nda tamamladıktan sonra köy öğretmenliği, gezici başöğretmenlik, Milli Kütüphane'de memurluk yaptı. Son görevinden emekliye ayrıldı. Kırsal kesimin yaşam koşullarını, küçük köylülüğün ağalarla kasaba eşrafı ile ilişkilerini yansıtan ilk yazılarını *«Yeni Adam»* (1938-40), *«Ülkü»* (1942-43), *«Yurt ve Dünya»* (1942-44), *«Ant»* (1945), *«Söz»* (1946) dergilerinde yayımlamıştı. Sonra *«Yağmur ve Toprak»* (1950), *«Yeryüzü»* (1951-52) dergilerinde sürdürdü. 27 mayıs 1960'dan sonra çıkan solcu dergilerden *«Yön»*, *«Eylem»*, *«Forum»*, *«Toplum»* *«Sosyal Adalet»*te çıkan araştırma yazılarını *«Doğu'da Kıtlık Vardı»* (1965) adlı kitabında topladı. Öteki yapıtları *«Harman Yangını»* (öyküler, 1945), *«Hayvan Masalları»* (1958) adını taşıyor.

AYTEKİN Sefer (Hacıbektaş 1915) Öykü yazarı. İlkokulu köyünde okudu. İlköğretmen okulunu (1935) tamamladıktan sonra, Samsun köylerinde beş yıl öğretmenlik yaptı. Dışardan Lise bitirme sınavlarını vererek, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinin Rus filolojisi bölümünü bitirdi (1945). Ankara'da küçük bir basımevi kurarak, *Yağmur ve Toprak* (1948 - 1951, 26 sayı), *Ant* (1945, 10 sayı) dergilerini yönetti. Sayısı 45'i bulan birer formalık *Güvercin* kitaplarını çıkardı. Bu küçük kitaplar, halk ozanlarına, çağdaş ozanlara ve folklora ilişkin bilgileri kapsıyordu. Devrimci düşüncelerinden ötürü, iki kez (1946 1951) tutuklanmış ve uzun süre gözaltında kalmıştı.

Yazı yaşamına *Yeni Adam* dergisinde (1938 1940) öyküler yazarak girmişti. Küçük bir kitap oluşturacak bu öyküler, *Yeni Adam*, şiirleri *Ses* dergisi sayfalarında kalmıştır. Sefer Aytekin'in yazarlık yeteneğini Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali'ye yazdığı bir mektupta şöyle belirtmişti: «Sonra Sefer Aytekin diye bir delikanlı var. Orhan'dan daha civciv, bak eğer onunla şahsen uğraşırsan iyi olur.» (Filiz Ali Laslo Atilâ Özkırımlı).

Köy Enstitüleri kurulduğu yıllarda, bu eğitim hamlesine çekirdek olacak düşüncelerini *Yeni Adam*'da yayınlamıştı. İyi bir öğretmen, seçkin bir öykü yazarı olma aşamasında iken, bu tutkularını bırakıp, yitiklere karışması, onun vaktiyle yazdıklarını unutturmamalıdır.

Sefer Aytekin, belki uzun uzun düşünerek, ama dışarıdan bakıldığı zaman, birdenbire'lik izlenimini veren bu «kopma» kararıyla yazı yaşamından uzaklaştı.

Ömer Faruk Toprak

Azap. Osmanlı ve öteki Türk devletlerinde kara, deniz, kale erlerinden oluşan asker örgütü. Sözcük arapçada bekâr anlamına kullanılmaktadır. İlk kez Aydınoğulları Beyliğinin donanma erlerine Bizanslılarca «azapi» adı verilmiştir. Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarından XVI. Yüzyıla değin yaya azap erleri orduda görev almışlardır. Azaplar savaş evresinde tüm vergi yükümlülüklerinden «muaf» tutulur ve merkez ordunun önünde giderek ilk düşman saldırısını oklariyle karşılarlardı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı donanmasının gücü artınca azaplar «tüfekendaz» adiyle gemilere de alınmışlar, aynı dönemde kale muhafızı olarak kullanılmışlardır. Azap birlikleri «azâban-ı evvel», «azâban-ı sâni», «azabân-ı sâlis» olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

Babaî Ayaklanması 1237 1246 yılları arasında saltanat süren ve 22 yaşında ölen Gıyaseddin Keyhüsrev II. zamanında Anadolu Selçuklularının her yönden çöküntü dönemi başlamıştı. (Bk. Anadolu Selçukluları maddesine) Çöküntü, merkezde ve eyâletlerle divân beylerinin, prenslerin, melikelerin kişisel çıkarlarının ön plâna alınarak halktan gittikçe kopmalarıyle ifade edilebilir. Bu kopuş ile geniş halk kitlelerinin yoksulluğa, sefâlete mahkûm olmaları Anadolu Selçuklularında da geçerli bir kuraldı. Her kural, kendi doğrutusunda yeni kuralların meydana gelmesinde etken olduğu gibi, toplumsal sefâletler, açlıklar da toplumsal direnişlerin başlangıç noktası olmaktadır. Bu tarihsel determinizm, islâm memleketlerinde, ancak «Siyasal mezhep» akımlarının liderleri olan «Batınî dervişs»lerinin işine yaramış (Bk. Mezhepler maddesine) veya dervişlikle ilgisi olmıyan ve fakat toplumsal eylem hazırlıyan (Börklüce Mustafa) ayaklanmasında olduğu gibi, liderler, bu «Batınî» ilkelerinden yararlanmıya çalışmışlardır. Bunun önemli nedeni; halkın, ekonomik ve sosyal sefâlet içine düşmüş olsa da, ön plânda dinsel birtakım inançların pe inde olmak eğiliminde bulunmasından ibarettir. Nitekim, Selçuklular devrinde, 1270'lerde halk otuz kırk yıl öncesinden daha çok yoksulluğa itilmiş olan bir sosyal durum içindeyken, sırf siyasal ve askeri mahiyette olan ve halkı Moğol ve Selçuklu müşterek zulmünden kurtarmak amacını güden (Hatiroğlu) ayaklanmasına, (Babâî)ler ayaklanmasında olduğu gibi, sonuna kadar destek olunmamıştır. Buna karşılık, 1277 yılında (Karamanoğlu Mehmed Bey)in Konya'ya karşı hazırlamış olduğu ikinci hareketin başarısının sırrı ise, İzeddin Keykâvus II.'nin oğlu olduğu iddiasında bulunan ve dervişliğe sülûk etmiş bulunan (Cimri)'nin de harekete katılmış olmasiyle halkın sonuna kadar desteğinin kazanılmış olmasıdır.

İşte bu nedenlerle (Hassan Sabbah)ın (Haşhâşiyye) mezhebinin islâm tarihindeki eyleminden en yakın zamanlara kadar bütün direnişlere «Batınî»lik damgası kolayca vurulmuştur ki, (Bk. Ord. Prof. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, s. 177 179) bu kanımızca tarihsel bir yanılgıdır. 1239 - 1240 yıllarında, Anadolu Selçukluları ülkesinde başgösteren (Baba İshak) ayaklanması da bunlardarn biridir. «Babâî» ayaklanması diye anlandırılan bu eylemin oluş ve bitiş zamanları ararındaki olaylar, o dönemde yaşamış olan İbn. Bibi'nin «Selçuknâme»sinde bildirildiğinden daha fazla olarak tarihte şimdiye kadar yeni bilgiye raslanmamaktadır.

Hele hareketin nedenleri üzerinde ayrıntılı bilgiye rastlanmamaktadır. İbn. Bibi'nin kalemiyle tarihsel olayın özeti şudur: İbni Bibi, Baba İshak önce (Samsad) kal'asına bağlı (Kefersud) köyünde daha genç çağlarında şöhret sahibi olmıya niyetlenmiş «Hokkabazlık ve sihirbazlık sanatlarında ilerlemişti» diyerek, İsak'ın, daima birtakım câhil köylüleri başına toplamış, dervişlik yaptığını, sonra kaybolarak bir süre sonra Amasya köylerinden birisinde tekrar göründüğünü burada çobanlık yaptığını, kendisini halk'a dindar bir sofu olarak tanıttığını ve bu nedenlerle şöhret kazandığını bildirir. «Herhangi bir kimseye bir keder veya acı irişse, karı ile koca arasında bir uygunsuzluk girse hemen Baba İshak'a koşar, o bir muska yazar verir ve derhal rahata kavuştururdu.» Tarafları artınca köyden dışarı çıktı. Yakın bir tepede bir tekke kurdu. Orada ibâdet ve riyâzatla meşkul oldu. Birkaç müridinden başka hiç kimse yüzünü görmüyordu. Kendisini gûya yemekten içmekten el çekmiş, açlığa, susuzluğa alışmış gibi tanıttırmıştı. Baba İshak, köylere şehirlere hattâ Şam diyarında bulunan Harzem'lilere müridler göndererek, Sultan Gıyaseddin'in hareketlerini, yaşayış tarzını kötülemeğe uğraşıyor, onun şarab içtiğinden yakınıyordu. Bu gibi telkînlerle halkı kendisine ısındırmış, sevgi ve saygınlık kazanmıştı. Müridlerinden birini (Kefersud) bir başkasını da (Maraş) yöresine gönderdi. Bunlara: falan gün ve falan saatte, kendisine sevgi ve bağlılık gösterenlerin atlarına binerek Sultan Gıyaseddin ülkesindeki kent ve kasabaların fethine yürümeleri için emir vermelerini tenbih etti. Baba'nın adını işiten ve kendisiyle birlikte, müfsidlerin köklerini kazımak için el ele verenler ganiymetlere alacak, uymak istemeyenler, hiç a-

man verilmeden öldürüleceklerdi. Bu iki mürid, aldatıcı mürşidlerinin işaretleriyle o iki vilâyete gitmiş, telkinlerini bütün asiyetlere, köylere, Türk hanlarına yaymışlardı. Baba İshak'ın adamları bir kaç yıldan beri isyan hazırlıklarını tamamlamış, büyük önderin fermânını bekliyorlardı. Hareket emri verildiği zaman karınca ve çekirgeler gibi hemen ayaklanmış, sözleştikleri gün ve saatte isyan bayrağını kaldırmışlardı. İlk önce Baba'nın doğduğu (Kefersud)u ateşe verdiler. Siyah dumanlar hertarafa yayılmağa başladı. Babanın buyruğuna boyun eğenlere canlarından aman verdiler, onun yoluna gitmeyip karşı duranları hiçbir tereddüt ve korku duymadan öldürmeğe başladılar. (Ali Şiroğlu Muzafferüddin), bir kuvvet toplıyarak üzerlerine yürüdü. Heriki taraf arasında büyük cenkler oldu; nihayet Muzafferüddin'in kuvvetleri bozguna uğradı. Bayrağı, davulu âsilerin eline geçti. Ali Şiroğlu, tekrar muharebeye koyuldu. İkinci kez yine yenildi. Bu başarıdan sonra başkaldıranların daha fazla cesaretleri arttı. Sivas bucaklarına baskına başladılar. Sivas halkı direniyordu. Baba müridleri onları da bozguna uğrattılar. İğdişbaşı ve diğer ileri gelenleri öldürdüler. Bu çarpışmada ellerine pek çok mal ve ganiymet geçti. Aralarında şenlikler, törenler yaptılar. Bu sefer yüzlerini Tokat ve Amasya taraflarına çevirdiler. Tokat halkı da yenilince câhil kafaların fikirleri bozuldu. Vilâyetteki Türkmenler de onlara katıldılar. Amasya'ya geldiklerinde daha da güçlenmişlerdi. Sultan Gıyaseddin, durumu öğrenince ihtiyaten Kubadabâd kal'asine çekildi. Amasya asker serdârı (Hacı Armağan Şah)ı sınıra gönderdi. Hacı Armağan Şah, Amasya'ya yetişir yetişmez Baba İshak'ı kendine en çok bağlı bulunan müridleriyle birlikte tekkesinde basdırmış ve Amasya'ya getirerek kal'a burçlarında astırmıştı. Maiyetindeki askerlerle beraber âsilerin tâkibine koyulan serdar, bunlarla büyük bir cenge tutuşmuş ve bu savaşda şehit düşmüştür. Şakilere hernekadar mürşidlerinin asılmış olduğu haber verilmiş ise de faydası olmadı. Baba Tanrının Peygamberi'dir, dediler. Ateşte pervâneler, dalgalar üstünde ördekler gibi herbir arada kılınç salladılar. Sultan Gıyaseddin, Kubadabâd'dan acele haberciler saldı. Erzuruni sınırlarının muhafazasına gönderilmiş olan orduyu geri çağırdı. Asker son süratle Sivas'a geldi, techizat ve mühimmatını alarak bir gün, bir gecede Kayseri'ye yetişti. Türediler, Kırşehir.in Malya ovasında toplanmışlardı. (Gürcüoğlu Candar Behramşah) Frenk büyüklerinden (Fardhala) pişdar olarak yola çıktı. Büyük serdarlar arkadan ağır bir ordu ile yürüdü. Bu sırada âsilerin birgün sonra savaşa girişecekleri anlaşıldı. Öncü kuvvetler komutanlığına, şâyet âsiler meydana çıkmazlarsa onlarla cenge yanaşmayıp beklemeleri için haber gönderildi. Asker ertesi günü silâhlarını kuşanmış, arkadan gelecek orduyu bekliyordu. Asiler ansızın bir tepeden göründüler. Sultan askerleri hemen şahlanmıştı. İlk safta (frenkler) vardı. Sebat gösterdiler. Asilerin ok ve kılınçları onlara tesir yapmadı. Biraz gerileyerek tekrar hamle ettiler. Sultan askerleri, dervişlerin çürümüş kafalarının ilâcını keskin hançerleri, ağır gürzleriyle verdiler. Can yakıcı bir hamle ile bunlardan dörtyüz kişiyi yere serdiler. Bâzıları beraberlerinde taşıdıkları çoluk çocukları ve eşya denkleri arasında siper almış, yüklerin urganlarının arkasından sert yaylarla ok atmaya devam ediyorlardı. Asker hertaraftan çevirdi, önlerindeki siperleri sardı, cemiyetlerini darma dağınık etti. O zaman acımak bilmeyen zâlim kılınçlariyle o şeytan kullarının kanlarını ırmaklar gibi ovaya akıttılar. Genç, yaşlı, hiç kimseye aman ve fırsat verilmedi. Arkadan büyük ordu yetiştiği zaman pişdar kuvvetleri komutanları işi bitirmişlerdi. İki üç yaşındaki çocuklardan başka hiçbirini sağ bırakmadılar. Bu zafer üzerine derhal sultan makamına ulak gönderildi. Asilerin kadınlarını, çocuklarını, mal ve davarını, beşdebir hazine hissesi ayrıldıktan sonra aralarında paylaştılar. Asker, verilen emir üzerine yurdlarına, Beyler de saltanat dergâhına gittiler. Malya ovası. 637 H. = 1239. (İbn. Bibi. Farsça muhtasar *Selçuknâme*'inden çeviren: M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, s. 206 - 210) İbn. Bibi, halkın ayaklanmasında etken olan ekonomik ve sosyal olaylara yalnız iki noktada dokunmaktadır, ki, o da; «Baba İshak köylere şehirlere hattâ Şam diyarında bulunan Harzemlilere müridler göderererek, Sultan Gıyaseddin'in hareketlerini, yaşayış tarzını kötülemeğe uğraşıyor, onun şarab içtiğinden şikâyetler yağdırıyordu. Bu gibi telkinlerle halkı kendisine ısındırmak, gönüllerde kendisine yüksek sevgi ve saygı kazanmıştı.» ile «Baba'nın adını işiten ve kendisiyle birlikte, müfsidlerin köklerini kazımak için el cle verenler birçok ganiymetlere konacaklar; ona uymak istemeyenler, hiç aman verilmeden öldürüleceklerdi.» cümleleridir. Ancak ikinci cümlede geçen vaidler, kendi tarafında olmıyan kimselere gönderilen tehdid haberinde ileri sürülen ödüllendirmedir ki, bu vaidin, ayaklanmanın temel nedenini ifadeden uzaktır ve İbn. Bibi'nin de esasen amacı bu olmadığı anlaşılmaktadır. Oysa İbn. Bibi'nin yargıları daha çok İshak'ın üzerinde toplanmaktadır. O'nun için «Hokkabazlık, sihirbazlık sanatlarında ilerlemişti», «Aldatıcı müşrid», «Baba Tanrı'nın peygamberi'dir», «O şeytan kullarının... gibi ibârelerle İsak'ın (Batınilik)ine işaret etmektedir. Nitekim kendisinden esinlenen Müneccimbaşı Ahmed Dede, aynı konuda şöyle diyordu: «Sultanların, Beylerin, Devlet erlerinin eksikliklerini, kötülüklerini inanlılarına sayıp döküyor, kendilerini onlardan soğutuyordu». *(Sahaif-ül-ahbar fi vekayi-ül a'sâr*'dan Anadolu Selçukluları kısmı çevirisi, Hasan Fehmi Turga, İstanbul 1939, s. 32). Oruçbey tarihinde ise; «Babâîler» ayaklanmasının nedeni olarak «Gıyaseddin ki, tahta geçti idi, çok zulümler etmeye başladı. Sonunda bir sebebden dolayı (Baba İlyas) dan korkup asker gönderdi. Babâîleri kılınçtan geçirdi.» *(Oruçbey tarihi, Atsız düzenlemesi*, Tercüman baskısı, s. 28) denilmekte, ancak «Baba İshak» adı geçmemektedir. *(Şakaayik-i Nûmaniye)*de de ayaklanmanın nedenleri üzerinde durulmamakta yalnız Baba İlyas'dan söz edilmektedir. (Mecdi Efendi çevirisi, *Dar-ül tabcatül âmire* 1269, s. 23). Oysa, *İslâm ansiklopedisi*'nde Baba İlyas'tan bahsedilmez. (c. 10, s. 408, 1966) Yalnız, Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya tarihi*'nde Baba İshak'ın, Baba İlyas'ın müridi olduğuna dair kayıt varsa da bunun kaynağı gösterilmemiştir. Bu nedenle bu bilgi kabul etmek güçtür. (Ord. Prof. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, s. 177 - 178) *Hammer tarihi*'nde, Cenabi'den naklen İshak'ın, Baba İlyas'ın müridi olduğu ve birlikte ayaklanma tertip ettikleri yazılıdır ki, *(Hammer tarihi «devleti Osmaniye»* C, I, Keteon Bedrosyon Matbaası 1329, Mehmet Atâ çevirisi, s. 81). Hammer'den sonra İsak'ın, Baba İlyas'ın müridi olduğu görüşü kuvvetlendi. Baba İlyas'ı torunlarından olan *(Âşıkpaşazâde)*, tarihinde yalnız Baba İlyas'ın kendi ecdadından olduğuna işaret eder, ve fakat «Babâîler» olayından söz açmaz. (M.E.B. yayınları 1970, s. 4) Necip Asım ve Mehmet Arif Beylerin müşterek Osmanlı tarihinde ise İlyas'tan, Hammer'e rağmen bahsedilmez *(Osmanlı tarihi*, Matbaa-i Orhaniye 1335, C. I, s. 441-453). Cumhuriyet tarihçelerinden Ord. Prof. Zeki Velîdi de, dinî sahadaki ihmalkârlık yüzünden Baba İshak isyânının çıkmasına neden olunduğu ileri sürülmektedir. *(Umumî Türk Tarihine giriş*, 1970, s. 205) Ord. Prof. Uzunçarşılı'ya göre bir batınî isyânı olan ayaklanmanın lideri Baba İshak'tır. *(Osmanlı tarihi* 1972, c. I, s. 9) Yabancı tarihçilerden Paul Wittek *«Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu»*nda; «1239 da, Türkmenler arasında içtimaî ve dinî bir isyan çıktı. Bu, Baba İshak hareketiydi.» (Fahriye Arık çevirisi, 1947, s. 39-40) denilmektedir. 1239-1240 Babâî ayaklanmasının lideri'nin Baba İlyas mı, yoksa İshak mı olduğu tarihçe tartışmalı olarak görünmekte ise de, o devirde

yaşamış olan İbn. Bibi'nin verdiği bilgiyle lider'in, Baba İshak isminde bir derviş olduğu kanıtlanmaktadır.

Necdet Kurdakul

Babalık. Günlük gazete. Konya. (23 Aralık 1910-1949). Sahip ve yönetmeni: Yusuf Mazhar. Bir süre 1917-18 yıllarında *«Türk Sözü»* adiyle yayımlandı. 5 Nisan 1921'den sonra günlük olarak çıkmaya başladı. Kurtuluş Savaşı dönemînde ulusal direnç hareketinin organlarından biri olarak göründü. Cumhuriyetin ilk yıllarında Server İsket (yazı işleri müdürü), Namdar Rahmi (Karatay), Yahya Saim, Tevfik Nevzat (Çağdaş), Saadettin Nüzhet (Ergun), Enver Benhan (Şapolyo) v.b. kalemler *Babalık*'ta yazdılar. Kurucusu Yusuf Mazhar'ın ölümü (1930)nden sonra eşi Nedime Babalık ile kızı Şehver Babalık gazetenin yayımını 1949'a kadar sürdürdüler.

BABAN Cihat (İstanbul 1911). Yazar gazeteci. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1934). *«Son Posta», «Yeni Sabah», «Tasvir», «Tercüman», «Ulus», «Cumhuriyet»* gazetelerinde yazarlık, başyazarlık etti. 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Partiden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 27 Mayıs 1960'dan sonra Cemal Gürsel başkanlığında kurulan hükümetin Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'na getirildi. Kurucu Meclise üye seçildi. C.H.P. milletvekili olarak yeniden parlamentoya girdi (1961, 65). II. Dünya Savaşı yıllarında nazizme yandaş görünen yazılar le tanınan Baban'ın *«Hitler ve Nasyonal Sosyalizm* (1933), *Yüzyılın Büyük Kavgası Çin Rus anlaşmazlığı* (1968), *Politika Galerisi* (1970) adlı yapıtları var.

Babanzade, Ahmet Naim, Yazar, düşün adamı (1872-1934). Bağdat'ta doğdu. Orta öğrenimini Bağdat Rüştiyesinde (ortaokul), Galatasaray ve Mülkiye'nin İdadi (lise) Bölümü'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tammaladı (1894). Hariciye Nezareti'nde memurluğa başladı. Uzun yıllar nezaretin Tercüme Kalemi'nde çalıştı. Bu arada Galatasaray Lisesi'nde arapça öğretmenliği etti. Meşrutiyetin ilanından sonra Maarif Nezareti'ne geçti. İlmî Daire Meclisi üyeliğine atandı (Eylül 1908). Rüştive Mektepleri İdaresi Müdürlüğü, Yüksek Öğrenim Müdürlüğü (1911) görevlerinde bulundu. Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat Bölümü Felsefe hocalığına getirildi (1915). Âyan Meclisine (senato) seçildi. TBMM hükümetince Darülfünun'daki görevine devam etmesi kararı verilerek «Üniversite reformu» (1933) na kadar Edebiyat Fakültesi'nde mantık, felsefe, ahlâk, ruhiyat dersleri okuttu.

Yayın dünyasına *«Servet-i fünun»* dergisinde Arap edebiyatından çevirilerle giren Naim (1889-1901), Meşrutiyetten sonra *«Sebi lürreşad»*ın sürekli yazan kalemleri arasında görüldü. İslam öğretisini çağdaşlaştırma düşünüsünde olan M. Şemsettin (Günaytay) gibi yazı arkadaşlarından daha kuralcı olarak tanınıyor, *«Mecmua-i Ebüyzziya»*da *(Türlük ve Tatarlık,* sayı 94, 1913), *«İçtihat»*ta Süleyman Nazif'in *Ahmet Agayef'e (Ağaoğlu) Mektuplar* başlıklı yazıları dolayısiyle —ulusçuluk akımının, İslâm birliğini bozacağı gerekçesiyle— açılan tartışmada ulusçuları eleştirenler arasında yer alıyordu.

Ahmet Naim bu tartışmalar nedeniyle yayımladığı *«İslâmda Dâva-yı Kavmiyyet»* (1913) adlı yapıtında Türkçülük cemaat kuralına aykırıdır ilkesini ileri sürmüş, Kur'an'dan Âyet, Hadis ve Tefsirlerle ırk, renk, dil, çevre ve iklim koşulları ayrı olan birbirlerine yabancı öğeleri aynı amaçlarda birleştiren gücün, Peygamberin «Kavmiyyet gayesi güdenler bizden değildir» buyrultusundan kaynaklandığını kanıtlamaya çalışmıştır. «Türkler demeyiniz..», «Müslümanlar deyiniz..» biçiminde kurallarla «islam birliğine musallat bir mikrop saydığı ulusçuluk akımını bölücülük olarak nitelemektedir. A.N. e göre Türklük, Rusya'dan gelen Tatar Türkçülerin «icad ettikleri bir efsanedir». Bu nedenle gözlerin «Kâbeden Turan'a çevrilerek çifte mefkûre yaratmanın yanlışlığını vurgulamaktadır. Çağdaş islâmcılardan daha kuralcı ve tutucu göründüğünü belirttiğimiz Ahmet Naim'in, burjuvalaşma sürecine özgü koşulları değerlendiremediği için, olayları Kanunî döneminden XIX. yüzyıl sonlarına kadarki süreç içindeki ekonomik değişimlerden soyutlaması nedeniyle; ulus olma aşamasına girmiş bir toplumun özelliklerini algılamadığı söylenebilir. Yahya Kemal'in belirttiğine göre «1918 (Moudros) mütarekesi olunca sarahatle (İşbirlikçi Sadrazam Damad) Ferid Paşa safına geçerek Darülfünun'da milliyetçi unsurlara düşmanca tavırlar alması, *(Siyasî ve Edebî Portreler,* sf. 52). bu nedene bağlanabilir.

Başlıca Yapıtları: Sarf-ı Arabiye Mahsus Temrînat (1898-99), *Hikmet Dersleri* (1912), *Felsefe Dersleri* (1914-15), *İslâmda Dâva-yı Kavmiyyet,* (1916), *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları* (1912), *Tevfik Fikret'e Dair* (1912).

Ahmet Ceylan

BABAOĞLU Nizamettin (Konya - 1914). Sendikacı. Madenî eşya işkolunda işçilik yaşamına atıldı. Sosyalist çevrelerle ilişki kurarak kendini yetiştirdi, 1947 de İstanbul Madenî Eşya Sanayii İşçileri Sendikası'nın kurucuları aralarında yer aldı. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin Ilk Yönetim Kurulu'na seçildi (1948). Ancak sendikaların grev yapma hakkının bulunmayışını büyük bir eksiklik gören Nizamettin Babaoğlu, 1950 de işçilerin sınıfsal güçlerini elde edebilmeleri için İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kuruluşunda öncülük yapanlara katıldı ve bu örgütte görev aldı. Sendikacılığın yasa nedeniyle etkinliklerinin çok dar bir alanda bırakılmasından üzülerek sendikal çalışmalardan uzaklaştı.

(K.S.)

Babeuf Dâvası. Fransız devriminin kuramcılarından biri olan Gracchus Babeuf (1760-1797) ün yapıtlarından derledikleri *«Devrim Yazıları»* (1964) adlı kitapla Ceza Yasası'nın 142. maddesine aykırı eylemde bulundukları savı ile Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol hakkında açılan dâva. Kitabın toplatıldığı evrede, Aziz Nesin ile Attila Bartınlıoğlu'nun kitaptan alıntılar seçerek yayımladıkları gerekçesiyle dâva kapsamına alındılar, Türk Edebiyatçılar Birliği yöneticilerinden Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Şükran Kurdakul, Sabri Altınel, Arif Damar v.b. olayı protesto amaciyle yürüyüş düzenlediklerinden ayrıca yargılandı. *«Devrim Yazıları»* için toplama kararı çıktı. Prof. Ziyaettin F. Fındıkoğlu, Prof Hıfzı Timur, Prof, Mümtaz Turhan'ın hazırladığı bilirkişi raporunda, «Türk toplumunun genel kültür seviyesini yükseltici gayeler dışında maksatlar taşıdığı kanaatine» varıldığından çevirmenler Ağır Ceza Mahkemesi'ne verildiler. Duruşma aşamasında avukatların yeni bilirkişi istekleri yerinde görüldü. Bu kez Prof. Sahir Erman, Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, Ecvet Güresin'den oluşan ikinci bilirkişi raporunda şu görüşlere yer verildi: «Babeuf, Fransız İhtilali (1789) devrinde yaşamış olan doktrin sahibi bir filozof değil, fakat o devrin hareketli hayatına karışmış, fiyat artışları sebebiyle halkın düştüğü sefaletten ıstırap duyarak, o zamanki insan hakları beyannamesine dayalı daha adil bir düzen kurulması için mücadeleye girişmiş bir mütefekkirdir Daima halktan yana olduğu için sonraki ansiklopediler kendisine kelimenin o devirdeki manasiyle halkın haklarını koruyan ve ona önderlik eden anlamında demogog demişler-

Babeuf'un bugünkü anlamında bir komünizm anlayışı yoktur.» Mahkemece ikinci bilirkişi raporuna uyularak Sabahattin Eyüboğlu ile Vedat Günyol aklanmasına *«Devrim Yazıları»*nın serbest bırakılmasına karar verildi.

Yaşar Kemal'in Yargıç Önündeki İfadesi

«Yüz yetmiş yıldır, ilk olaraktır ki, bütün dünya dillerine çevrilmiş, çağdaş demokrasinin kurucularından birisi olan büyük düşünür Babeuf memleketimizde koğuşturmaya uğruyor. Ve kitabı toplattırılıyor. Babeuf'ün bir memlekette toplattırılması suçtur. Çünkü bu bir demokrasi aleyhtarlığıdır. Koğuşturmaya uğratılması da daha büyük suçtur. Bir memlektin insanlarını küçük düşürücü, gerçekten inanılmaz bir olaydır. Buraya karşınıza biz değil, memleketimizi Babeuf gibi bir düşünürü yasaklayacak bir memleket yapmak isteyecek kadar küçültenler getirmeliydi.»

(Eylem Dergisi, 1 Kasım 1964)

Babıâli Mahmut II. döneminden (1808 1839) sonra İmparatorluğun yönetim merkezi olan bina. Basında ve diplomaside «babıâli» sözcüğü giderek «hükümet» anlamına kullanılmaya başlamıştır. Daha önce halkın «Paşa kapısı» olarak adlandırdığı bina, sadrazam konutu olarak yapılmıştı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra (1826) hükümet ve hükümete bağlı kurumlar buraya taşınmıştır. Böylece, Abdülhamid II. dönemine kadar imparatorluğun yönetim merkezi niteliği kazanmıştır. Günümüzde İstanbul Valilik binası olarak kullanılmaktadır.

Babıâli Baskını. 23 Ocak 1913 günü İttihat ve Terakki Fırkası tarafından düzenlenen hükümet darbesine verilen ad. Abdülhamid II. nin saltçı iktidarında gizli olarak çalışan meşrutiyet yanlısı güçler. 1908'den sonra siyasal partiler kurarak ağırlıklarını duyurmaya başlamışlardı. Bu partilerden biri olan «İttihat ve Terakki Fırkası» Balkan savaşlarındaki yenilgiler dolayısiyle hükümeti suçluyor ve ağır koşullar altında yapılması öngörülen barış antlaşmasını önlemeye çalışıyordu. Hükümet, hem yenilginin yarattığı eziklik, hem Barış Antlaşması'na boyun eğmesini iteyen Almanya ve Avusturya'nın baskıları altında bocalarken İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri Babıâli'yi bastı. Baskın, Cemiyetin merkezinde Enver (Paşa) ve Talat (Paşa) beyler tarafından planlanmıştı. 40-50 kişilik bir grup, başlarında Enver Bey ve zamanın ünlü silahşörü Yakup Cemil Babıâli'ye girdiler. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, baskıncıları karşılayarak, «Nedir bu rezalet?» diye bağırması üzerine, Yakup Cemil tarafından vuruldu. Silah seslerini duyan kabine üyeleri dağılmış, Sadrazam Kâmil Paşa makamında yalnız kalmıştı. Güvendiği adamlarla birlikte odaya giren Enver Bey, Kâmil Paşa'nın istifasını sağlayarak saraya gitti. Dört beş saat içinde başkentin sivil ve askeri yönetimi İttihatçıların eline geçmiş, Padişah başkaldırıcıların sadrazam olmasını istedikleri Mahmut Şevket Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirmişti.

Baskını yorumlayan tarihçilerden çoğu, hareketin başlamasından önce (29 Aralık 1912) Mahmut Şevket Paşa'nın Alman elçiliğine giderek 2-3 saat büyük elçiyle konuşması üzerinde durmakta ve olayları Paşa'nın Alman silah fabrikatörleriyle ilişkileri yönünden inceleyerek, darbenin hazırlanmasında Alman parmağı olduğu kanısını ileri sürmektedirler. Hükümet darbesiyle, iktidarı alan İttihat ve Terakki'nin, güttüğü politikanın sonuçları gözönünde tutulunca bu savların gerçeği yansıtmadığı söylenemez.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, yaptığı ilk basın toplantısında şöyle konuşur:

«Yabancıların müzahereti bizce kıymetlidir. Memleketimizin iyi yönetilmesi için yabancı müşavirler (danışmanlar) getireceğiz. Ülkeyi büyük yönetim bölgelerine ayıracağım. Ve her biri için ayrıca yabancı müfettiş getireceğim.»

General Liman Von Sanders'in başkanlığında Alman general ve subaylarının ordunun en önemli komuta mevkilerinde görevlendirilmesi Babıâli baskınından hemen sonradır.

(A.C.)

Babür Şah (Fergana - 1483 / Agra - 1530). Şair. Asıl adı Zahireddin Mehmettir. Timur'un soyundan gelen hükümdarların sonuncusudur. 1504 ten sonra giriştiği savaşlarda büyük başarı kazanarak Kabil, Horasan, Semerkand gibi doğunun önemli merkezlerini sınırları içine alan bir devlet kurdu. Hintlilerle yaptığı Panipat savaşmasından (1526) sonra İndüs ve Ganç havzalarına, Orta Hinde inerek Asya'da Büyük Hint-Türk İmparatorluğu'nun gücünü kabul ettirdi.

Musikiye ve güzel yazıya da ilgi duyan Babür Şah, hem hece, hem de aruz ölçüsünü kullanmış, Çağatay edebiyatının en olgun ürünleri sayılan şiirlerini, mesnevi, gazel, rubai ve tuyuğ biçimlerinde yazmıştır. Günümüz türkçesiyle yayımlanan divanda (Prof. Reşit Rahmeti Arat, 1943 - 1946) klasik divan anlayışına uymadan her iki ölçüde de yazdığı şiirlerini derlemiştir. Yaşamını, gezi ve anılarını anlatan *Babür-name* (Vekayi) adlı eseri batı dillerine de çevrilmiştir. Hatırat Baburi diye adlanan yeni bir yazı icad ettiği de söylenir.

Bağdat Paktı. Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalanan antlaşma. Türkiye ile Pakistan arasında Karaçi'de imzalanan anlaşma (2 Nisan 1954) nın 6. maddesinde, öngörülen amaçlar doğrultusunda katılmaları faydalı sayılacak Orta Doğu devletleriyle de işbirliği yapılması belirtilmişti. Bu Amerikan diplomasisinin Orta Doğu'da öngördüğü politikanın ilk adımıydı. Nitekim Türkiye Dış İşleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü, Karaçi anlaşmasının 6. maddesini yorumlarken, Orta Doğu ülkelerine açık çağrı niteliği olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kısa süre sonra çağrıya, esasen A.B.D.'leri ile bir askerî yardım antlaşması imzalamış bulunan Irak'tan olumlu yanıt gelmiş, 18 Ekim 1954'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, İstanbul'da Menderes ve Köprülü ile yaptığı görüşmelerden sonra, «Orta Doğu ülkelerinin mevcudiyetlerini yok etme gayesi güdenlere karşı bir müşterek emniyet cephesi kurmak» için daha fazla gecikmemeleri gerektiğini bildirmiştir.

Türkiye Başbakanı Menderes ile Dış İşleri Bakanı Prof. Köprülü'nün 6-14 Ocak 1955 tarihleri arasında Bağdat'ta Irak hükümeti yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerden sonra yayımlanan ortak bildiride şu kararlara varıldığı açıklanmıştır:

«Türkiye ve Irak hükümetleri, Orta Şark'ta, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın tesisine her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi suretiyle emniyetin takviyesine ve sulhun vikayesine hizmet edeceğine kani bulundukları böyle bir anlaşmaya, onun gayelerinin tahakkukuna hizmet azmini isbat etmiş olan veya coğrafi mevkiinden dolayı veya elindeki imkânlar sayesinde bu yolda faaliyet sarfedebilecek vaziyette bulunan devletlerin iltihakını faydalı ve lüzumlu telakki etmektedir.»

Daha sonra, Arap ülkeleri arasında, özellikle Mısır ve Suriye'den gelen tepkilere ve «Arap birliğine indirilmiş bir darbe olarak» nitelendirilmelere karşın 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Türkiye ve Irak hükümetlerince imza aşamasına getirilmiştir.

Türk - Irak işbirliği antlaşmasının en belirgin özelliği oluşturulması öngörülen bir savunma örgütüne öncülük etmesidir. Bu durum antlaşmanın 6. maddesinde açıklıkla ortaya konmuş ve «âkitlerin adedi asgari d rdü bulduğu andan itibaren antlaşmayı alâkadar eden maksatlar dairesinde çalışmak

üzere vekiller seviyesinde bir Daimi Konsey» kurulacağı belirtilmiştir.

Pakistan Başbakanı Muhammet Ali, antlaşmanın imzalanmasından bir ay önce New York'ta gelişmeleri tam onayladıklarını açıklamış, Amerikan Dış İşleri Bakanlığı ise imzadan sonra (25 Şubat 1955) yayımladığı bildiride durumu şöyle yorumlamıştır:

«Türkiye ve Irak'ın bir karşılıklı savunma paktı imzaladıkları haberini Birleşik Amerika, bu memleketlerin dünyanın bulundukları kısmı üzerine çöken hakiki tehlikenin muhtemel bir komünist tecavüzü olduğunu kabul ettikleri vakıasının bir belirtisi olarak kabul etmektedir.»

4 Nisan 1955'te İngiltere'nin, 23 Eyiül 1955'te Pakistan'ın, 3 Kasım 1955'te İran'ın katılmalariyle A.B.D.'ce Orta Doğu politikasında öngörülen amaçlar gerçekleştirilerek Centonun temelleri atılmıştır.

Bağ - Kur «Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu.»

Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini bir hayli geriden izleyen Sosyal Güvenlik Kurumu, bir bütün olarak değil parça parça zaman aralıkları içinde kurulmaya başlanmış ve henüz tamamlanmamıştır. Önce memurları, bunu izleyen dönemde işçileri kapsamına alan Sosyal güvenlik yasalarının bağımsız çalışanlar bakımından ancak 14 Eylül 1971 yılında ***Resmî Gazete*** ile yayınlanarak 1 Ekim 1972 tarihinden itibaren sigortalılar yönünden uygulanmasına 1 Ekim 1972 tarihinde başlanılmıştır. Yasa bağımsız olarak çalışan esnaf ve sanatkârları, tüccarları, doktorları, mühendis ve mimarları, eczacıları kapsamı içine almaktadır. Yasanın hazırlık çalışmaları arasında 2.000.000 u esnaf ve sanatkâr, 310.000 i tüccar, 4000 i doktor, 3.000 i mühendis ve mimar, 3.000 i eczacı olmak üzere 2.320.000 bağımsız çalışanı kapsamı içine alacağı hesaplanılmıştı. Bununla birlikte bu sayıya henüz varılamamıştır. BAĞ-KUR'un üye sayısı yıllara göre şöyle bir gelişme göstermiştir: 1973'de 775.000 1974'de 825.000, 1975'de 850.000, 1976-da 885.000, 1977'de 962.000. Buna göre hedef olarak alınan 2.320.000 sayısının aşağı yukarı % 42'sine varılmış bulunmaktadır. Sigortalanması hedef alınan kütlenin % 58 kadarı henüz sigorta kapsamına alınamamıştır.

BAĞ-KUR kapsamına giren gruplar 507 sayılı yasa uyarınca esnaf ve küçük sanatkâr sayılanlardan iş veren durumunda bulunan yada kendi işinin sahibi olarak yasayla kurulu dernek ve birliklerin üyeleri, devlete, bir özel sektör işverenine hizmet akdiyle bağlı olmayan doktor, eczacı, dişci, mühendis ve mimarlardan ilgili meslek odasına kayıtlı bulunanlar, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Odaları ve Ticaret Borsalarına kayıtlı serbest çalışan tüccarlardır. Bunlar arasında özellikle küçük kasabaların esnaf ve sanatkârları Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu'na girmedikleri ve bu grupların üyelik bakımından denetim altına alınmamış olması sonucu olarak BAĞ KUR kendisi için saptamış olduğu sayısal hedefe henüz varamamıştır. Yakın bir gelecekte de varması beklenemez.

Bu arada yeni gelişmeler olmuş 2108 sayılı «Muhtar Ödenek ve Sosyal Güvenlik» yasası ile 10 Eylül 1977 tarihinden itibaren Köy ve Mahalle Muhtarları da BAĞ-KUR kapsamına alınmışlardır. Bildirge doldurarak sigorta kapsamına giren muhtarların sayısı 18.000 i bulmuştur.

6.9.1976 tarihinde yürürlüğe giren «Yaşlılık ve Ölüm Sigortası Haklarının İsteğe Bağlı Olarak Devam Ettirilmesi» hakkındaki tüzük uyarınca işini terk eden sigortalılar sigortalılık statülerini sürdürebilme hakkını kazanmışlardır. Bu haktan yararlananların sayısı 1977 yılı sonunda 6.500 kişi olmuştur. 1978 sonunda ise bu sayı 10. 000 e yükselmiştir.

Ev kadınları ile ilgili hükümler; Bağ Kur yasasında 1979 yılında bir değişiklik yapılarak ve kadınları da kendi istekleri üzerine sigortalanmakta ve seçtikleri bir basamak üzerind n sigorta primi ödemektedirler.

Sigorta ile Sağlanan Haklar

BAĞ-KUR bağımsız çalışan yurttaşlar için malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları sağlamaktadır.

Malûllük Sigortası

Bu sigorta sigortalılara uğradıkları sakatlık durumunda gelirlerinin devamını sağlama olanağı vermektedir. Sigortalının bu haktan yararlanabilmesi için çalışma gücünün enaz üçte ikisini yitirmiş olması ve sakatlığa yol açan nedenin sigortalılığın başlamasından sonra, yani sigortalının uğraşı ile ilişkili olması gereklidir. Yukarıda sayılan iki koşul sigortalının sakat sayılması için gerekli koşuldur. Malûllük aylığının bağlanabilmesi için bu koşullarla birlikte tam 5 yıl prim ödemek ve yazılı istemde bulunmak gereklidir. Bağlanacak sakatlık aylığı sigortalı tarafından ödenen son gelir basamağının % 70 karşılığıdır. Sigortalı 15 yıldan fazla prim ödemiş ise bu oran 15 yılın üstünde her yıl için % 1 lik bir artış gösterir. Ancak bu oran % 80 i geçemez. Beş yıldan daha az bir süre prim ödemiş olanlar için yasa «toptan ödeme» olanağını sağlamamıştır.

Öte yandan sakatlık nedeninin sigortalı olduktan sonra meydana gelmesi de sınırlayıcı bir etkendir.

Yaşlılık Sigortası

Bu sigorta kolunda iki türlü hak sağlanmaktadır: 1) yaşlılık aylığı, 2) toptan ödeme.

1) Yaşlılık aylığı: Yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için kadın sigortalının 55, erkek sigortalının 60 yaşını doldurmuş olması, BAĞ-KUR, T.C. Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve yasa ile kurulmuş bulunan öteki emekli sandıklarına bağlı olarak en az 15 tam yıl prim ödemiş olması gereklidir.

Yaşlılık aylığı sigortalının son gelir basamağının % 70 i üzerinden hesaplanır, bu oran her fazla tam yıl için % 1 arttırılır. Sigortalıların yaşlılık aylığı istemini geciktirmeleri durumunda kadın sigortalılar için 55, erkek sigortalılar için 60 yaşının üstünde her tam yaş için yaşlılık aylığı oranı % 1 arttırılır. Bununla birlikte yaşlılık aylığının oranı kesinlikle % 90 nın üzerine çıkamaz.

2) Toptan Ödeme: Sigortalı olarak çalıştıkları işten ayrılan 55 yaşını doldurmuş kadınlar, 60 yaşını doldurmuş erkekler sigorta haklarını kazanmak için gerekli koşulları yerine getirmemiş iseler birikmiş primlerini geri alabilirler.

1978 yılında 36.150 sigortalıya yaşlılık aylığı bağlanması 1000 sigortalıya toptan ödeme yapılması planlanmıştır.

Ölüm Sigortası :

Bu sigorta dalında ölen sigortalının geride kalan hak sahiplerine üç türlü yardım yapılır: ölüm aylığı, toptan ödeme, cenaze yardımı.

1 — Ölüm aylığı: Ölen sigortalıların hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi sigortalının enaz tam üç yıl sigorta primi ödemiş olması koşuluna bağlıdır. Primin hesaplandığı gelirin % 70 i ölüm aylığının hesaplanmasında esas teşkil eder. Ölen sigortalının dul karısı % 50, çocuksuz ise % 70 arasında azlığa hak kazanır. Aynı oranlar ölen sigortalının kadın olması halinde kocası için uygulanır. Şu kadar ki geçiminin karısı tarafından sağlanmış olması ve 60 yaşını aşmış olması, yada yaşı kaç olursa olsun çalışamıyacak kadar sakat olması gerekir. Ölen sigortalının çocukları için öğrenimde bulunup bulunmamalarına, çalışamayacak kadar sakat bulunmalarına, kız yada erkek olmalarına göre farklı koşullar üzerinden saptanan hükümler uyarınca aylık bağlanır. Her çocuğun payı % 25 dir.

2. Toptan Ödeme: Ölen sigortalının hak sahiplerinden hiç biri yasa uyarınca aylığa hak kazanamamışlarsa sigortalının ödemiş olduğu primler bu kimselere toptan ödeme olarak geri verilir. Toptan ödemede çeşitli hak sahiplerine yapılacak ödemede aylığa esas oluşturan koşullar gözönünde bulundurulur

3. Cenaze yardımı: Tüm sigortalıların ve yaşlılık yada malûllük maaşı almakta bulunan sigortalıların ölümlerinde cenaze giderleri karşılığı olarak cenazeyi kaldıran gerçek yada tüzel kişilere 1500 lira ödenir.

Sosyal, ekonomik ve doğal risklerin karşılanmasında BAĞ-KUR'un en büyük eksikliği sigortalılarına öteki sosyal sigorta kurumlarının sağladığı hastalık, analık, meslek hastalıkları sigortalarını sağlamamış bulunmasıdır. Yasa'nın hazırlanması sırasında bu risklerin kurulması öngörülen Genel Sağlık Sigortası ile karşılanacağı ileri sürülmüştü. Fakat genel Sağlık Sigortası yasası halâ çıkarılamamıştır, ve ne zaman da çıkarılacağı belli değildir. Bunun sonucu olarak bağımsız çalışanların en büyük gereksinmelerinden biri olan sağlık bakımı ve ilâç gereksinmeleri sigorta kapsamı dışında kalmış bulunmaktadır.

Sigortalılara Yapılan Diğer Yardımlar :

1479 sayılı BAĞ-KUR yasasının 16. maddesinin d fıkrası uyarınca Kurum sigortalılarına konut ve toplu iş-yeri kredileri, 16. maddesinin e fıkrasına göre esnaf ve sanatkârlara işletme ve tesis kredileri açmakla yükümlüdür. 12.3.1978 gün ve 16226 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanan genelge uyarınca konut kredileri 150.000 toplu işyeri kredileri 175.000 lira olarak saptanmıştır. Gerek konut, gerek toplu işyerleri kredileri kooperatiflere açılmaktadır. 1978 Martı'nın sonuna kadar bu türden 191 kooperatife kredi açılmıştır.

Primlerin Ödenme Sistemi

BAĞ-KUR'a mensup sigortalılar bağımsız çalışanlardan oluştukları için sigortanın finansmanı tümüyle sigortalılar tarafından sağlanmaktadır. Gelirleri de ücret geliri olmadığı için kendi seçtikleri kademeler üzerinden prim ödemekte ve aylıkları bu basamaklara dayalı olarak saptanmaktadır. Buna göre 12 prim ödeme basamağı saptanmıştır. Son zamanlarda ödenecek primlere ve bağlanacak aylıklara esas tutulacak gelir basamaklarını yükseltmek için TBMM'ye tadil tasarıları sunulmuştur.

Bağ-Kur Genel Müdürlüğü

Bağımsız çalışanların sosyal sigorta hakları ile ilgili işlemler 1479 sayılı yasaya göre Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş bulunan Bağ-Kur Genel Müdürlüğü tarafından yürütülür. Genel Müdürlüğün organları şunlardır 1- Genel Müdürlük Kurulu-şu, 2) Yönetim Kurulu, 3) Genel Kurul. Genel Müdür yürütme organı, Yönetim kurulu karar yani politika yapıcı organ, Genel Kurul ise esas itibariyle danışma organıdır.

Nabi Dinçer

Bağımsızlık, Demokrasi Mücadelesinde Dev-Genç, Aylık siyasi gençlik dergisi. Sahibi: İbrahim Bingöl. Sorumlu Müdür: Selçuk Ilgaz. 1 Ağustos 1978'de yaımlanmaya başladı. *«Çıkarken»* başlıklı yazıda derginin «işçi, köylü, öğrenci gençliği çatısı altında toplayacak olan Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ)'nun yeniden örgütlenme aşamasında temel alınacak yöntemlerin saptanması», «anti-faşist mücadelede doğru önderliğin hayata geçirilebilmesi için sol hareket içindeki teorik keşmekeşin doğal olarak etkilediği gençlik hareketindeki karışıklığı da teorik olarak mahkûm edip doğru siyasi hedefler» gösterilmesi amacına yönelcliği belirtildi. İlk sayıda *«Siyasi Durum ve Görevlerimiz», «Gençliğin örgütleşmesi ve Anti-Faşist Mücadelede Dev Genç», «Tasfiyeciler Devrimci Hareketimizin Gelişimini Engellemede Provakasyona Umut Bağlamamalıdır»* başlıklı (imzasız) yazılara, incelemelere, haberlere. Dev Genç Başkanı Bülent Uluer'in konuşmasına yer verildi.

Baha Tevfik, düşün ve eylem adamı (1881 1916), Yazıları ve çevirileriyle Türkiye'de materyalizm akımının ilk örneklerini verdiği kabul edilen Baha Tevfik, İzmir'de doğdu. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1907). Kısa süre felsefe öğretmenliği yaptıktan sonra devlet görevinden ayrıldı. Kardeşiyle birlikte «Tecedüd-i İlmî ve felsefesî kütüphanesi»ni kurdu. *«Felsefe Mecmuası»* (1912), *«Zekâ»* (1912) dergilerini *«Eşek»* (1913) adlı gülmece gazetesini çıkardı. Gazetenin hükümetçe kapatılması üzerine *«El Malum»*, o da kapatılınca *«Yine O»* adlariyle yayımını sürdürdü. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları ve ilk merkez yürütme kurulu üyeleri arasında yer aldı (1910). Bu partinin mütareke öncesi evredeki çalışmalarının sevk ve yönetiminde büyük işlevi oldu. Organı *«İştirak»* gazetesinde yazdı, yönetti. Genç yaşta geç kalmış bir apandisit nedeniyle İstanbul'da öldü.

Ülkenin d şün ve siyasal yaşamında yeni ve tepkilere açık olan görüşlerini ortaya koyan Baha Tevfik'In yazılarında inandığı kaynakları yansıtmaya çalışmış, yerleşmiş yargıları ve «İçi boş şöhretleri» nesnel tartışmanın aydınlığına çıkarmıştır. Kişiliğinin en belirgin yönü Hilmi Ziya Ülken'in belirttiği gibi, karar verme sorununa örnek olmasıdır. Derginin ilk sayısındaki yazılarında görüşlerinin şu temel yargılara dayandığını söyleyebiliriz:

1 — Bizde bir felsefe dili yoktur, 2 — Doğunun düşün dünyası artık yeni bir ürün veremez, 3 — Batının üstünlüğünü felsefedeki üstünlüğü yaratmıştır, 4 — Felsefe ile Bilimi kaynaştırmak için ilahiyet ve metafizik gibi şeyleri bırakmak gerekmektedir. Gerçek her zaman her çevrede söylenmelidir.

«İttihat ve Terakki Fırkası»na bağlı düşün adamlarının ırkçı ve turancı görüşlerini eleştirerek vanlış bir ulusallaşma ortamı yaratıldığını öne süren Baha Tevfik, tembellik, ahlâksızlık, medeniyetsizlik gibi ülkenin çağ dışı kaldığını gösteren olumsuzlukların ulusal onur, akılcılık, göçebelik, yeniçeri kavgalarından doğduğunu belirtir. Materyalizm akımına öncülük ettiği öne sürülen kitabı Büchner'in *Kruft und Stolf* (1855) adlı yapıtının çevirisi, *«Madde ve Kuvvet»*tir. Bu kitabın yazarı Alman düşünür Ludwing Büchner (1824-1899) idealist felsefeye, özellikle Alman idealist felsefesine karşı doğa bilimlerinin kuramlarına dayanan «Vulger materyalizm»in kurucularındandır.

Baha Tevfik'in Madde ve Kuvvet çevirisi, tutucu çevrelerde tepki yaratmış, spritualizm-materyalizm tartışmalarına yol açarak özellikle Şehbenderzade Ahmet Hilmi (1865 1913) gibi islâmcı düşünürlerin eleştirilerine hedef olmuştur. *«Felsefe-i Fert* adlı kitabında ise Baha Tevfik'in son çözümlemede insanlığın bilime dayalı bir anarşizmi savunduğu kabul edilmiştir

Baha Tevfik'ten

«Geçmişteki milliyetimizden ne zekâ, ne ticaret istidadı, kültürleşme, ne de garazdan arınmış bir içtimaîlik, bir ahlâk ve siyaset var. Sözlerime inanmayanlar idamla, siyasî zulümlerle, kardeş ve ana baba katilleriyle Yeniçeri kavgalariyle dolu olan tarihimizi gözden geçirsinler. Sanat ve adetler bakımından da aynı sonuçları elde etmek tabiidir.

Dün Turan'ın kaba kelimeleriyle maksatlarını anlatabilen kafalar, bugün aynı vasıta ile medeni ihtiyaçları ifade edemezler. İleri bir kafa, ileri bir dil ister. Şu halde dünkü milliyetin, bugün olduğu gibi diriltilmesi faydalı değil, zararlıdır.»

BAHADINLI Yusuf Ziya (Yozgat, Bahadınlı köyü - 1927). Yazar, öykücü. Ortaöğrenimini Pazarören Köy Enstitüsü'nde (1944), yükseköğrenimini Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1950). İşpir Ortaokulu, Cılavuz ve İvriz Köy Enstitülerinde, İstanbul Erkek Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı (1951 - 58). İstanbul'da Hür

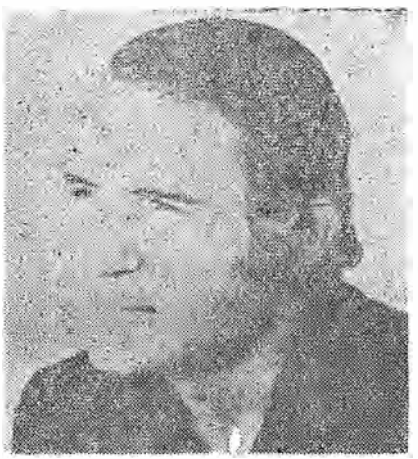

Yusuf Ziya Bakadınlı

Yayınevi'ni kurdu (1958). Türkiye İşçi Partisi'nde politikaya atıldı, Yozgat'dan milletvekili seçildi (1965-69). Sanat kişiliğini *«Yeditepe»*, *«Varlık»*, *«İmece»*, *«Emek»* dergilerinde yayımlanan yazılarıyla ortaya koymuştur. Öykü ve romanlarında Orta Anadolu ve Yozgat köylerinin yaşamını anlatır. Polonya ve Sovyetler Birliği'nde öyküleri yayımlanmıştır.

Yapıtları : Dünya Edebiyatından Seçme Eserler Kılavuzu (1954), *Deyimler ve Kaynakları* (1958), *Güllüceli Kâzım* (roman, 1965), *İtin Olayım Ağam* (öyküler, 1965), *Türkiy 'de Eğitim Sorunu ve Sosyalizm* (inceleme, 1967), *Dört Sosyalist Ülke* (gezi notları, 1969), *Güllüceyi Sel Aldı* (roman, 1972), *Gemileri Yakmak* (roman, 1976), *Haçça Büyüdü Hatiş Oldu* (öyküler, 1978).

(F.A.)

BAHAR Halil İbrahim (Trabzon-1929). Şair. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde (1946), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladıktan sonra uzmanlık stajı yaptı. Sosyal Sigortalar Kurumu İstanbul Hasthahanesi'nde asabiye uzmanı olarak çalıştı. *«Beş Sanat»* (1950) dergisinde çıkan ilk şiiriyle yazın dünyasına girmişti. Sonra *«Evrim»*, *«Ataç»*, *«Dönem»*, kendi yayını, *«Soyut»* dergilerinde yazdı (1965 77). Şiirlerinde gerçeküstücü akımın etkisinde kaldığı söylenebilir.

Bahayi (İstanbul - ? / İstanbul 1654). Divan şairi. Asıl adı Mehmet'tir. Şeyhülislam Abdülaziz efendinin oğludur. Babası tarafından yetiştirilerek ilmiyye sınıfına geçti, Mahmutpaşa, Mihrlban medreselerinde müderrislik (1619 - 1629), Selânik, Halepte, kadılık görevlerinde bulundu. (1630-33). Halep valisinin jurnali üzerine Kıbrıs'ta sürgün kaldı; affedilerek yeniden Şam, Edirne ve İstanbul Kadılıklarına (1638 - 1645), Anadolu ve Rumeli Kazazkerliklerine (1646-47). Şeyhülislamlığa getirildi (1650).

Şiirleri yaşadığı dönemden sonra gelen şairler tarafından da beğenilerek karşılanan Bahayi, özellikle gazel biçiminde başarı gösterdi. Gazelleri, Naili, Neşati, Nabi gibi divan şiirinin ünlü şairleri tarafından tahmis edildi. 74 şiirini birleştiren divanı Saadettin Nüzhet Ergun tarafından basıldı: *Şeyhülislam Bahayî, Hayatı ve eserleri* (1933).

Bahçe, Haftalık düşün ve edebiyat dergisi. 21 Temmuz 1908'de Selanik'te yayımlanmaya başladı. «İmtiyaz sahibi»: Necib Necati. «Müdürü ve Kurucusu»: Abdurrahman Mehdi. İlk sayıda Abdülhamid II. döneminde kapatılan «Çocuk Bahçesi» dergisinin devamı olduğu belirtildi. İttihat ve Terakki Fırkası'nın yöneticileri arasında bulunan yazarların yanısıra, *«Genç Kalemler»* dergisinde «milli edebiyat» akımına öncülük edecek olan ulusçularla sosyalist dünya görüşünü benimseyenler de yer aldı. Reza Tevfik *«Hapishane Hâtıraları*, sayı: 6). Mehmet Emin (Yurdakul) *(Türkçe Şiirler, «Mehmet Emin Bey Kendi Ağzından»*, sayı: 28), Perviz takma adı ile Ömer Seyfettin *(Elma Öyküsü*, sayı: 43), Ali Canip (Yöntem), Celal Sahir (Erozan), Cemil Süleyman, Tahsin Nahit, M. Behçet (Yazar), Enis Avni adı ile Aka Gündüz, Ali Ulvi (Elöve), Mustafa Namık (Çankı), Rasim Haşmet derginin sık yazan kalemleri arasında göründü. Rasim Haşmet, şiirleri yazılariyle *(Sosyalizm Arkasında şiiri* sayı: 10) sınıf çelişkilerini vurgulamaya çalışıyor, siyasal olaylara Jean Jaures gibi kuşağını etkileyen düşün ve kuram adamlarının görüşlerini destek a arak değerlendiriyordu. İki yıla yakın yayımını sürdüren dergide kadın haklarına ilişkin yazılar da yayımlanmıştır.

DALABAN İbrahim (1921). Ressam. Üç sınıflı köy okulu dışında eğitim göremeden kendini hapishanelerde yetiştirdi. İlkin 1937' de üçbuçuk yıl, sonra 1942'de on yıl hapse mahkum oldu, bu mahkumiyeti sırasında Bursa Hapishanesinde Nazım Hikmetle tanıştı. Daha önceleri içten gelen bir tutkuyla başladığı resim denemeleri bu tanışmadan sonra düzenli çalışmalara dönüştü. 1950 Affıyla hapisten çıktı. 1953'te ilk sergisini, 1959'da ikinci sergisini açtı. Sosyalist eğilimli bir sanatçı olarak tanındığından çeşitli kereler tutuklandı, gözaltına alındı. 1961 yılı haziranında Yeni Dal gurubu çevresindeki ressamlarla birlikte bir ay süreyle tutuklandı, beraat etti. Çeşitli baskılara, sergilerine yapılan saldırılara karşın sürekli olarak birçok kentte resim sergileri düzenledi.

Balaban, ilk sergilerinde şaşırtıcı coşkunluktaki renkçiliği ile, giderek geliştirdiği kendine özgü figür anlayışı ile hemen her zaman köy yaşamını, bu yaşamın içerdiği çileyi resimlerine konu etmiştir. Ressamlığının yanısıra Balaban, *«İz»* ve *«Şair Baba ve Demdakiler»* adlı kitaplarında topladığı yazılarıyla da tanınmaktadır.

Orhan Taylan

Baki (İstanbul 1526 / İstanbul 1600) Divan şairi. Divan şiirinin tüm kurallarını ustalıkla uygulamıştır. Asıl adı Mahmut Abdülbakî'dir. Yoksul olan ailesi onu bir saracın yanına çıraklığa vermişti. Ama o, doğuştan yetenekliydi, üstelik okumak ve yükselmek istiyordu. Medreseye girdi. On dokuz yaşına geldiği zaman İstanbul'da adını duyurmağa başlamıştı. Zamanın büyük şairlerinden Zatî'nin beğenisini ve dostluğunu kazandı. 1555'de, Kanunî Sultan Süleyman'a Nahcivan seferinden dönüşünde güzel bir kaside sunarak padişahın gönlünü çaldı. Ve sonra, müderrislik, kadılık, kazaskerlik gibi görevlerie hep yükseldi. Çok istediği halde Şeyhülislâm olamadan öldü.

Bakî'nin Arapça'dan çevirdiği bazı düz yazı türünden eserleri ve tek bir Divan'ı vardır. Divan'da en güvel ve ünlü şiiri terkib-i bent biçiminde yazılan Kanunî Mersiyesi'dir Bu şiir, Divan Edebiyatının ve Osmanlıcanın en yetkin örneklerinden biri sayılmıştır. Kanunî'nin ölümünden duyduğu büyük acı şiirde büyük duyarlığa dönüşken öğeleri de içinde taşımaktadır.

Bakî, şen tabiatlı, nükteden bir adam olduğu için bütün meclislerde aranırdı. Yaşama son derece bağlı idi, kişinin yaşamını değerlendirmesi için yiyip içmesi, eğlenmesi gerektiğini söylerdi:

İçelim lâl-i müzabı saçalım cür'aları
Hâk-i gülzarı bugün kân-ı Bedahşan idelim.

Bakî, babası müezzin olduğu halde, din dışı konuları işlemiştir. Divan düzeni gereği «münacaat, naat, tevhit» konularında şiirleri yoktur. Şairlik gücünü gazel ve kasidelerinde gösterir. Ahenk ve eksiksiz bir biçim güzelliğinin temsilcisidir. Böylece klasik şiirimizi İran örnekleri düzeyine çıkarmıştır.

Osmanlı saltanatının en parlak yıllarını gönlünce yaşayan Bakî'ye zamanında «Sultan-üş şuarâ (Şairlerin Sultanı) adı verilmiştir.

Serhat Kestel

BÂKİ'den Gazeller

1

Nam ü nişane kalmadı fasl-ı bahârdan
Düştü çemende berg-i diraht itibârdan

Eşcâr-ı bağ hırka-i tecride girdiler
Bâd-ı hazan çemende el aldı çenardan

Her yaneden ayağına altun akub gelür
Eşcâr-ı bağ himmet umar cûyibârdan

Sahn-i çemende durma salunsun sabâ ile
Azadedir nihâl bugün berg ü bârdan

Bâki çemende hayli perişân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzigârdan

2

Ezelden şâh-ı aşkın bende-i fermanıyız cânâ
Mahabbet mülkünün sultân-ı âlî-şânıyız cânâ

Sehâb-ı lûtfun âbın teşne-dillerden diriğ etme
Bu deştin bağrı yanmış lâle-i nu'mânıyız cânâ

Zamâne bizde cevher sezdiğiçün dil-hırâş eyler
Anınçün bağrımız hundur maarif kânıyız cânâ

Mükedder kılmasın gerd-i kudûret çeşme-i cânı
Bilirsin âb-ı rûyi-i mülket-i Osmâni'yiz cânâ

Cihânı câm-ı nazmım şi'r-i Bâkî gibi devr eyler
Bu bezmin şimdi biz de Câmi-i devrâniyız cânâ

3

Âb-ı hayât-ı lâ'line ser-çeşme-i can'teşnedir
Sun cur'a-i câm-ı lebin kim âb-ı hayvan teşnedir

Can lâ'lin eyler ârzû yâr içmek ister kanımı
Yârab ne vâdîdir bu kim can teşne cânân teşnedir

Âb-ı zülâl-i vaslına muhtâç tenhâ dil değil
Hâk üzre kalmış huşk-leb deryâ-yı umman teşnedir

Bezm-i gamından cân ü dil yandı yakıldı sâkiyâ
Depret elin sür ayağı meclistc yâran teşnedir

Cânâ zülâl-i vaslını ağyâr umar uşşak umar
Âb-ı sehâb-ı rahmete kâfir müselman teşnedir

Giryan o Leylî-veş n'eyle sahraya salsa Bâki'yi
Mecnûn'un âb-ı çeşmine hâk-i beyüban teşnedir

BAKIRSAN Şahap (Erzurum-1920). Çevirmen. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Erzurum Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1943 - 44). Bitirdiği Fakültede Kriminoloji Enstitüsü'nde asistanlık ve uzmanlık yaptı (1944 - 49). On bir arkadaşı ile birlikte gizli örgüt kurma saviyle tutuklandı: komünizm propagandasından 9 aya hüküm giydi (1949 - 50). Cezasını bitirip çıkmasından bir süre sonra Dr. Şefik Hüsnü Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği saviyle tutuklandı (15 ocak 1952). Beş yıla hüküm giydi. Bu cezayı bitirip çıkınca bir yıl sekiz ay Kızılcahamam'da gözetim altında tutuldu. «*Sendika*» (1946), ve yönetimine katıldığı «*Hür vatan*» (1947) gazetesinde yazmıştır. «*Kapital Üzerine Temel Kurslar*» ve «*Asya Afrika Halklarının Kurtuluş Savaşlarının Güncel Aşaması ve Devrimci Demokrasi*» adlı çeviri kitapları vardır.

BALCIOĞLU, Semih (İstanbul 1928). Karikatürcü. Orta öğrenimini Işık Lisesin'de, yüksek öğrenimini ise İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı (1951).

İlk karikatürü 1943'te «*Akbaba*»da yayımlandı. «*Şaka*», «*Amcabey*», «*Karikatür*», «*Akşam*», «*Vatan*», «*Dünya*», «*Hürriyet*», «*Çarşaf*», «*Çivi*», «*Yankı*» ve «*Tercüman*» gibi yayın organlarında da çalışan sanatçı «*Taş*» ve «*Taş - Karikatür*»

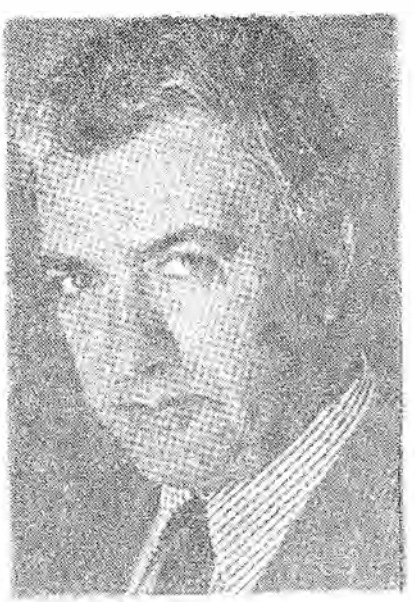

Semih Balcıoğlu

dergilerini çıkardı (1958).

Yurtiçi ve yurtdışı birçok yarışmada ödüller kazanmıştır. Bunlardan Bulgaristan Gabrovo'da Üçüncülük Ödülü (1973), İtalya Tolentino'da Özel Ödül (1973), İtalya Bordighera'da «Altın Palmiye» Birincilik Ödülü (1973), Yugoslavya Üsküp'te İkincilik Ödülü (1973) ve İtalya Ancona'da «Altın Madalya» Ödü'ü (1974), başlıcalarıdır. Türkiye'de ise İstanbul Gazeteciler Sendikası (1955, 1956, 1957) ve İstanbul Gazeteciler Cemiyeti (1958, 1969) yarışmalarında ödüller kazanmıştır.

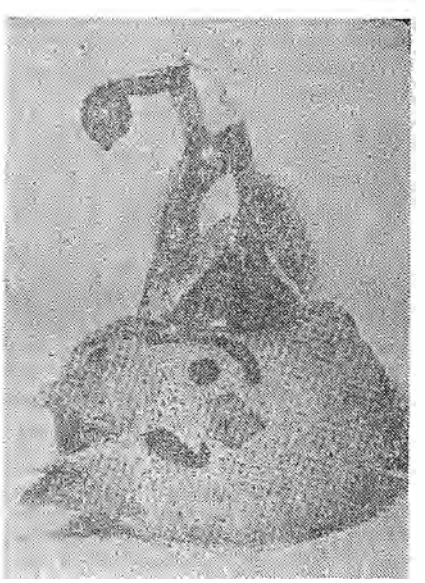

Semih Balcıoğlu'nun ülkemizde ilk olarak yaptığı üç buutlu Seramik Karikatürlerden bir örnek «Çaydanlık»

Türkiye'de kişisel sergiler açan Balcıoğlu, yurt dışında da Üsküp (1972), Paris (1975) ve İngiltere Newcastle'da (1978) yapıtlarını sergilemiştir. Seramik ve üç ölçülü karikatür çalışmaları da yapan sanatçı, Karikatürcüler Derneği'nin kurucu üyelerindendir. Bu dernekte ve Türkiye Gazeteciler Sendikası'nda başkanlıklarda bulunmuştur.

Bugüne değin beş karikatür albümü yayımlandı. *«Semih Balcıoğlu Albümleri»* (1952, 1958, 1962), *(Yazısız Çizgiler»* (1971), *«Güle Güle İstanbul»* (1978).

Bale (Türkiye'de) eldeki belgelere göre Türklerin klasik baleyle ilk temasları 1524 yılında olmuştur. O yıl İstanbul'da bulunan İtalyanlar bir şenlik dolayısıyle klasik bale gösterileri düzenlemişler, bu gösteriye Türkler yalnız seyirci olarak değil dansçı olarak da katılmışlardır. Bu tarihten Cumhuriyet dönemine kadar olan süre içinde Türk balesine ait bir başka belgeye rastlanmıyor.

1934 yılında kabul edilen *«Millî Musiki ve Temsil Akademisi»*nin teşkilât yönetmeliğinde gösteri şubesine ait bir bale bölümünden sözedilmiş, 1935 1936 yıllarında Rusya'ya bale öğrencileri gönderilmesi kararı alınmış fakat bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bu arada Macar asıllı Olga Nuray Olcay ihtilâlden sonra Türkiye'ye sığınan beyaz Ruslardan Krassa Arzumanova ile yine bir beyaz Rus olan Jenya Nanasova gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde dansetmiş kişilerin İstanbul'da bir bale okulu kurma çabaları, Beyoğlu ve Eminönü Halkevlerinde yapılan çalışmalar sayılabilir. Bu çabalar idealist insanların kişisel girişimleri olarak uzun yıllar çeşitli dernekler ve sosyal yardım fonları adına düzenledikleri gösterilerle 1945 yıllarına kadar sürmüştür. Bu okulların küçük öğrencileri arasından Tenasüp Onat, Güzide Noyan, Hüsnü Sunal gibi isimler sivrilmiştir. Ayrıca yine bu çalışmalarla Lili Farhi, Suzi Arditi, Yıldız Alpar, Lerzan Barlas, Nadya Soyer gibi isimler Türk balesinde önemli bir yer tutan özel bale okullarının ilk temsilcileri olarak ünlenmişler dir.

Türk Balesinin başlangıç yılı 1947'dir. 1947'de, 1898 İrlanda doğumlu, dünyaca ünlü dansçı ve koreograf Dame Ninette de Valois Türkiye'de bir bale okulu kurulması için, fikri alınmak üzere Türk hükümetince Türkiye'ye çağrılmıştır. Elli yıllık etkin bale yaşamının otuzbeş yılını tamamen kendi kurduğu bale topluluğunu geliştirmeye adayan ve bu yolla dünya balesinde önemli bir yeri olan, İngiliz Ulusal Balesi'ni kuran Dame Ninette de Valois İstanbul'da bir çok okulu dolaşmış, açılacak bale okulu için öğrenci toplamaya başlamıştır. Yeşilköy'de bir ilkokul ilk bale okulu olarak seçilmiş, bu okulda görevlendirilen öğretmenlerden Joy Nevton ve Audrey Knight yaşları 7 ile 10 arasında olan 17 kız, 11 erkek öğrenci almışlar, böylelikle İngiliz Ulusal Balesinin kuruluş tarihi olan 6 Ocak'ta Türkiye'de ilk Bale okulu 1948 yılında öğrenime başlamıştır.

İlk yıl KEREM operasının hazırlıkları, Türk halk oyunları çalışmaları ve resim dersleri ile geçmiş, alınan öğrencilerden onbeşi okulda alıkonarak ikinci yılda onyedi yeni öğrenci okula katılmışlardır. Aynı yıl bale dersleri için İngiltere'den gelen Anne Heaton, Alexander Grant gibi tanınmış dansçıların yanısıra Köy Enstitülerinden Halil Bey (Oğultürk) de Türk Halk Oyunları üstüne dersler vermiştir.

Okulun üçüncü yılında malî sorunlar Ankara'ya taşınmayı gerektirmiş, bu bale okulu Ankara Devlet Konservatuarının Tiyatro bölümüne bağlanmıştır. Yıl sonunda yapılan gösterilerde sergilenen eserlerden birinin Sivas Düz Halayı olduğu bilinmektedir. Aynı yıl Türkiye'nin cağrılısı olarak öğretmenlik yapmak üzere İngiltere'den gelenlerden Beatrice Appleyard (Fenmen)'ın başlangıç sınıfı dersleri, Robert Lunnon'un erkek öğrencilere verdiği dersler sonunda Oya Gürelli, Ferit Akın, ilerideki başırılarına ilk adımlarını atmışlardır.

İlk yıllarda eğitim programı İngiliz Ulusal Balesi programından esinlenmiş, ancak bu programda Türk yaşamına ve olanaklarına göre değişiklikler de yapılmıştır.

1950 yılında okul Ankara Devlet Tiyatrosu Bale Bölümü olmuştur. Dokuz yıl sonra Bale Bölümü ilk mezunlarını vermeye başladığında 800 ile 1000 arasında dansçı, vardır. İlk Devlet Balesi gösterisi Robert Harrold'un koreografisiyle Manuel de Falla'nın *«Büyüyen Aşk»* *«El Amor Brujo»* adlı eseridir. 1960 1961 yıllarında ise Dame Ninette de Valois'nın yardımcısı Ailne Philips'in hazırladığı *«Coppelia»* sergilenmiştir. 28 Ocak 1961'de Amerikalı koreograf Todd Bolender, Darius Milhaud'un *«Dünyanın Yaratılışı»* adlı bale eserini modern bir biçimde sahnelemiştir.

1961 1962 sezonunda İngiliz Ulusal Dans Akademisi teknik üyesi olan Claude Nevman Devlet Tiyatrosu Bale Bölümüne uzman olarak getirilmiştir. Onun yardımıyla Fokine'nin *«Les Sylphides»*, Ashton'un *«Les Patineurs»*ü gibi klasik eserler ve Ninette de Valois'nın hazırladığı *«Hovardanın Sonu»* adlı bale eseri sahnelenmiştir.

1962 - 1963 yıllarında İngiliz koreograf Andree Howard yönetiminde çeşitli tek perdelik yapıtlar sergilenmiştir. Bunların yanısıra 8 kasım 1963'te *«Uyuyan Güzel»* balesinin tümü Lorna Munsford'un işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Aynı mevsimde Joy Nevton iki perdelik *«Giselle»* balesi ve Ashton'un *«Les Rendez-vouz»* (Buluşma) adlı balesini hazırlamıştır.

Bu devreye kadar yapılanlar konuları hazır, koreografileri uzun yıllar dış sahnelerde oynanmış, ünlü bestecilerin bale yapıtlarının bizim sahnelerimize bale öğretmenleri ya da yabancı koreograflar tarafından uygulamalardır. Bu uygulamayı aşan ilk yapıt Ulvi Cemal Erkin'in bir müziği üzerine 1964 yılında *«Köçekçe»* ile Ahmet Adnan Saygun'un *«Bir Orman Masalı»* süitidir.

19 Şubat 1965'te Dame Ninette de Valois'nın koreografisini yaptığı Ferit Tüzün'ün Anadolu Suiti *«Çeşmebaşı»* adıyla sahnelenmiştir. 21 Ekim 1965'te ünlü besteci P. I. Tchaikovsky'nin klasik balenin baş yapıtlarından biri sayılan *«Kuğu Gölü»* adlı eseri tümüyle sergilenmiştir.

1966'da Türk bestecilerinin yapıtlariyle baleler sergilemeye devam edilmiş, Nüvit Kodallı'nın müziği, Ninette de Valois'nın koreografisiyle *«Sinfonietta»*, Bülent Tarcan'ın müziği ve genç koreograf Richard Glasstone'un koreografisiyle *«Hançerli Hanım»* sahnelenmiş, aynı yıl balemiz dış ülkelere açılma yolunda başarılı adımlar atmış, Sofya operasını ziyaret ederek bir dizi temsille ilgi derlemiştir.

1967'de Richard Glasstone'un özgün koreografisiyle *«Sylvia»* balesi, yine aynı bestecinin Leo Delibes'nin *«Coppelia»* balesi yeni düzenleme ve giysilerle tekrar sahnelenmiştir.

1968'de aynı koreograf Benjamin Britten'in *«Pagollar Prensi»* adlı yapıtını sahneye koymuştur. Yine aynı yıl balemiz Türk yaratıcılarına kavuşma özlemi içinde çabalar göstermiş. bu çabaların başında Sait Sökmen'in M. Ravel'in yaylı çalgılar dörtlüsünden *«Çark»* adlı bir bale yapıtı gerçekleşmiştir.

Sait Sökmen Ankara Devlet Konservatuarı Bale Bölümü mezunudur. Çeşitli yapıtlarını da dansçı olarak rol almış 1966'da Devlet Konservatuarında bale öğretmenliğine başlamıştır.

Bu dönemden sonra Devlet Balesinin repertuvarını dünyanın çeşitli sahnelerinde başarıyla sergilemiş de olsalar Türk Balesi için yeniden düzenlenmiş yapıtlar oluşturmuştur. Bu arada 1970'lerde İstanbul Devlet Konservatuarı Bale öğretmeni Geofrey Devitson'un yeniden düzenleyerek sahnelediği *«Petruşka»* sayılabilir. Ayrıca dansçılığının yanısıra müzikaller, operetler sahnelemiş ünlü koreograf Alfred Rodriques'in iki ayda F. Garcia Lorca'nın aynı adlı sahne oyunundan esinlenerek sergilediği *«Kanlı Düğün»* ile Alberto Ginastera'nın *«Üç Kız Kardeş»* ad-

lı yapıtı, aynı yıllar içinde Devlet Balesinin etkinlikleri arasında sayılmalıdır.

Capetovn Üniversitesi Bale Bölümünü bitiren Alfred Rodriques Türkiye'de olduğu yıllarda bir çok dünya ülkesinde sergilenen yapıtlarını sahneye koymuştur, bunlar arasında Polonya'da *«Varsadia»* Operası Uluslararası Modern Yapıtlar Festivalinde birincilik ödülünü alan Stravinski'nin *«Orpheus»* adlı balesi, Glazunov'un *«Mevsimler»* adlı müziğiyle Glazunov Suit adlı klasik koreografisi vardır. Yine aynı yıl Çetin Işıközlü'nün bir bestesiyle Meriç (Sümen) Güventürk'ün başrol oynadığı *«Juditli»* balesini sahneye koyan Alfred Rodriques bu çalışmalarının yanısıra *«Kuğu Gölü»* balesini İstanbul Devlet Balesinde sahneye koymuştur.

1971 yılında Sait Sökmen'in müziksiz bir denemesi olan *«Kurban»* sahnelendi. Bu yıllarda Devlet Balesinin 25. yılı kutlanırken Ninette de Valois'ya bir devlet kültür armağanı sunulmuş ve Sergey Prkofief'in müziği. Alfred Rodriques'in koreografisiyle *«Romeo-Juliet»* sergilenmiştir.

Devlet Balesi günümüze dek günlük çalışmalarını başta İngiliz olmak üzere çeşitli ülkelerden koreograf ve bale öğretmenleriyle yapmıştır. Sahneye koyulan yapıtlarsa yavaş yavaş Türk bestecilerinin yapıtları olmak yolundadır. Son yıllarda Türk koreograflarının yapıtları çok sık olarak sergilenmektedir.

1963 yılında Ankara Devlet Konservatuarını bitirmiş, ülke dışında modern bale konusunda çalışmalar yapmış, ülkeye döndüğünde ilk olarak Cengiz Tanç'ın Divertimento'sundan *«Çoğul»* adlı modern bale yapıtını sergilemiş Duygu Aykal 1973 yılından başlıyarak koreografisi ve müzliği Türk sanatçılarına ait yapıtların sahnelenmesi, Oytun Turfanda'nın aynı yıl gerçekleştirdiği Necil Kazım Akses'in bir beslesinden *«Pembe Kadın»* adlı balenin oynanmasıyla sürmüştür. Ertesi yıl Duygu Aykal İlhan Usmanbaş'ın modern müziğinden *«Oluşum»* adlı baleyi gerçekleştirdi.

1974 yılında İstanbul Devlet Balesi perdelerini ilk defa tamamen kendi kadrosuyla bir klasik baleyi tümüyle oynamak için açmıştır. İlk kez 1961 yılında sergilenen *«Coppelia»* baleye 1948 yılında Yeşilköy'de kurulan bale okulunda başlıyan, 1958'de Ankara Devlet Konservatuarı Bale Bölümünü bitiren, Ankara ve İstanbul Devlet Balelerinde dansçı, sahneye koyucu, bale öğretmeni olarak çeşitli yıllarda çeşitli görevler yapan Güloya Güralli tarafından gerçekleştirildi.

Ankara Devlet Konservatuarını bitiren çeşitli eserlerde dansçı olarak görev alan, yurtdışında çeşitli bale çalışmaları yapmış, 1972'den beri koreograf olarak çalışan Oytun Turfanda 1975'te iki yapıt daha sahneledi. Cengiz Tanç'ın düzenlediği müzikle *«Yoz Döngü»* ve Nüvit Kodallının süitlerinden oluşan *«Güzelleme»*...

Türk sanatçılarının yanısıra diğer ülkelerin bale alanında seçkinleşmiş dansçıları, koreografiarı, bale öğretmenleri Türkiye'ye gelerek yapıtlar sergileme olanağı bulmuşlardır. 1976 yılında Rus koreograf Revaz Sulukidze ve yine Sovyetler Birliği'nin ünlü bale öğretmenlerinden Nina Tchkalova Türkiye'ye gelerek *«Donkişot»* balesini sahnelediler.

1977 yılında Nüvit Kodallı'nın müziğiyle *«Hurrem Sultan»* adlı bale yapıtı Oytun Turfanda'nın koreografisiyle sahnelenmiştir. Aynı yıl Duygu Aykal *«İnsan, İnsan»* adlı modern bale yapıtını sergiledi.

Son yıllarda müziği Adolph Adam'a ait olan *«Gizelle»* balesi Ankara Devlet Balesin'de konuk sanatçı Yuri Grigarovic tarafından, İstanbul'daysa Oytun Turfanda tarafından sergilenmiştir.

A. Melikof'un bestelediği *«Ferhat ile Şirin»* adlı üç perdelik bale yapıtı *«Bir Aşk masalı»*, yine Sovyet Koreograf Anatoli Şekereb tarafından gerçekleştirilmiştir.

İstanbul ve Ankara Devlet Baleleri bu kentler dışında Anadolunun çeşitli kentlerinde turneler düzenleyerek gösteriler yapmaktadır.

İzmir Devlet Konservatuarında da bir bale bölümü vardır. İstanbul Devlet ve Belediye Konservatuarları, Ankara Devlet Konservatuarı, İzmir Devlet Konservatuarı dışında çeşitli özel bale okulları da büyük kentlerde çalışmalarını sürdürmektedir.

Alim Günay

BALEL Mustafa (Sıvas - 1945). Öykücü, çevirmen. Orta öğrenimini Sivas Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nde tamamladı (1969). Bir süre lise öğretmenliği ettikten sonra Fransa'da *Poitiers Üniversitesi*'nde yüksek lisans öğrenimi gördü (1970 - 71). Ülkeye dönünce öğretmenlik görevine devam etti (1971 75). Kaynak Kitaplar, Meydan Larousse, Geda İş Sendikası'nda çalıştı (1975 78). İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı (1978 - 79). *«Yansıma»*, *«Yeni Ortam»*, *«Militan»*, kendi yayımı *«Öykü»*, *«Sanat Emeği»*, *«Milliyet Sanat»* dergilerinde çıkan yazı, çeviri ve öyküleriyle tanınan Balel'in *«Kurtboğan»* adlı öykü kitabı var.

BALİ, A. Nihat (Balya 1928). Karikatürcü. Çocukluk ve öğrenim yıllarını İstanbul'da geçirdi. İlk kez yakın akrabası Ramiz Gökçe'nin özendirmesiyle *«Miki»* karikatürleri yaptı. (1945). Konulu karikatürleri ise 1946'da *«Karikatür»* dergisinde yayımlanmağa başlanan sanatçı; aynı yıl zamanın İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay'ı konu alan *«Küçük Vali'nin Maceraları»* adlı karikatür bantı yarattı. *«Küçük Vali»* tipi uzun süre *«41 buçuk»* *«Tef»* vb. gülmece dergilerinde yayımlandı.

Bir ara çizgi film ve bibloculuk da yapan Nihat Bali, *«Karınca»* adlı bir dergi de çıkarmıştı (1951).

Balıkesir Kongresi: Türkiye Büyük Millet Meclisinin henüz açılmadığı dönemde, Yunan ordusunun Ege bölgesindeki ilerleyişi karşısında kurulan savunma cephelerini birleştirmek ve «Yunanlıları ülkenin her tarafından atıncaya kadar savaşa devam etmek» amacıyle 26 temmuz 1919 günü Balıkesir'de toplanan ulusal kongre. Kongreye Balıkesir'in ilçe ve bucakları ile Akhisar, Soma ve Kırkağaç'tan katılan delegeler, beş gün geceli gündüzlü sürdürülen çalışmalar sonucu aldıkları kararları kamuoyuna açıklamışlardır. Kapanış günü yapılan seçimlerle, görev ve yetkilerini, Hacim Muhittin, Yörükzade İbrahim. Gönenli Osman, Vasıf (Çınar), Hafız Osman ve Kâmil beylerden kurulu bir «Heyeti Temsiliye» ye bırakan kongrenin aldığı kararlar. Osmanlı iktidarının işgale boyun eğmesine karşılık, bağımsız bir meclisin eylemleri niteliğindedir. Yayımlanan 29 maddelik bildiride hem hareketin amacı açıklanmış, hem de örgütlenmek için gerekli unsurlar belirtilmiştir. Cephedeki askerin iaşe, giyim, araş ve silâh durumlarının tamamlanması kararlaştırılırken (13. madde), ilçelerin genel masrafları karşılamakla görevlendirilmesi, kongrenin asker ve vergi toplama yetkilerini üzerine almaktan çekinmediğini göstermektedir. Balıkesir kongresinde toplanan delegeler, «Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti»ne gönderdikleri telgrafta: «Doğudan batıya yayılan vatansever teşkilâtınız ile batıdan doğuya yayılacak olan teşkilâtımızın birleştiği gün, vatanı kurtarmaya dayanan vatansever hareketimizin en büyük bayramı olacaktır.» diyerek ulusal hareketi birleştirme amaçlarına ülke çapında genellik kazandırmışlardır. İngiltere, Amerika, İtalya ve Fransa hükümetlerinin siyasal temsilciliklerine gönderilen yazılarda «Anadolu Türkleri, yurt ufuklarını Yunan'ın işgâli bayrağından kurtarıncaya kadar millî savaşa kesinlikle azmetmişlerdir. Bu amaca varmak için her türlü güçlük ve engeli aşacaklar ve hiç bir tavsiye ve ihtarı kabul etmeyeceklerdir. Hareket ve millî mücadelenin güttüğü amaç sadece vatanın kurtarılmasıdır.» denilmektedir.

(A.C.)

Balkan Antantı (9 Şubat 1934) Cumhuriyetin ilk yıllarında «Yurtta barış dünyada

barış» ilkesine ve bağlantısız kalmaya özen gösteren bir dış politika izleyen Türkiye, 1929 - 33 arasında Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile barış, dostluk antlaşmaları yapmış; bu Balkan devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların çözümüne aracı olma çabalarında da kimi başarılar sağlamıştır. 1930 - 34 yıllarında Atina, İstanbul, Bükreş ve Selânik'te toplanan Balkon Konferansları da bölgede barışın kalıcı olması amacını güden girişimler olmakla birlikte Bulgaristan'la, Yunanistan arasındaki kimi anlaşmazlık konuları dolayısıyla Bulgaristan, Bükreş'teki konferansı terk etmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Türkiye, Romanya Yugoslavya Dışişleri Bakanları Bükreş'te toplanarak Balkan Antantı'nın tasarısını hazırlarlar. Ancak Sovyetler Birliği, Akdeniz'de egemenlik kurma amacı güden İtalya'nın etkisiyle, antantın kendi ülkesine yönelebileceğini düşünerek kuşkuya kapılır. Öte yandan, 1925'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşmaya göre, Türkiye'nin öteki Balkan devletleriyle anlaşma yaparken Sovyetler Birliği'nden onay alması gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Suriç'le görüşen Mustafa Kemal, ona Balkan Antantı üzerine bilgi vererek ülkesinin onayını beklediklerini bildirir. Yirmi dört saatten fazla süren Ankara - Moskova görüşmelerinden sonra Sovyetlerin onayı alınır ve Balkan Antantı 9 Şubat 1934 günü Atina'da imzalanır.

Bir önsöz ile üç maddeden oluşan antlaşma metnine göre, Antantın amacı, Balkanlardaki sınırların korunmasıdır. 1. maddeye göre Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, sınırlarının güvenliği konusunda birbirlerine kefil olmaktadırlar. 2. madde, tarafların bu antlaşmada belirlenmiş çıkarlarını bozabilecek olasılıklarla karşılaşırlarsa birbirleriyle görüşmelerini; antlaşmayı imzalayan Balkan ülkelerinden herhangi birine karşı birbirlerine önceden haber vermeden herhangi bir siyasal yükün altına girmemelerini öngörmektedir. 3. madde, antlaşmanın yürürlüğü ve öteki Balkan ülkelerinin Antanta katılmaları konusundadır.

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a göre, «Balkan Antantı yapıldıktan sonra ilk işbirliğini yapan Sovyet Rusya olmuştur. Sovyetlerin bu politikasında, Türk - Sovyet dostluğunun büyük payı vardır.» İtalya ise, Aras'ın Antant adına bir dostluk belgesi imzalama isteğini geri çevirir ve böylece Antanta karşı olduğunu ortaya koyar. Bu konuda Fransa'nın aracılığı istenirse de sonuç alınamaz.

İtalya'nın Balkan devletlerini bölme çabaları nedeniyle Antant işlerliğini sürdüremez. 1937 yılı başında Yugoslavya'nın Bulgaristan'la dostluk antlaşması yapması, önemli bir sorun yaratmıştır. Son kez 1940 yılında toplanan Balkan Konferansında dört devlet arasında savaş havası esmektedir ve bu nedenle Antant dağılacaktır.

Balkan Paktı (28 Şubat 1953) Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmaları Amerika Birleşik Devletleri'nden ekonomik yardım almaya başlayan Yugoslavya'yı tedirgin etmiştir. 1948'de Sovyetler Birliği ile bozuşarak Kominform'dan ayrılan Yugoslavya, kimi komşularıyla —özellikle Trieste sorunu yüzünden İtalya ile— anlaşmazlığa düştüğünden, güvence aramaktadır. ABD, hem Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikasını genişletmek hem de Yugoslavya'ya güvence vermek amacıyla Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bölgesel bir antlaşma imzalanmasını empoze eder. 28 Şubat 1953'te Ankara'da üç devlet arasında imzalanan «**Dostluk ve İşbirliği Antlaşması**», 1935'te gerçekleştirilen Balkan Antantı'nı andırmaktadır.

Antlaşmanın önsözünde taraflar, Birleşmiş Milletler ilkelerine inançlarını, barış içinde birarada yaşama ve barışı sürekli kılma amaçlarını belirterek dıştan gelecek saldırılara karşı güçbirliği yapmaya ve bölgede barışın korunması için gereken önlemleri almaya karar verdiklerini açıklamaktadırlar. Antlaşmanın temel ilkeleri şunlardır: 1. madde işbirliğini sürekli kılmak için taraf ülkelerin birbirlerini ilgilendiren sorunlar üzerinde birbirlerine danışmalarını, 2. madde ortak savunma önlemleri almak için güvenlik sorunlarını birlikte incelemelerini, 3. madde bu konularda eşgüdüm sağlamak için üç ülkenin genelkurmayları arasında işbirliği yapılmasını, 4. madde taraflar arasında ekonomi, teknik ve kültür alanlarında işbirliği sağlanmasını, 5. madde çıkabilecek anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini, 6. madde üç devletin herhangi birine yönelik yada herhangi birinin çıkarlarını zedeleyecek bir ittifak bağıtlamaktan yada etkinliğe katılmaktan kaçınmalarını öngörmektedir.

Antlaşmanın taraf ülkeler parlamentolarınca onaylanıp yürürlüğe girmesinden sonra, 7 11 Temmuz 1953 günü Atina'da düzenlenen Dışişleri Bakanları toplantısında bir Daimi Sekreterya kurulması, üç ülkenin genelkurmaylarının askeri işbirliği konusunda görüşme yapmak üzere görevlendirilmeleri, hangi alanlarda ekonomik işbirliği yapılabileceğini araştırmak üzere bir komite oluşturulması kararlaştırılır. Ayrıca, üç devlet arasında bir «ittifak» bağıtlanarak antlaşmanın güçlendirilmesi amacıyla, bir komisyon oluşturulur. Türkiye ile Yunanistan'ın bu komisyonca hazırlanan metni NATO Konseyine sunarak onay almalarından sonra, 9 Ağustos 1954 günü Yugoslavya'nın Bled kentinde «**İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması**» imzalanır.

Bled ve Danışma Meclisi Antlaşmaları: Kısaca «Bled Antlaşması» adıyla da anılan bu antlaşmayla, taraflardan herhangi birine yada birkaçına yönelebilecek silâhlı bir saldırı, bağlaşık ülkelerin tümüne yönelmiş sayılmaktadır. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilgili maddesinde öngörülen tek ya da ortak «meşru müdafaa» hakkı doğacağından, taraflar etkili bir savunma için gerekebilecek tüm önlemleri ivedilikle alarak saldırıya uğrayan ülke yada ülkelere yardım edeceklerdir. Öte yandan, daha önce imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'yla oluşturulmuş Dışişleri Bakanları Konferansı'nın yerine geçerek bir **Daimi Konsey** kurulmakta; antlaşmanın yirmi yıl yürürlükte kalması öngörülmektedir.

2 Mart 1955'te Ankara'da imzalanan **Balkan Danışma Meclisinin Oluşturulmasına İlişkin Antlaşma** ise, taraflar arasındaki işbirliğine sürekli işlerlik kazandırmak amacıyla, her ülkenin parlamentosundan seçilecek 25'er kişiden oluşan bir Danışma Kurulu oluşturulmasını öngörmektedir.

ABD ve onun güdümündeki Türkiye, üç anlaşma ile kurulması tamamlanan Balkan Paktı'nın NATO'ya bağımlı kalması yolunda çaba harcarlar. Gerek bu tutum, gerekse Stalin'in ölümünden sonra Soyvet dış politikasında değişiklikler olması, Yugoslavya'nın dış politikasını etkiler. Yugoslavya, ABD'den ekonomik yardım almakla birlikte, bu devletin kendi topraklarında üs edinmesine ve içişlerine karışmasına öteden beri karşı çıkmış, ABD'nin körüklediği Doğu ve Batı blokları arasındaki soğuk savaşta tarafsız kalacağını açıklamıştır. Bu nedenle, Balkan Paktı'nın askeri yönüne ağırlık tanınmasına da karşı çıkmaktadır. Öte yandan, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs uyuşmazlığı da paktın işlerlik kazanmasını önlemiştir. Bu nedenle Balkan Paktı, ancak kağıt üzerinde kalan bir bağlaşıklık antlaşması olmaktan öteye gitmeyecektir.

Balkan Savaşları (1912 1913) XIX. yüzyılın sonuna doğru dünyanın pek çok yeri İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında paylaşılmıştı. XX. yüzyılın başında emperyalist

devletler arasındaki çelişkiler derinleşti. Emperyalist çağın başlaması, kapitalizmin nispeten barışçı dönemini sona erdirdi. 1910'a doğru İngiltere, Fransa ve Rusya, eski anlaşmazlıklarını hiç olmazsa geçici olarak bir yana bırakıp ortak düşman Almanya'ya karşı birleştiler. Böylece «Üçlü İtilaf» kurulmuş oldu. Almanya, Avusturya - Macaristan ve İtalya ise «Üçlü İttifak» içinde yer almışlardı. İki emperyalist blokun kurulması tamamlanmıştı. Bu iki blok da «Avrupa'nın hasta adamı» Osmanlı İmparatorluğu'na göz dikmişlerdi. 1911 yılı sonbaharında İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmek amacıyla Osmanlı devletine savaş açmasından yararlanan Bulgaristan, Karadağ Prensliği, Yunanistan ve Sırbistan'ın da Osmanlı egemenliğine başkaldırmaları üzerine Balkan Savaşı patlak verdi. Osmanlı devleti, Lenin'in «tipik bir sömürge savaşı» olarak nitelediği İtalyan savaşına —Trablusgarp, Bingazi ve Derne'yi İtalya'ya bırakma koşuluyla— barış antlaşması imzalayarak son verdikten sonra, Balkan devletleri açısından «ulusal kurtuluş hareketi» olan Balkan Savaşlarına katıldı.

Osmanlı devleti, 13 mart 1912'de Bulgaristan - Sırbistan, 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan Yunanistan arasında imzalanan antlaşmalara Karadağ'ın katılmasıyla girişilen savaş tasarılarından habersizdi. 8 Ekim 1912'de Karadeğ Pransliği, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı. 18 Ekim'de Osmanlılar Bulgaristan ve Sırbistan'la, birkaç gün sonra da Yunanistan'la savaşa tutuştular. Kasım ayı içinde Balkan devletleri, Osmanlı ordusunu Edirne, Yanya ve İşkodra dışındaki tüm cephelerde yenerek Çatalca ile Adriyatik arasındaki ülkeleri işgal etmişlerdi. Bulgarlar, Çatalca önlerinde durdurulmuştu. 3 Aralıkta Bulgaristanla imzalanan ateşkes antlaşması, Bulgaristan'ın Edirne'den tren geçirerek Çatalca'daki ordularını besleyebileceği yolunda ilginç bir maddeyi de içermekteydi. 16 Aralıkta Londra'da toplanan konferans, tarafları savaşa son vermeye, barış koşullarını belirlemeye çağırmaktaydı. Emperyalist devletler, herhangi bir sınır değişikliğinden yana olmadıklarını açıklıyorlardı. Ancak, taraflar arasında uzlaşma sağlanamadığından, konferans 6 Ocak 1913'te dağıldı.

Savaşın en ateşli döneminde İttihat ve Terakki Fırkası (Partisi), 23 Ocak 1913'te Babıâlî'yi basarak Sadrazam Kâmil Paşa'yı çekilmeye zorlamış; Sultan Reşat'ın eski Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın —Harbiye Nazırlığı görevini de üstlenerek— sadrazamlığa getirilmesini sağlamıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Edirne, Yanya ve İşkodra da düştü. Bunun üzerine yeni Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa, emperyalist devletlerin önerisini kabul etmek zorunda kaldı. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rumeli'ndeki topraklarından büyük bir bölümünü Balkan devletlerine bıraktı. Şu il merkezleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıyordu: Selânik, Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya, Cezair-i Bahr-i Sefid (Akdeniz adaları: Rodos, Sakız, Midilli, Limni), Edirne, Sisam adası, Girit adası.

Barış antlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra, 11 Haziran 1913'de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bir suikast sonucu öldürüldü. İttihatçılar, Prens Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini sağladılar. Ancak yönetim, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Talât, Enver ve Cemal'e (Paşalara) geçti.

29 Haziran 1913'te, Balkan devletlerinin ele geçirdikleri toprakları bölüşmekte anlaşmazlığa düşmeleri, savaşa katılmayan beşinci Balkan devleti olan Romanya'nın da toprak ödünü verilmesini istemesi nedenleriyle İkinci Balkan Savaşı patladı: Romanya'nın istediği toprak şeridini bırakmak istemeyen Bulgaristan, önce Yunanistan'la Sırbistan'ı yenip Romanya ile çarpışmak amacıyla bu tarihte saldırıya geçtiyse de, Romanya da Bulgaristan'a girdi (10 Temmuz). Osmanlı devleti ise 18 Temmuz günü Bulgaristan'la savaşa başlayarak Edirne'yi geri aldı, ardından da Batı Trakya'da ilerledi. Öteki devletler arasındaki çarpışmalar sürdü. 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması, 42 gün süren İkinci Balkan Savaşına son verdi: Bulgaristan, ilk savaşta elde ettiği toprakların büyük bölümünü eski bağlaşıklıklarına bıraktı. Osmanlılar da, emperyalist devletlerin zorlamasıyla, bu savaşta ele geçirdikleri topraklardan Edirne ile Dimetoka dışındakileri 29 Eylül 1913'te İmzalanan İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan'a geri verdiler. 14 Kasım 1913'te Osmanlı devleti ile Yunanistan arasında Atina Antlaşması yapıldı. Görüşmeler sırasında en büyük anlaşmazlık Ege adaları konusunda çıkmış ve Osmanlı devletinin bu adaları Yunanistan'a bırakmamakta direnmesi üzerine, bu konuda «büyük» devletlerin hakemliğine başvurulması kararlaştırılmıştı. Hakem devletler, 16 Aralık 1913'te İmroz, Bozcaada ve Meis dışındaki Ege adalarının askeri yığınak yapılmaması koşuluyla Yunanistan'a bırakılmasını öngördüler. Son olarak 14 Mart 1914'te Osmanlı devleti ile artık sınır komşusu olmayan Sırbistan arasında İstanbul Antlaşması imzalanarak kesin barış gerçekleştirilmiş oldu.

Bulgaristan, Bükreş Antlaşması ile elindeki toprakları öteki Balkan devletlerine vermek zorunda kaldığı için, Avusturya - Macaristan ve Almanya'nın oluşturduğu «Üçlü İttifak» blokuna kayıyordu. Buna karşılık Osmanlı devletinin Balkan Savaşlarındaki yenilgisi, bu blokun zayıf düşmesine yol açmaktaydı. «İttifak» devletleri, Balkanlarda sarsılmış olan durumlarını güçlendirmek amacıyla Balkan birliğini parçalama girişimine yöneldiler ve böylece iki emperyalist blok arasında Birinci Dünya Savaşına yol açacak rekabet hızlandı.

BALMUMCU Şevki Mimar. 1933 yılında Uluslararası Ankara Sergi Evi yarışmasını kazandı. Çağdaş bir tasarımla kazanılan ödül Türkiye mimarlığı için önemli bir adımdı. Yapı, sonradan 1940'ların neo-klasik geri adımına uydurularak alman Paul Bonatz eliyle değiştirildi. Ortaya bugünkü Opera yapısı çıktı. Karamsarlığa kapılan Balmumcu bir daha istediğince üretken olamadı.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı. Yazar, düşün adamı, profesör. (1886), İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Vefa İdadisi (lise)nde (1903), yüksek öğrenimini bir süre Divân-ı Hümâyun katipliğinde çalıştıktan sonra Darülfünun Tabiiye Bölümü'nde tamamladı (1908). İstanbul Muallim Mektebi'nde öğretmenlik yaptı. Fransa'ya gönderildi (1910). Ülkeye dönünce Darülfünun (Üniversite)nda Pedegoyi (eğitbilim) okuttu. Dekanlık, profesörlük etti (1913 - 1933). Üniversite yasası çıkarıldığı evrede üç yıl kadar Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. (1939 - 42). Afyon (1934-46) ve Kırşehir (1946-50)'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi.

Fıkra, oyun, deneme, eğitbilim, inceleme araştırma, roman türlerindeki zengin çalışmaları ile tanınan Baltacıoğlu, II. Meşrutiyet döneminin düşün hareketlerinde öncülük görevleri üstlenen kişiliklerden biridir. *«Talim ve Terbiyede İnkılap»* (1910). *«Terbiye Konferansları»* (1915), *«Terbiye İlmi»* (1916) kitapları eğitbilim alanındaki ilk çalışmalar arasında sayılır. Bu alandaki en önemli yapıtı *«İçtimaî Mektep»* (1932)'de eğitimi bir olgu olarak kabul ederek, bu olgunun toplumsal yönlerini değerlendirmek gerektiğini yazar. Değişik, birbirleriyle çelişir görünen öğretileri karşılaştırarak doğruyanlış yanlarının bilinmesine çalışır. J.J. Rousseau, Durkheim, Bergson v.b. düşünürlerin felsefelerine temel olan ögelerin etkisinde kaldığı kabul edilen Baltacıoğlu, «en eşitçi sayılan ülkelerde bile zenginliğin bölüşülüş biçiminin insanlığın başına bela olduğu» görüşünü savunarak (A. Cerrahoğlu - Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı*) Durkheim ve Bergson'dan ayrılır. Nedir ki, din, dil ve sanatı toplumun üç temel ku-

rumu saydığı için de Marksist öğretiye ters düşer. Uzun yıllar çıkardığı dergide (bkz. *Yeni Adam*) Kerim Sadi, Fuat Sabit, Hüseyin Avni, Adnan Cemgil, Nevzat Hatko, Müntekim (Öçmen), Hüsamettin Bozok, Lütfi Erişçi v.b. sosyalist yazarlara geniş olanaklar tanımıştır. Özellikle 1934 - 1940 yıllarındaki yayımlarında Nazım Hikmet'in deyişiyle *(Yeni Adam*, 1 ocak 1934) «faşizme varıncaya kadar bütün irtica ve orta çağ artıkları, istismar zihniyetiyle mücadelesi» yaşamının en etkili dönemini simgelemektedir.

Yapıtları: Öykü ve roman: *Yalnızlar* (öykü 1942), *Batak* (roman 1942). Oyun: *İnanmak* (1939), *Sait Çelebi* (1939), *Hayvanlar* (1939), *Akıl taciri* (1940), *Kafa tamircisi* (1940), *Andaval palas* (1940), *Kütük* (1946), *Dolap beygiri* (1949), *Karagöz Ankara'da* (1949), *Küçük şehit* (1961). Felsefe: *Kalbin gözü* (1922), *Rosseau'nun terbiye felsefesi* (1925), *Felsefe* (1938). Toplumbilim *Maarifte siyaset* (1918), *Tarih ve terbiye* (1933), *Türk'e doğru* (1942), *Batı'ya doğru* (1943), *Ziya Gökalp* (1966), Estetik: *Demokrasi ve sanat* (1931), *Sanat* (1934), *Tiyatro* (1941), *Karagöz tekniği ve estetik* (1942), *Türklerde yazı sanatı* (1958), Eğitim - öğretim: *Talim ve terbiyede inkılâp* (1910), *El işlerinin öğretim metodu* (1914), *Terbiye konferansları* (1915), *Terbiye ve iman* (1915), *Terbiye ilmi* (1916), *Umumi pedagoji* (1930), *Özel öğretim metodları* (1932), *Terbiye* (1932), *Resim ve terbiye* (1932), *İçtimaî mektep* (1932), *Mürebbilere* (1933), *Öğretmen* (1944), *Rüyamdaki okullar* (1944), *Pedagojide ihtilâl* (1964), *Cinsel eğitim* (1967). Din: *Kur'an tercümesi* (1957), *Büyük tefsir* (Allah nedir, 1961).

Eğitim Üzerine

«... Önce eğitimi bir teori olarak değil bir olgu olarak göz önüne alıyorum. Bu olgunun içtimaî ve ruhî cephelerini genel olarak inceliyorum. Bu inceleyişte hem içtimaî verilere hem ruhî verilere başvuruyorum. Gerçek içinde ilmî eğitimin yahut beden eğitiminin nasıl vücuda geldiğine dikkat ediyorum. Bu kuruluşun hakikî bir meslek kişiliğinden başka birşey olmadığına, eğitimin ruhî ve içtimaî gerektirmeleri (détermination) ne olabileceğini gördükten sonra mevcut olan belli başlı eğitim ve öğretim teorilerini tetkik ediyorum. Bunlar çoğu büyük felsefeciler tarafından savunulmuş doktrinlerdir. İnsaniyetçilik gibi bazıları hızını Renaissance'dan alır. Pragmatizm gibi bazıları da hiç olmazsa pedegoji edebiyatında yepyeni görünür. Bazıları bütün ötekileri kavramak iddiasındadır. Bazıları Tolstoi gibi büyük insanların kafasından çıkmıştır. Kısacası bütün bu karşıt veya ahenkli doktrinlerin tetkiki gerekir. Çünkü bunlara çok priori ve sübjektif olmalarına rağmen bize bir parça olsun hakikat getiren sistemlerdir. Fakat bütün bu sistemlerin sakat kısımlarını ayıklamak gerekir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1932)

Niçin Anti - faşistim

«Faşizm herşeyden önce ananecidir. Faşist maziye dayanır. Onun ölü ananelerini mezardan çıkarır ve hayatı sonsuz düsturları gibi kullanır. Ben de ahlâkta, ne sanatta, ne de sosyal hayatın hiçbir şubesinde maziye tapınmayı kabul etmem. Sosyal hayatın tekâmüle tâbi olduğunu biliyorum..

Faşizm dincidir. Dincilere dayanır. Elinden gelse kendini yeni bir din olarak koymak ve kabul etmek ister. Elinden gelmeyince Papa'sı, papazı ile birlikte siyasi bir kliseye döner. Ben dinlerin sosyal hayatta oynadıkları müsbet ve menfi rolleri bilirim. Fakat normal seyrini kovalayan ileri cemiyetlerde dinin, bununla birlikte, *bir ahlâk politikası*nın artık eski kollektif rolünü kaybettiğini, bunun yerine sadece dünyevî bir ahlâkın ve hür bir sanat kültürünün yerine geçtiğini açıktan açığa görürüm.

Faşizm, emperyalist bir devlet idaresidir. Faşist olmak için tecavüzkâr olmak zaruridir. Faşist hak dini neşrettiğine kendini inandıran bir cins millî taassup ve hodbinlikle bütün âcizlere dili, rengi ve kültürü başkaları saldırır. Ve çok gariptir ki bunu medeniyet götürüyorum diye yapmaz. İstilâ etmek için, tecavüz etmek için yapar.

Faşist ırkçılığı insanlık için en korkunç inançlardan birini teşkil eder. Bu ırkçılığın esası kafatasının başkalığıdır. Bu başkalık biyolojik bir imtiyaz iddasını ve biyolojik bir dinin nâslarını (doğmalarını, inaklarını) taşır. Biyoloji ve sosyoloji ilimlerinin bugünkü denemelerine bakarak nasıl olur da sarının, siyahın, kırmızının, beyazdan; Alman ve İtalyandan daha aşağı bir ırk olduğuna inanabiliriz? Bu ırkçılığın sonu muhabbet değil, husumet; barış değil kavgadır. Irk nezariyesi yanlış tefsir edilen biyoloji donelerine bürünmüş bir sınıf ve müsavatsızlık iddiasıdır. Emperyalizmin ideolojik bir cephesidir.

Böyle olduğu ve böyle anladığım içindir ki faşizmin düşmanıyım.

(İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yeni Adam, 2 Eylül 1937)

BANARLI Nihat Sami (İstanbul 1907 / İstanbul 1974). Yazar, edebiyat tarihçisi. Öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı BölÜmü'nde tamamladı (1927). Edirne, İstanbul - Kabataş ve Galatasaray liselerinde edebiyat öğretmenliği etti (1930-47). Sonra İstanbul Eğitim Enstitüsü'ne atandı. Emekli oluncaya kadar bu okulda edebiyat Yüksek İslâm Enstitüsü'nde tarih okuttu. Bir ara Yüksek Öğretmen Okulu Müdürlüğü de yapmış, Yahya Kemal adına kurulan enstitünün kurucu üyesi olmuştu. ***Altıok*** (Edirne), ***«Orhun»***, ***«Atsız Mecmua»***, ***«Yedigün»***, ***«Ülkü»***, ***«Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası»***, ***«Akademi»*** v.b. dergi ve gazetelerde yazan Banarlı ***«Edebi Bilgiler»*** (1940), ***«Metinlerle Edebi Bilgiler»*** (1950), ***«Metinlerle Türk Edebiyatı»*** (1951), ***«Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı»*** (1955) gibi yardımcı nitelikte okul kitapları ***«Resimli Türk Edebiyatı Tarihi»*** (1. bas. 1948, genişletilmiş 2. bas. 1975) adlı yapıtında çağdaş edebiyatımızın gelişmelerini hemen hiç kabul etmediği, eski kültür verimlerimizi değerlendirirken de Fuat Köprülü'den sonra verilmiş yargıları yinelediği söylenebilir.

(A.C.)

Bankacılık: Banka deyimi; eski Yunanistan'da bankerlerin pazar yerlerinde para ticaretlerini yapmak amacıyla önlerine koydukları tezgâha verilen ad'dan türetilmiştir.

Bankalar, derhal kullanılmadığı için artırıma konu olan paraları mevduat adıyla —verenlerine güvenlik ve faiz geliri sağlama amacıyla toplayan— öte yandan, bunları krediler olarak girişimci sermayecilere borç olarak dağıtan kuruluşlardır. Mevduat olarak toplanan paralara verilen düşük faizle, kredilerden alınan yüksek faiz arasındaki fark, bankaların başlıca kârlarını oluşturur. Bankalar ortaklıklar kurarak, ya da sermayelerine katılarak «iştirâkler» adı verilen bu yol-

dan doğrudan girişimci işlevini de üstlenirler. Günümüz Türkiye'sinde bankacılığın büyük sermayeci açısından özellikle çekici bulunan yönü, faizler arasındaki farktan sağlanan kârlardan çok; bu yoldan toplanan mevduatı, bankasına kurdurtacağı «iştirâkinde» kullanabilmesidir.

Bankalar bu yapılarıyla mevduatı krediye dönüştürürken de; pay senedi, tahvil, döviz ve uzun süreli sermayenin ticaret ve komisyonculuğunu yaparken de, ekonomide aracılık rolü üstlenirler. Bankalar, müşterileri için alım satımına aracılık ettikleri pay senedi ve tahvillerle ilgili gelişmeleri izleme ve bu yoldan ekonomiyi etki altında tutabilme gibi yönetim görevleri de üstlenirler. Son olarak bankaların müşterilerinin ödeme tahsil ve belgeli «iştirâ» gibi işlemlerini üstlenmeleri bakımından **işlem organizasyonu** işlevleri de vardır.

Serbest piyasa ekonomisi düzenlerinde de devlet, banka işletmeciliğini düzenleme gereğini duymaktadır. Çünkü bankalar, ekonominin öteki işletmelerinden farklı olarak kredi açımı ve açılan kredinin önemli bir bölümünün yine mevduat biçiminde alıkonabildiği, ya da yatan nakdî mevduat üzerinde çekle de tasarruf edilebilen ve bu tür işlemlerin sonucu, mahsup yoluyla para (kaydî para) yaratabilen işletmelerdir. Bankalar, bu yüzden dolaşımdaki para hacmini artırabilirler ve para değeri üzerine doğrudan doğruya etkide bulunabilirler. Bu nedenlerle yasa koyucular, para değerinden sorumlu bulunan merkez bankalarına, kredi kuruluşlarının işlemleri üzerine etkide bulunma ve onları gereğinde, para değerini koruma politikası sınırları içinde belirli bir düzende tutma yetkilerini tanımaktadırlar.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde de bankalar, büyük sermayenin temel araçlarıdırlar ve ekonomik entegrasyon çabalarının da özendiricileri arasındadırlar. Bankalar, temsil ettikleri sermayenin çıkarlarının duyarlı izleyicileridirler. Ortak Pazar (AET) antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra (1958), ABD bankalarının AET ülkelerinde yoğun bir şûbe açma girişimine geçtikleri gözlenmiştir. Büyük ABD bankalarının AET ülkelerinde şûbe açmaları ile hemen aynı zamanda olarak Amerika'nın büyük sanayi işletmeleri de, bu yoldan AET ülkelerinde üretim «üs»lerini kurarak, ticarî çabaların genişlemesi durumunda AET'nin dış gümrük târifesinden kötü işlem görmeyi önleme amacını gütmüşlerdir. Böylelikle ABD bankaları, çıkarlarını gözetme görevinde oldukları «müşterileri»nin peşinden gitmişler ve pazar hegemonya yarışındaki desteklerini eksik etmemişlerdir.

Ülkemizde Tanzimat dönemine kadar hiç bir banka kurulmamış, bankacılık işlevlerini, azınlıktan olan «sarraf» adı verilen kimseler üstlenmişlerdir. Osmanlı döneminde ülke, vergilerini devlete peşin olarak ödeyen mültezimler arasında bölüşülmüştü. Mültezimler devlete peşin olarak yatıracakları bu depozito akçelerini, gelecekte bölgesinden edineceği vergi gelirlerini «kırdırmak» yoluyla bu sarraf'lardan sağlarlardı. Devlet de paraya gereksinim duyunca, tahvil gibi borçlanma belgeleri çıkararak yine bu sarraflara kırdırırdı. Böylelikle bu günün IMF yoluyla borçlanmasının bir türü, geçmişte; devletin ilerki gelirlerini kırdırmayı da kapsayacak biçimde sürekli borçlanmayı devlete gelir sağlama yolu yapan «Galata sarrafları»nın —ya da daha sonraki adlarıyla Galata bankerlerinin— uygulamalarında da vardı. 1847 yılında yine Galata sarraflarının öncülüğüyle Osmanlı'nın ilk bankası (İstanbul Bankası - Banque de Constantinople) kuruldu. Bu banka 5 yıl sonra iflâs etti. Daha sonra bir İngiliz sermayeci grubu 1856'da bu günkü Osmanlı Bankası'nın temelini oluşturan Bankı Osmanî'yi (ki bu da 1863 yılında Bankı Osmanîi şahane - Imperial Ottoman Bank'a dönüştü) kurdu. Banknot çıkarma ayrıcalığı ile de donatılan bu bankanın yetkilileri, 1870'de kurulan devletin ilk resmî bankası olan Türkiye Bankası'na göçerilmek istendiyse de, dış kapitalizmin yoğun baskısı karşısında bu banka da bir yıl içinde iflâs etti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu güne kalan bankaların sayıları çok azdır: TCZB (1863) ve Emniyet Sandığı (1968) dışında Türk Ticaret Bankası (1913), Millî Aydın Bankası (1914), T. Bağcılar Bankası (1917) gibi bir bölüm bölgesel banka bunlar arasındadır. Cumhuriyet'in ilk döneminde T. İş Bankası (1924), T. Emlâk Kredi Bankası (1927), TCMB (1930), Sümerbank (1933), İller Bankası (1933), Etibank (1935), T. Halk Bankası (1938) ve daha bir dizi bölgesel bankalar kurulmuşsa da; bu gün Türk ekonomisinde etkenlikleri büyük özel bankaların kuruluşları daha çok ikinci dünya savaşı sonrası yıllara rastlamaktadır: Yapı ve Kredi Bankası (1944), T. Garanti Bankası (1946), Akbank (1948). Bir dizi banka da Demokrat Parti iktidarından sonra kurulmuştur: T. Sinâî Kalkınma Bankası (1950), Denizcilik Bankası (1951), T. Vakıflar Bankası (1954), Şekerbank (1954), Pamukbank (1955), Çaybank (1958), T. Öğretmenler Bankası (1959) bunlar arasında sayılabilir. T.C. Turizm Bankası (1962), DYB (1964) ve DESİYAB gibi kuruluşlar da daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmışlardır.

Bu gün Türkiye'de 44 banka çalışır durumdadır ve bunların toplam şûbe sayıları da 5485'tir. Bankalarda toplam 124.500 kişi çalışmaktadır. Özel yasalarla kurulmuş bankaların istihdamdaki payları % 52'yi bulurken; mevduattaki payları % 64 olan ticaret bankaları istihdamda sadece % 4,6'lık payın sahibidirler. Artan bölüm de kalkınma ve yatırım bankalarında çalışmaktadır. Yabancı bankaların istihdamdaki payları % 1,5 dolayındadır.

Ticaret bankalarının (1978 sonuna göre) bilânçolara yansıtılan kârlılık oranları (Kâr/sermaye) % 22,5'tur. Aynı oran özel yasalarla kurulmuş bankalar açısından % 12,5'tan ibarettir. Yabancı bankaların bilânçolarına yansıyan kârlılık oranları ise % 27 dolayındadır. Özellikle özel bankaların kârlılık oranları, Türkiye için geçerli olan sanayi işletmelerinin bilânçolarına yansıyan oranların ortalamasının çok üstündedir. Unutmamalıdır ki, özel bankacılık açısından kâr sağlama kadar, güdümünde oldukları büyük sermayeci grupların işletilmelerine kredi sağlama ve dolaylı kuruluşlar yoluyla taşınmaz mal spekülâsyonundan sağlanan avantajlar daha büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda bankaların kredilerinin ortlama artış oranı % 25 dolayında iken, kendi iştirâklerine açtıkları krediler bunun üç katı artmıştır. Sorunlara çözüm arama durumundaki bir devlet bakanı bile, inceletmesinin sonuçları üzerinde kamu oyuna yakınmada bulunarak, örneklerini sıraladığı kimi özel bankaların tüm kaynaklarının % 46'sını kimilerinin de 1/3'ünü kendi katılımlarında (iştirâklerinde) kullandığını açıklamıştır.

Türkiye'de bankacılık düzeni kredi dağılımı konusunda da sağlıksız bir görüntüyü sergilemektedir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri bu sisteme sağladıkları kaynağın (mevduatın), ancak yarısından biraz fazla toplam kredilerden pay almaktadırlar. Ticaret sektörü millî gelire katkısının 6 katı kadar kredilerden pay alırken, tarım ve sanayi dalları ya millî gelire katkı oranları kadar ya da ondan daha düşük olarak kredilerden yararlanmaktadırlar.

Türk bnkacılık yapısının sağlıksız koşullarını düzeltmek amacıyla 1979 yılında yasa gücünde bir kararname çıkarılmışsa da, kararnameyi oluşturan ekibin heterojen yapısı, ancak görece bir düzelmeyi gerçekleştirebilmiştir. Onun da ötesinde, ciddî yapı düzenlemeleri sağlanabilseydi bile, 40 kişi civarındaki, —etkenlikleri politik güç tarafından uygulamada en aza indirilen— yeminli denetçiler kadrosuyla sonuç alınabilmesi olanak dışıdır. Sistemde Merkez Bankası da denetim işlevinden önemli oranda kaçınmaktadır. Sistem aynı zamanda başarısızlıkları ya da kötü niyetli yönetimleriy-

le bankaları iflâsa sürükleyen yöneticiler için etkin yaptırımlar da öngörmemektedir. Öyle ki, yerine göre batı sistemlerinde de örnekleri bulunan, bankasını iflâsa sürükleyen ekibin, hiç değilse kişisel olarak iflâslarını bile kurala bağlayamamıştır. Bu güne kadar —bankalar için iflâs deyiminin karşılığı sayılabilecek olan— «tedricî tasfiye» duruma geçen bankaların sayıları 15'e yükselmiştir. Bunlar içinde 20 yıla yakın süredir «tedricî tasfiye»leri bir türlü tamamlanamayanlar çoğunluktadır ve tasfiyeye uğratılan hiç bir bankanın tasfiyesi sonuçlandırılmamıştır. Buna karşılık söz konusu tasfiyeye uğramış bankaların üst yöneticilerinin isimleri sıralanırsa, bunlar içinde bu gün başka bankalarda da yine en üst düzeylerde olanların sayılarının az olmadığı dikkatleri çekmektedir. Tasfiyeye geçirilen bankaların borçlarının ödenmesi için kaynak aktarımı Merkez Bankası ödünç'leri olarak genel bütçeden yapılmakta ve dolayısiyle banka türündeki bir özel işletmenin kötü yönetiminin ortaya çıkardığı sonuç ve borçlar, sonuçta kamuya yük edilmektedir.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Banka Sermayesinin de Uluslararasılaşması, Azgelişmiş Ülkelerden Sağlanan Büyük Kazanç

Sanayi sermayesinin uluslararasılaşmasına koşut olarak banka sermayesinin uluslararasılaşmasının da 1960 sonrasında hız kazandığı görülmektedir. Örneğin 1964 yılında yalnızca 11 ABD bankasının diğer ülkelerde şubeleri vardı. 1974 yılına gelindiğinde ise 125 ABD bankasının yurt dışında 732 şubesinin bulunduğu gözlenmiştir. Bu şubelerin toplam aktifleri (varlıkları) ise 1964'de 6,9 milyar dolarken 1974'de 155 milyar dolara yükselmiş bulunuyordu. Bu bankaların en önemlilerinden biri olan Chase Manhattan Bankası 28 ülkede faaliyet göstermektedir.

Sanayi sermayesinde olduğu gibi banka sermayesinde de yurt dışındaki faaliyetlerin ABD'kilere oranla daha fazla kazanç sağladığı ve önemini giderek artırdığı görülüyor. Örneğin 1975 yılında en büyük 5 ABD bankasının her biri kârlarının yüzde 40'ından fazlasını yurtdışı faaliyetlerinden elde etmişlerdir. Bu açıdan, Rockefeller'in bankası olan Chase Manhattan'ın en hızlı gelişmeyi gösterdiği görülmektedir. 1970/75 döneminde yurtiçinde sağladığı kazanç azalmış olan bu bankanın yurtdışından sağladığı ise yüzde 300'lük bir artış göstermiş ve adı geçen banka, 1975 yılında toplam kârının yüzde 64'ünü yurtdışından elde etmiştir. Bu oranın 1970 yılında ancak yüzde 22 olduğu gözönüne alınırsa, ABD dışındaki faaliyetlerini ne ölçüde hızla geliştirdiği daha iyi alaşılabilir.

1975 yılına ilişkin veriler de yukarda sözü edilen eğilimin sürdüğünü kanıtlamaktadır. Bu verilere göre, ABD'deki en büyük 13 banka 1975 yılında kârlarının yaklaşık yüzde 48'ini yurtdışından elde etmiştir ve bu oran sürekli olarak artmaktadır. Gerçekten, örneğin, 1970 sonrasında yurtiçinden sağlanan kârlar yılda ortalama yüzde 3,5'lik bir artış gösterirken, yurtdışından sağlanan kârların artış oranı yüzde 37'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu konudaki bir araştırmada da değinildiği üzere, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki bankalar, büyük ölçüde müşterileri olan uluslararası tekelleri izleyerek diğer ülkelere yayılmakta ve bu ülkelerdeki faaliyetlerini artırmaktadır. Diğer bir deyişle, sanayi sermayesinin yayılması ile banka sermayesinin yayılması birbirini izlemektedir.

Bu gelişmede, azgelişmiş ülkelere yönelen kredilerde, hükümet ya da hükümetlerin ağırlıka olduğu uluslararası finansman kurumlarının payının azalmasına karşılık, özel banka paylarının artması da önemli bir etken olmaktadır. Öte yandan Eurodollar piyasasının hızla gelişmesi ve OPEC ülkelerinin elinde biriken fonlar da söz konusu gelişmede önemli bir etken olmuştur.

-Demokratikleşme İçin Plan- (Türkiye İşçi Partisi)

TÜRKİYE'DE BANKALAR

Kuruluş Tarihi	Banka Adı	İş Merkezi	1977 Sonundaki Şube sayısı
1930	T.C. Merkez Bankası	Ankara	20
1952	Denizcilik Bankası	İstanbul	46
1976	Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım B.	Ankara	1
1964	Devlet Yatırım Bankası	Ankara	1
1935	Etibank	Ankara	88
1933	İller Bankası	Ankara	1
1868	İstanbul Emniyet Sandığı	İstanbul	47
1933	Sümerbank	Ankara	30
1962	T.C. Turizm Bankası	Ankara	1
1863	T.C. Ziraat Bankası	Ankara	885
1927	T. Emlâk Kredi Bankası	Ankara	209
1938	T. Halk Bankası	Ankara	400
1959	T. Öğretmenler Bankası	Ankara	92
1954	T. Vakıflar Bankası	Ankara	208
1963	Sınai Yatırım ve Kredi B.	İstanbul	1
1950	Sınai Kalkınma Bankası	İstanbul	5

1977	Arap-Türk Bankası	İstanbul	1
1911	Banko Di Roma	İstanbul	4
1921	Holantse Bank Üni N.V.	İstanbul	2
1863	Osmanlı Bankası	İstanbul	93
1888	Uluslararası Endüstri ve Ticaret B.	İstanbul	9
1926	Afyon Terakki Servet Bankası	Afyon	1
1948	Akbank	İstanbul	543
1962	Anadolu Bankası	İstanbul	94
1958	Çaybank	Rize	3
1953	Demirbank	İstanbul	23
1927	Denizli İktisat Bankası	Denizli	5
1928	Egebank	İzmir	11
1929	Elazığ İktisat Bankası	Elazığ	1
1927	Eskişehir Bankası	Eskişehir	19
1953	İstanbul Bankası	İstanbul	83
1954	İşçi Kredi Bankası	Kayseri	2
1927	Kocaeli Bankası	İzmit	5
1913	Millî Aydın Bankası	Aydın	11
1955	Pamukbank	İstanbul	116
1954	Şekerbank	Ankara	134
1964	Türk Dış Ticaret Bankası	İstanbul	5
1913	Türk Ticaret Bankası	İstanbul	358
1917	Türkiye Bağcılar Bankası	Manisa	8
1946	Türkiye Garanti Bankası	İstanbul	244
1928	Türkiye İmar Bankası	İstanbul	6
1924	T. İş. Bankası	Ankara	834
1924	Türkiye Tütüncüler Bankası	İzmir	27
1944	Yapı ve Kredi Bankası	İstanbul	561

İLLERE GÖRE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN TOPLAM MEVDUAT VE KREDİLER (1975)

İller	Kişi başına düşen toplam mevduat	Kişi başına düşen toplam krediler
Adana	4.020	12.447
Adıyaman	396	433
Afyon	1.369	903
Ağrı	462	542
Amasya	1.487	1.078
Ankara	10.431	10.421
Antalya	2.209	5.096
Artvin	1.406	312
Aydın	2.846	1.439
Balıkesir	2.665	1.330
Bilecik	1.505	1.161
Bingöl	481	915
Bitlis	469	447
Bolu	2.086	1.153
Burdur	1.983	1.211
Bursa	3.610	3.816
Çanakkale	1.923	1.121
Çankırı	920	579
Çorum	1.134	684
Denizli	2.600	1.480
Diyarbakır	864	489
Edirne	2.817	2.600
Elazığ	2.562	754
Erzincan	1.932	702

Erzurum	1.076	562
Eskişehir	2.569	1.929
Gaziantep	1.549	1.991
Giresun	2.276	15.483
Gümüşhane	1.180	459
Hakkâri	313	126
Hatay	1.843	1.447
İsparta	2.206	1.439
İçel	3.126	4.243
İstanbul	12.989	11.027
İzmir	5.737	10.851
Kahramanmaraş	639	468
Kars	848	699
Kastamonu	1.471	576
Kayseri	2.419	2.093
Kırklareli	2.480	1.230
Kırşehir	1.933	1.129
Kocaeli	4.746	2.702
Konya	1.621	1.119
Kütahya	1.731	1.293
Malatya	1.232	597
Manisa	2361	1.633
Mardin	374	417
Muğla	2.222	1.289
Muş	529	529
Nevşehir	2.538	1.356
Niğde	1.416	1.038
Ordu	1.359	759
Rize	2.261	2.565
Sakarya	2.381	1.080
Samsun	1.830	990
Siirt	568	295
Sinop	1.330	416
Sivas	1.568	648
Tekirdağ	3.019	2.010
Tokat	941	671
Trabzon	2.482	648
Tunceli	1.451	324
Urfa	621	839
Uşak	2.638	1.274
Van	542	445
Yozgat	1.149	899
Zonguldak	3.243	990
Türkye Ortalaması	3.688	3.774

Banknot. Banknot tarihi açısından iki türlü ayırdedilmelidir: İlki, Ortaçağ bankerinin altın depo işlerinden doğmuştur: İtalyan banker, depo edilmek için kendisine altın verene, tutarı için bir makbuz düzenlerken (ve altını bırakana ayrıca kendisi üzerine çek çekme hakkı tanırken); İngiliz bankeri küçük yuvarlak rakamlar üzerine düzenlenmiş «tevdiat belgeleri» (Goldsmith Note) çıkarıyorlardı. Bunlar, sonradan tahsilât makbuzları gibi kullanıldılar. Buradan da onların ödeme aracı özellikleri doğdu. İkinci tür ise 17. asırda İskoçya'da gelişti. Bankalar, banknot bırakanların poliçelerini «kırmağa» (iskonto etmeğe) başladılar. Bankaların yaptıkları; yüksek rakamlı ve borçlu imzaları pek tanımayan poliçeler yerine, küçük tutarlı ve bir banka imzasını taşıyan not'larla değiştirmekten ibaretti.

Banknot çıkarma tekelinin merkez bankalarına verilmesi yöntemi, zamanla bütün ülkelere yayıldı. Sonradan merkez bankalarının, banknotları altınla değiştirme kuralı da kaldırılınca II. Dünya Savaşı'ndan sonra klâsik banknot sistemi tamamen terkedilmiş oldu. Türkiye'de banknot çıkarma tekelinin ulusal resmî bir bankaya kaydırılması, uzun bir savaşım döneminden sonra gerçekleştirilebilmiştir. Tanzimatın ilânından sonra daha da artan hazinenin para sıkıntısını gidermek üzere, 1840 yılında «Kaime-i muteberei nakdiye» adı ile ilk Osmanlı kâğıt parası çıkarıldı. Başlangıçta kâğıt paranın altına karşı değeri eşit tutulabilirken, zamanla para değerinin düştüğü görüldü. Bunun üzerine hükûmet Galata bankerlerinden Teodor Batazzi ve J. Alleon adlı kişileri —yıllık 2 milyon Kş. ücretle— para değerinin kararlı tutulması için gereken önlemleri almakla görevlendirdi. Sonradan bu kişilerin öncülüğüyle 1847'de kurulup da ancak 5 yıl faaliyet gösterebilen İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) kâğıt para değerinin korunmasında yararlı işlevler üstlendiyse de, hükümetin bu bankadan aldığı borçlarını zamanında ödeyememesi nedeniyle banka 1852 yılında iflâs et-

ti. Yakın geçmişte az çok benzer örneklerinde görüldüğü gibi, hükümetin aldığı 130 milyon Kşluk borcunu zamanında ödeyememesi karşısında, yabancı bankalar üzerine çekilen poliçelerin karşılanma olanağı ortadan kalkmış ve bankanın iflâsı kaçınılmaz olmuştu. Daha sonraki yıllarda bu günkü Osmanlı Bankası'nın türediği kuruluşa hükûmet adına banknot çıkarma yetkisi tanınmış ve bu banka söz konusu ayrıcalığını 1930 yılında TCMB kurulunca kadar sürdürmüştür.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Bank - Sen (12 Nisan 1972): Bankacılık, sigortacılık ve bürolarda çalışan işçilerin örgütlenmesinde en başarılı sendikadır. Ekim 1976 sonunda başlıyan olağanüstü Genel Kurul 2 Kasım'da sona erdiğinde Bank-Sen, DİSK'e katılma kararı almıştı. DİSK Yönetim Kurulunda 30 Ekim 1976'dan geçerli olarak Bank - Sen'i üyeliğe kabul etti. O tarihte Bank-Sen'in 10.500 üyesi vardı. Bu sayı giderek arttı ve işkolunun en güçlü sendikası oldu. DİSK'in VI. Genel Kurulu sırasında Bank - Sen'in yöneticileri şunlardı: Genel Başkan: Metin Denizmen, Genel Sekreter Yücel Çubukçu, Malî Sekreter: Akat Sağıner, Örgütlenme Sekreteri: Enver Türkoğlu, Eğitim Sekreteri: Recep Orduseven, Yürütme Kurulu Üyesi: İlhan Geçit, Araştırma ve Hukuk Dairesi Başkanı: Turan Ata.

Bank-Sen ile Gamsen aynı işkolunda kurulu sendikalar olduğu için DİSK bu iki sendikanın birleştirilmesini sağladı. Önce iki sendikanın onaylayacağı yeni bir tüzük hazırlanması yoluna gidildi. Bunda birleşince Bank-Sen olağanüstü kongre ile bu yeni tüzüğü kabul etti, Gamsen de sonradan Bank İş'e katılma kararı verdi. Böylece işkolunun en önemli sendikası oluştu. Bank-Sen Genel Başkanı Metin Denizmen ve arkadaşları, Uluslararası Kamu İşçileri Federasyonu'nun 6. Uluslararası Sendikal Konferansı'na Bank-Sen'den Erdoğan Arı, Erol Serdar, Altan Açıkol'un gönderilmesi kararını aldılar ve Varşova'ya katıldılar. Denizmen de SSCB Sendikalarının 1977 Mart kongresine DİSK'in temsilcileri olarak Fehmi Işıklar'la birlikte katıldı. Metin Denizmen, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in, Ulusal Demokratik Cephe çağrısını olumlu karşılayarak bu konudaki görüşü şöyle belirtti:

«Biz önümüzdeki günlerin zor, güçlü ve mücadele dolu günler olacağına inanıyoruz. Bu mücadeleyi sağlam temeller üzerine oturtmak başlıca görevimiz olmalıdır. O açıdan her Bank-Sen üyesi, her banka emekçisi, her çalışan işçi, emekçi, yurtsever, ilerici, devrimci genç, erkek, kadın ve tüm Türkiye halkı konfederasyonumuzun yapmış olduğu faşizme karşı tüm güçlerin birleşmesi çağrısına ses vermeli ve Ulusal Demokratik Cephe'de yerini almalıdır. Gün, görev günüdür. Biz önümüzdeki günlerin işçi sınıfı için yeni kazanımlar getireceğine, tarihimizin sayfalarını süsleyecek işçi sınıfının yiğitliğine inanıyoruz. Sonunda yine kazanan bizler olacağız, çünkü tarihin şaşmaz diyalektiği budur.»

Bank-Sen Yönetim Kurulu da aynı doğrultuda şu görüşü açıkladı:

«Ülkemizin içte ve dışta çok ağır sonuçlarla karşı karşıya olduğunun bilinciyle hareket eden Yönetim Kurulumuz MC'ye karşı Konfederasyonumuz DİSK'in yaptığı Ulusal Demokratik Cephe çağrısını görüşmüş ve Bank-Sen olarak yurdun dört bir yanına dağılmış binbeşyüzün üstündeki temsilcisi ve de onsekiz bin üyesi ile bu dirimsel görevi hayata geçirmeyi karara bağlamıştır. MC ve yandaşları şunu iyi bilmelidir ki, sendikamız barıştan ve ilerlemeden yana güçlerle omuz omuza bu savaşımı da yürütecektir.» (10-11.8.1977)

Bank-Sen'in 4. Genel Kurulu'nda (13-16 Şubat 1979) Genel Başkanlığa yeniden Metin Denizmen, Genel Sekreterliğe Yücel Çubukçu, Yürütme Kurulu üyeliklerine de İlhan Geçit, Turhan Ata, Akat Sağıner, Recep Orduseven, ve Enver Türkoğlu seçildiler.

Bu kongreye gelindiğinde Bank-Sen'in üye sayısı 30 bini buldu. Banka ve sigortacılık dalında sendikanın ilkeleri doğrultusunda toplu sözleşmeye yanaşmayan işyerlerinde başarılı grevleri sürdürdü.

1077-1978 döneminde şu işyerlerinde greve gidildi: Denizli İktisat Bankası (21.10.1978 18.11.1978), İstanbul Sanayi Odası (27.1. 1978-30.1.1978), İstanbul Ticaret Borsası Canlı Hayvan Et Şubesi (13.9.1978 —), Hacırahmanlı Tüketim Kooperatifi (23.10.1978 28.10.1978), Mais, motorlu araçlar imal ve satış yeri (15.12.1978 — 16 Şubat 1979 da sürüyordu).

Yayına eğitim açısından da önem veren Bank-Sen'in süreli, süresiz yayınları ve ayrıca Foto-Film çalışmaları da bulunuyor. Yayın organı olarak *«Bank-Sen'in Sesi»* Kasım 1976 dan bu yana düzenli olarak yayınlandı. 1977 Ocak'ında 10.000 adet basılan *«Bank-Sen'in Sesi»* 1979 Şubatında 32.000 adet basılmaya başladı.

Mart 1977 den bu yana süresiz olarak Bank-Sen Ajansı da yayınlandı, üye ile sendika arasında haber alışverişini, görüş duyurmayı üstlendi. Bunlar dışında Bank-Sen yayına da önem verdi ve 1979 Şubat'ına kadar 9 kitapçık yayınladı. Bunlar Anatüzük ve sözleşmeler şeklinde düzenlendi.

Dış ilişkilere önem veren Bank-Sen, 3 Mayıs 1978 de SSCB'ne DİSK'ce gönderilen 35 günlük eğitsel çalışmalar yapacak grupa yöneticilerden İlhan Geçit'i kattı. Bank-Sen IV. Genel Kurulu'nda Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF) ye katılma kararı aldı. Bunların başında yönlendirici temel belge olarak 1. kararda şöyle deniyordu:

«İçinde yaşadığımız çağ, dünya çapında kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır. Bu çağın bütün büyük olgu, olay ve süreçleri bu iki sistem arasındaki savaşımın bir sonucudur. Günümüzde her geçen gün gerileyen emperyalist-kapitalist sistem derin bunalımlar içinde kıvranmaktadır. Ücretli emeğin sömürüsü ve temel üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde yükselen kapitalist sistem, üretimin sosyalleşmesi ile üretim araçlarının mülkiyetinin özel ellerde tekelleşmesi arasındaki derinleşen çelişkiyi çözümlemeye muktedir değildir. Kapitalist sömürü düzeni, işsizliğin, enflasyonun, hayat pahalılığının her geçen gün artması, bunların yükünün işçi ve emekçi kitlelerin sırtına yüklenmesi, bunalım ve yozlaşmanın toplumsal hayatın tüm alanlarında yaygınlaşması anlamına gelir.

Özellikle 1970 den bu yana tüm kapitalist dünyayı etkisi altına alan bunalım, süregelen bir şekilde derinleşerek işçi ve emekçiler için hayatı çekilmez kılmaktadır. Bunalımın derinleşmesinin başlıca sorumlusu dünya kapitalist ekonomisinin belirleyici bölümünü kontrollerinde bulunduran ve kendi kârlarını aşırılaştırmaktan başka amaçları olmayan çok uluslu tekellerdir.»

Bu anlayışı sürdüren Bak-Sen, bu yönlendirme kararının sonunda şunu vurguladı:

«Bu tesbitler ışığında BANK-SEN 4. Genel Kurulu ekonomik, demokratik haklarımıza yönelik saldırılara kararlı şekilde karşı çıkılması, faşizme geçit vermemek savaşımının yükseltilmesi, demokratik sınıf ve kitle sendikacılığının daha da pekiştirilmesi, örgütümüzün örgütsel bağımsızlığının titizlikle korunması, işkolunda işçilerin sendikal birliğinin bu ilkeler temelinde gerçekleşmesi, işkolumuzda DİSK'in bayrağının daha da yükseltilmesi, ulusal, demokratik güçlerin eyiem ve cephe birliğinin sağlanması ve ileri, demokratik bir düzen için ilkeli ve kararlı bir savaşım verilmesini, bu yoldaki tüm çabaların desteklenmesi ve sendikamızın bu konularda üzerine düşen görevleri yerine getirmesi için gerekli her türlü çalışmayı yapmasını kararlaştırır.» Alınan öteki kararlar şu içeriktedir:

— Temel ekonomik, demokratik savaşım hedefleri,

— Sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışı,

— Sendikal istemler bildirgesi,

Bu bildirgede şu ilke de yer aldı:

«İşçilerin inançlarından, siyasi görüşlerinden, sendika ve siyasî parti üyelikleri ve sendikal örgütlenmeye katılma nedeniyle tek tek ve toplu olarak işten çıkarılmasının ağır biçimde cezalandırılması ve yasaklanması».

Kemal Sülker

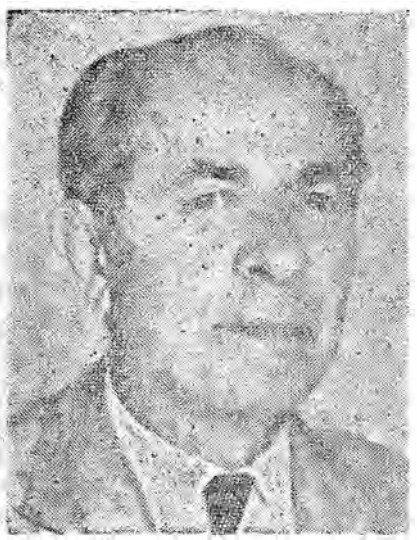

Niyazi Ahmet Banoğlu

BANOĞLU, Niyazi Ahmet (Batum 1913). Yazar. Tarihçi. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde tamamladı. Üç yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Bitirmeden *Hareket* gazetesinde yazarlığa başladı (1930). Sonra *«Yedigün»*, *«Vakit»*, *«Hergün»*, *«Zaman»*, *«Dünya»*, *«Havadis»* gazete ve dergilerinde çalıştı. İnceleme yazıları, fıkralar yayımladı. *«Tarih Dünyası»*, *«Coğrafya Dünyası»*, *«Yeni Tarih Dünyası»* dergilerini çıkardı. Atatürk, İnönü, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Cengiz Han, Yıldırım Bayezit, Mareşal Fevzi Çakmak v.b. ünlü devlet adamlarının yaşam öykülerini, savaşımlarını yansıtan kitapları var.

BARA, Hadi (1906 - 1971). Ressam. 1923 yılında Güzel Sanatlar Akademisi (o yıllardaki adıyla Sanayii Nefise Mektebi) Heykel Bölümü'ne giren Hadi Bara, 1927 yılında Paris'e giderek Julian Akademisi'nde önce Bouchard ve Landovsky, sonra Despiau gibi ünlü hocalardan heykel dersleri gördü. 1930 yılında yurda dönerek Akademide öğretim üyesi olarak görev aldı.

Hadi Bara kuşağının en güçlü heykelcisi olarak, özellikle Ahmet Rasim, Tevfik Fikret, Atatürk gibi kişiliklerin büstlerini yapmada gösterdiği başarıyla tanındı. Büstleri yanısıra Barbaros anıtı, Adana anıtı ve İstanbul Orduevi önündeki Atatürk anıtı da önde gelen çalışmalarındandır. Bara 1949 yılında ikinci kez Paris'e gittiğinde, Avrupa'da artık yaygınlaşmış bulunan soyut heykelcilik akımından etkilenerek tarzını değiştirdi. 1971 yılında ölünceye dek sürdürdüğü soyut çalışmalarında da usta heykelci ününü korudu.

(O.T.)

BARAN Selçuk (1933). Öykücü, romancı. Orta öğrenimini Ankara Kız Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre fakülteye bağlı enstitülerden birinde memurluk yaptı. Sonra kendini yazın çalışmalarına verdi. *«Yeditepe»*, *«Türk Dili»*, *«Oluşum»* dergilerinde yayımladığı öykülerinde özellikle büyük kentte yaşayan orta tabakanın okumuş bireylerinin, değişen toplumsal koşullar karşısındaki etkilenmelerini yansıttı. Yüzeysel olmaktan bilinçle kaçındığını söyleyebileceğimiz bir düzeyde tekniğe ilişkin öğeleri başarı ile kullandığı görüldü.

Yapıtları: Haziran (öyküler kitabı, 1973 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı). *Bir Solgun Adam* (roman, Milliyet Yayınları Roman Yarışması 5. ödülü, bas. 1975). *Ateşlerin Adı* (Adnan Özyalçıner iie birlikte 1978 Sait Faik Armağanı aldı)

Selçuk Baran

BARAN, Zafer (Kocaeli - 1955). Karikatürcü. Yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi grafik bölümünde yaptı. Afiş ve karikatür dallarında birçok sergi ve yarışmaya katıldı. *«Çarşaf»* uluslararası karikatür yarışmasında mansiyon (1976), Yarımca afiş yarışmasında 1. lik ödülü (1977) kazandı.

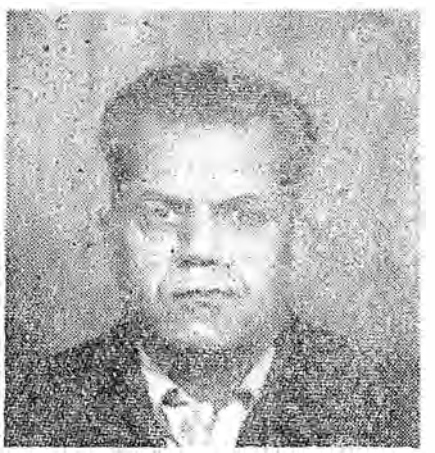

Reşat Fuat Baraner

BARANER, Reşat Fuad (Selanik - 1900/İstanbul - 1968). Bilimsel sosyalist kuram ve eylem adamı. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde tamamlayarak Darülfünun Fen Fakültesi'ne girdi. Mütareke yıllarının koşulları içinde öğrencilerin anti - emperyalist eylemlerine katıldı. Öncülük etti. Talebe Cemiyeti'ne başkan seçildi. Sonra kimya öğrenimi için Almanya'ya gitti. Orada «Spartakist» akımdan etkilendi. Sovyetler Birliği'ne geçti. Moskova'da Lenin Akademisi'nde öğrenim gördü. Sonradan Komintern delegesi olduğu söylenen Margareta Vilda ile evlendi (1926 - 30). Ülkeye dönünce —Mustafa Kemal Atatürk'le kardeş torunları olmasına karşın— iktidarla ilişki aramadı. İlk kez 1930'da, «Komünizm leyhinde faaliyette bulunması» nedeniyle İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandı. Dört yıla hüküm giydi. Çıkınca çevirmen olarak yaşamını sürdürdü. 1937'de bir kez daha tutuklandı, yargılama sonucu 6 aya hüküm giydi. Araştırmacıların II. Dünya Savaşı yıllarında gizli yaşadığında birleştikleri Reşat Fuad, 1944'te Zeki Baştımar, eşi romancı Suat Derviş, Celal Zühtü Benneci, Sebati Selimoğlu, H. İ. Dinamo v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi'ni yönettiği sanı ile Ankara Garnizon Mahkemesi'nce 7 yıl 9 aya mahkûm oldu. 1950'de af yasası ile serbest bırakıldıktan bir süre sonra yine TKP'yi yönettiği sanı ile tutuklandı (3 kasım 1951). Bu kez de yedi yıla hüküm giydi. İstanbul'da ağır bir enfaktüsten sonra başlayan kalp yetmezliği sonucu öldü.

Reşat Fuad, marksist öğretiye bağlı savaşım yıllarında, değişik takma adlar kullanarak dönemin toplumsal ve siyasal yaşamında birincil önemi olan konularda yazılar yazmış, çevirileri yayımlamıştır. Bilinen «Ali Rıza Çelik» takma adlarıyle *«Tan»* gazetesinin *«Cep Kitapları»* dizisinde çıkan (1939) *«Çin'de*

Kurtuluş Hareketi», *«İspanya'da İstiklal Savaşı»*, *«Büyük Fransız İnkılabı»* adlı küçük kitaplarıdır. Aynı dönemde eşi Suat Derviş adına çıkarılan *«Yeni Edebiyat»* (1941 42) gazetesinde *«Münevver ve Cemiyet»*, *«Cemiyette Tekâmül - Sanatta Tekâmül»*, *«Halkçı Edebiyatta Şekil»*, *«Hümanizma»* v.b. yazılarıyle düşün ve edebiyat sorunlarını marksist öğretinin temel ilkelerine koşut olarak değerlendirmiştir. Bu yazılarında, gizli açık yasaklayıcı hükümlere karşın sınıf ve sınıf savaşımı gerçeğini ustalıkla ortaya koymuş. «Her sınıfın kendi münevverleri vardır. Münevverler gurubu içinde her sınıf ve zümrenin mensupları bulunur. Münevverlerin gerek sanat ve ilim gerekse doğrudan doğruya siyaset sahasındaki mahiyet, şekil ve istikametleri cemiyet içindeki sosyal münasebetlere bağlıdır.» *(Münevver ve Cemiyet, Yeni Edebiyat,* 1 mart 1941) biçiminde tanımlar yapmıştır. «F. Erkman» (Ressam Faris Erkman)'ın üslenerek yayımladığı *«En Büyük Tehlike»* (1943) adlı küçük kitabındaysa II. Dünya Savaşı yıllarında yeniden örgütlenme çizgisine gelen «pantürkist, turancı, ırkçı, türkçü kuklaların» Alman faşizminin uzantısı olduğunu kanıtlayarak mahkûm etmektedir.

1960'dan sonra F. Engels'in ünlü yapıtı *«Anti - Dühring»* (Sol Yayınlar, 1966), Henry Lefebre'in *«Karl Marx - Hayatı ve Eserleri»*ni (Anadolu Yayınları, 1968) dilimize çeviren Reşat Fuad, *«Türk Solu»* dergisinde de yazdı. Bu yazılarında *«milli demokratik devrim»*, *«komprador burjuvazi - milli burjuvazi»*, *«sendikacılık»*, *«emperyalizm karşısında güçbirliği»* gibi konuları işledi. Özellikle *«Anti - emperyalist ve anti - feodal mücadele toplumumuzun tüm olarak menfaatlerini temsil eder» (Türk Solu*, sayı. 15, 27 şubat 1968) adlı incelemesinde, «sınıfî karakteri ve sosyal ekonomik şartlar sonucu emperyalizme ve derebeyliğe karşı olması gereken sanayi burjuvazisinin» kendini yabancı sermaye ile rekabet edecek durumda görmeyip yandaş olduğunu belirtti. Emperyalizme karşı savaşım konusuna açıklık getirmeye çalışırken işçi sınıfının işlevini vurguluyor, görüşlerini aşağıdaki biçimde ifade ediyordu :

«Emperyalizme karşı, onun yerli desteklerine karşı mücadeleyi bugünkü durumun meydana gelmesine imkân hazırlayan, imkân veren sınıflardan doğrudan doğruya bekleyemeyiz. Bu iş geleceğin temsilcisi işçi sınıfına düşen bir görevdir. Bu görevi gerçekleştirdiği ölçüde işçi sınıfı bütün halkın menfaatlerini temsil edecektir. Bu alanda işçi sınıfının işbirliği edeceği, etmek zorunda olduğu müttefikleri köy ve şehir emekçileri vardır. İşçiler, bu mücadelede başta ilerici gençlik, öğrenciler olmak üzere daha birçok saf arkadaşları bulacaktır.»

Ölümünden kısa süre önce, yayımladığı, *«Güçbirliği Bozguncuları İhanete Gidiyor»* (*Türk Solu*, sayı. 25, 7 mayıs 1968) başlıklı yazıdaysa *«Devrimci Kuruluşlar Güçbirliği»* (Dev Güç)nin oluşumunu ilerici hareketler tarihimizde yeni bir aşama olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Ölümünün 10. Yıldönümünde

Reşat Fuat Baraner, Türkiye işçi sınıfının unutulmaz bir savaş eridir. 1900 yılında dünyaya gelen Baraner, daha 18 yaşında İstanbul Üniversitesi birinci sınıf öğrencisi iken, Nobel Barış Ödülü'nün Lenin'e verilmesini öneren komitede yer almıştır. Buradan Türkiye Komünist Partisi'ne ilk adımlarını atmış, ölünceyedek emperyalizme, faşizme, her türlü gericiliğe, oportünizme ve likadatörlüğe karşı yılmadan savaşmıştır.

Bundan on yıl önce 12 ağustos 1968'de yitirdiğimiz Reşat Fuat Baraner, uzun yıllar Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Politik Büro üyesi olarak çalışmış, parti sekreterliği yapmıştır.

Reşat Fuat Baraner ikinci eşi Suat Derviş ile birlikte
(Zihni Anadol'un Arşivinden)

Çetin bir savaş yolundan geçen Baraner bir çok kez tutuklanmış, ağır işkencelere uğramıştır. 20 yıl ağır hapis cezası giymiş, İstanbul, Sinop ve Ankara cezaevlerinde yatmıştır.

Birkaç dil bilen Baraner, Marks, Engels ve Lenin'in birçok yapıtını dilimize çevirmiştir. Ayrıca değişik tarihlerde birçok el kitabı yayımlamıştır. «Kızıl İstanbul», «Kızıl Samsun» gibi İl Komiteleri gazeteleri onun girişimiyle çıkmıştır. «En büyük Tehlike» adlı elkitabı faşizme karşı savaşta tarihsel bir belgedir.

Baraner, bundan tam 34 yıl önce Ankara Garnizon Mahkemesi önünde «biz Türkiye'de gerçek bir demokrasi istiyoruz. Türkiye Komünist Partisi serbest bırakılmalıdır», diye haykırmıştır. Ölümünün 10. yılında işçi sınıfımızın bu yılmaz savaşerini saygıyla anıyoruz.

(Ürün dergisi, ağustos 1978)

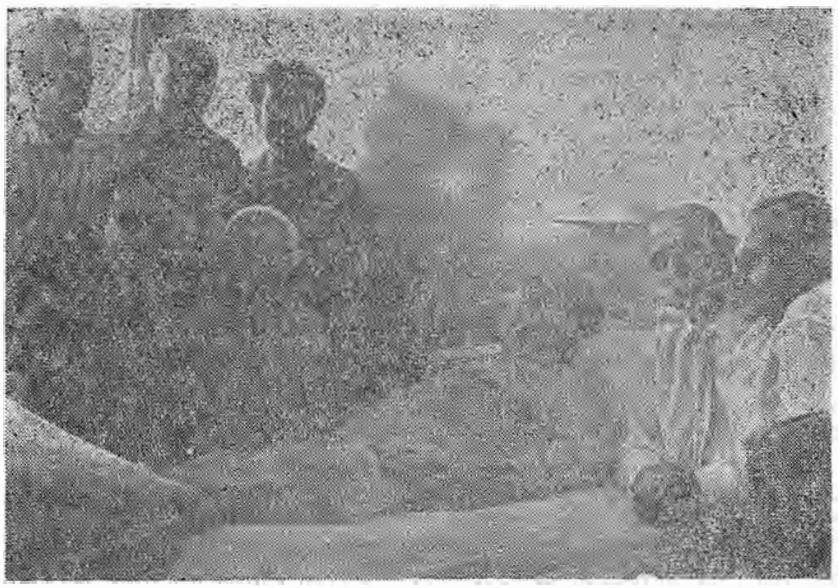

Samatya Sigorta hastahanesinde, Reşat Fuat hasta yatağında.. Ayakta ortada; Hüsamettin Özdoğu, eşi romancı Suat Derviş.. Sol yanında; Zihni Anadol ve Yusuf Ağızkalı (Zihni Anadol'un arşivinden)

TÜRK EMEKÇİSİNİN BÜYÜK SAVUNUCUSU REŞAT FUAT ABİ

Çocukluğumun
Çocuk yüzlü altın şafaklarındaki rüyalarım
Anamın kar parçası ekmeğinde kalan tadım.
Yusyuvarlak gökyüzüdeki umut dolu dünyalarını.
Sessizliğe erişen taşlar gibi
Paramparça döküldü yerlere.
Dillerim söylemez oldu, kulaklarım uğultu,
Uyanıp uyanıp rüyalarımdan
Yepyeni sabahlar içinde yıkandım
Doldum doldum boşaldım,
Kul oldum yollarına
Sonra
Kaldırımlarda titreşen yavruçukların
Boşuna kendini harcayan kadınların sesine
Ve bilincini senden öğrendiğim sınıfımın alın terine..
Deli pervaneler gibi döndürdü beni
Bir kuru dal misali sesleri insanlarımın
İki kor parçası
İki kor parçası tutuşan gözlerinde buldum yolumu.
Uslu ırmaklar gibi duruldum
Kendimi sende buldum
Ve sonra oturdum ortasına Dünyanın.
Hapishane şarkıları içinde eriyip kaybolmadı günlerimiz.
Bağdaş kurup sıra sıra dizildik
Dizinin dibinde iktisadi-Siyasi öğrendik
Ve alın terinin ve zahmetin
Ve tümüyle rezilliğini Dünyanın,
Ve neden terimizin birikip birikip
Düşman olup dikildiğini karşımızda.

Gece yarısı uykularından uyandırılıp
Koyu karanlıklar içinde sürdüler seni.
Korkunç beli tabancalı hayaletler.
Ses. acı bir ses...
Bir sürme gıcırtısı... derin... uzun..
Uykusuz gözlerle hücreler.
Ve sonra bir kapı: paslı, karanlık.
Adı Bizanslı katil
Adı, durmadan özgürlük başı kesip geçen
Ve her örtülüşünde üstüne kahramanların
Kendi kendini yiyip bitiren kapılar..
Sen büyük savunucu
Üstüne ağır bir külçe gibi çöken
Bu katil ıskarta-portayı
Kaldırıp kaldırıp silkip atansın,
Sen ezilenlerin tarihini kanınla yazansın,
Düşünmeden bir kere bile kendini.
Kendini kendinden çok sevdiğin insanlara verdin
Savaştın halkın özgürlüğü için
Karanlık zindanlarda geçirdin gençliğini,
Boynunda zincirler,
Sürgünler, sürgünler, sürgünler...
Acılarda yüzen kardeşlerini unutmadın,
Düşünce kelepçelerim
Hapishane avlusunda yumuşak bir toprağa
Utandı ellerim acısından
Dilsiz hücrelerde görünce seni,
Gülen bakışlarında öğrendim insanı

BARANUS

Kul Yunus gibi,
Sırrına erdim gerçeğin,
Rahatım çok şükür yanında olmuşluğumdan,

(Fevkalade memnunum senin asrında)
Senin safında zincire vuruluşumdan.

Zihni Anadol

BARANUS Osman Numan (Pınarbaşı 1930). Şair. Yüksek öğrenimini Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu'nda tamamladı. Ekonomist olarak devlet hizmetinde çalışmaya başladı. *«Dost»* dergisinde yayımladığı şiirlerle dikkati çeken Baranus, sonra *«Özün»* dergisini çıkardı (1971-73). *Sevmek Egemen* (1975) adlı kitabında topladığı bu dönem ürünlerinde toplumcu gerçekçi akıma bağlı göründü. İşlediği değişik temalarda gerilim olanakları arayarak, yer yer güncelden genele doğru sıçramalarla, yüksek sesinin yarattığı etkiyi korumayı başardı. Kendine özgü imgelerle bildirisinin bileşim çizgisini bilerek, yer yer de ince yergi öğeleriyle donattığı şiirlerini *«Oluşum»* dergisinde sürdürdü (1978-79).

Osman Numan Baranus'tan
BİR ŞİİR

YILANLIDAĞ

Batıda kargalar yorgun batıda,
Kayseri'nin batısı Yılanlıdağ.
Aşılmayan bu dağ mı, bu mısrağ mı?
Ne baskın, ne gün boyu sorgu-sual,
Ne tutuklama kararı, ne deccal
Hiç ırgalamıyor bu genç adamı.
Batıda kargalar yorgun batıda,
Bir bunu biliyor, bir bunu diyor.
Bileklerinde demir, demir kapıdan
Ayrımına bile varmadan giriyor.
Bugüne dek neydi o durumları?
Her dem kuytu yerlerde dolanırdı.
Bir de kapandı mıydı dünyasına.
Herkesten saklayıp yazdıklarını
Tenhaca tenhaca mırıldanırdı
En az bir yaprakta yazdıklarıysa,
Batıda kargalar yorgun batıda.
Oh, iyi oldu zindana tıkıldığı!
İster dağ görünümünde bir mısrağ,
İster mısrağ naturasında bir dağ
Olsun sarpa vuran, davranıp aştı.
Yorgunluktu, kargalardı, batıydı.
Bundan böyle geveleme yok gayrı.

Barbaros Hayrettin (Midilli 1483 / İstanbul 1546) Denizci. Asıl adı Hızır'dır. Barbaros adının ağabeyi Baba Oruç'tan geldiği söylenirse de batılıların ona İtalyanca «kızıl sakallı» anlamına Barbarosa dediklerini, Barbaros sözcüğünün buradan çıktığını öne sürenler de vardır.

İshak, İlyas, Oruç adlarındaki üç kardeşiyle Saroz ve Selânik'te gemi işleterek ticaret yaparken İlyas'la birlikte Rodos şövalyelerine tutsak düştüyse de kaçmayı başardı ve korsanlığa başlayan Oruç'a katıldı. İki kardeş, Cerbe adasını üs edinerek Hıristiyan ticaret ve savaş gemilerine saldırılar düzenlediler. 1526'da Cezayir Kalesini İspanyollardan alarak burada bir devlet kurdular. Cezayir'i yeniden ele geçirmek isteyen İspanyollarla Araplara karşı sürdürülen savaşlardan birinde Oruç Reis öldü. Barbaros, bu sırada Mısır'ı ele geçiren I. Selim'le (Yavuz) anlaşmayı uygun buldu ve Osmanlı devletinin buyruğuna girdi. İstanbul'a geldi (1530), Osmanlılara bağlanan Cezayir'in beylerbeyliğine, daha sonra da kaptan-ı deryalığa (amiralliğe) atandı. Barbaros'un Akdeniz'de birbirini izleyen yengileri, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu tahtında oturan V. Charles'ın (Charles Quint - Şarlken) yol göstermesiyle Hıristiyan dünyasının ünlü amirali Andrea Doria'nın büyük bir donanmayla, öncelikle Afrika kıyılarında bir köprübaşı tutabilmek amacıyla, büyük bir sefer düzenlemesine neden olduysa da, Doria'yı Bozguna uğratan Barbaros, Osmanlı padişahı I. Süleyman'dan (Kanuni) aldığı destekle bu kez Tunus'u ele geçirdi (1534). V. Charles, Tunus'u bir ay süren kanlı bir kuşatmadan sonra geri alabildi. 1537'de Girit adasını almak üzere kanlı seferler düzenleyen, Kiklad, Kerpe ve Kaşot adalarını ele geçiren Barbaros, ertesi yıl Almanya, Venedik, Portekiz, Ceneviz, Malta, Papalık devletleri donanmalarından oluşan, Andrea Dorla komutasındaki armada'yı Preveze Deniz Savaşında büyük bir bozguna uğrattı. Fransa devletine yardım amacıyla katıldığı Nice seferinde kenti alarak Fransa kralını kurtardıktan sonra denizcilikten ayrılarak İstanbul'daki sarayına döndü ve orada öldü.

(A.K.)

Barbaros Hayrettin

Barış Derneği (TÜRKİYE) Ülkemizde Barış hareketi 1950 yılında kurulup gene aynı yıl içinde, Kore Savaşı'na askerî birlik gönderilmesini protesto ettiği için, kapatılan «Türk Barışseverler Cemiyeti» ile başlamıştı. Barış hareketinin yeniden örgütlenmesi ve bütünlüğe kavuşması 1977'de gerçekleşebildi.

Çeşitli meslek örgütlerinin temsilcilerinden oluşan kurucular, Mahmut Dikerdem başkanlığında, «Türkiye Barış Derneği»ni kurdular (8 Nisan 1977).

Derneğin kuruluş çalışmaları Eylül 1976'dan önce başladı. (Dünya Barış Günü 1 Eylül 1976'da yığınsal biçimde kutlandı.) Başta İstanbul Bürosu olmak üzere, Yazarlar Sendikası vb. kitle örgütlerinin ön çalışmalara katkıları olmuş, Disk tarafından da desteklenmiştir.

Barış Derneğinin kuruluş hazırlıklarını üslenen ve çeşitli meslek örgütleri temsilcilerinden oluşan geçici komitenin başvurusuy-

la, İstanbul Barosunca bir Barış Komisyonu oluşturuldu. Bu Komisyon her kesimden Türkiye'li barışseverlere çağrı mektubu gönderip toplantı düzenledi. Barış Derneği'nin Türkiye'de de resmen kurulmasına karar verildi. Aralarından seçilen 41 kişilik bir girişimci kurul Barışseverlere ve kamuya seslenen bir çağrı metni hazırlayıp imzaladılar. Çağrıda "nükleer silahların yasaklanması, tüm askeri ittifakların kaldırılması, yabancı üslerin kaldırılması, ülkelerin iç işlerine karışılmaması, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterilmesi gibi önemli ilkeler yer aldı.

Barış Derneği'nin düzenlediği Dünya Barış Günü, Nazım Hikmet'i anma toplantıları, Nötron Bombasına Hayır Kampanyası, Helsinki Nihai Senedi ve Türkiye konulu konferanslar gibi çalışmalariyle barış hareketine ulusal ve uluslararası düzeyde katkısı oldu.

Dünya Barış Konseyi'nin şubat 1979'da Berlin Olağanüstü Kurultayı'nda Türkiye Barış Derneği'nin kurucu, yönetici ve üyelerinden 22 kişi Dünya Barış Konseyi üyeliğine kabul edildi. Barış Derneği genel kurulu iki yılda bir toplanır. Ankara ve İzmir'de bölge temsilcilikleri vardır. Dernek, Türkiye çapında kitap ve küçük kitaplar yayımlar, Türkçe İngilizce yayımlanan «*Barış Haberleri*» adlı bir bülteni vardır. Derneğin Genel Başkanı Mahmut Dikerdem, genel sekreteri Enis Coşkun'dur. (aralık 1979).

(H.A.)

BARIŞ TÜM İNSANLIK İÇİN VAZGEÇİLMEZ BİR YAŞAM BİÇİMİDİR

Bugün hareketimizin önünde, uğrunda çalışmayı görev saydığı önemli sorunlar durmaktadır :

— Soğuk savaştan çıkış sürecini derinleştirmek, yumuşamayı vazgeçilmez kılmak birinci sorunumuzdur.

— Tam ve genel silâhsızlanma ikinci önemli sorunumuzdur.

— Halkların barış ve güvenlik içinde gelişmesi için işbirliği olanaklarını artırmak üçüncü sorunumuzdur.

— Dördüncü önemli sorunumuz demokratikleşmenin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesidir.

Hareketimiz bu dört sütun üzerinde daha güçlü bir yükseliş gösterecektir.

Yumuşamanın derinleştirilmesi ve pekiştirilmesi Helsinki Konferansı sonuçlarının yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi ile hızlanacak ve güçlenecektir. Hareketimiz Helsinki'nin yılmak bilmeyen savunuculuğunu yapacaktır. Bilindiği gibi Dünya Barış Konseyi Helsinki'ye daha konferans toplanmadan önce sahip çıkmıştır. Dünya Barış Konseyi'nin bu girişimine, konferansın yapılacağını ve başarıya ulaşacağını bir yıl öncesinden söylemesine bazı kimseler gülmüş ve düş aleminde yaşamakla suçlamışlardı. Ama hemen bir yıl sonra gülünecek olanların ve düş içinde yaşayanların kendileri olduğu ortaya çıkmıştır. Bugün ise Helsinki'yi geliştirmek ve yaygınlaştırmak, halkların ona daha fazla sahip çıkmalarını sağlamakla kendimizi görevli görüyoruz. Dünya Barış Konseyi, tüm bölgelerde bunu gerçekleştirmek için kongre, konferans ve diğer her türlü yolları kullanmaktadır. Türkiye somutunda da hareketimiz Barış Derneği öncülüğünde aynı doğrultuda çalışmalarını sürdürmektedir.

Barış Derneği kurulduğu 1977 yılının 1 Eylülünde Helsinki Nihai Senedi'ni Türkiye açısından tartışmak üzere bir ulusal konferans topladı. Bu girişim hem hareketimize ve hem de dünya barış günü olan 1 Eylül'e yaraşır bir girişimdi. Bu konferansa ülkenin değişik kesimlerini temsil eden ve aralarında DİSK, Türk Tabipleri Birliği, Türkiye Barolar Birliği, Belediyeler Birliği, sanatçı örgütleri, kadın ve gençlik örgütleri, Köy - Koop gibi kuruluşların bulunduğu 23 örgüt katıldı. Konferans'da Dünya Barış Konseyi, başkan yardımcılarından R. Guyot ile temsil edildi.

Barış Derneği, Helsinki'nin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi çalışmalarını gerek ülkede gerekse ülke dışındaki girişimlerde ardıcıl biçimde sürdürmüştür.

Son olarak da Dünya Barış Konseyi ile birlikte Helsinki Nihai Senedi'ni bölgemizde yaygınlaştıracak, yumuşamayı pekiştirecek yeni bir girişim içindedir. «Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Ekonomik, Teknolojik, Kültürel İşbirliği Uluslararası Konferansı», Helsinki ruhunu bölgede geliştirip yaygınlaştıracak önemli bir eylemdir. Konferans'ta Helsinki Nihai Senedi'nin ikinci sepeti özel olarak ele alınacaktır. Öte yandan bölgemizde yumuşamayı pekiştirici başka eylem ve girişimlerde de sanatçı değişimi bir yandan barışın konuları üzerinde görüş birliklerini sağlamakta, öte yandan da yumuşamanın pekiştirilmesine yararlı bir hizmet olmaktadır.

İkinci sorunumuz olan silahsızlanmanın tam ve genel kılınması konusunda barış hareketi otuz yıldır yoğun bir çalışma içindedir. Günümüzde bu sorun dev boyutlara ulaşmıştır. Emperyalizm başlattığı silahlanma yarışını her geçen gün artan bir biçimde körüklemektedir. ABD 1976'da 113 milyon dolarlık askeri bütçe ile dünyada rekor düzeye ulaştı. Washington'da toplanan NATO başbakanları, hemen B. Milletler'deki silâhsızlanma özel oturumu sırasında askeri harcamalarda artış kararı aldılar. Emperyalizm, onun saldırgan örgütü NATO, silahlanma yarışını artırıyor. Hem de silahsızlanmaya yönelik tüm önerilere ve halkların yükselen seslerine kulaklarını ısrarla tıkayarak silahlanıyor. Örneğin, 1976 Aralığında NATO'cular silahları artırma çağrısında bulundular. Aynı zamanda 1976 Kasımında Varşova Paktı Siyasal Danışma Komitesi'nin ileri sürdüğü bir dizi öneriyi de reddettiler. NATO güçlerinin tartışmaya bile gerek duymaksızın gözü kapalı reddettikleri Varşova Paktı Siyasal Danışma Kurulu'nun önerileri, Helsinki Senedi'ni imzalayan 35 ülkenin birbirlerine karşı nükleer silahları kullanmamaları istemini içermekteydi. Dahası ABD'ye egemen militarist güçler, ABD içindeki silahsızlanmadan yana olanlardan baskın çıktılar ve nötron bombasını insanlığa dayattılar. Hem de kötü bir işportacı ağzı ile temiz ve ucuz bomba diye reklamını yaparak. Tüm dünya barış güçleri insanlığın karşı karşıya bırakıldığı bu yeni tehlikeye karşı durmaya karar verdiler. Emperyalizmin insanlık düşmanı iğrenç yüzünü açığa çıkaran bu yeni girişimin püskürtülmesi ve Chandra'nın deyişi ile genel ve tam bir silahsızlanma için, meydan muharebesini burada vermeliyiz. Nötron somutundan kalkışacak bir tam ve genel silâhsızlanma kampanyası bize önemli mevziler kazandırabilir. Bunun için güçlerimizi emperyalizme karşı bu platforumda birleştirmek zorundayız.

Ülkemiz açısından bu konu önemlidir. Çünkü, emperyalizm ülkemizin sosyalist ülkelerle ve emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren halklarla olan komşuluğunun jeopolitik önemini değerlendirmek istemektedir. Nötron bombasını ülkemize yerleştirmek, depolamak düşüncesindedir emperyalistler. Bölge barı-

şını, ülkemizin ve halkımızın güvenlik ve esenliğini korumak bizim görevimizdir. Emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı vermiş bir halkın barış güçleri olarak güçlerimizi birleştirmeye her zamandan daha fazla gerek olan bir dönemdeyiz. Barış Derneği bu düşünceyle hareket ederek 1977 Ağustos'undan beri sürdürdüğü ve bu güne kadar onbinlerce imza topladığı «Nötron Bombasına Hayır» kampanyasını yaygınlaştırmak ve yığınsallaştırmak için kendini ülkemizin ve halkımızın geleceğinden, bölge ve dünya barışının korunmasından sorumlu sayan tüm kuruluşlara çağrıda bulundu. Kampanyanın ortak bir kampanya halinde yürütülmesini istedi. Bu çağrıya ilk ağızda 27 kuruluşun katıldığı görüldü. Bu sayı giderek artmaktadır. Öyle görülüyor ki daha da artacaktır.

Barışın üzerinde yükseleceği binanın dördüncü duvarını oluşturan demokratikleşme sorunu gerçekten hem çarpıtmalardan arındırılması ve hem de doğru temelde geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda barış savaşımının anti-faşist karakterinin sonucudur. Gericiliğin karanlığı, ırkçılığın sultan, ayırımcılığın dışlayıcılığı, faşizmin çizmesi kaldırılmadıkça, adil ve kalıcı bir barışın gerçekleştirildiğinden sözetmek olanaklı değildir. Dünya barış hareketinin bir parçası olarak Türkiye barış hareketi de anti-faşist savaşımı sürdürmekte kararlıdır. Faşizme ve gericiliğe karşı, demokrasiden ve ilericilikten yana olmak görevimizdir. Anti-demokratik yasa hükümlerinin kaldırılması için savaşım veriyoruz. İnsan haklarının bunların en başında yaşama hakkının sağlanmasını onun için istiyoruz. Onun içindir ki faşizm altında yaşayan ya da faşizmin olasılı olduğu tüm ülke halklarının barışçıları ile birlikte Faşizme Geçit Yok demekteyiz.

Barış Derneği hareketin niteliği ve yapısını iyi değerlendirmektedir. Ülkemizdeki barış güçlerinin örgütsel birliğini temsil etmenin bilinci içinde ve sorumluluğu içinde savaşımını sürdürmektedir. Ülkemiz barış hareketi tarihinden gelen gücüyle Türkiye Barış Derneği, bugün Tokyo'dan Londra'ya, New York'tan Berlin'e dünyayı saran barış cephesinde onurlu yerini almıştır. Bu, Türkiye barış güçlerinin kıvancıdır, gururudur. Bununla övünüyoruz.

ENİS COŞKUN
Barış Derneği Genel Sekreteri
(Ürün, Mayıs 1978)

Barış, Türkiye Barışseverler Derneği'nin örgütlenme aşamasında hareketi yığınlara mal etme amaciyle çıkarılan dergi (15 Nisan 1950). «Sahibi ve neşriyat müdürü: Rıfat Pehlivan». 8 sayı çıktı. İlk sayıda *«Nazım Hikmet'in Davası Millete Mal Olmuştur»*, *«Atom Harbi»*, *«Bizim Köy»*, *«Holivud Emperyalizmi»* gibi yazıların yanısıra Nazım Hikmet'in (Onlardan Bazıları), Ahmet Can'ın şiirleri; İlhan Berk'in incelemesi *(Dünyamızın Bugünkü Şairleri)* yer aldı. *«Barış Yolu»* adlı başyazıda, daha II. Dünya Savaşı'nın açtığı büyük yaralar kapanmadan Amerikan emperyalizminin kimi ülkelerdeki işbirlikçilerinin de yardımlariyle duyarlı bölgelerin silah deposu haline getirildiği belirtildi. Truman doktrini ile başlatılan A.B.D. yardım programlarının Marşal Planı aşamasında açık harp hazırlığı planı olma nitliği alması nedeniyle girdiği ülke ekonomisini felce uğrattığı ifade ediliyor, durum şöyle vurgulanıyordu:

«Ticaret muvazeneleri bozuldu. Gümrüklerden serbest giren Amerikan mallarının rekabeti karşısında yerli sanayiler çökmeye yüz tuttu. İşsizlik korkunç bir hal aldı. Askeri bütçeler ve devlet borçları kabardıkça vergiler ağırlaşıyor, iş ücretleri düşüyor. Hayat pahalılığı tahammülün hudutlarını aşmış bulunuyor. Böylece harp hazırlığı geniş halk yığınlarının sırtına yüklenmiştir. Fakat bu sonuçlar Amerikan trötlerini ilgilendirmez. Onlar için mühim olan harp hazırlığının yürütülmesidir.»

Dünya Barış Hareketinin, özellikle savaş görmüş Avrupa ülkelerinde kazandığı başarıları yansıtan *Barış* Dergisi'nde Nazım Hikmet şiirinden örnekler verildi *«Şoför Ahmet* (sayı: 3), *«Galip Usta»* (sayı: 5). Derginin 8. sayısında Demokrat Parti hükümetinin, meclisin oyunu almadan Kore'ye asker göndermesi olayının protesto edilmesi nedeniyle sorumlu müdürü tutuklandı. Yayımını sürdürme olanağı bulamadı.

Barış Dünyası. Aylık ekonomi ve siyaset dergisi (1946) Ahmet Hamdi Başar tarafından kurulan ve yönetilen dergi, yayınına zaman zaman ara vererek Başar'ın ölümüne (1971) değin çıktı. Geniş ölçüde kurucusunun görüşlerini (Ahmet Hamdi Başar maddesine bakınız) yansıtan ve anılarına yer veren dergide ekonomi konularına ağırlık verildi. *Barış Dünyası*, ilginç bir «karma ekonomi» görüşü savunuyordu: «Devletin yatırımlara katılması, önayak olması, desteklemesi ilk zamanlarda gereklidir. Karma ekonomi, yani sermayenin çoğu devlette ve idari sorumluluğu özel kişilerde olmasının amaca varmak bakımından bir sebebi de devlet yatırımlarının yavaş yavaş özel kişilere ve geniş halk kütlelerine devredilmesini kolaylaştıracaktır. Sermaye piyasası kurmak böyle olur. Devletin kendini özel sektörden ayırması halinde bu memlekette sermaye piyasası kurulamaz. Özel teşebbüs ve sermayeye dayanan, zamanla bu yönde gelişecek olan karma ekonomi sistemi böyle kurulur.» (Aralık 1963).

Barış Gönüllüleri Amerika Birleşik Devletleri'nde 1961'de kurulan Barış Gönüllüleri (Peace Corps) örgütünün gerçek amacı, bu devletin emperyalist dış politikasına hizmet etmek, azgelişmiş ülkelerdeki çıkarlarını pekiştirmekti. Türkiye ile ABD arasında 27 Ağustos 1962'de imzalanan ikili antlaşma üzerine Türkiye'ye aynı yıl gelen Barış Gönüllüleri, 1970'lere değin süren etkinlikleriyle kamuoyunun ve basının tepkisine yol açmışlardır.

Sözü geçen antlaşmaya ek olarak Barış Gönüllüleri Türkiye Bürosu ile Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıkları arasında imzalanan protokoller üzerine Türkiye'ye gelmeye başlayan gönüllü sayısı 1963-1965 arasında büyük artış göstermiş (1965 sonunda 590 gönüllü 200 kadar kasaba ve köy ile Bingöl ve Hakkâri dışındaki tüm il merkezlerine dağılmışlardı), sonraki yıllarda ise gönüllü sayısında azalış görülmüştür.

Gönüllüler İngilizce öğretimi, çocuk bakımı, sağlık, Kız Sanat Enstitülerinin ev ekonomisi programlarında çalışmaya başlamışlar, daha sonra kimi gönüllüler Devlet Planlama Teşkilâtında, Toplum Kalkınması çalışmalarında görevlendirilmişlerdir. Hükümetin ve yetkililerin gönüllülere gösterdikleri aşırı ilgi, Barış Gönüllüleri yönetlcilerini daha geniş programlar düzenlemeye yöneltmiş; gönüllülerin köylerde çalışmalarının kabul edilmesi üzerine kimi gönüllüler de köy kalkınması programlarında görevlendirilmişlerdir.

Barış Gönüllülerinin köy-köylü sorunlarının çözümünde ve Türk köylerinde toplum kalkınması önderi olarak görevlendirilmeleri, 1965 yılından başlayarak, basının ve aydınların tepkisiyle karşılanmıştır. Özellikle gönüllülerin köylere casusluk amacıyla gittiklerinin, CIA ajanı olduklarının, Hıristiyanlık propagandası yaptıklarının ve antika eşya kaçırdıklarının yayılmasından sonra, özellikle ABD emperyalizmine karşı bilinçlenme yaygınlaştıkça tepkiler genişlemiştir. Öte yandan, Barış Gönüllüleri İkili Antlaşmasının onaylanışı, yürürlüğe girişi ve uygulanışı bakımlarından Anayasanın «milletlerarası antlaşmaları uygun bulma» ile ilgili 65. maddesine aykırı düştüğü üzerinde hukukçularca görüş birliğine varılmış; konu

Mecliste de tartışılmıştır.

Bu tepkilerden sonra Barış Gönüllüleri örgütü yöneticileri, gönüllüleri köy kalkınması programında çalıştırmaktan vazgeçmişlerdir. Hükümet de gönüllülerin sayısının azaltısını istemek ve yerleştirildikleri yerler konusunda daha titiz davranılması yolunda karar almak zorunda kalmıştır. ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleştiği 1970'li yıllarda, Barış Gönüllülerinin tümü Türkiye'den ayrılmıştır.

(A.K.)

Barışseverler Cemiyeti (TÜRK) İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden kısa süre önce, dünyada ilk kez, Amerika, Japonya'nın iki büyük kenti olan Hiroşima ve Nagazaki üstünde atom bombası patlattı. Bir anda yüzbinlerce sivil öldü yada yaralanıp sakat kaldı. Olay dünya kamuoyunda çok derin ve olumsuz izler bıraktı. Sivil halka karşı kitle halinde «imha silahları»nın yani atom bombasının yasaklanmasını amaçlayan çeşitli toplantılar, gösteriler birbirini izledi. Dünyada sağlıklı bir barışın gerçekleşmesi için ünlü yazarlar sanatçılar düşünürler din adamları ve politikacılar vb. barışsever eylemlerine başladılar.

Türkiye'de de dünya barışseverlerinin bu ortak eylemlerine katkıda bulunmak amacıyla, Türk Barışseverler Cemiyeti kuruldu. (14 Temmuz 1950) Örgütün kurucu ve yönetim kurulu üyeleri: Dr. Behice Boran (başkan), Adnan Cemgil (genel sekreter), Nevzat Özmeriç, Osman Toprakoğlu, Vahdettin Barut, Reşat Sevinçsoy ve Muvakkar Güran'dır.

Kore Savaşı (Haziran 1950 Temmuz 1953) yeni başlamıştı. Türk Hükümeti de [illegible]esa katılmak üzere Kore'ye 4000 kişilik bir askeri birlik gönderdi. Barışseverler Cemiyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı alınmadan verilmiş bu kararı Türk Anayasası'na da Birleşmiş Milletler Yasası'na da ters düştüğü gerekçesiyle protesto etti. TBMM Başkanlığı'na gönderdiği protesto telgrafında kararın geri alınması için Meclis'in olağanüstü toplantıya çağırılmasını istedi, ayrıca aynı içerikte onbinlerce bildiri dağıttı. Bu eylemi izleyen gün, örgütün yönetim kurulu ve kimi üyeleri tutuklanıp, Cemiyet kapatıldı.

«Barış davasının ancak halk kitlelerinin alâkası ve gayretleri sayesinde kazanılabileceğini» vurgulayan başkan Behice Boran ve arkadaşları, Adnan Cemgil, Nevzat Özmeriç, Vahdettin Barut v.b., Ankara Garnizon Komutanlığı'na bağlı Askeri Mahkeme'de aylarca süren duruşmaları sonunda Türk Ceza Yasası'nın 161. maddesine göre 15 er ay hapis cezasına çarptırıldılar.

(H.A.)

BARIŞSEVERLER'İN BİLDİRİSİ

«Aziz Türk Halkına,

Adnan Menderes hükümeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu general Mac Arthur'un emrine veriyor.

Adnan MENDERES hükümetinin bu kararı Türk milletine nasıl gösterilirse gösterilsin Amerikan menfaatleri uğruna harbe katılmamız demektir. Hükümet bu kararı Amerika'nın zoru ile vermiştir. Çünkü:

15 Temmuz'da Birleşmiş Milletler'den gelen telgrafa hükümet, Birleşmiş Milletler Anayasasının bu gibi işlerde üyelere tanıdığı haklara dayanarak doğrudan doğruya asker gönderemeyeceğini ima yollu bir karşılık vermişti. Zaten Birleşmiş Milletler'in bu müracaatını 52 üye devletten en az 12'si cevaplandırmış ve onlar da bir tek kara askeri göndermemişlerdir.

Dahası var: Kore'de harp etmek için gönüllü toplamaya kalkışdığı zaman Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bir Fransız gazetecisine mülâkat vererek bazı komşularımıza karşı bir tahrik olur diye Kore'ye gönüllü göndermeye hüküme in razı olmayacağını söyledi. Demek oluyor ki Adnan Menderes hükümeti kara askeri göndermeyi ilk önceleri doğru bulmuyor, kendisini buna mecbur sayıyordu.

Derken, Amerikan Senatörü Cain 23 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Milli Savunma Bakanı Refik İnce ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut ile konuştu. Bu konuşmalardan sonra memleketin muhtelif yerlerinde bulunan Bakanlar alelacele Ankara'da toplanarak Kore'ye 4500 Türk çocuğunu göndermeye karar verdiler. Arkasından da Senatör Cain gazetecilere verdiği mülâkatta (Bu harpte piyade kuvvetlerinin rolü büyüktür. Diğer milletlerden kara kuvveti istememizin tek sebebi Amerika'nın yıpranmamasını temindir) diyerek işin içyüzünü meydana koydu, yani bu işin Amerika'nın zoru ile yapıldığını açıkladı.

Kore'deki savaşa, Türk milletinin katılmasında istikbalimiz güvenliğimiz bakımından hiçbir fayda yoktur. (Biz şimdi Kore'ye asker göndermezsek, bizim başımız dertde kaldığı zaman Amerika da bize yardım etmez) diyenlere yakın zamana kadar Dışişleri Bakanlığı yapmış ve milletlerarası işleri içinden takip etmiş olan Necmeddin Sadak cevap veriyor: (Bu işler bir menfaat işidir, hissi sebepler rol oynamaz, eğer o gün Amerika'nın çıkarı varsa bize yardım eder, yoksa etmez) diyor.

Kaldı ki, bugün karşılaştığımız hadise de gösteriyor ki, mesele bize Amerika'nın (Yardım) edip etmemesi değil, fakat bir üçüncü cihan harbine yol açacak maceralara sürüklemek istemesidir. Bundan da anlaşılıyor ki, Kore'ye asker göndermekte Türk milletinin herhangi bir menfaati yoktur. Türk milletinin istiklâli ve güvenliği dünya barışına sıkı sıkıya bağlıdır. Kore'ye asker göndermek ise Türk milletinin nasıl bildirilirse bildirilsin, herhalde barışçı bir hareket değildir.

Bütün dünya milletleri ve bu arada Türk milleti de barış severdir. Türk halkının menfaati dünya barışının bozulmamasındandır. Bu barışın bozulması için de Kore'deki iç savaşın barışçı yollar bulunarak hemen sona erdirilmesi gerektir. Türk milletine yaraşan ve gerçek menfaâtlerine uygun düşen şey meselâ Hindistan Başbakanı Nehru'nun yaptığı gibi barışçı teklifler yapmaktır.

Biz «Barışseverler Cemiyeti» bunları tüm halk efkârına bildirirken onun en samimi düşüncelerini belirttiğimizi ve her Türk vatanseverinin bizimle aynı fikirde olduğuna inanıyoruz. Adı söylenmeden, bir harp ilânı demeye gelen Adnan Menderes hükümetinin bu kararını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin reddedeceğini umuyoruz. Çünkü Anayasa'mıza göre, gerekince harp ilân etmek yetkisi sadece Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Milli menfaatlerimize ve dünya barışının korunmasına tamamen aykırı olan bu kararı şiddetle protesto ederiz.»

BARKAN Fadıl Bilimsel sosyalist eylem adamı (1332) İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini Karataş Ortaokulu'nda (1933) tamamladı. Değişik işkollarında çalıştıktan sonra uzun süre İzmir Belediyesi E.S.H.O.T. müdürlüğünde anbar memurluğu yaptı (1936 1949). 1946 döneminde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne yandaş olan Sendikalar Birliği'nin İzmir'deki kuruluşlarının oluşumuna katkıda bulundu. Bu nedenle işinden çıkarıldı. 1951 tutuklamalarında Türkiye Komünist Partisi İzmir İl Yönetim Ku-

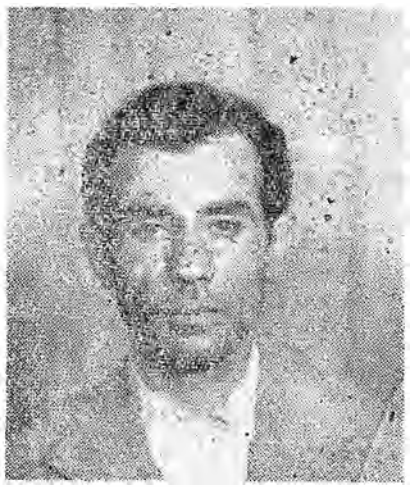

Fadıl Barkan

rulu üyesi olma savı ile tutuklandı (3 Mayıs 1952). Altı yıla hüküm giydi (1954). Harbiye ve Adana Cezaevleri'nde yattı. Konya'da iki yıl gözetim altında kaldı. İstanbul'a yerleşti. Kitapçılık yayımcılık yaptı. 1960'dan sonra *«Türk Solu»* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Demokratik Devrim Derneği yönetim kurulu üyeliği etti.

BARKAN Ömer Lütfi (Edirne - 1902 / İstanbul 1979): İktisat tarihçisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi (1926). Öğrenimini Fransa'da Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde sürdürdü. Bu fakülteden Genel Felsefe, Sosyoloji ve Psikoloji sertifikaları ile aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi'nden «İktisadi ilimler yüksek etüd diploması» alarak Türkiye'ye döndü (1931). Eskişehir Lisesinde iki yıl kadar felsefe dersleri okuttuktan sonra Edebiyat Fakültesi'nde İnkılap Tarihi dersleri verdi. 1937'de İktisat Fakültesi'nde doçentliğe getirildi. 1941'de profesörlüğe, 1957'de ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. Aynı fakültenin Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kurdu (1950). Emekliye ayrıldıktan (1973) sonra da bu enstitüdeki çalışmalarını sürdürdü. 1940'dan beri Türk Tarih Kurumu üyesi olan Barkan, bilimsel çalışmaları nedeniyle Strasbourg Üniversitesi'nden «şeref doktoru» ünvanını almış (1943), Belgrad Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiş (1968) ve altı yıl süreyle Uluslararası Oryantalistler Birliği'ne bağlı Osmanlı ve Osmanlılar Öncesi Tarih Konseyi'nin başkanlığını yapmıştı (1973 - 1979).

Barkan'ın ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*** (Cilt I Kanunlar), ***Süleymaniye Camii ve İnşaatına Ait Tereke Defterleri, İstanbul Saraylarına Ait Masraf Defterleri*** vb. çalışmaları kitap olarak yayımlanmış; geniş oylumlu birçok önemli makalesi dergilerde kalmıştır. Bunların başlıcaları ***İslam Türk Mülkiyet Hukuku, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü, Kolonizatör Türk Dervişleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, Malikane - Divanî Sistemi, XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meslesi, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi, Balkan Memleketlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Giriş*** vb. dir.

Türk İktisat Tarihi Enstitüsü çevresinde oluşturduğu çalışma grubuyla nüfus sayımları, osmanlı bütçeleri, yasalar, fiyat tarihi, tarım tarihi, hukuk tarihi gibi geniş bir araştırma alanını kapsayan çalışmalar yaparak Türkiye iktisat tarihi açısından büyük önem taşıyan arşiv malzemesinin taranıp bilim dünyasına sunulması yolunda çaba harcayan Barkan, aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin yapısını ve dünya ekonomisindeki yerini «Annales» ekolünün bilim yöntemleriyle inceleyen yapıtları dolayısıyla Batıdaki bilim çevrelerinden de saygınlık görmüş, Sorbonne Üniversitesinden özel çağrı almıştır.

(A.K.)

BARLAS Cemil Sait (İstanbul 1905 - Hendek 1964) Siyaset adamı ve gazeteci. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1929) bitirdi. Almanya'da Heidelberk Üniversitesi'nde Hukuk doktorası yaptı. İstanbul 1. Sulh Ceza Mahkemesinde yargıçlık, Adalet müfettişliği ve Etibank Hukuk Danışmanlığı görevlerinde bulundu. CHP Gaziantep Milletvekili (1943) olarak başlayan siyasal yaşamı, İkinci Hasan Saka Hükûmeti'nde Ticaret (1948-1949). Şemsettin Günaltay Hükûmetinde Ekonomi ve Ticaret (1949), Devlet Bakanlığı (1949-1950) yaparak sürdü.

Politik yaşamının başlangıcında, sola karşı bir tutum içinde olan Cemil Sait Barlas, 1946 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, *Marko Paşa* gazetesini, «kökü dışarıda» olmakla suçlamış, *«Marko Paşa»* (16 Aralık 1946) da yayınlanan «Topunuzun köküne kibrit suyu» başlıklı imzasız yazıdan ötürü, gazeteyi mahkemeye vermişti. Hakareten sorumlu görülen Sabahattin Ali, dört aya hüküm giymişti.

1951-1953 arası çıkardığı haftalık *Pazar Postası* ile gazetecilik alanına girdi. 1953'te günlük *Son Havadis* gazetesini yayınladı ve gazete yazarlığını benimsedi. Sonradan ılımlı bir sol politikacı olarak, şiir veren yazılar yazdı.

Cemil Sait Barlas

CHP'nin sola yöneldiği dönemde, Barlas'ın partî içinde, etkin çalışmaları olmuştur. Sosyal Demokrat kişiliği ile bir süre İnönü'nün danışmanlığını yapmıştır.

1957 seçimlerinde, Gaziantep olayları ile ilgili olarak, 60 gün cezaevinde kalmıştır. 1960 devriminden sonra, gazetesini satarak basın yaşamından çekildi. Milli Reasürans Ortaklığı Genel Müdürü oldu. Böylece siyasal çekişmelerin dışında yaşamayı yeğledi. 1962'de *«Sosyalistlik Yolları ve Türkiye Gerçekleri»* adlı kitabını yayınladı.

Ömer Faruk Toprak

BARLAS Mehmet (Ankara 1942). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı. Gazeteciliğe babası Cemil Sait Barlas'ın çıkardığı *«Son Havadis»* gazetesinde başladı (1960). *«Cumhuriyet», «Günaydın», «Milliyet»* gazetelerinde dış ve iç politika konularında yazdı. TRT'de haber danışmanlığı görevinde bulundu. Bir süre açık oturumlar düzenledi, yönetti (1973 - 74). ▶

Basamaklı Tiyatro (Anfitiyatro) (yun. amphi = iki yan, teatron = tiyatro; Fr. amphithéatre; İng. amphtheatre, alm. amphitheater)

Çember ya da oval biçimli, oturma yerleri basamak basamak yükseltilmiş, ortada oyun yeri bulunan tiyatro. Eski Roma'da gladyatör oyunları burada yapılırdı.

Basın Türkiye'de yayımlanan ilk gazete 1794'te İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinin Fransızca olarak 15 günde bir çıkardığı ***Gazette Française de Constantinople***'dur. İlk Türkçe gazete ise yenilikçi bir padişah olan II. Mahmut'un çabasıyla yayımlanan ***Takvim-i Vakayi***'dir (11 Kasım 1831) İlk sayısında iç ve dış olayları zamanında halka duyurmak için çıktığını bildiren bu gazete, önceleri resmi bildiri ve haberlerin yanı sıra haberlere de yer vermekteyse de sonradan yalnızca resmi haberlerle padişah fermanlarını yayımlar. 1879'da bir dizgi yanlışı yüzünden kapatılır, 1891'de yeniden yayına girer. Ertesi yıl aynı nedenle yayınına son verilir, İkinci Meşrutiye'te değin çıkmaz. 1908'den İstanbul Hükümetinin ortadan kalkmasına değin (4 Kasım 1922) yayınını sürdürür.

İkinci Türkçe gazete ***Ceride-i Havadis***'i William Churchill adlı bir İngiliz çıkarır. ***Morning Herald***'ın Türkiye muhabiri olan Churchill'in avlanırken bir çocuğu yaralaması üzerine kapitülasyonlara aykırı olarak bir kaç gün tutuklanması İngiltere hükümetince protesto edildiğinden, gazete çıkarma imtiyazı bir ödün olarak verilir. Bu gazete haber yayımlamakla kalmaz, bilim, ahlâk ve edebiyat üzerine makaleler, tiyatro oyunu ve roman özetlerine de yer verir; ilk kez «muhalefet» düşüncesini ve vatan kavramını

Mehmet Barlas

yaydığı gibi yalın Türkçe de kullanır

Türkiye'de gazeteciliğin Şinasi'yle Agâh Efendi'nin çıkardıkları ***Tercüman-ı Ahval*** ile (21 Ekim 1860) başladığı öne sürülür. İç ve dış haberlerle eğitici yazıları herkesin kolaylıkla anlayabileceği biçimde yayımlamak amacıyla çıkan bu gazete, hemen her konuya yer verir; basın tarihimizde ilk «tefrika»yı ve Şinasi'nin ***Şair Evlenmesi*** oyununu yayımlar. Beşlangıçta haftada iki sayı çıkarken sonradan üç; hatta bir ara altı kez çıkmış; 11 Mart 1866 tarihine değin yaşayabilmiştir. Şinasi kısa süre sonra bu gazeteden ayrılarak ***Tasvir-i Efkâr***'ı çıkarır. Bu gazetenin giriş yazısında yer alan ve Türkiye basın tarihinde özel önem verilen görüşler şunlardır : Kişi yasalarla bağlıdır ve topluma karşı görevleri yasalarda belirtilmiştir. Ama bu görevlere karşılık içinde yaşadığı toplumun yönetimi üzerine görüş bildirmek, yasa gereği görev yapmanın bağışladığı bir haktır. Düşünceler, gazete denilen araçla anlatılır. Demek ki gazete ilk açıdan yararlıdır : Halkı aydınlatmaya yaradığı gibi komuoyunun da yankısıdır. Gazetenin dili halka yöneldiği ve halktan geldiği için, herkesin kolaylıkla anlayabileceği biçimde olmalıdır. Bir eğitim aracı olan gazetenin, okurlarını yetiştirmesi gerekir.

Padişah Abdülmecit başlangıçta ***Tasvir-i Efkâr***'ın çıkmasına sevinerek 500 altın gönderirse de Şinasi bu parayı kabul etmez; sonradan gazetesine baskılara girişilince Avrupa'ya kaçar. Gazetenin başyazılarını Şinasi'den sonra Namık Kemal yazar ve özgürlük sorununa değinen bu yazılar da ilgi uyandırır. Namık Kemal'in de Avrupa'ya kaçması üzerine ***Tasvir-i Efkâr***, Recaizade Ekrem yönetiminde 1866'ya değin yayımlanır.

Sultan Abdülmecit döneminde ***Muhbir***, ***Basiret***, ***İbret***, ***Sabah*** gibi basın tarihinde özel yerleri olan birtakım gazeteler de yayına girer. Ancak, sarayın gazetelerden tedirgin olması sonucu 1867'de çıkan ve hükümetin basına baskı yapmasına olanak veren kararname, basının merkezinin Avrupa'ya kaymasına yol açar. Bunun nedenlerinden biri de Paris'te oturmakta olan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa'daki Genç Osmanlıları (Jön Türkleri) paraca desteklemesidir. Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi, Agâh Efendi gibi ünlü gazeteci - yazarların kurulmasına önayak oldukları Genç Osmanlılar Derneği, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde Paris, Londra. Lyon, Cenevre, gibi kentlerde özgürlük savaşımı veren, baskı yönetimine karşı çıkan yüzü aşkın gazete ***(Muhbir, Hürriyet, Ulûm, İnkalâp, Hayal, İstikbal, Mizan, Osmanlı, İçtihad*** vb.) yayımlarlar.

1858 Ceza Yasasının kimi maddeleri, 1864 Matbuat Nizamnamesi ve 1867'de yayımlanan «Âli Kararname»nin getirdiği yasaklamalar, basın özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldırır. Bununla da yetinilmeyerek 1876'da çıkarılan başka bir kararnameyle basına sansür konulur. «Encümen-i Teftiş ve Muayene» adlı kurul eliyle uygulanan gazete ve kitap sansürü, kimi sözcüklerin kullanılmasını yasaklayacak denli sıkı bir denetim uygulayacaktır. Aynı yıl Abdülaizz'in tahttan indirilerek Birinci Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra Anayasa'nın «Basın kanun dairesinde serbesttir» yolundaki 12. maddesinden güç alan gazeteler kısa süren bir kısıtlı özgürlük dönemi yaşarlarsa da, II. Abdülhamit'in 1878'de Meclis'i kapatması ile açılan ve İkinci Meşruiteyete (1908) değin süren mutlakçı baskı rejimi içinde soluk alamaz duruma gelirler.

II. Abdülhamit dönemi basınından söz edilirken Ahmet Mithat Efendinin basına hizmetlerine ve öncülüğüne de değinmek gerekir: «Kırk beygir gücünde yazı makinesi» olarak nitelenen Ahmet Mithat Efendi, basının eğitici işlevine inanmış verimli bir yazardır ve gerek kendi çıkardığı ***Tercüman-ı Hakikat***, ***Devir***, ***Bedir***, ***Dağarcık*** adlı gazetelerde, gerekse öteki yayın organlarında sayısız eğitici makale yayımlamış, aynı amaçla birçok kitap yazmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında basının yeni alanlar arayıp buluşuna da tanık olunur: ***Terakki*** gazetesi (1868) kadın ve haftalık mizah gazeteleri yayımlamış, ***Mümeyyiz*** gazetesi ise çocuk sayıları vererek bunlarda eski eğitim yöntemlerini yermiş, yeni yöntemler üzerine bilgi vermiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının (24 Temmuz 1908) ertesi günü gazetelerin kendi aralarında vardıkları kararı uygulayarak sansürsüz çıkmaları ile Türkiye basın tarihinde yeni bir dönem başlar. Bu dönemin belirgin özelliği, gazete sayısının ve tirajının artışıdır. 353'ü 1908-1909'da olmak üzere 1918 yılı sonuna değin 918 gazete ve dergi çıkarılmış; tirajlar da İkinci Meşrutiyet'i izleyen günlerde önemli ölçüde artmıştır. Çeşitli düşün akımlarını ve kurulmaya başlayan fırkaları (İttihat ve Terakki, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Ahrar vb.) savunan gazetelerin yanı sıra ümmetçiliği savunan yayın organlarının artması da ***(Volkan***, ***Sırat-ı Müstakim***, ***Sebilürreşat***, ***Sada-yı Din***, ***Tarik-i Hidayet***, ***Medrese***, ***İlmiye)*** dikkati çekmektedir

Öte yandan, daha önceki dönemlerde çıkan dergilerin hemen her konuya yer vermesine karşılık, artık düşünsel tutarlılığı o-

lan edebiyat ve düşün dergilerinin yayımlandığı *(Genç Kalemler, Yeni Mecmua, Türk Yurdu, İçtihad* vb.) da görülmektedir. Mizah dergileri yönünden de bir canlılık göze çarpmaktadır.

Dönemin bir başka özelliği, solcu gazete ve dergilerin çıkmaya başlamasıdır. Bunlardan ilki, 1908 kasımında İzmir'de Boykotaj Cemiyeti'nin yayımladığı *Gâve*'dir. «İşçi ve emekçi ile eşrafı ve sermayecileri uzlaştırmak ve yan yana getirmek» amacını güden bu gazete, bir yandan da liberal bir sosyalizmi savunmaktadır. Öteki yayınlardan başlıcaları Selanik'te çıkan *Amele* gazetesi (1909), Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın görüşlerini savunan *İştirak*, onun kapatılması üzerine çıkan *Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet* vb. dir.

Dönemin siyasal olayları basına da yansımış; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (partisinin) örgütlediği terör sonucu *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, *Sada-yı Millet* başyazarı Ahmet Samim, *Şehrah* başyazarı Zeki Bey ve *Silah* gazetesini çıkaran (Silahçı) Tahsin öldürülmüşlerdir.

Bırakışma (mütareke) döneminde İstanbul'da çeşitli eğilimleri yansıtan gazeteler çıkmıştır. *Peyam-ı Sabah, Alemdar* ve *İstanbul* gazeteleri İstanbul Hükümetinin yanında saf tutarken *Vakit*, (1917), *Akşam* (1918), *Yeni Gün* (1918), ve *İleri* (1919 Anadolu'da başlayan direnişi savunmaktadırlar. Bu dönemin başlıca dergileri Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yayın organı *Aydınlık* (1921), Almanya'dan dönen sosyâlistlerin çıkardığı *Kurtuluş* (1919), Ümmetçilerin görüşlerini savunan *Sebilürreşat* (1908'de çıkan *Sırat-ı Müstakim*'in yerine), Halide Edib, Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Fuat Köprülü gibi aydınların yazılarına yer veren *Büyük Mecmua* (1919) ve Anadolu direnişine karşı çıkan Refik Halit'in mizah dergisi *Aydede* (1920) dir.

Kurtuluş Savaşı sonradan «Milli Mücadele Basını» diye adlandırılacak olan, binbir güçlük içinde yayımlanan birçok Anadolu gazetesi tarafından desteklenirken Mustafa Kemal de Sivas'ta *İrade-i Milliye* gazetesinin kurulmasına öncülük etmiş, daha sonra «Heyet-i Temsiliye»nin Ankara'ya gitmesi üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını duyurmak üzere Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye*'yi yayımlatmıştır. İstanbul'dan Ankara'ya taşınan *Yeni Gün* de desteğini sürdürmüştür. Kurtuluş Savaşı Anadolu'sunun yaşamı kısa süren solcu yayın organlarından biri de önce Eskişehir'de *Yeni Dünya* adıyla, «İslam bolşevik gazetesi» olarak çıkan ve Yeşil Ordu'yu destekleyen, sonradan Ankara'da «Türkiye komünist gazetesi» olarak yayımlanan *Seyyare-i Yeni Dünya*'dır.

Cumhuriyet'ten sonra yeni devletin başkenti Ankara'ya taşınmakla birlikte basının merkezi yine İstanbul'dadır. 1924'te İstanbul gazetelerinin sayısı 98, Ankaradakilerin sayısı 12'dir. Gazete tirajları ise 3-10 bin arasında değişmektedir. Daha önce İstanbul Hükümetini destekleyen gazetelerin Cumhuriyetten sonra Halifelik konusunu ele alarak muhalefet yapmaya başlamaları üzerine kimi gazeteciler bir ay süreyle tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmışlarsa da beraat etmişlerdir. Ancak, Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925), hükümete basın özgürlüğünü dilediği gibi kısıtlama ve gazete kapatma yetkisi verir. Bunun üzerine tek parti yönetimine karşı çıkan birçok gazete ve dergi kapatılmış; Hüseyin Cahit (Yalçın), Zekeriya Sertel, Cevat Şakir (Halikarnas Balıkçısı), Muammer ve Nuri Beyler Ankara İstiklâl Mahkemesince çeşitli cezalara çarptırılmışlar, Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan dokuz gazeteci ise beraat etmişlerdir. Kapatılan yayın organları arasında *Orak Çekiç* gazetesi de bulunmaktadır.

Suskunluk dönemi 1929'a değin sürer ve bu tarihte Serbest Fırka'nın kurulması üzerine sona erer. Bu partiyi destekleyen *Yarın*, tirajını önemli ölçüde yükselterek 80 bine ulaştırır. İzmir gazetelerinden *Hizmet, Halkın Sesi* ve *Yeni Asır* da Serbest Fırka'yı desteklemektedir. 1930'da kurulan *Son Posta* da bir muhalefet gazetesidir. Bu yayınlar iktidar partisinden tepki görür: 1931'de çıkan Matbuat Kanunu, gazete ve dergi çıkarmak için «ruhsat» almak gerekmeyeceği yolunda, o dönem için önemli sayılacak bir ilke getirmişse de bunun yanı sıra birçok kısıtlayıcı maddeye yer vermiş, özellikle Bakanlar Kurulu'na ülkenin genel politikasına aykırı yayınlardan dolayı gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisi tanımıştır. Dönemin başlıca İstanbul gazeteleri *Cumhuriyet, Akşam, Tan, Son Posta, Vakit (Kurun)*,tir. Ankara'da 1934'ten sonra *Ulus* adıyla yayımlanan *Hakimiyet-i Milliye*, CHP'nin görüşlerini yansıtmaktadır. Başlıca dergiler ise *Kadro, Çığır, Fikir Hareketleri, Yeni Adam, Yedi Gün, Yücel, Akbaba* ve *Servetifünun-Uyanış*'tır.

1938'de Matbuat Kanunda değişiklik yapılarak basına yeni kısıtlamalar getirilmiştir: Gazete yada dergi çıkarmak için bildirimde bulunma yöntemi kaldırılarak yeniden «ruhsat» sistemine dönülmekte, ruhsat verilebilmesi için bankadan 1.000 - 5.000 liralık güvence mektubu getirilmesi öngörülmekte ve öğretim kurumlarında yer alan olaylara ilişkin haberlerin izinsiz yayımlanması yasaklanmaktadır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına gelmesinden sonra «tek millet, tek parti, tek şef sistemi» kurulunca baskılar artırılır; bu arada gazeteler sık sık mahkemeye verilerek kapatılmaya başlanır. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı, Türkiye basınını da etkilemektedir. Kimi gazetelerle *Çınaraltı, Çığır, Ergenekon, Gökbörü* gibi dergiler Alman faşizminin yanında yer almış ve ilerici yazarlara saldırıya geçmişlerdir. Buna karşılık sosyalizmi savunmak yasaktır. *Tan* gazetesi ile *Yurt ve Dünya, Adımlar, Yürüyüş, Yeni Edebiyat* gibi dergiler bir yandan sağcı yayınlarda savunulan akımların içyüzünü sergilemekte, bir yandan da ilerde «1940 Kuşağı» olarak anılacak toplumcu gerçekçi yazarların ilk ürünlerini yayımlamaktadır. Bu tür yayınlar ve ilerici yazarlar çeşitli baskılar, hatta işkenceler altında tutulurken, Türkiye'nin savaş dışında kalmasına karşın, savaşı Almanların kazanacağına inanan resmi çevreler faşistlerin eylem ve propagandalarına göz yummaktadır. Bu arada basın tarihimizde önemli bir yeri olan Tan Olayına rastlanır (4 Aralık 1945): İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'yle kimi sağcı yazarların üniversite öğrencilerini kışkırtması sonucu başlatılan gösterilerde Ankara Caddesindeki *Tan* gazetesi basılarak dizgi ve baskı makineleri parçalanır, ABC Kitabevi tahrip edilir. Beyoğlu'ndaki *La Turquie* gazetesi ile Berrak Kitapevi de saldırıya uğrayan yerler arasındadır. Olaydan sonra yalnız Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çıkardıkları *Tan* gazetesiyle *Görüşler* dergisi değil, sola eğilimli yayın organlarının tümü kapanır.

1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan yeni siyasal dönemde CHP basına da kimi ödünler vermek zorunda kalır. Bunların en önemlisi, Basın Kanununun hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren maddesinin kaldırılmasıdır. Bu hava içerisinde *Gerçek, Gün, Yığın, Zincirli Hürriyet, Marko Paşa* gibi solcu yayın organları çıkarsa da bunlar sürekli baskı altındadırlar. Gazeteler ise Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki çekişmeyi körükleyerek, bunlardan birini yada ötekini —daha çok da muhalefet partisi DP'yi— destekleyerek tiraj sağlamaktadırlar. İki büyük gazetenin, *Milliyet*'le *Hürriyet*'in temelleri bu dönemde atılır.

Demokrat Parti, 1950 seçimlerinde iktidara gelişinin hemen ardından, —kimi değişikliklerle bugün de yürürlükte bulunan— Basın Yasası'nı hazırlayıp Meclisten geçirir. Yasa, gezete ve dergi çıkarmak için izin yada ruhsat alınması yöntemini kaldırmakta, bildirimde bulunulmasını yeterli saymaktadır. Ayrıca basın suçlularının özel mahkemelerde yargılanması, gazete sahiplerinin ceza so-

rumluluğundan kurtulmaları gibi ilkeler getirilerek basın üzerindeki kısıtlamaları bir ölçüde kaldırmaktadır. 1952'de çıkan, Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Düzenlenmesini öngören yasanın gazetecilere sendika kurma hakkı tanıması, bu alanda örgütlenmeye gidilmesini sağlamış, ayrıca gazetecilerin sosyal sigortalardan yararlanma, kıdem tazminatı, yıllık ücretli izin gibi haklarını ilk kez belirlemiştir.

Çok geçmeden Demokrat Parti de basını kısıtlamaya başlar; bunun üzerine iktidarla basının arası açılır: 1954'te çıkarılan «Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun», Ceza Yasası kapsamındaki hakaret ve iftira suçlarının basın yoluyla işlenmesi durumunda cezayı ağırlaştırmakta ve daha önce «şikâyete bağlı» olan bu suçlardan dolayı savcıların doğrudan doğruya kovuşturma açabilmeleri öngörülmektedir. DP ilerigelenlerinin saygınlığına ilişkin yazıların yayımlanmasını önlemek amacıyla çıkarılan bu yasa basında hoşnutsuzluk yaratır; özellikle gazetecilere «ispat hakkı» tanınmaması eleştirilir. 1956'da bu yasa ile Basın Yasasında yapılan kimi değişiklikler ise iç ve dış basında geniş tepkilere yol açar. CHP organı olarak yayımlanan ***Halkçı*** gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1954'te 26 ay hapse hüküm giymesiyle gerginleşen hava, sürüp giden davalar ve mahkûmiyetler nedeniyle büsbütün gerginleşir. Yalnız dört yıllık bir sürede (Mart 1954 Mayıs 1958) 1161 gazeteci kovuşturmaya uğrar, 238 gazeteci mahkûm edilir. Öte yandan. 6/7 Eylül Olaylarının (1955) ardındaki birtakım kışkırtmalara göz yuman DP hükümeti, olayların beklenmeyen boyutta gelişmesi üzerine basını ve solcuları suçlar. Solcular tutuklanırken İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı basın özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldıran pek çok yasaklama getirir; birçok gazete bunlara uymadıkları gerekçesiyle süreli yada süresiz olarak kapatılır. Bir yandan da, iktidardan yana olmayan gazetelere kâğıt tahsisinde güçlük çıkarmak gibi ekonomik baskılar uygulamakta; buna karşılık kimi yayın organlarıyla yazarlara Başbakanlık buyruğundaki Örtülü Ödenek'ten paralar dağıtılmaktadır. Demokrat Parti yönetiminin son yılında baskılar alabildiğine artarken özel bir yasayla Mecliste «Tahkikat Komisyonu» kurulur (27 Nisan 1960). Gazete ve dergileri kapatma, basım ve dağıtımlarını önleme, gazetecileri sorguya çekme yetkileriyle donatılan bu komisyon, kurulur kurulmaz, çeşitli illerdeki 12 gazete ve dergiyi basımeviyle birlikte kapatır. birçok gazeteciyi sorguya çeker. Bunlara karşın basın, 27 Mayıs'ın hazırlanmasında önemli ölçüde etkin olur.

27 Mayıs 1960'da yönetime gelen Milli Birlik Komitesi'nin ivedilikle ele aldığı konulardan biri basındır. Cezaevlerindeki gazeteciler hemen serbest bırakılır. «Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenen Cürümler Hakkında»ki yasa ile Basın Yasasındaki kimi antidemokratik maddeler kaldırılır. Ceza Yasasında yapılan bir değişiklikle gazetecilere «ispat hakkı» tanınır. Bunların yanı sıra Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki ilişkileri düzenleyen ve gazetecilere birçok haklar sağlayan 212 sayılı yasa çıkarılır (10 Ocak 1961). Bu yasaya dokuz büyük gazetenin patronu tepki göstererek üç gün gazete yayımlamama kararı alırlar. Dokuz gazetenin çıkamadığı 11 13 Ocak 1961'de tüm gazetecilerin katılmasıyla ***Basın*** gazetesi çıkarılarak patronların tutumu protesto edilir. Ancak, bu yeni dönemde de, basın özgürlüğü tam anlamıyla güvence altına alınmadığından, 1 Mart 1961'de yayına giren ***Tanin*** gazetesinin yazarı Aziz Nesin'le yönetmeni İhsan Ada, bir yazıdan dolayı 18 Mayıs 1961'de gözaltına alınırlar, 3 Temmuz 1961'e değin tutuklu kalırlar.

1961 Anayasası'nda basına özgürlük ve güvence getiren önemli maddeler yer alır. Özellikle: 22. maddeye göre basın özgürdür. sansür edilemez, gazete ve dergi çıkarmak için önceden izin almak yada parasal güvence vermek gerekmez. 23. maddeye göre, haberlerin, düşün ve kanıların yayımlanması engellenemez 25 maddeye göre, basımevlerine ve basım araçlarına el konulamaz... Bu açık ve buyurucu maddelere karşın, antidemokratik yasalar ve kısıtlı yanlış uygulamalar nedeniyle, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden günümüze değin, kapsamı dönemden döneme değişen baskılara ve özgürlük kısıtlamalarına tanık olunacaktır.

1961-1971 döneminin belirgin özelliklerinden biri, 1946'lardan beri susturulmuş olan sol basının yeniden sesini duyurmasıdır. 1961'de yayına giren ***Yön*** dergisiyle bir ara Türkiye İşçi Partisi'nin görüşlerini yansıtan ***Vatan*** gazetesi, bu alanda öncülük ederler. Giderek ***Sosyal Adalet, Eylem, Ant, Aydınlık, Emek*** vb. dergiler yayımlanır, sol akımlar üzerinde tartışmalar başlar. Bununla birlikte basın davalarının sayısı artmaktadır. Özellikle Ceza Yasasının «bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki tahakkümü»nü yasakladığı öne sürülen ve faşist İtalya'nın ceza yasasından aktarılan 141-142. maddeleriyle «hakaret», «suça teşvik» vb. gibi terimlere açıklık getirmeyen 158, 159, 311, 312. maddeleri basın özgürlüğü açısından «Demoklesin kılıcı»dır. Şeriatçı kesim ise laikliğe aykırı örgütlenme yayınları yasaklayan 163. maddenin basın özgürlüğünü kısıtladığı inancındadır. «Babeuf Davası»nda iki yüzyıl kadar önce yaşayan Fransız devrimcisinin yapıtını Türkçeye çeviren aydınların tutuklanması, «Şadi Alkılıç Olayı»nda bir yarışma yazısından dolayı ağır ceza mahkemeleri ile Yargıtay ceza daireleri arasındaki uzun çekişmelerden sonra yedi buçuk yıl mahkûmiyet kararı verilmesi gibi uygulamalar içte ve dışta yankılar uyandırmaktadır.

Bu dönemde günlük gazeteler teknik ve tiraj yönünden önemli gelişmeler sağlarlarsa da bu nicel gelişim basına nitelik yönünden önemli bir katkı getirmez. Ancak ***Cumhuriyet***'in ilerici çizgisinden, ***Milliyet***'in demokratik tutumundan söz edilebilir. Bunun en önemli nedeni, bir yandan baskı tekniklerindeki gelişmelerin kimi basın kuruluşlarınca dikkatle izlenip uygulanması, öte yandan da siyasal bilinçlenmenin ivme kazanması dolayısıyla, özel girişimin gazeteler üzerindeki ilân baskısının artmasıdır.

12 Mart 1971'de kuvvet komutanlarının verdikleri muhtıradan sonraki, başlıca özelliği devlet terörünü yaygınlaştırmak olan faşist dönemde, Anayasa rafa kaldırılarak basın üzerindeki baskılar alabildiğine artırılır; hatta sansür niteliğinde uygulamalara gidilir. Ceza Yasasının 142, 158, 159, 311, 312. vb. maddelerine aykırı yazılar yazdıkları yada yayımladıkları gerekçesiyle pek çok gazeteci mahkûm edilir, sol dergiler kapatılır yada kapanmak zorunda kalırlar. FIJ'ın (Uluslararası Gazeteciler Federasyonu) 1972 Eylülünde İstanbul'da toplanan kongresi, basın üzerindeki baskıları kınar ve oluşturduğu bir kurul aracılığıyla cezaevindeki gazetecileri ziyaret eder.

1973 seçimlerinden sonra basın üzerindeki baskılar bir ölçüde hafiflerse de, antidemokratik maddelere dayanılarak mahkûmiyet kararları verilegelir. 1979 yılında, yazı işleri müdürlerinin yayımladıkları yazılardan dolayı hapis cezası yerine yalnızca para cezasına mahkûm edilmelerini öngören Basın Yasası değişikliğinin gerçekleştirilmesi, bu alandaki tek olumlu adımdır. Basının üzerinde durulması gereken en önemli sorunlarından biri de, okuru oyalamayı amaçlayan magazin gazeteciliğinde gelişme sağlanmasına ve tekelleşmenin hızlanmasına karşılık, ilerici düşün-sanat gazete ve dergilerinin yaşamlarını pek güç koşullar altında sürdürebilmeleridir.

Alpay Kabacalı

Basın - İş Sendikası (İstanbul - 1908) : Varlığı 60 yılı aşkın tek işçi örgütü olan Basın - İş Sendikası, 25 - 26 Şubat 1978'de 61. Genel Kurulunu topladı. Kongrede Başkanlığa Burhan Şahin, Başkanvekilliğine Hilmi Celhunz, Genel Sekreterliğe Hüseyin Karahan, Malî Sekreterliğe Yılmaz Özdemir, üyeliklere

de Nurettin Yıldız ve Mehmet Rahat seçildi. Türkiye Basın Sanayii İşçileri Sendikası ile yaşamını sürdüren bu örgüt 1954'te Genel Başkanı olan Salih Özkarabay döneminde yayın organı olarak *«İşçi Sesi»* adlı gazeteyi yayınlamaya başladı (Yazı İşleri Müdürü Mehmet Faik Ülgen'di). İlk sayısı 13 Şubat 1954' te yayın hayatına atılan *«İşçi Sesi»*nde Sosyal Siyaset kürsüsü profesörlerinden Orhan Tuna zaman zaman başyazılar yazdı. Orhan Tuna *«İşçi Sesi»* gazetesinin ikinci yıl dönümü nedeniyle yazdığı bir başyazıda sendika basınını şöyle niteledi (19 Şubat 1954, Sayı 53)

«... memleketimizde işçi sınıfı korkunç bir kuvvet olan matbuata lâzım gelen alakayı asla gösterememektedir. Bu çok yanlış bir harekettir. Bütün yurtta üç beş sendikanın büyük fedâkârlıklarla neşrini idame edebildikleri (sürdürebildikleri) pek mahdut (sınırlı) gazeteden başka işçi ve sendika matbuatı denilmeğe lâyık bir publication (yayın) yoktur. Hatta Türk sendikalarının en yüksek mercii olan Konfederasyon'un (Türk - İş'in) dahi bir neşir vasıtası mevcut değildir. Bu vaziyet karşısında sendikalarımız ve sendikacılarımız kendi meselelerini halk efkârına kamuoyuna) nasıl şerh ve izah (açımlama ve açıklama) edebilirler ve nasıl olur da onların yardımına hail olabilirler? Şayet bizde kuvvetli bir sendika matbuatı mevcud olsa ve bu matbuat Türk umumî efkârının manevî müzaheretini kazanmış bulunsa idi, bugüne kadar başta umumî asgari ücret, grev hakkı, işsizlik sigortası, senelik ücretli izin, İş kanunu'nun tadili (değiştirilmesi), kollektif akit sistemi (Toplu iş sözleşmesi düzeni) ve benzerleri gibi bir çok ehemmiyetli (önemli) meseleler halledilebilir veya hal yoluna girerdi. Hatta son grizu faciasına yol açan sebepler dahi bertaraf edilebilirdi (önlenebilirdi).»

Bir süre sonra *«İşçi Sesi»*nin de yayınından vazgeçildi, bu kez Genel Başkan Burhan Şahin'in yönetimi döneminde *«Yeni Ses»* adıyla yeni bir yayın organı çıkarıldı (1974). Ancak 1978'de yapılan 61. Genel Kurula kadar *«Yeni Ses»*in yayınında da çeşitli aksamalar görüldü, Ankara'da 3 işyerinde başlatılan grev nedeniyle yayın organının sürdürülmesine olanak bulunamadı. Sonra 8 sayfalık *«Yeni Ses»* dört sayfalık ve 15 günlük olarak yayına konuldu. «Yeni biçimin hem daha kolay okunması bakımından, hem de olayların üzerinden uzun zaman geçmeden de alınabilmesi bakımından daha yararlı olmuş, gazetenin üyeler arasındaki okunurluğu artmıştır» (61. Genel Kurul Raporu).

1958 yılında 50. yılını tamamlıyan İstanbul Basın Teknisiyenleri Sendikası o dönemde işçi sınıfının ve sendikaların karşılaştığı durumu şöyle belirtti «Geçen her yıl, işçi sınıfının, dolayısıyle onları temsil etmek amacıyle kurulan sendikalarımızın faaliyet sahalarının biraz daha daraldığına, yaşama imkânlarının ise, her geçen gün biraz daha kısıldığına önemle dikkatinizi çekmek isteriz Bu yüzden, işçi menfaatlerinin yüzde yüz savunucusu olması gereken sendikalarımız, maalesef, sadece münferit (tek tek) işçi haklarının takib edildiği birer müessese haline getirilmekte ve her geçen gün, gerçek varlıklarından biraz daha kaybetmek suretiyle kendine özgü birer ucube (pek acayip şey) haline gelmektedir. İşverenlerin her gün yaptıkları gizli lokavtlara karşılık grev hakkından yoksun bulunan, çıkardıkları İş Uyuşmazlıkları yoluyla elde ettikleri korkunç derecede küçük rakamlarla kendi kendilerini ve temsil ettikleri işçileri beyhude ümitler içerisine atan, üyeleri adına açtıkları en basit alacak davaları bile yıllar yılı sürüp giden, iş şartlarıyla ilgili toplu sözleşmeler yapmaktan dahi nasibi bulunmayan sendikacılığımızın bugünkü hâli, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir sorun halindedir.» (50. Yıl Çalışma Raporu 1958).

İşçi sınıfının bu durumdan çıkabilmesi için verilen sayısız mücadele içinde yer alan Basın - İş, 60. Genel Kurulunda, 1961 Anayasasında işçi sınıfının yüzyıllık özlemlerinin bir bölümüne az da olsa yanıt veren Anayasa'nın getirdiği nisbî özgürlük ortamı sonunda sendikacılığın vardığı aşama şöyle belirtildi

«Dünyada olduğu gibi onun bir parçası olan Türkiye'de de iki sendikal akım vardır 1) sınıf uzlaşmacılığı veya sınıf işbirliği (Emek - Sermaye İşbirliği) yapan sendikal akım, 2) sınıf mücadelesi temeline dayalı sınıf ve kitle sendikacılığı.

Ülkemizde sendikal hareketin incelenmesine, bu hareket içinde yer almış iki konfederasyon'un (TÜRK - İŞ ve DİSK) tahlilini bu iki akımın değerlendirilmesi belirler. Özel olarak, sosyalist güçler DİSK'i değerlendirirlerken, tekelci sermaye ve iktidarının sendikal hareketi içindeki amacı ve yönelişini, ülkenin somut koşullarını, mücadelenin âcil ve görevini, işçi kitlelerinin sendikal yönelişini samimiyetle ve gerçekci bir şekilde değerlendirmek zorundadırlar.

Batı toplumlarında, sınıfsal temel üzerinde serbestçe düşünme, davranma ve örgütlenme özgürlüğüne sahip işçi sınıfının siyasal ve sendikal örgütleri arasında gerçekleşmiş modern bir görev bölümü türlü sapmalara engel olabilmekte, burjuvazinin ideolojik propagandasının etkilerini sınırlayabilmekte ve özellikle sendikaların mücadele ve çalışma sınırlarını daraltmadan saptayabilmektedirler. Günümüz Türkiye'sinde güçlü, etkin ve tutarlı bir sosyalist örgütlenme olmadığı koşullarda, başta işçi sınıfı olmak üzere diğer emekçi katmanların da demokratik kitle örgütlenmeleri demokrasi ve sosyalizm açısından özel önem taşımaktadır Bu konum içinde kitle örgütlenmelerine yön veren (Batı'da olduğu gibi) başta temsil edilen sınıf ve katmanların ekonomik çıkarları olmakla beraber, sosyal tavır ve davranış en az bu unsur kadar etkili olmaktadır. Daha somutça, işçilerin şu veya bu sendikayı tercihlerini etkileyen söz konusu sendikanın ekonomik mücadelesindeki güçlülüğü olduğu kadar siyasal eğilimidir de. Güçlü, etkin ve tutarlı bir sosyalist örgütlenme eksikliğinde, ilerici sendikaların mücadele ve çalışma alanları daha da genişlemekte ve parti - sendika arasındaki çizgiler gerektiği gibi çizilememektedir. Bu, elbette değişmez olmayan bir somut gerçekliğimizdir. Fakat bu gerçeklik devrimci sendikacılığın temel ilkelerini değiştirmez. Acil görev, işçi sınıfımızın sendikal üst örgütü DİSK'in bu ilkeleri bilinçlice benimsemesi, hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmaktır.» (60. Genel Kurul Çalışma Raporu, 7 - 8/Şubat 1976).

Genel Başkan Burhan Şahin'in yönetimindeki Genel Yürütme Kurulu'nun görüşleri ile Basın - İş Sendikası böyle bir aşamaya ulaştı. Basın - İş 1908 yılında ***«Tercüman-ı Hakikat»*** Gazetesi Sermürettibi (Başdizmeni) Abbas Usta'nın girişimiyle Mürettip Tahir, Mürettip Hayrullah, ve mürettip Basri efendilerin katılmasıyla ***Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti*** adıyla kuruldu. Dört yıl sonra 28 Kânunusani 1328 (1912) de yapılan kongrede adı Türk Mürettibin Cemiyeti olarak değiştirildi. 1938 Mayısında yapılan genel kurulda adı bu kez de Matbaa İşçileri Birliği olarak değiştirildi. Bu adın gazete ve dergilerde, ticarî işler yapan basımevlerinde çalışanları kapsamadığı yolundaki görüşler üzerine Birlik olağanüstü genel kurula gitme gereği duydu ve 15 Ocak 1939 günü yapılan genel kurulda adı Türk Matbuat Teknisiyenleri Birliği şeklinde değiştirildi Bir süre sonra ikinci dünya savaşının getirdiği demokratik düşün esintileri Türkiye'nin egemen sınıflarını ve iktidarını demokratik ilkelere doğru yönlendirince 1938 yılında Cemiyet Kanunu'nda yapılan geriye dönük değişiklik kaldırıldı ve böylece 1946'da sendika ve siyasî dernek kurma hakkı tanındıktan sonra Türk Matbuat Teknisiyenleri Birliği yöneticileri, örgütü sendikaya dönüştürmek için 22 Mayıs 1947 günü Birlik Genel Kurulunu toplantıya davet ettiler ve önemli tartışmalardan sonra örgüt Basın Teknisiyenleri Sendikası adını aldı ve 5018 sayılı yasa gereğince yaşamakta olanların kurucu görünmesi zorunluğu nedeniyle yeni kurucular seçildi. Bunlar : Şeref Hivel, Ali Gerali, Ethem Onan, Baki Mete, İbrahim Bilge, Tevfik İlem, Recep Akakça, Nihat Alacakın, Nazif Tarkan, Saim

Sertkolluer, Şakir Musahiboğlu, Ekrem Hakgören; Enis Çolpan, İzzet Seslikaya'dan oluştu.

Sendika'nın işçi hareketleri süreci içinde hep ilerici akımları desteklediği, demokratik hak ve özgürlükler için çalıştığı görüldü. 1950 de CHP'nin etkisi altındaki İstanbul Sendikalar Birliğine karşı Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin oluşumuna katıldı, sonra işçi sınıfının birliği açısından iki Birliğin birleştirilmesinde önemli görev üstlendi, Birlik yönetiminde sorumluluk taşıdı, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurucuları arasında yer aldı.

Sendikanın Genel Yönetim Kurulu'na 1978 kongresinde şu işçiler seçildi

Refik Akıncı, Mehmet Ayık, Yusuf Başbuğ, Tuncer Özcan, M. Ali Aniler, Aytekin Balcı, Mustafa Tütel, Şükrü Ünal, Cevat Mutlucan, Hayyam Demirer, Şükrü Dadaş, Bülent Ergün, Dilaver İşler, Mehmet Yalçın, Fikret Akdeniz, Gürbüz Güneş, İbrahim Çelik, Zeki Acar, Mehmet Küçükgencay, Remzi Doruk, Vefik Erencan, Enis Gündeş, Işık Yurtçu, Rıza Temel, Turgut Saltan, Süleyman Bilgi, Ramiz Aksal.

Basın - İş, işkolundaki işçilerin sendika çatısı içinde birliğini sağlamak için sürdürdüğü olumlu çabaları sürdürerek güçlü bir sınıf ve kitle sendikası durumunu güçlendirdi. Banknot matbaasında çalışanlara başka bir örgütten daha çok sınıfsal çıkarları savunur olduğunu kanıtladığı için 1979 Ağustosunda bünyesine kazandı, sonra Etibank Matbaasında çalışanlar da başka bir konfederasyon üyesi olan sendikadan ayrılarak yine Basın - İş'e katıldı, bunu başka bir konfederasyona bağlı sendikanın Genel Yönetim ve Genel Denetim Kurulu üyelerinin DİSK üyesi Basın - İş'e katılması izledi. 1979 Eylül'ünde de bağımsız Ofset - İş Sendikası genel kurulunda sendikalarını feshederek Basın - İş'e katılma kararı aldı. Böylece DİSK üyesi Basın - İş kendi işkolundaki sendikal birliği sağlamada sürdürdüğü ilkesel çalışmalarla pek çok greve başvurdu, bunları sürdürdü ve işçi haklarını savunmada başarı sağladı.

Bunun sonucu olarak 1966 - 1977 dönemi içinde 29 grev uyguladı.

Basın - İş'in düşünsel yapısını açıklaması bakımından 61. Genel Kurula sunulan rapordan bir bölümü aktarıyoruz

«Emperyalizmin başarıya ulaşamaması ve kurtuluş mücadeleleriyle barış girişimlerini önleyememesi, sosyalizmin gürbüz gücünden dolayıdır. Sosyalist sistem gerek ekonomik, gerekse moral açıdan emperyalist ülkeleri geride bırakmıştır. Emperyalizmin çürümüş hasta yapısına ve enflasyon, işsizlik krizleriyle dolu olmasına karşılık sosyalizm; işsizlik ve kriz tanımayan planlı ve akılcı ekonomisi ile hızla gelişmektedir. Tüm dünyada emperyalizme indirilen darbeler, kurtuluş mücadelelerinin kazandığı başarıların maddî temelleri bu sağlıklı ekonomik gelişmelere dayanmaktadır.

Son iki yıl bu gerçeği daha belirgin, daha çarpıcı hale getirmiştir. Bu iki yıl emperyalist metropollerin işsizlik ve krizden kırıldığı bir dönem oldu. Emperyalizmin en sağlıklı ekonomik yapıya sahip iki ülkesi olarak gösterilen Federal Almanya ve Japonya dahil tüm metropollerde işsizlik hızla artmış, dış ödemeler dengesi açığı gittikçe büyümüştür.

Buna karşılık sosyalist ülkeler ekonomisindeki sağlıklı gelişim kendini hayatın her alanında göstermiş, spor yarışmalarından uzay çalışmalarına kadar her alanda sosyalizm, kapitalist - emperyalist ülkeleri geride bırakmıştır. Bu konudaki en kesin yargıyı rakamlar vermektedir.

Bu rakamların gösterdiği gibi sosyalizm, belli başlı emperyalist ülkeleri çok geride bırakmıştır. 1950 esas alındığında 1976'daki sanayi üretimi artış hızının Japonya dışında diğer kapitalist ülkelerde sosyalist ülkelerdekine oranla çok gerilerde kalması; kapitalist sistemin yapısından ve geriliğinden kaynaklanmaktadır. Japonya'nın sanayi üretiminde sosyalist ülkelere yakın bir artış hızı tutturabilmesi ise bu ülkenin kapitalizme en son geçmiş olması, sömürdüğü Japon emekçilerinden çektiği artık - değer'in yüksek olması, uzak - doğu'da emperyalist hegemonya sahibi olması ve yenik çıktığı İkinci Emperyalist Savaş'tan sonra —tıpkı Federal Almanya gibi— «demokrat emperyalistler tarafından» yapılan kuvvet şırıngaları ile diriltilmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır» (Sf. 8 - 9)

Sendika yönetiminde Yürütme Kurulu olarak Burhan Şahin, Hilmi Celhunz, Hüseyin Karahan, Yılmaz Özdemir ve Mehmet Rahat görev yapmaktadır.

Kemal Sülker

Basiret Günlük gazete (10 kanunîsâni «ocak» 1869 - 4 nisan 1878) Cuma ve pazar günleri dışında 2376 sayı çıktı. Sahibi, «Basiretçi» Ali Efendi, ilk kez çıkış imtiyazi için hükümete 1867'de başvurmuşsa da, Girit'te karışıklık olduğu gerekçesiyle, gazetenin izni iki yıl sonra —300 altın yardımla birlikte— verildi. Suphipaşazade Abdullah Bey, Mustafa Celalettin Paşa, adliye mektupçularından Halet Bey v.b. gibi devlet hizmetinde bulunmuş kimselerin yanısıra İsmail Efendi, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi gibi ünlü yazarlar Basiret'te sürekli yazan kalemler arasında görüldü. Fransız - Alman savaşında (1870) gazetenin Almanları tutması üzerine, «bu hizmetinden ötürü» Alman İmparatoru Bismark tarafından 1000 mark ve bir baskı makinası ile ödüllendirildi. Özellikle Ahmet Mithat Efendinin yazdığı yıllarda basının eğitici işlevi, haber ve yazı dili açısından halka yaklaştığı kabul edilen Basiret, 10 bini bulduğu 1871'lerde döneminin sözcülerinden biri olma özelliği kazandı. Ali Suavi'nin yazıları dolayısiyle, sahibi Ali Efendi beş buçuk ay tutuklu kaldığı ve sonra Kudüs'e sürüldüğü için gazete çıkma olanağını bulamadı. II. Meşrutiyetin ilanı üzerine yeniden yayıma başlamışsa da eski ilgiyi göremedi ve kapanmak zorunda kaldı.

BAŞAĞA Ferruh (1915). Ressam. 1940 yılında ileri bir çıkış olarak tanınan «Yeniler» gurubunun açtığı resim sergilerinde yer alan Ferruh Başağa, gurubun öteki üyeleri olan Nuri İyem, Haşmet Akal, Mümtaz Yener, Agop Arad gibi figüratif çalışmayı sürdürenlerden ayrılarak 1940'ların sonlarında Türkiyede de iyice yaygınlaşan soyut resim akımına yöneldi. Başağa, resim çalışmasının yanısıra seramik vitray gibi tekniklerle de yaptığı çalışmalarla tanındı.

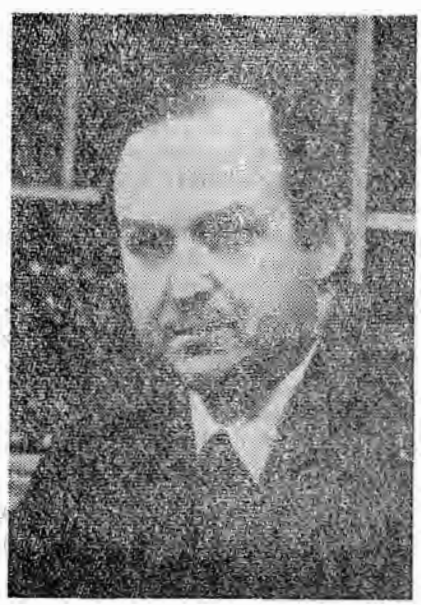

Hüseyin Baş

BAŞ Hüseyin (Bafra-1929), Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Paris'te Gazetecilik Yüksek Okulu'nda tamamladı. Ülkeye dönünce birkaç yıl bir reklam kuruluşunda çalıştı. *«Eylem»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Ant»* dergilerinde inceleme ve dış politika sorunlarına ilişkin yazılar yayımladı. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk kuruluşunda bilim kurulunda gö ev alan Baş, uzun süre *Yeni Gazete*'de dış haberler şefi olarak çalıştı. 1970'den sonra *«Politika»*, *«Cumhuriyet»*, *«Yürüyüş»* dergi ve gazetelerinde yazdı. Si-

nematek Derneği'nde yönetmenlik etti. «*Ortadoğu Sorunu*» adlı bir çeviri kitabı var. Türkiye İşçi Partisi ve Barış Derneği üyesidir.

BAŞAR Ahmet Hamdi (İstanbul - 1897 / İstanbul - 1971) Yazar, düşün adamı. İstanbul Edebiyat Fakültesini bitirdi (1919). Öğrenciliği sırasında çeşitli okullarda öğretmenlik yaparken *Ticaret-i Umumiye* Dergisi ile *Türkiye İktisat Mecmuası*'nı yayımladı, bir yandan da Türk Ocağı, Muallimler Cemiyeti gibi kuruluşlarda çalıştı. Kurtuluş Savaşından sonra İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulmasına (1922) önayak oldu ve bu dernek adına İzmir İktisat Kongresine (1923) katıldı. İstanbul Liman Şirketinin kurulmasını (1923) sağladı, 1934'e değin bu ortaklığın yönetim kurulu başkanlığında bulundu. 1930'da Serbest Fırka'nın örgütlenmesi, ardından da dağıtılması sıralarında Mustafa Kemal'in gezilerine katılarak danışmanlık yapan Başar, dünya ekonomik bunalımından etkilenmemek için Türkiye'ye özgü bir rejim bulunmasını savunan ve bu konudaki görüşlerini açıklayan bir rapor hazırladıysa da raporunu Mustafa Kemal'e sunamadan danışmanlıktan ayrıldı. Raporunu genişleterek *İktisadi Devletçilik* adlı kitabını (1934-1942) yayımladı. Liman Şirketinin yöneticiliğinden uzaklaştırılınca çeşitli alanlarda «serbest ticaret» yaptı. Demokrat Parti'nin kuruluşu evresindeki çalışmalara katıldıysa da öteki kurucularla ilkeler üzerinde anlaşamadığından kısa sürede ayrıldı. 1946'da İstanbul Tüccar Derneğini kurarak Genel Sekreterliğini üstüne aldı. 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili seçildi. Ancak, yine ilke anlaşmazlığı gerekçesiyle 1950'de çekildi. 27 Mayıs'tan sonra kısa bir süre Milli Birlik Komitesi'ne danışmanlık yaptı. 1946'da kurup bir ara kapattığı *Barış Dünyası* dergisini ölümüne değin çıkardı. *Başlıca yapıtları: İktisadi Devletçilik* (5 cilt, 1934 - 1942), *Değişen Dünya* (1941), *Davalarımız* (1943), *Türkiye ve Yeni Dünya* (1943), *Demokrasi Buhranları* (1956), *Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz?* (1959)dur.

Başar, çağdaş uygarlığın toplumsal yapıda üç çelişki doğurduğunu öne sürer : sınıf çelişkisi, sömürge çelişkisi, farklılık çelişkisi. Bunlardan birincisi ihtilâllere, ikincisi ulusal kurtuluş eylemlerine, üçüncüsü de savaşlara neden olur. Sömürge çelişkisi, özünde Batı uygarlığını yıkıp dünyayı bambaşka bir uygarlık düzenine yöneltecek bir nitelik taşımaktadır, öncelikle bu çelişkinin giderilmesi gerekir. Sınıf çelişkisi ise uluslararası değil, her yerde ulusal planda gelişecek bir sorundur. Bu görüşlerden yola çıkan Başar, gerekirci (determinist) tarih felsefesine göre barış ve gönenç evrelerini bunalım ve geçiş evrelerinin izlediğini savunarak, uygarlığın doğurduğu çelişki ve antitezlerin karşıtlığı önlenip bireşime gidilecek olursa yeni bir barış, gönenç, uygarlık evresi başlayacağını öne sürer. Dünya, içinde bulunduğu bunalım ve geçiş evresinden uygarlığın doğurduğu çelişkilerin herhangi birinin üstünlüğü ile kurtulamayacaktır : Ne liberal kapitalizm geri gelebilir, ne de sosyalizm kurularak rahata kavuşulabilir. Tek umut, bu iki antitezin bireşime gitmesi, yeni bir dünya düşüncesinin doğmasıdır. Yeni dünya, uluslar ve sınıflar arasında uzlaşma, yardımlaşma düşününün üstünlüğü ile kurulabilir. Başar, bu görüşlerini Türkiye açısından ele alınca şu sonuçlara ulaşır Atatürk, Üçüncü Dünyanın kurtuluş ve kuruluş yolunu açan, yeni bir tarih yaratan bir önder olabilirdi. Ancak, bir ideoloji yaratamadığından, bu tarihsel işlevini yerine getirememiş, başlıca öğretisi «biz bize benzeriz» olan ve kimi reformlara girişen bir «İnkılâpçı» olmaktan ileriye geçememiştir. Laiklik de, demokrasi gibi, birtakım toplumsal kurumlar gibi, Batıdan aldığımız bir kavramdır. Hıristiyanlar için dinle dünyanın birbirinden ayrılması doğru bir görüşse de, dinle dünyayı birleştiren İslamlık için laikliğin bu anlamda içerik kazanması yanlış ve tehlikelidir. Dini devrimlerin karşısına çıkarmamak ve böylece devrimleri halka ulaştırmak olanağı vardı.

Batı örneğindeki bireysel mülkiyeti, özel girişimciliği savunan Başar, aynı zamanda devlet eliyle kalkınmadan yanadır Devlet, yönetsel (idari) devlet ve iktisadi devlet olmak üzere iki bölümdür. Yönetsel devlet, her şeyi hazırlamaya yetenekli bir devrimci kadrodan oluşmalıdır. Ancak, devlet yapmalı, kurmalı, sonra da yapıp kurduklarını halka devretmelidir. «Kapıkulu» adını verdiği yöneticilerin görevde kalmasının çok tehlikeli sonuçlara yol açacağını öne süren Başar, devletin her çeşit «müdahale»sinden uzak kalan yeni bir burjuva sınıfının iktidara geçmesini zorunlu görür. Sonradan bu görüşlerinde kimi «revizyon»lar yapar ve «Doğru yol - Atatürk'ün açtığı ve bütün geri milletlere örnek olan orta yol»u şöyle açıklar «Devletçilik vasıtasıyla kalkınmak ve özel teşebbüs ve sermayeye dayanan, sosyal adalete uygun demokratik bir düzen içinde hür ve refahlı vatandaşlar yaratmak.» (*Barış Dünyası*, Aralık 1963). Başar, yıllar sonra şu noktaya gelmiştir «Bugün Türkiye'de bir sınıf kavgası vardır şüphesiz! Ama işçi ile işveren arasında değil, bu ikisi ile iktidardaki kapıkulu arasında!»

BAŞAR Erdoğan (Berktay, İzmir - 1921/Ankara - 1976). Yazar. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini İzmir İnönü Lisesi'nde (1935 - 37), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1942). Askerliğinden sonra Salihli, Alaşahir'de «hazine avukatlığı» yaptı (1948 - 50). İzmir'de serbest çalıştığı evrede Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ne girdiği savı ile tutuklandı (10 temmuz 1952). İki yıla hüküm giydi. Cezasını bitirip serbest bırakılınca bir süre İzmir'de kurduğu kitabevini yönetti. 1960'dan sonra «*Yön*» dergisinde yazmaya başladı. Türk Edebiyatçılar Birliği ile Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın 141 ve 142. maddelere karşı açtığı kampanyayı destekledi. «*Sosyal Adalet*» dergisinde, gelişme evresindeki Türkiye İşçi Partisi'ne yandaş göründü. Partinin yöneticileri Mehmet Ali Aybar, Behice Boran'ın görüşlerine koşut yazılar yayımladı. 1965 seçimlerinden sonra «*Türk Solu*» hareketine katıldı. Bu dergide yayımladığı yazılarda, «Atatürkçülük Türk solunun vazgeçilmez dayanaklarından, kuvvet kaynaklarından biridir» savından hareket ederek «Türk sosyalistleri»nin güncel amaçlarının temelde «demokratik devrim» olduğu görüşü savundu (*Türk Solu*, 24 kasım 1967). Bir süre İstanbul'da Anadolu Yayınevi'nin yönetmenliğini yapan Başar'ın «*Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*» (Lenin, 1965), «*Ekonomi Politik Nedir?*» (André Barjonet, 1968) v.b. çevirilerinin yanısıra, bilimsel sosyalist öğretiye bağlı kuram adamlarını, sorunları ve genel kavramları içeren «*Sosyalizm Sözlüğü*» (1965) adlı yapıtı var.

ERDOĞAN BAŞAR'DAN GÖRÜŞLER

Bu hükümler Türk Ceza Kanununa faşist devleti korumak amacıyla çıkarılmış bir özel İtalyan kanunundan aktarılmıştır. Peki, bu hükümler faşist İtalyan devletini yıkılmaktan, faşist Mussolini'yi devrilmekten kurtarabilmiş midir? Hayır.

Bu hükümler Türkiye'ye CHP'nin tek parti iktidarı döneminde, tek parti iktidarını sürdürmek amacıyla getirilmiştir. Faşizme özenenlerin başı çektiği zamanların bu tedbiri tek parti yönetiminin sona ermesini önleyebilmiş midir? Hayır.

TCK. 141, 142'nci maddeleri tek parti dönemi sözde sona erdikten sonra da uygulanmış, ilk legal sınıf örgütlenmesi girişimi bu hükümler uygulanarak ezilmiştir. Bu tutum sınıf bilincini yok etmiş midir? Hayır. Sınıf esasına dayanan bilinçli örgütlenmenin yasaklanması, önder kadroların tutuklanıp hapsedilmesi Türkiye'de sosyal mücadeleyi durdurmuş mudur? Hayır.

CHP'nin bütün devrim yılları ve savaş dönemi yükleri ile yıpranmış eski, köhne yapısının devrilmesini önlemiş midir? Hayır.

Demokrat Parti iktidara geldikten hemen sonra, Kore Savaşı ve NATO'ya girebilme telâşı içinde, bu maddelerin ceza hükümleri daha da ağırlaştırmış, sonra büyük bir tevkifatla ortalığa dehşet saçmıştır 1960 yılına kadar bu maddelerin en geniş ölçüde uygulandığını, övünerek, hâlâ söyleyenler var. Demek ki bu maddelerin en sert bir biçimde uygulandığı dönem maddelerin gûya önleyeceği suçların en çok yayıldığı dönem olmuştur. Peki bu çok yaygın ve sert uygulama, 27 Mayıs devrimini önleyebilmiş midir? Hayır. Demokrat Partinin hiç akla gelmeyen yıkılışını geciktirebilmiş midir? Hayır.

(Türk Solu, 26 mart 1968)

BAŞARAN Mehmet (Lüleburgaz - 1926) Şair ve yazar. Kepirtepe Köy Enstitüsü'nü ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra (1946) çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. İstanbul'da Arya Melur Lisesi edebiyat öğretmeniyken emekli oldu (1979). Toplumcu - gerçekçi dünya görüşünü benimsemesi, köy gerçeğini bütün yalınlığıyla yansıtması nedeniyle gerek CHP iktidarı (1946 - 50) ve gerekse DP iktidarı (1950 - 60) döneminde sürekli baskı gördü. Yedek Subay Okulun'dan çavuş çıkarıldı. Bir dönemin siyasal yönetimini belgeleyen romanı *Mehmetçik Memet* (1978) (1979 Orhan Kemal Roman Armağanı) Başaran'ın özyaşamına dayanan ve çileli yaşamının askerlik dönemini yansıtan bir romandır. Başaran sanat yaşamına şiirle başladı (1945). Şiirlerinde, köy kökenli bir aydının, gittikçe genişleyen bir bakış açısı altında, ülke sorunları karşısındaki bilinçlenmesinin serüveni vardır. Toprak uğraşlarını yakından bilen bir insan olarak doğaya ve doğanın yasalarına hayranlık çok yalın ve çağrışımsız

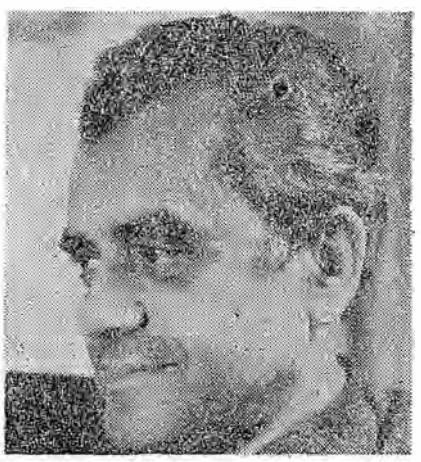

Mehmet Başaran

bir dille anlatılır. *Ahlat Ağacı* (1953), *Karşılama* (1958), *Nisan Haritası* (1960), *Kocakent* (1963), *Pitraklı Memleket* (1969), *Gök Ekin* (1975) adlı şiir kitapları, hep aynı yalın dil ve anlatımı sürdürür. Zaman zaman Atatürk'çü bir dünya görüşünün ağırlık kazandığı ve buna bağlı olarak da siyasal savsözlerle örülmüş şiirlerindeki kuruluğa karşılık doğayı temel alarak işlediği şiirlerinde bilinçli bir duygululuk vardır. Kendi dünya görüşünü şiirlerinde yansıtmak isterken şiirin kendi iç sorunlarını görmezden gelir ve erteler. Bir anlamda şiirinin özüne uygun biçimi yaratmamış, yalın gerçekçiliğin alışıla gelmiş biçimine el yordamıyla ulaşarak bu biçimin başarılı örneklerini verebilmiştir. Düzyazılarında özellikle eğitim sorunlarına eğilmiştir. Köy, Köy Enstitüleri, gezi ve anılarla ilgili kitapları şunlardır *Çarığımı Yitirdiğim Tarla* (1955), *Aç Harmanı* (1962), *Zeytin Ülkesi* (1964), *Sürgünler* (1970), *Tonguç Yolu* (1974). *Elif Diye Bir Türkü* (1976) adlı hikaye kitabındaki aynı adı taşıyan hikaye TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü aldı.

Eray Canberk

MEHMET BAŞARAN'DAN Şiirler

KOCAKENT

Yüzbin gecekonduda bitmeyen kavga
Vay neymiş yaşamak ölmek
Elimde yükselen yapılarda
Bana yer yok
Bir yere götürmez açtığım yollar
Hanlar büyük, geceler büyük
Bana yer yok

Güçsüz bir erim ben bu kavgada
Hangi taşı kaldırsam yok
Bir tarla getirmişim aklımda köyden
Yalnızlığımı, garipliğimi büyüten
Bir çitim maviye sığarım ama
Dolmuş yıkıntılar köşeler
Yer yok.

Ellerim boşuna sabah pazarlarında
Patron dedi ki yer yok
Vardığım alanlar sessiz yontu
Sosyal adalet satıyor gazeteler
Yüreğim kendinde biriken isyan
Hastanelerde gömütlüklerde
Yer yok.

GÖRÜŞMECİLER

Temiz çamaşırlar getirmişler onlara
Yaz yemişleri ev yemekleri
Küçük bir odada sessizce bekleşiyorlar
Dalıp dalıp gidiyor gözleri

Tütün getirmişler onlara
Dağılsın diye sıkıntıları
Kitap getirmişler sevdikleri yazarlardan
Okusunlar-kapanınca günün kapıları

Bekleşiyorlar küçük bir odada sessizce
Nelere dayanmış yürekleri
Yıldırabilir mi taş duvarlar hiç
Dağ yolları gibi yüzleri

BAŞGİL Ali Fuat (Samsun - 1893/İstanbul - 1967) Hukukçu ve siyaset adamı. Fransa'da öğrenim gördü. Paris Hukuk Fakültesinde doktorasını verdikten sonra Sorbonne Üniversitesinin Felsefe Bölümünden ve Paris Siyasal Bilimler Okulundan diploma aldı (1929). Türkiye'ye dönünce Ankara Hukuk Mektebinde Roma Hukuku doçentliğine (1931), üniversite reformundan sonra İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât (Anayasa) Hukuku kürsüsüne getirildi, bu kürsüde profesörlüğe yükseltildi. Demokrat Parti ileri gelenleriyle

Ali Fuat Başgil

yakın ilişkiler ve görüş birliği içinde olan Başgil, yeni Anayasa hazırlanırken açıkladığı Diyanet İşleri kuruluşuyla ilgili görüşleri yüzünden çeşitli tepkilerle karşılaştı. 1961'de Adalet Partisi'nden Senato üyeliğine seçildi ve Cumhurbaşkanı adayı oldu. Ancak, 27 Mayıs'çılar adaylığına karşı çıkınca Senato üyeliğinden de çekilerek İsviçre'ye gitti (1962). Cenevre Üniversitesinin Türk Dili ve Tarihi Kürsüsü profesörlüğüne atandı (1963). Aynı yıl orada yayımladığı ***27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*** adlı kitabı da Türkiye'de tepkilere ve çeşitli yorumlara konu oldu. Adalet Partisi ilerigelenlerinin çağrıları üzerine 1964'te Türkiyeye gelerek 1965 seçimlerinde milletvekili olduysa da bu son parlamanterlik döneminde siyasal çekişmelerin dışında kaldı.

Başgil, 1946'dan sonra çok partili demokrasiyi savunmuş ve çalışmalarını Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti adlı, Batıdan ve ABD'den esinli «liberalist» görüşleri savunan bir dernek çevresinde yoğunlaştırmıştı. 1938-1947 arasında yayımlanan yedi kitabı da ***Klasik Ferdî Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi***, (1938; ***Devletin ve Diğer Âmme Hükmî Şahıslarının Mesuliyeti Meselesi***, 1940; ***Esas Teşkilât Hukuku Dersleri***, 1940 vb.) hukuk biliminin tekniği kuralları çerçevesinde. bu görüşlerin esprisiyle kaleme alınmıştı. ***Din ve Laiklik*** (1955), ***İlmin Işığında Günün Meseleleri*** (1960), ***Demokrasi Yolunda - Siyasi Hukuk Etüdleri*** (1961), ***Din Nedir? Din, Hürriyet ve Laiklik Ne demektir?*** (1962) başlıklı kitaplarında ise fonu güncel siyasal konular oluşturdu, bu konular «liberal hukuk» açısından yorumlandı.

Laiklik sorununa özel bir önem veren Başgil, laikliği «Din hürriyetinin ve bundan doğan vatandaş haklarının düşmanlarına karşı korunması» olarak tanımlar. Ona göre, devlet (cisimsel iktidar) ile mabet (dinsel iktidar), karşılıklı olarak içinde özerk biçimde davranış gösterecek alanlara sahip olmalı dırlar. Laiklik böylelikle gerçekleşir. Türkiye'de zorunlu olan «inkılâp hareketleri» sonucu, dine bağlı devlet yerine devlete bağlı din sistemi kurulmuştur. Ancak, artık zorunluluk durumu ortadan kalktığı halde, «ıslah tedbirleri varken şiddet tedbirlerine başvurularak», terör havası estirilmektedir. Bu da «komünizm tehlikesi»ni doğurmaktadır. Başgil, Türkiye'de din kurumunun çökmesi sonucu özellikle «manevi sefaletin, imansız ve idealsiz bir ruh sefaletinin mahsulü» olan komünizmin yaşıyeceğini öne sürer. 1961 Anayasası hazırlanırken, bu görüşleri çerçevesinde, Anayasaya katılmasını istediği laiklik maddesi üzerinde durarak Dinayet İşleri Başkanlığına bilimsel, dinsel ve yönetsel özerklik tanınmasını, tüm din ve mezheplerin eşit olarak yasal koruma altında bulunmasını, buna karşılık ilga edilmiş olan tarikatların yeniden kurulmasının, tekke ve zaviyelerin yeniden açılmasının yasaklanmasını savundu.

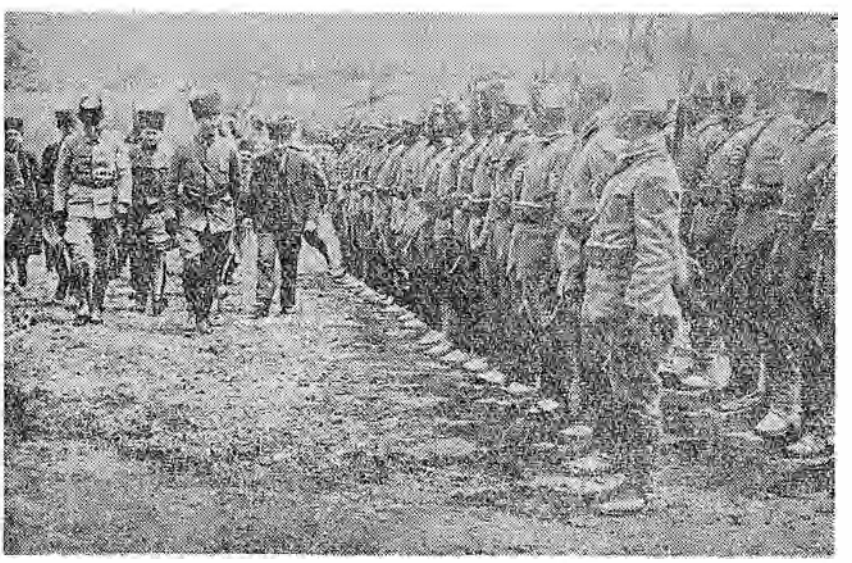

Başkomutanlık Meydan Savaşından önce Mustafa Kemal Paşa birlikleri denetliyor

BAŞGÖZ İlhan (Sivas - 1921). Yazar, araştırmacı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Bitirdiği bölümde doktorasını verdi. Asistan olarak çalışırken açığa alındı. Bir süre Tokat Lisesi'nde öğretmenlik etti (1950). Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ne girdiği saviyle tutuklandı (ocak 1953). İki yıla hüküm giydi. Af yasası uyarınca cezası kaldırıldı. Askerliğinden sonra A.B.D.'lerine giderek İndiana Üniversitesi'nde öğretim üyeliği etti. Bir süre de Boğaziçi Üniversitesinde Türk Edebiyatı okuttu. İlk yazılarını ***Seçilmiş Hikâyeler***», «***Dost***» dergilerinde yayımlamıştı. Sonra «***Yeni Ufuklar***», «***Türk Dili***», «***Milliyet - Sanat***» dergilerinde halkbilgisi üzerine araştırma yazılariyle göründü.

*Yapıtları : **Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri*** (1947), ***Türk Halk Edebiyatı*** (1952), ***İzahlı Türk Edebiyatı Antolojisi*** (1956), ***Manilerimizden*** (1957), ***Köroğlu*** (1959), ***Karacaoğlan*** (1977).

BAŞKAYNAK Hazım (İstanbul 1954 - 1976). Karikatürcü. İktisadî Ticarî İlimler Akademisi'nde öğrenim yaptı. Yurtiçi ve dışında bazı sergi ve yarışmalara katılmış, İtalya Marostica'da 3.'lük ödülü almıştı.

Başkomutanlık Meydan Savaşması (bkn. Büyük Taarruz)

BAŞKUT Cevat Fehmi (1908 Edirne - 1971 İstanbul) Oyun yazarı ve gazeteci. Eyüp Rüştiyesinden sonra İstanbul idadisinde okudu. Kurtuluş Savaşı başlayınca babasıyla birlikte Ankaraya gittiler. Büyük Millet Meclisi basımevinde düzelticilik, Mecliste zabıt katipliği yaptı. Savaş bitince İstanbul'a dönüp gazeteciliğe başladı. ***Vakit***, ***Son Posta*** ve uzun süre ***Cumhuriyet*** gazetesinde çalıştı. ***Cumhuriyet***'in genel yayın müdürü iken 1963 yılında gazeteciliği bıraktı. Bir röportaj kitabı

Cevat Fehmi Başkut

ve birkaç romanı da vardır. Ancak asıl ününü oyun yazarlığıyla sağlamıştır. İlk oyunu 1942 - 43 tiyatro döneminde sahnelenen Büyük Şehir olmuştur. Yazdığı oyunların hemen tamamı ya İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda ya da Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. *Paydos* adını taşıyan oyunuyla kendini geniş bir çevreye kabul ettirmiştir. ***Paydos*** bir çok kez sahneye konmuştur. Bundan sonra profesyonel tiyatrolar yanında amatör tiyatrolarda, özellikle okuldaki tiyatro çalışmalarında Cevat Fehmi Başkut'un uzun süre başta geldiği bir dönem yaşanmıştır.

Yeni kurulan bir cumhuriyetin yapısını oluşturan insanları, özellikle burjuvaları bireysel yanlışlarıyla ele alıp eleştirmesi, henüz belirli bir toplumsal eleştiri bilincine varamıyan toplumda önemli bir işlev kazanmıştır. Eleştirilerinin, ekonomik temelden yoksun ve bireyci olduğu görülememiş, salt bireysel ahlak sorununun çözümü, bütün sorunların çözümüne anahtar olacak sanılmıştır. Buna karşılık oyunları, belli bir çizginin altına düşmediği, kişilerini ustaca belirleyip sıcak, içten bir hava içinde sunduğu için sevilen, tutulan bir yazar olarak uzun süre sahnelerden inmemiştir. Oyunlarından kimileri ödüller kazanmış, filme alınmış, *Paydos* yurt dışında da oynanmıştır. *Paydos*'un Atina'da 65 kez oynanması, aynı zamanda Cevat Fehmiye, oyunu profesyonel olarak bir dış ülkede oynanan ilk oyun yazarı şanını kazandırmıştır.

*Oynanış yıllarına göre oyunları : **Büyük Şehir*** (1942), ***Ayarsızlar*** (1943), ***Hacı Kaptan*** (1944), ***Küçük Şehir*** (1945), ***Koca Bebek*** (1946), ***Paydos*** (1948), ***Sana Rey Veriyorum*** (1950), ***Soygun*** (1951), ***Kadıköy İskelesi*** (1952), ***Makine*** (1953), ***Harputta Bir Amerikalı*** (1955), ***Kleopatra'nın Mezarı*** (1956), ***Tablodaki Adam*** (1958), ***Öbür Gelişte*** (1960), ***Hacıyatmaz*** (1960), ***Göç*** (1962), ***Buzlar Çözülmeden*** (1964), ***Hepimiz Birimiz İçin*** (1965), ***Üzüntüyü Bırak*** (1965), ***Ayna*** (1966), ***Emekli*** (1967), ***Ölen Hangisi*** (1967), ***Dostlar.***

Günay Akarsu

BAŞOL Erdoğan (İstanbul - 1936). Karikatürcü. İlk karikatürünü *«Hafta»* dergisinde yayımlattı. *«20. Asır»*, *«Karakedi»*, *«Gölge»*, *«Yelpaze»*, *«Hayat»* ve *«Akbaba»* dergilerinde; *«Yenigün»* gazetesinde de çizdi. Avrupa yayınlarında da karikatürleri basılmış olan Başol, birçok yerli ve yabancı yarışmalara katılmıştır. İtalya Marostica'da Üçüncülük Ödülü (1974), İtalya Tolentino'da Jüri Özel Ödülü (1977) kazanmış, bir yapıtı Tolentino Müzesi'ne kabul edilmiştir.

Erdoğan Başol

BAŞOĞLU Muzaffer Şerif (Ödemiş - 1906). Bilim adamı. Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi eski profesörlerinden. Orta öğrenimini İzmir Amerikan Kolejinde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Amerika'da Columbia Üniversitesinde *«Algılamada Kimi Toplumsal Etkenlerin İncelenmesi»* konusundaki teziyle doktorasını verdi (bas. New - York 1935). Ülkeye dönünce Ankara Üniversitesi Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde psikoloji okuttu. Ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile kimi öğrencileriyle birlikte tutuklandı (1944). Takipsizlik kararı verilerek serbest bırakıldı. Çağrılı olarak A.B.D.'lerine gitti (1945). Uzun süre Princeton Üniversitesi'nde sosyal psikoloji dersleri verdi.

Başoğlu ülkemizde *«Tan»*, yönetimine katıldığı *«İnsan»*, *«Yurt ve Dünya»*, *«Adımlar»* (1940 - 44) dergi ve gazetelerinde, özel-

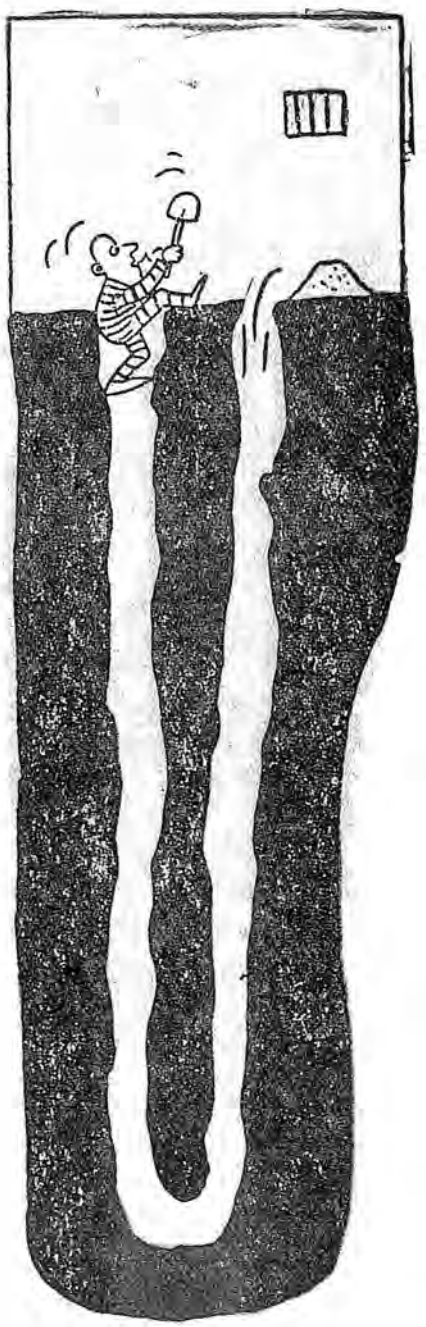

Erdoğan Başol'dan bir karikatür

likle Alman faşizminin dayanaklarından biri olan, üstün insan kuramına karşı yazılariyle tanınmıştır. *Irk Psikolojisi* (1943) adlı yapıtında, batıda bilimsel düşüncenin üstün ırklar, aşağı ırklar biçiminde ayrım yapmadığını, üst ırk kuramının emperyalizmin gelişme döneminde istilacılar tarafından ortaya atıldığını belirtir. Einstein fiziğini bile «Yahudi fiziği» diyerek niteleyerek yadsımaya çalışan Alman faşizminin Hitler'in kişiliğinde simgelediği insanüstü kavramını insan gerçeğine aykırı olduğunu yazar. *«Seçkin adam düşkünlüğü ve faşizm» (Değişen Dünya,* 1945) adlı yazısında Fransız, Sovyet ihtilalleri ve Kurtuluş Savaşımız gibi toplumsal olaylara öncülük eden kuram - eylem adamlariyle sanatçıların «insan kitlelerinin büyük dertleri içinde» pişerek yetişebilecekleri yolundaki görüşleri paylaşır. Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal psikoloji alanında ün yapmış, daha 1936'larda basılan *«Psikology of Social Norms»* adlı yapıtı Princeton, Harward, Yale, Columbia üniversitelerinde sosyal psikolojide başlıca kaynak olarak kullanılmıştır.

Başlıca Türkçe Yapıtları : Irk Psikolojisi (1943), *Vaziyet Alışların (Atitudes) psikolojisi üzerinde bir kaç yeni araştırma* (1944), *Değişen Dünya* (1945).

Soldan sağa M. Şerif, Arif Damar, Asım Avşar, Nabi Dinçer

BAŞTIMAR Zeki (Sürmene-1908/Doğu Almanya - 1973). Yazar. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Türkiye Komünist Partisi'nin merkez Komitesi eski sekreterlerinden. Orta öğrenimini Trabzon Öğretmen okulunda tamamladıktan sonra Sovyetler Birliği'ne gitti. Moskova'da yüksek öğrenim yaptı. Çevirmenlik düzeyinde rusça öğrenerek ülkeye dönüşünde (?) Emin Sekun, Margareta Vilda (Reşat Fuad Baraner'in ilk eşi, kimi araştırmacılara göre Komintern delegesi) v.b. ile birlikte tutuklandı, beraat etti (1932). Bir süre serbest çalıştı. Sonra Ankara'da Başbakanlık Denetleme Kurulu kitaplığına memur olarak atandı. Reşat Fuat Baraner, Celal Zühtü Benneci, Suat Derviş, Sebati Selimoğlu, Hasan İzzettin Dinamo, Zihni Anadol ve arkadaşlariyle Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettikleri savı ile tutuklandı. 141. maddeye aykırı eylemde bulunduğu savı kanıtlanamadığından beraat etti (1944). «Cemiyetler Kanunu»ndaki «sınıf esasına dayalı parti ve cemiyetlerin» kurulması yolundaki yasak kaldırılınca Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin Ankara şubesini örgütledi, başkanlığını yaptı (1946).

1951'de Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozışık, Halil Yalçınkaya, Mihri Belli, Macit Bilge, Kemal Ergin vb. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği saviyle tutuklandı. 10 yıla hüküm

Zeki Baştımar (Yakup Demir)

giydi. Cezasını tamamlayıp çıkınca İstanbul'a yerleşti. Kimi Rus romancılarından yaptığı çevirileri yayımlamaya başladı. Bu evrede Sovyetler Birliği'ne, oradan Doğu Almanya'ya geçtiği öğrenildi. Araştırmacılarca ülke dışında, Türkiye Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi sekreterliğini yaptığı, Yakup Demir takma adını kullanarak *«Yeni Çağ»* dergisinde ve «Bizim Radyo»da yazılar, bildiriler yayımladığı belirtildi.

Zeki Baştımar'ın yazar olarak verimli dönemi 1940-46 yıllarına raslar. Özellikle *«Yeni Edebiyat»* (1941), *«Adımlar»* (1943), *«Söz»* (1946) dergilerinde çıkan yazılarında Marksist öğretiden kaynaklandığı görülür. *«Madde ve Şuur» (Yeni Edebiyat,* 1 Nisan 1941) *«Büyük Türk Humanisti Tevfik Fikret» (Adımlar,* Aralık 1943), *«Dünya Sendikaları Federasyonu» (Söz,* 15 Haziran 1946) v.b. yazılarında güncel politika, sanat ve edebiyat sorunlarına değinirken yer yer ulus, ulusçuluk, humanizm, sınıf bilinci, fecdalizm, sendika kavramlarının tanımını yapmaya çalışır. İdealist ve Materyalist felsefe akımlarını karşılaştırır. Materyalist dünya görüşünü açıklar. Toplumcu gerçekçi sanatın ilkeleri üzerine değerlendirmeler yapar. Nazım Hikmet'in Bursa cezaevinde bulunduğu yıllar *«Harp ve Sulh»* çevirisini birlikte yaptığı bilinen Zeki Baştımar'ın, *Çehov'un Hayatı ve Sanat Hikâyesi* (1960), *Tolstoy, Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (1960) adlı iki araştırma kitabı vardır. Çehov'dan, *Maske* (1936), *Düello* (1945), *Köylüler* (1960), Puşkin'den, *Erzurum Yolculuğu* (1961) başlıca çevirileri arasındadır.

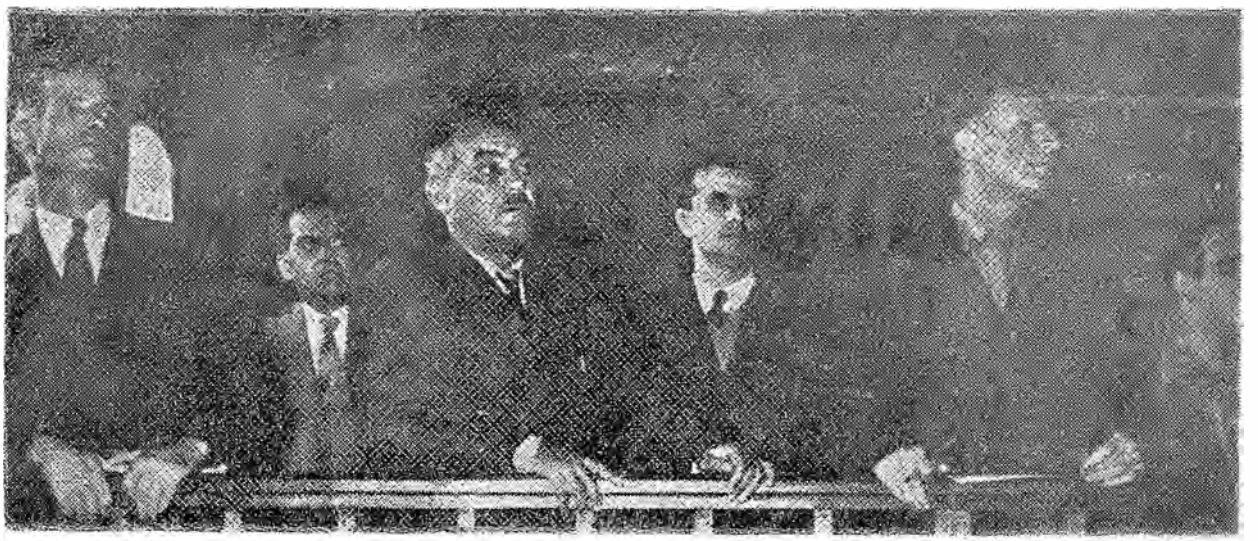

Merkez Komitesi Üyeleri Soldan Sağa : Zeki Baştımar (Yakup Demir), Reşat Fuat Bıraner, Halil Yalçınkaya, Mihri Belli, Mehmet Boztaş

BAŞTUĞ İrfan (Van - 1908 / Ankara - 1960) Millî Birlik Komitesi üyesi, Tümgeneral. Harbokulunu bitirdi (1929). Çeşitli kıta ve kurumlarda görev yaptı. Harb Akademisini, de bitirip Kurmay sınıfa geçti. Bir yıl Kore hizmetinde bulundu ve ABD'ne askerî bir inceleme gezisine gönderildi. 27 Mayıs'ta Tuğgeneral rütbesiyle Ankara'da görevliyken, harekete katılarak MBK'ne girdi. İhtilâlin «Ankara Valisi» olarak tanındı. Komitenin ılımlı kanadındandı. MBK'de görevi en kısa süren üyedir. Tümgeneralliğe yükseldi (30.8.1960). Kısa bir süre sonra da geçirdiği bir trafik kazasında öldü (13.9. 1960)

İrfan Baştuğ

BAŞTÜRK Abdullah (Yalova'nın Güney Köyü Mayıs 1929): DİSK Genel Başkanı (1977 Aralık), Genel-İş Sendikası'nın 1962'den bu yana Genel Başkanı ve 1969-1975 dönemlerinde Milletvekili.

Geçim zorlukları nedeniyle Ortaokulun 2. sınıfına kadar okuyabildi, 2. sınıftan ayrılarak tarlada çalıştı. Sonra hizmet ve sanayi kesimlerinde işçiliğe başladı (1944). İş deneyi gelişince tel ve çivi fabrikalarında, bakır çekme işyerlerinde çalıştı (1947). Askerlik görevini bitirince sıhhî tesisatçılık alanında yaşamını kazanmaya baktı, bir süre sonra da İstanbul Belediyesinde fen işlerinde yol ve tesisat dalında çalıştı. İşçilerin pek çok haklarının korunamadığı ve elde edilemediğini görerek önce İstanbul Fen İşçileri Sendikası'nın kuruluşunu başardı, bu örgütün Genel Sekreterliğini yaptı. Sendikalaşma eyleminin gelişmesi doğrultusunda düşünsel çabalar harcadı, İstanbul Belediye İşçileri Sendikası'nın kurulması gereğini savundu, örgüt kurulunca genel sekreterliğine seçildi. Ayrı ayrı kentlerdeki belediye işçilerinin federal çalışması yönünde atılımları destekleyerek Federasyonun Yönetim ve Yürütme Kurullarına seçildi. Federasyon türündeki çalışmaların sakıncaları ortaya çıkınca federal yapıdan Türkiye ölçüsünde etkili ve örgütlü tek sendika zorunluğunu arkadaşlarına kabul ettirerek (1962) Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası (Genel-İş)'nı kurmayı gerçekleştirdi, sendikanın Genel Başkanlığına seçildi.

Genel-İş'in Genel Başkanı olarak Türk - İş'in tutumunu 1965'ten sonra eleştirmeye başladı. Türk-İş'i işçi eylemlerinde ve fikir planında gösterdiği ilgisizlikten dolayı «pasif olarak» niteledi. Özellikle Çorum Belediye İşçilerinin toplu sözleşmeden sonra işten çıkarılmaları üzerine Ağustos 1966'da yaptıkları 243 kilometrelik protesto yürüyüşünde Türk-İş yöneticilerinin oyalayıcı hareketlerini ağır bir dille suçladı ve Türk-İş'in takındığı tavırları işçilerin geleceği için umut verici görmedi. O dönemdeki sendikacılık anlayışını şöyle belirtti:

«Sendikamız Türk sendikalarının, ülkenin temel sorunları üzerinde yasama ve yürütme organlarına yol gösteren kuruluşlar haline gelmesini zorunlu görmektedir. «Suya sabuna dokunulmadan» «idare-i maslahat» yoluyla, güçlükler karşısında ödün vererek işçi hareketinin yönetilmesinin karşısındayız. Çoklukla Anayasa dışı davranışların koruyucusu kesilen Türk-İş, hükümetin tasarrufları karşısında kendisinden beklenen düzeyde bir

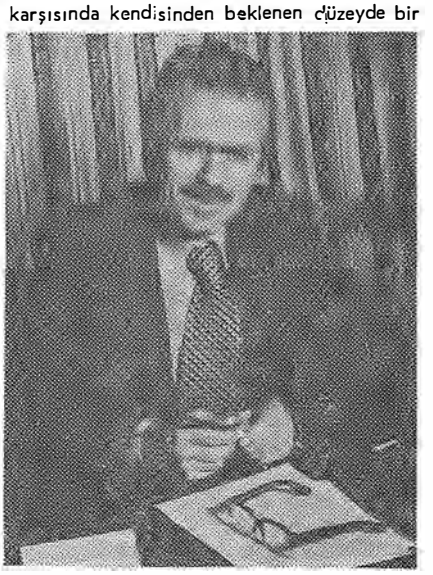

Abdullah Baştürk
(Demokrat Gazetesi arşivinden)

uyarma yapamamıştır.»

Türk-İş'in «Partilerüstü politika izlemesini» de eleştiren Baştürk, DİSK'in kuruluşundan bir kaç ay sonra, DİSK ilkelerinin hayata geçirilmesinden yana bir anlayışla eleştirilerini Türk-İş'e karşı sürdürmüştür. Baştürk şu anlayışını açıklamıştır (1967 Aralık):

«Bize göre, işçilerin yönetime ağırlığını koyması, siyasî kuruluşları, işçi hakları konusunda olumlu yasalar hazırlamaya zorlaması ve bunu yaparken de siyasî kuruluşlar içinde kendilerinden yana eğilimleri yaratacak temsilciler bulundurması zorunludur. Partilerüstü politika ile icra organlarına şirin görünmek, yapılacak lûtfe «evet» demek şeklindeki anlayışın sonuna kadar karşısında olacağız.» (Genel-İş 3. Dönem Çalışma Raporu).

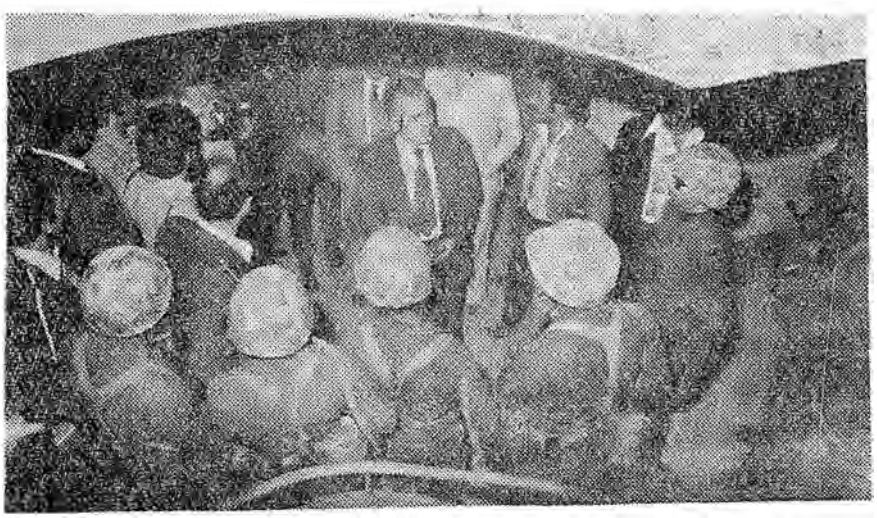

Disk Genel Başkanı Baştürk tutuklanmadan az önce

Genel - İş'in, Türk - İş içinde kalınarak işçi sınıfına hizmet etmesini sağlamanın mümkün olmayacağını anlayınca konunun Genel İş Yönetim Kurulu'nda ele alınmasını sağladı ve DİSK'e katılma görüşü çoğunluk kazandı, bunun sonucu olarak Genel-İş'in 1976 Genel Kurulunda (5 Haziran) DİSK'e katılma kararı verildi.

Türk-İş'ten ayrılıp bir yıl bağımsız çalışan Genel-İş'in bu süre içinde DİSK'e geçişini sağlıyan çabaları sürdüren Baştürk, DİSK'in 1976'da ilk kez yığınsal olarak Taksim alanında kutladığı 1 Mayıs törenine katıldı ve sonra da 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak yasalaşması için Şükrü Koç (Aydın), Süleyman Genç (İzmir) milletvekilleriyle birlikte bir yasa tasarısını Meclis Başkanlığına sundu. Bu çalışmalar Genel-İş'i 1976'da 100.000 kişilik büyük bir güç haline getirdi. İşçi sınıfının birliği için DİSK'e katılan Genel-İş'in Merkez Yönetim Kurulu Raporunda şöyle deniliyordu:

«Genel-İş olarak: Sermayenin, uluslararası şirketlerin desteğinde, ülkemizde kurulmaya çalışılan Faşizme karşı oluşta, emeğe ve emekçilere, sömürü malzemesi gibi bakan kapitalizme karşı, demokratik sosyalizmi kurma savaşında, Savaş kışkırtıcısı, yağmacı, halkımızın ve tüm dünya emekçilerinin baş düşmanı emperyalizmin kahredilmesi mücadelesinde, Bağımsız, sömürüsüz, yabancı poteklerden ve üslerden arınmış bir Türkiye kurma çabamızda, Türkiye'nin tüm yurtseverlerinin, demokratlarının, devrimcilerinin ekonomide, siyasette, sosyal politikada birleşerek, demokrasiyi en gerçek biçimi ve en doğru içeriği ile kurma uğraşımızda, DİSK'le bütünleşmeye karar vermiş bulunmaktayız.

Yüzbin kişilik Genel-İş'in katılmasıyla, uzlaşmacı, muvazaacı, pazarlıkçı sendikacılığın, kapitalizmin emrine girip siyaset bahşişciliği yapan Türk-İş'in ve ihanet içindeki yönetici kliklerin tertipleri bir kez daha yenilmiş olacaktır.

İnanıyoruz ki, işçi sınıfının bilincine ve ideolojisine uygun tavırlar koymaya kararlı öteki sendikalarımız da aynı harekete katılacaklardır. Böylece, Türkiye'de işçilerin devrimci bir örgütte toplanıp görüş ve eylem birliği yapmaları sağlanacaktır.» (5.6. 1976).

Baştürk, DİSK'in 6. Genel Kurulu'nda Genel Başkanlığa seçildikten sonra (27 aralık 1977) yaptığı konuşmada şunları belirtti:

«İnanıyorum ki, önümüzdeki dönemde, DİSK, her türlü sekterlikten, grupçuluktan her türlü tasfiyeci uygulamalardan uzak tutulacaktır. İnanıyorum ki, önümüzdeki dönemde DİSK, içerden ve dışardan gelecek siyasî parti etkilerine karşı bağımsızlığını titizlikle koruyacaktır.

İnanıyorum ki, önümüzdeki dönemde DİSK, emperyalist tekellere karşı ulusal bağımsızlığı korumada, faşizme çanak tutanlara karşı sürdürdüğü savaşımda halkımızın tüm demokratik güçlerini yanına almakla, daha büyük başarılara ulaşacaktır.

Hiç birimizin kuşku duymamasını istediğim bir hususu işaret edeceğim! DİSK, kuruluş günlerindeki bilimsellik çizgisinden, kitlesel eylemlerin yarattığı etkinlikten, sosyalizmi kurma çabalarından bir milim geride değil, ama ileride olacaktır.

Devrimciler ne yaptıklarını iyi bilen, nereye varmak istediğinin bilincinde olan kimseler olmak durumundadır.

Yaşasın sosyalizm!»

DİSK Genel Başkanı olarak siyasal iktidarlar karşısında sorumluluğunu bilerek hareket eden Baştürk, faşistlerin üniversite kapısına toplu saldırısı ve altı öğrencinin öldürülmesi üzerine 20 Mart 1978 günü uygulanan «Faşizme İhtar» *eylemi ve bu eylemle* ilgili olarak verdiği demeçten ötürü koğuşturmaya uğradı. DİSK'in 1979 yılında Taksim Alanında yapmayı kararlaştırdığı 1 Mayıs törenlerinin İstanbul sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklanması üzerine gelişen olaylar nedeniyle, öteki yöneticilerle birlikte tutuklandı. C.H.P.'nin iktidar döneminde Başbakan Ecevit'e gönderdiği mektuplarda «emperyalizmin üsler ve bağımsızlık pahasına vereceği kredilere» değil «emekçi halkın yaratıcı çalışmasına güvenilmesi gerektiğini» belirtti Yeni A.P. iktidarının daha ilk bütçe tasarısında «İşçi ve emekçi düşmanı yüzünü bir kez daha kanıtladığını» ifade ederek, «Türkiye emekçi sınıflarının sömürüyü yoğunlaştırıcı ve ülke çıkarlarına ters düşen eylemlere evet» demiyeceklerini vurguladı. (aralık 1979).

Kemal Sülker

BATIBEKİ, Arif Yılmaz (Mersin 1925). Film yönetmeni. İstanbul'da Şişli Terakki Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre Hukuk Fakültesi'ne ve Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. «Tavanarası Ressamları» topluluğuna katıldı. Sinema eleştirileri yayınladıktan, film afişleri yaptıktan sonra yönetmenliğe başladı. Piyasa romanlarına dayanan melodramlardan, yüzeysel güldürülerden oluşan ilk filimlerini, kasaba ortamını başarılı bir taşlama havası içinde veren *Gelinin Muradı* (1957) izledi. İki çocuğun serüvenine dayanarak Kurtuluş Savaşını işleyen *Bu Vatanın Çocukları* (1959) ve senaryolarını Yaşar Kemal'in yazdığı *Alageyik*

(1959) ve *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* (1959), doğayı ve yerel öğeleri, o zamana değin erişilmemiş bir başarıyla işleyen filmler oldu. Batıbeki, köy ve kasaba ortamını anlatmadaki başarısını, Gogol'un *Müfettiş*'inden esinlenen *Dolandırıcılar Şahı* (1961), *Yarın Bizimdir* (1963) ve *Murat'ın Türküsü* (1965) de sürdürdü. Çok sayıda film

Atıf Yılmaz

yönettiği halde en iddiasız çalışmalarında bile belirli bir düzeyin altına inmemeyi başaran Batıbeki'nin, daha sonraki yapıtları içinde de taşlamaya ve kasaba köy çevresine yer verenlerin sivrildikleri görülür *(Güllü,* 1972; *Kambur,* 1973; *Cemo,* 1973; *Kuma,* 1975). Piyasa koşullarının en elverişsiz olduğu dönemlerde bile çalışmalarını kesintisiz sürdürmeyi başaran Batıbeki, doğayı sinemaya bir dramatik öğe olarak katmada kususuz bir başarıya eriştiği gibi, kimi filmlerinin lirizmi, ve güldürülerinin ölçülülüğü de övülmeye değer.

Başlıca filmleri : Kanlı Feryat (1951) Hıçkırık (1953); *Şimal Yıldızı* (1954); *İlk ve Son* (1956); *Yaşamak Hakkımdır,* (1957); *Bu Vatanın Çocukları* (1959); *Alageyik* (1959); *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* (1959); *Suçlu* (1966); *Ayşecik* (1960); *Şeytan Çekici* (1960); *Dolandırıcılar Şahı* (1961); *Allah Cezanı Versin Osman Bey* (1961); *Battı Balık* (1962); *Cengiz Han'ın Hazineleri* (1962); *Yarın Bizimdir* (1963); *Erkek Ali* (1964); *Keşanlı Ali Destanı* (1964); *Muradın Türküsü* (1965); *Toprağın Kanı* (1966); *Kölen Olayım* (1966); *7 Kocalı Hürmüz* (1971); *Cemo* (1972); *Utanç* (1972); *Salako* (1975); *Kuma* (1975); *Zavallılar* (Yılmaz Güney'le beraber, 1975); *Selvi Boylum Al Yazmalım* (1978); *Kibar Feyzo* (1978); *Minik Serçe* (1979).

Batıcılık Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde ülkenin kurtuluş ve kalkınma yolunu, Batı Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletlerinin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısını almakta gören düşün akımlarının bütününe verilen ad.

Osmanlı devletinin çöküş döneminde «Batı» demek «frenk kâfirliği» demek olmuştur. Bu nedenle 18. yüzyılın sonuna kadar Batı Avrupa devletleri ve toplumları ile Osmanlı toplumu arasına bir perde gerilmiştir. 18. yüzyılın sonunda Fransa'nın ekonomik ve kültürel yapısını almak isteyen III. Selim'in reformları, Batıcılığın ilk atılımları oldu. Fransa'nın Osmanlı devleti topraklarına asker çıkarması ve Mısır'ı işgal etmesi, halk arasında batıcılığın «ihanet ve gâvurlaşma» olduğu kanısını yaydı. 1838 Ticaret Anlaşmasından sonra İngiliz uydusu bir Batıcılık modeli uygulandı. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu Tanzimat modeli Batıcılığın da başlangıcı sayıldı. Düşünüş tarihimizde, Avrupa'da bizdekinden farklı, örnek bir sistem olduğu anlamında «Batı görüşü» Tanzimat'ta doğdu. Avrupa'da bir «Batı uygarlığı» olduğu görüşü, Napolyon savaşlarından (1797-1814) sonra, özellikle «buharın» gelmesiyle, 19. yüzyılın ilk yarısında başladı. Bugünkü nükleer enerji ne ise, o gün için de buhar enerjisi aynı değerde idi. Batıcılık anlayışı, Avrupa'da bizdeki yöntemlerden ayrı yöntemlerle yürüyen bir uygarlık olduğunu ileri sürdü. Bu yeni anlayışın iki özelliği vardı: Avrupa uygarlığının benimsenmesi, yaşayış biçimini, yöntemleri ve ilkeleri almak biçiminde görüldü. İkincisi de «medenîleşmek» «Avrupalılaşmak» olarak anlaşıldı. «Geri kalmış olma» duygusu ve «Terakki» (kalkınma) kavramı da o dönemde başlar. Tanzimatçılar, Batı uygarlığını, kişilere birey olarak özgürlük ve yararlanma getiren; devleti de güçlendirecek yeni bir uygarlık olarak anlamışlardır. Bu nedenle bir «endüstrileşme politikası» başlatıp, Batının «fen ve sanayiini» almaya çalıştılar. Ünlü Reşit Paşa, teknisyen yetiştirmek için Avrupa'ya zenaat ve tarımcı gençleri yollamak yerine, Avrupa'dan teknisyen, mühendis, usta, işçi ve makinalar getirerek sanayi kalkınması yapacağını düşünüyordu. Oysa Tanzimatçı aydınlar (Şinasi gibi) dil, yazı, basın gibi yollarla çağdaşlaşmanın mümkün olabileceğini sandılar. Ekonomik ve malî sorunlar pek ilgilendirmedi. Tanzimatın fen ve sanayi Batıcılığı anlamında 1850'lerde iflâsı, uygarlık ve Batıcılık sorununa karşı şiddetli tepki yarattı. Batıcılık, Batı uygarlığının sorununa karşı şiddetli tepki yarattı. Batıcılık, Batı uygarlığının ürünlerini almak, tüketici ve Avrupa devletlerine borçlu olmaktan ileri bir anlayış getirememişti. Bu tepkiler, Osmanlıcılık, İslâmcılık, Avrupalılaşma, Halkçılık, Türkçülük, Irkçılık = Mukaddesatçılık tepkileridir. Osmanlıcılar «Batıcılığı», Avrupa'dan alınacak şeylerin özgürlük ve aydınlanma (Kanun-i Esasî ve Maarif) olduğunu ileri sürdü (Namık Kemal). İslâmcılara göre ise, Batı uygarlığının ilmi, fenni, endüstrisi, özgürlükleri, İslâm uygarlığında da vardır; çağdaş uygarlığın asıl kaynakları İslâm'dadır, çare şeriatın yüzde yüz uygulanmasıdır. İslâmcılara göre, Japonlar, yalnızca Avrupanın maddî uygarlığını alarak geleneklerini de güçlendirmiş olduklarına göre, Osmanlı devleti de aynı şeyi yapmalıydı. İslâmcılığın etkin olduğu Abdülhamit II. döneminin Batıcılığı, tüketim Batılılaşmasından sömürgelik Batılılığının sınırlarına kadar gelen, Tanzimatın başlattığının daha kötüsü bir «Batıcılık» oldu. Tanzimat'ın uyduculuk politikasının sürdürülmesi, ekonomik açıdan Osmanlı devletinin ve toplumunun Batı uyarlığının «kölesi» durumuna gelmesine yol açtı. Avrupalılaşma yanlıları ise, toplumda devrim yönünde değişiklikler olmasını istiyorlardı. Bunlara göre, toplum Avrupalı eğiticilerin eline verilmeliydi. Prens Sabahattin gibileriyse, bir yandan bireyci Anglosakson eğitimi ve öte yandan özel girişim (teşebbüs-i şahsî) yoluyla Batılılaşmayı öneriyorlardı. Bunlar, Osmanlı devletine bölgesel özerklik federasyonu (adem-i merkeziyet) yönetimini tavsiye ediyorlardı. Uygarlık değişimi (terakki) konusunda ilk kez «toplum yapısı» kavramının üzerinde bunlar durdular. Avrupalılaşma akımından başka, Çarlık Rusyasındaki narodniçestvo (halkçılık) akımından etkilenen bir başka Batıcı görüş de türemiştir: Bunlar Batılılaşmayı artık «say-ü irfan» sorunu ya da «Batı taklitçiliği» olarak görmüyor, tersine Batı uygarlığının kendine özgü

toplumsal temelleri olduğunu anladıkları gibi, Batıya karşı nesnel ve eleştirel bir tavır alıyorlardı. «Halkçılık» akımı halka dönmek, halkı aydınlatmak esaslarına dayanıyordu. Bunlara göre aydın halka giderek, halkı öğrenecek, halkın sorunlarını tanıyacaktı. Önlerine çıkan ilk engelin «dil sorunu» olduğunu gören halkçılar, ilk iş olarak dil üzerinde durdular, dilde sadeleşme akımını başlattılar. Halkçılara karşı «alafranga batıcıları» halk denilen şeyin cahil köylüler olduğu, bunları uyandırmanın diğer milliyetleri de huylandırmak olacağı; halkçıların «Türklük» bilinci vererek «bölücülük» yaptığını öne sürdüler. İslâmcılar da «müslümandan millet olmayacağı, İslâmda milliyet davasının olmadığı» itirazında bulundular. Uyducu Batıcılar, Osmanlıcılar, İslâmcılar, halkçılara hakaret etmek için «Türkçü» adını taktılar. Tanzimat Batıcılığına karşı beşinci bir tepki olan «Türkçülük» Ziya Gökalp'de en güçlü temsilcisini buldu. Gökalp, Batı'da medeniyet ve hars (kültür) olmak üzere ikl öğenin bulunduğunu ileri sürdü: Tanzimattan beri Batıyı soyut bir bütün olarak görme görüşünden ileri gitti. Gökalp de sorunun ekonomik yanını bir kenara bırakıp, Batı uygarlığını araçlar, eşyalar, yöntemler yığını, silâhlar, fabrikalar deposu olarak ele aldı. Gökalp'in Batıcılığı Avrupa'dan yöntem alarak kendi kültürümüzün korunması ilkesine dayanır. Gökalp'e göre, toplumu bir ulus yapan uygarlık değil, «hars»tır. Gökalp'in düşünüşünde Batı uygarlığını alma, kurma, yapma, toplumun içine kaynaştırma, bu kaynaştırmayı toplumun uluslaşması sürecine çevirme, bunların nasıl olabileceği, olmamışlarsa neden olmadıkları sorunu yoktur. Bu nedenle, nelerin «hars» ve nelerin «medeniyet» olduğunu belirleyemeyen Gökalp'in izleyicileri Atatürk Devrimlerine karşı gelmişlerdir.

Tanzimat tipi Batıcılık akımlarına karşı antiemperyalist bir tepki olarak «hem bağımsızlık ve hem de uluslaşma» tezini getiren Mustafa Kemal, «Batıya karşı savaşırken, Batı'ya sırt çevirmeme» çözümünü önermiştir. Buna göre, ulusal bağımsızlık tek ve son amaç değildir; Batılılaşma toplumsal değişmeyen ayrı, onunla ilgisi olmayan bir amaç değildir; ulusal bağımsızlık olmadan batılaşma olamaz; toplum ölçüsünde değişim olmadan uluslaşma gerçekleşemez. Hem Batı boyunduruğundan, hem gerilikten kurtulma savaşı içinde bulunan geri kalmış toplumların uluslaşma ve modernleşme yolunun hem Fransız devrim modelinden hem de Bolşevik devrim modelinden ayrı niteliği bulunuşunun ilk örneğin Kemalizm devrimciliği vermek istemiştir. Ancak topluma dönük bir tarih görüşünün geliştirilmesinin sonucu olarak aydınların bir bölümü «gardrop Atatürkçülüğü» anlayışına dönerek onu «kopyacı bir Batıcılık» şeklinde anlamışlardır. Kemalizm'in sadece bir «Batıcılık» akımı olarak yorumlanması, Kemalist devrimciliğinin eski Tanzimat Batıcılığına döndürülmesi demektir. Kemalizmin «harscılık tutuculuğu» değil, «uygarlık ilericiliği» olduğunu görememek, bu ikisi arasında önemli bir yan olan toplumsal devrimciliğin kalkması sonucu Menderes Demirel tipi «Batı Medeniyetçiliği» anlayışına dönülmüştür. Kemalizmin Batıcılığı, ulusal bağımsızlık —egemenliğin halkın kalkınmasına yarayacak yönde olması— kalkınmanın devrimci atılımlarla gerçekleştirilmesi şeklinde birbirine geçmiş «üç-halkalı batıcılık»tır. Bu halkalardan yalnızca «kalkınma» görüntüsüne sahip çıkan «Batı medeniyetçiliği» tarihte ve günümüzde en çok gericilik dönemlerinde egemen olmuştur. Batılılaşma Batı uygarlığının ekonomik ilkelerine göre değil, geri kalmışlığın zorunlu kıldığı toplumsal kalkınma ilkelerine göre olabilir. Uyducu Batıcılığın ilkesi, «her toplumun aşağısında Türk toplumu» sloganıdır. Bunlar, ulusal çıkarlardan yoksunlaştırılmış bir Batıcılık izlediklerinden, ulusal ihanet biçimine dönüşmüşlerdir. Uydu Batıcılık görüşü, bugün yeni emperyalizmin hizmetindedir. Görünmez yollarla emperyalistlerin Türkiye'yi sömürmesini bunlar sağlamaktadırlar. Çıkar yol, Batıcılığı Batı'dan bağımsızlık (emperyalist ilişkiler ağı dışına çıkmak) yönüne; ulusçuluğu «devrimcilik» yoluna çevirmedir.

Ender Kamil Boyacı

Batılılaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye devletinin emperyalizmin etki alanına girdiği dönemlerde, Osmanlı ve Türkiye toplumlarını emperyalizmin uydusu, yarı - sömürgesi ve açık pazarı haline dönüştürmek için izlenen harekete verilen ad (Kapitalistleşme).

19. yüzyıl, Osmanlı devletinde «batılılaşma hareketi»nin başladığı yüzyıldır. Batılılaşma hareketi, 1800'lerde III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başlatılan, ilk kez Gülhane Hattı Hümayunu (1839) ile hukuksal öz kazanan ve günümüze kadar süren bir olgu olup, «ideolojik» bir nitelik taşır. Batılılaşmanın ortaya çıkışı, Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve kendi ulusal sınırlarını aşarak Osmanlı İmparatorluğu'nu uydulaştırma girişimlerinde aramalıdır. Batılılaşma ile Osmanlı ülkesine kapitalizmin bir ekonomik sistem olarak girişi arasında koşutluk vardır. Osmanlı devletinde ulusal bir burjuva sınıfının olmayışı, batılılaşma hareketi sonunda ancak Avrupa kapitalizmiyle işbirliği yapabilecek derecede, dışarıya bağımlı ve ulusal olmayan bir ticaret burjuvazisinin doğup gelişebilmesine olanak sağlayabilmiştir. O günkü yönetici kadrosunun belli bir kesimiyle birkaç iyiniyetli aydın, Batı kurumlarının Osmanlı toplumuna aktarılması ile geriliğin üstesinden gelinebileceğine ve böylece çöken, dağılan imparatorluğun kurtarılabileceğine inanmışlardı.

Batılılaşmanın asıl itici gücünü, Osmanlı egemen güçleriyle Batı kapitalizminin bizzat kendisi oluşturmuştur. Osmanlı toplumunda artık ürünü ele geçiren kesimle, Batılı kapitalistlerin istekleri bu dönemde birbirine uygun düşüyordu. Böyle olunca, tam bir liberal uygulamaya geçilerek, Batı kurumlarının Osmanlı toplumuna aktarılması Islahat (Reform) olarak sunulabilmiştir. Osmanlı devletinde Batılılaşma hareketi, iç dinamikten ve sınıf mücadelesinden, yâni «aşağıdan» gelmediği içindir ki, egemen sınıf ve katmanların kendi iktidarlarını uzatmak için giriştikleri, ama herhangi bir yapısal değişmeyi de gerçekleştiremeyen yalınkat bir hareket olarak kalmıştır. Hareketin ekonomik, toplumsal ve siyasal alandaki bu yalınkatlığı, düşün hareketlerinde ve felsefede, daha genel bir deyişle kültürde de görülür. Batılılaşma, ekonomik ve toplumsal açıdan etkinlik taşıyan bir hareket değildir. Ne toplumun temellerine, ne de halkın yaşamına işlemiştir.

19. yüzyılda başlayan ve günümüzde de sürdürülen Batılılaşma hareketinin ortaya çıkardığı tablo şudur: Ekonomik plânda, Batı kapitalizmi (emperyalizm) Osmanlı toplumu ve Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmiştir. 1838 İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşması ile açılan ıslahat (reform) çığırı, Osmanlı devletini emperyalizmin «yarı sömürgesi» durumuna düşürmüştür. Bugün de Türkiye ekonomisini Batı kapitalizmine daha da bağımlı kılacak birtakım girişimlerde (örneğin, Ortak Pazar'a tam üye olma) bulunurken, ortaya konan gerekçeler arasında, «Türkiye'yi Batılı bir ülke haline getirmek» düşüncesi bu Batılılaşma hareketinin yansımasıdır. Toplumsal plânda, toplum, Batılılaşma hareketi ile bir «ikileşme»nin içine itilmiştir. Batıya benzemek için Batı kurumlarını aktarmak halka rağmen halk için yapılmıştır. Bütün bu çabalar, hep halktan kopuk giderek halkın zararına ve «tepeden inme» bir nitelik taşıyınca, Batıcılar, halka ters düşecek ve toplum 200 yıla yakın bir süredir süregelen bir ikileşmenin içine itilecektir. Batılılaşma yanlıları, Avrupaî bir görünüşe bürünmüşler, israfçı bir yaşantı sürdürmüşler, araştırıcılık, yaratıcılık, hoşgörülük, hümanistlik özelliklerini benimsemekten uzak kalmışlardır. Geleneksel kültürlerini koruyan halkın içe dönüklüğü, onları sömüren ve ekonomik anlamda tutucu olan katmanların eline güçlü bir koz vermiştir: Halkın, kendi erdemlerine çok yabancı bulduğu yeni kültür karşısında gösterdiği tepkinin kapsamını, bu katmanlar ustalıkla ge-

nişletecek ve tepkinin koruyucu kanadı altına bütün bir ekonomik düzen sokulacaktır. Kültürel plânda, Batılılaşmanın yarattığı çoğu edebiyat ve düşün ürünleri de topluma yabancı kalmışlığın ve taklitçiliğin belgeleridir. Osmanlı-Türk düşünce dünyası, henüz tam anlamıyla bu yabancılaşmayı aşamamış, taklitçilikten kendini kurtaramamıştır. Buradaki «yabancılaşma» terimi, kapitalist ekonomi düzeyinin özlemini besleyen, Batılılaşma özlemine sarılan bir katmanın, toplumun üretici güçlerinden, özellikle emekçi halk olan köylü ve işçiden, geri kalmışlığın somut temsilcisi ve hatta sorumlusu (!) gibi gözüken ulus gövdesinden kopmasıdır. Bunun en yakından bilinen örneği, Osmanlı dönemi artığı olarak kalan «Türk okumuşu»dur. Eski Osmanlı sistemindeki yönetici tabaka ile eski reaya ayrımı, yeni dönemde de yeni bir kılıkta yaşamaktadır. «Okumuşla», «halk» arasındaki uçurum, bunca yeni araçların gelişmesine karşın kalkmamıştır. Giderek, büyük yığından tüm toplumların egemen sınıflarının çıkarlarına katılma, onların hizmetine girme aşamasına kadar varmıştır. Batılılaşma hareketi, Batı'yı her yapılan işin ölçütü saymıştır. Doğrunun araştırılması, yerini Batı'ya uygunluğa bırakmıştır. Hiçbir gerçek felsefî gereksinmeye karşılık olmayan ve sadece taklitçilikle şu ya da bu fikri Türkiye'de tanıtmakla yetinmek, yâni düşün ithalâtçılığı yapmak Türkiye kültür yaşamının temel özelliklerinden biridir. Batılılaşma hareketi içinde, gerçek bir felsefe okulundan ve «filozof»tan söz edilemez. Ancak, Osmanlı toplumunu eski ideolojik yapısının yerine konmak üzere, Batı'dan aktarılmış ve sadece günün gereklerine cevap veren yalınkat düşünceler ileri süren «ideolog»lardan ya da dayanaksız birtakım fantezilerden söz edilebilir.

Batılılaşma hareketi, belli bir «aydın tipi» de ortaya çıkarır: Bu tip, iki dünya arasında kalmış, eski dünyasını yitirmiş, ama yeni dünyasına henüz ulaşmamış bir aydın tipidir. Taklitle tatmin olan, düşüncesini derinleştirmeye, köklü eleştirilere yönelmeye, kendini aşmaya gerek duymayan bu tip, henüz iyimserliğini yitirmemiş, içinde bulunduğu çıkmazı fark etmemiştir. Batı'dan Le Play'in «toplumsal bilimler» yöntemini ya da Durkheim'in sosyolojisini getirmekle, tüm çözüm yollarını bulacağını sanır. Tanzimat - ıslahat dönemlerinin aydını, hem iyimser ve hem de felsefî açıdan «idealist»tir. Yâni düşün, bilgi ve eğitim yoluyla toplum yaşamını düzene kavuşturacağına, sorunun herşeyden önce «bir kültür ve ahlâk sorunu» olduğuna inanır. Kültür ve ahlâkın bir sebep değil de sonuç olduğunu göremediği için de, emir vererek tepeden «devrimler» yapılabileceğini sanır, halkın bu «devrimleri» benimsemeyişini anlayamaz ve hayretle karşılar. Batılılaşma hareketinin yarattığı aydın tipi, henüz kendi yalınkat düşüncelerinin ötesini geçememiş, kendisini, içinde yaşadığı toplumu ve bu toplumun başka toplumlarla bağlantılarını nesnel bir biçimde kavrayamamış, «kendinin bilincine» ulaşmamıştır.

Batılılaşma hareketi ve düşüncesi, Osmanlı-Türk toplumlarının çoğu sorunlarını yanlış yansıtmış, yetersiz bir harekettir. Batılılaşma düşüncesi, toplumun somut verilerini, «olan»ı çarpık bir biçimde yansıtmıştır. Saptamaları yanlıştır. Bu saptamalardan yola çıkarak, doğru sonuçlara ulaşmak olanaksızdır. Burjuvası olmayan bir topluma burjuva dünya görüşünü uygulamaya çalışmakla, ne gerçek bir burjuva sınıfı yaratılabilmiş, ne de burjuva dünya görüşünü bütün boyutlarıyla yerleştirmek mümkün olabilmişti. Halk yığınları kendine yabancılaştırılmış, ekonomik yapısında zorla meydana getirilen çarpıklıklara uygun, fakat tarihsel ve toplumsal gelişimine yabancı bir ideolojiyi taşımaya mahkûm edilmiştir. Türkiyenin ve Türkiye halkının gerçeklerine hiç uymayan, bir ekonomik - toplumsal - kültürel ve hukuksal bir düzeni ona zorla kabul ettirmeye uğraşmak, günümüzdeki bütün tutarsızlıkların varoluş nedeni ve temeldeki bozukluk şeklinde belirmektedir. Batılılaşma, ekonomik plândaki sömürünün, üstünü örtmeye yarayan bir «şal»dır. Burjuva ideolojisinin, bizdeki «Batılaşmacı» görüşün en etkin silâhlarından olan «hümanizma» düşüncesi de kapitalizmin sömürüsünü örtbas etmek için ileri sürülen bir duman perdesidir.

«Batılılaşmacı ilericilik», Türkiye'deki düşün yaşamını alt yapıdaki çarpıklığı bütünü ile yansıtan bir görüntü içine sokmuştur. Ekonomik yapıdaki sahtelik, ahlâkta, hukukta, sanatta, bütün üst-yapı kurumlarında gözlemlenebilir. Batılılaşma düşün ve hareketinin, Türkiye toplumunu ileri götürür, «çağdaş uygarlık düzeyine çıkarır» bir niteliği olmadığı gibi, «tez» olma niteliği de yoktur. Bir «yabancılaştırma» ögesidir. Tanzimatla başlatılan üst-yapı değiştirmelerinin toplumu ileriye götürür bir niteliğinin bulunmadığı kabul edilmektedir. «Halkın cahilliği» kuramı, bütün Batılılaşmacı aydınların ilk benimsediği «ilericilik» tezi olmuştur. «Batılı» yaşayışı yalnız toplumun ekonomisine «tüketim maddeleri düşkünlüğü» yolu ile yük olmakla kalmaz, Batılılaştırıcı kurulların yetiştirdiği gençler için «Batı'ya kapağı atmak» büyük bir özlem olur; çünkü Batılılaşma ölçü ve kavramları ile kendi toplumlarında bir iş yapamaz olurlar. Böylece «Batılılaşma» bir yanı ile ancak ileri kapitalist toplumlara, bedavadan adam yetiştirmeye yaramıştır. Bugün ABD'de ve Batı Avrupa'da geri toplumların Batılılaşmasının ürünü olan yüzbinlerce kişi çalıştırılmaktadır. Bu olguya «beyin göçü» deniyor. Batılılaşma illetine yakalanmış toplumların değişmesi, sömürünün sona erdirilmesi, Batılılaşma ne kadar şiddetlenirse, o orantıda olanaksızlaşır, bu tür batılılaşmanın yürümesi, ancak toplumsal yapının değişmemesi ile sağlanabilir. «Küçük bir Amerika olmak özlemi» ile kapitalist ekonominin gelişmesini sağlayacak yollardan biri, kitlelerin tüketim iştahını kabartmak, tüketim maddelerini boyuna üretmek, boyuna tükettirmektir. Bu tavır, en yüksek düzeyine ABD'de vardığından, ABD, bu maddeleri kendi teknoloji ve ekonomisi ile yetiştiremeyen toplumların Batılılaşma yanlılarının iştahlarını üstüne en çok çeken ülke olmuştur. Batılılaşma yanlıları, güçlü biçimde kalkınan toplumların tüketim ölçülerini düşük tutarak, üretime ve ihracata ağırlık verdiğini görmemekte, tüketimden korunma çabası içinde toplumlardaki kişilerin üstlerine bakarak onların «Batılılaşmadıklarını» sanmaktadırlar. Çağdaş uygarlığa en başarılı olarak girebilen toplumlar, tüketim ve imrenme batıcılığından kendilerini koruyan toplumlar olmuşlardır: Bunlar arasında özellikle Japonya ve Sovyetler Birliği başarılı olmuşlardır. Batılılaşmanın doğal sonucu olarak, batılılaşmış sömürgen katmanın yaşam biçiminin çekiciliği, yoksul sınıflara da bulaşır. Küçük bir «müreffeh» sınıfın varlığı, büyük bir köylü kitlesinin ilkel bir durumda «ihtiyat ordusu» olarak tutulması, ülkenin doğal kaynaklarının emperyalistlere devredilmesi ve öte yandan da bol bol mâbetler yapılması koşullarına bağlıdır.

«Batı» soyut ve mutlak anlamda ele alınamaz. Bugün «Batı» emperyalizmi anlatmaktadır. Batılılaşma da, emperyalizmin uydusu olmak, yarı-sömürgesi ve pazarı olmaktan başka bir sonuç vermeyen bir düşün ve harekettir. Emperyalistler «Batı» sözcüğüyle, Batı Avrupa ve ABD'ni, «Doğu» sözcüğü ile de sosyalist bloku anlattıklarına göre, Türkiye'nin baş sorunu Batılılaşmak değil, «Batılılaşmamak»tır. Mustafa Kemal Atatürk'ün deyişi ile «Biz hayatını, bağımsızlığını korumak için çalışan emekçileriz, zavallı bir halkız. Ne olduğumuzu bilelim. Kurtulmak, yaşam k için çalışan ve çalışmak zorunda olan bir halkız. Bundan dolayı her birimizin hakkı vardır, yetkisi vardır. Fakat çalışmakla bir hakkı elde ederiz. Yoksa sırt üstü yatmak ve hayatını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur! O halde söyleyiniz efendiler! Halkçılık, toplum düzenini emeğine, hukukuna dayandırmak isteyen bir sosyal doktrindir. Efendiler! Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığı-

mızı güven altında bulundurabilmek için, toptan, milletçe, bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız...»

Ender Kâmil Boyacı

BATU Selahattin (Eceabat - 1905 / İstanbul 1973). Şair, yazar, profesör. Öğrenimini İstanbul Veteriner Okulu'nda tamamladı (1925). Öğrenciyken «*Aydınlık*» dergisinin gençlik sayfalarında şiirler yayımlaması nedeniyle tutuklanmış, yargılama sonucu beraat etmişti. İki yıl bitirdiği okulda, dört yıl Almanya'da uzmanlık öğrenimi gördükten sonra Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi öğretim kadrosuna alındı (1931). C.H.P. döneminde Çanakkale'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 1950'den sonra tekrar fakülteye döndü. Zooteknik kürsüsündeki profesörlüğü görevini sürdürdü. 1969'da emekli oldu. Suut Kemal Yetkin ile birlikte «*Sanat ve Edebiyat*» gazetesini çıkarıp yöneten (1945) Batu, uzun süre «*Varlık*», «*Hisar*» dergilerinde yayımladığı şiirlerini ***Bursa'da Yeşiller*** (1949), ***Rüzgârlı Su*** (1962) adlı kitaplarında toplamıştır. Ankara Devlet Tiyatrosu'nda sahneye konulan oyunlarından ***Güzel Helena*** ile katıldığı Brengez Uluslararası Tiyatro Yapıtları Yarışması'nda ikinci ödülü kazanmış, bu daldaki ürünlerini ***İphigania Tauriste*** (1942), ***Kerem ile Aslı*** (1943), ***Oğuzata*** (1961), kitaplarıyle yayın alanına sunmuştur. ***İnsan ve Sanat*** (1945) denemelerinin, ***Romancero*** (1953), ***İsviçre Günleri*** (1966) gezi yazılarının oluşturduğu yapıtlarıdır.

BAYAR, Mahmud Celâl. Cumhurbaşkanlarından (1883) Umurbey (Gemlik) de doğdu. Düzenli bir öğrenim yapamadı. «Douche Drient Bank'ın Bursa Şubesi'nde çalışırken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. II. Meşrutiyet ilân.ndan sonra İzmir'e yerleşti. Aydın'da İttihat ve Terakki Partisi'ni örgütledi, bu ilin başkanlığına getirildi. 1919'da Saruhan (Manisa) dan milletvekili seçilerek son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girdi. Meclisin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçti. Denizli yöresinde Kuvvayı Milliye örgütlerine katılarak direnç cephelerinde savaştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildi. İş Bankası'nın kuruluş çalışmalarını yönetti. Genel Müdürlüğü'nü yaptı. İktisat Bakanlığı'na (1932) ve Başbakanlığa (1937) getirildi. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde C.H.P. İzmir milletvekili olarak siyasal yaşamına devam etti. (1938-45). Partiden istifa ederek Demokrat Parti'nin kurucuları arasına katıldı (1946) ve başkan seçildi. 1950 seçimlerinde partisinin çoğunluğu kazanması üzerine Cumhurbaşkanı oldu (1950-60). D.P.'nin anayasaya aykırı davranışları nedeniyle silahlı kuvvetlerin iktidara el koyması üzerine (27 Mayıs 1960) öteki D.P. yöneticileri, hükümet üyeleri ve milletvekilleriyle birlikte yargılandı. Ölüm cezasına hüküm giydi. Yaşının 65'den yukarı olması nedeniyle cezası «müebbet hapse» çevrildi. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde affedilerek serbest bırakıldı. Daha sonra çıkarılan özel yasa ile siyasal hakları da verildi.

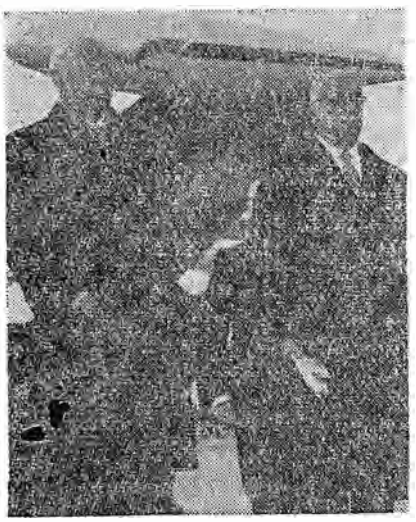

Celal Bayar, Adenauer'in karşılama töreninde

Celal Bayar, Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında bürokrasinin önemli kişilerinden biri olarak tanınmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Maliye Nazırı Cavit Beyin özel girişimcilik yolu ile —kapitalist yolla— kalkınma anlayışına ilke olarak bağlılığı, siyasal erk kazandıkça açıklığa kavuştuğu söylenebilir. Daha 1922 yılında, İzmir'de 57 milletvekili ve 37 tüccar tarafından kurulan «Türkiye Milli İhracat Şirketi»nin kurucuları arasında Bayar da vardır. Ayrıca, 1920-30 yıllarında yabancı sermayenin payları bulunduğu anonim şirketlerde Siemens, Zingal, Kibrit İnhisarı ve yabancı sermayenin payı bulunmayan sekiz anonim şirketle ilgisi olduğu saptanmıştır.

İktisat Vekilliğine atanır atanmaz (Eylül 1932) bakanlık görevlilerine gönderdiği genelgede, «serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadî faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine cevaz yoktur.. İktisadî sahada fertlerin, şirketlerin münhasıran devletin yahut millî iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle.. yapılacak sayısız işler vardır..» biçiminde görüşlerle sermayeye güvence vermiştir. Oluşturduğu Âli İktisat Meclisi'nde (1933) liberal görüşlerini onaylatarak, gelişmekte olan burjuvazinin sözcülerince «İş âleminde emniyet ve istikrar» öğesi olarak nitelenmiştir. 1935'lerde Recep Peker'in C.H.P. Genel sekreteri olarak devletçilik konusunda «müdahaleci» görüşler ileri sürmesine karşın, «mülkiyeti, ferdî mesaiyi temel alan devletçiyiz..» biçiminde formüllerle sözcüğü reddetmesine karşın, liberal ilkeleri muhafaza ettiğini ortaya koymuştur. Celal Bayar'ın kapitalist yoldan kalkınma ilkesine bağlılığı biçiminde özetleyebileceğimiz dünya görüşünü ortaya koyan bir olgu da, İktisat vekili» olduğu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde «devletçilik» ilkesinin Anayasaya geçirilmesinin tartışıldığı oturumlara katılmamasıdır. Başbakan olarak sunduğu ilk hükümet programında da «Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz... Ferdî sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına gelecektir.» düşünüsünü yinelemiştir.

Demokrat Partî tüzüğünde de «İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için hususî teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır.» (madde 43) biçiminde geçen bu görüşler, Bayar'ın toprak ağalariyle ticaret ve sanayi burjuvazisi bağdaşıklığına öncülük ettiğini kanıtlar. Bu öncülük görevini iktidarda bulunduğu süre içinde, dış kapitalle de özdeşleştirme doğrultusunda kullandığı kendisinin ve yandaşlarının da yadsımadığı bir gerçektir.

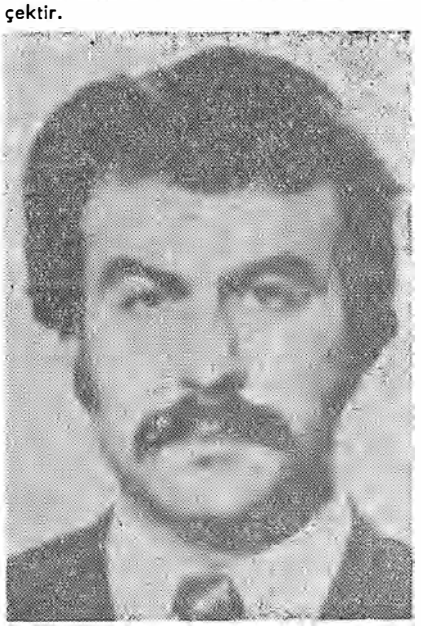

Zühtü Bayar

BAYAR Zühtü (Niğde - 1943). Yazar. Lise

öğrencisiyken politik eylemlerden ötürü okuldan sürülme cezası aldı; öğrenimini sürdürme olanağı bulamadı. Yetiştiği yıllar Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı'nın organı olan «Gençlik» ve «İzlem» Yayınevi'nin çıkardığı *«Oyun»* dergilerinde çalıştı (1961 63). Daha sonra bir süre İ.T.Ü.T.B.'nin yayın organı *«Oturum»* dergisini (1964) ve *«Türk Solu»* gazetesinin sanat sahifesini yönetti (1968). *«Varlık»*, *«Yelken»*, *«Çalıı»*, *Yeni Gerçek»*, *«Gerçekler Postası»*, *«Soyut»*, *«Papiriis»*, *«Ant»*, *«May»*, *«Ulus»*, kurucuları arasına katıldığı *«Gelecek»*, *«Yansıma»*, (1965-74) dergi ve gazetelerinde yazdı. *«Yeni Ortam»* gazetesinin sanat sayfasını yönetti (1975). «Nesnel eleştiri» anlayışından hareket ederek, Marks'çı kuramın ve edebiyat eleştirisinin edebiyatımıza uygun yorumunu yapma çabası gösterdi.

Yapıtları Eğitim Sorunlarımız (1964, *Nâzım Hikmet Üzerine* (1967).

Bayburtlu Zihni (Bayburt - 1799 / Trabzon 1859). Halk şairi. Çocukluğunda medrese eğitimi görerek yetişti. On yıl kadar İstanbul'da Divan-ı Hümayun kaleminde çalıştıktan sonra memleketine döndü (1828) Ruslarla yapılan savaşta Erzurum ve Artvin'le birlikte Bayburt da istilâya uğramıştı. Bu acıyı yansıtan şiirler yazdı. 1834'te Hacca gittikten sonra yeniden İstanbul'a gelerek divan kâtipliği, mal müdürlüğü gibi görevler aldı.

Divan şiirinden edindiği teknik bilgileri kendi türünde genellikle başarı ile uygulayan Zihni'nin şiirlerinde oldukça süslü bir dil ve divan sanatlarına merak görülür. İstilâ acısını yansıtan şiirlerindeki içtenlik, şiirin ana ilkeleri ihmal edilmediğinden aynı duyarlığı bugün de korumaktadır. *Sergüzeşt-nâme* adını verdiği mesnevisindeyse başarı gösterememiştir.

BAYBURTLU ZİHNİ'den Şiirler

1

Vardım ki yurdundan ayak götürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş ayağı

Hangi bağda bulsam ben o merali
Hangi yerde görsem çeşm-i gazali
Avcılardan kaçmış ceylân misali
Geçmiş dağdan dağa yoktur durağı

Lâleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk ü şevk ehlini ah ü zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdil olmuş ülfetin çağı

Zihnî derd elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar bağdan ağlar
Sümbüller perişan guller kan ağlar
Şeyda bülbül terk edeli bu bağı

2

Kâtip arz-ı hâlim arşa dayandı
Can gurbette hasret nârına yandı
Herkes sevdiğinden doydu usandı,
Neden kaldık böyle bahtı kara biz

Nâmem hem okusun hem yâr ağlasın
Aşk oduna düşsün nâçar ağlasın
Sinesini dövsün her bâr ağlasın
Desin ki zulmettik Zihnî zâra biz

Pervane perrini yıktıysa nare
Ya ben yaktım vücudumu yekpare
Zihniya Mansur'u çektiyse dare
Ben esirim zülfü nigâre söyle

BAYDAR Mustafa (Gümülcine 1920 / İstanbul - 1976). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Edirne Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü'nde tamamladı. (1944), Sivas (1945), Diyarbakır, Erzincan (1947 - 1949) liselerinde, Erzurum Öğretmen Okulu'nda (1950) öğretmenlik yaptıktan sonra gazeteciliğe başladı. *«Tasvir»*, *«Cumhuriyet»* gazetelerinde çalıştı. (1950 - 1975).

İnci, Yücel, Varlık, Cumhuriyet dergi ve gazetelerinde araştırma yazıları ve önemli düşün, sanat, politika adamlarıyle yaptığı konuşmalarla tanınan Baydar'ın *Atatürk Diyor ki* (1951, 7. bas. 1970), *Atatürkle Konuşmalar* (1952, 3. bas. 1967), *Yeni Türk Hikâyecileri Antolojisi* (1956), *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar* (1960), *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları* (1968) adlı yapıtları var.

Oya Baydar

BAYDAR Oya (İstanbul - 1940). Yazar, bilimsel sosyalist eylem kadını. Orta öğrenimini Dame de Sionne'da, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı (1961). Bitirdiği bölümde dört yıl asistanlık yaptı. Tezinin reddedilmesi üzerine Hacettepe Üniversitesi'ne geçti (1966). Aynı evrede Türkiye İşçi Partisi'nde «Bilim Kurulu» üyesi olarak çalışıyordu. 12 Mart döneminde Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) davasına alınarak yargılandı. Altı ay (Mayıs 1971 - Ekim 1971) tutuklu kaldı, çıktı. *«Yeni Ortam»* gazetesinde fıkra yazarlığı etti (1972 - 1974). Aydın Engin ve Yusuf Ziya Bahadınlı ile birlikte *«İlke»* dergisini kurdu, yönetti. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin kurucuları arasına katıldı ve uzun süre Merkez Yönetim Kurulu üyeliğini etti (74-76).

1977'den sonra *Politika»* gazetesinde Köşe yazarlığı yapan Oya Baydar, *Türkiye'*-

de İşçi Sınıfı adlı yapıtı ile ilk kez, işçi sınıfımızın ekonomik ve siyasal savaşımlarını inceleyen bir araştırma kitabı yayımlamıştır.

BAYİÇ Hakkı Behiç (1882 / Ankara 1943). Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Maliye ve Dahiliye Vekili, Resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtibi Umumîsi (Genel Sekreteri).

Aslen Çerkez olan Hakkı Behiç, İttihat ve Terakki Partisi taraftarıydı. Osmanlı Devleti zamanında Akkâ Mutasarrıflığı görevinde bulundu.

Millî Mücadeleye katıldı (1919). Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) Denizli ili temsilcisi olarak bulundu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni temsil eden «Heyet-i Temsiliye»ye Sivas Kongresi'nde seçildi. İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanının dağıtılmasından sonra yapılan seçimlerde Kırşehir'den mebus seçildi (1920). Bu yılarda Mustafa Kemal, Hakkı Behiç'i bir an bile yanından ayırmadı. TBMM'nin açılmasından sonra oluşturulan «geçici yürütme komisyonu»na ve daha sonra Büyük Millet Meclisi Vekillerine Dair Kanun gereğince Maliye Vekilliğine seçildi (3 Mayıs 1920). Bu görevi pek kısa sürdü. TBMM hükümetinin ilk Dahiliye Vekili Câmi (Baykurt) Bey'in istifası ile boşalan Dahiliye Vekilliğine Halk Zümresinin adayı olarak seçildi (17 Temmuz 1920). Dahiliye Vekilliği sırasında hakkında 8 sözlü soru ve 4 gensoru önergesi verilmesi üzerine istifa etti (7 Ağustos 1920). Hakkı Behiç'in, istifasını geri aldırmak için Yeşil Orduculârın çabaları sonuç vermedi.

Hakkı Behiç, Anadolu'da halk kitleleri ve özellikle askerler önünde Millî Mücadele hareketini «temize çıkarmak» ve Bolşevikliğin Islâmlığın uygulanmasından başka birşey olmadığını göstermek. Sovyetler Rusyası ile yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlamak amacıyla kurulan Yeşil Ordu örgütünün kurucuları ve genel merkez üyeleri arasında yer aldı (Mayıs 1920). Atatürk'ün Büyük Nutkunda Yeşilordu Umumî Kâtibi olarak gösterilmişse de, Yeşil Ordu Umumî Kâtibi Tokat Mebusu Nâzım Bey'dir. Millî Mücadelenin «Yeşil Ordu» ve «Komünist Fırkası» gibi solcu kuruluşlarında daha çok İttihatçıların rol oynadığı, Hakkı Behiç'in İttihatçı geçmişinin kendisinin Birinci Meclisteki «Halk Zümresi» grubunda yer almasına yol açtığı görülmektedir. «Halk Zümresi» Yeşil Ordu'nun Meclis grubundan başka bir şey değildir.

Yeşil Ordu örgütü 1920 sonbaharında kesin olarak feshedilmiş ve Ankara'daki Komünist Fırkalarının hem «resmî»sine ve hem de «hâfî» (gizli)sine bağlanmak istenmiştir. Hakkı Behiç ve arkadaşları Mustafa Kemal'in emriyle kurulan (18 Ekim 1920) ve kendisini doğrudan doğruya 3. Enternasyonale bağlı ve Enternasyonal programına dayanan bir parti olarak ilân eden Resmî Türkiye Komünist Fırkasına girdiler. Resmî TKKF'nin 30 kişilik genel merkez kurulunda Hakkı Behiç, fırka kâtib-i umumîsi seçildi. Bu partinin beyannameleri ve nizamnamesi Hakkı Behiç imzasiyle yayınlandı. Bu partinin TBMM'de 30 kadar üyesi vardı. Resmî TKF, kuruluşundan üç ay kadar sonra Çerkes Ethem ayaklanması nedeniyle girişilen «solu bastırma» dalgasının içinde eritilip gitmiştir. Bu dönemde Hakkı Behiç, Resmî TKF'nin yayın organı *Yeni Dünya* gazetesinin başyazarıydı, burada komünizmin ülkemizde ilk açıklamalarını yapanlardan biri oldu. Resmî TKF'nin dağılmasından sonra, politik yaşamdan çekildi, geçirdiği ruhsal rahatsızlıklardan kurtulamayarak 61 yaşında olduğu halde Ankara'da öldü (1943).

Hakkı Behiç, Yeşil Ordu'nun kurulmasiyle ilgili olarak Ali Fuat Cebesoya yazdığı mektupta «Sivas Kongresini müteakip Heyet-i Temsiliye'de âzâ bulunduğum zaman haricî siyasetimizi bir çok cephelerden tetkik ederken, Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şark'a ve Rus inkılâbına yaklaşmakta, memleket için büyük bir ümid-i necat (kurtuluş umudu) görmüştüm. Müslüman âleminde Rus inkılâbını tâdilen vücuda getirecek bir sosyalist ittihadı fikrine bağlıydım» diyordu. Hakkı Behiç, 1920 sonlarında Ali Fuat Paşa'nın danışmanı olarak Moskova'ya gönderilmek istenmiş, fakat gitmemiştir. Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç'in «bir çeşit İslâmi Komünizm taraftarı» olduğunu, fakat aynı zamanda «Çerkes milliyetçiliği» yaptığını, kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olduğunu, TKF umumî kâtibi sıfatiyle komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlardan biri olduğunu ve «*Yenigün*» gazetesindeki seri yazılarının bu bakımdan önemli bulunduğunu belirtiyor. Halide Edip Adıvar ise «Hakkı Behiç, Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi» demektedir.

Millî Mücadele kadrosunun inanmış, bilgili ve faal sosyalisti sayılan Hakkı Behiç, Resmî TKF'nin dağılmasından sonra Rauf Orbay'a yazdığı bir mektupta «İtikadım imanım değişmemiştir. Bence Türkiye davası muvakkattir; benim gayem İslâm âleminde bir inkılâp davasıdır.. Ergeç bir Sosyalist İslâm Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine âmil olacaktır» diyordu.

HAKKI BEHİÇ'den Düşünceler

«Komünizm düşman ulus tanımaz, düşman fikir tanır. Düşmanın adı da içte kapitalizm, dışta emperyalizmdir... İnkılâp herşeyden önce evrim ve gelişme demektir. İhtilâl evrim yollarının en sonuncusudur ve olağanüstü bir yoldur; ancak inkılâpçı hareketlere karşı inatla kapılarını kapayan uluslarda, baskıya uğrayan fikrin patlayışıdır... TKF, memleketimizi inkılâp fikirlerine karşı doğaya aykırı bir baskı altında bulundurmamak emeliyle kurulmuştur. Cihan inkılâbını ihtilâl sonucu olarak değil, tekâmül ürünü olarak kabul etmiştir... Rusya'da komünizm kanlı bir ihtilâlin arkasında uygulanmıştır. Bununla beraber orada da, küçük sanayi ve emlâk sahibi köylü himaye görmektedir. Bizde hükümete dayanan —ve parmakla sayılacak kadar az olan— parazit zenginler istisna edilirse, köylü ve işçinin yaşam ve mutluluğunu yok etmek suretiyle geçimini sağlayan kimseye rastlanmaz... Komünizmin istediği ekonomik ortaklık yöntemi, büyük üretimde toplumun genel çıkarları adına devletin müdahalesi ve —bilfiil emeki harcayanlara ait olduğu halde— şimdiye dek kapitalistler tarafından gasp edilen hakların sağlanması demektir... Partimiz, Anadolu'yu Batı kapitalizminin sürüm yeri ve ekonomik kölesi durumundan kurtaracak; Avrupa emperyalizmini en can alıcı temelinden vuracaktır... Dünya Federasyonu kuruluncaya kadar, ulusların özgürlük ve bağımsızlıklarına aşırı saygı göstermek suretiyle her çeşit emperyalist yönelimlerden kaçınmak ve Batı emperyalizmine karşı işbirliği yapmak gerektiği görüşündeyiz. TKF'nın ulusal özgürlüğe aykırı bir davranışı yoktur ve olamaz... Kominizm bir ulusun başına geçirilivereceek taklitçi bir program değildir. O öyle bir inançtır ki, genel ve politik çizgilerinin, her ülkedeki doğal ve toplumsal duruma göre, çeşitli metodlarla uygulanmasını gerekli kılar. Komünist olmak için, başka bir ulusal uyruk ya da egemen olmak gerekmez.. Bütün islâm dünyasında en çok baskısını duyuran Batı emperyalizmi olduğu için, komünizm Müslüman ülkelerini doğal bir işbirliğine ve Rus Sovyet Cumhuriyeti ile ortaklığa itmektedir... Komünizmin İslâm ilkeleriyle uyuşacağından duraksamaya yer yoktur. Çünkü komünizm ortaklık ve eşitlik yaşamından ibarettir. Bütün dinsel ilkelerin toplum yaşamında uygulanmasından ibarettir.»

Resmi TKF'nin kuruluş bildirgesi

Deniz Baykal
(Demokrat Gazetesi arşivinden)

BAYKAL Deniz (Antalya 1938). Politikacı. Yüksek öğrenimini Hukuk Fakültesinde tamamladıktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Bülent Ecevit'in genel başkanlığı döneminde C.H.P.de politikaya atıldı. Antalyadan milletvekili seçilerek parlementoya girdi (1973) C.H.P.-M.S.P. ortak hükümetinde Maliye Bakanlığı görevinde bulundu. C.H.P. ağırlıklı hükümette de Enerji ve Tabii kaynaklar Bakanlığı etti (1978-79). *«Siyasal Katılıma Bir Davranış İncelemesi»* (1970) adlı yapıtı var.

BAYKAL, Rıfat (İzmir 1926). Milli Birlik Komitesi üyesi, 14'ler grubundan, Emekli Piyade Kıdemli Yüzbaşı. İlkokulu Söke'de, Ortaokulu Buca'da okudu. Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra girdiği Harbokulu'ndan mezun oldu (1947). İstanbul Yıldız Harb Akademisi'nde Orhan Kabibay ile Dündar Seyhan'ın kurduğu ilk ihtilâl komitesine girdi. (1955). Ankara'da kıta hizmetinde iken katıldığı 27 Mayıs hareketinde MBK üyesi oldu. Komite Başkanı Org. Gürsel'in özel kalem müdürlüğü görevini yürüttü (27 Mayıs - 13 Kasım 1960). MBK'nin 14'ler kanadının tasfiyesi sırasında, emekliye ayrılarak Tel-Aviv Büyükelçiliği müşavirliğine gönderildi. Sürgünden Türkiyeye döndüğü yıl, 21 Mayıs olaylarıyle ilgili görülerek Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nce Türkeş, Özdağ ve Akkoyunlu ile birlikte tutuklandı, yargılama sonunda beraat ederek tahliye edildi (5.9.1963). Türkeş'le birlikte CKMP'ye girdi (31.3.1965) ve CKMP Genel İdare Kurulu'na seçildi (31.7.1965). Milletvekili genel seçimlerinde millî bakiyeden CKMP Mardin Milletvekili seçildi (1965) ve bir dönem Millet Meclisi'nde bulundu (1965-1969). Partisinin kamplarda komando dersleri vereceğini, CKMP'li gençleri her bakımdan dinamik ve son derece etkili bir kadro haline getireceklerini açıkladı (14.7.1968). Baykal'ın komando kamplarını yönettiği iddia edildi. CKMP, MHP'ye dönüştükten sonra da Türkeş'le birlikte bir süre çalıştı. Türkeş ile siyasal görüş ayrılığına düşerek aktif politikayı bıraktı. Şimdi çiftçilik yapmaktadır. Baykal'ın 20 - 21 Mayıs olayları davasındaki savunması (Türkeş ve Özdağ'ın savunmaları ile birlikte) *«Bazı Gerçekler - Savunmalar»* adlı bir kitapta yayımlanmıştır.

Rıfat Baykal

BAYKURT Fakir (Yeşilova, Akçaköy - 1929). Öykücü, romancı, orta öğrenimini Gönen Köy Enstitüsü'nde tamamladı. Bir süre öğretmenlik ettikten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girdi (1953). Bitirince Sivas, Hafik-Konya Şavşat'ta orta okul Türkçe öğretmenliği yaptı. D.P. döneminde bir süre bakanlık emrinde tutuldu. 27 Mayıs 1960'dan sonra ilk öğretim müfettişliğine atandı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Genel Başkanlığı'nda bulundu. Edebiyata şiirle başlayan Baykurt'un ilk öykü kitabı *Çilli* (1955)'yi oluşturan öyküler 1950-54 yıllarının ürünleridir. Bu yıllarda tarımsal kesimde geleneksel yapı çözülmeye başlamış, «Marşal Yardım Planı» uygulaması ile, orta ve büyük köylülük, üretim araçlarını değiştirmeye yönelmiştir. «Sabit sermaye»den yoksun olması nedeniyle üretim araçlarını yenileyemeyen küçük köylülük proleterleşmektedir. Bu evrede yakın çevre ilişkilerine bağlı gözlemlerden kaynaklanan Baykurt, ayrı yerel özellikleri, ayrı sosyo - ekonomik yapısı, ayrı gelenek ve görenekleri olan köyü yansıtırken 1946'lardan sonraki değişmenin etki alanı dışında görünür. Bu nedenle işlediği konular, eski dönemlerin miras bıraktığı sorunlara dayanmaktadır.

1960'dan sonraki yapıtlarını oluşturan ürünlerindeyse insanlar temel toplumsal etmenleri ortaya çıkaracak nitelikler kazanmışlardır. Devlet; temsil edenlerin anlayışsızlıkları, yasa dışı hareketleri karşısında; sömürücüler, çıkarcılar, geleneksel kurumlar

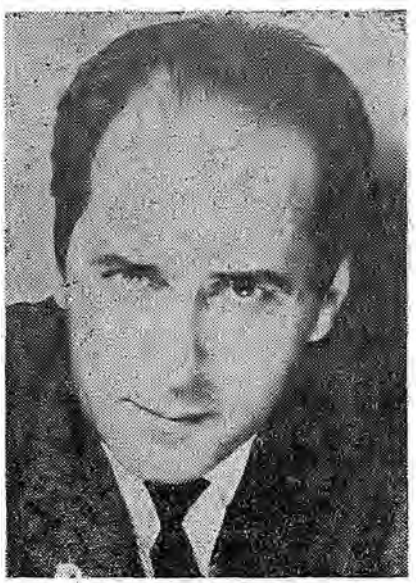

Fakir Baykurt

karşısında eğilmezler. Tartışma, öfkelenme, küfür, saldırı gibi bireysel korunma silahlarına başvururlar. Tahsildar, Jandarma, muhtar, tefeci, büyük toprak sahibi önünde yer yer us güçlerini kullanarak, kamu vicdanını harekete geçirmeye çalışarak, boyun eğmediklerini göstermek isterler.

Değişen toplum koşulları kırsal kesimde yeni insan tipleri oluşturdukça Baykurt hikâyesi de yeni sorunlar, yeni algılama biçimleriyle etkililik kazanmaya başlar. Yazarın geneldeki başarısı kişilerini koyuştaki başarıdır. Hikâyesinin temel öğesi olan doğal ve inandırıcı konuşmalarla sağlar bunu. Kırsal kesim insanlarının umarsızlığını, umudunu, direncini (kendi diliyle) ortaya koyan bu konuşmalar hikâyede durum - davranış doğallığını sağlama öğeleri olarak da görünür.

Romanları, Fakir Baykurt, ilk romanları *Yılanların Öcü* ve *Irazca'nın Dirliği*'nde derebey artıklarından birinin topraklarını satın alarak küçük ve orta üretici durumuna gelen Karataş köylülerini sergiler. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemdir. Roman, Irazca ile oğlu Karabayram ailesinin —evlerini körletecek bir arsa üzerinde konut yapmak isteyen— köy kurulu üyesi (Hocalı) ile çatışkılariyle başlar. Muhtarın araya girmesiyle olay yoksul varsıl savaşımına dönüşür. İç ve dış sermayenin köydeki en küçük bağdaşıkları siyasal iktidarla bütünleşmenin bilinci içindedirler (sf. 89). Parasal güçlerine güvenen kişilerdir (sf. 153). Yoksul için ancak, «Hasmın karıncaysa da horsunma» mantığına bağlı bireysel direnç sözkonusu-

dur (sf. 87). Roman geliştikçe devlet, yasa kamusal ahlâk gibi kavramlar geçerliğini yitirirler. Bürokrasinin halkçı kanadını simgeleyen kaymakamla Irazca Ananın bağdaşıklığı kapitalist ilişkilere geçiş döneminin vazgeçilmez öğesi orta üreticiyi simgeleyen muhtarla siyasal iktidar bağdaşıklığı karşısında yenik düşer. Gerçekte söz konusu olan genel bir yenilgi ve çözülüştür; küçük üretici ya da ortakçının proleterleşmesi olayıdır. Irazca üçlüsü olarak nitelenen bu dizinin son romanı *Kara Ahmet Destanı*'nda çözülüşün köyden kente göç biçiminde görülen ikinci aşaması işlenmiştir. Bu aşamada Irazca ailesinin ikinci kuşağı (Kara Bayram ile karısı Hatça) gecekondu halkının kişileri olarak çıkmaktadır. Üçüncü kuşak, 1960'dan sonra hangi sınıf ve tabakadan geldiğini algılayarak, yeni eylem biçimleriyle toplumu değiştirmek isteyen, 1965 sonrasının genç insanlarıdır. Romanda kentin yeni «sâkinleri»nin ekonomik - toplumsal savaşımı, işyeri, konut, okul, çevre ilişkileri içinde verilir. Son kuşak bireyleri ise kişiliklerinde toplumsal sorunların patlama noktasına ulaştığı 1970 öncesi koşullarında yüksek öğrenim gençliğini simgelerler.

Fakir Baykurt'un öteki romanlarında da «köylü yaşayışını halkçı ve devrimci açıdan» yansıtma amacı egemendir. Aykırı toplum güçlerini temsil eden iki köy ağası ile dünyayı değiştireceğine inanan öğretmenin savaşımının işlendiği *Onuncu Köy*'de kırsal kesimdeki farklılaşma vurgulanır. *Amerikan Sargısı*'nda, Ankara yöresindeki bir köyde uygulanmak istenen «pilot proje»nin yol açtığı olağanüstü durum sergilenmiştir. *Kaplumbağalar* kendi çalışma ve sitem gücünü ortaya koyan topraksız köylü ile çağdışı kurumlara dayanan devletin kendi halkına yabancılaşması olayının romanıdır. *Tırpan*'da daha genç kızlık duyarlığının bilincine bile varmamış on iki on üç yaşlarında bir çocuğun elli yaşındaki zengin aracıya satılmasına karşı koyuşu işlenir.

Fakir Baykurt'un romanlarında köylülüğün değişim aşamasına girdiği evrenin özelliklerine ilişkin sorunlar genel olarak «yoksul varsıl» çelişkisine dayanarak sergilenmiştir. Irazca Ana ile oğlu Kara Bayram'ın *(Yılanların Öcü, Irazca'nın Dirliği)* karşısındakiler gelecek'lerine yatırım yapan adamlardır. Amerikan yardımına bağlı kredilerden yararlanarak oğlunun altına traktör çekebilen muhtar, hangi siyasal güçlerin bağdaşığı olduğunun bilincindedir. Bir dünya görüşü vardır. Olayları bu dünya görüşünün belirlediği açıdan değerlendirir. «Felsefe okuyan adamda din iman kalır mı?» *Yılanların Öcü*, sf. 217) diye yakınarak bürokrasinin namuslu kanadından yaka silkmekte, parasal büyüme özgürlüğünü kısıtlayan her türlü engeli aşmayı hak saymaktadır. «Her işin başı sermayedir. Çok mühimdir. Sermayesi büyük olan bir adam bütün köyü şahsına teslim alır.» *Y. Öcü*, sf. 266) düşünüsünün köydeki savunucularından biri olması doğal görünür bize. *Tırpan*'da köyle kent arasında alışveriş yapan aracı tacir Kabak Musdu, para gücüyle her kapının kilidini açacağına inandığı için, on iki on üç yaşında bir kızı koynuna almayı hak sayar

Fakir Baykurt'un romanlarında sermaye emek çelişkisinin, üretim süreci içinde yol açtığı, açabileceği olaylardan çok, «paralı adam» mantığının geleneğe yaslanarak kurulu düzene egemen olma isteğinin yarattığı durum ve tepkilerle karşılaşırız. Bu tepkiyi gösteren ve Irazca, Ulugış Nine *(Tırpan)* gibi kocamış kadınlar, ya da okumuşlar (öğretmenler. kaymakamlar, hekimler) arasında yer yer yoksul-varsıl çelişkisini vurgulayanlar vardır. Direnen kişiler ister-istemez, bireysel silahlarla donanmak zorunda kalırlar. Fakir Baykurt'un romanlarında.. Tarihlerinin o aşamasında yalnızdırlar çünkü. Alışılmışın, kabul edilegelmişin varsaydığı haklar karşısında gerçek bir haklılık savaşının öncüleri oldukları için, yeni bir hak kavramı da geliştirmek onların görevi, yılmazlığı, yiğitliği olur. «Bu gidenin en varsıl herifi, en büyük alışverişçisi gelmiş kızına müşteri oluyor, daha ne istiyorsun ulan?» *(Tırpan*, sf. 35) mantığını belirleyen gelenek, dinsel kurumu da, çoğunluğu da yanına almıştır. Bu nedenle çoğunluk kendisi gibi düşünmeyenlerin tepki ve dirençleri kesinkinleştikçe yalnız bırakır. Güçlüden yana çıkar. Kurulu düzenin ahlâk anlayışına bağlı gerekçeler arayarak direnenlere yabancılaşır. Onlara deli gözüyle bakarak rahatlamaya çalışır. Kara Bayram'ın *(Yılanların Öcü, Irazca'nın Dirliği)* bu nedenle anasına, öfkesine, kinine karşın savaşımını yarıda bırakması doğaldır. Ama Ulugış Nine *(Tırpan)*nın, köyün son kuşak kızlarını «kendinin ne kabahatın var da kendini asıyorsun kız deli;» *(Tırpan*, sf. 147) mantığıyle donatmaya çalışarak varlıklarının bilincini algılattırma savaşımındaki kararlılığı, inadı, direnci doğaldır. Çünkü yitirecek birşeyi yoktur, Ulugış Nine'nin.

Baykurt'un başarısı romanlarını bir temel olay yörüngesinde oluştururken kişilerini sürekli devinim içinde tutmasıdır. Orhan Kemal insanların üretim sürecine özgü olgular içinde toplumun başat çelişkilerini davranışlarıyle ortaya koymalarına karşılık, Baykurt'un insanları yaşadıkları küçük yerleşme birimlerinin çelişkilerini vurgulayarak toplumsal sorunları sergilerler. *Kaplumbağalar*'da Ankara'dan üretime elverişli duruma getirdikleri topraklar üzerinde hiçbir yasal hak tanınmadığını öğrenerek köyüne dönen Kır Abbas «kanun, kanun, kanununun» (sf. 334) derken ki öfkesiyle bürokrasi çarkının kağşamışlığını ortaya koyar. Aynı köyün başka bir adamı (Battal) XVI. yüzyıllardan bu yana sürüp giden gerçekleri özümsemiş görünür :

Baykurt'un romanlarında hangi katmanda bulunursa bulunsun kadınların önemli yerleri vardır. *Tırpan*'da Ulugış Nine, «Kim takar kadını, köleyi? Kadın ev kölesi. Kadın doğurur, ölümü yener. Kadın koskocaman ölümü yener de bir kaderini yenemez.» (sf. 46) diye yakınır ama Irazca'nın gelini Hatça hiç değilse çocuklarının yazgısını değiştirebilmek için başkaldırmasını öğrenmiştir Oğlunun İmam Hatib Okulu'na gönderilmesine karşı çıkarken, «Sen babası, ben anasıyım» *(Kara Ahmet Destanı*, sf. 43) diyerek yalnız kocasına değil, yüzyıllara da kafa tuttuğunun bilincindedir.

Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, topraksız ya da az topraklı köylüler, ağalar, kasaba eşrafı, bürokrasinin tabana en yakın kesimi, öğretmenler, öğrenciler Baykurt'un romanlarında sürekli devinim halindedirler. Anlatımı yalındır. Konuşmalar bir gereksinmeyi karşılayacak ölçüde tutulmuştur. Durum belirtme öğesi çizgisini aşmaz. Yazar yer yer atasözleriyle, yergi ve küfürle kapalı çevre insanlarının mantığını ortaya koymaya çalışırken dengelidir.

Yapıtları: Yılanların Öcü (Cumhuriyet gazetesi 1958 Yunus Nadi Roman Yarışması birinciliği kazandı 1959), *Irazcanın Dirliği* (1961), *Onuncu Köy* (1961), *Amerikan Sargısı* (1967), *Kaplumbağalar* (1967), *Tırpan* (TRT ve Türk Dil Kurumu Roman armağanları, 1972) *Köygöçüren* (1973), *Keklik* (1975), *Kara Ahmet Destanı* (1977), *Yayla* (1977), Öykü kitapları: *Çilli* (1955), *Efendilik Savaşı* (1959), *Karın Ağrısı* (1961), *Cüce Muhammet* (1964), *Anadolu Garajı* (1970), *On Binlere Kağnı* (1971), *Can Parası* (1973 Sait Faik Hikâye Ödülü, 1974), *İçerdeki Oğul* (1974), *Sınırdaki Ölü* (1975), Toplum eğitim yazıları: *Efkâr Tepesi* (1960), *Şamaroğlanları* (1976).

Şükran Kurdakul

BAYKUT Cami (İstanbul 1877 / İstanbul 1958). Siyaset adamı ve yazar. Harbiye'yi bitirdikten sonra, ordunun yardımcı birliklerinde Yüzbaşılığa kadar yükseldi. İkinci Meşrutiyet'in kurulmasından sonra ordudan ayrıldı. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Fizan Milletvekili olarak görev aldı (1908 - 1918) Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde Anadolu'ya geçerek, Sivas Kongresi'ne katıldı. Birinci Millet Meclisi'ne Aydın temsilcisi olarak girdi. Geçici İcra Komisyonu'nda yer aldı (25 Nisan 1920). Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinde İçişleri Bakanlığı yaptı. 4 Eylül 1920'de, Ankara Hükûmeti-

nin temsilcisi olarak Roma'ya gönderildi. Roma'da görev yaparken, Mustafa Kemal'le anlaşmazlığa düştü. Ankaraya dönmeyince, 1922'de milletvekilliğinden çekilmiş sayıldı. Avrupa'nın çeşitli kentlerindeki sürgün yaşamı, 1938'de sona erdi. Atatürk'ün ölümünden sonra İstanbula döndü. *Tan* gazetesinde politik yazılar yazdı. 1945'te *Yeni Dünya* gazetesini yayınlamaya başladı. Sosyalist bir gazete kimliğinde olan bu yayın organı, 4 Aralık 1945'te, o zamanki yönetimin işareti ile *Tan* gezetesi ile birlikte, saldırıya uğradı.

Cami Baykut'un, sosyalizmin gerçekleşmesi üzerine düşünceleriin içeren yazıları, gazete sayfalarında kalmıştır.

(Ö.F.T.)

BAYRAK Mehmet (Kayseri 1947). Yazar, araştırmacı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1969). Öğretmenlik, kitaplık memurluğu, TRT'de muhabirlik görevlerinde bulundu. *«Gelecek»*, *Yansıma»* dergilerindeki (1971-73) ilk yazılariyle dikkati çekti. Sonra *«Yeni a»* (1974), *«Yeni Ortam»* (1973), *«Varlık»* (1974), *«Birikim»*, *«Köken»* (1975), *«Yeni Toplum»*, *«Militan»* dergi ve gazetelerinde yazdı. *«Tevfik Fikret»* (1973) üzerine incelemesi özenli bir araştırma ürünüdür. Köy Enstitüsü çıkışlı sanatçılar üzerine hazırladığı büyük inceleme - antoloji *«Köy Enstitülü Yazarlar, Ozanlar»* (1978) adını taşıyor.

BAYRAK, Rıfkı (Aydın 1952). Karikatürist. Tıp öğrenimi görüyor. Karikatür yaşamına İzmir'de başladı. *«Demokrat İzmir»* *«Emek»*, *«Sosyalist»* ve *«Politika»* dergi ve gazetelerinde çizgileri yayımlandı.

BAYRAKTAR, Atilla (Düzce 1935). Karikatürcü. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gören sanatçı, karikatür yanında afiş alanında da başarılı çalışmalar yaptı.

Uzun süre *«Tef»* dergisinde çizen Bayraktar, incecik figürlerle özgün bir anlatıma sahiptir.

BAYRI, Mehmet Halit (İstanbul 1896 / İstanbul 1958). Folklorcu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Askerliğini Çanakkale'de Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaptıktan sonra Osmanlı Âyan Meclisi kâtipliği görevine girdi. Bir süre sonra İstanbul Belediyesi'nde görev aldı. Uzun yıllar birçok görevler yaptı. Emekli oldu. Yazı hayatına *«Düşünce»* dergisiyle (1922) atılan Mehmet Halit Bayrı, *Anadolu Mecmuası*'nın (1925) yayınlanmasında görev aldı. 1927'de *«Türk Halkbilgisi Derneği*'nin kurucuları arasında yer aldı. Derneğin İstanbul Şubesi'nin yayın organı olan ve sonradan Eminönü Halkevi tarafından 125. sayıya kadar çıkarılan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinin yaşamasına katkıda bulundu. (1929 - 1947). Eminönü Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesi başkanlığını yürüttü ve bu şubenin yayın organı olan *«Yeni Türk* dergisinin yayınlanmasında görev aldı. Cumhuriyet döneminde halkçılık görüşünün etkisiyle başlatılan folklor ve halk edebiyatı çalışmalarının yayılıp sistemli bir duruma gelmesinde ilk emeği geçenlerden biri oldu. Bugün için derlenmesi olanaksız bir takım gelenek ve görenekleri derledi, o güne kadar adı bilinmeyen pek çok âşık onun araştırmaları sonucu ortaya çıktı. Bunların yanında Âşık Remzi Akbaş ve Âşık Hilmî takma adlarıyla şiirler söyledi. Yazılarını, *Halkbilgisi Haberleri, Türk Folklor Araştırmaları, Ülkü, Türk Yurdu, Milli Mecmua, Kopuz, Yeni Mecmua, Yeni Türk, Türk Dili* dergilerinde yayınlayan Bayrı'nın kitap olarak çıkan yapıtları şunlardır:

Maziden Bir Yaprak (1919), Çanakkale Savaşları üstüne, düzyazı), *Maniler* (1932), *Cumhuriyet Devrinde Halkbilgisi Hareketleri* (1933), *Balıkesirli bir Şair* (1934), *İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri* (2 cilt, 1934), *Belediye İşleri Kılavuzu* (2 cilt; 1935, 1936), *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar* (1937), *Halk Âdetleri ve İnanmaları* (1939), *İstanbul Folkloru* (1947 ikinci baskı 197), *Belediye Kanunu ve Gerçekler* (1948), *Mahalli İdareler Kılavuzu* (3 cilt; 1948-1. cilt - 1949 - 2 ve 3. ciltler -, Muhtar Acar ile birlikte), *Halk Şiiri / XIX. Yüzyıl* (1956), *Halk Şiiri / XX. Yüzyıl* (1957), *Âşık Gevheri* (1958), *Âşık Virani* (1959), *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul* (1964).

(M.S.K.)

BAYSAL Faik (İstanbul 1920) Şair, romancı, öykücü. Orta öğrenimini Kadıköy Saint Joseph Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1942). Öğretmenlik, çevirmenlik, splkerlik, gazetecilik, Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde yazarlık yaptı. İlk şiir ve öyküleri *Servet-i fünun - Uyanış»* dergisinde çıkan Baysal asıl *«Büyük Doğu»*, *«Yaratış»* dergilerinde yayınladığı öykülerle dikkati çekti. Sonra kitap olarak yayımladığı öyküleriyle romanlarında eleştirel gerçekçiliğin sınırları içinde kalarak, orta tabakanın kendi yaşamlarına bakan insanların serüvenlerini yansıttığı kabul edildi.

Yapıtları: İlk Defa (şiirler, 1957), *Sarduvan* (roman 1944), *Rezil Dünya* (roman, 1955) *Perşembe Adası* (öyküler, 1955), *Sancı Meydanı* (öyküler, 1969 Sait Faik armağanı aldı, 1968), *Drina'da Son Gün* (roman, 1972).

Faik Baysal

BAYSUN, M. Cavit (İstanbul 1899 / İstanbul 1968). Tarihçi. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1926). Bir süre Tarih öğretmenliği etti. Sonra Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne asistan olarak girdi (1937). Doçent (1939), profesör (1946), Ord. Profesör oldu (1960). Türkiyat Enstitüsü müdürlüğü görevinde bulundu (1950-61). *«Tarih Dergisi»*ni kurmuş (1949), İslâm Ansiklopedisi'nin muarahhas müdürlüğünü de yapmıştı. Ahmet Cevdet Paşa'nın *«Tezâkir»*ini basıma hazırlayan Baysun'un *«Cem Sultan'ın Hayatı ve Şiirleri* (1946), *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Muhasarası* (1960) adlı yapıtları vardır.

BAYUR Yusuf Hikmet (İstanbul - 1891): Siyaset adamı, tarihçi. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Paris Üniversitesi'nde yaptı. İzmir'in işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Salihlide Kurtuluş Savaşına katıldı. Cumhuriyetin ilânından sonra Londra Elçiliği Müsteşarlığı (1923), Belgrad Ortaelçiliği (1925), Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği (1927), Kâbil Büyükelçiliği (1928) görevlerinde bulundu, Lozan Konferansı'na danışmak olarak katıldı. 1933'de Manisa milletvekili olarak TBMM'ne girdi ve aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi. Bu görevdeyken «üniversite reformu»nun

gerçekleşmesini sağladı. Bakanlıktan ayrıldıktan (1934) sonra Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde Türk İnkılâp Tarihi, Ankara Üniversitesinde Hint Tarihi okuttu, ikinci kez Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği yaptı (1938).

1942'de üniversiteden ayrılarak CHP'nin parti içi muhalefet kanadında yeniden siyasal yaşama giren Bayur, daha sonra Millet Partisi kurucuları arasında yer aldı (1948) ve partinin genel başkanlığına seçildi. 1954'de partisinden ayrılarak Demokrat Parti'ye geçti. Bu partiden 1954'te Manisa milletvekili oldu. 27 Mayis 1960'tan sonra Yassıadada yargılandı ve «Anayasayı ihlâl» suçundan 4 yıl 2 ay hapis cezasına çarptırıldı (1961). Af Yasasıyla serbest bırakıldıktan (1964) sonra siyasal yaşama dönmedi.

Bayur'un en önemli yapıtı, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki tarihini ayrıntılı olarak işleyen birkaç ciltlik, her cildi birkaç kısımdan oluşan ***Türk İnkılâbı Tarihi***'dir (1940 vd.). Ayrıca ***Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*** (1934), ***Ahval-i Hazıra*** (1940), ***Hindistan Tarihi*** (1946), ***Atatürk, Hayat ve Eseri*** (1. cilt, 1963) adlarını taşıyan yapıtları yayımlanmıştır.

Bedesten Kent çarşılarının ortasında, değerli malların satılması için özel olarak yaptırılan, kubbelerle örtülü; genellikle dikdörtgen tasarılı büyük yapı.

BEDİA Muvahhit (İstanbul 1897). İlk kadın tiyatro oyuncularımızdan. İyi bir eğitim görmüş, Modadaki Damede Sion'da okumuştur. Cumhuriyetle başlayan genel canlılık içinde kadınlar da çalışmaya başladığı için Erenköy Kız Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Bu sırada Darülbedayi oyuncularından Muvahhit ile evlenmiş ve eşiyle birlikte gittiği Darülbedayi'nin İzmir turnesinde ilk kez sahneye çıkmıştır. İlk gösteride Atatürk de bulunuyordu. Böylece islâm kadınların sahneye çıkma sorunu İstanbul'da henüz kesinliğe kavuşmamışken İzmir'de önemli bir adım atılmış oldu (1922). Ermeni oyuncular arasında sahneye çıkma cesaretini gösteren ilk islâm kadınlarından biri olarak Darülbedayi oyuncuları arasına katıldı. Daha önce Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* adlı filminde, sahneye ve perdeye ilk çıkan başka bir sanatçımız olan Münire Eyüp (Neyire Ertuğrul) ile oynadı. Böylece Atatürk'ün teği ve emri üzerine Türk kadınları da tiyatroda yer almaya başladılar. İzmir'de Atatürk'ün önünde İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin *Ceza Kanunu* adlı oyununda Sacide rolü ile Bedia Muvahhit sahne yaşamına başlamış oldu. Kısa zamanda usta bir oyunculuk gücüne erişti. Kültürlü, bilgili, ince esprili bir kişilik taşıması, sahnede de en büyük yardımcısı olmuştur. Girdiği günden beri o zamanki adıyla Darülbedayi, sonra İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosunda hiç aralıksız çalışmış, sonra emekli olmuştur. Çevirdiği, uyarladığı oyunları da vardır.

Günay Akarsu

Bedia Muvahhit
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

Bedii Nuri. Düşün adamı (1872 1913). İstanbul'da doğdu. Meşrutiyet döneminin ünlü eğitimcilerinden Sati (Al Husri)nin ağabeyidir. Orta ve yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1891). Devlet hizmetine girdi. Kaymakamlık, öğretmenlik, mutasarrıflık görevlerinde bulundu. Son görev yeri Müntefik'e giderken Basra vapurunda öldürüldü. ***«Resimli Kitap»***, ***«Müllkiye Mecmuası»***, ***«Şehbal»*** dergilerinde yazdı. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in, Türkiye'de sosyoloji ve sosyal bilimler alanında ilk yararlı denemeler arasında saydığı inceleme ve araştırmalarında, metedoloji, genel toplumsal felsefe, morfoloji, kentleşme, toplumsal psikoloji ve ekonomik konular üzerinde durmuştur. Almanyada evrim sorunları, Türkiye'de devrimin kaynakları, Osmanlı İmparatorluğunun aşiret yapısı v.b. konuları işlediği ***«Hikmet-i Tarihiye»*** (***Şehbal*** dergisi, 1909) başlıklı dizi yazıları döneminin özgün çalışmalarındandır. Tek kitabı ***«Hakk-ı İntihap»*** (1912) adını taşıyor

Bedir. İstanbul'da çıkan günlük siyasal gazete. Sahibi: Ahmet Mithat Efendi. İmtiyaz sahibi: Mehmet Cevdet. 13 sayı çıkabildi (14 Eylül 1872 1 Ekim 1872). Siyasal konuların, iç ve dış haberlerin yanısıra edebiyat, fen maliye, ticaret konularında yazı ve haberlere yer verilen gazetede Ahmet Mithat Efendinin Muallim Naci'ye yazdığı mektuplar da yayımlandı. Cuma ve Pazar günleri çıkmıyor, çoğu yazıları sahibi tarafından hazırlanıyordu. Bu nedenle değişik konulardaki yazılar ağır bastı; gazete dergi niteliğinde göründü. Kimi batılı düşünürlerin özellikle özgürlük, çağdaş uygarlık sorunlarına ilişkin görüşlerine sık sık yer verdiğinden hükûmetçe kapatılmıştır.

BEDİZ, Rahmi (İstanbul 1916). Mimar 1941 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümünü bitirdi. 1947 ye dek Sedat H. Eldem'le 1952'ye dek Emin Onat ile çalıştı. 1953 yılında Demirtaş Kamçılla kurdukları ortaklık bugün de sürmektedir.

Bu ortaklığın işleri arasında *Ankara Yeşiltepe Konutları* (1958), *Kıbrısta Saray Oteli* (1960), *Ankara Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlük Yapısı* (1962), *Ankara Maden Teknik Arama Enstitüsü Yapıları* (1968), *Ankara Arı Sineması* (1969), *Ankara T. Kooperatifi İş Yeri Yapısı* (1971) vardır.

Bedrettin. Simavna Kadısı oğlu, Şeyh (Simavna 1357 / Serez 1420). Yazar. düşünür. Din ve tarih konularındaki eserleriyle çağının düşün hayatına büyük katkıda bulunmuştur. Edirne yakınlarında Simavna'da doğdu. Babası Kadı İsrail Efendidir. Kur'an-ı Kerimi babasından öğrendikten sonra Mevlânâ Yusuf'tan sarf ve nahiv dersi alarak yetişti. 20 yaşına gelince, öğrenimini Bursa ve Konya medreselerinde sürdürdü. Kudüs'te Mescid'i Aksa'da, Mekkede Şeyh Zeylaî, Mısırda Ekmelüddin'den ders gördü. İbn-i Haldun'un hayranlığını kazanan Ekmelüddin öğrenciler arasında tartışmaya önem veriyor, her dersin bitiminde konuyla ilgili serbest görüşmeler açıyordu. Bedrettin eşyanın ve doğanın dış görünüşü arkasındaki nedenleri arama alışkanlığını bu derslerde öğrendiği gibi, düşüncesini geliştiren metotları da serbest görüşmelerdeki tartışmalardan kazandı. Çağının din adamlarının donmuş kalıp ve kurallar içinde sınırlandıklarını gördükçe, sofulara karşı olarak, tasavvuf üzerinde derinleşmeye başladı. İslâm dininde bir devrim yapılmasını öngörüyordu. Kazandığı ün, sultanların ilgisini çektiği için uzun süre Mısır saraylarında şehzadelere öğretmenlik yaptı. Memlekete döndükten sonra yerleştiği Edirne'de Musa Çelebi'nin hükümdarlığı zamanında kazaskerlik görevi verdiler. Mehmet Çelebinin ağabeyine başkaldırması üzerine çıkan iç mücadelede, padişah Musa Çelebi'yi sonuna kadar desteklediğin-

den, Mehmet Çelebi'nin devleti ele geçirmesiyle İznik kasabasına sürgün edildi.

Şeyh Bedrettin, İznik'te geçen yıllarda bir yandan öğrencilerini yetiştirirken, bir yandan öğretisine temel olacak toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başlamıştı. Toplumdaki olumsuzlukları derebeylerin, aksoyluların, ulemaların davranışlarına bağlayarak, düzenin insanlığa yaraşır bir düzeye erişmesini sosyal adaletle mümkün görüyor, hükümetlerin seçimle işbaşına gelmesini önererek herkesin tam bir özgürlük içinde kendi fikir ve mesleğinin sahibi olmasını, başkalarının meslek ve öğretisine saygı göstermesi gerektiğini savunuyordu. Halk tarafından yeni bir tarikat gibi kabul edilip benimsenen bu düşünceler, padişah tarafından bir baş kaldırma hareketi olarak görüldüğünden, Şeyh Bedrettinin Karaburun dolaylarında bulunan Börklüce Mustafa adlı halifesi üzerine asker yollandı. İlk çarpışmalarda Saruhan ordusunu yenen Mustafa'nın 4 - 5 bin kişilik kuvveti, Amasya Valisi Şehzade Murat ve Veziriazam Beyazıt komutasında gelen Anadolu ve Rumeli ordusu tarafından kılıçtan geçirildi Şeyh Bedrettin'in Manisa dolaylarındaki ikl üç bin kişiyle baş kaldıran Torlak Kemal adlı halifesi de aynı ordu tarafından yenilerek Manisa şehrinde asıldılar.

Şeyh Bedrettin, kendisine bağlı güçlerin yenilgisini öğrenince Türkistan'a geçmek amacıyle İznik'ten kaçtı. Kastamonu'dan geçerken kendisini misafir eden İsfendiyaroğlu, Bedrettinin Kırım'a gitmesini daha uygun bulduğundan Sinop'tan gemiye bindirilerek yola çıkarıldı. Bir deniz savaşından ötürü geminin Eflâk kıyılarına yanaşması Şeyh Bedrettin'in Türkistan'a kaçma düşüncesini değiştirmesine yol açtı. Kimi tarihçilere göre, Deliorman yöresine geçerek, kazasker olduğu zamanlardan tanıdığı kişilerle ilişkiler kurdu ve öğretisine bağlı bulunan halkı padişaha baş kaldırmaya çağırdı. Kimi tarihçiler de Bedrettinin «Nurül kulûb» adlı eserini padişaha sunarak affedilmek için Deliorman'a geçtiği kanısındadır. Hangi şartlar altında olursa olsun, Şeyh Bedrettin, Çelebi Mehmet'e tutsak düşmüş ve 1420 yılında Serez kasabasında asılmıştır.

Kaynağını eski Türk geleneklerindeki toplumcu ahlâktan aldığı öne sürülen Şeyh Bedrettin *Varidat* adlı yapıtında (Çev. Cemil Yener) dinlerin varsaydığı cennet, cehennem de gerçek değildir *(Varidat* sf. 62 63). Melek de şeytan da insan kişiliğinin ürünüdür. Ölümden sonra dirilme olmayacaktır. «Çünkü» bütün aşamalar cisimler aleminde toplanmıştır. Cisim ortadan kalkarsa, ne ruhlardan, ne de başka soyut varlıklardan iz kalır.» (sf. 68). İnsanlar birbirlerine ya da paralara, altınlara, yiyeceklere, üne şana tapmaktadırlar. «Bilmedikleri için de Yüce Tanrıya taptıklarını sanıyorlar.» (sf. 65)

Bedrettinin yaşam-ölüm, ölümden sonra dirilme konularındaki görüşlerinde idealizme karşı olduğu çok açıktır. Gizemciliğin tanımlama korkusu, idealizmin kuşkuculuğu yoktur onda. Materyalizmin karşı olduğu düşün sistemlerine, bunların evreni, dünyayı, insanlara ilişkin olguları tanımlama biçimlerine kesinlikle aykırı düşen görüşler ileri sürer. Bu kuramların özüyle bağdaşamaz. Söz gelimi idealist düşünürlerin tutunmaya çalıştıkları dallardan biri olan rüyaların tanımını yaparken çağdaş psikolojinin verimlerine koşut görünür. «Belki de düşte görünen şey, görünenin dışında yoktur ve düş uykudaki hayallerdir.. Adam uyanıkken varlıkları hayalinde nasıl canlandırıyorsa, uykuda da öyle canlandırır... Bunun içindir ki, uyumakta olan bir kimse, düşünde ancak bildiği, gördüğü, işittiği uyanıkken tasarladığı ya da bunlarla ilgili şeyler görür. Eğer düş, ruhlarla soyut varlıkların bağlantısı olsaydı, insanın, düşte gördüğü şeyler arasında, hiç görmediği ve işitmediği ya da hiç tasarlamadığı güzelliklerin kendileri ya da benzeri bulunurdu. Oysa böyle şey olmaz. Çünkü görünenler hayal edilenlerdir.. Kısacası düş, uyuyanın somutlaşan hatırlamalarıdır.» *(Varidat,* sf. 74).

Bedrettin'in yaşamı, sürgün edilişi, öldürülüşü, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile ilişkileri eski ve çağdaş tarihçilerin araştırmacıların konusu olmuş görüşleri yorumlanarak yaşantısı ile koşutluklar ya da uyuşmazlıklar belirtilmiştir. Gerçek onun öğretisi ve öğretisine temel olan ilkeleridir. Yapıtlarında açık seçik görünen bu ilkelerdeyse kulluk ve sahiplik, zenginlik ve fakirlik ayrımı gibi feodalizmin, sonra da kapitalist düzenin kabul ettiği toplumsal olgulara karşı çıkılmaktadır.

Yapıtları: «Ukudü'l-cevâhir», «Letâif-ûl İşâret», «Camü-ul fusûleyn», «Teshil», «Nûrül Kulûb», «Varidat» adlarını taşıyor.

NAZIM HİKMET'İN
BEDREDDİN DESTANINDAN

Bu göl İznik gölüdür.
Durgundur.
Karanlıktır.
Derindir.
Bir kuyu suyu gibi
içindedir dağların.

Bizim burada göller
dumanlıdırlar.
Balıklarının eti yavan olur,
sazlıklarından ısıtma gelir,
ve göl insanı
sakalına ak düşmeden ölür.

Bu göl İznik gölüdür.
Yanında İznik kasabası.
İznik kasabasında
kırık bir yürek gibidir demircilerin örsü.
Çocuklar açtır.
Kurutulmuş balığa benzer kadınların memesi.
Ve delikanlılar türkü söylemez.

Bu kasaba İznik kasabası.
Bu ev esnaf mahallesinde bir ev.
Bu evde
bir ihtiyar vardır Bedreddin adında.
Boyu küçük
sakalı büyük
sakalı ak,
çekik çocuk gözleri kurnaz
ve sarı parmakları saz gibi.

Bedreddin
ak bir koyun postu üstüne
oturmuş.
Hattı talik ile yazıyor
«Teshil»i.
Karşısında diz çökmüşler
ve karşıdan
bir dağa bakar gibi bakıyorlar ona.
Bakıyor :
Başı traşlı
Kalın kaşlı

ince uzun boylu Börklüce Mustafa.
Bakıyor :
Kartal gagalı Torlak Kemal..

Bakmaktan bakıp usanmayıp
bakmağa doymıyarak
İznik sürgünü Bedreddine bakıyorlar..

Behişti (? - ?). Şair, tarihçi Asıl adı Sinan Çelebi'dir. Bayezid II tarafından (1447 1512) yetiştirildi, kısa süre Sancakbeyliği dışında, yaşamı sarayda geçti. Bir ara gözden düşünce Herat'a kaçtığı, orada Ali Şir Nevaî ve Molla Câmi ile tanıştığı söylenir. Hüseyin Baykara'nın «şefaat» mektubu ile İstanbul'a dönmüş, «Kerem» redifli bir gazel sunarak yeniden padişahın yakınları arasına girmiştir. İlk Hamse yazarlarından biri olduğu ileri sürülen Behiştinin ***Leyla ve Mecnun***, ***Bihişti Tarihi***, ***Vakay Name-i Bihişti*** adlı eserleri biliniyor.

Nihat Behram

BEHRAM Nihat (Kars 1946). Şair. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde okudu. Devrimci düşünce ve eylemleri nedeniyle lise öğrenimi sırasında başlayan kovuşturmalara uğradı. Daha sonra ***Halkın Dostları*** dergisinin sorumlu yöneticisiyken, dergi sıkıyönetimce kapatıldı ve kendisi tutuklandı (1971). Behramın ilk şiirleri ***Soyut***, ***Yordam*** ve ***Yeni Gerçek*** dergilerinde yayımlandı (1965-68). İlk şiirlerinde yaşamından kaynaklanan devrimci duygulara dayanan bir öz ve yer yer İkinci Yeni'nin etkisinde kalan bir biçim vardır. 1969'dan sonraki şiirlerinde devrimciliği bilimsel ilkelere dayanan bir öz ve 1960 Toplumcu - gerçekçi kuşağının anlatım olanaklarını zorlayan ve geliştiren bir biçim belirginleşmeye başlar. Sözcük ve konu açısından varsıldır. Ana teması bakımından kent yaşamına bağımlı olmasına karşılık şiirinde doğa ve doğa yaşaları geniş bir yer tutar. Şiirlerini ***Hayatımız Üstüne Şiirler*** (1972) (Sıkıyönetimce toplatıldı. Daha sonra aklanarak satışı serbest bırakıldı). ***Fırtınayla Borayla Denenmiş Arkadaşlıklar*** (1974), ***Dövüşe Dövüşe Yürünecek*** (1976), ***Hayatı Tutuşturan Acılar*** (1978) adlı kitaplarda topladı. Ataol Behramoğluyla birlikte «Devrimci sanat ve kültür kavgasında» ***Militan*** adlı dergiyi (1975) kurdu. Sinema oyuncusu ve yazar Yılmaz Güney'in kurduğu «Proleter devrimci kültür mücadelesinde» ***Güney*** adlı dergide kuramsal yazılar yayımladı (1978). Ayrıca ***Darağacında Üç Fidan*** (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan (1976), ***Ser Verip Sır Vermeyen Bir Yiğit*** (İbrahim Kaypakkaya-Hayatı ve Mücadelesi) (1977), ***Sol Kendini Anlatıyor*** (1978) adlı belgesel anlatı ve söyleşi kitapları, çocuklar için yazdığı ***Göğsü Kınalı Serçe*** (1976) ve ***Kuyruğu Zilli Tilki*** (1979) adını taşıyan masal kitapları vardır.

(E.C.)

NİHAT BEHRAM'DAN Şiir

KUŞ TAKVİMİ

1

Kuş uçar
aman ne güzel uçar kuş
çözülür göğsünden bulutların düğümü
toplanır kanat uçlarına

Kuş uçar
onun oyuncağıdır akşam üstleri
gündüzleri yıldızlar kadar yüksektedir
dallarda yorgun düşer karanlıklar basınca

Yoksa kuşlar pamuktan mı
yoksa sihirli mi onların altında hava,
usulca konuşları
çocukların düşleri tozlanmasın diye mi

Uçan kuş beni sevindiriyor
eriyor dertlerim onların narin sırtlarında
ırmak sularına dokunan kanatlarla uyanıyorum
ve zaten bütün rüyalarımı
kuşlar taşır gözuçlarıma

Kuş uçar
ve göğsünü yukarlarda
yukarlarda
sepserin rüzgârlarla ovar

Yoksa bulutlar kuşların dağları mıdır

Kuş uçar
dayarım sırtımı ben de soğuk duvara
onları seyrederim,
avcumda gizlenmiş çocuk yumrukları gibi
yer damlaları
ceplerimde kırış kırış mektuplarımla

Uçan kuşla
azalır yorgunluğum
arkadaş olurum yıldızlarla

BEHRAMOĞLU Ataol (Çatalca 1942). Şair, çevirmen. İlk ve orta öğrenimini Kars ve Çankırı'da, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünde (1966) tamamladı, daha sonra Sovyet Yazarlar Birliği'nin çağrısıyla (1972-1974) Moskova Devlet Üniversitesi'nde Rus ve Sovyet edebiyatı konusunda çalışmalarını sürdürdü. İlk şiirlerini ***«Yeni Çankırı»***, ***«Yeşil Ilgaz»***, ***«Ilgaz»*** gibi dergi ve gazetelerde Ataol Gürus imzası ile yayınlayan Behramoğlu, daha sonra

Atsol Behramoğlu

«Varlık», *«Yelken»*, *«Dost»*, *«Ataç»*, *«Elif»* *«Evrim»*, *«Yapraklar»* dergilerinde yazdı. Okuduğu fakültede bir şiir yarışmasında (bk. *Hisar*, Şubat 1964) birincilikle ödüllendirildi. TİP'sine üye oldu (1962), partinin ilk örgütlenme çalışmalarına katıldı. Okulda bir bildiri dağıtma nedeniyle sıkıyönetim tarafından (1964) Ankara dışına çıkarıldı, Çorum'da bir süre sürgün yaşadı. Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun ilk 10 kurucu üyesi (1965) arasında bulundu, aynı yıl *«Dönüşüm»* dergisinin sahipliğini üstlendi. Trabzon'da daha sonra Malazgirt'te (1968 - 1970) yedeksubaylığını sürgün olarak tamamladı. Aynı yıl yurtdışına çıktı İngiltere ve Fransa'da çeşitli işlerde çalışarak (gece bekçiliği, otel yazmanlığı, öğretmenlik) dil ve edebiyat öğrenimini sürdürdü. Türkiye'ye dönüşünde (1974) Şehir Tiyatroları'nda dramaturg olarak görev aldı. Kardeşi Nihat Behram'la birlikte yayınladığı (1975) *«Militan»* dergisi 18. sayısıyla yayınını durdurmasından sonra *«Sanat Emeği»* dergisinin (1978) kurucuları arasında bulunan Behramoğlu iki dönem Türkiye Yazarlar Sendikası yönetim kurulu üyeliğinde bulundu ve sendika genel sekreterliğine (1979) seçildi.

Behramoğlu'nun toplumcu - gerçekçi gelenekle tanışık olmayan ilk şiir yapıtı *«Bir Ermeni General»* (1965), daha çok Orhan Veli Atilla İlhan etkilerine açık tutularak, yer yer yergi arayan betimlemelerin de yardımıyla, kendine dönük bireyin çevreyle olan uyuşmazlıklarını, iç sıkıntılarını konu edindi. Malazgirt'e dek uzayan yedeksubaylık serüveni (1970) *«Yeni Dergi»*, İsmet Özel'le birlikte yayınladığı *«Halkın Dostları»* dergilerindeki ürünleriyle, toplumcu gerçekçi şiir geleneğiyle bağlar kurmasına neden oldu. Daha sonraki şiir yapıtlarıyla, Rus ve Sovyet edebiyatından yaptığı başarılı çevirilerle, yazın kültür konularını içeren yazılarıyla kuşağın önde gelen adlarından birisi sayıldı.

Başlıca yapıtları: Bir Ermeni General (1965) *Bir Gün Mutlaka* (1970), *Yolculuk Özlem ve Cesaret Şiirleri* (1974). *Ne Yağmur Ne Şiirler* (1976), *Kuşatmada* (1978).

(T.S.)

BEKİR Sami (Bandırma - 1879 / İstanbul 1934): Asker. Harp Akademisi'ni bitirince (1902) «mümtaz yüzbaşı» olarak orduya katıldı. Balkan Savaşına değin çeşitli birliklerde bulundu; Erzincan, Erzurum ve İstanbul'daki askeri okullarda öğretmenlik etti. Balkan Savaşında bağımsız İşkodra Tümenine komuta eden Binbaşı Bekir Sami Bey, daha sonra Almanya'ya, Karlsruhe Satınalma Komisyonu Başkanlığına atandı. Birinci Dünya Savaşında çeşitli yerlerdeki çarpışmalarda gösterdiği başarılardan dolayı nişan kazandı, yarbaylığa yükseltildi.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında 56. Tümen Komutanı ve 17. Kolordu Komutan Vekiliydi. Bursa'ya gidérek tümenini orada kurmaya, Kuvayı Milliyenin çevrede güçlenmesi için çalışmaya başladı. 20 bin kişilik düşman kuvvetlerine karşı Bursa'yı 2.500 kişiyle savunma girişiminde bulunduysa da kentin Yunanistan eline geçmesinin önleyemedi. Bu nedenle Meclis'te ağır biçimde suçlanan Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal tarafından savunuldu. Ancak, Meclisin sert tepkisini yatıştırmak için görevinden alınarak (15 Temmuz 1920) Antalya - Muğla Havalisi Komutanlığına, daha sonra Kuzey Kafkasya askeri temsilciliğine atandı. 1921 Nisan'ında ordudan ayrıldı. İstanbul Hükümeti tarafından, Kuvayı Milliye'nin yöneticilerinden olduğu gerekçesiyle, askerlikten çıkarılmasına ve idamına karar verilmişti (15 Haziran 1920). Devlet Demiryolları İstimlâk Müdürü iken öldü. Anıları yayımlanmamış, *Zafer Kitabeleri* adlı kitabı basılmıştır.

BEKTAŞ, Cengiz (Denizli 1934). Mimar, şair. 1959'da Münih Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Alman Şehircilik Akademisi kurslarını izledi (1960). 1959-62 arasında Prof. Fred Angerer ve Baron von Branca ile çalıştı. Gine bu yıllarda Selçuk Yerleşme Çekirdekleri üzerine'e sınavını vermediği bir doktora çalışması yaptı. 1962 sonunda yurda döndü. Bir Yıl Orta Doğu Teknik Üniversitesinde çalıştı, 1963 denberi bağımsız mimar. 1967-69 arasında bir mimarlık yüksek okulunda öğretim görevlisi olarak da çalıştı. Yurt dışında ve içinde yirminin üzerinde mimarlık, şehircilik yarışmasında ödül aldı. Uygulanmış yapıtları arasında en önemlileri şunlardır: Ankara'da *yabancı çocuklar için ilkokul* (1964), Çankaya'da *Komutanlık Konutları* (1965-66), Ankara'da *Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Md. Yapısı.* (1964-67, Oral Vural ve Vedat Özsan'la birlikte), *Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliği Yapısı* (1966-71, Oral Vural ve Vedat Özsan'la birlikte), Etimesgutta *cami* (1965 - 67), *Denizli Merkez Bankası* (1970 - 75), Denizli'de *Babadağlılar Çarşısı* (1973 - 76), Ankara'da *Türk Dil Kurumu Yapısı* (1972 - 79).

Pek çok dergi ve güncede deneme, mimarlık, gezi yazıları, şiirleri, konferansları ve Halk Yapı Sanatı üzerine araştırma ve yayınlarıyla tanındı.

Yapıtları: Şiir Kitapları: *Kişi* (1964), *Akdeniz* (1970), *Mor* (1974, TRT Başarı Ödülü), *Dört Kişiydiler Bir de Ben* (1975), *Yeryüzünün Yüreği* (1978), *Yerdeli Gökdeli* (1979). Çevirileri: *Sappho* (Şiirlerinin çevirileri, üzerine tartışmalar. Azra Erhat'la birlikte, 1978). Deneme: *Mimarlıkta Eleştiri* (1967, Türk Dil Kurumu Ödülü), *Bedri Rahmi Nakışlı Bir Deneme* (1975). İnceleme: *Kocasinan* (Derleme, 1968) *Halk Yapı Sanatından Bir Örnek: Bodrum* (1977). Bektaş'ın önemli yapıtları Ankara'da Yaprak Yayınevi'nce bir kitapta toplanmışlardır.

CENGİZ BEKTAŞ'TAN bir şiir

İNANÇ ÇİÇEKLERİ

Her yanımız çiçek
«Sevmek» çiçekleri
Yaşamayı sevmek
Çalışmayı sevmek

Sevmek işimiz
Elimizin usumuzun emeğini
Dolu dolu
Yüreğimiz titreyerek
Sevmek işimiz

Bizden olanı
Dosdoğru sevmek
«Dostuna dost düşmanına düşman»
Olmayı bilerek

işimiz sevmek
Yerimizi yurdumuzu
Suda yelde ateşte
Sevmek birliğimizi

Cengiz Bektaş

Belediye. Bir kent ya da kasabada su, aydınlatma, kanalizasyon, sokak, cadde yapımı, esnafın denetimi, yolcu taşıma, temizlik v.b. kamu hizmetlerine bakan üyelerini halkın seçtiği karar organları. «Devair-i beldiye-belediye daireleri». Arapçada kent ve büyük kent anlamına kullanılan **beled** ve **belde** sözcüklerinden oluşmuştur. Cumhuriyetten önce ilk kez, 1854 yılında İstanbul'da şehreminlik ve şehir meclisi kurulmuş, 1876 Anayasası İstanbul ve taşra belediyelerinin örgütlenmesini seçim kuralına bağlayarak özel bir yasa çıkarılmasını öngörmüştü. (madde 112). II. Meşrutiyet döneminde «Dersaadet Belediye Teşkilâtı Kanunu» (1908) adiyle çıkarılan yasa İstanbul belediyesinin örgütlenmesini esasa bağladı. 1930'da, tüm belediyelerin kuruluş, görev ve yetkilerini saptayan 1580 sayılı Belediye Kanunu» yürürlüğe kondu.

Günümüzde nüfusları iki binden yukarı olan köylerle il ve ilçe merkezlerinde belediye örgütleri kurulmuştur. Belediyelerin en yüksek karar organı Belediye Meclisleridir. Meclislerin üye sayısı köy ya da kasabanın nüfusuna göre hesaplanır. Meclisler, ekim, şubat ve haziran aylarında belediye başkanlarının başkanlığında olağan toplantılar yaparlar. Bütçe, çalışma izlencesi, gereksinmeleri karşılamak için gelir temini, belediye zabıtasının yönetmeliği, yöresel fuar, şenlik düzenlemeleri v.b. konularda tüm çalışmalara ilişkin karar yetkisi belediye meclisinindir.

Belediye meclisleri kendi içinden bir yıl için Belediye Encümen üyelerini seçerler. Encümenler belediyelerin daire başkanlarıyla seçilmiş üyelerden oluşan yürütme organlarıdır. Meclisin seçtiği üyelerin sayısı daire başkanlığının yarısını geçemez.

Başkanlar. Belediyelerin temsilcisi ve yürütme organının başıdır. 19.7.1963 gün ve 307 sayılı yasa hükmüne göre doğrudan seçmenler tarafından seçilirler. Seçim dönemi içinde, meclisin üçte iki çoğunluğunun oyu ile düşürülmeleri olanağı vardır. Yetersizlik nedeniyle düşürülme durumunun Danıştay'ca onanması gerekmektedir.

Özellikle çarpık kapitalistleşmeye bağlı olarak, kırsal alanlardan, kentlere büyük kalabalıkların akması nedeniyle nüfus patlamaları (bkn. kentleşme) belediye örgütlerinin çalışma koşullarını güçleştirmiş, taşımacılık, alt yapı tesisleri gibi birincil önem taşıyan gereksinmelerde yaşamın, uygarlık ölçütlerinin gerisinde kalmalara yol açmıştır.

(A.C.)

BELE Refet (İstanbul-1881/İstanbul-1963) Asker, siyaset adamı. Harp Akademisini bitirince (1912) Birinci Dünya Savaşına katıldı; Filistin cephesinde, İkinci Gazze savaşında başarı kazandı. Merkezi Sıvas'ta bulunan 3. Ordu'ya bağlı 3. Kolordu komutanlığına atanınca Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a giderek Kurtuluş Savaşına katıldı. Ancak, Amasya Genelgesini (tamimini) istemeyerek de olsa imzalamıştı. Genelgenin gereğini yerine getirmek amacıyla, Samsun'a çıkan bir İngiliz müfrezesinin İç Anadolu'ya gitmesini engelledi. Bu nedenle İstanbul Hükûmeti tarafından görevine son verildi. Erzurum ve Sıvas Kongrelerine katılarak bu kongrelerde Mustafa Kemal'e karşı Amerikan mandasını savundu. Daha sonra Aydın çevresindeki ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Refet Bele, bu görevinde başarılı olunca Ordu Müfettişliğine atanmak istediyse de isteği olumlu karşılanmadı. Güney Cephesi Kuvayı Milliye Komutanlığına getirildi. Daha sonra Çerkes Ethem kuvvetlerini izlemekle görevlendirildi. Ancak, bu görevini savsakladığı gerekçesiyle Mustafa Kemal'in «Söylev»inde eleştirildi. Kurtuluş Savaşının son yıllarında generalliğe yükseltildi ve İçişleri Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığına getirildi. Daha sonra Yunanlılarla savaşta hatalı davrandığı gerekçesiyle görevlerinden alınarak Milli Savunma Bakanlığı (1921) ve Doğu Trakya'yı teslim almakla (1922) görevlendirildi. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal'in çevresine karşıt bir tutum takınarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına girdi. «İzmir suikastı»yla ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle yargılanıp beraat eden generaller arasındaydı. Bu yargılanmadan sonra milletvekilliğinden ve askerlikten çekildi (1926). 1935 - 1939 ve 1946 - 1950 dönemlerinde yeniden milletvekili seçildi.

Refet Bele

BELEVİ Faruk (İzmir - 1956). Karikatürcü. Ziraat Fakültesi'nde öğrenim gören Belevi, *«Demokrat İzmir»* gazetesinde karikatür çizmiş; *«Çarşaf»* karikatür yarışmasında başarı ödülü ve Karikatürcüler Derneği Özel Ödülünü almıştır (1977).

BELGE Murat (İstanbul - 1944) Eleştirmen. İngiliz Lisesinden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Bitirdiği bölüme asistan olarak girdi. İngiltere'de Susse Üniversitesinde çalışmalarda bulundu. Doktora tezini verdi. Öğretim üyeliği görevine devam ederken, gizli siyasal eylemlere katıldığı savı ile sıkıyönetim Komutanlığı'nca tutuklandı. (1971) Hüküm giydi. Af yasası uyarınca cezasını bitirmeden tahliye edildi (1973). Üniversitedeki görevine döndü.

«Papirus», *«Yeni Dergi»*, *«Halkın Dostları»* kendi yayım, *«Birikim»*, *«Politika»*, *«Cumhuriyet»* gazete ve dergilerinde yazılarıyla tanındı.

İngilizceden yaptığı çevirilerle bir çok

önemli edebiyat ve fikir yapıtının dilimize kazandırılmasında yararlı oldu. Eleştirmelerini kitap halinde toplamadı.

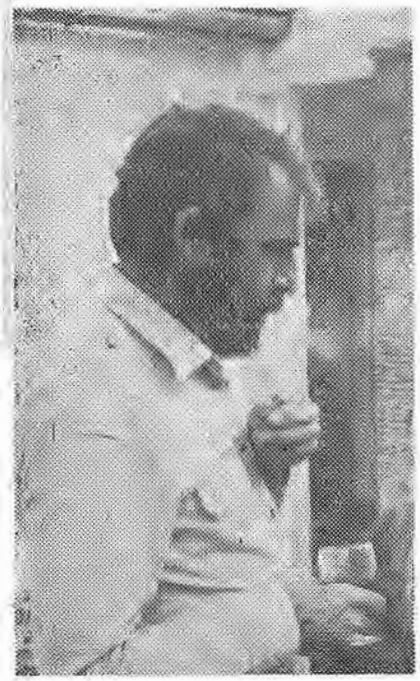

Murat Belge

BELGER Nihat Reşat (İstanbul - 1882 - İstanbul 1961). Profesör doktor, politikacı, Yüksek öğrenimini Askeri Tıbbiye'de tamamladı (1900). Abdülhamid II. döneminde Paris'e kaçtı. Orada Prens Sabahattin, Ahmet Fazlı, Hüseyin Sirat v.b. ile birlikte «Teşebbüsi Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti»nin kurucuları arasında yer aldı (1902). Lozan konferanslarına katılan Türk kurulunda basın müşavirliği yaptı. Yalova Kaplıcaları'nda baş-

Nihat Reşat Belger

hekimlik (1936), İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi hidrokümatoloji ve terapötik kürsüsünde profesörlük etti. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. İlk Menderes kabinesinde Sağlık bakanı olarak çalıştı (22 mayıs-19 eylül). 27 mayıs 1960'dan sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Kurucu Meclise üye seçildi. Legion d'Honneur nişanı sahibidir.

BELLİ Mihri (Silivri - 1916). Türkiye Emekçi Partisi'nin genel başkanı. Yüksek öğrenimini Amerika'da Missisipi Üniversitesi'nde tamamladı. Ülkeye dönünce İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Nuri İyem, Dr. Müeyyet Boratav, Dr. Cezmi Ulucan, Semih Yazıcıoğlu v.b. ile birlikte. gizli, İlerici Gençlik Birliği adlı örgütü kurup yönettiği savı ile tutuklandı. Bir buçuk yıla hüküm giydi. Cezasını bitirip tahliye olunca ülke dışına çıktı. Af yasasının çıkması üzerine döndü (1950). Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, Mehmet Bozışık, Halil Yalçınkaya v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile tutuklandı (1951). Yedi yıla hüküm giydi. 1960'dan sonra da yönetimine katıldığı *«Yeni Yol»* dergisinde *«Toprak Reformu»* adlı yazısıyle 142. maddeye aykırı eylemde bulunduğu savı ile 3 ay 18 gün tutuklu kaldı. Beraat etti. Sonra E. Tüfekçi takma adıyle *«Yön»* dergisinde yazmaya başladı (1964-65). Malatya'da toplanan II. Kongreyi izleyen evrede Türkiye İşçi Partisi yöneticilerine karşı tutum alarak Senatör Suphi Karaman, İlhami Soysal, Erdoğan Başar, Şevki Akşit v.b. ile birlikte *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği bir konferans-

Mihri Belli

tan ötürü tutuklandı (mart 1968) Beraat etti. 12 mart döneminde uzun süre ülke dışında yaşadı.

«Yön», *«Türk Solu»*, *«Aydınlık»* dergilerinde çıkan yazıları ve konferanslarında

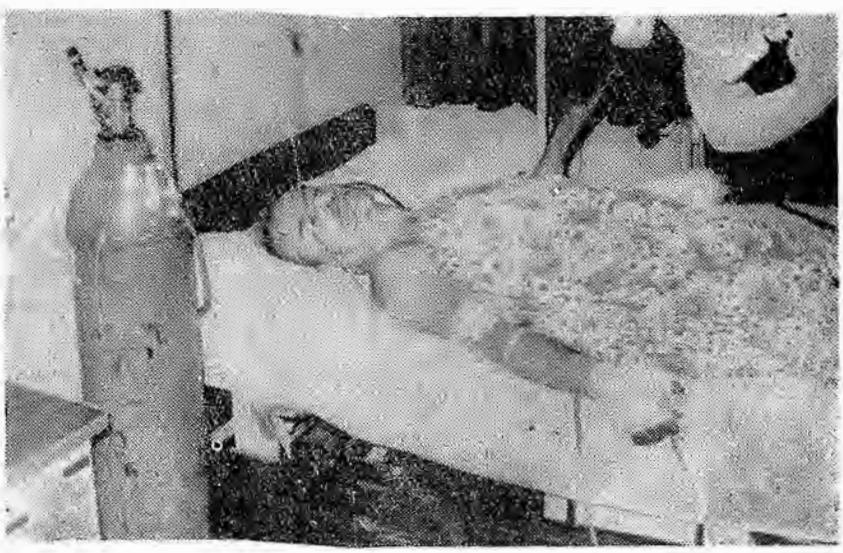

Mihri Belli 1979'da silâhlı bir saldırı sonucu ağır yaralandıktan sonra hastahanede

1965 sonrası Türkiyesi koşullarında «devrim stratejisi» üzerine görüşlerini işleyen Belli «ikili anlaşmalar, Nato bağdaşıklığı ve A.B.D. üsleriyle emperyalizme tâbi olunması» gibi nesnel koşullar nedeniyle «Türk devrim stratejisinin hedefinin demokratik devrim olarak saptanması» gerektiğini savunur. Türkiye proleteryasının devrimci niteliğinin yanısıra, o aşamada —«Köy ve kent küçük burjuvazisi», «küçük burjuva bürokrasisi» terimleriyle karşıladığı— küçük burjuvazinin devrimci nite-

fiğinin tarihsel bir olgu niteliği taşıdığını ileri sürer. Çünkü, «asker - sivil aydın zümre ile işbirlikçi sermaye - feodal ağa arasında tam bir uzlaşma» olası değildir. Bu nedenle, «Türk ulusuna, ulusal gelişme olanaklarını sağlayacak olan, toplumu daha ileri bir devrim aşamasına vardıracak olan demokratik devrim»dir. Demokratik devrim devrimcilerin güçbirliği ile oluşacaktır. Burada öncülük sorunu ikincil planda kalmalıdır. Belli, «Bugünün Türkiyesi'nde Devrimci Eylem Nedir?» konulu bir açık oturumda, C.H.P.'nin ortanın solu ilkesi yolundaki girişimlerini, demokratik devrim perspektivinden değerlendirirken şöyle konuşur

«Halk Partisinin ne olduğunu biliriz. Fakat Halk Partisi heterojen bir bütündür, heterojen bir örgüttür, menşei gereği böyledir. Halk Partisi, İstiklâl Savaşının önüne geçmiş olan örgüttür de aynı zamanda. Halk Partisi bir zamanlar, Mustafa Kemal'in başında bulunduğu bir örgüttür de aynı zamanda. Ve ortanın solunu ben Halk Partisi'nin Kemalist kökenine dönüşü şeklinde olumlu olarak karşılıyorum. Ve bunun devrimci, sosyalist, marksist bir tutum olduğu kanısındayım.» *(Türk Solu*, sayı 105, 18 kasım 1968).

Mihri Belli, affyasası ile ülkeye dönüşünden sonra Türkiye Emekçi Partisi'ni kurmuş, partiye genel başkan seçilmiştir (23 şubat 1975): İstanbul'da bir silahlı saldırı sonucu ağır yaralanmasına karşın ameliyat sonucu iyileşmiştir (1979).

BENER Hikmet Erhan (Lefkoşe - 1928). Romancı. Orta öğrenimini Kayseri Lisesi'nde (1946), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1950). Maliye Müfettişliği, Hesap Uzmanlığı (1954 - 55), Hazine Genel Müdür Yardımcılığı (1963), Paris Elçiliğinde Mali Müşavirlik (1963), Hazine Müşavirliği (1963 - 66) v.b. devlet görevlerinde bulundu. 1950'de müfettiş muaviniyken Ankara'da ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savıyla tutuklandı. Beraat etti.

İlk şiir ve hikâye deneyimlerini *Erciyaş*, *Yedigün*, *Seçilmiş Hikâyeler* (1945-1951) dergilerinde yayımlamıştı. 1952'den sonra *Varlık*, *Dost*, *Vatan* dergi ve gazetelerinde çıkan hikâyelerinde kişiliğini buldu. Hikâyelerinin yanısıra psikolojik ögeleri ön planda tutan romanlar yazdı. Yeni bir roman anlayışı peşinde olmaktan çok sevimli, kıvrak, bir anlatım kurma çabasında olduğu görüldü. *«Kötü Bir Oyun»* adlı oyunu ile 1979 yılında *«Hürriyet»* gazetesinin kurduğu Muhsin Ertuğrul Oyun Yarışması'nda ödüllendirilen dört yazar arasına girdi.

Yapıtları : Sesler (şiirler, 1948), *Acemiler* (roman, 1952), *Gordium* (roman, 1956), *Loş Ayna* (roman, 1960), *Ara Kapı* (roman, 1961), *Kedi ve Ölüm adiyle* (Fr. çev. bas. 1965, Japonca çev. bas. 1967), *Baharla Gelen* (roman, önce fr. çev. bas. 1967, 1969), *Yalnızlar* (roman, 1977).

BENGİSU, Lerzan (1906). Ressam. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Feyhaman Duranın, sonra Paris'te Andre Blok'un öğrencisi olan Bengisu, heykel çalışmalarında malzeme olarak seçtiği ağaç yontma yapıtlarıyla tanındı. Türkiye dışında özellikle Amerikanın çeşitli kentlerinde sergiler düzenledi, yapıtları genellikle oradaki müzelerde bulunmaktadır.

BENGÜ Vedat Örfi (Istanbul 1900 - İstanbul 1953). Oyun yazarı, tiyatro ve sinema oyuncusu, rejisörü. Babası da dedesi de paşaydı. Tiyatroya ilgi duydu. Mısır'da, Fransa'da çeşitli filmlerde oynadı, reji yaptı. 1924'de *Vefacı Ferağ* adlı oyunu Darülbedayi'de sahnelendi. *Beyaz Baykuş* (1940'da basılmıştır), *Kanun Adamı*, *Bir Doktorun Ödevi*, *Balo Kaçakları*, *Fırıldak* adlı oyunları vardır.

BENİCE Ateş (Karabük - 1947). Karikatürcü. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim bölümüne girdi; bitiremeden ayrıldı. Karikatür yaşamına önce çizgi filmlerle başladı. Bir süre Tonguç Yaşar ile sürdürdüğü çalışmalarına, daha sonra tek başına devam etti.

Akşehir'deki bir çizgi film yarışmasında 3.lük ödülü (1975), Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü'nün düzenlediği kısa film yarışmasında ise 2.lik ödülü (1977) kazandı. Aynı yıl *«Çarşaf»* gülmece dergisinde karikatürleri de yayımlanmağa başlanan Benice, Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği «Nasreddin Hoca» konulu çizgi film yarışmasında Bülent Arabacıoğlu ile birlikte hazırladıkları yapıtla 2.'lik ödülü aldı (1979).

BENİCE Ethem İzzet (İstanbul 1903/1967). Romancı, gazeteci. Galatasaray Lisesi'nde, Yüksek Deniz Ticaret Okulunda okudu. Kars ve Siirt milletvekillikleri (1942 - 1950), öğretmenlik, Şehir Meclisi üyeliği yaptı. *«Açık Söz»*, *«İkdam»*, *«Son Telgraf»*, *«Gece Postası»* gazetelerini çıkardı. *«Vatan»*, *«Son Saat»*, *«Milliyet»* gazetelerinde de başyazarlık yapan Benice, yaşadığı çağın sanat gelişmelerinden uzak, ancak kolay bir anlatımla halkın beğenisini kazanan aşk ve serüven romanları yazdı

Yapıtları: Çıldıran Kadın (1927), *Istırap Çocuğu* (1927), *Yakılacak Kitap* (1927), *Aşk Güneşi* (1930), *Gözyaşları* (1932), *Beş Hasta Var* (1932), *On Yılın Romanı* (1933), *Yosma* (1936), *Sen de Seveceksin* (1942), *Foya* (1944), *Ben Hiç Sevmedim* (1947), *Pota* (1950), *Adsız Şehit* (1964).

BENK Adnan (Paris-1922). Yazar, Çevirmen. Orta öğrenimini Kadıköy Sen Jozef Fransız Lisesi'nde (1941), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1946) Asistan ve doçent (1954) oldu.

İstanbul (1943 - 1944) ve *«Küçük Dergi»*deki (1952 - 1954) şiir ve deneme yazılarından sonra, *«Dünya»* gazetesinde uzun yıllar tiyatro, edebiyat, resim ve sinema eleştirileri, çeviri romanlar yayımladı. *«Ataç»* dergisinin Çağdaş İnsancılık özel sayısında çıkan (aralık 1962) Geeton Picon'dan çevirdiği yazı T.C. kanununun 142. maddesine aykırı görüldüğünden bir süre tutuklu kaldı; yargılandı, beraat etti *Meydan Larousse* ansiklopedisini yönetti. İlgiyle izienen deneme ve eleştirilerini kitap olarak yayımlamadı.

BENNECİ Celal Zühtü (Manastır - 1907 - İstanbul 1956). Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini, ailesiyle birlikte yerleştiği İstanbul'da tamamladı. Bir süre devlet hizmetinde çalıştı. «Komünizm leyhinde faaliyette bulunmaktan ötürü 3. kolordu Askeri Mahkemesi'nde yedi buçuk yıla hüküm giydi (1931). Sonra Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner çevresiyle ilişki kurdu. 1944'te Reşat Fuad, Zeki Baştımar, H. İ. Dinamo, Suat Derviş v.b. ile birlikte Ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu saviyle tutuklandı. Ankara Garnizon Mahkemesi'nde yargılandı. Beraat etti. Cemiyetler Kanunu'ndaki «sınıf esasına dayalı» parti ve sendikaların kurulmasını yasaklayan hükmün kaldırılması üzerine Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Sosyalist Emek-

Ethem İzzet Benice

çi ve Köylü Partisi Hareketine katıldı. Parti kapatılınca, öteki yöneticilerle birlikte İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca tutuklandı (aralık 1946), Üç yıla hüküm giydi (1948). Cezasını bitirip çıkınca (nisan 1949) yaşamını İstanbul'da bakkallık yaparak sürdürmeye başladı. Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuad, Zeki Baştımar, Mehmet Bozışık, Halil Yalçınkaya, Ahmet Fırıncı, Mihri Belli v.b. ile birlikte, Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile yeniden tutuklandı (1 nisan 1952). Yargılama sonunda sekiz yıla hüküm giydi 1950'de çıkarılan Af yasası uyarınca cezasının beş yıl dört ayı düştüğü için, karar günü tahliye edildi (7 kasım 1954).

Beraber Düşün ve edebiyat dergisi (1 eylül 1952 - 1 ocak 1953) 9 sayı çıktı. «Sahibi ve yazı işleri müdürü» Metin Özek. Onbeş günlük. *Beraber*'de Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, A. Kadir, Cahit Irgat, Ömer Faruk Toprak, Lütfi Erişçi, Sabri Soran, Ahmet Arif, Şükran Kurdakul gibi 1940 kuşağının sosyalist gerçekçi edebiyat anlayışına bağlı yazarları şairleriyle Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Tahsin Yücel, Ahmet Oktay, Metin Erksan, Nijat Özün bir arada göründüler. Derginin başyazılarını *Oktay Deniz (Fethi Naci) yazıyordu. «Yaprak», «Yeryüzü»* gibi ilerici dergilerin kapanışından sonraki evrede *«Beraber»* toplum ve sanat sorunlarına eğilişi, hareketli soruşturmaları, birleştirici tutumu ile, Demokrat Parti iktidarının yasakla değişiklik yaparak 142. maddenin öngördüğü cezayı beş kat arttırdığı dönemde devrimci sanatı simgeledi. Açık, kapalı baskılar ve sorumluları hakkında açılan davalar sonucu yayımını sürdürme olanağı bulamadı.

BERFE Süreyya (İstanbul - 1943) Şair. Çanakkale Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nde ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Çeşitli işlerde, yayınevlerinde ve reklam kuruluşlarında çalıştı. *«Düzlem», «Zeren», «Soyut», «Yelken», «Türk Dili», «Alan 67»* dergilerinde yayımlanan ilk dönem şiirlerinde İkinci Yeni'ci bir anlayışla bireyin kişisel sorunlarına eğildiği, soyut çağrışımlara dayanan görünümler yaratan bir dil kullandığı görülür (1963 - 67) (İlk şiirlerinde Süreyya Kanıpak imzasını kullanmıştır). Toplumsal çalkantılardan ve Yd. Sb. öğretmenliği sırasındaki köy yaşantısından etkilenerek yazdığı şiirlerini *Gün Ola...* (1969) adlı kitapta topladı. Yer yer halk edebiyatı etkisinin görüldüğü bu dönem şiirlerde yalın ve duygusal bir halkçılık egemendir. *Savrulan* (1971) adlı şiir kitabındaysa aynı anlayışın sürdüğü, toplumsal sorunlara güncel bir tavırla yaklaşıldığı ve toplumsal adaletsizliklerin yergici bir dille sergilendiği görülür. *«Birikim», «Somut», «Türk Dili», «Oluşum»* gibi dergilerde yayımlanan son dönem şiirlerinde kentsoylu dünya görüşünü alaya alan ve köktenci olmayan bir bakışla üst - yapı kurumlarını eleştiren bir tavırla yeni denemelere giriştiği anlaşılmaktadır (1976 - 79). Berfe *«Asyalı»* adlı üç sayı yayımlanabilen bir edebiyat dergisi çıkarmış (1973) ve ilkokul öğrencileri için *Matematik* (1978) adlı bir kitap da hazırlamıştır. *Kasaba* adlı şiiriyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu Kültür Yarışması'nda birinci olmuştur (1966).

BERKEL, Sabri (1909). Ressam. «D» gurubu içinde yer alan yenilikçi ressamlarımızdandır. Kuşağının içinde bulunduğu eğilimler doğrultusunda, 1945 yıllarına kadar soyut sanata karşı sert yazılarıyla da tanınan Sabri Berkel, İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda aşırı sağ görüşlerin etkisinden sıyrılarak daha liberal bir tutum aldı. Resimlerinde de aynı paralelde soyut çalışmalara yöneldi. Resim çalışmalarının yanısıra fresk ve gravür çalışmaları yapmıştır.

(O.T.)

BERKES Niyazi (Lefkoşe - 1908). Yazar, sosyolog. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı (1931). Bir süre hukuk, iktisat, tarih ve felsefe okudu. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne asistan olarak atandı (1934). A.B.D. Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji dalında uzmanlık eğitimi gördü. Ülkeye dönünce Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne asistan olarak girdi (1939). Aynı fakültede doçentliğe yükseldi (1941). Bu görevini sürdürürken, dönemin iktidarı tarafından kürsüsü kaldırılarak açığa alındı (1946). Sonra Kanada'ya yerleşti. Kanada - Montreal Mc. Gill Üniversitesi Studies ve Rserch Fakültesi'nde öğretim üyeliğine atandı (1952). Emekliye ayrılarak İngiltere'ye yerleşti (1978).

Osmanlı Türk ekonomik ve toplumsal tarihi üzerinde yoğun çalışmaları bulunan Berkes, *«200 yıldır neden bocalıyoruz»* gibi yapıtlarında Türkiye proletaryasını, Osmanlı feodalleri ve Türkiye burjuvazisi ile özdeş gibi göstermekte, feodal bir toplumdan, kapitalist bir topluma evrim gösteren Osmanlı Türk toplumunun adetâ değişmediğini vurgulamaktadır. Berkes, feodal düzenlerin evrim geçirerek eninde sonunda kapitalizme ulaşmasını öngören teorik yargıyı da reddederek, Osmanlı düzeninin kapitalizme evrilmesine olanak bulunmadığı savındadır. Berkes'e göre Atatürk'ün tamamlamak istediği toplum ve uygarlık devrimi, tamamlanamadan kalmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen «gerici güçler» Türkiye'nin bugün karşlaştığı sorunları yaratmışlardır. «Türk Devrimi» adıyla yeni bir tür bir devrim kavramı yaratan Berkes, Türkiye kapitalizminin gelişerek tekelci - büyük sermayenin oluşmasına «karşı - devrim» gözüyle bakmaktadır. Berkes'e göre, bugün «Batı» sosyalist düşünün belli başlı kimi eserlerinin çevirileri çoğalmakla birlikte, bunları asıl gerekliliği ve katkısı, düşün ve kavram disiplini eğitimi vermelerindedir; yoksa gerçek sosyalist düşün çevirilerden değil, o düşün disiplininin etkisiyle yapılacak yerli çalışmalardan doğacaktır. Türkiye'de sosyalist kuramcılığın gelişmemesini, Berkes, kopyacılık, taklitçilik, büyük sosyalist düşünürlerin devrimsel nitelikteki görüşlerinin uygulanmasındaki başarısızlığa bağlıyor. Berkes'e göre, bugünkü Türkiye toplumunun çözümlemesinin yapılması, «Türk» toplumunun geçmişindeki Doğu toplum devlet türü, İslâm dini ve Osmanlı imparatorluğu geleneği gibi (Batı toplumlarının hiçbirinin tarihinde bulunmayan) üç tarihsel ayrıcalığı görerek mümkündür. Anti-emperyalist bir ulusçu olan Atatürk de aynı sezişi benimsemiştir. Bizdeki sosyalistler, sosyalist düşünün ana fikirlerini «kutsal âyetler» gibi bellledikleri için başarılı olamamışlardır. Sosyalistlerimiz, Mustafa Kemal'i, onun toplum ve sınıf yapısı üzerindeki görüşünü, tarih arayışını anlayamamışlar, onun kurduğu «devrimci parti» geleneğinin yozlaşmasının nedenlerini de belirleyememişlerdir; sosyalistler «ulusçuluk düşmanlığı» yaptıkları için de «gericilik» onları daima ulus düşmanı olarak gösterebilmiştir. Berkes, beklenen «düşün devrimi»nin Atatürk'ün önderliğini yaptığı ulusal bağımsızlık savaşının açtığı kapının anahtarının, sosyalist düşün tarihinin doğru olarak anlaşılmasiyle yapılabileceği savındadır.

Başlıca Yapıtları: Asya Mektupları, Arap Dünyasında İslâmiyet - Milliyetçilik ve Sosyalizm, Batıcılık - Ulusçuluk - Toplumsal Devrimler, Propaganda Nedir?, Siyasî Partiler, Türk Düşününde Batı Sorunu, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, Unutulan Adam, Eski Atinada Demokrasinin Doğuşuna Dair.

(E.K.B.)

BERK İlhan (Manisa - 1916) Şair. Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu'nu bitirdikten ve iki yıl kadar ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nü bitirdi (1945). Çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliği (1945 - 55), Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayın Bürosu'nda çevirmenlik (1955 - 70) yaptı ve bu görevinden emekli oldu. İlk şiirleri Manisa Halkevi dergisinde yayımlandı (1935). Yine aynı yıl *Güneşi Yakanların Selâmi* aynı halkevinin yayınları arasında çıktı. Berk, bu ki-

tabı izleyen *İstanbul* (1947), *Günaydın Yeryüzü* (1952), *Türkiye Şarkısı* (1953), *Köroğlu* (1955) adlı şiir kitaplarında toplumcu - gerçekçi bir dünya görüşüyle ürünler verdi. Doğa, insanlar, insan ilişkileri, kentler yer yer betimleyici, yer yer saptayıcı bir tavırla ve gelecekteki İlhan Berk anlatımına gebe bir dille bu şiirlerde yer aldı. Berk'in, kelimeleri bütün kapsamlarıyla, daha ileri giderek söylersek «tarihçeleriyle» kullanma özelliği *İkinci Yeni* akımda kolayca yer almasını sağladı. Ne var ki yine bu özelliğiyle akımın içinde özgünlüğünü korudu ve akım sonrası kendi başına bir şiirce (poetika) geliştirdi. *Galile Denizi* (1958), *Çivi Yazısı* (1960), *Otağ* (1961), *Mısırkalyoniğne* (1962) adlı şiir kitaplarında Fransız şiirinin ve Fransa'daki çağdaş resim akımlarının, özellikle de Fransız gerçeküstücülüğünün etkileri görülür. *Âşıkhane* (1968), *Şenliksame* (1972), *Taşbaskısı* (1975), *Atlas* (1976), *Kül* (1978) (1979 TDK Şiir Ödülü) adlı şiir kitaplarında cinsellik, tarih ve coğrafya ana temadır. Bu dönem için Berk'in şiiri nesnelerin ve kitapsal bilgilerin şiiridir. Resim, nakış, minyatür, harita ya da kent, sokak, deniz, semt gibi olgular ve kavramlar şiirin doğmasına neden olur. Şiire konu olan nesne, kişi, olay ya da olgu kendi başına ele alınır. Her şiir, işlediği konu için ayrıntılı bir «kimlik kartı» gibidir. Bütün bunlara karşılık Berk'in şiirinde, ilk dönemlerden kalma bir doğa sevgisi, birey - toplum ilişkilerine yaklaşım, taşbaskısı 'bir resim durallığında da olsa yine de vardır.

İlhan Berk

Başlangıcından Bugün Beyit Mısra Antolojisi (1960), *Aşk Elçisi* (1965), *Dünya Edebiyatında Aşk Şiirleri* (1968), *Dünya Şiiri* (1969) adını taşıyan seçkiler yaptı ve *A. Rimbaud'nun Seçme Şiirleri*'ni (Çeviri) (1962) yayımladı. Toplumcu - gerçekçi döneminin yapıtlarından olan *Günaydın Yeryüzü* kovuşturmaya uğradı (1953). Berk, *İkinci Yeni* akımını ve kendi şiircesini temellendirmek için yazılar yazmış ve konuşmalar yapmıştır. Göründüğü başlıca dergiler şunlardır *«Ses»*, *«Yığın»*, *«Varlık»*, *«Yeryüzü»*, *«Yeditepe»*, *«Yeni Dergi»*, *«Dost»*, *«Yazı»*.

Eray Canberk

İlhan Berk'ten Bir Şiir

TUTSAK AYVAZ'IN AYVA AĞACINA SÖYLEDİĞİ

Ayva dalın uzat
Çiçek açtığın göreyim
Sen yaşıyorsan eğer
Bileyimki dünyada
Bütün güzel şeyler
Mutlâka yaşıyordur.

Biz buğdayı sevdik
Pırıl pırıl suyu sevdik
Türlü çiçeği sevdik
Buğdayı çiçeği suyu
Sevenleri sevdik

Tutsaklığı sevmedik
Kimseye sevdirmedik
Bir ağaç meyvaya durmasın
Biz ondan yanaydık.

Ben değilim o hikâyelerdeki
Gözü dövüşte olan
Ben insanları sevdim
Şavkını dağların nehirlerin
Ne ki sabahla uyanır
Onunla uyanırım ben
Ne ki güzeldir dünyamızda
Bilirim yaşıyacaktır.

(Köroğlu, 1955)

BERK, Nurullah (1906) Ressam. Cumhuriyet dönemi resim sanatında yenilikçi hareketin önde gelen adlarındandır. 1928'lerde daha gelenekçi bir çizgide bulunan Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği kurucuları arasında yer alan Berk, 1932 yılında Paris'te yaptığı çalışmalardan sonra resminde Kübist denemelere girişmiş, Türkiye'de bu akımın öncülerinden olarak adını duyurmuştur. Yenilikçi eğilimlerin bir araya geldiği «D» gurubunun isim babasıdır.

BERKÖZ Egemen (Krd. Ereğli 1941) Şair. Bolu Lisesi'ni bitirdikten sonra A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu (1959-63). Çeşitli yayınevlerinde ve reklâm kuruluşlarında çalıştı. Şiirleri 1959'dan sonra *«Yeditepe»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Yeni Dergi»*, *«Alan 67»*, *«Soyut»*, *«Evrim»*, *«Dönem»*, *«Yordam»*, *«Papirüs»* gibi dergilerde yayımlandı. İtalyacadan yaptığı çevirileri ve özellikle de şiir konusunda yazılmış yazıları vardır. İlk kitabı *Çin Askeri Ah Devran* (1966) daha çok toplumsal değişimlerden etkilenen aydının kişisel bunalımlarını, yalnızlığından kurtulma çabalarını, köy ve buna bağlı olarak Anadolu gerçeğiyle yüzyüze gelişini yansıtan şiirleri içerir. Şiirinde *İkinci Yeni*'nin etkileri görülür. Değişik dize kuruşu, çağrışımlara önem verişi ve bu nedenle kelimeleri tutumlu kullanışı *Yalnızlıklar! Yalnızlıklar!* (1977) adını taşıyan kitabındaki şiirlerin de özelliğidir. Bu özellik Berköz'ün öz ve biçim uygunluğuna varmasını da sağlar. Şiirinin temel konuları (yalnızlık, insan ilişkileri karşısındaki ürkeklik, toplumsal ve iktisadi düzensizliklere karşı duyulan öfke gibi) aynı kalmakla birlikte söyleyiş olanaklarını sürekli zorladığı ve 1960 Kuşağı içinde bu açıdan kendine özgü bir yeri olduğu söylenebilir.

(E.C.)

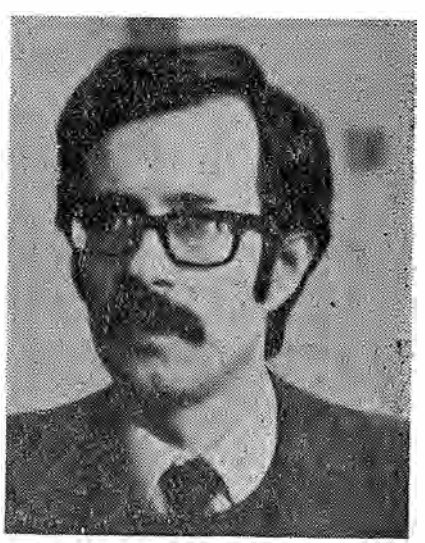

Egemen Berköz

BERKTAY Alpaslan (İzmir - 1924) Öykücü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı (1948). İki yıl kadar Ayvalık'ta serbest hekimlik yaptı. Askerlik görevini bitirdikten sonra İzmir Buca Sanatoryumunda Göğüs Hastalıkları uzmanlığı asistanlığı etti. Buca Senatoryumu ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalıştı (1971). 12 Mart döneminde uzun süre tutuklu kaldı. Beraat etti *«Kovan»*, *«Yeryüzü»*, *«Ataç»* v.b. dergilerde Mustafa Aslan adiyle yayınladığı yazı ve öykülerle Tanınan Berktay'ın *«Merdiven»* (1960) ve *«Bulutlar»* (1979) adlı iki öykü kitabı var

Berlin Antlaşması. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın aralarında imzaladıkları Aya Stefanos Antlaşması'ndan sonra, İngiltere Fransa, Avusturya Macaristan'ın beliren yeni siyasal durumu kabul etmemeleri üzerine Berlin'de toplanan Kongre sonunda imzalanan antlaşma. (13 Temmuz 1878)

6 Mart 1878'de Avusturya - Macaristan Dış İşleri Bakanı Andrassy bir kongre toplanması yolundaki önerisini yapmıştı. Rus hükümeti, savaş sonu çıkarlarına ters düşmesine karşın, Alman İmparatoru Bismark'ın da bu doğrultudaki eğilimlerini değerlendirdiğinden çağrıyı kabul zorunda kaldı. Kongreye büyük devletler temsilcileriyle aynı haklara sahip olmama koşulu ile Balkan devletlerinin temsilcileri de kabul edildiler. Almanya'nın Bismark, B.E. Von Bülow, prens Kohenlohe; Osmanlı devletinin müşir Mehmet Ali Paşa, Nafia nazırı Kara Todori Paşa, Berlin Sefiri Sadullah Bey; Rusya'nın başbakan Gorçakov; İngiltere'nin Beaconsfield, Salisbury, Lord Odo Ruselli, Fransa'nın W. H. Wadington, Kont de Saint Vallier; İtalya'nın Kont Corti, Kont de Launag tarafından temsil edildiği kongre Alman İmparatorunun başkanlığında açıldı (13 Haziran 1878). Bir ay süren çalışmalar sonucu temsilciler aralarında anlaşmaya vararak 64 maddelik antlaşma hükümlerini duyurdular.

Bu hükümlere göre, Sofya Sancağı'nın Osmanlı devletince Bulgaristan'a bırakılmasının İngiltere tarafından kabul edilmesine karşılık Ruslar da, İstanbul hükümetine Doğu Rumeli'ye girme hakkını tanıyorlardı. Öte yandan Rusya'nın Bulgaristan'ı işgal süresi dokuz ay olarak belirlenmiş; Ruslara Bulgar Prensliğinin yönetim organlarını örgütleme yetkisi verilmişti.

Aya Stefanos antlaşmasının öngördüğü Bulgaristan, Berlin antlaşmasının getirdiği hükümlere göre üçe ayrıldı. Birinci bölge Osmanlı egemenliği altında, iç işlerinde bağımsız Bulgaristan kurulması, ikinci bölgede merkez Filibe olmak üzere beş yıl süreyle atanacak Valinin hristiyan olması koşulu ile Osmanlı devletine bırakılması, Makedonya'da ise, ıslahat yapılması koşulu ile, savaş öncesindeki gibi Osmanlı devleti egemenliğinin tanınması öngörülüyordu.

Bosna ve Hersek'in Avusturya - Macaristan tarafından yönetilmesi; Batum, Kars ve Ardahan'ın Ruslara, Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesi antlaşmasının hükümleri arasında yer almıştı. Girit'in Osmanlı Devletine bırakılmasına karşılık Boğazlar üzerinde Paris (1856) ve Londra (1871) antlaşmalarının hükümleri geçerli oluyordu. Kongre Aya Stefanos antlaşmasının Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıklarını kabul eden maddelerini onaylarken, Osmanlı devletini Rusya'ya 802.500.000 frank savaş tazminatı ödemek zorunda bırakıyordu.

«Berlin antlaşmasının belirgin özelliği Osmanlı Devleti'nin yağma edilmesidir.»

(Lenin)

BERNARD, Karl Ambros (Viyana 1808 / İstanbul 1844). Doktor. Profesör. Viyana'da öğrenimini tamamladıktan sonra, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı lâğvı üzerine yeni kurulan ordunun hekimi olarak İstanbul'a gelmiştir. Dr. Bernard önce saray hekimliği, karantina meclis üyeliği gibi tıbbi ve idari görevler yanında Askeri Tıbbiyenin de kurulmasında da görevler almış, o zamanki adiyla Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin dekanlığını yapımıştır. Ayrıca Dahiliye ve Hariciye kürsülerinin başkanlığını ve Fransız ve Avusturya Hastanelerinin hekimliğini de yapmıştır. Memleketimizde ilk kodeksi yazan kişi olan Dr. Bernard'ın Botanik, Bursa kaplıcaları ve hasta muayenesine ilişkin 4 tane kitabı vardır. Sultan Abdülmecit tarafından iftihar nişanıyla taltif edilmiştir.

(Dr. D. K.)

Beş Sanat. Edebiyat, resim sinema, tiyatro, müzik dergisi. (1 Nisan 1950 - Mart 1953) 28 sayı çıktı. Sahibi: Kemal Çilingiroğlu. «Neşriyatı Fiilen İdare eden»: Neşet Adnan Şentürk. Aylık. İlk sayıda Elif Naci, Necip Alsan, Haluk Bengisu, Şinasi Özdenoğlu, Salah Birsel, Orhan Hançerlioğlu. Sabahattin Kudret Aksal, Oktay Akbal, Sedat Umran, Ali Erol, Ahmet Mazılık, Sait Maden, Lütfi Özkök, Melih Artel, Lütfi Akad, Metin Eloğlu, Celalettin Algan'ın yazı ve şiirleri yer aldı. Sonraki sayılarda Celal Sılay, Tarık Buğra, Halikarnas Balıkçısı, Ercüment Behzat Lav, Atilla İlhan, Muzaffer Uyguner, Halil İbrahim Bahar (ilk şiirleri) göründüler.

BEŞER Nuri (Kemaliye - 1919). Sanat Okulu çıkışlı olan Beşer Askeri Fabrikalarda, Denizcilik Bankası Havuzlar ve Van işletmelerinde çalıştı. 1951 de İstanbul Liman ve Dokları Gemi Sanayii İşçileri Sendikası'na girdi, 1955 - 56 döneminde sendikanın genel sekreteri seçildi. Deniz İş Federasyonu kurulunca bu örgütün İcra Heyetine getirildi, 1954 de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin başkanvekili, 14. İş Mahkemesinde işçi hâkimi ve Demokrat Parti'nin Belediye Meclisi Fatih ilçesi yedek üyesi oldu. Türk - İş Konfederasyonu Başkanı seçildikten sonra etkinliğini arttırdı. D.P. yanlısı politika izleyerek iktidarı açıktan açığa desteklemeye başladı. Gençliğin bu parti iktidarını protesto eylemlerine karşı dönemin başbakanı Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta işçilerin emrinde hareket edeceğini bildirdi (Nisan 1960). Tepkiyle karşılandı. 27 Mayıs 1960 sonunda Türk-İş Onur Kuruluna verilerek üyeliğinin sona ermesi istendi. Olağanüstü Türk-İş Kongresine gidildi, ancak Onur Kurulu Nuri Beşer'i savundu. Genel Kurul Nuri Beşer'in üyeliğini koruma kararı verince işçi konuları yazarı Kemal Sülker söz isteyerek Nuri Beşer'in işçilerin eğilimine karşı ve yasal suç işlediğini kanıtlayan ve Türk-İş'in yaşaması için genel kurulun daha duyarlı bulunması ve Beşer'i başkan seçmemesi gerektiği bir ortamda yaşandığını savunan bir konuşma yaptı. Kongre Başkanlığı Türk-İş Onur Kurulu kararını yeniden oya sunınca bu kez delegeler Nuri Beşer'in suçluluğunu ve Türk-İş Başkanlığı'ndan düşürmeyi onayladı.

Nuri Beşer 27 Mayıs'tan sonra Adalet Partisi'ne girdi ve Zonguldak'tan Milletvekili seçildi. Ancak milletvekiliyken yaptığı bir konuşmada suç öğesi görülerek dokunulmazlığı kaldırıldı, mahkûm edildi ve 15.6. 1962 de milletvekilliğinden düşürüldü.

(K.S.)

BEŞİKÇİ İsmail (İskilip 1939). Yazar, araştırmacı. Yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1962). Uzun süre Atatürk Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı olarak çalıştı. (1965-71). Doğu Anadolu ekonomik ve etnik temelleri üzerine araştırması nedeniyle görevine son verilince Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçti. 12 Mart döneminde Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nce tutuklandı. Yargılandı, mahkûm oldu. Af yasası uyarınca cezasını bitirmeden serbest bırakıldı.

Yapıtları: Doğuda Gelişim ve Yapısal Sorunlar (1969) *Doğu Anadolu'nun Sosyo Ekonomik ve Etnik Temelleri* (1970).

Beşir Fuat (İstanbul 1853 / İstanbul 1887). Yazar, düşünür. Fatih Rüştiyesinde, babasının görevli bulunduğu Suriye'de Cizvitler Okulu'nda, Askeri İdadide ve Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gördü. Sultan Abdülaziz'in yaverliğini yaptı. Karadağ, (1875 - 76) ve Osmanlı Rus (1877-78) savaşlarında, gönüllü olarak Girit ayaklanmasını bastırmakla görevli birliklere katıldı. İstanbul'da çeşitli askeri görevlerde bulundu (1881-82). Askerlikten ayrılarak yazı yaşamına atıldı.

Beşir Fuat

Genç yaşında kendine kıyan Beşir Fuat, ölürken duyduklarını kaleme aldı; cesedinin açımlanmak (otopsi) için Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilmesini istediyse de bu isteği yerine getirilmedi. Kendine kıyması çağın gazetelerinde geniş yankı buldu, bir intihar salgınına yol açtı.

Fransızca, Almanca ve İngilizceyi çeviri yapabilecek denli öğrenen Beşir Fuat, Avrupa'daki edebiyat akımlarını olduğu kadar bilim alanında gelişmeleri de izlemiş; çeşitli bilim ve edebiyat konuları üzerine yazılar yazmış, çeviri ve uyarlamalar yapmış, böylece Osmanlı okurunu yabancısı olduğu birçok konuda aydınlatmış bir yazar ve düşünürdür. Özellikle doğalcılığın (naturalizmin) ve olguculuğun (pozitivizmin) bizde ilk temsilcisi olarak tanınmaktadır. Bu konudaki görüşlerini en önemli yapıtı «*Victor Hugo*'da (1885) açıklar; Osmanlı edebiyatında ilk kez gerçekçilikten söz eder, romantizm akımının etkisi altında Osmanlı yazarlarını eleştirerek «hayaliyun» diye adlandırdığı romantizme karşı «hakikiyun» diye adlandırdığı doğalcılığı ve realizmi (gerçekçiliği) savunur: «Klasikler ile romantikleri ülkemizin edebiyatçılarına uyarlamak istersek Veysi'ler, Nabi'ler, Nefi'ler vb. ile zamanımızda adı geçenlere öykünenler klasik; Şinasi'ler, Ziya Paşa'lar, Kemal Beyler ile bunların yolunda yürüyenler romantik sayılır,» diyen Beşir Fuat'a göre «hakikiyun, Emile Zola'nın seçtiği yoldur ki, edebiyatı fenne uygulamaktan ibarettir.» Romantizmin değeri, edebiyata özgürlük getirmesinde, eskiyi yıkıp kuralların zincirini kırmasındadır. Bu bakış açısıyla ve eleştirel bir tutumla Victor Hugo'nun yaşamıyla yapıtlarını ele alan Beşir Fuat, özellikle onun yapıtlarındaki tarihsel gerçekleri ortaya koyan bölümleri beğendiğini belirtir; Hugo'nun değerinin buradan geldiğini öne sürer. Beşir Fuat'a göre bilimsel temele dayanarak oluşturulacak bir edebiyat yapıtı, bilimsel yapıt kadar yararlıdır. Buna karşılık bizde de birçok örneği bulunan duygusal şiirlerinin hiçbir yararı yoktur. Gerçekçilikle doğalcılığı birlikte ele alan ve bu iki akım arasındaki ayrımlar üzerinde durmayan Beşir Fuat'a göre, «hakikiyun» akımının temeli hayalden, abartmadan kaçınmak ve gerçeği olduğu gibi anlatmaktır. Ona göre bu akımın kurucusu (banisi) Emile Zola'dır. Zola'nın romancılığından söz ederken olguculuk (pozitivizm) akımına da değinir: Zola, Claude Bernard'ın *Deneysel Tıbba Giriş* adlı kitabında ortaya koyduğu kuralları edebiyata uygulayarak yapıtlarının çoğu yerinde hekimlik terimlerini edebiyat terimlerine dönüştürmekle yetinmiştir. Ancak edebiyat yapıtı, dış dünyayı yansıtmakla yetinmemektedir. Sanatçının dış dünyaya eklediği şey, olayların akışıdır, kompozisyonudur.

Beşir Fuat, deneysel tıbbın kurucusu Claude Bernard'dan söz ettiği gibi, olgucu toplumbilimin (deneysel sosyolojinin) kurucusu Auguste Comte'un yöntemini anarak Türkiye'de ilk kez «sosyoloji» sözcüğünü de kullanır. Ona göre roman, sosyoloji biliminin adeta bir koludur. Bilimlerdeki neden sonuç ilişkisini belirleyen gerekircilik (pozitivizm), romanda gözönünde bulundurulmalıdır.

Beşir Fuat'ın bu görüşleri Osmanlı yazarları arasında geniş tartışmalara yol açtığı gibi Ahmet Mithat'tan Nabizade Nazım'a, Muallim Naci'den Hüseyin Rahmiy'e (Gürpınar» değin birçok çağdaşıyla kendisinden sonra gelenleri etkilemiştir.

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'u ve onu izleyen Littré, Claude Bernard, Herbert Spencer, Stuart Mill gibi düşünürlerin tüm yapıtlarını inceleyen Beşir Fuat, bunların okumasını bir arkadaşına salık vermektedir. Ayrıca maddecilik (materyalizm) akımını da incelemiş; bu akımı savunan Alman düşünürü Ludwig Büchner'den etkilenmiş, onun *Madde ve Güç* adlı kitabının felsefe dünyasında bir yenilik oluşturduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Beşir Fuat'ın bu yapıtı çevirdiğini yazmaktaysa da çeviri ele geçmemiştir. Beşir Fuat, felsefe üzerine görüşlerini açıklarken felsefede metafiziğin yeri olmadığını belirterek felsefeyi Lewes'den aktardığı bir tanıma uyarak «tüm bilimlerin bir toplamı» olarak tanımlar. *Voltaire* adlı yapıtında (1886) ise bu ünlü Fransız filozofunu usta saydığını açıklamaktadır. Çünkü Voltaire, vicdan özgürlüğüne, düşünmeye, dolayısıyla uygarlığın gelişmesine engel olan her şeye karşı çıkmış; ruhun kalımlılığına inanmadığını belirtmiştir. Bu yapıt da basında çeşitli tartışmalara yol açmış, yazara çeşitli saldırılar yöneltilmesine neden olmuştur.

«*Haver*» ve «*Güneş*» dergilerini çıkaran (1884) Beşir Fuat'ın gerek bu dergilerde gerekse «*Envar-ı Zekâ*», «*Âfak*», «*Bahçe*», «*Mirat-ı Âlm*» «*Şafak*» gibi dergilerde ve «*Ceride-i Havadis*», «*Tercüman-ı Hakikat*», «*Saadet*» gibi gazetelerde iki yüz kadar yazı çevirisi, on beş telif ve çeviri kitabı yayımlanmıştır. Duygusal tragedyalara karşı çıkmak amacıyla üç ayrı yazardan çevirdiği *İki Bebek*, *Binbaşıya Davet*, *Birinci Kat* oyunları birarada basılmıştır (1884). Victor Hugo'nun «*Le Roi S'amuse - Kral Eğleniyor*» adlı oyununu *Soytarı* adıyla çevirip «*Envar-ı Zekâ*» dergisinde yayımlatmış, Emile Zola'nın Therèse Raquin adlı romanını da *Cinayetin Tesiri* adıyla çevirip yayımlatmıştır (1885).

Yabancı dil öğretimine katkıda bulunmak amacıyla Emil Otto'nun yapıtlarını *Bedreka-i Lisan-ı Fransevî*, *Usul-i Talim. Almanca Muallimi*, *İngilizce Muallimi* adlarıyla çevirip yayımlatmış ve ayrıca bu kitapların kullanılmasını öğreten, temrinlerini içeren kitaplar da kaleme almıştır. Çeşitli yazılarında dil konusu üzerinde duran Beşir Fuat, dili canlı bir varlık olarak görür; «Lisanların kendilerine mahsus hayatları vardır: Doğarlar, yaşarlar, nihayet ölürler,» der.

Bilim alanındaki gelişmeleri de izleyen Beşir Fuat, fizyoloji bilimi üzerine *Beşer* adlı bir kitap (1885) yazdığı gibi bu konudaki kimi makale ve yapıtları da çevirmiştir.

Alpay Kabacalı

BEYATLI, Yahya Kemal (Üsküp - 1884 İstanbul - 1958). Şair, yazar. Üsküp ve Selanik İdadileri (lise)nde okudu. Bir yıl kadar İstanbul'da yaşadıktan sonra, kendi deyişiyle, «Genç Türk cereyanına kapılarak» Paris'e kaçtı (1903). Fransızca öğrenme amaciyle yatılı olarak girdiği Meaux Koleji'ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra Siyasal Bilgiler Okulu (Ecole Libre des Sciences Politique)'na yazıldı. Burada Albert Sorel'den tarih okudu. Öğretmeninin etkisiyle Osmanlı Türk tarihi üzerine araştırmalara başladı.

Yahya Kemal'in Paris'te bulunduğu yıllar (1903-1912) Avrupa'da sosyalizm ve sendikacılık hızlı bir gelişme içindeydi. İngiltere, Almanya, Avusturya ve İskandinav ülkelerinde işçi sınıfının siyasal örgütlerinin etkinliği geniş ölçüde artmıştı. Fransa'da da aynı durum görülüyordu. Sosyalist Parti.

başta «*L'humanité*» olmak üzere 22 gazeteye, mecliste 37 sandalyeye sahipti. Sosyalist düşünür ve yazarlar düşün hayatına egemen olan bir hareketlilik içindeydiler. İşçi örgütlerinin düzenlediği gösteriler küçük burjuva çevrelerinde de onay ve coşkuyla karşılanıyordu.

İstanbul'dan ayrılırken, «dine karşı kafasında güçlü tepkiler olduğunu» söyliyen Yahya Kemal'in de durmaksızın gelişen bu eylem gücüyle coşkulandığını anılarından öğreniyoruz. «Diyor ki:

«Paris'te dinsizliğim arttı. 1904 senesi Paris'de kilise ve din düşmanlığının azdığı ve sosyalist cereyanının sert bir rüzgâr gibi estiği bir seneydi. Mitinglere ve nümayişlere karışıyordum. Sokaklarda «*İnternational*»i dinlerken kalbim geniş bir insanlık sevgisiyle doluyordu ve gözlerim yaşarıyordu. Jaurès, Pressence, Vaillant, Alman anarşist Sebastian Faure ve Malato'nun nutuklarını hararetle dinliyordum. Dinsizlik ve ihtilâlcilik heveslerim arta arta Jean Grave'ın «*Temps Nouveaux*» Gazetesi'nin ateşli bir kaari'i ve müfrik bir tilmizi oluverdim. Bu dönüşte ve yeni bir tarzda kekelediğim bazı mısraları Doktor Abdullah Cevdet görmüş ve pek ziyade beğenmişti. Victor Hugo'yu seviyordum, bu merhaledeki düşünüşüm epey uygun olduğu için onun şiirini anlamakla, romantizme kolay bir kapıdan girmiş oldum. İhtilal-hareketim 1905'e kadar sürdü ve sonra sönmeğe yüz tuttu. Kendimi Paris'in eğlencelerine hevâ vü heveslerine kaptırdım.» (*Çocukluğum, gençliğim, siyasî ve edebî hatıralarım*, sf. 103. 1973).

Dokuz yıl süren Paris yaşamından İstanbul'a döndüğünde (1912), Meşrutiyet ilan edileli dört yıl olmuş, Paris'ten tanıdığı birçok arkadaşının da yöneticileri arasında bulunduğu İttihad ve Terakki Fırkası iktidara geçmişti. Darüşşefaka Lisesi'nde edebiyat ve tarih, *Medreseti'l Vâizin*'de Medeniyet Tarihi öğretmenliği yaptığı bu evrede de politikaya karışmadı.

Bir süre sonra Bilgi Derneği, özellikle Türk Ocağı çevresinde dönemin düşün akımı olan Türkçülük akımına koşut söyleşileriyle tanındı, sevildi. Bu evrede Darülfünun'a müderris olarak atandı (1915). Özellikle II. İnönü zaferini izleyen günlerde, «*İleri*» ve «*Tevhid-i Efkâr*» gazetelerine yazdığı yazılarda Kurtuluş Savaşı'na yandaş görüşler ileri sürdü. Yunan ordularının karşı saldırıya geçtiği evredeyse bu tür yazıları keserek bir ara yurt dışına çıktı (1921) 1922 yazında yeniden ulusal konulara değinen yazılarını yayımlamaya başladı. 1922 yılı sonlarında Ankara'ya geçen şair bir süre, sonradan «*Ulus*» adı ile çıkan «*Hâkimiyet-i Milliye*»de başyazarlık yaptı. Barış antlaşması çalışmalarını yürütecek kurulda görev alarak Lozan'a gitti. Urfa'dan milletvekili seçildi (1923-26) Varşova, Madrit elçilikleri yaptı (1926-29). Uzun yıllar Tekirdağ ve İstanbul milletvekili olarak parlamentoda bulundu (1935-46) CHP estetik müşavirliği, Pakistan Büyük elçiliği görevinden emekliye ayrıldı (1949).

Yahya Kemal Beyatlı

Edebiyat eğilimleri, ilk gençliğinin Üsküp evresinde beliren Yahya Kemal, Bağdatlı Ruhi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamit ve Muallim Naci'nin yapıtlarını okumuş, özellikle Naci'nin şiir dünyasına yakınlık duymuştu. Aruz ölçüsünün değişik kalıplarını deniyor, kimi deneylerini İstanbul'da yayımlanan dergilere gönderiyordu. İstanbul'da yaşadığı kısa sürede Tevfik Fikret'i tanıdı ve sevdi. Bu evrede «*Malûmat*» ve «*İrtikaa*» dergilerinde birçok şiiri yayımlandı.

Yeni bir dil öğrenme uğraşısı ile geçen Paris hayatının ilk yıllarında okuduğu, şiir matinelerinde dinlediği yapıtların karşısına çıkardığı çağdaşı Fransız sanat ortamı «Edebiyat-ı Cedide» beğenisinden çabuk kopmasına yol açtı. Bu akıma bağlı şairlerin yazdıklarını, Fransız şiirinin gölgesinde zevksiz, köksüz, tutkusuz ve acemice» görüyor, özellikle yeni bir şiir dili yaratma olanaklarını araştırıyordu. Bir süre Hugo'yu okuduktan sonra Charles Baudelaire (1821-1867)i tanıdı. Yeni Fransız şiirinin öncülerinden sayılan bu şairin *Les Flur du Mal* (Kötülük çiçekleri) 1857'de yayınladığı halde etkisi sürüyordu. Mallarmè (1842 - 1898), Paul Verlaine (1844-1896), Rimbaud (1854-1891) gibi sembolizmin başlıca ustalarına yeni olanaklar açan Baudelaire şiirinin derin duyarlığı, buluş zenginliği içinde uzun süre kaldı Yahya Kemal, Şairin yaşamına ait özellikleri öğrenerek, şiiriyle eserleri arasındaki ilintileri duymaya çalıştı. Sonra, kendi deyişiyle «sıtmalı bir ibtila» ile Sevdiği Verlaine'e düştü.

Bu şairde bulduklarını, Türk şiirinin ustalarında ararken, şiir dilini düzyazı yapısından ayıran özellikleri onların yapıtlarında somutlamak istedi. Fuzuli'nin, Baki'nin şiirlerine kendi dil mantığı açısından bakarak bu anlayışla değerlendirmeye çalıştı. «Bir milletin dilini ifade edecek olan sanatkârın, o milletin bütün tarihinde dilinin geçirmiş olduğu safhaları, sadece bilmesi değil, benimsemesi lâzımdır.» (*Edebyat Dair*, sf. 9) düşünüsünden hareket ederek, «Her dilde bir şiir kelimesi vardır. Demek ki, bu kelime yalnız kendine benzer bir sanatı ifade eder..» biçiminde görüşlerle Mallarme'ye yaklaştı.

«*Yeni Mecmua*» (1918), «*Edebi Mecmua*» (1919), «*Şair*», «*Büyük Mecmua*», «*Nedim*» (1919), «*Dergâh*» (1921, 22) dergilerinde yayımladığı şiirler çağdaş şiirimizin öncü yapıtlarından sayıldı.

Yahya Kemal'in «*Kendi Gök Kubbemiz*»deki şiirlerini, konuları yönünden tarih, doğa, İstanbul, aşk, ölüm, yaşam, anı duyarlığı gibi belli gruplara ayırarak incelemek mümkündür. Gerçekten de bu kitabında yer alan yapıtlar, genel özellikleri bakımından bu ayrımlara olanak tanıyacak biçimdedir. Nedir ki, bu türden ayrımlar yapılarak değerlendirilen bu şiirlerde çok belirgin ortak yanlar da vardır. Şairin, tarihsel bir konuya bağlı olan düşünce ve duyarlıkların ağır bastığı bir parçasında doğa izlenimleri; İstanbul duyarlığına bağlı olan şiirlerinde anı ya da aşk temalarını işleyen dizeler, kimi zaman, bölümler çoktur. Bu nedenle Yahya Kemal şiirinin öz yönünden iki etmelde geliştiğini söylemek daha boğrudur.

1 «Ben» ve «ö» gerçeğinden hareket eden duyarlıkların şiirleri,

2 — Kaynağını geleneklerden, geçmiş zaman gerçeklerinden alan toplumsal duyarlıkların şiirleri.

Yahya Kemal'in birçok şiirinde «ben» kişiliğini, toplum ve evren karşısındaki davranış ve düşünüş biçimlerini onaylama, yaşadığı zamanı kimliğinde simgelediğini ka-

bul etme olarak değerlendirilebilir. Şair, daha genç yaşlarında bile çok yaşamış, çok görmüş çok duyarak sanki «olağanüstü»nün sınırlarına ulaşmış bir kimliğe sahip olduğuna inandığını belli eden dizeler yazarak bu özellikleri sezdirmek ister. Giderek, şiirleri toplumun değişik sınıf ve tabakalarına açılıp onaylandıkça «ben» güçlü olduğunun bilincine vararak —öteki insanların mutlaka paylaşacağını varsaydığı— düşünce ve duyarlıkları özgürce söylemeye başlar. «O» ise kimi kez sevgili, kimi kez deniz, bir İstanbul semti yada ölüm korkusunu aşmaya yardımcı olan evren düşüncesi halinde görünür.

Sonbahar, Düşünce, Sessiz Gemi Rindlerin Ölümü Rindlerin Alçağı, Geçiş, Deniz Türküsü, Uçuş gibi şiirlerinde ise Yahya Kemal, ölüm-ölümden sonra yaşam ebedileşme kaygılarını bir felsefe haline getirmeye çalışır. Ölüm korkusunu «dindar adam tevekkülü» ile karşılama aşamasında yazdığı parçalarda evrene karışmanın yerini bilinmez bir dünya (ahret) düşünüsü alır.

«Fâni ömür» nasılsa bitecek, kişi servilliklere yol göründüğünü anlayacaktır. Dünyanın ufku kararmış, hergün sürüklenip yaşamak ağırlık vermeye başlamıştır. *Sonbahar)* Hulyası kalmayınca hayatın zevki yoktur. O halde bu beyhûde sonbahar bitmeli; kişioğlu, ölmeden önce ölçüren korkulardan kurtulmalıdır. *(Düşünce).*

Şair, «rûhun kıyısız bir denizde» uçarak «yıldızlar ülkesinde» yükseğe açıldıkça hayal edilen âlemi göreceğine inandığı zaman *(Uçuş)* umutlu ve korkusuzdur. Ancak bu inançla ölümü «âsude bir bâhar ülkesi» sayar ve «dindar adam tevekkülü» ile kendine cesaret verir: «Rahatça dal, ölüm sonu gelmez bir uykudur.» *(Geçiş).*

Ölüm korkusu ağır bastığı zaman, çok sevdiği bilinen, Gerard de Nerval'in *«El Desticado»* adlı şiirinin, «le solell noir de la melancolie» dizesindeki «siyah güneş»ten esinlenerek, «siyah ufuk», «hicranlı hayat» gibi hayata özgü gerçekleri sık sık kötümserlik ifade eden niteliklerle yansıtan Yahya Kemal, ölümden sonra yaşama düşünüsüne bağlandığı zaman iyimser ve «sürekli bulutlar, hür gök, hür deniz, hür ufuk, asûde bahar» gibi hayata özgü gerçeklerle bilinmeyen bir dünya kurma coşkusu içindedir. Nedir ki yukarda adlarını andığımız şiirler, —değişik yıllarda yazılmış olmalarına karşın— kavram ve sözcük bakımından zengin sayılmazlar.

Bu şiirlerde deniz, bahçe, yıldız, toprak, mavilik, ufuk, rüya, hulya, âlem, gök, kader, dünya, ölüm, —özellikle ay ve mevsim adları— bolca kullanılır. Bu nedenle kimi benzetmelerde birbirine yakınlık görülür. *Kendi Gök Kubbemiz*'deki şiirleri ele alınarak yapılan bir araştırmada, çok kullandığı sözcükler arasında, başta 21 şiirde —kimi üç kez— geçen rüya olduğu anlaşılmıştır.

Demek ki «ben»le evren arasındaki bütünleşme isteğinde umutsuzluğa düştüğü zaman ancak «rüya âlemi»ne bağlanmakla kötümserlikten kurtulabilen şair, «ruhun ölümsüzlüğü» düşünüsüne inanarak huzura kavuşmuştur. Bu düşünüşün felsefedeki karşılığı, «rûhun asıl, maddenin ise tâli» olduğu görüşünden hareket eden idealizmdir.

Yahya Kemal'in kaynağını geçmiş zaman gerçeklerinden alan şiirleri genellikle iki temel öğeyi beraberinde getirir. A) Eski kültür kalıtları karşısında hayranlık. B) Eski topluma, eski kurumlara hayranlık.

Nedir ki, şair, belli tarih dönemlerine damgasını basarak çağımıza kadar gelen sanat eserleri karşısındaki duyarlığını, genellikle, eski toplum koşul ve kurumlarına bağlayarak geçmişi tüm olarak benimseme eğilimi gösterir.

«Kopmuşuz bizler o öz varlık olan
manzaradan
Bahseder gerçi duyanlar bu onulmaz
yaradan
Derler: İnsanda derin bir yaradır
köksüzlük,
Budur âlemde hudutsuz ve hazin
öksüzlük.»

İçinde bulunduğu toplumun koşullarını gerçeğinden soyutlayarak, geçmişin değerleriyle süsleyip bezemesi belki de bu nedenledir. Ama yine bu nedenle yaşanan gerçek öznel olarak görünür Yahya Kemal'in birçok şiirinde. XX. yüzyılın insanı, Osmanlı İmparatorluğunun bilinmez hangi döneminde yaşamış kişilerin görünüşü içinde verilerek, gerçek, şairin kendi heves, amaç ve özlemleri doğrultusuna saptırılır.

«Bir afif aile sessizliği var evlerde
Örtüyor fakrı asaletle çekilmiş perde
Kaldırımsız daracık, iğri sokak, doğru
sokak..
Her geçtikçe basılmış ve düzelmiş
toprak,
Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle
yiyen
Çeşmeden her su içerken, «Şükür Allah'a
diyen
Yaşıyor sade maişetlerin en sâfında
Rûh esen kuytu mezarlıkların etrafında.»

Günün gerçeğini bilerek görmüyor izlenimini veren bu gibi çizimlerde şairin, kendini İslâm öğretisine adamış başka bir şairin Mehmet Akif'in, bir tek dizesinde bile başvurmadığı gerçekdışılığa yöneldiği açıktır. Bir rubâîsinde,

«Ben hicret edip zamanımızdan yaşadım
İstanbul'u feth ettiğimiz günlerde.»

dizeleriyle ifade ettiği gibi Yahya Kemal, «köklü mâzide olan âti» savlarına ters düşen kökü de, gövdesi de geride kalmış bir «Osmanlı»dır.

Bireysel duyarlıkları işleyen şiirlerinde ortaya çıkan idealist felsefeye bağlılık, bu tür şiirlerinde «ideallst tarih görüşü»ne dönüşmüştür. «Toplumların gelişmesini ya bir mutlak ide'nin «tümel aklın», ferdi zihinden üstün bir zihnin, ya da önder kişilerin faaliyetiyle açıklayan» idealist tarih anlayışına bağlanarak —ister istemez— tarihte bir ilerleme olmadığı biçimindeki görüşlerin çerçevesine girer

Öz ve Biçim: Yahya Kemal, bir çok şiirinde aynı temaları işleyerek zenginleştirmeye çalışan şairlerdendir. Örneğin, deniz, geçmiş, İstanbul ve müsiki.. değişik zamanlarında yazılan kimi şiirlerinde temel öğe olarak görünürken, birçok şiirinde de yan motif olarak kullanılır. Kaynağını değişik duyarlıklardan aldığı için de tekrarın sıkıntı verlciliğini yaratmaz. Aksine, —müzlk yapıtlarında karşılaştığımız çeşitlemeleri andıran— bir düzeyde gelişerek etki gücünü oluşturur.

Bu nedenle daha önce de belirttiğlmiz gibi, şairin sözcük hazinesi ve benzeti dünyası geniş değildir, Belki de «zanbak gibi» (mihriyar), «hulya glbl» (İstanbul ufuktaydı), Rüya gibi (Bir tepeden), «ilâh gibi» (Deniz) türünden yıpranmış ve ilginç olmayan benzetiler kullanma zorunda kalmamak için sanatlara başvurarak dolaylı yoldan etki sağlama yoluna gitmez Yahya Kemal Düşüncenin ağırlığına inanmıştır. Bu inançla söylediğinin çarpıcılık ve olağanüstü etkiler kazanması için, ifade gücünü en uygun sözcüklerin sorumluluğuna bırakma amacına yöneltir. Bu yüzden kimi şiirlerine hikâye anlatımına yakın söyleyişlerle girmekte sakınca görmez.

«Bir gün deniz ölgündü. Bir oltayla
balıkta,
Kuşlar gibl yalnız, yapayalnızdım açıkta,
Şehrin eleminden bir uzak
merhaledeydim,
Fânileri gökten ayıran perdeye değdim.»

dizeleriyle başlayan *«Deniz»* şiirinde, önemli saydığı dördüncü dizedeki «ölümleri gökten ayıran perde» düşünüsüdür. Şiirin tümünde ölümlülük ve ölümsüzlük kaygılarını işleyeceği için bu yöndeki düşünüşü ve bildirisine önem verir. Sonsuzluğu simgeleyen denizi somutladıktan sonra asıl diyeceğini işlemeye başlar. Dikkat edilecek nokta benzetilerin «ilahî kuğu», «ilâhi gibi engin», «kuşlar gibi ürkek» biçimlnde olağanüstü düzeylere ulaşamadıkları halde, şiirin düzeyinden birşey yltirmemesidir.

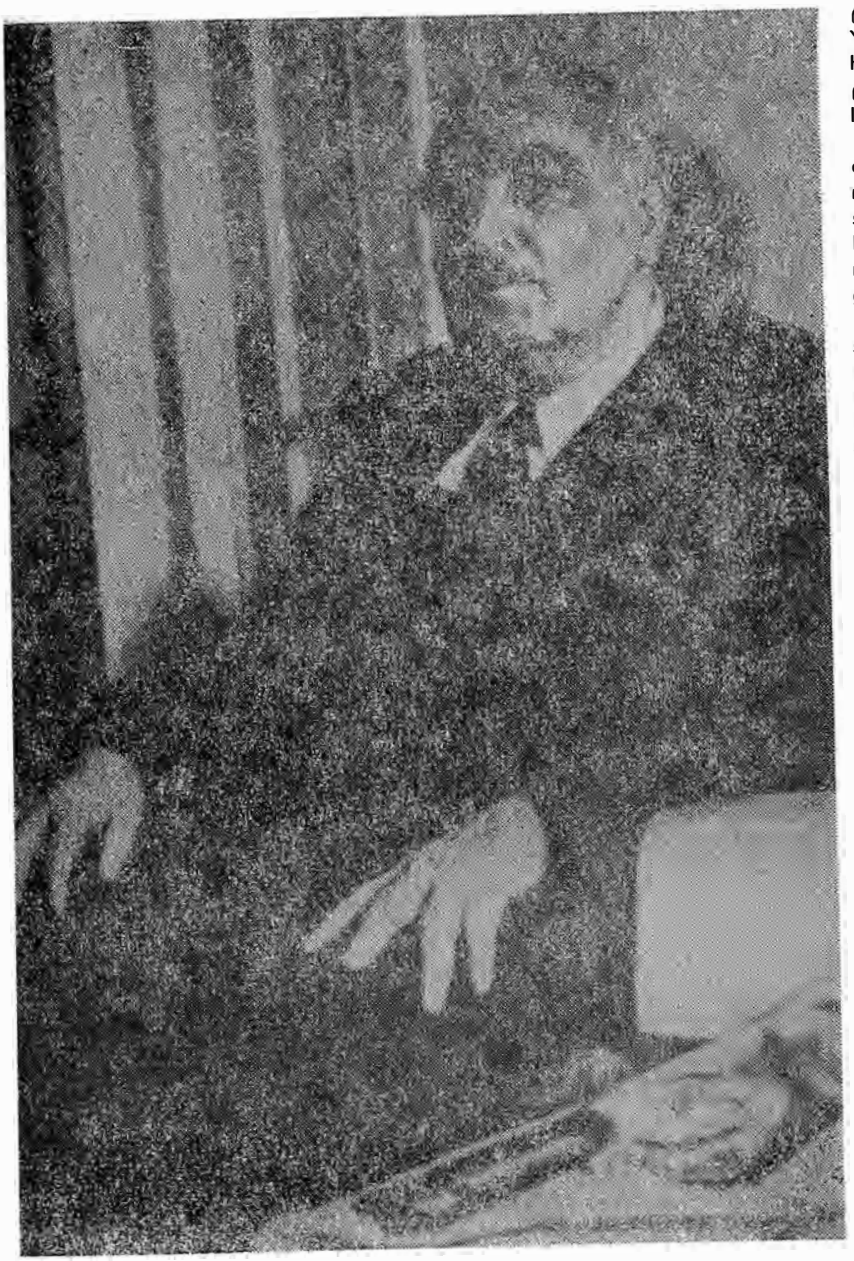

Adana Vapuru kamarasında Paris'e Seyahati (1957)

Aynı durumu Yahya Kemal'in öteki yapıtlarında da görebiliriz. Ünlü şiirlerinden *Vuslat*'ta gene kullanılmaktan yorgun düşmüş bir kaç benzeti (rüzgâr gibi, sonsuz gibi) ve «derin bahçe», «hulyalı havuz», «uzun pûse», «lezîz uyku», «semavî koşu» hiç minde birkaç tamlama bulunmasına karşın, düzeyinden birşey yitirmez. Bu sonuçta birincil etken, şairin ifade gücüne kazandırdığı yoğunluk ile şiirin örgüsündeki bütünlüktür. Çok kez belirtildiği gibi, bir sözcüğü bile yerinden oynatmakla bu bütünlük dağılıp parçalanacak gibidir. Yapı ile öz arasındaki beraberlikle, uyumla sağlanmıştır çünkü. Kendisinin ifade ettiği gibi, «Şiir duygusunu lisan haline getirinceye kadar yoğurmak ve en çok toplu bir madde haline sokmak» özlemiyle «derunî ahenk» dediği iç uyum koşullarını tamamlamak önde gelen amacıdır.

Bir konuşmasında şiiri «lisan bestesi» *(Edebiyata Dair* sf. 9) olarak tanımlayan Yahya Kemal, şiirinde ritmin, «fennî ve mihaniki tarifinden başka bir şey olduğunu» *(Edebiyata Dair*, sf 21) yapıtlarında somutlamaya çalışır.

Bir müzik terimi olan ritm, zaman içinde varolan müziğin, gene zaman içinde tekrarlanan aralara bölünmesi olayıdır. Şiirdeyse, söyleniş süreci içinde her dizede sözcüklerin eşitliği koşulundan bağımsız olarak, genellikle hecelere dayanan gruplar meydana getirmesidir.

Yahya Kemal'in dize kurmadaki başarısı genelikle onaylanmış ve başlıca özelliği olarak kabul edilmiştir. XX. yüzyıl şiirimizin başka bir ustası, Nâzım Hikmet onun bu yönünü şöyle belirtiyor: «Ondan şahsen —mısra düzmek hünerinin teknik bahislerinde— çok faydalanmış bir insanım.» *(Vâ - Nû»lara Mektuplar*, sf. 215, 1970).

Eski Şiirin Rüzgârıyle Yahya Kemal'in gazel, şarkı, musammat'larından oluşan bu kitabındaki eserleri divan şiirinin biçim özellikleri ve nazım kuralları gözetilerek yazılmıştır. Bu tür şiirlerinde işlediği temalarla göre değişen bir dil anlayışı egemendir. Örneğin, «Selimnâme»de Yavuz Sultan Selim'in yaşadığı dönemin Türkçesi; «Lale Devri» için yazılan parçalarda ise Nedim şiirinin dil anlayışı görünür Şair, konuşmalarında bu tür çalışmalarının nedenlerini açıklarken, Verlaine'nin *Les Fêtes galentes* adlı yapıtının yarattığı etki üzerinde önemle durmuştur.

«Genç Kalemler» çevresinde toplanan şair ve yazarların Yahya Kemal'in ülkeye dönüşünden çok önce, dilimizin sadeleşmesini amaçlayan ilke ve kurallar doğrultusunda şiir ve hikâye örnekleri verdiğini biliyoruz. 1910-20 yılları bu hareketin etki alanı içindedir. Türkçenin sorunlarını çözümleme bilinci öncelik kazanmıştır.

Yahya Kemal 1914-22 yıllarında yazdığı makalelerde, «millî edebiyat akımı»na bağlı kalemlerin kuramlarına ters düşen görüşler ileri sürmekle birlikte, asıl gelişmenin doğal bir süreç içinde gerçekleşeceğine inandığını sezdirmektedir Ona göre, sadelik, güzellik, doğruluk, doğallık gibi ikinci derecede konulardan sayılan dil sorunları ile ancak edebiyatçılar ve öğretmenler ilgilidir sanılmaktadır. Oysa ki, yeni ulus olma evresinde amaca varmak için tasarlanan ilerleme, öğrenim ve uygarlaşma yolları Türkçe sorununun çözümüne dayanır. Bunun için de bilimi türkçeleştirecek üniversiteye yeniliği uygulayacak öğretmen okullarına gereksinme açıktır.

Gerçi, bu toprağın Türkçe bir adı bile yoktur. Kimilerince, vatanın adını bile çevirerek ***Türkiye***, kimilerince geleneğe bağ

kalarak *Memalik Osmaniye* denir. Demekki hâlâ ulusun adı bile belirlenememiştir. Bu dikkat çekici bir olaydır. Ama gene dikkat çekicidir ki, bu sorunlara önem verilen bir dönemde yaşıyoruz Doğruya yeni bir can veren devrim, Tanzimat bizi bir uyanış aşamasına sevketti ki, bunun da kanıtı her yıl biraz daha Türkçeleşen dildir.

Kısa bir süre önce kullanışlı görünen zincirleme isim takımları gözden düştü, «Türk kelimelerini», «Türk tavırlarını», «Türk ağızlarını» arıyoruz. Edebiyat-ı Cedide'nin düzyazısındaki Acem ağzını andıran renkli deyişler, biz çağdaşlarına bile inandırıcı gelmiyor. Beğenimizin meydana getirdiği ayıklamalar, bir dönem sonra, daha geniş sonuçlara dönüşecek, bugün kullanmakta olduğumuz Arapça ve Farsça kurallar eserlerimizde görülmeyecektir. Türkçenin oluşum döneminde olduğunu yadsıyamayız. *(Peyamı Edebî*, 3 Mart 1914, *Edebiyata Dair* sf. 86-89)

Yahya Kemal, 1914-22 yıllarında özellikle şiirin iç yapı sorunları üstündekl görüş ve düşüncelerini belirten yazılar yazdı. Bunlarda «Servet-i fünun» beğenisini sürdüren Cenab Şehabettin'le «milli edebiyat» akımının getirdiği kuramları tartışarak «yeni şiir» kavramını ortaya attı. Doğru bulduğu ilkeleri öne sürerken sevdiği batılı şairlerin düşüncelerine dayanıyor, ama örneklerinin «yerli» ve «milli» gibi vazgeçilmez saydığı kavramlar içinde teknik gerekler olarak ele alınmasını istiyordu.

Ölçü ve uyaktaki değişik, anlayışlara, iç uyum sorunlarına hep Türk dili ve Fransız şiir teknikleri açılarından bakan Yahya Kemal'e göre, Türk şiirinde yenileşme eğilimleri 1860'larda başlamıştı. Hayatı gözleme, doğayı resimleme ve kavramlar çevresinde coşkunluk gibi daha önce görülmeyen temaların edebiyata girmesiyle başlayan ilk yenileşme evresinde, ılımlı bir yol tutulduğu ve alafrangalığa düşülmediği için, şiir okur yazardan kopmadı. «Servet-i fünun»la ortaya çıkan ikinci yenileşme dönemiyse «yeni bir tehlike» getirdi. Çünkü, «Bu defa frenk taklidi başlıyordu. İran'dan sonra frenk. Bu değişiklik büyük olmakla beraber, mâhiyetçe aynı yola çıkıyordu. Yani yine taklit sahasındaydık.»

Bu nedenle «Edebiyat-ı Cedide» şiirini beğenimize, lehçemize yabancı, aynı zamanda cılız bir şiir olarak görür Yahya Kemal. Ona göre, Tevfik Fikret, doğulu olan beğeni bağlarımızı büyük ölçüde kırmasına karşın, «Türk şiirinin belki en büyük inkılapçısı olan bu şair» çok zaman nazmı nesirden uzaklaştıramamıştır. Oysa ki şiir nesirden bambaşkadır. «Musikiden başka türlü bir musikidir.» Şiirde nefes ve ses iki esaslı unsurdur. Öz şiirin gerçekleşmesi için dizenin uçması ya da kulağı ses gibi dalgalandırması gerekir..

Çağdaşlarının «öz şiir» kavramını hiç düşünmediklerinden «ritm», «iç uyum» sorunlarını da göz önünde tutmadıklarını belirten Yahya Kemal, dizenin oluşması için ölçü ve uyak gerekleri dışında beceri ve ustalıklar öngörür. Ona göre, ister hece, ister aruz olsun ölçüler, —müzik araçları gibi— cansız birer araçtır. Bu nedenle hece ve aruz tartışmaları yersizdir. Dil değiştikçe uyak anlayışı da zorunlu olarak değişecek, eski nazım biçimleri kullanılmaz olacaktır.

Ölçü ve uyak araçlarını kullanmakla mutlaka şiir meydana gelmez. Evet, şiirin kaynağı duygularımız, hüzünlerimiz, sevinçlerimiz, tutkularımızdır; sanatı dildir, ölçüdür, uyaktır, ustalıktır ama ne o duyarlıkları yaşamak, ne de beceri ve ustalık şiirinin oluşumundan yeterli olmayabilir.

Yahya Kemal'in geçmiş yüzyıllardaki şiir değerleri üzerindeki görüşleriyse, genellikle sanıldığı gibi toptan bir kabul değil, aksine —1945'lerde Abdülbaki Gölpınarlı'nın yayımladığı Divan Edebiyatı Beyanındadır kitabındaki yargılara benzer biçiminde— değerlendirme ölçüleri içindedir.

«Eski şiirimizin en muteber divanlarını ele almaya gelmez. Yeknesaklıktan Fuzuli ve Nedim gibi şairler bile gözden düşer. En doğrusu bu büyük ruhların bercesteye mısralarını ve yahut beyitlerini bir antolojide okumaktır Çünkü kestirme ve samimi bir hükümle denilebilir ki, eski şiirimizde manzûme yoktur, terkip yoktur, hasılı eser yoktur, yalnız mısralar ve beyitler vardır.» *(Edebiyata Dair*, sf. 259-60)

Yahya Kemal'i günümüzün beğeni çizgisinin dışında bırakan, onu XIX. yüzyıl yöntemleriyle ilahlaştırmak isteyen birtakım edebiyat adamlarının görüşlerinin aksine yalnız dilimizin geçirmekte olduğu dönüşümler değil, toplumdaki dönüşümlerdir. 1940 tan bu yana, Cumhuriyet döneminin yarattığı insan, değişen toplumsal ilişkilerin getirdiği değişikliklerin insanıdır. Dünyaya bakış açısı, gelenekler, yerini yeni yeni görgülere, yeni yeni illşkilere bırakmış, bunlarda düşünce biçimlerini etkilemişlerdir. Bu ilişkiler Yahya Kemal şiirinin oluşumunu meydana koyan kavramları önceki niteliklerinden ayırmış, öz yönünden yıpratmışlardır

Yapıtları: Kendi Gök Kubbemiz (1961, 1963), *Eski Şiirin Rüzgarile* (1962), *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş* (1963), *Aziz İstanbul* (1964), *Eğil Dağlar* (1966), *Siyasî Hikâyeler* (1968), *Siyasî ve Edebî Portreler* (1968), *Edebiyata Dair* (1971).

Şükran Kurdakul

YAHYA KEMAL BEYATLI'dan Şiirler

DENİZ TÜRKÜSÜ

— Valâ'ya —

Dolu rüzgârla çıkıp ufka giden yelkenli!
Gidişin seçtiğin akşam saatinden belli.
Ömrünün geçtiği sâhilden uzaklaştıkça
Ve hayâlinde doğan âleme yaklaştıkça,
Dalga kıvrımları ardında büyür tenhâlık,
Başka bir çerçevedir, gitgide, dünya artık.
Daldığın mihveri, gittikçe, sarar başka zıya;
Mâvidir her taraf, üstün gece, altın deryâ...
Yolda benzer hem uzun, hem de güzel bir masala
O saatler ki geçer başbaşa yıldızlarla...
Lâkin az sonra leziz uyku bir encâma varır.
Hilkatin gördüğü rüyâ biter. Etraf ağarır.
Som gümüşten sular üstünde, giderken ileri,
Tâ uzaklarda şafak bir bir açar perdeleri...
Mûsikiyle bir âlem kesilir çalkantı!
Ve nihayet görünür gök ve deniz saltanatı!

Girdiğin aynada, geçmiş gibi diğer küreye,
Sorma bir sâniye, şüpheyle, sakın: «Yol nereye?»
Ayılıp neş'esini yükseltici sarhoşluktan,
Yılma korkunç uçurum zannedilen boşluktan!
Duy tabiatte biraz sen de ilâh olduğunu!
Ruh erer varlığın zevkine duymakla bunu.
Çıktığın yolda, bugün, yelken açık, yapyalnız,
Gözlerin arkaya çevrilmiyerek, pervâsız
Yürü! Hür mâviliğin bittiği son hadde kadar!
İnsan âlemde hayâl ettiği müddetçe yaşar.

HAYÂL ŞEHİR

Git bu mevsimde, gurub vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşısındaki rüyâya bırak!

Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan,
O ilâh isteyip eğlence hayâlhânesine.
Çevirir camları birden perî kâşânesine.
Som ateşten bu saraylarla bütün karşı yaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan şarka.
Mestolup içtiği altın şarabın zevkinden,
Elde bir kırmızı kâseyle ufuktan çekilen,
Nice yüz bin senedir şarkın ışık mîmârı,
Böyle mâmûr eder ettikçe hayâl Üsküdar'ı.
O ilâhın bütün ilhâmı fakat fânidir;
Bu ateşten yaratılmış yapılar fânidir;
Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.
Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı;
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dolar kendi iç aydınlığına,
Ezelî mağrifetin böyle bir iklîminde
Altının göz boyamaz kalpı kadar hâlisi de.
Halkının hilkati her semtini bir cennet eden
Karşı sahilde, karanlıkta kalan her tepeden,
Gece, birçok fıkarâ evlerinin lâmbaları
En sahih aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı.

ENDÜLÜS'DE RAKS

Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı...

Aşkın sihirli şarkısı yüzlerce dildedir.
İspanya neş'esiyle bu akşam bu zildedir.

Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...

Her rengi istemez gözümüz şimdi aldadır;
İspanya dalga dalga bu akşam bu şaldadır.

Alnında halka halkadır âşüfte kâkülü,
Göğsünde yosma Gırnata'nın en güzel gülü...

Altın kadeh her elde, güneş her gönüldedir;
İspanya varlığiyle bu akşam bu güldedir.

Raks ortasında bir durup oynar, yürür gibi;
Bir baş çevirmesiyle bakar öldürür gibi...

Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli...
Seytan diyor ki sarmalı, yüz kere öpmeli...

Gözler kamaştıran şala, meftun eden güle,
Her kalbi dolduran zile, her sineden «Ole!»

BEYAZ Celâl (İstanbul - 1920). Sendikacı. Ortaokulu bitiremeden işçilik yaşamına atıldı, Sümerbank'ın Feshane Fabrikasına girdi, vargelci olarak çalıştı, sonra Adalet Mensucat'a girdi, Nazilli Mensucat'ta puvantör oldu, yeniden İstanbula dönerek Defterdar Mensucat'ta çalıştı, 1947'de yeniden su yüzüne çıkan sendika akımına katıldı, Eyüp - Haliç Bölgesi Mensucat İşçileri Sendikası'na girdi, sendikanın ilk genel kurulunda yönetim kuruluna seçildi, tekstil sendikalarının birleştirilmesi çabalarına katıldı. 1949'da Tekstil Sendikası'nın Yönetim Kuruluna girdi, Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası'nın Eyüp Şubesi başkanlığını yaptı, 1952'de TEKSİF'in İcra Heyetinde görev aldı, bir süre sonra Teksif'in Genel Başkanlığına getirildi, 1963'te TİP'e girdi, 1965 seçimlerinde TİP listesinden İstanbul İl Genel Meclisine seçildi. Sendikacılığın her alanında kendini gösterdi İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde görev yaptı, Türk - İş Konfederasyonu Genel Başkanvekili oldu ve bu görevi sırasında Demokrat Parti'yi destekleyen Türk - İş Başkanı Nuri Beşer'in Onur Kuruluna verilmesinden yana oldu. Emekliye ayrıldıktan bir süre sonra öldü (15 Aralık 1974) Son olarak Lâstik - İş Sendikasında toplu sözleşme uzmanı olarak çalışmaktaydı.

Kemal Sülker

Beylikler Dönemi Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı).

BEYNER Zeki (İstanbul - 1936). Karikatürcü.

Zeki Beyner

Oldukça yoksul bir yaşamın içinden gelen Beyner, bu yaşamı en soylu biçimde yansıtabilmiş sanatçılarımızdan biridir.

«Yeni İstanbul», *«Tef»*, *«Taş»*, *«Taş - Karikatür»*, *«Papağan»*, *«Pardon»*, *«Son Saat»*, *«Akbaba»*, *«Çivi»*, *«Özgür İnsan»*, ve *«Çarşaf»* gibi yayın organlarında çizdi. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin «Gazetecilik Başarı Armağanı» yarışmasında başarı ödülü kazandı (1975). *«Keşkül-ü Fukara»* adlı bir karikatür albümü vardır.

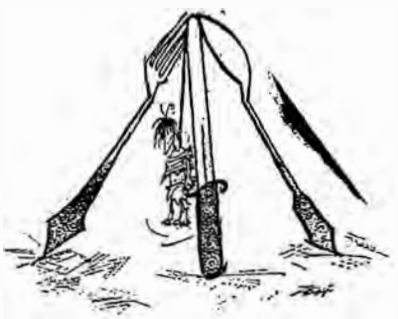

Zeki Beyner'in bir karikatürü

BEZİRCİ Asım (Erzincan - 1927). Eleştirmen. Orta öğrenimini, Erzurum Lisesi'nde parasız yatılı olarak (1946) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü'nü (1950) bitirdi. İstanbul'da muhasip olarak 28 yıl çalıştığı özel bir şirketten emekli (1978) oldu. İlk denemesi (öykü) Erzurum'da bir günlük gazetede (1943) yayınlamış. Kısa bir dönem edebiyatı geriye İten Asım Bezirci, Türkiye Sosyalist Partisi'ne üye oldu, parti il sekreterliğinde bulundu. Bu dönem *«Gerçek»* gazetesinde (1950) politik fıkralar (A. Toplumcu imzasıyla) inceleme yazıları, çeviriler, röportajlar yayınladı. D.P.'nin kıyım ve kırım politikası nedeniyle *«Gerçek»* gazetesi (1950), Türkiye Sosyalist Partisi (1952) ka-

Asım Bezirci

patılınca, ayrıca 6 - 7 Eylül olayları gerekçe sayılarak (1956) üç kez tutuklanıp aylarca özgürlüğü elinden alınan Asım Bezirci, sekize yakın kovuşturmadan ve suçlanan tüm eylemlerden aklandı. Türkiye Sosyalist Partisi için verilen aklanma yargısı, D.P.'nin devrilmesinden sonra (29 Eylül 1960) gerçekleşebildi. Baskı dönemi içinde Fikret Arel, Halis Acarı imzalarıyla (1955 - 1979) daha sonra asıl adıyla *«Yeni Ufuklar»*, *«Forum»*, *«Pazar Postası»*, *«Yelken»*, *«Dost»*, *«Ataç»*, *«Yeni Dergi»*, *«Yeni a»* (Kurucularından olduğu) *«Gelecek»*, *«Dönem»* ve *«Sanat Emeği»* dergilerinde ve *«Papipüs»*, *«May»*, *«Halkın Dostları»*, *«Soyut»* ve *«Politika»* gazetesinde eski - yeni edebiyatımıza ilişkin konuları, nesnel - bilimsel eleştiri çığırının başlamasına öncülük ederek irdeledi. Nurullah Ataç'ın öznel - izlenimci eleştiri anlayışına ve «ikinci yeni» akımına karşı özellikle 1964'lerden sonra Marx'çı terimlerin kullanım rahatlığıyla, bilimsel sosyalist anlayışla edebiyat olay ve sorunlarını çözümlediği için bu eleştirinin kurucusu ve kuramcısı sayıldı. *«Otağ»* dergisi (1963), ve *«Yeni Dergi»* (1968) soruşturmalarında, yaşayan en iyi eleştirmen seçildi. 1954'ten bu yana 14'dü çeviri, 7'si hazırlama olmak üzere 41 yapıtı yayınlandı. Nazım Hikmet'in «Tüm Eserleri'nin eleştirili basımını (1979) tamamladı.

Başlıca yapıtları: Çok Kapılı Oda (1961), *Edip Cansever* (1961), *Günlerin Götürdüğü Getirdiği* (1962, H. Cöntürk'le), *Bilimden Yana* (1963), *Abdülhak Hamit ve Tarık Yahut Endülüs Fethi* (1966), *Okudukça* (1967), *Ahmet Haşim* (1967), *Nurullah Ataç* (1968), *Orhan Veli* (1967), *Dünden Bugüne Türk Şiiri* (1968), *On Şair On Şiir* (1971), *Metin Eloğlu* (1971), *Seçme Romanlar* (1973, Refika Taner'le), *Sabahattin Ali* (1974), *İkinci Yeni Olayı* (1975), *Nâzım Hikmet ve Seçme Şiirleri* (1975), *Bilimden Yana Sosyalizme Doğru* (1976), *Orhan Kemal* (H. Altınkaynak'la, 1977), *Halk Sosyalizm Kültür ve Edebiyat* (1979).

(T.S.)

Bezzazistan dokuma çarşısı.

BIÇAKÇI Cenan (Adana - 1933) Sosyalist Devrim Partisi genel başkanlarından. Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası (ASİS)'nin Genel Başkanı, DİSK Yönetim Kurulunun da üyesidir. İstanbul Gazetecilik okulunda okudu. Bir yandan gazetecilik ve matbaacılık yaparken sendikacılığa atıldı, Türkiye Yapı İş Sendikası Güney Bölge Başkanı oldu. Sonra ASİS'i kurdu ve genel başkan seçildi. Önemli grevleri yönetti, TİP'e girdi. Adana İl Başkanlığı, genel yönetim kurulu üyeliği yaptı. 1968 kongresinde, Behice Boran, Sadun Aren ve arkadaşlarının oluşturduğu Emek grubuna karşı Mehmet Ali Aybar'ın grubunda yer aldı, Aybar Sosyalist Devrim Partisi adına dönüşen partiyi kurarken kurucular kuruluna katıldı. Partinin 1979 Genel Kurulunda SDP Genel Başkanlığına seçildi ve ASİS'in Genelbaskanlığından ayrıldı. Bıçakçı ülkede kurulacak sosyalizmin bağımsız olmasını ne Sovyetler Birliği, ne Çin Halk Cumhuriyeti yanlısı olmaması gerektiğini savundu ve sosyalizmin bağımsızlığı ilkesini ileri sürerken örgütlenmenin aşağıdan yukarı olmasını belirtti.

(K.S.)

BIÇAKCIOĞLU, Sinan (İstanbul - 1931). Karikatürcü. İlk karikatürü, Ramiz Gökçe'nin *«Mizah»* dergisinde yayımladı (1952). Sanatçı, 1960 öncesinin ünlü gülmece dergilerinin hemen tümünde çalıştı. Bir süre *«Memleket»* gazetesine günlük karikatürler çizdi. Kişisel sergiler açtı, İki karikatür albümü yayımladı. Bir süre reklâm şirketlerinde de çalışan Sinan Bıçakçıoğlu daha sonra Paris'e yerleşti. Fransa'da 1979'da açtığı bir kişisel sergisini aynı yıl Türkiye'de de yineledi.

Bibliyografya Yunanca «biblion - kitap» ve «grafhein - tanımlamak» sözcüklerinden oluşur. Osmanlıca Kitabıyat. «Kitaplar üzerine bilgi. Bir konu üzerindeki yayınların topu.» *(T.D.K. Sözlüğü)* Bilimsel araştırmaları karşılama gereksinmesinden doğduğu kabul edilmiştir. Kitap, dergi, gazete, makale v.b. basılı ürünlerin kendine özgü kurallar gözetilerek tasnif edilmesidir. Araştırmacılar daha II. yüzyılda çağın ünlü hakimi Galien'in kendi yapıtlarının listesini yaptığını bildirmektedirler. Asıl bibliyografya çalışmaları basım araçlarının bulunmasından sonra gelişmiştir. Bu alandaki ilk örnek Yunanca 1200 kitabın alfabetik olarak verildiği Contrad Cesner'in *«Bibliotheteca Üniversalis»* (1545) adlı yapıtıdır. J. C. Brunet *«Manuel du Libraire»* adlı altı ciltlik yapıtında 132.000 kitabı —yazar adlarına göre— alfabetik olarak vermiştir. Bilinen ilk ulusal bibliyografya İngiltere'de Jhon Bale'in hazırladığı *«İllustrium majoris Britanniae Scriptorum»*dur. Bizdeyse bu daldaki ilk çalışma Kâtip Çelebi (1609 - 1657)'nin G. Flügel tarafından latinceye de çevrilen, arapça yazılmış, *«Keşf-üz-zunun»* adlı kitabıdır. Çelebi'nin bibliyografya sözlüğünde 15 bin yöresinde kitabın konuları ve yazarları üzerine bilgi verilmiştir. Ülkemizde bibliyografya dalındaki çalışmalar «Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu (1934'nun çıkışı ile düzen kazanmış, bu yasa uyarınca Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü kurulmuştur. Ankara'da Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak Bibliyografya Enstitüsü çalışmaktadır. Bu kurumca düzenlenen Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası'nın yanısıra İstanbul'da Derleme Müdürlüğü'nce aylık yayın bülteni yayımlanmaktadır (1978). Bibliyografya dalında başlıca yapıtlar: Adnan Ötügen, *«Seçme Eserler Bibliyografyası»* (1942 - 1945), Prof. Arif Müfit Mansel, *«Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya»* (1948), Müjgan Cunbur, *«Fuzuli Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi»* (1956), Türker Acaroğlu, *«Edebî Eserler Sözlüğü»* (1965), M. Muzaffer Gökman, *«Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası»* (1963, 1968), Behçet Necatigil, *«Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü»* (1971).

Biçim (Osm. Şekil; fr. forme, alm. form). Bir şeyin dış çizgileri bakımından niteliği; Bir sanat türünün ya da sanat döneminin özel yolu tutumu (gotik biçimi gibi).

Biçimci (Osm. şekilperest; fr. formaliste, alm. formalist). Tutumu biçimcilik olan.

Biçimcilik (Osm. şekilperestlik, fr. formalisme, alm. formalismus). Güzel Sanatlarda, mimarlıkta, biçimi bütün öteki değerlerden öne alan, üstün gören anlayış. Mimarlığın işlev - yapı (strüktür) - biçim (form) dengesinde, biçimi, öteki ögeler dokunca (zarar) görecek yolda önem veren tutum, konuya dıştan yaklaşarak önce, bir biçim seçip, bu biçim içinde, işlevi çözümlemeğe çabalamak; yapısal, işlevsel hiç bir anlam olmadığına aldırmadan, yalnızca kendine özgü, biçim yaratma çabasında olan mimarların çabası.

BİKMEN, Zeki (Bolu - 1945). Karikatürcü. Ankara'da Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi yaptı. 1960'dan beri türlü yayın organlarında çizdi; *«Bonbon» «Pardon» «Milliyet TV» «Özgür İnsan»* ve İtalya *«Ca bala»* da karikatürleri yayımlandı. Çocuklar için bir çizgi roman yaptı. İtalya Tolentino Mizah Müzesi'ne yapıtları alındı.

BİLBAŞAR Kemal (Çanakkale 1910) Öykücü, romancı. Orta öğrenimini Edirne Öğretmen Okulu (1929) nda, yüksek öğrenimini —birkaç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra— Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih -Coğrafya Bölümü'nde tamamladı (1935). Nazilli ve İzmir - Karataş orta okullarında tarih öğretmenliği etti. 1961'de emekliye ayrıldı. İlk öykülerini İzmir'de Cahit Tanyol ile birlikte çıkardıkları *«Aramak»* dergisinde yayımlanmıştı. Daha sonra *«Yurt ve Dünya»* (1941 - 43), *«Adımlar»* (1943), *«Yürüyüş»* (1943), *«Yığın»* (1946), *«Fikirler», «İzmir Kültür Gazetesi* (1945 - 48), *Yeditepe* ve *Türk Dili* dergilerinde yazdı.

Bilbaşar'ın ilk iki kitabını oluşturan öykülerinde eşrafı, taciri büyük - küçük memuru, kendi halindeki insanları, çıkarcıları ile kasaba ve küçük kent ağır basar. Karşılaştığımız kişiler tek parti döneminin kişileridir. Sorunlar tek parti döneminin sorunlarıdır. Öykücü olarak en verimli dönemi sayabileceğimiz 1942 - 48 yıllarının ürünlerinde II. Dünya Savaşının bunalımlarından etkilenen orta tabaka insanı görünür. Bürokrasinin dar gelirli kesimi, havadan para kazanma ve karaborsa hünerlerini öğrenmiş olan küçük tüccar bu dönem öykülerinin başlıca tipleri arasındadır.

Yayımladığı ilk roman denemesi *Denizin Çağırışı* (1943)'nda çevresiyle uyumsuzluk halinde olan bir ilkokul öğretmeninin görevli bulunduğu kasabadan izinsiz olarak ayrılarak İzmir'de yaşadığı kısa süredeki serüvenleri öykülenmiştir. *Ay tutulduğu Gece* (1961) Rumeli göçmenlerinin yaşadığı bir Ege kasabasında kendilerini halkın sorunlarını çözmeye adayan bir mühendisle öğretmenin karşı karşıya kaldığı güçlükler işlenir. *Cemo* (1966)'da ise ağalık düzeninin sürüp gittiği Doğu Anadolunun, yasaların güvencesi altına alınamayan köyleri, meraları ile birlikte alınıp satılan insanlar çıkar karşımıza. Romanlarında, çağdaşlaşma süreci içindeki kaçınılmaz bunalımları yaşayan ülkemiz halkının özellikle 1923'lerden sonra su yüzüne çıkan sorunlarına eğilmiştir. Değişmeyen üretim ilişkileri içinde sıkışıp kalan kırsal kesim insanları, genellikle tek parti döneminde yaşanan olayların öznesi durumundadırlar. Aralarında küçük üreticiler vardır. Tarımdaki hızlı kapitalistleşme sonucu tükeneceklerinin bilincinde değildirler.

Balıkçılar vardır. Uzak kıyı kasabalarında denizle içki arasında doğal bir gel - git'e kapılmış gibi aldırmazlıkları yaşarlar. Egemenler mülk sahibi olmanın sınıfsal bilinciyle donanmıştır. Bürokratların kapıkullukları konuşmalarındaki sözcüklerde simgelenir. Bilbaşar'ın öykülerinde etkileri sınırlı olan kahramanlar, romanlarında hem belleğimize geçme aşamasına yükselmişler, hem olayların içindeki işlevleri ile kendilerini kabul ettirmişlerdir.

Yapıtları : Anadolu'dan Hikâyeler (1939), *Cevizli Bahçe* (Öyküler, 1941), *Denizin Çağırışı* (roman, 1943), *Pazarlık* (öyküler, 1944), *Pembe kurt* (öyküler, 1953), *Üç Buutlu Hikâyeler* (1956), *Ay Tutulduğu Gece* (roman, 1961), *Cemo* (roman, Türk Dil Kurumu 1967 Roman Ödülü), *Memo* (roman, 1968), *Yeşil Gölge* (roman, May Roman Armağanı, 1970), *Irgatların öfkesi* (öykülerinden seçmeler 1971), *Yonca Kız* (çocuk romanı, 1971), *Başka Ölur Ağaların Düğünü* (roman, 1972).

BİLEN İsmail (Rize - 1902). Bilimsel sosyalist eylem adamı. «İsmail Mara», «Laz İzmail» olarak da tanınır. İstanbul'da lise öğrenimini sürdürürken, akşamları motor makinist kurslarında eğitim gördü. Sonra Tersane motor - makina onarım fabrikasında çalışmaya başladı. Mütareke yıllarında Kurtuluş Savaşını destekleyen sosyalist güçlerle birlikte silah ve adam kaçırma, bildiri dağıtma v.b. eylemlere katıldı. 1922 yılında Türkiye Komünist Partisi'ne girdi (Ürün dergisi, mayıs 1978). Sovyetler Birliği'ne giderek Nazım Hikmet'le aynı dönem, Moskova'da «Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi» (KUTV)'da okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra ülkeye döndü (1925). Güney İllerinde işçi sınıfının örgütlenmesi yolunda çalışmalar yaptı (1926 - 27). Ferit (Kalmuk), Dr. Hikmet (Kıvılcımlı), v.b. ile birlikte ceza yasasının 146 ve 147. maddelerine aykırı eylemde bulunduğu savı ile yargılandı. Kamuya açık olan duruşmalarda sorgusu yapılırken şöyle konuştü.

«Ben Komünistim. İşçi sınıfının içinden çıkmış, onların dertleri ile, hayatı ile, her günkü mücadelesi ile ilgilenmiş bir devrimciyim. Komünizm işçi sınıfının bilinç ve ülküsüdür. Komünizm sınıf mücadelesidir. Eskiden memlekette derebeylik, sultanlık zamanında tabii ekonomi vardı. Şimdi onun yerine kapitalist sosyal düzeni, yani emtia ekonomisi hakim oluyor. Türkiyede belirgin bir işçi sınıfı vardır. Onun dernek hakkını istemesi doğaldır. Türkiye'de refahın ve milli devrimin sağlamlaşmasını istiyorsak işçi sınıfına ve halka demokratik hakları verilmelidir. Bu hakları istemek kanuna aykırı değildir. Bugün, Halk Partisi olduğu gibi işçi sınıfının da bir komünist partisi olmalıdır.»

Yargılama sonunda dört yıl altı ay onbeş güne hüküm giydi (1929). Cumhuriyetin 10. Yıldönümü nedeniyle çıkarılan af yasasıyla serbest bırakıldı (1933). Sovyetler Birliğine gitti (1934). Komintern'de çalıştı. Örgütün dergisinde R. Davos imzası ile yazılar yazdı. Zeki Bastımar (Yakup Demir)in ölümü üzerine Türkiye Komünist Partisi (T.K.P.) merkez yürütme kurulu sekreterliğine seçildiği bildirildi (1973).

«Çetin Savaş» (Türkiye'de bas. 1975, 1978), adlı küçük kitabında 1919'dan sonraki siyasal toplumsal olaylara değinirken, T.K.P.'nin kuruluşu ve kongreleri üzerine bilgiler veren Bilen, özellikle 1976'dan sonra *«Ürün»*, dergisinde de çıkan yazılarında, bildirilerinde yakın tarihimizin, genel ve güncel sorunları üzerindeki görüşlerini açıklamıştır. Bilen'e göre «Türkiye küçük burjuva denizidir. Böyle bir ortamda kaynakları değişik akımlar işçi sınıfının partisine «sızmak için kanallar bulmuştur.» Bu katmanlardan gelenler burjuva ideolojisini, kendilerinin sapık, yanlış görüşlerini de sırtlarında taşımıştır. Bu nedenle bu ters akımlara karşı işçi sınıfının ideolojisini Marksizmi - Leninizmi temiz tutmak birincil görevdir.

Bilen, Ulusal Demokratik Cephe (UDC) sorunu üzerine yaptığı konuşmada ise faşist tırmanışa karşı C.H.P.'nin sola açılan kanadının işçi sınıfının, emekçi yığınlarının saveşına yaklaştığını belirterek «Ulusal demokratik güçlerin» eylem ve cephe birliği kur-

İsmail Bilen

(Politika Gazetesi Arşivinden)

Soldan sağa, ayaktakiler : İsmail Bilen, Hüsamettin Özdoğu, Konstantin; oturanlar : Halil Yalçınkaya, Ahmet Kaya (1.1.1933 Diyarbakır hapishanesi)

masının hem olanaklı, hem zorunlu olduğunu ifade etmiş, UDC'nin önemi ve oluşumu koşullarını şöyle vurgulamıştır.

«Emperyalizme, NATO'ya işbirlikçi büyük burjuvaziye, faşist tırmanışa, gericiliğe karşı savaşta böylesi bir cephe, güçbirliği kurulmadan başarı kazanılamaz. Ulusal bağımsızlık elde edilemez. Halkın demokratik erki, ileri demokrasi kurulamaz. Sosyalizme yol açılamaz. Bölgemizde kalıcı bir barış, güvenlik sağlanamaz.

Bu savaş cephesi, bu ulusal bağlaşıklık halkın, ulusun en geniş katmanlarını; Proleteryasından, işçi sınıfından, kentin köyün emekçi yığınlarından, ulusal burjuvazinin sola açılan kesimine kadar halkın bütün güçlerini kucaklamalıdır.» *(Ürün*, ağustos 1978).

Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin 55. kuruluş yıldönümü nedeniyle yaptığı konuşmada Partiyi, «Programı, tüzüğü, stratejisi, taktiği, bunları uygulama yöntemleri, örgüt ve savaş biçimleri Lenin'ci ilkelerden kaynaklanır..» diye tanımlayarak, ulusal kurtuluş direnişini zorlu bir güce çevirme görevinin ortada durduğuna dikkati çekmiş, «Böylesine sorumlu bir durumda Marksçı - Leninci bilinci, sosyalist bilinci» yığınlara ulaştırma işinin ayrı bir özellik taşıdığını ifade etmiştir. «TKP'nin politik, ideolojik - ülküsel, örgütsel bütünlüğünü kırmaya, onu yığınlardan koparmaya yönelik» çabaların yoğunlaştığı aşamada, belirgin ödevi aşağıdaki biçimde saptamaktadır

«Komünistlerin ödevi, Partimizin Programını, politikasını yığınlara götürmek, anlatmak, belgilerini onlara, bu yığınlara özellikle işçi sınıfına mal etmek, bilimsel sosyalizmi onlara aşılamak, işçi yığın hareketleriyle birleştirmektir. Partinin günlük eylemleriyle bu ülküyü yaymaktır. Bu eylemlerin ölçüleri ve yoğunluğu sınıf savaşının gelişme derecelerine göredir. Ve, Lenin'ci partinin girişim, atılım savaşları örgütleme yeteneklerine göredir. Partinin görevi işçi sınıfının kendiliğinden gelme hareketlerini bilinçli örgütlü harekete çevirmektir.» *(Çetin Savaş*, sf. 38 - 39. II. bas. 1978).

İ. Bilen'in Türkiye'de basılan *Çetin Savaş* adlı yapıtı vardır.

İ. Bilen'den Görüşler

«Günümüzde barış ve silahsızlanma için bütün barışsever güçlerin, başta işçi sınıfının, emekçilerin yığın eylemleri, savaşları, dirimsel, çözümleyici anlam taşıyor. Yığınların barış savaşımının başını çeken oKmünist partilerinin ortak eşgüdümlü eylemleri her zamankinden daha fazla zorunludur. Bu savaşın dünya çapında ana gücü Sovyetler Birliği sosyalist dünya sistemidir. Bu gücü vargüçle desteklemek, komünist partilerinin başta gelen görevlerinden biridir. TKP, barış savaşımı ulusal bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm savaşından ayırmıyor. Amerikan emperyalizmine, NATO'ya, topraklarımızdaki Amerikan üslerine, ikili kölelik anlaşmalarına karşı savaşıyor. Türkiye'de barış uğrundaki savaşım yığınlara mal oluyor.»

«İşbirlikçi burjuvazi işçi sınıfına karşı, devrimci güçlere, ileri, demokratik örgütlere özellikle komünistlere karşı, kaba terörle birlikte, yoğun bir ideolojik saldırıya geçmiştir. Bu saldırıya karşı bizim de ideolojik alanda savaşımız ön plana girmiştir. Bu savaş tek yanlı değil, çok yanlıdır, değişik biçimler, yöntemler almaktadır. Bu savaş kıyasıyadır. Memlekette bugünkü halk düşmanı hükümete, politik erki elinde tutan gerici, karşı devrimci, emperyalizmde çitişmiş, sarmaşmış çevrelere, egemen sınıflara karşı savaşta bütün halkçı, ilerici güçlerin, örgütlerin elele vermeleri için, daha öngül, daha bekimli girişimleri elden bırakmamıştır Komünist Partisi.»

«İşçi köylü bağdaşıklığı tek kol üzerine kurulmaz. Gençliğin savaşları işçi hareketlerinin, kurtuluş, bağımsızlık, demokratik özgürlükler için sürüp giden savaşın dışında değildir. Ama bütün bunları büyük, çözücü bir güç haline getirmek için, partimizin bir ana dayanağı vardır. O da işçi sınıfıdır. Elinde en güçlü manivela, en keskin silah vardır : Marksizm - Leninizm. İşçiler, sınıf bilincini yalnız çalıştığı işyerlerindeki savaşlardan değil, toplumsal yaşamın her dalındaki savaşlara edimsel katılmakla, bu süreç içinde, ekonomik, ideolojik edimlerden, bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerinden çıkarılan deneylerden alır. Bu bilinci işçilerimiz opontünizme karşı kesin savaşlarla alır. Özellikle Komünist Partisinin yönetiminde yürüttüğü savaşlarla alır. Yalnız fabrika içindeki dar savaşlarla, dar sendikal, ekonomik savaşlarla kalmak, savaşı, hareketi körletir.»

(Ürün dergisi ile Çetin Savaş küçük kitabından derlenmiştir.)

BİLGE Ahmet bilimsel sosyalist eylem adamı (1921). Florina'da doğdu. İlk öğrenimini Turgutlu'da, orta öğrenimini İstanbul İnşaat Enstitüsü'nde tamamladı. Bir süre Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde yapı öğretmenliği etti. Askerliğinden sonra İzmir Belediyesi Karşıyaka ve İzmir Su Şebeke şefliği görevlerinde bulundu. 1946 döneminde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne yandaş Sendikalar Birliği'ne bağlı kuruluşların İzmir'de örgütlenmesinde aktif görev aldı. Bireysel çalışmalarından ötürü, T.C.Y.'nın 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı. Beraat etti. 1951 tutuklamalarında, Parti'yi İzmir'de örgütleme, T.K.P. İzmir İl Komitesi üyeliği görevini üstlenme savı ile tutuklandı (3 mayıs 1952). Yedi yıla hüküm giydi. İstanbul Harbiye ve Adana cezaevlerinde yattı. İki yıl dört ay Kayseri ve Bolu'da gözetim altında kaldı. Cezalarının bitiminden sonra Ağabeyi Macit Bilge ile birlikte İzmir'e yerleşti.

BİLGE Macit bilimsel sosyalist eylem adamı (1919) Florina'da doğdu. İlk öğrenimini Turgutlu'da, orta öğrenimini İstanbul İnşaat Enstitüsü'nde tamamladı. İzmir Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğünde çalıştı. Kardeşi Ahmet Bilge'yle birlikte T.K.P.'nin örgütlenmesi yolunda aktif görev aldığı ve İzmir İl yönetim Kurulu sekreterliği yaptığı, Merkez Komitesi'ne yedek üye seçildiği savı ile tutuklandı (3 mayıs 1952). On yıla hüküm giydi. İstanbul Harbiye, Adana, İmralı cezaevlerinde yattı Cezasının bitiminde İzmir'e yerleşti.

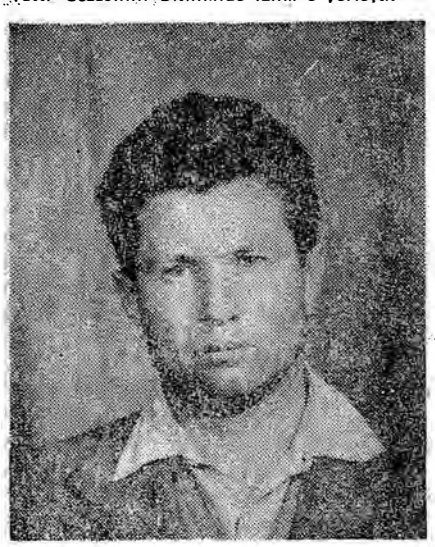

Macit Bilge

BİLGE İbrahim (İstanbul - 1906) Sendikacı. İşçilik yaşamına 1919 yılında Bahriye Matbaası'nda başladı, Yeni Matbaa, Akşam, Cumhuriyet, Hilâl, Kenan, Yeni İstanbul matbaalarında çalıştı, İstanbul Kâğıt ve Basım İşleri Matbaasında ustabaşı ve mürettip (Dizmen) olarak çalıştı. 1927'de Mürettibini Osmaniye Cemiyetine girdi, 1947'de Cemiyetin Sendika niteliği almasını önerenler arasında yer aldı ve İstanbul Basın Teknisiyenleri Sendikası adını alan yeni örgütte kısa sürede kendini gösterdi. Yönetim kuruluna girdi, ikinci başkan ve sonra Sendika genel başkanı seçildi. İstanbul İşçi Sendikaları Birliğinde ilerici sendikacılar arasında yer aldı ve işçi hakları için miting yapılması gibi eylemleri savundu. Basın - İş sendikasının saygınlığını kazandıranlar arasında ileriye dönük mücadeleler verdi. Demeçlerinde İş Kanununun eksikliğini sosyal yasaların yetersizliğini vurguladı. 1961 Anayasası'nın kabulünden önce grev hakkının tanınması için sürekli eylem fikrini savundu.

(K.S.)

BİLGE Rıfat (Kilis - 1873/Ankara - 1953). Yazar, dil ve edebiyat araştırmacısı. Döneminde «Kilisli Muallim Rıfat» olarak tanınmıştır. Orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da Darülmuallimin (öğretmen okulu) tamamladı (1898). Bir süre liselerde edebiyat öğretmenliği etti. Sonra İstanbul Darülfunu Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinde arapça ve arap edebiyatı müderrisliğine getirildi. Öğretmenliği evresinde hukuk Fakültesi'ni de bitirdi.

Başlıca yapıtları : Kitab-ı Dede Korkut (1914), *Divan-ı Lügat-it Türk* (1917) *İbn-i Mühenna Lügatı* (1919), *Sultan Veled'in Divan-ı Türkisi* (Veled İzbudak'la birlikte, 1936) *Maniler* (1928), *Gülistan, Bostan* (Ünlü İran şairi Şeyh Sadii'nin ünlü eserlerinin çevirileri, 1943 - 1944).

Bilgi Düşün ve edebiyat dergisi. Aylık. İstanbul (kasım 1913 - haziran 1914). 7 sayı çıktı. Türk Bilgi Derneği adına Celal Sahir (Erozan) yönetti. Edebiyat, felsefe, tarih, toplumbilim, ekonomi konularının yanısıra tıp, eğitbilim (pedagoji) v.b. bilim dallarına ilişkin inceleme araştırma yazıları da yayımlandı. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyat Tarihinde Usul*, Parvüs'ün 1913 yılında *Genel Ekonomik Durum, Demiryollarının Ekonomiye Katkısı:* Yusuf Akçura'nın *Osmanlı Tarihi üzerine tezleri* bu dergide yayımlanmıştır. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Rıza Tevfik Bölükbaşı), Abdullah Cevdet, M. Zekeriya (Sertel), Selanikli Doktor Rıfat, Seyid Haşim, Mehmet İzzet, Moiz Kohen (Tekin Alp) sık yazan kalemler arasında görünür. Genel özelliği yönünden ulusçuluk akımına bağlı dergilerden biridir.

BİLGİÇ Şükrü (Adıyaman - 1948). Öykücü. Orta öğrenimini Malatya'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Çeşitli il ve ilçelerde lise öğretmenliği, lise müdürlüğü yaptı. *«Yeni Adımlar»* dergisinde çıkan ilk öyküsünden sonra sürekli olarak *«Yarına Doğru»* dergisinde yazdı *«Yaşamaya Sevdalı»* (1974) adlı öykü kitabı var.

BİLGİNER Recep (Adana 1922) Oyun yazarı, gazeteci. Konya Lisesi'ni bitirdikten sonra Vatan gazetesinde çalışmaya başladı. Bir süre İstanbul Gazetecilik Enstitüsü'nde okudu. Siyasal yaşamı da vardır. İstanbul Belediye Meclisi üyeliği, İETT Belediye Meclisi Denetçiliği yaptı. Yazmaya şiirle başladı, ama asıl oyunlarıyla tanındı. *Gazeteciden Dost* 1962'de *İsyancılar* 1964'de, *Ben Devletim* 1964'de oynandı. *O Ve Kadınlar, Son Misafir, Kar-*

Recep Bilginer

deşler Köyünün Üç İhtiyarı, Utanç Dünyası 1968'de, *Sarı Naciye* 1971'de, *Yunus Emre, Perkta Bir Sonbahar Günüydü* 1976'da oynandı. *Utanç Dünyası* 1968-69 İlhan İskender Armağanı'nda en iyi oyun seçildi. *O Ve Kadınlar, Son Misafir, Taş Bebek, Taş Binada Oturanlar* adlı oyunları da vardır. Son olarak *Ben Kimim* adlı bir oyun yazdı. Oyunlarında genellikle devlet ve bürokrasi çarkıyla bağdaşamayan, ezilen kitlelerin, kişilerin çözümsüzlüğünü derinlere inmeyen bir eleştiriyle aktarır. En önemli oyunlarından biri olan *İsyancılar*'da köylülerin haklarını savunabilmek için nasıl çarpındıkları gösterilir.

(G.A.)

BİLSEL Cemil (Şam - 1879/İstanbul - 1948). Devletler Hukuku Profesörü, hukukçu. İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi, Hariciyecilik mesleğine geçti. Bir süre Babıâlide tercüme bölümünde çalıştı. Meşrutiyetten sonra İs-

Cemil Bilsel

tanbul Hukuk Mektebinin Devletler Hukuku muallimliğine atandı (1908). Bu görevdeyken, aynı dersleri yıllarca Mülkiye Mektebi ve Harp Akademisinde de okuttu. Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu nedeniyle bu fakültenin müdürlüğüne ve Devletler Hukuku Profesörlüğüne atandı (1925). Üniversite reformuna kadar Ankara Hukuk Fakültesi Dekanlığını yürüttü. İstanbul Üniversitesinin oluşturulması sırasında üniversite rektörlüğüne atandı (1934), dokuz yıl süre ile Rektörlük yaptıktan sonra CHP'den Samsun Mebusluğuna seçildi (1943). Ankara ve İstanbul Hukuk Fakülteleri öğretim üyelikleri görevlerinden başka birçok uluslararası toplantıda Türkiye'yi temsil etti, bu konuda başarı gösterdi. Önemli uluslararası kongre ve konferanslarda Türkiye'yi temsil ettiği gibi, uluslararası bir dava olan «Lotus - bozkurt davası»nda danışman olarak görev yaptı (1926). Lahey daimi hakem divanına üye seçildi.

Bilsel, 28 yaşında profesör oldu. 35 yıl süreyle hocalık yaptı. Birinci Dünya Savaşı sonunda hükümet tarafından Batum'un yönetimiyle görevlendirildi (1918), yapılan plebisitte Batum'un Türkiye'ye verilmesin sağladı. Uluslararası Hukuk Kurumunun Türkiye Genel sekreterliği görevinde de bulundu.

Ağırbaşlı ve alçak gönüllü bir hoca, iyi bir konuşmacı olarak ün yapan Bilsel, «65 yaş kanunu» nedeniyle 1944'de emekliye sevkedildi, *Hukuk-u Beyneddüvel, Müna-sabet-i Sulhiye, Hukuk-u Harb, Kapitülasyonlar, Hukuk-u Amme Notları, Sulhte ve Harbde Hukuk-u Düvel, Cemiyet-i Akvam, Hukuk-u Düvel Dersleri, Devletler Hukukuna Giriş, Devletler Arasındaki Münasebetler, Devletler Arasındaki Anlaşmalar, Lozan, Üniversite Tarihi* adlı yapıtları var.

Bimarhane Hastahane karşılığı kullanılır. Darüşşifa, şifahene sözcükleriyle eş anlamdadır.

Bindokuzyüz Kırk Altı Sendikaları : (1946 Temmuz - 16 Aralık 1946) Sınıf temeline dayalı dernek kurma hakkı Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle kendiliğinden doğar doğmaz politik ve sendikal örgütlenmeye geçildi. Sosyalizmi amaç bilen iki partinin kurulması birbirini izledi Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi.. 14 Mayıs 1946'da kurulan sosyalist Partisi işçi sınıfıyla bağ kurdu ve sendikal örgütlenmeye yöneldi. Ancak bu partinin yönetimini, tutumunu, politik tavrını beğenmeyen bir grupda 20 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisini kurunca sendikal alanda da ayrı iki strateji uygulanmaya başlandı.

Zaten TSP kurucularından ve Genel Başkan Esat Adil Müstecabi'nin yönetimindeki *«Gün»* dergisi, parti kurulmadan önce «Türk sendikalizminin gelişmesini destekleyecek bir siyasi parti kuruluncaya kadar» yapılması gerekli işler hakkında şu görüşleri ileri sürmüştü :

Meslek örgütlerine bağlanmak, bu örgütlere özgürce gelişmelerine olanak tanımak, iş ve işçilikle ilgili yasa ve tüzüklerin, yönetmeliklerin, koruyucu ve işçileri sıkıntılardan kurtarıcı bir öz kazanmasına çalışmak, devlet koruyuculuğunun da işçinin refah, kültür ve sağlığını gözeten ve arttıran bir karakter taşımasını gözetmek gerekir. *(Gün,* 27 Mart 1946 Esat ádil)

TSP.'nin özlediği sendika kurma özgürlüğünü bu parti çevresinde oluşanlardan bir grup işçi Türkiye Deniz İşçileri Sendikası'nı kurunca (26 Ağustos 1946) TSP çevresi bunu «Türkiye tarihinde yeni bir yaprağın açılacağı gündür. Bu tarihi olay memleket bünyesinde olduğu kadar dünya göğsünde dahi arsıulusal bir kıymet ifade eder» biçiminde değerlendirdi. *(Gün,* 21 Eylül 1946).

TSP, sendikaların hiç bir ilde şubesi bulunmasa da Türkiye ölçüsünde çalışma gösterecek şekilde örgütlenmesini ve tüzük yapısının böyle olmasını savunuyordu. Bu bakımdan Türkiye ile başlıyan El işçileri, İnşaat işçileri, Tütün işçileri, v.b. sendikalar kurulurken, TSİKP'de bir yandan illerde Sendikalar Birlikleri ve çalışma alanları sınırlı sendikalar kurdurmaya yönelik çalışmaları yoğunlaştırdı.

Ancak iki sosyalist parti arasında başka görüşler dışında sendika tipi de büyük tartışma konusu oldu. TSP'ne göre «aydınlarımız tereddüd ve vesvese içindedirler. İçlerinden nazariye ve aksiyon üstadları yeter sayıda yetişmemektedir. Bir çoğunun yaptığı iş fısıltı kahramanlığıdır. Bir çoğu ise rahatından ve mevkiinden bir zerre fedakârlığa razı olmadığı halde aksiyon adamlarını çekiştirmek, sosyal mücadelelerin kirpiğini veya kaşını beğenmemek suretiyle büyük işler yapar görünmektedir.» (21 Ağustos 1946, Esat Âdil).

Böylece Dr. Şefik Hüsnü grubunun sosyal mücadele için izledikleri sendikal yapıya karşı verilmekte olan eleştiriler karşılanmak istendi. Oysa bu eleştirl dozunu aşan yergiye Dr. Şefik Hüsnü Grupu, *«Sendika»* gazetesinin ilk sayısında yanıt vermek gereğini duydu. Denildi ki: «Gerçek şartları ve imkânları hiçe sayarak, daha ilk adımda, kendileriyle temas bile edilmemiş muazzam kitleleri içine alacak ve onlar adına söz söylemek cür'etinde bulunacak, memleket ölçüsünde, merkezî teşkilatlar kurmak hevesi (hatta hastalığı diyebiliriz) büsbütün geçmemişse bile yatışmak üzeredir. İşte temelden değil, çatıdan başlamak meraklılarına şurada burada yine rastlanıyor.» *(Sendika,* 31 Ağustos 1946).

Böylece iki partinin sendika kuruluş türü çatışması başladıktan sonra konu «sendika hareketlerinin teşkilat sistemi nasıl olmalıdır?» noktasında gelişti. *Sendika* gazetesi yoluyla meslekî sistem sorununu savunan Dr. Şefik Hüsnü Değmer ve arkadaşlarına göre her üretim biriminde sendikanın kurulması, aynı üretim kolunda çalışacak bütün işçilerin örgütlenmesine gidilmesi, sonra bu sendikalara o üretim birimlerinde çalışanların tümünün isterlerse elektrikçi, kâtip, anbalajcı olsun ana üretim neye dayanıyorsa o adı alan sendikaya üye olması başkoşuldur. Sendikalar ilk aşamada o ilde kurulan veya kurulacak olan Sendikalar Birliğine katılacaklardır. «Hiç bir vecihle Türkiye mikyasında sendika kurmak hevesine kapılmamalıdır. Ve bu şekilde sendika kurma tavsiyesinde bulunanlardan da daima sakınılmalıdır. Bu gibilerin maksatlarının ne olduğu malumumuzdur?» *(Sendika,* 7 Eylül 1946).

Bu sert tartışmalar yapılırken burjuvazi de sendikal yaşamı kendi denetimi altına almak, bu sağlanamazsa yasal kuruluşları kapatmak yolunu seçmek yoliarından birisini aramaktaydı. Nitekim «işçi sendikalarının siyasi görüşlere âlet olmaması için» Hükümetin Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu adıyla bir örgüt kuracağı ve Türkiye'nin bir çok kentinde kurulan sendikaları bu örgüte girmeye zorlayacağı yazılıyordu *(Ankara* gazetesi, 9 Ağustos 1946). Öte yandan bazı çevreler yeni sendika akı-

mından kuşkulanıyor, hükümeti bu örgütlere el koymaya davet ediyordu *(Yeni Türkiye,* 30 Ağustos 1946, Muhasipoğlu'nun yazısı)

Bu ortamda Ankara Radyosu da, iktidarın içine düştüğü kuşkuyu dile getirerek sosyalist partilerin uyarıcı eğitimsel çalışmalarını ve sosyalist doktrini karalamaya, hiç değilse Türkiye'de geçer akça olmadığını yaymağa önem verdi. Bursa Çalışma Müdürü Şevki Yazman'ın Ankara radyosunda yaptığı konuşmada şöyle deniyordu:

«İşverenlerle işçi arasındaki anlaşmazlıkları işçi lehine halletmek maksadıyle dünyanın bir çok yerlerinde sosyalizm ve komünizm gibi bazı siyasî doktrinler tatbik olunmaya çalışılmaktadır. Biz tamamen kendimize has olan görüş ve teşebbüslerimizle bu çok önemli davamızı kuruluş ve gelişme halinde bulunan Çalışma Bakanlığı teşkilâtı ile halledebileceğimize inanmaktayız. Gayemiz işverenle işçi arasındaki uygunsuzlukları gidermek, yürürlüğe konulan kanunlar çerçevesinde münazaaları (çekişmeleri) halletmek, patronla amele arasında âdil bir hakem rolü oynamak ve bu suretle memleketimizde sanayiin aksamadan inkişafını elbirliğiyle temin etmekten ibarettir.» (11. Eylül 1946)

Bu, tarihsel gerçeklere ters düşen konuşma, iktidara egemen olan kuşkuyu ve sosyalist akıma karşı duyduğu düşmanlığı yansıtıyordu. 1937'de yürürlüğe konulan İş Yasası'nın hiç bir çekişmeyi ortadan kaldırmadığı ortadayken ve yasa çıkarmakla, kapitalist sistem içinde işçilerin haklarının adalet üzre tanınmasının sağlanamadığı bilindiğinden bu yorum ve demeç sendikalarda tedirginlik yarattı. İktidar, sendikaların kurulmasından hiç de memnun kalmamıştı Bu sezildiği için «ekonomik ve sosyal alanda kol ve kafa işçisinin davalarını güden *«Sendika»* gazetesi koşulları değerlendirdi. *Sendika*'ya göre «iktidardakileri şaşırtan ve kuşkulandıran cihet, kurulmakta olan ve ilgili emekçi yığınları tarafından büyük bir rağbet gören sendikalarımızın, hâkim sınıfın siyasî teşkilâtları ve idare makinası karşısında tamamiyle müstakil, kendine buyruk ve inkılapçı bir ruhta gelişmesidir. Çalışanları edebî bir vasilik altında, dilecikleri istikamette sürükleyebileceklerini sananlar için bu vakıa, ne suretle olursa olsun önüne geçilmesi gereken, tahammül edilmez bir küstahlık sayılıyor.» (28 Eylül 1946).

Aslında iktidar, sendikalara sosyalist akımın girmesini istemiyordu. Sosyalist partiler ve kişiler ise sosyalizmin işçi sınıfının ideolojisi olduğunu ve sosyalist partilerle işbirliği yapacağını savunuyorlardı. Demokrat Partililer, sendikaların işçilerin saadetini sağlayacağına inandıklarını açıklıyor (Bayar, Ekim 1946 İzmir Demeci), F. Köprülü ise «memleketimizde sınıf cereyanlarını gerektirecek bir durum bulunmadığını» iddia ediyordu (Ekim 1946) Buna karşın TSP Lideri Esat Adil şu görüşü savunuyordu:

«İşçi teşekkülleri birer meslek topluluklarıdır. Siyasî mahiyetleri yoktur... İşçi birey olarak her vatandaş gibi siyasî ve medeni haklarını kullanır ve istediği siyasi partiye elbette girebilir. Ancak bir meslek birliği içinde ferd olarak siyaset yapmaması gerekir. İşte ana prensip budur.» *(Gün,* 30 Kasım 1946). TSİÇP'li ve Sendikalar Birliği Genel Sekreteri Ferit Kalmuk ise «sendikalar emekçilerin iktisadî hareketlerini idare eden teşekküler olmak itibarıyle genel kural olarak, mensupları diledikleri partilere girmekte serbesttirler, fakat partiler siyasî savaş teşekkülleridir.» *(Sendika,* 19 Ekim 1946).

Bu görüşlerin konuşulduğu ortamda. D.P. Genel Başkanı düşünce ve isteğini şöyle dile getirmekten kendini alamadı: «Demokrat Partinin himayesinde, fakat işçilerin kendilerinin de bir teşkilatları bulunmasını istiyoruz» (Ekim 1946).

Görülüyordu ki, 1946'da üç aylık kısa bir süre içinde (Ağustos-Ekim) işçilerce benimsenmesi ve yaygın şekilde kurulmakta olması burjuva politikacılarını tedirgin etmiş ve sendika deyimini bile ortadan kaldırıcı yönlere itelemişti. Bunları saptıyan sosyalistler «Sendika tabirini afaroz edenlere» yanıt veriyor *(Sendika,* sayı 6) ve sendikalara işçilerin akınını önlemeye yönelik suçlama ve ürkütücü yayınları karşılıyordu. Bu arada deniyordu ki:

«Demokrasi düşmanlarının üzerinde en çok durdukları, sendika adının özel bir anlama geldiği ve işçi hareketini belirli bir politikanın çıkarına kullanmak demek olduğu savıdır. Açıkça denilmek isteniyor ki, sendikalar emekçiler sınıfının öz çıkarlarını koruyan dayanışma ve yardımlaşma toplulukları değildir. Sadece bir takım ihtilâlcilerin, emekçileri kurulu idarelere karşı başkaldırmaya alıştırarak özel amaçlarına âlet etmeği tasarladıkları politik savaş kuruluşlarıdır Bunun ne kadar asılsız, hiç yoktan uydurulmuş bir suçlama olduğunu anlamak için, bugüne kadar kurulmuş olan sendikaların tüzüklerini gözden geçirmek ve kurucularının ve yöneticilerinin kimler olduğunu araştırmak yeter.»

Aslında bu söylentileri yazan ve kuşkular uyandıranlar işçi sınıfının örgütlü mücadelesinden korkanlar ve hâlâ faşizmin ideolojik yenilgisinin etkisinden kurtulamamış idarecilerdi.

Bu arada D.P.'li bazı milletvekili adayları yazarları, sendikaları «Devlet içinde sendika devlet dışında ve devlete karşı sendika» diye tanımlıyor, devlete karşı sendika meslek mensuplarını ve menfaatlarını temsil eden ve bu itibarla daimî bir ihtilâf sebebi ve nizamsızlığın vasıtası olan sendika» diye tanımlıyordu *(Vatan,* 27 Eylül 1946 Samet Ağaoğlu). Bu yazı sosyalist çevrelerde tepki uyandırıyor, amacın kooperatif devletçilik, yani faşizm olduğu vurgulanıyordu *(Sendika,* 5 Ekim 1946).

1946 sendikacılığına karşı takınılan tavır, aslında sosyalizmi amaçlıyan iki partiden birisinin işçi çevrelerinde itibar görmesi ve sosyalizme açık işçilerin gittikçe sendikaları ve parti içinde üye olarak görev üstlenmelerindeki hızlı gelişmeden ileri gelliyordu. Gerçekten de Haziran 1946'dan bu yana dört beş aylık deneyle Türkiye'de emekçiler sınıfı kendilerinin öz koruyucusu ve siyaset klavuzu ödevini üstlenmiş, sosyalizmi temsil eden bir devrimci partinin hızla gelişmekte olması dikkatlerden kaçmıyordu. Kol ve kafa emekçileri bilinçli bir şekilde hem sendikal hem politik yoldan yurt ve dünya sorunlarına ilgi duyuyor, işçi sınıfının sömürülmekten bıktığı ve uyanış içinde olduğu artan sendika, sendika birlikleri, yayınlar ve İşçi Klübü ile kanıtlanıyordu.

Ancak Çalışma Bakanlığı'na getirilen Prof. Dr. Sadi Irmak başka bir anlayışı savunuyor ve şöyle diyordu:

«Meslek menfaatlerini tevzin (denkleştirme) ve işçi - işveren arasında çıkabilecek ihtilafları önleme ve doğanları bertaraf etme (çözümleme) hususunda devletin âdil bir nazımlık (düzenleyicilik) rolü oynamasını esas sayarız. Kuruluşlarına müsaade edilmiş olan işçi ve işveren derneklerini (Bakan sendika kelimesini kullanmaktan sakınıyordu) devletin bu görevini üzerine alacak birlikler değil, yardımlaşmayı ve mesleklerinin gelişmesini sağlıyacak teşekküller sayıyoruz. (18 Kasım 1946, Ankara Radyosundaki konuşması)

Aynı gün Ankara Radyosu, Çalışma Bakanlığının bir yasa hazırladığını duyuruyor ve şunları belirtiyordu:

«İşçi meslek derneklerinin salim bir yolda gelişmelerini sağlamak üzere» hazırlanan tasarının hükümete sunulduğu, tasarıya bu derneklerin siyasî cereyanlar dışında kalmalarını sağlıyacak hükümler konulduğu bildirildi. Bu haber ve Bakanın sözleri basında şu kanıyı uyandırdı:

Sendikalar Lağvediliyor *(Cumhuriyet,* 25 Kasım 1946). Bu geniş tepkiler uyandıran haber-yorum'dan anlaşılan şuydu:

«Göz kamaştırıcı sendika hareketi olgusunu frenlemek ve bir kanun çerçevesi içine almak ihtiyacından doğan bu girişim karşısında bulunduğumuz anlaşılmaktadır.»

(Sendika, 30 Kasım 1946). Ne var ki yasanın hazırlanması ayrı yönden bir sevinç nedeni oluyordu. Bu da sendikaların resmen tanınacağı ve bu yoldan işçilerin örgütlü mücadelelerinin yasallaşacağı kanısı idi. Ancak «*Sendika*» Gazetesinde yayımlanan bir karikatür, tasarının amacını şöyle gösteriyordu: İşçileri kafese koymak ve onların hareketlerini denetlemek. Nitekim *Sendika* gazetesi 15. sayısında «Demokrasi var denen yerde böyle kanun yapılmaz» başlığı altında tasarıyı yerdi. İlk izlenim şuydu: Tasarı «Türk işçisi tarafından tertemiz niyetlerle kısa zamanda geliştirilen sendika hareketini türlü engellerle frenlemek, bağımsız Türk sendikalarının apaçık, düzdüz yoluna gizli mayınlar yerleştirmek» için hazırlanmıştır, *(Sendika,* 7 Aralık 1946).

Ne var ki tasarı kanunlaşmadan, 1946 sendikalarının varlığı ve işçilerin gittikçe örgütlenmeye gösterdikleri yakın ilgiden rahatsız olan iktidar, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na verdiği bir duyuru ile bütün sendika ve sosyalist partileri, bunların yayın organlarını kapatmasını istedi. Bu istek 16 Aralık 1946'da gerçekleştirildi. Sendikaları ve sosyalist partileri ağır suçlarla kapatan komutanlık, sanıkları mahkemelere gönderdi.

Sendikaları kuranlar her ne kadar herhangi bir suç işlememiş olduklarını kanıtlayan beraat kararları aldılarsa da, aylarca süren duruşmalar nedeniyle işlerini yitirdiler, damgalandılar. Yeniden işe alınmaları olanak dışı bırakıldı ve sefaletin içine itildiler.

Böylece 1946 sendikaları onurlu bir yaşamın sonunda tarihin altın sayfalarına yazıldılar. **Kemal Sülker**

BİNYAZAR Adnan (Diyarbakır 1934) D-

Adnan Binyazar

neme ve eleştiri yazarı. Dicle İlköğretmen Okulu'nu ve Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitirdi (1958). Öğretmenlik, Ankara Hacettepe Üniversitesi Temel Bilimler Yüksek Okulu'nda öğretim üyeliği yaptı. Türk Tarih Kurumu'nda, Kültür Bakanlığı'nda çalıştı. Özellikle «*Varlık*», «*Türk Dili*», «*Papirüs*», «*Yeni Edebiyat*» (1960-79) gibi dergilerde yazıları çıktı. Eleştiri ve kitap tanıtma yazılarında nesnel ölçülere ve yapıtı kendi sınırları içinde ele alarak incelemeye dayanan bir yöntemi vardır. Başlıca yapıtları şunlardır: *Yazmalı Sanatı* (Emin Özdemir'le birlikte) (1964), *Dedem Korkut'tan Öyküler* (1972), *Toplum ve Edebiyat* (1972), *Âşık Veysel* (1972), *Atatürk Yolunda Kırk Yıl* (1973) (Seçki), *Dedem Korkut* (1973). *Kültür ve Edebiyat Sorunları* (1976) *Ağıt Toplumu* (1979) 1978'den bu yana, Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı *Ulusal Kültür* (Üç aylık) dergisinin sorumlu yönetmenliğini yapmaktadır.

(E.C.)

birlik
TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ MERKEZ ORGANI
PAZARTESİ GÜNLERİ ÇIKAR / 21 ŞUBAT 1979 / FİYATI: 10 TL / Sayı: 1
TSİP: «Pekin'in Saldırısı Bölgede Güvenliği Tahrip ve Dünya Barışını Tehdit Ediyor»
WE WANT PEACE
THE CHINESE HAS NO RIGHT TO INTERFERE
DÜNYA BARIŞ GÜÇLERİ PEKİN'İN SALDIRGANLIĞINI PROTESTO EDİYOR

«Birlik Dergisi»nın ilk sayısı

Birlik - Haftalık sosyalist gazete. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi merkez yayın organı. Gazete, daha önce TSİP politikası doğrultusunda yayın yapan «*Kitle*» gazetesinin sıkıyönetimce kapatılması üzerine, bu gazetenin yerini doldurmak amacıyla çıktı. Güncel olayları değerlendiren haber, yorum, polemik gibi yazıların yanı sıra, sosyalist hareketin başlıca sorunlarını irdeliyen dizi yazılara da yer verdi. İç ve dış olaylara ilişkin yorumlarda, temel kuramsal yazılarda propagandayı esas alan gazete, kadrolar için yayın yaptı. Bir yıla yaklaşan yayın hayatında başlıca şu konuları işledi: Faşizme geçit vermemek için sosyalist siyasetlere, halk güç'erine düşen görevler, sosyalist hareketin birliği ve bu yönde, bilimsel sosyalist çizgilerin siyasal yükümlülükleri, DİSK'in birliği sağlamadaki katalizörlük görevi, vb. Gazete, 1979 kısmî senato seçimlerinin sosyalistler ve emekçi kitleler açısından taşıdığı önemi vurguladı, sosyalistlerin seçim işbirliğine yönelik TSİP görüşlerini, işbirliği ilkelerini açıkladı. Faşist demogojinin genel ve Türkiye'ye özgü biçimlerini faşist partilerin iktidara tırmanma yöntemlerindeki benzerlikleri örneklerle sergiledi. Barış davasının uluslararası değerini ve gereğini vurguladı... Burjuvaziye karşı yürütülen sosyalist ideolojik mücadelenin bütünselliğine dikkati çekti; kültür, sanat, bilim etkinliklerinin önemini belirleyen inceleme ve eleştiri yazılarına yer verdi; devrimci - demokratik edebiyat geleneğinin sosyalist gözle değerlendirilmesine ve kültür sorunlarında, bilimsel sosyalist yöntemden uzaklaşmamaya özen gösterdi.

(S.N.)

Bir Mayıs. Tüm dünya işçilerinin birlik, dayanışma ve direncini simgeleyen büyük bayram günü. İlk kez II. Enternasyonalin I. Kongresince (14-21 Temmuz 1889) kabul edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletlerinde 1860'dan «sekiz saatlik iş günü» tüm sendikaların birleştikleri birincil istek durumuna gelmesine karşın yasal yaptırım (müeyyide) gücü kazanılamamıştı. Ancak 1886'da Şikago'da toplanan Amerikan İşçi Sendikaları Federasyonu sekiz saatlik iş günü uygulamasına geçilmesi için 1 Mayıs 1886'da genel grev yapılması, ülke çapında gösteriler düzenlenmesi yolunda karar alarak işçi sınıfının bu haklı talebine eylem gücü kazandırma yolunda ilk adımı attı. New - York, Philadelphia, Şikago v.b. endüstri merkezlerinde iki yüzbinden fazla işçi karara uyarak genel greve başladılar. Özellikle Şikago, 80 bin işçinin iş bırakmasiyle hareketin merkezi oldu. Kentte büyük mitingler düzenleniyor, gösteriler yapılıyordu. Proleterya birlikte hareket etme gücüne ulaştığını kanıtlamıştı. İlk iki gün, belki durum saptaması yaptığı için, burjuvazi gelişmeyi uzaktan izledi. Üçüncü gün, tarım araçları Fabrikası Mc Cormick, dışardan sendika üyesi olmayan işçiler bularak sekiz saatlik iş günü uygulamasına geçmiş, güya bu başarıyı kutlamak için de aynı gün öğleden sonra tatil ilân etmişti.

Dünyada, 1 Mayıs afişlerinden bir örnek

İşten atılan sendikalı işçiler tezgâhlanan oyunu protesto için toplanarak «Sarı İşçiler»i fabrika çıkışında yuhaladılar. Yörede grevdeki ağaç işçileri bir miting düzenlemişlerdi. Mc. Cormick'ten atılan işçiler de mitinge katılınca alandaki coşku büyüdü. Bunun üzerine Mc. Cormick fabrikası yöneticileri polise başvurdular. Kalabalık zorla dağıtılmak istendi. Yer yer çatışma çıktı. Polis işçiye karşı silah kullandı. Birkaç işçinin ölümüne neden oldu.

Olayların patlak verdiği gece İngilizce Almanca yazılarak kentte dağıtılan bildirilerde şöyle deniliyordu:

«Emekçiler... Bu akşam zalimlerinizin köpekleri Mc. Cormick'ten altı kardeşinizi öldürdüler. Onları neden öldürdüler? Çünkü onlar zalimlerinizin kendilerine verdikleriyle yetinmeme yiğitliğini gösteriyorlardı. Onlar ekmek istediler. Karşılığında kurşun aldılar.»

Olayı izleyen gün sendikaların düzenlediği büyük miting daha da kanlı sonuçlara yol açtı. Bu mitingte kentin Belediye Başkanının da konuşmasına karşın polis birliklerine dağıtma emri verilmişti. Polis bu amaçla harekete geçince bu kez bombalar patlamaya başladı. Altmışa yakın polis (sonra yedisi ölmüştü) yaralandı. Ertesi gün, olayların yaratıcısı olarak sekiz yazar ve sendikacı tutuklandı. Tutuklananlardan (*Alarm* gazetesi yazı müdürü Albert Parsons, *Arbeiter Zeitung* gazetesi yazı müdürü August Spies ve Michail Schqap, Adolph Fischer Samuel Fielden, George Ingals, Oscar W. Neebe, Louis Lingg) bomba olayı ile ilişkileri kanıtlanamadığı halde yedisi ölüm cezasına, biri on beş yıla hüküm giydi.

Gazeteci yazar August Spies 11 Kasım 1977 günü idam edilmemizden önce, **(Mezardaki sessizliğimiz hayattaki konuşmamızdan daha etkili olacaktır»** diye haykırdı. Gerçekten de olaylar ve baskı Amerikan işçi sınıfının sekiz saatlik iş günü savaşımını önlemeye yetmedi. İlk kez, 1 Mayıs 1886'da yaşama geçen birlik ve dayanışma bilinci 1889'da Paris'te toplanan II. Enternasyonalin I. Kongresi'nde gündeme alınarak, «Amerikan işçi sendikalarının 1890'dan itibaren her yıl en güçlü sendikanın 1 Mayıs'ta genel grev ilân etmesi ve öteki sendikaların greve katılması» yolundaki kararı benimsedi. Ve 1 Mayıs dünya işçilerinin birlik, dayanışma, direniş günü simgesi olarak kabul edildi.

1. Kongre'nin kararında şöyle deniliyordu:

«Tesbit edilen tarihte uluslararası büyük bir gösteri yapılacak.

Şöyle ki: Dünyanın bütün memleketlerinde ve şehirlerinde, o gün emekçiler resmi makamları iş gününü kanuni olarak 8 saate indirmeye zorlayacaklardır. Amerikan Emekçi Federasyonu 1 Mayıs 1890'da böyle bir gösteri yapmağa daha önceden karar verdiğine göre, bu tarih uluslararası gösteri için de kabul edilmiştir.

Emekçiler bu gösterlyi kendi memleketlerinin özel şartlarına göre yapacaklardır.»

1890 yılından itibaren 1 Mayıs'larda Av-

rupa başkentlerinde işçi sınıfının öncü örgütleri büyük gösteriler düzenleyerek proleteryanın gücünü ortaya koydular.

Paul Louis, Fransa'daki ilk 1 Mayıs günlerini şöyle anlatır:

«1 Mayıs 1890'dan bir gün önce, hükümet muhtemel bir isyan arefesinde alınan tedbirlere benzer bir takım tedbirler aldı. Millet Meclisi'ndeki sosyalist grup, Paris Şehir Meclisi'ndeki sosyalist grup, İnkılapçı Merkez Komitesi ve İşçi Partisi emekçileri gösterilerde bulunmağa çağırdılar. Bir temsilci heyeti iş gününün sekiz saata indirilmesini isteyen dilekçeyi Millet Meclisi'ne götürdü. Yolda bir süvari birliğinin hücumuna uğradı. Vilayetlerde büyük alaylar düzenlendi, pek çok emekçi işi bıraktı.»

«1 Mayıs 1891 günü kanlı olaylarla geçti. Pârls'te başbakan işçi temsilcilerini kabul etmek istemediği bir sırada, Lyon'da, Sâint-Quentin'de, Roanne'da, Charlevielle'de vb. birçok çarpışmalar ve yakalanmalar oldu. Fourmies'de bir askeri birlik halka ateş etti. 10 kişi öldü. 7 kişi yaralandı. Ölenler ve yaralananlar arasında çocuklar ve gençler de vardı. Bu kanlı günün olayları Millet Meclisi'nde şiddetli tartışmalara sebep oldu. Fourmies nahiyesinin sosyalist şubesinin sekreteri Culine ile, Paul Lafargue yakalandı. Culine 6 yıl kalebentliğe, Paul Lafargue ta bir yıl hapse mahkûm edildi. (5 Temmuz 1891) Ama Paul Lafargue, altı ay sonra Lili'den milletvekili seçildi» *(Fransız Sosyalizm Tarihi*, çev. Şerif Hulusi).

Lenin 1905'lerde «tüm dünya işçilerinin bayramı» olarak nitelediği 1 Mayıs günü üzerine şunları yazmıştır:

«İşçiler 1 Mayıs'ta, aydınlığa ve bilgiye kavuşmalarını, bütün baskılara, bütün zulümlere bütün sömürülere karşı ve sosyalist bir toplum sistemi için mücadelede kardeşçe bir birlik oluşturmalarını kutlarlar. Bütün çalışanlar, emekleriyle zenginleri ve soyluları besleyenler, çok az bir ücretle çok yorucu işlerde hayatlarını harcayanlar, kendi emeklerinin ürünlerini hiç bir zaman tadamayanlar, uygarlığımızın lüksü ve ihtişamı ortasında yük hayvanları gibi yaşayanlar, hepsi, işçilerin kurtuluşu ve mutluluğu uğruna savaşmak için ellerini uzatıyorlar. Kahrolsun farklı miliyet ya da farklı inanışlı işçiler arasındaki düşmanlık. Bu düşmanlık yalnızca, proletaryanın bilgisizliği ve dağınıklığıyla yaşayan yağmacıların ve zalimlerin işine yarar. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Ermeniler ve Tatarlar, Polonyalılar ve Ruslar, Finliler ve İsveçliler, Letonyalılar ve Almanlar; hepsi, evet hepsi, sosyalizmin ortak bayrağı altında birlikte yürüyorlar. Bütün işçiler kardeştir ve bunların seğlem birliği, bütün çalışan ve ezilen insan türünün refah ve mutluluğunun tek güvencesidir. 1 Mayıs'ta, bütün ülkelerin işçilerinin bu birliği, uluslararası Sosyal-Demokrasi, güçlerini yeniden gözden geçirir ve özgürlük, eşitlik, kardeşlik için daha sürekli ve sapmaz bir mücadele için gücünü toplar. *(Toplu Eserler*, cilt 8, anan Ahmet Yurdaer, 1 Mayıs 1976).

1 Mayıs 1919

Türkiye'de 1 Mayıs, II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında kimi işçi klüplerinin girişimleriyle Üsküp (1909), Selcnik (1911), İstanbul (1912) gibi kentlerde küçük toplantılarla kutlandı. İlk önemli gösteri ise 1921'de İstanbul'da yapıldı. 1 Mayıs 1921'de işgal komutanlığı adına «Müttefiken zabıta komisyonu Reisi Miralay Ballar'ın yayımladığı yasaklama bildirisine karşın Şirketi Hayriye, Halîç Tersanesi ve Tramvay

Şirketi İşçilerinin öncülüğünde birlik ve dayanışma günü büyük gösterilere dönüştü.» (*Alemdar* gazetesi, 2 Mayıs 1921. anan Oya Baydar, *Ant*, sayı 1. 1970).

İstanbul'da 1 Mayıs 1922 törenlerini Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye Sosyalist Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası'ndan oluşan bir «komisyon» düzenledi. Gösterilerin programı gazetelerde yayımlandı. Şirketi-i Hayriye, Haliç Şirketi, Tramvay ve Tünel kumpanyaları, Seyrü-ü Safain idaresi, Mürettiban-ı Osmaniye Cemiyeti işçileri Kâğıthane'de düzenlenen mitinge katıldılar. «*Vakit*» gazetesi törenleri aşağıdaki biçimde yansıttı:

«Saat birde amele kitlesinin önünde bir bando mızıka olduğu halde kırmızı pazubentli heyet azasının nezareti altında amele Kâğıthaneye yollanmıştır. Yolda ameleye muhtelif beynelmilel marşlar terennüm ettirilmiş, Kâğıthane'de hatipler tarafından emek ve emeğin değeri hakkında muhtelif mevzular üzerinde konferanslar verilmiştir.» (Anan, Ahmet Seren, *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1977, sf. 401).

1 Mayıs 1923'tye ise **İstanbul Umum Amele Birliği** ile **İşçi Teşkilâtları Heyeti Müttehidesi**'nin düzenledikleri toplantılarda kutlandı. İstanbul İşçi Teşkilâtları adına yapılan törende Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Milletvekili Numan Usta konuştular. Öte yandan 1 Mayıs dolayısiyle yayımladıkları bildiride «Komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik» ettikleri savı ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yöneticileri ve üyelerinden Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Ali Cevdet, Vanlı Kâzım, Hasan Ali (Ediz) v.b. tutuklanarak yargılandı. İstanbul henüz «Takrir-i Sükûn Kanunu» kapsamına girmediğinden dâva düştü. Yargılananlar serbest bırakıldılar.

1 Mayıs 1924'te gösteri yürüyüşleri ve Amele Birliği Merkezi'nde yapılmak istenen tören yasaklandı. Enternasyonalin söylenmesi önlendi. «*Çelik Kol*» gazetesi toplandı. «*Aydınlık*» gazetesinin yönetim yeri arandı. (A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı*, s. 481. 1975).

1925'te Amele Teali Cemiyeti adına yayımlanan bildiri ve küçük kitap nedeniyle (bkn. Amele Teali Cemiyeti) Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın ileri gelenleri tutuklanarak Ankara'ya gönderildiler. Dr. Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Ali Cevdet, Hasan Ali (Ediz) ülke dışına çıktıkları için «gıyaben» 15 yıla; Sadrettin Celal 7, Eczacı Vasıf, Şevket Süreyya, Dr. Mümtaz, Hüseyin Hikmet, Abdi Recep 10'ar yıla hüküm giydi.

Tek parti ve Demokrat Partinin iktidar yıllarında 1 Mayısın «Dünya İşçilerinin Birlik ve Dayanışma» bayramı olarak kutlanmasına yasaklandı. İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Zonguldak v.b. kentlerde komünist olarak tanınan kimseler yıllar boyunca 1 Mayıstan bir gün önce göz altına alındılar.

İlk kez 1976'da Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) yöneticileri tarafından 1 Mayısın «51 yıl bahar bayramı olarak kutlanmasından sonra ilk işçi sınıfının birlik dayanışma ve mücadele günü olarak kutlanacağı» açıklandı. (27 Nisan 1976). Altan Öymen, Oktay Akbal, İlhan Selçuk *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarında

«1 MAYIS 1921 Amele Bayramı» nedeniyle Ankara'daki Sovyet Konsolosluğu'nda hazır bulunan davetliler

Son kutlandığı tarih ile arasında 51 yıl bulunan 1 Mayıs 1970

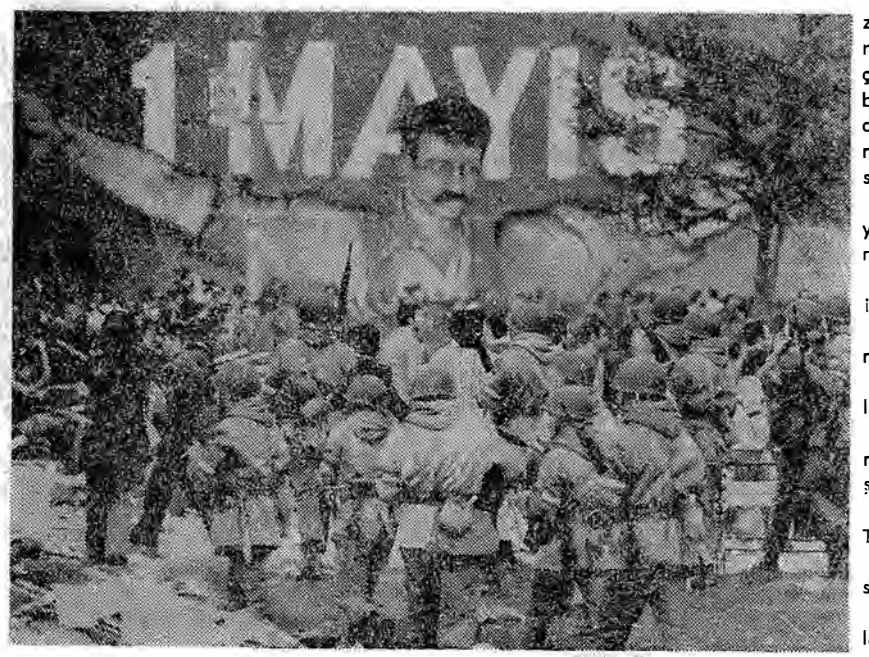

Uzun yıllar sonra kutlanan 1 Mayıs'ın 2. yılı

DİSK'in kararını desteklediler. Türkiye İşçi Partisi İstanbul ve İzmirde gece 1 Mayıs dolayısiyle kapalı salon toplantıları düzenleyeceğini bildirdi.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Şükran Ketenci ve Doğan Katırcıoğlu İstanbul'daki büyük kutlama törenini şöyle anlattılar.

«DİSK tarafından İşçi Bayramı olarak ilân edilen 1 Mayıs yüzbinlerin katıldığı bir törenle kutlanmıştır. İşçi Bayramı'nın kutlanışı sırasında hiçbir olay çıkmamıştır. DİSK'e bağlı sendikaların tümü otuzun üzerinde devrimci gençlik ve meslek örgütü, sosyalist partiler çok sayıda Türk-İş'e bağlı işçinin katıldığı yürüyüş ve miting bah saat 9'dan 15,30'a kadar sürmüştür.

Sayılamayacak kadar çok sayıda afiş pankartın yer aldığı 1 Mayıs mitinginde özellikle işçilerin fabrikada çalışmalarını landıran araçlar, iş giysileriyle fabrika işçileri, davul zurnalı ekipler, faşist saldırılar sırasında ölen tüm işçi ve gençlerin fotoğrafları dikkati çekmiştir. Çok büyük kalabalığa ve çok sayıda demokratik örgütün katılmasına rağmen DİSK'in mitinginde çok az sayıda slogan kullanılmış, en fazla 1 Mayıs marşının okunduğu, sık sık halay çekildiği ve Cephe hükümetini istifaya çağıran sloganların tekrarlandığı dikkati çekmiştir.»

DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler törende, «yerli ve emperyalist sermayeli tekelci kapitalistlerin» gittikçe daha fazla kazanmalarına karşılık işçi sınıfının yaşama ve çalışma koşullarının ağırlaştığını belirterek şöyle konuştu:

«Doğuşundan günümüze kadar 1 Mayıs'ın sloganı «Bütün ülkelerin işçileri birleşin» olarak kaldı. Dünya çapında ilk kutlama tarihi olan 1890 yılından bu yana güzelliğini yitirmeyen 1 Mayıs her yıl daha geniş işçi ve emekçi kitleleri tarafından gittikçe büyüyen gösterilerle kutlandı. 1 Mayıs'ı bu denli unutulmaz ve birleştirici kılan nedenlerin temelinde emek dünyasının sermaye, sömürü kâr ve baskı dünyasına karşı sürdürdüğü yiğit mücadele yatar.»

1 Mayıs 1976 da Türkiye işçi sınıfı ve yandaşlarının gerçekleştirdiği kutlama töreninde aşağıdaki talepler ileri sürüldü:

«Faşizme karşı, demokrasi ve özgürlük için birleşelim.

«Aşırı sömürü ve kâr düzeni kapitalizme karşı birleşelim.»

«Savaşa karşı dünya barışı için birleşelim.»

«Emekçi halkımıza ve demokrasiye düşman tekelci sermayeye ve MC iktidarına karşı birleşelim.»

«Bağımsız sömürüsüz ve demokratik Türkiye için birleşelim.»

1 Mayıs 1977 günü ***Cumhuriyet*** gazetesinde İlhan Selçuk şöyle yazıyordu:

«Selâm 1 Mayıs'a, 1 Mayıs'ı kutlayanlara.

Selam meydanlarda özgürlük türküsü söyleyenlere.

Alınterinin yüceliğine selam durana.

Emperyalizme,

Sömürüye kahrolsun diyene selam.»

Ertesi yılki gazetelerin manşetleri şöyleydi.

«1 Mayıs Kanlı Bitti.»

«Törene Yüzbinlerce Kişi Katıldı.»

«33 Ölü..»

Muhabirler olayları kamuoyuna şöyle

1 Mayıs 1977'den bir başka görünüm

yansıttılar:

«Son dakikalarda patlak veren kanlı olaya kadar 1 Mayıs İşçi Bayramı görkemli bir tören ve büyük bir coşkuyla yüzbinlerin katılmasiyle kutlanmıştır.. Mitingin sonlarına doğru Saraçhane'den gelen kitlelerin arasında yer almış bazı kışkırtıcı gurupların Tarlabaşı caddesinden Taksim Alanına sarkmak için kalabalığı zorladıkları ve bu arada saptanan sloganlar dışında bazı sloganlar attıkları duyulduğu bir sırada birden bire silahlar patlamıştır. Görgü tanıkları ilk silah sesleriyle beraber Sular İdaresi binasının duvarları üzerinde mevzilenmiş bir takım kişilerin alandaki kalabalığa doğru yoğun biçimde kurşun sıkmaya başladıklarını bildirmişlerdir. Hemen hemen aynı Taksim alanının öteki köşesindeki Intercontinental Oteli'nin bulunduğu yerden ve yine görgü tanıklarının öne sürdüğüne göre otelden kalabalığa ateş edilmeye başlanmıştır.

Kurşun yağmuru altında Taksim alanını dolduran büyük kalabalığın özellikle Sular İdaresi binası ve Intercontinental Oteli kesimlerinde büyük panik baş göstermiş, halk otelin ve yöredeki dükkanların camlarını parçalayarak içeri girip kendini korumaya çalışır sokaklara doğru kaçışırken kurşun yağmuru da tüm kalabalığı hedef alır biçimde yoğunlaşmıştır. Bu sırada alanın yan tarafında bulunan polislerin ve polis panzerlerinin de olaya karıştıkları, kalabalığa rasgele ateş açtıkları ve panzerlerden su sıkıldığı görülmüştür.» *(Cumhuriyet,* 2 Mayıs 1977).

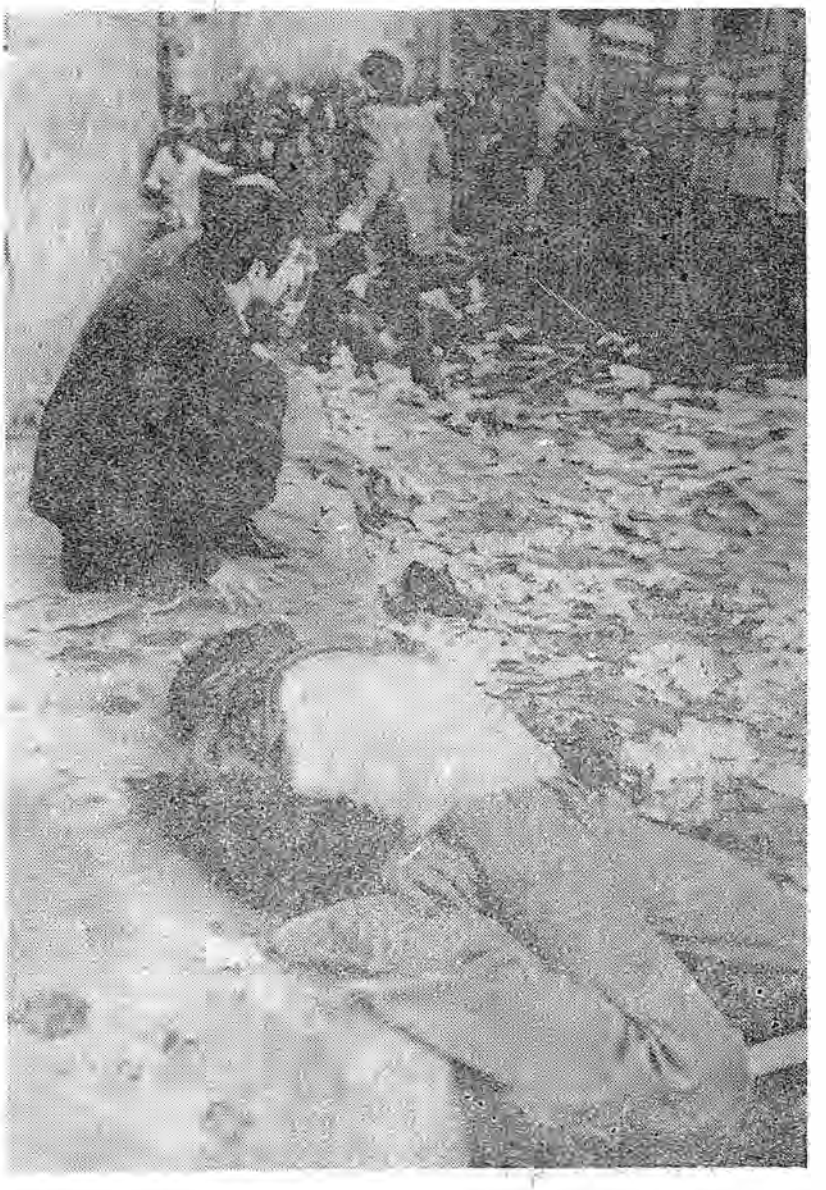

1 Mayıs 1977'de Taksim alanında katledilenlerden biri

Kanlı 1 Mayıs

3 Mayıs tarihli gazeteler ise, ölü sayısının 34'e çıktığını bildirdi. Çeşitli kuruluşlar olayları «CİA yönetiminde bir provakasyon olarak» nitelediler. C.H.P. Genel Yönetim Kurulu yayımladığı bildiride, «Yasal bir toplantı silahlı saldırıya uğradı... Bir tertip bulunduğu yolundaki kuşkular artıyor.» biçiminde görüş bildirirken, M.S.P. Genel Başkanı Prof. Necmettin Erbakan, «Taksim olaylarında yabancı ajanların parmağı vardır. Kirli ellerini Türkiye'den çeksinler» diye konuştu.

Türkiye İşçi Partisi adına, T.İ.P. Merkez Araştırma Bürosu Sekreteri Yavuz Ünal yayımladığı bildiride şöyle dedi:

«Türkiye İşçi sınıfı 1 Mayıs 1977'yi ve onun öğrettiklerini de unutmayacaktır. Taksim meydanını dolduran yüzbinlerce işçi, emekçi burjuvazinin işçi hareketini çekmek

Halk düşmanlarının kurbanı bir kadın
1 Mayıs 1977

istediği, ne uzlaşıcı, ne maceracı alanlara düşmeden, bu bilincin disiplini ve uyanıklığı ile yeniden meydanları dolduracaktır.»

1 Mayıs 1977'de işçi sınıfının öncüleri üzerine çekilen silahlar sonucu yaşamlarını yitiren şehitlerin adlarını yazıyoruz:

Ziya Baki (işçi). Kahraman Alsancak (işçi), Niyazi Darı (işçi), M. Atilla Özbilen (işçi), Hasan Yıldırım (işçi), Leyla Altıparmak (hemşire), Ömer Narman (öğretmen), Mustafa Elmas (öğretmen), Hikmet Öztürkçü (öğrenci), Divan Nergis (bekçi), Kenan Çatak (öğretmen), Bayram Çıtak (öğretmen), Hüseyin Kırkın (işçi), Nazan Ünaldı (öğrenci), Meral Özkal (hastabakıcı), Kıymet Duman (hemşire), Rasim Elmas (işçi), Bayram İyi (inşaat ustası), Ahmet Gözükara (öğretmen), Ercüment Günkut (öğrenci), Aleko Kenteus (müstahdem), Mehmet Ali Genç (gece bekçisi), Hacer İpek (öğrenci), Sibel Açıkalın (öğrenci), Karabet Akyan (işçi), Jale Yeşimil (öğrenci), Kadir Balcı (tezgâhtar), Hamdi Toka (seyyar satıcı), Hülya Emecan (ev kadını), Bayram Sürücü (işçi), Mustafa Erten (öğrenci), Ali Yeşilgül, Yücel Elbistanlı, Özcan Gürkan, Tevfik Beysoy ile toplum polisi Nazmi Arı.

Ahmet Ceyhan

1 Mayıs 1977'nin bilançosu 34 ölü

1 MAYIS

Nâzım Hikmet

1 Mayıs,
yaşım yirmi,
Lenin sağ.
Bir tek Kızıl Meydan
150 milyon insan.
35 yıl geçti aradan,
yaşım yine 20,
Lenin yine sağ,
Kızıl Meydanlarda
1 milyar insan!

1 MAYIS MARŞI

Günlerin bugün getirdiği
Baskı zulüm ve kandır
Ancak bu böyle gitmez
Sömürü devam etmez
Yurdumun güneşli günleri
Mutlak gelen gündedir

1 Mayıs 1 Mayıs
İşçinin emekçinin bayramı
Devrimin şanlı yolunda
İlerleyen halkın bayramı.

Dağların ufuklarından
Mutlu bir hayat filizlenir
Kavganın doruklarından
Yepyeni bir güneş doğar
Bizde ve ülkelerde

1 Mayıs 1 Mayıs
İşçinin emekçinin bayramı
Devrimin şanlı yolunda
İlerleyen halkın bayramı.

Gün gelir gün gelir
Zorbalar durmaz gider
Devrimin şanlı yolunda
Bir kâğıt gibi erir gider

---

1 Mayıs Üzerine

«Sermaye cephesi 1 Mayıs 1977'de Türkiye İşçi sınıfı ve emekçi halkına tarihin en kanlı 1 Mayıslarından birini yaşatmış ve 34 devrimci - ilerici - yurtsever insanımız, kaynağı Amerikan intelijans servislerine kadar uzanan ve faşist güçlerin tümünün kullanıldığı bir tertip sonucunda bilinçle katle-

dilmişlerdir. Burjuva basını ve yayın organları ise bilerek olayı tahrif etmiş ve katliamı sol içindeki bir çatışmanın sonucu olarak kamuoyuna yansıtmıştır. Bu iğrenç oyun işçi sınıfımızın yıldırılması, devrimci güçlere karşı halkımızın güveninin sarsılması, işçi sınıfının devrimci sendikal örgütünü yıpratıp yok etme ve seçim öncesi ilerici güçleri halkın gözünde küçük düşürme gibi bir çok amacı olan bir oyundur.»

Tümas adına yayımlanan bildiri

«İşçi bayramını kana bulayan eller, aynı gün İspanya ve Yunanistan'da da aynı yönvemlerle tertipler düzenleyen uluslararası emperyalist tekellerin kiralık ajanlarıdır. 1 Mayıs katliamı Milli Cephe iktidarı işbaşına geleliberi, yoğunlaşarak hergün sürmekte olan bir katliamın son ve en kanlı halkasıdır. Emperyalizmin amacı, yakın hedefi bellidir. İşçi sınıfının ve en geniş halk yığınlarının çığ gibi gelişen hoşnutsuzluklarını durdurmak.»

Türkiye Yazarlar Sendikası adına yayınlanan bildiri'den

1 MAYIS

Ey işçiler! Bir mayıs: Sizin serbest gününüz;
Yürüyünüz ileri «Aydınlık»tır önünüz.
Atelyeler kapandı, dünya sanki uykuda,
Şimdi istismarcılar hep telâşta korkuda.
Bugün kızıl bayrağın kızıl nurlar saçarken,
Yarın için kurtuluş yollarını açarken,
Meşru olan hakkını istemekten usanma
«Sabret biraz...» derlerse bu sözlere inanma!
Burjuvazi yalanla dolabını döndürür.
Kalbindeki emelin nurlarını söndürür.
Sen bir mağdur işçisin, senelerce ezildin.
«Bir Mayıs»ta hür oldun, bunu bir bayram bildin,
Evet hürsün, yarın da hür olmaksa emelin,
Esaret bağlarını kırsın kuvvetli elin.
Bir günlük hürriyetin sana bayram oluyor,
Dudakların gülüyor; kalbin sevinç doluyor.
Fakat... İdrâk etmedin sen hakiki bayramı,
Yine yarın hırpalar maişe'in âlâmı.
En büyük bayram sana hakkını aldığın gün,
İstismardan kurtuluş ne tatlıdır bir düşün.
Böyle daim birleşip kuvvetini göster sen!
İttihattan ayrılma, galip olmak istersen.
Patronların elinde sen oyuncak değilsin
Biraz kaldır başını, sana başlar eğilsin.

Yaşar NEZİHE

1 Mayıs 1924, Aydınlık, Sayı, 21

1 MAYIS YÜRÜYÜŞÜNDE

Her yıl 1 Mayıs yürüyüşünde
daha kalabalığız bir önceki yıldan,
duyuyoruz nabızlarımızda bu sevinci
yarının tohumlarını serptikçe alanlara
kırdıkça bileklerindeki zinciri
kollarımız her yıl biraz daha,
duyuyoruz Spartaküs'ten beri.

Her yıl 1 Mayıs yürüyüşünde
yürüyor bizimle birlikte sevdası
yeni ırmaklar akıtmaya Ferhat'ın,
bir elimizde gürz, bir elimizde hüner
bir yandan Demirdağ'ı deliyoruz sabırla
terimizle nakışlıyoruz bir yandan yaşamı,
karıştığını duyuyoruz kanımıza bu sevdanın.

Her yıl 1 Mayıs yürüyüşünde
kırmızı bir gül gibi yüreğimiz
açılıyor türküleriyle Pir Sultan'ın,
açılıyor alanlara dikilmeye
solduramadığı sancak yüzyılların,
«dönen dönsün ben dönmezem» diyen ses
açılıyor kapıları şaha gitmeye.

Kemal Özer

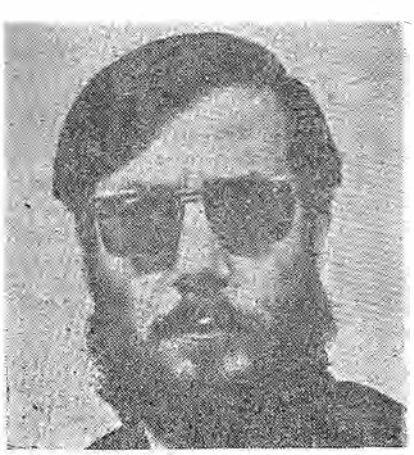

İsmail Biret

BİRET, İsmail (İstanbul 1934). Karikatürcü. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yüksek resim öğrenimi görmüş; İstanbul Konservatuvarı Tiyatro bölümüne devam etmiştir.

Oyuncu ve dekoratör olarak tiyatrolarda çalışan Biret, dergilerde çevirmenlik yapmış ve reklâmcılıkla uğraşmıştır.

Birçok kişisel ve karma resim, afiş ve karikatür sergilerine katılan sanatçı, *«Papağan»*, *«Hayat»*, *«Ustura»* ve *«Çarşaf»* gibi dergilerde karikatür çizmiştir. İsmail Biret'in çizgileri Almanya magazinlerinde de yayımlanmış; Yugoslavya Üsküp'te özel ödül (1970) almıştır.

BİRGİT Orhan (Kars - 1927). Gazeteci, yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. *«Memle-*

Orhan Birgit

ket», «Zaman», «Dünya», «Yeni Sabah», «Hür Vatan» «Ulus», «Halk» gazetelerinde muhabirlik. sekreterlik, yayım müdürlüğü yaptı. Ali İhsan Göğüş'le birlikte çıkardığı *«Kim»* dergisindeki yazılarında Demokrat Parti'nin baskı döneminde C.H.P. muhalefetine yandaş politika izledi. 1961 seçimlerinden itibaren C.H.P. milletvekili olarak çalıştı. Ortanın solu hareketinde Ecevit'i destekleyenler arasında göründü. Partisinin M.S.P. ile kurduğu ortak hükümette Basın Yayın Turizm Bakanı olarak görev aldı.

Birikim «Aylık sosyalist Kültür Dergisi». İlk sayı 1 mart 1975. Yöneteh Murat Belge. Yazı Kurulu : Murat Belge, Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar, Ömer Laçiner, Can Yücel. *«Çıkarken»* başlıklı başyazıda derginin amacı belirtilirken 12 mart dönemi ve sonrasının getirdiği yeni durum değerlendirilmiştir. İleıici, sol, sosyalist hareketi etkileyen dışsal ve içsel belirleyici etkenler üzerinde durulmuş, ülkede ve dünyada «çeşitli burjuva ideolojilerinin marksist düşünceye sızdığı» öne sürülmüştür. Başyazıya göre, artık günümüzde bir Garaudy ile Stalin'i, Lukacs'ı. Althusser'i aynı düşünce sisteminin sözcüleri olarak kabul etme olanağı yoktur. Türkiye'deki kargaşa, 1) Burjuva kültürünün zayıflığı, 2) Sosyalist düşüncenin eklektizmi, 3) Fraksiyonculuğun teorik gelişmeyi durdurucu etkileri gibi tarihsel ve güncel nedenlerden kaynaklanan sorunları çözememekten doğmuştur. Gerçek siyasal örgütlenmenin yerine fraksiyonculuk yanlışının konması nedeniyle «sosyalist militan tipi adına da aynı büyük yanlışlık ürünü olarak fraksiyon devrimcisi tipi gelmiştir.» Sloganların bilimin önüne geçmesi ise sosyalist kültürün alanlarını darlaştırma tehlikesi taşımaktadır. Bunun önüne geçmek ancak sosyalist kültürün geliştirilmesine, tarihsel zenginliklerine sahip çıkılmasına bağlıdır.

Birikim, bu kaçınılmaz sorumluluk zorunluluğuna bağlı olarak çıkış amacını şöyle ifade etmektedir :

«Sosyalizm politikası ve kültürü ile bir bütündür. Ama günlük somut koşullar gereği politika pratiği ön plana çıkar. Bu pratiği yönlendirmek bir sosyalist partinin görevidir. Türkiye'de de tekelci kapitalizme karşı toplumsal muhalefeti yönlendirecek ve devrimci kadroları çevresine toplayacak güçte bir parti olacağına inanıyoruz. Zaten bunun tersi fraksiyonculuğun tozu dumanı içinde sosyalizmin görevlerinin süresiz ertelenmesi demektir.

Türkiye'de siyasi konulara yönelen sosyalist dergiler şimdiye kadar genellikle açık veya üstü örtülü olarak bir siyasi mihrak haline gelmişlerdir. Yayınevimizin böyle bir iddiası yoktur. Yeni bir alternatif olma vaadiyle yeni bir fraksiyon yaratmıyacağız. Bu şüphesiz siyasi bir görüşümüz olmadığı ya da teorik konulardan uzak kalacağımız anlamına gelmez. Görüşümüze en yakın düşen siyasi organı destekleyecegiz. Yayınlarımızla yardımcı olmaya çalışacağız. Teorik konulara da bir sosyalist kültür dergisi çerçevesi içinde eğileceğiz. Bugünkü aşamada, Türkiye için eksiksiz bir teori olduğu, ya da oluşturulabileceği kanısında değiliz. Ama bu teorinin öğeleri bugünlerde olgunlaştırılacaktır. Biz de bu öğelerin, özellikle de sistemleştirilecek yöntemin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.»

Birikim'in ilk sayısında Can Yücel, Onat Kutlar, Ömer Laçiner, Murat Belge, Ernesto Laclau'nun yazıları yer aldı. *«Marksist Tarih»* (sayı 3, *«Çin - Sovyet Çatışması»* (sayı 10), *«Yapısalcılık»* (sayı 28/29) v.b. özel sayılar çıkarıldı. Murat Belge, Arslan Galip, Berna Moran, Atilla Özkırımlı, Can Yücel, Ömer Laçiner, Selim İleri, Haluk Şahin, Ahmet Eken, Nedim Gürsel, Ahmet Oktay, İzzet Yasar, Süreyya Berfe derginin sürekli yazan kalemleri arasında göründüler.

(A.C.)

Birinci Doğu Halkları Kurultayı Sovyetler Devriminin önderi Lenin, doğu uluslarında başlayan ulusal kurtuluş hareketlerinin önemine, Doğu Halkları Örgütleri 2. Rusya Kongresinde. (Toplantı tarihi Kasım 1919) dikkati çekmişti. Lenin, bu konferansta yaptığı konuşmada, kapitalist ülkeler proletaryasının, sömürülen doğu halklarının tek destekçisi olabileceğini belirtmişti. Doğu uluslarında başlayan Kurtuluş hareketlerine 3. Enternasyonal' da ilgi gösterdi ve 26.7.1920'de yapılan 2. kongresinde, ulusal ve sömürgeler konusunu ele aldı. Lenin, ezilen ulusların ayaklanmalarının desteklenmesi gerektiğini belirten konuşmasından sonra, bu konuyla ilgili tezlerini tartışmaya açtı. Uzun tartışmalardan sonra kabul edilen tezlerin temel noktaları şunlardır. Ezen halklarla, ezilen halklar arasında bir ayırım vardır. Emperyalizm döneminde, sömürgeler ve uluslar sorununu çözebilmek için somut ekonomik gerçeklerden yola çıkmak gerekir. Dünya, çok sayıda ezilen halklarla, az sayıda ezen halklara bölünmüştür. Bu, emperyalizmin ayırd edici özelliğidir. Devrimci ulusal kurtuluş savaşları desteklenmelidir. Sömürülen ülkelerde sanayi proletaryası yoktur. Buna karşın bu ülkelerde siyasal bilinç uyandırılabilir. Sömürülen ülkelerde köy sovyetleri kurulması bu açıdan önemlidir. Sömürge ülkeleri, kapitalist aşamadan geçmeden de sosyalizme varabilirler. Bunun olabilmesi için kapitalist ülke proletaryasının sömürge halklarını desteklemesi gerekir. Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 3. Enternasyonal'da kabul edilen bu tezleri, tartışmak, kabul etmek ve hayata geçirmek amacıyla toplantıya çağrıldı. Kurultay başkanı Zinovyev'in de belirttiği gibi, bu kurultay, 3. Enternasyonal'ın bütünleyici bir unsuru olarak kabul ediliyordu.

Doğu Halkları Kurultayına, değişik uluslardan, partili ve partisiz olmak üzere 1891 delege katıldı. Kurultayda Türkiye'den, bir bölümü, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi olmak üzere, 235 delege vardı.

1920 yılında Baku'da toplanan kurultay, 1 eylülde çalışmalarına başladı, yedi oturum yaptı. 8 eylülde sona erdi. Kurultayı açış konuşmasını, 3. Enternasyonal adına Dr. Neriman Nerimanof yaptı. Bu konuşmadan sonra kurultay başkanlığına seçilen Zinovyev, açış söylevinde şu noktalara değindi. Delegelerin çağrılmasında partili olma koşulu aranmadı. Delegelik koşulu, emekçi ve savaşa karşı olmanın yanı sıra, kendi halkını sömürenlere karşı örgütlemektir. Bu kurultayın görevi, doğu halklarını uyandırmaktır. Doğu halklarının geri kalmasının tek sorumlusu, İngiliz ve Fransız emperyalistleridir. Sosyalizme geçiş için kapitalist aşama gerekli değildir. Önemli olan doğu halklarının sovyet tipi örgüt kurmalarıdır. 3. Enternasyonal'da alınan karar gereğince Mustafa Kemal hareketi desteklenmelidir.

Zinovyev'in bu noktaları açımlayan söylevinden sonra birinci oturum bitti.

İkinci oturumda Radek'in, uluslararası durum ve doğudaki işçi grevleri üstüne yazdığı rapor okundu. Radek, bu raporunda, emperyalizmin, doğuyu nasıl sömürdüğünü anlattıktan sonra, doğu nasıl kurtulabilir sorusuna geldi. Rapora göre doğunun kurtuluşu, işçi ve köylü sınıfının bilinç ve istek düzeyine bağlıdır. Sovyet Rusya emperyalist değildir. doğu halklarının müttefikidir. Ancak devrim için halkın kendine güvenmesi gereklidir. Sovyet devrimi, doğu halkları için hem canlı bir örnektir, hem de güçlü destekçidir. Türkiye, İran ve Hindistan halkı, emperyalizmden korkmasınlar. Sovyet Rusya, onların silah arkadaşı olacaktır.

Radek raporunun okunmasından sonra, Türkiye'nin dünya savaşına hangi amaçla katıldığı tartışıldı. Bünyat - zade'ye göre, Türkiye, emperyalist amaçları için dünya savaşına katıldı. Vagardin - Şakir ise, Türkiye'nin emperyalist amaç için değil, kendini savunmak için savaşa katıldığını söyledi. Buna karşı Haydarhanof, Türkiye, kendini korumak için değil, emperyalist amaçlar için savaşa katılmıştır, görüşünü savundu. Bu tartışmalardan sonra ikinci oturum bitti.

Üçüncü oturumda ilk olarak konuşan Narbutabekof, özetle şu görüşleri savundu. Dünya, batı ve doğu diye ikiye ayrılmıştır. Doğunun kurtuluşu, Sovyet iktidarının başarısı-

na bağlıdır. Bu kurultaydan beklenen, kardeşlik, özgürlük, eşitlik ilkelerinin hayata geçirilmesidir. Yüzyıllarca sömürülen doğunun, batıdan çok değişik bir tarihi vardır. Doğu halkı, dinine, geleneklerine saygı ister. Bu açıdan, sovyetçi düzen, doğu halklarının geleneklerine uygun olmalıdır. Bu aşamada anlaşılmıştır ki, kapitalist ülkelerin proletaryası, Sovyet Rusya'ya yardım edemez. Bu durumda yapılacak tek şey doğu halklarını, tarihine uygun biçimde örgütlemektir. Sovyet iktidarı, Türkistan'da yanlış işler yapmıştır. Bu yanlışlık düzeltilmeli, Sovyet iktidarının ilkeleri uygulanmalıdır. Bu ilkeler uygulanırsa, doğu halkları, bütün güçleriyle Sovyet Rusya'nın yanında olacaktır.

İkinci olarak söz alan Korkmasof, Narbutabekof'un görüşlerine karşı çıktı. Korkmasof, özetle şöyle dedi. Kafkas halkı, doğu ile batı arasında bir köprüdür. Bu halk, temel sorunun dünya devrimi olduğunu biliyor. Büyük devrimle, Kafkas halkı arasına, beylerin, prenslerin, varlıklıların yönettiği sınıflar girmeye çalışıyor. Halkın din duygularını, onlar sömürüyor. Dağıstan halkı, kızıl orduyla birleşti, Sovyet iktidarını kurdu. Yakında dünya savaşı başlayacak, emperyalizm yıkılacak.

Dördüncü oturum, konukların konuşmalarına ayrıldı. İlk olarak İngiltere Birleşmiş Komünist Parti'nin delegesi Quelch söz aldı. Quelch, konuşmasında şu noktalara değindi. İngiliz emperyalizmi, bütün doğu halklarını sömürüyor. İngiliz proletaryasının düşmanı olan İngiliz kapitalistleri, doğu halklarının da düşmanıdır. Bu açıdan İngiliz proletaryasının savaşımı, doğu halklarının da savaşımıdır. İngiliz emperyalizmi bütün dünyayı sömürüyor. İrlanda halkı; bu emperyalizme karşı savaşımını sürdürüyor. İngilizler, yüzyıllardır, Hindistan'ı da sömürdüler. İngiliz proletaryası bütün bunları biliyor. Sovyet Rusya, yalnız ezilen halkların değil, bütün dünya proletaryasının önderliğini yapıyor. Emperyalizm yıkılacak, insanlık, özgür ve eşit bir dünya kuracaktır.

İkinci olarak, Fransa proletaryasının temsilcisi ve 3. Enternasyonal delegesi Rosmer söz aldı. Rosmer, konuşmasında şu noktalara değindi. İngiliz ve Fransız emperyalistleri, dünya halklarına kurtuluş götürmez. İngiltere, İrlanda ve Hindistan'ı; Fransa, Fas'ı, Tunus'u, Cezayir'i, Güney Anadolu'yu sömürüyor. Oysa, Anadolu dışında bu halklara Alman emperyalizmine karşı savaşsın diye bağımsızlık sözü verildi. Bu söz tutulmadı. Emperyalizm işte budur. Ama Sovyet Rusya'nın devrim kıvılcımları bütün dünyayı sardı. Sovyet Rusya, doğu halkları için güçlü bir destektir.

Söz alan Hintli delege Fazlı Kadir, kısa bir konuşma yaptı. Daha sonra, Türkistan Hintlileri Devrimci Örgütü'nün bildirisi okundu. Bildiride, özetle şu görüşler ileri sürüldü. Hindistan'da 315 milyon insan, bu kurultaydan ve Sovyet Rusya'dan destek istiyor. Halklar, iç işlerine, dinsel konulara karışılmadan yardım istiyorlar. Dünyadaki bütün çatışmaların baş nedeni Hindistan'dır. Tarih göstermiştir ki, Hindistan'ın özgürlüğü, dünya halklarının özgürlüğüdür. İşte bunun için en büyük yardım Hindistan'a yapılmalıdır.

Bu bildiriden sonra, Bulgar, Yugoslav, Yunan, Romen Komünist Partilerinin oluşturduğu Balkan Komünist Partileri adına Chaline, kısa bir bildiri sundu. Bu bildiride, dünya devriminin başlamak üzere olduğu, emperyalizme karşı, ezilen halkların tek bir cephede birleşmeleri gerektiği, belirtiliyordu.

Daha sonra Enver Paşa'nın bildirisi okundu. Enver Paşa, şu konulara değiniyordu. Dünya savaşında dünya ikiye ayrılmıştı. Bir yanda Çarlık Rusya'sı ile onun destekçisi emperyalist ülkeler, bir yanda Almanya ile onun destekçisi emperyalist ülkeler. Çarlık Rusya'sı bizi yutmak istiyordu. Buna karşı bize güvence veren Almanya'nın yanında savaşa girdik. Biz emperyalist amaçlar için değil, bağımsızlığımız için savaştık. Şimdinin Rusya'sı o zaman olsaydı, biz onun yanında savaşa girerdik. Biz yalnızca emekçilerin mutluluğunu istiyoruz. Şunu da biliyoruz. Halk bilinçli olursa özgürlüğünü kazanabilir. Bu açıdan kadın erkek ayrımı yapılmadan halkımızın eğitilmesini istiyoruz. Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Hindistan devrimci örgütlerinin temsilcisi olarak, bu sorunları çözmek için sizlerle işbirliği yapacağız. Bu kurultay, ezilenler için savaşan Kızıl Orduya ve Türk savaşçılarına güç verecektir. 3. Enternasyonal'in ilkelerini benimsiyor ve ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkını savunuyoruz. Şu sıralarda Anadolu halkı, yurdunu kurtarmak için emperyalistlere karşı yeni bir savaşa hazırlanıyor.

Enver Paşa'nın bildirisinden sonra Ankara hükümetinin temsilcisi olan İbrahim Tali'nin bildirisi okundu. Ankara hükümetinin bildirisinde şöyle deniyordu. Dünya emperyalizmi Avrupa'yı savaşa sürükledi ve bu savaşta Türkiye'nin can damarlarını kuruttu. Türk halkı, yalnızca bağımsızlığı için savaştı. Barış ve özgürlük sözlerine inanarak silahı bırakınca, emperyalistler tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine Türk halkı, yeniden silaha sarıldı. Emperyalizme karşı ayaklandı. Bu ayaklanmanın dış ve iç olmak üzere iki nedeni vardır. Türk halkı, onbirden fazla cephede dört yıl burjuva devletlerine karşı savaştı. Savaştan sonra kapitalist devletler, yeniden Anadolu'yu kuşattılar. Anadolu ayaklanmasının dış nedeni budur. İç nedene gelince, Anadolu halkı, yüzyıllarca burjuvazi tarafından sömürüldü. Savaştan sonra Ermeniler, Taşnaklar, Rumlar, saray adamları, beyler, paşalar, Batı kapitalistleriyle işbirliği yaptılar, Anadolu halkını sömürmek için. Buna karşı Anadolu devrimcileri, kızıl devrimin güneşine doğru yürüdüler. Bu ayaklanma burjuvaziye dayanan bir ayaklanma değildir. Anadolu devrimcileri, 3. Enternasyonal'in bütün insanlığı kurtuluşa götüreceğine inanıyorlar. Onlar, son çocukları ölene dek bağımsızlık için savaşacaklar. Onlar, Sovyet Rusya'nın yardımını içten-

Bakû - Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanı

likle kabul edecekler.

Bildirilerin okunmasından sonra, şu karar, kurultayın onayına sunuldu

«Kurultay, dünya emperyalizmine karşı savaşan ve özellikle doğu halklarını ezen ve sömüren İngiliz, Fransız emperyalizmi korsanlarının, bütün dünya emekçilerini kölelik altında tutmak için sürdürdükleri çabalara karşı çıkan, bütün Türk savaşçılarına sevgilerini bildirir. Tıpkı, Komünist Entarnasyonal 2. Kongresinde olduğu gibi, 1. Doğu Halkları Kurultayı da yabancı emperyalistlerin boyunduruğundan doğunun ezilen halklarını kurtarmaya çalışan ulusal devrimci hareketleri desteklemek istediğini bildirir.

Bu arada Kurultay, Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğunu, bu hareketin işçi ve köylülerin, ezilmekten ve sömürülmekten genel anlamıyla kurtulmaları anlamına gelmediği gerçeğini de ortaya koyar. Bu hareketin başarısı, Türk çalışan yığınları için en önemli sorunları çözmeyecektir. Toprak sorunu ve vergiler sorunu, değişik uluslardan oluşan, doğunun kurtuluşu için en önemli engel olarak kalacaktır.

Kurultay, geçmişte bir bölük emperyalist gücün çıkarları için Türk işçi ve köylülerini ölüme götüren, Türkiye'nin çalışan yığınlarını, yüksek rütbeli subaylar ve zenginler gibi çift yönlü bir tehlikeye sürükleyen bu hareketin önderleri hakkında çekinceli söz edilmesi gerekliliğine inanır. Kurultay, onlara, eylemleriyle halka hizmet etmeye hazır olduklarını kanıtlamayı, eski yanlışlıklarının izlerini silmeyi önerir. Kurultay bir yandan Türkiye'nin ve doğunun çalışan yığınlarını ulusal devrimci hareketi desteklemeye çağırırken öte yandan, Türk işçi ve köylülerine kendi öz örgütlerinde toplanıp yabancı emperyalistlerin kurtuluş savaşının sonunda zenginlerle olan ilişkileri ve onlar üstündeki etkileri sayesinde pay almalarına bürokratların ve generallerin (paşalar, derebeyler, vs) köylülerin sırtından geçinmelerine hiç bir şekilde izin vermemelerini salık verir.

Ancak böyle olursa, Türkiye'nin emekçi halkı, sömürücülerden ve baskıcılardan kurtulabilir. Ancak böyle olursa, fabrikalar, toprak, madenler, genel bir deyişle ülkenin bütün zenginlikleri, yalnız ve yalnızca emekçilerin çıkarları için kullanılabilir.

Kurultayın onayına sunulan bu karar tasarısı, oybirliğiyle kabul edildi. Beşinci oturuma geçmeden önce ABD Komünist Partisi delegesi John Reed konuştu. Reed, şu noktalara değindi. Siz, yalnızca Fransız, İngiliz, İtalyan emperyalistlerini tanıyorsunuz. Amerika'yı tanımadığınız için, onun sömürge halklarına yardım edeceğini sanıyorsunuz. Oysa Amerika da emperyalist bir devlettir. Filipin, Karaip, Orta Amerika halkları, bunu, çok iyi bilirler. Amerika, yalnız bu ülkeleri değil, Küba'yı, Haiti'yi, Dominik'i, Meksika'yı, kendi içindeki zencileri korkunç bir şekilde sömürmektedir. Amerika'nın doğu halklarına yardım edeceğine inanıyorsanız, er geç yanılacaksınız. Örneğin, Amerika'nın amacı, Ermenileri, Türklerden kurtarmak değil. Amerikan kapitalisti, Ermenileri, Türk kıyıcılığından kurtaracağım diye, ucuz iş gücü olarak Amerika'ya götürüyor. Bir başka amacı da Ermenistan'daki zengin maden yataklarına el koymak. Amerikan kapitalistleri, doğuda bir devrimden korktukları için çeşitli dolaplar çeviriyorlar. Ezilen bütün halklar, Bolşevik Rusya'nın önderliğinde ve Komünist Enternasyonal'in bayrağı altında emperyalizme karşı birleşmelidir.

Kurultayın beşinci oturumunda, ulusal sorun ve sömürgeler sorunu ele alındı. Raportör Pavloviç, dünya savaşına, emperyalist devletlerin arasındaki çıkar çekişmelerinin yol açtığını anlattıktan sonra, Narbutabekof'un eleştirilerine yanıtla raporunu özetle şöyle sürdürdü. Bir yoldaş, sahte komünistlerin yerli halkı Sovyet Devletine karşı kışkırttıklarını söyledi. Bunlar doğrudur, hatta kaçınılmazdır. Biz, binlerce yıl süren bireyci bir düzen yerine, toplumsal bir düzen kuruyoruz. Bunun için, bu gün olup bitenlere geçicidir diye bakıyoruz. Burda önemli olan bir kaç sahte komünistin tavrı değildir. Önemli olan, Sovyet iktidarının, eski Rusya'nın topraklarında yaşayan uluslara karşı temel siyasetidir. Biz, tarihte ilk kez, ulusalcılığın ve sınıfların baskısından kurtulmuş bir dünyayı kurmak için yola çıktık. Ancak bu aşamaya gelene dek ister istemez çeşitli zorluklar olacak. Doğu halklarının komünizme geçmesi için kapitalist aşamadan geçmeleri gerekli değildir. Doğunun geri kalmış ulusları, ileri ülkelerin proletaryasının yardımıyla, Sovyet tipi bir düzen kurabilir. Daha sonra ara bir devreden komünist aşamaya ulaşır. Sovyet tipi örgütlenme feodal düzenlerde de uygulanabilir. Böyle bir örgütlenme, doğu halklarının savaşımını kolaylaştırır. Ancak şu bilinmelidir. Doğu halkları, bütün dünya işçileriyle birleşmeden özgürlüğünü kazanamaz. Komünist Enternasyonal, sömürge siyasetini onaylamaz. Doğu halkları bunun için Komünist Enternasyonal'in parolasını benimser. Doğu halklarının başarısı için, doğuda ve batıda çalışan yığınlar birleşmelidir. Bu birleşmenin gerçekleşmesi yolunda doğu halkları, Sovyet Rusya ile sıkı bir şekilde işbirliği yapmalıdır.

Raporun okunması bittikten sonra, Kurultay'ın kadınların kurtuluşuna önem verdiğini göstermek için, Türkiye'den Naciye, Dağıstan'dan Bulaç, Azerbeycan'dan Şabanova olmak üzere üç kadın üye Başkanlık Kuruluna seçildi. Bundan sonra söz alan Musuşef, özetle şöyle konuştu

Doğu, batı nedir, bunu iyi anlamak gerekir. Doğuyu şu ülkeler oluşturur. Türkiye, İran, Belucistan, Afganistan, Buhara, Türkistan, Keşmir, Hindistan, Çin'in bir bölümü. Bu ülkelerde ortak bir islam kültürü vardır. Doğuda çoğunluk köylüdür. Doğudaki devrimci hareketin kökeni toprak sorunudur. Bu nedenle doğuya giden devrimci hareket toprakla ilgili olacaktır. Türkiye, bütün bunlara canlı örnektir. Mustafa Kemal hareketi, bir ulusal kurtuluş hareketidir, Emperyalizme karşı verdikleri savaş biter bitmez, bu hareketin, toplumsal devrime dönüşmesini bekliyoruz. İran'da da bir toprak sorunu vardır. Yapısı bu olan doğuya, proletarya, kendi kültürünü götürüyor. Sendika, kooperatifçilik ve Sovyet iktidarı. Proletarya kazanırsa, doğu kurtulabilir. Bunun için Sovyet Rusya ile işbirliği yapmak gerekir. Proletaryanın, ulusal sorun ve sömürgeler konusunda izleyeceği politika, Rus Komünist Partisinin 8. Kongresinde saptandığı gibidir. Bütün ülkelerin proletaryasının birliği, ulusların üstündeki egemenliğin kaldırılması ve bütün emekçiler birliğinin geçici federasyonu. Konuşmacı, sözlerini, ozan Gorodetski'nin şiirini okuyarak bitirdi.

Bundan sonra söz alan Riskulof, kapitalist ülkelerin, ulusal ve sömürgeler sorununa nasıl baktığını anlattıktan sonra şu noktalara değindi. Komünist akım, bütün dünyada gelişiyor. Ama toprak sorunu, politikamızın temel noktası olarak duruyor. Doğuda devrimci eylem için elverişli koşullar vardır. Ancak doğudan bütünüyle komünist bir hareket beklenemez. Doğuda devrimci hareket, küçük burjuva niteliğinde olacak, daha sonra toplumsal bir harekete, toprak sorununun çözümüne doğru gidecektir. 3. Enternasyonal'in en önemli görevi, batı ile doğu hareketini birleştirmektir. Biz, burada, bunun için toplandık Bugün doğuda başlayan hareket, küçük burjuva ve ulusal niteliktedir. Ancak bu hareket, yığınları kurtaramaz. Kurtuluş toplumsal devrimin yolundadır. Bu olmazsa örneğin, Türkiye'de kurulan devlet, ergeç emperyalistlerin eline geçecektir. Kurtuluş için, Komünist Enternasyonal'in yardımıyla örgütlenmek zorunludur.

Altıncı oturumda, sovyetlerin, doğuda, yaratıcı çalışmaları konusu tartışıldı. İlk olarak Bela Kun konuştu ve şu noktalara değindi. Sovyet devriminden sonra artık dünya devrimi başlamalıdır. Emperyalizme karşı zaferin tek koşulu budur. Emperyalizm, doğu ülkelerinde, halkı sömürmek için kendine destekçiler bulur. Doğu ülkelerindeki egemen sınıfları elde eder. Örneğin, İran şahı, İngiliz;

Jön Türkler de Alman emperyalistleri adına halklarını sömürürler. Sömürücüleri devirmenin tek yolu, Rus işçi köylülerinin yarattığı Sovyet tipi devlettir. Sovyet iktidarı yeni bir örgütlenme biçimidir. Sovyet iktidarı, emekçilerin ve köylülerin iktidarıdır, beylerin, paşaların, sömürücülerin değil. Sovyet düzeni, bütün halkların özel koşullarına uygulanabilir. Sovyet iktidarı, doğuda köylülerin diktatörlüğü olacaktır. Doğunun komünizme geçmesi için burjuva demokratik aşamadan geçmesi zorunlu değildir.

Bela Kun, bundan sonra, Doğuda Sovyetler İktidarı ile ilgili tezleri, kurultayın onayına sundu. Tezlerin birincisinde, emperyalistlerin işbirlikçilerle doğuyu sömürdüğü belirtiliyordu. Daha sonra Türkiye'yi de ilgilendiren tezler şöyle devam ediyordu.

Batı devletlerinde olduğu gibi, Yakın Doğu ülkelerinde de mülk sahibi sömürücü sınıflar, iktidarlarına halk egemenliği görüntüsü vermeye büyük bir özen gösteriyorlar. Özgürlük ve eşitlik adına yapılan düzenlemeler sonucu, Türkiye ile İrandaki parlementer yönetim ve Menşeviklerce yönetilen Gürcistan; Taşnaklarca yönetilen Ermenistan, Musavatçılarca yönetilen Azerbeycan demokratik cumhuriyetler durumuna dönüştü. Bütün bu politikacılar, o sıralarda bir demokrasi havasını yaratma yeteneğinden bile yoksundu. Çok zengin olan yabancı emperyalizmin ajanlarıyla, çok yoksul olan halk yan yana yaşıyor Topraklar, eski toprak ağalarının elinde. Eski vergi düzeni olduğu gibi duruyor Yöneticiler tefeciliğe göz yumuyor, dahası tefecileri koruyor. Bütün bunlar, Türk İran Azerbeycan ulusal demokrat partileri ile, sosyalist geçinen menşevik ve taşnak partilerinin eşitlikçi değil, yalancı olduklarını kanıtlıyor

Doğu'da çalışan yığınların devrimi, yabancı emperyalistlerin kovulmasıyla kalmayacaktır. Düzmece bir halk iktidarı görüntüsü altında, padişahların, şahların, emirlerin diktatörlüğünü koruyan, emekçileri baskı altında tutan, mülk sahibi olan sınıflarla, mülk sahibi olmayan sınıfları ve ezenlerle, ezilenler, zenginlerle yoksullar, haraca bağlananlarla ayrıcalıklılar arasındaki eşitsizliği sürdüren bir düzenin kurulmasına izin vermeyecektir. Devrim, kutsal diye nitelendirilen mülkiyetin sınırında da durmayacaktır. Doğunun köylü sınıfı, Rus köylü sınıfı gibi toprakları ele geçirecek, sömürünün kalkacağı toprak devrimine kadar geliştirecektir. Rus köylüleri, komünist partinin öncülüğünde sovyetler biçiminde örgütlenen sanayi proletaryasının desteği ile, mülk sahiblerinden ve sömürücülerden toprak ve iktidarı aldılar. Şimdi de savunuyorlar. Doğunun ezilen köylüleri, devrimci savaşımlarında batının devrimci emekçileriyle işbirliğine ve Komünist Enternasyonal'in şimdi ve gelecekte kurulacak olan sovyet devletlerine güveniyorlar.

Kurultaya sunulan tezlerin dördüncüsünde, sovyet iktidarının işlevi; beşincisinde egemen sınıfların demokrasisi; altıncısında devrimden sonra doğu batı ilişkileri anlatılmıştı. Tezler, kurultayca kabul edildikten sonra Staçko, toprak sorunu ile ilgili raporunu okudu. Raporda, özetle, şu noktalar sözkonusu edilmişti. Doğu ülkeleri, bütünüyle tarıma dayanmaktadır. Köylü sınıfı çoğunluktadır. Doğuda değerin yaratıcısı köylü sınıfıdır. Yalnız doğuyu değil, batının büyük bir bölümünü de besleyen köylü sınıfı çok kötü koşullarda yaşamını zorlukla sürdürmeye çalışmaktadır. Doğunun efendileri olması gereken köylü sınıfı sömürücü sınıfların korkunç baskısı altındadır. Türkiye'de İran'da Hindistan'da köylü sınıfları, ülkelerinin bağımsızlığı için burjuvaziyle yanyana savaşıyorlar. Bu doğrudur. Ancak hareket burda durursa asla kurtulamazlar, Türkiye'de Mustafa Kemal, kapitalist düzeni yaşatırsa ekonomik açıdan yine İngiltere'ye bağımlı kalacaktır. Bu gerçeği, köylü sınıfına bıkmadan usanmadan anlatmak zorundayız. Zalim yöneticileri ve emperyalizmi yenmek için kendi öz sovyet iktidarlarını kurmaları zorunludur. Ayrıca, Avrupa proletaryası ve Sovyet Cumhuriyeti ile işbirliği yapmaları gereklidir.

Staçko, bundan sonra, kurultaya toprakla ilgili tezlerini sundu. Bu tezlerde özetle şöyle deniyordu. Doğuda tek üretici sınıf köylülerdir. Baskı ve sömürünün kaynakları şöylece sıralanabilir. Gelenekler. Toprakların tek elde toplanması. Vergilerin ağır yükü. Güvenliğin olmayışı. Köylüler tarım araç gereç ve girdilerden yoksundur. Doğu köylülerinin bu durumdan kurtulabilmesi için şunlar zorunludur. İşbirlikçilerin iktidarı devrilmelidir. Köylü sovyetleri oluşturulmalı, batı sovyet cumhuriyetleri ve doğu sovyet cumhuriyetleri ile işbirliği yapılmalı. Bütün topraklara el konulmalıdır. Bu vergiler kaldırılmalıdır. Bütün borçlar silinmelidir.

Toprak sorunu ile ilgili tezler kurultayca kabul edildikten sonra altıncı oturum bitti.

Kurultayın yedinci ve son oturumunda ilk önce kurultayın sürekliliği için sunulan karar tasarısı kabul edildi. Karara göre, Doğu Halkları Propaganda Konseyi adıyla bir organ kurulacak. Bu konsey, 47 üyeden oluşacak. Konsey, bütün doğuda propaganda işlerini örgütleyecek. Üç dilde Doğu Halkları adlı bir dergi çıkaracak. Broşür, el kitapları bildiriler yayınlayacak, kurtuluş hareketlerini destekleyecek, doğu emekçileri için toplumsal bilimler üniversitesi kuracak. Konseyin merkezi Bakû'da olacak. Komünist Enternasyonal, konseyin bütün çalışmalarını yönlendirecek ve denetleyecek.

Bundan sonra söz alan Rocabov, Buhara'da olup bitenleri anlattı. Daha sonra kadın hakları ile ilgili olarak söz alan Naciye, özetle şöyle konuştu. Doğu kadınları şu sıralarda bir hareket başlatmıştır. Bu hareket, kadına süs bitkisi gibi bakılmasını isteyen bir hareket değildir. Bu hareket, dünyayı baştan başa saran devrimci harekatın zorunlu bir sonucudur. Türk kadınları, yurdun kurtuluşu için canla başla çalıştılar. Buna karşın Türk hükümeti, kadınlar için önemsiz bir kaç hakkın tanınmasından öte bir şey yapmadı. Ancak, öteki doğu ülkelerinde kadınlar, daha kötü durumda. Siz doğulu erkekler olarak, kadın haklarına ilgisiz kalırsanız, bu hem ülkeleriniz hem de kendiniz için büyük tehlike demektir. Naciye, bundan sonra, kadın haklarını şu şekilde sıraladı.

1 — Haklarda tam bir eşitlik.

2 — Kadınlar için erkeklerle eşit ölçüde genel ve meslek eğitimi. Bütün meslekler, hiç bir ayrım yapılmadan kadınlara da öğretilmeli ve kadınlar her işletmede çalışabilmeli.

3 — Evlilikte erkeklerle tam eşitlik. Çokeşli evliliğin kaldırılması.

4 — Kadınların bütün yönetici kadro ve bütün yasal işlevlere hiç bir kısıtlama olmaksızın kabul edilmesi.

5 — Bütün kent ve ilçelerde kadın haklarını korumak için kurulların örgütlenmesi.

Naciye'den sonra, Türkistan kadınları adına adına Bibinur söz aldı ve kadın hakları konusunda konuştu. Bundan sonra Doğu Halkları Eylem Komitesi üyeleri kurultaya sunuldu. Eylem Komitesi üyeleri, partili partisiz olmak üzere şu kişilerden oluşturulmuştu. İsmail Hakkı (Türkiye) Süleyman Nuri (Türkiye) Haydar Han (İran) Sultan Zade (İran) Ağa Zade (Afgan) Rahmanof (Riva) Abdur Raşidok (Fergana) Curabaief (Semerkant bölgesi) Riskulof (Siri Derya - Semireçensk) Karpof (Transkafkas bölgesi) Açarya (Hindistan) Maharadze (Gürcistan) Avis (Ermenistan) Cabbar Zade (Buhara) Krimazof (Dağıstan) Gobier (Dağıstan) Mansurof (Dağıstan) Hamratof (Sirkasi) Çarkas (Kuban) Amru Sanan (Kalmuk Cumhuriyeti) Genikof (Tatar Cumhuriyeti) İbrahimof (Başkır ülkeleri) Canusakof (Kara kırgız ülkeleri) Ostrovski (Doğu yahudileri) Kırgız Cumhuriyeti. Mehmedof (Kırım) Şabanova (Müslüman kadınlar) Pavloviç. Kirov. Orcanikidze (Komünist Enternasyonal) Stasof. Eleef. Staçko. Komünist fraksiyonu oluşturan bu üyelerin yanında şu üyeler de partisizlerden oluşuyordu. Baha Şaklr (Türklye) Narbutabekof (Türistan) Mahmudof (Türkistan) Musayef (Azerbey-

can) Elçiyef (Azerbeycan) Kara Tarciyef (Afganistan) Abdullahief (Kiva) Nazır Sıdka (Hindistan) Abbas Hacı (Buhara) Kemzatof (Terek bölgesi) Van (Çin) Hacan Kulief (Türkmenistan) Kubse Osman (Kırgızistan).

Liste, oybirliğiyle kabul edildi.

Başkan, kurultayı kapamadan önce bir konuşma yaptı ve şu konulara değindi. Bu kurultayın tarihsel bir önemi vardır. Bugüne dek emperyalistlerin ezdiği, sömürdüğü doğu halkları, bu kurultayın da gösterdiği gibi ayaklanıyorlar. Bu kurultayda çok değişik uluslar temsil edildi. Buna karşın kurultayımız tek bir ses gibi çalıştı. Bundan böyle, bir kaç kişinin yanlışı ya da kimi grupların kıyımları bizi bölemez. Çünkü biz aynı düşmana karşı savaşan bir aileyiz. Avrupa'nın, Amerika'nın proletaryasının birliğinin yanı sıra Doğu emekçileri de birleşiyor.

Başkan, konuşmasını şu sözlerle bitirdi, «Yoldaşlar, Başkanlık Kurulu, sizi, Kurultay'ın mutlu kapanışı dolayısıyla kutlar ve Doğu Halkları 1. Kurultay'ının çalışmalarının bittiğini bildirir. Yaşasın 3. Enternasyonal» Kurultay; doğu halklarına bir bildiri yayınladıktan sonra çalışmalarını bitirdi

Kurultay'a katılan TBMM'nin resmi delegelerine şu yönerge verilmişti «1 — İdari inkılap yaptık. İçtimai inkılap da adet ve dinimiz itibariyle müsaittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul hükümeti ile harb halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelecek bir inkılap inhilalimizi mucip olur. Murahhaslarımız müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir. 2 — Kurultay'da Anadolu'nun hakiki inkılapçı olduğunu ve inkılap ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiil göstermek. Kurultay'a iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek, memleketimizin idare tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şeklin ne olabileceğini onlara anlatmak. 3 — Murahhaslarımız Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar ittihazına selahiyattar değillerdir.»

Cengiz Gündoğdu

Birinci Umumi Türk Komünistler Kongresi, 10 Eylül 1920'de Azerbeycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliiğ'nin başkenti Baku'da yapıldı. Altı oturum süren Kongreye, İstanbul ile Anadolu örgütlerinin gönderdiği 51, yurt dışı örgütlerin gönderdiği 23 olmak üzere 74 delege katıldı. 32 delegenin tam oy, 42 delegenin danışma oyu kullanma hakkı vardı. Ayrıca konuk olarak 66 delege de kongrey izledi.

1920'lerde Türkiye komünistleri, 1) Merkezi Ankara'dan olan Türkiye Halk İştirakyun Fırkası, 2) İstanbul'daki komünist gruplar, 3) Mustafa Suphi'nin Sovyet Rusya'da kurduğu Türk Komünist Teşkilâtı olmak üzere, üç kolda etkinlik gösteriyorlardı.

Mustafa Suphi, ayrı ayrı örgütlerde etkinlik gösteren grupları birleştirmek amacıyla harekete geçti ve bir kongre düzenlenmesine karar verildi. Kongre, Ankara'da yapılacaktı. Bunun için Türkiye Halk İştirakyun Fırkası Merkez Komitesi, Ankara hükümetinden izin istedi. Hükümet, kongrenin Ankara'da yapılmasına izin vermedi. Bunun üzerine kongrenin Baku'da yapılmasına karar verildi.

Baku'nun Kızılordu salonunda yapılan kongreye, Türkiye'den, İstanbul, Ankara, İnebolu, Zonguldak, Ereğli, Samsun, Trabzon, Rize, Erzurum, Eskişehir, Konya delege gönderdiler. Savaş nedeniyle, Adana, İzmir örgütleri delege gönderemedi. Kongrenin gündemi şöyle saptanmıştı:

1) Geçici Merkez Komitesi'nin çalışma raporu,

2) Ulusal kurtuluş ve sömürge sorunları,

3) Köylü sorunu,

4) Kooperatif konusu,

5) İllerin durumu üstüne rapor,

6) Kadın sorunu,

7) Günün konuları,

8) TKP'nin program ve tüzüğünün onaylanması,

9) Merkez Komitesi'nin seçimi.

Mustafa Suphi, kongre başkanı olarak yaptığı konuşmada özetle şöyle dedi. Sovyet halkları sosyalizm için büyük bir savaş veriyor. Komünizm, işçiler için artık bir düş değil. Rusya'da başlayan devrim, ellerini doğuya uzatıyor. Türk komünistleri olarak bu hareketin değerini bilmeliyiz. Biz de ülkemizde, Avrupa emperyalizmine, iç ve dış düşmanlara hadlerini bildirmeliyiz. Bu kongre, bütün isteklerimizi tasarılarımızı, gerçek haline getirecek bir kongredir. Partimiz, Türkiye'nin bayraktarı olacaktır. Son ümidimiz komünizmdir.

Kızıl Ordu'da savaşan Türklerin delegesi Mehmet Emin, konuşmasında şu noktalara değindi. Ülkemizde, şimdiye kadar bir çok dernek ve siyasi parti kuruldu. Ancak, bunlar halk için çalışmadılar. Halkı, araç olarak kullandılar. Bu kongre ile, Türkiye'nin kaderi, ülkenin gerçek sahibi emekçilere verilecektir.

İstanbul Komünist Grupları adına konuşan Hilmi Hakkı, şu noktalar üstünde durdu. Türkiye işçisi, sanıldığı gibi, gerçeği bugün anlamış değil. Türk işçileri, Almanya'da, Macaristan'da önemli işler yaptılar. Avrupa'dan dönenler, Türkiye'de örgütlendiler. Türkiye işçisi uyumuyor.

Konuşmalardan sonra, Lenin'e ve 3. Enternasyonal'a telgraflar çekildi. Daha sonra Mustafa Suphi, Geçici Merkez Komitesi Çalışma ve Komünist Teşkilâtların Çalışma raporunu okudu. Raporda özetle şöyle deniliyordu. Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın çalışması ikiye ayrılır. Biri aydınlatma, öteki örgütlenme. Aydınlatma devrini anlamak için Rusya'da devrim öncesine kadar geri gidilmelidir. Rusya'daki Türk işçi ve köylüleriyle Bolşeviklerin bağlantısı, 1915'den beri vardır. 25 Temmuz 1918'de Moskova'da Türk Sol Sosyalitleri Kongresi toplanmıştır. Bu konferans, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nı doğurmuştur Böylece ikinci devir olan örgütlenme devri başlamıştır. Bu devrede çalışmalar, 1) Rusya'da ve Türkiye'de işçi ve köylüler arasında çalışmalar yapmak ve devrimi savunmak, 2) Türkiye Komünist Kongresi'nin yapılması ve örgütün bir parti durumuna getirilmesi yönünde olmuştur. Türkiye Komünist Partisi'nin görevi, emperyalistleri, yabancı kuvvetleri ülkeden kovmaktır. Amacımız, halkın sırtından geçinenleri ortadan kaldırmaktır.

Daha sonra Erzurum delegesi Cavit, şu noktalara değinen bir konuşma yaptı. Anadolu'da başlayan hareketin iki amacı vardır. Birincisi, emperyalistleri, ülkeden kovmak. İkincisi, halkı soyan hazır yiyicilere karşı savaşmak. Anadolu hareketi, ilkin, Rus devriminin niteliğini bilmiyordu. Son zamanlarda gerçek anlaşıldı. Sol hareket, Anadolu'da günden güne gelişiyor. Anadolu, şimdiki hükümeti ideal hükümet kabul etmiyor. Zaman gelecek amacına uygun bir hükümete kavuşacaktır. Anadolu, Rus devriminden yardım bekliyor.

Daha sonra alınan kararda özetle şu noktalara değinildi. Rusya'da başlayan devrim gittikçe genişliyor. Dünyanın her yerinde işçiler, Rusya'da dalgalanan komünist bayrağı altında toplanıyor. Mutluluklarını, gelecek güzel günlerini ondan bekliyorlar: Bütün insanlığın komünizm çağına girmesi, toplumsal devrimlerin kesin başarılar kazanması, yeryüzünde komünist güçlerin bir amaca yürümesi için, bütün dünyada komünist güçlerin bir merkeze bağlanmaları gerekiyor. Rusya, yapmış olduğu devrimle yeryüzünde komünist hareketin merkezi olmuştur. Moskova'da kurulan 3. Komünist Enternasyonaline gelince, yeryüzünde devrimci güçlerin yöneticilik rolünü, Merkez Genel Kurmaylığı rolünü en iyi görebilir. Bu nedenle, Türk komünistleri, 3. Enternasyonalin ikinci kongresince alınan kararların yaşama, olaylara ve Türkiye'de toplumsal hareketin ana ilkelerine uygun olduğunu belirtirler.

Ulusal kurtuluş ve sömürge sorunu ile ilgili raporda şu noktalara değinildi. Emperyalistlere karşı verilen savaşta ulusal burjuvazi desteklenmelidir. Ancak bu, devrimci halk güçlerini burjuvazinin kuyruğuna takmak demek değildir. Ulusal burjuvaziyi desteklerken, bu sınıfı, emperyalistlere ve toprak ağalığı ile sömürücü düzenlere karşı savaşa zorlamalıdır. Azınlıklara karşı şövence baskılara karşı çıkılmalıdır. Emperyalizme karşı verilen savaşta bütün halk ve emekçilerin birliği sağlanmalıdır.

Kongrede okunan köy sorunu ile ilgili raporda şöyle deniliyordu. Devrimin başarısı için işçi, köylü ittifakı şarttır. Köylünün özgür olabilmesi için feodalizmi tasfiye edecek bir toprak reformu yapılmalıdır. Topraklar ve tarım araçları ağalardan alınmalı yoksul köylüye verilmelidir. Köylünün çıkarını koruyacak kooperatifler kurulmalıdır.

Kadın sorununa da değinilen raporda, kadınlara bütün hakların tam ve eksiksiz olarak verilmesi savunuldu. Ayrıca Merkez Komitesi'ne bağlı bir Kadınlar Kolu Kuruldu.

Kongrede, Türkiye ulusal kurtuluş savaşıyla ilgili şu karar alındı. «TKP, ülkede emperyalizme karşı olan ulusal kurtuluş savaşının derinleşmesine yardım etmekle, bu hareketi tutmakla beraber, işçi sınıfının gerçek ve son amacı olan emekçilerin egemenliğini kurmak için gereken durumu, koşulları ve zemini hazırlayacaktır.»

«Türkiye işçilerine» yapılan özel çağrıda, emperyalizme karşı tek cephede birleşilmesi gerektiği belirtildi. Söz konusu çağrıda, genel ve özel istekler tek tek sıralandı. Kongre, «Anadolu'ya Çağrımız» başlıklı açıklamasında şunları belirtti:

«Ülke yıkım içinde. Bizde fabrikalar kurulup geliştirilemedi. Osmanlı imparatorluğu, savaşçılıkla, orduculukla, başka ülkeleri ele geçirmekle kurulmuştur. Ardı arası kesilmeyen savaşlardan, yağmalardan sonra bu imparatorluk çökmeye, yıkılmaya gitmiştir. Padişahlık, yalnız baskıyla, süngüyle ayakta kalabilmiştir. En sonunda ülke çöktü (emperyalistleri savaşçılık işlerine karışmak yüzünden) yıkıldı. Anadolu'yu görenler, bilenler, hiç düşünmeden, bunun doğru olduğuun söylerler

Yol yok, ziraat işleri yüzüstü kalmıştır. Öğrenim, öğretim yok. Her yerde alabildiğine yoksulluk. Açlıktan, çeşitli hastalıklardan, savaşlardan, türlü türlü felâketlerden halk kırıldı, ocaklar söndü. Pek çok köyler, kasabalar harap oldu. Her yerde yas, her yerde acı.»

Kongre, daha sonra, 14 bölüm ve 49 maddeden oluşan program ile 8 bölümden oluşan tüzüğü hazırladı ve onayladı. Türkiye'deki bütün komünist grupların tek bir komünist partide birleşmesi kararından sonra seçimlere geçildi. Mustafa Suphi, genel başkanlığa, Etem Nejat genel sekreterliğe seçildi. Merkez Komitesi, Denetleme Komisyonu, Basın Yayın Bürosu, Dış Büro oluşturuldu.

Kongre, Mustafa Suphi'nin kapanış konuşmasıyla bitti. Kongreden örgütlenmiş ve birleşmiş olarak çıktıklarını belirten Mustafa Suphi, komünist düşüncelerin Türkiye'de de geliştiğini söyledikten sonra, sözlerini şöyle bitirdi: «Komünist Partisi için ülkeye musallat olan dış düşmanları kovmak nasıl bir görev ise içte halkın sırtından geçinen yağmacı, sömürücü sınıfları da hazır yiyicilik hâlinden çıkarıp yumruk altında işletmek de o derece temel bir görevdir. Bu iki yönün sağlanması iledir ki, Komünist Partisi, mazlum işçi ve köylü halka karşı görevini yerine getirmiş ve ortadan sınıflar ayrımı kalkarak toplum gerçek adalete kavuşmuş olacaktır. Onun için son söz olarak diyelim ki: Yaşasın Türkiye Komünist Partisi.»

Cengiz Gündoğdu

BİRİNCİ KONGRE'DE İLERİ SÜRÜLEN İSTEKLER

1. Kongre «Türkiye İşçilerine» başlıklı özel bir çağrı yayınladı. Çağrıda emperyalistlerin saldırısına karşı Tek Cephenin kurulması gerektiği, T.K.P.'nin bu cepheye girmeye hazır olduğu açıklandı. Bunun yanında, emekçilere, halka hemen ve en azından sağlanması gereken istekler ileri sürüldü:

1 — Sendikalara tam bağımsızlık, serbestlik ve dokunulmazlık sağlanması. Eksiksiz toplantı, grev, yürüyüş, basın ve kişi dokunulmazlığı hürriyeti.

2 — Tek dereceli, genel, eşit, serbest ve gizli oylamalı seçim sisteminin kurulması.

3 — Jandarma yerine, halk tarafından seçilen Milis teşkilâtının konulması.

4 — Yürürlükteki bütün vergilerin kaldırılması ve yerine kazanç oranıyla artan (gelir) vergi sisteminin konulması.

5 — Parasız genel öğretim.

6 — Topraksız ve az topraklı köylülere bedava toprak ve tarım aletleri dağıtılması.

7 — Padişahlığın yıkılması, cumhuriyetin kurulması. Paşalıkların kaldırılması. Valilerin, kaymakamların halk tarafından seçilmesi.

8 — 1 Mayıs gününün resmen işçi bayramı olarak tanınması.

9 — Toprak reformunun gerektiği gibi yürütülmesi için Köylü Komiteleri kurulması. Tarım işçilerine serbest sendika kurmak hakkının tanınması.

10 — Kurtuluş savaşına düşman olanları, sarayın padişahın, toprak beylerinin mallarına, mülklerine hemen el konması.

11 — Anayurdun savunulması için beylerden, ağalardan, eşraftan, tüccarlardan, fabrikatörlerden bedel alınması.

12 — «Düyunu Umumiye»nin, «Reji»nin, tekelin, yabancı kumpanyaların, kapitülâsyonların kaldırılması. Padişahların yabancılardan aldıkları, yedikleri «Osmanlı borçları»nın tanınmaması.

Bu genel isteklerin yanında, işçiler için hemen ileri sürülen özel istekler çağrıda sıralanmıştı:

1 — 8 saat iş günü.

2 — Eksiksiz serbest grev.

3 — Toplu iş anlaşması bağlamak.

4 — İşçilere oturulur evler sağlamak.

5 — 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması.

6 — Gebe ve işçi kadınlara doğumdan önce ve sonra 2 (şer) ay, gündelikleri işlemek şartıyla izin verilmesi.

7 — İhtiyarlıkta, çalışma gücünü kaybettiği hallerde işçilerin emeklilik hakları, sosyal sigorta hakları olmalıdır.

8 — Gündelikler kesilmeksizin hafta tatili.

9 — Gündelik ve aylıkların, en azından, yaşama indirimine göre ayarlanması.

10 — İş Kanununun doğrulukla yürütülmesini kontrol için özel işçi komisyonu kurulması.

(Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, 3. bas. bilgi yayın-1978)

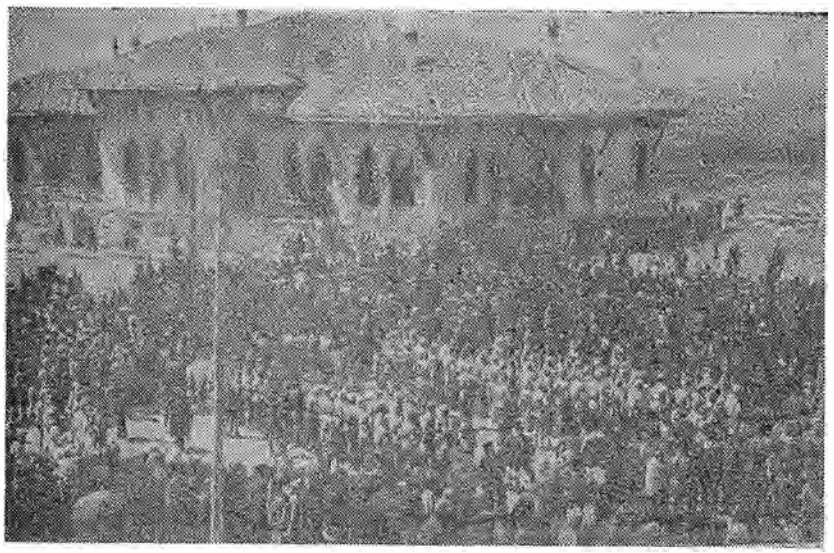

Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılış töreni (23 Nisan 1920)

Birinci Meclis (1920 - 1923). Ankara'da toplanarak (23.4.1920) Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ve Türkiye'nin temellerini atan «Kurucu Meclis» nieliğindeki yasama organı 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararıyle kendini feshetti. Sivas Kongresi'nden sonra Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yönetmek için elverişli bir yer arayan «Heyet-i Temsiliye», Ankara'ya geldi (27.12.1919). Mustafa Kemal, Osmanlı Meclis-i Mebusanının İstanbul dışında, işgal altında bulunmayan bir kentte toplanmasını istemesine karşın, Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış ve İstanbul'da toplanmıştı. (12 Ocak 1920). İtilâf devletlerinin İstanbul'u resmen işgali (16.3.1920) üzerine Meclis-i Mebusan çalışmalarına son verdi (18 Mart 1920) İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal, Ankara'da bir meclisin toplanması gereğini fikir yoklaması biçiminde kolordu komutanlıklarına ve Valiliklere bildirdi. «Selâhiyet-i fevkâlâdeye mâlik bir meclis» sıfatiyle yeni bir Meclis toplanması için seçimler yapıldı. Bütün çabalara karşın seçimler, yeni meclisin toplanacağı 23 Nisan'a kadar bitirilemedi. Yeni seçilenlerle birlikte İstanbul'dan kaçıp gelen mebuslarla (169 mevcutla) açılan meclis, «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adını aldı. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçildi (24 Nisan). Vekiller Heyeti bizzat Meclis tarafından tek tek seçilerek belirlendi (3 Mayıs 1920). Mustafa Kemal, Avrupa devletleri dışişleri bakanlarına TBMM'nin kurulduğunu bildiren bir sirküler gönderdi. Yabancı devletlerin İstanbul hükümetiyle yaptıkları ve yapacakları andlaşmaların, Türkiye'nin biricik meşrû temsilcisi olan TBMM tarafından tanınmayacağı da anlatıldı (30 Nisan 1920). TBMM İstiklâl Savaşının yönetimini ele aldı. İstanbul hükümetinin çıkardığı bir fetvaya karşılık, bir başka fetva ile İstiklâl Savaşının meşruluğunu ilân etti (5 Mayıs 1920). Damat Ferit Paşa'yı Türk uyruğundan çıkardı (19 Mayıs 1920). Anadolu'daki isyanları bastırdı, Kuvvayı İnzibatiye adlı Hilafet ordusunu dağıttı. Sevr andlaşmasını tanımayacaklarını dünyaya önceden ilân etti (18 Haziran 1920). Milis kuvvetlerini düzenli askerî birlikler içine aldı. Gümrü andlaşmasiyle İngiliz emperyalistlerinin güdümündeki Ermenistan'dan Kars ve havalisini aldı (3 Aralık 1920). Gürcistan ile de barış sağladı. Yunanlıların ileri saldırısı üzerine Mustafa Kemal'e tam yetki ile başkomutanlık verdi (Ağustos 1921). TBMM hükümeti, Sovyetler Rusyası ile bir dostluk andlaşması da yaptı (16 Mart 1921). Fransa ile Ankara itilâfnamesini (20 Ekim 1921), Kafkas hükümetleri ile Kars Andlaşmasını (13 Ekim 1921), imzaladı. Büyük Taarruz ile sonuçlanan İstiklâl Savaşı'ndan sonra saltanatı kaldırdı (1 Kasım 1922).

Birinci Meclise bir «kurucu meclis», «ihtilâl meclisi» niteliğini veren belge, «Hâkimiyet bilâkayd şart milletindir» diye başlayan 20 Ocak 1921 tarihli «**Teşkilâtı Esasiye Kanunu**»dur. Bu kanun, yeni bir devletin kurulduğunu gösteriyordu.

Birinci Meclis'te çeşitli gruplar, partiler ve fraksiyonlar vardı. Bunlar arasında Halk Zümresi (Yeşilordunun meclis grubu), Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk grubu, Halk İştirakiyun Partisi (Gizli Türkiye Komünist Fırkası), İkinci Grup (Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti) dikkati çeker. O günlerin koşullarında solcu ve muhafazakâr gerici gruplara tahammül gösteren Mustafa Kemal ve onun Birinci Grubu (Müdafaa-i Hukuk Zümresi) (15 Mayıs 1921) Büyük Zaferden sonra yapılan seçimlerde (Nisan 1923), Meclis'e İkinci Gruptan (Muhafazakâr-gerici) gruptan kimsenin girmemesini sağladığı gibi, Birinci Meclisteki solcu kuruluşları da Birinci Meclis'in süresi dolmadan çeşitli yollarla tasfiye etti.

Birinci Meclisteki «Misak-ı Millî» ek-

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi

seni çevresindeki «koalisyon», yeni bir devlet kuruluşuna yönelen oluşumun ve bu yeni devletin niteliklerinin belirlenmesinin yarattığı anlaşmazlıklar nedeniyle bozuldu. Meclisteki gruplaşmalar, Millî Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki sert çatışmayı gösterdi. TBMM'nin kurulmasiyle, gerçekte yeni bir devlet meydana gelmişti

(E.K.B.)

Birinci Meşrutiyet. Anayasa (Kanuni Esasi)ya dayanarak açılan (19 Mart 1877) Osmanlı Meb'usan ve Âyân Meclisi'nin Abdülhamid II. tarafından kapatılmasına (13 Şubat 1878) kadar süren dönem. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına dönüşmeye başladığı ve bu evrede batılı devletlerin uzmanları Osmanlı bürokrasisine Islahat Fermanı'nı yayımlatarak daha fazla ayrıcalığı güvence altına almayı başarmışlardı. Aynı evrede imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) bu güvencenin siyasal ifadesi oldu. Times gazetesi yeni durumun saptamasını yaparken kapitalizmin utkusu adına iyimserdi:

«Yabancıların toprak almasında her türlü engelin ortadan kalması, sağlıklı bir mâli sistemin kurulması ve yol veya köprülere yatırılan sermayenin güven altına alınabilmesi için verilen teminatlar, ardından büyük sonuçlar getirebilecek olan diplomatik başarılardır. Önümüzde işlenmemiş ve zengin bir toprak bulunmaktadır. Batı sanayii bu toprağa nüfuz etmeli ve ona sahip olmalıdır.» (12 Şubat 1856, anan Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, sf. 703).

Öte yandan Arazi Kanunnamesi (1858) ve illerin yönetimleri ile ilgili yasalar İm-

Birinci Meşrutiyet'in ilânı

paratorluğun iç düzeninde eşrafın saraya karşı siyasal ağırlık kazanmasını ve sömürü çarkının çağdaş yöntemlerle işlemesini sağlamıştı. Kapitalizmin eski toplumsal yapıyı değişime zorladığı bir dönemin eşiğine gelinmişti. Kaç yüzyıl endüstrileşme yolunu tıkamaya çalışan tefeci sermaye bu kez batıdan gelen dalga karşısında yenik düşmüş, oluşmanın en ilkel aşamalarında görünen yerli burjuvazi ise kendisiyle birlikte aynı düzeydeki okumuşlarını ortaya çıkarmıştı. Ne var ki, XIX. yüzyılın bu dünyaya değişik, çağını algılamaya çalışır gözlerle bakan okumuşlar kuşağı kapitalizmin ülkelerini yarı sömürge koşullarına sürüklediğinin tam bilincinde değillerdi. Bir algılamaydı bu. Ama çağdaşlaşma bilinci onları batının kendi savaşım tarihinde yaşayıp, kendi savaşım tarihinden elde ettiği düşünsel kazanımlardan, değerlerden ayırmıyordu. Namık Kemal «Bırak yapsın, bırak geçsin» ilkesi bize yaramaz diye Kınar, 1838 İngiliz Osmanlı Ticaret Antlaşmasının el sanatlarına dayanan «yerli endüstri»yi çökerttiğini yazarken, bir yandan kuşkusuz kapitalizmin kilit adamlarından biri olan Mustafa Fazıl Paşa'nın yörüngesinde bulunmaktan sakınca görmüyordu. Büyük Fransız ihtilaline yol açan düşün adamlarının doğal haklar ve toplumsal sözleşme haklarına ilişkin düşünülerini şeriat ilkeleriyle uzlaştırmaya çalışarak meşrutiyet kavramını yaşama geçirmeye çalışmaktansa hiç sakınca görmüyordu.

1854'lerde başlayan borçlanmalar sonundaysa devletin boğazına 251 milyondan oluşan bir halka takılmış, artık yeni borçlanmalar eskilerin faizlerini karşılamak için kullanılır duruma gelmişti. Pâdişah Abdülaziz (1861-1876) siyasal erkin sağladığı olanakların biçimsel keyfine düşmüştü. Aldığını bulduğunu, erkanı ile birlikte, yiyordu. Okumuşların belki zayıf ama bir iç dinamizm oluşturmaya başladıklarının bilincinde değildi. Batı, emperyalizmle çelişmeyen düşünsel değerleriyle bu orta tabakaya sahip çıkınca iş değişmeye, eleştiri, savaşıma dönüşmeye başladı. Yeni Osmanlılar en kısa ifadesiyle Osmanlı sarayını tek başına iktidarda bırakmak istemiyorlardı. Paris Komitesi, «mutlakiyet yönetimini meşrutiyet yönetimine çevirme» amacını tüzük hükmü olarak kabul etmişti *«Ulûm»*, *«İbret»*, *«Hürriyet»*, *«Tasvir- Efkâr»*, *«İnkılap»* v.b. gazeteler dışarda yada içerde yapılan basımlarında bu düşünüyü işliyorlar ve bu evrede Rus Elçisinin tam etki alanına giren, Padişahın düşürülmesi yolunda sert eleştiriler yapıyorlardı. *İnkılap* gazetesinde şöyle yazılıyordu:

«Padişah çıldırdı. İşi gücü pehlivan güleştirmek, zuhuri kolu oynatmak, koç döğüştürmek, ceddi alasının sandukasına astığı Osmanlı nişanını —ki mükâfat ve iftihat nişanı olacaktır— koçların ve zuhuri kolu maskaralarının boynuna, boynuzlarına takmak.. zavallı deli hainler elinde zulüm ve fesat aleti olmuş hilafeti sakat ve hal'li vaciptir..» (Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Partiler*, sf. 95, 1952).

Bu «vecibeyi» yerine getirmeyi üstlenen bürokrasinin liberal eğilimli kanadı sorunu gündeme getirdi Paşalar feodal dinci kesimin bir kanadı ile anlaşarak önce Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin düşürülmesini planladılar. 10 Mayıs 1876'da medrese öğrencisi harekete geçirildi. Öğrenciler kalabalık gruplar halinde Bâbıâli'ye doğru yürüdüler. Abdülaziz geliştirilen hareketten çekinerek sadrazam ile şeyhülislamı görevinden almak zorunda kaldı. Yeni kabineyi kurmakla mütercim Rüştü Paşa görevlendirildi. Mithat Paşa «Meclisi Vâlâ Riyaseti»ne atandı. Şeyhülislamlığa liberallerin isteklerine koşut hareket edeceği düşünülen Hasan Hayrullah Efendi getirildi.

Bu ilk başarılı girişimlerden sonra Padişahın düşürülmesi eyleminde Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanlarının yandaş durumları sağlanınca olaylar sonuca doğru kolayca gelişmeye başladı. 27 Mayıs 1876 günü son toplantılarını yapan darbeciler, İngiliz Büyük Elçisi Eliyot'la görüşerek İngiliz donanmasının yardımcı olmasını da sağladılar. Sonradan Amiral olarak Osmanlı donanmasında görev verilen İngiliz Harbord Paşa da darbeci komutanlar arasında bulunuyor, hareket kimi tarihçileri «İstanbul'da gizli bir İngiltere vardı.» biçiminde haklı yorumlara götürecek kadar dışa bağlı biçimde gelişiyordu.

Sonucun 29/30 Mayıs gecesi, darbecilerin atadıkları Şeyhülislamdan, «Sultan olan zat, iktisat ve siyaset işlerinden habersiz bulunması, millet ve memleketi tahrip edip bekasında zarar, hallinde faide görülmekle hal edildi..» fetvası alınarak Beşiktaş sarayı kuşatıldı. Ve aynı gece Murat V. Padişah olarak ilân edildi.

Murat V.'in tahta getirilmesinden hemen sonra çıkarılan af sonucu, öteki sürgünlerle birlikte İstanbul'a dönen Namık ve Ziya Paşa'ya Şûrayı Devlete (danıştay) Anayasayı (Teşkilâtı Esasiyeyi) hazırlayacak kurulda görev verildi.

Bu arada V. Murat'ın sinir hastalığı artmış, kendisini bilemez duruma gelmişti. Mithat Paşa ve arkadaşları Şehzade Abdülhamid II.'yi —Meşrutiyetin ilânına engel olmayacağı üzerine söz alarak— tahta çıkardılar (31 Ağustos 1876). Anayasa çalışmalarını gerçekleştirecek olan kurulda yeni Padişaha bağlı olan devlet adamları da vardı.

Bürokrasinin ilk kez kendi yapısındaki tutarsızlığı ve uzlaşımcılığını ortaya koyan bir tartışma düzeyi içinde hazırladığı anayasada, Osmanlıların genel hareketlerini belirleyen bölümlerde «din ve mezhep ayrımı gözetilmeden» Osmanlı devleti taabiyetinde bulunan herkesin Osmanlı sayılacağı belirtilerek (madde 8) batılı devletlerin daha Tanzimat Fermanı'nda gerçekleştirmek tedikleri güvence hükme bağlandı.

Herkesin kişisel özgürlüklerinin sahibi olduğu (madde 9), kimsenin belirlenen yasalar dışında cezalandırılamayacağı (madde 10), herkese din özgürlüğü tanınması (madde 11), basının yasalar çerçevesinde serbest olduğu (madde 12), bir yasaya dayanmadıkça vergi ve rüsumat adı ile kimseden para alınamayacağı (madde 25), işkence ve her türlü eziyetin kesinlikle yasaklandığı (madde 26) belirtildi. Memurların, devlet yöneticilerinin, meclislerin, yargıçların, yüce divanın, maliyenin görev ve yetkilerini saptayan esaslar kondu.

Ne var ki, yüzden fazla madde ile meşruti bir yönetime açık olarak hazırlanan Anayasa Abdülhamid II. ısrarla, «zabıtanın tahkikatı sonucu hükümetin güven ve emniyetini bozdukları sabit olan kişilerin İstanbul'dan uzaklaştırılması yetkisinin Padişaha verilmesi» hükmünü öngören 113. maddenin konmasını istedi.

Padişaha böyle olağanüstü yetkiler tanıyan bir hükmün aslında, anayasayı, süs haline getireceği açıkken Mithat Paşa, Namık Kemal ve arkadaşları bu gerçeği yeterince değerlendiremediler. Çok az kimse, belki de sadece Teodor Kasap, anayasanın, 113. maddeyle büyük bir aldatmaca haline getirildiğinin farkına vardı ve eleştirmekten de çekinmedi.

Padişahın almayı başardığı olağanüstü yetkiden ötürü anayasayı ölü doğmuş çocuk sayan bürokrasinin pek küçük azınlığının yanısıra «meşrutiyet gâvur icadıdır. Memlekete zarar verir» diyerek anayasayı kesinlikle yadsıyanlar da vardı. Örneğin Beylerbeyi Ramiz Paşa, Kazazker Muhittin ve Şeref Efendiler v.b. çevrelerinde gizli-açık toplantılar yaparak, görüşlerini broşürlerde açıklayarak tepkilerine kamusal güç kazandırmak istiyorlardı. Mithat Paşa ile Namık Kemal'in bu girişimler karşısındaki tavrı «mahkemesiz sürgün» biçiminde göründü. Namık Kemal'in kişiliğine olağanüstü hayranlık duyan Mithat Cemal Kuntay gibi tarihçilerin bile «hayatındaki en büyük yanlış» olarak niteledikleri bu mantık şairi —Abdülhamid'in görüşlerine koşut duruma düştüğünün bilincine varmadan— «*İttihat*» gazetesinde (Havadis-i Dahiliye, Meclis-i Umumi) gibi yazılarında «Devletin hukukunu korumak» biçiminde mantıkla 113. maddenin tanıdığı «mahkemesiz sürgün» yetkisinin uygulanmasını istemeye kadar götürdü.

Abdülhamid II.'nin, Anayasanın kendisine verdiği yetkiyi, anayasa eleştiricilerine karşı kullandıktan sonra, aynı silahı Namık Kemal ve Mithat Paşaya karşı çevirmesi güç olmadı.

Halka dayanmayan bir darbe ortamında bürokrasinin kendi içindeki çelişkilerden us-

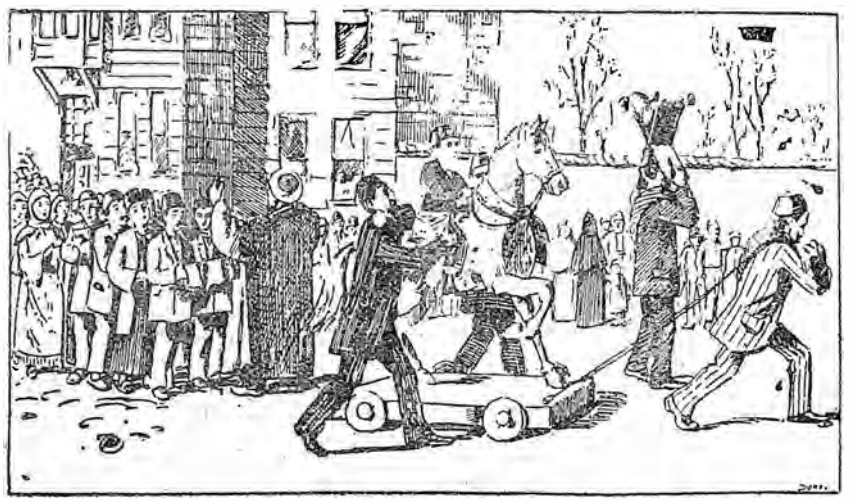

Ab Hacıva ah. Hanıya şöyle böyle diyordun.. İşte yine eski hamam eski taş
(Karagöz' den

Meşrutiyeti yeren bir karikatür

taca yararlanmasını bilen Padişah Abdülhamid II. oyunu kazanmış, önce Meb'uslar Meclisi'nin açıldığı gün Sadrazam Mithat Paşa'yı ve Namık Kemal'i tutuklatmış çok geçmeden de «Meb'usan» ve «Âyan» meclislerinin kapatılması yolundaki fermanını çıkarma olanağını bulmuştur.

BİRSEL Salah (Bandırma - 1919). Şair ve yazar. İzmir Lisesi'ni ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1948). Öğretmenlik, iş müfettişliği, Edebiyat Fakültesi Kitaplığı yöneticiliği, TDK Yayın Kolu Başkanlığı yaptı İlk şiirleri 1937 yılında yayımlandı. *Gündüz* dergisinden başlayarak «*Varlık*», «*Seçilmiş Hikâyeler*», «*Nokta*», «*Yenilik*», «*Dost*» «*Türk Dili*», «*Papirüs*», «*Soyut*» gibi dergilerde şiirleri ve yazıları yayımlandı. Şimdi daha çok «*Yazı*» (1978-79) dergisinde ürünleri yayımlanmakta. Birsel, **1940 Toplumcu-gerçekçi** kuşağıyla **Birinci Yeni** akımının oluştuğu sıralarda şiir dünyasına girmesine karşılık bu iki olgunun da dışında kalmış, özgün bir şiir geliştirmiştir. Şiirinde eski çağ Fransız şiirinin alaycı duygusallığı, Fransız simgeci şairi Mallarmé'nin kelimeye verdiği özen vardır. İlk şiir kitabı *Dünya İşleri*'nde (1947) yer yer **Birinci Yeni** akımının izleri sezilse de ikinci kitabı *Hacivat'ın Karısı*'nda (1955) şiirinin en belirgin özelliği olan «ince ince alaya alma» ve «dalga geçme» iyiden iyiye öne çıkar. Şiirindeki duygusalık ve sevgi, hep gülmece kayma eğilimindedir. Karşı olduğu ve eleştirdiği durumların gelip geçici durumlar olması yüzünden yargıları alaya dönüşür. **İkinci Yeni** akımının ilk belirtileri Birsel'de görülür. Ne var ki Birsel'i hem bu akımın içinde hem de dışında saymak olasıdır. Şiir dilini zorlaması ve şiirsellikten uzak anlatım çarpıklıkları, alışılmışlığı gereksiz yere bozma özelliği sonradan *İkinci Yeni*'nin özellikleri olmuştur. Şiir üzerine düşüncelerini, bir anlamda şiircesini temellendiren yazıların *Şiirin İlkeleri* (1952) adlı kitapta topladı. Bu yazılarında savunduğu akılcı ve kelimelerin çağrışımsız salt anlamlarıyla kullanma ilkelerini şiirlerinde yeterince uygulayamamıştır. Birsel'in öteki şiir kitapları şunlardır. *Ases* (1960), *Kikiriknamе* (1961),

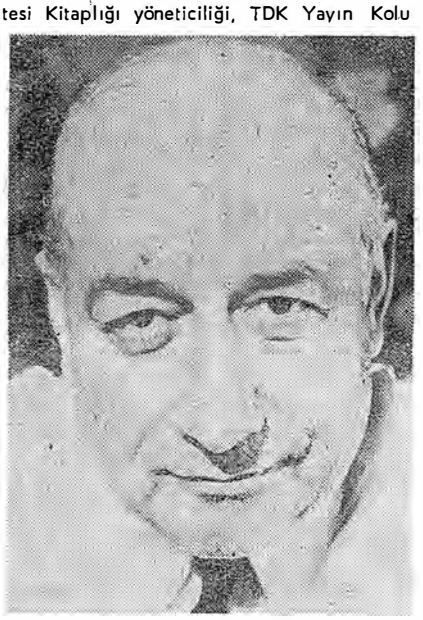

Salah Birsel

Haydar Haydar (1972), *Dört Köşeli Üçgen* (1961), adlı bir de romanı vardır. *Günlük* (1955), *Sen Beni Sev* (1957), *Kendimle Konuşmalar* (1969), *Şiir ve Cinayet* (1975) (1976 TDK Deneme - Eleştiri - Gezi Ödülü), *Kuşları Örtünmek* (1976), *Kurtuluş Felsefe Bahçesi* (1979) adlı kitaplarda düzyazılarını (Deneme - Anı - Günlük) topladı. Birsel'in *Kahveler Kitabı* (1975) ve *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu* (1976) adını taşıyan; gözlem, anı, araştırma ve yaşantıya dayanan, yazınımızda pek az örneklerine rastlanan özgün çalışmaları da vardır. *Fransız Resminde İzlenimcilik* (1967) ve *Geothe* (1972) adlı incelemelerinden başka şiir çevirileri de çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. Birsel, *Yenilikler* (1946) adlı aylık bir sanat dergisi çıkardı. *Keçi Çobanı ve Kuzu Çobanı* denemesiyle 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü aldı.

Eray Canberk

BİSALMAN Kemal (Taşköprü - 1931). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı (1951). Ankara Hukuk Fakültesi'nde okudu. *«Son Telgraf»*, *«Gece Postası»*nda (1952) muhabir olarak çalışmaya başladı. *«Hürriyet»*, *«Milliyet»*, *«Son*

Kemal Bisalman

Havadis», *«Tanin»*, *«Şehir»* gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü sekreterlik, muhabirlik yaptı. *«Yeni Gazete'de»* (1965-1968) ve *«Milliyet»* gazetesinde (ekim 1968 - temmuz 1970) yayımladığı fıkralarla yazdığı yılların etkili kalemlerinden biri olarak tanındı. Kendi yayımı *«Ortam»* (1971), *«Yeni Ortam»* (1971 - 74) dergi ve gazetelerinde 12 Mart döneminin hukuk dışı uygulamalarına karşın demokrasi ilkelerinden ödün vermeyen savaşımcı bir yayın politikası izledi.

Bizans Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı).

Boğazlar Rejimi «Boğazlar» teriminden Çanakkale boğazı, Marmara denizi ve İstanbul boğazı anlaşılmaktadır. Boğazların uluslararası statüsüne «Boğazlar Rejimi» denilir. Boğazların diplomatik alanda uğraşı konusu olması, 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasından sonradır. Bu tarihte Karadeniz'in kuzeyi Çarlık Rusyasının eline geçmiş, fakat Boğazlar savaş gemisi olsun, ticaret gemisi olsun bütün gemilere kapalı tutulmuştur. 18. yüzyıl sonlarında iki taraflı anlaşmalarla bazı yabancı devletlerin ticaret gemilerine Karadeniz'e gidip gelme izni verilmiş, savaş gemileri için Boğazlar yine kapalı tutulmuştur Çarlık Rusyasının Osmanlı devleti ile yaptığı İstanbul andlaşmasının gizli maddesiyle, bir savaşta yapılacak askerî yardıma karşılık Rus Savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkı tanınmıştır (1798). Daha sonra yapılan 1805 andlaşması ile de bu hak teyid edilmiş olup, hakkın Rusya'ya tanınması, Napolyon'un açtığı savaşlar ile ilgilidir.

1809 Kale-i Sultaniye andlaşması ile İngiltere ve Osmanlı devletleri Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulmasının bundan böyle barış zamanında da uygulanmasını kararlaştırmışlardır. Boğazların tam ve genel olarak bütün ticaret gemilerine açıklığı ilkesi Edirne andlaşması ile kabul edilmiştir (1829). Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında, Osmanlı devletinin zayıflığından yararlanan Çarlık Rusyası, Hünkâr İskelesi Andlaşmasının gizli maddesi ile Boğazlardan savaş gemilerini geçirme hakkını elde etmiştir (1833). Osmanlı, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Fransa devletlerinin Londra'da imzaladıkları Boğazlar Sözleşmesi (18 Temmuz 1841) boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesini «Avrupa âmme hukukunun bir ilkesi» haline getirdi. Bu sözleşme Birinci Dünya Savaşına kadar Boğazlar Rejiminin temel belgesi oldu.

Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'ye kabul ettirilmek istenilen Sevr andlaşmasında, Boğazların tam ve devamlı açıklığı rejimi kurulmak istenmişti. Boğazlar, her devletin ticaret ve savaş gemilerine, barış ve savaş zamanlarında açık tutulacak, Boğazlar askersizleştirilecek, bu rejim geniş yetkilerle donatılmış Uluslararası bir Boğazlar Komisyonunca denetlenecek Türkiye bu komisyonda temsil edilmeyecekti.

Kurtuluş Savaşımızın utkuyla sonuçlanması üzerine Sevr andlaşmasının yerini alan Lausanne Barış Andlaşması ile aynı günde Boğazlar Rejimine İlişkin Lausanne Sözleşmesi bağlanmıştır (24. 7. 1923). Lausanne Boğazlar Sözleşmesinde,

a) Ticaret, ve savaş gemi ve uçakları ayrejimleri bağlı kılınmış,

b) Boğazların askersizleştirilmesi kabul edilmiş,

c) Boğazlar rejiminin denetimi uluslararası bir komisyona verilmiş,

ç) Bu rejim uluslararası güvence altına alınmıştır: Süresiz olarak kabul edilen Lausanne sözleşmesi, Boğazlarda deniz ve hava yoluyla, gerek barış ve gerekse savaş zamanında geçiş ve seyrüsefer serbestliği esasını kabul ediyordu. Bu sözleşme yerini 1936 yılında Montreux andlaşmasına bıraktı.

Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınan Boğazların yeni bir statüye bağlanması gereği, Milletler Cemiyetinin zayıflaması ve Nazi Almanyasının Versailles ve Locarno andlaşmalarını tek taraflı olarak bertaraf etmesi, savaş tehlikesinin büyümesi ile birlikte gündeme geldi. İsviçre'nin Montreux kentinden Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, SSCB ve Yugoslavya'nın, sonradan da Avustralya ile İtalya'nın katıldığı ve Lausanne andlaşmasına imza koymuş devletlerin katılmasına da açık tutulan Montreux sözleşmesi Boğazlar rejimini beş esas etrafında topladı:

a) Lausanne andlaşmasının askersizleştirme hükmü kaldırıldı. Türkiye'ye tam egemenlik hakları geri verildi,

b) Ticaret gemileri için tam bir geçiş ve seyrüsefer serbestliği vardır. Ticaret uçaklarına bu serbestlik tanınmadı.

c) Savaş gemileri için geçiş serbestliği sınırlı olarak verildi,

ç) Boğazlar Komisyonu kaldırıldı, Boğazları denetleme yetkisi Türkiye'ye bırakıldı,

d) Sözleşmenin gerektiği zaman değiştirilmesini sağlayacak bir ulus kabul edildi. 20 Temmuz 1936'da imzalanan sözleşme 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girdi. Hâlen yürürlüktedir

Montreux andlaşması: Uluslararası olayların gelişimi, faşizmin dünya çapında tırmanışı (İtalya'nın Habeşistan saldırması, Almanya'nın Rhein'e girmesi, Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkması ve Çin'e savaş açması, Avusturyanın Saint Germain andlaşması hükümlerini çiğneyerek genel askerlik yükümü getirmesi), Londra Silâhsızlanma konferansının başarısızlığa uğraması, Lausanne andlaşmasına katılan birçok devletin, Türkiye hükümetinin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin isteği konusundaki tutumlarını yeniden gözden geçirmek zorunda bıraktı. Türkiye, Lausanne andlaşmasına imza koyan tüm devletlere bir nota göndererek Boğazlar Rejimine ilişkin yeni bir andlaşma imzalamak için görüşmelere başlanmasını istedi (11 Nisan 1936). İlgili devletlerin bilgisini almak üzere Dışişleri Bakanlığı Genel

Sekreteri Numan Menemencioğlu Belgrad, Atina, Sofya, Bükreş, Moskova, Londra ve Paris'e resmî ziyaretlerde bulundu. Sovyetler Birliği hükümeti, Türkiye'nin önerisine olumlu yanıt veren ilk ülke oldu (16 Nisan 1936). Lausanne andlaşmasına imza koyan diğer birçok devletler de olumlu yanıtlar verince Boğazların Rejimine ilişkin uluslararası konferans, İsviçre'nin Montreux şehrinde toplandı (22. 6. 1936). Türkiye Heyetinin yeni anlaşma taslağı önerisinde, gerek Karadeniz'de kıyısı bulunan ve gerekse bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi, tonaj, gemi tipi, geçişi önceden haber verme süreleri vb. bakımlardan belirli bir sınırlama getirdiği görüldüyse de, Türk heyeti bu taslağı geri alarak, Sovyetler Birliğinin yararlarını çiğneyen İngiliz taslağını esas aldı. Böylece Türkiye, İstiklâl Savaşından bu yana güttüğü Sovyet dostluğunu bir kenara bırakarak, emperyalist İngiltere ile Sovyetler Birliğinin düşmanı diğer devletlerin yanına geçti. İngilizlerin taslağında, SSCB'nin büyük savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e, geçirme hakkından yoksun bırakan hükümler vardı. Japonya da bu taslağı destekledi. Ancak, SSCB'nin kesin tutumu, İngiliz ve Japon emperyalistlerinin plânlarını bozdu. SSCB'nin katılmadığı bir Boğazlar Rejimi andlaşmasının hükümsüz kalacağı ve Almanya'nın saldırı olasılığının günden güne artması gerçekleri karşısında İngiltere ve Türkiye önemli ödünler verdiler.

Konferans, Lausanne Andlaşmasındaki Boğazlar Rejiminin yerini alan Montreux Andlaşmasının imzalanmasiyle sona erdi, andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi 9 Kasım olarak saptandı (20. 7. 1936). Konferansa katılıp sözleşmeyi imzalayan devletler, Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, SSCB ve Avustralya (İngiltere, Britanya imparatorluğunun bütün kısımları adına imzalamıştır)

Konferansa katılan İtalya sözleşmeye sonradan katıldı (2. 5. 1938). Sözleşme Lausanne Barış Andlaşmasına imza koymuş herhangi bir devletin katılmasına da açık tutulmuştur. Sözleşme (29) madde, (4) son-ek ve (1) protokolden ibarettir. Sözleşme, ilk maddesinde Boğazlardan geçiş ve seyrüsefer serbestliğini kabul ve teyid etmektedir. Bu serbestliğe «nesnel hukuk ilkesi» niteliği vermiştir. Sözleşmede ticaret gemilerinin, savaş gemilerinin ve uçakların rejimi ayrı ayrı düzenlenmiştir. Düzenlenme.

A) Barış zamanında,

B) Türkiye'de katılmadığı savaş zamanında,

C) Türkiye'nin de katıldığı savaş zamanında,

Ç) Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehdidine maruz saydığı zamanda, olmak üzere dört duruma göre yapılmıştır. Savaş gemilerinin yalnız Boğazlardan geçiş ve seyrüseferi değil, Karadeniz'deki durumları da düzenlenmiştir. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ve seyrüsefer rejimi Türkiye'nin güvenliği; Karadeniz'deki durumları ise Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin güvenliği gözönünde tutularak düzenlenmiştir.

A) Ticaret gemileri için barışta ve savaşta Boğazlardan tam bir geçiş ve seyrüsefer serbestisi vardır. Barış zamanında ticaret gemileri ancak sağlık kontrolünden geçirilebilirler. Transit geçen gemilerden hizmet karşılığı alınacak rüsumdan başka rüsum alınmaz. Kılavuz kullanmak zorunlu değildir. Savaş zamanında da Türkiye savaşmıyorsa ticaret gemileri tam serbesti ile geçerler. Savaşan devletlerin gemileri ile savaşmayan devletlerin gemileri arasında ayırım yapılamaz. Türkiye, bu durumda, Boğazlar yoluyla yapılacak silâh sevkiyatını kontrol etmeğe, ne yetkili, nede ödevlidir.

Türkiye'nin katıldığı bir savaş zamanında. serbestî, Türkiye ile savaş halinde olmayan devletlerin ticaret gemileri için vardır. Bunlarda ancak düşmana yardım etmemek şartıyle Boğazlardan geçebilirler. Türkiye, muhariplik haklarını kullanarak bunları kontrol edebilir ve bu gemiler, ancak gündüz vakti, Türkiye'nin göstereceği yolu izleyerek geçmek zorundadırlar. Türkiye'nin kendini pek yakın bir savaş tehdidine maruz saydığı durumda, ticaret gemileri için yine tam serbestlik varsa da, gemilerin Boğazlara gündüz girmesi ve Türkiye'nin gösterdiği yolu izlemeleri zorunludur, kılavuz kullanma zorunluğu konabilir, bunun için ücret istenemez.

B) Savaş gemilerinin durumu: Barış zamanında herhangi bir savaş gemisinin Boğazlardan geçmesi, geçişten en az sekiz gün önce yapılacak bir bildirime bağlıdır. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletler için bu sürenin 15 gün olması gerekir. Gemiler geçiş sırasında üzerlerindeki uçakları kullanamazlar, yardımcı tankerler için bildirim zorunluğu yoktur. Hasar ve avarya dışında gemiler, Boğazlardan geçiş için zorunlu süreden fazla kalamaz. Barış zamanında Boğazlardan ancak hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler geçebilir. «Hattı harp gemileri», uçak gemileri ve denizaltılar ilke olarak geçemezler. Ancak Türkiye hükümetinin çağrısı üzerine herhangi bir dost devletin savaş filosu Boğazlardaki bir Türk limanını belirli bir zaman için sınırlama olmaksızın ziyaret edebilir. Bu durumda gelen filo, geldiği yoldan geri döner. Boğazlardan transit geçme koşulları varsa, geldiğinden başka bir yoldan da geri gidebilir. Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerde barış zamanında, büyük savaş gemilerini teker teker ve en çok iki torpito botunun refakatinde Boğazlardan geçirebilirler; dışarıda inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltıları da, Türkiye'ye süresinde haber vererek, Karadeniz limanlarına ulaşmak üzere Boğazlardan geçirebilirler. Karadeniz'deki denizaltılarını da onarmak maksadiyle yine Boğazlardan geçirebilirler. Bu denizaltıların teker teker, gündüz vakti, deniz üstünden geçmeleri şarttır. Barış zamanında Boğazlardan geçecek savaş gemileri için toplam tonaj 15 bin tonu geçmeyecektir. Savaş gemileri en fazla dokuzlu grup halinde geçebilir.

Barış zamanında Karadeniz, kıyısı bulunmayan devletlerin büyük savaş gemilerine kapalıdır, yine bu devletlerin Karadenizde bulundurabilecekleri küçük savaş gemilerinin toplam tonajı 30 bini geçemez. Herhangi bir zamanda, Karadenizde kıyısı bulunan devletlerin savaş filolarının en güçlüsünün tonajı, 1936 yılında en kuvvetli olan Karadenizde kıyısı bulunan devletin filosunu 10 bin tonilato ton aşarsa, Karadenizde bulunabilecek yabancı savaş gemisi tonajı da o oranda arttırılır. Bu şekilde arttırmak suretiyle de en çok 45 bin tondan fazlası bulundurulamaz. 30 bin veya arttırmak suretiyle elde edilecek tonajın ancak 2/3'ü tek bir devlete ait olabilir. Üçüncü bir sınırlama olarak da bu kuvvetler, Karadeniz'de en çok 21 gün kalabilir. Bu sınırlamaların ayrıcalığı olarak, doğal afetler ve ayaklanma gibi siyasal afetler olursa, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletler, «insanî gayelerle yardım için» en çok 8.000 tonluk deniz kuvveti gönderme olanağı sağlanmıştır.

Savaş zamanında, Türkiye'nin katılmadığı bir savaşta Boğazlar, tarafsız devletlerin savaş gemilerine, barış zamanındaki kayıt ve şartlarla açık, savaşan devletlerin gemilerine ise kapalıdır. Savaşan devlet Karadenizde kıyısı olan devlet olsa da devletin savaş gemilerine Boğazlar kapalı olacaktır. Bu yasağın bugün için uygulanma olanağı kalmayan iki istisnası vardır: a) Savaşan devletlerin savaş filoları, Milletler Cemiyeti Konseyinin bir tavsiyesini yerine getirmek üzere ortak bir harekete katılıyorlarsa, Boğazlardan geçebileceklerdir. Türkiye'yi de bağlayan, Milletler Cemiyeti Misakı (Andlaşması) çerçevesi içinde bağlanmış olup tescil ve yayınlanmış bir karşılıklı yardım andlaşmasının hükmünü yerine getirmek üzere saldırıya uğrayan bir devlete yardım halinde de savaşan devletlerin savaş filoları Boğazlardan geçebileceklerdir. b) Savaş başladığı anda, bağlı bulundukları limanlardan ayrı kalmış bulunan, savaşan devletlerin savaş gemileri bu limanlara gitmek üzere Boğazlardan geçebileceklerdir, bu geçiş sırasında savaş harekâtında bulu-

namazlar.

Savaş zamanında Türkiye'nin de savaştığı bir durumda, yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi tamamiyle Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır. Bu durumda Sözleşmenin bütün düzeni kalkmış sayılarak Türkiye hükümeti yabancı savaş gemilerine dilediği gibi geçiş hakkı verebilir ya da yalnız düşman devletlerin değil, tarafsız devletlerin savaş gemilerine Boğazları kapatabilir.

Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehdidine maruz saydığı durumlarda, tehdit durumu, Türkiye tarafından takdir edilir, Türk hükümeti bu hakkını kullandığı (barış zamanındaki durumu bertaraf ederek doğrudan doğruya savaşır durumda elde edebileceği hareket serbestliğini kazandığı) zaman durumdan diğer sözleşen devletleri ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterini haberdar eder. Milletler Cemiyeti Konseyi, 2/3 çoğunlukla ve aynı zamanda sözleşen devletler de olağan çoğunlukla Türkiye hükümetinin aldığı önlemleri doğru bulmazlarsa, Türk hükümeti aldığı önlemleri kaldıracaktır. Milletler Cemiyetinin dağılmış olması nedeniyle bu hükmün bugün için uygulanma yeri kalmamıştır.

C) Hava gemilerinin durumu: Boğazlar üzerinden havadan geçiş hakkı, sadece Akdeniz Karadeniz arasında ve yalnız sivil hava gemilerine tanınmıştır. Yabancı savaş hava gemilerinin Boğazlar üzerinden uçuş hakkı tanınmamıştır. Yabancı sivil hava gemileri, Türkiye hükümetinin gösterdiği hava yollarını izlemek ve uçuşlarını önceden bildirerek, izin almaksızın Boğazlar üzerinden Akdeniz Karadeniz, Karadeniz Akdeniz yönlerinde uçabilirler. Avrupa - Asya yönünde uçuş, Türkiye'de yürürlükte olan hava trafiği talimatnamesine göre ve Türkiye hükümetinin izni üzerine yapılabilir.

Montreux sözleşmesinin süresi yürürlüğe giriş tarihinden itibaren 20 yıldır. 20 yıllık sürenin bitişinden (9. 11 1956) iki yıl önhaber vermek koşulu ile, sözleşen devletlerden herhangi biri 20 yılın sonunda sözleşmeyi feshedebilirdi. Bu olanak kullanılmamış, sözleşme yürürlükte kalmıştı. Ancak, 9 11 1956'dan sonra sözleşen devletlerden herhangi biri, sözleşmeyi feshedeceğini bildirirse, bildirim tarihinden itibaren 2 yıl sonra sözleşme feshedilmiş olur. Fesih halinde yeni bir sözleşme yapmak üzere bir konferans toplanır. Boğazlardan geçiş ve seyrüsefer serbestisi kuralı süresiz olduğundan, 1. madde fesihten etkilenmeyecektir. Sözleşme hükümlerinin kısmen değiştirilmesi istemi, 9.11.1941'den (5 yıllık yürürlük süresinden) sonra sözleşen devletlerden birinin böyle bir öneri getirmesine bağlıdır. Sözleşmenin 14-18 ve ek 1 sayılı maddelerine ilişkin değişiklik önerileri en az bir devlet tarafından, diğer maddeler için de en az iki devlet tarafından desteklenme koşulu konmuştur. 14-18. maddeler için 3/4 çoğunluk kararı aranmaktadır (değişiklik için) Bu 3/4'ün içinde Karadenizde kıyısı olan devletlerin de 3/4'ünün bulunması gerekir. Diğer maddeler ancak oybirliği kararı ile değiştirilebilir.

1936 1939 yıllarında Montreux andlaşmasının barış dönemine ilişkin hükümleri uygulanmıştır. 1939 - 1945 döneminde Türkiye'nin katılmadığı savaş durumu hükümleri uygulanmıştır. Ancak bu arada bazı alman ve İtalyan gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e çıkmasına ve dönmesine göz yumulmuştur. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya «usulen» savaş ilân etmesi (23. 2.1945) üzerine, çok kısa bir süre için Boğazlarda Türkiye'nin savaşan devlet olarak bulunduğu durumu düzenleyen rejim uygulanmıştır.

SSCB, Moskova görüşmelerinde (Ekim 1939), Boğazların, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını, Boğazların denetiminin ve savunmasının Türkiye ve SSCB'nin ortaklığına verilmesini istemişti. Bu istem o zaman reddedilmiştir.

Potsdam Konferansında (1945), SSCB savaş içinde Türkiye'nin Boğazlar Statüsünü SSCB aleyhine uyguladığı gerekçesiyle Boğazlar rejiminin değiştirilmesini istemiş, ABD ve İngiltere «revizyon» esasını ilke olarak kabul etmişlerdir. Bunu sağlamak için de, «Üç Büyükler»in Türkiye ile ayrı ayrı ve doğrudan görüşmeleri kararlaştırılmıştır. Türkiye ile «Üç Büyükler» arasında bu konuda birçok yazışma yapılmış, Türkiye hükümeti 1936 sözleşmesinin değiştirilmesi ilkesini kabul etmiştir. SSCB, Türkiye'ye gönderdiği notalarda, (7. 8. 1946 - 24.9. 1946) isteklerini açıklamıştır. Türkiye hükümeti bunlara verdiği cevaplarda (22.8.1946 - 18.10.1946) görüşünü açıklamıştır. SSCB'nin istemleri,

a) Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır,

b) Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine daima açık olmalıdır,

c) Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi (özel olarak öngörülecek belirli durumların dışında) yasaktır,

ç) Karadeniz'e girmek ve çıkmak için Boğazlara ilişkin rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin yetkisi içinde olmalıdır,

d) Boğazların, Karadeniz devletlerinin aleyhine diğer devletlerce kullanılmasının önüne geçilmesi için, savunmasını Türkiye ve SSCB ortak araçlarla sağlarlar. İkinci notasında (24. 9. 1946) SSCB, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunda ısrar etmiştir. Türkiye SSCB'nin notalarındaki görüşe katılmayarak reddetmiş, 1945-46 yıllarında Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi mümkün olamamıştır. Türkiye'nin, ABD'nin ve İngiltere'nin, SSCB'nin, ilk üç istemine (a,b,c,) bir itirazları olmamış, son iki istemi (ç, d) ise reddetmişlerdir.

İddiaya göre, Karadenizin kapalı bir deniz olduğunun ve Boğazlar Rejiminin sırf Türkiye - Romanya - Bulgaristan ve SSCB tarafından düzenlenmesinin kabulü, Boğazların savunması için SSCB'ne bu bölgede üs verilmesinin kabulüne de yol açabilirdi.

ABD, Montreux andlaşmasının tarafı değildir, fakat sözleşmenin değiştirilmesi konferansına katılmak istemektedir. Bu istek, Türkiye, İngiltere ve Fransa'ca da kabul edilmiştir. ABD, Potsdam Konferansında Boğazlar Rejiminin değiştirilmesi görüşmelerine katıldığı için, bu konu ile ilgisi SSCB'ce de onaylanmış sayılmaktadır. Japonya ile ABD arasındaki Barış andlaşmasına konan bir hükümle, Lausanne ve Montreux andlaşmalarının tarafı olan Japonya, Montreux andlaşmasının değiştirilmesi konferansına katılmak hakkından vazgeçmiştir.

Son zamanlarda bir Yargıtay Ceza Genel Kurulu kararında, Türkiye'nin Londra ve Zürich (1959) andlaşmaları uyarınca garantör devlet sıfatiyle yürürttüğü «Kıbrıs Barış Harekâtı», bir savaş durumu sayılarak, Kıbrıs bandralı bir ticaret gemisinin silâh yüklü olarak Boğazlardan serbestçe geçemeyeceği, bu durumun andlaşmanın 5. maddesine göre önlenebileceği karar altına alınmıştır (YCGK'nun 19. 6. 1978 t.li E. 978/8 - 189-K. 978/245, Yargıtay Kararlar Dergisi, C. IV, Sayı: 8, Sayfa: 1368 1380).

Ender Kamil Boyacı

BOLAYIR, Ali Ekrem (İstanbul - 1867 / İstanbul 1937). Namık Kemal'in oğludur. Özel öğrenim görerek yetiştirildi, Abdülhamid II.'nin padişah olduğu dönemde uzun süre sarayda mabeyincilik yaptı (1888 - 1950), mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulundu. Mütarekede İstanbul Darülfünu'nda, Galatasaray'da öğretmenlik yaptı. Darülfünun'daki müderrisliği Cumhuriyetten sonra da sürdü. Maltepe Askeri Lisesinde edebiyat öğretmeniyken öldü. Kişiliğini ortaya koyan şiirlerini *«Servet-i fünun»* dergisinde (1896 - 1900) yayımlayan Ali Ekrem, aruz ölçüsüyle biçim kaygısını ön plânda tutan bireysel duygu şiirleri yazıyordu. Bu dönemde, Türk - Yunan savaşı dolayısıyle yazdığı *«Vasiyet»* şiiri geniş ilgi gördü. Meşrutiyetten sonra hece ölçüsü ile toplumsal konuları işledi, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarında kahramanlık şiirleri yazdı. Çağın gelişmelerini kavrama gücünü gösteremeyerek denediği her türdeki başarısı ortadan yukarı çıkamamış geçit dönemi sa-

natçılarından biridir.

Şiir kitapları: Ruh-i Kemal (1909), *Zilâl-i İlham* (1909), *Çocuk Şiirleri* (1917), *Ordunun Defteri* (şiirler, yazılar, 1918), *Şiir Demeti* (1925), *Vicdan Alevleri* (1925).

Bora. Aylık dergi. Sahibi: Halim Spatar. Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yahşi Karamollaoğlu. 1 Kasım 1978'de yayımlanmaya başladı *«On Yıl Sonra»* başlıklı yazıda derginin, *«Aydınlık»* dergisinin «devrimci mücadele bayrağını» dalgalandırma görevini üstlendiği belirtilmekte, gelecek on yılın «Türkiye halkının bağımsızlık ve demokrasi mücadelesine Marksizmin ışık tuttuğu yıllar» olacağı ifade edilerek, «Bora işte böyle bir dönemde ideolojik inşayı devam ettirecek ve adına layık olarak revizyonizme karşı güçlü bir şekilde esecektir.» denilmektedir. Derginin ilk sayısında Doğu Perinçek *(Bilgi Teorisi ve iki Bilgi Arasında Mücadele)*, Gün Zileli *(Aybar ve İşçi Sınıfının Öncü müfrezesi)*, Yıldırım Dağveli *(Doğu Almanya'lı Tarihçi Prof. Ernest Werner'le Türkiye Üzerine Görüşme)*, Mahmut Nedim Çiğdemal'ın yazıları, incelemeleri, Kamboçya Başkanı Pol Pot ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) Siyasi Büro üyesi ve başbakan yardımcısı Geng Biao ile yapılan konuşmalar yer almıştır.

Bora dergisinin 1. sayısı

BORAN (Hatko) Behice, Sadık (Bursa 1910). Sosyolog. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı. Orta ve lise öğrenimini İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde, yüksek öğrenimini Amerika'da Michigan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Ülkeye dönünce bir lise öğretmenliği ettikten sonra Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne doçent olarak atandı (1939). Bir grup arkadaşı ile birlikte *«Yurt ve Dünya»* (ocak 1941). *«Adımlar»* (1943-44) dergilerini çıkardı. Özgür düşüncenin, özellikle toplumcu düşüncenin baskı altında tutulduğu savaş yıllarında yayımlanan yazılarında sosyolog ve sanat eleştirmeni olarak göründü. O yılların yasal ve yasadışı engellerine karşın yazmaya çalıştı. Daha çok sosyal, ekonomik konuları işledi. Sanat ve edebiyata değinen yazılarında da bilim adamının toplum karşısındaki sorumluluğu, sanatın ve insanın toplum ile ilişkilerini içeren konular yer aldı.

«Toplumsal yapı araştırmaları» (1945) adlı yapıtının *«Problem ve Metot»* başlıklı giriş bölümünde şunları yazar: «Sosyal olayları laboratuara getiremiyoruz. Ama, incelemek için seçtiğimiz bir sosyal olayı, ona müdahale eden koşulları en çok duragan kaldığı biçimlerde inceleyebilirsek... laboratuardaki kontrollü gözleme yakın bir sonuç elde etmiş oluruz. Toplumda aslolan olay, değişmedir. Bunun için bütün sosyolojik araştırmalar az çok dinamik olmak zorundadır. Toplumun statik bir strüktürü yoktur. Metodolojik kural toplum - doğa ilişkisinden kalkarak, bu ilişkiden doğan kurumlara, oradan da bu kurumların oluşturduğu sosyal tabakalaşmaya gitmek»tir.

Dönemin yasaklarına karşın Boran, üretim ve tüketim ilişkilerini incelerken, Marksist terminolojiyi kullanmadan elden geldiğince bilimsel olmayı başardı. Einstein'ın «Bir sorunun doğru biçimde ortaya konulması çoğu kez o sorunun çözümünden daha güç ve daha önemli bir iştir.» sözü Boran için sırasında bir amaç, sırasında bir uyarı olmuştur. Belli bir toplumla ilgili üretim tüketim ilişkilerini incelerken şunları yazdı.

«Herhangi bir insan topluluğunun işlettiği doğa parçasiyle olan ilişkilerini incelerken şu üç açı çok önemlidir. 1) Doğayı işletme işinde kullanılan araçlar, gereçler, teknikler, araçlara uygulanan enerji türü ve niteliği. 2) Doğayı işletme çalışmalarının,

topluluğu oluşturan insanlar arasında nasıl bölündüğü ve örgütlendiği - üretim organizasyonu biçimleri, iş bölümü sistemi. 3) Kullanılan doğal kaynakların ve işletme araçlarının topluluğu oluşturan insanlar arasında nasıl dağıldığı - mülkiyet ilişkileri.

Doğa ile olan ilişkiler ve bundan doğan insanlar arası ilişki biçimleri, bir kurumlar sistemi olarak anladığımız «sosyal yapı»nın temel kurumlarıdır.

Sosyal bir kurumun nasıl incelenmesi, nasıl değerlendirilmesi gerektiğini ise şöyle açıklar: «.. bir sosyal kurumun eylemli olarak aldığı biçim ve işleyiş yöntemi ile yasa ve nizamlarda ifadesini bulduğu için ya da toplumun o kurum hakkında doğru diye kabul ettiği değerler arasındaki ayrılık bir çelişki halini almış olabilir. Yasalarda, nizamlarda, yazılarda ve atasözlerinde beliren anlatımlar, ele alınan kurum hakkında ancak ilk toplanacak materyalleri oluştururlar. Asıl önemli olanı gerçekte kurumun nasıl işlediğidir.»

Behice Boran

Bir üst yapı kurumu olarak düşünce basın özgürlüğü ya da demokrasi v.b. konuları içeren çoğu yazılarını gene bu dönemde yazdı. Bunlar arasında «*Tan*» gazetesinde yayımlanan (1945) «*Demokrasi*» başlıklı dizi yazıları en önemlilerindendir. Boran'a göre demokrasi savaşımı bir anlamda krallık ve derebeylik düzenlerine karşı halkın tepkisiyle başlamıştır. Başlangıçta yalnız hukuksal ve siyasal bir anlam taşıyan demokrasi toplumların gelişmesiyle sosyal bir içerik kazandı. Ve demokrasinin anlamı değişmeye başladı. Aslında halkın halk tarafından halk için yönetimi demek olan demokrasi, ortaya yeni tür egemen sınıflar çıkardı. Demokrasi denen özgürlük anlayışı, özgürce sömürmek ve yönetmek anlamına gelir oldu. Batıda demokrasi bir azınlığın çoğunluğu sömürmesi için bir araç durumuna getirildi.

Boran aynı yazısında «Sovyetlerin temsil ettiği bilimsel sosyalizmin ileri sürmüş olduğu sosyalist demokrasi»den bahsederken de, «bu demokrasi sisteminde ve anlayışında siyasal ve ekonomik demokrasi birbirinden ayrılmaz... ve böyle bir sistemde işçi-sermayedar çelişkisi ortadan kalkmıştır.» der Ve tüm aydınları faşizme karşı birlik olmaya çağırır

Bu dönemde «*Görüşler*», «*Söz*», «*Ant*», «*Yığın*» v.b. dergilerinde yazıları yayımlandı «*Görüşler*»de çıkan yazısından sonra hakkında birkaç öğretim üyesiyle birlikte soruşturma açıldı. Ve tümü de bakanlık emrine alındılar. Danıştayda açtıkları davayı kazanarak görevlerine döndülerse de soruşturmaların ardı kesilmedi. Boran ve iki öğretim üyesi aleyhine dava açıldı (1948). Ve kürsüleri kaldırıldı.

Üniversiteden uzaklaştırılan Boran İstanbul'a yerleşerek Barışseverler Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet —Kore'ye birlik gönderdiği için hükümeti protesto etmesi nedeniyle— kapatılınca Adnan Cemgil, O. Fuat Toprakoğlu, Nevzat Kemal Özmeriç, Muvakkar Güran v.b. ile birlikte tutuklanarak askeri mahkemece, ceza yasasının 161. maddesi uyarınca 15 ay hapis cezasına çarptırıldı. Üniversite öğretim üyeliğinden kesin olarak ihraç edildi.

TKP koğuşturması ile ilişkili olarak tutuklandı (1953). Birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra delil yetersizliğinden bırakıldı, dava sonunda aklandı.

1960'dan sonra «*Vatan*», «*Öncü*» gazetelerinde yazılarıyle yeniden görünen Boran Türkiye İşçi Partisi hareketine katıldı (1962). Partinin 1. Büyük Kongresi'nde genel yönetim kurulu üyeliğine, bu kurul tarafından da merkez yürütme kuruluna seçildi (1964) II. Büyük Kongrede de aynı görevlere getirildi (1966) Daha önce genel seçimlerde (1965) Partinin Urfa milletvekili olarak Meclise girdi.

II. Büyük Kongreden sonra Milli Demokratik Devrim (MDD) tezine karşı çıkan Boran, sosyalizmin işçi sınıfının iktidarı olduğunu girişilecek her tür eylemin bu amaç doğrultusundan kaydırılmaması gerektiğini savundu. Yazılarında ve konuşmalarında, işçi sınıfının seçim yoluyle da iktidara gelip sosyalizmi gerçekleştirebileceğini vurguladı.

Boran bir konuşma sırasında

1969 seçimlerinden önce uzun süre kendisiyle aynı politik çizgide bulunmasına karşın, Sadun Aren v.b. ile birlikte Genel Başkan Aybar'a karşı «Emek grupu» nu oluşturdu. Aybar'ın partiden ayrılması üzerine, Şaban Yıldız'dan sonra genel başkanlığa getirildi. 12 mart döneminde Partinin kapatılması üzerine öteki yöneticilerle birlikte Boran da tutuklandı (1971). Ceza yasasının 141. maddesi uyarınca 15 yıla hüküm giydi. Af yasasının kendilerini kapsam dışı bırakan maddesinin Anayasa Mahkemesi'nce iptali üzerine serbest bırakıldı (1974) Daha sonra çoğunluğu eski TİP üye ve yöneticilerinden oluşan 50 kişilik bir kurucular kurulu ile birlikte Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu (1975). Partinin birinci ve ikinci kongrelerinde genel başkanlığa getirildi (1977, 1979).

Yayımlanmış iki yapıtı vardır «*Toplumsal Yapı araştırmaları*» (1945), «*Türkiye ve Sosyalizmi Sorunları)* (1968). 1960'dan sonra «*Yön*», «*Sosyal Adalet*», «*Dönüşüm*», «*Tüm*», «*Emek*», «*Yurt ve Dünya*» ve «*Yürüyüş*» dergileriyle «*Vatan*», «*Milliyet*» gazetelerinde makaleleri yayımladı. Türkiye İşçi Partisi'nin basın organları «*Çark Başak*», «*Yurt ve Dünya*» dergilerinin sorumlu yöneticisidir.

Hilmi Artan

BORATAV, Korkut (Konya - 1935). Araştırmacı. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1959). S.B.F.'ne asistan olarak girdi (1960). Aynı fakültede iktisat doktorosunu yaptı (1964). İngiltere'ye gitti. Cambridge Üniversitesi'nde iki yıl araştırma yaptı. Askerlik görevinden sonra «*Sosyalist Planlamada Gelişmeler*» konulu tezini savunarak doçentliği kabul edildi (1972). Bir süre Bir-

leşmiş Milletler'de uzmanlık görevinde bulundu (1975). Yeniden S.B.F.'nde İktisat Teorisi Kürsüsü'ne döndü. *Sosyalist Planlamada Gelişmeler, Kamu Maliyesi, Türkiye'de Gelir Dağılımı, Türkiye'de Devletçilik* adlı yapıtları var.

BORATAV Pertev Naili (Gümülcine - 1907). Yazar. Halkbilimi uzmanı. Profesör. Orta öğrenimini Kumkapı Fransız Okulu ve İstanbul Erkek Lisesi'nde (1927), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1930). Bitirdiği bölümde asistanlık (1930-32), Konya Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği etti (1932-35). Sonra Halkbilimi alanında çalışma amaciyle Almanya'ya gitti (1935). Dönüşünde Ankara Üniversitesi Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesi Edebiyat Bölümü'ne Halk Edebiyatı doçenti olarak atandı (1938). Profesörlüğe yükseldi (1946). C.H.P. iktidarının son yıllarında kürsünün «eşkiya türküleri öğretildiği» savları ile kaldırılması üzerine görevinden ayrılmak zorunda kaldı. A.B.D. Stanfort Üniversitesi'nde Hoover Kitaplığı'nın Türkiye Bölümü'nü kurdu (1952); Sonra Fransa'ya yerleşti. Ecole Pratique des Hautes Etudes'de öğretim üyeliği etti

Boratav, ilk yapıtlarından sonra özellikle *«Oluş»* (1939-40) dergisinde yayımladığı yazılarla dikkati çekti. *«Köroğlu Hakkında» (Oluş* 16 Haziran 1939) ve *«Dede-Korkut Hikâyeleri»* üzerine bilimsel düzeyde ilk araştırma sayılan yazılarını*(Oluş,* 23-26 sayılar) yayımladı *«İnsan»* ve yönetimine katıldığı, 21. sayısından sonra sahipliğini üstlendiği *«Yurt ve Dünya»* (1941-44) dergilerinde inceleme araştırma yazılarının yanısıra kitap eleştiri ve değerlendirmeleriyle toplumcu gerçekçi edebiyatımızın Nazım Hikmet'ten sonra gelen kuşaklarına katkıda bulundu.

1950'den sonra, özellikle Türk oyunları ve masalları üzerinde çalışan Boratav bu alandaki çabalarını şöyle anlatır:

«Uluslararası bir kongrede yeni bir sınıflandırma sistemi öğrenmiştim. Uluslararası bir yöntemdi bu. Kanada'da, Yugoslavya'da, Fransa'da bu sistemin ilmî çalışmalara elverişli olduğuna ilişkin yankılar oldu. Türk oyunlarını ve masallarını sınıflandırırken şüphesiz kendi yöntemimi uyguladım. Türk masallarını sınıflandırmama gelince.. Türk masalları kataloğunu Almanya'da Prof. Eberhardt'la birlikte hazırladım. Sonra ortaya çıkan malzemeyi o kitaba ek olarak hazırlıyorum»

«Katalog yayımlandıktan sonra 370 küsür masal tipi ortaya çıktı. Tabii ki bu uluslararası masal araştırmalarına imkân sağladı.»

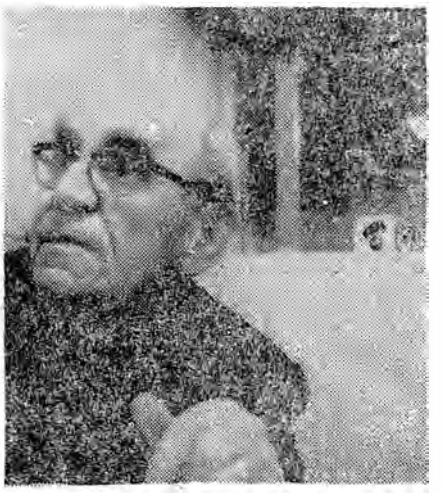

Pertev Naili Boratav
(Cumhuriyet Gazetesi arşivinden)

Yapıtları: Köroğlu Destanı (1931), *Folklor ve Edebiyat* (2 C. 1939, 1945), *Bey böyrek hikâyesine ait metinler* (1939), *Halk Edebiyatı Dersleri* (1942), *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (H. Vedat Fıratlı ile 1943), *Pir Sultan Abdal* (Abdülbaki Gölpınarlı ile, 1943), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (1946), *Türk Masalları Kataloğu* (Wolfram Eberhard ile, 1953), *Zaman Zaman İçinde* (tekerlemeler, masallar, 1958), *Az Gittik Uz Gittik* (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (1969), *100 Soruda Türk Folkloru* (1973).

Pertev Naili Boratav'ın Halkbilimine Katkısı

Türkiye'de folklor Pertev Naili Borotav'dan önce amatörce bir uğraştı. Onun bir bilim dalı olduğunu ilk olaraktan yurdumuzda Boratav söyledi. Folklor bilimini, daha doğrusu yurdumuzda Pertev Hoca yarattı. Ondan önce folklorla uğraşanlar hep bu bilim dalını bir koleksiyonculuk sanmışlar, ona göre de davranmışlardır. Topladıkları türküler, masallar öyle pek çok işe yaramamıştır.

Folklor ürünlerinin nasıl derleneceğini, nasıl derlenince işe yarayacağını da gene bize ilk olaraktan Pertev Hoca öğretmiştir. Bugün ortada bir Türk folklorundan söz ediliyor, bilim adamları bu dalın üstüne ciddiyetle eğiliyorlarsa bunu çoğunlukla Pertev Naili Boratav'a borçluyuz. O, ulusal kültürümüzün bu en köklü dalını yaratandır. Bu dalda o bize hocalık etmiş, orada sayısız bilim adamları yetiştirmiştir. Pertev Naili Boratav hocamız bilim adamları yetiştirirken Sorbon'da, ölçülmeyecek değerde kitaplar da yayınlamıştır Fransa'da. dünyada. Boratav bugün dünyada bilimsel ciddiyetiyle tanınmış büyük bir bilim adamıdır. Dünya bilim çevreleri onu böyle kabul etmiş, onun yetmişinci doğum yılı için dünya üniversiteleri armağan kitaplar çıkarmışlardır.

«Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği» adlı büyük araştırma kitabı bilim dünyanız için erişilmez bir bilimsel kitaptır. Destanın, türkülü halk hikâyesinin, romanın evrimini bu kitapta bütün açıklığı, doğruluğuyla görürüz. Bu kitabın dünyada yayınlanması edebiyat bilimine yeni ufuklar açacaktır.

Pertev Naili Boratav'dan dolayı biz uluscak talihsizliğe uğradık. Boratav uzun yıllar yurt dışında, halkımıza düşman bağnazlara, ikamete memur edildi. Bu yıllar içinde de Hocanız boş durmadı, bir arı gibi kendi işinde var gücüyle, gerçekten insanüstü bir çabayla çalıştı. Yukarda dediğim gibi öğrenciler yetiştirdi, kitaplar yazdı, dünya bilimine hatırı sayılır katkılarda bulundu. Onun Türkiye dışında bulunması elbette dünya bilimine ve bize çok şeyler kazandırdı. Bu Pertev Naili Boratav'ın büyük kişiliğinden dolayıdır. Ama o Türkiye'de kalsaydı ne olurdu, burada iken saptadığı yüz elliden çok türkülü hikâyeyi derlerdi bir kere. Derler, tasnif eder, araştırır, bilim dünyamız, edebiyat dünyamız büyük bir anıt kazanırdı. Boratav Hoca Türkiye'den sürüldükten sonra bilimsel biçimde yürütülen folklor derlemeleri hemen hemen durdu. Bilimsel folklor araştırmaları da durdu. Üniversiteler, bu dala kapılarını kapattılar. Pertev Hoca'nın kişiliğiyle bir bilim dalı da Türkiye'mizden sürgün edildi. Pertev Hoca eğer Türkiye'den sürülmeseydi, onun yapacağı çalışmalardan dolayı, salt folkloru her yönüyle geliştirmesinden ötürü ulusal kültürümüz daha sağlıklı gelişirdi.

Yaşar Kemal

(Milliyet Sanat, 23 ekim 1978)

BORSA (Türkiye'de). İlk kez Osmanlı İmparatorluk döneminde, 2 aralık 1873 tarihli nizamnamenin çıkarılmasiyle, *«Dersaadet Tahvilat Borsası»* adı ile kuruldu. Daha sonra yayımlanan «Umum Borsalar Nizamnamesi» (15 Nisan 1886) ile de Ticaret Borsalarının kurulmasına devletçe ön olundu Cumhuriyet döneminde ise 1925'ten 1950'ye kadar, değişik yasa ve nizamnameler yayınlanarak Ticaret, Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları düzenlendi. Günümüzde, başta İstanbul, İzmir, Adana, Ankara borsaları olmak üzere 40'a yakın Ticaret Borsası çalışmaktadır. Kamu kurumları sayılan bu kuruluşlar, Meslek Komiteleri, Meclis ve Yönetim Kurullarından oluşur. Ticaret, Menkul Kıymeler ve Kambiyo borsaları Ticaret Bakanlığı'nca denetlenmektedir. Ayrıca borsalarda hükümet tarafından atanan Borsa Komiserleri günlük alım satım işlemlerinin düzenli biçimde yürümesinden sorumludurlar.

BOYACI, Ender Kâmil (İstanbul 1948) Yazar Orta öğrenimini «Ankara Kurtuluş Lisesi»nde (1965), yüksek öğrenimini, İstanbul «Hukuk Fakültesi»nde (1969) tamamladı 1972'den bu yana serbest avukatlıkla geçimini sağlıyor

İlk yazı denemesi İstanbul *«Yenisabah»* gazetesinde (1962) yayınlandı. Daha sonra, *«Hürsöz»* (Manisa, 1968), *«Ant»* (1969), *«Yeniortam»* (1973-1974) *«Yenigün»* (Ankara 1973), *«Yansıma»* (bir dönem bu dergide yazışıleri müdürlüğü yaptı 1973-1975). *«Petro Kimya İş Sendikası Gazetesi»* (1974 - 1975), *«Cumhuriyet»* (1975-1976), *«Vatan»* (1976), *«Politika»* (1977-1978), *«Olgu»* (1977), *«Yargı»* (1978-1979), *«Saçak»* (şiir, 1978), *«Sanat ve Toplum»* (1979), *«Sosyalist Eğitim»* (1979) dergi ve gazetelerinde sanat, kültür, hukuk ve politik konularda makale, inceleme, seri araştırı ve kitap tanıtma yazılarıyla tanındı. *«Yansıma»* dergisinin düzenlediği *«Nazım Hikmet İnceleme Yarışması»*nda (1973) *«Nazizme ve Faşizme Karşı Nazım Hikmet»* başlıklı uzun incelemesiyle üçüncülük ödülünü kazandı

Yapıtları: 1920 - 1925 Bulgaristan'ından çıkan Dersler (1979).

(T.S.)

BOYSAN, Aydın (İstanbul 1921). Mimar. 1945'de İstanbul, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Uzun yıllar İstanbul'da, Anadolu'da uygulayıcı olarak (özellikle fabrika yapıları alanında) çalıştı

Mimarlık anlayışına da uygun düştüğü inancıyla son yıllarda Endüstri yapıları tasarılarıyla uğraşmaktadır.

, İstanbul, *Arçelik Çayırova Fabrika ve Kuruluşları* (1968), *Bursa Bisas İplik Fabrikası* (1969), *Karamürsel İpek Kâğıt Fabrika ve Kuruluşları* (1970), *İzmit Kartonsan Kâğıt Fabrikası* (1970), *Yenişehir Dosan Konserve Fabrikası* (1971) uygulanmış endüstri yapılarıdır.

BOZARSLAN Mehmet Emin (Lice - 1934) Yazar. Köy ve kasaba medreselerinde din eğitimi gördü. İlkokulu dışardan sınava girerek bitirdi (1956). Çeşitli ilçelerde müftü vekilliği ve müftülük yaptı. Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde müftülük yaparken Kürtçülük ve solculuk yaptığı savıyla görevine son verildi. Danıştay'da açtığı iptal davasını kazandıysa da *Kürtçe Alfabe* adlı kitabı ve *Mem u Zin* destanı çevirisinden dolayı yeniden görevinden alınarak mahkemeye verildi, üç buçuk ay tutuklu kaldı (1968-69). 12 Mart rejimi sırasında da bölücülük gerekçesiyle uzun süre cezaevinde kaldı. İstanbul'da kimi yayınevi ve gazetelerde çevirmen olarak çalıştı, Üçüncü Dünya Yayınları'nı kurdu.

Arapça ve Kürtçeden birçok kitabı dilimize çeviren Bozarslan'ın başlıca inceleme yapıtları *İslâmiyet Açısından Şeyhlik Ağalık* (1964), *Doğunun Sorunları* (1966), *Hilâfet ve Ümmetçilik Sorunu* (1969), *Savaşan Lübnan* (1976) dır. 12 Mart rejiminin Doğu Anadolu'daki uygulamalarını *İçerdekiler ve Dışardakiler* (1974), *Anarşistler* (1977) adlı kitaplarında öyküleştirdi.

İlk yapıtlarında Doğu Anadolu'daki şeyhlik ve ağalık düzenine karşı çıkan Bozarslan, din adamlarının sömürüye araç olduğunu, tasavvuf ve tarikat kurumlarının tam anlamıyla kokuşmuş bulunduğunu belirterek gerçek din adamlarının bunların tümüne karşı savaşım vermelerini, dinde zorlama olmaması nedeniyle başka dinlerden kişilerin haklarını da gözetmelerini isteyen bir din reformcusu kimliğindedir. *Hilâfet ve Ümmetçilik Sorunu* adlı yapıtında ise soruna devrimci görüş açısıyla yaklaşır: Türkiye'nin emperyalizmin kıskacında bulunduğunu, Amerikan emperyalizmine karşı, savaşımın sürdürüldüğünü, komprador burjuvazisi, toprak ağaları, baskıcı bürokratlar gibi güçlerin emperyalizme hizmet ettiklerini, sömürü aracı olduklarını belirtir. Bozarslan'a göre günümüzdeki Hilâfetçi Ümmetçi akım da bunlarla çıkar birliği içinde bulunmakta, devrimci düşün ve eylemlerin gelişip güçlenmesini, buna bağlı olarak halkın bilinçlenip örgütlenmesini engelleme çabalarına yardımcı olmaktadır. Ancak, sömürücü sınıf ve zümreler arasındaki çelişkilerin saptırılıp başka yönlere kaydırılması gibi yöntemler de sonuç vermeyecek, Orta Doğu halkları yakın bir gelecekte sömürüye son vereceklerdir; Ümmetçilerin savunduğu «Müslüman halklar arasında birlik» de ancak o zaman gerçekleşecektir.

BOZBEYLİ, Ferruh (Kahramanmaraş - 1927) Politikacı. Büyük Millet Meclisi başkanlarından. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Uzun süre avukatlık yaptıktan sonra Adalet Parti'den siyasete atıldı ve 1961'de İstanbul milletvekili seçildi. Bu partinin meclis grup başkanlığı, Millet Meclisi Başkan Vekilliği, 1965 1970 yılları arasında Millet Meclisi Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1970'te Adalet Parti'den ayrılanlarla birleşip Demokratik Parti'yi kurdu ve 1972'de bu partinin genel başkanlığına getirildi. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den İstanbul Milletvekili seçildi. 1977'de seçimleri kazanamayınca partisinin genel başkanlık görevini bir süre devam ettiren Bozbeyli 1979'da bu görevinden de ayrıldı.

BOZDAĞ İsmet (Bursa - 1916). Şair, yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı (1952). Memurluk, gazetecilik, ticaret yaptı. Yeni edebiyatın ilk verimlerini ortaya koyduğu dönemde yayımladığı *«Gönderilmemiş Mektuplar»* (1943) adlı şiir kitabı ile eleştirmenlerin övgüsünü kazanan Bozdağ, İstanbul ve Ankara radyolarında oynanan yirmiyi aşkın radyo oyunu yazdı. Son yıllarda tarihsel çalışmalara yöneldi. Ünlü kişilerin yaşamlarında gizli kalmış olguları ortaya çıkarma amaciyle yaptığı bu tür çalışmaları *Bir Çağın Perde Arkası* (1972), *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* (1974), *Atatürk ve Eşi Lâtife Hanım* (1975) adlarını taşır.

BOZIŞIK Mehmet, Bilimsel sosyalist eylem adamlarından (1906). Yunanistan'ın Kavala kentinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kavala Mehmet Ali Paşa Okulu'nda yaptı. Ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç ettikten sonra çeşitli kuruluşlarda tütün işçisi olarak çalıştı (1924-29). Gizli olarak çalışmalarını sürdüren Türkiye Komünist Partisi (T.K.P) adına hazırlanan bildirileri dağıtması nedeniyle ilk kez tutuklandı, üç aya hüküm giydi (16 Ağustos 1928) Cezaevi'nden çıktıktan bir süre sonra Sovyetler Birliği'ne gitti. Moskova'da Doğu Ülkeleri Emekçileri Üniversitesi (Kutv)'nde öğrenim gördü (1929 31). Ülkeye dönünce yeniden tütün işçisi olarak Tobacco, Stenko, Çapraşiko vb. tütün depolarında çalıştı. Yine T.K.P.'nin Türkiye işçi sınıfına grev ve sendika kurma hakkı verilmesi ve Parti'nin yasallaştırılması yolundaki bildirisini dağıtmaktan dolayı tutuklanarak yargılandı. Bir yıl tutuklu kaldı

Mehmet Bozışık

(1932 - 33).

Bir süre ülke dışında yaşadıktan sonra Karadeniz yöresine yerleşti. Bu kez Artvin'de çalışmaya giderken «Pasaport Yasası»na aykırı hareket etmesi nedeniyle tutuklandı (1934). Serbest bırakılınca yaşamını Samsun'da sürdürmeye başladı. Bursa'da 1 Mayıs 1936 törenlerini düzenlemekten dolayı yeniden tutuklanarak Ceza Yasası'nın 171. maddesi uyarınca 4 yıla mahkûm giydi (1936). Hükmün bildirildiği oturumda işçi haklarını sonuna kadar savunacağını, bundan ötürü verilecek cezaların eylemlerini önleyemeyeceğini yüksek sesle bildirmesi üzerine, Amasya'da yapılan yeni bir yargılama sonucu «mahkemeye hakaret» suçundan bir yıla daha hüküm giydi. Cezasının bitiminde İstanbul'a yerleşti. Bir süre fabrikalarda çalıştı. II. Dünya Savaşı yıllarında, anti-faşist olarak tanınan öteki bilimsel sosyalist düşün ve sanat adamları gibi, Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile Mucur (1942-44) ve Gaziantep (1944-45) te sürgün yaşadı. Son sürgün yerinden kaçarak İstanbul'a geldi. Bir süre bu kentte yaşadı. Daha sonra İzmir'de yakalandı. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi davası iie ilgili görülerek tutuklandı (1948). İstanbul'da yargılama sonucu 3 yıla hüküm giydi. 1950 af yasası uyarınca serbest bırakıldı (1950). Bir yıl Adapazarı'nda sürgüne gönderildi. Sürgün cezasının bitiminde bu kez Dr. Şefik Hüsnü, Zeki Baştımar, Reşat Fuat Baraner, Halil Yalçınkaya, Ahmet Fırıncı, Celal Zühtü Benneci, Mihri Belli v.b. lariyle birlikte T.K.P.'ni yönettiği, Merkez Komitesi'ni oluşturanlar arasına katıldığı savı ile tutuklandı 141. maddeye aykırı eylemlerinden dolayı yedi yıla hüküm giydi. Harbiye ve Sultan Cezaevlerinde yattı (1951-57). Eskişehir Sivrihisar ilçesinde üç yıl sürgün kaldı. Cezanın bitiminde yeniden İstanbul'a yerleşti. Çeşitli işkollarında çalışarak yaşamını sürdürdü (1960).

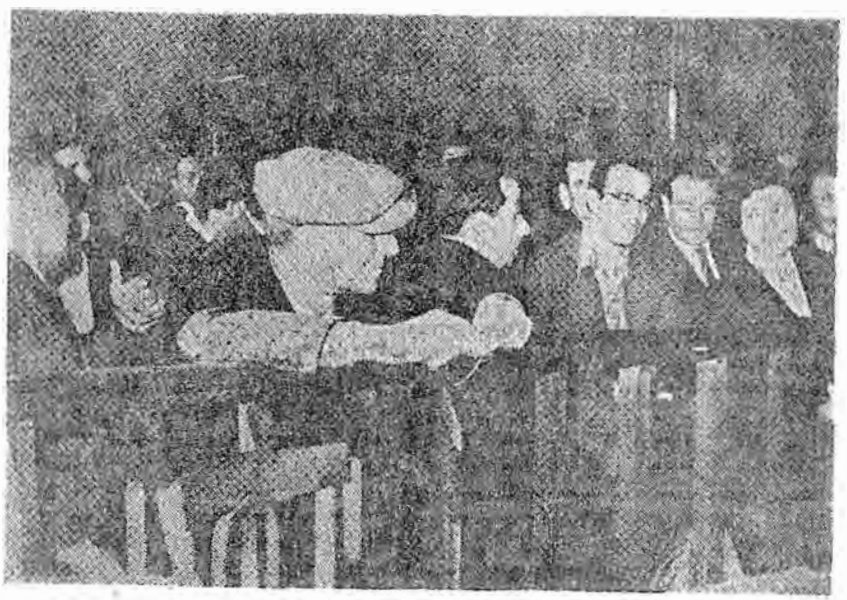

Soldan sağa ön sıradakiler : Halil Yalçınkaya (arkası dönük olan [Merkez komitesi üyesi]), Mehmet Bozışık (Boz Mehmet [Merkez komitesi üyesi]), Mihri Belli (Merkez komitesi üyesi), Vecdi Özgüner, Faik Şekeroğlu, Dr. Sevim Tarı (Belli), Yüzbaşı Abdülkadir Demirkan (Vedat Türkali)

BOZKURT Mahmut Esat (Kuşadası - 1892 / İstanbul - 1943): Devlet adamı, hukukçu. İzmir'de başladığı orta öğrenimini yarıda bırakarak İstanbul'a gitti; İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. Hukuk öğrenimini İsviçre'de Lausanne ve Frieburg Üniversitelerinde sürdürdü, kapitülasyonlar konusunda doktora verdi. İzmir'in Yunanistan tarafından işgalinden sonra Türkiye'ye dönerek Kuşadası yöresinde efelerle birlikte Kurtuluş Savaşı'na katıldı. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İzmir Milletvekili olarak girdi ve milletvekilliğini ölümüne değin sürdürdü.

Meclis'teki Anayasa ve rejim tartışmalarında «halkçılık» görüşünü «mesleki temsil» sistemi adı altında savundu. Bu sistem, eski loncalara benzer biçimde, çiftçi, tüccar, marangoz, avukat gibi meslek gruplarının her il çevresinde genel oyla temsilcilerini seçerek Meclise gönderilmelerini öngörüyordu. 1922-23 yılarında İktisat Vekilliğine atanan Bozkurt, 1923 İzmir İktisat Kongresinin oluşmasında görüşlerini uygulama olanağı buldu. Ancak bu deney, toplumsal yapıda değişim olmadığı sürece, önerilen sistemin halkçı özellik taşımayacağını ortaya koydu.

1924-30 yıllarında Adliye Vekilliği görevinde bulunan Bozkurt, yeni devletin hukuk alanındaki reformlarını gerçekleştirme yolunda önemli etkinlikler gösterdi. Ankara Hukuk Mektebinin açılmasına önayak olduğu gibi, şeriata dayanan Osmanlı hukukundan Batı hukukuna geçişte önemli kilometre taşları niteliğindeki Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İcra-İflas Kanunu, Deniz ve Kara Ticaret Kanunlarının çevirtilip düzenlenmesini ve Meclisten geçtikten sonra uygulanmasını sağladı. Ancak, o döneme göre daha ileri bir hukuk sisteminin simgesi sayılan bu yasaların Türkiye'nin toplumsal yapısına uyup uymayacakları ve Batıdaki burjuva devriminin ürünü oldukları gözden kaçırılmıştı.

1926 yılında **Bozkurt** adlı Türk vapurunun **Lotus** adlı Fransız vapuruyla Ege'de çarpışmasının yol açtığı anlaşmazlık La Haye'deki Uluslararası Yüksek Adalet Divanı'nda görüşülürken Türkiye hükümetini temsil ederek davayı kazanan (1927) Mahmut Esat, Soyadı Yasası çıkınca (1934) Bozkurt soyadını aldı.

Ankara Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde Anayasa, Devletler Hukuku ve Devrim Tarihi dersleri veren Bozkurt'un *Lotus Davasında Türkiye - Fransa Müdafaaları* (1927), *Türk İhtilâlinde Vatan Müdafaası* (1934), *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları* (1939), *Devletlerarası Hak* (1940), *Atatürk İhtilâli* (1940), *Aksak Timur'un Devlet Politikası* (1943) adlı yapıtları yayımlandı.

Bozkurt, TBMM organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan *«yeni Türkiye'nin Manâsı»* başlıklı yazılarında (9-16 Kasım 1921) yeni Türkiye'yi «halk devleti» olarak niteler. Ona göre, «Yeni Türkiye, özgür varlığının içte Saray ve onun yardımcılarınca dışta Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan kapitalist ve emperyalistler siyasetince tutsak edilmek istendiğini gördü. Nedenlerini Osmanlı tarihinden ve dünya tarihinden almış siyasal olaylar, Türkiye halkını ve en başta Türkiyeli üreticileri yeni baştan silaha sarılmak zorunda bıraktı... Gerçi bizim yeni yönetimin kurulmasına üretici köylüden başka sınıflar da yardım ettiler ve ediyorlar. Ancak, teşekkür olunur ki, bu sınıflar esas itibarıyla halka mensupturlar. Onun içindir ki, büyük küçük malî, ekonomik üreticiler diktatörlüğüne dayanan bir yönetim değil, bir halk idaresi kuruyoruz. Bu yönetimde üreticinin hakkı ağır basacaktır. Esasen ülkemizin Türk sermayesine büyük gereksinimi vardır. Tüccarın ve halka mensup sermayecilerin yeni yönetimimize katılması, sevinç yaratıcıdır. Üretimin en büyük etkeni olan sermaye bir tehlike değildir; tehlike, onun emek etkenini tutsak etmeye karar vermesi anında başlar. Görülüyor ki gerçek tehlike, sermayeyi kullananın kastındadır. Nerde kaldı ki, bizim bugün Avrupa sermayesine de ihtiyacımız vardır.» Bozkurt, sonraki yapıtlarında da devletçiliği (kendi deyişiyle «devlet sosyalistliğini») savunmuş; bu sistemi «komünist ekonomik sistemden isabetli» bulduğunu açıklayarak «faşistlik, hayatı gerilerde arıyor. Ölecektir! Komünizm, hayatı tarihin de ilerisinde arıyor. Düşecektir. Hayatın dışında kalacaktır. Düştü ve hayatın dışında kaldı!» diye yazmıştır. Bozkurt, bu görüşleriyle, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a göre çağdaş anlamda bir sosyal demokrat-

Alpay Kabacalı

BOZOK, Erdoğan (İzmit - 1932). Karikatür-

Yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı. İlk karikatürü *«Doğan Kardeş»*te yayımlanan Bozok, Çocuk Yayınları ve Türkiye Yayınevi'nde çizgici olarak görev almış, uzun yıllar *«Akbaba»* dergisinde karikatür yapmıştır. Bir ara *«Dünya»* gazetesinde günlük karikatür çizdi; 1976'dan başlayarak *«Çarşaf»* dergisinde karikatürleri yayımlandı.

Erdoğan Bozok birçok uluslararası yarışma ve sergilere katıldı. Bunlardan İtalya Tolentino'da Özel Ödül (1967), Bulgaristan Gabrovo'da Altın Ezop Birincilik Ödülü (1973), Yugoslavya Üsküp'te Komite Ödülü (1974) kazandı. Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği «Sinema» konulu ulusal karikatür yarışmasında ise Başarı Ödülü aldı (1979). Bazı karikatürleri Tolentino Müzesi'ne alınan sanatçı *«Çizgiler»* (1967) ve *«Modern Çağ»* (1972) adlı iki albümü vardır.

Erdoğan Bozok

BOZOK Hüsamettin (İstanbul - 1916) Yazar, yayımcı. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Mühendisliği bölümünde okudu. *«Yeni Adam»* dergisinde yazı işleri müdür yardımcılığı (1936-40), Sarıyer Ortaokulu'nda matematik (1940-43), Haydarpaşa

Hüsamettin Bozok

Lisesi'nde kimya öğretmenliği (1946-48), etti. Uzun süre İskit Yayınevi'ni yönetti (1946-52). *Yeditepe* dergisini ve yayınlarını kurdu (1950). İstanbul Şehir Operası'nda Basın Müşavirliği (1969-72) yapan Bozok tanıtı, eleştiri, deneme yazılarını *«Servet-i Fünun - Uyanış»*, *«Ses»*, *«Sokak»*, *«Pınar»*, *«Yığın»*, *«İnsan»*, *«Küllük»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Yüriüyüş»*, *«Aylık Ansiklopedi»* ve *«Yeditepe»* dergilerinde yayımladı. Özellikle 1940-46 yıllarında toplumcu gerçekçi edebiyat akımına koşut yazılarıyle eski ve yeni değerlerimizi tanıttı. Batılı yazarlar üzerine aynı yöntemle eğildi.

Yapıtları: Emil Zola (inceleme, 1940), *Portreler* (Batılı yazarlar üzerine inceleme, 1941).

BOZTEPE, Halil Nihat (Trabzon - 1882 / Ankara - 1949). Şair. Orta öğrenimini Askeri İdadi'de tamamladı. Düyun-u Umumiye İdare-

Halil Nihat Boztepe

sinde memurluk yaptı. İlkin Gümüşhane'den (1927) sonra Trabzon'dan (1931) milletvekili seçildi. 19 yıl parlamentoda bulundu. Aruz ve hece ölçülerini kullandığı taşlama ve güldürü şiirlerinde döneminin beğeni çizgisini aşamadı.

Başlıca Yapıtları: Silâm-ı İlham (1921), *Âyine-i Devran* (1924), *Mâhitâb* (1924) *Ağaç Kasidesi* (1947).

BROWN, Hugo (Prag - 1881 / 1962). Doktor. Ord. Profesör. Tıp öğrenimini Prog'da tamamlıyan Dr. Brown hekimliğinin ilk yıllarından beri hijyen konularına yakınlık duymuş ve o konularda çalışmaları olmuştur. Berlin üniversitesinde çalıştığı sırada Al-

manya'da Nasyonal Sosyalist görüşün ağırlık kazanması ve üniversitelerde bile ırkçı görüşlerin egemenliği nedeniyle, 1933-1934'te Almanya'dan ayrılan diğer 50 Yahudi profesör ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde Mikrobioloji ve Salgın Hastalıklar Enstitüsü'nde görev yapmıştır. Pek çok uluslararası kongrede ülkemizi temsil eden Dr. Brown'un bakterioloji ve salgınlar üzerine 168 tane yapıtı vardır.

(Dr. D. K.)

Bölge Planlaması İng. Regional planning, Fr. Amenagement regionel).

Düzensizlikten doğacak zararları, bütün bir bölgede, birbirleriyle bağdaşabilen, bir düzeni sağlayabilecek biçimde, herşeyi yerli yerinde yapmak, en çok verimi sağlayacak yolda, yerden yararlanmak üzere yapılan tasarımlama.

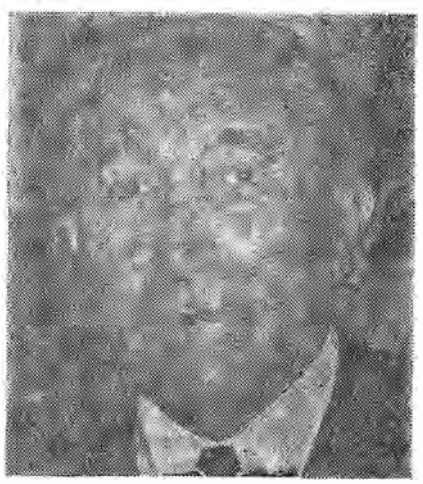

Osman Bölükbaşı

BÖLÜKBAŞI Osman, (1913). Politikacı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)nin genel başkanlarından, Kırşehir'de doğdu. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Fransa'da tamamladı. Ülkeye dönünce bir süre öğretmenlik etti. Kandilli Rasathanesi'nde çalıştı. 1945'te Demokrat Parti'ye girerek politikaya atıldı. Arkadaşları Ahmet Tahtakılıç, General Sadık Aldoğan'la birlikte Celal Bayar ve yandaşları tarafından D.P.'den «tasfiye» edileceğini anlayınca «istifa» ederek Millet Partisi'nin kurucuları arasına katıldı. 1950 seçimlerinde tek başına parlamentoya girdi. Millet Partisi'nin kapatılması üzerine C.KM.P. sinin kurulmasında öncü oldu. Demokrat Parti'nin baskı döneminde siyasal dokunulmazlığı kaldırılarak cezaevine sokuldu. 1954'te milletvekili seçilmesi üzerine «tahliye edilerek» yeniden parlamentoya girdi. 1969'a değin milletvekili ve CKMP başkanı olarak siyasal hayatta bulundu.

Konuşmalarında burjuva demokrasisine inanmış görünen Osman Bölükbaşı, ülkemizin çağdaşlaşma dönemine özgü; gerçek demokrasi savaşımına katkıda bulunacak bir düşün adamı kimliği kazanamamış, yalın anlamda bir populizm yapmayı başararak 1950 - 60 döneminin renkli politikacılarından biri olarak tanınmıştır.

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik (Edirne 1869 / İstanbul - 1949) Şair, siyaset adamı. Öğrenimini Mülkiye ve Tıbbiye mekteplerinde tâmamladı (1899). II. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki Fıkrası'ndan Edirne milletvekili seçildi. Partinin ileri gelenleriyle anlaşamayarak Damat Ferid Paşa, Dr. Rıza Nur v.b. tarafından kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı (1911). Yönetim kuruluna seçildi. Mütareke yıllarında Damat Ferid kabinesinde Maarif nazırlığı (1918), Devlet Şûrası reisliği (1919) yaptı. İşbirlikçi hükümetin baştemsilcisi olarak Sevr antlaşmasını imzaladı (10 Ağustos 1920). İstanbul Darülfünunda müderrislik etti. Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından cezalandırılarak yurt dışına çıkarıldı (1922). Mekke, Amman, Cunya'da yaşadı (1922-1943). Af yasasından yararlanarak döndüğünde İstanbul'a yerleşti.

«Servet-i fünun»cularla çağdaş olan Rıza Tevfik ilk kalem deneylerine Mülkiye Mektebi'nde öğrenciyken başlamış, uzun süre anlatım, dil ve temalar yönünden onlarla aynı beğeni çizgisinde görünen şiirler yazmıştır. Sonradan tek kitabı, *Serâb-ı Ömrüm* (1934, 1949) de aldığı bu şiirlerde aruz ölçüsünü kullanır. Adları bile, *«Melâl-i Müphem»*, *«Muammâ'yi Aşk»*, *«Bir Neş'e-i Gamkin»* *«Âzar-ı Hasret»* gibi dönemin anlayışına bağlı olan bu tür şiirleri genellikle «sonnet» biçiminde yazılmıştır.

Rıza Tevfik 1900'lerden sonra, Mehmet Emin Yurdakul'un *Türkçe Şiirleri*'nin açtığı yolu benimseyen şairler arasında görülmüş, Selanik'te çıkan *«Çocuk Bahçesi»* (1904 1905) dergisinde yayımladığı şiirlerle bu akıma katılmıştır. Meşrutiyetten sonra sürekli olarak yayımlamaya başladığı şiirler koşma biçimindedir. Tek kitabı *Serab-ı Ömrüm*'de, «Asıl millî Türk vezninde, millî Türk şeklinde, İstanbul lehçesiyle, şîvesiyle ve zevkiyle» yazıldığını belirttiği elliyi aşkın koşma ve nefes, geleneksel halk şiirimizin biçimsel özelliklerini taşır. Nefeslerinde ise «Bektaşi nefesleri»nde gördüğümüz serbestlik ve umursamazlık havasını tutturabilmiştir.

En verimli döneminin 1900 ile 1930'lar arası olduğu anlaşılan Rıza Tevfik 150'liklerle birlikte af edilerek yurda döndükten sonra yazdığı şiirleri de *Serab-ı Ömrüm*'e almıştır Edebiyatı belli eğitim ve beğeni ölçülerinin güçbeğenirliği içinde değerlendirebilen çağdaşları arasında onu içi boş aktarmacı (Baha Tevfik) olarak niteleyenler, koşmalarını «sıfır» düzeyinde görenler (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) vardır.

BÖLÜKBAŞI, Zerrin (1922). Ressam. Orta öğrenimini Amerikan Kız Kolejinde, Heykel eğitimini ise Güzel Sanatlar Akademisinde Rudolf Belling'in öğrencisi olarak yapmış olan Bölükbaşı, en girişken kadın heykelcimiz olarak tanınır. Avrupa ve Amerika'da çalışmalarını sergilemiş bulunan sanatçı aynı zamanda Uluslararası Kadın Hakları Kulübünün Türkiye Şubesini kurmuş ve başkanlığını yapmış olmakla da tanınmıştır.

BÖRKLÜCE Mustafa (Osmaneli 1895 / İstanbul - 1960). Sosyalist eylem adamı. Küçük Zabit Mektebi'ni bitirdikten sonra Kafkas Cephesi'ne gönderildi (1915). Esir düştü. Sibirsk Kampında tutuldu. Devrimden sonra serbest bırakıldı. Kimi araştırmacıların belirttiklerine göre Moskova'da Şark Üniversitesi'nde okudu. Ülkeye dönünce *«Aydınlık»* dergisi yöneticileriyle ilişki kurdu (1925). Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ye üye olduğu savı ile tutuklandı. Beraat etti (1932). Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi hareketine katıldı, *«Gün»* dergisinde yazdı (1946). Sıkıyönetim Komutanlığı'nca partinin kapatılması üzerine tutuklandı. II. Ağır Ceza Mahkemesi'nde sürdürülen yargılama sonucu beraat etti (1948). T.S.P'nin yeniden kuruluşunda da görev aldı (1950). *«Gerçek»* gazetesinde yazdı. Bu evrede açılan davada da öteki yöneticilerle birlikte 142. maddeye aykırı eylemde bulunmadığına karar verilerek serbest bırakıldı. *«Gün»*, *«Gerçek»* dergi ve gazetelerinde yayımlanan yazılarından bir bölüğü İbrahim Topçuoğlu'nun *«Savaş Yarası-Anı. 1»* (1977) adlı kitabında yer almıştır.

BÖRÜTEÇENE, Sabri (İstanbul 1948). Karikatürcü. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hukuk öğrenimi yaptı. İlk karikatürlerini 1967 yılında bazı sendika dergilerinde yayımladı. 1975'ten başlayarak uzunca bir süre *«Politika»* gazetesinde karikatür çizdi.

BUDAK Adbülkadir (Hafik 1952). Şair. Orta öğrenimini tamamladı, devlet memurluğuna başladı. İlk ürünleri 1970'den sonra gün yüzüne çıkan Kuşağın kişiliği belirmiş şairlerinden biri olarak göründü. Dönemin acılarından kaynaklanan şiirlerinde, kendine özgü sesi ince, özgün buluşlariyle dikkati çekti. Kendisinden önceki şiir değerlerini özümsediği sezilen, sözcük seçimi ve denge özeniyle başarılı bir düzeye ulaştı. *Geçti İlk Yaz Denemesi* (1978) adlı kitabı var.

Abdülkadir Budak'tan
BİR ŞİİR

SÖYLEŞİ

Benim gibisin sen de
Yüreği ayaza durmuş
Dallanmış acıların uçlarına tüneyen
Küçük kuş.

Benden ayrı yanın yok
Gök sana uzak yer bana
Benim alnıma bir deli kurşun
Bir taş senin kanadına.

BUDAK Kenan (1935 Tercan). Sendikacı. İlerici Deri-İş Sendikası Genel Başkanı ve DİSK'in Genel Yönetim Kurulu üyesidir. Küçük yaşlarda deri işkolunda yaşamını kazanmaya çalıştı, ayakkabı işkolunda sanat öğrendi, 1955'te İstanbul'a gelerek işçiliğini sürdürdü. Sendikacılığa 1968 de Deri İş Sendikası'nda başladı. Bir işyerinde sendika Temsilcisiyken sınıf sendikacılığı hakkında çeviri ve yerli yapıtlarla bilinç düzeyini yükseltti. DİSK üyesi Bar-Der-İş Sendikası'nın yöneticisi ile görüş ayrılığı nedeniyle Barder-İş'e girmeden İlerici Deri-İş Sendikasının kurucuları arasında yer aldı. Örgütün genel başkanlığına getirildi. Sonra Barder-İş Sendikası da 1976 Genel Kurulu'nda İlerici Deri-İş'e üye olma kararı alınca İlerici Deri-İş DİSK üyesi olarak yaşamını sürdürmeye başladı ve Kenan Budak genişleyen İlerici Deri-İş'in Genel Başkanı, Hikmet Ölmez saymanı, Abdullah Bilge Örgütlenme Genelbaşkanvekili olarak DİSK'in sınıf ve kitle sendikacılığını deri işkolunda yaygınlaştırmaya çalıştılar.

Kenan Budak 1974 te Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'ne girdi, 1976 da ilkesel anlaşmazlık nedeniyle bu partiden ayrılarak Vatan Partisi'ne geçti.

(K.S.)

BUDAK Rıdvan (Erzincan Tercan 1950) Sendikacı. 15 yaşındayken işçiliğe başladı, yapım işlerinde çalıştı, dar çevrede gelişmenin olamayacağını görerek İstanbul'a geldi (1973) tekstil işkolunda iş buldu, Bağımsız Tekstil Sendikası'na girdi, kısa sürede sendikanın Çerkesköy şubesi başkanı seçilecek kadar etkinlik gösterdi. Sendika DİSK'e katılınca DİSK ilkelerini savunmada öne geçti, Aralık 1977 Kongresinde DİSK Yönetim Kurulu'na, 7 Şubat 1979 tarihinde de Tekstil Sendikası'nın Genel Başkanlığı'na seçildi. Kısa sürede olumlu girişimler yaparak adının saygınlığını kazandı. 1979 Mayısında Ankara'da Genel Kurul toplantısı yapan Türk-İş üyesi Teksif'in Kongre başkanlığına bir telgraf göndererek tekstil işverenlerine karşı toplu sözleşme döneminde birlikte hareketi önerdi, böylece işveren sendikasının Türk-İş üyesi Teksif'e sınırlı haklar veren toplu sözleşme imzalamasını, sonra da DİSK üyesi Tekstil Sendikasıyla ayrı sözleşme yaparken «Teksif'den fazla bir hak tanımayız» demelerini önlemek istedi.

İşveren örgütleri Mayıs 1979 da CHP ağırlıklı Bülent Ecevit hükümetine karşı gazetelere ilân vererek «çıkış yolu» önerme yolunu seçtiler. İlerici çevrelerin tepkilerine yol açan bu durum karşısında Budak'ın Genel Başkanı bulunduğu Tekstil Sendikası da yayınladığı duyuruda «Gerçek Kurtuluş Yolu» başlığıyla bir uyarı tepki gösterdi. Gerçek Kurtuluş Yolu olarak şunu önerdi.

«Doğal kaynakları zengin olan ülkemiz, yalnızca «en fazla kâr» etmeyi amaçlıyan tekellerin elinden kurtulacaktır. İşsizlik, hayat pahalılığı son bulacaktır. Can güvenliği sağlanacaktır. Çocuklarımız mutlu ve özgür günler yaşayacaktır. İşçiler, köylüler, dar gelirli memurlar için, tüm emekçiler için «yok»lar bitecek, «var olanlar» eşitce dağıtılacaktır. Kredi, dış yardım endişeleriyle vatan topraklarımız satılmayacak, kiralanmıyacaktır "Özgür ve mutlu Türkiye kurulacaktır. Bu mümkündür. Bu bizim iktidarımızla mümkündür. İşçi sınıfının ve emekçi halkın iktidarında mümkündür. Üreten biz, yöneten de biz olacağız. Ülkemizi, halkımızı darboğazdan böyle çıkaracağız. «Hür teşebbüsün zayıflaması hürriyetçi demokrasinin zayıflamasıdır» demagojileriyle faşizme davetiye çıkartanların heveslerini kursaklarında bırakacağız. Gerçek kurtuluş yolu budur.»

Rıdvan Budak, bazı DİSK sendikalarının, Türkiye Mimar, Mühendis Odaları Birliği'nin ve öteki demokratik kitle örgütlerinin bulunduğu 45 temsilci adına yaptığı açıklamada da (26 Mayıs 1979) şunları belirtiyordu:

«Tekelci burjuvazi, açtığı kampanya ile bir yandan hükümeti baskı altına almayı, öte yandan da gerici bir hükümetin oluşturulmasına zemin hazırlamayı amaçlamaktadır. Genişletilmiş Sanayi Odaları ve Sanayi Ağırlıklı Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği girişimleriyle kendi içindeki örgütsel bütünlüğü ve uyumluluğu sağlamaya çalışan tekelci sermaye basında yer alan ilânları ile kendi dışındaki tüm sınıf ve tabakalar için en gerici, en kanlı diktatörlük olan faşizme davetiye çıkarmıştır. Demokrasi güçlerinin direnişi ile Sıkıyönetimden beklentilerin kendileri için istenen sonucu vermemesi üzerine şimdi muhtemel bir sivil yönetime dönüşte, erken davranmak ve gerici bir hükümet kuruluşunun koşullarını oluşturmak istemektedirler.»

Kemal Sülker

BUGAY Saim (1934). Heykelci. Orta öğrenimini İstanbul Ticaret Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Ticaret Okulu'nda tamamladı (1962). Genç yaşta Türkiye Komünist Partisi'ne üye olduğu saviyle tutuklandı (eylül (1953). Yargılama sonunda beraat etti, Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ndeki öğrenimini 1967 yılında bitirerek devlet bursuyle Fransa'ya gitti. Ülkeye dönüşünde Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev alan Bugay, yapıtlarındaki esprili tutumu ve usta işçiliğiyle tanınmıştır.

(O.T.)

BUGAY Umur (Ankara 1941) Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı (1963). Gülriz Sururi - Engin Cezzar, Halk Oyuncuları, Dostlar tiyatrolarında oyunculuk, yardımcı rejisörlük, rejisörlük etti. *«Milliyet»* gazetesinde sürekli olarak yazdığı gülmece yazılariyle de tanındı. ***Halip ile Nalip, İşve Hayat, Avnı Babanın Çocukları, Hababam Sınıfı, Deli Yunus*** adlı senaryoları; ***Bahçıvan Vasıf'ın Hayatında Bir Gün Ters Yüz, Dersane, Apteshane, Doğumhane*** adlı oyunları var.

BUĞRA Tarık (Akşehir 1918). Romancı, fıkra yazarı. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde tamamladı (1936). İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk, Edebiyat fakültelerinde okudu. Öğreniminin sonunu getirmedi. Akşehir'e döndü. *Nasrettin Hoca»* gazetesini çıkardı (1947). *«Cumhuriyet»* gazetesinin düzenlediği öykü yarışmasında ikinci ödülü aldı (1948). *»Milliyet»*te başladığı fıkra yazarlığını (1952-56) *«Yeni İstanbul», «Haber», «Tercüman»* gazetelerinde sürdürdü. Gazete yazarı olarak, özellikle 1956'lardan sonra sağ-tutucu çizgiye bağlı kalemler arasında göründü. 1961 Anayasasının yarattığı düşün ortamını benimsemeyen ve işçi sınıfının ideolojisini reddeden yazılar yazdı.

Buğra'nın, özellikle orta tabakanın oku-

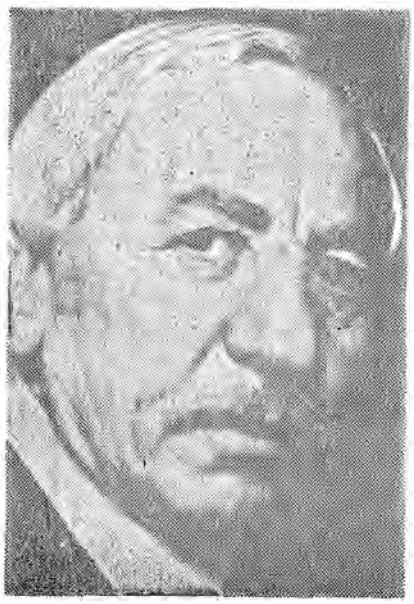

Tağrik Buğra

muş kesimini yansıttığı öykülerinde sürekli rahatsız, uyumdan yoksun kişilerin ağır bastığı söylenebilir. Toplumsal ve bireysel sorunlar karşısında edilgen, ezilmiş ve tepkileri kendi dünyalarında kalan bu kişilere karşılık romanlarında çok yönlü, yaşamın gerçekliğinden kopmamış, somut insanlar çıkar karşımıza. *«İbiş'in Rüyası»*nda bir sahne sanatçısı kişiliğini yapan tüm öğelerle sunulmuş, *Küçük Ağa* ikilisindeyse Kurtuluş Savaşımızın örgütlenme aşamasına özgü koşullar içinde Osmanlılar diyebileceğimiz değişik insan tipleri işlenmiştir.

Başlıca Yapıtları: Oğlumuz (öyküler 1949), *Yarın Diye Bir Şey Yoktur* (öyküler, 1952), *İki Uyku Arasında* (öyküler, 1954), *Siyah Kehribar* (roman, 1955), *Küçük Ağa* (roman, 1964), *Küçük Ağa Ankara'da* (roman, 1966), *İbişin Rüyası* (roman, TRT 1970 roman başarı ödülü) *Firavun İmam* (roman, 1976).

BULUT Abdülkadir (Anamur - 1943) Şair. Akşehir İlköğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra (1961) ilkokul öğretmenliğine başladı. Anamur ve Kırıkhan'da öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul'a atandı (1975). «Sol» propagandası yaptığı gerekçesiyle Bakanlık emrine alındı (1966) ve yine aynı gerekçeyle «12 Mart» döneminde tutuklandı (1971). Bulut'un şiir çalışmaları 1960'dan sonra başlar. Toplumcu gerçekçi bir çizgidedir. Yoksul köy emekçilerinin çileli yaşantısını köylü bir aydın gözüyle, köy sorunlarının temelinde yatan nedenleri bilen biri olarak işler. Şiirlerinde halk edebiyatının (özellikle

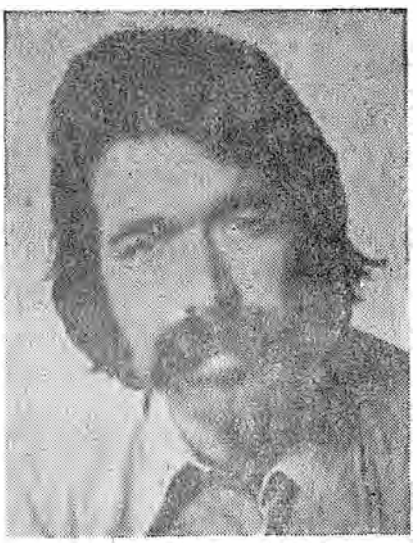

Abdülkadir Bulut

ağıt ve türklerin) etkileri vardır. *Sen Tek Başına Değilsin* (1976) adlı bir şiir kitabı olan Bulut'un son çalışmaları (şiir ve yazılar) *Sanat Emeği* dergisinde yer almaktadır. (1978-79).

(E.C.)

ABDÜLKADİR BULUT'tan
Şiir

BİR AKDENİZ ÇOCUĞU OLARAK

Bir Akdeniz çocuğu olarak
Tutuklandın otuzuna basmadan
Ve ellerin arkadan kelepçeli
Farkında olmadan eğildi başın
Bir nar dalının altından
Geçer gibi

Kaygılandın ama alnın
Dağılmadı herşeye rağmen
Geride kalsa bile karın
Ve dağlara sakladığın kitapların
Kollarına girip akşam üstleri
Yol boyu yürüdüğün dostların
Dağılmadı herşeye rağmen

Koparıldın köyünden ve suyundan
Ve onların ilk yazlarda yarattığı
Can eriklerden kara dutlardan
Götürüldün arkadaşlarınla birlikte
Silifke üstünden Mersin'e doğru
Sular serinlik taşıyordu

Getirildin sabahın içinden
Gençliğini kuran Mersin şehrine
Yanında kokularına alıştığın
Kollarını boyunlarına doladığın
Arkadaşların

Tutuklandın otuzuna yaklaşırken
Ne esmerliğin tadını çıkarabildin
Ne de karının göğüs cebine
Gururla bıraktığı paralardan
Sıcak bir ekmek alabildin
Kendi ellerinle

BULUT, Dr. Necdet (? / Trabzon 1978). Bilim adamı. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesini bitirdi. 1960'dan ölümüne kadar Bilgisayar konusunda çalıştı. Üniversite çalışmalarına Programcı olarak girdiği, ODTÜ Elektronik Hesap Bilimleri Bölümünde 1969 yılında başladı. Aynı yıl öğretim görevlisi oldu. 1970'de ABD Purdue Üniversitesi'nde doktora çalışmasına başladı. 1972'de Yüksek lisans, 1973'de doktarasını tamamladı. Aynı Üniversitede bir yıl süren Yardımcı Profesörlükten sonra ODTÜ öğretim üyeliğine döndü. 1975'de ODTÜ Bilgisayar Merkezi Yöneticiliğine atandı. 1977'de isteğiyle yöneticilik görevinden ayrıldı. Yardımcı pro-

fesörlerin temsilcisi olarak ODTÜ'nün en yüksek akademik organı Üniversite Konseyi'ne seçildi. Üniversite Rektörlüğüne getirilen Hasan Tan'a karşı yürütülen muhalefet hareketinde aktif rol aldı.

1978 Temmuz'unda ODTÜ'den izinli olarak KTÜ Elektronik Hesap Bilimleri Enstitüsü'nde Bilgisayar Merkezi Yöneticisi olarak görev aldı. 26 Kasım 1978'de Trabzon'da uğradığı silahlı saldırı sonunda yaşamını yitiren Dr. Bulut bilimsel çalışmalarının yanında toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında etkinlik gösterdi.

1967'de Türkiye İşçi Partisi'ne girdi. 1977 Genel Seçimleri'nde TİP İzmir listesinden milletvekili adayı oldu. Öğretim üyelerinin ve teknik elemanların örgütlenmesinde de etkin görev aldı.

1975'de kurucuları arasında yer aldığı TÜMÖD'ün ilk genel yazmanıydı. 1. Kongre'de yeniden aynı göreve getirildi. İki yıl TÜTED'in Merkez Yürütme Kurulu üyeliğinde bulundu. Öldürüldüğünde Genel Yönetim Kurulu Üyesi idi.

İBM Şirketinde çalıştığı yıllarda Bilgi İşlem İşçileri Sendikası kurulma çalışmalarına öncülük eden Dr. Bulut, iki yıl da Türkiye Bilişim Derneği Genel Başkanlığı yaptı. Bir süre Libya Tripoli Üniversitesi'nde Bilgisayar Bilimleri danışmanlığı yaptı. Çeşitli uluslararası bilimsel toplantılara katıldı, bildiriler sundu. Başkanlığında bir ekiple birlikte *«Türkiye Bilgi İşleme Merkezleri Kılavuzu»* kitabını hazırladı. Kültür-Sanat alanında da çeşitli çalışmalar yaptı. I. Slone'nin ünlü romanı *Fontamara*'yı oyunlaştırdı.

Günlük gazeteler ve dergilerde bilimsel ve politik konularda birçok yazısı yayınlandı.

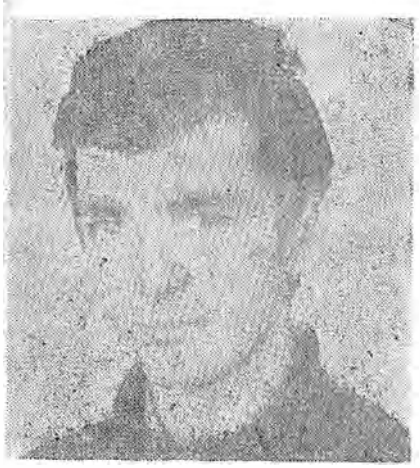

Süha Bulut

BULUT, Süha (Bandırma 1946). Karikatürcü. Lise sıralarında iken pek çok yapıtı *Çocuk Haftası* dergisinde yayımlandı. Arkeoloji öğrenimi yapan Bulut bazı dergi ve gazetelerde karikatürler yaptı; birçok sergi ve yarışmaya katıldı. 1974 yılında Manisa'da birde kişisel sergi açtı. Öğreniminin getirdiği bir yatkınlıkla karikatürlerinde arkeolojik unsurlar kullanmış, bu yolla toplumcu yapıtlar oluşturmuştur.

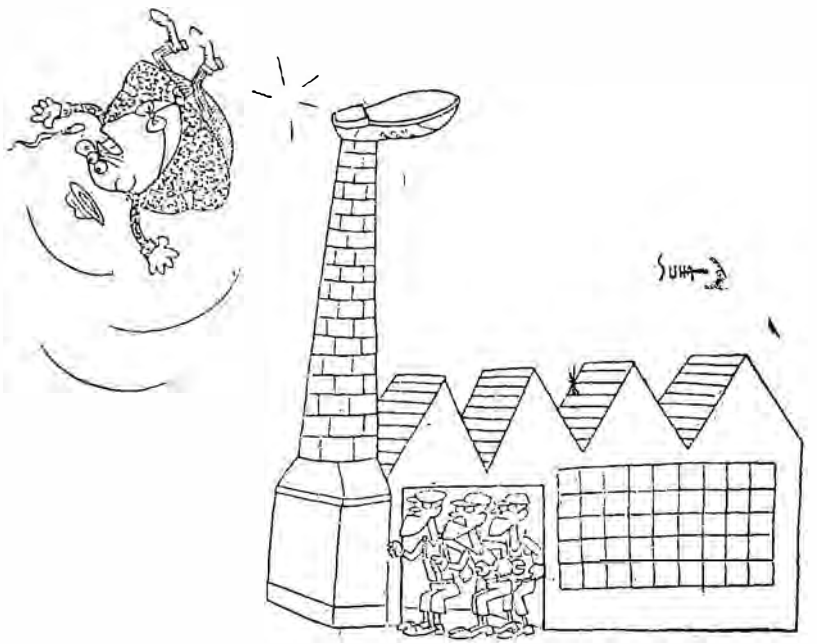

Süha Bulut'un bir karikatürü

BULUTOĞLU Kenan (Çarşamba-1931). Politikacı, profesör. Yüksek öğrenimini Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Paris Üniversitesi'nde ekonomi doktorosu yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği etti. Samsun'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1977). C.H.P. ağırlıklı hükümette Devlet ve İşletmeler Bakanlığı görevlerinde bulundu.

Başlıca Yapıtları: İktisat Siyaseti ve Piyasa (1961), *Bölgesel İdareler Maliyesi* (1963), *Bölge Kalkınması ve Devlet Hizmetleri Arzı* (1964), *Kalkınma Planımız ve Finansmanı* (1964), *Türk Vergi Sistemi* (1966), *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye* (1970), *Kamu Ekonomisine Giriş* (1971).

BURAK Cihad (İstanbul - 1915). Mimar, ressam. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. 1961 de Paris'e gitti, üç yıl kaldı. Mimar olarak Bayındırlık Bakanlığı'nda çalıştı. Ressam olarak, yurtda, Fransa, Almanya ve İngiltere'de sergiler açtı, çağdaş Türk Sanatı sergilerine katıldı. Halk sanatçılarını anımsatan saf ve gerçekçi bir anlatımı vardır. Türkiye Çağdaş Ressamlar Birliği 1967 yarışması birincilik ödülünü kazanmıştır.

Ratip Tahir Burak

BURAK, Ratip Tahir (İstanbul 1904 - 1977). Karikatürcü. 1921'de Denizcilik Okulu'nu bitirerek, Denizyolları gemilerinde dört yıl kap-

— Ulan, gece yarısı sokaklarda kumar oynamaya utanmıyor musunuz?..
— Ne yapalım bayım, biz kulüplerde oynayamayız ki!..
Ratip Tahir Burak'tan bir karikatür

tanlık yaptı. 1925'te kaptanlığı bırakarak karikatür ve resime başladı. 1926 - 28 arasında Paris'te resim öğrenimi gördü. Denebilir ki; Ratip Tahir'in karikatürlerindeki «resim gibi»lik, uzun süre resim sanatıyla ilgilenmesinin bir sonucudur.

Yurda dönüşünde türlü gazete ve dergilerde karikatürcülük ve İstanbul'da bir süre resim öğretmenliği yaptıktan sonra, Ankara'ya yerleşti. Uzun süre *«Ulus»* gazetesinde çalıştı. Halim Büyükbulut'un bir karikatürüne yazdığı altyazı'dan ötürü Demokrat Parti iktidarının baskı döneminde 18 ay hapis cezasına çarptırıldı ve Toptaşı Cezaevi'nde yattı (1955 - 56).

Kendisine büyük ün kazandıran tarihsel çizgi romanları vardır. *«Hürriyet»* *«Yeni Sabah»* ve *«Yeni İstanbul»* gazetelerinde de çalışan Burak, 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Kurucu Meclis üyeliği yapmış, 1961 seçimlerinde ise İstanbul'dan CHP milletvekili seçilmişti. *«Karikatürcünün Şakaları»* adlı bir karikatür albümü vardır (1953).

BURAK Sezgin (Adapazarı 1935 İstanbul 1978). Karikatürcü. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Dekorasyon bölümünü bitirdi (1957). *«Ayda Bir»*, *«Hafta»* *«20. Asır»*. *«Bütün Dünya»*, *«Hayat»*, *«Cumhuriyet»*, *«Yeni İstanbul»* *«Hürriyet»* dergi ve gazetelerinde çalışan Burak, 1966'da İtalya Rizzoli Afiş Yarışması'nda bir ödül kazanmıştı. 1964'te, Chic Young'un orta halli bir Amerikan ailesini yansıtan ve Türkiye'de *«Fatoş»* adıyla bilinen karikatür bant'ından esinlenerek *«Bizimkiler»* isimli çizgi-bantı; 1967'de ise *«Tarkan»* tarihsel çizgi-roman tipini yarattı. Sanatçı kendisine büyük ün kazandıran bu çalışmaları yanında, son olarak *«Çarşaf»* dergisine karikatürler de çizmişti.

BURDURLU, İbrahim Zeki (Burdur -1922) Şair, yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı (1948). Anadolu'da ve Kıbrıs'ta uzun yıllar orta okul ve liselerde Türkçe, Edebiyat dersleri okuttu (1943-1957). İzmir Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliği yaptı.

«Ülkü» dergisinde (1941-1945) yayımladığı şiirlerle, Ceyhun Atuf Kansu, Nüzhet Erman, Halim Yağcıoğlu v.b. gibi halk şiir geleneğini yeni beğeni koşulları ve yeni anlatış biçimleriyle zenginleştirme çabası gösterdi. İlk gençliğe özgü içtenlikle, kimi zaman gerçekçi izlenimlerin kaynaştığı bu dönemin ürünlerini birleştiren ilk kitabından sonra da temel olarak aynı anlayış çizgisine bağlı kaldı. *«Sanat ve Edebiyat»*, *«Millet»*. *«İstanbul»*, *«Şadırvan»*, *«Hisar»*, *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı şiirlerinin yanı sıra başarılı masallar ve oyunlar da yazdı.

Başlıca Yapıtları: Toprak İnsanları (şiirler 1945), *Toprağın İçindeki Toprak* (şiirler, 1946), *Keloğlan* (şiirler, 1949). *Basık Tavan* (şiirler, 1950), *Bir Köyden Bir İnsan* (şiirler, 1951), *Lefkoşe* (şiirler, 1953) *Minnacık Ada* (şiirler, 1954), *Günaydın Yavru Kıbrıs* (1959), *Atatürk'üm* (şiirler 1959, 2. bas. 1965), *Güllü Padişah*, (masallar, 1963), *Sihirli Gül* (masallar, 1963), *Mavi Pullu Balık* (masallar, 1964), *Üç Yumak* (masallar, 1964), *Uygulamalı Yeni Konpozisyon* (1965), *Sev Beni* (şiirler, 1966), *Ülkemin Efsaneleri, Keloğlan Masalları* (1966), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri* (1967), *Açıyor mu Kıbrıs'ımın Gülleri* (şiirler 1968), *Romanlarıyla Reşat Nuri Güntekin* (1971), *Dilbilgisi Açısından Yapıtlarımız* (inceleme, 1974).

BURİAN Orhan (İstanbul 1914 Ankara, 5 Mayıs 1953) Deneme yazarı, İngiliz Edebiyatı Profesörü. İstanbul'da Kabataş Erkek Li-

sesi'ni (1932), İngiltere'de Cambridge Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nü (1936) bitirdi. 1937'de yurda dönünce, Ankara Üniversite Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde doçentliğe başladı. Ölümüne değin, aynı fakültede, İngiliz Edebiyatı öğretim üyesi olarak görev yaptı. Muhtar Enata'nın 1935 Şubatında yayınlamaya başladığı *«Yücel»*, aylık sanat ve kültür dergisine, 16. sayısındaki Essay yazısıyla katıldı. Derginin yöneticilerinden biri oldu. *Yücel* dergisi, daha çok Burian'ın etkisi ve çalışmalarıyla, İngiliz Edebiyatı'na ağırlık vererek, yayınını on beş yıl sürdürdü. (1956'da 163'ncü sayıda kapandı). 1939 yılı sonunda, Yedeksubaylık görevini tamamlıyarak, Fakültedeki öğretim üyeliğine döndü. Bir yandan da, Ankara Devlet Konservatuvarında, Batı Edebiyatı ve Tiyatro tarihi derslerini okuttu. Üniversiteler yasası çıkıncaya değin, ikinci görev sürdü. 1947 sonbaharında Amerika'ya çağrılı olarak gitti. Princeton Üniversitesi'nde iki yıl, Amerikan Edebiyatı üzerine araştırmalar yaptı.

1952 Şubat'ında aylık sanat, fikir dergisi *«Ufuklar»*ı yayınlamaya başladı. Daha çok yerli yazarlara yer veren bu dergi, onun sağlığında 14 sayı çıkabildi. 1953 Ekim ayında Vedat Günyol'un yönetiminde, *«Yeni Ufuklar»* adı ile yayınını sürdüren dergi, kapanıncaya değin (Kasım 1976, 275 sayı) birinci sayfasının baş tarafına 'Kurucusu: Orhan Burian) diye yazarak, onun anısını yaşattı. 39 yıllık yaşamı süresince, Yeni Türk Şiiri üzerinde, tutarlı çalışmalar yaptı. *Kurtuluştan Sonrakiler* adı altında hazırladığı Güldeste ve önsözü, bugün için bile geçerliliğini yitirmemiş değer yargıları getirmiştir. Bu antolojiye, o yıllarda adını anmak yasak olan Nazım Hikmet'in bazı yayınlanmamış şiirlerini alma yürekliliğini göstermişti. Ölümünden sonra bir ciltte toplanan yazıları gösterdi ki, Orhan Burian, deneme yazıları alanında düşünceleri otuz yıl sonra bile unutulmıyacak bir yazardır. On çeviri kitabından beşi W. Shakespeare'in en önemli sahne yapıtlarıdır.

Yapıtları: Kurtuluştan Sonrakiler (Antoloji, 1946), *Denemeler Eleştiriler* (1964).

Ö. F. Toprak

BURKAY Kemal (Mazgirt - 1937) Şair. Dicle Köy Enstitüsü'nü ve daha sonra A.Ü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1960). Şimdi avukatlık yapmakta, TİP'sinde siyasal yaşama atılan (1965) ve birçok kez yazılarından ve siyasal çalışmalarından ötürü tutuklanan (1967-1969-1971) Burkay'ın şiirleri *«Varlık»*, *«Papirüs»*, *«Dost»*, *«Forum»* gibi dergilerde yayımlandı. Elâzığ'da *Çıra* adlı bir dergi çıkardı (1965). *Prangalar* (1967) ve *Dersim* (1975) adlarını taşıyan iki şiir kitabı, *Yaşamanın Ötesinde* (1964), *(Vatan* gazetesinde tefrika edildi) adlı bir de romanı vardır. Şiirleri, siyasal içerikli olmasına karşılık, «söylev» ya da «savsöz» kuruluğunda değildir. Doğaya ve insancıl ilişkilere önem vermesi şiirine duygululuk ve yumuşaklık kazandırır.

(E.C.)

KEMAL BURKAY'dan
Şiir

HARÇİK BOYLARI

Bu Harçik boylarının büyüsünü
Bir ben bilirim yavru geyik
Güneşleri kovalarım bilsen
Kayaların türküsü bitirir beni
Orman mı, gök mü içimden geçen

Işık denizine banıp çıkmış
Taze kumaşlar gibi tüten
Kırklar Dağı ardımdadır
Yel gibi geçtim Deliktaş'tan
Bir ben bilirim yavru geyik
Mavi gümüş sularla oynaşan
Alabalıklar mı, düşlerim midir

Kutudere ve demli çayların yangını
Yüzleri bir selâmdır dostların
Kirik'te soluklanır mavi
Toprak kokusu, şövalye türküleri
Zağge buruk bir güneştir
İnsanın bulup bulup yitirdiği
Bu belki güzelliğin ölümü, ölümün güzelliği

Belki eski ve ölümsüz
Yoğun bir dans içinde yaşam
Su, rüzgâr, orman
Geyik ve güneş

Ardımda tutsak bir kent
Korkuya, kuşkuya belenmiş

Rüzgârlarını alır giderim
İşte bir bıçak ışıltısında dağların özgürlüğü
Eski
Yalnız
Onurlu bir hüzün gibi
Sevdalar sevdalaşır
Dağlar dağlaşır benimle
Gelecekler döllenir içimde

Yatakta, kavgada, mapusanede
Ve kederli olduğum günler
Ve dalgınken
Harçik boylarında olurum hep
Harçik boyları içimden bir yağmur gibi geçer.

BUTAK Behzat Haki (Bursa 1891 İstanbul 1963) Tiyatro oyuncusu. İstanbul'da Mercan İdadisinde öğrenim görürken özgürlükten söz eden bir kitap okuduğu için okuldan uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Ticaret Mektebi'ne girdi. 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra yaşanan görece özgürlük ortamında tiyatroyla ilgilenmek olanağı buldu. İlk başlarda o zamanlar bol bol kurulmakta olan amatör topluluklarda görev aldı. Resim ve tiyatro merakı ağır bastığı için hem ressam hem de tiyatrocu olan Muazzez Bey'in yanında ilk kez Yakacık'ta yapılan bir sünnet düğününde, ortaoyunda Kavuklu arkası rolüyle sahneye çıktı. Daha sonra resim merakının etkisiyle Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (Güzel Sanatlar Akademisi) girdi. Bir yandan da tiyatro çalışmalarını sürdürüyordu. Muazzez Bey'in yönettiği Şehzadebaşı'ndaki Sahne-i Heves topluluğunda sahneye çıkıyordu. Sonra arkadaşlarıyla Sanayi-i Nefise Tiyatro Heyeti'ni kurdular. Elektrikçilik eğitimi görmek için hükümet tarafından birkaç arkadaşıyla İtalya'ya gönderildi. Dönünce Mürebbiye-i Hissiyat, Dar-ül-Temsil-i Osmanî tiyatrolarında oynadı. Bu toplulukta sahnelenen *Remses* adlı oyunda rol aldı. Daha

sonra Şark Dram Kudmpanyası'nda Burhanettin Bey'le (Tepsi) çalıştı. Buradayken Muhsin Ertuğrul'a *Şerlok Holmes* adlı oyunda rol vererek onu ilk kez sahneye çıkarttı. Sonunda Şehremini Cemil Paşa'nın önderliğinde kurulan Darülbedayi'nin sınavını kazanarak buraya girdi. Bu arada askere gitti. Birinci Dünya Savaşı bu kuruluşun gelişmesini bir ara durdurdu. Behzat Bultak askerden dönünce 1918'de yine Darülbedayi'e girdi. Bir ara ayrılıp Yeni Sahne'ye geçti. Bu toplulukta oynadığı *Amca Bey* adlı oyunda büyük başarı kazandı. Daha sonra Türk Tiyatrosu topluluğunda, Ferah Tiyatrosu'nda çeşitli rollerde başarılar kazanmıştır. En sonunda İstanbul Şehir Tiyatrosu'na döndü. Burada önemli kompozisyon rolleriyle başarılarını pekiştirdi. Türkiye tiyatrosunun yetiştirdiği usta oyunculardandır.

Behzat Butak

Günay Akarsu

BUYRUKÇU Muzaffer (Niğde - 1928). Öykücü, romancı. Yalova ve Manisa köylerinde çetin koşullar altında geçirilen bir çocukluktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Pertevniyal Lisesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı ve hayata atılıp çeşitli hizmet işlerinde çalıştı. Askerlik görevinden sonra (1951). Toprak Mahsulleri Ofisi'ne memur olarak girdi ve bu görevinden emekli oldu (1970). Buyrukçu, edebiyata şiir ve magazin hikâyeciliği ile başladı (1946-1953) hatta *«Tanin»* gazetesinin açtığı bir hikâye yarışmasını da kazandı ama 1953'ten sonra edebiyat dergilerine geçti ve *«Kaynak»*, *«Yeditepe»*, *«Mavi»*, *«Papirüs»* dergilerinde yazdı. İlk kitaplarında büyük kentte ufalıp giden arkasız, olanaksız ama iyiniyetli insanların kendileriyle birbirleriyle ve başkalarıyla olan çelişki ve çatışkılarını Sait Faik - Orhan Kemal bileşkesinde dış gözlemci - gerçekçiliğe bağlı kalarak anlattı. Bir süre, çaresizliklerini, olanaksızlıklarını aşıp değiştiremeyen içine kapanıp bunalan insanları iç gözleme ağırlık vererek «bulanık» ve «karanlık» anlatmayı denedi. Buyrukçu giderek bu iki yolu birleştirdi ve iç gözlemi, insanın ekonomik engeller karşısındaki «kavga»sının daha doğru algılanabilmesi için kullandı. Bu yüzden son yazdıklarında kısa bir zaman parçasındaki insanın iç'ine, geçmişine ve geleceğine çağrışım, anı ve düşlerle uzandı ve sırasında bilinç akımı yönteminden de yararlanarak «ayrıntı»sı bol, roman izlenimi fazla ve belli bir durumun çözümüne yönelik hikâye dünyası yarattı. Bunun için *Bir Olayın Başlangıcı*'ndaki Doğan, *Kavga*'daki Naci, militan kişilikler olmalarına karşın militanlıklarıyla değil bu kişiliğe gelişleriyle anlatıldı.

Yapıtları: Katran (1956), *Acı* (1957), *Korkunun Parmakları* (1959), *Bulanık Resimler* (Türk Dil Kurumu 1962 Hikâye Ödülü'nü kazandı, 1961), *Kuyularda* (1962), *Cehennem* (1966), *Kavga* (Sait Faik 1968 Hikâye Ödülü'nü kazandı, 1967), *Gürültülü Birkaç Saat* (roman, 1969), *Bir Olayın Başlangıcı* (roman, 1970), *Mağara* (1971), *Arkası Yarın* (günlük, 1976).

Necati Mert

Büyük Doğu; düşün ve sanat dergisi (17 Eylül 1943 5 Mayıs 1944) 30 sayı çıktı. 1945'ten sonra politik. Sahibi: Necip Fazıl Kısakürek. Haftalık yayıma değişik düşün akımlarına bağlı yazarlar, sanatçılar arasında düzenlenen «Allaha inanıyor musunuz? Benliğimizi garpte ve garplılaşmada arama gidişine inanıyor musunuz?» biçiminde bir soruşturmayla başlayan *Büyük Doğu*'da Fikret Adil, Sait Faik, Ziya Osman, Fazıl Hüsnü, Cahit Sıtkı, Sabahattin Kudret, Sabahattin Tahsin (Teoman) Oktay Akbal, Özdemir Asaf v.b. yazdılar. Necip Fazıl'ın fıkraları, imzalı imzasız yazılar, eski - yeni şiirleri geniş ölçüde yer aldı. Şairin *«Ağaç»* dergisini çıkarırken belirginleşen mistik eğilimleri bu dergide bir dünya görüşü niteliği görünümü kazanmış, özellikle 1945'ten sonra politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Büyük Mecmua. Edebiyat ve bilim dergisi (6 Mart 1919 - ?) Sahibi: M. Zekeriya (Sertel). 8. sayıdan sonra Sabiha Zekeriye (Sertel). Amacı, ilk sayısında, mütareke yıllarında ülkenin geleceğinden umudunu keserek iyice kötümserleşen gençliği yüreklendirmek, ulusal kültürün gelişimine katkıda bulunmak biçiminde belirtilen dergide Sabiha Zekeriya ile birlikte halide Edip (Adıvar) de sürekli olarak yazdı. Dergi, ilk sayısında, Wilson ilkelerinin ülkede hangi koşullarda uygulanabileceği üzerine bir soruşturma açtı. Sık yazan kalemler arasında Falih Rıfkı, Fuad Köprülü, Yunus Nadi, Salih Zeki, Ali Canip, Ahmet Rasim, Reşat Nuri, Mehmet Emin, Tahsin Nahit, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz, Ömer Seyfettin'in adları anılabilir.

BÜYÜKBULUT Halim (İstanbul 1931 - 1967). Karikatürcü. Orta öğrenimi bir askerî okulda yaptı. Orduдan ayrılarak karikatüre başladı. *«Ulus»*, *«Yeni İstanbul»*, *«Dolmuş»* *«Taş»* ve *«Taş-Karikatür»* gibi dergi ve gazetelerde karikatürler çizdi.

Demokrat Parti'nin baskı siyasası uyguladığı yıllarda *«Ulus»*ta yayımlanan bir karikatüründen dolayı uzun süre hapiste yattı (1955). Daha sonra televizyon konusunda öğrenim yapmak üzere Almanya'ya gitti. Burada da karikatürü sürdüren sanatçı, bazı Almanya dergilerinde çizgilerini yayımlattı ve bir de ödül aldı.

Türkiye'ye döndükten sonra 1967'de yitirilen Büyükbulut, Almanya ve Türkiye televizyonlarında kameramanlık yapmıştı.

Halim Büyükbulut

BÜKÜLMEZ Yaşar Nezihe (İstanbul - 1880 / İstanbul 1971). Şair ve yazar. Toplumcu gerçekçi ilk kadın şairlerimizdendir. Küçük yaşta annesini yitirdi. Çocukluğu, dar gelirli küçük bir memur olan babasının yanında yoksulluk içinde geçti. Okumak istemesine ve bir süre okula gitmesine karşılık babasının tepkisi yüzünden okulu bırakmak zorunda kaldı. Üç kere evlendiyse de evlilik yaşamları kısa sürdü ve çocuğunu büyütmek için kendi başına çalışmaya başladı. Derp-

hane, Kızılay, Esirgeme Derneği gibi yerlerde çalıştı. Kendi çileli yaşantısından, toplumsal çalkantılardan (1900 - 1923), birinci Dünya Savaşı'nın (1914 1918) getirdiği yoksulluk ve acılardan etkilenen Bükülmez, kadınca bir sezgiyle kendi yazgısıyla amelelerin (işçi sınıfının) yazgısının aynı olduğu gerçeğine varmıştır. *«1 Mayıs»*, *«Râh-ı Maîşet»* (Geçim Yolu), *«Ekmek ve Kömür İhtiyacı»* gibi adlar taşıyan şiirleri bunun en güzel örnekleridir. Yalın ve gerçekçi bir anlatımı vardır. İlk şiirleri *«Mâlûmât»* gazetesinde yayımlanmış, daha sonra *«Nevsâl-i Millî»* *«Aydınlık»*, *«Vazikter»* gibi dergilerde şiir ve yazıları çıkmıştır. *Bir Deste Menekşe* (1915) ve *Feryadlarım* (1924) adını taşıyan ilk şiir kitabı vardır.

(E.C.)

YAŞAR NEZİHE'nin
Şiirlerinden

1 MAYIS

Ey işçi!
Bugün hür yaşamak hakkı senindken
Patronlar o hakkı senin almışlar elinden.
Sa'yınla edersin de «tufeyli»leri zengin.
Kalbinde niçin yok ona karşı yine bir kin?..
Rahat yaşıyor; işçi onun emrine münkâd;
Lâkin seni fakr etmede günden güne berbâd.
Zenginlere pay verme, yazıktır emeğinden.
Azm et de esaret bâğı kopsun bileğinden.
Sen boynunu kaldır ki onun boynu bükülsün.
Bir parça da evlâtlarının çehresi gülsün.

Ey işçi!..
Mayıs birde; bu birleşme gününde
Bişüphe bugün kalmadı bir mani önünde...
Baştan başa işte koca dünya hareketsiz;
Yıllarca bu birlikte devamı eyleyiniz siz.
Patron da fakir işçilerin kadrini bilsin
Ta'zim ile hörmetle sana başlar eğilsin.
Dün sen çalışırken bu cihan böyle değildi.

Herkes yaya kaldı, ne tren var, ne tramvay.
Sen bunları hep kendin için şân-ü şeref say...
Bir gün bırakınca işi halk şaşkına döndü.
Ses kalmadı; her velvele bir mum gibi söndü.
Sâyende saadetlere mazhar beşeriyet;
Sen olmasan etmezdi tealî medeniyet.
Boynundan esaret bağını parçalara, kes, at!
Kuvvettedir hak. Hakkını haksızlara anlat.

(Aydınlık, 1 Mayıs 1923)

Büyük Taarruz (26 Ağustos - 9 Eylül 1922) İstiklâl Savaşı'nı sona erdiren askerî harekât plânı, büyük kuvvetleriyle Afyon bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le olan bağlantısını kesmek esasına dayanıyor, Yunan ordusunun bu bölgede toptan imhası ya da kuzeye (Bursa yönüne) atılarak dağıtılıp parça parça yokedilmesi öngörülüyordu. Taarruzun zaferle sonuçlanması için Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümünün, düşmanın sağ kanadında toplanması ve güneyden kuzeye doğru taarruza geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Büyük kuvvetler Afyon bölgesinde toplanmış, kuzeyden güneye uzayan ve 120 km. lik asıl cephede 2. Ordunun 50.000 kişilik kuvvetine karşıda bulunan 100.000 kişilik düşman kuvvetini tutmak görevi verilmişti, Taarruzun düşmanı gafil avlayabilmesi için, bir baskın taarruzu şeklinde yapılması, plânın diğer bir özelliğiydi. Taarruz hazırlığını gizleyebilmek için alınan bütün önlemlere rağmen, Yunan komutanlığı, kaçak birkaç Türk erinden taarruz kararını öğrenmişti. Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü saptanamadığından, Türk taarruzu yine baskın biçiminde başlayabildi. Taarruz günü, Türk kuvvetlerinin 186.900 neferi, 98.596 tüfeği, 839 Ağır Makinalı tüfeği, 2025 hafif makineli tüfeği, 5286 kılıcı; Yunan kuvvetlerinin 195.000 neferi, 130.000 tüfeği, 1002 ağır makinalı tüfeği, 3152 hafif makineli tüfeği, 3000 kılıcı vardı. Yunan ordusu komutanı Hacı Anesti idi. Hacı Anesti, Büyük Taarruz ile başlayan muharebeleri İzmir'den telsizden yöneterek Yunan ordusunun yenilmesine katkıda bulundu. Türk komutanı Mustafa Kemal ise bizzat cephede ve kıtaların başında idi.

Büyük Taarruzda Türk ordusunun komuta kadrosu şöyle idi: Başkomutan Müşir Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı Mirliva İsmet (İnönü), 1. Ordu Komutanı Mirliva Nurettin, 2. Ordu komutanı Mirliva Yakup Şevki (Org. Subaşı), 1. Ordu Kurmay Başkanı: Miralay Emin (Korg. Koral), 2. Ordu Kurmay Başkanı Miralay Hüseyin Hüsnü (Tümgeneral Emir Erkllet). 1. Kolordu komutanı Miralay İzzettin (Org. Çalışlar), 2. Kolordu komutanı Miralay Ali Hikmet (Korg. Ayerdim), 3. Kolordu Komutanı Miralay Şükrü Naili, Korg. (Gökberk), 4. Kolordu komutanı Miralay Kemalettin Sami (Korg. K. Sami), 5. Süvari Kolordu Komutanı Mirliva Fahrettin (Org. Altay), 6. Kolordu komutanı Mirliva Kâzım (Korg. İnanç), Kocaeli Grup Komutanı Albay Halit (Tümg. Karsıalan), 1. Tümen Komutanı Miralay Abdurrahman Nafiz (Org. Gürman), 3. Kafkas Tümen Komutanı Miralay Kâzım (Org. Orbay), 4. Tümen Komutanı Miralay Mehmet Sabri (Tümg. Erçetin), 5. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Halit (Alb. Akmansu), 6. Tümen Komutanı Miralay Hüseyin Nazmi (Korg. Solak), 7. Tümen Komutanı Miralay Naci (Korg. Eldeniz), 8. Tümen Komutanı Miralay Nâzım (Tümg Sevüktekin), 11. Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Derviş (Korg.), 12. Tümen Komutanı Miralay Osman Nuri (Tümg. Koptagel), 14. Tümen Komutanı Yarbay Ethem Necdet (Alb. Karabudak), 15. Tümen Komutanı Yarbay Naci (Korg. Tınaz), 16. Tümen Komutanı Miralay Aşır (Tümg. Atlı), 17. Tümen Komutanı Miralay Hüseyin Nurettin (Tümg.), 18. Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Hulusî (Albay Conk), 23. Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis (Korg. Bıyıktay), 41. Tümen Komutanı Miralay Alaeddin (Tümg. Koval), 57. Tümen Komutanı Miralay Reşat (Çiğiltepe), 61. Tümen Komutanı Yarbay Salih (Or. Omurtak), 1. Süvari Tümen Komutanı Miralay Mürsel (Tümg. Bakü), 2. Süvari Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Zeki (Tümg. Soydemir), 3. Süvari Tümen Komutanı Yarbay İbrahim (Alb. Çolak), 14. Süvari Tümen Komutanı Yarbay İbrahim (Tümg. Kula), Mürettep Süvari Tümen Komutanı Miralay Haci Arif (Örgünç).

Taarruzda kesin sonuç alınacak Afyon bölgesinde düşmanın sağ kanadını çökertmek üzere 1. ve 4. Kolordular taarruz edecek, 2. Kolordu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. V. Süvari Kolordusu düşmanın sağ

kanadı açığından düşman gerilerine taarruz edecekti. Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 04.30'da topçu ateşi ile başladı. Topçunun ateşi çok etkili oldu. Fakat 1. ve 4. Kolorduların düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz, ilk gün, istenilen sonucu vermedi Bununla birlikte düşman ordusu iyice sarsıldı. Fahrettin Altay'ın süvari kolordusu, Yunan ordusunun sağ kanadı ucundan Ahırdağını gece aşarak en başarılı harekâtı yaptı. Düşmanın sağ kanadı çökertilemediği halde, 26 Ağustos günü, suvariler Sincanlı ovasına indi. Süvari kolordusunun demiryollarını tahribi ve telgraf hatlarını kesmesi muharebenin ilk aşamasını Türk Ordusuna kazandırdı. 27 Ağustos'ta düşman direnmesi kırıldı. Türk ordusu hızla ilerledi ve Afyon'un batısında Yunan cephesi yarıldı. 28 Ağustos'ta Yunan ordusunun asıl cephesi de yarıldı. Güneyden kuzeye ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırdı ve büyük bir kısmını kuşattı. 29 Ağustos'ta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlılar çember içine alınmaya başlandı. 30 Ağustos'ta Süvari kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan 5 tümen kadar düşman kuvveti, Başkumandanlık Meydan Muharebesi adlı meydan savaşında kısmen esir ve kısmen de imha edildi. Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti. Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başladılar. Türk Ordusu 1 Eylül'de Uşak'a girdi. 2 Eylül'de Uşak yakınlarında (Hacı Anesti'nin yerine başkomutanlığa atanmış olan) Yunan başkomutanı General Trikopis, 2. Kolordu Komutanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Komutanı Albay Vandelis'in içinde bulunduğu 300 kadar Yunanlı subay ile 5000'den fazla er esir alındılar. 3 Eylül günü Türk ordusunun düşmanı izleme harekâtı devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar. 9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdiler. Düşmanı izleme süresince çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi kıyı kentlerine ulaşmaya çabalıyorlardı. 1 Eylül'den 17 Eylül'e kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl - Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Son Yunan askerleri, 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.

(E.K.B.)

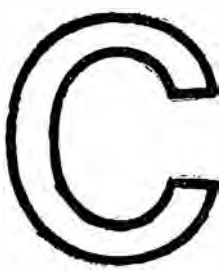

Cafer Çelebi (Amasya ? / Amasya - 1515). Divan şairi. Döneminin ünlü bilginlerinden ders gördükten sonra ilmiyye sınıfına geçti, bir süre medresede müderrislik yaptı. Bayezit II. döneminde Divân-ı Hümayun nişancılığına atandı. Bir yeniçeri başkaldırmasında Şehzade Selim'den yana göründüğünden alındığı görevine, Selim'in tahta çıkması ile yeniden atandı. Çaldıran seferinin başarıyla sonuçlanmasından sonra esir alınan Şah İsmail'in karısı Taçlı hanımla evlendi, Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Amasya dolaylarındaki yeni bir Yeniçeri ayaklanmasına karıştığı iddiası ile idam edildi. Türkçe ve Farsça şiirlerini birleştiren divanından başka *Münşeat*, *Heves-name*, *Fetihname-i İstanbul* adlarında yapıtları var.

CAFEROĞLU Ahmet (Azerbeycan / Gence 1899 / İstanbul - 1975). Türk dili ve edebiyatı uzmanı. Orta öğrenimini Gence'de tamamladı (1916). Kiev Yüksek Ticaret Okulu'nda okurken Sovyet devrimi çıkması nedeniyle memleketine döndü. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılması üzerine Türkiye'ye geldi (1920). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi; yüksek öğrenimini bu fakültede tamamladıktan sonra asistanlık yaptı. Breslau Üniversitesi'nde «Gence ağzında yetmiş Azerbaycan türküsü teziyle doktorasını verdi ve bitirdiği fakülteye Türk Dili doçenti olarak atandı (1929). Profesör (1938) ve kürsü başkanı oldu (1946).

Başlıca Yapıtları: İlk Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut (1938), *Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar* (1942), *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* (1943), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (1944), *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (1946), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (1948), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (1951), *Türk Dili Tarihi* (II cilt. 1958 - 1964), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (1968).

Cami Müslüman tapınağı. Arapça cemi (toplamak) sözünden gelir. Önceleri toplayan mescit anlamasına mescid-i cami denilirken sonradan yalnızca cami sözcüğü kullanılmıştır. Müslümanların toplu tapınmak için yaptıkları yapıların genellikle küçük olanlarına MESCİT denilir. Minberi olan, içinde cuma namazı da kılınan mescite cami denir. Yalnızca mihrabın yer aldığı bir ön duvardan oluşan üstü ve her yeri açık namaz kılma yerine de NAMAZGÂH denir. İlk cami'yi Peygamber Medine yakınında 622 yılında yapmıştır. Bu bir bölümünün üzeri örtülü, duvarlarla çevrili kare bir alandır. Cami yalnızca tapınmak için değil başka dinsel, toplumsal konuların da topluca görüşüldüğü yerdi.

İlk camilerin hemen hemen hepsi büyük bir revaklı avlu ve çok sütunlu bir salon (HAREM) dan oluşur. Çok sütunlu diye anlattığımız bu salona sonsuz plânlı da diyebiliriz. Bu plân da bir bileşim duygusu yoktur. Cami tasarımında konuya uygun sentеze ulaşmak ancak Türkiye'deki uygulamalarda görülebilen bir başarıdır.

İlk önemli cami yapısı, *Amr-ibnil-As'in*, Kahire yakınında Fostad'da yaptırdığı Amr camisidir. Uzun süre bu yapı örnek alınmıştır. Daha sonra her ülke kendi cami tasarımını geliştirmiştir. Türkiye camilerinde şu bölümler vardır. 1. DIŞ AVLU (harim) 2. İÇ AVLU (harem) 3. CAMİ İÇİ (kubbe altı ya da sahın).

Dış avlunun çevresi pencereli taş duvarlarla çevrili, pencereler demir parmaklıklıdır. Bu duvarın, dış geliş yollarına da uygun düşecek yerlerine kapılar düzenlenmiştir. Özellikle SELÂTİN CAMİLERİ'nde (padişahların yaptırdığı büyük camiler) dış avlu çok geniş bir alandır. Döşeme topraktır. Yalnız gereksinime göre düzenlenmiş taş döşeli ince yolları vardır.

Dış avlunun hemen hemen ortasında cami yapısı vardır. Cami yapısı, üstü örtülü asıl cami yapısı ile iç avludan kuruludur. İç avlu, asıl camiye bitişik mihrabın doğrultusunda ve onun ters yönündedir. Döşemesi taştır. Çevresi pencereli yüksek duvarlarla çevrilidir. Bu duvarın iç yüzü kubbe örtülü revaklıdır. İç avlunun ortasında abdest almak için kullanılan ŞADIRVAN vardır. İç avlunun gene mihrap doğrultusunda bir (cümle kapısı), yanlarda birer (koltuk kapı) olmak üzere dış avluya açılan üç kapısı vardır. İç avlunun asıl camiye bitişen yönü ortasında cami içine açılan ana kapı (cümle kapısı) vardır. Bu kapının iki yanında gene kubbeli revaklar vardır. İki yanındaki duvarların or-

talarında da birer mihrap vardır. Caminin dolmasından sonra gelenlerin de namaz kılabilmelerine yarayan bu yere SON CEMAAT yeri denir.

Bir çok camide, bu son cemaat yerinin camiye bitişik duvarında çıkma biçiminde MÜKEBBİRE denilen (tekbir getirilen yer anlamına) çıkıntı bulunur. Burada bulunan müezzin, son cemaat yerinde namaz kılanların içerdeki toplulukla uygunluklarını sağlayabilmek için mihrap önündeki imamın yüksek sesle söylediklerini yineliyerek dışardakilere duyurur. Cami yapısı dışında, yapıya, iç avlu duvarlarına bitişik olarak MİNAREler bulunur. (Arap. Minar = fener kulesi sözünden gelir). Minare, tapınmaya çağrı olan ezan'ı okuyan kişinin (müezzin) sesini daha geniş alana duyurabilmesi için yüksekce bir yere çıkması gerekliliğinden doğmuş ince, yüksek bir yapıdır.

Minare, aşağıdan yukarıya sırayla KÜRSÜ (minarenin üzerinde yükseldiği dört köşe taban bölümü), PABUÇ (minare gövdesinin üzerine yerleştirildiği taş tabla), GÖVDE (pabuçla şerefe arasındaki bölüm). ŞEREFE (petek ile gövde arasında, çevresi korkulukla çevrili ezanın okunduğu yer), PETEK (külahla şerefe arasındaki bölüm), KÜLAH (genellikle ahşap iç çatkılı, kurşun kaplı koni yada çokgen tabanlı pramit biçimli çatı) bölümlerinden oluşur. İran, Afganistan, Türkiye minareleri genellikle daire kesitlidir. Kuzey Afrika'da kare kesitlidir. Anadolu'nun bir çok yerinde kare kesitliler de görülür. Suriye de alt bölüm kare, orta bölüm sekizgen, üst bölüm kare kesitli olmak üzere üç basamaklılar görülür. (Kahire ve Şam'da memluk camileri) Caminin ana doğrultusu Mekke'deki Kâbeye doğrudur. Cami içi bir büyük ORTA BÖLÜM (kubbe altı, merkez sahın, fr. nef centrale) iki yanda YAN SOFALAR (yan sahın fr. Nefs Late'raux) son cemaat yerinin bitiştiği duvarın içine gelen arka bölümde de ARKA SOFA bulunur. Sofa adı buraların bir iki basamak yüksek tutulmuş durumları için kullanılmıştır. Ayrıca orta bölümde de kuran okuyanların kullandığı bir yükselti de bulunabilir. Buna da SOFA denir. Yan sofaların dışa açılan kapıları ve üzerlerinde bir ikinci kat bulunabilir. Buraya Osm. FEVKANİYE ya da TABAKA (fr. galerie) denir.

Bu tabakaların padişahlara ayrılmış bölümüne (ayrı bir kapı ya da merdivenle ulaşılır) HÜNKÂR MAHFELİ denir. Hünkâr mahfelleri eskiden sofa yüksekliğindeydi ve bir parmaklıkla ayrılıyordu. Böyle olması durumunda da adı MAKSURA idi.

İlk Türkiye camilerinde merkez sahanın ortasında ve ana kubbenin tam altında bir su havuzu bulunur. Merkez sahanın kâbe doğrultusundaki dış duvarı ortasında bir oyuk olarak cami içinin en ileri yeri MİHRAB bulunur. Mihrab namazı kıldıran imamın bulunduğu yerdir. Mihrabın sağında, çoğunlukla taş ya da ağaçtan yapılma bir merdivenle kutsal nes'nelerin (peygamberin sakal telleri v.b.) bulunduğu genellikle üzeri külahlı bir sahanlıktan oluşan MİNBER bulunur. Burada cuma günleri hutbe okunur. Cami içinde taş ya da ağaçtan yapılma bir VAİZ KÜRSÜSÜ bulunur. 5-6 basamakla çıkılan, bu yere oturan bilgili kişi topluma karşı konuşur. Ayrıca Müezzinlerin seslerinin daha iyi dağılımını sağlamak için yapılan yüksekce bir mahfil vardır, buna da MÜEZZİN MAHFİLİ ya da MİZENE denir.

Cengiz Bektaş

CAN, Ceyhun (Kozan - 1940 / Adana - 1979). Şair. Bilimesi sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Adana Erkek Lisesi'nde (1960). yüksek öğrenimini askerlik görevinden sonra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1970). Adana'da avukatlık yapmaya başladı. Türkiye İşçi Partisi'nin kurucuları arasına katıldı (1974). Adana İl Başkanlığı görevinde bulundu. Faşistler tarafından yaşamına son verildi (10 Eylül 1979) Yetiştiği yıllar Adana'da *«Şölen»* ve kendi yayını *«18»* dergisi (1958 - 1959)'ndeki şiirleriyle adını duyuran Ceyhun, sonra *«Yelken»* *«Ataç»* ve *«Dost»* dergilerinde (1962 - 1969) yazdı. Köyde, kentte; fabrikada, okulda ileriye doğru atılan güçlerin kavgalarını yansıtma çabasında göründü. İkinci kitabı, Ceza yasasının 142. maddesine aykırı görülerek kovuşturma açıldı ve toplatıldı.

Yapıtları: Soy Savaş (1966), *Umut Devrimci Savaşta* (1970).

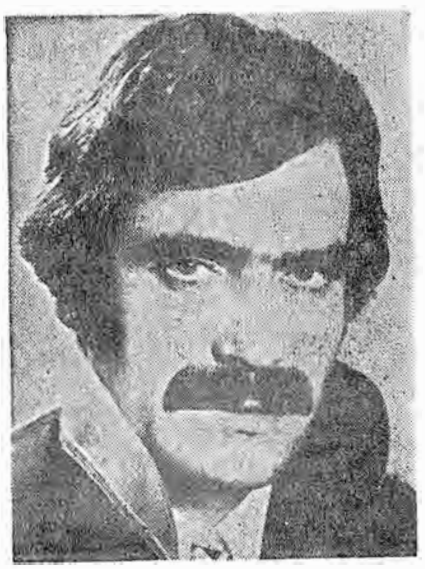

Ceyhun Can

CEYHUN CAN'dan Şiirler

UMUTSUZ

akşamı susuz akşamı köprüsüz
akşamı karanlık geçitlerden geçtim
küçük iskelelere mor sular iniyordu
ışıklar yanıyordu metal kulelerde
içimde ne varsa susuzluğun sesi
ve boşalan ırmağın ağzıydı gece
uzakta olmak yetmez uzanmak yetmez
uçurumda bir kustur susuzluğu tüketen
kimseler bilmez kimseler uğramaz aynaya
her günün yeni bir serserisidir kelebek
nerede şimdi gözyaşlarının koruduğu sular
nerede o yorgun sandallar o mor saksılar

— sıcacık bir geceydi bu sımsıcak bir ten
— ve en ağır bir tutkuydu karanlıkta biten
artık yeniden olacak portakal rengi dudaklar
işte etekleri yaprak dolu bir sonbahar
bunca kutsal acı kanatsız bir kelebek başımda
koparıp kokladığım çiçeklerde hıncım
bir güz rengi çökmüş içime
ki solan her şeyde yaşıyorum

HEY BALAM

kana bulanmış ellerini sevebiliyor musun hey balam
o zaman özgürce dolaşabilirsin çiçek yükü güzelinle

sen büyüdükçe küçülür her şey hey balam
borakar şimdi yöreni kuşatan ıssız doruklarda
sendin sıcacık elleriyle milyonca yüreği donatan
şimdi korumalısın onları belgin aydınlığınla

bir şimşek çakıyor gibi çağrını yer-gök duymalı
sisli ovalar buluta karışmış dağlar arınmalı

susuz bitki yeşersin küçücük bir fide boy atsın
bu uyanışın dallarında oynaşsın yeryüzü

bir salgını daha atlatır yürekli tabanın savaşı
şafağa giren ay kızgın güneşle perçinlenirken

kış ortasında kan rengi çiçekler açıyorsa
bil ki bu en güzel güneşidir yeryüzünün
gözü pek atımın sevinçli oynaşıyla
git ayna gibi duran arı sulara bir bak
ellerinin vuruşu şimdi daha da güzel hey balam

CANBERK Eray (İstanbul - 1940). Şair. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra Yüksek Öğretmen Okulu Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde okudu. Bir süre öğretmenlik yaptı. Çeşitli yayınevlerinde çalıştı. Şimdi kendi kurduğu yayınevini yönetmektedir.

İlk şiirleri 1963 yılında *«Yelken»* dergisinde yayınlanmaya başladı. *«Şiir Sanatı»*, *«Soyut»*, kendi yönettiği *«May»*, *«Yeni Edebiyat»* dergilerinde yazı ve şiirleri yayınlandı. 1967 yılında *«Yeni Gerçek»* dergisinin başlattığı toplumcu gerçekçi hareket içinde yer aldı. Kendine özgü ince, zarif, özlü bir şiiri geliştirdi. Ayrıca deneme ve öykü türlerinde de çalışmaları oldu. Son şiirleri *«Felsefe Dergisi»*nde yayınlanıyor. *Kuytu Sular* (1969) adlı şiir kitabından başka, *Mao Çe Tung'un Şiirleri* ve *Vietnam Şiirleri* gibi şiir çevirileri vardır.

(A.H.)

ERAY CANBERK'ten
bir şiir

UZAKTA ÖLEN İÇİN AĞIT

gelir mi gelmez mi kim bilir
kim bilir hangi uzak yaban ellerde
ya bir bozkır şehrinde bir akşam üstü kadar hüzünlü türkülerle
durmadan gider mi gider mi yoksa

kaçamaklar yaşanır biline biline
insan içinde taşır içinin yangınını
günden güne gözleri bir başka adam olur
bir başka kadındır ayrı düştükçe sevilir günden güne

ve akşam dönerken vururlar kekliği
ceylanın tuzağa düştüğü an
ve yamaçları kar tutan bir şehrin tenhalığından
insan bir umut çıkarır gizli gizli

sonra gurbetin tadı türkülerden bilinir
ve kara saplanır tirenler
bir dağın körfezine çekilmiş kuytu şehirden
yeniden bir başka gurbete gidilir

bir de uzaklarda ölümler olunca
gidip gidip de yıkılıp kalanlar akla gelir
yollarla akşamlarla alaca karanlıklarla
araya giren dağlar biç geçit mi verir

her şeyin tam kendi olduğu zamanda
anmak dururken yaşayan biri gibi
aklına düşürmüş de uzağa gideni
ağıt düzüyor uzakta ölenin anısına

(Kuytu Sular, 2. bas. 1979)

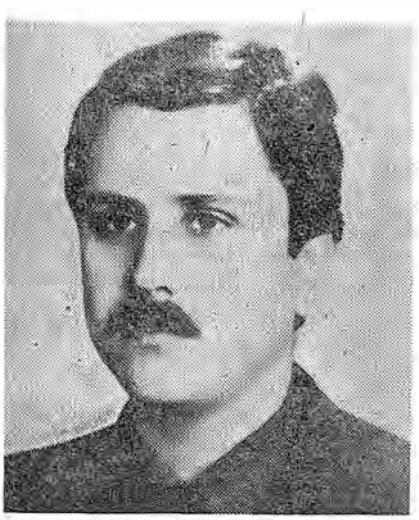

Eray Canberk

CANER Ahmet Nadir (Tarsus - 1925 - İstanbul 1977). Orta öğrenimini Mersin Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Gazeteciliğe başladı. *«İstanbul»* ve *«Yücel»* dergilerinde ilk şiir denemeleriyle gözüktü. 1950'den sonra. *«Kaynak»*, *«Varlık»*, *«Hisar»*, *«Türk Dili»* dergilerinde yayımlanan ürünleriyle bireysel ve ülke gerçeklerinden kaynaklanan duyarlıkları işlediği söylenebilir. *«Siyonizmin Gerçek Yüzü»* (1973) adlı bir araştırma kitabı var.

CANER Sami (İstanbul - 1951). Karikatürcü. İlk öğrenimini Adapazarı'nda yaptı. Arifiye İlköğretmen Okulu'nu bitirdi (1969). 1969'da karikatüre başlayan Caner; *«Ustura»*, *«Son»*, *«Papağan»*, *«Pardon»*, *«Yeni İstanbul»*, *«Toplum»* dergi ve gazetelerinde çizdi.

1973'te Akşehir karikatür yarışmasında

Ahmet Nadir Caner

gençlerarası ikincilik ödülü de kazanmış olan sanatçı, 1979'da Adapazarı'nda kişisel sergisini açtı.

Sami Caner

CANSEVER Edip (İstanbul - 1928) Şair. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra (1946) bir süre Yüksek Ticaret Okulu'na devam etti ve daha sonra ticaretle uğraşarak yaşamını sürdürdü. İlk şiiri *İstanbul* dergisinde yayımlandı (1944). İlk şiir kitabı *İkindi Üstü* (1947) daha çok *Birinci Yeni* (Garipçiler) şiir anlayışının etkisinde, günlük coşkuları ve sevinçleri yüzeysel bir bakışla anlatan, «şiirin nasıl olacağını düşünmeyen» bir tavırla şiire yaklaşan bir şairin ürünlerini kapsar. İkinci şiir kitabı *«Dirlik Düzenlik»*' de (1954) toplumsal dengesizliklerin farkında olan ama olgulara eleştirici bir tavırla değil de «alaya alıcı» tavırla yaklaşan, yer yer

Sami Caner'den bir karikatür

varoluşçuluk izleri taşıyan şiirler yer alır 1958 Yeditepe Şiir Ödülü'nü alan *Yerçekimli Karanfil*'deyse (1957) dünyaya bakışının ve dili kullanışının doğal aşaması olarak öz ve biçim yönünden kapanık ve «değişik» bir şiirle karşımıza çıkar. *İkinci Yeni* anlayışının özgün örneklerinden biri olan bu kitaptan sonra Cansever'in kendi şiirini ve buna bağlı olarak da *İkinci Yeni* anlayışını zaman zaman düzyazılarla temellendirmeye çalıştığı görülür. Artık, birey olarak insanın temel sorunlarına yönelen, dış dünyayı öznel bir açıdan algılayan, toplumsal olguları donuk ve bulanık görünümler gibi yansıtan bir anlayışı vardır. Cansever'in 1958'de yayımlanan *Umutsuzlar Parkı* adlı şiir kitabından sonra söyleyiş yönünden bir açıklığa ve anlaşırlığa yöneldiği görülürse de özdeki karmaşanın ve kapalılığın sürdüğü görülür. *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961), *Trageдyalar* (1964), *Çağrılmayan Yakup* (1966), *Kirli Ağustos* (1970). *Sonrası Kalır* (1974), *Ben Ruhi Bey Nasılım* (1976), (1977 TDK Şiir Ödülü), *Sevda ile Sevgi* (1977) adlı şiir kitaplarında yalnızlık, ölüm, sevgi gibi temalar ağır basar. Tedirgin, acı çeken, umutsuz, çözümsüz sorunlar yaratan ve bu sorunların içinde bocalayan birey temelde «insan» olmanın bilincindedir ve bunun «onurunu» taşır; «yaşadığının» farkındadır. Genel çizgide varoluşçu bir dünya görüşü egemendir şiirlerde. Cansever'in zaman zaman kendi dünyasının, yakın çevresinin dışına taştığı olur. Bu tür yaklaşımlarında şiirinin özünü ve biçimini değişime uğratmaması dikkate değer bir olgudur. Bir bakıma, şiir çizgisindeki tutarlılığının gizi de burada yatmaktadır. *Yücel, Edebiyat Dünyası, Fikirler, Yenilik, Yeditepe, Papirüs, Yeni Dergi* gibi dergilerde şiirleri yayımlanan Cansever bir süre *Nokta* (1951) adlı bir dergi de çıkarmıştır.

Eray Canberk

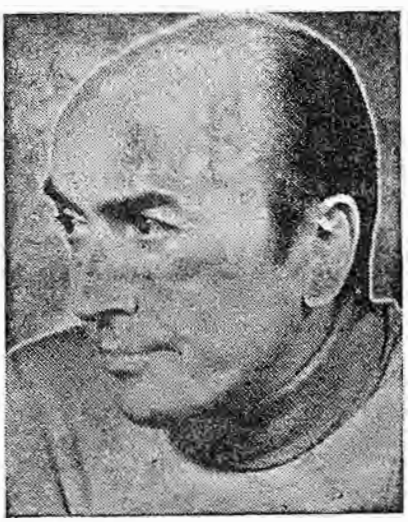

Edip Cansever

EDİP CANSEVER'den şiirler

KAR YANGINI

Neden bu kadar kar, bu kadar yıl, bu kadar yağış
Bu kadar uzaklardan nedir bu kadar gelen
Bir uzun çam kulesi bembeyaz Samatya'da
Bir oğlan bir martıyla upuzun seviştiğinden
Yaslı bir kadın gibi gözleri kendine bakan
Kendine baktıkça da çocukları olan hüzünden.

Belki bir söz yığını, yıllar var konuşulmamış
Çıkarlar kar yangını her biri duyduğu yerden
Yüzleri, saçlarıyla, bir de gözbebekleri
Asılırlar boşluğa çocuksu seslerinden
Birtakım dünyalarla önce ve güzel
Kış güneşi, sarmaşık, kim ne anlıyor sanki ölümden.

O yanık ikindiler, sonrasız, loş gecelerden
Üstlerine bir sürü çocuk gözleri
Tutuşurlar ne zaman karların ateşinden
Bir ölüm kadar şaştığımız onlar ve kendileri
Yani bu dünyanın en yılgın havarileri
Orada çan kulesi bembeyaz öldüğünden.

GÜL KOKUYORSUN

Gül kokuyorsun bir de

Amansız, acımasız kokuyorsun
Gittikçe daha keskin kokuyorsun, daha yoğun
Dayanılmaz bir şey oluyorsun, biliyorsun
Hırçın hırçın, pembe pembe
Öfkeli öfkeli gül
Gül kokuyorsun nefes nefese.

Gül kokuyorsun, amansız kokuyorsun
Ve acı ve yiğit ve nasıl gerekiyorsa öyle
Sen koktukça düşümde görüyorum onu
Düşümde, yani her yerde
Yüzü sararmış, titriyor dudakları
Şakakları ter içinde
Tam alnının altında masmavi iki ateş
İki su
İki deniz bazan
Bazan iki damla yaz yağmuru
Mermerini emerek dağlarının
Şiirler söylüyor gene
Ölümünden bu yana yazdığı şiirler
Kızaraktan birtakım şiirlere
Büyük sular büyük gemileri sever çünkü
Ve odur ki büyüklük
Şiir insanın içinden dopdolu bir hayat gibi geçerse
O zaman ölünce de şiirler yazar insan
Ölünce de yazdıklarını okutur elbet
Ve senin böyle amansız
Gül koktuğun gibi
Yaşamanın herbir yerinde.

Gül kokuyorsun, amansız kokuyorsun
Bu koku dünyayı tutacak nerdeyse
Gül, gül! diye bağıracak çocuklar bütün
Herkes, hep bir ağızdan : gül!
Ve her şeyin üstüne bir gül işlenecek
Saçların, alınların, göğüslerin üstüne
Yüreklerin üstüne
Bembeyaz kemiklerin
Mezarsız ölülerin üstüne
Kurumuş gözyaşlarının
Titreyen kirpiklerin üstüne
Kenetlenmiş çenelerin
Ağarmış dudakların
Unutulmuş çığlıkların üstüne
Kederlerin, yasların, sevinçlerin üstüne
Her şeyin üstüne bir gül işlenecek.

Bir rüzgâr, bir fırtına gibi esecek gül
Yıllarca esecek belki
Ve ansızın dünyamızı göreceğiz bir sabah
Göreceğiz ki
Biz dünyamızı gerçekten görmemişiz daha
Geceyi, gündüzü, yıldızları
Görmemişiz hiç
Tanışmaya komamışlar bizi güzelim dünyamızla.

Öyleyse dostlar bırakın bu yalnızlıkları
Bu umutsuzlukları bırakın kardeşler
Göreceksiniz nasıl
Güller güller güller dolusu
Nasıl gül kokacağız birlikte
Amansız, acımasız kokacağız
Dayanılmaz kokacağız, nefes nefese.

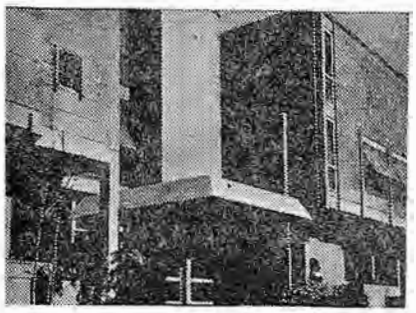

Türk Tarih Kurumu (Ankara), Mimarlar : Turgut Cansever, Ertur Yener.

CANSEVER Turgut (Doğ. 1922 Antalya) Türkiyeli mimar. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. Gene bu okulda Mimarlık Tarihi öğretim üyeliği, İstanbul Belediyesi İmar Plânlama Müdürlüğü yaptı. İstanbul kenti plânlama çalışmalarına, Doğu Marmara Bölge Plânlama örgütü kuruluşu çalışmalarına katıldı. 1962 yılında İstanbul Beyazıt alanını yeniden düzenleme çalışmalarını yönetti. Çok tartışmalı olan bu konuyu sonuna getirme olanağını bulamamıştır. Büyükada da Anadolu Klübü Oteli (A. Hancı ile birlikte) Ankara'da *T. Tarih Kurumu, Karatepe Açık Hava Müzesi* ve Ulusal Park'ının düzenlenmesi (Ertur Yener'le birlikte) önemli işlerindendir. Son yıllarda özellikle konut konusunda prefabrikasyon denemelerinde bulunmuş, konunun Türkiye olanakları içinde uygulanabilirlik ölçüsünü, uygulamalarda ortaya koyarak araştırmıştır.

«Selçuk ve Osmanlı Mimarisinde Uslûp Gelişmeleri» (doktora çalışması 1949), *«Modern Mimarinin Temel Meseleleri»* doçentlik çalışması, 1960 adlı iki yapıtı vardır.

Cengiz Bektaş

Cavit Mehmet. Düşün ve devlet adamı. İttihat ve Terakki Partisi'nin ünlü Maliye nazırı (1875-1926). Selanik'te doğdu. Orta öğrenimini Feyz-i Sibyan Rüştiyesi (Ortaokulu) ile Dersaadet İdadisinde (lise), yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1896). Aynı yıl devlet hizmetine girdi. Yüksek Öğretmen Okulu'nda genel ekonomi dersi okuttu (1898-1902). Memleketi olan Selanik'e dönerek orada «Mekteb-i Feyziye» adlı lisenin müdürlüğünü yaptı (1902-1908). Gizli çalışma dönemindeki İttihat ve Terakki Partisi saflarında politikaya atıldı. II. Meşrutiyetin İlânından hemen sonra Mülkiye

Mehmet Cavit

Mektebi İktisat İlmi Müderrisliği'ne getirildi (Kasım 1908 14 Eylül 1910). İlk seçimlerde İttihatçıların adayı olarak Selânik'ten milletvekili seçildi, parlamentoya girdi. Daha sonra İbrahim Paşa kabinesinde ilk kez (Ocak 1910-1911), Talat Paşa kabinesinde ikinci kez (4 Şubat 1911 - 8 Ekim 1918) Maliye nazırlığı yaptı. 1. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesine yeniden Maliye Nazırı olarak alınmasına karşın ittihatçı olduğundan başgösteren tepkiler nedeniyle bu göreve devam olanağı bulamadı. Bir süre, bir dostunun evine saklandı, daha sonra İsviçre'ye kaçtı. II. İnönü Savaşı'ndan sonra Londra'ya çağrılan Albay Bekir Sami Bey kuruluna delege olarak katıldı. Büyük zaferden sonra İstanbul'a döndü (20 Aralık 1922). Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların isteği üzerine Lozan Konferansı'na gidecek Türk delegasyonuna alındı. Konferansın ilk aşamalarındaki tutumunu Yahya Kemal, anılarında şöyle anlatır:

«..Cavid, Hamid (Hasancan) ve Hüseyin Cahit (Yalçın) beyler bir hizip halinde Heyeti Murahhasadan (Lozan Konferansı delegeleri) ayrılmışlardı. Daima Fransız murahhası M. Bompard'la ve Madam Bompard'la Lozan Palas'ın holünde, ayrı bir köşede oturuyorlardı. Hatta bizden ayrılmış bir manzara gösteriyorlardı. Bompard'ların aleyhimizde yazan Fransız muhabirleriyle görüşmeleri Ankara'dan (İsmet Paşa başkanlığında Lozan Konferansına gelen) Türk delegelerinin sayısını fazlalaştırıyordu.»

Belki bu nedenle İsmet Paşa tarafından delegasyondaki görevine son verildi. Ülkeye dönünce (2 Temmuz 1923) başka bir resmî görevde bulunmadı. İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk'e karşı suikast girişimi nedeniyle eski İttihatçılarla birlikte tutuklanarak idama mahkûm edildi.

Arkadaşı Ahmet Şuayip'le birlikte yayımladıkları *«Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye»* dergisinde liberalizm yanlısı bir düşün adamı kimliği gösteren Mehmet Cavit, Meclis konuşmalarında, sosyal adalet kavramını savunan milletvekillerinin karşısına çıkmış, «..Servetler arasında eşitlik sağlamak üzere vergi almak istiyorlar. Hiçbir hükümetin vazifesi fertlerin servetleri arasında eşitlik sağlamak değildir. Bu hükümetin vazifesinden selahiyetinden külliyen hariç bir meseledir. Servet eşitliği meselesi sosyalizmin gayet çiçekli, gayet parlak, gayet aldatıcı bir takım hayalleridir ki.. toplumda hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir..» biçiminde konuşmalariyle palazlanmaya başlayan burjuvazinin iktidardaki savunucusu olduğunu gizlememiştir. *«İlm-i İktisat»* adlı yapıtında da «liberal emperyalizm yanlısı batı ekonomistlerinin kitaplarından uyarlamalar yaparak» (Kerim Sadi) Marksist öğretiy karşı görüşleri kuram haline getirmeye çalışmış, endüstri ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını savunmayan düşün adamlarını hayalci olarak nitelemiştir.

Başlıca yapıtları : İlm-i İktisat (4 kitap 1899 - 1900 - 1901), *İhsâiyat* (İstatistik, 1909), *Mâlumât-ı İktisâdiye* (1913).

Kendi Tanımı ile MALİYE NAZIRI CAVİT BEY

«Ben büyük servetlerin bir araya toplanması taraflısıyım. Söylüyorum ki ben, memleketimizde küçük servetlerin, küçük paraların bir araya gelip iştirak etmeleri ve birleşmeleri taraflısıyım. Eğer bu şartlar içinde bana itimadınız varsa âla.. Evet buna taraftarım. Bu mevkide bulunduğum müddetçe buna çalışacağım. Sermayeler memleketimizde bir araya gelsin ve kolaylıkla teşekkül etsin. Küçük sermayeler, halkın adeta birer ikişer liralık sermayeleri bir araya gelsin. —O sermayeler toplanarak işlensin, ekilsin biçilsin.— İşte benim için ideal budur. Sanayi taraftarı değilim bunu biliniz. Sözü söylerken bazı kelimelere önem veririm. Hiçbir zaman bu memlekette ileri gitmeyecek olan sanatları (burada gene sanayi anlaşılmalı) himaye gibi yapmacık bir vasıtaya ihtiyaç yoktur. Bunda ısrar ediyorum.

Sermaye olmazsa hiçbir şey olmaz. Emek te büyük etkili müstahsil bir uzuvdur. Fakat sermaye olmaksızın hiçtir. İşte memleketimizde milyonlarca halkın emeği vardır. Ne oluyor? Bu emek heder oluyor. Çünkü kapital yoktur. Kapitalin girmesidir ki bir memleketi medeniyete götürür.»

(Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, 331 - 332)

MEHMET CAVİT Üzerine

«..İktisatçı ve Maliyeci Cavit Bey Batıcı okulun toplum ve ekonomi dergisi olarak çıkan Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye sayfalarında dış yardımdan başka kalkınma olanağı olmadığı görüşünü savunmuştur. Küçük ekonomik girişimler için yeterli sermaye birikimi vardır. Bu girişimlerin yabancı mülkiyete geçmesi elbette istenmez. Ancak burada bile rasyonel iş metotlarını öğrenmek için kesin olarak yabancı sermayesine muhtacız. Avrupa uygarlığına açılan bütün gelişmemiş ülkeler kendi güçleriyle ekonomik kalkınmaya giriştikleri takdirde başarısızlıklara uğramaları kaçınılmaz bir şeydir. Bu gibi ülkelerin hepsi ancak yabancı sermayelerin yardımiyle kalkınabilmişlerdir. Osmanlı Borçlarının tarihi üzerine yazdığı bir yazı dizisinde daha çok Avrupa sermayesi getirme yolundan başka kalkınma dayanağı olmadığı sonucuna varır?»

Niyazi Berkes (1973)

CEBESOY, Ali Fuad, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın ünlü komutanlarından. Orgeneral. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlarından (1882-1968). İstanbul'da doğdu. Müşir Ali Paşa'nın torunu, İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur. Orta öğrenimini Erzincan Askerî Rüştiyesi (ortaokul), ile Kadıköy Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde (1896), yüksek öğrenimini Harbiye ve Kurmay mekteplerinde tamamladı (1904). Orduya katıldığı Selanik'te bir süre süvari bölük komutanlığı görevinde bulundu (1905-1908). 1. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllar Rumeli'de Yakove ve İpek Savaşlarına katıldı. Şam'da 25. Tümen Komutanlığı, Roma'da ateşemiliterlik etti. Büyük savaşta Yanya savunmasında ve XX. Kolordu Komutanı olarak, Gazze cephesinde çarpıştı. Mirlivalığa yükseldi (1916).

Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Kurtuluş Savaşı düşünüsünde birleşen arkadaşları gibi Anadolu'da örgütlenme yolları arayarak komutanı olduğu XX. Kolordu'nun karargâhını Konya'ya getirdi. Savaşın hazırlık devresinde Amasya'da Mustafa Kemal, Rauf Bey ile birlikte toplanarak savaş için örgütlenme kararı alanlar arasında Cebesoy da vardı. İstanbul hükümetlerinin direnç hareketlerini bastırmaya uğraştıkları ilk örgütlenme yıllarında «Kuvvayı İnzibatiye» adlı paralı askerlerden devşirme ordunun saldırısını (26 - 28 Nisan 1920). Geyve Boğazı'nda yenilgiye uğratan küçük birliğe komuta etti.

Millî Mücadelenin ilk önemli savaşını anılarında şöyle anlatır:

«26 Nisan'da vakit kaybetmeden Geyve Boğazına hareket etmiştim. Bir yıllık geceli gündüzlü çalışmalarımız bir anda heba mı olacaktı? Bu esnada millilerin kafile kafile şuursuzca güneye doğru akıp gitiklerini gördüm. Bir yıllık geceli gündüzlü çalışmalarımız bir anda heba mı olacaktı? Evvela yeise kapılır gibi oldum. Sonra kendimi topladım. Bu şuursuz akın durmalıydı. Her fedakârlığı göze aldık. Arkadaşlarımla beraber önlerine geçtik. Bitmez tükenmez gayretler sarfederek paniği önledik.»

Emperyalistlerin işbirlikçi ordusunu makineli tüfek başında karşılayan Cebesoy, Batı Anadolu Kuvvayi Milliye Komutanlığı görevinde savaşın talihini etkileyen başarılar göstermiştir. Moskova Büyük Elçiliğine atanması (21 Kasım 1920) Mustafa Kemal Pa-

Ali Fuat Cebesoy

şa'nın Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkilerinin belirginlik kazanması yolundaki beklentilerine yöneliktir. Cebesoy'un Moskova'da bulunduğu iki yılın en önemli olayı kuşkusuz Moskova Konferansı ve onu izleyen antlaşma (16 Mart 1921) ortamının hazırlanmasına katkısıdır. Nedir ki, antlaşmanın imzalanmasından sonra bile durum değerlendirmesi yaparken C. nin «millî davamızı Avrupa'ya kabul ettirmek..» gibi düşünüler önermesi ne kapitalizm, ne de onun son aşaması olduğu kabul edilen emperyalizm kavramlarından habersiz olduğunu göstermektedir. Elçilik görevi sona erip ülkeye dönüşünde (Temmuz 1922) Rauf (Orbay), Kâzım Karabekir, Adnan (Adıvar) v.b. liberal eğilimli arkadaşlariyle birlikte hareket etmesi, sosyalist öğretinin yaşama geçme aşamasında gerçekleri değerlendirememesine bağlanabilir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında adlarını andığımız kişilerle kurucuları arasına katıldığı Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin liberalizmi benimseyen tüzüğü bu görüşü doğrulayan kanıtlar arasında anılabilir.

Ali Fuad Cebesoy, Mustafa Kemal Atatürk'e yapılan İzmir suikastı nedeniyle Kâzım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Refet Bele v.b. ile birlikte İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış, beraat etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne değin siyasal yaşamdan uzak kalmış, 1938'den sonra C.H.P. milletvekili olarak parlamentoya girmiş, Nafia, Ulaştırma Bakanlıkları (1943) ve T.B.M.M. Başkanlığı'na seçilmiştir (1947). Büyük toprak ağaları ile liman burjuvazisinin bağdaşıklığı sonucu örgütlenen Demokrat Parti'nin Eskişehir (1950) ve İstanbul (1957) adaylığını kabul ederek yeniden parlamentoya girmiştir. *Millî Mücadele Hâtıraları, Moskova Hâtıraları, General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları* adlı yapıtlarının belgesel yönden yakın tarihimiz kitaplığında önemli yeri vardır.

Ahmet Ceyhan

Celaleddin Arif (Erzurum 1876 / Paris 1930) Avukat, İstanbul Barosu eski başkanlarından, Osmanlı Meclis-i Mebusanı eski reislerinden, TBMM hükümetinin ilk Adliye Vekili. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra hukuk öğrenimi için Paris'e gitti ve Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Kahire'de avukatlık yaptı. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. Hukuk Fakültesinde «Hukuk-u Esasiye» (Anayasa Hukuku) müderrisliğine atandı (1908). Öğretim üyeliği göreviyle birlikte avukatlık mesleğini de sürdürdü ve bu arada İstanbul Barosu Reisliğine seçildi (1914). Altı yıl süre ile Baro Reisliği görevinde bulundu. 1919 seçimlerinde Erzurum'dan seçilerek Meclis-i Mebusana girdi. Meclis-i Mebusan'da Kuvayı Milliyeciler arasında yer aldı ve Kuvayı Milliyeci 80 kadar mebusun kurduğu «Felâh-ı Vatan» grubuna yönetim kurulu üyesi olarak katıldı. Reşat Hikmet Bey'in ölümü üzerine Anadolu'ya Mebusan Reisliğine seçildi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanmış bulunan Misak-ı Milli esaslarının Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından da kabul edilerek ilân edilmesi bu dönemde oldu (17 Şubat 1920). Son Osmanlı Meclis-i Mebusanının «tek büyük hizmeti» olan Misak-ı Millî (Millî Yemin) ulusal kurtuluş savaşının parolası haline geldi. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum Mebusu olarak bulundu. Bir aralık TBMM ikinci reisliğine de seçildiği gibi, TBMM'nin ilk hükümetinde (3 Mayıs 1920) Adliye Vekili seçildi. Adliye Vekiliyken, kendisini Vilâyatı Şerkiye Vali-i Umumiliğine (Doğu İlleri Genel Valiliğine) tâyin ettirmek için bazı oyunlara girişmesi ve Ermeni Seferi arifesinde Erzurum'a giderek orayı karıştırması üzerine Mustafa Kemal ve TBMM ile arası açıldı. Ermenilere karşı kazanılan zaferden sonra Erzurum'da otorite kuramayacağını anlayarak Ankara'ya döndü (27 Kasım 1920). Bu olaydan sonra TBMM, Celaleddin Arif'i Roma elçiliğine atayarak İtalya'ya sürdü. C. Arif bir süre sonra elçilik görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü (1924) ve avukatlık mesleğine devam etti. Paris'te bulunduğu bir sırada ânî olarak vefat etti (1930). C. Arif'in Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu *Hukuk-u Esasiye* dersine ait bir kitabı basılmıştır.

(E.K.B.)

Celâlî İsyanları XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devletine karşı Anadolu'da başlayıp gelişen ve ilk önderlerinden olan Şeyh Celâl'in adı temel alınarak adlandırılan Türk Halk ayaklanmalarıdır. Şeyh Celâl ayaklanmasından (1518-1519) önce, Şah Kulu ve Nur Ali Halife'nin önderliğindeki ayaklanmalar da olmuşsa da olayların sürüp gitmesi üzerine bir süre sonra bunların tümüne birden «Celâlî İsyanları» denilmiştir. İki yüzyıla yakın bir dönemi kapsayan ve ilk bakışta değişik özellikler gösterdikleri öne sürülebilecek olan bu «isyanlar», başlıca «alevî» kökenli olan ve olmayan olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Ancak, temel nedenler her iki tür ayaklanmalarda da aynı niteliktedir. Bu bakımdan ve Osmanlı tarihçilerince gerçekler saptırılıp yanlış aktarılmış olduğundan Celâlî İsyanlarının doğru tanımlanabilmesi için nedenlerine ana çizgileri ile kısaca değinmek gerekmektedir.

I — Celâlî İsyanlarının Nedenleri: En genel tanımı ile bu ayaklanmaların temel nedeni, Anadolu Türk halkının Osman lılarca sömürülmüş ve ezilmiş olmasıdır. Bütün bu ayaklanmalar «Osmanlı» sözcüğünün simgelediği bir ekonomik ve siyasal düzene karşı yapılmıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinde aristokrat ve varlıklı hıristiyanların bu devletin egemen sınıfına katılmaları, giderek devletin yönetici kadrolarının çoğunu ele geçiren bu hıristiyanlar ve dönmelerle kaynaşan ve ellerine geçirdikleri topraklarda geçerli olan yabancı kültürü büyük ölçüde benimseyen Osmanlı yöneticileri, Anadolu halkını etnik bir azınlık durumuna indirgemişler ve Türkler'i yönetimden uzaklaştırmışlardır. Sonuçta, Osmanlı Devleti bünyesinde Anadolu halkı, kendisine etnik bir gürup olma hakkı bile tanınmamış olan, sömürülen bir topluluk durumuna düşürülmüştür. Türk halkını sömürenler ise, Sir Paul Ricaut'nun

gözlemlediği gibi, çeşitli uluslardan oluşan açgözlü bir egemen sınıf olmuştur. Padişah Kanunî Sultan Süleyman'ın 1548 Nahçivan Seferinden sonra, 20.000 akçe ve daha fazla geliri bulunan dirliklerin yalnızca Yeniçeriler'e verilmesi yoluna gidilmesi ile de Türkler'in büyük toprak sahibi olma olanakları da kaldırılmıştır.

«Osmanlı» ile «Türk»ün ayrı kavramlar olarak değerlendirilmesi yapılmadıkça, «Celâlî İsyanları»nın toplumsal kökenini, Anadolu halkının Osmanlı Devletine karşı duyduğu nefretin nedenini ve şiddetini kavramak olanaksızdır. Nitekim, «Osmanlı Devletinin Kuruluşu» adlı incelemesinde (Türk Tarih Kurumu Yyn., Ankara, 1959, sayfa 5) Mehmet Fuat Köprülü, Osmanlı kavramının etnik değil, fakat siyasal bir kavram olduğunu ve bunun «devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve müdir (= yönetici) sınıfı» anlamına geldiğini belirtmekte aynı dönemi inceleme konusu yapmış olan Herbert Adams Gibbons ise, Osmanlılar'ı çeşitli unsurlardan oluşan «yeni» bir ulus olarak nitelendirmektedir (*The Foundation of The Ottoman Empire*, Londra, 1968. sayfa 5). Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti, önce belirli bir ekonomik bütünlük gösteren Marmara bölgesinde kurulmaya başlamış, bu kuruluş Rumeli'de sürmüş ve bu bölgelerin çıkarları aynı yönde olan egemen sınıfı, Osmanlı Devletinin egemen kadroları içinde yer alarak devlet, bir Rum-Slav-Türk devleti niteliğini kazandıktan sonra Anadoludaki Türk beyliklerine karşı harekete geçmiştir. Bu arada, Ermeniler ve Yahudiler de gittikçe artan bir ivme ile bu çıkar çevreleri ile sürekli olarak isbirliği içinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Türk halkına o ölçüde yabancılaşmıştır ki, Anadoluya Türkçe bilmeyen, Türk halkı ile ancak bir çevirmen aracılığı ile anlaşabilen yöneticiler dahi gönderilebilmiştir

Osmanlı Devletinin bu yapısal özelliğinden gelen ve bu genel nedenden sonra ve buna bağlı olarak, Celâlî İsyanlarının bir başka önemli nedeni de, Anadolu halkının ve özellikle köylüsünün içinde yaşam savaşı vermeğe zorlandığı ekonomik koşullardır. Anadolu köylüsü, Osmanlı Devlet düzeninin bir sonucu olarak kamu topraklarını çeşitli yollarla eline geçiren bir toprak ağası sınıf için çalışmak zorunda bırakılan topraksız halktan başka bir şey olamamıştır. Öte yandan, egemen çevrelerce yürülen tefecilik halkın büsbütün yoksullaşması, elinde avucunda kalan son malvarlığının da tükenmesi ile sonuçlanmıştır. Yapısını yukarıda belirttiğimiz egemen sınıfın elinde gelişen ticaret kapitalizminin Anadolu'yu bir sömürge toprağı olarak değerlendirmesi bütün bu koşulları daha da olumsuzlaştıran bir süreç olmuştur.

Bütün bunlara karşılık vergilendirme alanındaki sömürünün Celâlî İsyanlarının nedenleri arasında özel bir yeri olduğu görülmektedir. Vergilendirmede köylünün zararına kent ve köy arasında yapılan ayırım bir yana, bu çok ağır vergilerin toplanması da başlı başına bir zulüm olmuş, Ayrıca devlet görevlilerinin ya da devlet adına davranan kişilerin Anadolu'daki baskı ve yolsuzlukları inanılmaz boyutlara ulaşmıştır.

Bir Celali tipi

Osmanlı Devletinin kendi resmî belgelerine dahi yansıyan bu «zulüm»e örnek olarak Osmanlı «Adaletnâme»lerinde bu görevlilerin köylülerin evlerine zorla girdiklerinin, onların mal ve paralarını gaspettiklerinin, köylüye işkence yaptıklarının, karılarının, kızlarının ve oğlan çocuklarının ırzına geçtiklerinin yansımış olduğunu belirtmek yetecektir. Bu zulüm içinde inleyen ve yoksulluk içinde kıvranan halkın yiyecek bir şey bulamayıp «ot otladığı» bile Osmanlı kayıtlarına geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devletinin neredeyse sürekli olarak savaş içinde bulunması, savaş sırasında halktan alınan «avârız vergisi»nin tutarının her gün artması ile sonuçlanmış ve örneğin bu vergi 1485'te hane başına 15 akçe iken, 1550'lerde 80 akçeye yükselmiştir. İstanbul, Edirne ve Bursa gibi kentlerin ve kapıkullarının gereksinmeleri için köylünün dışından tırnağından arttırdıklarına gelişi güzel el konulmasının yanısıra ordunun Anadolu'ya ya da Anadolu üzerinden doğu veya güney doğuya her sefere çıkışında askerin gereksinmelerini karşılamak için ülkede âdeta genel bir soyguna girişilmiştir. Bu durum karşısında 1639'da Padişah I. İbrahim'e verdiği lâhiyasında Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa halkın durumunun son derece keder verici olduğunu belirttikten sonra reaya üzerinde zulme son verilmesini isterken Kâtip Çelebi halkın durumunu «Yirmi seneye yakın zamanda taşralar büsbütün berbat olduğu tevatür haddine ermiştir. Bu şaşkınlığın bir sebebi, birkaç kat alınan vergilerdir. Ve en büyük sebep budur ki, emanet ehline verilmek ve ehliyetsiz ve gaddarın hakkından gelinmek lâzım iken, bütün mansıplar bol bol kim arttırırsa ona satmak şeklinde olup, satın alan melunlar ol maddeden, verdiği pis parayı fazlasiyle çıkarıp almaya çalışırken, zaruret bahanesiyle bir başkasına dahi satıp ol vardıkta dahi ziyade zulüm ve insafsızlık eder. Reaya fukarası iki kata çıkarılan ağır vergilerin uhdesinden gelemezler iken, zalimlerin bu veçhiyle zulmüne, insafsızlığına takat getürmeyüp âlem harap olduğuna şüphe yoktur» sözleri ile tanımlamaktadır. Koçi Bey ise risalesinde «Bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nice geçirsin?.. Velhasıl şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm hiçbir tarihte hiçbir iklimde hiçbir padişah memleketinde olmamıştır.» demektedir.

Celâlî İsyanları, ya da daha doğru bir deyişle Anadolu İsyanları, önce aleyhlik temeline dayalı olarak başlayıp gelişmiş, daha sonra ise bu niteliğinden soyutlanmıştır. Osmanlı Devletinin Anadolu halkına karşı izlediği tutum sürüp giderken, imparatorluğun doğu sınırında Türk Safevî Devletinin hızla gelişmesi, büyük bir bölümü zaten alevî olan Anadolu Türk halkı için bir umut ışığı olmaya başlayınca, bu Türk devletinin gelişip kökleşmesinin, sömürge olarak görüp değerlendirdikleri Anadolu'nun elden çıkması demek olacağını anlayan Osmanlı yöneticileri, bu gelişimin ayrıca tek islâm devleti kurma çabalarını da engelleyeceğini kavramışlardır. Öte yandan, Padişah Yavuz Sultan Selim, hilafeti Abbasî halifesinden zorla aldıktan sonra, islâm dinindeki içtihat yolunun Hicrî III. yüzyılda kapanmış bulunmamasıyle tutucu bir niteliğe bürünmüş olan ve egemen çevrelerin ideolojisi olarak benimsenmiş bulunan sünnîlik ve buna bağlı olarak, kalıplaşıp kalmış ve toplumsal gelişmeye ayak uyduramamış olan şeriatçilik, Türk'ün anlayamadığı arap ve acem dilleri Anadolu'yu kaplamaya başlamış bulunuyordu. Ancak, Anadolu'da yaygın bulunan alevîlik bu ideolojinin kabul edemeyeceği bir anlayış olduğundan Osmanlı Devleti için ortaya yeni bir zulüm olanağı çıkmıştır. Şu halde Osmanlı sömürüsü ve zulmü, Anadolu halkı üzerinde; kendisinden olmayanların, yani Türk olmayanların baskısı ve dinsel

baskı olmak üzere iki yönlü olarak somutlaşde tek bir sömürülen kitle durumunu a-mıştır. Buna karşılık etnik çerçeveyi için-lan Anadolu Türk halkı bu sömürüye karşı bu iki yönde tepki göstermiştir. Bu nedenle bazı isyanlar ilk bakışta bir sünnî - alevî, bazıları ise bir devşirme - Türk çatışması görünümündedir. Bu görünümün son çözümlemede biçimsel olduğu, temel nedeninin ise ekonomik olduğunu unutmamak gerektiği özellikle belirtilmelidir.

II. Alevîliğe Dayanan Başlıca Celâli İsyanları (a) Şah Kulu İsyanı (1511): Tarihlerde «Karabıyıkoğlu», «Şeyhoğlu» ve «Şeytan Kulu» adları ile de anılan Şah Kulu, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife'nin oğludur ve Kerkudili'nin Yalımlı köyündendir. Hasan Halife, bu bölgede bir mağarada tanrıya tapınmakla günlerini doldurmuş bir süre sonra ona oğlu da katılmış, her ikisinin bu yaşantıları onların halk arasında büyük bir saygınlık kazanmalarını sağlamış, Hasan Halife ölünce Şah Kulu babasının yerine geçerek onun öğretilerini yaymayı tek başına sürdürmüştü. Yöre halkı tümüyle kendisine bağlanmış bulunuyordu. Şah Kulu'nun öğretisi temelde alevîlik ve Anadolu'nun Şah İsmail'e bağlanması yönündeydi. Ne var ki halk içinde bulunduğu koşullardan kendilerin ancak Şah Kulu'nun kurtarabileceğine inanmıştı.

Çevresinde toplanan yoksul halk ve toprakları ellerinden alınmış sipahilerle birlikte Osmanlı Devletine başkaldıran Şah Kulu, eylemini doğrudan doğruya Osmanlı siyasal iktidarının yıkılmasına doğru geliştirmek istemiştir. Önceleri, Osmanlı kuvvetlerine karşı bir dizi başarı kazanmış olmasına karşın, sonunda Sadrâzam Ali Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu karşısında Sivas yakınlarındaki Gedik - Han yöresinde bozguna uğramış ve savaşta ölmüş, yandaşlarından İran'a kaçamayanlar Koron ve Modon kalelerine sürülmüşlerdir.

(b) Nur Ali Halife İsyanı (1512): İsyan nedenleri ortadan kaldırılmadığı için bu kez Nur Ali Halife Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat yörelerinde ayaklanan halkın başına geçmiştir. Nur Ali Halife, 1512'de Yular - Kıstı Sinan Paşa'yı Kızılhisar'da bozmuş, ancak Göksu'da Mehmed Ağa'ya yenilmiştir. Bu yenilginin ve Nur Ali Halifenin savaşta ölmesi üzerine onun çevresinde toplananlar da İran'a doğru kaçmışlardır.

(c) Şeyh Celâl İsyanı (1518 - 1519): Anadolu ayaklanmalarına adını veren Şeyh Celâl, Boz-ok Türkmenlerindendir. Tokat'ın bu yöresinde bir mağarada dünyadan el ayak çekmiş olarak yaşayan Şeyh Celâl, halk üzerindeki etkinliğinden yararlanarak 20.000 kişiden çok yandaşı ile birlikte baş kaldırmış ise de Osmanlı ordusuna karşı koyamamış ve topluca İran'a kaçarlarken yakalanarak öldürülmüştür.

(d) Baba Zünnûn İsyanı (1525): Dulkadirli soyundan olan Baba Zünnûn ayaklanması da önce gene aynı biçimde bir dizi başarı içinde gelişmiş, fakat bu eylem de savaşta Baba Zünnûn'un öldürülmesi ve adamlarının kılıçtan geçirilmesi ile son bulmuştur. Ancak, bu başkaldırmanın somut ve aydınlatıcı bir nedeni bulunmaktadır. Bozok'da sancakbeyinin adamları sancağı dolaşıp vergi durumunu saptarlarken, Süğlün Koca adındaki bir köylüye fazla vergi yazınca, Süğlün Koca bu verginin haksız olduğunu öne sürmüş, buna karşılık bu köylünün zorla sakalını ve bıyığını kesmiştir. Bu haksızlık karşısında Süğlün Koca köylülerden yardım istemiş ve isyana kalkışan köylülerin başına halkça sevilip sayılan Baba Zünnûn geçmiştir. Baba Zünnûn önderliğindeki köylüler, sancak beyinin konağını basarak beyi, Bozok kadısını ve kâtibini öldürmüşler, ancak bu sancak beyi Kanunî Sultan Süleyman'ın halasının oğlu olduğundan bu olay İstanbul'da büyük bir tepki doğurmuştur. Üzerine gönderilen ilk Osmanlı kuvvetini yenen Baba Zünnûn, sonunda Höyüklü yakınlarındaki savaşta öldürülmüş, direnmeye devam eden yandaşları ise aynı yazgıdan kurtulamamışlardır.

(e) Kalender Çelebi İsyanı (1526): Baba Zünnûn olayının hemen ertesinde, Adana'da Donuz Oğlan'ın Veli Halife'nin ve Tarsus'da Yenice Beyin, Osmanlılar için pek de büyük bir sorun doğurmayan isyanlarından sonra, o güne değin gerçekleştirilen ayaklanmaların en kapsamlısı ve Osmanlı Devleti için en tehlikelisi olan ayaklanma, Kalender Çelebi isyanıdır.

Kalender Çelebi, Hacı Beştaş Veli soyundandır. Gerek yoksul halkı gözeten sözleri ve gerekse kişiliği nedeniyle halk arasında büyük bir etkinliği bulunan Kalender Çelebi, isyan bayrağını açar açmaz kısa sürede çevresinde 30.000 kişi toplanmıştır. Bu isyan sırasında Türkmenlerin hemen tümü Kalender-Çelebi'nin yanında yer almışlardır. Ayrıca, I. Selim'in Dulkadir Türkmen beyliğine atamış bulunduğu Şehsuvaroğlu Ali Bey gene Osmanlılar tarafından öldürülmüş ve bu vilâyetteki eski tımarlara devletçe el konulmuş bulunduğundan, buradaki tımar sahipleri de Kalender Çelebi'ye katılmışlardır.

Kalender Çelebi de başlangıçta başarılı olmuş ve Osmanlılar'ı arka arkaya bozguna uğratmıştı. Ancak, bu ayaklanmaların nedeninin bir mezhep çekişmesi olmadığını anlayan Sadrâzam İbrahim Paşa, gerçek nedenlerin saptanması için soruşturmaya girişmiş, Kalender Çelebi kuvvetlerinin önemli bir bölümünün dirlikleri ellerinden alınmış Türkmen sipahileri olduğunu anlayınca da, Dulkadirli oymaklarından Karaçalu ve Dokuz boy beylerine dirliklerinin geri verileceğini gizlice bildirmiş, ayrıca, yolsuzlukların düzeltileceğine dair söz verdiği söylentisinin de yayılmasını sağlamıştır. Böylece istekleri elde ettiklerini sanan Türkmenler'in çoğu Kalender Çelebi'den ayrılmış yanında 400 500 kişilik bir kuvvetle kalan Kalender Çelebi ise Başsaz denilen yerde yakalanarak öldürülmüştür.

III. Alevîliğe Dayanmayan Başlıca Celâlî İsyanları: (a) Karayazıcı Abdülhalim Bey İsyanı (1598): Daha önceki ayaklanmaların hiç olmazsa düşünsel planda alevîliğe dayanmalarına karşılık, toplumsal adaletsizliğin iyiden iyiye bütün Anadoluyu sarsması üzerine, ideolojik planda da alevîliğin çerçevesi dışına çıkılmış, çatışma Osmanlı Devleti ile tüm Anadolu arasında gelişmiştir. Bu nitelikte bu dönem halk hareketlerinin ilki, Karayazıcı Abdülhalim Beyin önderlik ettiği büyük celâlî ayaklanmasıdır.

Naimâ, Karayazıcı Abdülhalim'in «evbaş-ı reayı kendine nefer edinip», başka bir deyişle de, reayının aşağı tabakasını çevresinde toplayıp başkaldırdığını, Peçevî ise «eşkıyayı ve levendleri harekete geçirdiği»ni yazmaktadır. O günlerde olayların içinde yaşamış olan Kemahlı Rahip Grigor ise Karayazıcı Abdülhalim'in adamlarının yoksulluğunu şu sözlerle belirtmiştir: «Asiler önceleri kendileri ve hayvanları için lâzım olan yiyecekten başka bir şey gaspetmiyor, talan ve tahribat yapmıyorlardı. Çorum'a gelerek kışlayan asiler fenalık yapmaktan ve savaşmaktan çekiniyorlardı. Bazı Bayburtlu Ermeni tacirlerinin bize anlattıklarına göre, İstanbul'dan dönerlerken Azıcı'nın (Karayazıcının) ve adamlarının önünden geçmişler, fakat onlar kendileri ile hiç konuşmamışlar, dilenciler gibi yolun üzerine mendiller sererek tatlılıkla sadaka istemişlerdir. Tüccarlar da kendi rızaları ile kudretlerine göre birşeyler vererek yollarına devam etmişlerdir. Asiler fena bir söz söylemek şöyle dursun, bilâkis teşekkür etmişlerdir». Gerçekte bu kitle içinde çoğunluğu, her geçen günün onun biraz daha yoksullaştırmış bulunduğu köylüler oluşturmuştur. Tarihlerde, ayaklananların birçoğunda ne üzerlerine giyecek bir şey, ne at ve nede ellerinde bir kılıç bulunmadığının belirtildiği görülmektedir. Bu eyleme ayrıca, köylülerin yanısıra, göçebe aşiretler, ikinci derecedeki beyler ve Osmanlı ordusunu bırakmış, çıkarılmış ya da kapusuz kalmış askerler da katılmışlardır. Bundan başka eylemin önderleri arasında bulunan Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan Bey, Amasyalı Deli Züfikâr, Kalenderoğlu Mehmet, Karakaş Ahmet, Tekeli Mehmet, Bağdatlı Ta-

vil Halil, Tokatlı Ağaçtan Piri, Kalınkudak Mahmut, Köprülü Sarı Şaban, Hüseyinoğlu İshak gibi kişilerin hemen tümü dirlikleri ellerinden alınmış olan sipahilerdir. Bu durumu ile bu ayaklanma, tabanı yoksul köylüye dayanan ama yöneticiliğini küçük çaptaki beylerin ya da eski subayların yaptığı bir eylem görünümündedir. Böylece tabanı ve yöneticileri ile bu yöneticilere yakın kimseler arasında, pek keskin olmasada belirli bir ölçüde sınıfsal bir ayrışım vardır. Kaynakların belirttiğine göre, Karayazıcı'nın kendisi ise, bir beyin kapu'sunda sekbanlık ya da subaşılık yaparken görevinden çıkarılması üzerine isyan bayrağını açmıştır.

Gerek Karayazıcı'nın kendi kişiliğinde ve gerekse köylü olsun, asker olsun, ayaklanmaya katılanlarda ortak olan yön, Osmanlı düzeninin dirlikleri keserek ve ayrıca vergi volu ile Anadolu'da geçerli kıldığı sömürüye son vermek isteğidir.

Karayazıcı eylemi ilk kez 1598 yılı yazında patlak vermiştir. Bu tarihlerde önceleri Habeş beylerbeyisi olan Hüseyin Paşa, Anadolu'da Celâlî başlarının oluşturdukları yerel ayaklanmaları soruşturmakla görevlendirilmiş bulunuyordu. Devşirme değil, fakat Türk olan Hüseyin Paşa, devşirme sipahi ve yeniçeri ağaları ile bunlara dayanarak halka zulmeden ayânları cezalandırmak istemiştir. Bunun üzerine görevden alınan ve bir de üstelik tutuklanan Hüseyin Paşa kaçmayı başararak o sırada Urfa'da ayaklanmış bulunan Karayazıcı'ya katılmıştır. Osmanlı kuvvetlerince Urfa kalesi kuşatılmış, kuşatma uzun sürünce ve kalede açlık başlayınca Osmanlılar'ın Hüseyin Paşa'nın kendilerine teslim edilmesi karşısında kuşatmayı kaldıracakları yolundaki anlaşma önerileri Karayazıcı tarafından kabul edilmiştir. Urfa kuşatmasının böyle bir uzlaşma ile sona ermesi üzerine, Karayazıcı'ya önce Amasya, sonra da Çorum sancağı verilmiş, ancak gerek kendisi ve gerekse çevresindekiler geçim olanakları bulamayınca bunlardan bir bölümü halktan zorla mal ve para toplamaya başlamışlar, bunun sonucunda da üzerlerine yeniden Osmanlı ordusu gönderilmiştir. Osmanlı ordusu önünde tutunamayan Karayazıcı Canik dağlarına çekilmiş ve bir süre sonra da orada ölmüştür.

(b) Deli Hasan İsyanı: Karayazıcı'nın ölümünden sonra yerine kardeşi Deli Hasan Bey geçmiş ve ilk iş olarak Tokat'da bulunan Osmanlı ordusu üzerine yürümüş, Osmanlı paşası Hasan paşa kalede tüfekle vurularak öldürülmüş ve Tokat kalesi ele geçirilmiştir. Celâlîler bundan sonra Sivas'a doğru ilerleyerek kenti yağmalamışlardır. Bu sırada Deli Hasan Bey'in kuvvetlerinin 30.000 kişiyi aştığı belirtilmektedir. Ankara kenti halkından 80.000 kuruş haraç alan Celâlîler bu dönemde Anadolu'nun büyük bir bölümüne egemen olmuşlardır.

Ne var ki, Celâlî eylemlerinin bütün Anadolu'yu sardığı bu sıralarda Deli Hasan'ın kethüdasını İstanbul'a yolladığını, bağışlanmasını ve kendisine beylik verilmesini istediği görülmektedir. Bu istekleri kabul edilen Deli Hasana Bosna Beylerbeyliği, bazı arkadaşlarına da sancakbeylikleri verilmiş ve 400 celâlî bölükbaşısı da Altı - Bölük sipahiliğine alınmışlardır.

Karayazıcı Abdülhalim Bey ile başlayan bu dönem celâlî isyanlarının siyasal amaçlı olarak ve düzenli bir biçimde gelişirken giderek amacından saptığı ve siyasal niteliğini yitirdiği gözlemlenmektedir. Özellikle Karayazıcı'nın ölümünden sonra bu durum belirgin bir nitelik almıştır. Hele Deli Hasan'ın Osmanlı Devletine kapılanması üzerine Anadolu'da kalan birtakım celâlî kümelerinin bir süre için birer çete durumuna dönüştükleri anlaşılmaktadır. Bu gelişimi gerçek yönüyle açıklayabilmek için bazı noktaları saptamak gerekir. Önce şunu belirtelim ki, bu eylemlere katılanların çoğunluğu yoksul köylülerse de, kuşkusuz ki, eylemlerin yöneticileri ile tabanı oluşturan kitlenin çıkarları arasında aykırılıklar bulunmuştur. Deli Hasan'ın birdenbire Bosna Beylerbeyiliğini kabul edip herşeyi yüzüstü bırakarak gitmesi, kendi kişisel çıkarlarına uygun olsa bile, Anadolu köylüsüne herhalde bir ihanet olarak yargılanmalıdır. Öte yandan, dirlikleri kesilmiş olduğu için ayaklanmaya katılan birtakım celâlinin sonuç olarak kendilerinin yeniden Osmanlı çevrelerine alınmalarını sağlamış olmaları da onlar açısından bir bakıma amaçlarına ulaşmış oldukları biçiminde değerlendirilebilir. Şu durum bize bir gerçeği vurgulamaktadır: Osmanlı'nın Anadolu üzerindeki baskısı karşısında Anadolu halkı tek bir kitle olarak tepki göstermiş, ancak Osmanlı devleti yöneticilerinin bu baskıyı ayaklanmaların birtakım önderleri üzerinden kaldırmaları ve onları yeniden kendi içlerine almaları sonucunda ayaklanma, yöneticiler bakımından önce amacını yitirmiş ve daha sonra da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

(c) Kalenderoğlu İsyanı (1604-1608): Deli Hasan Beyin 1603 yılında sahneden çekilmesiyle Anadoludaki ayaklanmalar son bulmamıştır. Ancak, bu kez birtakım celâlî önderlerinin çevresinde toplanmış olan ve küçük çaplı sayılabilecek kümeler, siyasal kökenli olmakla birlikte siyasal amaçlı eylemler durumuna erişmeksizin Anadolu'da bilinçsiz ve örgütsüz çeşitli ayaklanmalar düzenlemişlerdir. Bu arada gelişen Kalenderoğlu ayaklanması ise kesin olarak siyasal bir amaca yönelmiş ve Osmanlılar için en tehlikelisi olmuştur. Nitekim, Kalenderoğlu Osmanlı'nın «mütegallibe» olduğu ve Osmanlı siyasal gücünün Anadolu'dan atılması gerektiği düşüncesini savunmuştur.

«Kalenderoğlu Pîri» ve «Kalenderoğlu Mehmet» de denilen Kalenderoğlu, Ankara'nın Murtazaâbat ilçesinin Yassıviran köyündendir. Onu, 1592'lerde yanında toplanmış olan seksen kişi ile birlikte ilk kez ayaklanmış olarak görüyoruz. Bir ara Osmanlı Devletince bağışlanan Kalenderoğlu, bazı beylerbeyileri ile sancakbeylerine çavuşluk, kethüdalık ve mütesellimlik yapmıştır. Daha önceleri ise Karayazıcı Abdülhalim Beyin yanında çalışmıştır. Ancak, kendisine verilen sancakbeyliğini elinde tutamayınca 1604'de bir kez daha başkaldırmıştır. 1606'da ise sadrâzamlığa getirilen ve celâlîler üzerine sefere çıkmış olan Kuyucu Murat Paşanın Komutanlarından Anadolu Beylerbeyisi Hüseyin Paşayı, Nif yöresinde yenen Kalendroğlu Saruhan bölgesini eline geçirmiş, ancak, Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu ayaklanmasının bastırılmasına öncelik tanımış ve onun üzerine giderken Kalenderoğlu ile anlaşmayı yeğleyerek ona Ankara Sancakbeyliğini vermiştir. Fakat Ankara kadısı tarafından kente sokulmayan Kalenderoğlu, tuzağa düşürüleceğini anlayınca Ankara'yı kuşatmış ise de bir Osmanlı ordusunun üzerine gelmesi karşısında kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Bursa'yı da kuşatan ancak oradan da ayrılmak zorunda kalan Kalenderoğlu, Göksun yöresinde Kuyucu Murad Paşaya yenilmiş ve savaştan kurtulan adamları ile birlikte İran'a sığınmıştır (5 Ağustos 1608).

(d) Öteki İsyanlar: Osmnlı Devletini uğraştıran ve bazan tehlikeli boyutlara varan Celâlî İsyanları arasında önemli öteki eylemler başlıca Canbuladoğlu, Cennetoğlu, Kara Haydaroğlu, Katırcıoğlu ve Gürcü Abdünnebi ayaklanmalarıdır. Canbuladoğlu isyanı, İran seferi serdarı Sinan Paşa'nın, Halep valisi Canbuladoğlu Hüseyin Paşayı nedensiz yere öldürmesi üzerine, onun yeğeni Ali Paşa tarafından başlatılmış ve kısa zamanda Anadolu'nun güneyini kaplamış, fakat kendisi kaçıp kurtulmayı başarmakla birlikte Oruç Ovasında celâlîlerden 26.000 kişinin öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (1607). Önceleri tımarlı bir sipahi olan «Cennetkarıoğlu» adıyla da anılan Cennetoğlu ise yoksul halkı örgütlendirerek ayaklandırmış fakat Manisa'da Osmanlılar'a karşı giriştiği savaşta yenilerek işkence ile öldürülmüştür (1625). Cenetoğlu'nun öldürülmesinden sonra Anadoludaki en önemli hareket, Kara Haydaroğlu ayaklanmasıdır. Kara Haydaroğlu, bir kadıyı öldürdüğü için eşkıya olan ve Hamidelinin Ulubor'lu kasabasında Veli Baba Tekkesinde bulunduğu bir sırada yakalanarak öldürülen Kara Haydarın oğludur. Haydaroğlu, kişisel olarak ge-

rek babasının öcünü almak ve gerekse sadrâzam Ahmet Paşa'nın kendisinden 30.000 kuruş rüşvet almasına rağmen onu söz verdiği sancak beyliğine atamaması üzerine 1647'de önce Veli Baba Tekkesini basmış ve sonra Söğüt Dağına çıkmıştır. Ancak, o da sonunda yenik düşerek yakalanmış ve İstanbul'a getirilerek asılmıştır (1648). Buna karşılık Kara Haydaroğlunun adamlarından olan Katırcıoğlu eylemini bir süre sürdürmüş fakat Osmanlılarla anlaşarak önce Beyşehir mutasarrıfı, daha sonra da Karaman Beylerbeyi olmuştur.

Gittikçe amacından sapan ve önderlerinin kişisel nedenlerine bağlanmaya başlayan bu son dönem Celâlî İsyanları arasında Gürcü Abdünnebi isyanının özel bir yeri bulunmaktadır. Gerçi, Vezir Gürcü Mehmet Paşa'nın kardeşi olan Gürcü Abdünnebi, daha önce isyan etmiş fakat IV. Murat tarafından bağışlanmış bir sipahi ağası, başka bir deyişle de kendisi bir kapıkuludur. İkinci kez başkaldırması da, 100.000 kuruş peşin verip 30.000 kuruşunu da sonradan göndermesi üzerine kendisine verilen voyvodalığın eline geçmesi sırasında bu son 30.000 kuruşun verilmemiş sayılması, onun da buna direnmesi gibi kişisel bir nedene dayanmaktadır Ne var ki, artık Anadoluda bıçak kemiğe dayanmış bulunuyordu ve halk yeni bir kalkışmaya hazırdı. Bu nedenle, doğrudan doğruya İstanbul üzerine yürümeğe başlayan Gürcü Abdünnebi'ye Anadolunun her yanından katılmalar olmuş ve kuvvetleri çığ gibi büyümüştür. En sonunda 5 Ağustos 1649'da Abdünnebi kuvvetleri ile Osmanlı ordusu Üsküdar'da Bulgurluda karşılaşmışlar, önce başarılı olunmuş fakat yönetim birliği bulunmadığından isyancılar sonunda bozguna uğramışlar, Abdünnebi de kaçarken yakalanmış ve öldürülmüştür. Ancak, bu olayın en önemli yanı Anadolu halkının İstanbulu Osmanlılar'dan almaya kalkışması ve Osmanlının da bu kenti Anadolu Türküne karşı savunmak zorunda kalmış olmasıdır.

Dr. Çetin Yetkin

CELBİŞ, Ümit (İzmir 1947) Karikatürcü. Yüksek öğrenimini İstanbul Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda yaptı. İlk karikatürü 1969'da *«Ustura»*'da yayımlanmış; aynı derginin açtığı yarışmada birincilik ödülü kazanmıştır. (1970) Dekoratörlükle uğraşmaktadır. Birçok sergi ve yarışmaya da katılan Celbişin, karma albümlerde de karikatürleri çıkmıştır.

CEM (İstanbul 1888 1950). Karikatürcü. Asıl adı Cemil'dir. 1876 Anayasasının görünüşte getirdiği hak ve özgürlükler, padişaha tanınan geniş yetkiler karşısında etkisini yitirince, Türkiyede yapılması olanaksızlaşan muhalefet Avrupa'ya kaymıştır. Mizahta buna koşut olarak güç kazanmağa başlamış, «Jön Türk» devinimi çerçevesinde görevci bir işlev üstlenmiştir. Genç bir çizgici olarak Cem de bu etkinlikte yerini alır.

İkinci Meşrutiyet'in kaçınılmaz oluşumu (1908); mizahın yeniden İstanbula yerleşmesi sonucunu getirir. 1908 Anayasasının kabulünden sonra, 35 mizah dergisi birden yayımlanmağa başlar. Cem de bu tarihte İstanbul'a dönmüş, Salâh Cimcozun yönetimindeki *«Kalem»* dergisinde karikatür çizmeğe başlamıştır. O yıllarda Osmanlı Sarayı üzerinde yoğun etkisi bulunan İttihat ve Terakki Partisi de, demokrasiyi oturtamamış ülkelerdeki tüm tek parti yönetimlerinin doğasında bulunan baskı yöntemine başlar. Muhalefet döneminde basının, özellikle mizah unsurunun büyük desteğini görmesine karşın, yönetim erkini ele geçirince bazı mizah dergilerini kapama yoluna gider. Ancak *«Kalem»* dergisi yayınını sürdürmektedir. Çünkü Salâh Cimcoz İttihat ve Terakki Partisi üyesi, Cem ise devrin güçlü kişilerinden Talât Paşa'nın yakın dostudur.

İlk Paylaşım Savaşı sırasında Salâh Cimcoz Avrupa'ya kaçar. Cem de kendi adını taşıyan yeni bir dergi çıkarır. Savaş kendini iyice duyurmağa başlamıştır. Cem, bu dönemi kaçak olarak Fransa'da geçirmek üzere yurt dışına çıkar. *«Cem»* dergisi, Refik Halidin yönetiminde ve Cem'in yerine bulunan Rıfkı adlı bir karikatürcünün de desteğiyle yayınını sürdürür. Refik Halid ve Rıfkı, bir süre sonra *«Aydede»* dergisinde buluşacak ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na değin Kemalist devinime karşı yayın yapacaktır.

Cem dergisinin birinci sayısı

Cem dergisinde, Cemil Cem'in bir karikatürü

Cem, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiyeye döner. Ancak Cumhuriyet döneminde karikatür çizmeyecektir. Fakat Abdülhamit baskısına karşı çizdiği karikatürler, bu dönemde de kullanılır. Cem «portraitcharge» denilen türün, yâni yüz çizgilerinin abartılarak çizilmesi türünün gerçek ustasıdır. Birinci Paylaşım Savaşı sırasında bir süre Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğü yapmış, Cumhuriyet döneminde ise İstanbul Belediyesinde çalışmış, İl Meclisi üyeliğinde bulunmuştur. Cem'in bir özelliği de, karikatürlerinde kullandığı imzanın hem Fransız hem de Osmanlı abecesi harflerinden oluşmasıdır.

Cemal Bey (İbradı - 1862 / 1939) Millî mücadeleye karşı cephe almış devlet ve siyaset adamlarından Konya Valisi. Mekteb-i Mülkiye'nin yüksek kısmında bir süre okumuştur. 1884 yılında nahiye müdürü olarak göreve başladı. Üç yıl nahiye müdürlüğü yaptıktan sonra 1887 yılında Ünye kaymakamlığına atandı. Midyat, Avanos, Balâ, Hamidiye, Diyriği, Nevşehir, Alâiye kaymakamlıklarında bulundu. 1903'de mutasarrıflığa yükseltilerek Kerkük sancağına atandı. Havran, Kayseri, İzmit, Bolu sancaklarında toplam 9 yıl mutasarrıflık yaptı. 4 Eylül 1912'de Mamüretülaziz (Elazığ) valisi oldu. Bu görevdey-

ken İttihatçılar arafından emekliye sevkedildi. (1 Mayıs 1915) Savaştan sonra, Konya valiliğine atandı. 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Birinci Damat Ferit kabinesinde Dahiliye nazırlığına getirildiğinden, Konya valiliğinden ayrıldı.

Cemal bey, Hürriyet ve İtilâf partisinin ileri düzeyde bir yöneticisi, İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi ve İttihatçı düşmanı idi. Bu düşmanlık onu Ermeni dostu yapmaya itmiş, Ermenilerin bile abartmalı bulduğu savlar ileri sürmüş, bu nedenle halk ona «Artin Cemal» adını takmıştır. Dahiliye nazırlığı görevini yaparken, bazı atamalar yüzünden Damat Ferit ile görüş ayrılığına düştü ve nisan / 1919 başında görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. Hürriyet ve İtilâf partisinin yöneticileri, onu partiye ikinci başkan yaparak Damat Ferit'e karşı tepkilerini gösterdiler. Ancak Cemal bey, Konya valiliğini istediğinden ikinci kez bu göreve atandı ve 14 mayıs 1919 tarihinde göreve başladı.

Konya ili, güney ve batı Anadoluda emperyalist güçlerle dişe diş savaşan kuvayı milliyenin cephe gerisini oluşturuyordu. Bu nedenle milli mücadelecilerin gözünde büyük önem taşıdığından, güvenilir elerde bulunması gerekiyordu. Oysa Cemal bey, milli mücadeleye karşı bir kişi idi. Konya'ya geldikten sonra milli mücadele yanlısı olan albay Fahrettin bey (Orgeneral Fahrettin Altay), Mersinli Cemal Paşa, albay Selâhattin bey gibi kumandanları görevlerinden uzaklaştırmış, bazılarını göz altına aldırtmıştı. Ulusal direnmeye karşı kesin bir tutum takınmıştı. Sivas kongresine Konya'dan delege gönderilmesine izin vermediği gibi, kongrede 12 Eylül 1919 tarihinde alınan İstanbul hükümeti ile ilişkileri kesme kararına uymadı. Üstelik Konya hapishanesindeki azılı katillerden oluşturduğu güçle Konya'da milli mücadeleciler aleyhine terör havası yarattı. Eylül/1919 ayının ikinci yarısında Damat Ferit hükümetinin Anadoluda tek dayanağı durumuna geldi.

Ulusal kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması için bu çıban başının sökülüp atılması gerekiyordu. Mustafa Kemal, bu iş için albay Refet beyi (General Refet Bele) görevlendirildi. Heyet-i Temsiliye tarafından bir kumandan gönderildiğini duyan Konyalılar örgütlenmeye giriştiler. Şehit Nâzım bey kuvvetleri de Konya'nın güney tepelerini tuttu. Cemal bey, tek kurtuluş yolunu İstanbul'a kaçmakta buldu (26 eylül 1919). Cemal beyin kaçışı, milli mücadeleci cephede sevinç, Damat Ferit kabinesinde korku ve panik yarattı.

Damat Ferit kabinesinin çekilmesi ve Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasıyla (2 ekim 1919) Cemal bey açıkta kaldı. Zira Mustafa Kemal, kendisine karşı kesin bir tutum almış ve tutuklanmasını istemişti. 5 Nisan 1920'de Damat Ferit dördüncü kez sadrazam olunca, Cemal beyi Sadaret Müsteşarı yaptı. Beşinci sadrazamlığında da (31 temmuz 1920) Ticaret ve Ziraat nazırı olarak kabinesine aldı.

Cemal bey, kurtuluş savaşından sonra, 1923 yılı ağustos ayında İstanbul Birinci Ağır Ceza mahkemesinde vatan hıyaneti suçundan yargılandı. Yüzellilikler listesinin 11'inci sırasında *«Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemal»* olarak yer almasından sonra yurt dışına çıkarıldı. 1938 yılında çıkarılan af yasası üzerine yurda döndü ve burada vefat etti. 1946 1948 yılları arasında maliye bakanlığı yapmış olan Halit Nazmi Keşmir'in babası idi.

Mustafa Kemal, 1919 yılı ekim ayında Amerikan radyosu muhabirine verdiği demeçte, Konya Valisi Cemal'in İngilizlerden yüzelli bin sterlin aldığını ileri sürmüştür. İngiliz gizli belgelerinde de Cemal beyin adı «milliyetçilerin baş düşmanı» olarak geçmektedir.

Kâmil Erdeha

Cemal Bey (Kütahya - 1871 / 1928) Milli Mücadele sırasında Kastamonu'da kuvayı milliye örgütünün yayılıp güçlenmesini sağlayan ve Heyet-i Temsiliyeyi hükümet, Ankara'yı da hükümet merkezi olarak ilk tanıyan yöneticilerden. 1897 de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptıktan sonra, II. Meşrutiyet meclisine Kütahya milletvekili olarak girdi. Sonra yeniden idarecilik mesleğine dönerek, mutasarrıflık ve valilik yaptı. 18 kasım 1919'da Kastamonu valiliği görevine başladı.

Cemal bey ilk olarak savaşlar dolayısıyla bozulmuş olan iç güvenliği sağladı, Kastamonu vilâyetini eşkiyalardan temizledi. Sonra Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin köylere kadar kurulup yayılmasına ve güçlenmesine önayak oldu. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul emperyalist güçler tarafından işgal edilince, İstanbul Hükümeti'nin «fiilen ve hukuken» ortadan kalktığı yargısına vardı. «Ankara'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine» çektiği 17 mart 1920 tarihli telgrafta: «...bugünden itibaren Kastamonu Vilâyeti, Heyet-i Temsiliye'yi Hükümet-i Merkeziye addederek emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını» bildirdi. Böylece o tarihte varlığı ile yokluğu tartışılan Heyet-i Temsiliyeye büyük moral kazandırdı. 1920 nisanında çıkan Düzce - Bolu iç ayaklanmasının Kastamonu'ya sıçramaması için kesin önlemler aldı. Gerici güçlerin çoğunlukta bulunduğu Kastamonu vilâyetinde hilâfetçilerin egemen olmasını önledi. 25 kasım 1920 tarihinde Kastamonu'dan ayrılarak Sivas valiliği görevine başladı. Sonra Edirne ve Trabzon valiliği yaptı. 5 Ocak 1928 de vefat etti.

Kâmil Erdeha

Cemal Paşa (1872 - 1922) Devlet adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin üyelerindendir. Selânik'te 3. Ordu'da görev yaparken, 1906 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi İkinci meşrutiyetin ilanında etkin bir yeri vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülük ettiği, 1908 ihtilalinden sonra, Cemiyetin Merkez Komitesine seçildi. Daha sonra İskodra'da, 1906 yılında Adana'da 1911'de Bağdatta vali olarak görev yaptı. Balkan savaşından sonra, İstanbul'da askeri valilik yaptı. Daha sonra rütbesi paşalığa yükseltildi ve bakanlar kuruluna Harbiye Nazı-

Cemal Paşa

rı olarak girdi. Birinci Dünya Savaşı'nda 4. Ord komutanı olarak Suriye'de görev yaptı. Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenik çıkınca, Talat bey ve Enver Paşa ile, önce Sovyetler Birliği'ne, ordan da Almanya'ya kaçtı.

Cemal Paşa bu süre içinde çelişik görüşleri savundu. Kurtuluşun, Sovyetler Birliğinde olduğunu söylerken, bir yandan da Wilson'a mektup yazarak, tek kurtuluş yolu olarak Federal Arap Devleti kurulması olduğunu belirtti. Daha sonra Moskova'ya gitti. Gerçek amacı Turan ülkesi için savaşmak olan Cemal Paşa, müslümanları, İngilizlere karşı ayaklandırmak görüntüsü altında Hindistan'a geçmeyi düşünüyordu. Bu arada

Mustafa Kemal adına Sovyetlerle görüşmek istediyse de, Mustafa Kemal'in bu hareketi önlemesi üzerine başarılı olamadı. Bir çıkış yolu olarak ihtilal başlatmak amacıyla Afganistan'a gitti. Afgan Emirinin hizmetine girdi. Bir süre orada kaldı. Daha sonra Afganistan'a silah, araç ve gereç göndermek için Berlin'e gitti. Bu sırada Enver Paşa'nın başlattığı hareket nedeniyle Sovyetler Birliği üstünden silah gönderemedi. Yeniden Moskovaya gitti. Hiç bir şey yapamayacağını anlayınca Türkiye'ye dönmek için Mustafa Kemal'le ilişki kurdu. Türkiye'ye geçmek için yardımcılarıyla birlikte Tiflis'e geldi. Ordan Kars'a geçmeyi düşünüyordu. Tiflis'te Mustafa Kemal'den gelecek karşılığı beklerken, 21 Temmuz 1922 tarihinde Ermeniler tarafından öldürüldü.

(C.G.)

CEMAL Süreyya (Bkn. Seber, Cemal Süreyya)

Cem Sultan

Cem Sultan (Edirne - 1459 / Napoli - 1495). Divan Şairi. Fatih Sultan Mehmetin küçük oğludur. Kastamonu Sancak Beyliğinde yetiştirildi. Babasının ölümü üzerine, taht'a geçen ağabeyi Bayezid II. ye başkaldırdı. Vali olarak bulunduğu Konya'dan topladığı orduyla Bursa'ya yürüdü; padişah ordusunu yenerek, şehre girdi 18 gün egemenlikten sonra, yeni savaşta yenildi. Mısır'a kaçtı. Kendisine yakınlık gösteren Sultan Kayıtbay'ı dinlemedi, yeniden Anadolu'ya geçti. Toplayabildiği birlikler Konya çevresinde yenilgiye uğrayınca Rodos'a kaçtı. (18 Temmuz 1482). Bu kez çeşitli yasal oyun ve pazarlıklara araç oldu. Roma'ya götürüldü. Üç yıl kadar Papalıkta kaldı. Daha sonra Fransa Kralı tarafından alındı Son Germana'da öldü. Mezarı Bursa'dadır.

Vatikan'daki bir freskten, Cem Sultan

Türkçe ve Farsça şiirlerinin toplandığı iki divanında dönemin ünlü şairi Ahmet Paşa'nın etkisinde kaldığı kabul edilmiştir. Gençliğinde İran şairi Selman'dan çevirdiği *Cemşid-ü Hurşid* mesnevisi Kütahya'da bulundu.

CEMİL Süleyman (1886 / 1940). Öykücü, romancı. Yüksek öğrenimini Tıbbiye Mektebi'nde tamamladı. Bir süre Darülmuallimin'de öğretmenlik yaptıktan sonra (1909-1912) Karantina İdaresi'ne girdi Balkan, 1. Dünya Savaşlarına katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda da TBMM, hükümeti emrinde görev alarak Antalya Frengi Mücadele Teşkilâtı'nda çalıştı. Cumhuriyetten sonra Çanakkale ve Samsun'da Sıhhiye Müdürlüğü yaptı. Ölümünden önce Devlet Deniz Yolları'nda görevliydi.

Fecr-i Âti edebiyat topluluğunu kuranlar arasında bulunan Cemil Süleyman, *«Servet-i Fünun»* ve *«Âsiyan»* dergilerinde yayımlanan hikâyelerinde Edebiyat-ı Cedide'nin düzyazı anlayışına karşı yeni bir dil kuramadı. «Ünlemlere düşkünlük göstermesi, kimi zaman cümlelerin yarım bırakılması, anlatımın bir örneklikten kurtarılması için çoklukla fiil kiplerinin değiştirilmesi ya da fiilin başa alınması» biçiminde özelliklerle belirlenen Mehmet Rauf anlatımına öykündü.

Yapıtları: Timsal-i Aşk (nesirler, 1909), *Ukde* öyküler (1909), *İnhizam* (Roman, *Servet-i Fünun* dergisinde (1909 1910), *Kadın Ruhu* (roman, *Tanin* gazetesinde, 1910), *Siyah Gözler* (roman, 1911).

CEMGİL Adnan (İstanbul - 1909), Yazar, çevirmen. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü (1934) bitirdi. Ankara Musiki Öğretmen Okulu, Erkek Teknik Öğretmen Okulu, Ankara Atatürk Lisesi'nde 19 yıl kadar sosyoloji ve felsefe öğretmenliği yaptı. 4 Aralık 1945'de *«Tan»* ve *«Yeni Dünya»* gazeteleri, o zamanki yönetimin işareti ile sağcılar tarafından saldırıya uğrayınca, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in buyruğuyle Bakanlık emrine alındı. Danıştayda açtığı davayı kazandı (1946), yeniden öğretmenliğe döndü. 1946'da Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer getirilince, Bakanlığa aşırı sağcılar egemen oldu. Adnan Cemgil, öğretmenlikten ayrılma zorunda bırakıldı. Bir süre fıkra yazarlığı ve gazetecilik yaptı. 1950'de Demokrat Parti hükûmetinin Kore Savaşına katılma kararına karşı çıktıkları için, **Türk Barışseverler Derneği**'nin öbür kurucu ve üyeleriyle birlikte, Ankara Garnizon Komutanlığı 2 Nolu Askeri Mahkemesince, Türk Ceza Yasasının 161'inci maddesi gereğince 15 ay hapis cezasına çarptırıldı. 1962'den 1971'de kapatılıncaya değin Türkiye İşçi Partisi'nin üyesi olarak siyasal yaşama katıldı. 4 Temmuz 1965'te TİP Genel Yönetim Kurulu üyesi olarak bulunduğu Bursa İl Kongresi sonunda, kışkırtılan Adalet Partili saldırganların Ad-

Adnan Cemgil

nan Cemgil,. Cemal Hakkı Selek, Ali Karcı'yı öldürme girişimi, son anda bir subayın araya girmesi sonucu önlenebilmiştir. Adnan Cemgil ve arkadaşları, linçten ağır yaralarla kurtulmuşlardır.

Adnan Cemgil, yazarlığa, *«Yeni Adam»* dergisinde başlamıştı (1936-1938). 1 Ocak 1941 15 Mart 1944 tarihleri arasında, 43 sayı yayınlanan *«Yurt ve Dünya»* dergisinin başlıca yöneticilerinden biri idi. Kısa sürelerle *«Tan»*, *«Cumhuriyet»*, *«Yeni Ortam»* gazetelerinde fıkra ve yazıları yayınlandı. Ankara'da 13 sayı çıkabilen sosyalist *«24 Saat»* adlı günlük gazetenin yöneticisi de oydu (1946). 1961'de eşi Nazife Cemgil ile birlikte *Evren Ansiklopedisi*'ni çıkardı. 12 kadar çeviri kitabı arasında Romain Rolland'nın on ciltlik Jean - Christophe'un ilk dört cildi ile, Diderot'nun önemli yapıtlarından *«Rameau'nun Yeğeni»*, *«Felsefe Konuşmaları»* ve A. Gramsci'nin *«Felsefe ve Politika Sorunları»* vardır.

CEMGİL Sinan (İstanbul - 1944 / Nurhak dağları - 1971). Eylem adamı. Orta öğrenimini İstanbul'da İtalyan ve Pendik liselerinde tamamladıktan sonra Ankara Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde oku-

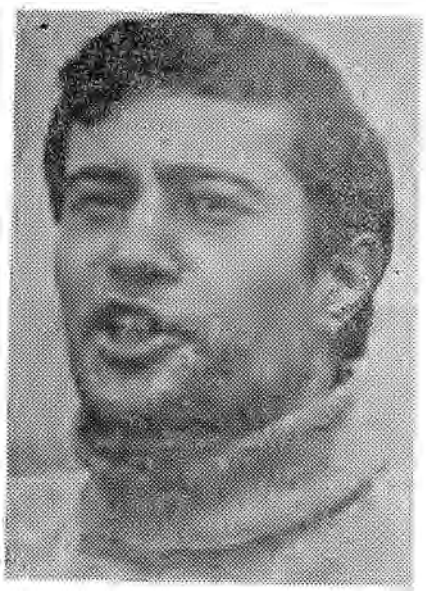

Sinan Cemgil

du. Öğrencilik döneminde Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyalist Fikir Klübü'ne başkanlık etti. 1965'ten sonra öğrenci hareketlerine katıldı. Anti - emperyalist nitelikli gösterilere önderlik edenler arasında yer aldı. Okuduğu Üniversitede yönetime karşı işgal eylemleri nedeniyle tutuklandı. Dava sonunda serbest bırakıldı. 1971, 12 mart döneminde, Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) yöneticilerinden olduğu gerekçesiyle, bu kuruluşa katılanlar hakkında açılan davada adı geçti. Duruşmalarda belirtildiği üzere, Adıyaman yöresinde Nurhak dağlarında, kolluk kuvvetleri tarafından kuşatılarak Alparslan Özdoğan ve Kadir Manga ile birlikte öldürüldü.

Cenab Şehabettin (Manastır 1870 / İstanbul 1934) Şair, yazar. Babası Binbaşı Şahabettin beyin ölümü üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. İlk öğrenimini Tophane'deki Mekteb-i Fevziye'de, orta öğrenimini Eyüp ve Gülhane askeri rüştiyelerinde, yüksek öğrenimini Askeri Tıbbiye Mektebi'nde tamamladı (1889). Dört yıl Paris'te ihtisas yaptıktan sonra yurda dönerek Mersin, Rodos ve Cidde'de karantina doktorluğu, sıhhiye müfettişliği görevlerinde bulundu. 1914 te Osmanlı Edebiyat Tarihi Müderrisi olarak girdiği Edebiyat Fakültesi'nden Rıza Tevfik ve Ali Kemal'le birlikte istifa zorunda bırakıldı. (20 Eylül 1922)

Cenab Şehabettin'in ilk şiiri, «*Saadet*» gazetesinde yayımlanan (3 aralık 1885) bir gazeldir. Bu döneminde Muallim Naci'yi taklit etmiş, Abdülhak Hamid ve Recaizadenin etkisinde kalmıştır. Fransa'da bulunduğu 4 yıl Verlaine ve Mallarméyi okumuş, «*Hazine-i Fünun*» dergisinde yayımladığı 20 şiirde yeni biçimler aramış, bu şiirleri Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret övgüyle karşılamışlardır. «*Mektep*» dergisinde yayımlanan «ağlasam» redifli şiiriin Fikret'in «tanzim» etmesi edebiyat çevrelerinde adı üzerinde yankı uyanmasına yol açmıştır. «*Servet-i Fünun*»cularla birleştiği bu dönemde dergide 47 şiir 11 makale ve Haç Yolunda adıyle gezi notları yayımlamış, Edebiyat-ı Cedide akımının benimsediği ilkelerin savunucusu olmuştur.

Mütareke yıllarında, Ali Kemal'in «*Peyam*» gazetesinde Kurtuluş Savaşı bilincine ve Anadoludaki harekete karşı yazılar yazması edebiyat ve Darülfünun çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Belli bir incelik ve duyarlığın şiirlerini yazmayı başaran şair Osmanlı dil, beğeni ve dünya görüşünün yarattığı karşıdevrimci tutumla dilin arınması yolundaki çalışmaları benimseyen edebiyat adamlarının karşısına çıkmıştır. Ali Canip,

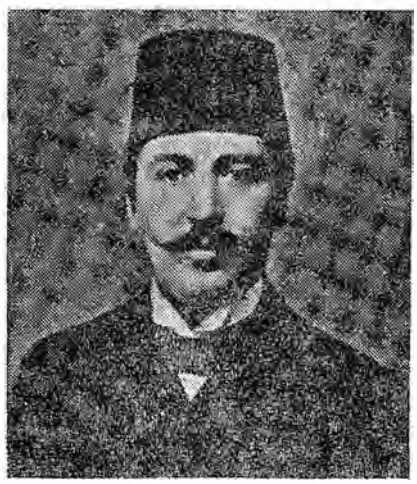

Cenab Şehabettin

Ruşen Eşref, Fuat (Köprülü) ile yaptığı tartışmalarda Arapça ve Farsçayı savunmuş, Türkçülük akımını «işittiğim ve bildiğim tarihi yalanların en büyüğü budur» diye nitelemiştir.

1908'den 1927'ye kadar «*Servet-i Fünun*» dergisinde 85 şiir ve edebiyat yazısı yayımlayan Cenab Şehabettin, Cumhuriyet'ten sonra büyük bir dönüş yapmış, «*Cumhuriyet*» gazetesinde yayımladığı bir yazıda (16-19 mayıs 1933) «mazi ahtopotunun kollarından ruhlarını kurtaramayanların inkılâbın yüksekliğini kavrayamayacakları»nı ileri sürmüştür.

Yapıtları: Hac Yolunda (1909-1925). *Yalan* (oyun, 1911), *Evrak-ı Eyyam* (makaleler, 1915), *Körebe* (oyun, 1917), *Nesr-i Harp, Nesr-i Sulh ve Tiryaki Sözleri* (makaleler, özdeyişler, 1918), *Avrupa Mektupları* (1919).

CENAB ŞEHABETTİN'den bir şiir

BELDE-İ MÂZİ

Hâlin yed-i gadrinde birer hasta esiriz,
Vîrâne-i mâzîyi gelin seyredelim biz:
Bir muhtazir ürkütmemek ister gibi

Bir ses bize gelmez ne gökünden, ne yerinden;
Ye'sinde gerilmiş bu yıkık belde-i kahrın
Damlar sesi ancak o güzel çeşmelerinden.

Dalgın düşünür her kapının taş eşiğinde
Gül yüzleri tül örtülü —Bedbaht kadınlar—.
Bir fırtına saklar gibi şehrin yüreğinde
Her yerde sükûtun o hazin tınneti çınlar

Kuşlar gibi kızlar burada şarkı okurdu,
Âh eski hayât, eski sürûr, eski tarablar!
Her ev, bugün etrâfı susan bir gece yurdu
Her pencerede bahtımızın bir yüzü ağlar.

Ümmîdi boşalmış kafadır mescide kubbe,
Bir kaim-i gamdır sokak üstünde —minâre—.
Küskün medeniyyet bize, kırgın bize —Kâ'be—
Hiç bir güneş etmez bu siyah arzı inâre

Kâşâne-i Hak, beyt-i adâlet, der-i insâf
Kuvvetle ezilmiş de birer külçe kül olmuş
Kül rengi dumanlarla somurtur bütün etrâf
Sisten boğulan şehrin uzun yolları solmuş!

Güller kurumuş, son kuş uzaklaşmış ufuktan,
Sönmüş hep ocaklar ve hep ölmüş kelebekler!
Sorsam şu uçuk yüzlü ve yaş gözlü çocuktan
Âtîden acelî elleri Löğründe ne bekler..

Hâlin yed-i gadrinde birer hasta esîriz;
Vîrâne-i mâzîyi gelin seyredelim biz.

Cento (Central Treaty Organisation: Merkezî Andlaşma Teşkilâtı).

Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere arasında kurulan askerî paktın adıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin destekleme taahhüdü vardır.

Cento, Yakındoğu ülkelerindeki ilerici devrimci siyasal hareketleri bastırmak ve Sovyetler Birliği'nin güneyinde bir «sağlık kordonu» oluşturmak amacıyla kuruldu. İlk önce Türkiye ile Irak Krallığı arasında karşılıklı işbirliği andlaşması imzalandı (24.2.1955). Bu andlaşmanın bölgenin güvenlik barışıyla ilgili devletlere açık olduğu ilân edildi. İngiltere (5.4.1955), Pakistan (23.9.1955) ve İran (3.11.1955) bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Böylece Bağdat Paktı'nın kurulmuş olduğu ilân edildi (21.11.1955).

Amerika Birleşik Devletleri Bağdat Paktı'na başlangıçta «gözlemci» üye olarak katıldı. O zamanki adı METO (Middle East Treaty Organisation) olan askerî pakt, NATO'nun bir uzantısı olarak, Eisonhower Doktrininin uygulama alanındaki bir yansıması biçiminde oluşturulmuştu. Arap ülkelerindeki gerici rejimlerin birer birer yıkılması, Süveyş bunalımı (1956) ve Mısır'ın Arap dünyasındaki ilerici hareketin önderi olarak bu pakta karşı aldığı açık tavır, METO'nun önemini azalttı. Temmuz İhtilâli ile krallığın devrilmesinden sonra Irak paktan çekildi (1958). Bunun üzerine üye devletler bir deklarasyon yayınlayarak paktın süreceğini bildirdiler (28.7.1958). Amerika Birleşik Devletleri asıl üye olarak pakta katıldı. «Güvenlik ve Savunma için karşılıklı işbirliği andlaşması» ABD-İran-Pakistan ve Türkiye arasında imzalandı. Irak pakt ile bağlantıyı tamamiyle kesti (24.3.1959). Bundan sonra paktın merkezi Ankara'ya taşındı ve adı CENTO oldu (19.8.1959).

Ortadoğu'da emperyalizmin bekçiliğini ve gerici rejimlerin muhafızlığını üstlenen CENTO, Pakistan'da Ziya Ül Hak rejiminin kurulması ve İran'da Şahın devrilmesinden sonra (1979) yeni yönetimin bu paktan çıkması üzerine tamamiyle dağıldı

CENTO, NATO gibi askerî nitelikte bir pakt olmaktan çok, üye ülkeler arasında ekonomik - yardımlaşma örgütü (RCD) niteliğinde gelişti. CENTO'nun kuruluş amacına erişememesi, sosyalizme ve dünya devrimci hareketine karşı Yakın Doğu ülkelerinde kurulmak istenen barajların uzun ömürlü olamayacağını kanıtladı.

(E.K.B.)

Ceride-i Havadis. Türkiye'de çıkan ilk özel siyasal gazete. William Churchill adlı İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tarafından kuruldu. Dört yapraktan oluşan ilk sayısı 1 Ağustos 1840da (1 cemaziyelâhir 1256) da çıktı. Önce on günde bir, sonra haftalık olarak yayımlandı. 1864 yılına kadar 212 sayı çıktı. Kurucusu Churchill, ilk sayısının giriş yazısında, «*Takvim-i Vakayi*»nin resmî gazete olması nedeniyle özel bir gazeteye gereksinme olduğuna değinmiş, *Ceride-i Havadis*'in iç ve dış, yararlı olaylar, eğitim, sanayi ve ticarete ilişkin haberler verilmesini amaçladığını belirtmiştir. Gazetenin temel amacı Osmanlının batılılaşmasına yardımcı olmaktır. Kimi İngiliz gazeteleri tarafından yönetmeni Churchill'in Kırım Harbini izlemeye gönderilmesinden yararlanarak verdiği haberlerle kamuoyunun ilgisini çekmiş ve satışını arttırmıştır. Bu evresinde hükümetten para yardımı gördüğü için yarı resmi duruma gelen *Ceride-i Havadis*'te haftada bir iki kez «Ruzname» adiyle bir yapraklık ekler verilmeye başlanmıştır. Kurucusu William Churchill'in ölümünden sonra oğlu Alfred Churchill, daha sonra Josephe Mataies tarafından yayımı sürdürülmüştür. Gazetenin yazı kadrosunda Ahmet Zarifi, Emin Fredevsi, Sait Paşa, Mehmet Süreyya, şair İsmet v.b. lerin yanısıra Ahmet Rasim gibi ünlü kalemler de yer almıştır.

CEYHUN Demirtaş (Adana - 1934) Hikâyeci ve romancı. Adana Erkek Lisesi'nde okuduktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi (1959). Bir süre Adana Belediyesi'nde, Mimarlar Odası'nda

Demirtaş Ceyhun

(Genel Yazman), Ankara Belediyesi'nde ve serbest olarak (Mimarlık, kitapçılık) çalıştı. *Politika* gazetesi genel yayın müdürlüğü yaptı (1976). Daha sonra yaşamını yazarlıkla sürdürmeye başladı (1977). İlk hikâye ve yazıları *Mavi* ve *Yeni Ufuklar* dergilerinde yayımlandı (1955). *Tanrıgillerden Biri* (1961) adı altında topladığı ilk hikâyelerinde bireyin yakın çevreyle çatışmalarını, cinsel ve ruhsal bunalımları işler. Daha sonraki hikâyelerinde toplumsal gerçeklere ağırlık vererek bilinçli bir gözlemcilikle siyasal ve iktisadi değişim ve çalkantıları anlattı. Ülkemizin tarihsel ve toplumbilimsel ayrıştırmalarını yaptığı *Haç'lı Emperyalizm* (1967), *Yağma Edilen Türkiye* (1968) ve *Yeni Bir Dev* (1977) adlı bilimsel çalışmaları, hikâyeciliğinin ve romancılığının bilimsel temelini oluşturan düşüncelerin ürünüdür. Dilinin yalınlığı ve konuşmalara önem vermesi, olayları aktarırken betimleme, eğretileme ve mecazdan olabildiğince kaçınması anlatımına hareketlilik bir anlamda destansılık verir. Ne var ki bu özellik zaman zaman akıcılığın azalmasına ve «söz uzamasına» yol açar. Son çalışmalarında çarpık kentleşmenin getirdiği çelişkileri keskin karşıtlıklarla anlatmaya önem verdiği görülmektedir. Kendine özgü bir toplumcu - gerçekçi anlayışı yazın dünyamıza getiren Ceyhunun bu ayrık durumu gün geçtikçe belirginleşmektedir.

Öykülerini *Sansaryan Hanı* (1967), *Çamasan* (1972), (1973 Sait Faik Hikâye Armağanı), *Apartman* (1974), (1975 TDK Hikâye Ödülü) adlı kitaplarda topladı. *Asya* (1970), (TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışması Başarı Ödülü) ve *Yağmur Sıcağı* (1976) adlı iki romanı vardır: *Ada'nın Kuşu* (1975) çocuk masalından sonra çocukları konu alan *Avşa'lı Çocuk* (1979) (öyküler) yapıtı yayımlandı. Mart 1979'dan bu yana *Edebiyat Cephesi* adlı onbeş günlük dergiyi yönetmekte olan Ceyhun'un daha önce *Pazar Postası, Yelken, Salkım, Ataç, Ant, Yansıma* gibi dergilerde meslek dergilerinde (mimarlık), çeşitli gazetelerde ve üyesi bulunduğu TİP'in yayın organlarında yazıları yayımlanmıştır.

Eray Canberk

Ceza Yasası, Türk Ceza hukukunda ceza kurallarını taşıyan temel yasa Türk Ceza Yasası'dır. 765 sayılı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul tarihi 13 Mart 1926, yürürlüğe giriş tarihi 1 Temmuz 1926 olan bu yasa, 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasası'na çevrilerek alınmış ve yürürlüğe konmuştur. İtalya'da Adalet Bakanı Zanardelli tarafından Meclise getirilmiş olması dolayısıyla (Zanardel kanunu) olarak da adlandırılan kaynak yasa, dönemi ve zamanı itibariyle, ileri bir zihniyet taşıyan, tekniği kuvvetli ve demok-

ratik ilkelere bağlı içeriğe sahipti.

Ancak bu yasa çevrilip alınırken, aslına tam bir sadakat gösterilmemiş, bazı çeviri yanlışları yapılmış ve 1274 (1858) tarihli Ceza Kanunnamei Hümayunundan dahi bazı hükümler alınmıştır. Özellikle bu hükümlerin uygulamada uyumsuzluk yarattığı görüldüğünden, çıkarılan bazı değişiklik yasaları kaynak yasanın alınmayan hükümlerinden bir kısmını da sonradan metne nakletmiştir.

İtalyada 1930'da faşist rejim yeni bir ceza yasası vücuda getirerek Zanardelli yasası ortadan kaldırılınca, bu defa Türkiye'de yapılan yasa değişikliklerinde yeni İtalyan ceza yasası esas alınmış ve böylece esasında demokratik olan Türk Ceza Yasası, bazı kurumları ve hükümleri itibariyle, otoriter totaliter kimlik kazanmıştır.

Türk Ceza Yasası, 1926 yılından bu yana bir çok değişiklikler geçirmiş ve bunlardan en önemlileri 2275, 3038, 6123 ve 1490 sayılı yasalarla olmuştur. Şimdiye kadar yasanın 400'e yakın maddesi değiştirilmiştir.

Yasanın tekniği ve sistematiği yerindedir: Esaslar, Cürümler, Kabahatlar başlıklarını taşıyan üç kitaba ayrılan yasanın birinci kitabı genel suç teorisini, ikinci ve üçüncü kitapları ise suç ve cezaları içermektedir. Suçlar bap'lar ve fasıllar içinde, nitelik olarak birbirine yakın olan suçlar aynı bap ve fasılda toplanmış bulunmaktadır.

Ceza yasasının, çağdışı sayılması gereken birçok maddesinin olduğu gibi bırakılmasına karşın, özellikle «devletin şahsiyetine karşı işlenen cürümler» bölümünde yer alan hükümlerin öngördüğü cezalar arttırılmıştır. İtalyan Ceza Yasası'nın 1944'ten sonra demokratik ilkeler yönünde değiştirilmesi örnek alınarak, ceza yasasının, 1961 Anayasasına göre yeniden değerlendirilememesi derin toplumsal acılara yol açmaktadır.

(E.K.B.)

Chester Projesi. Batılı emperyalistler, Osmanlı devletinin ekonomisini Düyunu Umumiye (Borçlar Yönetimi) yoluyla denetim altına aldıktan sonra, Orta Doğu'ya yerleşme planlarını geliştirmektedirler. Bağdat Demiryolunun yapımı konusu bunun somut örneğidir. İngilizler, Almanlar, Ruslar ve Fransızlar arasında savaşıma yol açan sorun, «imtiyaz»ın Almanya'ya verilmesinden sonra imzalanan antlaşmalar dolayısıyla, Osmanlı devletinin batıya bağımlılığını artıran etkenlerden biri olmuştur. Bu dönemde kapitalizmin önderliğinde hazırlanan Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler de gelişmektedir. 1829'da ilk ticaret antlaşmasının imzalanmasından iki yıl sonra İzmir'de ilk Amerikan konsolosluğu açılmış, 1843'te İstanbula ilk Amerikan elçisi gelmiş, 1867'de ilk Osmanlı elçisi ABD'ne gitmiştir. 1831-1902 arasında Osmanlı Devleti ülkesinde açılan Amerikan konsolosluklarının sayısı 43'tür. ABD, ülkeyi sömürülmeye elverişli bulduğundan, ilişkilerini sıklaştırıp genişletmekte.

1901'de U.S.S. Kentucky gemisiyle İstanbul'a gelen Amiral Colby M. Chester, kimi Ermeni liderlerinin salık vermesiyle Doğu Anadolu bölgesinde (o dönemin terimiyle Ermenistanda) demiryolu yapımı imtiyazı edinmenin kârlı bir iş olacağı kanısına varmıştır. 1907'de oğlu Arthur Chester'la Arthur Moore ve H. Davenport adlı iki Amerikalı Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da bir çeşit keşif gezisi yapıp ülkelerine dönerler; iş çevreleriyle konunun mali yönünü görüşürler. 1908'de yeniden İstanbul'a gelen Arthur Chester, demiryolu imtiyazı sağlamak üzere birtakım ön girişimlerde bulunduktan sonra yeni bir keşif gezisine çıkar. Ertesi yıl (1909) Osmanlı Meclis-i Mebusanı önerilen projeyi görüşmeye başlamıştır.

Projenin amacı, ilk bakışta Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'yu demiryoluna kavuşturmaktır. Ancak, Bağdat Demiryolu savaşımının hemen ardından ve Irak Petrolleri hisselerinin İngiliz, Fransız, Alman sermayesince paylaşıldığı bir dönemde ortaya atılan bu tasarı, Dr. Pastırmacıyan Noradongiyan, nâzır Hallaçyan gibi Ermeni ilerigelenleri ile Ermeni sermayecileri tarafından desteklenmekte: bir yandan Amerikan emperyalizmi çıkarlarına hizmet ederken bir yandan da bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasına giden yolda önemli bir adım olmaktadır.

1909'da Meclis-i Mebusan, Dr Pastırmacıyanın bir önerisini benimseyerek Sivas Irak arasında yapılacak demiryolu için en uygun koşulları öneren ortaklıkla anlaşma açtığı açık artırmayı, yine Dr. Pastırmacıyanın girişimiyle Chester'ın firması kazanır. Sadrazam Hakkı Paşanın da aralarında bulunduğu geniş bir kesimin muhalefetiyle karşılanan bu açık artırmadan sonra Meclis-i Mebusanın ilgili kurulu 900 millik yeni bir imtiyaz vermekten çekinmez.

Bu gelişmelerden sonra Chester, ABD'de «Osmanlı - Amerikan Kalkınma Şirketi» adıyla 600 bin dolar sermayeli bir ortaklık kurar. ABD Dışişleri Bakanı Knox da Washingtondaki Osmanlı Maslahatgüzarına yazdığı mektupta projeyi desteklediklerini bildirir (1910). Uzun savaşımlardan sonra Bağdat Demiryolu yapımı imtiyazını elde etmiş bulunan Almanya ise Chester projesini uygulattırmamak için girişimlerde bulunmakta; İngiltere ve Fransa'dan da destek almaya çalışmaktadır. ABD ise, elçilikleri aracılığıyla, Avrupa ülkelerinde yatırımlarının desteklenmesini istemiştir. Bu arada Washington ile İstanbul arasındaki diplomatik trafik de yoğunlaşmıştır. Olağanüstü temsil yetkilileriyle İstanbula gelen ABD Dışişleri Bakan Yardımcılarından Wilson, Sadrazamdan Akdeniz kıyı kuşağına yönelerek Yumurtalık'a ulaşacak ek demiryolu hatlarının imtiyazını da ister; bir de «vaad»de bulunur: Osmanlı devleti mahkeme ve hapishanelerinde reform yaptıktan sonra, ABD, uyguladığı adli kapitülasyonları kaldıracaktır.

Birçok çevrenin karşı çıkmasına karşın tasarı, 1911de yeniden Meclis-i Mebusan gündemine alınır. Bu sıralarda, dağılmaya yüztutan Osmanlı Amerikan Şirketi'nin imtiyazı sağlamak üzere yatırdığı 88 bin dolarlık önödenceyi (depozitoyu) çekmek istediğini öğrenen ABD yetkilileri, ortaklığın bu girişimini engellemek isterler. Ancak, Meclis'te görüşmeler sürerken, Amerikan elçisi şirketin imtiyaz isteminden vazgeçtiğini bildirir. Araya Birinci Dünya Savaşı girince Chester projesi konusu küllenir.

Kurtuluş Savaşından sonra Chester projesi üzerindeki küller eşelenir. Ankara Antlaşması'na göre Musul ve çevresi TBMM Hükümeti sınırları içinde kaldığından, bu kez proje daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Türkiye'ye özel ilgi gösteren, tütün ve petrol kaynakları yönünden Yakın Doğu'da çıkarlar sağlamayı planlayan, bu arada Türkiye'yi manda altına alma girişimlerinde bulunan ABD, projeyi canlandırırken Lozan'da süregiden barış görüşmelerini de bir koz olarak kullanmaktadır. Oysa, Fransa ve İngiltere'nin görüşmeler sırasında pek çok engel çıkarmasının, Chester projesinin Türkiye hükümetince uygun karşılanmasından kaynaklandığı öne sürülmüştür. Lozan'da Türkiye'yi temsil eden İnönü, sonradan bu ilişkiye değinerek, «Amerika'dan gelen iki serserinin Chester Projesi adı altında Anadolu'nun yarısından fazlasını kapsayan bir imtiyazı elde etmeleri sonucu Lozan'da karşımıza çıkan güçlükleri size anlattım mı? Bu imtiyaz konferansın geri kalması, yeni bir savaşın çıkması eşiğine kadar bizi getirdi,» diyecektir. Buna karşılık projenin «Musul konusundaki İngiliz isteklerine karşı bir denge sağlamak için» kabul edildiği yolunda bir görüş de vardır (Tevfik Çavdar: *Osmanlıların yarı-Sömürge Oluşu*, 1970; s. 156).

TBMM'de uzun süren tartışmalardan sonra 19 Nisan 1922'de Osmanlı - Amerikan Kalkınma Şirketi'nin temsilcileri Chester ve Kennedy'ye verilen imtiyaz, 99 yıl sürelidir. Şirket bu imtiyaz karşılığında demiryollarını ve bunlarla ilgili istasyon, liman, köprü vb. ni yapıp işletebileceği gibi demiryolunun iki yanında kalan yirmişer kilometrelik alandaki tüm madenleri de işletecektir. «Maden» sözcüğünün kapsamına petrol kaynakları da girmekte; şirketin boru hatları döşeyebileceği de anlaşmada yer almaktadır. Şirkete geniş ölçüde vergi bağışıklığı tanınmakta; demiryolu ve maden işletmesin-

den sağlanacak gelirin —amortisman, ihtiyatlar ve aksiyonerlere yüzde 12 kâr payı düşüldükten sonra kalacak— yüzde 30'u Türkiye'nin hissesine kalmaktadır. Anlaşma, şirketin beş ay içerisinde bir Türk anonim şirketine dönüştürülmesi, haberleşmelerin Türkçe yapılması gibi koşullar da taşımaktadır. 99 yıl sonra şirket, yaptığı demiryolları ile eklerini Türkiye'ye devredecektir.

Chester Projesi, bilinen zengin petrol yataklarının Türkiye sınırları dışında kalmasından sonra uygulamaya geçirilmez. İmtiyaz, birtakım yabancı sermayeciler arasında el değiştirdikten sonra artık çekiciliğini yitiren bir yatırım olur ve unutulur. Bunda 1930'larda patlak veren Dünya Ekonomik Bunalımının da etkisi vardır.

Projeyi savunanlar, ABD'nin Türkiye'yi kalkındırmak gibi «hayırsever», «idealist» amaçlarla bu girişimde bulunduğunu ve ülkenin kısa sürede bayındırlık yapıtlarına kavuşacağını öne sürmüşlerdir Gerçekte Amerikalı yazar E. Mead Earlein deyişiyle «Bağdat Demiryolu imparatorluk Türkiye'sinin gelirlerini ipotek etmişti. Chester İmtiyazı ise Milliyetçi Türkiye'nin doğal kaynaklarını ipotek ediyordu.»

Alpay Kabacalı

CİHAN Ali Faik (Fındıklı, Meyvalı Köyü - 1926). Yazar, hukukçu. Yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1949 - 50). Bir süre İstanbul'da İşçi Sigortaları Kurumu'nda müfettişlik ettikten sonra yargıçlık mesleğine geçti. Ovacık, Alucra ve Akçaabat'ta görev yaptı. 1965'te yayımladığı *«Sosyalist Türkiye»* adlı yapıtı toplatılınca Yüksek Hakimler Kurulu kararı ile işinden uzaklaştırıldı (1966). Daha sonra Trabzon Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanarak 7,5 yıl ağır hapis 5 yıl sürgün cezasına hüküm giymişse de karar Yargıtay Ceza Kurulu'nda bozulmuş ve «işçi sınıfının da serbest ve hür seçimle ve meşru yollardan parlamentoya girmeleri gerektiğini savunduğu» gerekçesiyle yeniden yargılanma sonucu beraat etmişti.

CİMCOZ Adalet (Çanakkale - 1910 / İstanbul - 1970). Filim sözlendirme sanatçısı ve çevirmen. Orta öğrenimini Almanya'da yaptı. Ağabeyi Ferdi Tayfur'un da etkisiyle yabancı filmlerin Türkçeleştirilmesinde çalışmaya başladı. İlk kez *King-Kong*'un Türkçeleştirilmesine katıldı. Uzun süre yabancı filmlerde baş rol oynayan kadın oyuncuları seslendirdi. 1950 yılında *Çete* filminde Neriman Köksal'ı seslendirdikten sonra, yerli filmlerin hemen bütün ünlü yıldızlarını (özellikle Türkân Şoray'ı) seslendirdi. İstanbul'da Maya Sanat Galerisi'ni kurup yöneten Cimcoz *«Yeditepe»*, *«Varlık»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Ataç»*, *«Oyun»* dergilerinde şiir, öykü, tiyatro konularında yazılar yazdı. Bertold Brecht'in, Franz Kafka'nın önemli yapıtlarını dilimize çevirdi *Sezuan'ın İyi İnsanı*, *Galile*, *Bay Puntila ile Uşağı Matti* adlı oyunları ve öyküleriyle Brecht'i tanıttı. Kafka'nın *«Milena'ya Mektuplar»* çevirisiyle «Türk Dil Kurumu 1962 yılı Çeviri Ödülü»nü kazandı.

(R.T.)

Cizye (Baş vergisi). Dini niteliği olan önemli bir vergi türü. Müslüman ülkelerde gayr-i müslim uyruklulardan korunmaları ve askeri hizmetler karşılığı alınırdı. Osmanlı ülkesinde 14-75 yaş grubu arasından sağlam erkek gayri müslimlerden alınan cizye vergisi Devletin önemli bir gelir kaynağıydı. Osmanlıların böylesine büyük ve sürekli vergi kaynağından verimli bir şekilde yararlanabilmek amacıyla gayr-i müslim uyrukluların üzerine dini baskı yapmadıkları söylenebilir. Çünkü, müslümanlığı kabul eden bir gayr-i müslim cizye vergisinden bağışık olurdu. Cizye vergisini ödeyen Osmanlı Devleti uyruğundaki müslüman olmayan halk bunun karşılığı yönetimin tam bir koruyuculuğu altında din, dil, gelenek, ticaret, sanat ve tüm yönleriyle günlük yaşantılarını özgürce sürdürürlerdi. Bu yüzden Osmanlı yönetimindeki müslüman olmayan reayanın diğer kesime göre gelişme gösterdiği Anadolu iktisadi ve sosyal bakımdan çalkalanırken müslüman olmayanların çoğunlukta bulunduğu Rumeli bölgesinde XIX. yüzyılın başlarına değin bu tür olaylara rastlanmadığı gözlenmektedir. Cizye'nin tarh (vergi koyma) ve taksiminde Tanzimat dönemine değin herhangi bir değişiklik yapılmadı. Buna karşılık zaman zaman cizyenin toplanmasında bazı değişiklikler yapıldı. Cizye vergilendirilmesinde yükümlü bulunan zimmilerin (gayr-i müslimlerin) parasal güçlerine göre üç sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Zenginden 30, orta halli'den 20, fakirden 10 akçe alınırdı.

Cizye hakkında önemli iyileştirme Köprülüzâde Mustafa Paşa zamanında yapıldı. Cizye yine eskiden olduğu gibi alâ (yüksek), evsad (orta) ve edna (düşük) olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştı. Yüksek'den 48, orta'dan 24, düşük'den 12 dirhem gümüş alınması kararlaştırılmıştı. Bunun yanında ülkenin her yerinde eşit şekilde toplanması düzene bağlandı. En büyük reform bu konuda cizyenin toplanması yönteminde yapıldı. O zamana değin yerel bir şekilde toplanan cizye vergisinde çeşitli yolsuzluklar yapılmakda bu yüzden şikâyetler ortaya çıkmaktaydı. Vergi yükümlüleri düzenli bir şekilde saptanamadığından gerçek vergi yükümlüleri olarak belirlenemiyordu. Devletin vergi kaybını önlemek amacıyla yeni düzenlemeye gidildi. Öncelikle vergi cibâyetinin (vergi toplanmasının) tek elde toplanması sağlanarak cizye muhassıllığı (tahsildarlık) tarafından yükümlülerin eline verilmek üzere cizye senetleri çıkarıldı. Her yıl için renkleri değişen cizye senetleri yüksek, orta, düşük şeklinde mühürlenerek yükümlülere dağıtımı sağlandı. Cizyenin toplanması işi, yerel kurumlardan alınarak doğrudan Devlet tarafından atanan cizyedarlara verildi. İlgili görevliler tarafından «Cizye Muhasebesi Kaleminde» hazırlanan cizye senetleri bohçalara konularak ağızları mühürlenirdi. Onbeş milyon civarında cizye seneti görevli cizyedarlara teslim edildikten sonra cizyenin toplanacağı yerlere cizyedarlar aracılığı ile getirilerek cizye bohçaları (paket) hicri yılbaşı olan Muharrem ayında muhakemelerde açılarak yükümlülere dağıtılırdı. Muharrem ayı gelmeden cizye bohçalarının açılması kesinlikle yasaktı. Cizye vergisi Muharrem ayını izleyen üç ay içinde cizyedarlar tarafından toplanması zorunluluğu vardı. Ne var ki Osmanlı Devleti her yönden gerilemeye ve para sıkıntısı kendini göstermeğe başlayınca zamansız cizye toplama girişimleri yüzünden gayr-i müslim reaya'nın başka yerlere göç ettikleri görüldü.

Bilindiği üzere cizye hiçbir zaman timar ve zeamet sahiplerinin eline bırakılmayarak cizyedarlar tarafından doğrudan hazine adına toplanmasına rağmen görevlilerin hazine aleyhine çalıştıkları ve hazinenin para darlığı çekmesi yüzünden iltizâm yöntemine baş vuruldu. Cizyenin toplanması öncelikle baş mültezime bırakıldı. Bu da kendi tarafından seçilen yüz seksene varan tahsildarlarını ülkenin her tarafına vergi toplamak için yollardı. Cizye senedi her vergi bölgesi için belirli bir ölçüde hesaplanırdı. Kural olarak reaya bir cizye bölgesinde azalıp çoğalsada belirlenen cizye miktarı değişmezdi. Cizye bohçasını alarak görevli oldukları yerlere giden cizye tahsildarları prim almak amacıyla yükümlülüğü olmayan reaya'ya bile zorla cizye senedi verirlerdi. Buna karşılık yükümlüler başka yerlerden ucuz cizye kâğıdı temin etmek suretiyle hileye başvururlardı.

Cizye'nin dağıtımı ve toplanması konusunda Mahmud II. döneminde yeniden yeni bir düzenlemeye gidilerek cizye gelirlerinde görülen düşüşün önüne geçilmeğe çalışılırdı. Ayrıca cizye toplayanların yaptıkları usulsüzlükleri ortadan kaldırmak için 1830 yılında bir kararnâme yayınlandı. Bu kararnâmenin içeriğine göre yükümlülerden cizye ile birlikte alınan mübaşiriye tahsildariye kefilleme ve kolcu hakkı gibi çeşitli isimler altında para alınması yasaklandı. Bunun üzerine cizye senetlerine bir miktar zam yapıldı. Devlet görevinde çalışan zimmiler cizye yükümlülüğünden korundukları gibi bazı bölgelerde oturan zimmilerde özel nedenler-

den ötürü vergi bağışıklığına sahiptirler. Cizye vergisi 1855 islâhat fermanıyla kaldırılarak yerine «bedel-i askeriye» vergisi kondu. 1908 ikinci meşrutiyeit döneminde gayr-i müslim uyruklular da askere alınmaya başlandığından cizye ile ilgili bütün uygulamalar ortadan kalkmış oldu.

Süreyya Şairgil

CIA: Kısaca «CIA» olarak anılan Amerika Birleşik Devletleri Merkezi Haberalma Örgütü'nün **(Central Intelligence Service)** Türkiye'nin çıkarlarına aykırı çalışmalar yaptığı ilk kez 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlük ortamından yararlanarak çıkarılan solcu yayın organları tarafından açıklandı. Bu açıklamalar başlangıçta sağcı basının saldırılarına hedef olduysa da ortaya konulan belgelerin yalanlanamaması nedeniyle kamuoyunun konuya ilgisi arttı ve giderek CIA'in Türkiye'deki eylemlerine ilişkin haber ve belgeler «orta yolcu» olarak bilinen gazete ve dergilerde de yer almaya, kitaplar yayımlanmaya başladı. Basında çıkan yazılarla konuya ilişkin kitaplar gözönüne alındığında CIA'in Türkiye'deki eylemleri şöyle özetlenebilir:

CIA, Türkiye'deki etkinliklerini, ülkenin ABD güdümüne girmeye yöneldiği 1951-53 yıllarında başlatır. Bu dönemde bilgi sağlama çalışmalarına ağırlık verilir. 27 Mayıs'tan sonra, ülkede siyasal ve toplumsal dinamizmin artmasına paralel olarak, CIA'in eylemleri hızlanır. Kendi kaynaklarında belirtildiğine göre, etkinlikleri iki yönlüdür: Bilgi sağlama (istihbarat), Psikolojik ve Ordu - dışı Dolaylı Savaş. «Psikolojik savaş kapsamına, propaganda, gençlik ve öğrenci örgütleri, iş ve işçi örgütleri (sendikalar), mesleki ve kültürel derneklerle siyasal partiler içinde yapılacak çalışmalar girer. Ordu-dışı Dolaylı Savaş çalışmaları arasında da yasak bölgelere sızma sabotaj, ekonomik savaş, kişileri rahatsız etme, ordu-dışı silâhlı güçlerle hava ve deniz yoluyla destek sağlanıa, silah verme ve eğitme vardır. Bu etkinliklerin örnekleri pek boldur: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) 1954 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan İşçi Eğitimi Projesi Anlaşmasının uygulanmasını üstlenmesinden sonraki eğitim çalışmaları; CIA'e bağlı bir kuruluş olan Uluslararası Petrol ve Kimya İşçileri Federasyonu (IFPCW) ve Asya-Amerika Özgür Çalışma Enstitüsü (AIFLD) ile kimi sendikacıların sıkı ilişkileri; bir CIA görevlisinin bir süre başında bulunduğu Türk-Amerikan Araştırma Merkezi'nin kimi üniversite öğretim üyeleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunması ve Amerikan - Türk Yardım Programı çerçevesinde burs alan öğretim üye yada görevlilerinin Amerikan Yardım Örgütüne bağlı uzmanlarca sınavdan, daha sonra da Amerikanlaştırma Enstitüsünde **(Institute of Americanization)** eğitimden geçirilmeleri, yurda döndükten sonra da Amerikan Yardım Örgütüyle ilişki kurmaya yöneltilmeleri; birtakım ABD görevlilerinin Türkiye'deki araştırma ve anketleri; Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı'nın (TMTF) CIA'e bağlı bir kuruluş olan Dünya Gençlik Birliği (WAY) aracılığıyla uzun süre dolaylı yoldan etkilenmesi; Devlet Planlama Teşkilâtı da içinde olmak üzere birçok resmi kuruluşa CIA ajanlarının sızdığının açıklanması; CIA'in 12 Mart dönemindeki eylemleriyle ilgili bilgi ve belgeler; son olarak Milli İstihbarat Teşkilâtı (MİT) İstihbarat Dairesi Başkan Yardımcısının ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde ateşe sıfatıyla çalışan ve olaydan sonra kaçan bir CIA ajanına askeri sırları verdiği gerekçesiyle 1978 ocağında tutuklanmasından sonra yaptığı, basında yer alan ve yalanlanmayan açıklamalar, vb.

Alpay Kabacalı

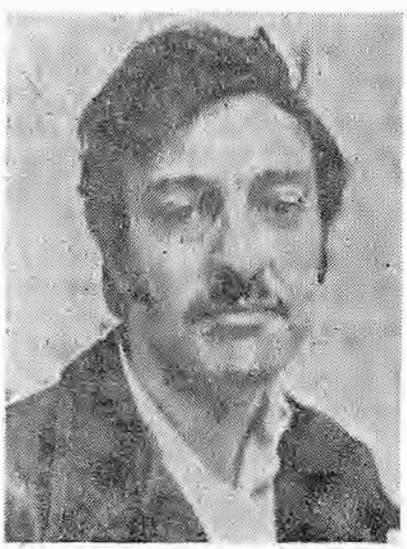

Tanju Cılızoğlu

CILIZOĞLU Tanju (Tokat - 1936). Gazeteci, yazar. Orta öğrenimini İstanbul Vefa Lisesinde tamamladıktan sonra *«Vatan»* gazetesinde çalışmaya başladı (1956). Sonra *«Şehir»*, *«Hergün»*, *«Tercüman»*, *«Yeni Gün»*, *«Akşam»* gazetelerinde muhabirlik, röportaj yazarlığı yaptı. *«Tiyatro 76»* dergisini çıkardı. Toplumsal sorunların ağır bastığı öyküler yazdı. Kitaplarından *Hoşt Amerika* (1968) dönemin anti-emperyalist direnç hareketlerinden kaynaklanan öykülerden oluşur. *Balyoz* (1974)'da ise 12 Mart dönemindeki tutuklanmasına ilişkin izlenimlerini işlemiştir. Bir öykü kitabı da *Memleketimden İnsan Hikâyeleri* (1972) adını taşır.

CLARA, Dr. Max (Almanya - 1899 / 1966) Ord. Profesör. Tıp eğitimini Almanya'da tamamlamıştır. Doku bilimi ve anatomi konularında çalışma yapan Dr. Clara, Faşist rejimle aktif işbirliği içinde bulunmuş ve o dönemde yapılan bazı çalışmalara aktif olarak katıldığı için 1945-1949 yıllarında Almanya'da görevlerinden alınmıştır. 1950'de İst. Ün Tıp Fak. Histoloji Kürsüsü'ne gelmiş ve burada çalıştığı 15 yıl içinde, 135 tane bilimsel çalışma yapmıştır.

(Dr. D. K.)

Comecon Sovyet Rusya ve öteki Doğu bloku ülkelerinin Marshall yardım plânına katılmayı reddetmeleri üzerine, batılı ülkelerin OEEC örgütlerine karşılık olarak 1949 yılında Moskovada COMECON (Counsil for Mutual Economic Aid - Karşılıklı ekonomik yardımlaşma konseyi) kuruldu. COMECON'un üyeleri Bulgaristan, Çekoslovakya, D. Almanya, Polonya, Romanya, Sovyet Rusya, Macaristan, Moğolistan Halk Cumhuriyeti; gözlemci üyeleri ise, K. Kore, K. Vietnam, Çin ve Küba'dır.

Klâsik karşılaştırmalı üstünlükler yasası kural olarak sosyalist düşüncede redde uğrarsa da, uluslararası ekonomik ilişkilerde işbölümü ve uzmanlaşma çabaları, sosyalist ekonomilerde de uygulamaya geçirildi. Sosyalist ekonomistlerden bir grup, ülkelerin en yüksek verimlilik katsaylarına sahib oldukları dallarda uzmanlaşma yoluyla dış ticaret yapmalarını önermiş; başka bir grup da sosyalist ülkelerarası ticaret açısından verimliliğin sadece tek bir ülke açısından değil, sosyalist ülkelerin bütünü göz önünde tutularak hesaplanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu arada karşılaştırmalı üstünlüğün statik olarak değil dinamik unsurları göz önünde tutarak belirlenmesi gereği üzerinde durulmuş ve dinamik faktörler olarak; üretim yapısı değişikliklerine göre dış alım ve satım konusu mallarda değişme eğilimi, işgücünün sosyalist ülkelerarası dağılımında eşitliğin sağlanması ve bu nedenlerle ülkelerarası gelişmişlik farkının zamanla azaltılması belirtilmiştir.

Lenin de özellikle Avrupa'daki ekonomik ve politik birleşmelerin emperyalizmin özelliklerinden olduğunu belirtmişti. Görülüyor ki, ekonomik entegrasyon fikri sosyalist düşünceden çıkmamış olsa bile, II. Dünya savaşını izleyen Avrupa'daki gelişim Doğu blokunda da ekonomik iş birlikleriyle sonuçlandı.

Bu gün dünya sanayi ürünleri dış ticaretinin 1/3'ünü temsil eden ve Doğu bloku «Ortak Pazarı» olarak nitelendirilen COMECON'un amaçları arasında ekonomilerin birbirlerine yaklaştırılmaları ekonomilerde rasyonelleşmenin gerçekleştirilmesi ve sınâî

lik, İnkılâpçılık. 1931 Kurultayı, Devletçilik ve Devrimcilik (İnkılâpçılık) ilkelerini de CHP tüzük ve programına aldı. Devletçilikle ilgili maddede, özel teşebbüsü esas alma, fakat gerektiğinde devlet müdahalesine olanak sağlama eğilimi, Programın diğer maddelerinde de kendini gösterdi. 1931 CHP programı, «normal sermayenin yegâne kaynağı, millî çalışma ve tasarruftur» hükmünü getirerek, ulusal burjuvaziye karşı tutumunu belirledi. 3. Kurultayda Fırka'ya «lâyettâyin şahısların alınmaması», «Fırkaya girecek sahsın muayyen bir ideolojiye sahip olması» gerektiği de belirtildi. 3. Kurultay seçimlerin tek dereceli yapılmasını ve kadınlara da seçme-seçilme haklarının tanınmasını karara bağladı. Anayasada yapılan değişiklikle kadınlara seçme ve seçilme hakları tanındı. (5.12.1934). Kültür faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyle Türk Ocakları feshedilerek (1932) yerine «Halk Evleri» kuruldu.

CHP 4. Kurultayı devletçiliğin en sert döneminde toplandı (9 Mayıs 1935). Bu kurultayda, Fırka adı «Parti», Kongre adı da «Kurultay» olarak değiştirildi. Recep Peker'in «Ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınını sömüren liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz» sözleri Kurultay'ın temel düşünce eksenini oldu ve liberalizm düşmanlığı, devlet kapitalizmine yatkın bir devletçilik yandaşlığı Kurultaya damgasını vurdu. 384 mebus ve 160 il delegesiyle toplanan bu Kurultay, Atatürk'ün katıldığı son Kurultay oldu. 4. Kurultayda «Parti - Devlet ilişkilerindeki fiilî bağlar» hukuksal temele oturtuldu. Partl genel sekreteri Peker'in «Türkiye cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle beraber çalışır» görüşü kabul edildi. Faşizmin parti-devlet özdeşliğinin yaygınlastığı 1935 kıta Avrupasındaki faşist rejim deneyleri, Türkiye'deki tek parti rejimine de yansıdı. Peker, İtalyan fasizmi modelini beğeniyordu. Nitekim, 1935'den sonra parti genel sekreteri İçişleri Bakanı, Valiler, Parti il başkanları, bölge genel müfettişleri hem devlet işlerinin ve hem de parti örgütünün denetçileri ve müfettişleri oldular. 4. Kurultayda ekonomik alanda «Devletçilik» 1931 programına oranla daha geniş kapsamlı olarak tanımlandı ve ekonomik havatta çok daha geniş devlet müdahalesine olanak tanıyan yeni kurallar getirildi.

Peker, program hakkında bilgi verirken «Biz, hükümetçe de Partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar liberallik de serbest olsun diyorlar. Liberal sistem, ulusun basarı yollarını kapatmak demektir. Devletçilik bir parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasında yer almalıdır» diyordu. «Sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak», «tröst ve kartellere izin vermemek», «sanayii plâna bağlamak» da, 1935 CHP programının esasları içinde yer aldı. CHP'nin 152 esas ve 1 geçici maddeden oluşan 1935 tüzüğü, parti-devlet kaynaşmasını da belgeledi. «Parti, kendi bağrından doğan hükümet teşkilâtı ile Parti teşkilâtını, birbirini tamamlayan bir birlik tanır şeklindeki 95. madde dikkat çekicidir. Parti genel başkanlık divanının partiyi ilgilendiren bütün işlerde alacağı kararlara üyelerin kayıtsız şartsız uyması, CHP'nin o yıllarda Parti içinde de «diktatörce» yöntemler uyguladığını gösteriyordu. Parti Devlet kaynaştırılması girişimleri, bu Kurultayı izleyen iki yıl içinde bitirildi. CHP'nin altı oku, Anayasa değişikliği (5.2.1937) ile Anayasa'ya alındı, parti yönetimi ile idarî organlar birleştirildi. Böylece ülkede «tek parti» egemenliği doruk noktasına ulaştı. Parti ile hükümetin birleştirilmesi kararı, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından genelge ile ilân edildi (18.6.1936).

4. Kurultay'dan sonra CHP içinde gelişmeler olmuş, «bankacıların başı» Celâl Bayar, «ülkede İş'in çoğalmasını, zenginleşmesini sağlayacak hür teşebbüsü tevik edip ülkenin de kalkınmasına yolaçacak kararları almak ve uygulamak» görevini üstlenerek, İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilmişti (25 Ekim 1937). Atatürk'ün onayıyle hazırlanan Bayar hükümeti programı, ilk kez özel çalışma ve sermayenin çeşitlendirilip büyümesini sağlamaktan söz etmektedir. Devletçiliğin «zararsız» hale getirilmesinde, sanayii teşvik uygulamalarının geliştirilmesinde, yabancı sermayeye yeniden «güleryüz» gösterilmesinde Bayar hükümetinin inkâr edilemeyecek yeri ve işlevi vardır. Bu dönemde (1937-38) CHP'nin iki lideri İnönü ve Atatürk bir daha bir araya gelmemek üzere birbirlerinden ayrılmışlardı. Olayın temelinde Türkiye'nin «düzenine» verilecek olan biçim konusundaki görüş ayrılıkları, sınıfsal tercih farklılıkları vardı. Atatürk, özel tesebbüs ve İş Bankası temsilcisi Bayar'ı iktidara getirirken, devletçiliği savunan İsmet Paşa'yı işbasından uzaklaştırmıştır. 1923-38 döneminin CHP'sinde yerel yönetim, yerel sömürücü - egemen sınıf temsilcilerinin elindeydi. Önceleri «parti mutemetleri«, sonraları «parti başkanları ve parti müfettişleri» dönemi yaşanmıştır. Birçok yerde Parti hükümet çatışması başgöstermiştir. Batıcı düşüncelerle yönetici bürokrat kadro kalkınmayı yine «batıcılık» ta gördüğü için ve egemen ekonomik güçlerin çıkarları, Batı'nın ekonomik çıkarlarıyla bağdaştığı için, Kurtuluş Savaşından sonra yine liberal ekonomi politikası izlenmiştir. Halkın yoksulluğu giderek artmış, öte yandan sayısız milyonerler türemiştir. 1930'dan sonra ülkedeki durumu düzeltmek için izlenmeye başlanan devletçillk politikası, bu kez de büyük bürokratları halkın sırtına bindirmiştir. CHP, her geçen gün halk yığınlarından uzaklaşmış, «ceberrut devlet» anlayışını uygulamıştır. «Sade vatandaş» Parti'de horlanmış, kovulmuş, itilmiştir. Kayırma, rüşvet, yolsuzluk Parti'nin tüm kademelerine egemen olmuştur. Giderek halktan kopuk bir «seçkinler» partisine dönüşmüş, parti içinde «demokrasi»nin adı bile edilmez olmuş, Kurultay'larda halk katından gelen delegeler konuşturulmamış, milletvekili adayları merkezden atama ile belirlenmiştir.

Atatürk'ün ölümüyle CHP'de yeni bir dönem başladı. Atatürk'ün ölümünün ertesi günü İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçildi. CHP 1. Olağanüstü Kurultayı 375 milletvekili ve 216 delegeyle tüzük değişikliği için toplandı (26.12.1938). Bu Kurultay, İnönü'nün tartışılmaz ve sarsılmaz iktidarını belgelediği bir kurultay oldu. İnönü, CHP'nin «değişmez genel başkanı» ve «Türkiye'nin Millî Şefi» ilân edildi. Atatürk de «Partinin bânisi ve ebedî başkanı» ilân edildi. Celâl Bayar da Genel Başkan Vekilliğine atandı. «Millî Şeflik» o yılların kıta Avrupasındaki «Führerlik», «Duçelik», «Caudillo»luk gibi bir sıfattır. 1938 Olağanüstü Kurultayında Genel Sekreterliğe de İşçişleri Bakanı Refik Saydam atandı. Partinin otoriter ve tüm toplumu kapsayıcı durumu teyid edildi, Halk Odalarının ve Köy Enstitülerinin açılması da karara bağlandı. İnönü'nün «değişmez genel başkan» seçilmesinden sonra, bürokrasi ve devletçilik ülkede yeniden güç kazanmaya başladı. Bu dönem, aynı zamanda İnönü'nün ve bürokrasinin dönen sosyal çarkların arasında yavaş yavaş tükenmeye başladığı yılları kapsar (1938-1950). Bürokratlar ilk olarak, fiilî iktidarı kaptırdıkları aferistleri siyasal noktalardan uzaklaştırdılar. İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra kurulan İkinci Bayar hükümeti, kuruluşundan bir ay kadar sonra çözülmeye başladı. İnönü, 1939 başında Bayar'ı siyasal bir manevra ile Başbakanlıktan uzaklaştırdı ve Başbakanlığa Refik Saydam'ı getirdi. Refik Saydam hükümetinin programı eski hükümet programının aynıydı ve programa oybirliği ile güvenoyu verildiği gün (27 Ocak 1939) Meclis, seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldı. İnönü, Kurtuluş Savaşı liderleri arasında yer alan, Atatürk'ün muhalifi durumundaki kişileri çevresinde toplayarak, bunların muhtemel bir muhalefetini de etkisiz kıldı, bunları çeşitli bakanlıklara atadı. 1939 seçimlerinden sonra kurulan İkinci Refik Saydam hükümetinin programında bir öncekine göre bir yenilik yoktur.

1939'dan itibaren CHP, Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana izlenen tarafsızlık politikasını terketti. Amerika ile imzalanan bir tica-

ret anlaşmasında Amerika'ya «en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsü» tanındı (1 Nisan 1939). İngiltere ile (12 Mayıs 1939) ve Fransa ile (23 Haziran 1939) ittifak anlaşmaları imzalandı. İnönü ve CHP, Mihver devletlerinin tehdidine karşı İngiltere - Fransa eksenine yaklaştı. Yapılan andlaşmalar, Türkiye - Sovyetler Birliği arasındaki tarihî dostluğu bozdu. «İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye burjuvazisinin ve onun siyasal bağdaşığı olan «tek parti»nin Batı ile daha fazla «bütünleşme» çabalarını sürdürdüğü günlerde, CHP'nin Beşinci Olağan Kurultayı toplandı (29 Mayıs 1939). Bu kurultay'da, uluslararası düzeyde devletin yerini belirleme, Batıya dayanmak için «demokrasiye geçiş», Parti - Devlet kaynaşmasının çözülmesi yolunda adımlar atıldı

CHP'nin Beşinci Kurultayı'nda, İnönü, açış konuşmasında, TBMM içindeki güdümlü bir muhalefetin oluşturulmasına karar verildiğini, «Müstakil Grup» diye adlandırılan bu güdümlü muhalefetin amacının «hükümet üzerindeki denetimin daha etkili olmasını sağlamak» olduğunu söyledi. İnönü, konuşmasında «halk idaresini kemale erdirmek»ten de söz ederek, çok partili siyasal yaşama geçişin haberini veriyordu. Yapılan tüzük değişikliği ile Parti sekreterinin İçişleri Bakanı olması, valilerin il başkanı olması usulleri kaldırıldı. Ayrıca, 1938 yılında çıkan yeni «Cemiyetler Kanunu»na uyularak Parti'ye üye olma yaşı 18'den 22'ye yükseltildi ve memurların parti üyesi olması yasaklandı. «Batıya yöneliş»in «kurumlaştırılmasında» önemli adımlar atan 5. Kurultay, 3 Haziran 1939'da sona erdi.

5. Kurultay'dan sonra İkinci Dünya Savaşı başladı. CHP iktidarı, güçlü bir savunma bütçesi yaratabilmek için önemli ekonomik önlemler aldı ve toplumsal güçlerin yükümlülüklerini artırdı. Ülke ekonomisi savaşın yükünü kaldıramayarak enflâsyona sürüklendi. İthalat geriledi, sınaî ve tarımsal üretim hızla azaldı, karaborsa, istifçilik, spekülasyon hızlandı, «savaş zenginleri» olarak bilinen kapkaççı bir zümre türedi, CHP iktidarının aldığı «polisiye önlemler» bu vurgun sistemini geliştirmekten, karaborsayı arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

CHP savaş döneminde egemen ekonomik güçlerin çıkarlarına dokunan Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi kanunlar çıkardı ve bu kanunlar CHP'nin parçalanması, iktidardan düşmesi sürecini de başlattı. Ne var ki, savaş döneminde emekçi yoksul halk daha da ezildi, hayat pahalılığı hızla arttı, alınan önlemler vurguncuların sermaye biriktirmesini kolaylaştırmaktan öte bir etki yapamadı. Bu dönemde uygulanan «Toprak Mahsulleri Vergisi» büyük çiftçilerin aynî ve nakdî olarak vergilendirilmesine çalışan CHP iktidarının toprak ağalariyle çatışmasına neden oldu.

Başbakan Refik Saydam'ın ânî ölümü (7.7.1942) üzerine İnönü, Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu'nu atadı Saraçoğlu döneminde, CHP, Mihver devletleri blokunun yanına kaydı. Saraçoğlu ikinci hükümetini, 1943 seçimlerinden sonra kurdu. CHP'nin 6. Kurultayı, Parti Genel Başkanvekili Şükrü Saraçoğlu ve Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın yönetiminde toplandı (8 Haziran 1943). Kurultayın açış konuşmasında İnönü «ülkenin savaş ortamında bile, sansürsüz, cebirsiz, her türlü anarşiden uzak yaşatıldığını» söyleyerek, 1939'da kurulan «güdümlü muhalefet» Müstakil Grup'un çalışmalarını övdü. 6. Kurultayın 12.6.1943 tarihli oturumunda önemli tüzük değişiklikleri yapıldı. Belediye Başkanlıkları ile Parti Başkanlıklarının aynı kişilerde olmaması, devlet payının küçük olduğu kuruluşlara Partililerin girebilmesi istekleri «usulü dairesinde» cevaplandırıldıktan sonra, yeni tüzük kabul edildi. Buna göre, Genel Sekreterin Parti hükümetine Bakan olarak girmesine ilişkin 29. madde ile birlikte, siyasetle uğraşma çağına gelmeyen gençlerin partinin tabii aday üyeleri sayılmasını öngören 9. madde kaldırılıyor, yeni 156. madde ise «Genel Başkanlık tarafından serbest seçime arzedilen aday listesinde mutlaka seçilmesi işaret olunanlar ile Parti dışından alınacak adaylara oy verilmesi mecburidir» deniliyordu. 6. Kurultayın kabul ettiği «yeni program» özel girişime tanınan ödünler ve liberalizm eğilimi ile dikkati çekti. «Devletçiliğimiz, millet çıkarının zorunlu kılmadığı hiçbir şekilde özel çıkarla mücadele edemez» tarzındaki ifadelerle, özel teşebbüsün devletleştirilebileceğine ilişkin hükümleri kapsayan 1935 programından uzaklaştırıldı. Tüccar ve sanayicilere yeni güvenceler verildi. Kurultayın son günü (15.6.1943) konuşan Saraçoğlu «Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık anlaşması»nı övdü. Saraçoğlu «savaş dışıyız, bîtaraf değiliz» görüşüyle Nazi Almanyasının yanında idi. O yılların CHP iktidarı, Nazi Almanyasının yenilgisi kesinleşene dek, Nazilerin safında savaşa katılmak hazırlıklarını sürdürdü. Bu hazırlıklar 1944'te bitti. O yıl Almanya ile ilişkiler kesilerek İngiliz ABD blokuna yanaşılmaya başlandı. Batı ile bütünleşmek çabasındaki Türkiye burjuvazisi ve onun siyasal bağdaşığı partinin iktidarı, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti ve Birleşmiş Milletler andlaşmasını imzaladı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da bitiminden hemen sonra kabul edildi (11 Haziran 1945) ve kanunun onay tarihinden sonraki Pazar gününün her yıl «Toprak Bayramı» olarak kutlanması kararlaştırıldı.

Bu kanun, CHP içindeki muhalefeti açığa çıkardı. Muhalefet sözcüleri, ticarî ve tarımsal kesimlerin çıkarlarını temsil ettikleri gibi, halkın, savaş boyunca çektiği büyük sıkıntıları da dile getirdiler. CHP içinde «ricat» başladı; Ticaret Bakanı, CHP Genel Sekreteri görevlerinden alındılar, açık bulunan milletvekilleri için yapılan ara seçimlerinde CHP aday gösteremedi. CHP üst yönetimi, beliren muhalefet karşısında bir değişiklik arayışı içine girdi. Bu sırada «Dörtlü Takrir» denilen bir belge ile Bayar - Menderes - Koraltan - Köprülü ekibi, Parti tüzüğü ile kanunlarda değişiklikler yapılması istemi ile CHP merkez yönetiminin karşısına çıktılar (12.6.1945). Bu CHP tarihinde ilk «yazılı muhalefet» gösterisiydi. İnönü de 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında ilk kez «demokratik rejim»den söz ediyordu. CHP içindeki muhalefet, Birleşmiş Milletler Anayasası yönünde Türk kanunlarında ve iç hukukta değişiklikler yapılması gerektiğini de savundu (15.8.1945). Böylece Türkiye'de kişinin temel hak ve özgürlüklerinin, siyasal hakların bulunmadığı belirtilmiş oluyordu. Nihayet İnönü, Meclisin yeni yasama yılının açış konuşmasında «tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmaması» olduğundan sözederek (1 Kasım 1945), CHP içindeki muhalefetin Parti'den ihraç edilmesini ve bunların yeni bir Parti kurmasını önerdi. CHP'deki aşırı sağcı muhalefetin ayrılması ve bunlara ödün verilmesi, ülkede «sola düşmanlık» eğilimlerinin fanatik bir biçimde azıtmasını da birlikte getirdi. Celâl Bayar'ın CHP'den ayrılmasının ertesi günü İstanbul'da ünlü «Tan olayı» yaratıldı.

İnönü, CHP karşısında, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kurulan Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'ni ciddiye almamıştı. Celâl Bayar ve arkadaşları, CHP'nin karşısında ciddî bir muhalefet partisi olarak Demokrat Parti'yi kurdular (7 Ocak 1946). DP'nin kuruluşundan hemen sonra hızla gelişip büyümesi, CHP'den istifaların artması, CHP yöneticilerini iktidardan düşme korkusu içinde bıraktı. İktidarı bırakmamak için önlemler almaya, kuvvetlerini ölçmeye karar verdiler. Bu nedenle Parti tüzük ve programına değişiklik yapmak üzere 2. Olağanüstü Kurultay toplandı (10 Mayıs 1946). Bu kurultayın gündemindeki konular, gerçekte, DP muhalefetinin istemlerinin bir listesinden ibaret olup, Parti içinde değişmez genel başkanlığın kaldırılması, tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi, polis, basın ve toplantı yasalarının değiştirilmesi gibi maddeleri kapsıyordu. Bu Kurultayın öncesinde

Güven Partisi, 1. Büyük Kongresini, 1 - 2 mart 1968'de Ankara'da yaptı ve Genel Başkanlığa Turan Feyzioğlu'nu seçti. Komünizmle mücadele için ant içilen bu kongreden sonra Parti, ilk olarak katıldığı ve haziran 1968'de yapılan Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinde oyların, % 8.6'sını aldı. 1969 genel seçimlerinde de oyların % 6'sını aldı ve 15 milletvekilliği kazandı. 17 ocak 1971'de, komünizme karşı milliyetçi cephe kurulması için toplanan Güven Partisi 1. olağanüstü kurultayında partinin adı Milli Güven Partisi olarak değiştirildi.

Turan Feyzioğlu'nun CHP'den ayrılmasına karşın Kemal Satır ve arkadaşları, ortanın solu hareketine karşı savaşımı sürdürüyorlardı. 1972 temmuzunda yapılan CHP 21. Kurultay'ında ortanın soluna karşı çıkan Kemal Satır ve arkadaşları yenilince CHP'den ayrıldılar. kısa süre sonra Cumhuriyetçi Parti adıyla bir partl kurdular. 3 Mart 1973'de Milli Güven Partisi'nin 2. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Bu kurultayda Milli Güven Partisi ile Cumhuriyetçi Parti arasında «Güç birliği» bildirisi imzalandı ve iki parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi adı altında birleşti. Cumhuriyetçi 'Güven Partisi'nin doğuşuna kaynak olan «Güçbirliği» bildirisinde özetle şu noktalara değiniliyordu. Atatürk ilkeleri inançla savunulacak. Milliyetçilik Türk milletinin bölünmez bütünlüğü için her zaman ilham kaynağı olacak. Türkiye'nin kalkınması, her türlü ideolojiden uzak bir şekilde karma ekonomi ilkeleri içinde yürütülecek.

İki partinin birleşmesinden oluşan CGP'nin Millet Meclisi'ndeki üye sayısı 44'e yükseldi ve bu parti 12 Mart ara rejiminin en büyük destekleyicilerinden oldu.

12 Mart döneminden sonra yapılan 1973 genel seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğrayan CGP'si, ancak '13 milletvekili çıkarabildi. 1973 seçimlerinden bu yana Milliyetçi Cephe hükümetlerinde yer alan CGP'si, son olarak CHP, DP, bağımsızlar koalisyonunda da temsil edildi.

1977 genel seçimlerinde de başarılı olamayan CGP'si bugün Meclis'te bir üye ile temsil edilmektedir.

(Ç.G.)

Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim 1923) 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni bir Türk devleti kurdu ve anavatan topraklarını düşman istilâsından kurtardı. Lausanne'de yapılan barış görüşmeleri günlerinde, devlet sisteminin ne olacağı, Türkiye'nin barıştan sonra izleyeceği iç politika konularında TBMM'deki politikacılar arasında çetin tartışmalar yapılmaya başlandı. İtilâf devletleri Lausanne görüşmelerini kestiler. Savaşa yeniden başlanması bile olasıydı. Bu durum karşısında TBMM, kendi kendini feshederek yeni seçimlerin yapılmasına karar aldı (1 Nisan 1923). Seçimlerde İkinci Grup adiyle bilinen tutucular, meclis dışında kaldı. İkinci Meclis, Mustafa Kemal'in yayınladığı 9 maddelik Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu programını kabul edenlerden kurulmuş olarak açıldı (11 Ağustos 1923). İkinci Meclis, Lausanne andlaşmasını onayladı (23.8.1923). Andlaşma uyarınca İtilâf Kuvvetleri Türkiye topraklarını tamamen boşalttılar (2.10.1923). İstanbul'da işgalin sona ermesinden sonra hükümet merkezinin neresi olacağı konusunda tartışma çıktı. İkinci Meclis, «Türkiye Devletinin idare merkezi Ankara'dır» maddesinden ibaret bir kanun kabul etti (13 Ekim 1923). Bu sıralarda Türkiye devletinin rejiminin adını koymak konusunda da bazı çalışmalara başlandı. 23 Nisan 1920'de kurulan yeni devletin adı «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti» idi. Meclisin baskanı, hükümetin de başkanı idi. Devlet başkanlığı makamı boş görünüyordu. Tutucular, halifeye devlet başkanı yetkilerinin verilmesini ve hilâfet makamının güçlendirilmesini istiyorlardı. Yabancı ülkelerde de Türkiye'nin devlet örgütünün henüz tamamlanmamış olduğu kanısı yaygındı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Cumhuriyet'in ilânı yoluyla varolan karışıklığın ortadan kaldırılmasına taraftar olmakla birlikte ilk önce kamuoyunu hazırlamayı uygun buldular.

Anadolu Ajansı, Eylül 1923'de Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bir değişiklik yapılacağını ve bu konuda bir komisyonun bir tasarı hazırlamakta olduğunu duyurdu. Mustafa Kemal, 24 Eylülde Avusturyalı bir gazeteciye yaptığı açıklamada «Türkiye'nin iç tekâmülünün henüz tamamlanmadığını, daha başka değişmelerin ve gelişmelerin Cumhuriyet esasına varacağını, bugün olduğu kadar gelecekte de daha ziyade demokratik bir cumhuriyetin teşekkül edeceğini ve bu cumhuriyetin hiç bir suretle batı cumhuriyetleri esaslarından farklı olmayacağını söyledi. 9 Ekim'de Ankara'da çıkan *«Yenigün»* gazetesi «Yakında Cumhuriyet ilân olunacaktır» başlıklı bir makale yayınladı. Diğer gazeteler onu iktibas ettiler. İstanbul'daki gazeteler de orada bulunan mebuslar ile mülâkatlar yapmaya başladılar. Anlatılan ana fikir «Cumhuriyet üç senelik idare şeklimizdir.» Avnı günlerde TBMM'de iktidar için şiddetli bir mücadele devam ediyordu. Bütün milletvekilleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubuna dahil oldukları halde başka bazı gruplar oluştu. Bu grupları yönetenler kuvvetli saydıkları kişilerin çevrelerinde toplandılar. Bunların maksatları kabineye girmek, kabineyi etkinlikleri altında bulundurmaktı. Bu sırada Rauf Bey (Orbay) çekilmiş, Fethi Bey (Okyar) İcra Vekilleri Başkanı olmuştu. Meclisteki gruplaşmalar nedeniyle çalışamayan Vekiller, 27 Ekim'de görevden çekildiler. Mebuslar, o gün yeni bir İcra Vekilleri Heyeti listesi üzerinde anlaşamadılar. Halk Fırkası grubunda da hükümet kurulması için yapılan çalışmalar bir sonuç vermedi. En sonunda Mustafa Kemal güvendiği arkadaşlarını yemeğe davet etti ve yemek sırasında «yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz» dedi (28 Ekim 1923).

29 Ekim günü de hükümet kurulması için önceden yapılan girişimlere Parti grubunda ve Mecliste devam edildi. Bir sonuca varılamayınca Halk Fırkası, Mustafa Kemal'in düşüncesine başvurmaya karar verdi. Mustafa Kemal, «çözümünde güçlük çekilen sorunun nedeni ve kaynağının bütün arkadaşlarca belirmiş olduğu kanısında bulunduğunu, eksikliğin izlenen yöntem ve biçimlerde olduğunu, varolan Anayasaya göre Vekiller Heyeti üyelerinin tek tek seçilmesi zorunluğu nedeniyle zorluklar çıktığını, önerisi kabul edilirse kuvvetli ve istikrarlı bir hükümet kurulmasının kabil olacağını» bildirdi. Bunları söyledikten sonra Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilânına dair hazırlamış olduğu esasları kapsıyan tasarıyı okuttu, tasarıda «Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir. Türkiye devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Türkiye devleti, hükümetin inkısam ettiği (bölündüğü) idare şubelerini İcra Vekilleri vasıtasiyle idare eder» hükümleri vardı. Halk Fırkası, bu esasları uzun ve hararetli tartışmalar sonucunda kabul ettikten sonra TBMM toplandı ve 29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 20.30'da Cumhuriyetin ilânına karar verdi. 1920'den beri fiilen varolan Türkiye Cumhuriyeti böylece hukukî biçime de büründürülmüş oldu. TBMM, Cumhuriyetin ilânından sonra Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal'i oybirliği ile Cumhurbaşkanlığına seçti. Cumhuriyetin ilânı ülkenin hemen her yerinde sevinçle karşılandı. Bununla birlikte, bazı muhalif çevreler. Cumhuriyetin ilânında acele edildiğini *Vatan* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri gibi), Cumhuriyet demekle bir milletin refah ve saadetinin sağlanamayacağını (Rauf Bey). ileri sürdüler. Saltanattan ve meşrutiyet yönetiminden yana olanlar da Cumhuriyet'in ilânına karşı çıktılar. Daha sonra bunlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Cumhuriyet'in ilânı Türkiye'nin burjuva - parlamenter rejim yolunda ileri bir adım attığının, feodal devlet biçiminin tasfiye edilerek burjuva devlet mekanizmasının kurulmaya başlanmasının somut bir kanıtıdır. Cumhuriyet'in kuruluşunu 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa izleyecektir.

(E.K.B.)

Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan siyasal parti CHP'nin temelleri Kurtuluş Savaşı'nda ve Kurtuluş

Savaşı öncesi ülke ve dünya koşullarına dayanır. Birinci Meclis (1920 - 23) çatısı altında oluşan Mustafa Kemal'in «Müdafaa-i Hukuk» grubunun (birinci grup) TBMM'nin seçimleri yenileme kararından sonra (1 Nisan 1923), yayımladığı «Dokuz Umde»sinde (8 Nisan 1923), seçimlerden sonra bu grubun «Halk Fırkası»nı oluşturacağı belirtilmişti. Daha önce Mustafa Kemal, Ankara'da gazetecilere bir «Halk Fırkası» kurmağa karar verdiğini açıklamıştı (6 Aralık 1922), Yapılan seçimlerde (1 Ağustos 1923) İkinci Grub (muhafazakâr - mukaddesatçı - hilâfetçi grup) TBMM'den tasfiye edilmiş ve TBMM 2. dönem çalışmalarına başlamıştı (11 Ağustos 1923). Yeni Meclis üyeleri «Halk Fırkası»nın nizamnamesini (tüzüğünü) hazırlamak üzere ilk toplantıları yaptılar (17.8. 1923). Hazırlık çalışmaları tamamlanıp Parti tüzüğü ortaya çıkınca, İzmir'in kurtuluşunun birinci yıldönümü olan tarihte Mustafa Kemal tarafından Dahiliye Vekâletine verilen bir dilekçe ile «Halk Fırkası» resmen kuruldu (9.9.1923). Fırkanın ilk genel başkanlığına Gazi Mustafa Kemal, genel sekreterliğine de Recep (Peker) getirildi.

9 Eylül 1923 tarihli tüzüğün birinci maddesinde «Fırkanın amacı» «millî hâkimiyetin *halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik* etmek ve Türkiye'yi asrî bir devlet haline yükseltmektir» şeklinde anlatılıyor ve ikinci maddede «Fırka nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavat (eşitlik) kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir» denilerek, Halk Fırkasının emperyalizmle çıkarları çelişen tüm sınıf ve katmanları bünyesine alarak doğduğu «kuruluş felsefesi» olarak tanımlanıyordu. Bu anlatım biçimi, Mustafa Kemal'in düşüncelerini yansıtıyordu: Daha önce İzmir İktisat Kongresinde (Şubat 1923) ve Halk Fırkasının kuruluşunda yaptığı konuşmalarda Mustafa Kemal, Türkiye'de Batı ülkelerindeki gibi, çıkarları birbirleriyle çatışan sınıfların bulunmadığını ve kalkınmanın da bütün sınıfları zenginleştiren yönde olmasını istediğini belirtiyordu. Parti'nin ilk genel başkan vekili İsmet Paşa, tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine gönderdiği bir genelgede, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkasına dönüşerek, cemiyetin bütün yönetim kurullarının «Halk Fırkası yönetim kurulları» olarak göreve devam edeceklerini bildirdi (20 Kasım 1923).

Cumhuriyetin ilânı, Halifeliğin kaldırılması ve Esas Teşkilât Kanununun (Anayasanın) kabulü atılımlarından sonra Fırka'nın adına «Cumhuriyet» başlığı eklendi. (10 Kasım 1924). Bu dönemde Parti'nin henüz «tek parti ideolojisi» belirlenmemiştir. Temel ilkeleri Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçiliktir. Nizamnamesinde «harekât-ı milliyeye» karşı vaziyet almamış olanların Fırka'ya üye olabilecekleri yazılıdır. CHP'nin karşısına çıkan bir grup Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu (17 Kasım 1924). Bu yeni partinin kurucuları, Erzurum ve Sivas kongrelerinin ünlü Amerikan mandacıları, hilâfetçiler, şeriatçılar, emperyalistlerin ajanları idi. CHP karşısında ancak 6 ay kadar tutunabilen TCP, Şeyh Sait İsyanından sonra Takrir-i Sükun Kanunu kullanılarak kapatıldı (3 Haziran 1925).

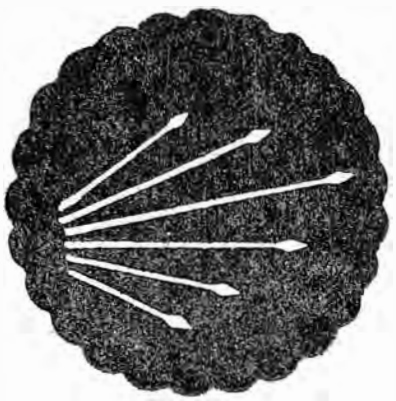

CHP'nin amblemi

Takrir-i Sükûn Kanunu, CHP'yi ülkenin tek hâkimi, eli sopalı bir iktidar yapmış, tutucu güçler koalisyonunu silâhla ezmiştir. «Atatürk Devrimleri» adı verilen hareketler bundan sonra yapılabilmiştir.

CHP, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin devamı olarak kabul edildiği için 1919 Sivas Kongresi CHP'nin Birinci Kurultayı sayılarak; CHP'nin İkinci Kurultayı TBMM salonunda toplandı (15 Ekim 1927) ve değişen koşullara göre yeni bir tüzük hazırlandı.

CHP İkinci Kurultayı tarihe üç belge bıraktı: Büyük Nutuk, CHP Nizamnamesi, Genel Başkanlık Bildirisi. Mustafa Kemal, açış konuşmasından sonra ikinci kez kürsüye gelerek, 15 Ekim 1927 günü saat 19.30'da okumaya başladığı Büyük Nutku 20 Ekim 1927 günü saat 18.15'de tamamladı; Nutuk, Kurultayca onaylandı. CHP İkinci Kurultayında ayrı bir «Parti programı» yapılmayarak, tüzük ile program aynı belge içinde yer aldı. CHP, 1927 tüzüğüne göre, «Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi» siyasî bir cemiyettir. Devlet şekli kanaat ve gayesi Cumhuriyettir. Parti, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslarından sayar (Md. 3). Böylece adı konmamış olmakla birlikte «laiklik» ilkesi kabul edildi. Yeni tüzüğün 4. maddesi eski tüzüğün 2. maddesini tekrar ediyordu. 5. maddede ise, «vatandaşlar arasında en kuvvetli bağın, dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanan parti, Türk dilini ve kültürünü hakkıyla yaymak ve geliştirmeyi» esas kabul ediyordu. Yedinci maddede ise tüzük esaslarının «hiçbir vesile» değiştirilemeyeceği kabul edilmiş, böylece 6. maddede Parti genel başkanı olarak gösterilen Mustafa Kemal «değişmez genel başkan» olmuştur. Partinin adaylarının belirlenmesi, Parti Divanının yetkisine verilmekte, bütün siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, harsî ve benzeri teşekküllerin idarecilerinin ve köy muhtarlıklarının adaylıklarının dahi Parti müfettişleri tarafından onaylanması zorunluğu konmakta, Türk Ocakları «Fırkanın denetimi altında bir kuruluş» haline getirilmektedir. 2. Kurultay, 1926 yılında Fransada kurulmuş olan Avrupa radikal partilerinin oluşturduğu birliğe katılma çağrısını reddetti. CHP, 2. Kurultayda «tek parti» yapısına ve ideolojisine» doğru büyük bir adım attı.

1923 - 30 yıllarının CHP'si, işçi haklarını *ve sendikal faaliyetleri* kısıtlayan, köylülüğü ise feodal ağaların insafına terkeden bir Parti görünümündedir. «Millî İktisat» denilen politika ile milyonerler yetiştiren CHP, bu dönemde ülke kalkınmasında bir adım atamamıştır. 1929 kapitalist dünya ekonomik bunalımı, liberal ekonomik politikasının yanlışlığını gösterdi. Liberalizmin iflâsı ile CHP «devletçi» bir Parti, «doktriner» nitelikte bir kuruluşa dönüştü. Bu dönemde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930) ticaret burjuvazisinin ve halk yığınlarının önemli bir kesiminin desteğini sağlayarak CHP iktidarını sarsmış, belediye seçimlerinde başarı göstermiş, Fırka, kendi kendini dağıtmak zorunda bırakılarak CHP iktidarı korunmuştur. Bundan sonra yapılan CHP 3. Kurultayı (10.5.1931) başladığında devletçi girişimler henüz geçiş dönemindedir. Kurultay öncesinde Serbest Fırka olayından başka, CHP'ye saldırılar olmuş, CHP daha sert ve müdahaleci bir politika izlemeye başlamıştı. Devletçilik akımının CHP'de filizlenmesine paralel olarak Parti tüzük ve programı değiştirildiği gibi, «sertleşme»nin ifadesi olarak Saffet Arıkan'ın yerine Recep Peker Fırka kâtib-i umumiliğine getirildi. Fırka teşkilâtını ıslah ve Parti'nin tüzükten ayrı bir programının olması sorunları gündeme geldi. 23 Nisan 1931'deki genel seçimlerde de CHP, meclis grubunu yeniledi. Parti'nin doktrinini ortaya koyan temel ilkeleri (Altı ok) halinde parti amblemi haline getirildi: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâik-

Partisinin, «mahalli» bir resim sanatının gelişmesine katkıda bulunmak üzere Anadolu kentlerine ressam gönderme programına katılarak Trabzon'a gitti. Trabzon çalışmalarının çoğu empresyonist anlayışla yaklaşılmış manzaralardı. Daha sonraki yıllarda da natürmort manzara gibi konuların ötesine geçmemiş olan Cuda, geleneksel konuları yine geleneksel bir üslupla ele alan birçok ressamdan sağlam tekniği ile ayırdedilir.

(O.T.)

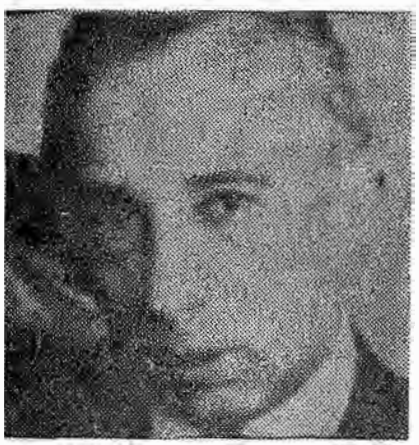

Necati Cumalı

CUMALI Necati (Florina - 1921). Şair, öykü- romancı, oyun yazarı. Orta öğrenimini İzmir Atatürk Lisesi'nde (1938). yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1941). Memurluk, avu, katlık yaptı (1945 - 57). Paris ataşeliğinde çalıştı. İstanbul Radyosu'nda redaktörlük etti (1959 - 63).

Daha sonra yaşamında yazarlığı iş edinen Cumalı, edebiyata şiirle girmiş, ilk yapıtı *Kızılçullu Yolu* (1943)'na topladığı bu türdeki ürünleriyle dikkati çekmişti. Doğayı, yaşama değğin ilişkilerin yarattığı izlenimleri yansıtan bu şiirlerde aradığı kişiliği *Harbe Gidenin Şarkıları* (1945) ve *Mayıs Ayı Notları* (1947) adlı kitaplarında ortaya koydu. İçtenliği, sokulganlığı ve bireyselle toplumsal arasındaki kavuşma çizgilerini değerlendirmedeki becerileriyle şiirinin temel öğelerini belirledi. *Güzel Aydınlık* (1951), *İmbatla Gelen* (1955), *Güneş Çizgisi* (1957) —Türk Dil Kurumu 1969 Şiir Ödülü'nü kazanan— *Yağmurlu Deniz* (1968). *Baklar Gebe* (1970), *Ceylan Ağıdı* (1974) kitaplarını oluşturan şiirlerin temelde aynı özellikleri taşıdığı söylenebilir.

Cumalı'nın ilk öykülerindeyse kent ve kentin orta tabaka insanı egemen görünür. Kendi yaşamı, kendi deneylerine bağlı ilişkilerin ağır bastığı duyarlıkların öyküleri *Yalnız Kadın* (1955), ve çıktığı yılın Sait Faik Hikâye Ödülü'nü kazanan *Değişik Gözle* (1956), kitaplarını oluşturmuştur. Sonra *Susuz Yaz* (1962)'da Cumalı'nın yaşamının büyük bölümünü aralarında geçirdiği kırsal kesim insanlarının birincil sorunlarından biri işlenir. Daha önce yayımladığı *Tütün Zamanı* (1959, sonra *Zeliş* adiyle çıktı, 1971)'nda küçük köylülüğün Ege bölgesindeki yaşam koşullarına bağlı birincil konulardan birini işleyen yazar, *Ay Büyürken Uyuyamam* (1963)'da topladığı öykülerde köydeki insanın dinsel sorunlarını yansıtmayı amaçlamıştır. *Makedonya 1900* (bas. 1976, Sait Faik Hikâye Armağanı kazandı, 1977), *Kente İnen Kaplanlar* (1976), *Revizyonist* (1979) bu türdeki diğer yapıtlarıdır.

Cumalı'nın ilk oyunu *Boş Beşik*, 1949 yılında İzmir Şehir Tiyatrosu'nda sahneye kondu. Beş yıl sonra İstanbul Üniversitesi Gençlik Tiyatrosu tarafından yeniden oynanarak, Almanya'da Erlangen Uluslararası Tiyatro Şenliği'ne götürüldü. Büyük başarı kazandı. İkinci oyunu *Nalınlar* da özgün bir yapıt olarak ilgi topladı. Yazıldığı 1960 yılından günümüze değin profesyonel, amatör birçok topluluklarda ve yurt dışında sahnelendi. Bu türdeki çalışmalarında yazarın köy ve kasaba insanlarını, küçük bürokratları günlük yaşam sınırları içinde sergilediği kabul edilmiştir. Oyunlar da olayın tüm boyutlariyle işlenmesinden çok, kişilerin dramlarının ağır bastığı görünür. Cumalı'nın 19 oyunu 6 kitaplık bir dizide toplandı: *Oyunlar 1 (Boş Beşik, Ezik Otlar, Vur Emri), Oyunlar 2 (Susuz Yaz, Tehlikeli Güvercin, Yeni Çıkan Şarkılar), Oyunlar 3 (Nâlınlar, Masallar, Kaynana Ciğeri). Oyunlar 4 (Derya Gülü, Aşk Duvarı, Zorla İspanyol), Oyunlar 5 (Gömü, Bakanı Bekliyoruz, Kristof Kolombun Yunurtaları) Oyunlar 6 (Mine, Yürüyen Geceyi Dinle, İş Karar Vermekte)* Son oyunu *Yaralı Geyik, Hürriyet* Gazetesi'nin düzenlediği Muhsin Ertuğrul Yarışması'nda birinciliği paylaştı. *Boş Beşik* 1955 yılında filme de alındı. *Romanları: Tütün Zamanı* (1959, *Zeliş* adiyle 1971), *Yağmurlar ve Toprak Tar* (1973), *Acı Tütün* (1974), *Aşk ta Gezer* (1975).

NECATİ CUMALI'dan bir şiir

KISMETİ KAPALI GENÇLİK

— Melih'e —

Maçkadan aşağı bir tütüncü, tanıdık
Bir şişe rakı, bir merhaba, maksat hatır
Her akşam ayak üstü birkaç lâf ardık
Ardından o kalkar dükkânını kapatır.

İstanbula karşı iç iç düşün, ne iştir
Günün bir yarısı çamur öbür yarısı
Durup dururken başlıyan o baş ağrısı
Bunca yıl yalan okuduk yalan dinledik
Aklına kim gelirse bağır, ver veriştir
Üzgün, kısmeti kapalı koca bir gençlik

Karşımızda canım İstanbul, canım deniz
İçtik içtik kahırlandık bunca yıl dilsiz
Kimdik ki yaşamamızı berbat ettiniz!
Sizlere el uzattık düşman gibi itildik!

İstanbul ki dev gibi koskoca bir şehir
İyi kötü ne günler görmüş geçirmiştir
Geceleri yorgun çocuklarının terli
Alınlarında o doğurgan ana eli
Dinlendirir dizlerinde ümitlendirir

Kimse alamaz elimizden bu ümidi
Bunca yıl bu ümit bizleri tutan dimdik
Neydik düne kadar üç beş kişiydik
Çektik kapıları çıktık evlerimizden
Meydanlara sığmıyoruz kardeşler şimdi!

Cumhuriyet İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete (7 Mayıs 1924) Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Yunus Nadi tarafından kuruldu. O dönemde İstanbul gazetelerinin çoğu Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan reformlara karşı çıkıyor ve halifeliği savunuyorlardı. Adı Mustafa Kemal'in önerisiyle *Cumhuriyet* olan gazete, yeni rejimi savunma, halka sevdirip benimsetme amacı taşıyordu. Kuruluş döneminde Zekeriya Sertel ile Nebizade Hamdi gazeteye ortak oldularsa da kısa süre sonra ayrıldılar. Ah-

Cumhuriyet

Jandarma kuvvetleri ile çatışan

100 Türk işçisi Belçika'da tevkif edildi

Rumlar, 24 savaş uçağı almak üzere bir anlaşma imzalamışlar

Önder, Gürsan Bilgin, Satıra cevap verdiler

Turan Feyzioğlu da A.P. ileri cehalet devrinin cerci hocalarına benzetti

Yurt dışına adam kaçıran iki Yunan uyruklu yakalandı

Şehir Tiyatrolarında tasfiye yapma isteği huzursuzluk yarattı

Cumhuriyet'in 1960'dan sonraki bir sayısı

met Rasim, Cenap Şahabettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Abidin Daver, Selahattin Enis, Turhan Tan, Fuat Köprülü, Cevat Fehmi Başkut, vb. gibi geniş bir yazarlar kadrosuna sütunlarını açan *Cumhuriyet*, kısa sürede etkili bir gazete oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında kimi yazarlarının savaşı Almanların kazanacağını savunmaları, ilerici kesimin gazeteye ilgisiz kalmalarına neden oldu. 1946'dan sonra Demokrat Parti'yi tutan ve Cevat Fehmi Başkut yönetiminde çıkan *Cumhuriyet*'in başyazılarını, kurucusu Yunus Nadi'nin ölümünden sonra (28 Haziran 1945) oğlu Nadir Nadi yazdı. Demokrat Parti iktidarının tehlikeli gidişi üzerine sert bir muhalefet yürütmeye başlayan *Cumhuriyet*, 27 Mayıs'tan sonra İlhan Selçuk gibi devrimci yazarlara köşe açarak ilerici kesimin desteğini sağladı. 12 Mart döneminde kimi ortakların tutumu sonucu Nadir Nadi başta olmak üzere ilerici köşe yazarları gazeteden uzaklaşmak zorunda kaldılarsa da bu durumun okurların tepkisiyle karşılanması ve tirajın düşmesi üzerine ortaklar 1973'de eski kadroyu yeniden göreve getirdiler. Oktay Kurtböke yönetiminde çıkan *Cumhuriyet*, yeni köşe yazarlarına da yer vererek tirajını 100 bine yükseltti. Bugün gazetenin başyazarı Nadir Nadi, köşe yazarları İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Uğur Mumcu, Mehmed Kemal, Mustafa Ekmekçi, Ali Sirmen vb.'dır.

Cumhuriyetçi Güven Partisi CHP, 1965 genel seçimleri için yayınladığı bildirgede, seçimleri kazanırsa ortanın solu bir yöntem uygulayacağını belirtti. Böylece CHP, partiler yelpazesinde sosyal demokrat bir çizgide yer alıyordu. CHP, bu bildirgeyle girdiği seçimlerde, oyların % 28'ini aldı ve Millet Meclisi'nde 143 sandalye kazandı. Oysa daha önceki 1961 seçimlerinde oyların % 36'sını almış, buna karşılık 173 milletvekili çıkarmıştı. CHP'nin sosyal demokrat bir çizgi izlemesine öteden beri karşı çıkan ve toprak ağalarıyla, ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü yapan Turan Feyzioğlu ile arkadaşları 1965 seçim yenilgisinden sonra harekete geçtiler. 18 Ekim 1966'da toplanan 18. Kurultay'da, ortanın solunu savunan Bülent Ecevit'e karşı ortanın soluna karşı çıkan Turan Feyzioğlu, CHP içinde başarı koyamadı. Parti Meclisi tarafından Genel Sekreter seçilen Ecevit'e karşı, Feyzioğlu ve arkadaşları yoğun bir savaşıma başladılar. Bu savaşım CHP'de bir bunalım yarattı. Bunalıma bir çözüm bulmak amacıyla 28 Nisan 1967'de 4. Olağanüstü Kurultay toplantıya çağrıldı. Olağanüstü kurultayda yenilen Feyzioğlu ve arkadaşları, otuzüç milletvekili, onbeş senatör olmak üzere kırk sekiz kişi, CHP'den ayrıldı. Ayrılanlar daha sonra 30 nisan 1967'de Güven Partisi adıyla bir parti kurdular.

7 Mayıs 1924'de kurulan Cumhuriyet'in ilk sayısı

üretimin en yüksek düzeye çıkarılması da vardır.

Üye ülkelerin başkan yardımcılarından oluşan genel konsey, yürütme komitesi ve merkezi Moskova'da bulunan sürekli sekreterlik kuruluşun organlarıdır. Kuruluşun özel konular için çeşitli alt uzmanlık komiteleri de vardır. Bu sürekli komitelerden —zaman zaman değişmekle birlikte— bazıları dış ticaret, ekonomi, enerji, demir, metalürji, taş kömürü, taşıma, kimya, yapı, makina yapımı, hafif sanayi, tarım, petrol, gaz ve kömür ile ilgilidir.

COMECON, 1963'te alınan bir kararla konvertiblruble esasına dayalı çok taraflı bir hesaplaşma sistemi kurmayı ve bu yoldan IBEC (International Bank for Economic Cooperiton - Uluslararası ekonomik işbirliği bankası)'in kuruluşunu gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu banka ancak Batı blokunun merkezi İsviçre'de bulunan ve merkez bankaları arası iş birliğiin sağlayan BIS'ine benzer etkenlikler gösterebilmiştir. Bununla birlikte COMECON ayrıca 1980 yılına kadar ortak bir paraya geçişi de plânlamış ve 1971 yılında bir de IIB (International Investment Bank) Uluslararası Yatırım Bankası'nı faaliyete geçirmiştir. 1 milyar ruble sermaye ile kurulan banka, üyelerine ortak yararları ilgilendiren projeleri finanse etmeyi amaçlamaktadır.

Stalin'den sonra Kruşçef'in de sosyalist ülkeler arasında ekonomik iş bölümünün yararlarını belirtmelerinden de esinlenerek, COMECON ülkeleri arasında uzmanlaşma ve iş bölümü ilkesine dayalı ortak projeler geliştirilmiştir. Kruşçev Rusya'sı, ülkeleri 1) Sanayi gelişimini tamamlamamış ana ülke. 2) Kapitalist geçmişlnde sanayiin bazı dallarında gelişmiş ülke ve 3) Tarım yapılı ya da tarım-sanayi yapılı ülkeler olarak ayırmakta, gelişmiş ülkelerin görevlerinin, özellikle 3. gruptaki ülkelerin kalkındırılması olduğunu belirtmekteydi; bu arada blok içi ekonomik iş birliğinin belirli bir plâna dayanması gerektiği de istenmekteydi. Bu bir anlamda tarım yapılı ülkelerin, bu plânı bir kenara iterek kendilerini hemen sanayi ülkesi durumuna getirmeğe kalkışmalarında da ortak kararı gerektiriyordu. Oysa sanayileşme açısından D. Almanya'nın gelişmişlik düzeyi 100, Çekoslovakya'nınki 110 endeksle ifade edilirken, aynı endeksin 36 gösterdiği Romanya ve Çin bu iş bölümünün erken yapıldığına dokunuyorlar ve kendilerini tarımsal yapıda yükümlü bırakacak bir iş bölümüne itirazlarını yükseltiyorlardı. Bu görüş ayrılıkları proje bölüşümlerinde aksama ve sürtüşmelere neden olmuşsa da, COMECON üyeleri arasında hammadde imalat ve tarım dallarında ortak bir takım projeler geliştirmiş ve gerçekleştirmiştir.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Ömer Sami Coşar

COŞAR Ömer Sami (İstanbul - 1919). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra Anadolu Ajansı'nda gazeteciliğe başladı. Sonra *«Son Posta»*, *«Cumhuriyet»*, *«Hürriyet»*, *«Yeni İstanbul»* gazetelerinde yazarlık, çevirmenlik yaptı. *Milli Mücadelede Türk Basını* (1967) adlı yapıtı yakın tarihimize ışık tutan önemli araştırma kitaplarından biri olarak kabul edilir.

COŞKUN Arif (Antakya - 1928). Şair. Lise öğrenimini tamamlama olanağını bulamadı. Orta okulu bitirdikten sonra devlet hizmetine girdi. 1969'da emekliye ayrıldı. Özellikle *«Yelken»*, *«Ataç»* ve *«Yeditepe»* dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanındı. *Günah Dağları* (1962), *Uzay Gülü* (1964), *Ateş Hatır* (1966), *Taş Kilim* (1969), *Çıkınımda Anadolu* (1972), *Barışın Kuyumcuları* (1978) adlı kitaplarında «zengin paletli, duygulu yanı ile birlikte akılcı yanı da ağır basan» dizeler ortaya koyduğu kabul edildi.

COŞKUN, Gürkan (1941). Ressam. Genç kuşak ressamları arasında adını sık duyuran, sürekli çalışan ve sergi açan bir sanatçı olan Coşkun, 1941 yılında Çorum'da doğdu. 1967 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümünü bitirdikten sonra uzmanlık öğrenimi yapmak üzere Paris'e gönderildi. 1971 yılından sonra uzun süre Paris'e yerleşerek çalışan Coşkun, sanat çevrelerinde daha çok «Komet» adıyla tanındı ve sergilerini bu adla düzenledi.

Paris'te çalışan pek çok ressamdan farklı olarak güncel akımların izleyiciliğine kendini kaptırmadan özgün bir dil geliştirmeyi amaç olan Gürkan Coşkun, resimlerinde doğa ve insan imgelerinden yola çıkmakla birlikte soyut ve düşsel bir anlatım içindedir.

O.T.

COŞKUN Nusret Safa (İstanbul - 1915/İstanbul - 1971). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini İstiklâl Lisesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Gazeteciliğe başladı. Özellikle *«Vakit»*, *«Haber»*, *«Son Telgraf»*, *«Son Posta»* gazetelerinde yazdı. Tek Parti döneminde Eminönü Halkevi'nin tiyatro kolunda çalıştı. C.H.P.'nin iktidardan düşmesi üzerine *«Zaman»* gazetesini kurdu, yönetti ve gazetenin başyazarlığını yaptı. 1957 seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Yaşamı boyunca kolay okunan «tefrika roman»ların yazarı olarak bilinen Coşkun *Kadınlara İnanma*, *Güzel Esmerim* adlarında operetler de yazmıştır.

COŞKUN Özgür (Ermenek - 1945) Şair. Konya Astsubay Hazırlama Okulu'nda ve Halıcıoğlu Askerî Levazım ve Maliye Lisesi'nde okudu. Eyüp Lisesi'ni bitirdi (1966). İlk şiirlerini *«Çağrı»*, *«Sanat Dünyası»*, *«Otağ»*, *«Evrim»* dergilerinde yayımlamıştı. Sonra *«Çağ»*, *«Oluşum»*, *«Dönemeç»* dergilerinde yazdı. *Biz Yaşanayı Kavga Belledik* (19--), *Kar Yağarsa Üşürüm* (1979) adlı kitaplarında topladığı şiirleri, yeni duyarlıkların ürünleri olarak göründü.

COŞKUN Talibl (Şarkışla - 1904 / Ankara - 1976). Asıl adı Hacı Bektaş Coşkun'dur. Ahmet Kutsi Tecer yönetimindeki *«Ülkü»* dergisinde yayımladığı şiirlerle aydın çevrenin ilgisini çekti. Kimi antolojilere alındı. Güneyden kuzeye, batıdan doğuya ülkenin tüm bölgelerini il il, kasaba kasaba dolaştı. Adını tanıttı. Toplumun olağanüstü saydığı olaylara ilişkin söyleyişleri sevildi.

Başlıca Yapıtları: Ankara Destanı (1938), *Büyük Ölüm Acısı - Atatürk'ün ölümüne Ağıt* (1939), *Zelzele Seylap Destanı* (1943), *Trakya Destanı* (1946), *Çukurova Sesleniyor* (1950), *Samsun Destanı* (1953), *Trabzon'da Coşan Gönül* (1957), *Kahraman Türk Ordularının Zaferleri* (destanlar, 1958), *İnkılâp Gecesi* (1961).

ÇÖMERT Bedrettin (Vezirköprü - 1940/Ankara - 1978). Eleştirmen - çevirmen. Gürün ortaokulunu, Sivas «4 Eylül Lisesi»ni tamam-

ladı. İtalyan hükümetinin karşılıksız yüksek-öğrenim bursunu kazanarak gittiği (1961) Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitede estetik dalında felsefe doktorası vererek (1970), Türkiye'ye döndü. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde asistanlık görevindeyken *«Giotto'nin Hayatı»* konulu teziyle, bu kez Sanat Tarihi doktorası (1974) verdi. *«Benedetto Croce'nin Estetiğinde İfade Kavramı ve İfadenin İletimi Sorunu»* konulu teziyle aynı kürsüye (1977) Doç. Dr. öğretim görevlisi oldu. Türkiye'de silahlı terörle faşist bir yönetimin kurulmasına çalışıldığı bir dönemde (11 Temmuz 1978) faşist MHP militanlarınca, Türk Dil Kurumu Kurultayına giderken yolda öldürüldü.

Yazın alanına şiirle giren Bedrettin Cömert, ilk denemelerini *«Varlık»* (1959 - 1967) *«Forum»* (1969) yayımladı. İtalya dönüşüyle *«Hallan Dostları»*, *«Akt»*, (kurucularından olduğu) *«Gelecek»*, *«Barış»*, *«Soyut»*, *«Yansıma»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde (1970 1978) eleştiri-inceleme alanında yazılar yayımladı. *«Leonardo de Vinci»* adıyla yayımlanan (1975) belgesel TV yapımını türkçeleştirdi. E. H.

Bedrettin Cömert

Gombrich'den başarıyla çevirdiği *«Sanatın Öyküsü»* adlı yapıtla Türk Dil Kurumu (1977) çeviri ödülünü kazandı. *«Felsefenin Yakın Alanlarla İlişkileri»* konulu son konferansın tüm metni ölümünden sonra *Sanat ve Toplum* Dergisi, S. 2, Eylül 1978) yayımlandı. TÜMÖD'ün düzenlediği bir törende, adına, «Seha Meray Onur Ödülü» (28 Şubat 1979) verildi.

Bedrettin Cömert yazın yaşamının ikinci evresinde (1970 - 1978) sanatın genel, şiirin özel sorunlarına eğilirken, özellikle Galvano Della Volpe. A. Simonini, F.'de Saussure gibi çağdaş italyan estetikçilerinden —düşünürlerinden kaynaklanan felsefel— düşünsel yorumlarla yaptığı incelemelerde, eleştirimizin kan damarlarını genişletecek yeni çalışkanlıklar gösterdi. Türkiye'de son yıllarda gelişme evresini yaşayan Marx'çı sanat eleştirisine çağdaş birikimiyle önemli katkılarda bulunurken, konum olarak şiiri öncüle alan açılımlar getirdi. Şiiri kavramlarla ve dil dizgesi içinde irdeleyen bir çabanın dirençli ve derinlikli ilk ürünlerini yetkin bir düzeyde ortaya koydu.

Yapıtları: «Sanatın Öyküsü» (çeviri, 1976), *Kalmasın Ellerim Sizden Uzakta* (Hasan Hüseyin'in derlemesiyle şiir ve mektuplar 1979). **Tekin Sönmez**

BEDRETTİN CÖMERT'TEN GÖRÜŞLER

Felsefe, önermelerini ussal bir yapıyla dile getirmesi bakımından dinden ayrılıyor. Çünkü din, Tanrıya, gelecek yaşama ilişkin bir küme bilgiyi insana sunmayı amaçlasa da, bu bilgileri kabul ettirmek için inanca başvuruyor. Yani tanrısal bir vahye bağlılığı şart koşuyor. Bu anlamda, her halde felsefeyle din arasındaki farklılık kesinlikle ortaya çıkmış durumda. Oysa felsefe dile getirdiği evetlemelerin, ussal bir kanı lama sonucunda kabul edilmesini, başka bir deyişle tüm insanların birleşebileceği bilginin genel ölçütleriyle çakışarak benimsenmesini istiyor. Yani usun bu konuda egemenliği kesin, Bu bakımdan felsefe daha çok bilimlere yakın. Çünkü bilimlerden her biri evrensel olarak kabul edilip denetlimiş genel ölçütlere dayanan ileri sürümler ortaya koymayı amaçlıyorlar. Ama felsefe bilimlerden şu bakımdan ayrılıyor. Bilimlerin her biri özel bir bilgi alanı oluştururken felsefe daha genel nitelikte, elverdiğince en genel nitelikte bilgisel sorunlar ortaya koymayı amaçlıyor. Bir örnekleme yapmak gerekirse, bilimler arasında en erken olarak özerkliğine kavuşan matematiği alalım, matematik örneği, aritmetikte sayının, geometride uzayın incelenmesini, gittikçe daha tam ve derin bir biçimde kuşatmış. Bu alanda kendine özgü bilgilerine ilkelerden yola çıkıp bunlardan sonuçlar elde ederek düzen vermiş. Kendine özgü bir tanıtlama yöntemi uygulamakla kalmamış, aynı zamanda ilkelerin ya da genel hareket noktalarının geçerliliği konusunda tartışmaları da göğüsleyerek bu genel noktaları eleştirmiş değiştirmiş ve düzeltmiştir. Matematik tarihi boyunca, hepimizin bildiği gibi önemli dönemeçlerden geçmiş, ya ölçütlerinin bir bölüğü ya içeriklerinin bazıları ya terkedilmiş ya eklemlere uğramış ya da yenilenmiş. Ama bütün bu değişikliklere karşın matematik ve diğer bazı bilimler biyoloji (vb). ne denli önemli olursa olsun, özel bir bilim olmaktan çıkmamış. Oysa felsefe, tarihin her döneminde ussal olarak geçerli ve denetlenebilir ölçütlerle, gerek bilimler arasındaki ilişkilerden doğan sorunları, gerekse belirli bir bilim içinde örgütlenmemiş genel sorunları göğüsleyip; tartışma girişmi olarak karşımıza çıkıyor. Filozof, ölçüt ve içerik yapısıyla sonuçlanmış ve tanımlanmış belirli bir bilimin görüş açısından değil, daha soyut da olsa daha geniş bir görüş açısından herşeye bakmaya çalışıyor.

Filozof, insan bilgilerinin tümü ve bunların bütünlük içinde örgütlenme yolu üzerine tartışma olanaklarını, her zaman açık tutmak için tek tek bilim alanlarının dışına ve ötesine kendini yerleştirmek zorunda kalıyor. Burda tabii, dünya dışına çıkmak sözkonusu değil. Bütün bilimleri kesinlikle yakından tanıdıktan sonra onlar üzerinde genellemeye, karşılaştırmaya gitmek sözkonusu.

Bu arada felsefenin bir çok daha başka alanlarla ilgisi var ve kendi sorunları var: Örneğin bilgi sorunu, doğa dünyasına ilişkin sorunlar, insanın birey ve toplum düzeninde ele alınışı (vb.) gibi.

(Sanat ve Toplum, eylül - ekim 1978)

CUDA, Mahmut (1904). Ressam. Geleneksel resim anlayışının başarılı temsilcilerinden olan Mahmut Cuda, 1918 yılında İstanbul'da o zamanki adıyla Sanayi-i Nefise olarak tanınan Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümüne girdi, bitirdiğinde de açılan bir sınavı kazanarak Devlet hesabına Paris'e gönderildi. 1928 yılında yurda döndüğünde, genç Cumhuriyetin Milli Eğitim Bakanlığı kendisini Bursa Kız Öğretmen Okulu resim öğretmenliğine atadı. On yıl kadar burada memur olarak çalıştıktan sonra 1938 yılında Halk

izlerken, CHP tabanındaki emekçi kitleler emperyalizmin baskılarına, tekellerin egemenliğine, gerici-faşist hareketin tırmanışına karşı kararlı ve tutarlı bir savaşım verilmesi istemini dayatmaktadırlar.

CHP'nin «birleşik halk cephesi», «ulusal demokratik cephe», «ulusal devrim cephesi» v.b. adlarla tanımlanan anti-emperyalist, anti-faşist, anti-tekelci demokrat cephede yer alarak, tekelci büyük sermayenin baskı ve sömürüsüne son verilmesini isteyen tabanının, işçi sınıfı devrimci hareketiyle, sosyalist ve komünist düşün ve eylemle dayanışma ve eylem birliği yapılması yolundaki temel özlemine cevap verebilmesinin asgari koşulu antikomünizme dayalı ve kaynakları çok eskilerde bulunan, 1976'dan sonra Sosyalist Enternasyonal'in yönergeleri ile pekiştirilen politik çizgisinin değiştirilmesidir.

CHP merkez yönetimindeki antikomünist ve sosyalizm düşmanı sağ-sosyal demokrat çizgi etkisiz kılınıp yenilmeden, faşizmin tırmanışının önüne daha büyük güçlerle geçmenin, sosyal demokratları sosyalistleri ve komünistleri kapsayacak birleşik cephenin nesnel ve öznel temellerini atmanın olanağı bulunmamaktadır. CHP'nin aydınlık geleceğinin yolları da buradan geçmektedir: Temel olan, CHP tabanındaki emekçi yığınların, tekelci sermayenin baskı ve sömürüsü altında bulunan küçük ve orta burjuvazi katmanlarının büyük burjuvaziye karşı sınıf mücadelesine katılımının, Türkiye işçi sınıfı devrimci hareketiyle, ortak eylem ve örgüt birliğiyle dayanışma ve işbirliği istemlerinin CHP yönetimine egemen olmasıdır.

CHP'nin 1. Kurultayı sayılan (Kurucu Kurultayı) Sivas Kongresine katılanlar:

A — Şarkî Anadolu Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliye üyeleri:

a — Erzurum Kongresince seçilmiş olanlar:

1 — Mustafa Kemal Paşa
2 — Hüseyin Rauf Bey (Orbay)
3 — Bekir Sami Bey (Kunduk)
4 — Raif Efendi (Dinç)
5 — Fevzi Efendi (Fırat)

b — Heyet-i Temsiliye'ce seçilen:

6 — Refet Bey (Bele)

B — İller temsilcileri:

7 — İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy) (Em. Gnl) İstanbul Delegesi
8 — İsmail Hâmi Bey (Danişmend) (Gazeteci) İstanbul Delegesi
9 — Hikmet Efendi (Boran) (Askerî Tıbbiyeli) İstanbul Delegesi
10 — Başağazade Yusuf (Başkaya) Aydın Denizli Delegesi.
11 — Küçük ağazade Necip Alî (Küçüka) (Hukuk öğrencisi) Aydın - Denizli Delegesi
12 — Dalamanlızade Mehmet Şükrü Aydın - Denizli Delegesi
13 — Hakkı Behiç (Bayiç) (Eski Mutasarrıf) Aydın - Denizli Delegesi
14 — Macit Bey (Hâkim) Alaşehir Delegesi
15 — İbrahim Süreyya (Yiğit) (Eski Mutasarrıf) Aydın Manisa Delegesi
16 — Mehmet Tevfik (Müftü Malatyalı) Çorum Delegesi
17 — Sabrîzade Abdurrahman Dursun (Lise öğretmeni) Çorum Delegesi
18 — Tatlızade Yusuf Behri (Tüccar Çiftçi) Yozgat Delegesi
19 — Tatlızade Nuri (Meclisi Umumi üyesi) Kastamonu Delegesi
20 — Sami Zeki (Em. Bnb.) Kastamonu Delegesi
21 — Kesrîzade Salih Sıtkı Afyonkarahisar Delegesi
22 — Bekir Afyonkarahisar Delegesi
23 — Mehmet Şükrü (Koçzade) (Hukukçu gazeteci) Afyonkarahisar Delegesi
24 — Ahmet Nuri (Eski Mutasarrıf) Bursa Delegesi
25 — Osman Nuri (Özpay) (Davavekili) Bursa Delegesi
26 — Asaf Bursa Delegesi
27 — Siyahîzade Halil İbrahim (Taşocağı sahibi) Eskişehir Delegesi
28 — Bayraktarzade Hüseyin (Tüccar) Eskişehir Delegesi
29 — Husrev Sami (Müstafi Zabit) Eskişehir Delegesi
30 — Ratipzade Mustafa (Soylu) (Çiftçi) Niğde Delegesi
31 — Dellâlzade Hacı Osman Nevşehir Delegesi
32 — Halit Hami (Malmüdürü) Niğde - Bor Delegesi
33 — İmamzade Ömer Mümtaz Kayseri Delegesi
34 — Kâtipzade Nuh Naci (Tüccar) Kayseri Delegesi
35 — Kara Vasıf (Kurmay Albay) Gaziantep Delegesi
36 — Kalaçzade Ahmet Hilmi (Eski mebus, mülkiyeli) Kayseri Delegesi
37 — Boşnakzade Süleyman Samsun Delegesi
38 — Mazhar Müfit (Kansu) (Eski Vali) Hakkâri Delegesi

CHP GENEL SEKRETERLERİ:

1 — Recep Peker 15 Eylül 1923 - 10 Haziran 1924
2 — Cemil Uybadın 10 Haziran 1924 - 28 Şubat 1925.
3 — Recep Peker 28 Şubat 1925 - 15 Mart 1925
4 — Saffet Arıkan 15 Mart 1925 - 20 Mayıs 1931.
5 — Recep Peker 20 Mayıs 1931 18 Haziran 1936.
6 — Şükrü Kaya 18 Haziran 1936 14 Kasım 1938.
7 — Refik Saydam 14 Kasım 1938 18 Şubat 1939.
8 — Fikri Tuzer 18 Şubat 1939 - 13 Mayıs 1942.
9 — Memduh Şevket Esendal 13 Mayıs 1942 - 31 Mayıs 1945.
10 — Nafi Atuf Kansu 31 Mayıs 1945 17 Ekim 1946.
11 — Hilmi Uran 17 Ekim 1947 - 17 Kasım 1947.

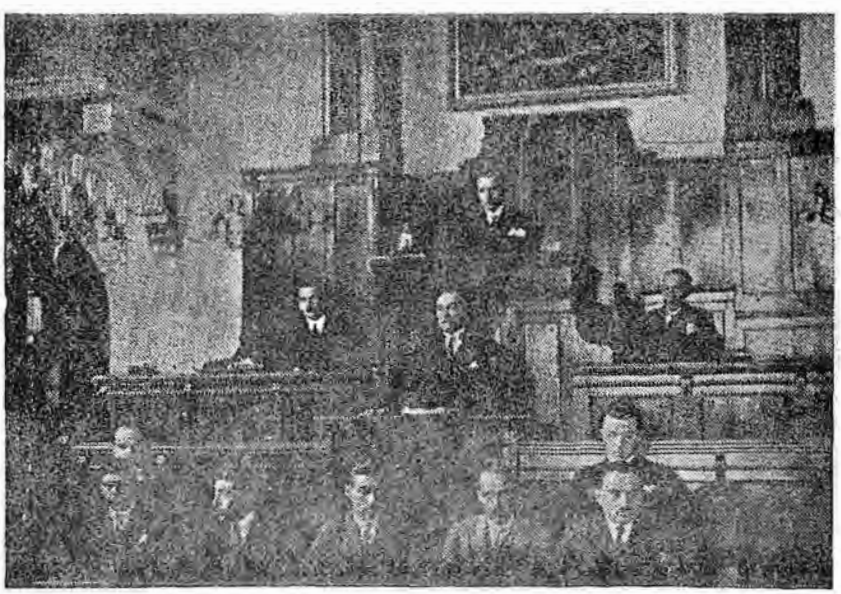

Cumhuriyet Halk Fırkası 2. Büyük Kongresi (1927)

12 — Tevfik Fikret Silay 17 Kasım 1947 - 28 Haziran 1950.
13 — Kasım Gülek, 28 Haziran 1950 19 Eylül 1959.
14 — İsmail Rüştü Aksal 29 Eylül 1959 - 24 Eylül 1961.
15 — Kemal Satır 24 Eylül 1961 18 Ekim 1966.
16 — Bülent Ecevit 18 Ekim 1966 21 Mart 1971.
17 — Şeref Bakşık 21 Mart 1971 - 25 Kasım 1971.
18 — Kamil Kırıkoğlu 25 Kasım 1971 12 Haziran 1973.
19 — Orhan Eyüboğlu 2 Nisan 1973 - 19 Ocak 1978.
20 — Mustafa Üstündağ 19 Ocak 1978 26 Ekim 1979 7 Kasım 1979.

Ender Kamil Boyacı

Cumhuriyet Tiyatrosu Çökmekte olan bir imparatorluğun yıkıntısı üzerinde, emperyalizm ve Osmanlı yönetimine karşı verilen bağımsızlık savaşı sonucunda kurulan Cumhuriyet yönetimi, üst yapı kurumlarında bazı önemli değişiklikler getirebilmesine karşın, alt yapıda hiçbir değişiklik sağlamamış, üretim ilişkileri alanında temelden bir değişikliğe gidilememiş, bunun için de üst yapı devrimleri toplum yapısını bütün yönleriyle ve yurt yüzeyinde bir gelişme sürecine sokmakta gecikmeyi getirmiştir. Bunun bir nedeni bu eylemin bir üst-bürokrat kadro tarafından yapılmış olması ve sınıf temeline dayanmamasıdır. Üst yapı değiştiriminde örnek Avrupa uygarlığı olmuş dolayısıyla bir üst yapı kurumu olan sanat da batı sanatına öykülenmekle başlangıcını vurgulamıştır. Ne var ki, Türkiye bugünkü dünya koşulları içinde, hernekadar batı emperyalizminin baskılarından kendini kurtaramamışsa da, çağdaş bir toplum yapısını gerçekleştirme gereksinimini güçlendiği, yaşamsal önem taşıdığı bir gelişim ve değişim sürecine de girmiştir.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla, tiyatro gibi kamusal görevini en yaygın biçimde gerçekleştirebilecek bir sanat dalının gelişmesi için olanaklar hazırlanmıştır. Bu dönemin ilk yıllarındaki batıya öykünme, sonraları gelen bilinçlenme, sorunların tanınması ve çözüm yollarının belirlenmeye başlaması, Cumhuriyet döneminin yarattığı bir olgudur. Halkevleri yoluyla eğitim, ödenekli tiyatroların ve okulların kurulması, büyük kentlerde tiyatro seyircilerinin yetişmeye başlaması, çocuk tiyatrosu, özel tiyatrolar, gençlik tiyatroları, opera ve bale bu dönemde gelişme olanağı bulmuştur. 1961 Anayasası, öteki üst yapı kurumlarına olduğu oranda, tiyatroyu da etkilemiş ve bilinçlenme, sorunların çözümlenmesi işlemi yeni bir devinim kazanmıştır.

1925'de Tepebaşındakiler: Raşit Rıza, Hülya, Adil, Cemile, Şaziye, Mahmut, Rıza Fazıl, Mine, Aznif, Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza.

Böylece tiyatro olgusu, çağdaş bir düşünce ve eylem düzeyinde gelişme olanakları içine girmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Osmanlı İmparatoluğu'ndan bu yana sürdürülen batı aktarmacılığı tiyatronun her alanında kendini göstermiştir. Yüzeyde bir «batıcılık» gerek devlet eliyle, gerekse çeşitli kimseler tarafından kurulan tiyatro topluluklarının yozlaşmalarına neden olmuştur. Bu durum, çok ince bir dengeye dayanan kültür alışverişinden ve bireşime varma işleminden çok, tek yanlı ve Türkiye tiyatrosunun karşısında olan bir gelişmeyi getirmiştir. Ancak bu gelişmenin bir yararı da olmuştur: Son yirmibeş yıl içinde, bu aykırı gelişim yazarları, sanatçıları ve uygulayıcıları giderek daha doğru düşünmeye itmiş ve çağdaş Türkiye tiyatrosunun yaratılmasında araştırmalara ve deneylere yer verilerek ilk olumlu adımlar atılmıştır.

Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosuna: 1914'te ünlü Fransız tiyatro adamı André Antoine'in getirilmesiyle kurulan «Darülbedayi-i Osmanî», Birinci dünya Savaşı'nın çıkması ve imparatorluğun Fransa karşısında yer almasıyla büyük bir bunalıma girmişti. Antoine, İstanbul'da ancak üç ay kalabilmiş, parasal ve yönetsel sorunların üst üste gelmesiyle bu kurum kısa bir süre içinde okul niteliğini yitirmiş ve güçlükle perdesini açan bir tiyatro durumuna gelmişti. Geçimsizlik, belediyenin parasal desteğini sürdürememesi, her kafadan bir ses çıkması, Fransız bulvar oyunlarının ve bunların uyarlamalarının oynanması, Darülbedayi'yi ne olduğu belli olmayan, levanten bir tiyatro topluluğu durumuna indirgemişti. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına dek süren bu durum içinde Muhsin Ertuğrul'un (bkz. Ertuğrul Muhsin) olumlu ve kesin tutumu, çabaları bu bunalımla evrenin bir umut ışığı olarak görülür.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, her alanda izlenen devinim tiyatro alanında da görülür. İstanbul Belediyesi yönetim kurulu tarafından, Darülbedayi'yi denetlemeyle görevlendirilen Necmettin Arif, 8 Aralık 1923 günlü yazanağında, Darülbedayi gibi bir sanat kurumunun yaşaması gerektiğini savunmuş, düzensizliğin biraz da bu kuruma yaraşır değerin verilmemiş oluşuna dayandığını belirtmiştir. Bu yazanakta bir tiyatro okulunun açılmasının zorunlu olduğu da savunulmuştur. 1923 yılının Temmuz ayında İzmir'e turne yapan Darülbedayi sanatçıları, orada Mustafa Kemal'le görüşmüşler. Mustafa Kemal, müslüman kadının da tiyatro sanatçısı olarak sahneye çıkması gerektiğini ilk kadın oyuncu Afife'nin başına gelmedik olay kalmamıştı. Türk kadınlarının sahneye çıkma yasağı da Cumhuriyet'in kurulmasına

met programına sahip CHP - MSP ortaklığı, taraflar arasında anlaşmazlığın *had safhaya* gelmesi üzerine dağıldı (18.9.1974). Bu dönemde CHP, 1974 Haziranında yaptığı Tüzük Kurultayında Parti'nin «demokratik sol bir parti olduğunu» tescil ettirdi. CHP'nin 22. Kurultayı ise 14 Aralık 1974'de toplandı. Bu Kurultay'da Ecevit demokratik solun sınırının halk tarafından çizileceğini açıkladı. Parti Meclisi seçimlerini ise demokratik solcular değil, genel merkezciler kazandılar. Eyüboğlu yeniden genel sekreter seçildi.

CHP - MSP ortaklığının bozulmasından sonra, «Kıbrıs barış harekâtının» kazandırdığı prestiji de kullanarak, bir an önce erken seçimlere giderek, Mecliste mutlak çoğunluğu sağlamayı hesaplayan CHP, DP ile ortaklık kuramadı ve erken seçim yapılmadı. Irmak hükümeti sırasında hazırlanan «Milliyetçi Cephe» modeli, DP'nin parçalanmasıyla Millet Meclisinde sayısal üstünlük kurdu. Faşizmin giderek tırmanmağa başladığı bu dönemde CHP, toplumsal muhalefetin ve antifaşist tepkinin odak noktası ve ekseni haline geldi (1975 - 1977). Nitekim 12 Ekim 1975 kısmî senato seçimlerinde geçerli oyların % 43,3'ünü kazanarak gücünü arttırdığını kanıtlayan CHP, her türlü baskı ve şiddetin uygulandığı MC'nin işbaşından uzaklaştırılması için büyük çabalar harcadı. Bu arada Parti içi mücadele büyük boyutlara ulaştı ve Kurultay için mücadele veren altı ayrı grup ortaya çıktı. CHP'nin 23. Kurultayı Genel merkezin yetki ve sorumluluklarını genişleten yeni tüzük değişiklikleri yaptı ve yeni bir parti programı kabul etti (27 - 30 Kasım 1976). 23. Kurultay, Parti Meclisini kaldırdı, merkez karar ve yönetim organı olarak Genel Yönetim Kurulunu getirdi. Genel sekreter yardımcılarının sayısı dörde çıkarıldı. Gençlik ve kadın kollarının anakademe yönetim kurullarındaki oy hakkı kaldırıldı. Genel Merkezin, gerek Parti meclis gruplarını ve gerekse hükümeti denetim altında bulundurmasını sağlayacak, grupların, parti ilke ve stratejisinden bağımsız politika oluşturmalarını önleyecek önlemler alındı. «Halk Sektörü», «Özyönetim» ve «Özgürlük» sacayağı üzerine oturtulan yeni CHP programı, özgürlük, eşitlik, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü, dayanışma, halkın kendini yönetmesi şeklinde altı temel ilkeye dayandırılmıştır. Son Program, Partinin son 10 yılda geçirdiği hızlı değişimin belgelenmesidir. Bu program, yerli ve yabancı sömürüye, tekelci sermayeye karşı her alanda bağımsızlığı, halkın ve emeğin üstünlüğünü, özyönetimi, devletin ekonomik etkinliğini savunuyor. CHP'de çeyrek yüzyıl sonra tekrar oluşturulan Genel Yönetim Kurulu, genel sekreterliğe yine Eyüboğlu'nu seçti. Ecevit tartışmasız genel başkandı.

İktidardaki Milliyetçi Cephe hükümeti, *ağırlaşan ekonomik bunalım, toplumsal* muhalefetin baskısı ve terör olaylarının artması nedeniyle iyice sıkışmıştı. 1977 sonbaharında yapılması gereken genel seçimlerin 4 ay önceye alınması CHP ve AP tarafından kabul edildi. CHP, çözümü erken seçimde görüyor ve AP'de «taze kan» için seçmenlerin oylarına başvurmak istiyordu. Milliyetçi Cephe ortaklığı karşısında demokratik güçler ittifakı oluşmuştu. Faşizme karşı demokrasiyi kurtarmak isteyen ilerici güçler, 1977 seçimlerinde bütün güçlerini CHP'nin ardına yığdılar. Buna rağmen, CHP umulan sayısal çoğunluğu sağlayamadı. Oyları 6 milyonu geçen CHP, ancak 213 milletvekili çıkarabildi. Buna karşılık AP - MSP - MHP üçlüsü, 229 milletvekili çıkarmışlardı. CHP, bir azınlık hükümeti kurarak hükümeti bunlara kaptırmak istemedi. Kurulan CHP «azınlık hükümeti» güvenoyu alamadı. Bundan sonra Demirel'in kurduğu ve Feyzioğlu'nun katılmadığı 2. Milliyetçi Cephe hükümeti iktidara geldi. Milliyetçi Cepheciler, ekonomik ve toplumsal bunalımın altında kaldılar. 1977 yerel seçimleri İkinci M.C.'yi eritti (31.12.1977). 2. M.C. AP'den 11 milletvekilinin istifasiyle çöktü ve gensoru ile düştü. Bundan sonra CHP - Bağımsızlar - DP - CGP hükümeti (5.1.1978) kuruldu ve Meclisten güvenoyu aldı (17.1.1978). Bu hükümetin kurulmasından sonra CHP merkez yönetimi de değişti. Hükümette görev alanlar Parti yönetimini bıraktılar. Mustafa Üstündağ CHP genel sekreteri oldu. Ne var ki, CHP yönetimi ve CHP ağırlıklı hükümet 1978 - 79 döneminde, söz verdiğinin tam tersine bir uygulama içinde oldu. Emperyalizmle ve tekellerle uzlaşma, halka sırtını dönmek politikası, ülkedeki faşist tehlikeyi arttırdı. Burjuva reformist kimliğe bürünen CHP'nin faşizme karşı aldığı önlemler yetersiz kaldı, ulusal demokratik güçlerin eylem ve cephe birliğine karşı çıktı. Ekonomik bunalım ve yaygın şiddet eylemleri, Maraş olaylarından sonra ilân edilen sıkıyönetim (26.12.1978), CHP'yi halk yığınlarından kopardı. Emperyalistlere, yerli ve yabancı tekellere, faşistlere ve gericiliğe ödün üstüne ödün veren CHP ve CHP ağırlıklı hükümet, halktan koptuğu gibi tabanından da soyutlandı. Halkın «umudu» nalindeki CHP ve Ecevit giderek tükendi. Bu tükenişin somut belirtileri ilk önce hükümetteki Bakanların birer ikişer ayrılmaları oldu: İlk önce Feyzioğlu hükümetten çekildi (19.9.1978). Bunu bağımsız bakanların ve DP'nin çekilmesi izle-

CHP'nin Milletvekilliği genel seçimlerinde aldığı sonuçlar.

Seçim Yılı	Aldığı oy	Yüzdesi	Kazandığı Milletvekili sayısı
1950	3.176.561	% 39,9	69
Ara seçim 1951	687.668	% 38,7	1
1954	3.161.696	% 34,8	30
1957	3.753.136	% 40,6	173
1961	3.724.752	% 36,7	173
1965	2.675.785	% 28,7	134
1969	2.487.006	% 27,4	143
1973	3.570.583	% 33,3	185
Ara seçim : 1975	409.387	% 38,0	1
1977	6.136.171	% 41,4	213
Ara seçim : 1979	368.099	% 29,14	

Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçim sonuçları

Seçim yılı	Aldığı oy	Yüzdesi	Kazandığı senatör sayısı
1961	3.734.285	% 36,1	36
1964	1.125.783	% 40,8	19
1966	877.066	% 29,6	13
1968	899.444	% 27,1	13
1973	1.412.051	% 33,6	25
1975	2.281.470	% 43,4	25
1977	2.037.875	% 42,4	28
1979	1.380.630	% 29,02	12

di. Son olarak, 14 Ekim 1979 kısmî senato seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğrayan CHP, seçim sonuçlarının halkın bu hükümetin kalmasını istememesi biçiminde belirmesi üzerine istifa etti.

İktidarlarını silâhların gölgesinde sürdürmeye çalışan egemen sömürücü güçlerin güdümünden çıkamayan, onların karşısındaki halk sınıflarının karşısında yer alan, sağcı ve faşizme uzlaşıcı bir yönetimin elinde eriyen CHP, 1978 yılında hükümeti kurmuş, iktidar olamamıştır.

CHP'nin İdeolojisi, son çözümlemede burjuva ideolojisidir. Partiler yelpazesindeki yerini «solda» gösteren CHP, bir sınıf partisi değildir. CHP, sınıf sözcüğü yerine «halk» deyimini kullanır. Karşıtlarının ileri sürdüğü gibi CHP «marksist leninist» de değildir, CHP, Sosyalist Enternasyonale üye olmasına (1976) karşın, Ecevit'in deyişiyle «Temel hareket noktası Marksist doktrin değildir ve yeni doğrultularını tanımlamak için «sosyal demokrat» yerine, kendi oluşturdukları «demokratik sol» terimini tercih edişlerindeki nedenlerden biri de budur. CHP'nin kökeninin Marksizmle bir ilgisi yoktur. CHP'nin sınıfsal amacı, kapitalist düzenin temellerini korumak, toplumun kapitalizmden sosyalizme geçişine karşı burjuvazinin sınıf ayrıcalıklarını, üretim araçlarının özel mülkiyetini ve emeğin ücretliliğini savunmaktadır. Ancak CHP, politik alanda, burjuvazinin, emperyalizmle bütünleşme ve işbirliğinden doğrudan pay alamayan ve tekelleşme süreci dışında kalan kesimlerini, orta ve küçük sermaye katmanlarının çelişkili özlem ve istemlerini de yansıtmaktadır. CHP'nin 1960'ların sonlarından itibaren sosyal demokrat bir parti niteliğine dönüşmesi, politik çizgisinde burjuvazinin tekel dışı, orta ve küçük burjuvazi katmanlarının çelişkili özlem ve istemlerinin belirleyici duruma gelmesiyle gerçekleşmiştir. CHP'deki sosyal demokrat hareket, öncelikle tekel dışı, orta ve küçük burjuvazi katmanlarının eğilimlerini dile getiren bir akım olarak biçimlenmiş; daha sonra ise giderek bir yandan işçi sınıfı hareketi içinde ayrışan uzlaşmacı, reformist bir kanatla bütünleşme süreci içine girmiş, diğer yandan da büyük tekelci burjuvazi kesimleriyle yeni ilişkiler geliştirmiştir. Sosyal demokrat hareket içinde iki karşıt politik eğilim, birincisi, sosyal demokrat hareketin geniş kitlesinin tabanının çıkarlarını yansıtan ve emperyalizme ve tekelci büyük burjuvaziye karşı kararlı mücadeleyi öngören «sol» politik eğilim; ikincisi de sosyal demokrat hareketin emperyalizme ve tekelci büyük burjuvaziyle işbirliğinden yana kesimlerinin tutumunu yansıtan sağ politik eğilim, olmak üzere ayrılmaktadır.

CHP'nin «sosyal demokrat» bir partiye dönüşümü, CHP'nin Türkiye burjuvazisi içinde ötedenberi temsil ettiği politik eğilimin büyük burjuvazi kesimlerinin ağırlıklı desteğini yitirmesiyle ve giderek tekel dışı, orta ve küçük burjuvazi katmanlarının eğilimlerinin politik sözcülüğünü üstlenen sosyal demokrat önderliğin eline geçmesiyle olmuştur. 1960'ların sonuna dek CHP, Türkiye'de kapitalizm ve burjuva demokrasisinin gelişmesinde öncülük yapmış «devlet partisi» işlevini üstlenmişti. CHP, bu işleviyle, burjuvazinin işçi sınıfı karşısında kullandığı baskı ve saptırma yöntemlerinin aynı zamanda uygulayıcısı ve yürütücüsü idi. Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi, proletaryanın güçlenmesi, burjuvazi içindeki ayrılıkların büyümesi, burjuvazinin işçi sınıfı hareketine karşı baskıcı ve saptırıcı politikaları aynı tek-bir politik hareket tarafından yürütülemez olunca, 1960 sonrasında emekçi sınıflar üzerindeki eylemine karşı gerici faşist eğilimlerin ayrı bir politik örgütte yoğunlaştırılması, gerici-faşist eğilimlerin reformcu eğilimlerden ayrılması, CHP'yi burjuva reformizmi çizgisine kaydırdı. İnönü'nün deyişiyle «ülke tam sola kayıyordu. Ortanın solunun gerekçesi tam sola gidişin önlenmesidir». Ecevit'in ifadesiyle «Komünizmin kucağına düşme tehlikesinin önlenmesinin yolu ortanın solu yoludur...» Antikomünizm, «sola duvar çekme» eğilimleri, bugünkü sağ kanat yönetiminin CHP'yi bozguna uğratma sınırına getirmesinin temel nedenleri arasındadır. Bugünkü CHP merkez yönetimi, emperyalizmle ve tekelci büyük burjuvaziyle uzlaşmaya dönük bir politika

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Milletvekili Genel, Senato, İl Genel Meclisi Seçimlerinde aldığı Sonuçlar

Milletvekili genel seçimleri

Seçim yılı	Seçmen	Geçerli oy	C.H.P.'nin aldığı oy ve yüzdesi	Kazandığı mv. sayısı
1950	8.905.743	7.953.055	3.176.561 (% 39,9)	69
1951 (Ara seçim)	3.168.423	1.778.853	687.668 (% 38,7)	1
1954	10.262.063	9.095.617	3.161.696 (% 34,8)	30
1957	12.078.623	9.250.949	3.753.136 (% 40,6)	173
1961	12.925.395	10.138.035	3.724.752 (% 36,7)	173
1965	13.679.753	9.307.563	2.675.785 (% 28,7)	134
1969	14.788.552	9.086.296	2.487.006 (% 27,4)	143
1973	16.798.164	10.723.658	3.570.583 (% 33,3)	185
1975 (Ara seçim)	1.743.152	1.077.821	409.387 (% 38,0)	1
1977	21.207.303	15.358.210	6.136.171 (% 41,4)	213
1979 ara seçim)		1.263.108	368.099 (% 29,14)	—

Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimleri

Grubu				Senatör
1961	12.926.837	10.032.530	3.734.285 (% 37,2)	36
1961 (A)	4.510.858	3.542.064	1.320.108 (% 37,2)	15
1961 (B)	4.033.795	3.102.538	1.145.747 (% 36,9)	7
1961 (C)	4.379.742.	3.387.928	1.268.430 (% 37,4)	14
1964 (C)	4.225.867	2.502.756	1.030.656 (% 41,2)	19
1966 (B)	4.307.525	2.472.109	727.522 (% 29,4)	13
1968 (A)	4.990.733	3.067.057	821.688 (% 26,8)	13
1973 (C)	6.761.157	4 201.557	1.412.051 (% 33,6)	25
1975 (B)	9.295.019	5.260.888	2.281.470 (% 43,4)	25
1977 (A)	6.800.746	4.812.326	2.037.875 (% 42,4)	28
1979 (C)	6.873.733	4.719.289	1.380.630 (% 29,02)	13
İl genel Meclisi seçimleri				
1963	12.860.464	9.295.464	3.437.149 (% 36,97)	
1968	14.629.914	9.113.491	2.542.824 (% 27,9)	
1973	17.203.347	10.001.559	3.708.687 (% 37,1)	
1977	21.096.189	12.312.667	5.147.172 (% 41,8)	

CHP'lilerin büyük bir bölümü, 27 Mayıs hareketinin CHP için ve onun adına yapıldığını sandılar. İnönü ise, CHP'nin 27 Mayıs'ın ne başında ve ne içinde olduğunu açıkladı, ancak CHP'nin 27 Mayısçılarla birlikte aynı görüş ve düşüncelere sahip olduğunu da bildirdi. Millî Birlik Komitesi ile CHP, Partilerin ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılması ve seçimlerin yapılıp yapılmayacağı konusundaki belirsizlik noktalarında görüş ayrılığı içindedirler. Yeni Anyasa hazırlanırken, CHP, Anayasa'ya girmesini istediği ilkeleri açıkladı (6.7.1960). Kurucu Meclis'in açılmasından (6.1.1961) sonra da CHP'nin Kurucu Meclise hâkim olduğu ve bu meclisin çıkardığı Anayasa'da CHP'nin görüşlerinin ağır bastığı görüldü. Ne var ki, özel girişim, kamulaştırma, yabancı sermaye, kooperatifçilik, vb. somut konularda CHP içinde birlik bulunmadığı, tutucularla ilericilerin ayrıldığı da görüldü.

27 Mayıs sonrasında yapılan ilk CHP Kurultayı (15. Kurultay), iç gruplaşma ve çatışmaları su yüzüne çıkardı. İnönü ile Gülek taraftarlarının çekişmesi ile geçen Kurultay, Gülekçilerin yenilgisi ile sonuçlandı. CHP tüzüğünde yapılan değişiklikle Genel Sekreterin Parti Meclisine seçilmesi ve Genel Merkeze seçimlerde aday kontenjanı tanıması kabul edildi. 15. Kurultaya hazırlanan «Temel Hedefler Bildirisinde» kalkınma, güvenlik, güleryüzlü idare, refah devleti ilkeleri ile soyut vaadlerde bulunuldu.

CHP, 27 Mayıs sonrası seçimlerinde ezici çoğunlukla iktidara geleceğini hesaplıyordu. 15 Ekim 1961 seçimlerinde 1957'ye oranla daha az oy alan CHP, Meclis'te birinci, senatoda ikinci parti oluyor ve ancak 173 miletvekili ile 36 senatör çıkarabiliyordu. CHP'nin karşısında yer alan ve DP'nin mirasını paylaşan AP - YTP - CKMP'nin toplam oy ve sandalye sayısı, CHP'den çok fazlaydı. AP - YTP - CKMP'nin ortak bir hükümet kurmalarını ihtilâlci subaylar engellemişler, hatta ihtilâlci subaylar 15 Ekim seçimlerinden sonra TBMM'ni feshetmeyi plânlamışlardı. Ancak İnönü, örgütünün eğilimine karşın AP ile bir koalisyon hükümeti kurdu (20 Kasım 1961). Bu hükümetteki bakanlardan yalnız Ecevit, bugün CHP'de vardır. CHP - AP koalisyonu, sanayi - ticaret burjuvazisinin ağır bastığı, tutucu bir hükümet oldu. Bu hükümet kurulduğundan altı ay sonra dağıldı (30.5.1962). CHP, 1961-1965 yılları arasında iktidar olabilecek sayısal çoğunluğa sahip olmadığı halde iktidar sorumluluğunu yüklenmiş, üç koalisyon hükümeti kurmuştur.

İkinci Koallsyon hükümeti CHP YTP CKMP arasında kuruldu ve bir buçuk yıl yaşayabildi (1962-1963). Üçüncü ve son İnönü koalisyon hükümeti ise 13 Şubat 1965'de düştü. İnönü hükümetleri bu dönemde rejimi sarsan sorunların üstesinden gelemedi ve CHP yıpranarak büyük kayıplara uğradı. CHP'nin bu dönemde yaptığı önemli işler arasında, Anayasal düzeni yerleştirme, işçi haklarının kısıtlı da olsa verilmesi, ilk kalkınma plânının yürürlüğe sokulması vardı. Eski DP'lilerin affı, 22 Şubat ve 21 Mayıs olayları CHP bünyesinde gedikler açtı: Erim - Gülek - Doğan ve Göle, İnönü'ye karşı açıkça cephe aldılar. CHP ortak haysiyet divanı, Gülek Erim ve Doğan'ı 1 yıllığına partiden çıkardı (9.12. 1962). Büyük bir hizip mücadelesine sahne olan CHP 16. Kurultayı (14.12.1962) CHP'de Genel Merkezciler, Gülek - Erim taraftarları ve Üçüncü Dünyacılar gruplarını ortaya çıkardı. Kurultay, ihraçları onayladı, İnönü ve genel merkezciler CHP'ye hâkim oldular. 1961'de genel sekreterlikten çekilen Aksal'ın yerini alan Kemal Satır, Parti Meclisince yeniden genel sekreterliğe seçildi (19. 12.1962). Ancak, İnönü hükümetlerinin başarı gösterememesi, sorunların çözülememesi CHP'den yeni çözümler getirdi. MYK'dan bir üyenin de içinde bulunduğu bir grup genç Partinin ödünler verdiği, halkçılık ve lâiklik ilkelerini zedelediği gerekçesiyle istifa etti (4.1.1963). Bu arada 21 Mayıs olaylarına adı karışan Esengin, Doğan, Gülek, Sungur haysiyet divanına kesin çıkarma istemiyle gönderildi, Gülek ve Doğan kesin olarak, Esengin ve ungur da 1 yıl süreyle CHP'den ihraç edildi. (5.12.1963). Bunlardan Gülek, 1965'de yine CHP'ye girdi.

Üçüncü İnönü hükümeti kamuoyuna bir «reform hükümeti» olarak sunuldu (25.12. 1963) Ancak bu hükümet, sağcı bir iktidarı hazırlamaktan başka bir iş yapamadı. 1963 yerel seçimleri ve 1964 kısmî senato seçimleri, 1965 genel seçimlerinde AP'nin % 50'yi aşan bir çoğunlukla iktidara geleceğini gösterdi. CHP hükümetleri, 1961 - 65 döneminde söz verdikleri reformları yapmadıkları gibi, Kıbrıs sorunu hükümeti bir yıl süreyle meşgul etmiş, 21 Mayıs olaylarından sonra ilân edilen ve 426 gün süren sıkıyönetim vatandaşın hoşnutsuzluğunu iyice arttırmıştı. 16-18 Ekim 1964'de toplanan 17. Kurultay, sosyal ekonomik, siyasal eleştirileri ön plâna çıkardı.

CHP 17. Kurultayı Parti tüzüğünde bazı değişiklikler yaptı ve «İleri Türkiye Ülküsü» başlıklı bir bildiri yayımladı. Bu bildiri, CHP'nin ödün politikasının sürdüğünü gösteriyordu. CHP'nin hedefinin, «Türkiye'yi sağ ve sol diktatörlüklerinin uçurumundan koruyan, yoksulluğu değil, refahı yaygınlaştırarak sosyal adaleti ve güvenliği sağlayan, iktisadî ve sosyal düşüncede doğmatik kalıpları yıkan, sosyal adalet ilkeleriyle yurdun eokonomik gerçeklerini bağdaştırarak topluma ilerleme gücünü katan bir yola» ulaşmak olduğu belirtildi. CHP'nin devletçiliğinin özel sektöre öncülük ve önderlik edici olduğu da açıklandı. Bu anlatımlar, 1965'de ortaya konacak «Ortanın solu» politikasının belirtileriydi. Ne var ki, bu bildiride Petrol Kanunu, Yabancı Sermaye kanunu gibi kapitülasyon kanunlarında ve Toprak Reformu'ndan bahis yoktur. 17. Kurultaydan kısa bir süre sonra hükümet bütçesine red oyu verildiği için İnönü, istifa etmiş ve CHP, yine muhalefete geçmiştir.

1965'den itibaren ekonomik ve toplumsal sorunların ön plâna geçmesi ve öte yandan da Türkiye İşçi Partisi'nin gelişmesi, CHP'yi daha belirgin bir yol izlemeye zorladı. İç etkenlerin yanısıra uluslararası ilişkilerde değişme, soğuk savaşın son bulması gibi dış etkenlerin de katkısıyla CHP Genel Başkanı İnönü, CHP'nin «ortanın solunda» olduğunu ilân etti (29.7.1965) İnönü, CHP'nin 40 yıldır ortanın solunda olduğunu, devletçiliğin, halkçılığın ve lâikliğin ortanın solu demek olduğunu, devletin ve Anayasanın dahi ortanın solunda bulunduğunu ileri sürdü. 1965 seçim bildirgesi ortanın solu politikasının ekonomik bağımsızlık, dış ticaret, petrol, yabancı sermaye ve madenler konusunda cesaretli atılımlarla dolu olduğunu gösteriyordu.

1965 milletvekili genel seçimlerinde büyük oy kaybeden CHP, ancak 134 milletvekilliği kazanabildi. AP 240 milletvekilliğiyle iktidara geldi. İktidar böylece 27 Mayıs'tan 5 yıl sonra sağcı güçlerin, 27 Mayıs'ın devirdiği güçlerin eline geçti. CHP, 1965 seçimlerinde 1950'lerden bu yana en düşük oranda (% 28,7) oy aldı. 1965'in CHP'si halka inemediği için, ne emekçilerin ve ne de sermayecilerin desteğini alabildiği için iktidardan uzak kalmıştı.

10 Ekim 1965 seçim sonuçlarından sonra CHP'de ortaya çıkan «ortanın solu» politikasına devam edilip edilmeyeceği tartışması, 18 Ekim 1966'da açılan 18. Kurultay'da, Ortanın solu politikası onaylandı ve Bülent Ecevit genel sekreter seçildi (24.10. 1966). Ancak CHP'nin Millet Meclisi'nde grubunda Ortanın solunu savunanlar azınlıkta kaldılar. CHP tarihinde «8'ler» diye bilinen ve başlarını Turan Feyzioğlunun çektiği bir grup, Ortanın soluna ve Ecevit'e karşı yoğun bir mücadeleye giriştiler. Küçük Kurultay Ecevit'e güvenoyu verdi (4.2. 1967). Çatışma il ve ilçe örgütlerine yansıyınca CHP 4. Olağanüstü Kurultayı toplandı (28.4.1967). CHP tüzüğünün disiplin suçlarıyla ilgili maddeleri değiştirilerek, Feyzioğlu grubunun ihracı için hazırlık yapılınca, Feyzioğlu ve 47 arkadaşı CHP'den istifa ettiler (30.4.1967). Bu grup Güven

Partisi adiyle bir parti kurdu (12.5.1967). Bunların yüksek bürokratların ve büyük sermaye kesiminin sözcüleri olduğu ileri sürüldü. CHP'de «Ortanın solu» adıyla başlayan yeni hareket, Ekim 1968'deki 19. Kurultaydan sonra ve 1969 genel seçimleri için yayınlanan seçim bildirgesi ile «Düzen değişikliği programı» ile daha ileri bir aşamaya gelecektir. CHP'deki büyük 1967 kopması, tabanda büyük bir kayba neden olmadı: 1969 seçimlerinde CHP oyların % 27.4'ünü alarak 143 milletvekilliği kazandı. CHP, bu seçimlerde tarihinin en düşük oy yüzdesini aldı. 1969 seçimlerinden sonra, Feyzioğlu ile birlikte gitmeyen ve CHP'de kalan «ortanın gözbekçisi» grup (Satır grubu) Ecevit'e karşı harekete geçti. Ecevit'in izlediği politikanın CHP'ye oy kaybettirdiğini ileri süren Erim - Satır grubu, 3 Temmuz 1970'de toplanan CHP 20. Kurultayında yenilgiye uğradılar ve Ecevitçiler Parti Meclisinin denetimini tamamiyle ellerine geçirdiler. Erim - Satır grubunun tasfiyesi parti içinde değil, Parti Meclisi içinde olmuştu. Parti, artık eski bürokrat niteliğinden sıyrılıyor ve halk yığınları ile ilişki kurulması amacıyla yeni bir program oluşturulmasından söz ediliyordu: «CHP'nin kesinlikle halkın yanında yerini alıp mücadele etmesi, CHP'sini bürokratik devlet partisi görünümünden çıkararak, halkın partisi durumuna getirmiştir» deniyordu.

1970'de Türkiye'de giderek hızlanan toplumsal çalkantılar, ekonomik ve toplumsal bunalım günlerinde Ecevit «Türkiye'de bir dikta tehlikesi vardır ve bu ancak ordudan gelebilir» diyerek (Ağustos 1970) 12 Mart darbesini sezinliyordu. Nitekim, 12 Mart 1971 muhtırası ile AP iktidarı devrildikten sonra, 12 Mart terörizmi «sivil kadrolarını» CHP içinden, Ecevit'e karşı olan gruptan «derleyince» ve İnönü, 12 Mart'a karşı kesin tavır alamayınca, Ecevit, CHP'den tasfiyesine çalışılan tutucu bir kişinin Başbakanlığa atanması üzerine CHP genel sekreterliğinden istifa etti (21 Mart 1971). Ecevit, İnönü'ye yazdığı istifa mektubunda demokratik rejim ve CHP için çok hayatî saydığı bir konuda görüş ayrılığına düştüğünü belirtti ve yaptığı basın toplantısında «darbe»nin hükümete karşı yapılmadığını, hükümetin bugüne kadar demokratik mekanizmanın işleyişi ile zaten düşmüş olacağını, darbenin «ortanın solundaki CHP'ye» yöneldiğini, bir «Yunan darbesi» özelliğinde olduğunu açıkladı. Generaller cuntasının «Ya Erim hükümetini kayıtsız şartsız desteklersiniz, ya da askerî yönetim gelir» tehdidi karşısında ilk olarak Ecevit'i buldu. Ecevit ve Parti MYK'nun istifası üzerine, İnönü, CHP içinde «yeni bir düzen» kuracağını sanmıştır. İnönü, Partinin Meclis Ortak grubunda üstünlüğü sağlamışsa da, yapılan Merkez Yönetim Kurulu seçimlerinde Ecevit'i tutanlar çoğunluğu sağlamışlardır (25.3.1971). Yeni genel sekreter Şeref Bakşık, «Ecevitçi» olarak tanınıyordu. Aynı gün İnönü «Parti içinde bunalımın bittiğini» ilân etti. İnönü, 12 Mart döneminin yasa ve hukuk dışı uygulamacılariyle uzlaşma politikasını sürdürdü. Ne var ki, CHP'deki il ve ilçe kongrelerini Ecevitçiler kazandı ve CHP'nin parti içi - iki başlılığı Mayıs 1972'de yapılan V. Olağanüstü Kurultayda çözümlendi. Parti Meclisine Kurultayın güven belirtmesi üzerine İnönü, CHP genel başkanlığından istifa etti (8 Mayıs 1972). Genel Sekreter Kırıkoğlu «Bu Kurultay'la Parti'de bir devir kapandı, yenisi açıldı» diyordu. «Genel Başkanlık Seçim Özel Kurultayında» Ecevit Atatürk ve İnönü'den sonra CHP'nin üçüncü genel başkanı seçildi (14 Mayıs 1972). CHP, 21. Kurultayı, Parti içinde büyük iktidar değişikliğine yol açan gelişmelerin bir anlamda noktalanması oldu (30 Haziran 1972). İnönü'nün katıldığı son CHP kurultayı olan 21. Kurultay, partl genel politikasının belirlenmesinde yetkilerin Parti Meclisine verilerek parti meclis (MM ve senato) gruplarının etkinliğinin kırılması yolunda tüzük değişikliklerini kabul etti. Ecevit'in yeniden genel başkanlığa seçildiği bu Kurultaydan sonra CHP'den istifalar başladı: Çıkar çevrelerinin ve tarım kapitalistlerinin temsilcileri CHP'den istifa ettikten sonra bunlardan bir kısmı Kemal Satır başkanlığındaki Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular, CP, daha sonra Feyzioğlu'nun Güven Partisine katıldı. CHP, bundan sonra Ferit Melen hükümetindeki bakanları çekme kararı aldı. Bakanlar CHP'den istifa ettiler. İnönü de «12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, Parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğü şekil ve istikamette değiştirilmesi» nedeniyle CHP üyeliğinde de istifa etti (5.11. 1972). İnönü'nün istifasından sonra 17 CHP'li parlamenter CHP'den istifa ettiler. 12 Mart döneminin hukuk dışı uygulamacılarıysa «Solcular, sosyalistler, Atatürk'ün ve İnönü'nün partisi CHP'yi ele geçirmişlerdir. Parti'yi ve ülkeyi sosyalizme, anarşiye sürükleyecekler» ortak teması ile CHP'yi kapatmakla tehdit ettiler (12.12.1972). Ancak «Yeni CHP»nin arkasında CHP'yi ve Ecevit'i destekleyen geniş emekçi halk yığınları vardır, CHP örgütü vardır. Ecevit ise, 12 Mart faşistlerine «bazı ekonomik ve sosyal reformların gerçekten yapılması isteniyorsa, bunların serbestçe savunulabileceği bir özgür tartışma ortamının bir an önce sağlanması, gençliğe yönelik soruşturma ve kovuşturmaların geniş tutulmaması, Melen hükümetinin işbaşından uzaklaştırılması» yolunda hücuma geçti.

CHP içinde bir başka çatışma 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde başgösterdi. Genel Sekreter Kırıkoğlu ve arkadaşları, Gürler'in desteklenmesini ve Parti ile «Ordu» arasındaki buzların çözülmesini istediler. CHP grubu ise, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmamayı kararlaştırdı. Buna rağmen Kırıkoğlu ve CHP'li 32 parlamenter oylamaya katılarak Gürler'e oy verdiler. Grup kararına karşı, bu parlamenterlerin oy kullanmaları CHP örgütünde ve yönetim organlarında uzun tartışmalara neden oldu, Genel Sekreter Kırıkoğlu ve Merkez Yönetim Kurulu istifa etmek zorunda kaldı (4.4.1973). Kırıkoğlu'nun yerine Orhan Eyüboğlu Genel Sekreterliğe seçildi.

12 Mart döneminde TİP'in kapatılması, diğer sol kuruluşların dağıtılması, terör ve zulüm uygulanması, kısıtlı burjuva demokratik özgürlüklerin bile ortadan kaldırılmak istenmesi, kabaran toplumsal muhalefetin temsilcisi olarak Türkiye «sol»undaki tek legal partiyi «kurtuluş umudu» haline getirmiş ve CHP, başka bir alternatif bulunmadığı için toplumsal muhalefetin sözcüsü durumuna gelmiştir. 12 Mart faşistlerinin gerici partiler koalisyonunun kazanacağını umut ederek ve iç - dış koşulların da zorlanmasıyla yaptırdıkları 14 Ekim 1973 seçimleri, tekelci sömürü ve yapıya karşı, 12 Mart faşistleriyle işbirliği yapan parti ve kuruluşlara karşı emekçi sınıf ve katmanların bir tepkisi olmuş, CHP, oylarını üç buçuk milyonun üzerine çıkarmış, % 33,3 oy yüzdesi ile Millet Meclisinde 185 milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçimden önce Parti'den kopmalar ve istifalar nedeniyle CHP'nin Millet Meclisindeki üye sayısı 97'ye ve Senatodaki üye sayısı da 19'a düşmüştü. 12 Mart sönemninde Ecevit'in genel başkan seçilmesinden sonra antifaşist ve antitekelci bir politika izleyen CHP, «Akgünlere» adını verdiği 1973 seçim bildirgesinde, antitekelci gelişimini somut olarak yansıtmıştır. Bu bildirgede «ara rejim» modelleri yerilmekte, kamu ve halk sektörüne ağırlık verilmekte, yabancı sermaye sınırlanmakta, sosyal ve siyasal yaşamın «insanca ve demokratik» olması istenmekte, Sıkıyönetim ve Kontrgerilla teşhir edilmektedir.

1973 genel seçimlerinden sonra MSP ile ortak bir hükümet kuran (25.1.1974) CHP, bu ortak hükümet döneminde genel af yasası ile 12 Mart mahkûmlarının önemli bir bölümünün özgürlüklerine kavuşmasını sağladı, Erim hükümetinin koyduğu haşhaş ekme yasağını kaldırdı, kişilikli ve haysiyetli bir dış politika izleyerek ABD emperyalistlerine karşı çıktı. Ülke ve halkın çıkarları açısından çok önemli adımlar atan ve Türkiye tarihinin gelmiş - geçmiş en ilerici hükü-

Amerika, coşkun gösterilerle karşılandı, ABD başkanları diplomasi kuralları aşılacak biçimde övüldü. CHP ile DP'nin ABD'ye karşı izlenecek politikada hiçbir ayrılıkları olmadığı görüldü. Zamanın başbakanı Saraçoğlu «Türkiye'nin ABD'nin bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle manevî borcunu ödeyeceğini» söylüyordu.

336 delege ve 450 milletvekili ile açılan CHP 2. Olağanüstü Kurultayında «Müstakil Grubun» lâğvedilmesine, Parti'de genel başkanlığın değişmezliğinin kaldırılmasına, genel başkanın bundan böyle Kurultayca seçilmesine, seçimlerin tek dereceli olmasına, sınıf esasına dayalı cemiyet kurulmasını önleyen kanunların kaldırılmasına karar verildi ve DP'ye en ileri ödünleri de vermiş oldu. Ayrıca TBMM'nin aldığı bir kararla genel seçimler bir yıl önceye alındı.

21 Temmuz 1946 seçimleri, Türkiye'de «tek dereceli» yapılan ilk seçimlerdi. DP'nin «hileli» dediği seçimler sonunda CHP 396, DP 62 ve bağımsızlar 7 milletvekilliği kazandılar. DP, 12 ilde çoğunluğu sağlamıştı. *Vatan* gazetesinin yazdığına göre «işin doğrusu şudur ki, seçimi DP kazanmamıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir.»

Seçimlerden 15 gün kadar sonra yeni TBMM açıldı. Muhalefetin saldırısı ile yıpranmış Saraçoğlu istifa etti, yerine Recep Peker başbakan oldu. Peker hükümeti özel sektöre büyük olanaklar tanıyan bir programla işe başladı. Anglo - Amerikan dünyasını kazanmak için tarihe «7 Eylül kararları» adıyla geçen bir dizi ekonomik önlem de bu dönemde alındı: Paranın değeri düşürüldü, serbest dövizle ithal edilebilecek mallarda sınırlamalar kaldırıldı, ithalâtçı birliklerinin tarafından yapılan cins, vasıf ve flat kontrolüne de son verildi. CHP'nin «halkın karşısına çıkamayacak duruma» geldiğini belirten muhalif grup, genç milletvekillerinden oluşuyordu ve CHP bu dönemde iyice karıştı.

1947 Şubat ve Mart aylarında CHP, Türkiye'yi emperyalizme sıkıca bağlayacak kuralar aldı: Bu dönemde Türkiye, Uluslararası Para Fonu'na (İMF) ve Dünya Bankası (İBRD) na girdi. Truman Doktrini uygulaması da bu dönemde başladı. Türkiye, emperyalizmin ve ABD'nin ileri bir kalesi durumuna sokuldu.

İnönü, bu arada 12 Temmuz 1947 bildirisiyle muhalefetin iktidar tarafından haklarının korunacağı yolunda bir güvence verdi. CHP içindeki muhalif grup, bu bildiriden cesaret alarak Parti tüzüğünün yeniden değiştirilmesini istedi. Recep Peker de CHP grubundan güvenoyu istedi ve 35 milletvekili hükümete güvensizlik oyu verdi (26.8.1947). Bu olaya «35'ler Olayı» denmektedir. Peker, Mecliste kendisine bir taraftar çoğunluğu sağlayarak İnönü'nün vesayetinden kurtulmak çabası içindeyken, İnönü de Peker'e karşı Meclis'te bir hizip yaratmıştı. 35'lerin başında Nihat Erim vardı. 35'ler grubunun ve DP'nin sıkıştırılması sonucunda Peker istifa etti (9 Eylül 1947)

Peker'in istifasından sonra İnönü, Bayar ile görüştü ve Başbakanlığa Standart Oil Company grubunun adamı olarak tanınan Hasan Saka'yı atadı. «Özel sektörcü devletçilik» anlayışı, yeni hükümetin ve CHP'nin 7. Kurultayının programını ve gündemini belirledi.

CHP'nin 7. Kurultayı, Parti tarihinin en önemli Kurultaylarından biri oldu Bu kurultayda İnönü, açıktan saldırıya uğradı, Parti yönetimi dikta ile suçlandı; komünizmle mücadele, türbelerin açılması ve okullara din dersleri konulması konularında önergeler verildi. Bu kurultaya «demokratikleşme kurultayı» adı verildi. 7. Kurultayda CHP tüzüğü değiştirildi: Bir kaç yöneticiden oluşan Genel Başkanlık Divanı kaldırılarak yerine Genel Kurulca seçilen 40 üyeli Parti Divanı getirildi. Genel Başkanın Devlet veya hükümet başkanı olması durumunda, partinin fiilî yönetiminin Genel Başkan Vekiline bırakılması kabul edildi. Valilerin il başkanlığı yapmalarına son verilerek il başkanlarının il kongrelerinde seçimlerle belirlenmesi kabul edildi. Parti adaylarının belirlenmesi, Partiye girme yaşının değiştirilmesi, Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı ilişkisinin gevşetilmesi CHP tüzüğünde «demokratikleşme» yolunda atılan önemli adımlar oldu. Ancak yeni CHP programı, yerli ve yabancı özel sermayeye kucak açma anlamında değişikliklere uğrayarak, DP'nin taklit edilmesi amacı güdüldü. Programdaki gerlye dönük değişiklikler, ülkedeki gericiliği azdırdı. Din ve komünizm kavramları birbirine bağlanarak, «komünizmle mücadele» için «özel tasfiye heyeti» kurulması önerildi. Yıllarca CHP'ye bağlı olarak çalışan Halkevleri de Partiden «koparıldı». 17 Kasım 1947'de açılan CHP 7. Kurultayı 20 gün süren çalışmalardan sonra sona erdi. İlk kez İnönü «oybirliği» olmadan başkan seçiliyordu. Parti içindeki gruplaşma liderler düzeyine çıktı ve aday olmayan Peker, parti başkanlığı için 25 oy aldı. 1947 Kurultayından sonra CHP Genel Sekreterliğine Tevfik Fikret Sılay seçildi.

Bundan sonra CHP'nin «demokrasi» adına muhalefete ödün üstüne ödün verdiği görüldü. Seçimlerin gizli oy-açık ayrım ilkesiyle yapılmasına ilişkin değişiklik, ilkokullara din dersleri konması, polis kanununda değişiklik, hazırlanan yeni sanayi planında özel sektörün faaliyet alanlarının genişletilmesi, Türk demokrasisinin aşırı sağa ve aşırı sola kapalı olduğunun ilânı, CHP'nin grev hakkına karşı olduğunun belirtilmesi, o günlerin olaylarıdır. DP muhalefetinin verilen ödünlere karşın giderek güçlenmesi karşısında Hasan Saka istifa etti (9 Haziran (1948) ve hemen ardından ikinci hükümetini kurdu. İkinci Hasan Saka hükümeti «toprak ağaları hükümeti» niteliğindedir. Buna rağmen, gerek parti içi muhalefetin ve gerekse DP'nin ağır baskısı ile Hasan Saka istifa etmiş (14 Ocak 1949) ve yerine «dindarlığı» ve «ilimliği» ile tanınan Şemsettin Günaltay atanmıştır. CHP'nin ödün politikasının son uygulamalarını gerçekleştiren Günaltay hükümeti döneminde, Mecliste Arapça ezon okunması, İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılması, seçimlerde adlî güvence sistemi getirilmiş, tek dereceli - genel - eşit - gizli oy - açık sayım ilkesinin ve çoğunluk sistemi, tekke ve türbeleri yeniden açan kanun, hazinenin özel girişimlere kefalet etmesine ve döviz güvencesi vermesine ilişkin kanun kabul edilmiştir. CHP iktidarının son günlerinde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun «sert» hükümleri kanundan çıkarılarak, toprak reformu büsbütün etkisizleştirilmiş ve Anayasa'nın değişeceğine söz veren İnönü, «Altı ok»un Anayasa'dan çıkarılacağını vaad etmiştir (23 Mart 1950). Bürokrasinin burjuvazi ve toprak ağaları karşısındaki teslimiyeti son haddine varmıştır.

1947 Kurultayını izleyen yıllarda CHP, Batı ile bütünleşmenin en büyük adımlarını da attı. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katıldı. Borç alabilmek için emperyalist kuruluşların heyetlerini Türkiye'ye davete başladı. Türk - Amerikan ekonomik anlaşması bu dönemde imzalandı (Temmuz 1948). Avrupa Kalkınma Örgütü Yürütme Konseyine de katıldı (17.2.1949). ABD'den yardımın arttırılması sözüne karşılık, ABD'nin Ortadoğu'daki uzantısı İsrail devleti tanındı (28.3.1949). CHP, yine bu dönemde NATO'ya girmek için büyük çabalar harcadı. Avrupa Konseyi'ne de bu dönemde girildi (8.8.1949). Türk - Amerikan kültürel işbirliği anlaşmasının imzalanması da CHP'nin «uydu Batıcılık» politikasının bir eseridir. Erim, daha sonra Bayar'ın tekrarlayacağı biçimde «yakın bir gelecekte Türkiye küçük bir Amerika haline gelecektir» sözleriyle CHP'nin 1950'de iktidardan düşmeden önce ABD uyduluğu politikası izlediğini kanıtlıyordu.

Yine 1947 Kurultayından sonra CHP bir «yaprak dökümü» geçirdi. CHP üst yönetıcileri DP'ye akmaya başladılar. Bu evrede CHP'de «müfritler» ve «mutedıller» diye iki grup vardı. «Mütedil» kanadın liderleri olarak görünen İnönü ve Erim yeni ku-

rultayın genel seçim sonrasında bırakılmasını istediler.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP 408 milletvekilliği kazanarak iktidara gelirken, 69 milletvekilliğiyle CHP muhalefete düştü. Bu seçimlerden sonra toplanan 8. Kurultayda (28.6.1950) İnönü'nün muhalefet partisi olarak CHP'nin izleyeceği politikaya ilişkin konuşması onaylandı, parti genel sekreterinin Kurultayca seçilmesi kabul edildi. Programda bir değişiklik yapılmadı. İnönü, Genel Sekreterlik için Nihat Erim'i desteklediği halde Kasım Gülek 485 oydan 224'ünü alarak Genel Sekreter seçildi. Parti Divanı üye sayısı 30'a indirildi ve Parti içi grupların koalisyonu niteliğinde yeni bir Parti divanı seçildi. Genel Başkan Vekilliği de kaldırıldı. Kasım Gülek, DP iktidarı karşısında «CHP'in ağır topu» olarak faaliyete geçti. CHP, 1950 sonrasında yerel seçimlerde de ağır kayıplara uğradı, Parti yönetimindeki koalisyon birbirine girdi ve CHP, TBMM'de varlığı ile yokluğu bir hale geldi. DP, CHP'nin mallarına el koydu, kesin egemenliği kurmak için dış güçlere alabildiğine ödün vererek ulusal bağımsızlığı yokederken, CHP, tam bir şaşkınlık ve panik içinde idi. CHP'nin 1950-51 yıllarında din istismarcılığında DP ile yarışa girmesine karşın ara seçimlerde DP'nin 20 milletvekilliğinden 18'ini alması CHP için ayrı bir darbe oldu (16 Eylül 1951).

CHP'nin 9. Kurultayı iç sorunları ön plâna aldı (26 Kasım 1951). 9. Kurultay tüzüğü değiştirerek, Parti Divanını «Parti Meclisi»ne dönüştürdü. TBMM'de üye olmayan CHP'liler «Parti Meclisi»ne girebildiler. 9. Kurultay, Parti gençlik ve kadın kollarının kurulmasını da hükme bağladı. Milletvekili adaylarının tümünün örgüt tarafından saptanması da kararlaştırıldı. CHP'nin 9. Kurultay bildirisi, Partinin, DP iktidarı karşısında «hukuksal sığınma» arayışını belgeledi.

CHP'nin bu dönemde dış politika konusunda Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürmesi tehlikesi taşıyan girişimler karşısında DP'den bir ayrılığı yoktur. TBMM'nin Türkiye'nin NATO'ya girişini onayladığı oturumda CHP sözcüsü hükümeti kutlamıştır (18 Şubat 1952).

CHP'nin iç çekişmelerinden yararlanan DP iktidarı, CHP'nin mallarını Hazineye devrettiği gibi, Halkevlerini kapattı, Partinin yayın organı *Ulus* gazetesine ve matbaasına da el koydu. Böylece, DP, CHP'yi maddî yönden felç etmeye uğraşıyordu. CHP liderlerinin yurt içi gezileri de engeleniyor, Genel Sekreter Gülek sık sık koğuşturmaya uğratılıyordu.

CHP, 10. Kurultayını 1953 yılında yaptı (22 Haziran) İnönü, bu kurultayda örgüte verilmiş hakları geri alamadı ve Gülek, İnönü'ye karşın yeniden genel sekreter seçildi. 10. Kurultay, Tüzükte «İrtibat Kurulu» adıyla bir yeni kurul oluşturdu. Bu Kurultay, Programda da değişiklikler yaparak, «Kemalizm» yerine «Atatürk yolu» kavramını getirdi, «ekonomik» sözcüğüne yer verdi, «hukuk devleti» ilkesini de kabul ederek, kuvvetler arasında denge sağlayacak ve siyasal özgürlükleri koruyacak yeni bir Anyasa düzeni istedi. Programda işçi sınıfına «grev hakkı» tanınması da kabul edildi. 1953 Programı ile CHP, ilk kez ekonomik ve toplumsal sorunlara ağırlık verdi. 1953 Kurultayı ile yeni bir güç kazanan CHP, yurt çapında sıkı bir muhalefet hareketi başlattı.

1954 genel seçimlerinden önce toplanan CHP 3. Olağanüstü Kurultayı, genel merkezin belirli bir sayıda adayı örgüte tavsiye etmesini örgütün bu adayları veto edebilmesini; bir adayın birden fazla ilden aday olması yöntemlerinin sürmesini kabul etti. 1954 seçim kampanyasında CHP'nin, DP'nin izlediği yabancı sermaye politikasını eleştirerek, Petrol Kanununu bir «kapitülasyon kanunu» olarak nitelediği, seçim kampanyasının Petrol ve Yabancı Sermaye Kanunlarına karşı çıkmak üzere kurulduğu görüldü. 1954 seçimleri emekli generallerin yarış edercesine CHP'ye ve DP'ye girdikleri bir seçim oldu. CHP, «seçim işbirliği» için Bölükbaşı'nın CMP'si ile görüşmelere de başladı. Ancak 1954 seçimlerinde CHP'nin Genel Başkan ve Genel Sekreteri'nin Meclis'e girip girmeyecekleri bile belli değildi. CHP bu seçimlerde oylarını arttırdığı halde, üç buçuk milyon oyla sadece 31 milletvekili çıkardı, seçimlerden 3 gün sonra iki milletvekili DP'ye geçince 29 milletvekili ile kaldı. DP ise 375.000 oy kaybettiği halde, 488 milletvekili çıkararak «Mecliste tek parti» haline geldi ve DP'nin «Demokratik diktası» başladı. 1954 seçim sonuçları CHP'yi iyice karıştırdı: Partide bir «Islahat Komisyonu» kuruldu. Bu kurulun hazırladığı raporun ışığında CHP, 11. Kurultayı çalışmalarına başladı (26 Temmuz 1954).

11. Kurultay, Islahat Komisyonu raporunu kabul etmeyerek, Gülek ekibini görevde bırakmıştır. İnönü'nün Genel Sekreteri değiştirme istemi kabul edilmemiştir.

11. Kurutay'da CHP Genel Yönetim Kurulu raporunda, nisbî temsil seçim sistemi, ikinci meclis (senato) kurulması, Anayasa Mahkemesi, yargıç güvencesi, üniversite özerkliği gibi daha sonra 1961 Anayasasında gerçekleşen istemler vardı.

CHP, ancak 1955 yılından sonra DP iktidarının antidemokratik girişimlerine karşı etkin bir muhalefet yapabilmeye başladı. CHP'nin bu dönemdeki 12. Kurultayında, Genel Sekreter Kasım Gülek yıpratılmış, Parti Meclisine Erim taraftarları girmişlerdir. (1956)

CHP'nin 12. Kurultayını izleyen günler, DP'nin gemi azıya aldığı dönemdir. Gazete kapatan, muhaliflerini tutuklatan DP, basın ve toplantı kanunlarını da değiştirip, dikta rejimine doğru gitmeye başlamıştı. Bu arada CHP milletvekillerinin de dokunulmazlıkları kaldırıldı (2.7.1956). Muhalefet partileri CHP, MP ve HP, DP karşısında ortak bildiriler yayınladılar. CHP, HP'nin işbirliği önerisini kabul etti (28.9.1956). DP'nin Bakanlık emrine aldığı SBF Dekanı Feyzioğlu da CHP saflarına katıldı, DP, aydın çevrelerinde itibarını yitirdi. Generaller ve yüksek rütbeli subaylar, bu dönemde CHP'ye yöneldiler. DP, muhalefetin güçbirliğini engellemek için Meclise bir kanun tasarısı getirdi.

CHP'nin 13. Kurultayı 1957 seçimleri arifesinde toplandı (9.9.1957). Bu Kurultay'da «Hürriyet Andı» okundu. Bu Kurultay'da iç mücadele çok zayıf geçti ve parti içi gruplar yönetimde ortaklık kurdular.

Bir yıl öne alınan erken seçimlerde CHP, daha sonra 1961 Anayasasında kabul edilen esasları işledi. Seçimler sonunda (27 Ekim 1957) DP büyük oy kaybına uğrayarak muhalefet partilerinden daha az oy aldığı halde, çoğunluk sistemi sayesinde 421 milletvekilliği kazandı. CHP 173, CMP 4 ve HP 4 milletvekilliği kazandılar. 1957 seçimlerinden yıpranarak çıkan DP, iktidarını sürdürmek için içte baskıyı arttırırken, dışta Batılı müttefiklerine yaranmak ve onlardan güç almak için maceralara atıldı. CHP ise bu dönemde hızlı bir çalışma yaptı. Ardarda Meclise ilerici yasa önerileri verdi, yurt düzeyinde propagandayı yürüttü ve Parti Genel Merkezinde bir araştırma bürosu kurdu. Hürriyet Partisi kendini feshederek CHP'ye katıldı. CHP'nin 14. Kurultayı, Partinin yaşamında tartışılmaz bir dönüm noktası oldu (12 Ocak 1959). Bu Kurultay'daki şiddetli kadro tartışmaları yeni bir CHP'nin doğmasına yol açtı. Bu Kurultay'da kabul edilen «İlk Hedefler Beyannamesi» (14 Ocak 1959) küçük çapta bir Anayasa taslağıdır. 14. Kurultay'da Parti Meclisi üye sayısı arttırılmış, MYK üyesi sayısı 11'e çıkarılmış ve Kurultay yedek delegeliği kaldırılmıştır. Kurultay'da ısrarla savunulan sosyal davalar, işçi hakları, demokratik haklar, Parti programına da yansıtılmıştır.

14. Kurultay'dan sonra Genel Sekreter Gülek, istifa etti (27.9.1959) yerine İsmail Hüsrü Aksal geldi. 1959-60 yılları DP'nin iç ve dış baskıyı devlet terörü sayılabilecek düzeye kadar arttırdı; iç ve dış desteklerini yitirerek, 27 Mayıs 1960 hareketiyle devrildi.

değin sürmüştür

1924 yılında Darülbedayi'ye, Belediye bütçesinden beşbin lira ödenek ayrıldı. Belediye'nin kurduğu yarkurulan 15 Mart 1924 günlü yazanağında, tiyatronun bir yapısı olması gerektiği üzerinde duruluyor ve adının da «Şehir Tiyatrosu» olması isteniyordu. Bu yazanakta bir tiyatro okulunun açılması zorunluluğu vurgulanıyor ve Avrupa'dan bir baş yönetmen getirtilmesi gerekli görülüyordu.

Muhsin Ertuğrul, 1927'de Darülbedayi'ye baş yönetmen olarak çağrıldığında, Cumhuriyet'in sanat görüşü de belirlenmek üzereydi. Ayrıca, İstanbul Belediye Başkanı olan Muhittin Üstündağ da bu kurumun gelişmesi için büyük bir çaba gösteriyordu. Muhsin Ertuğrul, sanatsal çalışmalara ve yönetsel işlere bir düzen ve disiplin getirdi. Böylece, bu kurum 1927/8 tiyatro döneminden başlayarak Muhsin Ertuğrul'un başta olduğu süreler içinde önemli sonuçlar almaya başladı. Sanatçı, başa geçer geçmez bir sahne yönetmeliği hazırladı. Bu yönetmelik, sahne gerisine ilişkin görevler ve bütün tiyatro çalışmaları açısından önemli ilkeleri kapsıyordu.

22 Mart 1927 günü kurulan «Sanayi-i Nefise Birliği», altı ay sonra da (11 Ağustos) tiyatro kursları açtı. Kurs yöneticiliğine Muhsin Ertuğrul getirildi. Başka bir oyuncu eğitim yeri üç yıl sonra, 19 Kasım 1930'da Darülbedayi içinde açıldı. Bu kursların başında da M. Ertuğrul vardı.

Bu eğitim yerinin adı «Tiyatro Meslek Okulu» oldu. Öğretim süresi iki yıl olan bu okulun ders çizelgesi Milli Eğitim Bakanlığı'nca da onaylanmıştı. Bakanlık bu okula üçbin lira ödenek ayırdı. Ancak bu ödenek iki yıl verilebildi ve okul da ilk mezunlarını verdikten sonra kapandı. Viyana'dan besteci Joseph Marx İstanbul'a getirilerek bir «Musiki ve Tiyatro Akademisi» kuruldu ve bu okul 1933 yılının Ekim ayında kayıtlara başladı. Tiyatro derslerinin başında yine Muhsin Ertuğrul vardı. Bu kurum bugünkü Belediye Konservetuarın'ın başlangıcı oldu ve bocalayarak bugüne dek geldi. Bu konservetuarda şan derleri de olduğundan, tiyatroya operet gösterileri de girdi.

1934 yılında, adı resmen «Şehir Tiyatrosu» olan bu kurumun 1931'den İkinci Dünya Savaşı sonrasına değin olan dönemleri, yenilikler süreci olarak tanımlanabilir. Atılan adımların en önemlisi, kuşkusuz, bir çocuk tiyatrosu geleneğinin başlatılmasıydı. 1930'larda başlayan hazırlıklar, 1935/6 döneminde gerçekleşebildi. İlk çocuk oyunu M. Kemal Küçük'ün yazdığı ***Çocuklara İlk Tiyatro Dersi*** adını taşıyordu. İşte bu çocuk tiyatrosu, sonraki kuşakların yazarlarını,

Ferah Sezonuna katılanlar: Muammer Karaca, Behzad Butak, Hazım Körmükçü, İ. Galip Arcan, Muhsin Ertuğrul, Nurettin Şevkâti, Küçük Kemal, Neyyire Neyir Erturul

tiyatro sanatçılarını ve bugünün seyircisini yetiştirmede önemli bir adım oldu. Bu süreç içinde, getirilen yeniliklerden biri de, yerli oyunların oynanmasındaki özendir. Başka bir yenilik, bu kurumun tiyatro gösterileri yanısıra, sahnesinde düzenlemiş olduğu «Edebiyat Matineleri»dir. Yine bu süreç içinde eğitici niteliği olan öğrenci gösterileri bir yenilik olarak izlenir.

İstanbul'da tiyatro seyircisi çoğaldıkça, tiyatro yapıları da yetmemeye başlamıştı. 1946'da, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfü Kırdar, 4000 kişilik bir açık hava tiyatrosunun temelini atmıştır. Bu tiyatro ertesi yıl bitirilmiştir. Bu açık hava tiyatrosunun açılış töreninde Dr. Kırdar İstanbul'a yaraşacak bir opera ve tiyatro binasının yapılacağını belirtmiş ve bu yapının da hemen temelini atmıştı. (Bu yapı yirmi yılı aşkın bir sürede bitirilen ve sonra hemen yanan, yeniden onarılan bugünkü Atatürk Kültür Merkezi'dir).

1947'de Ankara Devlet Konservetuvarı «Tatbikat Sahnesi»ni yöneten Muhsin Ertuğrul, 1949'da da Devlet Tiyatrosu genel müdürü olmuştu. Bunun için Şehir Tiyatrosu, yöneticisiz kalmıştı. 1952 yılında, Viyana'dan daha çok tiyatro dekor sanatçısı olan Max Meinecke çağrıldı ve Şehir Tiyatrosu'nun baş yönetmenliğine atandı. Meinecke'nin sahne çalışmalarında Max Reinhardt'ın etkileri vardı. Bir yönden yeni-Romantik Alman tiyatro okulu böylece Şehir Tiyatrosu'na da girmiş oldu. Meinecke'nin başta olduğu sırada «Eminönü Bölümü» ve «Yeni Tiyatro» açıldı.

1958 yılında, Devlet Tiyatrosu genel yöneticiliğinden çekilen Muhsin Ertuğrul, o sırada etkinliğini yitirmiş olan Şehir Tiyatrosu'nun başına yeniden atandı (1959). Sanatçı bu tiyatronun başına geçtiğinde, basın bu tiyatroyu köhnemiş tekneye benzetiyor, sanatçılar kendilerine Devlet Tiyatrosu sanatçıları kadar önem verilmediğinden yakınıyorlar, Belediye ise «otorite zaafı»ndan söz ediyordu. Başka bir sızıldanma konusu da, yerli oyun yazarlarına eskisi kadar yer verilmeyişi idi. Şehir Tiyatrosu'nun en devinimli dönemlerinden biri 1959 ile 1966 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Yerli oyunların desteklenmesi yanısıra, çok sayıda semt tiyatrosunun açılması, halka ucuz gösteriler sağlanması; genç yazarların, sanatçıların ve uygulayıcıların yetiştirilmesi, Açık Hava Tiyatrosu'-

nda, Rumelihisarında ve Yedikule Zindanlarında, Gülhane Parkı'nda tiyatro gösterileri düzenlenmesi bu yılların getirdiği özelliklerdir. 1966 yılının Şubat ayında Belediye Meclisi'nin aldığı bir kararla M Ertuğrul'un işine son verildikten sonra, Şehir Tiyatrosu'nun yeni bir bocalama evresine girdiği izlenir.

1970 yılının başlarında, kuruluşundan elli altı yıl sonra, Şehir Tiyatrosu için bir bina yapıldı. Bugün bu bina Harbiye'deki «Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu»dur. 1973 sonunda Muhsin Ertuğrul'un kısa bir süre için Şehir Tiyatrosu'nun başına geçtiği görülür. Bu süre içinde sanatçı, genç ve yetenekli sanatçıları çevresinde toplayıp, açık hava gösterilerine, bir açıdan sokak tiyatrolarına yönelmiştir. Halka açık provalar, ucuz tiyatro bileti, gezici topluluklar, semt tiyatroları, okullara çocuk oyunları, vb. etkinlikler bu dönemin özellikleridir. 1976'da yeni bir yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle, Şehir Tiyatrosu, «yerinden yönetim» düzenine geçmiş ve Şehir Tiyatrosu'na bağlı çeşitli semt tiyatroları özerk duruma geçmişlerdir. 1978'deki yönetim değişikliğiyle, Şehir tiyatrosu yeniden «merkeziyetçi» bir eğilime girmiştir.

Tiyatro Devlet Ödeneği Darülbedayi sanatçıları, 1927 yılında, Ankara'ya yaptıkları turnede, o dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından kabul olunmuşlar, Başbakan, onlara yurdun dört bir yanından tiyatrolar açmayı düşündüklerini söylemişti. Bu konuşmada, ödeneği devlet tarafından sağlanan bir tiyatro üzerinde de durulmuştu.

1. «Musiki Muallim Mektebi» (1924 - 1934) Devlet tiyatrosunun gelişimini izleyebilmek için biraz gerilere dönmek gerekir. Bu ödenekli kuruma doğru atılan ilk adım 1 Eylül 1924 günü kurulan «Musiki Muallim Mektebi»dir. Bu okul öğretime 1 Kasım 1924'te başlamıştır. Ankara Devlet Konservetuvarı'nın çekirdeği olan bu okul, o tarihte Cebeci'de Şakir Ağa adında birinin otel olarak yaptırdığı binaydı. 1926/7 döneminde öğrenci sayısı arttığı için, yakında bulunan altı odalı bir tekke kiralanmış ve okula eklenmiştir. (Bugün Devlet Tiyatrosu'nun bulunduğu bina ise, Egli adında bir yabancı mimara yaptırılmış ve 7 Mayıs 1928'de açılmıştır.)

Okulun ilk öğretim kadrosu Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası üyeleri arasından seçilmişti. Okulun ilk yönetmeliği 1925 yılında yapıldı. Bu yönetmeliğe göre, okulun amacı orta, lise ve bütün öğretmen okulları için müzik öğretmeni yetiştirmekti. Ancak uygulamaya gelince, iş değişmiş ve daha çok orkestranın gereksinimi için müzisyen yetiştirilmesi yoluna gidilmişti. 1934 yılında, okulun yeni gereksinimleri karşılayacak nitelikten uzak olduğu düşünülerek, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni orkestrasını ve bir tiyatro bölümünü kapsayacak bir akademinin kurulmasını sağlayacak bir yasa hazırlama yoluna gidildi.

2. «Milli Musiki ve Temsil Akademisi» (1934 - 1940) Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934'te Büyük Millet Meclisini açış söylevinde yine sanat ve özellikle müzik konusuna değinmesi, «Milli Musiki ve Temsil Akademisi»nin açılma işini hızlandırdı. 1935'te de Ankara'da «Ar Genel Direktörlüğü» (Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü) kuruldu. Bu kuruluşun «Teşkilât Kanunu»nda gösterilen amaçları özetle şunlardı: 1. Ülkede, bilimsel ilkelerin kapsamı içinde ulusal müziği işlemek, yüceltmek ve yaymak; 2. Sahne temsilinin her dalında uzmanlığı olan elemanlar yetiştirmek; ve 3. müzik öğretmeni yetiştirmek. Böylece, ödenekli bir tiyatro ve operayı ortaya çıkaracak kaynağın ilk taşı konulmuş oluyordu.

Bu kuruluş ilk yıllarda, dünyaca ünlü bestecileri ve müzisyenleri Türkiye'ye çekti. Bunlardan biri, 1935 yılında, araştırmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş olan Macar bestecisi Bela Bartok'tur. Ünlü keman ustası Liko Amar da gelmiş ve uzun bir süre Devlet Konservatuvarı'nda öğretmenlik yapmıştır. 1936'da da ünlü Alman bestecisi Paul Hindemith'in Türkiye'ye geldiğini izleriz.

Bu Akademi'nin tiyatro bölümü ancak 1936 yılının Ekim ayında açıldı. 1941'deki ilk mezunlar arasında 3 kız, 5 erkek öğrenci vardı. 1936'da Türk hükümetince Ankara'ya çağrılan ünlü Alman tiyatro oyuncusu ve yönetmeni Carl Ebert, tiyatro ve opera bölümlerinin kuruluşunun ilkelerini saptadı.

3. «Devlet Konservatuarı» (1940) Yıllar geçtikçe 1934'te çıkarılan yasanın, gelişen tiyatronun gereksinimlerini karşılamadığı görüldü. Bunun üzerine, 1939'da, hemen hemen bütün ders dönemini Ankara'da geçirmesi sağlanan Carl Ebert'ten yararlanılarak bir yasa tasarısı hazırlandı. Bu tasarı 20 Mayıs 1940 günü kabul edildi. Bu yasanın ikinci maddesi Devlet Konservatuvarı'nın bölümlerini gösterir: Buna göre, konservatuvar iki ana bölüme ayrılmaktaydı: 1. Müzik, 2. Temsil. Öbür yanda, Konservatuvar için yapılan İçtüzük'te Tiyatro Bölümü üç değil, dört ana bölüme ayrılmıştır. İçtüzüğün 9. maddesine göre, bunlar 1. Opera, 2. Tiyatro, 3. Balet, 4. Rejisörlük'tür. Ne yazık ki, günümüze dek, önemli Türk tiyatrosu için büyük olan «Rejisörlük Bölümü» Devlet Konservatuvarı'nda açılamamıştır. Hiçbir konservatuvar öğrencisi yönetmenlik dalında bir uzmanlık eğitimi görmediğinden, Carl Ebert'in «oyuncu tiyatrosu» sonraki yıllarda gereken gelişmeyi göstermemiştir.

4. «Tatbikat Salınesi» (1941 1947) Devlet Konservatuvarı ilk beş yıllık öğretimini bitirirken, mezun edeceği sanatçı gençlerin halk önünde gösteriler düzenlemesi zorunluğunu görüyordu. Bu zorunluktan «Tatbikat Sahnesi» kavramı doğmuş ve bu çalışmalar düzenli bir biçimde, 1941'den 1947'ye Küçük Tiyatro'nun açılışına dek sürdürülmüştür. Ancak Konservatuvar açıldıktan sonra ilk gösteri 11 Ocak 1940 gecesi, okulun küçük salonunda çağrılılar önünde düzenlenmiştir. Konservatuvarın bu ilk resmî gösterisinden önce, 1939 yılının Mayıs ayında «Neşriyat Kongresi» üyeleri için bir gösteri düzenlendiğini izleriz. Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını 3 Haziran 1941'de verdi. Diploma töreni ise 3 Temmuz'da yapıldı. «Tatbikat sahnesi» 1941'den 1947'ye değin otuz beş kadar tiyatro ve opera yapıtı sahneye çıkardı.

5. «Tatbikat Sahnesi»nden Devlet Tiyatrosu'na Geçiş Dönemi (1947 1949). Devlet Tiyatrosunun tam olarak kurulabilmesi için iki yıllık bir alıştırma dönemi gerekli oldu. Bu süre içinde eskiden Sergievi olan yapı, Alman mimarı Paul Bonatz tarafından tiyatro durumuna getirilerek yeni baştan ele alındı. 1947 yılında Carl Ebert gidince, Devlet Tiyatrosu ve Operası'nın başına Muhsin Ertuğrul atandı. Bu alıştırma dönemi içinde M. Ertuğrul, Devlet Tiyatrosu ve Operası'nı tamamen konservatuvardan ayırdı, Ulus'taki Evkaf apartımanının altında, «Tatbikat Sahnesi»nin dekor deposu olarak kullanılan yeri bir tiyatro durumuna getirdi. Böylece Küçük Tiyatro, 27 Aralık 1947 gecesi halka açıldı. Devlet Tiyatrosu'na geçiş sayılan 1947/8 tiyatro döneminde üç yerli, üç de yabancı yapıt halk önüne çıkarıldı.

Yapımı biten Büyük Tiyatro, 2 Nisan 1948 gecesi açıldı. İki opera oynanmasına karşın, gösteriler sürdürülemedi. Sahne ve ışıklama donanımının henüz tamamlanmamış oluşundan dolayı o yıl bu tiyatroda tam anlamıyla bir eyleme geçilemedi.

6. Devlet Tiyatrosu ve Operası. 5441 sayılı Devlet Tiyatrosu Yasası 16 Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe girdiğinden, bu devlet tarafından ödenekle beslenen sanat kurumu iki sahnesiyle ancak 1 Ekim 1949 tarihinden başlayarak düzenli bir biçimde çalışmaya başladı.

İlk başlarda seyirci sıkıntısı duyuldu. Bunun üzerine M. Ertuğrul memurlara abone kartları çıkartarak bu sıkıntıyı bir ölçüde hafifletti. Bu abone kartlarıyla, bir me-

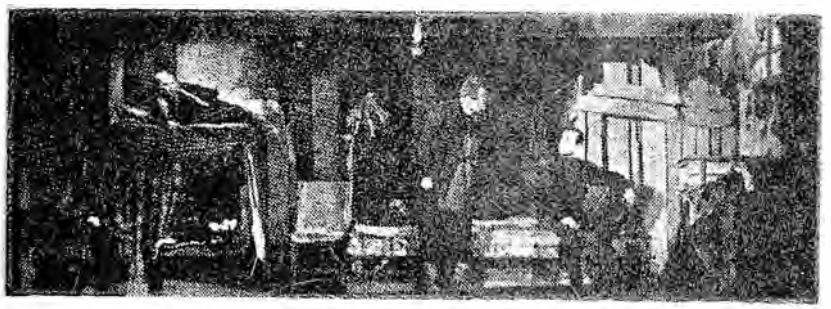

Maksim Gorki'nin «Ayak Takımı Arasında» adlı oyununda Nezahat Tanyeri, İ. Galip Arcan, Şaziye Moral, Sait Köknar, Talât Artemel (1936)

mur kenti olan Ankara'da memurlar bilet ücretlerini aybaşlarında ödüyorlardı. Yüzde yirmibeş indirimli olan bu abone kartlarının ücreti sekiz taksitte ödeniyordu. Bir de memur olmayanlar için çıkartılan yüzde on indirimli abone karneleri vardı.

Devlet Tiyatrosu'na bu kuruluş yıllarında Alman yönetmenler, başyönetmenlik kadrosunda görev yapmışlardır. 1949'dan 1951'e kadar Renato Mordo, 1951'den 1952'ye kadar da Arnulf Schröder başyönetmen olarak Devlet Tiyatrosu'nda oyunlar sahneye koymuşlardır.

1951'de genel müdürlüğü bırakan Muhsin Ertuğrul'un yerine, 1951'den 1954'e kadar Cevat Memduh Altar getirilmiş, 1954'te Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü'ne yeniden Muhsin Ertuğrul atanarak bu görevi 1958'e kadar sürdürmüştür. 1958'de genel müdürlüğe Cüneyt Gökçer atanmış ve bu görevini yirmi yıl, yani 1978'e kadar sürdürmüştür. 1978'den bu yana genel müdür Ergin Orbey'dir.

Bu arada, 15 Mart ile 15 Mayıs 1952 tarihleri arasında Ankara'ya çağrılan Carl Ebert, Devlet Tiyatroları'nın çalışmalarını yansıtan bir yazanak hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu yazanağın olumlu olduğu bilinmektedir.

Muhsin Ertuğrul, ikinci genel müdürlüğü sırasında tiyatroyu Ankara'nın çeşitli semtlerine yaymak için bir çalışmaya girdi ve gerçekleştirdi. Aynı dönemde Adana'da, Bursa'da ve İzmir'de Devlet Tiyatrolarını açtı. Böylece, sanatçının yıllardan beri özlediği bölge tiyatroları için ilk adımlar atılmış oldu. Sanatçının Ankara'da ve Ankara dışında açtığı tiyatrolar şunlardır: 4 Şubat 1956 Üçüncü Tiyatro, 5 Ekim 1956 Oda Tiyatrosu, 1956/57 döneminde İzmir Devlet Tiyatrosu ile Adana Devlet Tiyatrosu, 1957/58 döneminde Bursa'da Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu.

7. Devlet Balesi'nin Gelişimi Ülkemizde Türk sanatçıları tarafından düzenlenen balet gösterileri yine Cumhuriyet döneminde ortaya çıktı. Bugünkü Türk balesinin ilk çekirdeği, 1945/46 döneminde, Muhsin Ertuğrul'un ünlü İngiliz balet ustası Ninette de Valois'yın İstanbul, Yeşilköy'de kurulacak bale okulu için çağırmasıyla ortaya çıktı. Bu okul 1950'de Ankara'daki Devlet Konservatuvarı kapsamına alındı.

Konservatuvar'ın müzik bölümünün kurulmasında yardımcı olan ünlü besteci Paul Hindemith ile tiyatro bölümünün kurulmasında etkin bir rol oynayan Carl Ebert de bale okulu kurulmasını salık vermişlerdi. Hatta Ebert, 1940 yılında, üç aşamalı bir balet okulu kurmayı bile düşünmüştür. Ancak o tarihte balet okulu açılamadı. Bu arada İstanbul'da, Eminönü ve Beyoğlu Halkevleri balet çalışmalarına girişmişti, bu arada küçük ölçüde gösteriler de düzenleniyordu.

Türk balet okulunun kurulmasında Ninette de Valois'ın katkısı büyüktür. De Valois balet okuluna araç gereç sağlamış ve öğrencilere çeşitli burslar bulmuştur. Ayrıca, dünyaca ünlü birçok dans düzenlemecisini de Türkiye'ye göndererek bu gösteri kolunun gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Öğrenimi dokuz yıl süren bu sanat dalında ilk mezunlar 1957 yılında verildi. Ankara'da halka açık ilk balet gösterisi 1960 yılının Ocak ayında düzenlendi. Bundan sonraki 1960/61 döneminde ise büyük çapta bir balet gösterisi hazırlandı. 1963/64 döneminde, bu alandaki gelişmenin en önemlisi bir Türk bestecisinin yapıtının bir balet yapıtı olarak sahneye çıkarılmasıdır. Ferit Tüzün'ün *Çeşmebaşı* adlı yapıtı, Türkiye Halk danslarından esinlenilerek sahneye konuldu. Böylece, ulusal balet gösterilerinin de ilk örneği ortaya çıkmış oldu.

Üniversitede Tiyatro Bilimi ve Sanatı Cumhuriyet döneminde tiyatroyu geliştirecek bir başka önemli adım da üniversite düzeyinde tiyatro biliminin ve sanatının ele alınmasıdır. Tiyatronun yüksek öğrenim düzeyinde bir eğitim gerektirdiğini ilk kez, 1914 yılının yaz aylarında İstanbul'da bulunan Antoine söylemiştir. Ancak bunun uzun yıllar savaşımını veren Muhsin Ertuğrul'dur. 1943 yılında, İstanbul Üniversitesi'ne bir yazı ile başvuran sanatçı, Edebiyat

«Aynaroz Kadısı» Soldan Behzat Butak, Hazım Körmükçü, Kadri Özelman (1937 - 1938)

Fakültesi içinde bir Tiyatro Enstitüsü'nün açılmasını istemiştir. Ayrıca, 1956'da Bombay'da toplanan «Birinci Uluslararası Tiyatro Kongresi»nde de bu önemli isteğini yinelemiştir. Bu bildiri oldukça büyük etki yapmış ve 1958 yılında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Bölümü'nde bir Tiyatro Enstitüsü kurulmuş ve başına da Prof. Bedrettin Tuncel geçirilmiştir. Bu Enstitüye sonradan adlarını duyuran oyun yazarları devam etmişlerdir. Enstitü 1962 yılında kapatılmış ve 1964'te, bugün de varlığını sürdüren Tiyatro Kürsüsü kurulmuştur. Kürsünün başına da Prof. Dr. Melahat Özgü geçmiştir. 1976'da, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Prof. Dr. Özdemir Nutku tarafından kurulan Tiyatro Bölümü daha geniş kapsamlı olarak düşünülmüştür. B bölüm, Yönetmenlik, Oyunculuk, Kuram Oyun Yazarlığı ve Teknik dallarına ayrılarak dört uzmanlık eğitimini bir bütün olarak sürdürmeyi amaçlamıştır.

İkincisi ise yaşamını sürdürmektedir. «Ankara Sanat Tiyatrosu» genç yaşta bir kaza arkasından yiten Asaf Çiyiltepe tarafından kurulmuştur.

Ankara'da açılan özel tiyatroların ilki 1959 yılında kurulan «Meydan Sahnesi»dir. Önce öncü oyunlar oynamaya yönelen bu topluluk sonradan bir bulvar tiyatrosuna dönüşmüştür.

1967/68 döneminde, «Halk Oyuncuları» adıyla kurulan devrimci topluluktan sonra, «Ankara Birliği Sahnesi» de devrimci tiyatro alanında etkin olmuştur. Ancak özellikle «Ankara Sanat Tiyatrosu», Devlet Tiyatrosu karşısında uzun ömürlü olmuş ve yeni bir seyirci kuşağı yetiştirmiş topluluk olarak izlenir.

Ankara'da kurulan başkaca özel topluluklar arasında kısa ömürlü «Küçük Komedi», «Başkent Tiyatrosu», «Ankara Drama Topluluğu», «Yenişehir Tiyatrosu» ve daha sonraları da «Mithatpaşa Tiyatrosu» vardır. Bunlardan sonuncusu oldukça uzun bir süre özellikle bir komedya tiyatrosu olarak yer almıştır.

Bugün özel tiyatroların sayısı oldukça eksilmiştir. Ankara'da «Çağdaş Sahne» ve «Ankara Sanat Tiyatrosu» dışında özel topluluk kalmamıştır. İstanbul'da ise, daha çok az sayıda sanatçı ile oynanan küçük topluluklar ortaya çıkmıştır.

Bu arada yazar Haldun Taner'in 1967/68'de kurduğu «Devekuşu Kabare Tiyatrosu», bu alanın iyi örneği olmuş ve bugüne dek etkin siyasal ve toplumsal bir taşlama tiyatrosu olarak yerini almıştır. Bu topluluktan esinlenerek kurulan birçok topluluk kısa bir süre içinde dağıldığı halde, «Devekuşu Kabare Tiyatrosu» büyük bir seyirci yaygınlığına erişmiştir. Aynı nitelikte kurulmuş olan kısa ömürlü topluluklar İstanbul'da «Üç Maymun», «Ankara'da «Marko Paşa» ve «Çuvaldız» kabare topluluklarıdır.

1970'lerden sonra, yarı amatör özel tiyatroların Anadolu kentlerinde kurulduğu görülür. Bunlardan bazıları kendi yörelerinde etkin olabilmişlerdir. Bunlardan biri «Ordu Belediyesi Tiyatrosu»dur. Ayrıca, gezici özel topluluklar da güneydoğu Anadolu ve doğu Anadolu'da etkin olabilmişlerdir.

Sözsüz Oyun Türk tiyatrosu içinde en çok savsaklanmış olan gösteri kolu sözsüz oyundur. Bu sanat gösterisini, Türkiye'de ilk kez tanıtan Erdinç Dinçer olmuştur. Ankara Devlet Konservatuvarı'nın şan bölümünde öğrenciyken Fransa'ya giden Erdinç Dinçer, orada beş yıl süreyle Jacques Lecoq Etinne Decroux ve Marcel Marceau gibi çağımızın en ünlü pantomim ustalarından ders almıştır. Laura Shallen'den modern dans dersleri de alan sanatçı, önce Fransa'da, Almanya'da ve Hollanda'da daha sonra da Türkiye'de gösterileri düzenlemiştir. Erdinç Dinçer'in Türkiye'deki ilk gösterisi, 1963 yılında Ankara'da olmustur.

Mücap Ofluoğlu ve Avni Dilligil «Sinekler»de (1961)

Sözsüz oyun sanatı amatör gençler arasında da ilgi görmüştür. Bu amatör sanatçılardan biri genç yaşta ölen Ergin Kolbek'tir. Kolbek, 1963'te profesyonel olarak çalışmaya başladı ve İstanbul'da sözsüz oyun kursları düzenledi. Ayrıca karikatürcü Oğuz Aral da bir ara sözsüz oyunla ilgilenmiştir. 1970'ten sonra amatör olarak sözsüz oyuna başlayan Taner Barlas da, Polonya'da bu alanda çalıştıktan sonra, Türkiye'ye dönerek profesyonel olmuştur. Bugün İstanbul Şehir Tiyatrosu sanatçısıdır.

Oyun Yazarlığı Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, Türk oyun yazarlarının (bazı özel örnekler dışında) genellikle topluma dönük oldukları ve daha çok toplum sorunlarını ele aldıkları söylenebilir. Ancak bu, başlarda bilinçli olmaktan çok, yazarların içinde bulundukları toplumsal değişmeden etkilendiklerinden ortaya çıkmıştır. Gerçi yılar geçtikçe sorunlar daha tutarlı bir biçimde ortaya konulmaya başlamıştır, ama toplum düzeni üzerine daha gerçekçi ve aynı zamanda bilimsel yöneliş 1960'lardan sonra gelişmiştir. Bu da yavaş, ama sağlıklı bir değişimle olmuştur. İçerik ve biçimde değişim, yazarlıkta kişilik kazanma gibi önemli atılımlar 1960'tan sonra iyice belirginleşmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında batının simgeci ve psikolojik yazarların etkisinde olan bazı yazarlar, bireysel incelemelere girmişlerse de, bunlar özgün oyunlara gidememişlerdir. Hatta bu yazarların birçok oyunu, sahnede oynanmaya bile uygun değildir. Türkiye tiyatrosundaki yazarlık gelişimine bir göz atıldığında, özellikle karakter yaratmada büyük zorluk çekildiği anlaşılır. Boyutlu karakter çok az yaratılmıştır; buna karşılık en psikolojik oyunda bile boyutsuz ve genellemelere dayanan tipler görülür. Ancak son yirmibeş yıldan beri karakterler boyutlanmaya ve kişilik kazanmaya başlamıştır.

İlk başlarda, toplum sorunlarına yönelen yazarlar, daha çok Türkiye halkına özgü olmayan, yabancı değerleri toplumumuza aktarmak yolunu tutmuşlardır; bu ise sonradan gelişen toplumcu anlayışa karşıt bir değer olarak kalmıştır.

Özel Tiyatrolar Cumhuryet'in ilânından sonra kurulan ilk özel tiyatroların önemlileri arasında Fikret Şâdi'nin yönettiği «Milli Sahne» daha çok Anadolu kentlerinde gösterilerini sürdürmüştür. Ayrıca, doğru dürüst tiyatro etkenliği olmadığı dönemde Ankara'da sürekli gösteriler düzenlemiş ve «Türk Tiyatrosunu Himaye Cemiyeti»ni kurarak bir süre devletten yardım almıştır.

1924/25 döneminde kurulan bir başka önemli topluluk da Muhsin Ertuğrul'un Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda kurduğu topluluktur. Bu özel topluluk ilk kez dünya klasiklerini ve değerli yapıtları tanıtarak o dönemde önemli bir görev yapmıştır. Aynı yıllarda, Halep Çarşısı'ndaki salonda Raşit Rıza'nın yönettiği topluluk da bir bulvar tiyatrosu niteliğini taşır.

Bugünkü özel tiyatroların başlangıcı İstanbul'da oldu. Muhsin Ertuğrul'un 1952 yılında kurduğu «Küçük Sahne,» ödenekli tiyatroların karşısında ciddi bir özel topluluğu varetti. Bu topluluğun başarısı, özel tiyatroların da yaşayabileceği düşüncesini getirdi. 1950 yılından sonra «Cep Tiyatrosu», «Çığır Sahne» kısa süren yaşamlarına başladılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra «Ses Operetı» adı altında kurulmuş olan topluluk ilk başlarda vodviller, hafif müzikli oyunlar, hatta bazan açık saçıklığa kaçan kalın

çizgili güldürüler oynadılar. Bu topluluk, basındaki eleştirilerden sonra, 1950 yılında, «Yeni Ses Opereti» adı altında bir değişime uğradı. Aynı yıllarda İstanbul'da tutulan bir başka topluluk da Muammer Karaca'nın yönettiği «Karaca Tiyatro»dur.

1960'tan sonra özel tiyatro sayısında büyük bir artış görülür. Belli bir seyirci topluluğunun yetişmiş oluşu ve parlamış olan oyuncuların kendi tiyatrolarını kurmak istemeleri ve çeşitli sanatçıların kendi düşüncelerini gerçekleştirmek istemeleri birdenbire çok sayıda özel tiyatroyu ortaya çıkarmıştır. 1955 yılında, kurulan «Dormen Tiyatrosu», aynı yıl Devlet Tiyatrosu'ndan ayrılan Yıldız ve Müşfik Kenter kardeşlerin «Kent Oyuncuları», 1962/63 döneminde perdelerini açan «Engin Cezzar-Gülriz Sururi Topluluğu», aynı dönemde açılan «Oraloğlu Tiyatrosu» ve «Arena Tiyatrosu», 1963/64 döneminde açılıp kısa sürell olan «Alpago Tiyatrosu» bulvar komedyaları ve vodviller oynayan «İstanbul Tiyatrosu», «Azak Tiyatrosu» «Küçük Opera Topluluğu», «Site Tiyatrosu», 1964'te kurulan «Ulvi Uraz Topluluğu» etkin özel çabalardır.

Özel kuruluşlar içinde «Gong», «Saat Altı», «Kadıköy Tiyatrosu» gibi kısa ömürlü toplulukların yanısıra, 1965'te perdelerini açan «Gen-Ar Topluluğu», 1967/68'de açılan «İl Tiyatrosu» bu tiyatro şişmesinin örnekleridir.

Devrimci özel tiyatrolar arasında 1969/70 döneminde İstanbul'da açılan «Dostlar Tiyatrosu», Ankara'da 1963'te kurulan «Ankara Sanat Tiyatrosu» vardır. Bunlardan ilki Genco Erkal yönetiminde geçen yıla değin sürmüştür. Yazarlığımızda bazı önemli evrelere değinmeden önce şunu da belirtmek gerekir: 1923'ten bu yana, oyun yazarlarımız kendi dönemlerinin koşulları içinde daha çok tez oyunlarına eğilim duymuşlardır. Ancak oldukça da yüzeyde kalmışlardır; bunun bir nedeni, yazarların, görüşlerini olması gerektiği kadar özgür bir biçimde açıklıyamamış olmalarıdır. Uzun bir süre, yazarlarımızın bir iç yasaklama ile hareket ettikleri izlenir. Pek çok konuların tekin sayılmadığı, kalıplaşmış bir toplum düzeni içinde, buzları kırmaya çalışan tektük yazarı görmekle birlikte, özgür bir ortam (zaman zaman engellenerek) daha çok 1961 Anayasasından sonra varolabilmiştir.

Aktarmacılığa karşı ilk kıpıltılar 1940-1950 yılları arasında başlamış ve 1960'tan sonra ilk başlardaki yönelişi tamamen değiştirilecek bir yoğunlukta düşünceler geliştirilmiş, uygulamalara girişilmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki yazarları, genel yönelimleri dikkate alarak beş gelişim evresinde incelemek, oyun yazarlığımızın genel görünümünü aşağı yukarı verebilir. Her evrede çeşitli görüşte ve üslûpta yazarlar olmasına karşın, ele aldıkları konular ve genel tutumları açısından kesin çizgilerle belirlenmiş yazar kuşaklarının olduğu anlaşılır. Üstelik, bu kuşaklar arasında, tutum açısından olduğu kadar, üslûp ve biçim yönünden de ayrılıklar olduğu görülür. Cumhuriyet döneminin bugüne kadar olan oyun yazarlığı gelişimini beş belirgin evre içinde düşünülmelidir:

1. I. Dünya Savaşı Kuşağı,
2. Cumhuriyet'in ilk on beş yılındaki Kuşak,
3. II. Dünya Savaşı Kuşağı,
4. 1950 Kuşağı,
5. 1960 Kuşağı.

1. I. Dünya Savaşı Kuşağı Meşrutiyet döneminde kısaca üzerinde durduğumuz yazarların bir bölümü bu kuşağı ortaya çıkarır. Bu kuşak, 1908'de ilân

(Solda) Sami Ayanoğlu, (ortada) Burçin Oraloğlu, (Sağda) Tijen Par «Susuz Yaz»da (1968)

edilen II. Meşrutiyet'i, Balkan Savaşlarını, I. Dünya Savaşı'nı ve sonunda da Türk Bağımsızlık Savaşı'nı yaşamış, Cumhuriyet'in ilk üst yapı devrimlerini izlemişlerdir. Bu yazarların yapıtlarının çoğunda Bağımsızlık Savaşı, Atatürk devrimleri, yozlaşmış kurumların yerine yenilerinin konulmasını yansır. Birçok oyunda Anadolu'nun yurtsever insanları ile İstanbul'un yozlaşmış, işbirlikçi çevresi karşılaştırılır. Doğal olarak, rejim değişimi çinde aile sorunları ve birey de ele alınmıştır. Ancak bu kuşağın genel yönelimi, belirttiğimiz gibi, daha çok Bağımsızlık Savaşı ile devrimleri vurgular.

Bu kuşak yazarları içinde, Bağımsızlık savaşını ve kahramanlık konularını işleyen yazarlar arasında Aka Gündüz *Mavi Yıldırım*'ı, Halit Fahri Ozansoy, *On Yılın Destanı*, Nahit Sırrı Örik *Sönmeyen Ateş* adlı oyunu, Nüzhet Hâşim Sinanoğlu *Bir Zâbitin On Beş Günü*, Peyami Safa *Gün Doğuyor*'u, Kâzım Nâmi Duru *Uyanış*'ı, ile göze çarparlar. *Mavi Yıldırım* ile *Gün Doğuyor*, İstanbul'un yozlaşmış ruhuna karşı, özgürlük ve bağımsızlığa inanmış genç kuşağı, onu bozmaya çalışan hafiye örgütünü, bunların arasındaki çatışmayı ve Anadolu'ya kaçmak için hiçbir şeyden korkmayan yiğitleri gösteren oyunlardır. *On Yılın Destanı* Büyük Taarruz'u ve Afyon Cephesi'ndeki harekâtı işleyen manzum bir oyundur.

Doğal olarak devrimleri ve Bağımsızlık Savaşı'nı işleyen daha sonraki kuşakların yazarları olduğu gibi, bu kuşak yazarları çinde ele alabileceğimiz İ. Ahmet Nuri ve Hüseyin Suat gibi yazarlar da daha çok aile sorunları üzerinde durmuşlar ve Fransız Bulvar Tiyatrosu'nun Türkiye temsilcileri olmuşlardır.

Atatürk Türkiyesi'nin devrimci niteliği, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma çabası bu kuşağın tiyatro edebiyatında önemli yer tutar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sağanak* adlı oyunu bir Türk evindeki eski yeni çatışmasını, eski eğitime göre yetişmiş yaşlı bir öğretmenin devrimci düşüncelerle yetişen oğlunu anlayamamasını işler.

Öbür yanda, bu kuşak içindeki yazarlardan, ama tiyatro ile pek ilgilenmemiş olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kadın Erkekleşince* adlı yapıtında yeni aile düzeni içinde ortaya çıkan değişmelerin aile kişilerini mutsuzluğa götüreceğini savunur. Yazara göre, kadın, devrimlerle kendine sağlanan hukuk eşitliği ile cinsiyet ayırımını ortadan kaldırmaya, doğadan gelen kadınlık ve analık görevini küçümsemeye başladığı gün ailenin dengesini bozacak, bu durumdan da en çok çocuklar zarar görecektir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta var. Bu yazarlar, o dönemdeki düşünce alanındaki kısırlık yüzünden, bu sorunların temelde, değişmelerden değil, değişememekten, aynı kalmaktan çıktığının farkında olamamışlardır. Toplumun özü eskiyi sürdürmüş, dünya görüşü değişmemiş, çünkü bu özü değiştirecek devrimler havada kalmıştır. Buna karşılık, eski iz üzerine yeni biçimler ve kurumlar getirilmeye çalışılmıştır.

Bu kuşağın en önemli iki yazarı Musahipzâde Celâl (1868-1959) ile Reşat Nuri Güntekin'dir (1892-1956). En önemli oyunlarını Cumhuriyet döneminde yazan ancak 1910'da kendini *Türk Kızı* adlı oyunuyla tanıtan Musahipzâde Celâl, Cumhuriyet'in ilânından önce *İstanbul Efendisi* (1913) ile tarihsel olaylara bağlanarak toplumsal taşlamaya yönelmiş ve ilk büyük başarısını elde etmiştir. 1914'te *Lâle Devri*'ni 1916'da *Macun Hokkası*'nı yazan Muhasipzâde Celâl *Yedekçi* (1919) adını verdiği oyunda, durmadan çalışan bir emekçiyi yoksul bırakan, ama buna karşılık vakitlerini saçma sapan eğlencelerle geçiren mirasyedileri zenginleştiren bir düzenin dolaylı eleştirisini getirir. *Kaşıkçılar*' da (1920) töreleri, *Atlı Ases*'te (1921) devlet makamlarına genel evde yapılan pazarlıkla atama işlemlerini ele

alan yazar, *Demirbaş Şarl* (1921), *İtaat İlâmı* (1923) ve *Moda Çılgınları* gibi ikinci derecede oyunlarından sonra, yâni Cumhuriyet devrimleriyle birlikte daha başarılı oyunlara yönelmiştir. Bir tek oyunu dışında *(Selma)*, oyunlarının düşünce yanını, geçmişin olaylarından, tarihsel gelişimlerden alan Musahipzâde, bu olaylar yoluyle kendi çağını ve toplumunu eleştirmiştir. *Balaban Ağa* (1933) III. Ahmet dönemini ele almakla birlikte, toplumun eğitim ve bu eğitimin resmi kurumlara yansımasını işler. *Pazartesi - Perşembe* (1931) Kafka'nın deyimiyle, «insanı bir nesne durumuna indirgeyen kırtasiyecilik» sorununu, dalkavukluk ve iki yüzlülüğü ele alır. *Aynaroz Kâdı*

«Durand Bulvarı»ndan toplu bir sahne Ankara Sanat Tiyatrosu (1969)

sı'nda (1927) geri bırakılmış halk yığınları içinde dini kolayca kötüye kullanabildiklerinden kendi çıkarları uğruna halkı sömüren yobazları göstermiştir. *Bir Kavuk Devrildi*'de (1930) yabancı yatırım ekonomisinin, Türk ekonomisini nasıl temelinden sarstığını göstererek emperyalist baskı düzenini açımlamıştır. Anadolu halkının sömürülmesi *Fermanlı Deli Hazretleri*'nde (1924), *Atlı Ases* ve *Gülsüm*'de canlandırılmıştır.

Önceleri bir Orta Oyunu sanatçısı olan Musahipzâde Celâl'in oyunlarında, geleneksel tiyatronun bu türünün açık biçiminden yararlandığı görülür. Olaylar ve sorunlar ön düzeyde, kişiler de bu sorunların açılmasında temsilci olan yardımcı öğelerdir. Bu yönden yazarın oyunları her dönemde, çağına uygun bir uygulama olanağı verir.

Bu kuşağın başka önemli bir yazarı da Reşat Nuri Güntekin'dir. *İstiklâl*'i (1932) bir okul oyunu olarak yazan Reşat Nuri, bu oyunda dış ülkelerin kapitülasyonlara dayanarak Türkiye'nin iç işlerine karışmasını, yüksek makamlardaki işbirlikçi çevreleri işlemiştir. Yazarın daha önce yazdığı romanından uyguladığı *Yaprak Dökümü* (1943) devrim içindeki kanlını ele alırken, onun yüce anlamadan benimsediği, yüzeydeki çarpıcılığına kapıldığı yeni ve değişik bir yaşamın onu düş kırıklığına uğratacağını belir-

Eski Şarkı'da (oynanışı 1951), kadının yeniden kazanılmış «medenî hakları» ve bu haklara kurban edilen aile mutluluğu üzerinde durur. 1920'den bu yana çok sayıda oyun yazan Reşat Nuri'nin bu antolojiye alınan *Hülleci* (1935) adlı oyunu onun en tutulan tiyatro yapıtlarının başında gelir. O, Meş-

rutiyet'ten Cumhuriyetin ilk üç kuşağına uzanan bir yazardır. Onun ilk oynanan oyunu *Hançer* (1920), sonradan yazdığı *Eski Rüya* (1922), ilk yazdığı *Taş Parçası* (1910) onun Meşrutiyet dönemine ait yapıtlarıdır. Cumhuriyet döneminin başındaki ilk oyunu ise *Gönül*'dür (1923). Yazarın son oyunu *Balıkesir Muhasebecisi* (1953), hayallerini memur olarak gerçekleştiremeyen bir vatandaşın, ticarete atılmasını ve oradaki serüvenlerini işler.

Reşat Nuri Güntekin'in bundan kırkbeş yıl önce yazdığı *Hülleci* zaman aşımına uğramamış bir halk tiyatrosu örneği olarak bütün canlılığı ile karşımızda durur. Yazar, bu oyuna yazdığı «Önsöz»de de belirttiği gibi, oyunu sırf halkı güldürmek için yazmamıştır. Bu oyun, yazıldığı dönemde Anadolu'da zararlı, boş tulûat tiyatroları vardı, yazar bu tulûat toplulukları için bir oyun yazmayı aklına koymuştu. Bu hem halka karşı bir başkaldırıda bulunacak, hem de halkı eğlendirecekti. Kırk yıl önce yapılan bu yapıt bugün de güncelliğini korumaktadır. Çünkü kırk yıl önceki kartpostalda gördüğümüz Türkiye'nin bu kesimi bugün de aynı geriliklerini sürdürür. Yazarın yıllarca önce bize tanıttığı, «besmelesiz yere başmaz göründüğü halde, para hatırı için her pisliği yapan, her kötülüğü kara kitaba kolayca uyduruveren» yobaz tipi bugün de Türk toplumunu engellemek isteyen gerici güçler arasında yer almaktadır. Bu oyunda kadınlar aleyhine işleyen evlilik kurumu, yine kadını aşağılatıcı hülle işlemi (eski karısıyla yeniden evlenebilmek için kadının bir başka erkekle bir gece kalma kuralı, ki bu Cumhuriyet yasalarınca yasaklanmış, cezası olan bir eylemdir) bu oyunda taşlanır. Eğitilmemiş yörelerde ve hatta büyük kentlerdeki burjuva sınıfının kadını bir mal durumunda görmesi; köylerde genç kızları «başlık parası» istenilerek satılması, evlendikten sonra tarlaya koşulması; büyük kentlerde kızlara paralı ya da gelecekte varlık sahibi olabilecek erkeğe verilmesi sorunlar olarak yer alır. Kısacası, bu yapıt, 1935'lerin başarılı bir oyun örneğidir.

2. Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılındaki Kuşak Bu evrenin yazarları genellikle ruhsal çelişkiler, değer yargılarının değişmesi, toplumsal sorunlar ve Türk tarihine, efsanelere yönelerek ulusçuluğu getiren düşünceler üzerinde durmuşlardır. Bu önceki kuşakta da izlediğimiz Halit Fahri Ozansoy, bu kuşağın özelliklerini benimsemiştir. Vedat Nedim Tör (1897), Cevdet Kudret (1907) ilk oyunlarında özellikle psikoanalize yönelmeye gitmişler, daha sonra toplumcu oyunlar yazmışlardır. Bu kuşağın doktriner, toplumcu ozanı ve yazarı Nazım Hikmet (1902-1963) ve ilk iki oyunuyla Necip Fazıl Kısakürek (1905) özel durumlardan hareketle genel ve toplumsal sonuçlara yönelmişlerdir. İlk başlarda, Vedat Nedim Tör, Cevdet Kudret ve Halit Fahri Ozansoy, Maeterlinck'in etkisi altında kalmışlar, ama sonraları gerçekçi oyunlara yönelmişlerdir.

Türkiye dışında yazdığı *Prag Saatleri* ile de Nazım Hikmet Ran, hiç kuşkusuz Cumhuriyet'in bu ikinci kuşağının en önemli yazarıdır. Nazım Hikmet, *Kafatası*'nda (1932) kapitalist ekonomi üzerindeki görüşlerini, bu ekonomiyi uygulayan, bütün toplumları kapsayacak bir evrensellik içinde Bilim adamının sorumluluğu konusunu işlemiştir. Yazar, toplumun bütün kurumlarını, bütün insanlarını, bütün töre ve vicdan kurallarını rahatça kıskacı içine alan ve bütün bu kurumları, çıkarına uygun gelecek yolda kullanan sermaye gücünün varettiği tehlikeleri açımlar. Bu oyunun baş kişisi, Dr. Dalbanezo, çağından habersiz, ça-

ğının gerisinde kalmış, kendi toplumunun sorunlarından soyutlanmış ve dürüstlüğü Don Kihote'nin buruk görünüşünü getiren bir bilim adamıdır. Yazar, sermayenin yok ettiği insanı daha sonra yazdığı *Sabahat* (ilk basımı 1966) adlı oyununda verir. Dürüst, topluma yararlı olmaya çalışan bir avukatla, kişisel günlük çıkarlarla avukatın karşısında yer alan bireyler ise onun *Enayi*'sinde (1957) karşımıza çıkarlar. Yazar, burada burjuvazinin ahlâk alanındaki çelişkilerini belirgin bir biçimde dile getirir. Avukat Ahmet Rıza'nın çevresi tarafından nasıl sömürüldüğü, kanının emilip yok edilmeye terkedildiği bu oyunda etkili bir yol da verilmiştir. Genel havası içinde şirsel bir yapıt olan *Yusuf ile Menofis*'te, Nazım Hikmet, ezen ile ezileni, sömüren ile bu sömürüye karşı duranı, asalak ile emekçiyi karşılaştırır. Yazarın 1934/1935 döneminde İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanan *Unutulan Adam*'ı çeşitli sorunlar yanısıra, ün, büyüklük ve para tutkusunu gösterir. Yazar, bu oyunda aynı zamanda kapitalizmin İçyüzünü ortaya vurur. 1932 yılında, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda (Darülbedayi'de) oynanan *Bir Ölü Evi*, burjuvazinin ve temelini paraya dayamış bir toplumun iğrençliğini dile getirmek için yazılmıştır. Yazar, çeşitli oyunlarında tekrar tekrar işlediği İnsanlığa ihanet, halka ve kişiye ihanet temasını Türkiye dışında yazdığı oyunlarında da işlemiştir. *İnek* (Türkiye'de basılışı 1965), *Lizistrata*, *Var Olup Olmamak*, *İvan İvanoviç Var Mıydı*, *Yok Muydu?*, *Türkiye Röportajı*, *Tartüf 59* ve *Prag Saatleri* onun oyun tekniği açısından daha da ustalaştığı yapıtlarıdır.

Nazım Hikmet'in ilk oyunu 1919/1920 yıllarında yazdığı sanılan *Ocak Başında* adlı onun sonraki üslûbuna hiç uymayan, Fransız manzum tiyatrosunun etkisi görülen bir oyundur. Bu oyun, yazarın adıyla ön[illegible]ldir. Öbür yanda, onun üç bölümlük *Yolcu*'su (1940) Türk bağımsızlık savaşının bir kesitini gösteren ve yazarın dünya görüşünü gerçekçi bir dille seyirciye aktaran bir yapıtıdır. Sonradan, bu oyunun *İstasyon* adıyla değiştirildiğini ve *Yolcu* ile ilgisi kalmayan bir oyun durumunu aldığını görürüz *İstasyon*'da, 1918 yılı ilkbaharında Sovyet devriminin en civcivli döneminde bir istasyonu görürüz. Kişileri on altıyı bulan bu yeni oyunda *Yolcu*'dan yalnızca istasyon şefi, onun karısı ve makasçı kalmış, bu kişiler bile tanınmayacak bir görünüş almışlardır.

Dünyanın en büyük ozanları arasında yer alan Nazım Hikmet, bu büyüklüğünü tiyatro yapıtlarında gösterememiştir. Özellikle, onun oyun tekniği zayıf, bazı biçimsel yönleri zayıftır. İçerliğin ağır bastığı, ama bu içeriği taşıyamayacak oranda cılız bir yapıyı kapsayan tiyatrosunda yine de bugüne çok şeyler getirecek oyunlar vardır. Yaratıcı bir tiyatro yönetmeni ellinde çok başarılı uygulamalar ortaya çıkabilir. O, Türk tiyatro edebiyatının henüz emekleme döneminde oyun yazmaya başlamış, tiyatro bilgisini de, o dönemde yetersiz olan tiyatro yönetmenlerinden, teknik hiçbir yanı olmayan yapıtlarından öğrenmeye çalışmıştır. Ancak o çağdaşları arasında üstün olan nitelikleriyle hemen dikkati çeken bir yazardır.

Cumhuriyet'in bu ikinci kuşağında *Esirler* (1936) adlı tek oyunuyle Sabahattin Âli'yi (1906-1949) görürüz. O da, Nazım Hikmet gibi, insanın insanı köleleştirmesine karşı duruşunu ele alırken, her ne bahasına olursa olsun özgürlüğü için savaşması gerektiğini belirtir. Bu kuşak içinde önemli olan bir iki yazar arasında olan Nahit Sırrı Örik, *Para Uğrunda* (1949) adlı oynuyle kapitalist burjuva toplumlardaki sömürünün iç yüzünü tanıtır. Mahmut Yesari, *Serseri*'sinde yürekli, vicdanlı ve dürüst bir gazetecinin çıkarcı patronu tarafından sömürülmesini ele alır. Toplumsal düzensizliği gösteren oyunlar arasında Vedat Nedim Tör'ün *İşsizler*'i (1924), *İmralı'nın İnsanları* (1940) ve Baltacıoğlu'nun *Kiitiik*'ü vardır.

3. II. Dünya Savaşı Kuşağı Bu kuşak yazarlarında ön düzeye çıkan tavır, değer yargılarının değişmesinde yüzeyde kalmışlığın yergisi ve buradan giderek ahlâkçı bir yönelişle sorunu çözümlemektir. Batılılaşma eyleminin ters uygulanışı ve yanlış anlaşılması bu kuşak yazarlarının oyunlarında sık sık ortaya çıkar. Ayrıca, bu yazarların oldukça romantik bir tutumla ekonomik sorunlar üzerinde durdukları da izlenir: Paranın bayağılığı, paranın insan ahlâkı üzerindeki yıpratıcı etkisi, vb. sık sık işlenen temalar arasında yer alır.

Aile teması hemen her kuşakta işlenmiştir. Ancak bu kuşakla birlikte aile yalnızca ahlâk kuralları içinde değil, ekonomi durumlarıyle de ele alınmaya başlanmıştır Meşrutiyet yazarlarının, aileyi ele alırken daha çok o dönemdeki aile anlayışının ışığ altında, psikolojik yönelime girdiklerini, sapık eğilimleri ve saplantıları gösterdiklerini izleriz. Daha sonraki kuşak Cumhuriyet döneminin kadınlara verdiği haklar karşısında şaşkınlık geçirmiş, bu durumu «batılı» bir insan olarak onaylamakla birlikte, kadının iş hayatına atıldığı takdirde aileyi yıkabileceği üzerinde durarak kaygularını belirtmiştir. Ancak bu yüzyılın başlarında doğan ve bizim bölümlememize göre üçüncü kuşağı ortaya çıkaran yazarlar, kadının özgürlüğünü kazanınca düşebileceği düşünceslnin kompleksinden kurtulmuşlar, daha gerçekçi bir açıdan para gücüne dayanan bir düzende kadının aile içindeki yerini —yüzeyde de olsa— incelemişlerdir.

Bu kuşağın bellibaşlı üç önemli yazarı vardır: Ahmet Kutsi Tecer (1901 - 1969), Cevat Fehmi Başkut (1905 1971) ve Ahmet Muhlp Dranas (1909). Birçok ortak yanı olan bu yazarların oyunlarında vurguladıkları kavramlar birbirlerinden değişiktir. Tecer, hak ve adalet kavramını işlediği «*Köroğlu*»dan (1941) sonra yazdığı üç oyununda da değişen değer yargıları üzerinde durmuştur. Geleneksel Türk tiyarosunun birçok özelliğini taşıyan *Köşebaşı* (1948) kişiliğini henüz yitirmemiş bir Türk mahalesi içinde batılılığı yalnızca kabuğuyle almış kişileri sergiler. *Bir Pazar Günü*'nde (1959) özentili aile ilişkilerini gösteren yazar, *Satılık Ev*'de (1961) değer yargıları durmadan değişen bir toplumda bundan en çok etkilenenin aile kurumu olduğunu savunmuştur.

Cevat Fehmi Başkut da, Tecer gibi, iyi bir sahne işçisidir. Oldukça yüzeyde, romantik kalmasına karşın, seyircisini sürüklemesini bilen bu yazarın yirmi iki oyunu vardır. Yazar büyük kentlerle taşra kentlerini ele alırken, ezen ve ezilen kişileri ahlâkçı bir tutumla getirir. Oyunlarındaki temel çatışma idealist yeni adamla, köhne düşünceleri bilinçsiz bir yolda yürüten çıkarcı kişiler arasında ortaya konur. İlk büyük başarısını *Küçük Şehir* (1945) ile elde eden Başkut, paranın olumsuz baskısını gösterir. Onun en çok oynanan oyunlarından biri olan *Paydos*'ta (1948) değişen değer yargıları yanısıra paranın olumsuz gücü vurgulanır. Yazarın 1964'te yazdığı *Buzlar Çözülmeden*'de akıl hastahanesinden kaçan bir adamın, yolları karla kaplı, geçit vermez dağlar arasındaki bir ilçenin başına kaymakam olarak geçmesi ve bütün yolsuzluklara son verip çıkarcı çevreleri temizlemesi ele alınır. Bu bozuk düzende, işleri ancak delilerin düzeltebileceği fantazisi ile yola çıkan yazar oldukça eğlenceli bir yolda çeşitli toplum sorunlarına değinir. Ancak sonuçta ters bir öğretiyi getirmiş olur.

A. Muhip Dranas ise üç oyun yazmıştır. En tanınan oyunu 1945 yılında yazdığı *Gölgeler*'dir. Burada kaderci bir görüş içinde değerlerin değişmesi işlenir. Maeterlinck'in durgun havası, düş dünyası bu oyunda egemen olan atmosferdir. Dranas şiirli bir görünümle ele aldığı bu oyununda da oyun yazarından çok başarılı bir ozan olduğunu gösterir.

4. 1950 Kuşağı Cumhuriyet döneminin hem oyun yazarlığı, hem de çeşitli tiyatro yönelişleri açısından ilk yoğun kuşağıdır. Aynı zamanda, Türk tiyatro edebiyatında ve uygulanmasında çeşitli deneyleri ve hareketli bir dönemi getiren, yazar, yönetmen, sanatçı, dramaturg ve eleştirmenlerin temsil ettiği bir

kuşaktır. Sorunları yalnız göstermekle kalmayan, onları yorumlayan ve birtakım sonuçlara çıkan bu kuşak, kendinden sonra gelen ve daha doktriner olan 1960 kuşağı ile bir uyum göstererek, yeni gelişmelerin etkisinde değişerek bugüne kadar gelir. Doğal olarak, bu kuşak yazarları içinde halâ ilk tutumlarını sürdürenler de vardır. Ancak önemli nokta 1950 ile 1960 kuşaklarının birbirini yetiştirmiş olmalarıdır. Bu kuşakların arasındaki en önemli ayrıcalık ise 1950 kuşağının biraz alaylı, yukardan bakan tutumuna karşılık 1960 kuşağının daha atılgan ve sorunlara doğrudan doğruya eğilmesidir. 1950 kuşağının başlattığı yöneliş, sonraki kuşak tarafından sürdürüldüğü gibi, 1960 kuşağının doktriner yönelişi ve atılganlığı bir önceki kuşağın yazarlarını da etkilemiştir.

Bu kuşağın dört temel yönelişi vardır: A) Bireyden toplum sorunlarına yönelme, B) Olaylardan ve durumlardan toplum sorunlarına yönelme, C) Evrensel anlamda sorunlar ve bu yoldan toplumu irdeleme, Ç) Köy sorunlarına eğilme.

A) Bireyden toplum sorunlarına yönelme: Genellikle ünlü ozanlarımız toplum sorunlarına bireyi ön düzeye alarak yönelmişlerdir. Oktay Rıfat (1914), Melih Cevdet Anday (1915), Haldun Taner (1916), Nazım Kurşunlu (1911), Orhan Asena (1921), Çetin Altan (1926), Refik Erduran (1928), Turgut Özakman (1930), Nezihe Meriç (1925), gibi yazarlar çoğu oyunlarında, ruhsal baskıları, iç tedirginlikleri ve çatışmaları, iç bunalımı toplum düzenine bağlarlar. Ekonomik eşitsizlik ve güvensizlik bireylerin iç huzursuzluğunu getirir. Bu yazarların temel tutumunda öz yönünden yenilenmenin biçimsel yeniliklere gitmek isteyen bir toplumun parçalanışı vardır. Belli bir senteze gitmeden çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak isteyen bu toplum, doğal olarak sağlam bir öze kavuşmadan kendini yeniliyemiyecektir. Bu yazarların kişinin iç dünyasından yola çıkıp topluma yönelme çabası yeni bir özü getirmek, buzullaşmış alışkanlıkları parçalamak ve yenilemek eğilimi yer alır. Öbür yanda, psikolojik açıyı vurgulamadan, bireyden toplum sorunlarına yönelen yazarlar da vardır; Necati Cumalı (1921), birçok oyununda, Aziz Nesin (1915), bir oyunuyle —*Toros Caravan* (1955)— bireyden topluma yönelirler. Yine yukarda sayılan yazarların bazı oyunları da olayları ve durumları ön düzeye alarak toplum sorunlarına yönelir; ancak bunları daha sonra ele alacağım.

Oktay Rıfat'ın üçüncü oyunu ***Çil Horoz***'da (1964) yaşamının «bir canbazlık durumuna geldiği bu toplumda» hak güçlünündür. Yazarın son oyunu ***Yağmur Sıkıntısı***

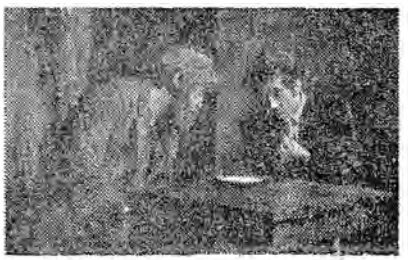

«Eskici Dükkanı» (Yazan : Orhan Kemal) Rana Cabbar, İ. Hakkı Şen, Ankara Sanat Tiyatrosu (1969)

(1969) ise bozuk düzeni, toplumun birimi olan aile yaşantısı içinde yansıtır. Burada erkek ataerkil eğilimi «status quo»yu yâni değişmezliği gösterirken, kadın anaerkil, yâni doğurganlığı, insanın devingen, değişken ve yenilenen yanını temsil ederler. İlk oyununu 1948 yılında yazan Oktay Rıfat, az ama etkili yapıtlar veren bir ozandır.

Bugüne dek on oyun yazmış olan Melih Cevdet Anday, 1949'da yazmış olduğu ilk oyunu ***Kıskançlar*** ile pek başarılı görünmezse de, özellikle iki oyunu ile en önemli oyun yazarlarımızın arasında yerini alır. Anday, 1965'te yazdığı ***İçerdekiler*** ile tutuklanmış olduğu halde, kafasında özgür kalan bir öğretmeni, dışarda özgür olarak dolaşan, ama aslında her yanından bağlanmış kişileri karşıtlar. Burada öyle bir düzen yansıtılmıştır ki, özgür kafalar tutuklanırken, bağımlı ve tutuklu kafalar özgürmüş gibi serbestçe dolaşabilmektedirler. Yazarın bu başarılı oyununu aynı önemde başka bir yapıtı izler: *Mikado'nun Çöpleri* (1968). Bu oyunda, ezilmişliği ile nefret ettiği insanlar ortasında kendini duygusal bir intihara sürükleyen erkek, dünya ile savaşa kalkmış bir romantiktir. Sonunda yenilecektir, çünkü her şey onun ötesinde, ondan gizli olarak sürdürülmektedir. Kadın ise oyunun başında bilinçsiz davranışlar içinde olan, ama erkeğin nefretine çarptıkça bilinçlenen ve öğrendikçe erkeği de düştüğü karanlıktan çekip çıkaran bir kişidir.

Orhan Asena, ilk oyunu ***Tanrılar ve İnsanlar***'dan (1954) son oyunu ***Şili'de Av***'a (1973) kadar, bu kuşağın yazarları arasında en hızlı ve geniş çapta gelişimi gösteren bir yazardır. Çok sayıda oyun veren bu yazar, *Hürrem Sultan*'da (1959) Kanunî Sultan Süleyman'ın ölüm ve yaşlılık korkusunu işlerken, bir yandan da büyük olmanın, sorumluluk taşımanın kişileri kuşkulu yaptığını ve yalnızlığa ittiğini gösterir.

Şeyh Bedreddin (1969) ve *Atçalı Kel Mehmet* (1970) yazarın yine tarihe uzanıp bugünkü koşulları bilimsel diyalektik yoluyle uyguladığı oyunlarıdır. Ancak Asena'nın diyalektiği temel yapan oyunlarının en başarılısı ***Şili'de Av***'dır. Bu oyunda Allende'nin öldürülüşünü ve Şili'deki faşizmin gelişini, öğrenci - kilise - ordu üçgeni içinde işleyen Asena, aynı zamanda evrensel boyutları olan kişileri de yaratabilmiştir.

Toplum dışına sürülmüş kişilerin toplumla uyuşmazlığını gösteren oyunlardan biri de, Recep Bilginer'in ***Utanç Dünyası***'dır. (1968). Aynı tema Turgut Özakman'ın *Duvarların Ötesi*'nde (1958) görülür. Bu yazar ilk oyunu olan ***Pembe Evin Kaderi***'nde (1950) Türk toplumu içindeki eski ve yeni kuşak çatışmasını ve bu kuşaklar arasındaki uçurumu, çok kıvrak bir diyalog düzeni içinde işler. Aynı sorunun, daha stilize boyutlar içinde işlenmişini yazarın *Kaneviçe* (1960) adını verdiği grotesk oyununda izleriz. Bu kuşağın yazarları arasında, aşağılık duygusunu toplumsal koşullar açısından inceleyen Turgut Özakman'dır. ***Güneşte On Kişi*** (1955) çevresindeki kötülüklerle savaşmayı göze alan, ancak üstesinden gelinmesi zor durumlar içinde kendi güvenini ve direnme gücünü yitiren insanın dramını öne sürer. Bu oyunda, bireysel başkaldırmaların sonuçsuz kalacağı üzerinde de durulur. Yazarın daha birçok başarılı oyunu içinde, ***Ocak*** (1962) en baş köşeyi alır. Burada ekonomik durumlarını bozuk düzende düzeltme olanakları olmayan bir ailenin ocaklarını tüttürebilmek için hayal dünyasına kaymaları gösterilir. Gerek içeriği gerek biçimiyle Türkiye tiyatro edebiyatında sağlam bir yeri olan ***Ocak***, Türkiye'nin hemen her yerinde oynanmıştır. Yine ekonomik durumu bozuk bir aileyi veren ***Komşularımız*** (1967) adlı oyunda, Özakman, bu yoksul, geçimini zor sağlayan ailenin her şeye rağmen, insanlığını koruduğunu ve koruyabileceğini gösterir.

Çetin Altan ise ***Çemberler***'inde (1957) bir ailenin yoksulluğundan ve yaşayış çemberinin darlığından ortaya çıkan mutsuzluğa olan başkaldırı izlenir. Onun ***Tahtaravalli***'si ise maddî değerler karşısındaki insanın durumunu yine bir aile sınırı içinde işler. ***Beybaba*** (1960), yetişmesine ideallerine, hayallerine uymayan çıkarcı düzeni yadırgayan, bu yüzden insanlardan kaçarak evinin bodrumuna kapanan huzursuz ve yalnız bir insanı gösterir. ***Yedinci Köpek*** (1964) bazı göreneklerin, gerçek insancıl değerlere dayanmadıkları için, bugün yeniden gözden geçirilmelerini savunur. *Suçlular* (1965) ve *Mor Defter* (1962) duygulu ve sanata eğilimli bir gencin içinde bulunduğu hoyrat, anlayışsız, yapay ve dalavereli toplumda akıl dengesini nasıl yitirdiğini, çevresini eleştire eleştire kendinden nasıl uzaklaştığını ve düş kırıklığını vurgular.

Önce bir oyunundan sözünü ettiğimiz

Recep Bilginer (1922) Patronu tarafından sömürülen fikir işçisini *Gazeteciden Dost* (1961) adlı oyununda verir. *Ben Devletim*'de (1965) Devlet kapısında vatandaşın hırpalanmasından, oyalanmasından, genel müdürlerin ve makam sahiplerinin saltanatından ve buna karşı durmayan vatandaşın sorumluluğundan söz edilir. Yazarın en tanınmış yapıtı *İsyancılar* (1965) köylünün devletten korkusunu sömüren particiler ve parti temsilcisine yaranmaya çalışan muhtar ve ezilen köylüleri işler. Oyunda köylünün bilinçlendiği izlenir.

Necati Cumalı, çeşitli yönelişleri olan bir yazardır. Bireyci açıdan ele aldığı, soyutlamaya gittiği oyunlarının yanısıra, köy sorunlarını işlediği yapıtları vardır. Yirmiye yakın oyununda yazar daha çok köy çevresini ve kırsal alanları ele alır. Cumalı'nın ikinci sahne yapıtı olan *Mine*'de (1959) kadını mal gibi gören, onu istediği gibi alıp satan, kullanan, kırıp atan ve bütün bunları doğal sanarak yapan bir çevrenin kesiti gösterilir. Onun en tanınan oyunu *Susuz Yaz*, önce öykü olarak yazılmış, sonra da sinema senaryosu yapılmış Berlin Film Şenliği'nde birincilik almıştır. Bir yanda, gelir dağılımındaki eşitsizlik, yâni ağa köylü ilişkisi su sorunu açısından işlenirken aynı sorun öbür yanda cinsel ilişkiler konusundan da ele alınmıştır. Kız kaçırma konusu, yazarın *Nalınlar*'ında (1962), kırsal alandaki aşk konuları *Derya Gülü* (1963), *Ezik Otlar* (1969) adlı oyunlarda izlenir. Yazarın, *Vur Emri* (1969) kısa oyun olmasına karşılık başarılı bir yapıtıdır; yaşadığı koşulları değiştirmek için köyden kente giden Halil'in dramını yansıtan bu oyunda, dolaylı olarak sanayileşme sürecine giren Türkiye'deki köyden kente göç sorunu ele alınmış olur. *Tehlikeli Güvercin* ilk kez 1970 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanmıştır. Oyunun yazılış tarihi 1967'dir.

Tehlikeli Güvercin'deki avukat, doktriner olmayan, ama dürüst, insanları ve yurdunu seven, sorumluluklarını ve haklarını bilen örnek bir vatandaştır. Onun dramı da buradan çıkar. O, iki bin yılı aşkın bir süredir, bürokrasiyi otomatlaştırmış egemen çevrelerin hep saldırısına uğramış, yok edilmeye çalışılmıştır. Ama her defasında da o, bu saldırılara karşı koyma gücünü kendinde bulabilmiştir; çünkü yürekli, dürüst ve doğruya yönelik olan bir insandır. Cumalı bu oyunda, yöresel renkleri başarılı bir yolda vuran, akıcı konuşma örgüsü ile kişileri renklendiren bir yazar olarak karşımıza çıkar. Konu yöresel olmakla birlikte, ele alınan sorun evrenseldir ve dünyanın herhangi bir ülkesinde geçebilir. «*Tehlikeli Güvercin*», çıkarcı egemen güçlerin bir simgesidir. Kimin damına konarsa, onu mahvetmeye çalışır. Dışardan güzel görünmeye çalışan, ama gizliden yoketme güçlerini harekete geçiren bir simgedir.

Haldun Taner ise, öyküden tiyatroya geçmiş ve şu son yıllarda yine öyküye dönmeye karar vermiş önemli bir Türk yazarıdır. İlk oyunu *Günün Adamı* (1949) politikaya atılmak üzere olan bir profesörün yapmaya çalıştığı işe ne kadar yabancı olduğu, halktan kopukluğu ele alınır. Yazarın tekrar vurguladığı bir düşünce, değişen toplum değerleri içinde kendi düşüncelerini ve alışkanlıklarını sürdürmeye çalışan ve sonunda yenilgiye uğrayan Don Kihote'lerdir.

Bir Değirmen Dönerdi'de (1958) züppe ve çıkarcı bir çevrede sanatçının nasıl yalnız ve çaresiz kaldığı ele alınır. Yazarın *Dışardakiler* (1957), *Fazilet Eczanesi* (1960) ve *Huzur Çıkmazı No. 5* (1962), değişen toplum koşulları karşısında tutucu olmalarından dolayı bocalayan, yanlış ahlâk anlayışıyle kendilerini yeterli görüp aslında olmayışları ile değişen ve yenilenen yaşam koşullarına karşı koymağa çalışan insanlardır.

Haldun Taner'in bir de bu kuşağın kinci gurubuna giren oyunları vardır.

B) Olaylar ve durumlardan toplum sorunlarına: Taner'in Türkiye'de ve dış ülkelerde en çok tanınan ve oynanan yapıtı *Keşanlı Ali Destanı*'dır (1964). Burada devlet otoritesinin zayıf olduğu, hukuk düzeninin yıpratıldığı, ekonomik güvencenin bulunmadığı ve politikacıların aldattığı bir çevrede, bu yoksul çevre halkının çıkarcıların baskısından kurtulmak için bir kahraman aramalarını, o kahramanı bulduktan sonra da yine o kahraman (Keşanlı Ali) tarafından sömürüldükleri gösterilir. Yazar, 1960'ta yazdığı *Lütfen Dokunmayın*'da ilk kez olayları bireyin önüne kaydırmaya başlamıştır. Sonra da bütün oyunlarını geleneksel Türk tiyatrosunun özelliklerini kapsayan açık biçime yönelerek ortaya çıkartmıştır. Bu yazarın son oyunları, 1960 sonrası değişen koşullarla gelen yeni eğilimlerin etkisini taşıdığı anlaşılır. *Eşeğin Gölgesi* (1965) adlı oyunda, Abdalya adı verilen hayali bir ülkede sermaye patronlarının düzenlerini yürüttükleri ve yolsuzlukları ortaya çıkmasın diye halkı uydurma sorunlarla uğraştırıp ilgiyi başka tarafa çektikleri bir düzen vardır.

Taner'in *Gözlerimi Kaparım, Vazifemi Yaparım* (1964) adlı yapıtı yine açık biçimde yazılmış, Türkiye'deki yoksul vatandaşın uzun yıllar nasıl ezildiğini ve sömürüldüğünü anlatan acılı güldürüdür. Bu, daha çok «kabare» türünde yazılmış oyunda, Türkiye'deki arkasız, yoksul vatandaşın çocukluğundan yaşlılığına değin olan buruk yaşamı işlenir. Bu oyunda Karagöz'ün sağ duyusunu, Hacıvat'ın kurnazlığını, hazırlopçuluğunu, dalavereciliğini izleriz. Türk toplumunun elli yılda geçirdiği evrelerin bir panoraması bu oyunda, durmadan dönen ve aynı noktaya gelen bir atlıkarınca görünümünde verilmiştir. Ve atlıkarınca döndükçe, yalnızca atlara binenler değişmekte, ama aynı öğretim sistemi, aynı iş ahlâkı, aynı sömürü, aynı asalaklık sürüp gitmektedir. Haldun Taner, dolaylı olarak ve oldukça güçlü fırça vuruşlarıyle sisteme karşı durmakta, bu bozuk düzeni eleştirmektedir.

Taner'ın yine geleneksel Türk tiyatro estetiği içinde yazdığı ve Namus - namussuzluk karşı işlediği *Zilli Zarife* (1966) adlı bir oyunu vardır. Onunsa oyunu Tanzimat tiyatrosundaki değişik tiyatro anlayışlarını yansıttığı ve bu yoldan Türkiye Halk tiyatrosunun estetiğini ve biçimini araştırma sorununu ortaya atarken, eleştiriyi de içeren *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1971) adlı yapıtıdır.

Hem ilk hem de ikinci guruba giren Orhan Kemal (1914 - 1970), öykülerini ve romanlarını oyunlaştırarak tiyatro alanına giren bir yazardır. Kişilerini evrensel boyutları içinde başarıyla işleyen yazar, genellikle olayları ön düzeye alarak sorunları irdeler. O, bozuk düzende yaşayan yoksul ve yalnız bırakılmış insanları sıcak bir insan sevgisiyle gösterirken, bu insanların birlikteki yaşamlarıyle de ilgilenir. Onun vurguladığı insanların tek tek ne oldukları değil, bir arada nasıl bir yaşama itildikleridir. *İspinozlar* (1965) yoksul bir göçmen ailesiyle, zengin, şımarık ve kaba bir komprador ailesini karşı karşıya getirir. *Eskici* (1968) adlı oyunda, beş liraya muhtaç bir ayağı tahta olan eskicinin satılığa çıkardığı dükkânını bir yabancı şirketin temsilcisine büyük bir para karşılığında da vermemesi onun şu sözlerinde yankılanır: «Bu memleketin kurtuluşuna bacak vermedlyseniz, anlayamazsınız. Bugün dükkânınızı, yarın toprağınızı, sonra da karınızı, ırzınızı, namusunuzu.» Öbür yanda *Kardeş Payı* (1969) Anadolu'dan büyük kentlere çalışmak için gelen işçilerin, aracılar tarafından nasıl iğrenç bir yolda sömürüldüklerini gösterir.

72. Koğuş (1967), yazarın Bursa hapishanesinde kaldığı dönemin dışa yansıyan başarılı bir aynasıdır. Toplumdaki düzensizlikten gelen bir sürüklenişle «*72. Koğuş*» denilen kirli, çirkin bir kafese düşen insanları ele alan yazar, insan onurunun yok edilmeye çalışıldığı bu cehennemde ayakta durmaya çalışan kişileri sıcak, sarsıcı ve evrensel derinlikleri içinde gösterir. Baş gardiyanın «gazla yakmak» istediği, bu her şey-

lerini yitirmiş insanlar, itilmekten, kakılmaktan öyle bir noktaya gelmişlerdir ki, bir lokma ekmek için duraksamadan adam öldürebilirler. Bir cıgara izmariti onlar için yaşamları bahasına dövüşecekleri bir nimettir. «Aç it fırın yakar» der Orhan Kemal. Ancak yazar, insanoğlunun mayasında varolan «iyiliğin» nerede, hangi koşullar altında olursa olsun yokolmayacağına inanıyor. Bir kan davasından dolayı hapishaneye düşmüş olan Rizeli Kaptan, insanoğlundaki o hiç öldürülemeyecek olan iyiliğin bir simgesidir. Rizeli kaptan suç işlemişse, kendinin insan olmamasından değil, onun içinde yaşadığı yaşamın insanca bir düzeni getirmeyişindendir. Yazar, böylece asıl suçlunun sistem olduğunu vurgulamaktadır.

Bu gurup içinde sayabileceğimiz önemli yazarlar arasında Recep Bilginer (1922), Rıfat Ilgaz (1911) ve bir oyunuyla Cahit Atay (1925) vardır. Oktay Arayıcı'nın 1970 yılında oynanan *Nafile Dünya*'sı da bu grubun en başarılı oyunları arasındadır.

C) Evrensel anlamda oyunlar yoluyle toplumu irdeleme: bu guruba giren yazarların başında Aziz Nesin (1915) gelir. Bu yazar, öykülerinde, masallarında ve oyunlarında «örgütlenmiş insan»ın sorumluluğunu, disiplinini, başkalarına karşı yükümlülüğünü, kısacası, örgütlenmiş insanın ahlâk kurallarını vurgular. Onun yapıtlarında gerçek bir halk dehasının soluk alıp verdiğini hissederiz. Çizdiği «insan manzaraları»nın ilk bakışta, acımadan yaratılmış karikatürler olduğu sanılabilir, ama biraz dikkat edilince bu manzaraların tümünün sevgi ile işlenmiş, evrensel yanları güçlü görüntüler olduğu anlaşılır. Kendi yaşamı içinde en güzel mizahı hiç gülmeden, ciddî bir yüzle ortaya çıkartan yazar, yapıtlarında en ciddî sorunları okuyanı kahkahadan boğacak ve sonunda da ağlatacak bir gülmece biçimi ile sağlar. Yazar için örgütsel bilinç önemlidir; öykülerinin çoğunda bu bilincin yokluğundan ortaya çıkan düzensizliğin ve hercümercin taşlandığını izleriz. O, bu düzensizliği gülünç durumlarla aktarırken, iç düzeyde sorunun kökenine ciddî bir yolda ulaşmaya çalışır. Öykülerinde, üst düzeyde genellikle komik durumlardan yararlanan Aziz Nesin, tiyatro oyunlarında ciddî dokuyu üst düzeyde gösterir. Daha yöresel gibi görünen *Toros Canavarı* (1955) dışında bütün oyunlar, evrensel uzantıları olan çağdaş insanı ve insan ilişkilerini veren yapıtlardır. *Toros Canavarı*, klasik bir biçim içinde yazılmış, bozuk düzenin yanlış kahraman anlayışını ortaya koyan bir oyundur. Oyunun baş kişisi Nuri Bey çağımızın bir olumsuz kahramanıdır. O, bozuk bir düzenin getirdiği koşullara baş kaldıramayan, kendi gücü içinde bu koşullara karşı durmayı istemeyen ya da istese dahi duramayan, işin kolayına kaçıp susmayı yeğ tutan, yazarın deyimiyle «bir tesbih böceği» olan kişidir. Nuri bey çakalların uluması karşısında sinen bir tavşandır. Kendi gemisini kurtarmaya çalıştığı için o gemiyi batıran Nuri bey, kükreyen tarafın zorbalığına boyun eğer. Bu oyunda yan temalar olarak ekonomik düzeydeki gelir dağıtımında görülen dengesizlik, aydınların yararsızlığını da bulurur.

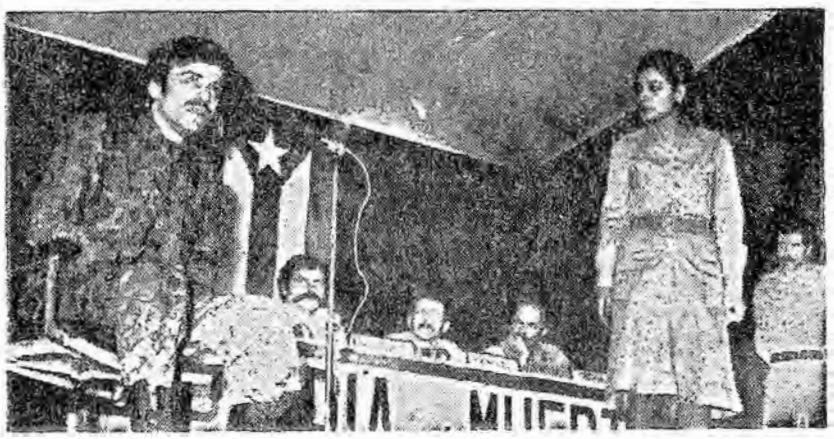

Enzesberg'in «Havana Duruşması» Dostlar Tiyatrosu

Yazarın önemi olan bir başka oyunu da *Bir Şey Yap Met*'tir (1957). Bugünün toplum düzeni içinde yaşayan küçük insanın kendini gerçekleştirmesini ve başkalarına yararlı olması, yazarın, hem 1956'da yazdığı *Biraz Gelir misiniz*'de, hem de bu oyunda vardır. Ancak *Biraz Gelir misiniz*'deki baş oyun kişisi ereğine ulaşmak için ölüme karşı savaşan ve ereğini gerçekleştirmede direnme gücünü yitirince ölüme giden biriyken, *Bir Şey Yap Met*'teki baş oyun kişisi yavaş yavaş bilinçlenerek ölümü göze alacak kadar güçlenen ve yaptığı ile başkalarına ışık tutan, ama bu yüzden ölen bir kahramandır.

Bir Şey Yap Met'te, uzun bir süre asalak gibi yaşayan, içindeki birikimi bilinçsiz bir yolda dışarı iten Met, oyunun sonunda «dışardakileri» bilinçlendirmek için kendini feda ederek çoğunluğa yönelen bir yaratıcı olarak karşımıza çıkar. Met'in bu tutumu «içerdekilerin» yalnızca kendileri için yaratmalarına bir başkaldırıyı ve o zamana kadar süregelen düzeni değiştirici bir davranış getirir. «İçerdekiler» dört kişisi, tarihin her döneminde, dünyanın her yerinde bulunan burjuva sınıfının temsilcisidirler. «Dışardakiler» ise o toplumda geri bırakılmış ve ezilmiş, haklarını aramasını bilmeyen ve bunu düşünemeyen bir yığındır.

Yazar bu oyunu, simgelerle geliştirerek, bu simgeleri görevci bir biçimde kullanarak sonuca gider. Bu oyundaki soyutlama gerçeklerin açıklanması, yorumu ve belirlenmesi için gereklidir. Nitekim, gerek Orta Oyunu, gerekse köy seyirlik oyunları gibi halk gösterileri soyutlamadan çok yararlanır

Aziz Nesin, öteki oyunları arasında, *Düdükçülerle Fırçacıların Savaşı* (1958), devletler arasındaki ilişkileri anlamsızlıkları vurgularken *Tut Elimden Rovni* (1968) bir karıkocanın arasındaki çatışmayı, genelde insanlar arasındaki ilişkiyi verecek biçimde ele alır. *Hadi Öldürsene Canikom* (1968) cinsel baskılar altındaki insanların yönelişlerini grotesk ve parodik bir görünüş içinde işler. Aynı yıl içinde, *Üç Karagöz Oyunu* ile geleneksel tiyatronun bir kolu olan gölge oyunu siyasal bir özle veren yazar, daha sonra *Sen Adamı Deli Edersin* (1970) adıyle bir kabare oyunu, tulûat tiyatrosundan esinlenerek *Zatı Devletleri İbiş Hazretleri* (1972) adında bir parodi ve yine aynı yıl *Gol Kıralı Sait Honsait* adı altında bir toplum taşlaması yazmıştır.

Bu guruba giren 1950 kuşağı yazarları arasında Şahap Sıtkı İlter (1915) *Ayrı Dünyalar* (1965) ile kişi aile ilişkileri vurgular. Behçet Necatigil (1919) *Kutularda Sinek* adlı oyununda, sanatçının, kafasını ve hayal gücünü zorlamadan, yaşamının renksiz akışında yaratıcı olmaya çalıştığı verilir. Aynı yazarın çeşitli radyo ve sahne oyunları vardır. Oyunlarını genel, evrensel düzeye oturtan yazarlardan biri de Sabahattin Kudret Aksal'dır (1920). Onun çeşitli oyunları arasında en çok oynanan *Kahvede Şenlik Var* (1965) bozuk düzende evlilik kurumunun bir çıkar anlaşmasından başka bir şey olmadığını göste-

rlr. Bu Kuşakta ***Aşk ve Barış***'ı ile Suat Taşer (1919) ve bütün guruplarda bu kuşağın önemli bir yazarı olan Turgut Özakman yer alır.

Ç) Köy sorunlarına eğilme: Köy sorunları genellikle beş temel yönelişte ele alınabilir: ağaların baskı ve sömürüsü, köy kadınının durumu, kan davası, gericilik ve yobazlık, çatışan değerler. Çok sayıda yazarın bulunduğu bu gurupta Cahit Atay (1925), Sedat Veyis Örnek (1930). Fakir Baykurt (1929), Hidayet Sayın (1929), O. Zeki Özturanlı, Şemsi Belli, Sabahattin Engin, Güngör Dilmen, Turan Oflazoğlu Talip Apaydın, Yaşar Kemal, Fikret Otyam, Haşmet Zeybek gibi yazarlar yer alır. Ayrıca, hemen her yazar, köy sorunları üzerinde durmuştur.

5. 1960 Kuşağı: Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kuşak, bir önceki kuşaktan politik eğilimleri, daha kesin olmalarıyle ayrılırlar. Son yıllarda yazılan, toplum bozukluklarını yansıtan tiyatro yapıtlarının hemen tümünde bu bozuklukların toplumun bilinçsizliğinden, bireyin sorumsuzluğundan ileri geldiği belirtilir. Toplum, hakkını sömürene karşı koyamadığı, çeşitli baskılara uysallıkla katlandığı için, birey ve özellikle aydın, rahatını bozup kötülüklerle yanlışlıklarla savaşmayı göze almadığı, topluma karşı görevini yapmadığı için suçlanır.

Bu dönemde toplum eleştirisi yanısıra, Türkiye'nin dış siyaseti, uluslar hukuku, dünya politikası da eleştirilip yorumlanır. Bu kuşağın yazarları, iç düzensizlikleri, yanlış dış siyasete ve emperyalist ülkelerin Türkiye üzerindeki baskısına bağlı olduğunu belirtirler. Türkiye'yi yalnızca toplumsal açıdan değil, ekonomik açıdan da incelerler. Bu açıdan 1960 kuşağı, öncekilerden daha politik ve daha devingendir. Özdeki bu değişikliğin yanısıra, 1960'tan sonraki yıllarda Türk tiyatro biçimi ve uygulama estetiği üzerinde deneyler yapılmaya başlanmıştır; bugün de bu deneyler sürdürülmektedir. Bu deneyleri sürdürenler arasında bir önceki kuşağın yazarları ve uygulayıcıları da vardır.

Bu kuşağın yazarları çeşitli eğilimleri arasında genel olarak üç önemli yönelim gösterirler: 1) Toplum düzensizlikleri, dünya siyaseti ve nedenlerine genellemesine yöneliş, 2) Efsane ve tarihe dayanarak çağın eleştirisi, 3) İnsanlık sorunları üzerine genellemesine yöneliş.

1) Toplum düzensizlikleri, dünya siyaseti ve nedenlerine genellemesine yöneliş: Güngör Dilmen'in (1930) ***Ayak Parmakları*** (1961) simgesel yoldan, çalışan yorulan ve emek harcayan ile hiçbir iş yapmadan bu emeği sömüren ve bundan kazanç sağlayan kesimleri karşıtlar. «***Ayak parmakları***, her işe koşulan ve her işte destek olarak kullanılan ülkenin üretici tabanını simgeler. Öbür yanda, yazarın ***Canlı Maymun Lokantası*** (1963) sömürü düzenini uluslararası bir aşamada gösterir. Bu oyunda ezen ve ezilen ulusları, sömüren ve sömürülen ülkeleri genellemesine ve yine simgeler yoluyle anlarız. İnsan beyni yiyen, Amerikan petrol kıralı ile beynini satan bir Çinli ozanın kişiliğinde batı ile doğu, kapitalizm ile mistisizm, varlık ile yokluk, kuruluk ile duygululuk, kısırlık ile yaratıcılık bir karşıtlık kurar.

Bu kuşağın çok yetenekli, ne yazık ki genç yaşta ölen bir yazarı Sermet Çağan'dır (1929 1970). Çağan ilk yazdığı ve bir radyo oyunu olan ***Öyle Bir Oyun*** (1964) savaşın, kapitalizmin büyük tröstlerinden çıktığını gösterirken, insanoğlunun, çocukluktan ölüme kadar olan bilinçsizliği ve korkunç tehlikeler karşısındaki kayıtsızlığı, felâket çöktüğü zaman düştüğü şaşkınlığı üzerinde şiirli bir biçimde durur Çağan'ın tarihsel maddecilik açısından diyalektiği temel alan Türk tiyatrosunun ilk örneği sayabileceğimiz ***Ayak-Bacak Fabrikası*** (1965), geleneksel Türk tiyatrosunun açık biçim özelliklerinden ve tavır niteliklerinden yararlanılarak yazılan bir oyundur. Bu oyunda derebeylik düzeni, dış yardım kisvesi altında emperyalist saldırılar, alt yapıda devrim yapamamış bir ulusun iç ve dış sömürüye açık oluşu, dini sömürenlerin sermaye ve dış güçler ile yaptığı işbirliği, doktrini olmayan bir hükümet darbesinin, karşı çıktığı düzenin içinde erimesi ve hiçbir değiniklik getirmeyeceği acı bir güldürü biçiminde gösterilir. Açlığın, bilinçsizliğin, bilgisizliğin, gericiliğin at oynattığı bu ve bunun gibi geri kalmış toplumlarda halkın, sermaye sahipleri ve yabancı ülkeler tarafından nasıl insafsızca sömürüldüğünü göstermesi yönünden ilgi çekici bir tiyatro yapıtıdır, ***Ayak - Bacak Fabrikası***. Ne yazık ki, genç yaşta ölen bu yazar, üzerinde çalışmakta olduğu ***At Gözü***'nü ve ***Türkiye 70***'i tamamlayamamıştır.

Bu gurup içinde, değinilmesi gereken önemli bir yazar da Adalet Ağaoğlu'dur (1929). Yazar, ***Evcilik Oyunu*** (1964) adını verdiği oyununda, toplumumuzda cinsel eğitimin çocukluktan itibaren verilmediğini, bunun ekonomik yapıyle bağı olduğunu, olgun yaşa geldikte de gençlik bunalımlarının bitmediğini vurgular ***Çatıdaki Çatlak*** (1966) ekonomik sıkıntılarıyle bir işçi ailesinin içinden çıkılmaz durumunu ve tümünün yarınından duydukları güvensizlikleri yansıtır. Bu kadın yazarımız, ***Tombala***'da (1969) iki yaşlı kocanın, dışardaki bozuk düzen karşısında evin içine kapanmalarını ve temelde yaşamlarını boşa geçiren insanların sonunda böyle bir bitkisel yaşama girecekleri temasını vurgular. Öbür yanda, yazarın ***Bir Sessiz Adam***'ı (1970) sanata özentili kişilerin sorumsuzluğunu, toplum içindeki asalaklık durumlarını verir. Ağaoğlu'nun son üç oyunundan biri olan ***Kozalar***'da (1973) ise (ötekiler aynı yıl basılan ***Bir Kahramanın Ölümü ve Çıkışı***), toplumdaki tehlikeleri rahatları bozulmasın diye görmezlikten gelen, yalnızca kendi çıkarlarını ve küçük dünyalarını düşünen ve bu tehlikelerin kendilerine bulaşmayacağını sanarak, öldürülen gençlerden hiçbir sorumluluk duymayan, ama sonunda bu tehlikelerin kendi yaşamlarını da etkilediğini dehşetle gören üç burjuva kadını yer alır.

Kerim Korcan'ın ***Linç***'i (1970) bir lokma ekmeğe adam öldürmeye hazır, aç ve yoksul bir mahpusun, başından geçen olaylardan sonra ve kendi kendiyle hesaplaşmasıyle bilinçlenmeye başlamasını, asıl gücün akıl ve bilgide olduğunu sezmesini, ama yine de başka mahpuslar tarafından öldürülmesini işler. Güner Sümer'in ***Yarın Cumartesi*** (1961) adlı yapıtı, melodramatik bir hava içinde, iyi insanın kötü olamayacağını, bağışlama duygusunun, insanı yücelteceğini işleyen bir oyundur. Aynı yazarın ***Bozuk Düzen***'i (1965) bir Anadolu kasabasından İstanbul'a göçmüş bir ailenin dağılıp yokolmasını ele alır. Son yılların ilgi çekici yazarı olan Başar Sabuncu (1942) ***Şeref***iye'de (1969) sınıfsal bir toplumdaki sınıf çatışmasını, ***Çark***'ta (1970) kuşaklar arasındaki uçurumu ve aynı zamanda köksüz bir inanca bağlı olan bir gencin, babasının sömürüye dayanan düzenine karşı durmasını, ama sonunda onunla birleşmesini işler. Yazarın ***Zemberek***'i (1970) bir İşçinin, her yönü bozuk olan toplumdaki yokolmasını ve dürüstlüğüne, doğru sözlülüğüne karşın, o bozuk düzen içinde eriyip gitmesini gösterir. Bozuk düzenin bireyler üzerindeki özellikle geri kalmış toplumlarda kadı üzerindeki baskı, Ülker Köksal'ın ***Sacide***' sinde (1972) ortaya çıkar. Köksal, üç yıl sonra yazdığı ***Besleme***'sinde (1975) burjuva ailelerinin yanına, ekonomik zorunluk yüzünden verilen köy çocuklarının sorunlarını işler. Burada toplumsal ilişkiler kadar, insan ilişkileri de etkili bir biçimde gözler önüne serilir. Yazarın 1973'te yazdığı ***Yollar Tükendi***'si de yine toplum - birey ilişkisini ele alan bir yapıttır. Köksal aynı sağlıklı tavrını, yazdığı çocuk oyunlarında da sürdürür.

Bağımsızlık savaşının halktaki tepkilerini ele alan ve terhis edilmiş, emperyalist güçleri toprakları üzerinde gören bir subaydan hareketle yazılmış önemli bir oyun ***(Tozlu Çizmeler)*** ile tiyatroya giren İsmet Küntay (1924 1974), ***Evler Evler*** (1972) ad-

lı yapıtı ile birden parlamıştır. Bu oyun, beş bölüm içinde, toplumumuzun çeşitli kesintilerini insan ilişkileri içinde gösterir. Çeşitli sınıftan insanları kendi ekonomik düzeyleri içinde ele alan bu oyunda, tüketim modelinin ve kapitalizm sürecine girmiş bir ülkenin insanlarının eşyalaşmasını görürüz. Bu insanlar, eşyaların kölesi, paranın kölesi olmuş kişilerdir. Eşyalaştıkça mutsuzlaşırlar, ama bunun bilincinde olmadıkları için adını koyamadıkları bir tragedyayı yaşarmaktadırlar. Yazarın *403. Kilometre*'si ise işçi - işveren ilişkisi içinde, sarı sendikaları, işçi muhbirleri ve işçi bilinçlenmesini işler. Bu oyunda çaresizlik içinde kalan henüz bilinç düzeyine gelmemiş işçilerin çelişkileri ve bunların bilinçli olanlarla çatışması ele alınır.

Yine işçi sorunlarını canlı ve sürükleyici bir biçimde ele alan Haşmet Zeybek (1948), *Alpagut Olayı*'nda Alpagut Linyit Ocakları'nda 1969'da işçilerin giriştikleri otuzbeş günlük işçi yönetimi konu alınmış ve maden işçilerinin sorunları üzerinde durulmuştur. İlk kez 1967'te *Irgat* adlı oyunuyla tanınan yazar, burada ağalar tarafından sömürülen pamuk işçilerinin bir kesitini verir. Zeybek'in emekçilerin dünyasına yöneldiği bir başka oyunu *Düğün yada Davul*'dur. (1975). Bu oyunda, geleneksel halk tiyatrosunun açık biçiminden yararlanan yazar, köy evliliği, ırgatlık ve emek sömürüsünü gösterir.

Bir işçi kızın burjuva yaşamına özlemesi Bilgesu Erenus'un *Nereye Payidar*'ında (1976), Türk işçilerinin Almanya serüveni de yine aynı yazarın *El Kapısı*'nda (1973) işçi ailesinden bir kesit yine aynı yazarın *Ortak*'ın (1974) bilinçli bir yönelim içinde verilir. Almanya'daki işçilerin serüveni yine Vasıf Öngören'in *Almanya Defteri*'nde (1970) tartışmalı bir biçimde getirilir. Öngören, *Asiye Nasıl Kurtulur?* (1969) adlı oyununda, toplum dışına itilmiş bireylerin kurtarılabilmesi için toplum düzeninin değişmesi gerektiğini savunur.

Bu gurup içinde Aydın Engin'i, Mehmet Akan'ı Atilla Alpöge'yi ve Tarık Dursun K.'yı sayabiliriz Aydın Engin'in *Devri Süleyman* adını verdiği kabare biçimindeki taşlamasında Türkiye'nin iç siyasal yaşamı eleştirilir. Mehmet Akan, *Ham Hum Şaralop* (1969) adlı yapıtında, Tarık Dursun *Askerdeki Oğlunuz* (1969) ve Attila Alpöge *Çürük Elma* (1962) ile toplum taşlamasına yönelirler.

2) Efsane ya da tarihe dayanarak çağın eleştirisi: bu grubun başında Güngör Dilmen gelir. Bir önceki oyununda söz ettiğimiz bu yazar bir üçlemenin ilk oyunu olan *Midaş'ın Kulakları*'nda (1959 - ötekiler *Midas'ın Altınları* ve *Midas'ın Kördüğümü*) Frigya kıralı Midas'ın büyüklük tutkusunu, halkını aldatmasını işler. *Montezuma* (1965) dışardan gelen sömürgeci beyazların, ülkenin yerli halkını ezmelerini ve bu halk üzerindeki ırkçı tutumlarını, *Akad'ın Yayı* (1967) savaş isteyenlere karşı hak, kardeşlik, barış duygularıyla Akad'ın karşı çıkışını yansılar.

Bu kesime giren başka bir yazar da Turan Oflazoğlu'dur. (1932). *Kezban* (1965). *Allahın Dediği Olur* (1965) ve *Yatık Emine* (1968) ile köy sorunları içinde insanı işleyen Oflazoğlu, *Sokrates Savunuyor* (1969) yığın - aydın çatışmasını ele alırken, bilinçli bireyin yığın içinde nasıl eriyip gittiğini belirtir. *IV. Murat* (1970) çocukken onu hırpalayan halkı, büyüdükten sonra baskı altına alan, yalnız ama güçlü bir hükümdarın portresidir.

Yazarın *Deli İbrahim* (1967) adlı oyunu, içindeki cinneti ve yalnızlığı yenmek için dış çılgınlıklara bile bile giden, onu koruyan, yücelten, ona kılıç olan kimseleri yok eden, böylece bilinçli intihara giden bir padişahın portresini çizer. Tarih kitaplarının sayfalarında sakalına inci dizen, balıklara altın atan, «kaçık» padişah olarak tanınan Sultan İbrahim, Oflazoğlu'nun dramatik yorumu içinde kendisine yakınlık duyduğumuz, yapayalnız, acı çeken bir insan olarak karşımıza çıkar. Onu sarsan, onu yıkıp geçen ölüm buyruklarını bile verir Sultan İbrahim. Başına haremi dolayan ve onu, yavaş yavaş, dişi bir örümcek gibi yiyen Kösem Sultan, Padişahın suçluluk kompleksini daha da körükler. Padişah güçsüzlüğünü cinnetle kapayan, iktidarsızlığını haremle öldürmeğe çalışan bir hükümdardır.

Bu gurup içine Erol Toy'un *Pir Sultan Abdal*'ını (1969) da koyabiliriz. Halkın içinden çıkan bir yöneticinin nasıl halkına ihanet ettiğini bu oyunda görürüz. Aynı yazarın *Parti Pehlivan*'ı ise Türk bağımsızlık savaşından bir kesit verir.

3) İnsanlık sorunları üezrine genellesine yöneliş: Bu grupta da çeşitli yazarları görürüz. Bunlar arasında Sedat Veyis Örnek *Pirinçler Yeşerecek* (1969) ile savaş - insan ilişkisini inceler. Aydın Arıt'ın *Aya Bir Yolcu*'su (1967), Yıldırım Keskin'in *İnsansızlar*'ı (1962) yine bu guruba giren ikinci önemde oyunlardır.

Türkiye'de son yıllarda, yazar yönetmen oyuncu işbirliği ile laboratuvar içinde oyun yazma işlemi denenmektedir. Bundan başka, Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki sorunlara göre, işçi ve köylülerle birlikte oyun yazma eylemine girişilmiştir. Bu deneylerden olumlu sonuçlar alınabilmesi büyük bir olasılıktır.

Özdemir Nutku

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi: Millet Partisi, tüzük dışı çalışmalar yapıyor gerekçesiyle kapatılınca (1954), bu partinin yöneticileri olan Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç, Suphi Batur, Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurdular. (9.2.1954) Bu parti daha sonra DP iktidarına karşı güç birliği oluşturmak amacı ile Türkiye Köylü Partisi ile birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. Kurucu Meclis'te temsil edildi. 1961 genel seçimlerinde, 65 milletvekilliği ile 16 senatörlük kazandı.

Programında aşırı ve katı milliyetçiliği savunan bu parti, finans kapitalin destekçisi olarak çeşitli adlar alarak siyasal yaşamını sürdürdü.

1961 genel seçimlerinde hiç bir parti çoğunluk sağlayamadığı için, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Cumhurbaşkanınca, karma hükümet kurması için görevlendirildi. Bu durum, CKMP'de çalkantılara yol açtı. Uzun süren tartışmalardan sonra, hükümete katılmama kararı verildi. Partinin önde gelenlerinden Ahmet Tahtakılıç'la Hasan Dinçer, bu karara karşı çıkınca, Osman Bölükbaşı, Genel Başkanlıktan çekildi (14.12.1961).

İsmet İnönü'nün kurduğu hükümet dağılınca (31.5.1962) CKMP, ülkeyi hükümetsiz bırakmamak için, İsmet İnönü'nün kuracağı hükümeti destekleyeceğini açıkladı. Bu açıklama partideki bunalımı yükseltti ve Osman Bölükbaşı, 28 milletvekili ile, partiden çekildi. Buna karşın, CKMP, İsmet İnönü'nün kurduğu karma hükümete katıldı ve dört bakanlık aldı (25.6.1962). 1963 yılında yapılan yerel seçimlerde CKMP oyların % 2.6'sını aldı. Bu başarısızlık üstüne parti yönetcileri karma hükümetten ayrılma kararı aldılar. Bu yüzden hükümet düştü (2.12.1963). Ahmet Oğuz'un Genel Başkan seçildiği kongrede, (22.2.1964) Alpaslan Türkeş yanlısı 70 kişi törenle partiye girdi.

Senato seçimlerinde bir varlık gösteremeyen CKMP, Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu hükümete, dört bakanlık alarak katıldı.

Genel Başkan Ahmet Oğuz'un Celal Bayar'la gizli görüşmeler yapması partiyi yeniden karıştırdı. Partiye giren Alpaslan Türkeş, CKMP'sinin «Milliyetçi Toplumcu» görüşleri benimsemesi gerektiğini ileri sürdü. Partiyi bu yörüngeye oturtmak amacıyla olağanüstü kongre kararı alınınca Ahmet Oğuz, genel başkanlıktan çekildi Bu arada karma hükümette Milli Savunma Bakanlığı yapan Hasan Dinçer, Türkeş'in partiden atılması gerektiğini söyledi. Parti, bu tartışmalar içinde olağanüstü kongreye gitti. Alpaslan Türkeş, 698 oyla Genel Başkan seçildi

(1965). Bunun üstüne Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer, Köyişler Bakanı Seyfi Öztürk ve 6 parlamenter, partiden çekildi.

Kadrosuyla birlikte partiye giren ve Genel Başkan olan Türkeş, yeni bir programla ortaya çıktı. Bu programa göre, partinin amacı, «yeni bir devlet düzeni» kurmaktır. «Yeni bir devlet düzeni» ancak «Dokuz Işık» adı verilen ilkelerin ışığında kurulabilir. Kalkınmayı sağlamak için Marksizme ve kapitalizme karşı çıkan partl, üçüncü yol olarak «Milli Ülkü» yolunu kabul ediyordu. Bu yol, «Her şey Türk Milleti için, Türk'e doğru ve Türk'e göre» şeklinde özetleniyordu. Gençliğe özel bir önem veren Türkeş ile yandaşları, «Türk gençliğinin gayesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa ve gelişmesinde aksiyoner kitle haline gelmek»tir görüşünden hareketle, gençliği, komünizme karşı örgütlemeye başladılar.

1965 seçimleri, ulusal artık sistemiyle yapıldı. Bu nedenle, oyların % 2.24'ünü almasına karşı 11 milletvekilliği kazandı. Senato seçimlerinde 1 senatör çıkarabildi (1966).

8-9 Şubat 1969'da yapılan genel kongrede partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirildi.

ÇAĞAN Sermet (Amasya 1929 İstanbul 1970). Oyun yazarı, oyuncu ve yönetmen. İstanbul'da Robert Kolej'i bitirdikten sonra aynı kolejin mühendislik bölümüne girdi. Son sınıfta okulu bitirmeden bıraktı. Ankara'ya giderek ***Ankara Players*** adlı İngilizce oyunlar oynayan bir tiyatro topluluğuna girdi. Burada da fazla kalmayıp Muhsin Ertuğrul'un genel müdürlüğü sırasında Devlet Tiyatrosu'nda dekoratör olarak çalışmaya başladı. 6 yıl çalıştıktan sonra Muhsin Ertuğrul'un genel müdürlükten ayrılması üzerine istifa etti. Güner Sümer'le birlikte ***Sahne Z*** adlı amatör bir toplulukta dekor yapmaya başladı. Bu toplulukta oynanan William Saroyan'ın ***Merhaba Dışardaki*** ve Eugene Ionesco'nun ***Kel Şarkıcı*** oyunlarına dekor hazırladı. Bu arada gazeteciliğe de başladı. «***Dünya***», «***Öncü***» gibi gazetelerde, çeşitli dergilerde yazarlık yaptı. 1962 yılında İstanbul'da Asaf Çiyiltepe ve arkadaşlarının kurduğu Arena Tiyatrosu'nda Ion Luca Karagiale'nin ***Kayıp Mektup*** adlı oyununun, sonra Gülriz Sururi - Engin Cezzar Tiyatrosu'nda Güngör Dilmen'in ***Midas'ın Kulakları***, W. Shakespeare'in ***Othello***'sunun dekorlarını yaptı. Bu son iki oyunda aynı zamanda oynadı. 1964 yılında kendi yazdığı ***Ayak Bacak Fabrikası*** adlı oyunu İ.Ü. Gençlik Tiyatrosu'nda sahneye koymaya başladı, dekor hazırladı. Rahatsızlandığı için rejisini bitiremedi, yerini Cüneyt Türel'e bıraktı. Oyun, Uluslararası Tiyatro Şenliği'nde 4. oldu.

Ayak Bacak Fabrikası 1965 yılında Ankara Sanat Tiyatrosu'nda Güner Sümer'in rejisiyle sahnelendi. Türkiye tiyatrosunda önemli bir olay oldu bu. Oyun yazarlığımız için üzerinde durmayı gerektiren dönüşümleri başlattı. Aynı yıl, ***Savaş Oyunu*** adlı radyo oyununu Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Özdemir Nutku ile sahne oyunu haline getirdi ve sahneye koydu. Bu oyun Erlangen ve Nancy şenliklerinde ayrı ayrı birinci seçildi. Gen - Ar Tiyatrosu'nda Aziz Nesin'in ***Ah Biz Eşekler*** adlı öyküsünü oyunlaştırıp sahneye koydu. Dekorunu, kostümünü hazırladı. 1966-67 yılları içinde Türkiye tiyatrosu için gene çok önemli olan ilk sendika tiyatrosunu kurdu. Tiyatro TÖS. Bu bütün Türkiye'yi kapsayan öğretmenler sendikasının düzenlemesiyle ***Ayak Bacak Fabrikası***, bütün Türkiye'yi dolaştı. Aynı toplulukta iki ayrı yazımından birleştirerek elde ettiği ***Sacco Vanzetti*** oyununu sahneledi. Gen Ar Tiyatro'sunda Mrozeck'in ***Polisler***'ini sahneledi. Bu rejisiyle Asaf Çiyiltepe ödülünü, Ayfer Feray Tiyatrosu'nda hazırladığı Eugene O'Neill'in ***Karaağaçlar Altında Arzu*** rejisiyle İlhan İskender ödülünü kazandı. 1970 yılında Ankara Yenişehir Tiyatrosu'nda Bertolt Brecht'in ***Carror Ana'nın Tüfekleri***'ni, Lorca'nın ***Eskicinin Tazesi***'ni sahneye koydu. İstanbul'da Güner Sümer'in kurduğu İstanbul Sanat Tiyatrosu'nda ***Ayak Bacak Fabrikası***'nı yine ortak sahnelerken kalp krizi sonucu öldü.

Ölümünden önce ***Av Gözü*** adını verdiği yeni bir oyun tasarlıyordu. Sermet Çağan yazdığı tek oyunla bile önemli bir yazar olduğunu kanıtlamıştır. ***Ayak Bacak Fabrikası***'nda 27 Mayıs hareketi'nin ertesinde Türkiye'nin genel yapısını çizer, olayların görüntüleri arkasında saklı olan gerçek nedenleri ustaca kurulmuş açık biçim bir oyunla gösterir. Oyunun yazımında, yurdumuzun acı gerçeklerinden yola çıkmış, somut verilere dayanmış olmakla birlikte özgün bir tiyatro yazmayı başarmıştır.

Günay Akarsu

Çağdaş Bale Topluluğu İlk amatör bale topluluğu. Kuruluş amacı klasik, kurumlaşmış bir dar çerçevenin dışına çıkmak, günümüz gösteri sanatında yerini bulmakta olan balenin, yeni anlayış ve yeni yorumlarla görsel ve işitsel tüm ögelerden yararlanarak çeriğini zenginleştirmektir.

1977'de, İstanbul Devlet Opera ve Balesi'nde sekiz yıl dansetmiş olan Cem Ertekin tarafından kuruldu. Üyeleri genellikle çeşitli kurumlarda bale eğitiminden geçmişdirler. Türkiye'de bale kalıplaşmış, klasik anlayışı sürdürmektedir. Oysa Çağdaş Bale klasik baleyi sadece bale gösterilerinin bir bölümü olarak kabul etmektedir. Eserlerin sergilenmesinde akademik adımlara her zaman gerek vardır ama Çağdaş Bale Topluluğunda akademik adımlar amaç değil araçtır. Topluluğun dansçılarının bedenleri, devinimleri, içerikli müziğin bileşimi, bu bileşime uygun koreografik adımlar amaca ulaşmada en etkin ögelerdir.

Sahnelenen eserlerde bir buluş, bir düşün ya da bir ergi çıkış noktası olabilir, a-

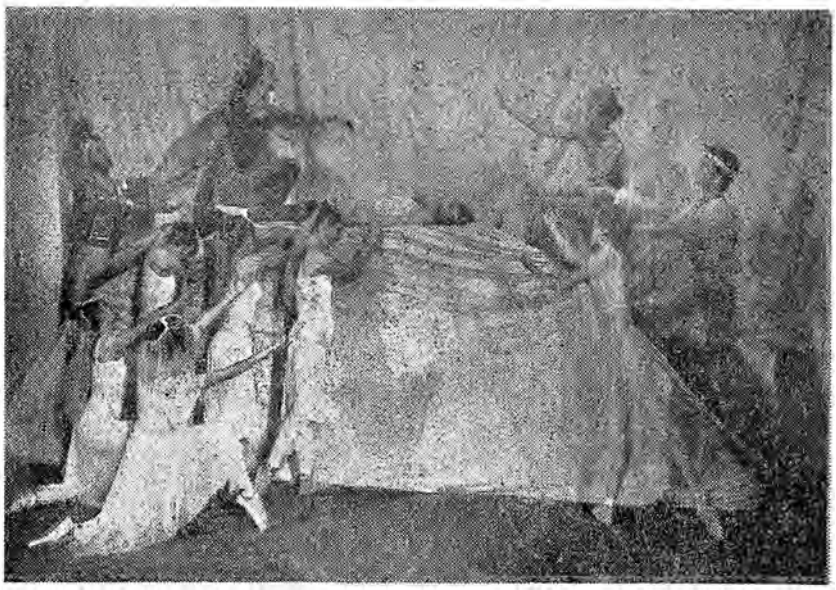

Çağdaş Bale Topluluğu'nun «Ferhat ile Şirin» temsili

na temanın özelliklerine göre koreografik adımların düzenlenmesi ve dansçıların bedensel yetenekleri ile çalışmalara başlanır. İlk çalışmalar topluluk üyelerinin tümünün görüş ve sezgilerinin ışığında eleştirilere açık olarak gerçekleştirilir. Yapıtların tümünün koreografisini üstlenen Cem Ertekin ayrıca topluluğun genç üyelerinin koreografi çalışmalarına da olanak sağlar, aksesuar ve giysiler de Cem Ertekin'in yaratısıdır.

Topluluğun dağarında amacına uygun olarak her tür yapıt yeralmaktadır. Çağdaş Bale Topluluğu, disiplinli ve verimli çalışması sonucunda İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarının ve Kadıköy Halk Eğitim Merkezi yöneticilerinin ilgisini çekmiştir. Bu ilgi sonucu çalışmalarını yapacağı bir salona duyduğu gereksinimi Kadıköy Halk Eğitim Merkezi salonlarından yararlanmak, gösterileri için de İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları sahnelerini kullanmak olanağını kazanmıştır.

1978-1979 çalışma döneminde İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları ile organik bir bağ kuran topluluk bu dönemde ilk olarak çeşitli bestecilerden derlediği müziklerle çocuklar için bir bale gösterisi düzenlemiştir. Çocuk yılı nedeniyle sahnelenen gösteri Şehir tiyatroları sahnelerinde sergilenmiştir.

Topluluk müzik seçiminde Shostakovich, Telemann, Rachmaninov, Handel gibi ünlü bestecilerin yanısıra Vivaldi ve J.S. Bach gibi barokların, Amalia Rodrigues, Serge Regianni gibi çağdaş toplumcu sanatçıların besteleriyle yapıtlar sergilemiştir.

Topluluğun amaçları arasında çeşitli dernekler yararına gösteriler düzenlemek de gelenekleşmiştir. Bunlara örnek olarak topluluk her yıl Cüzzamla Savaş Derneği yararına bir temsil vermektedir. 1978 yılında Gustav Mahler'in üçüncü senfonisinin müziği kullanılarak gerçekleştirilen ***Barışa Doğru*** adlı yapıt Cüzzamla Savaş Haftası'nda sergilenmiştir. Ayrıca topluluğun kuruluş amacına uygun olarak değişik mekânlarda bale gösterisi yapma düşüncesi 1979 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi Bahçesinde, Arkeolojiyi Sevenler Derneği yararına yapılan gösteriyle somutlaştırıldı.

Kurulduğundan bu yana sergilenen yapıtlar içinde konusu Jean Cocteau'yu, müziği ise J.S. Bach'a ait olan ***Genç Adam ve Ölüm***, Jon Lord'un bir bestesiyle ***Prometeus*** adlı mitolojik bale, Drigo'nun ***Esmeralda*** balesinin koreografisinin yeniden düzenlenmesiyle ***Esmeralda Pas de Deux***, Carl Orff'un ***Carmina Burana*** adlı oratoryosundan yola çıkarak gerçekleştirilen aynı adlı epik bale, tamamen bir anlayışla ele alınıp sahnelenen İgor Stravinsky'nin ***İlkbahar Ayini***, Arif Melikof'un müziği ile baleleştirilen ***Ferhat ile Şirin*** masal balesi sayılabilir. Çağdaş Bale Topluluğunu oluşturan başlıca dansçılar şunlardır: Alim Günay, Ayşe Erçetin, Genbis Baltaoğlu, Natık Veran, Neslihan Sonat, Senem İnal, Zeynep Arunan, Zeynep Torun..

Çağdaş Hukukçular Derneği: «İnsan hakları evrensel bildirisinde ve Anayasanın temel haklar ve ödevler bölümünde açıklanan, kişinin temel hak ve özgürlüklerini, hukuk devleti ilkeleri doğrultusunda savunmak, bunları geliştirmek, uygulamaların bu ilkelere uygun olarak yürütülmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yapmak» üzere Halit Çelenk, Niyazi Ağırnaslı, Emin Değer, Uğur Alacakaptan, Uğur Mumcu'nun da içlerinde bulunduğu 74 kurucu tarafından Ankara'da kuruldu (1975). Derneğin ilk genel başkanı Halit Çelenk'tir (1975-77). Daha sonra Niyazi Ağırnaslı (1977-79) başkanlık yaptı. Derneğin merkezi Ankara'da olup, Adana, İzmir, İstanbul gibi illerde de şubeler açtı. Dernek, amacını gerçekleştirmek için; a) 12 Mart'tan sonra Anayasa'da yapılan geriye dönük değişikliklerin kaldırılarak kişinin temel hak ve özgürlüklerinin daha da genişletilmesi, b) Mahkemelerin bağımsızlığı, doğal yargıç, yargıç güvenliği, savunma hakkı ilkelerinin gerçekleştirilmesi, c) Düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlayan antidemokratik yasaların ve maddelerin kaldırılması, d) İşkencenin önlenmesi, e) Yasama çalışmalarına öneri getirmek, f) Araştırma, yayın, toplantı, konferans düzenlemek, yasal girişimlerde bulunmak, g) Derneğin amacına aykırı uygulamalardan zarar görenlere yardım etmek, h) Demokratik kuruluşlarla işbirliği yapmak, I) Üyeleri arasında her türlü dayanışmayı sağlamak, çalışmalarında bulundu. Derneğin, ***«Hukuk ve Toplum»*** adlı aylık yayın organı da vardır.

ÇAĞLAR Behçet Kemal (Erzincan - 1908 / İstanbul 1969) Şair. Kayseri Lisesi'nde okurken, Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebine sınavla geçti. Bu okulu bitirdikten sonra staj için Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde İktisat Bakanlığı Merkez Maden Mühendisliği görevine getirildi. Bu görevdeyken İngiltere'de incelemeler yapmaya gönderildi. Döndükten sonra 1935 yılında Halkevleri Müfettişliğine getirildi. 1941 yılında Erzincan milletvekili oldu. İstanbul Radyosu Edebi danışmanlığı, Robert Kollej de öğretmenlik, Akbank'ta danışmanlık, 1960 kurucu Meclis üyeliği, TRT yönetim kurulu Başkanlığı gibi görevlerde bulundu. ***«Hayat»***, ***«Muhit»***, ***«Varlık»***, ***«Yedigün»***, ***«Ülkü»***, ***«Yücel»***, ***«İnkılapçı Gençlik»***, ***«Millet»***, ***«Doğu»***, kendi çıkardığı ***«Şadırvan»***, ***«Türk Dili»*** dergilerinde yazdı. Ankaralı Aşık Ömer takma adıyla halk şiiri biçimlerinde de yazdı.

Bireysel ve toplumsal duygularını, Atatürk ve Atatürkçülük, vatan, millet ve yurt güzelliklerini hecenin söyleyiş özelliklerinden yararlanan bir şair olarak ilgi gördü. ***Erciyastan Kopan Çığ*** (1932), ***Burda Bir Kalp Çarpıyor*** (1933), ***Dolmabahçe'den Anıt Kabre Kadar*** (1955), ***Kur'anı Kerim'den İlhamlar*** (1966), adlı şiir kitapları 1966 yılında ***Benden İçeri*** adlı bir kitapta toplandı. ***Çoban*** (1932) ve ***Attila*** (1935)

Behçet Kemal Çağlar

manzum oyunları *Hür Mavilikte* (1947) adlı adlı gezi notları, *Battal Gazi Destanı* (1968), *Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söyleyleri* (1968) adlı kitapları vardır.

(A.H.)

ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri (İstanbul - 1908). Politikacı. Senato başkanlarından. Orta öğrenimini Ankara Lisesi'nde (1928), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1932). Emniyet Genel Müdürlüğü'nde devlet hizmetine girdi. Yozgat (1948), Antalya (1950), Çanakkale (1953), Sivas (1954), Bursa'da Valilik yaptı. Son görevindeyken 27 Mayıs 1960'dan sonra tutuklandı. Açığa alındı. 1961 seçimlerinde Bursa'dan senatör seçilerek parlamentoya girdi. Çalışma, Dışişleri Bakanlıklarında bulundu. 1979 döneminde Senato Başkanlığı'na seçildi.

İhsan Sabri Çağlayangil

Çağrı, Edebiyat dergisi (Ekim 1957 Ocak 1965). 168 sayı çıktı. «Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Feyzi Halıcı», Aylık, Konya. On beş yıla varan yayım yaşamında yeni ile eskinin birlikte verildiği dergide Fazıl Hüsnü Dağlarca, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Öztelli, Ümit Yaşar, Sami N. Özerdim Mehdi Hakcı, Alim Atay, Ali Püsküllüoğlu sık yazan kalemler arasında göründüler. Mehmet Kaplan, Abdülkadir Karahan, Mehmet Önder derginin eskiye bağlı düşün düzeyini oluşturan tutucu yazarlar arasındadır.

Sümeyra Çakır

ÇAKIR Sümeyra (Edirne - 1946). Ses sanatçısı. Orta öğrenimini Ankara, İstanbul, Beşiktaş Kız Liselerinde (1964), yüksek öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka Mimarlık Fakültesi'nde tamamladı (1969). Aynı yıllar İstanbul Belediye Konservatuarı Ses Eğitimi Bölümü'ne devam etti (1966 - 71). Ruhi Su ile birlikte saz ve türkü üstüne çalışmalar yaptı (1971 - 77). İlk dinletilerine 1976'da başlayan Çakır sonra yurt içinde ve dışında sürekli olarak dönemin toplumsal eylemlerini yansıtan coşkularını içerir nitelikte türküler söyledi. İlk yurt dışı dinletilerini Londra, Stockholm, Paris'te düzenledi (1977). Havana'da toplanan XI. Dünya Gençlik Festivali (1978), Akdeniz Barış Konferansı Programı içinde Atina'da düzenenen dinleti programlarına (1978), Bulgaristan'ın Blogocevgrat kentinde düzenlenen Politik Şarkı Festivali'ne katıldı (1979). Doğu ve Batı Almanya'da, Berlin, Frankufrt vb. kentlerde dinletiler verdi. Ruhi Su ve Dostlar Korosu ile birlikte *El Kapıları* (1977), *Sabahın Sahibi Var* (1978) plâk çalışmalarına katıldı. Tahsin İncirli'nin Nazım Hikmet ve öteki devrimci şairlerin yapıtlarından bestelediği şarkılardan oluşan *Barış, Gurbet Türküler* (1979) adlı uzun çalları var.

ÇAKMAK Fevzi (İstanbul 1856 / İstanbul - 1950) Asker ve siyaset adamı. Harp Akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirince Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını dolduran savaşlardan birçoğuna katıldı. 1919 yılı başlarında Harbiye Nazırlığına (Milli Savunma Bakanlığı) getirildi. Bu sırada İstanbul'un işgalinin ateşkes koşullarına uygun, buna karşılık Kuvayı Miliye hareketinin Osmanlı çıkarlarına aykırı olduğunu öne sürmekteydi. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarına öğüt vermek amacıyla Anadolu'ya giden kurula katıldıysa da sonuç alamadan geri döndü. Ancak, İngilizler tarafından Malta'ya sürüleceğini öğrenince yeniden Anadolu'ya geçti ve Kozan milletvekili olarak TBMM'ne katıldı. Aynı gün Milli Müdafaa Bakanlığı'na ve Vekiller Heyeti Reisliği'ne (Başbakan Yardımcılığı anlamına geliyor: Başbakan, gerçekte Mustafa Kemal'di) getirildi. Bunun üzerine padişah tarafından askerlikten çıkarılması ve idamı yolunda fetva verildi. Kurtuluş Savaşı sırasında önemli görevlerde bulunan Fevzi Paşa, İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi. Cumhuriyet döneminde «yaş haddi» nedeniyle emekli oluncaya değin (1944) bu görevini sürdürdü. Çakmak'ın, Genelkurmay Başkanlığı sırasında, «ordunun temel gücü maneviyatıdır» anlayışıyla silahlı kuvvetlerin teknik düzeyinin çağın gerisinde kalmasına neden olduğu gibi, gerçekçi sayılmayacak güvenlik anlayışı yüzünden kara ve demir yollarının kıyılara ulaşmasını engellediği belirtilmektedir.

Emekliye ayrılmasından dolayı, başta İnönü olmak üzere, iktidar partisi ilerigelenlerine kırgınlık duyan Çakmak, 1946'da Demokrat Parti'den bağımsız aday olarak milletvekili seçildi ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde İnönü'ye karşı adaylığını koydu. Seçilememesi, İnönü'ye karşı kırkınlığını artırdı. Bu sırada Cami Baykurt ve Tevfik Rüştü Aras'la birlikte kurdukları sol eğilimli İnsan Hakları Derneği'nin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından suçlanması, Çakmak'ı büsbütün öfkelendirdi. O da hükümette solcu bakanlar yer aldığını, bu konuda hükümeti uyarmış bulunduğunu söyleyerek siyasal yaşamda uzun süre geçerlik bulan «solculuk suçlamaları»na katıldığı gibi, ken-

Fevzi Çakmak

disiyle aynı siyasal çizgide olan DP'li Kenan Öner'in sözü geçen solcu bakanın Hasan Âli Yücel olduğunu açıklaması üzerine CHP ile DP arasında kısır bir çekişmenin sürüp gitmesine neden olacak Yücel - Öner Davasını da başlatmış oldu. Çakmak, tam bu sırada DP ile ilişkisini keserek Millet Partisi'nin kurucuları arasına katıldı (1948) ve ölünceye değin bu partinin onursal genel başkanlığında kaldı. Cenazesi de, CHP'nin laiklik anlayışına karşı çıkan çevrelerce siyasal bir gösteriye konu edilerek görkemli bir törenle Eyüp mezarlığında toprağa verildi.

Çakmak'ın *Garbî Rumeli'nin Sureti Ziyaı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkında Konferanslar* (1927) ve *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri* (1936) adlı yapıtları yayımlandı.

(A.K.)

ÇAKMAK, Tevfik Yener (İstanbul 1950). Karikatürcü. Lise sıralarında karikatüre başladı; okulunda sergi açtı. Resim öğretmenliği yapmakta olan Çakmak, sergi ve yarışmalara katılmaktadır. *«Hayat»* ve *«Adam»* dergilerinde çizdi.

ÇALIK, Şadi (1917 1979) Heykelci. Türk heykelciliğinin renkli kişilklerinden biri olan Şadi Çalık, 1923 yılında Gritten göçen ailesiyle geldiği İzmir'de orta öğrenimini yaptıktan sonra 1939 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nin Heykel Bölümü'ne girdi. Alman hoca Rudolf Belling'in öğrencisi olarak çalıştı. 1949 yılında Paris'e gittiyse de burada düzenli bir çalışma ortamı bulamadan ertesi yıl Türkiye'ye döndü.

Şadi Çalık, serbest sanatçı olarak çalışmağa başladığı 1950 yılı dolayında Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı ile başlayan liberalleşmenin eşliğinde sanat alanında ortaya çıkan soyutçuluğun heykelcilik dalındaki ilk girişimcilerindendi. Neşeli, şakacı, hatta uçarı denebilecek kişiliği ile soyut sanat dünyasında kendisini kolay ifade etme olanağı buldu. Yapıtları, soyut heykeller, Atatürk anıtları, lüks otellerde kabartma panolar gibi olağandışı bir çeşitlilik gösterirken kendisi de kah sosyete çevrelerinde kah ilerici toplantılarda görünmekle tanınmıştı. Şadi Çalık'ın yaygın olarak bilinen yapıtları Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ndeki Atatürk Anıtı ile İstanbul, Galatasaray'da Cumhuriyetin ellinci yılını simgeleyen soyut heykelidir.

(O.T.)

ÇALIŞKAN Orhan (Sivas, Suşehri 1959). Karikatürcü. İlk karikatürü *«Gırgır»* mizah dergisinde yayımlandı. Şimdi İngiltere'de bulunan Çalışkan, Nasreddin Hoca karikatür yarışmasında Başarı Ödülü (1976) kazandı.

ÇALIŞLAR Aziz (İstanbul 1942). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini Robert Kolej'de tamamladı (1961). Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra yüksek öğrenimini tamamlamadan çevirmenliğe, yazarlığa başladı. *«Yeni Dergi»*, *«Türk Tiyatrosu»*, *«Papirüs»*, *«Ant»*, *«Politika»*, *«Yürüyüş»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerindeki yazılarında özellikle sanat ve estetik sorunlarına ilişkin konuları işledi. 1966'da *«Rasputin»* adlı oyunu ile Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) Ödülü'nü; *«Cendere»* adlı radyo oyunu ile 1971 TRT ödülü kazanmıştı. Çevirileri arasında M. Rosenthal ve P. Yudin tarafından hazırlanan *«Materyalist Felsefe Sözlüğü»* (1972), Suchkov'un *«Gerçekçiliğin Tarihi»* (1976) ilk akla gelen yapıtlardır. Ülkemizde diyalektik ve tarihsel maddeciliğin sanatsal yöntemi benimsenerek yazılmış ilk tiyatro sözlüğü olarak kabul edilen *«Gerçekçi Tiyatro Sözlüğü»* (1978) adlı yapıtında kavramlar, olaylar ve kişiler sınıfsal açıdan değerlendirilmiştir.

ÇALLI, İbrahim (1882 1960) Ressam. Türk resminde 1914 kuşağının özel bir yeri, Osmanlılığın çözülüp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bir dönemde romantik ve doğalcı anlayışlardan uzaklaşıp empresyonist resim yapan bu kuşağın içinde de İbrahim Çallı'nın özel bir yeri vardır. Çünkü Çallı,

«Balıkçı Kayığı» İbrahim Çallı

«Hatay'ın Anavatana Hasreti» İbrahim Çallı.

hem ressamlığıyla hem de kişiliğiyle genç Cumhuriyetin yeni kadrolarının gözünde yeni Türk resmini temsil ediyordu.

Çallı, İzmir'in Çal kazasında eşraftan Osman Efendi'nin oğlu olarak doğdu. İlk öğrenimini burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek çeşitli işlere girip çıkmış, hatta bir ara mahkeme zabıt kâtipliği yapmış, yeteneği ve girişkenliği ile dikkatleri üzerine çekmiş ve 1906 yılında Şeker Ahmet Paşa'nın gösterdiği ilgi ile Sanayi-i Nefise Mektebi'ne alınmıştı.

1910 yılında okulu bitiren Çallı, Sami Yetik, Avni Lifij, Hikmet Onat ve Namık İsmail ile birlikte Paris'e eğitime gönderildi. Dört yıl Paris'te çalıştıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1914'te yurda döndü. Artık sadece yetenekli bir genç değil, usta bir ressamdı. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde hocalığa atandı. Coşkulu bir kişiliği, ustaca fırça vuruşu ve keyifli bir renkçiliği vardı. Çallı'yı tanıyanların anılarında, pek kültürlü olmadığını ama bohem yaşantısıyla, delidolu tartışmalarıyla akşamcı sofralarının aranan adamı olarak sözedilmesi ilginçtir.

İbrahim Çallı, 1914 kuşağının öncesinde yaygın olan savaş manzaracılığı ya da yeni kadroların beklediği Türk köylüsü idealizasyonu ile ilgilenmedi. O Avrupai bir ressamdı. Fransız empresyonizminin resimde geçerli konular olarak saptadığı her şeyi yaptı. Natürmortlar, portreler, peyzajlar. Ama en önemlisi, daha 1920'lerde, Türk resminde ilk olarak konusu «nü» yani çıplak kadın olan yapıtlar verdi.

1947 yılında hocalıktan emekli olduktan sonra da sürekli resim yapmasına karşın, Halk Partili yıllardaki ilginçliğini ve coşkunluğunu büyük ölçüde yitiren Çallı giderek boyutlu düzenlemelerden, portrelerden, insan figürlerinden ve tabii çıplak kadın resimlerinden uzaklaştı ve yaşamının son kısmını ufak boyutlu, salon tipi çiçek resimleri yapmağa adadı.

Orhan Taylan

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz (İstanbul 1898 / Akdeniz Samsun Gemisi, 8 Kasım 1973) Şair. İlk öğrenimini Bakırköy Rüştiyesi'nde orta öğrenimini Hadika-i Meşveret İdadisi'nde tamamladı. Bir süre Tıp Fakültesi'nde okudu. Bitiremeden *«İleri»* gazetesinde çalışmaya başladı. (1917-18). Kurtuluş Savaşının sona erdiği yıl (1922) bu gazetenin temsilcisi olarak Ankara'ya gidişinde İstanbul'a dönmedi. Kayseri Lisesi (1922 - 24), Ankara Erkek Öğretmen Okulu (1924), Ankara Kız Lisesi (1925 - 32), Kabataş Lisesi (1932-46) nde edebiyat öğretmenliği yaptı. İstanbul'dan milletvekili seçildi. (1946). 27 mayıs 1960'da öteki Demokrat Partili milletvekilleriyle birlikte tutuklanarak Yassıada'ya gönderildi. (1960-61) Yargılama sonunda beraat etti. Politikadan ayrılarak, ölümüne kadar hareketsiz bir hayat yaşadı.

kalem deneylerini *«Peyâm-ı Edebi»* (1913-14), *«Edebiyat-ı Umumiye»* (1916-19), *«Yeni Mecmua»* (1918), *«Ümid»* (1919-21), *«Şair»* (1918-19) dergilerinde yayımlayan Faruk Nafiz, genç yaşta mütareke dönemi edebiyat hareketlerinin önde gelen kişilerinden biri olarak görünür. Bu yıllarda çıkardığı *Şarkın Sultanları, Göniilden Göniile, Dinle Neyden* adlı kitaplarında topladığı şiirler hem hece, hem aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Çoğunluğu aşk temasını işleyen bu şiirlerde dönemin dil beğenisi içinde kalmak istemeyen bir yeteneğin çabaları sezilir. İşlediği konularda değişik olabilen şair, söyleyiş yönünden de bir ölçüde beceri kazanmıştır.

1916-1922 yıllarındaki çalışmalarına Faruk Nafiz'in ilk sanat dönemi olarak bakabiliriz. Bu yıllarında, kimi «ölümü hatırlatan kadın»lardan kendini kurtaramayan romantik bir delikanlının duyarlığını yaşamakta, kimi de kendisini «ölünce dallarda perişan öksürüklerinin iniltileri kalacak olan şifasız bir hasta gibi görmektedir. «Serenat»lar söyler, «Aya Manzumeler» yazar. Dönemin okurunu etkilediğini sandığı alaturka duyarlık temel olmak üzere değişik

biçimlerde çoğaltır kendini.

Nihat Sami Banarlı'ya göre, savaş sonrasının, yenilgilerin yarattığı «marazî bir hassasiyet devri»dir bu; «Böyle devirlerde insanların herşeyden çok ya Allaha, ya aşka yahud da her ikisine de sarıldığı görülür.»

Faruz Nafiz'de din olağan bir inanç düzeyinde; gönül serüvenleri ise olağanüstü düzeydedir. Kendisi de bilir ve hoşlanır bu durumdan.

«Bağından her güzel bir gül seçerdi.
Bundan mı sarardın, soldun ey gönül?
Kadınlar geçerdi, kızlar geçerdi,
Bir zaman aşk için yoldun, ey gönül..»

biçiminde dizelerin savaş sonrası bunalımı ile filan ilgisi yoktur. Olsa olsa serüven düşkünlüğüne, bencil bir ruh haline bağlanabilir. Zaten şair de kimliğini ortaya koyarken saklamaz bunu:

«Ben de binbir mâcera bir muhabbet yarattı,
Bu kadar yorulduktan sonra bugün de, dün de..
KENDİMDEN BAŞKASINI
SEVMEDİM YERYÜZÜNDE..»

(Kendim için, 1918)

Faruk Nafiz'in kendisinden ve gönül serüvenlerinden başka bir dünyanın varlığının farkına varması 1922 sonlarına doğrudur. Yunan orduları denize dökülmüş, İzmir alınmıştır. *«Mehmetçik'e Kaside»* yazarak zafere selâm gönderir;

Aynı yıl Anadolu'ya geçen ve Ulusal Kurtuluş Savaşımızın yarattığı düşünsel ortamda kendini bulmaya çalışan şairi, yeni yönelişlerin ardına düşmüş görüyoruz. O, bencil kişiliği İstanbul'da bıraktığına inanarak Anadolu gerçeğinin içinde yeni bir şair duyarlığını oluşturmak.. yeni amacı budur.

«Önce Baygın bir iniltiydi yamaçtan duyulan
Sonra bir gölge belirmişti ki kuş uçmaz, yoldan,
Asya'nın titreterek bağrı yanık toprağını
Geliyor baktım uzaktan sökülen bir kağnı.
«İnleyen memleketimdir bu tekerlekte, dedim;
«Hangi bir köylü bu kağnıyla sürünmekte?» dedim.

Gerçekten içtenliğin, yeni görüşlerin, Anadolu insanının yazgısından etkilenmenin yarattığı bir değişme midir bu? Yoksa nazım tekniğine alışmış bir şairin Mehmet Emin Yurdakul'da örnekleri çok görülen köy ve köylü temalarını işleyerek «zamanın» isteklerine uyma çabası mıdır? Bilinemez. Bilinen Faruk Nafiz'in 1923'lerden sonra doğaya, hayata, insanlara bakışı ile birlikte dil mantığının da değişerek yeni bir kişiliğe açılan yolun başında bulunduğudur. *Mustaripler, Sanat, Çoban Çeşmesi, Hayat* ve *Han Duvarları* gibi bir bölüğü Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının çıkardığı *«Aydınlık»* dergisinde yayımlanan şiirlerini bu evresinde yazar. Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal edebiyatta çok görülen köy gerçeği, onun da dizelerine yansır.

Faruk Nafiz Çamlıbel

Yer yer eleştirel gerçekçiliğe örnek gösterilebilecek olan şiirlerle tek partinin «halkçılık» politikası doğrultusunda coşkular arar. Bu yeni şiir anlayışında bağlandığı ilkelerin dışında kalanları kınayacak ölçüde karar ve inanç adamı olarak görünür:

Topluma dönük gözlemlerin getirdiği şiirlerinde *(Piç, Ali, Onlar, Dün Bir Kadın Ağladı* v.b.) düzen bozukluğunun sonuçlarını yansıtmaya çalışır; açlığın, yoksullûğun, umursamazlığın kol gezdiği bir toplum karşısında, Ziya Gökalp'te gördüğümüz «kıssadan hisse çıkarma manzumeleri» yazar:

«Bir kavmi uykusundan uyandırır bu haller,
Doğar aç miğdelerden nur topu ihtilâller:
Bir diyarda almazsa herkes irfan hakkını,
Her çekilen hançerin boş kalacaktır kını.»

(Mustaripler)

Çamlıbel'in sanatında üçüncü dönem 1930'dan sonradır. Şair kırkını geçmeden hayata yaşlanmış gözlerle bakmış, 1933'lerde bütün şiirlerinden seçme yaparak hazırladığı kitaba *Bir Ömür Böyle Geçti* (1933, 5. bas. 1972) adını vermiştir. Geçen zamanın beğeni ölçülerinde yarattığı değişimlere karşın şiirini yeni olanaklara götürememenin yarattığı kaygıları gizleyemediği bu döneminde, «düşen yaprakların arkasında çırpınan bir dal gibi baktığı şiirlerine, zamanın «zulmedeceğini» düşünerek acı duyar.

Yapıtları: Şarkın Sultanları (1918), *Gönülden Gönüle* (1919), *Dinle Neyden* (1919), *Çoban Çeşmesi* (1926), *Suda Halkalar* (1928), *Bir Ömür Böyle Geçti* (1933, 4. baskı, 1959) *Elimle Seçtiklerim* (1934), *Akarsu* (1937, 1940), *Tatlı Sert* (mizah şiirleri, 1938), *Akıncı Türküleri* (1938, 1939), *Heyecan ve Sükûn* (1959), *Canavar* (manzum oyun 1925, 1965), *Akın* (manzum oyun, 1932), *Özyurt* (Oyun, 1932), *Kahraman* (oyun 1933), *Yayla Kartalı* (oyun, 1945), *Yıldız Yağmuru* (roman, 1936), *Zindan Duvarları* (1962).

FARUK NAFİZ'den iki şiir

HAYAT

Ağzında şarkılıktan çıkmış iniltilerle
Dağ, taş deme arkadaş, gün batmadan ilerle.

Yara açsın kayalar aralarında varsın,
Varsın omuz başların kamçılardan kızarsın;
Bu Ağrılar duyurmaz sana yalnızlığını,
Kızıl dudaklarından bırakma ıslığını,
Ağzında şarkılıktan çıkan iniltilerle,
Dağ, taş deme arkadaş, gün batmadan ilerle.

Sırtında bir tüy gibi taşı taştan yükünü,
Görmesinler belinin sakın büküldüğünü...

Başında şakladıkça atlıların kırbacı
Anla ki her gün sana hız veriyor bir acı.
Yara açsın kayalar ayaklarında varsın,
Varsın omuz başların kamçılardan kızarsın.

Hayda, sarıl yollara... Ardına bakma, hayda!
Sen yük altında haykır yatsın eller sarayda.
İnce bir iz bırakır yere sızdıkça kanlar,
Seni bulur izinden ıslığını duyanlar.
Bu ağrılar duyurmaz sana yalnızlığını,
Kızıl dudaklarından bırakma ıslığını,
Fırtına, yağmur, soğuk ne varsa üstüne çek,
Bu çetin yolculuğun sonunda, gün gelecek,
Sırma saçlar saracak her kan akan yerini,
Gül dudaklar öpecek o kırbaç izlerini...

Ağzında şarkılıktan çıkan iniltilerle.
Dağ, taş deme arkadaş gün batmadan ilerle.

YOLCU İLE ARABACI

— Gurbet ademden kara, hasret ölümden acı,
Ne zaman tükenecek bu yollar, arabacı?
— Henüz bana «Yolunun sonu budur» denmedi,
Ben ömürümü harcadım bu yollar tükenmedi.
— Atları hızlı sür ki köye pek geç varmasın
Nişanlımın gözleri yollarda kararmasın.
— Düştüğüm yollar gibi sonsuzdur benim tasam,
Bekliyenim olsa da razıyım kavuşmasam...

— Bir kere görse gözüm köyün aydınlığını
Kül bağlar içerimde bu kızıl kor yığını.
— Senin de yolun biter, diner gözünde yaşlar,
Benim uğursuz yolum bittiği yerde başlar.

ÇANKAYA Erol (Turgutlu - 1953). Şair Orta öğrenimini Turgutlu Lisesi'nde tamamladı (1973). Bir yıl İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde okuduktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçti. İlk şiir ve yazılarını *«Yansıma»*, *«Soyut»* dergilerinde yayımlayan Çankaya sonra *«Yeni Dergi»*, *«Yarına Doğru»*, *«Birikim»* dergilerinde yazdı. Başlangıçta Atilla İlhan'ın şiir evreninden kaynaklandığı izlenimini bırakan şiirlerinde giderek kendi ses gücünü ve olanaklarını yarattığı görüldü. Çekinmeden girdiği güncel sorunları şiirleştirirken yüksek gerilim düzeyi ve geniş perspektif becerisiyle 1970 kuşağının anılan kalemlerinden biri oldu. *«Cehennem Biziz»* (1976) adlı kitabı var.

ÇANKAYA, Şevki (Kıbrıs - Şile - 1920). Karikatürcü. Bir süre İstanbul'da Hukuk öğrenimi gördü; ilk karikatürü 1941'de *«Akbaba»*'da yayımlandı. Sonra *«Şaka»*, *«Karikatür»*, *«Hürriyet»* gazete ve dergilerinde çizdi. Uzun süredir Amerika'da yaşıyor.

ÇAPAN Cevat (Darıca - 1933) Şair, yazar ve çevirmen. İngiltere'de Cambridge Üniversitesi İngiliz Edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra (1956) bir süre Londra'da BBC'de çalıştı. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi oldu (1960). TİP üyeliği yaptı (1965 - 1968). Boğazlçi Üniversitesi'nde ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (Tiyatro tarihi) ek görevlerde bulundu. Sanat alanında daha çok şiir ve çevirilerle adını duyurdu. *Soyut* ve son dönemlerde *Yazı* (1978) dergilerinde imzası görüldü. Başlıca çalışmaları şunlardır: *İrlanda Tiyatrosunda Gerçekçilik* (Doktora tezi) (1966), *Çin'den Peru'ya* (Dünya şiirinden seçmeler) (1966), *Sappho* (Çeviri), (1966), *Üç Kırmızı Güvercin* (Seferis'den çeviri, şiirler) (1971), *Umarsız Penelope* (Yannis Ritsos'dan çeviri, şiirler) (1974), *Değişen Tiyatro* (İngiliz Tiyatrosu üzerine bir inceleme).

(E.C.)

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (İstanbul 1894 - 1973). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini İstanbul'un çeşitli liselerinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken 1. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askere gittiğinden yüksek öğrenimini bitiremedi. İlk yazısı *«Şebab»* dergisinde Mehmet Münir imzası ile çıkan «Çapanoğlu», *«Sabah»*, *«Peyam»*, *«Alemdar»*, *«Terciiman-ı Hakikat»* gibi Cumhuriyet öncesi gazeteleriyle *«Vakit»*, *«Haber»*, *«Son Telgraf»*, *«Yeni İstanbul»* v.b. Cumhuriyet dönemi gazetelerinde yazdı. *«Düğün Gecesi»* (1918), *Siyahlar İçinde* (1919), *«Kara Koncoloz»* (1919) v.b. öykü ve romanlarının yanısıra Neyzen Tevfik ve Yahya Kemal'in yaşam ve sanatları üzerine inceleme kitapları var. Araştırma kitapları arasında *«Basın Tarihimizde Parazitler»* (1962), *«Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi»* (1964), *«Basın Tarihimizde Mizah Dergileri»* (1970) adlı yapıtları anılabilir.

ÇARIKLI Hacim Muhittin (Uşak - 1881 / İzmir - 1965). Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme evresi eylem adamlarından, milletvekili. Orta öğrenimini Bergama Rüştiyesi (ortaokulu) ve İzmir İdadisi (lise) nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1904). Denizli, Manisa sancaklarında stajını bitirdikten sonra Burhanlye (1908), Gönen (1910), Bergama (1911), Tavas (1912), Çeşme ve Akhisar kaymakamlıklarında bulundu. Uzun süre Havran ve Karesi (Balıkesir) mutasarrıflıkları yaptı. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Karesi'den milletvekili seçilerek I. Meclise girdi. 1950 seçimlerine kadar tüm seçimlerde Balıkesir milletvekili olarak siyasal yaşamını sürdürdü.

Yunan ordularının İzmir'i işgal etmeleri üzerine Balıkesir'de Redd-i İlhak Cemiyeti'nin oluşturulmasına öncülük eden Hacim Muhittin, daha sonra Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin toplanması yolundaki etkili çalışmalariyle Ege bölgesi direnç hareketlerinin birleştirilmesini sağlamıştır. Hacim Muhittin Çarıklı'nın *«Kuvva-i Milliye Hâtıraları»* (1967) adlı yapıtı var.

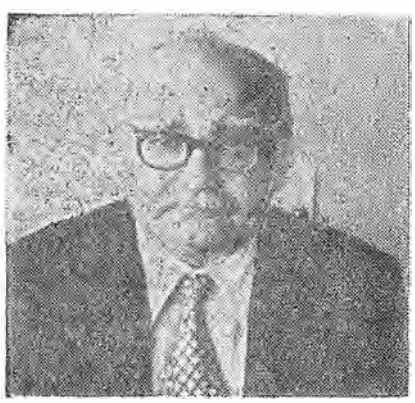

Tevfik Çavdar

ÇAVDAR, Tevfik (İzmir - 1931). Araştırmacı, yazar. Orta öğrenimini Adana Erkek Lisesinde (1948), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı (1952). Devlet İstatistik Enstitüsü'nde (1954 - 72), Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman olarak çalıştı (1972). *«Yeditepe»*, *«Pazar Postası»*, *«Dost»* dergilerinde özellikle edebiyat konularındaki inceleme yazılariyle tanınan Çavdar, sonra toplumbilimsel konulara yöneldi. İstatistik, eğitim, ekonomi, tarih dallarında geniş boyutlu çalışmalar yaptı.

«Milli Mücadele Başlarken Sayılarla»... *«vaziyet ve menzarai Umumiye»* adlı çalışması ile *Milliyet* Gazetesi Karacan Armağanı kazandı (1970).

Başlıca Yapıtları: Türkiye 1968 (1969),

Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşları (1970), *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla* (1971), *İktisat Kılavuzu* (1972 - 1976), *Türkiye'de Yapısal Değişim ve Getirdiği Sorunlar* (1975), *Türkiye'de İşçi İşveren İlişkileri ve Sendikal Mücadelenin Yeni Boyutları* (1977).

ÇAYAN Mahir (Üsküdar - 1946 / Kızıldere - 1972). Eylem adamı. Yüksek öğrenimini sürdürürken Fikir Kulüpleri'ne ve Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. 1968'den sonra «Türk Solu» hareketini destekleyenler arasında göründü. Bu dergide çıkan yazılarında «Milli demokratik devrimin, proleteryanın öncülüğünde diğer devrimci sınıf ve tabakalarla başarıya ulaşabileceğini, marksizmin zorunlu bir aşaması olduğunu» yazdı. Fikir Klüplerinin son kongresinde, örgütü Dev - Genç'e dönüştürme çabası gösterenlerle birlikte haraket etti. Tüm Milli Demokratik Devrimci güçlerin bir parti oluşturması amaciyle toplanan kongrede (Ankara, ekim 1970) arkadaşlariyle birlikte Mihri Belli grupundan ayrıldı. Araştırmacıların saptamalarına göre, Türk Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP - C)

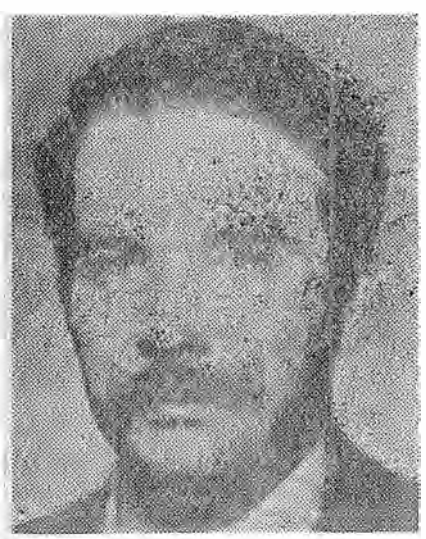

Mahir Çayan

örgütünün oluşmasında öncü oldu. 12 mart döneminde basın, tutuklu bulunduğu İstanbul - Maltepe Askerî cezaevinden kaçtığı yolunda yayın yaptı. Bir süre sonra Ordu'nun Kızıldere köyünde kolluk kuvvetleri tarafından sarılarak arkadaşları Cihan Alptekin, Sinan Kazım Özüdoğru, Hüdai Arıkan, Ömer Ayna, Saffet Alp, Ahmet Atasoy, Ertan Saruhan, Nihat Yılmaz, Sabahattin Kurt ile birlikte öldürüldü. Ölümünden sonra yayımlanan kitabı *Bütün Yazılar* adını taşıyor.

Tevfik Çaylak

ÇAYLAK Tevfik (İstanbul - 1843 / İstanbul - 1892). Yazar. Kendi kendine yetişti. Gazetelerde düzelticilik ve muhabirlik yaptıktan sonra ilk yazılarını *«Muhbir»* gazetesinde yayımlamaya başladı. Bursa'da *Hüdavendigâr* gazetesini, İstanbul'da *Asır* daha sonra *Terakki* ve kendisine ün sağlayan *«Çaylak»* adlı mizah gazetesini (1876) yayımladı. Dönemin en usta mizahçılarından sayılan Mehmet Tevfik'in, İstanbul'un çeşitli yaşayış biçimlerini yansıtan eserlerinden *(Mahalle Kahveleri, Kâğıthane, Ramazan Geceleri, Meyhane)* başka ilk kez Nasrettin Hoca fıkralarını derlediği kitapları vardır: *Letâif-i Nasrettin, Bu Adem* (1883), *Hazine-i Letâif* (1885).

ÇELEBİ Ali Avni (1904) Ressam. Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği ilk modernci resim hareketi, 1928'de Paris ve Münih'ten dönen on beş kadar sanatçının oluşturduğu «Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği»nin açtığı toplu sergi ile başladı. Batı sanat dünyasında iki büyük savaş arası döneminde beliren akım çeşitliliğini hemen aynen yansıtan bu sergide alman ekspresyonizmini de (Zeki Kocamemi ile birlikte) Ali Avni Çelebi temsil ediyordu.

Ali Çelebi 1922 yılında Sanayi-i Nefise-i Ali'den mezun olmuş ve uzmanlık eğitimi için Almanyaya, Münih kentine gitmişti. Burada ekspresyonist anlatımın etki alanına girmesinin yanısıra çok sağlam bir desen tekniği de edindi. Yurda döndükten sonra katıldığı toplu sergilerde Çelebinin ustalığı kolaylıkla ayırdedilir oldu. 1938 yılında Halk Partisinin Anadoluya ressam gönderme programına katılarak Malatya'ya giderek bir yıl orada çalıştı. Döndükten sonra da emekliliğine kadar sürecek olan Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeliğine başladı.

Çelebi, Türk resminde yenilikçi hareketin öncüleri arasında yer almayı, sağlam tekniğinin yanısıra konularındaki özgünlükle duyarlı bir anlatımı bağdaştırmadaki başarısıyla hakeder.

(O.T.)

ÇELEBİ, Asaf Halat (İstanbul 1907 / İstanbul - 1958). Şair. Galatasaray Sultanisi'nin son sınıflarından Adliye Meslek Mektebi'ne geçti. Okulu bitirince bir süre zabıt kâtipliği, bankacılık ve memurluk yaptı. Edebiyat Fakültesi, Felsefe bölümü kitaplığında çalıştığı sırada öldü.

Yeni şiir akımının öncü dergilerinden, *«Ses»*, *«Hamle»*, *«Sokak»*, *«Servet-i Fünun Uyanış»*, *«Gün»* gazetesinde (1938 1941) yayımladığı ilk şiirlerinde çocukluk, ergenlik çağının duyu ve içgüdülerine, masalların, tekerlemelerin gerçek dışı havasına bağlı temaları işledi. «Şiirin hayatta olduğu gibi soyut araçlarla soyut bir alem yarattığı» düşünüşüyle sözcükler üzerinde durdu. Denilebilir ki, soyut şiir anlayışının e-

Asaf Halet Çelebi

debiyatımızda ilk geniş tanımlarını yaptı; kendisinden sonra gelen kuşaklara etkili oldu: «Mesele esasen, müşahhas malzeme ile mücerred olan hayali yaşatabilmektedir. Yani mücerred şiir, bilâkis mücerret mefumlu kelimelerden mümkün mertebe soyunmuş olan ve toplu bir halde mücerret bir mana anlatan ve bize o ihtivası veren ruh anının ifadesini taşıyan şiirdir.»

Şiirlerinin yanısıra eski edebiyat alanın-

daki çalışmalarıyla da tanınan Çelebi, Fars ve Hint edebiyatları üzerinde araştırma ve tanıtma yazıları *(Şadırvan dergisi 1949)* ve kitapları da yayımladı.

Yapıtları: Mevlânâ (1940), *Molla Câmi* (1940), *He* (şiirler, 1942), *Lamelif* (şiirler, 1945), *Naima* (1953), *Om Mani Padme Hum* (ilk kitapları ile yeni şiirleri bir arada, 1953), *Ömer Hayyam* (1954).

ASAF HALET ÇELEBİ'den bir şiir

MARİYYA

çin kadar uzaklardan
can kadar yakından
sen bir masal kızısın
dün
çinden gelmiştin
bugün
lizbondan
yüzünde tarçın kokusu
gözünde cin

bir gün buradan gidersin
mariyya
can kadar yakın
çin kadar uzak
lizbon boyalı haritalar da kapanır
bir gün buradan gidersin
mariyya
aynalarda seni ararım
bu şehirde seni ararım
bu dünyada seni ararım
mariyya

Emanullah Çelebi

ÇELEBİ, Emanullah (Yalova 1926) Milli Birlik Komitesi üyesi, Tabiî Senatör, Emekli Hava Yarbay Gemlik Ortaokulunu, Kuleli Askerî Lisesini ve Harbokulunu (1947) bitirdi. Harp Akademisi ikinci sınıf öğrencisi ve Hava Binbaşı rütbesinde iken, 27 Mayıs hareketine katılarak MBK üyesi oldu«*Cumhuriyet*» gazetesindeki açıklamalarına göre, ihtilâli plânlayan 8'li grup içinde yer aldı. MBK üyesi iken yarbaylığa yükseldi (30.8.1961). Komitenin 23'ler kanadında yer aldı. MBK'nin sona ermesinden sonra, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü.

Çelebizade Asım (İstanbul 1685 / İstanbul - 1760). Şeyhülislam, divan şairi. Reissülküttap Küçük Çelebi Mehmet'in oğludur. Güçlü bir öğrenim görerek ilmiyye sınıfına geçti. Bursa, Medine ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Vak'anüvislik (1722) Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinden sonra Şeyhülislamlığa getirildi (1759 1760).

Çağdaşlarınca «nazım ve nesirde müderrisler arasında akransız» olarak nitelenen Çelebizade, Nedim'in etkisinde ama, ince buluşları oldukça özgün diliyle divan teknik ve estetiğinde usta, güçlü bir şair olarak görüldü. 1722 - 1728 yıllarını anlatan tarihi *(Tarih-i İsmail Asım efendi, 1741, 1865)* vardır. Divanı da basılmıştır (1852).

ÇELENK Halit (Antalya - 1922) Hukukçu, yazar. Lise öğrenimini yaptıktan sonra, 1938 1943 yılları arasında İstanbul Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini bitirdi. 1948 yılından beri serbest avukat olarak çalışan

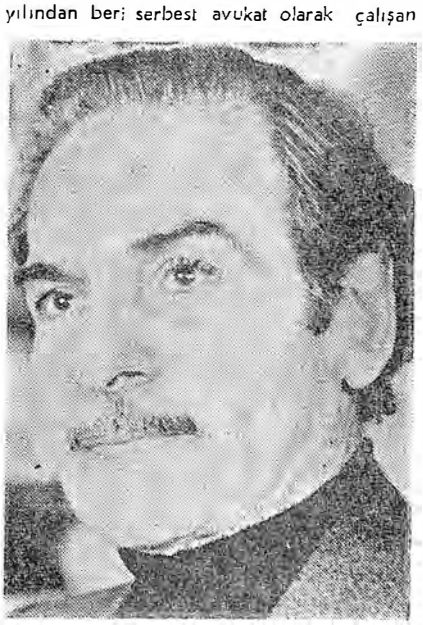

Halit Çelenk

Çelenk, Türkiye İşçi Partisi genel yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş, Mehmet Ali Aybar Behice Boran yönetimi ile anlaşmazlığa düştüğünden 1967 yılında TİP'ten ayrılmıştı. Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın kurulduğu 1965 yılından sonra sendika hukuku müşaviri olarak çalıştı. 1968 69 adlî yılında Türk Hukuk Kurumu'nca «yılın Hukukçusu» seçildi.

12 Mart rejiminin kapattığı Devrimci Avukatlar Derneği, 1975'de kurulan Çağdaş Hukukçular Derneği başkanlığında da bulunmuştu. (1975-1977). Meslek yaşamında devrimci yazarların, sanatçıların, yayınevi sahiplerinin, öğrencilerin, öğretmenlerin, işçi ve köylülerin savunuculuğunu yapan Halit Çelenk'in başlıca yapıtları; *Hukuk Yazıları*», *«141 - 142»*, *«Toplantı Ve Gösteri Yürüyüşleri»* adlarını taşır. Ayrıca çeşitli dergi, gazete ve yayın organında birçok makaleleri yayınlanmıştır.

ÇELİKBAŞ Fethi (Burdur 1912) Düşün ve siyaset adamı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1934), yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1937). Askerlik görevinden sonra Siyasal Bilgiler Okulu'na asistan olarak girdi. Doçent (1941), Askerlik görevinden sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nun müdür muavinliğini ve müdürlüğünü yaptı. Okul fakülte haline gelince Genel Ekonomi Profesörlüğü ile birlikte S.B.F. dekanlığına seçildi. Daha sonra siyasal yaşama atıldı. Demokrat Parti listesinden Burdur milletvekili seçildi. Devlet, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıklarında bulundu. D.P.'nin meclis diktası döneminde arkadaşları ile birlikte Hürriyet Partisi'ni kurdu. 1960'dan sonra Kurucu Meclise üye seçildi. 1965 seçimlerinde bu kez C.H.P. listesinden parlamentoya girdi. Ortanın solu akımının güçlenmesi üzerine bu partiden de ayrılarak Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen v.b. ile birlikte Güven Partisi'ni kurdu.

ÇERKEZ Ethem (Bandırma - ? / Ürdün 1950). Asker, Kuvvayı Seyyare Komutanı. Bandırma'nın Emre köyünden, Çerkezlerin soylu boyundan Şapsın oymaklı Ali Bey'in beş oğlunun en küçüğüdür. Ethem'in ağabeylerinden ikisi zaptiye olarak eşkiya ile çarpışırken ölmüşler, hayatta kalan ağabeylerinden Reşit ve Tevfik beyler 1901 1902 yılarında subay olmuşlardır. Ağabeyleri gibi subay olmak isteyen Ethem, 19 yaşında iken İstanbul'a gitmiş, Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebini birincilikle bitirmiştir. Balkan Savaşı'nda Çürüksulu Mahmut Paşa, Kolordu Muhafız Bölüğü'nde süvari kıtası komutanı olarak Bulgar cephesinde çarpıştı, yaralandı, kıdem zammı ve madalya aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda, Teşkilât-ı Mahsusa'nın düzenlediği Turan Seferine Rauf (Orbay) Bey'in maiyetinde katıldı. Hemedan'ı fetheden Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Kabil üzerine yapılacak ileri harekâtın öncüleri olarak sevkettiği akıncıların başında idi.

1918 başlarında yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde olarak Uceymi Paşa Sadun ile Irak harekatında hizmet etti. Savaşta yaralandı ve hasta olarak babasının evine döndü. Mütareke ilan edildiğinde Ethem, Bandırma'da idi.

İşgal kuvvetlerinin Anadolu'ya ayak basmasından sonraki direniş hareketlerini başlatanlar arasında yer almıştır. Ethem, «Kuvayı Seyyare» (gezici güçler) adını verdiği askerleriyle, Yunan istilâcılarını bir süre durdurmuş, Anavazur kuvvetlerini yenip dağıtmış, İstanbul'dan gönderilen Kuvvayı İnzibatiye (Halife Orduları) kıtalarını vurup geri çevirmiş, Düzce ve Adapazarı ve daha sonra da Yozgat isyanlarını bastırarak Ankara'yı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni korumak ve kurtarmak gibi hareketleri ile Ulusal Kurtuluş Savaşımızın gelişmesinde pek büyük bir rol oynamıştır.

Yunan ordularının 22 Haziran 1920'de ilk büyük saldırılarını yaparak kuzeyden Bursa'yı işgal etmeleri ve Doğu'da Dumlupınar önüne kadar gelmelerinden sonra, çetelerle, gönüllü ve millî kuvvetlerle Yunan Ordusu'na karşı konulamadığı, düzenli bir ordunun kurulmasına gerek bulunduğu ileri sürülerek, Ali Fuat Paşa Garp Cephesi Komutanlığından alınmış, yerine gelen İsmet Bey (Paşa) Çerkez Ethem'in Kuvvayı Seyyaresini dağıtmak istemiş, Ethem ve kuvvetleri onun emrine girmek istememişlerdir. 1921 yılı başında Ethem ve kardeşleri işgal topraklarına geçmişlerdir. Önce Atina'ya giden Ethem, 1938 yılında 150'likler affedildikten sonra da Türkiye'ye dönmemiş, 1950 yılında Ürdün'de ölmüştür.

Ethem, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na kadar adından söz edilmeyen, yalnızca üzerine aldığı görevleri başarı ile yerine getiren binlerce küçük zabitten biridir. Onun yürekliliğini ve gerilla savaşlarındaki maharetini yakından bilen Rauf (Orbay) Bey, Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra, Anadolu'nun işgale uğrayacağını hesaba katarak, düzenli orduların yeniden kurulmasına kadar Milis kuvvetlerinin ilk direniş bölgesi olabilecek Ege'de deneyli kişiler bulması nedeniyle Ethem'i görevlendirmişti.

Ethem ve kardeşleri Halk İştirakiyun Fırkası ve Yeşil Ordu örgütleriyle yakından ilgili idiler. Ethem, anılarında Sovyet Rusya liderlerinin kendisini daha güvenilir bulduklarını, kendisinin Sovyet dostluğunun hararetli ve samimî bir taraftarı olduğunu, Arif Oruç'un Eskişehir'de yayınladığı *Yeni Dünya* gazetesinin çıkarılmasında yardımcı olduğunu da belirtmiştir

ÇERKEZ ETHEM'in
Anıları'ndan

Mustafa Kemal Paşa'nın bana tarihsiz olarak gönderdiği bir mektubundan bahsedeceğim: Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda «Muhterem Ethem bey efendi» diye başlıyor sonunu «muhterem Yoldaş» diye bitiriyordu.

Paşa'nın mektubu şöyle idi:

«Muhterem Ethem beyefendi.

Şark hudutlarımızdaki Ermeni gailesi lehimize kat'î muzafferiyetle sona ermiştir. Bize pek müsait bir şekilde aramızda muahede akdedilmek üzeredir. Bundan başka geçende bildirdiğim gibi, diğer taraflardaki dış vaziyetimiz dahi fevkalâde memnunluk verecek haldedir. Bunu teyiden tebşir ederim. Eskişehir'de çıkan «*Yeni Dünya*» gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek münasip bulmaktayız. Hakkı Behiç beyin mektubunda lüzumlu fazla malumat verildiğinden buna dair bahsi uzatmıyacağım.

Yalnız şurasını bildirmek lâzımdır ki, üçüncü enternasyonale bağlı Ankara'da bir umumî merkez kurulduk. Bu cemiyet-i merkeziyeye ben, sen ve Refet bey dahi alındık. *Yeni Dünya* gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç bey cemiyetin umumî kâtibi olmuştur. Buna ciddî bir surette çalışmak, ilmî ve amelî gayret lâzımdır. Çünkü umumî menfaatimiz bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerle şubeler açılmasına lütfen himmet ve delalet buyurursunuz. Matbaanın hemen Ankara'ya nakline müsaade buyurunuz. Hacı Şükrü bey matbaanın nakline memurdur. Hakkı Behiç bey biraderimizi hamiyetine ve liyakat derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğudunuza kaaniim, Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş.»

Hakikaten Rus Sovyet merkezinin maddeten ve siyaseten çok ciddî ve samimî görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankaramızın Moskova ihtilâl merkezi ile dostluk münasebetleri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin lehimizde mühim, hattâ nakdî muavenetleri, gizli ve aşikâr bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilemiyecek kadar meydanda idi. Gerçi o zaman için bu dostluk her iki taraf için zarurî idi. Bu cihetleri hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkca ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilân ettiği, milletler hakkında hürriyet ve serbestye ait yüksek ve çekici prensipler, yine onlar tarafından cerh edilinceye kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insanî prensipler az zaman zarfında Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulmaya başlanmış bulunuyordu.

(Çerkes Ethem'in Hatıraları, 1962)

ÇETİN Celalettin (Kağızman 1928). Yazar, şair. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde tamamladı. «*Dünya*» gazetesinde röportaj yazarlığına başladı. «*Vatan*», «*Tercüman*», «*Akşam*», «*Günaydın*», «*Hürriyet*» gazetelerinde (1955 79) yayımladığı röportajlarla tanındı. Bu tür çalışmaları doğrultusunda televizyon için film senaryoları yaptı (1979). «*Yenilik*», «*Yeditepe*», «*Ataç*», «*Türk Solu*» dergilerinde yayımladığı şiirlerde toplumsal sorunları da işledi.

Yapıtları: Sarı Çam (şiirler, 1961), *Saat Altıda Gel* (roman, 1965), *352. Sokak* roman, 1974).

Celalettin Çetin

ÇETİN, Sinan (Van, Saray - 1953). Karikatürcü. Plâstik sanatlar öğrenimi gördü. «*Yarına Doğru*», «*Olay*», «*Özgür İnsan*» gibi yayın organlarında çizgileri çıkan Sinan Çetin, sinema sanatıyla da uğraşmakta, kısa film çalışmaları yapmaktadır. «*Halı Türküsü*» adlı kısa filmi ile bu alanın başarılı örneklerinden birisini verdi. Yılmaz Güney'in asistanlığında bulunan Çetin, bir süreden beri karikatür çizmemekte, sinema konusuna ağırlık vermektedir.

Yalçın Çetin

ÇETİN, Yalçın (İstanbul - 1934 / İstanbul 1977). Karikatürcü. Orta öğreniminden son-

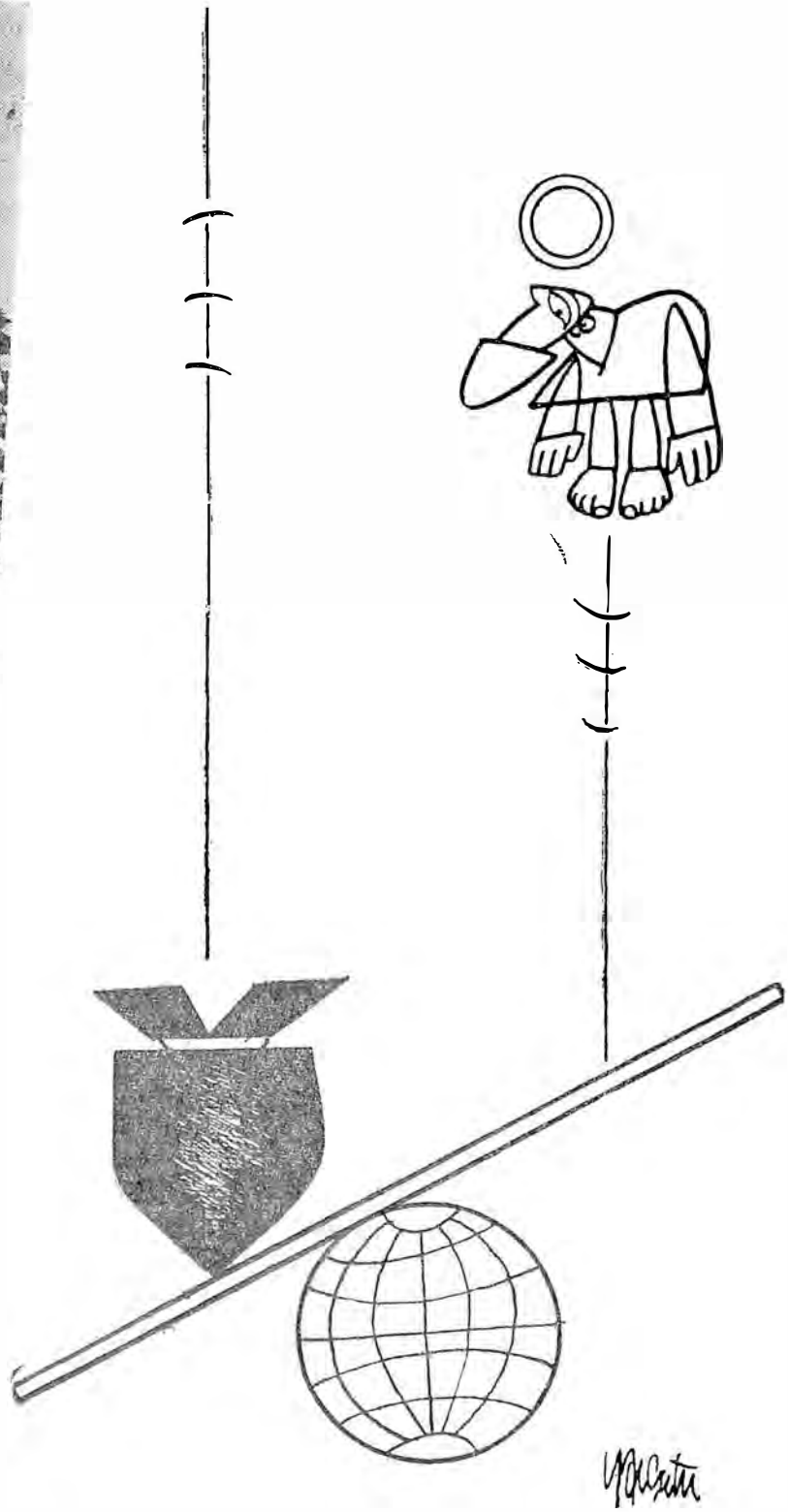

Yalçın Çetin'in bir karikatürü

ra bir süre İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Yoğun çizgi yaşamı ağır basınca Akademi'yi bırakarak, salt çizgiyle uğraşmağa başladı.

İlk karikatürü «*Doğan Kardeş*» dergisinde yayımlandı (1947). «*Akbaba*», «*Medet*», «*Hafta*», «*Tan*», «*Tanin*», «*Ulus*», «*Taş*», «*Tef*», «*Akşam*», «*Ant*», «*ABC*», «*Yenigün*», «*Özgür İnsan*», ve «*Çarşaf*» gibi yayın organlarında çalışan Yalçın Çetin, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin yarışmalarında Başarı (1959) ve Birincilik (1960) Ödülleri almış, yurtiçi ve dışında birçok yarışma ve sergiye katılmıştı.

Karagöz figürlerinin karikatürdeki uygulamacısı olarak özgün çizgilere sahip olan sanatçı, dünyanın en iyi yüz modern karikatürcüsünden biri sayılıyordu.

Çizgi film çalışmak üzere gittiği (1961) Almanya'da birkaç yıl kaldı; reklâm alanında çalıştı. Yalçın Çetin'in «*Vatan Millet Sakarya*» (1974) ve «*Dosya*» (1977) adlı iki karikatür albümü bulunmaktadır.

ÇETİNER Yılmaz (Zonguldak 1927). Gazeteci, yazar. Mesleğe küçük yaşta başladı. «*Vatan*», «*Milliyet*», «*Cumhuriyet*», «*Hürriyet*» gaezetelerinde muhabirlik, yazarlık, yazışleri müdürlüğü yaptı. *İnanç Sömürücüleri, Nurcular arasında, Amerikan Yardımı* ve *Gerçekler, Bilinmeyen Arnavutluk* adlı röportajları, yazı dizileri 1964, 1965 ve 1966 Gazetecilik Başarı Armağanlarını kazandı. 1969'da «*Yılın Gazetecisi*» seçildi. Dizi yazıları ve röportajlarında kendine özgü anlatım tekniklerini başarı ile uygulamış, Yaşar Kemal - Fikret Otyam geleneğinin ustaları arasına girmiştir.

Başlıca Yapıtları: İnanç Sömürücüleri,

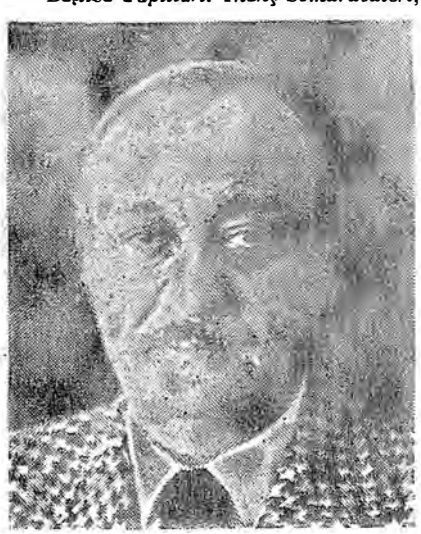

Yılmaz Çetiner

Nurcular Arasında Bir Ay (1964), *Bilinmeyen Anavutluk* (1966), *Şu izim Rumeli* (1967), *Bir Yudum Çay İçin* (1968), *Mao'ya Tapanlar* (1968), *Rusya Seferi* (1968), *El Faveh* (1970).

ÇETİNKAYA Ali (Afyon 1878 - 1949), Subay ve siyaset adamı. Orta öğrenimini Afyon Mülkiye Rüştiyesi ve Bursa Askeri Lisesi'nde yüksek öğrenimini Harp Okulu'nda tamamladı. Subay çıkınca Makedonya'da görev yaptı. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 31 Mart ayaklanmasından sonra Trablus Garb'ta İtalyanlar'a karşı bir direnme örgütü kurdu, daha sonra da Mustafa Kemâl emrindeki birliklerden birine komuta etti. Kafkas ve Doğu Makedonya cephelerinde de savaşan Çetinkaya, 1917'den sonra Anadolu'da görev aldı. Yunanlılar'ın İzmir'e asker çıkarmasından sonra da Ayvalık'ta düş-

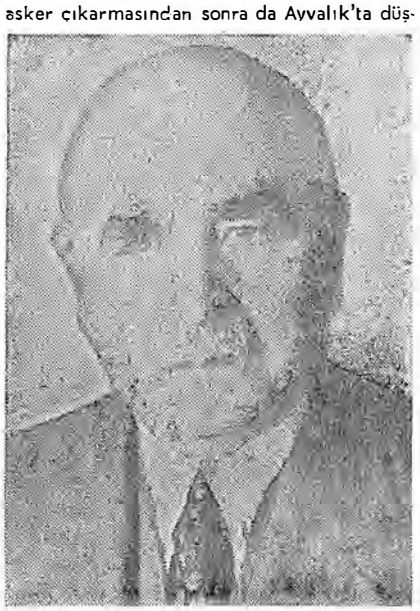

Ali Çetinkaya

mana karşı koyarak ulusal kurtuluşun ilk cephesini oluşturdu. 1921'de Afyon milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. CHP'nin kuruluşunda görev aldı. 1925 yılında İstiklâl mahkemelerinden birinde başkanlık etti. Ulaştırma Bakanlığı yapmış, bu görevdeyken. Devlet Demir Yolları'nın millileştirilmesinde rıhtımların satın alınmasında çaba göstermiştir.

ÇETİNKAYA, Hikmet (Edremit 1942). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Manisa Erkek Lisesi'nde tamamladı. Genç yaşta mesleğe girdi. İzmir Bürosu yöneticiliğini yaptığı «*Cumhuriyet*» gazetesinde çıkan röportajlariyle tanındı. Bu türdeki ürünlerinde özellikle Ege bölgesinin tarımsal sorunlarını te-

Hikmet Çetinkaya

mel alan konuları işledi. Başarılı, renkli anlatımı ile dikkati çekti. 1968, 1970, 1971 yıllarında İzmir Gazeteciler Cemiyeti Hasan Tahsin Ödülü'nü 1975'te Türk Dil Kurumu Ödülü'nü kazandı. *Toprak Bizim Canımız* (1972), *Türkiye Gerçeği* (1976) adlı kitapları var.

ÇETİNKAYA Ömer (Eşme - 1917) Sendikacı. Tekstil İş kolunda çalışırken önce İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı, sonra tekstil işkolundaki sendikal çalışmalara katıldı. İstanbul'daki tekstil işçileri değişik adlarla sendikalara ayrıldıktan sonra işçilerin sendikal birliğini kurmaya yönelik hareketleri destekledi. (Temmuz 1950), iki büyük sendikanın birleşmesi sağlandıktan sonra İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın ilk yönetim kuruluna seçildi (20 Mayıs 1951). Uzun yıllar sendikal çalışmaları sürdürdükten sonra emekli oldu.

(K.S.)

ÇETKİN İbrahim (Kandıra 1927) Sendikacı. DİSK Genel Sekreter yardımcılarından, ilkokulu Bucaklı köyünde bitirdi. Çanakkale'de bir marangoz yanında işçiliğe başladı (1943). Aynı yıl Kurşunlu Askerî silah bakım fabrikasına girdi, oradan İzmit askerî silah fabrikasına nakledildi. Askerliğini bitirince (1950), iş aradı, bulamadı, sonunda İzmit Petrol Ofisi Bölge Müdürlüğü deposuna tornacı olarak alındı (1951). Sendikacılığın gerekliliğini arkadaşlarına anlatarak

Kocaeli Akaryakıt İşçileri Sendikası'nın kuruluşunu sağladı (Ağustos 1953), başkan seçildi. Kocaeli'ndeki sendikaları bir birlik içinde toplamayı başardı (1955) bu örgütün başkanlığını yedi yıl sürdürdü. Petrol-İş'e geçtikten sonra bu sendikada genel sayman oldu (1956 - 57).

TİP'in kuruluşunu izledi ve bu partinin ilk il örgütünü kurmayı başardı (29.3.1961), TİP İl Başkanlığını üstlendi. Petrol-İş üyesi olduğundan bağlı oldukları Türk-İş'in Adana Bölge Temsilciliği'ne getirildi (1962). Ertesi yıl da Eskişehir'de Türk-İş Eğitim Sekreterliği'ni yaptı. Ancak 1963'te Türk-İş yöneticileriyle görüş ayrılığına düşerek görevinden ayrıldı. Bunun üzerine Adana'da Güney Bölgesi Yapı İşçileri Sendikası'na başkan olarak seçildi. Yapı-İş Federasyonu'na da üye olan örgüt, Yapı-İş Federasyonu'nun 1964 Genel Kurulu'nda Genel Sekreterliğe seçildi. Bu arada TİP'in Ankara İl Başkanlığı'na da seçilen (1964) Çetkin iki yıl bu görevi sürdürdü. TİP'in Genel Kurulu'nda (1966) Yürütme Kurulu'na seçildi ve Genel Sekreter Yardımcısı oldu. Aybar'ın Başkanlığı bırakmasından sonra Genel Başkanlığa Mehmet Ali Aslan seçilirken Çetkin de İşçi Genel Sekreterliği'ne getirildi.

Sendikası DİSK'e katıldı ve bu nedenle de DİSK'in Ankara Bölge Temsilciliği'ne atandı (1969). Bir yıl sonra da DİSK Genel Sekreteri Yardımcısı oldu (1976). Bu sırada DİSK'in kararı ile Devrimci Yapı İşçileri Sendikası'nı kurdu ve Genel Başkanlığa seçildi (1970). O günden bu yana aynı görevi sürdürmektedir.

Çalışkanlığı, ilkelere bağlılığıyla dikkati çeken İbrahim Çetkin, sendikanın Çalışma Raporuna ilk kez Nazım Hikmet'in yapı işçileriyle ilgili şiirini aldı.

Kemal Sülker

ÇEVİKER, Turgut (Çarşamba 1950) Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Çarşamba'da tamamladı. Önce İstanbul'da, sonra da Ankara'da Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Lise sıralarında tiyatro ile ilgilenen Çeviker, 1970'te karikatür çizmeğe başladı. *«Ateş»* adlı bir öyküsü filme alındı; ilk karikatürü *«7. Sanat»* sinema dergisinde yayımlandı. Yurt içi ve dışındaki sergi ve yarışmalara katıldı. Çoğunlukla karikatür üzerine eleştiri yazıları yayımlanmaktadır.

ÇEVİKUS, Cavit (Yalova 1933). Karikatürcü. Bankacılık alanında çalışan Çevikus, ilk kez 1952'de *«Karakedi»*'de çizmiş; sonra *«Akbaba»*, *«Gölge»*, *«Dolmuş»*, *«Taş»*, *«Akşam»*, *«Amcabey»* *«Hayat»* *«Pardon»*, *«Yeni İstanbul»*, *«Papağan»* dergi ve gazetelerinde de karikatürleri yayımlanmıştır.

ÇİÇEKLİ Ali (Elbistan 1932). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Düziçi Köy Enstitü'sünde, yüksek öğrenimini, iki yıl öğretmenlikten sonra, Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı. Ayrıca Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü bitirdi. Hakkâri, Konya, Niğde, İstanbul'da ortaokul ve lise türkçe, edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Çıra»* adlı düşün ve edebiyat dergisini yayımladı. 12 Mart döneminde 21 ay tutuklu kalmış ilk sorgusundan sonra serbest bırakılmıştı.

Divan-ü Lügat-it Türk (1970), *İslâmlık Öncesi Türk Edebiyatı ve En Eski Metinler* (1970), *Yunus Emre* (1970), *Kompozisyn Kılavuzu* (1972) adlı kitapları var.

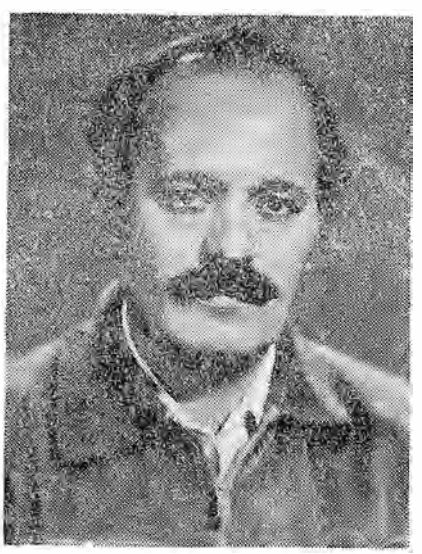

Ali Çiçekli

Çiftbozan Tarım yapmakta olduğu toprağı türlü nedenler altında terk eden köylü reaya. Klâsik tarih deyimi ve terimi olarak bu anlamda tanımlayabileceğimiz çiftbozan'ın sosyo-ekonomik açıdan ele aldığımızda, özellikle Anadolu yarım adasında sürdürülen düzen kavgasının önemli bir parçası olduğunu vurgulayabiliriz. Osmanlı Devletinin kuruluş dönemlerinde özellikle Türkistan ve İran bölgesinden gelen Türk soylu aşiretlerin önemli bir bölümünün alevi olduğu görülmektedir. Osmanlı Beyliğinin kendinden güçlü Anadolu Beylikleri arasından sıyrılarak Anadolu'ya egemen olması, Anadolu birliğini büyük bir ölçüde sağlaması Fatih'in, Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan'ı 1473 Ağustos ayında Otlukbelinde yenmesine değin uzanır. Bundan önce 1243'te başlayan ve Anadolu'yu yakıp yıkan Moğol (İlhanlı) saldırısından sonra 1402 tarihinde Yıldırım Bayezid'in Timur'a Ankara'da mağlup olmasıyla başlayan kargaşa dönemi Anadolu'da tam anlamıyla kurulamayan sosyal düzenin parçalanmasına yol açtı. Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu sayılması gereken Çelebi Mehmed'le beraber derlenip toparlanması Fatih dönemine değin sürdü. Fatih gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sağlamakla beraber, o zamana kadar gündemde olan toplumsal düzenin kurulması askıda kalmıştı. Osmanlılara özgü bir toprak politikası olan timar sistemi yoluyla köylüyü toprağa bağlamak istemi tam anlamı ile başarılı olamadı. Osmanlı toplum katmanlarında asilzâde sınıfı olmamakla beraber özellikle timarlı sipahiler aracılığıyla merkezi yönetim tarafından feodal düzen yaratıldı. Tevcihat (atama) yöntemiyle yapılan görevlendirme işlemleri para karşılığı iltizam usûlüne dönüşünce çeşitli kademelerde görev yapan devlet memurlarının bilgi ve yetenekten uzaklaştığı görüldü. Özellikle Bayazıd II. döneminin sonlarına doğru toprağa bağlı reaya üzerine yapılan baskılar artmağa başladı. Sipahisinin, mültezimin, voyvodaların ve diğer yöresel yöneticilerin ağır baskıları ile karşılaşan Anadolu'nun üretici kesimi olan köylü, topraklarını terk etmeğe başladı.

Bu konuda diğer önemli bir neden ise mezhep ayrılıklarının su yüzüne çıkması olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, devlete karşı ilk toplu karşı gelmeler Türk toplumunun sosyal düzeni içinde mezhep ayrılığı yüzünden hep eğreti yaşayagelmiş bulunan alevi türkmenleri arasından çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu bulunan Türk kökenli şii Şah İsmail'in Safevi tahtını ele geçirmek amacıyla Anadolu'da bulunan alevi Türklerden yararlanmak istemesi yüzünden bir çok alevi toprağını bırakarak İran'a gitti. Bu durumdan tedirgin olan Osmanlı Devleti önlem olmak üzere toprağını terk etmeğe kalkan «alevi leventleri» Yunan kıyılarındaki Mudon ve Koron kalelerine sürdü. Diğer yandan Doğu Anadolu'da, Teke (Antalya) Hamitli (İsparta) gibi bölgelerde yoğun olarak bulunan aleviler arasında şah İsmail'in Osmanlı aleyhine olan propagandaları sürüp gitmekteydi. Bunun sonucu olarak ilk kez Bozok Türkmenlerinden Amasya'nın, Turhal kasebasından dirlik sahiplerinden Celal yirmi bin kişilik bir güç toplayarak ayaklandı. Çiftbozan reaya ile eşkiyalık hareketine giriştiyse de Elbistan beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından perişan edildi (1518). Böylece Çiftbozan köylünün Celâli ayaklanmaları denilen sosyo-ekonomik başkaldırmaların temelini oluşturduğunu saptamaktayız. Osmanlı Devletinin en güçlü dönemlerinde bile patlak veren kargaşalıklar Anadolu'daki sosyal düzenin sağlıklı bir biçimde oluşturulamadı-

ğının en önemli kanıtıdır. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in babasını (Beyazıd II) devirerek zorla tahta oturmasının yarattığı siyasi karışıklık Çiftbozan hareketinin gelişmesinde yeni bir aşama olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtiğinde, para darlığına çare bulmak amacıyla tapu - tahrir (arazi yazımı) işlemini yenilemeğe girişince bundan hem timarlı sipahi hem de köylüler zararlı çıkacaklarından olayların hızla yayılması kaçınılmaz duruma geldi. Çünkü köylerin vergi gelirlerini fazla göstermek emrini almış bulunan il yazıcıları yüzünden köylülerin vergi yükleri arttığı gibi timarlı sipahilerden de fazla arazi kullanılıyor gerekçesiyle dirliklerinin bir kısmına el konmaktaydı. İşte Kanuni'nin tahta oturmasının ardından Anadolu'da geniş ayaklanmalara yol açan merkezi hükümet işlemi böylesine haksız ve halkı ezici bir gerekçeye dayanmaktaydı. Osmanlı Devletinin iktisadi yönden en zengin, tarımsal potansiyel bakımından da en verimli bölgeleri bulunan Marmara ve Ege yörelerinde bile bu tür uygulamalar yüzünden Çiftbozan olaylarına rastlandığı gibi toprağın boş kalması nedeniyle yer, yer kıtlıklar görülmekteydi. Üç-beş Çiftbozan bir araya gelerek haramiliğe başlamaktaydılar Bu yüzden can ve mal güvenliği büyük ölçüde kalmamıştı.

Merkezi yönetime karşı olan özellikle yerel yöneticilerin organize ettikleri Çiftbozan gurubları birleştirilerek Celâli bölükleri oluşturulmaktaydı. Etkilerini bu günkü bozuk düzende de sürdüren sosyo-ekonomik kargaşa aslında iyi uygulandığında olumlu sonuçlar alınabilecek olan Osmanlı düzeninin çarpıtılmasından kaynaklanmaktaydı. Avrupa'da görülen sermaye birikiminden ve dolayısıyle kapitalist modelden uzak kalmış bulunan Osmanlı düzeninde görülen sosyo-ekonomik bunalımın başlıca nedenlerini şöylece sıralayabiliriz. a) Yaratılan şii sünni ayrılığına rağmen bu iki mezhep mensuplarının salt bir şekilde karşı karşıya gelmedikleri Çiftbozanların ve ayaklanan halkın kendilerine eziyet eden hükümet görevlilerine karşı beraberce karşı koydukları görülmekteydi. Durum sadece şii-alevi kışkırtması olsaydı bu iki mezhep mensuplarının karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olurdu. b) Bu tür ayaklanmalara Osmanlı toprak düzeninin temelini oluşturan timarlı sipahilerin de özellikle haksız yere dirliklerinin ellerinden alınması üzerine Çiftbozan reaya gibi direnişe geçtikleri görülmektedir. Resmi Devlet görevlisi durumundaki timarlı sipahilerin alevi kışkırtmasıyla ilgili olduklarını söylemek mümkün değildir. Bozulan, çarpıtılan düzenin bizzat karşısına düzeni korumakla yükümlü görevlilerin çıkması düşündürücüdür. c) Karışıklıklarla ilgili olarak yapılan resmi yazışmalarda olayların genellikle görevlilerin halka karşı yaptıkarı haksızlıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. d) Düzensiz ve yasaları hiçe sayan vergi toplama uygulamalarının, bundan çıkar sağlayan ve görevini kötüye kullanan resmi görevlilerin yaptıkları baskılara karşı başta Çiftbozan köylü olmak üzere halkın karşı koyması sonucu Osmanlı düzeninde sosyo-ekonomik bunalımların çıktığını söyleyebiliriz.

Süreyya Şairgil

Çiftbozanlık Olayları

«Tanınmış Fransız tarihçisi F. Braudel, Akdeniz çevresi ülkelerinde artan nüfusu Bozkır karakterindeki tarım topraklarının besliyememesi yüzünden pek çok köy insanının yerlerinden ayrılma eğiliminde olduklarını, bu yüzden şehirlere yada şuraya buraya, hatta yabancı diyarlara göçmeler ve dağılmalar meydana geldiğini söylüyor. (F. Braudel. La Mediterrané et le Mediterrané de L'Epoque de Philippe II. p 12-28 ve 643-650). Bu yazarın Türkiye, İtalya, İspanya gibi memleketlerde soygunculuğun çok oluşundaki nedeni insanların işsiz ve ekmeksiz kalışlarına bağlaması bizce çok yerinde bir yorumdur. Ortaçağ Arap ve İran edebiyatlarının hikâye türünde «harâmîlerin» tuttuğu önemli yer de gene aynı gerçeği, köylerden şehirlere doğru kopup gelen insanların, işsizlik karşısında, geçim yolu olarak eşkiyalığı seçtikleri olduğunu yansıtıyor. O halde, Türkiye'nin toplumsal hayatında da, eşkiyalığın, o zaman daha çok kullanılan özel deyimi ile, «harâmîliğin» bir derecesi, insanlarca yüzyıllar boyu olağan diye karşılandığı için, bu tür olayların büyük tarihî dönemeçlerde başlıca etken bulundukları söylenemez. Ancak, çiftbozanlık dediğiniz, Türkiye tarım hayatına ait ekonomik olayın da, elbet harâmîliğin kaynağı olan köyden kopmaları ifade etmekle beraber, kendisini doğuran nedenler yönünden apayrı bir özgenlikte olduğu yapılan İncelemlerle ortaya çıkıyor. Nitekim Osmalı tarih kaynakları ve resmî belgeleri de çiftbozanlığı bir düzen aksaklığı olarak tespit edegelmişlerdir.

Türk toplumunun kurduğu siyasî-ekonomik dengeyi ilk bozan büyük olay, 1243'de ülkenin büyük bir felâket olarak uğradığı Moğol yayılması idi. Gerçekleyin, bu ağır Moğol vurgusundan sonra başlıyan uzun kurtuluş savaşı ve iç karışıklıklar, Türkiye'nin dirlik ve düzenliğini altüst etmişti. Toplumun ekonomik faaliyetinde iki büyük can damarı olan tarım ve endüstri, bu Moğol yayılmasının başlattığı karışıklıklardan çok geniş hasar görmüş bulunuyordu. Köylü böyle bir nedenle ilk kez yerinden oynadı. Bu suretle başlıyan geniş çaplı iç göçler, soygunları dayanılmaz kıldığından, yurtta huzur diye bir şey kalmadı. Devletin bazı sınırı üzerinde Osmanlıların başlattığı yeni bir fetih politikası toplumu anarşiden kurtarmakla beraber, ekonomik, hatta toplumsal yönlerden Türkiye yeni bir döneme de girmiş oldu. Çünkü artık çiftini bırakan köylünün, tarlasında yeniden çalışma olanağı eski ölçüde geri gelmiyor, fakat, çiftbozanı soygunculuğa iten işsizlik ortadan kalkıyordu. Bundan böyle, Osmanlı harp makinesi, kaynağı köy olan kitleleri, o zamanki deyimle «garip yiğitleri» yeni fetih alanlarında eritmeye başlamıştı. Böylece, Türkiye'nin toplumsal-ekonomik gidişatında sarsıntı yapagelen boş insanlar sorunu bu yol ile geçici olarak çözümlenmiş bulunsa bile, «gâza ve cihad» sürdürme gücünün tükenmesi, yani fetihlerin durması için bir durum, Çiftbozanı o yöne güdüren kanaldaki akımı tıkamakta bulunduğu için, işsizlerin şurada burada birikmeleri gene ortaya çıkıyor, bu da kısa süre içinde yeni bir bunalım yaratıyordu.

Gerçekleyin fetihler ne zaman duraklama yapsa, ya da siyasi bir karışıklık patlak verse, bu gibi olayların kolayca tehlikeli bir toplumsal bunalıma dönüştüğü görülmüştür. Üstelik, XV yüzyılın sonlarından başlayan ağır bir iktsadi bunalımın yaratığı para darlığının devlet maliyesini zor duruma düşürmesiyle, vergilerin ağırlaşması devlet hizmetlerinin ve hele ehl-i örfün gelirlerini arttırma yollarını aramaları, köylü üzerinde dayanılması güç bir eski yaptığı için, çift-

çilik koşulları çok zora varmış, bu yüzden raiyyetin - çiftçi halkın köyünü terketme eğilimi yeniden kabarmış bulunuyordu. Onun için II. Bayezit'in son yıllarından itibaren. Çiftbozanlık olaylarının yarattığı sosyal bunalım, Türk toplum ve devlet hayatında yeni bir aşamaya geçildiğinin bir ifadesi olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in babasını tahttan indirmeyi kolayca başarmasında, seferlerin ganimetsiz ve ufak çapta olmaları yüzünden girilen bu durgunluk dönemini askerler ve «garip yiğitler» kadar halkın da yadırgayışının etkili olduğu sezilivor. Çünkü sefersiz geçen yıllarda hareketsiz beklemek zorunda olan levendler, timarlı sipahiler, kapıkulları, hatta beylerbeyleriyle sancakbeylerinin «kapıları halkı», çevrelerinde birçok olaylar çıkarmakta idiler.

Yeni padişahın, yani I. Selim'in büyük seferlere girişmesi de Çiftbozanların = levendlerin ve vilâyetlerde oturan askerlerin yarattıkları bunalımı giderici bir tedbir olamamıştı. Çünkü, ne Doğu Anadolu ve İran, ne de Arap ülkeleri birer ganimet toplama alanları değillerdi. Üstelik, artık işsiz-güçsüz insanlar o kadar artmıştı ki, onların hepsini ganimet seferleri doyuramazdı. Nitekim, Şah İsmail'in İran'ına ve arkasından Suriye ile Mısır'a açılan seferlere karşı askerlerin ne kadar isteksiz oldukları, yapılan yoklamalarda pek çok seferlilerin orduya katılmamış bulunduklarının tespit olunmasıyla açığa çıkmıştı. Köyünü terk edip, şuraya buraya dağılan Çiftbozanlar, başka bir deyim ile, ya bir paşanın kapısında iş bulmaya, ya da devletten timar dirliği, kale erenliği, hatta kapıkulluğu gibi bir geçim hizmeti ele geçirmeye çalışan «levendler» bu sayılan iş kapılarının ihtiyaçlarından çok üstün sayıda türemiye başladıkları için, İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirleri de kapsıyan Marmara çevresinde toplumsal düzene karşı tehlikeli Çiftbozan birikintileri yaratmışlardı ki, bu sözü geçen bölgenin yönetim düzenliği incelenirken, bu gerçek açıkça önümüze çıkar. Hele 1550'den itibaren Çiftbozanlık, yalnız asayişi bozma yönünden değil, pek çok köylerin boşalmasıyla tarımın büyük zarara uğraması bakımından da ciddî küşüm yaratmıştır. Kanunî Süleyman ömrünün son yıllarında bunun ıstırabını nefsinde duyuyordu.

(Prof. Dr. Mustafa Akdağ,

Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, cilt : 2,2. bas. Tekin Yayınevi, 1979)

•

Çiftbozan Resmi (Levendiye, Levendlik Akçesi) İşlediği toprağı geçerli sebeb olmaksızın terk eden köylüden cezai anlamda alınan vergi türü. Çok geniş topraklara sahip bulunan Osmanlı Devletinde toprağı işleyerek üretim yapmak reaya denilen köylünün göreviydi. Başta İstanbul, Bursa, Edirne ve ülkenin tarımla uğraşmayan kent halkının saray ve tüm kapıkulu'nun aç kalmaması köylünün yapacağı üretime bağlıydı. Bu açıdan toprak ve köylü ilişkileri tarımsal ekonominin ayakta durabilmesi önem taşımaktaydı. Reayayı toprakla özdeş duruma getirerek sıkıca toprağa bağlamak Osmanlı tarım politikasının başlıca amaçlarından biriydi. Bu konudaki diğer bir düşünce ise köylünün kent ve kasabalara gereksiz yere göçerek sosyal ve ekonomik dengeyi bozmasını önlemekti. Bu konuda XVI. yüzyılda yürürlüğe giren Mardin kanunnâmesinde şöyle denilmektedir: «Bir kimse üzerinde tarımla uğraşması gereken tarlasını boş bırakmışsa reaya kendi sipahilerine hem çiftresmi hem de ceza olarak çiftbozan resmi vermek zorundadır.» Ancak reaya sel, zelzele gibi doğal yıkımlar karşısında çiftini bozmak zorunda kalmışsa vergi alınmazdı. Ancak üç yıl geçtikden sonra aynı toprak üzerinde tarım yapmayan köylüden toprak alınarak başkasına verilirdi. Bu arada şunu da belirtmek gerekmektedir, raiyyetin terkinden ötürü vergi ödediği toprak tarıma elverişli topraklardır. Köylüler bağlı bulundukları topraklardan başka bir yerde tarım yapamazlardı. Bu konuda Amid (Diyarbakır) kanunnâmesinde «Defterde üzerine çift bağlanan yerlerini terk ederek başka yerde ziraat yapmağa kalkmamalıdır. Ancak kendi yerini ektikten sonra izin almak şartı ile başka bir yerde de bir miktar toprağı işleyebilir» denilmek suretiyle köylünün toprağa olan bağımlılığı arttırılmak istenmektedir.

Çiftbozan vergisi her yıl Muharrem ayının başında alınırdı. Vergi miktarı önceleri tahıl fiatlarına paralel olarak veya gereksinmeye göre saptanıyordu. Bu vergi XVI. yüzyılda yetmişbeş akçe olarak alınırken, bir yüzyıl sonra terk edilen toprağın niteliği göz önüne alınarak kademeli olarak alınmaya başlandı. Köylü'nün toprağı terk etmesi aynı zamanda Devletin askeri bakımdan güçsüzleşmesine yol açmaktaydı. Toprağı bırakan reayadan alınacak vergi miktarında yükümlünün mâli gücü de hesaba katılırdı. Toprağı işlemeyi bırakarak kendi köyünde başka işle uğraşan rea'yanın arazisi başka birisine verilmemişse bu kimse çiftbozan resmini timar sahibine ödemek zorundadır. Şayet arazi başka birisine tapulanıp tarıma açılmışsa bu vergiyi ödemekten kurtulurdu. Timârına yabancı bir reaya gelen sipahi durumu iyice araştırmak zorundadır. Gelen kimse komşu bir timardan gelmişse o timarın sahibine haber vermekle yükümlüdür. Aksi halde kendi timarını elinden alınır. Bunun dışında köylü normal koşullar altında toprağını ekip-biçiyorsa onu kimse keyfi olarak toprağından atamaz. Bu vergiden bağışık olanlar da vardı. Seyyidler, sipahizâdeler, berat sahipleri, yörükler ve kentliler tarımla uğraştıkları zaman yalnızca öşür verir, istedikleri zamanda toprağı terk ederek başka bir yere gidebilirlerdi.

Süreyya Şairgil

ÇİFTÇİ Köksal (Kırşehir 1952) Karikatürcü. Orta öğrenimini Kırşehir'de tamamlayan Çiftçi, İstanbul Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğrenim görmektedir. İlk karikatürü 1975'te *«Gırgır»* dergisinde yayımlandı. 1977'den beri *«Aydınlık»* gazetesinde günlük karikatürler çizmektedir.

ÇİYİLTEPE Asaf (Ankara 1934 - 1967) Tiyatro oyuncusu yönetmeni. Şair. İlk ve orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. Bu arada Amerika'dan yeni dönmüş olan Haldun Dormen'in yönetimindeki amatör bir tiyatro topluluğu olan Cep Tiyatrosu'na girdi (1954-56). Fakülteyi bırakarak Fransa'ya gitti, kazandığı Dışişleri Bakanlığı bursuyla, orada TNP (Fransız Ulusal Halk Tiyatrosu), Comedie de Saint-Etienne ve Compagnie Chavert'de oyuncu ve sahneye koyucu olarak çalıştı. Tiyatro bilgi ve görgüsünü arttırdı. 1959'da Fransa'dan ayrılıp Almanya, İsveç ve Finlandiya'da tiyatroyla ilgili incelemeler, araştırmalar yaptı. 1960 yılında yurda dönünce Muhsin Ertuğrul yönetimindeki İstanbul Şehir Tiyatrosu'na girdi, burada değişik bir anlayışla birkaç oyun sahneye koydu.

1953-1957 yılları arasında özellikle *«Yenilik»* ve *«Mavi»* dergilerinde 100'e yakın şiir de yayımlamıştır. *Cumhuriyet* ga-

zetesinin 1957 yılı şiir dalında Yunus Nadi Armağanı'nı kazanmıştır. Şiirlerini bir kitapta toplamamıştır.

1962 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'ndan ayrılarak, arkadaşlarıyla birlikte Arena Tiyatro'yu kurdu. Sonra Paris'ten gelen Güner Sümer de onlara katıldı. Arena tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. Tiyatronun işlevini, hem tiyatro yapanlara, hem seyircilere göstermiş, Türkiye tiyatro yaşamını bilinçlendirmiştir. Çiyiltepe «Tiyatro, yemekten sonra geviş getirilen yer değildir» diyerek işe girişmişti. Türkiye'de o zamana değin yapılagelen tiyatronun küçük burjuva özelliğini vurgulamıştır. Bunun yerine halk tiyatrosuna varmak istiyardu. Ancak çoklarının ileri sürdüğü gibi yaptığı tiyatronun halk tiyatrosu olduğunu hiç bir zaman savunmadı. Bir amaç, bir erek olarak burjuva tiyatrosunun karşısına halk tiyatrosu getirmek istiyordu. İlk olarak ünlü Fransız yazarı Alfred Jary'nin Ubu adlı oyunlarından elde edilmiş bir derlemeyle, *Übii* adlı oyunla başladı. Oyun, alışılmış tiyatroya hiç de benzemiyordu. Çiyiltepe'yi onu başka bir Fransız yazarı Marcel Aymé'nin ***Başkalarının Kellesi*** izledi. Bürokrasiyi ve yargı düzenini alaya alan bu oyun da yeterince tutulmadı. Çiyiltepe yılmıyordu. Onu İon Luca Caragiala'nin gene bir bürokrasi taşlaması o-

Asaf Çiğiltepe

lan ***Kayıp Mektup*** ve Yaroslav Hasek'in *Aslan Asker Şvayk*'ı izledi. *Aslan Asker Şvayk* ve bu rolde Genco Erkal önemli bir başarı kazandılar. Oyun yılın sanat olayı oldu. Seyirci patlaması yaşandı. O zamana değin yadsımaya çalışan öteki tiyatrocular, ister istemez o tiyatroya öykünmeye başladılar. Seyircinin neden bu tiyatroya akın akın gittiğini incelemeksizin onlarınkine benzer oyun seçimine yöneldiler. Elbette bu sonucu fazla değiştirmedi. O yılın sonunda Asaf Çiyiltepe, Arena'yı bırakarak Ankara'ya gitti, Ankara Sanat Tiyatrosu'nu kurdu.

Ankara Sanat Tiyatrosu, her bakımdan ilk yılın deneylerinden de yararlanılarak kurulmuş sağlam ve genel bir görüşü olan tiyatroydu. Toplumun içinde bulunduğu koşulları ve değişmeleri hiç gözardı etmeksizin kendine hep aynı doğrultuda bir repertuar düzenledi. AST'ın hazırladığı her oyun, rejisini ister Asaf Çiyiltepe yapsın, ister Güner Sümer yapsın tiyatro tarihimizdeki yerini alıyordu. Asaf Çiyiltepe 1967 yılında sahneye koyduğu Orhan Kemal'in *72. Koğuş* adlı oyundaki rejisiyle, Ankara'nın en iyi rejisörü seçildi. AST Ankara ve İstanbul'da olduğu gibi bütün Anadolu'da tutuluyor ve seviliyordu. Yazın AST turneden turneye çıkar, Anadolu'yu karış karış dolaşırdı. Çiyiltepe aynı yıl turnede geçirdikleri bir trafik kazasından kurtulamadı. Böylece Türkiye tiyatrosu, önemli bir tiyatro adamını genç yaşta yitirmiş oluyordu.

Günay Akarsu

ASAF ÇİYİLTEPE'den bir şiir

ANLAMADIĞIM

Kızgınlıkların bir değeri var anlasana
Sevinçlerin daha bir büyümesi için
Kedere varıyor durgunluğun sonu
Yoklukların bizi ayrılmaz bağladığını anlasana

Sözlerimiz yetmiyor çoğunluk
Güldüğüme, hep konuştuğuma aldırma
Aldanma her şeyi düzeltmek istediğime
Sustuklarımız çok daha büyük anlasana

Aslında gücümüz ölgün, bitik
Kopuk sevilerimiz aydınlıkta belirgin
Bu saatten sonra eve dönülmüyor
Sokakların kurtarıcılığını anlasana.

Kalkıp bir ışık yakıyorum sevinsinler
Bir perdeyi açıyorum ucundan usuloa
Görüntüleri katıyorum olumsuzluğa
Şaşkınlığımı en başından anlasana.

İlgisi olmayan nice öykü çevreyle
İnsanların tümü güçlü görünmek istiyor
Kavgalar bu yüzden gereksiz
Kendinizce istemenin yanlışlığını anlasana

Kötülükler iyilikleri tamamlıyor
Acıların ardından umudlu sevinçler
Kızgınlıklar büyük seviye gidiyor aslında
Anlasana sevi

Anlasana umud
Anlasana bekleyiş
Anlasana kavga

ÇİNİCİ Altuğ + Behruz (Altuğ doğ. 1935 İstanbul, Behruz doğ. 1932 İstanbul) Altuğ Ç. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık bölümünü 1959'da bitirdi 1960'da Behruz Çinicl ile evlendi. Bundan sonraki bütün çalışmalarını birlikte yürüttüler.

Behruz Ç. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık bölümünü 1954'de bitirdi. O yıl şehircilik kürsüsüne asistan oldu. Maçka Teknik Okulunda Yapı Bilgisi öğretim üyeliği yaptı.

Pek çok yarışmada ödül aldılar. En önemli *yapıtları, O.D.T.Ü. yapıtları*'dır. Yarışma sonucu aldıkları bu işi, 1961 yılında Ankara'ya yerleşerek bugüne dek sürdürmüşledir. Ön görülen yapıların neredeyse tümünü gerçekleştmişlerdir.

Bunun dışında önemli yapıtları *Ankara Fen Lisesi*'dir (1963)

Behruz Ç. mimarlık incelemelerinde bulunmak üzere, Amerika, İsrail ve pek çok Avrupa ülkesini gezmiş, Hindistan Cumhurbaşkanı Zahir Hüssain'in çağrılısı olarak Hindistan'a gitmiştir.

O.D.T.Ü. içindeki pek çok yapıları *Baumeister, Bauen - Wohnen, Architectur d'Aujordui, Mimarlık* v.b. dergilerinde ya-

yınlanmıştır.

Çığır. Düşün ve sanat dergisi (1 Ocak 1933 193 sayı Aralık 1948) Çıkaran: Hıfzı Oğuz Bekata. İlk sayısının kapağında Mussolini'nin «Faşist, rahat hayatı istihkâr eder..» sözünü bir özdeyiş gibi sunan *Çığır* dergisinde edebiyatın yanısıra tarih ve toplumbilim dallarında inceleme araştırma yazıları yayımlandı. Faşizmin bir siyasal akım olarak Türkiye'de belirgin biçimde etkisi duyulduğu yıllar bu öğretiyi benimsemiş görünen Hüseyin Namık (Orkun), Pevami Safa, Necip Asım v.b. yazarların yanısıra Halid Ziya, Hüseyin Rahmi, Yaşar Nabi, Şükûfe Nihal, Halit Fahri, Kemalettin Kamu, Ömer Bedrettin, Sabri Esat, Enis Behiç v.b. edebiyat alanında ün yapmış kişilerin yazıları yer aldı. 1943'den sonra derginin on yıllık tutumunda belirgin değişmeler oldu. Bu evresinde daha çok genç yazarların ürünleri görülmeye başladı.

Çınaraltı, sanat ve düşün dergisi (9 Ağustos 1941 Temmuz 1944), 146 sayı çıktı. Yeni dizi 4 sayı (26 Ağustos 1944 18 Ekim 1944) «Sahip ve neşriyat müdürü: Orhan Seyfi Orhon» haftalık. Em. Gen. Hüsnü Emir Erkilet, Nihal Atsız, Prof. Zeki Velidi, Hüseyin Namık Orkun, Cemal Oğuz Öcal, Fethi Tevet (Tevetoğlu) Necdet Sancar, Peyami Safa, Rana Oğuz Türkkan v.b. ırkçı ve turancı olarak tanınan kişilerin sayfalarında yer aldığı *Çınaraltı* dergisinde milliyetçilik Türkçülük kavramları özdeşleştirilerek Ziya Gökalp'in *«Türkçülüğün Esasları»*ndaki «secere atlarda aranır» biçimindeki aykırı görüşlerine karşın soybirliğini öngören ulusçuluk anlayışı «ülkü» haline getirilmeye çalışıldı. Edebiyat konularının yanısıra dil ve tarih konularına geniş yer verildi. *«Kızılelma Nerede?», «Kürşad», «Türkçülük, Milliyetçilik», «Şimal ve Kırım Türkleri Tatar mıdırlar?»* v.b. yazılarında işlenen başlıca sorunlar olarak ele alındı. Dergide «savaş çağrıları» olarak nitelenebilecek manzumecilik anlayışı egemen oldu. II. Dünya Savaşı boyunca, özellikle Alman faşistlerinin ilk ilerleme evrelerinde dergi tüm olanaklarını Türkiye'yi Nazi ordularının dümen suyunda savaşa girme yolunda kullandı. «Tarihi savaşlarla, akınlarla fetihlerle dolu bir milletin çocukları olduğumuzu unutuyor muyuz yoksa? (Yusuf Ziya Ortaç, *Sulh Afyonu*, sayı: 38) biçiminde devletin politikasına da ters düşen görüşlere sık rastlandı. *Çınaraltı* faşizmin bütün savaş cephelerinde çöktüğü 1944 yılında yayımına son verdi.

Çocuk Edebiyatı. Çocukların algılama sınırları içine girdiği düşünülen şiir; öykü, roman, oyun ve öteki edebiyat türlerinin türü olarak pazara sürdüğü kitap, sömüren ve sömürülen ana-babaların çocukları olgusunu gözden uzak tutmaya yetmemişti. Sömürülen ana-babalar bekledikleri edebiyata koşut olarak çocuklara da uygar, emeğin kapitalizmin dişli çarklarında eritemediği insancıl, barışçı bir dünyanın güzelliğini duyuran yapıtlar verilmeye başlandı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllada gelişmeye başladı. La Fontaine (1621 1695), Daniel Defoe (1660-1731), Jonathan Swift (1667-1745)'in yapıtlarından kimileri çocukların ilgisini çekti. La Fontaine, orta düzeyde bir şair, başarısız oyunların yazarıydı. *Masallar*'ı ile çocukların da beğenisini kazandı. Yergi, çelişkileri en göz alıcı yönleriyle vurgulama, düşün, dram, duyarlık, olgu, gözlem, doğaya ve topluma özgülük v.b. öğeleri kullanışındaki zenginliklerle çocuk edebiyatının yapı taşlarından biri sayıldı. Jean Jack Rousseau'nun «Emile'in okuyacağı ilk kitap işte bu kitap olacaktır» diye işaret ettiği *Robinson Crusoe* (1719) da çocuklar için yazılmamıştı. Altmışını bulan liberal eğilimli bir yazarın siyasal yaşamdan tiksinerek uzaklaşıp kurtulma düşlerinden doğdu. Bir yıl sonra da Fransız diline çevrilmekle tüm dünya çocuklarının da malı olma olanağını buldu.

XIX. yüzyıl gelişen burjuvazi ile birlikte edebiyatın da daha kalabalıklara mal olma aşamasıdır. Çağın ilk yarısında Balzac Bronte, Stendhal Romana damgalarını bastılar. Bu gelişme çocuklara yönelik edebiyata da sıçradı. Almanya'da Grimm Kardeşler halk ve çocuk masallarını derleyip yayınladılar. Danimarka'da Andersen (1805-1875) halk masallarından kaynaklanarak *«Masallar ve Hikâyeler»* adlı büyük yapıtını oluşturdu. Daha sonra Amerika'da Mark Twain (1835-1910) özellikle *Tom Sawyer'in Serüvenleri* ile çocuklara değişikliği öğretti. İngiliz romancısı Charles Dickens (1810 1870) çocukluğunun, kendisinin sorumlu olmadığı, acı yaşam dilimlerini yansıttığı *David Copperfield* (1849)'le mutluluk arayan çocuk olgusunu işledi. Öteki yapıtları *Kasvetli Ev* (1852), *Sıkıntılı Günler* (1854), *Küçük Dorrit* (1857)'de de kapitalizmin yabancılaştırdığı insanların yaşamını yansıtırken çocukların duyarlığına ters düşmedi. Onları kazandı. Jules Verne (1828-1905) ve çağın ünlü çocuk romanı sayılan *Alice Harikalar Ülkesinde*'nin yaratıcısı Lewis Carol (1832 1898) çocuk edebiyatına katkıda bulundular.

Hiç kuşkusuz daha XIX. yüzyıldan itibaren çocuklar da ana babaları gibi hangi sınıfın ideolojisine bağlı olduğunu algılamadan edebiyat ürünlerinin belirleyici etkisi altına düşmüşlerdi. *Alice Harikalar Ülkesinde* hangi özelliği ile Kraliçe Victoria ile birlikte çocukların da ilgisini çekiyordu. XX. yüzyılın acı serüvenlerde pişen çocuk adamı Jack London hangi çocukların sevgilisiydi. Bu türten sorular daha çok XX. yüzyılın edebiyata ilişkin sorunları içinde kendini gösterdi.

Kapitalizmin, kendi ideolojisine koşut

Türkiye'de Çocuk Edebiyatı: Ülkemizde çocuk edebiyatının ilk örnekleri Tanzimat döneminde, Şinasi ve Recaizade Ekrem'in çevirilerinden, La Fontaine'in *Masallar*'ı ile verilmiştir. Nedir ki, Şinasi'nin bile ikili üçlü tamlamalar kullanarak çevirdiği masallar, mutlu azınlığın çocuğunu arıyor havasında görünür.

> Dedi: «Şekvetlû Padişahım aman
> Zât-ı şâhane etmesin hiddet
> Lâkin evlâdır eyleye dikkat
> Ki derim def-i teşnegi suda ben
> Yirmi hatve aşağı kürbünden
> Lâ-cerem bir cihetle bu nâ-şad.»

Aynı dönemde değişik kalemlerin çevirileriyle *Robenson Crosoe*, *Güliverin Seyahatları* Jules Verne'in *«Merkez-i arza seyahat»* (1833) kitapları yayımlandı.

Değişen edebiyat anlayışının özellikle şiirde yarattığı yeniliklere koşut olarak çocukların beğeni dünyasına girebilecek ürünler yeni çağın ilk yıllarında göründü. Mehmet Emin (Yurdakul), Selanik'te çıkan *«Çocuk Bahçesi»* dergisinde çıkan (1905) *«Çiftçilik»*, *«İlk Yara»*, *«Bir Delikanlıya»* *«Çocuklar»*, *«Demircinin Öğüdü»*, *«Bırak Yapma»*, *«Bahtiyarlık»*, *«Zavallılar»*, *«Sürücü»*, *«10 Para Ver»*, *«Barbaros»*, *«İmtihan»* v.b. manzumeleri, manzum öyküleriyle yetişkinleri Türkçe şiir yazmaya yöneltirken, orta tabakanın çocuklarına yaşadıkları dönemin gerçekliklerini algılama olanaklarını açtı.

«Efendiler, kibrit, kibrit.. Üç kutusu on para..
Merhametli beyefendi annem hasta, ekmeksiz,
Alın bunu, kuzum bana on paracık verin siz.

Yavrucuğum o lepiska gür saçları dağınık,
Gözlerinin altı çürük, yüzü kirli ve yanık,
Üstü eski, ayağında koca bir çift kundura,

Şu talihsiz kızcağızda bir lokma ekmek için
Sokak sokak «Kibrit» diye dolaşıyor bütün gün
Nice çirkin firengili yüzlere,
«Benim güzel beyim.» diyor, belki günde yüz kere.

Mehmet Emin bu türden şiirlerinde etkiyi iki yönde geliştirmeye çalışıyordu. Birinci olarak yakın çevre ilişkilerinden doğan du-

yarlıklar. Şair bu türe girebilecek şiirlerinde «*Kibritçi Kız*» örneğindeki gibi, tabana en yakın kesimdeki insanları görünen durumları (çocuk, büyük, kadın, erkek, güçlü, güçsüz, olanaklı olanaksız) içinde yansıtıyordu. Gözlem ve yansıtma amacı ile birlikte sorunsal olanı vurgulama bu şiirin belirgin özellikleri arasındaydı. Şair sormaya yol açacak öğeleri kullanmaya özen gösteriyordu. İkinci olarak çocuğun olağan yaşamına ilişkin durumları yansıtan şiirler geldi Mehmet Emin'le.

«Bana hocam derdi ki: Ey sevgili çocuğum,
Sana gülen bu hayat sade oyun değildir;
Zaman tembel alını bir gün yere eğiltir

Şu dünyada her şeyi sen kendinden bekle, um.
Çalışırsan istikbal sana nurlar serpecek,
Mağrur talih gelerek ayağını öpecek...

İşte o gün...
Evet bugün, bizim büyük imtihan..
Bugün, benim altın olan emeğime mihenktir;
Bin zahmetle ektiğimi biçme vakti demektir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra örnek okullarla Öğretmen Okullarının açılması yeni öğretim programları gereksinmesi gibi nedenlerle çocuk şiirlerine genel bir yöneliş başladı. Bir yandan, «marş»lara «güfte» gereksinmesi, öte yandan Ziya Gökalp'te görüldüğü gibi yeni yaşamın toplumsal ilişkilere bağlı olan sorunları öğretme amacına yönelik çabalar çocuklar için şiir alanında çeşitli ürünlerin oluşumuna yol açtı. İbrahim Alaaddin (Gövsa)'in *Çocuk Şiirleri* (1911), Ali Ulvi (Elöve)'nin *Çocuklara Neşideler* (1912), Mehmet Emin'in *Türk Sazı* (1914), Tevfik Fikret'in *Şermin* (1914), Ali Ekrem (Bolayır)'ın *Çocuk Şiirleri* (1917), Mehmet Fuat (Köprülü)'ın *Mektep Şiirleri* (1918) dönemin kitaplaşmış ürünleri oldu. Yahya Kemal, Mehmet Akif, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Enis Behiç, Aka Gündüz, Halit Fahri vb. da çocuğun algı ve beğeni alanına giren şiirler yazdılar. Şiirlerin genel özelliği «Milli Edebiyat» akımının amaçları doğrultusundaydı. Yer yer siyasal iktidarın savaşçı politikasına koşut görünüyor, bu nedenle ırkçı ve turancı öğeler taşıyordu. Mehmet Emin de bu dönemde ittihat ve Terakki iktidarının siyasal çizgisiyle bütünleşmişti.

Öte yandan şiirlerin büyük çoğunluğu, şairlerin öteki yapıtlarında ulaştıkları düzeyden aşağı görünüyordu. «Çocuk ne anlar» anlayışı ile güzellik kaygısı duyulmadan yazılmış izlenimini veriyorlardı. Hece ölçüsüne uyağa sığınmışlardı. Çocuğun iç dünyasındaki gel - git'leri göz önünde tutmadıkları için çoğun doğal ilgilerine ters düşen deney dönemi ürünleriydi. Bir bölümü «didaktik» olma saviyle ideolojik konuları dizelere dökme işini acemice yapıyor, dilin doğal güzelliğini bozuyordu.

Cumhuriyetin ilk on yılına Meşrutiyet döneminde görülen bu özellikler egemen oldu diyebiliriz. «Milli Edebiyat» akımının bu dönemde de siyasal iktidarla bütünleşen şairleri çocuklar için yazdıkları şiirlerde 1) Mustafa Kemal Atatürk'ü Tanrı katına çıkarmayı bile alışkanlık haline getiren benzetmelerle üstün insan kuramına bağlı göründüler, 2) Acemden, araptan, osmanlıdan kurtulma derken ırkçı ve turancı düşüncüden kaynaklanan konular işlediler. 3) Gerçek ülke koşullarını çarpıtarak, gerçeği aldatmacaya dönüştürdüler Özellikle kırsal kesim, tarım emekçileri ile küçük köylülüğün yaşam koşulları güdümlü bir «Anadolu romantizmi»ni yaratacak öğelerle donatıldı. 4) Çocuğun kişi olarak yaşadıkları, ilgileri, karşılaştıkları, düşündükleri, yorumladıkları ile çelişmeyen ürünler ender göründü.

1930'lardan sonra Cevdet Kudret, Ziya Osman Saba, özellikle Fazıl Hüsnü Dağlarca, çocuğun da algılayabileceği nitelikte kuruluşlarla çocuk dünyasını yansıttılar Fazıl Hüsnü *Çocuk ve Allah*'ta (1940) merak ve sorma öğelerinden yararlandı. Bu öğelere bağlı çeşitmelerle çocukların, evren karşısında yalnızlık duygusuna kapıldığını varsayarak korkularını işledi, Behçet Kemal Çağlar, M. Necati Ongay, I. Hakkı Talas v.b. şairler, önceki kuşağın —Ali Ekrem Bolayır, Hasan Ali Yücel, Mehmet Faruk Gürtunca— örneklerindeki beğeni düzeyini aşamadı. Şükrü Enis Regü, yer yer Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın dünyasını yalınlaştırarak yeni bir çocuk şiirinin kapılarını zorluyor, doğallığı, içtenliği, söyleyişi yapay zorlamalardan kaçma, insanca duyarlık öğeleriyle çocuğa kendini verebiliyordu. Dönemin önemli olayı kuşkusuz Orhan Veli Kanık'ın *La Fontaine Masalları* (1948) ile *Nasrettin Hoca Hikâyeleri* (1949)'ni oluşturan çevirileri, şiirleriydi. Türkçenin ve inceyerginin ustası bu yapıtlariyle çocuğu kendi adına yapılan edebiyata getirmişti.

1950'den sonra Fevziye Abdullah Tansel'in *Çocuklar İçin Dini Şiirler* (1961), Rakım Çalapala'nın *Yavrutürk Şiirleri* (1968), Mehmet Fuat'ın *İlkokullar İçin Şiirler* (1968), v.b. antolojilerin yanısıra Mehmet Necati Öngay'ın *Sevgi Şiirleri* (1963), Şükrü Enis Regü'nün *Elma Ağacı* (1971) ve Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Açıl Susam Açıl* (Üsküp, 1967), *Kuş Ayak* (1971), *Ayaküstü* (1974), *Yeryüzü çocukları* (1974), *Yanık Çocuklar Koçaklaması* (1974), *Balina ile Mandalina* (1977) yapıtları yayımlandı. Özellikle 1975'ten sonra Kemal Özer, Sennur Sezer v.b. şairler çocuklar için şiir yazmaya yöneldiler. Bu aşamadaki ürünlerin ortak özelliği yeni toplum koşullarının yansıtılması biçiminde belirdi. Grevler, amerikan emperyalizmine karşı savaşım ve savaşanlar, ölümler, faşizm, barış, çağdaş insancıllık konularına bağlı temalar işlenirken çocuğun dikkati sorunlara çekilmek isteniyor, yer yer şiirsel öğelerin zayıflaması bile göze alınıyordu.

Çocuk edebiyatının öteki türleri de benzer koşullarda gelişti. Roman, öykü, oyun dallarındaki çalışmalarla birlikte, masalların derlenip yayımlanmasında büyük sıçramalar oldu. Eflatun Cem Güney, Pertev Nail Boratav, Naki Tezel, Oğuz Tansel; Türk masallarına yeniden yaşam gücü kazandırdılar. Eflatun Cem, 1945'lerde *Dertli Kaval*'la başlamış, *Açıl Susam Açıl* kitabındaki masallarla 1956'da uluslararası onur listesine alınmıştı. (bkn. Güney, Eflatun Cem) Pertev Nail Boratav, *Zaman Zaman İçinde* (1958) ve *Az Gittik Uz Gittik* (1969) adlı yapıtlarında iki yüze yakın masal ve tekerleme derledi.

Çocuk öykü ve romanları da 1930'lardan sonra nicel olarak bir artış göstermeye başladı. Köprüaltı Çocukları (1936) romanı ile bir kaç kuşağı etkileyen Huriye Öziz'in başka bir yapıt vermemesine karşılık İskender Fahrettin Sertelli, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Rakım Çalapala, Kemalettin Tuğcu v.b. çocuk kitaplığının kurucuları durumunda göründüler. Huriye Öziz dışındakiler kurulu düzenin dünya görüşüne ters düşmeyecek konular seçmeye özen gösteriyor, temel toplumsal çelişkilerin meydana çıkmasına yol açacak olaylardan kaçınıyorlardı. Bu nedenle Yakup Kadri - Halide Edip kuşağının temsil ettiği roman anlayışının öngördüğü ilkelerden bile uzak kaldılar. Usun olanaklarını kullanma güdüsüne karşı yüzeyde kalmayı, insanoğlunun değiştirme istek ve gücüne karşı umarsızlığı, değişmezliği geçerli göstermeye uğraşan kalıplaşmış bir düzey üzerinde birbirlerinin ve kendi kendilerinin kopyası sayılabilecek çoğaltmalarla alanı doldurdular.

Bu öykü ve romanların etkisi 1970'lere kadar sürdü. Sonra Talip Apaydın, Mehmet Seyda, Yaşar Kemal, Gülten Dayıoğlu, Ülkü Tamer, Adnan Özyalçıner, Hakkı Özkan, Afet Ilgaz, Demirtaş Ceyhun, İsmail Uyaroğlu, Işıl Özgentürk, Mehmet Türkkan, Nihat Behram, Yalvaç Ural vb. çocuk roman ve öykücülüğüne günümüz Türkiyesinin sınıfsal konumları içindeki insanlarını getirdiler.

Çocuk Edebiyatı Üzerine

Çocuk edebiyatımızın en çok aranan, okunan, bilinen ürünleri ise dergi ve broşür kalınlığından kur-

tulup kitaplaşarak küçük okuyucuyu onurlandıracak bir hacme ulaşan ve yetimlerden, üvey annelerden, köprüaltı çocuklarından, kimsesizlerden, yaşlılardan, sarhoşlardan, küçük gazetecilerden söz açanlardır. Bunlar daha önce değindiğimiz ideolojik özellikleri ve bakış tutarsızlıkları yanında tahkiyeyi melodram kalıpları içinde sürdürme yanlışını da taşırlar. Toplumun bu tür arkasız kişilerinin günlük yaşamı melodram acılığındadır, ama bunlardan yana gözüken sanatçının görevi bu melodramın sürmesini dilemek, melodramı teşvik etmek değil bunu değerlendirmek, bundan topyekün kurtuluşu araştırmak, yaşamı yeniden yaratmaya yönelmektir. Melodrama yaslanmış sanatçı, sözgelimi küçük bir gazeteciyi, ya baştan sona acılı şartlar içine sıkıştırır, okuyucuya da «kaderin değişmezliği» görüşünü işler veya gazeteciyi özel çabaları sonucu bu yaşamdan kurtararak okuyucuya bireyciliğin, girişkenliğin değerini aktarır. Hattâ bu gazeteci güç ve acılı şartlara, tecrübesiz yaşamına, gelişmemiş bilincine, zayıf bedenine karşın hastalanmayan üstelik ölüm derecesinde hasta annesini iyileştiren «üstün - çocuk - insan» da olabilir. Oysa Orhan Kemal'in «Elli Kuruş» hikâyesindeki küçük gazeteci çocuk çok olağan biri. Okumayı, ne pahasına olursa olsun okumayı, doktor olmayı istiyor, ama şartlara dayanamayıp çocuk yaşında öliveriyor. Hikâye de değerlendirmeyle, kişisel girişimler ve olağanüstülükler üstüne aykırı görüşlerle okuyucuyu gazetecinin yaşamına ortak ediyor. Buradaki tavır pasif değil aktiftir. Acıyı görmezlikten gelmek değil görmek ve değerlendirmektir. Yaşamı korumaya değil değiştirmeye çağırdır.

Çocuk edebiyatımızın karakterleri de bu vaka özellikleriyle uyum içindedir. Egemen ideolojiye ve piyasa koşullarına uygun olarak düzenlenen olaylarda objektif gerçeklikleri içinde karakter aramak yersizdir. Karakterler yaşamlarının her saniyesiyle, her günüyle, her olayıyle verilseler dahi «gerçek» değillerdir. Çünkü gerçek karakter, o karakterin günlük hayattaki aslını yaratan genel kanunun sanat ürününe yansıdığı kadar kazanılır. Yâni karakter, genel'in özel'leşmesi, tümel'in tikel'de görünmesidir.

(Necati Mert, Yansıma, Çocuk Eğitimi ve Edebiyatı Özel Sayısı, eylül 1975)

□

Toplumdaki çelişkilerin ortaya çıkışları ve çözülüşleri tarihsel, insanî bir nitelik taşır. Bu çelişkiler, çözülebilir, yok edilebilir çelişkilerdir. Sınıf çelişkilerini toplumsal olayları, hayvanları kişileştirerek anlatmakla çocuğa çok daha kolay götürüldüğü sanılan bilinç, gerçekte son derece tıkanık olmaktadır. İlk bakışta kısa yoldan bir çözüme varan çocuk, uzun vadede umutsuzluğa, boş vermişliğe yönelmektedir. Kafasında, sınıf mücadelesinin de hayvanlar arasındaki türsel mücadeleye benzediği gibi bir şema çakılıp yer etmektedir. Hayat, türler arasındaki mücadelenin yok edilemediğini her gün biraz daha açık biçimde önüne serdikçe, toplumsal hayatta da büyük balığın küçük balığı yuttuğuna inanmakta, yada bu yerleşmiş yanlışı atmakta sıkıntı çekmektedir.

Gerçekte, köy, kent, iş ve okul hayatında öylesine canlı, onu yakalayıp gerçeğin derinliklerine götüren öyle olaylar yaşanıyor ki, anlatılmadan edilemiyecek olan bunlardır. Bunları anlatmak, hem çocuğu son derece gereksiz çelişkilerden kurtaracak, hem de ona daha dolaysız bir bilinç götürülmesini sağlayacaktır.

Yazarı, gerçekte uydurma olaylar anlatmaya ve belli bir şemadan yola çıkmaya zorlayan şey, yeni toplumsal ilişkiler sürecinin büyük ölçüde dışında olması, onları derinliğine algılıyamamasıdır. Ama yazara düşen, bu eksikliği gidermektir. İşin kolayına kaçmak değildir. Yoksa sonuç, bilincin çarpık gelişmesine yol açmak gibi bir sakınca getirdiği gibi, yayınevi tekellerinin ticarî kaygılarına hizmet etmeye ve çocukların okuma tutkusunun da bu amaçlara peşkeş çekilmesine varacaktır. Kaçınılmaz olarak buraya varacaktır.

Sorun, çocuk bilincinde gerçek ideolojik derinliği yaratmaktır. Bu ise, kolaycılıktan kurtulmakla olanaklıdır. Herşeyden önce, çocuğa saygı duymak ve ona karşı sorumlu davranmakla olanaklıdır.

Çocuk edebiyatı yönünden oldukça verimli bir yıl yaşandığı söyleniyor. Ancak bu verimliliğin, sağlıklı ilkeler temelinde yapılacak bir toplu değerlendirme sonucunda, gerçekte sayısal bir verimlilik olduğu, nitel değerin cılızlığı ortaya çıkacaktır.

Yazar herşeyden önce kendisini bilinçlendirmek zorundadır. Çocuklar da bunu istiyor: Daha çok sorumluluk, daha doğru deneyler, daha doğru saptamalar ve daha az kazanç! İlerici yazar, çocukların sesine kulak vermelidir.

(Seyyit Nezir, Gerçek, 10 aralık 1979)

ÇOCUK ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

AHİRETLİK

— Buyrunuz kahvenizi.
Baktım: bir kız, köy kızı!..
Yanağının çıkıklığı, minimini ağzı,
Her bir hali: «Anadolu koncasıyım!» demekte.

İç çekişi, titrek sesi, o kızarmış gözleri,
Melûl melûl bakışları, bükük boynu, her yeri
Birçok şeyler okutuyor bu acıklı çiçekte!..

— Kızım, senin anan, baban, kimin, kimsen var mı?
— Var.
— Neredeler?
— Onlar, bacım, hepsi köyde kaldılar.
— Nerelisin?

— Boluluyum.
— Niçin geldin?
— Bunaldık;

Tarlamızı süremedik; yiyeceksiz, aç kaldık.
— Peki, senin İstanbul'a gelmen ile n'olacak?
— Benim birkaç yılığımla babam öküz alacak!..

Ne acıklı bir haldir bu?.. Baba evlât satıyor,
Bir masumun gözlerine her gün yaşlar doluyor,
Birel onun bal ömrüne her gün ağu katıyor,
Bir çift öküz uğrunda bir kız kurban oluyor.

Bari sizler dokunmayın, şu yuvasız kuşçuğa:
Dokunmayın, memleketin şu bereli gülüne;
Dokunmayın, annesizdir; dokunmayın çocuğa;
Dokunmayın, şimdi ağlar; dokunmayın gönlüne!..

Mehmet Emin Yurdakul

MELEK

Annesi dün Zeynebe:
«Melek yavrum!» diyordu.
İşitince bu sözü
Kız merak etti, sordu:

— Melek yavrum ne demek?
Doğrusu anlamadım.
Melek kanatlı olur;
Hani benim kanadım?

Cevap verdi annesi:
— Üç yavrum daha vardı,
Onlar kanatlanarak
Elimden uçmuşlardı.

Hepsi yalnız bıraktı,
Bu talihsiz kadını,
Bari sen uçma diye
Kopardım kanadımı!

Faruk Nafiz Çamlıbel

KARGA İLE TİLKİ

Bir dala konmuştu Karga Cenapları;
Ağzında bir parça peynir vardı.
Sayın Tilki kokuyu almış olmalı;
Ona nağme yapmıya başladı:
«Oooo! Karga Cenapları, merhaba!
Ne kadar güzelsiniz; ne kadar şirinsiniz!
Gözüm kör olsun yalanım varsa,
Tüyleriniz gibiyse sesiniz
Sultanı sayılırsınız bütün bu ormanın.»
Keyfinden aklı başından gitti bay Karganın;
Göstermek için güzel sesini
Açınca ağzını düşürdü nevalesini.
Tilki kapıp onu dedi ki: «Efendiciğim,
Size küçük bir ders vereceğim;
Alıklar olmasa iş kalmaz açık gözlere;
Böyle bir ders de değer sanırım bir peynire.»
Karga şaşkın, mahcup, biraz da geç ama,
Yemin etti gayrı faka basmıyacağına.

La Fontaine'den Çeviren: Orhan Veli

ÇOKER, Adnan (1928). Ressam. Günümüz soyut resim hareketinin önde gelen adlarından olan Adnan Çoker, 1951 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünü bitirdi, 1955 yılında da öğrenimini pekiştirmek üzere Paris'e gönderildi. Fransa, Belçika, İsveç ve İtalya'da karma sergilere katıldığı öğrencilik döneminde bu çevrelerde belirlenen sanat anlayışıyla Türkiye'ye döndü ve Güzel Sanatlar Akademisinde öğretim üyesi olarak görev aldı.

Siyah zeminler üzerinde aydınlık geometrik düzenlemelerden oluşan resimlerinde Çoker, ışık kullanımı üzerine çeşitlemelerle yetinir. Batıda olduğu gibi ülkemizde de sanatı erişilmez ve anlaşılmaz konumlarda tutma eğilimindeki tutucu entellektüel çevrelerin etkisiyle davranan sanatçı, geometrik ışık düzenlemeli resimlerine temelinde tutarlı bir felsefeye dayandığı izlenimini verecek gizemli adlar koymakla tanınır.

Çağdaş Türk Resminde soyutçu hareketin savunuculuğunu üstlenen yazarların, soyutlayıcı düşüncenin çağdaş bir kavrayış değil de dinci baskılarla resim yapması yasaklanmış Türk Köylüsünün geleneksel tutumu olduğu yolundaki savları, Güzel Sanatlar Akademisinde profesör olan Adnan Çoker'in resim anlayışına yerel dayanaklar bulabilme endişesinden kaynaklanmaktadır.

Orhan Taylan

ÇOKER, Canan (1948). Ressam Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümünü 1972 yılında bitiren Canan Çoker, çeşitli toplu sergilerin yanısıra, 1977 yılında Paris ve Berlin'de sergilenen «genel grev» üzerine kollektif olsan çalışmasında yer aldı. Yine 1977 yılında Barış Derneğince düzenlenen «Barış Afişleri Yarışması»nda birinci ödül kazandı. Yağlıboya resim çalışmasını giderek terketip «kolaj» tekniğine yönelen Çoker, hazır malzemenin bilinçli düzenlenişiyle varılan anlatım biçiminin, betimleyici resim anlayışına karşı ve daha geçerli eleştirel olanaklara sahip olduğunu kanıtlamak doğrultusunda çalışmaktadır. Canan Çoker, görsel sanatlar alanının sorunları üzerine yazdığı yazılarla da tanınmaktadır.

(O.T.)

Çok Partili düzene geçiş. Türkiyenin Burjuva Demokrasisini gerçekleştirme yolundaki önemli yasal değişimler yaptığı evre.

1945 Türkiyesi, dış etkilerin gittikçe yoğunlaştığı bir ortamda yeni politik gelişmelerin hareketliliği içinde görünmekteydi. Yılın daha ilk aylarında, dış politikada üç büyüklerin (Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İngiltere) öngördüğü çizgi doğrultusunda hareketler oldu. Bu devletler Yalta Konferansında (3 - 11 Şubat) San Fransisco'da 25 Nisan 1945'de Birleşmiş Milletlerin toplanması konusunda görüş birliğine vardılar.

Nazizme karşı savaşı kazanmaları artık gün meselesi olan Üç Büyükler, Birleşmiş Milletler konferansına katılmak isteyen ülkelerden 20 gün içinde başta Almanya olmak üzere Mihver Devletlerine karşı kesin davranış göstermelerini istiyorlardı. Türkiye'de Yalta'da alınan bu kararları değerlendirerek, 23 Şubat 1945'de Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etti, konferansa katılma olanağı buldu.

Dış politikadaki bu yenilik, başka ül-

kelerin politik kurumlarında C.H.P. iktidarının tartışılmasına yol açmıştı. Örneğin Amerika Temsilciler Meclisinde konuşan bir üye, Türk yasaları arasında bulunduğunu söylediği demokrasiye aykırı hükümleri sert sözcüklerle eleştiriyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, aynı yıl 19 Mayıs nutkunda savaşın yarattığı tedbirler kaldırıldıkça «demokrasi prensiplerinin» daha geniş ölçüde hüküm süreceğini açıkladı. Büyük Millet Meclisinin yeni çalışma yılını açarken yaptığı konuşmada ise, 22 yıllık iktidar döneminin (1923 1945) bir çeşit özeleştirisini yaptı. Her anlamı ile bir ortaçağ kurumu olarak nitelediği İmparatorluktan modern ve uygar bütün insanlık kurallarını temel tutan bir cumhuriyetin doğduğunu ifade eden İnönü, rejimin temel karakterinin demokratik olduğu görüşünü şu gerekçelerle savundu:

«Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde bir prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz daima itham edilmiştir.

Büyük Meclisin her deneti yanında, milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır.

Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir.

Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasî partilerin kurulması mümkün olacaktır.»

Devletin en yetkili ağzından, rejimin tarihinde bir yaprağın kapanıp, yeni bir yaprağın açılacağını bildiren bu satırlar, bir geçit döneminin ilk önemli belgesi sayılabilir. 1946 seçimlerinden önce İnönü, Cumhurbaşkanı ve C.H.P. Genel Başkanı olarak kurullarda ve halkoyu önünde buna benzer konuşmalar yapmış ve birden fazla parti kurulmasını önleyen hükümleri daima Türkiye'nin özel koşulları açısından değerlendirmiştir.

Nedir bu özel koşullar: Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kaldırılan, Ortaçağa özgü imparatorluk kurumlarının etkileri midir? Halkın, henüz yasalarla sağlanacak eşitlik ilkesinden yararlanmasına fırsat verecek ekonomik özgürlük düzeyinden yoksun oluşu mudur? Yoksa toplum, geçirdiği 22 yıllık döneme rağmen, siyasal ve ekonomik anlamda kendi iradesini serbestçe ortaya koymasını önleyen kurumların halâ etkisi altında mıdır?

1945 Türkiyesinde İnönü'nün 22 yıla özgü gördüğü özel koşullar hangi dönüşümlerle değiştirilmiştir?

Konunun gerektirdiği bu sorular sorulmadığı için, cevapları da aranmadan biçimsel demokrasinin kurallarına bakılarak, kapılar 1873 yıllarında Namık Kemal gibi bir XIX. yüzyıl savaşçısının bile zaman zaman eleştiri ile karşılaştığı liberal eğilimlere açık tutulmuştur.

İnönü, C.H.P. Kurultayında, sınıf esası üzerine parti kurulma yasağının da kaldırılacağını ifade ederken, sermayenin uluslararası karakterinin getirebileceği sonuçlar üzerinde durmamıştır. Yıllar yılı «imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz...» ilkesinin benimsetilmeye çalışarak, endüstri işçilerinin meslek kuruluşlarının (sendikalar) örgütlenmesi bile yasaklanan bir ülkede, sermaye karşısında emek, gerekli bilince ulaşsa bile, birleşme yollarını bulabilecek midir?

Tarım sektöründe, dağınık işyerlerinde çalışan toprak işçileri, bir bölüğü köyleri ile birlikte alınıp satılan binlerce aile, üretim araçlarına sahip olanların, yıllar yılı aynı çıkar dolabı etrafındaki birleşmelerine karşı, hangi siyasal deneylerle, hangi bilgiyle, hangi öncü kadro ile kendi sınıf örgütlerini kurabileceklerdir?

Ortaya atılmayan bu soruların cevapları bilinmemektedir. Klasik denge politikası uyarınca, partisinin bu konudaki görüşünü belirleyen İnönü, sermayenin uluslararası karakterinin getireceği tehlikelerin üzerinde durmadığı halde, daha ilk günden işçi sınıfının kurması mümkün örgütler üzerinde, ideolojik yönden onları açmaza alan imajlar yaratmakta sakınca görmemiştir: «Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız.

Vatandaşların sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile mani olmayacağız.

Bizim kanun yolu ile menetmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda yani, yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır.»

Devletin en yetkili ağzından, Cemiyetler Kanunu'na getirilecek değişiklik konusunda ifade edilen bu düşünceler, liman burjuvazisiyle toprak ağalarının en güçlü oldukları bir döneme raslamakta, gene İnönü'nün 1942 de bir meclis açış söylevinde belirttiği üzere «halkın soluduğu havayı bile ticaret metaı haline getirerek» büyük kazançlar sağlayan savaş zenginlerinin mutlak iktidara göz koyduğu bir ortamda ileri sürülmektedir.

Hiç kuşkusuz devletin işlevi, egemen çevrelerin çıkarları doğrultusunda işlediği için daha ilk aşamada bozulan denge, halkın sırtına binmiştir. Soyut gibi görünen bu kanı şöyle açıklanabilir: Çok partili düzene geçmeden önce henüz siyasal örgütlenme fırsatı bulamayarak devlet yönetimine ağırlığını tam anlamı ile koyamayan sermaye gücüne, iktidara geçme fırsatları kazandıracak yol açılmış, fakat, Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi «Islahatçı hatta yerli olabilen sosyalist partilerin de kurulması yasaklanarak» (*Türkiye'de Siyasî Partiler* sf. 555), emekçi sınıfların yasal haklarına saygı gösterilmemiş, aksine yasalardaki Demoklesin kılıcına benzer anti - demokratik hükümler olduğu gibi bırakılmıştır.

Üst yapıdaki bu gelişmeler, bir yönden bakılınca tarihin zorunlu kıldığı doğrultuda bir gidişin ifadesi de sayılabilir. Henüz endüstrileşme aşamasına ulaşılamıyan bir ülkede, burjuva demokrasisinin gerektirdiği yasalar elbette kendiliğinden gelmeyecek, bir mücadele döneminin olgunlaştırdığı koşullar sonucunda, başka bir alternatif kalmadığı zaman onaylanmış olacaktır.

Türkiye'nin 1945 koşullarında ise, orta tabaka, Kurtuluş Savaşının asker - sivil aydın kadrosu, devrimci niteliğini bilinen nedenlerle yitirerek egemen sınıflarla eşdeğer bir karakter kazanmıştır. Büyük bürokrasi, zarını bu sınıfların mutlak egemenliği üzerine oynamaktadır. Bu nedenle demokrasi, batıdaki burjuva demokrasisinin anladığı öz'ü kazanamıyacak, kurulan partiler de tarihimizin bu aşamasında batıdaki niteliklere sahip olamıyacaklardır.

Ahmet Ceyhan

ÇOLAKOĞLU, Hamiye (1934) Seramikçi. Seramik sanatçısı olarak verimli ve girişken kişiliği ile tanınmıştır. 1959 yılında İtalyan hükümetinin verdiği bir burstan yararlanarak Floransa'ya giden Çolakoğlu, burada seramik öğrenimi görmüş, daha sonra başta İtalya olmak üzere pek çok ülkede yapıtlarını sergilemiş, Amerika ve İsrail'de de özel ödüller ve madalyalar almıştır.

ÇOLAK Veysel (Rize - 1954). Şair. Yaşamı güç koşullar altında geçti. Kol emekçiliği yaparak okudu. Orta öğrenimini Turgutlu Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Diyarbakır Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nde tamamladı (1977). Edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başladı. *«Yeni Dergi»*, *«Yarına Doğru»*, *«Yeni a»*, dergilerinde çıkan ilk şiirleriyle dikkati çekmiş, kuşağının övgüye değer şairlerinden biri olarak karşılanmıştı. Sonra *«Oluşum»*, *«Dönemeç»*, *«Türkiye Yazıları»*, *«Politika»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde yazdı. *Terin Yaktığı Bir Yaradan*

(1978) adlı kitabında topladığı ürünleriyle coşkunun, sevginin, yaşama bakış biçimleri-ni başkaldırının, çelişkileri bilinçle yorumlamanın yarattığı bir ortamda kuşağın ortak dilinden arınarak kendi dilini yaratma becerisi gösterdi.

VEYSEL ÇOLAK'tan Bir Şiir

ÜRKEK

Bir başdönmesidir, geçer.
Kentin tozuna dumanına alıştım artık,
bir hayli oluyor.
Kendimi biriktirdim, güne başladım.
Tanık yüzler arıyorum,
seni beni, kaç defa büyüterek
benimle ıslanan mahzunluğumu,
yumruğumu sıkmayı
darmadağın etmeyi varlığımdan bilerek,
açık konuşmayı da;
sustuklarımıza, izi sürülenlere
beynim eskilere uzanıyor...
Bilinir mi ki niyetim çıldırmak değil?
Hergün, çift yüzlü bir bıçağın yüzüme çizdiği
ağaçlarda hışırdayan hayatın sarması beni.

Varsın konuşulsun cana yakınlığımız,
sızıdır, yaşadığını anlamaya çalışmak.
Hırpalanan bir yanı var, aşkımız tehlikede
kararlar almalıyız, kararlar
kahredici kötünün karşısında.
Bizi ilgilendiren
olacakların bir bir anlatılması,
matkap işçiliğinden alınan o çeviklik.
Şimdi kentte, fabrikalarda bir hayat
birbirine geçmiş dişliler gibi
birlikte soluyarak,
devrile devrile akıyor sokak aralarına,
öfkeden mısralar okunuyor. Kent
korkunç yaralar gibi kanamaktadır.

Bir işçiyi gözünün önüne getir
yüzü yüzüne yakın;
omuzundan almış işler yarası.
Çoğalan bir hıncın tanımıdır yüzünde kızartılar
olanlar ayaklandırıyor, dayanılmaz ki
içlerinden gökyüzüne ağan sevince.

(Terin yaktığı bir yaradan 1978)

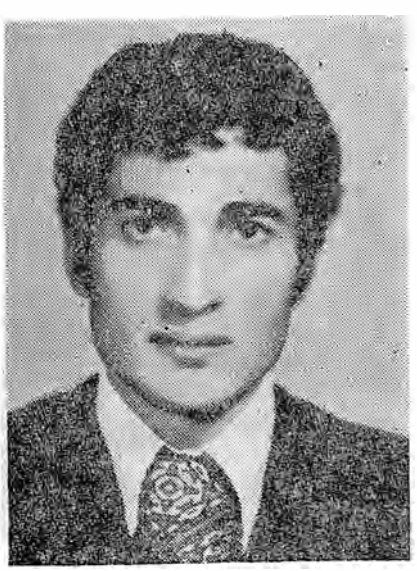

Veysel Çolak

Çörten (Fr. Gargoulle, Gouttie're saillante, İng, gargoyle alm. Wasserspeier) Dama düşen yağmur sularını toplayıcı oluklardan alıp dışa akıtan, saçak kıyısından dışarı doğru uzanmış oluk. Türkiye mimarlığında çok kullanılan bu yapı ögesini, Le Corbusier gibi batılı mimarlarda alıp kullanmışlardır.

ÇUBUKÇU, Yücel (Kütahya 1943) Sendikacı. Bank Sen Genel sekreteridir. Hukuk Fakültesini bitirdi, Yapı Kredi Bankasına girdi (1973). Bu süre içinde değişik sendikal eylemlere katıldı ve sendikanın 1976 da yapılan 3. Genel Kurulunda yeni bir ad alan ve «Türkiye Devrimci Banka, Büro, Borsa ve Sigorta İşçileri Sendikası» şekline dönüşen örgütün Genel Sekreterliğine seçildi. Bu görevini 13 16 Şubat 1979 Genel Kurulunda da korumayı başardı.

Kısa adı Bank Sen olan örgüt, Çubukçu'nun genel sekreter seçildiği Kongrede DİSK'e katılma kararı verdi.

ÇUKURKAVAKLI, Kemal Bayram (Çumra 1934). Şair, yazar. Düziçi Köy Enstitüsü'nde öğrenimini sürdürürken Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı (1950). Tahliye edilince yeniden okuma olanağı bulamadı. Otel katipliği, inşaat işçiliği, garsonluk yaptı. Askerliğinden sonra Adana'da yayımlanan *«Bugün»* gazetesinde çalışmaya başladı (1953). Sonra İstanbul'a geldi. *«Taş»*, *«Dolmuş»*, *«Akşam»* gazete ve dergilerinde düzeltici-lik, yazarlık, yöneticilik etti. Ankara'da *«Yenigün»* gazetesini çıkardı (1968). Şiirlerinde ülke duyarlığından kaynaklanan acıları bireysel yaşamın biriktirdiği öfke ve başkaldırı duyguları ile yansıtan Kemal Bayram sosyalist ülkelere yaptığı gezilerin izlenim-

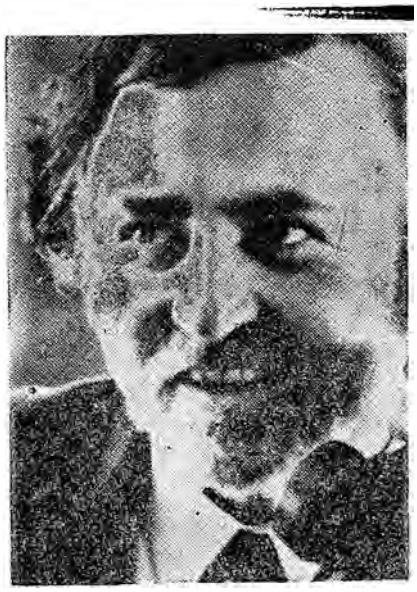

Kemal Bayram Çukurkavaklı

lerinden oluşan kitaplariyle de tanındı.

Yapıtları: Erken Öten Horoz (şiirler, 1976), *Biri Yer Biri Bakar* (fıkralarından seçmeler, 1976), *Düşe Kalka* (fıkralarından seçmeler, 1977), *Bir Kök Bin Damar* (şiirler, 1977), *Mezopotamya* (Irak gezi notları, tarihsiz), *Lenin'in Ülkesi* (1978).

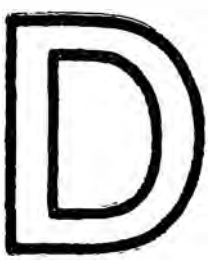

Dadaloğlu (1785 / 1868). Halk Şairi. Torosların Adana, Kozan, Erzin, Payas yörelerinde göçebe olarak yaşayan, Türkmenlerin, Avşar Boyundan, Aşık Musa adlı bir şairin oğlu olarak, dünyaya geldi. Asıl adı Veli'dir. Daha çok Gâvur Dağlarında olmak üzere Çukurova, Toroslar ve iç Anadolu yörelerinde gezip dolaştığı biliniyor.

1865 yılında Osmanlı yönetiminin, zaman zaman hükümete isyan eden, göçebe Türkmenleri, zorla iskân etmek üzere kurduğu «Fırka-i İslahiye» adlı orduyla, Türkman aşıretleri arasındaki çatışmalara katılmıştır.

Şiirlerinde, çağının bir çok halk ozanının tersine, divan şiiri etkisi hiç görülmez. Bir yiğitlik ozanı olan Köroğlu ile bir aşk ozanı olan Karacaoğlanın şiirlerini yansıtan bileşimler kurmuştur. Özellikle kendi çevresinin duygu ve düşüncelerini yansıtan, içinde yaşadığı sosyo politik olayları anlatan şiirlerinde, katıksız saf bir halk dili görülür. Aşireti, Osmanlıya karşı direnmeye çağıran cenk şiirlerinde, sert ve pervasız bir anlatım; aşk ve tabiat şiirlerinde ise duygulu ve ince bir anlatım görülür. Onun bir başkaldırı ozanı olarak bu gün de canlılığını koruduğu günümüz ozanlarına esin kaynağı olduğu söylenebilir. Başta «Hakkımızda devlet etmiş fermanı Ferman padişahın dağlar bizimdir» mısralarını içerer olmak üzere; bir çok türküsü günümüz sanatçılarınca seslendirilmektedir. Dadaloğlu konusunda Taha Toros'un 1940 yılında yayınlanan incelemesinden başka Cahit Öztelli'nin, Muharrem Zeki Korgunal'ın ve Haşim Nezihi Okay'ın araştırma inceleme ve derlemeleri bulunmaktadır.

Dadaloğlu'nun iskan edildikten üç yıl sonra (1868) öldüğü biliniyor.

Aydın Hatiboğlu

DADALOĞLU'nun Şiirinden
Örnekler

I

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağlar aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın termeni
Hakkımızda Devlet etmiş fermanı
Ferman Padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek devlumbazlar vurulur
Nice koçyiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

II

Dumanlanır Aladağ'ın alanı,
Ortasında sarı çiçek sarvanı.
Yiğit durağı da arslan yatağı,
Dilberleri hep de böyle âlâ mı?

Pınarında bir yenice sağlık var,
Çimeninde ıstar görmüş yağlık var;
Kızlarında bir başkaca ağlık var,
Irmağı da şu dağların âlâ mı?

Koçyiğitler cirit oynar dölekte,
Geyikleri yaylım eder sulakta.
Bir koku var toprağında, ırmakta
Gözüm yaşı tavarında kala mı?

Dadal'ım der: Bin bir dağı gezerim.
Aladağ'da bir yapılı gözerim.
Hak vergisi sıvgalarım, ezerim.
Bağışla gör mor sümbüllü alamı!

III

Aşağıdan Yusuf Paşa'm geliyor
Düşmanına karşı koyan merdolur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu yine kurdolur

Arap atlar yağma oldu arada
Fitiller işliyor azgın yarada
Bana derler ne gezersin burada
Ölenece yüreğimde derdolur

Küheylânım yedim yedim yederler
Olanca malımı talan ederler
Heves güves yaptırdığım odalar
Korkarım ki düşman konar yurdolur

Dadaloğlu der ki göründü daglar
Aşiret kavgasın görenler ağlar
Ben öldüğüme kayırmam beğler
Zalim düşman üstümüze merdolur

IV.

Yine tuttu Gâvurdağı boranı
Hançer vurup acarladın yaramı
Sana derim Mustık Paşa öreni
İçindeki bunca beyler nic'oldu

Çınar sana arka verip oturan
Pöhrenk ile sularını getiren
Yoksulların işlerini bitiren
Samur kürklü koca beyler nic'oldu

Tavlasında Arap atlar beslenir
Konağında baz şahinler seslenir
Duldasında nice yiğit yaslanır
Boz kır atlı yüce beyler nic'oldu,

Feneri de deli gönül feneri
Atları dolanıyor kenarı
Sana derim Küçük Ali öreni
Sana inip konan beyler nic'oldu

Sabahaca kandilleri yanardı
Soytarılar fırıl fırıl dönerdi
Ha deyince beş yüz atlı binerdi
Sana inip konan beyler nic'oldu

Gidip Karbeyaz'dan sular getiren
Dört yanında meyveleri yetiren
Câmi sana arka verip oturan
Havranalı büyük beyler nic'oldu

Mıstık Paşa gitmiş odası yaslı
Hatunları vardı hep turna sesli
Top top zülüflü de İstanbul fesli
Usul boylu hatunların nic'oldu

Saçı altın bağlı fesler sırmalı
Lâfuri şal giymiş gümüş düğmeli
Gözleri kudretten siyah sürmeli
Mor belikli güzellerin nic'oldu

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu bütün yurdumuzun gülleri
Karalar giydik de attık alları
Altınımız geçmez akça tunç oldu

Ağlayı ağlayı Dadal'ım söyler
Vefasız dünyayı şu insan n'eyler
Bir yiğidi bir kötüye kul eyler
Şimdiden sonra yaşaması güç oldu

Şevket Dağ

DAĞ, Şevket (1876 - 1944). Ressam. Resim tarihimizde 1914 kuşağı olarak adlandırılan Ruhi Arel, Hikmet Onat, Sami Yetik, Feyhaman Duran gibi sanatçılar arasında Sevket Dağ'ın alçakgönüllü bir yeri vardır. Bu kuşağın belirleyici eğilimi olan empresyonist tavır içine hiç girmeden, bir önceki osmanlı asker ressamları kuşağı gibi doğalcı bir anlatımla yapıt vermiştir. Yapıtlarının hemen tümü yağlıboya cami içi görüntüleridir.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü (İstanbul 1914). Şair. Orta öğrenimini Kuleli Askeri Lisesi'de (1933), yüksek öğrenimini Harp Okulu'da tamamladı (1935). Subay olarak orduya katıldı. Önyüzbaşıyken isteğiyle askerlikten ayrılarak (1900) bir yıl kadar Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. Daha sonra Çalışma Bakanlığı İş Müfettişliği örgütüne geçti (1953). Bu görevden emekli oldu (1960). İstanbul'da Kitap kitabevi'ni kurdu, «*Türkçe*» dergisini (1960-64) çıkardı.

Kişiliğini Bulma Evresi: Fazıl Hüsnü'nün ilk kitabı *Havaya Çizilen Dünya* (1935) nın yayımlanmasından önce 1934 tarihini taşıyan «*Varlık*» dergilerinde dört şiiri çıkmıştır. *Sandallar* (sayı, 22), *Göçsem* (sayı, 24), *Bu Dağlar* (sayı, 26), *Arkasından* (sayı, 35) adlarını taşıyan bu parçalarda özgün bir buluş ve benzeti, yada raslantıyla araya sıkışmış coşku dizeleri bulunduğu söylenemez. Hece ölçüsünü kullanma tekniği yönünden Faruk Nafiz'in açık etkisi görülmekte, bu şaire özgü sözcükler büyük ağırlık taşımaktadır.

«Hey gönül rüzgarın hızına sin de
İllerin hasreti kopsun içinde
Bu kızıl rengi öp bir dal dibinde
Bir yaprak ucun'an em bu dağları.»
(Bu dağlar),

«Yollar bir söz olsa bildiği dile
Anlasa niceymiş, neymiş bir çile

Yollarda şu dört nal erise bile
Atımın ipekten yelesi onun.»

(Arkasından)

örneklerinde gördüğümüz gibi, içten bir dürtü sonucu değil; dıştan çok okunmuş beğenilmiş şiirlerin itilimiyle yazılmış izlenimini bırakan dizeler çoğunluktadır. İlk kitabı oluşturan kimi şiirlerdeyse Faruk Nafiz etkisi azalmış, 1934'lerde «*Varlık*» dergisinde sık görünen Necip Fazıl, Ahmet Hamdi, bir ölçüde Ahmet Muhip şiirlerinde rastladığımız «ölüm, zaman, rüya, şekil, kainat v.b.» sözcük ve kavramlar öne çıkmaya başlamıştır.

Fazıl Hüsnü'nün kişiliğini bulma yolunda büyük bir aşama olduğu kabul edilen kinci kitabı *Çocuk ve Allah* (1940)ta okuduğumuz çok sayıda şiir de bu evrenin (1935-36) ürünüdür. Bir çoğu ilk kez «*Varlık*», özellikle «*Kültür Haftası*» dergilerinde yayımlandıktan sonra kitaba alınmıştır. (21 sayı çıkabilen *Kültür Haftası*'nda 14 şiir) denilebilir ki, 21 22 yaşlarını yaşıyan şair bu evresinin ürünlerinde «felsefe yapmak» hevesine kapılmış ve aslında aynı temele bağlı olan iki etkinin yörüngesine girmiştir. Birincisi, kaynağı özellikle Necip Fazıl ve Ahmet Hamdi'ye dayanan şiirsel etki. İkincisi, «*Ağaç*» ve «*Kültür Haftası*» dergilerinde, —metafizik, ruh ve sezgi konularının tartışıldığı— Mustafa Şekip (Tunç), Peyami Safa, Necip Fazıl'ın yazılarına dayanan düşünsel etki.

Dağlarca'nın, «*Kültür Haftası*»'nda yayımlanan 14 şiirinde karşılaştığımız «Sükûn, ruh, günah, ebediyet, ayna, eşya, ruh, allah» gibi sık kullanılan sözcük ve kavramlarla «karanlık ruhumuz» «yıldızların mavi sükûnu», «altın sonrasızlık», «ruhtan bir heykel» türünden tamlamalar Necip Fazıl ve Ahmet Hamdinin şiirine özgüdür. *Çocuk ve Allah*'ı oluşturan öteki parçalardaysa bunlar genç şairin, Necip Fazıl sözcükleriyle düşünerek, şiirini A. Hamdi tamlamalariyle zenginleştirmeye çalıştığını gösterecek ölçüde görünür. Şiirlerin büyük çoğunluğunda içeriğin belirlenmesine anahtar olabilecek belli sözcükleri vardır Fazıl Hüsnü'nün. «Uzak, nur, uyku, rüya, ölüm, sonsuzluk, meçhul, varlık, ruh, hendese, zaman, allah, heykel, kuş, gece, sükûn, yıldız, altın, karanlık...» Bunlardan birinin geçmediği şiir yok gibidir. Tamlamalarını da hemen hemen bu sözcüklerden birini kullanarak yapar. «uzak bulutlar» (11), «meçhul şehirler», «uykunun hendeseleri» (12), «altın oluk» (21), «altın çocuklar» (23), «altın tarlalar» (25), altın sabahlar» (27), «tatlı rüyalar» (28), «meçhul geceler», «ruhun karanlığı» (32), «saatsiz karanlık» (36), «meçhul burçlar» (37), «altın testiler» (38), «sonsuz sular» (45), sonsuz dua» (46), «rüyalarca gök» (47), «sonsuz karanlıklar» «altın yarasalar» (58), «altın nebatlar» (59), «meçhul ölüler» (60), «altın dallar» (64), «uçan ruh» (65), «uzak yıldızlar» (66), «beyaz bulutlar» (67), «meçhul kuşlar» (77).

Benzetiler de aynı özelliktedir. «Altın bir oyun gibi» (9), «nur gibi» (14), «aydınlıklar gibi rüyadan» (17), «tatlı rüyalar gibi» (28), «ilk gençliğin rüyaları kadar» (32), «dallarda kuşlar gibi» (33), «ruhtan bir heykel gibi» (34), «rüya gibi esen rüzgâr» (35), «rüyadaki güller gibi» (68)

Düşün yönünden, bütün içinde tek başına kaldığı söylenebilecek olan dizelerdeyse, daha çok, Necip Fazıl'ın kişiliğini simgeleyen sözcüklerle karşılaşırız. «şuurdan evvelki yarı dünyalar», «rüyaların, masalların, uykunun hendeseleri» (12), «yüzüme mesafelerle temas eder» (16), «hacimlerin ebedi misafirliğindeki azap» «ve fezalar ki hacimleri Allahta», «Kainatın sükûn senfonisinde» (33), «hacimlerin doğduğu büyük an» (37), «duyar sonsuz karanlıklarda zavallı hendesesini» (51).

Bu türden tamlama, benzeti ve dizeler dolayısiyle karşılaştığımız kavramlar Fazıl Hüsnü'nün «felsefe yapmak» hevesiyle birlikte yerli spiritüalistlerle, Bergson'cuların düşünsel etki alanına girdiğini göstermektedir. Örneğin, bilincin ve dehanın karanlık bir laboratuvarda bilinmeyen düzenler içinde hazırlandığını ileri süren (*Kültür Haftası*, sayı 6) Peyami Safa'nın kullandığı sözcükler de *Çocuk ve Allah*'ı oluşturan çoğu şiirin içeriğini belirleyici öge durumundaki sözcük ve tamlamalar çerçevesindedir. Bu şiirlerde, «insanın dünya ve evrendeki yeri üzerine çocuksu bir şaşkınlıkla eğildiğini» söylenen F. Hüsnü, gerçekte çocukla tanrı arasında bir bocalama yaşamaz, düpedüz, «Ve Allah ne kadar büyüktür - Şükrolsun ruhumuz şimdi Nihayetsiz asırlar içinde Bizi tesadüf ettirdi» (sf. 130) dizelerinde gördüğümüz koşullanma içinde bakar. Bakarken de, 1961'lerde Peyami Safa'nın ölümü üzerine yazdığı *Ağrı*'ta (*Asu*, 1967 basımı), özellikle, «Biz mi yazdık, yazdırdılar mı bize gerçeği oralardan» dizelerinde belirttiği gibi, gözlerinde idealizmin, «rüya renkleriyle» bezenmiş gözlükleri vardır.

Madir ki, bu durum iki kapı birden açar genç Fazıl Hüsnü'nün önünde. Birinci olanak, dönemin kurulu düzenden yakınması olmayan çevrelerinin geçerli saydığı kavramlarla şiiri arasındaki ilgileri kurma becerisine ulaşma yoludur. İkincisiyse, kimi edebiyat tarihçilerinin, eleştirmenlerin «deha» olarak niteledikleri «anlaşılmaz derinlikler»in yolu. Belki, *Çocuk ve Allah*'ın şaire kazandırdığı bu olanaklar ötesinde asıl değeri, «vaktin nedameti indi karanlığa» (126), «yaşıyor meçhulün hayatını» (136), «o karanlıklar ki zaviyesi olmayan şekil» (142) türünden çok sık rastladığımız 21-26 yaşlarının büyük görünme hevesiyle donanmış dizelerde değil, şairin bu hevesten arınabildiği ender şiirlerdedir. «Yarı Aydınlıklar ki Sahipsiz, Bir Sabah Vakti Sarı Öküzün Başucunda, Bahçe İçinde Ev, Ev İçinde Düşünmek» gibi şiirlerde.

Çocuk ve Allah'tan Günümüze Doğru: *Çocuk ve Allah*'tan sonra yayımladığı 30'u aşkın kitapta, yüzlerce şiirle günümüze ulaşan Fazıl Hüsnü'nün değişik dönemlerinde şiirine kaynak olan duyarlıkların üç yönde geliştiği söylenebilir.

1 — Tek olarak insanın evren karşısındaki şaşkınlığını, yalnızlığını, korkularını ölüm gerçeğine karşın yaşarken duyduğu bunalımları, doğasal görkemin yansımalarını işlemeye çalışan içe dönük şiirler.

2 — İnsanların doğa ve aykırı toplum güçleri, kurulu düzenin görünen görünmeyen yasaları içinde günlük yaşamlarını saran sıkıntı ve acıları, yoksulluk ve yoksunlukları, buhran ve patlamaları işleyen dışa açık, toplumsal şiirler.

3 — Destanlar ve çocuk şiirleri.

1 — *Daha, Çakırın Destanı, Asu, Haydi, Aç Yazı, Aylam*'daki şiirlerde genel görüşleriyle insan doğa, insan evren ilgilerinin ağır bastığı temalar işlenmektedir. *Daha*'da doğayla birlikte toprağın üzerinde yaşayanlar; yaşanan dönemle birlikte geçmiş zaman şiire girmeye başlamıştır. Birey, doğa ve evren karşısında yine «meçhul»ün baskısını duyar. *Doğa*, dağ, yeşil, kuş, ağaç; *evren* gök yıldız, sonsuzluk; *insan halleri*, çoğun, yine rüya ve uyku sözcükleriyle karşılanır. Sınırlı kavramlarla uğraşmaktan yorulup sıkılmaz Fazıl Hüsnü. Tekdüzeden çok değişik ve etkililikle, çok kullanılmış ve etkisizin yan yana gelmesinden de rahatsız olmaz. Bu nedenle *Çocuk ve Allah*'ta gördüğümüz sözcükler, kavramlar *Daha*'da yine temel öge durumuna gelmişlerdir. Tamlamalar da öyle. «Zengin uykular» (16), «Uzak denizlerin rüyası» (18), «sıcak bir rüya» (27), «aydınlığın rüyası» (37), «suların uykusu»(42) v.b.

Genellikle aynı türden sözcükler en duragan halleriyle dizeye egemen olmuştur: «cesur ve nazik rüyasında» (15), «rüya içinde uyanmak» (16), «taşlarla yükseldi rüyam» (20), «sularda ve bazan rüyada» (23), «ben düşünüyorum - senin rüyan yok» (32), «rüya ve aşk üzre mevsim» (43).

Yer yer 4'lü, 5'li dizelere dayanan yapılarda ağırlık bu gibi dizelere yüklendiği

için düşünsel daralma şiirsel dengeyi de rahatsız eder. «Talihin büyük dairesi Çocukla tembel ihtiyarla rahat - Gelecek müddetler usaresinde Herşeyi eşyada bırakmak» (78), «Geceler yıldız yıldız parlamada - Uykusuz simsiyah dehşetten Elimizde ne kaldı Nefis denen devletten» (116).

Belki bu nedene bağlı olarak doğa da genellikle yaşayan bir gerçeklik olarak görünmemektedir. Dağlar, ağaçlar, sular dilin alıştığı, coğrafyadaki gibi değişik izlenimler yaratmayan nesneler durumundadır. «Yaprakların yeşilinde aşikâr» (22), «dağlar, bulutlar her taraf» (23), «Kır çiçeklerinden, dağ havasından» (27), «dağların, vahşi dağların (30), «büyük yapraklı kalın ağaçların altında» (87), «ağaran dağlar çevresinde» (137), «Bazı dağlar vardı uzakta yükselen» (163)...

Sözcükler şiire yol açan bir anahtar işlevi yüklenmiştir Fazıl Hüsnü'de. Dize içindeki önemi, etkisi, yaratması olası tekdüzeliği hesaplamadan yararlanmaya bakar sözcükten. Sanki en alışık olduklarının yardımı ile yola çıkıyor gibidir.

47 şiirin ilk iki dizesi ağaç, rüya gece, uyku, ölüm, dağ, kuş yıldız sözcüklerinden biriyle başlayan *Çakırın Destanı*'nda yaklaşık olarak her 7-8 dizeden birinde bunların bulunması raslantı sayılamaz. Dar sözcük dünyası dizede tekdüzelik şiirde içerik tıkanıklığı yarattığı için bildiri ender olarak şiirselle kaynaşma noktalarına ulaşmıştır. Ayrıca çoğu şiirin omurgasına idealizme bağlı düşün kırıntılarının işlenmemiş biçimde egemen olması ne güzellik, ne derinlik yaratır. «*Çıkıp gitti Rüyadaki daire*» (28), «Vücudumu terk ederek uyusam» (29), «Ayrıldık mensup olduğumuz yerden» «Kanımızda meçhulün lezzeti» (34), «Tamamlar meçhulün manzarası Temasıyle fikirden» (58).

Kendisinin de, «ağaçlar, dağlar, şehirler - Yani hergün yazdıklarım» (sf. 20) diye nitelediği ortamdan çıktığı yada bu ögelere salt araç gözüyle bakmadığı yerde düşün buluşla, şiir imgelerle zenginleşir. Bu ender rasladığımız aşamadaki parçalarda hem güzel, hem derindir.

Asu'da ölüm, ölüm düşüncesi, korkusu, merakı, ölüler, ölümden sonra yok olmayı sindirememek tanrıya sığınma zorunluğu birbirleriyle iç içe girmiş temalar halinde görünür. Tanrının yüceliğini duyuyorum (115) diyerek yok olma düşünüşünün karşısında güçlüye sığınmak isteyen şair yer yer, «kara ulu kapılar» (81), «ulu kapılar» (89) gibi dinsel varsayımları çağrıştıran deyişlerle ölüm korkusunun biriktirdiği ağırlıktan kurtulmaya çalışmaktadır Ama ölüm karşıtı olan yaşamla bile, sarmıştır onu. Bakışın, düşünüşün, unutma çabalarının bu sınırlanmayı parçalamaya yetmediği açıktır.

Gecelerin sessizliğinde usulca denemek (47) istediği ölüm ve herkesin uyuduğu saatlerde «gözlerinden öpen ölüler»le (83) dolaylı dolaysız bu etki çemberindedir dünyası. Ancak bir şiirinde *(Yer sağlığı* 52) kabul eder göründüğü gerçeği, çoğun kendinden bile gizlemeye çalışarak, varolma, yok olma, ölüm, ölümsüzlük kavramlarına yüzeysel değişiklikler kazandırmaya çalışır. Gerçekte, Yoklukta Sağlar (sf. 19) şiirinde düşünsel yönden söylemiştir söyleyeceğini. «Ben olur diyorum - Ölümün Sessizliğinde sevişmek - Olmaz diyorsunuz».

150'ye yakın dizede kullandığı ölüm, ölmek sözcükleri çevresindeki çeşitlemeler de bu temel düşünün halkaları olarak görünür.

Kitabına girerken, «Yol yok, yol düşüncesi var. Uzay yok, uzay düşüncesi var.» diyerek idealizme bağlılığını ifade eden şair,

Fazıl Hüsnü Dağlarca

bir takım kavramların arkasına çekilmediği yada aykırı doğrular hevesine kapılmadığı zaman Bergson'la dirsek teması halindedir.

Bergson, daha büyük ve daha küçük'ün uzayı içerdiğini söylemiştir. O yeryüzünü, merkezdeki orta benek üzerinde içiçe değirmilerle varsayar. Bergson, «sayı genellikle birimler derlemesi ya da daha kesin konuşursak bir'le çoğun sentezi gibi görünebilir» demiştir. Fazıl Hüsnü, «Dışımızdaki sayılar nice büyürse büyüsün içimizdeki I'dir.» diye yazar. Bergson'a göre, «geçmiş ve şimdi karşılıklı dışsal değildir, bilincin birliği içinde karışmıştır.» Fazıl Hüsnü'ye göre, «gelecek bir süre büyümesi değildir, bir us, bir us duyarlığı büyümesidir.»

Asu'yu oluşturan şiirlerde **zaman**, gece, -100'ü aşkın dize-, çağ, vakit, gün, **uzay**, evren, uzaklık, boşluklar sonrasızlık **ölüm**, varlık uyku -150'ye yakın dizede-, yokluk; doğa, yeşil, yeşillik, dağ, kuş, ağaç sözcükleriyle anlatılır. Kimi şiirlerde bunlara —öteki kitaplardaki gibi— çok büyük oranlarda raslarız. 72 şiirdeyse yine iki dizede başlangıç sözcükleri olarak görünürler. Bu nedenle alışılmışla yeni yan yanadır yine. Şairin şematizmden kurtulduğu yerde *(Merihliye Sesleniş, Asu, Asu'nun Oğlu)* özgün ve etkili olduğu söylenebilir.

Toplumsal Şiirler: Fazıl Hüsnü'nün *Toprak Ana, Aç Yazı, Dışardan Gazel, Yer Yağ, Kazmalama* kitaplarında insan - toplum, insan-doğa ilişkilerine dayanan temalar işlenmektedir. Köyde geçimini topraktan sağlayan *(Toprak Ana*'da az topraklı) köylü, kentte orta tabaka ve gün çalışıp gün yaşıyan insanların yoksullukları, acıları, yalnız bırakılmışlıkları daha çok septamaların ağır düzeylerde gelişir. Şair, soyut sözcükleri hemen tümüyle bırakmış halkın diline yaklaşmıştır.

«Buğda, cenclerme, heç, aceder, tez gayri, üçecek, eri geçi, gidemek, dönüncek, ısınam v.b.» *(Toprak Ana)* sözcüklerle işlediği temaya sokulmaya çalışırken, «toprak, yol, tarla, ev samanlık, ocak» gibi yer belirleyen, «kağnı öküz eşek» gibi köy yaşamıyle birleşmiş sözcükleri sık kullanır. «Görüverdin gittiğini öküzün Eşeğin peşi sıra» (55), «Sarı öküz evimizin babası Tarlayı sürer» (50), «Öküz acıkmamıştı heç» (76), «Bir eşek üstünde sarı bir yüz» (89), «Kağnı durmuştu öküzler bağrışıyorlardı oha'lara» (106), «Yeder Ai Öküzleri» (94).

Köy ve köy insanının yaşamını yer yer, «Yorgun serilmişiz çiftten dönüncek - El ayak sığmaz olur ortalığa» (63) dizesindeki gibi kişilerin söyleyişiyle yerellik kazandırmaya çalışarak yansıtır. «Onulmaz kuraklığın derdi onulmaz» (75), «Anam tarhanayı kardı mı» (78), «Ağıllardan ses kesilir tenhada» (79). Yoksulluklarsa, genellikle şairin seslenişleriyle verilmiştir.

«Bir kağnı içinde sarı bir yüz
Pis bir düşek çare olmuş derdine
Çul örtülmüş sakallarına kadar
Bu hasta hangi köyden
En fakir, en yaşlı en...»

Köy - kent, köylü - kentli, insan - toprak, insan - araç ilişkilerinin işlenmesine karşılık topraksız köylü ağa, çelişkilerine dayanan şiirlere pek raslanmaz.

Halkın dilini kullanma çabalarına karşın, geleneksel halk şiiri biçimlerinden yalnız türkü'ye yaklaştığı olur Fazıl Hüsnü'nün. Söyleyiş olanakları kazanmak için folklor'a başvurduğu söylenemez. 1960'lara kadar saptama gerçekçiliği diyebileceğimiz düzeyde, şiirine öykü anlatım egemendir. Özellikle *Toprak Ana*'da sık sık görebiliriz bunu. Şair dizede, değişik ses olanakları deneyerek, çi-

zimler yaparak, çevre betimlemelerine özen göstererek konusunun zorunlu bıraktığı ayrıntılarla şiir ögeleri arasındaki uyumu yitirme tehlikesini önlemeye çalışır. Başardığı yerde (Kağnılar, Kızılırmak) yeni bir toplumsal şiirin yetkin örneklerine ulaşmıştır.

Aç Yazı'daysa bireysel düşün ve duyarlıkların toplumsal düzeye çıkması daha değişiktir. Toplumsal olaylardan, sorunlardan çok kişiye özgü duyarlıklar yol verir şiirlere. Tekilden çoğula doğru gelişen parçalarla, bireysel durumları yansıtanlar kesin çizgilerle ayrılmaz. Özellikle *7 İhtimal* ve *Çağlarda* gibi, etkisini içerik biçim bütünlüğünden alan evrenselin uğultularını duyduğumuz çok sesli şiirlerin yanında, gücü yine uyaklara ve alışılmış Fazıl Hüsnü sözcüklerine bağlı olan kuruluşların bulunması belki bu nedenledir.

1960'lardan sonraki örneklerse iç ve dış sorunlara bakış açısı değişen bir aydın kişinin (1950'den önce Amerikan Uçak gemisi Missouri'ye hoşgeldin manzumesi yazma düzeyinden) ulusal çıkarlara sahip çıkma bilincine ulaşmasının öfke ve başkaldırı patlamaları sayılabilir. *Dışardan Gazel, Türk Olmak, Kazmalama, Yer Yağ* kitaplarındaki örneklerde Fazıl Hüsnü'nün her türlü toplumsal etki olanaklarını şiirleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Güncel yurt ve dünya sorunları karşısındaki tepkilerini yansıtan bu şiirlerde şair, Kıbrıs olaylarından, ulusal petrol sorununa seçim ve grevlere kadar değişik konuları işlerken küçük bürokratlardan Almanya'dakl emekçilere, çöpçülere kadar tabana yakın kesimdeki insanlarımızın şiirini yazar. Bunlarda yer yer özellikle 1965'lerden sonraki toplumsal yönelişlerin yansımaları vardır.

Destanlar: İlkin *Üç Şehitler Destanı*'nda (1949) Kurtuluş Savaşı konusuna bağlı temaları işleyen Fazıl Hüsnü, daha sonra *Samsun'dan Ankara'ya, İnönüler, Delice Böcek, Yedi Memetler, Sakarya Kıyıları, 30 Ağustos, İzmir Yollarında* kitaplarında aynı konuyu tarihsel gelişimi içinde alarak başlangıç ve zafer arasındaki önemli olaylar, savaşmalar çizgisi üzerinde sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın kongreler evresindeki girişimleri, örgütlenme aşaması, İnönü ve Sakarya savaşmaları, cepheler, cephe gerisi, savaşçılar, savaşa yandaş olarak katılan vatanseverler genellikle özerk parçalar halinde görünen şiirlerle verilmek istenir. Bu durum destanların bütünlüğüne aykırı olmasa bile, her parçanın ayrı ayrı yüklendiği işlevin önemsenmesine (artmasına) yol açar. Bir destanın bölümlerinden başka nitelikler bekleriz onlardan. Şiirsel nitelikler bekleriz.

Öte yandan savaşı da belli sözcüklerin sorumluluğuna yükler Fazıl Hüsnü. Bu nedenle savaş, giderek, yaşanan trajik bir durum olmaktan çıkıyor izlenimi uyandırmaya başlar. Çoğun, kahraman, yiğit, şehit gibi sözcüklerle karşılanan savaşçı da insansallığı yitirir. «Altay'lardan Avrupaya gelen Türk» *(İzmir Yollarında* sf. 21, 1973)ün geçmiş çağlardaki kişiliğini çağrıştırır. «Ana beni orduya aldılar» *(Sakarya Kıyıları* sf. 20) mantığı çerçevesinde geleneksel inançlarına sığınan, Ziya Gökalp'in «gözlerimi kaparım vazifemi yaparım» dizesinde belirttiği özlemin somutlaşmış kişileriyle karşılaşmış gibiyizdir.

Olay - tarihsel bilgi sergilemeyi öne almak, savaşan insanın kişi olarak varlığını belirleyecek ögelerden, yaşamın o çizgisine özgü öznel niteliklerden soyutlanarak verilmesine yol açtığı kesimlerde, olayın tarih içindeki yeri de gerekli ağırlığa kavuşamaz. «Yurdu içinden vurmak ha Kiliseler de mekteplerde evlerde Gizli gizli silah depoları kurmak ha.» *(Genelge, Destanlar* sf. 21) örneği tek değildir.

Bu nedenle genişliği ne ölçüde olursa olsun, parça bütün birlikteliği için gereken bağlamların zayıflığı, özerk parçalarda şairin başka ürünlerinde sık rasladığımız buluşlar, deyişler, benzetiler, sözcükler destanları oluşturan parçaların ortak özellikleri olarak görünür. Bu durum Fazıl Hüsnü'nün bu alandaki çalışmalarına yaklaşmak isteyen kimi yazarların da dikkattinden kaçmamıştır. (Muzaffer uyguner, *Varlık* dergisi, ekim 1970)

Arka Üstü (Uçsuz bucaksız yaşama), *Yeryüzü Çocukları* adlı kitaplarını oluşturan ürünlerde yapı Fazıl Hüsnü şiirinin yapısı, sözcükler Fazıl Hüsnü sözcükleridir. *Arka Üstü*'de daha çok, doğa, evren karşısında çocuğun soru dünyası ve nesnelerle bilinci arasında kurmaya çalıştığı denge işlenmektedir. Burada, sorma, öğrenme aşamasındaki çocuk, *Çocuk ve Allah*'taki mistik havadan çıkmış, uzay çağının yarattığı us düzeyine gelmiştir. *Yeryüzü Çocukları*'ndaysa şair, genellikle küçük ya da büyük bir ülkenin, yeni ya da eski uygarlığından, coğrafya özelliğinden yola çıkarak çocuk duyarlığı ile bu özellikler arasında ilişkiler aramakta, çocuklararası bir dünyanın içtenliğini yaşatmaya çalışmaktadır.

1933'lerden bu yana, sürekli bir akış, içinde kesilmeyen hızı, değişmeleri, kapsam alanı, verimliliğiyle yeni edebiyatımızın en ilginç şairlerinden biri olan Fazıl Hüsnü, eleştirmen Doğan Hızlan'ın deyişiyle gerçekten «Tek başına bir akım» kimliği göstermektedir.

Şiir Kitapları: Havaya Çizilen Dünya (1935, 1960), *Çocuk ve Allah* (1940, 3. bas. 1966), *Daha* (1943, 1971), *Çakırın Destanı* (1945, 1971), *Taş Devri* (1945), *Üç Şehitler Destanı* (1949, 4. bas. 1964), *Toprak Ana* (1950, 3. bas. 1972), *Aç Yazı* (1951, 3. bas. 1974), *Bağımsızlık Savaşı Samsun'dan Ankara'ya* (1951 1973) *Bağımsızlık Savaşı - İnönü'ler* (1951-1973), *İstanbul Fetih Destanı* (1953), *Anıtkabir* (1953, 1973), *Asu* (1955, 1967), *Delice Böcek* (1957), *Batı Acısı* (1958, 1974) *Cezi - Mevlâna'da Olmak* (1958), *Hoo'lar* (1960), *Özgürlük Alanı* (1960), *Cezayir Türküsü* (1961), *Aylam* (1963), *Türk Olmak* (1963), *Yedi Memetler* (1964), *Çanakkale Destanı* (1965), *Dışardan Gazel* (1965), *Kazmalama* (1965), *Yeryağ* (1965), *Vietnam Savaşımız* (1966), *Kubilay Destanı* (1968), *Açıl Susam Açıl* (1967, 1970), *Haydi* (1968), *19 Mayıs Destanı* (1969, 1973), *Hiroşima* (1970), *Vietnam Körü* destan oyun, 1970), *Dört Kanatlı Kuş* (1970), *Malazgirt Ululaması* (1971), *Kuş Ayak* (1971), *Kınalı Kuzu Ağıdı* (1971), *Haliç* (1972), *Bağımsızlık Savaşı - Sakarya Kıyıları* (1973), *Bağımsızlık Savaşı İzmir Yollarında* (1973), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* (1973), *Arküstü* (1974), *Yeryüzü Çocukları* (1974). *Yanık Çocuklar Koçaklaması* (1977), *Hollandalı Dörtlükler* (İngilizce çevirisiyle 1977), *Balina ile Mandalina* (1977), *Çukurova Koçaklaması* (1979).

Behçet Necatigil, kazandığı armağan ve ödülleri şöyle saptıyor: A) Türkiye'de — Bir şiiriyle *(Çakırın Destanı* kitabındadır) C.H.P. Şiir Yarışması'nda üçüncülük (1946); *Asû* kitabıyla 1956 Yeditepe Şiir Armağanı; *Delice Böcek* kitabıyla Türk Dil Kurumu 1958 Şiir Ödülü; Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun Turhan Emeksiz Armağanı (1966). Arkın Çocuk Edebiyatı 1973 Yarışması'nda da jüri, üç şiirine «yarışma üstü onur ödülü» verdi (1974) — B) Yurt dışında international Poetry Forum / Uluslararası Şiir Forumu, Pittsburg, Amerika / Dağlarca'yı en iyi Türk şairi seçti (1967). Struga (Yugoslavya) Şiir Festivalleri'nin 13.-sünde ödül Altın Çelenk Dağlarca'ya verildi (ağustos 1974) ve *Milliyet Sanat Dergisi*'nce de «1974 Yılının Sanatçısı» seçildi.

DAĞLARCA'nın şiirlerinden örnekler

ZONGULDAK AĞIDI

Bir kömür, bir uzak, bir kara, bir derin,
Ellerin, yeraltında yitmiş kocaman ellerin.
Yıllarca çalışırsın gündeliğin on lira,
Açsın, susar kuyular bağıra bağıra.
Ko yamyassı ayakların balçık toprağa girsin,
Kim yürürse öldürürler bilirsin.
Zonguldak ölü iki gecede gecede diri bir,
Zonguldak bir Türkiye, bir aç Türkiye değil midir?

Tanrı yeryüzünündür, bir pay düşmez sana,
Sen yeraltındasın, Tanrısızsın anlasana,
Karanlıktır yıldızlara karşı aşağılara indiğin,
Aşağılarda sevdiğin, korktuğun, sevindiğin.
Dağ hak diye, kara elmas hak diye,
Bekledin çırılçıplak bir yıl daha kazanılan dağıtılacak diye.
Zonguldak ölü iki gecede gecede diri bir,
Zonguldak bir Türkiye, bir aç Türkiye değil midir?

Vardiya bitmiştir, uyursun gökyüzü uyanırken yüzüne.
Uzaksın, oğluna, karına, anana... öküzüne.
Oynamaz dedin, derinliklerde bir aç ayı,
Ne istedin bölüşmek gövdeler teriyle biriknuş parayı.
Yüzlerce yıl yüzlerce yıl avucundaki ekmek alınmış çağlardan.
Ne istedin çoluğunun çocuğunun sarı lokmasını aşağılardan.
Zonguldak ölü iki gecede gecede diri bir,
Zonguldak bir Türkiye, bir aç Türkiye değil midir?

FRANSA AFRİKASI

Camın ardında bir betik:
«Fransa Afrikası».
Yıl 1951

Sorbon'un karşısındaki büyük yoldasın,
Dolar ansızın göğsüne bir karanlık
Kara derililerin yası duyulur ansızın
Tamtamlarıyla:
HAPİTİKİ HABİTAKÜ TAKÜ.

Neden, dedim yanımdakine
Neden Fransa Afrikası
Hâlâ?
Elbet, dedi, uygarlık götürüyoruz
Din taşıyoruz ışıldayan haçlar üstünde
Bizimle olabilir o yerlerin uyanması.
Ve yavaş yavaş:
HAPİTİKİ HABİTAKÜ TAKÜ.

İşte cıncık boncukların
Fransız Afrikası.
Ver portakallarını, ver muzunu, canını ver
Toprağın, güneşin bağışlamasında.
Çalışmak Eyfel'e doğru
İşte sana yeni Tanrının duası,
İnsan derilerinden davulların:
HAPİTİKİ HABİTAKÜ TAKÜ.

Ama sen
Sen Fransa Afrikası
Bir taşın doldurduğu yercek boş
Bilirsin:
Özgürlük olmayınca evren olmaz.
Kemik ellerinde Paris'in kırık aynası
Bir sonsuz kaderin raksında:
HAPİTİKİ HABİTAKÜ TAKÜ.

Dalgıç Ahmet Çavuş (Osmanlılar döneminde mimar başı. Ölümü: 1607) Önce Mimar Davut Ağa'nın yanında su yolu nazırı olarak çalışmıştır. O öldükten sonra İstanbul'daki *Yeni Cami* yapımını sürdürmüştür. Üçüncü Mehmet'in ölümü üzerine bu yapıma da ara verilmiştir.

DALOKAY, Vedat (1927 Elazığ) Türkiye'li mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini 1949'da bitirdi. Askerlik döneminden sonra altı ay Bayındırlık Bakanlığında çalıştı.

1951 1953 yılları arasında Paris'te bulundu. 18 ay süreyle August Perret, Le Corbusier gibi değişik bürolarda çalıştı. Sorbonne'da Institut d'urbanism de kurslara katıldı.

1953'de Ankara'ya dönerek, o günden beri süre gelen kendi çalışma yerini kurdu.

Önemli yapıtları Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1955), *Eskişehir Porsuk Oteli* (1956), *Ankara Kocatepe Camii ekleri* (1962), *Türk Standartlar Enstitüsü*

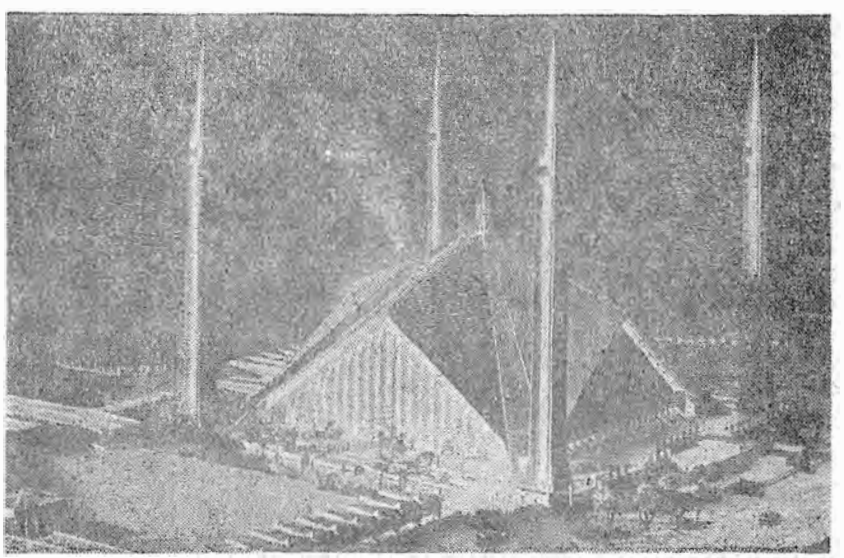

Vedat Dalokay, Pakistan, İslamabad Camisi, Uluslararası yarışmada birinci ödül

(1964)dür. Şimdilerde Pakistan'da, İslamabad da uluslar arası yarışma sonucu kazandığı (1971) *Büyük Cami*'nin uygulamasını yürütmektedir.

Pek çok yarışmada çeşitli ödüller almıştır. Bir ara Ankara Belediye Başkanlığını yaparak yurt düzeyinde iyice ünlenmiştir.

(C.B.)

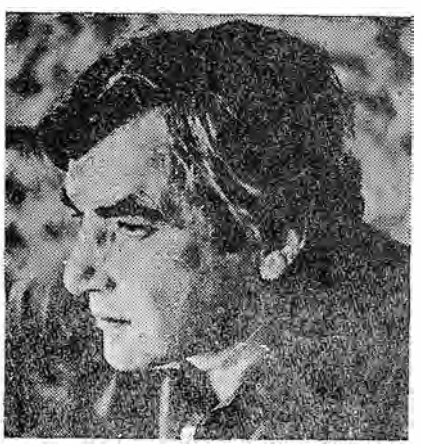

Arif Damar

DAMAR Arif (Çanakkale 1925) Şair Yenikapı Ortaokulu'nu (İstanbul) bitirdikten sonra (1941) bir süre İstanbul Erkek Lisesi'ne gittiyse de öğrenimini yarıda bırakarak hayata atıldı. Memurluk, seyyar satıcılık yaptı ve şimdi serbest çalışmakta (kitapçılık kırtasiyecilik). Toplumcu gerçekçi dünya görüşünü yansıtan şiirleri nedeniyle baskılara uğradı. Bu nedenle askerliğini sürgün alaylarında yaptı. Türk Ceza Yasası'nın 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savıyla tutuklandıysa da aklandı (1951). İlk şiirleri *«Yeni İnsanlık»* (1940), *«İnsan»* (1941), *«Gün»* (1941) gibi dergilerde yayımlandı. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yoksulluk ve acıları, barış isteğini, insancıllığı işleyen şiirleri *Arif Barikat* imzasıyla ve arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *«Ant»* dergisinde yayımlandı (Ankara 1945). Daha sonra yönetimine katıldığı *«Yeryüzü»* (1951), *«Dost»*, *«Yeditepe»*, *«Yelken»*, *«Papirüs»*, *«Yön»*, *«Türk Solu»* (1955-1969) gibi dergilerde şiirleri çıktı. Ayrıca *«Ulus»* (Ece Ovalı takma adıyla), *«Tanin»* gibi gazetelerde yazılar yazdı. *Günden Güne* (1956) adlı şiir kitabı (toplatıldı) ve 1967'de *«Türk Solu»* dergisinde yayımlanan *«Che İçin»* adlı şiiri kovuşturmaya uğradı, yargılandı ve aklandı. *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nde (1946), *Türkiye Gençler Derneği*'nde, *Türkiye İşçi Partisi*'nde (1965'de üyesi olduğu kuruluştan 1966 yılında çıkarıldı), *Demokratik Devrim Derneği*'nde üye olarak etkinliklere katıldı ve *Türk Edebiyatçılar Birliği* yönetim kurulu üyesiyken Babeuf'den *«Devrim Yazıları»* adıyla yapılan çevirinin yargılanması sırasında yönetim kuruluyla birlikte yargılanarak aklandı.

Damar'ın yaşanılan ortama koşut bir siyasal öz ve bunu yalın, anlaşılır bir dille dışlaştıran bir biçim bütünlüğü içindedir. Yaşamını doğrudan doğruya etkileyen olgular şiirinin de ana temalarıdır: Eşitlik, özgürlük, işsizlik, ekmek kavgası, siyasal ve bireysel zorbalığa karşı çıkış, emeğe ve emekçiye saygı gibi. *İstanbul Bulutu* (1958). (1959 Yeditepe Şiir Armağanı Cemal Süreyya ile paylaştı), *Kedi Aklı* (1959), *Saat Sekizi Geç Vurdu* (1962), *Alıcı Kuş* (1966), *Seslerin Ayak Sesleri* (1975) adlı kitaplarda şiirlerini topladı. İlk beş kitabını 1976'da *Alıcı Kuşu Kardeşliğin* adıyla toplu olarak yayımladı.

Eray Canberk

ARİF DAMAR'ın şiirinden bir örnek

SESLERİN AYAK SESİ

Kırlangıçlar dönecek yakında
Açılacak onurlu kapıları
Haziran sabahlarının
Ağırdan

Yer gök deniz nasıl bak
Birbirine karışacak
Çiçekler başı çekecek hey Nice
Sonra çocuklar
Balonlar uçurtmalar bulutlar ellerinde
Ardından
Beyazlar kırmızılar kayıklar
Haydii
Yeşilde mavilikte

Ayak sesleri var başka işiteceksin
Bizlerin ayak sesinden
Toprağın var suların var ağaçların var
Günlerin gecelerin
Sözlerin biçimlerin ayak sesleri
Ayak sesleri elele
Ayak sesleri kıyamet gibi
Işığın ayak sesi
Gölgenin ayak sesi
Seslerin ayak sesi

Çocuğum ilk ağızda bunları belle

Damping, Damping sözcüğü, İngilizce «to dump» (fırlatmak, devirmek)ten gelir. GATT antlaşması anlamında damping; uluslararası pazarları ele geçirmek amacıyla, yurdiçi tüketicilerin aleyhine olacak biçimde dış satım fiatlarının yurt içi fiatlarından daha düşük tutulmasını belirtir. Böylelikle damping, malların dış, piyasalarda içtekinden daha ucuza satılmasını anlatır. Dampinglerle kartel ve tröstler arasında da yakın ilişki vardır. Çünkü karteller, belirli bir malın iç payasaya sunusunun fiatları düşürecek oranda artması durumunda, üyelerine dışsatım pirimi ödeyerek, onları damping'e özendirebilir. İç piyasanın yüksek tekel gelirleri, dışsatım malları için böyle bir fiat indirimini imkân dahiline sokar.

Damping yapan özel işletme, yabancı piyasalardaki rekabeti lehine çevirmek amacıyla, dış piyasa uğruna bir süre için dış piyasadaki kazançlarından bir bölümünü gözden çıkarabilir. Bu bakımdan damping, haksız rekabet kavramıyla da ilişkisi olan bir deyimdir.

Damping'in bir de «sosyal damping» denilen türü vardır ki; bu da, o ülkede çalışanın yaşam düzeyinin düşük oluşu bu nedenle üretim giderlerindeki ucuzluk yüzünden herhangi bir malın, başka piyasalardaki fiatın altında olarak sürülmesine olanak verir. Güney Kore, Singapur gibi belirli dönemlerde sınırlı kimi malların dışsatımında görece avantaj sağlayan ülkeler bakımından da bu kavram kullanılabilmektedir. Zaman zaman kamu oyuna yansıyan, İngiltere'nin

Türk dokumacılık ürünlerini boykot etmesi, ya da kendi alıcılarına Türk mallarının dış alımını yasaklama kararları alması ve Ortak Pazar organlarını bu doğrultuda davranışlara yöneltmesinin gerekçeleri olarak da çoğu kez damping'ten söz edilmektedir.

GATT antlaşması bir dışalım malının fiatının ne zaman normalin altında sayılacağını belirlemiş ve dış satım yapan ülkenin, yabancı ülkeye sürdüğü malları, iç piyasada aynı türden malların satımı için koyduğu fiatın altında satmak istemesi durumunda dampingin söz konusu olacağını saptamıştır. Böyle bir dampingi etkisiz kılmak ya da önlemek için, sözleşme yanlarının «damping konusu her ürün için, miktarı, söz konusu üründeki damping farkını aşmayacak biçimde, bir anti damping gümrüğü» koymaları yetkisi de öngörülmüştür. AET'nu kuran antlaşma ile Türkiye'nin AET ile yaptığı «ortak üyelik» anlaşmalarında da damping konusunda benzer düzenlemeler yer almıştır.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

DANIŞ, Naci Sadullah (İstanbul - 1909 / İstanbul 1975) Yazar Galatasaray Lisesi'ndeki öğreniminden sonra genç yaşta gazeteciliğe başladı. Uzun yıllar, *«Son Posta»*, *«Yedigün»*, *«Cumhuriyet»*, Cihat Gökçek'le birlikte yayımladığı *«İzmir»*, *«Havadis»* *«Yeni Asır»*, *«Demokrat İzmir»*, *«Ulus»*, *«Akşam»* dergi ve gazetelerinde fıkra çeviri ve mizah hikâyeleri, röportaj türlerinde yazılar yayımladı. İzmir gazetelerinde Ege bölgesi direnç hareketlerine öncülük eden ulusal savaş kahramanlarını konu alan tarihi romanları tefrika edildi. D.P. döneminde otuza yakın yazısı üzerine koğuşturmaya uğrayan Naci Sadullah, 1952'de Türkiye Komünist Partisi (T.K.P.) üyesi olduğu savı ile altı ay tutuklanmış, mahkeme sonunda beraat etmişti.

Danıştay. Danıştay, yasaların başka idarî yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece idare mahkemesidir.

Danıştay, idarî uyuşmazlıkları ve davaları görmek ve çözümlemek, Bakanlar Kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir.

Danıştay, bir idarî yargı mercii olarak, yönetimin işlem ve eylemlerine karşı başvurma yollarının gelişmesi ve idare hukukunun oluşumu ile gelişim sırasında ortaya çıkmış bir kurum olup, Hukuk devletinin vazgeçilmez bir öğesi sayılır. Ancak her ülkede Danıştay benzeri bağımsız bir idarî yargı mercii yoktur. Kimi devletlerde bu görev adlî yargı mercilerine verilmiştir. Türkiye'deki son durum, Fransa, Belçika, Mısır, F. Almanya gibi ülkelerde olduğu gibi adlî yargı hiyerarşisi dışında bağımsız idarî yargı mercii kurulmasıdır.

Bizde, ilk idari yargı kurumu, 1284 (1868) tarihli Şûrayı Devlet Nizamnamesi ile kurulan Şûra-yı Devlet'tir. Şûrayı Devlette uygulanan sistemde başvuru sonucunda çıkan kararlar, tam bir yargısal karar (işlem) niteliğini, bu işlemlerin kesin ve ticarî karakterini yâni icra zorunluğunu taşımıyordu ve kendiliğinden kesin hüküm niteliğini de kazanmıyordu. Bu kararlar, tisarî bir karakter taşıyor ve gene onlar gibi yürütme organının (Sadaret makamının) kabul ve onayı ile icrai nitelik kazanıyordu.

İkinci Abdülhamid döneminde Şûrayı Devlette birkaç uzman üyenin yanında birçok nüfuzlu kimselerin başka alanlarda basarılı olamayan damatları ve çocukları, hatta aşiret beyleri üye olarak bulundukları ve bu kurum yönetiminin suistimallerini önlemekten uzak bulunduğundan kamuoyunda iyi bir etki ve izlenim bırakmamış, Ankara'da ulusal hükümet oluştuğu zaman bu kurulun oluşturulmasına gerek bulunmamıştı. Kısa süre sonra gereksinme duyularak Devlet Şûrası oluşturulmuş, yine de beklenilen istenilen sonuç alınamamıştır. 1924 Anayasasının 51 maddesinde: «İdare davalarına bakmak ve idare uyuşmazlıklarını çözmek, hükümetçe hazırlanarak kendisine verilen kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşme şartlaşmaları üzerine düşünüşünü bildirmek, gerek kendi özel kanunu ve gerek başka kanunlarla gösterilen görevleri yapmak üzere bir Danıştay kurulur» denildiği, aynı anayasanın 52. maddesinde de «Bakanlar kurulunun çıkaracağı tüzüklerin Danıştay incelemesinden geçirilmesi şartı» öngörülmüştür. Buna göre Devlet Şûrası, genel bir mahkeme durumunda idi, çünkü bütün idarî uyuşmazlıklar ile davalara ya doğrudan doğruya elkoyuyor veya yargı yetkisini taşıyan bütün idarî mercilerden çıkan yargısal kararları nihaî olarak inceliyordu. Bundan ötürü, yargı yetkisini taşıyan çeşitli idarî merciler, il ve ilçe idare heyetleri, vergi itiraz ve temyiz komisyonları gibi kurullardan çıkan kazaî kararları nihaî olarak inceliyordu. Anayasanın bu hükmü karşısında yasama organının Devlet Şûrasının yargısal denetimi dışında kalabilecek, temyiz edilemeyecek kararlar alacak idare mahkemeleri veya bu nitelikte yargı yetkisine sahip idarî merciler yaratmasına hukuken olanak yoktu. Devlet Şûrası içtihatlarında da idarî mercilerden çıkacak her türlü yargısal işlemlerin temyiz yoliyle Devlet Şûrasında incelenip nihaî karara bağlanacağı kabul ediliyordu. Bundan dolayı da kanun koyucu, vergi uyuşmazlıklarını son olarak çözümlemek üzere bir «vergi temyiz komisyonu» ihdas etmesine karşın, Devlet Şûrası, bu komisyonun kararlarını da en yüksek idare mahkemesi ve temyiz mercii olarak inceleyebiliyordu.

1961 Anayasası organik bakımdan en yüksek idarî yargı organı olarak Danıştay'ı korumakla birlikte, bu kurumu yürütme organı içinden alarak yargı organları arasına koymuş ve bu organın bütün nitelikleri bulunan bağımsız bir yargı mercii olduğunu belirtmiştir Buna göre, Danıştay, kanunların başka idarî yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece mahkemesidir. Danıştay, bir genel ilk derece mahkemesidir. Kanunlarda ayrı bir idarî yargı mercii gösterilmemiş olan, idarî uyuşmazlıklar ve davalar doğrudan doğruya ve kesin olarak Danıştayda çözümlenir.

Danıştay'ın karar organları şunlardır 1 - A. Daireler (12 daire vardır. İdarî işlere ilişkin idarî uyuşmazlıklar ve görevler, 1 - 2 - 3. dairelerde, idarî davalar ise 4 ilâ 12. dairelerde görülür). B. Danıştay Genel Kurulu, C. İdarî daireler kurulu, D. Dava daireleri kurulu, E. İçtihatları Birleştirme Kurulu, 2 - A. Başkanlar Kurulu, B. Yüksek Disiplin Kurulu, C. Yönetim ve Disiplin kurulu.

Danıştay bağımsızdır Yönetimi ve temsili birinci başkana aittir. Danıştayın bütçe ve hükümetle ilgili işleri başbakanlık aracılığı ile yürütülür. Danıştay, idarî uyuşmazlıkları ve davaları görür ve çözümler; Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirir, tüzük tasarılarını ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmalarını inceler; Başbakanlık tarafından gönderilen her türlü işler hakkında mütalâasını bildirir; Danıştay kanununda ve diğer kanunlarla gösterilen diğer işleri görür.

(E.K.B.)

DANIŞTAY ÜZERİNE GÖRÜŞLER

1. İmparatorluk ve Cumhuriyet Danıştayları - Danıştay, kuruluşundan beri bir yüzyılı kesintisiz geçirmemiştir. İmparatorluğun, başkenti olan İstanbul'da 1868 de kurduğu Danıştay (= Şûrayı Devlet), İstanbul Hükûmeti ile birlikte sona ermiştir.

Kurtuluş Savaşı zafere ulaştıktan bir süre sonra (20.8.1923 ve) Hükûmetin Meclise gerekli kanun tasarısını sunmak suretiyle girıştiği teşebbüs gerçekleşerek Cumhuriyet, 1927 de kendi başkenti olan Ankara'da, bugünkü Danıştayı kur-

muştur.

2. Yapı - İmparatorluk Danıştayı, başkanı hükûmete dahil olan bir kuruluştu. Üyelerini Padişah atardı. Bağımsızlığı bugünkü gibi güven altında değildi.

Cumhuriyet Danıştayı öteden beri Hükûmetten ayrı ve bağımsız bir kuruluş sayılmış, bundan ötürü üyelerinin hükûmetçe değil, Meclisce seçilmesi usulü konmuştur. Bugünkü anayasa Danıştaya tam bir hukukî güven öngörmüş, bu amaçla üyelerin seçimini Meclisten alıp Anayasa Mahkemesi'ne vermiştir.

3. Hizmet - Her iki devrin Danıştayı da zamanın şartları içinde büyük hizmet görmüştür. İmparatorluk Danıştayı, en önemli hizmetini, idarî danışma, özellikle hukuk kurallarını hazırlama ve yorumlama alanında yapmış, buna karşılık idarenin yargısal denetimini yapma yetkisine —kısa süreli bir başlangıç devri istisna edilirse— sahip olamamıştır. Bununla beraber Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru bu yetkiyi elde etmeye girişmiş ise de şartlar buna imkân bırakmamıştır.

Cumhuriyet Danıştayı ise, hukuk Devleti anlayışının temel bir ilkesi olan idarenin kapsayıcı yargısal denetimini yapma yetkisine başlangıçtan beri sahip olmuş, 1924 Anayasa devrinin kısıntıları içinde bile bu denetimi azımsanmayacak bir ölçüde gerçekleştirmeyi bilmiştir. Bugünkü Anayasa sayesinde ise pek çok gelişmiş ülkelerin henüz ulaşamadıkları ölçüde tam bir denetim imkânına kavuşmuş, bu imkânı değerlendiren anlayışlı bir tutum içine girmiş bulunuyor.

Buna karşılık idarî danışma, hukuk kurallarını hazırlama ve yorumlama bakımından Cumhuriyet Danıştayı pek az hizmet görebilmiştir. Halbuki Danıştay, eski ve yeni Anayasalarımıza göre, hem idarî yargı, hem de idarî danışma görevlerini yapısında birleştiren bir kuruluştur. Ona büyük amelî değer kazandıran da budur.

3. Fransız Danıştayı ile kıyaslama Bilindiği üzere İmparatorluk Danıştayı ile Cumhuriyet Danıştayının her ikisinin de kuruluşuna Fransız Danıştayı örnek olmuştur. Bununla beraber, aramızda kısmen başlangıçtan beri, kısmen zamanla meydana gelen önemli farklar vardır. Fransız Danıştayının meslek mensupları hükûmetçe atanırlar ve kural olarak memur statüsü içindedirler. Bununla beraber tutumları ve kamu oyu sayesinde az çok güven içinde bulunuyorlar. Fransız Danıştayına asıl prestij kazandıran mensuplarının kişisel değerleri ile birlikte gördüğü hizmetlerin kapsamıdır. Fransız Danıştayı hem idarî yargı görevini gereği gibi yapıyor, hem de kanun tasarıları ile düzenleyici idarî işlemlerde büyük ölçüde görüşüne başvuruluyor.

Danıştayın kuruluş durumu

1. Danıştayın Anayasal durumu 93 Kanunu Esasisi (m. 53, 54, 92). İmparatorluk Danıştayından sadece dolaylı olarak söz ediyordu. Cumhuriyet Danıştayı ise, öteden beri bir Anayasa kurumudur. Ancak 1924 Anayasası Danıştaya yürütme kuruluşları arasında yer vermişti. Üstelik idarî dava kuruluşlarının mahkeme niteliğini de belirtmemişti. Bundan ötürü Danıştayın idarî dava kuruluşlarının mahkeme ve bundan çıkan kararların yargısal nitelikleri zamanın Büyük Millet Meclisi'nde tartışma konusu olmuş, bu iki niteliğe karşıt görüş, devrin bir kısım hukukçularının da katıldığı önemli bir azınlıkça öne sürülmüş, her iki nivelik Meclisin genel kurulunca hararetli tartışmalar sonunda ancak çoğunlukla kabul olunmuştur. (1934 tarihli ve 803 sayılı yorum kararı, D. III 15, s. 353). Bunun üzerinedir ki sonraki Danıştay kanununda Danıştayın idarî yargı kuruluşlarının mahkeme niteliği açıkça belirtilmiştir.

Bugünkü Anayasamız böyle bir tereddüde artık imkân bırakmayan bir çözüm getirmiş bulunuyor. Danıştayı yargı bölümünde ve «yüksek mahkemeler» arasında düzenliyor ve ilgili madde metinde de açıkça üst idare mahkemesi olarak nitelendiriyor. Ayrıca meslek mensupları için «Hakim teminatı esaslarına» uygun bir statü öngörüyor. (m. 140).

2. Danıştayın kanunî düzeni Bugünkü Danıştay kanunu, Danıştayı yeni Anayasanın temel ilkelerine uygun bir düzene kavuşturmuştur. Kanun, Danıştayı bağımsız bir kuruluş olarak nitelendiriyor. Yönetimi ile temsilini başkasına bırakıyor. Başbakanlıkla ilişkisini bundan önceki bağlılık yerine «bütçe ve hükûmet ile ilgili işler» için bir aracılıktan ibaret sayıyor (m. 2) ki hepsi de yerindedir.

Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta
(Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı: 11, 1968)

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE DEĞİN DANIŞTAY BAŞKANLARI

1	— Mithat Paşa	1868—1869
2	— Yusuf Kâmil Paşa	1869—1872
3	— Namık Paşa	1872—1873
4	— Yusuf Kâmil Paşa	1873—1876
5	— Mahmut Nedim Paşa	1876—1876
6	— Server Paşa	1876—1877
7	— Namık Paşa	1877—1877
8	— Yusuf Kâmil Paşa	1877—1877
9	— Mithat Paşa	1877—1877
10	— İbrahim Ethem Paşa	1877—1877
11	— Kadri Paşa	1878—1879
12	— Saffet Paşa	1879—1879
13	— Âsım Paşa	1879—1879
14	— Ali Paşa	1879—1880
15	— Ahmet Ârifî Paşa	1880—1881
16	— Server Paşa	1881—1883
17	— Âkif Paşa	1883—1884
18	— Ârifî Paşa	1884—1884
19	— Âkif Paşa	1884—1886
20	— Ârifî Paşa	1886—1893
21	— Sait Paşa	1897—1909
22	— Hasan Fehmi Paşa	1909—1910
23	— Turhan Paşa	1910—1910
24	— Tevfik Paşa	1910—1910
25	— Hasan Fehmi Paşa	1910—1911
26	— Zihni Paşa	1911—1911
27	— Raif Paşa	1911—1911
28	— Necmeddin Bey	1911—1913
29	— Hayri Bey	1913—1913
30	— Memduh Bey	1913—1913
31	— Sait Halim Paşa	1913—1914
32	— Kâmil Paşa	1914—1914
33	— Sait Halim Paşa	1914—1914
34	— Sait Paşa	1914—1915
35	— Halil Bey (Menteşe)	1915—1916
36	— İbrahim Bey	1916—1916
37	— Halil Bey (Menteşe)	1916—1918
38	— Reşit Âkif Paşa	1918—1918
39	— Şerif Paşa	1918—1919
40	— Abdülkadir Efendi	1919—1919
41	— Rıza Tevfik Bey	1919—1919
42	— Rauf Paşa	1919—1920
43	— Abdurrahman Şeref Ef.	1920—1920
44	— Cemil Molla Bey	1920—1920

45 — Ethem Bey	1920—1920
46 — Rıza Tevfik Bey	1920—1920
47 — Mustafa Ârif Bey	1920—1921
48 — Tevfik Bey	1921—1922
49 — Nusret Metya	1927—1931
50 — Reşat Mimaroğlu	1931—1938
51 — Prof. İsmail Hakkı Göreli	1939—1947
52 — Selâhattin Odabaşıoğlu	1949—1951
53 — Hâzım Türegün	1952—1954
54 — İbrahim Senli	1960—1962
55 — Rıza Göksu	1965—1969
56 — Prof. İsmail Hakkı Ülgen	1969—1979
57 — Ragıp Tartan	1979—

İsmail Hami Danişmend

DANİŞMEND İsmail Hami (Merzifon - 1892/ İstanbul - 1967) Yazar, tarihçi. Orta öğrenimini Şam İdadisi (lise)nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi (1912)nde tamamladı. Paris'te «College de France»da bir süre öğrenim gördü. Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kaleminde 3. katip olarak devlet hizmetine girdi. Ülkeye dönüşünde Hariciye Nezaretine 3. katip olarak girdi. Bu görevinde fazla kalmayarak öğretmenlik mesleğini seçti. Damat Ferid hükümeti tarafından azledilinceye kadar Maliye Meslek Mektebi'nde Yakın Çağ, Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Dinler, Mülkiye Mektebi'nde siyasal tarih okuttu. Bağdat Hukuk Mektebi müdürlüğü yaptı. Mütarekenin ilk yıllarında çıkardığı «*Memleket*» gazetesinde Kurtuluş savaşı yanlısı makaleler yazdı. Sivas Kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katıldı ve Kongrenin başkanlık divanına seçildi. Anadolu'da çıkan «*İrade-i Milliye*» gazetesinin ilk sayılarında başyazarlık yaptı. Dil ve tarih alanında yaptığı çalışmaların yanısıra «Rabia Hatun» takma adı ile dörtlükler yazmıştır.

Başlıca Yapıtları: Türklerle Avrupalıların Menşe Birliği (2 cilt, 1935 - 36), *Fransızca - Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu* (Reşad Nuri, Ali Süha, Nurullah Ataç ile birlikte, 3 cilt. 1935), *Ali Suavi'nin Türkçülüğü* (1942), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (4 cilt. 1947, 1948, 1950, 1955) *Türk Irla Niçin Müslüman Olmuştur* (1959), *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası* (1961), *Rabia Hatun Şiirleri* (1961), *İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi* (1962), *Garp Menbalarına Göre Eski Türk Demokrasisi* (1964), *Sümer - Türk Birliği* (2 cilt, 1967).

DANYAL **Nezih** (İzmit - 1945). Karikatürcü. İlk çizgileri 1960'da «*Hayat*» dergisinde yayımlanan Danyal, grafikerlikle uğraşmaktadır. Bazı reklâm şirketlerinde ve TRT'de de çalışan sanatçının, «*Yeni İstanbul*» gazetesinde karikatürleri yayımlanmıştır.

Karikatürde özgün grafize anlatımın tipik örneklerini veren Nezih Danyal'ın bir karikatürü, AST Tiyatro karikatürleri yarışmasında ikincilik kazanmıştır. Katıldığı karma sergiler yanında, kişisel sergiler de açmıştır.

İki arkadaşıyla hazırladığı bir çizgi film ile Balkan Kısa Film Şenliği jenerik dalında da bir ödülü bulunmaktadır (1979).

Nezih Danyal'ın «*Nezih Karikatür Albümü*» (1964) yayımlanmıştır.

Nezih Danyal

DARAGO Reşat Nuri (İstanbul - 1891/İstanbul - 1962). Yazar, çevirmen. Özel öğrenim görerek yetişti. Fransızca, İngilizce, Almanca öğrendi. Dışişleri Bakanlığında ve Türk - Yunan Mübadele Komisyonu'ndaki görevlerinden (1909 - 1925) sonra bankacılık ve çeşitli yüksek okullarda Fransızca öğretmenliği yaptı (1932 - 1953). «*Yeni İstanbul*» ve «*Dünya*» gazetelerinde deneme yazıları makaleler yayımladı. Özellikle klasik ve çağdaş fransız yazarlarından yaptığı çeviriler ve sözlükleriyle tanındı.

Yapıtları: Üç asırlık Fransız Edebiyatı (17, 18, 19 yüzyıllar 3 Cilt, 1932) *Fransızca'dan Türkçeye yeni Lugat* (1940. son basım 1958), *Türkçeden Fransızcaya yeni Lugat* (1951. son basım 1958).

Darülfünun Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türkiye'de varolan tek üniversiteye verilen ad. Darülfünun (Fenler Evi), Tanzimat döneminin bir kurumudur. Tanzimat görüşünde, Batı uygarlığı ile Avrupa toplumu arasında zorunlu bir bağlantı görülmüyordu. Uygarlık bir taç gibi kabul edilerek, hangi toplumun başına oturtulursa, o toplumun hemen «Batılılaşacağı» sanılıyordu. Bu nedenle «maarif» yoluyla Batı'nın «fen ve sanayiini almak» istendi. Öğrenciler «fen» öğrenimine gönderildiler. Tanzimatın «maarif» yazılarının, «fen» ve «sanayi» sözcükleriyle dolu olduğu bir dönemde, Fenler - Evi (Daralfünun) kuruldu.

Açılan ilk Darülfünun (1863), aslında bugünkü anlamda bir bilim yurdu değildi; yalnız hikmet (fizik), hayvanat (zooloji), nebatat (botanik) ve tarih konularında genel derslerin verildiği bir çeşit okuldu. Darülfünun ilk kuruluşunda toplumda hazırlanmış öğrenci bulunmadığı için, «halka açık» dersler veriliyordu. Bulunabilen öğrenciler medrese öğrencileriydi. «Halka açık» dersleri izleyenler arasında, kalem efendisi memurlar, esnaf, medrese öğrencileri vardı. Dersleri verenlerin akademik kariyerleri ve kimlikleri yoktu. Darülfünun akademik kariyere dayanan üniversite ayarında bir kuruluş değildi. İlk Darülfününun ömrü pek kısa oldu. Profesörlerden Hoca Tahsin Efendinin canlıların havasız yaşamayacağını kanıtlamak için bir güvercini havası boşaltılmış bir fanus içinde bırakması ve Afganlı Cemalettin Efendi'nin ulemâyı kızdıran «peygamberlik bir sanattır» deyişi nedeniyle Darülfünun kapatıldı. İkinci kez «Darülfünun-u Şahane» adıyla açıldı (1900). Meşrutiyetten sonra düzeltilerek Darülfünun-u Osmanî adını alan (1908) bu kuruma tıp ve hukuk okulları da bağlandı. Darülfününda öğretmenler, çoğunlukla bir başka görevde ya da memuriyette bulunmakla birlikte bu okulda dersler okutabiliyordu. Eski medreselerde ise akademik kariyer bulunmakta, müderris (profesör) ve müderris yardımcısı (doçent) gibi akademik ünvanlar bir mesleği ve bu meslekle ilgili görev ve yetkileri tanımlamaktaydı. Darülfününda ise böyle bir özellik yoktu. Darülfünun, bir «yerinden yönetim ve özerklik» örgütüne de sahip değildi. Bir üniversitenin insan ögesi olan «akademik kariyer»

Darülfünunda yoktu. Osmanlı devleti döneminde Darülfünun, Maarif Nezaretine bağlı kuruluşlardan biriydi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan getirtilen profesörlerle az çok «ıslah» yoluna giren Darülfünun savaş sonunda ağır sansıntılar geçirdi. Osmanlı devletinin son günlerinde (1919) ve son Osmanlı hükümeti döneminde, Darülfünun idarî özerkliği kabul edilerek, katma bir bütçe ayrıldı, tüzel kişilik tanındı. İstiklâl Savaşından sonra Maarif Vekâletine bağlanan Darülfünun, Cumhuriyet yönetim ve ilkelerine ayak uyduramadı, beklenen düzelme, gelişme ve ilerlemeyi gösteremedi. Üniversite reformu ile Darülfünun tarih karıştı (1933). İstanbul Darülfünun «ilgasına» ve Maarif Vekâletince yeni bir Üniversite (bkn. Üniversite) kurulmasına ilişkin 31 Mayıs 1933 tarihli, 2252 sayılı yasa ile Darülfünun tasfiye edildi.

(E.K.B.)

DAV'ER Abidin (İstanbul - 1886/İstanbul - 1958). Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Bir süre Güzel Sanatlar Mektebi'nde okudu. *«Tasvir-i Efkar»*, *«Tercüman-ı Hakikat»*, *«Akşam»*, *«Yeni Gün»* ve *«Cumhuriyet»* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında tiyatro edebiyatına eğilim duymuş, *«Mazlum Şehzade Cem»* adlı oyunu sahneye konulmuştu. Gazetecilik yaşamında özellikle deniz, denizcilik konularındaki yazılarıyle ün yaptı. Tek parti döneminde uzun süre parlamentoda bulunan Dav'er'in basılmış yapıtları arasında *«Kanalların Zaferi, Deniz»* (1932), *«Gemi»* (1932), *«Türk Denizciliği»* (1947), *«Dünkü, Bugünkü Yarınki İstanbul»* (1947) adlı yapıtları anılabilir.

Abidin Dav'er

Davut Mimar (Osmanlılar döneminde mimarbaşı, ölümü 1598). Koca Sinan'dan sonra mimarbaşılık yapmıştır (1588). Uzun süre mimar Sinan'la çalışmıştır. İstanbul'daki *Yeni Cami* onun tasarımıdır. Bunun dışındaki *yapıtları: İncili Köşk, Beyazıt Köşkü, Mehmet Paşa camii,* Divanyolunda *Sinan Paşa sebili.*

Gülten Dayıoğlu

DAYIOĞLU Gülten (Emet - 1935). Öykücü, romancı. Ortaöğrenimini İstanbul Atatürk Kız Lisesi'nde tamamladı (1956 - 57). Bir süre Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra, dışardan sınavlara girerek, öğretmen okulundan diploma aldı. Silivri köylerinde, Kasımpaşa Piyale, Şişli Talatpaşa ilkokullarında öğretmenlik yaptı (1961 - 69). İstanbul'da Selim Sırrı Tarcan İlkokulu'nda öğretmenlik etti. *«Kadın»* (1964), *«Cumhuriyet»* (1965) dergi ve gazetelerinde çıkan yazılarından sonra *«Cumhuriyet»* gazetesinin düzenlediği Yunus Nadi Armağanı'na *Göl* adlı öyküsü ile katılarak (1965) ikinci ödülü kazandı. Çocuklar için radyo, televizyon oyunları (1966 - 72) yazdı. Ayşegül dizisinin ilk 16 fasikülünü dilimize uyarladı. *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»* gazetelerinde çıkan eğitsel yazılarının yanısıra çocuklar için 15 küçük hikâye kitabı yayımladı.

Yapıtları: Kırmızı Bisiklet (uzun hikâye, 1964), *Göl* (hikâyeler, 1970), *Fadiş* (çocuk romanı, 1970, 3. bas. 1971), *Dört Kardeştiler* (çocuk romanı, 1971), *Suna'nın Serçeleri* (öyküler, 1974), *Yurdumu Özledim* (roman, 1977).

Dede Korkut (? - ?) Korkut Ata adı ile de anılan Dede Korkut, bir Oğuz ozanıdır. XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyıl başlarında Oğuzlarla düşmanları arasındaki savaşları anlatan Dede Korkut kitabındaki destanı hikâyelerin yaratıcısı olduğu sanılmaktadır. Bu kitap on iki hikâyeden oluşmaktadır. 1) ***Dirse Han Oğlu Boğaç Han,*** 2) ***Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması,*** 3) ***Kanı Beğre Bey Oğlu Bamsı Beyrek,*** 4) ***Kazan Beyin Oğlu Uruz'un Tutsak Olması,*** 5) ***Duha Koca Oğlu Deli Dumrul,*** 6) ***Kanlı Koca Oğlu Kanturalı,*** 7) ***Kızılık Koca Oğlu Yigenek,*** 8) ***Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi,*** 9) ***Begil Oğlu Emren,*** 10) ***Uşun Koca Oğlu Segrek,*** 11) ***Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarılması,*** 12) ***İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Âsi Olup Beyrek'in Öldürülmesi.***

İki hikâyenin ***(Tepegöz*** ve ***Deli Dumrul)*** konusu doğa üstü güçlerle savaştır. İki hikâyede ***(Bamsı Beyrek*** ve ***Kanturalı)*** birer aşk serüveni anlatılır. Yine iki hikâyede ***(Dirse Han Oğlu Boğaç*** ve ***İç Oğuz-Dış Oğuz)*** Oğuzların kendi aralarındaki cenkler konu edilir. Geriye kalan altı hikâyede Oğuz beylerinin Kuzey ve Batıdaki düşmanları ile yaptıkları savaşlar dile getirilir. ***Dede Korkut*** kitabında bir de önsöz vardır. Burada Dede Korkut'un efsanevi kişiliğinden söz edilir.

Dede Korkut kitabının el yazması Dresden kitaplığındadır. İkinci, eksik bir yazması da Vatikan kitaplığında bulunmuştur. Eldeki iki yazma nüshasının yazı ve imlâ özellikleri bunların XVI. yüzyıldan kalma olduklarını göstermektedir. Bilginlerin araştırmalarına göre, Oğuzlar Anadolu'ya gelirken sözlü destan geleneklerini de birlikte getirmişler, bunlara Akkoyunlu devleti zamanında Anadolu, İran ve kuzey Azerbaycan'daki fetihlerin, komşu devletlerle yaptıkları savaşların anıları eklenmiş ve böylece, başka başka zaman ve yerlerde geçen olayların birleşmesinden ***Dede Korkut*** hikâyeleri oluşmuştur. Bir süre sözlü edebiyat ürünü olarak yaşamış, XV. yüzyılda yazıya geçirilmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin tarihsel ve toplumsal yaşayışlarını yansıtması bakımından önemlidir. Türk kültürünün baş yapıtlarından sayılır. Şiir ve düz yazı karışık bir biçimdedir. Çok ahenkli bir düz yazıyla anlatılan olayların arasına, kahramanların o olayla ilgili duygu, düşünü ve coşkularını dile getiren nazım parçalar serpiştirilmiştir. Çok usta bir hikâye tekniği vardır. Duygular, tutkular, karakterler, doğa canlılık taşırlar. Dili XV. yüzyıl Anadolu Türkçesidir. Yalın ve özlüdür. Oğuzcaya özgü özellikler taşır. İslâmlığın etkisiyle gelen «zeval, helâl» gibi bazı sözcüklere de rastlanmaktadır. Hikâyelerde ortaklaşa sözler, kalıplaşmış deyişler vardır; bu durum hikâyelere bir bütünlük görünümü vermektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinde, destansı öğeler yanında masal öğeleri ile birlikte gerçekçi

nitelikler de yer alır. Kahramanlar destanı özellik taşır. Olağanüstü kişilerdir ve bir yiğitlik simgesidirler. Kendilerini sömüren ve sindirmeye çalışan düşmanlara baş kaldırırlar. Her zaman iyilik kötülüğü yener ve yüce âdalet yerini bulur. Bütün bunlar, heyecan öğesi eksilmeksizin dile getirilir.

Serhat Kestel

Defterdarlık (Bâb-ı Defteri) Osmanlı Devletinin parasal işlerini yürüten kuruluş. Devlet yönetiminin en önemli yönetim organlarından biri durumundaki Defterdarlık örgütü Murad I. döneminde Çandarlı Halil Hayreddin ve çağının bilginlerinden kara Rüstem tarafından oluşturulmuştur. Devletin gelir ve giderlerini merkezi denetim altında tutan bu örgütün baş sorumlusuna «Baş Defterdar veya Şıkkı evvel Defterdarı» denilirdi. Osmanlıların ilk hazine gelirleri öşür, haraç, cizye, maden vergisinden oluşmaktaydı. Sınırlar genişledikçe gelir kaynakları arttığı gibi vergi çeşitlerinin de çoğaldığı görülmektedir. Başdefterdardarı sonra en yetkili görevli Anadolu Defterdarı gelirdi. Anadolunun parasal sorunlarını üstlenmişti. Rumeli ve İstanbulun mâli işlerine Şıkkı sâni defterdarı bakardı. Şıkkı sâlis Defterdarı ise Tuna nehri kıyılarındaki bölgelerin gelir ve giderlerini düzenlerdi. Selim III. döneminde ise kurulan «İrad-ı cedid» hazinesi ise «Şıkkı râbi» Defterdarının gözetimindeydi.

Giderek geniş ve güçlü bir örgüt görünümü kazanan Defterdarlık Bâb-ı asâfi denilen merkezi yönetimin içinde etkinliğini arttırdı. Önceleri yirmi kâtip ve iki veznedardan ibaret olan kadrosu zamanla otuziki kalem ve yediyüz görevliye yükseldi. Merkezi Defterdarlık örgütünün dışında taşra Defterdarlıkları da vardı. Bunlara kenar defterdarları denirdi (Erzurum, Diyarbakır, Mısır Defterdarlıkları gibi). Defterdarlık örgütünün en önemli görevlerinden biri de kuşkusuz ülke genelinde yaptığı sayım ve yazımlardı. Genel olarak otuz yıl arayla yapılan bu işlem aslında devamlı olarak sürerdi. Bu yolla ülkenin vergi gücü saptandığı gibi meyva ağaçlarının türlerine değin mal varlığı denetlenirdi. Osmanlı Devletinin güçlü dönemlerinde son derece rasyonel işleyen bu örgütün canlı belgitleri Başbakanlık Arşivinde bulunan «Maliye defterleriyle, Tapu - Tahrir defterleridir». Bu örgütün başında bulunan Baş Defterdar padişahın malının vekili sayılırdı. Tuğralı ferman göndermek yetkisine sahipti. Mahmud II. döneminde yeniçerilerle birlikte kaldırılan timar sisteminden sonra klâsik Defterdarlık örgütü yerine Masarifat nezaretiyle Mukataat nezâreti kuruldu (1834). Gülhane hatt-ı hümâyunundan az önce bu iki kuruluş kaldırılarak yerine Avrupa Devletlerindeki Maliye örgütleri örnek alınarak ilk maliye nezâreti (1838) yılında çalışmağa başladı.

(S.Ş.)

DEFNE Zeki Ömer (Çankırı - 1903). Şair. Orta öğrenimini Ankara Muallim Mektebi ve Kastamonu Lisesinde, yüksek öğrenimini —uzun süre öğretmenlikten sonra— İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1939). Kabataş ve Galatasaray Liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Emekliye ayrıldı (1969)

«Çınaraltı», «Sanat ve Edebiyat», «Hareket», «Sadırvan», «Zeytin Dalı», «İstanbul», «Çağrı», «Galatasaray» (1940 - 64) ve *«Varlık»* (1966 - 79) dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanınan Defne, hececilerden sonra gelen kuşağın Ömer Bedrettin, Ahmet Kutsi Tecer çizgisinde sanatçılarından biridir. Şiirlerinde Anadolu yeni bir duyarlık olarak belirdi. Yeni bir şiir dili aramak başlıca kaygısı oldu; aradığı dili, kendi deyişiyle «atalardan miras kalan hazinelerde» saklı olanaklardan, beğeni biçimlerinden çıkarmayı denedi. Şiirleri, ***Denizden Çalınmış Ülke*** (1971) adlı kitapta toplandı.

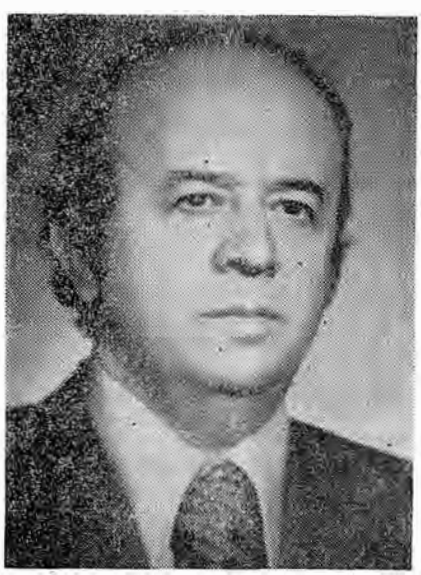

Mehmet Emin Değer

DEĞER Mehmet Emin (Kastamonu - 1927). Yazar, hukuk adamı. Orta öğrenimini Kastamonu Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, tamamladı. Millî Savunma Bakanlığı hesabına okuduğundan orduya katıldı. Konya, Erzurum ve Ankara'da askerî yargıçlık yaptı. 12 mart döneminde albay rütbesindeyken emekliye ayrılarak avukatlığa başladı. Özellikle *«Cumhuriyet»* gazetesinde anayasal haklar, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler, C.İ.A. konularındaki yazılariyle tanınan Değer, yetiştiği yıllar *«Başak»* (1945) adlı bir şiir kitabı çıkarmıştı. Siyasal toplumsal konulardaki yazılarından oluşan kitabı *C.İ.A. Kontgerilla ve Türkiye* (1977), adını taşıyor. Dç. Tanilli'nin savunmasına ilişkin yapıtı ise *Bir Bilim Adamının Savunması* (1978) adiyle çıktı.

Değişim Düşün ve sanat dergisi (20 kasım 1961 - 15 ekim 1962). 12 sayı çıktı. Sahibi Ümit Serdaroğlu. Sorumlu Yönetmen Erdal Öz (7. sayıdan sonra Özdemir Nutku). Aylık. «Bir akım dergisi değil Değişim. Tek bir tutumun, tek bir görüşün dergisi olduğu da söylenemez. Herkes kendi anlayışından kendisi sorumludur.» Biçiminde tanıtılan dergide ilk ürünlerini 1955'den sonra veren öykücülerle şairlerin toplandığı görülür. Orhan Duru, Erdal Öz, Adnan Özyalçıner, Sevgi Nutku (Sosyal), Turgut Uyar, Ülkü Tamer, Özdemir Nutku, Başar Sabuncu, kimi sayılarında Nusret Hızır *(Varoluşçuluk Üzerine Araştırmalar*, sayı 5), Nermi Uygur *(Nietzsche'nin Yaşama Felsefesi*, sayı 6) v.b. düşün adamlarının yazılariyle İlhan Berk, Edip Cansever, Talat Halman v.b. daha önceki kuşak şairlerinin yapıtlarına raslanır. Dergi son sayısında Kierkegaard'ın «Toplumu kurtarmak ne toplumun işidir, ne de toplum örgütlerinin, bu sadece bireyin işidir..» Sözlerini birinci sayfada büyük puntolarla yayınlayarak kapanmıştır.

Dehhani XIII. yüzyıl divan şairlerinden (? - ?). Horasanlıdır. Konya'ya gelmiş, III. Alaeddin Keykubat döneminde (1298 - 1301) saraya alınarak hükümdarın emriyle Selçuklu *Şehnamesi*'ni yazmıştır. Farsça şiirlerinin yanısıra —özellikle din dışı konularda— Anadolu türkçesini kullandığı görülür. İran tarzı divan şiirinin ilk örneklerini verdiği kabul edilen Dehhani'nin Türk Dil Kurumu kitaplığında, Mecmüatün Nezair'in Kilisli Rıfat tarafından yapılan bir istihsahta (suretini çıkarma) 1 kaside ve 4 gazelini bulan Mecdut Mansuroğlu, şairi edebiyat dünyamıza ilk kez Prof. Fuat Köprülü'nün tanıttığını *(Hayat* dergisi 2 aralık 1926 - ayrıca 15 kasım 1928) bildirmiş beş örneği ilkin *İstanbul* dergisinde (sayı 39, 1 temmuz 1945) sonra bir kaside ve dokuz gazelini ***Dehhani ve Manzumeleri*** (1947) adlı kitabında yayımlamıştır.

DEHHANİ'nin şiirinden örnek

Aceb bu derdümün dermânı yok mı
Ya bu sabritmeğün uranı yok mı

Yanaram mumleyin başdan ayağa
Nedir bu yanmağun pâyânı yok mı

Güler düşmen benüm ağladuğuma
Aceb şol kâfirün imânı yok mı

Delibdür ciğerümi gamzen okı
Ara yürekde gör pâyânı yok mı

Gözin hançerleyin boynuma çaldı
Aceb ol zalimün imânı yok mı

Su gibi kanumı toprağa kardın
Ne sanursun garibün kanı yok mı

Cemâl-i hüsnüne mağrur olursun
Kemâl-i hüsnünün noksanı yok mı

Beğüm Denhâni'ye ölmezden öndin
Tapuna irmeğün imkânı yok mı

DELİORMAN Tuğrul (Razgrat - 1916). Yazar, çevirmen. İlköğrenimini Bulgaristan'ın Razgrat kentinde (1929), orta öğrenimini Balıkesir Öğretmen Okulu'nda tamamladı (1936). Malatya ve İzmir'de öğretmenlik etti. Sonra «*Anadolu*», «*Yeni Asır*», «*Cumhuriyet*» gazetelerinde muhabirlik, sekreterlik, yazarlık yaptı. «*Savaş*» (Balıkesir), «*Kovan*», «*İzmir Kültür*», «*Fikirler*», «*Servetifünun - Uyanış*» dergilerinde yayımladığı öykülerle tanındı. 1948'den bu yana Bulgaristan'da yaşıyor, çevirmenlik yapıyor.

Cevat Demir'in bir yapıtı «Hangisi»

DEMİR Cevat (1948) Ressam. 70 sonrası genç ressamlar kuşağı içinde kentleşme ve insan ilişkisi teması üzerine titiz bir grafikçi tutumu içinde yaptığı çeşitlemelerle yer alır. 1977 yılında Barış Derneğinin düzenlediği Barış Afişleri Yarışması'nda birinci ödül kazanan Cevat Demir, mezunu olduğu Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda öğretim üyesidir.

DEMİRAĞ Nuri (Sivas 1884 - İstanbul 1957). Politikacı, iş adamı. Müteahhit olarak çeşitli inşaat işleri yaptı. Karabük Demirçelik (1930); Sivas - Erzurum demiryolu (1939). İstanbul Yeşilköy'de bir uçak fabrikası kurdu, bir pilot okulu açtı. Çok partili dönemde ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu (1945). 1954 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olarak parlamento'ya girdi.

DEMİRAY Tahsin (İstanbul - 1903/İstanbul - 1971) Siyaset adamı, yayımcı. Öğretmen Okulunu bitirdi. İstanbul ve Bolu'da öğretmenlik yaptı. Kimi kaynaklara göre Nâzım Hikmet'i Bolu'daki öğretmenliği sırasında izleyen gizli emniyet örgütü (MAH) mensubu, Tahsin Demiray'dı. İstanbul'da kurduğu Türkiye Yayınevi (1925) adına «*Resimli Mecmua*», «*Yavrutürk*», «*Eviş*», «*Binbir Roman*», «*Yıldız*», «*Elişleri*», «*Çocuk Haftası*», «*İlkokula Temel Bilgiler*» vb. gibi dergiler, birtakım eğitici yapıtlar ve Evin Romanları, Günün Romanları, Yıldız Romanlar dizilerinde yabancı piyasa romanlarıyla dünya klasiklerini yayımladı.

1952'de Türkiye Köylü Partisi'nin kurucuları arasında yer alarak siyasal yaşama atılan Demiray, o dönem Türkiye'sindeki Demokrat Parti, Millet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi ile bu partilerin başında bulunan Celal Bayar, İsmet İnönü ve Hikmet Bayur'u «hem baş devrinin şahsiyetleri, ve hem hâlâ baş isteyen başlar» olarak görüyordu. Ona göre Türkiye, Cumhuriyetin başlangıcından beri özgürlükten yoksun yaşamış; kimbilir kaç «hamiyetli delikanlı» arkadan vurulmuş yada hapislerde çürümüştü. «Serbest Fırka anketi biraz daha devam ettirilse halk cidden böyle bir fırkayı Türkiye ölçüsünde geliştirecek ve ilk seçimlerde muhakkak olarak Cumhuriyet Halk Fırkasını tuzla buz edecekti.» Özellikle İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde sol akımlara yaşama hakkı verilmişti. Mareşal Fevzi Çakmak'ın birdenbire emekli edilişinin hemen ardından 1944'te (Irkçılık - Turancılık davasında) milliyetçiler, daha doğrusu sola eğilimli olmayanlar üzerinde «dehşet tesiri» uyandırılmıştı. «Anadolu yaylalarına yönelen» Türkiye Köylü Partisi, halkı kurtarmayı amaçlıyordu. 1961'de Adalet Partisi'nin kurucuları arasında yer alan ve partinin ilk genel sekreteri olan Demiray, aynı yıl milletvekili seçildi.

Yapıtları: İlk Türk Alfabesi (1928), *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları* (1955), *Türkiye'de Son Elli Yıllık İç Politika* (1955), *Fiske Taşları* (1956), *Türk - Yunan Münasebetleri ve Kıbrıs Dış Politikası* (1963), *Milli Eğitimimize Sol Akımların Girişi ve Önculeri* (1967).

(A.K.)

DEMİRCİ Mehmet Efe Kurtuluş Savaşımızda direnç örgütü oluşturan savaşçılardan (1885 - 1959). Nazilli'nin Birbeyli Köyü'nde doğdu. Babasının demirci olması nedeniyle «Demirci» adı ile tanındı. I. Dünya Savaşı'nda bir ermeni subayın kendisini tokatlaması nedeniyle dağa çıktığı söylenen Demirci Mehmet Efe, uzun süre ikiyüz kişilik, bir müfrezeye komuta ederek Ödemiş, Denizli, Aydın yöresine egemen oldu. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesinden sonra (15 mayıs 1919) komutası altındaki güçlerle birlikte yurt savunmasına katıldı. Özellikle Umurlu ve Aydın cephelerinde büyük başarı kazandı. Bu başarılarından dolayı kendisine «Aydın Cephesi Kuvvay-ı Milliye Komutanlığı» verildi. Damat Ferid Hükümeti'nce desteklenen Düzce, Bolu ve Balıkesir'de Anzavur başkaldırılmalarının bastırılmasında da yararlı oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra düzenli ordu örgütlenmesi aşamasında kendisine bağlı güçleri orduya bağlayarak köyüne çekildi.

DEMİREL Kemal (İstanbul - 1926). Oyun yazarı. Orta öğrenimini Taksim Lisesi'nde tamamladıktan sonra iki öğrenim dönemi matematik okudu. Muhasebecilik yapmaya başladı. Yankı Yayınevi'ni kurdu, yönetti (1966). İlk kez 1973 - 74 yıllarında Devlet Tiyatrosu'nca sahnelenen *Antigone* (bas. 1968) adlı oyunu ile dikkati çekti. Öteki oyunları *Büyük Yargıç* (bas. 1971), *Farenin Ölümü/Amipler* (bas. 1972), *Özel Cezaevi* (bas. 1975) adlarını taşır. *İnsanlar Üzerine* (1968) adlı bir de deneme kitabı var.

DEMİREL Süleyman Devlet Adamı. Adalet Partisi Genel Başkanlarından. Isparta'ya bağlı İslamköy'de 1924 yılında doğdu. İlköğrenimini İslamköy ilkokulunda, ortaöğrenimini Afyon lisesinde, yüksek öğrenimini İstanbul Teknik Üniversite İnşaat Bölümünde tamamladı (1949). Devlet hizmetine girdikten sonra, sulama ve elektrik konusunda çalışması için ABD'ye gönderildi (1950). Yurda dönüşte devlet hizmetinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Barajlar Dairesi Reisi oldu. Bir süre sonra Eisenhower Exchange Fellowships bursuyla yeniden ABD'ye gitti. Yurda dönünce Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu (1955). 1960 ihtilâline kadar bu görevde kalan Demirel, daha sonra mühendislik yaptı. Bir ara Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak mühendislik dersleri verdi.

Demirel, siyasal yaşama, 1962 yılında Adalet Parti'si Genel İdare Kurulu'na seçilmekle girdi. İsmet İnönü'nün başbakan olduğu koalisyon hükümeti, 22 mart 1963'de Celal Bayar'ı şartlı olarak hapishaneden çıkardı. Bunun üstüne gençlik Ankara'da bu salıvermeyi protesto için AP Genel Merkezi'ni taşladı. Demirel bu olaydan sonra AP'deki görevinden ayrıldı. AP'nin ilk Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 1964 yılının haziran ayında ölünce AP'de başkanlık sorunu ortaya çıktı. Bu aşamada Süleyman Demirel, yeniden siyasal yaşama girdi ve AP genel başkanlığı için aday oldu. 27/29 kasım 1964'de Ankara'da toplanan AP Kongresinde, finans kapitalin desteğini yanına alan Süleyman Demirel, öteki aday Saadettin Bilgiç'i yenerek AP'ye genel başkan seçildi. 1965'in şubat ayında İnönü hükümetinin düşürülmesinde etkin rol oynadı. İnönü, bütçesi Meclis'de geri çevrildiği için çekildi. AP, YTP, CKMP, MP'den oluşan yeni hükümeti, Kayseri AP listesinden seçilen bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü kurdu. Bu hükümette Demirel, başbakan yardımcısı olarak görev aldı.

10 ekim 1965'de genel seçimlerde Isparta'dan milletvekili seçilerek parlâmentoya girdi. Ayrıca AP, seçimlerden 239 milletvekiliyle çıktığı için hükümeti kurmakla görevlendirildi. Demirel, başbakan olarak 27 ekim 1965'de hükümeti kurdu. AP, 1969 seçimlerini de kazandı. Yeniden Başbakan olan Demirel, bu görevi, 12 Mart 1971 yılına dek sürdürdü.

Finans kapitalin temsilcisi olarak siyasal yaşama başlıyan Demirel, Başbakanlığı süresince finans kapitalin istekleri doğrultusunda bir politika izledi. Bu politika ile büyük toprak sahiplerini karşısına alan Demirel, öte yandan solun halkın bilinçlenmesi için çalışma yapmasını önlemek zorundaydı. Toprak sahiplerine karşı uyguladığı politika sonucu, 11 şubat 1970'de AP'den 41 milletvekili, bütçe oylamasında muhalefetle birlikte oy kullanınca Demirel hükümeti düştü. AP, Türkiye düzeyinde azınlığa düşmesine karşı Süleyman Demirel yeni hükümeti kurdu. 231 oyla güvenoyu aldı. Türkiye'yi toplumsal özlemlere göre yönetemeyen Demirel, finans kapitalin istekleri doğrultusunda devalüasyon yaptıktan kısa bir süre sonra, 12 Mart 1971 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen bir muhtıra ile hükümetten düştü. 1973 seçimlerinden yenik çıkan De-

Süleyman Demirel

mirel, 1974 yılının sonbaharında CHP-MSP koalisyonu bozulduktan ve güvenoyu alamayan Sadi Irmak hükümetinden sonra, AP, MHP, MSP'den oluşan ve adına «Milliyetçi Cephe Hükümeti» denilen koalisyon hükümetini kurdu. 1977 seçimlerinde de başarılı sonuç alamayan Demirel, CHP hükümeti kuramayınca yeniden AP, MSP, MHP partilerinden oluşan koalisyon hükümetinde başbakan oldu. 1977 yılının son günlerinde CHP tarafından verilen bir gensoru ile hükümet, Meclis'te düşürüldü. 1979 ara seçimlerinden son CHP Bağımsızlar hükümeti görevden çekilince, Türkiye'de ilk kez olarak MHP ile MSP'nin dışardan desteklediği bir azınlık hükümeti kurdu.

Cengiz Gündoğdu

DEMİREL, Selçuk (Artvin 1954). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptıktan sonra, aynı kentte mimarlık öğrenimi gördü. İlk karikatürü, kısa bir süre yayımlanıp kapanan ve Demirel'in bazı arkadaşlarıyla Ankara'da çıkardıkları *«Amatör Sanatçılar Dergisi»*nde yayımlandı.

«7 Gün» haftalık haber dergisinde, *«Politika»* ve *«Cumhuriyet»* gazetelerinde karikatürleri yayımlanan, *«Özgür İnsan»* ve *«Yeraltı Maden - İş»* dergilerinde de çizen sanatçı, bir süre Fransa'da grafik öğrenimi yaptı. Özellikle çocuk sorunlarını işleyen yapıtlarıyla tanındı; yurt içi ve dışındaki sergi ve yarışmalara katıldı.

DEMİRSOY Seyfi (Naslıç - 1926 / Ankara - 1974). Sendikacı. Türk İş Genel başkanlarından. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca ailesiyle birlikte Çatalca'ya gelerek yerleşti. Çatalca Ortaokulu'nu bitirdikten sonra İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikasına işçi olarak girdi. 1947'de CHP denetiminde kurulan örgütlerden Bira İşçileri Sendikası'na girdi; sayman ve başkan oldu. 1948'de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kurulunca yönetim kuruluna seçildi, Birlik başkanvekili ve sonra başkan oldu. Türk - İş'in kuruluş çalışmalarına katıldı, Geçici İcra Kurulu'nda yer aldı, 1960'da Nuri Beşer'in başkanlıktan düşürülmesiyle Türk - İş Genel Başkanı seçildi. (Kasım 1960).

Demirsoy'un genel başkanlık döneminde Türk - İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye olması sağlandı, Bölge Temsilcilikleri kuruldu ve Sendikalar Birlikleri'nin kendi kendilerini feshetmeleri yoluna gidilerek sendikal hareket Türk İş'ce yönetilmesi yolu açıldı. Türk İş Bölge Temsilciliklerinin parasal giderlerini İCFTU üstlendi. Ayrıca Uluslararası Federasyonlarla işbirliği sonunda Türk - İş ilk olarak İCFTU/İTS'nin ortak kararı sonucunda Türk - İş'in yeni kurulan altı bölge temsilciliği'ne 1962 63 içinde 70.000 dolar dayanışma yardımı yapıldı. Uluslararası Kalkınma Teşkilâtı (AİD)'nın önerisiyle eğitimsel yönetim Türk İş'e verildi ve bu anlaşma sonucunda Türk - İş Eğitim Merkezi kuruldu (10. 1. 1962). Başlıyan eğitsel çalışmalarda OECD ve AİD ile işbirliği yapıldı, İCFTU'da bu işbirliğinde yer aldı. İLO'da Türk - İş'e eğitim yardımlarına katıldı. Bunun sonucu olarak Ortadoğu keleri sendikalarının da yararlanması öngörülen Türk - İş Sendikacılık Koleji kuruldu. Bu yolla yapılacak yönlendirici eğitim nedeniyle Türk İş'e çeşitli parasal ve teknik yardımlar yapıldı. Bunları şöyle sıralamak olasıdır:

Çalışma Bakanlığı yardımı 310.000 TL.
AİD 1963 sonuna kadar 1.605.336.72 TL.
İCFTU 1963 sonuna kadar 733.005.03 TL.

OECD yardımları 149.013.80 TL.

Türk - İş, 1974 yılı içinde tahmini bütçesine AİD, İCFTU ve OECD'den gelecek yardımlar için 1.5 milyon lira koydu. 1963-te yürürlüğe giren Sendikalar Yasasına göre konfederasyonların iki, ya da üç yılda bir genel kurul toplaması olasılığı çıkınca Türk - İş, 1964 yerine 1966 yılı 4 Martında 6. Genel Kurulunu topladı. Belirtilen hesaba göre 1 Ocak 1964'ten 1965 sonuna kadar bu kez AİD'den 2.460.259 lira 50 kuruş, OECD'den 193.392 lira yardım almıştı. Ayrıca Türk İş'in ücret ödediği personel 65' ti Malî Rapora göre 65 personelin 32'sinin ücreti Türk İş kadrolarından, geri kalan 33 kişinin ücreti de AİD yardımları içinden ödenmekte idi. Böylece Amerikan yardım teşkilatı ile Türk İş, Genel Başkan Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç'un yönetiminde yeni bir anlayışı temsil ettl.

Türk - İş, malî yardım aldığı örgütlerin anlayışlarına uygun olarak «işçi sınıfı» deyimini unuttu ve artık «Türk İşçi Hareketi», ya da «Türk Sendikacılık Hareketi» demeye başladı. Ve Batı Kapitalizmini model almaya yöneldi. Bunun nedenini Seyfi Demirsoy'un Başkanı bulunduğu Türk - İş 7. Genel Kurulunda şöyle açıkladı:

«Türk sendikacılık hareketi, Atatürk devrimlerini inançla, yürekten benimsemiş, ulusumuza batı kapılarını açan bu sihirli aracın, en güçlü temsilcisi olmuştur. Nice aydınlarımız, henüz bu devrimleri ancak nazarî olarak benimseyebilmiş; bu devrimleri yeteri kadar hazmedemeden inanmış sayılabilirler. Fakat Türk Sendikacılık hareketi için durum başkadır. Atatürk devrimlerinin amacı olan batılı yaşama ve çalışma tarzı, batılı dünya görüşü, Türk sendikacılık hareketi için en tabii olan yaşama ve çalışma tarzıdır; en tabii dünya görüşüdür. Çünkü Türk işçisi haliyle Batı uygarlığı teknolojisinin insanıdır. Bu teknolojinin meydana getirdiği araçları ve makinaları kullanan insan, kafası ile, elleri ile o araçlarla, o makinalarla haşir neşir olan insan, ister istemez batılı insandır. Onun için zaten doğuştan üstün kabiliyetleri bulunan, Türklüğün dürüstlük ve efendilik geleneği içinde yetişmiş olan, sorumluluk duygusu hiçbir batılınınkinden geri kalmayan Türk işçisi, batılı işçi gibi, insanca yaşayabilmenin maddi imkânlarına da kavuştuğu ölçüde, batılı yaşama ve çalışma tarzının, dünya görüşünün, Türkiye'de nice aydınlardan daha gerçek temsilcisi olacaktır.» (Çalışma Raporu Sf. 23).

Türkiye'nin 1968'deki görünümünü belirleştiren Türk - İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'un görüşü, aynı raporda şöyle açıklanmıştır:

«Bugün meydanlarda at oynatacak ortamı bulan faşizm ve komünizm tehlikelerinin kökünden yok edilmesi ve benimsediğimiz batılı anlamda demokratik rejimin yaşayabilmesi ancak ve ancak, sosyal güvenlik ve sosyal adaleti gerçekleştiren; yani çalışmaya ve çalışanlara yüksek değerini veren ileri bir sosyal devlet anlayışının yerleşmesiyle mümkün olabilecektir.» (Sf. 42).

Kemal Sülker

DEMİRTAŞ, Metin (Antalya 1938). Şair. Orta öğrenimini Antalya Sanat Enstitüsü'nde tamamladı (1955). Ankara Akşam Teknik Okulunu gündüzleri çalışıp akşamları okuyarak bitirdi (1962). Uzun yıllar Antalya'da kendi atelyesinde soğuk demircilik yaptı. Şimdi yine aynı kentte bir kuruluşun atelye bölümünü yönetiyor. ***Türk Solu*** dergisinin 2. sayısında yayınlanan ***«Che Guevara»*** adlı şiirinden dolayı tutuklandı. Ankara'da yargılandı ve beraat etti (1968). İlk kitabı ***«Görüşme Yeri»***ni 1969'da yayınladı. 1977'de bu kitapla birlikte yeni şiirlerini toplayarak ***Hazırol Kalbim*** adıyla bastırdı.

İlerici toplumcu bakışla yazdığı şiirlerinde duru, yalın anlatımıyla dikkati çekti. 1960 69 yılları arasında yazdığı ilk dönem şiirlerinde devrimci bir şairin günlük yaşamdan Vietnam savaşına kadar geniş bir açıdan yaşadığı döneme tanıklık etme çabasını izleriz. Tüm şiirlerinde içten bir anlatım okuru sarar. Hapisane gerçeğinden dışardaki gerçekliğe yadırgatmayan bir anlatımla geçebilecek bir ustalıktadır şiiri. 1970 - 1975 arası ürünlerinde de aynı tutumu sürdürdü. Daha gerçekçi bir şiire yöneldi. Metin Demirtaş 60'lı yıllarda şiirimizde beliren devrimci şiir eğilimlnin kendine özgü bir sesi olan şairlerinden birisidir. ***Hazırol Kalbim*** kitabının başında Muzaffer Erdost'un Metin Demirtaş'ın şiirl üzerine yazdığı on üç sayfalık bir incelemesi yer almaktadır.

(E.A)

METİN DEMİRTAŞ'tan Şiir

YOL İZLENİMLER

Karlı BEY dağlarını aştım
Kent gürültüsü ve dumanıyla
Çok gerilerde kaldı.
Şimdi önümde üzanan ovanın sonunda
Kızıl çıplak çırpılar halinde
Bir elma ağaçları ormanı
Ve köyüm görünecek

Ovada güzün son günleri
Dağlarda barut dumanı bir sis
Havada ıslak iğdelerin
Kavakların kokusu
Ve cırrık kuşları görünüyor tek tük
Yakında kar dağları bastırınca
Açlığın çığlıklarıyla
Ve sürüler halinde
İnerler ovaya.
Çocukluk anılarımın güzel kuşu
Elinde ardıçların, pürenlerin kokusu
Eskiden özel örtülü sepetlerle tutulurdu

Şimdi olta ve misina kullanılıyor
Kanlı ve gaddarca
Soyu tükenecek bir gün.
Ne zaman konuştuysam bu konuyu köylülerle
Tırnaşsız kaba yüzlerinde doğal bir gülümseme
«Yufka yüreklisin» deyip geçtiler
Yok edilen tüm değerler gibi yurdumda
Kederini duyuyorum bunun da

Yol ayrımında indim otobüsten
Kalanı yolumun yaya
Yoluma karşıcı çıkan
Ahlatlar, akçakavaklar merhaba!
Merhaba uçarsu, Çiğlikara ormanları
Ve merhaba köylülerim
1977'nin bir yaz gecesinde
Köy alanına dizilen
Urganlara bağlanan
Karakolda
Köylü candarmalara dövdürülen
Köylülerim merhaba!..

DEMİRULUÇ İsmet: (Bodrum-1929) Sendika-

Türkiye Maden İş Sendikası'nın çeşitli organlarında görev almış, sendikanın İzmir Bölge Temsilcisi olmuş ve 1962'de TİP'e girmiştir. Partinin İzmir İl Yönetim Kuruluna seçildi, Genel Yönetim Kurulunda görev yaptı, Kemalpaşa ilçesi kurucu yönetim kurulu başkanı oldu. Sendikacılıkta önemli görevler yüklendi. Başarısı nedeni ile Maden İş'ten ayrıldıktan sonra organizatörlük ve toplu sözleşme uzmanlığı yaptı. **(K.S.)**

Demokrat İzmir: İzmir'de çıkan günlük siyasal gazete (1946). Adnan Düvenci'nin kurucusu ve başyazarı olduğu bu yerel gazete, ilk yıllarında CHP'nin tek parti rejimine karşı çıkıyordu. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden bir süre sonra CHP safında yer aldı. Bu tutumu nedeniyle saldırılara uğradı, birkaç kez kapatıldı. Kadrosunda yer alan Naci Sadullah Danış, Ziya Hanhan, Ahmet Angın gibi yazarlar, 1950'lerin sert, polemikçi siyasal muhalefetinin simgesiydiler.

Demokrat Parti: Türkiye'de çok partili sisteme geçiş diye adlandırılan ve 1945'li yıllarda başlayan dönem, bir dizi iç ve dış nedenlerin sonucudur.

İç nedenler: Ulusal kurtuluş savaşından hemen sonra, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye, kapitalist sistemle kalkınma yolunu seçti. Toprak ağalarıyla, ticaret burjuvazinin yönlendirdiği bu sistem içinde devlet, 1930'dan başlayarak, sanayileşme adıyla, sanayi burjuvazisi yetiştirmeye başladı. Bu yolda bir çok adımlar atıldı. Ekonomide devletçilik politikası uygulandı. Bu politika ile, genel ölçüde, istenen yoğunlukta olmasa bile sanayi burjuvazisi, toplumsal sınıflar içinde yerini aldı. 1930 - 1945 yıllarında uygulanan ekonomik politika, sanayi burjuvazisini, iktidar yapacak bütün nesnel koşulları hazırlamıştı.

CHP, uyguladığı, ekonomi politikası nedeniyle halk katında saygınlığını yitirmişti. Bu politikanın çalışanlara yansımasını şöyle özetleyebiliriz. 1940'lı yıllarda fiat yükselişleri dayanılmaz noktaya ulaştı. 1939'da başlayan 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye «Savaş Ekonomisi» uyguladı. Devlet, üretimi durdurdu. Tüketim maddeleri vesikaya bağlandı. Tarım ürünleri düşük olduğu için fiatlar yükseldi. Büyük çiftçiler zenginleşirken, köylü, yoksullaştı. Kentlerde, dışsatımcıların gelirleri yükselirken, çalışan halk darlığa düştü. Bunalan toplumun önünü açmak amacıyla, sanayi burjuvazisi, o güne dek, Türkiye'yi CHP ile yöneten, tarım ve ticaret burjuvazisini yanına aldı, halkın desteğini de sağlayarak, iktidar olanaklarını aramaya başladı.

1954 seçimlerinde, D.P.'nin büyük çoğunlukla iktidara gelişini İsmet Paşa hayretle karşılarken, Celâl Bayar ile Adnan Menderes el sıkışıyorlardı

Dış nedenler: İngiltere, 2. Dünya Savaşı'ndan yorgun ve bitik çıktı. Eskisi gibi emperyalist sistemin çıkarlarını koruyacak gücü yoktu. ABD yöneticileri, daha 1940'larda gördü bunu. ABD Ulusal Sanayi Konferansı başkanı Dr. Virgil Jordan, şöyle konuştu 10 aralık 1940'da. «Savaşın sonucu ne olursa olsun, ABD, hem dünya sorunları, hem yaşamın her yönünde, bütün fırsat, sorumluluk ve tehlikeleriyle birlikte bir emperyalizm siyaseti sürdürecektir. İngiltere, bu çatışmadan yardımımızla yenilmeden çıksa bile, o kadar sıkıntıya uğrayacak ve saygınlığı o kadar sarsılacak ki, dünya politikasında üstünlüğünü sürdüremeyecek» Savaş, yalnız İngiltere'yi değil, ABD dışında belli başlı bütün kapitalist ülkeleri yıkıma uğrattı. Kapitalist düzen, büyük bir tehlikenin içine düştü. ABD Başkanı Truman, kendi adıyla anılan «Truman Doktrini»ni bu koşullarda, dünya kapitalist sistemini kurtarmak için devreye soktu. Savaşta yıkıma uğrayan kapitalist ülkeleri kalkındırmak amacı güden bu doktrin, askeri nitelikte olduğu için soruna bir çözüm getirmedi. ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Dairesi Başkanı William Clayton'un raporunda ABD'den süratli ve yeterli bir yardım yapılmadıkça, gelecekteki barışa ve dünya güvenliğine yapacağı ciddi ve ekonomimiz üzerindeki ağır etkilerle birlikte ekonomik, sosyal ve siyasal bölünme Avrupa'yı ezecektir. Biçiminde çözümlemeler yapıyor, bu olasılıkların önüne geçilmesi öngörülüyordu. Gerçekte bu kapitalizmin bunalımlarına bağlı olan bir korkunun ifadesiydi. Soruna çözümü, ABD Dışişleri Bakanı Marshall buldu, 5 haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada şu noktalara değindi. Avrupa devletleri bir araya gelsinler, ortak bir plan hazırlasınlar. Kendilerine geniş ölçüde yardım edilecek. Bunun üzerine, Avusturya, Belçika, Danimarka, İrlanda, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Yunanistan, Türkiye, temmuz ayında Avrupa işbirliği komitesi adıyal çalışmalarına başladı. Çalışmanın amacı; «Marshall Yardımı» ile tanınan ABD yardımlarına temel olacak bir rapor hazırlamaktı.

A.B.D. Cumhurbaşkanı Truman ise «Truman Doktrini» diye bilinen programında «Türkiye ilgimize hak kazanmıştır» dedikten sonra, şöyle devam ediyordu. «Savaşın başından beri Türkiye, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden milli bütünlüğünü korumak için gerekli gelişmeyi sağlamak amacıyla mali yardım aramaktadır. Bu milli güvenlik, Ortadoğu'daki düzenin korunması için şarttır. Büyük Britanya Hükümeti, karşı karşıya kaldığı güçlüklerden dolayı, Türkiye'ye yardım edemiyeceğini bize bildirmiştir. Biz, böyle bir yardımı yapacak tek devlet olarak bulunuyoruz»

ABD kongre'sinin kabul ettiği Marshall planından Türkiye'nin payına 225 milyon dolar ayrılmıştı. Bu paranın alınması ve ABD desteğinin devamını sağlamak için Türkiye'de incelemeler yapan ABD uzmanı Thorn-

burg'un önerilerine uymak gerekiyordu. «Amerika Birleşik Devletleri, bu ülkede hafif sanayiler kurarak, hem Türklere yardım etmek hem de kendine yarar sağlamak amacıyla bazı şeyler yapılabilir. Ama bunun için ilk önce Türkiye'nin yapması gerekenler vardır. Uygun ortam yaratılmazsa bu sanayiler doğmaz. Bugüne kadar Türk hükümeti, böyle bir ortamın doğması için hiç bir şey yapmadı. Hükümet içinde önemli bir yeri olmasının yanısıra, ekonomik gelişmeden de sorumlu olan ekonomi bakanlığında, özel sektörün sağlayacağı olanakları ve sorunlarını incelemekle görevli tek kişi yoktur (...) Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bundan bir süre önce verdiği demeçler, tek parti diktatörlüğünün sonu anlamına geliyorsa, bakanlığın, yine bundan bir süre önce, **özel teşebbüsü desteklemek için** verdiği sözler namuslu bir çabayı taşıyorsa ve Türkiye, bu amaçları gösteren bir çerçeve içinde bizden yardım istiyorsa, o zaman bize de yalnız sermayemizi değil, hizmetlerimizin, gelenek-lerimizin ve ülkülerimizin yatırımını yapma fırsatının doğacağı açık bir gerçektir»

Çok partili sistem, bu sistemin içinde doğup gelişan Demokrat Parti, bu nedenlerin var ettiği ilişkiler yumağından çıktı.

Tek partili sistemde yumuşama, hükümete, gazete kapatma yetkisini veren Basın yasasının 50. maddesini işletmemekle başladı. Daha sonra, İzmir milletvekili Celal Bayar'ın 1944 bütçesini hafif bir şekilde eleştirmesine göz yumuldu.

14 Mayıs 1945'de, Meclis'te, «Toprak Kanunu» tasarısının görüşmelerine başlandı. Bu yasaya, başta komisyon sözcüsü Adnan Menderes olmak üzere, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cavit Oral, Halil Menteş, Damar Arıkoğlu karşı çıktılar. Tasarı, uzun tartışmalardan sonra, özünden saptırılarak yasalaştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te şöyle konuştu. «Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir» İnönü'nün bu konuşmasıyla çok partili döneme giriş hızlandı. 21 mayıs 1945'de bütçe görüşmelerinde hükümet, Adnan Menderes, Emin Sazak, Emin Arslan, Hikmet Bayur tarafından eleştirildi. Bu eleştirilerin sonucu olarak hükümet ticarette daha da yumuşadı.

7 haziran 1945'de, «Dörtlü Takrir» diye bilinen siyasal bir muhtıra, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes tarafından CHP Meclis grubuna verildi. Çok partili sisteme geçişin önemli belgelerinden biri olan muhtıra şöyle başlıyordu «Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyetinin ve Cumhuriyet Halk Parti'sinin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatına bağlanmış olan vatandaşların bütün memleket ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlarımız ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimiz Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik».

Anayasanın altında demokratik olduğu, daha önce çok partili sisteme geçiş denemelerinin çeşitli nedenlerle başarısız kaldığı, savaş sırasında sıkı önlemlerin gerekli olduğu belirtildikten sonra, muhtıra, şöyle devam ediyordu.

«Bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle teccelli ettirmek zamanı geldiği kanaatına bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz: 1 Milli hakimiyeti en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması. 2 Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkanının sağlanması 3 - Bütün parti çalışmalarının yukarıki, esaslara tamamiyle uygun bir şekilde tanzimi; «Bu görüşlerle Türk ulusunun isteklerine tercüman olunduğu, cumhurbaşkanının 19 Mayıs söylevleriyle de bu isteğin tam zamanında ortaya atıldığı belirtildikten sonra, şu görüşlere yer veriliyordu «Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Gurubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyetine ve Türk milletine dünya demokasileri arasında şerefli bir mevkii sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz» «Dörtlü Takrir» görüşüldü ve şu gerekçeyle geri çevrildi. «Kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin usulü dairesinde tadil teklifine başvurmaları mümkün olduğu gibi parti tüzüğünde değişiklik yapılması Kurultay'a ait işlerden bulunduğu cihetle bunların grupça görüşülmesine lüzum yoktur»

17 haziran 1945'de ara seçimler yapıldı. İlk kez bu seçimlerde CHP resmi aday göstermedi. O dönem için önemli olan bu konuda CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu imzasıyla yayınlanan bildiride şöyle denilmişti, «Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekillikleri için haziranın 17. pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde parti

Şamet Ağaoğlu, Yassıada'ya getirildiğinde

merkezi tarafından aday gösterilmemesine Genel Başkanlık Divanında karar verilmiş bulunulmaktadır. Keyfiyeti ilan ederim»

15 Ağustos 1945'de Birleşmiş Milletler Anayasası Meclis'te görüşülürken Adnan Menderes şöyle konuştu, «Kabul etmekte bulunduğumuz milletlerarası anayasa ile kendi anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum ile anayasamız arasındaki ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hasıl olabilir ki, bu da esasen ana kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir» Fuat Köprülü, «Bu yaptığınız, şimdi tasdik ettiğimiz ve lehinde nutuklar verdiğimiz fikir hürriyetinin tam

D.P. Bakanları Yassıada'ya götürülürlcen gemide: Soldan sağa: Ethem Menderes, Mümtaz Ökmen, Atıf Benderlioğlu (A.P. senatörü, 1980), sağdan ikinci: Hayret in Erkman (A.P. senatörü ve dışişleri bakanı, 1980)

tersidir» Meclis'te başlayan bu tartışma basında da sürdürülünce, Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, 21 Eylül 1945'de CHP üyeliğinden çıkarıldı.

28 Eylülde de Celal Bayar milletvekilliğinden kendi isteğiyle ayrıldı. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 kasım 1945'de Meclis'i açış söylevinde, bir parti kurulması gerektiğini söyledi. İnönü şöyle dedi, «Her manasıyla bir ortaçağ kurumu olan imparatorluktan modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel alan bir Cumhuriyet doğmuştur. Devletin karekterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zarurîdir. İlk devirlerde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir Cumhuriyet olmasını ve latin harflerini, bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirtmemizi insaflı hiç kimse bekleyemezdi. Türklye'de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken bütün büyük devrimlerin 1923'den 1939'a kadar meydana geldiğini ve altı seneden beri de bir Cihan Harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır. Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiç bir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yol da memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse geçilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüslerin muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.»

İnönü, bundan sonra kimi yasaların değiştirileceğini, kısa bir hazırlık devresinden, sonra seçimlere gidileceğini belirttikten sonra, sözlerini şöyle sürdürdü, «Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur» Asım Us, bu söylevin ne amaçla verildiğini şöyle açıklıyor, «Cumhurbaşkanının 1 kasım 1945 nutku Meclis'te fevkalade alkışlandı. Bu nutuk milletlerarası siyasi edebiyatta bir şaheserdir. İsmet İnönü harp geçmiş olduğu halde Türkiye'nin harp içindeki durumunu izah etmeğe ve yapılan tenkitlere ayrı ayrı cevap vermeğe niçin lüzum gördü. Bu sual kendiliğinden hatıra geliyor. Bir müddet evvel Türkiye'ye gelen Amerikan Ayan Meclisi azası bu tarzda bir demeçte bulunmasını istemişti. 1 Kasım nutku, bu vaadini yerine getirmiştir. Türk milletvekillerine yaptığı hitap aynı zamanda cihan halkı efkarınadır».

ABD'nin kesin isteğiyle çok partili sisteme geçiş, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başladı. Demokrat Parti, milletvekilliğinden ayrılan Celal Bayar ile, CHP'den çıkartılan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kuruldu. Genel Başkanlığa Celal Bayar getirildi. Egemen sınıfların partisi olarak kurulan Demokrat Parti'sinin halkın desteğini de kazanması gerekiyordu. Bu amaçla hazırlanan programda şu noktalar belirtildi. Demokrat Parti, genel siyasetin demokratik bir görüş ve anlayışla yürütülmesine hizmet amacıyla kuruldu. Demokrasiden amaç, devletin bütün çalışmalarında halkın çıkarını üstün tutmak, yurttaşın, bütün hak ve özgürlüklerine sahip olmasını sağlamaktır. Grev hakkının bile savunulduğu programda, «Her zümrenin, mesleki grupların sosyal dayanıma ve ortaklaşa çıkarlarının» geliştirilmesinden söz ediliyordu. Milliyetçiliği, yurttaşlar arasında ortak bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan hertürlü ayırıcı eğilimleri önleyen bir anlayış olarak gören DP programı, laiklik için şöyle diyordu. Devletin din ile hiç bir ilgisi yoktur. Hiç bir dinsel anlayış, yasaların yapılmasında ve uygulanmasında etkili olmamalıdır. Ancak din özgürlüğünü, öteki özgürlükler gibi insan haklarının kutsal haklarından sayılması gerektiği belirtiliyordu. Daima değişen dünya ve ülke koşulları karşısında hayatın dinamizmine hızla uymak, Türk ulusunu ileri bir düzeye eriştirmek, geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri yoketmek şeklinde anlaşılan devirmcilik ilkesinin yanı sıra, halkçılık için hiç bir kişiye, zümreye ayrıcalık tanınamaz deniyordu. 16. madde, «hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır» şeklinde yazılmıştı. Bundan sonra gelen hemen 17. madde ile devletçilik şu şekilde

Celâl Bayar, kelepçeli olarak helikopterden indirilirken

tanımlanmıştı. Devletin doğrudan doğruya ekonomik alana girmesi, gerek düzenleme, gerek özendirme ve yardım yolu ile özel girişimi ve sermayeyi genel çıkara uygun biçimde ve hızla geliştirmektir. Daha sonraki maddelerde bu görüş şu şekilde açıklanıyordu. Ekonomik hayatta özel girişkenlik ve sermaye temeldir. Özel girişkenin ve sermayenin düzenli bir şekilde çalışması için devletin ekonomiyle ilgili politikası, kesin sınırlarla belirtilmelidir. Devlet, ancak, özel girişkenin yapamayacağı veya kazançlı görmediği alanlarda etkin olmalıdır. Bu durumda bile devletin kurduğu ama özel girişkenin elinde daha verimli olacağı saptanmış işletmeler, elverişli koşullarla, özel girişkenlere devredilmelidir.

Devlet, piyasada güvenceyi ve düzeni sağlamalıdır. Zorunlu olmadıkça piyasaya karışmamalıdır. Devletin yapacağı şey, rekabetin kalkmasını veya daralmasını önlemek olmalıdır. «Zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur» diyen DP programı, böylece tümüyle bir açıdan iç egemen çevrelerin bütün gereksinmelerine yanıt verirken, «Türk halkının refahını sağlamak, sonra da Avrupa ekonomisi için onca dirimsel önemi olan tahıl ve kömür gibi maddelerin dış satımında belli bir artışı gerçekleştirmek amacıyla üretim hacmini genişletmelidir» diyen emperyalist güçlerin istekleriyle özdeşleşiyordu. Gerçekten de DP'nin kurucularından Fuat Köprülü, İstanbul'un Eyüp bölgesinde, işçilere, sendika kurma, grev hakkı için söz verirken, bir başka kurucu, Adnan Menderes, İzmir'de, Türkiye'nin batıya daha sıkı yanaşması gerektiğini söylüyordu. DP bu yolda ilerlerken Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişinden bir ay sonra Başbakan Saraçoğlu ABD'ye «manevi borcumuz»dan söz ederek şöyle konuştu, «Bir de manevi borcumuz vardır ki, onu da hürriyet, adalet, istiklal ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız».

10 Mayıs 1946'da CHP 2. Olağanüstü Kurultay'ı toplandı. Parti tüzüğündeki «değişmez genel başkanlık» maddesi değiştirildi. Seçimlerin tek dereceli olması, sınıf esasına dayanan parti ve sendikaların kurulmasına izin verilmesi kararlaştırıldı. CHP içindeki bağımsız grup sistemi kaldırıldı. 5 haziranda tek dereceli seçim yasası Meclis'te kabul edildi. Menderes, «DP, özel bir sınıfa dayanmaz, DP'yi tanınmış iş adamlarıyla, ileri gelen tüccarlar meydana getirir» dedi.

Üniversitelere özerklik veren yasa kabul edildi, Basın Kanunu'nun, hükümete gazete kapatma yetkisi veren maddesi kaldırıldı. 21 Ekim 1946'da yapılan seçimler şu şekilde sonuçlandı. CHP 395, DP 66, bağımsız 4. 16 ilde seçimlere katılmayan DP, çoğunluk ilkesiyle yapılan seçimlerde şu illerde çoğunluğu kazandı. Edirne İstanbul, Çanakkale, Muğla, Burdur, Afyon, Bilecik, Bolu, Kastomonu, Sinop, İçel, Kayseri.

7 Eylül 1946'da Türk parasının değeri düşürüldü. 1 dolar, 1.82 Türk lirasından 2,83 Türk lirasına yükseldi. Hiç bir zaman uygulanmayan Üçüncü Beş Yıllık Plan hazırlandı. Türkiye'ye gelen Amerikan İktisadi Heyeti, «Türkiye'ye her şeyden önce ve her türlü kalkınma planlarından önce yol ve liman gereklidir» dedi.

7 Ocakta DP'nin ilk Büyük Kongresi çalışmalarına başladı. Bu kongrede, «Ana Davalar» komisyonu tarafından hazırlanan ve bütün demokratları birleştiren ilkeler, üç madde olarak «Hürriyet Misakı adıyla» açıkladı. «Hürriyet Misakı»na göre, 1) Yurttaşların hak ve özgürlüklerini zedeleyen ve anayasaya aykırı olan yasaların kaldırılması, 2) Seçim güvenliğini sağlamak için, seçimleri, devlet memurları değil, yargı organlarının denetlemesi, 3) Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı tek kişide olmaması, öngörülüyordu. «Hürriyet Misakı» kabul edilince, Recep Peker başkanlığındaki CHP hükümeti ile DP arasındaki siyasi hava gerginleşti. Bu gerginliği gidermek amacıyla CHP ve DP'nin ileri gelenleri Ankara'da bir toplantı yaptılar. Bu toplantıya şu kişiler katıldı. Mümtaz Ökmen (CHP başkan yardımcısı), Emin Sazak (DP genel idare kurulu

üyesi), Vehbi Koç (CHP Ankara yönetim kurulu üyesi ve Ticaret Odası birinci başkanı). Üzeyir Avunduk (DP Ankara il başkanı ve Ticaret Odası ikinci başkanı). Bu toplantılardan sonra, Cumhurbaşkanı İnönü, siyasal havayı yumuşatmak amacıyla, 12 temmuzda, «12 Temmuz Beyannamesi» diye bilinen konuşmasını yaptı. İnönü, konuşmasında özetle şöyle dedi. «Benim son dinlediğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, gerçek payı da vardır. İhtifalci bir kuruluş değil, bir yasal partinin yöntemleri ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisinin şartları içinde çalışmasını sağlamak gerekir. Bu alanda bir devlet başkanı olarak kendimi her iki partiye karşı eşit derecede görevli görürüm. Muhalefet güven içinde yaşanacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih bulunacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidarın bu partinin ya da öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı içinde düşünecektir»

7 ocakta yapılan DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde genel başkanlığa Celal Bayar, Genel İdare Kurulu'na da şu kişiler seçildiler. Emin Kalafat, Refik Koraltan, Refik Şevket İnce, Cemil Tunca, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Samet Ağaoğlu, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Yusuf Kemal Tengirşenk. Enis Akaygen, Celal Ramazanoğlu Ahmet Oğuz.

«12 Temmuz Beyannamesi» DP'de CHP'ye karşı «aşırı» olanlarla, «ılımlı» olanlar arasındaki savaşımı su yüzüne çıkardı. DP'deki aşırılılara göre, parti, CHP'nin ellerine bırakılıyordu. İlk olarak Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Mustafa Kentli, DP'nin yumuşak muhalefet yapmasına karşı çıktılar. Onlar, Bayar'ın, Köprülü'nün İnönü ile görüşmesine karşı çıkıyorlardı. DP'deki bu çatışma, 1947'nin son aylarında «Ödenekler Meselesi» yüzünden alevlendi. CHP'li iki milletvekili, Abdülmuttalip Öker ile Halit Bayrak, milletvekillerinin yolluk ve ödeneklerine zam yapılması için Meclise bir öneri verdiler. Öneri, DP'li milletvekillerinin karşı oylarına karşın kabul edildi. Zam önerisine karşı çıkmak kimi DP'li milletvekilleri için yeterli sayılmadı. Onlar, zamlı, ödenek ve yolluklarının hiç bir şekilde alınmamasını savunuyorlardı. Tartışmalar sonunda şöyle bir yöntem bulundu. DP'li milletvekilleri, ödenek ve yollukların zam yapılan bölümünü partiye bağışlıyacaklar. Uygulanmayan yöntem yüzünden tartışmalar sürerken, aşırılardan yana bir politikayı savunan İstanbul İl Başkanı, Kenan Öner, DP'den çekildi. 17-19 Ocak 1949'da yapılan İstanbul İl Kongresi çok tartışmalı geçti. Öner hizibi, Bayar hizibini, DP'de dikta kurmak ve DP'yi, CHP'ye satmakla suçladılar. Öner hizibi, CHP ile DP arasında gizli bir anlaşma olduğunu, İnönü'nün, Bayar'ı parayla desteklediğini ileri sürdüler. Bir süre sonra, DP Meclis Grubu, Grup Başkanı Vekilliğine, Fuat Köprülü yerine Fuat Hulusi Demirelli'yi seçince, Genel İdare Kurulu, bu seçimi, 9'a 3 oyla bozdu. Bunun üstüne Celal Bayar, bu hareketin parti kurallarına aykırı olduğunu söyleyerek grup başkanlığından çekildi. Celal Bayar'ın grup başkanlığından çekilmesi kamuoyunda büyük bir yankı yaptı. Grup, 10 Şubat 1948'de yeniden toplandı. Saatlerce süren görüşmelerden sonra, şu bildiri yayınlandı «1 - Meclis Grubu ile Genel İdare Kurulu arasındaki olay, tamamiyle hukukî bir görüşden ileri gelmiştir. 2 — Parti genel politikasında görüş birliği ve kişisel anlaşmazlığı andıran bir hareket bulunmadığı saptanmıştır» Ilımlılar, aşırılar perdesiyle sürdürülen DP'ye egemen olma savaşımı bu bildiri ile de bitmedi.

Cumhurreisi Bayar dün Bursa'da ilk
olarak bir partili gibi konuştu

İnönü'ye de tahtlerde bulunan Cumhurreisi
için dedi: "Bu zatı yalnız başına bırakalım,

Celâl Bayar, 1954 seçimlerinde Bursa'da konuşurken, bir gazete başlığında

Grup, Celal Bayar'ı, başkanlığa, Fuat Hulusi Demirelli'yi başkan vekilliğine yeniden seçti.

Menderes ile Köprülü, grupta kendilerine karşı gelenleri, partiden atmak için yeniden harekete geçtiler. O güne dek ortalama bir yol izleyen Bayar'da Menderes grubuna katıldı ve ikinci kez grup başkan vekilliğinden çekilirken şu konuşmayı yaptı. «12 Temmuz Beyannamesi bizi dağıtma ve yok etme teşebbüslerine karşı bütün Demokratların, hatta Türk milletinin gösterdiği celadetin ve sarsılmaz iradenin mahsulü olarak ortaya çıktı. Bu beyanname, neşrinden evvel bize tevdi olundu. Genel İdare Kurulu'nda bunu, uzun uzun münakaşa ettikten sonra ittifakla münasip gördük. Her veçhile demokratik usullere tamamen uygun olarak ve partinin en selahiyetli bir toplantısında varılmış olan böyle bir neticeyle mutabakat halinde olmayan partimiz mensupları var idiyse ve maksatlarından uzaklaştırıcı bir hareket olarak telakki ediyor idiyseler, onların, bu ciheti belirterek partiden çekilmeleri siyasi ahlâkın en tabii icabıydı» Celal Bayar, daha sonra, Ankara İl Kongresi'nde şöyle konuştu: «Parti Grubu ile Genel İdare Kurulu arasındaki meseleyi sureti katiyede halledeceğiz. Yakında karar alacağız. Bu kararda sizin istekleriniz, parti esasları ve tüzük hükümleri hakim olacaktır.» Daha sonra toplanan Genel İdare Kurulu, Sadık Aldoğan, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem ve Osman Nuri Könl'yi partiden çıkardı. Bu harekete karşı olan DP milletvekilleri, daha sonra Millet Partisi ile birleşen «Bağımsız Demokratlar Grubu»nu kurdular. DP'deki tartışma Mart ayında daha genişledi. Grup, martın 11'nde toplandı ve grup başkanlığına Fuat Hulusi Demirelli'yi, grup başkan vekilliğine de Ahmet Tahtakılıç'ı getirdi. DP'yi parçalanma noktasına getiren bu tartışmalar, 20-25 Haziran 1949'da yapılan DP İkinci Kongresi'nde Menderes, Bayar, Köprülü hizibine karşı olanların yenilgisiyle son buldu. Bu kongrede ayrıca şu kararlar alındı. 1 — Yüksek Haysiyet Divanı kurulacak. 2 — Milletvekili adaylarının % 20'si Genel İdare Kurulu tarafından, kalanı, yerel parti örgütlerince seçilecek. 3 — Genel Başkan, gerekirse, olağanüstü kongreyi toplayacak.

İkinci Büyük Kongre'de partiyi ilgilendiren bu kararların dışında, işçilere grev hakkının tanınması kararı alındı ve «Milli Husumet Andı» diye bilinen «Milli Teminat Andı» yayınlandı. «Milli Teminat Andı»na göre, seçim yasasına her hangi bir şekilde karışılması, bu yasanın bozuntuya uğratılması, kişinin doğal haklarına bir saldırıdır. Yurttaşın, böyle bir durumda hakkını korumak için harekete geçmesi, ayaklanması doğaldır. Bu and, siyasal havayı yeniden gerginleştirdi. Bayar, bunun üstüne şöyle konuştu: «Milli Husumet Andını nerden çıkardılar? Kongremizde and olarak kabul edilmiş bir şey yoktur».

DP'nin iktidara gelmesini sağlayan 1950 seçimlerine giden yolda İkinci Türk İktisadi Kongresi'de vardır. Bu kongre, 22-27 Kasım 1948'de toplandı. Kongrede CHP hükümetinin devletçilik politikası yerildi, özel girişkenliğe, ülkenin kalkınması için çok daha önem verilmesi savunuldu. Marshall Planının Avrupa yöneticisi Avverell Harriman, bu kongreye paralel olarak Ankara'da yaptığı konuşmada, «Türkiye'nin doğal kaynaklarının gelişmesi yalnız kendisi için değil, bütün Avrupa ve Amerika için de önemlidir» derken, CHP hükümetinin Başbakan yardımcısı Nihat Erim, «Eğer, bir dış felâkete uğramazsak, ben, memleketin ya-

kın geleceği için çok ümitliyim. Yakın bir gelecekte, Türkiye küçük bir Amerika haline gelecektir» dedi.

Yine bu yıllarda, Türkiye'ye gelen İMF komisyonu, Türk ekonomisini inceledi ve Türkiye'ye borç verilebileceğini belirtti.

Siyasal ortamı yumuşatmak amacıyla, yine bu tarihlerde, 31 Temmuz 1922'de kurulan ve muhalifler üstünde bir baskı aracı gibi kullanılan İstiklâl Mahkemeleri yasası yürürlükten kaldırıldı. DP seçimlerin güvenlik içinde yapılamıyacağını ileri sürerek ara seçimlerine katılmadı. 1950'nin ilk aylarında yapılan seçim yasasıyla ilgili Danışma Toplantısı'ndan sonra DP şu bildiriyi yayınladı. «Önümüzdeki seçimler, mutlaka dürüst olmalıdır. İktidar partisi, geçen seferki gibi baskı yaparak seçim sonuçlarını kendi lehine çevirmeğe kalkarsa, Demokratlar seçimlere girmeme kararı verebilir. Seçimlere girsek bile, sonradan Meclis'ten çekilebiliriz. Bu bildiriden bi süre, DP, Meclis'e işsizlik sigortasını yasa taslağı olarak sunacağını ve işçilere grev hakkının verilmesi gerektiğini söyledi. DP sözcüsü bu konuda şöyle konuştu, «Yirminci asrın ikinci yarısına girdik. Hâlâ Bakan, grev hakkını bir gericilik vasıtası sayıyor!»

28 Kasım 1949'da ABD Başkanı Truman, ABD Kongresi'ne Türkiye ile ilgili raporunu sundu. Başkan Truman bu raporunda, Türkiye'nin Batı devletlerine gösterdiği ilgiden çok mutlu olduğunu söyledi. 19 Aralık 1949 - da Amerikanın Sesi Radyosu yayına başladı. 27 Aralık'ta Ankara'da Türk-Amerikan Kültür Anlaşması imzalandı. ABD hükümeti, Türkiye'nin borçlarından yarım milyonu, kültürel etkinlikler için kullanmaya karar verdi.

16 Şubat 1950'de yeni seçim yasası kabul edildi. Yasaya göre, çoğunluk sistemiyle yapılacak seçimler, tek dereceli, genel, eşit, gizli oy, açık sayım ilkelerini kapsıyordu. Seçim, ayrıca yargı denetimini de getiriyordu.

DP, 8 Mayıs, 1950'de seçim bildirgesini yayınladı. CHP'nin seçim bildirgesinden pek ayrımı olmayan bildirge, şu noktalara değiniyordu. Üretim, dengeli bir biçimde ülke çapında artırılacak. Buna karşılık, vergiler azaltılacak ve devlet tekeli kaldırılacak. Kalkınmak için en uygun yol, özel girişim ile, yabancı sermayenin işbirliği yapmasıdır. Bunun için de gerekli olan ekonomik ve siyasal ortam hazırlanmalıdır. Anayasa, demokrasinin daha rahat işlemesi için değiştirilmelidir.

Seçimler, 14 Mayıs 1950'de yapıldı. Bu seçimlerde, seçim kütüklerine yazılı, 8.905. 576 seçmenden, 7.916.091'i oyunu kullandı (Katılma oranı % 88.88) DP, kullanılan oyların 4.242.831'ni aldı. CHP, 3.165.096, Millet Partisi 240.209, Bağımsızlar, 267.955 oy aldı. Bu oylara göre, milletvekillerinin partilere göre dağılımı şu şekilde sonuçlandı. DP: 408, CHP: 69, MP: 1, Bağımsızlar: 9

Adnan Menderes'in, koruma polislerinden Bumin Yamanoğlu (siyah elbiseli) Yassıada'da

Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan Meclis Başkanlığa seçildi. Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP Genel Başkanlığı'ndan çekildi. Başbakan seçilen Adnan Menderes, 22 Mayıs 1950'de DP'nin ilk Bakanlar Kurulu'nu ilân etti. DP'nin ilk hükümeti şu kişilerden oluşuyordu. Başbakan: Adnan Menderes (İstanbul) Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı: Samet Ağaoğlu (Manisa), Devlet Bakanı: Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu (Manisa), Adalet Bakanı: Halil Özyörük (İzmir), Milli Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce (Manisa), İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne), Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü (İstanbul), Maliye Bakanı: Halil Ayan (Bursa), Milli Eğitim Bakanı: Avni Başman (İzmir), Bayındırlık Bakanı: Fahri Belen (Bolu), Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe (İzmir), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat R. Belger (İstanbul), Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan (Manisa), Tarım Bakanı: Nihat İyriboz (Çanakkale), Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri (Samsun), Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan (Eskişehir), İşletmeler Bakanı: Muhlis Ete (Ankara).

Güven oyu alan Menderes, hükümet programın adşu noktalara değiniyordu. Hayat pahalılığı önlenecek. Tarımda verimi yükseltmek için özel bir çalışma yapılacak. Sanayide devletin etki ve yetkisi azaltılacak. Özel girişkenliğe ve yabancı sermayeye, yatırım yapma ve çalışma garantisi verilecek. İşçiye grev hakkı tanınacak. Aşırı sağ ve sola karşı amansızca savaşım verilecek.

Türkiye'yi on yıl yöneten DP, 1950-54 yıllarında halkın geçim düzeyinde genel bir düzelme sağladı. Tarım alanında işletilmeyen alanların işletmeye açılması, bu alanda işsizliği bir ölçüde azalttığı gibi, verimin de yükselmesini sağladı. Sabit sermayeye sahip olan orta ve büyük köylülük geniş kredi olanaklarından yararlandırılarak gelişmiş tarım araçlarına kavuşturuldu. Az topraklı köylülerin proleterleşmesi uğruna tarımda dışa bağımlı kapitalist ilişkiler egemen oldu. Kore Savaşı, dünyada buğdaya istemi yükselttiği için Türkiye, buğday dışsatımına bile yöneldi. Çimento, şeker, dokuma alanlarında yeni yatırımlara gidildi. Özel girişkenlik büyük ölçüde desteklendi. Yerli ve yabancı sermayeyi özendirmek ve desteklemek amacıyla Türk hükümeti, Uluslararası Yenidenkurma ve Kalkınma Bankası ile ortaklaşa, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Ekonomik alandaki bu etkinliklerin sonucu olarak, DP, Batı'ya daha çok yaslanmak zorunluluğunu duydu. Bu nedenle, Ko-

re Savaşı'na, ABD'nin yanında katılmak üzere, TBMM'sine sorulmadan 4.500 kişilik bir kuvvet gönderildi. Bundan amaç, Türkiye'nin NATO'ya girmesini sağlamaktı. Nisan 1949'da kurulan NATO'ya, Türk hükümetleri girmek istiyor, İngiltere karşı çıktığı için bu istek gerçekleşmiyordu. İngiltere ile Mısır arasında Süveyş anlaşmazlığı çıkmadan önce, İngiltere, Orta Doğu'da Mısır'ın da katılacağı bir savunma sistemi kurmak istedi. 1951 yılında, Orta Doğu Savunma sistemine katılmak koşuluyla, İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini destekleyeceğini bildirdi. Bu sırada Kore Savaşı patlak verdi. DP hükümeti, ABD yanında bu savaşa katılınca, 1951 yılında Ottowa'da toplanan NATO konseyi, Türkiye ile Yunanistan'a NATO'ya katılmaları için çağrı yaptı. TBMM 19 Şubat 1952'de NATO'ya girilmesini kabul etti.

DP, tarımda gelir artışı ile Türkiye'nin kısa bir sürede kalkınacağı ve Avrupa'nın tahıl deposu durumuna geleceği gibi bir varsayımdan hareket ederek, bu varsayıma uygun bir tarım politikası yürüttü. Gerçekten de, 1951-53 yıllarında tarımda yüksek bir verim elde edildi. Türkiye, dışarıya buğday satar duruma geldi. Ancak, Kore Savaşı bitince ABD ile Kanada buğday dış alımına yeniden başladılar. Buna karşılık, Türkiye'de uygulanan enflasyon politikası yüzünden sebze ve meyve ticareti kazançlı duruma geldi. Buğday ekim alanları verimli olmaktan çıktı. 1953'de 6.480.000 tona çıkan üretim, 1956'da 4.797.000 tona düştü ve Türkiye 674.000 ton buğday dışalımı yapmak zorunda kaldı.

Tarımda uygulanan bu yanlış politikaya eş olarak sanayide de dış kapitalizme bağlı bir politika uygulandı. DP dönemi boyunca uygulanan sanayi politikası sonucu, sanayi dış yardımla ayakta durabilecek bir temel üstünde yükseldi. Sanayi, bütünüyle dışa bağımlı olduğu için dış ödemeler dengesinde küçük bir dalgalanma üretimi ve istihdamı düşürmeye başladı. DP, sanayi alanında çeşitli markalara izin verdiği için, yurt içi istem, çok kuruluşlarla karşılanır duruma geldi. Bu, ister istemez, enflasyonsuz yaşayamayan bir sanayi yapısı oluşturdu. DP'nin uyguladığı bu politikanın sonucu, Türkiye, kısa bir süre ekonomik bir çıkmazın içine düştü. Dış borçları ödeyebilmek, sanayi için gerekli olan gereç ve hammaddeyi sağlamak için dövize gereksinme vardı. 1958 yılında Türkiye dışarıya olan borçlarını ödeyemez duruma geldi. Bunun üstüne 1958'in mayısında OEEC Konseyi, Türkiye'nin «İstikrar Programı» uygulamasına karar verdi. Bir çok ekonomik kararların yanı sıra Türk lirasının dolar karşısındaki değeri, 2.80'den, 9 TL'ye düşürüldü.

DP'nin kısa sürede Bayar - Menderes ikilisinin yönetimine geçmesinden rahatsız olan Nihat Reşat Belger, Nihat Eğriboz, Fahri Belen, Avni Başman, kısa bir süre sonra DP'den ayrıldılar. DP, muhalefeti susturmak amacıyla, 14 Aralık 1953 tarih, 6195 sayılı bir yasa ile CHP'nin parasına, mallarına, matbaasına el koydu. 30 Haziran 1944 tarih, 6429 sayılı bir başka yasa ile, MP'ye oy veren Kırşehir ili, ilçe yapıldı. Bu arada ekonomik sorunları unutturmak amacıyla Kıbrıs işi alevlendirildi. İstanbul'da 6/7 olayları meydana geldi. Bu olaylardan kısa bir süre sonra 19 milletvekili «İspat Hakkı» önergesi verdiler. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile Fethi Çelikbaş'ın önderliğinde oluşan bu grup, basına, yazdıklarını ispat etmek hakkı verilmesini istiyorlardı. Bu milletvekillerinden 9'u, 14 Ekim 1955'de DP'den çıkarıldılar. 15 milletvekili de partiden çekilip, hep birlikte Hürriyet Partisi'ni kurdular. 15 Ekim 1955'de toplanan DP'nin dördüncü kongresinde parti yöneticileri sert eleştirilere uğradı. Kongre'den hemen sonra yapılan grup toplantısında Başbakan Menderes dışında bütün bakanlar çekilmeye zorlandı. Menderes, Bakanlar Kurulu'nu zorlukla kurdu.

27 Ekim 1957'de yapılan seçimler olaylı geçti. DP, oyların % 47,70'ini aldı, 421 milletvekili kazandı. CHP, % 40.82'i yüzdeye karşılık 173 milletvekili, CMP, % 7.19'a karşılık 4 milletvekili, HP % 3.85 karşılık 4 milletvekili kazandılar. Muhalefet partileri, toplam % 52 oya karşılık 186 milletvekili çıkarırken, DP, % 47.70 oya karşılık 421 milletvekili çıkardığı için, bu dönem, DP için «azınlık iktidarı» denildi

1957 seçimlerinden sonra yurt ölçüsünde saygınlığını yitirdiğini anlayan DP, muhalefete karşı sert önlemler almaya başladı. Yurttaşları, muhalefete karşı «Vatan Cephesi»nde toplamak için zorlamalar başladı. 1958 yılında, Mustafa Saraç, Avni Yurdakul'aborak, Necati Dikmen adlı üç milletvekili DP'den çekildiler.

DP ile muhalefet arasındaki çatışmanın alevlendiği 1960 başlarında, DP grubunu egemenlikleri altına alan DP yöneticileri anti demokratik gidişi hızlandırdılar. 18 Nisan 1960'da, DP'li milletvekillerinden oluşan Tahkikat Komisyonu kuruldu. Daha sonra. 27 Nisan 1960 tarihli 7468 sayılı bir yasa ile «TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun» kabul edildi. Bu yasa ile Komisyon şu yetkilerle donatılmıştı. Muhalefetin ve basının etkinlikleri hakkında soruşturma yapmak. Suçlu görülenlerin yargılanmalarına kadar vermek. Basını yasaklamak. Soruşturmaların sağlıklı yürümesi için mahkemelerin yetkilerini eksiksiz kullanabilmek.

Bu yasadan sonra üniversite öğrencileri iktidara karşı sokak yürüyüşlerine başladılar. Sokak gösterilerini önlemek için sıkıyönetim ilân edildiyse de olaylar durmadı.

27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri, yönetime el koydu. Böylece Demokrat Parti'nin on yıllık baskı dönemi sona erdi. DP yöneticileri, Yassıada'da kurulan «Yüksek Adalet Divanı»nda yargılandılar. Yargılama sonucu onbeş kişi idama, ötekiler çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. İdam hükmü giyenlerden 12'sinin cezası sürekli hapise çevrildi. Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edildiler.

Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkûm olanlar daha sonra af edildiler. 16 Nisan 1974 tarih, 1801 sayılı yasa ile Anayasa'nın 68. maddesi değiştirilerek siyasal haklarına kavuştular.

DP üyelerinde Cemal Özbey, DP kongresinin zamanında yapılmadığı, bundan dolayı partinin dağılmış olduğunu ileri sürerek partinin kapatılması için dava açtı, Davaya bakan Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi, 29 Eylül 1960'da DP'yi kapattı.

Cengiz Gündoğdu

Demokrat İşçi Partisi. Cumhuriyet döneminin solcu partilerinden. Dr. Orhan Arsal başkanlığında oluşan ilk yönetim kurulunda, sendikacılar çevresinin tanınmış adlarından Üzeyir Kuran II. Başkan, İbrahim Güzelce genel sekreter olarak görev almıştır. Kuruluş amacı, «İşçi sınıfını siyasal bir güç haline getirmek» biçiminde belirlenen Partinin ilk kongresinde okunan çalışma raporunda emekçi kitleleri polis korkusundan, politika esnafından ve işçi aristokratları sarı sendikacılardan kurtarma gereği vurgulanmıştır.

D.İ.P.'nin programında, hürriyetler (fikir ve vicdan, söz ve yazı, okuma. okutma, birleşme, toplanma), haklar (yaşama ve çalışma, bakım, yerleşme ve yer değiştirme hakları siyasal haklar), masuniyetlerin (dokunulmazlıkların) güvence altına alınması için Temel Hükümler getirmiştir. 1954 seçimlerinden önce tüm muhalefette bulunan partilere, nisbî seçim Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle işbaşına getirilmesi, seçilecek ikinci bir meclisin yalnız ekonomik sorunların çözümünden sorumlu olması, Anayasaya aykırı yasalar üzerine açılacak davalar için. Yüksek Adalet Divanı oluşturulması, Temel hak ve özgürlüklerin kabulü için halkoyuna başvurulması, ve Anayasa'da gerekli değişiklikleri yapılabilmesi için «Müessesan Meclisi»nin toplanması yolunda çağrıda bulunulmuştur.

13 Haziran 1953 tarihinde toplanan

kinci genel kurulunda partinin adındaki «Demokrat» sözcüğü çıkarılmış, kongrede Genel Kurul raporunda özellikle 1950'den sonra gelişmekte olan sendikal hareketler üzerinde durularak, sendikacıların burjuva partilerin dümen suyunda olmaları sert bir dille eleştirilmiştir.

«Bu günkü sendika liderleri Demokrat Parti, Halk veya Millet partileri emrinde çalışan birer partizandır ve vazifeleri işçi sınıfını sendika masalı ile oyalamak, muhtelif partilere dağıtmak suretiyle parçalamak, işçileri siyasi bir kuvvet olmaktan menetmektir. İşçi sınıfını sağmal bir rey makinasından başka bir hüviyetle göz önüne getirmeyi adeta bir zül telakki eden diğer partiler sadece rey avcılığı için sendikalar içinde, kanuna rağmen siyasi faaliyet ve tahriklerde bulunduklarını müşahede ve tesbit eden partimiz, Sendikalar Kanununun 5. maddesinin mütemadiyen ihlalini şiddetle takbih ve bizzat kendisi böyle bir töhmet altında kalmmaak için bütün üyelerine sendikalardan çekilmek emrini verdi.»

Başkanlık raporunda ise aynı konuda şöyle denmektedir:

«Ah hele sendikalar.. Sözde siyasetle iştigal etmeyen, fakat siyaseti pek meşgul eden bu sarı topluluklar.. Hangi sahte sendikalistin eliyle hangi partiye peşkeş çekileceği, hangi ideoloji ile zina ettirileceği meşkûk birer bivel bâkir.. Çünkü şahsiyetleri yok. Çünkü ayrı bir zümreye, menfaatı zıd bir iktisadî sınıfa mensup olduklarının şuuruna varmak onlar için imkânsız. İşçileri sendika çatısına toplayabilmek için patrona karşı ateş püskürtmekten, kin ve husumet saçmaktan başka bir çareye başvuramayan bu sarı sendikalar, kanunun ve muahedelerin himaye eylediği toplanma hürriyetlerini bile müdafaadan aciz. Kuvvetlinin önünde el pençe divan duran, kanunsuz emirlere bile boyun eğmek haysiyetsizliğini gösteren bugünkü sendika liderleri sadaka kabilinden verilmiş bir demokrasi ile iktifa ettikçe, işçi sınıfının müdafii olmak sıfatı ile millet önünde değil, sulh mahkemesinde bile bir dâva açamazlar.

Sadece Marşal planından faydalanılar. maaşlarını rahatça alırlar ve içlerinden bazıları da aidatları kolayca «deve» yaparlar. Ve bütün bu zahmetlere mukabil iktidarda kim varsa ona yaltaklanmak saadetine mazhar olurlar.»

Genel Başkanlıkça yayımlanan bir kitapta iktidarı meclis diktası biçiminde düşünen Demokrat Parti'nin izlediği iç ve dış politika eleştirilmiş, Dr. Orhan Arsal kongrede yaptığı konuşmada, kendisinin komünist hatta sosyalist olmadığını, fakat ceza yasasında 141 ve 142. maddeler gibi temel hakları zincire vuran yasa hükümlerinin bulunduğu bir ülkede demokrasiden söz açılamayacağını belirtmiş, kaldırılmasını istemiştir.

II. Kongrede İşçi Partisi Genel Başkanlığına Orhan Arsal seçilmiş, Genel Yönetim Kurulu şu kişilerden oluşmuştur: Üzeyir Kuran, İbrahim Güzelce, Mahmut Arslan Fevzi Gönüllü, Rıza Durak, İsmail Tuğtekin, Mehmet Alpar, Ömer Güleç, Osman Sercan.

Ancak İstanbul'da üç ilçede (Beyoğlu, Eyüp, Fatih) örgütülenebilen D.İ.P.'nin kurucu yönetici ve üyelerinden çoğu 1960'dan sonra Türkiye İşçi Partisi'ne katılmışlar. Dr. Arslan bu partinin 1. Kongresine kadar genel sekreterliği görevini yapmıştır

Ahmet Ceylan

Demokratik Parti 18 Aralık 1970'de başlarında Ferruh Bozbeyli, Saadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes'in bulunduğu 69 kurucu tarafından Ankara'da kurulan siyasal parti. Kurulduğu zaman Millet Meclisi'nde 41 ve Cumhuriyet Senatosu'nda da 8 üyesi bulunuyordu.

AP'nin çeşitli sermaye çevreleriyle kurduğu bağlaşıklığın 1970'de bozulması üzerine, parti içi muhalefet bu tarihte su yüzüne çıkmış ve 1970 başlarında AP içinde Demirel Bilgiç çekişmesi ve hizipleşmesi başlamıştır. Demirel'i destekleyenler «yeminliler» ve Bilgiç takımı da «Bilgiççiler» diye anılıyordu. 17 Ocak 1970'de bazı AP'li üyelerin Haysiyet divanına verilmeleri üzerine 72 AP'li parlamenter Demirel'e bir «muhtıra» vererek ihraçların durdurulmasını istemişler, Demirel'in bu muhtıraya kulak asmaması üzerine partinin çeşitli kademelerinde çalkantılar başlamış, ihraçları uygun görmeyen AP Genel Yönetim Kurulu'ndan Bilgiç, Sükan, Y. Menderes, T. Asal, M. Turgut, C. Bilgehan 1 Şubat 1970'de Genel Yönetim Kurulu üyeliğinden çekilmişlerdir. Bunlara daha sonra Ali Naili Erdem de katılmıştır. En sonunda 13 Şubat 1970'de bütçe oylaması sırasında 41'ler diye anılan AP'li bir grup milletvekili ile daha önce AP'den çıkarılmış beş milletvekili bütçeye kırmızı oy vererek Demrel'i çekilmek zorunda bırakmışlardır. Bütçeye kırmızı oy verenler, Demirel'in AP'yi bir ikbal ve menfaat kapısı haline getirdiğini anlatmışlardır. Demirel'in Birlik Partisi'nden oy transferi ile 17 Mart 1970'de yeniden güvenoyu alan bir hükümet kurmasından sonra, 41'ler parlamento içinde ayrı bir grup olarak muhalefeti sürdürmüşlerdir. Demirel'in içinde bulunduğu durumun dışta ve içte devlet tibarını vahim bir şekilde zedelediğini, vatandaşı tedirgin eden anarşi ve nizam dışı gellşmelerin baş etkeninin Demirel ve yönetimi olduğunu vurgulayan 41'ler, AP'nin etkin bir yönetim sağlayamayacağını Millet Meclisi Başkanı olan Ferruh Bozbeyli de 19 Ekim 1970'de bu görevinden istifa etmiş, Demirel'in tutumunu eleştirmiş ve 13 Kasım 1970'de AP'den de istifa ederek 41'lere katılmıştır.

DP'nin ilk kurucular toplantısı 23 Aralık 1970'de yapılmış, genel başkanlığa Ferruh Bozbeyli, genel başkan vekilliklerine de S. Bilgiç ile Y. Menderes getirilmişlerdir. DP «parlamento içinde doğmuş partiler» kategorisinde değerlendirilmektedir.

DP'nin kuruluşu, Demirel'in kişiliğine yönelen suçlamaların yanısıra temelde, egemen sermaye çevreleri içindeki çıkar uyuşmazlıklarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. DP, büyük toprak sahiplerinin ve taşra ticaret sermayesinin çıkarlarını savunuyordu. Programının 1. maddesinde: «temel görüş ve gaye» anlatılırken, «1946 hareketi, siyasî, ekoonmik, sosyla ve kültürel ileri atılış evresinin çıkış noktasıdır» denilerek AP'li kitlelere DP'nin 1960'da kapatılan DP'nin edvamı olduğu anlatılmak istenmişti.

DP, 12 Mart rejiminde kurulan 1. ve 2. Erim, Melen ve Talu hükümetlerine katılmamış, 1972 mayısında Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabul edilmeyen Ürgüplü hükümetine ise katılmıştır.

DP'nin ilk katıldığı seçim 1973 genel milletvekil 1/3 senato yenileme seçimleridir. 1973 Mv. genel seçimlerinde geçerli oyların % 11,9 unu (1.275.502) sini alarak 45 milletvekili çıkaran DP, 1973 yılındaki 1/3 senato yenileme seçimlerinde geçerli oyların % 10,4'ünü (438.276'sını) aldığı halde senatör çıkaramamıştır. Bu oylar, AP'nin bölünen oylarıdır.

1973 seçimlerinden sonra önerilen Demirel başkanlığındaki sağ koalisyonu reddeden DP, Demirel'in başkanlığı dışında bir sağ koalisyon oluşturulmasını istemiş, bunu da AP kabul etmemiştir. CHP-MSP koallsyon hükümetinin dağılmasından sonra, CHP'den gelen ortaklık önerilerini de değerlendiremeyen DP, AP başkanlığındaki Milliyetçi Cephe ortaklığına da karşı çıkmış ve Parti içinde görüş ayrılığı belirmiştir.

1974 sonlarında oluşturulmasına başlanan «Milliyetçi Cephe» ortaklığının inşa günlerinde, 1973 seçimlerinde DP'yi destekleyen eski Cumhurbaşkanlarından Bayar'ın ağırlığını AP'den yana koyması ile DP'den beklenen çözülmeler başlamıştır. 28 Mart 1975'de başlarında Saadettin Bilgiç'in bulunduğu 12 DP milletvekili partiden istifa ederek, 31 Mart 1975'de kurulan Milliyetçi Cephe (AP - MSP - CGP MHP ortaklığı) için güvenoyu vermişlerdir. Bilgiç ve arkadaşlarının MC'ye destek vermek üzere DP'den istifa etmeleri, Ankara'da «mebus pazarları» kurulduğu yolundaki görüşlerin yaygın-

laşmasına neden olmuştur.

12 Nisan 1975'de MC'nin güvenoyu alması, eski Demokrat Partililerin AP'yi desteklemeye baş amaları, Demokratik Parti'nin çözülmesine ve kitle tabanını da yitirmesine yol açmıştır. 45 milletvekili ile başladığı 1973 - 1977 yasama dönemi sonunda DP'nin 16 milletvekili kalmıştı. Geri kalan 29 Milletvekili Partiden ayrılarak diğer partilere geçmiş, ya da bağımsız kalmışlar, tek DP'li senatör de MHP'ye geçmiştir.

9 Aralık 1973'de il genel meclisi seçimlerinde geçerli oyların % 10,8'ini alarak 1.075.304 oy toplayan DP, Belediye Başkanlığı seçimlerinde geçerli oyların % 6,9'unu alarak 300.656 oy almış ve Konya il merkezi başta olmak üzere birçok ilçe, bucak ve köy belediyelerinde önemli başarılar elde etmişti. DP'nin dağılma ve erime sürecinde ise, 1975 yılındaki 1/3 senato yenileme seçimlerinde ancak geçerli oyların % 3,1'ini oluşturan 165.170 oy alabilmiş ve senatörlük kazanamamıştır. DP'nin erime ve kitlesini yitirme süreci 1977 genel seçimlerinde daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. DP, 1977 milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların ancak % 1,9'unu oluşturan 274.484 oy alabilmiş ve Konya'dan tek milletvekilliği (Faruk Sükan) kazanabilmiştir. Partinin genel başkanı Bozbeyli, Meclis dışı kalmış, İstanbul'dan seçilememiştir. Parlamento tarihinde hiçbir partinin bu denli hızlı eridiği görülmemiştir. Bunun temel nedeni, AP'nin bağlaşıklığı bozulan sermaye kesimleriyle yeniden iyi ilişkiler içine girmesi ve DP'ye kaptırdığı oyların AP'ye geri dönmesi olmuştur. 1977 yılındaki 1/3 senato yenileme seçimlerinde de geçerli oyların % 2,2'si olan 107.278 oy alan DP, senatör çıkaramamıştır.

1977 seçimlerinden sonra erimeye devam eden DP, 1977 aralığında yapılan il genel meclisi seçimlerinde ancak % 1 oranını oluşturabilen 124.260 oy almış, belediye başkanlığı seçimlerinde 36.985 (% 0,6) ve Belediye Meclisi seçimlerinde de 54.411 (% 0,9) oy toplayabilmiştir.

DP'nin siyasal yaşamdaki rolünün sona erdiği sanıldığı bir sırada 31 Aralık 1977'de ikinci MC hükümetinin gensoru ile düşürülmesinden sonra kurulan, CHP - Bağımsızlar CGP DP koalisyonuna DP, başbakan yardımcılığı (Devlet Bakanlığı) olarak katılmıştır. Hâlen CHP - Bağımsızlar DP ortaklığı olarak süren hükümette görev almasından sonra DP'nin kitlesini yeniden büyütmeye başladığına ilişkin bir belirti bulunmamaktadır. 1979 yılında yapılan 1/3 senato yenileme seçimlerine formalite eksikliği nedeniyle DP katılamamıştır. DP'li seçmenlerin bu seçimlerde genel olarak AP'li adayları destekleyeceği sanılmaktadır.

Süleyman Gebzeli

DENİZ Ümit (İstanbul 1922 / İstanbul 1975). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı (1940). Bir yıl Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu, gazeteciliğe başladı. *«Tan»*, *«Son Telgraf»*, *«Tasvir»*, *«Yeni Sabah»* ve *«Milliyet»* gazetelerinde röportaj yazarlığı yaptı. Serüven romanları yazdı.

Ümit Deniz

DENİZCİER İbrahim (İstanbul 1923) Sendikacı. Türk-İş Genel Başkanı. 1979 Genel Kurulu'nda Türk-İş Genel Başkanlığı'na seçilen Denizcier torna ve silindir tektifiye işçisi olarak işçilik hayatına atıldı. 1947 yılında Cibali (İstanbul) semtindeki Tekel fabrikaları işçilerinin sendikalaşma hareketine katıldı. Makine ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası'na girdi. Tekel fabrikalarının üretimini dağıtma görevini üstlenen Cibali Tekel Nakliyat Şubesi'nde çalışırken İşçi Mümessili seçildi. Bu işyerinde çalışması nedeniyle Tekel Nakliyat İşçileri Sendikası'na girdi. 1952 yılında veznedar-sayman sonra sendika başkanvekili ve 1956'da Başkan seçildi. Denizcier tekel işçilerinin ayrı ayrı küçük sendikalarda değil, bir tek örgüt içinde birleşmesi görüşünü savundu ve ilk aşama olarak tekel işçilerinin federatif bir yapıya kavuşması savaşımına katıldı. 1952'de Tekel Müskirat, Tütün ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu'nun kuruluşunu gerçekleştirenler arasında yer aldı, bu örgütün İcra Kurulu'na seçildi. 1954'de ise Federasyon Başkanı vekili oldu. 1960 Genel Kurulu'nda ise Başkanlığa getirildi. Bir ara federatif sistemden bütün gıda işkolunda özel kesime ve kamu kesimine olsun bu işkolunda çalışanları bir tek sendika etrafında birleştirme görüşünü savundu ve federatif sistemden yana olanlarla çetin bir sendikal savaşım verdi. Sonunda bu görüş egemen oldu ve federasyon 1969'da tarihe karıştı. Yerine Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası doğdu (1969). Bu örgütün 19.1.1969 1. Genel Kurulu'nda sendika başkanlığına seçilen Denizcier, 1979'da Türk-İş Başkanı seçilirken de bu örgütün başkanlığını korudu. Böylece Denizcier 1952'de kurulan federasyonun devamı olan Tekgıda-İş'in Başkanı ve Türk-İş Başkanı olarak 22 yıldır içinde bulunduğu sendikacılık yaşamının doruk noktasına vardı.

1961'de TİP'in kurucuları arasında yer alan Denizcier bu partide aktif görev üstlenmedi ve TİP'in çalışmalarına hemen hiç katılmadı. 1961'de Çalışanlar Partisi akımına girdi ise de TİP'ten ayrılmadı. Bir Türk-İş sendikacısı olarak organ kararlarına uydu ve uzun yıllar partilerüstü politika görüşünü savundu, örgüt olarak da DİSK'e karşı çıktı. Hatta Türk-İş üyesi sendikalardan bazılarının önerdiği sosyal demokrat düzen görüşüne de katılmadı. Partilerüstü sendikacılık'la sosyal demokrat düzen görüşleri arasında şu anlayışını dile getirdi:

«Saygı duyduğumuz çeşitli siyasi kanaat sahibi mensuplarının bir çatı altında müttehid (birlik) ve kasa, kafa birliği yapmasındaki başlıca neden, mensuplarının emniyetli çalışma şartları içinde, insanca yaşayacağı bir hayat düzeyine ulaşması hususunda Tekgıda-İş'in çalışmalarındaki başarı, kuruluşun hiç bir zaman bir işçi sendikası olduğunu unutmamasından ileri gelmektedir.

Sendikaların gerek anatüzük, gerekse esaslarla belirlenmiş esaslardan ayrılarak kendi temsil ettiği kitle dışında bir takım hedeflere yönelmesi neticeleri itibariyle siyasi amaçları benimsemesi halinde işçi sendikası olma vasfının kaybolmasına sebep olacaktır, denilmektedir. Tekgıda-İş'in partilerüstü politikasının sürdürülmesi konusunda vardığı karar hakkında şunları belirtebiliriz:

Türk işçi hareketi henüz 25 yaşını ikmal etmiş genç bir harekettir. Toplum hayatı içinde 25 yıl uzun bir süre sayılmamalıdır. Bu hareket bir arama ve inceleme çindedir. Batılı demokratik işçi hareketi arama ve inceleme dönemini aşmış olmasına rağmen hâlâ yöntem münakaşaları yapmaktadır.

Türkiye'de sendikaların yeniden kurulduğu 1947'leri hatırlayanlar çok iyi bilirler ki, o tarihlerde sendika faaliyetleri işyeri çerçevesinde idi. Yeni kuruluşlar işyeri çatıları altında, işyeri esas alınarak kuruldular Sonraları bu derlenme ve toparlanma devri

başladı. Kanaatimizce bugün henüz bu dönem tamamlanmış değildir.

Sendikaları meydana getirenler, çeşitli siyasî görüşleri temsil edenlerdir. Bugün için birleştikleri esaslı nokta mesleğin müşterek menfaatlerini korumaktır. Hâl böyle iken ve çok yakın bir tarihte bir tecrübe, acı bir tecrübe geçirilmiş iken, geçmişten ders almadan her bakımdan hazırlıksız denilecek bir durumda partilerüstü politikayı terketmek Türk işç. hareketini iyi tanımamak, tanımadan yeni bir tecrübeye itelemek olur ki, buna ne zaman ne zemin müsait olmadığı gibi harekete fayda değil zarar getirir. Bu zararın telafisi bir asırda mümkü nolamaz.» (1973)

Ancak, Denizcier, 1977'de işçilerin bir siyasî parti içinde birleşmeleri görüşünü savunmaya başladı

Kemal Sülker

DENİZHAN, Namık (1937 -) Heykelci. Günümüz heykelcileri aarsında figürlü anlatıma bağlı olan az sayıdaki sanatçıdan biri olan Denizhan, 1960 yılında Güzel Sanatlar Akademisi heykel bölümünü bitirdi. 1967'de Paris'e giderek ünlü heykelci Casar'ın yanında çalıştı, 1971'de de yurda dönerek Akademide heykel bölümüne öğretim üyesi olarak girdi. Az sayıda yapıt ortaya koymasına, toplu sergilere ve yarışmalara seyrek katılmasına karşın hünerli işçiliği, gelişkin teknolojisi ve duyarlı anlatımı ile adını öne çıkarmıştır. Yaygınlıkla tanınan bir yapıtı İstanbul, Taksim Parkı köşesindeki *«İkimiz»* adlı beton sıvama heykeldir.

(O.T.)

Denizli Heyeti Milliyesi. Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki evresinde örgütlenen Redd-i İlhak Cemiyetleri'nden. 29 Mayıs 1919'da kurulmuştur. Kurucuları arasında sonradan İç İşleri Bakanlığı görevine getirilen Denizli utmasarrıfı Faik (Öztrak) Dr. Kâzım, müftü Ahmet Hulusi, Şeyh Mustafa, Tavaslızade Mustafa vb. gibi orta tabakanın okumuş kişileriyle esraftan kişiler vardır. Örgütün özellikle Aydın cephesinin oluşturulmasında somut ve başarılı çalışmaları olmuş, Nazilli düşman işgalinden kurtarıldıktan sonra bu ilçede yapılan kongrede (7 Ağustos 1919) seçilen «Heyeti Milliye»ye Balıkesir ve Alaşehir'de olduğu gibi bölgesel birleşme hareketlerine öncülük etmesi, ve ulusal silahlı birlikler oluşturma yetkisi verilmesi kararlaştırılmıştır. (Madde 5)

Denizli Heyeti Milliyesi de, öteki «Redd-i İlhak Cemiyetleri» gibi Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubelerinden biri durumuna gelmiştir.

DENİZMEN, Metin (İstanbul - 1935). Sendikacı. Çalışma yaşamına Yapı Kredi Bankası Beyoğlu Şubesi'nde başladı. Yapı - Sen'in kurucuları arasında yer aldı (1972). Sendikanın genel başkanlığına seçildi. Aynı yıl, tüm banka ve sigorta işçilerinin daha geniş bir örgüt içinde toplanması amacına yönelik çabaların olumlu sonuçlanması üzerine Bank-Sen'in kurulması aşamasında da önemli görevler üstlendi. Örgütün kurucuları arasına katılarak genel başkanlığına seçildi. Bu evrede de sendikanın sınıf savaşımına yönelik biçimde örgütlenmesinde büyük katkısı oldu. Öteki Bank - Sen yöneticileriyle birlikte üst örgüte katılma zorunluluğunu değerlendirerek, Disk'le bütünleşme yolunda önemli çalışmalar yaptı. Bu aşamada sendikal hareket-te ortaya çıkan eğilimleri doğru değerlendirdi. Örgütlenmelerin ya proleteryanın, yada burjuvazinin sınıf çıkarlarından kaynaklandığını belirterek, ülkemizde de tüm kapitalist ülkelerde olduğu gibi burjuvazinin sendikal savaşımı başlangıçta yasak, baskı ve terörle ezmeye çalıştığını ifade etti. Sınıf mücadelesini esas almayan, tersine sınıf işbirlığini, uzlaşımcılığı esas alan ve son tahlilde burjuvazinin sınıf çıkarlarına hizmet eden sendikal örgütlenmeleri mahkûm ederek sınıf ve kitle sendikacılığının Disk'te somutlandığını vurguladı. Nato'nun 30. kuruluş yıldönümünde, ülkemizdeki tüm ekonomik ve toplumsal bunalımlara «ABD tekellerinin yanısıra yine ABD tarafından örgütlenen askerî paktların» ön olduğu silah harcamalarının yol açtığını ifade ederek Nato üyeliğinin halkımızın çıkarları ile çelıştiğini ifade etti.

Türkiye Maden İş Sendikası'nın genel kurulunda (aralık 1979) kurul başkanlığı görevini yaparken, «enternasyonal»in söylenmesi nedeniyle, İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca tutuklanan Denizmen, Barış Derneği üyesidir; Dünya Barış Konseyi üyeliğine de seçilmiştir (şubat 1979).

DERELİ, Cevat (1900 -) Ressam. Resim tarihimizde empresyonizmin etkisiyle oluşan 1914 kuşağı gruplaşmasını, 1928'lerde bu kez batıda kübizmin yaygınlaşıp saygınlık kazanması üzerine bellren «Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği» izlemiş ve bu yeni hareketin tanıttığı adlardan biri de Cevat Dereli olmuştu. Zeki Kocamemi ve Refik Fazıl Epikman'la birlikte, o tarihlerde yönetici kadroları da etkilemekte olan sağcı düşüncenin ressamlardan beklentileri doğrultusunda yapıtlar verdi. Devlet dairelerine asılmak üzere büyük boyutlarda düzenlenmiş *«Köy Hayatı»* konulu dizisi, Dereli'nin belirleyici çalışmalarındadır. 30'lu yılların kentsoylu aydınlarının sanatta zoraki bir «mahallî»lik telaşı Dereli'yi de etkisi altına alıp onu biraz süslemeci, biraz minyatürcü, kolay hoşa gidecek Anadolu görüntüsü bir ressam olmaya itti. Yine de bürokrasi'nin Kocamemi, Tollu, Berkel, Epikman gibi kuru sayılabilecek ressamları arasında Cevat Dereli özellikle desenlerinde çok duyarlı ustalığıyla ayırdedilir.

(O.T.)

Dergâh. Onbeş günlük düşün, sanat, edebiyat dergisi. İstanbul'da 15 Nisan 1921'de yayımlanmaya başladı. 42 sayı çıktı. «Mes'ul müdürü»: Mustafa Nihat (Özön). Yahya Kemal, Ahmet Haşim ve Mustafa Şekip (Tunç)'in yönetimine katkıda bulundukları derginin ilk sayısında Yahya Kemal *(3 Tepe)*, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mustafa Şekip *(Sanatın İçyüzü)*, Razzan Arif (Yalman), Abdülhak Şinasi *(Ali Zeki Bey ve Romancılık)*. Mehmet Halit, Arif Dündar'ın yazıları; Halide Edip'in öyküsü *(Efendinin hikâyesi)*, Yakup Kadri *(Erenlerin Bağından)*, Emin Recep, Ahmet Hamdi (Tanpınar), Necmettin Halil (Onan), Ahmet Haşim'in *(Bir Günün Sonunda Arzu)* şiirleri yer aldı. Yahya Kemal'in şiirleri *(Ses*, sayı: 6), *(Yeniçeriye Gazel* sayı: 36) ve yazılarının yanısıra Ahmet Haşim'in *«Bülbül»*, *«Şafakta»*, *«Merdiven»* v.b. şiirleri yayımlandı. Mehmet Fuat (Köprülü), Nurullah Ata (Ataç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Hasan Âli (Yücel), Ali Mümtaz (Arolat), Falih Rıfkı (Atay), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Hüseyin Namık (Orkun), Salih Zeki, Ziya Gökalp'in yazıları şiirleriyle derginin yazı kadrosunu oluşturdular. Özellikle Mustafa Şekip (Tunç) *(Hakiki Hürriyet* sayı: 3), *(Ruha Bir Dikkat*, sayı: 4), *(Hislerimizin Mantığı* sayı: 7), *(İhtiras Nedir*, sayı: 11) yazılarıyle Bergson idealizminden kaynaklanan görüşleriyle dergi çevresindeki genç şair ve yazarları etkiledi. Kurtuluş Savaşı'na yandaş tutum alan *Dergâh* 5 Ocak 1923'te yayımına son verdi.

DERİN, Ragıp (Kocaeli - 1950). Karikatürcü. Çeşitli gazete ve dergilerde çizgi roman ve karikatür yaptı. Bir süre *«Hürriyet»* Gazetesi'nde çalışan Derin, *«Çarşaf»* ve *«Çivi»* de çizmektedir.

DERSAN, Kâzım Şinasi (Girid 1888 / İstanbul - 1964) Gazeteci. Yüksek öğrenimini Paris Sorbonne Üniversitesi Sosyal Bilimler Akdamesi'nde tamamladı. Ülkeye dönünce Necmettin Sadık (Sadak), Falih Rıfkı (Atay), Ali Naci (Karacan) ile birlikte *«Akşam»* gazetesini kurdu. 1957'de Arkadaşları Ali Naci ile Falih Fıfkı'nın ayrılışı, Necmettin Sadak'ın ölümü üzerine uzun yıllar gazeteyi tek başına yönetti. 1957'de Malik Yolaç'a satarak Ticaret Odası'nda çalıştı.

Dersaedet (İstanbul 8 Temmuz 1920 / 24 Kasım 1920). Günlük siyasal gazete. 127 sayı çıktı. Sahibi ve yönetmeni: Sedat Simavi. Yazı İşleri Sorumlusu: M. Sabri. İç ve dış siyasal haberlerin yanısıra ticaret ve borsa haberlerine de geniş yer verilen gazete, Köprülüzade Mehmet Fuat, Reşat Nuri (Güntekin), Ahmet Refik (Altınay), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ercüment Ekrem (Talu) v.b. dönemin tanınmış kalemleri tarih, edebiyat, bilim ve teknik, tiyatro konularında yazdılar.

İlk sayısında, «en yeni ve en doğru haber» ilkesini amaçlayarak çıktığını belirten gazete, mütareke koşulları içinde Anadolu'daki milli mücadele hareketini desteklediğinden kimi yazı ve haberler sık sık sansüre uğramıştır.

Dertli (Gerede 1772 / Ankara 1845). Halk şairi. Gerede'nin Çağa bucağına bağlı Sahneler köyünde doğdu. Asıl adı İbrahim'dir. Şiirlerinde Lütfi takma adını kullanmıştır.

Çocukken çobanlık yaptığı köyünde, babasının ölümünden sonra kalan küçük toprağının elinden alınması üzerine İstanbul'a ve Konya'ya gitti. Konya'da Hacı Asım Usta adlı birinin kahvesinde çalışırken, gelip giden âşıklardan saz çalmasını öğrendi. On yıl kadar Mısır'da kaldı. Dönüşünde memleketine uğrayarak evlendi.

Yaran meclislerinde, atışmaların yapıldığı aşık kahvelerinde saz çalıp şiirler okuyan Dertli, dolaştığı yerlerde görgüsünü arttırarak olgun bir saz şairi niteliği kazanırken tasavvufa ve divan şairlerine de eğilim duydu. Aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerde bir kişilik gösterememesine karşılık, dil ve söyleyiş yönlerinden ustalık kazandı. Nefes, koşma ve semaîlerinde doğal bir içtenlik ve lirizmle yetinmeyerek sağlam bir yapı kurmayı başardı.

DERTLİ'nin Şiirinden Örnekler

I

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah'ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

İçinde mi dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun nereside

Dut ağacıdan teknesi
Kirişten bağlı perdesi
Be hey insanın teresi
Şeytan bunun neresinde

Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde

II

Sâlcıyâ câmından nedir bu esrar
Kıldı bir katresi mestane beni
Şarab-ı lâlinde ne keyfiyet var
Söyletir efsane efsane beni

Ref'et nikabını ey vech-i enver
Zulmette gönlümüz olsun münevver
Şarab-ı lâlinin lezzeti dilber
Gezdirir meyhane meyhane beni

Âşıkın çok belâ gelir başına
Tahammül gerektir adü taşına
Şem-i ruhsârına, aşk ateşine
Yanmakta seyretsin pervane beni

Bakmazlar Dertli'ye alçundur deyu
Hakikat bahrine dolgundur deyu
Bir saçı Leylâ'ya Mecnun'dur deyu
Yazmışlar defter-ü divane beni

DERVİŞ Suat (İstanbul - 1905 / İstanbul - 1972). Romancı. Özel öğrenimle yetiştirildikten sonra bir süre Berlin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okudu. Dönüşünde İstanbul'da gazeteciliğe başladı (1932). *«Son Telgraf»*, *«Son Posta»*, *«Vatan»*, *«Cumhuriyet»*, *«Gece Postası»* v.b. gazetelerde yayımlanan röportajları ve romanlarıyla tanındı. Eşi Reşat Fuat Baraner'le birlikte, toplumcu gerçekçi akımın ilk organlarından biri sayılan *«Yeni Edebiyat»* gazetesini (On beş günlük 26 sayı 5 Ekim 1940 15 Kasım 1941) çıkardı. Bu gazetede küçük hikâyelerinin yanısıra fıkra ve eleştiriler de yazdı. 1944 tutuklamalarında eşi Baraner'i saklayarak gizli çalışan Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ne katıldığı savı ile yargılandı. Bir yıla hüküm giydi. 1953 - 1963 yıllarını Fransa vb. ülkelerde geçirdi. Dönüşünde, ilkin yurtdışındayken başka dillerde çıkan romanlarını yayımladı. Devrimci Kadınlar Birliği'nin kurucuları arasına katıldı.

Suat Derviş

Başlıca Yapıtları: *Kara Kitap* (1920), *Ne Bir Ses, Ne Bir Nefes* (1923, 1946), *Hiçbiri* (1923), *Ahmet Ferdi* (1923), *Behice'nin Talipleri* (1923), *Fatma'nın Günahı* (1924), *Beni mi?* (1924), *Buhran Gecesi* (1924), *Gönül Gibi* (1928), *Emine* (1931), *Hiç* (1939), *Çılgın Gibi* (1945), *Fosforlu Cevriye* (1968), *Ankara Mahpusu* (1968).

Derviş Vahdeti 31 mart ayaklanmasının hazırlanmasında birinci derecede rol oynadığı savı ile yargılanıp idam edilen gazeteci, yazar (1870 - 1909). Lefkoşe (Kıbrıs)'de doğ-

du. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. II. Meşrutiyetin ilanından sonra «*Volkan*» gazetesini çıkardı ve gazetenin başyazarlığını yaptı. Yazılarında din duygularını kullanmaya çalışarak özellikle ordunun yenilikçi subay kadrosuna tepki yaratmayı amaçlıyor, kurucuları arasında bulunduğu «İttihadı Muhammediye Fırkası»nın görüşleri doğrultusunda halkı başkaldırıya çağırıyordu. Yazılarında yeni dönem için «Şeytanlar Devri» deyimini kullanan Derviş Vahdeti, «Arş ileri.. şehit olursam sizler dönmeyin geri..» sloganı ile «*Volkan*»ın «sancağı altında toplanmaktan başka kurtuluş yolu» olmadığı görüşünü savunuyordu.

31 mart ayaklanmasının bastırılması üzerine (bkz. Hareket Ordusu, 31 mart) İzmir'e kaçtı. Kısa süre içinde yakalanarak İstanbul'da Harp Divanı'nda yargılandı. Ölüm cezasına hüküm giydi.

DESİYAB Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB), 1975 yılında kurularak, ilk kredisini 1976 sonunda açabilmiştir. Kuruluş yasasında bankanın, ilke olarak yurtdışı artırımların ülke yatırımlarına aktarılması nın sağlanması olduğu belirtilmiş ve uğraşı alanları şöylece sıralanmıştır

— Yurdiçinde ve «özellikle» yurt dışında çalışmış ve çalışmakta olanlar tarafından geliştirilen yatırım girişimlerinin projelerini değerlendirme amacıyla, bunlara krediler sağlama ve gereğinde sermayelerine katılma,

— Sermayelerine katıldığı kuruluşların yönetimiyle ilgilenme, bunların pay senetlerinin üçüncü kişilere ve öncelikle yurt dışında çalışmış ve çalışmakta olanlara satabilme,

— Tahvil çıkararak iç ve dış ödünç alma yollarıyla kaynak sağlama,

— Yatırım ve kalkınma bankacılığının gerektirdiği bütün çabalar yanında —hattâ bu tür bankacılığa özgü olmayan— mevduat kabul edebilme ve banka ve sigortacılık hizmetleri yapabilme.

Bankanın bir başka özelliği olarak kendisine verilen, ülke içinde gelişmişlik farkı bulunan bölgeler arası kalkınmışlık düzeyini dengeleme ödevi de bu bankaya yüklenmiştir. Banka kaynaklarının bu amaçla % 75'inin yıllık programlarda geri kalmış bölge olarak gösterilen yerlerde yapılacak yatırımlara ayrılacağı ve kural olarak kredi süresinin 10 yılı geçmemesi öngörüldüğü halde, bu bölgelere açılacak kredi sürelerinin 15 yıla kadar uzatılabileceği ve faiz oranının da bu bölgeler için % 50 düşürüleceği öngörülmüş bulunmaktadır.

Yurt dışı artırımlar için çekiciliği sağlamak üzere bankaya, aslında A.Ş. hukukuna yabancı bir başka özellik de verilmiş ve banka, pay senetlerinin pay senedi sahibi özel kişilerin isteği üzerine asgarî nominal değeri üzerinden derhal paraya dönüştürülebileceği ve yurt dışında çalışmış ve çalışmakta olan ortakların pay senetlerine % 12 kâr garantisi tanınacağı öngörülmüştür. Belirtelim ki, bu güne kadar bu özellikle satılan pay senetlerinin tutarı 4 milyon lirayı geçmemiştir.

Bankanın geniş tabanlı kuruluşlara öncelik vermesini sağlama bakımından «ödenmiş sermayesinin % 5'inden fazlasına hiç bir ortağın ve en az 250 ortağı bulunan kuruluşların» kredilerden öncelikle yararlanacakları belirtilmiştir. Bankanın hemen hepsi (56 milyonu hariç) ödenmiş bulunan sermayesi 1 milyar liradır ve yarımşar milyarı bulan Hazine kredileri ve TCMB ödünçleriyle toplam kaynakları 2,5 milyar lirayı bulmaktadır. Sermayenin % 85'i hazine ve % 15'i de Sanayi ve Teknoloji bakanlığına bağlı bir dizi kuruluş tarafından yükümlenilmiştir. Ayrıca bankanın sermayesinin % 49'unu geçmeyen bölümünün yurt dışında çalışan yurddaşlara, halka ve tüzel kişilere devredilebileceği de öngörülmüştür.

Devlet tahvilleri ayrıcalıklarından da yararlanan Desiyab tahvilleri, gereğinde döviz üzerine de çıkarılabilmekte, hazine kefaletiyle dış krediler de sağlanabilmektedir.

Banka yönetimi, sadece bürokratik bir ekip tarafından yapılmakta; yönetim kurulu çeşitli bakanlık temsilcileri ya da adaylarından oluşmakta ve bankaya adını veren «işçinin» temsilcisine yönetimin hiç bir bölümünde yer verilmemektedir.

Banka 1979 yılı ortalarına kadar halk girişimi niteliğindeki 42 kuruluşun sermayelerine 380 milyon lira tutarında katılımlarda bulunmuş; katılıma konu olan ve fakat halk girişimi özelliği taşımayan 6 kuruluşla birlikte katılımlar tutarı 700 milyon lirayı bulmaktadır. Bankanın bu güne kadar finansal ilişki kurduğu şirket sayısı 90'ı ve tahsis ettiği kaynak 3,5 milyar lirayı bulmuştur.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Destanlar «Destan» sözcüğü Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Farsça aslı «dâştân» (dastan)dır. Fars edebiyatının İslamlık sonrası Türk edebiyatına çok yönlü etkileri içinde İran ulusal destanı *Şehname*'nin özel bir yeri var. Bu destandaki kimi efsaneler, kişiler ya da motifler Türk halk edebiyatına da geçmiştir. *Şehname*'den alınma böyle öyküler de anlattıkları için halk öykücülerine «şehnamehan» da denir (Bkz. Halk Edebiyatı) Hatta «şehname» sözcüğü Firdevsi'nin bu bilinen yapıtının adı olarak değil de «destan» yerine bir tür adı olarak kullanılabiliyordu. Destan kahramanı Rüstem'in babası Zal'ın öteki adı da Dasitan'dır.

Buradan gelen «destan» teriminin dilimizde birkaç anlamı var: Bir halk şiiri türü (bkz. a. g. mad.), tarihsel olayları anlatan mesnevi (Dasitan-ı Âl-i Osman), uzun şiir (uzun aşk şiirleri gibi), destanlara konu olabilecek parlak kahramanlık olayları ve yengiler (destan yaratmak) gibi. Konusu; savaş, toplumu etkilemiş bir kişi, halkı simgeleyen sıradan bir insan olan çağdaş uzun şiirlere de bu ad veriliyor (Nâzım Hikmet, *Şeyh Bedrettin Destanı* / F. H. Dağlarca, *Üç Şehitler Destanı* vb.) Burada ele alacağımız «destan» türünün bunlarla ilişkisi yok ya da uzaktan ilgilidir.

Konumuz olan destan Eski Yunanlıların «epos» (söz), «epopoiya» dedikleri, bugün Batıda Fransızca olarak «epope» denilen manzum yapıtlardır. Genel anlamda kahramanlık şiirlerine «epik şiir» denir, fakat «epope» (destan) denmez. İnsanlığın bugün elde bulunan en eski edebiyat yaratmaları bu destanlardır.

Destanlar ulusların ilkel çağlarının ürünleridir. Buradaki «ilkel çağ» sözünün tarihte «ilk çağ» ile bir ilgisi olmadığı gibi eski ya da yeni zaman kavramı ile de ilgisi yoktur. Bu sözle bir toplumun ya da topluluğun, çevrede olup biten olayları kavrama, düşünme ve açıklama yetkinliği bakımından gelişme düzeyini, bir uygarlık aşamasını deyimlemeye çalışıyoruz. Bu çağı kimi toplumlar tarihin çok eski döneminde, kimileri çok daha sonraki dönemlerde yaşamışlardır. Günümüzde bile henüz bu gelişme aşamasını atlayamamış ilkel topluluklar yaşamaktadır. Bu ilkel çağını yaşamış her ulusun bir ulusal destanı ille de olmaz. Bir ulusal destanın oluşması için daha başka koşullar da gerek.

Bu «ilkel çağ» yazı öncesi, tarih öncesi çağdır. Öyle ki bu çağda henüz yazı bilinmemektedir. Edebiyat yalnızca sözlüdür. Bu çağı o ulusun ulusal tarihi henüz aydınlatmamıştır. Yani bu çağlar, ulusların kendi ulusal tarihlerinin yazmadığı en eski çağlarıdır.

Bu çağın insanı henüz çevresinde olup biten doğa ve toplum olaylarını gerçek nedenleri ile anlayıp açıklayacak yetkinliğe ulaşamamıştır. Fakat düş dünyası bir çocuğunki gibi geniştir. Her olayı ancak ilkel tanrıların gücü ile açıklar ve bu geniş düş dünyasında abartıp süsler. Olay kahramanı kişilerin üstün güçleri tanrılardan gelir, bunların çoğu da bir tanrı ile bir insanın birleşmesinden doğmuştur. Kimi kahramanlar ise doğrudan doğruya tanrının kendisidir.

İşte bu ilkel çağda toplumu derinden etkileyen, sarsan bir olay olur. (Bir savaş, bir göç, bir kuraklık...) İlkel toplumun insanları bu olaylar karşısında büyük bir korkuya, kaygıya kapılırlar Bu olaylar içinde sivrilen güçlü insanları tanrısal yorumlarla ülkülleştirirler.

Bu olaylar ve kişiler çevresinde kısa sürede «mitos»lar (efsaneler) oluşur, aynı toplumun ozanları bu mitosları şiirleştirip sazlarıyla söylemeye başlarlar. Sonra bu türküler ağızdan ağıza, kulaktan kulağa yayılmaya başlar, yayılma alanı genişledikçe ve zaman geçtikçe değişip zenginleşir. Yüzyıllar içinde ilk söyleyen ozanlar da unutulur, halkın ortak malı olur.

Bu olayların olduğu, bu mitosların, halk şiirlerinin oluştuğu çağlara yakın bir çağda, henüz o ilkel çağın insanı olma niteliği pek değişmemiş bir büyük ozan çıkar, halk içinde yaygın bu sözlü gelenek ürünlerini toplar, büyük ozanlık gücü ile bunları bir bütün olarak, uzun manzum bir öykü biçimine getirir. Böylece oluşmuş eksiksiz tek örnek, *Homeros destanları*'dır. Khios (Sakız) adasında Homerosoğulları denen ozanlar soyu bu destanları söyleme ayrıcalığını yüzyıllarca babadan oğula aktararak sözlü metinlerin unutulmasını önlemişler, böylelikle İ. Ö. 6. yüzyılda Atina tiranı Peisistratos yazıya geçirtinceye değin destanların korunmasını sağlamışlardır.

*Homeros destanları*nda çok daha önce çivi yazısı ile tabletlere yazılmış olan Sümer destanı *Gılgameş*, hem bütünü ile ele geçmediğinden, hem de özgün biçimi saptanamadığından böyle özgün bir destan görünümünde değildir.

İran destanı *Şehname*'yi ise Firdevsi'nin kendisi yazdı. Ayrıca Med ve Pers uygarlığı gibi büyük uygarlıklar yaşamış bir ulusun bundan çok sonraki İran - Turan savaşlarını anlatıyor. Yani İranlıların yazı öncesi döneminin bir ürünü değil. Destan daha önce sözlü gelenekte oluşmuş da değil. Bu nedenle *Şehname* de *İlyada ve Odysseia* gibi özgün bir destan sayılamaz.

Fin destanı *kalevala* ise destanın oluşumundan kimbilir kaç yüzyıl sonra, daha geçen yüzyılda, halkının şarkılarına gönül vermiş bir aydının (Lönnrot) ilgisini çekmesi sonucu, halk arasından parça parça derlenip, parçaların sıraya konmasıyla oluşmuş bir destandır.

Bir destanın oluşması için :

1. O. yazı öncesi ilkel çağın yaşanmış olması,

2. Bu çağda toplumu sarsan bir büyük olayın olması,

3. Bu olayın ve kahramanlarının halk içinde efsaneleşmesi, sözlü geleneğe göre şiirleşmesi,

4. Sonra da o çağlara yakın bir dönemin bir büyük ozanınca gene sözlü geleneğe göre yeniden söylenerek bütünleştirilmesi, ya da hiç değil oluşumundan yüzyıllarca sonra halk içinde yaşadığı biçimiyle parça parça derlenmesi,

5. Bu uzun anlatının şiir niteliğinin değişmemesi gerektir. (Düzenlatı ya da düzyazı biçiminde destan olmaz.)

Ulusal destanlar, ulusların ulusal tarihlerinin yazmadığı tarih öncesi olayları anlatan ilk tarihlerdir. Fakat asla tarih değildirler. Olaylar ve kişiler tanrısal, düşsel, olağanüstü öğelerle karışıp değişmiştir. Belirttiğimiz biçimde oluşmuş olsa bile kısa, olayları kalın çizgileri ile anlatan ya da özetleyen metinler de destan sayılamaz. Destanlar dizi dizi olayları, kişileri ve yaşamlarını en ince ayrıntıları ile anlatan büyük yapıtlardır. Son biçimi ile de bir büyük ozanın yeniden yaratmasıdır. Ama çağdaş bir ozanın tarih öncesi kişilere ve olaylara bakışı ya da kendi tasarladığı biçimde (Behçet Kemal Çağlar'ın *Battal Gazi Destanı* gibi) değil, gene o eski çağların bir büyük halk ozanının yaratması.

Böylece oluşmuş ve bu nitelikteki destanlar «doğal destan»lardır. İlk çağda olsun, yakın zamanlarda olsun bu doğal destanlara öykünerek tanınmış ozanların kendi uydurdukları «yapma destan» diyebileceğimiz tanınmış yapıtlar da vardır. Latin ozanı Vergilius'un yazdığı *Eneid (Aeneias)* destanı gibi. Bizve *Şehname* de böyle bir destandır. Uzak doğu ülkelerinin bu tür yaratmalarının varlığı ve onların (Hintlilerin *Ramayana, Mahabharata)* destan nitelikleri konusunda yeterli bilgilerimiz yoktur. Avrupa ortaçağının ürünleri olan *Nibelungen* (Alman) ve *Chansen de Roland* (Fransız) gibi metinleri, destansal nitelikleri de olmakla birlikte şovalye romanları ile halk öyküleri karışımı yaratmalardır. *Homeros destanları*nın yayıldığı alanlarda, bu metinlerin büyüklüğü, etkililiği yanında başka destanların boy vermesi de beklenemezdi.

Adlarını ve konularını bildiğimiz birçok Türk destanının içinde düzyazı eksik ve kısa bir metni elimizde bulunan *Oğuz Kağan Destanı* ile İslamlık sonrası ürünlerinden çok uzun *Manas Destanı* dışında hiçbirinin asıl metnini bilmiyoruz (bkz. Destanlarımız).

Bu nedenle *Şehname* gibi yazılmış, *Kalevala* ve *Manas Destanı* gibi derlenmiş, meraklıların incelemesine hazır destan metinlerinin yanında özgün destan nitelikleri ile bu türün en değerli yapıtları *Gılgameş Destanı* ve *Homeros Destanları*dır. Özellikle *İlyada ve Odysseia* çatal doruklu yüce Olimpos dağı gibi eksilmek bilmeyen görkemiyle karşımızda yükselmektedir.

Gılgameş Destanı aslında bir Sümer destanıdır. Yazıya geçmiş üç biçimi Akad ve Babil dillerindedir. Elimizdeki azçok değişik bu üç metin *Gılgameş*'in Sümerlerden sonraki bütün Mezopotamya uygarlıklarınca benimsendiğini ve gelişerek yayıldığını gösteriyor İ. Ö. 7. yüzyıl Asur kralı Asurbanipal daha önce yazılmış tabletleri toplatıp, kendi çağının metinlerini yazıya geçirtip birleştirerek çivi yazılı tabletlerden bir kitaplık oluşturmuştu. *Gılgameş*'in ilk nüshaları bu kitaplıkla Hitit başkenti Boğazköy'de bulundu.

İ. Ö. 2000 yıllarında oluştuğu sanılan ilk Sümerce metinde *Gılgameş*'in Uruk kenti beyi olduğu, kentin surlarını yaptırışı, savaşları, dev ve boğa ile döğüşü, hem kölesi hem en sevgili yoldaşı Engidu'nun yeraltında gezileri anlatılıyor. İ. Ö. 1800 yıllarında yazıldığı sanılan Babil tabletlerinde Gılgameş'in ölümsüzlüğü arayışı, anlatılır. İ. Ö. 1250'lerde yazılan üçüncü metinde ise destanı yazan ozanın adı da belirtilir. (Sin lekkeunini.) Ozan, destana Nuh tufanını, Tanrıça İştar'ın Gılgameş'e aşık oluşunu ve Engidu'yu kendinden çok sevdiği için Gılgameş'le Engidu'ya düşmanlığını, iki yoldaşın Tanrıların düzenine karşı savaşımlarını vb. eklemiştir. Yazıkki her üç nüshada da tabletler eksik, kırık, kimi satırlar okunamaz durumda olduğundan *Gılgameş*'in tam metni ele geçmedi. (Eldeki metni *«Gılgameş Destanı»* adıyla Muzaffer Ramazanoğlu Türkçe yayımladı.)

Destanda insan soyunun yüceliği, tanrıların çizdiği yazgıya başkaldırışı, ölümsüzlük, dostluk, aşk... gibi evrensel tutkuları dile getiriliyor. (Orhan Asena, *«Tanrılar ve İnsanlar: Gılgameş»* oyununda destanın bu niteliğinden esinlenlyor.) Bu bakımdan *Gılgameş Destanı* ile *Homeros* destanları (özellikle *İlyada)* arasında ilginç benzerlikler var. Örneğin Gılgameş - Engidu ikilisi ile Akhilleus - Patroklos ikilisi birbirlerine çok benzer. Gılgameş ve Akhilleus birer kent kralıdır. Olağanüstü güçleri vardır. Engidu doğada hayvanlar arasında yaşayan dış bir etki ile hiç bozulmamış bir kişi iken, (hattâ kölesi olduğu halde) üstün insan Gılgameş'e yoldaş, canciğer arkadaş olur. Patroklos da Akhilleus'un babası Peleus'un sarayında sığıntıdır. Fakat o da yarı tanrı Akhilleus'un herkesten değerli canyoldaşıdır. Öylesine ki Akhaio'ların yıkımı pahasına Troyalılara karşı savaşmamaya and içmiş olan Akhilleus'u savaşa ancak Patroklos'un öldürülmesi sokabilir. Bu ne biçim beylik, bu ne biçim kölelik, bu nasıl bir dostluk!...

Ufak tefek değiştirmeler ve çıkarmeler yapılmış olsa da tam metin olarak saptanmış ilk ürünler *Homeros destanları*dır. Bu iki destan bu nitelikte insanlık tarihinin en eski belgeleridir. Destanların temel konusu İ. Ö. 1200 yıllarındaki Troya savaşları ile bu savaşların kahramanlarıdır. *İlyada* savaşın on yılının son 51 gününü, *Odysseia* da Troya'yı yakıp yıktıktan sonra ülkesine dönerken Odysseius'ün başından geçen dramatik

serüvenleri anlatır. Her iki destan 24'er bölümden oluşmuştur.

Batı Anadolu, Ege ve Akdeniz çevresinin tarih öncesi çağlarını tarihsel açıdan aydınlatmaları yanında bu destanlar asıl o çağın toplumsal yapısını, toplumların ve toplum içinde kişilerin birbirleriyle ilişkilerini, insanın toplumla, doğayla, tanrılarla ilişkilerini en ince ayrıntıları ile anlatması açısından değer biçilmez birer hazinedir. İnanılmaz şiir gücü, çok renkli düş dünyası, çarpıcı ve yalın anlatımı, bunca geniş nefesli uzun yapıtlarda bu sağlam yapının aynı güçle sürdürülmüş olması... gibi nitelikleri ile de ölümsüz sanat yapıtlarıdır.

İlyada ve Odysseia'yı tam metin olarak ve şiir diliyle Türkçeye çeviren Azra Erhat ve A. Kadir'in sezinledikleri ve onlar gibi Anadolu sevdalılarının (Halikarnas Balıkçısı, Sabahattin Eyüboğlu, Melih Cevdet vb.) inandıkları gibi bu destanlar Ilkin Anadolu'da boy atmış olsa gerek. Destanların büyük ozanı Homeros'un yaşamı, yaşayıp yaşamadığı konusu tartışılmalıdır. Fakat Azra Erhat'ın dediği gibi destanlara can kulağı ile eğilenler, onun için için Troyalılara yanarken, diliyle kıyıcı Akhaio yiğitlerini öğdüğünü anlayabilirler. Dizeler arasında toprakları kuşatılıp talan edilen, yıkıma uğrayan bir ozanın duyguları gizlenir. Homeros'u İzmir dolaylarının kör ozanı gösteren gelenek anlamlıdır. Bu en eski geleneğin ozanı Homeros'un kimi özelliklerini nice yüzyıllar sonra gelmiş Anadolu destan anlatıcılarında görebiliyoruz. Dahası Anadolu efsanelerinde, masal ve öykülerinde *Homeros Destanları* ile benzerlikler bulabiliyoruz. Özellikle Dede Korkut Boylarında anlatım benzerliklerinin yanında *Bamsı Beyrek Boyu* ile *Tepegöz Boyu*nun konuları *Odysseia*'dan alınmışçasına bu metinler arasında yakın benzerlikler var

Odysseius'ü de Bamsı Beyrek'i de düşman güçler yuvalarından ve eşlerinden ayırmıştır. Uzaklarda tutsaktırlar. Her ikisi de kendilerini seven kadının yardımı ile ellerine dönerler. Her ikisinin evinde de evlenme şöleni vardır. Her ikisi de kılık değiştirip düşkün bir gezginci gibi evlerine girip şölene katılırlar. Her ikisi de kendi yayları ile ok atma (nişan) yarışmasına katılıp kazanır. Her ikisi de eşlerini almak isteyenlerden öç alarak sevdiklerine kavuşur.

Dede Korkut'un Tepegöz'ü ile Odysseia'nın Kyklop'u aynı dev yaratıktır. İkisi de insanları pişirip yer. İkisinin de tek gözlerinden başka bir yerlerine kılıç, kargı, ok işlemez. Basat Tepegöz'ü, Odysseius Kyklop Polyfemos'u uykuda avlayıp gözlerini kör ederler. Basat'ın çizilen portresi de Odysseius'e benzer.

Homeros destanları ile Türk halk edebiyatı ürünleri arasındaki bu gibi benzerlikler, yalnızca uygarlıklar arası olağan alışverişi değil, daha yakın bir ilişkiyi kanıtlar. En azından hepsinin aynı topraklarda boy atmış ürünler olduğunu...

Yukarıda «ilkel çağ» diye nitelediğimiz destan çağı, dünyanın en eski destanları olan *Gılgameş*, *İlyada ve Odysseia*'da köleci toplumdan feodal topluma geçiş çağı gibi görünüyor. Bir yanda kent beyleri, küçük krallar, bir yanda savaşlarda ganimet olarak alınan ya da başka biçimlerde (örneğin adam öldürme gibi büyük suçlar işledikleri için) alınıp satılan köleler. Sütnineler, ev hizmetçileri, tarlaları işleyen, sürüleri güden kır emekçileri. Fakat bu beyler ya da krallar henüz tam olarak feodal beyler ya da krallar olamamışlardır. Ahırlarına kendileri bakar, atlarını kendileri yemleyip sular, koyun ve sığırlarını kendileri güder, (A. Erhat bunlara «çoban krallar» diyor.) Tarla ve bağlarında kendileri çalışır, yemeklerini kendileri pişirir...

Öte yandan ilkel komünal toplumdan kalma kurumlar da güçlü biçimde yaşamak tadır. Yukarıda değindiğimiz gibi köle ile efendi, kralla uyruğu eşit dostluk içinde olabiliyorlar. Şölenlerde herkes «eşit payını» alıyor. Homeros'un abartmalı betimlemelerinin arkasında kral sarayları ve araçlarıyla ötekilerinki pek öyle değişik değil.

Yeryüzünün bu düzeni Olympos tanrılarına da yansıyor: Görünüşte en büyük feodal Zeus'ün mutlak yönetiminde tanrılar arasında belirli bir hiyerarşi var. Fakat aslında bu hiyerarşiye aldıran tanrı pek yok. Sınırsız güçlü Zeus, karısı Hera ile kavga ederken herhangi bir Anadolu köylü erkeği gibidir. Uyutulur, aldatılır, kışkırtılır... İnsanlar bile tanrılara karşıgelir, onları aşağılar, hattâ döğer ve yaralar. Yaşayan ilginç kurumlardan biri de kızkardeşlerle evlenmenin sürmesi. (Hera, Zeus'un hem karısı, hem bacısı.)

Destanların bir önemi de böyle bir toplumsal aşamanın belgeleri olmasıdır. Bu özgün destanlardan yüzyıllar sonra oluşmuş, yazıya geçmiş destan geleneği ürünleri, feodal toplum biçiminin kökleştiği, bu toplum biçiminin üstyapı kurumlarına, özellikle dinsel inançlarına uydurulduğu bir dönemin metinleridir. İçlerinde eski anıları saklıyor olsalar da buraya kadar anlattığımız o özgün destan özelliklerini, değerlerini ve önemlerini değişen ölçülerde de olsa yitirmişlerdir. Bunun için onlar üzerinde daha çok durmayı gerekli görmüyoruz. Bunların belli başlılarının bir listesini zorunlu bir iki açıklama ile vermekle yetineceğiz:

Belli başlı dünya destanları: 1. Romalıların *Aencias (Eneid)* :

Belli başlı dünya destanları:

İ. Ö. 1. yüzyıl ozanlarından Vergilius'ün yapma destanı. Troya savaşına Troyalılar safında katılan fakat kurtularak Kartaca'ya kaçan Aeneias'ın (Kral Ankhises'in Tanrıça Afrodite'den doğma oğlu) İtalya'ya gelip kral Latinius'un kızı Lavinia ile evleniş serüvenini ve Lavinium kentini kurarak Romalıların atası oluşunu anlatır.

2. Fransızların *«Chanson de geste»*leri:

İmparator Charlemagne'ın ve şövalyelerinin kahramanlıklarını konu edinen şarkılar zinciri. Chanson de Roland, bunlardan biridir. Endülüs arapları karşısında direnişi anlatır. (11. yüzyıl)

3. İspanyolların *«Cantar de Mio Cid»*:

Konusu İspanyol - İslam savaşı. (12.-13. yüzyıl)

4. Almanların *«Nibelungen»* ve *«Gudrun»* destanları

Ozanları belli değil. (Anonim). (13. yüzyıl).

5. İtalya'da 16. yüzyılda Ariosto'nun *«Öfkeli Orlando»* (şövalye) ve Tasso'nun *«Kurtarılmış Kudüs»* (din savaşları) yapma destan öykünmeleri.

6. Portekiz ozanı Camoens'in Vasco de Gama'nın serüvenlerini anlatan *«Lusiadas»* yapıtı (16. yüzyıl)

7. 8. 9. Yukarıda değindiğimiz Hint, İran, Fin, Kırgız destanları.

Daha sonraki yüzyıllarda ise destan geleneği yozlaşarak yerini destansal öykülere, masallara, uzun şiirlere bıraktı.

Ali Çiçekli

Destanlarımız Bir ulusun «epope» anlamında destan (Bkz. «Destan») yaratabilmesi için kendi tarih öncesi ilkel çağını ve bu çağında büyük tarih, toplum, doğa olayları yaşamış olması gerekir. Birçok Türk uluslarının bu çağı yaşadıklarını, bu tür büyük olaylarla karşılaştıklarını biliyoruz. Bu olayların efsaneleşerek halk içinde gelişip büyüdüğünü, çağın ozanlarınca şiire-saza döküldüğünü kanıtlayan ürünler de var elimizde. Elde ki ürünler o çağlarda birtakım Türk destanlarının oluştuğunu belgeleyecek niteliktedir. Fakat yazık ki sözlü geleneğin bu ürünleri özgün biçimleri ve bütünlükleriyle yazıya geçmiş değildir. Bu nedenle İslamlık öncesinde ne Homeros ya da Firdevsi gibi bir ozanın yazdığı ya da söylediği ne de *Kalevala* gibi derleme yoluyla ortaya çıkarılmış tek bir Türk destanı yoktur. Bir tak *Oğuz Kağan Destanı* çok kısa düzyazı bir özet halinde (o da başı, sonu eksik olarak) yazılı biçimiyle elimizdedir. Öteki Türk destanlarının yalnızca konuları ile bir iki parçasını biliyoruz. (Aşağıda ayrıca üzerinde duracağımız gbi Kırgızların *Manas Destanı* İslamlık sonrasında oluşmuştur.)

Türk destanlarının konularını, özetlerini ya da kimi parçalarını öğrendiğimiz başlıca

yazılı kaynaklar şunlardır

1. Çin kaynakları: *Oğuz Kağan Destanı*-iki ayrı özeti ile Uygurların «*Türeyiş*» ve «*Göç*» destanlarının kısa özetleri.

2. Moğol tarihleri: Moğol hükümdarı Cengiz Han soyluluğunu kanıtlamak için soy tarihinin yazılmasını buyurunca resmi tarihçileri, Moğolların kökünü Türklere dayamış, Oğuz Kağan'ı da Cengiz'in atası olarak göstermişler. Böylece Moğol tarihleri «*Oğuznameler*»in kaynağı olmuştur. (Ayrıca *Oğuzname*'ye öykünerek «*Cengizname*»ler yazıldı.)

İlhanlı tarihçisi Reşidüddin'in «*Cami-üt Tevarih*»'nde Türklerin soyu hakkında verilen uzun bilgiler arasında *Oğuz Kağan Destanı*'nın genişçe bir özeti vardır «*Oğuzname*»lerin asıl kaynağı bu bilgilerdir. Çağatay tarihçisi Ebül - Gazi Bahadır Han'ın «*Secere-i Terakime*» (Türklerin Soyu) kitabında ise Oğuz Kağan'ın serüvenleri islami biçim alır.

3. İran kaynakları: Aynı konular İran tarihlerinde de vardır. Ayrıca İran ulusal destanı *Şehname*'nin ana konusu İranlılarla Turanlıların (Türklerin, belki Saka Türklerinin) savaşlarıdır. Oradaki destan kahramanı Afrasiyab'ın Saka hükümdarı Alp Er Tunga olduğu sanılıyor. (bkz. *Divan-ı Lügat-it Türk*, «Er Tonga» maddesi.)

4. *Divan-ü Lügat-it Türk:* Verilen şiir örnekleri arasında yer alan «*Alp Er Tunga sagusu*» elimizdeki tek özgün destan parçasıdır. Ayrıca «*Şu Destanı*» özetlenmiştir.

5. Rus ve Batı bilginlerinin yapıtları Türk tarihi, folkloru ve dili üzerine yapılan araştırmalar, derlemeler Türk destanlarına da bugünkü aydınlığı getirdi. Bilgilerimizi daha çok bu kaynaklara borçluyuz. Özellikle de bilgin Radlof'a. (Örneğin *Manas Destanı* ile *Altay masalları* arasında «*Evrenin Yaratılışı*» metnini o derledi.)

Bu kaynaklardan ancak konularını, özetlerini ya da parçalarını öğrenebildiğimiz bu metinlere «destan» denebilir mi? Bu tartışmaya girmeden elde bulunduğu kadariyle herbirini yakından tanıyalım. Burada sözkonusu olan metinler elbet İslamlık öncesi sözlü geleneğe bağlı yaratmalardır. İslamlık sonrası sözlü ve yazılı metinlerini ayrı tutuyoruz.

İslamlık öncesi Türk destan zinciri: Anlattığımız biçimleri ile varlığı bilinen Türk destanları —eskilik sırasıyla— şunlardır:

1. Saka Destanları a) *Alp Er Tunga*, b) *Şu*.

2. Hun Destanı *Oğuz Kağan*

3. Gök Türk Destanları a) *Bozkurt*, b) *Ergenekon*.

4. Uygur Destanları a) *Türeyiş*. b) *Göç*.

Bunlara geçmeden önce ilginç bir metinden söz etmeliyiz. Dünyanın her yerinde insanoğlunun düşünmeye başladığı çağdan beri en çok sorduğu soru evrenin nasıl yaratıldığı ile ölümden sonra ne olacağıdır. Özgün destanlarla kimi bağımsız efsaneler bu sorun üzerinde durur. Birçok ulusların evrenin yaratılışı üstüne efsane (kozmogoni) leri vardır. Bunlar destan olmasalar bile destan çağlarında sözlü destan geleneğine bağlı yaratmalardır. Türklerin de böyle bir kozmogonisi vardır. Bu efsanenin ayrı Türk halkları arasında az-çok değişik çeşitlemelerinin anlatıldığını ve kimi özetlerinin yazılı kaynaklara geçtiğini biliyoruz. En son ve olgun biçimini Radlof, Altay Türkleri arasından derledi.

Yaratılış: Efsane, evrenin yaratılışını asıl Şamanizm inançlarına göre açıklıyor. Fakat zamanla Türkler din değiştirdikçe Adem ile Havva motifleri ve İslam inançları ile efsane gelişip zenginleşmiştir. Efsaneye bu sonradan katılma öğeler ilk bakışta belli oluyor. Biz burada bu sonradan katılmış öğelerden arınmış ilk biçimin kısa bir özetini vereceğiz.

İlk biçimi ile hangi Türk ulusunun malı olduğunu ve ne zaman oluştuğunu bilmediğimiz bir kozmogoniyi Türk destanlarının başına almak yerinde olur. Güzelliği, renkliliği, anlamlılığı yanında konusu bakımından da destan geleneğinin ilk yaratması bu olsa gerek.

«Daha zaman ve yer yaratılmamışken Tanrı Kara-Han ak bir kaz kılığında sonsuz sularda yüzmekte, zamanı çırnağı arasında tutmakta idi. Zaman kurtulup sularla birleşince AK-ANA sulardan çıkıp Kara-Han'a «yarat»der. Tanrı da kendine yoldaş olsun diye ER-KİŞİ'yi yaratır. Fakat Er-Kişi Tanrıdan yükseğe çıkmaya heveslenince Tanrı ondan uçma yeteneğini alır. Fakat Er-Kişinin yalvarmasına dayanamayıp önce ona bir sivri kaya yaratır, sonra daha geniş bir yer yaratmak için onu suyun dibine toprak getirmeye yollar. Bu kez de ER-KİŞİ kendine ayrı bir yer yaratmak için getirdiği toprağın birazını ağzına saklar, kalanını Tanrının buyruğuyla suyun yüzüne saçar. Tanrı Kara-Han «büyü» der toprağa, saçılan toprakla birlikte Er-Kişi'nin ağzındaki toprak da büyür. Boğulayazken Tanrının izni ile tükürür. Böylelikle suyun yüzünde dümdüz büyüyen toprak üstünde Er-Kişi'nin tükürdüğü engebeler oluşur. Sonra da insan,hayvan ve bitkileri yaratır Tanrı-Karahan.

Evren böylece var olunca Tanrıya hep karşıgelen Er-Kişi'ye «Senin adın ERLİK (şeytan) olsun» dedi Kara-han. Artık insanların kimisi Tanrı Kara-Han'a uyup iyi olacaklar, kimi de Erlik'e uyup kötü...»

Bu kozmogoni kimi Batılı yazarların Doğu uluslarına bakış açılarını düzeltmeye yeter güçtedir. Akdeniz - Ege çevresi, Anadolu, Mezopotamya ve genellikle Ortadoğu uygarlıkları dışında, o çağlarda Batı'da insan düşüncesi henüz Doğu'nun bu düzeyine ulaşabilmiş değildir.

Gelelim eski Türk uluslarının destanlarına:

Alp Er Tunga Destanı: Kaşgarlı'nın «Er Tonga» dediği «alp» (yiğit), gerçekten Firdevsi'nin *Şehnamesi*ndeki «Afrasyab» mıdır? *Şehname*'deki «Turanlılar» gerçekten Saka Türkleri midir? Ve bu kahraman, anası —Saka kraliçesi— Tomris'in öcünü, *Şehname*'nin kahramanı Zaloğlu Rüstem'den alan yiğit midir? Ve bu destan onun destanı mıdır? Bu soruların kesin yanıtı yok. Öyle sanıyoruz «*Şu*» parçası için de Mahmut'un aktardıklarından başka bir belgemiz yok. Fakat *Divan-ü Lügat-it Türk*'teki «*Alp Er Tunga sagu*'su» özgün destan geleneğinin tek örneğidir. Bu parça, aşağıda görüldüğü gibi hecenin 4+3=7'li kalıbıyla ve koşma tipi uyak düzeninde (aaabcccb-ddddb..) söylenmiştir. İlle de uzun, manzum bir öykü olması gereken destan, —hiç değil kafiye bulma güçlüğünden— elbet baştan sona bu biçimde sürdürülemez. Fakat bu örnek hâlâ sürüp giden halk şiiri geleneğimizin destan çağına uzandığını belgelemesi bakımından çok önemlidir.

Alp Er Tunga'nın bir destan kahramanı olarak İslamlık sonrası metinlerde de yaşadığını görüyoruz. Türk Firdevsi, Uzun Firdevsi diye anılan Bursa'lı İlyas, «*Süleymanname*» adlı yapma destanında «Afrasiyab-ı Türk» adıyla ondan uzun uzun sözetmektedir. Şöyle diyor

(Hazreti Süleyman Sinop kalesini ele geçirmek dileğindedir. Çünki burası bakır madeni yatağıdır. Sinop kalesi ve bakır yatakları ise Afrasiyab'ın elindedir.)

«... Efrasyab Turan şahıdır. Keykubad ile yağıdurur (düşmandır). Rüstem-i Zal Efrasyab'a karşı çıkamaz Onun korkusundan yedi başlı ejderhalar yurduna giremezler. Bir bahadır pehlivandır ki cenge girse Kahraman'a yılan kuşandırır. Bir arslandır ki Rüstem-i Zal onun yanında tavşandır.»

«Efrasyab eyitti «Acep Süleyman ile Endülüs şahının hali neye vardı? Cengi onunla ne hale erdirdiler?» dedi. Başvezir eyitti: «Ey şah, işittim ki Süleyman hepsine baş eğdirip, Sinop'a yönelip kalemiz üstüne gelir. Kayzer-i Rum kılavuz olup, atadan bizimdir,

Sinop kalesini alıver, bakır madenleri senin olsun, demiş deyu işittik.»

«Efrasyab-ı Türk, o koca kurt, bu sözü işitince gönlü bulandı. Vay ki kakıdı (öfkelendı), gök gürültüsü gibi şakıdı. Dahi dönüp eyitti «Ey benim beğlerim, yeğlerim, sultanlarım! Âlem içinde ben Efrasyab nasıl bir pehlivanım bilirsiniz. Kubat şah tahtında benden uşanır (çekinir), Rüstem dahi bana kin kuşağı küşanır. Amma ki ona da bir tapençe urmuşum, beni bilir. O Efrasyab'ım ki İran mülkünü harap ettim, Turan mülküne kattım. İran çerisinin kanlarını kara yere kattım. Süleyman'cağız kim olur ki bana gele, ya kale'mi elimden ala? Bin Arap oğlu benim gözümde farece yoktur, bin anka kuşu gözümde serçe değildir ve bin Süleyman katımda bir zayıf karınca değildir».

Divan-ü Lügat-it Türk'teki ağıt da şudur: (Bugünkü türkçe)

Alp Er Tunga öldü mü
Kötü dünya kaldı mı
Felek öcün adlı mı
İmdi yürek yırtılır

Felek çıkar gözetti
Uğrun tuzak uzattı
Beyler beyin azıttı
Kaçsa nasıl kurtulur

Beğler atını yorup
Kaygı onu durdurup
Benzi yüzü sararıp
Safran ona sürtülür

Gönlüm içini yaktı
Yetmiş yaşı kocattı
Geçmiş günü arattı
Dün gün geçip aratır

Bu özgün metin arı Türkçesi, söyleyiş güzelliği, lirizmi yanında «yuğ» (ölü gömme) töreni konusunda da somut bilgiler aktarmakta.

Şu destanı: Kaşgarlı Mahmut, Lügat'inin «Türkmen» maddesinde «... Bunlara Türkmen denmesinde bir hikâye vardır, şöyledir.» diyerek şu özeti verir: (Kısaltarak alıyoruz.)

«Zülkarneyn (İskender) Semerkant'ı geçip Türk ülkesine yöneldiğinde Türklerin «Şu» adında genç bir hakanları vardı. «Şu'ya İskender'in yaklaştığı haber verilir, «Ne buyurursunuz?» denir.

Hakan bütün önlemleri aldığı için telâşsız gümüş havuzunda yüzdürdüğü ördekleri, kazları gösterip «Şunlara bakın» der. Bu umursamazlıktan korkan halk paniğe kapılır. Şu, ordusu ile Çin'e doğru çekilir. İskender gelince Şu'nun ardından kaçamayan 22 kişiden başka kimseyi bulamaz. Bu 22 kişinin uzun saçlarından ve başka görünüşlerinden Türk olduklarını anlayıp «Türk manendi» der. Şu'yu izlerse de döğüşecek kimse bulamaz. Sonunda Şu İskender'e bir bölük asker gönderir. Fakat bu genç ve akıllı hakanla İskender barışmayı yeğler. Uygur kentlerini kurup bir süre kaldıktan sonra gider. Şu, ülkesine döner «Şu» kentini yaptırır.

«Oraya bir tılsım koydurdu. Bugün leylekler o kentin karşısına değin gelirler, fakat kenti geçemezler. Tılsım bugüne değin bozulmamıştır.»

Oğuz Kağan Destanı: İslamlık sonrasında gerek Oğuz Türklerinin gelişip büyümesi ve büyük devletler kurması (Selçuklular, Osmanlılar), gerek ayrı soydan Türk uluslarının (Uygurlar) ve hattâ Türk asıllı olmayan ulusların (Moğolların) Oğuz'u ataları saymaları, *Oğuz Kağan destanı*'nın çok yayılmasına ve birçok çeşitlemesinin doğmasına neden olmuştur. Böylece bir *Oğuzname* geleneği doğmuş, birçok *Oğuzname* metinleri oluşmuştur. Bu çeşitlemelerin tümünün kaynağı Reşid-üd Din'in yukarıda değindiğimiz tarihi ile ondan alarak Ebül Gazi Bahadır Han'ın yazdıklarıdır.

Bu Oğuz Kağan, Çin tarihlerinde eylemleri anlatılan ve adından «Motun» diye sözedilen en büyük Hun Kağanı Mete Han'dır. (İ.Ö. 3.-2. yüzyıl). Destan hiç kuşkusuz o çağlarda Hun-Gök Türk Oğuz dili ile ve elbet sözlü geleneğin şiir biçimi ile oluşmuştur. Yazık ki destan bu özgün biçimi ile değil, nice yüzyıllar sonra (belki İ.S.7.-8. yüzyıllar çevresinde) Uygur Türkçesi ile düzyazı olarak yazıya geçirilmiş biçimdir. Kaldı ki bugün aslı Paris Ulusal Kitaplığı'nda bulunan metinde bundan beş altı yüzyıl sonra (13. yüzyılda) çekilmiş bir kopyadır. Paris Nüshası diye bilinen bu kopgurların Bozkurt'u erkek (bkz. aşağıda *Uygurca'nın özellikleri* de görülüyor olsa da Uygurcadan ayrı özellikler de gösteriyor. Ancak metinde ilgimizi çeken şu özellikler, destanın Uygurlarca yazıya geçirildiğini düşündürüyor:

Destanda Oğuz'a yol gösteren kurt «gök tüllüglüg» (gök tüylü) bir «İRKEK börü» (ERKEK kurt) tur. Bilindiği gibi yalnız Uygurların Bozkurt'u erkek (bkz. aşağıda *Uygur destanları*), Gök Türklerinki ise dişidir (bkz. aşağıda...). Ayrıca da metinde Oğuz Kağan'a «Ben Uygur kağanıyım» dedirtiliyor.

Tek nüshası Paris Ulusal Kitaplığı'nda bulunan bu metin yer yer yırtılmış, bozulmuş ya da silinmiştir. Bu nedenle destan bu özet ve düzyazı biçimiyle dahi tamam değildir. Fakat böyle de olsa eski Türk destanları içinde yazıya geçirilmiş tek destandır. Ayrıca içindeki manzum parçalar destanın manzum biçimine örnek sayılabilir.

Destanın konusunu bu metinden özetledik. (Bkz. Aslı ve çevirisi için *İslamlık Öncesi Türk Edebiyatı ve En Eski Metinler*, May Yayınları.)

«Oğuz, anasından yüzü gömgök, ağzı ateş kızılı, gözleri al, saçları, kaşları kara, olağanüstü bir çocuk olarak doğar. Memenin ilk sütünü (ağız'ı) emer, sonra süt yerine çiğ et, aş, «sürme» (içki, şarap) diler. Kırkında yürür, oynar. Ayağı öküz ayağı, beli kurt beli, sırtı samur sırtı, göğsü ayı göğsü gibi, bedeninin tümü tüstüylü idi. Sürüler güder, atlara biner, av avlar. Bir gün, halkı bunaltan «kıyantkat» (gergedan, canavar)ı öldürür. Gökten inen bir gök ışık içindeki güzeli alır, Gün, Ay Yıldız adlı üç oğlu doğar. Göl içinde bir ağaç kovuğunda gelen güzelden de oğulları Gök, Dağ, Deniz olur. Şöyle buyurur:

«Ben sizlere oldum kağan
Alalım yay dahi kalkan
Damga bize olsun «buyan» (uğur simgesi)
Gök kurt bize olsun «uran» (savaş çığlığı)
Demir çıdalar ol(sun) orman
Av yerde yürüsün kulan
Daha deniz, daha müren (ırmak)
Gün tuğ olsun gök «kurıgan» (çadır)»

Ondan sonra dört yandaki hükümdarlara egemenliğine girmeleri için «bildirgilik» yolladı. Baş eğmeyen Urum, Uruz, Çürçet, Hin, Tangut, Suriye, Barkan, kağan ve ülkeler üzerine yürüyüp onları buyruğuna aldı. Bu seferler sırasında Türk boylarının adlarını o kodu. Ülkesini ikiye ayırıp oğulları (ÜÇOKLAR ve BOZOKLAR) arasında üleştirdi.»

Gerek bu metinde gerek yukardaki «*ŞU*» parçasında Kalaç, Kanglı, Karluk, Saklap (Slav)... gibi adların bu uluslara neden verildiği, bir olayın öyküsüne bağlanıyor. Bu ilk çağlardan günümüze Türk sözlü anlatı geleneğinde bu etimolojik efsanelere çok rastlıyoruz. «Bu şeye niçin bu ad verilmiş» sorusunun sürekli ilgi topladığı anlaşılıyor.

Gök Türk Destanları: Ortaasya'da Hunlardan sonra (İ.S. 6. yüzyıl) en büyük Türk devletini kuran Gök Türklerden bugüne iki destan adı kaldı. İkisinin de yukarıda dediğimiz kaynaklara geçmiş konuları dışında bir parçası dahi yoktur elimizde. Konu özetlerini buraya daha da kısaltarak alıyoruz:

Bozkurt Destanı: «Batı Denizi» kıyısında bir baskın sonucu bütün Türkler öldürülür. Tek sağ kalan yaralı bir gencin de kollarını, bacaklarını kesip öldü diye bırakırlar. Bir dişi kurt bu genci kurtarıp bir mağaraya kaçırır. Dişi kurt bu gençten on erkek çocuk doğurur. Çocuklar büyüyüp yiğit olunca ana kurt yitiklere karışır. Babaları en seçkin çocuğa «Asena» (Bozkurt) adını verip kardeşlerine baş eder, doğuya, yurtlarına gön-

derir Asena «Artık bana Türk denecek, biz Gök Türkleriz» der.

Ergenekon Destanı: «Tatar» baskınında Gök Türkler öldürülür, sağ kalanlar tutsak edilir. Yalnızca İl Han'ın küçük oğlu (Kayan) ile yeğeni (Nüküz) karıları ile kaçıp Ergenekon adını verdikleri bir yere sığınırlar. Burada dört yüzyıl kalarak çoğalırlar, buraya sığmaz olurlar, atayurtlarına dönmeye karar verirler. Fakat bu yerin dört yanı aşılmaz kayalarla çevrili olduğundan bir çıkış yolu bulamazlar. İçlerinden bir demirci demir kayayı eriterek geçit açar. Bu kurtarıcıyı başbuğ yaparlar. Onun adı «Börteçene» (Bozkurt) idi. Bu olayın her yıl dönümünde örsün üstüne bir demir koyup döğmek töre oldu.»

Uygur Destanları: Gök Türk egemenliğini yıkarak aynı topraklar üzerinde kurulan Uygur Devleti yüz yıl kadar yaşayabildi. (745-840) İslamlık öncesinde yabancı din ve uygarlıkların en çok etkisinde kalan Türk ulusu olsa bile melez fakat yerleşik bir uygarlık kurmayı başardılar. Çin ve İran kaynaklarından öğrendiğimiz iki Uygur destanının özetleri Gök Türkleri'nkinden de kısadır. Fakat Uygurların etkilendikleri bu yoğun yabancı etkiler öncesinde oluştuklarından ve içeriğinde Uygur ulusal nakışlarını yansıttıkları için özel bir önem taşıyorlar.

Türeyiş Destanı: «Çok güzel üç kızını insanlara lâyık görmeyen Türk hakanı kızlar ile evlenecek tanrıyı beklemektedir. Gök Tanrı erkek bir bozkurt kılığında gelir, kızları alıp götürür. Bu evlilikten «Dokuz Oğuz, On Uygur» boyları türedi.»

Göç Destanı: «Dokuz Oğuz - On Uygurlar, Tuğla ve Selenga ırmakları arasında, Hulin dağı eteklerinde bolluk ve mutluluk içinde yaşamaktadırlar. Bir gün bu iki ırmak arasındaki ağaca gökten mavi bir ışık iner. Ağacın gövdesi şişer, günü saati dolunca yarılır. İçinde beş odacık, her odacıkta birer güzel bebek görülür. Bebeklerin en küçüğü Buğu Han'ı Uygurlar kendilerine hakan seçerler. Buğu Han'dan sonra gelen kağanlardan biri Çinlilerle barışmak için bir Çin prensine dünür salar. Çinliler, Hulin dağındaki «Kutlu Dağ» adlı işe yaramaz kayayı isterler. Akılsız kağan da verir. Çinliler Kutlu Dağı parça parça ülkelerine taşırlar. «Kut»u kaçan Uygur ilinde kuraklık, kıtlık, uğursuzluklar sonucu göç başlar. Beş Balığ'ın bulunduğu yere değin durmadan göç edip orada yeniden ulus olurlar.»

Türk destanlarındaki kimi nakışların anlamı üstüne: Bu destanlarda (ve başka birçok Türkçe metinlerde) rastladığımız ortak nakışlar içinde en çok yinelenen ve vurgulanan üç nakıştır: Gökten inen mavi ışık, ağaç ve Bozkurt.

Oğuz'un ilk çocukları Gün, Ay ve Yıldız'ın anaları gökten yeryüzüne bir mavi ışıkla iner. Gök, Dağ ve Deniz'in anaları ise ağaçtan doğar. Oğuz'a yol gösteren Gök Kurt da «gün gibi» bir ışıktan çıkar. Göç Destanı'nda iki ırmak arasındaki ulu ağaca gökten mavi ışık iner, ağaçların anlatımlarındaki şiirsellik, imge ve düş zenginliği yanında o çağ Türk toplumlarının dinsel inançlarını bu yaratılardan öğreniyoruz.

Bunların en belirgini, en çok sürüp gideni ve en etkili olanı ise Bozkurt nakışıdır. (Günümüzde bile bu nakış çevresinde nasıl bir edebiyat oluştuğunu, ne demagojiler yapıldığını, bu ilkel nakışın gerici siyasetlere nasıl konu edildiğini anımsayın.) Gök Türkler bir dişi Bozkurt'tan türerler, Ergenekon'dan bir Bozkurt öncülüğünde çıkarlar. Uygur kağanının güzel kızlarını alan tanrı bir Bozkurt biçiminde gelir. Oğuz Kağan'a bir Bozkurt öncülük eder. Sonraki yüzyılların halk edebiyatlarında da bu nakışa sık sık rastlarız. Belli ki Bozkurt çok eski ve çok yaygın bir Türk totemidir.

Bu Bozkurt nakışının şimdiye değin hiç dikkat edilmemiş çok çarpıcı bir özü bulunduğunu da görüyoruz. Bu destan çağlarında Türklerin anası, babası, tanrısı, totemi olan Bozkurt, Gök Türklerde önder kişilere yani somut insana ad olarak veriliyor. Ergenekon'da sıkışıp kaldıkları, bir çıkış yolu bulamadıkları o tarihsel anda Türklere kurtuluş yolunu açan, başa geçip onları yöneten bu önder kişi ise —dikkat edin— sıradan bir demircidir. Mihri Belli'nin de belirttiği gibi «Bey değil, han değil, bir emekçi. Ve toplumun kurtuluşu, toplumdaki bütün fertlerin kollektif çalışmasıyla gerçekleşmektedir. İnsanın kollektif emeği, Ergenekon'da demirden dağlar eritmektedir...» *Yazılar*, s. 297) Gerçekten Türk mitolojisine bilinen gerici yaklaşımların etkisinden kurtulup bilimsel bir yaklaşımla bakıldığında orada böyle «emekçinin öncülüğü» gibi çok ileri bir öze de tanık olunuyor. Başka hiçbir ulusun ne destan, ne benzeri ürünlerinde bu nakış yoktur. Türklerin geleneğinde böyle bir nakışın bulunması, bu olayın yıldönümlerinde Türk kağanlarının bile eline çekiç alıp örste demir döğmesi biçiminde töreleşmesi çok anlamlı bir olgudur.

Sonraki Yüzyıllarda Destan Geleneği: Yazılı tarih çağlarının başlaması ile özgün destanlar çağı kapanır. Fakat toplumların girdiği yeni çağ ve dönemlerde destan geleneği biçim ve öz değiştirerek sürer. Mani ve Buda dinlerine giren Uygurlar arasında bu dinlerin propagandası niteliğinde öyküler oluşur. Bu tür Uygur metinleri arasında kimi öykülerde destansal özellikleri görebiliriz. (a.g. yapıt «Çestani Bey» öyküsü.) Fakat asıl İslam-ümmet çağına giren Türkler arasında bir yandan eski destanlar (*Oğuz* ve *Alp Er Tunga* destanları) kılık değiştirerek sürerken bir yandan da İslamlığı yaymak için savaşan Müslüman - Türk kahramanlarının adları çevresinde yeni destan ya da destansal anlatı ürünleri oluştu.

Bütün Türk destanları içinde hemen tümüyle halk arasından derlenmiş, yazıya geçirilmiş (dört kitap) tek destan Kırgızların *Manas Destanı*'dır. Rus bilginlerinin Kırgız ozanlarından (Orozbek, Karabay, Molla Hasan vb.) ilkağızda derledikleri 20 bin dize idi. Er Manas'la onun soyunu ve savaşlarını sürdüren Semetey ve Seytek üçlüsünün serüvenlerini anlatan bütün çeşitlemelerle birlikte bir milyon dizeye yaklaşıyor. Seçmeler ve kısaltmalarla yayımlanan dört kitap 90 bin dizeliktir. Destan tümü ile Er Manas'ın sonra da Semetey ile Seytek'in İslam kâfir (Türk - Rus) savaşlarını anlatır. Manas Destanından başka Orta asya'da derlenen (yukarıya aldığımız *«Yaratılış»* efsanesi gibi) *«Altay Masalları»*nda da destansal özellikler göze çarpar. Karahanlı hükümdarı «Saltuk Buğra»ın müslüman oluşunu ve kâfirleri yenişini anlatan menkabe, konusu ve anlatımı bakımından *Manas Destanı*nı andırır. Ne var ki yazılı edebiyatın bir ürünüdür.

Batıya doğru yayılan Oğuz Türkleri Orta asya destan geleneğini yeni devletler kurdukları ülkelerde de yaşatmışlardır. (Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Osmanlılar...) İlk biçimlerini yukarıda sözünü ettiğimiz Moğol-Çağatay tarihlerinde gördüğümüz öyküler gibi birtakım tarihsel öykülerin *«Oğuzname»* adıyla Batıda oluşup yayıldığını biliyoruz. (Birçok Arap, İran ve Türk tarihçilerinin bu *«Oğuzname»*leri görüp okudukları anlaşılıyor.) Fakat *Dede Korkut* Kitabı'ndan başka bu metinlerden hiçbiri bugün elimizde yok. Yazıcıoğlu Ali çevirisi *«Selçukname»*de *Oğuzname* özellikleri görülüyor. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan çağında yazılan Akkoyunlular tarihi *(Kitab-ı Diyarbekiriyye)* nin bu geleneği sürdürdüğü anlaşılıyor.

9.-10. yüzyıl Arap, 11. yüzyıl Selçuklu, 14. yüzyıldan sonra da Osmanlı din savaşlarını ve bu savaşların kutsal kahramanlarının serüvenlerini konu edinen destansal öyküler *(gazavatname)* destan geleneğini sürdüren bir anlatı türüdür. Bunların halk arasında da en yaygın olanı *Battal Gazi Destanı* (Battalname)dır. *Danişmentname* (Selçuklu Danişment Gazi'nin serüvenleri), Hazreti Ali'nin, Hamza'nın, Muhammet Hanefi'nin «cenkleri» de bu türün örnekleri a-

rasında sayılabilir. İslamlığın artık kılıç zoru ile kabul ettirilmesine gerek kalmadığı, kılıcı güçlü din ulularının yerini ermişlerin, tarikat kurucularının aldığı dönemlerde ise bu destansal din savaşı öykülerinin yerini bu ermişlerin (Velilerin) «Menakıpname» ya da *«Vilâyetname»* denilen menkıbbeleri alır.

Görüldüğü gibi İslamlık sonrasında destansal anlatı geleneği sürmekle birlikte, *Manas Destanı* dışında destan diyebileceğimiz bir yapıt bu dönemde de yoktur.

Dede Korkut «Boy»ları üstüne: Bu anlatı türünün özgün adı «BOY»dur. (bk. «Halk Ed.» mad. Kahramanlık öyküleri.) Kitapta birbirinden bağımsız 12 «boy» var. Hepsi, 12.-14. yüzyıllarda Doğu, özellikle Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Oğuz'ların boy beylerinin iç ve dış savaşımlarını konu edinmiştir. Fakat gerek boy'larda geçen Orta asya yer adlarından, gerek başka Oğuznamelerde, Dede Korkut ve kimi Oğuz beylerinin adından sözedilmiş olmasından, öykülerin Oğuzlar, Anadolu'ya gelmeden oluştuğunu kestirebiliriz. Zaten her boyun sonunda «Dedem Korkut geldi, bu Oğuznameyi düzdü koştu.» dendiğine göre bunlar *«Oğuzname»* geleneğini sürdüren metinlerdir. Fakat boy'lar arasında bir bütünlük yoktur, her biri asıl düzyazı kısa öykülerdir. Aralara serpiştirilmiş olan şiirler ise geleneksel Türk şiirinin özgün biçimlerine uymaz. Kökleri islâmlık öncesine uzansa da çağ islamlık çağıdır.

Bu ve benzeri nedenlerle bu öyküleri «destan» sayamayız. Destan izleri, anıları taşıdığı, destansal özellikleri bulunduğu söz götürmez. Fakat benzeri halk öykülerinden ayırmamız için bu yetmez. Bu nedenle biz Dede Korkut Boylarını «destan» saymıyoruz. Bunlar bizce halk öykülerinin kahramanlık öyküleri türünden öykülerdir. Öte yandan da birer Oğuznamedir.

Bunun gibi Köroğlu öyküleri ile Genç Osman öyküsünü de destan sayanların düşüncesinde değiliz. Bunlar da aynı türden halk öyküleridir.

Çağdaş Türk Şiirinde Destan Türü: Buraya değin anlattığımız anlamda «destan» (epope) dönemi artık bütün dünyada kapanmıştır. Bu destanların yerini başka anlatı türleri çoktan aldı. Soruna sağdan yanaşarak yukarda anlattığımız destanları kendileri yazmaya girişenler oldu. (H. Nihat Pepeyi'nin ısrarlı denemeleri, Behçet Kemal Çağlar'ın *Battal Gazi Destanı*, Basri Gocul'un *Oğuzlama*'ları vb.) Homeros'un «9 yüzyıl, Firdevsi'nin 9 yüzyıl önce yaptığını bunlar günümüzde yapmak istediler. Başaramayışlarının nedenleri yalnızca yeteneksiz ozanlar olmaları değildi. Çağını kapamış bir türü boşuna canlandırma çabasıydı.

Destan türünün kendisi kendi içinde evrimler geçirerek yeni anlatı türlerine dönüşürken, toplumun gelişme aşamalarına göre doğan yeni türler de elbet doğduğu gibi kalmadı. Her tür, çağın gereklerine göre içerik ve biçim değişikliklerine uğradı. Destan çağının günümüze değin şiir ve edebiyat, tanrısaldan kişisele, olağanüstüden olağana, gökten toprağa, soyuttan somuta, düşten gerçeğe, bireycilikten toplumculuğa, betimlemecilikten sorunsalcılığa doğru diyalektik bir gelişme gösterir. Her gelişme aşamasında değişen öz'ler doğal olarak uygun biçimler yarattı.

Böyle bir gelişme çizgisi üzerinde şiir, anlatı türlerinden ayrılarak kendi başına evrileşmesi sonucunda küçük parçalar haline geldi. Ne var ki şiir tekniği, anlatım gücü, etkililiği, bellekte kalmaya elverişliği... bu türü geniş olanaklara kavuşturdu. Şiirin bu olanaklarından ve gücünden uzun anlatılarda da yararlanılamaz mıydı? Öte yandan düz anlatı türleri ile sayfalar sürecek ayrıntıları birkaç dizeye sığdırma olanağı vardı.

Bu gerekseme ile şiirin bu olanaklarından ve gücünden anlatıda yararlanma denemeleri 1930 sonrası Türk şiirinde «destan» türünü oluşturdu. Fakat bu çağdaş destanların eski destan ve destansal anlatılarla ilgisi yoktur. Elbet bu, Türk şiir birikimi ve geleneğinden yararlanılmadığı, hele yararlanılmaması gerektiği anlamına gelmez. Tersine genel olarak şiir bu geleneğe ve birikime yaslanarak daha güçlü atılımlar yapabiliyor.

Çağdaş Türk şiirinin ilk büyük destanlarını Nazım Hikmet yazdı. Öyleki onun *Şeyh Bedrettin Destanı* ile *İstiklâl Savaşı (Kuvayı Milliye) Destanı* bu türün hâlâ aşılamamış örnekleridir. Gene Nazım'ın en uzun yapıtı (dört kitap) *«Memleketimden İnsan Manzaraları»* da bir büyük destandır. Sayıca en çok destan yazan ozanımız genellikle en doğurgan ozanımız olan Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Dağlarca'nın bu türden 10'dan fazla kitabı var. *(Çakırın Destanı, Üç Şehitler Destanı, İstanbul Fetih Destanı, Delice Böcek, Yedi Memetler, Kubilay Destanı* ve ötekiler.)

1940 sonrasında, eski destanlarda olduğu gibi bir önderi tek başına konu alan destanlar da yazıldı. (Dağlarca'nın *Anıt Kabir*, Cahit Külebi'nin *Atatürk İstiklâl Savaşı'nda* vb.) Fakat çağdaş destanların asıl özelliği, bir önderin, bir kahraman değil, bütün bir toplumun ya da toplum içinde adsız kişilerin destanları olmasıdır. Nazım Hikmet, *Bedrettin Destanında* bile Bedrettin'i ön plana çıkarmıyor. Bedrettin çağı, çağın olayları, genel görünümü ve Bedrettin çevresindeki kişileri destanlaştırıyor. İstiklâl Savaşı'nda ise «sarışın bir kurda benzeyen, bıraksalar ince uzun bacakları üzerinde yaylanarak Afyon ovasına atlayacak» Paşa beş on dizede anlatılıyor Asıl ön plandaki destan kişileri ise ordunun adsız neferleri, emekçi halk insanlarıdır:

«Onlar ki toprakta karınca
suda balık
havada kuş kadar
çokturlar
korkak
cesur
cahil
hakim
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır
destanımızda yalnız onların maceraları vardır.»

Demir
Kömür
ve şeker
ve kırmızı bakır
ve mensucat
ve sevda ve zulüm ve hayat
ve bilcümle sanayi kollarının
ve gökyüzü
ve sahra
ve mavi okyanus
ve kederli nehir yollarının
sürülmüş toprağın ve şehirlerin bahtı
bir şafak vakti değmiş olur
bir şafak vakti, karanlığın kenarından
onlar ağır ellerini toprağa basıp
doğruldukları zaman.

En alim aynalara
en renkli şekilleri aksettiren onlardır.
Asırda onlar yendi, onlar yenildi.

Çok sözler edildi onlara dair
ve onlar için
«zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur»
denildi.»

Nazım Hikmet çağdaş şiirimizin bu yeni türünü halkın bildiği «destan» türünden ayırmak için de şöyle diyor:

«— Neyin nesi oluyor bu defter?
— Burada bir destan yazılı, Mahmut usta.
— Hapishane destanı severim, yavrum.
— Bu öylesi değil.
— (...) Acımacak bir şey yokmu bunda?
— Hem var, hem yok.
Bu Köroğlu Destanı gibi bir şey.»

(İnsan Manzaraları s. 175)

Bu destanlarda anlatılmak istenen hattâ «insan» bile değil, bütün bir «memleket»tir. Nazım, kitabının adını yanlış koymuş olduğunu, «*İnsan Manzaraları ile Memleketim*» adının amacına daha uygun düşeceğini söyler sonraları. Bir mektubunda da (bkz. *Manzaralar*, s. 594)

«Destanı (...) yerli yerine koydum. Destan, başsız ve sonsuz bir şey değildi, bir sosyal çevrede, inkişaf halinde olan bir sosyal çevrede yaşanmış bir tarihî an'dı, ben de onu sosyal çevresinin içine koydum.» diyor.

Türün ilk büyük örneklerini veren yaptığı işi bilinçle, ince ince düşünerek yapan Nazım, böylece bu türün yeni geleneğini de koymuş oluyordu. Destan yazan sonraki ozanlar bu yakın geleneğe yaslanmışlardır.

Ali Çiçekli

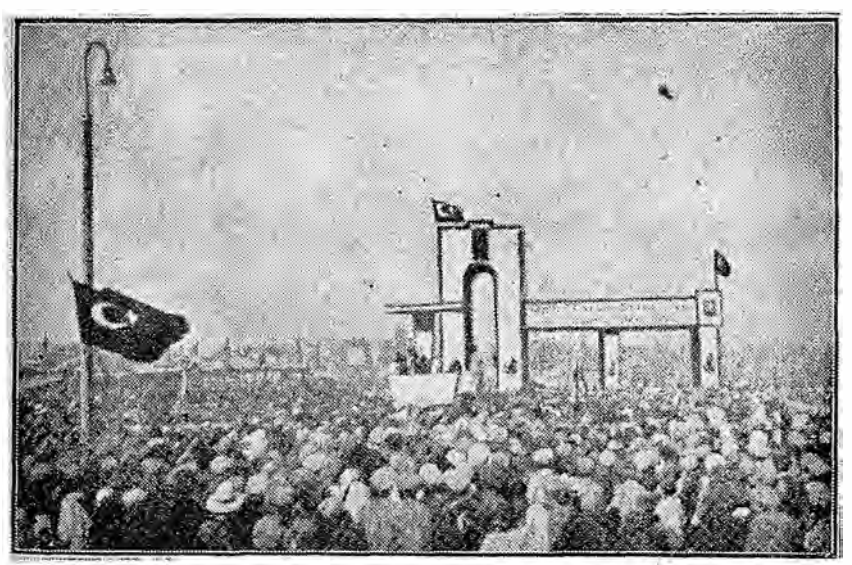

Ankara - Sivas Demiryolunun açılış töreni, 1930.

Devlet Demiryolları. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Anadolu'nun yüzyıllarca birbirine yabancı kalmış bölgelerini yakınlaştırmak ve imar etmek, devlet otoritesini ülkenin her yanına aynı güçle yaymak, ülkenin güvenliğini sağlamak, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını değerlendirmek, ulusal ekonomiyi canlandırmak, sağlam bir yol politikası izlemekle mümkün görülmüş ve hükümetin demiryolu ulaştırmasını geliştirmek için aldığı önlemler sonucunda Devlet Demiryolları kurulmuştur. Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyetine kalan 4088 km.lik demiryolunun 2352 km.si yabancı şirketlere aitti. Tarımsal üretim yapan bölgelerde hiç demiryolu yapılmamıştı. Tüm demiryolları Batı ve Güneydoğu Anadolu'da Marmara Ege ve Akdeniz kıyılarında toplanmıştı. İç pazar bu nedenle gelişmemişti. Üretim güçlerini de bu nedenle geliştirmek mümkün olamıyordu. Cumhuriyet yönetimi, ülkenin çeşitli bölgelerini tek bir ekonomik bütün halinde birleştirme görevi ortaya koyuyordu. İlk olarak Yunanlılar tarafından savaşta tahrip edilen Ankara - İstanbul demiryolu (580 km) onarıldı. Yabancı sermaye ile demiryollarını yaptırma politikası bir yana bırakılarak devlet sermayesiyle yeni demiryollarının inşasına başlandı. Ankara Kayseri (380) 1927'de, Kayseri - Sivas (222 km.) 1930'da, Sivas Erzurum 1939'da demiryolu ile birbirine bağlandı. Sivas'tan Samsun'a 400 kilometrelik bir hat ve Fevzipaşa'ya çekilen bir başka hatla Akdeniz ile Karadeniz de birbirine bağlandı. Bundan başka Ankara - Zonguldak, Ankara - Diyarbakır hatları da işletmeye açıldı. Bütün bunlar Türk sermayesi ile Türkiye emekçilerinin bilgi ve emeği ile yapıldı.

Öte yandan da yabancıların elinde bulunan demiryolları ulusallaştırıldı. 1918'de Mersin Tarsus - Adana, 1931'de Mudanya Bursa, 1934'de İzmir Afyon Manisa, 1935'de Aydın, 1937'de de Şark Demiryolları şirketi satın alındı. 1928'de devlet tarafından işletilen 2446 km.lik demiryolu ile şirketlerin işlettiği 2378 km. olmak üzere, toplam 4824 km. demiryolu vardı. 1949 yılındaysa şirketlere ait yollar tamamiyle devletçe satın alınmış bulunuyordu. Yeni yapılan hatlarla birlikte hatların toplamı 7630 km.yi buldu.

Devlet Demiryolları, daha önce «Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi» tarafından işletilirken, 6186 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları kuruldu.

İstiklâl Savaşı'ndan sonra dışa bağımlı olmayan bir ulaştırma politikası izlenir ve Türkiye «demir ağlarla» donatılırken, Türkiye'nin ABD yörüngesine girmesinden sonra, emperyalistlerin yönergeleriyle Devlet Demir-

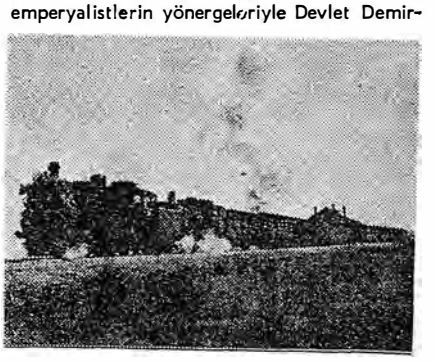

Ankara'dan Kayseri'ye ilk giden tren, 1927.

yolları politikası ihmal edilmiş, ağırlık karayolu yapımına verilmiştir. 1949 yılından sonra çok az sayıda yeni hat yapılmış, son açılan hatlarla mevcut demiryolları 8000 km'yi bulmuştur. Vagon fabrikaları ise üretim hedeflerinin % 95 gerisinde kalmış, mevcut vagonlar ihtiyacı karşılamaz olmuştur. Devlet Demiryolları kötü yönetim nedeniyle sürekli zarar eden bir kurum halinde kalmıştır. Demiryollarının işletme ihtiyaçları da kasten ihmal edilmiş ve siyasal iktidarlar, her şeyiyle dışa bağımlı ve Türkiye'yi emperyalizme sımsıkı bağlayan karayolları yapımına görülmedik bir hız vermişlerdir. Zengin kapitalist ülkeler dahi demiryolu ve karayolu ulaştırılmasının eşgüdümü üzerinde önemle dururken, İngiltere hükümeti karayolu ulaştırmasını devletleştirirken, karayolu taşıtlarını, yedek parçaları ve benzini dışardan ithal eden Türkiye demiryolları aleyhine karayolu taşımacılığını alabildiğine geliştirmiştir. Bu sayede büyük kara taşımacılık firmaları ortaya çıkmış, Devlet Demiryolları ise bilânçolarını yüzlerce milyon lira zararla kapamak zorunda kalmışlardır. Aynı politika bugün de sürüp gitmektedir.

Ender Kâmil Boyacı

Ege Bölgesinde Yabancı Şirketin Yaptığı Demiryolları

Hattın adı	Uzunluğu	İmtiyaz tarihi	İnşaatın bitiş tarihi
İzmir Manisa	65 km.	1863	15/10/1865
Manisa - Kasaba	27	1863	10/1/1866
Kasaba - Alaşehir	76	1872	13/1/1875
Manisa - Soma	92	1888	5/1890
Alaşehir - Uşak	118	—	10/9/1897
Uşak Afyon	133	—	20/12/1897
Anadolu Şir. ile bağlantı	1	—	1901
Soma Karacalar	35	1910	6/6/1912
Karacalar - Balıkesir	36	1910	1912
Balıkesir - Bandırma	112	1910	10/1912
İzmir - Bornova	5	1863	25/10/1865

(Bülent Varlık, XX. yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması, 1976)

Demiryolları Yapım Sanayiinde Bugünkü Durum

1973-1976 döneminde üretilmesi öngörülen 200 adet dizel lokomotifin yüzde 86,1'i olan 177 adet, 508 adet yolcu vagonunun yüzde 42'si olan 213 adet, 2363 bojili yük vagonunun yüzde 85'i olan 2000 adet ve 2950 iki dingilli yük vagonunun yüzde 68'i olan 2000 adet üretilebilmiştir. Tıkanıklıkların belli başlı nedenlerinin en önemlisi, yapım ve onarım çalışmalarının yanyana yürütülmekte oluşudur. Yapım ve onarım ayrı ayrı örgütlemelere gerek gösterdiğinden bir işletmenin bu iki işi aynı anda yapması üretim düşüşüne neden olmaktadır. Bunun yanında nitelikli teknik ve yönetici sağlanamaması ve yurt dışından getirilen malzemelerin, getirilişindeki aksamalar ve gecikmeler kamu iktisadî kuruluşlarından sağlanan malzeme ve yarı mamüllerinin teslimindeki gecikmeler ve ıskarta oranının yüksekliği ile özel sektörde satın alınan malzemelerin sağlanmasında uğranılan zorluklar da sözü edilen tıkanıklığın nedenleri arasındadır.

1977 yılında DDY işletmesinde 213 dizel lokomotif ve 18 elektrikli lokomotif vardı. Bu, 18 milyar HTK (ham ton kilometre) çekme kapasitesi eder.

Ayrıca 335 buharlı lokomotif karşılığı 6,7 milyar HTK'lık kapasite vardır. Böylece toplam kapasite 24,8 milyar HTK olmaktadır. Bu ise, demiryolu taşımacılığının yük taşımacılığındaki payının yüzde 24, yolcu taşımacılığında ise yüzde 8 olması demektir. 1982 yılında 67,750 milyar HTK yük taşıma isteminin çekicilerle birlikte 74 milyar HTK olacağı hesap edilmektedir.

(Demokratikleşme İçin Plan 78 - 82)

DEVELİOĞLU, Fethi (İstanbul 1953) Karikatürcü. 1970'den beri karikatür çizmekte, birçok sergi ve yarışmaya yapıtlarını göndermektedir. *«Akbaba»*, *«Gırgır»*, *«Günaydın»*, *«Politika»* gibi dergi ve gazetelerde çizgileri yayımlanan Develioğlu, desinatörlük yapmaktadır.

Dev-Genç (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu). 9-10 Ekim 1969 günü yapılan olağanüstü Fikir Klüpleri Federasyonu (FKF) kurultayında örgütün adı tüzüğü ve amaç maddesi değiştirildi. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev - Genç) adını alırken Genel Başkanlığa Atilla Sarp seçildi. İstanbul Sekreterliğine Cihan Alptekin getirildi.

Dev-Genç'in yeni tüzüğünün 2. maddesinde amaç açıklanırken, «T.D.G.F. emperyalizme ve feodal kalıntılara karşı verilen halkımızın Milli Demokratik Devrim mücadelesinde sosyalist gençliğin düşünce ve eyleminin geliştirilmesi amacı ile kurulmuştur» deniliyordu. Tüzüğün üçüncü maddesinde «Federasyona bağlı dernekler sosyalizmin bilimini eylem klavuzu edinen üyelerden oluşur» açıklamasının yanı sıra federasyona İşçi ve köylülerin kurdukları Devrimci Gençlik Derneklerinin de üye olabileceği belirtiliyordu. Dördüncü maddede ise «Federasyon yetkili organlarınca alınan kararlar dernekleri ve dernek üyelerini bağlar» koşulu yer alıyordu.

Bu yeni yapısıyla Dev-Genç, TİP paralelinde bir gençlik örgütü olmaktan uzaklaşarak, Milli Demokratik Devrim tezini benimseyen partileşme yolunda bir örgüt niteliğine büründü.

Kurultay oybirliği ile Dev-Genç'in görevlerini sıralayan üç karar aldı. Bunlar sırasıyla, «Anti emperyalist gençlik hareketlerine öncülük etmek ve bu amaçla üniversite gençliğini mücadele içinde örgütlemek ve hedefe ulaşmak için devrimci örgütlenmemizi sağlamlaştırmak, devrimci disiplini güçlendirmek, eylem içinde devrimci ideolojik eğitimimizi sağlamak ve oportünizmle mücadele etmek.

Milli Demokratik Devrim mücadelemizin kesin zafere ulaşması için işçi ve köylü yığınlar ile mücadele içinde devrimci bağlar kurarak İşçi-Köylü ve Gençlik dayanışmasını sağlamlaştırmak.

Emperyalizme, işbirlikçi burjuvaziye ve kapitalizm öncesi kalıntılara karşı bütün milli sınıf ve tabakaların devrimci güçbirliğinin gerçekleştirilmesi için mücadele etmektir. *«Türk Solu»*, *«Aydınlık»* ve *İşçi Köylü»* gazeteleri halkımızın yürüttüğü Milli Demokratik Devrim hareketinin propaganda ve eylem silahlarıdır» biçiminde belirtildi.

Kurultay sonunda yayınlanan genelgede ise, o güne kadar FKF tarafından izlenen politika eleştirilerek halkın sorunlarının Milli Demokratik Devrim hedef alınarak çözülebileceği yinelendi.

Dev-Genç yönetiminde belli bir ortaklıkla görev alan ikisi de MDD tezini benimseyen kadro arasında tartışmalar daha Kurultay içinde başgösterdi. Ömer Özturgut, Mustafa Lütfü Kıyıcı'nın eski yöneticilerin ihracını isteyen ve kabul edilen önergesine ilişkin a-

çıklama yaparken, «Örgütlenmeyle milli cephenin ayrı yürütüleceğini kimse söyleyemez. Ama İstanbul'da sağ sapmayla mücadele yanlış yürütülmüştür. Mustafa Lütfü'nün kabul edilen önergesi bu nedenle yanlıştır. Sağ sapmaya uğrayanlar da dahil bütün gençlerle birlikte açık tartışmaya girmeliyiz.» dedi.

Münir Ramazan Aktolga, «Milli Cephe küçük burjuvazinin yanlış eylemlerini pohpohlamakla olmaz. Proletaryanın örgütü hareketin her anında kurulabilir. Kimse kitleler adına mili cephe yetkisine sahip değildir. Sol kemalistlerle proleter sosyalistler arasında güçbirliği yapılamaz. Yok böyle hikâye MDD küçük burjuva politikacılarına alet olamaz» derken, Mahir Çayan «Kemalizmi sağ sol diye ayırmak yanlıştır. Kemalizm milli kurtuluşçuluktur. Sağ kanat küçük burjuva reformistleri ve emperyalizmin hükmü altındadır. Burada yapılan konuşmalarda devrimci terör ile anarşizm birbirine karıştırılmıştır. Kişiliklerinde devrim yapamayanlar devrimci olamazlar» konuşmasıyla Doğu Perinçek'i hedef alarak iki grubun ayrılmasının en önemli nedenlerinden biri oldu. Perinçek ise, konuşması sırasında Çayan'a küfre varan laf atmalarından sonra, kürsüye gelerek, «Örgütler kitleler içinde çalışmanın gerektiğini anlamamak biz gençler arasında yeni sapmalara sebep olmuştur. Demir Döküm ve Ereğli'de işçi grevdeyken yurdun çeşitli yerlerinde köylülerin toprak işgalleri fışkırırken ortada olmamak oportünüzmdir. İstanbul'da hareket berekettir denilerek yapılan boykotlar sol sapmadır, aynı zamanda teori düşmanlığının örneğidir» dedi. Perinçek, kendisine laf atmalar olunca da «bana sataşanlar mütekait devrimcilerdir. İcazetli sosyalizm yapmaktadırlar» dedi. Perinçek'e cevap veren Attila Sarp, «Eline kelepçe değmemiş biri icazetten bahsedemez. FKF proletaryanın politik örgütünün bazı görevlerini de yüklenmiştir. Birinci görevimiz gençliği örgütlemektir» dedi.

1970 yılı Ocak ayında kurultay kararında önemi belirtilen «*Aydınlık*» dergisinde bir parçalanmaya varan ayrılıklar, daha sonra da farklı biçimlerde sürdü. Çeşitli dönemlerde Dev-Genç yönetiminde bulunan kadrolar 12 Mart dönemine girilirken ortaya çıkan THKO ve THKP-C hareketlerinin kurucuları oldular.

9-10 Ekim 1969 kurultayında Atilla Sarp'ın Genel Başkan seçilmesinden sonra örgüt tarafından yürütülen eylemler arasında, Kasım 1969'da Çapa Tıp Fakültesi ve DMMA'sinde gerçekleştirilen boykotu ilk önemli hareket olarak sayabiliriz. Bunu 1969 Aralık'ında 6. Filo'nun ziyareti nedenlyle Ankara, İstanbul ve İzmir'deki bir dizi protesto eylemi izledi. İzmir Konak alanında 40 kadar kız öğrencinin başlattığı eylem polis tarafından dağıtıldı. 6. Filonun İzmir'de kaldığı sürede gerçekleştirilen eylemlerde 400 öğrenci gözaltına alındı 64'ü savcılığa verildi 104'ü tutuklandı. İstanbul'da 6. Filo'nun İzmir'de gelişi ve Yıldız Akademisinde Battal Mehetoğlu ve Mehmet Büyüksevinç'in öldürülmeleri nedeniyle bütün fakültelerde filo gidene kadar boykot yapıldı. Ankara'da ise, Amerikalılara ait işyerleri ve Tuslog'a patlayıcı madde atıldı. 1970 yılı Ocak ayında öğrenci örgütlerinin paso verme hakkının ellerinden alınmasını protesto amacıyla otobüslere el konuldu. Gözaltına alınan 57 öğrenciden 6'sı tutuklandı. Mamak'ta öldürülen işçi Serif Avgün ile ilgili olarak üniversitede forum düzenlendi. ODTÜ'nde Mustafa Parlak'ın rektörlükten istifasına neden olan direnis gerceklestirildi. Bu direnise öğretim üyeleri de katıldılar. 1970 Şubat'ında Eriş'de tütün mitingleri ve yürüyüşleri gerceklestirildi. Sivas'ta fabrika önünde bildiri dağıtan gençler gözaltına alınıp dövüldü. İki sağcı öğrenciyi tutukladıkları ve yaralıdıkları gerekçesiyle Dev-Genç yöneticisi tutuklandılar.

Kredi sorununu halka duyurmak için Ankara'da Kredi Yurtlar Kurumu binasını işgal eden Dev-Genç yöneticileri basın toplantısı yaparak sorunları açıkladılar. El-Fetih'den dönerken yakalanan 11 genç «sabotaj yapmaya teşebbüs» saviyle yakalandılar. Yakalanan Teoman Ermete, Ercan Enç, Hüsevin İnan, Atila Keskin, Kadir Manga, Müfit Özdes, Alparslan Özüdoğru, Tuncer Sümer. Hamit Yakup, Ali Tenk ve B. Emanet, Diyarbakır cezaevine kovuldular. Gençler kendilerine 6 gün işkence yapıldığını iddia ettiler. Dev-Genç başkanı Atilla Sarp, Avukat Halit Celenk, ODTÜ Öğrenci Birliği başkanı Fikret Nas ve Öğrenci Forumu temsilcisi Çağatay Anadol araştırma yapmak için Diyarbakır'a gittiler. Ve öğrencilere işkence yapıldığını öne sürdüler. Mart 1970 tarihinde 6. Filo'yu protesto amacıyla Ankara'da Amerikan Haberler Merkezini basan Dev Genç üyeleri binaya Türk bayrağı astıktan sonra polisle çatıştılar. Karadeniz'in çeşitli ilçelerinde tütün ekicilerine afiş ve bildiri dağıtan Dev Genç tarafından düzenlenen Bağımsızlık haftası nedeniyle Ankara ve İstanbul'da eylem yapan gençlere polis ve sağcı öğrenciler saldırdı. 27 Mart 1970 tarihinde Genel Başkan Atilla Sarp, «Halkı ve orduyu isyana teşvik» iddiasıyla tutuklandı. Sarp'ın avukatları bu tutukluluğa asliye mahkemesinde itiraz ettiler. Mahkeme tutukluluğa son verdi. Ancak, Kara Kuvvetleri mahkemesi harekete geçerek Atilla Sarp'ı «Askeri İsyana teşvik» iddiasıyla tutukladı. Genel Başkanın tutuklandığı sırada Dev-Genç İstanbul Sekreterliği Kıbrıs Haftası düzenleyerek, emperyalizmin Kıbrıs sorununu ele alışını kınıyordu. Nisan 1970'de NATO'nun kuruluşunun 21. yıldönümü İstanbul Hukuk Fakültesi'nde düzenlenen forumda protesto edildi. İsrail'in sürdürdüğü saldırgan politikayı protesto için yürüyüş düzenleyen gençlerden 16'sı izinsiz yürüyüş nedeniyle tutuklandı. 16 Haziran 1970 büyük işçi yürüyüşünden sonra, İstanbul Dev-Genç yöneticilerinden Haşmet Atahan, Nahit Töre, Gökalp Eren ve Mustafa Zülkadiroğlu'nun da aralarında bulunduğu bir grup tutuklandı. 18 Ekim 1970 tarihinde Dev - Genç'in son kurultayı yapıldı. Bu kurultayda Genel Başkanlığa Ertuğrul Kürkçü seçilirken İstanbul Sekreterliğine de Ömer Güven getirildi.

Kurultay sırasında sık sık Marksist-Leninist bir siyasi örgütün, savaş partisinin gerçekleştirilmesi konusu tartışıldı. Mahir Çayan devrimin işçi-köylü ittifakı temelinde emperyalizmin etkisinin en zayıf olduğu kırlardan kentlere yöneleceğini belirten konuşmasını yaptı. Halk savaşıyla devrimin gerçekleştirileceğini söylerken temel gücün köylülük önder gücün proletarya olduğu üzerinde durdu. Buna karşı bazı delegeler kentten başlayan devrimin kırlara yöneleceğini ve yaygınlaşacağını öne sürdürler. Bu tartışmalar kongrede sonuçlanmadı ve Çayan Grubu'nun kongrede başarı elde etmesine karşın 29-30 Ekim 1970 tarihinde parti kurulması yönünde bir kongre toplandı.

12 Mart dönemine girilirken Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Sinan Cemgil v.b. THKO örgütlenmesini gerçekleştirdiler. Cihan Alptekin, Nahit Töre ve arkadaşları bu örgütlenmenin İstanbul kadrosunu oluşturdular.

Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Ulaş Bardakçı gibi Dev - Genç içinde etkin olmuş yönetim kadrosu ise, yine 12 Mart yaklaşırken THKP - C örgütlenmesine girdiler. Bu örgütlenmenin İstanbul kadrolaşmasında ise, Ömer Güven, Necmi Demir, İlkay Demir gibi isimler yer aldı.

Aynı dönemlerde Dev - Genç içinde de çalışmalar yapmış bir başka grupta Şafak isimli bir yayın etrafında isimlendirilerek anılmaya başlandı.

12 Mart 1971 tarihinde yayınlanan muhtıra ile ilgili görüşlerini açıklamasında Dev - Genç muhturadaki saptamaya tam katılmamakla beraber desteklediğini açıkladı. Yalnız parlamentodan güçlü bir hükümet çıkamıyacağını muhturanın tersine bir görüş olarak belirtti.

Ancak, bu arka çıkıştan bir süre sonra Sıkıyönetim ilan edilir edilmez Dev - Genç'in kapatılmasını ve Ankara ve İstanbul'da kalabalık iki davanın ikame edilmesi sonucunu önleyemedi. **Osman Saffet Arolat**

Dev - Genç İstanbul Mahkemesi 28 Kasım

1972 tarihinde 1972/154 - 230 sayı ile İstanbul Sıkıyönetim komutanlığı Askeri Savcılığının soruşturma savcıları Hakim Yarbay Naci Gür, Hakim Yarbay Doğan Dülgergil, Hakim Kıdemli yüzbaşı Metin Yurdabak ve Deniz Hakim Kıdemli yüzbaşı Ülgen Sözer tarafından hazırlanan iddianamede 154 sanık hakkında 12 Haziran 1968 ile 28 Aralık 1971 tarihleri arasında meydana gelen 51 olay esas alınarak ceza yasasının 29 maddesi uyarınca cezalandırılmaları istenmekteydi.

İddianamede adı geçen 154 sanıktan 30'unun kaçak birinin öldürülmesi nedeniyle dava sonunda 123 sanık hakkında esas hakkındaki mütalaada ceza talebinde bulunuldu. Sanıklar esas olarak TCK'nun 141/1. ve 141/5 maddesi uyarınca yargılandılar. Ayrıca, 171 sayılı toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasına muhalefetten, 159 sayılı hükümet ve emniyet kuvvetlerinin manevi şahsiyetini alenen tahrik ve tezyif etmek, yabancı bir hükümetle münasebetleri bozacak tarzda hasmahane hareketlerde bulunmak, ammeye ait binayı tahrip etmek, faili gayri muayyen surette adam öldürmek, resmi sıfata haiz bir memura ifa - ettiği - vafeden dolayı veya vazifesi esnasında kavlen ve fiilen taarruz ve harekette bulunmak, faili - gayri muayyen surette silahla yaralamak, görevli memuru öldürmeye tam teşebbüs, ölüm veya yaralamayla son bulan kavgaya dahil olmak kanunun cürüm saydığı fiili yayın yoluyla açıkça övmek, bir suçun işlenmesini yayın yoluyla aleni olarak tahrik etmek, hürriyeti tehdit, toplucanâsı ısrar, selahiyetli makamların emirlerine riayetsizlik, cürüm işleyeni saklamak, silah tehdidi ile gasp, ve benzeri suçlarda iddianame içinde yer aldı.

FKF - Dev - Genç İddianamesi olarak isimlendirilen Hakim Yarbay Naci Gür'ün imzasını taşıyan iddianamede yer alan 51 olaydan ilki 12 Haziran 1968 tarihli İstanbul Üniversitesine bağlı muhtelif fakültelerin «işgali» idi. Bunu Amerikan 6. Filo'sunu protesto olayları, Vedat Demircioğlu'nun ölümü nedeniyle yapılan izinsiz yürüyüş, 17 Ocak tarihinde Maçka Teknik okulunda Amerikan bayrağının yakılması, Adliye'de gösteri, İstanbul Üniversitesi rektörüne hakaret, 9 - 10 haziran 1969 Hürriyet meydanı olayları, gibi olaylar izliyordu.

Ayrıca İTÜ Öğrenci Birliği, Dev - Genç ve benzeri kuruluşların çeşitli dönemlerde yayınladıkları bildiriler de iddianamenin içersindeki suç sıralaması içinde yer alıyordu. İddianamede ayrıca 8 Haziran 1970 günü Edebiyat fakültesinde öldürülen Yusuf İmamoğlu ile, 28 Nisan 1971 günü Otelci Aziz Kuran'ın öldürülmesi olayları da konu edilliyordu.

İddianamenin Deliller bölümünde, emniyet makamlarından ve adli mercilerden çeşitli dosyaların intikal ettiği belirtilerek, bunlar içinde yeminli ve yeminsiz kamu tanıklarının ifadelerinin bulunduğu açıklanıyordu, Ayrıca yazılı deliller dosyaları içinde «emniyet ve MİT raporları, afiş, pankart, dergiler, bildiriler, el ilanı, Üniversite Rektör ve fakülte dekanlarının raporları, Dev - Genç kurultay sonuçlarını gösterir Emniyet komiser raporu», gibi delillerin bulunduğu belirtiliyordu.

Suçun kanuni unsurları üzerinde durulurken genel olarak 141/1 ve 5. maddelerinin dava ile bağlantısı üzerinde durulduktan sonra aralarında giyabi tutukluluğu olan üyeler de dahil 79 sanık hakkında 141/1. madde uyarınca yargılanma yapılması isteniyordu. 62 sanığın ise 141. maddenin 5. maddesi uyarınca yargılanmaları uygun görülüyordu.

İddianamenin daha sonraki bölümünde tek tek bütün sanıkların diğer olaylar ve dosyaları uyarınca TCK'nın başkaca hangi maddelerinden yargılanmaları gerektiği belirtiliyordu.

28 Haziran 1972 tarihinde başlayan duruşmanın gerekçeli hükmü 20 Eylül 1974 tarihinde verildi. Kayıt numarası 974/2001, Esas numarası 941/1 ve karar numarası 974/24 olan İstanbul 2 Numaralı Askeri mahkemesinin kararı sırasında mahkeme başkanlığını Topçu Albay Mümtaz Onay, Duruşma hakimliğini üye hakim yarbay Ferruh Şenerdem ve diğer üye hakimliği Hakim binbaşı Hamdi Öncüoğlu görev yapıyorlardı. Savcılık makamında ise, Binbaşı Metin Yurdabak bulunuyordu.

Savcılık iddianamesinde haklarında 141/1 maddesinin uygulanması istenen 61 sanık bulunuyordu. Bu sanıklar sırasıyla, «Ömer GÜVEN, Selahattin UZUN İSMAİL, Demir KÜÇÜKAYDIN, Neşet Eyüp YILDIRIM, Yüksel GÜRSEL, Erkan ŞİMŞEK, Tarık ALMAÇ, Abdülgani YAĞCI, Bülent ARMAN, Yalçın YAYÇIN, Mustafa KARŞILAYAN, Hüseyin KARANLIK, Aydoğan ŞAHİN, Turan GÜRCON, Nail SATLIGAN, Ezel İNANÇ, Sümmani CAN, Fahri ARAL, Mustafa Lütfü KIYICI, Namık Kemal BOYA, Gökalp EREN, Ömer Erim SÜERKAN, Rafael AVİDOR, Tümer ÖNDER, Mehmet Erkan METE, Taner KUTLAY, Işıtan GÜNDÜZ, Tuncay ALTUĞ, Cavit İYİGÜN, İbrahim ÖZDEMİR, Salman KAYA, Necati SAĞIR, Hüsnü AKKAYA, Adem ERCAN, Esat KORKMAZ, Avni DENİZ, Mehmet Ümit DEVRİM, Arif UZER, İbrahim ŞARA, Savaş TUNCABOYLU, Hilmi BAŞTOPÇU, Mustafa AYNUR, Selim ERGÜNALP, Melih UZEL, Zülfikar DİCLELİ, Bünyamin GÜRLER, Mehmet ÖZTÜRK, Hamzat ÖZKAN, Metin EŞREFOĞLU, Nihat FINDIKLI, Boğos Masis KÜRKÇÜGİL, Taner MERSİN, Kürşet İSTANBULLU, Münir DANIŞMAN, Savaşkan ORAL, Ahmet AYHAN, Ertuğrul TIĞLAY, Hasan YALÇIN (İTÜ'lü), Mehmet ALTUN, Rahmi AYDIN ve Yavuz HAKYEMEZ.

Bu talep bu kişilerin İstanbul Bölge Yürütme, Genel Yönetim ve Dernek kuruluşlarında yönetici olmalarına dayandırılıyordu. Bu örgüt ve organizasyonun üyesi oldukları iddiasıyla 62 sanık hakkında da 141/5 maddesinin uygulanması isteniyordu. Haklarında bu maddenin uygulanması istenen sanıklarda sırasıyla Celal DOĞAN, Mehmet Mehdi BEŞPINAR, İbrahim YUSUF, Baha GÜRCAN, Öcal OKAY, Cemal SARIYER, Mustafa BUZKIRAN, Metin KARAVELİOĞLU, Harun KARADENİZ, Çetin UYGUR, Süleyman BALKAN, Mehmet ULUSOY, Ali UZUN, Ali KIRMIZIÇİÇEK, Beysafa TARHAN, Münip ÇOŞKUN, Bozkurt NUHOĞLU, Atilla COŞKUN, Ural YILDIRIOĞLU, Feridun ŞAKAR, Yusuf KAYABAŞI, Bora BERZENÇ, Ersin KAYA, Kazım KOLÇUOĞLU, Mehmet Cavit KAVAK, Mehmet SÜRÜCÜ, Necla ÖZGÜL, Yücel GÜRSEL, Şükrü MUSLU, Kaşif ENGİNYURT, İhsan ÇERALAN, Cihat ŞAR, Şafak MORGÜL, Kemal BİNGÖLLÜ, Osman Saffet AROLAT, Atilla ÖZDEMİROĞLU, Serdar YILDIRIM, Yüksel BAŞTÜRK, Hakkı KARDENİZ, Kenan Rıfkı ERTUĞRUL, Salih Alev ER, Süleyman ASLAN, Bahadır AZYÜKSEL, Cahit TAN, Tahir KAYMAK, Ali Rıza GÖRENER, Hasan YALÇIN, İlker HEKİMOĞLU, İbrahim Cihan ŞENOĞUZ, Ali Osman ALTIN, Yahşi KARAMOLLAOĞLU, Zeki ERGİNBAY, Süleyman Asaf TANERİ, Garbis ALTINOĞLU, Yaşar YILMAZ, Sağkal ÖZBEK, Ahmet TURAN CELAYİR, Hasan Faruk KURDOĞLU, Fatma Levin ÖZGEN, Atıf UĞURLU, Şüayip DİLMEN, Erdoğan ÖZGÜN, ve Nihat BEHRAMOĞLU'ydu.

Sanıklar hakkında yine birçok başka maddeden cezalandırılma talebinde de bulunulmuştu. Sanık Ertuğrul Günay hakkında ise ek iddianame ile 4 Ağustos 1972 tarihinde açılan davaya uygun olarak TCK'nın 516-17. maddeleri ve 145. maddesinin uygulanması istenmişti. 30 firarda bulunan kişinin dava dosyaları ayrılmış ve sandık cinayeti adı verilen olayda öldürülen Adil Ovalıoğlu hakkındaki davada düşürülmüştü.

141/5. madde uyarınca cezalandırılmaları istenilen 62 sanıkla ilgili olarak mahkeme heyeti, bu sanıkların suçlarının 1803 sayılı Af yasasının istisnaları kapsayan maddesinin Anayasa mahkemesi kararı ile iptal edilmesi üzerine Af Kapsamı Şumulüne girdiğinden bu suçtan açılan Davanın ortadan kaldırılması kararını verdi.

Af kapsamı içine giren diğer birçok suçla ilgili yargılamada yine aynı şekilde ortadan kaldırıldı.

141/1 maddesi uyarınca yargılanan sanıkların 13'ü dışında kalan 48'inin yönetici

olmadıkları konusunda karara varan mahkeme heyeti bu sanıkların suçlarının 141/5. maddeye girebileceğini belirterek 1803 sayılı Af Yasası uyarınca bu sanıklarla ilgili davaların da ortadan kaldırılmasına karar vermiştir.

Diğer 13 sanıktan Necati Sağır'ın daha önce 146/3 madde uyarınca 15 yıl hüküm giydiği ve bu hükmün kesinleştiği belirtilerek, bu davada Dev - Genç içindeki eylemlerinin de değerlendirildiği gerekçesiyle ayrıca cezalandırılmasına gerek olmadığı belirtilmiştir.

Ömer Güven ve Gökalp Eren ağırlaştırıcı nedenlerle 12'şer yıl, Demir Küçükaydın, Münir Danışman, Hamzat Özkan, Namık Kemal Boya, Rafael Avidor, Tümer Önder, Kayhan Edip Sakarya, Mustafa Karşılayan, Taner Kutlay ve Savaşkan Oral'da 8'er yıl cezaya çarptırılmışlar. Ancak, 1803 sayılı af kanunu uyarınca bu sanıkların da «cezalarının çektirilmesine mahal olmadığı» mahkemenin gerekçeli kararı içinde yer almıştır.

FKF, Dev - Genç İstanbul mahkemesi yaklaşık iki yıl devam etti. Mahkemenin ilk oturumları Davutpaşa kışlası içindeki bir bölümde yapıldı. Daha sonraki oturumlarına ise, Selimiye kışlasında devam edildi. İlk tutuklamaları 1972 yılının Mart ayında yapılan davanın Haziran ayında başlamasına kadar 167 sanık gözaltına alındı. Dava tutukluları Davutpaşa kışlasında kaldılar ilk tutuklamadan davanın açılışına kadar çeşitli tahliye talepleri kabul edildiği için davanın başladığı sırada tutuklu sanık sayısı 67 idi. Daha sonra bu sayı daha da azaldı. Davanın son dönemlerinde hemen hemen hiç tutuklu sanık kalmadı.

Osman Saffet Arolat

Dev - Genç Ankara Davası Ankara 4. Kolordu komutanlığı 1 numaralı sıkıyönetim mahkemesi savcıları Hakim Albay İlhan Şenel ve Hava Hakim Yüzbaşı Ali Hüner tarafından 257 sanık hakkında çeşitli suç iddialarıyla 26 Kasım 1971 gün ve 1971/211 E. ve 1971/153 K. sayılı iddianame ile Ankara Dev - Genç davasını 31 Aralık 1971 tarihinde mahkemeye intikal ettirdiler. Dava dosyaları açılışta 88 klasörden meydana geliyordu.

21 Şubat 1972 tarihinde başlayan davanın başkanlığını Tuğgeneral Ali Elverdi, üyeliklerini Hakim Albay Mehmet Turan ve Hakim Kıdemli yüzbaşı Selçuk Erim, yapıyorlardı. Çoğu zaman haftada 4 gün ve sürekli 8 saat olarak yapılan duruşmalar 174 işgününde kararın okunmasıyla son buldu. Dava dosyası karara geldiğinde 133 klasör ve eklerinden meydana gelmekteydi.

Davada temel olarak TCK'nun 141. maddesinin «sınıfsal temelli cemiyet kurmak» ve bu cemiyete «üye olmak» eylemlerini suç sayan 1. ve 5. maddesini temel alan suçlamalar üzerinde duruldu. Ayrıca, aynı konuda propaganda yapmayı yasaklayan 142. madde, «Türkiye Cumhuriyetini tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilgaya cebren teşebbüs» diye tanımlanan 146. madde ve onun 5. fıkrasını içeren «feri faillik», gibi suçları esas alan bir yargılama yapıldı. Suçlamalar bu maddeler ve benzeri maddelere dayandırıldı. Suça temel alınan eylemler 8 Mayıs 1971 tarihinden önceki eylemler olarak tanımlandı. Ve dava dosyaları içinde delillerinin yer aldığı belirtildi.

Sanıkların durumlarının tek tek irdelendiği 1066 büyükboy sayfadan meydana gelen davanın gerekçeli hükmü 1973/4 esas ve 1973/60 karar sayısı ile 25 Aralık 1973 tarihinde açıklandı.

Gerekçeli hükümde 79 sanığın beraat ettiği belirtildi. 47 sanık TCK'nın 141/1. maddesi, 66 sanık 141/5. maddesi, 24 sanık 146/3. maddesi 3 sanık 168., 9 sanık diğer maddeler uyarınca cezalandırıldı. 4 sanık kaçak olduğu için haklarındaki dava tatil edildi. 2 sanık hakkında yetkisizlik, 2 sanık hakkında görevsizlik ve 14 sanık hakkında da başka suçlardan davaları başka sıkıyönetim mahkemelerinde sürmekte olduğu için birleştirme kararı verildi.

Kararların çoğunluğu oy birliği ile verilmesine karşın, duruşma hakimleri ve başkan bazı sanıklarla ilgili olarak muhalefet şerhleri koydular. Mahkeme başkanı Ali Elverdi, sanıklardan Metin Ayçiçek, İbrahim İlhanoğlu ve Pınar Erdemgil'in beraat Önder Tunçalp'in cezalandırılması kararlarına muhalefet etti. Hakim Albay Mehmet Turan, sanıklardan Ayhan Dizlek ve Ferhat Soykan'ın beratleri ile Hakkı Baha Pars ve Cemil Kaya'ya ceza verilmesine muhalefet etti. Hakim Kıdemli yüzbaşı Selçuk Erim ise, sanıklardan Yılmaz Akalın, Aydınel Altıntaş, İbrahim Hızlıer, Cevat Kara ve Mustafa Turan hakkında verilen beraat kararları ile Nevzat Demirbaş, Muzaffer Tezel, Macit İnegöl, Ertan Şimşek, Ömer Balköse, Mustafa Uslu, Şeref Gürle ve Fahri Doğu hakkında verilen mahkumiyet kararlarına muhalefet şerhi koydu.

Dava sonunda 108 sanık 141. madde uyarınca cezalandırıldı. Bunlar arasında 141/1 madde uyarınca cezalandırılan 47 sanık şunlardı

«Tuncer EŞSİZHAN, Mehmet DEMİR, Süleyman COŞKUN, Atilla SARP, İrfan UÇAR, Ahmet BOZKURT, Ruhi KOÇ, Tuncay ÇELEN, Şaban İBA, Cemal Salman PAKOĞLU, Levent EREN, Aktan İNCE, Suat Şükrü KUNDAKÇI, Mehmet ÇAVUŞ, Reha PEKERTAN, Tuncay SEZER, Halim BAHADIR, Ramazan KARAKALE, Nevzat DEMİRBAŞ, Nedim ÖZTAŞ, Adnan ALTIPARMAK, Mehmetali KABAKOĞLU, Sabri UYAR, Hüseyin AVKAN, Şefik ŞENEL, Mehmet ÖZDEMİR, Mehmet KORKUSUZ, Savaş GÜVEZNE, Habip DAĞAŞAN, Ali KAPLAN, Ahmet NERGİS, Rıfat ÖZTÜRK, İbrahim SEVİMLİ, Zeki SARIHAN, Timur ERKMAN, Şemsettin EVRENSEL, Hüseyin GÜRKAN, Yusuf UZUN, Nazım ARSLAN, Ali DEMİR, Mevlüt BAYRAKTAR, Avni TOK, Ali TENK, Bahtiyar EMANET, Teoman ERMETE, Sedat ÖZKOL ve Muzaffer DOYUM.

141. maddenin 5. fıkrasınca ise, 61 sanık cezalandırıldı

«Erdoğan GÜÇBİLMEZ, Mustafa Kemal ÇAMKIRAN, Mustafa ÜNSAL, Fikret BABUŞ, Erkan BEZMEZ, Kamus ÖZTÜRK, Fehmi Bumın GÜNERİ, Yüce Nebi BAYRAK, Mehmet Muammer MENDERES, Hasan Nebil ERGUN, Şakir KEÇELİ, Serdar MUN, Çelik CESUR, Merih CESSAN, Lokman ŞAHİN, Cüneyt OĞUZTÜZÜN, Emin KEÇECİ, Necati ULUDAĞ, Hakkı Baha PARS, Mustafa ULUSOY, Ahmet OFLU, Dilaver SÜMBÜLLER, Sevhan ERDOĞDU, Halil CELİMLİ, Mehmet YÜCEL, Mükremin NEŞELİ, Bülent VARSEL, Melih ALTINOKLAR, Çetin ERDİNÇ, Hüseyin GÜRCAN, Hasan ÇOLAK, Önder TUNÇALP, Mehmet EROĞLU, Akif ATASAYAN, Fikri AYTAN, Cem UYAR, Feridun TAMİRER, Cemil KAYA, Faruk DÖNGER, Muzaffer YAZKURT, Mehmet İNCEL, Halil YAPAGLI, Vahdet KADIOĞLU, Öner YAGCI, Celal POLAT, Ayhan SARIHAN, Okan ALPAR, Uğur ERGEN, Tanju İPEK, Kadir ÇETİNKOL, Macit İNEGÖL, Osman KILIÇ, Ayşe Eksi TUNALI, Behzat USTA, Süleyman KARABÖCEK, Kemal Çetin KAYA, Abdullah Burhan GÜRCAN, Selim GÜLTEKİN, Sina ÇILADIR, Işık ALAMUR, ve İlhami AKMAN.

Dava sonunda 24 sanık 146/3. madde uyarınca cezalandırıldılar

«Fahri DOĞU, Ömer BALKÖSE, Tayfun MATER, Hamdi HAVUÇOĞLU, Akın DİLEK, Şükrü ATACAN, Abdurrahman Metin ALTUĞ, Sait KOZACIOĞLU, Askın KOCAÇİMEN, Hüseyin SÜRGEN. Ali BAŞPINAR, Sedat KESİM, Mustafa İŞLER, Alaaddin ESENSEZ, Behram YILDIZ, İrfan CÜRE, Abdullah BAŞARIR, İsmet DAL, Bayram ÇAM, Faruk YÜKSEL, Halil İbrahim ABLAN, Ali ÇİFTETEPE, Ertuğrul USLU ve Hüseyin KUTLUTÜRK.

Sanıklardan Mustafa USLU, Şeref GÜRLE ve Ertan ŞİMŞEK TCK'nın 168. maddesi uyarınca cezalandırıldılar. Aydın KARAGÖZOĞLU, Latif KARADAĞ, Nihat ÖZOKTAY, Özgün NAS, Mutlu AYDIN, Semay TANERİ, Aziz EKŞİ, Selami SÖZER ve Muzaffer TEZEL çeşitli suçlardan hüküm giydiler.

Gerekçeli hüküm içinde Naciye ÖNCÜL ve Hilmi AKPINAR haklarında görevsizlik, Mustafa ULUSOY ve Teoman GÜROL hakkında

da yetkisizlik kararı verildiği konusu yer aldı.

Bingöl ERDUMLU, Hüseyin YAVUZ, Ertuğrul KÜRKÇÜ, Zafer KUTLU, Oktay ETİMAN, Yusuf KÜPELİ, Münir Ramazan AKTOLGA ve Oğuzhan MÜFTÜOĞLU'nun dava dosyaları İstanbulda yapılan THKP - C davası ile, Gün ZİLELİ, Oral ÇALIŞLAR, Ali KARŞILAYAN, Ercan ENÇ, ve Halis ÖZKAN'ın davaları TİİKP davasıyla, Muzaffer ERDOST'un davası Vahap ERDOĞDU ve Arkadaşları isimli davalarla Birleştirilmesi konuları da gerekçeli hüküm içinde yer aldı.

Mahkeme heyeti ayrıca 79 sanık hakkında da suçun «subut bulmadığı» gerekçesiyle beraat kararı verdi Haklarında beraat kararı verilen sanıklar

«Hakkı Tuğrul ÇAKIN, Sema KARAGİZOĞLU, Şirin CEMGİL, Metin AYÇİÇEK, Sami KOÇ, Ayhan DULEK, Vasıf ZEYTİNCİ, Edip AKARSU, Zeynel FAZLILAR, Ferhat SOYKAN, Aybey TAKAN, Tuna AKINCILAR, Burhan ATALAY, Galip RENKLİDAĞ, İbrahim İLHANOĞLU, Şeref HOŞADAY, Hüseyin YANIK, Kenan KARBEK, Özkan BAŞER, Tufan PEKİN, Yılmaz AKALIN, Suat KIZILYALLI, Süleyman GÜNEY, Ali ARTUN, Bora IŞIK, Hasan BARUTÇU, İlker YILDIRIM, Salih DEVECİ, Tayfun CİNEMRE, Taner AKDOĞAN, Muammer IŞIK, Mehmet TOKUL, Ahmet DİRİSU, Ahmet KARAGÖÇÜK, Aydınel ALTINTAŞ, Yaşar KILIÇ, Cevat KARA, Mustafa TURAN, Zekai BALKAR, Yaşar İLLEEZ, Sedat DOĞAN, Mevlüt DOĞAN, Erdal EROĞLU, Hasan KÜÇÜKDEDE, Nuh Naci KAPTAN, Kenan ÖNEN, Ali Rıza İLLEEZ, Ahmet AKGÜN, Gündüz YURTMAN, Abdülmecit ÖZTÜRK, Erdal ÖZTÜRK, Selçuk AKIN, Ferit UZUN, Alaaddin SABANCI, M. Sabri ÜLGE, Mustafa ARLI, Nurettin YILDIRAK, Metin YELDAN, Uğur GÜLER, Serpil KURTGÖZÜ, Mustafa KILIÇ, Celal SARMAN, Seçim YILDIRIM, Şemsettin BAŞEL, Mehmet CANTOSUN, Uğur KÖKDEN, İlkay İZER, Erman TAMUR, Güney ÖSCEBE, Mehmet ORMANCI, Mehmet ÖZPINAR, Muammer AKSOY, Çağatay ANADOL, Abdurrahim KORUKÇU, Ömer Fikret FETTULLAHOĞLU, Esin AKDENİZ, Mehmet Ali CANBAZ, Aytekin BERKMAN ve Pınar ERDEMİL.

Osman Saffet Arolat

Devlet Plânlama Teşkilâtı 1961 Anayasasının 129. maddesinde «iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir. Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir» hükmü yer almıştır.

1961 Anayasasında bu hükmün yer almasından önce Millî Birlik Komitesi tarafından 30 Eylül 1960'da kabul edilen 91 sayılı yasa ile Devlet Plânlama Teşkilâtı kurulmuştu. Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın kurulması düşüncesi 1960'dan hemen önceye rastlar. DP iktidarının son günlerinde, «10 yıllık ekonomik bir plân hazırlanıyor» *(Cumhuriyet*, 20.11.1959) biçimindeki haberlerden başka hazırlanan üç yıllık bir yatırım plânının iç finansmanı olarak 6,5 milyar TL. bulunmaya çalışılıyor, ekonomik bunalımın «plânlama» ile sona erdirilebileceği düşünülüyordu. Gerçekten, DP'nin son hükümetinin girişimleri arasında 1960 - 65 yıllarını kapsayacak «İlk plân»ın hazırlanması, ekonomide eşgüdümün sağlanması için Koordinasyon Bakanlığının kurulması da yer alıyordu. Dönemin Koordinasyon Bakanı Sebati Ataman yayınladığı bir genelge ile bir «yatırım programı» hazırlanması için ön hazırlıklara başlanmasını istiyordu (1 Temmuz 1959). DP, bu iş için uluslararası örgütlerden planlama işlerinde «yetkili» uzmanlar istedi. Uluslararası örgütler, ünlü plânlamacı Hollandalı Jan Tinbergen'i salık verdiler. Tinbergen kurduğu bir ekiple Türkiye'ye geldi, bazı yatırımcı kuruluşlardan derlenen bir Türk uzmanlar grubu ile birlikte çalışmaya başladı. 27 Mayıs 1960 hareketi ile ortaya çıkan plânlama örgütü, Tinbergen'i, ekibini ve DP'nin kurduğu Koordinasyon Bakanlığı binasını kalıt olarak aldı. Adnan Menderes, bir profesörün başkanlığında ve başbakanlıkta küçük bir ekonomik danışmanlar kurulu da oluşturmuştu. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra yeni bir plânlama örgütü doğdu ve plân hazırlıkları başlatıldı.

91 sayılı yasa, Devlet Plânlama Teşkilâtının Başbakanlığı bağlı olarak kurulduğunu, başbakanın bu teşkilâtın yönetimi ile ilgili yetkilerini Başbakan yardımcısı aracılığıyla kullanacağını göstermektedir (Md. 1). Devlet Plânlama Teşkilâtının görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir (Md. 2) a — Memleketin doğal, insansal ve ekonomik her türlü kaynak ve olanaklarını tam bir biçimde saptayarak izlenecek ekonomik ve toplumsal politikayı ve hedefleri belirlemede hükümete yardımcı olmak, b — Çeşitli bakanlıkların ekonomik politikayı ilgilendiren çalışmalarında eşgüdümü sağlamak için tavsiyelerde bulunmak ve bu konularda danışmanlık yapmak, c — Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli plânları hazırlamak, d — Plânların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve kurumlarla yerel yönetimlerin kuruluş ve işleyişlerinin düzeltilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmak, e — Plânın uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve gerekli hallerde plânda değişiklikler yapmak, f — Özel sektörün faaliyetlerini plânın hedef ve amaçlarına uygun bir biçimde özendirecek ve düzenleyecek önlemleri tavsiye etmek.

Plânlama örgütü, Yüksek Plânlama Kurulu ve Merkez Örgütünden oluşmaktadır. Yüksek Plânlama Kurulu, Başbakan (ya da Başbakan Yardımcısı), Bakanlar Kurulunca seçilecek üç bakan, Plânlama Müsteşarı, İktisadî Plânlama Dairesi Başkanı, Sosyal Plânlama Dairesi Başkanı ve Koordinasyon Dairesi Başkanından meydana gelir ve görevi, ekonomik ve toplumsal politika hedeflerinin belirlenmesinde Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak ve hazırlanacak plânları Bakanlar Kuruluna sunulmadan önce, belirlenen hedeflere uygunluk ve yeterlik derecesi bakımından incelemektir.

Devlet Plânlama Müsteşarı, Başbakan Yardımcısı'na bağlı olup Plânlama Merkez Örgütü'nün çalışmalarını yürütmek ve yönetmek ile görevlidir.

Plânlama Merkezi Örgütü, a İktisadî Plânlama Dairesi Başkanlığı, b - Sosyal Plânlama Dairesi Başkanlığı, c Koordinasyon Dairesi Başkanlığı adlı organlardan meydana gelir. Bunlardan İktisadi Plânlama Dairesi Başkanlığı, uzun vadeli plânlar, yıllık programlar ve finansman sektör programları şubeleri ile devamlı ve geçici özel ihtisas komisyonlarından meydana gelir; görevi, gerekli araştırmaları yaparak uzun ve kısa vadeli umumî ve bölge plân ve programları hazırlamaktır.

Sosyal Plânlama Dairesi Başkanlığı, araştırma ve plânlama şubeleriyle devamlı ve geçici özel ihtisas komisyonlarından meydana gelir; görevi, gerekli araştırmaları yaparak uzun ve kısa vadeli umumî ve bölge plan ve programları hazırlamaktır. Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, araştırma ve planlama şubeleriyle devamlı ve geçici özel ihtisas komisyonlarından meydana gelir. Görevi, memleketin sosyal problemlerini incelemek ve bunların çözümü için uzun ve kısa vadeli plânlar hazırlamaktır.

Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, malî ve hukukî tedbirler şubesi, tetkik ve tahlil şubesi ile yayın ve temsil şubesinden meydana gelir. Görevleri, devlet örgütünde ve özel sektörde plânın gerçekleşmesini kolaylaştıracak idarî, malî ve hukukî önlemleri saptamak ve tavsiye etmek, uygulama alanına konan plân ve programların yürütülmesi sırasında gerekli izlemeyi ve eşgüdümü sağlamak, gerekirse bu amaç için çeşitli daire ve kuruluşların yüksek düzeyde sorumlu temsilcilerinin katılacağı komisyonları toplamak; uygulamanın üçer aylık dönem raporlarını yürütme organlarından alıp birleştirmek ve değerlendirme işleminden son-

ra, sonuçları ilgililere sunmak, uyum sağlayıcı önemlerin yürürlüğe konmasını izlemek; plân ve programların uygulanmasının aksadığı alanlarda örgütlenme ve yöntem incelemelerinin öncelikle yapılmasını sağlamak, olarak gösterilmiştir.

Plânların hazırlanmasında bilgi toplama aşamasında, planlama örgütü İstatistik Genel Müdürlüğü ile yakın bir işbirliği kurarak çalışır. Ayrıca, plânlama ile ilgili olarak gerekli bulduğu bilgileri her türlü kamu yönetim ve kurumlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan doğruya istemeye yetkilidir. Kendilerinden bilgi istenilen her türlü kamu yönetim ve kuruluşları ile diğer kişiler, bu bilgileri olabildiğince en kısa sürede vermekle yükümlüdürler. Bu yolla elde edilen bilgilerden ticarî sır niteliğinde olanların gizliliğine uyulur.

Plânlama Örgütü, bilgi toplamada, plânların hazırlanmasında ve yürütülmesinin izlenmesinde Bakanlıklarla yakın bir işbirliği kurar.

Ekonomik ve toplumsal hedeflerle politikaların saptanması işleminde, ekonomik ve toplumsal hedeflerle politikaların saptanmasına esas teşkil edecek konular Yüksek Plânlama Kurulu'nda görüşülerek saptanır ve bu yolla saptanan esas, Bakanlar Kurulu'nca öncelikle görüşülerek karara bağlanır.

Uzun vadeli plânın hazırlanması konusunda, Başbakan ya da bu işle görevli Başbakan Yardımcısı, Bakanlar Kurulu'nun uygun bulduğu esaslara göre, plânlama müsteşarlığına yönerge (direktif) verir. Plânlama örgütü ilk olarak uzun vadeli planı hazırlar. «Uzun Vadeli Plân»ın yürürlüğe konması ve bütünlüğünün korunması hakkındaki 77 sayılı yasa, uzun vadeli plânın Bakanlar Kurulu'nca kabul edilerek, üyelerince imzalanmasından sonra TBMM'ce onaylanmak üzere Başbakanlıkça Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmasını öngörmektedir. 77 sayılı yasa, 1961 Anayasasının ve 91 sayılı yasanın kabul edilmesinden epey sonra, 16 Ekim 1962'de kabul edilmiş ve ilk 5 yıllık kalkınma planı bu yasaya göre hazırlanmıştı.

Yıllık programlar, Plânlama Merkez Örgütünde hazırlanarak Yüksek Plânlama Kurulu'na gönderilir. Bu kurul, programları inceleyerek bir raporla Bakanlar Kurulu'na sunar ve Bakanlar Kurulu'nca kabul edilen yıllık programlar kesinleşmiş olur. Yıllık programlar, bütçeler ve iş programlarından önce hazırlanır. Bütçelerle iş programlarının hazırlanmasında, Plânlama Örgütünün yıllık programları ile kabul edilmiş olan esaslara uygulaması zorunludur.

Kabul edilen plânların, ilgili daire, kurum ve yönetimlerce uygulanmasındaki uyum ve işbirliğini Koordinasyon (Eşgüdüm) Dairesi Başkanlığı sağlar. Plânın uygulanması zaman zaman gözden geçirilerek, elde edilen sonuçlar ve alınması gerekli tamamlayıcı önlemler, belirli devrelerde verilecek raporlar halinde Bakanlar Kurulu'na sunulur.

Plânlama örgütünde, müsteşarlık, daire başkanlıkları, müşavirlikler, şube müdürlükleri ile uzman ve uzman yardımcılıklarında ve müsteşarlık genel sekreterliğinde gereğinde yerli ve yabancı uzmanların sözleşmeli olarak çalıştırılabileceği kabul edilmiştir. Plânlama örgütünün elemanları bilgi, görgü ve uzmanlıklarını arttırmak üzere yabancı ülkelere gönderilirken, bunlara ayrıcalıklar tanınmıştır. Ayrıca plânlama örgütünde üniversite öğretim üye ve yardımcılarının da görevlendirilebileceği öngörülmüştür. Plânlama örgütünün, plânların yapılması, uygulanması ve koordinasyonu ile ilgili olarak araştırma, etüd ve proje incelemesi gibi işlemleri yerli ve yabancı - gerçek ve tüzel kişilere sözleşme ile yaptırabileceği de kabul edilmiştir.

Plânlama örgütünün Anayasal bir kurum olarak 129. maddeye girebilmesi, Anayasanın, Kurucu Meclis'te, Milli Birlik Grubu'nda görüşülmesi sırasında üyelerden Sami Küçük'ün önerisi ile olmuştur. Küçük, «Plânlama örgütünün baskısından kurtulmak için, ilerideki iktidarlar, bunun kaldırılması cihetine gidebilirler.» (T.C. Anayasası, C. III, s. 3418) Küçük'ün önerisinin MBK'ce kabulünden sonradır ki, Temsilciler Meclisinde Anayasanın 129. maddesinde Devlet Plânlama Teşkilâtı «Anayasal bir kurum» olarak kabul edilebilmiştir. DPT'nin bir «anayasal kurum» olarak gerek İstanbul Bilim Kurulu ve gerekse Ankara SBF Anayasa tasarılarında bulunmadığı görülmektedir.

Devlet Plânlama Teşkilâtının ilk müsteşarı, Şinasi Orel'dir. Orel, birinci plânın hazırlanması sırasında tutucu iktidar tarafından Suriye'ye büyükelçi olarak gönderildi (26.2.1962). Bu işlem, DPT'nın zayıflatılması için bir ön-davranış ve gelecekteki daha büyük bir tasfiyenin başlangıcı olarak yorumlandı. Nitekim, Türkiye'deki egemen-sömürücü sınıflar blokunun çıkarlarına dokunan nitelikte bir plânın hazırlandığının anlaşılmasından sonra gerici politikacıların ve zamanın CHP - YTP - CKMP hükümet ortaklığının baskıları ve plâncıların işlerine karışmaları üzerine, DPT'nın bütün yetkilileri topluca görevlerinden istifa ettiler (26.9.1962); istifaya, ileri sürülen plân eleştirilerinin yersizliği ve plânda yapılmak istenen değişiklikler neden gösteriliyordu. Aralarında Atillâ Karaosmanoğlu, Nejat Erden ve Ayhan Çilingiroğlu gibi kişilerin bulunduğu uzmanlar, Dünya Bankası'nda ve başka ülkelerdeki uluslararası kuruluşlarda iş bulup Türkiye'den ayrıldılar, daha sonra bunların adları 12 Mart döneminde Nihat Erim'in kurduğu birinci kabinede geçti. Topluca istifa eden DPT yöneticilerinin başı Müsteşar Osman Nuri Torun, daha sonra Sosyalist Kültür Derneği başkanı oldu (18.12.1962). Nejat Erder ve A. Karaosmanoğlu da bu derneğin kurucuları arasında idiler. Torun'dan boşalan DPT müsteşarlığına Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu atandı (29.9.1962). DPT'da bu tarihten sonra, daha tutucu ve bürokratik bir dönem başladı. TBMM'de 24 Ekim'den beri görüşülmekte olan Birinci Beş Yıllık Plân hedefleri Kasım ayında kabul edilebildi (21.11.1962). Plân toplumsal adaletin sağlanması için gerekli önlemleri getirmediği gibi, özel sektöre gereğinden çok haklar ve ödünler veriyordu. Sağcı partiler de plânın «çok devletçi» olduğu ve özel sektörü ihmal ettiği gerekçeleriyle eleştiride bulunuyorlardı. Plânın hedefleri, yıllık kalkınma hızının % 7'ye çıkarılması, ticarî dengenin sağlanması, işsizlik sorununun çözümlenmesi, bu hedeflere karma ekonomi, malî denge ve toplumsal adalet görüşleri içinde erişilmesi noktalarında toplanıyordu.

Birinci Plân, Prof. Tinbergen'in aşamalı planlama metodolojisi uygulanarak hazırlandı. Modelin baz yılı olarak da 1959 yılı seçildi. Birinci plânda artış hızı (ulusal gelirin arttırılması) kalkınmanın en önemli belirleyicisi olarak gösterildi. Seçilen model, tek sektörlü bir büyüme modelidir. Ik plânlamacılar, özel kesimin gücü konusunda oldukça gerçekçi davranmalarına karşın, kamu kesiminin gücünü abartmışlardır. Nitekim gerçekleşen büyüme hızının katkıda bulunan sektörlere dağılımı tablosunda kamu sektörü geride kalmıştır. Plânlamadaki «özel ihtisas komisyonları» (Sayıları 20'yi geçiyordu) Hindistan plânlaması örnek tutularak kuruldu. Birinci plân, kapitalist düzeni veri alarak, bu düzen içinde ileri bir adım atma çabası olarak değerlendirilebilir. Türkiye İşçi Partisi, ilk 5 yıllık plânın uygulamaya konmasından hemen önce yaptığı açıklamada, bu plânın başarıya ulaşamayacağını ve hatta Dünya Bankası'nın da bunu söylediğini belirtti (10.2.1963). Plânın uygulanmasına geçildikten sonra da DPT ile hükümet arasındaki anlaşmazlık giderek daha da genişledi. Hükümet, DPT'nin her plânının önüne bir sed çekiyordu, özellikle «Toprak Reformu»nu durmadan erteliyordu. İlk plânın başarısızlığında politikacıların katkısı kadar, kamu yönetiminin de katkısı oldu. İlk plâncılara en büyük engelleri çıkaranlar arasında Maliye Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü kuruluşları vardı. Maliye Bakanlığının bazı teknisyenleri, ellerindeki bütün bilgileri verdikleri bir Amerikan ajanının basın toplantısı yaparak DPT'na

hücum etmesini sağlamaya kadar işi vardırdılar. Plâncıların iyileştirme önerileri, vergi reformu tasarıları, para ve kredi politikasının plân çerçevesi içinde yöneteme önerileri Maliyecilerce tepkiyle karşılandı. Buna karşı plâncılar, bu kuruluşlar içinden plânlama ilkesine bağlı ve o kuruluşların iç tekniğini bilen yöneticileri plânlama örgütüne alarak çözüm getirmek istediler. Bu dönemde Müezzinoğlu'nun da DPT müsteşarlığında kalamadığı, yerine Memduh Aytür'ün atandığı görüldü (19.8.1964). Yukarıda belirtilen güçlükler ve engellemeler nedeniyle İktisadi Plânlama Dairesi Başkanı Besim Üstünel de görevinden istifa etti (24.11.1964). Birinci Plân döneminde (1963-1967) elde edilen sonuçlar, Türk ekonomisi için bir «sıçrama» niteliğinde değildi. İlk plânda düzeni temelinden değiştirecek bir öneri görülmedi. Ancak ilk plânda ve İnönü hükümetlerinin sansüründen önceki plân taslağında düzenin eksiklikleri, üst yapıdaki çelişkileri açıklıkla ortaya kondu, aynı zamanda düzeni daha işler bir biçime sokmanın ilk gerekleri gösterildi. Bir toprak düzenlemesi, bir vergi düzenlemesi, kamu yönetiminin etkinliğinin arttırılması, kamu ekonomik girişimlerinin verimli bir biçimde çalışması koşullarının hazırlanması, plân uygulamasının ilk koşuları olarak düşünüldü. Plâncılara göre, bu anlatılanlar yapılmazsa plânın gerçekleşmesi mümkün olamazdı. Birinci Plân, kamu kesiminin yarattığı kaynakların, özel sektöre aktarılmasına karşı çıkan bir espri taşır

İnönü hükümetlerinin sona ermesinden sonra Prof. Jan Tinbergen, danışman olarak DPT'ye geldi ve bir basın toplantısında plânın tam hedefine ulaşamamış olduğunu söyledi (5.3.1965). Plânlı dönemde nüfus artışı hesaplanandan fazla (% 3) olmuş, sanayideki gelişme plân hedefinin gerisinde kalmış, bir buçuk milyon işsizle işsizlik konusu büyük bir sorun haline gelmiş ve AP'nin iktidarda olduğu 1966 yılında fiyat artışları hızlanmıştır. AP, esas olarak DPT'ye ve plânlamaya karşıydı. «Plân değil pilâv isteriz» sloganı bu Partinin malıdır. AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965 yılından sonra plânlama hakkındaki olumsuz tavrı, Plânlama örgütünden önemli istifalara neden oldu. İktisadî Plânlama Dairesi Başkanı Baran Tuncer'in de içinde bulunduğu dört kişi bir ay içinde DPT'den istifa etti (4.10.1966). Plâncıların dört kendisine çatmaları karşısında zor durumda kalan Demirel, «Türkiye'de plân fikrinin doğmasında benim rolüm çok büyüktür. 1959 yılında Menderes'e plân yapması fikrini ben vermiştim. Plânlama baş danışmanı Prof. Tinbergen de o zaman Türkiye'ye çağrılmıştı» diyordu (30.11.1966).

Tinbergen ise, DPT danışmanı olarak Birinci Plân döneminin sonunda yaptığı bir açıklamada «özel sektörün yatırım yaparak plâna yardım etmesi, ya da kendisinin vergiye bağımlı olmaya razı olarak hükümete yatırım yapma fırsatı sağlaması gereklidir» diyordu (11.3.1967). Özel sektör ise bunların hiçbirini yapmadı. Birinci Plânın esas olarak ABD'nin AİD Kurumunun finanse ettiği, plânın dış desteğinin bu olduğu görüldü.

İkinci Beş Yıllık Plân, birinci plândan farklı olarak «statükonun plânıdır»: (Kabul tarihi: 3.7.1967). AP iktidarının hazırlattığı yeni plan (Başbakanlığa bağlı bir danışma bürosu düzeyine düşürülen DPT'nin ikinci planı) gelir adaletsizliğini kesinleştirdiği gibi, petrolün ve ulusal kaynakların emperyalistlere peşkeş çekilmesi için olanaklar veriyordu. İkinci plân «sarı plân» olarak nitelendirildi. % 7'lik artış hızını sağlamak amacıyla rakamlar değiştirilmişti. 1968-1972 yıllarını kapsayan bu dönem, «plânlı zengin yaratma dönemi» olarak biliniyor. Ancak bu amaca erişmek üzere çıkarılan 933 sayılı yetki yasasının Anayasa Mahkemesince iptali üzerine, AP iktidarı bu kez de Türk Parasının Değerini Koruma Yasası'na sığınarak kendi felsefesine uygun biçimde «plânlı zengin yaratmayı» sürdürdü. İkinci plân döneminde, plânlama örgütü, yabancı sermaye, çeşitli fonlar, vergi ve gümrük bağışıklıkları ile ilgili yürütmeyi de üstlenmiştir. 1968 programı ile ilgili kararname, plânlama örgütünün ekonomik yürütme işlevini bir takım kurullar aracılığıyla gerçekleştirmesini öngörüyordu. Bu kurullara çeşitli kuruluşların en yetkili kişileri katılıyordu. Kararname ile Türkiye'de ilk kez, özel sektör kuruluşlarına plân uygulamasının izlenmesinde görev verildi. Bu kuruluşlar Odalar Birliği, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası ve Esnaf Kuruluşlarıdır. Bunlardan başka il eşgüdüm kurullarına ticaret ve sanayi odası ile esnaf kooperatifleri temsilcileri katıldılar. Gümrük bağışıklığından yararlandırılanların ithal edilen malların kullanılması denetimi de özel sektörün görevlendireceği eksperlere verildi. Büyük yatırımların uygulama ve denetimleri de yerli ve yabancı özel firmalara verildi. İkinci Plân, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu düzeninden daha aşırı hükümler getirmektedir. İkinci Plân için öngörülen yapısal güçlükler ise, tasarrufların yükseltilmesi, dış ticaret ve kurumsal yapı güçlükleridir. İkinci Plân döneminin sonunda Türkiye ekonomisinde ve özellikle sanayide toplulaşma (konstrasyon) düzeyi ileri bir aşamaya ulaştı.

AP'nin 1965-71 döneminin sonlarına doğru DPT'de müsteşar Turgut Özal, Sosyal Plânlama Dairesi Başkanı Nevzat Yalçıntaş ve Koordinasyon Dairesi Başkanı Ekrem Ceyhun bir «triumvira» kurdular. DPT, AP'nin yan kuruluşu haline dönüştü. Büyük sermayenin «plânlamasını» yaptı. 12 Mart'tan sonra müsteşarlar ve genel müdürler düzeyinde yürütülen ilk tasfiyede görevinden alınan Özal'ın yerine DPT müsteşarlığına önce ilk plancılardan Atilla Sönmez atandı. Daire Başkanlıklarından birini de ilk plâncılardan Nejat Erder'in atanmasını ise Sunay kabul etmedi. Daha sonra, DPT müsteşarlığı atanma kararnamesi değiştirilerek bu makama Memduh Aytür atandı.

Devlet Plânlma Teşkilâtı, 12 Mart rejiminde yeniden önem kazandı. 12 Mart'tan sonra örgüt müsteşarlığına Memduh Aytür yeniden getirildiği gibi, eski plânlamacılardan bazıları Birinci Erim hükümetinde bakan oldular. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da 12 Mart döneminin ürünü olup, bu dönemin bütün izlerini taşıdı. Birinci Plân hazırlanırken, uzun vadeli strateji olarak seçilen 15 yıl (Üç plân dönemi), artık bir yana bırakılarak yeni bir strateji saptandı. Üçüncü Plân hazırlanırken DPT, Japonya modelini seçti. DPT'nin Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda «bir deviri kapayıp diğerini açan önem ve genişlikte yön çalışmaları»na örnek olarak Japonya ve faşist Güney Kore modelleri gösterildi (Haziran 1972). Üçüncü Plân, beş yıllık kesitler bütün plânlama çalışmalarında hedef alınacağını açıklıyordu. İstenen şey, 21. yüzyılın eşiğindeki bir Türkiye'ye 1995 yılında, ancak 1970'ler İtalyasının ekonomik gücünü kazandırmaktı. DPT'nin «Yeni Strateji» adıyla yayımladığı belge, Avrupa'nın çağdaş kapitalist ekonomilerinin 100-150 yılda aldıkları mesafenin 20 yılda gerçekleştirilmesi iddiasını taşıyordu. Zamanın DPT müsteşarı Aytür, bu plânın amacını «sanayileşmiş bir toplumun mensubu olma» olarak özetliyordu. Üçüncü Plân taslağı, önceki plânlara yöneltilen eleştirilerden daha sert tepkilere uğradı. Bu plân, toplumda kurulu dengelerin altüst olmaya başladığı bir anda büyük bir sessizlik içinde teknokratlarca hazırlandı. Keza, Üçüncü Plân önemli bir toprak reformu uygulamasını, stratejik madenlerin kamulaştırılması önemini de birlikte getirdi. Zamanın Başbakanı Erim, Üçüncü Plânın amacının yatırım malları sanayii olduğunu belirtiyordu (29.2.1972). DPT adına konuşan Aytür ise bu plânın birinci ve ikinci plânın dayalı bulunduğu perspektiflerin dışında ele alındığını ve 1930'larda olduğu gibi, şimdi de fedakârlık ve milli tasarrufların arttırılmasını gerekli kıldığını belirtiyordu. Yâni, Üçüncü Plân 12 Mart rejiminin sonsuza dek süreceği inancıyla hazırlanmış bulunuyordu. 12 Mart rejimi içinde DPT, plânı hazırlarken, a) Anayasa (değiştirilmiş biçimiyle), b) Ortak Pazar'a katılmayı hazırlayan 1963 An-

kara Antlaşması ve Katma Protokol, c) Melen hükümetinin programı, olmak üzere üç siyasal belgeye dayandı. (Aytür'ün açıklaması, *Milliyet*, 23.10.1972). Planı «aşırı devletçi» bulanların devreye girmesiyle Aytür DPT müsteşarlığından uzaklaştırılarak yerine Kemal Cantürk (Melen hükümetinin Maliye Bakanlığı Müsteşarı) atandı. Cantürk, «Türk ekonomisinin ve özel sektörün bugün eriştiği seviye, Devletin ekonomiye müteşebbis olarak katılma motiflerinden bir kısmını ortadan kaldırmıştır» görüşünde idi. Üçüncü Plânda yapılan değişikliklerle devletin müteşebbis olarak yapmak zorunda kalacağı yatırımlar, genelikle stratejik ve özel müteşebbisin sağlayamayacağı ölçüde büyük sermayeyi gerektiren yatırımlar ile geri kalmış bölgelere dönük yatırımlarla sınırlandı.

1974'de CHP-MSP ortaklığının hükümete gelmesi, Üçüncü Plânda öngörülen «tekellere kaynak aktarma» politikasını bozdu. DPT örgütünde önemli değişiklikler yapıldı. Yüksek Plânlama Kurulu'na Başbakanın, Başbakan Yardımcısının, Maliye Bakanının ve Sanayi Bakanının tam üye olarak katılmaları, bir yasa değişikliği ile Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanının da bu kurula tam üye olarak katılmasının sağlanması CHP-MSP koalisyon protokolüne kondu (Md. 11), ancak belirtilen yasa değişikliği yapılamadı. 1974 yılı programı, yeni hükümet programı doğrultusunda hazırlandı.

Plânlamanın etkin olamamasında çok sayıda yönetici değiştirmesinin büyük rolü olmuştu. Nitekim 1960-1974 döneminde 7 müsteşar ve 1 müsteşar vekili göreve gelip gitti.

1975 yılında kurulan Birinci MC döneminde DPT, Erbakan'a bağlandı. Bu dönemde de yıllık programların hazırlamasında rakamlarla oynandı, kalkınma hızı yüksek gösterildi. Üçüncü Beş Yıllık Plân, gösterilen hedeflerin gerisinde kaldığı gibi, 1977 yılında hazırlanması gereken dördüncü beş yıllık plân süresi içinde hazırlanamadı. 1977'nin seçim yılı olması ve üç ayrı hükümetin gelip geçmesi 4. plânın yasal sürede meclislerden geçmesini de engelledi.

3. Plân döneminde iç ve dış finansman güçlükleri ile döviz yetersizliği, kamu kesimi yatırımlarının süresinde tamamlanamaması en önemli başarısızlık nedenleri arasındadır (DPT raporu).

MC hükümetlerinin DPT'nin bir strateji vermemesi de 4. plânın hazırlanamamasına yol açmıştı. 2. MC hükümeti, yasa dışı yollardan 1978 yılı program ve bütçesini Meclise sundu. Alelacele hazırlanan 4. Beş Yıllık Plân isimli bir belge tamamiyle hayalî hedefleri gösteriyordu. Devlet Bütçesi, plân ve programlara dayanmak zorundadır. Bu nedenle 2. MC, 1978 bütçesini, yasa dışı hilelerle sözde plân ve programa dayandırır görünmek istedi.

1978 yılında hazırlanıp uygulamaya konulan son plân (4. Plân) stratejisinde geçmişten devralınan plân stratejilerinde görülmeyen ve CHP programından (1976 programı) yansıdığı görülen önemli noktaları DPT plâna yansıtmıştır: Bunlar yeni uluslararası ekonomik düzen, kamu kesiminin öncülüğü, kitle taşımacılığı, petrol boru hatları vb. 4. Plân stratejisinin bir özelliği de DPT tarafından Yüksek Plânlama Kurulunu sunulmadan önce kamuoyuna açıklanmasıdır. 1978 yılında işbaşına gelen CHP-Bağımsızlar-DP-CGP ortaklığı döneminde DPT örgütü, CHP'li bir bakana bağlanarak, CHP'nin yeni (1976) programı doğrultusunda yeni plân hedefleri saptanmıştı.

AP iktidarları döneminde DPT, kurum olarak ikinci, üçüncü sınıf bir devlet kurumu işlemi görmüş, ekonominin plânla yönetilemeyeceği ve yönetilirse karma ekonominin zedeleneceği görüşü nedeniyle DPT çoğu kez devre dışı bırakılmıştı. CHP, 1978 başında iktidara gelince, devraldığını ileri sürdüğü «enkazın» kaldırılmasında DPT'yi önemli bir kaldıraç olarak görmüş ve müsteşarlığına Ecevit'in bir no.'lu danışmanı Bilsay Kuruç'u atamıştır. Ecevit, 12 Mart rejimi artığı «Bakanlıklararası Ekonomik Kurul»u da kaldırarak, ekonomik kararlarda işleyişi hızlandırmak, ekonomik nitelikteki bakanlıklar ve kamu kuruluşlarının arasında uyumu sağlamak görevlerini DPT'ye vermiştir. Ecevit hükümeti kurulunca (1978), 2. MC'nin hazırladığı 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı Meclislerden geri çekildi ve 4. Beş Yıllık Plânın 1978 yerine, 1979 yılında yürürlüğe girmesi için yetki aldı. Ancak CHP iktidarı, DPT'ye plân stratejisinin ana hatları olabilecek talimatı vermedi. DPT'nin kamuoyuna açıkladığı strateji, İMF'nin «kalkınma reçetelerine» uymadığı için CHP'den tepki geldi. Bundan sonra CHP'nin DPT'yi yıpratma çalışmalarına giriştiği ve kaldırılan Bakanlıklararası Ekonomik Kurulun yeniden oluşturulduğu görüldü. DPT, 4. Beş Yıllık Plânda, sanayide büyük ölçekli, teknolojisi ileri üretim birimlerine dayanarak ileri ve yarışmacı bir yapı geliştirilmesi; tarımda yaygın ve güçlü bir kooperatifleşmeyi geliştirerek üretim plânlamasına geçilmesi hedeflerini belirlemişti. Bakanlar Kurulu'na getirilen «Ekonomik ve Sayısal Hedefler» bölümü ise değiştirilmiştir. Yeni plân, 1979'da yürürlüğe girdi, 1938 malî yılı sonunda yerini 5. plâna bırakacak.

Ekonomik yaşama bilinçli bir yön verme anlamını taşıyan plânlama ve DPT, Türkiye gibi sömürülen ülkelerde kaçınılmaz bir zorunluluktur. Ancak toplumun sosyo ekonomik yapısı değiştirilmeden ekonominin plânlanması giderek her geçen yıl daha da zorlaşmıştır. Kapitalist bir toplumda bilimsel anlamda bir plânın yapılamayacağı da bir gerçektir. DPT'nin hazırladığı plânlar ve uygulamaları, yalnızca büyük sermayeye kaynak aktarmayı amaçlayan sonuçlar yaratmıştır. Emekçi yığınlar yararına plânlarda gösterilen ilkeler, (enflâsyonla mücadele, gelir dağıtımında adalet sağlanması, işsizliğin kaldırılması vb.) sözde kalmıştır. Türkiye'de DPT'nin gerçekten halkın ezici çoğunluğunun yararını gözeten planlar hazırlayabilmesi ve plan uygulamasının da emekçi kitlelerin yaşam koşullarını iyileştirecek sonuç verebilmesi, büyük ölçeklerde üretimin gerçekleşmesi, üretim araçlarının kollektifleştirilmesi, (Topluma maledilmesi), tekellerin ekonomik ve politik egemenliğinin kaldırılması koşullarına bağlıdır. Bunun gerçekleşme biçimi de işçi sınıfının bağlaşıklarıyla birlikte iktidara gelmesi, ekonominin kilit noktalarının devletleştirilmesi biçiminde olabilir. Ancak bu koşullardadır ki, DPT, gerçekten emekçiler yararına plân yapmanın tüm koşullarını bulabilir.

Ender Kâmil Boyacı

«Devlet ve İhtilâl» Davası. Lenin'in ünlü kitabı *Devlet ve İhtilâl*'in yayınlanmasından sonra kitap hakkında açılan dava. *«Devlet ve İhtilâl»* Bilim ve Sosyalizm Yayınları arasında 1969 Haziran'ında yayınlandı. Ancak savcılık TCK'nin 141-1 maddesine göre dava açtı. Dava Ankara İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde beraatla sonuçlandı. Böyleyken, 12 Mart'tan sonra kitabın sorumlusu olan yayımcı Süleyman Ege 7,5 yıl ağır hapis ve 5 yıl gözetim altında tutulma cezalarına çarptırıldı. Kitabın bütün nüshalarına elkonuldu. *Devlet ve İhtilâl* davasında verilen beraat kararında şöyle deniyordu: «Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasasıyla içine girdiği düzende, bugün bir bilim olarak tüm dünyada kuşkusuz şekilde kabul edilen Marksizmin, bunun hakkında bilgi ve karşı düşüncelerin Türkiye'de bir avuç kişinin tekelinde tutmasına kanun karşısında imkân yoktur.» Mahkeme oybirliğiyle kararın Yargıtayca onanmasını istedi. Bu sırada 12 Mart rejimi başladı. Tüm sol yayınlara karşı bir kampanya başlatıldı. Yargıtay'da beraat kararı 2'ye karşı 3 oyla bozuldu. Süleyman Ege, Yargıtay kararına itiraz etti. İtirazında şöyle diyordu: «... Üniversitelerimizde ders veren 18 bilim adamımızın görüş ve düşünceleri de *Devlet ve İhtilal* gibi tarihi bir belgenin, bilimsel bir eserin bilimsel araştırma ve incelemelerde başvurulması zorunlu temel kültür kaynaklarından biri olan klasik nitelikte bir eserin suç konusu olamıyacağı gerçeğine açıklık getirmektedir» Mahkeme kurulu ise bozma kararına uydu. Süleyman

Ege başka bir davadan dolayı hapisanedeydi. Bu yüzden son savunmasını hapisanede hazırlamak zorunda kaldı. Son savunma günü mahkemeye bileklerine kelepçe vurularak yetirildi. 7 Eylül 1971 günü yaptığı son savunmada yayımcı eserin klasik ve bilimsel bir eser olduğunu vurguluyor, beraatini istiyordu. Savunma şöyle bitiyordu: «Sayın başkan, kitap ve fikir düşmanlığının kol gezdiği bir ortamda *Devlet ve İhtilâl* gibi tarihi bir belgenin yargılandığı bu davanın uygar dünya önünde Türkiye'nin onurunu yüceltecek tarihi bir kararla, 1971 şartlarında Türkiye'de yargıçlar bulunduğunu gösterecek tarihi bir kararla, beraatle sonuçlanmasını isterim. Saygılarımla.» Ankara İkinci Ağır Ceza Mahkemesi Kurulu bir üyenin muhalefetiyle Süleyman Ege'yi 7,5 yıl ağır hapis, 5 yıl süreyle Denizli il merkezinde gözetim altında tutulmasına karar verdi. Dosyayı alan Yargıtay Birinci Ceza Dairesi, Süleyman Ege'nin mahkûmiyet kararını onayladı.

Erdal Alova

SÜLEYMAN EGE'nin «Devlet ve İhtilâl» savunmasından

Dava konusu «Devlet ve İhtilâl» adlı eser ve bu eserde geliştirilen marksist düşünceler, dünden bugüne, resmî eğitim ve kültür kurumlarımızda olsun, geniş kitle yayın organlarında olan, yazılan, tartışılan, üniversitelerimizin sosyal bilim dallarında ders olarak öğrenilmesi gereken, bilimsel inceleme ve araştırmalar alanına giren bir bilim konusudur; ve Anayasa'nın 21. maddesinde ifadesini bulan «bilimi yayma ve öğrenme ile ilgisi», bir iddia olmaktan öte, bizzat kültürel hayatımızla doğrulanan apaçık somut bir gerçektir.

Öte yandan, üniversitelerimizde ders veren doçent ve profesör bilim adamlarımızın, sosyalist literatürün dilimize kazandırılması konusundaki düşüncelereni öğrenmek amacıyla yapılan bir yazılı soruşturmaya verdikleri cevapların sadece bazı noktalarını burada sayın kurulunuza sunmak isterim:

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Kürsüsü Profesörü Münci Kapani şöyle diyor:

«...Bunlar, sosyal bilimler alanında yapılacak araştırmalarda her zaman için başvurulacak temel referans kitaplarıdır. ..Bu eserlerde açıklanan fikirler bilinmeden, bu fikirlerin yansıttığı dünya görüşünün ne yanında, ne karşısında bilinçli olarak vaziyet almak mümkün olmadığı gibi, bu konularda bağımsız bir görüşe veya senteze ulaşabilmek mümkün değildir. Bu bakımdan, bu eserlerin dilimize çevrilmesinin faydalı olduğu ve bunları yayınlamanın da Anayasamızın «herkes»e tanıdığı «bilimi serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma» yapma hakkı içinde yer aldığı kanısındayım. 26.4.1969.»

Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyeleri Prof. Fehmi Yavuz ve Doç. Dr. Cevat Geray şöyle diyorlar:

«Bu yapıtlar yayınlanmadığı takdirde, marksizm, sosyalizm, ya da komünizm gibi konularda tam ve eksiksiz araştırma yapmak, ya da yapabilmek mümkün değildir.... Bu eserleri yayınlamak Anayasa'nın temel ve kişisel haklarından ve ödevlerinden olduğu düşüncesindeyiz. Hattâ çok daha geniş ölçüde yapılmalıdır. 2.5.1969.»

Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Deniz Baykal, şöyle diyor:

«Felsefî, siyasal ve ekonomik bir fikir hareketi ve uygulanan bir sistem olarak marksizmin (bu) eserlere başvurulmaksızın gerçeğe uygun bir biçimde anlaşılıp yorumlanabileceğine ihtimal vermiyorum. 4.5.1969.»

Prof. Dr. Cahit Talas şöyle diyor:

«...Marx'ın, Engels'in eserlerini okumaksızın çağımızın düşünce akımlarının sosyolojik, ekonomik oluşmasını değerlendirmek mümkün değildir. Nasıl ki, bilimsel düşünceyi ve kapitalist sistemi anlamak için Smith'in, Ricardo'nun ve Malthus'un, öteki liberallerin eserlerini okumaktan vazgeçilemez. Bunun yanında, yeni marksçı uygulamaları ve gelişmeleri değerlendirmek için de Lenin'in, Stalin'in ve Mao Çe-Tung'un, Castro ve öteki marxçıların düşüncelerini yansıtan eserlerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bilim, tezlerin ve antitezlerin ürünüdür. Bu, sosyal bilimler alanında özellikle geçerlidir. 1.5.1969.)

Doç. Dr. A. Halûk Ülman, şöyle diyor:

«...Dünyada yayınlanan eski, yeni, sağ ya da sol bütün eserler içinde, siyasal tarihi şu ya da bu biçimde ilgilendirmeyecek tek eser düşünemiyorum. Bütün düşünce ve eylem okullarını tanımak ve tanıtmak için bunların ana kaynaklarını incelemekten başka doğru bir yol yoktur. Başka türlüsüne bilim değil, ağızdan dolmacılık derler. ...(Bu eserler) bugün dünyada pek yaygın olan bir düşünce ve eylem okulunun en önde gelen eserleridir. Bu okulu öğrenmek isteyenler, bunları okumak zorundadırlar. Bu eserlerde yazılanların çoğuyla, hatta belki tümüyle aynı düşüncede olmamak mümkündür, bunları saçma bile bulmak mümkündür. Fakat bilemiyorum, bunları okumadan sol düşünce ve eylem üzerinde nasıl bir yargıya varılabilir? 2.5.1969.»

Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Türkkaya Ataöv, şöyle diyor:

«...Amerika'da lisans ve doktora öğrenimi yaparken, daha birinci haftasında, Siyasî Fikirler Tarihi dersinin Profesörü Krnsky, Lenin'in Emperyalizm, Ne Yapmalı, Devlet ve İhtilâl ve Paris Komünü adlı kitaplarını okumamı söylemiş, yıl sonu yazılı sınavında da Lenin'in tezlerini sormuştu. ... Dünya fikirler tarihini ve uluslararası politikayı anlayabilmek için bu kitapların eksiksiz çevrilmesi gereklidir. 2.5.1969.»

Prof. Dr. İlhan Unat, şöyle diyor:

«... Anayasamızın 21. maddesinin herkese tanıdığı «bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkı'nın toplumsal, siyasal ve iktisadî bilimler alanında kullanılabilmesi için, iktisadî ve siyasî doktrinlerin temel eserlerinin türkçeye çevrilip yayınlanması, gerçekleşmesi zorunlu bir ön şarttır. Bu sağlanmadıkça, yabancı dillerdeki kaynaklara başvurmak olanağından yoksun bulunan kimseler, toplumsal bilimler alanında asli kaynaklara ulaşamazlar ve dolayısıyla orijinal bilimsel inceleme, araştırma yapamazlar. 2.5. 1969.»

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı ve Anayasa Hukuku Profesörü Mümtaz Soysal, şöyle diyor:

«...Marx'ın, Lenin'in, Stalin'in ve Mao'nun şunu ya da bunu dediğini ikinci, üçüncü elden duymak yerine, doğrudan doğruya kendi eserlerinden araştırmak, sorunlara bakış bakımından yeni görüş açıları kazandıracağı gibi, birçok konuda başkalarının tespit ettiği düşünce kalıplarından uzaklaşıp bağımsız tahlil ve sonuca varma yeteneğini de kazandırır. ...İnsan düşüncesini şu ya da bu yönde etkileyen bütün temel eserlerin Türk okuyucusuna kazandırılmasını anayasadaki hakların da ötesinde insana ve gerçeğe saygının doğal bir sonucu sayarım. Bu eserler yayınlanmadıkça Türkiye'deki düşünce hayatı taklitçiliğin ve kopyacılığın eseri olmaktan kurtulamaz; hangi koşullar içinde o sonuçlara vardıklarını bilmediğimiz birtakım kimselerin

yargılarını tekrarlamaktan öteye geçemez. 30.4.1969.»

Doç. Dr. Mukbil Özyörük, şöyle diyor:

«Şahsen, bilimde nasıl «ayıp» olmazsa, «yasak» da olabileceğini kabul etmemekte mazurum. Hukuk gibi sosyal bilimlerin bir büyük kolunda çoğu zaman değişik devlet, toplum, ekonomik ve sosyal düzenlerinden ve hukuk sistemlerinden sadece sermayeye, libaralizme ve bireyciliğe dayananlarının temel felsefe ve müesseselerini bilip de, bunun karşısında ikinci gerçeklikten bihaber olmayı önemsiz bir şey saymak mümkün değildir. 2.5.1969.»

Doç. Dr. A Gündüz Ökçün, şöyle diyor:

«Toplum bilimlerinde diğer kaynakların yanısıra sosyalist literatürün kaynak olarak kullanılması bilimsel bir gerektir. Özellikle sosyalist teoriye veya teorilere ve bunların çeşitli ülkelerdeki uygulama şekilerine ilişkin araştırma ve öğretim dallarında sosyalist literatürden yararlanmamak düşünülemez. 21.4.1969.»

Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Teorisi Kürsüsü Profesörü Aziz Köklü, şöyle diyor:

«... (Bu eserler) tarihî bir nitelik kazanmış ve klasik eserler arasında yer almıştır. Bunları şimdiye kadar yalnız dil bilenler okuyabiliyordu. Oysa, çeviriler sayesinde çok daha geniş bir kitle bunlardan yararlanıyor. ...Şahsen, her konuda, lehte veya aleyhte ileri sürülen bütün düşüncelerin bilinmesinde yarar görürüm. Bu, bilimin gelişmesi ve doğru düşünce yeteneğinin kazanılması için gereklidir. 30.4.1969.»

Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu, şöyle diyor :

«... Bir iktisadî doktrin ve sosyal sistem olarak, Türk üniversitelerinde de uzun yıllardan beri okutulmakta olan sosyalizmin gerektiği gibi anlaşılabilmesi, ancak bu doktrinin nazariyatını yapan düşünürlerle sosyalist düzenin uygulayıcıları olan siyasal önderlerin eserleri incelenerek, bir başka deyişle orijinal kaynaklara eğilerek mümkün olabilir. Bu gibi eserlerin iktisat ve siyaset biliminin temel kaynakları arasında bulunduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu eserlerin türkçeye çevrilip yayınlanması, son zamanlara kadar, yurdumuzda yabancı dil bilen bilim adamları ve seçkin aydınlar azınlığının inceleyebildikleri bir konuyu, daha geniş öğrenci ve yurttaş kitlesinin eleştirisine sunması bakımından, gecikmiş de olsa, fikir hayatımızda önemli bir boşluğun doldurulmasına hizmet etmiştir. ... Sosyalizmin teorisini ve uygulamasını yapanlar tarafından kaleme alınan yayınlar, kürsümüzün konusu olan kamu yönetimi ve genellikle yönetim bilimi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. ... Halen kürsümüzde bu konuda yapılmasına başlanmış çalışmalar vardır. İlk merhale olarak, Lenin, Stalin, Mao Çe-tung ve Ho she Minh gibi sosyalist liderlerin —çeşitli vesilelerle kaleme aldıkları yazıları ve yaptıkları konuşmaları da içine alan— eserleri taranacak ve bu eserlerin çeşitli yerlerde dağınık bir durumda bulunan yönetim ve yöneticilikle ilgili kısımların bir araya getirilmesine çalışılacaktır. 3.5.1969.»

Anayasa Hukuku Profesörü Bülent Nuri Esen, şöyle diyor :

«... 1961 Anayasa'sından buyana, insanlık fikir zenginliklerinin çeşitlerini meydana getiren her yön ve renkteki eserlerin türkçeye çevrilmesi ve Türk fikir kitaplığına kazandırılması imkân içine girmiş bulunuyor. (Bu sayede) Türkiye, herkesin bilgiyi ve sanatı öğrenme ve öğretme hürriyetine sahip bulunduğu ülkeler arasında yer alan bir memleket olmaktadır. 2.5.1969.»

Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü, şöyle diyor :

«... Belirli bir düşüncenin, bir doktrinin tarihi ve gerçek belgeleri niteliğini taşımakta olan bu eserler, bu sıfatla marksizm, sosyalizm ve komünizm gibi konularda inceleme yapacaklar için vazgeçilmez bir kaynak değerine sahip bulunmaktadır. 3.5.1969.»

Doç. Dr. Tuncer Bulutay, şöyle diyor :

«... (Bu eserlerin) marksizm, sosyalizm veya komünizm konularının incelenmesinde yararlı oldukları kanısındayım. Herkesin bilimi serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma yapabilmesi için... (bu) kitapların da gerekli ve faydalı olduğu kanısındayım. 30.4.1969.»

Prof. Muammer Aksoy, şöyle diyor :

«... Son yıllarda bazı sol neşriyatta bulunan yayınevlerinin faaliyetleri sayesindedir ki, fikir hayatımızın büyük bir boşluğu geniş ölçüde giderilmiş oldu. Bu sayede, yalnız sosyal ilimler okutan fakültelerdeki öğrencinin seviyesi yükselmiş olmakla kalmayacak, memleketimizde fikir adamının yetişme şansı bu kuşak bakımından eskisiyle kıyaslanamayacak kadar artmış olacaktır. Bu münasebetle şunu da bildirmek isterim ki, demokrasinin ruhunu ve temelini teşkil eden düşünce özgürlüğü soyut bir kavram değildir. Eğer bir toplumda vatandaşın bütün görüş, sistem ve programlara ulaşabilmesi (onlar hakkında bilgi sahibi olması) fiilen sağlanmamışsa düşünce özgürlüğünün varlığından söz etmek gülünç olur. Bu bakımdan Anayasa düzenimizin de en önemli bir ilkesini teşkil eden demokratik olma niteliği ancak ve ancak siyasî alandaki bütün görüş ve sistemlerin açıklanmasını sağlayan yayınların varlığı sayesinde gerçek bir muhteva ve anlama kavuşabilir. 3.5.1969.»

Prof. Dr. Nermin Abadan, şöyle diyor :

«Batı ülkelerinin tüm üniversitelerinde yürütülen siyaset bilimi öğretiminde çeşitli toplumların siyasal rejimine damgasını vurmuş olan liderlerin bizzat kaleme aldıkları eserleri —en katıksız bir siyasal belge teşkil etmesi açısından— doğrudan doğruya ders malzemesi olarak kullanmak, çoktandır uygulanagelen akademik bir gelenektir. Dolayısıyla siyasal liderlik konusunda Churchill, Adenauer, de Gaulle gibi devlet adamlarının hatıra ya da eserleri nekadar vazgeçilmez birer kaynak sayılıyorsa, Nkrumah ya da Lenin ve Stalin'in eserleri de o nispette mukayeseli devlet idaresi ve liderliklerinin değerlendirilmesinde zorunlu kaynaklardır. ... Siyasî Partiler Dersinde, çeşitli siyasâl rejimlerde hakim ideolojiyi temsil eden görüşleri yansıtan eserlerden, örneğin Lenin, Stalin, Mao'nun eserlerinden zorunlu olarak yararlanmaktayım. 4.5.1969.»

Sayın Başkan,

Buraya kadar yaptığım açıklamalardan çıkan sonuç şudur :

— Ya, dünyanın, çağımızın gerçeklerini, fikir akımlarını ve mücadeleleri doğru bilgileriyle, tarihi gelişimleri ve akış yönleriyle gerçekten bilmemiz, kavramamız gereklidir; bunun için de kendi dilimiz, kültürümüz içinde ana kaynaklara eğileceğiz, üniversitelerimizde ve bütün sanat ve bilim dallarında bunları aracısız, bağımsız ve objektif olarak özgürce değerlendireceğiz, kendi kültürümüz içinde eriteceğiz, böylece, çağın bilinciyle kültürümüzü yükselteceğiz;

— Ya da, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na rağmen, bilime, çağın gerçeklerinin, fikir akımlarının ve mücadelelerin doğru bilgisine sahip olma özgürlüğüne tuzaklar kuracağız, bütün uygar dünya kitaplıklarında yer alan tarihî belgeleri, kültür kaynaklarını halkımızdan gizleyeceğiz, bunları izlemek yabancı dil bilen belli bir zümrenin tekelinde kalacak, dünyaya belli bir zümrenin değerlendirmeleri ve şuradan buradan aktardığı yorumlar açısından bakacağız, yani bilim özgürlüğü adına şunun bunun papağanlığını yapacağız, kültür hayatımızı bir papağan kafesi içine hapsedeceğiz.

Devrim. Haftalık siyasal gazete (İstanbul - 21 ekim 1969)'de yayımlanmaya başladı. Sahibi: Cemal Reşit Eyüboğlu. Genel Yayın Müdürü: Doğan Avcıoğlu. Yazı İşleri Müdürü: Hasan Kaya Cemal. Başyazarlığını Doğan Avcıoğlu'nun yaptığı gazetede Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu, Osman Kökşal, Suphi Gürsoytrak, Haydar Tunçkanat, Muzaffer Karan v.b. millî birlik komitesi üyelerinin yanısıra Çetin Altan, İlhami Soysal, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Uğur Mumcu, Prof. Muammer Aksoy, Uluç Gürkan, Güngör Dilmen, Metin And, Konur Ertop, Nijat Özöz yazdılar. Gazete Adalet Partisi'nin üst üste iki seçim kazandığı dönemde «parlamento dışı muhalefet» kavramının geniş yığınlarca benimsenmesini amaçlıyor, tüm partileri cici demokrasinin aldatmaca araçları sayarak, okumuşları Madanoğlu'nun «uluscu - devrimci yöntem» olarak nitelediği ilke doğrultusunda birleşmeye çağırıyordu.

İzzet Melih Devrim

DEVRİM, İzzet Melih (Kudüs - 1887 / İstanbul - 1966). Şair, yazar. Ortaöğrenimini Galatasaray Sultanîsi'nde tamamladı (1906). İstanbul ve Paris'te bir süre hukuk okudu. Uzun yıllar çalıştığı Reji İdaresi'nde (1906 - 25) direktörlüğe kadar yükseldi. İdarenin kaldırılmasından sonra kimi yabancı şirket ve bankaların yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu (1925 - 40). Harp Akademisi'nde Fransızca öğretmenliği de yaptı (1942). *«Mecmuâ-i Edebiye»*deki ilk gençlik deneylerinden sonra Fecr-i Âti edebiyat topluluğuna katılan İzzet Melih, yaşamı gibi edebiyat anlayışında da «tatlısu Frenk'i» kimliğinden kurtulamadı. Türkçedeki başarısızlığına karşın *Sermet* romanı, Pierre Loti'nin önyazısıyle (1919) ve Henri Bataille üzerine bir çalışması Fransızca basılmış, yazara Fransız dilindeki uğraşları nedeniyle Paris Edebiyat Fakültesi'nden edebiyat doktorluğu unvanı da verilmişti (1938).

Başlıca Yapıtları: Leylâ (Fransızca bir perdelik oyun, 1912), *Tezat* (roman 1915), *Sermet* (roman, 1918), *Hüzün ve Tebessüm* (mensur şiirler ,öyküler 1922), *Her Güzelliğe Âşık* (öyküler, gezi notları, 1938).

Devrimci Militan'ın birinci sayısı

Devrimci Militan. Aylık Gençlik Gazetesi. Sahibi: Barışta Erdost. Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Özgen. 15 mayıs 1978'de çıktı. «Niçin Devrimci Militan» başlıklı yazıda, derginin amacı, «Bir gençlik gazetesi olarak yoğun bir şekilde gençliğin sorunlarıyle, özellikle öğrenci gençliğin bugün içinde bulunduğu durumla ilgili konularla, faşist güçlere karşı öğrenci gençliğin mücadelesi ve genel olarak faşizme karşı mücadelede öğrenci gençliğin yerinin saptanmasiyle ilgili çözümlemeler» getirileceği biçiminde belirtildi. İlk sayıda, *«Genel Durum ve Görevlerimiz»*, *«6 mayıs 1972 - Er Geç Hesap Sorulacak»*, *«Geçmişe İlişkin THKO»*, *«Dev-Genç Üstüne»*, *«Oportünistler Birleşiyor»* *«Eylemde Birliğin Yolu İlkelerde Birlikten Geçer»*, *«Ulusal Kurtuluş Savaşları»*, *«1 mayıs 1978»* başlıklı imzasız yazılar yer aldı.

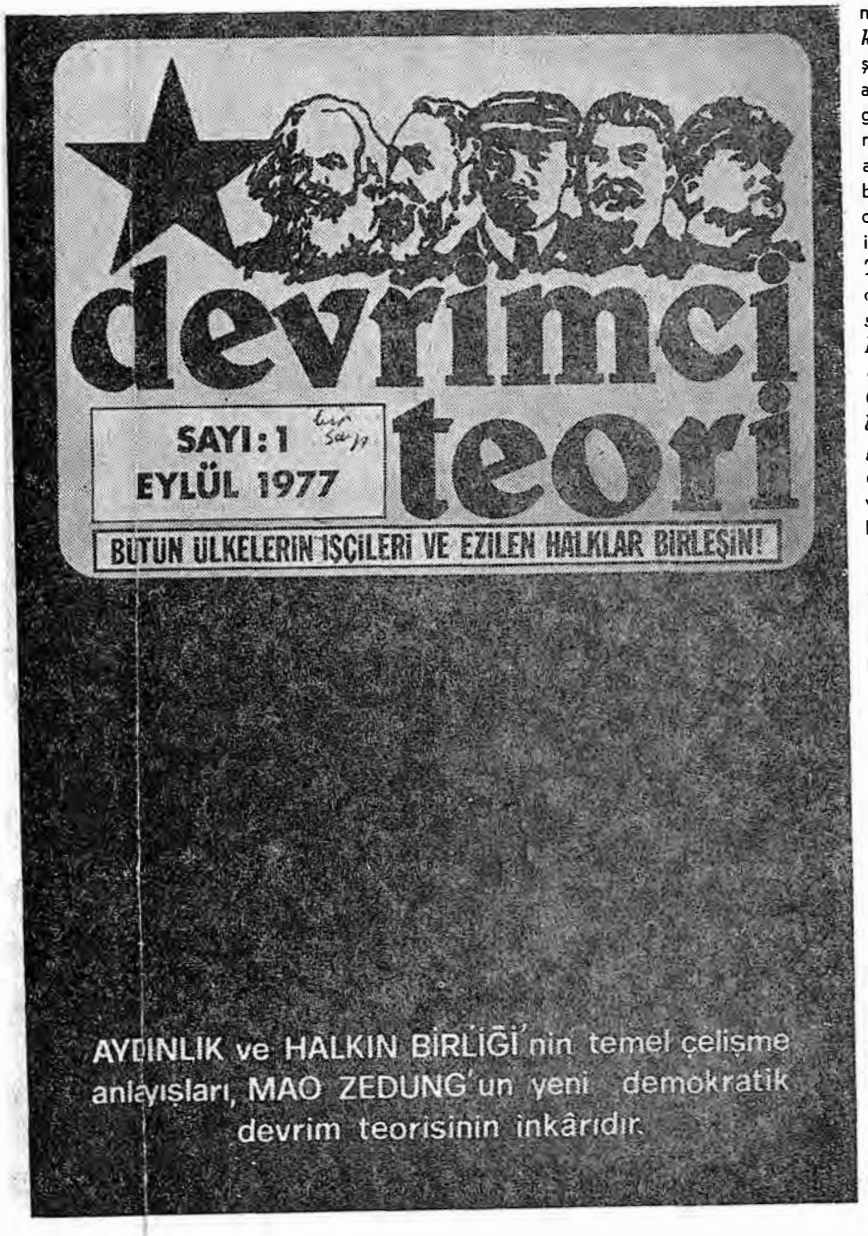
devrimci
teori
SAYI: 1
EYLÜL 1977
BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ VE EZİLEN HALKLAR BİRLEŞİN!
AYDINLIK ve HALKIN BİRLİĞİ'nin temel çelişme anlayışları, MAO ZEDUNG'un yeni demokratik devrim teorisinin inkârıdır

Devrimci Teori'nin birinci sayısı

Devrimci Teoi. Aylık dergi. Sahibi: Sadun Sönmez. Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Alaattin Şahin. *«Halkın Yolu»*nun eki olarak sunulan derginin ilk sayısında, «Proleter devrimci hareke içinde felsefede idealizmin, teori ve siyasette revizyonizm, oportünizm, reformizmin, rgütsel çalışma tarzında menşevizm ve kıdiliğindenciliğin» «at oynatması» nedeniyle dergiye gereksinme duyulduğu belirtilmekte, sayfalarında, «İdeolojik teorik yazılara ve sosyo - ekonomik yapı incelemelerine ve dünya Marksist - Leninist hareketlnin tecrübelerine ve sorunlarına yer verileceği» vurgulanmaktadır.

Devrimci Yol. Onbeş günlük siyasî dergi. Sahibi: Mehmet Yazıcı. Yönetmen R. Arslan. 1 mayıs 1977'de yayımlanmaya başladı. *«Çıkarken»* başlıklı yazıda 12 mart sonrası koşullarına kısaca değinilerek devrimci hareket açısından toparlanma ve birlik durumunun gündemde olduğu belirtilmekte, derginin «geniş halk yığınları içinde militan bir mücadele anlayışı ile yürütülecek örgütlü ve sistemli bir mücadeleye» hizmet etme amacına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. *«Devrimci Yol»* imzalı başyazıda *«Seçimlerde Devrimcilerin Tavrı Ne Olmalıdır?»* sorusu yanıtlanırken, *«Halkın Direnişi Mücadelemize Örnek Olsun»*, *«Sosyalistler İşçi Sınıfı Üzerindeki Reformist, Revizyonist Etkiyi Kırmalıdır»*, *«Kızıldere Unutulmayacak»*, *«Devrimci Gençlik Antifaşist mücadelenin Ön Saflarında»*, *«Marksist Teorinin ve Teorik Eğitimin Önemi Üzerine»*, *«Kitle Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar»* v.b. yazılarda genel olarak kurama ve eylem biçimlerine ilişkin konular işlenmektedir.

DEYMER, Dr. Şefik Hüsnü (Selanik - 1887 / Manisa - 1959). Bilimsel sosyalist eylem ve kuram adamı. Orta öğrenimini Selanik M. Garaud Koleji'nde, yüksek öğrenimini Paris Fen ve Tıp fakültelerinde tamamladı. Sinir ve ruh hastalıkları uzmanlık eğitimi gördü. Fransa'da bulunduğu yıllar Jön Türkler'in çalışmalariyle ilgilendi. Orada yaşayan Türk düşün ve sanat adamlariyle arkadaşlıklar kurdu (Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, sf. 262. 1. bas. 1971). Ülkeye dönüşünde (1912) Balkan ve 1. Dünya savaşlarına katıldı. Yenilgiden sonraki yıllarda *«Kurtuluş»* (1919 - 20) ve *«Aydınlık»* (1921 - 25) dergilerinde yazdı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırka-

Şefik Hüsnü Berlinde, 1929.

FAŞİZME KARŞI MÜCADELEYİ HER ALANDA YÜKSELTELİM !

DEVRİMCİ YOL

Uşak Halkı 17 Martta Oligarşinin Faşist Saldırıları Karşısında Yiğitçe Direndi. Uşak Halkının Direnişi Mücadelemize Örnek Olsun...

(Yazısı 3. Sayfada)

Seçimlerde Devrimcilerin Tavrı Ne Olmalıdır?

OLİGARŞİNİN SEÇİM ÇIKMAZI

Seçimler Faşizme Karşı Yürüteceğimiz Mücadelenin Proletarya'nın Bağımsız Devrimci Siyasi Hareketi Doğrultusunda Yükseltileceği Bir Platformdur.

(Yazısı 2. Sayfada)

Devrimci Yol'un birinci sayısı (Maddesi bir önceki sayfada)

sı'nın kurucuları arasına katılarak partinin genel sekreterliğine getirildi (1921). Bu görevdeyken, araştırmacıların birleştiklerine göre, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın 15 ağustos 1922'de Ankara'da toplanan ikinci kongresinde (bkn. Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası) Salih Hacıoğlu, A. Nazım, Ata Çelebi, Ahmet Edib'le birlikte Merkez Komitesi büro üyeliğine seçildi (Mete Tunçay *Türkiye'de Sol Akımlar*, sf. 278, 3. bas. bilgi Yayınları, 1978). Aynı yıl Bulgaristan Komünist Partisi Kongresi'ne katıldı. Moskova'da toplanan III. Enternasyonal'in V. Kongresinde 22 oturumda söz olarak (1 temmuz 1924) *«Aydınlık»* dergisinde çıkan yazıları üzerine Manulski'nin daha önce yaptığı eleştirileri yanıtladı (Fünfter Kongress der Kommünistischen Internationale, cilt II. 708 - 12 anan Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 3. bas. sf. 354).

«Aydınlık» dergisi yazarlarını da içine alan koğuşturmalar sonucu istiklâl Mahkemesince, ülke dışında bulunduğundan «gıyaben» yargılanarak 15 yıla hüküm giydi (1921). Cezaya dayanak olan «Padişaha suikast yasası»nın kaldırılması üzerine arkadaşları tahliye edilince döndü. Bir süre sonra Türkiye Komünist Partisi'ni gizli olarak yönettiği saviyle koğuşturmaya uğrayarak yeniden tutuklandı. Hüküm giydi (1927). Cezasını tamamlayıp serbest bırakılınca yasal yoldan ülke dışına çıktı (1929 - 1939).

1939 yılına kadar, daha önce başkanlık divanına seçildiği Komintern'de çalıştı. Örgütün VI. Kongresi'nde Yürütme Komitesi'ne seçildi (1928). Bu görevi 1935'e kadar sürdü. Reichstag Yangını dolayısiyle altı ay kadar tutuklandı. Serbest bırakıldı. Ülkeye dönünce, II. Dünya Savaşı yıllarında bir kez daha askere alındı (1941 - 43). Terhisinden sonra İstanbul'a yerleşti. Cemiyetler Kanununun değiştirilerek «sınıf esası üzerine» dayanan partilerin kurulması yasağı kaldırılınca Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucuları arasına katıldı, başkan seçildi (1946). Bu nedenle İstanbul Sıkı Yönetim Mahkemesi'nce beş yıla hüküm giydi (1947), Af yasasından yararlanarak çıkışından bir süre sonra Rıfat Fuat Baraner, Halil Yalçınkaya, Zeki Baştımar, Mihri Belli, Ahmet Fırıncı, Mehmet Bozışık v.b. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi'ni yönettiği saviyle tutuklandı (1951). Sekiz yıla hüküm giydi (1953). Manisa'da sürgün cezasını çekmekteyken öldü (1959).

İlk yazılarını *«Kurtuluş» (Proletarya*, sayı 2, *Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru*, sayı 3) dergisinde yayımlayan Dr. Şefik Hüs-

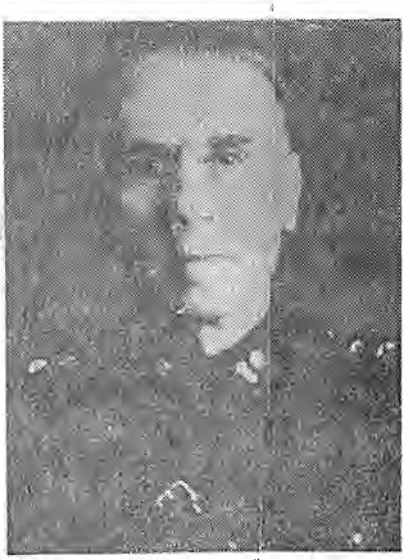

Şefik Hüsnü, Sivas'ta 2 askerliğini yaparken, 1911.

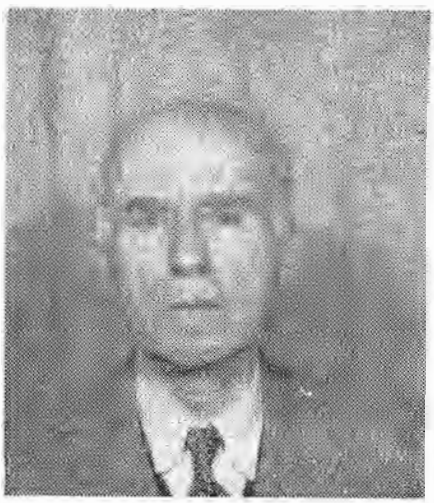

Şefik Hüsnü, 1951 tevkifatında emniyette

nü, daha sonra genel sekreteri olduğu partinin organı sayılan *«Aydınlık»* ta çıkan makaleleriyle bilimsel sosyalizmin yaygınlık kazanmasına çalışmış, hem kuram hem eylem adamı kimliği göstermiştir. Bu dönemdeki yazılarında sosyalist öğreti ışığı altında Türkiye'de sınıflar sorununu araştırarak, emekçi sınfın örgütlenmesi koşullarını belirlemeyi amaçladığı söylenebilir. Anarşizm, sosyalizm, komünizm üzerinde tanımlamalar yaptığı *Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye (Aydınlık* sayı: 16) adlı uzun makalesinde Türkiye'de sermayenin «münhasıran ecnebilere ait» olduğunu belirterek ulusal endüstrinin pek geri ve sınıf mücadelesinin «had devresinden pek uzak» bulunması nedeniyle, «içtimaî inkılap» sorununun Türkiye'de büyük bir özellik gösterdiği düşünüsünü savunmaktadır. Bu özellikleri ise yazısının bir kesiminde şöyle belirlediği görülür.

«Türkiye'de sınıflar ve bir sınıf mücadelesi yok değildir. Yalnız sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir ekalliyet ve işçi ve köylü sınıfı ise muazzam bir ekseriyet teşkil ettiği cihetle sınıf mücadelesi yabancı sermayedarlar ve bunların peykleri vaziyetinde kalan yerli eşraf ve servet sahipleri arasında cereyan eder. Ve genel olarak bir millî mücadele şeklini alır. Şimdiye kadar ferdî hanedan hükümetleri bu mücadelede daima sermayedarların —yani millet düşmanlarının— tarafını tutmuştu. Bu sayede saray ve konak israfatına lâzım olan önemli kaynakları temin ediyordu. Bundan sonra millî hakimiyetten iktidar gücünü alan halk hükümeti, emeğin —yani milletin— tarafını tutmalı, bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır.»

Dr. Şefik Hüsnü, *«Aydınlık»*ta devrim, devrimin biçimi, sosyal devrim ve kadınlar, halkçılık, Türkiye'de işçi sınıfının durumu konularında makaleler yazdı. Marksist öğretinin temel kuramlarının ışığı altında toplumun, değişik sınıf ve tabakaların analizini yaparak çağdaşı düşünürlerin değinmek gereğini bile duymadığı sorunları aydınlığa çıkardı. *«Komünist Enternasyonal Dergisi»*nde «B. Ferdi» imzasiyle çıkan ya-

Dr. Şefik Hüsnü Deymer, eşi Madam Leokadya ve kızları Meryem ile 1924. (Rasih Nuri İleri arşivinden)

zılarında Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal iktidarın iç ve dış kapitalizm karşısındaki tutumu, *(Kemalizm Kapitalist gelişme yolunda, Komünist Enternasyonal Dergisi*, sayı: 22, 1927), Komünist hareketin özellikleri, Serbest Fırka olayının niteliği v.b. konularını işledi. Ölümünden sonra Ahmet Çavuşoğlu'nun yazılarını birleştirdiği *Seçme Yazılar* (1971) ile Komintern Organlarındaki *Yazı ve Konuşmalar* (1977) adlı kitapları yayımlandı.

(Ş.K.)

DGM'ye Tepki (1976) Anayasa'nın 136. maddesinde öngörülen Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile ilgili olarak 12 Mart döneminin kapalı faşizm girişimleriyle Anayasanın bu maddesi değiştirildi ve bir fıkra eklenmesi sağlandı. Ne var ki Anayasa Mahkemesi 11 Ekim 1975 günlü *Resmi Gazete*de yayınlanan kararıyla yasanın 1. ve 6. maddeleri biçim yönünden iptal edildikten sonra Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırıldı. Ancak egemen sınıfların çıkarlarını göz önünde tutan partiler işçi sınıfının ve yandaşlarının siyasal iktidara yönelik girişim ve eylemlerini zayıflatmak, giderek geriletmek ve üstünlüklerini korumak amacıyla yeniden DGM'lerin kurulmasına çalıştılar. Hazırlanan tasarı tam anlamıyla «Sıkıyönetimsiz sıkıyönetim uygulaması» niteliğindeydi. Buna karşı işçi sınıfının tavrını belirlemek amacıyla DİSK, tabanın en geniş ölçüde temsilcisi niteliğindeki Genel Temsilciler Meclisi'ni topladı (9 Temmuz 1976). Toplantı İstanbulda Spor ve Sergi Sarayında düzenlendi, işçiler daha önce DİSK'in konuya aydınlık getiren bildirisiyle bilgilendirilmişlerdi. Basın yoluyla da konu geniş işçi kitlelerine duyurulmuştu. DİSK Genel Sekreteri Mehmet Karaca şöyle diyordu:

«DGM'ler, büyük burjuvazinin iç çelişkileriyle ekonomik güçlerinin ve siyasal bunalımın alabildiğine yoğunlaştığı, sınıflararası çelişki ve mücadelenin iyice keskinleştiği bir ortamda çıkartılmak isteniyor. Bu bir tesadüf değil. Emekçi halk açısından bu derin bunalımın sonuçları şöyle beliriyor:

Geleneksel işsizlik ve pahalılık artışının hızlanması, ücretlerin fiyatlara göre gerilmesi, para değeriyle satın alma gücünün durmadan düşmesi, Sermaye sınıfları açısından da kapitalizmin buhranının büyüttüğü zorluklar şöyle somutlanabilir: Finansman kaynağı ve kredi darlığıyla dış ticaret açığının rekor düzeylere fırlaması. Tekelci sermaye kendi sisteminin bunalımının faturasını emekçi halka ödetmek istiyor. Buhrana hayır diyen ve insanca özgür bir yaşam için verilen bu toplumsal mücadelenin başını işçi sınıfı çekiyor. Sömürülen sınıf ve katmanların içinde en örgütlü ve en dinamik kesim işçi sınıfıdır. Onun verdiği sömürüyü azaltma mücadelesi, sömürüyü ortadan kaldırma ve sosyalizm hedefi doğrultusunda hızla ilerliyor.

İşte bu koşullarda MC iktidarı DGM yasa tasarısının bir an önce Meclislerden çıkmasını istiyor. (7 Temmuz 1976, *Politika).*

DİSK Genel Temsilciler Meclisi, toplantıda tavrını şöyle kararlaştırdı:

«Bugüne kadar işçi sınıfının, emekçi halkımızın sendikal, demokratik ve siyasal hareketini tehdit eden DGM'ler kadar büyük bir tehlike görülmemiştir. Ama işçi sınıfımız ve onun devrimci sendikal örgütü DİSK, buna asla izin vermeyecektir.»

Bunu DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi'nin ortak toplantısı izledi. Bu toplantıda alınan kararlar basın yoluyla ve bildiriyle açıklandı (16 Eylül 1976). Bildiride şöyle deniyordu:

1. Ülkemizi MC'nin yarattığı karışıklık ve bunalımdan kurtarmak,

2. Hayat pahalılığı artışına son verip emekçi halkımızın yüksek geçim olanaklarına kavuşmasını sağlayacak kapıları açmak,

3. Demokrasiyi açıkca boğazlanmaktan kurtarıp demokratik, sendikal ve siyasal hak ve özgürlükleri koruyup genişletmek,

4. Ve bu nedenle, emekçi halkımızın 1977 Genel Seçimlerinde özgürce oy kullanma ve bu istemleri destekleyen, dilediği iktidarı seçme olanağı sağlamak amacıyla, iki gündür toplantı halinde bulunan DİSK Genel Yönetim Kurulu ile Başkanlar Konseyi'nin müşterek toplantısında,

— Bu iktidarın Anayasal ve demokratik yoldan düşürülmesine ve halktan yana bir iktidarın kurulmasına kadar tüm ülkede GENEL YAS ilânı,

— Anayasal ve demokratik haklarını, DİSK'in «tabanın söz ve karar sahibi olma» temel ilkesi içinde kullanabilmesi açısından işçi üyelerimizin serbest bırakılması,

— Örgütümüzün bulunduğu merkezlerde her gün genellikle öğleden sonraları, DİSK tarafından sessiz matem yürüyüşleri veya mitingler düzenlenmesi,

— Bunun dışında DİSK tarafından düzenlenmeyen hiç bir yürüyüş, miting gibi gösteriye üyelerimizin katılmaması ve bozguncu unsurların içeriden veya dışarıdan gelecek tehlikelerine olanak verilmemesi için üyelerimizin çok dikkatli ve titiz davranmaları,

kararlaştırılmıştır. Bu kararlar bugün (16. 9.1976 Perşembe günü) saat 13.00 ten itibaren geçerli olacaktır. Tüm işçileri, ilerici ve demokratik kuruluşları DİSK'in bu tarihî kararını desteklemeye çağırıyoruz.»

Kararların işçi sınıfınca duyulması üzerine saat 13.00 de hemen hemen pek çok işyerinde çalışmalar durduruldu. İşyerlerinin önüne «Demokrasi düşmanı MC'ye hayır», «DGM'ye Hayır», «Faşizme Geçit Yok», «Genel Grev Hakkımız» yazılı pankartlar asıldı. 18 Eylül günü, DİSK Yürütme Kurulu kararıyla tarihimizin ilk kez tanık olduğu motorlu araçlarla geçiş gösterisi düzenlendi, 25 Eylül günü de Ankara'da Tandoğan alanında onbinler miting düzenledi, MC'yi suçladı, DGM'lere hayır dedi, DİSK'in kararını savundu.

Bu kez işverenler ve özellikle Madenî Eşya İşverenleri Sendikası MESS, DGM'leri protesto için direnişe geçen işçileri saptayarak onları işten çıkarmaya başladı. MC iktidarı da 21 Eylül sabahı DİSK Genel Merkezinde arama yaptı, DİSK Genel Sekreteri Mehmet Karaca'yı, 22 Eylülde de öteki DİSK Yürütme Kurulu üyelerini tutuklandılar. İki gün sonra, tutuklamaya itiraz edilen Mahkeme Heyeti, DİSK yöneticilerinin tahliyesine karar verdi. 25 Eylül günü toplanan DİSK Yürütme Kurulu «Tabanın söz ve karar sahibi olma ilkesi içinde yeniden karar vermesi gereği doğrultusunda tabanın uyarılmasına» karar verdi ve o gün işçiler yeniden işbaşı yaptılar. Bu gelişmeler sonunda DGM'leri yeniden kurmayı amaçlıyan tasarı kanunlaşamadı.

Kemal Sülker

D GURUBU 1933 yılından 1947 yılına kadar oldukça aktif bir sanatçı gurubu olan «D» Gurubu, başta Nurullah Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve heykelci Zühtü Müridoğlu tarafından oluşturuldu. Sonra Arif Kaptan, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Eşref Üren, Fahrünnüsa Zeid, Hakkı Anlı, Nusret Suman ve Salih Urallı gibi sanatçıların da katılmasıyla genişledi, etkinliğini artırdı.

«D» gurubu bir sanat akımı karakteri taşımaz, Bir manifestosu, resim sanat üzerine ortak görüşleri, üslup anlayışları olan bir beraberlikten çok, ortak gereksinimlerin bir araya getirdiği çeşitli eğilimlerden ressam ve heykelcinin toplu hareketidir. Kendilerinden beş yıl kadar önce oluşan «Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği» içindeki gurubun günün bürokrasisi tarafından içine itildiği sanat çıkmazına bir tepki anlamı taşıyan «D» gurubu bürokrasinin ağalığından kendini kurtarıp aydın çevrelerle özdeşleşmek isteyen demokrat bir başkaldırıdır. O yıllara kadar İstanbul ve Ankarada Halkevleri salonlarından başka yerde resim sergisi açılmazken «D» gurubunun 1933 yılında açtığı ilk desen sergisi, Beyoğlunda Narmanlı Hanının altında Mimoza şapka mağazasında açıldı. Daha sonraki sergiler de Taksim Dağcılık Kulübü, Galatasaraylılar Yurdu, Fransız Konsolosluğu gibi lokallerde düzenlenerek dönemin burjuvazisinin ilgi ve desteği sağlandı. Artık Cumhuriyet dönemi

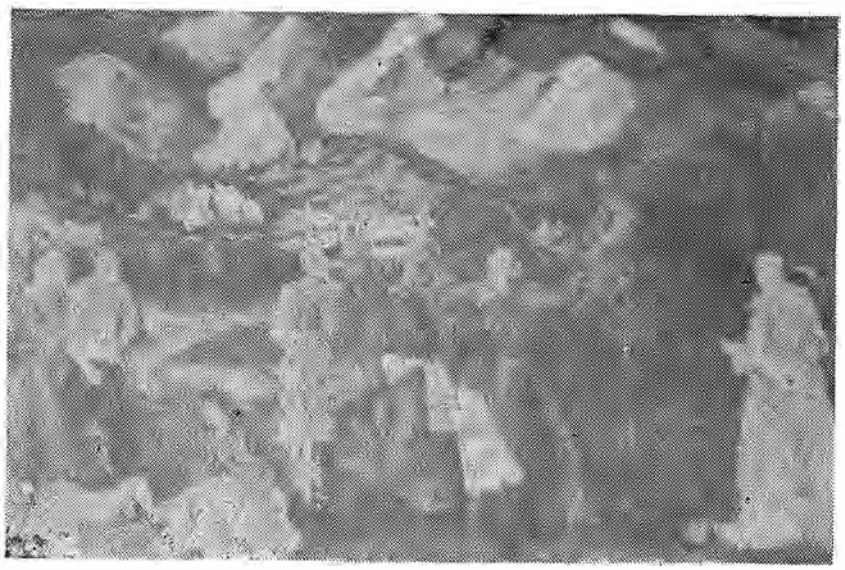

D Grubundan Cemal Tollu'nun bir yapıtı «Manisa Yangını»

resminde yeni bir çığır açılıyor, Devlet resmin tek alıcısı ve aynı nedenle yönlendiricisi olmaktan çıkarılıyor, yeni pazarlar açılıyor ve sanatta «özgürlükçü» bir hareket gelişiyordu.

1947 yılına ulaşıldığında artık zor yıllar atlatılmış, pazar alışkanlıkları geliştirilmişti. Ülke, Amerika Birleşik Devletlerinin etki alanına giriyor, liberal görüşler hızla yayılıyordu. Günün ölçülerinde sağcısından solcusuna her eğilimden sanatçıyı barındıran «D» gurubu, sanatçıların «artık kendi başlarına çalışmak» yönünde eğilimlerinin gelişmesi üzerine dağıldı.

Orhan Taylan

Dış Borçlanma. Osmanlı devletinde ilk dış borçlanma girişimi daha 1789'da ortaya çıkmıştı: Mora, Selânik, Eğriboz, Tekirdağ, Galoz ve öteki yedi yerin gelecek üç yıl içindeki vergi gelirleri karşılık gösterilerek —o sıralarda seferde olan sadrâzam Koca Yusuf Paşa yerine Meş'alecizâde Mustafa Paşa tarafından— Osmanlı tarihinde ilk kez Felemenk ve İspanya hükûmetlerinden borç para alma girişimlerinde bulunuluyordu. Bu ilk başvuru üzerine doldurulması istenen —bu günün İMF'sinin «Niyet mektubu»na benzer— soru formları üstüne padişah —İMF reçeteleri için bu günde hemen aynen kullanılan deyimlerle— el yazısı ile şu notu düşüyordu: «.. Bu ilâç ve tedbirden gayri çare yoktur..». Ancak sonuçta başvurulan ülkeler «.. verilecek paranın seferi uzatmak ve dünya huzurunu bozmak gibi bir sonuca yol açacağı..» gerekçeleriyle Osmanlı'nın bu ilk borç alma başvurusunu geri çeviriyorlardı.

Bu tür girişimler ancak 19 yüzyıl ortalarında sonuç verebilecekti. Öyle ki, Osmanlı'ya borç para bulmadaki ortak çabalar 1855 yılında Paris'te yayınlanan *«Le Soleil»* gazetesindeki «.. Osmanlı devleti borç para aramaktadır. Tarihinin ihtişamını taşıyan imparatorluk, aynı zamanda batı dünyasının müttefiki durumundadır.» duyurusuna konu olacak kadar somutlaşıyordu. Abdülmecid zamanında aynı yıllarda Paris'te Goldschmied ve Londra'da Palmer kumpanyalarından derlenen ilk dış borçlanma, sonradan Osmanlı yönetiminin olağan işlemleri arasına giriyor ve böylelikle «Düyûnu Umumiye» ile sonuçlanan bir sarmal, Osmanlı devletinin bütün hareket alanını adım adım dört bir yandan kavramağa başlıyordu.

Abdülmecit'in daha sonra üç kez yinelediği dış borçlanma'yı Abdülaziz 9, Abdülhamit ise 11 kez yapmıştır. Borç sarmalının kıvrımları arttıkça, ülkenin bağımsızlık sınırlamaları yoğunlaşıyor ve bu gelişim sonradan öyle bir görüntü kazanıyordu ki, Osmanlı'nın bütün dış politikası artık borç verenlerce çizilecek rota'ya göre ayarlanır duruma düşüyordu. Bunun sonucu olarak silâhlarını sattıkları savaşları kışkırtanlar, dostlukları kuranlar ve dış politikayla ilgili bütün yönlendirme kararlarını alanlar, sonuçta fiilen, borç veren ülkeler oluyordu.

Borçlanmanın son dönemlerinde alınan her birim yeni borcun % 90'ının eski borçların ödenmesine ayrılması zorunluğu doğuyordu. Bu gidiş ülkeyi sonunda yarı - sömürge düzenine sokuyor; her siyasal sorunun çözümünde, her siyasal sorunun ortaya konuşunda; ülkenin günü gelmiş ve henüz ödenmemiş borçları bütün görüşme masalarının ilk ve başlıca malzemesi oluyordu. Daha sonraki gelişmede ülkenin merkez bankası görevinin bile —kurulan Bankı Osmanî (Osmanlı Bankası) yoluyla— yabancıların yönetim ve denetimine verilmesi olayı ile karşılaşılıyordu. 1875'te imparatorluğun iflâsını ilân etmesiyle ortaya çıkan, yabancı alacaklıların iflâs masası durumundaki Düyûnu Umumiye kurumu (1881), yabancıların Osmanlı devletinden olan alacaklarına karşılık Osmanlı ürünlerine el koyuyordu. Gümrük gelirlerinin tümü ve devlet gelirlerinin yarıdan fazlası batı Kapitalizminin gözetim ve denetim organı olan Düyûnu Umumiye'ye bırakılmış oluyordu.

Nasıl çok yakın geçmişte, sıradan bir Türk - Alman futbol maçı vesilesiyle bir belediye başkanının genel söyleşi çerçevesinde «yengi sağlanırsa, futbolculara birer ev» yollu anlatımı bile, söz gelimi Alman gazetelerinde «borçlarını ödeyecek para için çalınmadık kapı bırakmayanlar, futbolcuya ev bağışlıyorlar» türünden haberler konu olabiliyorsa; 1907'de Brüksel fuar törenine katılan Osmanlı maslahatgüzarının nişanla donanmış üniforması üzerine ertesi gün Belçika gazeteleri şunları yazabiliyorlardı: «Osmanlı maslahatgüzârının elbisesindeki altınlar, devletin haznesindeki altınlardan çoktu».

Düyûnu Umumiye borçlarının tamamının ödenmesi, tâ 1954 yılına dek Türkiye Cumhuriyeti tarafından da sürdürülmek zorunda kalınmıştı.

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki; kalkınmayı kendi kaynaklarına dayandırma titizliği, hele II. Dünya savaşı sonrasında tamamen terkedilerek, yeniden yoğun bir borçlanma sürecine girildi.

1974 yılı sonuna kadar 5,5 milyar dolar olan dış borçlar, sonraki üç yıl içinde bir katını aşmıştı. 1977 yılı sonundaki borcun üstelik 6 milyar dolara yakın bölümü, çok kısa süreli borçlanmalardan oluşmakta idi. Borçlanmada DÇM (Dövize Çevrilebilir Mevduat) gibi dünyada örneği az görülebilen «model»ler de geliştirilmişti. Buna göre; dışarda ya da Türkiye'de oturan yerli ve yabancı kişiler, Türkiye'ye getirmek zorunda olmadıkları dövizleri, belli kişiler adına mevduat gibi bankaya yatırmakta; kaynağı sorulmayan bu dövizler karşılığında, mevduatı Türkiye'de kullanacak kişiye Türk liralı krediler açılmakta idi. Dövizin geri ödenmesi ve kur farkını devletin garanti ettiği bu kredilere artık gerek kalmadığı, ya da geri ödeneceği zamanda; mevduatının, sahibine döviz olarak ödenmesi yükümü de devlet tarafından üstlenilmekte idi. 1975 sonrası

Batı Avrupası'nın «serseri paraları» diye belirlenen «Euro - dolar» denilen bu kaynaktan, Türkiye'nin ne miktarda borçlandığı, ancak nice sonrasında yapılan geniş çaplı bir envanter derlemesiyle saptanabilecek. 70'li yılların sonlarında yapılan saptama ile bu çok kısa süreli özel borçlanma yöntemiyle —konuluşundan sonraki üç yıl içinde— aralarında Bangladeş, Malaya, Porto Riko, Tayland gibi ülke uyruklarının da yer aldığı yaklaşık 100.000 kişi ve firmaya ve 220 değişik yabancı bankaya Türkiye'nin bu yoldan borçlandırılmış olduğu anlaşıldı.

Temel girdi'leri ve makina donanımı tümüyle dışalıma bağımlı ve dışalımdaki dönemlik aksamalarda bile çarkları duruveren çarpık bir sanayileşmenin neden olduğu ekonomik yönden dışa bağımlılık, son yıllarda tarihte örneği yaşanmamış boyutlara erişmiştir. Basit bir bileşik faiz hesabiyle % 7 faizli bir borç 10 yılda bir katına ulaşacağı için, 1970'li yıllarda yoğunlaşan dış borçlanmalar sonucu 10 yılın sonunda ekonomiye akacak her 100 birimlik yeni borcun 90 biriminin eski borçların ödenmesine ayrılması zorunluğu doğmuş, dış borç ağı bütün bir ekonomiyi temelinden sarmış; bir küçük borç ertelemesi, ya da buna bağlı küçük bir «taze para» akışı için, böyle bir ekonomiden istenebilecek siyasal ödünler bakımından borç verenler sınırsız olanaklar kazanmışlardır. Böylece borç ödemek için yeniden borçlanma spirali, Osmanlı dönemindeki fonksiyonlarına, Türkiye Cumhuriyeti için de —çok daha belirgin biçimde— yeniden sahip çıkar olmuştur.

Prof. Ali Sait Yüksel

DİDMAN, Yalçın (Adapazarı - 1947). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini doğduğu kentte tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. 1972'de başladığı karikatür yaşamını *«Okey»*, *«Gırgır»* ve *«Fırt»* dergilerinde sürdürdü. Şimdi *«Günaydın»* gazetesinde *«Fatoş»* adlı çizgi-bantı hazırlıyor.

DİKERDEM, Mahmut (İstanbul - 1916). Büyük Elçi, yazar. Barış Derneği Genel başkanı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1935), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1938). Dış İşleri Bakanlığında devlet hizmetine girdi. «Viskonsül» olarak çalıştığı Cenevre'de Devletler Hukuku doktorası yaptı (1942). Bern Elçiliğinde II. katiplik (1944-46), Kahire elçiliğinde başkatiplik ve müsteşarlık (1950-55), Dış İşleri Bakanlığı Ortadoğu ve Kıbrıs Dairesi'nde genel müdürlük (1955-57), Amman (1957-60), Tahran (1960), Akra (Gana, 1964-68) ve Yeni Delhi (1969-72)'de büyük elçilik görevlerinde bulundu. Dış İşleri Bakanlığı Merkez Yürksek Danışmanlığından isteğiyle emekliye ayrıldı. Dikerdem, M.D. rümuzu ile haftalık dış politika yazılarını *«Akşam»* gazetesinde yayımlamış iki ay kadar da Mahmut Şerif takma adı ile bazyazı yazmıştı (1946-47). Bu evrede Orhan Veli ve arkadaşlarının çıkardığı *«Yaprak»* dergisinde M. Fırtınalı adıyle edebiyat, sanat yazıları yayımladı. (1948-50). 1960'dan sonra Mehmet Bora, Mahmut Ferhat imzalariyle *«Yön»*, *«Öncü»*, *«Forum»* gazete ve dergilerinde göründü. Emekliye ayrıldığı 1976 yılından itibaren *«Politika»*, *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»* gazetelerinde güncel dış sorunlara ilişkin konuları işlerken egemen sınıflarla bütünleşen partilerin izlediği politikaları sergileyen, gerçekçi ve barışçı yöntem izledi. *Ortadoğu'da Devrim Yılları* (1977) *Üçüncü Dünyadan* (1977) adlı iki yapıtı var.

Mahmut Dikerdem

Ayşe Bilge Dicleli
(Politika Gazetesi arşivinden)

DİCLELİ, Ayşe Bilge (İstanbul - 1948). Gazeteci, yazar. Öğrenimini Alman Lisesi ve Robert Kolej'de tamamladı. Bir süre mühendislik yaptı. Sonra gazeteciliğe başladı. *«Elele»* dergisinde, ISTA Ajansı'nda çalıştı. *«Politika»* gazetesinde dış politika konularındaki yazılariyle tanındı. *Ekonomi Politiğin Temelleri* adlı çeviri kitabı var.

DİKMEN, Halil (1906 - 1967), Ressam. 1927 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Ali'sini bitiren Halil Dikmen, 1928 yılında Paris'e uzmanlık eğitimine gönderildi, üç yıl burada çalıştıktan sonra 1931 yılında Türkiye'ye döndü. «D» grubu döneminde, bir ara bu grup sergilerinde yer almasına karşın, yenilikçi hareketle bağdaşamamış, onlara kıyasla daha tutucu ve gelenekçi kalmıştı. İ-

Halil Dikmen, «Cephede Kağnılar», 1933.

talyan klasik ressamlarının düzenlemelerinden yola çıkarı Anadolu betimlemeleri ve bir dönem de soyut denemeler üzerine çalıştı. Başarısı daha çok 1938'de Atatürk'ün emriyle Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin kuruluşuna olan katkısı, Müze Müdürlüğü ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü alanındadır.

DİLLİGİL Avni (Hayfa - Lübnan 1908 - İstanbul 1971). Tiyatro oyuncusu, yönetmen. Babasının görevi dolayısıyla Arabistan'da doğup büyüdü. Gene babasının görevleri nedeniyle Batum, Gümrü, Ardağan, Kars, Sarıkamış ve Edirne'de bulundu. İstanbul'a döndükten sonra okurken Şehzadebaşı'nda tiyatro görerek, heveslendi. Zamanının tiyatro gösterilerini izledi. Babası, Samsun'a atanınca orada Türk Ocağı'nda sahneye çıktı. Babasının isteğiyle Eskişehir Cer Atelyesi'ne tornacı olarak girdi. Ancak burada fazla kalmadı. Gizlice İstanbul'a kaçarak 1925 yılında girdiği sınavı kazanıp Şehir Tiyatrosu'na katıldı. Bundan sonra artık tiyatroyu meslek olarak seçecek bir daha da bırakmıyacaktı. İlk olarak *«Hamlet»*te küçük bir rol almıştı. Çeşitli tiyatrolarda, operet topluluklarında çalıştı. 1937 yılında Raşit Rıza yönetimindeki Ankara Şehir Tiyatrosu'na girdi. 1940'da gene İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu'na döndü. Üstlendiği rollerle artık iyice tanınmış, sevilmişti. 1943'de Ses Tiyatro ve Opereti'nin kurulmasına katıldı. Bir ara Robert Kolej (Boğaziçi Lisesi) tiyatro kolunu çalıştırdı. 1946 yılında İzmir Şehir Tiyatrosu'nu kurup yönetti. 1950 yılında bu tiyatronun kapanması üzerine Bizim Tiyatro adını verdiği topluluğu ile çeşitli yerlerde turneler yaptı.

1953 yılında Türkiye tiyatro tarihinde önemli bir yeri olan amatör bir topluluğun, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Gençlik Tiyatrosu'nun başına geçti. Burada gerek yönettiği oyunlarla, gerekse yetiştirdiği tiyatrocularla önemli bir dönüşüm yarattı. Sırayla *«İp»*, *«Kaynana»*, *«Yarın Başka Olacaktır»*, *«Dover Yolu»*, *«Boş Beşik»*, *«Papuççu Ahmedin Garip Maceraları»* adlı oyunları sergiledi. Gençlik Tiyatrosu, 1954 yılında Almanya'nın Erlangen ilçesinde yapılan Uluslararası Üniversiteler Tiyatro Şenliği'ne katıldı ve burada birinci seçildi. Topluluk Brezilyalı diplomat yazar Pascal Carlos Magnon'un *«Yarın Başka Olacaktır»* adlı oyununu hazırlamıştı. Ertesi yıl Necati Cumalı'nın *«Boş Beşik»* adlı oyunuyla da en iyi üniversite tiyatrosu seçildi. Bu iki önemli başarı Türkiye'de amatör topluluklara cesaret vermiş, amatör tiyatronun önemi ve değeri daha iyi anlaşıldığı için bir çok amatör topluluk kurulup çalışmaya başlamıştır.

Dilligil aynı zamanda İstanbul'da Çığır Sahneyi de yürütüyordu. 1956 yılında İzmir'de Ara Tiyatro adıyla özel bir topluluk kurdu. 1960 yılında tekrar İ.B. Şehir Tiyatrosu'na döndü. 1962 yılında onu gene İstanbul'da Halk Tiyatrosu'nun başında görüyoruz. 1967'de Avni Dilligil topluluğunu kurarak Anadolu'ya turneye çıktı. Bu arada film ve dublaj çalışmaları da yaptı. Hastalanınca İstanbul'a döndü. 1970 yılında Karacaahmet Sultan Derneği'nde amatör bir toplulukla *«Hacı Bektaş Veli»* adlı bir oyunu sahneledi. Kadıköy İl Tiyatrosu'na girdi. Nazım Kurşunlu'nun *«Merdiven»* adlı oyununu oynarken öldü.

Tiyatromuzun gelişimi içinde birçok aşamada gerek oyuncu, gerekse yönetici olarak yer alan Dilligil, halkın sevdiği oyunculuğu bulmak için çabalaması ve özellikle amatörlerle çalışmaya önem vermesi bakımından özgün bir yer tutar. Onunla çalışan birçok amatör, günümüzün ünlü oyuncusu olmuştur.

S. Günay Akarsu

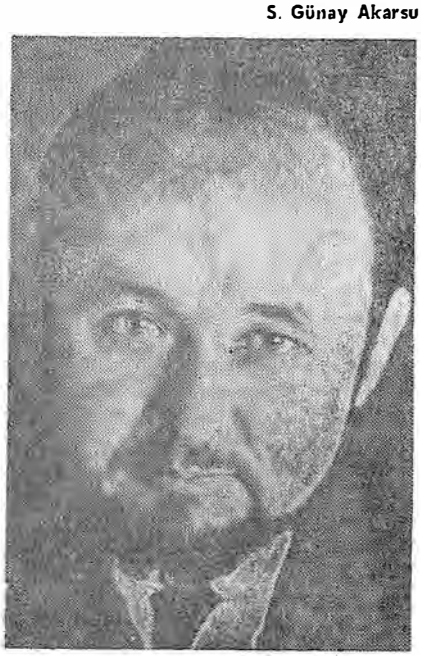

Güngör Dilmen

DİLMEN Güngör (Tekirdağ - 1930). Oyun yazarı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nü bitirdi (1960). *Sinema - Tiyatro* dergisinin açtığı oyun yarışmasına katılarak 1959'da *«Midasın Kulakları»* adlı oyunuyla birinci seçildi. *«Midasın Kulakları»* eski Anadolu uygarlıklarından Frikya kralının mitolojik öyküsünü konu almıştı. Ne var ki Dilmen'in başarısı konuda değil, konuyu işlemesinde, özellikle de dilindeydi. Gerçekten de Güngör Dilmen bu oyunda Türkçeyi çok büyük bir ustalıkla kullanıyor, yeni ve engin ufuklara açıyordu. Bu oyun tiyatro tarihimizde dilin işlevselliğini ve önemini belirtmesi bakımından her zaman anılacaktır. Günümüze değin de birçok kez sahnelenmiş, opera haline de getirilmiştir.

Güngör Dilmen fakülteyi bitirdikten sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek burada tiyatro ışığı konusunda öğrenim gördü. Amerika'dayken onun için oldukça değişik bir öz taşıyan bir oyun yazdı: *«Canlı Maymun Lokantası.»* Bu oyun 1963 yılında ilk kez İzlem Yayınları arasında kitap olarak basıldı ve aynı yıl Gülriz Sururi - Engin Cezzar Tiyatrosu'nda *«Midasın Kulakları»* ile birlikte sahnelendi. *«Midasın Kulakları»* da 1965 yılında Bilgi Yayınları arasında kitap haline getirildi. Güngör Dilmen *«Canlı Maymun Lokantası»*nda kendi mitolojik eğiliminin dışına çıkıp güncel bir olayı eleştirel gözle incelemiştir. Bu oyun için Dilmen'in bundan sonra yazacağı oyunların da dışında değişik bir oyundur diyebiliriz. Oyunun ağır basan yanı gene ustaca kullanılan dil yanında acı, zehir gibi bir eleştirme, taşlama oluşudur.

Oyunun kişilerinde yoğunlaşan istekler, bunalımlar, çarpıklıklar öyle aşırıdır ki, bu kişiler seyircide korku, şaşkınlık, giderek tiksinme, ama hepsinden de çok öfke yaratır. Ne var ki Güngör Dilmen bu oyunla girdiği doğrultuda netleşip keskinleşmemiştir. Sonraki oyunlarında gene mitolojik konulara ve tragedya eğilimine kapıldığını görüyoruz. *«Midasın Kulakları»*nı eski tragedyaların içinde yer aldıkları üçlemeleri çağrıştıracak biçimde bir üçleme içine yerleştirme isteğiyle *«Midasın Altınları»*nı yazdı (1970). Tragedya yazma isteği başka bir oyun için esin kazandırdı: *«Kurban»* (1967). Bu oyunda yerli ve çağdaş bir konudan yola çıkarak gerçekten başarılı bütün kuralları gerçekleştiren bir tragedyaya ulaştı. *«Kurban»* da öteki iki oyunu gibi Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatros 'nda sahnelendi. Dilmen'in aynı topluluğun büyük bir prodüksiyonunda ortaklaşa sahnelenen başka bir oyun da *«İtt hat ve Terakki»* adlı oyunu oldu (1969). Bu oyunda da Dilmen genel anlatım biçimini korumakla birlikte konu bakımından bu kez yakın tarihimize eğilmiştir. Yazarın *«Bağdat Hatun»*, *«Akad'ın Yayı»*, *«Midasın Altınları»* Devlet Tiyatrosu ve Operası tarafından sahnelendi. *«Ak Tanrılar»* 1975 yılında basıldı. *«Delidumrul»* adlı oyunu *Hürriyet* gazetesinin düzenlediği Muhsin Ertuğrul yarışmasında kazanan 4 oyun arasına girdi ve Devlet Tiyatrosu'nda sahnelendi (1979).

Güngör Dilmen, Amerika'dan döndükten sonra İ.B. Şehir Tiyatrosu'na girerek burada çalışmaya başladı. Bu görevindeyken S. Günay Akarsu ile birlikte, *Türk Tiyatrosu* dergisini üç aylık kuramsal bir dergi olarak dört sayı çıkarttı.

S. Günay Akarsu

DİLMEN, İbrahim Necmi (Selanik 1869 / Ankara - 1945). Yazar, dilci. Yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladı (1908). Selanik Hukuk Mektebi'nde «Devletler Hukuku ve Mali Kanunlar» öğretmenliği, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Müderris muavinliği yaptı. Daha sonra Latin harfleriyle ilgili çalışmaları yürüten kurul toplantılarına katıldı, Türk Dil Kurumu Merkez Kurulu'na ve Genel Yazmanlığına seçildi, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müfettişliğine atandı (1928). Burdur'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1935). Öldüğü zaman parlamento üyesi bulunuyordu.

Başlıca Yapıtları: Edebiyat Tarihi Dersleri (2 cilt 1912), *Türkçe Gramer* (4 cilt 1930), *Abdülhak Hâmid ve Eserleri* (1932), *Türk Dil Bilgisi Dersleri* (2 cilt, 1936).

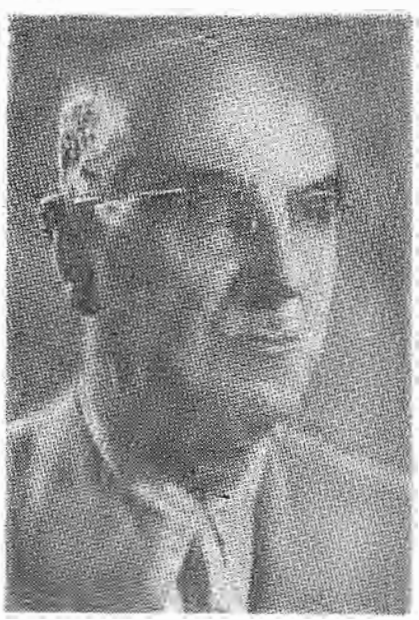

Agop Dilaçar

DİLAÇAR Agop (İstanbul 1895 / İstanbul 1979) Dil uzmanı. Orta öğrenimini Robert Kolej'de tamamladı. Askerlik görevinden sonra bitirdiği okulda öğretmenlik etti. 1932'de Mustafa Kemal tarafından Türk Dil Kurumu başuzmanlığına getirildi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dil bilim okuttu. Kendisine Atatürk tarafından «Dilaçar» soyadı verilen Agop Dilaçar, *Türk Ansiklopedisi*'nde danışman ve baş redaktör olarak çalıştı. *Türk Dili* dergisinde inceleme yazıları yayımladı.

Başlıca Yapıtları: Vilhelm Thomsen ve Orhon Yazıtlarının Çözülüşü (1963), *Türk Diline Genel Bir Bakış* (1964), *Dil, Diller, ve Dilcilik* (1968), *Kutadgu Bilig İncelemesi* (1972).

Dilaver Paşa Nizamnamesi. (Bkn. Kömür Madenciliğimiz ve Türkiye Kömür İşletmeleri).

DİNAMO, Hasan İzzettin (Akçaabat 1909). Şair yazar. Orta öğrenimini Sivas Öğretmen Okulu'nda tamamladı (1931). Malatya ve Adıyaman'da ilkokul öğretmenliği görevinde (1931-33) bulundu. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde okurken Ceza Yasası'nın 142. maddesine aykırı eylem yaptığı gerekçesiyle dört yıl hüküm giydiği için (1935) yükseköğrenimini tamamlayamadı. İstanbul'da çeviriler yaparak ve özel dersler vererek (1939-1942), askerlikten sonra da (1949) geçimini sağladı. 6-7 Eylül olaylarında (1955) bir kez daha tutuklanan Hasan İzzettin Dinamo, beraat etti.

İlk şiirleri öğrencilik yıllarında (1925) «*İzler*» (1925 - Giresun), «*Servet-i Fünun*» (1928), «*Adım*» (1930 Sivas), «*Taştan*» (1930 - Merzifon) dergilerinde yayınlandı. Ardından, «*Yeni Yol*», «*İnsan*», «*Sokak*», «*Hamle*», «*Küllük*» ,«*Ses*», «*Yeni İnsanlık*», «*Yeni Edebiyat*» (1939 1942) dergilerinde göründü. Uzunca bir aradan sonra «*May*» (1967 - 1970), «*Papirüs*» (1966 1970) dergilerinde yazdı. «*Cumhuriyet*», «*Politika*», «*Vatan*», «*Sanat ve Toplum*», «*Sanat Emeği*», «*Edebiyat Cephesi*», «*Eleştiri*», «*Gerçek*» gazete ve dergilerinde (1974 - 1979) şiir, eleştiri ve kitap tanıtma çalışkanlığıyla göründü. «*Kutsal Barış*» (7 ciltlik roman) Orhan Kemal Roman Armağanı'nı (1977) kazandı.

Hasan İzzettin Dinamo, hece ölçüsüyle yazdığı ilk denemelerden sonra özgür koşuk

Hasan İzzettin Dinamo

akımıyla şiirinin dolaşım alanlarını genişletme yolunu seçti. Kendinden yola çıkışlarla yazdığı şiirlerde, yaşadığı katı, acımasız gerçekleri toplumcu bir dokuyla yansıtırken, sözcük gereçlerini özgürce kullanım coşkusunu yaşadı. Yurt, toplum, dünya sorunlarıyla emek olgusunu olayların güncel tanıklığıyla donatarak, şiirini kendine özgü parlayışlarla sergiledi. Doğaya bakışlardaki gözlemci dikkatlerde, yine toplumu sergileyen anlatım becerileri, kendi şiirsel sesinin başarılı ürünleri oldu.

Yapıtları: Adsız Kitap (Vehbi Cem, Mehmet Cevad'la birlikte, şiirler, 1931), *Deniz Feneri* (şiirler, 1937), *Karacaahmet Senfonisi* (şiirler, 1960) *Kutsal İsyan* (Kurtuluş Savaşımızı işleyen belgesel roman, 8 cilt, 1966 - 67), *Ateş Yılları* (roman, 1968), *Savaş ve Açlar* (roman, 1968), *Kutsal Barış* (roman 7 cilt, 1971), *Öksüz Musa* (roman, 1973), *Musa'nın Mahpushanesi* (Roman, 1974), *Koyun Baba* (Roman, 1976), *Musanın Gecekondusu* (roman, 1976), *6-7 Eylül Kasırgası* (roman, 1971), *Özgürlük Türküsü* (şiir, 1971) *Mahpushanemden Şiirler* (1974), *Sürgün Şiirleri* (1975), *Gecekondumdan Şiirler* (1976), *Kavga Şiirleri* (1977).

Tekin Sönmez

DİNAMO'nun Şiirinden Örnekler

SÜRGÜNDEN SÜRGÜNE

Bir daha dönüp baktım Pülümür'e
Tepedeki çeşmenin başından
Ayırt edilmezdi kalbim bu sıra
Yumruk gibi bir damla gözyaşından.
Arkada koduğum bu kasaba
Artık benim malımdı ölünceye dek.

Yaşadıkça, bu güzel yerleri
mukadderdi sevmek.

İçine sığmadığım bu kocaman dağlar
Artık ışıldayıp duracaktı
sihirli bir pırlanta gibi
yüreğimin vefalı gecesinde.
Seyredecektim onları hep
Anılarımın altın çerçeveli penceresinde.

Bir daha dönüp baktım Pülümür'e
o tepeden
tepeden.
Ne bilsin o zavallı ağaç
Çeşmenin başındaki o tek ağaç
O zavallı dağlar
Hangi ermişin bakışıyle baktı
bu zavallı şair
Hangi ermişin bakışıyle
hangi mertebeden!

İnsanı insan yapan en saygıdeğer acılar
yiter gider
doğanın
kaygısızlığı içinde,

Öbür yanda arar durur ham ervah
Bu yitip giden güzellikleri
Hantal ruhunun susuzluğu içinde.

Bir daha dönüp baktım Pülümür'e
Şairi şair yapan
En güzel dizenin açtığı pencereden.
El salladı bana küçük çobanlar dereden
Karşı yamaçtaydı sürüsü Fatmacık'ın
Kımo onun saçlarını tarıyordu.
Gül Mehmet, Mülko, Gülçubuk, Halil'le Hasan
Rabat Mezrası, Rabat çayı
Şimdi uzaktaydı bunların alayı!

Hızlı akan Pülümür çayı
O güzel söğütlük
O ıssız cevizlik
O ılgınlar
O tek, o yaşlı armut ağacı
gölgeler sultanı
Artık, hepsi, hepsi uzakta.
Gözyaşları gidiyor içimden
Sevinci mi olur hiç
sürgünden sürgüne gidişin?
Bu iç acıları da doğa gibi şefkatsiz
Doğa gibi haşin.

Gözyaşlarımın perdesi arkasında
Pülümür yitik bir cenneti andırmaktaydı
Gerçekten bu güzel doğa ortasında
acı çekmek kolaydı.

TOHUM

Lâcivert derinlikte tohum
Dinliyor güz yağmurunun fısıltısını.
Mavilikle yeşillik felsefedir ancak
şimdi onun için.

Uçmuş nevruz çiçeğinin mavi burcundan
Ölümsüzlük gibi geniş bozkırda
bir keseğe konmuş.
Sonra, karasaban şöyle bir dokunmuş
Gömmüş onu yaşamak düşünün
lâcivert derinliğine.
Şimdi toprak beşiğinde bile
Değiyor gözün serinliğine.

Düşleri yaşamak sevincinin
Uyumakta tohumun gelin odasında
Güz yağmurunun fısıltısını dinleyerek.
Çok uzaklarda şimdi
Elinde sihirli deyneği
Güneş ışığı o melek.

Kâhkülllü tarlakuşu
Ilık bir tüy kokusu yayarak
Dolaşmakta tohumun beşiği üzerinde.

Bulutlar geçmekte yukardan
Yıldırımla yağmurla yüklü.
Çıkmış sel yarıntısındaki ininden
açlık türküsüne doğru
Tilki altın gözlü, alev kuyruklu.

Kabuğunda yağmurun
Trampet çaldığı kaplumbağa
Daha çok toprağa sokulmakta.

Tarlakuşunun birkaç silik notası
Soluğu kaplumbağanın
Tilkinin usta ayak sesi
Tohumun yatak odasına dek yol bulmakta.

Çakırdikenliğinin külrengi dumanı
Büyüleyecek şiirler bulamamaktan üzgün
Tepeler boyunca yayılıp gitmiş.
Kara toprak altında tohum
görünürde yitmiş.

Oysa kara toprak altındaki tohuma
Güz yağmurunun söylediği ninni
Sallıyor yaşamak sevincinin
Keskin karanfil kokulu ateşten düşlerini.

(1965)

DİNÇÇAĞ, Şadi (Bafra - 1919). Karikatürcü. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini ise inşaat bölümünü bitirdiği (1944) İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tamamladı. İlk karikatürü 1938'de *«Karikatür»* dergisinde yayımlanan Dinççağ'ın *«Şaka»*, *«Akbaba»*, *«Yıldız»*, *«Sinemagazin»*, *«Cumhuriyet»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»*, *«Çarşaf»* ve *«Çivi»*de de yapıtları yayımlanmıştır.

Yurtiçi ve dışında birçok sergi ve yarışmaya katılmış; Yugoslavya Sarajevo'da

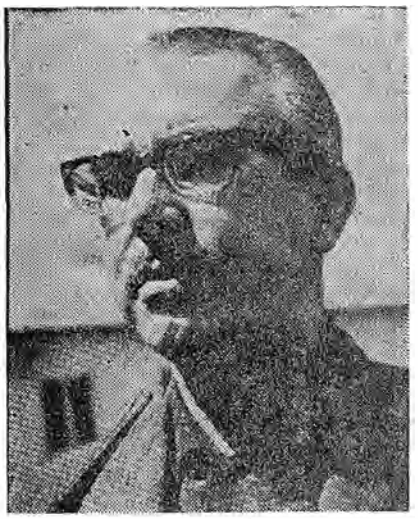

Şadi Dinççağ

(1973) ve Üsküp'te (1979) Özel Ödüller ve yine Yugoslavya Üsküp'te Altın Plâket Birincilik (1974) Ödüleri kazanmıştır. *Çarşaf* Uluslararası Karikatür Yarışması'nda da Başarı Ödülü (1976) alan Dinççağ, Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev yapmıştır. Şadi Dinççağ'ın *«Karikatürler»* adıyla bir de karikatür albümü bulunmaktadır (1978).

DİNÇEL, Savaş (İstanbul - 1942). Karikatürcü, tiyatro oyuncusu. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde yaptıktan sonra, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nü bitirdi (1961). Aynı yıl *«Hayat»* dergisinde yayımlanan karikatürleriyle çizgi yaşamına başladı.

«Akşam», *«Politika»*, *«Özgür Toplum»*, *«Milliyet»* ve bazı sanat dergilerinde çizgileri yayımlandı. Kitap resimleme çalışmaları da yapan sanatçı, Müjdat Gezen ile *«Çizgilerle Nazım Hikmet»* kitabını hazırladı (1978). Uzun süre yayımlanan «Hasan» adlı bir karikatür tipi vardır.

Karikatür ve tiyatro çalışmaları yanında, çoğunlukla Şehir Tiyatroları'na afişler de hazırlayan Savaş Dinçel'in karikatürleri Belçika Mizah Müzesi'ne alındı. Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun düzenlediği «Evrensel Barış Şenliği» izlencesi çerçevesindeki karikatür yarışmasında 1. lik Ödülü aldı (1967). TRT Televizyonu'nda Türkiye karikatürüyle ilgili bir de izlence düzenleyip sunan (1978) Dinçel, çalışmalarını Müjdat Gezen ile kurdukları «Miyatro» topluluğunda sürdürmektedir.

DİNÇER, Nabi (İstanbul 1922). Araştırmacı, çevirmen. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı (1945). Müze memurluğu, öğretmenlik yaptı. Sonra Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistan ve uzman olarak çalıştı (1955-63). Devlet Planlama Teşkilâtı'nda danışmanlık şube müdürlüğü görevlerinde bulundu. *«Sosyal Adalet»*, *«Emek»*, *«Yurt ve Dünya»* dergilerinde yayımladığı araştırma yazılarının yanısıra genel ve güncel sorunlara ilişkin yapıtları dilimize kazandıran Dinçer, 1951 T.K.P. davasında tutuklanmış, zaman aşımından ötürü «mahkemeden men» kararı alarak serbest bırakılmıştı.

DİNO, Abidin (1913). Ressam, yazar. Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej'de tamamladı. Sovyetler Birliği'nde sinema dekoratörlüğü eğitimi gördü. İlkin *«Ses»* dergisinde yayımladığı yazı ve desenleriyle tanındı. Sonra *«Küllük»*, özellikle, *«Yeni Edebiyat»* dergilerinde yazdı. Sosyalist gerçekçi sanat üzerine tartışmalara katıldı. 1940 kuşağının kişileri ve sorunları üzerine değerlendirmeler yaptı. Dönemin Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca İstanbul dışına sürgün edildiği evrede, uzun süre, Adana'da yaşadı. Orada *«Türk Sözü»* gazetesinde çalıştı. Sonra *«Yaprak»* (1949), *«Sosyal Adalet»*, *«Ant»*, *«Forum»* dergilerinde yazdı (1965 - 68).

Abidin, Sovyetler Birliği'nden döndükten sonra öteki yenilikçi ressamlarla birlikte *«D»* gurupunun kuruluşuna katılmış, kısa süre sonra, bu guruptan ayrılarak 1941 yılında açtığı «Liman Sergisi» ile tanınan ilerici eğilimli *«Yeniler»* gurupu içinde yer almıştı. 1950'den sonra Paris'e yerleşerek resim çalışmalarını geniş bir etkinlikle orada sürdürdü.

Abidin Dino, Güzel Sanatlar Akademisi mezunu ya da hocası olmaksızın ressam olarak kendi kendisini geliştirdiği için resmi çevreler ve memur sanatçılar tarafından sürekli olarak dışlanmış adı unutturulmağa çalışılmış bir sanatçıdır. Özellikle Marksist sanatçı tutumu nedeniyle bu çevrelerde, usta bir sanatçı olduğu kabul edilmekle birlikte, Dino üzerine söz söylemekten sistemli olarak kaçınıldı. Dino, bu koşullarda Paris'e göçerek, orada devrimci çevrelerde sanatçılığını sürdürmek zorunda kaldı.

Dino, başta desen çizimleri olmak üzere suluboya, guaş, yağlıboya ve benzeri birçok teknikle yapıt vermiş, çok kere ilerici hareketlerin yanında yer almış verimli ve dinamik yapılı bir ressam olarak tanındı. Ünlü çalışmaları arasında Nazım Hikmet'in *«Kuvayi Milliye Destanı»* için çizdiği tarama desenler ile yine Nazım Hikmet'in Sovyetler Birliği'nde yayınlanan sekiz ciltlik bütün eserlerini baştan başa süsleyen fırça ile çini çalışmalarıdır.

Orhan Taylan

Soldan sağa: Yaşar Kemal, Abidin Dino ve Aragon (Cumhuriyet Gazetesi arşivinden).

ABİDİN DİNO İÇİN

Sanki sürgünde doğmuştur.

Ama her sürgünde olduğu yer, «onun yeridir.» Oraya imzasını atar. Kendi havasını götürür. Ama bu yetmez. Çünkü sürekli bir sıla duygusudur yaşadığı.

İstanbul'una, Boğaziçi'ne, Anadolu toprağına duyduğu sıla. Resimleri de sıla resimleridir aslında. Paris'te ne güzel çizmiştir İstanbul'u. Bir özlem, ne güzel renklerini bulmuştur onun fırçasında. Tek renk çalıştığında, fırçasını çini mürekkebine daldırdığında, tonları dile getirir bu duyguyu.

Bir uzamda yürüyen, ilerleyen, uzakta birer nokta durumunu almış insanlar görürsünüz. Biraz yaklaştığınızda, biraz üstüne eğildiğinizde, o uzamın içindeki insan biçimlerinin geleceğe yürüdüğünü sezersiniz. Abidin budur; sılaların ve yarınlara uzanan yolların ozanı, (ikisi ayrı şeyler mi?)

Çağımızın birçok sanatçısı gibi, çok yönlü bir kişiliği vardır Abidin'in. Resim onun baş uğraşıdır ama, edebiyat sanki onu daha çok ilgilendirir.

Diyaloğu, bana öyle gelmiştir ki, daha çok yazarlarladır. Ressamları, yontuçları da sever onlarla da konuşur. Ne var ki alış - verişi yazarlarla, ozanlarladır. Kendisi de bir yazardır. Belki gençliğinin bir döneminde, yazarlıkla çizerlik arasında bocalamıştır bile. Sonra edebiyattan kopmadan resmi seçmiştir. (Belki biraz da Paris zorunluluğu olarak.) Onun bu çok yönlülüğü, edebiyat ile resim arasındaki alanda değildir. Ne usta bir sinemacı olduğunu, bir futbol filmiyle göstermemiş midir bütün dünyaya?

Çağımızın kuşkusuz en büyük illüstratörlerinden biridir. Her alanda olduğu gibi bu alanda da gönülsüz Abidin. Birçok büyük sanatçı gibi, illüstrasyonu küçümsemez. (Onun için küçük iş, büyük iş yoktur) Bir kitap kapağı istensin, çizer. En güzel plak kapaklarımız onun fırçasından çıkmış değil midir? Ruhi Su'nun Pir Sultan kapağındaki desene bakın iyi, bakın. Hem Ruhi'nin sesini görürsünüz, hem Pir Sultan'ın suretini.

(Ferit Edgü, **Milliyet - Sanat, 24 Eylül 1976**)

Atina'da sergilenen Abidin Dino'nun «Çiçekler»i.

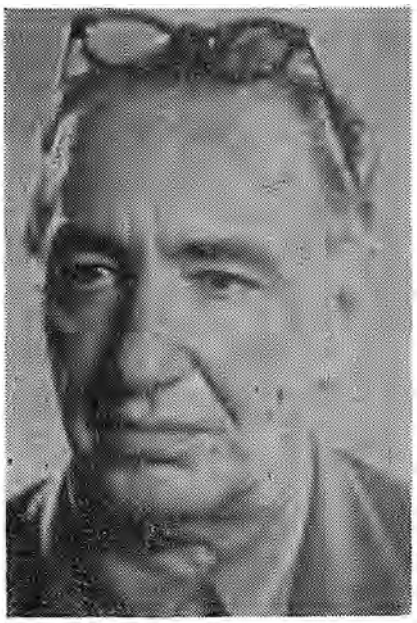

Arif Dino

DİNO ARİF (İstanbul 1893 / İstanbul 1957), Şair, Ressam. Belçika'da Simon Stevens Enstitüsü, Gembloux Ziraat Mektebi ve Cenevre Üniversitesi Politik Bilimler dalında okudu. 1923 sonunda Atina'ya gidip portre ressamı olarak ün yaptı, afiş yarışmaları kazandı ve kötü adam rolünde filimler çevirdi. 1929 yılında İstanbul'a dönerek, (Eclosion» isimli bir şiir plaketi bastırdı (1930), Resim ve şiir dallarında çalıştı. *«Güneşe Doğru»* filminde başrolü oynadı (1937), dergilerde kalan kısa vurucu şiirleriyle sevildi. 1942'de Antifaşist aydınlarla birlikte tutuklanıp Develi'ye sürgün edilmiş, oradan nakledildiği Adana'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin bir numaralı üyesi olmuştu (1946).

Dirlik, Osmanlı devletinin toprak rejiminin askerî bünyesine de uygun olarak örgütlenmesine verilen genel ad. Her yeni ülkenin topraklarına katılması durumunda, buraların nüfus, gelir, konut gibi özelikleri saptanmakta ve toprak belli değerlerde timarlara ayrılarak sipahilere verilmektedir. Büyük topraklarınsa ***zeamet*** ve ***has*** olarak ayrılması kuraldır. Anadolu Selçuk Devleti'nde olduğu gibi, Osmanlılarda da ***zeamet*** ve ***has*** büyük komutanlara verilir. Dirlik sahipleri, kendi yönetimlerine ayrılan topraklar üzerinde çalışan köylülerin ödemekle yükümlü oldukları vergileri savaşta gelirleri oranında silâhlı asker göndermek koşulu ile - toplama yetkisine sahiptiler. Toprağın rakabesi (kuru, çıplak mülkiyeti)nin devlete ait olmasına karşılık işletme, vergi alma gibi yükümlülükler ve yetkiler dirlik sahiplerinin üzerinde görünür.

Nedir ki, özellikle XVI. yüzyılarda timarlı sipahiler ve dirlik sahiplerinin devletin koyduğu temel yasalara karşın, dirliklerini üçüncü kişilere «peşin para» alarak «kesime mukataaya» vermekteydiler. Ayrıca devlet hizmetlerinin «raiyyetleri (sözlük anlamı: bir hükümdar yönetiminde vergi veren halk) altında olan köylüleri hayvan besleme v.b. angaryalarda kullanmaları bir katmanın genel çıkar elde etme yolu olmuştu. (Prof, Mustafa Akdağ) Bu nedenle dirlik düzeni, tarımsal kesimde huzursuzlukların, kaynaşmaların, kopuşmaların oluşmasını önleyememiş, toprak rejiminin bozulması sürecine girilmiştir.

DİSK (İstanbul 13 Şubat 1967) Kısa adı DİSK olan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. Bir tepki örgütü olarak kuruldu. Türk-İş Konfederasyonu'nun işçi sınıfının çıkarlarını bir yana bırakan, işçilerin yığınsal eylemlerini frenleyen, grevleri işçilerin bilgisi dışında işverenle anlaşarak sona erdirme kararları alan tavrı 5 sendikanın DİSK'i kurması sonucunu verdi.

DİSK'in kurucu sendikaları şunlardır:

1 — Türkiye Maden-İş Sendikası, 2 — Türkiye Lastik-İş Sendikası, 3 — Gıda-İş Sendikası, 4 — Basın-İş Sendikası, 5 — Türk Maden-İş (Zonguldak) Sendikası.

DİSK'in kuruluşundan sonra kongrelerinde katılma kararı alan sendikalar şunlar oldu:

Turizm-İş, Kimya-İş, Bank-İş, Ege Bölgesi Mensucat İşçileri Sendikası, Gaziantep Tekstil İşçileri Sendikası, İzmit Seramik, Çimento İşçileri Sendikası (Serçip-İş), Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası (Tahlis). Ancak 1974'te bu sendikalardan bazıları gelişme gösteremedi. 1974 sonunda Serçip-İş yerine Keramik-İş DİSK'e üye oldu. 1974'te bağımsız sendikaların DİSK'e katılması amacıyla yapılan Gönen Toplantısı'nda (27 Şubat 1974) önemli ilke kararları alındı. İmzalanan Protokole göre Bağımsız sendikalar yıl sonuna kadar DİSK'e katılmayı gerçekleştirecek tüzüksel işlemi gerçekleştireceklerdi. Nitekim 1974 sonuna kadar şu sendikalar katılmayı sağladı; DİSK'in yıl sonundaki sendikaları 18'e yükseldi ve DİSK'in yeni üyeleriyle kapsadığı sendikalar şunlar oldu:

Ağaç sanayiinde ASİS, basın işkolunda Basın-İş, tarım işçileri işkolunda Devrimci Toprak-İş, yapı endüstrisinde Devrimci Yapı -İş, gıda işkolunda Gıda-İş, cam işkolunda Hür Cam-İş, toprak, seramik işkolunda Keramik-İş, lâstik, kauçuk, plastik işkolunda Lâstik-İş, iletişim araçları ve işyerleri işkolunda Özgür Haber-İş, sigorta ve bankacılık işkolunda Sosyal-İş, kâğıd sanayiinde Tümka-İş, maden, madenî eşya ve makine sanayiinde Türkiye Maden-İş, otel, lokanta ve eğlence yerleri işkolunda Turizm-İş.

1975'de üye kabul edilen sendikalar şunlardı:

1 — Petkim-İş Sendikası, 2 — Tekstil Sendikası, 3 — Çapa-İş Sendikası, 4 — Ziraat-İş Sendikası, 5 — Yeni Haber-İş Sendikası, 6 — Tek Bank-İş, 7 — Kapfer Genel-İş.

DİSK tüzüğüne göre işkolları 16 olacak ve aynı işkolunda kurulu üye sendikalar vakti gelince birleştirilecekti. Bu anlayış ve ilke gerçekleştirildi. Nitekim 1976'da yeni sendika kazanımları sağlanınca birleştirme yöntemi de uygun koşullar oluşunca ele alındı. 1976 yılı içinde örgütlenmede yeni ve önemli gelişmeler görüldü, 100.000 üyeli Genel-İş, banka ve sigortacılık dalında önde gelen sendika Bank-İş, yeraltı madenciliği işkolunda kurulu sendikalar DİSK'le bütünleştiler. Böylece yeni kazanılan sendikalar şunlar oldu:

1 — Aster-İş (Askerî İşyerlerinde Tersanelerde Çalışan İşçiler Sendikası), 2 — Bank-Sen, 3 — Genel-İş, 4 — Gaz, elektrik, su işkolundaki Ges-İş, 5 — İlerici Deri-İş, 6 — Kara taşımacılığında çalışan işçilerin örgütü Nakliyat-İş, 7 — Tarım işkolundaki işçilerin bir bölümünü temsil eden T.İ.S., 8 — Teknik-İş, 9 — Otel, lokanta ve eğlence yerleri işçilerini geniş ölçüde örgütleyen Oleyis, 10 — Maden işçilerini örgütleyen Mab-İş (Kasım 1976'da adı Dev Maden-Sen oldu), 11 — Madenî eşya işkolunda örgütlü Çağdaş Maden-İş, 12 — Gıda işkolunda örgütlü Besin-İş Sendikası, 13 — Gamsen, 14 — Çağdaş-Gıda-İş, 15 — Çağdaş Metal-İş (Bu örgüt, DİSK'e katılma kararı aldığı halde DİSK içinde birleştirmeye gerek kalmasın diye doğruca DİSK'in kurucu sendikalarından Türkiye Maden-İş'e katıldı).

Böylece DİSK 1967'de ilerici, devrimci, sosyalizmi amaçlıyan bir kuruluş olarak varlığını duyurdu, 1975'e kadar Türkiye ölçüsünde gücünü kanıtladı ve ilkesel etkinliğini kanıtladı, yağınsal eylemlerle işçi sınıfının devrimci bayrağını hemen her işyerinde dalgalandırdı. 1975'den sonra da üye açısından ve yaygınlaşma bakımından da nicel gücünü yücelttı. 1977 sonunda da gerçekten sınıf ve kitle sendikacılığının yılmaz savunucusu olduğunu kanıtladı.

Türk-İş üyesi Türkiye Maden-İş, Basın-İş ve Lâstik-İş Sendikaları Türk-İş'ten ayrılma ve DİSK'i kurma amacıyla 12 şubat 1967' de yaptıkları Genel Kurulda şu gerekçeleri üyelerine sundular ve Türk-İş'ten ayrılma ve DİSK'i kurma kararı aldılar. Üç sendikanın niçin Türk-İş'ten ayrılmak istedikleri şöyle sıralanmıştı:

«1 — Türk-İş, Anatüzüğünde yazılı ilkeleri ve kongrelerinde alınan kararları artık uygulama gücünü yitirmiştir.

2 — Sendikalar Kanunu'na göre çıkarılan işkolu yönetmeliğinin hazırlanışında uluslararası normlar kasden bir kenara itilmiş, işkolları işçi örgütlerinin başında bulunanların politik görüşlerine göre düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak da ana işkolları parçalanmış, işçiler güçsüz bırakılmıştır.

3 — Türk-İş, Anatüzüğündeki hükümleri açıkça ve hiçbir sakınca duymadan savsaklamış, böylece yasa önünde meşruluğunu yitirmiş bir örgüt durumuna düşme tehlikesini bile göze almıştır. Türk-İş yöneticileri, kendi kişisel çıkarlarına uygun bir yaşantının içinde, sendikalararası dayanışma ruhuna aldırış etmez olmuşlardır.

4 — Türk-İş, hangi iktidar işbaşında ise, onun paralelinde bir yol izlemeyi kendisi için baş ilke saymış, bu nedenle önemli hiç bir işçi sorununu çözümleyememiştir.

5 — Türk-İş, toplum gerçeklerine aykırı düşen bir politika izlemiştir. Böylece, işçi haklarının sağlanması yolunu açıkça tıkamıştır.

6 — Türk-İş, birbirleriyle çelişen ve birbirleriyle sahte dostluklar kuran bir yönetici kadronun elindedir. Bu kadro, içtenlikten yoksun kişilerle oluşmuştur.

7 — Türk-İş ulusal bir kuruluş olmaktan çıkmış, Amerikan yardımlarıyla ayakta duran bir kuruluş olmuştur.

8 — Türk-İş kendi bütçesiyle ve kendi üye ödentileriyle memurlarının aylıklarını veremez bir duruma düşmüştür. Türk-İş kadrosunda bulunan 65 memurdan 33'ünün aylıklarını Amerikan Hükûmeti, yani AİD ödemektedir.

9 — Türk-İş, yurt gerçeklerine ve Türkiye koşullarına aykırı bir eğitim politikası gütmekte, Amerikan Hükûmetinin, Türkiye'de uygulamak istediği sendikacılık politikasına göre hareket etmektedir.

10 — Türk-İş tam bağımsız, kişiliği olan, onurlu bir politika izlenmesini isteyenlere karşı, yalnız Amerikalıların çıkarına göre ayarlanmış bir düzeni kurma eğilimindedir.

11 — Türk-İş, işçileri uyutucu ve işçi haklarının alınmasını güçleştirici bir oyalama politikası içindedir.

12 — Türk-İş haklı bütün grevlere karşı çıkmıştır.

13 — Türk-İş yasaları işçiler aleyhine yorumlamış, yasa dışı işler peşine düşmüştür.

14 — Türk-İş yöneticileri, işçilerin yaşam mücadelesinde topluca işten çıkarılmalarını ve sefaletin kucağına bırakılmalarını, insanı hayrette bırakacak bir şekilde savunmuşlardır.

15 — Türk-İş, üyesi Maden-İş'in gelişmesini önlemeye, ona karşı sarı sendikalar kurulmasına, işçi gücünün parçalanmasına önem vermiştir.

Ve böylece Türk-İş, bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. Türk-İş içinde kalınarak, yönetimi işçilerden yana olanlara verebilmek yolları tümüyle tıkanmıştır. Türk-İş çıkarcı sendikacılığın, israfın, yerli-yabancı sömürücülere hizmetin temsilcisi olmuştur.

Bu bakımlardan Anayasa'da yer alan işçi haklarının savunucusu, işçilerin her bakımdan rahat (sömürüsüz) bir yaşama kavuşması mücadelesinin öncülerinden olan devrimci sendikalar, Türk-İş Konfederasyonu adındaki kuruluşun üyesi kalmaktan utanç duymaktadır. Bir an önce bu duruma son verilmesi için, Türk-İş'ten ayrılma kararı alınması gereklidir.»

Ve üç sendika Türk-İş'ten ayrılma, DİSK'i kurma kararı almıştır. Türk-İş üyesi bulunmayan Gıda-İş ile Zonguldak'ta kurulu Türk Maden İşçileri Sendikası da aynı gün genel kurullarını olağanüstü toplamış ve aynı amaçla DİSK'i kurma kararını vermişlerdir.

DİSK, işçi sınıfının uzun yıllardır yapageldiği mücadelenin mirascısı olma anlayışıyla Kuruluş Bildirisini hazırladı. Bunda şöyle deniyordu:

«1972'den bu yana grev hakkını kullanarak, direnme gücünün başarılarını toplayan dernek kurma hakkını en güç koşullar altında kullanan, uluslararası işçi dayanışması çabalarına katılan, demokrasiye aykırı yasalar değiştirilince 1946'da yeniden sendikalar kuran, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi mücadelesinde 1961'de miting yaparak yeni bir aşamaya ulaşan, Anayasa ilkeleri uğruna kurşunlanan, coplanan, hapse atılan, yine de toplumcu mücadelesini bırakmayan bizler, Türk işçi sınıfının tüm çıkarları, hakları ve özgürlükleri ve de onuru için bir araya geldik.»

ve DİSK 1967 ortalarında Bildiri'de şunu vurguluyordu:

«Emperyalizmin, devletimizin ve milletimizin hayatına yeniden kastetme çabalarının arttığını ve bir avuç aracının, kapkaççının ve de sömürücünün bu çabalara katıldığını gören bizler, büyük Atatürk'ün daha 1921'de ilân ettiği gibi «Bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı» savaşmaya and içmiş sendikacılarız.»

DİSK, nicel ve nitel gelişmeyi ağır ağır sürdürdü ve yarım milyon işçiyi temsil eden bir güç, bir o kadar da sempatizanı bulunan büyük bir örgüt oldukça karşıtları DİSK'i ortadan kaldırmaya çalıştılar. İlk işaret, 1970'de DİSK'in örgütsel varlığını yok etmek için 274 sayılı sendikalar yasası değiştirilmek istendi. DİSK ve Türk-İş'e üye işçiler 15/16 Haziran günleri Adalet Partisi iktidarının savunduğu yasa değişikliği mecliste kabul edilince direnişe geçti ve büyük kitlesel tepki üzerine İstanbul ve Kocaeli'nde Sıkıyönetim ilân edildi, DİSK yöneticileri ve yüzlerce işçi tutuklanıp askerî mahkemelere verildi. Yasa çıkarıldığı halde TİP ve CHP'nin Anayasa Mahkemesine başvurusundan sonra Anayasa ve uluslararası sendikal mevzuat ve uluslararası ilkeler gözönünde tutularak yasa pek çok yönden ve pek çok maddeler Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi, DİSK'in eleştirilerinin ve işçilerin tepkisinin haklılığı kanıtlandı. DİSK, işçilerin gönlünü kazandığı ve sayısal büyümesini sürdürdüğü için toplu sözleşme yasasının boşluklarını çıkarcı açıdan değerlendiren Türk-İş ve işbirliği yaptığı MC iktidarları, işyerlerinde sahte üye giriş belgeleriyle Türk-İş sendikalarına toplu sözleşme yapma yetkisi vermeyi ilke haline getirdi. DİSK bu hileyi yenmek için toplu sözleşmelerin yapılabilmesi için işçilerin gizli oy, açık sayım ilkesiyle işyerlerinde referandum yapılmasını önerdi. Bazı durumlarda bu yola başvurmayı kararlaştıran İş hâkimlerinin gözetiminde yapılan referandumları hep DİSK'e üye sendikalar kazanmaya başladı; burjuvaziyle kol kola hareket eden Türk - İş sendikalarının oyunu çok kez böylece boşa çıkarıldı. Bunu önlemek isteyen siyasî iktidar faşizme daha çok prim veren bir anlayışı uygulama alanına sokunca DİSK 6 Eylül 1975'te İzmir'de, 20 Eylül'de de İstanbulda «Demokratik hak ve özgürlükler için mücadele mitingleri» düzenledi. Faşist tırmanışı durdurmak, geriletmek ve MC iktidarını demokratik yollardan yenik düşürmek için mitinglerde yığınsal eğitime ağırlık verdi.

12 Ekim 1975'de ise CHP'ye oy verilmesi yönünde kararlar aldı. DİSK yöneticilerinin inancı şuydu:

«12 Mart 1972'deki faşist dönem ile yurdumuzda açık baskı ve terör uygulamaları başlamış, işbirlikçi sermaye bir açık faşizm uygulamasına girişmiştir. Başta işçi sınıfı olmak üzere, bütün demokratik güçlerin mücadelesi ve ortak dayanışmaları sonucu bu oyun sökmemiştir. 14 Ekim 1973'de tekelci işbirlikçi sermaye ve onun yasal partileri halktan bir şamar yemişlerdir. Açık faşizm denemesi başarılı olamayınca, yeni bir denemeye girişilmiştir. Bu yeni denemenin stratejisi şu olmuştur:

İşbirlikçi sermayenin egemenliğini koruyup güçlendirmede, burjuva demokrasisi ve açık terör rejimi unsurlarını bağdaştırarak, uzlaştıracak yeni bir faşist yapı yaratmak.

Durum böylesine belirgin bir biçim alınca, tekelci-işbirlikçi sermayenin bu faşizan gidişini durdurmak ve geriletmek en acil görevlerimizden biri olmaktadır. Bu ise MC

iktidarını ve partilerini demokratik yöntemlerle alaşağı etmek, oy vermemek ve bir daha iş başına getirmemekle mümkündür.»

Bu ve bu doğrultudaki gerekçelere dayanan DİSK yöneticileri 12 Ekim 1975 ara seçimlerinde MC iktidarına ve onu oluşturan partilere oy verilmemesi için genel bir çağrı yaptı. Bununla da yetinmedi o gün için iktidara en güçlü aday durumunda bulunan CHP'ye halkımızı ve üyelerini oy vermeye çağırdı. Gelecek iktidardan da 10 konuda icraat istedi.

Seçim sonuçları DİSK'in kararı doğrultusunda oldu. DİSK ilk kez 1 Mayıs işçi sınıfının birlik ve dayanışma gününü yığınsal olarak İstanbul'un en büyük alanında kutlamayı başardı (1976). 51 yıl süren 1 Mayıs'ı kutlama yasağını kıran DİSK, ilk kez dünya emekçileriyle birlikte kendi bayramlarını kutlama aşamasını gerçekleştirdi. 1 Mayıs gösterilerine dört yüz bine yakın emekten yana insanlar katıldı ve DİSK'in tam bir uyum, düzen ve disiplin içindeki sendika ekiplerinin gösterilerini, şarkılarını ve ilerici sanatçıların okudukları Nâzım Hikmet'in şiirlerini, marşlarını dinlediler. Böylece DİSK, dosta ve düşmana 9 yıl içinde işçi sınıfının bilimi doğrultusunda çalışanların ne büyük güç olduklarını kanıtladı.

Faşistler Temmuz 1976'da Bursa'da DİSK'li bir işçiyi öldürünce DİSK'in Maden-İş Sendikası 10 Temmuzda onbinlerce kişinin katıldığı bir mitingle işçi Muammer Çetinbaş'ı öldüren Türk-İş üyesi bir sendikanın elemanını kınadı, suçladı ve işçi sınıfına, demokrasi mücadelesine karşı Türk-İş yönetimi, işverenler ve MC iktidarının ortaklaşa cinayeti olduğunu haykırdı.

Yasa çıkarma girişimleri, cinayetler, toplu sözleşme yetkisi verdirmemeler ve ağır baskılar şeklinde sürdürülen DİSK'i geriletme, yok etme girişimleri işçi sınıfının bilinçli tepkisiyle sonuç vermedi. Bu kez, iktidar Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni kurmak için yasa tasarısı hazırlamış ve tasarıyla bütün Türkiye'de sıkıyönetimsiz bir sıkıyönetim düzeni oluşturmayı amaçlamıştır. Tasarının niteliğini çok iyi değerlendiren DİSK 5 Temmuz 1976'da işçi sınıfına ve kamuoyuna bir duyuru yayınladı, 1 milyon basılan duyurudan sonra DİSK'in kendi tabanını bu doğrultuda oluşturmak için Genel Temsilciler Meclisi'ni topladı (9 Temmuz 1976). Konunun önemi ve yapılmak istenen şöyle açıklandı:

«Tekelci sermaye, mevcut baskıcı siyasal-hukuksal yapının, anti-demokratik ve faşist yasaların, sarı ve faşist komando saldırılarının işçi sınıfımızın örgütlü sendikal, siyasal ve düşünsel mücadelesini durduramadığını gördüğü için Devlet Güvenlik Mahkemeleri Yasası'nın çıkartılmasını istiyor. MC iktidarı, işçi sınıfımızın en bilinçli ve en disiplinli kesimini saflarında bulundurduğu için 1 Mayıs'ta yüzbinleri harekete sokacak büyük bir güce ulaştığı için ve sosyalizm doğrultusunda ilerleyen demokrasi mücadelesinin en etkin örgütlü kitle gücü olduğu için DİSK'i tasfiye etmek istiyor. DGM'lerle DİSK'i ve diğer ilerici örgütleri tasfiye etmek, böylece demokratik güç ve eylem birliğinin oluşmasını önlemek, parçalamak istiyor.

DGM'lerin kurulmak istenmesinin iki amacı var: Birincisi, büyük sermayenin aşırı sömürü, aşırı kâr ve aşırı baskı diktatörlüğünü pekiştirmek,

İkincisi bu sınıfın diktatörlüğüne karşı mücadele veren işçi sınıfı hareketini, DİSK'i, tüm ilerici örgüt ve kişileri olağanüstü mahkemelerde yargılamak, susturmak, ezmek ve böylece halkın bilinçlenmesini önlemektir. İşte bu yüzden DGM'ler sınıf mahkemeleridir.»

Bu gerçekler karşısında DİSK Yürütme, Yönetim Kurulları ve Başkanlar Konseyi yaptığı ortak toplantıda (16 Eylül 1976) şu kararları açıkladı:

— Bu iktidarın Anayasal ve demokratik yoldan düşürülmesine ve halktan yana bir iktidarın kurulmasına kadar tüm ülkede Genel Yas ilânı.

— Anayasal ve demokratik haklarını, DİSK'in «tabanın söz ve karar sahibi olma» temel ilkesi içinde kullanabilmesi açısından işçi üyelerimizin serbest bırakılması,

— Örgütümüzün bulunduğu merkezlerde hergün genellikle öğleden sonraları DİSK tarafından sessiz matem yürüyüşleri veya mitingler düzenlenmesi,

— Bunun dışında DİSK tarafından düzenlenmeyen hiç bir yürüyüş, miting gibi gösteriye üyelerimizin katılmaması ve bozguncu unsurların içerden veya dışardan gelecek tahriklerine olanak verilmemesi için üyelerimizin çok dikkatli ve titiz davranmaları kararlaştırılmıştır. Bu kararlar bugün (16.9. 1976 Perşembe günü) saat 13.00'ten itibaren geçerli olacaktır.

Tüm işçileri, ilerici ve demokratik kuruluşları DİSK'in bu tarihi kararını desteklemeye çağırıyoruz.» Bu kararın uygulanmasına geçildi, DİSK Yönetim Kurulu'nu oluşturan sendikacılar o gün saat 13.00'te Taksim'deki Atatürk anıtına siyah çelenk koydu, bir çok kentte de yüzbinlerce işçi üretimi durdurdu, fabrikalar çalıştırılmadı. Bu eyleme pek çok Türk-İş sendikalarına üye işçiler de katıldı. Madenî Eşya Sanayii İşverenleri Sendikası MESS bu eyleme karşı işçileri caydırmaya yönelik bildiriler yayınladı, duyurular yaptı. Büyük işverenlerin bu sınıfsal saldırılarına koşut olarak 21 Eylül 1976'da iktidarın kararıyla DİSK Genel Merkezi'nde arama yapıldı, DİSK yöneticileri o gün ve ertesi günü DİSK Yürütme Kurulu üyeleri tutuklandı. Yasa dışı greve yönlendirme iddiasıyla yapılan tutuklamadan sonra işçiler 21 Eylül günü işbaşı yaptılar. Bir süre sonra DİSK yöneticileri serbest bırakıldı, fakat iktidar, DİSK'in ve tabanının haklı tepkisi üzerine DGM yasasını çıkarmaktan «şimdilik» kaydıyle vaz geçti. Fakat büyük işverenler DGM direnişine katılan işçilerin öncülerini Kara Liste'ye aldı, işten çıkardı, açlığa mahkûm etmek istedi. Ama DİSK organlarının ortak kararıyla DGM'yi protesto ettikleri için 16 Eylül 1 Ekim 1976 arasında işten çıkarılanlara yardım kararı aldı ve çıkarılan işçiler brüt ücretlerinin yüzde 40 ve ikinci ay da yüzde 50'sini aldılar. İşveren kesiminin milyonluk fonlar kurmasına karşı DİSK de olağanüstü genel kurulunu topladı (24 Ekim 1976). DİSK'in de bir Dayanışma Fonu kurması kararlaştırıldı, DİSK'e verilmekte olan sendika ödentilerini arttırdı, böylece parasal gücünü de arttıran DİSK, büyük sermayenin saldırılarına karşı üyelerini daha iyi koruma olanağını sağladı.

DİSK, 1976'da kuruluşunun X. yılını görkemli bir şekilde kutladı, Mart 1977'de 1 Mayıs 1977'nin yine yığınsal olarak en görkemli biçimde kutlanması kararını aldı, hazırlanan 1 Mayıs afişi bütün yurtta duvarlara asılırken İzmir'de faşist barbarlar Lâstik-İş üyesi Avni Ece'yi kurşunlayarak cansız yere serdiler. Ama DİSK yılmadı 1 Mayıs 1977'yi daha etkin ve daha çok demokratik kitle örgütünün katılmasıyla kutlamaya başladı. Ancak DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, konuşmasını daha bitirmeden faşistler halka ateş etti, sis bombaları patlatıldı ve 36 kişi bu kargaşa içinde şehit düştü. Ama DİSK 1 Mayıs'ı Taksim Alanı'nda kutlama geleneğini sürdürme kararı aldı.

5 Haziran 1977'de yapılacak genel seçimlerde DİSK yine CHP'yi destekleme kararı aldı (22 Şubat 1977). Seçim sonuçları DİSK'in değerlendirmesine göre şunları ortaya koydu:

1 — İşçi sınıfının etkin ve yoğun olduğu bölgelerde CHP oylarını arttırdı.

2 — Sınıfsal ve siyasal kutuplaşma daha iyi belirginleşti ve küçük sağcı partilerin oyları azaldı, bu oylar AP'ye kaydı.

3 — Düzenin bozukluklarından şikâyetçi ve örgütsüz, işsiz kitleleri otoriter bir düzenle avutan ve büyük sermayenin desteğiyle parasal gücü artan, bunların bir bölümünü işsiz Anadolu çocuklarına harçlık diye veren MHP oylarında artış görüldü.

DİSK, barış davasına da eğildi ve Dünya Barış Konseyi'nin 3. Toplantısı'na (Sofya) temsilciler gönderdi. Güney Afrika'da ırkçılığa karşı İkinci Uluslararası Sendikal toplantıya da (10-11 Haziran 1977) katıldı. Ve çok yönlü dış ilişkileri sürdürerek ulus-

lararası sendikal plânda varlığını kanıtladı, saygınlığını arttırdı.

DİSK, V. Genel Kuruldu seçilen Yürütme Kurulu üyeleri ile Genel Başkan Kemal Türkler arasında çıkan politik görüş ayrılığı üzerine Aralık 1977'de erken Genel Kurul toplantıya çağrıldı ve bu genel kurulda iki ayrı anlayışı temsil eden delegeler çoğunlukla Genel Başkanlığa Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ü seçti. Yürütme Kurulu şöyle oluştu:

Genel Başkan: Abdullah Baştürk, Genel Başkanvekilleri: Kemal Nebioğlu, Rıza Güven, Mukbil Zırtıloğlu, Genel Sekreter: Fehmi Işıklar, üyeler: Mustafa Aktulgalı, Tuncer Kocamanoğlu.

DİSK'in yöneticileri, DİSK geleneklerine bağlı, ilerici girişimleri destekleme, sınıf ve kitle sendikacılığını içtenlikle savunma ve hayata geçirme doğrultusunda önemli çalışmaları programlaştırdı. Özellikle VI. Genel Kurul'da alınan cephe kararını gerçekleştirmek için bıkmadan, usanmadan çaba harcadı. Amaç şuydu: «Ülkemizin bunalımdan kurtulması, ulusal bağımsızlığımızın sağlanması, tekellerin egemenliğinin her alanda kırılması, halktan yana temel ekonomik dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, her türlü faşist girişimin saf dışı edilmesi, demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi.»

Gerçekleşmesi amaçlanan cephe şöyle tanımlandı:

«DİSK kendi örgütsel bağımsızlığından ve ilkelerinden en küçük bir taviz vermeden, işçi sınıfının birliğini, özellikle DİSK çatısı altında sendikal birliğini gözeterek faşizme, emperyalizme ve tekellere karşı olan tüm sendika, parti, dernek, meslek örgütü ve kişilerle ikili ve çok yönlü ilişkilere vakit geçirmeden gidilmesini sağlamak.

Bu arada en önemli sorun işçi sınıfı içinde sosyalist bilinci yaygınlaştırmaktı. DİSK XI. Kuruluş yıldönümünde şunu belirtti:

«Türkiye işçi sınıfının demokratik kitle ve sınıf sendikal örgütü olan ve sınıflararası işbirliğini, sınıf uzlaşmacılığını reddeden DİSK, sömürüyü sınırlama ve sömürüyü ortadan kaldırma mücadelesinin bütünlüğünün bilincinde olarak, işçi sınıfı içinde yayılmasına çalışılan burjuva ideolojisine ve işçi sınıfının bilimine ters akım ve sapmalara karşı işçi sınıfı içinde sosyalist bilincin egemenliğini sağlıyacaktır. Emekçi halkımızın sorunlarına ancak sosyalist bir düzende çözüm bulunabileceğinin bilincinde olan DİSK, emperyalizme, faşizme karşı mücadelede sarsılmaz bir kale olmaya devam edecektir. DİSK, barış ve özgürlük mücadelesinin bilincinde olarak sendikal alanda, uluslararası ilişkilerini daha da geliştirerek, uluslararası işçi sınıfı dayanışmasını daha da güçlendirecektir.» (13 Şubat 1978)

Eğitime önem veren DİSK, sınıflı toplumlarda tarafsız eğitim olamayacağı inancıyla eğitime sınıfsal açıdan ağırlık verdi. Atina'da toplanan «Akdeniz'de barış, güvenlik ve işbirliği» toplantısında (Şubat 1978) yedi kişilik bir kadro ile yer alan DİSK delegasyonu başkanı Rıza Güven şunları vurguladı:

«Genelde dünya sosyalist sistemi, ileri kapitalist ülkeler işçi sınıfları ve ulusal kurtuluş savaşı veren halklar ile kapitalist-emperyalist sistem arasında topyekûn bir savaş sürmektedir. Özelde Akdeniz'de kıyasıya bir savaş sürmekte, demokrasi güçleri her geçen gün yeni mevziler elde etmektedir.

DİSK, Kıbrıs'a ilişkin tüm iyi dileklerin gerçekleşmesi için gerekli zeminin yaratılmasına ancak ve ancak Helsinki Sonuç Belgesi ruhuyla davranıldığı takdirde mümkün olabileceğine inanmaktadır. DİSK, Helsinki Sonuç Belgesi'nin hayata geçirilmesi yolunda işçi sınıfı mantık ve metodu ile mücadele vermektedir. Bundan sonra da bu mücadelenin ısrarlı uygulayıcısı olacağını ilân eder.»

DİSK, 20 Mart 1978'i Faşizme İhtar eylemi olarak tanımladı ve İstanbul Üniversitesi öğrencilerine topluca çevrilen namlu ve bomba atılımını iki saat üretimi durdurarak yanıtladı. Bu eylemi demokratik kitle örgütlerinin 26'sı da destekledi. Hükümetin, işçi ücretlerini sınırlandırma eğilimine karşı DİSK tepki göstererek şunları belirtti:

«İşçi ücretlerindeki artışlar, fiat artışlarının sebebi değil, sonucudur. Ücretleri arttırma isteği, yükselen fiatlara yetişmek gereğinden kaynaklanır. İşçiler, ücretlerinin yükseltilmesi isteklerine rağmen fiatların artışına yetişememişlerdir. Son bir yılda gerçek ücretler yüzde 7 oranında gerilemiştir.» (Temmuz 1978) Ekonomik bunalımdan çıkış için yapılan önerilere verdiği yanıt şöyle özetlendi: Ekonomik bunalımdan çıkmak için fedakârlığı işçiler değil, sermaye çevreleri yapmalıdır. DİSK, Ecevit kabinesini sağa çekmeye çabalayan güçlerin varlığını bilerek şu gerçekleri dile getirdi:

«MC'nin düşürülmesinden sonra faşist güçlerin saldırıları azalmamış, iktidardan uzaklaştırılmanın getirdiği çaresizlik içinde giderek artmıştır... Faşist güçlerin hükûmeti düşürmek amacı ortadayken, hükûmetin bazı üyelerinin hâlâ «tedhiş olaylarının iki yüzü»nden sözetmesi ise gerçeklere uygun düşmeyen bir yaklaşımdır. Hükûmetin varlığı ile, devamı isteğiyle ters düşen bir değerlendirmedir. Bu, bir «teşhis» ise yanlıştır. Bir an önce değişmesi, hükûmetin varlığını sürdürmesi için de gereklidir.» (Ağustos 1978)

Ne yazık ki DİSK'in açıklamaları, uyarıları CHP ağırlıklı iktidarca kulak ardı edildi ve kendi başını 1979 Ekimi'nde eski MC partilerinin ve özellikle AP'nin giyotinine teslim etti.

Kemal Sülker

Divan Şiiri. İçerik ve biçimsel özellikleri, anlayış ve kuralları ile kendine özgülükler taşıyan şiir okulu. Türk dilindeki ilk örneklerini XI. yüzyılda Orta Asya'da vererek bir yıl sonra Çağatay lehçesindeki ürünleriyle etki alanı genişlemiş XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşıyan şairleri kapsamına almıştır.

Bilindiği gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmî dili Farsçadır. Mevlana (1207 - 1273) nın farsça yazmasına karşın, Yunus Emre, Musammat biçiminde aruz ve hece ölçüsünü kullandığı şiirlerinden oluşan *«Risâlat-al Nushiyye»*sini bitirmişti. Aynı dönemde Mevlânın oğlu Sultan Veled (1226 - 1312) in babasının halifesi Çelebi Hüsamettin'in ölümü üzerine (1284) mevlevî şeyhî olmasına karşın Divanında onbeş Türkçe gazel bulunmaktadır. İlkin Vedat Çelebi'nin *«Divan-ı Türkii Sultan Veled»* (1925), daha sonra Mecdut Mansuroğlu'nun *(Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, 1958) basıma hazırladıkları yapıtta Oğuz lehçesi kullandığı Türkçe şiirler, Divan Şiirinin özelliklerini taşıyan örneklerden sayılır.

Eski şairlerin kendilerini şiar, kullandıkları ölçüyü aruz sözlük anlamı nazım ölçüsü «elifbe» dizimine göre düzenledikleri şiir dergilerini dîvan olarak niteledikleri bilinmektedir. Sonra gelen kuşaklar «divan»larında, eskilerin düzenlemesine uymamalarına karşın, yapıtları divan şiir anlayışı doğrultusunda gelişmiştir. Araştırmacılar divan şiir anlayışının ilk ürünleri arasında, hem hece, hem aruz ölçülerini kullanan Âşık Paşa (1272 - 1332)'nın yapıtlarına ayrı bir yer verirler. *Garipname* (1329) adlı mesnevisi biçim yönünden Mevlâna'nın etkilerini taşır; Mevlût şairi Süleyman Çelebi'yi etkiler. Aynı yüzyılın tasavvufa bağlı şairlerinden Gülşehri'nin en önemli yapıtı *«Mantık-ut -Tayr»* (Agâh Sırrı Levent'in önyazısı ile tıpkı basımı, 1957) Anadolu Türkçesi edebiyat dilinin oluşma aşamasında yetkin şiirlerden oluşmuştur. Nedir ki Gülşehri'nin bile islâm felsefesine bağlı temaları işlediği farsça bir mesnevisi olması XIII, ve XVI. yüzyıllarda Anadolu Türkçesinin etkililiği yönünden düşündürücü bir olgu sayılmalıdır. Aynı dönemin şairlerinden 87 beyitlik *«Çarhnâme»* adlı kasidesinde aruz ölçüsünü kullanmasına karşın, Türkçe yazan Ahmet Fakih tasavvuf ilkelerini yansıtan bu yapıtı ile Seyyat Hamza'yı etkilemiştir. Horasan'dan gelerek III. Alaeddin Keykubat döneminde (1298 - 1301) saraya alınan Dehhani ise hükümdarın isteği üzerine yazdığı Selçuklu Şehnamesi dışında, Türkçe gazeller de bırakmıştır. Fuad Köprülü'nün bir kaside ve dokuz gazelini

birleştirerek yayımladığı *(Dehhani ve Manzumeleri*, 1947) adlı yapıtı vardır.

XIV. yüzyılda, Şeyhoğlu, Kadı Burhanettin (XV. yüzyılın ilk yıllarına kadar yaşayan) Ahmedî ve Nesimî anılabilir. Asıl adı Taceddin İbrahim olan Ahmedî (1334, 1413) 8250 beyitlik, Büyük İskender'in yaşam öyküsünü konu alan, *İskender-nâme* ve bir aşk öyküsünü işlediği 5 bin beyitlik *Cemşid Ü Hurşit*, 10 bin beyitlik *Tarvih-al arvah* adlı mesnevilerin sahibidir. Sivas'ta adına «hutbe» okutarak, emirliğini ilân eden ve 18 yıl egemenliğini sürdüren (1345 - 1398) Kadı Burhanettin, Türkçe şiirlerinde azerî lehçesi kullanmış, 1500 gazel, 119 tuyuğ ve 20 kadar rubai bırakmıştır. İlk kez Cenab Şehabettin'in *«Divan-ı Kadı Burhanettin»* adlı derlemesinden sonra, Türkçe Divanı Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmıştır. Şeriat ilkelerine aykırı yazılar yazdığı savı ile Halep'te derisi yüzülerek öldürülen Nesimi (? - 1404) ise tasavvufa bağlı yoğun düşünsel temaları bile duyarlıkla işleyen bir şair olarak kendisinden sonra gelen kuşakları etkilemiştir.

Şeyhî, Ahmet Paşa, Kemal Ümmi ve Âlhi adlarının hemen akla geldiği XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhî (1375-1431) 120 beyitten oluşan *Harname*'sinde yergi öğelerini başarıyla kullanmıştır. İran'da Tıp öğrenimi gördükten sonra, Germiyanoğlu Yakup II. ile, Ankara'da Çelebi Sultan Mehmet'in özel hekimliğini yapan (1415) Şeyhî'nin Hüsrevi Şîrin Mesnevisini divan şiirinin ilk önemli yapıtı sayanların yanısıra Abdülbaki Gölpınarlı gibi, İran edebiyatının Şeyh Sadii Şirazi v.b. büyüklerinden geniş ölçüde etkilendiğini ileri sürenler vardır.

Ahmet Paşa (? - 1497). Genellikle Divan Şiirinin Bâki'ye kadar süren döneminde getirdiği temalar ve dize kuruluşu, söyleyiş yönlerinden ustalıkları ile değerlendirilmiştir. Nurullah Ataç'ın, «Türkçenin zevkine uygun yeni bir dil kurduğu, büyük şairlerle düşe kalka dil zevki edindiği»ni söylediği Ahmet Paşa'nın divanı Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından basılmıştır (1966). Lâtifi tezkiresinde kişiliklerinden övgüyle bahsedilen Âhi (? - 1517) ve Kemal Ümmi ile Necati, Zeynep ve Mihri hatunlar, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan XV. yüzyılın önemli şairleri arasındadır. Lâtifi tezkiresinde verilen bilgiye göre köle olarak büyüyen Necati (? - 1509) hattatlık öğrenmiş, Karaman ve Manisa'da divan kâtipliklerinde bulunmuştur. İran şiirinin etkisinden kurtularak kendine özgü buluşları işlerken, «şiirin yaşayan maddesi» olan dili çok iyi kullandığında birleşilmiş, Fuzuli gibi güçbeğenir bir ustayı etkilemiştir. Kadınca duyguları işleyen ilk divan şairleri Zeynep (? - 1474) ve Mihri (? 1506) hatunlardan ikincisinin 8 kaside ve 136 gazeli olduğu bilinmektedir.

XVI. yüzyıl, hiç kuşkusuz Bâki ve Fuzuli yüzyılıdır. Birincisi saray dilinin inceliklerini, ikincisi Azerî lehçesiyle öz şiirin ulaşılmamış olanaklarını getirmiştir. Aynı yüzyılın öteki şairlerinden bir Taşlıcalı Yahya (? - 1582), bir Bağdatlı Ruhi (? - 1605) de çağa damgasını basan şairler olduğu söylenebilir. Taşlıcalı'nın, Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan tarafından öldürülen Şehzade Mustafa adına yazdığı mersiye, yalnız şairce bir sorumluluk simgesi değil, bilge şehzadenin kişiliğine karşı sevgi ve acılanmalarını işlerken yarattığı duyarlıkla önemli sayılmıştır. Taşlıcalı'nın divanından başka *Gencine-i Rûz, Gülşen-i Enver, Usûlname* ile basılmış olan *Yusuf ile Züleyha, Şâhu Gedâ* adlı mesnevilerinin bulunduğu Hamse'sinin döneminin önemli yapıtları arasında yeri olduğunda birleştirilmiştir. Dinsellikten kaynaklanan felsefeyi şiirinde dünyasallaştıran Hayali (? 1957) nin dizelerinde, bilgelik coşkuyla birleşmiştir. Günümüze kadar özdeyiş gibi yaşayan dizeleri vardır:

Cihanârâ cihan içindedir ârâyi
bilmezler
Ol mâhiler ki deryâ içredir deryâyı
bilmezler.

Ziya Paşa ile Muallim Naci'nin büyük övgüyle anarak üstün yapıt saydıkları Peygamber üzerine yazdığı *Hilye* ile tanınan Hakani (? - 1609); Kanuni Süleyman'ın Bursa gezisini yansıtan *Şehrengiz*'i ile ünlü Lâmii (1472 - 1532); Âşık Çelebi tezkiresinde yazıldığına göre üç bine yakın gazeli, beş yüze yakın kasidesi ve rubailerinden başka *Edirne Şehrengizi, Şem'ü Pervâne, Siyeri Nebi, Ahmet ve Mahmud ,Ferruhnâme* adlı yapıtların sahibi Zâti (1477 - 1546); Müverrih Ali olarak ünlenen Ali Mustafa (? - 1559), Dukakinzade Ahmet Bey (? - 1556), Yusuf - Sine Çak (? - 1546), Şahidî (? - 1550) bu yüzyılın dilimize katkıda bulunan şairleri arasında anılmalıdır.

XVII. Yüzyıl Divan şiirinin genel olarak nitelikleri üzerinde dururken belirtmeye çalışacağımız, değişme öncesi diyebileceğimiz özellikler, bu yüzyılın kimi yapıtlarına yansımaya başlamıştır. Kurumlarda suyun yüzüne çıkan çöküntü, yüzeysel önlemler, düzenin içeriğine yönelik kuşkulara yol açtıkça, Şeyhülislam Yahya (1558-1644), Bahayi (1595-1654), Nef'i (1572-1635) gibi şairlerin işlediği temalarda. rindlik (sözlük anlamı dünya işlerin hoşgörme, aldırmazlık) havası yerine rahatsızlığı çağrıştıran dizeler görünmüştür.

«Mescidde riyâ-pişeler etsin ko riyâyı,
Meyhaneye gel kim ne riyâ var, ne
mürâyi.»

Şeyhülislâm olan Yahya Efendinin bu dizelerini gerçekliği görmezlikten gelmemek biçiminde yorumlamak yanlış değildir. XVII. yüzyılın şairi, hiç kuşkusuz XVII. yüzyıl Anadolusunun o başkaldırıcı havasına koşut bir şiir düzeyine girmemesine karşın, düzene inancını yitirdiği açıkça görülen rahatsız bir ortamdır. Nefi'nin yergileri bu etkileşimin ürünü sayılabilir. Bir de Cevri (? 1660) gibi işi rindliğe vurup;

«Rind-i ışkım mescid ü meyhane
yeksandır bana
Savt-ı Sûfi na'ra-i mestane yeksandır
bana.»

kuralcı islâmcı kafasının alamıyacağı dizeler yazan şairlerle Nev'izade Atayi (1583 - 1635) gibi, devrini, devrinin hususiyetlerini, düşüncelerini, anlayışlarını, inançlarını belirtmesi dolayısiyle çöküşü vurguladığı kabul edilen (Abdülbaki Gölpınarlı) ler varlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu genel hava içinde sayısal artış da önemlidir. Azmizâde Haleti (1570 - 1631) özellikle rubaileriyle ün yapmış, «Haleti evci rubâide uçar anka gibi» dizesiyle Nedim'in bile övgüsünü kazanmıştır. Hükümete karşı propaganda yapıyor savı ile asılarak öldürtülen Vecdi (? 1660); Divanından başka *Münazara-i Gül ü Mül, Münazara-i Şebu Ruz, Hustev ü Şîrin, Mahmud ü Eyaz, «Tenbaku-nâme»* adlı yapıtların sahibi Fasih (? 1699), İsmeti (? 1664), Gaybî (? - 1661), Tıflî (? - 1660), Fehm-i Kadîm (? - 1648), Riyazi (? - 1644), Sanizade Nadiri (1572 1627) dönemin anılması gereken şairlerindendir. İki önemli isim Nedim-i Kadim (? 1670) ile Neşati (? 1654), Şeyhülislam Yahya, Nef'i gibi özgün mazmunları değişik ve kendilerinden sonrakilere yol açan söyleyiş ustalıkları ile çağın unutulmazları arasında yer alırlar.

XVIII. yüzyıl «Batı kurumlarının taklidi, Osmanlı ekonomik yapısına uygun olmayan bir tüketim ve yaşam taklitçiliği doğurmuştur. Lâle Devri bu davranışın başlangıç noktalarından biridir?» (Tevfik Çavdar) yargısı İmparatorluğun yarı sömürge olma koşullarına itildiği XVIII. yüzyıl gerçeğini açıklar. Patrona Halil başkaldırması (1730) devleti simgeleyen kurumlara ve devlet adamlarına karşıdır. Halkın yiyecek ekmek bulamadığı bir dönemde 839 tür lâle yetiştiren mutlu azınlığa karşıdır. Bu azınlığın şairi Nedim Patrona Halil ayaklanmasında ölünceye kadar içki âlemlerinin, türlü sevişmelerin, aldırmazlığın yarattığı ortamın şiirlerini yazmıştır. Kendine özgü bir gerçekçiliği, bir kuraltanımazlığı içinde taşıyan, kıvrak, saray dilinden bir ölçüde uzaklaşmış dizeler görünür Nedim şiirinde. Bu yönüyle şiirimizin dönemeçlerin-

XVI. yüzyılın iki ünlü divan şairi Bâkî ve Nev'î devrin şeyhülislâm'ı Ebussuud Efendi

den biri sayılması doğaldır. Yüzyılın öteki büyüğü Şeyh Galib (1757 1799) de Selim III. batılılaşma eylemlerinin yanlısıdır ve O da «Nedim gibi şarkılar yazarak şehir insanının zevkine» yaklaşma gereksinmesi duyar (Hasibe Mazıoğlu). Nedim dışa, Galib içe dönüktür. Nedim'de çizgi resim vardır. Galip'te ruhsallık, mevlevi geleneklerinin kazandırdığı derinlik vardır, Şehzadesine yazdığı kasidesinden ötürü Ahmet II. (1703 1730) isteğiyle divanı bulunmasına karşın «Reis-i Şairan» olan Osmanzade Taip (? 1724), Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Nesip (? - 1714, Kâmi (1690, 1723), Nezim ?) (? - 1714), Kâmi (1690, 1723), Nezim (? 1733), İzzet Ali Paşa (? 1734), Seyyid Vehbi (? - 1736), Nahifi (? - 1738), Sezayi (? - 1738), Atıf (? - 1742), Neyli (? 1748) yüzyılın ilk yarısını temsil ederler.

Nahifi mevlevidir. Bürokrasinin yüksek kademelerine kadar —Maliye Bakanlığı sayılabilecek göreve— çıkmıştır. Peygambere yazdığı kaside ve gazelleri, sevi şiirlerinden oluşan küçük bir divanı vardır. İzzet Ali Paşa, Nedim şiirinin sözcüklerinden kaynaklanmasına karşın kendine özgü bir ses yaratmayı başarmıştır.

Çelebizade Asım (? - 1759), Ratip Ahmet Paşa (? - 1761), Nevres-i Kadîm (? 1761), Koca Ragıp Paşa (? - 1762), Fıtnat Hanım (? - 1780), Esrar Dede (? 1796), Enderunî Fazıl (? - 1810), Sümbülzade Vehbi (? 1809), Sururi (? 1814) yüzyılın ikinci yarısını temil ederler. Şeyhülislamlığa kadar yükselen Çelebizade Asım, «ince buluşları, oldukça orjinal dili, pürüzsüz divan teknik ve estetiğinde mahir, kudertli bir şair» (Abdülbaki Gölpınarlı) olarak kabul edilir. Galib'in tekkesinde çile çıkaran Esrar Dede, şiirinde de şeyhinin etkisi altında görünür. Mevlevi şairlerinin yaşam öykülerini anlatan *Semahane-i Edeb* (1891) adiyle yayımlanmış şairler tezkiresi vardır. Sadrazamlığa kadar yükselen Koca Ragıp Paşa ise dönemin, bilgece sözleri, «darbımesel» olarak günümüze kadar gelen, «Şecaat arzederken merdi kıptı sirkatin söyler» gibi dizeleriyle tanınır. Bu yönüyle Tanzimat dönemi şairlerini etkilemiştir.

XIX. yüzyıl: İmparatorluğun çöküşünün son aşamasına geldiği yüzyıldır. Batı, Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması (1838), Muharrem Kararnamesi (1881), v.b. ödünlerle artık yalnız ülkenin ekonomisine değil iç ve dış politikasına da egemen olmaya başlamıştır. Babıali biçimseldir. Saray ve Padişah simge durumuna gelmiştir. Abdülhamid II. nin dışa diz çöken saltçı iktidarı «devlet terörü» ile oluşmaya başlayan orta tabaka «Türk öğeleri baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarına değin ayrıcalıklar İngiliz, Fransız, Alman kapitalizminin tekeline verilmiştir. Yenileşme, batının emperyalist kültür anlayışı doğrultusunda anlaşılmakta, «egemen sınıflara uzman yetiştirme» amacına yönelik eğitim, egemen sınıfların çıkarlarını korumakla yükümlü devlet anlayışı çerçevesinde kurumlar yenileştirilmektedir. Toplumbilimcilerin çağdaşlaşma olarak niteledikleri burjuvalaşma aşamasına özgü yenilikler nedeniyle devletin temel karakterini bu yüzyılda değiştirmesi üst yapı kurumlarında ikililik meydana getirdi. İskolastiğe dayanan medreseye karşı doğal bilimlerden, teknikten korkmayan burjuva eğitim anlayışa bağlı okullar, Doğu dillerine karşı Batı dilleri.. Edebiyatta da Doğu-Batı ikilemi yaratmış, özellikle yüzyılın ikinci yarısında Divan Şiir Okulu geleneğini biçimsel olarak bile koruyamaz duruma gelmiştir.

İlk yarının önemli şairlerinden Vasıf (Enderunlu, ? 1824) ın Nedim'in ulaştığı estetik düzeyin altında fakat işlediği konuları yerlileştiren bir şair olarak ayrı bir önemi vardır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın da belirttiği gibi, şiir dilini giyime kuşama, yöresel deyimlere varıncaya kadar yerlileştirmiş, yalınlaştırmış, zamanın özelliklerini yansıtan bir şair olarak görünür Vasıf. «Tenhada Bulsam», «Kemâm Söylenlyor», «Ah Paşam Söylenilmiyor», «Yanayım Mı Hasretinden», «Gece Bir Yere Varılmış», «O Fısıltıyı İşittim», «Güdüre Güdüre Ol Gonce Gülü», «Soysuzluk Etme Gayri Değilsin Kızım Küçük» örneklerinde görüldüğü gibi. Tanzimat dönemi şairleri şiire içerik yönden, yeni kavramlar getirme cesareti vermiştir. Ölümünden önce Divanını yaktığı söylenmesine karşın Mısır'da (1841) basıldığı bilinmektedir.

Keçecizade İzzet Molla (1785 - 1829)da Şeyh Galib ve Nebi gibi ustaların şiir dünyasından etkilenmesine karşın güçlü bir şair olarak kabul edilecek nitelikler vardır. «*Bahar-ı Efkâr*», «*Hazan-ı Âsar*» adlı divanlarından başka, başkent insanı ile taşra insanının birbirlerine bakışlarını yansıtma özellikleriyle ilgi çeken «*Mihnet-Keşan*» adlı mesnevisinde Keşan'a sürgün gönderilişi öykülenmiştir. Divan şiirinin son büyük temsilcilerinden biri olduğunda birleşilen Yenişehirli Avni (1827 1883) eski ile yeni yanlılarının sevmekte birleştikleri ustalıklarla donanmış gazellerinde kullandığı tamlamalarla dikkati çeker. Namık Kemal ve kuşağının «üstat» saydığı Leskofçalı Galib (1829 1864) şiirinin benzer özellikleri taşıdığı söylenebilir. Nedir ki, Galib, yer yer toplumsal kavramları içeren dizeler ortaya koyarak Tanzimat dönemi yenilikçilerini etkiler; «millet», «devlet» kavramlarını ilk kez şiirde bilinen anlamlariyle kullanarak Namık Kemal gibi burjuva demokratik haklar savaşımı veren bir şairin yeni öğeler kullanılmasında katkıda bulunur.

Mütercim Asım (? 1819), Akif Paşa (1787 -1840), Ali (? 1856), Şeyhülislam Arif Hikmet (1786 1889), Şeyh Nazif (1794 - 1861), Osman Nevres (1820 - 1876), Ruhi (? 1890), Musa Kâzım Paşa (1821 1889), Hikmet (? - 1886), Sadullah Paşa (? 1891), Osman Şems (1813 1893), Eşref Paşa (1819 - 1894), Üsküdarlı Hakkı (1822 - 1895), Andelib (1873 1902), Damad Mahmud Paşa (1853 - 1903), Agâh Paşa (? - 1906) divan şiirinin son temsilcileri arasında kişilikleri üzerinde durulan şairlerdendir.

XX. yüzyılda Divan şiir geleneğine bağlı nazım biçimlerini (kaside, gazel, tuyuğ, rubâi) kullanmaya özen gösteren şairlerden en başarılısı kuşkusuz Yahya Kemal'dir. Şairin, «Eski şiirin rüzgârı ile» sözcükleriyle tanımladığı bu tür şiirlerinde Bâki'den, Şeyhülislâm Yahya'dan, Nedim'e Şeyh Galib'e kadar üç dört yüz yıllık deneyimlerin genel havası sezinlenir. Kendi amaçları içinde temalar yönünden yenidirler. Söyleyiş yönünden de Yahya Kemal'ce söylenmiş dizeler ağır basmıştır. Hamamizade İhsan (1884 - 1948), Tokadizade Şekib (1871 1932), Adanalı Talat, Bıçakçızade Hakkı, Rıfkı Melûl Meriç, bu yüzyılın divan şiir kurallarına bağlılığı sürdüren şairlerinden en bilinenleridir.

Genel Özellikleri: Divan şiirinin genel özellikleri Osmanlı İmparatorluğunun özelliklerine benzetilebilir. Kuruluş, yükselme, duraklama, çöküş.. Tüm bu aşamaları yaşarken o da İmparatorluğun öteki kurumları gibi XIII., XIV. yüzyıllarda doğuyla, İslâm felsefesiyle Arap ve Fars edebiyatları ve dilleriyle koşutluk durumundadır. Şeyh Bedrettin (1357 - 1420) gibi bir hukuk adamının en azından «sosyal adalet» kavramına yönelik öğretisinden patlayan yenilikler, ne toprak rejiminin bozulmasının tarımsal kesimde yarattığı bunalıma bağlı başkaldırmalar ne de bu başkaldırıları bastıran, ezen güçlerin, insanların temel haklarına aykırılıkları genel görünüşü ile ilgi alanlarının dışında kalır divan şairlerinin. Saray, kendine özgü bir feodalliğin simgesi, saray çevresi ilmiyye, kalemiyye, seyfiyye katmanlarından oluşan bir mutlu azınlık ise, bu çevrenin dünya görüşü ile genelde «ihtilaf»ı yoktur. Bu nedenle bu toplumsal katmanların gelişmesine koşut olarak geliştiği gibi, tarih sahnesinden çekilmesi de bu katmanların güçten düşmesi, silinmesine bağlanabilir.

Genel bir kültür sorunu içinde, örneğin mimarlıkta Batı etkisine girildiği evrelerde divan şiirinin kurallarını tutmayı başarması ile kendine özgülüğünü koruması geleneğin ilkelere bağlı biçimsel öğelerin şairden şaire geçmesinden ötürüdür. Divan şiiri taşlamayargılaması, yergisiyle de bireyseldir. Tek insanın herkese özgü ölüm, sevme, şarab içme —Bâki'de olduğu gibi— doğaya bakabilme vb. yaşamsal olgularını yansıtırken bireysellikten kurtulamadığı için biçimsel tekdüzelik, giderek içerik tek düzeliğine dönüşür. Mazmunlar (sözcük anlamı: mana, kavrama, nükteli cinaslı, güzel söz) tekdüzeleşir, tamlamalar tekdüzeleşir. İmgelerde kopyacılık kaçınılmaz olur.

Kalan Fuzuli, Bâki, Nabi, Şeyhülislâm Yahya, Neşati, Galib Dede, Nedim gibi (kişiliklerini ayrı ayrı bölümlerde göreceğimiz) şairlerin bu tekdüzelikler, sınırlılıklar kapsamına girmeyen şiirleridir.

XVIII. yüzyılda Batı kapitalizminin sömürgeleştirmeyi kafasına koyduğu Osmanlı İmparatorluğu, bir sonraki yüzyılda ekonomik yönden tutuklanmış gibidir. Aynı yüzyıl, artık gelişmeye başladığı kabul edilen orta tabakanın siyasal savaşım alanında olduğu gibi şiirleriyle de karşı koymasında, bir ölçüde Divan şiir geleneği içinde, duyumsama yolu ile de olsa, düzenden yakınma ve yergi öğelerinin ağırbasmasının yarattığı katkı söz konusudur. Sözünü ettiğimiz bu kuşağın en önemli militan-şairlerinden Namık Kemal'in, ***«Hürriyet Kasidesi»***nin Leskofçalı Galib'den kaynaklandığını anımsamak bu savı doğrulayan örneklerden biri olarak ileri sürülebilir.

Gerçekte, başkaldırıları özgürlük coşkusu olarak beliren XIX. yüzyılın, divan edebiyatı ilke ve kuralları dışına çıkmaya çabalayan, şiirlerini, örneğin Ziya Paşa'yı ve Namık Kemal'i divan şiirinden uzaklaştıran biçim özellikleri değil, özündeki tıkanıklık ve toplum dışılık olmuştur. Namık Kemal, «artık havassa ait bir edebiyat istemiyoruz..» derken, divan okulunun şiir tekniklerine karşı çıkmamış, yalnızca halkın sorunlarına uzak kalan temaları işleme geleneğine isyan etmiştir. Divan şiirinde kaside, gazel, şarkı, muhammes, tuyuğ, rubâi gibi değişik nazım biçimlerine rastlansa bile genellikle şiirin asıl yapısal öğenin beyit olduğu kabul edilmiştir. Bu, doğal olarak şiirde bütün güzelliğinin oluşmasına aykırıdır. XIX. yüzyılın son edebiyat kuşağı, Edebiyat-ı Cedide'ciler eski şiir anlayışa bu sınırlılığı nedeniyle karşı çıkarlarken batı tekniklerini örnek alma zorunluğunu duymuşlardır.

Divan şiirinin, yaşadığı dönemlerin kültür bağlamları içinde, Doğunun mistik geleneklerinin şairleri sınırladığını belirtmiştik. XIX. yüzyılda burjuva devrim hareketlerinin kültür gelişmelerini etkilemesiyle önce «havassa ait olan» dilin yenileşmesi şairleri «yeni kavramlara» açılmaya zorlamış, sonra da yapısal gerekleri eski dille kurulan divan şiirinin tarihe mal olması, bu gelişmelerin kaçınılmaz sonucu olmuştur.

Şükran Kurdakul

Divan Şiiri
XV. — XVI. Yüzyıl

NESİMİ

Gerçek hadis imiş bu ki hûbun vefası yok
Kim sevdi hûbu vü dedi hûbun cefâsı yok

Aşkın belâsı yok deyüben aşka düşme kim
Kim âşık oldu vü dedi aşkın belâsı yok

Ânın ki hacc-ı ekberi ey can sen olmadın
Beyt-ül-Harâm'a varmamış ânın sefâsı yok

Şeytan tek ol ki sûretine kılmadı sücûd
Bir ince derde düştü ki hergiz devâsı yok

Fânî cihâna bakma geçer ömrü sevme kim
Ömrün vezâli vâr ü cihânın bakaası yok

Yârab ne şem imiş bu mehin yüzü kim anın
Yüzü katında şems-i duhânın ziyâsı yok

Gel gel berü ki savm ü salâtın kazâsı var
Sensiz geçen zamân-ı hayâtın kazâsı yok

Bîmâra can verür senin ey can lebin velî
Münkir sanur kim ol şefeteynin şifâsı yok

Yârin gelür hemîşe cefâsı Nesîmi'ye
Sen sanma kim Nesîmi'ye yârın atâsı yok

NECATİ

Demez nice sürünürsün kapımda sen de garîb
Kimesne bencileyin olmasın vatanda garîb

Eğerçi ağır olur taş kopduğu yerde
Sitâredir ki akıykı eder Yemen'de garîb

Kapında âhıma yer yok acep hikâyettir
Bahâr mevsim-i gülşen sabâ çemende garîb

Mıkıym idim ser-i kûyunda der-beder ettin
Garîb işler edersin bu derdmende garîb

Zihî kemâl-i terakıy zihî cemal-i celâl
Ki hüsn sende garîb oldu ışk bende garîb

Sabâ gibi yüzü üzre görüp Necâti'yi dûst
Dedi nice sürünürsün kapımda sen de garîb

ÂHİ

Döne döne üstüme peymâneler kan ağlasın
Yana yana hâlime şem'-i şebistân ağlasın

Destmâlin gözleri yaşiyle göm-gök su edip
Ol behâr-ı hüsne karşı ebr-i bârân ağlasın

Bunca demlerdir anı hûn-ı ciğerle besleriz
Kanlar ağlarsa benimçün çeşm-i giryân ağlasın

Ben yetîmin acıyıp ağlarsa kanlı yaşıma
Bahr-ı kulzüm acısın deryâ-yı ummân ağlasın

Ağlamakla çıktı gözden Âhi ey pîr-i hired
Demdir ağlarsa yetîm oldu ol oğlan ağlasın

Divan Şiiri
XVII. Yüzyıl

NEŞATİ

Erdi hengâm-ı safâ fasl-ı bahâr oldu yine
Devr-i gül mevsim-i feryâd-ı hezâr oldu yine

Âteşin câme ile şâhid-i gül gülşende
Hânuman-sûz-i dil-î bülbül-i zâr oldu yine

Çeşmine tâ ki çeke sürme-i nâzın nerkis
Yanına cûy-ı çemen âyinedâr oldu yine

Nerkisin gonceye seyret nigerânın bî bâk
Şâh-ı gül hışm ile hancer-keş-i hâr oldu yine

Bülbül-i tab'-ı Neşâtî n'ola olsa pür şevk
Erdi hengâm-ı safâ fasl-ı bahâr oldu yine

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA

Cülûs etti serîr-i bâğa gül erdi safâ devri
Be zâhid halka-i rindâna gel gitti riyâ devri

Mey-i âl ile bir peymânedir gül bezm-i gülşende
Safâlar sür gönül kim erdi câm-ı dil-güşâ devri

Sabâ tahrik le koydu semâ'a cümle ezhârı
Dahi âlemde mesmû olmadı böyle hevâ devri

Olub gülzârı dehrin çeşme- hurşîd ile dâir
Cihan bâğını ser-sebz etti dûlâb-ı semâ devri

Felek kutb-ı Murâdî üzre dönsün dâim ey Yahyâ
Ki gayet hoş gelübdür şâh-ı devrânın bana devri

NEF'İ

Ne tende can ile sensiz ümîd-i sıhhat olur
Ne can bende gam-ı firkatinle râhat olur

Ne çâre var ki firâkınla eğlenem bir dem
Ne tâliim meded eyler visâle fırsat olur

Dil ise gitti kesilmez hevâ-yı aşkından
Nasîhat eylediğimce beter melâmet olur

Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile bâis-i meserret olur

Ne şeb ki kûyuna yüz sürmesem o şeb ölürüm
Ne gün ki kaametini görmesem kıyamet olur

Nedür bu tâli' ile derdi Nef'î-i zârın
Ne şûhu sevse mülâyim dedikçe âfet olur.

Divan Şiiri
XVIII. Yüzyıl

NAHİFİ

Arz-ı hâl eyledim ol âfete cânım diyerek
Bak benim hâlime ey sûh-ı cihânım diyerek

Kaddimi reh-güzer-i yâra varıp dâl ettim
Beni pîr eyledin ey tâze cüvânım diyerek

Bağdan bâğa güzâr etmedeyim hasret ile
Kandadır kandadır ol serv-i revânım diyerek

Sînemi nâvek-i müjgânına tuttum yârin
Ben de mecrûhunum ey kaşı kemânım diyerek

Eyledim yâre Nahifî yine bin arz-ı niyâz
Seni neyler göresin âh ü figanım diyerek

NEDİM

Sînede evvel ne muhrik ârzûlar var idi
Lebde ser-keş âhlar âteşli hûlar var idi

Böyle bî-hâlet değildi gördüğüm sahrâ-yı aşk
Anda mecnun bîdler dîvâne cûlar var idi

Ben bugün bir nev-bahâr-ı hüsn ü an seyr eyledim
Tarf'ı destârında sünbül gibi mûlar var idi

Sen yine bir nev-niyâz âşık mı peydâ eyledin
Kûyuna yer yer dökülmüş âb-ı rûlar var idi

Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçin hâmûşsun
Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi

ENDERUNLU FAZIL

Nevbahâr erdi safa mevsimidir
Böyle demlerde nice hâb edelim
Binelim ikayığa sohbet demidir
Tâ seher sâz ile mehtâb edelim

Şevk ile âb ü hevâya uyalım
Vaktidir zevk u sefâya doyalım
Ne Hisâr ü ne Tarabya koyalım
Tâ seher sâz ile mehtâb edelim

Geceden nûş edelim sahbâyı
Atalım câma gam-ı ferdâyı
Verelim velveleye deryâyı
Tâ seher sâz ile mehtâb edelim

Ola kayıkta iki sâzende
Bir iki nağmesi hoş hânende
Bir de ol şûh ile Fâzıl bende
Tâ seher sâz le mehtâb edelim

Divân-ı hümâyun: Fatih devrine kadar padişahların huzurunda toplanan Sadrazâm, vezirler, kazasker, defterdar ve Nişancı'dan oluşan hükûmet kuruluşuna verilen ad. Padişah huzurunda, Fatih döneminden itibaren Padişah'ın gıyabında, sarayda hergün sabah namazından sonra toplanılırdı. Divân'ın baktığı işler şunlardı: Dış ve iç politika, Elçilerin başvurularına karşılık verilecek konular, savaş ve barış kararları illerden gelen raporlar ve valilerin dilekleri gibi genel işlerdir. Bunlardan sonra devletin askerî, malî, idarî, hukuki ve örfî işlerine ilişkin kararlar verilirdi. Daha sonra halkın şikâyet ve dileklerine, toprak davalarının bakılmasına geçilirdi. Görülen her çeşit davada konuyla ilgili olan, tarafları dinler ve verdiği kararlar Sadrazâm tarafından kabul edilirse kesinleşmiş olurdu. Dîvân toplantısının sonu, durumu padişaha arzetme aşamasıdır. Arz günleri; eğer dîvân haftada dört kez toplanmış ise, Pazar ve salı; iki kez toplanmış ise, Salı günleri idi. Durumun arzı, arz odasında yapılırdı. Dîvân üyeleri tarafından, rütbe itibariyle en küçüğünden başlamak üzere Sadrazâm'a kadar ayrı ayrı padişaha bilgiler verilirdi. **Divân-ı hümâyunda çalışma büroları:** Kalemin başında ilk zamanlarda (Reisülküttap) vardı. Kalem dört bürodan oluşmuştu: Beylik, tahvil, rüus ve Amedî.

Beylik: Devletin ana kayıtlarını tutmaktaydı ki, bunlar yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar; padişah kanunnameleri, beraat ve fermanlardı. **Tahvil:** Vezir, beylerbeyi, sancak beyi beraatleri; boş timar ve zeaametlerin tevcih hükümleri, büyük şehir kaadılarının beraatleri (yani tâyinleri anlamında), arpalık, müstahfızlık, dizdarlık, kal'a azabları, mütevellik, meşihat ve esnaf kethüdalarının atanma işleri bu büronun işleriydi. **Rüus:** Tahvil bürosunun yapmakta olduğu atama v.b. işlerin dışında kalan devlet memurlarının personal dairesi idi. **Amedi:** Yabancı devlet ve yabancı devletlerle ilgili kişilerle yapılan yazışmaları, andlaşma örneklerini saklamak ödevi bu büroya verilmişti. Kuruluş ve çalışış biçiminden de anlaşılacağı gibi, Divân-ı hümâyun, ülke üzerinde mutlak yetkilere sahip bir kurumdu. Ancak, Tanzimat döneminden sonra modern anlamda hükûmet müessesesi kurularak, divân-ı hümâyun siyasal önemini kaybetmeğe başlamıştır.

Necdet Kurdakul

DİVİTÇİOĞLU, Sencer (İstanbul - 1927). Ekonomi profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Fransa'da Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı, ülkeye dönüşünde İktisat Fakültesi'nde doçent, profesör oldu. *«Toplum ve Bilim»* dergisini yöneten Divitçioğlu, üniversite dışında özellikle Asya üretim tarzı ve Osmanlı üzerindeki çözümlemeleriyle tanındı. *İktisadî Büyüme* (1959), *Mikro İktisat* (1971), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum Yapısı* (2. bas. 1971), *Üretim Tarzı Kavramı* (1971) adlı yapıtları var.

Hikmet Dizdaroğlu

DİZDAROĞLU, Hikmet (Zile - 1917). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Erzurum Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1939). Ortaokul öğretmenliği ve müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nde raportörlük yaptı. Son görevi Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat öğretmenliğinden emekliye ayrıldı (1974). İlk yazılarını *«Yücel»*, *«Ülkü»*, *«Fikirler»* dergilerinde yayımlamaya başlamıştı. Sonra *«Sadırvan»*, *«Hisar»*, özellikle *«Varlık»* ve *«Türk Dili»* dergilerinde yayımladığı kitap tanıtma, eleştirme, inceleme yazılarıyle tanındı.

Başlıca Yapıtları: Huzuri (1. cilt, 1949), *Namık Kemal* (1952, 6. bas. 1965) *Cenab Şehabettin* (1953, 1964), *Abdülhak Hamid* (1953 — 1965), *Şinasi* (1954), *Asaç* (1962), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (1962), *Türkçede Fiiller* (1962), *Sanatçılar* (1962 — 63), *Ömer Seyfettin* (1964), *Müftüoğlu Ahmet Hikmet* (1965), *Ahmet Rasim* (1965), *Dilcilere Saygı* (1965), *Halk Şiirinde Türler* (1969).

Mehmet Doğan

DOĞAN, Mehmet (Adana 1931). Eleştir-

men. Orta öğrenimini Adana Lisesi'nde, (1949), yüksek öğrenimini Hava Harp Okulu'nda tamamladı. Bir süre Merzifon'da uçucu olarak görev yaptıktan sonra Almanya'ya gönderildi. Dönüşünde Bandırma'ya atandı. (1954 - 56). Sağlık nedeniyle uçuculuktan ayrıldı; İngilizce öğretmenliği için Amerika'ya gönderildi (1959). Uzun süre İzmir'de öğretmenlik yaptı. Kendi isteğiyle askerlikten ayrılarak (1970), İzmir Üniversitesi Yaban-Diller Okulu'na geçti.

Edebiyata şiirle başlayan Doğan, daha sonra çeviri ve eleştirme yazılarıyle tanındı. İlkin «*Yön*» ve «*Sosyal Adalet*»te yayımladığı bu tür yazılarını, «*Papirüs*», «*Şiir Sanatı*», «*Yeni Dergi*», «*Yeni Edebiyat*» «*Dost*» «*Milliyet Sanat*» dergilerinde sürdürdü. 1967'de «*Yeni Dergi*»nin Eleştiri Yarışması'nda birinci ödülü paylaştı. Kafka, Garaudy, Lukacs v.b. çağdaş yazarlardan, düşünürlerden çeviriler yaptı.

Yapıtları: Tekrarın Tekrarı (1973 Türk Dil Kurumu 1974 Eleştiri Armağanı kazandı), *100 Soruda Estetik* (1975), *Birikime Dayanmak* (deneme ve eleştiriler, 1979).

MEHMET DOĞAN'DAN GÖRÜŞLER

Bir sanatçının, yaşadığı dönemin —çağının— tanığı olması ne anlatır insana?

Gününün gerçeklerini noksansız yansıtmasını mı? Yansıttığı gerçeklik, toplumun büyük kesiminin yaşama koşullarını, kavgasını, özlemlerini, sevinçlerini, acılarını usta bir fotoğrafçı gözüyle çekilen fotoğraflarda olduğu gibi eksiksiz gösterse, görevini yerine getirmiş sayılabilir mi sanatçı? Işık düzeni iyi ayarlanmış, perspektifi yerinde bir fotoğraf; ustaca yapılmış bir röportaj, bir sanat yapıtı sayılabilir mi?

Giderek daha da daraltalım sorunumuzun sınırını; yansıtma, sanat mıdır?

Yaptığı sanat ne denli ucuz olursa olsun, bugün bu soruya «evet» karşılığını verecek kimse bulunacağı kuşkuludur. Duyduklarını, gördüklerini aynen yazan bir hikâyeci bile, yansıttığı gerçekliğe kendinden bir şeyler kattığına inanır. Bir romanı okuduktan, bir filmi seyrettikten sonra, «her şeyi olduğu gibi vermiş, ne güzel!» diyen bir sanat alıcısını çeken şey, yine de o aynen verilen gerçekliğin ötesinde bir şeydir.

Sanatçının, çevresinden, çağından aldığı yapıtının ham maddesi olan gerçekliklere neler kattığını, onları yaratı işçiliği içinde nasıl değiştirdiğini sonraya bırakalım şimdilik. Yansıtmanın neden sanat olamayacağını görelim.

Doğa'yı, dış dünyayı ideaların bir kopyası, takliti sayan, dolayısıyle sanat yapıtlarının, bu kopyaların, yansımaların yeniden yansıtılması olduğu için bizi hakikatten uzaklaştırdığını söyleyen Platoncu görüş ne derece idealistse, sanatı gerçekliğin olduğu gibi yansıtılması olarak düşünen görüş de, yansıtılmış gerçekliği gerçekliğin kendisi yerine koymayı, hatta ona üstün tutmayı önerdiği için o derece idealist bir düşünce olurdu. Bir deniz resminden bizi serinletmesini, bir balık resminden bizi doyurmasını beklemek aklımızdan geçmez de, bir olayı anlatmanın bize tüm hakikati duyuracağını, öğreteceğini sanırız çoğunlukla. Oysa gerçekliğin kendisi, yaşanması, onun sanattaki doğal gerçekçi betimlemesinden, yansımasından daha gerçektir.

(Çağının Tanığı Olmak, Birikime Dayanmak, 1979)

DOĞANAY, Ümit Yaşar (Samsun 1929 / İstanbul - 1979). Prof. Türk Devrim Ocakları Genel Başkanlarından. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1953). Freiburg Üniversitesi'nde doktora yaptı (1953 - 56). Dönünce Hukuk Fakültesi'nde göreve başladı. Doçent (1960), profesör (1969) oldu. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı (TMGT)'nın yönetim kurulunda görev almış, Devrim Ocakları'nın genel başkanlığına seçilmişti. Evinin önünde faşistler tarafından öldürüldü.

Doğrultu. Aylık sanat ve kültür dergisi. İlk sayısı 1 Temmuz 1976'da çıktı. Yayın yönetmeni: Mehmet Ergün. Sahibi ve sorumlu yönetmeni: Nurettin G. Güreli. «Devrimci Kültür Mücadelesinde Omuz Omuza» adlı yazıda, «Tarihsel oluşumun kültür konusunda sosyalistlere yüklediği görevi yerine getirmek, bu doğrultuda çaba harcıyanlara omuz vermek amacıyle» çıktığı belirtilen derginin ilk sayısında Mehmet Ergün *(Kültürel Mücadelenin Gerekliliği)* Fatih Dinçer *(Faşizm - kitleler ve savaş)*, İlet Dabak *(Dünyayı Değiştirmek İçin Sanat)* Mehmet Aka Kurşun

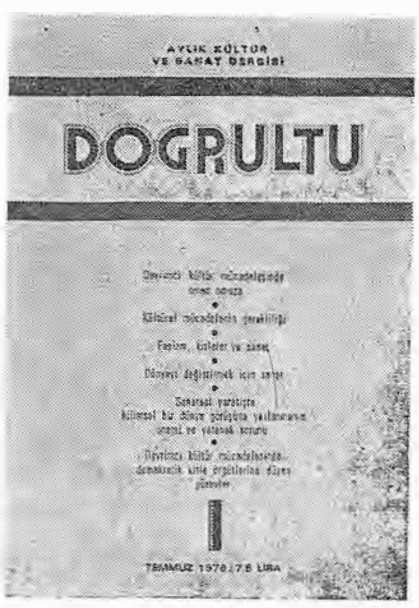

Doğrultu'nun 1. sayısı

(Sanatsal Yaratışta Bilimsel Bir Dünya Görüşüne Yaslanmanın Önemi ve Yetenek Sorunu) ve Günay Güreli'nin yazıları yer aldı. Sonraki sayılarında Enver Gökçe, A. Kadir, H.İ. Dinamo, İrfan Yalçın, Mehmet Kemal v.b. yazdılar. Doğrultu ikinci yılı içinde yayımına son verdi.

Macit Cevat Doğudan

DOĞUDAN, Macit Cevat. Yazar (1912). Yugoslavya'nın Vılçıtrın kentinde doğdu. Orta öğrenimini Tekirdağ'da tamamladı. Yetiştiği yıllar sahneye çıktı, okul tiyatrolarında sahneye konulan oyunlar yazdı. İstanbul'a yerleşti. 1933'te Nâzım Hikmet'le birlikte tutuklandı, Sultanahmet cezaevinde yattı. Bu evresinde özellikle senaryo denemeleri yaptı. 1950'de Türk Barışseverler Cemiyeti'ne katılan Macit Cevat *Komprador Oyunu* (1970) adlı yapıtı ile tanındı. Çekoslavakya Prag Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Çağdaş Türk Edebiyatı örnekleri arasında okutulan bu yapıtından sonra belgesel romanı *Vietnam Geçiti* yayınlanmıştır.

Doğrusöz. Siyaset ve edebiyat gazetesi. 15 günde bir çıktı. Kahire, 1906. 13 sayı sürdü. İlk sayısı 22 mart 1906. Son sayısı 12 ekim 1906 tarihini taşımakta «Sahibi ve muharriri Ahmet Kemal (Akünal). Samipaşazade Sezai ile Ahmet Kemal arasında anlaşma üzerine *«Meşveret»*le işbirliği yapmak üzere kurulmuş bir Jön Türk gazetesi. Ahmet Kemal, ilk sayısındaki *«Mukaddeme»*de gazetenin Ali Suavi'nin izinde yürüyeceğini ve onun özgürlük savaşını sürdürmek amacında olduğunu belirtmekte, *«Doğrusöz»* yalnız benim değil, doğru söyleyebilen her ferdin minberi hürriyetidir. Doğrusöz doğru düşünmekten gelir» demektedir. Yazarları arasında

Doğrusöz Gazetesi

Ahmet Kemal'den başka şair Eşref ve Mehmet Übeydullah'ın yazı ve şiirlerine raslanır. Dilimizin özleşmesi üzerine Türkolog Venberi'nin mektupları yayımlanmıştır.

DORMEN Haldun (Mersin - 1925). Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Mersin'de doğduktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınmıştır. İlkokuldan sonra Galatasaray'a girdi. İlk olarak sahneye de bu okulda çıktı. Galatasaray'ın orta bölümünü bitirdikten sonra Robert Kolej'e girdi. Buradan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yale Üniversitesi Tiyatro bölümüne gitti (1949). 1954 yılına kadar Amerika'da kaldı. Okulunu bitirdikten sonra oradaki tiyatrolarda çalıştı. Yurda dönünce Muhsin Ertuğrul yönetimindeki Küçük Sahne'ye oyuncu olarak girdi. İlk olarak *«Cinayet Var»* adlı oyunda rol aldı. Bu toplulukta birçok oyunda sahneye çıktı. Muhsin Ertuğrul buradan tekrar Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü olarak ayrılınca o sıralarda yeni kurulmuş olan ve zaten içinde yer aldığı Tiyatro Derneği'ne daha çok ilgi duymaya başladı. Bu dernek o zamanlar, varolan tiyatro alışkanlığının dışında birşeyler yapmak için çalışıyordu. Dormen'in etkin olarak katılmasıyla dernek çatısı altında toplanan gençler gerçekten de değişik ve alışılmışın dışında bir tiyatro olmayı başardılar. Dernek içinde günümüzün birçok ünlü oyuncusunu barındırıyordu. Yaptıkları, günümüz ölçüleriyle incelenecek olursa aslında biçimsel ve reji yeniliklerinden başka bir şey değildi. Ne var ki yenilikle ileriliğin birbirinden hiç ayrılmadığı günlerdi o günler. Bu yüzden Cep Tiyatrosu adını verdikleri 40 - 50 kişilik seyirci yeri olan tiyatro, Türkiye tiyatrosu tarihinde önemli bir yer aldı. Orada sahnelenen oyunların biçimsel çarpıcılığı, büyük yankılar uyandırdı.

Haldun Dormen

Bu arada Dormen çevresine topladığı oyuncularla bir yaz turnesi tiyatrosu kurdu. Bu yöntemi Amerika'da öğrenmiş ve yaz tiyatrosu denen bu tür tiyatrolarda oynamıştı. *«Papaz Kaçtı»* adlı bir farsı seçip hazırladılar. Bu çalışma ileride kuracağı Dormen Tiyatrosu için ilk deneme olacaktı. 1957 yılında, Cep Tiyatrosu ve sonraki çalışmalarında anlaştığı arkadaşlarıyla birlikte Küçük Sahne'de profesyonel oldular. Tiyatroyu Haldun Dormen yönetti. Haldun Dormen Küçük Sahne topluluğu da gene aynı dinamik, canlı, yeni bir reji ve oyunculuk anlayışının merkezi oldu. O zamana değin alışılan tiyatronun dışında hızlı bir akışla seyirciye seslenen bu tiyatro uzun süre seyirci sıkıntısı çekmedi. Tersine, sevilen, beğenilen bir tiyatro oldu. Ne var ki gerek dünyada gerekse Türkiye'de toplumsal değişme ve gelişme çok hızlanmıştı. Toplum sorunlarına değinen oyunlara hemen hemen bütünüyle kapalı olan bu tiyatro anlayışı artık eskisi gibi seyircinin tek istediği tiyatro olmaktan çıkıyordu. Bu arada 1962 yılında Asaf Çiyiltepe yönetiminde çalışmaya başlayan önce Arena sonra da Ankara'da Ankara Sanat Tiyatrosu başka bir anlayışın tiyatrosunu oluşturuyordu. Bu toplum sorunlarına, yurdumuzun gerçeklerine yönelik tiyatro anlayışı karşısında Haldun Dormen Tiyatrosu eskisi gibi eğlence tiyatrosu olmakta direnince seyirci yitirmeye başladı. Seyirci bilincine sınıfsal yapısına göre tiyatro seçiyordu artık. Biçimsel yenilikle öz bakımından ileriliğin aynı şey olmadığı, bu iki kavram arasında diyalektik bütünlük kurulmadığı zaman biçimsel yeniliğin kimden yana olduğu daha geniş seyirci kitlelerince kavranıyordu. Bunun sonucunda, Dormen Tiyatrosu eski seyirci sayısını bulamayarak kapanmak zorunda kaldı. Bundan sonra Haldun Dormen, televizyonda programlar düzenledi. Müzikli oyunları sahnelemedeki ustalığını müzikli gösterilerde sergiledi. Kimi tiyatrolarda konuk rejisör olarak çalıştı.

Gazetelerde tiyatro üstüne yazılar da yazan Haldun Dormen, anılarını *«Süreç-ii Lisan Ettikse»* adlı bir kitapta toplamıştır.

Türkiye'nin toplumsal gelişim hızını, bir tiyatro yöneticisi olarak kavrayıp değerlendirememesine karşın Dormen'in belli bir tiyatro türünde başarılı ve usta rejisör olduğunu unutmamak gerekir. Kalabalık oyunculu sahnelerde, müzikli oyunlarda, hızlı tempo gerektiren güldürü çeşitlerinde gerçekten özgün ve buluşları bol bir rejisördür.

S. Günay Akarsu

Dost. Aylık sanat ve edebiyat dergisi. Sahibi Salim Şengil. Yazı İşleri Müdürü Nezihe Şengil. Ekim 1957'de yayınlanan ilk sayısı Tevfik Çavdar, Halis Acarı (Asım Bezirci'nin takma adı), Cemil Sena Ongun, Özdemir Nutku, Orhan Remzi Yüreğir, T. Kakınç'ın yazıları; Memduh Şevket Esendal, Leyla Erbil'in öyküleri; Attila İlhan, Can Yücel, Ö.F. Toprak, Berin Taşan'ın şiirleriyle çıktı. Derginin birinci yılında Şerif Hulusi Dr. İlhan Başgöz, Cahit Irgat, Attila İlhan, Orhan Kemal, Leyla Erbil, Tarık Dursun, Kâmran Yüce, Arif Damar, Metin Eleoğlu sık yazan kalemler arasında belirdiler. Dergide, sinema, tiyatro, müzik, resim sanatlarına da geniş yer verildi. 1957 60 yıllarında ikinci yeni olarak adlandırılan

harekete bağlı şairlerin (Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan) şiirleri; Fethi Naci'nin, Asım Bezirci'nin eleştirme yazıları derginin tutumunu belirleyecek ölçüde sık çıktı. Dergide düzenlenen soruşturmalar, özel sayılarla (Bulgaristan sanatı özel sayısı, aralık 1970), (Halikarnas Balıkçısı özel sayısı, haziran 1971) ileriye dönük ve hareketli özünü yitirmemeyi başardı. Dost dergisinde yazan başlıca kişiler şöyle sıralanabilir .Halis Acarı, Fahir Aksoy, Tahir Alangu, Metin And, Dr. İlhan Başgöz, Cengiz Bektaş, Tevfik Çavdar, Mehmet Doğan, Sati Erişenler, Fethi Naci, Turgay Gönenç, Hasan Hüseyin, Attila İlhan, Mehmet Kemal, Rauf Mutluay; Fikret Otyam, Şerif Hulusi, Öykü yazarları Vüs'at O. Bener, Tarık Buğra, Sevim Burak, Leyla Erbil, Memduh Şevket Esendal, Bilge Karasu, Nezihe Meriç, Sevgi Sabuncu (Sosyal), Orhan Kemal, Bekir Yıldız. Şairler Haluk Aker, A. Kadir Bulut, Edip Cansever, Arif Damar, H. İ. Dinamo, Metin Eloğlu, Ece Ayhan, Turgay Gönenç, Hasan Hüseyin, Atilla İlhan, Özdemir İnce, Ceyhun Atuf Kansu, Mehmet Kıyak, Mehmet Kemal, Ahmet Oktay, Veysel Öngören, Tahsin Saraç, Berin Taşan, Ö. F. Toprak. Turgut Uyar, Can Yücel.

Dergi, 102. sayıda yayımına son verdi.

DOYRAN, Turhan (Ankara - 1926). Şair, yazar. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı (1943). Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak Fransa'ya gitti (1947). Grenoble Üniversitesinde edebiyat, Paris'te tiyatro ve sinema öğrenimi yaptı. Türkiye'ye dönmedi. Renkli film yapımı üzerinde çalışan bir kuruluşun yönetmeni oldu. *«Kaynak»*, *«Beraber»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Varan»*, *«Varlık»*, *«Türk Tiyatrosu»*, *«Yeditepe»* (1947 - 1970) dergilerinde şiirleri, tiyatro edebiyat, sinema konularındaki yazılariyle tanındı.

Başlıca Yapıtları Şiirler (1955), *Şehir* (şiirler, 1959), *La Préméditation* (oyun, Paris 1961, 1966), *Partir* (şiirler, Brüksel, 1961), *Geçilmez* (şiirler, 1962), *Le four* (şiirler, Liège, 1962) *İl Faut Bien* (şiirler, Roma 1962), *Comme Autrefois* (şiirler, 1963), *Marre Haute* (oyun, Liège, 1965), *Le Mobile* (oyun, 1967), *Ağaç* (şiirler, 1967), *Yol* (şiirler, 1975), *Ayna* (şiirler, 1975).

Diyojen. Haftalık gülmece gazetesi (12 kasım 1870 - 20 aralık 1872) İstanbul'da 183 sayı çıktı. Sahibi Teodor Kasap. Daha önce rumca, ermenice ve fransızca yayımlanmıştı. Türkçe çıktığı dönemde başta Namık Kemal olmak üzere Ebüzziya Tevfik, Ali Bey gibi edebiyatımıza katkıda bulunan kalemler yazdılar. Gazetenin ilk sayısından itibaren gazeteye adı verilen Yunanlı düşünürün İskender'e söylediği kabul edilen ünlü sözler verildi: Gölge etme başka ihsan istemem.. Gazete I. Meşrutiyet öncesinde Yeni Osmanlılar'la birlikte özgürlükçü düşünceleri savunuyor, yer yer manzum taşlamalarla dönemin ileri gelenlerini de hicvediyordu. Namık Kemal Diyojen'in 166. sayısında ünlü *«Kapitülasyonlar»* makalesini yayımlamış *«İbret»* ve *«Phare Bosphore»* gezetelerinde çıkan aynı konudaki yazılara yanıt vermişti. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan «azledilmesi» üzerine yazdığı *«Hırrenname»* adlı yergi şiiri de 133. sayıda çıktı. Dört sayfa olarak yayımlanan Diyojen, Âli Kararnameye aykırı yayım yaptığı gerekçesiyle 183. sayısında kapatılmıştır.

Haftalık gülmece dergisi Diyojen

DİZMAN Mehmet (İstanbul - 1910). Sendikacı. Basın teknisiyeni olan Dizman İstanbul'da Mürettibin-i Osmanî Cemiyetine girdi, 1947 de Cemiyet'in adı İstanbul Basın Teknisiyeni Sendikası olarak değiştirilince bu örgütün yöneticileri arasında yer aldı, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kurulmasından sonra Birlik Yönetim Kuruluna seçildi. İşçi sınıfının demokratik hakları için sendikalar arası dayanışma kurulmasında önayak oldu. CHP etkisindeki Sendikalar Birliği'ne karşı Hür İşçi Sendikaları Birliği'ni kuranlar arasına katıldı, iki Birlik'in birleşmesinden sonra Birlik Yönetim Kurulunda veznedar seçildi.

Servetifünun matbaasında işçiliğe başlıyan Dizman, ilk okuma hevesini *«Servetifünun - Uyanış»* dergisine gelen yazarlarla tanışmakla kazandı ve Gazete Mürettipleri Grevi'nde grevcilerin çıkardığı gazeteyi dağıtma görevini üstlendi. 1950'lerde sosyalizme karşı inançlı bir bağlılık gösterdi ve sendika genel kurullarında kapitalizme karşı işçi sınıfının birliğini savunan konuşmalar yapmaya başladı. **(K.S.)**

DOĞAN Maksut (Milas - 1932). Şair. Orta öğrenimini Ortaklar Köy Enstitüsü'nde (1951), yüksek öğrenimini, birkaç yıl ilk okul öğretmenliği etikten sonra, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü'nde tamamladı (1966). Türkçe, edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Yenilik»*, *«Yücel»*, *«Türk Dili»*, *«Varlık»*, *«Vatan»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde çıkan şiir ve yazılariyle adını duyuran Doğan'ın *«Yağmura Durmuş Üç Kişi»* (1960), *«Bırak Büyüsün»* (1975) adlı şiir kitapları var.

DOĞU Dinçer (Samsun - 1939) Kimya - İş Sendikası Genel Başkanlarından, DİSK Yürütme Kurulu üyelerinden ve 1975'de yeniden kurulan TİP'in kurucularındandır. Yaşamını kazanmak için değişik işlerde çalıştıktan sonra kimya işkolunda bir fabrikaya girdi, sendika temsilcisi oldu, kendini sevdirdi ve 12 Mart döneminde tutuklanarak Davutpaşa kışlasında gözaltında tutuldu.

Doğu, Hoechst işyerinde çalışırken Kimya - İş'in aldığı grev kararı sırasında ve öncesinde gösterdiği duyarlık ve disiplin sonunda Genel Yönetim Kuruluna seçildi (1970), sendikanın 1970 Mayıs'ında yapılan XI. genel kurulunda seçilen Merkez Yürütme Kurulunda da görev yapan Dinçer Doğu (1973 - 75) sosyalizmin savunucusu oldu ve DİSK'in işçi sınıfının tek temsilcisi olması yönünde düşünsel çalışmaları sürdürdü. Ancak sendikaların genel olarak çalışma düzenini yeterli görmeyerek sendika başkanlığından ve yöneticiliğinden ayrıldı. Yeniden işçiliğe döndü. Dinçer Doğu, TİP yeniden kurulduktan sonra partinin Merkez Yönetim Kuruluna seçildi, 1977'de yapılan yerel seçimlerde de TİP'in İstanbul Belediye Başkanı adayı oldu. Türkiye'deki tekelleşme sürecini eleştiren Çalışma Raporlarına imza koydu. Bu konudaki görüşleri şöyledir :

«Batının ileri derecede kapitalistleşmiş ülkelerinde bir kaç büyük firma dünya çapında tekelleşmiş ve dünya ekonomisine hakim olmuştur. Türkiye'deki tekelleşme, yani kapitalizmin tekelci gelişmesi bu boyutlara tabiî ki ulaşmıyacaktır. Ancak sermaye, Türkiye'de de kendi çapında aynı gelişmenin içindedir. Holdingler bu gelişmenin en tipik örnekleridir. Bugün bir kaç büyük holdingin, çok büyük sermayeleri kontrol ederek ve birbirleriyle rekabet içinde Türkiye'ye hakim olduğunu söyleyebiliriz. İşte Koç Holding, işte Hacı Ömer Holding, işte Transtürk ve benzerleri kapitalizmin bu aşamasında artık ticarî, endüstriyel ve malî sermaye içiçedir. Yani çok büyük bir sermaye hem bankaları, hem çeşitli endüstriyi, hem ticareti kontrolü altında bulundurur. Pek çok iş, işyeri, banka, endüstri aynı holding içinde yer alır. Sermayenin böyle tekelleştiği ve geniş alanların

kontrolünü ele geçirdiği yerlerde küçük işletmelerin varlıklarını uzun süre sürdürebilmeleri imkânı kalmaz. Böyle bir gelişmenin bir belirtisi de iş çevrelerinin, sermaye çevrelerinin siyasal iktidara yaptıkları etkilerdir. Nitekim özellikle de Temmuz 1971'den sonra Türkiye'de önceleri pek sık rastlanmayan bir olay meydana gelmiştir. Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, yani sermaye çevrelerinin temsilcisi kuruluşlar ön plana geçmiş ve her vesileyle fikirlerini söylemeye, etkide bulunmaya başlamışlardır. Bu olay sermayeci kesimin başarısı, gerçekte kapitalizmin gelişmesinin ve tekelleşmenin üstyapıda yansımasından ibarettir. Tekelci kapitalizm geliştikçe egemen sınıflar, yani sermaye çevreleri daha iyi, daha sıkı örgütlenmektedir.»

Dinçer Doğu ve arkadaşları 2 Ağustos 1971'de Hür teşebbüs'lerin yayınladıkları bildiriyi «2 Ağustos Muhtırası» olarak değerlendirdi ve şu görüşleri dile getirdiler

«Sermaye çevrelerinin iyice örgütlenmelerinin yani Türkiye'de tekelci kapitalin yerini pekiştirmesinin en açık belirtilerinden biri de 2 Ağustos günü gazetelerde yer alan bir ilân olmuştur. Türkiye'de büyük işadamı, büyük sermaye sahibi olarak bilinen, Holding'lerin en büyük hisselerine sahip olan, Bankaların sermayesini elinde tutan, yabancı şirketlerle çeşitli ortaklıklar içinde bulunan ne kadar büyük ad varsa bir çeşit büyük burjuvazinin bildirisi niteliğinde olan belgenin altına imza koymuştur. İlânda şöyle denmektedir

«Hür teşebbüs iktisadi hayatın dayanağı ve demokratik rejimin teminatıdır...», «... sermaye, emek ve teşebbüsün birbirlerini tamamlıyan unsurlar olduğuna inanıyoruz. Karma ekonomi nizamının ahenkli bir şekilde yürütülmesi için, ticari ahlaka ve memleketin gücü içinde sağlanacak sosyal adalet ilkelerine uyulmasını şart olarak görmekteyiz..» «.. çağdaş batı dünyasının ekonomik ve toplumsal gelişmelerine yetişmek için gerekli sınaî ve ticarî çalışmaların yalnız istikrarlı bir ortamda var olabileceği açıktır. Bunun için halkın bütünlüğünü bölücü tutumları her şekilde tehlikeli bulmaktayız...»

Bildiri, sermaye çevrelerinin 2 Ağustos Muhtırası olarak nitelenmiştir. Muhtıradaki tekelci sermayenin en güçlü grubu olan Koç grubunun ağırlığı açıkca görülmektedir. İş adamlarının bildirisi bir kaç gerçeği birden ortaya koymaktadır Artık Türkiye'de tekelci sermaye, büyük burjuvazi, ekonomik iktidar kadar siyasal iktidarın da tek sahibi olmaya adaylığını koymuştur. Bu amaçla iktidarını pekiştirecek her türlü atılımı yapacaktır.» (Kimya - İş 12. Genel Kurulu Raporu)

Olaylar bu görüşün doğruluğunu ortaya koydu ve Doğu, bu aşamada sendikal mücadeleden çok politik örgütlenme ve işçi sınıfının iktidara aday olması yönünde çalışmalara ağırlık verdi.

Kemal Sülker

Doğu - Batı, düşün ve sanat dergisi (1 ağustos 1952 - nisan 1956). 30 sayı çıktı. Sahibi ve yazı işleri yönetmeni Celal Sılay. Aylık. «Münevverin duyduğu fikir ve sanat açlığını gidermek ve çorbada tuz kabilinden de olsa geleceğin muhteşem fikir dünyasına hizmet etmek amacıyle» çıktığı belirtilen Doğu - Batı'nın ilk sayısında Celal Sılay, Asaf Halet Çelebi, Sabahattin Kudret'in yazıları şiirleri yer aldı. Sonraki sayılarında edebiyatımızda yeri olan güçlü kalemlere çok az raslandı.

DOĞRUER, Mustafa (Ankara - 1958). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Yüksek öğrenimini de yine Ankara'da Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde Sanat Tarihi okuyarak sürdürdü.

İlk karikatürü *«Çağdaş Mizah»* dergisinde yayımlandı (1975). *«Özgür İnsan»* dergisinde ve *«Milliyet»* gazetesinin günlük mizah sayfasında uzun süre karikatürleri çıktı. Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışması (1978) ile «Çocuk Sağlığı ve Çocuk Hakları» uluslararası ve Boğaziçi Üniversitesi Karikatür Kulübü'nün düzenlediği ulusal karikatür yarışmalarında Başarı Ödülleri kazandı (1979). Türkiye'nin genç kuşak karikatürcüleri içerisinde yalın çizgi anlatımının önemli sanatçılarındandır.

Veysel Donbaz

DONBAZ Veysel (Denizli, Bekilli - 1939). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Denizli'de yaptıktan sonra, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sümeroloji bölümünü bitirdi. İlk karikatürü 1970'de *Kaynar* dergisinde basıldı. Karma sergilere katıldığı gibi, arkeoloji konulu kişisel karikatür sergileri açmıştır.

1971'de bu çizgilerini *«Archaeology Through Cartoons»* adlı bir albümde toplamıştır.

DOSDOĞRU M. Hulusi (İstanbul - 1915). Yazar, sosyalist eylem adamı. Orta öğreni Kabataş Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre devlet hizmetinde çalıştı; ayrılarak serbest hekimliğe başladı. Edebiyat ve düşün yaşamına şiir denemeleriyle girmiş, bu türdeki ilk çalışmalarını *«Servet-i fünun - Uyanış»*, kendi yayını *«İnanç»* dergilerinde yayımlamıştı. 1940'dan sonra çıkan solcu, sosyalist dergilerden *«Yürüyüş»*, *«Yığın»*da inceleme araştırma yazılarıyle dikkati çekti. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi yönetimine katıldığından 1946'da tutuklanarak ceza Yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile hüküm giydi. *«Yeryüzü»* dergisinde imzasız yazılar yayımladı (1951 - 52). Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuad Baraner, Zeki Baştımar ve arkadaşlarının da bulunduğu T.K.P. davasında üç ay tutuklandıysa da mahkemeden men kararı alarak tahliye edildi (eylül - aralık 1953). 1960'dan sonra Celal Sılay'ın çıkardığı dergilerden özellikle *«Yeni İnsan»*da yazdı. *«Şehir»* (1940) adlı şiirlerden oluşan kitabından uzun yıllar sonra yayımladığı Kemal Tahir'in sanatını ve dünya görüşünü inceleyen kitabı *«Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir»* (1975) adını taşıyor.

Dönem. Aylık sanat ve edebiyat dergisi. Sahibi Ertuğrul Ayaydın. Kurucuları Asım Bezirci, Turgut Uyar. Hüseyin Cöntürk. 1 ekim 1963'ye yayımlanmaya başladı. 24 sayı çıktı. Dönem sayfalarında kişilikleri 1960'dan sonra beliren kuşağın verimli kalemleriyle 50 kuşağının şair ve yazarları birleşti. Afşar Timuçin, Melih Cevdet Anday, Edip Cansever, A. Kadir, Metin Eloğlu, Adnan Özyalçıner, Hüseyin Cöntürk, Güven Turan, Gülten Akın, Eser Gürson sık yazan kalemler arasında belirdiler

Dönüşüm. On beş günlük siyasal gazete. Sahibi Ataol Behramoğlu. Sorumlu yazı işleri müdürü Ümit Hassan, sonra, Abdullah Nefes. İlk sayısı nisan 1965'te yayımlandı. Gelişme evresindeki Türkiye İşçi Partisi'ni destekleyen dergide Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Prof. Sadun Aren, Çetin Altan, Arslan Başer Kafaoğlu gibi yöneticilerin yanısıra Erdal Öz, İrfan Gelen, Şahin Alpay, Aykut Baykal, Hakkı Erolcay v.b. gençlerin yazıları yer aldı. Dergide, çıktığı dönemin güncel sorunları, siyasal olaylar üzerine yorum ve haberlerin yanısıra, bilimsel yazılar sosyalist savaşım yöntemlerine ilişkin incelemelerde ya-

yımlandı: (Behice Boran, *Az Gelişmiş Ülkelerde Anti - emperyalist Mücadelelerin Niteliği*, sayı: 9), Kenan Somer, *Sovyet Bilim Adamları Asya Tipi Üretim Biçimini Tartışıyor*, sayı: 10).

Halil Lütfi Dördüncü

DÖRDÜNCÜ Halil Lütfi (Selanik - 1893 / İstanbul - 1972). Gazeteci. Orta öğrenimini Selanik Ticaret Mektebi'nde, yüksek öğrenimini Darülfünun Tabii İlimler Fakültesi'nde tamamladı (1912). Bir süre Kimya ve Tabiat bilgisi öğretmenliği yaptı. İlkin *«İleri»* gazetesinde yönetici olarak çalıştı. *«Tasvir-i Efkar»*, *«Tanin»*, *«Yeni Gün»*, *«Cumhuriyet»* gazetelerinde yazdı. Zekeriya ve Sabiha Sertel ile birlikte uzun yıllar demokratik haklar savaşımına öncülük eden *«Tan»* gazetesini çıkardı. Bu gazetenin C.H.P. yöneticilerinin kışkırtmalariyle öğrenci tarafından yıkılması üzerine yayımını kendi sürdürdü. 1956'da kapatarak Gökşin Sipahi ile birlikte *«Yeni Gazete»*yi çıkardı Yarım yüzyıla yakın gazetecilik yaşamında yayımladığı fıkra, makale, röportaj türündeki yazılarını kitap biçiminde çıkarmamıştır.

DRANAS Ahmet Muhip (1909, Sinop) Ankara Erkek Lisesi'ni bitirdi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çalıştı. Bir süre Ankara Hukuk Fakültesi'nde okudu. Ancak yüksek öğrenimini yarıda bıraktı. İstanbul'a gelerek burada Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne devam etti. 1938 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi'nde Halkevleri kültür ve sanat yönetmeni oldu. Bu görevini 1942 yılına kadar sürdürdü. Çocuk Esirgeme Kurumu yayın müdürlüğü yaptı, daha sonra kurumun başkanı oldu. İş bankası yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Tüm şiirleri ancak 1974 yılında *Şiirler* başlığı altında yayınlandı.

Ahmet Muhip Dıranas Fransız şairlerinden, özellikle Baudelaire'den etkilenerek yazdığı sembolist nitelikli şiirleriyle tanındı. Bu şiirlerden *Kar* ve *Olvido* büyük ün kazandı. Bir başka ünlü şiiri olan *Fahriye Abla*'da daha yalın anlatım ve verili özellikler göze çarpar. Behçet Necatigil'in dediği gibi «Yedi Meşaleciler'i 1940 kuşağına bağlayan şairler içinde Cahit Sıtkı Tarancı ile birlikte şiirde ses, şekil mükemmelliğine önem ve Baudelaire sembolizminden hareket edip türkçede yeni bir şiir dili ve yapısı yaratmaya çalışmasıyla kendine sağlam bir yer ayırdı.» Dıranas'ın şiirinde müzik çok egemendir. Klasik bir şiir anlayışından hiç vazgeçmemiş, şairin şiirlerinde ölçü - kafiye ikilisi de bu müziği adeta ağırbaşlı, ağdalı bir havaya büründürmüştür. Ahmet Muhip Dıranas'ın en büyük kaygısı biçimde ideale varmak gibi görünür. Bu yüzden bireyin sorunlarına eğilmede bile dar kalıplar, soyutlamalardan fazla sıyrılamamıştır. Şair sık sık simgeler, soyut sözler kullanarak düş dünyasını açıklamaya çalışır. Böylece kendine özgü bir söyleyiş ve eda kazanır. Dıranas'da da zaten en önemli özellik bu eda'dır. Dıranas

Ahmet Muhip Dıranas

toplumsal sorunlara şiirlerinde hemen hiç yer vermez. Dış dünyaya eleştirel bir gözle bakmaya yanaşmaz. Bu durumu onun şiirinin yaşadığı sırada bile çabuk eskimesine yol açmış, Dıranas hatırlardaki güzel şiirleriyle anılan bir şair konumuna gelmiştir. Ahmet Muhip Dıranas'ın kendisinden sonra gelen şairler üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmuştur.

Ahmet Muhip Dıranas tiyatro türünde de yapıtlar verdi. *Gölgeler* adlı oyunu 1946'da, *O Böyle İstemezdi* 1948'de, *Çıkmaz* 1977'de sahneye kondu. Cumhuriyet Halk Partisi Piyes Yarışması'nda *Gölgeler* ikincilik kazandı (1947). Ahmet Muhip Dıranas *Kırık Saz* adıyla Tevfik Fikret'in bir bölük şiirini sadeleştirerek yayınladı (1975). Şairin çeşitli oyun çevirileri de bulunmaktadır.

Erdal Alova

AHMET MUHİP DRANAS'tan
bir şiir

FAHRİYE ABLA

Hava keskin bir kömür kokusuyla dolar,
Kapanırdı daha gün batmadan kapılar.
O afyon ruhu gibi baygın mahalleden
Hayalimde tek çizgi bir sen kalmışsın, sen;
Hülyasındaki geniş aydınlığa gülen
Gözlerin, dişlerin ve ak pak gerdanınla
Ne şirin komşumuzdun sen Fahriye abla!

Eviniz kutu gibi küçücük bir evdi.
Sarmaşıklarla balkonu örtük bir evdi;
Güneşin batmasına yakın saatlerde
Yıkanırdı gölgesi kuytu bir derede:
Yaz kış yeşil bir saksı pencerede;
Bahçede akasyalar açardı baharla.
Ne şirin komşumuzdun sen Fahriye abla!

Önce upuzun, sonra kesik saçın vardı;
Tenin buğdaysı, boyun bir başak kadardı;
İçini gıdıklıyordu bütün erkeklerin
Altın bileziklerle dolu bileklerin.

Açılırdı rüzgârda kısa eteklerin;
Açık saçık şarkılar söylerdin en fazla,
Ne çapkın komşumuzdun sen Fahriye abla!

Gönül verdin derlerdi o delikanlıya.
En sonunda varmışsın bir Erzincanlıya.

Bilmem şimdi hâlâ bu ilk kocanda mısın?
Hâlâ dağları karlı Erzincan'da mısın?
Bırak geçmiş günleri gönlüm hatırlasın;
Hâtırda kalan şey değişmez zamanla,
Ne vefâlı komşumuzdun sen Fahriye abla!

Dumlupınar Meydan Savaşı (Bkz. Başkomutanlık Meydan Savaşı.)

DURAN, Faik Sabri (İstanbul 1883 / İstanbul- 1943). Coğrafya bilgini. Orta öğrenimini Üsküdar İdadisi ve Saint Benoit Fransız Lisesi'nde tamamladı. Çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı (1901-1906). Abdülhamid II. dönemindeki devlet terörüne dayanamayarak Paris'e kaçtı. Türk tarihi ve sanatı üzerine çalıştı. Meşrutiyetin ilânı üzerine ülkeye dönerek *«Resimli Kitab»*, *«Musavver Muhit»*, *«Resimli Roman»* dergilerini çıkardı. Devlet sınavlarını kazanarak yeniden Fransa'ya gitme olanağı bulunca Sorbon Üniversitesi'nde ünlü bilginlerden coğrafya öğrenimi

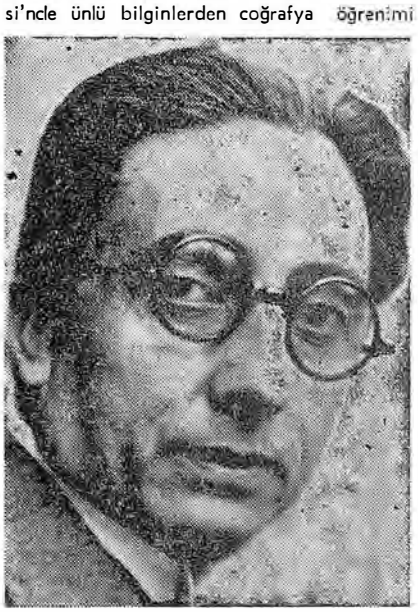

Faik Sabri Duran

gördü. 1911'de diploma alarak ülkeye dönünce bir süre lise ve öğretmen okullarında öğretmenlik etti. Sonra Yüksek Muallim Mektebi'nde (1913), Mülkiye Mektebi'nde coğrafya müderrisliği (profesörlüğü) yaptı. Mütareke yıllarında görevlerinden ayrılarak yeniden Avrupa'ya gitti. Londra

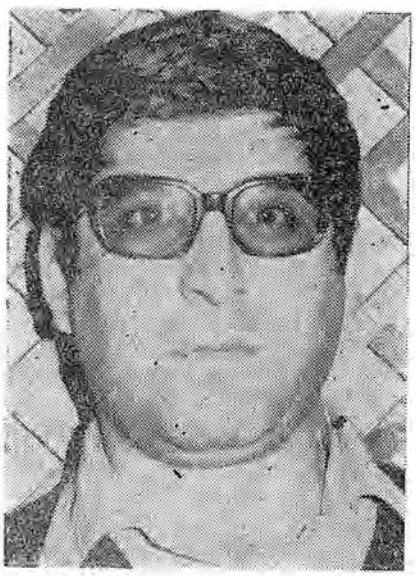

Refik Durbaş

ve Paris'te ticaretle uğraştı. 1925'te Paris'te açılan «Milletlerarası Tezyin Sanatları Sergisi»ndeki Türk pavyonunda fahri komiserlik görevinde bulundu. Ülkeye dönünce Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik, Devlet Matbaası'nda, Gazi Terbiye Enstitüsü'nde müdürlük ve coğrafya öğretmenliği etti.

Başlıca Yapıtları: Bir Haftada Devr-i Âlem (ilk kitabı, resimli, fennî roman, 1906), *Asya, Asyâ-yı Şarkî Afrika* (resimli, haritalı, 1914), *Coğrafyada İlk Adım* (1915), *Osmanlı Coğrafyâ-yı İktisadisi* (1915), *Yeni Ceb Atlası* (1916), *Yeni Asya* (1923), *Çocuk Ansiklopedisi* (Zekeriye ve Sabiha Zekeriya (Sertel) ile birlikte, 1927), *Orta Atlas* (1928), *Tabii Coğrafya Dersleri* (1930), *Hayvanlar Âlemi* (1934), *Yeryüzü Gökyüzü* (1935), *İnsanlar Âlemi* (1939).

DURAN, Feyhaman (1888 1970) Ressam. Resim tarihimizde 1914 kuşağı olarak belirlenen sanatçılar arasında yer alan Feyhaman Duran Sanayi-i Nefise mektebinden mezun olduktan sonra Paris'e gönderilmiş, buradaki öğrenimi sırasında empresyonist ressamların değer dizgelerini benimseyerek yurda dönmüştür Çalışmaları özellikle portre ressamlığı olarak yoğunlaşmıştı. Ancak ömrünün son yıllarına doğru yorucu çalışmalardan uzaklaşarak manzara ve çiçek ressamlığına yönelmiştir.

Feyhaman Duran'ın eşi Güzin Duran'da ressam olarak 1914 dönemi arasında ve kocasının yanında yer almış, büyük ölçüde onun resim yolunu izlemişti.

(O.T.)

DURBAŞ Refik (Erzincan 1944) Şair. İzmir Namık Kemâl Lisesi'ni bitirdi (1965). İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdiyse de bir süre sonra öğrenimini bıraktı. Bir süre TİP üyeliğinde bulundu. Şimdi *Cumhuriyet* gazetesinde düzeltmen. İlk şiirleri *«Evrim»*, *«Soyut»*, *«Devinim 60»* dergilerinde yayımlandı (1962 1966) Daha sonra *«Şiir Sanatı»*, *«Papirüs»*, *Yeni Dergi»*, *«Yeni A»*, *«Somut»* gibi dergilerde şiirleri görüldü. *«Alan 67»* adlı bir dergi çıkardı (1967-4 sayı). İlk şiirlerinde *İkinci Yeni* etkisi görülür. Bu etki biçimsel olarak (eğretileme ve mecazlarla) yeni şiirlerinde de kendini belli etmektedir. Zamanla bireysel gerçeklerden ve seçmelerden, toplumsal gerçekler ve seçmelere doğru değişime uğrayan Durbaş kendi deyimiyle «kabuk değiştirmektedir» *(Milliyet Sanat* / 14 Mayıs 1979 / Sayı 323). Görünürü anlatırken nesnenelere önem vermesi, zincirleme çağrışımları yakalamaktaki ustalığı, günlük dili bütün ayrıntılarıyla şiirine sokması ve özellikle de yarı-emekçi ya da günübirlik emekçi diyebileceğimiz gezgin satıcı, işportacı, çırak gibi çalışanları konu alması en belirgin ve özgün yanıdır. Şiirlerini *Kuş Tufanı* (1971), *Hücremde Aytığı* (1974), *Çırak Aranıyor* (1978) (1979 Yeditepe Şiir Ödülü) adlı kitaplarda, çocuklar için yazdığı şiirleri de *Denizler Sincabı* (1979) ve *İkinci Baskı* (1979) adlı kitaplarda topladı.

(E.C.)

REFİK DURBAŞ'ın Şiirinden Örnek

KUŞLAR DA ÖLÜR

Her sabah böyle ağlar mı Üsküdar
yoksul karanlığında kuşların
aşkın ve umudun bir de acının
rüzgârıyla uçarken bulutlar.

Herkesten çok kendime yabancı
yaşadığımdan bir hayli yanlışsam
kim süzer gözlerimden ışığı
ölümü yüreğimde avlamışsam.

Çalınsa da inancın alınteri
sessizlikle boğulsa da sesim
şafaklar yazacaktır kimliğini
Ufkumu kuşatan denizlerin.

Sabah olsun, giderim, sen kalırsın
kalır seninle binlerce kuş cesedi
İçimde sönmeyen o diri yangın
ve sessizliği özetlemek hüneri

Aydınlığından damlarken umutlar
zulmün ve kederin bir de acının
hâlâ barınağıysa yalnızlığın
artık her sabalı ağlasın Üsküdar.

Kazım Nami Duru

DURU, Kâzım Nami (İstanbul - 1876 / İstanbul 1967). Yazar, eğitimci. Orta öğrenimini Manastır İdadisi (lise)nde, yüksek öğrenimini Harbiye Mektebi'nde tamamladı (1897). Yüzbaşı rütbesindeyken ordudan ayrılıp öğretmenlik mesleğine geçti. Cumhuriyet döneminde Manisa'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Abdülhamid II.'nin Saltçı iktidarının son döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütlerinde çalıştı. II. Meşrutiyetin ilânından sonra «Millî Edebiyat» akımına bağlı dergi ve gazetelerde göründü. Yapıtları arasında *«İttihat ve Terakki Hâtıralarım»* (1957), *«Cumhuriyet Devri Hâtıralarım»* (1958), *«Arnavutluk ve Makedonya Hâtıralarım»* (1959) aldı kitapları anılabilir

DURU Orhan (İstanbul 1933) Hikâyeci. Afyon Lisesi'ni (1951) ve A.Ü. Veteriner Fakültesi'ni bitirdi (1956). Veterinerlik, Veteriner Fakültesi'nde asistanlık yaptı *147'ler Olayı*'nda üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyelerinden biriydi (1960). Daha sonra gazeteciliğe başlayarak *«Ulus»*, *«Cumhuriyet»*, *«Milliyet»* gazetelerinde çalıştı. Şimdi *«Cumhuriyet»* gazetesi Ankara Bürosunda görevli. İlk hikâyesi *«Küçük Dergi»*de yayımlandı (1953). *«Mavi»*, *«Evrim»*, *«Pazar Postası»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Yelken»*, *«Dost»* ve *«Yeni Ufuklar»* dergilerinde hikâye ve yazıları yayımlandı. İlk hikâyelerinde görülen gözlemci ve akılcı tutumunu ince bir alay ve keskin bir gülmeceyle geliştirdi. İlk bakışta tekerleme izlenimi veren bir dil yaratarak toplumsal hiciv türünde hikâyeler yazdı. Başlangıçtaki tutumu eleştirel olmasına karşılık bireysel ve siyaset dışıydı. Giderek toplumsal ve siyasal olayları günlük yaşantımıza yansıyan biçimiyle ele alarak eleştirdi ve yerdi. Az yazmasına karşılık özellikle son hikâyeleriyle yeniden dikkati çeken Duru'nun *Bırakılmış Biri* (1959), *Denge Uzmanı* (1962), *Ağır İşçiler* (1974) (1970 TRT Sanat Ödülleri Başarı Armağanı) adlı hikâye kitapları *Kıyı Kenti* (1977) adlı bir denemesi, «ermiş ve kutlu kişilerin, yalvaçların» eskiden yazılmış öyküleri gözden geçirerek hazırladığı *Kısas-ı Enbiya* (Peygamberlerin Hikâyeleri) adlı bir çalışması vardır.

(E.C.)

Süreyya Duru

DURU, Süreyya (İstanbul 1930). Film yönetmeni. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. William Wyler'in *Roma Tatili*'nden (Roman Holliday, 1953) esinlenen *İstanbul'da Aşk Başkadır* (1961) ile yönetmenliği başladı. Sıradan filmlerden sonra, Bekir Yıdız'ın öykülerinden gerçekleştirdiği *Bedrana* (1974) ile dikkati çekti. Siyasal sinema türünü daha sonraki yapıtlarıyle de *(Kara Çarşaflı Gelin*, 1976; *Güneşli Bataklık*, 1977) sürdürdü.

Başlıca filmleri: İki Çalgıcının Seyahati (1962); *Dişi Örümcek* (1963); *Döner Ayna* (1964); *Sevgim ve Gururum* (1965); *Malkoçoğlu* (1966); *Hayatımızın En Güzel Yılları* (1972); *Bedrana* (1974); *Aç Gözünü Mehmet* (1975); *Kara Çarşaflı Gelin* (1975); *Güneşli Bataklık* (1977).

(R.T.)

DUYAR Gürdal (1935). Heykelci. 1951 yılında Güzel Sanatlar Akademisinin Heykel bölümüne giren Gürdal Duyar, burada önce Rudolf delling'in sonra büyük ölçüde etkisi altına girdiği hocası Hadi Bara'nın öğrencisi oldu. 1951 yılında akademi öğrenimini bitiren Duyar, bundan sonra pek az heykelcinin seçme cesaretini gösterebildiği serbest çalışma yolunu seçti.

Özellikle büstlerinde, yalnız Türkiye'de değil, uluslararası alanda da yetkinliğini geniş çevrelere kabul ettiren Duyar, pek çok ünlü kişinin ve sanatçının büstlerinin yanısıra Atatürk heykelleri alanında da ürün verdi. Bu tür çalışmaları arasında Uşaktaki Atatürk heykeli öncelik kazanır. Gürdal Duyar'ın alan heykelciliğine getirdiği cüretli bir yenilik kuşkusuz, Cumhuriyetin ellinci yılı nedeniyle kendisine sipariş edilen ancak Karaköy meydanında üç gün durduktan sonra gerici çevrelerin tepkisiyle kaldırtılan *«Güzel İstanbul»* heykelidir.

(O.T.)

DUYGULU Behiç (Ödemiş - 1933). Öykücü. Orta öğrenimini dışarıdan sınavlara girerek Aydın Lisesi'nde tamamladı (1961). Kitapevi yönetmenliği, pazarlamacılık yaptı.

«Kaynak», *«Yeditepe»*, *«Dost»*, *«Varlık»* *«Yeni Ufuklar»* dergilerinde çıkan öyküleriyle olumlu izlenimler yarattı. İşlediği konularla, ele aldığı tiplerle içiçe olmanın getirdiği rahatlığa düşmeden sağlam bir anlatım tekniğine varmak için deneye deneye, adım adım yürümesini bildi. Öyküye başladığı yıllar yaygın görünen bunalım edebiyatının özde, bi-

çimde yarattığı yüzeyselliğe, bir örnekliğe düşmeyerek «yaşadığı çevreyi içinden kişilerinin yaşantılarına katılıp beslenerek yansıttı.» (Tahir Alangu) Taşralı psikolojisini yeni bir açıdan, eski yerli renk gerçekçilerinden uzakta yepyeni bir anlatışla kurmayı başardı.

Yapıtları: Ağlama N'olur (1961), *Sırtlan Bayırı* (1963), *Gölgede Gezintiler* (1970).

Dünya. İstanbul'da çıkan günlük siyasal gazete (1 Mart 1952). Falih Rıfkı Atay'ın kurduğu ve başyazarlığını yaptığı *Dünya*'ya sonradan köşe yazarlarından Bedii Faik (Alan) ortak oldu. Daha sonra tüm hisseler Bedii Faik'e geçtiyse de Falih Rıfkı Atay ölünceye kadar başyazarlıkta kaldı. 1975'de Bedii Faik gazeteyi başyazar olarak kalma koşuluyla isadamı İhsan Altınel'e sattı. Ancak, bir anlaşmazlık nedeniyle, kısa süre sonra *Dünya*'ya yazmaktan vazgeçti.

«Atatürkçü» bir yayın organı kimliğiyle Demokrat Parti yönetimine karşı çıkan *Dünya*, ilk sekiz yılında adeta başyazarı CHP'li Falih Rıfkı Atay'ın ilericiliğinin, batıcılığının simgesiydi. Bu tutumu nedeniyle 1954'te Bedii Faik tutuklanarak 16 gün hapis cezasına çarptırılmış, gazete iki kez kapatılmış, Demokrat Parti'nin son günlerinde Bedii Faik ünlü Tahkikat Komisyonu tarafından sorguya çekilmişti. 27 Mayıs'tan sonra, Bedii Faik ile Falih Rıfkı'nın CHP'den kopup sağ kanatta yer almaları nedeniyle, *Dünya* ilk sekiz yılındaki çizgisiyle önemli ölçüde çelişen bir yayın organı oldu. *Dünya*'nın ilk sekiz yıllık yayın yaşamında kadrosunda Çetin Altan, Oktay Ekşi, Orhan Birgit, Zeki Sözer, Nilüfer Yalçın, Adnan Benk, Hayri Alper, Mithat Perin, Cavit Orhan Tütengil, Nurullah Ataç, Hami Tezkan, Fikret Otyam gibi gazeteci ve yazarlarla Semih Balcıoğlu, Mustafa Uykusuz, Ferruh Doğan, Nehar Tüblek gibi karikatürcüler yer aldılar

Sahip değiştirdikten sonra birkaç kez «hamle» yapma girişiminde bulunmasına karşın tirajını artıramayan *Dünya*, 1979 yılında *Hürriyet* gazetesinin başında bulunduğu basın ortaklığına satıldı.

(A.K.)

DÜRDER Baha (İstanbul - 1912). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini İstanbul ilk öğretmen Okulunda yüksek öğrenimini —bir süre ilkokul öğretmenliğinden sonra— Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1938). Orta okul ve liselerde, İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Emekliye ayrıldı (1969). *«Yeni İnsanlık», «Hamle», «Kalem»* (1934 - 1941) dergilerindeki hikâye ve kitap tanıtma yazılarıyle edebiyata giren Dürder, daha sonra tiyatro ve edebiyat konularında araştırma yazılarıyle tanındı. Bu türdeki yazılarını *«Varlık», «Yeditepe»*, özellikle *«Türk Dili»* dergilerinde yayımladı.

Yapıtları: Namık Kemalin Romanları (1940), *Halide Edip* (1940), *Okunacak Romanlar* (1959), *Şairler, Edipler, Muharirler*, (7 basım 1967), *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (M. Nihat Özün'le birlikte, 1967), *Roman Anlayışı* (1971).

Dürri (Van - ? / İstanbul - 1723). Divan şairi. Öğrenimini yaptıktan sonra memleketinde, dönemin yöneticilerinin yanındaki çalışmalariyle kendini tanıttı. İstanbul'a gelince, Divan-ı Hümayun Kalemi'nde, görev aldı. Muhasebecilik yaptı. Bir ara elçilikle İran'a gönderildi. Dönüşünde (1720) başmuhasebeciliğe getirildi. Şiirlerinden başka tarih üzerindeki çalışmalariyle de tanınan Dürri Ahmet Efendi'nin en ünlü eseri Raşit tarihi'nde yayımlanan *Sefaretname*'sidir.

Düyun-u Umumiye İdaresi. Emperyalist devletlerin, Osmanlı İmparatorluğundan alacaklarını «tahsil etme» amacı ile oluşturdukları ekonomik ve mali denetim kurumu. Sözlük anlamı Genel Borçlar Yönetimi demektir. Abdülhamid II.'nin Padişahlık döneminde *Muharrem Kararnamesi* adı ile yayımlanan 20 aralık 1881 tarihli fermanla kurulmasına izin verilmiştir Bu fermanla Padişah, Düyun-u Umumiye kurumunun, ülke içinde kendi kadrosu aracılığı ile İmparatorluğun dış borçlarını «tahsil etmek» için devlet ve gümrük vergilerini toplama yetkisi tanıdığını kabul etti. 1882'den itibaren tütün ve tuz tekeli, pul, ispirto, İstanbul balık vergileri Düyun-u Umumiye yönetiminin emrine verildi. Birinci aşamada İstanbul, Bursa, Edirne, Samsun illerindeki ipek üreten çiftliklerin ondalık vergileri, 1890'lara doğru tüm ülkenin her bölgesinden toplanan ondalık vergilere Düyun-u Umumiye'ce el konuldu.

İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Bankası ile saltçı Osmanlı devletinin temsilcilerinden oluşan D.U. yönetim kurulu, ülke ekonomisini denetim olanaklarını elinde tutan en yetkili organ durumuna gelmişti. Kuruluş yönetmenliğinde, D.U.'de görevli olan her kişi «devlet memuru» olarak kabul edildiğinden 1968 öncesi 16 bin yöresinde memurun çalıştığı kurulma devlet hazinesinden yılda 900 bin liraya yakın maaş ödeniyordu. Devlete karşı hiçbir sorumluluğu bulunmayan, *özel bir şirkete hizmet eden ve bu şirketin* çıkarlarını devlete karşı savunma durumunda olanların, devletten emekli maaşı aldıklarını yazan Parvüs Efendi, kuruluşun yöntemi merkezinde 495, illerde 3968 memuru; 30 müfettiş ve 1150 denetmenden oluştuğunu açıklamaktadır.

Düyun-u Umumiye Adana, Halep, Edirne, Ankara, Bağdat, Beyrut, Bursa, Diraç, Erzurum, Midilli, Manastır, Musul, Selanik, Sivas, İzmir, Trabzon kentlerinde başmüdürlükler açmıştır. Örgüt içinde 1 Dünya Savaşından önce 692 müdür kadrosu vardır. D.U.'nin yönetim kurulundaki yabancı delegelerin, İmparatorluğun yalnız karşı karşıya bulunduğu mâli sorunlarda değil, uluslararası politik sorunlarda da egemenlik sağlama ortamı yaratıkları kabul edilmiştir. Bâbıâli'nin artık iç ve dış politikada D.U.'ye ve onu oluşturan Avrupa devletlerine karşı istençini ortaya koyma olanağında birleşilmiştir

Gerçekte batıda, hiçbir ülkenin yaşamında görülmeyen bu uygulama, devletin vergi alma erkinde (iktidarında) simgelenen egemenlik hakkının yok sayılmasıdır. Parvüs Efendi alacaklıların Türkiye'deki hukukunu güvence altına alma gerekçesiyle ortaya çıkan bu kuruluşun giderek mâli tutsaklığı pekiştirme amacına yöneldiğini ve bunda başarı sağladığını yazarken emperyalizmin Osmanlı devletini köşeye sıkıştırarak «Ya avanslarımızı ödeyin.. ya da yeni ayrıcalıklar (imtiyazlar) verin..» ikilemi karşısında bıraktığını belirtir. Çöküntünün son aşamasına gelen devlet, doğal borcunu ödeme olanağı bulamadıkça yeraltı ve yerüstü kaynaklarına değgin ayrıcalıkları dağıtmak zorunda kalmıştır.

Amerikalı İktisatçı Blaisdell'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir

«..Meclisin (Düyun-u Umumiye Meclisinin) idare ettiği gelirlerin genel gelirlere olan oranından daha da önemli olan nokta ülkenin seyyal servet kaynaklarının bu idare elinde olmasıydı. Türkiye yabancılara terk edilmemiş olan kaynakları geliştirerek gelirlerini arttırmak istediği zaman daima her yönden güçlüklerle karşılaşıyordu. İthalat vergilerini arttırma hakkı yoktu. Bu, ancak Avrupa devletlerinin rızası alınmak şartıyla yapılabiliyordu. Yeni pul resmi koymak, temettü vergisi yaygınlaştırmak istediği zaman, aynı ülkeler gene karşı çıkıyorlar ve kapitülasyonlara dayanarak kendi tebalarının bu vergilerin dışında kalmalarını istiyorlardı. Ya da razı olmak için önce yabancı tüccara ve onların mali menfaatlerine zararlı saydıkları kanunların değiştirilmesi şartını koşuyorlardı. Taşınmazlardan alınan vergilerle, askeri bedeli nakdinin gelirleri arttırmaya ise zaten imkan yoktu.

Teminat karşılık gösterilmeyen yegane *mühim tekel kaymağı olan posta ve telgraf* gelirleri ise, bilhassa halkın tarımla uğraşmasından ve mahalli işlerle daha ziyade ilgilenmekte oluşlarından ötürü herhangi bir gelir artışı sağlamıyordu. Türkiye'nin en iyi ve en ziyade artışa elverişli gelirleri ecnebi alacaklıların elinde bulunuyordu.»

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümet-

leri, Kurtuluş Savaşının ilk evrelerinden itibaren Düyun-u Umumiye yönetimini tek yanlı olarak tanımamış, ancak Osmanlı devletinin borçlarını ödemeyi üstlenmiştir. Lozan'da sorun ayrı ayrı ele alınmış Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Düyun-u Umumiye'ye evvelce tanınmış olan —devletin egemenliğine gölge düşürücü nitelikteki— yetkilerin kaldırılması yolundaki ısrarlı önerilerini kabul ettirmiştir.

Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Haşim, (Direktör) Ali Bey, Ercüment Ekrem (Talu) Düyun-u Umumiye yönetiminde görev alan düşün ve sanat adamlarındandır.

(Ş.K.)

«Düyun-u Umumiye İdaresi Emperyalizm Ajanıdır..»

Düyun-u Umumiye İdaresi tipik bir emperyalizm ajanı olarak çalışmıştır. Önce emperyalizm nedir onu belirtelim. Sanayileşmiş ve özel teşebbüse dayanan ülkelerin ülke dışında yatırım veya ödünç verme şeklinde taşan sermayelerin bu kaynakları almış olan ülkelerde yüksek faiz ve kâr geliri sağlatır. İşte bu pek verimli yatırımların, ödünçlerin onları alan ülke nezdinde, sermayenin sahibi devletlerin siyasi iktidarlarının politikaları yoluyla korunması gerekir. Demek ki, önce uluslararası bir yatırım ve ödüç konusu olacak, ikincisi bu yatırımın veya borcun sahibi sermayedarlar uyruğu oldukları devletin siyasi iktidarını bu hakları korumak için kullanacaktır. Bu anlamda Düyun-u Umumiye İdaresi tipik bir emperyalizm ajanıdır. Bu idareye bu özelliği veren noktalar şunlardır. Önce görünüşüne göre Düyun-u Umumiye İdaresinin üyeleri alacaklıların temsilcileri olmakla beraber aslında alacaklıların bulunduğu devletin de temsilcisi idiler. Ve o devletin menfaatlerini Osmanlı menfaatine karşı olsa bile savunmaktaydılar. Çünkü bunlar kendi devletlerin yarı resmi onayıyla seçilmekteydiler. Ayrıca Düyun-u Umumiye Meclisini oluşturan üyeler *Deutsche* Bank ve Osmanlı *Bankası*'na karşı sorumlu idiler, bu kimseler aynı zamanda Türkiye'de yatırım sahibi birçok şirketin idare meclisi üyesi durumundaydılar. Hepsi kapitalizmin hareketli taraftarıydılar. Hükümetleri, kendi tebaalarını, dış ülkelerde giriştikleri ticari teşebbüsler dolayısıyle koruma ilkesine taraftardılar.

Bu ilkelerin ve yapının yanısıra Düyun-u Umumiye Meclisinin faaliyeti de emperyalizm yönünde olmuştur. Osmanlı devletinin ilerde borç ödeme takatini düşünmeksizin, borçların millî ekonomideki kalkınma sayesinde ödenmesi gerektiği ilkesini göz önüne almaksızın Osmanlı Devletini borçlandırmağa ve Avrupa sermaye piyasalarına güvenle ve yüksek faizli yatırım imkânları açma politikasına devamla çalışmışdır. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş döneminin iktisadi hayatına Düyun-u Umumiye Meclisi tamamiyle hakim olmuştur. Bu hakimiyetini de temsilcisi bulunduğu Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya kapitalizmlerinin emrinde kullanmıştır.?

Prof. Kenan Bulutoğlu (1970)

E

Ebulgazi Bahadır Han (Urgenç 1603 / Hive 1663) Çağatay Türk edebiyatının ünlü türkçüsü ve tarihçisidir. Yadigâr Han diye de anılır. Babası Cengiz soyundan Muhammet Han'dır. İyi bir öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. 1642'den ölümüne kadar 21 yıl Hive'de hanlık etti. Buhara Özbekleri, Safevi şahları, Kalmuk hanları ve Ruslarla savaşlar yaptı.

Ebulgazi Bahadır Han'ın Çağatay Türkçesiyle yazılı iki eseri vardır: İran tarihçisi Reşidüddin'in *«Cihan Tarihi»*ne aldığı Oğuzname'nin yerel Türkmen söylentisiyle karşılaştırılmasından oluşan ve «Türkmenlerin soy kütüğü olan: *Şecere-i Terâkime* ile, Moğol kabile ve hanlarının soy kütükleriyle tarihlerini inceleyen *Şecere-i Türk* adlı yapıtlardır. Destansı bir özellik taşıyan *Şecere-i Türk*, Türk - Moğol tarihi en eski ve önemli kaynaktır ve Ebulgazi'nin ölümünden sonra oğlu tarafından tamamlanmış, XVIII. yüzyıl başlarında ise başlıca Batı dillerine çevrilip bastırılmıştır. Tanzimat devrinde Ahmet Vefik Paşa tarafından Türkçeye de çevrilen bu eser Türkçülük çalışmalarında önemli olmuş, tarihimizin kaynaklarına inilmiştir. *Şecere-i Terakime*, 1937'de Türk Dil Kurumu'nca bastırıldıktan sonra, 1974'te Tercüman 1001 Temel Eser dizisinde yeni basımı yapılmıştır.

(Ş.K.)

Ebusuud Efendi (İskilip 1490 / İstanbul - 1573). Bilgin. Şeyhülislâm. (Ebussuud bin şeyh Muhyiddin Mustafa el iskilibi el imadi.)

Osmanlı düşünce yaşamının İbni Kemal'den sonra ikinci öğretmeni sayılır.

Ebussuud önce babasından, sonra Müeyyed zade Abdurrahmandan, ve Mevlana karamanîden öğrenim görmüştür. İbni Kemal'in öğrencisi olduğu da söylenir. Daha öğrenim çağında II. Beyazıt'ın gözüne çarpmış, bunun sonucunda kendisine gündelik 30 akça çelebi ulufesi (Burs) bağlanmıştır. Öğrenimini bitirince gündelik 30 akçe ile İnegöl İshak Paşa medresesine atanmış, sonra Davut Paşa, Mahmut Paşa, Gebzede Çoban Mustafa Paşa medreselerine getirilmiş (1520 - 1525) daha sonra Bursa Sultaniyesine, ve Sahni Seman'a müderris olmuştur (1526 - 1528).

Bursa ve İtanbul kadılıkları da yapan Ebussuut efendi 1537'de Rumeli Kazazkeri, 1545'de Şeyhislam olmuş 28 yıl bu görevde kalmıştır.

Bilgisi, erdemi, ahlakiyle kanuni Sultan Süleyman üzerinde derin etki yaratan Ebussuud efendi günlük politika dışında kalmayı başaran sayılı Osmanlı din ve bilim adamlarından biridir.

Kanuni onun düşüncelerini çevresi azınlıkta kaldığı zamanlarda bile yeğlenmiş, elini, ayağını uğurlu saymış, kendisini ahret kardeşliğine kabul etmiştim.

Ebussuud efendi meslek yaşamının her döneminde toplum düzenini korumak Osmanlı devletinin kuruluşunu sarsacak her türlü ileri ya da geri akımlara karşı bilgi ve otoritesiyle engel olmak, devlet otoritesini egemen kılmak gibi bir tutum göstermiştir.

Ebussuud efendi şeriat hükümlerini alaya alan ve toplum düzenini yıkıcı telkinlerde bulunan mütesavviflerle, Melâmi şeyhi gazanfer dede, oğlan şeyhi İbrahim, şeyh Muhyiddin Karamani ve Hamza Bali gibi adamların düşüncelerine karşı sert önlemler almıştır.

Ebussuud efendinin kanuni döneminde hazırlanan yeni kanunnamelerde göreneğin şeriata uygulanmasını sağlama çabası gibi katkılarıyle yeri vardır. Kazazkerliği sırasında ise eğitim ve öğretim sisteminde mülazemet düzenini yeni bir biçime sokması, paya sahiplerine verilecek mülazimlerin sayısını genişletmesi, yeteneğe göre yedi yıllık bir nöbet üsulu koyması Osmanlı öğretim sisteminde bir yenilik göstermekte ve ebussuud efendiye eğitim tarihimizde de bir yer vermektedir.

Türkçe, arapça ve farsçayı iyi yazan, şiir zevki olan bu şair kişinin en büyük yapıtı Kanuniye armağan ettiği *(İrşadül aklüs selim - Sağduyunun kılavuzluğu)* adlı tefsiridir. Bu yapıt *«El Keşşaf ve Envariit tenzil»*den sonra üçüncü büyük tefsir olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca *Hidaye*'nin bey ve cihad bölümlerine iki haşiye, Telvih ve Menara ayrı ayrı açıklamalar olmak üzere fıkıh alanında yapıtlar yazmıştır.

Şiirlerinde daha çok arap dilini kullanır. Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı mersiye onu Arap yazınına mal etmiş bulunmaktadır.

Toplumun bütün düzeylerine dönük mektupları cevapnameleri, dinsel öyküleri vardır. Halkı aydınlatma amaciyle en sade türkçeyle

yazdığı *DUANAME* XVI. yüzyıl Osmanlı Düşünce ve yaşamını tüm yönleriyle veren, bir romancı konumiyle düzenlenmiş bir fetvalar kitabıdır.

Muzaffer Arabul

EBUZİYA Alev (İstanbul 1945). Seramikçi. Ebuzzlya Kopenhag'da Kraliyet Porselen fabrikalarında uzun süre öğrenim gördü. Hollanda'da Melike Abasıyanık'la sanatçı için özel bir sergi düzenlendi. Eczacıbaşı Seramik Fabrikası'nda da öğrenimini geliştiren Ebuzziya Türkiye Seramikçileri Sergisi'nde II. Ödül'ü kazandı.

Ebüzziya Hadiye (İstanbul - 1884 / İstanbul - 1913). Öykü ve oyun yazarı. Ruhsan Nevvare adı ile bilinen H. Ebüzziya orta öğrenimini İstanbul Darülmuaallimi (Kız Öğretmen Okulu)nde tamamladı. Özel olarak İngilizce ve Fransızca dersleri aldı. *«Aşiyan»*, *«Musavver Muhit»* v.b. dergilerde öyküleri yazıları çıktı. Dönemin tanınmış şairlerinden Tahsin Nahit'le birlikte yazdıkları *Jön Türk* adlı oyunu Osmanlı Tiyatrosu'nda sahneye konuldu. Halide Edip (Adıvar) v.b. ile birlikte Teâli-i Nisvan (Kadınların yükselmesi) Cemiyeti'nin kurucuları arasına katıldı. Kişiliği üzerine ilk kez bilgi veren *«Dergâh Ansiklopedisi»*nce belirtildiğine göre gazeteci Talha Ebüzziya ile evlenmiş, genç yaşta ölmüştür.

Ebüzziya Tevfik (İstanbul - 1849 / İstanbul - 1913). Yazar, politikacı. Gazeteci. İlk öğrenimi yaptığı evrede babasının ölümü üzerine Maliye Sergi Kalemi'ne alındı. Bir süre devlet memurluğu ettikten sonra *«Ruznâme-i Ceride-i havadis»*te çalışmaya başladı. Bir süre sonra *«Terakki»* gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne getirildi (1868). İlk kadın dergisi sayılan *«Terakki Muhadderat»* (1868), gülmece dergisi *«Letâif - âsâr»* (1870), *«Hadika»*, Namık Kemal'le birlikte *«İbret»* gazetelerini çıkardı. *«Hadika»*nın kapatılması üzerine *«Cüzdan»* dergisini, *«İbret»*in kapatılması üzerine *«Sirac»* gazetesini yayımladı (1873). Namık Kemal'in *Vatan ve Silistre* oyununun yarattığı coşkudan sarayın telaşa kapılması üzerine sürgün edilen yazarlar arasında Ebüzziya Tevfik'i de kattılar. I. Meşrutiyet ilanına kadar, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte Rodos kalesinde tutuldu. Dönüşünde *«Kütüphane-i Ebüzziya»*yı kurdu; uzun süre *«Mecmua-i Ebüzziya»*yı yayımladı. Meşrutiyetin ilanından sonra Mithat Paşa, Namık Kemal, v.b. birlikte Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında görev aldı. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Sanayi Müdürlüğü, Şûrayı Devlet azalığı görevlerinde bulunmasına karşın, 1900 yılında Konya'ya sürgün gönderildi. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine İstanbul'a dönerek İttihat ve Terakki Partisi'ne girdi. Antalya'dan milletvekili seçildi. Bu dönemde gazetesini *«Yeni Tasvir-i Efkâr»* adiyle yayımladı. Çeviri ve uyarlamalarının yanısıra oyun, edebiyat tarihi v.b. türlerdeki çalışmalariyle ün yapmıştır. Yaşadığı hareketli yılların siyasal ve toplumsal olaylarını yansıtan *Yeni Osmanlılar Tarihi* (1973) ölümünden çok yıl sonra torunu Ziyad Ebüzziya tarafından yayımlanmıştır.

Başlıca Yapıtları: Eceli Kaza (oyun, 1872), *Nuniune-i Edebiyat-ı Osmaniye* (nesir antolojisi 1867), *Kemal* (N. Kemal üzerine risale, 1888), *Nef'i* (1888), *Lugat-i Ebuzziya* (1. cilt 1889), *Meclis-i Meb'usanın İlk Müessiri Maâlisi* (1909).

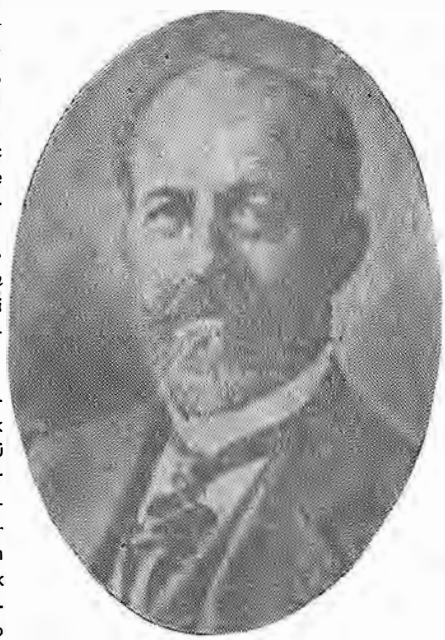

Ebüzziya Tevfik

ECE Ayhan (Datça - 1931). Şair. İstanbul'da Atatürk Lisesi'ni, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (1959) tamamladı. Gürün, Alaca, Çardak (1962 - 1966) ilçelerinde kaymakamlık yaptı. Daha sonra İstanbul'a yerleşerek redaktörlük ve çevirmenlikle geçimini sağladı. İlk şiiri *«Türk Dili»* (1954) ardından *«Varlık»*, *«Yenilik»* (1955) dergilerinde yayınlanan deneyimlerinden sonra *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Pazar Postası»*, *«a»*, *«Yeditepe»* (1955 - 1960) *«Yeni Dergi»* (1970 - 1971) dergilerinde yazdı.

İlk şiirlerinin toplandığı *«Kınar Hanımın Denizleri»* adlı yapıtından, *«Ortodokslar»*a uzayan çizgide, şiirin tüm ögelerine kapalı bir anlayışın sürdürücüsü olan Ece Ayhan bir bakıma nasıl olursa şiir olmaz savını kanıtlama çabasında göründü. Sözcük birimleri, imge ölçekleri, dize örgüsü salt kendisini ve umutsuzluğu odak noktası yaparak, bilinçaltı denizlerini yine kendisine yönelik kılan bireyin, şiire aykırı tüm deneyimlerini yaşadı. Daha sonra *«Devlet ve Tabiat»* (1973) adlı yapıtında, *«halk»*, *«çocuk»*, *«kardeşler»*, *«hayat»* gibi o dönem toplumcu - gerçekçi şiir birimlerine yönelişi, başından beri şiirine özenle sarmaladığı keskin ironi ögesini bu evrede daha parlak söyleyişlere ulaştırmış olması da *«ikinci yeni»* akımından ilişkilerini çözmeye yetmedi. Dirençle savunulan bir şiir akımı çözülürken, yıllarca bu anlayışı paylaşan yol arkadaşları toplumcu - gerçekçi şiir alanlarına bu evrede hızla kayarken, Ece Ayhan kendi şiir kuşağıyla bir yol ayrımının gündeminde göründü. *«Yort Savul»*da tüm şiirleri, son şiiri de eklenerek bir araya toplandı.

Başlıca Yapıtları: Kınar Hanımın Denizleri (1959), *Bakışsız Bir Kedi Kara* (1965), *Ortodokslar* (1968). *Devlet ve Tabiat* (1973), *Yort Savul* (1977).

Tekin Sönmez

ECEVİT Bülent (İstanbul - 1925) Cumhuriyet Halk Partisinin üçüncü genel başkanı, devlet adamı ve yazar. Robert Koleji bitirdi (1944). Ankara DTCF İngiliz filolojisi bölümüne devam etti (1944 - 1946). Basın - Yayın ve Turizm genel müdürlüğüne çevirmen olarak girdi (1944). Londra Basın ateşeliğinde de çalıştı (1946 - 50). *«Halkçı»*, *«Yeni Ulus»* gazetelerinde yazarlık yaptı (1950 - 54). ABD'de Winston Salem Journal'de konuk yazar olarak bulundu (1954 - 55). Daha sonra *«Ulus»* gazetesine yeniden girdi (1955), fıkra yazarı ve genel yayın müdürü olarak çalıştı. Rockfeller bursu ile ABD'ye giderek bir yıl süreyle Harvard'da incelemeler yaptı (1957). Aynı yıl CHP'den Ankara milletvekili seçildi (1957). TBMM'de Dışişleri Komisyonunda çalıştı. 27 Mayıs'tan sonra kurulan Kurucu Meclis'e üye seçildi (1961). Beş dönem Zonguldak'tan milletvekili seçildi (1961 - 1965 - 1969 - 1973 - 1977). İnönü'nün koalisyon hükümetlerinde Çalışma Bakanlığı görevinde bulundu (1961-1965). Bakanlığı döneminde iş yaşamına ait birçok yasalar çıktı, işçi hakları konusunda bazı yenilikler yapıldı. Bir ara *«Milliyet»* gazetesinde de fıkra yazarlığı yaptı (1965). CHP'de gelişen «Ortanın solu» hareketinin yürütücüsü olarak, Kemal Satır'ın yerine CHP XVIII. kurultayında genel sekreter seçildi (1966). Daha önceki CHP kurultaylarında da Parti Meclisi üyeliğine seçilmişti (1959 - 1961 - 1962 - 1964 14, 15, 16 ve 17. kurultaylar). 12 Mart dönemine kadar CHP genel sekreterliği görevini sürdüren Ecevit, İnönü'nün Nihat Erim hükümetine bakan

verme kararı alması üzerine, «Yunanistan'daki müdahalenin Türkiye'de daha ince ve ustaca hazırlandığını» açıklayarak 12 Mart rejimine ve İnönü'nün tutumuna karşı çıktı. CHP genel sekreterliğinden istifa etti (21 Mart 1971). Bundan sonra CHP örgütü içinde Ecevitçiler ile İnönü - Satır ekibi arasındaki mücadele, 5. Olağanüstü Kurultayda sonuçlandı (6.5.1972) ve Ecevitçilerin Parti Meclisinin Kurultaydan güvenoyu alması üzerine İnönü CHP genel başkanlığından istifa etti (8.5.1972). Genel Başkanlık Seçimi Özel Kurultayı'nda ise Bülent Ecevit Parti genel başkanı seçildi (14.5.1972). 1973 genel seçimlerinden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen Ecevit, Millî Selâmet Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurarak başbakan oldu (25.1.1974). Bu hükümet aynı yıl çekilmek zorunda kaldı (18.9.1974). Yeni bir hükümet kuramayan Ecevit, «ana muhalefet partisi lideri olarak» 1977 seçimlerine kadar M.C. hükümetine karşı «demokratik sol» mücadele yürüttü. 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra CHP azınlık hükümetini kuran (21.6.1977) Ecevit, bu kez güvenoyu alamayarak yine muhalefet liderliğini sürdürdü (3.7.1977). II. M.C. hükümetinin bir gensoru ile düşürülmesi (31.12.1977) ile CHP - Bağımsızlar - DP - CGP ortaklık hükümetini kuran Ecevit'in üçüncü başbakanlığı 1979 sonuna kadar devam edebildi. 14 Ekim 1979 Senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerinde Partisinin yenilgiye uğraması ve hükümetin Millet Meclisinde azınlığa düşmesi üzerine istifasını cumhurbaşkanına sundu (16.10.1979).

1978 yılında iktidara geldikten önce ve sonra Ecevit, faşist Milliyetçi Cephe'ye karşı ilerici güçlerin ortak cephesinin kurulmasını «cephe kurmak milleti bölmektir» sözleriyle karşı çıktı. Kendisini destekleyen toplum kesimlerinin uyarılarını «kimseye verilecek diyet borcum yok» sözleriyle reddetti. Faşist ayaklanma provalarını ve eylemlerini «silâhlı sağ eylemciler»in şiddet eylemleriyle sınırlı görerek ve tutarak, faşizmin kaynağına inmeyi başaramadı, olayları «adi zabıta vakaları» niteliğinde gördü. NATO'culuk ve İMF'cilik politikasında sonuna kadar direnerek, Nato ve İMF çevrelerinin dayatmalarını kabullendi. CHP'nin 1973'deki anti tekelci ve tekelleri kuşatma politikasından giderek uzaklaştı. CHP'nin ilkelerinden büyük ödünler verilmesi, halkçılığın soyutta kalması, ideolojik tavırların yozlaştırılması ve hoşgörüsüzlükten uzaklaşılması Ecevit dönemi CHP'sinin belirgin çizgileri oldu.

Ecevit siyasal ve toplumsal düşüncelerini, ***Ortanın Solu*** (1966), ***Bu Düzen Değişmelidir*** (1968), ***Atatürk ve Devrimcilik*** (1970), ***Kurultaylar ve Sonrası*** (1972), ***Perdeyi Kaldırıyorum*** (1972), ***Demokratik Sol ve Hükümet Bunalımı*** (1974), ***Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*** (1975), ***Dış Politika*** (1975), ***Dünya - Türkiye - Milliyetçilik*** (1975), ***Toplum - Siyaset - Yönetim*** (1975), ***İşçi - Köylü Elele*** (1976), ***Türkiye; 1965 1975*** (1976), ***Umut Yılı: 1977*** (1977). isimli kitaplarda açıkladı. Uzun yıllar düşün ve sanat dergilerinde yazı ve çevirileri çıkan Ecevit'in T.S. Eliot'tan Kokteyl Parti ve Tagore'dan da çevirileri vardır Ecevit'in şiirleri ise önce bir gazetede yayımlandıktan sonra kitap halinde toplanmıştır.

(M.G.)

Bülent Ecevit

Edebiyat Armağan ve Ödülleri. Yarışmaların, armağan ve ödüllerin bir kültür göstergesi olduğu yadsınamaz. Bu kanuda göz önünde bulundurulması gereken en önemli ölçüt, bunların hangi yönde işlerlik kazandığıdır. Bu açıdan bakılınca, Türkiye'de son yıllarda verilen armağan ve ödüllerin birçoğunu sol kesimde yer alan edebiyatçıların kazandığı; armağan ve ödül sayısındaki artışa koşut olarak sosyalist gerçekçilerin bunları sağlıklı bir işlerliğe kavuşturma yolunda savaşım verdikleri söylenebilir.

Cumhuriyet öncesindeki yarışmalarla armağan ve ödüller sözü edilmeyecek denli önemsizdir Cumhuriyetin ilanından uzun yıllar sonra, 1942'de CHP Roman Armağanının verilmesiyle bir dönem açılır gibi görünürse de, yarışmalar, armağan ve ödüller 1950'li yılların ortalarında artış sağlamıştır.

Aşağıda başlıca armağan ve ödüllerin listesi yer almaktadır. Tarihler yarışmanın açıldığı değil, ödül yada armağanın verildiği yılı göstermektedir. Belirtilmeyen yıl yada daliarda armağan yada ödül verilmemiştir.

Arkın Çocuk Edebiyatı Yarışması 1973 6 - 9 yaş/I. Güiçin Alpöge *(Şıpşıpla Tıptıp)* ve Atilla Alpöge *(Şevket Ustanın Arabası Düş Kuruyor)*, II. Aziz Nesin *(Köylerin en İyisi Bizim Köy)*. 9 - 14 yaş/I. Hasan Lâtif Sarıyücü *(Tarlakuşlarının Öyküsü)*. Işıl Türkben *(Güneşe Gidenlerin Öyküsü)*. Suzan Alibek *(Gece Gelenin Ak Unu)*: II. Aziz Nesin *(Doğ Güneşim Doğ)*. Talip Apaydın *(Çalgıcı Recep)*, Ahmet Şentürk. 1974: Şiir I. Osman Arolat *(Büyüyen Dünyanın Küçülen Sokakları)* ve Işıl Özgentürk *(Önce Selam Ederim)*; II. Refik Erbil *(Atatürküm, Yağmur)*. Turgut Tan *(Resim)*, Hüseyin Kalaba *(Atatürküm)*; III. Rıfkı Kaymaz *(Anneciğim)*. Turan Tekdoğan *(Sizlere Emanet Etti)*, Hüseyin Güney *(Mutluluğa Çağrı)*, Turgut Tan *(Kitap)*, Refik Erbil *(Kıkır Kıkır)*, Ümit Denizer *(İstek)*, Ayrıca Fazıl Hüsnü Dağlarca'ya «yarışma üstü» Onur Ödülü. 1974: Oyun - I. Ali Özgentürk *(Keloğlan Ses Arıyor)*: II. Aziz Nesin *(Pırtlatan Bal)*: III. Ülker Köksa *(Pınarın Başına Gelenler)*. 1974: Hikâye I. Gülten Dayıoğlu *(Güzel Hanım)* ve Abbas Cılga *(Han Yapma Yarışı)*: II. Gülten Dayıoğlu *(Leylek Karda Kaldı)* ve Işıl Özgentürk *(Dünyada Olağanüstü Bir Gün)*; III. Celal Ertugay *(Keloğlan Keleş Oğlan)* ve Sema Okay *(Blump Blump)*: IV Ali Yüce *(Akkız Ülkesi)* ve Talip Apaydın *(Çay Otu)*.

Ataç Armağanı: Nurullah Ataç'ın ölüm yıldönümü olan 17 Mayısta verilmek üzere kurulan bu eleştiri - deneme armağanı iki kez verildi. 1960 Memet Fuat *(Düşünceye Saygı)*: 1961 Sabahattin Eyüboğlu *(Mavi ve Kara)*.

CHP Armağanları: Roman Armağanı (1942) I. Halide Edip Adıvar *(Sinekli Bakkal)*: II. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *(Yaban)*: III. Abdülhak Şinasi Hisar *(Fahim Bey ve Biz)*. Şiir Armağanı (1946) I. Cahit Sıtkı Tarancı *(Otuz Beş Yaş)*. II. Attila İlhan *(Cabbaroğlu Mehemmed)*. III. Fazıl Hüsnü Dağlarca *(Çakır'ın Destanı'ndan)*. Piyes Armağanı (1947) I. Cevat Fehmi Başkut *(Küçük Şehir)*, II. Ahmet Muhip Dranas *(Gölgeler)*.

Doğan Kardeş Çocuk Romanı Yarışması (1964): I. Mehmet Seyda *(Bir Gün Büyüyeceksin)*, II. Vâ - Nû ve Nihal Karamağaralı (Müzehher Vâ - Nû) *(Korkusuz Murat)*, III. Talip Apaydın *(Toprağa Basınca)*.

Habib - Edip Törehan Ödülleri (1958) Türkçeyi en iyi kullanmış bir sanat yapıtıyla bir bilim yapıtına verilmek üzere kurulan armağanı Edebiyat dalında Afet Muhterem-

oğlu (Ilgaz) ***Eşiktekiler*** adlı romanıyla, Bilim dalında Azra Erhat ve A. Kadir ***İlyada*** çevirisiyle kazandılar.

Karacan Yarışmaları: 1963'ten beri ***Milliyet*** gazetesinin kurucusu Ali Naci Karacan'ın anısına açılan yarışmaların dil ve edebiyat konusuyla ilgili olanlarında derece alanlar 1963 (Bir memleket gerçeği) I. Dursun Akçam ***(Analarımız)***, II. Kerim Korcan ***(Köse)***, III. Erol Toy ***(Yaşadıklarının Farkında Olmadıklarımız)***. 1968 (Günümüzün diline ve hayatına uygun Karagöz oyunları) I. Aziz Nesin, II. Mehmet Seyda ve Erkut Babakol, III. Hidayet Gülen ve Erol Aksoy. 1969 (Eski eserlerin bugünkü dile çevrilmesi) I. Necdet Sakaoğlu ***(Tarih-i Saf/Tuhfetü'l Ahbab*** çevirisi), II. Ali Rıza Ersözenen (12 ciltlik ***Tarih-i Cevdet***'in çevirisi), III. Gültekin Elibal ***(Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*** çevirisi) 1972 (Türkiye'den bir gerçek konulu röportaj yarışması) I. Ümit Kaftancıoğlu ***(Hakullah)*** ve Emin Çölaşan - İcon Börtücene ***(Hukuk Devleti)***, II. Halit Ziya Yavuzer ***(Utanç Binası)***, III. Nizam Özer ***(Yakacak Peşinde)***. 1976 (Televizyonun Türk toplumuna etkileri) I. Önder Şenyapılı ***(TV Değil, Ekonomik Düzen Eleştirilmeli)***, II Aysel Aziz ***(Televizyonun Ekonomik Etkileri)***, III. İnci Gürel ***(TV'de Çocuklar İçin Yapılan Programları Çocuklar İzlemiyor)***. 1978 (Türkiye'de Latin Alfabesinin ilk elli yılı ve Türk kültürüne etkisi) I. Eyüp Eriş - Sami Seçkin II. E. Oya İnan, III. İlber Ortaylı - Uygur Kocabaşoğlu.

Madaralı Roman Armağanı: 1975: Yaşar Kemal ***(Demirciler Çarşısı Cinayeti)***. 1975 Abbas Sayar ***(Can Şenliği)***. 1976 Talip Apaydın ***(Tütün Yorgunu)***. 1977 Ömer Polat ***(Dilan)***. 1978: Aziz Nesin ***(Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz)***. 1979 Aysel Özakın ***(Alnında Mavi Kuşlar)***.

MAY Ödülleri (1968) MAY Yayınevi'nin ödül koyduğu dallar ve kazananlar Roman Mehmet Seyda ***(İlluvyat Gençlik)*** ve Kemal Bilbaşar ***(Yeşil Gölge)***. Hikâye Bekir Yıldız ***(Kara Vagon)***. Şiir Mehmet Karabulut ***(Şimdi Haberleri Veriyoruz)*** ve Özdemir İnce ***(Kiraz Zamanı)***. Oyun Gündoğdu Gençer ***(Hikâye-i Ceng-i Truva)***.

Milliyet Sanat Dergisi'nin yarışmaları 1975 (Deneme) I. Zihni Küçümen ***(Bir Kuşak)***, II. Sait Başaran ***(Bağışlamazlık)*** ve Tuncer Karamustafaoğlu ***(Kâğıtla Yaşamak)***, III. Bekir Onur ***(Gençlik Üzerine)*** ve Önder Şenyapılı ***(Yağmur Öncesi)***. 1977 (Film Öyküsü) I. Zehra İpşiroğlu ***(İşçi Çocukları)***, II. Ahmet Soner ***(İstanbul İşgaldedir)***, III. Kemal Özalp ***(Nokta)***. 1978 (Gülmece öyküsü) I. Fuat Örer ***(Görgüsüz)***, II. Muzaffer İzgü ***(Anayasa... Hangi Yasa)***, III. Atıf Taşpınar ***(Bizden Sual İdecek Olursan)***. 1979 (Çocuk oyunu) I. Bilgesu Erenus ***(Aklımda)***, II. Engin Noyan ***(Birbirine Eş Beş Kardeş)***, III. Abbas Çılga ***(İmbö)***.

Milliyet Yayınları'nın Roman, Yarışmaları: 1975: I. Vedat Türkali ***(Bir Gün Tek Başına)***, II. İrfan Yalçın ***(Pansiyon Huzur)***, III. Sühi Dölek ***(Korugan)***. 1977 I. Mustafa Yeşilova ***(Kopo)***. 1979 I. Mehmet Eroğlu ***(Issızlığın Ortası)*** ve Orhan Pamuk ***(Karanlık ve Işık)***.

Nazım Hikmet İnceleme Yarışması (1974) Yansıma dergisinin açtığı bu yarışmada I.'lik verilmedi. II. Tankut Centel ***(Nazım Hikmet'in Şiiri)*** ve M. Erhan Ekinci ***(Nazım Hikmet'in Dünya Görüşü ve Sa***- III. Ender Kâmil Boyacı ***(Nazizme ve Faşizme Karşı Nazım Hikmet)***.

Orhan Kemal Roman Ödülü : 1972 Yılmaz Güney ***(Boynu Bükük Öldüler)***. 1973 Çetin Altan ***(Büyük Gözaltı)***. 1974 Sevgi Soysal ***(Yenişehir'de Bir Öğle Vakti)***. 1975 Erdal Öz ***(Yaralısın)***. 1976 Vedat Türkali ***(Bir Gün Tek Başına)***. 1977 Hasan İzzettin Dinamo ***(Kutsal Barış)***. 1978 Fakir Baykurt ***(Karaahmet Destanı)***. 1979 Mehmet Başaran ***(Mehmevçik Memet)***.

Sait Faik Hikâye Armağanı 1955 Sabahattin Kudret Aksal ***(Gazoz Ağacı)*** ve Haldun Taner ***(Onikiye Bir Var)***. 1956 Tahsin Yücel ***(Haney Yaşamalı)***. 1957 Necati Cumalı ***(Değişik Gözle)***. 1958 Orhan Kemal ***(Kardeş Payı)***. 1959 Oktay Akbal ***(Berber Aynası)***. 1964 Mehmet Seyda ***(Başgöz Etme Zamanı)*** ve Adnan Özyalçıner ***(Sur)***. 1965 Kâmuran Şipal ***(Elbiseciler Çarşısı)*** ve Mahmut Özay ***(Yorgo)***. 1966 Cengiz Yörük ***(Çölde Bir Deve)***. 1967 Tarık Dursun K. ***(Yabanın Adamları)***. 1968 Muzaffer Buyrukçu ***(Kavga)***. 1969 Orhan Kemal ***(Önce Ekmek)*** ve Faik Baysal ***(Sancı Meydanı)*** .1970 Zeyyat Selimoğlu ***(Direğin Tepesinde Bir Adam)***. 1971 Bekir Yıldız ***(Kaçakçı Şahan)*** ve Bilge Karasu ***(Uzun Sürmüş Bir Güniin Akşamı)***. 1972 Füruzan ***(Parasız Yatılı)***. 1973 Demirtaş Ceyhun ***(Çamasan)***. 1974 Fakir Baykurt ***(Can Parası)***. 1975 Adalet Ağaoğlu ***(Yüksek Gerilim)***. 1976 Selim İleri ***(Dostlukların Son Günü)***. 1977 Necati Cumalı ***(Makedonya 1900)***. 1978 Adnan Özyalçıner ***(Gözleri Bağlı Adam)*** ve Selçuk Baran ***(Anaların Hakkı)***. 1979 Ferit Edgü ***(Bir Gemide)***.

Sedat Simavi Vakfı'nın Edebiyat Ödülleri: 1977 Fazıl Hüsnü Dağlarca ***(Horoz)*** ve Peride Celal ***(Üç Yirmidört Saat)***. 1978 Melih Cevdet Anday ***(Sözcükler)***.

Türk Dil Kurumu Ödülleri : Başlangıçta Bilim Ödülü ve Sanat Ödülü olarak iki dalda veriliyordu. Sanat Ödülleri 1955 Cahit Külebi ***(Yeşeren Otlar***, şiir kitabı). 1956 Orhan Hançerlioğlu ***(Ali***, roman), 1957 Sabahattin Kudret Aksal ***(Yaralı Hayvan***, öyküler). 1958 - 1976 arasında Şiir, Roman, Hikâye ,Tiyatro, Çeviri, Deneme-Eleştiri-Gezi dallarında verildi. 1977'den başlayarak Deneme, Eleştiri ve Gezi türlerine ayrı ayrı ödül verildi; ayrıca Masal ve Çocuk Yazını ödüü konuldu. Şiir 1958 Fazıl Hüsnü Dağlarca ***(Delice Böcek)***, 1964 Behçet Necatigil ***(Yaz Dönemi)***, 1965 Gülten Akın ***(Sığda)***, 1966 Cemal Süreyya ***(Göçebe)***, 1967 Nahit Ulvi Akgün ***(Evren Türküsü)***, 1969 Necati Cumalı ***(Yağmurlu Deniz)***. 1970 Oktay Rıfat ***(Şiirler)***, 1972 Metin Eloğlu ***(Dizim)***, 1974 Attila İlhan ***(Tutuklunun Günlüğü)***, 1976 Kemal Özer ***(Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya)***. 1977 Edip Cansever ***(Ben Ruhi Bey Nasılsın) Roman :*** 1958 Oktay Akbal ***(Suçumuz İnsan Olmak)***, 1962 Nezihe Meriç ***(Korsan Çıkmazı)***, 1967 Kemal Bilbaşar ***(Cemo)***, 1968 Kemal Tahir ***(Devlet Ana)*** 1971 Fakir Baykurt ***(Tırpan)***, 1973 Abbas Sayar ***(Çelo)***, 1974 Mehmet Seyda ***(İçe Dönük ve Atak)***, 1975 Füruzan ***(47'liler)***, 1976 Dursun Akçam ***(Kanlı dere'nin Kurtları)***, 1977 Selim İleri ***(Her Gece Bodrum)***, 1978 Necati Tosuner ***(Sancı.. Sancı). Hikâye*** - 1959 Tahsin Yücel ***(Dişlerin Ölümü)***, 1960 Onat Kutlar ***(İshak)***, 1961 Tarık Dursun K. ***(Güzel Avrat Otu)***, 1962 Muzaffer Buyrukçu ***(Bulanık Resimler)***, 1963 Feyyaz Kayacan ***(Sığınak Hikâyeleri)***, 1964 Demir Özlü ***(Son Inma)***. 1965 Afet Muhteremoğlu (Ilgaz ***(Başörtülüler)***, 1968 Samim Kocagöz ***(Yağmurdaki Kız)***, 1969 Orhan Kemal ***(Önce Ekmek)***, 1971 Şahap Sıtkı ***(Acı)*** 1972 Adnan Özyalçıner ***(Yağma)***, 1973 Selçuk Baran ***(Haziran)***, 1974 Zeyyat Selimoğlu ***(Koca Denizde İki Nokta)***. 1975 Demirtaş Ceyhun ***(Apartman)***. 1976 Nedim Gürsel ***(Uzun Sürmüş Bir Yaz)***, 1977 Hulki Aktunç ***(Gidenler Dönmeyenler)*** 1978 Muzaffer İzgü ***(Dönümdaki Para) Oyun*** - 1960 Orhan Asena ***(Tanrılar ve İnsanlar)***, 1963 Vüs'at O. Bener ***(Çiçu)*** 1972 Haldun Taner ***(Sersem Kocanı Kurnaz Karısı)***, 1974 Adalet Ağaoğlu ***(Ü Oyun)***, 1976 Güngör Dilmen ***(Midas'ın Kördüğümü)***, 1977 Dinçer Sümer ***(Eski Fotoğraflar). Çeviri*** - 1959 Sabahattin Eyuboğlu - M. Ali Cimcoz (Platon'dan ***Devlet)***, 1960 Teoman Aktürel (Philippe Sou

pault'dan *Şarlo)*, 1961 Azra Erhat ve A. Kadir (Homeros'tan *İlyada)*, 1962 : Adalet Cimcoz (Franz Kafka'dan *Milena'ya Mektuplar)*, 1963 Bilge Karasu (D.H. Lawrence'den *Ölen Adam)*, 1964 Tahsin Saraç *(Günümüz Fransız Şiiri)*, 1965 : Ülkü Tamer (Edith Hamilton'dan *Mitologya)*, 1968 : Seha L. Meray (Hugo Grotius'tan *Savaş ve Barış Hukuku)*, 1969 Akşit Göktürk (Daniel Defoe'den *Robinson Crusoe)*, 1970 : Can Alkor (Nietzsche'den *Ecco Hommo)*, 1971 : Attila Tokatlı (Elsa Triolet'den *(Beyaz At)*, 1972 : Bertan Onaran (Simone de Beauvoir'dan *Konuk Kız)*, 1973 : Melih Cevdet Anday (Tarjei Vesaas'tan *Buz Sarayı)*, 1974 Hüseyin Demirhan (Platon'dan *Devlet)*, 1975 : Tomris Uyar ve Turgut Uyar (Lucretius'dan *Evrenin Yapısı)*, 1976 Sait Maden (Louis Aragon'dan *Elsa'ya Şiirler)*, 1977 Bedrettin Cömert (E. H. Gombrich'den *Sanatın Öyküsü). Deneme-Eleştiri-Gezi* - 1961 : Memet Fuat *(Düşünceye Saygı)*, 1962 Fikret Otyam *(Gide Gide 3)*, 1963 Burhan Arpad *(Gezi Günlüğü)*, 1964 : Necip Alsan *(Eflatun)*, 1965 : Ceyhun Atuf Kansu *(Köy Öğretmenine Mektuplar)*, 1967 : Cemil Yener *(Fuzuli'nin Dünyası)*, 1968 : Cengiz Bektaş *(Mimarlıkta Eleştiri)*, 1974 : Mehmet H. Doğan *(Tekrarın Tekrarı)*, 1976 : Salâh Birsel *(Şiir ve Cinayet). Deneme* - 1977 : Nusret Hızır *(Felsefe Yazıları)*, 1978 : Çetin Altan *(Bir Yumak İnsan). Gezi* - 1977 : Mahmut Makal *(Bizim Köy 1975). Çocuk Yazını ve Masal* - 1977 : Oğuz Tansel *(Allı ile Furfuru)*, 1978 İsmail Uyaroğlu *(Çocuk ve Şiir)*.

TRT Ödülleri : 1970'de açılıp 1971'de sonuçlanan TRT yarışmalarında şu edebiyat dalları konu alınmıştı : ***Roman :*** Ödüller Başarı Ödülü olarak değerlendirildi. Fakir Baykurt *(Tırpan)*, Oğuz Atay *(Tutunamayanlar)*, Melih Cevdet Anday *(Gizli Emir)*, Demirtaş Ceyhun *(Asya)*, Mehmet Seyda *(Yanartaş)*, Abbas Sayar *(Yıldız Atı)*, Tarık Buğra *(İbişin Rüyası)*, Sevgi Sabuncu (Soysal) *(Yürümek)*, ***Hikâye :*** Büyük Ödül - Osman Şehin *(Kırmızı Yel)*, Büyük Ödül - Ümit Kaftancıoğlu *(Dönemeç)*, Başarı Ödülleri : Necati Tosuner *(İki Gün)*, Fakir Baykurt *(Üç Hikâye)*, Yıldız İncesu *(Saygılarımı Sunarım)*, Mehmet Seyda *(Şehzadenin Başıdır)*, Orhan Duru *(Ağır İşçiler)*, Ahmet Say *(Komil'in Atı)*, Dinçer Sümer *(Serçe)*, Mehmet Başaran *(Elif Diye Bir Türkü* adlı dosyadaki 8 hikâye). ***Şiir :*** Şiir Kitabı Büyük Ödül - Tahsin Saraç *(Direnme)*, Büyük Ödül - Mehmet Aydın *(Özgürlüğe Açılan Eller)*, Başarı ödülleri Ayhan Can *(Gül Devrimi)*, Hasan Hüseyin Korkmazgil *(Kızıl Kuğu)*, Gülten Akın Cankoçak *(Maraşlı Ökkeş'in Destanı)*, Mehmet Keskinoğlu *(Şiirler)*, Mehmet Karabulut *(Gün Kapısı)*, Afşar Timuçin *(Ayrılıkta Söylenmiş Bir Yaz Türküsü)*. Tek şiir - Başarı ödülleri M. Bozkurt Esenyel *(Gibiyim)*, Halim Uğurlu *(Anadolu Acısı)*, Mehmet Taner *(Ilık Kaynama)*, Halil Uysal *(Türkü)*, Cengiz Bektaş *(Morname)*, İlhan Berk *(Atlas)*, İsmet Sezer *(Şimdi Bütün Türkiyem)*, Tekin Sönmez *(Şafağın Demircisi)*, Nurten Çelebioğlu *(Gün Doğar). Deneme :* Başarı ödülleri Önder Şenyapılı *(Korkmayın Hain Kurttan)*, Mehmet Salihoğlu *(Kendinden Vermek)*, Mehmet Salihoğlu *(Halk Gerçeği ve Halkçı Sanat)*, Mehmet Salihoğlu *(Yobazlık, Solculuk ve Atatürk Üstüne)*, Salâh Birsel *(Keçi Çobanı ve Kuzu Çobanı)*, Cemil Yener *(Yardım ve Armağan Üstüne)*, Şevket Yücel *(Kendini Yenilemek ve Eşek)*, İlber Ortaylı *(Siyasal Hikâye Türü Açısından Musahipzade Celal Bey Üzerine Bir Deneme)*.

Varlık Roman Armağanı (1955) Yaşar Kemal *(İnce Memed)*.

Yeditepe Şiir Armağanı : 1955 Oktay Rıfat *(Karga ile Tilki)*, 1956 Fazıl Hüsnü Dağlarca *(Âsû)*, 1957 Behçet Necatigil *(Eski Toprak)*, 1958 Edip Cansever *(Yerçekimli Karanfil)*, 1959 : Cemal Süreyya *(Üvercinka)* ve Arif Damar *(İstanbul Bulutu)*, 1962 Ahmet Hamdi Tanpınar *(Şiirler)*, 1963 Turgut Uyar *(Tütünler Islak)*, 1964 Hasan Hüseyin *(Kavel)*, 1965 Ahmet Oktay *(Her Yüz Bir Öykü Yazar)*, 1966 Ceyhun Atuf Kansu *(Bağımsızlık Gülü)*, 1967 Ülkü Tamer *(İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür)*, 1976 : Melih Cevdet Anday *(Teknenin Ölümü)*, 1977 Gülten Akın *(Ağıtlar ve Türküler)*, 1978 Hilmi Yavuz *(Doğu Şiirleri)*, 1979 Refik Durbaş *(Çırak Aranıyor)*.

Yunus Nadi Armağanları : Cumhuriyet Gazetesi kurucusu Yunus Nadi adına kurulmuş olan armağanın konusu her yıl değişmektedir. 1947'den beri verilen armağanın dil ve edebiyat konularındaki yarışmalarda kazananlar 1947 (Serbest konu : I. Erdoğan Meto *(Türk Mizah Anlayışı)*, II. Hamdi Gürz *(Köylerimiz ve Köylülerimiz)*, III. Fahir Hamdi Ongun *(Birleşik Amerika ve Avrupa Muvazenesi)*. 1948 (Küçük hikâye) : I. Fethi Bayak *(Bekâr)*, II. Tarık Buğra *(Oğlumuz)*, III. Attila Tolun *(Oğlumuz)*. 1950 : (Bir yurt yazısı) : I. Zeyyat Selimoğlu *(Rize'nin Köylerinden)*, II. Şefik Uygun *(İvriz)*, III. Zekî Karaağaçlıoğlu *(Seddülbahir)*, 1952 (en güzel şiir) : Armağan üçe bölündü. Azmi Tekinalp *(Düşündüm Memleketi)*, Mustafa Şerif Onaran *(Bir Şehid)*, Doğan Ergeneli *(Bir Kağnı Pancar Taşır)*. 1954 (En güzel hikâye) I. Ayperi Akalın *(İstasyonda)*, II. Tevfik Uğurlu *(Azap Şiko)*, III. Murtaza Uluağaç *(Öğle Yemeği)*, 1957 (En güzel şiir) I. Asaf Çiğiltepe *(Anlamadığım)*, II. M. Şükrü Sarı *(Mutluluk)*, III. Cengiz Tosun *(Önce Vatan)*. 1958 (Roman) I. Fakir Baykurt *(Yılanların Öcü)*, II. Yusuf Atılgan *(Aylak Adam)*, III. Mehmet Seyda *(Ne Ekersen)*. 1959 (Röportaj) I. Mustafa Gümüşkaynak *(Tuzköyü Tepesidelik)*, II. Oğuz Tosun *(Aslı'dan Geliyorum)*, III. Mahizer Şimşek *(İlk Gün)*. 1960 (Dil davamız) : I. Ekrem Alptekin, II. Sümer Yudagül, III. İsmet Zeki Eyüpoğlu. 1965 (Küçük hikâye) : I. Ömer Ünalan *(Karıncayı İncitmeyen Adam)*, II. Gülten Dayıoğlu *(Döl)*, III. Yahya Ergün *(Ölüme Giden Adam)*. 1967 (Dil devrimini yansıtan eser) Prof. Dr. Zeynep Korkmaz *(Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi)*. 1968 (Genellikle Türk devrimini, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, bu savaşta geçmiş bir olayı yada Türk toplumunun sorunlarını konu alan roman) Kemal Tahir *(Yorgun Savaşçı)*. 1970 (Kurtuluş Savaşı ve devrimler konulu senaryo) Güngör Dilmen *(Anzavur)* ve Oktay Arayıcı *(İkinci Hedef)*. 1973 (Cumhuriyet çağında dilimiz) I. Haldun Derin, II. Yakut Irmak, III. Kâmile İmer. 1975 (Roman) Attila İlhan *(Sırtlan Payı)*. 1979 (Çocuk romanı) İsmail Uyaroğlu *(Bir Liranın İki Günü)*.

Alpay Kabacalı

Edebiyat Dünyası, düşün ve sanat dergisi (15 ocak 1948 - 15 şubat 1950) 26 sayı çıktı. Yönetenler Mehmet Akuzun, Sabahattin Hüsnü, 1940'lardan sonra yeni edebiyat akımının yarattığı değişikliği benimseyen genç şair ve yazarların kümelendikleri bu bir yön kazandırmaya çalıştığı görüldü. Kişilikleri belirgin şairlerin (Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Sıtkı Tarancı, Cahit Külebi, Orhon M. Arıburnu, Necati Cumalı) yanısıra dönemin genç şairlerinin (Attila İlhan, Edip Cansever, Sabri Altınel, Metin Eloğlu, Berin Taşan, Sunullah Arısoy, M. Başaran, Ercüment Uçarı) dikkati çeken şiirleri yayımlandı. Yeni edebiyat akımı doğrultusundaki çabaların geniş çevrelere yayılmasını sağlayan Edebiyat Dünyası'nda Sait Faik, Orhan Kemal, Bekir Sıtkı Kunt v.b. öykü ustaları da yazdılar.

Edebiyat-ı Cedide Şiir, öykü, roman çeviri alanlarındaki ürünleriyle yeni bir akım oluşturmak isteyen şair ve yazarların kurdukları edebiyat okuluna verdikleri ad. Daha önce Namık Kemal'in divan şiir beğenisine karşı görüşler ileri sürdüğü yazılarında kullanılan «edebiyat-ı cedide» deyimi 1895 1901 yılarında Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşakgil, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mehmet Rauf, Faik Âli (Ozansoy), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ali Nadir (Ali Ekrem Bolayır), Süleyman Ne-

sip, Hüseyin Siyret (Özsever), Hüseyin Suat (Yalçın), Celal Sahir (Erozan), Ahmet Şuayip v.b. «*Servet-i Fünûn*» dergisinde toplanan edebiyatçıların ilke ve amaç beraberliğinin ifadesi oldu. Akıma bağlı sanatçılar, pozitivizme özgü öğelerden kaynaklanarak, Agusta Comte (1789 - 1857) ve izleyicisi Taine (1828 - 1898)in görüşlerinin etkisi altında kaldılar. Auguste Comte, *De L'intelligence (Zekâ Konusunda,* 1870) adlı yapıtında, son çözümlemede olayların nedenini bilme olanağı bulunmadığı görüşünü savunduğu için idealizmden kurtulamıyor, kapitalizmi insan evriminin en yüce evresi ve doruğu saymakla burjuva ideolojisini tam benimsediğini gösteriyordu. Hüseyin Cahit, Edebiyat-ı Cedide'nin köklerini anlattığı yazılarında, özellikle Taine'in düşüncelerini dayanak olarak almış, edebiyatın değişimine de ırk, çevre, zaman kuramına koşut olarak tanımlar aramıştı.

Edebiyat-ı Cedide'nin organı «*Servet-i Fünûn*» dergisinde yazılanların Halit Ziyanın deyişiyle, «ayrı ayrı çevrelerden, başka başka şartlar içinde birbirlerine benzemeyen mesleklerde yetişen ve birbirinden geçinme ve meslek sahasında uzak yaşayan kimselerden meydana» gelmelerine *(Kırk Yıl,* 1969 basımı, sf. 371) karşın aynı düşünce ve duyarlık çizgisinde buluşmaları rastlantı değildi. Temelde, şu belirleyici koşulların etkisi altındaydılar. 1) Tanzimattan sonra batıya yönelmenin edebiyata yansımasının yarattığı gelişmeler. Roman, öykü, oyun, deneme türlerinin kullanılması. Özellikle Fransız şairlerinin, romancılarının tanınması, 2) Abdülhamid II'nin baskı rejimi nedeniyle yeni şairler kuşağının soyut da olsa özgürlük özlemini duymaları. 3) Kendilerinden önce siyasal iktidarla çatışkı durumunda olan edebiyatçıların durumu. 4) Baskının yasallaşması (devlet terörü) nedeniyle sansür, hapis, sürgün v.b. ana haklara aykırı yaptırımlarla yaratma özgürlüğüne yasaklar konması biçiminde özetlenebilecek temel nedenlerin etkisiyle, gelişme sürecindeki katmanların okumuşları, aynı etkilerin doğal sonucu olarak, benzer duyarlıklar gösterdiler. Bu belirleyici öğeler kaçma isteğine bağlı olarak yapay bir doğa düşünüsüne sığınma, yer yer bireysel zayıflık sevgi duygularının ağır basması biçiminde belirmiş, bu genel özelliklerin yanısıra yakın çevreye bakma güdüsü doğmuştur. Nedim'de, rasladığımız Lâle devri İstanbul'una değgin öğeleri simgeleyen günlük yaşama özgü sözcükler Edebiyat-ı Cedide şiirinde daha değişik alanları ve biraz da kendilerine kadar hiç bilinmeyen insanları ifade ederken göründü. Bunda akımı yaratan şairlerin sınıfsal kökenleriyle birlikte, tanıştıkları Fransız şiirinin de etkisi olduğunu düşünebilirlz.

Edebiyat-ı Cedide, 1895 - 1901 yılları arasında *(Servet-i Fünûn* ekim 1901'de kapanıncaya kadar) kendini ortaya koymuş, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin yeni beğeninin örneklerini vermişlerdi. Yeni beğeni şiiri eski biçimsel kalıpların, kuralların koşullamasından kurtarmaya dayanıyordu.

XIX. yüzyıl edebiyatının son aşamalarını izleme olanağı bulacak biçimde yetişmiş olan «Edebiyat-ı Cedide» sanatçıları şiirde, Abdülhak Hamid'in biçim yeniliklerini daha değişik alanlara götürerek, eski nazım biçimleriyle ilgiyi kesinlikle kopardılar. Batı nazım biçimlerinden sonnet ile, aruz ölçüsünün bütün kalıplarıyla uyguladıkları «müstezat» dönemin en sevilen nazım biçimi oldu. Böylece bütün güzelliğini öngören bir şiir anlayışına varıldı.

Şiire değişik konu ve temalar girdi. Sanatçının içinde yaşadığı dünyanın öteki insanlarını (hasta çocukları, balıkçıları, dilencileri) duyması, şiirin giderek ilkel bir gerçekçiliğe bağlı toplumsal öz'ler kazanmasına yol açtı. Ne var ki, özelliklę, XIX. yüzyıl Fransız şiirinin ustalarını tanıyarak onların yapıtlarında yeni kavramlarla karşılaşan şairler, Şinasi'yle başlayan sadeleşme akımına tamamen ters düşen bir dil beğenisi yaratarak, çelişkiye düştüler. Şiir dili farsça ve arapça sözcüklerden kurtulamadığı gibi, «*Servet-i fünun*»ca denilebilecek ölçüde ikili, üçlü tamlamalarla —Türkçenin doğal sadeleşme yollarına da engeller koyan— acayip bir dil ortaya çıktı.

Doğuşunda belki Abdülhamid II.'nin amansız «sansür»ünden kurtulma kaygılarının da payı olan bu yapay dil, giderek Tanzimat sonrası «alafranga» aydın tipinin ortak züppelik aracı düzeyine çıkıvermişti. Öksürüklü bir duyarlık; sahte içlemeler, egemen İstanbul'un bürokrat çocuklarına bir oyalanma aracı gibi geliyor, İzmir ve Selânik'te çıkma olanağı bulan dergi ve gazetelerde (örneğin İzmir'de çıkan «*Ahenk*» ve «*Hizmet*» gazetelerinde) Türkçe, ulusal dilimiz haykırıları, başkentin beğeni duvarlarını aşamıyordu.

Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit ve Saffeti Ziya'nın temsil ettiği «*Servet-i fünûn*» romanında da, özellikle roman tekniği yönünden —eskiye göre— belirgin bir gelişmeye ulaşılmasına karşın, aynı dil beğenisi egemendi. Akımın en güçlü romancısı sayılan Halit Ziya, realizm ve natüralizm'in etkisi altında kalarak, şairler gibi yakın çevre gözlemlerine bağlı konuları işlerken bile bu ortak dil anlayışının dışına çıkamadı.

Çoğunluğu 1866 - 1876 yılları arasında doğan *Servet-i fünûn*'cuların, arkalarından gelen kuşağı, asıl bu yönleriyle etkilemelerini, aynı eğitim ve yazarların değişmeyen sınıfsal koşullarına bağlayabiliriz.

Şükran Kurdakul

Edebiyat-ı Cedide Üzerine Görüşler

«./. Tekmil şiirlerimizde, hikâyelerimizde tasvirlerimizde bir solgunluk, bir kansızlık, bitkinlik eseri görülüyor; bu hasta çiçek hali edebiyatçılarımızın sıcak köşelerinde kendisine pek uygun yerler bularak nazik nazik yerleşiyor; yazılan şeylerin hemen hepsinde bir veremli öldürücülüğü var, derin bir sükût içinde, uzun bir inilti...

./. İşte okunan eserler, ekseriyetle ruhumuza bu aksi bırakıyor. Dikkat ediniz bu daima mevzûların hüzün verici oluşundan ileri gelmiyor; yazışımızda birşey var ki, en şûh şâtır mevzularda bile «içeriği ile» sanki ağlıyor. Sakin ve tâkatsiz bir ağlayış. Evet, tâkatsiz, bitap, ayniyle ciğerlerinde öldürücü değil, fakat yaşatmayıcı bir illet taşıyan bir çocuk gibi...»

Tevfik Fikret

□

«./.. Hep aşk, hep aşk derdi, hep şiir ve mûsiki mi./.. Hayatta aşk en galip bir temayül değildir aksine öteki temayüllere en çok mahkûm kalan; odur ./. Roman toplumsal ahvalin bir belgesi olmalı, bizde pek yanlış telâkki edilen «sanat için sanat» nazariyesini def ve red etmeli; bugün Avrupa'da bütün edebiyat ilmî veçhe aldı, beşeriyetin ıslah ve tedavisi için çalışan ilim adamlariyle beraber olarak çalışıyor, daha iyi bir insaniyet daha mes'ut bir gelecek için uğraşıyor.»

Mehmet Rauf

□

«./. Recaizade, Tevfik Fikret'in Servetifünun mecmuasında yazı reisliğini üstüne aldığından söz açarak oraya muntazam bir şekilde yazı yazmaya beni davet edince hemen razı oldum. Ahmet İhsan'ın mecmuası, Tevfik Fikret'in arkadaşlığı, hele yazı yazmak fırsatı öyle çekici şeylerdi ki uzun uzun düşünmeye imkân yoktu; buna hemen arkasından Cenap Şahabettin'in ba-

raberliği katılınca âdeta beğenilen, sevilen beraber bulunmaktan bir iç saadeti duyulan dostlarla bir gezinti yolculuğuna çıkıyormuşçasına ruhuma kanatlar takılmış zannettim. İstanbul muhitinin resmî iş azabının boğucu havasından daha yüksek, temiz, saf bir atmosfer tabakasında emellerle dolu ciğerlerime taze bir hayat doluyor hazzını duydum.

İşte Edebiyatıcedide'nin doğuşu...

Zannedilir ki bu doğumun bir gebelik devresi vardır, değil öyle bir hazırlık devresi, hatta doğduktan sonra adı bile yoktu. Orada toplananlar ve filiz vermeye başlayanlar bir tesadüf rüzgarının uğrağına nasılsa serpilivermiş tohumlar idi ki yine tesadüfün lütfuyle taze usarelerini besleyebilecek bir avuç toprak da bulmuşlar, oracığa tutunuvererek etrafı çevîren çalılıklardan varlıklarını koruyabilmişlerdi.»

Halit Ziya Uşakgil

□

«./. 1895 - 1901 yılları arasında Servet-i fünûn dergisi çevresinde toplanan aynı yeni anlayışa sahip gençlerin meydana getirdiği bu edebiyat topluluğunun adı «Edebiyât-ı cedide», bazan da «Servet-i fünûn» edebiyatı olarak geçmektedir.

Edebiyât-ı cedide (Yeni edebiyat) tamamlaması, ilk tanzimatçıların da kullandığı bir ad olmuştu. Namık Kemal, divân tarzına karşıt olan yazılarına bu adı veriyordu. Sonra arada sırada başkaları da bu adı kullandılar. Derli toplu bir edebî akım anlamına gelmemekle beraber, bu adla Avrupa etkisinde ortaya çıkan bazı eserleri kastediyorlardı. Ama hiç bir zaman İlk ve Son Tanzimatçılar bunu kendilerine bir topluluk adı olarak kullanmamışlardı. Zaten böyle kati bir durum takınış, eskiliğe karşı kesin bir yola giriş, başka amaçları olan ve uzlaştırıcı yoldan giden bu devir insanları için imkânsızdı. Ama bu ad 1895'den sonra Servet-i fünûn çevresinde toplananlar arasında yerleşti; kendilerini bir araya getiren edebî anlayışın bir ifadesi olarak kullanıldı. Tanzimattan sonra ortaya çıkan devirlere ayak uydurarak basamaklar halinde gelişen edebiyatımız aslında bir «Edebiyât-ı cedide» (Yeni edebiyat) idi. O tarihten sonraki edebiyatımızın tamamını içine alan bu adı altı yıllık bir süreye bağlamak doğru olamıyacağı düşünüldüğünden bir aralık «Yeni edebiyat-ı cedide» denilmek istenildi. Ama bundan bir küçümseme mânası çıkarıldığından çabuk terkedildi. Sonunda bir topluluk kendine bu adı uygun buldu ve kullandı. Çünkü kendinden evvel «yenilik» yolunda yapılan teliffi, sınırlı, cesaretsiz adımlar yerine kesin, tam batılı, şekilde ve ruhta yeni bir yola girdiklerinden bu adı herkesten çok kendilerine lâyık görüyorlardı ve bunda da haklıydılar.

Edebiyât-ı cedide topluluğunun kuruluşu, yaşayışı «Servet-i fünûn» dergisine o kadar karışmıştır ki çok defa haklı olarak bu edebî hareket, dergisinin adile adlandırılmıştır. Biz de bu adı burada tercih ettik. Çünkü «Edebiyat-ı cedide» hâlâ sürüp gidiyor, geri de dönüleceği yok. Bütün sanatçı nesiller hep «Yeni edebiyat»ın peşindeler. Tevfik Fikret ve arkadaşları bu adı ancak kendilerine lâyık görmüş olabileceğini düşünememişler. Bu devri yenilik edebiyatımızın «Servet-i fünûn edebiyatı» devri olarak adlandırıyoruz. Bu, her çeşit anlam karışıklığını ortadan kaldırır.

Tahir Alangu

Edebiyat Cephesi. Onbeş günde yayınlanan Edebiyat gazetesi, Sahibi Hamit Turan, Yazı İşleri Müdürü Demirtaş Ceyhun. İlk sayısı Demirtaş Ceyhun, Behçet Necatigil, Tan Oral, Nurer Uğurlu, Nezih Danyal, Kemal Özer, Yalçın Küçük, Fahri Erdinç, Müjdat Gezen, Özgür Coşkun, Önder Şenyapılı, Hikmet Altınkaynak, Mehmed Kemal imzalarıyla 1 Mart 1979'da yayınlandı. Çıkış amacı «.. bütün ilerici ve demokrat edebiyatçıların bu çatı altında toplanmasına ve çok geniş bir çerçeve içinde, emperyalizmin toplumumuzu kültürsüzleştirme, «değer yargısız» bir aşamaya sokma veya bu «değer yargısız» dönemin sürdürülmesi amaçlarına karşı ortak bir savaşım vermesine katkıda bulunmak» olarak belirlenen gazetenin ilk yirmi sayısında sık rastlanan imzalar şunlardır: Demirtaş Ceyhun, Hasan İzzettin Dinamo, Kemal Sülker, Behiç Duygulu, Kemal Özer, Yalçın Küçük, Hikmet Altınkaynak, Cengiz Bektaş, Kemal Bak, Rauf Mutluay, Arif Damar, Nurer Uğurlu, Sadık Güçlüol, Vedat Yazıcı, Fahri Erdinç, Özdemir İnce, Metin Eloğlu, Afşar Timuçin.

(K.Ö.)

Edebiyat-ı Umumiye. Siyasî, edebî, ilmî «haftalık gazete». Sahibi: Celal Nuri. «Mesul müdür: Mehmet Celalettin. İlk sayısı 27 Ekim 1916'da çıktı. Üç yıl kadar yayınını sürdürebilen dergide Celal Nuri (İleri), Mehmet Emin (Yurdakul), Faik Ali (Ozansoy). Abdülhak Hamit (Tarhan), Cenab Şahabettin, Halit Fahri (Ozansoy), Reşat Nuri (Güntekin), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Samipaşazade Sezai, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), İsmail Hami (Daşınment) v.b. ünlü kalemler yazdılar.

EDGÜ Ferit (İstanbul 1936) Öykücü ve romancı. Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nü bitirdikten sonra bir süre Paris'te yaşadı (1958 - 1964). Şimdi İstanbul'da bir reklâm kuruluşunun sahibi ve yönetmeni. Ayrıca yayımcılık da yapıyor. Şiirler yazarak edebiyat yaşamına giren Edgü'nün ilk hikâyesi *«Yeni Ufuklar»* dergisinde çıktı (1954). Hikâye ve romanlarında çevre ve toplumun değer yargılarıyla tersleşen, bu duruma çözüm aramaktan, çözüm önerilerine katılmaktan ya da katkıda bulunmaktan çok aydınca bir kaçışa sığınan kişilerin tekil dünyalarını işler. Ağırlığını duyduğu toplumsal gerçeklere karşı bireysel dünyasını donatarak, kendisini yanıltmaya çalışarak, «tek bir gerçekçiliğin olmadığını» savunarak ve «gerçekteki düşle, düşteki gerçeğin» peşine düşerek etkin olmayan bir savaşımı yeğleyen kişileri işler. Edgü'nün insanları, daha doğrusu kendisiyle özdeşleşen insanları geleneksel çileciliğin çağdaş temsilcileri gibidir. *Kaçaklar* (1959), *Bozgun* (1962), *Ay* (1968), *Bir Gemide* (1978) (1979 Sait Faik Hikâye Armağanı) adlı öykü kitaplarında ve *Kimse* (1976), *O* (1977) adlı romanlarında yalın ve açık bir anlatımı vardır. Buna karşıtlık düzyazıları, aynı özelliklerin yanı sıra bir bilgi ve ekin (kültür) birikiminin yoğunluğunu taşır. Hikâyeleri ve edebiyat - sanat (özellikle resim) yazıları *«Kaynak»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Mavi»*, *«Pazar Postası»*, *«Dost»*, *«Eylem»*, *«Ateş»*, *«Papirüs»*, *«Yeni Dergi»*, *«Soyut»*, *«Ant»*, *«Vatan»* (Gazete sanat eki), *«Milliyet Sanat»* ve *«Yazı»* (1952 - 1959) dergilerinde yayımlandı. Sanat çalışmalarıyla ilgili kısa yazılarını ve değinmelerini *Ders Notları* (1978) (1979 TDK Deneme Ödülü) adlı kitapta topladı. *Ah Min'el Aşk* (1978) adını taşıyan bir de şiir kitabı vardır. Edgü'nün fransızcadan çevirileri, *Kültür Emperyalizmi* (1968) (A. Dino, A. Malek, P. Boratav, G. Dino'nun ka-

tıldığı bir oturum) adlı bir derlemesi bulunmaktadır.

(E.C.)

Edib Ahmet (? - / - ?). Şair. XIII. Yüzyılda Yüknek'te yaşadığı bilinmektedir. Moğol egemenliğini tanıyan Karahanlılardan Muhammed Dâd Sipehsalar beye armağan ettiği *Atebed ü'l-hakayık* adlı yapıtı ilk kez Necip Asım (1918), daha sonra Prof. R Rahmeti Arat tarafından basıldı (1951). 256 beyitten meydana gelen eser, Kaşgar diliyle ve aruz ölçüsüyle yazılmış, Türk İslâm kültür çerçevesi içinde bireylerin eğitimiyle ilgili ahlâk ilkelerine bağlılık konusu işlenmiştir. Şairin, Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacib'in etkisinde kaldığı söylenir. Prof. Arat basımındaki önsöz bölümünde, eser ve dili üzerine geniş bilgi verilmiştir.

EDİBOĞLU, Baki Süha (Antalya - 1915 / İstanbul 1972). Şair. Orta öğrenimini İstanbul Hayriye Lisesi'nde tamamladı (1936). Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde okudu. «*Tan*,» «*Akşam*,» *Cumhuriyet* (1934 1940) gazetelerinde sekreter, yazar olarak çalıştı. Ankara Radyosu'nda ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ndeki görevlerinden sonra İstanbul Radyosu'nda başmüdürlük, İzmir Radyosu'nda müdürlük yaptı. (1940 1956). Yeniden döndüğü İstanbul radyosundaki söz ve temsil yayınları şefliğinden sonra Radyo Müdür yardımcılığına atandı (1966).

«*Servet-i Fünun*» (1929), «*Cumhuriyet*», «*Varlık*», «*Ülkü*», «*Aile*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı şiir ve hikâyelerle tanınan Edipoğlu yeni edebiyatımızın büyük gelişmesi içinde kendine özgü bir yer arayan, genellikle aşk ve doğa temalarına bağlı, başarı çizgisine ender ulaşan bir şair olarak göründü.

Yapıtları: Cenup (şiirler, 1942), *Sel Geliyor* (öyküler 1944), *Türk Şiirinden Örnekler* (antoloji, 1944), *Falih Rıfkı Atay Konuşuyor* (1946), *Gece Yağmuru* (şiirler, 1947), *İşaret* (şiirler, 1953), *Karanlıkta Geçen Gemiler* (1958), *Ünlü Türk Bestekârları* (1962), *Atatürk İçin Bütün Şiirler* (1962), *Bizim Kuşak ve Ötekiler* (36 şairle ilgili anılar, izlenimler, 1968).

BAKİ SÜHA EDİBOĞLU'nun Şiirinden Örnekler

PARKTAKİLER

Elin dert görmesin Nisan güneşi.
Çocuklar bahçede, yaşlılar parkta.
Güzelin soluğu, çirkinin sesi,
Kolkola yürüyor güneş sokakta.
Ne kadar bekledi penceresinde
Bahar günlerini şu sakat çocuk,
Bir karasevdanın aydınlığında
Yüzen gözleriyle şu güzelim dul.
Şu yalnız dolaşan umutsuz adam,
Taptaze o ekmek kokusu gibi
Çekiyor göğsüne yeşil havayı.

EYLÜL

Aynı başı boş düşünceden
Nedir, her gün her gün bu yağmur.
Görünmeyen uzak geceden
Durmadan yağar yağar durur...

Hep aynı gül kokusu içinde
Bahçeme gülümseyen rüzgâr,
Ömrüm sonsuzluğun hiçinde
Yağmur gibi toprağa koşar.

Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829). Türk Rus savaşından sonra Edirne'de yapılan antlaşma. Rus Çarı I Nikola'nın iki amacı vardı. Biri, Avrupa'daki devrimci hareketleri bastırmak, öteki Boğazlar'ı ele geçirmek. Birinci amacını gerçekleştiren Çar Boğazlar'ı elde etmek için harekete geçti. Bunun için Yunanistan'ın bağımsızlık sorununu kurcalamağa başladı. Çar'a göre, Osmanlı Devletine karşı girişilecek bir askeri harekatle Yunanistan bağımsızlığını kazanabilirdi. İngiltere, Yunanistan'ın bağımsızlığını savunuyordu ama, Rusya'nın gerçek amacını bildiği için kaygılanıyordu. Sonunda iki devlet, Yunanistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla bir ön anlaşma yaptılar. Ön anlaşmaya göre, iki devlet, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında aracılık yapacak ve Osmanlı Devletine vergi ile bağlı özerk bir Yunanistan'ın kurulması sağlanacak.

Ön anlaşma bütün devletlere bildirildi. Avusturya ile Prusya ön anlaşmaya katılmadı. Buna karşılık Fransa, ön anlaşmaya katıldığını bildirdi. Üç büyük devletin katıldığı ön anlaşmayı Osmanlı Devleti geri çevirince, Rusya, İngiltere, Fransa, Londra'da bir antlaşma yaptılar (1827). Antlaşmaya göre, Yunanistan'ın bağımsızlığı ilke olarak kabul ediliyor ve Osmanlı Devletine baskı yapılmasına karar veriliyordu. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayı da geri çevirince, Osmanlı Mısır donanması, üç devlet tarafından Navarin körfezinde yakıldı. İşte bu olay gelişerek Osmanlı Rus savaşına yol açtı. Rusya, Akkerman Antlaşmasıyla (7 Ekim 1826) Yunanistan sorununa karışmıyacağına söz vermişti. Ancak şimdi Yunanistan sorununa karıştığı gibi, Boğazlara inmek istiyor bu sorunları, Avrupa halkına, Hıristiyanlık müslümanlık savaşımı olarak kabul ettiriyordu.

Osmanlı Devleti, o dönemde oldukça güç durumdaydı. Yeniçeri ocağı kaldırılmış, yeni kurulan ordu, oldukça deneysiz bir durumdaydı. Ayrıca Navarin olayı yüzünden bir tek sağlam savaş gemisi kalmamıştı. Bu ortamda ne yapılması düşünülürken Rusya, savaş ilân etti (1828) Ruslar hemen saldırıya başladılar. Kısa sürede doğuda Erzurum, batıda Edirne Rusların eline geçti. Bu arada İngiliz ve Fransız elçileri, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi isteniyordu. Rusları durdurmak amacıyla muhtıra kabul edildi, görüşmeler sonucu Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Bu sırada Edirne'de ateş kes yapıldı. Yunanistan'a bağımsızlık verildikten sonra Edirne'de barış görüşmeleri başladı. Bir ay süren görüşmelerden sonra 16 maddelik bir antlaşma yapıldı. Antlaşmaya göre: Rusya, Edirne ve Rumeli'den geri çekilecek. Prut ırmağı, iki devlet arasında eskiden olduğu gibi sınır kalacak. Tuna deltasındaki toprakların bir bölümü Ruslara verilecek. Tuna, iki ülke için serbest ırmak olacak. Doğu Karadeniz kıyısı ile Ahıska bölgesi Ruslara bırakılacak. Kars, Erzurum Osmanlı Devleti'nde kalacak. Eflak ile Buğdan'a yeni haklar verilecek. Rus ticaret gemilerine boğazlar'dan geçiş hakkı tanınacak. Ruslara Osmanlı ülkelerinde ticaret özgürlüğü verilecek. Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ödencesi olarak onbir buçuk milyon altın ödeyecek. Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edilecek. Savaş tutsaklarşılıklı olarak bağışlanacak.

Edirne antlaşması hükümleri ilgili devletlerin hiçbirini memnun edici sonuçlar getirmedi. Osmanlı Devleti, doğuda ve batıda bir çok yerler yitirdi. Rusya, Boğazlar'da istediklerini elde edemedi. Avusturya ile İngiltere, Rusya'nın yeni pazarlar kazanması

karşısında kaygılandılar. İlgili devletler, kendi amaçlarına uygun bir durum yaratmak için, Edirne antlaşmasından sonra hazırlıklara giriştiler.

Cengiz Gündoğdu

Edirneli Nazmi (Edirne - ? / ? - 1588) Türkçülük anlayışının önderlerinden sayılır. Bir yeniçeri olduğu bilinen Edirneli Nazmi Arapça ve Acemcenin artan baskısına karşı çıkan ve dilde sadeleşme akımı olan Türk-i Basit şairlerindendir. Asıl adı Mehmet'tir. Silâhtar olarak Yavuz Sultan Selim'in İran (1514) ve Mısır (1517) seferlerine katıldı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Silâhtar Bölükbaşılığına kadar yükseldi.

Divan biçimlerindeki şiirlerini, Arapça ve Farsça tamlama kullanmadan Türkçe sözcükler ve kafiyelerle yazmıştır. Çağdaşı Tatavlalı Mahremî ile birlikte sade Türkçe akımını sürdürüyorlardı. Ama, Arap vezni olan «aruz» ile salt Türkçe yazmak zordu. Bir az da her iki şairin şairlik güçlerinin yeterli olamayış nedeniyle bu akım yayılamadı.

Edirneli Nazmi'nin 48000 beyitlik Divanı, ulusal edebiyat akımının ilk adımları bakımından tarihsel bir önem taşır. Ayrıca, zamanına kadar yetişmiş şairlerin birbirlerine yazdıkları nazireleri içeren 3356 şiirden oluşan *Mecmuaii'n-Nezâir* adlı bir antolojisi vardır.

(S.K.)

EDİZ Hasan Âli (Yugoslavya, Prikoy - 1904 / İstanbul - 1972). Yazar, eylem adamı. Çevirmen. Orta öğrenimini Vefa ve Mercan idadilerinde tamamladı (1920). Takriri Sükun Kanunu'nun İstanbul'da uygulanamayacağı gerekçesiyle dava düştüğü halde, *«Aydınlık»* dergisine «girip çıkanlarla» birlikte tutuklandığı için, yüksek öğrenimini sürdürdüğü Askeri Tıbbiye'nin 3. sınıfından çıkarıldı (1923). Bir süre sonra Moskova'ya giderek gördü. Ülkeye dönünce gizli örgüte katıldığı saviyle tutuklandı.

1935 - 36 yıllarında *«Son Posta»*da başlayan yazarlığını *«Tan»*, *«Haber»*, *«Yeni Adam»*, *«Ayda Bir»*, *«Kalem»*, *«Cumhuriyet»*, *«Tercüme»*, *«Yeditepe»*, *«Yeni Edebiyat»* gazete ve dergilerinde yayımladığı yazı ve çevirilerle sürdürdü. Elliyi aşkın çevirisiyle Gogol, Puşkin, Dostoyevski, Gorki, Erenburg, Çapek v.b. çağdaş ve klasik sanatçıyı dilimize kazandırdı. Tiyatro eleştirmeleri yazdı.

İspanya'da Neler Oluyoruz (1936) adlı inceleme kitabı Moskova'da yayımlanan *«Zerubejom»* dergisinde haftanın kitabı olarak duyuruldu. Puşkin'in 100. ölüm yıldönümünde hazırladığı yazı dizisi *Son Posta*'da (4 Şubat 1937'den itibaren) yayımlandı.

Çeviri yapıtlarının sayısı 50'i aşkındır. Türkiye Yazarlar Sendikası Hasan Âli Ediz adına her yıl çeviri ödülü vermektedir.

(Ş.K.)

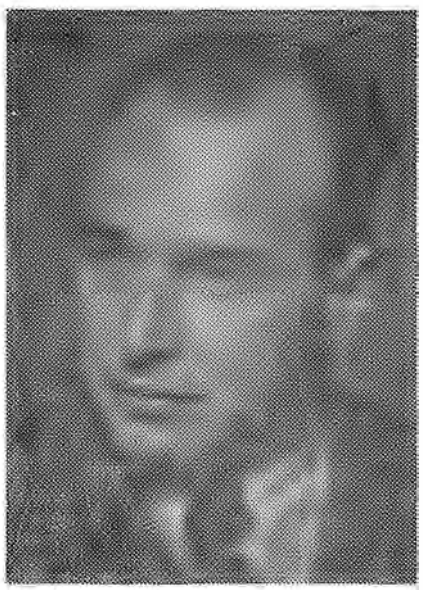

Hasan Ali Ediz

EFTA Üye ülkelerin ekonomik yapılarının türdeşlikten yoksun oluşu sonucu OEEC örgütündeki işbirliğinin yoğunlaştırılamayışı karşısında, AET ülkeleriyle EFTA (European Free Trade Association - Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)'yı oluşturan ülkelerin ayrı çıkar grupları olarak ortaya çıktıkları görüldü.

EFTA'nın kuruluşunda etkin rolü oynayan İngiltere'yi, AET'ndan ayrı bir yol tutmağa yönelten başlıca neden, AET'na temel olan gümrük birliği ilkesinin eski sömürgeleri Commenwealth ülkelerine de ortak bir dış gümrük tarifesinin uygulanmasını zorunlu kılması idi. Ancak yıllar sonrasında İngiltere'nin AET'ye geçişi sırasında bu koloniyal bağları tedirgin etmeyen bir çözüm bulunacaktı.

EFTA'nın dayandığı serbest ticaret bölgesi düzeninde; üye ülkeler dışa karşı istedikleri gümrük tarifesini uygulamakta serbest olduklarından, İngiltere böyle bir kuruluş sonucu eski sömürgeleriyle olan özel gümrük ayrıcalıklarını koruyabilme olanağını bulmuş oluyordu. EFTA'nın kuruluşunda seçilen serbest ticaret bölgesi türündeki işbirliği temelinden, EFTA'nın AET kadar yoğun bir ekonomik iş birliğini göze almadığı anlaşılıyordu. Ekonomik iş birliğinin temeli AET'de olduğu gibi, bir gümrük birliği olsaydı, sadece üye ülkeler arasındaki gümrük ve eş etkili dış ticaret sınırlamalarının kaldırılmalarıyla yetinilmeyecek, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak bir ortak gümrük tarifesinde de uyuşulması gerekecekti. EFTA gibi bütün serbest ticaret bölgesi düzenlerinde üçüncü ülkelere karşı bu açıdan bir ortak davranış zorunluğu bulunmadığı için, üçüncü ülke malları serbest ticaret bölgesi üye ülkeleri içinde dışa karşı gümrükleri en düşük olan ülke kanalıyla birliğe girmeğe alışacak; bunu önlemek için de, üye ülkeler arasında malların kaynağını belirlemek amacıyla karışık bir bürokrasinin kurulması gerekecektir. Aynı kırtasiyeciliğe EFTA'da boyun eğmek zorunda kalmış ve üretilen bir malın üyelerarası gümrük indirimlerinden yararlanabilmesi için, üründeki üye olmayan ülkeden getirtilmiş malzeme payının malın dışsatım fiatının % 50'sini aşmaması gerekeceği öngörülmüştü. Nereden bakılırsa bakılsın, batılı çevreler EFTA'da daha kuruluşunda «geçici bir kulüp» niteliği gözlemlemişlerdir.

EFTA anlaşması 1960'ta Stokholm'da; Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre arasında imzalanmış; Finlandiya'da 1961 yılında EFTA ile bir «ortak üyelik» anlaşması yapmıştı. Ayrıca Grönland ile Lichtenstein da —dış ilişkilerinde İsviçre tarafından temsil edildiklerinden— kuruluşla ilgi kurmuş oluyorlardı. Bu tabloya —ortak üyeleriyle birlikte— AET'yi kuran 6 Avrupa ülkesi de eklenince, II. Cihan savaşımdan sonra faaliyete geçirilen OEEC üyelerinin topunu bir arada bulmak olanağı doğar.

Prof. Dr. Ali Salt Yüksel

EFE Necdet Rüştü (İstanbul - 1900 / İstanbul - 1969). Orta öğrenimini Vefa Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okudu, bitirmeden ayrıldı. Bankacılık mesleğini seçti. Dönemin *Akbaba*, *Karikatür* v.b. gülmece dergilerinde çıkan taşlamaları manzum öyküleri ile tanındı. Küçük manzum komedisi *Kadın Asker Olursa* (1934) bestelenerek sahneye konulmuştu.

Başlıca Yapıtları: Ahenk (şiirler, 1920), *Bir Damla Gözyaşı* (şiirler, 1924), *Bahçe* (şiirler 1939), *Gönül Masalları* (manzum öykü, 1950), *Türk Nüktecileri* (ünlü nüktecilerden seçilmiş fıkralar, anılar, 1968).

EGE Süleyman (Konya - Ereğli - 1931). Yayımcı, yazar. Orta öğrenimini Köy Enstitüsü'nde tamamladı. Gaetecilik, sekreterlik yaptı. Demokrat Parti döneminde *«Akis»* dergisinin yazı işleri müdürüyken tutuklandı. Bir yıla hüküm giydi. 1960'dan sonra Türkiye İşçi Partisi'ne girdi. *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Bilim ve Sosyalizm Yayınları'nı kurdu. Lenin, Stalin, Marx - Engels, Lin Piao v.b. komünist eylem ve kuram adamlarının yapıtlarını yayımladı. *Devlet ve İhtilal*, *Komünist Partisi Manifestosu*, *Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşiniz*, *Bolşevik Partisi Tarihi* kitaplarının, ceza yasasının 142. maddesine aykırı görülmesi nedeniyle açılan da-

yalarda toplam 30 yıla hüküm giydi. Af yasası uyarınca cezasını tamamlamadan tahliye edildi.

EĞİLMEZ Ertem (İstanbul 1929). Film yönetmeni. İktisat Fakültesinde okudu. Yapımcı olarak girdiği sinemada, *Fatoşun Fendi Tayfuru Yendi* (1964) ile yönetmenliğe başladı. Uzun süre sıradan filmler yaptıktan sonra, gerçekcilikle lirizmi bağdaştıran *Canım Kardeşim* (1973) ile dikkati çekti. Kalabalık oyuncular güldürülerde, küçük insanların dünyasına içtenlikle eğildi.

Başlıca filmleri: Sürtük (1965); *Senede Bir Gün* (1966); *Bir Millet Uyanıyor* (1961); *Yaşlı Gözler* (1967); *Kalbimin Efendisi* (1970); *Salak Milyoner* (1973); *Köyden İndim Şehire* (1974); *Hababam Sınıfı* (1975).

Ehl-i Örf Osmanlı devleti zamanında, ülke içinde geçimi bozucu davranışların engellenmesi, düzenliğin korunması ve hükümet emirlerinin yaptırılması gibi devlet hayatının gerektirdiği işlerin yürütülmesinde uygulayıcı ve zorlayıcı gücü oluşturan hizmetliler sınıfına «ehl-i Örf» deniliyordu. Örfî işler, şer-i şerif denilen şeriat kuralları içine giremiyen, yâni şeriatın tâyin ettiği usul ile görülemeyeceği için kadıların görevleri dışında kalan yürütme ve zorlama işleri olup, bunları yapan devlet hizmetlilerine ehl-i örf denildiği gibi, bunların gördüğü işlere «örflük» işler, bu işlere bağlı vergilere de «tekâlif-i örfiye» (ya da «rüsum-i örfiye» denirdi. Devlet, öteki işlerindeki gibi, bu daldaki görevlerini yapanlara da, ödenti yapıyordu. Devlet düzenini oluşturan kanun ve kararların toplum içinde yürütülmesinin zorlayıcı gücü olarak nitelendirilebilecek kurulu düzenin iş erleri olan kişilerin başında, şehirlerde «şehir subaşıları» bulunuyordu. Onların altında «asesbaşı» ve «asesler» vardı. Köylerde ise «sancak subaşısı»nın başta bulunduğu, onun da altında «toprak subaşıları» ile onların emirlerinde örgütlenen köy subaşıları ve sekbanların (sancakbeyi sekbanlarının) toplandığı iç düzeni koruyucu «sancak bölükleri» vardı. Şehir subaşıları, Selçuklu rejiminde olduğu gibi, 16. yüzyıla kadar divan hükümetince atanmalarına karşılık, sancak subaşısı ve toprak subaşısı sancakbeyinin kendi kişisel adamı durumunda idiler. Toprak subaşıları, Selçuklularda «naib» adını taşıyor ve Sultanın kendisini temsil ediyorlardı. Böylece toprak subaşıları da, ancak subaşısı yoluyla sancakbeyinin adamı iken, Selçuklilerde köy naibleri, sancak naibi emrinde sultanın dalresi adamlarıydı. Selçukluların bu düzeni, Osmanlılarda bazı farklarla ve deyim olarak tıpkısıyla 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürüp geldi.

Örflük hizmetlerinde görevli olanlara uygulanan ödenti biçimine gelince; hep birer sancak merkezi olan şehirlerle, pek yakın çevrelerinde doğrudan doğruya şehire bağlı köyler, «şehir nahiyesi» adı ile, Divan'ın ulûfeli olarak atadığı şehir subaşılarınca yönetilmekte olup, başlıca suçluları kovuşturmak olan görevlerinden dolayı mahkeme hükmü ile miktarı belirlenen ve hüküm giyene ödettirilen «cerime» ve buna benzer resimler (rüsum) grubu, bir gelir kaynağı olarak «şehir zeameti»ni oluştururlardı; elde edilen «hasılat» hazine-i âmire'ye yatırılır idi. Şehir subaşısı, zeametin gelirini toplayıp, hazineye verme görevinden dolayı, yâni bir çeşit «şehir mal tahsildarı» olarak «zaim» adını alırdı. Örneğin, «İstanbul zaimi» denildiği zaman İstanbul subaşısı, «Ankara zaimi» deyiminden de doğrudan doğruya Ankara subaşısı anlaşılıyordu. Şehir subaşılarının emrinde bulunan asesbaşı ve ases erleri de ulûfeli olarak iş görürlerdi. Selçuklu rejiminde subaşının kendisine ait olan, Osmanlılarda hazineye çalışan «şehir zeameti» gelir kaynaklarını oluşturmuş vergi türleri, Osmanlı subaşısı tarafından zaman zaman ayrı birer «mukataa» halinde iltizama verilmiş, öte yanda şehrin «nahiyesi» sınırları içindeki bazı yerlerin zeametlik resimleri Sultan ya da ricalden birine vakıf yapılmış, bu tür kuruluşlar ise, şehirlerde düzeni sağlayacak erişkinlikte örgütler kurulmasını zorlaştıracak engeller olmuştu. Şehir nahiyesi köylerinin rüsum-u nivabetinin timar olarak verildiği bile görülmektedir. Bursa'nın bir semti olan Çekirge : Kaplıca zeameti, yâni subaşılığı II. Murad'ca vaktiyle vakıf haline çevrildiği için, şehir subaşısının kontrol yetkisi dışına çıkmış bulunuyordu. İstanbul'un Kadıköyü'de aynı suretle Yavuz Selim'in vakfı olup, Üsküdar zaiminin karışamadığı semtlerden biri idi. Suçluların yakalanmasında bu durum zorluk çıkarıyordu. Ayrıca, Bursa subaşısının Sahra : Bursa ovası «cürüm ve cinayetini» çoğu kez asesbası dışında bir başka kişiye kesime : mukataaya verdiği oluyordu. Bursa «resm-i arûsu ve zindancılığı» ile şehir çöp subaşılığı Temizlik hizmetleri, Bursa zaimince iltizama verilerek gelir sağlanan yerlerdi.

Timarların kanunnamelerde belirtilen bazı türleri ile zeamet ve haslar, hizmet kişilerine serbest kavdiyle veriliyorlardı. Böyle bir dirlikte, sahib-i arz, beratı içine düşen o yerlerin bütün rüsum-u şeriyye ve rüsum-u örfiyye'sine birlikte sahip olmakta idi. Serbest topraklardaki düzenliği sağlama görevi (örfî işler) dirliğe sahip olan kişinin üzerine verilmişti. Çünkü, bu işin karşılığı olarak biçimleştirilen «rüsum-u serbestî» yukarda söylenen vergi gruplarındaki bir kısım rüsumun bir araya gelmesinden başka bir şey değildir. Her sancakta, «serbest» oldukları belirtilen haslar, zeametler ve bir kısım timarlar ile serbest olmayan (düzenliğinin sağlanması işi sancak subasılarının yetkisinde bulunan) adi timarlar, ayrı bölgeler değil, iç içe ve karmakarışık bulunmaları nedeniyle, sancak subaşıları ve şehir subaşıları ile serbest yerler «zabitleri», yâni serbest dirlikleri asıl sahipleri adına yöneten kişiler (bunlara 15. yüzyılın başlarına kadar «nalp», 15. yüzyılın ortalarında ise «voyvoda» denirdi) arasında serbest rüsumlar yüzünden sonu gelmez anlaşmazlıklar ve karşılıklı yakınmalar ortaya çıkmakta, divan hükümeti ile kadılar bu türdeki davaları çözmekte ve araştırmaları sağlamakta çok güçlük çekmekte idiler. Ehl-i örflük hakkının kim ve hangi organca alınacağı da içinden çıkılmaz bir sorun halinde idi.

Devlet hazinesi için değil de, halk yönünden büyük bir önemi bulunan rüsum-i serbestî (ehl-i örflük hakkı) adlı grup vergileri şöyle toplanırdı : Cürüm ve cinayetten, yâni işlendiği mahkeme kararı ile ortaya çıkmış suçların sorumlularından alınan «cerimeler» ile yava, mâl-i gaib, mâl-i mefkut, beytülmal gibi vergileme işlemlerinin yapılabilmesi, bunlarla ilgili olayların çıkmasına, ehl-i örf'ce elkonmaya bağlı olan ve bunun için de «bad-i havâ» deyimi içine giren hasılat konuları, toplum içinde düzenliği sağlamak demek olan örflük çeşidinden görevlere bağlanmış bulundukları için, köyler ve kasabalar çevresindeki sancakbeylerinin kendi özel iş-erleri demek olan «sancak subaşıları», şehirlerde Divan'ın ulûfe ile (bazen de keslmle) tayin ettiği subaşılar, «serbest» dirliklerde (haslar, zeametler, vakıflar ve bazı tür timarlarda) «voyvodalar», bu çeşit vergileri toplamak üzere onun gerektirdiği işleri (günümüzün polis-jandarma işlerini) görürlerdi. Güvenlik görevinin bu şekilde «hasılat» kaynağı yapılması, ehl-i örfün cerime ve bâd-i hava türünden elbacağı vergileri çoğaltmak ve bu yoldan üstün düzeyde hasılat elde etmek amaciyle, geçimsizlikleri kışkırtmaya çalıştıkları görülmüştür.

Doğrudan doğruya divana bağlı olan şehir subaşısı, ehl-i şer dışındaki bütün hükümet hizmetlerinin kethüdası bulunuyordu. Onun emrinde asayiş için asesbası ve onun ases bölükleri bulunduğu gibi, mukataa eminleri ve şehirde oturan öteki askerler vardı. Kale erenlerinin dahi, başlarındaki dizdar voluyla subaşıya bağlı oldukları sanılıyor. Ehl-i örf zümresini oluşturan «meslek derneği» başlarındaki kethüdaları yoluyla kadılara bağlı bulunuyorlardı, onlarda Divan-ı Hümayun'un adalet işleri koluna (kadıaskerlere) bağlı bulunuyorlardı. 16. yüz-

yılın ikinci yarısında ise ulûfeli sancakbaşılıklar kaldırılarak, şehir ve kasabalarının asayişi de cebeli timar köylerininki gibi sancakbeylerinin eline bırakılmıştı. Bu durumda, her sancakbeyi, sancağında bulunan bütün kazalara, kendisinin kişisel adamı olmak üzere, birer subaşı yollayarak kadının emrinde çalışmasını tenbih eder ve durumu kadıya bir mektupla bildirir olmuştur. Bu karar, sancakbeylerinin yıllık gelirine sancaklardaki kaza merkezi olan şehirlerin rüsum-ı serbestîlerini ekleyerek bu makamları daha itibarlı hale getirmek isteğine dayanıyordu. Bu isteğin asayişin daha iyi sağlanmasiyle ilgisi yoktu. Bu karar, kadı'nın bağımsızlığını, doğrudan doğruya padişahı temsil eden adlî - idarî kimliğini ve bulunduğu şehrin başı olma kudretini gölgeliyordu. Bundan sonradır ki, maiyyet askerlerini çok artıran, merkez hükümetine karşı biraz da «zorba» vali durumuna yükselen sancakbeylerinin kadılara hükmetmeye, onların kararlarına etkide bulunmaya kalkıştıkları, «ehl-i şer»i temsil eden kadı ile «ehl-i örf»i temsil eden sancakbeyinin birbirleriyle nadcadleye giriştikleri, halkın da tarafsız madan aynı çekişmeye sürüklendikleri görülmüştür.

Ehl-i örf'ün başı veziriâzam'dır. 16. yüzyılın ortalarından sonraki dönemlerde, her çevrede ehl-i örf ile reaya arasında bir cesit çevresel ve «oluruna» hükümet düzenlerinin kalıp yürüdüğü, devletin de toplumu düzeybeyliğe yönelten bu olguları kanunların dışında bir gidişat oldukları halde kabullendiği görülür.

Ehl-i örf'ün asayişi sağlama ödevinde, bazı kişilere etkili olamadığı da görülmektedir : Bunlar bugünkü kavram ile «memur» statüsüne giren «askerîler»dir. Halktan olan kişileri ehl-i örf hemen yakaladığı halde, askerlerden olanlar için kendi zabitlerinin (şerlerinin) bu işi yapması zorunluğu vardı. Bu durum da askerî kişinin korunmasına, delilleri yok etmesine, savuşup gitmesine fırsat veriyor, hak yerini bulmuyordu.

«Örf», şer'in karşılığı olarak ele alınmış ve şeriat ve kanun hükümlerinin uygulanması, yürütülmesi, kişilerin veya hükümetin bir iş - eri eliyle görülmesine zorunluk duyulan günlük işlerinin gereği gibi yapılması, meselâ mahkeme hükümlerinin verilmesi sağlayacak şartların hazırlanması veya çıkan hükümlerin uygulanması, dirlik ve düzenliğin korunması, başşehirden gelen bütün emir ve yasak gereklerinin yapılması ve başka işler, «genis hükümetlik» anlamında kullanılmıştır. «Örflü adam» deyimi, dediğini yaptıran, hükmünü kuvvetle yürütecek kudretteki kimseyi belirtmek için kullanılmıştır. Nitekim, ehl-i örf, halkın gelenek ve misafirperverlik duygularını sömürerek, birçok bid'at vergiler ve salmalar uydurarak köylüyü soymaya başlamıştı. Bunun üzerine halkın ehl-i örfe karşı avaklanmaya başladığı da görüldü. Nihayet ehl-i örfe karşı halkın kendini koruma hakkını tanıyan «birinci adalet fermanı» (1590 - 1591) çıkarıldı. Ehl-i örf ile talebe-i ulûm arasındaki düşmanlığın da iki ayrı zümre rekabeti halinde geliştiği 16. yüzyılda, ehl-i örfe karşı cinayet ve soygunlar da artmıştı. III. Mehmet'in tahta çıkmasından bir yıl sonra (1596) yayınladığı bir ferman üzerine, ehl-i örf, halk tarafından görev yapmaktan alakonulmuş, halk, kendi silâhlı milis birlikleriyle dirlik ve düzenliği korumaya başlamıştır. Ehl-i Şer'in de bazı yerlerde ehl-i örfü görevden yasakladığı görülmüştür. Ehl-i örfün devriye çıkmaktan alakonması, levent ve sekbanların geçiminden olması ve bunların Celalî eskiyasına katılması sonucunu yarattı. Ehl-i örften de bu isyanlara katılanlar oldu. 16 yüzyılda ehl-i örf kadrolarındaki timarlı sipahiler azaldı, kapıkulları giderek çoğaldılar. Timar sisteminin bozulması ehl-i örf kadrolarının da sonunu getirdi.

Ender Kamil Boyacı

EKENER Mecut (Üsküdar - 1955). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *«Gırgır»* gülmece dergisinde yayımlandı. Askerliğini yaptıktan sonra, yeniden çizgiye başladı. «Göktuğ» ve «Zalim Zühtü» adlı tarihsel karikatür - roman tipleri yarattı (1974). Bu tiplerle ilgili bantlarını *«Kara Murat»* dergisinde yayımlattı. Yeni ürünleri *«Başarı»* ilkokul dergisinde *«Çarşaf»* dergisinde çıkıyor.

EKİNCİ Hüseyin (Erzincan - 1942). DİSK üyesi Maden - İş Sendikası Genel Başkanvekili, DİSK Genel Sekreter Yardımcısı olan Ekinci, işçiliğe 1959'da başladı, orta öğrenimi yaptıktan sonra İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin tarih bölümüne yazıldı, 7 - 8 sömestre kadar hem çalıştı, hem okudu. Ancak yaşam güçlükleri yüksek öğrenimini bitirmesine olanak bırakmadı. 1962'de Rabak fabrikasına girdi, iki yıl sonra sendika temsilcisi, 1965'de sendika'nın Silâhdarağa Şube Başkanı oldu. Burada gösterdiği başarı nedeni ile 1966'da sendikanın Bölge Temsilcisi seçildi, işçileri örgütlemedeki başarısı kendisini daha önemli ve işçi yoğunluğu fazla olan Silâhtarağa - Şişli - Levent bölgesini içine alan Bölge Temsilciliğine getirilmesini gerektirdi. Bu bölgede işçilerin devrimci atılımları birbirini izledi: Kavel Kablo direnişi, Türk Demir Döküm eylemi, Sungurlar Kazan Fabrikası işçi eylemleri birbirini izledi. 1970'de görülen 15/16 Haziran direnişine bu bölgenin işçileri en yoğun ve etkin biçimde katıldı. 1972'de askerliğini yapmaya başladı, 1974'de Maden İş'in Ankara Bölge Temsilciliğine getirildi, 1974 yılında yapılan Maden - İş Genel Kurulunda sendikanın Yürütme Kuruluna seçildi ve Genelbaşkanvekili olarak toplu sözleşme, araştırma, ücret ve ekonomik siyasal bölümlerinin sorumlusu olarak çalışmalarını sürdürdü. 1977'de DİSK'de DİSK'in Genel Sekreter Yardımcılığı görevini üstlendi. Çalışkanlığı ve sosyalist bilinçle özverili uğraşlarıyla kendini sevdirdi.

(K.S.)

EKİNCİ Oktay (Balıkesir - 1951). Karikatürcü. Orta öğrenimini İstanbul Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. Yüksek öğrenimini Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin yüksek mimarlık bölümünde bitirdi (1977). DGSA'nin düzenlediği bir yarışmada Birincilik Ödülü (1974), Halk Sağlığı yarışmasında Özel Ödül (1978) aldı. Ekinci'nin karikatürleri «Fatih Halkevi» dergisinde ve *«Politika»* gazetesinde de yayımlanmıştır. Bazı sendika dergilerinde vinyet ve desenler de çizen sanatçı, dergilere katılmaktadır.

EKŞİOĞLU Gürbüz Doğan (Ordu - Mesudiye - 1954). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ordu'da yaptı. Yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda tamamladı. Afiş, amblem ve fotoğraf yarışmalarında da ödülleri bulunan sanatçı, Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışması ve Kültür Bakanlığı İnsan Hakları karikatür yarışmasında Özel ödüller (1978); Çevre Sorunları karikatür yarışmasında da Birincilik Ödülü (1979) kazanmıştır.

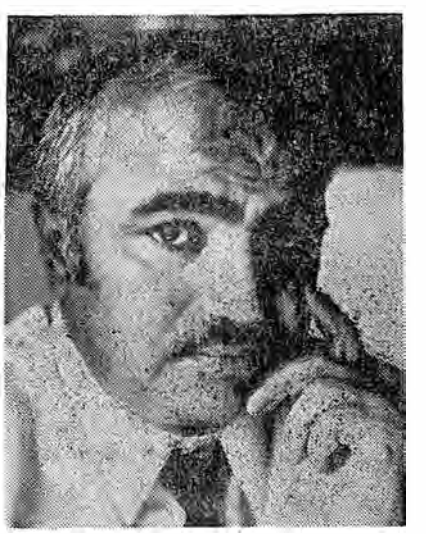

Mustafa Ekmekçi

EKMEKÇİ Mustafa (Konya, Hadim - 1924). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde tamamladıktan sonra gazeteciliğe *«Öğüt»* gazetesinde başladı (1951). *«Va-*

tan», «Ulus», «Öncü», «Milliyet» gazetelerinde muhabirlik yaptı. Behice Boran, Sadun Aren'le birlikte haftalık *«Tüm»* gazetesini çıkardı (1969). Özellikle 12 mart döneminde *«Yeni Ortam»*da yayımladığı, dönemin baskı öğelerine karşı temel hakları savunan yazılariyle ün kazandı. Birkaç kez koğusturmaya uğradı, beraat etti. *«Cumhuriyet»* gazetesinde sürdürdüğü yazılarından seçerek oluşturduğu *«Gün Ola»* iki ciltlik kitabı vardır. 1964 ve 1974 yıllarında Türk Dil Kurumu gazetecilik ödülü almıştır.

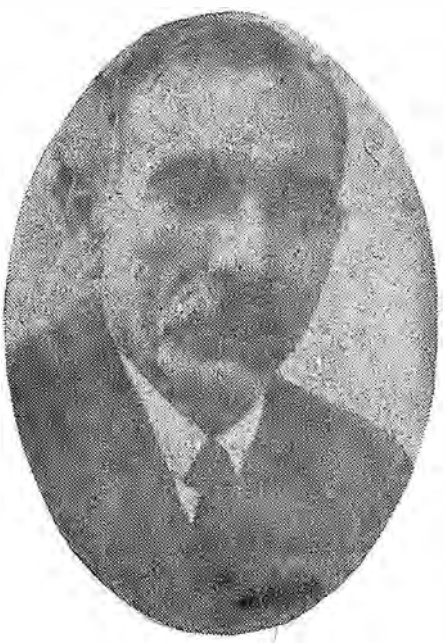

Halil Ethem Eldem

ELDEM Halil Ethem (İstanbul - 1861 / İstanbul - 1938). Tarihçi, müzecilik uzmanı. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra elçi olan babası ile birlikte Berlin'e gitti. Orada yüksek öğrenimini bitirdi. Ayrıca Zürih, Viyana ve Bern üniversitelerinde okudu, felsefe doktorasını verdi. Ülkeye dönünce devlet hizmetine girdi (1885), Şehreminliği, müze müdürlüğü görevlerinde bulundu. Emekliye ayrılınca IV. dönemde İstanbul'dan milletvekili seçildi. Müzeler müdürlüğü yaptığı evrede Eski Şark Eserleri Müzesi'ni kurdu. Topkapı Sarayı Müzesi'ni açtı. Özellikle *«Türk Tarih Encümeni»* dergisinde güzel sanatlar, müzecilik ve arkeoloji konularında inceleme yazıları yayımladı.

Başlıca yapıtları: Müzeyi Humayun, (1905), *Meskûkât-ı Kadimeyi İslâmiye Kataloğu. Meskûkâ-t Osmani* (1915), *Anadolu'da İslâmi Kitabeler* (1915 - 1916), *Şark minyatürleri* (1919), *Matériaux pour un corpus inscriptionum arabicarum. 3. Partie: Asie Mineure. 1. Section: Sivas, Divriği, Tekkeh* (Max. von Berchen ile birlikte, 1910), *Düveli İslâmiye* (Stanley Lane-Pool'dan çeviri, 1927), *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu* (1924), *Topkapı Sarayı* (1932), *Camilerimiz* (1932), *Yedikule Hisarı* (1932), *Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatlar* (1947).

ELDEM, Nezih (İstanbul - 1921). Mimar. Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi. 1944'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde asistan oldu. Şimdi bu kurumda profesör. 1951 - 53 arasında İtalya'da araştırmalarda bulundu. Mersin stadyumu, Gaziantep Ticaret Odası, İstanbul eski Harbiye Okulu'nun Askeri Müze olarak düzenlenmesi gibi yarışmalarda birincilik ödülü aldı. Yapıtlarından birkaçı: Eski Şark Eserleri Müzesinin restorasyonu, İTÜ. içinde Yüksek Gerilim Laboratuvarı, Mustafa Kemal Anfisi. Eldem ayrıca, *Modern Mimari ve İtalya* (1952), *Çağdaş Mimarinin Sorunları* (1960) adlı yapıtları yazmıştır.

(C.B.)

ELDEM Sedat (Cenevre - 1914). Mimar. İlköğrenimini Cenevre'de, orta öğrenimini Münih'te yaptı. 1924'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi. Daha öğrenci iken Türk evi üzerine çalışmalarına başlamıştır. Öğreniminden sonra Paris'te, İngiltere'de, Almanya'da çalışmalar yapmıştır. 1928 30 arası, özellikle Paris'te çağın ünlü, yenilikçi mimarları Perret ve Le Corbusier ile sürekli ilişkide kalmıştır. Berlinde Charlottenburg'da Jansen'in yanında, Kent Tasarımı uzmanlık çalışması yapmıştır. Bu dönem süresince de Türk evi ve Çağdaş Türk mimarlığı üzerine araştırmalarını, çalışmalarını sürdürmüş, sergiler açmış madalyalar kazanmıştır. Çağdaş mimarlık üzerine çalışmalarında Bauhaus okuluyla, Mies Van der Rohe, Groplus, Straumer, Poelzig gibi en ünlü mimarlarla ilişkiler kurmuştur.

1930'danberi GSA'de Öğretim Görevliliğini emeklilikten sonra da sürdürmektedir. Bu okulda yabancılardan sonra ilk Türk olarak başkanlık etmistir. Bir kaç kuşak mimar yetiştirmiştir. Çoğu hocaların hocasıdır. Bir çağlarda «desinatör»lük çizgilerine düşürülmüş mimarlığın yeniden yapıcılığa, gerçek işlevine dönüşmesinde en önemli katkılarda bulunmuştur. Öğretim çizelge ve yöntemini yeniden düzenlemistir. Cizelgeleri son yıllara dek kullanılagelmistir. Türk evi üzerine çalışmaları bütün yaşamı boyunca sürmüştür. Yalnızca dinsel yapılarla tanınan Osmanlı mimarlığında ev konusunun tanınmasına; Türk evinin özellik, güzellik, ve çağdaşlığının bilinmesine çaba göstermiştir.

Ayrıca, o yıllara dek yalnızca klasik dönemlerlyle değerlendirilen Türkiye mimarlığının barok ve özellikle ampir biçimindeki olağanüstü varlığını tanıtmağa da uğraşmıştır. Bütün bunlar için GSA'da Milli Mimari Semineri adıyla bir araştırma birimi kurmuştur.

Avrupa araştırmalarından sonraki ilk yapıtlarında Le Corbusier ve Bauhaus etkileri görülür. Gene de bu yapılar hemen hemen Türkiye'deki ilk çağdaş yapılardır. Yalova Oteli bu dönemin yapısıdır. Bu dönemin bir başka yapısı olan Başbakanlık yapısı bu gün bile Ankara'nın en değerli yapılarının başında gelir. 1930'larda öteki genç Türk mimarlarıyla birlikte günümüze dek cumhuriyet dönemi mimarlığının belki de en olumlu dönemini yaratırlar.

«Milli Mimari Semineri» 1939 yıllarından sonra yurtta yeni bir mimarlık akımının doğmasına yardımcı olmuştur. Bu akımın gerçek nedeni, faşist avrupa'nın ülkemiz üzerindeki etkileridir. İstanbul ve Ankara'daki Fen Fakültesi yapıları bu döneminin ürünleridir. Özellikle Bonatz adındaki alman mimarının etkileriyle de birleşen bu tutum, Türkiye'de neoklasik bir dönemin nedenidir. Anıt Kabir de bu etkileri taşır.

Mimarlık çalışmalarının üçüncü dönemi diyebileceğimiz evrede, enternationalizmin etkileri başlar. İlk ürün İstanbul Adliye Sarayıdır. Bundan sonra gelen Hilton Oteli yapısı, Türkiye'de yapım yöntemi, süsleme gibi açılardan da çok etkili olmuş, pek çok şeyi değiştirmiştir. Skidmore Owings and Merrill'in olan asıl planları neredeyse temel etkilerle değiştirmiş, belki de yeryüzündeki Hilton otellerinin en başarılısının gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Son döneminin en önemli iki yapısı Akbank Genel Müdürlüğü ile Zeyrek SS yapılarıdır.

Sedad Hakkı Eldem, sayısız makale yayınlamıştır. Ayrıca kendisine olanak sağlandığı ölçüde yayınlayabildiği şu yapıtları vardır:

Kasırlar I, II, III,
Relöve I
Türk evi Plan Tipleri
Saadabad
Köçeoğlu Yalısı vb.

Sedad H. Eldem 1955 yılında Amerikan Mimarlar Birliğinin ödülünü almıştır. İngiliz Kraliyet Akademisi, Fransız Mimarlık Akademisi, Hollanda Eski Eserleri Koruma Derneği üyesidir.

Cengiz Bektaş

ELDEROĞLU Abidin (1901 - 1974). Ressam. Türk yazı ve süsleme sanatlarından yararlanarak resimler yapan Abidin Elderoğlu 1930'da öğrenim için Paris'e gitti. Albert Laurens ve Andre L'hote atölyelerinde çalıştı. Yurda

döndükten sonra öğretmenlik yaptı. Avrupa'da ve Türkiye'de çeşitli sergiler açtı. Dış ülkelerdeki bazı yarışmalarda ödülle değerlendirilmiştir.

Sembolizm ve ekspresyonizm akımları etkisi altında figüratif denemeler yapmıştır.

Eleştiri. Onbeş günlük eleştiri, edebiyat, sanat gazetesi. Sahibi Cemil Dinçbilek, yazı leri müdürü A. Hikmet Altınkaynak. İlk sayısı 15 ağustos 1979'da şu imzalarla yayınlandı: Hikmet Altınkaynak, Konur Ertop, Demirtaş Ceyhun, Xénia Celnarova, Orhan Kemal, Cevdet Kudret, Kemal Özer, Behzat Ay, Hayati Asılyazıcı, Rafet Arsal, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz. İlk sayıdaki «Selâm» başlıklı yazıda gazetenin «eleştirimizin benimsenmesi, güçlenmesi, yaygınlaşması, kısaca, işlevini yerine getirmesi için» çıkarıldığı belirtilmiştir. Altıncı sayısı bir özel sayı olarak «Türk Edebiyatında Almanya» konusuna ayrılan gazetede ilk on sayıda şu imzalara sık rastlanmaktadır: Hikmet Altınkaynak, Kemal Özer, Hayati Asılyazıcı, Hasan İzzettin Dinamo, Konur Ertop, Xénia Celnarova, Adnan Özyalçıner, Hilmi Yavuz, Rıfat Ilgaz, Refik Durbaş.

(K.Ö.)

Elginizm (Elgin kontu Thomas Bruce'un adından gelen bir kavram) Genel ve özel koleksiyonlar için, sanat yapıtlarını bulundukları yerlerden, mimarlık anıtlarından, yapılardan sökmek. Bir çeşit çapulculuk, soygunculuk. Türkiye, adlarına çoğu kez arkeolog denilen bu tür soyguncuların çok zarar görmüştür.

ELİÇİN Emin Türk (Nevşehir - 1906 / İstanbul - 1966): Yazar, düşünür. İzmir Öğretmen Okulunu bitirdi. Öğretmenlik yaparken *«Resimli Ay»* dergisinde yayımlanan *«Köyümde neler gördüm?»* başlıklı ilk yazısında köylüyü ayaklanmaya kışkırttığı gerekçesiyle tutuklandı (1930). Beraat ettiyse de ilerici yazı ve düşüncelerinden dolayı öğretmenlikten uzaklaştırıldı. Kısa süre «mümeyyiz»lik görevinde bulunduktan sonra kendi olanaklarıyla Almanya'ya giderek yabancı dil ve siyasal bilimler öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönünce Devlet Konservatuarı'nda Karl Ebert'in asistanı oldu (1937). *Türk İnkılâbı* adlı yapıtı gerekçe gösterilerek bu görevine de son verildi (1944) 1964'te *«Eylem»* dergisinde yayınlanmaya başlayan yazı dizisi kovuşturmaya uğradığından yarıda kaldı; yazarın ölümünden sonra beraat kararı verilince bir kitapta toplandı *(Kemalist Devrim İdeolojisi,* 1970). Eliçin, bu önemli yapıtında Cumhuriyet sonrasındaki, «Kemalist devrim» diye adlandırılan ilke ve eylemlerle «Kemalizmin İdeolojisini» yapmaya çalışan yazarları Marksist açıdan eleştirir.

Soldan sağa arkadakiler: Sırrı Hocaoğlu, Nazım Hikmet, Emin Türk Eliçin. Öndekiler: Hüsnü İsmet, Kemal Yalazkan.

*«Resimli Ay»*da başlayan yazarlığını *«Yeni Edebiyat»*, *«Gerçek»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Ataç»*, *«Eylem»*, *«Fikirler»* dergilerinde sürdüren Eliçin on kadar yapıtı Türkçeye kazandırdı. Bunların en önemlisi çeşitli kaynakları tarayarak oluşturduğu *Yüzyıllar Boyu İleri Geri Kavgası* (1967) adlı derlemesidir.

(A.K.)

ELİÇİN, Şükrü (Florina 1912). Yazar, araştırmacı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1939). Bir süre lise öğretmenliği ettikten sonra Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde asistanlık etti. Doçent oldu (1962). Sonra Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bölümler Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde başkanlık görevinde bulundu. Türk halk bilimi alanında İnceleme ve araştırmalariyle tanınır. *Kerem ile Aslı Hikâyesi* (1949), *Anadolu Köy Orta Oyunları* (1964) adlı yapıtları var.

ELİF Naci (Gelibolu - 1898). Ressam. Sanat tarihimize «D» grubu olarak geçen sanat olayının üyelerinden biri olan Elif Naci öğrenimini Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı. Türk İslam Eserleri ve Topkapı Sarayı müzelerinde müdürlük yaptı. 1940'larda Halkevlerinde çalışan Elif Naci gazetecilik çalışmalarını da resim çalışmalarıyla birlikte yü-

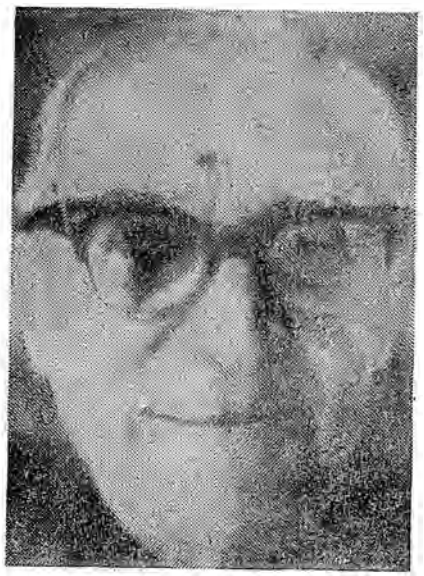

Elif Naci

rüttü.

1933 yılında Nurullah Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Cemal Tollu ve heykeltraş Zühtü Müritoğlu ile birlikte «D» grubunu oluşturanlar arasında adı anılır. Daha sonraları bu gruba Turgut Zaim, Eren Eyüboğlu, Halil Dikmen, Eşref Üren, Arif Kaptan, Salih Uralli gibi sanatçılar da katıldı. Elif Naci bu grubun en ateşli savunucularından biri olarak tanındı. Sanatçı 1933 yılında *«On Yılda Resim»* adlı bir kitap yayınladı.

(O.T.)

ELOĞLU, Metin (1927, İstanbul) Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde öğrenim gördü (1943 - 1947). *«Servetifünun»* dergisinde 1942 yılında yayınladığı bir öyküyle edebiyat yaşamına girdi. İlk şiirini bir yıl sonra *Kovan* dergisinde bastırdı. *Güney* dergisinde yazdığı eleştirilerde Etem Olgunil takma adını kullandı. Şairliğinin yanında ressamlığıyla da tanınan Metin Eloğlu çeşitli sergiler açtı. İlk kitabı *Düdüklü Tencere* 1951'de yayınlandı. Daha sonra *Sultan Palamut* (1957), *Odun* (1959) *Horozdan Korkan Oğlan* (1960), *Türkiye'nin Adresi* (1965), *Ayşemayşe* (1968), *Dizin* (1971), *Yumuşak G* (1975) adlı kitaplarıyla verimli bir şair olduğunu gösterdi.

İlk ürünlerinde toplumsal eleştiriye, ince yergiye dayanan bir anlayışla katılan Metin Eloğlu daha sonraki yıllarda daha kapalı, daha özgün bir şiire yöneldi. Biçim sorunlarıyla yoğun biçimde ilgilenmeye başladı. Meraklı ve araştırıcı bir şair olarak sözcük seçimlerinde çok ilginç yaklaşımları görüldü. Kendine özgü bir sözcük - sözdizimi yapısı olan bir şiire yöneldi. Aliterasyona giderek daha önem verdi. İlk kitaplarındaki yalın söyleme alışkanlığı son döneminde daha çok bir iç-konuşma tarzına dönüştü. Metin Eloğlu'nun ilk döneminde toplumsal kaygı, yerli tat birinci plandaydı.

Dizin adlı kitabıyla 1972 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı. Gerçekten de sairin öteden beri geliştirdiği dil beğenisi, Türkçe tutkusu bu kitabında doruğuna ulaşmıştır. *«Ürkü»* şiirinde bu çok belirgindir.

Metin Eloğlu kendine özgü edasıyla, benzersiz dil ve kurgulama tekniğiyle, Türkçenin sadeleşmesi döneminde daha da belirginleşerek şiirimizde usta bir şair kimliğiyle önemli bir yer edindi.

Erdal Alova

METİN ELOĞLU'nun Şiirinden bir örnek

UYAN

Hadi uyan
Gün ışığı çilemiye başladı başucunda
Denizler bir mavilik edindi günden
Seher yeline uyup kuşlar tüneğinden uçtu
Bu türküyü dinlemiyecek misin

Hadi uyan
Aydınlığa çık da çil gözlerin ışısın
İlkyazlarsıcağı biriksin yüreğine
Yoksul olsan da uyan
Garip olsan da uyan
Madem ki güzelsin, güzeli yaşatmak için
Madem ki iyisin iyiliği yaşatmak için
Madem ki umutlusun, umudu yaşatmak için
Hadi uyan
Denizi dinle, yaşamak desin
Toprağı dinle, barışmak desin
Göğü dinle, sevişmek desin
Bir plâk konmuş gibi gramofona
İşte aşk, işte özlem, işte savaşmak gücü
Uyan diyor, uyansana

Hadi uyan
Sevdiğim uyan,
Ne olur uyan!

ELÖVE, Ali Ulvi (Selanik - 1881 / İstanbul - 1975). Şair ve yazar. Öğrenimini Selanik'te tamamladı. Öğretmenlik mesleğini seçti. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul, Adana, Bursa Öğretmen Okullarında edebiyat öğretmenliği etti. Uzun yıllar Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde yakın çağ edebiyatı okuttu. İlk gençlik yıllarında Selânik'te çıkan *«Çocuk Bahçesi»* dergisinde çocukların anlayacağı dille yazdığı manzumelerle edebiyata girmiş, bu alandaki ürünleriyle tanınmıştı. Dağ Başını Duman Almış marşının söz yazarı olan Elöve'nin *Çocuklarımıza Neşideler* (1912) adlı kitabı vardır

EMEÇ, Selim Ragıp, (İstanbul 1899 / İstanbul - 1970). Gazeteci, Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. *«Vakit»*, *«Tercüman-ı Hakikat»* gazetelerinde çalıştı. Yıllarca yayımı sürdürdüğü *«Son Posta»*nın başyazarlığını yaptı. Hakkı Tarık Us'la birlikte *«Son Saat»* gazetesini çıkardı. Demokrat Partiden Bursa ve İzmir milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 27 mayıs 1960 hareketinden sonra ötekl D.P. milletvekilleriyle birlikte tutuklanarak yüksek Adalet Divanı'nca yargılandı. Af yasası uyarınca serbest bırakıldıktan sonra politikadan ve gazetecilikten ayrıldı.

Emek Türk Halk İstirakiyyun Fırkası'nın organı. İlk sayısı 16 Ocak 1920'de çıktı. «Sahib-i imtiyazı»: Ahmet Hilmi. Cumartesi dışında her gün yayımlanan gazetenin başlığı altında, *«Dünyanın Bütün Emekçileri ve Mazlum Halkı Birleşiniz»* belgisi verildi. İlk sayısının başyazasında, yaratmanın temel öğesi olan emeğin tanımı yapılarak üretimdeki yeri belirtiliyor, emek karşılığında elde edilen nimetlerin servet birikimine yol açması İslamiyette dahi yasaklanmışken giderek bir takım garip hakların oluşması nedeniyle toplumların, bir avuç mütegallibenin elinde oyuncak olduğu ifade ediliyordu.

Zorbalık, önce ruhanilik, derebeylik, sermayecilik biçimlerinde görünmüş, çoğunluk üzerinde azınlığın egemenlik sağlamasına yol açmıştı. Son dönem ise sermayenin birikim dönemiydi. Emekçilerin haklarından şirketlerin yararlanması ile oluşmuştu. Yalancı yasaların koruyuculuğu altında kapitalistler, zenginler, emperyalistler toplumsal yaşamın tüm değerlerini tekellerinde toplamışlardı. Kapitalistlerin tahakküm ve saltanatı uluslararası nitelikteydi.

«Maksat ve mesleği» kapitalizme ve zorbalığa karşı emeğin egemenliğini yaşama geçirmek biçiminde belirlenen ***Emek*** dergisinde «***Emekçiler Marşı***», Yenişehirin geri alınması, Rusya müslümanları, komünizm v.b. haberler, Halk İstirakiyyun Fırkası tarafından Ankara'da Öğretmen Okulu'nda düzenlenen toplantıda Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü Yoldaş'ın yaptığı konuşmadan alıntılar verildi. Bir haber yorum yazıda ise Damat Ferit Paşanın bir İngiliz komisegibi çalışmasına karşın ulusal güçlerin adım adım bağımsızlık savaşını kazanma yolunda ilerlediği belirtilerek Türkiye'nin taksim edilemeyeceği vurgulanıyordu.

Halk İştirakiyyun Nedir?

Bu parti gizli komünist partisi ile halkçıların birleşmesinden husule gelmiş ve program ve nizamnamesini hükümete vererek resmen tanınmış bir partidir. Partinin gayesi memleketin en mazlum ve mağdur halkı bulunan köylü, işçi ve emekçilerin haklarını savunmak, halkın haklarını halka vermek, halkı kendi mukadderatına bilfiil sahip kılmak ve tabii ifadesine amil etmektir. Parti, bu mutlu ve insani görevini yaparken, kundakçıların «iştirak» kelimesinden bazı anlamlar çıkarması uzak görünmemektedir. Parti programının bir çok maddeleri dinden ve aile hukukundan bahsediyor. Bu iki önemli bahis, bundan önceki toplantıda, Şeyh Servet ve Ziynetullah yoldaşlar tarafından verilen konferanslarda Şerh ve izah edilmiş olmasına rağmen «istirakiyyun» kelimesinden belli bir kasıtla bazı anlamlar çıkarmak isteyen bombacılar «İştirakiyyun» demek herşeyde ve özellikle de «kadınlarda da iştirak yani ortaklık demektir» diyorlar. Hiç şüphesiz bu sözler halkımızın zihnini bozarak, ihlal ederek, baykuş gibi daima milletin başında ötmek is eyen insanlar tarafından söylenmektedir. Bu sözlerin hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü, parti programının bir maddesinde de «Asr-ı saadetteki samimiyet-i müştarekeyi iadeyi çalışacaktır, demekle islâmi hakikat dairesinde hareket edeceğini göstermiştir. (Alkışlar)»

(Afyon Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü'nün konuşmasından, Emek dergisi, sayı 1. 1920)

Emek, aylık siyasal dergi. Sahibi: Şaban Erik. Sorumlu Müdür: Nurettin Pirim. Türkiye İşçi Partisi'nin yöneticileri arasında beliren görüş ayrılıklarından sonra Behice Boran ile Sadun Aren çevresinde toplanan düşün ve eylem adamları çıkardılar. Derginin haziran 1970'de yayımlanan ilk sayısında haber ve yorumlara geniş yer verildi. «Sermayenin gözünü kan bürümüştür» yazısında «emekçi halk yığınlarının fabrikalardan başlayıp tarlalara kadar uzayan toplu direniş eylemlerinin» egemen sınıfların temsil ettiği sömürü düzeninin zincirlerini zorladıkça «demokrasiyi tatil etme» çabalarına başvurduğu anlatıldı. Burjuvazinin 1961 anayasası ile kazanılmış haklara düşman olduğu belirtilerek «sermayenin saldırılarına karşı birlikte hareket etme» zorunluğu vurgulandı. Aynı sayıda M. Kutlay'ın «***Yeni Vietnam'lar emperyalizme mezar olacaktır***», Kenan Somer'in «***İki Kitap İki Çizgi***», Kurthan Fişek'in «***Marx'ın İşçi Anketi yada Somuta Yönelme Zorunluluğu***», «***Sosyalist Mücadelemiz Güçlenmektedir***» v.b. yazılarda o evrenin güncel olan sorunları değerlendirildi. Derginin öteki sayılarında Behice Boran, Sadun Aren, Kenan Somer, Mümtaz Soysal, Mehmet Selik, Adil Özkol, Korkut Boratav, Yalçın Küçük, Hüseyin Ergün, Şaban Erik, Taner Timur, Kemal Burkay, Zeki Kılıç, Metin Çulhaoğlu Sedat Özkol v.b.'larının yazıları, incelemeleri yer aldı. Emperyalizmle mücadele, Türkiye tarımında dışa bağlı kapitalist gelişmeler, sosyalistlerin demokrat güçler olarak görevleri, gençlik örgütleri, sendikalar, uluslararası sermayenin Türkiye'li işçiler üzerindeki oyunları v.b. ülke sorunlarının yanısıra milli demokratik devrim sosyalist devrim, Lenin - burjuva demokratik devrim sosyalist devrim, Sosyalist Küba, Türkiye'ye özgü sosyalizm v.b. konular işlendi.

(A.C.)

Emekçi aylık dergi. Sahibi: Mustafa Lütfi Kıyıcı. Yazı İşleri Müdürü: Süleyman Aslan. İlk sayısı kasım 1974'de çıktı. «***Demokrasi Uğruna Savaş***» başlıklı yazıda «demokrasi uğruna mücadeleden işçi sınıfının, yoksul köylülüğün mesleki ve siyasi örgütlenme hakkı uğruna mücadeleyi» anladıkları belirtiliyor, sahte demokratlarla sarı sendikacılıkla, parlamentoyu güdümlerine almak isteyen egemen sınıflarla savaşımın zorunlu olduğu vurgulanıyordu. İlk sayıda «***Türkiye'nin Durumu***», «***Sosyalist Parti Sorunu***», «***Kıbrıs Meselesi***», «***Bazı Kavramlar ve Sosyalist Hareketimizin Tarihi ile İlgili Yanlış Görüşlerin Eleştirisi***», «***Vatan Partisi Programının Eleştirisi***», «***Belgeler, Referandum ve Dayanışma Grevi için İş Başına***», «***Dünya ve Türkiye***» adlı yazılarla çıkan dergi giderek Türkiye Emekçi Partisi (TEB)'nin organı niteliğinde göründü. Sayfalarında partinin tüzük ve program çalışmalarına yer verildi. Yakın ve uzak hedeflerini belirleyen görüşleri yansıtıldı.

Emekli Sandığı (Bkn. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı).

EMRE, Ahmet Cevat Yazar, dilci (1887

Ahmet Cevat Emre, 1921'de Moskova'da.

1961). Girit'te doğdu. Mekteb-i Harbiye'de okurken ileri görüşlü hareketlerinden ötürü Fizan'a sürgün gönderildi. Sürgündeyken Fransaya kaçarak Jön Türklerle ilişki kurdu II. Meşrutiyet'te yurda dönünce Darülfünun'da dil bilgisi ve Türk edebiyatı okuttu. Cumhuriyetten sonra dil ve yeni yazı çalışmalarında önemli görevler aldı. Alfabe komisyonunda bulundu. 5. Dönemde milletvekili seçi-

Haziran 1970'de yayınlanan «Emek»in 1. sayısı (Maddesi bir önceki sayfada)

lerek parlamentoya girdi. Muhit adlı düşün ve sanat dergisini yayımlayan (1928 1931) Emre'nin *İlyada ve Odisseia* çevirilerinin yanısıra *Eski Türk Yazısının Menşei, XIV. yüzyıl betikleri, Türk Bilgisi. İki Neslin Tarihi* adlı eserleri vardır.

EMİR, Sabahat (Kula 1943) Araştırmacı, öykü yazarı. Orta öğrenimini İstanbul Kız Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra yönetim kadrosuna geçti. Devlet basımevinde çalıştı. Basma Yazma Derleme müdürlüğü görevinde bulundu. Öğrencilik yıllarında *«Hisar»*, *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı öykülerle adını duyurmuştu. Sonra ortaokul, lise öğrencilerinin yararlanacağı yardımcı edebiyat kitapları yazdı. Öykülerinde çağdaş kadının dünyaya, yaşadığı toplum kesimine ve kendisine bakışının değişik yorumlarına raslanır. Özellikle 1965'ten sonraki yapıtlarını birleştiren *Öküz Kafalı Şaban* (1969)'la kişiliğini bulmuş görünür. Son öykü kitabı *Geceyle Gelen* (1977) adını taşıyor.

EMİROĞLU, Selma (İstanbul - 1928). Karikatürcü. Bir süre Amerikan Kız Koleji'ne devam etti; sonra ayrılarak İstanbul Konservatuvarı'na geçti. «Dramatik Soprano» oldu. İstanbul Radyosu'nda korolarda görev aldı solo pprogramları yaptı. İlk karikatürlerini Cemal Nadir'in de yakın ilgisiyle *«Amcabey»*de (1942). sonra *«Doğan Kardeş»*, *«Tef»*, *«Akbaba»* dergilerinde çizdi. Türkiye karikatürünün ilk kadın karikatürcüsü sayılan Emiroğlu, çoğunlukla kadın - erkek ilişkilerini ve değişik sınıflardan kadınlar arasındaki çelişkileri yansıtan karikatürler oluşturmuştur.

Selma Emiroğlu

Emlak Vergisi 29.7.1970'de kabul edilen 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu, binaların ve arazilerin vergilendirilmesinde büyük reform önlemlerihi gerçekleştirme amacıyla çıkarıldı. Bu kanun, başlıbaşına yeni bir yükümlülük getirmemekte, 1930'lardan beri uygulanan bina, arazi, iktisadî buhran ve savunma vergilerinin yerini alan tek bir vergi getirmektedir. Bina ve arazi vergisi 1931'de kabul edilmişti. Bu verginin matrahı 1936'da yapılan tahrir ile yeniden saptandı. Ekonomik bunalımın azalttığı devlet gelirlerinde artış sağlamak üzere o zamanki hükümetler, mevcut vergilere zam yaparak Buhran Vergisi adıyla yeni bir vergi getirmişti.

Emlâk Vergisi kanununun getirdiği reform önlemlerinin en önemlisi vergilemede irat ve alım - satım bedeli gibi bir ayırıma son verip, rajiç alım - satım bedeli olan vergi değerinin esas alınması ve bunun ilk aşamada mükelleflerce saptanarak açıklanmasıdır. Bu yeniliğin reform nitelliğini taşıması, vergi değerinin bir yandan Anayasa'da yapılan 38. madde değişikliğiyle kamulaştırma işlemiyle bağlantılanmış olmasından,

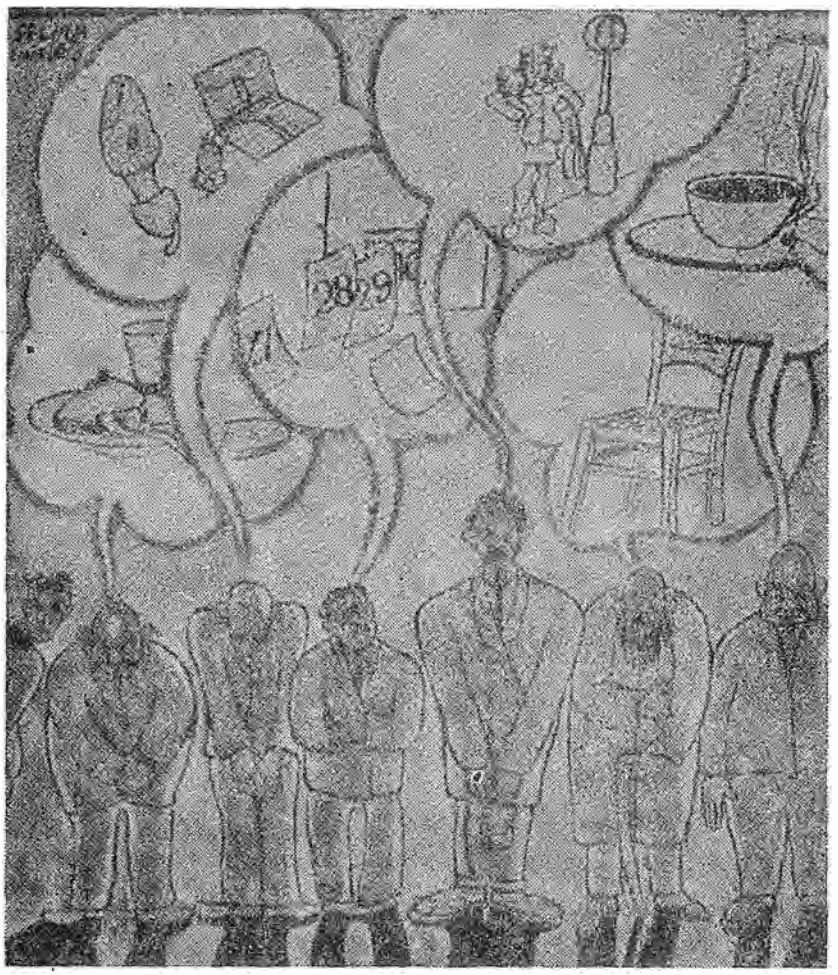

Bir dakikalık sükutta neler düşünülür?...
Selma Emiroğlu'nun bir karikatürü (Maddesi bir önceki sayfada)

öte yandan taşınmaz değer artışı vergisi uygulanmasında iktisap maliyeti kabul edilmesinden doğmakta idi. Anayasada yapılan 38. madde değişikliğinin Anayasa Mahkemesince iptalinden (1977) sonra Emlâk Vergisi kanununun reformcu niteliği azalmış bulunmaktadır.

1.3.1971'de yürürlüğe giren Emlâk Vergisi Kanunu, Bina Vergisi ve Arazi Vergisini düzenlemektedir.

Osmanlı devleti zamanında da bina ve arazi vergileri bir süre (1295 - 1326) aynı hükümlere göre Emlâk Vergisi adı altında toplandı. 1910 (1326) tarihinde bina vergisi «Musakkafat Vergisi» adı altında arazi vergisinden ayrıldı. Bu kanunla binaların gayrısafi iradı önce İstanbul'da sonra diğer büyük şehirlerde takdir edildi. Kanuna göre vergi matrahlarının on yılda bir yenilden yazımı gerekiyordu, fakat o tarihten sonra bina değerlerinin genel tahriri yerine, bazı şehir ve kasabalarda sınırlı tahrirler yapıldı. Bütün binaların tahrir değerleri Cumhuriyet hükümetince iki defa (1923 - 1929) yükseltilerek soruna çözüm arandı. Yeni bir Bina Vergisi kanunu çıkarıldı (1931).

Yeni kanun kabul edildikten sonra carî kira değerlerinin yazımı için yeni bir tahririn yapılmasına başlandı. 1936'dan sonra 3216 sayılı kanuna göre tahrire devam edildi. 1932'de devlet gelirlerindeki azalmayı önlemek üzere 1/3 oranında zam yaptı (İktisadî Buhran Vergisi zammı). 1936'da bina ve arazi vergilerinin yönetimi ve geliri Özel İdarelere bırakıldı. Savaş günlerinde Binalardan alınan Milli Müdafaa Vergisi adıyla bina vergisine 1/3 zam daha yapıldı. Bu son zammın gelirini hükümet kendisine ayırdı (1941).

Vergi Usul kanunu tahrir ile ilgili kuralları yeniden düzenledi (1949). Binaların tahrir değerleri, 1941 - 46 ve 1954 - 59 enflâsyonlariyle eriyerek kayboldu. MBK yönetimi 206 sayılı yasa ile eldeki vergi tahrirlerini birtakım katsayılarla çarparak artırma yolunu (1961). Değişikliklerle iyice karışmış olan mevzuat 1319 sayılı kanunla düzeltildi. Yeni kanun, bina, arsa ve araziler için 5 yılda bir olmak üzere beyanname verilmesini, beyannemede gösterilecek vergi değerinin, bina ve arazinin rayiç değeri olmasını (normal alım - satım bedeli olmasını), Vergi dairesinin gerektiği takdirde mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar yerine geçecek vergi değerlerini yeniden takdir edebileceğini kabul etmiştir. Yeni kanunun en çok aksayan yanı, 31. maddede gösterilen (vergi dairesinde yapılacak işlem) maddesidir: Mükellefin beyanı çoğu kez, vergiden kaçırmak için matrahı düşük gösterir biçimde yapılmakta, Vergi daireleri bunları çoğu kez yeniden takdir etmeyerek, vergi kaybına neden olunmaktadır.

Emlâk Vergisi Kanunu, bina ve arazi vergilerinin yerini alacak olan «emlâk vergisi»ni getirerek, taşınmaz mal ve arazi sahibi rantiye ve büyük toprak burjuvazisi sınıflarını sanayi burjuvazisi lehine vergilendirmek temelinde, Adalet Partisinin «son tek parti iktidarı» günlerinde, Sıkıyönetim altında çıkarılabildi (29 Temmuz 1970, 1319 sayılı yasa - Resmî gazete ile yayımı: 11.8.1970 - 13576).

12 Mart dönemi içinde 20/7/1971 gün ve 1446 sayılı yasa ile Birinci Erim hükümeti döneminde Emlâk Vergisi Kanununun 20. maddesine bir fıkra eklenerek «devlete ait arazi için beyanname verilmeyeceği» gösterilmiş, 1446 sayılı yasanın 2. maddesi ile Emlâk Vergisi Kanununun «Vergi hasılâtının belediyeler ve il özel idareleri arasındaki paylaştırma biçimine ve oranına» ilişkin 38. maddesi değiştirilmiş, Kaldırılan hükümlere ait 41. madde, 1446 sayılı yasanın 3. maddesi ile değiştirilip, daha önce kaldırılan birtakım eski hükümler ihya edilmiş, 1446 sayılı yasanın 4. maddesiyle değişen «geçici 1. madde» muaflık sürelerini 10 yıla çıkarmış, yine geçici ikinci maddeyi değiştiren 1446 sayılı yasanın 4. maddesi, 1971 yılı sonuna kadar tahakkuk etmiş. Bina, arazi, iktisadî buhran ve Savunma vergisinin tarh, tahakkuk, tahsil işlemlerini düzenlemiş, 1446 sayılı yasanın 5. maddesiyle yapılan (geçici madde 6) eklemesiyle beyannamelerin 1972 yılında verilmesi kabul edilmiş, yine 1446 sayılı yasanın 6. maddesiyle eklenen bir geçici madde 7 ile Maliye Bakanlığına ödenek aktarma yetkileri tanınmıştır.

Bu değişikliklerle yetinmeyen 12 Mart yönetimi, 17.7.1972 de kabul edilen 1610 sayılı yasa ile AP'nin 1970'de çıkarttığı ve «reform» olma savındaki 1319 sayılı Em-

lâk Vergisi Kanununu temelinden değiştirmiştir. Ferit Melen hükümeti zamanında çıkartılan 1610 sayılı yasa 25 değişiklik maddesi içeriyordu.

1610 sayılı yasa, Emlâk Vergisi Kanununun daimî muaflıklara ilişkin 4. maddesinde emlâk vergisi muafiyeti sınırlarını genişleten değişiklikler yaptı. Geçici muaflıklara ilişkin 5. maddede de değişiklikler yaparak, geçici muaflık sürelerini uzattı. Bina ve arazi vergilerinin matrahlarını ve nisbetlerini değiştirdi, vergi oranları azaltıldı. Mükellefiyetin başlarına ve bitim tarihleri de değişti. Bina vergisi oranı binde 6'ya, konutta binde 4'e indirildi. Arazi vergisinin oranı da binde 3'e, arsalar için vergi oranı arsanın bulunduğu ilçenin belediye nüfusuna göre nüfusu 100 bini aşan yerlerde binde 10, 25 100 bin nüfusu olan yerlerde binde 8, 25 bine kadar nüfusu olan yerlerde binde 5'e indiirldi.

Emlâk ve arsa vergisinin iki milyar liralık bir fonu (1970 rakamlarına göre), rantiye ve tarım burjuvazisi kesiminden devlete, devletten de öncelikle sanayie aktarılması düşünülmüştü.

Emlâk Vergisi Kanunu, büyük kent sanayiinin isteklerini karşılamak için sermayenin başka kesimlerini karşıya almayı gerektirmişti. AP'nin giderek zayıflamasında ve 12 Mart darbesiyle düşürülmesinde, AP'nin içinden 41'ler ve Demokratik Parti çıkarak ayrı bir örgüt kurmasında Emlâk Vergisi Kanununun çıkarılmasının büyük bir etkisi olmuştur.

Mustafa Gebzeli

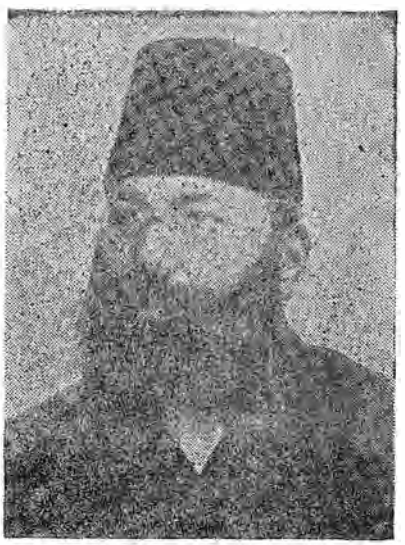

Emrullah Efendi

Emrullah Efendi (Lüleburgaz 1858 / İstanbul 1914). Eğitimci. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladıktan sonra devlet hizmetine girdi. Yahya (1882), Selanik (1887), Halep (1891), Aydın (1891) de milli eğitim müdürlüğü görevinde bulundu. Abdülhamid II.'nin baskı rejiminden kurtulma amacıyla ülke dışına çıktı. İsviçre'de yaşarken hükümetin İsviçre hükümeti ile anlaşması nedeniyle tutuklu olarak İstanbul'a getirildi (1900). Dönüşünde Padişahın emriyle «Meclis-i Maarif» üyeliğine atandı. Sonra Konya Hukuk Mektebi'ne gönderildi. II. Meşrutiyet döneminde Galatasaray Lisesi müdürlüğü ve Maarif nazırlığı yapan Emrullah Efendi ölümünden önce İstanbul Darülfünununda felsefe okutuyordu. Maarif nazırlığı döneminde Türkiye'de ilk kez «Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu» (İlköğretim yasası) hazırlanmış, köy ve kentlerde imece yolu ile okul yapılması için kampanya açılması önerilmişti.

Yapıtları: Muhit-ül Maarif (resimli ansiklopedi, 1902), *Yeni Muhit-ül Maarif* (genişletilmiş 2. bas. 1914), *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Bin Üç Yüz Yirmi Yedi Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasi Programa Dair İzahname* (1914).

EMRULLAH EFENDİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

«Üniversitenin *Darülfünun-ı Osmani* adıyle asıl açılışı II. Meşrutiyet başına düşer. Meşrutiyetin ilk yıllarında Maarif reformuna nereden başlamanın doğru olacağı» problemi gazetelere kadar bütün basını uğraştıran bir konu oldu. O sırada ortaya atılmış olan iki karşıt tezden biri Sâtı Bey'in «maarif islahına ilk okulların düzenlenmesinden başlama» fikri ikincisi Emrullah Efendinin «Tûbâ Ağacı Nazariyesi» diye tanınan ve «maaârif işine önce Üniversiteden başlama» şeklinde ifâde edilen fikirdir. Emrullah Efedi, bu fikrini gerçekleştiremiş; yine eldeki imkânlara göre ilköğrenimi teşkilâtlandırarak işe başlamış; ileri sürdüğü bu fikir sonradan Dârülfunûn tarafından benimsenerek zamanımıza kadar bir çok taraflılar bulmuştur.

Emrullah Efendi, Maârifin imkânlarını, Bütçe öğretmen maaş tutarı ve yetiştirme zamanını hesabladıktan sonra kendi adını taşıyan «Tûbâ Ağacı Sistemi»nden bir süre için vaz geçerek, ona karşı olanların savunduğu gibi, işe ilköğretimle başlamıştır. Sabah gazetesi'nde çıkan bir yazısında şöyle diyor du: «... Memleketin ihtiyaçları pek geniş, araçlarımız ise sınırlıdır. Taşra ilkokulları için 70.000 öğretmen lâzım. En basit pedagoji bilgisi olan bu kadar öğretmeni değil, bunun yüzde birini bulmaya imkân yoktur. Görülüyor ki en yakın ve en acele ihtiyaç ilköğretimin düzenlenmesidir. Bunun için şimdilik, Lâyihamdaki Dârülfünundan başlamayı bir yana bırakarak ilköğretimden başlamayı doğru buldum...» diyordu.

Emrullah Efendi Kanun Lâyihasında ilkokulların masraflarını hesablamışdır. Lâyiha, Emrullah Pedagojisinin özetidir İnsanlığın yaradılışında doğruluk, iyilik ve güzellik gaayelerine ulaşma diye üç meyil olduğunu bunların da psikolojik hayatla zihin, irâde ve duygu diye üç yeti'ye (=kaabiliyete) karşılık bulunduğu fikrini savunarak, 19. yüzyıl Fransız eklektik filozofu Victor Cousin'den mülhem görünüyor: «Bir ilm, hangi yolda icâd ve keşifler yapıyorsa o yollardan öğretilmelidir.» düstürunu koyan Emrullah, bazı ilimlerin terkib (=sentez), ba'zılarının tahlil (=analiz) ile bulunduğunu göz önüne alarak, çocuğun fikrî eğitimine eksik başlamamak için, öğretimin ilk derecelerinde bu iki türlü metodun kullanılması gerekliği kanısındadır. Bunun için başlangıç bilgisi hâlinde matematik ve tabiât'ı, ilk okul programına koymuşdur.

Emrullah Efendinin, i'dâdî okullarına âid ıslah gayreti de birinciden sonra gelmiştir. Burada, i'dâdî sınıfları 3, rüşdiye 4 olmak üzere 7 yıldır. Buna karşılık liseler için hazırladığı lâhiyada bu, tam yeni okul sistemine göre, üç birinci devre, üç ikinci devre olmak üzere 6 yıla ayrılmaktadır.

Emrullah Efendinin yeni tüzük ile vücuda getirdiği Üniversite (=Dârülfünun) şu bölümlerden ibâretdi:

1 — Şer'i İlimler Bölümü; 2 — Hukûki İlimler Bölümü; 3 — Fünûn Bölümü; 4 — Tıbbî İlimler Bölümü; 5 — Edebî İlimler Bölümü.

Eczâcı ve dişçi yüksek okullarını Tıbbî İlimler Bölümü

ne, Vilâyet Tıbbiye ve Hukûk Okullarını İstanbul Dârülfünûnuna bağlıyordu. 1876'da açılan ilk Dârülfünûn, bir i'dâdî derecesinde bile değildi. Fakat yeni kurulan Dârülfünûn, Fakülte ve Şu'beleri, Kürsîleri, Laboratuvarları ile ciddî bir ilim kurumu olmağa başlıyordu. Emrullah Efendi, 22 Nisan 1912'de «Dârülfünûn Nizamnâmesi»nin gerekçesini yazdı. Orada, «Dârülfünûn, kültür yaratıcısı ve yayıcısı olan temel kurum» diye ta'rif ediliyordu. «Dârülfünûn dediğimiz yüksek kurumlar, ilimler ve nazariyelerin hem yayılmasına hem ilerlemesine hizmet eder.» deniyordu...»

Hilmi Ziya Ülken Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 1966)

Encümen-i dâniş : Mustafa Reşit Paşa'nın teklifi üzerine «Meclis-i maarif-i umûmiye»nin gösterdiği gereksime ile Encümen-i dâniş 18 Temmuz 1851 gününde bir törenle kuruldu. Encümenin kuruluşudaki amaç, henüz açılmamış olan darülfununda (Üniversite) okutulacak bilimlere âit çeşitli kitapların çeviri ve yazılışı suretiyle hazırlanmasını sağlamaktı. Açılış töreninde, hazırlıksız olarak konuşan Mustafa Reşit Paşa, sözlerine şu cümle ile başlamış; «Âlemde ilim ve mârifet gibi bir şeref ve meziyyet olamaz, ve insanın metâlib-i zâtiyesinin esbâb-ı tahsiliyesi sanayi ve maariften başka birşeyle husûl bulamaz.» (Ebuzziya Tevfik, *Nunûne-i Edebiyat-ı Osmaniye*, 6. basım, 1329, s. 177) ve şu cümlesi ile sona ermişti;»... İşte bu emr-i ehemme hizmet etmek için muhassenât-ı asriyeye ilâve-i cemiyle olmak üzere (Encümen-i dâniş) namiyle bizim gibi âcizlerden mürekkeb işbu cemiyetin in'ikad ve küşâdı hususuna müsaade-i seniyye bîderiğ buyrulmuştur.» (Ayni eser, s. 181) Encümenin dahilî ve haricî olmak üzere iki türlü üyesi vardı. Dahilî üye adedi tüzüğü itibariyle kesin olarak kırk Türk bilim adamı vesair kimseden ibaretti. **Hâricî üyeler ise** yabancı bilginlerden seçilmekteydi ve en fazla otuz kişiden ibaretti. Dahilî üyeler arasında Mustafa Reşit Paşa, Şeyülislâm Arif Hikmet Bey, Erkân-ı harbiye reisi Mehmet Paşa, Hariciye Nâzırı Âli Paşa, Ticaret Nâzırı İsmail Paşa gibi devlet adamlariyle Ahmet Vefik (Paşa), Ahmet Cevdet (Paşa), Osman Saib, Ali Fethi, Recai Efendiler gibi zamanın bilim adamları bulunmaktaydı. Hâricî üyeler arasında da tarihçi Hammer, İngiliz şarkiyatçılarından James W. Redhouse, Fransız şarkiyatçısı Bianchi gibi bilginler bulunmaktaydı. Encümenin başkanı Şerif Mehmed Efendi, ikinci başkanı ise tarihçi Hayrullah efendi idi. Encümenin kabul etmiş olduğu ilk karara göre, Osmanlı sözcük ve gramerinin derhal hazırlanması; ve tarihe âit eserlerin açık türkçe ile yazılması idi. Ahmet Cevdet (Paşa)ya Kaynarca antlaşması 1774'den 1824'e kadar olan tarihin yazı işi verildi. Cevdet Efendi de oniki cildlik tarihini yazdı. Tarihin ilk üç cildi 1854'de tamamlandı; ikinci yapıt vine Ahmet Cevdet (Paşa) ile hâriciye müsteşarı Fuad (Paşa) taraflarından hazırlanan «Kavâid-i Osmaniye» idi. Encümen-i dâniş'in 1862 tarihine kadar sürdüğü, kendisinden beklenileni vermediği ve bu tarihten sonra da ortadan silindiği anlaşılmaktadır. Bu noktada «*Türk Ansiklopedisi*»ne göre, «Üyeleri arasında değerli kimseler bulunmakla beraber toplu çalışma eğitimi almış kimseler değillerdi. Önemli bir nokta da üyeler arasında, bir ilim kurulunda çalışma imkânlarından yoksun bir siyasî topluluğun bulunması idi. Nitekim bunun büyük sakınca olduğunu (Âli Paşa) hatırlatmış ve (biz, yâni devlet erkânı, bu işin içine girmiyelim âhengi bozarız) demişti.» *(Türk Ansiklopedisi*, XV, Fasikül: 113, s. 191).

Necdet Kurdakul

Enderun mektebleri: İstanbul'da Topkapı sarayı ile, Galatasarayda ve İstanbul dışında Edirne sarayında kurulmuş olan mekteblere verilen addır. Bunların içinde en eskisi Murad Hüdavendigâr tarafından kurulan Edirne saray mektebi idi. Topkapı Sarayındaki mektebi kurduran Fatih Mehmet'dir ki, buna Enderun-u hümâyun, denilirdi. Bu enderun mektebi ile Galatasaray mektebi dışında kalanlar 1675 yılında kapatılmıştı. Okullar esas olarak 3 sınıftan oluşturulmuştu; Ancak bu sınıflara girebilmek için ihzarî mahiyette olan iki sınıfı bitirmek gerekirdi. Okullarda eğitim süresi tümüyle ondört yıldı. Hazırlık sınıflarına küçük ve büyük odalar denilirdi. Esas üç sınıfın ilkine «Seferli odası», ikinci sınıfa «Kiler odası veya koğuşu», üçüncü sınıfa da «Hazine koğuşu» denilmekteydi. Bir de ihtisas sınıfı mahiyetinde «Has» odası vardı. Enderun mektebleri eskiden «Harbiye mektebleri mahiyetindeydi. Eğitim programı: İlk zamanlarda Kur'ân, ilm-ü hal gibi din bilgileri okutulurdu. Murad II. zamanında ders programları genişletilmiş tefsir, hadîs, fıkıh, şiir, musiki, hey'et, geometr , coğrafya, ilm-ü kelâm, mantık, meâni, bedî ve beyân ile Hikmet dersleri ilâve edilmişti. Seferli koğuşunda esas dersler başlar ve öğrenci onbeş yaşına gelince nazarî ve amelî olmak üzere askerî dersler ön plâna alınırdı. Ayrıca öğrencl farsça ve fen derslerinden birini öğrenmekle yükümlüydü. Öğrenciler: 1675 yılına kadar devşirme kanunu uyarınca alınan küçük yaştaki Rum ve Ermeni çocuklarından zekâ, kaabiliyet ve fizik gösterişleri bakımından üstün olanları seçilerek enderun mekteblerine alınır ve bunlar devletin kudret ve nüfûzunu muhafaza edebilecek yetenekte yetiştirilirlerdi. Ziya Gökalp bu mektebler için şöyle demiştir: «Bu devirde medrese, içine aldığı Türkleri gayri Türk yaparken; Enderun derununa kabul ettiği gayri Türkleri Türkleştiriyordu.» (Zikreden, Profesör Sadrettin Celâl Antel, *Tanzimat I, Anonim* 1940, sayfa 442). Daha sonraları devşirme kanununun kaldırılmasıyle bu okullarda bulunan öğrenciler köle gibi kabul edilmiş ve nihayet bu okullarda parlak gelecek gören kimseler çocuklarını köle imiş gibi telâkki olunarak Enderuna yermiye başlamışlardır. (Ahmet Rasim *Resimli Osmanlı tarihi*, c. 1, 1326, s. 256. Faide No. 101) Enderun mektebleri Yeniçeri ocaklarının kaldırılış tarihi olan 1826 yılından itibaren önemini, yeni yeni açılan askerî okullar karşısında kaybetmeğe başlamış ve 1908 ikinci meşrutiyet ilânından hemen sonra tamamiyle kapatilmışlardı.

Necdet Kurdakul

Enderunlu Fazıl (Akkâ 1759 / İstanbul - 1810). *Divan şairi*. Akkâ'nın Saft kasabasında doğdu. Akkâ'da isyan eden büyük baba ve babasının öldürülmesi üzerine İstanbul'a getirilerek Enderuna alındı. Aşk serüvenlerinden ötürü saraydan çıkarılınca uzun süre İstanbul'da uyumsuz ve sefil bir yaşamı sürüklemek zorunda kaldı. Padişah Selim III.'e ve dönemin ileri gelenlerine kasideler sunarak göze girmeye çalıştı. Sonunda hacegânlık rütbesi verildi. Bir süre sonra Rodos'a sürüldü (1799). Orada eski Reissülküttap Atıf efendi'nin idam edilmesi sırasında korkudan gözleri kör oldu. İstanbul'a dönmesine izin verildi. Perişan bir on yıl daha geçirerek öldü.

Divanından baska, *Defter-i Aşk*, *Hûbannâme*, *Zenannâme* adlarında yaşadığı dönemin geleneklerini anlatan eserleri vardır

Enderunlu Vasıf (İstanbul - ? / İstanbul - 1824). Divan şairi. Çocukluğunda sarayda yetiştirildi. Bir süre Silahtar Süleyman Paşanın hizmetinde bulundu. Bolayır'da Süleyman Paşa evkafının mütevelliliğini yaptı. (1818). İstanbul'da öldü.

Öz ve biçim yönlerinden belli bir başarı düzeyinin üzerine çıkamayan Vasıf, halk deyimlerini, halk geleneklerinden aldığı mazmunları şarkılarında kullanması ve yaşadığı dönemin özelliklerini, kadın telakkisini şuh bir hava içinde vermesiyle özgün bir şiir kurduğu kabul edildi. Ölümünden önce şiirlerini yaktığı söylendiği halde Divanı önce Mısır'da (1841), Sonra İstanbul'da basıldı.

ENEZ Orhan (İstanbul - 1935). Karikatürcü.

Orhan Enez

İlk ve orta öğrenimini Üsküdar'da yaptı. Kısa süreler İktisat ve Edebiyat fakülteleri'ne devam edip, ayrıldı. İlk karikatürü «*Karakedi*» mizah dergisinde çıktı (1952). sonra «*Akbaba*», «*Tef*», «*Dolmuş*», «*Karikatür*», «*Taş*», «*Papağan*» ve «*Amcabey*» gülmece dergilerinde çizdi. Almanya'da canlandırma sineması konusunda çalışan sanatçı, Türkiye'ye dönüşünde bu alanda ürünler verdi.

Enflasyon, (Bkn. Türkiye'de Enflasyon).

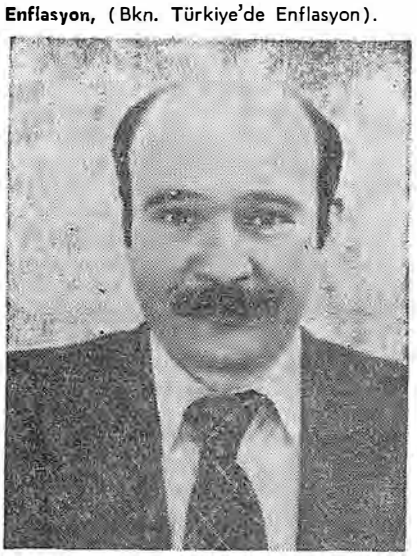

Aydın Engin
(Politika Gazetesi arşivinden)

ENGİN Aydın (Ödemiş - 1941). Yazar, bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Ödemiş Lisesi'nde tamamladı (1957), Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu (1958 - 61). Bitirmeden ayrıldı. Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş yıllarında Kadıköy İlçesi Gençlik Kolları başkanlığı etti (1963 - 64). Gülriz Süruri - Engin Cezzar Tiyatrosu tarafından sahnelenen «*Aykırı*», Halk Oyuncuları'nın iki yıl üstüste oynadıkları «*Devr-i Süleyman*» oyunlariyle adını duyurdu. 12 Mart döneminde Harun Karadeniz, Dr. Nihat Sargın, Sadi Alkılıç, Vedat Günyol v.b. birlikte Türkiye Komünist Partisi'ne katıldığı savı ile yargılandı. Dört ay (ağustos 1971 - kasım 1971) tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı, beraat etti. «*Yeni Ortam*» dergisinde başladığı (mayıs 1971) siyasal yazılarına «*Yeni Ortam*» gazetesinde de devam etti. Eşi Oya Baydar ve Yusuf Ziya Bahadınlı ile birlikte «*İlke*» dergisini kurdu (1974), yönetti. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)'in kurucuları arasına katıldı. 1977'den sonra «*Politika*» gazetesinde yönetmenlik ve fıkra yazarlığı yapıyor.

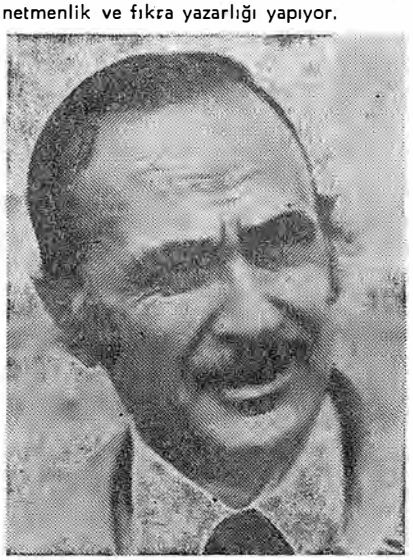

İlhan Engin

ENGİN İlhan (Çorlu - 1925). Yazar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken gazeteciliğe başladı. İlkin «*Hürriyet*»te çalıştı. Sonra «*Tanin*», «*Akşam*», «*Yeni Sabah*» gazetelerinde yazarlık, sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı. «*Sır*» ve «*Kim*» dergilerinde yazdı. Senaryo yazarlığı, filmcilik yaptı.

Başlıca Yapıtları: İnsanlar Bilselerdi (öyküler, 1949), *Göç Yolları Tıkadı* (roman, 1955), *Asya Gribi* (öyküler, 1956), *Kaderden Kaçamazsın* (roman, 1955), *Üç Havarda* (öyküler, 1957), *İstanbul'da Aşk Başkadır* (roman, 1959), *Allah Seviniz Dedi* (roman, 1961), *Çıngar* (roman, 1964).

Enternationalizm (Uluslararası biçem yolunu anlatmak için kullanılan mimarlık deyimi). Günümüzde, Walter Gropius, Mies Van der Rohe, Le Corbusier vb. mimarların 1930'larda ortaya attıkları, objektif kurallara dayanan, duygusal yönü olmayan mimarlık akımını anlatır.

Enver Paşa (İstanbul 1881 / Türkistan 1922). İttihat ve Terakki Fırkası liderlerinden. Harbiye Nâzırı İlk öğrenimine İstanbul'da başladı. Memur olan babası, Manastır'a atanınca ilk öğrenimini Manastır'da bitirdi ve askeri orta okula girdi. Askeri orta okuldan sonra, yine Manastır'da olan askeri liseye, burayı da bitirdikten sonra, İstanbul'da Harp Okulu'na girdi. Okul yaşamı sessizlik içinde geçen Enver Paşa, Kurmay Okulu'ndayken, amcası olan ve Harp Okulu'nda okuyan Halil Paşa ile birlikte tutuklandı. Her ikisinin de suçu, Sultan Abdülhamid'e suikast düzenlemekti. Özel Yıldız Mahkemesi'nde yargılandılar. Suçsuz oldukları anlaşıldığı için aklandılar.

Enver Paşa, Kurmay Okulu'nu, ikincilikle kurmay yüzbaşı olarak bitirdi ve Makedonya'da bulunan 3. Ordu'ya atandı. Milliyetçilik akımlarının yükseldiği bir dönemde Balkanlarda görev yapan Enver Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden Sultan Abdülhamid'i sorumlu tutuyordu. Enver Paşa bu düşüncesinde yalnız değildi. Anayasayı uygulamayan, parlemantoyu dağıtan Sultan Abdülhamid'e karşı ve devleti kurtarmak amacıyla daha 1899'da askeri tıb öğrencileri «İttihad-ı Osmanî» adlı bir örgüt kurmuşlardı. Sonraları «İttihat ve Terakki Cemiyeti» adını alan bu örgüt, sivil ve ordu kademelerinde örgütlenmesini sürdürüyordu. Enver, 1906 yılında amcası yüzbaşı Halil'in yardımıyla «İttihat ve Terakki Cemiyeti»ne girdi. Bu tarihten sonra Enver Paşa, Manastır'da «İttihat ve Terakki»yi kurmak ve örgütlemekle görevlendirildi. Bu işi kısa zamanda başaran Enver Paşa, daha sonra bu kuruluşun yönetim kurulu üyeliğine seçildi.

Osmanlı aydınları, imparatorluğu kurtarmak amacıyla «İttihat ve Terakki Cemiyeti»nde örgütlenmelerini sürdürürken, 8-9 haziran 1908 tarihinde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus çarı II. Nikola, Reval kentinde bir görüşme yaptılar ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kararlar aldılar. Görüşmelerin sonunda yayınladıkları bildiride Makedonya sorununun çözümlenmesi gerektiğini belirttiler. Reval görüşmelerinde alınan kararları önlemek ve Osmanlı İmparatorluğunu

kurtarmak amacıyla «İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin önderleri harekete geçtiler. İlk olarak, 3. Ordu'da görevli kolağası Resneli Niyazi, daha sonra binbaşı Enver, kendilerine bağlı fedailerle Manastır dağlarına çıktılar ve Sultan Abdülhamid'ten anayasanın ilanı ile birlikte meşruti yönetimin kurulmasını istediler. Binbaşı Enver, yayınladığı bildiride şöyle diyordu, «Muhterem Vatandaşlarıma, Mebusan Meclisinin dağıtılmış olması dolayısıyla otuz seneden beri memlekette hüküm sürerek, bir çok namuslu vatan evladının mahvına ve bir çok aile yuvalarının sönmesine sebep olan istibdat idaresi, son zamanda gene şiddetini göstermeye başladı. Zaten keyfi bir idare neticesi, bir çok ihtilaller içinde kana boyanan vatan ve milletimizi büsbütün zayıflatarak yakında mahvedecek olan bu istibdada nihayet vermek lazımdır. Ben işte bu istibdada karşı milletimin haklarını muhafaza için her şeyimi feda ettim. İcabederse bu uğurda hayatımı da esirgemiyeceğim. Siz ey vatanın namuslu ve fakat her şeyden habersiz olan evladı. Sizin de benimle bu yolda yürümenizi veya bu işte tarafsız kalmanızı dilerim. Aleyhime hareket edecek olanların görecekleri zararların maddi ve manevi mesuliyeti kendilerine aittir. Yaşasın vatan, yaşasın millet» Sultan Abdülhamit, bu hareketi önlemek istediyse de başarılı olamadı. 24 temmuz 1908'de anayasayı yürürlüğe soktu ve Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet dönemi başladı. «İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin 1. kongresinde yönetim komitesine seçilen Enver, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Berlin'e ataşemiliter olarak gönderildi. Berlin'de ataşemiliter olarak görev yaparken, İstanbul'da 31 Mart olayı meydana geldi. Enver, bu olay üstüne derhal İstanbul'a hareket etti ve Hareket Ordusu'na katıldı. Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığını Mustafa Kemal'den aldı. Hareket Ordusu İstanbul'daki ayaklanmayı bastırdıktan sonra Berlin'deki görevine döndü. Enver, bu görevde iken, «İttihat ve Terakki» yöneticileri tarafından Naciye Sultan'la nikahlandı. Böylece saraya damat oldu. Bu sırada Enver 31, nikahlandığı Naciye Sultan 13 yaşındaydı.

28 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na 24 saat süreli bir ültimatom verdi. İtalya, bu ültimatomunda özetle şöyle diyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde bulunan Trablusgarb, iyi yönetilemiyor. Yönetimin bozukluğundan dolayı bu bölge uygarlığın nimetlerinden yararlanmadığı gibi, İtalyanlara ve yabancılara çok kötü işlem yapılmaktadır. İşte bütün bu nedenlerle İtalya, Trablusgarb'ı ele geçirmeye karar vermiştir. Osmanlı yönetimi, bu savları geri çevirmekle birlikte görüşmelere başlanılmasını isteyince, İtalya, 29 Eylülde Trablusgarb'a saldırdı. Bu sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Trablusgarb'ta 1200 kişilik bir ordusu vardı. İtalya, deniz ve kara yollarını kapadığı için herhangi bir şekilde yardım biçimine de olanak yoktu. Enver, bu koşullar altında Trablusgarb'ı savunmak amasıyla gönüllü olarak Berlin'den Trablusgarb'a geçti. Fethi bey, Halil bey, Mustafa Kemal gibi subayların gönüllü olarak katıldığı Trablusgarb savaşları sürerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri, 16 ekimde Vişide İtalya ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşma ile Trablusgarb ve 12 ada İtalya'ya bırakıldı.

Enver Paşa

Öteden beri Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak için hazırlanan Balkan ülkeleri, sudan nedenlerle (8 ekim 1912'de Karadağ - 17 ekimde Bulgaristan -Sırbistan 19 Ekimde Yunanistan) Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiler. Böylece başlayan Balkan Savaşı Osmanlı için tam başarısızlıkla sonuçlandı. Karadağ, İşkodra'yı, Yunanistan, Selanik'i, Sırbistan, Arnavutluk'u aldı. Bulgaristan, Çatalca önlerine kadar geldi. Trablusgarb'ta savaşan subaylar, Balkan savaşı bu aşamadayken İstanbul'a geldiler ve ordudaki yerlerini aldılar. İstanbul'a yarbay olarak gelen Enver, X. Kolordu kurmay başkanlığına atandı.

Bu arada 3 aralık 1912'de savaşan taraflar bir ateş kese karar vermişlerdi. Ateş kes kararından 20 gün sonra Londra'da barış görüşmeleri başladı. Görüşmeler, 6 ocak 1913'e kadar sürdü. Savaşın yanı sıra barış görüşmeleri de tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Öyleki, Edirne bile Bulgaristan'a bırakılıyordu. Barış görüşmelerinin bu şekli alması karşısında «İttihat ve Terakki» yöneticileri, hükümeti devirme kararı aldılar. Enver, fedaileri ile, 23 ocak 1912'de, hükümeti, toplantı yaparken bastı. Baskın sırasında beş kişi öldü. Ölenler arasında Harbiye bakanı ve başkomutan vekili Nazım Paşa da vardı. Enver, çatışmadan sonra bakanlar kurulu salonuna girdi ve Sadrazam Kamil Paşa'ya istifasını yazdırdı. Kamil Paşanın istifa mektubunu padişaha götüren Enver, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olmasını istedi ve bu isteğini gerçekleştirdi.

İstanbul'da bütün bunlar olup biterken Edirne Bulgarların eline geçti. Enver, Babıali baskınından sonra, Çatalca önlerinde duran Bulgarları geri püskürtmek için bir karşı saldırı düzenlediyse de başarılı olamadı. Bu arada Osmanlı İmparatorluğuna saldıran Balkan ülkeleri arasında anlaşmazlık çıktı. Enver bu anlaşmazlıktan yararlandı. Bulgarlara karşı ikinci bir saldırı düzenledi, Edirne'yi geri aldı. Edirne'nin geri alınışı Enver'in saygınlığını yükseltti. 18 aralık 1913'de albaylığa, 1 ocak 1914'de paşalığa yükseldi. Başarı basamaklarını hızla çıkan Enver Paşa, paşalığa yükselirken harbiye bakanı da oldu. 6 ocak 1914'de de Osmanlı orduları genel kurmay başkanlığı görevini üstlendi. Bu konumda artık Enver Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun tek yöneticisi durumuna geldi.

Emperyalist ülkelerin çıkar çatışmalarının yol açtığı 1. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı yöneticileri, yalnız kalmamak amacıyla İngiltere ile Fransa'ya başvurdularsa da bu istek geri çevrilince Almanya ile bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmanın yapıldığı zamanda Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili görüş ve isteklerini Almanya'nın Türkiye büyük elçisi Vangenhaym raporunda şu şekilde özetliyordu, «Osmanlıların egemenliği altında bulunan ulus ve kabilelerin bir çoğunda bağımsızlık ve ayrılma eğilimleri görülüyor. Bu eğilimler ya yabancı devletler tarafından uyandırılmakta, yahut da herhangi bir yabancı devletin kendilerini korunması altına almak isteyeceğine dair yerlilerin beslediği ümitten doğmaktadır. Hatta bugün Türkler arasında da kendi ırklarının geleceğinden ümit kesip bir yabancı devlet egemenliği isteyenler vardır. Küçük Asya'da yerleşmekle bir Akdeniz Devleti durumuna girmiş oluyoruz. Yeni mülkümüzü dünya ulaşımına bağlayabilmek için zamanla bir deniz üssü olarak gelişecek olan liman edinmekliğimiz gerekir. Bugünkü koşullar altında Türkiye'nin taksimi bizi İngiltere ile ağır bir anlaşmazlığa düşürebilir. Ayrıca bugün Küçük Asya'da yerleşmeye hiç hazır-

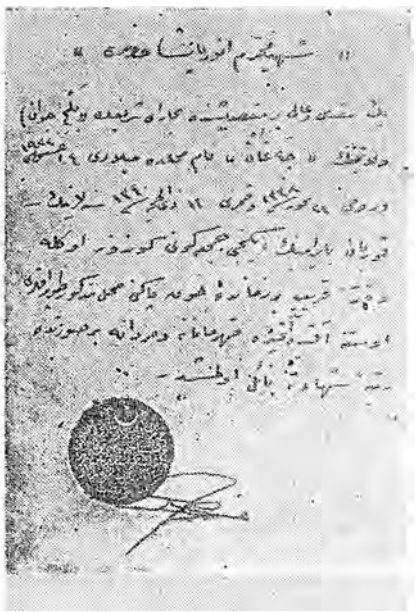

Enver Paşa'nın ölümünü, tarihini, yerini bildiren belge

lıklı değiliz.» Alman büyükelçisi, söz konusu raporuyla gönderdiği harita üstüne bilgi verdikten sonra şöyle devam ediyor «İngiltere ile Almanya'nın daha uzun süre ayrı yürümeleri devam ederse Türkiye parçalanır. Bu durumda haritada kırmızı kalemle taralı olan yerlerin çıkar bölgemiz olduğu ve bize düşmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Haritada mavi kalemle taralı olan bölgeler ayrıca geniş anlamda çıkar bölgemiz olarak düşünülmelidir. Burası çok önemli iki bölümden oluşmaktadır. Avrupalı göçmenlere uygun Batı Anadolu yaylası ve pamuk bölgesi olan parlak bir geleceği gösterir.» Alman hayranı Enver Paşa'nın iteklemesiyle Almanya'nın yanında 1. Dünya Savaşı'na girildiği yıllarda Almanya Türkiye'yi parçalamaya hazırlanıyordu.

Balkan Savaşı'ndan hemen sonra Arnavutluk bağımsızlığına kavuştu. Londra'da yapılan barış görüşmelerinde büyük devletler, bir Alman prensinin Arnavutluk kralı olmasını kararlaştırdılar. Arnavutluk halkı bu karara karşı çıkınca, karma bir donanmayı Arnavutluk kıyılarına gönderdiler. Bu karma donanma Alman, Avusturya, İtalyan, İngiliz ve Rus gemilerinden oluşuyordu. 30 Temmuz 1914 yılına dek Arnavutluk kıyılarında kalan bu gemiler, bu tarihten sonra, çeşitli nedenler göstererek ülkelerine döndüler. Arnavutluk kıyılarında nöbet tutan Alman savaş gemisinin adı Breslav'dı. O sırada bir başka Alman savaş gemisi Göben Adriyatik kıyılarında dolaşıyordu. Savaş başladığı zaman bu iki savaş gemisi, Fransız, İtalyan, İngiliz savaş gemilerinin ortasında kalmıştı. Fransız, İtalyan, İngiliz savaş gemileri, Göben ile Breslav'ı batırmak amacıyla izlemeye başladılar. Almanya, hem savaş gemilerini kurtarmak hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmak için bu iki savaş gemisine, «İstanbul'a gidiniz» buyruğunu verdi. Ancak Göben ile Breslav'ın İstanbul'a gelebilmesi için hükümetin izni gerekiyordu. Bu noktada Enver Paşa, yetkilerini aşarak, hükümetin vermesi gereken kararı tek başına verdi ve iki savaş gemisi İstanbul'a geldiler. Fransız, İngiliz, Rus elçilerinin protestoları karşısında gemilerin satın alındığı bildirildi ve Göben'in adı Yavuz Bresav'ın adı, Midilli diye değiştirildi. Adları değiştirilen Alman savaş gemileri, 27 ekimde Karadeniz'e açıldı. Bir kaç Rus gemisi batırıldıktan sonra Sivastopal ile Odesa bombardıman edildi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı'na girmiş oldu. Ülkeyi savaşa sokan Rus kıyılarını bombalama kararını da yine tek başına Enver Paşa vermişti. Bu konuda Ali Fuat Erden şöyle der «Osmanlı Devletinin kaderini, İttihat ve Terakki, İttihat ve Terakki'yi, genel merkez genel merkezi, «Üçler», «Üçler»i de Enver Paş yönetirdi.»

Osmanlı orduları savaş boyunca, doğu, güney, batı olmak üzere üç alanda savaştı. Çanakkale savunması dışında bütün alanlarda ağır yenilgilere uğradı. Özellikle Enver Paşa'nın komutasında Ruslara karşı verilen savaşlarında 90.000 kişi açlık soğuk ve hastalıktan kırıldı.

Enver Paşa, savaş içinde, uzantılarına Cumhuriyet devrinde rastladığımız bazı işler de yaptı. Arap yazısı ile yazmanın güçlüğünü gidermek amacıyla, arapçda bitişik yazılması zorunlu olan harflerin ayrı ayrı yazılmasını kararlaştırdı. Enver Paşa'nın karakterini nitelemek için bu uygulamanın nasıl başlatıldığını belirtmek gerekli. Yalnız ordu içinde uygulanan bu kararı, kaldırmak amacıyla hükümet, Enver Paşa'nın bu konuyu, dil uzmanlarına inceletmesini istedi. Kurul, arapça harferin ayrı yazılmasına karşı çıkınca, Enver Paşa, «Ben, buyruk verdim, ordu kullanıyor» dedi. Bunun üstüne Hüseyin Cahit, «Öyleyse bizi niye topladınız» deyince, Enver Paşa «Öyle söylediler, onun için» dedi. Savaş sırasında Enver Paşa'nın aldığı önemli kararlardan biri de en başta Almanyanın karşı çıkmasına karşın kapitilasyonları kaldırma kararıdır. Enver Paşa, bunların dışında laik eğitime ve batı takvimine geçmek içinde girişimlerde bulundu.

1. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğunun ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Savaşın bitiminden sonra, Talat Paşa hükümeti düştü, Ahmet İzzet Paşa hükümeti kuruldu. İttihat ve Terakki yöneticileri, başta Enver Paşa, Talat bey, Cemal Paşa ve bir kaç kişi daha, 9 Kasım 1918'de bir Alman denizaltısı ile Türkiye'den ayrıldılar. Sivastopal'a çok yakın bir bölgede kıyıya çıktılar. Kıyıya çıktıkları Evpatorya'dan trenle Berlin'e hareket ettiler. Ancak Enver Paşa, trenin durduğu ilk durakta arkadaşlarından gizlice ayrıldı. Enver Paşa, burdan Kırım kıyılarında küçük bir balıkçı köyüne gitti. Kafkasya kıyılarına gitmek için küçük bir yelkenli kiraladı. Hava koşulları elvermediği için Kafkas kıyılarına çıkamadı, üç gün sonra balıkçı köyüne döndü. Kötü hava koşulları yüzünden hastalandığı için aylarca köyde kaldı. İyileştikten sonra trenle, Berlin'e arkadaşlarının yanına gitti. Bu tarihte Enver Paşanın ne yapmak istediklerini Cemal Paşa'ya yazdığı mektuptan anlıyoruz. Bu mektuba göre Enver Paşa'nın yapmak istediklerini şu şekilde özetleyebiliriz. İslâm ulusları kurtarılacak. Amaç, Avrupa emperyalizmine karşı savaşmak olduğu için sosyalistlerle işbirliği yapılacak. Kurtarılan ülkelerde dine karışmamak koşuluyla sosyalizm benimsenecek. İslamın kurtuluşu için başta ayaklanma olmak üzere her türlü zorlayıcı araçlar kullanılacak.

Cemal Paşaya yazılan bu mektuba karşın Enver Paşa, yalnız Anadolu'nun kurtuluşunu sağlamak amacıyla, o sırada Anadolu'yu parçalamayı düşünen batılı devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı. Daha önce sosyalizm için savaşım vereceğini Cemal Paşa'ya bildiren Enver Paşa, bu aşamada, İngilizlerin desteğiyle, Türk - islam uluslarını bolşeviklerin elinden kurtarmayı düşünür. Batılılardan beklediği desteği bulamayınca Sovyetler Birliği'ne gitti. Bu arada 1. Doğu Halkları Kurultayına katıldı, orda bir konuşma yaptıysa da istediği ilgiyi göremedi. Enver Paşa, Sovyetler Birliği'nde bir süre Mustafa Kemal'e karşı yedek bir güç olarak tutuldu. Enver Paşa'nın o sırada amacı, Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşının başına geçmekti. Kendi kendine bir takım payeler vererek Mustafa Kemal'e mektuplar yazdıysa da, Mustafa Kemalden yüz bulamadı.

Enver Paşa, 1. Doğu Halkları Kurultayına katıldıktan sonra, Zinovyef'in heyeti ile Moskova'ya döndü. Moskova'dan, Almanya'ya sonra sırası ile İtalya ve İsviçre'ye geçti. Amacı, «İslam İhtilal Cemiyetleri İttihad» adıyla bir örgüt kurmaktı. Ancak bu örgütü kuramadı. Bundan sonra Enver Paşa'yı yeniden Batum'da görüyoruz. Batum'da altı yedi kişiyle «Türkiye Halk Şuraları Fırkası» kongresini topladı. Enver Paşa'nın bütün bunlardan amacı, Anadolu'ya dönmekti. Ancak o sırada Anadolu'da Sakarya meydan savaşı kazanılmış, Mustafa Kemal, Anadolu hareketinin tartışılmaz önderi olduğunu ka-

bul ettirmiştir. Anadolu'ya girer girmez tutuklanacağını anlayan Enver Paşa, Batum'dan Baku'ya geçti. Hacı Sami ve yaveri Muhittinle birlikte Buhara'ya, ordan da 30 kişilik bir kuvvetle Doğu Buhara'ya vardı. Artık Enver Paşa, bütün Türkleri kurtarmayı, Turan ülkesini kurmayı düşünüyordu. Yardımcısı Hacı Salih, bütün Türklerin kendisini beklediğini, kendisi Buhara'da görünür görünmez yüzbinlerce Türkün ayaklanacağını söylemişti. Ancak Enver Paşa, bir Türk oymağı olan Lakay bölgesine girer girmez Türkler tarafından tutuklandı, silahları elinden alındı. Aylarca ordan oraya sözde bir konukmuş gibi gezdirildi.

Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da bu şekilde de olsa dolaşması Sovyetler Birliğini kuşkulandırdı. Bu sırada Enver Paşa tutsaklıktan kurtulmuş, 300 kişilik derme çatma bir kuvvetle Duşenbe'de üslenmişti. Bunun üstüne Sovyet hükümeti Enver hareketini basırmaya karar verdi. Çatışma başlayınca Enver Paşa, Abiderye köyüne çekildi. 4 ağustos 1922'de yapılan son baskında Enver Paşa öldürüldü. Böylece Manastır dağlarında başlayan serüven dolu bir yaşam, 42 yaşındayken Turan yolunda son buldu. **Cengiz Gündoğdu**

ENVER PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA RUSYA'DAN GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Şimdi bütün bu açıklıklara rağmen siz karşınızda bir hasmınız varmış gibi hareket ediyorsunuz. Evvelce de dediğim gibi ben ve arkadaşlarım iki senedenberi takibettiğimiz memleketin ve İslâmın hâlâs emelini güdüyoruz. Bunula beraber memlekette halka müstenit ve cidden onun menfaatini düşünür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zâtiâliiz bizi rakip telâkki ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir haris ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve muvaffakiyetine yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yaver kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan evvel takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyliyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkiinize bakarak sizi iğva edenlere uyup memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmın tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz tazyikler ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.»

«Bugün emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten her şeye rağmen sizin muvaffakıyetinize çalışıyor. Çünkü senin muvafakıyetin Anadolunun muvaffakıyeti demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler, ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım namına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takibedeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarlarıyle pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini verdirmeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemenizi istediğinizi anlıyorum. Eğer bunu Halile de şümulü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndertmezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, teskin edecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Maamafih şimdilik Moskovada bulunarak hariçten memlekete yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraz etmemiz lâzım gelir ki, hiçbir sebebi kanunî olmayarak memleket haricine nefiy şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilâne gelir. Maamafih vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmanın maksadı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmağa çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar.

Şimdi gene kemalihürmetle gözlerinden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikler ve İslâm ve vatana nafi büyük büyük muvaffakıyetler dilerim.

Enver»

(Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, 1955)

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN CEMAL PAŞA'YA MEKTUBU

«Paşam! Türkiye'de, tahmin edemeyeceğiniz derecede bir inkılâp olmuştur. Bütün manası ile bir Hak Hükümeti teşekkül etmiştir. Hiç birimiz, Meclisin tasvibine mazhar olmadan icraatta bulunamayız. Şunun veya bunun pazu kuvveti ile vaziyete hâkim olmasına ihtimal yoktur. Binaenaleyh, «sen şöyle veya böyle hareket edersen Enver Paşa memlekete girer» gibi tehditlerin de manası yoktur. Size arkadaşça yapabileceğim tavsiye şudur: Türkiye halkının idare ve akide şekillerinde, Allahın inayeti ile hâsıl olmuş olan inkılâbın mahiyetini, chemmiyetle tetkik ediniz. Millet nazarında, itibar ve mevkiin iadesi için, sakin ve mütevekkil çalışınız.

Enver'ın sözü ile harekette, onunla herhangi bir teşrik'i mesainizde nekpet ve vehameti davet edeceğinde tereddüde mahal yoktur. Bu mektuba açık, kâti kanaatınızı bildiren cevabınızı bekleyeceğim. Bu samimî nasihatlarımı dinler ve hareketlerinizi ona göre ayarlarsanız, zamanın lehinize çalışacağından ümitli olabilirsiniz.»

(Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt. III., sf. 597 - 1972)

EPİKMAN Refik (İstanbul - 1902). Ressam. 1928'lerde kübizmin etkisi altında resimler veren Refik Epikman Sanayi-i Nefise Mektebi-i Alisi'ni bitirdikten sonra Paris'e gönderildi. 1928'de yurda dönünce bitirdiği okulda öğretmenlik yaptı. Öğretmenliğini Gazi Eğitim Enstitüsü'nde 1966 yılına kadar sürdürdü. Çeşitli Devlet Resim ve Heykel sergilerine katıldı, bu sergilerde kendisine ödüller verildi.

Epikman, Zeki Kocamemi, Cevat Dereli gibi ressamlarla birlikte Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde yönetici kadroların beğenisine uygun olarak yapıtlar verdi. Özellikle devlet daireleri için az sayıda resimler yaptı. Kuşağının öteki sanatçıları gibi o da bürokrasinin «mahalli» tad anlayışını resimlerinde yansıtmaya çalıştı. 1950'lerden sonra Demokrat Parti döneminin uyguladığı liberalleşme politikasına uygun biçimde resimlerinde soyut bir anlayışa yöneldi. **(O.T.)**

ER Ahmet (Akhisar - 1927 / ?) Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 14'ler grubundan, Emekli Jandarma Yüzbaşısı. Harbokulunu bitirdi (1949). Jandarma Yüzbaşısı iken 27 Mayıs 1960 harekâtına katıldı ve MBK üyesi oldu. Kamite içinde beliren anlaşmazlıkta Türkeş'in yanında yer aldı. 13 Kasım olayından sonra 126 sayılı kanunla emekliye ayrıldı ve 127 sayılı kanuna göre de Libya Büyükelçiliği müşavirliğine gönderildi. Ülkeye dönüşünde Türkeş'le birlikte CKMP'ye girdi (31.3.1965). CKMP Genel İdare Kuruluna seçildi (31.7.1965). Milletvekili genel seçimlerinde CKMP'den birinci sırada Balıkesir adayı oldu, kazanamadı (1965). Daha sonra Manisa'da çiftçilikle uğraştı. Türkeş'e en sadık kişilerden biri olarak tanındı. 1977 Milletvekili genel seçimlerinde MHP'den Manisa milletvekili adayı oldu, kazanamadı. 1979 kısmî senato yenileme seçiminde de MHP'den Muş Senatör adayı oldu, yine seçilemedi. Ahmet Er, şair ve tiyaro yazarı olarak da tanınmaktadır.

ERAKALIN Avni (İstanbul - 1925). Sendikacı. TİP'in kurucularından olan Erakalın, tekstil işçisidir. Lise I. sınıfa kadar okuyabildi, askerliğini yaptıktan sonra bir dokuma fabrikasında emprime işçiliğine başladı, 1951'de Tekstil Sendikası'nın Beyoğlu şubesine yazıldı, yöneticilik yaptı, 1952 - 53 döneminde sendikanın genel merkezin yönetim kurulunda görev yaptı, bir süre sonra sendika genel sekreteri oldu. Teksif'in İcra Kurulunda da Genel Sekreterlik yaptı. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Başkanı iken Türk - İş in ilke kararıyla yerel Birliklerin yaşamına son verilince görevi sona erdi. Değişik sendikalarda örgütlenme ve toplu sözleşme uzmanı olarak çalıştı.

Refik Epikman, «Manzara»

TİP'in ilk Genel başkanı olan Erakalın, 1961 seçimlerinde Hürriyet Partisi listesinden İstanbul milletvekili adaylığını kabul edince TİP Genel Başkanlığını bıraktı, seçimlerde kazanamadı, ancak TİP'e üyeliğini sürdürdü. Sosyalizmin tek kurtuluş yolu olduğunu kabul eden Erakalın sendikacılıkta özveriyle çalıştı.

(K.S.)

ERBAKAN Necmettin (Sinop - 1923). Politikacı, profesör. İlk öğrenimini, Kayseri ve Trabzon'da, orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesinde yaptı. İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesini bitirdi. (1948) Almanya'da Aachen Technisce Hochschule Yüksek Mühendis okulunda doktora yaptı. Daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesinde profesör oldu (1965).

Türkiye'de dizel motorları üreten Gümüş Motor fabrikasının kuruluşuna yardım eden Erbakan, bu fabrikanın genel müdürlüğüne yaptı (1956 - 1963). Daha sonra Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nde Sanayi Dairesi başkanı oldu (1966). Bir ara bu örgütün genel sekreterliğini yaptı. Bu örgütün içinde Anadolu ticaret burjuvazisi adına savaşım verdi. Bu savaşım sonucu, Türkiye Odalar Birliği Başkanı oldu. Erbakan'ın savaşımı, finans kapitali rahatsız etti. Bunun üstüne o dönemde başbakan olan Demirel başkanlık seçimini bozdurdu. Erbakan polis zoruyla Odalar Birliği'nden atıldı. Ticaret burjuvazisi adına verilen savaşımı siyasal ortamda sürdürmek isteyen Erbakan, Konya'dan bağımsız millet vekili olarak Meclis'e girdi (1969). Milletvekiliyken Milli Nizam Parti'sini kurdu, ve bu partinin genel başkanı oldu (1970). Milli Nizam Partisi, 12 Mart döneminde kapatılınca (1971) bu partinin yerine kurulan Milli Selamet Partisine girdi ve bu partinin genel başkanı oldu (1973). Milli Selamet Parti'sinin CHP ile 1974'de ve AP - MHP - CGP ile 1975'de kurduğu hükümetlerde Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcılığı yaptı.

(C.G.)

ERBİL Devrim (Uşak - 1937). Ressam. Öğrenimini İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı 1962'den sonra aynı okulda asistan oldu. Akademi'de atölye öğretmenliği görevini sürdüren Devrim Erbil aynı zamanda İstanbul Resim Heykel Müzesi'nin müdürüdür Popüler ve girişken kişiliği ile tanınan sanatçı Görsel Sanatçılar Derneğinin kurucularından ve ilk dönem Başkanlarındandır.

Devrim Erbil'in resimlerinde insan ve toplum sorunlarından çok, doğadan ve kent görünümlerinden yola çıkan başarılı bir stilizasyon ve duyarlı bir renkçilik egemendir.

(O.T.)

ERBİL Leylâ (1931) Öykücü. İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Kadıköy Lisesi'nde tamamladı (1950). Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak İskandinav Hava Yolları, Devlet Su İşleri gibi işyerlerinde sekreter, tercüman - daktilo olarak çalıştı. Şimdi edebiyat dışı bir uğraşı yok. *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Yeditepe»*, *«Yelken»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Dost»*, *«Dönem»*, *«Papirüs»* (1956 - 1971) dergilerinde yazan Erbil bunalım edebiyatından toplumcu edebiyata doğru ağır açılan bir yazar olarak tanındı Genellikle hiçlenmiş, yabancılaşmış dolayısıyla hastalıklı kadınları işleyen öykülerinden önceleri klasik öykülemeden uzak, onun temel öğelerine ilgisiz yeni bir yol tuttu. Kahramanlarına, başta cinsel gizlilikleri olmak üzre inatla yaklaştı ve onları örtüsüz sergiledi. Onların aynı an'da çok zamanlı ve aynı yerde çok mekân'lı yaşayan sayıklamalı kişiliklerini monologla ve bilinç akımının dışavurumcu biçimiyle verdi. Çözülen ve anlatarak boşalan insanlara denetimsiz bir dilin uygun düşeceği kanısıyla eksik öğeli, uzak çağrışımlı, birbiri içine girmiş, virgüllerle uzamış uzun tümcelerden bol bol yararlandı. Sonraları bu özelliklerin yumuşadığı, öykü çevresinin ekonomik ve toplumsal bütünlük içinde algılandığı izlendiyse de Erbil'in hikâyesi yaşanan gerçeği ideolojik bir sisteme ve toplum - bilimsel bir yönteme kurgu'yla bağlayan bir öykü olmaktan çok cinsiyeti Freud'ça merkez edinen ve anlatıyı yazış'la denk gören entellektüel bir öykü olarak belirdi.

Yapıtları: Hallaç (1961), *Gecede* (1968), *Tuhaf Bir Kadın* (1971), *Eski Sevgili* (1977).

Necati Mert

ERBULAK Altan (Erzurum - 1929). Karikatürcü ve tiyatro oyuncusu. Orta öğreniminl türlü illerde tamamladıktan sonra girdiği İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin üçüncü sınıfından ayrıldı. Sanat yaşamına karikatürle başlayan Erbulak, ilk kez *«Markopaşa»* dergisinde çizdi (1946). *«Çocuk Haftası»*, *«Akbaba»*, *«Hafta»*. *«Karikatür»*, *«Tef»*, *«Vatan»*, *«Yeni Sabah»*, *«Hergün»*, *«Akşam»* ve *«Milliyet»* gazete ve dergilerinde çalıştı. *«Kibar Hırsız»* ve *«Cafer ile Hürmüz»* karikatür tiplerini de yaratan sanatçı, aynı zamanda tiyatro oyuncusudur, Uzun süre cep tiyatrolarında, «Küçük Sahne»de ve «Haldun Dormen Tiyatrosu»nda roller aldı. Tanınmış tiyatro oyuncusu Metin Serezli ile Kocamustafa Paşa «Çevre Tiyatrosu»nu kurdu. TRT Televizyonunda türlü izlenceler düzenleyen ve sunan Altan Erbulak, filmlerde de oynadı.

İstanbul Gazeteciler Cemiyeti «Gazetecilik Başarı Armağanı» yarışmalarında karikatür dalında üst üste birincilikler (1961 - 67)

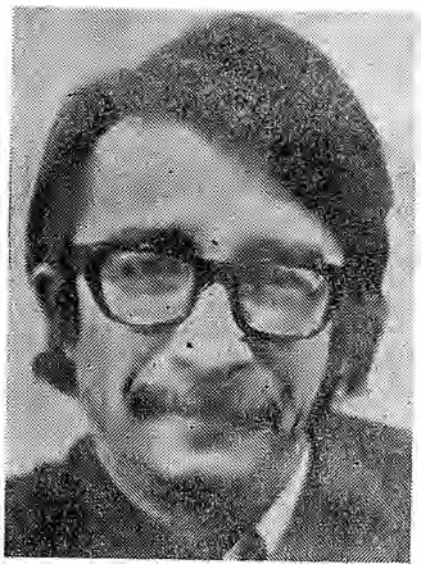

Altan Erbulak

ve başarı ödülü (1968) almıştır. Halen *«Milliyet»* gazetesinde spor karikatürleri çizmektedir.

(S.P.)

Altan Erbulak'ın bir karikatürü

ERDİNÇ Fahri (Akhisar - 1917). Ozan, öykü ve roman yazarı. 1930'da Balıkesir Öğretmen Okulu'na girdi. 1936 - 37 ders yılında Afyon'un Sandıklı ilçesinin Ürküt köyünde öğretmenliğe başladı. 1938'de yarışma sınavını kazanarak Ankara Devlet Konservatuvarı tiyatro bölümüne geçti. Burada, ilk öykülerini yazarken Sabahattin Ali ile tanıştı. Sonra eğitimi bırakıp yeniden öğretmenliğe döndü. Yedeksubaylık görevinin ardından 1943'te öğretmenlikten ayrıldı. Yapılarda taşaron kâtipliği ve puvantörlük yapmaya başladı. 1946'da sınav kazanıp Ankara Radyosu'na geçti. Temsil kolunda üç yıl süren çalışması sırasında sayıları 10'u aşkın radyo oyunu yazdı. 1947'de devlet başkanına sözle hakaret suçlamasıyla tutuklandı. Aklanmayla sonuçlanan yargılama boyunca Ankara Cezaevi'nde kaldı. Tuğrul Deliorman ve Ziya Yamaç ile birlikte gizlice sınırı aşıp Bulgaristana geçti. Burda kendisine politik göçmen olarak sığınma hakkı tanındı. 1958'e kadar, bir yandan dil öğrenip eğitim görerek, bir yandan mağaza ve yayınevlerinde çalışarak, yaşamını ve yaratıcılığını sürdürdü. Parti yaşantısının başladığı 1958'den, kalp krizi geçirip de ılımlı çalışması zorunlu duruma geldiği 1971'e kadar Bulgaristan dışında yaşadı. 1971'de yeniden dönüp Bulgaristan'a yerleşti. Bu arada 1965'te Bulgaristan yurttaşlığına, 1973'te de Bulgar Yazarlar Birliği üyeliğine alındı. Çalışmaları 1967'de *«Kızıl Emek Bayrağı»*, 1977'de de *«Kiril Metodi»* nişanlarıyla değerlendirilen Erdinç, 1979'dan bu yana Türkiye Yazarlar Sendikası onur üyesidir.

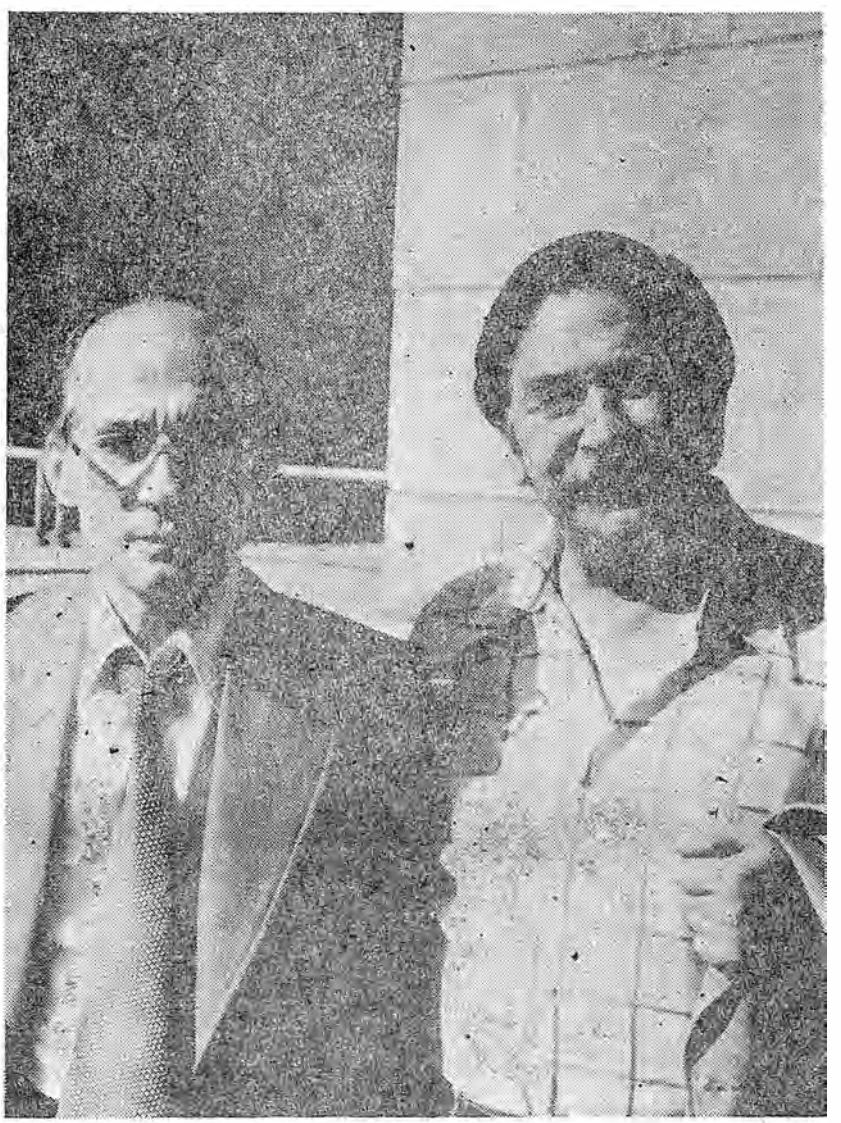

(Sağda); Fahri Erdinç ve Zihni Anadol Sofya'da

Şiir ve öyküleriyle, 1940 yıllarında ilk ürünlerini veren yazarlar arasında yer alır. 1940 - 45 yıllarında yazılmış ilk şiirleriyle olsun, 1947'den sonra *«Seçilmiş Hikâye-*

ler», «Şadırvan», «Büyük Doğu», «Varlık» dergilerinde yayınladığı öyküleriyle olsun, İkinci Dünya Savaşı yıllarında gelişme gösteren gerçekçi sanat anlayışının genel kapsamı içinde görülür. *«Şen Olasın Halep Şehri»* kitabında topladığı ilk şiirlerinde, söz sanatlarına ve imgeye yaslanmayan, birim olarak dize yerine anlatıyı önemseyen anlayış ağır basar. Halk deyimlerini çokça kullanma gibi, yer yer eğleni havasına bürünme gibi, şaşırtma gibi eğilimler dikkat çeker. İçerik, birtakım temalar ve kavramlar (Yalnızlık, Uyku, Hak, Borç, Deniz vb) çevresinde toplanan küçük ayrıntılar, gözlemler yoluyla verilir. Öyküleri ise, Sabahattin Ali'nin öykü sanatına getirdiği gerçekçi yaklaşım ve anlatım özelliklerini sürdürmekle birlikte, gözlem gücü, anlatım özgünlüğü ve okuyanı kıskıvrak yakalayan gerçeklik duygusuyla büyük ilgi toplar. Kimi eleştirmenlerce öykümüzde bir aşama olmaya aday gösterilirken, «tipik olan özellikleri yakalamasını» bilmesi, «uzun uzun anlatışlar, renkli ve gösterişli sıfatlar»dan, gereksiz ayrıntıdan kaçınması, kişilerini «karakter ve kültür durumlarına uygun» konuşturması, başarısına kanıt olarak öne sürülür (Dizdaroğlu).

Yurt dışında geçen ikinci döneminde, Erdinç, sanatındaki bu olumlu başlangıcı geliştirerek sürdürür. Temalardan, kavramlardan arınan şiirleri bir yandan göçmenlik yaşantısıyla ilişkili duygularını ve psikolojisini yansıtır, bir yandan Türkiye'deki ve dünyadaki siyasal ve güncel olaylara yönelir, *(Gediz depremi, Vietnam* vb). Okuyanı duygusal bakımdan etkileyecek çarpıcılığa da, bilincini aydınlatacak bilgiler keskinliğine de önem verir Halk deyimlerini kullanma, eğleniye bürünme, şaşırtma gibi özelliklerini yer yer halk türküsü yapısında söylemeye, toplumsal yergi ve taşlamaya doğru geliştirir. Anlatıya yaslanan şiir söyleme biçimine, araya giren diyaloglarla, dizelerde sağladığı ses uyumlarıyla, özgün benzeti ve imgelerle lirizm kazandırır.

Yurt dışında yazdığı öykü ve romanlarda da, şiirlerinde olduğu gibi, ele aldığı sorunlar çoğalır, konular çeşitlenir. Bir yandan yaşamının düşümünü oluşturan göçmenlik olayı, öncesi ve sonrasıyla gündeme gelir *(Acı Lokma ve Kardeş Evi)*. Bir yandan Türkiye'nin toplumsal *(Toprak Sorunu. Alinin Biri)* ve siyasal *(NATO üyeliği, Kore savaşı, 27 Mayıs-Kore Nire)* olayları yakından izlenir. Şiire koşut olarak öyküde de, güncel olayları yansıtma eğilimi, kişileştirme başarısıyla, gözlemleri değerlendirme becerisiyle, dil ve anlatım özelliğiyle birlesir. İlk döneminde eleştirive yönelen gerçekçilik, ikinci döneminde toplumcu gerçekçiliğin toplumsal olanla insansal olanı birleştiren dengesine kavuşur.

Yapıtları: «Şen Olasın Halep Şehri» (Şiirler, 1945), *«Akrepler»* (öyküler, 1952 Bul.), *«Göç»* (Oyun, 1952 Bul.), *«Âsi»* (öyküler, 1955 Bul.), *«İşte Böyle»* (şiirler, 1956 Bul.), *«Alinin Biri»* (Roman, 1958 Bul. 1979 Tür.), *«Memleketimi Anlatıyorum»* (öyküler, 1960 Bul.), *«Acı Lokma»* (roman, 1961 Bul. 1977 Tür.), *«Diriler Mezarlığı»* (öyküler, 1964 Bul. 1969 Tür.), *«Kore Nire»* (Roman, 1966 Bul.), *«Canlı Barikat»* (öyküler, 1973 Bul.), *«Türkiye Hikâyeleri»* (öyküler, 1976 Tür.), *«Kardeş Evi»* (Roman, 1979 Tür.)

Kemal Özer

ERDOĞDU Vahap (Akçadağ - 1938). Yazar. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Akçadağ Orta okulu ile, İstanbul Halkalı Ziraat Okulu'nda tamamladı (1958). Bir süre ziraat teknisyeni olarak devlet hizmetinde çalıştı. Dışardan fark sınavları vererek Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne girdi. Dört yıl matematik Bölümü'nde okudu. 1963 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. 1965 seçimlerinden sonra *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Uzun süre derginin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Bu görevi nedeniyle ceza yasasının 142 maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklanmış, 12 mart döneminde de sıkı yönetim mahkemelerinde yargılanmıştı. Bu evredeki çalışmalarını *«Ülke»* dergisinde yayımlıyor.

ERDOST Muzaffer (Arova, Tokat - 1930). Yazar, eleştirmen. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde tamamladıktan sonra *«Pazar Postası»* dergisinde (1957 - 60) çalışmaya başladı. Aynı evrede Açık oturum yayınevini kurdu, *«Ülke»* dergisinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Askerlik dönüşü bir süre *«Ulus»* gazetesinde çalıştı. Sol Yayınları'nı kurdu, yönetti. Mihri Belli, Erdoğan Başar, Suphi Karaman, İlhami Soysal v.b. ile birlikte *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Kimi yazıları yayımladığı kitaplar hakkında ceza yasasının 142. maddesine aykırı olduğu savı ile açılan koğuşturmalar sonucu hüküm giydi. 12 Mart döneminde cezaevine alındı. Af yasası uyarınca serbest bırakıldığında Sol Yayınları'nın yanısıra *«Ülke»* dergisini çıkarmaya başladı.

Yazın dünyasına şiir ve öykü denemeleriyle giren Erdost 1957 - 58 yıllarında eleştirmeye yönelmiş, *«Pazar Postası»*nda şiirde ikinci yeni olarak adlandırılan hareketi (bkn. İkinci yeni) destekleyen yazılar yayımlamıştı. Sonra bu türdeki çalışmalarını *«Ulus»*, *«Dost»*, *«Yön»*. *«Papirüs»* (1960 - 68) dergi ve gazetelerinde sürdürdü. Sosyalist gerçekçi akıma koşut durum aldı. 1965'ten sonra *«Türk Solu»* ve *«Aydınlık»* dergilerinde «Milli Demokratik Devrim» görüşünü benimseyen yazılar yayımladı. Özellikle *«Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm»* başlıklı dizi yazılarında *(Türk Solu,* 43 - 45 sayılar, 1968) orta tabaka, köylülük ve işçi sınıfının sosyalizm karşısındaki tavırlarını incelemeye çalıştı. Bu tür çalışmalarının bir bölüğünü *Türkiye Üzerine Notlar* (1971) kitabında toplayan Erdost, son yıllarda büyük boyutlu edebiyat yazılarına, incelemelerine yöneldi

ERDURAN Refik (İstanbul - 1928). Fıkra ve oyun yazarı. Nilüfer Hatun ilkokulundan sonra Robert Kolej'e girdi ve bu okulu bitirdi (1947). Sonra Amerika'da Cornell Üniversitesi'nde tiyatro tarihi okudu. Askerliğini Kore'de yaptı. Yurda dönünce Çağlayan Yayınevi'ni kurdu. Bu yayınevinde ilk kitabı olan *«Yağmur Duası»*nı da yayımladı. *«Dolmuş»*, *«Akbaba»* mizah dergilerinde, daha sonra da *«Milliyet»* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı. 1965 yılında başlayan *«Milliyet»* teki fıkraları günümüzde de sürüyor.

Fıkraları ve ilk kez 1954'de basılan *«Yağmur Duası»* romanı dışında bütün yapıtları oyundur. Oyunları, özel tiyatrolarda, ödenekli tiyatrolarda ve amatör topluluklarda birçok kez oynanmıştır. Oyunları oynanış sırasıyla şöyle sıralanır: *«Kahraman»* (1946), *«Deli»* (1957), *«Bir Kilo Namus»* (1958), *«Cengiz Han'ın Bisikleti»* (1959), *«İp Oyunu»* (1959), *«Karayar Köprüsü»* (1959), *«İkinci Baskı»* (1960), *«Büyük Jüstinyen»* (1961), *«Aman Avcı»* (1962), *«Ayı Masalı»* (1962), *«Dirseklerarası»* (1965), *«Uçurtmanın Zinciri»* (1965), *«Kartal Tekmesi»* (1966), *«Kelepçe»* (1967), *«Turp Suyu»* (1969), *«Canavar Cafer»* (1973). Oyunlarından ikisi, *«İp Oyunu»* ile *«Korkunçlar»* 1957'de, *«Karayar Köprüsü»* adlı tragedya denemesi ise 1957'de ve 1962'de kitap olarak da basılmıştır.

Refik Erduran'ın günümüz oyun yazarları içinde özgün bir yeri vardır. Yazarlığında genel olarak görülen akılcı, esprili ve doğmatizme karşı çıkma eğilimi oyunlarında da belirgindir. Bu bakımdan oyun yazmayı bırakmış görünmesi tiyatromuz için kayıptır. Oyunlarında toplumsal olaylarda akıl yerine koşullanma, yanlış töreler, hiç düşünmeksizin sürülen alışkanlıklar gibi temelsiz değer yargılarının ağır basmasını ve giderek sonucu belirlemesini o kendine özgü esprili, alaycı anlatımıyla eleştirir. Olanların yanlışlığını göstermeye çalışır. Toplumda varolan çelişmeleri vurgulayarak yansıtır. Bu çelişmeler kimi zaman sınıflar arasındaki ana çelişmedir; kimi zaman da kuşaklar arasında, çeşitli toplum kesimlerinden insanlar arasında, çeşitli kültür ve beğeni, ahlâk düzeyindeki insanlar arasında oluşan so-

nuç nitelikteki çelişmelerdir. Erduran eleştirilerini tutarlı bir bütünlük içine oturtmadığı için oyunları aslında günü yansıtıp eleştiren oyunlar olmaktan öteye geçemez. Olanların yanlışlığını savunur, ama bu yanlışların nedenleri tarihsel, toplumsal, ekonomik temellerine inilerek irdelenmez. Belli bir dünya görüşünde bilimsellik kazanmaz.

Erduran'ın eleştiri yoğunlaşmaları tiyatro dünyamızın gelişimine büyük bir koşutluk gösterir. İlk oyunları topluma daha çok kültürlü, aydın kişilerin gözüyle bakar. Bu aydın kesimin rahatsızlıklarını sergiler. Zaman ilerledikçe tiyatromuzun sola açılışı, ilerici, devrimci oyunların ve tiyatroların çoğalması, Erduran'ın oyunlarında da kendini gösterir. Örneğin bir *«Kartal Tekmesi»* temeldeki birçok yanılışına karşın, önemli doğruları açıkça olmasa da, ustaca söyleyen bir oyundur. Bugün bile yeniden elden geçirilip önemli yanlışlarından arıtılarak sahnelenebilir. Erduran'ın adını Türkiye çapında duyuran *«Cengiz Hanın Bisikleti»* ise bu oyunla kıyaslandığında, daha havada, daha yüzeysel kalır. İşte bu ilk ünlü oyununda Erduran geleneklerin, törelerin eleştirisini burjuva aydını adına yapmaktadır. Müzikli oyunu *«Direklerarası»* tiyatro dünyamızı yansıtan, müzikli bir oyundur. Öteki oyunlarından ayrılır. Erduran'ın çeşitli türlerde başarılı olabileceğini belgeleyerek tiyatro tarihimize geçmiştir.

S. Günay Akarsu

EREM, Faruk (İstanbul -1913). Ceza Hukuku, Ceza Usül Hukuku ve Adalet psikolojisi profesörü. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi (1935). Brüksel üniversitesinde doktora yaptıktan sonra Ankara Hukuk Fakültesine asistan olarak girdi. Burada doçentliğe (1942), profesörlüğe (1947) yükseldi. Ankara Hukuk Fakültesi dekanlığı görevine de seçildi (1950). Uzun yıllar üniversite öğretim üyeliği ve avukatlık yaptı. Cumhurbaşkanlığı hukuk danışmanlığına da atandı (1967). Bu görevine 12 Mart döneminde son verildi (1971).

Erem, kurulması için büyük çaba gösterdiği Türkiye Barolar Birliğinin 1136 sayılı kanunla oluşturulmasından sonra Türkiye Barolar Birliğinin ilk başkanı seçildi (1969). 1750 sayılı antidemokratik Üniversiteler Kanununu protesto ederek öğretim üyeliği görevinden ayrıldı (1973).

Erem, Türk Ceza Hukukunu hümanist açıdan incelemiştir. Toplumsal yapıda «felsefî çoğulculuk» sisteminin egemen olmasını savunur. Bir baskı grubu olarak TBB'nin kurulmasında ve etkinleşmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. Etkin bir yargı denetimi ile yürütme kamu düzeni oluşturulması, yargı birliğinin sağlanması, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve sınırlarının genişletilmesi, hak arama özgürlüğünün yetkinleştirilmesi ve adalet reformu konularında ısrarlı çabalar göstermiş, «hukuk devleti» ilkesinin Türkiye toplum yaşamına egemen olması için mücadele etmiştir.

«Ceza Hukuku Özel Hükümleri» (Nevzat Toroslu ile), *«Ceza Usulü Hukuku» Hümanist doktrin açısından Türk Ceza Hukuku»* (Genel Hükümler) (2 cilt), *«Gerekçeli Türk Ceza Kanunu, Ceza Hukuku Hususî Hükümler* (2 cilt), *Adliye aleyhine cürümler, Hürriyet ve Suç, Devlet İdaresi Aleyhine Cürümler, İnsanlığa karşı cürümler, Adam öldürme ve müessir fiil, Adalet Psikolojisi, Bankalar Kanunu Şerhi,* (Akın Altınok ile birlikte), *Bankacılar için Banka Hukuku Bilgisi, Ceza Hukuku Önünde Suçlu çocuklar, Meslek Kuralları* (Şerh), *Meslek Bibliyografyası* (A. Sav ile birlikte), *Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan olarak incelenmesi.*

Bir Ceza Avukatının Anıları Ötesi (Şiirleri) adlı kitapları vardır.

(M.G.)

Mustafa Eremektar'ın bir karikatürü

EREMEKTAR, Mustafa (İstanbul 1930). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Darülazece'de yaptı. Kunduracılık, terzilik gibi sanatlar öğrendi. Bu yıllar Karikatüre başladı.

İlk ürünleri *«Doğan Kardeş»* dergisinde yayımlanmış (1947), MIS-TIK imzası ve günümüz eleştirisini yapmak için kullandığı «taş devri» karikatürleriyle ün kazanmıştı *«Akşam», «Akbaba», «Tef», «Dolmuş» «Pazar», «Vatan», «Taş», «41 Buçuk», «Taş Karikatür», «Yeni İstanbul»* ve *«Milliyet Çocuk Dergisi»*nde yapıtları yayımlanan Mıstık, Türkiye ve Nebioğlu Yayınevleri'nde desenler de çizdi. Halen çizgi film alanında çalışan sanatçı, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti «Altın Kalem Armağanı»nı (1958) ve Bulgaristan Gabrovo'da Özel Ödül (1976) kazanmıştır.

EREN, Cemil (1927). Ressam. Yüksek öğrenimini Kara Harbokulu'nda tamamladı (1948). 1951'de askerlikten ayrıldıktan sonra kendini sanat çalışmalarına adadı. 1955'ten sonra atölyesini kurduğu Ankara'da resim çalışmalarının yanısıra vitray, seramik, mozaik ve benzeri çeşitli tekniklerle uyguladığı dekoratif çalışmalarla tanındı. Resimlerinde aynı dekoratif üslûba uygun çeşitlemeler Cemil Eren'in sanatını belirlemektedir.

Bilgesu Erenus

ERENUS Bilgesu (Bilecik - 1943) Oyun yazarı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı. TRT İstanbul Radyosu'nda metin yazarı - prodüktör olarak (1965 1973) çalıştı.

TRT Bilim ve Sanat Ödülleri Yarışma'sı'nda *«Evli Evine Köylü Köyüne»* adlı piyesi ile Radyo Oyunları Başarı Ödülü (1971) kazandı. Cumhuriyet Gazetesi Yunus Nadi Armağanı *«Kadın ve Erkek Eşitliği»* konusunda makale yarışması ikincilik ödülünü (1973), Avni Dilligil, «Yaşayan En İyi Tiyatro Yazarı» Armağanını (1978), *Milliyet Sanat Dergisi* Çocuk Oyunları Yarışması'nda 1. ödülü (1979) kazandı.

1977-79 döneminde TYS yönetim kurulu üyeliği de yapan Bilgesu Erenus, yapıtlarında ve radyo programlarında iç ve dış göç olgusunu inceledi. Bireyin iç dünyasını ve bu dünyanın değişimlerini, toplum bilimci dikkatiyle irdeledi. Özellikle 1960 70 dönemi Türkiyesi'nin ekonomik toplumsal nedenleriyle genişleyen iç göçün kaynaklarına yaklaşma başarısını sanatsal gösteri becerisiyle sunmasını bildi. Araştırmacı yazarlığının birikimiyle, 1970'li yıllarının Türkiye'sinde yaşanılan gerçekliklere, toplumcu gerçekçi bir mercekle bakarak, yazdığı türde çok başarılı örnekler verdi. Sahnelenen yapıtları: *«El Kapısı»* (1973, Ankara Sanat Tiyatrosu), *«Ortalık»* (1975 76 Dostlar Tiyatrosu), *«Nereye Payidar»* (1976 -1977 Ankara Sanat Tiyatrosu), *«İkili Oyun»* (1977 1978 Dostlar Tiyatrosu)'dur.

(T.S.)

ERENUS, Müştak (1915, Afyonkarahisar). İlkokula Eskişehir'de başladı, İstanbul'da bitirdi. 1936'da Haydarpaşa Lisesinde, 1940 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenimini tamamladı. İlk şiirlerini 1940'larda *«Yurt»* ve *«Yeniitürk»* dergilerinde yayınladı. Ancak daha çok *«Yücel»* dergisinde göründü. Şiirlerini yayınladığı öteki dergiler:

«Kaynak», *«Ufuklar»*, *«Şadırvan»*, *«Yeditepe»*, *«Sanat Emeği»*dir. İlk kitabı olan *Şiirler*'i 1965'de, *Ölmeye Vakit Yok* adlı ikinci kitabını 1976'da, son kitabı olan *Duyuru*'yu ise 1979'da yayınladı. *Duyuru*'yu Avni Arbaş resimledi. Şiirlerinde içten bir dille yakın çevresindeki, yaşadığı günlerdeki olayları gözlemlemeye, yansıtmaya çalıştı. Son kitabında 1 Mayıs gösterilerinden etkilenerek yazdığı *«Gelincik Bayrakların Türküsü»* adlı uzun şiiri de yer aldı.

(E.A.)

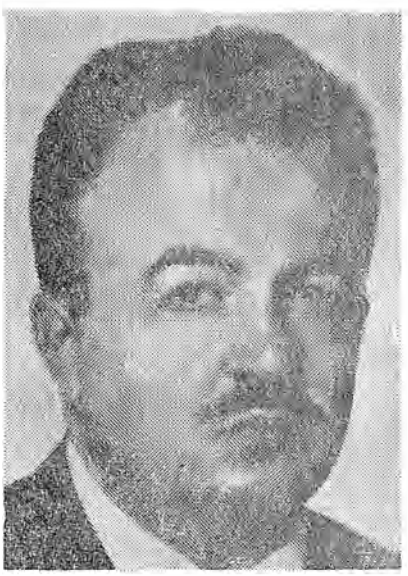

Tekin Erer

ERER, Tekin (Artvin 1921). Yazar. Eski milletvekillerinden. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. *«Vakit»*, *«Tasvir»*, *«Türkiye Ticaret Postası»* gazetelerinde çalıştı. Uzun yıllar *«Son Havadis»*te köşe yazarlığı yaptı. İşçi sınıfının ideolojisine ve ileri akımlara karşı görüşleri savunan yazılarıyle tanındı.

ERGİN Kemal (Piriştine-1908)/Edirne cezaevi-1958) Bilimsel sosyalist eylem adamı. Alie siyle birlikte, Balkan Savaşı yıllarında Türkiye'ye geldi. Yerleştikleri Vize (Kırklareli)'de ilk ve ortaokulu okudu. Askerliğinden sonra P.T.T. örgütüne girdi. Uzun yıllar İstanbul ilçelerinde P.T.T. müdürlüğü yaptı. Ankara'da genel müdürlükte çalışırken açığa alındı. Bir yıl iki aya hüküm giymesine karşın İstanbul'da gizli yaşadı. (1949 50). Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat v.b. birlikte, Türkiye Komünist Partisi (TKP)nin Ankara il sekreteri ve Merkez Komitesi yedek üyesi olduğu savı ile yargılandı. (1951 53) on yıl hapse, üç sene dört ay Yalvaç'ta sürgün cezasına hüküm giydi. Cezayı bitiremeden Edirne açıkhava cezaevinde öldü.

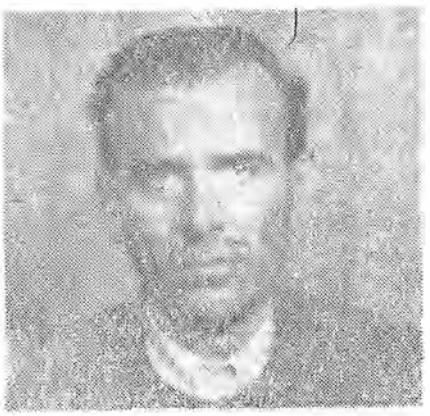

Kemal Ergin 1951'de emniyette

ERGÖNÜLTAŞ, Engin (İstanbul 1951). Karikatürcü. Orta öğreniminden sonra, Sosyoloji okudu. İlk karikatürü *«Ustura»*da yayımlandı (1970). *Girgir* dergisi ve *Milliyet*, *Politika* gazetelerinde çizgileri yayımlanan Ergönültaş; *Mikrop* Dergisi yöneticiliği de yaptı.

ERGUN Sadettin Nüzhet (Bursa, 1901 - 1946) Edebiyat Tarihçisi. Ortaöğrenimini Üsküdar Sultanisi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. Liselerde edebiyat öğretmenliği, Bayezit Devlet kitaplığında, Arkeoloji Müzesinde müdürlük yaptı. Sanat yaşamına şiirle giren Ergun, Halk ve Divan edebiyatı üzerine araştırmalarla antolojiler düzenledi; Türk Şairleri Ansiklopedisi'ni tamamlayamadan öldü.

Yapıları: Gevheri (1928), *Halk Şairleri* (1926 - 27), *Karacaoğlan* (1933), *Konya Vilâyeti Halkiyat ve Harsiyatı* (1926), *Aka Gündüz, Hayatı ve Eserleri* (1937). *Ali Nihat, Hayatı ve Eserleri* (1937), *Âşık* (1933), *Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri* (1936), *Bâki Divanı* (1935), *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri* (1944, 1956). *Beşiktaşlı Gedai* (1933), *Cenap Şahabettin Hayatı ve Seçme Şiirleri* (1934). *Hatayî Divanı, Şah İsmail Safavî Edebî Hayat ve Nefesleri* (1946), *Hengâmî* (1938), *Karacaoğlan, Hayatı ve Şiirleri* (1932), *Kuloğlu* (1933), *Namık Kemal'in Şiirleri* (1941), *Samih Rıhat, Hayatı ve Eserleri* (1934), *Seyh Galib* (1932), *Şeyh Galip Hayatı ve Eserleri* (1935), *Şeyhülislâm Bahâi* (1933), *Tanzimata kadar muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi Numuneleri* (1931), *Türk Musikisi Antolojisi* (1942 43), *Bektaşi Edebiyatı Antolojisi* (2b. 1956). *Bektaşi Şairleri* (1930), *Kâtibî* (1933).

(F.A.)

ERGÜN, Mehmet (Trabzon 1953). Eleştirmen. Orta öğrenimini Pertevniyal Lisesin'de, yüksek öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi Mühendislik Bölümü'nde tamamladı. *«Yansıma»* (1972 73), *«Yeni Adımlar»* (1973), dergilerinde yayımladığı ilk yazılarıyle dikkati çekti. Bu evresinde *«Varlık»* dergisinin açtığı yarşmada Orhan Kemal'in *Üç Kağıtçı* adlı romanı üzerindeki eleştirisiyle birincilik kazandı *(Varlık*, aralık 1972). *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Ortam»*, *«Yarına Doğru»*, kendi yayımı, *«Doğrultu»*, *«Yürüyüş»* (1974 79) dergilerinde yazdı. Sosyalist gerçekçi akımın eski ve yeni kuşaktan şair, öykücü ve romancılarını değerlendiren geniş boyutlu çalışmalara yöneldi. Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Sadri Ertem v.b. üzerindeki yazılarıyle Cumhuriyet dönemi edebiyatımızda Pertev Boratav'la başlayıp Vedat Günyol, Asım Bezirci, Fethi Naci, Konur Ertop, Adnan Binyazar'la süren zincirin son genç halkası olarak göründü. *Hikâyemizde Bekir Yıldız Gerçeği* (1975) adlı kitabı var.

ERGÜN Ömer (Dimetoka 1919). Sendikacı Türk-İş Konfederasyonu İcra Heyeti'nde Malî sekreter iken Cumhurbaşkanlığınca Kontenjan senatörü seçildi (20.10.1961 2.6. 1968). Bu dönemde de Türk-İş'teki görevini sürdürdü. Sanat Okulu çıkışlı olan Ergün dökümcü ve teknik ressam olarak TCDDY 2. işletme Müdürlüğünde (Eskişehir) işçiliğe başladı. 1947'de Eskişehir Demiryolu İşçileri Sendikasına girdi, ayrı ayrı sendikaların bir merkezden yönetimi ilkesini savunarak DYF-İş Federasyonu'nun kurulmasına katıldı. Türk-İş'in kuruluşunu izleyen günlerde geçirdiği yönetim krizi atlatıldıktan sonra konfederasyonun malî işlerinin sorumluluğunu taşımaya başladı. Nuri Beşer, Seyfi Demirsoy, Halil Tunç ve İbrahim Denizcier'in Türk-İş başkanlıkları döneminde aynı görevi korumayı bildi.

1961 Anayasasını yürekten savunan Ergün, politik yaşamında bu çizgiyi korudu, aşırı görüşlere belli bir mesafeden bakarak yerini korudu.

(K.S.)

ERHAT, Azra (İstanbul 1915). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini Brüksel'de Emile Jacqmaine Lisesi'nde (1934), yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı (1938). Bitirdiği Bölümde asistanlık, doçentlik yaptı. C.H.P.'nin iktidarda bulunduğu dönemde görevinden alınınca (1947) *«Yeni İstanbul»*, *«Vatan»*, gazetelerinde çalıştı. Sonra Uluslararası Çalışma Bürosu'nda kitaplık memurluğu yaptı. 12 mart döneminde Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol v.b. ile birlikte tutuklanarak Ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile yargılanmış; beraat etmişti.

«Tercüme» dergisindeki ilk çevirileriyle adını duyuran Erhat, özellikle 1950'den sonra *«Yeni İstanbul»*, *«Vatan»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Milliyet - Sanat»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde sürekli olarak düşün, edebiyat sorunlarına ilişkin yazı ve denemeler yayımladı. Çağdaş insancılık ilkesini benimseyerek, sınıfsal çelişkilerin yabancılaştırdığı günümüz insanının ters etkilenmelerini yansıtmaya çalıştı. Kültür kalıtlarımızı yeniden değerlendirmeye yöneldi. Yunan klasiklerinden çevirdiği yapıtların en önemlisi Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* (A. Kadir'le birlikte) Habib Edip Törehan Bilim ödülü (1959) ve Türk Dil Kurumu çeviri (1961) ödüllerini kazandı.

Başlıca Yapıtları: Mavi Anadolu (1960), *Mavi Yolculuk* (1962), *İşte İnsan Ecce Homo* (1969), *Mitologya Sözlüğü* (1972), *Mektuplariyle Halikarnas Balıkçısı* (1976).

Azra Erhat

ERİK, Şaban (Edirne 1926). Sendikacı-Malatya eski milletvekili. Orta öğrenimini Sanat Enstitüsünde tamamladı. Meslek yaşamının yanısıra sendikal çalışmalara katıldı. Uzun süre Yapı-İş Federasyonu'nun genel sekreterliğini yaptı. Kuruluşundan kısa süre sonra Türkiye İşçi Partisi (TİP)'na girdi. Ankara İl Yönetim Kurulu'nda çalıştı. Partinin İzmirde toplanan ilk büyük kongresinde Genel ve Merkez Yönetim kurullarında görevlendirildi. 1965'te ulusal artık sisteminin partiye tanıdığı haktan yararlandırılarak Malatya'dan milletvekili seçildi. Bu evrede *«Sosyal Adalet»* ve *«Dönüşüm»* dergilerinde işçi sınıfının güncel sorunlarına ilişkin konuları işleyen yazılar yayımladı. 1968 kongresinden önce Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran, Sadun Aren ve arkadaşları tarafından oluşturulan Emek gurupuna katıldı. *«Emek»* dergisinde yazdı. 12 mart döneminde, T.İ.P. yöneticisi olarak ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı, 12 yıl 6 aya hüküm giydi.

Af yasası uyarınca serbest bırakılmasından bir süre sonra Behice Boran, Dr. Nihat Sargın, Şaban Yıldız, Nermin Aksın, Yavuz Ünal vb. ile birlikte TİP'nin yeniden kuruluş hareketine katıldı. Bir dönemde genel yönetim kurulu üyeliği görevinde bulundu. Sendika hareketlerini değerlendiren yazılarında Türk İş'in özellikle «partiler üstü sendikacılık» anlayışını eleştirmiş, egemen sınıfların dümensuyundaki partilere bağlı sendikacıları yererek, sendikaların sınıf savaşımındaki yer ve işlevlerini vurgulamıştır.

Ahmet Ceyhan

ERİM NİHAT (Kandıra 1912). Hukukçu, siyaset adamı. Türkiye'nin 13. Başbakanı. Galatasaray Lisesi'ni, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1936). Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı, Paris Uluslararası İnceleme Enstitüsü'nden diploma ve sertifika aldı, Ankara Hukuk Fakültesi'ne öğretim üyesi oldu, profesörlüğe yükseldi (1942). Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı olarak Birleşmiş Milletler kuruluş konferansına katıldı (San Francisco, 1945). Aynı yıl siyasete atıldı. Kocaeli bağımsız milletvekili seçildi (1946), mecliste CHP. grubuna katıldı. C.H.P. hükümetlerinde Bayındırlık Bakanı, Başbakan Yardımcısı görevlerinde bulundu. CHP. muhalefete düşünce, *Ulus* gazetesinin siyasî müdürü ve başyazarı oldu. Bu gazetenin kapatılmasından sonra *«Yeni Ulus»*, *«Halkçı»* gazetesini çıkardı. Kıbrıs görüşmelerine katıldı (1956). Kıbrıs Anyasası'nın hazırlanmasında Türk heyetine başkanlık etti. Yeniden siyasete dönerek, C.H.P.'den Kocaeli Milletvekili seçildi (1961), C.H.P. grup başkanvekilliği görevine getirildi. Ayrıca Devletler Hukuk Enstitüsü üyeliği, uzun yıllar Avrupa Konseyi'nde Türk parlamentosu temsilciliği (1961-1970) ve bu konseyin başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 12 Mart döneminde C.H.P. milletvekilliğinden istifasıyla partilerüstü hükümetin başına getirilen Erim, başbakanlığı sırasında 11'ler ile anlaşamayınca II. Kabinesi'ni kurdu.

Özellikle başbakanlığının bu evresinde Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerine ilişkin hükümlerinin askıya alınmasını isteyen güçlere boyun eğdi. Bir tür devlet terörü yaratıcılarına karşı davranışta bulunmayarak karanlık güçlerin insan onurunu, yaşama savunma haklarını hiçe sayan tu-

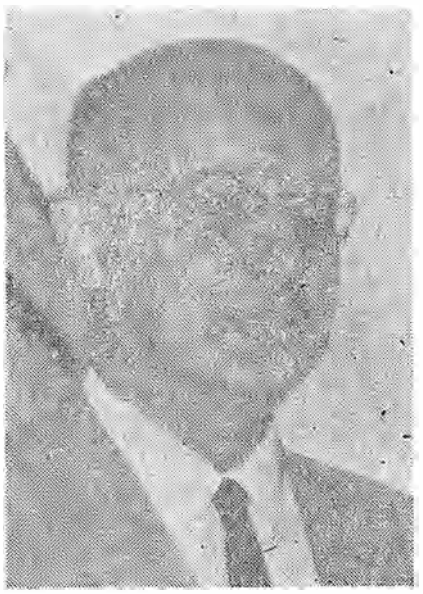

Nihat Erim

tumları, baskı ve işkenceleri karşısında sessiz kaldı. Tüm anti demokratik önlemlere karşın kamuoyunda, basında, ilerici çevrelerde beliren tepkiler karşısında dayanamayarak başbakanlıktan çekildi (Nisan 1972).

Başlıca Yapıtları: Le Positivisme Juridique et le Droit İnternational (1939), *XVII. Yüzyıldan Zamanımıza Kadar Tabii Hukuk Nazariyeleri* (Le Fur'den, 1940); *Amme Hukuku Dersleri* (1941); *Devletlerarası Amme Hukuku* (Le Fur'den, 1944) *Siyasî Tarih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri* (1953).

ERİMEZ, Dinçer (1932). Ressam. Yüksek öğrenimini Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladıktan sonra aynı okulda öğretim üyesi oldu. Kişisel sergilerin dışında, gerek Türkiye'de, gerekse yurtdışında karma sergilere katıldı.

Resim eleştirmeni Sezer Tansuğ'un «kompozisyonda geleneksel yüzey duyarlığını, resimlerine yerel bir atmosfer sağlamak amacıyla benimser. Resmin yüzey boşluğunda ayrı ayrı biçimsel parça değerlerini vurgulamasını bilir» dediği Dinçer Erimez, yapıtlarında çeşitli yöntemlere, deneyci çalışmalara yönelişiyle tanınır.

ERİMEZ, Salih (İstanbul 1901). Karikatürcü. İstanbul Erkek Lisesi'nde yaptığı orta öğreniminden sonra, Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. *«Cumhuriyet»*, *«Papağan»*, *«Akbaba»*, *«Son Saat»*, *«Yeni Ses»*, *«İkdam»*, *«Zaman»*, *«Yedigün»*, *«Karikatür»*, *«Şaka»*, *«Akşam»*, *«Dünya»*

ve *«Tercüman»* gibi gazete ve dergilerde çalışan Erimez, *«Tarihten Çizgiler»* adıyla Osmanlı sarayını yansıtan karikatürler çizmiş ve bunları albümlerde toplamıştır.

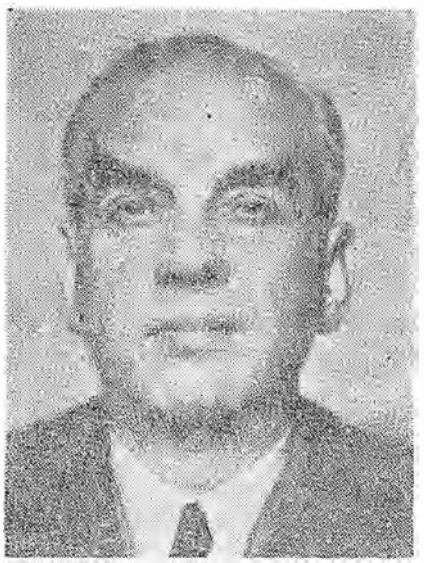

Salih Erimez

ERİŞÇİ, Lütfi (İstanbul 1915 / 1971). Araştırıcı, yazar. Özellikle siyaset tarihimiz, işçi sınıfı, yabancı sermayenin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki girişini ve etkilerini belgeleyen araştırmalarıyla tanındı. Vefa Lisesi'ni bitirdikten sonra bir yıl İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne devam etti. Öğrenimini yarıda bırakarak yazarlığa ve kitapçılığa başladı. İlk yazılarını 1935'te Baltacıoğlu'nun çıkardığı *«Yeni Adam»* dergisinde yayınladı. İlerici dergilere incelemeler verdi *(Servetifünun, Küllük, Yeryüzü* vb.). 1943'te faşizmin Türkiye'de azgınlaştığı dönemde başka yazar ve sanatçılarla birlikte Sıkıyönetim Komutanlığınca Anadolu'da «ikamete memur» adıyla sürgüne gönderildi. Bu evresinde er olarak askere alındı. 1947 Ocak'ında İstanbul'a döndü. Cemal Hakkı Selek'in sahibi olduğu Üniversite Kitabevi'ne yönetmen olarak girdi, *Aylık Ansiklopedi*'de takma adla siyasî yaşamımızla ilgili belgesel incelemeler yayımladı. *Resimli Tarih Mecmuası*'na yazdı. Kaynak niteliği bulunan *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi* (1951) adlı yapıtı yayınladı. Üniversite Kitapevi'nin sahibi olduktan sonra kendisinden beklenen önemli inceleme ve araştırmaları yazamadan öldürüldü.

TİP'in Bilim ve Araştırma Kurulu üyesidi.

(K.S.)

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin. Yazar, düşün ve devlet adamı. İstanbul'da doğdu (1891). Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1911). Bir süre liselerde felsefe öğretmenliği yaptı (1911-1915). Sonra Darülfünun'da ahlak, felsefe tarihi dersleri verdi. Niğde'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1921). Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeniden Darülfünun'a döndü (1924 26). Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti başkanlığı, müsteşarlık, İstanbul Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Mülkiye Mektebi'nde sosyoloji okuttu ve okulun müdürlüğünü etti (1935-40). Yeniden milletvekili seçildi (1942). Son C.H.P. hükümetlerinde Gümrük ve Tekel, İç İşleri Bakanlıklarında bulundu. Ankara'da öldü (1965).

Mehmet Emin, *«Yeni Mecmua»* (1916) ve *«Dergâh»*, *«Mihrap»* (1921-22) dergilerinde çıkan yazılarında Amerikalı düşünür William James (1842-1910)'in görüşlerine kosut düşünceler ileri sürmüştür. Bilindiği gibi, James, programcılık anlayışının kurucusu sayılır. Özellikle *Principles of Psychology (Psikolojinin İlkeleri*, 1891) yapıtında metafiziği ve ruhçuluğu yadsımasına karşın, dialektiğe de cephe almış-

Erişirgil, Mustafa Şekip (Tunç)'in Bergson yanlısı görüşlerini eleştirerek sezgi (intuition)ye güven duymadığını belirtiyor, ama dialektik materyalizmi de benimsemiyordu. *«Nietzsche ve Bilgi Teorisi»*, *«Nietzsche ve Mârifet Nazariyesi» (Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1925) adlı yazılarında pragmacılık anlayışını ortaya koymuş, CHP.'nin düşün organlarından biri olan, yönetimindeki *«Hayat»* (1926-29) dergilerinde batının çağdaş felsefesinin Nietzsche ve W. James tarafından temsil edildiğini, Kurtuluş Savaşı kuşağının bu iki düşünürden yararlanarak görgülerini sistem durumuna getirebileceğini savunmuştur.

Başlıca Yapıtları: Kant ve Felsefesi, Felsefeye Başlangıç (1944), *Ziya Gökalp, Bir Fikir Adamının Romanı* (1951), *Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri* (1958), *Mehmet Akif (İslâmcı bir şairin romanı*, 4 cilt 1958).

(Ş.K.)

ERKAL Coşkun (Adana 1933). Mimar. 1956'da İstanbul Teknik Üniversitesi'ni bitirdi. 1958'den beri Ankara'da bağımsız mimar. 1967-68 arası Ankara'da bir yüksek okulda Sanat Tarihi dersleri verdi. Pek çok ulusal yarışmada ödüller aldı. Bunlardan *Samsun Koleji, Moda Koleji, Adana Çocuk Bakım Yurdu, T.C. Merkez Bankası, Konya Şube Yapısı* uygulanmışlardır.

ERKAL Genco (İstanbul 1938). Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. İlkokulu Galatasaray'da, liseyi Robert Koleji'de okudu. 1967

Genco Erkal

yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümünü bitirdi. 1958 yılında kurulan ve çağının olduğu kadar tiyatro tarihimizin de önemli bir amatör topluluğu olan Genç Oyuncular'a katıldı. Genç Oyuncular'ın hazırladığı oyunlarda oynadı, topluluğun düzenlediği Erdek şenliklerine katıldı. Genç Oyuncular'daki çalışmaları arasında *«Ayyar Hamza»*, *«Tavtati Kütüpati»* *«100. Yıl Şenliği»* sayılabilir.

1959-60 tiyatro döneminde ilk kez profesyonel olarak Kenter kardeşlerin yönetiminde *«Çöl Faresi»* ve *«Şarkının Sonu»* oyunlarında oynadı. 1960-1961 döneminde gene Kent oyuncuları'nda *«Evdeki Yabancı»*, *«Antigone»*, *«Baharın Sesi»* 1961-62 döneminde *«Raşamon»*, *«Aptal Kız»*, *«Nalınlar»*, *«Bir Aşk Efsanesi»* adlı oyunlarda oynadı. 1962-63 döneminde Kent Oyuncuları'nda Ionesco'nun *«Sandalyeler»* ve *«Ders»* adlı oyunlarını sahneye koydu.

Aynı dönem, o zamanlar önemli bir tiyatro atılımı oluşturan Asaf Çiyiltepe yönetimindeki Arena Tiyatrosu'na geçerek burada Yaroslav Hasek'in *«Aslan Asker Şvayk»*

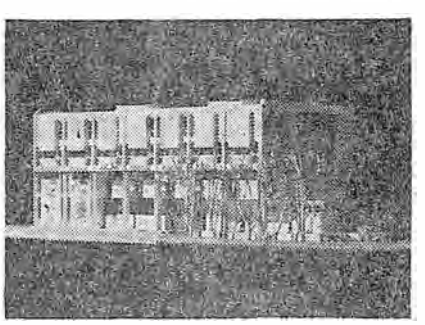

Coşkun Erkal, «T.C. Merkez Bankası Konya şube yapısı», (1971).

ında Şvayk rolüyle büyük bir başarı gösterdi. Bu olay hem Arena Tiyatrosu'nun sağlam bir gelişime başladığını hem de Genco Erkal'ın Türkiye'nin önemli birkaç oyuncusundan biri olduğunu kanıtladı. Erkal bu rolüyle İlhan İskender Armağanı'nı kazandı. Arena Tiyatrosu'nda bundan sonra Caragiale'nin *«Kayıp Mektup»* adlı güldürüsünde oyuncu ve yönetici olarak görev aldı. 1963-64 tiyatro döneminde Gülriz Sururi Engin Cezzar Topluluğu'na geçerek burada *«Otello»* ve *«Canlı Maymun Lokantası»*nda oynadı. *«Midas'ın Kulakları»* ile *«Keşanlı Ali Destanı»*nda hem oyuncu olarak rol aldı hem de bu oyunları sahneye koydu. Haldun Taner'in *«Keşanlı Ali Destanı»* rejisi Erkal'ın aynı zamanda önemli bir rejisör olduğunu gösteren bir çalışmadır. Oyunun o zamanki başarısı, oyun metninden rejisine, müziğinden oyunculuğuna değin bütün öğelerin birbirini bütünleyerek güçlendirmesine hem de teker teker her birinin üstün düzeyde olmasına bağlanabilir. Erkal bundan sonra aynı tiyatroda Refik Erduran'ın *«Direklerarası»* adlı müzikli oyununu sahneye koydu. 1965-66 döneminde Ankara Sanat Tiyatrosu'na geçti. Burada *«Bir Delinin Hatıra Defteri»* adlı oyunuyla Ankara Sanatseverler Derneği Ödülü'nü kazandı. Brecht'in *«Arturo Ui'nin Yükselişi»*nde Ui'yi oynadı (1966-67). *«Bir Pazar Gezintisi»* ve *«Durdurun Dünyayı İnecek Var»* adlı oyunlarda yönetici ve oyuncu olarak çalıştı. 1967'de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde incelemeler yaptı. Yurda dönünce kendi adına bir süre *«Bir Delinin Hatıra Defteri»*ni oynadı. Ve arkadaşlarıyla birlikte 1969 yılında Dostlar Tiyatrosu'nu kurdu. Bu tiyatre, AST'tan sonra yurdumuzda sürekli ve tutarlı kalabilen ikinci ilerici-devrimci tiyatrodur. İlk oyunları Atilla Alpöge'nin yazdığı *«Ha Me Ka Ha Ha Pe»* oldu. Erkal bu oyunda ve bundan sonra Dostlar Tiyatrosu'nun sergilediği oyunlarda oyuncu ve yönetici olarak görev üstlendi. Dostlar Tiyatrosu'nun çizdiği başarı ve işlev çizgisinde önemli bir sorumluluk yüklendi.

Genco Erkal'ın Dostlar Tiyatrosu'nda oynadığı ve sahneye koyduğu birçok oyun arasında Nazım Hikmet'in yapıtlarından hazırladığı *«Kerem Gibi»* (1974-75) topluluk çalışması yerine Genco Erkal'ın sanat gücüne ve emeğine dayanması bakımından ayrı sayılabilir. Bu oyunda da Erkal büyük bir oyuncu olduğunu kanıtlamıştır. Aynı şekilde Bilgesu Erenus'un yazdığı *«İkili Oyun»* da Genco Erkal ile Meral Onuktav'ın oyunculuğuna dayanmaktaydı (1977-78). Son yıllarda başlayan bunalım ve salon sorunu Dostlar Tiyatrosu'nu da etkilemekte gecikmeyince Genco Erkal, Zeliha Berksoy ile gene kişisel bir gösteriye, Brecht'in yapıtlarından derlenen *«Brecht Kabare»*ye başvurdu. Bu oyun büyük bir başarı kazandı (1978-79). Ne var ki İstanbul'daki gösterilerden sonra Ankara'da Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklandı. Bundan sonra Genco Erkal, Fransa'da ün kazanan Mehmet Ulusoy'un Dostlar Tiyatrosunda rejisini yaptığı Bertolt Brecht'in *«Kafkas Tebeşir Dairesi»* adlı oyunda rol aldı.

Genco Erkal, yalnız iyi tiyatrocululuk kalmayıp, çağımızda tiyatronun sorumluluğunu ve işlevini kavrayıp her türlü güçlüğe göğüs gererek bu sorumluluğu yüklenmeyi seçmesi bakımından da tiyatro tarihimizde önemli bir yer alacaktır. Ayrıca, Dostlar Tiyatrosu'nda, benzeri ilerici tiyatrolarda olduğu gibi ustalığına karşın yıldız oyunculuk sisteminden, olanaklar ölçüsünde topluluk oyununa yönelmesi bakımından da üzerinde durulmaya değer bir sanatçıdır.

S. Günay Akarsu

ERKANLI Orhan (Kırşehir 1924) Millî Birlik Komitesi üyesi (27.5.1960 13.11. 1960). 14'ler grubundan; CHP eski milletvekillerinden; Emekli Kurmay binbaşı.

Kırşehir'in Hacıbektaş ilçesinde doğdu (1924). Kuleli Askerî Lisesi'ni ve Harbokulu'nu bitirdi (1944). Tank subayı olarak yurdun çeşitli yerlerindeki askerî kıta ve kurumlarda görevlerde bulundu. ABD Zırhlı Birlikler Okulu'nu ve Federal Almanya'daki çeşitli meslek kurslarını tamamladı. Zırhlı Birlikler Okulu'nda Tabiye öğretmenliği yaptı. ODTÜ Anıme İdaresi Enstitüsü'nü de bitirdi. Kara Harp Akademisi sınavını kazanarak girdiği İstanbul-Yıldız'daki Akademi'de «Atatürkçüler Cemiyeti» diye anılan ilk ihtilâl komitesinin kurucuları arasında yer aldı (1955). K. Harp Akademisini bitirdikten sonra gittiği ABD'de Kara Ordusu Kumanda Kolejini bitirdi, Yıldız Kara Harp Akademisi'ne öğretmen olarak atandı. «Dokuz Subay Olayı»na adı karıştı (1958). Yüksek Kumanda Akademisi'nde de öğrenim gördükten sonra kıta hizmeti için, İstanbul Davutpaşa 3. Zırhlı Tugay Tank Taburu Komutanlığı'na atandı. 27 Mayıs 1960 hareketine Zırhlı Tugayın fiilî komutanı olarak katıldı ve İstanbul'daki harekâtı yönetti. Millî Birlik Komitesi'nde Genel Sekreterlik görevini yürüttü (27 Mayıs 1960-13 Kasım 1960). 13 Kasım'da MBK'nin feshedilmesi üzerine, 14'ler grubu içinde emekliye ayrılarak yurtdışına sürüldü. Meksiko, Ottowa ve Atina Büyükelçilikleri müsavirliklerinde üç yıl kaldı (1961-64). 14'lerin raportörlüğünü yaptı (1961-62). 14'lerin yurtdışında toplantılarında Türkeş'in liderliğine karşı çıktı. 20-21 Mayıs 1963 olaylarına adının karışması nedeniyle hakkında tutuklama kararı verildi (9.7.1963). Hakkındaki tutuklama kararı ancak yurda döndükten sonra kaldırıldı (1964). 14'ler grubundan biri olarak, TCK. 164 ve 171. md. ihlâlden dolayı hakkında soruşturma açıldı, soruşturma sonunda men-i muhakeme kararı verildi (8. 12.1964). Politik yaşamını CHP'de sürdüren O. Erkanlı, İstanbul Milletvekili seçildi (1965). İki dönem CHP Parti Meclisi üyeliğinde de bulundu (1965-1969). Eski DP'lilerin affına ilişkin yasa konusunda İnönü'nün tutumunu onaylamayarak CHP'den ve milletvekilliğinden istifa etti (6.6.1969). *Hürriyet* Gazetesi Genel Yayın Müdürlüğünde de (1970-71) bulunan Erkanlı, son dönemde ticaretle uğraşmaktadır. Erkanlı'nın *Milliyet* gazetesinde ulusal savunma konusunda çeşitli yazıları yayımlandı (1965-69). Yayınlanan kitabı: *«Anılar-Sorunlar-Sorumlular»* (1972).

(M.G.)

Ulvi Cemal Erkin

ERKİN, Ulvi Cemal (İstanbul - 1906). Besteci. Küçük yaşta piyano öğrenimine başlatıldı. 1925'te devletçe Paris'e gönderildi. Ecole Normale'de okudu. Ülkeye dönüşünde Ankara Musikisi Muallim Mektebi'ne öğretmen olarak atandı. Okulun Devlet Konservatuvarı'na dönüştürülmesiyle görevini orada sürdürdü. Yapıtlarının bir çoğu dış ülkelerde de çalınan Erkin'in ünlü besteleri *Köçekçe* ve *Dans Rapsodisi*'nden başka iki *senfonisi, piyano konçertosu keman konçertosu, piyano ve orkestra için Konsertant Senfoni* v.b. yaratıları vardır. Bestelerinde geleneksel Türk müzik öğelerinin ağır bastı- kabul edilmiştir.

ERKMAN Faris (İstanbul 1917 / İstanbul 1950). Ressam, bilimsel sosyalist eylem

adamı. Orta öğrenimini Darüşşafaka Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. *«Ses»*; *«Yürüyüş»*, *«Görüşler»* vb. sosyalist gerçekçi akıma bağlı düşün ve sanat dergilerinde çıkan desenleriyle tanındı. 1946'da Dr. Şefik Hüsnü, Celâl Zühtü Benneci, Nail V., Mümtekin Öçmen vb. ile birlikte Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi hareketine katıldı. Partinin İstanbul Sıkıyönetim komutanlığınca kapatılması üzerine, Ceza Yasasının 141. maddesine aykırı eylemden ötürü tutuklandı (Aralık 1946). Dava sonunda 3 yıla hüküm giydi. 1943'de Reşat Fuat Baraner ve arkadaşlarının yazdığı *«En büyük Tehlike»* adlı küçük kitabı üstlenerek basıma hazırlamış, Burhan Arpad ve İhsan Devrim'le dönemin iktidarı CHP tarafından *«Tan»* gazetesiyle birlikte yıktırılan ABC kitabevini kurmuştur.

Faris Erkman

ERKSAN, Metin (Çanakkale 1929). Film yönetmeni. Pertevniyal Lisesi'nde okudu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünü bitirdi. Bir süre sinema eleştirileri yayınladı. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun senaryosunu yazmış olduğu *Âşık Veysel'in Hayatı* (1951) ile yönetmenliğe başladı. Sansür tarafından gereksiz yere «budanan» bu filmden sonra Server Bedi *(Cingöz Recai - Beyaz Cehennem*, 1954), Halide Edip Adıvar *(Yol Palas Cinayeti*, 1955), Güzide Sabri'den *(Ölmüş Bir Kadının Evrakı Metrukesi*, 1956) uyarlamalar yaptı. «İngiliz devletinin aleti, casusu» olarak nitelediği (bkz. *Milli* Sinema Açık Oturum s. 35) Çakıcı Mehmet Efe üzerine yaptığı *Dokuz Dağın Efesi*'ni (1958), toplumsal içeriği ağır basan filmler izledi. *Gecelerin Ötesi*'nde (1962) kendi deyimiyle «belli ekonomik ve toplumsal şartlar altında birtakım davranışlarda bulunan insanları anlattı» (a. g. y. S. 37). Fakir Baykurt'un romanından uyarladığı *Yılanların Öcü*'nde (1962) «bir cesareti, bir Türk insanının yaşama gücünü» ele aldı (a. g. y. S. 38). Necati Cumalı'nın aynı adlı öyküsünden uyarladığı ve 1963 Berlin film şenliği büyük ödülünü kazanan *Susuz Yaz*'da (1963) «su tutkusu ile birlikte kadın tutkusunu yanyana anlattı» (a. g. y. S. 38). «Kara Sevda» temasını soyut bir anlatımla işleyen *Sevmek Zamanı* (1966) ve tutku ve şiddet öğelerinin egemen olduğu *Kuyu*'dan (1968) sonra Batı kaynaklı konulara (Emily Bronte'nin *Uğuldayan Tepeler*'i; William Friedkin'ın *Şeytan*'ı) ya da sıradan Yeşilçam filmlerine *(Reyhan*, 1969; *Hicran*, 1971; *Makber* 1971 vb.) yöneldi. «Türk toplumunun sınıfsız bir toplum olduğuna, sınıflı bir toplumda geçen hikâyelerin Türk toplumunda geçerli olmadığına» inanan Erksan'ın (a. g. y. S. 39) TRT Kurumu için Türk hikâyecilerinden uyarladığı kısa televizyon filmleri ise (Sabahattin Ali'den *Hanende Melek*; Ahmet Hamdi Tanpınar'dan *Eski Zaman Elbiseleri*; Samet Ağaoğlu'dan *İntihar*; Sait Faik Abasıyanık'tan *Müthiş Bir Tren*: Ömer Seyfettin'den *Sazlık)*, Batı sinemasının biçimcilik denemelerine öykünen çalışmalardır.

Başlıca filmleri: Cingöz Recai Beyaz Cehennem (1954); *Yolpalas Cinayeti* (1955); *Dokuz Dağın Efesi* (1958); *Gecelerin Ötesi* (1960); *Mahalle Arkadaşları* (1961); *Yılanların Öcü* (1962); *Acı Hayat* (1963); *Susuz Yaz* (1963); *Suçlular Aramızda* (1964); *Sevmek Zamanı* (1966); *Ölmeyen Aşk* (1966); *Kuyu* (1968); *Reyhan* (1969); *Sevenler Ölmez* (1970); *Makber* (1971); *Keloğlan* (1972); *Türk Edebiyatından Hikâyeler* (5 kısa TV filmi 1975).

Rekin Taksoy

ERKOÇ, Eflâtun Nuri (İstanbul - 1927). Karikatürcü. İlk karikatürü *«Boşboğaz»* dergisinde yayımlandı (1942). Çizgi yaşamını *«Vatan»*, *«Tercüman»*, *«Ulus»*, *«İkdam»*, *«Ege Ekspres»*, *«Memleket»*, *«Öncü»*, *«Akbaba»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»* ve *«Yeditepe»* gibi yayın organlarında sürdürdü.

Eflâtun Nuri değişik iki çizgi biçimine sahiptir. Bazen kocaman gözlü figürleriyle doldurduğu kalabalık karikatürler, bazen de incecik çizgileriyle duygusal karikatürler oluşturur. Hiçbir çizgicide görülmeyen bu tutumu daha da ileri götürür Eflâtun Nuri; ve bu ayrı biçimlerdeki karikatürlerine, kullandığı biçimlerin özelliklerini taşıyan imzalar atar. Ama sanatçı, her iki anlatım yolunda da ortak bir nokta bulmuştur: İnsancıllık ve gerçek bir eleştirel yaklaşım.

Yurt dışında da karikatürleri yayımlanan Erkoç, sergi ve yarışmalara katılmış, Yugoslavya Üsküp'te (1969) ve Bulgaristan Gabrova'da (1979) Özel Ödüller almıştır. Bir süre reklâmcılıkla da uğraşan Eflâtun Nuri, halen İzmir basınında çalışmaktadır. Londra'da bir kişisel sergi açmıştır (1952).

Eflâtun Nuri Erkoç

ERMİŞ Mehmet Ali (Malazgirt - 1925 / İstanbul 1968). Yayımcı. Orta öğrenimini Kars Lisesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Fakülteyi bitirmeden ilk kez Saat Altı Tiyatrosu'nda sahneye çıktı (1950-51). Sonra Küçük Sahne'de çalıştı (1952-54). Tiyatronun kapanması üzerine gazeteciliğe başladı. İstanbul Ekspres'te ekonomi konularında yazdı (1956-60). Gün Yayınevi'ni kurdu (1960). Türk Fransız, Sovyet romancılığının ünlü yapıtlarını yayımladı. Nazım Hikmet'in *«Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim»* adlı romanının 142. maddeye aykırı sayılması nedeniyle açılan davanın duruşmasında «enfarktüs» nedeniyle öldü.

Ernst von Düring Paşa (Almanya 1858 / Almanya 1944). Muallim Doktor. Almanya'da doğmuş ve tıp eğitimini burada tamamlamıştır. Deri hastalıkları ve Frengi üzerinde çalışmış ve 1889 yılında Osmanlı

ordusunda yaygınlaşan frenginin önlemini almak üzere İstanbul'a gelmiştir. Tıp Fakültesi'nde Deri ve Frengi Hastalıkları kürsüsünde direktör olarak görev almıştır. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Başhekim ve Ankara ve Kastamonu illeri Sağlık Genel Müfettişliği görevlilrini yaparken Frengi Mücadele Teşkilâtı'nı kurmuştur. Kuzey ve Batı Anadolu'da frengi taraması yapmış ve 50.000 kadar hastayı iodür de potasyum ile tedavi ederek başarı kazanmıştır. Bu başarılarından dolayı da Sultan II. Abdülhamit tarafından kendisine sivil paşalık ve mirmiranlık rütbeleri verilmiştir. Tüberkülin aşısı uygulamaları hakkında açılan kursa ülke adına katılmış ve verem aşısı uygulamalarında da başarılı olmuştur. Yaşamının son yıllarını Almanya'da değişik konularda hekimlik yaparak geçirmiştir.

(Dr. D. K.)

EROĞUL, Cemil (İzmir 1944). Yazar, öğretim üyesi. Orta öğrenimini İstanbul Saint-Joseph Fransız Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. Bir yıl kadar Paris Hukuk Fakültesi'nde «Devlet Doktora Yeterliği» öğrenimi yaptı (1964-65). Dönüşünde S.B.F. Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne asistan olarak atandı (Mayıs 1966). Doçentliğe yükseldi. 1970'den önce Fikir Klüpleri Federasyonu'na üye olmuş Behice Boran, Sadun Aren, Mehmet Selik, Kurthan Fişek v.b. ile birlikte *«Emek»* dergisinde yazmıştı. *«Emperyalizmin İdeolojik Saldırısı*, sayı 10». *«Batı Almanya'da Burjuvazi Ad Değiştiriyor*, sayı 13», *«Amerikan Emperyalizminin Uzak Doğudaki Kalesi Japonya*, sayı 14», *«Çin Komünist Partisinin Dokuzuncu Kongresi*, sayı 7», *«Din Eğitimi*, sayı 22» v.b. yazılarında bilimsel sosyalist öğreti ışığında iç ve dış sorunları sergiledi, çözüm getirmeye çalıştı.

EROL, Turan (1970). Ressam. 1951 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre Paris'te çalıştı. Roma, Amsterdam, Moskova, Köln, Brüksel müzelerinde incelemelerde bulundu. Uzun yıllar öğretmenlik yapan Turan Erol 1963-1973 arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünde öğretmenlini sürdürdü. Şimdi Ankara Üniversitesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir.

Resim çalışmalarının dışında araştırmacı yönüyle de tanınan Turan Erol 1972-1975 arasında *«Sanat»* dergisini yayınladı. Turan Erol'un Türk Resminde İnsan ve Hayvan Figürü «Günümüz Türk Resminin Oluşum Sürecinde Bedri Rahmi Eyüboğlu» adlı incelemeleri de bulunmaktadır. Turan Erol Ankara'da «Birleşmiş Ressamlar ve Heykeltraşlar Derneği»nin kuruculuğunu ve uzun süre başkanlığını yapmıştır.

Bedri Rahmi Eyüboğlu Turan Erol'un sanatçı kişiliği üstüne görüşlerini belirtirken «Turan Erol ne getirdi bizim sanat bahçemize. Şunu getirdi: Tabiat Anaya kıçını dönen, en ufak bir tabiat etkisinden umacı gibi korkan «resim sanatı tabiatta olup bitenlerden hiçbirini hatırlatmadan var olmalıdır, tabiatı hatırlatan her resim ahmakça bir taklittir» diye tutturan sanat yobazlarına tam yerinde bir HAYIRI çekti Turan Erol, sessizce, efendice, ressamca bir hayır.» diyor.

Konularını hemen tümüyle doğa ve kent görünümlerinden, eski mahalleler, gecekondular gibi biçimsel soyutlamalara, leke düzenlemelerine olanak veren alanlardan seçen Turan Erol, günümüz Türk resminde olgun renkçiliği ve düzenlemeciliği ile seçkin bir yer edinmiştir.

Celal Sahir Erozan

EROZAN, Celal Sahir (İstanbul-1883 / İstanbul 1935). Şair. Orta öğrenimini Vefa İdadisi'nde tamamladıktan sonra bir süre Hukuk Mektebi'nde okudu, bitiremeden Hariciye Nezareti'nde görev aldı (1903). Mercan, Kabataş İdadilerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Cumhuriyet'ten sonra Zonguldak'tan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. (1928) Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne üye seçildi.

Ahmet, Celâl, Şarik gibi takma adlarla *«İrtika»*, *«Malûmat»* *«Musavver Fen ve Edeb»*, *«Lisan»* dergilerindeki ilk şiirlerinden sonra *«Servet-i Fünun»*'da kendi adıyle yazmaya başladı (1899). Meşrutiyet'ten sonra ***I. Kitap, II. Kitap, III. Kitap*** adlı aylık dergiyi yayımladı .Yeni Lisan hareketini *«Hak»* gazetesindeki yazılariyle savundu. *«Halka Doğru»* dergisinin yayım müdürlüğünü yaptı.

Edebiyat-ı Cedide'nin en genç şairlerinden biri olan Celal Sahir ilk deneylerinde Fikret'in etkisinde kaldı, zamanla kendi anlatımını bulmaya çalıştı. *«Servet-i Fünun»* un kapanışından sonra birbirinin peşinden hemen bütün edebiyat akımlarına ayak uydurmaya çalıştı; her dönemde kişiliğinin belirgin özeliği olan ve zamanla klişe haline gelen hayaller, duygularla işlediği (Tahir Alangu) «kadın ve aşk» temalarından ayrılmadı.

Yapıtları: ***Beyaz Gölgeler*** **(1909),** ***Buhran*** **(1909),** ***Siyah Kitap*** **(1911).**

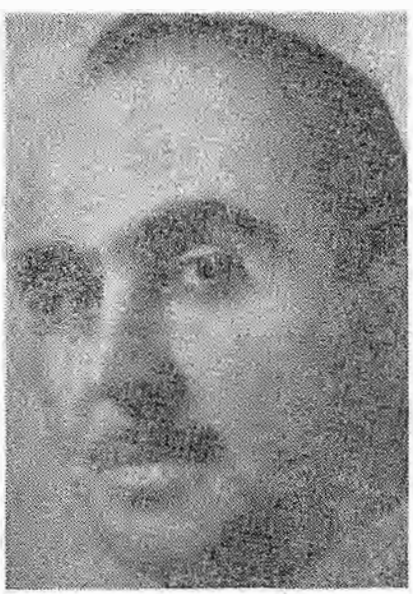

İbrahim Ersaraç

İbrahim Ersaraç'ın bir karikatürü

ERSARAÇ, İbrahim (M. Kemalpaşa 1928). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini türlü

illerde yaptıktan sonra, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim bölümünü bitirdi (1951). İlk olarak Kars Lisesi Resim ve Sanat Tarihi öğretmenliğine atandı (1952). Daha sonra bu mesleği İstanbul'da sürdüren Ersaraç'ın ilk karikatürü *«Doğan Kardeş»* dergisinde yayımlandı (1945). Sonra *«Papağan»*, *«Akbaba»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»*, *«Usvura»*, *«Hayat»*, *«Çarşaf»* ve *«Cumhuriyet»*te göründü. Birçok karikatür yarışması ve sergisine katılan Ersaraç'ın bazı karikatürleri İtalya Tolentino Mizah Müzesi'ne kabul edilmiştir.

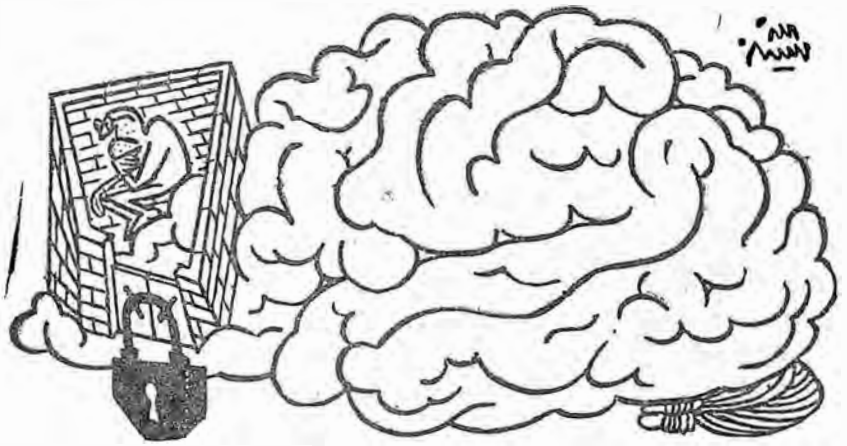

Ali Ulvi Ersoy'un bir karikatürü

Ali Ulvi Ersoy

ERSOY, Ali Ulvi (İstanbul 1926). Karikatürcü. Balıkesir Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğrenim yaptı. İlk karikatürü *«Çocuk Sesi»* dergisinde yayımlandı (1945). İlk çalışma yıllarında değerli karikatür ustası Cemal Nadir'in büyük desteğini gören Ali Ulvi, 1950-56 yılları arasında Amerika'da bulundu. «Twentieth Century Fox Film Co» ve «Fieldston Studio»'da afiş ressamlığı yaptı; «Charles Schlaifer Advertisment Co.»'da karikatür ve desenler çizdi. Yapıtları yurt dışında *«New Yorker»*, *«Look»*, *«Esquire»*, *«Punch»* ve *«The Gent Atlanta Constitution»* gibi yayınlarda da yer aldı.

1950 yılından beri *«Cumhuriyet»* gazetesinde karikatür çizmekte olan Ali Ulvi, Demokrat Parti'nin baskı dönemi sırasında «Uçtu Uçtu» alt yazılı bir karikatüründen dolayı kovuşturmaya uğramıştı. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin «Gazetecilik Başarı Armağanı» yarışmasında karikatür dalında 3.'lük ödülü bulunmaktadır (1955).

(S.P.)

ERSOY, Mehmet Akif (İstanbul - 1873 / İstanbul 1936). Öğrenimini Mülkiye'nin İdadi Bölümü'nde ve Halkalı Baytar Mektebi'nde tamamladı (1894). Öğrencilik yıllarında babasından arapça, Fatih Camii başimamından din ve Kur'an dersleri aldı; ayrıca farsça öğrendi. Okulu bitirince Baytar Umum Müdürlüğü örgütünde müfettiş muavinliğine atanarak dört yıl kadar Rumeli, Arnavutluk ve Arabistan'da görevlendirildi.

İttihat ve Terakki Fırkasiyle yakın ilişkiler kuran ve bir aralık partinin İstanbul'daki genel merkezinde (Merkez-i Umumî) Arapça dersleri veren Mehmet Akif, mütareke yıllarında kötümserliğe kapılmışsa da, sonradan Kurtuluş Savaşı hareketine katılmak amaciyle Anadolu'ya geçince inançla bağımsızlık ülküsünün halk yığınlarına mal olması için çalışmıştır. Emperyalizmi, Batı sermayedarlık düzeninin bir zülum simgesi olarak kabul eden Akif'in bu düşünce ve duygularla yazdığı İstiklâl Marşı (1921) BMM'nce özel bir yasayla kabul edilmiştir. Cumhuriyet devrinde gittiği Mısır'dan (1924) 12 yıl sonra dönmüş ve döndüğü yıl ölmüştür.

Mehmet Akif ilk şiir deneylerine lise öğrenimi sırasında başlamış, Veteriner Okulu'ndayken Ziya Paşa'yı, Namık Kemal'i, özellikle Muallim Naci'yi severek okumuştu. Bu dönemin ilk ürünlerini okulu bitirdikten sonra *«Mektep Mecmuası»*nda (ilk şiiri *Kur'ana Hitap*, sayı. 2. 1895), *«Resimli Gazete»*de ve *«Servet-i fünun»*da yayımlandı.

Akif'in çocuk yaşlarından itibaren elinden düşürmediği Doğulu şairlerin başında Şeyh Sadi geliyordu. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra İranlı şaire beslediği hayranlık daha bilinçle anlama çabasına dönüştü. Ezberine geçen parçaları yeniden düşünüp yorumlayarak onun barışçı ve insancı dünya görüşüne dayanan felsefesini anlamaya çalışıyor, öz ve biçim yönlerinden çağdaşlariyle karşılaştırarak değerlendiriyordu. 1910'larda yayımladığı bir yazısından (bkn. *Kur'andan Âyetler*, hz. Ömer Rıza Doğrul, sf. 261 262, 1964) batılı şairlerden Victor Hugo'yu, Lamartine'i severek okuduğunu, özellikle Lamertine'i Fuzuli kadar kendisine yakın bulduğunu anlıyoruz.

Şiiri için gerekli saydığı her olanaktan yararlanmak istediği bu kendi kendini yetiştirme yıllarında dünya görüşünün biçimlenmesine etken olan Mısır'lı din bilginlerinin (Şeyh Şibil, Muhammet Abut, Ferid Vecid) eserlerini okudu. Özellikle, Liberal ve ilerici temeller üzerinde bir reform gerçekleştirilmedikçe İslâmdaki çöküşün önlenemeyeceği» düşünüsünü savunan Şeyh Abud'un görüşlerini benimseyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun da bütün doğu ile birlikte dinsel kurumlarda yapılması şart olan reformları gerçekleştirmekle kurtulacağına inandı.

1898-1908 yıllarında hiç şiir yayımlamayan Âkif 1908 sonrasında sürekli olarak yazmış, 1911-1933 arasında yedi kitap çıkarmıştır. Bu 22 yıl, savaşların, mütarekenin nihayet ulusal mücadelenin sert, acılı, sanatçının kişiliğinde değişik etkiler yaratan büyük toplumsal olaylar dönemidir. Düşün adamları, siyasal hareketlerin çizdiği bir dünyanın koşulları içindedirler. Dünyaya, olaylara bağlı bulundukları öğretiler açısın-

dan bakmış olsalar bile duyarlıklarını belirleyen toplumsal güç savaş ve savaşla birlikte gelen sorunların, yıkımların çevresinde döner.

Âkif de toplumu, damarlarının atışında duyan şairler soyundandır. Çocukluğundan, ilk gençliğinden itibaren benliğinde getirdiği inançlar vardır. Tanrı, müslümanlık, erdem, hak, iyilik v.b. kavramlar kişiliğinin eylem gücü gibidir. Kimi şiirlerinde bu kavramlara bağlı bakış açısının çizdiği duyarlıklar egemen olur; kimilerinde ise, doğrudan doğruya egemendirler.

1908 ile 1. Dünya Savaşı arasında, İslâmcı akımın başlıca düşünürleri arasına katılan Âkif, ideolojik amaçları yolunda şiirin olanaklarından yararlanmak istemiştir. «Sanat sanat içindir. Sanatta gaye sanattır. Edebiyatta edebiyattan başka gaye aramak sanatı kösteklemektir gibi nazariyeler bizim idrâkimizin üstündedir.» diyerek yerini belirler; toplumsal dert ve yaraları göstermekten çekinmeyeceğini yazar.

Gerçekten de sonradan *Safahat* adı ile bir ciltte birleştirilen bütün kitaplarında, yayımlandıkları dönemin toplumsal koşullarının geniş ölçüde etkisi vardır.

Yahya Kemal'in gözü ile, Tevfik Fikret'in, «... felsefede muarızı olduğu derecede sanatta muakkibi» olarak görünen *(Derkâh*, 20 Mart 1922, *Edebiyata Dair*, sf. 124. 1974) Âkif'in, VI. kitap *Âsım* (1923) ve VII. kitap *Gölgeler* (1933)de yer alan şiirlerinde (Âsım'ın Çanakkale Şehitleri bölümü, Bülbül, Leylâ) biçimsel yönden kendini aşan deyiş ustalıklarına ulaştığı söylenebilir. Öz ve biçim kaynaşmasına örnek olarak gösterilebilecek olan bu şiirlerde şair, çoğun, aruz ölçüsünün tekdüze uyumundan sıyrılmış iç yapı güzelliğini sağlayan ögelere özen göstermiştir. Özellikle «Çanakkale Şehitleri» ve «Bülbül» de kendisini iç dünyasının esi kaynaklarına bırakan şair, tekniği, dizelerde rüzgârlanan coşku havası ile birlikte oluşturur. Öykü şiire baskın çıkma olanağı bulamaz. Mübalağa sanatının usa uygun örnekleriyle ya da seslenmelerle görkemli bir yapı kurmayı başarır.

İslâm Öğretisine Bağlılığı İslâm öğretisinin ilke ve kurallarından yaşamı boyunca ödün vermeyen Âkif'in ideolojisi şiirlerinde ve makalelerinde ortaya koyduğu düşüncelere göre şu temel öğelere dayanır:

1 — İşlevlerini yerine getiremez duruma düşürülen dinsel kurumların bozulmaları nedeniyle, inançsızlık, tevekkül, tenbellik ve yoksulluk batağına saplanıp kalan bireyin kurtulması,

2 — En güçlü İslâm devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülüğü ile Doğu ülkelerinin yıkılıştan kurtulması.

Âkif, 1908-1918 yılları arasında yayımladığı şiir ve yazılarda İslâm dünyasının yıkılmasını önleyecek yolları gösterirken dinsel kurumların bozulmasından yakınır. İlk İslâm devletinin yükseliş dönemlerine dikkati çekerek (Fatih Camii, Safahat I) geçmişle yaşadığı dönem arasında koptuğunu ileri sürdüğü bağların yeniden kurulmasına çalışır. Büyük İslâm uygarlığının oluşumunu sağlayan Kur'an, «hergün ezbere okunduğu halde» bilinmemektedir.

«Ya açar nazm-ı celîlin bakarız
yaprağına,
Ya üfler, geçeriz bir ölünün
toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkiyle
bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal
bakmak için.»
(Süleymaniye Kürsüsünde)

Mehmet Akif Ersoy

dizeleriyle yakınarak, «âyet'lerde maksat» aranmasını ister. Amacı Kur'ana eskiden olduğu gibi, dünya işlerinde de yol gösterici değerini yeniden kazandırmaktır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bozuldukça şeriat'la oynanmış, halk İslâm öğretisinden habersiz softaların etkisinde kalarak, «cahillik» ve «tevekkül» uyuşukluğuna düşürülmüştür. Toplumla birey arasındaki bu karşılıklı olumsuz alış veriş sonucu ülke, geleneksel değerlerin tümünden koparılarak, «sürünme» düzeyine indirilmiştir.

«Bakın da hâline ibret alın şu
memleketin,
Nasılsın ey koca millet? Ne oldu
âkıbetin?
Yabancılar ediyormuş —eder ya—
istikrâh,
Dilenciler bile senden şereflidir
billah,
Vakaarı çoktan unuttun, hayayı
kaldırdın,
Ne hâtırata hürmet, ne an'anatın yâd;
Deden de böyle mi yapmıştı, ey sefil
evlât.»
(Fatih Kürsüsünde)

Oysa islâmlık, çalışma, bilgi ve erdem beraberliği ile ilerlemeden yana olan bir dindir. Ancak, her ulusun geleneklerinin belirlediği koşullardan kopmaması, gözü kapalı başka ulusların peşinden gitmemesi gerekmektedir. İslâm öğretisinin «asrın âkemaliyle» çelişmediğini belirten Âkif,

«O ne dehşetli terakki, o ne müthiş
sür'at
Öyle bir harika gösterdi mi
insaniyyet?»
(Süleymaniye Kürsüsünde)

dizeleriyle ilerleme konusunda da İslâmın doğuş dönemini örnek olarak gösterir.

«Doğrudan doğruya Kur'andan alıp
ilhamı
Asrın idrâkine söyletmeliyiz islâmı.»

diyerek XX. yüzyılın idrâkiyle düşünülmesini ister.

Ne çağdaşlarının teknik bilimler gibi değer verdikleri bilimlerin (toplumbilim, ekonomi) yeni verimlerine kapalı kaldığı için, ulus ve ulusçuluk kavramlarına bağlı olan konularda onlardan esastan ayrıldığı görülür.

Öte yandan düşmanı olduğu batıyı da, ekonomik gelişmelerin yarattığı olanaklar açısından değerlendiremediği için, batı devletlerinin, endüstri devrimlerini yapamayan Doğu ülkelerini sömürgeleştirme politikalarını anlayamaz. Belki de bu nedenle «İttihat ve Terakki» Partisinin (İngiliz - Fransız kapitalizmiyle çelişen) Alman kapitalizmiyle tehlikeli dostluk ilişkilerine girmesinin arkasında yatan temel nedenleri göremez. Özel çağrıyla gittiği Almanya'dan «İslâm Birliği»ni «koruyucu bir melek» bulduğu sanısı ile döner.

«Doğuya doğru Osmanlılarla birlikte gitmek... Doğuyu Alman ticaret ve sanayii için geniş bir dolaşma yeri yapmak. İşte kendisini bilen Osmanlı ve Alman hükümetleri için çekici ve büyük program.»

Almanya'dan getirdiği bu düşünceleri dizelerle de süslemeye çalışır:

«Değil mi bir anasın sen, değil mi
Almansın,
O halde fikrile vicdana sahip
insansın,
O halde «Asyalıdır, ırkı başkadır»
diyerek

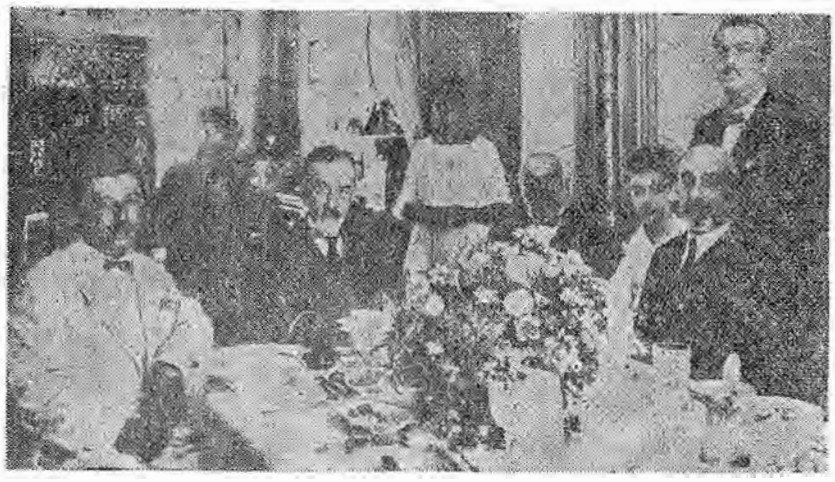

Mehmet Akif Ersoy, Cenab Şahabettin, Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Sâmipaşazade Sezai ile bir toplantıda

Yabancı tavrı yakışmaz senin
fazîletine,
Gel iştirak ediver onların felaketine,»
(Berlin Hâtıraları)

Kendi dünya görüşüne de ters düşerek «Hristiyan» olduklarını düşünmeden büyük umutlarla bağlandığı Almanların, Türkiye'yi daha savaşın bitmesini beklemeden nasıl bir sömürü mekanizmasının içine yuvarlamaya çalıştığını araştıramaz. Onların Bâbıâli'ye yerleştirdiği uzmanların, kanlı tedbirlerle doğmakta olan emekçi sınıfın demokratik örgütlenme haklarını nasıl kuşa çevirdiklerini göremez. Gerçekte bağlandığı Almanya değil kendi umududur Âkif'in. Ne ki, politika çarkı aldatıcı gerekçeleri ve «maske»leriyle onu da dişlileri arasına almıştır artık..

Ama çağın gerisinde kalan her girişim gibi, şairin İslâm Birliği umudu da Osmanlı devletinin Almanya'nın zoru ile sokulduğu 1. Dünya Savaşı yenilgisi sonucunda param parça olur. Çünkü toplumların hareketini ekonomik koşullar belirlemiş, teknik gücü ve «sermaye»yi elinde tutan batı kapitalizmi de müslüman ülkeler halklarını dilediklerı yöne sevketmenin kolayını bulmuştur.

Şairin,

«Türk arapsız yaşamaz, kim ki yaşar
der, delidir,
Arabın Türk ise, hem sağ gözü, hem
sağ elidir.»
(Hakkın Sesleri)

dizeleriyle bağlandığı, henüz ulus olma aşamasına ulaşmamış toplulukların müslümanlıkları da, savaşta İngilizlerle işbirliği yapmalarına ve Müslüman Türk Ordularını «arkadan vurmalarına» engel olamaz. Hem bu parçalanışın getirdiği umutsuzluk, hem yenilgi sonrasında batılıların Türkiye'yi bölüşme tasarıları Akif'i büyük acılara düşürmüş, sorunları yeniden araştırmaya zorlamıştır. Denilebilir ki, onu, Halife'nin idam fermanlarına karşın, Kurtuluş Savaşçılarının saflarına götüren etken, kendi içinde yarattığı bu yeniden doğuştur. Artık:

«..Türkiye hükûmeti, 1. Dünya Savaşı'ndan önceki durumu ile, özellikle en değerli servet kaynaklarına en seçkin araziye sahip bulunuyor. Bu yüzden, Türkiye kadar İngiliz sermayedarlarının (kapitalistlerinin) ihtiraslarını tatmin edecek az ülke vardır.» diyebilen bir düşün adamı ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşün adamının Almanya üzerindeki görüşlerinin de değiştiği ve şu çizgiye ulaştığı görülür:

«Almanlar, gerek 1. Dünya Savaşı'ndan önce, gerek 1. Dünya Savaşı başlarında Türkiye'yi savaşa sürüklemek için bütün güçleriyle çalışmışlar, gerek İslâm âleminin başı olan Türkiye'ye, gerek öteki müslüman milletlere karşı pek samimi duygular beslediklerini göstermeye çalışmışlardır. Fakat ne zamanki Almanya kesin zaferi kazandığı kanısına düştü hemen Türkiye'ye ve İslâm alemine karşı davranışını değiştirdi. Yüzündeki sahte maskeyi atarak suratını göstermekten çekinmedi. (...) Türkler de Almanlardan soğumaya başladılar. Acı tecrübelerle Almanya'nın İslam alemine karşı İngiltere'den ve öteki emperyalist hükümetlerden farklı bir düşüncede olmadığını anladılar.»

Bu satırlar Milli Mücadele cephelerinde kavga veren halkın safındaki Akif'in batıyı artık sadece hristiyanlığından ötürü değil, bütün geri bırakılmış ülkeleri —bu arada yurdumuzu— sömürgeleştirmek isteyen emperyalistler olduğu için reddetme bilincine ulaştığını göstermektedir.

Yapıtları: Safahat (1911), *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hâtıralar* (1917), *Asım* (1919), *Gölgeler* (1933), (ilk kitabı Safahatı kitaplarına genel ad yaparak, şiirlerini Safahat başlığı altında yedi ciltte toplamıştır.) *Kur'andan âyetler* (1944), *Hz. Ali Diyor ki* (1954).

MEHMET AKİF'in Şiirlerine
Bir Örnek

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİNE

Şu boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi
En kesif ordıların yükleniyor dördü beşi,
— Tepeden yol bularak geçmek için Marmaraya —
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya
Ne hayâsızca telaşşut ki ufuklar kapalı
Nerde gösterdiği vahşetle — «bu, bir Avrupalı»,
Dedirir, yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi
Varsa gelmiş, açılıp mahpesi, yahut kafesi.
Eski dünya, yeni dünya, bütün akvâm-ı beşer
Kaynıyor, kum gibi.. Mahşer mi hakikat bahşer.
Yedi iklimi cihanın duruyor karşında
Ostralya'yla beraber bakıyorsun Kanada.
Çehreler başka, lisanlar, deriler engarenk;
Sade bir hâdise var ortada. Vahşetler denk.

Kimi Hindû, kimi yamyam kimi bilmem ne belâ..
Hani tâûa da züldür bu rezil istilâ,
Ah o yirminci asır yok mu, mahlûk-u asil
Ne kadar gözdesi mevcut ise hakkiyle sefil,
Kusu Mehmetçiğin aylarca durup karşısına
Döktü karnındaki esrarı hayâsızcasına,
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz,
Medeniyet denilen kahpe hakikat yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahribe müvekkel esbâb,
Öyle müthiş ki, eder her biri bir mülki harâb

Öteden sâikalar parçalıyor âfakı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin:
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.

Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğım;
Atılan her lâğmın yaktığı yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müthiş tipidir: Savrulur enkaazı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak;
Boşanır sırtlara, vâdîlere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler,
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat iman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sis-i ilâhî o metin istihkâm.

Sarılır, indirilir mevki-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkif edemez sun'-u beşer;
Bu göğüslere Hudâ'nın ebedî serhaddi;
«O benim sun'-u bedîim, onu çiğnetme!» dedi.
Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek;
İşte çiğnetmedi nâmusunu çiğnetmeyecek.
Şühedâ göğdesi bir baksana dağlar taşlar...
O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor;
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten cedâd inerek öpse o pâk alnı değer
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi...
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
«Gömelim gel seni târihe!» desem, sığmazsın.

Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyyetler eder istîab.
«Bu, taşındır» diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;

Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namiyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmiyle;
Ebr-i nisânı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün feer ile âvizeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları, sarsam yarana..
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak saltetini;
Şarkın en sevgili sultanı Salâhaddin'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâmı kuşatmış, boğuyorken husran,
O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer cerâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın.. Heyhât!
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber.

ERSOY Bahir (Osmaniye 1920) Sendikacı. Bağımsızlarla kurulan CHP ağırlıklı Bülent Ecevit kabinesinde Çalışma Bakanı olan Bahir Ersoy bir çiftçi çocuğu olarak Adana'da lise öğrenimini bitirdi, İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi, ancak parasal sıkıntı nedeniyle üniversite öğrenimini sürdüremedi. Askerlik görevini yaptıktan sonra Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikasına girdi (1946). İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'na üye oldu, kısa süre içinde aynı işkolundaki sendikaların birleştirilmesi ve Türkiye ölçüsündeki tekstil sendikalarının bir federasyon çatısı altında toplanması yolunda etkin çalışmalar yaptı. Bu arada Türk-İş'in kuruluş hazırlıklarında Anatüzük komisyonunda görev aldı. Ersoy, 1952'de İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın profesyonel başkanlığına seçildi. Teksif adını alan Türkiye Tekstil İşçileri Sendikaları Federasyonu'nun da başkanı oldu. Tekstil Sendikası'nın Eyüp Şubesi Başkanı, iki sendikanın birleştirilmesinden sonra Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın Denetim Kurulu Başkanı, veznedarı olarak çeşitli sendika görevlerinde deneyler kazanan Ersoy, 1954 milletvekili seçimlerinde CHP listesinden İstanbul bağımsız adayı olarak seçimlere katıldı, kazanamadı. Sonra CHP'ne girdi ve III. dönem Milletvekili olarak Meclise girdi, sonraki seçimlerde de İstanbul milletvekili olarak Meclis'te çalıştı. 1941de hamallık yaptığını, balyacılıkta yaşamını kazandığını çileli bir yaşam sürmeden geldiğini belirterek yaptığı konuşmalarda işverenlere karşı işçi haklarını savunan etkin eylemlere önderlik etti. Özellikle işsizliğin yaygınlaştığı 1952'de özellikle tekstil işkolunda bu durum etkinleşmişti. Ersoy'un başkanı bulunduğu İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası, Sendikalar Birliği'ne başvurarak bütün İstanbul işçilerinin Taksim'de yedi konuyu kapsayan bir miting yapmasını önerdi. Ersoy, 15 Nisan 1952'de yapılan toplantıda miting nedenlerini şöyle özetledi:

— Yerli sanayinin kalkınması yoluna gidilmelidir.

— Tekstil işkolunda yerli malı kullanılması ve kumaş, ve benzeri tekstil ürünlerinin ithalinin önlenmesi zorunludur.

— Gümrük tarifeleri düzeltilmeli ve ithalât ton esasından ayrılmalı, ipekliye uygulanan gümrük, öteki sanayie de teşmil edilmelidir.

— Bütün işyerleri, çalışan işçi sayısı ne olursa olsun İş Kanunu kapsamına alınmalıdır.

— İşsizliğin önlenmesi için gümrük duvarlarının da yükseltilmesi zorunludur.

Muamele Vergisi, sanayiin parçalanması yolunu açmıştır. Bunun önlenmesi ve vergi kaçırılmasına neden olan yasa hüklimlerinin değiştirilmesi gereklidir. Bu amaçla yapılması kararlaştırılan mitinge valilik

zin vermedi, Tekstil Sendikası mitingde ısrar ederken Sendikalar Birliği 18 Nisan 1952'de yaptığı toplantıda «millî menfaatlerin herşeyin üstünde olduğu, hükûmet otoritesinl sarsacak hareketlerden daima kaçınılması lâzım geldiği» kabul edilmiş ve Birlik Başkanı Mehmet İnhanlı «şimdilik mitingin yapılmaması» kararına uyulmasını istedi. Vali F. K. Gökay da mitingin Sendikalar Birliği'nce ertelenmesine karşın yine de tekstil işçilerinin Taksim alanına gidebileceklerini hesab ederek her türlü idarî ve askerî tedbirleri aldırdı. Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın hazırlattığı miting afişi şöyleydi:

«İşçi Arkadaş
20 Nisan 1952 Pazar saat 11'de
Taksim
Meydanı'nda
Kanunun Sana Verdiği
Hakları Tanımak İstemeyenleri
Protesto
İçin Bir
Miting
Yapılacaktır.
O gün Sen de Gel!»

Valilik mitingle ilgili 40.000 bildiriyi, 575 afiş ve yüzlerce pankartı toplattı. Bunun üzerine Ersoy'un Miting Tertip Komitesi'nin Cumhurbaşkanı'na ve Başbakana protesto telgrafları çekilmesi yolundaki önerisi kabul edildi.

Valiliğin mitinge izin vermemesi ve Sendikalar Birliği'nin bu karara uymayı uygun bulması Basın Teknisiyenleri Sendikası'nın 35 üyesinin valiyi protesto için sendikalarından istifa etmeleri gibi bir durum ortaya çıkardı. Aralarında İbrahim Güzelce, Mehmet Dizman, Hüsamettin Âşıkoğlu gibi tanınmış sendikacıların bulunduğu işçiler, geçerli koşullarda örgütlerinin işçi hakları yararına işlevleri bulunmadığı gerekçesiyle sendikalarından ayrıldıklarını duyurdular. Bahir Ersoy, işverenlerin işçi çıkarmaları, 8 saatlık işgününü uygulamadıkları için etkin savaşım verilmesi görüşlerini savundu ve bir dönem İstanbul Sendikacılığı «Ersoy Dönemi»ni yaşadı.

Çalışma Bakanlığı döneminde DİSK'in ısrarla önerdiği toplu sözleşmelerde yetkili sendikayı belirlemede izlenmesi gerek yol olan referandum'u değişik yasa yorumlarını da gözeterek «irade beyanı» yoluyla bir ölçüde gerçeği yansıtacak biçimde uygulamaya koydu.

Demirel'in 6. Başbakanlığa gelmesi ve Çalışma Bakanlığı'na Cahit Erdemir'in seçilmesiyle yeni bir durum ortaya çıktı. Yeni bakan, Bahir Ersoy'un «Durum saptaması» diye adlandırılan ve irade beyanı biçimindeki işçi oyuna başvurma düzeni, Cahit Erdemir'in ilk işi olarak bir genelgeyle geçersiz sayıldı. Böylece toplu sözleşme hakkı yeniden yozlaşmaya bırakıldı. Oysa Ersoy'un Çalışma Bakanlığı sırasında (2. Ecevit Hükümeti döneminde) referandum ve irade beyanı yoluyla toplu sözleşmeye taraf olacak saptanması 14 Temmuz 1977'de 6 Sayılı Çalışma Bakanlığı genelgesiyle belli bir rotaya yönlendirilmişti. 2. Ecevit hükümetinin çok kısa süren iktidarı döneminde çıkarılan bu genelge, Demirel Başkanlığında kurulan Cephe iktidarı sırasında Çalışma Bakanlığı'na getirilen Fehmi Cumalıoğlu tarafından da geçersiz sayılmıştı (5.8.1977, Genelge No. 9).

Ecevit kabinesinin bağımsız milletvekilleri ile kurulmasından sonra yeniden Çalışma Bakanlığı'na getirilen Ersoy, 6 sayılı genelgesini yeni gelişmelere göre değerlendirdi ve Fehmi Cumalıoğlu'nun 21.9.1877'de çıkardığı 10 sayılı Bakanlık Genelgesiyle durum tesbiti ve irade beyanı yoluna gidilmemesini bildiren anlayışın kaynaklarını da araştırdıktan sonra yeni bir genelge hazırladı ve yayınladı:

«Çalışma Hayatı ile İlgili Yasaların Uygulanmasına İlişkin Genelgeler Dizisi, 3» (30 Ocak 1978).

Böylece sahte imza ve belgelerle toplu sözleşme yetkisi alma yolu bir ölçüde önleniyordu. Demirel'in 6. kabinesinin Çalışma Bakanı da, Cumalıoğlu gibi, referanduma giden yolu açan yönteme son veriyordu. Bu karar, DİSK'in tepkisine yol açtı, amacı açıklığa kavuşturdu. DİSK Genelbaşkan Vekili Rıza Güven'in DİSK adına yaptığı eleştiride şöyle deniyordu:

«Cahit Erdemir, daha bakanlık yetkilileriyle gereken görüşmeleri bile yapmadan, işyerlerindeki yetkili sendikanın belirlenmesinde uygulanan ve tek kesin çözüm yolu Referandum için olumlu bir adım olan «Durum Saptaması» genelgesini yürürlükten kaldırmıştır. Çalışma Bakanı yetkili sendikanın belirlenmesini böylece daha da çıkmaza sokmuş ve sarı sendikaların işyerlerinde hiç üyesi bulunmadığı durumlarda bile çeşitli sahteliklerle yetki almaları geçidini yeniden açmıştır. Amaç açıktır: Sınıf ve kitle sendikalarının özel ve kamu sektöründeki örgütlenmelerini engellemek, her türlü gelişmelerini durdurmaktır.» (20.11.1979, DİSK Ajansı 206).

Kemal Sülker

ERSÜ Vehbi (Erzincan 1918) Milli Birlik Komitesi üyesi (1960-61). Tabiî Senatör (1961) Emekli Kurmay Yarbay.

Erzincan Askerî Ortaokulu'nu, Kuleli Askerî Lisesi'ni ve Harbiye'yi bitirdi (1939). Harp Akademisi'nden mezun olarak Kurmay sınıfına geçti. 27 Mayıs öncesinde, Ankara'da 29 Nisan SBF olaylarında Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün yasa dışı emirlerini yerine getirmeyerek dikkatleri çekti. 27 Mayıs'tan sonra MBK üyesi oldu. MBK'nin İktisat Komisyonu üyesi olarak çalıştı, MBK'nin hukuken sona ermesinden sonra Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü. Ersü, «Yön» bildirisine imza koyan üç eski MBK üyesinden biridir (20.12.1961).

Vehbi Ersü

ERTAN, Ali Rıza (Aydın 1944 / İzmir 1979). Şair, yazar. İlk, orta ve liseyi aynı kentte, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (1967) tamamladı. Çine'de daha sonra Buca'da Lise edebiyat öğretmenliği yaptı.

İlk yazısı yerel *«Aydın Gazetesi»*nde (1960) yayınlandı. Daha sonra *«Demokrat İzmir»*de haftalık yazılarla «dış politika» konularına değinen yazılar yazdı. *«Soyut»* dergisindeki ilk eleştiri yazısıyla (1967) edebiyat dünyasına giren Ali Rıza Ertan, şiirlerini *«Yansıma»*, *«Yeni Dergi»* (1973-1974) ve kurucusu olduğu *«Dönemeç»* (1976-1978) dergilerinde yayınladı.

Şiirlerinde genellikle ince yergilerin yalınlığıyla konularını işlemeyi yeğledi. Kişisel yaşamının ayrıntılarından yola çıktığı zamanlar, kısa vurucu dizelerle kendi şiirini genişletme yollarını araştırdı. Özlem, öfke, sevinç ve umut temalarını kısa dizelerin özetiyle dengeleyerek kendine yönelik şiir anlayışını sürdürmeye çalıştı. «İkinci Yeni» şiir akımının etkilerini gerilerde bıraktıkça, kendi sesinin dokusuyla küçük kent soylu duyarlıklarını da irdeleyen toplumcu bir şair kimliğinde göründü.

Yapıtları: «Tadı» (1971), *«Eski-Yeni»* (1972), *«Gülle Büyüyecek Adı»* (1976) *«Kuşku Girdi Araya»* (1978).

(T.S.)

ALİ RIZA ERTAN'dan
Bir Şiir

DÜŞMEN YAVRULARIM
DÜŞMEN PUSULARA

Düşeceksiniz biliyorum
Daha çok satsın
Diye
Oyuncakçı amca,
Elindeki tüfenkleri.
Başka türlü denk gelmez
Çünkü bütçesi,
Dolmaz kasası...

Ölmek mi yoksa
Daha çok kazandırmanın da yasası?..
Buysa eğer,
Şaşırmış o,
Ölümün şaşkın pusulası...

Yurdurman yavrularım,
Düşmen pusulara;
Ödenmemiş baksanıza,
Gençliğinizin azgın faturası...

ERTAYLAN, İsmail Hikmet (İstanbul 1889 / İstanbul 1967) edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1911). Edebiyat ve fransızca öğretmenliği, (1911-1921) Matbuat Umum Müdürlüğü Tetkik ve Telhis (özetleme) kalemi mümeyyizliğinde bulundu. T.B.M.M.'nce Bakü Üniversitesi Edebiyat Tarihi öğretim üyeliğine gönderildi. Orada dekan ve profesör oldu (1924 - 1927). Dönüşünde Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliği, bakanlık müfettişliği görevlerinde bulundu. (1927 - 33). Kıbrıs Türk Lisesi ve Ankara'da Cumhurbaşkanlığı orkestrası müdürlüğü, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüklerinden sonra (1933 - 1935), Maarif Bakanlığı müşaviri olarak Afganistan'a gitti. (1935 - 1942). Yurda dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Eski Türk edebiyatı profesörü olarak atandı (1943). Son görevinden emekli oldu (Eylül 1960).

Yetiştiği yıllar Tevfik Fikret'le birlikte *Tanin* gazetesindeki çalışmalariyle basın hayatına giren Ertaylan, Suat Tahir takma adıyle şiir ve düzyazılar yayımladı. Bir ara *Düşünce* adlı bir dergi çıkardı. Daha sonra tarih ve edebiyat tarihi alanındaki çalışmalariyle döneminin verimli araştırıcılarından biri oldu.

Başlıca Yapıtları: Vuslat-ı Memnua, (uzun öykü, 1908), *Kır Çiçekleri* (çocuk şiirleri, 1915), *Ateş Olur Yakmaz mı?* (uzun öykü, 1924), *Türk Edebiyatı Tarihi* (4 kitap, Bakü'da basıldı 1925-1926). *Yunan Edebiyatı Tarihi* (1928), *Latin Edebiyatı Tarihi* (1937), *Çağatay Edebiyatı* (1937), *Behcet'ül-Hadâyık fi Mev'izet'il Halâik* (1960), *Maarif-name* (Yusuf Sinan Paşa, tıpkı Basım tetkik ve önyazı 1961). *Tanıtma Kitapları: Abdülhak Hamid, Ahmed Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Nabi-zade Nazım, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Şinasi, Tevfik Fikret, Ziya Paşa, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu)* (1932), *İsmail Safa, Koca Ragıp Paşa ve Fıtnat Hanım* (1933), *Tevfik Fikret Hayatı ve Eserleri* (1963), *Dante ve eserleri* (1964),

Mengü Ertel

Ertel Mengü (İstanbul - 1931). Afiş ressamı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde öğrenim gördü. Sinema ve tiyatro dekorları hazırladı. 1959 yılından sonra Muhsin Ertuğrul'un yürekledirmesi ile tiyatro afişleri yapmaya başladı (Şehir, Devlet, özel hemen hemen tüm tiyatrolar ve operalar için afişler hazırladı).

1969 yılında hazırladığı özgün tiyatro afişleri ile sergi açtı. 1971'de hazırladığı yeni bir sergiden sonra Batı Berlin, Varşova, Brüksel, Amsterdam, Brno gibi birçok büyük kentte kişisel sergiler açtı.

Afişleri Varşova ve Münih şehir Müzeleri ile Wilanov afiş müzesine alındı. Birçok uluslararası afiş sergisine katıldı. 1974 Cannes uluslararası sinema afişleri sergisinde Jüri özel ödülü, 1975 Paris uluslararası sinema afişleri yarışmasında da büyük ödülü kazandı.

1974 yılında Çekoslovak Devlet Tiyatrosu tarafından Brno kentinde oynanan, Haldun Taner'in «Keşanlı Ali Destanı» oyununun dekor ve giysilerini hazırladı.

Çalışmaları, örnekleri ile, uluslararası grafik dergileri ve yayınlarında geniş şekilde yer buldu. İstanbul'da yaşamakta ve reklam işleri ile geçimini sağlamaktadır.

Bu yıl İstanbul Devlet Tiyatrosu tarafından, Atatürk Kültür Merkezinde sahnelenen Güngör Dilmen'in *«Deli Dumrul»* oyununun dekorlarını hazırlamıştır.

Gene bu yılda katıldığı 1980 Moskova Olimpiyadları için açılan uluslararası afiş yarışmasında bronz madalya alarak III. olmuştur.

ERTEM, İlban (Ankara - 1950). Karikatürcü. Orta öğrenimini İstanbul'da High School da yaptı. 1966-71 yılları arasında İngiltere ve Fransa'da bulundu. Burada geçimini garsonluk ve ressamlık yaparak sağladı. Bir süre Almanya'da çocuk konulu çizgi roman ve kapak resimlemesi yaptı (1972).

Türkiye'ye döndüğünde bazı reklâm ortaklıklarında ve çizgi film işinde çalıştı *«Gırgır»* dergisine karikatür çizmeğe başlayan (1974) İlban Ertem, *«Küçük Adam»* adlı bir karikatür-roman tipi yarattı (1975) ve bunun birçok serisini hazırladı. Aynı yıl *«Fırt»* dergisinde, Oğuz Aral'ın karikatür-roman tipi *«Hafiyesi Mahmut»*u yaratıcısıyla birlikte sürdürdü. Çizgi ve mizah anlayışında Oğuz Aral'ın belirgin etkisi görülen sanatçı, *«Fırt»* dergisinde *«Küçük Adam»* serisini hazırlamakta *«Gırgır»* dergisine de karikatürler çizmektedir.

ERTEM Sadri (İstanbul 1898 - Ankara, 12 Kasım 1943). Roman ve Öykü yazarı. Üsküdar Askeri Rüştiyesi'nde ve Üsküdar İdadisi'nde eğitim gördükten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fel-

Sadri Ertem

sefe Bölümü'nü bitirdi (1920). Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da *«Hâkimiyeti Milliye»* ve *«Yeni Gün»* gazetelerinde yazıişleri müdürlüğü yaptı. Cumhuriyet kurulduktan sonra İstanbul'da *Son Telgraf* gazetesinde iki yıl başyazı sütununda politik yazılar yazarak, dikkati çekti (1924-1925). Bu sırada, bazı yazıları hükümetin politikasına aykırı görüldüğünden, gazete kapatıldı ve kendisi de Şark İstiklâl Mahkemesi'ne verildi. Yargılamadan sonra aklandı (1925). Bu yargılama ona bir uyarı gibi göründü. Politikada daha ılımlı bir tutum takındı Fakat 1928'den sonra yazdığı edebiyat yazılarında, devrimci dünya görüşünü tanıtmak için durmadan çalıştı. *Vakit* gazetesinde fıkralar, *Yedigün* dergisinde sanat yazıları yazdı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde felsefe tarihi ve sosyoloji dersleri verdi. Basın Yayın Genel Müdürlüğünde danışmanlık yaparken Kütahya milletvekili oldu (1939-1943).

İlk öykülerini *«Genç Yolcular»* (1917) dergisinde yayınlıyan Sadri Ertem, *Kurun (Vakit)* gazetesi fıkra yazarı iken, çevresine topladığı gençlerle, edebiyat ekleri düzenliyerek, sanat yaşamımızda hareketli bir dönem başlattı. *Çıkrıklar Durunca* adlı romanı, *Silindir Şapka Giyen Köylü* başlıklı öyküler kitabı, gerçekçi içeriği ile tartışmalara yol açtı. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumda meydana gelen yenileşme hareketlerinin beraberinde getirdiği doğruları ve yanlışları eleştiren öykü ve romanları, onu daha geniş üne kavuşturdu. Toplumcu gerçekçi öykü ve romancılığın ilk örnekleri, onun imzasını taşır. Anlatımı, az eğitim görmüşlerce bile anlaşılacak denli yalındır. Bir çığır açıcıdır ama, kendi türünün en kusursuzunu, en güzellerini yazdığı söylenemez. Bir konuşmasında, sanattan ne anladığını şöyle anlatır: «Halkın ruhunu, Rodin'in tunçları, Fidyas'ın mermerleri gibi kullanmak, halktan aldığımı, yine halka vermek, yani halkın ruhunu ham madde halinde alıp, bana göre şekillendirmek!»

Ne yazık ki, en büyük romanı olmaya aday, üç ciltlik *Step*'i bitirmeden, *Fotomontaj* başlıklı, Sovyetler Birliği gezi izlenimlerini yayınlıyamadan ölmüştür.

Romanları: Çıkrıklar Durunca (1931), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933), *Düşkünler* (1935), *Yol Arkadaşları* (1945), *Öykü Kitapları: Silindir Şapka Giyen Köylü* (1933), *Bacayı İndir, Bacayı Kaldır* (1933), *Korku* (1934), *Bay Virgül* (1935), *Bir Şehrin Ruhu* (1938), *Gezi Kitapları: Bir Vagon Penceresinden* (1934), *Ankara - Bükreş* (1937), *Çeşitli türlerdeki kitapları: Modern Avrupa İktisat Tarihi* (1934), *İmparatoriçe ve Saray* (1934), *Politika Felsefesi* (1935), *Fikir ve Sanat* (1938), *Avrupanın İskeleti* (1939), *Propaganda* (2 cilt 1941-1942).

Ö. F. Toprak

SADRİ ERTEM'in
Bir Öyküsü

BACAYI İNDİR, BACAYI KALDIR!

Bir toz, bir duman... Çıplak insan ayaklarının ve nalsız hayvan izlerinin sıralandığı yollardan gürüldüye, homurdana otomobil geçiyor.

Uzaktan, besli, dolgun gövdeli köpeklerin sesleri camları gıcırdattı:

— Hovv. Hovv.. Hovv...

Bu, sivri bir diş gibi Maden Ocakları müdürünün etine saplandı. Müdür yüzünü buruşturdu. Kulakları dikildi.

Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur?

Bu benim için, sizin için böyledir. Bir şey olmaz. Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır. Bu bir yabancıya İkarşı gösterilen hayretin ilk alâmeti ve yalnızlığın ilk işâretidir. Eğer biraz daha hatırınız varsa, o nihayet size bir korku, bir ürkeklik verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız. Ocak müdürünün kafasına köpeğin sesi bir diş gibi batı ve derhal bir şimşek gibi çaktı, kafasında loş dehlizler aydınlandı. Karanlıkta ara sıra gerinerek uyuyan hatıralar kalktılar, birbirlerini dürttüler ve bir asker safı gibi dizildiler.

Müdür, besli bir köpeğin bağırdığı yerde refâhın derecesini anlıyabilecek kadar tecrübeliydi, zeki idi, velhasıl tam bu işin adamı idi. Hasta, alil köylerin cılız, tüyleri uyuzlaşmış, sesleri kısık köpekleri vardır. Zengin ve kibar köylerin muhafızları da mağrur, alınları yukarda ve heybetlidir. Sesleri dağdan dağa bir kasırga gibi hükmeder.

Müdür bunları düşündü ve:

— İşçilerin gündeliği umduğum gibi az olmayacak... diye duyduğu sesin ilham ettiği neticeye vardı.

Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözün alabildiği kadar uzanan yemyeşil bir ot denizine çıkardı. Bu denizin ortasında renk renk, kor gibi koyu, yakıcı gelincikler, su üstünde yüzer gibi bu sonsuz denizde çalkanıyordu.

Derenin öbür tarafında sararmış, olgun tarlalar kocaman birer yumruğa benziyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyorlardı. Herşey gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti.

Buğulu erikler, güneşin altında kıpkızıl alevden bir yuvarlak gibi yanan narlar, kâh kütüklerinden, kâh bir çardağın üstünde dalgın dalgın vücutlarını salıveren iri taneli üzümler, sonra beyaz, tertemiz kiremitli evler, temiz elbiseli çocuklar onun tahmininde aldanmadığını gösterdi.

«Gümüşlü Kurşun Maden Ocakları» müdürü bu güzel, bu şirin ve zengin ovaya denebilir ki, ilk bakışında hayran oldu.

Müdür, köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan bir dostluk gördü ki, her gün ziyafetten ziyafete gitti. Her ziyafet onda yeni bir âlem keşfetmiş gibi bir his bırakıyordu.

Güzel ve bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı.

Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafetler veriyor; ermeni tercümanı vasıtasiyle her gün birşeyler öğreniyordu.

Bir gün ihtiyar muhtar Ömer Ağa kıvrık sakalını sıvazlıyarak buraların şöhretinden şöyle bahsetti:

— Hey Çelebi... Lokman Hekim ölüme çâreyi burada buldu, kitaba yazdı. Neylemeli ki kitap suya düştü, eridi. Ölüme çâre bulamadı ama, Lokman'ın kitabının eriyen yaprakları buranın topraklarına karıştı. Onun için buraya ne eksek biter, çıplak ayakla bassan hemen insan çıkar.. Bire elli buğday burada gayri nerede var?

Müdür zerbereklenmiş gibi yerinden sıçradı, sordu:

— Bire elli mi?..

— Ya ne zannettin Çelebi?..

Müdür bundan sonra arazi sahiplerini teker teker davet etti. Kâh tercümanı yanına alıp şöyle bir ağaların otuma odalarına gitti. Hemen hepsine ayrı ayrı öyle söylüyordu:

— Ben bu Lokman Köyü'nü çok beğendim. Belki de çoluğumu, çocuğumu alıp burada yerleşmek de mümkün olur. Hele sizden çok memnunum, nerede Avrupa'nın o dalavereci insanları... Ben burada kendimi emniyet içinde görüyorum... Bana biraz 'arla satmaz mısınız?

— Satarız... Ama, dönümü elli liradan idare etmez.. Başka türlü veremeyiz.

Müdür «Gümüşlü Kurşun Ocakları» işletme müdürüne rastgeldi. Dert yandı:

— Bilsen, şurada bir çiftlik sahibi olmak hem maden için kârlı olacak, hem de bizim için... Seninle de ortak olurduk.. Bir çâresini bulsak da biraz toprak alabilsek.. Çok para istiyorlar... Böyle satın almanın imkânı yok..

İşletme müdürü:

— Fazla düşünceye lüzum yok.. Kolay iş...

— Nasıl... Nasıl?.

İşletme müdürü gülümsedi:

— Çok kolay.. Bacayı şöyle biraz indirdin mi, iş bitti demektir. O zaman dönümünü on kuruşa pahalı deriz. «Kezzap», «Zaç yağı» nelere kadir değildir...

— Vallâhi sen dâhisin. Fakat bacanın kısaltılması için bir sebep?.

— Düşündüğün şeye bak... Onu Haçik'e bırak... O, köylülerin ağzından girip burnundan çıkmayı mükemmel becerir.

— Sahi yapar mı dersin?..

— İşten bile değil...

Haçik köylüler arasında itibarlı adamdı. Onun için herkes «Dininee dinlesin,» derdi.

Haçik kat kat kırışık ensesi, yağlı yakası, düşük kıranta bıyıkları, gür ve yozuna büyüyen sazlar gibi çarpık çurpuk kaşları ile bir acayip mahlûktu. Felsefeden, tasavvuftan bahsederdi. Hele bektaşi nüktelerine ve nefeslerine bir bektaşi babası gibi vakıftı.

Köy kahvesinde ağaların meclisine girdi. Kâhya tütün kesesini uzattı:

— Haçik ağa, çek bakalım.

Diye iltifat etti. Onun bugün sinsi bir hâli vardı. Heyecanla bir tehlikeyi haber vermek ister gibi söze karıştı:

— Bir Mevlâ'nın kullarıyız. Yollarımız ayrı olsa da.. Kudüs'le Mekke bizi ayırmaz. Son menzilimiz Hak divânıdır.

— Öyle, öyle.. Haçik ağa..

Bir başkası yanındakinin kulağına:

— Mübârek adam.. Bir müslüman olsaydı.

Haçik devam etti:

— Demek isterim ki.. Zati şeriflere hangi dinde olursa olsun hürmet gerektir.

— Öyledir Haçik Ağa..

Sesler:

— Yaman adamdır vesselâm..

İhtiyar bir köylünün Haçik ağanın sözlerinden gözleri dolu dolu oldu. Yanındakine yavaşça:

— Bu adam gizli din kulanıyor diyorlar.

Dedi. Biri atıldı:

— Yalansa doğru olsun!..

Haçik anlattı:

— Söz aramızda.. Görüyorsunuz ya.. Yatırın baş ucundaki şu selviyi.. Bir de öteye bakın, kocaman baca.. Şimdiye kadar zâti şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?

Bütün köylüler:

— Yoktu..

— Şimdi?..

— Şimdi var..

— Baca..

— Baca.. Baca evet.. Evet..

— Acırım size. Vallâhi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Korkarım köye bir felâket gelmesin. Zâti Şerifler çok celâlli şeylerdir.

Hep birden seslendiler:

— Doğru.. Kabahatimiz var.. Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?..

— Dinletmeli!..

İnceli, kalınlı, genç, ihtiyar sesler:

— Doğru, doğru!.. Fakat firenktir, anlamaz ki..

— Ben giderim... Köylüler bacanın yarıya kadar indirilmesini istiyorlar, derim anlatırım... O da müslümanların dinine hürmet eder... Müslüman dostudur. Pierer Loti adında bir Türk dostu vardı. Hani canım gazeteler hep resmini yaparlardı, işte bizim müdür onun yeğenidir, yarı müslüman sayılır. Amcasının evinde Allah hakkı için söylüyorum, iki elim yanıma gelecek, câmi vardı.

Kâhya okur, yazar adamdı, başını salladı:

— Bilirim, dedi gazetede ben de okudum. Allah din kısmet etsin.

— Amin!

— Amin!

Köylüler gözlerini ümitle açtılar, yalvarır gibi söylediler:

— Haçik ağa, şunu bir yaptırsan yok mu?

— Yapıldı bilin.. İnsanlar birbirleriyle dost olmalı. Bir Allah'ın kuluyuz. İyilikler yanımızda kalır.

Baca yarısına kadar indi. Köy derin bir nefes aldı. Bir felâketten kurtulmuş gibi sevindi. Direktör ve işletme müdürü, Haçik ağaya yüz dirhemlik bir mastika şişesi hediye ettiler. Köylüler ona bol bol ziyafetler çektiler...

Baca kısaldı...

Baca, boğucu gaz atan bir top namlusu oldu. Durmadan, dinlenmeden bombardıman etti. Hangi bombardıman bu kadar kanlı, bu kadar uzun sürdü?

Yirmi dört saatte bir defa bile sönmiyen ocak, bir taraftan kükürt savuran, bir taraftan zaç yağı yağmuru serpen bir zehir denizi oldu. Eczahanelerde, kimyahanelerde saklanan zehir-

ler burada bir dere gibi aktı. Bir yağmur gibi her yeri bastı. Rüzgâr bu ağır gazları bir kurşun gibi toprağa yaydı. Mermer üzerine dökülen kezzap onu nasıl param parça eder, didilmiş bir pamuk yığını haline koyarsa, topraklar da böylece harap oldu.

Toprak güzel rengini kaybetti. Soluk, ölüm duygusunu veren bir hâl aldı.

Yeşillikler bir anda sarardı, ertesi sene gürbüz ağaçlar kupkuru bir iskelet haline geldi. Bahar bir hazan gibi girdi ve kimse baharın geldiğini anlıyamadı. İri boylu otlar cüceleşti, cılızlaştı. Nihayet kayboldu.

O nazlı, güzel çiçek denizi kurudu, şimdi ortada sonsuz bir çöl var. Sanki dünyanın vahşi sürüleri ayaklariyle, dişleriyle, tırnaklariyle burayı eştiler. Eski zamanların karınlarına bir mahallenin evleri sığan hayvanlar susuzluklarını burada dindirdiler.

Artık burada rüzgârlar Sam'dan başka birşey değildi. Ovada ancak ölüm ekildi ve sefâlet biçildi. Şen sesli, dolgun vücutlu, gözleri parlak, sevimli, zeki hayvanlar yavaş yavaş ahmaklaştı. Öküzler zayıf, nesli mahvolan bir akrep haline girdi. Atlar kişnemeyi, koşmayı unuttular. Sarsak başlı, düşünceli bir acayip mahlûk haline girdiler, sanki bir kaplumbağa...

İki sene sonra uzaktan sesi müdürün kulağının memesini bir diş gibi kapan köpeğin tüyleri döküldü, karnı sırtına yapıştı. Artık bağıramıyor, güç halle ağzını açarak, havlamanın taklidini becerebiliyordu.

Bir hayalet gibi yavaş yavaş sürüklenen hayvanlar da kimi ahırlarından çıkmağa takat bulamadı, kimi düştü öldü, kimi yatalak hasta oldu.

Bahar, hayvanlar için bir haradır. Bütün tabiat, sinirleri, damarlara ve bütün canlıların uzviyetine coşkun bir hayat neşesi verir. Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu göründü, ne sevimli bir eşek ne buzağı ne bir tay sesi duyuldu.

İnsanlar da soldular. Sert kemiklerin üstünü, buruşuk bir deri kefenledi. Dudaklar kurumuş yosunlara benzedi. Yeşilimsi beyaz ölü rengi fersiz gözlerin etrafını kapladı.

Kır yollarında cıvıldaşan insanlar bir hayal oldu. Artık köy halkı değneklere dayanarak, öksüre öksüre ve iki adımda durup dinlene dinlene dolaşabiliyordu. Hepsinin ciğerlerini kurşun tozu kapladı. Atların üstüne elini dokundurmadan hoplıyan eski süvari çavuşu şimdi yerinden kalkmak için koltuk değneğinin ve birkaç adamın yardımını bekliyor.

Günler öyle geçti, her geçen gün sanki köylülerin damarlarını açtı, kanlarını boşalttı, boşalttı...

Bucaın etrafındaki köyler için artık düğün, balıkların konuşması, öküzlerin yumurtlaması gibi acayiplikler arasına girdi. Keramet nevinden doğan çocuklar da yaşamadı.

Köylüler son bir yardım diye Maden Ocakları müdürüne koştular.

— Çelebi bize ne verirsen ver de artık tarlaları satalım..

— Ağa iyi ama, ne yapalım, Allah bir afettir verdi.

— Hani vaktiyle istemiştiniz de onun için söylüyoruz.

— İşe yaramaz ya... Ne istersin?...

— Ne olacak canım...

— Ben burayı mal olsun diye değil size bir yardım olsun diye alacağım. Dönümü yarım liradan...

— Eh ne yapalım?.. Peki olsun..

Maden Ocakları müdürü bütün köylünün arazisini satın aldı. Köylüler heybelerini sırtlarına vurarak, tozlu yollardan uzaklaştılar. Fakat her adımda, her izde bir hatıra buldular. Ayakları yürümedi, köylerini ana ana gittiler. Kimi öldü, kimi dere kenarında, kimi ağaç altlarında yurda hasretin acılığını duydu. Döndü, o zehirli havayı doya doya teneffüs etmek için geri geldi. Bu zehirli hava, sanki onları yaşatacak, sanki onlara derman olacaktı.

Bir çokları yamaçtan köylerine baka baka, gülümsiyerek bir taş parçası üstünde can verdi. Sağ kalanlar ellerindeki para ile ne yapabilirdi? Döndüler, dolaştılar, nihayet maden ocaklarına amele oldular.. Bu da bir teselli idi. Hem kazanacaklar, hem de köylerinden ayrılmıyacaklardı.

Ocak insan eriten bir makine gibi çalıştı. Maden ocaklarının yanında taşları olmıyan adsızların sonsuz mezarlığı uzadı gitti.

Baca hâlâ yarım, çünkü daha sekiz on adam var ki, topraklarını satmadılar. Birikmiş servetlerini yiyip herşeyi olduğu gibi muhafaza ediyorlar.

Onların biri kötürüm bir pehlivan, ötekiler delikanlılardı.

Nihayet mal sahiplerinin de anbarları boşaldı, kuyularında sular çekildi, hayvanları öldü. Tatlı yenip tatlı konuşulan evler şimdi bir sinek vızıltısı, bir hastanenin iniltili koridoruna ne kadar benziyordu. Nihayet açlık, sıcak iklimlerin ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öteyi beriyi sarstı. Onlar da topraklarını satmak istediler. Fakat kimse para vermedi.

Bir gün yedi köylüyü Maden Ocağı yolunda yanyana devrilmiş buldular. Bir delikanlının göğsünde şu istidâ çıktı:

Gümüşlü Kurşun Ocağı Müdürüyetine

Efendim,

Boğazı tokluğuna Maden Ocağı'na kaydedilmemizi rica ve istirham eyleriz.

Artık üç köyde satılmadık toprak kalmadı. Yirmi, otuz bin dönüm araziye hudut çekildi. Yeni arıklar açıldı, toprak gübrelendi ve fabrika bacası tekrar yükselti, hem o kadar ki, eski selvi onun yanında bir fidan gibi kaldı.

.....

Üç köyün Yemen'den dönen istipdal askerleri şaşırdılar. Çiftçilik kâhyası onları:

— Köy arıyoruz diye çiftlikte hırsızlık edecek siniz. Burada köy, möy yok, haydi geldiğiniz yere.. Sizi açık gözler sizi.. Defolun yoksa, jandarmaya haber veririm...

Diye başından savdı.

(Resimli Ay. Cilt 5. Sayı 53, Temmuz 1928, Bacayı İndir, Bacayı Kaldır 1933)

ERTEPINAR Coşkun (Kayseri - 1914). Şair. Orta öğrenimini Sıvas Erkek Öğretmen Okulu'nda (1932), yüksek öğrenimini birkaç yıl ilkokul öğretmenliğinden sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1937). Edebiyat Öğretmenliği Lise Müdürlüğü yaptı. Orta Öğretim Şube Müdürlüğü, Halk Eğitim Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu.

Yapıtları: Dönülmez Zaman İçin (şiirler, 1949), *Tek Adam* (düzyazılar 1954), *Kaderden Yana* (şiirler, 1956), *Mevsimlerin Ötesinden* (şiirler, 1962), *Güzel Dünya* (şiirler, 1969), *Şu Dağlar Bizim Dağlar* (1973).

ERTOP Konur (İstanbul - 1936). Yazar, eleştirmen. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten

sonra (1956), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde bir süre okudu. «*Cumhuriyet*» gazetesinde düzeltmen olarak çalıştı. Genellikle dil sorunlarıyla ilgili olan ilk yazıları «*Türk Dili*», «*Kitap Belleten*», «*Türkçe*» ve «*Ataç*» dergilerinde yayımlandı (1956 - 1962). İnsancıl değerlere eğilen ve kişi özgürlüğünü savunan «*a*» adlı edebiyat dergisinin yönetimine katıldı (1956 - 1960). Kitap tanıtma ve eleştirme yazıları, yazarlar ve özellikle de şairler üzerine incelemeleri «*Papirüs*», «*Soyut*», «*Şiir Sanatı*», «*Cumhuriyet*» (Gazete sanat eki ve sanat sayfası), «*Yeni Edebiyat*», «*Yeni Dergi*», «*Yeni a*», «*Milliyet Sanat*» gibi dergilerde yayımlandı «*Türk Edebiyatında Seks*» (1977), *Emperyalizmle Savaşım* (1979) adlı inceleme kitaplarından başka Ataç için yazdığı tanıtma yazısı *Bütün Eserleri - Ataç* (Varlık Yayınları) (1967), «*Gülmece Sanatımızda Toplum Sorunları*» (*Milliyet Sanat* / 231 - 236) (1977), «*Türk Edebiyatında Çocuk*» (*Milliyet Sanat* / 305 - 311) (1979) gibi incelemeleri vardır. Ayrıca TRT I'de *Anıların Getirdikleri* adlı bir izlence düzenledi (1979).

(E.C.)

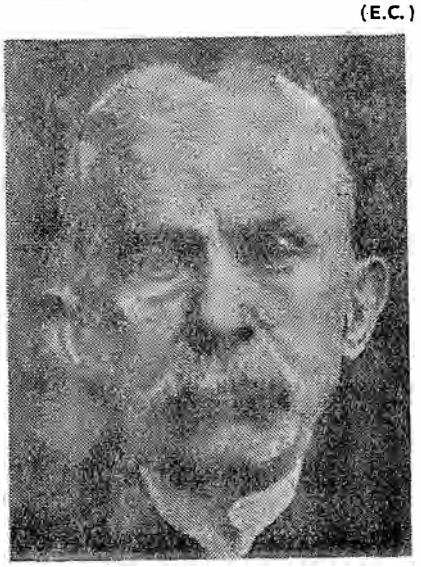

İsmail Fenni Ertuğrul

ERTUĞRUL İsmail Fenni (Tırnova - 1855 / İstanbul - 1946). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini Tırnova'da yaptı. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Maliye Nezareti'nde memurluğa başladı (1879). Sonra Divanı Muhasebat Tahrirat kalemine geçti (1883). Dil Okulu'nda ve özel öğrenim görerek İngilizce öğrendi. Son görevi Dahiliye Nezareti muhasebeciliğinden emekli olduktan sonra kendisini yapıtlarının yazımına verdi. Meşrutiyet dönemlnin düşün yaşamında islamcı akımın kişilikleri arasında önemli yeri olan İsmail Fenni, çağdaşı materyalistlerin görüşlerini özellikle Le Bon'a dayanarak eleştirmiştir Doğu ve batı klasiklerinden yaptığı çevirile rin yanısıra *Lugatçe-i Felsefe* (Felsefe Sözlüğü), *Büyük Filozoflar*, *Vahdet-i Vücut* ve *Muhyiddin Arabi*, *Maddiyun Mezhebi'nin Yıkılışı* adlı yapıtları vardır.

ERTUĞRUL Muhsin (İstanbul - 1892 / İstanbul - 1979). Rejisör. Sanatsal niteliği ve çalışma disiplini olan tiyatronun Türkiye'de yaşermesini başlatan, böyle bir tiyatronun toplum tarafından kabulünü sağlayan ve tiyatroyu yurt yüzeyinde yaşanır duruma getirmede büyük çabası olan Muhsin Ertuğrul, oyuncu, yönetmen, eğitmen, makale yazarı, çevirmen ve sinema yönetmeni olarak kültür tarihimiz içinde başta gelen kişiliklerden biridir. Gerek oyunculuk, gerekse tiyatro yönetmenliği alanında çağdaş tiyatronun kurallarını uygulamaya, kendini durmadan yenilemeye, genç kadrolar yetiştirmeye ve parklara, alanlara, sokaklara tiyatro götürmeye yönelik çabalarıyla Cumhuriyet dönemi Türkive tiyatrosunun kurucusu olarak kabul edilir. Onun, bilimsel tiyatronun ilkelerini, henüz bu alanda kimsenin yetişmediği bir dönemde öğretmekle, kendini yükümlü sayan sanatçı, hem İstanbul'daki Şehir Tiyatrosu'nun, hem Ankara'daki Devlet Tiyatrosu'nun gelişmesinde büyük rolü olmuş, ayrıca özel tiyatro, semt tiyatrosu, bölge tiyatrosu, çocuk tiyatrosu örneklerini somut ve başarılı bir biçimde ilk kez o vermiştir. Üniversite düzeyinde tiyatro biliminin sağlanması konusunda da büyük hizmeti geçen Muhsin Ertuğrul, örnek kişiliği ile de genç kuşaklara yol göstermiş ve sevgin sanatçı kişiliği ile yolundan sapmadan inandığını gerçekleştirmiştir.

28 Şubat 1892 günü İstanbul'da doğan Muhsin Ertuğrul, önce «Tefeyyüz Mektebi»nde, sonra «Darül Edep», Soğukçeşme ve Toptası Rüştiyelerinde ve «Mercan İdadisi»nde okudu. Sahneye ilk kez 2 Ağustos 1909 günü, Erenköy'de, «Burhaneddin Kumpanyası»nda, Canon Doyle'un *Şerlok Holmes* oyununda Bob rolüyle çıktı. Ertesi yıl Reşat Rıdvan ve Burhaneddin beylerin «Odeon Tiyatrosu»nda oynadıkları on oyun da daha önemli rollerde görünmeye başladı. 1911'de Paris'e gitti ve orada ünlü Fransız oyuncusu Mounet-Sully'i sevretti. Avrıca Comédie-Française ve konuk Rus tiyatro topluluklarını gördü. 1912'de, Türkiye'de *Hamlet*'i sahneye koydu ve baş rolü oynadı. Bu gösteri İstanbul'da yankı yaptı. Bundan sonra hemen her yıl Fransa'ya, Almanya'ya, İsveç'e ve Sovyet Rusya'ya giden sanatçı oralarda dünyanın en büyük tiyatro yönetmenleri ve oyuncularıyla çalıştı. Örneğin, Konstantin Stanislavski,

Muhsin Ertuğrul

Vsevolod Meyerhold, Mat Reinhardt, Viktor Barnovski, Jacques Copeau gibi büyük yönetmenlerin yanısıra, Mounet-Sully, Sarah Bernhardt, Réjane, Guitry, Maria Carmi, Hans Albers, Emile Jannings, Albert Bassermann, Moissi gibi tiyatro tarihinde yeri olan sanatçılarla birlikte oldu. 1914 yılında, Darülbedayi'nin kurulması için, o dönemin İstanbul belediye başkanı operatör Cemil Topuzlu tarafından çağrılan ünlü Fransız tiyatro adamı André Antoine, onu Şehzadebaşı'nda bir tiyatroda oynarken gördü ve Darülbedayi'ye yardımcı öğretmen olarak aldı. Sanatçı o sırada yirmiiki yaşındaydı. Darülbedayi'nin başına atanmadan önce örnek tiyatro toplulukları kuran Ertuğrul'un en ilginç ve etkin çalışmalarından biri 1924/5 döneminde Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda ortaya çıktı. Burada ilk kez yığınlara yönelik sanatsal bir halk tiyatrosu deneyi geçirdi. Bu topluluk özellikle emekçilere, askerlere ve öğrencilere çok ucuz gösteriler düzenliyerek tiyatro başyapıtlarını sergiledi.

1927/8 döneminde, Darülbedayi'nin başına geçirilen sanatçı, Türk tiyatrosuna yaptığı en büyük hizmetlere bundan sonra başladı. Ik kez sanatsallık, çalışma disiplini, sahne ahlakı ve kolektif üretim yöntemi onunla tiyatroya girdi. 1930 yılında *Darülbe-* (sonradan *Türk Tiyatrosu*) dergisini çıkartmaya başlayan sanatçı, gazete ve çeşitli dergilerde yazdığı yazılarıyla tiyatronun önemini halk arasında yaydı. Bu sırada «Tiyatro Meslek Okulu»nun da açılmasına öncülük eden sanatçı, 1931 sonunda tivatroya olan hizmetlerinde ve başarılı bir *Faust* uygulamasından ötürü Almanların büyük «Goethe» madalyasını aldı. 1935 yılının sonbaharında, önceden tasarladığı Çocuk Tiyatrosu'nu açtı; böylece Türkiye tarihindeki ilk çocuk tiyatrosu resmen kurulmuş oldu. Ertesi yıl,

Darülbedayinin ileri gelen sanatçıları (üst sıra soldan); Mahmut Moralı, Muhsin Ertuğrul, Behzat Butak, Kemal Küçük. (Alt sıra soldan); İ. Galip Arcan ve Vasfi Rıza Zobu

Ankara Devlet Konservatuarı'na öğretmen olarak çağrıldı, 1947'de Ankara'daki «Tatbikat Sahnesi»nin başına getirildi. Konservatuar'ın dekor deposu olan yere, bugün Küçük Tiyatro olarak bilinen sahneyi yaptırdı ve *Küçük Tiyatro* (sonradan *Devlet Tiyatrosu)* dergisinin yayımına geçti. 1949 - 1951 ve 1954 - 1958 yılları arasında Devlet Tiyatrosu genel müdürü olduğu sıralarda Ankara'da semt tiyatrolarını açtı ve Bölge Tiyatroları tasarısı üzerinde çalışmaya başladı. Bu tasarının ilk adımları olan Adana Şehir Tiyatrosu»nu, Bursa «Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu»nu ve «İzmir Devlet Tiyatrosu»nu açtı. 1959 yılında, yeniden İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun başına geçince, burada, gecekondu bölgelerini de kapsayan, geniş kapsamlı bir semt tiyatroları programını gerçekleştirdi.

Üniversite düzeyinde tiyatro eğitimi düşüncesini vurgulayarak, tiyatro eğitiminin üniversite öğretimi içinde gerçekleştirilmesinde büyük katkısı oldu. Sayılamayacak oranda çok katkısı olan sanatçının en önemli çabalarından biri yerli oyun yazarlarını yetiştirmek olmuştur. Ayrıca, genç ve yetenekli sanatçılar onun yanında yetişmiştir. Muhsin Ertuğrul devrimci, halkçı, uzak görüşlü, seyrek gelen dünya çapında değeri olan bir tiyatro adamıdır. 29 Nisan 1979' daki ani ölümünden beş gün önce, 24 Nisan 1979'da Ege Üniversitesi Senatosu tarafından sanatçıya verilen «Onursal Doktor» sanı, onun sanat alanında olduğu oranda, bilim dünyasında da önemini anlatan bir simgedir.

Muhsin Ertuğrul, dördü yabancı ülkelerde olmak üzere, otuzbeş film yaparak Türk Sineması alanında da sesini duyurmuştur. Tiyatro oyunculuğu 1909'da, tiyatro yönetmenliği ise 1912'de başlamıştır. Dörtyüze yakın değişik rolde oynayan sanatçının sahneye koyduğu oyunların sayısı ikiyüzün üstündedir Sanatçının, *İnsan ve Tiyatro Üzerine Gördüklerim* (1975) adlı yayımlanmış bir kitabı vardır. Sanat yaşamını kapsayan iki üç ciltlik bir kitabı yayımlanmak üzeredir. Ertuğrul'un çeşitli gazete ve dergilerde binin üstünde inceleme ve eleştiri yazısı vardır. Çeviri ve uyarlamaları arasında şu yapıtları izleriz: G. Courteline, *Yasin Efendi* (1918), P. Autier, *Fener Bekçileri* (1918), Leonid Andreyev, *İhtilal* (1926), H. Kistmackers, *Uçurum* (tarihsiz), August Strindberg, *Cehennem* (1926), H. Müller, *Renkli Fener* (1926), A. Strindberg, *Baba* (1937), H. Cusson, *Söz Söylemek Sanatı* (1937), Henri İbsen, *Halk Düşmanı* (MS), H. Kistemackers, *Kasırga* (MS), Lev Tolstoy, *Bir Macera* (MS), G. Feydeau, *Kaf Dağı Mebusu* (MS), W. Shakespeare, *Hamlet* (MS), S.G.'de Bouhélier, *Maskaralar* (MS).

Sanatçının yayımladığı dergiler şunlardır: *Darülbedayi* (1930 - 1936), *Türk Tiyatrosu* (1936'dan bugüne dek sürmüştür), *Perde ve Sahne* (Nisan 1941 - 1945), *Küçük Tiyatro Dergisi* (Ekim 1947'de başlamış on sayı sürmüş, daha sonra *Devlet Tiyatrosu* adıyla çıkmaya başlamıştır), *Devlet Tiyatrosu Dergisi* (Ağustos 1949'da başlamış, bugün de sürmektedir).

Özdemir Nutku

ERTUĞRUL Muhsin ve Sinema: 1941 yılına kadar Türkiye Sinemasının tek yönetmeni sıfatını taşıyan Muhsin Ertuğrul, ilk olarak Berlin'de *Gecede Işık* filmi ile (1916) beyaz perdede göründü. Yine Berlin'de kurduğu Stambul Film adlı firma adına yaptığı ve başrölünü oynadığı *Samson* (1919) ile yönetmenliğe geçti. Almanya'da *Das Fest der Schwarzen Tulpe* (1920, *Kara Lale Bayramı)* ve *Die Teufelsanbetern* (1920, *Şeytana Tapanlar)* adlı iki film daha yönettikten sonra, İstanbul'da Kemal Film adına, bir cinayet olayından esinlenen *İstanbul'da bir Facia-i Aşk*'ı (1922) gerçekleştirdi. Bu filmi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur-Baba*'sını sinemaya uyarlayan *Boğaziçi Esrarı* (1922) izledi. Ertesi yıl *Leblebici Horhor*

(1923), *Kız Kulesinde Bir Facia* (1923) ve *Ateşten Gömlek* (1923) filmlerini yönetmen Muhsin Ertuğrul, Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarladığı *Ateşten Gömlek* ile, Kurtuluş Savaşını işleyen konunun da etkisiyle büyük bir ticimsel başarı kazandığı gibi, ilk kez beyazperdede Türk kadın oyuncularına (Bedia Muvahhit ve Neyire Neyir) yer verdi. Bu filmleri Peyami Safa'nın romanından uyarladığı *Sözde Kızlar* (1924) izledi. Bir ara Sovyetler Birliğine giden Muhsin Ertuğrul orada *Tamilla* (1926) ve *Spartaküs* (1926) adlı iki film yönetti. 1927'de Darülbedayi'nin yönetimini üstlenince, aynı tiyatronun oyuncu kadrosundan yararlanarak *Ankara Postası* (1928), *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Kaçakçılar* (1931) ve *Bir Millet Uyanıyor*'u (1931) çevirdi. Yine Kurtuluş Savaşında geçen bir olayı aktaran ve özelikle Sovyet sinemasının etkilerini taşıyan *Bir Millet Uyanıyor*'da ulaştığı sinamasal anlatımı, Muhsin Ertuğrul bir daha ancak 1939'da yönettiği *Aysel Bataklı Damın Kızı*'nda yakalayabildi. Bu iki filmin dışında kalan çalışmalarında, daha önceki filmlerinde olduğu gibi, *(Karım Beni Aldatırsa*, 1933; *Cici Berber*, 1933; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Şehvet Kurbanı*, 1940; ilk renkli yerli filim olan *Halıcı Kız*, 1953 vb) tiyatronun özelliklerini beyazperdeye getiren, bu nedenle de sinema diliyle bağdaşmayan, seyircide «filme alınmış tiyatro» izlenimi uyandıran ürünler verdi. Cumhuriyetin ilanından sonra yaklaşık olarak yirmi yıl süreyle Türkiye'de film yapımına egemen olan Muhsin Ertuğrul genellikle «sinemayı gelir getiren bir ek uğraş sayıp, yeterince ciddiye almamak» ve «Sinemamıza olumsuz etkileri olan filmler yönetmiş olmakla» eleştirilir. Kendisi de «Zaman sınırı ve para kazanma hırsı olmadan film çevirmeyi elbet ben de isterdim, ama olmadı işte» diyerek (bkz 60. *Sanat Yılında Muhsin Ertuğrul*, S. 49) sinema karşısındaki tavrını açıklamakla birlikte, yine de en azından, sürekli olarak film üretmiş olmasını dikkate alarak, Türkiye sinemasının kuruluş sürecindeki önemini kabullenmek gerekir.

Başlıca filmleri : İstanbul'da Bir Facia-yı Aşk (1922); *Nur Baba - Boğaziçi Esrarı* (1922); *Ateşten Gömlek* (1923); *Leblebici Horhor* (1923); *Kızkulesi Faciası* (1923); *Sözde Kızlar* (1924); *Ankara Postası* (1928); *Kaçakçılar* (1931); *İstanbul Sokaklarında* (1931); *Bir Millet Uyanıyor* (1932); *Karım Beni Aldatırsa* (1933); *Söz Bir Allah Bir* (1933); *Cici Berber* (1933); *Naşit Dolandırıcı* (1933); *Aysel - Bataklı Damın Kızı* (1934); *Milyon Avcıları* (1934); *Leblebici Horhor Ağa* (1934); *Aynaroz Kadısı* (1938); *Bir Kavuk Devrildi* (1939); *Allahın Cenneti* (1939); *Tosun Paşa* (1939); *Şehvet Kurbanı* (1940); *Akasya Palas* (1940); *Kıskanç* (1940); *Kahveci Güzeli* (1941); *Yayla Kartalı* (1945); *Harman Sonu* (1945); *Halıcı Kız* (1953).

Rekin Teksoy

MUHSİN ERTUĞRUL ÜZERİNE

Muhsin Ertuğrul'un Türk tiyatrosuna getirdiği kendisi, kişiliğidir herşeyden önce. Tutarlı ve tutkulu, kendine güvenli ve dirençli, boyun eğmez yolundan şaşmaz bir kişilik. Muhsin Ertuğrul başka her alanda kendini saydıracak ağır basacak olan bu kişiliğini, buyruk altına giremez kişiliğini yalnız, ama gerçekten yalnız tiyatronun buyruğuna cömertçe vermiştir. Türk seyircisinin tiyatroya saygısı bu ülkücü sanat adamının kişiliğine duyduğu saygıyla başlar. Zaten onun istediği de yurdunda eski yeni, yerli yabancı, öylesi yada böylesi oyunları tutturmak değil, tiyatro saygısını duyurtmaktı. Buna karşılık tiyatronun da seyirciye, geniş anlamıyla halka saygılı olması gerekiyordu. Halk şundan anlar bundan anlamaz diye düşünmek bir saygısızlıktı ona karşı. En görgüsüz seyircilere, özellikle onlara, en değerli bulduğu oyunları sunmalıydı tiyatro. Sanatı bayağılaştırarak halka götürmektense hiç götürmemek daha iyiydi. Yaranmak için bağımlanmak olurdu bu da. Halka saygı tiyatro saygısından ayrılamazdı. Bugün, sayıları gittikçe artan Türk sahnelerinde oynanan oyunların saygıyla, sabırla seyredilişinde Muhsin Ertuğrul'un payı büyük, sanıldığından daha büyük, yeni yetişenlerin inanamıyacakları kadar büyüktür. O kadar ki, kendi sanatlarına saygısı olmayan oyuncular bile onun yarattığı saygıyı sömürmüşlerdir.

Sanat olaylarını söylentilere, kişisel yorumlara kapılmadan izleyenler bilir: Muhsin Ertuğrul'un kendi kendisine yüklemiş ve yoğun bir çabayla yıllar yılı sürdürmüş olduğu görev, Türkiye'de seyirciye, oyuncuya, büyük, küçük devlet sorumlularına tiyatroyu çağdaş anlamı ve bir kültür kurumu olarak önemiyle saydırmak olmuştur. İçerden ve dışardan gelen zorluklara, anlayışsızlığa ilgisizliğe, insafsızlığa, nankörlüğe katlanmasını bilmiş, ama saygısızlığa, nerden gelirse gelsin, hayır demiştir her zaman.

Tiyatroya saygı konusunda Muhsin Ertuğrul'un ödün vermeyen titizliği, için için besleyip geliştirdiği bir inanca bağlıdır kanısındayım. Bu inanca göre tiyatro Türkiye halkı için okuldan bile daha uyarıcı bir eğitim yolu olabilir. Çağdaş dünya görüşü, toplumcu ve gerçekçi düşünüş, kendini ve dünyayı bilme özlemi tiyatro yoluyla kalabalıklara en kestirmeden aşılanabilir. Ayrıca, Türkiye'nin antik çağın tiyatrolar ülkesi Anadolu'nun bunca yüzyıl yoksun bırakıldığı, özgür düşünceyle birlikte özlemini çektiği çok sesli, çok yönlü, tez yankılı sanatların başında gelir tiyatro. Çağdaş dünya ve insan görüşü onunla gelişmiş, bizde de onunla gelişecektir.

(Sabahattin Eyüboğlu, Yeni Ufuklar, ocak 1970)

ERUZ, Naşit (Niğde, Aksaray - 1936). Öykücü. Ortaöğrenimini Adana Ticaret Lisesi'nde (1953), yükseköğrenimini İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda tamamladı (1958). Askerliğinden sonra Aksaray Ortakoulu'nda öğretmenlik, muhasebecilik, Ankara'da Merkez Bankası'nda memurluk yaptı (1960-1964). Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın açtığı sınavlarda başarı göstererek Teftiş Heyeti kadrosuna alındı (1964 -1971). İstanbul Gümrük Başmüdür muavinliği görevinde bulundu. Özellikle *«Papirüs»* dergisinde (1966-1969) yayımladığı öykülerle adını duyuran Eruz'un Anadolu insanını yansıtmadaki başarısı ile kendine özgü bir yer yaptığı kabul edilir. (Cemal Süreya).

Yapıtları: Çuvalın Yanındaki Adam (öyküler, 1969), *Yumma* (öyküler, 1971), *Gül Hırsızı* (öyküler, 1973).

ERYÜKSEL, Yılma (Adapazarı 1944). Karikatürcü. Gazetecilik Enstitüsü son sınıfından ayrılan Eryüksel; *«Milliyet»*, *«Hürriyet»*, *«Akşam»*, *«Günaydın»* gazetelerinde ve *«Hayat»*, *«Yelpaze»*, *«ABC»*, *«Türk Solu»* dergilerinde çalışmıştır. Çizgi film çalışmaları da yapmaktadır.

Erzurum Kongresi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki evrede, işgalci devletlerle Osmanlı devleti arasında yapılan antlaşmaları tanımayan yurtseverlerin Kurtuluş Savaşı doğrultusunda birleştik-

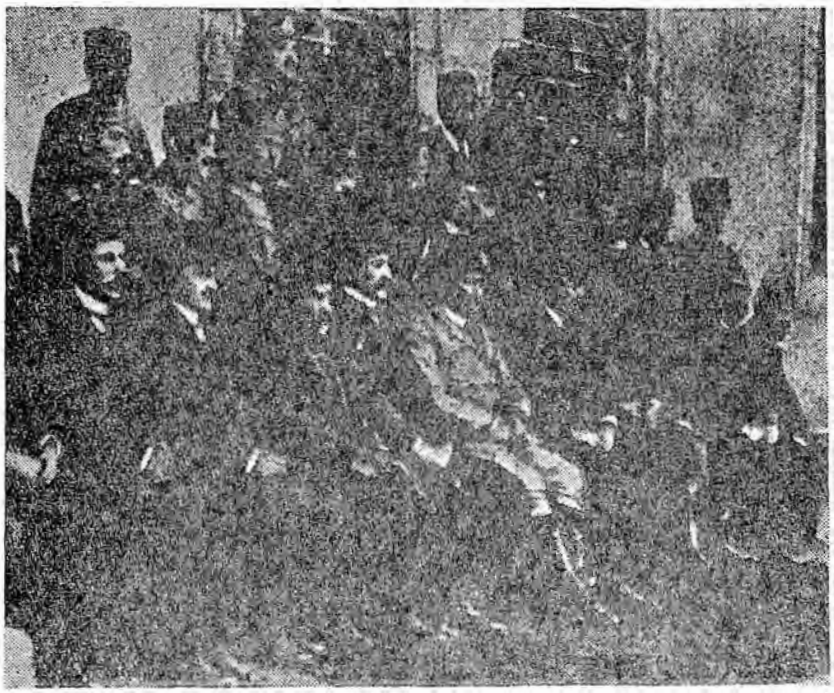

M. Kemal ve Erzurum Kongresi Üyeleri

leri kongre. «Vilayat-ı Şarkiya Müdafaa-i Hukuki Milliye Cemiyeti Kongresi». İkisi Van'ı, üçü Bitlis'i, onu Sıvas'ı, onyedisi Trabzon'u, yirmi dördü Erzurum'u temsil eden elli altı delegenin katılması ile 23 temmuz 1919 7 ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır.

Mondros silâh bırakımı antlaşmasının imzalanmasını izleyen günlerde, Cevat (Dursunoğlu), *Albayrak* gazetesinin sahibi Süleyman Necati, Avukat Hüseyin Avni beylerin öncülüğünde Vilayat-ı Şarkiye Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi açılmış (10 mart 1919), özellikle Ermenilerce ileri sürülen istekler karşısında bölge halkının her türlü direnci göstermeye hazır olduğu belirtilmişti. Örgütün kurucuları harekete gerçekten bölgesel bir güç kazandırmak için özellikle Mondros silâhbırakımı antlaşmasının 24. maddesinde «Vilayat-i Sitte» olarak anılan, Erzurum, Sıvas, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis ve Van illerinden seçilecek delegelerle Trabzon'lu delegelerin katılacağı bir kongreyi oluşturmak istiyorlardı. Bu doğrultudaki niyetleri, o evrede XV. Kolordunun komutanlığına atanan Kazım Karabekir Paşa tarafından da destek gördü. *Albayrak* gazetesi itilaf devletlerinin Anadolu'yu parçalama niyetlerini değerlendirerek ulusal güçleri direnç örgütlerinde birleşmeye çağırıyordu. Öte yandan Hukuku Milliye Cemiyeti'nin yöneticileri, Sıvas, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van, Erzincan örgütlerine yazdığı yazılarda 1) Ermenilerin istekleri doğrultusundaki siyasal gelişmeler karşısında hükümetin gereken tutumu almadığı vurgulandı. Doğu illerinin «ırkî, içtimaî, tarihî vaziyeti tetkik edilmeden» verilecek her türlü kararın kabul edilmeyeceği ifade edildi. 2) Trabzon Hukuku Milliye Cemiyeti'ne yazılan yazıda ise ırk, din, tarih bakımından bütün olma dışında ortak yazgıya sahip bulunan Trabzon ve Doğu halklarının ortak çabada da birleşmesi gerektiği tarihsel ânın geldiği belirtildi. Bölge, «kan, dil, tarih kardeşi olan Kürt ile Türkün namus ve hamiyetine» teslim edilmişti. (Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 42). Damat Ferit Paşa'nın Ermenilere özerklik tanınması yolundaki yabancı taleplerini kabul etmesini benimseyen tutumunu reddeden yurtseverler, çektikleri telgrafta Ermenistan'a özerklik verilmesini büyük devletlerden birinin himayesine girmek biçiminde tanımladıkları için tanımayacaklarını bildirdiler. Bu evrede Mustafa Kemal Paşa da Kazım Karabekir'e Ermenistan'a özerklik tanınması yolunda dışardan bir müdahale olasılığı karşısında köy köy, kasaba kasaba, gerilla savaşı yapmak için hazırlanılması gerektiğini yazmıştır. (*İstiklal Harbimiz*, s. 36).

Bu gelişmelerden sonra 10 temmuz 1919 günü toplanan «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» Erzurum örgütü «Mustafa Kemal Paşa'nın millî mücadeleye askerlikten istifa suretiyle iştirak edeceğine dair beyanlarını» dikkate alarak toplanacak olan kongrenin başkanlığına seçilmesini kararlaştırmıştır. Daha sonra Kongre, Cemiyetin, Erzurum örgütü başkanı Raif Hoca'nın konuşmasıyle açılmış ve önceki karara uyularak Mustafa Kemal Paşa oybirliğiyle başkanlığa getirilmiştir. 14 gün süren çalışma ortamı içinde Ulusal Kurtuluş Savaşını tek bir merkezde toplama çabaları, delegeler arasındaki görüş ayrılıklarından doğan tartışmalara karşın, başarıyla sonuçlanmıştır. 14 gün sonunda oluşturulan tüzükle dünyaya ilan edilen ilkelerde «ulusal iradenin egemenliği» gerçeği vurgulanmakta ve açıklıkla «hiç bir manda ve himayenin kabul olunmayacağı» bildirilmektedir.

Kongrece onaylanan tüzüğe göre seçilen «Temsil Heyeti»ne verilen görev ve yetkiler hukuksal anlamda hükümetlerin görev ve yetkilerinin sınırlarına girmektedir. Padişah, vatanın bağımsızlığını korumak görevini yerine getirmekte yetersiz kaldığı takdirde hükümet kurma yetkisini kendisine tanıması ve toplanma koşullarını bulamamışsa bu hükümetin seçimini de, bütün görev ve yetkilerini yükümlediği «Temsil Heyeti»ne tanıması, ulusal iradenin bir kavram olmaktan çıkarak yaşama geçmesi olayıdır. Denilebilir ki Kurtuluş Savaşı bu kongreyle kendi kurmayını kendisi yaratmıştır.

«Temsil Heyeti»ne, Mustafa Kemal Paşa (başkan), eski bahriye nazırı Rauf Bey, eski Erzurum mebusu Ralf, eski Trabzon mebusu İzzet ve Servet, Şeyh Fevzi, eski Beyrut valisi Bekir Sami, Hacı Musa ve eski Bitlis mebusu Sadullah beyler seçilmiştir.

Ahmet Ceyhan

Erzurum Kongresi Bildirisi, Erzurum Doğu Anadolu Müdafaa-I Hukuk Cemiyeti Mütarekenin aktinden sonra gittikçe artan anlaşmayı bozucu davranışlar ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi memleketimizin önemli bölgelerinin fiilen işgali ve aydın vilâyetinde tahammül edilmez Yunan zulmü ve Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza kadar dayanan katliam ve Müslümanları yok etme siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini gerçekleştirme amacıyle hazırlıkların yapılması ve sırf bu amaçla Rusya sahillerinden akın eden göçmen adı altında gelen yabancı Rumların, bu arada silâhlı eşkiya çetelerinin sevk ve toplanması gibi olaylar karşısında, kutsal vatanın parçalanması ve çökmesi tehlikesini gören milletimiz, millet iradesine dayanmayan hükümet merkezinin bu elem ve facialara çare bulamayacağına uğursuz ör-

nekleriyle inanmış ve birçok tesirler altında ihtimal ki daha da acı ve hazmedilemiyecek kararlara boyun eğeceğinden kaygılanmış bulunuyor.

Bundan ötürü kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu illerinin mukadderatını kendi kendine koruma amaciyle her taraftan millet vicdanından doğmuş cemiyetlerin katılmasiyle aktedilmiş olan Erzurum Kongresi 7 ağustos 1335 (1919) tarihinde çalışmasını sona erdirerek Tanrı'nın lütfu ile aşağıdaki kararları aldı.

1) Trabzon ve Canik (Samsun) sancağı ile Doğu vilâyetleri adını taşıyan Sıvas Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis illeri ve bu bölge içindeki «müstakil sancaklar» hiç bir sebep ve bahaneyle birbirlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılması tasavvur edilemez bir bütündür. Bunlar saadette ve felakette mukadderatları hakkında aynı amacı hedef olarak tanıyan topluluklar bütünüdür. Bu bölgede yaşayan islam unsurlar karşılıklı bir fedakarlık duygusuyla dolu ve sosyal durumlarına riayet eden özkardeşlerdir.

2) Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî istiklâlimizin temini, saltanat ve hilâfet makamının dokunulmazlığı için Kuvvayi milliyeyi ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3) Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkill amacını taşıyacağından birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir. Siyasî hâkimiyet ve toplumsal dengeyi bozacak biçimde Hıristiyan unsurlara birtakım yeni dinî imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4) Hükümet merkezinin bir devlet tazyiki karşısında (tazyiki düvel) bu bölgeyi terk ve ihmal zorunda kalması ihtimaline göre hilâfet ve saltanat makamına bağlılığı ve millî hukuku sağlayacak tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5) Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan unsurların, Osmanlı devletinin kanunlarıyle tanınan hukuklarına tamamıyle riayetkârız. Mal ve can ırzlarının korunması, din gerekleri ve millî geleneklerimiz ve kanunlarımızın esasından olduğu için bu esaslar kongremizin genel oyu ile gerçekleşmiştir.

6) İtilâf devletlerince mütarekenin imza olunduğu 30 ekim 1334 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de büyük çoğunluğu İslâmlar teşkil eden ve kültürel ve ekonomik bakımlardan kardeş olan dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketimizin bölüşülmesi nazariyesinden tamamen vazgeçmekle, varlığımıza, ırk, din ve tarih hukukuna riayet edileceği ve bunlara aykırı teşekküllerin tasvip olunmayacağı ve bu suretle tamamıyle hak ve adalete dayanan karar beklenir.

7) Milletimiz, insanî ve çağdaş amaçları yücelterek teknik, endüstriyel ve ekonomik durum ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan ötürü devlet ve milletlmizin iç ve dış bağımsızlığımız ve vatan bütünlüğümüz saklı tutulmak şartıyle altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, milliyet esâslarına uyan ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımlarını memnunlukla karşılarız. Ve böylesine âdll ve insanî şartları taşıyan bir barışın derhal kararlaştırılması insanların selâmeti ve dünyanın sükônu adına millî amacımızdır.

8) Milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin ettikleri bu tarihî devirde hükümet merkezimiz de millet iradesine boyun eğmek zorundadır. Çünkü millet iradesine dayanmayan herhangi bir hükümet heyetinin kendince aldığı kararları milletçe itaate şayan bulunmadıktan başka dışarıda da itibar görmediği ve görülmeyeceği şimdiye kadar geçmiş hareket ve sonuçlarla sabit olmuştur.

Bundan ötürü milletin içlnde bulunduğu zor ve acı durumdan kurtulma çarelerine baş vurmasına hacet kalmadan hükümetlmiz millî meclisi hemen ve gecikmeksizin toplamaya ve böylece millet ve memleket mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları millî meclisin denetimine sunmaya zorunludur.

9) Vatanımızın karşı karşıya bırakıldığı elem ve olayların etkisi altında ve tamamen aynı amaçlarla millî vicdandan doğan derneklerin birlik ve birleşmesinden doğan geniş topluluk bu kez Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak isimlenmiştir. Bütün İslâm vatandaşlar cemiyetin tabiî üyesidir.

10) Kongrece seçilen bir «Temsll Heyeti» kabul ve köylerden itlbaren il merkezine kadar mevcut millî teşkilâtı birleştirmiş ve kuvvetlendirmiştir.

Erzurum Kongre Hayeti

ERZURUM KONGRESİ'NİN TOPLANMA KOŞULLARI

10 Temmuz 1919 günü toplanacak olan Erzurum kongresi 23 Temmuza atılmıştı. Doğu vilâyetlerinden delegeler, türlü nedenlerden bir türlü gelememişlerdi.

Bu iş için gece gündüz yorulan yalnız Mustafa Kemal ve arkadaşları değildi. Müdafaayı hukukçular, paçayı sıvamış yoğun br çalışmaya koyulmuşlardı. Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı ikinci toplantıda kongre günü olarak 23 Temmuzu kesin olarak kararlaştırmışlardı. Bu karar, bütün doğu vilâyetlerine bildirilmiş'i.

Müdafaayı hukukçuların omuzlarındaki yük ağırdı. Bütün evleri yakıp yıkılmış olan Erzurum, gelecek kongre üyelerini ağırlayacak, barındıracak durumda değildi. Şimdilik çözümlenecek en önemli iş buydu. İşlerin daha çabuk ve kolay yürümesi için aralarında iş bölümü yaptılar. «Birkaç arkadaş, Erzurum'a gelmeğe başlayan azaların misafir edilecekleri yerleri, kongrenin toplanacağı okulun salonunu ve komisyon odalarını, istirahat yerlerini hazırlayacaklardı.

Süleyman Necati, gazetenin o günkü nüshasını tertip edecek ve esasları heyeti faale içtimalarında kararlaştırılan nizamname tasarısını kaleme alacaktı.»

Başkan Hoca Raif efendi ile sekreter Dursun bey zade Cevat bey, merkezde kalacak ve gelen delegeleri karşılayacaklardı. Müdafaayı hukukçuların gündüzleri gibi geceleri de doluydu. Gündüzleyin derneğin pratik işlerini yoluna koymağa çalışıyor, geceleri geç vakitlere dek toplantılar yaparak gündüzleyin yapılacak işleri hazırlıyor, mektup, telgraf, beyanname gibi haberleşme ve propaganda işlerini düzenliyorlardı.

9 Temmuz 1919 günü askerlikten resmen çekilen Mustafa Kemal, şimdi artık, basit bir millet bireyi gibi bu gece toplantılarına serbestçe katılabiliyordu.

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Rauf bey gibi iri kıyım ordu şampiyonlarını yedekleyen ve bu yüce dağlara sırtını dayayan genç müdafaayı hukukçular, güzel niyetlerle dopdolu bir çalışma temposu içinde yuvarlanıp giderlerken birden bire suların bulanır gibi olduğunu gördüler. Bu duru akarsuyu bulandıran kimdi ya da kimlerdi?

Son gece toplantılarında artık, Mustafa Kemal görünmüyor yerine Süreyya (Yiğit) bey'le Mazhar Müfit beyi gönderiyordu. Bu iki yakın arkadaşı, Mustafa Kemal'in kongreye girip girmemesi, eğer girerse başkan olamaması üzerinde müdafaayı hukukçuların düşüncelerini yokluyorlardı.

Demek ki Mustafa Kemal'in kulağına giden tedirgin edici kimi kışkırtmalar vardı ve Mustafa Kemal, bu kışkırtıcı kaynağı arıyordu. Onun kulağına birçok önemli dedikodnların

çarptığı anlaşılıyordu. Müdafaayı hukukçular, Mustafa Kemal'in iki arkadaşına da açık karşılıklar verdi: Mustafa Kemal, müdafaayı hukuk'un başkanı olduğu gibi kongrenin de başkanı olacaktı. Bundan daha doğal bir şey var mıydı? Acaba bu suyu bulandıran kimdi ve kimlerdi?

Bu toplantılardan birine gelen Mustafa Kemal, Rauf beyle kendisinin Erzurum merkezinden delege seçilmek istediklerini söyledi. Bunu doğrudan doğruya değilde dolambaçlı yollardan anlatmak istedi.

Hoca Raif efendi, Erzurum merkezinden delegelerin seçilmiş olduğunu, bu seçimin ancak delege göndermemiş vilâyetlerden yapılabileceğini ortaya attı. Mustafa Kemal'le Rauf beyin Erzurum'un merkezinden seçilmek istedikleri görülüyordu ve bu istekleri çok güçlüydü. Mustafa Kemal, Raif efendi de gördüğü bu karşı koyma eğiliminin kökünün çok uzaklarda, şimdiki Türkiye sınırlarının ötesinde olduğunu düşünüyordu. Kafkasya bölgesinde dolaşıp duran Enver paşa ve arkadaşları, ilk aklına gelen kaynak olmuştu. Demek ki İttilâlcılar hâlâ onun arkasında ve karşısındaydı. Karşısına Raif efendiyi dikmişlerdi. Evet, onun yıldızını karartmak isteyen bir tek adamı vardı, o da Enver'di. Ordu saflarına kavuştukları ilk istibdat günlerinden beri birbirlerini amansız iki rakip gibi görüyor ve yerden yere vurmak için sıra bekliyorlardı.

Raif efendinin toplantıda böyle kesin bir konuşma yapması havayı birden bire kararttı gibi olmuştu. Müdafaayı hukukçuların gençleri, çok üzülmüşlerdi. Bu sırada gençler arasında kakışlarla bir dayanışma olduğu görüldü. «Politika sezişi çok kuvvetli olan» emekli Binbaşı Kâzım bey, hemen yerinden kalkarak Cevat beyin yanına gitti. Kendisiyle Cevat beyin çekilerek Mustafa Kemal'le Rauf beyin kendi yerlerine seçilmesini ileri sürdü. Cevat bey, Kâzım beyin bu düşüncesini hemen benimsedi. Bunun üzerine Kâzım bey, işi açtı. Öyle ki bu bir olup bitti olmuştu. Hiç kimse ağzını açıp bir şey söyleyecek yürekliliğini gösteremedi. Çok tehlikeli bir konu dal budak salmadan oracıkta yararlı bir biçimde çözümlenmiş, Mustafa Kemal'le Rauf bey, Erzurum hemşerisi olarak delege seçilmişti.

Böyle kolayca çözümlenen iş, herkesi şaşırtmış Mustafa Kemal'le Rauf beyi ise çok sevindirmişti Mustafa Kemal o gün, akşamleyin toplantıdan ayrılırken Kâzım beyle Cevat beyi bir yana çekti ve onlara şöyle bir soru sordu:

— Peki, siz, ne olacaksınız, kongreye girmeyecek misiniz bu nasıl olur?

Cevat beyle Kâzım bey de biraz şakaya benzer bir tonla:

— Paşam, bizim yerimize de istifa edecek bulunur! Biz, şimdi, bununla uğraşacağız!

Diye karşılık verdiler.

Bu karşılık, Mustafa Kemal'i doyurmuştu.

(H. İ. DİNAMO, Kutsal İsyan 3. cilt)

Erzurumlu Emrah Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Emrah Erzurum'un bir köyünde doğmuş, 1844'de Niksar'da ölmüştür. Kastamonu'yu, Niğde'yi, Anadolu'nun başka yerlerini dolaşmış. 1840'da Niksar'a yerleşmiştir. Aruz veznini de kullanan halk şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aruzla yazdığı gazel, murabbaları vardır. Ancak Emrah'ın önemi aşık edebiyatı geleneği içindedir. Seyrani'yle birlikte XIX. yüzyılın en önemli şairlerindendir. Koşma ve semalleriyle ünlüdür. Tasavvuf şiirine de girmiştir. «Emrah'ın tekke vadisinde vücuda getirdiği şiirleri daha çok tasavvufi-didaktik niteliktedir.... Emrah'ın aşık tarzı'nda vücuda getirdiği bedialara gelince, bunların hemen hepsi de his ve heyecanla işlenmiş lirik terennümlerdir... onun şiirlerinin asıl konusu aşktır.»

(E. Cem Güney)

EMRAH'ın Şiirinden Bir Örnek

SABAHTAN UĞRADIM BEN BİR FİDANA

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki yok yok

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
Dedim daha var mı dedi ki yok yok

Dedim ölüm vardır dedi aynımda
Dedim zulüm vardır dedi boynumda
Dedim ak memeler dedi koynumda
Dedim ver ağzıma söyledi yok yok

Dedim Erzurum nen dedi ilimdir
Dedim gider misin dedi yolumdur
Dedim *Emrah* nendir dedi kulumdur
Dedim satar mısın söyledi yok yok

ESEN Bülent Nuri (İzmir - 1911 / Ankara - 1975). Anayasa profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladıktan sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde doktorosunu yaptı. Ülkeye dönünce Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde *«Akid Yapma Vaadinin Hususiyetleri»* konulu tezini vererek doçentliğe atandı. Sonra aynı fakültede Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne geçti. Profesör oldu (1946), Aynı yıllar Siyasal Bilgiler Okulu'nda da öğretim üyeliği yaptı (1946 - 51). Bir süre Eğitim Fakültesi dekanlığı görevinde de bulunan Esen, Demokrat Parti'nin baskı döneminde demokrasi yanlısı yazıları ve demeçleriyle de tanınmıştı.

Başlıca Yapıtları: Türk Borçlanma Kanununa Göre Alım Satım (1935), *Türk Medeni Hukuku* (1942), *Sigorta Nedir* (1944), *Türk İş Hukuku* (1944), *Anayasa Hukuku* (1945), *Anayasa Hukuku ve Siyasi Hukuk* (1957), *Anayasa Mahkemesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı* (1966), *Türk Anayasa Hukuku* (1968), *Anayasa Hukuku Genel Esasları* (1970), *Anayasanın Anayasa Mahkemesince Yorumlanışı* (1972).

ESENDAL Memduh Şevket (Çorlu - 1883 / Ankara - 1952). Öykücü. C.H.P. genel sekreterlerinden. Düzgün bir öğrenim yapma olanağı bulamadı. Genç yaşta, gizli bir örgüt olan, İttihak ve Terakki Cemiyeti'ne girdi

(1906). Babasının ölümü üzerine ailesinin geçimini sağlamak için Çorlu'da çiftçilik yaptı (1907 1926). İttihat Terakki Fırkası'nın müfettişi olarak Rumeli ve Anadolu'da gezdi. Balkan Savaşı çıkınca ailesiyle birlikte İstanbul'a göçtüler. 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Mütarekede Anadolu'ya geçti. B.M.M. Hükümeti'nce elçi olarak Azerbaycan'a gönderildi (1920). Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde ülkeye döndü. Kimi yakın arkadaşlarının İzmir suikastı ile ilgili görünmeleri üzerine yeniden elçilikle yurt dışına gönderildi (1926 - 1938). Bilecik'ten milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1938 - 1950). Bu görevi sırasında C.H.P.'nin genel sekreterliğini de yaptı (1941 - 45). Ankara'da öldü (16 mayıs 1952).

Meşrutiyet'ten önce *«İrtika»*, *«Musavver Fen ve Edep»* gazetelerinde görünen Memduh Şevket, yönetimine katıldığı *«Meslek»* gazetesinde yayımladığı hikâyeler ve bir bölüğü tefrika edilen *«Vicdan»* adlı romanı ile tanınmıştı. Ülke dışında bulunduğu yıllar *«Vakit»* (1932), *«Cumhuriyet»* (1938) gazetelerindeki öykülerinin yanı sıra *Ayaşlı ve Kiracıları»* (1934) adlı romanı yayımlandı. Yapıtın, C.H.P.'nin düzenlediği roman yarışmasında 5. dereceyi almasından sonra öyküleri *«İstanbul»* (1945), *«Sanat ve Edebiyat»* (1947), *«Seçilmiş Hikâyeler»* (1947 - 48), *«Ulus»* (1948 - 49), *«Ülkü»* (1949), *«Hisar»* (1950), *«Pazar Postası»* (1951), *«Türk Dili»* (1951) dergi ve gazetelerinde çıktı.

Memduh Şevket'i çağdaşları Ömer Seyfettin, Refik Halid, Yakup Kadri, vb. öykücülerinden ayıran belirgin özellik, öykülerinde, geçiş dönemine özgü toplumsal sorunların ağırlığını kimliklerinde duyan insanlıkların bulunmayışıdır.

Ömer Seyfettin'in, yaşadığı dönemin siyasal olaylarından uzak kalmadığını, sorunlara dayanan öyküler kurmayı amaçladığını kanıtlayan yapıtları çoktur. Refik Halid, *«Memleket Hikâyeleri»*nde, toplumsallığa yönelirken yer yer patron, bürokrat, küçük burjuva ve emekçi bireyleri sınıfsal niteliksel özellikleriyle vermeyi başarır. Yakup Kadri'nin özellikle *«Milli Savaş Hikâyeleri»*nde, insanlar, «arayışları, dirençleri, inançları, zayıf ve güçlü yanlarıyla kişiliklerine önem verme aşamasında görünürler» (Şükran Kurdakul — *Çağdaş Türk Edebiyatı— Meşrutiyet Dönemi)*. Cumhuriyet döneminin iki büyük hikâyecisi Sabahattin Ali ve Sait Faik'in insanları, üretim ilişkileri içinde yerlerini sezen kişilerdir.

Esendal'ın öyküsünde insanlar, çoğun günlük yaşamlarının olağan ilişkileri içinde çıkarlar karşımıza. Hangi sınıf, tabaka ve meslekten olurlarsa olsunlar, bireylerin belirgin özellikleri, çarpıcı yanları öykünün havasına egemendir. Olağanüstü olay ve gerilim yoktur. Kişilerin karakterlerine, mizaçlarına özgü durumlar abartı öğelerine başvurulmadan işlenmiştir. Var olduğu yerde toplumsal öğeler, bir çözüm ya da «tahrik» amacıyle kullanılmaz; anla, yazar sergilemek istediği durumun inceliklerini ortaya koyarken inceyergi havası yaratmışsa kendisi de bıyık altından gülüyor, hüzünlü bir ortam geliştirmek zorunda kalmışsa acısını, ağlamaklı halini saklıyor gibidir.

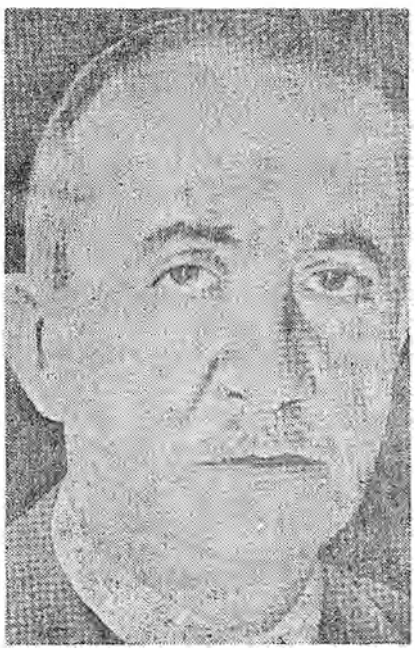

Memduh Şevket Esendal

Yakın tarihin iki evresinde de önemli «mevki»lerde bulunmasına karşın Esendal'ın sanatında, İttihat ve Terakki ya da C.H.P. ideolojisine yandaş sayılabilecek kaymalardan korunduğu söylenebilir. Aslında, savaşımcı yazarlar soyundan değildir o. Göstermeyi, düşündürmeyi, sevecenliği, doğallığı, iyicil olmayı amaçlar. Yaptığı işin bilincindedir de. Bir konuşmasında (Sunullah Arısoy, *Varlık dergisi*, sayı 383, 1952) kendisinin «Yeni bir dünya görüşü» getirerek topluluğun önünden giden sanatçılardan olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

«Tarihe cemiyet hakkında tesbit edilmiş müşahadeler bırakmak»tır amacı.

Her sınıf ve tabakadan kişilerin fiziksel niteliklerini belirgin yönleriyle çizmeye özen gösteren Esendal, bunların ruhsal yapılarını hikâyenin gelişim sürecindeki tutum ve davranışlarıyla belirtmeye çalışır. Çözümleme yapmayı sevmez. Özelliklerini kısa tümcelerle tanıtır. Çok kesin çizimlerle yapılan çevre betimlemelerinde ayrıntı yoktur. Doğa betimlemelerine az rastlanır. Yazar bunlarda da yalın tümceler kullanmayı sever; şairleşmez.

Öykülerde yer ve zaman belirliliğine önem verilmiş, genellikle birçok kent ya da kasaba ve köy doğrudan doğruya kendi adlarıyle anılmıştır. Bu çevrelerde yaşayan insanların da toplumsal durumları ve görevlerinin gizlenmeden verildiği görülür. Bu tür hikâyelerde kent ve kasabalar (S..) (M..) gibi simgelerle anılırlar. *(Asılsız Bir Sözün Esası*, sf. 147-151). Zamanı, zamanın öykünün gelişim süreci içinde değişmelerini belirtmeye özen gösteren yazar «Tam bu sırada», «Yemekten sonra», «Bugünden sonra» (sf. 37), «O geceden birkaç hafta sonra» (sf. 177), «Birkaç gün sonra» (sf. 207-219-220), «Aradan birkaç ay geçti» (sf. 247) biçiminde belirtmeler yapar. Ender olarak da Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bolca görülen, okurla söyleşi havasında, araya girmelere de rastlanır. (Haşmet Gülkokan, sf. 197-198).

Özel yaşamında da hoşsohbet bir kişi olduğu söylenen Esendal'ın öykülerini de bir sohbet havası içinde kurduğunu söyleyebiliriz. Ayrıntılardan temizlenmiş yalın tümceler ve arı dil... Bu erişkin tekniğin belirgin özelliği budur. Benzeti ve tamlamalarla süslenmemesine karşın Memduh Şevket'in dili etkili ve kapsamlıdır. Zorlamalardan bilinçli olarak kaçındığı için çok değişik fiil zamanlarını kullanmaktan çekinmez. Bunda da sohbet havasına uygun bir dengelilik kazandığı söylenebilir. Belki de aynı havanın gereği olarak yer yer «ne ise», «her ne ise» gibi konuşma dilinde bolca kullanılan bağlamalara başvurduğu görülür.

«Ne ise.. Sen gene bunları benden işitmemiş ol.» *(Bir Mektub ve Cevabı*, sf. 39), «Ne ise, bu güzel geceden sonra bu karanlık sözlrri etmeye lüzum yoktu.» *(İhtiyar Kadın*, sf. 42).

Esendal'ın bütün olarak basılabilen tek romanı *«Ayaşlı ve Kiracılar»*dır. Roman, Ankara'nın yeniden kuruluşunun ilk yıllarında her odası ayrı kiraya verilen dokuz odalı bir apartman dairesinde oturan insanların günlük yaşamlarındaki küçük serüvenlerinden oluşur. Yazar, kapıları ardına kadar açmış, başta bir köy ağası olan Ayaşlı İbrahim, banka memuru, şoför, emekli, doktor, simsar, hizmetçi vb. gibi kisileri ustaca sergilemiştir. Hikâyelerinde olduğu gibi bu yapıtında da temel özellik gözlem ve sergilemedir. Rahat anlatışı ile, romanın oldukça kalabalık kişilerinin birbirleriyle ilişkilerini, iyi ya da kötü işler peşinde koşarkenki tutum ve davranışlarını, kimilerinin eski yaşamlarını sergilerken dengeli ve ölçülüdür.

Kiracılardan biri gibi rahatlıkla çıkar okurun karşısına.

Okunması, özlenmesi, Orhan Kemal'den Füruzan'a değin kendisinden sonra gelen öykücüler kuşağınca benimsenmesi, yapıtlarındaki bu rahatlık, dil bilinci, özgünlük ve sevecenlikten ötürüdür.

Yapıtları: (Roman) Ayaşlı ve Kiracıları (1934, 1957), *(Öykü) Hikâyeler* I. Kitap (1946), *II. Kitap* (1946), *Hikâyeler I. Otlakçı adiyle* (1958), *Hikâyeler II. Mendil Altında* (1958) adıyle. *Temiz Seviler* (1965), *Ev Ona Yakıştı* (1971).

Şükran Kurdakul

ESİN Numan (Biga - 1929). Millî Birlik Komitesi üyesi (1960). 14'ler grubundan. Emekli Yüzbaşı. Bursa Askerî Lisesini ve Harbokulunu bitirdi (1949). 27 Mayıs 1960 öncesinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı karargâhında görevliyken, 27 Mayıs İstanbul harekâtına kaldı. 38 kişilik ilk MBK'de üye olarak çalıştı. Komitede Türkeş kanadı içinde yer aldı. 13 Kasım 1960'da birinci MBK'nin feshedilmesinden sonra, 14'ler grubu içinde emekliye ayrıldı ve Madrid Büyükelçiliği müşaviri olarak sürgüne gönderildi. 14'lerin yurdışındaki faaliyetlerinde ve toplantılarında da (1961 - 62) Türkeş'in yanında yer aldı. Sürgünden döndükten sonra Türkeş'i izleyerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne girdi (19.6.1965), CKMP Genel İdare Heyetine seçildi (31.7. 1965). CKMP adayı olarak katıldığı Milletvekili genel seçimlerinde (1965) milli bakiyeden Çanakkale Milletvekili seçildiği bildirildi ise de, milletvekilliği itiraz üzerine iptal edildi. Türkeş'le parti çalışmalarında anlaşmazlığa düşerek CKMP'den istifa etti (Ekim 1968). Aktif politikadan çekilerek ticaret ve taşımacılık işleriyle uğraşmaya başladı. Adının bazı cunta söylentilerine karışması nedeniyle, 12 Mart döneminde «Talât Türhan ve 52 arkadaşı» (Bomba olayları) davasında tutuklandı (1973) ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askerî Mahkemesinde bir cuntanın faal üyelerinden biri olduğu iddiasiyle, TCK. 146. md.'yi ihlâl suçlamasıyla idam istemiyle yargılandı. Dava, daha sonra TCK. 171. md. kapsamına sokularak 1803 sayılı Af Kanunu ile düşürüldü (1975). N. Esin tahliye edilmesinden (1974) sonra, kendisine Kontrgerillada işkence yapıldığı gerekçesiyle Em. Org. Faik Türün aleyhinde 100 bin liralık manevî tazminat davası açtı (18.1.1975). Bir dönemde yayımcılık alanına da el atan Esin, *Vatan* gazetesini satın alarak yayıma soktu (12.3. 1976). Gazete iki yıl kadar çıktıktan sonra yayımına son verdi (1978). Türkiye'nin en büyük taşıma şirketlerinden birini yönetiyor.

(M.G.)

Esnaf, Osmanlı toplumunda köylünün yanında hem ekonomik, hem devlet geliri, hem de askerî güç bakımından ikinci derecede önemli sınıf, esnaf sınıfıdır.

Anadolu'da Ortaçağ'ın şehirlerinde hemen bütün iş hayatı, işlenen eşyanın cinsine göre sıkı kurallara bağımlı birtakım «lonca-korporasyon»lara ayrılmıştı. Bugün «esnaf dernekleri» (zamanına göre bir nevi tekkeler) dediğimiz bu kurumlar, her zenaat kolunda çalışan insanları birer «pîr»in manevî, dinî kutsiyetine inandırarak, onların bu zenaatin tarikatı içinde sadık ve mesleğin bütün kurallarına candan bağlı müritleri haline getiriyordu. Bu suretle daha ziyade eşya işleyicisi olan zenaat şubeleri, meselâ kuyumcular, fırıncılar, ayakkabıcılar, bezciler (dokumacılar) dericiler, başkaları, hep birer esnaf loncasına (yahut tarikatine) sahiptiler. Her esnaf derneği kendi işini tamamen tekelinde tutuyordu. Yâni dernek içindeki dükkân veya atelye adedi derneğin dışında değişmediği gibi, bu dükkânların her birinde bulunan bir üstadın sayısı da iki olamazdı. Kaç atelye ya da dükkân varsa, o kadar da «üstad» mevcuttu. Diğer bütün çalışanlar işçi (çırak) durumunda bulunuyorlardı. Çıraklıktan ustalığa geçmek için ustası olunmak istenen işte uzun müddet çalıştıktan sonra, üstadların huzurunda ciddî bir sınav vermek şarttı. Ancak bu sınavı başarı ile geçirenlere törenle «üstadlık» pâyesi veriliyordu.

Her zenaat erbabının meslek derneği de sayılan korporasyonların yönetim biçimine gelince; zenaatçıların içinden en dürüst ve hürmete değer olan, her halde yaşça da ileri bulunan bir üstad derneğin reisi olup, kendisine «ahî» deniyordu. İbni Batuta, ahînin, esnaf birliğine dahil üyeler, zaviye dervişleri ve ahî gençleri (fityan) tarafından örgütün başına getirildiğini yazmıştır. Zenaat mensupları üzerindeki etkinliği itibariyle tam bir tarikat şeyhine benzeyen esnaf reisinden başka, dernek mensupları arasındaki inzibatı sağlamak ve kendilerini tek bir kuvvet halinde tutmak için, esnaf şeyhinin bir tür subaşısı olarak, «fityan»a kumanda eden bir «yiğitbaşı», yahut «serverân» adında bir ikinci reis vardır. Şüphesiz her şehirdeki bütün zenaatlerin insanları aynı tarz teşkilâta sahiptiler. Şu halde, bir şehirde bulunan çok sayıda «ihvân» (ahîler) ve «serverân» (yiğitbaşılar), emirlerindeki örgütlü işçi kitleleri (fityân) sayesinde devirlerinin siyasal sorunlarında ve hükümet yönetiminde etkili söz sahibi bulunuyorlardı ki, sultanlık mücadelerinde ve kentlerde patlak veren birçok siyasal - toplumsal karışıklıklarda bunu çok iyi gözlemek mümkündür. Bir şehirde ne kadar zenaat şubesi varsa, sayıları da o kadar olan «ahîler»den birisi diğerlerine reis olup kendisine «Ahî Baba» (bazı yerlerde de Ahî Çelebi) deniyordu. Şehrin iktisadî hayatında rolü en üstün zenaat derneğinin şeyhi, diğer bütün ahîlerden üstün olarak «Ahî Baba» kabul olunmaktaydı.

Anadolu Selçuklu toplumunda Türklerin yanında serbest cemaatler halinde yaşayan hıristiyan ahali arasında zenaat sahibi olanlar vardı ve bunlar da «korporasyon»un içinde bütün esnaflık kurallarına uyarak çalışıyorlardı. Müslüman esnafa ait olan «ahî tekkelerine» üye olmalarına din ayrılığı engel olduğundan dolayı, ihvân ve fityân arasında hıristiyanlara rastlanmamaktadır. Anadolu Selçuklu toplumunda toplumsal-ekonomik kademelenmede zenaatkârların (esnafın) şehirliler içinde en alt sırada yer aldıkları görülüyor.

Osmanlı Türk toplumunda da zenaat ve alışveriş hayatında sanki tekelci bir zümre olan «esnaf» yine görülmektedir. Avrupa (Batı) dünyasında gelişmekte olan ticaretçi sınıfın (burjuvazinin) işlevlerini Osmanlı şehirlerinde esnaf loncaları görüyordu. Başta bir «Usta» ve yanında çıraklarıyla gerçek bir hoca talebe grubunun temsil ettiği Osmanlı Türkiyesi esnafını «endüstrici» ve «alış verişçi» diye, ikiye bölmek mümkün ise de, bunların hepsi esnaf sayılıyorlardı ve bu iki zümreyi birbirlerinden ancak kendi özel dernekleri ayırabilmekteydi.

«Esnaf teşkilâtı» denince, şehirler ve kasabalar akla geldiğine göre, hammaddeyi üreticiden ya da toptancıdan alıp, işledikten sonra satmak, şehire çevresinden veya uzaklardan gelen gıda, giyecek ve diğer maddeleri toptancıdan alarak, kadının narh verme suretinde saptayacağı bir kâr ile dükkânında satmak esas işleri olduğuna göre, esnafın alışverişteki rolü, üretici, toptancı ile kendi ihtiyacı için mala istekli olan alıcı arasında aracı durumunda bulunmaktan ibaret oluyordu. Ancak, bu aracılık, esnafın kendisine gelen hammaddeleri işledikten sonra, pazara dönme suretinde olduğu takdirde, işe endüstri çalışmaları da giriyordu demektir. Dışardan gelen veya yerli olan ham ve işlenmiş eşya ve besin maddeleri elbette ilk satıcıdan son alıcıya «esnaf» eliyle geçiyordu. Gerek endüstricinin gerek sadece alım-satımcı olarak mal işleyen, pazarlık işlerini ellerinde tutan esnafın «lonca» dediğimiz meslek dernekleri halinde örgütlendikleri bilinmiyor. Fakat, malı ilk satıcıdan son alıcıya kadar geçiren kademeler arasına, esnaf dernekleri dışında kalan toptancı tüccarları,

taşıtçıları, büyük para ve kredi işinde komisyonculuk yapan Yahudileri, kapan hanlarını işletenleri de katmak gerekir.

Esas dalını dokumacılığın ve deri işlerinin oluşturduğu, «madenî» bölümün bunlardan sonraki sırayı aldığı Osmanlı - Türk endüstrisinin çoğu çeşidi, Anadoluya özgü karakteri ile buranın eski halkı hıristiyanlardan (Rumlar ve Ermenilerden) beri süregelmiştir. Türkmen halkın getirdiği yün yapımı işler, Anadolu - Selçuk devletinin ilk dönemlerinde Türk - İslâm esnafın İran, Suriye ve Iraktan getirdikleri lüks dokumalar, Osmanlı dokumacılığını çeşitlendirmiş olabilir.

Zenaat işleri olarak. a) Madenî işler zenaatiyle uğraşan esnaf için ayrı ayrı çarşılar vardı, bunlar günümüzün şehirlerinde «bakırcılar» ve «demirciler çarşısı» gibi isimlerle bilinmektedir. Esnaf loncaları arasında demir işleriyle uğraşanlardan yalnız «demirciler esnafı» sözü edilir bir varlık gösterebilmiştir. b) Çok gelişmiş bir endüstri kolu olan dericilik konusunda, 15 - 16. yüzyıllar Anadolusunda zamanın ölçülerine göre kasaba çapını aşan hemen bütün şehirlerde «debbağlar esnafı» öteki esnaf kollarının yanında önemli bir yer sahibi idiler. İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Konya gibi birinci sınıf şehirlerde deri işleri zenaati buraların ticarî hayatına canlılık veren birkaç üretim dalından biri bulunuyordu. Deri işleriyle uğraşan esnaf da, ayakkabı çeşitlerini yapanlar ve hayvan mutabiyesi dikenler diye iki kola ayrılırdı. Bunlar da yaptıkları işin türüne göre gruplara ayrılırlar. c) Dokumacılık; Bu dal ileri düzeyde gelişmişti, halkın giyimi karşılandığı gibi ihracata da satış yapılıyordu. Bu türde, bitki, liflerini hammadde olarak kullanan; yünleri kumaş haline getiren; ham ipek ya da ibrişimleri lüks giyim - kuşam eşyası halinde işleyen olmak üzere üç kısım vardı.

Türk esnaf loncaları daima Ortaçağlar kurallarına bağlı kalmış, Osmanlı Türk pazar sisteminin serbest gelişmeyi engelleyici karakteri ve Avrupa'da sanayiin hızla gelişmesi, esnaf zenaatlerini daralma sürecini sokmuş, esnaf örgütleri 19. yüzyılda dağılmıştır. Örgütlerin bu dağılışı, dış ticaretin ve ona bağlı komprador ticaretinin etkisi ile olduğu gibi, esnaf örgütleriyle içiçe bulunan yeniçeri örgütünün de dağıtılması ile yakından ilgilidir. 18. yüzyılda belli başlı kasabalarda bütün esnafın yeniçerileştiği görülüyordu. Esnaf, ekonomik toplumsal çöküşe paralel olarak Yeniçeri ocaklarına doluyordu. Önceleri de Osmanlı esnaf örgütlenmesinin savaş zenaatleri ekseni çevresinde derecelendirilmiş ve tekelleştirilmiş olduğu bilinmektedir. 1638'de İstanbul'da 57 fasla ayrılmış 1100 sınıf vardı, daha sonra bu sayı 46 fasla ayrılmış 544 loncaya inmiştir (1769). Avrupa loncalarının hükmî şahsiyetine karşılık, Osmanlı loncalarının böyle bir özelliği de yoktu. Osmanlı devletinin ekonomik çöküşü esnafı da bunalıma sürükledi. Loncaların devlet tarafından desteklenmesi ise Tanzimat sonrasına kadar sürdü. Osmanlı devletinin kapitalist ekonomiye geçememesinin nedenleri arasında lonca zenaatlerinin kapitalist gelişme eğilimleri aleyhine devam etmesi de gösterilmektedir. Esnaf örgütlerinin bozulması (esnafın yeniçerileşmesi ya da yeniçerilerin esnaflaşması) bir çok Yeniçeri ayaklanmasının nedeni de olmuştur. Loncalar 1839'da kaldırılmışsa da, devlet bu usulden vazgeçtiği halde esnaf onu devam etirmiş ve Meşrutiyet dönemine kadar yaşatmıştır.

Osmanlıların yarı sömürge bir devlet oluşu sürecinde esnaflık garyımüslim azınlıkların eline geçmişti. Bazı araştırmacılar, Osmanlı sanayiinde zenaat tipi imalattan manüfaktüre doğru yol alındığını, Osmanlı düzeni içinde de kapitalizmin öncesi üretim ilişkilerinin çözülmeye başladığını belirtiyorlar (Avcıoğlu). İç ticaret Osmanlı tebasına aittir, yabancı uyruklular yerlilerle rekabet edemezlerdi. 1838 İngiliz Osmanlı ticaret anlaşmasiyle Osmanlıların gümrük duvarlarını koymadan ülkeyi bir açık pazar haline getirmeleri, iç sanaylin yıkımı sonucunu getirdi. Sanayide keşlik gibi alanlara da sıçradı. Esnaf, yarı aç yaşayan ya da senelerce dilencilik eden insan topluluklarına dönüştü. 20. yüzyılın başında, saraçlığın öldüğü, dokumacılığın çok gerilediği, demirciliğin çöktüğü, esnafın bir bölümünün dep roleterleştiği görülmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Kurtuluş Savaşından sonra «Millî Türk Ticaret Birliği» isimli örgüt, «İstanbul Esnaf Birliği» adıyle esnafları da örgütlemişti. Esnaf Birliği'nin bir etkinliği olamadı. Esnaf Birliğinden temsilcilerin İzmir İktisat Kongresine İstanbul tüccarlarının yanında katıldığı, Kongre sonunda alınan kararlarda Esnaf Nizamnamesinin kaldırılması yolunda bir hükmün bulunduğu da görüldü. Daha sonraları çıkartılan bir yasa ile küçük esnaf ve zenaatkârların yaptığı işlerin Türkiye Cumhuriyeti tebasının tekeline verilmesi sağlandı (1932). Esnafların örgütlenmeleri ve durumlarının düzenlenmesi için de 5373 sayılı «Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu» çıkarıldı (1949). Son olarak bu kanunu yürürlükten kaldıran Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu (597 sayılı kanun) çıkarıldı (1964).

Esnafın tanımı bu yasada şöyle yapılıyor: «İster gezici olsun ister bir dükkân veya bir sokağın belli yerinde sabit bulunsunlar, ticarî sermayesi ile birlikte vücut çalışmalarına dayanan ve geliri o yer gelenek ve teamülüne nazaran tacir niteliğini kazanmasını icab ettirmeyecek miktarda sınırlı olan ve bu bakımdan ticaret sicili ve dolayısıyla ticaret ve sanayi odasına kayıtları gerekmeyen, aynı niteliğe (sermaye unsuru olsun, olmasın) sahib olmakla beraber, ayrıca çalıştığı sanat, meslek ve hizmet kolunda bilgi, görgü ve ihtisasını değerlendiren hizmet, meslek ve küçük sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanlar ve geçimini sınırlı olarak kamyonculuk, otomobilcilik ve şoförcülükle temin eden kimselerin birinci maddede belirtilen amaçlarla kuracakları dernekler bu kanun hükümlerine tabidir.» (md. 2).

507 sayılı yasa, esnafların bazılarını da «küçük sanat kolları başlığı» altında belirtiyor (md. 115): Bunlar, a) Madenî eşya sanatkârları, b) Ağaç işleri sanatları, c) İnşaat sanatları, ç) Giyim, mensucat ve deri işleri sanatları, d) Gıda maddeleri sanatları, e) Spor ve sıhhî malzeme imalciliği, f) Fotoğraf, cam, kâğıt, seramik ve plâstik sanatları, g) Boyama ve temizleme sanatları, h) Tamircilik sanatları, i) Kadın erkek berberliği, manikür, pedikür, masajcılar, lüks olmayan otelciler ve benzerleri. Deniz motorculuğu, kayıkçılık, mavnacılık ve imalcilikleri, j) Sicim, urgan, halat ve benzerleri İmalcileri.

507 sayılı yasa Anayasanın 122. maddesine uygun biçimde esnafın ve küçük sanat sahiplerinin yararlarını korumak üzere «Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Derneği» adiyle tüzel kişiliği haiz ve kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları kurmaktadır. Bu derneklerin birlik ve dayanışma için bir araya gelmeleriyle Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Dernekleri Birliği (her il merkezinde) ve yurt ölçüsünde bu derneklerin gelişmelerini sağlamak üzere de Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Federasyonu ile derneklerin, birliklerin ve federasyonların arasında birlik, gelişme ve ilerlemeyi sağlamak içinde Türkiye Esnaf ve Küçük Sanatkârları Konfederasyonu kurulması öngörülmüştür.

Esnafın bağımlı olduğu ve tacirden farklı olduğu yasal hükümler Kara Ticaret Kanununda gösterildiği gibi, Borçlar Kanununda da bu konuda hükümler vardır. Vergi bakımından da «esnaf muafiyeti» tanınmıştır. Esnafların gelişmesini sağlamak için İsviçre'deki biçimleri örnek alınarak «Esnaf Kefalet Kooperatifleri»de kurulmuştur. İlk örneği 1951'de Ankara'da görülen bu tür kooperatif, kredi kooperatifi türünde olup, koşulları, ortak olma yolları, kefalet verme biçimi yasal olarak düzenlenmiştir. Ayrıca Esnaf Kefalet Kooperatifleri Birliği Kooperatifi de kurulmuştur (1954). Bu koopera-

tifler ile Türkiye Halk Bankası arasında parasal yönden bağlantı bulunmaktadır. Son zamanda esnaf ve sanatkârlara özgü bir sosyal sigortalar kurumu (Bağ Kur)da kurulmuştur (1972).

Türkiye'de küçük üreticiler kategorisinde yer alan insanların % 60'ı basit üretim araçlarına sahip olan ve asıl nitelikli emeği meydana getiren zenaatkâr, tamirci, terzi vb. ile aile bireyleri; % 40'ı ise ücretli işçi ve çıraklardır (1963 sayımı). Bir kısım küçük üretici esnafın sömürülmesi sınırlı ise de, kapitalistlerin ve aracı tüccarların siparişlerine göre çalışanların yüksek oranda sömürüldükleri görülmektedir. Küçük üreticilerin bir kısmı geleneksel (halıcılık, debbağcılık, demircilik, bakırcılık zenaatleri sürdürürlerken, bir kısmı da modern sanayiin uzantıları şeklinde beliren yeni faaliyet kollarında çalışmaktadırlar: Oto tamirciliği, klişecilik, matbaacılık gibi. Normal bir kapitalist gelişme ve sanayileşme süreci içerisinde Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de küçük üretim faaliyetlerinin esnaf ve zenaatkârların giderek tasfiyesi gerekir. Kapitalist sanayileşmenin sağlıklı olup olmadığı bu kategorinin yavaş yavaş gerileyip gerilemediği ile de ölçülür. Plânlı kalkınma döneminde, 46 üretim kolundan sadece beşi (deri ve kösele imalâtı, mobilyacılık, el dokumacılığı, debbağlık ve urgancılık) gerilerken, diğerleri gelişme halinde kalmışlardır. Türkiye'de kapitalist sanayileşmenin henüz tarım dışı küçük üretimde bir mülksüzleşme sürecinin başlamasına sebep olacak hızı kazanmadığını bu olgu gösteriyor. 1950-65 dönemi küçük ticaret, esnaflık ve küçük üreticiliğin gelişme yılları olmuş, köydeki nüfus artışı ve tarımda makinalaşmanın doğurduğu mülksüzleşme tarım dışında aynı yönde bir mülksüzleşme ve proleterleşme ile birlikte oluşmamıştır.

Esnaf ve zenaatkâr tabakası, kapitalist gelişmenin hızlandığı 2. Dünya Savaşından itibaren, kadro olarak büyük ölçüde yenilenmiştir. Paranın değerindeki olağanüstü düşüşler bunların ellerindeki işletme sermayelerini de eritmiş, genellikle durumları sarsılmıştır. Aynı dönemde Türkiye nüfusunun dünyada az rastlanan yüksek bir oranda artmasiyle, tüketim hacmi genişlemiş ve küçük esnafın sayısında önemli bir çoğalma meydana gelmiştir. Büyük şehirlere ve kasabalara taşradan gelip yerleşen ve kısa sürede yeni çevreye uyum gösteren eski dar gelirliler, birer dükkân, tamirhane, büfe, işporta v.b. sahibi esnaf ve zenaatkâr halinde, şehir dünyasında ortaya çıkan yeni hizmet gereksinmesine koşut olarak palazlanmışlardır. Bu «yeni» tür esnaf ve zenaatkâr, devlet otoritesini ve yasalar ile kuralları zorlayarak varlıklarını ayakta tutmağa çalıştıkları ve geçimlerini güvenli ve rahat olmayan koşullarda çaba göstererek devam ettirdikleri için bütün belirtileriyle merkezî otoriteye karşıdırlar. Bugünkü aşamada, büyük sermayenin ekonomik ağırlığı üzerlerinde iyice duyulmadığından, kapitalist sanayileşme sağlıklı işlemediğinden, kendileri de bir «geçiş kuşağı» oluşturduklarından, esnaf ve küçük zenaatkâr tabakası, tutucu ve gerici burjuva politik partilerini destekler bir durumdadır. Yeni esnaf ve küçük zenaatkâr tabakası, henüz içinden çıkıp geldiği köy ve taşra dünyasının düşünüş ve davranış alışkanlıklarını sürdürmektedir. Nisbî kazanç fazlalığını tasarruf edebilen bu tabaka, banka mevduatlarının önemli bir bölümünü tasarruflariyle oluşturuyor. Bunlar, «tasarrufa düşkünlük» biçiminde paranın gücüne inandıklarından, burjuva politikasının önemli bir destek gücü halinde bulunmaktadırlar. Yeni esnaf ve zenaatkâr tabakası, kollektif eylemlere, kooperatifçiliğe yatkın değildir. Esnaf kooperatiflerine girenler, genellikle küçük üreticilerdir. Kapitalist gelişme küçük üreticiyi eritirken, esnaf kesimi ayakta durmağa devam etmekte, emekçiler aleyhinde düzenlere girişen gerici - faşist bloka destek vermeyi sürdürmektedir.

Ender Kamil Boyacı

Esrar Dede (İstanbul ? / İstanbul - 1796). Divan Şairi. Asıl adı Mehmet'tir. Ünlü şair Galib'in şeyhi olduğu Galata Mevlevihanesi'ne girerek çile çıkardı; binbir günlük mevlevi hizmetini bitirip aynı tekkede hücre sahibi oldu. Biçimsel yönden Galib'in etkisini taşıyan şiirlerinde derin lirizmiyle, divan edebiyatının en güzelleri arasına girecek beyitler yazdığı kabul edildi. Basılmış divanından başka, mevlevi şairlerinin hayat hikâyelerini anlatan şairler tezkiresi sonra Ali Enver efendi tarafından özetlenerek *Semahane-i Edeb* (1891) adıyle yayımlandı.

Eşraf Dilimizde «şeref ve itibar sahipleri, ileri gelenler» anlamında kullanılan sözcük. Sosyolojik anlamda ise, orta burjuvazi katmanında yer alan ve «orta tüccar» durumunda bulunan bir sosyal gruptur.

Eşraf, Türkiye'de Cumhuriyetten çok öncelerine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Günümüzde ise, gerek yabancı ve gerekse yerli sanayici ve imalâtçıyla, büyük ticaret burjuvazisinin acentesi durumuna dönüşmüştür. Eşraf, Türkiye'de kapitalist dolaşım devresinin görece sınırlı olduğu İkinci Dünya Savaşı öncesinde, satışlarının önemli bir kısmını, gelecek ürün zamanı ödenmek, üzere köylülere kredi ile yaparak, aşırı kazançlar elde etmiş, köy dünyası üzerinde sağladığı nüfuza dayanarak politik yaşamda da etkili olabilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Partisinin yerel tabanını eşraf oluşturmuş, birçok yapıtta «istilâcılarla işbirliği» yapar gibi gösterilmiş olan eşraf, tersine İstiklâl Savaşında da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yerel temsilcisi olmuştur. Eşrafın ezici çoğunluğu İstiklâl Savaşından yana olmuş ancak çok partili yaşama geçildikten sonra büyük bir bölümü, CHP'den ayrılarak DP ve sonra da AP saflarında yer almıştır.

Günümüzde fiatları sürekli artış gösteren taşınmaz mallar, bu grubun ilgilendiği kâr alanlarından biridir. Kazançlarını en çok gayrımenkul alım satımıyla arttıran eşraf, Türkiye'deki 1950 sonrası politik ortamında kapitalist düzenin şehir ve kasabalara dal budak sarmış en etkin siyasal gücünü temsil etmiştir.

Eşraf sosyal gücünü elindeki sermayeden almaktadır, bu gücünü pekiştirecek sistemli bilgiler ve genel kültürden yoksundur, dinsel bakımdan genellikle tutucu ve gericidir. Eşraf, başlıca hasım olarak kendisine «bürokrasi»yi görür. Bürokratik kesimdeki kıpırtılara karşı büyük bir duyarlık içindedir. Küçük imalatçıların dinamik varlığına karşın eşrafın varlığı statik (durağan) bir görünüm taşır. Eşraf, emperyalistlik ve yurtseverlik konularında fazla bir duyarlık sahibi değildir artık. Eşraf, ancak Türkiye toprakları açık işgale uğradığı dönemde Müdafaa-i Hukuk saflarında yer almıştı.

Gelişen sanayi burjuvazisi, eşrafın kazancının ürünlerinin dolaşımını aksatmayacak ölçüde vergilendirmekten yana olduğu halde, bürokrasi eşraf grubunun ekonomik ve siyasal etkinliğinin kırılması için ağır bir vergilendirme, kooperatifçiliği teşvik yoluyla aracıların rolünü zayıflatma, seçimlerde de yerel örgütlerin aday saptama yetkilerini daraltma gibi zorlayıcı önlemler almaktan yanadır. Günümüzde eşraf, tarihsel bürokratların denetiminde olmayan otoriter - sağcı yönetimlere eğilimli bulunuyor.

(E.K.B.)

Eşref. Gülmece gazetesi (18 mart 1909-?). Sorumlu yönetmen: Hüseyin Nazmi. Başyazarı: «Şairi ateşeban, şairi şehir» deyimleriyle sunulan *Eşref*. İlk sayısı «şimdilik haftada bir kere perşembe günleri yayımlanır» alt başlığı ile dört yaprak olarak çık-

tı. Resimliydi. Süleyman Nazif, Ahmet Rasim, İzmir Meb'usu Şekip bey, Yunus Nadi, Hüseyin Kazım, Halil Ziya, *Eşref*'te sürekli olarak yazdılar. Yazılar genellikle kısa gülmece öyküleri, fıkralar, yergi dörtlüklerinden oluşuyordu. 13. sayısından sonra *«Musavver Eşref»* adıyle çıktı.

Eşref (Manisa Yayaköy, 1846 - 1912): Şair. Öğrenimini Manisa'da Hatuniye medresesinde arapça, farsça okuyarak tamamlayan Eşref uzun yıllar malmüdürlüğü ve Kaymakamlık görevlerinde bulundu (1878 - 1900). Abdülhamid II'nin baskı rejimiyle gördes kaymakamıyken tutuklandı ve bir yıl hapis yattı, çıkınca İzmir'den Mısır'a kaçtı. Orada çıkan yazılarıyla rejime karşı savaşım veren Eşref, meşrutiyet'in ilânına kadar Kıbrıs, Fransa ve İsviçre'de yaşadı. İstanbul'a döndüğünde *«Eşref»* adlı haftalık gülmece gazetesi yayımladı. Bir süre memurluk yaptıktan sonra, emeklilik günlerini Kırkağaç'ta geçirdi. Son yüzyıl yergi şiirinin en güçlü örneklerini kıt'a, muhammes, gazel, kaside biçimlerinde vermiş ve çoğu zaman teknikten yoksun sövüntüler de yazmasına karşın, zorbalığa başkaldıran dizelerle özellikle Ege bölgesi halkınca çok benimsenmiştir.

Yapıtları: Deccal (2 cilt, 1904 - 1907), *İstimdat* (1906), *Hasbıhal yahut Eşref ve Kemal* (1908), *Şah ve Padişah* (1908), *İran'da Yangın Var* (1908).

(F.A.)

EŞREF'in Taşlamalarından Örnekler

1

Mümkün oldukça çalıştım mihneti zevk etmeğe
Ömrümü demle geçirdim, gamla meşgul olmadım
Habs ü tazyîkın dahi envâını gördümse de

2

Her cihetçe hâlimizden beli istikbâlimiz
Sözlerimden asrın icrââtını zem çıkmasın
Ehl-i vicdânın aceb mi habse mahkûmiyyeti
Maksad, istikbâle bir nâmuslu âdem çıkmasın

Şair Eşref

EŞSİZHAN Rahmi (İzmir - 1919). Sendikacı. TOMİS Sendikası İzmir Bölge Şubesi başkanlığını yaptı, 1961'de TİP'e girdi, İzmir il başkanı oldu, partinin Genel Yönetim Kuruluna seçildi. Genel Merkez Sendikalar Bürosunda önemli çalışmalar ve sendikacılığın sınıf temeline oturtulması için Türk İş içindeki tabanı eğitmeye yönelik çalışmalara katıldı. Grev, toplu sözleşme ve lokavtı içeren yasa tasarısı hazırlandığı vakit (1962) lokavtın bir Anayasa hakkı olarak tasarıda yer almayacağını savunan bir avuç sendikacı arasında bulundu.

(K.S.)

Eşrefoğlu Rumi (İznik ? / İznik - 1470). Şair. Asıl adı Abdullah-ı Rumi'dir Eşref Ahmet adlı bir Mısırlının oğludur. Önce Hama, daha sonra İznik'e yerleşen ailesinin yanında köklü bir öğrenim gördükten sonra, Bursa'da Çelebi Mehmet Medresesine yerleştirildi. Hocalık bilgisi'ne eriştikten sonra, Ankara'ya giderek Hacı Bayrak Veli'ye mürid oldu; şeyhin güvenini kazanarak kızı ile evlendi ve hilafet aldı. Daha sonra da Hacı Bayram Veli'nin rızasıyla Kadiri Şeyhî Hüseyin yanında öğrenim gördü. Halveti ve Kadiriye tarikatlarını birleştirerek Eşreffiye kolunu kurdu.

Müzekki-n Nüfûs (1448), *Tarikat-nâme* adlı yapıtlarında tasavvuf ilkelerini işleyen şairin Asaf Halet Çelebi tarafından yayımlanan (1944) divanındaki 129 şiirden 39'u heceyle yazılmıştır. Çoğu şiirinde geniş bir coşkunun ifadesi olan dizelere raslanır; yer yer Yunus Emre'yi anımsatan şiirlerde doğaya ve yaşama bağlılık açısından insanın temel öğe olarak alındığı görülür. *Fütüvvetname, İbretname, Hayretname, Nasihatname, Esrarü'l-talibin* adlarında yazma halinde kalan yapıtları da biliniyor.

Ethem Nejat (İstanbul - 1887 / Trabzon - 1921): Düşünür, bilimsel sosyalist eylem adamı. Soylu bir aileden gelen Ethem Nejat, II. Abdülhamit döneminde İstanbul'dan Avrupa'ya kaçan aydınlardan biriydi. Fransa ve Amerika'ya gitti. İkinci Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra İstanbul'a dönerek öğretmenliğe başladı. Türkçülük düşününü benimsediği bu dönemde Manastır, Bursa, İzmir'de öğretmen okulu müdürlüğü ve milli eğitim müdürlüğü görevlerinde bulundu. *«Şûra-yı Ümmet»*, *«Siper-i Saika»*, *«Say»*, *«Ulûm-ı İçtimaiye»*, *«Amel»* (Edirne) vb. gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarında toplumbilim ve eğitim konularına ağırlık verdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Eskişehir Millî Eğitim Müdürlüğünde bulundu, gönüllü olarak askerlik yaptı. Maarif Nezareti Neşriyat Dairesinde görevliyken bir inceleme gezisi için Almanya'ya gidince (1918) Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kuran ve sosyalizmi yaymak amacıyla *«Kurtuluş»* dergisini (1919) çıkaran aydınlar arasında yer aldı. Tek sayı çıkan bu dergide *«Proleterya Kimlerdir?»* başlıklı yazısı yayımlandı. Aynı yıl İstanbul'a dönerek 1919 genel seçimlerinde Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasından aday oldu. Daha sonra Berlin'den gelen solcu aydınlarla birlikte Anadolu'ya geçerek Türkiye Komünist Fırkası'na katıldı. Partiden «itimatname» alarak Bakû'ya gitti (1920); Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye temsilcisi olarak katıldı. Kurultaydan hemen sonra Bakû'da Kızıl Ordu Kulübü'nde toplanan «Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi»nde delege sıfatıyla bulundu, T.K.F. Merkez Heyeti'ne seçildi. Kongre, Ethem Nejat'la bir arkadaşının önerisi üzerine «Türkiye komünist teşkilatlarının birleştirilmesi» yolunda karar aldı. Mustafa Suphi ve başka yoldaşlarıyla Anadolu'daki anti emperyalist savaşı desteklemek ve örgütlemek üzere Kars'a, Erzurum ve Trabzon'a gitti. Ancak, Ankara hükümetinin Türkiye'ye gelmelerini önlemek üzere birtakım girişimlerde bulunduğunu anlayınca, Sovyet konsolosunun önerisine uyarak, Bakû'ya dönmek üzere bir motora bindi. Aralarında Mustafa Suphi'nin de yer aldığı on dört yoldaşıyla birlikte balıkçılar kâhyası Yahya'nın adamları tarafından öldürüldü, cesedi denize atıldı.

Ethem Nejat, milli eğitimle ilgili görevler yaptığı sıralarda gazete ve dergilerde birtakım yazılar yayımlamış, *«Terbiyevî Ya-*

ni Fikir» adlı bir pedagoji dergisi ile *«Terbiye-i İptidaiye Islahatı»*, (İzmir'de Öğretmen Okulu Müdürü iken Aydın İl Genel Meclisi için verdiği rapor), ***Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*** adlı yapıtlarını yayımlamıştır. Bu döneminde Türkçü olmakla birlikte, ***Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*** adlı kitabında yer alan *«Darülmuallimînli Gençlere»* başlıklı yazısını solcu bir görüş açısıyla kaleme almıştır. ***Tekâmül ve Kanunları*** (1913) adlı yapıtı ise, Hilmi Ziya Ülgen'e göre Türkiye'de sosyoloji alanındaki ilk kitaplardan biri olup Ives Delage ve Godsschmid'in ***Les Théories de l'Evolution*** adlı yapıtını temel alan, kimi bölümlerinde doğrudan doğruya Lamarck'ın ***Philosophie Zoologique***'inden ve Spencer'den yararlanılarak oluşturulmuş bir çalışmadır. İlk bölümde canlılarda evrim yasalarını, çevrenin etkisini, organların işleyişini, yaşam savaşımı, seçkinleşme, soyaçekim, kalıtım olgularını inceledikten sonra ikinci bölümde toplumların değişebilirliğini, bu değişmenin mekânik yasalarını, toplumsal gelişimi incelemektedir.

*«Kurtuluş»*ta yayımlanan *«Proleterya Kimlerdir?»* başlıklı yazısında geniş bir proleterya anlayışına yer veren Ethem Nejat, şehirli sanayi işçisinden başka aydınlar, çiftçiler, uşaklar, müstahdemler vb.ni proleterya saymakta; «nüfusumuzun yüzde doksan beşi proleterya olan Türk'ün menfaat ve refahını sosyalizmde araması pek makul ve doğru bir çaredir,» demektedir.

Alpay Kabacalı

ETHEM NEJAT'tan
bir seçme

EĞİTİMİMİZDE NOKSANLIK VAR

Eğitim Bakanlığının Genel Eğitim Programı'nda eksiklik var. Bu eksikliği düşünmek ve ince noktalarını ortaya çıkarmak her Osmanlının, her vatandaşın görevidir. Ben de bir vatandaşım, düşündüğümü söylemekten çekinmiyorum.

Halk ya işsizlik, ya cahillik, ya da görenek etkisiyledir ki müthiş ısrarlı bir hücumla memurluğa koşuyor. Köyler köylüler bile öyle bir duygu ile yaşıyorlar ki bu duygu heyecanlar doğuruyor memuriyete kavuşmak için nice aileleri sıkıntılar altında ezilmeye sevk ediyor...

Babalar çocuklarını idadî okullarına ilerde bir memur olmak için veriyor. İstisnalar dışında bütün idadîlerimizdeki esas yönetmelik sanki çocuklara gençlere memur, olmak eğitimini vermek amacındaymış gibi öğrencilerin kalplerinde memur emelleri yaşatılıyor.

Öğretmenlerden çocukları ticarete sanayiye tarıma sevk için bağıran, çağıran, ikna edenlerin sayısının pek az olduğu biliniyor. Sanki sanılıyor ki idadîlere girenler tacir, ya da esnaf, sanatkâr ve çiftçi olmaya tenezül etmezmiş! Buna tenezül etmek için akıl noksanlığı bulunmalıymış!

Ben değil bütün insaf sahipleri bu düşüncelere isyan eder. Bizde tuhaf bir ruh durumu ve mantık var: Esnaflar, tacirler, sanatkârlar, çiftçiler hep okuma yazma bilmeyenlerden ya da okuyamayan ve yazamayanlardan seçilsin! Bu ne felâketli mantık... Ticaret adamı, esnaf kendini bilmezse, okumazsa, söyleyiniz, biz; okuyan, bilen, düşünen ulusların ekonomik tutsağı olmaz mıyız?

Bugünlerde memuriyet hevesinin çoğaldığını serbest meslekleri sradan kimselere bırakmak gerektiği düşüncesinin daha çok yaygınlaşmaya başladığını görmekle daha hüzünlü ve umutsuzuz.

Bana kalırsa bir şiddetli moda halini alan bu düşüncesizliğin önünü almak mümkün değildir,. Buna imkân verecek olan şey hükümetin bazı önlemler olacaktır. Öyle önlemler ki inceden inceye düşünülmüş, araştırılmış... İnce düşünmek demek uzatmak, geç bırakmak demek değildir; böyle anlaşılmasın.

Şu ülke kocaman bir tarım ülkesidir. Bunu hepimiz takdir ediyoruz. Acaba bu ülke aynı zamanda bir ticaret ülkesi değil midir? Şunu bilelim ki tarımsız ticaret olmadığı gibi ticaretsiz tarım da verimsizliğe düşer. O tarımda ilerleme için uygun zeminler bulunamaz.

Anadolu'nun birçok yerlerinde taşıma araçlarının yokluğu yüzüden ürünlerin çürüdüğünü, gezenler, görenler hikâye gibi anlatıyorlar. Buna acıyoruz. Ve diyoruz ki vah vah taşıma araçları olsa ne yararlar sağlanırdı, neler neler olurdu. Bunu olduğu gibi kabul etmek ve onaylamakla birlikte denirki acaba taşıma araçları olsa da ticaretle uğraşanlar eksik olsa ürünlerin tümü gerçek fiyatı ile satılabilir mi?!

Hayır, satılmasının imkânı yoktur. Ticaretin yeniliklerine sahip, gözü açık, öğrenim görmüş, araştırmalar yapmış yerli ticaret adamları eksik olur, ya da hiç bulunmazsa düşünelim bu işler kimlerin elinde dönecektir? Çürüyen bu ürünleri o zaman kimler satacaktır, kimler alacaktır?

İzmir gibi Anadolu'nun ticareti en bol yöresinde görüyoruz ki büyük ticaret işleri hep yabancıların elinde! Anadolu'nun, limanlarımızı her yerine birçok yabancı Yunanlı, Alman, İngiliz, Avusturyalı ticaret adamları göç etmiyor mu? Ticaret ürünlerini ellerimizden almıyorlar mı?

Biz cahil ve ticaretin çağdaş ilerlemelerine sahip olmayan biçareler işlerimizi genellikle onlara kaptırmaya mecbur oluyoruz. Buna engel olacak bir güç bizde bulunmuyor.

Ticaret elimizden gidince ürünlerimize istedikleri gibi fiyat biçmek ve çiftçilere, zavallılara oyunlar oynamak onların elinde kalıyor. Bu gibi şeyler insanları ileri olan İzmir'de bile olmuyor değil.

Çiftçimiz çalışsın, alın terini döksün, hayatını feda etsin sonra kazancın çoğunu Osmanlı ülkesinde, Osmanlının elinden bir yabancı alsın. Öteki boğazı tokluğuna çalışan bir serseri gibi sefalete mahkûm olsun. Bu acınmayacak, yazıklanmayacak bir şey mi? Bazı yabancı ticaret adamlarının ekonomik kaynaklarımızı kuruttukları bizi büyük bir felâkete doğru sürükledikleri de ender değil!...

Düşünerek, inceleyerek şunu anlarız ki, demek Osmanlı çiftçileri mutlaka öğrenim görmüş, alanında yetkin bir duruma gelmiş Osmanlı ticaret adamlarına muhtaçtır. Çiftçilik ne kadar ilerlerse ilerlesin, bunun ödülüne kavuşmak için karşısında o derece ilerlemiş bir Osmanlı ticareti görmelidir.

Eski adamlara kalkıp da yeniden ticaret okutamayız. Ticaretin yeni yöntemlerini öğretmek için onları okullara, yabancı ülke ve kuruluşlarına yollayamayız. Bizim yapacağımız şey o ticaret adamlarının çocuklarını, ya da diğer gençleri ticarete sevk etmek ve onlara bir ticaret adamı ve özgür bir insan eğitimi vermektir.

Ticaret eğitimi vermek için ticaret okulu gerekli değil mi? Hani bizim ülkede ticaret okulu... İstanbul'da bir ticaret okulu-

muz var. Öyle önemsiz bir yerde ki varlık ya da yokluğundan çok kimse haberli değil. Bir de teşekkürlere değer ki İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir'de bir özel ticaret okul açtı! Rica ederim, bu koca sahile, bu koca alana sahip olan ticaret ülkesinde başka ticaret okulu var mı?

İstanbul Yüksek Ticaret Okulu'nun öğrenci sayısı yüzelliyi geçmez. Halbuki İstanbul'da bir Hukuk Okulu var, onun bir sınıfında bin öğrenci var. Sonra yine Selanik'te, Konya'da, Bağdat'ta birer hukuk okulu daha var. Bu okullara öğrenci hücum ediyor. Çünkü bu okullar memur yetiştiriyor. Çünkü bu okullara girenler aylıklı devlet hizmetlerine aday oluyorlar.

Ticaret okulundan çıkan ise başlı başına çalışacak. Kendi başının çaresine kendisi bakacak. Ne güç iş? Evet güç; çünkü bize verilen eğitim serbest işlere güç dedirtir; bağımsızlığa rahatsızlık adını verdirtir.

Eğitim Bakanlığı da, sanki ülkenin ancak memur olacak, memur yetiştirecek okullara gerek duyduğuna inanmış gibi ticaret okullarının kurulması ve ıslah edilmesine hiç önem vermiyor. Bu ülkede dört hukuk okuluna karşılık yirmi ticaret okulu olmalıdır. Bizde bütün anlamıyla mükemmel bir ticaret okulu yok. Olan ve çalışmak isteyen ticaret okuluna da önem verilmiyor, bir köşeciğe terk edilmiş...

Okullara halk tarafından edilecek rağbet, resmi makamların o okula vereceği öneme bağlıdır. Bir ticaret okulu büyük bir binaya sahip olmazsa, onun öğretmen ve memurları yeterli aylıklarla ülkenin en uzmanları olmazsa, ders araç ve gereçleri ve sınıf ve salonları mükemmel olmazsa, idadî okullarında ticaret düşüncesi yüksek düzeyde verilmezse, ticaret okulunun kabul programları her yere dağıtılmazsa, rica ederim, o okula kendi kendine rağbet olur mu?

Eğitim Bakanlığı illerde ticaret okulları açmak zorunluğunu hissetmelidir. Şimdilik her yerde açmasa bile idadî okullarına şube olmak üzere iki yıllık ticaret okulları kurulmalıdır. Ve bu ticaret şubeleri için mükemmel ve yeterli programlar çizmelidir.

İlkokullarda çocuklarla bir sanat eğitimi verilemiyor. Halbuki Avrupa çocukları ilkokullarda sanat gücü kazanıyor. Sanat gücü vermek için ilkokul öğretmenleri özen göstererek derslerini mükemmel okutmalı, her derste, her konuda sanat ve ticaret konularından söz etmelidir.

Ayrıca Avrupa'da ve ülkemizin bazı iyi okullarında kabul edilen el işleri dersleri çocuklarda sanat yetenek ve düşüncesini yaratmaya pek elverişlidir. Örneğin bir ilkokul çocuğu küçük boyda karton, ya da kâğıt işleri, demir ve tel işleri, doğrama işleri, alçı ve kil üzerine kazıma işleri yapıyor. Bununla kendisinde küçükken sanata karşı istek ve yetenek oluşturuyor. Küçükken kazanılan bir yetenek büyüyünce güç yitirilir. Yeni okullarda çocuklar bahçede el işleri ve beden eğitimi için çalışıyorlar. Bu da tarıma karşı sevginin doğmasına yol açıyor.

Bütün okullarımız böyle olacak ve rüşdî ve idadî okullarında da tarıma, sanayiye, ticarete heves verici bir propaganda yapılacak olursa emin olalım ki istediğimiz iyi düşünceler oluşmaya başlar ve Genel Eğitim Programı düzenlenmiş olur. Çünkü program, asıl yükselme olan tarım, ticaret, sanayi üzerine ve ona bağlı olarak kurulmalıdır.

Hükümet böyle bir program düzenleyince, bütün özenini buraya harcar. Özen gösterilen yerlerde doğal olarak parlaklık ortaya çıkar. Parlak ve gösterişli olan yerlere rağbet daha artar. Rağbet ise mesleğin kıymet bulmasına birinci derecede hizmet eder.

Manastır

(Ethem Nejat'ın bu yazısı Sırât-ı Müstakîm'in 7. cilt, 157. sayısından [1911] alınmıştır). (Bugünkü dile aktaran: SAİT KIRKGÖZLÜ
Sanat ve Toplum
Kasım / Aralık 1978)

Ethem, Portov Paşa (Erzurum - 1824 / Kastamonu 1872). Devlet adamı, şair. Özel eğitim görerek yetiştikten sonra Divan Kalemi'ne girdi. Uzun süre Trabzon Valisi Halil Rıfat Paşa'nın mektupçuluğunu yaptı (1846-63). Paşa'nın görevden alınması nedeniyle İstanbul'a gelerek Sadaret Mektebi Kalemi'nde çalıştı. Bir süre de Halil Rıfat Paşa ile birlikte Anadolu illerinde dolaştı. Bu evresinde fransızca öğrendi. Sonra Berlin Sefareti'nde kâtiplik görevine gönderildi. Dönüşünde Tercüme Odası'na alındı. Pasaport Dairesi'nde müdürlük etti. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve paşa rütbesiyle Hariciye nezareti mektupçuluğu, serasker müsteşarlığı görevlerinde bulunan Ethem Pertev Paşa, Kastamonu Valiliği görevindeyken öldü. Özellikle *«Mecmua-i fünun»* ve *«Hakâyıku'l-vekayi»* de yayımladığı inceleme yazıları *(Kırmızı Bayrak* adlı yazı dizisi, *Hakâyıku'l-vekayi*, 1871), manzum çevirileri ve risaleleriyle tanınmıştı. Masonluğu anlatan *Hâbnâme ve Lâhikası* (1884) adlı kitabı var.

Ethem Pertev Paşa

Etibank ve Madenciliğimiz: Klasik iktisatçılar, ekonominin üç temel öğesi olduğunu kabul ederler: Sermaye (anamal), işgücü, doğa. Doğanın bir bölümünü doğal servetler ve kaynaklar, bunun da bir kesimini madenler oluşturur. Şu halde madenler olmazsa, ekonomik uğraş alanı da çok kısıtlanır. Avcının bıçağından, uzay laboratuvarına kadar her şey madene bağlıdır.

Nedir ki bu kadar değerli olan ve her alanda kendilerine gereksinme duyulan madenler, doğada pek bol bulunmaz. Bulunmayanlar da çıkarılmaya başlandıktan bir süre sonra tükenir. Maden kaynakları ne kadar büyük olursa olsun, sınırlı olmaktan kurtulamazlar. Şu halde madenlerin ekonomik açıdan başlıca özelliği, az bulunurluk ve tükenebilirlik nitelikte oluşlarıdır. İşte hem kendilerine aşırı gereksinme duyulması, hem de kıt olmaları dolayısıyla emperyalizmin üzerinde titizlikle durduğu başlıca konulardan biri maden olmuştur.

Bu aşamada, maden konusunda artık üzerinde tartışılmayan iki temel ilke ortaya çıkmıştır:

1. Madenler, kamusal ve ulusal varlıklardır. Hiç bir şekilde özel mülkiyete konu olamaz. Yabancılara verilemez.

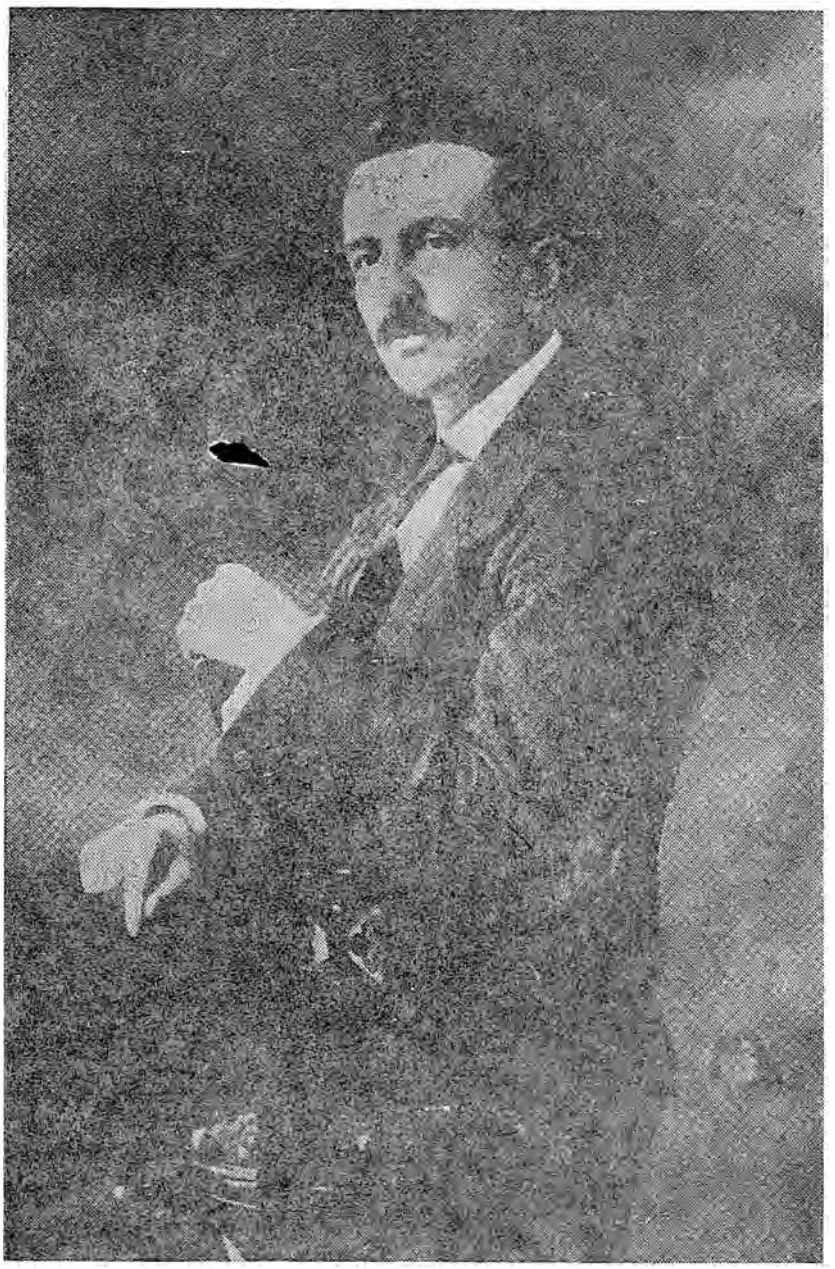

Ethem Nejat (Maddesi bir önceki sayfada)

2. Kıt oldukları için, hiç bir sömürüye ve savurganlığa yer vermevecek biçimde işletilmesi gerekir.

Diğer yandan maden işletmeciliği, ekonominin diğer sektörlerine göre büyük özellikler gösterir:

1. Yeraltında bulunan maden yataklarını arayıp bulmak, çok rizikolu bir iştir. Bir ülkede sermaye birikimi yoksa, böyle rizikosu büyük işlere özel sektör ilgi göstermez.

2. Yüzeye çok yakın tabakalardan ve maden damarlarının ortasından cevher çıkarmak, başka bir deyimle madeni sömürmek büyük kazançlar sağlayabilir. Ama derinlere inildikçe ve damarların kenarlarına gidildikçe, yapılan yatırım masrafları oranında kâr artmaz. Sermayenin verimi gitgide düşer. Oysa kıt olan kaynağın savrulmaması için verimi düşük de olsa büyük sermaye yatırımların yapılması gerekir. Bu da özel sektör işletmeciliğinin temel ilkesine ters düşer.

Madenlerin bulunması ve işlenmeye başlanması, insanlık tarihinde çok büyük bir aşamayı dile getirir. Maden çağı diye adlandırılan yepyeni bir dönemdir bu. Maden çağının başlaması binlerce yıl öncesine gider. Fakat madenciliğin dünyada büyük önem kazanması sanayi devrimiyle başlar. Bir yandan teknolojideki gelişmeler, diğer yandan kolay ve aşırı kazanç tutkusu, bir sürü maceracının maden yataklarına saldırması sonucunu verir. Maden yatakları tam bir sömürü ve savurganlık içinde işletilir.

Bu arada, yaşamsal tehlikelerle dolu maden işçiliği için insan emeği en acımasız biçimde sömürülür. Hatta 6-7 yaşında çocuklar maden ocaklarına işçi olarak sokulur. Emeğin en büyük sömürüsü maden ocaklarında olmuştur. Bu nedenle dünyadaki ilk sosyal yasalar, genellikle maden ocakları ve maden işçileri ile ilgilidir.

19'uncu yüzyılda kapitalizm, emperyalizm aşamasına varınca, bu kez sömürge ve yarı sömürge durumunda bulunan ülkelerin maden varlıklarına göz dikilmiştir. Gelişmiş ülkelerin kendi maden varlıklarının sömürülmesini engelleyecek önlemler almağa başlaması, bu ülkelerde maden proletaryasının bilinçlenmesi, dünya ulaşım sisteminde büyük aşamalar yapılması bu oluşumu hızlandırmıştır. Böylece sömürge ve yarı sömürge durumunda bulunan ülkelerin maden varlıklarının sömürülmesi dönemi başlamıştır. Ulusal bağımsızlık savaşları, bu sömürüyü az çok engellemişse de, bu olgu günümüzde de değişik boyutlar içinde sürüp gitmektedir.

Bu sömürü iki aşamada olmaktadır. Önce bu ülkelerdeki en zengin ve işlenilmesi en kolay yataklar, tam bir sömürü ve savurganlık içinde işletilmektedir. İkinci aşamada, çıkarılan maden cevherleri ham olarak bu ülkelerden alınmakta, bunlar işlenip mamul hale getirildikten sonra tekrar bu ülkelere satılmaktadır. Başka bir deyimle sömürü düzeni önce işletmecilik, sonra dış alım - satım alanında olmaktadır.

Türkiye, maden varlığı bakımından zengin bir ülke sayılmamaktadır. Ülkemizde, ne Şili'deki gibi zengin bakır yatakları, ne Afrika'daki altın damarları, ne Arabistan'daki gibi petrol kaynakları mevcuttur. Fakat tam talihsiz bir ülke de sayılmaz. Dünya maden ve hammadde rezervlerinin yüzde 0,03'üne sahiptir. Petrol ve taşkömürü dışarda tutulduğunda bu oran yüzde 2,0'a yaklaşmaktadır. Oysa Türkiye'de kişi başına üretim dünya ortalamasının ancak üçte biri düzeyindedir. Dünya rezervlerinin yarıdan çoğunun ülke-

mizde, bulunduğu madenlerden bor tuzları ve lületaşıyla birlikte önemli miktarda rezervlere sahip olduğumuz kromit, manyezit, mermer, perlit, barit, antimuan ve zımpara taşı üretiminde ülkemiz; cevher hazırlama, mamul ürüne dönüştürme ve pazarlama faaliyetlerine gereken önem verilmediğinden dolayı dünya piyasalarında etkin bir rol oynayamamaktadır. Fakat ülkemizin kendi iç gereksinmesini ve kalkınmasını sağlayacak maden varlığına sahip olduğuna kuşku yoktur.

1977 yılı verilerine göre başlıca madenlerimizin «görünür ve muhtemel» rezerv miktarları ton olarak aşağıda gösterilmiştir:

Bakır	140.861.732	Jips	1.800.000.000
Kurşun - Çinko	44.290.456	Bentonit	646.356.000
Demir	1.083.738.024	Zımpara	1.872.000
Diyasporit	26.284.500	Talk	300.000
Boksit	45.864.872	Kuvarsit, Kuvarskumu	310.800.000
Civa	4.031.978	Diyatomit	65.320.000
Antimuan	136.350	Alunit	6.400.000
Tungsten	14.748.058	Feldispat	110.000
Krom	17.318.000	Kil	3.490.000
Manganez	19.080.000	Refrakter kil	1.260.000
Altın	3	Muhtelif kalite kil	91.000.000
Gümüş	3.000	Kaolen	3.937.000
Manyezit	22.457.123	Kireçtaşı	1.433.574.000
Bor tuzu	155.089.000	Dolamit	420.440.000
Fosfat	165.000.000	Lületaşı	1.200.000
Kükürt	1.900.000	Taşkömürü	471.387.000
Barit	20.763.000	Linyit	5.931.259.000
Asbest	4.917.000	Bitümlü şist	280.000.000
Tuğla Kireınt hamınad.	109.845.000	Asfaltit	35.925.000
Perlit	2.629.460.000	Uranyum	3.529
Mermer	1.579.066.900	Toryum	380.000
Fluorit	178.000	Petrol	57.000.00
Tuz	271.000.000		

Ülkemizde çok ötedenberi bilinen Ergani bakır madeni ayrık tutulursa, diğer madenlerin bulunması ve işletilmesi XIX uncu yüzyılda başlamıştır. Borasitin Bandırma'da keşfi 1815, işletmeye açılması 1865; maden kömürünün Zonguldak'ta bulunması 1829, işletmeye başlanılması 1848; kromun bulunması ve işletilmesi de aynı tarihe rastlar.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde kolay sömürülecek çok zengin maden yatakları bulunmadığı için, bu açıdan yabancıların büyük bir saldırısına uğramamış, fakat Osmanlı Devleti'nde, bulunan madenleri işletecek ne sermaye, ne teknik bilgi, ne de yetişmiş eleman olmadığından, bulunan madenlerin yabancılara peşkeş çekilmesi tek çıkar yol olarak görülmüştür. 1914 yılında maden sektöründeki yabancı yatırımlar şöyle özetlenebilir:

Fransız sermayesinin yaptığı yatırımlar, 290,2 milyon kuruş tutmaktadır. (1 kuruş, 1979 rayiciyle 5 lira değerindedir.) Bu meblâğın 49,2 milyonu Balya Karaaydın'daki simli kurşun, 25 milyonu Kesendere (Selânik) deki manganez, 186 milyonu Zonguldak'taki taş kömürü, 5 milyonu Yanya'daki zift ve 25 milyonu Karasu'daki kurşun ve çinko madenine yatırılmıştır. Esham ve tahvil olarak toplam Fransız sermayesi de 212,9 milyon kuruştur.

İngiliz sermayesi, 49,5 kuruştur. 39,5 milyonu borasite, 10 milyonu kroma yatırılmıştır. Alman sermayesi 21 milyon kuruştur. 13,5 milyonu maden kömürüne, 7,5 milyonu kroma yatırılmıştır. Ayrıca 10 milyon kuruş tutarında yatırılmış İtalyan, Rus ve Yunan sermayesi vardır.

Osmanlı Devleti'nde işletilen ve maden kömürü dışında kalan madenler içinde önemli olanları kısaca şunlardır:

Ergani Bakır Madeni: Bazı tarihçilere göre yirmi yüzyıldanberi çalışmakta olan bir madendir. Osmanlıların ilk dönemlerinde, üretimin beşte biri Devlete verilmek üzere yerel girişimciler tarafından işletilmiştir. Sonraları mültezimlere verildi. Bunlar çıkarttıkları madeni Devlet kalhane (madenlerin eritildiği yer, dökümhane) ve izabelerinde tasfiye ettirir, arıttırır, bu işlem karşılığı olarak Devlete ham bakır verirlerdi. 1850 yılına doğru kuyular Devletçe satın alındı ve işletilmesi yeniden mültezimlere bırakıldı. Madenciler, çıkardıkları cevheri «filika» denilen ilkel fırınlarda yaktıktan sonra bunları Devlete ait izabe fırınlarına gönderirlerdi. Tokat kalhanesinde arılaştırılan ham bakırlar, dış memleketlere satılırdı. Bu suretle üretilen bakır cevherinin tamamı dışa satılır, sonra yerel gereksinmeler için kullanılacak bakır özellikle İngiltere'den satın alınırdı. Yıllık gereksinme 200 - 300 ton kadardı. O tarihlerde Ergani'de çıkan bakır cevherinin tenörü % 16-18 arası olup, dünyanın en yüksek tenörlü cevherleri arasındaydı.

1850 - 1912 tarihleri arasında yıllık üretim ortalama bin ton dolayında olmuştur. Bu tarihler arasında üretimin en düşük olduğu yıllar 1894-1896 yıllarıdır. Üretim, 1896 yılında 500 tonun altına düşmüştür. 1902 - 1903 yıllarında ise üretim 1500 tonun üzerine çıkarak o yıllar için rekor düzeye ulaşmıştır.

Kurşun Madenleri: Osmanlı döneminde kurşun madeni denince akla Balıkesir'in Balya ilçesi gelirdi. Buradaki kurşun cevheri, ilkel yöntemlerle 1840 tarihinden başlayarak çalıştırılmıştır. Fakat buradaki maden cevherinin asıl sömürülmesi, yabancı sermayenin buraya el atmasıyla başlar. Balya'daki simli kurşun madenini çalıştırmak için 1892 yılında Fransız sermayesiyle «Balya Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketi» kuruldu. Bu şirket burada fenni bir işletme meydana getirdi. İzabe tesisleri yaptı. Ocaklar 62 kilometrelik bir dekovil hattıyla Akçay iskelesine bağlandı. 1901 yılında ocakların gereksinimi için bir elektrik santralı kuruldu. 1909 yılında, çeşitli tarihlerde

yapılan artırmalar sonunda Şirketin sermayesi 29 milyon kuruşa çıkarılmıştı. Aynı tarihe kadar Şirketin yaptığı yatırımlar ise 49,69 milyon kuruşa ulaşmıştı. Bu yatırımların 28,3 milyonu amortize edilmişti. O tarihe kadar Şirketin ortaklarına dağıttığı kâr ise 44,5 milyon kuruş idi.

Şirketin 1893 1913 yılları arasında çıkardığı simli kurşun 200 bin tondur. Bu tarihler arasında en verimli damarlar işletilmiş, en yüksek tenörlü olan kısımlar çıkarılmıştır. 1893 yılında 4 bin ton olarak başlayan üretim, hızla artarak 1900 yıllarının başında 10 bin tonu aşmıştır. 1913 yılı üretimi 13976 ton idi. Bu cevherin tümü Akçay iskelesinden yurt dışına satılıyordu. İç gereksinmemiz ise mamûl olarak yurt dışından getiriliyordu.

Memleketin diğer yerlerinde de, örneğin İzmir - Bayındır'da, Anamur'da, Bolkar dağında da kurşun veya çinko - kurşun madenleri bulunmuşsa da bularda gayet az üretim yapılıyordu. 1911 yılında bu üretim 1136 ton kadardı.

Krom Madenleri: Krom, 1848 yılında Bursa dolaylarında bulundu. Kısa sürede büyük gelişme gösterdi. Bir ara Osmanlı Devleti dünyada tek krom satıcısı durumundaydı. Krom alanındaki bu üstünlük 19 uncu yüzyılın bitimine doğru sona erdi. Krom isteminin artması dolayısıyla diğer ülkelerde de krom yatakları aranıp bulunmuştu. Böylece rakip ülkeler ortaya çıktı. Osmanlı devletinde krom, küçük ve ülkenin çok yerine dağılmış ocaklardan çıkarılıyordu. Bu şekildeki bir işletmecilikle dünya piyasalarında yarışma olanağı yoktu. Kaldıki iç piyasada tüketilme olanağı bulunmadığından kromun tümü yurt dışına satılıyordu. Bu satış işlemlerini gayrı müslimler yapıyordu. Bunlar dünya maden spekülatörleri, kartel ve tröstleri ile bütünleşmiş durumda idiler.

Krom, savaş sanayiinin önemli bir maddesi olması dolayısıyla, Balkan savaşından sonra Krupp, Rochling gibi Alman firmaları Osmanlı devletindeki krom üretimi ile ilgilendiler. Bir çok krom ocağını ele geçirdiler. Büyük bir organiasyona gidilecekti. Fakat dünya savaşı bunu engelledi. Krom üretimi, dünya piyasalarına bağlı olarak büyük değişmeler göstermiştir. Örneğin 1899 yılında 8.140 ton olan üretim, 1901 yılında 40.970 tona çıkmış, 1914 yılında 4830 tona düşmüştür.

Borasit Madeni: 1915 yılında Bandırma dolayında bulunan, bu nedenle «pandermite» de denilen borasit madeni, 1867 yılında bir Fransız şirketine verilmişti. Bu şirket imtiyazını 1887 yılında İngiliz sermayesiyle kurulan «Borax Consolidated Ltd.» şirketine devretti. Bu şirket, zamanla Türkiye'de bulunan bütün boraks madenlerini ele geçirmeyi başardı. Yurt içi tüketimi olmadığı için üretimin tümü dışarıya satılıyordu. Boraks dünyada yalnız Türkiye'de ve Amerika'da bulunduğundan, bu şirket dünya piyasasında tekel kurdu. Dünya piyasasının büyük gereksinmesi Türkiye'den karşılandı.

Borax Consolidated Ltd. şirketinin sermayesi 250 bin İngiliz sterlinidir. Bu şirketin 1888 - 1909 yılları arasında borasit işletmesinden sağladığı kâr 285 bin sterlindir. Boraks üretimi dünya piyasaların gereksinimine göre değişmiştir. Tekel durumu olduğundan krom kadar dalgalanma göstermemiştir. 1902-1914 yılları arasındaki boraks üretimi 10 bin ile 20 bin ton arasında olmuştur.

Birinci dünya savaşı ve arkasından gelen ulusal kurtuluş savaşı, madenciliğimizin duraklamasına ve gerilemesine yol açtı. Fransız ve İngilizlerin savaşta düşman durumuna geçmeleri, çalışma ortamının ve güvenliğinin azalması, bol ve ucuz işgücünün savaş gereksinmesi dolayısıyla kullanılması, bu gerilemenin başlıca nedenlerindendir.

Ulusal bağımsızlık savaşı kazanıldıktan sonra, ekonomik kalkınma sorunları üzerinde düşünülmeye başlanınca, doğal olarak madencilik de gündeme geldi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonunda yeni kurulan T.C. Devleti'nin yabancı sermayeye karşı cephe alması geçmiş olayların beklenilen bir sonucu idi. Fakat bu sermayenin yerini kim alacaktı 1918 yılına Ergani bakır madeninin imtiyazını almış, fakat hiç bir iş göremediğinden bu imtiyazı feshedilecek duruma gelmiş bulunan İtibar-ı Milli Bankası'nın 1924'de imtiyazı yenilendi. Başta İtibar-ı Milli Bankası olmak üzere 5 kuruluşun katıldığı Ergani Bakır T.A.Ş. kuruldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektör eliyle kalkınma felsefesi benimsendiğinden, bu sektörü harekete getirebilmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldı, Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. (Bakınız: Sümerbank ve Sanayiimizin Gelişmesi)

Ancak bu önlemler hiç bir olumlu sonuç vermedi. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'nin yeni bir ekonomik politika izlemesi gerektiğini belirgin bir biçimde ortaya koydu. Bu politika devletçilik olacaktı. Akıl yoluyla bulunabilecek bu politika, böyle olayların zorlamasıyla kendini kabul ettiriyordu. Kuşkusuz madencilik sektörü Devletin el atacağı ilk alanlardan biriydi.

Etibank'ın Kuruluşu: 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Planı, daha çok Sümerbank ve İş Bankası'na görevler yüklüyordu. Maden İşletmeciliğinde ise bir Devlet organizasyonunun gerekliliği belirtilmişti. Bunun üzerine bu yolda çalışmalar başladı, madencilik tarihimizde en büyük adım 1935 yılında atıldı. Maden cevherlerinin aranıp bulunabilmesi için 2804 sayılı yasa ile «Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü», enerji işlerini inceleme ve sanayi programında öngörülen elektriklendirme kısımlarını hazırlamak üzere 2819 sayılı yasa ile «Elektrik İşleri Etüd İdaresi» kuruldu. Bu iki kuruluşun çalışmalarından elde edilecek olumlu sonuçları 2805 sayılı yasa ile kurulan Etibank uygulama alanına koyacaktı. İşte bu üç yasa, 1935 yılının haziran ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur. İkinci Sanayi Planı ise, Şark kromları, ferro-krom sanayii, Ergani bakır madeni, Kuvarsan ve Murgul bakır madenleri ve diğer metal madenlerle Ereğli Kömür Havzası, Kütahya Linyit Havzası, bölge elektrik santralleri işlerinden büyük bir kısmının Etibank eliyle gerçekleştirilmesini öngörmüştü.

Tüzel kişiliği haiz ve özel hukuk hükümlerine bağlı bir iktisadi devlet kuruluşu niteliğinde olarak 14.6.1935 tarihli ve 2805 sayılı yasa ile kurulan Etibank, 23.10.1935 tarihinde faaliyete geçmiştir. Başlangıçta sermayesi 20 milyon TL. idi. İş hacmi genişledikçe sermayesi de artırıma uğramış, 1942'de 100 milyon, 1946'da 150 milyon, 1954'de 500 milyon, 1971'de 2 milyar lira olmuştur. Halen 3.250.000.000.— TL.'dir. Bu sermayenin tamamı Devlete aittir.

Etibank, 440 sayılı «İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler hakkında Kanun» gereğince Teşekkül Genel Müdürü ve yardımcılarıyla, Maliye ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının temsilcileri ve işçi temsilcisinden oluşan bir «Yönetim Kurulu» tarafından yönetilir. İlgili bulunduğu bakanlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'dır.

Etibank'ın kuruluştaki görevlerinde ve bünyesinde zamanla büyük değişiklikler olmuştur. 1955 yılında Divriği Demir İşletmesi Müessesesi Etibank'tan alınarak, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1957 yılında Etibank bünyesindeki bütün kömür maden kuruluşları ve dağıtım örgütü, 6974 tarihli yasa ile kurulan Türkive Kömür İşletmeleri Kurumu'na devredilmiştir. (Bakınız: Kömür Madenciliği ve TKİ.)

1970 yılında çıkarılan 1312 sayılı yasa ile Etibank'ın yönetimi altında bulunan bütün elektrik üretim, iletim ve dağıtım tesisleri Türkiye Elektrik Kurumu adı altında kurulan yeni bir genel müdürlüğün bünyesinde toplanmıştır. (Bakınız: TEK ve Türkiye'de Elektrik Enerjisi)

Etibank kurulduğu zaman, bankacılık alanındaki uğraşısı kendi iç bünyesiyle kı-

sıtlı idi. 1955 yılında çıkarılan 6590 sayılı yasa ile bu kısıtlama kaldırılmış, Etibank'ın başlıca üç görevi bulunmaktadır:

a) Kömür, demir ve petrol dışında madencilik

b) Metalurji sanayiini kurmak

c) Bankacılık

Bir iktisadi devlet kuruluşu olan Etibank, bu görevlerini, 440 sayılı yasada yazılı olduğu biçimde, tüzel kişiliği olan müesseseler kurarak veya doğrudan doğruya kendine bağlı işletmeler veya tesisler eliyle yahut sermayesine katıldığı kuruluşlar (iştirakler) aracılığıyla yerine getirir.

Etibank'a bağlı tüzel kişiliği olan müesseseler şunlardır:

1. Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi: Elazığ ilinin Maden ilçesi sınırları içindedir. 1939 yılından beri Etibank'a bağlı olarak çalışmaktadır. Çalışma konusu, açık işletme sistemi ile çıkarılan bakır cevherinin flotasyon tesisinde zenginleştirilmesi sonucunda elde edilen bakır konsantresinin reverber fırınlı ve konverterli izabe sisteminde işlenmesi suretiyle % 99 cu. arılığında blister bakır üretmektir.

2. Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi: Artvin iline bağlı Borçka ilçesi sınırları içindedir. 1951 yılından beri Etibank'a bağlı olarak çalışmaktadır. Burada madenin keşfi çok eski tarihlere uzanır. Blister bakır elde edilirken çıkan izabe baca gazlarını değerlendirmek için 1956 yılında burada sülfürik asit fabrikası kullanılmıştır

3. Şark Kromları İşletmesi Müessesesi: Elazığ iline bağlı Maden ilçesi sınırları içindedir. 1937 yılında keşfedilmiş, 1937 yılında işletmeye açılmıştır.

4. Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi: Isparta ilinin Keçiborlu ilçesinde kurulmuştur. 1900 yılında bulunan kükürt madeni 1933 yılına kadar yabancı bir şirket tarafından işletilmiştir. 1935-1943 yılları arası Etibank'ın ortak olduğu bir şirket tarafından çalıştırılmış, 1943 yılında tümüyle Etibank'a devredilmiştir.

5. Emet Kolemanit İşletmesi Müessesesi: Kütahya'ya bağlı Emet ilçesi sınırları içindedir. Cevher 1956 yılında MTA tarafından bulunmuş, 1958 yılında Etibank'a devredilmiştir. 1962 yılında müessese olmuştur.

6. Üçköprü Maden İşletmesi Müessesesi: Muğla'nın Fethiye ilçesine bağlı Göcek köyü sınırları içindedir. Sahalar 1957 yılında Etibank'a devredilmiş, 1962 yılında müessese kurulmuştur. Kapalı işletme sistemi ile üretilen krom cevheri konsantre edildikten sonra Göcek iskelesinden yurt dışına satılmaktadır.

7. Küre Bakırlı Prit İşletmesi Müessesesi: Kastamonu ilinin Küre ilçesi sınırları çindedir. Osmanlılar döneminde de Küre madenlerinin işletildiği bilinmektedir. 1955 yılında Etibank'a devredilmiş, 1962 yılında müessese olarak kurulmuştur.

8. Halıköy Madenleri İşletmesi Müessesesi: İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Halıköy köyü yakınındadır Çok eskiden beri çalıştırılan cıva madeni, 1962 yılında işletme, 1970 yılında müessese olarak örgütlenmiştir. Burada üretilen cıva madeni, izabe edilerek yüzde yüz saf cıva elde edildikten sonra bunlar şişelenerek dış ve iç piyasaya sevkedilmektedir

9. Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları İşletmesi Müessesesi: Balıkesir'in Bandırma ilçesindedir. Boraks ve borikasit fabrikası 1968 yılında, sülfürik asit fabrikası 1972 yılında işletmeye açılmıştır.

10. Antalya Metalurji İşletmesi Müessesesi: 1962 yılında % 60 Etibank ve % 40 Fransız Yabancı sermayesiyle kurulan ferrokrom ve karpit fabrikaları, 8.10.1970 tarihinde zarar ettiğinden dolayı Etibank tarafından satın alınmış ve 1972 yılında müessese olarak örgütlenmiştir. Ferrokrom karpit ve sillikoferrokrom üretmektedir.

Etibank'a bağlı işletmeler şunlardır:

1. Keban Simli Kurşun İşletmesi: Elazığ'ın Keban ilçesindedir. Çok eski dönemlerden beri işletilen maden, 1953 yılından beri Etibank'a bağlı olarak çalışmaktadır.

2. Konya Civa İşletmesi: Konya'nın Sarayönü ilçesindedir. Çok eski dönemlerden beri bilinen maden varlığı, 1969 yılından beri Etibank'a bağlı olarak çalışmaktadır.

3. Kırka Boraks İşletmesi: Eskişehir'in Seyitgazi ilçesi sınırları içindedir. 1970 yılında çalışmaya başlamıştır.

4. Milas Boksit İşletmesi: Boksit, alüminyumun ham maddesidir. Burada fabrika olmadığı için çıkan cevher, yurt dışına satılmaktadır.

Etibank'ın metalürji alanında yaptığı en büyük yatırım, ülkemizin de dev kuruluşlarından biri olan **Seydişehir Alüminyum Tesisleri**'dir. Seydişehir yöresinde bulunan 50 milyon tona yakın boksit madenini işlemek üzere 1969 yılında yapımına başlanmıştır. Dört üniteden oluşmaktadır:

a) Alümina ünitesi: Yılda yarım milyon ton boksit madeni işleyerek bundan 200 bin ton alüminyum oksit üretecektir.

b) Elektroliz ünitesi: 120 bin ton alümina işleyerek bundan 60 bin ton alüminyum üretecektir.

c) Yarı mamûller ünitesi: 35 bin ton kapasiteli alüminyum kütük ünitesidir.

d) Mamûller ünitesi: Alüminyum kütüğünden levha gibi mamûller üretecektir.

Bu ünitelerin hepsi, 7 milyar liralık bir yatırım sonucunda, Sovyetler Birliği kredisi ve teknik yardımı ile gerçekleştirilmiştir. Ancak üzüntüyle belirtelim ki, elektrik enerjisi olmadığından bu tesislerin büyük bir bölümü çalışmamaktadır.

Bunun dışında Etibank'ın Bursa'da **Uludağ Volfram Madeni Fabrikası** ve **Elazığ Ferrokrom Fabrikası** bulunmaktadır..

Etibank'ın iştirakleri: Bunlardan bir kesimi, salt hukuksal statü oluşturmak için yapılmış sembolik katılmalardır. Diğer kesimi Etibank'ın çalışma alanlarına ait olup bu tip ortaklıklar bazı hallerde Devlet eliyle birey zengin etmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Etibank'ın iştiraklerinin sermaye katılma oranlarıyla birlikte listesi aşağıda verilmiştir:

1)	Anadolu Mermer ve Granit Sanayii A.Ş.	% 34.00	11)	Sanayi Madenleri A.Ş. (SAMAŞ)	% 36,29
2)	Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	% 29,75	12)	Sanayi Nakliyat A.Ş.	% 5.00
3)	Asbest Madencilik ve Sanayii A.Ş.	% 35.00	13)	Türk Civa İşletmesi A.Ş.	% 40.00
4)	Azot Sanayii T.A.Ş.	% 2,10	14)	Türkiye Bağcılar Bankası A.Ş.	% 0,40
5)	Çelik Halat ve Tel Sanayii A.Ş.	% 1,61	15)	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	% 0,03
6)	Çinko - Kurşun Metal Sanayii A.Ş.	% 49.00	16)	Türkiye Petrolleri A.O.	% 0,84
7)	Denizcilik Bankası T.A.O.	% 0,02	17)	Tasfiye Halinde Ege Elektrik T.A.Ş.	% 10.00
8)	D. B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.	% 0,02	18)	Tasfiye Halinde Elektrometalurji Sanayi A.Ş.	% 55.00
9)	Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş.	% 29.40	19)	Tasfiye Halinde Krom İşletmeleri A.Ş.	% 0,50
10)	Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş. (KÜMAŞ)	% 48,67	20)	Tasfiye Halinde Türkiye Kredi Bankası A.O.	% 0,10

Etibank, 1977 yılında 3 milyar 363 milyon lira tutarında kaynak sağlamıştır. Kuruluşun yatırımları 1977 yılına 1.917.000.000 lira olarak planlanmış, gerçekleşme ise % 79,1 oranında olmuştur. Bigadiç Kolemanit Tesisleri, Cumaovası Perlit Tesisleri, Keçiborlu Kükürt Tesisleri Projesi, Küre Entegre Bakır Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Tevsi Projesi, Kırka Bor Türevleri Eti-

bank'ın yatırım programı içinde bulunmaktadır.

1977 yılı toplam üretim değer olarak 4 milyar 428 milyon olarak programlaştırılmışsa da, gerçekleşme 3 milyar 945 milyon lira olmuştur.

1977 yılında 17.863 ton blister bakır, 257.782 ton krom cevheri, 20.040 ton saf kükürt, 38.332 ton bakırlı prit, 222.952 ton kolemanit, 161 ton saf civa, 1.290 ton kurşun konsantresi, 1.885 ton çinko konsantresi, 115.815 ton sülfürik asit, 12.731 ton prit konsantresi, 33.362 ton boraks, 20 203 ton asitborik, 134.700 ton konsantre tinkal, 531.190 ton boksit, 170.337 ton alümina ve 28.560 ton fosfat üretimi gerçekleştirilmiştir. Kuruluş ayrıca ferrokrom, karpit, alümünyum döküm mamulü, zımpara gibi mamülleri de üretmektedir.

Etibank'da 1977 yılı içinde 4.292 memur, 978 teknik personel ve 22.697 işçi çalıştırılmış, memur ve teknik personele 502 milyon, işçilere 2 milyar 205 milyon lira ödenmiştir.

Maden Hukukumuz: Ülkemizde maden mevzuatı, hiç bir zaman ulusal çıkarlara, madencilik tekniğine uygun, birbirleriyle uyumlu, birbirini bütünleyen hükümler taşıyan bir görünüm sunmamıştır. Maden hukukumuzu oluşturan yasalarda, sürgit birbirleriyle çelişen ve ulusal çıkarlarımıza ters düşen hükümler yer almıştır. Madencilik alanındaki olanaklarımıza karşın, madenciliğimizin bu kadar geri kalışının nedenini bu kötü yasalarda bulan görüşler vardır.

Maden hukukunda birbirinden farklı iki sistem bulunmaktadır. Birincisi, madeni çinde bulunduğu arazinin ayrılmaz bir parçası sayan sistemdir. Bu sisteme göre, arazi kimin mülkiyetinde ise, maden de onun mülkiyetinde sayılır. İkinci sistemde madenler, bulundukları arazinin mülkiyeti dışında tutulurlar. Büyük sakıncaları görüldüğünden, hemen hemen bütün ülkelerde birinci sistem terkedilmiştir.

Ondokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar, Osmanlı Devletinde madenler hakkında şer'i (dinsel kaynaklı) hukuk uygulanmıştır. Bu hukuk madeni, bulunduğu arazinin mütemmim cüzü (tamamlayıcı parçası) saymıştır. 1858 yılında Arazi Kanunu yürürlüğe konulunca, madenler hakkında da bu yasanın hükümleri uygulanmaya başladı. Buna göre:

1. İzabedilen, yeni sıcaklık ile eritilebilen altın, gümüş, demir, bakır, kalay, civa gibi madenler, arazi-i öşriye veya haraciyede yani harac ve öşür ödenen özel mülkiyetteki arazide bulunursa beşte biri beyt-ül-male (hazineye), geri kalanı arazi sahibine ait olur.

2. İzabe edilemiyen, kireç, alçı, yakut, zümrüt gibi madenlerin tümü arazi sahibine aittir.

3. Tuz, zift, neft gibi sıvılaşabilen madenlerin tümü arazi sahibine aittir.

4. Miri, yani hazinenin malı olan arazide ve gayrı sahih bir vakıf ile vakfedilmiş bulunan arazide çıkan madenler devlete aittir.

5. Arazi-i metruke (bir yer halkının genel ve ortak yararlanmasına terkedilmiş arazi) ile arazi-i mevatta (sahipsiz olmakla birlikte koşullar gerektiğinde özel mülkiyete konu olan arazide) bulunan madenlerin beşte biri devlete, beşte dördü bulana aittir.

Genel kural, hangi arazide olursa olsun, maden işletenler gelirin beşte birini hazineye vermekle yükümlü idiler. Devlete ait madenler ise, ya emaneten işletilir veya mukataa (kesim) usulüyle mültezimlere verilirdi.

Bu genel hükümler uygulamada yeterli görülmediğinden 1861 yılında ilk Maadin Nizamnamesi (Madenler tüzüğü) yapıldı. Bu Nizamname, madenlerin araştırılmasına, üretimine, alınacak resimlere, kalhane ve fabrikalara ve maden mühendislerinin görevlerine ilişkin hükümler taşıyordu. Daha sonra Fransız hukukundan esinlenerek 1869 ve 1887 tarihli nizamnameler yürürlüğe kondu. Bu nizamnamelerde madenlerin ihale biçimi, resimlerin alınması usulleri yeniden saptandı. Taşocakları ise madenlerden ayrılarak yeni hükümlere bağlandı.

Maden hukukunda kilometre taşlarından biri, 26 Mart 1322 (8 Nisan 1906) tarihli Maadin Nizamnamesi'dir. Bu nizamname çeşitli tarihlerde yapılan değişikliklerle 1954 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu nizamname, temelde eski nizamnamelerden farklı hükümler getirmemiş, sadece Devlet gelirlerini artırıcı ve madenlerin aranıp bulunmasıyla ilgili bazı düzenlemeler yapmıştır Maden hukuku sisteminde temel değişiklik, 1926 yılında yürürlüğe konulan Medeni Kanun ile olmuştur. Bu yasanın 632 nci maddesi, madenleri taşınmaz mal (gayrı menkul) konusu saymış ve 911 inci maddesiyle de bağımsız olarak tapuya kaydedilebileceğini hükme bağlamıştır. Böylece şer'i hukukun madenler için kabul etmiş olduğu arza bağlılık sistemi, bizde de terkedilmiştir.

1950 yılından başlayarak, iç ve dış güçlerin de zorlamasıyla, özel sektör ve yabancı sermaye aracılığıyla kalkınma yöntemi seçildi. Ulusal çıkarlarımıza tüm ters düşen bu kalkınma felsefesi, en büyük yansımasını 1954 yılında çıkarılan Petrol ve Maden yasalarında kendini gösterdi.

11.3.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 4'üncü maddesine göre, gerçi madenler Devletin hüküm ve tasarrufundadır. Ancak bu yasaya öyle hükümler konmuştur ki, madenlerimizin özel sektör ve yabancılar eliyle sömürülmesi pek kolaylaşmıştır. Türkiye'nin özel koşullarının zorlayarak ittiği devletçilik sistemi bir yana itilmiş, özel sektör Devlet işletmeleri karşısında ayrıcalıklı duruma getirilmiştir. Örnek olarak bu yasanın 23 ve 54'üncü maddeleri gösterilebilir. Bir madenin aranması için takaddüm (öncelik) hakkı sağlanmasında veya bulunmuş madenin ihalesinde birden çok istekli olduğu zaman kura usulüne başvurulur. Bu kuraya katılmak çin Devlet işletmeleri (Kömür için Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, demir için Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, diğer madenler için Etibank) kendi adına ancak bir tek başvuru ile bu ihalelere katılabilir. Oysa kişiler, kendi yakınları adına yüzlerce başvuru ile bu kuraya katılma olanağına sahiptirler. Doğaldırki böyle bir durumda Devlet işletmelerinin şansı, hiç bir teknik bilgisi ve maddi gücü olmayan kişiler karşısında sıfıra düşmektedir. Devlet arşivlerinde bu durumu saptayan yüzlerce dosya mevcuttur.

Gene bu yasanın 13'üncü maddesiyle, yabancılara Türk kanunlarına göre ortaklık kurarak doğal servetlerimizi işletme olanağı sağlanmıştır.

Neyin maden olduğu bu yasanın 1'inci maddesinde sayılmıştır. Bu madenleri arayıp bulmak için, maden arayacak kişilerde ne maddi olanak, ne de teknik bilgi ile ilgili bir koşul aranmaktadır. Bu nedenle maden arama izni almak için, her yıl Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na 50 binin üzerinde başvuru olmakta, madenlerimiz bir kumar alanı durumuna getirilmiş bulunmaktadır.

Bulunan veya bulunmuş (maden sahasının muayyenliği ve madenin, kemiyet veya keyfiyet itibariyle bir işletme tesisine elverişli cevheri ihtiva ettiği tahakkuk etmiş) olarak sicile kaydedilmiş madenlerin işletilmeleri, işletme ruhsatı veya işletme imtiyazı verilmek suretiyle olmaktadır. Yasada bu izni veya imtiyazı alan işletmeler üzerinde Devletin çeşitli yollarla denetimi öngörülmüştür. Ancak bu denetimi yapacak olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı Maden Dairesi gerek eleman, gerekse teknik olanaklardan o kadar yoksun bırakılmıştır ki özel sektörün ve yabancıların maden yataklarını sömürmesi ve tam bir savurganlıkla kullanması için uygulamada hiç bir engel yoktur.

1961 Anayasası, doğal servetlerimizle ilgili yeni bir anlayış ve düzenleme getirmiştir. «Tabii servet kaynaklarının aranılması ve işletilmesi» başlığı altındaki 130'uncu maddede şu hüküm yer almaktadır:

«Tabii servetler ve kaynakları, Devletin

hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.»

Böylece halen yürürlükte bulunan 6309 sayılı Maden Kanunu ile Anayasamız ters durumdadır. Bunu düzeltmek için yapılan çeşitli girişimler, bu güne kadar başarıya ulaşamamıştır. Sadece bazı küçük düzeltmeler yapılabilmiştir. Anayasa doğrultusundaki bu düzeltmeler ve çalışmalar şöyle özetlenebilir:

a) Anayasa Mahkemesi, 1963/120 esas, 1965/7 karar ve 16 Şubat 1965 tarihli kararıyla madensuyu ve kaplıca kaynaklarını tabii servet kaynaklarından saymış, bunlar hakkında mülkiyet terimini kullanan 6977 sayılı yasanın 2'nci maddesini Anayasa'nın 130'uncu maddesine aykırı bularak iptal etmiştir.

b) Danıştay Üçüncü Dairesi, 1971/237 esas ve 1971/214 karar sayılı ve 19.4.1971 tarihli kararıyla, «hissedarlarının tamamı veya yarısından fazlası yabancı olan tüzel kişilere, maden arama ve işletme hakları verilemiyeceği ve bu kabil hakların devredilemeyeceği»ni mütalâa etmiştir.

c) 1973 yılında Maden Reformu Kanunu T.B.M.M.'nce kabul edilmişse de, bu yasa Anayasa doğrultusunda ve reform niteliğinde hükümler taşımadığı için Cumhurbaşkanı tarafından veniden görüşülmek üzere T.B.M.M.'ne gönderilmiş ve bundan sonra kadük olmuştur.

d) Bu konuda yapılan en büyük atılım, 14 Ekim 1978 tarihinde yürürlüğe giren 2172 sayılı «Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun»dur.

Bu yasanın 1'inci maddesi «Belirli bölgelerde belirli cins madenin Devletçe aranmasına ve işletilmesine, bu madenlerle ilgili olarak daha önce gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş olan arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının geri alınmasına karar vermeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Bakanlar Kurulu kararında bunun köyler, ilçeler veya iller itibariyle hangi bölgelerde ve hangi öncelik sırasıyla uygulanacağı, arama ruhsatnameleri ve işletme hakları geri alınacak madenlerin sermayesinin tamamı Devlete ait ve çalışma konuları uygun olan İktisadi Devlet Teşekküllerinin hangisi eliyle aranacağı ve işletileceği belirtilir. 2804 sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu hükümleri saklıdır.» Hükmünü getirmiştir. Bu hükme dayanarak, özel sektörün elinde bulunan bazı çok büyük kömür, demir ve boraks maden sahaları, çeşitli tarihlerde çıkarılan Bakanlar Kurulu kararıyla Devlet işletmelerine devredilmiştir.

Bu yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi nezdinde yapılan girişimler olumlu sonuç vermemiştir.

Bir ülke, eğer kendi doğal kaynakları üzerinde egemen olamıyorsa, o ülkenin tam bağımsızlığından söz edilemez. Ekonomik bağımsızlığın yolu, doğal kaynakların ulusal çıkarlara en uygun biçimde işletilmesinden geçer. Türkiye'nin bu konuda gerek ekonomik, gerekse hukuk alanında büyük çabalar harcaması gerekmektedir.

Kâmil Erdeha

ETİ, Erol (1936). Ressam. 1961 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirdi. Aynı kurumda öğretim üyesi ve yönetici görevler de üstlenmiştir. 1970 yılından sonra aktif sanat çalışmalarına başlayan sanatçı, kişisel resim sergilerinin yanısıra yurt içinde ve dışında bir çok karma sergiye katıldı. Deneyciliği ve malzeme kullanımında cesur girişimleri ile resim çalışmalarını seçkinleştiren Erol Eti, aynı zamanda duvar resmi alanında da ustalaşmış, yurdun çeşitli kentlerinde duvar resimleri uygulamıştır.

Evliya Çelebi (İstanbul - 1611 / Mısır ? - İstanbul - 1682). Seyahatname yazarı. Çocukluğunda, 117 yaşında ölen babası Derviş Mehmet Zili'nin atelyesinde çalışmış, buradaki Rum çıraklardan Rumca öğrenmiştir. Kanunî'nin Zigetvar seferinde önemli hizmetleri olan babasının geniş çevresindeki gün görmüş kişilerin serüvenlerini hikâye ettikleri aile sohbetlerinde bulunan Çelebi, Şeyhülislam Hamit Efendi medresesinde yedi yıl okuduktan sonra Enderuna girmiştir. Burada dört yıl arapça, farsça öğrenimi görerek yetiştirilmiş ve sipahi olmuştur. Zamanın padişahı Murat IV.'ün Revan seferinden dönüşünde saraya alınmışsa da padişahın ölümünden sonra çekilerek ilk gezisi olan Bursa yolculuğuna çıkmıştır. Daha sonra İzmit, Trabzon (1640) ve Girit (1645) yolculuklarına çıkan Evliya Çelebi 50 yıl boyunca Avusturya, Hicaz, Mısır, Sudan, Habeşistan, Dağıstan vb. ülkelerde dolaşmıştır. Bu gezilerinde önemli mektuplar götürmek ya da savaşa katılmak gibi çeşitli hizmetler yapmış, görgü ve gözlemlerini seyahatnamesinde tarih ve yer belirtmelerine özen göstererek yazmıştır.

Araştırmacılar gezilerini Bursa, İzmit, Trabzon ve Batum yoluyle Azak ve Kırım, Malta ve Girit, Erzurum ve ötesi, Şam ve ötesi, Tekrar Şam, Özi, Rumeli eyaleti, Konya, Van ve Doğu yöresi, Çatalcaya kadar, Revan, Tekrar Özi, Akkerman, Bosna, Almanya, Girit, Hicaz ve Mısır olarak saptamışlardır. (Cafer Erkılıç, ***Evliya Çelebi***, sf. 21, 1969).

«Seyahatname» edebiyatımızın gezi türünde ilk ve en büyük eseridir. Gerçekçi bir gözle izlenen olaylar, süslü ve gerçekdışı abartmalara özenilerek yazılmamış, aksine yalın ve duru bir anlatım içinde halk diline özgü inceliklerle bezenmiştir. Tarih, toplumbilim ve güzel sanatlar üzerinde belli bir bilgi düzeyine varacak kadar kendi kendisini yetiştirdiği anlaşılan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin kütüphanemizde üç tam takım yazması vardır. Yazı dilinde, halkın çok kullandığı deyimler geniş ölçüde yer aldığı için konuşma diline çok yakın bir kuruluş özelliği göstermekte, Ahmet Mithat Efendinin ilk basımı sıralarında belirttiği gibi bu yönüyle de kalıcı bir nitelik kazanmaktadır.

Tanzimattan sonra eserin bazı bölümleri «Müntahabat-ı Evliya Çelebi» adıyle yayımlanmış, daha sonra Ahmet Vefik Paşa ve Şemsettin Sami Beyin ilgisini çekmişse de eser üzerinde ilk önemli çalışmayı Necip Asım Bey yapmıştır. Daha sonra Kilisli Doktor Rıfat ve Kilisli Abdullah Nasuh beyler altı yıl süren bir çalışma sonucu eseri kopya etmişlerdir. Mustafa Nihat Özön'ün bir araştırma yazısından öğrendiğimize göre, Kilisli Doktor Rıfat Bey, seyahatnamenin basımı içinde uğradıkları (1898) güçlükleri şöyle anlatmaktadır:

«Matbada ara sıra eserin tashih provalarını da gördüğümüz olurdu. O zamanın sansür memurları, Evliya Çelebi'nin eserine büyük bir alâka ve teveccüh gösterdikleri halde bile, saltanata ve hükümet idaresine ait bazı mühim olayları çıkarır ve değiştirir, eserin birçok satırlarının, kelimelerinin yerine başkalarını koyardı. Cevdet Bey, o zaman sansürün çıkardığı bu yazıları büyük bir tomar halinde ve ayrı bir dolap içinde muhafaza eder ve ileride bir fırsat çıkar ya da Seyahatname serbest bir devirde yeniden basılabilirse bunların çıkarıldıkları yerlere eklenmek ümidinde olduğunu söylerdi. Abdülhamit devrinin tarihe karışmış olaylar üzerinde bile yürütmek istediği bu tahakküm ve tasallut çok nefrete şayan bir hareketti. İşte Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yeniden basılmasını zorunlu kılan önemli sebeplerden biri de budur...»

*«Seyahatname»*nin ilk sekiz cildi Arap harfleriyle (1898 - 1928), son iki cildi Türk harfleriyle (1935 - 1938) basılmış ve Reşat Ekrem Koçu (1943 - 1951), Mustafa Nihat Özön (1944 - 1945). Mehmet Aksoy ve Server İskit (1962) tarafından seçme parçalar yayımlanmıştır. Seyahatname'nin iki cildi Hammer, ***Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa, by Evliya efendi*** (London 1834 - 50) adıyle İngilizceye, Macaristan'ı

anlatan bölümleri Karacson tarafından Macarcaya çevrilmiştir.

EVLİYA ÇELEBİ ÜZERİNE

Evliya Çelebi'nin elimizde eseri, kendi kaleminden çıkmış kitabı var. Bu kitapta —Seyahat Name— gerek Türk gerekse batılı bilginler, yıllar yılı durmadan bilimsel belgeler ararlar. Sonunda sevimli Evliya-yı biriya efendimizin, inanılacak bir kaynak olmadığında karar kılarlar: Olayları, büyüttüğü-

karıştırdığını, tarih yanlışları yaptığını, giderek görmediği olayları, görmüş gibi yazdığını söylerler. Bu yargıların çoğu doğrudur. Ama Hakir- pür taksir, Evliya'yı biriya efendimiz hazretleri, günümüzün bilim adamlarının sandığı kişi değildir: O, ne bir Marko Polo, ne de bir İbn Batuta'dır. Evliya Çelebi, bizim Cervantès'imizdir. Onun sayfalar, sayfalar boyunca sayıp döktüğü, han. hamam, bağ, bahçe adlarını bir yana bırakıp; kendisini ve etrafını anlatan, toplumu, toplumun olaylar karşısındaki tutumlarını çizen satırlarını, dikkatle okumalıyız. Eğer XVII. yüzyılda bizde bir şekil anlayışı olsaydı, roman anlayışı batıdan bize de gelebilseydi; hemen hemen aynı devrin yazarı olan Çelebi'nin, Cervantès'e, onun Donkişot'una taş çıkartacak romanlar yazacağını söyliyebiliriz. Evliya Çelebi'nin devrinin vezir vüzara, paşalarını ve onların tutumlarını, kahramanlıklarını anlatışını bilirsiniz. Tipleri, kendisi bile, kitabında birer Donkişot'tur.

Evliya Çelebi, bence, bir hicivci, mizahcı, bir başka deyimle. ilk romancımızdır. Alışılmış kalıplar içinde roman arıyanlar, benim bu düşünceme elbet de katılmazlar. Ama roman: insanı, toplumu, insan ve toplumun psikolojisini anlatmak değil midir? Giderek bu anlatıştan devrin, yaşanılan çağın hayat görüşü, davranışa çıkmaz mı? Romancı, anlatmasını seven, bilen, bir kişi değil midir? İşte Evliya Çelebi, budur: Sanatcıdır. Bilgin değildir. Nasreddin Hoca'nın kişiliğinde daha XIII. yüzyılda beliren Türk espri, anlatma, görgü, eleştirme dehasının bir devamıdır. Hem de edebiyatımıza çok yararlı olması gereken bir kişi, büyük bir yazardır Evliya Çelebi.

(Samim Kocagöz, Yeni Ufuklar Şubat 1959)

Eylem. aylık düşün dergisi. Çıkaran: Şükran Kurdakul. Yazı İşleri sorumlusu: Ömür Candaş. 1 mart 1964'te yayımlanan ilk sayısında, Prof. İsmet Sungurbey, Selahattin Hilav, Emin Türk Eliçin, Demir Özlü, Şükran Kurdakul v.b.'larının yazıları, incelemeleri yer aldı. Sencer Divitçioğlu, Doğan Özgüden, Arslan Başer Kafaoğlu, Hüseyin Baş, Ceyhun Atıf Kansu, Niyazi Berkes, Kemal Sülker, Murat Sarıca, Şerif Hulusi, Fahir Onger, Halil Aytekin v.b. yazarlar araştırmacılar özellikle Türk'ye'ye ilişkin sorunları değerlendiren yazılarıyle Eyleme katkıda bulundular. Eliçin'in Türk Devrimi üzerindeki inceleme yazıları ceza yasasının 142. madesine aykırı görülerek yazı sahibi ve Ömür Candaş haklarında koğuşturma açıldı. Bu evrede dergi Babür Kuzucu'nun sorumluluğunda çıktı. Üçüncü yılında yayımına son verdi.

EYÜBOĞLU, Bedri Rahmi (Görele 1913 / İstanbul - 1975). Resam. Şair. Orta öğrenimi-

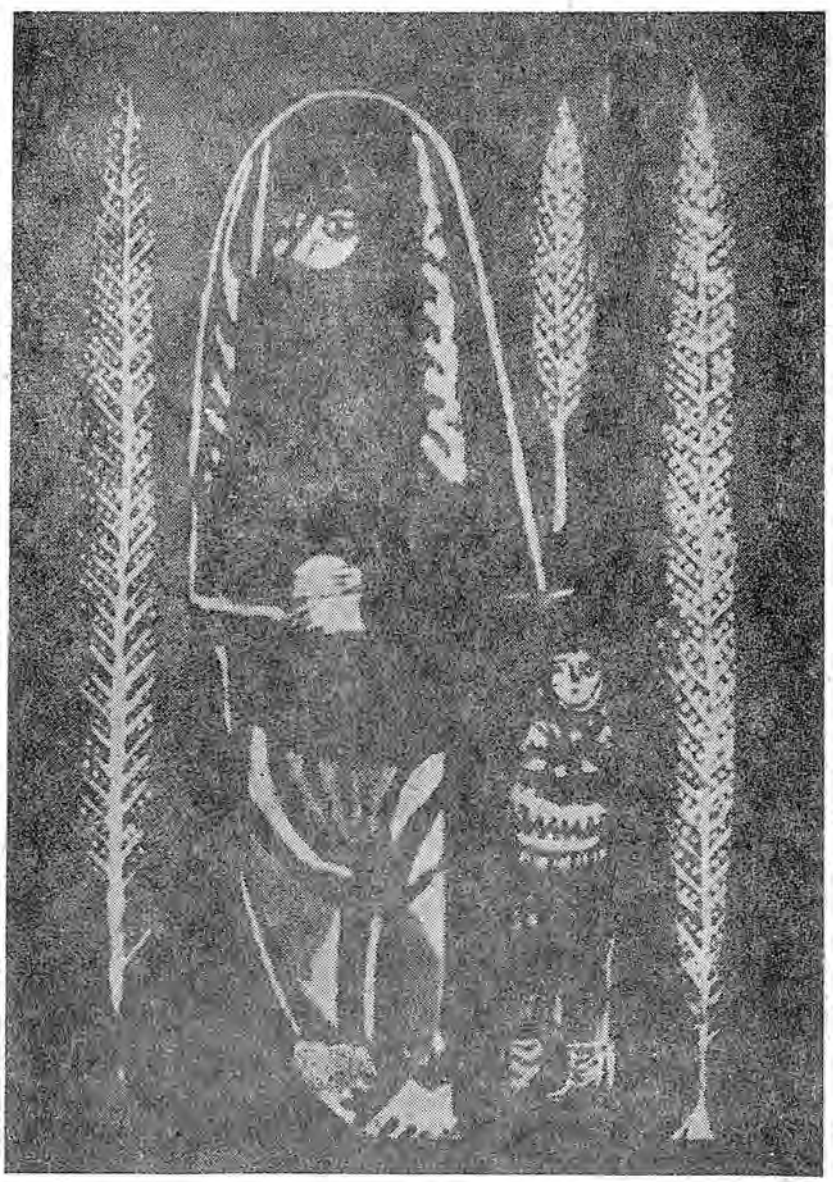

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bir yapıtı.

ni Trabzon Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı (1930). İki yıl da aris'te eğitim gördü. Burada Fransız ustaları Dufy, Matisşeden, hemen tüm saant yaşamın kapsayacak öçlüde etkilendi. Paris'te bulunduğu yılarda kendisi gibi A. Lhote atölyesinde çalışan Romanyalı sanatçı Eren'le tanışarak, İstanbula döndükten sonra evlendi. 1936 yılında Güzel Sanatlar Akademisinde öğretim üyeliğine başlayan Bedri Rahmi, 1938'de CHP'nin düzenlediği Anadolu çalışmalarına katılarak Edirne ve Çorum'a giderek köy motifleri üzerine derinlemesine incelemeler girişti.

Eyuboğlunun sanat yaşamında belki de dönemeç sayılabilecek olan Çorum çalışmalarından sonra, Fransız ustaları Dufy'nin ve Matisse'in resim anlayışlarıyla anadolu köy motiflerini armonize etme anlatışı sanatının temel anlayışı olarak belirmeğe başlamıştır.

«D» gurubu sergilerine 1934 yılından sonra katılmağa başlayan Eyüboğlu, grubun yaşadığı sürece ona bağlı kaldı. Abidin Dino ve çevresindeki diğer ilerici sanatçılarla çok yakın dostluğuna rağmen, resim çevrelerinde oluşan «Yeniler» ve «Yeni Dal» gibi ilerici guruplaşmalara yakınlaşmadı, halkçı bir çizgide kalmayı yeğledi.

1945 yılından başlayarak çoğaltma çalışmalarına girişerek bu alanda gravür, serigrafi ve litografi tekniklerinde pek çok yapıt köy motiflerine dayalı düzenlemelerini yaygınlaştırdı. Daha ileri yıllarda, 1951 yılında Paris gezisinden döndükten sonra da yazmacılıkla ilgilenmeye başlayarak bu yöntemle yaptığı çalışmaları uzun yıllar sürdürdü.

1950'de Demokrat Partinin iktidarıyla ülkede yaşamın her kesiminde başlayan Amerikan etkisi, sanat çevrelerini ve bu arada Bedri Rahmi'yi de çalışmalarını yeni koşullara göre yönlendirmeye itti. 1953'de Amerika'ya giderek Philadelphia'da «Print Club» da yazmalarını ve gravürlerini sergiledi. Yine aynı yıl ünlü «Time» dergisi sanatçının bir yapıtını renkli olarak bastı, yazmalarının bir bölümü New York dekoratif sanatlar müzesine satın alındı. Bu doğrultuda, 1959 yılında Paris'te yapılan NATO genel merkez binası içinde 50 metrekarelik bir mozaik pano uyguladı. Ertesi yıl Rockefeller Foundation tarafından verilen bursla bir yıl Paris'te kalarak. çalıştıktan sonra 1961'de eşi Eren Eyüboğlu ile birlikte California Üniversitesi'nin davetlisi olarak bir yıl çalışmak ve konferanslar vermek üzere ABD'ye gitti.

Eyüboğlu, 1953 - 59 yılları arasında Türkiye'de bulunduğu süre içinde, İstanbul'da o yıllarda hızla gelişen lüks otelcilik ve ona bağlı olarak bu inşaatlarda dekoratif sanat yapıtı uygulamalarına da yoğun biçimde katıldı. Hilton, Divan gibi pek çok otel, KLM gibi şirket merkez binaları, ve benzeri inşaatlarda büyük boyutlu mozaik ve seramik pano uygulamaları yaptı. Aynı yıllar Bedri Rahmi'nin edebiyat alanında da etkinliğini sürdürdüğü yıllardır. 1954'de *«Karadut»*, 1955'te *«Tuz»* adlı şiir kitaplarını yayınladı. 1956'da *«Canım Anadolu»*, 1957'de *«Üçü Birden»*, 1959'da da *«Dördü Birden»* adlı kitapları basıldı. Bu kitapları oluşturan şiirlerde toplumsal temaları işlerken yergi ve alay ögelerinden yararlanıyor, çok değişik betimlemeler yapmayı sevdiği için renkleri ve renkleri belirten sıfatları da bolca kullanıyordu (Şükran Kurdakul).

Bedri Rahmi Eyüboğlu, çeşitli teknik ve malzeme uygulamaları, işlemeler nakışlar, keçeler kilimler ve folklorik motiflerle dolu dünyası ile birçok sanatçıyı ve öğrencisini derinden etkilemiştir. Turan Erol, «Bedri Rahmi'nin sanatında halk sanatının ve yerli kaynakların ögeleri doğal ve kaçınılmaz bir nitelik olarak beliriyor. Kendi yazdığı gibi, halk sanatlarını, örneğin bir kilimi, bir iznik çinisini, su katılmamış bir orta anadolu bakır işini, bir tahta oymayı, kızılcık dalından örülü bir sepeti, kurt başlı baltayı, nacağı, nakışlı keçeyi her zaman sevmişti» diye değerlendirir.

Eyüboğlu, çağdaş Türk resminde, yerel motifleri batılı ölçüler uyarınca armonize etmekte gösterdiği büyük ustalık kadar, hemen bütün sanat dalarında bu sanatsal çözümleme eğiliminin gelişmesine katkıda bulunmasıyla da halkçı bir kültür adamı olarak sanat tarihimizde seçkin bir yeri vardır.

Orhan Taylan

Eyüboğlu, Eren (1913). Ressam. Öğrenimini doğduğu yer olan Romanyada, Yaş Güzel Sanatlar Akademisinde 1928 yılında tamamladı. 1930 - 32 yılları arasında Pariste Andre Lhote atölyesinde çalıştı. Bu dönemde Bedri Rahmi Eyüboğlu ile tanışan sanatçı, evlendikleri 1936 yılından sonra çalışmalarını İstanbul'da sürdürdü.

Eren Eyüboğlu, köy konularına ve bezemeciliğine verdiği önemle ve bu ögeleri ele biçimiyle eşinin resim anlayışına fazlaca yaklaşmakla birlikte sağlam deseni ve kompozisyonları ile günümüzün iyi ressamları arasında sayılmaktadır.

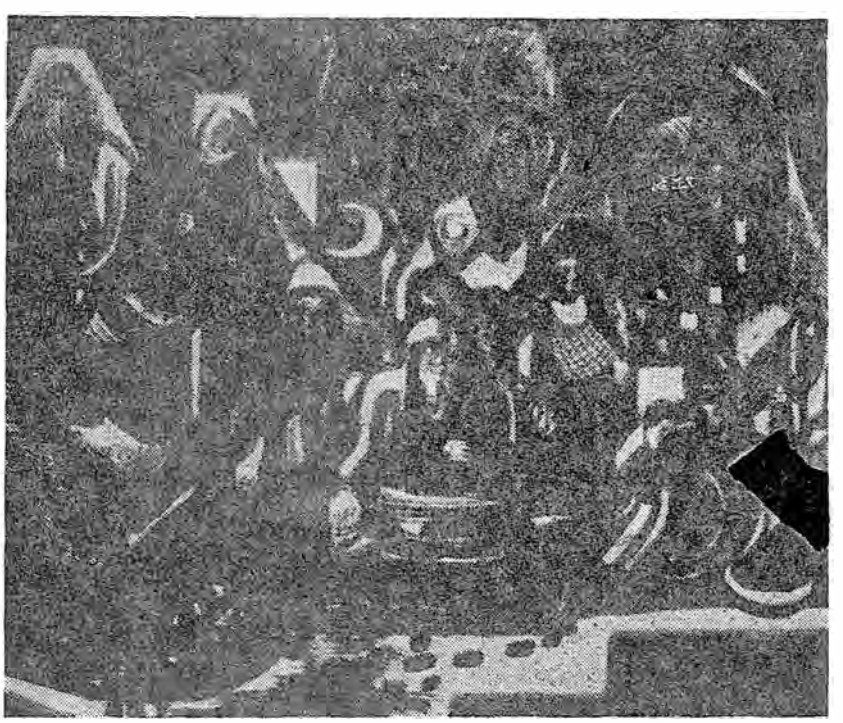

Eren Eyüboğlu'nun bir yapıtı.

EYÜBOĞLU, Sabahattin (Akçaabat 1908 / İstanbul 1973). Yazar, denemeci. Sanat tarihçisi. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde tamamladı (1928 - 1932). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doçentlik, M.E. Müfettişliği, Talim Terbiye Kurulu üye-

liği, Tercüme Bürosu Başkan vekilliği, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğretim üyeliği etti (1933 - 1947). İkinci kez Paris'e gitti (1947 48). Dönüşünde bir süre yine bakanlık müfettişliğinden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili Bölümü'nde Karşılaştırmalı Türk Fransız Edebiyatı (1950 - 1960). Teknik Üniversitede (1951) ve Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu'nda Sanat Tarihi okuttu. 1960'da 147'lerden olup Üniversiteden ayrıldıktan sonra, iade edildiği görevlerinden yalnız Teknik Üniversitedeki öğretim üyeliğine döndü.

Babeuf'ten Vedat Günyol'la birlikte çevirdikleri *Devrim Yazıları* (1963) Ceza Yasası'nın 142. maddesine aykırı görülerek Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandı. Dava sonucu beraat etti (1966). 12 mart döneminde Türkiye Komünist Partisi'ni yönettiği savı ile tutuklandı. Yargılama sonucu yine beraat etti.

«Hâkimiyet-i Milliye», *«Tan»*, *«İnsan»*, *«Varlık»* (1931 - 1943) dergilerinde yayımladığı ilk yazılarında edebiyat sorunlarını çağdaş sanatın ulaştığı aşama çizgisinden değerlendirerek, eski edebiyatımızın ölümsüz kaynaklarıyla günümüz arasında bağlar kurmaya çalıştı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı okumuş sınıfının batıya bakarken kapıldığı yanlışlıkları ve nedenlerini gösterdi. Daha sonra *«Varlık»*, *«Yaprak»*, *«İmece»*, *«Tanin»*, *«Yeni Ufuklar»* dergi

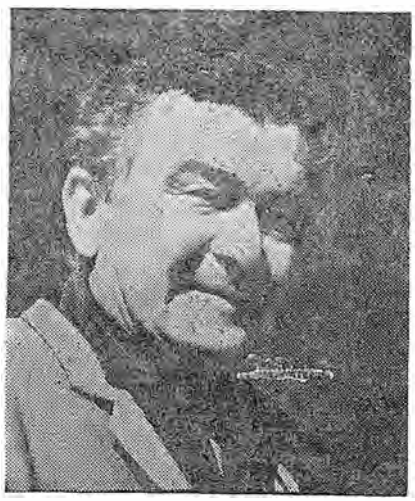

Sabahattin Eyüboğlu

ve gazetelerinde (1946 - 1971) çıkan yazılarında aydınlık Türkçesiyle Anadolu gerçeği, sanatı, yeni sanatımızın gelişme yönleri, bağnazlık, bilimsel düşünce, yurtyönetimi, ulusal kültür konularını işledi.

Denemelerinden oluşan *«Mavi ve Kara»* adlı yapıtı ilk kez 1960'da basılmış ve Ataç Armağanı kazanmıştı (1961). Mazhar Şevket İpşiroğlu ile birlikte hazırladığı *Avrupa Resminde Gerçekçilik Duygusu* (1952), *Fatih Albümüne Bir Bakış* (1955) sanat tarihi alanında adı geçen birkaç önemli yapıt arasında anılır: Ömer Hayyam, La Fontaine, Jacques Prevert'in şiirleriyle, klasik ve çağdaş düşün - sanat adamlarının romanları, oyunları toplumbilim ve felsefe yapıtları, 1930'dan sonra gelişen, çeviri edebiyatımızın en olumlu örnekleri olma niteliğini taşımaktadır. Eyüboğlu, Yunus Emre'nin şiirlerinden bir seçmeyi Fransızcaya çevirmiş, Mehmet Ali Cimcoz'la birlikte dilimize kazandırdığı Eflatun'un *Devlet* adlı yapıtı ile 1958 Türk Dil Kurumu 1958 Çeviri Ödülü'nü almıştır. *Yunus Emre'ye Selam* (1966), *Yunus Emre* (1971), *Sanat Üzerine Denemeler* (1974), kitapları bir kaç kez basılmıştır. Çevirdiği belgesel filmler şu adları taşır: *Hitit Güneşi* (Berlin Film Festivali'nde Gümüş Madalya kazandı), *Siyah Kalem*, *Karanlıkta Renkler*, *Anadolu'da Roma Mozaikleri*, *Namrut Dağı Tanrıları*, *Ana Tanrıça*, *Eski Antalya'nın Suları*, *Surnâme*, *Karagöz'ün Dünyası*. Ölümünden sonra *«Yeni Ufuklar»* dergisi (mart 1973) Sabahattin Eyüboğlu Özel Sayısı olarak yayımlanmıştır.

(Ş.K.)

SABAHATTİN EYÜBOĞLU'ndan Görüşler

HALKA SAYGI

Kimi aydınlarımız için halk henüz saygı değer bir varlık değildir. Onlara göre bütün iyilik, güzellik ve ilerilikler hep yukarıdan, akıllı bir azınlıktan gelir, ve bu azınlık halkı kırbaçla dilediği yere sürecek, yerde halktan yana gidecek olursa, halkın ayak olmaktan çıkıp baş olmasını savunursa sapıtmış, budalalık etmiş olur.

Böyle düşünenler çok iyi niyetli bir zorbalık düzeni kurabilirler ve bu düzen er geç kötü niyetli zorbalığa dönüşür, dönüşe gelmiştir tarih boyunca. Kendi çocuklarını dayakla eğiten bir babanın halkı sopayla yönetmeğe kalkması, ne kadar ilkel de olsa, hoş görülebilir belki. Böyleleri babacan kişilerse, bir süre için başarılı bir düzen de kurabilirler, kurdukları görülmüştür. Ama bugün halkın zorla güdülmesinden yana olanlar, kendi çocuklarını döğenler değil artık. Hor gördükleri halkın kendi kendini yönetmeğe, yani demokrasiye lâyık olmadığı kanısındadırlar. Kendi yararlandıkları özgürlükler halkın zararınadır. Halkın adam olması, kalkınması onların yok dediğini yıkıp, yap dediğini yapmasına bağlıdır.

Halkı sömürenlerin halkı hor görmelerine bir diyeceğimiz yok; onları halka saygıya çağırmak da boşunadır: Sömürdükleri sürece saygılı olamaz onlar; olurlarsa kandırmacadır. Ama halkı sömürüden kurtarmaya çalışanları halka saygıya çağırmak hakkımızdır.

(Yeni Ufuklar, ekim 1970)

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (maçka - 1925). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Vefa Lisesi'nde (1948), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nde tamamladı (1953). Yazar ve çevirmen olarak çalışıyor. Folklor ve dil araştırmalarının yanısıra *«Yelken»*, *«Soyut»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde yeni ve eski edebiyat üzerine inceleme ve eleştirme yazılarıyle tanındı.

Yapıtları: Destanlar İçinde Fatih (antoloji, 1963), *Divan Şiirinde Sapık Sevgi* (inceleme, 1968), *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar* (inceleme, 1968), *Bâki* (inceleme, 1972), *Tanrı Yaratan Toprak* (1973), *Anadolu İnançları* (1974), *Cinsel Büyüler* (2 cilt, 1975), *Karadeniz Aşk Türküleri* (1976), *Anadolu Halk İlaçları* (1977).

EZİNE, Celalettin (İstanbul- 1901 / İstanbul - 1972). Yazar. Yüksek öğrenimini Heilderberg, Leipzig Üniversiteleri Felsefe Bölümünde ve Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. *«Cumhuriyet»* gazetesinde, kendi yayımı *«Hamle»* dergisinde yazdı. *Gün* gazetesinin başyazarlığını yaptı (1938 - 1941). Yeni edebiyat akımının ilk yıllarında çağdaş ve klasik batı sanatçılarıyle Türk sanatçılarının karşılaştırmalarını yapan yazılarıyle tanındı. Ünlü kitapları: *Yakup ve Ötekiler* (1938), *Bir Misafir Geldi, Amerika Mektupları* (1940)'dır.

F. Celâlettin (İstanbul 1985 - İstanbul, 3 haziran 1975). Akıl hastalıkları uzmanı, öykü yazarı. Orta öğretimini Mercan İdadisinde (1912), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde bitirdi (1918). Üsküdar Toptaşı Akıl Hastanesinde uzmanlık süresini tamamladıktan sonra, Manisa Akıl ve Sinir Hastanesinde ve Bakırköy Akıl ve Sinir Hastanesinde Başhekimlik görevinde bulundu. Kekemeliğin tedavisinde ün yapmıştı.

İlk öyküsü Kadın Cehennemi «*Servetifünun*» (1917) da yayınlanmıştı. İlk öykü kitabı *Talâk-ı selâse*, alışılmışın üstünde bir ilgi toplamıştı (1923). Öykülerinin büyük bölümünde, kuvvetli bir gözlem özelliği, anlatım ustalığı görülür. Toplum sorunları içinden geçer ama, «yerli renk gerçekçiliği» ile yetinir. Zaten toplumcu, gerçekçi olmak gibi bir sav'ı da yoktur. Hatta bu sava karşıdır. En güzel öyküsü *Kına Gecesi*'nde, İstanbul ağzını, çeşitli söyleyişleri ile kendinden **biraz büyük** olan çağdaşları Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim gibi usta yazarlardan daha başarılı yazdığı unutulmamalıdır. Gerçeğin oluşmakta olan kendisini değil, ondan geriye kalmış, görüntülerini anlatmayı yeğler. Meddah ve orta oyunu ağzına kaçan bir anlatım tarzı ile «konuşur gibi» yazma yönünden, çağdaş öykücülerle birleşir.

Yapıtları: Talâk-ı Selâse (1923), *Kına Gecesi* (1927), *Eldebir Mustafendi* (1943), *Avurzavur Kahvesi* (1948), *Salgın* (1953), *Rüzgâr* (1955), *Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde* (1939), *Bütün Hikâyeler*'i Fahri Celâl adı altında tek kitapta toplandı (1973).

Ö. F. Toprak

Faiz. Bir kimsenin verdiği borç karşılığı olarak borç verdiği kişi ya da kurumdan aldığı gelire verilen ad. Borç sözleşmeleri ya da yasalarla belirlenmiştir. Faiz, asıl borca bağlı olarak zaman içinde artan alacaktır ve asıl borca oranla hesaplanır. Borçlunun daha önce kararlaştırılan zamanda borcunu ödememesi nedeniyle işleyen faiz gecikme faizi (temerrüt faizi) olarak adlandırılmıştır. Banka ve diğer kurumlara verilen borçların karşılığında alınacak faizlerin oranı yasalarla saptanır. Yasaların saptadığı yüzdelerden fazla para vererek anapara çalıştıranlara «tefeci» denilir. Tefeciliğin yasaklanmış olmasına karşın, anapara çalıştırımı yasaların boşluklarından yararlanılarak sürdürülmektedir. Ticaret ilişkilerinde faiz ödenmesi de borcu veren kişi ya da kurumla borcu alan arasındaki sözleşmeye göre yüzdelenmektedir. Bu ilişkilere bağlı sözleşmelerde faiz oranını belirleyen hükümlerin yer almaması, borçlunun faiz ödemesi zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Bu durumlarda yasal faiz yüzdelerine göre işlem uygulanır. Bir kimsenin borçlu bulunduğu ana para için ödemek zorunda olduğu faizden ötürü doğan faiz işletilmesi «faize faiz yürütülmesi» olarak adlandırılır. Faize faiz yürütülmesi nedeniyle borçlunun borcu büyük ölçüde artacağından görünür para çalıştırmalarında, Borçlar Kanunu faize faiz yürütülmesini sınırlandırmıştır.

Osmanlı döneminde tefeci sermayenin ekonomik yaşamda büyük etkisi olduğu bilinmekte ve kapitalizme geçiş aşamasında çeşitli engellere yol açtığı kabul edilmektedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda *ribahur* olarak adlandırılan faizciler, Cumhuriyet döneminde, özellikle 1950'lerden sonra «teşkilâtlanmamış sermaye piyasası» olarak nitelenmişler, bankalar ise, 1979 yılında dış kapitalizmin istekleri doğrultusunda, faiz yüzdelerini iki üç katına çıkararak piyasayla yarışır duruma gelmişlerdir. Son değişikliklerle bankaların ödedikleri faiz oranı üç ay vadeli mevduat için yüzde dokuz; altı ay vadeli mevduat için yüzde oniki; bir yıllık vadeli mevduat için yüzde yirmi; bir yıldan fazla vadeli mevduat için yüzde yirmi altı buçuk olarak hesaplanmaktadır.

(A.C.)

Fasih (İstanbul - ? / İstanbul - 1699). Divan şairi. Divan ve hazine katipliği gibi görevlerde bulundu; devlet görevlerinden çekildikten sonra hattatlık yaparak geçimini sağladı. Mevlevihane hücre-nişinlerinden olan Fasih Dede'nin divanından başka *Münazara-i Gül-ü Mül Manzara-i Şeb-ü Ruz, Hüsrev-ü Şirin Mahmud-ü Eyaz, Behişt-i Âbad, Tenbakuname* adlı yapıtları da vardır. Akıcı üslubu, sözcüklerindeki iç uyum ve «ifadedeki nezahet titizliği» yönlerinden Neşati, Naili gibi ustalarla karşılaştırılacak güçte bir şair olarak kabul edilir.

FASİH DEDE'nin Şiirinden Örnek:

GAZEL

Kâkül-i yâre bu demler güzerin var mı sabâ
Dil-i güm-geşteden âyâ haberin var mı sabâ

Biz giriftâr-ı kafes bülbül-i müştaak-ı gülüz
Gülistandan bize bir berk-i teren var mı sabâ

Bey'edersen alalım nefhasını bin câna
Nükhet- kâkül-i müşkîn-eserin var mı sabâ

Biz ki hâr ü has-i şeh-râh-ı diyâr-ı aşkız
Dilde bizden acabâ bir kederin var mı sabâ

Dil-i bî-tâb-ı Fasîhâ'da perîşanlık var
Kâkül-i yâre bu demler güzerin var mı sabâ

Fatih Sultan Mehmet (Edirne - 1432 / Gebze - 1481) Yedinci Osmanlı padişahı. İkinci Sultan Murat'ın oğlu olan genç şehzade seçkin Osmanlı bilginleri tarafından eğitildi, ayrıca İtalyan humanisti Ciriaco d'Ancona ile başka öğretmenlerden Roma ve batı tarihlerini okudu. On bir yaşındayken Manisa Valiliğine getirildi. 1443'te II. Murat tarafından Osmanlı başkenti Edirne'ye çağrılarak tahta oturtulduysa da, çocuk denecek yaşta ve deneyden yoksun bir kişinin padişah olması hem Anadolu beyliklerinin hem de Hıristiyan devletlerinin Osmanlı devletine karşı harekete geçmesine yol açtı. Çeşitli devletlerle yapılan Sırp Sındığı, Kosova, Niğbolu, ve Çirmen savaşlarında başarı kazanıldı. Daha sonra Macar, Leh, Alman, İtalyan, Sloven, Çek, Slovak, Hırvat, Romen, Ruten ve Litvan ordularından kurulu yüz bin kişilik bir ordu, Osmanlılara karşı Beşinci Haçlı Seferini düzenleyerek harekete geçti; yetmiş parçalık Papalık donanması da Boğazları tuttu. Bunun üzerine, genç padişahın ve vezirlerin ısrarı ile II. Murat ordunun komutasını ele aldı; Haçlılar Varna'da bozguna uğratıldı (1444).

Ordunun ve sadrazamın ısrarları sonucu 1446'da II. Murat ikinci kez tahta oturdu ve II. Mehmet yeniden Manisa'ya gönderildi. Bununla birlikte babasıyla birçok savaşa, bu arada Osmanlıların yengi kazandıkları Kosova Meydan Savaşına (1448) katıldı. Babasının 1451'de ölümü üzerine yeniden padişah oldu. Anadolu ve Balkanlardaki Osmanlılara bağlı devletler, onun ilk saltanat yıllarındaki başarısızlıklarını gözönüne alarak yeniden saldırıya geçtiler. En güçlü Anadolu beyliği olan karamanlılar kimi kaleleri ele geçirdikleri gibi Germiyen, Aydın ve Menteşe yörelerindeki beylerin başkaldırmasını sağladılar. II. Mehmet, sözü geçen beyliklerle devletlerin hemen tümüyle ödünler vererek barış antlaşmaları yaptığı gibi, başgösteren bir yeniçeri ayaklanmasını da önleyerek Yeniçeri Ocağı'nı yeniden düzenledi. Böylece durumunu her yönden güçlendirdikten sonra İstanbul'u ele geçirme hazırlıklarına girişti. Bu hazırlıkların en dikkate değerleri, Boğazdan geçişi engellemek amacıyla Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nın yaptırılması ve Edirne'de iki ton ağırlığındaki ilk havan topunun döktürülmesiydi.

1453 yılının 6 Nisanından 29 Mayısına değin süren İstanbul kuşatmasından sonra kente giren ve «Fatih» sanını alan II. Mehmet böylece Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ardılı sayılan Bizans devletini ortadan kaldırıyor; Orta Çağ'a son verip Yeni Çağ'ı başlatan önemli bir tarih olayında birinci adam rölü oynuyordu.

Genç padişah, bu yengiden sonra bir «Cihan İmparatorluğu»nun temellerini atmaya yöneldi. Ancak, «sefer»ler belirli bir plan uyarınca değil, bağlı devletlerin siyasal tutumlarıyla Osmanlı devletinin coğrafi, stratejik ve jeopolitik durumu gözetilerek gerçekleştirildi. Bu arada, İstanbul'un alınmasından telâşa kapılan Hıristiyan devletlerinin yeni bir Haçlı donanması kurma girişiminde bulunmaları üzerine, 1454'de Venedik'le ticaret antlaşması yapılarak bu devletin egemenlik haklarıyla ticaret serbestliğinin tanınması, 1456'da Rodosa gönderilen donanmanın sonuç elde edemeden geri dönmesi gibi ödünler yada bozgun sayılabilecek olaylar yer aldıysa da önemli başarılar da sağlandı: II. Mehmet, Osmanlı devletine bağlamak istediği yerlerin beylerine, kale komutanlarına, egemenlerine valilik ve timar öneriyor; çoğu kez bu «savaşsız fetih» siyasasından olumlu sonuç alıyordu. Bu yolla 1459'da Semendire ile Amasra'yı, 1460'ta Mora'daki birçok kaleyi ve Sırbistan'daki Güvercinlik (Golubac) kalesini savaşsız ele geçirdi. Daha sonra da Osmanlı devletinin Anadolu'daki en güçlü düşmanı Karamanoğlu beyliğine son verildi. Sıra, doğudaki en güçlü düşman olan ve Anadolu'daki egemenliklerine son verilen birçok beyi çevresine toplamış bulunan Akkoyunlu devletine gelmişti ama, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan daha ivedi davranarak Fırat çevresindeki Osmanlı ordusuna baskın yaptı. Bu baskını izleyen Otlukbeli Savaşı, II. Mehmet'in yengisi ve ordusuna bir daha saldırıda bulunulmaması, Karahisar'ın Osmanlılara bırakılması koşullarını taşıyan bir antlaşma ile sonuçlandı. Bu antlaşma doğunun güvenliğini de sağlıyordu.

Venedik'le Macaristan'ın başında bulunduğu, yirmi devletin katkısıyla oluşan Haçlı ordusu ile Rumeli'de on altı yıl savaşmayı göze alan II. Mehmet, sonunda Arnavutluk, Bosna - Hersek ve Yunanistan'ı alarak Balkanlarda kesin Osmanlı egemenliğini sağladı. 1475'de Kırım Hanlığının kendi isteğiyle Osmanlılara bağlanmasıyla Karadeniz bir Osmanlı gölü olmuştu. 1480'de ise yüz parçalık Osmanlı donanmasının Gedik Ahmet Paşa komutasında İtalya yarımadasının güneyindeki Pulya'ya çıkarak Otranto'yu alması, II. Mehmet'in başarılarının önemli bir halkası sayılıyordu.

II. Mehmet, bir imparatorluğun kuruluşunu hazırlayan «fetih»leriyle olduğu kadar Osmanlı ekonomisinde sağladığı gelişmelerle de dikkati çekti: Batı Anadolu'da pamuklu, Orta Anadolu'da sof, Edirne'de ayakkabı yapımı gelişmişti; buralardan elde edilen ürünler Karadeniz kıyılarına ve Balkanlara gönderilerek hammaddeyle değiştiriliyordu.

II. Mehmet düşün özgürlüğüne, bilim ve sanata da önem veriyordu. Kendi adını alan semtte, Ayasofya'da ve Zeyrek'te kurdurduğu medreselere tanınmış doğu ve batı bilginlerini atadı; bu kuruluşlar çağına göre ileri birer bilim yurdu durumuna getirildi. Öte yandan, rönesansın eşiğinde bulunan batıdan getirttiği ressamları sarayında konuklamakla, hatta portresini yaptırmakla Osmanlı geleneğindeki bağnazlığın bir ayrıcası, İslâm - Doğu kültürünün batıya açılan bir penceresi oldu. Bu pencere II. Mehmet'ten sonra kapanacak ve yüzyıllarca kapalı kalacaktır. Avnî takma adıyla yazdığı şiirlerden oluşan *Divan*'ıyla da bir çok divan şairinden geri kalmayan bir beğeni ve dil düzeyi tutturmayı da başarabildi.

II. Mehmet, «*Fatih Kanunnamesi*» adıyla anılan kannunnamesiyle Osmanlı hukukunun ve devlet örgütünün temellerini kuran bir sultan olarak tanınır. Sözü geçen kanunname, Osmanlı tahtına geçecek kişilerin kardeşlerini öldürmesini uygun bulan cümleleri nedeniyle, aynı zamanda saltçı yönetimlerin niteliğini ortaya koyan bir belgedir. Buna karşılık, Osmanlı saltçı yönetiminin

Hıristiyan halk kitlelerince bir kurtarıcı gibi karşılandığı; bu devlet sisteminin, içinden doğduğu toplumun insanlarını «reaya» sayarak egemenliği altına aldığı ülkelerin halklarını «serf»likten kurtardığı ve bunların başındaki feodal soyların egemenliğini ortadan kaldırdığı bir olgudur. II. Mehmet'in geleneksel leştirdiği İslamlık dışındaki dinlere hoşgörünün nedeni budur.

Alpay Kabacalı

Fatih Kanunnâmesi İstanbul'un fethinden sonra tahminen Nişancı Mehmet Paşa'nın Sadrazâmlığı sıralarında, Fatih'in emri ile bir kanunnâme hazırlandı. Bu kanunnâme, yazılı olmıyan kamu hukukuna dair örf ve töreler toplanarak ve bunlara yeni çağın gereksinmelerini de karşılayacak yeni hükümler ilâvesiyle Fatih'in ağzından, anlaşılması kolay Türkçe ile oluşturuldu. Kanunnâmenin giriş kısmından, bu yasayı kaleme alanın (Yâni raportörünün) Lis zâde Mustafa oğlu Mehmet isminde bir kimsenin olduğu anlaşılmaktadır. Kanunnâmenin mahiyeti hakkında 1913 yılına kadar bilgi sahibi yoktu. Ancak «Künh'ül ahbar» isimli Âli Efendi'nin tarihinde böyle bir kanunnâmenin bulunduğu bildirilmekteydi ki, gerek tarihçi ve gerekse hukukçuların bilgisi de bundan ibaretti. 1913 Yılında, Fatih kanunnâmesi'nin aslının, «Kanunnâme-i Âli Osman» adıyle Viyana İmparatorluk kütüphanesinde bulunduğu öğrenilerek, ora elçimiz aracılığı ile fotoğrafları getirtildi. Bu işi gören zamanın «Tarih-I Osmanî Encümeni», kanunnâmeyi kitab hâlinde ve 1330 - 1914 yılında yayınladı.

Viyana kütüphanesinden gelen kanunnâme fotoğrafları iki aded el - yazmasını göstermektedir. Biri, bilinen Fatih kanunnâmesi, diğeri ise, ayni ismi taşımakla beraber, aslında «Kanunî Sultan Süleyman» kanunnâmesi olduğu anlaşılmaktadır. (*Kanunname-i Âli Osman, Tarih-i Osmanî Encümeni*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi 1330; Önsöz, s. 3, Mehmet Arif).

Kanunnâmenin taktîmî ve şekli: Fatih'in ağzından şöyle bir hattı hümayun ile kanunnâme başlamaktadır: «**Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur avlâd-ı kirâmın neslen bade neslin bununla âmil olalar.**» (Ayni eser, s. 9) Daha sonra raportör şu bilgiyi vermektedir: «... Kostantaniye fethi müyesser olmakda **sabıka ecdâd-ı âzamları zamanında** olan kavânin-i mazbûta defter olunmayıp eksik olan yerlerin dahi kendileri rey-i münîr-i velâyet tesirleri ile tekmîl buyrulup divân-ı hümâyun da ebed-üt'âbâd mâmûl ün-bi olmak içun bir kanunname tehrir olunmak lâzım gelmeğin bu abd-i hakir fermân-ı celîler üzre nazm-ü inşa edüp herkes müstefîd olmak içun ıstılah ve ibâretten feragat olunup, lisân-ı padışâh-u gerdûn-ü vekardan nakille yazılıp ve üç bab üzre kılındı.» (Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra, ataları zamanında olan hukuk kuralları muntazam bir şekilde toplanmamış olduğundan eksik olan yerlerinin dahî kendileri tarafından tamamlanıp dîvân-ı hümâyunda sonsuza-dek yürürlükte kalması için bir kanunnâme tertiplemek ödevini bana verdi; bunun üzerine kanunnâme, herkes yararlansın diye ağır terkip ve sözcüklere başvurulmadan, padişah'ın dilinden naklen yazılıp üç bab üzere hazırlandı.) (Ayni eser, s. 10) Kanunnâmenin üç bab'ı sırasiyle şunlardır: «*Merâtib-i âyân ve ekâbir beyanındadır*», «*Salâteyn-i âzama lâzım olan tertip ve âyin beyanındadır*», «*Ahvâl-i cerâim ve her ehl-i mansabın âyidleri beyanındadır*» (Ayni eser, s. 10) Birinci bab'da Vezir-i âzam, vezirler ve diğer devlet büyüklerinden sözedilir; Bir örnek; «**Bilkil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın Vezir-i âzam başıdır cümlenin ulusudur cümle umûrun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarımdır ve ol nâzırıdır ve olurumda ve tavrımda ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddemdir**» (Ayni, eser, s. 10). İkinci bab'da divân vesair devlet müesseselerinin kuruluşundan, saltanatın devamlılığından ve ilgililerin ödev ve selâhiyetlerinden sözedilmektedir. İki örnek; «... **Her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir ekserî ulemâ dahî tecîz etmiştir anınla âmil olalar**» (Ayni eser, s. 27). **Mühr-ü şerîfim vezir-i âzam'da dursun hazînem ve defterhânem mühürlenmek lâzım gelse ve açılmak lâzım gelse defterdarlarım emriyle huzurlarında açılıp kapansun** (Ayni eser, s. 27) **ve hazîneme dahil ve hariç olan akçe defterdarlarım emriyle dahil ve hariç olsun**» (Ayni eser, s. 28).

Üçüncü bab'da cezaî hükümler pek azdır, tamamı şunlardır: «**Evvelâ cerîme kanunda gerek Mirî Subaşı'larına ve gerek Ehl-i tîmar Subaşı'larına üçbin akçe ola ve çıkmağa binbeşyüz akçe ola ve kol kımağa bin akçe ola ve baş yaruğuna elli akçe ola ve bir kişi bir kişiye fuhuş ile söğse kırk akçe cerîme alına ve bir kişi bir kişinin haremine nâzım olsa 20 akçe cerîme alına**» (Ayni eser, s. 28). Bu kısmın sonunda da tahsisatlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunların arasında şu hüküm en önemlilerindendir: «Ve kızlarım evlâdından olanlara beylerbeyilik verilmesin egarre (Şanlı şerefli) sancak verilsin...» Osmanlı devletinin idarî teşkilât ve müesseselerini ayrı ayrı gösteren Fatih kanunnâmesi, zamanla bâzı değişikliklere uğramakla beraber, yeniçeriliğin kaldırıldığı, Mahmut II. zamanına kadar uygulanmış ve bu tarihten sonra ise Tanzimat devrinde, etkisini tamamiyle kaybetmişti. Nizâm-ı âlem için Kardeş Katli Kuralı ise, 28 yaşında ölen Sultan Ahmet I. tarafından kaldırılmıştı.

Necdet Kurdakul

FATİNOĞLU, Abidin Nesimi (İstanbul-1909). Yazar, düşün adamı. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Mühendis Mektebi'nde tamamladı. Yüksek öğrenimini yaptığı dönem Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti yönetim kuruluşu başkanlığı, Millî Türk Talebe Birliği genel sekreterliği yaptı. Kendi tanımı ile «nasyonal demokrat» eğilimli olduğu gençlik yıllarında «*Atsız Mecmua*», «*Millî İnkılap*», «*Bütün*», «*Yolların Sesi*» dergilerinde yazdı. 1933'lerden sonra Marksist öğretiyi benimseyerek yakın arkadaşları romancı Kemal Tahir ve Şahap Ahıskal ile birlikte insan hak ve özgünlüklerini savunmayı amaçlayan «*Yeni Gidiş*» dergisini çıkardı. Siyasal iktidar derginin uzun süre yaşamasına izin vermedi. Talha Balkı ile birlikte çıkardığı «*Yeni Yol*» dergisi de Sıkı yönetimce 3. sayısında kapatıldı. Ve Abidin Nesimi Bilecik'e sürgün edildi. *Sürgünden dönüşünde «Baştan», «Milli Mücadele»* kendi yayımı «*Beşer*» dergilerinde yazdı. «*Beşer*» dergisindeki yazılarından dolayı açılan dâvalar 1950 affı ile düştü.

Demokrat Parti'nin iktidar döneminde siyasal yaşamın dışında kalan Abidin Nesimi 27 mayıs 1960'dan sonra Aziz Ziya, Mihri Belli, Fehmi Yazıcı ile birlikte «*Yeni Yol*» ve «*Yeni Yolda Yeni Dünyada Birlik*» dergilerini çıkardı. «*Türkiye'nin Tekâmül Hareketinde Ziya Gökalp*», «*Sosyalistlere Açık Mektup*», «*Türkiye'de Sosyalizmin Temel Sorunları*», «*Marksçı Açıdan Sosyalizmin Analizi*», «*Nazım Hikmet Benerci mi?*», «*Devlet Politikası*», «*Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler*» adlı kitapları var.

(A.C.)

Fatma Aliye (İstanbul - 1864 / İstanbul - 1926). İlk kadın romancımız. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşanın kızıdır. Dönemin ünlü hocalarından Fransızca, doğu felsefesi, hukuk matematik dersleri alarak yetiştirildi. Yazın hayatına G. Ohnet'in *Volonté* adlı romanının çevirisiyle girdikten sonra tarih ve felsefe konularındaki çalışmalarını da yayımladı. Batı kültürüyle yetişmiş ilk kadın romancılarımızdan sayılan yazarın yaşamı üzerine Ahmet Mithat efendi *Bir muharrirei Osmaniyenin neş'eti* (1893) adlı kitabı vardır.

Başlıca Yapıtları: Muhazarat (roman, 1892) *Refet* (roman, 1897), *Udi* (roman, 1899).

özgürlüğü adına birtakım fetvâlarla katledildikleri görülmektedir. (Bk. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddîn*, s. 83-85 ve 105 No.'lu kaynak, s. 327-332). Özellikle Kanunî devri sonlarından itibaren çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerle bozulmağa başlamış olan ve XVII. yüzyıl başlarında ise içinden çıkılmaz hâle giren çöküntüden imparatorluğu kurtarmak amacı ile Murad IV.'nün başvurduğu insan kıyımında —Dini, kişisel çıkarlarına âlet eden birtakım din adamlarının— fetvâlarından yararlanılmıştı. Tarihte bu çıkarcı fetvâcılara (Fâkiler) denilir. (Ahmet Rasim, *Resimli haritalı Osmanlı tarihi*, C: 2, İst. Şems Matbaası 1326, s. 692, Falde: 171). Bu «Fâkiler»in başında «Kadızâde» nâmiyle isim yapmış biri vardı. IV. Murad'ın içilmesini yasakladığı kahve ve tütün için padişah'ın isteği ile bu adam, «Kahve ve tütün her ne kadar Tanrı tarafından harâm edilmemiş ise de, mâdem ki, Padişah tarafından yasaklanmıştır, içenler vâcüb-ül katildir, (Öldürülmeleri şeri'ata uygundur.) diye fetvâ vermiştir. (Ayni yapıt s 694) Kadızâde'yi taklid eden başka kişiler artık Deli İbrahim ve IV. Mehmed zamanlarında sarayı tamamiyle avuçları içine aldılar ve bunlar Köprülü Mehmed Paşa tarafından dağıtılıncaya kadar, dini çıkarlarına âlet ederek fetvâ müessesesini kullanmakta devam ettiler.

Fetvâlar kapsadıkları soruları ve cevaplarıyle, tıpkı «Şer'iye» mahkemeleri sicilleri gibi, devirlerinin sosyal, siyasal hattâ ekonomik hayatını yakından ilgilendiren kaynaklar mahiyetindedir. (Bk. *Ebussu'ûd Efendi fetvâları ışığı altında XVI. Asırda Türk hayatı*, M. Ertuğrul Düzdağ 1972; ve Muzaffer Arabul, Şeyhülislâm Ebussu'ûd Fetvâlar 1978).

Teşkilât: Fetvâ işlerine bakan Şeyhülislâmlık, Murad II. zamanında kurulmaya başlanmış ve İstanbul'un fethinden sonra teşkilât hâline girerek Kanunî devrinde muntazam bir hâle getirilmişti. Bu teşkilât şöyle idi: Başta Şeyhülislâm'ın temsil ettiği «Meşihat-ı islâmiye dairesi» vardı. Bunun bir de müsteşarı bulunurdu Verilen bütün fetvâlar Şeyhülislâm'ın sorumluluğu altındaydı. Sonra «Fetvâhâne» gelirdi. Burası, Şer'î mahkemelerle Müftîlerin önceki fetvâlardan bilgi almaları için başvurdukları yerdi. Bu dairenin başında fetvâ emini ve iki de «Fetvâ emâneti muavini» bulunurdu. Fetvâ eminliği XVI. yüzyıldan sonra teşkilâtın temel unsuru oldu; şeyhülislâmlığın kalemi idi. Fetvâ eminliğinin ödevi, Fetvâ'ya âit bütün işleri idare etmekti. Üçüncü daire «Hev'et-i İftâiye» adını alırdı buna «Fetvâ odası» da denilirdi. Bu odanın başında bir «Reis'ül müsevvidin» (Baş raportör), bir «Müvezzi» (Dağıtıcı); bir «Cevâb-ı şifahî» (Sorulan fetvâlar için sorunlara cevap veren) memuru ile yirmisekiz kişiden oluşan «Müsevvidîn» yânî raportör vardı. Burasının işi, fetvâhanenin kalem odası olmakla istenilen fetvâlar için yazılı veya sözlü cevap vermekti. Dördüncü daire «İlâmat-ı şer'iyye müdüriyeti» yânî ilâmat odası idi. (Eski fetvâların saklandığı yer). Bunun başında bir müdür, sekiz «Mümeyyiz»i (Bir daire kaleminde yazılan yazıları gözden geçirerek tashih eden kimse) bulunurdu. Ayrıca bu dairede bir «Taharri-i mesâil memuru» (sorulan meseleleri arşivden kimse), dokuz kişiden oluşan mümeyyiz yardımcısı, dört birinci sınıf, beş ikinci sınıf, dört üçüncü sınıf olmak üzere raportörler bulunurdu. Beşinci daire «Meclis-i tetkikat-ı şer'iye»dir. Bir başkan ve sekiz üyeden oluşmaktaydı. Ödevi, şer'î meselelerin araştırılması, incelenmesi hususunda bilimsel çalışmalar yapmaktı. Bu meclis'in bir kalemi ve kaleminde 2 mümeyyiz, beş birinci, yedi ikinci, altı üçüncü sınıf memur bulunmaktaydı. (*İlmiye Salnâmesi* s. 140-145)

Layik Cumhuriyet Türkiye'sinde artık fetvâ müessesesinin etkili bir yanı kalmamıştır. Meşihat dairesi yerine merkezi Ankara'da bulunan Diyânet işleri başkanlığı mevcuttur. Bu başkanlıkta bir müftilik teşkilâtı mevcut ise de, bunların Osmanlı devrinde olduğu gibi bir fonksiyonu yoktur. Hâlen, İslâm hukukunu uygulayan bâzı devletlerde de, fetvâ alanının günden güne daraldığı görülmekte ve yerine modern yasalar geçmektedir.

Necdet Kurdakul

Fıkıh Sözcük bakımından arapça «Anlavış inceliği, bilgi»den gelir. Terim olarak İslâm hukukunu ifade eder. İslâm hukuku, yânî, (Fıkıh) Kur'an'dan kaynaklanır. Kur'an, Mekke'de nâil olan seksenaltı sûresiyle «Vaiz, nasihat» ve aydınlatıcı mahiyette olup ahrete âit kuralları kapsar. Medine'de nâzil olan Yirmisekiz sûreyle devlet ve şeriyat kurulmuş, dünya işlerine ilişkin hükümler vazolunmuştur. Müteassip fıkıhçılara; din adamlarına göre fıkıh, Kur'an'ın bütün bu yönlerini kapsayan bir bilimdir. Dünya işleriyle ahret işleri birbirinden ayrılmaz, her iki yön de bütünü oluşturur. Bu görüş (Lâyisizm)e karşı çıkışla sonuçlanır.

Dünya işlerine âit Kur'an hükümleri iki kısma ayrılır: 1 — Toplumu oluşturan insanlar arasındaki münasebetleri düzenleyen hükümler. 2 — İnsanın ölümünden sonra bırakacağı mirasa uygulanması gereken hükümler.

Birinci kısımda; âile hukukuna dair (münakehât); insanlar arasındaki hukukî ilişkileri tertipleyen (Muamelât); ve ilk iki intizamı koruyabilmek için gereken ceza yasasına karşılık (Ukûbât) mevcuttur. İkinci kısımda yeralan miras hukukunu da düzenleyen (Ferâiz)dir. (İbn-ül Salih Ahmet Refik, *İlm-ü ferâiz*, 1329, s. 7-8) İslâm hukukunu iki sisteme ayırmak gerekir. Bu iki sistem, İslâm'da felsefî mezheplerin temelde iki yöne ayrılışından doğmuştur ki o da, (Ehl-i sünnet) ve (Ehli bid'âd) yönleridir. Fıkıh'da, bu iki sisteme göre şekil almıştır: 1 — Sun'î hukuk, 2 — Şia hukuku. Bu sistem arasındaki farklar, Kur'ân'ı kabul anlayışından doğar.

Benzerliklerse şunlardır: 1 — Tanrı'nın ilâhî kudretini kabul ederler. 2 — Muhammed'in peygamberliğini ayni şekilde teslîm ederler. 3 — Kur'an ve Hadîs her iki sistem içinde dinin temelini teşkil eder.

İki sistem arasındaki ayrılıklar: Ehl-i sünnet, Kur'an hükümlerini ve hadisleri tartışmasız kabul eder, eleştirmez. Diğeri ise, Kur'an hükümlerini ve hadis'i kabul ettiği halde üzerinde tartışma açabilir, eleştirir ve gerçeği arar. 2 — Fıkıh meseleleri ilkinde Kur'an'da ifade edildiği şekilde kabul olunur. İkinci sistemde ise Kur'an'ın görünür anlamiyle değil, gerçekte ifade edilmek istenen anlamiyle sorunları çözmeye çalışır. Kur'an'da (Batınî) bir anlam arar. 3 — Ehl-i sünnet «Naklî» bilimlere yer verir, diğeri ise «Aklî» bilimlere açıktır. 4 — İman, ilkinde doğmatiktir, bir inancın ürünüdür; diğerlerinde ise, gözü gerçekliği kabul edilmek suretiyle îman yoluna gidilmesi eğilimindedir. (Prof. Hilmi iZya Ülken, *İslâm düşüncesi* 1946, s. 68-69).

Bu iki yöndeki felsefî aykırılıktan (Fıkıh) da, özellikle kamu ve devlet hukukunda (Hilâfet meselelerinde), nikâhda, Ehl-i bid'âd'ın yabancılara karşı çıkışında ve ibâdet usûllerinde aykırılıklar görülür. Günlük işlerde her iki sistemdeki aykırılıklar o kadar geniş kapsamlı değildir. (İ. Goldziher, *İslâm ansiklopedisi* ilk Avrupa baskısı, nakleden: Ord. Prof. Köprülü, *İslâm medeniyeti tarihi* W. Barthold 3. Basım 1973, s. 289) Osmanlı devletinde fıkıh yâni İslâm hukuku; özellikle toprak ve kamu hukukunda Padişah kanunnâmelerine, örf ve geleneklere, Tanzimat ile birlikte bâzı modern kanunların kabulüne ve şer'iyye mahkemeleri yanında «Nizâmiye» mahkemelerinin de kurulmuş olmasına rağmen, Cumhuriyete kadar kendini göstermiştir.

Necdet Kurdakul

FINDIKLIOĞLU, Ziyaeddin Fahri (Tortum 1901 / İstanbul - 1974). Sosyolog. İstanbul İktisat Fakültesi Sosyoloji Ord. Profesörü. İlk ve orta öğrenimini Kayseri ve Gelenbevi Sultanilerinde yüksek öğrenimini İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1922-1925). Felsefe ve sosyoloji öğ

retmenliği yaptı. Lisans üstü öğrenimini tamamlamak üzere Fransa'ya gitti (1930). Strasbourg Üniversitesi Felsefe Bölümünü bitirdi (1934). İstanbul Edebiyat Fakültesi İçtimaiyat ve Ahlâk doçenti olarak atandı. Strasbourg'a dönerek doktorasını verdi (1935). Doçentlik görevine döndü (1936). İktisat Fakültesi'nde Prof. Gerhard Kessler'in çevirmenliği ve Sosyoloji doçentliği görevlerini yürütmeye başladı. İktisat Fakültesi Sosyoloji Profesörlüğüne yükseldi (1941). Kürsüsünün en kıdemli öğretim üyesi olarak Ordinaryüslüğe de yükseldi (1958). 27 Mayıs harekatından sonra İdris Küçükömer, Feridun Ergin ve Sabri Ülgener'le birlikte MBK'ce Maden Kredi Bankası İdare Meclisi'ne atandı, bu meclisin başkanlığında bulundu. Rahatsızlığı nedeniyle bilimsel çalışmalarına son verdi (1971). Kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1973). Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü asil üyeliğine de seçildi (1972).

İstanbul Muallimler Cemiyeti ile Türkiye Muallimler Birliği'ni de kuran (1946-1947) Fındıkoğlu, Türk Ocakları Genel Yönetim Kurulu üyeliği (1961-1965 ...) görevinde de bulunmuştur.

Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp kanadını temsil eden Fındıkoğlu, ülkemizde düşünce geleneği kurmak ve «cemiyetçilik» çabaları ile ün yaptı. Prens Sabahattin'i politika dünyasından alıp sosyoloji alanına getirdi. Ahmet Rıza üzerine dikkatleri çekti.

Siyasal otoritenin baskısına karşı toplumun organize edilmesini tek çıkar yol olarak görmüştür. Kurtuluşu meslek tekeşekküllerinin kurulmasında bulmuştur. «Meslek kuruluşları» düşüncesinin odak noktası dır. Özgürlüklerin ve demokrasinin gerçekleştirilmesi ve de tabana oturması, ona göre ancak çeşitli meslek kuruluşlarına ait derneklerin örgütlenmeleriyle olabilir. «Muallimler Birliği»ni böyle bir düşüncenin ideal kaynağı haline getirmek istemiştir. Muallimler Birliği'ne bağlı çeşitli kültür dernekleri de kurmuştur.

Fındıkoğlu, *«Cumhuriyet»*, *«Tasvir-i Efkâr»* (1941-1944), *«Yeni İstanbul»* (1950-1957), *«Sesimiz»* (1950-1956), *«Meslek»* (1951) *«Vakit»*, *«Ulus»*, *«İnkılâpçı Gençlik»*, *«İktisat Fakültesi Mecmuası»*, *«Türk Yurdu»*, *«Bilgi»*, *«Türk Folklor Araştırmaları»* *«Sosyal Siyaset Konferansları»*, *«Sosyoloji Konferansları»* (1960-1971) *«Büyük Türkiye»* (1970-1971) *«İş ve Düşünce»* (1934 1976) dergilerinde yazmıştır.

Başlıca Yapıtları: İçtimaiyat, Hukuk Sosyolojisi, Francois Bacon, Sosyalizm. İşçi Davası ve Tiyatro. Karl Marx, Şehir Sosyolojisi, Şeyh Bedreddin, Thomas More, Campanella, 17-18. Asırda Sosyalister, Charles Fourier, Saint Simon, Sismondi, Karl Marx'ın Metodolojisi, Ziya Gökalp Doğu Kalkınması.

(E.K.B

FIRINCI Ahmet (Hopa 1901 / İstanbul 1974). Bilimsel sosyalist eylem adamı. Kadıra Ziraat Okulunu bitirdikten sonra dö letçe Almanya'ya ziraat öğrenimi yapma gönderildi. Orada sosyalist dünya görüşü benimsedi. Ülkeye döndükten kısa süre sonra (1926) Sovyetler Birliği'ne giderek Şark Emekçilerinin Komünist Üniversitesi (KUTV)nde dört yıl öğrenim gördü. Dönüşünde Samsun'a yerleşti. (1930). Komünizm leyhinfaaliyette bulunmaktan dört yıla hükûmgiydi (1932). Af yasası uyarınca cezasını bitirmeden çıktı. İstanbul'a yerleşti. Kâtiplik pazarlamacılık yaptı. 1937'de 7 ay gözetim altında tutuldu. Soruşturma dava konusu yapılmadan serbest bırakıldı. 1946'da Türkiye Emekçi Köylü Partisi'nin yöneticileriyle birlikte yargılandı. Türkiye Komünist Partisi (TKP) yöneticisi olduğu saviyle 4 yıla hükûm giydi. Bu cezayı bitirip çıkmasından bir süre sonra Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Halil Yalçınkaya, Mihri Belli, Zeki Baştımar vb. ile birlikte yeniden TKP'yi yö-

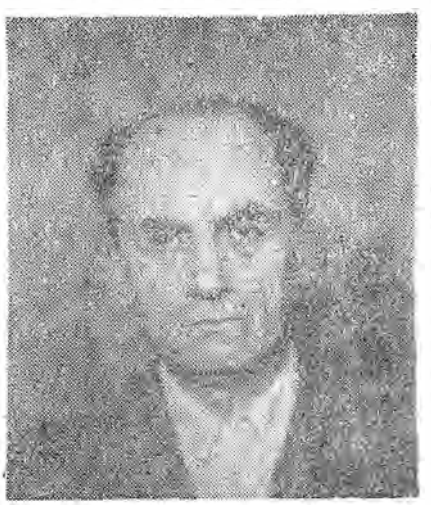

Ahmet Fırıncı 1951'de emniyette

nettiği savıyla tutuklandı. (1952-53). Beraat etti.

(Ş.K.)

Fıtnat Hanım (İstanbul ? / İstanbul 1780). Divan şairi. Aydın bir çevrede yetişmesi, yakınlarının şiirle uğraşması Zübeyde Fıtnat Hanımı etkileyerek şiire itti. Dilinin yalınlığı, sözcük seçimindeki özeni, yer yer halk deyimlerine yer vermesi dışında öteki Divan şairlerinden ayırıcı bir özelliği yoktur. Şiirlerinde kadınca bir duygusallık gö-

Fıtnat Hanım

rülmez.. Koca Ragıp Paşa'yla gönül yakınlığı, yine Koca Ragıp Paşa ve Haşmet'le aralarında geçen iğneli, alaycı ve gülmeceli konuşmalar halk arasında adının duyulmasını ve ününün yavılıp günümüze kadar gelmesini sağladı. İstanbul'da ve Mısır'da iki kere basılmış olan *Divan*'ında kaside, gazel, şarkı, musammat türünde ürünler ve çeşitli olaylara tarih düşüren dizeler vardır.

(E.C.)

Fikir Hareketleri. Siyasal dergi. Çıkaran: Hüseyin Cahit (Yalçın). 29 Ekim 1933'te yayınlanan ilk sayısında Hüseyin Cahit'in *Cumhuriyetin 10. Yıldönümü, Matbuat Hayatı, Hocalar Saltanatı;* Francosca Nitti'nin *Türk İnkılabı, Hükümdarlık İdaresinin Ruhu;* E. Combo'nun *Harp Sonu Vaziyeti* yazıları yayımlandı. Derginin uzun süren yaşamında kurucusunun *«Edebî Hâtıraları»* ve kitap tanıtma, değerlendirme yazılarını yanısıra *Allahlar Susamışlardı* (Anatole France), *Kürek Cehennemi* (Tullie Murri) adlı roman çevirileri «tefrika» edildi. Sık sık dönemin batılı siyaset adamlarının, özellikle sosyalist öğretiye ve Sovyetler Birliği'ne karşı yazıları yayımlandı. Dolaylı olarak da tek parti yönetimi eleştirildi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazı ve çevirilerinden oluşan *Fikir Hareketleri* 364. sayısında kapandı (1940).

Fikir Kulüpleri Federasyonu Türkiye'de ilk kez Fikir Kulübü çalışması 1957 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başladı. Dönemin *«Forum»* hareketi olarak isimlendirilen liberal hareketince oluşturulan bu fikir Kulübünün kurucuları arasında daha sonra politikanın önde gelen isimleri arasında yer

alan öğretim üyeleri Turan Fevzioğlu ve Aydın Yalçın'da bulunuyordu.

27 Mayıs hareketi sonrası yeni Anayasa'nın kabulünden ve TİP'nin kurulmasından sonra, SBF Fikir Kulübü sosyalist öğrencilerin yönetimi ve kontrolünde bir kuruluş haline geldi.

Bunu İstanbul'da iki Fikir Kulübünün kuruluşu izledi. İstanbul'da ilk kez Hukuk Fakültesi Fikir - Sanat Kulübü 2 Şubat 1963 tarihinde kuruluşunu gerçekleştirdi. Bunu 7 Mart 1963 yılında kurulan İktisatlılar Fikir Kulübü izledi. Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü'ne bağlı olarak kurulan Sinema Kulübü'nün yönetimi doğrudan sosyalist gençlerin eline geçti.

1964 yılı sonlarından başlayarak Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde fikir kulüpleri kuruluşları gerçekleştirildi. Bir yandan bu örgütlenmeler yürütülürken öte yandan eylemlere ve yayına da girişildi. Fikir Kulüplerinin ilk büyük ortak eylemi Kozlu'da 60 kuruş zam istekleri karşısında açılan ateşle Satılmış Tepe ve Mehmet Çavdar adlı işçilerin öldürülmesi karşısındaki yürüyüş oldu. Bu yürüyüş sonrasında Fikir Kulüpleri üyeleri Kızılay meydanında kendi yayınladıkları *«Dönüşüm»* adlı dergiyi sattılar. Bu dergi satış eylemi polisçe engellenerek bazı gençler coplandı ve gözaltına alındı.

Bu eylemlerin ardından tek tek çalışan Fikir Kulüplerinin bir Federasyon çatısı altında toplanmasına karar verilerek Ankara'daki Fikir Kulüplerinin sayısı beşe yükseltildi. Bunlar SBF, Hukuk, Dil Tarih, Yüksek Öğretmen Okulu ve Fen Fakültesi Fikir Kulüpleriydi. 17 Aralık 1965 tarihinde Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun kuruluşu gerçekleştirildi. İlk Merkez Yürütme Kurulu üyeliklerine Hüseyin Ergün, Kudret Ulutürk, Mevlüt Korkmaz, Zülküf Şahin, Asaf Köksal, Dudu Körücekli ve Erol Temelkuran seçildiler. Başkanlık görevini Hüsevin Ergün üslendi. Daha sonra Ergün'ün askere gitmesi ile genel başkanlığa Kudret Ulutürk getirildi.

Fikir Kulüpleri Federasyonunun tüzüğünün amaç bölümünde şu görüşe yer veriliyordu: «F.K.F. bilimsel düşünme ve davranma yetisine ulaşmış yüksek öğrenim gençlerinin, aralarında dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan örgütüdür. Gençlik, vurt ve dünya olaylarını bir bütün olarak ele alır. Gençlerin mutluluğunun insanın kendisini gelistir-bileceği olanakların var olduğu bir düzende görür. Bu düzene ulaşabilmek için gençlere ödevler düştüğü kanısındadır. Gençlerin ödevlerini yerine getirebilecek olgunluğa erişebilmesi, bilinçlenmesi, eşgüdümlü ve örgütlü eylemlere girişerek yurda ve dünyaya yön verilmesini amaçlar. Amacına varmak için toplantılar, yarışmalar düzenler, sergiler açar, yasalarca yasaklanmayan her türlü eğitim ve sanat çalışmalarını yapar.»

Örgüt bu Federsyon kuruluşu nedeniyle iki yıla yakın bir süre Ankara'da daha etkin bir çalışma gösterdi. Uzun bir süre İstanbul'da sadece iki Fikir Kulübü birbirlerinden bağımsız olarak çalışmalarını sürdürdüler. Federasyonun 1967 yılının Ocak ayında yapılan Kurultayından sonra genel başkanlık görevine İzzet Ararat getirildi.

Bu dönemde İstanbul ve Ankara Fikir Kulüplerinin sayıları artarken İzmir ve Erzurum illerinde de Fikir Kulüpleri kurulmaya başlandı. Öte yandan Fikir Kulüplerine yöneltilen baskılar artırıldı. Haziran 1967'de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Fikir Kulübünün dört yöneticisi altışar ay süreyle fakülteden uzaklaştırılma cezasına çarptırıldılar. Aynı ayın sonunda ise, Erzurum Üniversitesi İktisat Fakültesi Fikir Kulübü'nün fakülte binası içindeki binası okul yönetimince basılarak zorla boşaltıldı. Temmuz ayı başında ise Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü amacı dışına çıkarak siyasi çalışma yaptığı gerekçesivle mahkeme kararıyla kapatıldı. Bunun üzerine SBF Sosyalist Fikir Kulübü kuruldu ve kulüp üyeleri bu kez bu örgütte toplandılar.

9 Temmuz 1967 tarihinde ise İstanbul'daki tek tek fikir kulüplerinin İktisatlıklar Fikir Kulübü dışında kalanları bir araya gelerek F.K.F. İstanbul sekreterliğini kurdular. Vevsi Sarısözen'in sekreterlik görevini yüklendiği sekreterlik kurulunda Avsın Erem, İbrahim Kavpakkava, Fahri Aral, Enver Nalbantoğlu ve Emre Dölen ver aldılar. Kulüp lokalinde TİP Merkez Yürütme Kurulu üyesi Sadun Aren'in «Gençlik ve Sosyalizm» konulu konuşması ile açış töreni vapıldı. Kuruluş günü öğleden sonra ilk evlem olarak bir acık oturum düzenlendi. «Anavasa ve Sosyalizm» konulu açık oturumda uzun süre F.K.F. toplantılarında konuşmacılar arasında ver alacak olan Doğan Özgüden, İlhan Selcuk, Sadun Aren, Çetin Özek ve İbrahim Türk bulundular.

FKF İstanbul Sekreterliği kuruluşunun ardından bir dizi evlem vürüttü. Bunlar arasında «Emperyalizmin çıkmazı», konulu acık oturum ve «Atom bombasına karsı bildiri kampanyası» yer aldı. Sekreterliğin ilk etkin eylemi ise, Amerikan 6. Filosunun İstanbul'u ziyareti sırasında başlatılan «6. Filo Defol» konulu açlık grevi oldu. 10 Ekim 1967 tarihinde Dolmabahçe'de kurulan çadırda başlatılan greve Şafak Kutsal, Hüseyin Karslı, Hasan Özarslan ve Adnan Elçi katıldılar. Grevi başlatan gençler bir süre sonra «Gösteri Yürüyüşleri yasasına muhalefet» gerekçesiyle polis tarafından göz altına alındılar. Grev çadırı battaniyeler, pankartlar ve Türk Bayrağı suç unsuru olarak polis tarafından müsadere edildi. Bunun üzerine Taksim Gezisinde kurulan çadırda FKF İstanbul Sekreteri Veysi Sarısözen, TMTF 2. Başkanı Faruk Yalnız, Ozan Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ozan Şükran Kurdakul, daha sonra 1969 yılında öldürülen Orman Fakültesi öğrencisi Mehmet Cantekin, Nail Satılgan ve Yusuf Yalçın açlık grevini başlattılar ve 6. Filo'nun boğazdan gitmesine kadar grevi sürdürdüler. Yargılama sonunda 6 öğrenci 6 ay hapis 500 lira para cezasına çarptırıldılar. Ayrıca filonun İstanbul'da bulunduğu sırada FKF üyeleri bir Amerikan bayrağını yaktılar. FKF'nin bu eylemi hem öğrenci üzerinde etkinliğinin artmasına hem de fakültelerde kurulu çeşitli öğrenci örgütleriyle eşgüdümlerinin gelişmesine neden oldu. Kısa bir süre sonra içlerinde FKF üyelerinin de bulunduğu 300 kişilik bir öğrenci grubu İstanbul'dan Ankara'ya «Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi» yürüyüşünü gerçekleştirdiler.

1967 yılının Eylül ve Ekim aylarında Doğu Mitingleri ismi verilen toplantılar F.K.F. tarafından desteklendi. Konu ile ilgili FKF bildirisinde «Bu uyanış kardeşin kardeşe kavgası değil, ezilenlerle ezenlerin kavgasıdır.» dendi.

İstanbul'da düzenlenen «Doğu Gecesi» (1968 Ocak) Sağcılar tarafından, ilk kez patlayıcı madde atılarak saldırıya uğradı.

1967'nin Aralık ayında Eskişehir ve İzmir Ticarî İlimler Akademilerinde birer Fikir Kulübü kuruldu.

1968 yılı başında Özel Gazetecilik Yüksek Okulu ve Kadıköy Mimarlık Mühendislik Özel Yüksek Okulu'ndan başlamak üzere çeşitli özel okullarda da fikir kulüpleri kurulmaya başlandı.

FKF ile TMTF, İTÜTB ve benzeri kuruluşlar arasındaki işbirliği de yoğunlaştı. Ayrıca uzun süre Federasyon çatısı dışında kalan İktisatlılar Fikir Kulübü 1968 yılı Mart ayında İstanbul Sekreterliğine katılma kararı aldı. Gene Mart sonunda FKF Genel Başkanı İzzet Ararat *«Proleter»* dergisinde Nazım Hikmet'in «Kerem Gibi» isimli şiirini yayınladığı için tutuklandı. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndan İbrahim Kavpakkaya, Halit Koçer, Mehmet Çetin, Ali Tasvapan, Meliha Uysal, Pakize Yavru, Muzaffer Orucoğlu, Sakir Kavmak ve Hasan Sağlam, Fikir Kulübü kurdukları ve «hükümetin tutumuna inanmadıkları için» bir ay okuldan uzaklaştırma cezasına çarptırıldılar. Gençler Danıştav'a yürütmeyi durdurma isteğiyle başvurdu.

23-24 Mart 1968 tarihinde Ankara'da FKF 2. kurultayı vapıldı. Bu kurultay çalışmaları içinde FKF'nin vapısı üzerine hem görüşler daha billurlaştı. Hem de ilk ayrı-

lık ortaya çıktı. İzzet Ararat tutuklu olduğu için Salih Er imzasıyla kurultay öncesi yayınlanan bir bildiride şu görüşlere yer veriliyordu:

«Türkiye'de sosyalist gençlik hızla gelişiyor, çığ gibi büyüyor. Bu gelişmeyi sağlayan en büyük faktör, yurdumuzda bir sosyalist partinin, yani TİP'in varlığıdır. FKF'nin doğuşu sosyalist parti gençliğinin sonucudur.»

Kurultay'da TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar da konuşma yaptı. Aybar bu konuşmasında «Gençliğin yekvücud olması gerektiği» üzerinde durdu. Kurultay sonunda tek derecell olarak yapılan seçimde Genel Başkanlığa Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu hukuku asistanı Doğu Perinçek seçildi. İstanbul Sekreterliği görevine yeniden Genel Yönetim Kurulu'nda yapılan seçimde Veysi Sarısözen getirildi. Merkez Yürütme Kurulu üyeliklerine ise, Ömer Özerturgut, Adnan Altıparmak, Gün Zileli, Ruhi Koç, Gülhan Germeyan, Ahmet Kazan, Ekrem Öztürkler ve Yavuz Tarakçıoğlu getirildiler. Genel yönetim kurulunda Genel Başkan ve merkez yürütme kurulunun getirdiği bir karar tasarısı tartışmalara yol açtı FKF'deki ilk temel ayrılığa yol açan tartışmalarda, yeni genel başkanın savunduğu karar tasarısında FKF'ye düşen görevlerin sadece üniversite gençliğini örgütlemek olmadığı işçi ve köylü gençliğin örgütlenmesinin de FKF içinde ele alınması gerektiği öne sürülüyordu. İstanbul Sekreterliği üyeleri bu görevin parti görevi olduğunu öne sürerek böyle bir kararın FKF'nin amaçlarına aykırı olduğunu, partileşme adımı olduğunu öne sürdüler. Karşı çıkanlar, «İlk kongrede tesbit edilmiş stratejiye ve federasyon tüzüğüne aykırı olduğu» gerekçesini öne sürmelerine karşın, oylama sonunda karar tasarısı 11 olumsuz oya karşı 15 oyla kabul edildi.

Karar tasarısında dünyadaki ve Türkiye'deki politik durum belirtildikten sonra sosyalistlere düşen görevler sıralandı. Gençlik kavramının sadece üniversite gençliği olarak ele alınamayacağı işçi ve köylü gençliği de içine aldığı belirtildi. Üniversite öğrencilerinin işçi ve köylü gençliği ile bugüne kadar kaynaşamadığı belirtilerek, «Sosyalist gençlik biraraya Eylemde birlik. Tartışmada hoşgörü. Yaşasın sosyalizm, yasasın Türk emekçileri, yaşasın emperyalizme karşı dövüşen dünya hakları» denildi. Genel Yönetim Kurulu kongre kararı uyarınca tutuklu eski genel başkan İzzet Ararat ve Vietnam halk hareketini desteklemek üzere Ho Şi Minh'e Türk sosyalist gençliği adına birer telgraf çektiler.

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra «Türkiye Devrimci Güç Birliği»nin aralarında FKF Genel Başkanlığının da bulunduğu 27 kuruluş tarafından kurulması ve 29 Nisan günü yapılacak mitingle ilgili olarak aldığı kararlar, İstanbul Sekreterliğinin genel merkeze karşı tavır alması sonucunu doğurdu. Tabii Senatör ve Devrim Ocakları Genel Başkanı Kadri Kaplan'ın başkanlığındaki bu kuruluştan çıkılması isteği ilk Genel Yönetim Kurulu'nda 1968 Nisan ayı içinde ele alındı ise de, oylama 22-22 sonuçlanınca Dev-Güç içinde kalındı. 1 Nisan 1968 tarihinde 27 kuruluş tarafından oluşturulan Dev-Güç daha sonra önemli tartışmalara neden olacak «Milli Demokratik Devrim» konusunun da ilk kez geniş bir boyutta FKF içinde tartışılmasına yol açtı. Buna Dev-Güç'ün kuruluş amacı neden oldu. Dev-Güç'ü oluşturan örgütler, gericiliğe karşı güç birliği yaptıklarını belirterek «Milli bağımsızlık, milli devlet, sosyal devlet, hukuk devleti» ilkelerine bağlı olduklarını ortaya koyup, «asıl amacımız tam bağımsız Türkiye» anlayışı içersinde Anayasa hedeflerinin eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi için çaba sarfetmektir» denildi.

Bu tutum FKF içersinde «Milli Demokratik Devrim» yanlıları ve «Sosyalist Devrim» yanlıları diye isimlendirilebilecek bir ayrımın doğması sonucunu doğurdu. Daha sonra bu iki grup arasında uzun süre tartışmalar sürdü. «Sosyalist devrim» yanlıları TİP merkezi ile işbirliği içine girerlerken, «Milli Demokratik Devrim» yanlıları partiden uzaklaşarak yeni politik merkezler oluşturmaya başladılar.

11 Temmuz 1968 tarihinde yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında İstanbul Sekreterliğinin başını çektiği bir grup Dev-Güç girişimini esas alarak Genel Başkan ve Merkez Yürütme Kurulu'na güvensizliklerini belirttiler. Doğu Perinçek ve Merkez Yürütme Kurulu düşürüldü. Genel Yönetim Kurulu içinde Zülküf Şahin Genel Başkanlığa getirildi ve yeni Merkez Yürütme Kurulu oluşturuldu. Bu kurulda Burhan Germeyan Sami Urfalı, Olcay Cirgiç, Adnan Celayir, Nuri Yıldırım, Gürsen Topses ve Ekrem Öztürker görev aldı. Ve hemen ilk karar olarak Dev-Güç'ten ayrılındığı açıklandı. Şahin, Güç-Birliğinden ayrıldığını açıklayan telgrafında:

«FKF milli bağımsızlık için mücadeleyi, sosyalizm için mücadele sayar. Bu nedenle işçi ve emekçi sınıfların sosyalizmi kurmak için vereceği kavgada emekçi halkımızın yanında, ona yardımcı olan FKF üyeleri Anayasa'dan yana tüm yasal güçlerin ortak bir cephede birleşmesini, emekçi halkımızın bilinçlenip politik bir güç niteliği kazanması gereğine ve bu yolda eylem yaptığı ölçüde yararlı olacağına inanır.

Oysa Devrimci güç birliği içindeki ara tabaka temsilcilerinin kendi burjuva ideolojilerini hakim kılmak ve emekçi halkın örgütüne kuşkuyla bakıp onu tecrit etmek istemeleri, çeşitli kuruluşları içine alan Devrimci Güçbirliği'nin güçbirliği amacını taşımadığına, böylesine bir güçbirliğinin yapısı, kuruluşu ve izlediği politika itibariyle Türkiye Sosyalizmi yararına olmadığına inandığımız Devrimci Güçbirliğinden ayrılmayı kararlaştırdık» görüşüne yer verdi.

Bu durum ayrılığı daha da artırırken, Ankara'da yönetimi kaybeden Doğu Perinçek ve arkadaşlarının İstanbul'da FKF dışında bir örgütlenme olan Devrimci Öğrenci Birliği ile ilişkiye girmeleri sonucunu doğurdu. Deniz Gezmiş ve Cihan Alptekin'in bulunduğu Devrimci Öğrenci Birliği üyeleri FKF İstanbul Sekreterliği'nin alternatifi haline getirilmek istendi.

Bu arada FKF, ODTÜ Öğrenci Birliği İTÜ Öğrenci Birliği'nin üyeleri Antalya'nın Elmalı ilçesinde meydana gelen Toprak eylemini yerinde izlemek için gittiler. FKF üyesi sekiz genç Elmalı'dan döndükten sonra 7 Nisan 1968 günü düzenledikleri basın toplantısında ağaların köylüye yaptığı baskıyı dile getirdiler. Bu olay daha sonra Atalan, Göllüce, ve Amasya'daki toprak işgali eylemlerinin ilk adımı olma özelliğini taşıdı. Bunu 14-19 Mayıs 1968 tarihlerinde İstanbul'da 17 kuruluşun birlikte yürüttüğü NATO'ya Hayır haftası izledi. Bu eylemin yönetici kadroları arasında FKF'de bulundu.

11 Haziran 1968 günü Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 12 Haziran günü de İstanbul Üniversitesi Hukuk, Tıp ve İktisat Fakültelerinde öğrenciler boykot ilân ederek fakülte binalarını işgal ettiler. Hareketin başlangıcında karşı çıkmasına karşın, kısa bir süre sonra iki hafta süren bu eylemin yönetiminde başka solcu öğrencilerle birlikte FKF'li yönetiçiler de yer aldı. İşgal Konseyi sözcülüğünü FKF'li Toygun Erarslan yürüttü. İşgal konseyinin İstekler raporu da FKF'li öğrenciler tarafından hazırlandı.

15 Temmuz 1968 tarihinde Amerikan 6. Filosuna Ankara ve İstanbul'da başlatılan eylemler FKF'li iki öğrencinin ölümü ile sonuçlanan olaylara neden oldu. İstanbul'da aralarında FKF'nin de bulunduğu 76 kuruluş 15 Temmuz gününden başlayarak bir eylem dizisine girdiler. 17 Temmuz gecesi polis İTÜ Öğrenci Yurdu'na bir baskın düzenledi. Baskın olayı sırasında FKF üyesi Vedat Demircioğlu camdan atılarak komaya sokuldu. Ayrıca aralarında FKF İstanbul Sekreteri Veysi Sarısözen'in de bulunduğu 32 genç 8. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından «Polise fiili mukavemet; devletin emniyet kuvvet-

Fazlî (İstanbul ? / 1564). Divan şairi. Döneminin ünlü şiir ustalarından biri olan Zatî'den aldığı dersler yetişmesinde yararlı oldu. Şehzade Mehmet'in düğününde okuduğu (1530) kaside ile Kanuni'nin ilgisini çekerek divan kâtipliğine alındı. Sonra reisülküttap oldu (1562).

En ünlü yapıtları *Gül ve Bülbül, Hüma ve Hümayun* adlı mesnevileridir. J. M. Hammer tarafından Almanca olarak Peşte'de yayımlanan (1843) *Gül ve Bülbül* sade bir dille işlenmiştir. Mesnevilerinden başka tevhit, kaside, münacaat ve gazellerinden meydana getirdiği divanı tam olarak bulunamamıştır. Fransız araştırmacı Servan de Sugny, çoğun Türk şairleri gibi İran şairlerinin izleri üzerinde yürümediğini, Homer'in kendi kahramanlarının ve kendi tanrılarının hakiki babası oluşu gibi özgün bulduğunu belirtmiştir. (Prof. İsmail Hikmet Ertaylan)

Fecr-i Âti Topluluğu. 1908 kuşağından kimi şair ve yazarların birleşerek kurdukları edebiyat topluluğunun adı. Aralarında Ahmet Haşim, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Refik Halit (Karay), Mehmet Fuad (Köprülü), Ali Ekrem (Yöntem) gibi daha sonraki çalışmalariyle öykü, roman, şiir ve edebiyat tarihi alanlarında önemli yerleri olan kişiliklerin de yer aldığı «Fecri-Âti» Edebiyat Topluluğu, II. Meşrutiyetin yaratığı geçici özgürlük ortamında kuruldu.

Dönemin genç sanatçılarını belli ilkeler çevresinde birleştirme düşünüsü oyun yazarlarından Şehabettin Süleyman'la, Müfit Ratip'ten gelmişti. Topluluk gerçekleştirilince ilk kez Faik Âli başkan seçilerek bir bildirge yayımlandı. «*Servet-i fünun*» dergisinde (24 şubat 1909 - 11 şubat 1325) çıkan bildirgede, kendilerinden öncekî yenilik mücadeleleri değerlendirilerek, özelikle «Edebiyat-ı Cedide» akımı tarihsel yerine oturtulmaya çalışılıyor, bu akıma bağlı kalemlerin «edebiyata ettikleri hizmet takdirle» karşılanıyordu.

Ortaya koydukları yapıtlar, dil şiir anlayışları ile de «Edebiyat-ı Cedide»nin açtığı yolda yürüme çabasında oldukları görülen XX. yüzyılın bu ilk edebiyat kuşağı bir geçiş döneminin çözüm bekleyen sorunları ile karşı karşıyaydı. Dil, batı sanatı, ulusal kültür gibi yeni bir edebiyatı kapsamına alan sorunları öğrenmeleri, eski kabuğundan taşmaya başlayan bir toplumun yeni koşulları, yeni gereksinmeleri içinde yerlerini belirlemeleri gerekiyordu. Oysa çok gençtiler. Topluluk kurulmadan önce aralarında kitabını çıkarmış sanatçı yok gibiydi. Ülkede, sanat ve edebiyatın duygu eğitiminin evrimine hizmet yolu ile öncülük yapmadığına inanıyorlardı. Namık Kemal'in «Edebiyatsız millet dilsiz insan gibidir» sözüne ilke önemi vererek, Abdülhamid II. döneminde, «hükümetin gittikçe artan zulüm ve baskılarının» edebiyatçıların kalemlerine şiddetli ve kahredici darbeler indirdiğini yazdılar ama bu «zulüm ve baskı» gerçeğini kapsamlı bir çözümlemenin geniş açılarından göremiyorlardı. Soyut bir idealizmin, alışılmış bir çekingenliğin dürtüsü ile politikadan uzak durmaya çalıştılar.

Ne ki, İttihat ve Terakki, küçük burjuvazinin gözü açılan bütün temsilcilerini olduğu gibi, onları da başlarına buyruk bırakmadı. «Bir kısmı muallimlik vesair resmi vazifelerle yahut İttihat ve Terakki'nin himayesindeki gazetelerde muharrirliklere alınarak doyurulduldar.» (Hasan Ali Yücel)

Ne bir akım, ne de okul nietlikleri taşıdığı söylenebilecek olan «Fecr-i Âti» gençliklerinin coşkun evrelerinde'ki sanatçıların (topluluk kurulduğu yıl Yakup Kadri 19-20, Ahmet Haşim 24, Refik Halit 20 yaşlarındaydı) aralarındaki sevgi ve arkadaşlık bağları gevşeyince dağılmaya mahkûm birleşmelerdendi. Bu soyut sevgi de topluluğun ancak iki yıl dayanmasını sağlayabildi: 1909-1911.

24 Şubat 1909 (11 Şubat 1325) tarihli «*Servet-i fünun*» dergisinde yayımlanan bildirisinde topluluk, sanat ve edebiyatın, duygu eğitiminin evrimine hizmet yoluyle öncülük yapmadığını eleştirmiş ve Namık Kemal'in «Edebiyatsız millet, dilsiz insan gibidir» sözü hatırlatılarak, «hükümetin gittikçe artan zulüm ve baskılarının» edebiyatçıların kalemlerine şiddetli ve kahredici darbeler indirdiği ifade edilmiştir. Amaç, bildiriyi yazanların yaşadıkları dönemin dil anlayışıyle şöyle belirtilmektedir. «Dilin, edebiyatın, edebiyat ve toplumbilimlerin gelişmesine hizmet etmek, ayrı ayrı şurada burada, gelişen istidatları sinesinde toplayarak birleşme ve birlikte hareket etmenin yaratacağı güçle, tamamlanmaya, düşüncelerin çarpışmasının parlatacağı hakikat ışığı ile düşünceleri aydınlatmaya çalışmak. İşte Fecri ati büyük amacı ve anlatmak istediği.»

Bildirinin altında şu imzalar vardır: Ahmet Samim, Ahmet Haşim, Emin Bülent, Lami, Tahsin Nahit, Celâl Sahir, Cemil Süleyman, Hamdullah Suphi, Refik Halit, Şahabettin Süleyman, Abdülhak Hayri, İzzet Melih, Ali Canip, Ali Süha, Faik Ali, Fazıl Ahmet, Mehmet Behçet, Mehmet Rüştü, Köprülüzade Mehmet Fuat, Müfit Ratip, Yakup Kadri.

Şükran Kurdakul

Fehim (İstanbul - 1627 / Ilgın - 1968). Divan Şairi. Asıl adı Mustafa'dır. 17 yaşında İstanbul'dan ayrılarak Vali Eyüp Paşa ile birlikte Mısır'a gitti. Bir süre sonra valinin yakınlığını kaybedince, Kahire'de yalnız ve yoksul kaldı. İstanbul'a dönerken yolda hastalanarak Ilgın'da öldü.

Sonraları Fehim-i Kadim olarak tanınan şair özellikle gazellerine nazireler yazan Tanzimat dönemi şairleri tarafından değerlendirildi, genç yaşta öldüğü halde sözcükleri seçişte ve ifade güzelliğinde incelikler gösteren şiirler yazdı. Saadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanan divanından (1934) başka *Şehr-engiz* adlı bir de mesnevisi vardır.

FEHİM'in Şiirine Örnek

GAZEL

Garîk-i lücce-i aşkım fenâ nedür bilmem
Ümid-i sahil için âşina nedür bilmem

Ne câme giysem olur âteş-î dilim suzan
Cihanda şuleden özge kabâ nedür bilmem

Ne bim-i mihnet-i dûzah ne arzu-yı bihişt
Şarab-i şu'le-i havf ü rica nedür bilmem

Belâ-yi hükm-i kazaye tereddüd etsem olur
Velî o gamzeye çûn ü çirâ nedür bilmem

Hemen vücudumu mahv eylesem yeterdi Fehîm
Ümid-i hesti-i mülk-î bekâ nedür bilmem

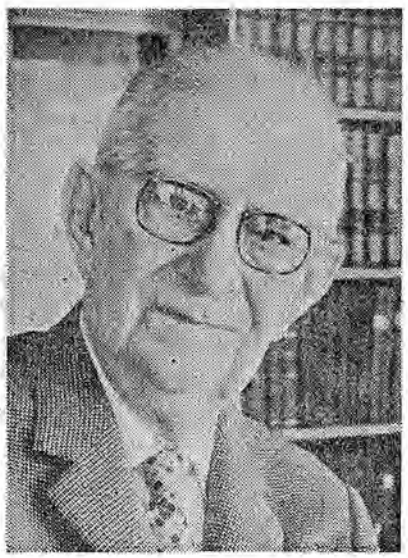

Burhan Felek

FELEK Burhan (İstanbul - 1889) Yazar, gazeteci. Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra öğretmenlik, memurluk, avukatlık yaptı. *Donanma* dergisinde ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde spor yazıları yazarak gazeteciliğe başladı. *«Vakit»*, *«Millet»*, *«Yeni Ses»*, *«Milliyet»*, *«Tan»* ve uzun süre *«Cumhuriyet»* gazetelerinde fıkra ve gülmece yazarlığı yaptı. 1969'dan bu yana *«Milliyet»* gazetesinde yazıları ve gülmece öyküleri yayımlanmakta. Uzun yıllar İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığında bulunan Felek'e bu kuruluş tarafından Şeyhül muharririn (Yazarların Başı) ünvanı verildi. Fıkralarında tarafsız kalmaya çalışarak toplumumuzun gelenek ve görenekleri doğrultusunda eleştiri getirmeye özen gösterdi. «Hem nalına, hem mıhına» anlayışıyla sorunlara yaklaşarak toplumsal gelişimlerin yarattığı çelişkilerin sertliğini azaltmaya çalışan uzlaştırıcı bir tutum izledi. Gülmece hikâyelerinde de aynı yöntemle değişen toplumun sivriliklerini, uyumsuzluklarını, kurallara bağlı insanla kuralsız yaşayan ya da yeni kurallar peşinde olan insanın zıtlıklarını işledi. Tip yaratmaya ve simgeleştirmeye önem verdi. Gülmece öykülerini *Felek* (2 cilt) (1947) ve *Vatandaş Ahmet Efendi* (1957) adlı kitaplarda topladı. *Hint Masalları* - (Gezi) (1944), *Eski İstanbul Hikâyeleri* (1971), *Yaşadığımız Günler* (1974) adlı yapıtlarından başka çevirileri de vardır.

(E.C.)

Felsefe Dergisi Şair ve yazar Afşar Timuçin'in 1972 - 1973 yıllarında 4 sayı çıkardığı (Tuncer Tuğcu ile birlikte) ve 1977 yılından bu yana (6 sayısını Mehmet Sert ve Eray Canberk'le birlikte) yeniden yayımını sürdürdüğü üç aylık felsefe dergisi. İlk dört sayıda genellikle felsefe yazılarının yer aldığı dergi felsefe alanındaki temel metinleri Türkçe'ye kazandırmayı amaçlıyor, tekyanlı davranmadan ve okurları koşullandırmaya girişmeden çeşitli felsefe sorunlarını bu metinler aracılığıyla gündeme getiriyordu. Bu sayılarda Immanuel Kant, Maurice Merleau - Ponty, Claude Bernard, William James, Jean - Paul Sartre, Jean Lacroix, David Hume, Simone de Beauvoir, Lucien Goldmann, Gaston Bachelard, La Rochefoucauld, Georges Gusdorf, Karl Jaspers gibi düşünürlerden T. Tuğcu, A. Timuçin, Dr. Y. Timuçin, A. İnam, N. Demirel, G. Berkem, J. Erlat, E. Canberk, O. Tercan, D. Ergun, M. Akal tarafından yapılan yazılar ve A. Timuçin'in yazıları yer aldı. 1977'de yayımlanmaya başlayan (İlk 5 sayısı Kavram Yayınlarına bağlı olarak) *Felsefe Dergisi*'nde «Sanat ve Edebiyat Bölümü» de yer aldı. Yine temel felsefe metinlerinin yanısıra çağdaş felsefe sorunlarına değinen metinlerin sunulduğu bu sayılardaki başlıca düşünürler şunlardı: R. Bayer, C. G. Jung, P. Ricoeur, K. Jaspers, L. Goldmann, H. Marcuse, Hegel, Spinoza, G. Lukacs, Helvetius, J. Taminiaux, J. - P. Sartre, M. Merleau - Ponty, H. H. Holz, D. Martindale, F. Engels, P. Mattick, L. Kofler, M. Weber. C. S. Ford, W. Abendorth, C. Bernard, H. Bergson, I. Kant, A. Camus, A. Lunaçarski, B. Groethuysen, H. Spencer, S. Freud, J. Locke, K. Marx, Demokritos, A. Kopp (Çeviriler: V. Günyol, A. Timuçin, M. Sert, E. Canberk, S. Kırkoğlu, Ö. N. Soykan, M. Demirel, Y. Salman, S. Köm, H. Divitçioğlu). Hikâye, şiir, deneme ve eleştirilerin yer aldığı «Sanat ve Edebiyat Bölümü»deki başlıca imzalar da şunlardı: A. Ağaoğlu, A. Kadir, K. Özer, A. Behramoğlu, E. Canberk, A. Hatipoğlu, A. Timuçin, M. Okan, F. Erdinç, O. Arıkanlı, Ö. A. Kızıltuğ, Ö. F. Toprak, A. Telli, F. Aktan, Z. Y. Yetiker, A. Erhan, A. Azar, E. Barköz, E. Eşrefoğlu, C. Börekçi, M. Sert, B. Necatioğl. Başaran, A. Ada, V. Çolak, S. Kırkoğlu, Ö. İnce, İ. Emin, Z. Coskun, C. Özcan, M. Hacıhasanoğlu, N. Tosuner, Ö. Candas, D. Küçükvalçın, M. Öneş, P. Mağden, N. Hüseyin, A. Budak, D. Oziü, İ. Kuçur, M. Bülbül, E. Koçak, R. Güngörmüş, M. Gülveren, G. Sözen, A. A. İnal, K. Bakir. Ayrıca Afşar Timuçin, Şahin Yenişehirlioğlu, Jak Deleon gibi yerli yazarların düşünce yazılarıyla gözüktüğü dergide Fahri Erdinç Özel Bölümü 7. sayıda yer aldı (Nisan/Mayıs/Haziran 1979).

(E.C.)

FENMEN, Seniye (1918). Ressam. 1938 yılında lise öğrenimini tamamladıktan sonra resim çalışmalarına başlayan Seniye Fenmen, 1953 yılında Güzel Sanatlar Akademisine girmiş, 1957 de de Zeki Faik İzer atölyesinden mezun olmuştur. 57'den başlayarak hemen her yıl başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok kentte kişisel resim sergileri düzenleyen Fenmen resim çalışmalarının yanısıra, yoğun olarak seramik çalışmış ve büyük boyutlu birçok seramik duvar panosu uygulamıştır. Burslu olarak bulunduğu Japonya ve Doğu Pakistan'da da sergiler düzenleyen sanatçı, yurt içi ve yurt dışında karma sergilere resim ve seramik yapıtlarıyla katılmıştır.

Soyut düzenlemelerle figürlü çalışmaları uzun yıllar birarada sürdüren Seniye Fenmen, 1970 lerden sonra insan ve toplum sorunlarına eğilen resimlerinde, sağlam desenciliği, duyarlı renkçiliği ile içten bir anlatımı bağdaştırabilmiş sayılı sanatçılarımızdandır.

(O.T.)

Foraizcizade Mehmet Şakir (Bursa - 1853 / Bursa - 1911). Oyun yazarı, gazeteci. Okumuş aile çevresinde yetiştirildi. Küçük yaşta Hüdevendigâr Vilâyeti Mektubi kalemindeki memurluğundan (1868) sonra *Vilayet* gazete ve Matbaası müdürlüğü, Bursa İdadisi'nde edebiyat ve ahlâk öğretmenliği görevlerinde bulundu. (1872-1896) Feraizcizade Basımevini kurdu, *«Nilüfer»* (1885-1891) dergisini yayımladı. Ayrıca dilin yabancı sözcüklerden arınmasını savunan *Persenk* adlı yazma eseri vardır.

«Dolantılar kurmada, karakterleri canlandırmada, çağının törenlerini düşüncelerini vermede usta bir tiyatro yazarı olan Mehmet Şakir, dili bakımından, kullandığı deyimler çeşitli halk ağızlarının zenginliğiyle de önemli görüldü (Metin And) Moliére'in etkisinde kalmasına karşın çeviri yada uyarlama yapmadı. Ahmet Vafik Paşa'nın Bursa'daki çalışmalarından yararlandığı anlaşılan yazar, ilk kez Prof. Niyazi Akı tarafından tanıtıldı. *(XIX. yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, 1963).

Yapıtları: Teahhül yahut İlkgöz Ağrısı (5 Perde, 1882), *İnatçı Yahut Çöpçatan* (1882), *Evhami* (3 Fasıl, 1881), *İcab-ı Gurur yahut İnkılabı Muhabbet* (3 Perde, 2 tablo, 1881), *Kırk Yalan Köse* (1882) *Yalan Tükendi* (1882).

Feridun Bey (İstanbul - ? / İstanbul - 1583) XVI. yüzyıl münşilerinden. Kanuni Süleyman döneminde defterdar Çivizade Abdullah Çelebi'nin evinde yetişerek Sokullu Mehmet Paşa'nın divan kâtibi oldu. Nahcivan, Zigetvar savaşlarına katıldı. Reisülküttap (1570) ve nişancılığa getirildi (1573). Bir ara gözden düşerek nişancılıktan uzaklaştırıldı. Sancak beyi olarak Semendire'de (1577) ve Köstendil'de (1580) bulundu. Bir süre sonra göze girerek İstanbul'a getirildi. Eski

görevine verildi.

Osmanlı devletinin kuruluşundan Murat III.'ün tahta çıktığı (1574)'e kadarki dönemle ilgili 1880 belgenin bulunduğu *Münşaatü's salatin* adlı yapıtına (iki kez basıldı 1818 - 1857) arapça ve farsça belgelerin çevirileri de eklenmiştir. Müftahü'l cennet adlı başlangıç bölümünden sonra resmi yazı diliyle yazılan bu belgeler arasında bulunan fermanlar, hatt-ı hümayunlar, önemli olaylara ilişkin yazışmalar araştırmacılara kaynak olacak niteliktedir.

Ferit Damat (İstanbul - 1853 / Nice - 1923): Osmanlı sadrazamı. Babası Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyesiydi. Dışişleri memuru iken saraya damat oldu. Beş kez sadrazamlığa getirildi ve bu görevde 13 ay 8 gün kaldı. Osmanlı devletinin emperyalist devletler arasında paylaşılmasını öngören Sevr Antlaş-

Damat Ferit

masının imzalanması sırasında (10 Ağustos 1920) aynı görevde bulunan ve Sultan Vahidettin'i (VI. Mehmet) antlaşmayı imzalamaya zorlayan Damat Ferit Paşa, emperyalist devletlerle, özellikle İngilizlerle işbirliği yapmaktan ve Anadolu'da Ulusal Kurtuluş Savaşı'na girişen Kuvayı Milliyecileri «vatan haini» ilân etmekten, onlara engel olmak için çeşitli yöntemlere başvurmaktan geri kalmadı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra, 22 Eylül 1922'de yurt dışına kaçtı. «Hiçbir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hatta çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasi hayatında tek olumlu işini bilerek yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Milli Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yapmıştır.» (Sabahattin Selek).

(A.K.)

FETHİ Naci (Giresun 1927). Yazar, eleştirmen. Orta öğrenimini Erzurum Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı (1949). Konya Ereğlisindeki Sümerbank kuruluşlarından birinde çalışırken, Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin yönetim kurulu üyeliği yapması nedeniyle tutuklandı. İstanbul'a getirildi. Öteki kurucu üyeler ve yöneticilerle birlikte ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile yargılandı, beraat etti. Serbest bırakılınca İstanbul'a yerleşerek özel fabrikalarda muhasebecilik, personel şefliği yaptı. Gerçek Yayınevi'ni kurdu.

Fethi Naci ilk şiir ve öykü denemelerini *İstanbul»*, *«Aksu»*, *«Yeşil Giresun»* dergi ve gazetelerinde yayımlamıştı. 1950'den sonra, yönetimine katıldığı, *«Yeryüzü»*, *«Beraber»*, dergilerinde Oktay Deniz takma adı ile yazdığı eleştirilerle ilgi çekti (1951-53). Sosyalist gerçekçi akıma bağlı olan bu dergilerin, Demokrat Parti iktidarınca baskıya uğrayarak kapanmaları üzerine *Kaynak»* ve *«Yeni Ufuklar»*da yazdı. Bu dönemin ürünlerinden oluşan *İnsan Tükenmez* (1956) adlı kitabı ceza yasasının 142. maddesine aykırı görülerek, Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandı, beraat etti (1956-57). Sonra *«Pazar Postası»*, *«Dost»* dergilerinde yayımladığı, genellikle ikinci yeni hareketine yönelik yazılarıyle o yılların verimli kalemlerinden biri olarak göründü. *«Dost»* dergisinin düzenlediği soruşturma 1960'ın en beğenilen eleştirmeni seçildi.

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra *«Vatan»*, *«Sosyal Adalet»* dergi ve gazetelerinde siyasal içerikli yazılar yayımlayan Fethi Naci, Türkiye İşçi Partisi'ne üye olmuş, Bilim Araştırma Kurulu'na seçilerek Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Selahattin Hilav, Demir Özlü v.b. ile birlikte program hazırlanmasına katkıda bulunmuştu. İlk Büyük kongreden sonra tüzüğün 53. maddesine muhalefet nedeniyle onur kuruluna verilince partiden ayrıldı. Bu evrede *«Yön»*, sonra yönetimine katıldığı *«Ant»* dergilerinde siyasal yazılarını sürdürürken, kapanıncaya kadar *«Yeni Dergi»*de özellikle türk romanı ve romancıları üzerine geniş boyutlu çalışmalarını yayımladı.

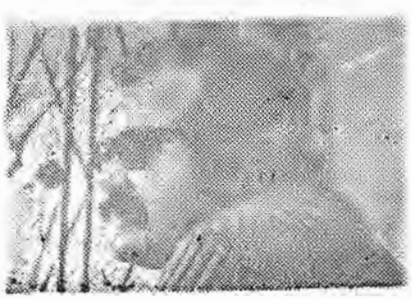

Fethi Naci

Yapıtları: İnsan Tükenmez (1956), *Gerçek Saygısı* (1959), *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (1965), *Emperyalizm Nedir* (1965), *Az Gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi* (1967), *Atatürk'ün Temel Görüşleri* (1968), *On Türk Romanı* (1971), *Edebiyat Yazıları* (1975).

Fetvâ Arabca kökenlidir. Sorulan bir meselenin dinsel kurallara (Şeriat'a) uygun olup olmadığına dair verilen mütalâa anlamındadır. Bir başka tanımla fetvâ, «Fâkih'in yargı mahiyetinde olmaksızın verdiği cevap manasınâ gelir.» (Ebul'ulâ Mardin, *İslâm Ansiklopedisi*, C: IV, 1948, s. 583). Fetvâlarda ad kullanılamadığı için yerine arabca «Amr, Zeyd» gibi sözcükler kullanılırdı. Fetvâlar özel ve kamu hukukuna dair olmak üzere idi. Ayrıca Ebussu'ûd Efendi fetvâlarında görüldüğü gibi, Arazi hukukuna dair birtakım sorunlar da fetvâların konuları arasına girmişti. *(Ma'rûzât-ı Ebussu'ûd Efendi* adını taşıyan kanun nüshaları, İst. Üniversitesi kitablığı yazma No. 1358, 2106; ve Matbu metin, II, 337) Özel hukuk alanında herkes, sorununun halli için bir harç karşılığında, fetvâ isteğinde bulunabilirdi. Bu işi, teşkilâtın «Fetvâ Odası» idare ederdi. Kamu hukukuna dair fetvâlar ise, hükûmetler tarafından istenirdi. Bunların arasında siyasal olanları, Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önem taşımıştır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra Anadolu'da başlatmış oldukları bağımsızlık savaşı sırasında İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti'nin çıkartmış olduğu fetvâ; ve buna karşılık Ankara hükûmeti'nin Ankara Müftisi'nden aldığı fetvâ, bağımsızlık ve özgürlük tarihimizde çok önemli bir yer işgal ederler.

İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti'nin «Dürri zâde»den aldığı fetva şu idi:

MUSTAFA KEMAL VE ARKADAŞLARI ALEYHİNE FETVA

«Nizâm-ı âlem»in koruyucusu olan İslâm Halifesi hazretlerinin idaresi altında bulunan islâm memleketlerinde bâzı kötü niyetli kimseler başlarına birtakım reisler de seçerek teşkilâtlanmışlar ve Padişah'ın sâdık tebaalarını hiyle ve yalan ile kandırmaya teşebbüs etmişlerdir. Padişah'ın emri dışında halkdan asker toplamağa cesaret edip görünüşte askeri silâhlandırma ve iâşe etmek bahanesiyle gerçekte kendileri için mal ve para toplamak sevdasiyle (Şer'i şerîfe) aykırı olarak Tanrı'nın kullarına zulmü sürdürmek ve onları soymağa cesaret göstermişlerdir. Osmanlı ülkesinin bâzı bölgelerine hücum ile yıkıp yer ile bir ederek Padişah'a sâdık halktan nice günahsız kimseleri öldürmekle kan akıtmışlardır; Hâlife'ye mensup bâzı ilmiye, askeriye mülkiye memurlarını işlerinden azil ve kendi adamlarını atamışlar, hilâfet merkezi (İstanbul) ile Osmanlı memleketleri arasındaki her türlü bağlantıları kesmek suretiyle Osmanlı Devle i'nden verilen emirlerin uygulanmasına engel olmuşlar ve hükûmet merkezini diğer bölgelerden ayırarak hilâfetin yüceliğine kasdetmekle kutsallığına ihânet ederek hilâfete karşı isyân etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin düzeni ve bölgelerin huzurunu bozmak için yal'an ve iğrenç haberler yayarak nasıl fitneye neden oldukları açıkça saptanan bu elebaşılar ile kandırılarak kendilerine bağlanmış olup dağılmaları hakkında verilen emirden sonra halâ inat ve fesadlarında ısrar edenler olur ise bunların kötülüklerinden memleketi temizlemek; ve kullarını hertürlü kötülüklerinden kurtarmak gerekli olup (Âyet-i kerîmesi) gereğince öldürülmeleri yerinde ve farz olur mu? Beyân buyrula! Elcevap: Allah-ü taalâ a'lemi olur. (Tanrı katında yerinde olur).

Bu suretle Osmanlı memleketlerinde savaşa kudretleri bulunan müslümanlar âdil halifemiz Sultan Muhammed Vahidettin Hazretleri'nin etrafında toplanıp, savaş için yapacağı dâvet ve emrine uyarak sözü edilen âsiler ile savaşa girişmeleri şer'en yerinde (Vâcib) olur mu? Beyân buyrula! Elcevâp: Tanrı katında yerinde olur. Bu suretle halife hazretleri tarafından âsiler ile savaş için atanan asker savaşmaktan vaz geçerek kaçar iseler büyük günahkâr olup dünyada şiddetle cezalandırılmağa ve ahrette elîm azablara müstahak olurlar mı? Beyân buyrula! Elcevâb: Tanrı katında yerinde olur. Bu suretle halifenin askerlerinden olup da âsileri öldürenler gazi; ve âsiler tarafından öldürenler şehit ve sevâp kazanmış olurlar mı? Beyân buyrula! Elcevâp: Tanrı katında yerinde olurlar.

Kütbetülfakîr Dürri zâde Elseyid
Abdullah Afi Anhüma

ANKARA MÜFTİSİ'NİN KARŞI FETVASI İSE ŞUDUR:

«Nizâm-ı âlem»in koruyucusu olan İslâm Halifesi Hazretlerinin hilâfet makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, halife hazretlerinin (Hilâf-ı merzisi) rızaları dışında olarak müslüman düşmanları olan devletler tarafından fiilen işgal edilerek (Asâkir-i islâmiye) islâm askerleri silâhsızlandırıldılar ve bazıları haksızca öldürüldüler! Hilâfet merkezinin muhafazasını sağlayan tüm müstahkem mevkiler, kal'a ve sair savaş araç ve gereçlerine elkoyarak resmi devlet işlerini yürüten Bâb-ı âli ile Orduyu silâhlandırmaya memur Harbiye Nezareti'ni işgal ettiler. Halife'yi, milletin gerçek menfaatlerini sağlamak için önlemler almaktan fiilen men ettiler. Sıkıyönetim ilân ve «Divân-ı harb»ler teşkili ile İngiliz yasalarını uygulayarak yargılama ve cezalandırma suretiyle Halife'nin «Hakk-ı kazası»na müdahale ettiler. Ve kezâlik, Halife Hazretlerinin rızası dışında olarak, Osmanlı memleketlerinden İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa yörelerine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek azınlıklar ile birleşerek «İslâm»ları kanlâm ve mallarını yağmalamak; kadınlara tecavüz ve «İslâm» geleneklerini tahkir eder olduklarında hakaret ve esaret ilo karşı karşıya kalan müslümanların, halifesinin kurtarılması hususunda mümkün olan kudretlerini sarfetmeleri tüm müslümanlara farz olur mu? Elcevap: A'lem-i Allah-ü teâlâ olur. (İlgili âyet)

Bu suretle hilâfetin meşru hukuku ile eski kudretini geri almak ve tecâviüze marûz kalan memleketleri düşmandan temizlemek için savaşa girişen müslüman halkı «Şer'an» kâfir olurlar mı? Elcevap: Tanrı adına olmazlar. (İlgili âyet)

Bu suretle yukarıda yazılı olduğu üzere, hilâfetin hukuk ve kudretini kurtarmak için düşmanlara karşı açılan savaşda vefat edenler şehit ve yaşayanlar gazi olurlar mı? Elcevap: Tanrı adına olurlar. (İlgili âyet).

Bu suretle savaşan ve «Dine vazifesini» ifa eden müslüman halka karşı düşman tarafından tertiplenen cinayetlere âlet olarak silâh kullanan müslümanla r«Şer'an» en büyük günah işleyen ve fesad sahibi olurlar mı? Elcevap: Tanrı katında olurlar.

Bu suretle düşman devletlerin tehdit ve iğfali ile gerçeklere aykırı olarak verilen fetvalar müslüman halk için «Şer'an» geçerli ve bağlayıcı olurlar mı? Elcevap: Tanrı katında olmazlar.

Mehmet Rıfat
Ankara Müftüsi

Fetvâları vermeğe yetkili kişiler şeyhülislâm ve müftîler idi. Şeyhülislâm fetvâsına gerekçe kullanma hakkına sahipti; müftîler ise gerekçe göstermek zorundaydılar. Fetvâ verecek müftîlerin şu beş özelliğe sahip olmaları gerekirdi: 1 — İyi niyetlilik, 2 — Yumuşak huyluluk, ağır başlılık, ekonomik yönden hiç kimseye muhtaç olmamak, 3 — Hukuk bilimi alanında (Fıkıh) kuvvetli olmak, 4 — Özgür düşünüp düşündüklerini serbestçe söyleyebilmek, 5 — Gerçekle yanlışı (Hak ile bâtılı) kolaylıkla ayırd edebilmek. Bu baş vasıf yönünden Osmanlı Devleti'nin kuruluş sıralarında Osman Bey'in kaynpederi Edebâli, onun ölümünden sonra da yerine geçen ikinci damadı Mevlâna Tursun anılır. (Ali Emîrî, *İlmiye salnâmesi*, Birinci basım Matbaa-i âmire 1334, s. 315-316) Ancak, Çelebi Mehmet devrinde Sîmavna kadısıoğlu Bedreddîn Mahmud ile, Fatih devrinde (Hurûfî)lerin yakılarak öldürülmelerine dair verilen fetvâlarla ilgisi olan İran'lı Fahreddîn Acemî ile, Osmanlı sınırları içine kara bir taassup devrinin girdiği görülmektedir. Nitekim, Fatih'in özel kitablığı müdürü (Hâfız-ı kütüp olan zamanın bilginlerinden Molla Lütfi'nin İkinci Bayezıd devrinde (Şeriat)a karşı çıktığı iddiasiyle Hatip Zâde tarafından verilen fetvâ ile; Kanunî Süleyman, Selim II. ve Murad III. devirlerinde Kaadızı Acemî, Bosnalı Hamza Balî ve Nadaflı Sarı Abdurrahman gibi bilim adamlarının düşün

Bazen acılardan yakınmışsa da gerçekte on-' lardan kurtulmak istememiştir. Duygusal eğilimleriyle felsefî sofiyane nitelikteki eğitimi birbirleriyle bağdaştırmayı başarmıştır. Birçok sofu şairin yavan ve sıkıcı kalıplar içine soktukları aşk anlayışı Fuzulî'de derinlik, arılık ve içtenlik kazanarak bir kavram olmaktan kurtulmuştur. Salt ve soyut bir aşkı dile getiren Fuzulî'nin şiirinde, Divan edebiyatı kuralları dışına çıkan romantik bir lirizm işlenir. Ancak, duygusal alanda en güçlü anlatım yeteneğine ulaşan şairin, kasidelerinde Divan edebiyatına özgü yapaylık görülür. Fuzulî'nin Türk şiiri, divan tekke ve saz şairleri üzerinde yüzyıllarca süren etkisi olmuştur.

Serhat Kestel

FUZULİ'nin Şiirinden Örnek

MUSAMMAT

Perişan halin oldum sormadın hâl-i perişânım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbir-i Cermânım
Ne dersin ruzigârım böyle mi geçsin güzel hânım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Esir-i dâm-ı aşkın olalı senden vefâ görmen
Seni her kande görsem ehl-i derde aşinâ görmen
Vefa vü aşinalık resmini senden revâ görmen
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Değer her dem vefasız çarh yayından bana bin oh
Kime şerh eyliyem kim mihnet ü enduh ü derdim çoh
Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yoh
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Gözümden dembedem bağrın ezüb yaşım gibi gitme
Seni terktmezem çün ben beni sen dahi terketme
Amandır zâlim olma Ben gibi mazlûmu incitme
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Katı gönlün neden bu zulm ile bidâda ragıbdul
Güzeller sen gibi olmaz cefa senden ne vacibdür
Senin tek nazenine nazenin işler münasibdür
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Nazar kılmazsın ehl-i derde gözden akıdan seyle
Yamanlıktır işin uşşâk ile yahşi midir söyle
Gel Allahı seevrsen âşıka cevretme lûtfeyle
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletlü sultanım

Füruzan. (İstanbul -1935). Öykücü. Küçük yaşta yetim kaldı. Çeşitli sıkıntılar yüzünden ortaokuldan sonra okuyamadı. Bir süre «Küçük Sahne»de çalıştı. *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Türk Dili»* *«Pazar Postası»* (1956 1958) dergilerinde çıkan ilk öyküleriyle ilgi çekmedi. Fakat sürekli yazmadığı bir dönemden sonra *«Dost»*, *«Papirüs»* özellikle *«Yeni Dergi»*de (1964 - 1972) ard arda yayınladığı öykülerlyle tanındı. Önceleri «Füruzan Yerdelen», karikatürist Turhan Selçuk'la evlendikten sonra «Füruzan Selçuk» ve «Füruzan» imzalarını kullandı. Füruzan, tüketici bürokrat egemenliğinden burjuva egemenliğine doğru değişen Türkiye ortamında yalnız bırakılmış göçmenleri, düşmüş kadınlarla çocuk yaşta düşmüş kızları ve mutsuz evlilikleri konu edindi. Bilinç akımı ve geriye dönüş tekniğinden, çağrışım ve iç konuşmadan olabildiğince yararlandı. Bunalım yazarlarının da kullandığı bu özellikleri Füruzan, kişilerinin sosyo - ekonomik kimlikleri daha iyi belirlensin diye benimsedi. Fakat yalnızlıklarının, düşkünlükleri-nin, mutsuzluklarının ve ezilmişliklerinin sosyo - ekonomik nedenleri hikâyelerde okuyucuya gösterilmesine karşın Füruzan'ın kişileri öykü süreci içinde bunları göremediler. Bu yüzden öykülerindeki karşı koyuş, kafa tutuş sosyal bir anlam taşımaktan çok bireysel öfkelenmenin bilinçsizliğini taşır. Hatta öfkeli ya da sakin karşılayışlar yazgıya bile bağlanabilir. Çünkü kişiler anı ve çağrışımlarla o kadar iç içe o kadar beraberdirler ki yaşanan belgesel gerçekten ayıklanmadan alınan ayrıntılar Füruzan'ın sağlam gözlemi ve şiirin imge gücüne dayalı anlatımı ile birleşince zaman zaman sosyal düzeyde bir kurguyu engellemekte ve öyküyü romantik gerçekçiliğe götürmektedir. Yine dilde yaşanan belgesel gerçeklikten çıkartıldığından eksik öğeli ve dilbilgisi kurallarına aykırı tümcelerden yararlanan, yanlış kullanılmış sözcüklere yer veren bir dildir. Bu yüzden Füruzan Orhan Kemal öyküsünü gözlemi, tekniği ve aynı anda çok insana severek ve onları yalnızlıktan çekerek yaklaşımı ile zenginleştirmiş ama yaşanan gerçeği yorumlarken ve dil'e getirirken çağdaş ve bilimsel bir düşünceye bağlanmada yetersiz kalmıştır.

Yapıtları: Parasız Yatılı (Sait Faik 1972 Hikâye Ödülü'nü kazandı, 1971), *Kuşatma* (1972), *Benim Sinemalarım* (1973), *47'liler* (Türk Dil Kurumu 1975 Roman Ödülü'nü kazandı, 1974), *Yeni Konuklar* (röportaj - deneme, 1977).

Necati Mert

Garip Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat'ın ortaklaşa yayımladıkları kitap nedeniyle kimi edebiyat tarihçileri, eleştirmenler tarafından I. Yeni olarak da nitelenen şiir hareketinin adı. Eski şiir beğenisine tepki olarak doğmuştur. Orhan Veli de arkadaşları ilkin *«Varlık»*, *«İnsan»*, *«Servet-i fünun - Uyanış»* dergilerinde ölçü, uyak gibi eski şiir anlayışının zorunlu gördüğü teknik gereklerle birlikte imge, lirizm, duyarlık v.b. ögeleri de tanımayan şiirler yayımladılar. Bu şiirler çoğun kısa dizelerle kurulmuştu. Yüksek sesle okunma olanağı vermiyordu. Şairler, orta tabaka insanının yaşamına ilişkin özellikleri yansıtmaya özen gösteriyorlardı. Gülmece ve ince yergi bu şiirlerin en belirgin ögeleri durumuna gelmişti. Şiir geleneğimizin Nazım Hikmet de çağdaş bileşimlerine yol açan kazanımları da yadsınıyor, genelde sınıfsal konumları içindeki insan gerçeğine ters düşen öneriler getirilerek şiir edilgenlik düzeyine indirilmiyordu.

Hareketin bildirisi sayılabilecek olan *«Garip»* önyazısında açıkça adı konmamakla birlikte «bir takım ideolojilerin söylediklerini bilinen kalıplar içinde sıkıştırmakta hiçbir yeni ve sanatkârane hamle yoktur. Yapıyı temelinden değiştirmelidir» (*Garip*, önyazısı sf. 7, 1. bas. 1941) biciminde sosyalist gerçekçi akımı da dışarda bırakmayan yargılar ileri sürülmüş, bir anlamda yadsımacılığa değin gidilmiştir. Appolinaire'den Valéry'ye; Picasso'dan Freud'e dek batılı düşün ve sanatçıların görüşlerinden alıntılarla amaç saptaması yapılan önyazıda, «eşyayı olduğundan başka türlü görme zoru» biçiminde tanımlanan «teşbih», «istiare», «mübalağa» gibi sanatların yarattığı hayal dünyasına son verme zorunluluğu belirtilirken sık sık «yeni zevk» varsayımı üzerinde durulmuştur. Özetle, «yeni şiir eski toplumun yaşamak için çalışmaya ihtiyacı olmayan insanlarının oluşturduğu egemen sınıfların beğenisinden bağımsızdır. Halkın beğenisini arayarak kendi kendisini yaratacaktır.» düşünüsünün temel alındığı söylenebilir.

Garipçilerin ilk yapıtlarında topladıkları ürünler, özellikle, «millî edebiyat» akımının ortaya çıktığı 1909 yıllarında «genç şair» durumunda olan hececilerden Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç gibi şairlerce tepkiyle karşılanmasına karşılık Nurullah Ataç, Yaşar Nabi Nayır, Sabahattin Eyüboğlu v.b. yazarlar, eleştirmenlerce benimsendi. 1940 46 yıllarında yetişen genç şairlerden bir çoğu Garipçilere öykünen ürünler verdiler. İnce yergi, alaya alma özellikleri yaygınlık kazandı. Bu etki nedeniyle, 1940'da *«Servet-i fünun - Uyanış»* dergisinde toplanarak, yayımladıkları bildiriyle eski toplumsal koşulların belirlediği eski edebiyat anlayışına karşı savaşmayı öngören II. Dünya Savaşı kuşağından şair, öykücü ve yazarların hareketleri, amaçları ikincil duruma düştü. 1946'da *«Yığın»* *«Ses»*, *«Gün»*, *«Söz»*, *«Havadis»*, dergi ve gazetelerinde, cezaevinde bulunan, Nazım Hikmet'le birlikte sosyalist gerçekçi şiir anlayışına bağlı olan yeni kuşağın ürünlerinin yeniden ortaya çıkması bu etkinin çözülmesine yol açtı. Garipçileri de şiirlerini değiştirme doğrultusunda etkileyek *«Yaprak»* (1948 - 50) dergisinde görülen savaşım ortamına yöneltti.

(Ş.K.)

GATT (General Agreement on Tariffs and Trade - Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması)-nın doğuşu, aslında dünyaya ekonomik yönden yeni bir düzen verme gibi iddialı bir amaçla 1941 yılında hazırlanmış olan Atlantic Charta'ya dayanır. Havana-Charta; özellikle dış ticaretteki engellerin kaldırılmasına yönelen Amerikan serbest ticaret felsefesinin bu doğrultuda atılacak sonraki adımlar için ilk temel örneği olmaktadır. İngiltere'nin de katılması sağlanarak 1945 yılında ABD tarafından uluslararası bir ticaret kuruluşunun (ITO) ve Havana Charta adıyla anılan bir dünya ticaret anlaşmasının yapılması önerisi ileri sürülmüştür. Ticaret politikasıyle ilgili olarak Havana - Charta'ya konulan ilkeler 1947 yılında yeniden düzenlenerek, bu yeni anlaşmaya GATT adı verildi ve anlaşma 1947 yılında, ekonomik yapıları serbest ticarete uygun 23 ülke tarafından Cenevre'de imzalandı.

Merkezi Cenevre'de bulunan ve bu gün hemen bütün batı bloku ülkeleriyle tarafsız devletleri ve Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan, Polonya gibi doğu bloku ülkelerini de kapsayan GATT halen dünya

ticaretinin % 90'ını ellerinde tutan (83'ü tam 17 geçici) yani 100'ü aşkın ülkenin üye bulunduğu çok yaygın bir uluslararası kuruluş haline gelmiştir.

Aslında GATT anlaşmasına açıkça yazılmamış bulunan düşünce; uluslararası rekabet düzeninin işlemesini sağlamak gerekçesiyle —OECD, IMF, APA, AET, EFTA, gibi batılı ülkelerin dahil oldukları— hemen bütün ekonomik anlaşmalara temel olan, üye ülkeleri gümrük politikaları bakımından koruyucu tutumdan alıkoymak ve dış ticarette liberalizmi özendirmektir.

«Liberalizasyon» kavramı, vaktiyle OEEC anlaşmasıyla aynı anlamda olarak; dışsatımda uygulanan kota ve yasakların anlaşmada öngörülen ilkeler çevresinde ortadan kaldırılmasını belirtir. «Liberalizasyon oranı»da, dışalımın libere edilen bölümünü gösterir ve dışalımın libere edilen bölümünün libere edilmeyen bölümüne oranı yoluyla hesaplanır.

GATT'ın temeli de; 1. maddesindeki «en çok kayrılan ülke kuralı»na dayanır. Bu kurala göre; üye ülkelerden birinin herhangi başka bir devlete gümrük kolaylıkları sağlaması halinde, diğerleri de —bir karşı edim yükümüne girmeksizin— otomatik olarak aynı indirim veya kolaylıktan yararlanabilmektedir. Bu yararlanma; sadece gümrük indirimiyle sınırlı kalmamakta; dışalım ve dış satımla ilgili her türlü gümrük ve vergi uygulaması, hatta bir ülkeye karşı gümrük formalitelerinin azaltılması hallerinde bile söz konusu olmaktadır.

Görülüyor ki, «en çok kayrılan ülke kuralı»nın temel amacı, özellikle dışsatımcı ülkelere rekabet koşulları yönünden, aleyhlerine olarak ortaya çıkabilecek ani sürprizlerden korunma olanaklarının sağlanmasıdır. Çünkü GATT üyesi, dışsatımcı ülkelere rakip bir başka devlete gümrük kolaylığı tanıdığı zaman, aynı indirimden öteki dışsatımcı ülke de otomatik olarak yararlanacaktır. Bu suretle dışsatımcı malına koyacağı fiatı daha rahat hesabedebilmekte ve dışalımcı ülkeye satacağı malının, her hangi üçüncü bir ülkedeki rakibine göre kötü işlem görmeyeceğinden emin olmaktadır. Sonuç olarak; böyle bir pazarda satıcılar yönünden rekabet, eşit gümrük yükü temeli üzerine oturtulmuş olmaktadır.

Anlaşmaya giren ülkeler daha giriş sırasında karşılıklı olarak «Schedules of consesions» denen ödün listeleri sunarlar (GATT m. 11/7). Her üyeyle ikili (bilateral) görüşmelerde saptanan bu listdeki ödünlerden bütün GATT üyesi ülkeler yararlanırlar. Böylelikle çok yönlü (multilateral) bir nitelik kazanan bu listelerin değiştirilmesi son derece güçleştirilmiş olmaktadır.

Bu kurallar sonucu, antlaşmaya yeni katılan bir az gelişmiş ülke; üyelere bildirdiği gümrük ödün listesinde değişiklik yapmağa veya ödününü geri almağa kalkışırsa; anlaşmanın söz konusu mallarda «temel dışsatımcısı» bulunan ülkeleri için bir «görüşme hakkı» doğmaktadır. Görüşü alınması isteğine hak kazanan yan, o zamana kadar kendisi için mevcut ödünlerde bir kayba uğramışsa, denkleştirici (muadil) yeni bir ödün isteme hakkını elde etmektedir.

GATT'ın «en çok kayrılan ülke» ilkesinin; az gelişmiş ülkelerle sanayi ülkeleri ekonomilerine etkileri aynı değildir. Gelişmiş ülkelerin; gümrük pozisyonları 5-6000'i bulan dışsatımı, hemen bütün dünyaya yönelmişken, az gelişmiş ülkelerin en çok iki elin parmaklarıyla sayılabilen mallarının dışsatımı geleneksel bir veya birkaç pazarın dışına çıkamamaktadır. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre 36 az gelişmiş ülkenin dışsatımı gelirlerinin % 80'i üç üründen elde edilmekteydi. Buna karşılık sözgelimi ABD, Kennedy Turu görüşmelerinde 6.000'e AET ülkeleri ise 3.000'e yakın mallık listelerle gelmişlerdi.

O halde GATT dilinde sözü çok geçen dışsatım için «dünya pazarlarını açmış olma» olanağı, aslında daha çok gelişmiş ülkelerin işine gelen bir düzenlemeyi amaçlamaktadır. Nitekim GATT'ın bu güne kadarki gelişimi; gümrük ve ithal kısıntıları nın kaldırılmasını amaç edinen liberasyon uygulamasının az gelişmiş ülkelerden çok, ileri sanayi ülkelerinin işine yaradığını göstermiştir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre; söz gelişi 1953'te GATT üyesi batılı sanayi ülkelerinin dünya cirosundaki payları % 64'ten ibaret iken bu gün %80'e yaklaşmıştır. Buna karşılık az gelişmiş ülkelerin aynı dönemde dünya cirosu payları % 30'dan % 20'ye düşmüştür. Toplam dünya dışsatımında az gelişmiş ülkelerin 1953'teki payları % 22 iken, bu gün % 10'a düşmüştür. Bu dönemde az gelişmiş ülke dışsatım ürünleri fiyatları % 7 düşerken; satın aldıkları mamûl fiyatları % 10 yükselmiştir.

GATT'ın bu gelişiminden hoşnut olmayan az gelişmiş ülke üyelerinden önemli bir grup, özel durumlarına gereği gibi ilgi gösterilmediği gerekçesiyle GATT'dan ayrılıp, doğu blokunun ağır bastığı rakip organizasyon, «Birleşmiş Milletler Dünya Ticaret Konferansı»na (UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development) katılma tehdidinde bulunmuşlardı.

Batılı ülkeler, kendileri açısından siyasal sakıncaları büyük olan böyle bir yönelmenin ağırlığını azaltmak ve GATT çevresinde az gelişmiş ülkelerin sorunlarının da önemli yeri bulunduğunu göstermek amacıyla, 1965'te GATT'a üç maddelik «az gelişmiş ülkelerin ekonomi ve ticaretlerinin özendirilmesi» başlığı altında yeni bir IV. bölümünün eklenmesini sağlamışlardır.

Ancak bu bölümle de gelişmiş ülkeler, genç sanayilerin korunması için gerekli önlemleri zamanında alabilme bakımından az gelişmiş ülkelere —gereğinde— GATT yükümlerinden genel olarak kurtulma olanağını tanımaktan özellikle kaçınmışlardır.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Gazi Osman Paşa (Bkn. Osman Paşa, Gazi)

GAZİ, Yaşa (İstanbul - 1926). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Deniz üsteğmeni olan Gazi, ilk karikatürünü *«Tan»* gazetesinde çizdi (1939). *«Akbaba»*, *«Şaka»*, *«Çocuk Gözü»* ve *«Tef»*de karikatürleri yayımlandı. Bir süre *«Yeni İstanbul»* gazetesinde günlük karikatur çizen sanatçının çizgileri, *«Hürriyet»* gazetesinin hafta sonu eklerinde de yayımlanmıştır.

GAZİOĞLU, Gültekin - (Trabzon, Maçka 1930). Töb Der Genel Başkanlarından. İlköğrenimini Maçka'da yaptıktan sonra Beşikdüzü Köy Enstitüsü, Cılavuz Köy enstitüsü ve Trabzon Öğretmen Okulu'nda okudu. 1957 yılında ilkokul öğretmeni olarak çalışma hayatına atıldı. 9 yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. Daha sonra Eğitim Enstitüsünü bitirip türkçe öğretmeni olarak mesleğini sürdürdü. Çeşitli dönemlerde ortaokul ve lise müdürlüğü yapan Gazioğlu, 1973 yılından sonra Ordu ve Rize milli eğitim müdürlükleri görevinde bulundu. 1. MC döneminde yöneticilik görevinden alındı.

Meslek hayatına başladığı günden beri demokratik öğretmen hareketi içinde etkin ve önemli görevler üstlenan Gültekin Gazioğlu, Türkiye öğretmen dernekleri Milli Fedrasyonu ve Türkiye Öğretmen Sendikaları (TÖS) taşra örgütlerinde şube başkanlığı görevlerinde bulundu. 12 Mart'tan sonra tutuklandı. TÖB-DER'in kuruluş çalışmalarında etkin görevler üstlendi. TÖB-DER Genel Yönetim Kurulu ve Bölge temsilciliği görevlerinde de bulunan Gazioğlu, 1976 yılında III. ve 1978 yılında yapılan IV. Genel Kurulda üstüste TÖB-DER Genel Başkanlığına seçildi.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi listesinden seçimlere İstanbul bağımsız adayı olarak katılan Gazioğlu, TÖB-DER'in DİSK'in DİSK'le ve uluslararası öğretmen örgütü FISE ile örgütsel ilişki ve dayanışmasının olgunlaşmasında etkin bir rol oynadı. Türkiye'de demokratik öğretmen hareketinin güçlü bir örgütsel bütünlüğe kavuşmasında, işçi sınıfı öncülüğünde yürütülmekte olan bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinde eğitim emekçilerinin de saf tutmasında, ilerici öğretmen hareketinin eylem ilke-

lerinin belirlenmesinde etkili oldu.

(M.A.)

Gecekondu Belediyeden izin almadan, gizlice bir gecede yapılıveren barınak (T. Dil Kurumu Sözlüğü). 1940 yılından sonra konuşma dilimize giren gecekondu olgusu için, yukarıdaki sözlük anlamından başka değişik tanımlar da yapılmıştır. Bunlardan birine göre: «Gecekondu, imar yasalarına aykırı olarak, çoğu zaman ilkel, denetimsiz ve sağlık koşullarından da yoksun olarak, acele yapılmış konutlara verilen isim»dir.

30 Temmuz 1966 tarihinde yürürlüğe giren 775 sayılı Gecekondu Yasasının 2. maddesi ise, gecekonduyu şöyle tanımlıyor: «İmar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı olmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsa üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz yapı.»

Yasanın tanımına göre, bir yapının gecekondu sayılabilmesi için:

a) İmar ve yapı işlerini düzenleyen yasa ve genel hükümlere aykırı olarak,

b) İyeliği kendisinin olmayan toprak üzerinde, toprak iyesinin izni alınmadan,

c) İzinsiz, kaçak olarak yapılmış olmaları gerekmektedir.

«Yasal tanım, bir kimsenin, kendi toprağı üzerinde yaptırdığı, gecekondu niteliklerini taşıyan yapıları da gecekondu saymaya elverişli değildir. Oysa, Prof. İbrahim Yasa başta olmak üzere kimi toplumbilimciler ve kentbilimciler arsaya sahip olup olmamanın, gecekonduyu belirlemekte bir ölçüt olamayacağı kanısındadırlar. Toplumbilimcilerin tanımı benimsenecek olursa, Türkiye'deki konutların pek büyük bir çoğunluğunu gecekondu saymak gerekmektedir. Yasaların uygulanması bakımından, hangi çeşit yapılara «gecekondu» denileceğinin ayrıntılarıyla gösterilmesi zorunludur».

Gecekondu Olgusunun Tarihsel Gelişimi: Gecekonduların Türkiye'de yapılmaya başladığı tarih, ikinci dünya savaşını izleyen yıllara değin uzanmaktadır.

1945 yılından sonra İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin gecekondu olgusuyla karşı karşıya geldiği görüldü.

Avrupa ülkelerine göre, ülkemizdeki gecekondu olayı çok yeni sayılır.

Gecekonduların tarihsel gelişimi, kentleşmenin gelişimiyle birlikte ortaya çıkmıştır denebilir. Batıda sanayi devrimiyle ortaya çıkan kentleşme, beraberinde gecekondu olgusunu da birlikte getirmiştir. Bu gelişim, ülkemizde de benzer bir süreç izlemiştir.

«...İkinci dünya savaşından sonra bütün yeryüzünde mantar gibi fışkıran bir gecekondu gerçeği, devletleri şaşırttı. Kapitalist ülkeler, emeklerini sömürdükleri insan yığınlarının nerde yatıp kalkacaklarını çokça hesaba katmadıklarından yada buna güç yetiremediklerinden işçi sınıfı kendi kendini düşünmek zorunda kaldı. Bundan da gecekondu dünyası doğdu. Halkın yaşam kavgasının en temelli ögesi olan ev yapma sıtması, öyle bir kasırga gibi esti ki, en güçlü devletler, en zorba hükümetler buna karşı koyamadı»

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkemizde de başlayan gecekondu olgusu, toplumsal bir olaydır. Her toplumsal olay gibi, nedenleri vardır. bu nedenler gelişim yasasına uygun sonuçlar da doğurmuştur.

1948 yılında, gecekonduları önlemeyi amaçlayan ilk yasa çıkarıldı. Bu yasa çıkarılıncaya değin, büyük kentlerimizde 25 - 30 bin dolayında gecekondunun yapıldığı bilinmektedir.

1953 yılında, izinsiz yapılan yapıların denetim altına alınmasını öngören ikinci bir yasa çıkarıldı. Bu yasanın çıkışına değin kaçan zaman süresi içinde, ülkemizdeki gecekondu sayısının 80 bin dolayına çıktığı görüldü. Bu yasa da gecekondulaşmayı önlemedi. Gecekondu sayısı, 1960 yılında 240 bin, 1970 yılında 600 bin oldu. 1978 yılı sonlarında 850 bin gecekondusu olan bir ülke durumuna geldi Türkiye.

30 yıllık bir dönemde, her çıkan yasa, gecekondu yapmayı, yaptırmayı yasaklamıştır. Ama, Türkiye'nin toplumsal gerçeği, gecekondu yapımını durduramadı. Aksine hızlandırdı.

Ankara ilimizde 1960 yılında 70 bin olan gecekondu sayısı, 1966 yılında 100 bin dolayına ulaştı. 1966 - 1978 yılları arasında geçen 12 yıllık dönemde, 240 bine yükseldiği görüldü.

İllerimizdeki gecekonduların sayısal durumları şöyle:

Kent	Kent nüfusunun Gecekonduda yaşayan yüzdesi	Konut stoku içinde gecekondu yüzdesi
Ankara	65	65
İstanbul	45	40
İzmir	35	25
Adana	45	49
Bursa	25	22
Samsun	36	41
Erzurum	35	40
Diyarbakır	20	13

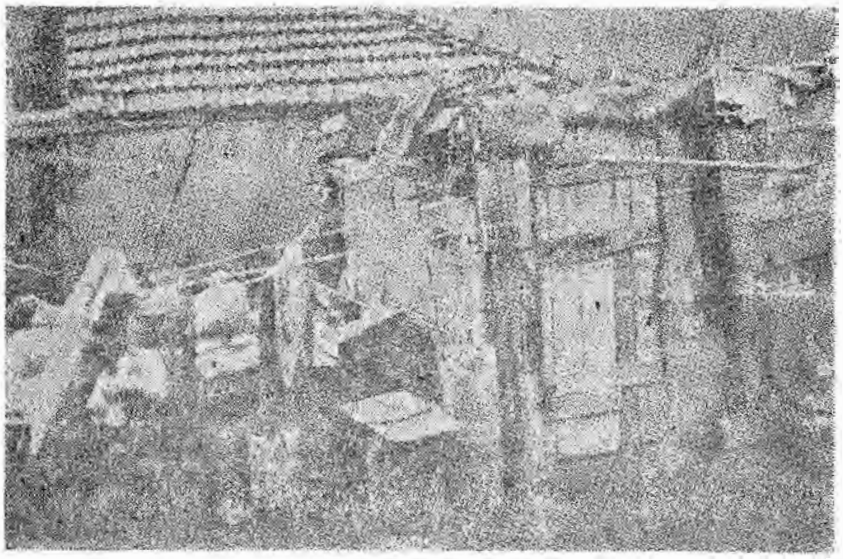

Çırpıcı Mahallesi Taşocakları'nda gecekondulardan bir görünüş (Fotoğraf: Faik Akçay)

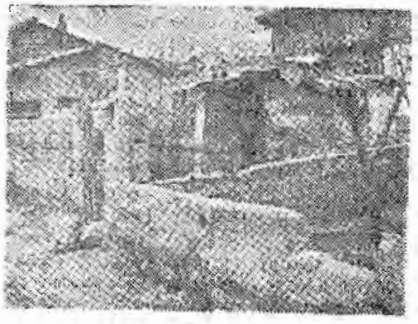

Gecekonduların giriş kapısından görünüşleri (Fot: Faik Akçay)

lerini tahkir ve tezzif, hürriyeti tahdit, darp ve müessir fiil» iddiasıyla tutuklandılar. 18 Temmuz 1967 günü bu olayı protesto etmek isteyen gençler Gümüşsuyu - Taksim arasında bir yürüyüş düzenlediler. Bu yürüyüş sonunda bazı gençler Dolmabahçe'ye inerek Amerikalı denizcileri denize attılar, bir aracı yaktılar. Bu eyleme FKF yöneticilerinin karşı çıkması daha sonra «pasifizm» suçlamasının nedenlerinden biri olarak kullanıldı. 21 Temmuz günü 6. Filo ile ilgili eylemler sürerken bazı sağcı gençler taşlı, sopalı ve bıçaklı bir saldırı düzenlediler FKF İstanbul Sekreterliği binasını basmak isteyen bu gençler ikl FKF üyesini bıçakla yaralayarak kaçtılar. 24 Temmuz günü ise, komada olan Vedat Demircioğlu, İlk Yardım Hastahanesi'nde öldü. Bu ölüm olayı üzerine. İstanbul'da düzenlenen bir yürüyüş sonunda 36 genç Vilayet Önünde gözaltına alındı. Ankara'da ise FKF'li gençler son olayların görüşülmesi için Meclis önünde bir oturma mitingi yaptılar. Bu mitingte 16 öğrenci gözaltına alınarak ertesi günü mahkeme karşısına çıkarıldı. Bu mahkemeyi izlemeye gelen FKF'li öğrenciler polis tarafından cop kullanılarak dağıtılmak istendi. Polisten kaçan öğrencilerden Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu öğrencisi Atalay Savaş, minibüs altında kalarak öldü. Savcı olayla ilgili, mahkemede FKF'nin kapatılması isteminde bulundu.

21 Ağustos 1968 tarihinde FKF İstanbul Sekreterliği Çekoslovakya olaylarını protesto için bir bildiri yayınladı. Bildiride, «Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktı'nın bazı müttefikleriyle birlikte pakt üyesi Çekoslovakya'yı işgal etmeleri, dünya barışına ve özgürlüğüne indirilen bir darbedir. Bu nedenle Türkiye Üniversite Gençliği adına kınarız. Ulusların iç işlerine müdahale hangi gerekçelerle olursa olsun, özgürlüğü ve insanca yaşamayı engelleyicidir.» denildi.

Bu dönemde FKF ayrıca Derby grevi, Magirus fabrikası işçileriyle «İşçi Öğrenci Dayanışma Toplantısı», 6. Filoya karşı direniş kampanyaları gibi çeşitli eylemleri yürüttü. Bu eylemler sürerken yönetim ile muhalefet arasındaki farklılık da sürmekteydi. Bazı kulüplerin yönetimleri muhalefet tarafından ele geçirildi.

4 5 - 6 Ocak 1969 tarihlerinde 160 delegenin katılmasıyla 3. FKF Genel Kurul Toplantısı yapıldı. 68 üye FKF Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildiler. 12 Ocak 1969 günü Ankara'da toplanan genel yönetim kurulunda Genel Başkanlığa muhalefet grubunda Yusuf Küpeli seçildi. Merkez Yürütme Kurulu üyeliklerine ise genel yazman Mehmet Demir, Tunç Çetin, Münir Ramazan Aktolga, Çağatay Anadol, Tuncer Eşsizhan, Ruhi Koç, Mustafa Ulusoy ve Süleyman Coşkun seçildi. İstanbul Sekreterliği görevine ise, karşı grubun adayı Sıtkı Coşkun getirildi. Böylece Ankara ve İstanbul arasındaki siyasal farklılık bir kez daha ortaya çıktı. FKF'nin yeni Merkez Yürütme Kurulu ODTÜ'sinde meydana gelen bir olay nedeniyle tutuklu bulunan Vahap Erdoğdu, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına bir telgraf çektiler. Telgrafta, «Aynı kavganın erleri olduğumuzu bildirir, siz yiğit kardeşlerimizi sevgiyle kucaklarız» deniliyordu. Nisan 1969'da FKF İstanbul Sekreteri Sıtkı Coşkun ve sekreterlik kurulu üyeleri genel merkez ile aralarında çatışma çıktığı gerekçesiyle istifa ettiler. FKF İstanbul Sekreterliği'ne ilk Genel Yönetim Kurulu toplantısında Sıtkı Coşkun karşısında yenilgiye uğramış olan Rahmi Aydın atandı.

FKF yönetiminin bu dönemdeki ilk önemli eylemi Atalan ve Göllüce'deki 26 Ocak tarihinde ağaların gasbettiği toprakları ele geçiren köylülerin mitinglerini düzenlemek oldu. Yayınlanan FKF bildirisinde, «Köylü kardeşler, sürdüğün topraklar öz malındır. Sömürücü ağaların o topraklarda hakkı yoktur. Toprak onu sürenin alın teri dökenindir. Bu haklı ekmek kavganda, devrimci Türkiye gençliği olarak sonuna dek destekliyoruz. Anayasa'nın emri toprak reformunu yapmayan iktidarı kınıyoruz.» denildi. Bunu 90 FKF üyesinin Şubat ayı başında Ege'de düzenledikleri Tütün mitingleri izledi. İki mitingte beşbin kişinin üstünde üretici FKF'li gençlerle birlikte yürüdüler.

Aynı günlerde İzmir, İstanbul, Trabzon ve Ankara'da öğrenciler yeniden İstanbul'a gelmiş olan 6. Filoyu protesto mitingleri yapıyordu. Bunun yanı sıra özellikle İstanbul'da aralarında FKF'nin de bulunduğu 76 örgüt sürekli protesto eylemlerini sürdürüyordu. Gençler bir protesto gösterisi sırasında Hukuk Fakültesi anfisinden çıkarak Beyazıt Kulesi'ne Vedat Demircioğlu'nun anısına onun remi bulunan bir flâma asıldı. Öğrenciler daha sonra da Taksim'e kadar bir yürüyüş yaptılar. Bu olay üzerine «*Son Havadis*», «*Sabah*» ve «*Bugün*» gazeteleri «Beyazıd Kulesine kızıl bayrak asıldı» diyerek sağcı kadroları gençlik karşısında harekete geçirmek istediler. Komünizmle mücadele Derneklerinin öncülüğünde «Ana Sebep Anayasa» sloganının hakim olduğu «Bayrağa Saygı Mitingi» yapıldı. Bunu Dolmabahçe'de 6. Filo'ya doğru kılınan namaz izledi. FKF'nin de içinde bulunduğu örgütler bunun üzerine «Emperyalizme karşı yürüyüş»ü düzenlediler. 30 bin kişinin katıldığı Hürriyet Meydanı'ndan başlayan yürüyüş grubu Taksim alanına girerken saldırıya uğradı. Bu saldırıda Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan öldürüldüler. Bu nedenle 16 Şubat 1969 Pazar günü «Kanlı Pazar» olarak isimlendirildi.

Aynı dönemde FKF'li gençlerin önderliğinde «Ya istiklâl ya ölüm» adıyla Hürriyet Meydanı'ndan Sultanahmet'e bir kadınlar yürüyüşü yapıldı. Amerikan büyükelçisi Komer protesto edildi. Ankara'da ODTÜ öğrencileri tutuklandı. Mart 1969'da İstanbul'da FKF'li öğrenciler, «İşçi Köylü Öğrenci Birliği»ni kurdular. Boğaz Köprüsü projesini protesto ettiler. 1969 Nisan'ında Baskı ve Terör yasa tasarısını protesto için Ankara ve İstanbul'da eylem yürütüldü. Diyarbakır'daki «Özgürlük mitingi»ne katılındı. 28-29 Nisan 1960 olaylarının yıldönümleri kutlandı. Bu kutlama toplantılarından sonra FKF'ye bir baskın düzenlendi. 9 Haziran 1969 tarihinde Üniversite'deki işgali polis kaldırmak isteyince çıkan çatışmalar 10 Haziran'da da devam etti. 23 öğrenci tutuklandı. Eylül ayının son günlerinde ise, FKF üyesi iki genç ODTÜ öğrencisi Mustafa Taylan Özgür ve Orman Fakültesi öğrencisi Mehmet Cantekin ard arda silahlı saldırılarda öldürüldüler.

9-10 Ekim 1969 tarihinde toplanan olağanüstü FKF kurultayı bu örgütün sonu ve bir örgütün kurulmasının başlangıcı oldu. Bu kurultayda hem tüzük değişikliği yapıldı, hem amaç değiştirildi. Hem de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun adı Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu olarak değiştirildi. Kurultay sırasında Devrimci Öğrenci Birliği'nden FKF'ye yeni katılan üyelerden Mustafa Lütfü Kıyıcı, İstanbul Sekreterliğinde uzun süre görev yapmış ve kongre üyesi bulunmayan Veysi Sarısözen, Osman S. Arolat ve Sıtkı Coşkun'un «pasifist» tutumları nedeniyle ihraçlarını talep etti. Bu önergenin kabul edilmesi üzerine aralarında FKF kurucularının da bulunduğu 75 kişi istifa ettiler. Yeni Yönetim istifayı kabul etmeverek bu üyeleri ihraç ettiğini açıkladı. Çeşitli kulüpler de bu kongre kararını gerekçe alarak yüzü aşkın üyeyi kendi kulüplerinden attılar. Böylece FKF dönemi sona ererken farklı bir yeni örgüte geçiliyordu. Bu geçiş sırasında da kurultayda eski DÖB ekibi ile Doğu Perinçek çevresindeki eski FKF grubu arasında da bir mücadele başladı. Bu kurultay'da Atilla Sarp yeni muhalefetin adayı olarak Genel Başkanlığa getirildi.

Osman Saffet Arolat

Fikirler, düşün ve sanat dergisi (ilk çıkışı 1 Temmuz 1927. Mes'ul Müdürü Ahmet Hikmet, İmtiyaz sahibi Mehmet Mithat). Bu döneminde öteki halkevlerinde yayımlanan dergiler gibi «Kemalist» ideoloji doğrultusunda düşün ve sanat yazılarına yer verildiği, ülke sorunlarının resmi görüş açısından değerlendirildiği *Fikirler* İzmir ve çevresinde yaşayan aydınların dergisi kimliğinde gö-

ründü. Derginin düşün yönünü Mustafa Rahmi Balaban'ın yazıları temsil etti; sanat yönü ise «millî edebiyat» akımına bağlı öğeler tarafından oluşturuldu. 1 Temmuz 1947'den itibaren 36 sayı çıkan yeni dizisinde yeni edebiyat akımına bağlı sanatçılar yer aldı. 1947-50 yılarında ülke çapında aranan okunan edebiyat organlarından biri niteliği kazandı. Bu evrede dergiye yazanlar arasında Nahit Ulvi Akgün, Talip Apaydın, Özdemir Asaf, Fakir Baykurt, İbrahim Zeki Burdurlu, Kemal Bilbaşar, Edip Cansever, Neçati Cumalı, Hikmet Dizdaroğlu, Orhan Hançerlioğlu, Ayhan Hünalp, İlhan İleri, Attila İlhan, Ceyhun Atuf Kansu, Abdülkadir Karahan, Samim Kocagöz, Mahmut Kuru, Şükran Kurdakul, Mustafa Şerif Onarak, Kemal Bekir Özmanav, Berin Taşan, Ercüment Uçarı adları anılabilir.

FİKRET Adil (İstanbul - 1901 / İstanbul 1973). Yazar. Galatasaray Sultanisi'nde okudu (1917). Şirket-i Hayriye (1919-20), Düyun'i Umumiye (1920-22), Muhtelif Mübadele Komisyonu (1929-30) ve Anadolu Ajansı (1930-36) ndaki görevlerinden sonra uzun yıllar Türkiye İş Bankası'nda çalıştı (1937). Son işinden emekli oldu (1966).

«Tanin» (1923) gazetesinde başlayan yazarlığına *«Cumhuriyet»* *«Vakit»* Fransızca *«Akşam»*, *«Yeni İstanbul»*, *«Havadis»* gazetelerinde devam eden Fikret Adil *«Artist* (1931) ve *«SES»* (sanat, edebiyat, sosyoloji, 1939) dergilerini çıkardı. Çoğu Ankara Devlet ve Şehir Tiyatrolarınca sahneye konulan onu aşkın oyun çevirdi. Sanat yazılarını *«Ağaç»*, *«Ses»*, (1936-1942), *«Yücel»*, özellikle *«Yeditepe»* dergilerinde yayımladı.

Yapıtları: Asmalıcescit 74 (öyküler, anılar, 1933 1954), *İntermezzo* (öyküler, anılar, 1955), *Beyaz Yollar Mavi Deniz* (gezi notları, **1959**).

FİKRET Mualla (1904 1967). Ressam. Yaşamının büyük bir bölümünü Paris'te geçiren Fikret Mualla'nın dikkate değer bir yeri vardır.

Varlıklı bir ailenin oğlu olan Fikret Mualla, öğrenim için ailesi tarafından gönderildiği Avrupa'da, pek düzenli bir öğrenim görmeden Almanya, İtalya ve Fransa'da bir süre dolaştıktan sonra 1930 yılında İstanbul'a döndü. Galatasaray lisesi resim öğretmenliği ve benzeri işlerden çabuk bıkıp ayrılan sanatçının oldukça bohem ve uyumsuz kişiliği başını sık sık derde sokmaya başlıyor, İstanbul'da gerçek bir sanat muhiti bulamadığından yakınıyor, meyhanelerde kavga çıkarıp karakolluk oluvordu. İleri ölçülere varan huzursuzluğu vüzünden kaldırıldığı Bakırköy Akıl Hastahanesinde bir yıl yattı. Burada aynı odada bulunduğu Neyzen Tevfik'ten büyük ölçüde etkilendi. Hastahaneden çıktıktan sonra, babadan kalma evi barkı satarak 1938 yılında Parise gitti ve ömrünün geri kalan bölümünü orada kendini şarap içmeye ve resim yapmaya adayarak geçirdi.

Fikret Mualla'nın, Paris'e yerleşmesinden kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşının patlaması ve Almanya'nın Paris'i işgali üzerine sanatçının bu koşullardaki konumu üzerine ilginç bilgileri, yakın dostu Taha Toros *(Hayat* Dergisi Sayı 533) aktarıyor: «İkinci Dünya Savasında Paris'i Almanların işgali sırasında Fikret Mualla'nın gözleri parlar. Güzel bildiği almancası ve Berlin'de okumuş olmanın imtivazı ile işgalcilerle temas arar Almanlara ilk yaranması, Mualla'nın hayatında daima tenkit edilen bir konu olmuştur. Komşusu musevi bir kadını jurnal etmesi ve Almanların bu kadını kampa kaldırıp belki de öldürmüs olması, Fikret Mualla'ya yöneltilen tenkitlerin en acısıdır. Kendisine göre, bu musevi kadın, borcundan dolayı Muallayı sıkıstırmaktadır. Hatta oturduğu evden attırma cabasındadır. Mualla bu yüzden kadının baskısından kurtulmak ister. Mualla'ya göre, esasen milletler, insanlar diğer ve kalite bakımından esit değildir. O, milletleri sıraya tabi tutar. Ona göre dünyada en sevimsiz kavim, vahşilerdir. Garip adamdı Mualla. Türkiye'de oturan vatandasları gruplara ayırır, tefrikler yapardı. Komünistleri de sevmezdi. Onlardan çok korkardı ve kendisine her an tehlike gelecekmiş gibi sanırdı. Sağcı mıydı? O da belli değildi...»

«Türk Van Gogh'u» ya da «Yarının Toulouse Lautrec'i» gibi başlıklarla hakkında pek çok yazı yazılmış olan Fikret Mualla, Paris'te, geçen yaşamı boyunca tutuklu biçimde resim çalıştı. Bazan aç kalarak, bazan karakollarda sabahlayarak, bazan bir bardak şarap karşılığı suluboya resimlerini satarak, çokça da kendisini himaye edenlerin sağladığı gelirlerle yaşadı. Empresyonist ressamların izinde, aynı duyarlıktaki desenleri ve suluboyaları ile tanındı. Savruk ve sorumsuz yaşamından da etkilenen çevrelerde resimleri yüksek değerlere ulaştı.

Fikret Mualla için, Bedri Rahmi Eyüboğlu: «Bir ressam tasarlayın ki aklına estiği zaman resim yapmaktan başka hiç bir şeyden sorumlu değil (...) Eşin, dostun yardımı ile birkaç resim satabilirse ilk işi en sert içkilerle kafayı çekmek, en pahalı yiyeceklerle karnını doyurmak ve en sunturlu küfürlerle etrafındakileri kasıp kavurmak oluyor.» Abidin Dino ise: «Fikrit Mualla için bin hikaye anlatılabilir, önemli olan o değil. Bence söylenmesi gereken şey Mualla nın çizgi ve renk namusu. Ne rengi, ne çizgisi yalan söylemezdi, gösterişe, içtensizliğe, uydurmaya kaçmazdı, gerçeği incitmezdi resimleri.» diyorlar. (DGSA, Fikret Mualla broşürü, 1968).

Orhan Taylan

FİLİZ, Osman (Akşehir 1925). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. İstanbul'a gelerek bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. İlk karikatürü *«Alay»* dergisinde (1947) çıkan Filiz; *«Son Saat»*, *«Akbaba»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»* ve *«Tercüman»*'da karikatürler çizmiştir Yunus Nadi karikatür yarışmasında İkincilik Ödülü alan (1952) Osman Filiz, kişisel sergiler de açmıştır.

Folklor (Bkz. Halkbilimi)

FİŞEK Kurthan (Ankara 1942). Yazar, Öğretim üyesi. Yüksek öğrenimini Orta Doğu İdari İlimler Fakültesinde tamamladı (1966). Bu evrede *«Yeni Gün»*, *«Öncü»*, *«Daily News»* gazetelerinde muhabir ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi kürsüsüne asistan oldu. Doktorasını verdi (1969), doçent ünvanını aldı (1975), 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi başkanlığı ile Atletizm Federasyonu baskanlığı yaptı. 1979 yılı başında Siyasal Bilgiler Fakültesindeki görevine döndü.

1964'de Türkive İşçi Partisine üye olan Kurthan Fişek, 1966'dan partinin kapatıldığı 1971 yılına kadar Bilim ve Arastırma Kurulu üyeliği etti. Mehmet Ali Aybar'a karşı olusturulan Emek gurubunda ver aldı. Bu gurubun yavınladığı *«Emek»* dergisinde dönemin birincil sorunlarını işleyen *«Burjuvazinin içte pişmesi, işçi hareketlerini Güçlendiriyor»* (20 Ekim 1969), *«Büyük burjuvazinin eylem programı»* (17 Kasım 1969), *«Büyük Ticaret Burjuvazisi İttifaklarını Yenileyecek mi»* (26 Ocak 1970) v.b. inceleme yazıları yayımladı.

Başlıca Yapıtları: Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı (1969) *Devlete karşı Grevlerin Kritik Tahlili* (doktora tezi 1969), *100 Soruda Sosyalist Devlet* (1970), *Yönetime Katılma* (doçentlik tezi), *Yönetim* (1975), *Türk - ABD Silah Ticaretinin ilk 100 Yılı* (Doç. Oral Sander ile birlikte - 1977), *Türkiye'de mülki idare amirliği* (editor 1977).

Forum Ankara'da on beş günde bir yavımlanan siyaset ve ekonomi dergisi (1954 1970). Ekonomi ve siyaset sorunlarını önyargıya kapılmadan ele alan ve çözümyolu önerileri getiren vansız bir düşün dergisi olma savıyla yavımlanan *Forum*. Aydın Yalcın Turhan Feyzioğlu, Osman Okyar, Metin And

Forum Dergisi'nin bir sayısı

gibi öğretim üyeleriyle aydınlardan oluşan bir kadroyla yayına başladı. Geniş inceleme yazılarına yer veren dergi, ilk yıllarında klasik burjuva özgürlüklerinin savunusunu yapıyor; ekonomik «ıslah» önlemlerinin alınmasını öneriyordu. Zaman zaman da «mektup» biçiminde yazılmış karşıt görüşlere yer veriyordu. Bir tartışma ortamı yaratma çabasıyla seçkinleşen *Forum*, uzun yıllar bu özellikle korudu. Bu arada iktidardaki Demokrat Parti'nin eleştiriye dayanamaması nedeniyle birtakım ekonomik baskılarla karşılaştı.

Dergi, hem siyasal hem ekonomik alanda «orta yol»un sözcüsü, liberalizmin savunucusu gibi görünmekle birlikte, düşünce özgürlüğünün sınırlanmasından yana olduğunu açıklamaktan da kaçınmıyordu. Bir başyazısında (15 Ocak 1963) «Totaliter rejimlerin bugün serbestçe savunulmasına müsaade etmeyen orta yol (ölçülü hürriyet, şartlara uygun demokrasi) hem aklın hem de demokrasi ve hürriyetin şartlarını ve unsurlarını da inkâr etmeyen çıkar yoldur,» deniliyor; ayrıca devlet yatırım ve işletmeciliğiyle «iktisadi hayatta büyük iş hacmi yaratması ve müsbet bir kuvvet olarak rol oynaması normal görülen karma ekonomi düzeni savunuluyordu. Prof. Tarık Zafer Tunaya'ya göre derginin bu dönemdeki asıl özelliği, «batılılaşma problemini Türkiye'nin siyasi hayatına uygulaması»ydı. *Forum*'un bu konudaki temel görüşleri şöyleydi: Siyasal yaşam açısından bakılınca, batılılaşmak, modern ve demokratik bir devlet ve idarenin kurulması demektir. Bu bakımdan batı uygarlığı bir bütün olarak alınmalıdır ve Türkiye'nin batı uygarlığı alanına geçmesi olayı da *Forum*'culara göre, «Atatürk inkılâplarının temel prensibi» olduğu kadar, bütün Asya ve Afrika'nın uluslaşmak ve kalkınmak isteyen kitlelerine bir örnektir. «Türkiye için batı medeniyetini kabul etmek bir beka meselesi olmuştur. Bunu kabul etmiş olan Türkiye, batı demokrasisini gerçekleştirmekle yükümlüdür ve bunu yapabilecek potansiyele sahiptir: «Atatürk devrimlerinin ana hedefleri, günün geleneyim ve koşullarına göre yorumlanırsa, «Toplumsal refah devleti» *(welfare state)* adı verilen, Marksist olmayan, çağdaş bir kuramla akraba sayılabilecek bir düşün sistemi oluştururlar.

1965'den sonra *Forum* kadrosunu oluşturan kişilerin çoğu sağ kanat partilerine kayarlarken dergi adım adım sola açıldı ve 1968'de Hasan Hüseyin Korkmazgil'in yönetiminde, sorunlara Türkiye İşçi partisi'nin görüşleri açısından yaklaşan aydınların yazılarını yayımlayan, siyaset ve sanat konularına yer veren bir yayın organına dönüştü. 1969 seçimlerinden sonra yayımlanan 15 Ekim 1965 tarihli 373. sayısıyla yayınına ara veren *Forum*, 16 Şubat 1970'de yeniden ve bu kez Türkiye İşçi Partisi'ndeki çekişmeler nedeniyle,p artinin «Aybarcı kanat»ının görüşlerini dile getiren bir dergi olarak çıkmaya başladıysa da birkaç sayı sonra kapandı.

A. Kabacalı

FRANK, Dr. Erich (Almanya - 1884 / Almanya 1957). Ord. Prof. Almanya'da doğmuş ve eğitimini bu ülkede tamamlamış olan Dr. Frank fizyolojik ve klinik pek çok konuda başarılı asistanlık dönemi geçirdikten sonra 1934'te Almanya'daki ırkçı faşist Nazi yönetiminden kaçarak İstanbul'a gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları kürsüsüne direktör olarak getirilmiştir. İstanbul'a geldiğinde kendisinin dünyaca ünlü çalışmaları olan Dr. Frank, buraya geldikten sonra araştırıcı ve öğretici yetenekleri ve derslerindeki özel pratik örnekleri nedeniyle kliniği yıllarca yönetmiş ve ülkeye binlerce öğrenci ve uzman hekim yetiştirmiştir. Nazi Almanyası döneminden sonra Alman Tıp Akademisine üye yapılmış ve Almanya'nın en büyük ünvanı olan altın liyakat madalyasıyla onurlandırılmıştır. Böbrek hastalıkları, şeker hastalığı, sinir siste-

mi hastalıkları, kan hastalıkları konusunda 15 - 20 cilt kitabı vardır.

(Dr. D.K.)

FRANZ, B.S. Decyke (Almanya 1865 / ? 1938). Profesör. Doktor Almanya'da doğmuş ve tıp, eğitimini bu ülkede yapmıştır. Salgın hastalıklar, frengi ve deri Hastalıkları üzerinde çalışmalar yaptıktan sonra, 1898 de Osmanlı Devletinin çağrılısı olarak Türkiye'ye gelmiş ve Gülhane Hastanesi ve Tatbikat Mektebine Müdürlük yapmıştır. Gülhanede Dahiliye ve Cildiye poliklinikilerini yönetmenin yanında patolojik anatomi, bakterioloji ve biokimya dersleri vermiş ve pekçok otopsiler yapmıştır. Cüzzam verem ve dizanteri ile yakından ilgilenmiş ve bu alanda uluslararası üne kavuşmuştur. Süt çocuklarında etkin olan verem aşısını bulmuştur.

(Dr. D.K.)

Fuad Paşa (İstanbul 1814 / İstanbul 1869). Sadrazam Keçecizade diye bilinir. İstanbul'da doğdu. Tıbbiyeyi bitirdi. Trablusgarb'ta çalıştıktan sonra Babıali'de «Tercüme Odasına girdi.

Fuad Paşa, hem Avrupa'da hem Osmanlı devletinde toplumsal kargaşanın egemen olduğu bir dönemde yaşadı. Bu çalkantılı dönemde, çeşitli görevler ala ala Sadrazamlığa kadar yükseldi.

Fransadaki şubat ayaklanması, Macarları da etkiledi. Macar halkı, Avusturya'ya karşı başkaldırdı (13 mart 1848). Bu ayaklanma Rusya'nın işine gelmediği için, Rusya büyük bir orduyla Avusturya'nın yardımına koştu. Macar ihtilalcileri zor durumda kalınca Osmanlı Devletine sığındılar. Rusya, ihtilalcileri isteyince, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arası açıldı. İşte bu duruma çözüm bulmak amacıyla Fuad Paşa, özel görevli olarak Bükreş'e gönderildi ve incelemeler sonunda, üç ihtilalcinin Rusya'ya teslimini önerdi. Bu öneri, hükümet tarafından geri çevrilince, Rusya ile ilişkiler kopma noktasına geldi. Bunun üstüne olağanüstü elçi olarak Moskova'ya gönderildi. Görüşmelerin yeniden başlamasını sağlayan Fuad Paşa, bu başarısından dolayı, sadaret müsteşarı oldu. Kısa bir süre Mısır'da görev yaptıktan sonra Hariciye Nazırı oldu (1852). Bu sırada Rusya, Osmanlı Devletinden ayrıcalıklar koparmak amacıyla kutsal yerler sorununu ileri sürdü ve bu konuyu görüşmek için Prens Menşikof'u İstanbul'a gönderdi. Menşikof, siyasal gösteri için Fuad Paşa'yla görüşmeyip, doğrudan sadrazama gidince, Fuad Paşa görevden çekildi. Hükümet Rusya'nın isteklerini geri çevirince tarihte Kırım savaşı diye bilinen Türk - Rusya savaşı başladı. Bunu fırsat bilen Yunanlılar, Yanya'ya saldırınca, Fuad Paşa bu saldırıyı önlemek için Yanya'ya gönderildi (1854). Yanya'dan döndükten sonra Meclis-i tanzimat reisliği üstünde kalma koşuluyla vezir rütbesiyl ikinci kez Hariciye nâzırı oldu. Lord Strafford, Paris konferansına katılmasını önlemek isteyince görevden çekildi. Hariciye nazırlığının üçüncüsünde Şam'da çıkan karışıklıkları kısa sürede bastırdı. Böylece Fransa'nın olaya karışmasını önledi.

Fuad Paşa

Hariciye nazırlığının yanı sıra iki kez sadrazamlık da yaptı. Tedavi için gittiği Fransa'nın Nice kentinde öldü.

(C.G.)

Fuzulî (Hille 1495 / Kerbelâ 1569) Divan şairi. Asıl adı Mehmet'tir. Oğuzların Bayat aşiretine bağlı bir aileden gelir. Yaşamı hakkında çok az bilgi olmakla birlikte, Türkçeden başka Arapça ve Farsça eserler veren şairin zengin bilgi ve geniş kültüründen çok iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Safevi hükümdarı Şah İsmail Bağdat'ı ele geçirince (1508), ona Beng ü Bade mesnevisini sundu ve Bağdat'ta Safevi valisi İbrahim Han tarafından korundu. Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ı alınca (1534), Fuzuli Padişah ve ordudaki paşalara kasideler yazdı. Kendisine Osmanlı Hükümeti evkaf dairesinden dokuz akçelik bir aylık bağlanmıştı. Ama bu parayı alamadı ve bu nedenle Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye ünlü şikâyetnâmesini yazdı. Kanuni'nin Bağdatta kaldığı sürede (1534 - 1535), orduda bulunan divan şairlerinden Hayalî ve Taşlıcalı Yahya ile tanıştı. Yaşamını Bağdat'ta geçiren, Irak topraklarından dışarı çıkmayan Fuzulî, yoksulluk içinde ve bir veba salgını sonucu öldü.

Fuzulî'nin 16 eserinden en önemlisi Azeri lehçesiyle düzenlediği Türkçe Divan'ıdır. 20'den fazla basılmıştır. Ayrıca Arapça ve Farsça divanları da vardır. En çok kaside ve gazel türünde şiirler yazmıştır. Türkçe kasidelerinden en ünlüsü bir naat (Peygamber için yazılan) olan «*Su*» kasidesidir. Kerbelâ olayını anlatan ve kutlu kişiler anlamına gelen *Hadikatü's-Suadâ* (Türkçe çe- Selâhattin Güngör, 1955) ile, esrar ve şarabın konuşmalarının konu edildiği *Beng ü Bâde* (bilimsel baskı: Kemal Edip Kürkçüoğlu, 1956) adlı kısa mesnevisi önemli eserleri arasındadır. En büyük ve önemli eseri ise *Leylâ* ve *Mecnun* mesnevisidir. Aslında bir Arap aşk hikâyesi olan, bir çok Acem ve Türk şairleri tarafından da konu edinilen *Leylâ ve Mecnun* Fuzulî'de özgünlük (orijinalite) kazanmıştır. Dört bin beyte yakın bu mesnevide Kays ile Leylâ aynı öğretmenden ders gördükleri sırada birbirlerini severler. Bu durum anlaşılınca kız derse gönderilmez. Kays derin

Fuzulî

bir acı içindedir, Babası Leylâ'yı ister, vermezler. Çünkü Kays aşk hastasıdır. Babası oğlunu alıp Kâbe'ye götürürse de derdine çare bulunmaz. Kays, aşk ıstırabının artması için dua etmiştir. Çöllere düşer ve Mecnun adını alır. Acı çeker durur. Sonunda Leylâ'yı başkasına verirler, ama Leylâ onunla yaşamaz, ölür. Mecnun da onun mezarı başında can verir. Ana konusu bu olan *Leylâ ve Mecnun* mesnevileri arasında yalnız Fuzulî'ninkinde lirizm yardır. Aşk ızdırapı çok içtenlikle işlenmiş ve maddî aşk giderek manevî aşka dönüşmüş, tanrısal bir niteliğe yükselinmiştir. Fuzulî, birçok gazellerinde de aşk acılarının ruhu olgunlaştıracağı inancını ortaya koymuştur.

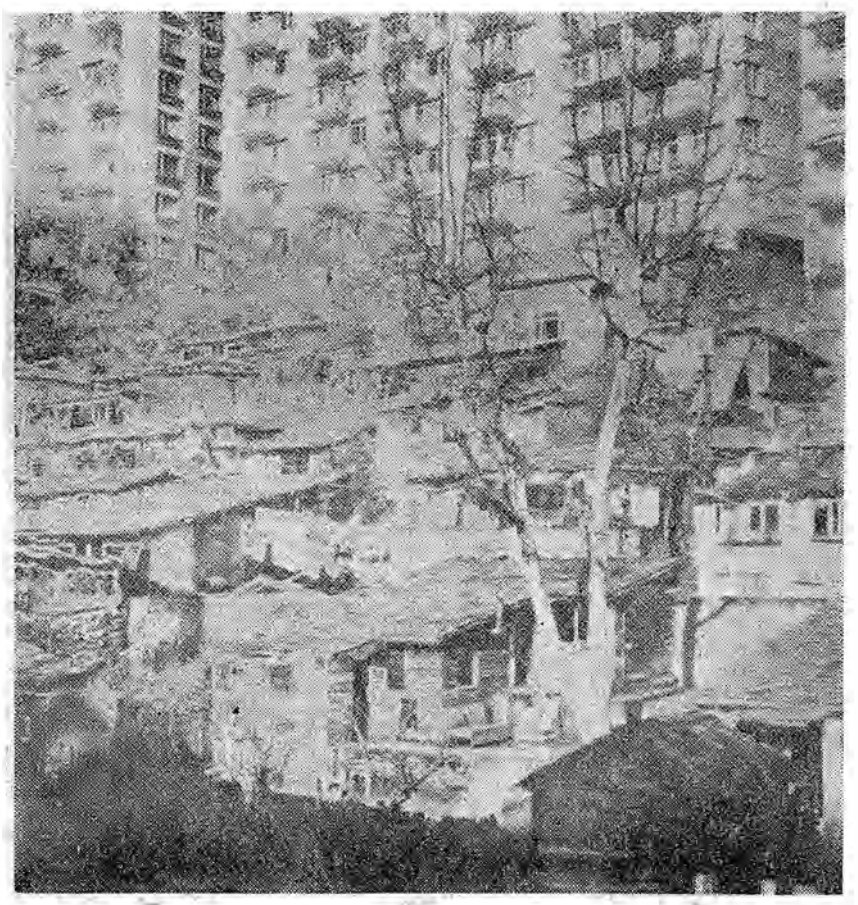

Bir gecekondu mahallesi ve dev bloklar

Türkiye'deki gecekondular, Batı'da görülen gecekondulardan ayrı nitelikler de göstermektedir. Batı'da gecekondular kentin içinde birer «yoksulluk yuvası» ya da kentin dışında, kenti çevreleyen gelişme alanları durumundadır. Ülkemizde bu iki özelliği bir arada birleştiren gecekondulaşma olgusunun olduğunu görüyoruz.

Gecekonduları kentin dışında olan tek ilimiz İzmir'dir. İzmir'in kıyıdaki dar toprak şeridinin varlıklı sınıflarca kapatılmış olması, kentin içinde büyük sanayi kuruluşlarının bulunmaması gecekonduları kent dışına atan en dirençli nedenlerden ikisidir.

1980'lerde ülkemizde yaklaşık 5 milyon insanın gecekondularda yaşadığı bilinmektedir. Bu sayı tüm kentlerde oturan nüfusun % 25'ini oluşturuyor. Bu duruma göre, ülkemizin tüm kentlerinde oturan insanların yaklaşık dörtte biri gecekondularda oturmaktadır.

1969 yılında gecekonduların illere dağılımı ise şöyleydi.

İller	Gecekondu oranı (%)
Ankara	29.9
İstanbul	19.4
İzmir	11.6
Adana	5.8
Bursa	4.2
Öteki 62 il	29.1
TOPLAM:	100.0

Gecekondunun en yoğun olduğu ilimiz başkent Ankara'dır. Ankara, kentleşme hızı yüksek, dar gelirli memur ailelerinin oturduğu bir ildir.

Marmara, İç Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgeleri, Türkiye'deki gecekonduların % 89'unu bağrında toplamış bulunmaktadır. Kentleşme, sanayileşmenin en yoğun olduğu bölgelerimizdir, bu bölgeler. Bu sayı, gecekondunun kentleşme ile çok yakın ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Gecekondu, gelişmenin bir ölçütü değildir. Kentleşme, sanayileşme olgusu kaçınılmaz olarak gecekondu olayını doğurmak zorunda da değildir. Dengeli bir gelişme gecekondu olayını doğurmayabilir. Kentlere yığılan insanlara yetecek ölçüde konut yapılabilse, kentleşmenin hızı, kentlere gelenleri emebilecek düzeyde olsa, gecekondu gibi toplumsal olgular bugünkü boyutlarıyla yoğun sorunlar yaratan olgular olmaktan çıkabilir.

Gecekondu olgusu, günümüzde de görülen, gelecekte de görülecek olan toplumsal, ekonomik bir olay. Gecekonduları ortaya çıkaran koşullar ortadan kalkmadan gecekondu olgusunun önlenemeyeceği bir gerçektir.

Gecekondu Evrensel Bir Olgudur: Gecekondu, ülkemize özgü bir olgu değildir. Diğer ülkelerde, özellikle gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük kentlerinde gecekondu olayı ortaya çıkmıştır.

Gecekondular tüm ülkelerde benzer koşullar altında ortaya çıkmış, birbirine çok yakın bir gelişim süreci izlemişlerdir.

«...Barriada, Favela, Ranche adlarla, Güney Amerika'nın büyük kentlerini dolduran gecekondular, bizimkilerden pek farklı olmayan koşulların, yoksulluğun, gerikalmışlığın simgelediği bir gelişme biçiminin ve düzeyinin ürünüdürler. Kent nüfusunun, Lima'da %36'si, Caracas'ta % 35'i, Manila'da % 35'i, Calcutta'da % 33'ü gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır...»

Halkın konut sorununu çözemeyen tüm ülkelerde gecekondu olgusunu gözlemek olanaklıdır.

«... Gecekondu olgusuna önem kazandıran bütün nedenler, ekonomik ve toplumsal yapısı Türkiye'ye benzeyen bütün ülkelerde vardır. Pakistan, Venezüella, Filipinler, Jamacia, Colombia, Mısır, Hindistan ve daha başka birçok gelişen ülkede, kentlere göçmüş kitleler, kamu kuruluşlarına ya da özel kişilere ait arsalara el koyarak, buldukları geleneksel yapı gereçlerinden, akraba ve tanıdıklarından, hatta zaman zaman kamu görevlilerinden de yardım görerek, yüzbinlerce gecekondu yapmışlardır. Gecekondu olgusunu yeryüzünde incelemeye çalışan kimi gözlemciler, bu ailelere ucuz arsa sağlanmış olsaydı, gecekondu diye bir sorunun kalmayacağı, çünkü gecekondu yapanların, devletin önemli bir görevi-

ni paylaştıklarını, devletin yükünü hafiflettikleri görüşünü ileri sürmüşlerdir. Hatta, bir bilim adamının halkın kendi konutunu yapması olgusunu (Housing by People), halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine (Government by people) benzeterek alkışladığı görülmüştür (John Turner). Konut politikasının uygulanmasına, ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkı dereceleri söz konusu olsa bile, gecekondu olgusunun, bugün bütün gelişen ülkelerin bir sorunu duğu ortadadır»

Gecekondu Olgusunun Nedenleri: Gecekondu sorunu, kentleşmenin getirdiği toplumsal bir olaydır. Kentleşmenin hızıyla doğru orantılı olarak artış gösteren bu olgu, çağdaş dünyanın özellikle gelişmekte olan ülkelerinde çok önemli, güncelliğini yitirmeyen bir konu olarak süregelmektedir.

Gecekondu olgusu, yalnızca bir konut, barınma sorunu olarak görülemez. Ülkenin ekonomik, toplumsal yapısı, bu yapıdaki değişmeler, kalkınma sorunu, sanayileşmedeki dalgalanmalar, gecekondu olayını yakından ilgilendiren konulardır.

Azgelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımının eşitsizliği de gecekondulaşmayı yakından ilgilendiren bir sorundur.

Kırsal alandan koparak kentlere gelen insanlar, yaşamlarını sürdürebilecek barınak bulamamaktadır. Aldıkları ücret çok azdır. Kira giderleri, gelirlerinin yarısına yakın olmaktadır. Bu nedenle, öncelikle bir konut iyesi olmaya çalışmaktadırlar. Konut iyesi olma dürtüsü aynı zamanda insanları, kamçılayan psikolojik bir olaydır.

İstanbul'un gecekondu yörelerinden birisi olan Zeytinburnu'nda, gecekondu olgusunun gelişmesini gözlemleyen şu yazıyı okuyalım:

«...1946 yılında, konut sahipleriyle kiracıların arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yasa çıkarıldı. Bu yasa, ev sahiplerine, kiracılardan diledikleri parayı alabilme, diledikleri zaman, istemedikleri kiracıları, konutlarından çıkarabilme konusunda, sınırsız haklar tanımıştı. Kiracı olan yoksul halk, sımsıkı bağlanmıştı bu yasa ile. Birçok alanda olduğu gibi, bu alanda da yasalar gelir düzeyi yüksek olan egemen güçlerin yararına işletilmeye başlanmıştı...

Böylece kentte kirada oturan büyük bir insan yığını, başını sokarak yaşamını sürdürebilecek bir konut aramaya zorlanmış bulunuyordu. Bu zorlamanın yanında, hükümetin kentlerdeki konut sorunlarını çözümleyebilecek bir çabası görülmemekteydi. Bu alanda yapılan çalışmalar yüzeyde kalıyor, bazı kişilere yarar sağlamaktan öteye gidemiyordu. Halk, bir bunalımın içinde yüzmekte, başını sokacak iyi, kötü bir konut aramaktaydı.

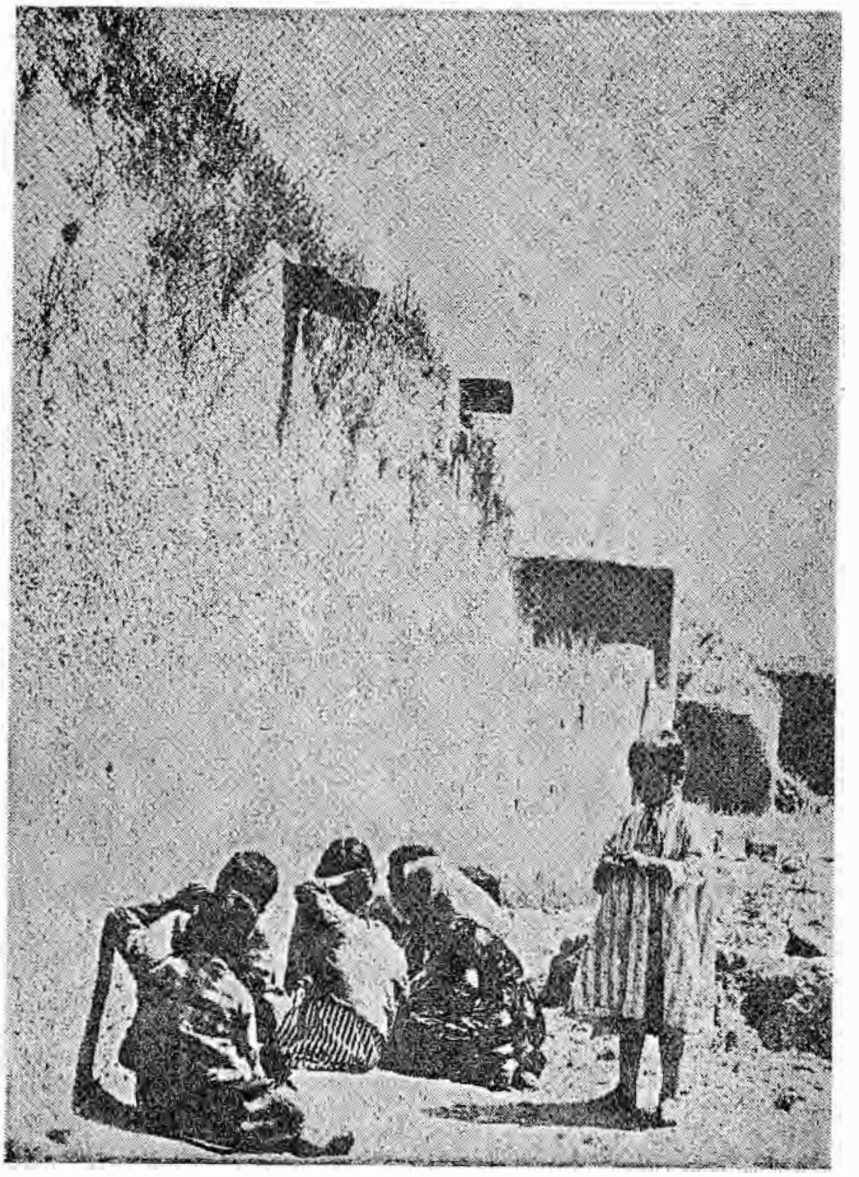

Fotograf Hikmet Çetinkaya

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız nedenler, bunların benzeri olan toplumsal ve ekonomik sorunlar, 1946 yılının Nisan ayında birdenbire fışkırıverdi ortaya. Gecekondular yapılmaya başlandı bu tarihte. Zamanla buiş büyük bir eyleme dönüştü. Önüne geçilmesi güç bir durum aldı. Kadın - erkek, geceleri tahta parçalarını birbirine eklemekte, gündüzleri devletin güvenlik örgütü bunları yıkmaktaydı.

Kadını, kızı, yaşlısı, genci bu sürtüşmenin içinde aylarca uğraştı, didişti, çırpındı, haykırdı... Bu sorun, gerçekten önemli, çözümü binbir güçlükle yüklü olan toplumsal bir olaydı.

Bir el arıyordu onbinlerce kişi bu toplumsal yarayı sarabilecek... Köklü bir çözüm yolu bulunması gerekliydi bir gecekondu kentinin oluşmaması için. Onbinlerce işçi, çağdaş yaşamın gereklerine uygun, insanca ve sağlık koşulları içinde yaşayabilmek için köklü çözüm yolları bulunması gereken, toplumsal bir oluşumun denizinde çırpınıyordu...»

Demirhane caddesinden bir görünüm
(Fotoğraf : Ertuğrul Çolpan)

İki ayrı araştırmanın bulguları da konumuza şöyle açıklık getiriyor:

«...Gültepe'de (İstanbul) «Kent hizmetlerinden yararlanmak üzere doğduğu yeri bırakanlar» oranı yalnızca % 4, Altındağ'da ise «Şehirde daha iyi bir hayatı özlediği için doğduğu yerden ayrılanlar oranı, gene yalnızca 4.2'dir. Oysa, «geçim sıkıntısı»nı öne sürenler oranı, Gültepe'de % 63, Altındağ'da ise % 72.7'dir.»

Bu araştırmalar da, gecekondu olgusunun ekonomik, toplumsal sorunların getirdiği bir olay olduğunu kanıtlıyor. Anadolu'nun iç dinamiği insanları kentlere ittikçe gecekondu olgusunun gittikçe güçlenen, büyüyen bir sürü sorunlar dizisi olarak karşımıza dikildiğini görüyoruz.

Gecekondu sorununu «azgelişmişlik olgusu»nun yarattığını söylemek yerinde bir yargı olur kanısındayız.

Gecekondu Ailelerinin Ortalama Gelirleri: Türkiye'de kentlerde elde edilen gelir, kırsal alana göre daha yüksektir. Kırsal alanda 1 olan gelir kentlerde 4'e çıkmaktadır. Bu göreceli bir sayıdır. Kentlerde kırsal alana göre, gelirin daha çok olması, giderlerin de çok olması, sonucu dar gelirli, emeklerini satarak geçinenler açısından yaşamda pek önemli bir değişiklik yapmamaktadır.

1960'ların Türkiye'sinde, bir gecekondu ailesinin eline, ayda ortalama 350 500 Türk lirası para geçmekteydi. «.. Ankara Gecekonduları Araştırması (1966) aylık kazancı 1.000 liranın üstünde kimsenin bulunmadığını, % 70'in aylık kazancının ise, 500 liradan daha az olduğunu göstermiştir. Gecekondu ailelerinin % 20'sinin aylık kazançları ise 500 lira ile 1.000 lira arasında değişmektedir.»

İstanbul'un Zeytinburnu gecekondu bölgesinde 1973 yılında yapılan bir araştırmaya göre, bu yörede oturanların gelir durumları şöyle:

«..Bu yörede (Zeytinburnu'nda) oturanların gelir durumunu araştırıp, öğrenebilmek için 100 aileye şu soruyu sorduk. Aile olarak çalıştığınız işten, ayda ne kadar para kazanıyorsunuz? Aldığımız yanıtların sonuçları şöyle:

Kazanılan para	Aile Sayısı	Bu ailelerin çocuk sayısı (Ortalama)	Çalıştığı meslek dalı
— 300.— TL.	2	5	İşçi
301 — 400.— TL.	1	7	»
401 — 500.— TL.	6	4	»
501 — 600.— TL.	5	4	»
601 — 700.— TL.	4	3	»
701 — 800.— TL.	10	5	»
801 — 900.— TL.	18	3	»
901 — 1.000.— TL.	16	4	»
1001 — 1100.— TL.	8	4	
1101 — 1200.— TL.	5	5	
1201 — 1300.— TL.	8	3	
1301 — 1400.— TL.	2	3	

Soruşturma yapılan 100 aileden 85'i işçi, diğerleri satıcı, lokantacı, yurt dışında işçi, musluk onarımcısı, sürücü (şoför), komisyoncu (1 aile)dur.

Zeytinburnu gecekondu yöresinde oturan 85 işçi ailesinin 1973 yılındaki aylık gelirleri, 300.— TL. ile 1.400.— TL. arasında değişmekteydi. Bu ailelerden 44'ü 701.— ile 1.000.— TL. arasında aylık gelirle edebiliyorlardı.

1973 yılında bir ailenin bu parayla yaşaması olanak dışı bir olaydı.

Sonuç olarak, gecekondu halkının yaşam çülerinin çok altında gelir elde ettiği gerçeğini vurgulamak zorunludur.

Gecekondular, Kent Yaşamıyla Kırsal Alan Yaşamı Arasında Bir Köprüdürler: Gecekondu yörelerinde oturanların büyük çoğunluğu kırsal alandan gelen insanlardır.

Gene Zeytinburnu gecekondularında 100 aile üzerinde yapılan bir soruşturmaya göre, Zeytinburnu gecekondularında oturanların % 82'si direk olarak kırsal alandan, % 14'ü yabancı ülkelerden (göçmen), % 4'ü ise öteki kentlerden gelmişlerdir.

Bu gözlem ve diğer araştırmalar, gecekondu halkının tümünün kırsal alan kökenli olduğunu ortaya koymaktadır.

Gecekonduların, Türkiye'de yeni bir insan tipi yarattığını ileri sürenler vardır. Bir görüşe göre, gecekondu yörelerinde yaşayan insanlar, kentlerimize, köy ve kasaba yaşantısının bağımlılarını, yaşantılarını getirerek kentlerimizi köyleştirmektedirler. Diğer bir görüşe göre ise, gecekondu yaşamının, buradaki insanları kentleştirdiği ileri sürülmektedir.

Bu iki ayrı görüşte gerçek payları olmasına karşın, abartmaların da bulunduğunu belirtmek gerekir. Kanımızca, gecekondu yaşamının insanları zaman içinde «kentleştirdiği» daha doğrudur.

Kente ilk gelen, büyük çoğunlukla gecekondu bölgelerine yerleşen insanlar bir sü-

PARTİLERİN ZEYTİNBURNU GECEKONDU BÖLGESİNDEN ALDIKLARI OY YÜZDELERİ

Partiler	1961	1963	1964	1965	1966	1969	1973
AP	46.97	66.98.	66.61	63.03	64.40	55.10	27.56
	50.82	48.96					27.82
		48.43					
CHP	27.75	23.39.	27.42	20.10	18.35	23.03	48.53
	29.11	19.20					49.05
		15.92					
CKMP	15.68	4.13	5.79	1.32	—	—	—
		2.24					
MHP	—	—	—	—	—	2.73	2.22
							2.23
TİP	—	2.97	—	6.87	7.75	6.33	—
		1.55					—
		1.72					
MP	—	9.03	—	6.78	5.39	3.66	0.35
		5.31					—
		5.87					
YTP	2.02	3.46	—	0.96	0.24	062.	—
	3.22	2.06					—
		1.59					
TBP	—	—	—	—	—	5.03	1.99
							1.91
GP	—	—	—	—	—	2.41	1.29
							1.32
Bağımsızlar	9.10	—	0.16	0.86	—	1.06	1.33
		6.01					
		10.03					

Zeytinburnu gecekondu yöresindeki halkın seçime katılma durumunu da aşağıdaki çizelgeden inceleyelim:

ZEYTİNBURNU GECEKONDU BÖLGESİNDEKİ HALKIN SEÇİME KATILMA ORANI:

Seçim Tarihi	Yapılan Seçim	Seçim Kütüğünde yazılı seçmen Sayısı	Oy kullanan seçmen sayısı	Geçerli oy sayısı	Seçim katılma oranı (%)
15.10.1961	Milletvekili S.	41.376	33.353	32.387	80.60
	Cum. Sen. Üy. Se.	41.376	33.375	32.298	80.66
17.11.1963	İl Genel M.Ü.S.	35.266	23.761	20.581	67.35
	Belediye Baş. S.	35.266	24.105	20.270	68.35
	Bel. Mec. Üy. Seç.	35.266	23.687	19.993	67.67
7. 6.1964	Kısmi Sen. Üy. S.	37.416	20.275	19.932	54.18
10.10.1965	Milletvekili S.	39.602	26 756	25.199	67.56
5. 6.1966	Kısmi Sen. Üy. S.	38.628	16.768	16.094	43.40
12.10.1969	Milletvekili S.	45.184	25.272	23.572	55.93
14.10.1973	Milletvekili S.	57.846	37.210	34.822	64.32
	Cum. Sen. Üy. Seç.	57.846	37.110	35.178	64.15

re «yabancılaşma» açmazı içine girmektedirler. Kırsal alanın değer yargıları, alışkanlıkları belli bir süre gecekondularda da devam etmektedir. Gelenek, görenekler, giyim, kuşam kısa sürede kent yaşamının gerektirdiği biçime dönüşememektedir.

«Gecekondulardaki yerleşme, kırsal kesim yaşamıyla kent yaşamı arasında bir geçittir. Gecekondu yöreleri bir köprüdür. Köprünün bir ucu kırsal kesim yaşamında, diğer ucu kent yaşamındadır.»

Kırsal alandan gelen insanlar, bir süre yeni yaşama ayak uyduramamaktadır. Eski alışkanlıkları üzerlerinden atamamaktadır. Bu durum yeni bir insan tipinin, bir yabancılaşmanın doğmasına neden olmaktadır.

Süreç içinde durum kentleşmeye doğru gelişim göstermektedir. Kentlerin sağladığı olanaklar, gecekondu ailelerinin giyinme, sağlık, temizlik gibi özdeksel (maddi) alışkanlıklar, bunları gerçekleştirecek tinsel değer yargılarında önemli değişiklikler yapmaktadır.

Sözgelimi okur yazarlık oranı gecekondularda Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Gazete okuma, kitle haberleşme araçlarından yararlanma kırsal alana göre ileri boyutlardadır. Kızların okumalarında sakınca değil, yarar görülmektedir.

Bu gelişmelere karşın, gecekondu yörelerinde oturanların karılarını bir işte çalıştırmak istemedikleri gözlenen olumsuz olgular arasındadır. Gelin alayları, düğün törenleri, başlık, cehiz gibi kırsal alan yaşamına ilişkin alışkanlıkların büyük ölçüde sürdüğü de gözlenmektedir.

Bunlara benzer nitelikteki olaylar, gecekondu ailelerinin kent aile biçimine, yaşamına geçmek için bir «geçiş aşaması» yaşadıklarını kanıtlamaktadır.

Belli bir süre gecekondularda oturan aileler, gelir düzeyleri yükseldikçe gecekonduları bırakarak kentin daha elverişli yörelerine taşınmaktadırlar. Ya da gecekonduları geliştirerek daha iyi konutlar, yaşam koşulları getirecek yöreler durumuna sokmaktadırlar. Gecekondular arasından büyük büyük yapılar boy göstermesi, bu yörelerde kentin ileri yörelerinde görülen kurumların ortaya çıkması, bu gözlemimizi doğruluyor kanısındayız.

Kırsal alandan kentlere göçen ailelerle, kentli aileler arasındaki ayrıcalıkların, her iki toplumun üretim ve tüketim sürecinde birbirlerinden farklı düzeylerde bulunduklarından kaynaklandığını unutmamak gerekir. Bu ayrıcalıklar kalktığı, her iki toplumsal kesitin aralarındaki üretim ve tüketim düzeyleri arasındaki açı daraldığı ölçüde, yaşam biçimleri de birbirine yaklaşacaktır.

Ülkenin ekonomik düzeyindeki gelişmeler, dönüşümler, gelir dağılımındaki dalgalanmalar gecekondularda yaşayan ailelerle, kentlileşmiş aileler arasındaki yaşam farklılıklarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek ve belirleyecektir.

Gecekondu Halkının Siyasal Davranışları: Gecekondu halkının siyasal davranışları, kentlere ve kırsal alana göre değişik olmaktadır.

Kırsal alandan koparak kentlerin gecekondu yörelerine gelen insanlar, belli bir süre yabancılaşma içinde kentlerin ortamına, siyasal davranışlarına ayak uyduramamaktadır. Kentlere, yeni koşullara alışıncaya değin, içine girdikleri yeni yaşam koşullarının gizlerini çözmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle, birkaç dönem «oy kullanmama» eğilimi ağır basmaktadır. Sendikalara, Derneklere, Siyasal Partilere girmeden uzun süre ortalıkta seçeneksiz bir yaşam sürmektedir kentlileşme olgusu içine giren insanlar.

Konuyu tüm boyutlarıyla anlayabilmek için bu konuda yapılan birkaç araştırmanın bulgularını incelemek gerekir. Önce Zeytinburnu gecekondu bölgesinin 15 ekim 1961 tarihi ile 14 Ekim 1973 tarihi arasında yapılan seçimlere katılma eğilimlerini inceliyelim: (Bkz. sayfa 468)

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlerin ilk yüzdeleri Milletvekili Seçimi Sonuçları, ikinci yüzdeleri ise Cumhuriyet Senatosu Üyesi Seçimi sonuçlarıdır.

17 Kasım 1963 tarihinde üç seçim bir arada yapılmıştır. Bunlardan ilk yüzdeler, İl Genel Meclisi Üyesi Seçimi, ikinci yüzdeler, Belediye Başkanlığı seçimi, üçüncü yüzdeler ise Belediye Meclisi Üyeleri Seçimi sonuçlarını göstermektedir.

7 Haziran 1964 tarihinde yapılan seçim, Kısmî Senato Üyeleri seçimidir.

10 Ekim 1965 tarihindeki seçim sonuçları, Milletvekili Seçimi sonuçlarını göstermektedir.

5 Haziran 1966 tarihinde, Kısmi Senato Üyeleri Seçimi yapılmıştır.

12 Ekim 1969 tarihinde Milletvekili Seçimi yapıldığından çizelgemizde bunun sonuçları görülmektedir.

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerin, çizelgede görülen ilk oranı Milletvekili Seçimi sonuçlarını, ikinci yüzdeleri ise Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi sonuçlarını göstermektedir.

Aşağıda bir başka araştırmanın bulgularına da gözatalım:

Bu araştırmanın bulguları, gecekondu yöresindeki halkın siyasal eğilimleri yanında, diğer yerleşim birimleriyle arasındaki yakınlığı da ortaya koymaktadır. Sözgelimi A.P. gecekondu yörelerinde, küçük kent, kasaba, köyden daha az oy toplamaktadır. Buna karşın kent içinden topladığı oy oranı ise daha düşüktür. Bu sayılar gecekonduların siyasal eğilimler açısından da kent ile kırsal kesim arasında bir geçiş aşamasında bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Aşağıda aynı araştırmanın ortaya çıkardığı seçime katılma nedenlerini de karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz:

YERLEŞİM BİRİMLERİNE GÖRE SEÇMENİN TERCİHİNDE ROL OYNAYAN NEDENLER (%).

Nedenler	Şehir içi	Gecekondu	İlçe	Köy	Ortalama
Ekonomik sorunları halledişindeki ustalık	35.5	22.0	24.7	20.4	24.8
Dine saygılı oluşu	1.7	11.1	13.5	12.7	9.8
Milliyetçi oluşu	8.7	14.8	14.6	8.6	11.7
Dış politikadaki ustalığı	19.8	16.1	20.2	19.0	18.2
Kişi hak ve özgürlüklerine bağlı olması	19.8	12.5	7.9	10.0	12.8
Telkin, bağımlı, bilmiyor	0.0	8.2	9.0	14.9	8.4
Eski alışkanlık	0.0	3.6	2.2	2.3	2.3
Başka	2.3	6.6	4.5	5.4	5.1
Yanıtsız	12.2	5.2	5.4	6.8	7.0

Araştırmanın bulgularına göre, gecekondu yöresinde oturan insanların seçimlerde oyunu vereceği partide aradığı en önde nitelik «ekonomik sorunları çözümleyişindeki ustalık»tır. Bu sayılar, gecekondu yöresinde oturan insanların kırsal alana göre daha bilinçli, ama kent içi insanına göre daha tutucu, bilinçsiz olduğunu sergilemektedir.

YERLEŞİM BİRİMLERİNE GÖRE TÜRKİYE'NİN SORUNLARINI EN İYİ ÇÖZECEK DÜZENİN HANGİSİ OLDUĞUNA İNANILIYOR (%):

	Şehir içi	Gecekondu	İlçe	Köy
Disiplinli tek parti	25.0	36.4	32.6	17.6
İki parti	23.8	33.4	27.0	38.2
Çok parti	48.3	3.0	2.2	7.7
Kararsız	1.2	0.0	1.1	0.5
Başka	0.0	23.9	32.6	27.6
Bilmiyor	1.7	3.3	4.5	10.4

YERLEŞİM BİRİMLERİNE GÖRE 12 EKİM 1975 SEÇİMLERİ İÇİN OY VERME EĞİLİMLERİ (%):

Partiler	Şehir içi	Gecekondu	Küçük kent ve kasaba	Köy	Ortalama
C.H.P.	65.1	50.5	47.2	47.1	52.4
A.P.	16.2	18.7	22.5	27.6	21.1
D.P.	0.6	1.3	3.4	1.4	1.4
M.S.P.	0.6	4.9	4.5	3.2	3.4
M.H.P.	1.7	3.9	6.7	3.2	3.6
T.B.P.	0.0	2.0	2.2	0.0	1.0
Hiçbiri	4.7	2.6	1.1	1.4	2.6
Kararsız	9.3	16.1	12.4	15.8	14.1

Bu araştırmanın bulguları Türkiye'nin tümünü yansıtmıyor kuşkusuz. Yapılan çalışma bir örneklemenin sonuçlarını bulmaktır. Ama, yerleşim birimlerinin siyasal durumu hakkında gerçeğe yakın bilgiler elde etmemizi kolaylaştırıyor.

Araştırmaya göre, gecekondu yörelerinde oturanların % 36.4'ü Türkiye'nin sorunlarını çözebilmek için, disiplinli tek partinin gerektiğine inanıyor. Bu yargı, gecekondu yörelerinde bulunan halkın doğru yönde bir siyasal bilinçlenmeye kavuşamadığını ortaya koymaktadır.

Faik Akçay

GECEKONDULAR VE KENTLEŞME SİYASAL DAVRANIŞLARI NASIL ETKİLER

«..Siyaset Bilimi kuramı, toplumsal değişme ve siyasal gelişme gibi kuramların, kentleşmeyle yakından ilgili olduğunu varsayar. Tanınmış kuramcı Karl Deutsch kentleşmenin ve oy verme davranışlarındaki değişmenin «toplumsal seferberlik» adını koyduğu gelişme sürecinin ayrılmaz ögeleri olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Buna göre, kentleşen, kentlileşen, kitleler, siyasal yaşamda daha etkin rol oynamaya başlar, seçimlerde oy verme oranları artar, siyasal sürece katılmaları yalnız seçimden seçime oy kullanmalarında değil, fakat aynı zamanda derneklere, sendikalara üye olmalarında, toplantılara, grevlere, öteki toplu hareketlere katılmalarında kısacası toplumu ilgilendiren her konuda seslerini daha fazla duyurmanın yollarını aramalarında da görülür. Gerçeketen, birçok ülkelerde siyasal gelişme ve kentleşme ile birlikte, seçimlere katılma oranlarının, yükseldiği görülmektedir. Mademki kentleşme siyasal katılmayı hızlandıran bir etkendir, o halde kentleşmekte olan ülklerde, oya katılma oranlarının, kentlerde köylere oranla daha yüksek olması gerekir. Azgelişmiş ülkelerden çoğunun deneyimleri, bu beklentiyi de doğrulayıcı niteliktedir. Kentler oya katılma bakımından, köylerden daha ileridirler.

Bununla birlikte, Türkiye'de kentleşmenin, köylerle kentler arasında, ikinciler lehine, yüksek bir katılma oranına yol açmadığı, çeşitli seçimlerin sonuçlarıyla doğrulanmaktadır. Kentlerde zaman zaman, seçim platformlarının niteliğine, siyasal partilerin tutum ve davranışlarına yürütülen seçim kampanyalarının kalitesine, seçim mevsimine ve birçok öznel nedenlere bağlı olarak seçimlerde oya katılma oranının % 60'ı güçlükle bulabildiği görülüyor.

Öte yandan, siyaset bilimi kuramında, oya katılan yurttaşların oya katılma davranışları üzerinde kentleşmenin etkileri, iki ayrı yönde yoruma konu yapılmaktadır. Birincisi, gelişmekte olan ülkelerle, kentleşen kitlelerin tutucu siyasal partilri destekleme eğiliminde olduklarına inanır. Bunun nedeni, bu kitlelerin, kentten memnun olmalarıdır. Çünkü kendilerini kırsal alandan kente iten, yoksulluktur. Kent, göreli olarak, onlara köyden daha yüksek bir gelir daha rahat bir yaşam sağlar. Dolayısıyla, bu yeni koşulları, daha geniş kapsamlı bir deyişle, düzeni değiştirmeyi amaçlayan siyasal partilerle işbirliği yapmaları, herşeyden önce, kendi huzur ve rahatlarını tehlikeye sokabilir. Bu ise, gereksiz ve yararsızdır. Bu birinci görüşü savunan sivaset bilimcileri, özellikle Gino Germani, Samuel Huntington, W. Cornelius ve Joan Nelson, Latin Amerika ülkelerinden verdikleri sayısız örneklerle, görüşlerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Yine bunlara göre gecekondu bölgelerinde sonuçlanan köyden kente nüfus akını kent hizmetlerine istemi geniş ölçüde artırır ve büyük kentleri sıkıntısız yaşanamayacak duruma sokar. Bu nedenle tutucu siyasal parti ve örgütleri desteklemekle birlikte gecekondu halkı kent hizmetleri sunusunun artırılması, kalitesinin yükseltilmesi için, yerel ve merkezi yönetimler üzerinde baskı yapar, örgütler kurar, isteklerde bulunur, ama, ondan daha ileri gitmezler.

Öte yandan ikinci görüşü savunan siyaset bilimcileri ve kent bilimciler kentleşen kitlelerin, büyük kentlerde, olabildiği ölçüde sanayileşmiş, kitle haberleşme araçlarına açık, demokratik dernek, sendika ve öteki kuruluşlarla yakın etkileşim ilişkileri içinde siyasal bilinç kazandıklarını kabul etmek gerektiği görüşündedirler. Bu bilinçlenme, gecekondu bölgelerinde, özellikle ikinci kuşaktan sonra, kendini göstermeye başlamaktadır. Bu nedenle, siyasal yaşam ve oy dağılımı, birinci kuşakta değilse bile, ikinci kuşaktan sonra, gecekondu bölgelerinde kullanılan oylardan geniş ölçüde etkilenmektedirler. Bu görüşte olan Manuel Castells, gecekondu halkının isteklerinin normal demokratik siyasal yollardan karşılanmasına önem verilmemesi halinde, bu kitlelerin, sorunlarını «sokakta çözeceklerini» belirtmektedir.

Gecekondularda yaşayanlar, toplumun yoksul sınıfları olduğundan, bu görüşe göre, düzeni yoksullar lehine değiştirmeye çalışan siyasal partilere, sol eğilimlere, kendilerini daha yakın hissetmeleri doğaldır. Amerikan kentbilimcisi, John Friedmann bile, kentlerin geleceğinin, sola açılma biçiminde olacağını kaçınılmaz gördüğünü söylüyor. Ama bu sola kayış, çok partili siyasal sistemlerde, bunlar için de, yoksul sınıflara yelpazenin her açışındaki siyasal partiyi tutma olanağının tanındığı düzenlerde gerçekleşebilir. Çok doğaldır ki, ayağının altındaki dalı kesmek istemeyen tutucu siyasal iktidarlar, bu tercihlerin gecekonduluya tanınmasını, elden geldiğince geciktirmeyi, önlemeyi yeğ tutarlar. Ne var ki, kitlelere tercihte bulunma, tercihlerini belirtme ve seçme olanağı tanımadığı takdirde, bunun halkı köklü eylemlere itebileceği ve açık tutulmasında direnilen boşluğun böylece kendiliğinden doldurulacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Türkiye'de, gecekondu bölgelerinde yaşayanların siyasal davranışları üzerinde yapılan gözlemler, bu bölgelerde, yakın tarihlere gelinceye değin, AP'nin, CHP'den daha çok oy almış olduğunu, TİP'in kaldığı birkaç seçimde aldığı oy miktarında ise, başka bölgelere oranla bir fazlalık bulunmadığını göstermiştir. Oldukça yaygın bir nitelik taşıyan bu gözlemlere dayanarak kimi bilim adamlarımız, gecekondu bölgeleri halkının, «tutucu» olduğunu ileri sürmüş, yukarıda özetlenen görüşlerden ilkine katılmışlardır. Onlara göre de, gecekondularda yaşayanlar, köylerindekine oranla, kentte daha iyi yaşam koşullarından yararlanmakta ve daha fazla gelir elde etmekte olduklarından, bu durumlarını korumak istemeleri, «tutucu» olmaları doğaldır.

Hemen belirtelim ki, gecekondu bölgelerinde yaşayanların tutucu ekonomik, toplumsal ve siyasal görüşlere sahip olduklarını, bu ölçüde kesinlikle belirtmemize olanak verecek verilerden yoksun durumdayız. Belli siyasal partilerin gecekondu bölgelerinde, diğerlerinden daha az ya da daha çok oy almış olmalarına etki yapan pek çok etken bulunabilir. Bunların tümünü değerlendirmeye çalışmak yerine, yalnız birini ele alarak, «gecekondu halkı kendi durumlarını korumak için tutucu siyasal partileri desteklemektedir» sonucuna varmak, eksik ve acele bir yargı olur.

Çünkü, bir kez, bütün gecekonduları, durumlarından memnun, rahat ve sıkıntısız saymak, gerçekçi ve doğru bir değerlendirme değildir. İkinci olarak, hangi siyasal partilerin gecekondu bölgelerine neler getirmek istedikleri, bunları nasıl getirecekleri, aralarındaki yaklaşım ayrılıklarının neler olduğu hakkında, gecekondulardaki tüm seçmenlerin bilgi ve bilinç sahibi olduklarını beklemek de, doğru olmasa gerektir. Son olarak, gecekonduları, ön yargıyla, yeniliğe ve değişmeye kapalı kalacak bir grup olarak saymaya da olanak yoktur. Bu nedenle, gecekondu bölgelerindeki siyasal tavır ve davranışları güvenilir araştırmalara dayandırmaksızın, bu konuda, genel

yargılara varmaktan kaçınmalıdır. Örneğin, Muzaffer Sencer'in İstanbul gecekonduları üzerindeki bir oy araştırması, bu alanda bir rak sonuçlara varmanın kolay olmadığını ortaya koymuştur.

1969 yılında yapılan Milletvekili seçimlerinden başlayarak, seçimlerde kullanılan oyların yönünde, ilkentlerle köyler, gelişmiş bölgelerle azgelişmiş bölgeler arasında giderek güçlenen kimi eğilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıdaki kuramsal tartışmaya, Türkiye açısından açıklık getiren bu eğilimler, 1969, 1973, 1975 ve 1977 yıllarında yapılan çeşitli seçimlerin sonuçlarıyla doğrulanmaktadır.

1969 seçimlerinde hafif bir biçimde ortaya çıkan, 1973 Milletvekili ve yerel seçimlerinde belirginleşen bu eğilime göre, sanayideki nüfusu hızla artan, hızla kentleşen ve büyüyen, gecekondu bölgeleri, kent içinde önemli bir yer tutar, büyüklü küçüklü kentler. Türkiye'de tanımlanan biçimi ile «sağın kalesi olmaktan çıkmakta ve bugünkü partiler yelpazesi içinde demokratik sol bir düzeni savunan CHP'nin güç kazandığı yerler durumuna gelmektedir.

(Prof. Dr. Ruşen Keleş, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu, 2. bas. 1978).

GEÇİT İlhan (Akşehir 1929). Sendikacı. Bank Sen'in Personel ve Hukuk Dairesi Başkanı olarak örgütün Yürütme Kurulunda görev yapan Geçit, orta öğrenimini Şişli Terakki Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Edebiyatla ilgilendi, şiirler yazdı. Duygulu, olağanüstü belleği ve çalışma hızıyla çalışma yaşamına atıldı, Garanti Bankası'nda değişik işyerlerinde giderek yükselen Geçit, sendikal mücadeleye inandığı için çalıştığı Bankanın personelini örgütleyerek Gam Sen'in kurulmasına çalıştı (1975) ve sendikanın ilk Genel Başkanı oldu. Gam - Sen'in DİSK'e katılması yolundaki uğraşı arkadaşlarınca da desteklenerek örgütün DİSK'e katılması kararlaştı (24.4. 1976). DİSK Genel Yönetim Kurulu da Gam Sen'in DİSK'e üyeliğini onayladı (11. 6. 1976). Gam Sen'in Yürütme Kurulunda amatör olarak görev alan İlhan Geçit, Bank Sen'e katılmanın başarıya ulaşmasında etkin oldu ve Gam - Sen'in Bank - Sen' e katılması yeni bir tüzüğü Iki örgütün kabulü ile gerçekleşmesinden sonra yeni örgütün Yürütme Kuruluna seçildi ve bankadaki görevinden ayrılarak profesyonel sendikacı oldu.

(K.S.)

Gelecek aylık edebiyat ve düşün dergisi. Sahibi: Metin İlkin. Sorumlusu: Güngör Gencay. İlk Sayı mayıs 1971'de çıktı. Kurucular: Asım Bezirci, A. Kadir, Bedrettin Cömert, Zühtü Bayar, Rıfat Ilgaz, Hasan Hüseyin, Fahir Onger, Tekin Sönmez, Ercüment Behzat Lav, Aydın Hatiboğlu, Metin İlkin. 1940 kuşağının sosyalist gerçekçi şair ve yazarları ile kişilikleri 1960'dan sonra bellren şair ve yazarların birleştikleri *Gelecek* dergisi 12 mart döneminde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı (ekim 1971).

Gelir Vergisi. Ülkemizde devlet gelirleri a) Vergi gelirleri, b) Vergi dışı normal gelirler (millî piyango hasılatı, petrol ve madenlerden alınan devlet hisseleri, devlet mallarının satış ve kira bedelleri, cezalar vb.) c) Özel gelirler (Karışık paralar, tasarruf bonosu hasılatı, özel fonlar) olmak üzere üç gruba ayrılır. (Yükümlülerden mükelleflerden) doğrudan doğruya alınan vergilere vasıtasız, bir aracı vasıtasiyle alınan verilere de vasıtalı vergiler denir. Gelir vergisi vasıtasız vergilerin en önemlisidir. Bu vergide kişisel durumu da göz önünde tutulur. Yükümlünün evli olup olmadığına ve çocuklarının sayısına göre gelirinin vergiye tâbi olmayan bölümü (asgarî geçim indirimi) değişir. Ayrıca gelir yükseldikçe verginin oranı da artar, buna vergicilikte «müterakkilik» denir Türkiye'de hâlen uygulanan tarifeye göre, en düşük oran % 10, en yüksek oran da bir milyon liralık gelirden sonra % 60'dir. Türkiye'de ilk gelir vergisinin ne zaman toplantığını kesinlikle saptamak çok zordur. Tarım ürünlerinden alınan aşar bir yana bırakılırsa, gelir vergisine benzer yükümlülüklerin konması Tanzimat ile başlamıştır. Bu dönemde, 1600 yıllarından beri alınmakta olan «örfî vergilerin» yerine konan ancemaatin (bir çeşit dağıtma vergisi) emlâk, arazi ve hayvan sahiplerine ve tüccar ve esnaf makulesine tevzi defterlerine göre dağıtılırdı. Vergi sancak'lar itibariyle saptanır, sonra sancak meclislerince kazalara, kaza meclislerince kasabalara, mahallelere ve köylere dağıtılırdı.

Ancak 1863'den itibaren «temettü vergisi» adıyla ayrı bir vergi toplanmaya başlandı. 1907 yılına kadar temettü vergisi belli bir kanun veya nizamnameye dayanmamış, imparatorluğun her yerinde de aynı esaslara göre toplanmamıştır. Arap vilâyetleri ile Erzurum ve Van'da bu vergi hiç uygulanmadı, bunun yerine örfî vergiler alınıyordu. Temettü vergisinin miktarının saptanmasında ve yükümlüler arasında dağıtımında geniş ölçüde keyfîlik hüküm sürmekte idi. Ayrıca, kapitülasyonlar yüzünden temettü vergisi, yabancı tüccar ve girişimcilere de uygulanamıyordu. Aslında Osmanlı uyruğu olan birçok azınlık tüccar yabancı bir uyrukluk elde ederek vergiden kurtulmak olanağını buluyordu. Bu sırada yabancıları da vergilendirecek, Fransız «patente» (tacirlerin yıllık kazanç vergisi) vergisinden esinlenerek yeni bir temettü vergisi yasası hazırlıkları yapılmış, emperyalist devletlerin baskılarının etkisi altında yürürlüğe konamamıştır.

1907 yılında ilk olarak bir Temettü Vergi Nizamnamesi yürürlüğe sokuldu. Bu yönteme göre, vergi «nisbî olarak» veya «maktu olarak» alınabiliyordu. Nisbî mükellefiyet, dış belirtilerle (karinelerle) saptanıyordu. Dış belirti (karine) yönteminin Türkiye'de ilk uygulanmasını bu nizamnâme getirdi. Vergilendirmeye esas alınan dış belirti, iş yerinin emlâk vergisi için tahrir edilip kaydedilmiş olan değeri idi, vergi belli bir nüfus sayısının üstünde olan yerleşme merkezlerindeki ticaret ve sanat erbabından alınmakta idi. Verginin maktu (götürü) kısmı yükümlüler dört sınıfa ayrılarak her sınıf için ayrı ayrı maliye memurlarından kurulmuş komisyonlarca saptanıyordu.

Temettü Vergisi Nizamnamesi, uygulamada adalet ve verimlilik bakımından arzulanan sonuçları vermedi. İkinci Meşrutiyet ve Maliye Vekâleti bu vergiyi tekrar ıslâh etme çârelerini aradı. Hazırlanan ve 1914'de yürürlüğe konan taslak, Fransız Patente Vergisinden sıkı sıkıya etkilenmişti. Bu yeni yöntemde vergi, sadece sanat, ticaret ve emek erbabından alınmaktaydı; menkul ve gayrımenkul sermaye iradını kapsamıyordu. Yükümlüler üç grupta toplanmıştı. Birinci grup işyerinin yasal kirasının bir oranını vergi olarak ödüyordu. Bu oran, altı grupta toplanmış olan iş türlerine ve ayrıca mükellef, çalıştırdığı işçi ve vasıta sayısına göre değişiyordu. İkinci bir grup yükümlüler yaptıkları alışveriş hacminin (cironun) bir oranını vergi olarak öderlerdi. Üçüncü grup ise belli bir işyeri olmayan gelir sahipleri olup, bunlar götürü usulda vergilendirilirdi. Çalışanlara (emek erbabı) ise çalıştıranın bildirimi ile kazançlarının belli bir yüzdesini vergi olarak ödüyorlardı. Temettü Vergisi, 1914 'te aldığı son şekle rağmen esaslı bir gelir kaynağı olamadı.

Âşarın kaldırılması (1925) üzerine devlet gelirlerinde meydana gelen azalmayı kapatmak için konan çeşitli vergiler arasında en önemlilerinden biri temettü vergisinin yerini alan «Kazanç Vergisi»dir. Bu vergi ile (ve aynı zamanda konan genel ve

özel istihlâk vergileri ile) daha önce tarımsal kesimde toplanmış olan vergi yükü, ticaret, sanayi ve bu kesimlerde çalışan ücretliler üzerine taşınmak isteniyordu. 1924 Anayasası ile vergi toplamak «devlet tekeli»ne alınmış, gerçek ya da tüzel kişiler adına veya onlar tarafından resimler, ondalıklar alınması ve başkaca yüklemeler yapılması yasaklanmıştır (Md. 84). Ayrıca «Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapılıncaya kadar alınabilir» (Md. 85/2) hükmü ile Osmanlı devleti döneminde alınan temettü vergisinin 1926 yılına kadar alınmasına olanak sağlanmıştır.

Kazanç Vergisi Kanunu, yükümlüleri «beyannameye tâbi» ve «götürü» olarak vergilendirilenler olmak üzere iki büyük gruba ayırmış, gerçek kazancına göre bilânço esası üzerinden beyannameyle vergiye tabi tutulacak yükümlü kitlesini bir hayli geniş tutmuştur. Bu yasadan önce vergi sisteminde beyanname usulüne pek yer verilmemişti. Henüz sanayileşmemiş, nüfusunun büyük bir bölümü tarımla uğraşan ve ulusal gelirin büyük bir bölümü tarımda üretilen geri kapitalist bir ülkede, bu denli ileri bir kazanç vergisi sistemi ile vergi yükünün henüz esaslı bir sermaye birikimi yapamamış, esnaflık ve zenaat aşamasında olan bir ticaret ve sanayici grubu üzerine kaydırılmak istenmesi cüretkâr, fakat başarı şansı zayıf bir reformdu. Nitekim, ilk uygulama yılından sonra hükümet, genel istimlâk vergisinde olduğu gibi yaptığı ileri hamleden geri çekilmiş (1927), yapılan bir değişiklikle bilânço usulü yalnız şirketler için zorunlu tutulmuş, diğer beyannamelilerin yıllık ciro üzerinden vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yıllık ciro üzerinden vergilendirme, yeni yürürlüğe konan umumî istihlâk vergisi ile de çok iyi uyuşuyordu. İkinci sınıf mükellefler, gene işyeri kirasının bir oranı ile karine esasına göre vergilendirildiler, bu sınıfın kapsamı genişletildi. Bu değişikliklerden sonra da kazanç vergisi uygulamada umulan sonuçları vermeyince, yeni bir Kazanç Vergisi Kanunu çıkarıldı (1934). Fransız «cedulaire gelir vergisi»nden esinlenilerek hazırlandı, ancak menkul sermaye iradı geniş bir şekilde vergi dışı bırakılmıştı. 1934 Kazanç Vergisi Kanunu, yükümlüleri a) Beyannamelîler, b) Karine ile vergilendirilenler, c) Götürü usule tâbi olanlar, olmak üzere üç gruba ayırıyor, müteahhitler ve nakliyeciler gibi çok küçük bir yükümlü grubunu da ciro üzerinden vergilendiriyordu. Şirketler, beyannameye tâbi tutulmuşlardı. Kanunun saydığı bazı iş kollarında çalışan ticaret ve sanayi erbabı da beyannameye tâbi idiler. İşyeri yıllık gayrısâfi iradı 2000 TL. üzerindeki yükümlüler de beyannameye tâbi tutulmuşlar, beyannameli yükümlülerin sâfî kazancı bilânço usulü ile saptanmıştı. Ciro usulü terkedilmiş, eskiden bu usule tâbi tutulanların bir bölümü yine beyannameliler grubunda kalmış, bilânço esasına tâbi tutulmuşlar, bir kısmı da karineliler grubuna alınmıştı. 1934 yasası, idarî bakımdan da yeni ve ileri hükümler getirmiş, itiraz işleri sürekli bu işle uğraşan komisyonlara verilmişti, resen tarh vergi tahakkuk memurları yerine komisyonların yetkisine alınmış, kaynakta kesme usulü uygulaması genişletilmiş, vergi incelemeleri ile hesap uzmanları görevlendirilmişti.

Gelir ve kurumlar vergisinin yürürlüğe girmesine kadar (1950) anahatları 1934 yasası yürürlükte kalmış, bu arada «asgarî mükellefiyet» esasının yasaya konması gibi esaslı değişiklikler yapılmıştır: Asgarî yükümlülük beyannameli ticaret erbabının vergi yükünün hiçbir zaman belirli bir asgarînin altına düşmemesi, böylece karine ile vergilendirilenlerle aralarında vergi adaleti sağlanması gerekçesiyle konmuştur. Asgarî yükümlülük çeşitli faaliyet türleri itibariyle, işyerinin bulunduğu kentin nüfusuna göre saptanmış götürü bir vergi, faaliyet türü ve kent nüfusuna göre saptanmış çalıştırılan işçi başına belli miktarda bir vergi ve nüfusa bakmadan işyeri gayrısafî iradının ve bazı durumlarda işyeri ve ikametgâh gayrısafî iradının faaliyet türü itibariyle değişen oranda bir nisbî vergiden meydana geliyordu. Eğer yükümlü, o yıl zarar bildirmişse, «asgarî mükellefiyet sonraki yılın genel masraflarına» katılabilirdi.

1930'larda kapitalist dünya ekonomik bunalımının Türkiye'ye yansıması sonucunda, ticarî gelirler ve tarımsal kazançlar düşmüş, daha çok ücretlilerin ve maaşlıların gelir vergileri arttırılmıştır. İktisadî Buhran Vergisi, kazanç vergisine ek olarak, ücretlilerin hakedişlerine konmuştur (1931). Ücret üzerine ayrıca Muvazene Vergisi (1932) ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi (1935) de konuldu. Ücretlilerin hakedişlerinden (istihkaklarından) kazanç ve buhran vergileri çıkarılarak bulunacak matrahtan % 10 muvazene vergisi, % 2 oranında da Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi kesiliyordu. Ücretlilerin gelirlerine çeşitli adlar altında ve sanki herbiri belirli giderlere ayrılacakmış gibi kesilen bu vergiler, emek sahiplerinin vergi yükünü çok ağırlaştırmış ve hem de vergi kesilmesi işlemi çok karışık bir statüye sokmuştu.

Savaş yıllarında (1939 1945) hükümet, buhran yıllarındaki politikasının tam tersine bir yol izleyerek, daha çok sanayi ve ticaret kesiminin vergilerini arttırdı. Ayrıca **Teşvik-i Sanayi Kanunu** ve bu kanunun getirdiği vergi bağışıklıklarını da kaldırdı (1942).

Vergi mevzuatının tek bir metinde toplanması için, İkinci Dünya Savaşının bitiminde Anglo Sakson ve Cermen ülkelerinin gelir ve kurumlar vergisi sistemini Türkiye koşullarına uyarlamak amacıyla «kazanç vergisi» sisteminden «gelir vergisi» sistemine geçildi. TBMM'de yapılan bazı önemli değişikliklerden (örneğin, tasarıda belli bir miktarın üzerindeki tarım kazançları vergilendirildiği halde, Meclis bunu tarım gelirlerinin toptan istisna edilmesi biçimine getirdi) sonra, Gelir Vergisi Kanunu çıktı (1950).

Gelir Vergisi Kanunu Gelir Vergisi Kanunu, önemli yenilikler getirdi; kurumların vergilendirilmesi ayrı bir kanuna bırakıldı, sadece gerçek kişilerin vergilendirilmesi kanun kapsamına alındı. Verginin, artık yükümlünün bütün gelirlerinin toplamından alınması kabul edildi. Bundan böyle gerçek kişiler çeşitli kaynaklardan elde ettikleri gelirlerini (emek, ticarî kazanç, serbest meslek kazancı vb) toplayarak bunların tümü üzerinden vergi borçlarını hesaplayıp bir beyanname ile Maliye'ye bildireceklerdi. Karine esası terk edilmiş, beyanname esası kabul edilmiştir. Karine esası üzerinden vergilendirilmesi düşünülmüş olan «küçük esnaf» gelir vergisinden muaf tutulmuş, ayrı bir Esnaf Vergisine tâbi tutulmuştur. Ancak yeni «Gelir Vergisi Kanunu» nun birçok yönlerden eski «Kazanç Vergisi Kanunu»nca çizilen yollardan gitmiştir: Beyanname usulü esaslı bir reform değildi. Tarımsal gelirler yine vergileme dışı bırakılmıştı. Asgarî yükümlülük usulü tamamiyle kaldırılmıştı, böylece gelir vergisi kaybına karşı önemli bir güvenlik önlemi de kaldırılmış oluyordu.

Gelir Vergisi ve Esnaf Vergisi, toplam gelir vergisini arttırmakta baştan zayıf kaldı: Esnaf vergisi başarılı bir «Ponjadisme» sonucunda lâğverildi (1955). Esnaf muafiyetinin ölçüleri düşürüldü. Gene siyasal baskı grupları bu ölçüleri tekrar yükselttiler 1955-60 dönemindeki enflâsyon ve sürekli fiat artışı, gelir vergisi kapsamının sürekli olarak genişlemesine neden oldu. Yine bu dönemde vergi kaçakçılığı giderek artan bir gelişme gösterdi, ortalama beyan edilen gelir sürekli azaldı.

DP iktidarının devrilmesinden sonra, Gelir Vergisi Millî Birlik Hükümeti tarafından yeni bir yasa ile esaslı bir biçimde değiştirildi. 193 sayılı yeni Gelir Vergisi Kanunu, vergilemeyi tarım kesimine yaydığı gibi, kaçakçılığı önlemek için servet beyanı kurumunu getirdi, «gider esası»nı güçlendirdi. Daha sonraları (1964) kaçakçılığın önlenmesi konusunda vergi beyanlarının açıklanması esası da getirildi.

Yeni «Gelir Vergisi Kanunu»nun esasları şöyledir: Gelir vergisinin konusu, bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların gerçek ve safî tutarıdır (Md. 1 2). Yasanın 2. maddesi, «gelir»in tanımını vermeksizin, gelirin ögelerini saymaktadır; gelirler,

a) Ticarî kazançlar
b) Ziraî kazançlar,
c) Ücretler,
ç) Serbest meslek kazançları,
d) Gayrımenkul sermaye iratları,
e) Menkul sermaye iratları
f) Sair kazanç ve iratlar olmak üzere 7 başlık altında sınıflandırılmıştır. Gelir kavramının, yasada, tanımının yapılmamış olmasının sonucu olarak, bir gerçek kişinin elde ettiği bir ekonomik değer ya da değer akımı, yasada gelirin ögesi olarak sayılmış olan bu yedi kazanç ve irat türünden birine sokulamıyorsa gelir olarak vergilendirilemez. Danıştay da çeşitli kararlarında Gelir Vergisi Kanununun saydığı ve ayrı ayrı bölümlerde tanımladığı çeşitli kazanç ve iratları «daraltıcı» bir şekilde yorumlamak yolunu tutmuştur. Matrahın belirlenmesinde «kıyas» yolu gene kapalı tutulmuştur Yasada «gelir» deyimi, genel olarak verginin «konusu» için kullanılan bir deyimdir. Yalnız emeğin gelirine «ücret», emek ve sermayenin birlikte sağladığı gelirlere «kazanç» ve sadece sermayenin sağladığı gelirlere de «irat» denmektedir. İktisat teorisinde, gelir, ekonomik yaşamda kişilerin çeşitli üretim etkenlerini arzetmek suretiyle bunun karşılığında üretimden aldıkları payı ifade etmektedir Üretim etkenleri, «emek», «sermaye», «doğal kaynaklar» ve «girişim» olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. Bu etkenleri arzedenlerin elde ettikleri gelirler de sırasiyle «ücret», «faiz» (hisse senedi geliri, temettü), «rant» ve «kâr» olarak adlandırılmaktadır. Gelir Vergisi Kanunu, bunlardan değişik terimler kullanmış, emek sermaye gelirini (faizi ve temettüyü) «irat» gelirine «ücret» demekle birlikte, menkul olarak; taşınmaz gelirini de (rant ve kâr karışımı) «sermaye iradı» olarak adlandırılmıştır.

Serbest meslek, ziraî ve ticarî faaliyet gelirini de, emek sermaye karışımı geliri, «kazanç» olarak nitelendirmiştir. Gelir Vergisi Kanununa göre, gelir kişisel «şahsî» dir, tüzel kişilerin ve kurumların geliri bu yasa açısından «gelir» sayılmaz. Gelir yıllıktır, gelir sâfidir, kişilerin yaptıkları giderler elde edilen gayrısafî gelirden düşülür. Gelir, gerçek miktarlar üzerinden kavranır: Ekonomik faaliyetler genel bir kayıt düzenine bağlanmıştır. Gelir geneldir: Bir kişinin çeşitli kaynaklardan sağladığı gelirler ayrı ayrı vergilendirilmez, gelirler toplanatek bir vergiye tâbi tutulur.

Gelir Kavramı ve yükümlülük: Ekonomik açıdan «gelir» kavramı, bir kimsenin belli bir dönemde yaptığı toplam tüketim artı (eksi) varlıklarının değerinde meydana gelen net artıştır (azalıştır). Alış-veriş (mübadele) sonucu elde edilen net ekonomik değerler şeklinde gelirin tanımı ekonomik anlamda gelirden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, çeşitli vergi yasalarında bu tanımın kapsamı konusunda birlik yoktur. Vergi yasalarının kavramaya çalıştığı vergi kavramı zaman içinde sürekli bir genişleme eğilimi göstermiş, geçen yüzyılda **ilk gelir vergisi**. İngiltere'de konduktan sonra gerek o ülkede, gerek bu vergiyi kabul eden diğer ülkelerde «gelir» kavramı (mahkeme içtihatlarında ve yasa değişikliklerinde) gittikçe daha geniş bir şekilde anlaşılmıştır. Vergi yasalarında gelir, ya sermayenin, ya emeğin, ya doğal kaynakların ya da bunların ikisinin ya da üçünün belli bir kimseye sağladığı nakit (ya da nakden ölçülür bir mal ve hizmet) akımı olarak tanımlanmıştır Böylece net gelir, kaynağı kurutmayan, onun değerini azaltmadan sağlanan para ve iktisadî değerler akımı olarak değerlendirilmiştir. Bu teoriye «kaynak teorisi» denilmektedir Bu teoriye göre, hibe ve mirasonucu elde edilen değerler «gelir» sayılmaz; hibe, vasiyet, miras ve piyango gibi ivazsız elde edilen gelirler, Gelir Vergisi Kanunu tarafından değil, ayrı bir kanun, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu tarafından vergilendirilir. Günümüzdeki vergi yasalarının hemen hepsinde, eğer belirli koşullar bulunuyorsa, sermaye değerindeki artışlar vergilendirilmektedir.

Gelir Vergisi Kanunu, kişilerin kendi kendine arzettikleri mal ve hizmetleri (öztüketim) nesnel gelir olarak değerlendirmemiş, eski «dar anlamda gelir» yâni mübadele sonucu elde edilen aynî ya da nakdî gelir kavramına bağlı kalmıştır. Başkalarına yapılan mal ve hizmet arzı karşılığının para olarak değil de, mal ve hizmet olarak ödenmesi durumunda, vergi yasaları, genellikle alınan bu mal ya da hizmeti piyasa değeri ile değerlendirip vergilendirmek eğilimindedirler.

Gelir vergisi yasaları, eskiden sermaye değerlemelerini hic vergilendirmezlerken, sonraları ancak belli bir süre içinde paraya çevrildikleri takdirde vergilendirmeyi kabul etmişlerdir Sermaye kazançları, Gelir Vergisi Kanununda, ancak belli bir süre içinde paraya çevrilirse vergilendirilmektedir. Yasa, sermaye kazançları konusunda «devir süresi bakımından» ve «elde edilen sermaye kazancının tutarı» bakımından iki sınırlama yapmıştır.

Türk vergi hukukunda, gerçek kişiler bakımından belirlenmiş şartlarla yükümlülüğün kaldırılmasına «muaflık»; gelir vergisi konusu bakımından belirlenmiş koşullar ve sınırlar içinde yükümlülüğün kaldırılmasına da «istisna» denmektedir. Gelir Vergisi Kanunu'nda, esnaf muaflığı, küçük çiftçi muaflığı, diplomat muaflığı, göçmen ve mülteci muaflığı, serbest meslek erbabındaki yaşlılık muaflığı gibi muaflıklar kabul edilmiştir. «İstisna»ların başlıcaları da serbest meslek kazançlarında, tarımsal kazançlarda, maden suları kazançlarında tanınan istisnalarla, menkul ve gayrımenkul sermaye iratlarında kabul edilen matrah indirimleridir. İstisna ve muaflık şeklindeki ayırımın, vergi hukuku bakımından kesin bir ayırım olduğu söylenemez. Uygulamada vergi muaflıkları ve istisnalar vergi adaleti, ekonomik [illegible]ndirmeler, vergi yönetimi bakımından kolaylık gibi nedenlere dayandırılmaktadır.

Gelir vergisinin yükümlüsü «gerçek kişiler»dir. Eski kazanç vergisi sisteminden ayrı olarak, tüzel kişiler gelir vergisi yükümlüsü olamazlar. Yükümlülük tam ve dar mükellefiyet olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tam yükümlüler Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri kazançların tamamı üzerinden vergilendirilirler. Dar yükümlülüğe tâbi kimseler, yalnızca Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilirler.

Gelir Vergisi Kanunu'nda gelirin unsurları olarak sayılanlardan «ticarî kazançlar», «her türlü ticarî ve sınaî faaliyetlerden doğan kazançlar» olarak tanımlanmıştır. Ticarî faaliyetlerin neler olduğunu Ticaret Kanunu sayarak saptadığı gibi, Gelir Vergisi Kanunu da ayrıca bunları saymıştır. Ticarî faaliyet yürüttüğü halde, Gelir Vergisi Kanununun 1960 değişikliğinde, «esnaf»lardan, sadece «gezici esnaflar» esnaf muaflığından yararlanmışlardır. Esnaflar, götürü usulde vergiye tâbi tutulmuştur. Ticarî kazanç sağlayanlardan en düşük gelirli kesim götürü usule tâbidir. Götürü usule tâbi olmayanların ticarî kazançları gerçek usül ile, işletme hesabına göre ve bilânço esasına göre saptanır. Vergi Usulü Kanunu, birinci sınıf tüccarların bilânço esasına göre, ikinci sınıf tüccarların işletme hesabı esasına göre defter tutacaklarını açıklamaktadır.

1950'lerde DP iktidarının tarım kesimi gelir vergisine bağlı kılmak yolundaki girişimleri; artan devlet harcamaları karşısında devlet gelirlerindeki duraklamanın bir enflâsyonun başlamasına neden olduğu 1954 yılındaki tarımın gelir vergisi sistemine alınması için getirdiği tasarı, o günkü iktidarın ve TBMM'nin sınıfsal yapısı nedeniyle sonuçsuz kaldı. Büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin ortaklığına son veren 27 Mayıs hareketinden sonra Millî Birlik Komitesi, yeni bir girişimle gelir vergisi sis-

temini tarım kesimine de yaydı. Ancak Türkiye'deki toprak dağılımına ilişkin elde edilebilmesi olgusu vardır. Sermaye gelirlerinin iş sahipleri için emek ifadesiyle bir maliyeti yoktur. Geçen yüzyıldan beri sermaye gelirinin ücretlere oranla daha yüksek bir biçimde vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir ki, bu farkı vergilendirmeyi haklı gösteren teoriye «ayırma teorisi» denmektedir. Bugün yapılan ise daha çok ücret gelirine hayat boyunca istikrar kazandıracak olan kişisel ve sosyal sigorta primlerinin vergiden istisna edilmesidir. Gelir Vergisi Kanunu, emeklilik aidatı ile sosyal sigortalar priminin gider olarak indirilmesine olanak vermiştir.

Götürü usulle safi ücretleri saptanan hizmet erbabı, ücreti ödeyen işverenlerin tümünün ya da bir kısmının gerçek usulden gelir vergisine tabi olmaması ortak özelliği ile belirlenmektedir. Götürü usule tabi olanların elde ettikleri gelir Takdir Komisyonlarınca saptanır. Bazı ücret ödemeleri yasaca vergiden istisna edilmiştir. (Sakatların ücretleri, emekli, dul, yetim aylıkları gibi).

Gelir Vergisi Kanunu, bir işverene bağlı olmaksızın ve sermayeden çok kişisel çalışmaya, bilimsel ve mesleksel bilgi ve uzmanlığa dayanan, ticarî nitelikte olmayan işlerin yürütülmesinden elde edilen kazançları «serbest meslek kazancı» olarak tanımlamış, serbest meslek erbabının kazancını tutacağı serbest meslek kazanç defteri ile saptanmasını kabul etmiştir. Kanun, güzel sanatları özendirmek için sanat sahiplerinin ve kanuni mirasçılarının elde ettikleri gelirlerin (bugünkü rayice göre pek az bir miktarını Türkiye'de elde edilen yıllık hasılatın 10.000 TL.sını ve yabancı memleketlerden sağlanan hasılatın ayrıca 40.000 TL.sını) gelir vergisinden istisna etmiştir. Bu istisna 1950 yılında 5.000 lira olarak belirlenmişti. 1950-60 fiaat artışları, 193 sayılı yasaya eksik bir biçimde yansıtılmıştır. Götürü usule tâbi serbest meslek erbabının 60 yaşını doldurması halinde yaşlılık muaflığı da kabul edilmiştir (1963). Serbest meslek kazancı, gerçek usul ve götürü usul olmak üzere iki yoldan saptanır. Gerçek usulde safi kazanç, serbest meslek kazanç defteriyle belirlenir. Mutad olarak değil de arizî olarak serbest meslek kazancı sağlayanlar ise yıllık beyanname verirler, kaynakta kesilme durumunda ayrıca beyanname verilmez. Safi serbest meslek kazancının belirlenmesinde Gelir Vergisi Kanununda gösterilen 10 kalem indirim uygulanır. Bazı serbest meslek erbabının bilgi düzeylerinin defter tutmayı güçlestirmesi veya islerinin çapının defter tutacak kadar büyük olmaması nedeniyle ebeler, sünnetçiler, sağlık memurları, arzuhalciler, taklipçileri ve Maliye Bakanlığının saptayabileceği başka kimseler götürü usulde gelir vergisine tâbidir.

Gelir Vergisi Kanunu, arazi, bina, dalyan, voli yerleri, taşınmazların ayrı olarak kiraya verilen bütünleyici parçaları, demirbaş eşyaları, döşemeleri, taşınmaz olarak tescil edilen (intifa hakkı, sükna hakkı, kaynak hakkı, irtifak hakları) gibi haklar, imtiyaz, ihtira işletme hakları, ticaret ünvanı, alâmeti fârika gibi haklar, telif hakları, gemi ve gemi payları ile her türlü motorlu yükleme - boşaltma araçları ve motorlu taşıt ve çekme araçları ile her türlü motorlu araç, makina ve donanımın sahipleri, mutasarrıfları, zilyedleri, irtifak hakkı tarafından kiraya verilmesinden elde edilen iratları vergi bakımından gayrımenkul sermaye iradı sayarak gelir vergisi kapsamına almıştır. Sayılan mal ve hakların kiraya verilmesinden bir takvim yılı içinde, o yıla ve geçmiş yıllara ait olarak nakden veya aynen tahsil edilen kira bedelleri tutarı gayrisafî irattır. Binalarda emsal kira bedeli, yasada belirlenen gayrısafî irattır. Arazide emsal kira bedeli, Vergi Usul Kanunu'na göre belirlenecek vergi değerinin % 10'udur. Safî iradın bulunması için gayrısafî hâsılâttan 11 kalem gider indirilir. Bu indirim götürü usul ile de yapılabilir: Giderlere karşılık gayrısafî hâsılâttan % 20 götürü indirim yapılabilir. Gayrımenkul sermaye iratlarında bir takvim yılında elde edilen ve toplamı 5 bin lirayı aşmayan gayrısafi hasılat, gelir vergisinden istisna edilmiştir.

Gelir Vergisi Kanununa göre, «sahibinin ticarî ziraî veya meslekî faaliyeti dışında, hakdî sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden müteşekkil sermaye dolayısıyla elde ettiği irat —temettü, faiz, kira ve benzeri irat—» menkul sermaye iradı sayılmıştır. Menkul sermaye kazancı ise, çeşitli sebeplerle menkul sermayenin kendi değerindeki artış olup, menkul sermaye iradından farklıdır. Yasa, örnek olarak, kaynağı ne olursa olsun, her türlü hisse senetlerinin temettülerini, tahvilât faizlerini, iştirak paylarından doğan kâr paylarını, her türlü alacak fallzerini, mevduat faizlerini menkul sermaye iradı saymıştır. Menkul sermaye iradının sâfî tutarının hesaplanması için bazı giderlerin (bunların elde edilmesi için yapılan masrafların) indirilmesine yasa olayasa olanak veriyor. Özel yasaları ya da devlete bağlanmış sözleşmelerle her türlü vergiden istisna edilmiş olan menkul kıymetlerin faiz, temettü ve ikramiyeleri için vergi ödenmez. Bu, özel alacaklar karşılığında bir takvim yılında alınan faizlerin 200 lirası vergiden istisna edilmiştir. Bir yükümlü toplam parasını çeşitli kuruluşlara dağıtmak suretiyle bu istisnadan alabildiğine yararlanabilir. Tür-

kiye'de yerleşmiş olmayan gerçek kişilerin mevduat faizinden sağladığı gelirler de vergi dışı bırakılmıştır. Bu hükmün amacı, Türkiye'ye yabancı sermaye akımını sağlamak, yabancıların Türkiye bankalarında para tutmalarını özendirmektir.

Gelir Vergisi Kanunu, gelir ögelerinin saptanması konularında «sair kazanç ve iratlar» başlığını taşıyan son bir bölümde, sermaye kazançlarının ve düzenli olmayan bazı kazançların da gelir vergisine bağlı tutulmasını hükme bağlamıştır. Sermaye kazançları gerçek kişilerin ellerindeki varlıklardaki değer artışını paraya çevirdikçe elde ettikleri kazançlardır. Düzenli olmayan, arada bir elde edilen (arızî) kazançlar ise, ticaretten ve serbest meslek faaliyetlerinden sürekli olarak değil de, arızî olarak ve hattâ bazan bir kereye mahsus olmak üzere elde edilen gelirlerdir. Gayrımenkullerin, hakların, menkul kıymetlerin, iştirak hisselerinin satışından, (devir ve temlikinden) elde edilen sermaye kazancı (maliyet bedeli ile satış bedeli arasındaki fark) satışın iktisap tarihinden itibaren en çok 4 yıl içinde yapılmış olması, bir maliyet karşılığı elde edilmiş olması, bir takvim yılında 10 bin lirayı aşması koşullarıyla gelir vergisine tâbidir.

Yasa, gayrımenkuller ve bu nitelikte sayılan haklar; menkul kıymetler; edebî, sınaî ve ticarî haklar ve ruhsatlar; ortaklık hakları gibi mal, ve hakların değerlendirilmesi halinde vergilendirileceğini göstermektedir. Menkul kıymetlerden anlaşılması gereken, hisse senetleri, tahviller, iştirak payları ve diğer kıymetli evraktır. Bunların bir maliyet karşılığı elde edilmiş bulunmaları, satınalma tarihinden itibaren bir yıl içinde paraya çevrilmiş olmaları ve alış değeri ile satış değeri arasındaki farkın 2.000 lirayı geçmesi durumunda vergilendirilme yapılır. Fikrî, edebî ve sınaî hakların satışında ise yasa, iktisabın satınalma yoluyla yapılmış olması koşulunu aramamış, bir takvim yılındaki satış tutarlarının 5 bin lirayı geçmesi durumunda gelir vergisine tâbî olacağını belirtmiştir. Dördüncü bir grupta ise, bir işletmenin faaliyetini durdurduktan sonra, kısmen veya tamamen satılmasından, ortaklıklardaki ortaklık haklarının ya da hisselerinin devir ve temlikinden doğan kazançlar, gelir vergisine tâbi tutulmuştur. Bunlardan başka arada bir veya bir kereye mahsus olarak elde edilen arızî kazançlar, kanunda ticarî muamelelerin icrasından, ticarî muamelelere aracılık edilmesinden ticarî bir faaliyetin durdurulması için alınan her türlü menfaatlar, peştemallıklar ve hava parası, arızî olarak serbest meslek faaliyeti yapılması olmak üzere dört grupta sayılmış, bu kaynaklardan elde edilen gelirin 1000 lirayı aşan kısmı vergilendirilmiştir.

En az Geçim İndirimi Gelir Vergisi sisteminin bir özelliği de bütün yükümlülere «en az geçim indirimi» adı altında sâfî gelirden genel bir indirim yapılmasına olanak vermesidir. Bunun teorik gerekçesi, gelir vergisinin kişisel ve vasıtasız bir vergi olarak konulması arzusudur. 19. yüzyıl klâsik iktisatçılarından beri bilinen bir gerçektir ki, kişilerin en az geçimini sağlayacak gelir üzerine vasıtasız vergi koymak olanaksızdır. Ücretlerin en düşük düzeyi, yaşayabilmek için gerekli en düşük gelir düzeyidir. Bunun üzerine konan vergiler, yükümlü tarafından taşınmaz, girişimcinin maliyetlerine geçer. Bu nedenle, vasıtasız vergilerin başlayabileceği gelir düzeyi, fizik varlığın sürebilmesine olanak veren «maişet gelirı»nin üstünde olmak zorundadır. Birçok ülkelerde bu gerekçeye uygun olarak fizyolojik asgarîden başlatılan en az geçim indirimi, zamanla adam başına gelir arttıkça yükseltilmiştir. Yine de en az geçim inidrimi için uygulamada esas alınacak nesnel bir ölçü yoktur. Toplumda siyasal iktidarın vergi yükünün adaletli dağıtımı hakkında açık ya da kapalı bir biçimde sahip olduğu değer ölçüsü bu indirimin de düzeyini belirler. En az geçim indirimi fizyolojik asgarînin de altında tutulursa, bu düzeyde gelir elde edenlerin vergisi, ücret artışı olarak girişimcilerin maliyetine geçer, ürünlerin maliyetini yükselterek dolaylı bir vergiye dönüşür.

En az geçim indirimi kişisel bir indirimdir, yükümlünün aile durumu indirimin miktarını etkiler. Eski yasada bir ailenin ikinci, dördüncü, altıncı vb. çocukları için en az geçim indirimi miktarında bir artış sağlanamıyor, yükümlüler, aile durumları bakımından, a) Bekârlar, b) Çocuksuz evliler, c) 1-2 çocuklu evliler, ç) 3-4 çocuklu evliler, d) 4'den fazla çocuklu evliler, olmak üzere 5 grupta toplanmıştı. 1960'daki yeni yasa metni bu mantıksızlığı giderek, mükellefin kendisi için, karısı için ve çocuklarının her biri için geçim asgarîsinin miktarını ayrı ayrı saptamıştır. En az geçim indiriminin 1950'de saptanan miktarına 1957'de % 50 zam yapılmıştır. 1960'da geçiş yılı zammı ve asıl zam olmak üzere bu miktar arttırılmış, 1965 yılında geçiş zammı uygulanmışsa da, asıl indirim tarifesi o günden bu güne hep geri bırakılmıştır. İndirimin gerçek değeri artmamış azalmış bulunmaktadır. Kişi başına ulusal gelirleri Türkiye'ninkine yakın olan ülkelerdeki geçim indirimi, Türkiye'ninkine oranla yüksektir.

Çeşitli Ülkelerde, Ulusal Gelir ve Geçim İndirimi

Ülkenin adı	Kişi başına ulusal gelir (Dolar) Yılı:		En az geçim indirimi (Bekâr yükümlü - Dolar)	Oranı (2: 1)
A.B.D.	2.678	(1964)	600	Ø. 22
İsviçre	1.802	(1964)	394	Ø. 22
İsveç	1.690	(1962)	481	Ø. 28
Federal Almanya	1.385	(1964)	427	Ø. 31
Fransa	1.370	(1964)	286	Ø. 21
İngiltere	1.350	(1964)	558	Ø. 41
Hollanda	1.128	(1964)	528	Ø. 47
Avusturya	899	(1964)	512	Ø. 57
İtalya	698	(1963)	384	Ø. 55
Yunanistan	431	(1963)	400	Ø. 93
Portekiz	285	(1963)	600	2.10
Türkiye	216	(1963)	120	0.55

Gelir Vergisi Kanunu, en az geçim İndirimi konusunda miktar bakımından «medenî hal ve aile durumu» esasını, hak sahipliği bakımından «aile reisi esasını» ve yönetimsel bakımdan da «vergi karnesi» esasını koymuştur.

Yasaya göre, yükümlünün günde 5, ayda 150 ve yılda 1800 lirayı aşmayan gelirleri vergiye tâbi tutulmaz (1961 metni) iken, 1965 yılından beri, mükellef için günde 3, ayda 90, yılda 1080 lira, aş için günde 2, ayda 60, yılda 720 lira ve her bir çocuk için günde 1, ayda 30, yılda 360 lira geçim indirimi kabul edilmiştir. 1961' bakl esas metinde eş için günde 3, ayda 90, yılda 1080, çocukların her biri için günde 2, ayda 60, yılda 720 lira ek yapılması uygulanmamıştır.

En az geçim indiriml, en son olarak 19.2.1963 gün ve 202 sayılı yasa ile düzenlenmiştir. 1978 - 79 yasama döneminde, en az geçim indiriminin günde 95, ayda 2850 liraya yükseltilmesi için verilen yasa tasarısı, Milliyetçi Cephe muhalefetinin engellemesi sonucunda çıkarılamamış, en az geçim indirimi «gülünç» miktarda kalmaya

devam etmiştir.

En az geçim indirimi, aile reisi sıfatiyle vergiye tâbi tutulan yükümlüler hakkında uygulanır. Gelir Vergisi ailenin bireylerinin çeşitli kaynaklardan sağladıkları gelirlerinin tamamını bir arada vergilendirmeyi hedef tutan bir vergidir. Aile reisinin hiç bir geliri yoksa, bu da belgelerle kanıtlanmışsa, indirim eşin gelirine, onun da geliri yoksa çocuklardan herhangi birinin gelirine uygulanır.

En az geçim indiriminden yararlanmak isteyen yükümlüler, Vergi Usul Kanunu'nun koyduğu esaslara göre, vergi karnesi almak ve bunu saklamak zorundadırlar. Devlet dairelerinden aylık alanların bu zorunluğu yoktur. Bunların en az geçim indiriminden yararlanmalarının esaslarını Maliye Bakanlığı saptar. Aile durumlarını verdikleri yıllık beyannamelerde gösterenler de en az geçim indiriminden yararlanmak için karne almak zorunda değildirler. Vergi karnesi, yükümlünün medenî durumunu ve aile durumunu gösteren bir belgedir. Değişiklik olursa, bu karneye ve vergi dairesindeki kaydına işlenir

Yatırım İndirimi: Gelir Vergisi Kanunu'nda «en az geçim indirimi»nden başka önemli bir indirim de «yatırım indirimi»dir. Yatırım indirimi, yatırımları özendirmek, ekonomide sermaye birikimini, giderek ekonomik kalkınmayı hızlandırmak gerekçesiyle konmuştur (12.2. 1963 tarihli ve 202 sayılı kanun). Yatırım indirimi, Milli Birlik hükümetlerinin sona ermesinden sonra Maliye Bakanlığı tarafından, (özel kesimin 1960 sonunda ve 1961 başında konan yeni vergilere büyük tepki göstermesi üzerine) oluşturduğu «Vergi Reform Komisyonu» tarafından önerilen çeşitli muaflık ve istisna önlemlerinden biridir. Bunun koşulları, yatırımcı işletmenin bünyesi bakımından belirlenmiştir. Yasa, indirimin uygulanacağı ticarî veya ziraî kazancın bilânço esasına göre saptanmasını ve yapılan yatırımın işletmenin özsermayesi ile finanse edilmesini şart koşmuş, miktar bakımından da yatırımın maliyetinin 250.000 lirayı aşması şartı konmuştur.

Ancak Devlet Plânlama örgütünün hazırladığı bölge kalkınma plânının kapsamına giren yatırımlar ve ülke ekonomisi için ayrı bir özellik sunduğu Yürksek Plânlama Kurulunca kabul edilen faliyet kollarında yapılacak yatırımlarda en az 125 bin ve genel olarak da ziraatteki yatırımlarda en az 50 bin lira miktarda yatırım indirimi uygulanabileceği de kabul edilmiştir. Yatırımın niteliği bakımından indirime tabî olabilecek yatırımların DPT'nın hazırladığı kalkınma plânlarına uygun olması koşulundan başka, idarî bakımdan da indirimden yararlanabilmek için yatırım projesinin resmi onaydan geçmesi gereklidir. Yatırım indiriminin oranı, indirimden yararlanacak yatırım tutarının % 30'udur. Tarımsal yatırımlar ve bölge kalkınması ile ilgili yatırımlarda ise % 40 olan oran, az gelişmiş bölgelerde yapılacak tarımsal ve bölge kalkınması ile ilgili yatırımlarda % 50'yi bulmaktadır. Yatırım indiriminin amacından saptırılarak bir «vergi hafifletme yolu» olarak kullanılmasını önlemek için yasa, birtakım önlemler almıştır. İndirime konu olmuş aktif değerlerin satılması ya da devredilmesi halinde, a) Yatırım tamamlandıktan sonra topluca satış durumunda satıcı yönünden bir işlem yapılmaz, satınalan yönünden indirimden yararlanma devam eder. Yatırım tamamlanmadan satılırsa, tahakkuk ettirilmemiş vergiler tahakkuk ettirilir. b) Koşullara uyulmaması halinde de vergi kaybı ortaya çıkmış sayılarak işlem yapılır.

Yatırım indirimi için başvuranların çoğunluğunun dokuma sanayiine ilişkin yatırımlar yapmak istediği görülmüş, kabul edilen yatırım indirimlerinin çoğu da bu alanda olmuştur. Bunu metalürji dalı izlemektedir. Metallürji, talep sayısı bakımından ikinci, kabul sayısı bakımından dördüncü gelmektedir (Yatırım indirimi, Güngör Uras, DPT, 1966).

Gelir vergisinin tarhı, götürü ve gerçek usullerde olmaktadır Götürü sistemin daraltılması yolundaki tarihsel eğilim, 1960 sonundan itibaren tersine dönmüştür Gelir vergisi sisteminde götürü usule tâbî olanların payı, yükümlülüğün kapsamının genişletilmesi gerekçesiyle arttırılmıştır. 1950 yıllarında artan bir seyir gösteren vergi kaçakçılığının önünü alabilmek için, ticarî kazançlar konusunda «ortalama kâr hadleri sistemi» sağlamlaştırıldığı gibi bu sistem tarımsal kazançları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Gider esası 1964'de daha da pekiştirilmiş ve servet beyanı yürürlüğe konmuştur.

Gelir Vergisinde, ortalama kâr hadleri dışında bir asgarî yükümlülük sistemi savunulmuştur. Bir başka, düşünceye göre de, götürü usul düşük gelirli, fakat gerçek usule tâbî bir bölüm yükümlülere uygulanmalıdır Uygulamada, Maliye Bakanlığı, asgarî ücretin altında gelir beyan eden gelir vergi yükümlülerinin hesaplarını incelemeye almak «tehdidi» ile 1978-79 yıllarında, bir tür «askerî mükellefiyet» sistemi uygulanmıştır

Götürü ücretlerin saptanması, Vergi Usul Kanunu'na göre, her ilçe merkezindeki Takdir Komisyonu'nca yapılmaktadır. Saptanan miktarlar üç yıl süreyle uygulanır. Önemli değişikliklerin olması durumunda Maliye Bakanlığı'nın bu süreyi bir yıldan az olmamak üzere kısaltma yetkisi vardır. Yasa, vergi adaletinin sağlanması için Takdir Komisyonlarında yerel olarak seçilecek memurlara ağırlık vermiş, matrahların ilçe ilçe saptanmasını öngörmüş, takdirin ayrıca meslek türlerine göre yapılmasını ve her iş ve hizmet türünde kazançların beşli bir sıralamaya tâbi tutulmasını emretmiştir. Tarım kazançlarında götürü usulde, çiftçilerin ilk ödevi, ekim ve yayım beyanı yapmaktır. Bu bildirim, köy ve mahalle muhtarlıklarına yapılır.

Gelir vergisi sisteminde, kazanç ve iratların gerçek usul ile yâni beyanname usulü ile saptanması esastır. Beyannameler, yıllık, muhtasar ve münferit olmak üzere üç türlüdür. Yıllık beyanname, çeşitli kaynaklardan bir takvim yılı içinde elde edilen kazanç ve gelirin vergi dairesine bildirilmesine özgüdür. Muhtasar beyanname, işverenler veya vergi tevkifatı yapan diğer kimseler tarafından kesilen vergilerin matrahları ile birlikte toplu olarak vergi dairesine bildirilmesinde kullanılır. Münferit beyanname, dar yükümlülerin yıllık beyanname ile bildirmek zorunda olmadıkları arızî kazançlarını ve vergisi kaynakta tevkif yoluyla alınmamış serbest meslek kazançlarına ve menkul sermaye iradlarına özgüdür. En kalabalık gelir vergisi yükümlüsü grubu, muhtasar beyannameye tâbi olanlardır.

Gelirlerin beyanında ve vergi borcunun hesaplanmasında ailenin gözönünde tutulma derecesi, iki kutup arasında değişen çeşitli formüllere bağlanmıştır: 1 — Yıllık bildirimde, ailenin esas birim olarak alınması, 2 — Ailenin hiç dikkate alınmaması, geliri olan aile bireylerinin bildirimlerini ayrı ayrı yapmaları. Bu iki formül arasında yer alan bir yöntem de, gelirlerin toplandıktan sonra ikiye ya da ailenin diğer bireylerinin sayısına göre daha yüksek bir sayıya bölünerek çıkacak miktarlar üzerinden vergi tarifesinin uygulanmasıdır

Gelir Vergisi yasamızın ilk şeklinde (1950-5421 sayılı yasa), ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda «aile reisi beyanı usulü» tüm olarak kabul edilmişti. Bu esasa göre, ailenin bütün bireylerinin gelirleri toplanmakta ve aile reisi tarafından bildirilmektedir. Aile için hesaplanan en az geçim indirimi de bu beyannamede gösterilip indirilmektedir. Bu sistem bugün Belçika, Hollanda ve İtalya gibi ülkelerde ve yumuşatılmış şekli ile Türkiye'de uygulanmaktadır «Ayrı beyan esası»nda ise. ailenin bütün bireyleri (eşler ve küçük çocuklar) kendi gelirlerini ayrı ayrı bildirmekte, asgarî geçim indirimi yalnızca aile reisi hakkında uygulanmaktadır. Bu yöntem Türkiye'de Genel Vergi Reformu Raporu (1961) nda Vergi Reform Komisyonu üyelerinin çoğunluğu

tarafından önerilmiş, ancak hükümetçe kabul edilmemiştir. «Bölme usulünde», ya ailenin geliri ikiye bölünüp her bir parça için vergi miktarı ayrı ayrı hesaplanmaktadır (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve Federal Almanya'daki sistem) ya da çocuk sayısına göre değişen birtakım paylara bölünüp her bir pay için ayrı ayrı hesaplanmaktadır (Fransa'daki sistem).

Türkiye'de bugünkü koşullarda «aile reisi esasının» korunması isabetli olmuştur. Ayrı beyan esası kabul edilseydi, gelirlerin bölünmesi sonucu esasen gayet düşük olan matrahlarla bildirim miktarları daha da azalarak, yasadaki artan oranlı (müterakki) tarifenin geniş çapta etkisiz kalması, aile bağlarının yakınlığı nedeniyle geniş ölçüde muvazaa yoluyla ayrı bildirimler gelirlerin bölünmesi olgusunun daha da yayılması sonucunu verirdi. Ulusal gelirdeki artışlara karşın, gelir vergisinde ortalama bildirimler hep düşük düzeyde kalmıştır.

Gelir Vergisi yükümlülerinin büyük çoğunluğu ile vergi gelirlerinin yarıdan çoğunu muhtasar beyannameliler ile bu beyanname ile bildirilen gelirler oluşturmaktadır. 1950'den bu yana Türkiye'de gelir vergisi sisteminin temelini «kaynakta kesme usulü» oluşturmuştur. Gelir Vergisi Kanunu, hangi işverenlerin ve kurumların ödemeleri sırasında vergi kesmek zorunda olduğunu açıkça göstermiştir.

Gelir Vergisi 1963'den beri yürürlükte olan bir tarifeye göre belirlenmektedir. Tarifede % 10'dan başlayan vergi oranı, bir milyonu aşan matrahlarda % 60 oranına yükselmektedir. İlk yasa metninde % 15 — % 45 oranları, 1958'deki tarifede % 15 — % 60 oranları, 1960'daki tarihede % 10 — % 70 oranları vardı. Vergi Usul Kanunu, vergiyi doğuran olayı, vergi tarhını, vergilendirme dönemini verginin ödenme zamanlarını ve taksitlerini ödenmiş vergilerin mahsup şekillerini, birer birer göstermiştir.

Servet Bildirimi: Vergi güvenliği önlemi olarak, a) Ortalama kâr (haddi esası (tarımda en az ziraî kazanç esası), b) Gider esası, c) Servet beyanı, ç) Verginin açıklanması yöntemleri kabul edilmiştir. Hükümet, 1964 yılında 484 ve 485 sayılı yasalarla ortalama kâr haddi esasını etkili bir denetim aracı yapmak için esaslı değişiklikler yapmıştır. Kâr hadlerini her ilde bir özel komisyon belirler. Gider esasında idare, yükümlünün yaptığı tüketim harcamalarına dayanarak gerçek matrahı takdir etmektedir. Servet beyanında ise, gelir dolaylı yoldan, vergi dönemi süresince ortaya çıkmış olan servet artışından hareket edilerek kavranmak istenmektedir. Dünyada gelir vergisini kabul etmiş her ülkede servet bildirimi vardır ve yükümlü vergi incelemeleri sırasında servet beyanına dâvet edilerek yapılır. Vergi incelemesinin doğal ve kaçınılmaz bir aşaması servetteki artışların incelenmesidir. Orta Avrupa'da ve İskandinav ülkelerinde «servet vergisi» alındığından, bu verginin matrahı olarak servet hareketleri sürekli izlenmektedir. Servet bildirimi esası kabul edildikten sonra, aleyhine şiddetli kampanyalar açılan ülkemizde, hükümet geri bir adım atarak ilk bildirimleri geri vermiş, sonra yeniden servet bildirimi toplamıştır. Servet bildiriminin kaldırılmasını isteyen kapitalistler, dışarıya servet kaçırma, Türkiye'de elde ettikleri servetleri tekrar Türkiye'de yatırmamak eğilimindedirler. Bunun temel nedeni, Türkiye'de kapitalist sistemin sağlam olmayışı, siyasal rejimdeki istikrarsızlık, birbirini izleyen ekonomik toplumsal - siyasal bunalımlardır. Servet bildirimi esası kaldırılsa da, dışarıya servet kaçırma hareketleri sürecektir. Servet bildiriminin «mahremiyeti kaldırıldığı» iddiaları da yersizdir. Yükümlünün gelir ve servet öğelerinin tümünün bilinmesi gelir vergisi sisteminin doğal bir gereğidir. Bu yapılmazsa, gelir vergisi yoluyla vergi toplamak olanaksızlaşır, böyle bir iddia gelir vergisinin «demokrasiye aykırı» olduğunu ileri sürmek demektir ki, ilk gelir vergisi burjuva demokrasilerinin beşiği İngiltere'de doğup geliştiğine göre böyle bir iddia gülünç olur. AP hükümetleri, servet beyanını kaldırma, hiç değilse hükümlerini değiştirerek Türkiye'den dışarıya servet kaçırma ve yurt içinde de vergi kaçırma eğilimlerini kışkırtma yolunda olmuşlardır... Gelir vergisi konusunda son bir güvenlik önlemi olarak «verginin açıklanması» yöntemi, 26.6.1964 tarihli bir yasa ile Vergi Usul Kanununun 5. maddesine eklefıkralarla kabul edilmiştir. Böylece, gelir vergisi yükümlüleri için ihbar yolunun işlemesi olanağı arttırılarak yükümlülerin doğru bildirimde bulunmaları için psikolojik bir baskı ögesi getirilmek istenmiştir. 1931 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu da, servet gizleyenleri ihbar edene belirli bir yüzde verilmesini öngörüyordu. «İhbar» kurumunun vergi güvenliğinde etkili olduğu söylenemez.

Kapitalist ekonomilerde özel girişimin çeşitli yollarla tüketici kitlelere devrettiği vergiler, öncelikle emekçi sınıflara ve yoksul halka yüklenmekte, gelir dağılımını bunların aleyhinde değiştirmektedir. Artı-değer, kapitalist işletmenin kontrolünden çıkıp da burjuvazinin geliri durumuna geldikten sonra vergilenirse, bu vergilerin doğrudan doğruya emekçilere ve tüketicilere devredilmesine olanak kalmaz. Bu nedenledir ki, kişisel gelirlerden alınan ve gelir düzeyi arttıkça vergi oranı da yükselen müterakki gelir vergilerinin «gelir eşitsizliklerini azaltıcı en etkili araç» olduğu birçoklarınca kabul edilir. Gerçekten de kapitalist Avrupa ve Amerika kıtası ülkelerinde kişisel gelir vergileri kâğıt üzerinde öylesine «müterakki» dir ki, gelirlerin oldukça yüksek, fakat yine de belirli bir düzeyi aşan dilimlerinin hemen hemen hepsi vergi olarak alınır. Bu görünüşe inanılırsa, kapitalist sistemde bireylerin belli bir düzeyden fazla gelir elde etmelerine izin verilmediği kabul edilmelidir. Kapitalizmin propaganda makinası da, müterakki gelir vergilerinin aşırı büyüklükteki bireysel gelirleri tasfiye ettiğini tekrarlar durur. Hatta müterakkiliği bir tür «sosyalistlik» sayan teorisyenler de vardır (Almanya'da A. Wagner). Seligman gibileri ise «sosyalist teori»yi bir derece yumuşatarak, devletin fiil veya eylemleri sonucunda servet ve gelirlerde meydana gelen farkları giderici (telâfi edici) bir vasıta olarak müterakkiliği savunurlar: ABD'de F.. A. Walker; J.S. Mill, Jevons, Pierson, Fisher, Edgworth, Carver vb. yazarlar da bu gruptadır: (Orhan Dikmen - Maliye Dersleri, 1. Kitap, s. 262 vd. İstanbul 1964). Türkiye'de de, İttihat Terakki hükümetinin Maliye Nâzırı Cavit Bey, «Temettü Vergisi Nizamnamesi»nin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında müterakkiliği «sosyalistlik» olarak nitelemiş, sosyalizmin «hayal» olduğunu, o halde müterakkiliğin de gerçekleşmesine olanak bulunmadığını savunmuştu.

Gerçekte burjuvazi, müterakki gelir vergilerini emekçi ve tüketici yığınlara devredemez, fakat vergi yükünü hafifletmenin başka yollarını bulmuştur. Kanun koyucular bu konuda burjuvaziye yardımcıdır: Bir yandan aşırı müterakki vergi tarifelerini kabul eder, öte yandan kaçamak kapılarını (sırf büyük burjuvaziye özgü olmak üzere) açık tutar. Gelir vergilerinin kesilmesi sırasında, gelir kaynakları ücret ve maaşlardan ibaret olan emekçi sınıf ve katmanlar, ücretlerini ve aylıklarını almadan vergiyi öderler, işveren bordro kayıtlarına göre önce vergiyi keser, sonra ücreti öder, kestiği bu vergiyi de Vergi Dairesine teslim eder. Sanayi, ticaret ve diğer verimsiz alanlarda işveren patron durumundakiler; serbest meslek erbabı ve türlü sermayeci gruplar gelirlerini vergi dairelerine bizzat beyan ederler. Bunlar verdiği beyannamelerin pek azı kontrol edilir ve vergi borçları esas olarak beyan edilen gelir üzerinden hesaplanır. Bu durumda en ilkeli «vergi kaçakçılığı» olmak üzere burjuvazi için vergi yükünü hafifletecek olanak ve yollar var demektir.

Büyük kapitalist ülkelerde beyan edilmeyen gelirler (kontrollerin Türkiye'den daha sıkı olması ve kanunu çiğnemeden vergi

vermekten kaçınma yollarının varlığı nedeniyle) Türkiye'deki düzeyde değilse bile, küçümsenmeyecek bir orandadır. ABD'de 1957 araştırmalarına göre, faiz gelirlerinin % 58'i, şirketlerin kişilere dağıttığı kârların % 14'ü, çiftçilerle serbest meslek gelirlerinin % 27'si beyan edilmemiş, vergiden kaçırılmıştır. Bir diğer yol da, vergi yasalarının, aslında burjuvazinin tüketimine giren birçok harcamayı «masraf-gider» saymasından ve vergiden düşmesinden doğmaktır. Vergi yasaları, gösterilen bir tüketim harcamasının gerçekten bir iş dolayısıyla yapılıp yapılmadığını pek araştırmazlar. Emekçi sınıfların böyle bir olanağı da yoktur. Gelir vergilerinin kâğıt üzerindeki müterakkiliği ile gerçek müterakkilik de farklıdır. Vergi beyannamesinde gerçek gelirin pek azının gösterilmesi, gelir olan tüketim ve tasarruf kalemlerinin gider olarak düşülmesi bu sonucu yaratmaktadır. Müterakkiliğin ««gelir dağılımını» değiştirdiği iddiası da yersizdir. Temel üretim ve bölüşüm ilişkileri (kapitalizm) değişmediği sürece, gelir dağılımı vergilendirme yolu ile değişemez, olsa olsa vergilerin etkilerini sistem yumuşatır, masseder, etkisiz kılıp bertaraf eder.

Türkiye'de gelir vergisinin yükünü emekçi sınıflar çekmektedir. Ücret ve maaşlardan toplanan gelir vergisi, bu gruplara ait toplam gelirin % 12,2'sini oluştururken, varlıklı sınıfların (beyannameli yükümlülerin) ödediği gelir vergisi, bu gruba ait toplam gelirin ancak % 6,8'ini meydana getirmektedir (K. Boratav, Gelir Dağılımı, 168-169). **Beyannameli mükellefler tahmînî gelirlerinin sadece % 28'ini beyan etmişler, ödedikleri gelir vergisi ise tahmînî gerçek gelirlerinin % 7'sinin altında kalmıştır.**

Son olarak, Meclislere sevkedilen vergi yasasındaki değişikliklere ilişkin tasarı, işbirlikçi tekellerin istemleri doğrultusunda iyice budanarak haksız ve ayrımcı bir vergileme yöntemi getirilmek istenmişti. Asgarî geçim indirimi bir parça yükseltilmiş (ayda 50 lira) **fakat çalışan** evli kadınlar için bu miktar düşük tutulmuş. Maliye Bakanı böylece evli kadınların çalışmaktan caydırarak yerlerini işsiz erkeklere bırakacakları açıklamıştı.

Gelir vergisi konusunda bilimsel sosyalistler, Türkiye'de asgarî geçim indiriminin tüm çalışanlara eşit olarak ve asgarî ücret kadar saptanarak uygulanmasını, vergi yükünün tekellerle büyük toprak sahiplerine kaydırılmasını çalışma saatleriyle emeklilik yaşının düşürülmesini istiyorlar.

Sosyalist devletlerde, Devlet, emeğin ve tüketimin ölçüsünü «herkesten yeteneğine - herkese emeğine göre» ilkesine uyarak sağlar. Devlet vergilendirmeyi gerektiren gelirlerden alınan vergileri bu ölçüte göre saptar (SSCB Anayasası, Madde: 14/2; Küba Anayasası, Madde: 19).

(Türkiye'de devlet, hangi meslek gruplarından ne kadar gelir vergisi topladı? (1978)

Meslek grubu:	Toplanan gelir vergisi:	
İşçiler ve memurlar	21.020.000.000	TL.
Tüccarlar ve sanayiciler	8.797.000.000	TL.
Büyük toprak sahipleri	475.000.000	TL.
Serbest meslek sahipleri	610.000.000	TL.
Götürü vergi veren esnaf ve sanatkârlar	157.000.000	TL.
Kiraya ev verenler	664.000.000	TL.
Diğerleri	1.238.000.000	TL.
Toplam:	32.961.000.000	TL.

Ender Kâmil Boyacı

Genç Kalemler. Düşün ve edebiyat dergisi. İlk sayısı 29 Mart 1911'de çıktı. «*Yeni Lisan*» başlıklı imzasız başyazısında Ömer Seyfettin, ulusal edbiyatımızın oluşması için dilimiz Türkçenin özleşmesi düşünüsünü savunuyor, divan ve Tanzimat edebiyatlarını dil açısından değerlendirerek ulusal bir edebiyat yaratmak için ulusal dil gerektiğini vurguluyordu. Derginin öteki sayılarında bu temel ilkelere koşut olan şiir, öykü ve yazılara yer verildi. Ziya Gökalp, Ali Canip (Yöntem), Necip Türkçü, M. Nermi, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Aka Gündüz, Kâzım Nami (Duru), Celal Sahir (Erozan), Hakkı Süha (Gezgin), Fazıl Ahmet (Aykaç), Celal Sahir (Erozan) derginin ideolojisini belirleyen kalemler arasında göründüler. Ömer Seyfettin, «Pervin» takma adiyle yazılarının yanısıra öyküleriyle; Ziya Gökalp, Tevfik Sedat ve Demirtaş takma adlariyle yayınladığı yazı ve manzumelerle dönemin düşün yaşamında tartışmalara neden oldular. Dergi, arapça farsça tamlamalara dayanan eski edebiyat diline karşı tutum almasiyle Cenab Şehabettin Süleyman, daha sonra «millî edebiyat» akımını benimseyen yazarlardan, Mehmet Fuad (Köprülü) ın hücumlarına uğradı. Görüşünden ödün vermeyerek sonraki edebiyat kuşaklarını etkiledi. Bu yönüyle «*Genç Kalemler*» hem ulusçuluk akımının, hem de yirminci yüzyıl edebiyatımızın oluşumuna katkıda bulundu.

Genç Kalemler Üzerine

Merhum edib ve vatansever M. Ali Tevfik Selaniğe gelmiş, bize Yeni Lisancılara katılmıştı. Ömer Seyfettin'in «Primo»sundan sonra, o zaman henüz, 22-23 yaşında olan Mehmet Tevfik, Genç Kalemler'in bir arada çıkan 17-18. sayısında «İntikam Şiirleri» ünvanıyle yedi sene neşretti. Sonra daha küçüklerimiz henüz mektep sıralarında okuyan: M. Salâhaddin (muharrirlerden Salâhaddin Güngör) Hakka Süha (Soyyah)... gibi çocuklarımız bu mevzûda manzumeler yazdılar, Genç Kalemlerde neşrettik.

Ömer Seyfeddin, küçük hikâyelerine devam ediyordu. Genç Kalemlerin 19 uncu sayısında çıkan ve muharririn çocukluğuna dair hazin, fakat canlı bir hâtırayı anlatan güzel eseri And hikâyesi gözlerimizin önünde minimini bir Türk yavrusunun feedakârlığını canlandırmıştır.

Bu aralık Genç Kalemlere karşı İstanbul yayınının hücumları şiddetlenmişti. Bu hareketin tarihini merak edenler, Servet-i Fünun'un o tarihlerde çıkan nüshalarına ve «Hak» gazetesi kolleksiyonlarına müracaat edeceklerdir. Devrin Süleyman Nazif gibi, Cenab Şehabeddin gibi en şöhretli kalemleri —çok kere tezyif ve istihza ile— yeni lisan davasını çürütmeğe çabalıyorlar, maksattaki milli, gayrî şahsî ruhu kavrayamıyorlardı. Fakat Avrupa'da iş daha iyi kavranmıştı. Meselâ Mercure de France mecmuasının 16 Ağustos 1912 tarihli sayısının tâ başında «Les Turcs a la recherche d'une ame national» ünvanlı otuz beş sahifelik bir uzun makale intişar etmişti ki bu Fransız dergisi, işin mahiyetini Cenab'a, Nazif'e ve emsaline ders olacak kuvvette kavranmış ve izah etmiştir. Biraz sonra Almanlar, Ruslar da lâkayıt kalmamışlar, yeni lisan davasiyle uğ-

raştıkları gibi Genç Kalemlerde çıkan hikâye ve manzumelerin haylisini dillerine çevirmişlerdir.

(Ali Canip Yöntem
Ömer Seyfettin
Hayatı Eserleri
1947)

Genç Öncü. İşçi Köylü Öğrenci Genç Öncüler Derneği. 19 Mart 1978 günü kurulmuştur. Kuruluşta 60 genç görev almıştır. Kurucuların büyük bir bölümü işçi ve emekçidir. Öğrenci kurucu üyeler kurucular kurulunun yaklaşık yüzde kırkını oluşturmuşlardır. Kurucuların önemli bir bölümünün yerleşim bölgesi, İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük iller olmakla birlikte, 30'u aşkın ilden gelen temsilciler kurucular kurulunda yer almışlardır.

Genç Öncü'nün kuruluş amacı şöyle belirlenmiştir: «Gençliği faşizme, emperyalizme ve sömürüye karşı mücadele saflarına katmak, onu bilimsel sosyalist dünya görüşü ile eğitmek ve bu doğrultuda gençlik hareketinin birliğini sağlamak.»

Genç Öncü Merkezi bir örgüt yapısına sahiptir. Örgütün en üst organı, Merkez Yürütme Kurulu'dur. Merkez Yürütme Kurulu dokuz kişiden oluşmaktadır. Merkez Yürütme Kurulu, 25 kişiden oluşan Genel Yönetim Kurulu'nun belirlediği genel örgütlenme ve mücadele perspektifi doğrultusunda örgütü yönetir. Genel Yönetim Kurulu tüzük uyarınca 2 ayda bir toplanarak örgütün 2 aylık eylem programını belirler.

Genel Merkezi Ankara'dadır. İl, ilçe ve mahallelerde doğrudan Genel Merkez'e bağlı olarak çalışan Şube Yönetim Kurulları görev yapmaktadırlar. Şube yönetim kurulları, kendi birimlerinde örgütlenmeyi kendilerine bağlı komiteler aracılığıyla gerçekleştirir. Örgütün İstanbul, Ankara, İzmir ve 40 yöresinde ilde 90'ı aşkın şubesi vardır. İşçi ve emekçi kesimlerin yoğun olarak yaşadığı yörelerde, Genç Öncü örgütlenmesi diğer yörelere göre daha yaygın boyutlara ulaşmıştır. Orta öğretim birimleri ve özellikle üniversitelerde Genç Öncü örgütlenmesinin önemli birimleri durumundadır.

GENÇ Süleyman (Rize - 1944). Yazar, politikacı. Orta öğrenimini Erzincan Askeri Lisesi'nde tamamladı. Kara Harp Okulu'nda yüksek öğrenimini sürdürürken 21 Mayıs 1963 olaylarına katıldığı gerekçesiyle okuldan çıkarıldı. Mamak Sıkıyönetim Mahkemesi'nce yargılanması sonucu 1459 harbiyelilden beraat eden 1293'ü arasında yer aldı (5 Eylül 1963). Sonra İzmir İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ni bitirdi (1968). Çeşitli gençlik örgütlerinde görev aldı (1968-72). C.H.P. Gençlik Kolları Başkanlığına seçildi (Mart 1970). Ortanın solu hareketini benimseyerek Ecevit'in başarı kazanmasında önemli katkısı oldu. 1973 seçimlerinde İzmir'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Bu evresinde gerek Meclis'te, gerek C.H.P. grubunda yaptığı konuşmalar, *«Demokrat İzmir»*, *«Vatan»* gazetelerinde yazdığı yazılarla ülke çapında adını duyurmayı başardı. C.H.P. içindeki sosyal-demokrat sol kanadın önde gelen kişiliklerinden biri olarak tanınan Genç'in *«Bıçağın Sırtındaki Türkiye* ve *12 Mart'a Nasıl Gelindi»* adlı yapıtları var.

Gençlik Dergisi'nin bir sayısı

Gençlik. Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı'nın aylık yayın organı. S. Günay Akarsu ve Nurten Tunç'un yönetiminde 1960 Eylül'ünde yayımlanmaya başladı. Atatürkçülüğü, 1961 Anayasası'nı, demokrasiyi, düşünce özgürlüğünü, ulusal bağımsızlığı, dünya barışını savunan, sömürgeciliğe, ve faşizme karşı olan düşün ve sanat yazılarına yer verildi. Metin Kumbasar, Behçet Kemal Çağlar, Cemalettin Topuzlu, M. Kaya Canbolat, Raif Ertem, Canan Akın, Ali Turgan, Günay Akarsu, Afşar Timuhin, Bahir Ersoy, Nermin Neftçi, Yekta Güngör Özden, Gürol Dözen, Bülent Habora, Ercüment Uçarı Attila Alpöge, İbrahim Zeki Burdurlu v.b.ları dergide sık yazan kalemler arasında görüncüler.

GENÇTÜRK İsmail (Güdül - 1944). Şair. Hasanoğlan Atatürk Öğretmen Okulu'nda okurken, okul yönetiminde yapılan baskılar sonucu öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Yaşamını kazanmak için kol ve kafa emekçiliği yaptı. Gazetelerde düzelt-

menlik, muhabirlik etti. Köy izlenimlerinden oluşan ilk kitabı *«Orman ve Orman Köyleri»* (1972) ile adını duyuran Gençtürk, 1970'den sonra, H.İ.Dinamo'nun deyişiyle «yürekli, yetenekli bir şair» kimliğinde göründü. Bu türdeki ürünlerini *«Sevdamın Kızı»* (1976), *«Karakelepçe»* (1977) ve *«Ö. pücük Tarlası»* (1979) adlı kitaplarında topladı.

Genel Preferanslar (Öncelikler) Sistemi GATT anlaşmasının «en çok kayrılan ülke» kuralı gereği, bir ülkenin ötekine açacağı herhangi öncelikten öteki bütün üyelerin de «derhal ve koşulsuz» olarak yararlanması gerekiyordu. Bu kuralın az gelişmiş ülkelere dokunan bir yararı yoktu. Çünkü ekonomik gelişim basamakları birbirleriyle karşılaştırılamayacak ülkeler arasında «bütün üyelerin eşitli», kâğıtta kalmakta ve bu tür dış ticaret engellerinin kaldırılmalarından sadece gelişmiş ülkeler yararlanabilmekteydi. Bu görüntü, az gelişmiş ülkeler açısından GATT'ın bir «zenginler kulübü» olduğu kanısını güçlendiriyordu. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin özel sorunlarına ağırlık tanımada daha olumlu bir yapı taşıyan BM'in 1964'teki UNCTAD kuruluşu az gelişmiş ülkeleri geniş oranda o tarafa kaydırabilme çekiciliği taşıyordu. Bunun üzerine AET ülkeleri daha 1963'te kendisine aday üye olan Afrikalı ülkelerin mamül ve yarı mamül ürünleri için genel bir öncelik tanımasını istediler. Ancak ABD'nin bu istemin GATT'ın «ayırım yapmama» kuralına aykırı düştüğünü ileri sürmesi nedeniyle bir sonuca varılamadı. Fakat 1968 yılında UNCTAD çerçevesinde az gelişmiş ülkelerin bu konudaki baskıları, konuyla ilgili bir sistemin konulması zorunluğunu ortaya çıkardı. Sonuçta 1970 yılında ancak az gelişmiş ülkeler için «karşılıklılık yükümünden arınmış», (yani gelişmiş bütün ülkelerin az gelişmişlerin mamûl mallarına öncelik tanınmasını öngören) ve bütün az gelişmiş ülkeleri kapsaması açısından «ayırım da gözetmeyen» bir sistem şemasının gelişmiş ülkelerce tamamlanması kararlaştırıldı. Bu çerçevede olarak AET, ilk gelişmiş ülke grubu olarak az gelişmiş ülkeler lehine düzenlediği «öncelikler şeması»nı 1971 yılında kabul etti. Yararlanacak ülkeler olarak UNCTAD'ta «77'ler» olarak varlığını ortaya koyup —sayıları sonradan Küba ve Romanya'nın da katılmasıyla, 104'ü bulan, Yugoslavya ve bir dizi Latin Amerika ülkesini de kapsayan— az gelişmiş ülkelerin yararlanmaları öngörülüyordu.

AET'nin aday üyeleri oldukları için aynda eskiden de bir dizi önceliklerden yararlanan Afrikalı AET aday üye ülkeler, genel öncelik sisteminden yararlananların başında geliyorlardı. Sistem 2000'e yakın mamûl ve yarı mamûle (ancak pamuklu dokuma, jüt ve kokos ipliklerine belirli sınırlamalarla olmakla birlikte) ve 147'ye yakın tarım ürününe, gelişmiş ülke pazarlarına % 20 ile % 50 arasında düşük gümrükle girme olanağı tanıyordu. Bu arada belirli duyarlı sayılan ürünlere kota'lar tanınmıştı.

AET ile görüşmeler yapılırken, ABD Türkiye'ye verdiği bir muhtırada; GATT Genel Kurulu'nda kararlaştırılan «Kennedy turu» anlaşması gereği; az gelişmiş ülkelerin ABD'ne bazı mamûl dışsatımında uygulayacağı gümrük indiriminden Türkiye'yi yararlandırmayacağını bildirmişti.

Aynı işlem sonucu Türkiye; üstelik «verici» ülke olarak (AET ülkeleri az gelişmişlerden satınalacakları sanayi ürünleri için sıfır veya indirimli gümrük koyunca) aynı tarifeyi uygulamak yükümünde olduğundan; körpe sanayi yönünden iç piyasada yalnız AET ülkelerinin değil, ucuza mal edilebilen bazı az gelişmiş ülke mamûllerinin bile ezici rekabetini duyabilecek duruma düşürülmüştü.

Bu sistemin dışında bırakılan Türkiye; AET ile mevcut aday üyelik ilişkisine karşın, bazı petrol, tekstil ve tarım ürünleri bakımından AET pazarlarında daha kötü işlem görmüştü. Türkiye bu sistemden yararlanmak için uzun yıllar özellikle AET Türkiye aday üyelik organlarında çaba harcamışsa da, istek önceleri ısrarla reddedilmiş ve ancak 1977 yılı başında yararlanma olanağını elde etmiştir.

Prof. Dr. Ali Sait Yüksel

Gerçek. Günlük gazete. Şahibi: Reşit Menteşoğlu. Başyazarı: Esat Adil Müstecabi. İlk sayısı 26 ekim 1950'de çıktı. Türkiye Sosyalist Partisi (TSP)'nin organı olarak bilinen gazetede Mustafa Börklüca, Hasan Tanrıkut. Asım Bezirci, Fehmi Yazıcı, Attila İlhan gibi partinin yönetim kadrolarında görev alan kişiler yazdılar. Kimi yazarları hakkında ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulundukları savı ile kokuşturmalar açıldı. Aralarında tutuklananlar oldu. Dış politikada bağımsızlık ilkesini savunan *«Gerçek»*te sendika, sendikacılık, işçi, işveren, anti demokratik yasalar, iktidara geçen Demokrat Parti'nin tutumu konuları işlendi. TSP'nin görüşleri doğrultusunda zaman zaman Sovyetler Birliği ve o aşamada, Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuad Baraner Zeki Baştımar ve arkadaşlarının yürüttüğü anlaşılan eylemleri eleştiren yazılar yer aldı.

Gerçek. Siyasi gazete. İlk kez 15-16 Haziran 1975'te onbeş günlük olarak yayıma başladı. Sonra haftalık çıktı. 1979 seçimleri öncesinde ve seçim döneminde günlük gazeteye dönüştürüldü. Seçimlerin bitiminde yeniden haftalık yayıma geçen *«Gerçek»* Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)'nin politikasına koşut olarak hazırlandı. Bu partinin propaganda çalışmalarında endüstri ve kır kesimlerinden haber, yayın, röportajlar verme amacına yöneldi. Öteki sosyalist gazete ve dergiler gibi sayfalarını bilim, sanat konularına da açan Gerçek, 31 Aralık 1979'da 152 sayıya ulaştı. Son yıl, Çağatay Anadol, Tektaş Ağaoğlu, Hüseyin Hasancebi güncel siyasal, H.İ. Dinamo, Seyyit Nezir v.b. sanat edebiyata ilişkin konularda yazdılar.

Selim Nüzhet Gerçek

GERÇEK, Selim Nüzhet (İstanbul 1891 / İstanbul 1945). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1910). Bir süre Cenevre Üniversitesi'nde okuduktan sonra yurda dönünce gazeteciliğe başladı. Uzun süre İstanbul liselerinde tarih öğretmenliği ve kuruluşuna büyük emek verdiği Basma Yazı ve Resimleri Derleme örgütünün müdürlüğünü yaptı. Gazete ve dergilerde tiyatro eleştirileri, bibliyografya konularındaki yazılarıyle tanındı.

Başlıca Yapıtları: Türk Temaşası (1930), *Türk Gazeteciliği* (1931), *Meddah Karagöz Oyunu* (1942), *Tiyatro Tarihi (Yunan Latin Tiyatrosu)* (1944), *Tiyatro Bilgisi* (1944).